

TRENT UNIVERSITY

LIBRARY
OF RELIGION

Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

V. 28

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XXVIII (PARS 1)

S. AVRELI AVGVSTINI
DE GENESI AD LITTERAM LIBRI DVODECIM
EIVSDEM LIBRI CAPITVLA
DE GENESI AD LITTERAM IMPERFECTVS LIBER
LOCVTIONVM IN HEPTATEVCHVM LIBRI SEPTEM

EX RECENSIONE

IOSEPHI ZYCHA.

PRAGAE
F. TEMPSKY.

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS
MDCCCLXXXIII.

SANCTI AVRELI AVGVSTINI

DE GENESI AD LITTERAM LIBRI DVODECIM

EIVSDEM LIBRI CAPITVLA

DE GENESI AD LITTERAM IMPERFECTVS LIBER

LOCVTIONVM IN HEPTATEVCHVM LIBRI SEPTEM

RECENSUIT

IOSEPHVS ZYCHA.

PRAGAE
F. TEMPSKY.

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG.

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXXIII.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae.

LR
BR 60.C 6 V. 28, pt 1-2

PRAEFATIO.

In hac editione adornanda eandem uiam persecutus sum. quam olim in praefatione uolumini XXV inserta significauī, et ita persecutus sum. ut iis rebus quas qui illius uoluminis censuram scribebant desiderare sibi uiderentur quantum potui mederer. ex quo genere hoc est. quod ex Retractationum libris quae a re essent sub textum posui. in refingendis autem scripturarum sacrarum uerbis ita recessi. ut ad exemplaria graeca ea magis accommodarem. nam cum non solum ea opuscula. quae hoc uolumine continentur. uerum etiam Quaestionum in Heptateuchum libros. qui altera parte edentur. collatis omnium Augustini operum locis iisdemquē apud Cyprianum et Ambrosium repetitis legerem et relegerem. facile intellexi nisi ad formam graecorum codicum et re et uerbis quantum per testes licet concinentem renocarentur atque constituerentur ad genuinas interpretationis Italiae. cuius memoriam nobilis ille locus de doct. christ. II 15 prodidit. lectiones perueniri non posse. unde apparet errauisse me pag. 235, 13 *paradiso* pro *paradisi*, pag. 45, 1 *illi* pro *eius* scribentem. atque hunc locum totum a pag. 44, 23 incipientem eisdem litteris quibus pag. 156, 19 sqq. usus sum imprimendum curare debebam. in ea comparatione his editionibus C. de Tischendorf usus sum: Uetus testamentum graece iuxta LXX interpretes Lipsiae 1877 et Nouum testamentum graece ed. ster. duodecima Lipsiae 1891; ueteris testamenti editionem a Paulo de Lagarde emissam cum magno fructu potuisse me adhibere sero didici. notas locorum ab Augustino ex aliis libris laudatorum a prioribus editoribus. qui in hac operis parte satis diligenter uersati sunt. mutuari non sum ueritus. ad fontes autem unde Augustinum singulis

locis petisse uerisimile esset quia auctores eius uerbis designarentur penetrare cum huius editionis non esse apud me statuerem, id negotii neglegendum duxi, etenim id agebam, utilem textum legentibus ut praeberem, non commentarium scriberem. indicem locorum alteri parti seposui. indicem uero uniuersalem nisi omnibus Augustini operibus editis scribi non posse adeo patet, ut eius hoc loco numquam mentionem facturum fuero, nisi quidam eum depoposcissent. haec fere sunt, quae eos, qui hoc libro utuntur, nescire nolui, quibus expositis iam describere memoriae testes quam breuissime potero aggressurus sum.

I. DE GENESI AD LITTERAM LIBRI DUODECIM.

E Numerus uetustiorum codicum hoc opus continentium minor est; saeculum duodecimum et proxime sequentia libris manuscriptis abundant. omnes autem et uetustate et bonitate facile uincit codex Sessorianus membranaceus saec. VII numero XIII notatus, qui olim in bibliotheca de Santa Croce asseruabatur, ante aliquot annos inde in bibliothecam Nationalem Victoris Emmanuelis translatus ibique numero 2094 signatus est, accuratam eius descriptionem A. Reifferscheid in eo libro qui inscribitur „Bibliotheca patrum Latinorum Italica T 125“ confecit. oratione auctoris folia 215 implentur. ualde autem dolendum est, quod quaternio uicesimus unus totus desideratur, id quod folio 156^a alia manu adnotatum est: *hic minus est unus quaternio*. quae uerba Augustini Geneseos a codice absint in Apparatu critico significauimus. praeterea quaternionis undeuicesimi unum folium periit, quod damnum liber iam saeculo octauo uel nono traxisse uidetur: libri duodecimi autem folium ultimum posteriorum temporum iniuria lacerum euasit. liber scriptura continua saeculo septimo ab uno librario exaratus est. correcturae autem praeter scribentis manum a manu saeculi X et tertia quadam recentioreprehenduntur. quae ab hoc correctore praebentur cum ad emendationem nihil ualeant silentio praetermitti satius est. at prior manus correctrix multa quidem peruerse illa tractat

uelut cum recte traditam formam quae est spiritalis in spiritu-
 alis omnibus fere locis commutat, in uocibus quales sunt mihi
 nihil e litteram littera ch restituit, praepositionum consonantes
 quarum genuinas formas librarius exhibet assimilationis legi
 subiecit; sed sunt etiam correcturae, quae restituendis auctoris
 uerbis usui sint. ita e. g. pag. 23, 7 *cernimus* pro *terminus*.
 pag. 45, 7 *aeternitatem* pro *aeterni* recte reponit; aliis locis
 ubi uirgulam excidisse uerisimile est consonantem *m* suppleuit
 ut pag. 47, 15 *ad littera*, 22, 3 *materia* et *forma*. bene
 multae eius emendationum per se bonarum ne necessariae
 quidem sunt. aliae locis obscuris lucem afferunt. cum et hae
 et illae aliis codicibus offerantur, eum non ex coniectura eas
 reposuisse sed ad aliquod exemplar emendasse probabile est;
 cf. 55, 10. 12; 100, 4; 110. 11; 333. 10 alia. scholiorum
 uaria genera et a librario et m. 2 et 3 passim in margi-
 nibus deprehendas. quae cum ad emendandum librum non
 pertineant libenter ea omisi. conspicua interpolationis uestigia
 duobus locis detexi. pag. 72, 14 *ne uituli marini*, 186, 7
aridam terram, ubi *terram* uncinare debui.

Codex Sessorianus licet uerba integerrima seruauerit tamen
 et ipse non liber est omni genere macularum. atque latissime
 ea corruptela grassatur, quod propter similiter cadentia singula
 uocabula et totae sententiae omissae sunt uelut pag. 7, 12;
 53. 18; 287. 18. una re autem a ceteris differt; singulis
 enim libris capitula siue summaria praemittuntur. quam
 capitulationem etsi ei quam a prioribus editoribus traditam
 recepi saepius anteponenda uidetur tamen quominus resti-
 tuerem complures causae erant quae obstarent. et earum prima
 atque grauissima erat, quod molestiorem numerorum diuer-
 sitatem excitari nolebam. quo quidem studio non sum temere
 raptus, ut nouum inciperem caput, ubi sententia non esset
 absoluta. quod ubi euenit, capitis numerum in margine
 posui. tum etiam codicis condicio id dissuadebat. is enim
 scriptura continua ita exaratus est, ut membratim certa
 quadam sententiarum serie finita capituli numerus appositus
 sit. qui aliis locis aut omnino omissus est aut — id quod

haud raro occurrit --- tam peruerse additus est, ut orationis continuatio foedissima dilaceretur. ista summaria autem ut libro adfigerem facile a me impetraui. quoniam ab A. Maio publici iuris facta esse nemo ignorat, etsi ab librario quin sint conficta, non ad Augustinum auctorem referenda dubium non est.

Codicem intercedente beneuolentissima G. Hartelii opera E. Kalinka meum in usum contulit: cui hac occasione data quod huic labori mea causa perbenigne uacauit maximas gratias ago.

- P Codex Parisinus n. 2706 olim Colbertinus 5150 tum Regius 400. 2 membranaceus fol. 353 saeculo VII—VIII (sic enim pag. 2 in tabula codicum scribere debebam) scriptus est. codicis originem adnotatio in superiore margine folii primi impressa indicat. cuius litterarum apices quamuis praesepti sint tamen haec dispiciuntur: *iste liber est bñ dñi.* i. e. beati Dionysii. ut codex in eorum numero sit habendus. quorum specimen L. Delisle in libro qui inscribitur: *Le Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Nationale* tabula V dedit. pagina prima enim folii primi eadem conspicua signa prae se fert quae propria esse codicum de monasterio sancti Dionysii oriundorum notum est. In singulis paginis uersus uiceni bini decurrunt. folia 7. 345. 346 mutila sunt. totus liber ab uno librario pulcherrimis litteris semiuncialibus confectus est. (cf. Bastardii opus magnifice sumptuosissime perfectum quod pag. XVIII commemorabitur.) eidem manui etiam scholia multis locis addita debentur. quod quidem inde cognoscitur. quia plerisque locis ubi talia additamenta occurrunt in margine spatia in orationem patentia relictas sunt. correcturas autem m. 2 compluribus locis expertus est. codex Parisinus in probis testibus huius Augustini operis numerandus est, ut merito aegre feras quod cum a bibliopega compingeretur plura folia de suis sedibus deturbata sunt. sicut statim in libri initio folia sic se excipiunt: 2. 4. 5. 3. 6. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353 quod folium codicis ultimum est. folii 353 oratio continuatur folio 7 et sequentibus quae iam suo ordine usque ad folium 346 decurrunt, quo auctoris uerba quattuor fere

uersibus extremis qui desiderantur exceptis concluduntur. inscriptio „*De principio Genesis*“ fol. 1 offertur; habet autem maiorem ueritatis speciem primum folium genuinam inscriptionem et libri Retractationem continens periisse. subscriptio a codice sub fine mutilo abest.

Codex Parisinus n. 1804 olim Colbertinus 894 tum Regius 3538 R a 12 membranaceus saeculi VIII folia 242 habet eorumque fol. 41. 130 non sunt integra. folio 1 *Praefatio sancti Hieronimi* offertur, quam usque ad folium 39 *eiusdem Hieronymi de Genesi* sequuntur. liber de Genesi ad litteram folia 39^b—241^b occupat. folium 242 scriptura caret. sub finem mutilus est; folio 237^b multa ab alia manu retractata inuenias, extremo folio aliquot uersus erasi. supra lituram alia manu Augustini uerba superscripta sunt. quae ab hoc folio usque ad finem habentur recentioremanum et alieno litterarum ductu et discrepanti orthographia produnt. singulae paginae lineis 29—30 implentur. hic liber quamquam ex exemplari transcriptus est quod simile fuit ei ex quo codex P originem duxit. tamen multis locis uariantes lectiones praebet. quod qui fieri potuerit cognoscere in promptu est. ibi enim scripturae a manu prima profectae ab alia manu aut correctae aut erasae in earumque locum aliae repositae sunt. quae emendationes cum ex purissimo fonte fluxerint. non est mirandum codicem R pretio codicem P adaequare.

Codices P et R ex bibliotheca Nationali huc transmissos ea qua potui diligentia ipse comparauit.

Codex Sangallensis numero 161 signatus membranaceus S in 4° pag. 352 + 4 papyr. saeculo VIII scriptus est. in fine duo folia desiderantur. illa duo folia papyracea nescio an non sint adglutinata. in quibus quae exciderunt occasione data supplerentur. quod quidem eam ob causam a probabilitate abhorreere non uidetur, quia etiam post paginam 14 ubi item unum folium intercidit, id quod in margine inferiore adnotatur: *hic ē defect'*, folium papyraceum insertum est haud dubie ad excipienda uerba quae folio perduto impressa erant. uiginti duorum quaternionum numeri in ultimae cuiusque

84, 4 *ad om.* 85, 11 *facta| factum* 86, 12 *in eras.* 86, 14 *agnitione* 88, 11 *pie caritatis* 89, 6 *ita* 91, 3 *congregatione una* 91, 6 *congregationes suas* 92, 6 *in om.* *uniuersa* 92, 16 *in om.* 93, 4 *in die* 95, 14 *ea| est* 100, 6 *animae* 101, 22 *oculorum* 101, 25 *conditur in ras.* 105, 16 *et incommutabilis* 105, 22 *sps| dns* 105, 25 *dono| modo non* 107, 12 *et in* 107, 14 *nunc* 107, 18 *probabilitate* 108, 4 *reddidit* 108, 23 *nunc* 110, 5 *ut ea quae| utique* 110, 6 *in septimo* 111, 12 *et om.* 114, 3 *bono| honore* 115, 8 *uespere* 116, 9 *eius* 117, 23 *in—creatoris om.* 123, 6 *dicitur* 123, 16 *luenti om.* 127, 15 *conditionem* 129, 13 *ac om.* 130, 14 *ididem* 130, 16 *procedit* 130, 28 *quod* 131, 2 *et fin. om.* 131, 12 *praegnoscendum* 132, 22 *aures* 135, 16 *constringens* 136, 27 *quod* 137, 5 *super terram deus* 139, 10 *se| siue* 142, 1 *ita| istae* 142, 7 *ea exorta* 143, 19 *non| non ait* 145, 14 *alt. tempora om.* 147, 9 *consequentes* 148, 23 *est| sunt* 148, 25 *accedant* 154, 20 *dictum* 155, 2 *quousque* 155, 20 *nec erat homo* 158, 21 *perspicit| perfecit* 158, 23 *atque* 158, 24 *itaque* 159, 2 *exortem* 160, 2 *illum a| illa imma* 161, 14 *adeo* 162, 10 *dispositio dispensatio* 162, 13 *sapientiae* 163, 26 *modo| nunc* 166, 9 *sapientiae* 168, 20 *terrae abyssus* 169, 1 *omnia* 170, 27 *qua* 173, 26 *et causaliter om.* 174, 18 *creata—die om.* 174, 26 *uocaret* 175, 2 *nomen est* 175, 7 *loco* 176, 17 *istos adpositos* 177, 2 *et intellexeret.* 178, 28 *fundata* 179, 19 *reptilium* 180, 8 *quando| unde* 180, 22 *adsequi| esse qui* 181, 22 *pertinet* 182, 7 *possimus* 183, 17 *uel* 183, 23 *modo om.* 184, 17 *a om. m. 1* 186, 18 *est om.* 188, 8 *superferebatur* 193, 18 *spiritu* 194, 5 *ille om.* 194, 14 *nouissimus—uiuificantem om.* 195, 24 *nobis* 200, 1 *et om.* 200, 4 *dixi.* 201, 2 *preposuimus* 201, 16 *insperauit* 201, 17 *dubitabitur* 202, 11 *naturam* 202, 19 *habitu* 202, 25 *quae* 207, 1 *facta est anima* 210, 1 *quidam (supra a add. e)* 212, 12 *in iecore et in cerebro est* 213, 1 *quidam (supra a m. 2. e)* 213, 24 *et cetera* 215, 10 *nec* 215, 18 *agil| ait (s. l. aut)* 216, 18 *ipsum* 216, 23 *ambulat ut ex ambulabat* 217, 9 *ipsū* 218, 25 *quaelibet* 220, 22 *aiebatne* 221, 1 *hae creatio* 221, 10 *fetum| factum* 221, 21 *suae| suae causae* 224, 3 *bona est et erit| bonae steterit* 224, 18 *presciens praescius* 225, 1 *uiuere om.* 225, 14 *cum| tam B¹; s. l. cum iam* 225, 24 *modestia* 226, 6 *ostendat* 226, 24 *cetera| omnia* 228, 1 *operetur* 228, 8 *in om.* 228, 9 *natura in naturam ullū* 228, 11 *secundum quandam om.* 229, 1 *eden.* 229, 15 *propriae* 229, 16 *propeccato et sicut* 229, 18 *ut* 229, 22 *gen'ere* 230, 5 *dicuntur naturae natura* 230, 21 *fecit soles* 231, 9 *detractant* 231, 13 *magnum fontem* 231, 14 *secundum om.* 231, 21 *in om. B¹; in mg. m. 2 per* 233, 13 *ut| et* 234, 15 *seminale* 235, 7 *exhorta*

235, 9 *exstitissent* 236, 15 *minimo*—*reuertenti* 236, 20 *alia* 237, 1
scriptor narrauit 237, 24 *multi** 238, 8 *sapientia* 238, 13 *constat*
om. propterquod 238, 20 *et figurata* 239, 9 *deficerent* 240, 20
fluminis secundi 241, 17 *sed* | *sed si* (s. l. add.) 241, 18 *sic*
 242, 14 *dominus om.* 242, 26 *agricultura* 245, 7 *agricultura*
 246, 16 *istud* 246, 24 *materia* 247, 1 *disputanimus* 247, 3 *sibi*
ne | *si bene* 247, 27 *pius* | *ipsius* (s. l. *iustus*) 249, 12 *a om.*
 249, 26 *abscescerit* 250, 1 *absente* 250, 3 *absente* (e eras.) 250, 12
creati om. 251, 9 *ulla mala* 257, 8 *esca*. (e m. l. exp.) 257, 13
facturus (us exp. et a superscr.) *mulier* 257, 21 *quod* 261, 3 *quae*
 262, 12 *ponit* 263, 24 *agriculturam* 266, 13 *extasi in* | *extasi** (n
 eras.) 267, 18 *consequentibus parandum* 268, 3 *uocauit* 268, 4
illum 268, 14 *et om.* 270, 21 *aericalcum* (supra e add. v) 271, 3
et—mouere om. 271, 7 *hominis* 271, 11 *praeter* (s. l. † *propter*)
 272, 8 *ulla* 272, 16 *currentes* (corr. m. l) 273, 12 *supra est add.*
et 274, 4 *erat B²* 276, 1 *concubatur* 277, 11 *cohercens* 278, 3
naturam mulieris 278, 11 *non om.* 279, 18 *dy*sintericus* 279, 25
si enim | *an uero si* 283, 8 *dibitandum* 284, 5 *ut om.* 284, 9
puluerem 285, 22 *illius* 286, 20 *muliebris* 287, 22 *adhibe B¹*
 287, 25 *medicamenta* 288, 22 *non fin. om.* 290, 26 *mundis*
 291, 16 *quoque B¹* 292, 6 *replente* 292, 9 *ipse* | *ille* 293, 5 *et*
omnia 294, 9 *suo om.* 294, 10 *et* | *haec* 294, 13 *testatur* 295, 22
de fin. om. 296, 23 *iam* | *tam* 298, 7 *singula* 300, 8 *praespiciuae*
 301, 12 *spira* 304, 20 *aufer* 304, 22 *emitte* 307, 13 *primo*
 308, 5 *cogemur* 309, 15 *ulla* 309, 23 *praebet* 311, 15 *contrariam*
 312, 13 *dm̃m* 313, 20 *culpabili* 314, 15 *peccatrici* 314, 16 *pa-*
cato B¹ 315, 18 *cuius* | *cuisse B¹* 315, 20 *constituit* 315, 22 *et om.*
 316, 2 *ei qui* 317, 23 *et* | *uel et* 319, 11 *ipse* 320, 5 *propagine*
prius B¹ 321, 4 *si* | *sed* 321, 24 *ubi B¹* 325, 3 *numeros agit* |
numerosa d 325, 25 *non credam om.* 326, 6 *anima* 326, 7 *nam*
om. 326, 15 *quid* | *qui id* 327, 1 *data om.* 327, 2 *baptizatis*
 327, 26 *agunt* 329, 8 *ipsa* 329, 23 *perscribere* 331, 5 *perhibetur*
 331, 6 *qui prius* | *opus* 331, 9 *proinde* | *ita* 331, 10 *incrementa*
 332, 10 *ambo om.* 333, 1 *in* | *ad* 333, 3 *alterum et om.* 333, 7
ambulantis 333, 10 *Adam alt. om.* 333, 15 *mecum* | *mihi* – 333, 24
ipse 334, 4 *edet* | *germinabit* 334, 10 *dominus om.* 334, 12 *co-*
gnoscendum 334, 16 *est erasum* 335, 16 *admissi om.* 335, 24
fecit 336, 21 *prope* 337, 21 *gratia* 337, 22 *esse ipse praesciebat*
altitudinem quidem consilii eius cum sqq. 338, 8 *humiliabitur* 338, 10
saeculum 338, 22 *quod* 339, 12 *Si B¹* 339, 20 *debitationis*
(supra e add. v) 339, 26 *proficiunt* 340, 7 *uellet* 340, 28 *esse*
 341, 1 *esse malū** (s eras.) 341, 3 *tardi corde* 342, 5 *utriusque*
 342, 14 *sic* | *sicut* 343, 4 *coruet* (s. l. *ret*) 343, 5 *supra malum*

superscr. malo 343, 7 iniquitatem (supra e add. v) si 343, 8 nullo
 344, 16 prouidendum 345, 3 accederet 346, 18 autem] haec
 346, 21 inuidia 347, 6 d propter 347, 12 dirigitur 348, 20
 superbiā 349, 4 ab om. 349, 16 praescius non fuit om. 349,
 23. 24 plane 353, 1 sic 355, 8 isdrahel 355, 15 esset 356, 14
 inueniunt 358, 9 es tu] est ut B¹ 358, 11 posui te] posuisti (super
 i add. v) 358, 17 ostendunt 359, 1 superbiam 359, 7 causam
 359, 8 a] ac 361, 8 ut 362, 24 paradiso 363, 12 quo 363, 13
 adaperientur 365, 12 auida] abdita (d s. l.) 366, 9 concubendi
 366, 10 ipsam—poenam 368, 3 Adam in fine om. 370, 24 inter
 ante mulierem om. 371, 10 in om. 371, 14 nam] non in 371, 24
 multiplicans om. 372, 2 filiū 372, 18 conditionis 372, 24 sen-
 tentiam 373, 5 edet] det 375, 17 rumpheam 376, 14 expectanda]
 ea spectanda 377, 5 ei] et 378, 12 seduci* (in er.) illo modo quo
 illa potuit 379, 11 expeditis 379, 17 huiusmodi in fine 380, 6
 quod 381, 2 fallebat 381, 5 illos 381, 9 non scire 382, 6 ad-
 hoc 382, 12 sonent]* olent (s eras.) 382, 13 redoleant 382, 22
 per ea] praeter ea 386, 9 corporalib' (b ex t) 387, 14 karthaginem
 388, 21 in illis 389, 3 resurget 391, 19 solum 393, 22 ballhasar
 394, 15 eo 394, 19 et] sed 395, 3 affectus 395, 5 accendente
 395, 6 ei] eius 398, 5 certe] cernente 398, 8 aut] ut (s. l. i
 et) 399, 8 aliquo 400, 11 caro] cor* (o eras.) 400, 15 pre-
 starentur prestantur 401, 2 corporales B¹ 401, 3 imagines B¹
 404, 17 qui om B¹ 405, 1 at] et 405, 12 laetantium 407, 14
 istud 408, 3 corpori* (s eras.) 408, 5 amat 409, 24 se om.
 410, 22 scit] sit quam dum in] quantum in 413, 11 illō 414, 16
 sed] et 414, 28 affectus 415, 12 perspecta 415, 20 d exserebatur
 416, 14 et om. 416, 25 adjacent] id agent (supra e m. i add. v)
 417, 9 iudicat 417, 29 duas 418, 5 tonitruo 418, 7 aliquod
 418, 28 sic utiq; 420, 7 deus om. 420, 11 uiderat 420, 16 re-
 uocata 421, 6 transiit 421, 15 intellegende B¹ 422, 3 praesentata
 422, 17 mundo corde 423, 26 caelum om. 424, 9 accipiuntur
 424, 17, sint 424, 22 an] ac 425, 1 post initiale siue sequitur
 426, 14 qualia saepe usque ad pag. 427, 28 sed eam; sed eam excipit
 pag. 425, 1 ex ipso usque ad pag. 426, 14 corporibus, quod 427, 28 uoce
 spiritalem sqq. continuatur; eodem ordine et in codice P haec uerba
 currunt 426, 18 similibus sensibus 427, 10 soluta 427, 15 et om.
 428, 14 egressū 429, 7 chasma 429, 8 ne 430, 6 se om. 431, 8
 echibeantur 432, 20 ipsam 433, 20 praesentiora] praestantiora uel
 praesentiora 434, 21 excellenti* e uidentia (sed e fin. cum ui coni.)
 435, 5 nostro modulo 435, 9 Explicit liber XII Aurelii Augustini
 Genesis ad litteram amen fol. 211^a.

His codicibus ita usus sum, ut uerba ad formam eius, qui non solum antiquissimus uerum etiam omnium longe optimus est, E codicem dico, refingerem, ubi opus erat, e ceteris quantum e fonte limpido manare mihi uidebantur in subsidium assumptis scripturas reponerem. is alios codices modo consentientes habet, modo ab iis discedit uelut *pag. 364, 22: 371, 24; 358, 7; 49, 5; 360, 13.* codices PRB coniunctos esse atque cohaerere ex eorum in maximis et minimis rebus conspiratione facile euincitur *cf. pag. 18, 1; 75, 1; 107, 22: 110, 11; 207, 1; 240, 16. 17; 260, 1.* neque tamen ex eodem exemplari ducti sunt; nam cum in P et B *pag. 425, 1* uersus transpositi sint, *378, 12* abundantia quaedam uerba codicibus R et B solis traduntur. in his manifestae interpolationis uestigia deprehenduntur *pag. 162, 10 dispositio dispensatio, 224, 18 praesciens praescius; in B solo autem pag. 433, 20 praestantiora uel praesentiora,* ubi EPRS *praesentiora,* codex C autem „*uel praestantiora*“ praebet: (cf. XI 45, 1). praeterea B mirum in modum *pag. 43, 5 (cf. Berol. XI 43, 5)* ab omnibus discrepat. codex S quocum C facere solet mediam quandam uiam cum aliis aliter modo conueniens modo discordans persequitur. codicis R loci e scriptura sacra sumpti multotiens ita correcti sunt, ut ex natiuis lectionibus cum P congruentibus formae codicis E exierint.

II. DE GENESI AD LITTERAM IMPERFECTUS LIBER.

Codex Vaticanus numero 445 signatus membranaceus mi- V
scellaneus forma maxima foliorum 502 orationem continentium litteris nitidis saeculi XV scriptus est. paginae bipertitae quinquagenis senis lineis implentur. litterae initiales artificiose pictae tanta magnitudine praecellunt, ut senarum linearum altitudinem superent. atque initialis littera prima imaginem monachi scribentis capite radiato illius aetatis more expressam exhibet. in margine inferiore paginae primae sigilla Pauli papae (1464—1471) cum dignitatis pontificiae insignibus impressa sunt. folio 231^b haec inscriptio habetur: *Incipit liber de Genesi ad litteram imperfectus;* subscriptum est

fol. 239: *Explicit Aurelii Augustini liber cuius titulus est de Genesi ad litteram imperfectus*. codicem Vaticanum unus librarius confecit quaeque relegendem offenderunt emendauit; praeter scribam alius aetate recentior corrigendi munere perfunctus est. cum Benedictini hunc librum suis quibus ante scateret mendis ope Vaticani manuscripti se purgasse admo-
neant. C. Vrba in eo libro qui inscribitur: *Beiträge zur Geschichte der augustinischen Tertkritik* pag. 47 ad hunc codicem illos uerba constituisse docuit.

T Codex Trecensis n. 40 uol. I membr. miscell. forma maxima fol. 203 saeculo XII exaratus est. quae praeter hunc librum opuscula contineat qui cognoscere uolent consulant Catalogue général des manuscrits des bibliothèques des départements t. II. Augustini uerba folia 198- 203 complectuntur neque integra sunt. nam a folio 197 quaternio uicesimus sextus initium capit cuius duo postrema folia perierunt; folium autem primum quaternionis subsequenteris. id est ducentessimum tertium. unum ex toto quaternione reliquum cum primo eoque solo super-
stite quaternionis uicesimi octauum coniunctum est. quae uerba folio 203 — numerus 203 a manu recenti additus est; manu enim prima librarii numero CCV folium signatum erat— praebentur. orationem non continuant; desiderantur enim uerba Augustini quae sunt pag. 483, 2 *est omnis formae principium* usque ad pag. 494. 7 *super terram uolunt*. sub finem quoque a uerbis pag. 499, 22 *multo minus arbores omnia* nescio quo casu perierunt. quae supersunt ab uno librario scripta, correcta autem et ab illo et ab alio coaequali sunt.

M Codex Mazarineus qui in catalogo des manuscrits de la Bibliothèque Mazarine ab A. Molinier Parisiis 1885 confecto t. I 285 describitur numero 636 (270) signatus membr. miscell. forma magna fol. 290 saeculo XIII ortus est. orationi auctoris fol. 23 haec praemissa sunt: *decimo septimo loco inter libros sancti Augustini scribi et legi debet liber qui dicitur de Genesi ad litteram imperfectus continens unum librum*. de hoc autem libro mentionem faciens idem Augustinus primo libro retractationū (sic) caplo decimo nono sic dicit: cum

I.

S. Aureli Augustini

de Genesi ad litteram libri duodecim.

- E = codex olim Sessorianus n. XIII qui nunc numero 2094 signatus in
bibliotheca Nationali Vict. Emman. asservatur s. VII.
- P = codex Parisinus n. 2706 olim Colbertinus 5150 s. VIII—VIII.
- R = codex olim Colbertinus nunc Parisinus n. 1804 s. VIII.
- S = codex Sangallensis n. 161 saeculi VIII.
- C = codex Coloniensis n. 61 saeculi XII cuius testimonia aliquot parti-
bus in praefatione notatis adhibui.
- b = editio princ. Basileae 1506 apud Io. Amerbachium.
- d = editio Benedictinorum a S. Mauro a. 1689 sqq.
- Eug = Eugippii Excerpta edit. P. Knoell a. 1886.

I.

DE GENESI AD LITTERAM LIBRI DUODECIM.

LIBER PRIMUS.

1. Omnis diuina scriptura bipertita est secundum id, quod
 5 dominus significat dicens scribam eruditum in regno dei si-
 milem esse patri familias proferenti de thesauro suo noua et
 uetera, quae duo etiam testamenta dicuntur. in libris autem
 omnibus sanctis intueri oportet, quae ibi aeterna intimentur,
 quae facta narrentur, quae futura praenuntientur, quae agenda
 10 praecipiantur uel admoneantur. in narratione ergo rerum fac-
 tarum quaeritur, utrum omnia secundum figurarum tantum-
 modo intellectum accipiantur, an etiam secundum fidem rerum
 gestarum adserenda et defendenda sint. nam non esse acci-
 pienda figuraliter nullus christianus dicere audebit, adtendens
 15 apostolum dicentem: omnia autem haec in figura con-
 tingebant in illis, et illud, quod in Genesi scriptum est:

5 cf. Matth. 13, 52   15 I Cor. 10, 11

2 Incipit li[be]r [primus] de genesi ad li[tter]am]; haec inscriptio co-
 dicis *E a m. 2 profecta est; quae uncis inclusi legi nequeunt* De prin-
 cipio genesis (*litt. mai.*) fol. 1 *P* Beati Augustini in genesim ad librum
 quaestionum libri XII Undecimo libro utiliora inuenies fol. 36^b, fol. 37^a De
 principio genesis *R* Incipit liber primus sci Augustini in genesim fol.
 3 *S* 4 Incipiunt *Eugippii Excerpta ed. Knöll* p. 139—147   scriptura *E*¹;
uocabulum sic semper prima manu scriptum plerumque m. 2 correctum
est, quod semel indicasse sufficiet exceptis iis locis, ubi etiam alii codices
eandem orthographiam prae se ferunt; idem cadit in uocem scribunt et
scribtor   bipertita paene euanuit *P* bipartita *b*   id quod dominus
 paene euanuerunt *P*   5 significauit *P*²*Rd*   9 pronuntientur *E*²*S*
 10 admoneantur (d s. l. m. 1) *E* moneantur *PRSCbd Eug* 11 figurarum]
 figuratum *bd* 12 intellectum *E*¹ 16 in illis] illis *E*²*Cbd*   scribunt *E*;
 cf. supra 4

et erunt duo in carne una, magnum sacramentum commendantem in Christo et in ecclesia.

Si ergo utroque modo illa scriptura scrutanda est, quomodo dictum est praeter allegoricam significationem: in principio fecit deus caelum et terram? utrum in principio tempo-
 ris, an quia primo omnium, an in principio, quod est uerbum
 dei unigenitus filius? et quomodo possit ostendi deum sine
 ulla sui commutatione operari mutabilia et temporalia? et
 quid significetur nomine caeli et terrae? utrum spiritalis cor-
 poralisque creatura caeli et terrae uocabulum acceperit, an
 tantummodo corporalis, ut in hoc libro de spiritali tacuisse
 intellegatur atque ita dixisse caelum et terram, ut omnem
 creaturam corpoream, superiorem atque inferiorem, significare
 uoluerit? an utriusque informis materia dicta est caelum et
 terra, spiritalis uidelicet uita, sicut esse potest in se, non con-
 uersa ad creatorem — tali enim conuersione formatur atque
 perficitur; si autem non conuertatur, informis est — corpo-
 ralis autem, si possit intellegi per priuationem omnis corpo-
 reae qualitatis, quae adparet in materia formata, cum iam
 sunt species corporum siue uisu siue alio quolibet sensu cor-
 poris perceptibiles?

An caelum intellegendum est creatura spiritalis ab exordio, quo facta est, perfecta illa et beata semper, terra uero corporalis materies adhuc imperfecta? quia terra, inquit, erat inuisibilis et inconposita, et tenebrae erant super

1 Gen. 2, 24 cf. Ephes. 5, 32 4 Gen. 1, 1 24 Gen. 1, 2

2 aeclesia *E* 3 quomodo] quaeramus quomodo *P²Rbd* alibi quomodo *C*
 4 praeter in *ras. m.* 2 *R* 6 omnium] omnium facta sint *PRCbd* om-
 nium facta sunt *E²S* 8 ulla *om. P* 9 significet *S* caelum et
 terram *Eug* spiritalis (*m. 2 inter t et a s. l. u semper fere super-*
scribit, quod semel notasse satis habeo *E* 15 terra* (*m eras.*) *E* sic-
 uti *PRSCbd Eug* esse] uita esse *SCR¹* 16 conuersione *S*
 18 intellegi *R¹* priuationem *E¹* 19 formata in *mg. infer. addid. m.*
rec. P cum iam *seqq. usque ad uers. 1 pag. 6 a codice P absunt*
 21 perceptibiles *R¹* 23 perfecta (*p a m. 2; ante p eras. est fe*) *R*
 24 erat inquit *S*

abyssum: quibus uerbis uidetur informitatem significare substantiae corporalis. an utriusque informitas his etiam posterioribus uerbis significatur? corporalis quidem eo, quod dictum est: terra erat inuisibilis et inconposita, spiritalis autem
 5 eo, quod dictum est: et tenebrae erant super abyssum, ut translato uerbo tenebrosam abyssum intellegamus naturam uitae informem, nisi conuertatur ad creatorem: quo solo modo formari potest, ut non sit abyssus, et inluminari, ut non sit tenebrosa. et quomodo dictum est: tenebrae erant super
 10 abyssum? an quia non erat lux? quae si esset, utique superesset et tamquam superfunderet: quod tunc fit in creatura spiritali, cum conuertitur ad incommutabile atque incorporale lumen, quod deus est.

2. Et quomodo dixit deus: fiat lux? utrum temporaliter,
 15 an in uerbi aeternitate? et si temporaliter, utique mutabiliter. quomodo ergo possit intellegi hoc dicere deus nisi per creaturam? ipse quippe est incommutabilis. et si per creaturam dixit deus: fiat lux, quomodo est prima creatura lux, si erat iam creatura, per quam deus diceret: fiat lux? an non est
 20 lux prima creatura, quia iam dictum erat: in principio fecit deus caelum et terram? et poterat per caelestem creaturam uox fieri temporaliter atque mutabiliter, qua diceretur: fiat lux? quod si ita est, corporalis lux facta est ista, quam corporeis oculis cernimus, dicente deo per creaturam
 25 spiritalem, quam deus iam fecerat, cum in principio fecit caelum et terram, fiat lux eo modo, quo per talis creaturae interiorem et occultum motum diuinitus dici potuit: fiat lux.

An etiam corporaliter sonuit uox dicentis dei: fiat lux,

14 Gen. 1, 3

1 significare *E* 5 et om. *PR¹SCbd Eug* 7 solo *E¹R¹* 8 abyssos *R*
 11 superfunderetur *E²bd Eug* 12 incommutabile *R* incorporabile (bi
exp. m. 2) *E* incomparabile *R¹SCb* 14 dixit] et dixit *Eug*. 16 possit *R¹*
 intelligi *S* 19 diceret (di *m. 1 s. l.*) *E* 20 prima creatura lux *b*
 22 adque *E¹*; *m. 1 ita semper*; *m. 2 omnibus fere locis d in t corrigit*,
 quod semel notatum sit mutabiliter *R¹* 25 fecit] fecit deus *RSd*
 26 eo *R¹*

sicut corporaliter sonuit uox dicentis dei: tu es filius meus dilectus? et hoc per creaturam corporalem, quam fecerat deus, cum in principio fecit caelum et terram, antequam fieret lux, quae in hac sonante uoce facta est? et si ita est, qua lingua sonuit ista uox dicente deo: fiat lux, quia non-
 dum erat linguarum diuersitas, quae postea facta est in aedificatione turris post diluuium? quatenus lingua erat una et sola, qua deus locutus est: fiat lux? et quis erat, quem oportebat audire atque intellegere, ad quem uox huius modi proferretur? an haec absurda carnalisque cogitatio est atque suspicio?

Quid ergo dicemus? an id, quod intellegitur in sono uocis, cum dicitur: fiat lux, non autem ipse corporeus sonus, hoc bene intellegitur esse uox dei? et utrum hoc ipsum ad naturam pertineat uerbi eius, de quo dicitur: in principio erat uerbum, et uerbum erat apud deum, et deus erat
 uerbum? cum enim de illo dicitur: omnia per ipsum facta sunt, satis ostenditur et lux per ipsum facta, cum dixit deus: fiat lux. quod si ita est, aeternum est quod ait deus: fiat lux, quia uerbum dei, deus apud deum, filius unicus dei, patri coaeternus est, quamuis deo haec in aeterno uerbo di-
 cente creatura temporalis facta sit. cum enim uerba sint temporis, cum dicimus „quando“ et „aliquando“, aeternum tamen est uerbo dei, quando fieri aliquid debeat, et tunc fit, quando

1 Matth. 3, 17   6 cf. Gen. 11, 7   14 Ioh. 1, 1   16 Ioh. 1, 3

3 fecit] fecit deus *PSCEug*, (ds *er.*) *R*   5 ista uox *om.* *S*   7 diluuium *E*¹   erat *om.* *S*   8 qua* (e *eras.*) *E*   loquutus *P* loquutus *R*
 9 intellegere *E*   uox *om.* *P*¹   modi *om.* *b*   profertur *P*¹ proferetur *R*¹*S*¹
 10 carnalisquae *R*¹   cogitatio atque suspitio est *b*   11 dicimus *P*¹*R*¹*SC*
 intelligitur *post* uocis *pos.* *b*   sono] so(no *intercidit*) *E* sona *S*¹
 12 dicitur *R*¹   cor[po]reus (po *excidit*) *E*   hic *b*   13 intellegitur] accipitur *PRSCbdEug*   esse *s. l. m.* 1 *R*   dei] ds *R* *excidit* *E*   et *excidit* *E*
 17 satis—facta *add. m.* 2 *in mg.* *E*   lux] quod lux *C*
 facta] facta est *C* (est *eras.*) *R* facta esse (esse *corr. ex* est) *S*   18 ait] dixit *dEug*   19 apud *E*¹; *m.* 2 *ubique fere t in d mutat, quod hoc loco semel notetur*   20 patri (t *s. l.*) *E*   quo aeternus *R*   haec deo *S*
 hoc *d*   23 uerbo] in uerbo *E*²*PRSCbd*   debeat aliquid *b*

fieri debuisse in illo uerbo est, in quo non est quando et aliquando, quoniam totum illud uerbum aeternum est.

3. Et quid est lux ipsa, quae facta est? utrum spiritale quid an corporale? si enim spiritale, potest ipsa esse prima
5 creatura iam hoc dicto perfecta, quae primo caelum appellata est, cum dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, ut, quod dixit deus: fiat lux. et facta est lux, eam reuocante ad se creatore conuersio eius facta atque inluminata intellegatur.

10 Et cur ita dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, et non dictum est: in principio dixit deus: fiat caelum et terra. et facta sunt caelum et terra, sicut de luce narratur: dixit deus: fiat lux. et facta est lux? utrum prius uniuersaliter nomine caeli et terrae comprehendendum
15 erat et commendandum, quod fecit deus, et deinde per partes exequendum, quomodo fecit, cum per singula dicitur: dixit deus, id est, quia per uerbum suum fecit, quidquid fecit?

4. An cum primum fiebat informitas materiae siue spiritualis siue corporalis, non erat dicendum: dixit deus: fiat,
20 quia formam uerbi semper patri cohaerentis, quo sempiternae dicit deus omnia, neque sono uocis neque cogitatione tempora sonorum uolente, sed coaeterna sibi luce a se genitae sapientiae non imitatur imperfectio, cum dissimilis ab eo, quod summe ac primitus est, informitate quadam tendit ad nihilum,
25 sed tunc imitatur uerbi formam semper atque incommutabiliter patri cohaerentem, cum et ipsa pro sui generis conuersione ad id, quod uere ac semper est, id est ad creatorem suae

6 Gen. 1, 1   7 Gen. 1, 3   8

2 illud totum *b*   3 quae] qua *E*¹   4 esse ipsa *S*   5 que *P*¹   8 reuocantem *E*¹   creatorem *E*¹   12 et facta—terra s. l. *add. m.* 2 *E*
14 conpraehendendum *E*   15 commendandum *P*   17 per s. l. *m.* 1 *S*
quicquid *E*²*S*   18 An *excidit E*   siue (siu *excid.*) *E*   20 formam
(m *fin. m.* 2 in *ras*) *E*   coherentis *ER*   sempiternae *E*¹*S*¹   21 cum uoce
omnia *cap.* 3 *finitur b*   22 quo aeterna *R*   coaeternae *S*¹   sibi *om. S*
23 imetatur *E*¹   imperfecto *b*   24 summ*e (a *eras.*) *E*   nihilum *E*¹
25 forma *E*¹   26 coherentem *ERS*

substantiae, formam capit et fit perfecta creatura? ut in eo, quod scriptura narrat: dixit deus: fiat, intellegamus dei dictum incorporeum in natura uerbi eius coaeterni, reuocantis ad se inperfectionem creaturae, ut non sit informis, sed formetur secundum singula, quae per ordinem exequitur. in qua conuersione et formatione quia pro suo modo imitatur deum uerbum, hoc est dei filium semper patri cohaerentem plena similitudine et essentia pari, qua ipse et pater unum sunt, non autem imitatur hanc uerbi formam, si auersa a creatore informis et imperfecta remaneat, propterea filii commemoratio non ita fit, quia uerbum, sed tantum, quia principium est, cum dicitur: in principio fecit deus caelum et terram; exordium quippe creaturae insinuat adhuc in infortitate inperfectionis. fit autem filii commemoratio, quod etiam uerbum est, in eo, quod scriptum est: dixit deus: fiat, ut per id, quod principium est, insinuet exordium creaturae existentis ab illo adhuc inperfectae, per id autem, quod uerbum est, insinuet perfectionem creaturae reuocatae ad eum, ut formaretur inhaerendo creatori et pro suo genere imitando formam sempiternae atque incommutabiliter inhaerentem patri, a quo statim hoc est, quod ille.

5. Non enim habet informem uitam uerbum filius, cui non solum hoc est esse quod uiuere, sed etiam hoc est ei uiuere, quod est sapienter ac beate uiuere. creatura uero quamquam spiritalis et intellectualis uel rationalis, quae uidetur esse illi uerbo propinquior, potest habere informem uitam, quia non, sicut hoc est ei esse quod uiuere, ita hoc uiuere quod

8 cf. Ioh. 10, 30

3 naturam *PR*² eius *om.* *E*¹ quo aeterni *R* reuocatis *R*
 5 exsequitur *E*¹ 6 quia| qua *Eug* pro| per *P*¹ 7 coheren-
 tem *E* quoherentem *R* coerente *P*¹ 8 pa*ri (t *eras.*) *PR* 10 fili *E*¹
 filii (i *fin. m.* 1 *superscr.*) *P* 11 tantum| etiam *b* 14 fili *E*¹ 15 in
 eo| eo *PRSCd* et *b* 16 existentis *PR* 18 formaretur *R*¹ 19 inhe-
 rendo *EP* 20 sempiternae *E* sempiternae *RS* inherentem *EP*
 patri (t *s. l. m.* 2) *E*¹ 21, statim| tantum *E*¹ statu *Eug* 23 est *pr. om.* *R*¹
 ei uiuere| uiuere *d Eug* 24 ac| et *b* beatae *ER* 26 illo *S* 27 sicut non *b*

sapienter ac beate uiuere. auersa enim a sapientia incommutabili stulte ac misere uiuit, quae infirmitas est. formatur autem conuersa ad incommutabile lumen sapientiae, uerbum dei; a quo enim extitit, ut sit utcumque ac uiuat, ad illum
 5 conuertitur, ut sapienter ac beate uiuat. principium quippe creaturae intellectualis est aeterna sapientia: quod principium manens in se incommutabiliter nullo modo cessaret occulta inspiratione uocationis loqui ei creaturae, cui principium est, ut conuerteretur ad id, ex quo esset, quod aliter formata ac
 10 perfecta esse non posset. ideoque interrogatus, quis esset, respondit: principium, quia et loquor uobis.

Quod autem filius loquitur, pater loquitur, quia patre loquente dicitur uerbum, quod filius est, aeterno more, si more dicendum est, loquente deo uerbum coaeternum. inest enim
 15 deo benignitas summa et sancta et iusta et quidam non ex indigentia, sed ex beneficentia ueniens amor in opera sua. propterea priusquam scriberetur: dixit deus: fiat lux, praecessit scriptura dicens; et spiritus dei superferebatur super aquam, quia, siue aquae nomine appellare uoluit totam
 20 corporalem materiam, ut eo modo insinueret, unde facta et formata sunt omnia, quae in suis generibus iam dinoscere possumus, appellans aquam, quia ex humida natura uidemus omnia in terra per species uarias formari atque concreescere, siue spiritalem uitam quandam ante formam conuersionis quasi

11 Ioh. 8, 25 17 Gen. 1, 3. 2

1 sapienter] sapienter uiuere *b* beatae *ER* 2 stultae *R* infirmitas] infirmitas eius *E²PR²Sbd* 4 existit *b* ac *om. b* 5 beatae *R* beat^e *E* 6 creature *P* 7 incommotabiliter *P¹* cessaret] cessat *E²d* cessabit *b* 9 conuertatur *d* est *E²d* 10 possit *Eug d* interrogatus] interrogatus *dns b* 11 qui* (*a eras.*) *E* qui *b* 12 quia *P¹* qui apatre (*sic con.*) *SC* 14 quodaeternum *R¹* quae a uoce „inest“ sequuntur usque ad finem cap. 7 in librum „De octo Dulcitii quaestionibus“ translata sunt 8, 2. 3; uariantes lectiones sig. *Dul. instr. afferam sec. edit. Mignianam* 15 quidem *R²bd* 16 beneficentia *Ebd Dul; sed cf. p. 11, 6* 18 dei *del. m. 2 R* *****ferebatur (*super eras.*) *P* 19 aquas *E²R²SC* 20 materiam *R¹* ut] aut *E¹* 21 sunt *E¹*: sint *PR²SbdEugDul* denoscere *P¹* dignoscere *d* 22 umida *R*

fluitantem, superferebatur utique spiritus dei, quia sub-
iacebat scilicet bonae uoluntati creatoris quidquid illud erat
quod formandum perficiendumque inchoauerat, ut dicente deo
in uerbo suo: fiat lux, in bona uoluntate, hoc est bono placito
eius pro modo sui generis maneret, quod factum est. et ideo 5
rectum est, quod placuerit deo, scriptura dicente: et facta
6 est lux. et uidit deus lucem quia bona est, ut, quemad-
modum in ipso exordio inchoatae creaturae, quae caeli et
terrae nomine propter id, quod de illa perficiendum erat, com-
memorata est, trinitas insinuatur creatoris — nam dicente 10
scriptura: in principio fecit deus caelum et terram
intellegimus patrem in dei nomine et filium in principii no-
mine, qui non patri, sed per se ipsum creatae primitus ac
potissimum spiritali creaturae et consequenter etiam uniuersae
creaturae principium est, dicente autem scriptura: et spiri- 15
tus dei superferebatur super aquam completam comme-
morationem trinitatis agnoscimus —, ita et in conuersione
atque perfectione creaturae, ut rerum species digerantur, eadem
trinitas insinuetur, uerbum dei scilicet et uerbi generator, cum
dicitur: dixit deus, et sancta bonitas, in qua deo placet 20
quidquid ei pro suae naturae modulo perfectum placet, cum
dicitur: uidit deus quia bonum est.

7. Sed cur commemorata prius quamuis imperfecta creatura
postea commemoratur spiritus dei prius dicente scriptura:
terra autem erat inuisibilis et inconposita, et tene- 25
brae erant super abyssum, ac deinde inferente: et spiri-

6 Gen. 1, 3. 4 22 Gen. 1, 31 25 Gen. 1, 2

2 bone *R* uoluntati *E* quicquid *E*²*SR*² 3 inchoauerat *E*¹
4 bono placito] in beneplacito *bdEugDul* in bono placito *PR*¹ 5 mo-
dulo *bd* 6 rectum] dictum *Eug* lectum *b* 7 quemadmodum *P*¹*R*
8 inchoatae *P* 9 propter] pro *E*¹ 13 patris *b* se ipsum (*in mg.*
add. m. 2 a p ipsū) *E* 14 creatorae *P* et—creaturae *om. S*¹ 15 et
om. Dul 16 superferebatur *P* ferebatur *SRd* aquas *b* 17 agnoscitur *S*¹
19 insinuetur *dDul*: insinuatur *EPRSbEug* generatio *Eug* (*Knöll*
p. 145, 26) 20 dixit—dicitur *in mg. inf. add. m. 1 S* 21 quicquid *E*²*RS*
placet perfectum *b* 22 quia] quod *b* 24 commemoratur *P*

tus dei superferebatur super aquam? an, quia egenus
 atque indigus amor ita diligit, ut rebus, quas diligit, subi-
 ciatur, propterea, cum commemoraretur spiritus dei, in quo
 sancta eius beniuolentia dilectioque intellegitur, superferri
 5 dictus est, ne facienda opera sua per indigentiae necessitatem
 potius quam per abundantiam beneficentiae deus amare pu-
 taretur? cuius rei memor apostolus dicturus de caritate super-
 eminentem uiam demonstraturum se ait et alio loco, super-
 eminentem, inquit, scientiae caritatem Christi. cum
 10 ergo sic oporteret insinuari spiritum dei, ut superferri dicere-
 tur, commodius factum est, ut prius insinuaretur aliquid in-
 choatum, cui superferri diceretur, non enim loco, sed omnia
 superante ac praecellente potentia.

8. Ita etiam rebus ex illa inchoatione perfectis atque for-
 15 matis uidit deus, quia bonum est; placuit enim quod
 factum est in ea benignitate, qua placuit, ut fieret. duo
 quippe sunt, propter quae amat deus creaturam suam, ut sit
 et ut maneat. ut esset ergo, quod maneret, spiritus dei
 superferebatur super aquam; ut autem maneret, uidit
 20 deus, quia bonum est. et quod de luce dictum est, hoc de
 omnibus. manent enim quaedam supergressa omnem tempo-
 ralem uolubilitatem in amplissima sanctitate sub deo, quaedam
 uero secundum sui temporis modos, dum per decessionem
 successionemque rerum saeculorum pulchritudo contextitur.

25 9. Quod ergo dixit deus: fiat lux. et facta est lux, in

7 I Cor. 12, 31   8 Ephes. 3, 19

1 quia] quoniam *PR**S**b**d**Dul*   2 indigus *S*¹ indiguus *E*²*PR*¹ indigēs *b*
 3 commemoraretur *E*¹*R*¹   4 eius sancta *b*   ueniulentia *E*¹ beneuo-
 lentia *PR**d*   5 faciendo *b*   6 potius *R*   habundantiam *R*   bene-
 ficentiae *P**b**d**Dul*   7 super—loco *in mg. super. add. m. 1 S*   8 in
 loco *b**d*   9 inquit *R*   10 insinuare *Eug* (ed. Knöll 146, 16) *SR**b*
 12 enim] autem *b* *Dul*   16 ut fieret *s. l. m. 1 S*   18 ergo esset *b*
 20 bona *E*²*R**b*   hoc de] hoc et de *Eug* (*K.* 146, 26) *b*   21 super-
 gressa* (*m er.*) *E*   uolubilitatem temporalem *b*   23 uero] uero mu-
 tantur *S*   24 successionem quae *R*   rerum] rerum temporalium *Eug*
 (ed. Knöll 147, 3)   25 lux *fin. om. E*

aliquo die dixit an ante omnem diem? si enim uerbo sibi coaeterno dixit, hoc utique intemporaliter dixit; si uero temporaliter dixit, non uerbo sibi coaeterno, sed per aliquam creaturam dixit temporalem. ac per hoc non erit prima creatura lux, quia iam erat, per quam temporaliter diceretur: fiat lux. atque illud ante omnem diem fecisse intellegitur, quod dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, ut caeli nomine intellegatur spiritalis iam facta et formata creatura, tamquam caelum caeli huius, quod in corporibus summum est. secundo enim die factum est firmamentum, quod rursus caelum appellauit. terrae autem nomine inuisibilis et inconpositae ac tenebrosa abyssio imperfectio corporalis substantiae significata est, unde temporalia illa fierent, quorum prima esset lux.

Quomodo autem per creaturam, quam fecit ante tempora, dici potuit temporaliter: fiat lux, inuenire difficile est. sono uocis enim non intellegimus dictum; nam quidquid est tale, corporeum est. an ex illa imperfectione substantiae corporalis fecit aliquam uocem corpoream, per quam sonaret: fiat lux? ergo aliquod uocale corpus ante lucem creatum atque formatum est. sed si ita est, iam erat tempus, per quod uox curreret sonorumque spatia sibi succedentium praeterirent. quodsi iam erat tempus, antequam fieret lux, in quo tempore uox fieret, qua sonaret „fiat lux“, ad quem diem pertinebat illud tempus? unus enim dies idemque primus ille numerari incipit, quo facta est lux. an ad ipsum diem pertinet totum spatium tem-

1 diem *om. S* enim] ergo (*s. l. add. m. 2 aē enī*) *E* 2 coaeterno] quo aeterno *R* uero (*ro s. l. m. 1*) *E* 3 quo aeterno *R* 4 dixit creaturam *PSbd* post temporalem *spat. uac. ras. neque quidquam desideratur S* 5 erat] erat creatura *b* diceretur *s. l. m. 1 S* 10 secundo (*o m. 2 in ras.*) *R* 11 rursum *R*¹ apellauit *R* 12 inconpositae *E* tenebrose abyssi *b* imperfectio *P*¹ 17 enim uocis *Rbd* quicquid *E*²*RS* tale est *bd* 21 sonorumquae *P* sonorum quae *RS* sonorum qui *b* 22 sibi spatio (*o m. 1 supra a*) *S* succedentia *bd* praeterirent (*n exp. m. 1*) *S* 23 antequam *s. l. m. 1 S* fieret uox *bd* qua] quae *d* 24 resonaret *d* tempus illud *S* 26 facta (*a fin. ex u*) *S* lux in *mg. add. m. 1 S*

poris, et quo factum est uocale corpus, per quod sonaret „fiat lux“, et quo facta est ipsa lux? sed omnis talis uox propter audientis corporalem sensum a loquente profertur; ita enim factus est, ut percusso aere sentiat. numquid itaque
 5 talem habebat auditum illud quidquid erat inuisibile et inconpositum, cui sic deus personaret ac diceret: fiat lux? abscedat itaque haec ab animo cogitantis absurditas.

Utrum ergo spiritalis motus, sed tamen temporalis erat, quo dictum intellegimus „fiat lux“, expressus ab aeterno deo
 0 per uerbum coaeternum in creatura spiritali, quam iam fecerat, cum dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, id est, in illo caelo caeli? an et ista locutio non tantum sine aliquo sono, sed etiam sine ullo temporali motu spiritalis creaturae in eius mente atque ratione fixa quodammodo a uerbo patri coaeterno et quodammodo inpressa intellegitur, secundum quam moueretur et ad speciem conuerteretur inferior illa tenebrosa imperfectio naturae corporeae et fieret lux? sed multum est ac difficillimum capere, quomodo dicatur deo non temporaliter iubente neque id temporaliter
 5 audiente creatura, quae contemplatione ueritatis omnia tempora excedit, sed intellectualiter sibimet inpressas ab incommutabili dei sapientia rationes, tamquam intellegibiles locutiones, in ea, quae infra sunt, transmittente fieri temporales motus in rebus temporalibus uel formandis uel administrandis. si autem lux, quae primum dicta est, ut fiat, et facta est, etiam primatum creaturae tenere intellegenda est, ipsa est intellectualis uita, quae nisi ad creatorem inluminanda conuerteretur, fluitaret informiter. cum conuersa autem et inluminata est, factum est, quod in uerbo dei dictum est: fiat lux.

1 quo] quod <i>PRb</i>	2 et] ex <i>E</i>	quo] quod <i>PRb</i>	3 audientes <i>PR^{1b}</i>
a] a* (d <i>er.</i>) <i>E</i>	4 factum <i>P</i>	sentiatur <i>CSb</i>	5 quicquid <i>E²SR</i>
9 intellegimis <i>R¹</i>	12 loquutio <i>R</i>	14 quodammodo <i>R</i>	15 patri]
pari <i>E¹</i>	inpraesa <i>P</i>	inpressa <i>R</i>	subintellegitur <i>S</i>
(<i>pr. l s. l. m. 1</i>) <i>S</i>	20 creatura* <i>P</i>	21 inpraessas <i>P</i>	inpressa <i>R¹S</i>
ab] sub <i>SRb</i>	22 loquutiones <i>PR</i>	23 quae] q; <i>R</i>	fieret <i>S</i>
temporalis <i>S</i>	26 primatum] prima <i>R¹</i>	28 autem conuersa <i>PR¹Sbd</i>	

10. Uerum tamen quēmadmodum sine tempore dictum est, quia in uerbum coaeternum patri non cadit tempus, utrum ita etiam sine tempore factum sit, quisquā forsitan quaerat. sed quomodo potest hoc intellegi, cum facta luce et diuisa a tenebris et inditis diei noctisque uocabulis dicat scriptura: et facta 5 est uespera, et factum est mane dies unus? unde uideatur illud opus dei factum per spatium diei, quo peracto ad uesperam uentum est, quod est noctis initium. itemque peracto nocturno spatio completus est totus dies, ut mane fieret in alterum diem, in quo die deus aliud consequenter operaretur. 10

Immo uero id ipsum permirabile est, cum deus nullo spatio syllabarum aeterna uerbi sui ratione dixerit: fiat lux, cur tanta mora facta sit lux, donec diei spatium praeteriret et uespera fieret. an forte cito quidem lux facta est, sed mora diurni temporis in eo consumi potuit, cum discerneretur a 15 tenebris, atque utrumque discretum suis uocabulis signaretur? mirum, si et hoc uel tanta mora fieri potuit a deo, quanta dicitur a nobis. discretio quippe lucis et tenebrarum in ipso utique opere, cum lux fieret, consecuta est; non enim lux esse potuit, nisi discerneretur a tenebris. 20

Quod autem uocauit deus lucem diem et tenebras noctem, quanta mora fieri poterat, etiam si hoc syllabatim per sonum uocis egisset, nisi quanta et a nobis dicitur „lux uocetur dies et tenebrae uocentur nox?“ nisi forte quis ita desipiat, ut, quia super omnia magnus est deus, putet ore dei 25 prolatas quamuis paucissimas syllabas per totum diei spatium potuisse distendi. huc accedit, quia uerbo sibi coaeterno, id est incommutabilis sapientiae internis aeternisque rationibus,

5 Gen. 1, 5   21 Gen. 1, 5

1 quemammodum *P¹R*   2 patri coaeternum *PRsbd*   3 forsitan *R¹*
 5 indicis *b*   et *om. PRsbd*   8 uesperum *R*   initium noctis *b*
 12 quur *P*   15 diurni] *di*urni R* diuturni *E¹P*   16 suisque *S*
 19 consecrata (*s. l. m. 2 at csecuta*) *E*   22 syllaba in per sonum (*in exp. m. 1*) *S*   25 desipiat (*prius i s. l. m. 1*) *S*   27 accidit *P¹S¹*   uerbo
s. l. m. 1 S   quo aeterno *R*   28 incommutabilis *E¹*   internis]
 aeternis *E¹*

non corporali uocis sono uocauit deus lucem diem et tenebras noctem. rursum enim quaeritur, si uerbis, quibus utimur, uocauit, qua lingua uocauerit, et quid opus erat sonis transeuntibus, ubi cuiusquam non erat corporalis ullus auditus.

5 et non inuenitur.

An dicendum est, quod, cum cito peractum esset hoc opus dei. tamdiu stetit lux non succedente nocte, donec diurnum spatium perageretur, et tamdiu mansit nox luci succedens, donec spatium nocturni temporis praeteriret, et mane fieret
 10 diei sequentis uno primoque transacto? sed, si hoc dixerō, uereor, ne deridear et ab his, qui certissime cognouerunt, et ab his, qui possunt facillime aduertere, quod eo tempore, quo nox apud nos est, eas partes mundi praesentia lucis inlustret, per quas sol ab occasu in ortum redit, ac per hoc omnibus
 15 uiginti quattuor horis non deesse per circuitum gyri totius alibi diem, alibi noctem. numquidnam ergo in parte aliqua posituri sumus deum, ubi ei uespera fieret, cum ab ea parte in aliam partem lux abscederet? nam et in libro, qui appellatur Ecclesiastes, ita scriptum est: et oritur sol, et occi-
 20 dit sol, et in locum suum ducit, hoc est, in eum locum, unde ortus est. sequitur enim et dicit: ipse oriens illuc uadit ad austrum et circuit ad aquilonem. australis ergo pars cum habet solem, nobis dies est, cum autem ad partem aquilonis circumiens peruenit, nobis nox est; non tamen

19 Eccle. 1, 5. 21 Eccle. 1, 6

1 sono uocis *bd* 2 rursus *R* 4 auditur (s s. l. m. 1; m. 2 ex r s fecit) *E* 6 dei opus *S* 7 diurnum *E²PR**S**bd*; diurnum *E¹* 10 primoquae *R* transacto] die transacto *b* 11 iis *d* 12 quo] quod *P* 13 est**** (dies *er.*) *E* 14 quas (s m. 1 s. l.) *P* 15 oris *E¹S* giri *S* 16 et alibi noctem (et s. l. m. 2) *R* numquidnam *E¹* aliqua parte *S* 19 aecclesiastes *E* occidet *E¹S* 20 sol *om. b* ducitur *E²Sbd*; cf. Hieronymi Comment. in Ecclesiasten Migne tom. XXIII (II) p. 1067 21 dicit ipse. Oriens *Sb* illud *d* 22 ad ante aquilonem *om. E* 23 ad *om. ES* 24 aquilonis partem *Pd* circuire (e *er*; s. l. *add. m. 2 a* circuiens peruehitur) *E* circuiens *S* peruehitur *E¹S* perhibetur *E²* peruenit *R¹*

in alia parte non est dies, ubi praesentia solis est: nisi forte poeticis figmentis cor inclinandum est, ut credamus solem mari se immergere atque inde lotum ex alia parte mane surgere. quamquam, si ita esset, abyssus ipsa praesentia solis inlustraretur, atque ibi esset dies. posset enim et aquas illuminare, quando ab eis non posset extingui. sed hoc monstrum est suspicari. quid? quod etiam sol nondum erat.

Quapropter, si spiritalis lux primo die facta est, numquidnam occidit, ut ei succederet nox? si autem corporalis, quae-
nam illa lux est, quam post occasum solis uidere non possu-
mus, quia nec luna erat adhuc nec aliquae stellae? aut si
semper in ea parte caeli est, in qua sol, ut non sit solis lux,
sed quasi comes eius eidem ita coniuncta, ut discerni dino-
scique non possit, ad eandem reditur difficultatem soluendae
huius quaestionis, quia et ista lux eodem modo quo sol tam-
quam comes eius ab occasu in ortum circumiens redit et est
in alia parte mundi, quo tempore pars ista, in qua sumus,
tenebrescit in noctem. ex quo cogit, quod absit, in una parte
credere deum fuisse, quam partem lux ista desereret, ut posset
ei uespera fieri. an forte in ea parte lucem ferat, in qua fac-
turus erat hominem, et ideo, cum ab ipsa parte lux disces-
sisset, uespera facta dicitur, etiam cum in alia parte lux illa
esset, quae inde discesserat, mane exortura peracto circuitu?

11. Ut quid ergo factus est sol in potestatem diei, qui lu-
ceret super terram, si lux illa diei faciendo suffecerat, quae

24 cf. Ps. 135, 8

1 aliam partem *E*¹ 5 possit *S* et s. l. m. 1 *P* 6 possit *S* mon-
strosum] monstruosum (*pr.* u s. l. m. 1) *P*, *SRbd* 7 quid? quod] cum *b*
quid quod etiam *perd.* *lineol.* m. 2 *del.* *R* 8 die s. l. m. 1 *P* num-
quidnam *E*¹ 9 ei *er.* *S* quae-
nam (nam s. l. m. 2) *E* 11 alique *R*
13 eidem (*e init.* s. l. m. 1) *P* 14 ad] et ad (*et add.* m. 2) *E* 16 cir-
cuiens *E* circumiens *S*¹ 18 tenebraescit *P* quod || quod (*pr.* quod
in fine uers. exp. m. 1) *P* 19 credere *om.* *E*¹ possit *Sb* posse *P*¹*R*
20 eam partem *E*¹ in qua in qua (*pr.* in qua *in fine uers. exp.* m.
1) *S* 21 lux illa (illa *exp.* m. 1) *S* decessisset *SR*²*b* 22 et ue-
spera *PR* aliam partem *E*¹ 23 exortura *b* circuitu *b* 25 die *b*
sufficerat *S*¹*R*

dies etiam uocata erat? an illa prior regiones superiores a terra longinquas inlustrabat, ut sentiri non posset in terris, atque ita oportebat solem fieri, per quem dies inferioribus mundi partibus adpareret? potest et hoc dici auctum esse fulgorem diei sole addito, ut per illam lucem minus fulgens dies, quam nunc est, fuisse credatur. etiam hoc a quodam dictum scio primum naturam lucis inductam in opere creatoris, cum dictum est: fiat lux. et facta est lux, postea uero — quod de luminaribus dicitur — quid ex ipsa luce factum sit fuisse commemoratum ordine dierum, quo uisum est creatori cuncta esse facienda: quae natura lucis quo transierit facta uespera, ut uicissim nox perageretur, nec ille dixit nec facile inueniri posse arbitror. neque enim extinctam esse credendum est, ut nocturnae tenebrae succederent, et rursus accensam, ut mane fieret, antequam hoc solis officio gereretur, quod a quarto die coepisse fieri eadem scriptura testatur.

12. Quod antequam fieret, quo circuitu sibi potuerint tres dies noctesque succedere lucis, quae primo facta est, permanente natura, si lux corporalis tunc facta intellegenda est, et inuenire et explicare difficile est. nisi forte molem terrenam et aquosam, antequam esset ab alterutro utrumque discretum, quod tertio die factum scribitur, tenebras deum appellasse quis dixerit propter crassiorem corpulentiam, quam lux penetrare non poterat, uel propter obscurissimam umbram tantae molis, quam necesse est, ut ex altera parte habeat corpus, si ex alia parte lux fuerit. ad quem locum enim cuiuslibet corporis moles lucem peruenire non sinit, in eo loco umbra

8 Gen. 1, 3

1 erat] est *R¹Pbd* illa* (e *eras.*) *E* 2 longinquas (*alt. n s. l. m.*)
 1) *E* sentire *PR* possit *S* 3 adque *E¹* 5 addito] edito *S*
 9 quod] cum *PR¹bd* ex]& *R* 10 commemoratur *S* ordinē *P*
 ordinem *R* 12 ille (e *s. l. m.* 2) *R* 13 inuenire *S* 14 nocturnae]
 nocturna& *S* 15 antequam (qu *m. 2 in ras.*) *E* 16 cepisse *S¹*
 scribtura *EP* 17 quo] quod *S* circuitu *b* 18 q; *R¹* 21 antequam
in mg. n. 1 R alterotro *S¹* 23 dixerat *E¹* propter** (ea *eras.*) *E*
 26 alia] aliqua *Rd* fierit *P¹* fieret *R¹b* 27 molis *PR* sinit] *it
 (s *eras. et in mg. sin add.*) *P*

est, quoniam locus carens ea luce, qua inlustraretur, nisi inpe-
diret corpus obpositum, hoc totum est, quod umbra dicitur. quae
si pro mole corporis tam magna fuerit, ut occupet spatium
terrae, quantum ex altera parte dies occupat, nox uocatur;
neque enim omnes tenebrae nox. nam et in speluncis amplis, ⁵
in quarum abdita lux inrumpere per obpositam molem non
sinitur, sunt utique tenebrae, quia lux non est ibi, totumque
illud spatium locus est carens luce; nec tamen tales tenebrae
acceperunt uocabulum noctis, sed illae, quae in eam terrae
partem succedunt, unde remouetur dies. sicut non omnis lux ¹⁰
dies appellatur — nam et lunae lux est et siderum et lucer-
narum et coruscationum et quarumque rerum ita fulgentium —
sed illa lux appellatur dies, cui nox praecedenti recedentique
succedit.

Sed si primaria lux illa undique terrae molem circumfusa ¹⁵
contexerat, siue staret siue circumiret, non erat, ex qua parte
admitteret noctem sibi succedere, quia nusquam ipsa discede-
bat, ut ei faceret locum. an ex una parte facta est, ut ipsa
circumiens etiam noctem ex alia parte consequenter circumire
permitteret? cum enim totam terram adhuc aqua tegetet, ²⁰
nihil inpediebat, ut aquosa et globosa moles ex una parte
faceret diem lucis praesentia, ex alia noctem lucis absentia
quae in eam partem succederet a tempore uespertino, ex qua
lux in aliam declinaret.

Quo ergo congregatae sunt aquae, si totam terram prius ²⁵
occupauerant? illae scilicet, quae detractae sunt, ut terra nu-

1 carens omnis lux dies appellatur ea luce *sqq.* *P* post carens *septem*
uocab. eras. *R* ea*luce* (*utrimque m. er.*) *E* impedierit *S* 2 op-
positum *E* 6 inrumpere *E*¹*S*¹ 8 spatium illud *PRbd* luce* (*m*
eras.) *E* 10 partem terrae *PRbd* 12 quarumcumque *Sb* 13 nox]
nos *d* praecedentique *b* recedentique *om.* *b* 15 primaria (*im s. l.*
m. 1) *R* 16 contexerat (*a corr. m.* 2) *R* circuiret *ES* 17 am-
mitteret *R* succederet *R*¹ numquam *E*¹ 18 factura *S* est]
erat *R*²*Sd*, (*s. l. m. 2*) *E* ut] et *E*¹ ipsa *b* 19 circumiens *S*¹
circuiens *P*¹ circuire *S* 20 permitteret & *R* 21 molis *PR*¹
23 qua] quo *S* 26 Ille *R*

daretur, in quam partem congregatae sunt? si enim erat aliquid nudum terrae, quo congregarentur, iam adparebat arida nec totum abyssus occupabat; si autem totum texerant, quis erat locus, quo colligerentur, ut terrae ariditas adpareret?

5 numquidnam in altum congregatae sunt, sicut fit, cum ad uentilandum in area messis trita subrigitur et congesta in aggerem nudat locum, quem diffusa contexerat? quis hoc dixerit, cum uideat usquequaque campos maris aequaliter fusos, quia etiam, cum aquae fluctuantis quidam uelut montes eri-

10 guntur, sedatis rursus tempestatibus conplanantur? et si qua litora nudantur latius, non potest dici nulla esse alia terrarum spatia, quo accedat id, quod aliunde decedit, unde in eum locum, ex quo recesserat, iterum accedat. cum autem tota omnino terra undosa natura cooperiretur, quo cederet, ut nudaret

15 aliquas partes? an forte rarior aqua uelut nebula terras tegebat, quae congregatione spissata est, ut ex multis eas partibus, in quibus arida posset adparere, nudaret? quamquam et terra longe lateque subsidens potuit alias partes praebere concauas, quibus confluentes et conruentes aquae reciperentur, et

20 adpareret arida ex his partibus, unde umor abscederet.

Non est autem informis omni modo materies, ubi etiam nebulosa species adparuerit.

13. Et ideo quaeri adhuc potest, quando deus istas conspicuas aquarum terrarumque species qualitatesque creauerit;

25 in nullo enim sex dierum hoc inuenitur. itaque si hoc ante

2 terrae nudum *Sb* 4 terrae *om. b* appareret *E* 5 altum con||
hic finit. p. 14^b S; extremo mg. infer. legitur: hic est defectus; desiderantur: gregatae—diuisit (21, 18), *quo uocab. p. 17 incipit* 6 sur-
 rigitur *R^{2b}* subregitur *P¹* congesta (*in mg. congregata*) *b* congestam *ER*
 8 aequabiliter *PRd* 9 quia] qui *bd* fluctuantes (*e ex i*) *P, RCb*
 11 nudantur, latius (*sic. distinc.*) *b* 12 eum] alium *E¹*; *s. l. m. 2 a^l eū*
 13 totam *bd* 14 terram *bd* quooperiretur *R* cooperientur (*n m. 1 exp.*) *C* cooperiret *bd* 15 tegebat] gelabat *E¹* 16 congregationi *R¹*
 congreteione *P¹* spissata ||||| est (*spissata in ras. m. 2*) *R* 18 concabas *E¹*
 19 corruentes *PR¹Sbd* 20 apparet *d* umor *E¹* abscederet *b* 21 autem] enim *C* 22 apparet *d* 25 nullo (*n s. l. m.*
 1) *P* nullo *R¹*

omnem diem fecit, sicut ante istorum dierum primorum commemorationem scriptum est: in principio. fecit deus caelum et terram, ut in terrae uocabulo intellegamus iam formatam terrenam speciem superfusis aquis ista iam uisibili specie sui generis declaratis, ut in eo, quod sequitur scriptura dicens: terra autem erat inuisibilis et inconposita, et tenebrae erant super abyssum; et spiritus dei superferebatur super aquam, nullam opinemur informitatem materiae, sed terram et aquam sine luce, quae nondum erat facta, suis iam notissimis qualitatibus conditas, ut ideo terra inuisibilis dicta intellegatur, quod aquis cooperta non posset uideri, etiamsi esset, qui posset uidere, ideo uero inconposita, quia nondum a mari distincta et cincta litoribus et suis fetibus animalibusque decorata: si ergo ita est, cur istae species, quae procul dubio corporales sunt, ante omnem diem factae sunt? cur non scriptum est: dixit deus: fiat terra. et facta est terra, item: dixit deus: fiat aqua. et facta est aqua, uel utrumque communiter, si una quasi lege loci infimi continentur, dixit deus: fiat terra. et sic est factum?

14. Cur non dictum est, cum hoc factum esset, „uidit deus, quia bonum est“?

Haec enim consideratio suasit, quoniam manifestum est omne mutabile ex aliqua informitate formari simulque illud et catholica fides praescribit et certissima ratio docet nullarum naturarum materiam esse potuisse nisi ab omnium rerum non solum formatarum, sed etiam formabilium inchoatore deo atque creatore, de qua etiam dicit ei quaedam scrip-

2 Gen. 1, 1   6 Gen. 1, 2

1 sicut *s. l. m.* 1 *C*   primorum dierum *PR**Sbd*   4 uisibilis specie *R*
 8 aquas *PRCbd*   9 factam *E*   11 quod *om. PR*¹   aquis (*a s. l.*
m. 1) *P*   possit *PRC*   13 a litoribus *P*   fetibus *E*   faetibus *PR*
 14 decorata (*de s. l. m.* 1) *E*   cur] cum *E*   iste *RC*   19 factum
 est *bd*   20 esset factum *C*   22 suasit. Quoniam (*sic*) *b*   23 ex] et
 ex *P*   aliqua *R*¹   24 conscripsit *E*   ratio] narratio *R*
 26 formatum non solum *E*¹   inchoatore *R*¹   27 quo *E*   quaedam
 (*d add. m.* 2) *R*

tura: qui fecisti mundum ex materia informi, hanc materiam illis uerbis, quibus pro spiritali prudentia tardioribus etiam lectoribus uel auditoribus congrueretur, fuisse commemoratam, quibus ante dierum enumerationem dictum est: in principio
 5 fecit deus caelum et terram et cetera, donec diceretur: et dixit deus, ut deinceps formatarum rerum ordo consequeretur.

15. Non quia informis materia formatis rebus tempore prior est, cum sit utrumque simul concreatum, et unde factum est, et quod factum est — sicut enim uox materia uer-
 10 borum est, uerba uero formatam uocem indicant, non autem qui loquitur prius emittit informem uocem, quam possit postea conligere atque in uerba formare: ita et deus creator non priore tempore fecit informem materiam et eam postea per ordinem quarumque naturarum quasi secunda consideratione
 15 formauit; formatam quippe creauit materiam — sed quia illud, unde fit aliquid, etsi non tempore, tamen quadam origine prius est, quam illud, quod inde fit, potuit diuidere scriptura loquendi temporibus, quod deus faciendi temporibus non diuisit. si enim quaeratur, utrum uocem de uerbis an de uoce
 20 uerba faciamus, non facile quisquam ita tard ingenio reperitur, qui non potius uerba fieri de uoce respondeat: ita quamuis utrumque simul qui loquitur faciat, quid unde faciat, naturali adtentioni satis adparet. quamobrem, cum simul utrumque
 25 formauit, et utrumque ab scriptura dici oportuerit, nec simul

1 Sap. 11, 18:

3 congrueret *bd* commemoratum *E¹P¹R¹C* 4 cōmemorationem *C¹*
 5 etc. *bd* 6 sequeretur *C¹* 7 Non (*incip. cap. XVII*) *E* 8 concre-
 atum *R¹* 9 prius est *om.* *E¹* est uerborum *bd* 10 uero *s. l. m.*
 1 *C* 12 et *om.* *PRCbd* creator deus *PRbd* 14 quarumque (que
s. l. m. 1) *R* 17 diuidere (iui *in fine uers. praesec. est*) *P* 18 quod
 (uod *et pars. litt. q. des. est*) *P* 19 si enim (i enim *desect.*) *P* uerbis
 an de (*s an de des.*) *P* an uerba **uocē* (de *er. et m; m. 2 signa*
transposit. add. et sup. uoce scr. de) *E* 20 quisquam *desect. P*
 repperitur *EPRS* 22 quid *E¹* 23 attentioni *S* attentione *PRbd*
 utrumque] que *P* utrum *R¹* 24 et—formauit *om.* *F¹* 25 ab] a *S*
om. PR¹b scribtura *EP*

utrumque dici potuerit, prius illud, unde aliquid factum est, quam illud, quod inde factum est, dici debuisse quis dubitet? quia etiam cum dicimus materiam et formam, utrumque simul esse intellegimus nec utrumque simul possumus enuntiare. sicut autem in breuitate temporis contingit, cum duo ista 5 uerba proferimus, ut alterum ante alterum proferamus, ita in prolixitate narrationis alterum prius quam alterum narrandum fuit, quamuis utrumque, ut dictum est, simul fecerit deus, ut, quod sola origine prius est in faciendo, etiam tempore prius sit in narrando, quia duae res, quarum etiam altera nullo 10 modo prior est, nominari simul non possunt, quanto minus simul narrari! non itaque dubitandum est ita esse utcumque istam informem materiam prope nihil, ut non sit facta nisi a deo et rebus, quae de illa formatae sunt, simul concreata sit.

Sed si credibiliter dicitur eam significari illis uerbis: terra 15 autem erat inuisibilis et inconposita, et tenebrae erant super abyssum; et spiritus dei superferebatur super aquam, ut excepto, quod ibi positum est de spiritu dei, cetera rerum quidem uisibilium uocabula, sed ad illam informitatem, ut tardioribus poterat, insinuandam dicta intellegamus, quia duo haec elementa, id est terra et aqua, ad aliquid faciendum operantium manibus tractabiliora sunt ceteris, et ideo congruentius istis nominibus illa insinuabatur informitas: si ergo hoc probabiliter dicitur, non erat aliqua formata 16

15 Gen. 1, 2.

1 unde illud *E* 2 debuisse (deb a m. 2 in ras.) *R* 3 materia *E*¹ forma *E*¹ 5 contigit *E*¹*P* 7 prolixitate (p litt. dimid. pars. desec. est) *P* alterum altero prius narrandum *b* 8 utrumque (ut desec. est) *P* deus (u deest) *P* 9 prius est om. *S* faciendo etiam (do eti des. sunt.) *P* 10 narrandum *P*¹ quia du desecta sunt *P* altera *P* 11 minus] magis (al minus s. l. m. 2) *E* 12 utcumque] ut cum *b* 14 formate *S* factae *PR*¹*Cbd* concreata *R*¹ 18 aquas - *S* 19 cetera *E*¹ quidem rerum *b* ad s. l. m. 1 *P* 20 insinuanda *E*¹ 21 haec quia (e s. l. m. 1) *P* haec duo *Sbd* haec om. *R* 24 cum uoce si incipit cap. XVI in *bd* hoc ergo *PRSbd* probaliter *P*

moles, quam lux ex una parte inlustrans ex altera faceret tenebras, unde nox posset die discedente succedere.

Emissionem uero contractionemque lucis illius si uelimus diem noctemque intellegere, nec causam uidemus, cur ita fieret — non enim iam erant animalia, quibus haec uicissitudo salubriter exhiberetur et quibus postmodum exortis per circuitum solis cernimus exhiberi — nec ullum occurrit exemplum, quo istam emissionem contractionemque lucis, ut diei noctisque uicissitudines fierent, probare possimus. iactus enim riorum ex oculis nostris cuiusdam quidem lucis est iactus et contrahi potest, cum aerem, qui est oculis nostris proximus, intuemur, et emitti, cum ad eandem rectitudinem quae sunt longe posita adtendimus. nec sane, cum contrahitur, omnino cernere, quae longe sunt, desinit, sed certe obscurius, quam cum in ea obtutus emittitur. sed tamen ea lux, quae in sensu uidentis est, tam exigua docetur, ut, nisi adiuuetur extraria luce, nihil uidere possimus; et quia discerni ab ea non potest, quo exemplo demonstrari possit emissio in diem et contractio lucis in noctem, sicut dixi, reperire difficile est.

17. Si autem spiritalis lux facta est, cum dixit deus: fiat lux, non illa uera patri coaeterna intellegenda est, per quam facta sunt omnia, et quae inluminat omnem hominem, sed illa, de qua dici potuit: prior omnium creata est

23 Eccli. 1, 4

1 prius ex om. P¹ altera parte S facit P¹R¹ 2 unde] utde E¹ posset nox PRSbd possit S diei S discedente om. S abscedente C 3 contractionem quae R 4 causam (semper dupl. s) d 5 erant iam S 6 exhiberetur R et om. P¹ 7 cernimus] terminus {s. l. m. 2 al cernimus) E exhiberi R occurrer& S 8 die P¹ 9 possumus PR¹ 10 cuiusdam] eiusdem PR lucis quidem PRd quidem] euidēs b 11 aere PR 12 emitte P¹R¹ 13 sane (ne s. l. m. 2) P 14 sunt omniq (del. m. 1) S 15 ea E¹P¹ optutus E¹PRS 16 sensum PR uiuentis P¹R docetur] uidetur b adiuuentur PR¹ adiuuemur bd 17 extranea RCbd nil S possemus PR¹b et om. b quia] quoniam (s. l. m. 2) E, PRSbd ab ea non potest discerni b 18 potes PR 19 contra**ctio (di eras.) E dix R repperire EPRS 21 uera] uerba E uero S 22 quam] quem SR¹ inluminat E¹

sapientia. cum enim aeterna illa et incommutabilis, quae non est facta, sed genita sapientia, in spirituales atque rationales creaturas sicut in animas sanctas se transfert, ut illuminatae lucere possint, fit in eis quaedam luculentae rationis adfectio, quae potest accipi facta lux, cum diceret deus: fiat 5 lux, si iam erat creatura spiritalis, quae nomine caeli significata est in eo, quod scriptum est: in principio fecit deus caelum et terram, non corporeum caelum, sed caelum incorporeum caeli corporei, hoc est super omne corpus non locorum gradibus, sed naturae sublimitate praepositum. quo 10 autem modo simul fieri potuit, et quod inluminaretur et ipsa inluminatio, ac diuerso tempore narranda fuerit, paulo ante diximus, cum de materia tractaremus.

Sed huic luci succedentem noctem, ut uespera fieret, quo pacto intellecturi sumus? a tenebris uero qualibus talis lux 15 diuidi potuit dicente scriptura: et diuisit deus inter lucem et tenebras? numquid iam erant peccatores et stulti decedentes a lumine ueritatis, inter quos et in eadem luce permanentes diuideret deus, tamquam inter lucem et tenebras, et lucem uocans diem ac tenebras noctem ostenderet se non 20 operatorem peccatorum, sed ordinatorem distributione meritorum? an hic dies totius temporis nomen est et omnia uolumina saeculorum hoc uocabulo includit ideoque non dictus est primus, sed unus dies? et facta est enim uespera, et factum est, inquit, mane dies unus, ut per hoc, quod 25

3 cf. Sap. 7, 27   9 cf. Confess. 1. XII 2. 8. 9   16 Gen. 1, 4
24 Gen. 1, 5

1 incommutabilis *P*¹   2 atque *P*   3 illuminata *S* inluminat *P*¹
4 elucere *S* aelucere *P*¹   9 celis corporeis *b*   10 ppositum *S*   11 potuit
fieri *S*   quod] quo *PR*¹   inluminaretur *E*¹   14 huic luci (*in mg.*
hoc loco) *b*   luci] loci *PR*¹   succedente nocte *E*¹   15 pacto] facto *PR*¹
17 *pr.* et] ac *PRbd*   18 eandem *E*¹ eadem *P*   lucem *E*¹   19 lucem—
lucem *om.* *P*¹   et] ac *PRbd*   20 et *om.* *b*   ostendere *E*¹
21 peccatorem *S*¹   distributionum *P* distribuendorum *b*   22 an hic]
adhuc *P*¹   hic *om.* *Rb*   23 uocabula *S*¹   24 *pr.* est *om.* *S*   enim *om.* *S*
25 inquit *R*

facta est uespera, peccatum rationalis creaturae, quod autem factum est mane, renouatio eius significata uideatur.

Sed haec allegoriae propheticae disputatio est, quam non isto sermone suscepimus. instituimus enim de scripturis nunc
 5 loqui secundum proprietatem rerum gestarum, non secundum aenigmata futurarum. ergo ad rationem factarum conditarumque naturarum quomodo inuenimus uesperam et mane in luce spiritali? an diuisio quidem lucis a tenebris distinctio est iam rei formatae ab informi, appellatio uero diei et noctis
 10 insinuatio distributionis est, qua significetur nihil deum inordinatum relinquere atque ipsam informitatem, per quam res de specie in speciem modo quodam transeundo mutantur, non esse indispositam neque defectus profectusque creaturae, quibus sibimet temporalia quaeque succedunt, sine subplemento
 15 esse decoris uniuersi? nox enim ordinatae sunt tenebrae.

Propterea uero cum facta esset lux, dictum est: uidit deus lucem quia bona est, cum hoc posset post omnia eiusdem diei dicere, id est, ut, cum explicasset „dixit deus: fiat lux. et facta est lux. et diuisit deus inter lucem
 20 et tenebras et uocauit deus lucem diem et tenebras uocauit noctem“, tunc diceret: et uidit deus, quia bonum est, et deinceps adnecteret: et facta est uespera, et factum est mane, sicut in aliis operibus facit, quibus uocabula inponit. hic ergo propterea non ita fecit, quoniam a
 25 formata re ad hoc distincta est illa informitas, ut non in ea finis esset, sed adhuc formanda restaret per creaturas ceteras

16 Gen. 1, 4   18 Gen. 1, 3. 4. 5

1 creatura *P*¹   3 allegorica (ca *in ras. m.* 2) *R*   prophetiae *R*
 6 enigmata *EPSR*   futurarum] figurarum *bd*   factarum (a *alt. s. l. add. m.* 1 *supra eras. o*) *R*   conditarumque] conditarum *b*   7 uespera *S*   8 diuisio quidem] diuino quidam *P*¹   distinctio (dist *s. l. m.* 2 *supra ras.*) *P*   9 formate *S*   10 inordinate *E*¹   12 transeundo *P*¹
 mutantur (n *s. l. m.* 1) *E*   13 profectusque] neque profectus *b*   14 subplemento *ERbd*   15 inordinate] *b*   17 possit *S*   18 explicasset] celum explicasset *b*   24 inponit *E* inpon& *S*   propterea *om. b*   26 formanda (n *ex m*) *E*   restavretur (v *s. l. m.* 1) *S*

iam corporales. itaque si, posteaquam distincta essent illa diuisione et uocabulis, tunc diceretur: uidit deus, quia bonum est, haec facta acciperemus, significari, quibus iam in suo genere nihil esset addendum; quia uero lucem solam ita perfecerat, uidit deus, inquit, lucem quia bona est ⁵ et diuisione ac nominibus discreuit a tenebris. neque tunc dixit: uidit deus, quia bonum est; ad hoc enim erat informitas illa discreta, ut adhuc inde alia formarentur. namque ista nox, quae nobis notissima est — facit enim eam super terras solis circuitus —, quando per luminarium distributionem ¹⁰ a die diuiditur, post ipsam diuisionem diei et noctis dicitur: uidit deus, quia bonum est. non enim haec nox informis aliqua substantia erat, unde adhuc alia formarentur, sed spatium loci plenum aere, carens lumine diurno: cui utique nocti iam nihil addendum esset in genere suo, quo esset speciosior ¹⁵ siue distinctior. uespera autem in toto illo triduo, antequam fierent luminaria, consummati operis terminus non absurde fortasse intellegitur; mane uero tamquam futurae operationis significatio.

18. Sed ante omnia meminerimus, unde iam multa diximus, ²⁰ non temporalibus quasi animi sui aut corporis motibus operari deum, sicut operatur homo uel angelus, sed aeternis atque incommutabilibus et stabilibus rationibus coaeterni sibi uerbi sui et quodam, ut ita dixerim, fotu pariter coaeterni sancti spiritus sui. nam et illud, quod per graecam et latinam lin- ²⁵ guam dictum est de spiritu dei, quod superferebatur super aquas, secundum syrae linguae intellectum, quae uicina est hebraeae — nam hoc a quodam docto christiano Syro fertur expositum — non superferebatur, sed fouebat potius in-

1 essent (n s. l. m. 1) P   3 acceperimus R¹   significare PRb
 4 addendum esset S   5 lucem inquit S   8 formaretur E¹   9 est
 notissima b   10 terram S   per om. E¹   11 diuid&ur S¹   13 infor-
 marentur S / spacium S   14 loci (i in ras. ex e) P   deurno P¹
 18 uero] autem S   24 fotu] fotu (s. l. m. 2 a& flatu) E, P¹R¹
 flatu P²R²b   25 grecam S   26 quod] quia b   28 hebraeae ESR
 haebraeae P   29 superferebatur super aquas (in mg. a& nō habet sup aquas) b

tellegi perhibetur, nec sicut fouentur tumores aut uulnera in corpore aquis uel frigidis uel calore congruo temperatis, sed sicut oua fouentur ab alitibus, ubi calor ille materni corporis etiam formandis pullis quodammodo adminiculatur per quendam in suo genere dilectionis adfectum. non itaque per singulos dies istorum diuinorum operum tamquam temporales uoces dei carnaliter cogitemus. non enim ad hoc ipsa dei sapientia nostra infirmitate suscepta uenit ad conligendos sub alas suas filios Hierusalem quemadmodum gallina pullos suos, ut semper paruuli simus, sed ut malitia infantes mente esse pueri desinamus.

Et in rebus obscuris atque a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta etiam diuina legerimus, quae possint salua fide, qua inbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos praecipiti adfirmatione ita proiciamus, ut, si forte diligentius discussa ueritas eam recte labefactauerit, corruamus, non pro sententia diuinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam uelimus scripturarum esse, quae nostra est, cum potius eam, quae scripturarum est, nostram esse uelle debeamus.

19. Ponamus enim in eo, quod scriptum est: et dixit deus: fiat lux. et facta est lux, alium sensisse lucem corporalem factam et alium spiritalem. esse spiritalem lucem in creatura spiritali fides nostra non dubitat; esse autem lucem corporalem caelestem aut etiam super caelum uel ante caelum,

9 cf. Matth. 23, 37   10 cf. I Cor. 14, 20   21 Gen. 1, 4

1 tomores *E*¹   2 aquis] quis *R*¹   tempantis *b*   3 oba *E*¹   4 quodammodo *R*   amminiculatur *PR* amminiculatus *S*   5 itaque] utique *PR*¹   6 operum diuinorum *PRSbd*   7 dei *fin. om. E*¹   9 ierusalem *S*   quemadmodum *P*¹   10 malitiam *E*¹   pueri esse *bd*   13 scripta *om. S*   diuina scriptura *S*   possent *P*   14 aliis atque aliis *b*   sentiatis *b*   15 nullum *E*   nos *om. S*   16 rectae *R*   laefactauerit *E*¹   17 corruamus *P*¹   per sententiam *PR*   19 eam quae] eam que *R*¹   21 et *om. PRSbd*   22 aliam *Rb*   23 alium (u ex a m. 1) *E*, aliam *Rb*   esse *om. PR*¹   spiritalem *om. PR*   24 ante fides *add. quod b*   nostra fides *b*   25 super (s. l. m. 2 al supra) *E*, supra *PRSbd*

cui succedere nox potuerit, tamdiu non est contra fidem, donec ueritate certissima refellatur. quod si factum fuerit, non hoc habebat scriptura diuina, sed hoc senserat humana ignorantia. si autem hoc uerum esse certa ratio demonstra- uerit, adhuc incertum erit, utrum hoc in illis uerbis sanctorum 5 librorum scriptor sentiri uoluerit, an aliud aliquid non minus uerum. quodsi cetera contextio sermonis non hoc eum uoluisse probauerit, non ideo falsum erit aliud, quod ipse intellegi uoluit, sed et uerum et quod utilius cognoscatur. si autem contextio scripturae hoc uoluisse intellegi scriptorem non 10 repugnauerit, adhuc restabit quaerere, utrum et aliud non potuit. quodsi et aliud potuisse inuenerimus, incertum erit, quidnam eorum ille uoluerit; et utrumque sentiri uoluisse non inconuenienter creditur, si utrique sententiae cetera circumstantia subfragantur.

15

Plerumque enim accidit, ut aliquid de terra, de caelo, de ceteris mundi huius elementis, de motu et conuersione uel etiam magnitudine et interuallis siderum, de certis defectibus solis ac lunae, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fruticum, lapidum atque huiusmodi ceteris etiam 20 non christianus ita nouerit, ut certissima ratione uel experientia teneat. turpe est autem nimis et perniciosum ac maxime cauendum, ut christianum de his rebus quasi secundum christianas litteras loquentem ita delirare audiat, ut, quemadmodum dicitur, toto caelo errare conspiciens risum tenere 25 .

3 hoc non *PR* diuina scriptura *bd* 4 uerum] iterum *S* esse* (t er.) *E* 6 scribtor *E*; cum haec uox omnib. loc. b littera m. 1 offeratur, in sequentibus indicare id omittam sentire *S* aliquid om. b 8 probaberit *P*¹ 10 uoluiss&*S* scriptorem intellegi *S* 11 repugnauit *E*¹*PR*¹, repugnabit *SR*²*E*²*b* restauit *E*¹*PR*¹ 12 potuerit *bd* inuenierimus *P* 13 et] aut *b* 14 utriusque *PRb* sententia *b* cetera] certa *PRd* circumstantia *P* 15 suffragatur *SRbd* 16 accedit *E*¹ 17 conuersione *E*¹ 18 magnitudinem (m exp. m. 1) *P* syderum *S* 19 ac] et *b* 20 fruticum *R*¹ 22 autem est *b* perniciosum *S* 24 delirare (pr. r in ras.) *E*, *P*¹ post delirare add. quilibet infidelis *bd* audiat (s. l. m. 2 a de) *E* audeat *S*¹ audiat *P*¹ quemadmodum *P*¹

uix possit. et non tam molestum est, quod errans homo deridetur, sed quod auctores nostri ab eis, qui foris sunt, talia sensisse creduntur et cum magno eorum exitio, de quorum salute satagimus, tamquam indocti reprehenduntur
 5 atque respuuntur. cum enim quemquam de numero christianorum in ea re quam optime norunt errare comprehenderint et uanam sententiam suam de nostris libris adserere, quo pacto illis libris credituri sunt de resurrectione mortuorum et de spe uitae aeternae regnoque caelorum, quando de his
 10 rebus, quas iam experiri uel indubitatis numeris percipere potuerunt, fallaciter putauerint esse conscriptos? quid enim molestiae tristitiaeque ingerant prudentibus fratribus temerarii praesumptores, satis dici non potest, quod, si quando de praua et falsa opinione sua reprehendi et conuinci coeperint ab
 15 eis, qui nostrorum librorum auctoritate non tenentur, ad defendendum id, quod leuissima temeritate et apertissima falsitate dixerunt, eosdem libros sanctos, unde id probent, proferre conantur uel etiam memoriter, quae ad testimonium ualere arbitrantur, multa inde pronuntiant uerba, non intellegentes
 20 neque quae loquuntur neque de quibus adfirmant.

20. Ad hoc enim considerandum et obseruandum libri Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleauim protulique sententias de uerbis ad exercitationem nostram obscure positis,

19 I Tim. 1; 7

1 molestum (s. l. m. al tus) *E*   2 derideretur *Pb*   auctoris *R*¹
 nostri] nros *S*   3 exitio (in mg. al exercitio) *b*   4 quorundam *S*
 repraehenduntur *E*   5 atque] et *b*   6 noñ//// (~ add. m. 2) *R*
 conpraehenderint *E* deprehenderint *bd*   7 quod *E*¹   10 percipere
 (prius er in ras. m. 2) *E*   11 fallagiter *P*   putarent *E*¹   conscrip-
 tos *E*   12 tristitiaeque *Eb*   temerari *E*¹   taemerarii *P*   13 prae-
 sumptores *SRb*   quod] cum *PRSbd*, (m. 2 s. l. al cū) *E*   praba *E*¹
 praua *P*   14 oppinione *R* opinione *PSbd*   repraehendi *E*   16 tae-
 meritate *P* uanitate (uani in ras.) *R*   falsietate *E*¹   temeritate (in
 ras. m. 2) *R*   post temeritate add. m. 2 et manifestissima falsitate
 ante dixerunt *R*   18 que *S*   19 uerba pronuntiant *PRSbd*   20 neque
 om. *b*   loquuntur *E* locuntur *S*   21 obseruandi *S*   librum *b* et
Migne   23 exertitationem *R*

non aliquid unum temere adfirmans cum praeiudicio alterius
 expositionis fortasse melioris, ut pro suo modulo eligat quis-
 que quod capere possit: ubi autem intellegere non potest
 scripturam, deo det honorem, sibi timorem. sed cum tam
 multis exitibus uerba scripturae, quae tractauimus, exponantur, 5
 cohibeant se tandem, qui litteris inflati saecularibus haec ita
 posita, ut omnia pia corda nutrant, uelut inperitum atque
 inpolitum aliquid exagitant, sine pennis in terra reptantes et
 uolaturarum auium nidos inidentes. periculosius autem errant 10
 quidam infirmi fratres, qui cum istos inpios de caelestium
 corporum numeris uel de quibuslibet elementorum mundi
 huius quaestionibus subtiliter et copiose disserere audiunt,
 euanescunt et eos sibi cum suspirio praeponentes et magnos
 putantes saluberrimae pietatis libros cum fastidio repetunt et
 quos duleiter haurire deberent uix patienter adtingunt, a 15
 segetis asperitate abhorrentes et spinarum floribus inhiantes.
 non enim uacant uidere. quam suauis est dominus, nec in
 sabbato esuriunt; atque ideo pigri sunt potestate a domino
 accepta uellere spicas et tamdiu uersari manibus contritasque
 purgare donec ad escam perueniant. 20

21. Dicet aliquis: quid tu tanta tritura dissertationis huius,
 quid granorum exuisti? quid euentilasti? cur propemodum in
 quaestionibus adhuc latent omnia? adfirma aliquid eorum,
 quae multa posse intellegi disputasti. cui respondeo ad eum

17 cf. Ps. 33, 9 19 cf. Matth. 12, 1

1 taemere *P* preiudicio *S* 2 modulo suo *b* elegat *S* 4 scrip-
 turae dei *PRSbd* 5 tractauimus (tracta *m.* 2) *R* 6 inflati (*in mg.*
al imbuti) *b* hic *b* 8 expolitum (*s. l. m.* 2 *add.* *al* inpolitū) *E*
 in pinnis *E¹R¹* 9 uolaturarum] uolatu ranarum *bd* uolatura-rum *R* inri-
 dentes *E¹* errantes *S* erant *R* 10 inpios (*m s. l. m.* 1) *R* 12 qua-
 estionibus *R¹* copios-e (*a er.*) *R* 13 preponentes *S* 14 saluberrime *S*
 saluberrimae (*lu s. l. m.* 1) *P* reppetunt *S* 15 haurire] aurire *E¹*
 audire *S* attingunt *P¹* attingant *R¹* a *om.* *S* 16 aborrentes *E* iniantes *E¹*
 18 potestatem *P¹* 19 accepta] sabbati accepta (sabbati *s. l. m.* 2) *E, PRSbd*
 uellere (*e fin. ex &*) *S* uersare *E²PRSbd* manibus *om.* *S* 21 dicit *E²SP²*
 dissertationis *b* 22 exuisti] exilisti *b* etuentilasti *E* deuentilasti *P*
 quur *R* 23 questionibus *ES* eorumq; *S* 24 disputasse *S¹*

ipsum me suauiter cibum peruenisse, quod didici non haerere
 hominem in respondendo secundum fidem, quod respondendum
 est hominibus, qui calumniari libris nostrae salutis adfectant,
 ut, quidquid ipsi de natura rerum ueracibus documentis de-
 5 monstrare potuerint, ostendamus nostris litteris non esse con-
 trarium, quidquid autem de quibuslibet suis uoluminibus his
 nostris litteris, id est catholicae fidei contrarium protulerint,
 aut aliqua etiam facultate ostendamus aut nulla dubitatione
 credamus esse falsissimum, atque ita teneamus mediatorem
 10 nostrum, in quo sunt omnes thesauri sapientiae atque
 scientiae absconditi, ut neque falsae philosophiae loqua-
 citate seducamur neque falsae religionis superstitione terre-
 amur. et cum diuinos libros legimus in tanta multitudine uerorum
 intellectuum, qui de paucis uerbis eruuntur et sanitate catho-
 15 licae fidei muniuntur, id potissimum deligamus, quod certum
 adparuerit eum sensisse, quem legimus; si autem hoc latet,
 id certe, quod circumstantia scripturae non inedit et cum
 sana fide concordat; si autem et scripturae circumstantia
 pertractari ac discuti non potest, saltem id solum, quod fides
 20 sana praescribit. aliud est enim, quid potissimum scriptor
 senserit, non dinoscere, aliud autem a regula pietatis errare.
 si utrumque uitetur, perfecte se habet fructus legentis; si
 uero utrumque uitari non potest, etiam si uoluntas scriptoris
 incerta sit, sanae fidei congruam non inutile est eruisse sententiam.

10 Col. 2, 3

1 cibum suauiter *PR**S**b**d* cium *E*¹ quod] quo *PR**b**d* dici *P*¹ dedici *R*¹
 haerere] herere *E* habere *PR**b* 2 homini *d* 3 calumniare *S* adfectant *E*¹
 4 quid Quid (quid *in mg. m.* 2) *S* quidquid *E*¹ 6 suis quibuslibet *S*
 7 protulerunt *E* 8 aliquam *E* facultatem *E* 9 mediatorem (*pr. t exp.*
m. 1) *S* 10 thesauri *E* 11 philosophiae *P* philosophiae *R* 14 intellectum *E*¹
 quae *b* et] ut *E*¹ 15 diligamus *S**b* decertum *S* 16 adparuerit] appa-
 ruerit *E* habuerit *S* eum *om.* *S*¹ sensisse *om.* *S* 19 saltem *R*¹*S* 20 pre-
 scribit *S* praesciuit (*s. l. m.* 2 *al.* *p*scribit) *E* 22 perfectae *PS* 24 sane *S*
 eruisse] tenuisse *b* Explicit liber primus. incipiunt capitula libri secundi
fol. 15 *E* Explicuit liber primus (*litt. mai.*) *fol.* 15^b *P* Explicit li|ber
 primus amen (*litt. mai.*) *fol.* 24^b *S* expl. aureli augustini liber primus.
 felicit̃ dō gratias amen|incipit liber: II: (*litt. mai. color.*) *fol.* 50^a *R*

LIBER SECUNDUS.

1. Et dixit deus: fiat firmamentum in medio aquarum et sit diuidens inter aquam et aquam. et sic est factum. et fecit deus firmamentum et diuisit deus inter aquam, quae erat infra firmamentum, et inter aquam, quae erat super firmamentum. et uocauit deus firmamentum caelum. et uidit deus, quia bonum est. et facta est uespera, et factum est mane, dies secundus. de uerbo dei, quod dixit deus: fiat firmamentum et cetera et de placito eius, quo uidit, quia bonum est, et de uespera et de mane non opus est hic iterum similiterque disserere, atque ita deinceps, quotienscumque ista repetuntur, secundum superiorem inquisitionem interim considerata esse admonemus. utrum autem nunc illud caelum fiat, quod excedit aeris omnia spatia eiusque omnem altitudinem, ubi etiam luminaria stellaeque constituuntur quarto die, an ipse aer uocetur firmamentum, merito quaeri potest.

Multi enim asserunt istarum aquarum naturam super siderum caelum esse non posse, quod sic habeant ordinatum pondus suum, ut uel super terras fluitent uel in aere terris proximo uaporaliter ferantur. neque quisquam istos debet ita refellere, ut dicat secundum omnipotentiam dei, cui cuncta possibilia sunt, oportere nos credere aquas etiam tam graues,

2 Gen. 1, 6—8 18 de his et sequentibus cf. etiam De ciuit. dei lib. XIII 17. 18; XXII 11

1 Explicuerunt capitula. inç liber secundus (*litt. uncial.*) fol. 15 *E* Incipit liber II (*litt. mai. rubr.*) fol. 16^a *P* Incipit liber secundus (*litt. mai. rubr.*) fol. 24^b *S* 3 diuidens *om.* *S* 5 aquam et aquam (et aquam *del m. 1*) *E* intra (*s. l. m. 2 al infra*) *E* infra (*fra s. l. m. 2*) *R* 6 firmamento *S* 8 factum *PRb* uespere *PRb* 9 quod] quo *E²bd* deus *om. PRSbd* fiat *om. E¹* 10 quod *PR¹* 11 de *alt. om. PRSbd* hoc *EP* 12 ita *s. l. m. 1 S* quotiescumque *PE²bd* reppetuntur *S* 13 secundum *om. P¹* superiorem (*ri s. l. m. 1*) *P* considerandam *E¹* 14 ammonemus *P¹RS* illum *E¹* 17 quaeri merito *Pbd* 18 istam *b* sydereum *S* 19 hordinatum *R* 20 terram *PRbd* 21 deber& *S* 23 nos *s. l. m. 2 S* grauis *P¹*

quam nouimus atque sentimus, caelesti corpori, in quo sunt sidera, superfusas. nunc enim, quemadmodum deus instituerit naturas rerum, secundum scripturas eius nos conuenit quaerere, non, quid in eis uel ex eis ad miraculum potentiae suae uelit
 5 operari. neque enim, si uellet deus sub aqua oleum aliquando manere, non fieret; non ex eo tamen olei natura nobis esset incognita, quod ita facta sit, ut adpetendo suum locum, etiam si subterfusa fuerit, perrumpat aquas eisque se superpositam conlocet. nunc ergo quaerimus, utrum conditor rerum, qui
 10 omnia in mensura et numero et pondere disposuit, non unum locum proprium ponderi aquarum circa terram tribuerit, sed et super caelum, quod ultra limitem aeris circumfusum atque solidatum est.

Quod qui negant esse credendum, de ponderibus elemen-
 15 torum argumentantur, negantes ullo modo ita desuper quasi quodam pauimento solidatum esse caelum, ut possit aquarum pondera sustinere, quod talis soliditas nisi terris esse non possit et, quidquid tale est, non caelum sed terra sit; non enim tantum locis, sed etiam qualitatibus elementa distingui,
 20 ut pro qualitatibus propriis etiam loca propria sortirentur. aqua scilicet super terram, quae etiam si sub terra stat aut labitur, sicut in antris cauernisque abditis, non tamen ea terrae parte, quam supra, sed ea, quam infra se habet, continetur. nam si ex parte superiore fuerit terrae pars ulla
 25 delapsa, non manet super aquam, sed ea perrupta demergitur et pergit ad terram: quo ueniens conquiescit tamquam in loco suo, ut supra sit aqua, subter autem terra. unde cognos-

9 Sap. 11, 21

2 sydera *SR* superfusa *S*¹ enim *E*¹ quemadmodum *P*¹*R*
 3 nos] non *E*¹ conuenit (n s. l. m. 1) *E* 4 numquid *R*¹ admiraculum *S* ammiraculum *P*¹*R*¹ uellit *R* 7 appetendo* (s *eras.*) *S*
 8 se *om.* *R*¹ 9 conlocet *E*¹ 11 pondere *S* 14 quod} quo *E*¹ 16 quidam *E*¹ 18 posset *PR*¹ quidquid *E*¹ quicquid *PRS* 19 post qualitatibus *add.* propriis *bd* distinguuntur *b* 20 sortiantur *S* 21 sub terram *E*¹ 22 cabernisque *E*¹ 23 partem *E*¹ hab& *R*¹ 24 superiori *b* pars ulla terrae *PRbd* 25 delabsa *P* dilapsa *S* dimergitur *S*
 27 aqua* (m uidetur *er.*) *P* subter] subtus *d*

scitur, quod etiam super aquas cum esset non ipsis aquis portabatur, sed conpage terrae tenebatur, sicut sese habent camerae speluncarum.

Hic occurrit admonere cauendum errorem, quem in libro primo cauendum monui, ne forte, quia scriptum est in Psalmis: 5
fundauit terram super aquam, arbitretur aliquis nostrum aduersus istos de ponderibus elementorum subtiliter disserentes isto testimonio scripturarum esse nitendum, quia illi non re-
tenti auctoritate litterarum nostrarum et nescientes, quemad-
modum dictum sit, libros sanctos facilius inridebunt quam 10
illud repudiabunt, quod uel certis rationibus perceperunt uel
experimentis manifestissimis probauerunt. illud namque in
Psalmis aut figurate dictum recte accipi potest, ut, quoniam
caeli et terrae nomine saepe in ecclesia spiritales carnalesque
significantur, caelos ostenderit pertinere ad serenam intelle- 15
gentiam ueritatis dicens: qui fecit caelos in intellegentia,
terram uero ad fidem simplicem paruulorum non fabulosis
opinionibus incertam atque fallacem. sed prophetica et euan-
gelica praedicatione firmissimam, quae per baptismum solidatur,
et ideo subiecerit dicens: fundauit terram super aquam; 20
aut, si ad litteram cogit quisquam intellegi, non incongruenter
uel sublimia terrarum, siue continentium siue insularum, acci-
piuntur, quae superiora sunt aquis, uel ipsa tegmina spelun-
carum, quae super aquas pendula soliditate firmata sunt.

4 cf. pag. 28, 22 sqq. 6 Ps. 135, 6 16 Ps. 135, 5.

1 quod *om.* *P*¹ 2 compagae *E* sese] se *b* 3 camere *S* 4 oc-
currit *om.* *S*¹ ammonere *P*¹*R* 5 admonui *d* admonuimus *b* 6 aquas *b*
7 aduersum *S* elimentorum *R* discernentes (*s. l. m.* 2 *al* disse-
rentes) *E* 8 istos (*s. fin. exp. m.* 1) *E* nitendum *R*¹ utendum *R*²
renitendum *b* retenti (*alt. en s. l. del. m.* 1) *E* 9 quemam-
modum *P*¹*R* 10 inridebunt *E*¹ 11 perceperunt (*sup. per m.* 2 *add. al*
ac) *E* 13 figuratae *E* 14 saepe (*a er.*) *E* aeclesia *E* 15 signi-
ficantur] figurantur *b* 16 intellegentia] intellectu *S* 19 predicatione *S*
firmissima *EPR*¹ quae] aquae *PR*¹ 21 quisquam cogit *PRSbd*
intelligi esse terrā ut possit aquā coequare non incongruentur *sqg. b*
22 continentia (*s. l. m.* 2 *add. al ū*) *E* siue *om. P* 24 pendula (*a*
ex e m. 1) *S* firmatē *S*

quocirca nec ad litteram quisquam potest sic intellegere, quod dictum est: fundauit terram super aquam, ut aquarum pondus terreno ponderi subportando naturali ordine quasi subiectum esse arbitretur.

- 5 2. Aerem uero aquis esse superiorem, quamuis propter ampliora sui spatia etiam aridam contegat, hinc intellegitur quod nullum uas ab ore inpressum repleti aquis potest: unde satis indicat aeris naturam locum petere superiorem. uidetur enim uas inane, sed aere plenum probatur, cum ore imo in
10 aquam deprimitur; quia enim per superiorem partem non inuenit emicandi locum nec deorsum uersus inruptis aquis subter eas natura ire sinitur, plenitudine sua repellit eas et in uas non permittit intrare. cum autem uas ita conlocatur, ut os non habeat deorsum, sed in latus inclinatum, intrat
15 aqua inferius exeunte aere superius. itemque si uasis erecti os pateat in caelum, cum infundis aquam, euadit aer sursum uersus ex aliis partibus, qua non infundis, et fit locus aquae deorsum uersus intrandi. quodsi ui maiore uas deprimitur, ut uel ex latere uel desuper aquae repente influant et undique
20 os uasis obtegant, disrumpit eas aer sursum nitens, ut eis ad ima locum faciat; at ipsa disruptio singultus uasorum est, dum partibus fugit, quia totus tam cito non potest propter illius oris angustias. ita si aer super aquas ire cogitur, etiam confluentes eas dissicit, cum exilientes inpetu eius impulsae
25 ebulliunt et eum bullis crepantibus emittunt in sua pro-

1 potest] post potest *P*¹ sic s. l. m. 1 *R* 3 terr*eno* (a et n er.) *E*
terraeno *P* 5 cap. ·II· *E* 10 aqua *PR* per om. b superiori
parte b 11 emicandi] emigrandi *Rb* emeandi *d* irruptis *E*² minu-
tissimis *E*¹ 12 natura^s *E* ire natura *PRSbd* repell& *S* reppel-
lit *R* 15 uas *E*¹*P*¹ erectios *P*¹ 18 ui]bi *E*¹ 20 dirrumpit *E*
dirumpit b 21 at scripsi: ad *E*¹ et *E*²*PRSbd* dirruptio *E* disrupti *S*
dirruptio b 22 quia (a s. l. m. 1) *R* totos *S* potest exire b
24 post confluentes sequitur in *P* abdisic, sed m. 1 del. eas (a
in ras.) *S* dissicit] dispicit *PR*¹ despicit b disiicit *d*; cf. Max Bonnet
- ,Le Latin de Gregoire de Tours' pag. 122, 3; 195, 3 exilientis *E*
exsilientis *P* impetu *R*¹ impetus b impulsas *S* impulsu *Rb*
25 ebulliunt] uulliunt *E*¹ bulliunt *P* eum] cum *S* uullis *E*¹

perantem atque illis ad ima decidendi aditum dantem. si autem sub aquas ire cogatur ex uase, ut illo cedente uas ab ore in ima presso repleti uelis, facilius undis undique uersum cooperitur, quam per os eius ab inferiore parte intrandi gutta exigua reperit locum.

3. Iam uero ignem ad superna emicantem etiam ipsius naturam aeris uelle transcendere quis non sentiat? quandoquidem si ardentem faculam capite deorsum quisque teneat, nihilominus flammae crinis ad superiora contendit. sed quoniam circumfusi ac superfusi aeris praepollenti constipatione subinde ignis 10 extinguitur et in eius qualitatem per abundantiam superatus subinde commutatur ac uertitur, ad uniuersam eius altitudinem transiliendam non potest perdurare. itaque super aerem purus ignis esse dicitur caelum, unde etiam sidera atque luminaria facta coniectant illius uidelicet igneae lucis 15 in eas formas, quas in caelo cernimus, globata dispositaque natura: ac per hoc, sicut terrarum ponderibus et aer et aqua cedit, ut ad terram perueniant, sic aquarum ponderi et ipse aer cedit, ut uel ad terram uel ad aquam perueniat. unde intellegi uolunt hoc modo necesse fuisse, ut aer quoque, 20 si quis eius particulam in spatiis illis sublimibus caeli posset dimittere, pondere suo caderet, donec ad aerea subter spatia perueniret. quapropter conligunt multo minus esse posse aquis supra illud igneum caelum aliquid loci, cum illic aer multo 25 aquis leuior manere non possit.

4. Talibus eorum disputationibus cedens laudabiliter conatus est quidam demonstrare aquas super caelos, ut ex ipsis uisi-

26 cf. Basilii homil. in Hexaemeron III 8 et Hom. VIII 7

1 decidendi] deducendi *PR*¹ deducendis *b* 2 cogitur *PR*¹*bd* uasae *E*
 3 compresso *S* replete *E*¹*R* 4 inferiore *E*¹ 5 repperit *EPRS*
 reperiatur *b* 6 cap. III *E* 7 aeris naturam *PRSbd* uellet *P*¹
 9 flamme *S* crinibus *S* 10 constipatione *E*¹ 13 perdurare] per-
 ducere *R*¹ 14 sidera *P*¹ sidera *S* 16 percernimus *E* disposita-
 que (si s. l. m. 1) *S* 18 accedit *R* perueniat *S* si *R*¹ 19 accedit *R*
 perueniat *R*¹ 21 in om. *E*¹ spatiis *S* celi *S* possit *PR*¹*S*
 22 cadere *E* aerea *b* 24 sup *b* illuc *R*¹ 26 cap. IIII *E* caedens *R*

bilibus conspicuisque naturis adsereret scripturae fidem. et
 prius quidem, quod facillimum fuit, ostendit et hunc aerem
 caelum appellari non solum sermone communi, secundum
 quem dicimus serenum uel nubilum caelum, sed etiam nostra-
 5 rum ipsarum consuetudine scripturarum, cum dicuntur uola-
 tilia caeli, cum aues in hoc aere uolare manifestum sit;
 et dominus cum de nubibus loqueretur, faciem caeli, inquit,
 potestis probare. nubes autem etiam per proximum terris
 aerem conglobari saepe cernimus, cum per decliua iugorum
 10 ita recumbunt, ut plerumque excedantur etiam cacuminibus
 montium. cum ergo probasset et hunc aerem caelum dici,
 nulla alia causa etiam firmamentum appellatum uoluit existi-
 mari, nisi quia interuallum eius diuidit inter quosdam uapores
 aquarum et istas aquas, quae corpulentius in terris fluitant.
 15 et nubes quippe, sicut experti sunt qui inter eas in montibus
 ambularunt, congregatione et conglobatione minutissimarum
 guttarum talem speciem reddunt: quae si spissantur amplius,
 ut coniungantur in unam grandem plures guttae minimae,
 non eam patitur aer apud se teneri, sed eius ponderi ad ima
 20 dat locum, et haec est pluuiā. ergo ex aere, qui est inter
 uapores umidos, unde superius nubila conglobantur, et maria
 subterfusa, ostendere ille uoluit esse caelum inter aquam et
 aquam. hanc ergo diligentiam considerationemque laude di-
 gnissimam iudico. quod enim dixit, neque contra fidem est
 25 et in promptu posito documento credi potest.

5 Matth. 6, 26   7 Matth. 16, 4

1 adserere *E*¹ adseret *S*   2 fuit] esset *E*¹   ostenderet *E*¹   3 appel-
 lare *E*   6 manifestum sit uolare *b*   7 inquit caeli *PRbd*   in-
 quid *R*   8 per *om.* *S*¹   9 sepe *S*   decliua *S*¹ declibia *P*¹*R*¹   iuge-
 rum *b*   10 ut] et *E*¹   13 diuid& *S*   14 corpolentius *S*   15 *cap.* V *E*
 16 ambulauerunt *bd*   congregationē *P*   conglobationem *P*   ^{minu}****tissi-
 marum *R* notissimarum (o ex u) *P*   17 spassantur *P*   18 minime *SRb*
 19 non *om.* *R*   aput *E*¹*P*¹   pondere *S*   20 dat] tad *E*¹   plubia *E*¹
 21 humidus *E*²*PR*²*Sbd*   22 ille *eras. in R*   23 considerationemquae
 (a *exp. m.* 1) *E*   laudem *E*¹   dignissimam *E*¹   24 contraſe (se
exp. m. 1) *S*   25 promptu *PRSbd*

Quamquam possit uideri non inpedire propria pondera elementorum, quomodo etiam super illud sublime caelum possint esse aquae per illas minutias, per quas etiam super hoc spatium aeris esse potuerunt. qui quamuis grauior et inferior summo caelo subiaceat, procul dubio leuior est aquis. et tamen, ut super eum sint uapores illi, nullo pondere prohibentur. sic ergo et super illud caelum potest minutioribus guttis leuior halitus umoris extendi, qui pondere cadere non cogatur. ipsi quippe subtilissima ratione persuadent nullum esse quamlibet exiguum corpusculum, in quo diuisio finiatur, sed infinite omnia diuidi, quia omnis pars corporis corpus est, et omne corpus habeat necesse est dimidium quantitatis suae. ac per hoc si potest aqua, sicut uidemus, ad tantas guttarum minutias peruenire, ut super istum aerem uaporaliter feratur, qui natura leuior est aquis, cur non possit et super illud leuius caelum minutioribus guttis et leuioribus inmanere uaporibus?

5. Quidam etiam nostri istos negantes propter pondera elementorum aquas esse posse super caelum sidereum de ipsorum siderum qualitatibus et meatibus conuincere moliantur. idem namque adserunt stellam, quam Saturni appellant, esse frigidissimam eamque per annos triginta signiferum peragere circulum eo, quod superiore ac per hoc ampliore ambitu graditur. nam sol eundem circulum per annum complet, et luna per mensem tanto, ut dicunt, breuius quanto inferius, ut spatio loci spatium temporis congruat. quaeritur itaque ab eis, unde illa stella sit frigida, quae tanto ardentior esse deberet, quanto sublimiore caelo rapitur. nam procul dubio cum rotunda moles circulari motu agitur, interiora eius tardius eunt, exteriora celerius, ut maiora spatia cum breuioribus ad

2 quomodo] quominus *d* 6 eum] illū *b* 7 illum *E*¹ 8 alitus *S*
 habitus *E*¹*P*¹ humoris *E*²*Sbd* 9 ipse *S* 11 infinitae *SR* 17 im-
 manere *E*¹ 18 post propter *inc. cap. VI E* 19 posse *om. R* sydere-
 um *S* 21 iidem *d* 22 frigidissima *E*¹ ·XXX· *R* 23 superior *Sd*
 26 spacium *S* 28 sublimior ecaelo *S* 29 rotunda (o *ex u m. 1*) *E*
 mutu *R*¹ 30 post exteriora *add. eius in S* spacia *S*

eosdem gyros pariter occurrant, quae autem celerius utique
feruentius. proinde memorata stella magis debuit calida esse
quam frigida; quamuis enim suo motu, quoniam grande
spatium est, triginta annis totum ambitum permeet, tamen
5 caeli motu in contrarium rotata uelocius, quod cotidie necesse
est patiatur — sic, ut dicunt, caeli singulae conuersiones dies
singulos explicant —, calorem maiorem debuit caelo concita-
tione concipere. nimirum ergo eam frigidam facit aquarum
super caelum constitutarum illa uicinitas, quam nolunt cre-
10 dere, qui haec, quae breuiter dixi, de motu caeli et siderum
disputant. his quidam nostri coniecturis agunt aduersus eos.
qui nolunt aquas super caelum credere, et uolunt eam stellam
esse frigidam, quae iuxta summum caelum circuit, ut ex hoc
cogantur aquarum naturam iam non illic uaporali tenuitate.
15 sed glaciali soliditate pendere. quoquo modo autem et quales-
libet aquae ibi sint, esse ibi eas minime dubitemus; maior
est quippe scripturae huius auctoritas quam omnis humani
ingenii capacitas.

6. Sed animaduersum est a quibusdam, quod nec ego
20 dissimulandum puto, non frustra, cum dixisset deus: fiat
firmamentum in medio aquarum, et sit diuisio inter
aquam et aquam, parum uisum esse subiungere: et sic
est factum, nisi adderetur: et fecit deus firmamentum;
et diuisit deus inter aquam, quae erat super firma-
25 mentum, et inter aquam, quae erat sub firmamento.

20 Gen. 1, 6   23 Gen. 1, 7

3 suo *om. S* quoniam] quam *b* 4 est *om. b* ·XXX· *PR* per-
meet] perme et *E¹* perimet (*m. 1 exp. i et s. l. inter e et t a add.*) *P*
permeat *R¹* per metam *S* 5 motum *P* motum *S* uelotius *R* cot-
tidie *ES* 6 *ante* sic ut *add.* quoniam *bd* sic ut] si ut *E²PS* 7 con-
citatiorem *PR¹* concitare *S* 10 syderum *S* 11 nostri *in ras. a. m.* 2 *S*
aduersum *S* 13 iuxta *om. S¹* circuit *b* 14 *post* naturam *add.* cre-
dere *b* non iam *PRSbd* 15 glatiali *SR* quoquo modo] quo-
modo *PR¹* quō *b* qualeslibet (*s. l. m. 2 a^l quaslibet*) *E* 16 *ante* esse
add. cum *b* ibi eas] eas ibi *PRbd* minime *R* 18 capatitas *R*
22 esse] est *S* 24 erant *S* supra *P-* 25 aqua *E¹*

quod quidem sic intellegunt, ut personam patris declaratam esse dicant in eo. quod scriptum est: et dixit deus: fiat firmamentum in medio aquarum, et sit diuisio inter aquam et aquam. et sic est factum, ac deinde, ut intellegatur filius fecisse, quod a patre dictum est, ut fieret, 5 arbitrantur esse subnexum: et fecit deus firmamentum et diuisit deus et cetera.

Sed cum antea legitur: et sic est factum, a quo intellegimus factum? si a filio, quid opus erat iam dicere: et fecit deus et quae sequuntur? si autem quod scriptum est: et sic est factum, a patre intellexerimus factum, non iam pater dicit et filius facit, et potest aliquid pater facere sine filio, ut deinde filius non hoc, sed aliud similiter faciat: quod est contra catholicam fidem. si autem illud, de quo dicitur: et sic est factum, hoc idem fit, cum itidem dicitur: 15 et fecit deus, quid prohibet eundem intellegere facere quod dixit, qui dixit, ut fieret? an etiam excepto eo, quod scriptum est: et sic est factum, tantummodo in his uerbis, quibus dicitur: et dixit deus: fiat, et postea dicitur: et fecit deus, patris et filii personam uolunt intellegi? 20

Sed quaeri adhuc potest, utrum quasi iussisse filio patrem debeamus accipere in eo, quod scriptum est: et dixit deus: fiat. sed cur non scriptura curauit ostendere personam etiam spiritus sancti? an ita trinitas intellegitur: et dixit deus: fiat. et fecit deus. et uidit deus, quia bonum est? 25 sed non conuenit unitati trinitatis, ut filius quasi iussus fecisse intellegatur, spiritus autem sanctus nullo sibi iubente libere uidisse bonum esse, quod factum est. quibus enim uerbis iuberet filio pater, ut faceret, cum ipse sit principale

1 quod *om.* *P*¹   quidam *EPRb*   4 factum est *b*   6 arbitrantur
(n s. l. m. 1) *E*   subnizum *R*¹   8 factum est *b*   9 iam *om.* *S*
10 sequuntur *E* secuntur *R*   11 factum est *b*   12 aliquid aliud *S*
13 alius *P*¹ *om.* *S*   15 factum est *b*   hoc] et hoc *E*¹   idem fit]
itidem *S*   17 scriptum] dictum *b*   18 factum est *b*   20 filii *E*
21 quere *S*   23 scriptura non *Sbd*   curabit *R*   ostenderae *P*¹
etiam personam *PRbd*

uerbum patris, per quod facta sunt omnia? an eo ipso, quod scriptum est: fiat firmamentum, haec ipsa dictio uerbum est patris, unigenitus filius, in quo sunt omnia, quae creantur, etiam antequam creantur, et quidquid in illo est, uita est, 5 quia quidquid per eum factum est, in ipso uita est, et uita utique creatrix, sub illo autem creatura? aliter ergo in illo sunt ea, quae per illum facta sunt, quia regit et continet ea; aliter autem in illo sunt ea, quae ipse est. ipse enim uita est, quae ita in illo est, ut ipse sit, quoniam ipse uita est 10 lux hominum. quia ergo nihil creari posset siue ante tempora, quod quidem non est creatori coaeternum, siue ab exordio temporum siue in aliquo tempore, cuius creandi ratio, si tamen ratio recte dicitur, non in dei uerbo patri coaeterno coaeterna uita uiueret, propterea scriptura, priusquam insinuet 15 unamquamque creaturam, ex ordine, quo conditam dicit, respicit ad dei uerbum, prius ponens: et dixit deus: fiat illud. non enim inuenit ullam causam rei creandae, quam in uerbo dei non inuenit creari debuisse.

Non ergo deus totiens dixit: fiat illa uel illa creatura, 20 quotiens in hoc libro repetitur: et dixit deus. unum quippe uerbum ille genuit, in quo dixit omnia, priusquam facta sunt singula; sed eloquium scripturae descendens ad paruulorum capacitatem dum insinuat singillatim genera creaturarum per singula respicit uniuscuiusque generis aeternam rationem in 25 uerbo dei. nec illa repetita ille tamen repetit: et dixit deus. si enim uellet prius dicere: factum est firmamentum in medio aquarum, ut esset diuisio inter aquam et aquam, si quis ab eo quaereret, quomodo factum esset, recte respon-

1 cf. Ioh. 1, 3   8 cf. Ioh. 1, 3. 4

4 creentur *PRSbd*   quicquid *E²P¹RS*   est post illo s. l. m. 1 *P*
 5 quicquid *E²P²RS*   6 illo *E¹*   ergo] enim *S* ergo in ras. m. 1 *E*
 illa *S¹*   7 quæ quæ *S*   reg& *S*   ea ex & *S*   8 autem] enim *S*
 9 ipsa uita *d*   12 aliquo] alico *R*   14 insinuet] insuat *P¹R*   15 quod *S*
 22 scripturae] scripture (pture in ras. m. 2) *R* scribentis (s. l. m. 2 a
 scribentis) *E, bd*   23 singulatim *d*   24 respicit *E*   25 ille] illae *P*
 26 diceret *E*   28 quaereret *S*   rectae *R*

deret: dixit deus: fiat, id est, in uerbo dei aeterno erat, ut fieret. inde igitur incipit narrare unumquodque factum, quod etiam post facti narrationem quaerenti, quomodo factum sit, in reddenda ratione respondere deberet.

Cum ergo audimus: et dixit deus: fiat, intellegimus, 5 quod in uerbo dei erat, ut fieret. cum uero audimus: et sic est factum, intellegimus factam creaturam non excessisse praescriptos in uerbo dei terminos generis sui. cum uero audimus: et uïdit deus, quia bonum est, intellegimus in benignitate spiritus eius non quasi cognitum, posteaquam 10 factum est, placuisse, sed potius in ea bonitate placuisse, ut maneret factum, ubi placebat, ut fieret.

7. Ac per hoc manet adhuc causa requirendi, cur, posteaquam dixit: et sic est factum, ubi perfectio iam operis indicatur, addidit: et fecit deus, cum eo ipso, quod ait: 15 et dixit deus: fiat illud. et sic est factum, iam intelligatur id deum dixisse in uerbo suo, et factum esse per uerbum eius, atque ibi iam non solum patris, sed etiam filii possit adparere persona. nam si propter ostendendam filii personam repetitur ac dicitur: et fecit deus, numquid ergo 20 non per filium congregauit aquam tertio die, ut adpareret arida, quia ibi non dicitur: et fecit deus congregari aquam, aut: congregauit deus aquam? sed tamen etiam ibi, posteaquam dixit: et factum est sic, tunc repetiuit dicens: et congregata est aqua, quae est sub caelo. numquid etiam 25 lux non per filium facta est, ubi prorsus nullo modo repetiuit? potuit enim et illic ita dicere: et dixit deus: fiat lux. et sic

24 Gen. 1, 9

2 igitur] ergo *Rbd* inquit *E*¹ unumquidque *E*¹ 3 narratio-
nem] rationem *E*¹ quaerente *S* 5 et *om.* *E*¹ 6 uero] uer*o (b
er.) *E* 8 praescriptos *E* perscriptos *SR*, (*in ras.*) *P* 10 benigni-
tate* (m *er.*) *E* 12 manere *E*¹ 14 operis iam *Sbd* 16 illud] lux *E*
18 ubi *d* filii *E* 19 filii *E* 23 aquas *ES* 25 post caelo *sequitur*
in congregationē undarū *in S* 26 prorsus *E*¹ prorsus *R* nullo (n
in ras. m. 2) *E* 27. et ante dixit *om.* *S*

est factum. et fecit deus lucem. et uidit quia bona est, aut certe, sicut in aquarum congregatione, ut non diceret: et fecit deus, sed tamen iterum repeteret: et dixit deus: fiat lux. et sic est factum. et facta est lux. et uidit deus lucem quia bona est. sed nullo modo repetens, posteaquam proposuit: et dixit deus: fiat lux, nihil aliud intulit nisi: et facta est lux, ac deinceps de placita luce et diuisa a tenebris et utroque appellato nominibus suis sine ulla repetitione narrauit.

8. Quid sibi ergo uult in ceteris illa repetitio? an eo modo
 10 demonstratur primo die, quo lux facta est, conditionem spiri-
 talis et intellectualis creaturae lucis appellatione intimari
 — in qua natura intelleguntur omnes sancti angeli atque
 uirtutes — et propterea non repetiuit factum, posteaquam
 dixit: facta est lux, quia non primo cognouit rationalis
 15 creatura conformationem suam ac deinde formata est, sed in
 ipsa sua conformatione cognouit, hoc est inlustratione ueri-
 tatis, ad quam conuersa formata est, cetera uero, quae infra
 sunt, ita creantur, ut prius fiant in cognitione rationalis
 creaturae ac deinde in genere suo? quapropter lucis conditio
 20 prius est in uerbo dei secundum rationem, qua condita est,
 hoc est in coaeterna patri sapientia, ac deinde in ipsa lucis
 conditione secundum naturam, quae condita est: illic non
 facta, sed genita, hic uero facta, quia ex informitate formata.
 et ideo dixit deus: fiat lux. et facta est lux, ut, quod
 25 ibi erat in uerbo, hic esset in opere. conditio uero caeli prius
 erat in uerbo dei secundum genitam sapientiam, deinde facta
 est in creatura spiritali, hoc est in cognitione angelorum
 secundum creatam in illis sapientiam; deinde quod caelum

1 post uidit *add. d^s SE²* aut — u. 6 deus *om P¹* 3 tamen]
 tantum *d* tamen iterum *om. P* 4 lucem *om. E¹* 5 post est *duo*
uersus uacui rel. R 6 et *init. om. E¹* 8 nulla *E* 9 *cap. VII E*
 10 prima *b* quod *E¹* 11 appellate *P¹* entimare *PR¹* 12 angeli
 sancti *PRbd* 14 racionalis *R* 16 inlustratione *R¹* 19 creature *S*
 creaturae—suo *in ras. P* 20 rationemq: *S* qua] que *S* 21 patris *E²Sb*
 22 qua *PRbd* 23 hic *in ras. m. 2 E* 25 esset] ess.& (e s. l. m. 2) *R*
 28 creaturam *E* quod *om. d*

factum est, ut esset iam ipsa caeli creatura in genere proprio, sic et discretio uel species aquarum atque terrarum, sic naturae lignorum et herbarum, sic luminaria caeli, sic animalia orta ex aquis ac terra.

Neque enim sicut pecora solo sensu corporis uident angeli 5 haec sensibilia; sed si quo sensu tali utuntur, agnoscunt ea potius, quae melius nouerunt interius in ipso dei uerbo, a quo inluminantur, ut sapienter uiuant, cum sit in eis lux, quae primo facta est, si lucem spiritalem in illo die factam intellegimus. quemadmodum ergo ratio, qua creatura conditur, 10 prior est in uerbo dei quam ipsa creatura, quae conditur, sic et eiusdem rationis cognitio prius fit in creatura intellectuali, quae peccato non tenebrata est, ac deinde ipsa conditio creaturae. neque enim sicut nos ad percipiendam sapientiam proficiebant angeli, ut inuisibilia dei per ea, quae facta sunt, 15 intellecta conspicerent. qui ex quo creati sunt, ipsa uerbi aeternitate sancta et pia contemplatione perfruuntur atque inde ista respicientes secundum id, quod intus uident, uel recte facta adprobant uel peccata improbant.

Nec mirum est, quod sanctis angelis suis in prima lucis 20 conditione formatis prius deus ostendebat, quod erat deinceps creaturus. neque enim intellectum dei nossent, nisi quantum ipse monstrasset. quis enim cognouit intellectum domini?

15 cf. Rom. 1, 20   22 cf. Rom. 11, 34—36

1 iam] etiam *PR*^s*b**d*   generi *E*   2 et] ut et (*in ras. m. 2*) *E*
 speties *R*   3 natura *S*   herberum *S*   6 sed *om. b*   si (*in mg. m.*
 2 *al* sic) *E*   7 que *E*   8 sit] fit *ER*¹   10 intellegamus *PSR*¹*b**d*
 quemammodum *PRS*   qu^a *R*¹ quae *S*   conditor *S*   12 in *om. P*
 13 tenebrata non *bd*   conditio] cognitio *b*   14 creaturae] creare *P*¹
post creaturae *add.* postea in genere proprio *b*   di sapientiam *S*
 16 creati] facti *b*   uerbi *om. b*   17 contemplatione (*one add. m. 2*) *S*
 18 respicientes] respicientes (*s. l. m. 2 al* de) *E* despicientes *PR*²*S**b**d*
 dispicientes *R*¹   19 rectae *R*   21 deus *om. E*¹   22 creaturus
 (*u fn. m. 1 supra i*) *S*   23 intellectum] sensum *S*   domini]
 di *PR*

- aut quis consiliarius illi fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. ex ipso ergo discebant angeli, cum in eis fieret cognitio creaturae deinceps faciendae, ac deinde fieret in genere proprio.
- 5 Quapropter iam luce facta, in qua intellegimus ab aeterna luce formatam rationalem creaturam, cum in ceteris creandis rebus audimus: et dixit deus: fiat, intellegamus ad aeternitatem uerbi dei recurrentem scripturae intentionem. cum uero audimus: et sic est factum, intellegamus in creatura in-
- 10 tellectuali factam cognitionem rationis, quae in uerbo dei est, condendae creaturae, ut in ea natura prius quodam modo facta sit, quae anteriore quodam motu in ipso dei uerbo prior faciendam esse cognouit, ut postremo, cum audimus repeti et dici, quod fecit deus, iam intellegamus in suo
- 15 genere fieri ipsam creaturam. porro cum audimus: et uidit deus, quia bonum est, intellegamus benignitati dei placuisse, quod factum est, ut pro modo sui generis maneret, quod placuit, ut fieret, cum spiritus dei superferebatur super aquam.
- 20 9. Quaeri etiam solet, quae forma et figura caeli esse credenda sit secundum scripturas nostras. multi enim multum disputant de his rebus, quas maiore prudentia nostri auctores omiserunt ad beatam uitam non profuturas discentibus et occupantes, quod peius est, multum pretiosa et rebus salu-
- 25 bribus inpendenda temporum spatia. quid enim ad me pertinet, utrum caelum sicut sphaera undique concludat terram in media mundi mole libratam, an eam ex una parte desuper

1 illi] eius *PR¹Sbd*   dedit ei et retribuetur illi (*signa adscr. m. 2*) *E*
2 in *om. P er. R*   5 qu*app̄ (p ex p *m. 2*) *R*   7 audiuius *E¹*
aeternitatem *PR¹Sbd*, (*s. l. m. 2 add.*) *E*: aeterni *E¹*   8 scrib-
turae *E*   9 audiuius *exp. m. 1 E*   10 factam] facta *E¹*   11 con-
dendae] conditae *PR¹*   natura] creatura *SE²*   13 facienda *EPS*
audiuius *E¹*   14 et] ac *bd*   21 nostras] sc̄as *S*   22 his] iis *d*
23 profutura *P¹*   dicentibus *P*   24 pretiosa] proluxa *b* praetiosa *EPRS*
26 sphaera *EPRS* sphaera *b*   undi que *P*   terra *E¹*   27 ea *E¹*

uelut discus operiat? sed quia de fide agitur scripturarum, propter illam causam, quam non semel commemorauī, ne quisquam eloquia diuina non intellegens, cum de his rebus tale aliquid uel inuenerit in libris nostris uel ex illis audierit, quod perceptis a se rationibus aduersari uideatur, nullo modo eis cetera utilia monentibus uel narrantibus uel praenuntiantibus credat, breuiter dicendum est de figura caeli hoc scisse auctores nostros, quod ueritas habet; sed spiritum dei, qui per eos loquebatur, noluisse ista docere homines nulli saluti profutura.

Sed, ait aliquis, quomodo non est contrarium his, qui figuram sphaerae caelo tribuunt, quod scriptum est in litteris nostris: qui extendit caelum sicut pellem? sit sane contrarium, si falsum est, quod illi dicunt; hoc enim uerum est, quod diuina dicit auctoritas, potius quam illud, quod humana infirmitas coniecit. sed si forte illud talibus illi documentis probare potuerint, ut dubitari inde non debeat, demonstrandum est hoc, quod apud nos de pelle dictum est, ueris illis rationibus non esse contrarium; alioquin contrarium erit etiam ipsis in alio loco scripturis nostris, ubi caelum dicitur uelut camera esse suspensum. quid enim tam diuersum et sibimet aduersum quam plana pellis extensio et camerae curua conuexio? quodsi oportet, sicut oportet, haec duo sic intellegere, ut concordare utrumque nec sibimet repugnare inueniatur, ita oportet etiam utrumlibet horum illis non aduersari dispositionibus, si eas forte ueras certa ratio declarauerit, quibus

13 Ps. 103, 2   20 cf. Es. 40, 22

1 operiant *E*¹ agitur (a *in ras.*) *R* scribaturarum *E* 2 semel|
simul *b* 3 intellens *S*¹ 5 a se rationibus] assertionibus *b* 6 mo-
mentibus *E*¹ pronuntiantibus (anti *s. l. m.* 1) *S, d* 8 spiritus *E*
9 eos| ipsos *PR S b d* 11 his| iis *d* 12 sperae *E* sphaerae *PS* spēre *b*
litteris] libris *S b* 13 extendet *S* sit| sit (*t m.* 1 *super c scr.*) *P*
sic *E*¹ sanae *R* 16 sed si forte *om. P*¹ 18 apud *E*¹ *R* est de
pelle dictum *b* ueris (e *supra i m.* 1) *P* 21 camerā *PR* 22 ca-
mere *P*¹ curba *E*¹ conbexio *E*¹ conuexio (*v s. l. m.* 1) *P* 23 sic-
uti *PR S b d* 26 eas *om. P*¹

docetur caelum sphaerae figura undique esse conuexum, si tamen probatur.

Et illa quidem apud nos camerae similitudo etiam secundum litteram accepta non inedit eos qui sphaeram dicunt. bene quippe creditur secundum eam partem, quae super nos est, de caeli figura scriptura loqui uoluisse. si ergo sphaera non est, ex una parte camera est, ex qua parte caelum terram contegit; si autem sphaera est, undique camera est. sed illud, quod de pelle dictum est, magis urget, ne non sphaerae, quod humanum est forte commentum, sed ipsi nostrae camerae aduersum sit. quid autem hinc allegoriae senserim, Confessionum nostrarum liber tertius decimus habet. siue igitur ita, ut ibi posui, siue aliquo alio modo intellegendum sit caelum sicut pellis extensum, propter molestos et nimios exactores expositionis ad litteram hoc dico, quod, sicut arbitrator, omnium sensibus patet. utrumque enim fortasse, id est et pellis et camera, figurate intellegi potest, utrumque autem ad litteram quomodo possit, uidendum est. si enim camera non solum curua, sed etiam plana recte dicitur, profecto et pellis non solum in planum, uerum etiam in rotundum sinum extenditur. nam et uter et uesica pellis est.

10. De motu etiam caeli nonnulli fratres quaestionem mouent, utrum stet an ne moueatur. quia, si mouetur, in-

11 Confession. XIII 15

1 sphaerae *EPS* sphaerae *R* sperę *b* figuram *E*¹ undeque *P*¹
 2 probatur et illa (*sic coni.*) *b* 3 camere *E* 4 acceptam *E*¹ sphaeram *S* speram *EPR* sperā *b* 5 ea parte *E*¹ nos (*s m. 1 s. l.*) *E*
 6 scripturam *RSbd* spera *E* sphaera *PRS* spera *b* 8 conteget *S* contigit *PR*¹ spera *E* sphaera *SR* spera *b* undeque *P*¹ 9 urget *S* sperae *E* sphaerae *PRS* sperę *b* 10 nostri *E*¹ camere *R* 11 allegorice *PS* allegorice *E²Rbd* 13 alio aliquo *S* 15 littera *E*¹ 16 fortasse| forse *P*¹ id est *om. b* 17 intellegi figuratę *E* 18 autem] enim *S* 19 curba *E*¹ rectae *R* 20 rotundum *E*¹ 21 post uter add. sicut *bd* uessica *R* ues *P*¹ ante pellis add. sicut *P*, quod in *R* eras. est 22 cap. VIII *E* etiam ante nonnulli add. *E* questionem *S* 23 mouent *E*¹ an ne| an *bd* mouetur| moueatur *b*

quiunt, quomodo firmamentum est? si autem stat, quomodo sidera, quae in illo fixa creduntur, ab oriente usque ad occidentem circumeunt septentrionibus breuiores gyros iuxta cardinem peragentibus, ut caelum, si est alius nobis occultus cardo ex alio uertice, sicut sphaera, si autem nullus alius cardo est, uelut discus rotari uideatur. quibus respondeo multum subtilibus et laboriosis rationibus ista perquiri, ut uere percipiatur, utrum ita an ita sit: quibus ineundis atque tractandis nec mihi iam tempus est nec illis esse debet. quos ad suam salutem et sanctae ecclesiae necessariam utilitatem cupimus informari. hoc sane nouerint nec nomen firmamenti cogere, ut stare caelum putemus — firmamentum enim non propter stationem, sed propter firmitatem aut propter intransgressibilem terminum superiorum et inferiorum aquarum uocatum intellegere licet — nec, si ueritas caelum stare persuasuerit, impediri nos circuitu siderum, ne hoc intellegere possimus. et ab ipsis quippe, qui haec curiosissime et otiosissime quaesierunt, inuentum est etiam caelo non moto, si sola sidera mouerentur, fieri potuisse omnia, quae in ipsis siderum conuersionibus animaduersa atque comprehensa sunt.

11. Et dixit deus: congregetur aqua, quae est sub caelo, in congregationem unam, et adpareat arida. et factum est sic. et congregata est aqua, quae est sub caelo, in congregationem suam, et adparuit arida. et uocauit deus aridam terram et congregationem

21 Gen. 1, 9. 10

2 sydera *S* in *om.* *P*¹ 3 septentrionalibus *b* gyros *S* 5 sphaera *PRS*
spera *E* spera *b* 6 cardo est alius *S* 8 an] an non *bd* adque *P*
9 iam mihi *d* 10 salutem suam *PRbd* ecclesiae *E* 12 caelum
om. *b* 13 firmitatem] firmamentum *S* 15 intellegere. Licet nec *P*
ueritas (u s. l. m. 1) *E* 16 impedire *S* impedire *P*¹ circuitu *b*
nec *SR*^{2b} ne* (c *er.*) *E* 17 possumus *PR*^{1b} haec (s. l. m. 2 ad hoc) *E*
hoc *b* 18 quaesierunt *PRbd* 19 mouerentur] uerterentur *R*^{1b}
20 conpraehensa *ER* 21 quae sub caelo est *Rbd* 22 congregatione
una *E*^b 23 sub caelo est *PRbd* 24 congregatione *E*¹ suam] sua *E*¹
unam *bd* 25 congregationes *PR*^{1b}*bd*

aquae uocauit mare. et uidit deus, quia bonum est.
iam de hoc opere dei propter alterius rei quaerendae necessi-
tatem in primo nostro uolumine satis tractauimus. hic itaque
breuiter admonemus, ut, quem forte non mouet, quando
5 species aquarum terrarumque creata sit, quaerere, accipiat
isto die non esse factum, nisi ut secernerentur haec duo
elementa inferiora. quem uero mouet, cur in diebus facta
sit lux et caelum, extra dies autem uel ante omnes dies
aqua et terra, et cur ad dei uerbum facta sint illa dicente
10 deo: fiat, haec autem deo quidem dicente discreta, non autem
deo dicente facta inueniantur: habet, quod salua fide intellegat,
scilicet id, quod dictum est ante dierum enumerationem:
terra erat inuisibilis et inconposita, cum commendaret
scriptura, cuiusmodi terram fecerat deus, quia praedixerat:
15 in principio fecit deus caelum et terram, nihil aliud
his uerbis quam materiae corporalis informitatem insinuare
uoluisse, eligens eam usitatius appellare quam obscurius. si
tamen tardo intellectui non subrepat, ut, materiam et speciem
quia uerbis scriptura separat, conetur haec duo etiam tempore
20 separare, tamquam prius fuerit materia et ei temporis inter-
uallo interposito postea sit addita species, cum deus haec
simul creauerit materiamque formatam instituerit, cuius in-
formitatem usitato, ut dixi, uocabulo uel terrae uel aquae
scriptura praedixit. terra enim et aqua etiam suis qualitatibus
25 id existentia quod uidemus tamen propter facilem corruptionem

3 lib. I 12. 13   13 Gen. 1, 2   15 Gen. 1, 1

1 aquarum *PR¹Sbd*   3 nostro s. l. m. 1 *R*   4 ammonemus *P¹R*
post mouet *add.* quaerere *E²PRSbd*   5 speties *R*   sint *E¹*   quae-
rere *om.* *PRSbd*   7 uero] enim *b*   8 autem *om.* *E¹*   9 aquarum
(rum *exp.* m. 2) *E*   10 dicente quidem deo *SRbd* dicente deo *P*   qui-
dem *om.* *P*   discreta (a *er.*) *P*   11 dō s. l. m. 1 *P*   12 scilicet (e
sup. i a m. 1) *P*   enumerationem dierum *b*   13 inuisibilis] *IN P*
inanis *R*   inconposita *EPRbd*   16 his s. l. m. 1 *R*   informitate*
(m *er.*) *R*   17 elegens *P¹R¹*   18 materiam (s. l. m. 2 a] em) *E*
19 qua *S*   duo haec *PR¹bd*   22 materiam quae *R*   24 predixit *S*
25 id *om.* *S*   existentia (pr. i m. 2 ex t, s in ras., i *er.*) *E*

propinquiora sunt eidem informitati quam caelestia corpora. et quoniam per enumerationem dierum iam ex informi quaeque formata numerantur et ex ista corporali materia iam factum caelum narrauerat, cuius multum distat species a terrenis, iam, quod ex ea formandum in rerum infima parte restabat, noluit sub his uerbis in rerum creatarum ordinem inserere, ut diceretur: fiat, non acceptura ista residua informitate talem speciem, qualem acceperat caelum, sed iam inferiorem et infirmiolem atque informitati proximam. ut his potius uerbis, cum dicitur: congregentur aquae, et: adpareat arida, acceperint haec duo species proprias istas notissimas nobisque tractabiles, aqua mobilem, terra immobilem: ideo de illa dictum est: congregetur, de hac: adpareat; aqua enim est labiliter fluxa, terra stabilter fixa.

12. Et dixit deus: germinet terra herbam pabuli ferentem semen secundum genus et secundum similitudinem et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen eius in ipso in similitudinem suam super terram, et factum est sic. et eiecit terra herbam pabuli semen habentem secundum suum genus et secundum similitudinem et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen eius in ipso secundum genus super terram. et uidit deus, quia bonum est. et facta est uespera, et factum est mane dies tertius. hic moderamen ordinatoris aduertendum est, ut, quoniam distincta

15 Gen. 1, 11—13

2 quoniam (am in ras.) R 3 iam er. R 4 distant E¹ 5 infirma PR¹
 6 uoluit b creaturum E¹ creaturarum E² PS creādarum b ordine S
 9 infirmiolem (in exp. m. 1) E 11 duae PS proprias S 12 nobis
 quae R aquā P aqua* R terram EPS immobilem EPR
 13 ante ideo add. et SRbd ante adpareat add. autem d 14 la-
 uitur E¹ 15 pauuli E¹ 16 genus suum S 18 eius addidi sec. LXX
 in ipso] sit in ipso bd sit ipsius (sit s. l. m. 2) E ipsius SR post ipso
 tres litt. cr. P in] secundum bd om. PS 19 eiecit terra] eiecit ds ER²
 proiecit ds S produxit terra PR¹bd 20 suum om. d genus suum b
 semilitudinem P¹ 22 in ipso] in sit EPRS insit b in eo sit d, 25 ordi-
 natores R¹

quaedam creatura est herbarum atque lignorum ab specie
 terrarum et aquarum, ut in elementis numerari non possint,
 seorsum de illis diceretur, ut exirent de terra, et seorsum
 illis redderentur illa solita, ut diceretur: et factum est sic,
 5 ac deinde repeteretur, quod factum est, seorsum quoque in-
 dicaretur deum uidisse, quia bonum est, tamen, quia fixa
 radicibus continuantur terris et conectuntur, ista quoque ad
 eundem diem pertinere uoluerit.

13. Et dixit deus: fiant luminaria in firmamento
 10 caeli, sic ut luceant super terram in inchoationem
 diei et noctis et ut diuidant inter diem et noctem,
 et sint in signa et in tempora et in dies et in annos; et
 sint in splendorem in firmamento caeli, sic ut luceant
 super terram. et factum est sic. et fecit deus duo
 15 luminaria magna, luminare maius in inchoationem
 diei et luminare minus in inchoationem noctis, et
 stellas: et posuit ea deus in firmamento caeli, sic ut
 luceant super terram et ut sint in inchoationem diei
 et noctis et ut diuidant inter lucem et tenebras. et
 20 uidit deus, quia bonum est. et facta est uespera, et
 factum est mane dies quartus. in hoc quarto die quae-
 rendum est, quid sibi uelit ista ordinatio, ut prius uel fierent
 uel secernerentur aqua et terra priusque terra germinaret,
 quam in caelo sidera fierent. neque enim possumus dicere
 25 electa esse quaeque meliora, quibus dierum series ita distin-
 gueretur, ut finis et medium maxime ornatius emerent;

9 Gen. 1, 14—19

1 quedam *R om. I¹* creaturam (*m exp. m. 1*) *R* 4 illis
s. l. m. 1 R 10 sicut *SR²* ut *bd* luceat *E¹* 11 ut *om. S* 12 in *ante*
temp. om. EPSbd in dies] dies *E* in annos] annos *ES* 13 splendo-
re E splendore* R sic ut] sicut *PSR²* ut *bd* 15 inchoationem *E¹S¹*
 16 et *pr. om. b* 17 eas *ESR²b* firmamentum *S* sicut *SPR* ut *bd* 18 in-
 choatione *E* 19 ut *s. l. m. 1 P* 20 factum (*al a s. l. m. 2*) *E, PRSb*
 uespere *SR²b* uespera* *P* 22 quod *E* fieret* *R* 23 aquae *PSb*
 et] a *Pb* et (*in ras. m. 1*) *R* priusque] prius quae *R* prius quippe *S*
 26 fines *ER²* emerent *S*

septem quippe dierum medius quartus est. occurrit enim illud, quia septimo die non est facta ulla creatura. an forte lux primi diei magis respondet ad quietem septimi, ut eo modo concinentibus finibus iste rerum ordo texatur eminentibus de medio luminibus caeli? sed si primus dies septimo 5 concinit, debet ergo et secundus sexto concinere. quid autem simile habet firmamentum caeli cum homine facto ad imaginem dei? an quia caelum totam superiorem mundi partem occupat, et homini in totam inferiorem potestas dominandi tributa est? sed quid agimus de pecoribus et bestiis, quas ipso die sexto 10 in sua genera terra produxit? quae illis cum caelo potest esse conlatio?

An potius, quoniam primo facta intellegitur lucis nomine spiritalis creaturae formatio, consequens erat, ut corporalis quoque creatura, id est mundus iste uisibilis fieret, qui factus 15 est biduo propter duas partes suas maximas, quibus constat uniuersus, caelum scilicet et terram? secundum hanc rationis conlationem, qua et ipsa uniuersa creatura spiritalis et corporalis saepe caelum et terra nominatur, ita ut globus quoque iste turbulentioris aeris terrenae parti deputetur — exhalationibus 20 quippe humidis corporascit — si quid uero tranquilli aeris est, ubi uentosi atque procellosi motus non possunt existere, ad caelestem partem pertineat, post hanc uniuersitatem molis corporeae fabricatam, quae uno loco tota est, quo conlocatus

2 VII^{mo} (mo *add. m. 2*) *P* 3 diei *s. l. P* respondet *E*¹ post
quietem *add. diei PRSbd* 4 concinentibus] continentibus *E*¹ con-
cinnat *P*¹ concin[n]antibus *R*¹ concientibus *S* finibus *om. P*¹ re-
rum *om. PRSbd* tessatur *E*¹ 5 de] e *S*¹ 6 concinnet *PR*¹
conci[n]nere (n *er.*) *R* 8 qui *R*¹ caelo *R*¹ 9 post totam
add. m. 2 s. l. partē E 10 ante bestiis *add. de PSR¹bd* 11 suo
genere *PRbd* 12 conlatio *E*¹ collatio *PR* 13 primū *b* 16 uiduo *E*¹
17 uniuersum *E*¹ uniuersus mundus *b* terra *E* hanc] hanc ergo *S*
18 conlationem *E*¹*S* collationem *PR* qua] quae *S om. P* et eras. *R*
ipsa *om. P*¹ uniuersa *om. S* 20 turbo lentigris *S*¹ terreni *b*
terraenae (a *pr. exp. m. 1*) *E* exalationibus *EPRS* 23 per-
teneat *P*¹*R*¹ 24 corporeae *E*¹ corporeae *S* conlocatus *E*¹*S* locatus *b*

est mundus, consequens erat, ut inpleretur partibus intra
uniuersum, quae de loco in locum congruis motibus agerentur.
cuius generis herbae atque arbores non sunt. radicibus quippe
istae fixae sunt terrae et, quamuis habeant motus incremen-
5 torum suorum, de locis tamen propriis non mouentur nisibus
suis, sed, ubi fixa sunt, ibi aluntur et crescunt; propterea
magis pertinent ad terram quam ad genera rerum, quae in
aquis et terris mouentur, quia ergo uisibili mundo constituendo,
hoc est caelo et terrae, duo sunt adtributi dies, restat, ut
10 his mobilibus et uisibilibus partibus, quae creantur intra
illum, tres dies reliqui deputentur; et quia, sicut caelum
prius factum est, ita prius est ordinandum huiusmodi partibus
suis, quarto die fiunt sidera, quibus super terram lucentibus
habitatione quoque inlustretur inferior, ne habitatores eius in
15 habitationem tenebrosam inducantur. et ideo, quia infirma
corpora inferiorum habitatorum succedente motibus quiete
reparantur, factum est, ut circumeunte sole diei noctisque
uicissitudine propter uicissitudinem dormiendi et uigilandi
potirentur, nox uero illa non indecora remaneret, sed lunae
20 ac siderum luce et ipsos consolaretur homines, quibus plerum-
que operandi est nocturna etiam necessitas, et quibusdam
animalibus, quae lucem solis ferre non possunt, ad sufficien-
tiam temperaretur.

14. Illud autem, quod dictum est: et sint in signa et in
25 tempora et in dies et in annos, quis non uideat, quam
obscure positum sit quarto die coepisse tempora, quasi supe-

24 Gen. I, 14

3 haerbae *R* 4 ista *PRSbd* fixa *PRSbd* 6 aluuntur *E* 8 aquis
(a s. l. m. 1) *P*¹ 9 atributi *E* 10 uisibilibus *R*¹ 11 prius cae-
lum *PRSbd* 12 ornandum *Rbd* 13 suis. Quarto (*sic distinguit*) *b*
15 inducantur *R*² 16 quietae *E*¹ 17 reparatur *b* 18 propter uicissi-
tudinem *om.* *E*¹ 19 poterentur *P*¹ ante non s. l. m. 2 *add.* ut *E*
non *S*¹ 21 etiam est *b* etiam nocturna *PRSbd* quidam *P*¹
23 temperarentur *PR*¹ 24 c. VIII *E* in *fn. om.* *PRSbd* 25 "et in annos" et
in dies *E* in ante annos *om.* *S* 26 "obscura" *PR*

rius triduum sine tempore praeterire potuerit? quis igitur
 animo penetrat, quomodo illi tres dies transierunt, antequam
 inciperent tempora, quae quarto die dicuntur incipere, uel
 utrum omnino transierint dies illi? an circa speciem factae
 rei dies appellatus sit et circa priuationem nox? ut nondum 5
 specie formata materia nox dicta sit, unde formanda erant
 cetera, sicut potest quamuis in rebus formatis intellegi tamen
 ex ipsa mutabilitate informitas materiae; non enim spatii
 uel locorum quasi remotior uel temporum quasi anterior
 discerni potest. an potius in ipsa re facta atque formata 10
 eadem mutabilitas, hoc est deficiendi, ut ita dixerim, possit
 bilitas, nox appellata sit, quia inest rebus factis, etiamsi non
 mutantur, posse mutari? uespera autem et mane non quasi
 per temporis praeteritionem et aduentum, sed per quendam
 terminum, quo intellegitur, quousque sit naturae proprie modus. 15
 et unde sit naturae alterius consequenter exordium? an aliqua
 alia ratio sit horum uerborum diligentius uestiganda?

Quis in tantum secretum facile inrumpat et quae signa
 dicat, cum dicit de sideribus: et sint in signa? neque enim
 illa dicit, quae obseruare uanitatis est, sed utique utilia et 20
 huius uitae usibus necessaria, quae uel nautae obseruant in
 gubernando uel omnes homines ad praeuidendas aeris quali-
 tates per aestatem et hiemem et autumnalem uernalemque
 temperiem. et nimirum haec uocat tempora, quae per sidera
 fiunt. non spatia morarum, sed uicissitudines adfectionum 25
 caeli huius. nam si aliquis uel corporalis uel spiritalis motus
 conditionem istorum luminarium praecessit, ut aliquid a futura
 expectatione per praesens in praeteritum traiceret, sine tem-

1 tridum *E* igitur] ergo *bd* 2 penetret *b* transierint *E*²*P*¹*Rbd*
 transire potuerint *S* 3 inquirerent *E*¹ 5 sit] est *S* priuationem *E*¹
 nox] nos *E*¹ 6 nox] nos *E*¹ 7 formatis (ati *in ras.*) *R* tamen]
 cū *b* 8 ex] in *PSbd* ex (*in ras.*) *R* mutabilitatem *E*¹ 10 relecta *S*¹
 12 rebus] in rebus *Pb*, (*in eras.*) *R* 13 uesperae *S* 15 quod *S*
 propriae *PRsb* proprius *d* 18 inrumpat *E*^k 20 et *om.* *PR*¹*b*
 22 homines omnes *E* praeuidendos *b* aeris *om.* *S* 23 hiaemem *R*
 24 nemirum *P*¹ uocat *R*¹ 25 uicissitudine *P* 28 traiecerit *S*

pore esse non potuit. et quis obtineat non fuisse nisi ab ex-
 ordio siderum conditorum? sed certae horae et dies et anni,
 quos usitate nouimus, non fierent nisi motibus siderum.
 itaque si hoc modo intellegamus tempora, dies et annos, ut
 5 articulos quosdam, quos per horologia computamus, uel in
 caelo notissimos, cum ab oriente usque in meridianam alti-
 tudinem sol insurgit atque inde rursus usque in occidentem
 uergit, ut possit deinceps aduerti uel lunam uel aliquod
 sidus ab oriente statim post occasum solis emergere, quod
 10 item cum ad meridianam caeli uenerit altitudinem, medium
 noctis indicet, tunc scilicet occasurum, cum sole redeunte fit
 mane; dies autem totos solis ab oriente usque ad occidentem
 circuitus; annos uero uel istos usitados solis anfractus, non
 cum ad orientem, quod cotidie facit, sed cum ad eadem loca
 15 siderum redit — quod non facit nisi peractis trecentis sexa-
 ginta quinque diebus et sex horis, id est quadrante totius
 diei, quae pars quater ducta cogit interponi unum diem,
 quod Romani bissextum uocant, ut ad eundem circuitum
 redeatur, uel etiam maiores et occultiores annos; nam con-
 20 pletis aliorum siderum spatiis maiores anni fieri dicuntur —:
 si ergo ita intellegamus tempora, dies, annos, nemo dubitat
 haec sideribus et luminaribus fieri. ita enim positum est, ut
 incertum sit, utrum ad omnia sidera pertineat, quod dictum
 est: sint in signa et in tempora et in dies et in annos,

1 quid (s. l. m. 2 at s) E optineat EP 2 sed certae] secute S
 certe EP ore E¹ 3 usitate (a er.) P fierint d nisi E¹
 4 itaque om. R¹. si hoc in ras. R dies] et dies S et annos
 om. S 5 a^{ae} articulos add. tempora bd, m. 2 add. id est sicut R
 orologia E¹S¹ computamus E 6 notissimos] notamus S 7 insurgit
 (it ex & m. 1) S 8 uergit (it ex & m. 1) S luna PRSbd 9 sydus S
 10 meridianam] mediam E²PRSbd 11 occursurum P¹ 12 totos E¹.
 in ras. R totus S occidentem] orientem E²P¹d 13 istos om. S
 anfractos S¹R¹ amfractus b 14 cottidie ES 15 trecentos P¹R 16 sex]
 tribus S oris R 17 pars s. l. m. 1 R 18 bissextum b eundem]
 eum P¹ 19 completis Eb 21 ante annos add. et E²Sbd dubitat
 a(t in ras.) R 24 in tempora] tempora E¹PR¹bd et in dies] et dies E¹R¹
 in ante annos om. S

an signa et tempora ad cetera, dies uero et anni ad solem tantummodo.

15. Qualis etiam luna facta sit, multi loquacissime inquirunt. atque utinam inquirentes loquantur ac non potius docere conantes! dicunt enim ideo plenam factam, quia non decebat, 5 ut deus imperfectum aliquid illo die faceret in sideribus, quo scriptum est, quod facta sint sidera. qui autem resistunt, dicunt: ipsa ergo debuit prima luna dici, non quarta decima; quis enim incipit ita numerare? ego autem medius inter istos ita sum, ut neutrum adseram, sed plane dicam, siue primam 10 siue plenam lunam deus fecerit, fecisse perfectam. ipsarum enim naturarum est deus auctor et conditor. omnis autem res quidquid progressu naturali per tempora congrua quodammodo prodit atque explicat etiam ante continebat occultum, si non specie uel mole corporis, ui tamen et ratione naturae. nisi 15 forte arbor, quae per hiemem pomis uacua foliisque nudata est, tunc imperfecta dicenda est, aut uero in primordiis etiam suis, cum adhuc nullum fructum dedisset, imperfecta erat illa natura. quod non tantum de arbore, sed nec de ipso eius semine recte diceretur, ubi omnia, quae progressu temporis 20 quodammodo procedunt, modis inuisibilibus latent. quamquam si aliquid deus imperfectum fecisse diceretur, quod deinde ipse perficeret, quid reprehensionis haberet ista sententia? iure autem displiceret, si id, quod ab illo inchoatum esset, ab alio perfectum esse diceretur. 25

Qui ergo de terra non queruntur, quam fecit deus, cum in principio fecit caelum et terram, quia inuisibilis erat et inconposita et postea tertia die conspicua redditur atque con-

3 cap. X E 6 quo| quod E¹ 7 est om. b sunt b 8 debuit ergo S 9 inquit E¹ enumerare Sb^d 10 adseram E¹ 11 perfectum E¹ 13 quicquid E²SR progressu (u in ras. m. 2) R 14 etsi E²PR Sb^d 15 ui| sui R¹Pb^d et om. R¹b^d 20 quae| q; R 22 fecisse (i sup. e m. 1) P 23 repraehensionis E¹R sententia R sententia E¹ 24 esset| esse S 25 diceretur (dicerentur P) esse perfectum PR Sb^d 26 quid S quaeruntur EPR¹ 27 ante caelum add. deus PR Sb^d terra E¹ inconposita EPb^d 28 tertio PR Sb^d componitur EPRb^d

ponitur, quid sibi de luna tenebras faciunt quaestionum? aut si, quod de terra dictum est, non temporis interuallo, cum simul deus materiam rebus concreauerit, sed narrationis distributione intellegunt dictum, cur in hoc, quod etiam oculis
 5 uideri potest, non intuentur integrum corpus habere lunam et tota sua rotunditate perfectum, etiam cum lumine corniculato siue incipiens ad terras lucere siue desinens fulget? si ergo lumen in ea crescit uel perficitur uel minuitur, non luminare ipsum, sed illud, quod accenditur, uariatur; si autem ex una
 10 sphaerulae suae parte semper lucet, sed, dum eam partem conuertit ad terram, donec totam conuertat, quod a prima usque ad quartam decimam fit, crescere uidetur, semper est plena, sed terrae habitatoribus non semper adparet. haec eadem ratio est, et si solis radiis inlustratur. non enim potest etiam
 15 sic, cum soli proxima est, nisi lucidis cornibus adparere, quia cetera pars, quae tota in orbem inlustratur, non est ad terras, ut uideri possit, nisi cum soli contraria est, ut totum terris adpareat, quod eius inluminat.

Non desunt tamen, qui non eo se arbitrari dicunt lunam
 20 primitus a deo quartam decimam factam, quia plena facta credenda est, sed quia in scripturis dei uerba sic habent: lunam factam in inchoationem noctis; tunc autem noctis exordio uidetur, cum plena est, alias uero et per diem incipit uideri ante plenitudinem et in progressu noctis tanto ampliore
 25 quanto minuitur: sed qui per inchoationem noctis non intellegit nisi principatum — nam et graecum uerbum hoc magis indi-

22 Ps. 135, 9

1 tenebras de luna *PR* 3 materiam rebus] res *b* 4 distributionem] *E*¹*P*¹
 distributionem *R* 5 uidere *S* 6 rotunditate *E*¹ corniculato *P*
 corniculato (nec in *ras. m. 2*) *R* 7 iniquiens *E*¹ 8 crescit *P*¹*R*
 9 accenditur *S* 10 sphaerulae *ER* sphaerulae *PS* sphaerulae *b* partem
 (item *m. 2 in ras.*) *E* 11 conuertet *S* quod in *ras. m. 2* *E* 12 ad
om. b fit] fecit *S* 14 si] cum *S* sol *b* 16 totam *S* inlu-
 strata *P*¹ 17 possit (t. *s. l. m. 1*) *P* 18 illuminatur *d* 23 iniqui-
 unt *E*¹ 24 ampliore *S* 25 minuetur *S* 26 et hoc *b* magis
 hoc *S*

cat, cum dictum est: ἀρχήν, et in Psalmis apertius scriptum est: solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis — non cogitur a quarta decima numerare et credere lunam factam primo esse non primam.

16. Quaeri etiam solet, utrum caeli luminaria ista conspicua, id est sol et luna et stellae, aequaliter fulgeant, sed, quod diuersis interuallis distent a terra, propterea diuersa claritate magis minusque nostris oculis adpareant. et de luna quidem qui haec dicunt, non dubitant eam minus lucere quam solem, a quo etiam perhibent inlustrari. multas autem stellas uel aequales soli uel etiam maiores audent dicere, sed longius positas paruas uideri. et nobis quidem potest fortasse sufficere, quoquo modo se ista res habeat, artifice deo condita sidera. quamquam teneamus auctoritate apostolica dictum: alia gloria solis et alia gloria lunae et alia gloria stellarum; stella enim ab stella differt in gloria. sed quia possunt adhuc dicere, etiamsi non resistant apostolo: differunt quidem in gloria, sed ad oculos terrenorum, aut, quia hoc propter resurgentium similitudinem dicebat apostolus, qui non utique ad oculos aliter erunt et in se aliter. differunt quidem et in se ipsis sidera in gloria, sed tamen nonnulla sunt etiam sole maiora, ipsi uiderint, quemadmodum soli tam magnum tribuant principatum, ut eum radiis suis quasdam stellas et eas quidem principales, quibus amplius subplicant isti quam ceteris, et tenere dicant et retro agere a cursu proprio. non enim fit uerisimile

2 Ps. 135, 8. 9 14 I Cor. 15, 41

1 arcim *E*¹ archin *E*²*PRS* 3 a quartā decimā *R*¹ numerari *E*¹*S*
5 cap. XI *E* 6 quod *om.* *b* 7 distenta *S* 8 minusque] minusquod *S*
appareant (n s. l. m. 1) *S* 9 hoc *S* minus eam *PRSbd* solem]
solet *E* 10 illustari *b* autem] etiam in *ras. m.* 2 *R* 12 paruas]
possint *S* 13 quoquo] qui quoquo *b* artifice] scimus artifice *b*
15 pr. et *om.* *EPRbd* 16 ab] a *b* 17 resistunt *S* 18 terrae-
norum *R* resurrectionum *S* 19 qui] quia *P* 20 aliter. Differunt
(sic!) *b* 22 quemadmodum *P*¹ tam magnum soli *S* 24 amplius
isti quam ceteris supplicant *PRSbd* supplicant *EP* temere (s. l.
m. 2 supra me scr. ne) *E* 25 a *om.* *E*

maiores aut etiam aequales uolentia radiorum eius posse
superari. aut si superiores signorum stellas uel septentrionum
maiores esse adserunt, quae nihil tale a sole patiuntur, cur
istas per signa circumeuntes amplius uenerantur? cur
5 eas signorum dominas perhibent? etsi enim regradationes illas
siderum, uel fortasse tarditates, non a sole fieri quisque con-
tendat, sed aliis occultioribus causis, soli tamen istos in suis
deliramentis, quibus uim factorum a ueritate deuii suspicantur,
praecipuam tribuere potestatem ex libris eorum certe mani-
10 festum est.

Sed dicant quod uolunt de caelo alieni a patre, qui est in
caelis; nobis autem de interuallis et magnitudine siderum
subtilius aliquid quaerere talique inquisitioni rebus grauioribus
et melioribus tempus necessarium inpendere non expedit nec
15 congruit. et melius credimus esse ea ceteris maiora luminaria,
quae sancta scriptura ita commendat: et fecit deus duo
luminaria magna, quae tamen non sunt aequalia. nam con-
sequenter dicit, cum ea ceteris praeposuerit, inter se ipsa
differre. ait enim: luminare maius in inchoationem diei
20 et luminare minus in inchoationem noctis. certe enim
uel hoc concedent oculis nostris, ut ea manifestum sit amplius
ceteris lucere super terram nec diem clarere nisi luce solis
nec noctem tot stellis adparentibus ita lucere, si luna desit,
quemadmodum praesentia illius inlustratur.

25 17. De fatiis autem qualeslibet eorum argutias et quasi

16 Gen. 1, 16

3 adserunt *E*¹ solo *R* 4 ista *PRd* signa] singula *S* 5 pro-
hibent *S* 8 factorum *ES* deuiis *S* deui^{septem} (septem *exp. m. 2*) *E*
suspiciuntur *P*¹ 9 tribue (fin. uers.) *R* 14 necessarium tempus *PRSbd*
non] nec *PRSbd* 15 congruet *S* ea esse *PRSbd* 16 et *om. EPR*
17 magna luminaria *EPRb*; sed cf. pag. 51, 15 aequalia (e s. l. m.
1) *E* 19 differe *E*¹ inchoatione *S* 20 inchoationem (m *exp. m. 1*) *S*
21 concedat *b* manifesta *S* 22 caeteris *R* clarere] clarere super
terram *S* 24 quemammodum *P*¹*R* inlustratur *E*¹ 25 cap. XII *E*
fa*tiis *R* post autem *add. siderum bd* qualeslibet *E*¹ argutias]
angustias *PR*¹, in marg. *b*

de mathesi documentorum experimenta, quae illi ἀποτε-
 λίσματα uocant, omnino a nostrae fidei sanitate respuamus;
 talibus enim disputationibus etiam orandi causas nobis auferre
 conantur et in pia peruersitate in malis factis, quae rectissime
 reprehenduntur, ingerunt accusandum potius deum auctorem 5
 siderum quam hominem scelerum. sed quod animae nostrae
 non sint natura corporibus ne quidem caelestibus subditae,
 audiant et philosophos suos; quia uero terrenis corporibus
 illa corpora superiora non ad ea, quae ipsi tractant, potentiora
 sunt, uel hinc aliquando cognoscant, quia, cum multa corpora 10
 diuersorum generum, uel animantium uel herbarum et arbusto-
 rum, uno simul puncto temporis seminentur unoque puncto
 temporis innumerabiliter multa nascantur, non tantum diuersis,
 sed etiam isdem terrarum locis tantae sunt uarietates in pro-
 gressibus, in actibus et passionibus eorum, ut uere isti, sicut 15
 dicitur, perdant sidera, si ista considerent.

Quid autem insulsius et hebetius quam, cum istis rebus
 conuincuntur, dicere ad solos homines sibi subiciendos fatalem
 stellarum pertinere rationem? in quibus tamen etiam ipsi de
 geminis conuincuntur, quorum diuerse uiuentium, diuerse 20
 felicitum uel infelicitum diuerseque morientium easdem plerumque
 constellationes accipiunt, quia, etsi interfuit aliquid, cum de
 utero funderentur, in nonnullis tamen tantum interest, quantum

19 cf. Gen. 25, 25

1 matesi *P om. ES eras. in R* experimentum *Pb experimenta (a*
in ras.) R apotelesmata *ESb* apotelismata *P* apotelesmata (tueles
m. 2 in ras. quae in mg. add. at apotelesmata) R 2 nostre *S* re-
 spuimus *S* 4 impia *E* 5 repraehenduntur *ER* accusandum] ad
 causandum (*in mg. at accusandū*) *b* 6 hominum scelera *b* scelerum]
 scelerum commissorum *S* 7 sit *E*¹ nature (*e in ras. m. 2) R* nec *Eb*
 subdite *S* 8 philosophos *S* suos (*s init. s. l. m. 1) S* quia]
 quid *R*¹ 10 quia *om. PR*¹ 12 unoquoque *R* 14 hisdem *EPR*
 iisdem *bd* tante *R* progressibus] professionibus (*oni exp. m. 1) E*
 15 possessionibus *PR*¹ uere isti] uesti *S* 16 considerant *d* 17 quam
*om. E*¹ 18 sibi *om. b* subitiendos *R* 19 ipsis *SR*² 20 gminis *E*¹
 diuersae *ESPR* uiuorum *PR* diuersae *EPR* 21 uel infelicitum
*om. P*¹ diuersaeque *EPRS* 23 in *om. E*¹

ab istis comprehendere computatione non possit. manus sequentis
 Iacob, dum nascerentur, inuenta est pedem fratris praecedentis
 tenens; usque adeo sic nati sunt, quasi unus infans in duplum
 prolixior nasci uideretur. horum certe constellationes, quas
 5 appellant, nullo modo dispaes esse potuerunt. quid ergo uanius,
 quam ut illas constellationes intuens mathematicus ad eundem
 horoscopum, ad eandem lunam diceret unum eorum a matre
 dilectum, alterum non dilectum? si enim aliud diceret, falsum
 profecto diceret; si autem hoc diceret, uerum quidem, sed
 10 non secundum suorum librorum ineptas cantunculas diceret.
 quodsi huic historiae, quia de nostris profertur, nolunt credere,
 numquid et naturam rerum delere possunt? cum ergo se mi-
 nime falli dicant, si horam conceptionis inuenerint, saltem
 sicut homines non dedignentur conceptum considerare gemi-
 15 norum.

Ideoque fatendum est, quando ab istis uera dicuntur, instinctu
 quodam occultissimo dici, quem nescientes humanae mentes
 patiuntur. quod cum ad decipiendos homines fit, spirituum
 seductorum operatio est: quibus quaedam uera de temporalibus
 20 rebus nosse permittitur partim subtilioris sensus acumine,
 quia corporibus subtilioribus uigent, partim experientia calli-
 diore propter tam magnam longitudinem uitae, partim sanctis
 angelis, quod ipsi ab omnipotente deo discunt, etiam iussu eius
 sibi reuelantibus, qui merita humana occultissimae iustitiae
 25 sinceritate distribuit. aliquando autem idem nefandi spiritus etiam
 quae ipsi facturi sunt uelut diuinando praedicunt. quapropter

1 comprehendi *ER* posset *b* 2 nascerentur (*n fin. s. l. m. 1*) *E*
 5 esse] se *P* poterunt *Pb* potuerunt (*pr. u in ras. m. 2*) *R* 7 oro-
 scopum *E*¹ ad] et ad *b* matre] mare *E*¹ 9 uerum] et uerum *S*
 10 canticulas *S* 11 storiæ *E*¹ proferuntur *P* 13 horam (*h in ras.*
m. 2) *R* saltim *PSR*¹ 14 hominis *R*¹ 16 cap. XIII *E* stinctu *R*¹
 17 mentis *PR* 18 spiritum *E*¹*S* 19 operatio est (*o est in ras. m. 2*) *E*
 uero *P* 20 rebus *om. P*¹ permittunt *P* permittuntur *b* promittitur *R*
 partim] partim quia *Sbd* 21 ante quia *add.* partim *bd* subtilibus *ES*
 partim—partim *in mg. inf. m. 1* *R* 22 partem *R* a sanctis *b* 24 occul-
 tissime *PS* 25 iidem *d* 26 ipsi quae *S* sunt *om. P*¹ uelud *S*
 praedicunt (*sup. u m. 2 add. al a*) *E* predicunt *P* quapropter (*i del. m. 1*) *P*

bono christiano siue mathematici siue quilibet inpie diuinantium, maxime dicentes uera, cauendi sunt, ne consortio daemiorum animam deceptam pacto quodam societatis inretiant.

18. Solet etiam quaeri, utrum caeli luminaria ista conspicua corpora sola sint an habeant rectores quosdam spiritus suos, 5 et, si habent, utrum ab eis etiam uitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium, an sola sine ulla permixtione praesentia. quod licet non facile comprehendendi possit, arbitror tamen in processu tractandarum scripturarum oportuni- ora loca posse occurrere, ubi nobis de hac re secundum sanctae 10 auctoritatis regulas etsi non ostendere certum aliquid, tamen credere licebit. nunc autem seruata semper moderatione pie grauitatis nihil credere de re obscura temere debemus, ne forte, quod postea ueritas patefecerit, quamuis libris sanctis siue testamenti ueteris siue noui nullo modo esse possit ad- 15 uersum, tamen propter amorem nostri erroris oderimus. nunc ad librum operis nostri iam tertium transeamus.

LIBER TERTIUS.

1. Et dixit deus: educant aquae reptilia animarum uiuarum et uolatilia super terram secundum firmamen- 20 tum caeli. et factum est sic. et fecit deus cetos magnos et omne animal reptilium, quae eduxerunt aquae secun-

19 Gen. 1, 20—23.

1 quilibet (q *in ras. m.* 2) *R* 2 doemoniorum *S* 3 inretiant *E*¹
4 cap. XIII *E* 5 quosdam rectores *S* 8 permixcione *R* presen-
cia *R om. b* post licet *add.* in praesenti *bd* facile non possit con-
prehendi *b* conpraehendi *ER* 11 regulas] litteras *b* certam *P*
12 pie *PRS* 13 de re] debere *E*¹ taemere *P* 17 iam *om. E*¹
Explicit liber secundus. Incipiunt capitula libri tertii *fol. 30 E* Explicit
liber secun[dus] dñ gratias sēper (*litt. mai. color*) *fol. 39^b P* Explicit
liber secundus. Incipit liber tertius (*litt. mai.*) *pag. 50^b S fol. 63^b R*
fol. 16 C

18 Explicuerunt capitula. Incipit liber tertius *fol. 31 E* Incipit liber
tertius (*litt. mai. rubr.*) *fol. 40^a P* 20 secundum] secundum (*pr. u sup.*
e m. 1) *P* et secundum *b* 21 coetos *ER*¹ coetus *P*¹*SR*² 22 quae
(*e s. l. m. 1*) *E*

dum genus eorum, et omne uolatile pennatum secundum genus. et uidit deus, quia bona sunt. et benedixit ea deus dicens: crescite et multiplicamini et inplete aquas in mari, et uolatilia multiplicentur super terram.
 5 et facta est uespera, et factum est mane dies quintus. nunc in inferiore parte mundi ea, quae spiritu uitae mouentur. fiunt, et primum aquarum, quod aeris qualitati proximum elementum est, quia huic caelo, in quo sunt luminaria, ita uicinus est aer, ut et ipse caeli nomen acceperit; sed nescio,
 10 utrum etiam firmamentum possit uocari. dicuntur autem caeli pluraliter in una eademque re, quae dicitur unum caelum. nam cum in hoc libro singulari numero dicatur caelum, quod diuidit inter aquas, quae supra, et eas, quae infra sunt, in illo tamen psalmo, et aquae, inquit, quae super caelos sunt,
 15 laudent nomen domini. et caelos caelorum si bene intelligimus sidereos aeriorum, tamquam superiores inferiorum, et hos in eodem psalmo accipimus, ubi dictum est: laudate eum, caeli caelorum, satis adparet hunc aerem non solum caelum, sed etiam caelos dici, sicut dicuntur et terrae, nec
 20 aliud significatur quam illa quae singulariter terra dicitur, quando dicimus orbem terrarum et orbem terrae.

2. Hos etiam aërios caelos quondam perisse diluuium in quadam earum, quae canonicae appellantur, epistula legimus. neque enim umida illa natura, quae ita concreuerat, ut cubitis
 25 quindecim altissimorum montium transcenderet uertices, potuit

14 Ps. 148, 4. 5 17 Ps. 148, 4 22 cf. II Petr. 3, 6 25 cf. Gen. 7, 20; cf. De ciuit. dei lib. XX 18

1 pinnatum *E¹P¹* 2 genus suum *b* 3 deus *om.* *R* inplete] implete *EPR* replete *Sbd* 4 in mari] maris *ER²* 6 eaq; *R* 7 et fiunt *b* qualitate *R* 9 nomen caeli *S* nomine *E¹* 10 uocaui *S¹* cap. I *E* 13 eas] easdem *b* easq; *R* 14 inquit *P* caelos (s s. l. m. 1) *R* 15 intellegamus *PR* intelligamus *b* 16 sidereos *E¹* syderios *E²S* aereorum *b* 18 post hunc *lit.* 3 *litt.* *P* ærem *P* 20 aliut *R* dicitur terra *S* 22 cap. II *E* aërios *Pb* periisse *bd* diluuium *E* 23 appellantur (n in ras. m. 2) *R* epistula* (e er; ex u m. 2 fec. o) *E* 24 humida *Ebd* 25 potui *E¹*

ad sidera peruenire. sed quia huius aeris umidioris, in quo aues uolant, uel tota uel prope tota spatia compleuerat, perisse, qui fuerant, caelos in illa epistula scribitur. quod nescio quemadmodum possit intellegi nisi in aquarum naturam pinguioris huius aeris qualitate conuersa; alioquin non perierunt tunc isti caeli, sed sublimius erecti sunt, cum locum eorum aqua occuparet. itaque facilius eos secundum illius epistulae auctoritatem perisse credimus et alios, sicut ibi scribitur, repositos extentis uidelicet exhalationibus, quam sic erectos, ut eis superioris caeli natura loco suo cederet.

Oportebat itaque, ut in creandis habitatoribus inferioris huius mundi partis, quae saepe terrae nomine tota commemoratur, prius producerentur ex aquis animalia, postea uero de terra, quod ita sit aeri aqua similis, ut eius exhalationibus pinguescere probetur, ut et spiritum procellae faciat, id est uentum et nubila contrahat, et possit uolatus auium sustinere. quapropter etiamsi uerum dixit quidam saecularium poetarum: nubes excedit Olympus, et: pacem magna tenent, quia perhibetur in Olympi uertice aer esse tam tenuis, ut neque nebulis obumbretur nec turbetur uento nec sustentare alites possit nec ipsos, qui forte ascenderint homines, crassioris

7 cf. II Petr. 3, 5—7   18 Lucani Pharsalia 2, 271. 273   19 cf. Aug. De ciuit. dei XV 17

1 quia* (m *er*; i *s. l. m.* 1) *P* humidioris *ESbd* 2 uolant *E¹* uolitant *E²PRsbd* compleuerat *Ebd* periisse *bd* 3 illa] ipsa *C* 4 quemadmodum *EPR* 5 pinguioris (i *med. s. l. m.* 1) *E* non] nonq (o *fn. exp. m.* 1) *E* 7 occupauerat *d* epistulae *E¹* 8 periisse *bd* credimus periisse *b* 9 extentis] extenuatis *R²bd* exhalationibus *E¹PRSC* *erectos (a *er.*) *P* ei *PRC* 10 superioribus *b* cederet *S* succederet *b* 11 oportet *b* 12 partis (i *ex c*) *E*, (i *sup. e m.* 1) *S* sepe *SR* terra *PR¹* commemoratur *P* 14 aeri (i *sup. e m.* 1) *P* exhalationibus *E¹P* exalationibus (t *er.*) *R* 15 et *s. l. m.* 1 *R* procellae (a *s. l. m.* 1) *P* 16 abium *P* 18 nubis Weber *Luc. Phars.* excedet *S* magna *cod. Luc. in ed. Weber:* magnam *EPRSCb* summa *d* tenet *PR¹C* 19 perhibentur *S¹* prohibetur *R¹* tinuis *P¹* 20 nebulis] nubibus *PR¹Cbd* nec] neque (*bis*) *bd* alites (s *in ras. m.* 2) *R* 21 neque *bd* ascenderent *PR* crassiores *S*

aurae spiritu alere, sicut in isto aere consuerunt, tamen et ipse aer est, unde aquis uicina qualitate diffunditur, et propterea ipse quoque in humidam naturam conuersus diluuii tempore creditur. neque enim arbitrandum est aliquid de
 5 spatiis siderei caeli usurpasse, cum omnes etiam altissimos montes aqua transcenderat.

3. Quamquam de conuersione elementorum etiam inter ipsos, qui haec otiosa cura subtilissime perscrutati sunt, non parua quaestio est. alii enim dicunt omnia in omnia posse
 10 mutari atque conuerti; alii uero esse aliquid omnino proprium singulis perhibent elementis, quod in alterius elementi qualitatem nullo modo uertatur. unde suo loco fortasse, si dominus uoluerit, diligentius disputabimus; nunc autem, quod ad praesentem sermonem adtinet, haec commemoranda existimaui.
 15 ut intellegamus seruatum esse ordinem rerum, quo prius oportuit aquarum animalia quam terrarum creata narrare.

Et nullo modo arbitrandum est praetermissum esse in hac scriptura ullum mundi huius elementum, cum quattuor notissimis eum constare persuasum sit, quia uidetur hic caelum
 20 et aqua et terra commemorari, de aere autem taceri. consuetudo quippe nostrarum scripturarum est aut caeli et terrae nomine mundum appellare aut interdum addere et mare. aer itaque uel ad caelum pertinere intellegitur, si qua sunt in eius superioribus partibus tranquillissima et pacatissima spatia,
 25 uel ad terram propter hunc turbulentum et caliginosum locum,

1 consueuerunt *bd* et tamen *P^{1b}* 3 umidam *PR* dilubii (*b in u mut.*) *E* dilui *R¹* 4 aliquid] aliud *b* 5 siderei (*ei in ras. m. 2*) *E* siderii *R¹* 7 *cap. III E* 8 hic *b* odiosa *E¹* cura] curiositate *SC* subtilissime *E¹* praescrutati *PRSC* 11 elimentis *PR¹* 12 fortasse (*fortassis bd*) suo loco *PRbd* 13 disputauius (*m. 2 u med. in b mut. et s. l. add. al declarabimus*) *E, S* ad (*d s. l. m. 1*) *R* 14 hic *b* commemoranda* (*m er.*) *P* 15 quo] quod *E¹* 16 post terrarum *add.* natura *P*, quae uox er. est in *R* narrare (*narrari d*) creata *PRCbd* 17 Et nullo] nec ullo *PRSbd* 19 costare *E¹* 20 aquam et terram *PR^{1b}* commemorare *b* tacere *PR^{1b}* 21 nostrarum (*no s. l. m. 1*) *E* aut] aut *ut* (*ut exp. m. 1*) *S* et] aut *b* 22 addere (*re s. l. m. 1*) *P* 24 et pacatissima *om. P¹* 25 turbulentum *S*

qui humida exhalatione pinguescit, quamuis et ipse saepius caeli nomine nuncupetur. ac per hoc non scriptum est: producant aquae reptilia animarum uiuarum, et producat aer uolatilia uolantia super terram, sed utrumque hoc animantium genus ex aquis productum esse narratur. quidquid ergo aquarum siue labiliter undosum et fluidum est siue uaporaliter tenuatum atque suspensum, ut illud reptilibus animarum uiuarum, hoc uolatilibus adpareat distributum, utrumque tamen humidae naturae deputetur.

4. Ideoque sunt etiam, qui subtilissima consideratione quinque istos manifestissimos corporis sensus secundum quatuor usitata elementa ita distinguant, ut oculos ad ignem, aures ad aerem dicant pertinere. olfaciendi autem gustandique sensum naturae humidae adtribuunt: et olfactum quidem istis exhalationibus humidis, quibus crassatur hoc spatium, in quo aues uolitant, gustatum uero istis fluxibilibus et corpulentis humoribus. nam quaecumque in ore sapiunt, ipsius oris humori commiscuntur, ut sapiant, etiamsi arida cum acciperentur fuisse uideantur. ignis tamen omnia penetrat, ut motum in eis faciat. nam et humor priuatione caloris congelascit et, cum possint feruescere elementa cetera, ignis frigescere non potest; facilius quippe extinguitur, ut ignis non sit, quam frigidus manet aut fit alicuius frigidi contactu tepidior. tactus autem, qui est quintus in sensibus, terreno

1 exalatione *E*¹*PRSC* sepius *S* 2 nuncupetur] appelletur *C* est] esse *in ras. m.* 2 *R* 4 sed et *E* 5 quicquid *E*²*SR* 6 fluidum *PRSC* uaporabiliter *C* 9 umidae *S* deputatur *PRSCbd* 10 *cap. IIII E* qui* (*b er.*) *R* subtilissima *E*¹, (*s init. s. l. m.* 1) *R* 12 ut] et *E* 13 olfaciendi *E*, (*post l er. e*) *PR* 14 "naturae" sensum *E* umidae *S* olfactum *R* quidam *R*¹ 15 exalationibus *E*¹*RS* 16 gustum *E*²*R*²*Cb* corpulentis *S* 17 umoribus *S* *oris (*h er.*) *S* 18 umori *S* sapiunt *P* 19 *cap. V E* 20 umor *S* priuatione *E*¹ 21 cetera *leg. ante* feruescere *in S* feruescere] frigescere *b* cetera elementa *PRbd* ignis frigescere] ignescere *P*¹ 22 frigescere *in ras. m.* 2 *R* 23 frigidus] frigus *E*¹ manet *E*¹*P*¹: maneat *E*²*P*²*RSbd* fit] sit *Rbd* fiat *SC* 24 terreno *E*

elemento magis congruit; proinde per totum corpus animantis,
 quod maxime ex terra est, quaeque tacta sentiuntur. dicunt
 etiam nec uideri sine igne posse aliquid nec tangi sine terra,
 ac per hoc elementa omnia in omnibus inesse, sed unum-
 5 quodque eorum ex eo, quod amplius habet, accepisse uoca-
 bulum; ideo autem caloris priuatione, cum corpus nimie
 frigescit, obtundi sensum, quia motus pigrescit, qui ex calore
 inest corpori, dum ignis aerem et aer humida et humor
 terrena quaeque adficit, subtilioribus scilicet crassiora pene-
 10 trantibus.

Quanta autem quidque subtilius est in natura corporali,
 tanto est uicinius naturae spiritali quamuis longe distante
 genere, quandoquidem illud corpus est, illud non est.

5 Ac per hoc, quoniam sentire non est corporis, sed animae
 15 per corpus, licet acute disseratur secundum diuersitatem cor-
 poreorum elementorum sensus esse corporis distributos, anima
 tamen, cui sentiendi uis inest, cum corporea non sit, per
 subtilius corpus agitatur uigorem sentiendi. inchoat itaque
 motum in omnibus sensibus a subtilitate ignis, sed non in
 20 omnibus ad idem peruenit. in uisu enim peruenit represso
 calore usque ad eius lucem, in auditu usque ad liquidiorum
 aerem calore ignis penetrat; in olfactu autem transit aerem
 purum et peruenit ad humidam exhalationem: unde crassior
 haec aura subsistit. in gustatu et hanc transit et peruenit
 25 usque ad humorem corpulentiorum: quo etiam penetrato atque

2 tacta] acta *E*¹ post dicunt add. m. 2 in ras. enī *E* 4 aelementa *P*
 unumquodque (d s. l. m. 1) *E* 6 priuatione *E*¹ priuatione* (m er.) *P*
 nimi* (a er.) *EP* nimie *S* 7 obtundi *E*¹ 8 ignis (gn m. 2 in ras.) *E*
 umida *E*¹ 9 terr*ena (a er.) *E* subtilioribus *E*¹ scilicet & crassi-
 ora *S*¹ 11 quique *E*¹ subtilius *E*¹ 12 est om. *S* 13 illud fin. *P*¹
 14 cap. VI *E* ac] ad *E*¹ 15 diseratur *E*¹*R* corpor*eorum (a er.) *PR*
 18 subtilius *E*¹ sentiendi id est per ignem *S* inchoat. Itaque *S*
 19 motu *S* subtilitate *E*¹ 20 repraesso *R* 22 calorem (m exp. m.
 1) *P* calore* (m er.) *S* calore (a ex o m. 1) *R* olfacto *PR*¹ 23 ad]
 usque ad t umidam *E*¹ exalationem *E*¹*SR* exal*ationem (t er.) *P*
 24 gustum *E*² gustu *Cb* et hanc] autem *b* 25 umorem *E*¹
 corpulentiorum *S* penetrato (o in ras. m. 2) *E*

traiecto, cum ad terrenam grauitatem peruenit, tangendi ultimum sensum agit.

6. Non igitur ignorabat naturas elementorum eorumque ordinem, qui cum uisibilibus, quae intra mundum in elementis natura mouentur, conditionem introduceret prius caelestia luminaria, deinde aquarum animantia, terrarum autem postrema narrauit, non quod aerem praetermiserit, sed quod purissimi et quietissimi aeris, ubi uolare aues non posse dicuntur, si qua sunt spatia caelo superiori coniunguntur et caeli nuncupatione in scripturis ad superiorem mundi partem pertinere intelleguntur, ut terrae nomine uniuersaliter hoc totum significetur, ex quo incipit deorsum uersus: ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis et omnes abyssi, donec perueniatur ad aridam, quae proprio nomine terra dicitur. aer itaque superior ille, siue quod ad caelestem mundi pertinet partem. siue quod nullum habet uisibilem habitatorem, de qualibus nunc sermo narrantis est, neque praetermissus est caelo nominato neque adnumeratus in creandis animalibus; iste uero inferior, qui excipit exhalationes humidas maris ac terrae et ad sustinendas aues quodammodo crassatur, nonnisi ex aquis accipit animalia. quod enim eius humidum est, hoc portat alitum corpora, quae ita nituntur pennis uolantes, quemadmodum pisces quibusdam suis alis natantes.

7. Proinde scienter tamquam spiritus dei, qui scribenti aderat, ex aquis dicit producta uolatilia. quarum natura bipartitum locum sortita est: inferiorem scilicet in unda labili,

12 Ps. 148, 8. 9

3 Non igitur *om.* *E*¹ 6 postremo *C* 9 spatia *R* 11 ut] et (*s. l.* *m.* 2 al ut) *E* 12 inquit *E*¹ 13 glacies *SR* 15 ille superior *PRSbd* 16 post quod *duo uocab. er.* *R* 18 caelo] de cēlo *b* annumeratus ē *b* 19 excipit *E* exhalationes *E¹SR* 21 accepit *E*¹ 22 alitum *P*¹ pennis *E¹P* 23 quemadmodum *P¹RS* 25 quarum] aquarum (*a inist. s. l. m.* 1) *P* *quarum (*a eras.*) *R* aquarum enim *b* aquarum quę *C* quorum *d*; cf. *de Genesi contra Man. cap. 15 et de Genesi ad litteram libri imperfecti cap. 14* bipartitum *bd* 26 inferiori *E*¹ labili *E* labili (*la in ras.*) *R* labi *S*

superiorem uero in aura flabili, illum deputatum natantibus,
 istum uolantibus. sicut huic elemento congruos duos etiam
 sensus animalibus datos uidemus: olfactum explorandis uapori-
 bus, gustatum explorandis liquoribus. quod enim et tactu
 5 aquas uentosque sentimus, hoc est, quod terrae solidum
 omnibus admiscetur elementis; sed in his crassioribus sen-
 titur amplius, ita ut etiam tangendo contrectari ualeant. ideo-
 que et ista in duabus maximis mundi partibus generali terrae
 nomine complectuntur, sicut ille psalmus ostendit, omnia
 10 superiora ab illo principio enumerans: laudate dominum
 de caelis, omniaque inferiora ab alio principio: laudate do-
 minum de terra: ubi et spiritus tempestatis nominantur et
 omnes abyssi et ignis iste, qui urit tangentem, quia de
 terrenis et humidis motibus ita existit, ut subinde uertatur
 15 in aliud elementum. et quamuis naturae suae sursum nitendo
 indicet adpetitum, in caelestem tamen superiorem tranquilli-
 tatem non possit euadere, quia multo aere superatus et in
 eum conuersus extinguitur. ac per hoc in ista rerum parte
 corruptibiliore atque pigriore turbulentis motibus agitur ad
 20 temperandum eius rigorem et ad usus terroresque mortalium.

Quia ergo etiam tactu, qui ad terram proprie pertinet,
 sentiri possunt et fluctus undarum et flatus aurarum, prop-

10 Ps. 148, 1   11 Ps. 148, 7

1 in *om.* *P*¹, *s. l. m.* 1 *R* flauili *E*¹*P*¹ 2 *cap.* VII *E* hoc *b*
 aelemento *P* 3 olfactam *P*¹ olfactum (*c s. l. m.* 1) *R* explorandis
 (*s s. l. m.* 1) *P* 4 gustum *E*²*Cb* et *er.* *E*¹, *in ras. m.* 2 *R* tactu]
 ad tactum *Pb* tactu* (*m er.*) *R* 5 cum uoce hoc *inc. cap.* VIII *E*
 solida *R*¹*b* 6 in omnibus *b* ammixcetur *R* ammixcetur *P*¹ aele-
 mentis *P* 7 etiam] iam *R* contractari *PR*¹ 8 et ista *om.* *E*¹
 maximis] maxime *Pbd* maxime *R* generali *E*¹ generali*** (*ter er.*) *S*
 generaliter *PRbd* post generali *add.* celi et *b* 11 omniaque *EPR*
 12 et omnes abyssi nominantur *PRSbd* 13 cum et *inc. cap.* VIII *E*
 de] *om.* *E*¹ 14 motibus] humoribus *b* uertatur *P* 15 alium *E*
 aelementum *P* 16 adpetitum *E*¹ 17 possit] potest *d* superatus
 (*s fin. ex r*) *R* 19 pigriore] pinguiore *SC* turbulentis *S* 21 tac-
 tum *E* 22 fluctus (*us in ras. m.* 2) *R* flatus (*us in ras. m.* 2) *R*

terea ipsa quoque aquatiliū animalium corpora et terrenis
 uescuntur et, maxime aues, in terra etiam requiescunt fetus-
 que propagant; pars enim humoris, quae uaporaliter exhalatur,
 etiam super terras extenditur. ideoque, cum dixisset scriptura:
 educant aquae reptilia animarum uiuarum et uola- 5
 tilia, inquit, super terras, addidit sane dicens: secundum
 firmamentum caeli, in quo potest aliquanto manifestius
 adparere illud, quod ante uidebatur obscurum. non enim ait:
 in firmamento caeli, sicut de luminaribus, sed, uolatilia,
 inquit, super terras secundum firmamentum caeli, id 10
 est iuxta firmamentum caeli, quia uidelicet hoc caliginosum
 et humidum spatium, in quo aues uolant, illi spatio contiguum
 est ubi uolare non possunt, quod iam merito tranquillitatis
 et quietis pertinet ad firmamentum caeli. in caelo ergo uolant
 aues, sed in isto, quod ille psalmus etiam terrae nomine in- 15
 cludit: propter quod caelum uocantur multis locis uolatilia
 caeli, non tamen in firmamento, sed secundum firmamentum.

8. Nonnulli putant propter sensus tarditatem non animam
 uiuam, sed reptilia animarum uiuarum appellata. sed si
 propterea sic appellarentur. daretur auibz nomen animae 20
 uiuae. cum uero et ipsa uolatilia dicta sunt, sicut illa reptilia,
 ut subaudiatur animarum uiuarum, fatendum est, ut arbitror,
 ita dictum, ac si diceretur: quae sunt in animabus uiuis
 reptilia uel uolatilia, sicut dici posset: ignobilia hominum,
 ut intellexeremus, quicumque sunt in hominibus ignobiles. 25

5 Gen. 1, 20

1 corpora (a ex e) P   terrænis E¹   2 etiam requiescunt] et in
 mare (mari C) quiescunt SC   setusque E¹ foetusque S fētus quoque b
 3 propagans E¹   qui b   exalatur E¹SR   4 terram S   6 terram bd
 7 aliquando E   manifestus R¹   8 antea E²PRSbd   9 luminibus S
 uolantia PSCd uolancia R   10 terram bd   12 uolitant SR²   con-
 tiguum] congruum E¹   14 caeli om. b   15 in om. ES   includet S
 16 uocatur E¹ uocantur (c ex l) P   17 in firmamentu R   18 nonnullis E
 20 auibz daretur PRSbd   21 sint C   23 in s. l. m. 1 E   ani-
 malibus S   uiuis om. S   24 possit S   25 ignobilibus E¹

quamquam enim sint et animalia terrestria, quae repunt super terram, tamen ex multo maiore numero pedibus mouentur, et tam pauca fortasse in terris repunt, quam pauca in aquis gradiuntur.

5 Nonnulli autem putauerunt propterea non animam uiuam, sed reptilia animarum uiuarum pisces esse appellatos, quod eis memoria nulla sit nec aliqua uita uelut rationi uicinior; sed fallit eos experientia minor. nam quidam scripserunt, quae animaduertere potuerunt in uiuariis piscium, 10 multa miranda. sed etiamsi forte falsa scripserunt, memoriam tamen pisces habere certissimum est. quod ipse sum expertus, et experiantur, qui possunt et uolunt. nam fons quidam magnus Bullensium regionum fere plenus est piscium. solent autem homines desuper intuentes eis aliquid iacere, quod sibi uel 15 praeripiant confluentes uel inter se diripiant concertantes. quo pastu adsuefacti deambulantibus super oram fontis hominibus ipsi quoque cum eis gregatim natando eunt et redeunt, expectantes, unde aliquid iacent, quorum praesentiam sentiunt. non itaque frustra mihi uidetur aquarum animalia sic appel- 20 lata reptilia, quemadmodum aues uolatilia; nam si uel nulla memoria uel sensus tardior animae uiuae nomen repulisset a piscibus, uolatilibus certe adhiberetur, quorum uita in oculis nostris est et memor et garrula et in nidis construendis educandisque fetibus sollertissima.

25 9. Nec ignoro ita quosdam philosophos sua cuiusque ele-

1 et *om.* *E*¹ reppunt *R* 2 maiori *C* 3 tam** (*en er.*) *R*
5 *cap. XE* nonnulli (*i s. l. m. 1*) *R* 7 nec] uel *b* aliquam uitam *E*¹
rationi (*ni s. l. m. 1*) *E* 8 fallit *S* experientia *R* scribserunt *E*
9 animaduertere *E*¹ 10 forte *post* scripserunt *legitur in b* memoria *E*
13 uullensium *E* bul^lensium *R* regionum *P*²*Rd* piscium *om.* *P*¹
15 praeripiant *S* 16 adsuefacti *S* assuefacti *in ras. m. 2 R* ad-
sueti *Pd* *oram (*h er.*) *E* 17 congregatim *PRSbd* 18 unde] ut
inde *b* quo (*in fine uers.*) *R* 20 quemammodum *EPR* et aues *b*
si uel *E*¹ 21 reppulisset *SC* 22 uolatilibus (*li s. l.*) *E* adhibe-
retur *E*¹ 23 et memor et garrula] memoratu garrula *b* memor et]
memorat *R*¹ 24 foetibus *ES* faetibus *PRC* sollertissimam *P*
25 *cap. XI E* ita] ista *b* quosdam (*uo in ras. m. 2*) *R*

menti distribuisse animalia, ut terrena esse dicerent non tantum, quae in terra repunt atque gradiuntur, sed aues etiam, quod et ipsae in terra requiescant uolando fatigatae, aëria uero animalia daemones esse, caelestia deos: quorum quidem nos partim luminaria, partim angelos dicimus. idem tamen aquis pisces et sui generis beluas adtribuunt, ut nullum elementum suis animalibus uacet: quasi uero sub aquis terra non sit, aut probare possint pisces non in ea requiescere ac reparare natandi uires sicut uolandi aues, etsi forte rarius pisces id faciunt, quod ad gestanda corpora sit unda quam aura ualidior, ita ut terrena quoque animalia natantia ferat, siue usu docta, ut homines, siue natura, ut quadrupedia uel serpentes. aut si propterea non putant, quia non insunt piscibus pedes, [nec uituli marini] nec phocae aquarum sunt nec colubri cocleaeque terrarum; nam et illae pedes habent et haec genera sine ullis pedibus, non dico, requiescunt in terra, sed ab ea uix aut numquam recedunt. dracones autem sine pedibus et in speluncis requiescere et in aerem sustolli perhibentur: qui quamquam non facile noti sint, litterae tamen non tantum nostrae, sed etiam gentilium nequaquam de istorum animantium genere tacuerunt.

10. Quapropter, etsi daemones aëria sunt animalia, quoniam corporum aëriorum natura uigent, et propterea morte non dissoluuntur, quia praeualet in eis elementum, quod ad faciendum est quam ad patiendum aptius, duobus subterpositis,

1 cf. Apulei de deo Socratis cap. 8 edit. Goldbacher p. 12 22 cf. De ciuit. dei lib. VIII 15

3 ipse SC 4 aëria PCb demones S deos] dS 5 iidem PSbd
 6 et] ex E ueluas E¹P attribuunt (prim. t s. l. m. 1) E 7 ae-
 lementum PR 8 ea] terra b 10 ad s. l. m. 2 S 12 siue alt. (s. l. m. 2
 a] seu) E seu R 13 insunt] sunt E¹ pedes piscibus bd 14 uituli
 marini nec om. PRSCbd focae E focae PRSC 15 colubri S co-
 cleae quae R cochleaeque bd terram S habet S 16 ullis in ras.
 m. 2 E 17 sed] sed et E numquam (quam s. l.) E dracones E¹
 dracones (con in ras.) R 18 aëre PR 19 quamquam] quam S
 22 demones SR aëria PR¹Cb 23 aëreorum b 24 aelementum PR
 25 est om. bd post patiendum add. est bd

aqua scilicet et terra, uno autem superposito, id est igne
 sidereo — distribuuntur enim elementa ad patiendum duo:
 humor et humus, ad faciendum autem alia duo: aer et ignis —:
 si ergo haec ita sunt, non impedit ista distinctio nostram
 5 scripturam, quae non ex aere, sed ex aquis producta indicat
 uolatilia, quia subtilioris quidem et in auras exhalati atque
 distenti, sed tamen humoris locus uolatilibus datus est. aer
 autem a confinio luminosi caeli usque ad aquarum fluuida et
 nuda terrarum peruenit. non tamen totum spatium eius ex-
 10 halationes humidæ infusant, sed usque ad eum finem, unde
 incipit iam terra nominari secundum illum psalmum, ubi
 dicitur: laudate dominum de terra. superior uero pars
 aeris propter puram tranquillitatem caelo, cui conlimitatur,
 communi pace coniungitur et eius uocabulo connuncupatur.
 15 in qua fortassis parte si fuerunt ante transgressionem suam
 transgressores angeli cum principe suo, nunc diabolo, tunc
 archangelo — nam nonnulli nostri non eos putant caelestes
 uel supercaelestes angelos fuisse —, non mirum, si post pec-
 catum in istam sunt detrusi caliginem, ubi tamen et aer sit
 20 et humore tenui contexatur, qui commotus uentos et uehe-
 mentius concitatus etiam ignes ac tonitrua et contractus nubila
 et conspissatus pluuiam et congelantibus nubilis niuem et
 turbulentius congelantibus densioribus nubilis grandinem et
 distentus serenum facit occultis imperiis et opere dei a
 25 summis ad infima uniuersa, quae creauit, administrantis. unde

12 Ps. 148, 7.

1 aquas <i>E</i>	2 sidereo <i>E</i> ¹	aelementa <i>P</i>	3 humor <i>EP</i>	humos <i>P</i> ¹
autem <i>om. b</i>	4 haec ergo <i>PRSC</i>	istam <i>S</i>	distinctio <i>om. S</i>	
6 subtilioris <i>E</i> ¹	exhalati <i>E</i> ¹ <i>RSC</i>	7 umoris <i>P</i>	8 fluida <i>bd</i>	
9 exhalationes <i>E</i> ¹ <i>S</i>	exhalationis <i>PR</i> ¹	10 umidae <i>PR</i>	11 inquit <i>E</i> ¹	
iam] etiam <i>PRbd</i>	12 post terra <i>add. dracones SC</i>	13 collimitatur <i>Ebd</i>		
conlimitatur <i>S</i> ¹	14 coniungitur (<i>alt. n s. l. m. 1</i>) <i>E</i>	eius <i>om. P</i> ¹		
eius suo <i>E</i> ¹	uocabulo <i>E</i> ¹	nuncupatur <i>PRsbd</i>	15 in aqua (<i>i er.</i>) <i>E</i>	
16 diabolo <i>PRS</i>	19 istam] hanc <i>b</i>	20 umore <i>PR</i>	cum motus <i>S</i>	
uentus <i>S</i>	uentis <i>R</i> ¹ <i>C</i>	21 ac (<i>in ras. m. 2</i>) <i>R</i>	et <i>PR</i> ¹ <i>bd</i>	22 pluua <i>E</i> ¹
23 turbulentius <i>S</i>	congelantis <i>P</i> ¹	25 amministrantis <i>PRC</i>		

in illo psalmo, cum commemorata essent: ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, ne talia sine diuina prouidentia fieri mouerique putarentur, continuo subiecit: quae faciunt uerbum eius.

Si autem transgressores illi, antequam transgrederentur, 5 caelestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conuersa sunt ex poena in aeriam qualitatem, ut iam possint ab igne, id est ab elemento naturae superioris aliquid pati; nec aeris saltem spatia superiora atque puriora, sed ista caliginosa tenere permissa sunt, qui eis pro suo genere quidam quasi 10 carcer est usque ad tempus iudicii. et si quid de his transgressoribus angelis diligentius requirendum est, alius erit adcommodatior scripturae locus. proinde nunc quod satis est: si haec spatia turbida et procellosa propter aeris naturam 15 usque ad undas terrasque porrectam possunt aëria corpora sustinere, possunt et auium, quae productae sunt ex aquis, propter aquarum tenues halitus: qui scilicet eidem aëri iuxta undas et terras circumfuso atque ob hoc infimae et terrenae parti deputato uaporaliter inseruntur et auras intexunt, quae nocturnis rigoribus adgrauatae sereno etiam rore destillant, 20 si autem uehementius frigus est, etiam gelu candidius inalbescunt.

11. Et dixit deus: educat terra animam uiuam secundum genus: quadrupedia et reptilia et bestias terrae secundum genus et pecora secundum genus. 25 et factum est sic. et fecit deus bestias terrae secun-

1 Ps. 148, 8   23 Gen. 1, 24. 25

1 in] et in *b*   2 glacies *SR*   prouidentia diuina *b*   6 ge^urabant (ne *er.*) *E*   7 poena (e s. l. m. 1) *E*   aëream *b*   9 saltim *SC*
spacia *R*   atque puriora *add. in mg. inf. m. 1*; ra in *ras. m. 2 R*
10 permissa (a in *ras. m. 2*) *R* permissi *Pbd*   11 transgressoribus (i *er.*) *E*   13 adcommodatior *E*¹   quod nunc *PRd*   quod *om. E*¹
15 porrecta *b*   16 producta *PRSbd*   17 tenis *R*¹   alitus *E*¹*PRSC*   eiusdem *S*   18 infime *S* infimae *PR*¹   et] ac *PRSbd*   20 aggrauate *b*
distillant *E*²*RSbd*   21 inaluescunt *E*¹   26 et factum — 75, 2 genus *om. b*

dum genus et pecora secundum genus et omnia
 reptilia terrae secundum genus. et uidit deus, quia
 bona sunt. iam nunc consequens erat, ut alteram partem,
 quae proprie terra dicitur, infini huius loci, quem totum cum
 5 omnibus abyssis et nebuloso aere uniuersaliter uocabulo terrae
 alibi scriptura complectitur, ornaret animalibus suis. et mani-
 festa quidem sunt animalium genera, quae in uerbo dei terra
 produxit. sed quia saepe nomine pecorum uel nomine bestia-
 rum animalia omnia rationis expertia solent intellegi, merito
 10 quaeritur, quas nunc proprie bestias et quae pecora dicat. et
 repentia quidem siue reptilia terrena non est dubitandum
 quod omnes serpentes intellegi uoluit, quamquam et bestiae
 dici possint; pecorum autem nomen non usitate serpentibus
 conuenit. rursum leonibus et pardis et tigridibus et lupis et
 15 uulpibus, canibus etiam et simiis atque id genus ceteris usi-
 tate conuenit uocabulum bestiarum. pecorum autem nomen
 his animalibus adcommodatius aptari solet, quae sunt in usu
 hominum, siue adiuuandis laboribus, ut boues et equi et si
 qua talia, siue ad lanicium uel ad uescendum, ut oues et sues.
 20 Quid ergo sunt quadrupedia? quamquam enim haec omnia
 praeter quaedam serpentina quattuor pedibus gradientur, nisi
 tamen hoc nomine proprie quaedam uellet intellegi, non utique
 hic etiam quadrupedia nominaret, quamuis de his in repeti-
 tione tacuerit. an cerui et damae et onagri et apri — quia
 25 neque illis bestiis, ubi leones sunt, coniungi possunt; similes

1 et pecora genus in *mg.* *m.* 1 *R* omnia reptilia] uolatilia *PR*
 4 quem *S* propria *S* propriae *PR* terra* (e *er.*) *P* 5 abyssis (*y*
m. 1 ex *i*) *E* uocabulo *E*¹ 6 complectitur *E*¹ 8 sepe *SRC*
 10 queritur *R* propriae *PS* propriae *R* post quae add. s. l. *m.* 1
 nunc *R, E*² pec[pecora] *S* dicat et repentia (*sic*) *b* 11 repti**a (*corr.*
m. 1) *R* reptia *S* 12 repentes *Rb* 13 possunt *S* usitatae *E*¹*P*¹
 14 rursum ex sursum *m.* 1 *E* tigribus *E*²*S* 15 usitat*e *E* 17 ad-
 commodatius *E*¹*S*¹ usum (*m* *exp.* *m.* 1) *P* 18 adiubandis *E*¹
 19 lanitium *EPSC* lanicium *R* lanificium *bd*: cf. *Rönsch Itala p.* 31
 21 preter *S* 22 proprio nomine *b* propriae *P*¹*RS* 24 damulae *E*²
 dammuli *PR* dammulae *C* damm[us] *S* damule *bd*

enim sunt illis pecoribus neque tamen sub cura humana sunt — proprie quadrupedia nuncupata sunt, quasi reliqua essent haec animalia, quibus ista appellatio generalis quidem cum multis propter numerum pedum, sed tamen speciali significatione tribueretur? an, quia ter dixit: secundum 5 genus, tria quaedam genera nos inuitat adtendere? primo secundum genus quadrupedia et reptilia: ubi arbitror significatum, quae quadrupedia dixerit, scilicet quae in genere sunt reptilium, sicut sunt lacerti, steliones et si quid huiusmodi est, ideoque in repetitione quadrupedum nomen non iterauit, 10 quia reptilium uocabulo fortasse complexus est: unde ibi non simpliciter ait: reptilia, sed addidit: omnia reptilia terrae; ideo terrae, quia sunt et aquarum, et ideo omnia, ut illic intellegantur. quae quattuor etiam pedibus nituntur, quae superius quadrupedum nomine significata proprie sunt. bestias 15 autem, de quibus item ait: secundum genus, quidquid ore aut etiam unguibus saeuit exceptis serpentibus. pecora uero, de quibus tertio ait: secundum genus, quae neutra ui lacerant, sed aut de cornibus aut ne hoc quidem. praedixi enim et quadrupedum nomen quam late pateat ipso pedum numero 20 facile agnosci et nomine pecorum uel bestiarum omne inrationale animal aliquando comprehendi. sed etiam ferarum uocabulum solet in latina lingua tantumdem ualere; non ideo tamen negligenda fuit consideratio, quomodo possint haec nomina, quae non frustra in hoc scripturarum loco posita 25 sunt, etiam speciali distinctione discerni, quod in usu loquendi cotidiano facile animaduerti potest.

12. Non frustra etiam lectorem mouet, utrumne passim et

1 humana cura *bd*   2 propriae *P¹RS¹*   3 quidem] ē quidē *b*
 4 speciali (i *m.* 1 *sup.* e) *P*   6 adtendere *E¹S*   9 stiliones *PR* stel-
 liones *bd*   11 uocabulum *b*   12 addit *PRbd*   15 proprie (propriae *R*
 propriæ *PS*) significata *PRSbd*   16 quicquid *E²S*   17 ungibus *P*
 seuit *SC*   19 lacerat *E¹*   de *om.* *PRSbd*   20 quadruped*um (i *er.*) *E*
 ipsa *E¹*   21 nomen *S*   omnem *P*   22 conpraehendi *E¹PR*   23 uoca-
 uulum *E¹*   25 nomina] omnia *C*   hoc] hoc libro *S*   26 speciali]
 spiritali *b*   loquendi *om.* *S¹*   27 cottidiano *E¹*   28 *cap.* XII *E*

quasi fortuito an aliqua ratione dicatur: secundum genus.
 tamquam fuerint et antea, cum primo creata narrentur. an
 genus eorum in superioribus rationibus intellegendum est,
 utique spiritalibus, secundum quas creantur inferius? sed si
 5 ita esset, hoc de luce, hoc de caelo, hoc de aquis et terris,
 hoc de caeli luminaribus diceretur. quid enim eorum est,
 cuius non aeterna et incommutabilis ratio in ipsa dei sapientia
 uigeat, quae attingit a fine usque ad finem fortiter et disponit
 omnia suauiter? incipit autem hoc dici de herbis et lignis
 10 usque ad haec terrena animantia. nam et in eis, quae ex aquis
 creata sunt, quamuis in prima commemoratione dictum non
 sit, in illa tamen iteratione dictum est: et fecit deus cetos
 magnos et omnem animam animalium reptilium, quae
 eduxerunt aquae secundum genus eorum, et omne
 15 uolatile pennatum secundum genus.

An quia haec ita exorta sunt, ut ex eis alia nascerentur
 et originis formam successione seruarent, ideo dicuntur secun-
 dum genus propter propagationem prolis, qua permansura
 creabantur? sed cur de lignis et herbis non solum dicitur:
 20 secundum genus, uerum etiam secundum similitudinem,
 cum et animalia siue aquarum siue terrarum secundum simili-
 tudinem suam generent? an, quia genus sequitur similitudo,
 noluit eam ubique repetere? nam et semen non ubique repe-
 tituit, cum tam herbis et lignis insit quam animalibus etsi
 25 non omnibus. obseruatum est enim quaedam ita nasci ex
 aquis uel terra, ut sexus eis nullus sit, et ideo semen eorum

8 cf. Sap. 8, 1   12 Gen. 1, 21

1 fortuito *E²R¹SCb*   2 prima *b*   narrarentur *PRC*   4 inferrius *P*
 5 esset] est (*in ras. m. 2*) *R*   7 aeterna] est aeterna *E¹*   sapiencia *R*
 8 attingit *E*   9 suabiter *P*   inquit *E¹*   de lignis *C*   10 terræna *E¹*
 12 coetos *ER* caetos *SC* coetus *P¹*   14 aquae (*e sup. exp. m add. m.*
 1) *P*   14 eorum] suum *S*   15 pinnatum *E¹PR¹*   16 alię *S*   18 genus
 suum *SC*   propter *om. S*   19 creabantur (*corr. m. 1 ex credebantur*) *P*
 creabantur (*pr. a s. l. m. 1*) *R*   herbis et lignis *bd*   erbis *S*
 23 uoluit *b*   ubique (*b ex t*) *E*   repetit *P*   24 insint *P* insit
 (*t in ras. m. 2*) *R*   quam] quae *E¹*   25 quedam *R*

non sit in eis, sed in elementis, ex quibus oriuntur, hoc est ergo secundum genus, ubi et seminum uis et similitudo intellegitur succedentium decedentibus, quia nihil eorum ita creatum est, ut semel existeret, uel permansurum uel nullo succedente decessurum.

5

Cur ergo et de homine non ita dictum est: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram secundum genus, cum et hominis propago manifesta sit? an quia non ita deus fecerat hominem, ut moreretur, si praeceptum seruare uoluisset, et ideo non erat necessarius decessori successor? sed post 10 peccatum comparatus est pecoribus insensatis et similis factus est eis, ut iam filii saeculi huius generent et generentur, quo possit mortalium genus seruata successione subsistere. quid sibi ergo uult post hominem factum illa benedictio: crescite et multiplicamini et inplete terram, quod utique gene- 15 rando fieri posset? an nihil hinc temere dicendum, donec ad eum scripturae locum perueniamus, ubi diligentius ista requirenda atque tractanda sunt? potest enim nunc fortasse sufficere propterea de homine non dictum esse: secundum genus, quia unus fiebat, de quo etiam femina facta est. non enim 20 multa genera hominum, sicut herbarum, lignorum, piscium, uolatilium, serpentium, pecorum, bestiarum, ut sic dictum accipiamus: secundum genus, ac si diceretur generatim, ut inter se similia atque ad unam originem seminis pertinentia distinguerentur a ceteris.

25

13. Item quaeritur, quid tantum aquarum animalia de creatore meruerint, ut sola benedicerentur sicut homines. nam et ipsa benedixit deus dicens: crescite et multiplicamini

11 cf. Ps. 48, 13 14 Gen. 1, 22

3 succedentium de succedentibus *b* decedentibus (de *sup. exp.* suc
m. 1) *P* 4 semel] sem eorum *C* post uel *fin. lit.* 2 *lit.* *R* 9 ser-
 uare *R*¹ 10 decessore *Pb* decessori (i *ex e m.* 1) *R* post] propter *S*
 11 pecoribus] iumentis *C* 13 possint *E*¹ 14 uult ergo *Sb* 15 gene-
 rando *P* 16 fieri posset generando *PRbd* an] ad *E*¹ 23 accipi-
 amus (a *alt. s. l. m.* 1) *R* si] sic *E* 26 *cap. XIII E* queritur *R*
 27 meruerunt *S*

et inplete aquas maris, et uolatilia multiplicentur
super terram. an in uno genere creaturae dicendum fuit,
ut in ceteris consequenter intellexeretur, quae generationibus
crescunt? prius ergo diceretur in eo, quod primum tale
5 creatum est, in herba scilicet atque ligno. an forte quae
nullum haberent propagandae prolis adfectum ac sine ullo
sensu generarent indigna iudicauit illis benedictionis uerbis:
crescite et multiplicamini, ubi autem talis inesset ad-
fectus, ibi primum hoc dixit, ut in terrenis animalibus etiam
10 non dictum intellexeretur? necessarium autem fuit hoc in
homine repetere, ne quisquam diceret in officio gignendi filios
ullum esse peccatum, sicut est in libidine siue fornicandi
siue ipso coniugio inmoderatus abutendi.

14. Nonnulla etiam de quibusdam minutissimis animalibus
15 quaestio est, utrum in primis rerum conditionibus creata sint,
an ex consequentibus rerum mortalium corruptionibus. nam
pleraque eorum aut de uiuorum corporum uitiiis, uel purga-
mentis uel exhalationibus aut cadauerum tabe gignuntur,
quaedam etiam de corruptione lignorum et herbarum, quaedam
20 de corruptionibus fructuum: quorum omnium non possumus
recte dicere deum non esse creatorem. inest enim omnibus
quoddam naturae sui generis decus, ita ut in his maior sit
admiratio bene considerantis et laus uberior omnipotentis
artificis, qui omnia in sapientia fecit, quae a fine usque ad
25 finem pertendens et suauiter cuncta disponens nec ea ipsa
rerum nouissima, quae pro sui generis ordine dissoluuntur,
et quarum dissolutionem ex poena nostrae mortalitatis horre-
mus, relinquit informia, sed creat minima corpore, acuta

24 cf. Ps. 103, 24   25 cf. Sap. 8, 1

2 in om. *E*¹   creaturae (creature *P*) genere *PRSbd*   6 propa-
gande *R*   7 generaret *E*¹   illis *S*¹   11 gignandi *P*   12 libide *E*¹
14 cap. XIII *E*   quibusdam om. *b*   15 est om. *S*   conditionibus]
compactionibus *S*   18 exalationibus *E*¹*PRSC*   20 fructum *E*¹   21 di-
cere om. *S*¹   22 ita] sic *Sbd* ita (in ras. m. 2) *R*   23 ammiratio *E*³*PRC*
considerastis (n er.) *R*   24 artificis om. *P*¹   quae] qui *PRb*   25 sua-
biter *P*   27 quorum *b*   dissolutione *E*¹   28 informia (i fin. s. l. m. 1) *R*

sensu animantia, ut maiore adtentione stupeamus agilitatem muscae uolantis quam magnitudinem iumenti gradientis ampliusque miremur opera formicularum quam onera camelorum.

Sed utrum, ut dixi, in primis rerum conditionibus, quae isto sex dierum ordine creata narrantur, haec quoque minima instituta credamus, an postea consequentibus corruptibilium corporum solutionibus, hoc quaeritur. et potest quidem dici ea minutissima, quae ex aquis uel terris oriuntur, tunc creata: in quibus etiam illa non absurde intelleguntur, quae nascuntur ex his, quae terra germinante orta sunt, et quia praecesserant conditionem non solum animalium, sed etiam luminarium, et quia terrae continuantur per radicum conexionem, unde illo die, quo adparuit arida, exorta sunt, ut potius ad supplementum habitationis quam ad numerum habitatorum pertinere intellegerentur. cetera uero, quae de animalium gignuntur corporibus, et maxime mortuorum, absurdissimum est dicere tunc creata, cum animalia ipsa creata sunt: nisi quia inerat iam omnibus animatis corporibus uis quaedam naturalis et quasi praeseinata et quodammodo liciata primordia futurorum animalium, quae de corruptionibus talium corporum pro suo quaeque genere ac differentiis erant exortura per administrationem ineffabilem omnia mouente incommutabiliter creatore.

15. De generibus quoque animalium uenenosis et perniciosis quaeri solet, utrum post peccatum hominis ad uindictam creata sint, an potius, ut iam creata essent innoxia, nonnisi

1 maiori *R*²*C* adtentione *E*¹ 4 in primis ut dixi *PRSbd* conditionibus *S* 5 isto sex] istos ex *S* isto ex *C* creatae *PSCd*
7 potest (tes in ras. m. 2) *R* 8 quā ea *E* ex] uel ex *PCb* ***ex *R*
10 iis *d* praecesserat *E*¹ 11 conditione *E*¹ 12 conexione *E*¹
13 suplementum *E*¹*P* 15 intellegerentur (m. 2 s. l. al gantur) *E* intellegantur *d* 16 maximae *R* 18 iam (m. 2 s. l. al etiā) *E* om. *S*
omnibus] in omnibus *Sb* uis] suis *S* naturalia *S* et om. *R*, sed lit. 2 litt.
19 p̄seminata materia *b* liciata (ex licebat m. 1) *R* liciat *P*; cf. De ciuit. dei XXII 14 ap̄rimordia *P* 21 amministrationem *PRS*¹*C*
22 incommutabili *PRSbd* creator* (a er.) *S* 23 cap. XV *E* benenosis *E*¹ 24 utrum] quomodo *b* uindicta *E*¹ 25 sint (i ex u) *P*
ut] cum *PRSbd*

postea peccatoribus nocere coeperunt. neque hoc mirum est, quandoquidem etiam temporibus huius uitae laboriosae atque aerumnosae, cum sit nemo ita iustus, ut perfectum se audeat dicere fideliter adtestante apostolo et dicente: non quia iam
 5 acceperim aut iam perfectus sim, cumque adhuc exercendae atque in infirmitate perficiendae uirtuti necessariae sint temptationes et molestiae corporales eodem rursus apostolo manifestante, qui ait, in magnitudine reuelationum ne extolleretur, datum sibi esse stimulum carnis, angelum satanae,
 10 ut eum colaphizaret, rogatumque a se dominum tertio, ut discederet ab eo, respondisse sibi: sufficit tibi gratia mea; nam uirtus in infirmitate perficitur, tamen et sanctus Danihel inter leones saluus atque intrepidus uixit, qui non utique deo mentiens in oratione non tantum peccata populi
 15 sui, sed etiam sua fatetur, et in ipsius apostoli manu mortifera uipera inhaesit nec laesit. potuerunt ergo ista etiam creata nihil nocere, si causa non exitisset uel terrendorum puniendorumque uitiorum uel probandae perficiendaeque uirtutis, quia et exempla sunt demonstranda patientiae ad pro-
 20 fectum ceterorum, et ipse sibi homo in temptationibus certius innotescit, et iuste salus illa perpetua, quae turpiter amissa est per uoluntatem, fortiter recipitur per dolorem.

16. Dicet aliquis: cur ergo inuicem bestiae nocent, quibus nec peccata ulla sunt, ut uindicta ista dicatur, nec ullam
 25 recipiunt tali exercitatione uirtutem? ideo nimirum, quia

4 Phil. 3, 12 8 cf. II Cor. 12, 7. 8 11 II Cor. 12, 9 13 cf. Dan. 6, 22 14 cf. Dan. 9, 4—19 16 cf. Act 28, 3. 5

1 coeperint *Rd* 3 erumnose *ESC* sit ita nemo *PRC* ita sit nemo *bd*
 4 adtestante *E*¹ 5 iam] etiam *PRbd* 6 in *om. P, s. l. m.* 1 *S*
 uirtutis *b* 7 temptationes *ERSbd* corporalis *P* 8 manifestat *E*¹
 10 colafizaret *E*¹ *S* colafizaret (*h er.*) *P* 11 eo] illo *b* 13 Daniel *bd*
 14 deo mentiens in oratione *S* 15 sui *om. S* fateretur *PR*¹ *Cb*
 16 inhesit *PR* adhesit *b* lesit *SRC* 18 puniendorum quae *R*
 perficiendae (*om. que*) *S* 19 profectum (*pro ex per m. 1*) *P* 20 cercius *R*
 21 iuste *S*¹ 22 uoluptatem *E*² *R*² *d* recipitur *P*¹ 23 cap. XVI *E*
 dicit *S* quur *S* 24 ullam] ullum *R*¹

scilicet aliae cibi sunt aliarum. nec recte possumus dicere: non essent aliae, quibus aliae uescerentur. habent enim omnia, quamdiu sunt, mensuras, numeros, ordines suos: quae cuncta merito considerata laudantur nec sine occulta pro suo genere moderatione pulchritudinis temporalis etiam ex alio in aliud 5 transeundo mutantur. quod si stultos latet, subluceat proficientibus clarumque perfectis est. et certe omnibus talibus inferioris creaturae motibus praebentur homini salubres admonitiones, ut uideat, quantum sibi satagendum sit pro salute spiritali et sempiterna, qua omnibus irrationalibus animantibus 10 antecellit, cum illa uideat a maximis elephantis usque ad minimos uermiculos pro salute corporali et temporali, quam pro sui generis inferiore ordinatione sortita sunt, siue resistendo siue cauendo agere quidquid ualent: quod non adparet, nisi cum quaedam refectionem corporis sui ex aliorum corporibus 15 quaerunt, alia se uel repugnandi uiribus uel fugae praesidio uel latebrarum munimine tuentur. nam et ipse corporis dolor in quolibet animante magna et mirabilis animae uis est, quae illam compagem ineffabili permixtione uitaliter continet et in quandam sui moduli redigit unitatem, cum eam non indiffe- 20 renter, sed, ut ita dicam, indignanter patitur corrumpi atque dissolui.

17. Illud etiam fortasse aliquem moueat, si animalia noxia uiuos homines aut poenaliter laedunt aut salubriter exercent aut utiliter probant aut ignoranter docent, cur in escas suas 25 dilacerant etiam corpora hominum mortuorum. quasi uero

1 cui *E*¹ aliarum] alia sunt *S* recte *R* 3 quamdiu *P* numerus *P* et ordines *b* 4 nec] ne *b* 6 etsi *E*²*PR**Sbd* 7 clarum *b* 8 praebentur *S* ammonitiones *E*³*PC* ammonitionis *R*¹ 9 uideant (*n exp. m. 1*) *E* 10 irrationalibus *EP* 11 elephantis *E*¹. 13 sint *S* 14 quicquid *E*²*S* apparet *E*¹ apparent *S*¹ 16 *pr. uel* (*l s. l. m. 2*) *E* fuge *SR* 17 tuerentur *PR* tuerentur (*re exp. m. 1*) *S* tucantur *b* 18 animante *E*¹ 19 compagem *E*¹ compagem *P* compagem *bd* 20 quandam (*n s. l. m. 1*) *PS* moduli *R*¹ indifferenter *R*¹ 21 patiatu-
22 disolui *R* 23 *cap. XVII E* 24 laedant *E*¹ ledunt *SC* exer-
cunt *E*¹*P* exercent (*u er.*) *R*

quidquam intersit ad nostram utilitatem. ista caro iam ex-
 animis in naturae profunda secreta per quos transitus eat,
 unde mirabili omnipotentia creatoris reformanda rursus eruatur.
 quamquam et hinc fiat quaedam prudentibus admonitio, ut
 5 se ita commendent fidei creatori omnia, maxima et minima,
 occulto nutu administranti, cui nostri etiam capilli numerati
 sunt, ne propter inanes curas exanimatorum corporum suorum
 ulla genera mortium perhorrescant, sed pia fortitudinis nervos
 ad omnia praeparare non dubitent.

10 18. Talis etiam quaestio de spinis et tribulis solet oboriri
 et de quibusdam lignis infructuosis, uel cur uel quando creata
 sint, cum deus dixerit: producat terra herbam pabuli
 seminantem semen et lignum fructiferum faciens
 fructum. sed qui ita mouentur, non intellegunt saltem de
 15 usitatis formulis humani iuris, quemadmodum appelletur usus-
 fructus. utilitas enim quaedam fruentium in fructus nomine
 consideratur. quantae autem sint utilitates, siue manifestae
 siue occultae, omnium, quae terra gignens radicitus alit, et
 ipsi quaedam intueantur et ab expertis cetera inquirant.

20 Et de spinis quidem ac tribulis absolutior potest esse
 responsio, quia post peccatum dictum est homini de terra:
 spinas et tribulos pariet tibi. nec tamen facile dicendum
 est tunc coepisse ista oriri ex terra. fortassis enim quoniam
 in ipsis quoque generibus seminum multae reperiuntur utili-

6 cf. Luc. 12, 7   12 Gen. 1, 11   22 Gen. 3, 18

1 quicquam *E³PRSC*   2 exat (r *er.*) *R*   3 mirabilis *R*   rursus *S*
 eruatur] seruatur *ESCB* *eruatur (s *er.*) *R*   4 ammonitio *E³PRC*
 5 maxima (a *fin. ex e m.* 1) *P*   6 etiam nostri *S*   post capilli *add.*
m. 2 s. l. capitis *E*   8 mortuum *SR¹*   perhorrescant *E¹*   piæ (a
er.) *P*   10 cap. XVIII *E*   Tales *P*   tribulis *E¹*   aboriri *P*   oboriri
 (o *init. m.* 2 *in ras.*) *R*   11 quur *S*   creatae sunt *S*   12 erbam *S*
 post herbam sequitur uirentem *in SC*   pauli *E¹*   13 faciens fructum
om. E¹   14 saltim *P²SR¹C*   15 quemadmodum *PR*   appellaretur *P*
 appellatur *R*   usitatus fructus *C*   17 quantæ (æ *m.* 2 *in ras.*) *P*
 utilitatis *PR*   18 occulte *S*   alet *S¹*   20 tribulis *E¹*   absoluta *b*
 22 tribulos *E¹*   dicendum (end *sup. exp.* 1 *m.* 1) *R*   22 fors *P¹*
 24 seminum *om. E¹*   reperiuntur *PSR²C*

tates, poterant habere locum suum sine ulla poena hominis. sed ut in agris, in quibus iam poenaliter laborabat, etiam ista nascerentur, hoc ad cumulum poenae ualere credi potest, cum possent alibi nasci uel ad auium pecorumque pastus uel ad ipsorum hominum aliquos usus. quamquam et ille 5 sensus non abhorret ab his uerbis, quo ita intellegitur dictum: spinas et tribulos pariet tibi, ut haec etiam antea terra pariens non tamen homini pareret ad laborem, sed cuiusque modi animalibus conuenientem cibum — sunt enim, quae his generibus, et mollioribus et aridioribus, commode suauiterque 10 uescantur — tunc autem coeperit ista homini parere ad aerumnosum negotium, cum post peccatum coepit in terra laborare, non quod aliis locis haec antea nascerentur et postea in agris, quos homo ad capiendas fruges coleret, sed et prius et postea in isdem locis, prius tamen non homini, post autem 15 homini, ut hoc significetur, quod additum est: tibi, quia non est dictum: spinas et tribulos pariet, sed: pariet tibi, id est, ut tibi iam ista nasci incipiant ad laborem, quae ad pastum tantummodo aliis animalibus antea nascebantur.

19. Et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem 20 et similitudinem nostram; et dominetur piscium maris et uolatilium caeli et omnium pecorum et omnis terrae et omnium reptilium repentium super terram. et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit eum: masculum et feminam fecit eos. et benedixit eos deus 25 dicens: crescite et multiplicamini et inplete terram et dominamini eius et principamini piscium maris

20 Gen. 1, 26—31

1 poterat *E*¹ 3 nasceretur *b* hoc (o *m.* 1 *sup.* *eras.* *aē*) *R*
 pone *S* 4 possint *S* 6 aborret *ER* aborreret *S* 7 tribolos *E*¹
 8 cuiuscemodi *PR**Sbd* 9 cium *E*¹ cybum *R* 10 suabiterque *P*
 11 coeperit *E*¹ 12 *erumnosum *R* 13 postea] post *PR**Sbd* 14 capiendos *S* fruges] fructus *S* 15 hisdem *ESR* eisdem *bd* postea (tea *s. l. m.* 1) *R* 16 tibi] ibi *E* tibi (t *s. l. m.* 1) *S* 17 tribolos *E*
 18 iniquiant *E*¹ 19 alius *P*¹ 23 reptilium *R*¹ repentium *om.* *P*¹
 25 deus *om.* *E* 26 replete *S* 27 principamini (i *med. exp. m.* 1) *E*

et uolatilium caeli et omnium pecorum et omnis
 terrae et omnium reptilium reptantium super terram.
 et dixit deus: ecce dedi uobis omne pabulum semi-
 nale seminans semen, quod est super omnem terram,
 5 et omne lignum, quod habet in se fructum seminis
 seminalis — uobis erit ad escam et omnibus bestiis
 terrae et omnibus uolatilibus caeli et omni reptili
 repenti super terram, quod habet in se spiritum uitae —
 et omne pabulum uiride in escam. et factum est sic.
 10 et uidit deus omnia, quae fecit, et ecce bona ualde.
 et facta est uespera, et factum est mane dies sextus.
 etiam atque etiam de natura hominis post erit uberius con-
 siderandi et diligentius disserendi locus. nunc tamen, ut opera
 sex dierum nostra inquisitio pertractatioque concludat, hoc
 15 primum breuiter dicimus non indifferenter accipiendum, quod
 in aliis operibus dicitur: dixit deus: fiat, hic autem:
 dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et simili-
 tudinem nostram, ad insinuandam scilicet, ut ita dicam,
 pluralitatem personarum propter patrem et filium et spiritum
 20 sanctum. quam tamen deitatis unitatem intellegendam statim
 admonet dicens: et fecit deus hominem ad imaginem
 dei, non quasi pater ad imaginem filii aut filius ad imaginem
 patris — alioquin non uere dictum est: ad imaginem
 nostram, si ad patris solius aut ad filii solius imaginem
 25 factus est homo — sed ita dicitur: fecit deus ad imagi-
 nem dei, tamquam diceretur: fecit deus ad imaginem suam.
 cum autem nunc dicitur: ad imaginem dei, cum superius
 dictum sit: ad imaginem nostram, significatur, quod non
 id agat illa pluralitas personarum, ut plures deos uel dicamus

1 pecorum—omnium *om. S*   2 reptilium *om. C*   3 omnem *E¹S*
 paululum *E¹*   seminale *E¹*   4 terram omnem *E*   5 seminis *om. S*
 7 omne *E¹*   9 omnem *E¹*   paululum *E¹*   uiridem *E¹*   10 ecce]
 erant (s. l. m. 2 add. ecce et erant exp.) *E*   ualde bona *E*   11 pr. factum *SR*
 12 post erit] poterit *S*   14 inquisicio *R*   18 insinuandum *R*   21 am-
 monet *PRSC*   24 ad alt. *om. Pbd*   fili *E¹*   25 post dictum add. est *d*

nel credamus uel intellegamus, sed patrem et filium et spiritum sanctum — propter quam trinitatem dictum est: ad imaginem nostram — unum deum accipiamus, propter quod dictum est: ad imaginem dei.

20. Hic etiam illud non est praetereundum, quia, cum dixisset: ad imaginem nostram, statim subiunxit: et habeat potestatem piscium maris et uolatilium caeli et ceterorum animalium rationis expertium, ut uidelicet intellegamus in eo factum hominem ad imaginem dei, in quo inrationalibus animantibus antecellit. id autem est ipsa ratio uel mens uel intelligentia uel si quo alio uocabulo commodius appellatur. unde et apostolus dicit: renouamini in spiritu mentis uestrae et induite nouum hominem, qui renouatur in agnitionem dei secundum imaginem eius, qui creauit eum, satis ostendens, ubi sit homo creatus ad imaginem dei, quia non corporis liniamentis, sed forma quadam intellegibili mentis inluminatae.

Ac per hoc, sicut in illa prima luce, si eo nomine recte intellegitur facta lux intellectualis particeps aeternae atque incommutabilis sapientiae dei, non dictum est: et sic est factum, ut deinde repeteretur: et fecit deus, quia, sicut iam, quantum potuimus, disseruimus, non fiebat cognitio aliqua uerbi dei in prima creatura, ut post eam cognitionem inferius crearetur, quod in eo uerbo creabatur, sed ipsa primo creabatur lux, in qua fieret cognitio uerbi dei, per quod creabatur, atque ipsa cognitio illi esset ab informitate sua conuerti ad formantem deum et creari atque formari, postea uero in ceteris creaturis dicitur: et sic est factum, ubi significatur

12 Ephes. 4, 23. 24 13 Col. 3, 10

3 accipiamus deum *b* 5 pretereundum *S* 6 dixisset *R* 8 animantium *S* rationis *R* cum ut *inc. cap. XVIII E* 9 in *om. b* inrationalibus *PR* 11 uocabulo *E*¹ 12 in *om. Sb* 14 agnitione *PRSCb* 16 corporeis *bd* liniamentis *d* quadam forma *bd* 17 intellegibilis *P²RC* inluminatae *E*¹ 19 participes *E*¹ particeps *R*¹ 21 ut] et *E*¹ 23 postea (ea *exp. m.* 1) *S* ea *E*¹ 24 prima *PRd* 26 est (*s. l. m.* 2 *add. al* esset) *E* 28 ceteris] crearis *E*¹

in illa luce, hoc est in intellectuali creatura, prius facta uerbi
cognitio, ac deinde, cum dicitur: et fecit deus, ipsius crea-
turae genus fieri demonstratur, quod in uerbo dei dictum
erat, ut fieret: hoc et in hominis conditione seruatur; dixit
5 enim deus: faciamus hominem ad imaginem et simili-
tudinem nostram et cetera. ac deinde non dicitur: et sic
est factum, sed iam subinfertur: et fecit deus hominem
ad imaginem dei, quia et ipsa natura scilicet intellectualis
est sicut illa lux, et propterea hoc est ei fieri, quod est
10 agnoscere uerbum dei, per quod fit.

Nam si diceretur: et sic est factum, et postea sub-
inferretur: et fecit deus, quasi primo factum intellexeretur
in cognitione rationalis creaturae ac deinde in aliqua creatura,
quae rationalis non esset; quia uero et ista rationalis creatura
15 est, et ipsa eadem agnitione perfecta est. sicut enim post
lapsum peccati homo in agnitione dei renouatur secundum
imaginem eius, qui creauit eum, ita in ipsa agnitione creatus
est, antequam delicto ueterasceret, unde rursus in eadem
agnitione renouaretur. quae autem non in ea cognitione creata
20 sunt, quia siue corpora siue inrationales animae creabantur,
primo facta est in creatura intellectuali cognitio eorum a
uerbo, quo dictum est, ut fierent, propter quam cognitionem
primo dicebatur: et sic est factum, ut ostenderetur facta
ipsa cognitio in ea natura, quae hoc in uerbo dei ante cogno-
25 scere poterat; ac deinde fiebant ipsae corporales et inratio-
nales creaturae, propter quod deinceps addebatur: et fecit deus.

1 in *alt. om. ES* 4 condition* (corr. m. 2) *P* 5 imaginem et *om. b*
6 et cetera] etc. *bd* 8 et intellectualis *C* 9 et illa *b* ei *om. S*
11 si] et si *Pb & er. R* dicitur *E¹* subinferetur *S¹* 12 primo]
prius *PRbd* 13 ac *er. R* 14 rationabilis *PR¹* ista] ipsa *PRbd*
creatura rationalis *b* 15 post eadem *s. l. add. m. 1 & R* cogniti-
one *PRbd* 16 lapsū *P* 18 ueteresceret *EPRSC* rursum *bd*
19 cognitione] agnitione *C* 20 corpora (*s. l. m. 2 at creatura*) *E*
creatura in *ras. m. 2 R* inrationabiles *P* 22 uerbo dei *b* quo]
quod *EC^{1b}* 24 ante] antequam esset *b* 25 corporalis *R¹* et *om. b*
inrationabiles *PR* 26 deinceps *ex deinceps P¹*

21. Quomodo autem immortalis factus sit homo et acceperit ad escam cum aliis animalibus herbam pabuli ferentem semen et lignum fructiferum et herbam uiridem, difficile est dicere. si enim peccato mortalis effectus est. utique ante peccatum non indigebat talibus cibis. neque enim posset corpus illud fame corrumpi. nam illud, quod dictum est: crescite et multiplicamini et inplete terram, quamquam nisi per concubitus maris et feminae fieri non posse uideatur — unde hinc quoque mortalium corporum existit indicium — potest tamen dici alium modum esse potuisse in corporibus immortalibus, ut solo pietatis adfectu nulla corruptionis concupiscentia filii nascerentur, nec mortuis parentibus successuri nec ipsi morituri, donec terra immortalibus hominibus impleatur, ac sic instituto iusto et sancto populo, qualem post resurrectionem futurum credimus, nascendi etiam modus fieret: potest quidem dici et, quomodo dicatur, alia consideratio est; sed non etiam hoc quisquam dicere audebit ciborum indigentiam, quibus reficiantur, nisi mortalibus corporibus esse posse.

22. Nonnulli autem etiam hoc suspicati sunt tunc interiorem hominem factum, corpus autem hominis postea, cum ait scriptura: et finxit deus hominem de limo terrae, ut, quod dictum est: fecit, ad spiritum pertineat, quod autem: finxit, ad corpus, nec adtenderunt masculum et feminam nonnisi secundum corpus fieri potuisse. licet enim subtilissime dissestatur ipsam mentem hominis, in qua factus est ad imaginem dei, quandam scilicet rationalem uitam, distribui in aeternae contemplationis ueritatem et in rerum temporalium admini-

1 homo immortalis factus sit *PR*¹*S*¹*b*¹*d* cum et *inc. cap. XX* *E* 2 ad *om. PR*¹*b*¹*d* erbam *S*¹ pauuli *E*¹ 3 erbam *S* 4 peccata *P*¹ 5 ciuis *E*¹ possit *S* illud corpus *b* 9 hinc] huc *b* extitit *P*¹*b* existet *S* extitit *R*²*d* 10 modo *R*¹ 11 pietatis] pie caritatis *P* pia caritatis *SR*¹*b*¹*d* 12 successuri. Nec ipsi (*sic*) *b* 13 don& *R* 14 iusto] isto iusto *S* 17 ciuorum *E*¹ 18 reficiebantur *P*¹*b* reficiabantur *C* corporibus *om. E*¹ post posse *add. necessariam SC* 19 nunc *E*¹*PR*¹*S*¹*b*¹*d* 23 adtendunt *PR*¹*C*¹*b*¹*d* nonnisi (non s. l. m. 2) *E* 24 subtilissimae *RS* 26 quadam *SC* rationabilem *E* rationali *SC* uita *SC* 27 et in] et in quadam *b* administratione *E* amministrationem *PRC*

strationem, atque ita fieri quasi masculum et feminam illa parte consulente, hac obtemperante: in hac tamen distributione non recte dicitur imago dei, nisi illud, quod inhaeret contemplandae incommutabili ueritati. in cuius rei figura Paulus
5 apostolus uirum tantum dicit imaginem et gloriam dei; mulier autem, inquit, gloria uiri est. itaque quamuis hoc in duobus hominibus diuersi sexus exterius secundum corpus figuratum sit, quod etiam in una hominis interius mente intellegitur, tamen et femina, quia corpore femina est, reno-
10 uatur etiam ipsa in spiritu mentis suae in agnitionem dei secundum imaginem eius, qui creauit, ubi non est masculus et femina. sicut enim ab hac gratia renouationis et reformatione imaginis dei non separantur feminae, quamuis in sexu corporis earum aliud figuratum sit, secundum quod uir solus
15 dicitur esse imago et gloria dei, sic et in ipsa prima conditione hominis secundum id, quod et femina homo erat, habebat utique mentem suam eandemque rationalem, secundum quam ipsa quoque facta est ad imaginem dei. sed propter unitatem coniunctionis, fecit deus, inquit, hominem ad imaginem
20 dei. ac ne quisquam putaret solum spiritum hominis factum, quamuis secundum solum spiritum fieret ad imaginem dei, fecit illum, inquit, masculum et feminam fecit illos, ut iam etiam corpus factum intellegatur. rursus ne quisquam arbitraretur ita factum, ut in homine singulari uterque sexus
23 exprimeretur, sicut interdum nascuntur, quos androgynos

5 I Cor. 11, 7

2 hac] ac *E*¹ optemperante *S* 3 illut *P* inheret *EC* ineret *S*
contemplan- *R* 6 inquit *R* itaque] ita *ES* 9 femina] femina
est *P*, est *er.* *R* quia] quae *bd* et corp. *C* est c. fem. *bd* femi-
nata *E* est *om.* *P* 10 agnitione *Sd* 11 eius] *ei' (d *er.*) *R* 12 enim]
autem *PRsbd* (s. l. m. 2) *E* reformatione* (m *er.*) *P* 13 sexu (s
ex n m. 2) *E* 14 secundum] propter *PRbd* solus uir *S* 15 gloria* (m
er.) *E* 17 itaque *S* rationalem *E*¹ 19 inquit *P* 22 inquit
illum *S*¹*C* fecit illos *om.* *bd* 23 rursum *PR*¹*bd* 24 facta *E*¹
25 post nascuntur *add.* homines *SC* androgynos *E* androgenos *S*

uocant, ostendit se singularem numerum propter coniunctionis unitatem posuisse et quod de uiro mulier facta est, sicut postea manifestabitur, cum id, quod hic breuiter dictum est, diligentius coeperit explicari; et ideo pluralem numerum continuo subiecit dicens: fecit eos et benedixit eos. sed, ut iam dixi, diligentius in consequenti scriptura de hominis creatione requiremus.

23. Nunc aduertendum est, quod, posteaquam dixit: et sic est factum, statim subiecit: et uidit deus omnia, quae fecit, et ecce bona valde, ubi intellegitur potestas et facultas ipsa data naturae humanae sumendi ad escam pabulum agri et fructus ligni. ad hoc enim intulit: et sic est factum, quod ab illo loco inchoauerat, ubi ait: et dixit deus: ecce dedi uobis pabulum seminale et cetera. nam si ad omnia, quae supra dicta sunt, rettulerimus, quod ait: et sic est factum, consequens erit, ut fateamur etiam creuisse illos iam et multiplicatos impleuisse terram in eodem sexto die, quod eadem scriptura testante post multos annos factum inuenimus. quapropter, cum data esset facultas haec edendi, et hoc deo dicente homo cognouisset, dicitur: et sic est factum, in hoc utique, quod deo dicente homo cognouit. nam si id etiam tunc egisset, id est in escam illa, quae data sunt, etiam nescendo adsumsisset, seruaretur illa consuetudo scripturae, ut, posteaquam dictum est: et sic est factum, quod ad exprimendam praecedentem cognitionem pertinet, deinde inferretur etiam ipsa operatio ac diceretur: et acceperunt et

1 ostendit se| ostendisse R se om. E¹ 3 manifestatur EPRSC
 hid (h m. 1 exp.) E breuiter E¹ 4 explicare E¹C 6 dixi| dixi si
 s. l. m. 2 E m. s. l. P 8 animaduertendum b 9 factum est Sbd
 10 pr. et om. P¹ 13 inchoauerat P¹ 14 uos b paululum E¹ semi-
 nale E etc. bd si| et si PR¹C 15 dicta bis pos. S ret-
 tulerimus E rettulerimus PRSbd 16 confiteamur PRSbd creauisse E
 19 haec facultas PRSbd edendi E 20 deo om. E¹ cognouis-
 se (s. l. m. 2 al. sed) E factum est S 22 escam (m. ex.) R quae
 (q. s. l. m. 1) R 23 assumsisset Pd assumpsisset SRb 25 ad s. l.
 m. 1 P 26 ferretur S¹

ederunt. poterat enim ita dici, etiamsi non rursus nominaretur deus, sicut illo loco, posteaquam dictum est: congregetur aqua, quae est sub caelo, in congregationem unam, et adpareat arida, subinfertur: et sic est factum, ac
 5 deinde non dicitur: et fecit deus, sed tamen ita repetitur: et congregata est aqua in congregationem suam et cetera.

24. Quod autem non singillatim ut in ceteris etiam de humana creatura dixit: et uidit deus, quia bonum est,
 10 sed post hominem factum datamque illi potestatem uel dominandi uel edendi subintulit de omnibus: et uidit deus omnia, quae fecit, et ecce bona ualde, merito quaeri potest. potuit enim primo reddi homini singillatim, quod singillatim ceteris, quae antea facta sunt, redditum est, tum
 15 demum de omnibus dici, quae fecit deus, ecce bona ualde. an forte, quia sexto die perficiuntur omnia, propterea de omnibus dicendum fuit: uidit deus omnia, quae fecit, et ecce bona ualde, non singillatim de his, quae ipso die facta sunt? cur ergo de pecoribus et bestiis et reptilibus
 20 terrae dictum est, quae ad eundem diem sextum pertinent? nisi forte illa et singillatim in suo genere et cum ceteris universaliter dici bona meruerunt, et homo factus ad imaginem dei nonnisi cum ceteris hoc dici meruit. an quia perfectus nondum erat, quia nondum erat in paradiso constitutus? quasi
 25 uero, posteaquam ibi constitutus est, dictum sit, quod hic praetermissum est.

Quid ergo dicemus? an, quia praesciebat deus hominem

2 Gen. 1, 9

2 illo] in illo *PR¹bd* loco *om.* *S* 3 sub caelo est *bd* in *om.* *C*
 congregatione una *E¹PR* congregatio una *C* 5 repetitur] reperitur *b*
 6 congregationes suas *EPRSCbd*; cf. pag. 48, 24 10 uel dominandi
om. *S* 12 que *R* queri *S* 13 (et 14) singulatim *d* 14 ante *SR²*
 16 proficiuntur *R* 17 et ecce *om.* *E¹* 18 his] iis *d* qui *E¹*
 19 bestiis et *om.* *E* 20 pertinet *E¹* 21 et illa *b* et *fin.* *om.* *E¹*
 23 meruit *R¹* 24 constitutus (n s. l. m. 1) *R* 26 praetermissus *R*
 27 dicimus *PR¹SCb*

peccaturum nec in suae imaginis perfectione mansurum, non singillatim, sed cum ceteris eum dicere uoluit bonum, uelut intimans, quid esset futurum? quia, cum ea, quae facta sunt, in eo, quod facta sunt, quantum acceperunt, manent, sicut uel illa, quae non peccauerunt, uel illa, quae peccare non possunt, et singula bona et in uniuerso omnia ualde bona sunt. non enim frustra est additum: ualde, quia et corporis membra, si etiam singula pulchra sunt, multo sunt tamen in uniuersi corporis conpage omnia pulchriora; quia oculum, uerbi gratia, placitum atque laudatum, tamen, si separatim a corpore uideremus, non diceremus tam pulchrum quam in illa conexione membrorum, cum loco suo positus in uniuerso corpore cerneretur. ea uero, quae peccando amittunt decus proprium, nullo modo tamen efficiunt, ut non etiam ipsa recte ordinata cum toto atque uniuerso bona sint. homo igitur ante peccatum et in suo genere utique bonus erat; sed scriptura praetermisit hoc dicere, ut illud potius diceret, quod futurum aliquid praenuntiaret. non enim falsum de illo dictum est. qui enim singillatim bonus est, magis utique cum omnibus bonus est. non autem, quando cum omnibus bonus est, sequitur, ut etiam singillatim bonus sit. moderatum est itaque, ut id diceretur, quod et in praesenti uerum esset et praescientiam significaret futuri. deus enim naturarum optimus conditor, peccantium uero iustissimus ordinator est, ut etiam, si qua singillatim fiunt delinquendo deformia, semper tamen cum eis uniuersitas pulchra sit. sed iam ea, quae sequuntur, in sequenti uolumine pertractemus.

4 in—sunt *in mg. sup. add. P* quo *R* 6 bona sunt *b* omnia
om. Pbd bona ualde *Sbd* 7 ualde *s. l. P* 8 si *om. S* multa *E*¹
 9 uniuerso *b* 11 uiderimus *PR¹C* in *s. l. m. 1 E* 12 in *om. R*¹
 13 amittunt *R* 14 tamen modo *bd* ut (*t s. l. m. 1 E*) non
 (*n fin. s. l. m. 1 E* 15 rectae *SR* 16 in *om. CR¹b* utique genere *d*
 18 de illo falsum *S* 20 bonus *init. exp. m. 1 E* 22 id] *ad in ras. m. 2 R*
 quod et] et quod *b* quod *PR¹d* praesentia *E*¹ 24 uero *om. S*
 26 sequuntur *E* secuntur *S* 27 Expl. liber tertius. incipiunt capitula *fol.*
 45 *E* Explicit liber tertius (*litt. mai. col.*) *fol.* 63^b *P* Explicit liber ter-
 tius || Incipit liber quartus (*litt. mai. col.*) *fol.* 78^a *R* pag. 76^b *S* *fol.* 24^a *C*

LIBER QUARTUS.

1. Et consummata sunt caelum et terra et omnis
ornatus eorum. et consummauit deus in die sexto
opera sua, quae fecit; et requieuit deus die septimo
5 ab omnibus operibus suis, quae fecit. et benedixit
deus diem septimum et sanctificauit eum, quia in
ipso requieuit ab omnibus operibus suis, quae in-
choauit deus facere. arduum quidem atque difficillimum
est uiribus intentionis nostrae uoluntatem scriptoris in istis
10 sex diebus mentis uiuacitate penetrare, utrum praeterierint
dies illi et addito septimo nunc per uolumina temporum non
re, sed nomine repetantur. in toto enim tempore multi dies
ueniunt praeteritis similes, nullus autem idem redit. utrum
ergo praeterierint dies illi, an istis, qui eorum uocabulis et
15 numero censentur, in temporum ordine cotidie transcurrentibus
illi in ipsis rerum conditionibus maneant, ut non solum in
illis tribus, antequam fierent luminaria, sed etiam in reliquis
item tribus diei nomen intellegamus in specie rei, quae creata
est, noctemque eius in priuatione uel defectu uel si quo alio
20 nomine melius significatur, cum amittitur species aliqua muta-
tione a forma ad informitatem declinante atque uergente —
quae mutatio in omni creatura siue possibilitate inest, etiamsi
desit effectum, sicut in caelestibus superioribus, siue ad in-
plendam in infimis rebus pulchritudinem temporalem per ordi-
25 natas uices quorumque mutabilium cessionibus successionibus-
que peragitur, sicut manifestum est in rebus terrenis atque
mortalibus — uespera uero in omnibus perfectae conditionis

2 Gen. 2 1—3

1 Explicuerunt capitula. in liber quartus fol. 46 E 4 in die PRSbd
12 nomina ES 13 praeteris E¹ similis P¹ 14 ergo] autem b
praeterierunt PRSb istis E¹ 15 cottidie ES 16 condicionibus R
18 item S¹ cum item inc. cap. I E 19 priuationē b defectum b
si (i ex e m. 1) R 20 admittitur E 21 atque P 23 des it P
effectum] in affectu S effectus E² PRb 25 decessionibus bd successi-
onibus queperagitur R¹ 27 mortalibus (s. l. m. 2 a mutabilibus) E
perfecte EPS

quasi terminus quidam sit, mane autem incipientis exordium — omnis enim creata natura certis suis initiis et finibus continetur — : indagare difficile est. sed siue hoc siue illud siue aliquid etiam tertium probabilius, quod dicatur, possit inueniri, quod in progressu disputationis forsitan adparebit, 5 quemadmodum in illis diebus et nox et uespera et mane intellegatur, non est tamen ab re, ut consideremus senarii numeri perfectionem in ipsa interiore natura numerorum : quam mente intuentes ea, quae sensibus etiam corporis adiacent, numeramus numerosequē disponimus. 10

2. Inuenimus ergo senarium numerum primum esse perfectum ea ratione, quod suis partibus conpleatur; sunt enim et alii numeri aliis causis rationibusque perfecti. proinde istum senarium ea ratione perfectum diximus, quod suis partibus conpleatur, talibus dumtaxat partibus, quae multiplicatae 15 possint consummare numerum, cuius partes sunt; talis enim pars numeri dici potest quota sit. nam ternarius numerus potest dici pars non tantum senarii, cuius dimidia est, sed omnium ampliorum, quam est ipse ternarius. nam et quaternarii et quinarium pars maior ternarius est; potest enim diuidi 20 et quaternarius in tria et unum et quinarium in tria et duo. et septenarii et octonarii et nouenarii et quidquid ultra est numerorum pars est ternarius non maior uel dimidia, sed minor. nam septenarius quoque diuidi potest in tria et quattuor et octonarius in tria et quinque et nouenarius in tria 25 et sex; sed nullius horum potest dici ternarius quota sit pars nisi tantum nouenarii, cuius pars tertia est sicut senarii dimidia. itaque horum omnium, quos commemorauimus, nullus

7 de senario numero cf. etiam De ciuit. dei lib. XI 30. 31

1 quidam terminus *bd* incipientis *E*¹ 6 quemadmodum *ER*
 7 ab] abs *bd* 8 interiora *S* interiori *bd* 9 adiacet *P*¹ 10 numerosequē *S*
 quāedisponimus (a *exp. m.* 1) *P* 11 primo *S* 12 quod] que *S*
 16 sunt *E*¹ tales *P* 20 quinarium *P* 21 et ante unum in *mg.* *P*¹
 et unum *om.* *R*¹ 22 septenarii *S* quicquid *E*²*RS* 24 septenarius *S*
 27 pars post cuius (ar in *ras. m.* 2) *P* sicut & *S*

consummatur ex aliquot ternariis nisi senarius et nouenarius. nam ille constat ex duobus ternariis, iste autem ex tribus.

Senarius ergo numerus, ut dicere coeperam, partibus suis connumeratis et in summam ductis ipse compleitur. alii namque
 5 sunt numeri, quorum partes simul ductae minorem summam faciunt, alii uero ampliorem; certis autem interuallorum rationibus pauciores inueniuntur, qui suis partibus compleantur, quarum summa nec citra insistat nec ultra excrescat, sed ad tantum occurrat, quantus est ipse numerus, cuius partes sunt.
 10 horum primus senarius est. nam unius in numeris nullae partes sunt. sic enim dicitur et unum in numeris, quibus numeramus, ut non habeat dimidium uel aliquam partem, sed uere ac pure et simpliciter unum sit. duorum autem pars unum est et ea dimidia nec ulla altera. ternarius uero
 15 duas habet, unam, quae dici possit quota sit — quod est unum; nam tertia eius est — et aliam maiorem, quae non possit dici quota sit, id est duo; nec huius ergo computari possunt partes illae, de quibus agimus, id est quae dici possunt quotae sint. porro quaternarius duas habet tales: nam
 20 unum quarta eius est, duo dimidia; sed ambae in summam ductae, id est unum et duo simul, ternarium faciunt. non quaternarium. non ergo eum complent partes suae, quia in summa minore consistunt. quinarius non habet talem nisi unam, id est ipsum unum, quae quinta pars eius est; nam
 25 et duo quamuis pars eius minor sit et tria maior, neutra tamen earum dici potest quota pars eius sit. senarius uero tres partes tales habet: sextam, tertiam, dimidiam. sexta

1 aliquod *E*¹ aliquo *SR* 2 et ille *S* 3 cap. II *E* 4 summa *E*^e
 ipse] in se *PR*¹*bd* 5 ducte *S* 6 autem] uero *PR**bd* 7 paucior**s
 (corr. m. 1) *R* inueniunt *P*¹ 8 cit*ra *P* consistat *S* 10 horum]
 quorum *S* unus *PR*¹ 11 et unum] unum *PRS**bd* 13 et] ac *b*
 14 ea] eo (o in ras.) *R* est *Pb* 15 habeat *E*¹ quota sit s. l. m. 1 *R*
 17 posset *E*¹ quota* (e er.) *E* post nec lit. 2 litt. *R* partes
 computari possunt *PRS**bd* 18 ille *SR* 20 summa *E* 21 id est duo &
 unum *S* duo, simul ternarium (sic) *b* 22 in *R*¹ 24 pars (ar in
 ras.) *P* 25 pars (ar in ras.) *P* neutra *P* 27 habet *b*

eius unum est, tertia duo, dimidia tria. haec autem partes in summam ductae, id est unum et duo et tria, simul eundem consummant perficiuntque senarium.

Iam septenarius non habet talem partem nisi septimam, quod est unum, octonarius tres: octavam, quartam, dimidiam, ⁵ id est: unum, duo et quattuor. sed haec similiter ductae septenarium faciunt infra insistentem, non ergo implent eundem octonarium. nouenarius duas habet: nonam, quod est unum, et tertiam, quod est tria. haec autem simul quaternarium faciunt longe nouenario minorem. denarius tres habet partes ¹⁰ tales: unum decimam, duo quintam, quinque dimidiam: qui numeri simul ducti ad octonarium perueniunt, non ad denarium. undenarius non habet nisi solam undecimam, sicut septenarius solam septimam et quinarius solam quintam et ternarius solam tertiam et binarius solam dimidiam, quod in ¹⁵ omnibus unum est. duodenarius uero partibus suis talibus simul ductis non ipse consummatur, sed exceditur; ampliorem quippe duodenario numerum faciunt: nam usque ad sedecim perueniunt. habet enim eas quinque: duodecimam, sextam, quartam, tertiam, dimidiam. nam duodecima eius unum est, ²⁰ sexta duo, quarta tria, tertia quattuor, dimidia sex: unum autem et duo et tria et quattuor et sex in summam ducta sedecim faciunt.

Et ne multis morer, in infinita serie numerorum plures numeri reperiuntur, qui tales partes aut non habent nisi sin- ²⁵ gulas, sicut ternarius et quinarius et ceteri eiusmodi, aut ita

1 est unum *b* haec (c er.) *EP* haec *SRbd* 2 summa *E* 4 septenarius *S* septima *E*¹ 5 octavam *E*¹, (u ex *b m.* 1) *R* et quartam *E* 6 & duo *S* haec *E*¹ haec *PRbd* similiter] similiter (s. l. m. 2 a& simul) *E* simul *PRSbd* 7 septenarium *S* insistentem] existentē *b* complent *E*²*PRSbd* 9 tertia *P* haec (c er.) *EPR* haec *Sbd* 10 nobenario *E*¹ partes habet tales *S* tales partes *PRbd* 11 decimam (a ex u m. 1) *E* 14 septenarius *S* 17 excedit *b* 18 duodenariū *S* 19 quinque] quippe *E*¹ 20 duodecimam *E*¹ 22 ductam *E*¹ 23 faciunt] sunt *PRSbd* 24 cum in inc. cap. III *E* seriae *S* seriae *P*¹ 25 repperiuntur *EPRS* inueniuntur *b* aut om. *S* 26 huiusmodi *S*

plures habent tales partes, ut in unum ductae atque in summam redactae uel citra insistant, sicut est octonarius et nouenarius et alii plurimi, uel ultra excedant, sicut duodecimus et duodeuicesimus et multi tales. plures ergo reperiuntur quilibet horum quam illi, qui perfecti uocantur, eo, quod suis simul ductis talibus partibus compleantur. nam post senarium duodetricesimus inuenitur, qui similiter suis partibus talibus constat; habet enim eas quinque: uicesimam et octauam, quartam decimam, septimam, quartam, dimidiam; id est: unum et duo et quattuor et septem et quattuordecim. quae simul ductae eundem duodetricesimum complent; fiunt enim uiginti octo. et quanto magis numerorum ordo procedit, tanto productionibus pro rata portione interuallis reperiuntur hi numeri, qui suis talibus partibus in summam redactis ad se ipsos occurrunt, dicunturque perfecti. quorum enim numerorum tales partes simul ductae non implent eosdem numeros, quorum partes sunt, imperfecti nominantur; quorum autem etiam excedunt, plus quam perfecti appellantur.

Perfecto ergo numero dierum, hoc est senario, perfecit deus opera sua, quae fecit. ita enim scriptum est: et consummauit deus in die sexto opera sua, quae fecit. magis autem in istum numerum intentus fio, cum considero etiam ordinem operum ipsorum. sicut enim idem numerus gradatim

20 Gen. 2, 2.

1 atque] atquae *P* aut *S* 2 insistant] existant *S* 3 nobenarius *E*¹ ultra *om.* *P*¹ 4 duodeuicesimus *E*¹*P* duodeuicesimus *R* duodeuiginti *b* duodeuigesimus *d* erga *S* reperiuntur *ER* reperiunt *P*¹ 5 ille *P* 6 simul suis *PRb* talibus *P* 7 duodetricesimus *E*¹*P* duodetricesimus *d* 8 talibus partibus *PRsbd* talibus *s. l. m.* 1 *S* consistat *S* uicesimam *PR*¹ uigesimam *E*²*d* 9 et *om. bd* octauam *E*¹ dimidiam *P*¹ 10 et septem *om. R*¹ septem] septimam *E*¹ et *om. R* XIII *R* 11 duodetricesimum *E*¹*P* duodetricesimum *d* 12 XXVIII *P* magis *om. RSd* 13 procedet *S* praecedat *PR* portione] proportionem *b* 14 reperiuntur *EPRS* hii *EP* talibus (bu *s. l. m.* 1) *P* 15 redactis (*d. er.*) *R* ad] a *R* dicunturque *E*¹ quarum *S* 18 etiam *om. b* 20 quae (*e. s. l. m.* 1) *E* 21 sexto] septimo *b* 22 isto numero *S* 23 operum *R*

partibus suis in trigonum surgit — nam ita sequuntur unum, duo, tria, ut nullus alius interponi possit, quae singulae senarii partes sunt quibus constat: unum sexta, duo tertia, tria dimidia — ita uno die facta est lux, duobus autem sequentibus fabrica mundi huius: uno superior pars, id est 5 firmamentum, altero inferior, id est mare et terra sed partem superiorem nullis alimentorum corporalium generibus inpleuit, quia non ibi erat positurus corpora tali refectione indigentia, at inferiorem, quam sibi congruentibus animalibus ornaturus erat, necessariis eorum indigentiae cibis ante ditauit. reliquis 10 ergo tribus diebus ea creata sunt, quae intra mundum, id est intra istam uniuersitatem uisibilem ex elementis omnibus factam, uisibilia suis et congruis motibus agerentur. primo in firmamento luminaria, quia prius erat factum firmamentum. deinde in inferiore animantia, sicut ordo ipse poscebat, uno 15 die aquarum, alio terrarum. nec quisquam ita demens est, ut audeat dicere non potuisse deum facere uno die cuncta, si uellet, aut, si uellet, biduo: uno die spiritalem creaturam et alio die corporalem, siue uno die caelum cum omnibus pertinentibus et alio terram cum omnibus. quae in ea sunt. 20 et omnino quando uellet et quamdiu uellet et quomodo uellet, quis est, qui dicat uoluntati eius aliquid potuisse resistere?

3. Quapropter, cum eum legimus sex diebus omnia perfecisse et senarium numerum considerantes inuenimus esse perfectum, atque ita creaturarum ordinem currere, ut etiam 25 ipsarum partium, quibus iste numerus perficitur, adpareat quasi gradata distinctio, ueniat etiam illud in mentem, quod

1 surget *S* secuntur *S* sequuntur (*alt. u s. l. m. 1*) *E* 2 ut] et *E*¹
 que *S*¹ singuli *S* 3 sexta] sex *S*¹ 4 tria *om. S* dimidia tria
 (tria *m. 2 exp. et sexta superscr.*) *S* die* (*pr. i s. l. m. 1; i er.*) *P*
 5 una *b* pars (*ar in ras.*) *P* 6 altera *b* 9 ad *E*¹ 10 necessariis
 (iis *paene er.*) *S* cuius *E*¹ 12 aelementis *P* 15 inferiore] feriore *E*¹
 16 nec] ne *E*¹ 18 uellit (*ante biduo*) *P* uiduo *E*¹ 19 alio die]
 alio *PRsbd* 21 *prim. et om. PR¹bd* quandiu *P* 22 est *s. l. m. 1 R*
 25 creaturarum omnium *S* 27 gradata] grata *S* distinctio *R*¹
 Ueniat *sqq. incip. cap. III E III in b* illa *E*¹ mente *E*¹

alio loco scripturarum ei dicitur: omnia in mensura et
 numero et pondere disposuisti, atque ita cogitet anima,
 quae potest, inuocato in auxilium deo et inpertiente atque
 inspirante uires, utrum haec tria, mensura, numerus, pondus,
 5 in quibus deum disposuisse omnia scriptum est, erant ali-
 cubi, antequam crearetur uniuersa natura, an etiam ipsa creata
 sunt, et, si erant antea, ubi erant. neque enim ante creaturam
 erat aliquid nisi creator. in ipso ergo erant. sed quomodo?
 nam et ista, quae creata sunt, in ipso esse legimus. an illa
 10 sicut ipse, ista uero sicut in illo, a quo reguntur et guber-
 nantur? et quomodo illa ipse? neque enim deus mensura est
 aut numerus aut pondus aut ista omnia. an secundum id,
 quod nouimus mensuram in his, quae metimur, et numerum
 in his, quae numeramus, et pondus in his, quae adpendimus,
 15 non est deus ista? secundum id uero, quod mensura omni
 rei modum praefigit et numerus omni rei speciem praebet
 et pondus omnem rem ad quietem ac stabilitatem trahit, ille
 primitus et ueraciter et singulariter ista est, qui terminat
 omnia et format omnia et ordinat omnia, nihilque aliud dictum
 20 intellegitur, quomodo per cor et linguam humanam potuit:
 omnia in mensura et numero et pondere disposuisti,
 nisi: omnia in te disposuisti?

Magnum est paucisque concessum excedere omnia, quae
 metiri possunt, ut uideatur mensura sine mensura, excedere
 25 omnia, quae numerari possunt, ut uideatur numerus sine
 numero, excedere omnia, quae pendi possunt, ut uideatur
 pondus sine pondere.

1 Sap. 11, 21   9 cf. Rom. 11, 36

3 inpertinente *E*¹   5 alicui *b*   6 natura] creatura *PRSbd* (*s. l. m.*
 2 a] creatura) *E*   8 erat (*a m. 1 in ras.*) *E*   9 legemus *P*   *post*
an litura 10 *litt. in R*   11 ipse *S*   12 omnia ista *b*   13 his (*s. l.*
m. 2 a] eis) *E* eis *PRSbd*   14 his *E*¹ eis *PRSbd* (*bis*)   adpendi-
 mus *E*¹   15 uero *E*¹   16 omnis *S*   17 stabilem *S*   18 iste *S*
 19 dictum aliud *S*   20 per (*s. l. m. 2 a] et*) *E*   potuit] dici potuit *b*
 21 disposuisti* (*s er.*) *E*   23 omniaque *R*   24 me.tiri (*n er.*) *E*
 25 omniaq; *R*   26 adpendi *PRSbd*

4. Neque enim mensura et numerus et pondus in lapidibus tantummodo et lignis atque eiusmodi molibus et quantiscumque corporalibus uel terrestribus uel caelestibus animaduerti et cogitari potest. est autem mensura aliquid agendi, ne sit inreuocabilis et immoderata progressio; et est numerus 5 et adfectionum animi et uirtutum, quo ab stultitiae deformitate ad sapientiae formam decusque conligitur; et est pondus uoluntatis et amoris, ubi adparet. quanti quidque in adpetendo, fugiendo, praeponendo postponendoque pendatur. at haec animorum atque mentium et mensura alia mensura cohibetur, 10 et numerus alio numero formatur, et pondus alio pondere rapitur. mensura autem sine mensura est, cui aequatur quod de illa est, nec alicunde ipsa est; numerus sine numero est, quo formantur omnia, nec formatur ipse; pondus sine pondere est, quo referuntur, ut quiescant, quorum quies purum gau- 15 dium est, nec illud iam refertur ad aliud.

Sed nomina mensurae et numeri et ponderis quisquis non-nisi uisibiliter nouit, seruiliter nouit. transcendat itaque omne, quod ita nouit, aut si nondum potest, nec ipsis nominibus haereat, de quibus cogitare nisi sordide non potest. tanto 20 enim magis cuique ista in superioribus cara sunt, quanto ipse minus est in inferioribus caro. quodsi non uult aliquis ea uocabula, quae in rebus infirmis et abiectissimis didicit, transferre ad illa sublimia, quibus intuendis mentem serenare conatur, non est urgendus, ut faciat. dum enim hoc intelle- 25

2 huiusmodi *PR**Sbd* mobilibus *E*¹ 4 autem] etiam *PR**Sbd*
 (s. l. m. 2 at etia) *E* 6 et adfectionum *om.* b affectionum
 lib. 8 uoluntatis *E*¹ quique *E*¹ adpetendo *E*¹ 9 post-
 ponendoque (a *er.*) *E* postponendo quae *S* at] ad *E* sed *PRSE*²*bd*
 hic b 10 et *er.* *R* 12 sine] nisi *E*¹ 13 aliunde *P* aliunde *RSbd*
cum numerus *inc.* VI *E* 14 formantur (n s. l. m. 2) *S* ipse formatur b
 15 est *om.* *S* 16 iam] tamen b aliud (s. l. m. 2 at gaudiu) *E*
 17 nomine *S* et ponderis et numeri *P* 18 uisibiliter] uiliter *S*
 ui... liter *R* nouit (*pr*; uit *add.* s. l. m. 2) *E* seruiliter nouit
om. *S* 19 nominibus (n *init.* s. l. m. 1) *R* 20 hereat *EPR**S* sor-
 dide *S* sordide *P* 22 caro] cara *S* 23 infimis *E*²*Sbd* 24 sub-
 limia (ui s. l. m. 1) *R* 25 urgendus *PR**S*

gatur, quod intellegendum est, non magnopere curandum est. quid uocetur. scire oportet tamen, cuiusmodi similitudo est inferiorum ad superiora. non enim aliter recte hinc illuc ratio tendit et nititur.

5 Jam uero si quisquam dicit creatam esse mensuram et numerum et pondus, in quibus deum omnia disposuisse scriptura testatur, si in illis omnia disposuit, eadem ipsa ubi disposuit? si in aliis, quomodo ergo in ipsis omnia, quando ipsa in aliis? non itaque dubitandum est illa esse extra ea,
10 quae disposita sunt, in quibus omnia disposita sunt.

5. An forte putabimus ita dictum esse: omnia in mensura et numero et pondere disposuisti, ac si diceretur: omnia sic disposuisti, ut haberent mensuram et numerum et pondus? quia et, si diceretur: omnia corpora in coloribus
15 disposuisti, non hinc esset consequens, ut ipsa dei sapientia, per quam facta sunt omnia, colores in se prius habuisse intellegeretur, in quibus faceret corpora, sed ita acciperetur: omnia corpora in coloribus disposuisti, ac si diceretur: omnia corpora sic disposuisti, ut haberent colores.
20 quasi uero a creatore deo disposita in coloribus corpora, id est ita disposita, ut colorata essent, possit aliter intellegi. nisi aliqua ratio colorum singulis corporum generibus distribuendorum in ipsa disponentis sapientia non defuisse intellegatur, etsi color ibi non appellatur. hoc est enim, quod dixi,
25 dum res conceditur, non esse de uocabulis laborandum.

Faciamus ergo ita dictum esse: omnia in mensura et

11 Sap. 11, 21

2 quod S	cuiusmodi tamen S	3 rectae R	4 tendit. S	7 scrip-
tura om. E	eadem—disposuit bis pos. sed alt. del. m. 1 S		8 in s.	
l. m. 1 R	omnia in ipsis b	9 ea om. P ¹	11 putauimus E ¹	
esse dictum b	16 quem R	17 intellegetur P ¹	18 acceperetur P	
21 posset E	23 disponendis S	disponenti Rb	non defuisse] fuisse b	
24 coloris S	ibi om. S	25 res (s m. 1 s. l.) E	conceditur]	
cognoscitur Rbd	•onditur (c er.) P	uocauulis E ¹	26 faciamus]	
fateamur b	ergo om. E ¹			

numero et pondere disposuisti, tamquam dictum esset ita disposita, ut haberent proprias mensuras suas et proprios numeros et proprium pondus, quae in eis pro sui cuiusque generis mutabilitate mutarentur, augmentis et diminutionibus, multitudine et paucitate, leuitate et grauitate secundum 5 dispositionem dei: numquid, sicut ista mutantur, ita ipsum dei consilium, in quo ea disposuit, mutabile dicimus? auerterit ipse tantam dementiam!

6. Cum ergo haec ita disponerentur, ut haberent mensuras et numeros et pondera sua, ubi ea cernebat ipse disponens? 10 neque enim extra se ipsum, sicut cernimus oculis corpora, quae utique nondum erant, cum disponerentur, ut fierent. nec ita intra se ipsum ista cernebat, sicut cernimus animo phantasias corporum, quae non praesto sunt oculis, sed ea, quae uidimus, uel ex eis, quae uidimus, imaginando cogitamus. 15 quo ergo modo ista cernebat, ut ita disponeret? quo, nisi eo, quo solus potest?

Uerum tamen nos mortales et peccatores, quorum animas adgrauant corpora corruptibilia et quorum sensum multa cogitantem terrena deprimit habitatio — quamquam, et si 20 corda mundissima et mentes simplicissimas gereremus sanctisque angelis iam essemus aequales, non utique nobis ita nota 7 esset diuina substantia sicut ipsa sibi — tamen istam senarii numeri perfectionem nec extra nos ipsos cernimus, sicut oculis corpora, nec ita intra nosmet ipsos, quemadmodum corporum 25

18 cf. Sap. 9, 15

1 ponderem (m exp. m. 1) P disposuisti] disposita S, (ita in ras.) R
2 et om. E¹ 5 cum uoce multitudine inc. cap. VII E leuitate
om. P¹ leuite R¹ 7 auertat b 8 tantam** (en er. et tan s. l. pos. m.
1) R 9 haec s. l. m. 1 R disponeretur b 11 post ipsum add.
cernebat b 13 ita s. l. m. 1 R om PSbd ista] ita d animo
cernimus bd 14 fantasias E presto ES eaq; R 15 uidemus PRSb
uel—uidimus om. S uidemus PR¹b 16 cap. VIII E modo ergo PRd
18 tamen] etiam bd 19 adgrabant E¹ aggrabant PR¹ 21 generemus E¹
23 cum uoce tamen incipit cap. VII in bd 24 cernimos P¹ 25 ita
om. E¹Sb quemammodum EPRS

phantasias et uisibilium imagines rerum, sed alio quodam
 longe differenti modo. quamuis enim se obiectent mentis
 aspectui quasi corpusculorum quaedam simulacra, cum senarii
 numeri conpositio uel ordo uel partitio cogitatur, tamen uali-
 5 dior et praepotentior desuper ratio non eis adnuit interiusque
 uim numeri contuetur: per quem contuitum fidenter dicit id.
 quod dicitur unum in numeris, in nullas partes diuidi posse,
 nulla autem corpora nisi in partes innumerabiles diuidi, et
 facilius caelum et terram transire, quae secundum senarium
 10 numerum fabricata sunt, quam effici posse, ut senarius numerus
 non suis partibus compleatur. gratias itaque creatori semper
 agat animus humanus, a quo ita creatus est, ut hoc possit
 uidere, quod auium nulla, nulla bestiarum, quae tamen nobis-
 cum uident et caelum et terram et luminaria et mare et
 15 aridam et omnia, quae in eis sunt.

Quamobrem non possumus dicere propterea senarium nume-
 rum esse perfectum, quia sex diebus perfecit deus omnia
 opera sua, sed propterea deum sex diebus perfecisse opera
 sua, quia senarius numerus perfectus est. itaque, etiamsi ista
 20 non essent, perfectus ille esset; nisi autem ille perfectus
 esset, ista secundum eum perfecta non fierent.

8. Iam uero, quod scriptum est requieuisse deum in die
 septimo ab omnibus operibus suis, quae fecit, et ideo eundem
 diem benedixisse et sanctificasse, quia in ipso requieuit ab
 25 omnibus operibus suis, ut, quomodo possumus, quantum ab
 ipso adiuti fuerimus, intellectu conemur adtingere, prius de
 hoc carnales hominum suspiciones a nostris mentibus abi-
 gamus. numquid enim dici uel credi fas est deum laborasse
 in operando, cum ea, quae supra scripta sunt, condidit, quando

1 fantasias *E* 3 corpusculorum *PR*¹ 5 adnuit *E*¹ interiusquae *ER*
 interius quę *b* 6 uim *om.* *P* numeri uim *P*²*Rbd* 11 creatori semper
 creatori (semper creatori *exp. m.* 2) *E* 12 itaque *E* 13 nulla bestiarum]
 aut bestiarum *S* uestiarum *E*¹ 15 arida *S* que *R* 16 *cap.*
VIII *E* 19 itaque] Perfectus itaque *S* 20 perfectus *om.* *S* 22 in
om. *E*¹ 24 ab omnibus operibus suis *om.* *PR*¹*bd* 26 fuerimus adiuti *b*
 27 suspitiones *S* suspensiones *P*¹ auigamus *E*¹

dicebat, et fiebant? ita quippe nec homo laborat, si aliquid faciendum, mox ut dixerit, fiat. quamuis enim humana uerba sonis adminiculata ita proferantur, ut sermo diuturnus fatiget, tamen, cum tam pauca sunt quam pauca legimus in eo, quod scriptum est, cum deus dixit: fiat lux, fiat firmamentum 5 et cetera usque in finem operum, quae sexto die consummauit, nimis absurdi deliramenti est istum uel hominis, nedum dei, laborem putare.

An forte quis dixerit dicendo quidem, ut fierent, quae continuo facta sunt, deum non laborasse, sed forte cogitando, 10 quid fieri debuisset, qua cura uelut liberatus rerum perfectione requieuerit et eo merito diem, quo primum factus est, ab hac animi intentione securus benedicere et sanctificare uoluerit? quodsi haec sapere multum desipere est — rerum enim condendarum tam facultas quam facilitas inconparabilis et 15 9 ineffabilis est apud deum — quid restat, ut intellegamus, nisi forte creaturae rationali, in qua et hominem creauit, in se ipso requiem praebuisse post eius perfectionem per donum spiritus sancti, per quem diffunditur caritas in cordibus nostris, ut illuc feramur adpetitu desiderii, quo cum uenerimus requie- 20 scamus, id est nihil amplius requiramus? sicut enim recte dicitur deus facere, quidquid ipso in nobis operante fecerimus, ita recte dicitur deus requiescere, cum eius munere requiescimus.

Hoc quidem recte intellegimus, quia et uerum est et non 25 magnae intentionis indiget, ut, uideamus ita dici requiescere

5 Gen. 1, 3. 6 19 cf. Rom. 5, 5

1 post dicebat *add.* fiant *PRb* et fiebant *om.* *PR* 5 dixit deus *Sb*
 6 consummauit *R* 7 deliberamen||tis *P* deleramenti *R*¹ inter hominis
 et nedum *add.* quanto magis *b* nedum] quanto magis *S* 11 qua]
 quae *E*¹ uelut cura *b* 12 requieuerit (er s. l. m. 1) *E* requieuit *b*
 primo *PRbd* 14 si haec *om.* *b* 15 et] atque *PRsbd* 16 aput *EP*
cum uoce quid *incipit cap. 9 in bd* 18 prebuisse *S* 20 feramur (r
fin. sup. exp. s m. 1) *E* adpetitu *E*¹ cum] dum *S* perueneri-
 mus *PSbd* 22 quicquid *E*²*RS* inobis *P*¹ 23 rectae *R* deus
 dicitur *b* 26 magna intentione *b* ista *E*¹ dice *E* dicere *b*

deum, cum requiescere nos facit, sicut dicitur cognoscere, cum efficit, ut cognoscamus. neque enim deus temporaliter cognoscit, quod ante non nouerat, et tamen dicit Abrahae: nunc cognoui, quoniam times deum: ubi quid aliud
 5 accipimus, nisi: nunc feci, ut cognosceres? his locutionum modis, cum ea, quae non accidunt deo, tamquam illi accidant loquimur, eum facere agnoscimus, ut nobis accidant, ea dumtaxat, quae laudabilia sunt, et haec quantum scripturarum usus admittit. neque enim temere nos aliquid de deo tale
 10 dicere debemus, quod in scriptura eius non legimus.

Ex hoc locutionis modo arbitror dictum illud ab apostolo: nolite contristare spiritum sanctum dei, in quo signati estis in die redemptionis. neque enim ipsa spiritus sancti, qua est quidquid ipse est, substantia contristari
 15 potest, cum habeat aeternam atque incommutabilem beatitudinem magisque sit ipsa aeterna incommutabilis beatitudo. sed quia ita in sanctis habitat, ut eos inpleat caritate, qua necesse est, ut homines ex tempore gaudeant prouectu fidelium et bonis operibus, et ideo necesse est etiam contristentur
 20 lapsu uel peccatis eorum, de quorum fide ac pietate gaudebant — quae tristitia laudabilis est, quia uenit ex dilectione, quam spiritus sanctus infundit — propterea ipse spiritus dicitur contristari ab eis, qui sic agunt, ut eorum factis contristentur sancti, non ob aliud, nisi quia spiritum sanctum habent: quo
 25 dono tam boni sunt, ut eos mali maestificent, hi maxime,

4 Gen. 22, 12   12 Eph. 4, 30

1 nos requiescere *b*   fecit *E¹S*   2 efficit *PR*   3 antea *b^d*   Abrah-
 hae] ad Abraham *d* ad abraa *b*   5 cognosceres *E¹* cognosceretur *PR**Sb**d*
cap. X E   loquutionum *P*   8 haec] hoc *b om. P¹*   9 ammittit *PR¹*
 nos temere *b^d*   tale de deo *PR**b**d*   tale *om. S*   11 Ex] Et *b*
 loquutionis *PR*   12 contristare *E¹*   13 diem *ES*   redemptionis *RS**b**d*
 14 quae *S*   quicquid *E²RS*   est ipsa *b*   17 quae *S*   18 profectu *PR**Sb**d*
 20 lapsu *P*   pietate *S*   21 quam] quam (*m exp. m. 1*) *S* qua *b*
 22 *alt. sps in ras. m. 2 R*   con-tristari (*s er.*) *S*   24 quomq (*mo exp.*
m. 1) *P* quo* *R*   25 dono] donante *S* dō no *E¹* dono* *R*   mesti-
 ficient *R*   hii *E*

quos bonos fuisse siue nouerunt siue crediderunt. quae pro-
fecto tristitia non solum non culpanda, uerum etiam praecipue
laudanda ac praedicanda est.

Hoc genere locutionis rursum idem apostolus mirabiliter
usus est, ubi ait: nunc autem cognoscentes deum, immo 5
cogniti a deo. neque enim tunc eos cognouerat deus, prae-
cognitos uidelicet ante constitutionem mundi; sed quia tunc
eum ipsi illius munere, non suo merito uel facultate cogno-
uerant, maluit tropice loqui, ut tunc ab illo cognitos diceret,
cum eis cognoscendum se praestitit, et uerbum corrigere, 10
quasi hoc minus recte dixerit. quod proprie dixerat, quam
sinere, ut hoc sibi adrogarent se potuisse, quod eis posse
ille donauerat.

10. Hic ergo intellectus in eo, quod positum est requieuisse
deum ab omnibus operibus suis, quae fecit bona ualde, quia 15
ipse nos facit requiescere, cum bona opera fecerimus, quibus-
dam forte suffecerit; sed nos huius sententiae scripturarum
consideratione suscepta arguemur quaerere, quonam modo et
ipse requiescere potuerit, quamuis requie sua nobis insinuata
sperare admonuerit in se requiem nostram futuram. sicut 20
enim ipse fecit caelum et terram et ea, quae in eis sunt, et
omnia sexto die consummauit, nec in eis aliquid dici potest
nos creasse illo donante, ut crearemus, et ideo dictum esse:
consummauit deus in die sexto opera sua, quae fecit,
quia, ut a nobis consummarentur, ipse praestitit: ita et quod 25
dictum est: requieuit deus in die septimo ab omnibus
operibus suis, quae fecit, non utique nostram requiem,

5 Gal. 4, 9   7 cf. I Petr. 1, 10   24 Gen. 2, 2

1 bonus <i>P</i> ¹	2 praecipuae <i>R</i>	4 loquutionis <i>P</i> ¹	loquutionis <i>R</i>
rursus <i>PR</i> <i>Sbd</i>	6 cogniti estis ab eo <i>b</i>	8 eam <i>P</i> ¹	ipsi eum <i>P</i> ² <i>R</i> <i>Sbd</i>
10 prestitit <i>EP</i>	11 rectae <i>R</i>	propriae <i>S</i>	12 se] sed <i>E</i>
feceremus <i>P</i>	17 sufficerit <i>R</i> ¹	nos] non <i>S</i>	18 urgemur <i>E</i> ² <i>Rbd</i>
quonam] quoniam <i>PR</i> ¹	et <i>om.</i> <i>S</i>	19 requiem suam <i>S</i>	nobis <i>R</i> ¹
insinuatam <i>S</i>	20 ammonuerit <i>PR</i>	21 sunt <i>om.</i> <i>P</i>	22 dici potest
aliquid <i>b</i>	23 donante (te <i>ex do m.</i> 1) <i>P</i>	crearemur <i>S</i>	dicendum
(<i>exp. m.</i> 1) <i>P</i>	25 quia ut] qui aut <i>S</i>	prestitit <i>S</i>	27 utique <i>R</i> ¹

quam concedente ipso adepturi sumus, sed ipsius primitus
 intellegere debemus, qua in septimo die requieuit consummatis
 operibus, ut prius omnia, quae scripta sunt, facta monstrentur
 et deinde, si opus est, etiam aliquid significasse doceantur.
 5 recte quippe dicitur, sicut deus post opera sua bona requieuit,
 ita et nos post opera nostra bona requieturos: sed ob hoc
 etiam recte flagitur, ut, quemadmodum disputatum est de
 operibus dei, quae ipsius esse satis adparet. ita de requie dei
 satis disseratur, quae proprie ipsius demonstratur.
 10 11. Quapropter iustissima ratione conpellimur indagare, si
 ualeamus, atque eloqui, quomodo utrumque sit uerum, et
 quod hic scriptum est in septimo die requieuisse deum ab
 omnibus operibus suis, quae fecit, et quod in euangelio dicit
 ipse, per quem facta sunt omnia. pater meus usque modo
 15 operatur, et ego operor. eis enim hoc respondit, qui
 propter requiem dei scripturae huius auctoritate antiquitus
 commendatam sabbatum ab eo non obseruari querebantur.
 et dici quidem probabiliter potest obseruandum sabbatum
 Iudaeis fuisse praeceptum in umbra futuri, quae spiritalem
 20 requiem figuraret, quam deus exemplo huius quietis suae
 fidelibus bona opera facientibus arcana significatione pollice-
 batur. cuius quietis et dominus Iesus Christus. qui nonnisi
 quando uoluit passus est, etiam sepultura sua mysterium
 confirmauit. ipso quippe die sabbati requieuit in sepulcro
 25 eumque totum diem habuit sanctae cuiusdam uacationis,
 posteaquam sexto die, id est parascene, quam dicunt sextam

14 Ioh. 5, 17

1 concedente (ce *add. m.* 2) *S* 2 quia *SR*² 3 monstrarentur *PR*^{1b}
 7 rectae *R* quemadmodum *EPR*¹ disputatum *bi* *pos. m.* 1 *alt.*
del. S 8 apparet *R*¹ 9 proprie *SR* propria *bd* demonstretur *PRSbd*
 10 *cap. XI E* conpellimur *P* 13 omnibus *om. PRd* operibus *om. S*
 14 modo | nunc *PRbd* 15 eis | iudaeis *S* qua *S* 16 auctoritatem *S*
 17 commendatam *E*¹ commendatum *P*^{2bd} quaerebantur *EPRS* 18 pot-
 est | post *S* 21 arcana *E*¹ 22 ante dominus *add. ipse PRbd*
 Iesus Christus *scripsi: ihs E xps PRSbd* 24 sabati *S* sepulchro *PRsb*
 25 uacationis *P*¹*R*^{1b} 26 quem *PRb* sextum *b*

sabbati, consummauit omnia opera sua, cum de illo quae scripta sunt in ipso crucis patibulo complerentur. nam et hoc uerbo usus est quando ait: consummatum est; et inclinato capite tradidit spiritum. quid ergo mirum, si deus istum diem, quo erat Christus in sepultura quieturus, uolens etiam hoc modo praenuntiare ab operibus suis in uno die requieuit, deinceps operaturus ordinem saeculorum, ut et illud uerum diceretur: pater meus usque nunc operatur?

12. Potest etiam intellegi deum requieuisse a condendis generibus creaturae, quia ultra iam non condidit aliqua genera noua, deinceps autem usque nunc et ultra operari eorundem generum administrationem. quae tunc instituta sunt, non ut ipso saltem die septimo potentia eius a caeli et terrae omniumque rerum quas condiderat gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. creatoris namque potentia et omnipotentis atque omnitenentis uirtus causa subsistendi est omni creaturae: quae uirtus ab eis, quae creata sunt, regendis si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species omnisque natura concideret. neque enim, sicut structor aedium, cum fabricauerit, abscedit, atque illo cessante atque abscedente stat opus eius, ita mundus uel ictu oculi stare poterit, si ei deus regimen sui subtraxerit.

Proinde et quod dominus ait: pater meus usque modo operatur, continuationem quandam operis eius, qua uniuersam creaturam continet atque administrat, ostendit. aliter enim posset intellegi, si diceret: et nunc operatur, ubi non esset necesse, ut operis continuationem acciperemus, aliter autem

3 Ioh. 19, 30   8 Ioh. 5, 17

2 patiuulo *E*¹   4 tradidit *R*¹ reddidet *P* reddidit *R*^{2b}   5 sepultura] sepulchro *b*   8 uere *bd*   9 concedendis *E* condendis (*alt. n s. l. m.*
1) *P*   11 operari] opera *R* operatur *b* operarior *P*   eundem *P*¹
12 amministrationem *PR*   ut *s. l. m.* 1 *R*   13 saltim *S*   14 omnium-
quae *P*   gubernatore. (*s semier.*) *S*   15 dilauerentur *EP*   17 eis]
omnibus *S*   que *R*   19 instructor *S* structura *b*   20 abscedit] quis
abscedit *b*   21 opera *S*   23 modo] nunc *E*²*PRbd*   25 amministrat *PR*
26 possit *SR*¹   27 autem] enim *E*¹

cogit intellegi, cum ait: usque nunc, ex illo scilicet, quo
 cuncta cum conderet operatus est. et quod scriptum est de
 sapientia eius: pertingit a fine usque ad finem fortiter
 et disponit omnia suauiter, de qua item scriptum est,
 5 quod motus eius agilior celeriorque sit omnibus motibus:
 satis adparet recte intuentibus hunc ipsum inconparabilem et
 ineffabilem, et si possit intellegi, stabilem motum suum rebus
 eam praebere suauiter disponendis, quo utique subtracto, si
 ab hac operatione cessauerit, eas continuo perituras. et illud,
 10 quod ait apostolus, cum deum Atheniensibus praedicaret: in
 illo uiuimus et mouemur et sumus, liquide cogitatum,
 quantum humana mens ualet, adiuuat hanc sententiam, qua
 credimus et dicimus deum in his, quae creauit, indesinenter
 operari. neque enim tamquam substantia eius sic in illo
 15 sumus. quemadmodum dictum est, quod habeat uitam in
 semet ipso, sed utique, cum aliud sumus quam ipse, non ob
 aliud in illo sumus, nisi quia id operatur, et hoc est opus
 eius, quo continet omnia et quo eius sapientia pertendit
 a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia
 20 suauiter, per quam dispositionem in illo uiuimus et
 mouemur et sumus. unde conligitur, quod, si hoc opus
 suum rebus subtraxerit, nec uiuimus nec mouebimur nec
 erimus. claret igitur ne uno quidem die cessasse deum ab
 opere regendi, quae creauit, ne motus suos naturales, quibus
 25 aguntur atque uegetantur, ut omnino naturae sint et in eo,
 quod sunt, pro suo quaeque genere maneant, ilico amitterent

3 Sap. 8, 1   5 cf. Sap. 7, 24   10 Act. 17, 28   16 cf. Ioh. 5, 26
 18 Sap. 8, 1   20 Act. 17, 28

2 cum] dum *S*   concederet (ce *exp. m.* 1) *E*   3 sapiencia *R*
 eius *om. b*   pertinget *S*   usad *P*¹   4 suabiter *E*¹*P*   6 incon-
 parabilem] incorporabilem *S* (*s. l. m.* 2 al incorporabilē) *E*   8 praeberet *S*
 suabiter *E*¹   9 hac (*h s. l. m.* 1) *R*   10 atheneensibus *P* ateneensi-
 bus *R*¹   in]& in *S*   11 prius et *om. b*   12 adiubat *E*¹   13 iis *Rd*
 que *R*   14 substantiam *E*   15 quemammodum *EPR*¹*S*   16 simus *E*²*PRd*
 18 sapiencia *R*   19 disponet *P*   20 suabiter *P*   et *om. b*
 21 hic *S*   22 uiuimus *S*   mouemur *S*   25 uegitantur *S*   sint]
 sūt *b*   26 quaeque] quoque *ESb*   queque *R*   ilico (*li in ras.*) *R* illico *bd*

et esse aliquid omnino desinerent, si eis subtraheretur motus ille sapientiae dei, quo disponit omnia suauiter. quapropter sic accipimus deum requieuisse ab omnibus operibus suis, quae fecit. ut iam nouam naturam ulterius nullam conderet, non ut ea, quae condiderat, continere et gubernare cessaret. 5 unde et illud uerum est, quod septimo die requieuit deus. et illud, quod usque nunc operatur.

13. Et opera quidem eius bona uidemus, quietem uero eius post bona opera nostra uidebimus. ob quam significandam mandauit Hebraeo populo unum diem obseruandum: quod 10 tam carnaliter agebant, ut eo die dominum saluatorem nostrum uidentes operari criminarentur. ac sic eis de opere patris rectissime responderet, cum quo et ipse operabatur aequaliter non solum creaturae uniuersae administrationem, sed etiam ipsam nostram salutem. iam uero tempore gratiae reuelatae 15 obseruatio illa sabbati, quae unius diei uacatione figurabatur, ablata est ab obseruatione fidelium. in ea quippe iam gratia perpetuum sabbatum obseruat, qui spe futurae quietis operatur quidquid boni operatur nec in ipsis bonis operibus suis quasi habens bonum, quod non acceperit, gloriatur; ita enim tam- 20 quam diem sabbati, hoc est dominicae cessationis in sepultura suscipiens atque intellegens baptismi sacramentum quiescit a pristinis operibus suis, ut iam in nouitate uitae ambulans deum in se operari cognoscat, qui simul et operatur et quiescit

6 Gen. 2, 2   10 cf. Exod. 20, 8   22 cf. Rom. 6, 4

2 illae *P*   suabiter *E*¹   4 que *R*   iam] etiam *S*   5 ut ea quae] utiquae *P*   utique *b*   ea quae *om.* *R*¹   ante condiderat *add.* ut quod *b*
6 in septimo *PR**S**bd*   8 uidemus bona *PR**bd*   9 uideuimus *E*¹
10 hebreo *SR*   11 dominum saluatorem nostrum (*s. l. m. 2 a* salutē nostrā) *E* dñm saluatorem nřm (*sed ex saluatorem fact. salutare et in ng. add. alibi*) *S* salutem nostram dominum *PR**bd*   12 sic *s. l. m. 2 P*
si *bd*   13 equaliter *R*   14 amministrationem *PR*   15 salutem nostram *S*   reuelata *S*   16 sabati *R*   uocatione *P*¹*R*¹   17 iam legitur ante sabbatum in *PR**S*, post sabbatum in *bd*   18 spei *E*¹
płuturæ (*p m. 2 ex i uocab. spei*) *E*¹   19 quicquid *E*²*SR*   21 die *E*¹*PR**S*
24 et *s. l. m. 2 S*

et creaturae praebens congruam gubernationem et apud se habens aeternam tranquillitatem.

14. Denique ipse nec, cum creauit, defessus nec, cum cessauit, refectus est, sed nos uoluit per scripturam suam ad
 5 quietis exhortari desiderium intimando nobis eum diem se sanctificasse, in quo quieuit ab omnibus operibus suis. nam nusquam omnium sex dierum, quibus creata sunt omnia, legitur aliquid sanctificasse, nec ante ipsos sex dies, ubi scriptum est: in principio fecit deus caelum et terram,
 10 additum est: et sanctificauit, sed diem istum, in quo requieuit ab omnibus operibus suis, quae fecit, uoluit sanctificare, tamquam et apud ipsum, qui nihil in opere suo laborat, plus quies quam operatio ualeat. hoc quidem in hominibus euangelium nobis intimat, ubi saluator noster meliorem partem
 15 dicit Mariae, quod sedens ad pedes eius requiescebat in uerbo eius, quam Marthae quamuis propter obsequium, quo ei ministrabat, circa multa occupatae et licet bonum opus operantis. uerum hoc in deo quomodo sit uel intellegatur, difficile dictu est, etiamsi cogitatu aliquantulum adtingi potest, cur deus
 20 sanctificauerit diem quietis suae, qui nullum sanctificauerit operis sui, nec ipsum sextum, quo et hominem fecit et cuncta perfecit. ac primum ipsum requiescere dei quale sit, cuius humanae mentis acies adsequi potest? quod tamen nisi esset, hoc omnino ista scriptura non poneret. dicam sane, quod
 25 sentio, haec duo indubitata praeloquens nec deum uelut post laborem desideratumue negotii sui finem temporali quadam

9 Gen. 1, 1 15 cf. Luc. 10, 39—42

1 guernationem *E*¹ aput *E*¹*PR* 3 cap. XII *E* defesus *R*¹
 5 exortari *ESR* 6 omnibus *om.* *E*¹ 8 ubi] ub *P*¹ 11 sanctificare
 uoluit *b* 12 aput *EP* 13 hominibus] om[ni]bus *E* om[ni]bus *R*
 16 martae *P*¹ 17 occupata *S* operantes *S* operatis *P*¹ 18 uerum]
 uerbum *S* dictum *E*¹*P* dictu. (m *er.*) *R* 19 quur *S* 20 sanctifi-
 cauerat *b* 21 et cuncta perfecit *om.* *PR* 23 adsequi *E*¹ 24 ista]
 in ista *S* ipsa *b* sanae *R* 25 hic *b* uelut *om.* *PR*¹ 26 deside-
 ratumue *E*¹ desideratumuae *R* desideratum de *S* desideratum *b*

requie delectatum nec has litteras auctoritate tanta merito praeminentes frustra falsoque dixisse, quod deus ab omnibus operibus suis, quae fecit, in septimo die requieverit eaque causa eundem diem sanctificauerit.

15. Nimirum ergo, quia uitium est et infirmitas animae 5 ita suis operibus delectari, ut potius in eis quam in se requiescat ab eis, cum procul dubio melius aliquid in illa sit, quo ea facta sunt, quam ipsa, quae facta sunt, insinuatur nobis deus per hanc scripturam, qua dicitur requieuisse ab omnibus operibus suis, quae fecit, nullo opere suo sic delectatus, 10 quasi faciendi eius egerit, uel minor futurus, nisi fecisset, uel beator, cum fecisset. quia enim ex illo ita est quidquid ex illo est, ut ei debeat, quod est, ipse autem nulli, quod ex ipso est, debeat, quod beatus est, se rebus, quas fecit, diligendo praeposuit, non sanctificans diem, quo ea 15 facienda inchoauit, nec illum, quo ea perfecit, ne illis uel faciendis uel factis auctum eius gaudium uideretur, sed eum, quo ab ipsis in se ipso requieuit. et ipse quidem numquam ista requie caruit, sed nobis eam per diem septimum ostendit, hinc etiam significans non percipi requiem suam nisi a perfectis, cum ad eam intimandam non deputauit diem, nisi qui perfectionem rerum omnium sequebatur. nam qui semper est 20 quietus, tunc nobis requieuit, cum se requieuisse monstrauit.

16. Illud quoque adtendendum est, quod dei requiem, qua de se ipso beatus est, nobis insinuari oportebat, ut intellegamus, 25 quomodo dicatur etiam requiescere in nobis: quod non dicitur, nisi cum in se requiem praestat et nobis. requies igitur dei recte intellegentibus ea est, qua nullius indiget

1 tanto *S* 4 causae (e *exp. m. 1*) *P* 5 cap. XIII *E* 6 eis] ipsis *b*
 8 ipsa] propter *b* 9 deus nobis *b* 10 operibus *P* 13 quicquid *E*²*RS*
 15 diligendo *E*¹ 16 inchoabit *E*¹ illum] ullum *R* nec *PRd*
 18 ipsis (i *fin. ex o m. 1*) *E* 19 ista (a *m. 1 s. l.*) *E* 20 percipe *E*¹; *m. 2 re s. l. add. et al* percipi *adscr.* 23 requiebit *E*¹
 25 se *om. b* insinuare *E*¹*P*¹ 26 etiam *om. b* quod—nobis *om. S*¹
 27 requiem (i *m. 1 s. l.*) *E* praestat *ES* cap. XIII *E* 28 ingiget *S*

bono; et ideo certa et nobis in illo est, quia et nos beati-
ficamur bono, quod ipse est, non ipse bono, quod nos sumus.
nam et nos aliquod bonum ab illo sumus, qui fecit omnia
bona ualde, in quibus fecit et nos. porro alia res bona praeter
5 ipsum nulla est, quam ipse non fecit; ac per hoc nullo
praeter se alio bono indiget, qui bono, quod fecit, non eget.
haec est eius requies ab omnibus operibus suis, quae fecit.
quibus autem bonis laudabiliter non egeret, si nulla fecisset?
nam etiam sic dici posset nullis egens bonis, non a factis in
10 se ipso requiescendo, uerum omnino nulla faciendo. sed bona
facere si non posset, nulla esset potentia; si autem posset
nec faceret, magna esset inuidencia. quia ergo est omnipotens
et bonus, omnia ualde bona fecit; quia uero se ipso bono
perfecte beatus est, ab omnibus, quae fecit, in se ipso
15 requieuit, ea scilicet requie, a qua numquam recessit. sed si
diceretur requieuisse a faciendis, nihil aliud quam non fecisse
intellegeretur; nisi autem diceretur requieuisse a factis, non
eis egere, quae fecit, minus commendaretur.

Quo itaque die hoc commendari oportuisse nisi septimo?
20 intellegit quisquis senarii numeri perfectionem, de qua supra
locuti sumus, perfectioni creaturae congruenter adhibitam
recolit. si enim senario numero perficienda fuerat creatura,
sicuti perfecta est, eaque requies dei nobis erat commendanda,
qua demonstraretur nec perfectis beatificari creaturis, procul
25 dubio dies erat in hac commendatione sanctificandus, qui
sequitur sextum. quo erigeremur ad hanc requiem concupi-
scendam. ut et nos in illo requiescamus.

17. Neque enim similitudo pia est, si uelimus similes ita

1 in nobis <i>b</i>	et om. <i>PR</i> ¹ <i>S</i>	2 alt. ipse om. <i>b</i>	3 aliquot <i>E</i> ¹
bona omnia <i>S</i>	5 nulla] non <i>S</i>	6 indiget] eget <i>PRSbd</i>	facit <i>RSd</i>
egit <i>E</i> ¹	9 possit <i>S</i> potest <i>b</i>	a om. <i>E</i> ¹	a factis] affectis <i>R</i> ¹
10 non omnino <i>E</i>	14 perfectae <i>S</i>	ab omnibus] ab om[ni]bus (s. l. m.	
2 a] a bonis) <i>E</i>	a bonis <i>PRSbd</i>	19 oportuisset <i>bd</i>	post septimo
add. Quod sane <i>bd</i>	21 loquuti <i>P</i>	perfectionis <i>E</i> ¹	perfectioni (i fin.
ex e m. 1) <i>R</i>	athibitam <i>E</i> ¹	23 eaque <i>E</i> ea quae <i>S</i>	erat nobis <i>bd</i>
24 demonstretur <i>b</i>	beatificare <i>b</i>	28 cap XV <i>E</i>	ita esse similes <i>PRS</i>
ita similes esse <i>bd</i>			

esse deo, ut et nos ab operibus nostris requiescamus in nobis, sicut ipse requieuit in se ab operibus suis. in quodam quippe incommutabili bono requiescere debemus, quod ille nobis est, qui nos fecit. haec erit igitur summa minimeque superba et uere pia requies nostra, ut, sicut ipse requieuit ab omnibus 5 operibus suis, quia non ei opera sua, sed ipse sibi bonum est, quo beatus est, ita et nos ab omnibus operibus non tantum nostris, uerum etiam ipsius nonnisi in illo requieturos nos esse speremus idque desideremus post bona opera nostra, quae in nobis agnoscimus illius potius esse quam nostra, ut 10 etiam sic post bona opera sua ipse requiescat, cum post bona opera, quae ab illo iustificati fecerimus, in se nobis requiem praestat. magnum est enim nobis ab illo extitisse, sed maius erit in illo quieuisse, sicut ipse non ideo beatus est, quia haec fecit, sed quia etiam factis non egens in se 15 potius quam in ipsis requieuit. unde non operis, sed quietis diem sanctificauit, quia non haec faciendo, sed eis, quae fecit, non egendo se beatum intimauit.

Quid ergo tam humile ac facile adfatu et quid tam sublime atque arduum cogitatu quam deus requiescens ab omnibus 20 operibus suis, quae fecit? et ubi requiescens nisi in se ipso, quia beatus nonnisi se ipso? quando, nisi semper? in diebus autem, quibus rerum, quas condidit, consummatio narratur et ab eis quietis dei ordo distinguitur, quando, nisi in septimo die, qui earum sequitur perfectionem? a perfectis enim requie- 25 scit, qui nec perfectis eget, quo beatior esse possit.

18. Et quod apud illum quidem quieti eius nec mane nec uespera est, quia nec aperitur initio nec clauditur fine,

3 commutabili *E*¹ requiescere (re *init. in ras.*) *R* 4 erit *om.* *S*
 minimaëque (a *exp. m. 1*) *P* 5 uera *S* 7 nostris non tantum *S*
 9 desideremus *PR*¹ 11 post requiescat *add.* in nobis *b* 12 feceremus *P* 13 prestat *ES* extitisse *bd* 14 quieuisse *bd* 15 hoc *b*
 19 ac] et *b* adfatu] affatu *EPSRb* effatu *d* 20 cogitatum *E*¹
 22 nonnisi *m. 1* post se ipso *posit. m. 2 exp. et post beatus pos. E* in
 se ipso *E* 24 distinguitur. Quando *sq. (sic)* *b* 27 quietis *E*¹
 28 finem *R*¹

perfectis autem operibus eius mane habet et uesperam non habet, perfecta quippe creatura habet quoddam initium suae conuersionis ad quietem creatoris sui, sed illa non habet finem quasi terminum perfectionis suae, sicut ea, quae facta
 5 sunt. ac per hoc requies dei non ipsi deo, sed rerum ab eo conditarum perfectioni inchoatur, ut in illo incipiat requiescere, quod ab illo perficitur, et in eo habere mane — in suo enim genere tamquam uespera terminatum est — sed in deo uesperam habere iam non potest, quia non erit aliquid
 10 illa perfectione perfectius.

In illis enim diebus, quibus omnia creabantur, uesperam terminum conditae creaturae, mane autem initium condendae alterius accipiebamus. ac per hoc quinti diei uespera terminus est conditae quinto die creaturae, mane autem, quod post
 15 ipsam uesperam factum est, initium est condendae sexto die creaturae, qua condita tamquam eius terminus facta est uespera. et quia nihil aliud condendum restiterat ita post illam uesperam mane factum est, ut non esset initium condendae alterius creaturae, sed initium quietis uniuersae crea-
 20 turae in requie creatoris. neque enim caelum et terra et omnia, quae in eis sunt, uniuersa scilicet spiritalis corporalisque creatura in se ipsa manet, sed utique in illo, de quo dictum est: in illo enim uiuimus et mouemur et sumus, quia, etsi unaquaeque pars potest esse in toto, cuius pars
 25 est, ipsum tamen totum non est nisi in illo, a quo conditum est. et ideo non absurde intellegitur sexto die completo post eius uesperam factum mane, non quo significaretur initium condendae alterius creaturae, sicut in ceteris, sed quo signi-

23 Act. 17, 28

1 et] haec *E*¹ uespera *S* 6 perfectione *b* ut (*ex* & *m.* 1) *S*
 iniquipiat *E*¹ 7 in *pr. s. l. m.* 1 *R* 9 uespera *S* 10 perfectius (*i s. l.*
m. 1) *R* 11 enim] ergo *b* uespera *S* 12 creaturae conditae *S*
 condende *S* 15 condende *S* diei *SR* 18 condende *S* 19 crea-
 turaturae *P*¹ 21 que *R* 23 prius et *om. b* 24 et quia *P* unaque-
 que *R* 25 conditū (*al totū ē*) *b* 26 est *om. b* 27 esse mane *b*
 non ante initium *leg. in b* 28 condende *S*

ficaretur initium manendi et quiescendi totius, quod conditum est, in illius quiete, qui condidit. quae quies deo nec initium habet nec terminum; creaturae autem habet initium, sed non habet terminum. et ideo septimus dies eidem creaturae coepit a mane, sed nullo uespere terminatur. 5

Nam si in ceteris diebus uespera et mane talium temporum uices significant, qualia nunc per haec cotidiana spatia peraguntur, non uideo, quid prohibuerit et septimum diem uespera noctemque eiusdem mane concludere, ut similiter diceretur: et facta est uespera. et factum est mane dies 10 septimus, quandoquidem et ipse unus est dierum, qui omnes septem sunt, quorum repetitione menses et anni et saecula peraguntur, ut mane, quod poneretur post uesperam septimi, hoc esset initium octauae diei, de quo iam deinceps silendum fuit, quia idem primus est, ad quem reditur, a quo rursus 15 hebdomadis series ordiatur. unde probabilius est istos quidem septem dies illorum nominibus et numero alios atque alios sibimet succedentes currendo temporalia peragere spatia, illos autem primos sex dies inexperta nobis atque inusitata specie in ipsis rerum conditionibus explicatos, in quibus et uespera 20 et mane sicut ipsa lux et tenebrae, id est dies et nox, non eam uicissitudinem praebuerunt, quam praebent isti per solis circuitus: quod certe de illis tribus fateri cogimur, qui ante condita luminaria commemorati atque numerati sunt.

Ac per hoc qualiscumque in eis uespera et mane fuerit. 25 nullo modo tamen opinandum est eo mane, quod post sexti diei uesperam factum est, initium accepisse requiem dei — ne temporale aliquod bonum illi aeternitati et incommutabili-

2 deo *E¹R¹* dei *b* 3 nec (*c s. l. m. 1*) *P* autem *om. S* 4 eidem (*ei m. 2 in ras.*) *R* 7 significant (*n fin. s. l. m. 1*) *E* cottidiana *ES* 9 eiusdem] eius *S* 10 factum] factus *E¹* factum est *om. S* mane *om. E¹* 11 cum quandoquidem *cap. XVI E* 12 repetitionem (*m exp. m. 1*) *S* 13 ut] et *E¹* uespera *E¹* 14 esset *E¹* "silendum "deinceps *E* 15 redditur *E* 16 ebdomadis *EPRS* ordinatur *S* 20 conditionibus *E¹* 22 ea uicissitudine *E¹* 23 circuitus *b* 26 tamen modo *b* 28 aliquid *S*

tati accidisse uanitate temeraria suspicemur — sed illam
quidem requiem dei, qua in se ipso requiescit eoque bono
beatus est quod ipse sibi est, nec initium eidem ipsi habere
nec terminum, consummatae autem creaturae habere initium
5 eandem requiem dei, quoniam rei cuiusque perfectio non tam
in uniuerso, cuius pars est, quam in eo, a quo est, in quo
et ipsum uniuersum est, pro sui generis modulo stabilitur,
ut quiescat, id est, ut sui momenti ordinem teneat. ac per
hoc ipsa uniuersitas creaturae, quae sex diebus consummata
10 est, aliud habet in sua natura, aliud in ordine, quo in deo
est, non sicut deus, sed tamen ita, ut ei quies propriae stabi-
lilitatis non sit, nisi in illius quiete, qui nihil praeter se ad-
petit, quo adepto requiescat. et ideo, dum ipse manet in se,
quidquid ex illo est retorquet ad se, ut omnis creatura in se
15 habeat naturae suae terminum, quo non sit, quod ipse est,
in illo autem quietis locum, quo seruet, quod ipsa est. scio,
quod non proprie dixerim locum; nam proprie dicitur in
spatiis, quae corporibus occupantur. sed quia et ipsa corpora
non manent in loco, nisi quo sui ponderis tamquam adpetitu
20 perueniunt, ut eo conperto requiescant. ideo non incongruenter
a corporalibus ad spiritalia uerbum transfertur, ut dicatur
locus, cum res ipsa plurimum distet.

Initium ergo creaturae in quiete creatoris illo mane signi-
ficatum arbitror, quod factum est post uesperam sexti diei:
25 non enim posset in eo nisi perfecta requiescere proinde
sexto die consummatis omnibus factaque uespera factum est
et mane, quo inciperet consummata creatura in illo. a quo

1 taemeraria *P*   suscipimur *P*   2 qua om. *E*¹   3 ipsi] ipse *S*
5 eandem] tandē *b*   tam] tamen *S*   6 prim. in om. *S*   7 modulo in *E*
8 momenti om. *S*¹   11 propria *PS*   in stabilitatis *E*   12 in om. *E*¹
quiete (a *er.*) *E*   adpetit *E*¹   13 re quiescat *S*   14 quicquid *E*²*RS*
re•torquet (c *er.*) *S*   17 propriae (bis) *R*   in om. *S*   19 tamquam
om. *b*   adpetitu *E*¹   22 distet (*pr. t s. l. m. 2*) *E*   23 cap. XVII *E*
in—creatoris om. *P*¹*R*¹   creaturis *R*²   24 sextę *b*   25 eo] illo *Rbd*
26 factaque uespera *bis pos. sed m. 1 semel del. S*   27 et om. *S*
consummata *E*¹

facta est requiescere. quo initio eum in se ipso requiescentem
ubi et ipsa requiescere posset inuenit, tanto stabilius atque
firmius, quanto ipsa illius, non ille huius eguit ad quietem
suam. sed quoniam quidquid erit uniuersa creatura quibus-
libet mutationibus suis non utique nihil erit, ideo creatura 5
uniuersa in creatore suo semper manebit; ac per hoc post
illud mane nulla deinde uespera fuit.

Hoc diximus, cur septimus dies, in quo requieuit deus ab
omnibus operibus suis, mane habuerit post uesperam sexti,
uesperam uero non habuerit.

19. Est aliud, quod de hac re magis proprie meliusque
possit, quantum existimo, intellegi, sed aliquanto difficilius
explicari, ut non creaturae, sed etiam sibi requies dei septimo
die mane habuerit sine uespera, id est initium sine termino.
si enim ita diceretur: requieuit deus in die septimo, nec 15
adderetur: ab omnibus operibus suis, quae fecit, frustra huius
quietis initium quaereremus. non enim incipit deus requiescere,
cuius requies sine initio, sine termino sempiterna est. sed
quoniam ab omnibus operibus suis, quae fecit, eis non egendo
requieuit, intellegitur requies quidem dei nec coepta nec 20
terminata; requies autem eius ab omnibus operibus suis,
quae fecit, ex eo coepta est, ex quo illa perfecit. neque enim
operibus suis non egendo requieuisset, priusquam essent,
quibus nec perfectis eguisset; et quia eis omnino numquam
eguit nec ista beatitudo, qua non eis eget, tamquam pro- 25
ficiendo perficietur, ideo septimo diei nulla uespera accessit.

20. Sed plane quaeri potest dignaque consideratione mouet,

1 eum] deum *bd* in] etiam in *b* 2 requiesceret *b* possit *S*
om. b in stabilis *E* 3 ille] ipse *S* 4 quicquid *E*²*SR* 6 semper
om. S permanebit *S* 7 deinceps *b* 8 post diximus *inculcat* ut
intelligatur *b* 9 sexti diei *S* 11 propriae *SR* meliusque] atque
melius *bd* 13 septimi *b* 14 diei *b* diei (i *fn. exp. m.* 1) *P* die* (i *er.*) *R*
17 inquit *E*¹ 19 quoniam (niam *s. l. m.* 2) *R* 20 cepta *S* 21 ter-
minata (ta *s. l. m.* 1) *S* 22 cepta *S* 23 non] nec *S* 25 eguit]
egenit (*alt. e s. l. m.* 1) *E* egebit *P*¹*S* beatitudo ista *S*, quia *R*
27 cap. XVIII *E* queri *R*

quomodo intellegatur in se ipso deus requieuisse ab omnibus operibus suis, quae fecit, cum scriptum sit: et requieuit deus in die septimo. non enim dictum est: in se ipso, sed: in die septimo. quid est ergo dies septimus? utrum
 5 creatura est aliqua, an temporis tantummodo spatium? sed etiam temporis spatium creaturae temporali concreatum est, ac per hoc et ipsum sine dubio creatura est. neque enim ulla tempora uel sunt uel esse potuerunt uel poterunt, quorum deus non sit creator. ac per hoc et istum septimum diem,
 10 si tempus est, quis creauit, nisi omnium temporum creator? sed illi sex dies cum quibus uel in quibus creaturis creati sint, superior scripturae sanctae sermo indicat. quocirca in his diebus septem, quorum species nota nobis est, qui re quidem ipsa praetereunt, sed aliis succedentibus nomina sua
 15 quodammodo tradunt, ut illi sex dies nominentur, nouimus eorum primi quando creati sint; septimum autem diem, qui nomine sabbati nuncupatur, quando deus creauerit, non uide-
 mus. in ipso quippe die non fecit aliquid, immo ab eis, quae sex diebus fecerat, in eodem septimo requieuit. quomodo ergo
 20 requieuit in die, quem non creauit? aut quomodo eum post sex dies continuo creauit, cum sexto die consummauerit omnia, quae creauit, nec aliquid septimo die creauerit, sed in eo potius ab omnibus, quae creauerat, requieuerit? an unum tantummodo diem creauit deus, ut eius repetitione multi,
 25 qui dicuntur dies, praeterirent atque transcurrerent, nec opus erat, ut septimum diem crearet, quia illius, quem creauerat, septima repetitio hunc utique faciebat? lucem quippe, de qua scriptum est: et dixit deus: fiat lux. et facta est lux, discreuit a tenebris eamque uocauit diem et tenebras uocauit

2 Gen. 2, 2   28 Gen. 1, 3

5 tantummodo *R*   6 est *om. b*   7 ac] hac *P*   9 istum] ipsum *b*
 12 sunt *R*   13 qui] qua *S*   rem *E*¹   14 ipsam *E*¹   16 sunt *PRsbd*
 20 diem *E*   quam *b*   eum *om. b*   21 consummauerit *R*   22 crea-
 uit *E*¹   23 cap. XX *E*   24 tantummodo] tantum *b*   diem *om. S*
 ut] et *b*   25 praeteri*rent *R*   27 répetitione *S*   28 prius et *om. S*

noctem. tunc itaque deus diem fecit, cuius repetitionem scriptura appellat secundum diem, deinde tertium et usque ad sextum. quo consummauit deus opera sua: atque inde illius diei primitus creati septima repetitio septimi diei nomen accepit, in quo requieuit deus. ac per hoc nulla creatura est 5 septimus dies, nisi eadem ipsa septies rediens, quae condita est, quando uocauit deus lucem diem et tenebras noctem.

21. Rursus ergo ad eam quaestionem relabimur, de qua in primo libro exisse uidebamus, ut item quaeramus, quomodo circuire potuerit lux ad exhibendam diurnam nocturnamque 10 uicissitudinem, non solum antequam caeli luminaria, sed antequam ipsum caelum, quod firmamentum appellatum est, factum esset, antequam denique ulla species terrae uel maris, quae circuitum lucis admitteret sequente nocte, unde illa transisset. cuius quaestionis difficultate compulsi ausi sumus disceptationem nostram quasi ad hanc terminare sententiam, ut diceremus illam lucem, quae primitus facta est, conformationem esse creaturae spiritalis, noctem uero adhuc formandam in reliquis operibus rerum materiem, quae fuerat instituta, cum in principio fecit deus caelum et terram, antequam uerbo 20 faceret diem. sed nunc diei septimi consideratione commoniti facilius est, ut nos ignorare fateamur, quod remotum est a sensibus nostris, quonam modo lux illa, quae dies appellata est, uel circuitu suo uel contractione et emissionem, si corporalis est, uices diurnas nocturnasque peregerit uel, si spiritalis 25 est, condendis creaturis omnibus praesentata sit suae ipsa praesentia diem, noctem uero absentia, uesperam initio absentiae, mane initio praesentiae fecerit, quam ut in re aperta

1 repetitione *E²S*   3 indie *E¹R²*   4 primitus (mi s. l. m. 1) *E*
 6 septiens *E¹P*   7 post tenebras *add.* uocauit *PRbd*   8 relabimur (m
sup. er. t a m. 1) *R*   9 exiisse *bd*   10 circuire *E¹Sb*   poterit *S¹*
 exhibendam *S*, (h s. l. m. 1) *R*   diurnam *b*   14 circuitum *b*   am-
 mitteret *PR om. E¹*   15 questionis *S*   difficultatem *E¹*   ausi *om. E¹*
 18 adhuc *R¹*   formandam *R¹*   21 post diem *add.* in quo requieuit *b*
 communiti *E¹*   24 circuitu *b*   emissionem *R*   25 spirituales *P*
 26 ipsa *om. b*   27 in initio *S*

contra diuinae scripturae uerba conemur dicendo aliud esse diem septimum quam illius diei, quem fecit deus, septimam repetitionem. alioquin aut non creauit deus diem septimum aut aliquid creauit post illos sex dies, id et ipsum diem
 5 septimum; falsumque erit, quod scriptum est, in sexto die consummasse omnia opera sua et in septimo requieuisse ab omnibus operibus suis. quod utique quoniam falsum esse non potest, restat, ut praesentia lucis illius, quem diem deus fecit, per omnia eius opera repetita sit, quotiens dies nominatus
 10 est, et in ipso septimo, in quo requieuit ab operibus suis.

22. Sed quoniam lux corporalis. antequam fieret caelum, quod firmamentum uocatur, in quo etiam luminaria facta sunt, quo circuitu uel quo processu et recessu uices diei et noctis exhibere potuerit, non inuenimus, istam quaestionem
 15 relinquere non debemus sine aliqua nostrae prolatione sententiae, ut, si lux illa, quae primitus creata est non corporalis sed spiritalis est, sicut post tenebras facta est, ubi intellegitur a sua quadam informitate ad creatorem conuersa atque formata, ita et post uesperam fiat mane, cum post
 20 cognitionem suae propriae naturae, qua non est quod deus, refert se ad laudandam lucem, quod ipse deus est, cuius contemplatione formatur. et quia ceterae creaturae, quae infra ipsam fiunt, sine cognitione eius non fiunt, propterea nimirum idem dies ubique repetitur, ut eius repetitione fiant tot dies,
 25 quotiens distinguuntur rerum genera creatarum, perfectione senarii numeri terminanda: ut uespera primi diei sit etiam sui cognitio non se esse, quod deus est, mane autem post

1 scripturae diuinae *S* 2 quem] quam *Sb* 3 septimum diem *Rbd*
 diem *om. S* 6 septimo die *b* 7 quod — *uers. 7 suis om. b* 9 opera
 eius *Sbd* quoties *bd* 10 ipso *om. SRbd* 11 *cap. XXI E* 13 pro-
 cessu (o ex ae m. 1) *R* 14 noctes *P¹* exhibere *R¹* potuerint *P*,
 (n exp. m. 1 et 2) *E* (n s. l. add. m. 1) *R* 15 prolatione (s. l. m. 2
 a l ba) *E* 16 illa] ista *b* 18 ad *om. E¹* creatore *E¹* 19 et (s. l.
 m. 2 a l ei) *E* uespera *E¹* 23 cognitionem *E* 25 distinguuntur *PR Sbd*
 creatura *E¹* creaturarum *E²S¹* 27 cognitione *b*

hanc uesperam, quo concluditur dies unus et inchoatur secundus, conuersio sit eius, qua id, quod creata est, ad laudem referat creatoris et percipiat de uerbo dei cognitionem creaturae, quae post ipsam fit, hoc est firmamenti: quod in eius cognitione fit prius, cum dicitur: et sic est factum, 5 deinde in natura ipsius firmamenti, quod conditur, cum additur etiam postea iam dicto „et sic est factum“: et fecit deus firmamentum. deinde fit uespera illius lucis, cum ipsum firmamentum non in uerbo dei sicut ante, sed in ipsa eius natura cognoscit: quae cognitio quoniam minor est, recte 10 nomine uesperae significatur. postquam fit mane, quo concluditur secundus dies et incipit tertius: in quo mane itidem conuersio est lucis huius, id est diei huius ad laudandum deum, quod operatus sit firmamentum, et percipiendam de uerbo eius cognitionem creaturae, quae condenda est post 15 firmamentum. ac per hoc, cum dicit deus: congregetur aqua, quae est sub caelo, in collectionem unam et adpareat arida, cognoscit hoc illa lux in uerbo dei, quo id dicitur, et ideo sequitur: et sic est factum, hoc est in eius cognitione ex uerbo dei; deinde cum additur: et congregata 20 est aqua et cetera, cum iam dictum esset: et sic est factum, ipsa creatura in suo genere fit: quae item, cum in suo genere facta cognoscitur ab ea luce, quae iam in uerbo dei faciendam cognouerat, fit tertio uespera, et inde hoc modo cetera usque ad mane post uesperam sexti diei. 25

23. Multum quippe interest inter cognitionem rei cuiusque in uerbo dei et cognitionem eius in natura eius, ut illud merito ad diem pertineat, hoc ad uesperam, in conparatione

16 Gen. 1, 9

1 uesperam hanc *b* quod (d *exp. m.* 1) *S* unos *P* 2 qua] quia *E*¹*S*
 4 firmamentum *P*¹ 6 firmamentum *b* 7 etiam *om.* *b* 10 rectae *PS*
 11 uesperae (uespere *R*) nomine *PRSbd* concludit *E*¹ 12 inquit *E*¹
 itidem mane *bd* manet *S* 13 *pr. est* (*m.* 1 *exp.*) *S* 16 cum] quod *R*
 17 et] ut *R*¹ 21 etc. *bd* factum est *bd* 22 in suo genere ipsa
 creatura *PRbd* 23 facienda *S* fatianda *R* 27 in natura (in *m.* 2 *ex*
 et) *E* illut *P* 28 uespera *P* conparatione* (*m. en.*) *R*

enim lucis illius, quae in uerbo dei conspicitur, omnis cognitio, qua creaturam quamlibet in se ipsa nouimus, non inmerito nox dici potest: quae rursum tantum differt ab errore uel ignorantia eorum, qui nec ipsam creaturam sciunt, ut in eius
 5 conparatione non incongrue dicatur dies. sicut ipsa uita fidelium, quae in hac carne atque in hoc saeculo ducitur, in conparatione uitae infidelis atque inipiae non inrationabiliter lux et dies appellatur dicente apostolo: fuistis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino, et illud:
 10 abiciamus ergo opera tenebrarum et induamur arma lucis, sic ut in die honeste ambulemus: qui tamen dies nisi rursus in conparatione illius diei, quo aequales angelis facti uidebimus deum, sicuti est, ipse quoque nox esset, non hic prophetiae lucerna indigeremus. unde apostolus Petrus
 15 dicit: habemus certiore prophetico sermonem, cui bene facitis intendentes sicut lucernae lucenti in obscuro loco, donec dies luceat, et lucifer oriatur in cordibus uestris.

24. Quapropter, cum sancti angeli, quibus post resurrectionem
 20 coequabimur, si uiam — quod nobis Christus factus est — usque in finem tenuerimus, semper uideant faciem dei uerboque eius unigenito filio, sicut patri aequalis est, perfruantur, in quibus prima omnium creata est sapientia, procul dubio uniuersam creaturam, in qua ipsi sunt principaliter conditi, in
 25 ipso uerbo dei prius nouerunt, in quo sunt omnium, etiam

8 Ephes 5, 8   10 Rom. 13, 12. 13   15 II Petr. 1, 19   19 cf. Matth. 22, 30

1 q; *R*¹   2 creatura *S*   3 rursus *PRSbd*   tantum *om. E*¹
 4 creaturam ipsam *b*   7 conparatione *E*¹   impie *S*   inrationabiliter *E*¹   8 enim *om. E*¹   10 ergo *om. E*¹*PRSbd*   induamur]
 induamus nos *PRSbd*   12 conparationem *E*   coaequales *S*   13 uideuimus *E*¹   ipse *S*   nox *s. l. m. 1 R*   14 lucernam *S*   cum unde
inc. cap. XXII E   15 habeamus *S*¹   prophetiam *R*¹   16 lucenti
om. EPR   20 coequabimur *S*   quo equabimur *R*   quod] quam *E*
 nobis] nouimus *E*¹   21 semper ut (ut *exp. m. 2) E*   22 eius *om. E*¹
 24 principaletter *P*

quae temporaliter facta sunt, aeternae rationes, tamquam in eo, per quod facta sunt omnia, ac deinde in ipsa creatura, quam sic nouerunt, tamquam infra despicientes eamque referentes ad illius laudem, in cuius incommutabili ueritate rationes, secundum quas facta est, principaliter uident. ibi 5 ergo tamquam per diem, unde et concordissima unitas eorum eiusdem ueritatis participatione dies est primitus creatus, hic autem tamquam per uesperam; sed continuo fit mane — quod in omnibus sex diebus animaduerti potest — quia non remanet angelica scientia in eo, quod creatum est, quin hoc 10 continuo referat ad eius laudem atque caritatem, in quo id non factum esse, sed faciendum fuisse cognoscitur: in qua ueritate stando dies est. nam si uel ad se ipsam natura angelica conuerteretur seque amplius delectaretur quam illo, cuius participatione beata est, intumescens superbia caderet, sicut 15 diabolus: de quo suo loco loquendum est. cum de serpente hominis seductore sermo debitus flagitabitur.

25. Quia ergo angeli creaturam in ea ipsa creatura sic sciunt, ut ei scientiae electione ac dilectione praeponant, quod eam sciunt in ueritate, per quam facta sunt omnia, participes 20 eius effecti, ideo per omnes sex dies non nominatur nox, sed post uesperam et mane dies unus, item post uesperam et mane dies secundus, deinde post uesperam et mane dies tertius ac sic usque in mane sexti diei, unde incipit septimus quietis dei, quamuis cum suis noctibus dies tamen non 25 noctes narrantur. tunc enim nox ad diem pertinet, non dies ad noctem, cum sublimes et sancti angeli id, quod creaturam in ipsa creatura nouerunt, referunt ad illius honorem et amorem, in quo aeternas rationes, quibus creata est, contemplantur eaque concordissima contemplatione sunt unus dies, 30

1 factae PR² 2 factę b omnia om. b 3 dispicientes S refe-
rentes om. E¹ 4 incommutabili (in s. l. m. 1) S 6 eorum unitas S
10 scientia (s. l. m. 2 a¹ sententia) E quin] quia non S 13 natu-
ram E angelicam E 14 se*quae (d er.) E illo (o in ras. m 2) R
18 ipsa sic creatura (ura in ras.) S sic om. S 19 eiş (s exp. m. 1) E
ei* R 22 pr. post om. E¹ 23 uespera P 24 inquit E¹ 30 eaque E¹R

quem fecit dominus, cui coniungetur et ecclesia ex hac peregrinatione liberata, ut et nos exultemus et iucundemur in ea.

26. Huius ergo diei, cuius et uespera et mane secundum supra dictam rationem accipi potest, sexta repetitione consummata est
 5 uersa creatura factumque est mane, quo finiretur sextus dies, et unde inciperet septimus uesperam non habiturus, quia dei requies non est creatura: quae cum per dies ceteros conderetur, aliter in se ipsa facta cognoscebatur, quam in illo, in cuius ueritate
 10 facienda uidebatur, cuius cognitionis quasi decolor species uesperam faciebat. non itaque iam forma ipsius operis dies et terminus uespera et alterius operis initium mane in hac rerum conditarum narratione debet intellegi, ne cogamur contra scripturam dicere praeter sex dies conditam diei septimi creaturam, aut ipsum diem septimum nullam esse creaturam; sed
 15 dies ille, quem fecit deus, per opera eius ipse repetitur non circuitu corporali, sed cognitione spiritali, cum illa beata societas angelorum et primitus contemplatur in uerbo dei, quo dicit deus: fiat, atque ideo prius in eius cognitione fit, cum dicitur: et sic est factum, et postea rem ipsam factam
 20 in ea ipsa cognoscit — quod significatur facta uespera — et eam deinde cognitionem rei factae ad illius ueritatis laudem refert, ubi rationem uiderat faciendae, quod significatur facto mane. ac sic per omnes illos dies unus est dies non istorum dierum consuetudine intellegendus, quos uidemus solis circuitu
 25 determinari atque numerari; sed alio quodam modo, a quo et illi tres dies, qui ante conditionem istorum luminarium commemorati sunt, alieni esse non possunt. is enim modus non usque ad diem quartum, ut inde iam istos usitatos cogitaremus,

2 cf. Ps. 117, 24

1 coniungitur <i>S</i>	et om. <i>PRbd</i>	ex] de <i>bd</i>	2 exultemus <i>Pbd</i>
iocundemur <i>SRbd</i>	ea] eo <i>PRSbd</i>	6 inciperet <i>E</i> ¹	8 in <i>post</i> illo
om. <i>E</i>	cuius om. <i>E</i> ¹	9 cognitionis (i <i>fn. s. l. m. 1 supra e</i>) <i>P</i>	
10 cum non <i>inc. cap. XXIII E</i>	11 initium <i>R</i>	16 beata illa <i>bd</i>	
18 quod <i>EPb</i>	dixit <i>b</i>	23 unus est dies <i>duplic. pos. prius del. P</i>	
24 consuetudine <i>P</i>	28 usque <i>E</i>	*iam (s <i>er.</i>) <i>E</i>	

sed usque ad sextum septimumque perductus est, ut longe aliter accipiendus sit dies et nox, inter quae duo diuisit deus, et aliter iste dies et nox, inter quae dixit, ut diuidant luminaria, quae creauit, cum ait: et diuidant inter diem et noctem. tunc enim diem hunc condidit, cum condidit solem, 5 cuius praesentia eundem exhibet diem; ille autem dies primitus conditus iam triduum peregerat, cum haec luminaria illius diei quarta repetitione creata sunt.

27. Quapropter, quoniam illum diem uel illos dies, qui eius repetitione numerati sunt, in hac nostra mortalitate 10 terrena experiri ac sentire non possumus et, si quid ad eos intellegendos conari possumus, non debemus temerariam praecipitare sententiam, tamquam de his aliud sentiri congruentius probabiliusque non possit, istos septem dies, qui pro illis agunt hebdomada, cuius cursu et recurso tempora rapiuntur, 15 in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum uicem quandam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum inpaes minime dubitemus.

28. Nec quisquam arbitretur illud, quod dixi de luce spiritali et condito die in spiritali et angelica creatura et de 20 contemplatione, quam habet in uerbo dei, et de cognitione, qua in se ipsa creatura cognoscitur, eiusque relatione ad laudem incommutabilis ueritatis, ubi prius ratio uidebatur rei faciendae, quae cognita est facta, non iam proprie, sed quasi figurate atque allegorice conuenire ad intellegendum diem et 25

4 Gen. 1, 14

2 diuisit] dimisit *b* 3 dixit] dixit dñs *S* 4 cum ait *om. S* 5 noctem
(c in ras.) *P* hunc diem *PRSbd* 6 exibet *R* 7 cum] tum (t ex
c) *R* 9 quoniam] quod *Rbd* 10 numerata *b* 12 temeraria *E*¹
taemerariam *P* praecipitare (pi s. l. m. 1) *S* 14 probabiliusque (*pr.*
b s. l. m. 1) *R* posset *S* 15 ebdomada *E*¹ ebdomadam *PRS* hebdo-
madam *bd* 16 hortu *R* 17 exhibere *R* 18 illis] eis *b* 20 condito]
de condito *PRSbd* in *om. PRSbd* spiritali (i fin. sup. e a m. 1) *P*
22 reuelatione *E* 24 iam] tam *S* propriae *P*¹*RS* 25 figuratae *E*¹*SR*
allegoricae *ESR*

uesperam et mane, sed aliter quidem, quam in hac consuetudine
cotidianae lucis huius et corporalis, non tamen tamquam hic
proprie, ibi figurate; ubi enim melior et certior lux, ibi uerior
etiam dies. cur ergo non et uerior uespera et uerius mane?
5 nam si in istis diebus habet quandam declinationem suam lux
in occasum, quam uesperae nomine nuncupamus, et ad ortum
iterum reditum, quod mane dicimus, cur et illic uesperam
non dicamus, cum a contemplatione creatoris creatura despicitur,
et mane, cum a cognitione creaturae in laudem creatoris ad-
10 surgitur? neque enim et Christus sic dicitur lux, quomodo
dicitur lapis, sed illud proprie, hoc utique figurate. quisquis
ergo non eam, quam pro nostro modulo uel indagare uel
putare potuimus, sed aliam requirit in illorum dierum enume-
ratione sententiam, quae non in prophetia figurate, sed in hac
15 creaturarum conditione proprie meliusque possit intellegi, quaerat
et diuinitus adiutus inueniat. fieri enim potest, ut etiam ego
aliam his diuinae scripturae uerbis congruentiorem fortassis
inueniam. neque enim hanc ita confirmo, ut aliam, quae prae-
ponenda sit, inueniri non posse contendam, sicut confirmo
20 requiem dei scripturam sanctam non quasi post lassitudinem
uel curae molestiam nobis insinuare uoluisset.

29. Quamobrem potest aliquis fortasse mecum disputando
certare, ut dicat sublimium caelorum angelos non alternatim
contueri primo rationes creaturarum incommutabiliter in uerbi
25 dei incommutabili ueritate ac deinde ipsas creaturas et tertio
earum etiam in se ipsis cognitionem ad laudem referre crea-

10 cf. Ioh. 8, 12   11 cf. Act. 4, 11

1 uespera *S*   2 cottidianae (e *pro* ae *S*) *ES*   3 propriae *R*   figu-
ratae *E¹SR*   4 etiam uerior *b*   6 occasu *E¹*   uespere *ESb*
nomine *om. b*   8 conplatione *P¹*   creata *b*   despicitur *Sd* desipi-
tur *in mg. m.* 2 *R*, *in textu* despicitur   9 assurgit *PRbd*   11 pro-
priae *R*   figuratae *E¹S*   12 ea *PR*   14 figuratae *E¹S*   15 propriae *RS*
posset *S*   quae*rat *S*   16 adiutus *om. E¹*   18 neQuae (ne *s. l. m.*
1 *add. et a exp.*) *S*   ita hanc *bd*   supra aliam *add. m.* 2 uide *R*
ponenda *E¹*   22 dispotando *P*   24 inconmutabiliter *E*   25 crea-
turas et] creatura est *P¹*   26 eorum *E¹S*

toris, sed eorum mentem mirabili facilitate haec omnia simul posse. numquid tamen dicet aut, si quisquam dixerit, audiendus est illam caelestem in angelorum milibus ciuitatem aut non contemplari creatoris aeternitatem aut mutabilitatem ignorare creaturae aut ex eius quoque inferiore quadam cognitione non
 5 laudare creatorem? simul hoc totum possint, simul hoc totum faciant; possunt tamen et faciunt. simul ergo habent et diem et uesperam et mane.

30. Neque enim uerendum est, ne forte qui est idoneus iam illa sentire ideo non putet hoc ibi posse fieri, quia in his
 10 diebus, qui solis huius circuitu peraguntur, fieri non potest. et hoc quidem non potest eisdem partibus terrae; uniuersum autem mundum quis non uideat, si adtendere uelit, et diem, ubi sol est, et noctem, ubi non est, et uesperam, unde discedit, et mane, quo accedit, simul habere? sed nos plane in
 15 terris haec omnia simul habere non possumus; nec ideo tamen istam terrenam conditionem lucisque corporeae temporalem localemque circuitum illi patriae spiritali coaequare debemus, ubi semper est dies in contemplatione incommutabilis ueritatis, semper uespera in cognitione in se ipsa creaturae, semper
 20 mane etiam ex hac cognitione in laudem creatoris, quia non ibi abscessu lucis superioris, sed inferioris cognitionis distinctione fit uespera, nec mane tamquam nocti ignorantiae scientia matutina succedat, sed quod uespertinam etiam cognitionem in gloriam conditoris adtollat. denique et ille
 25 nocte non nominata, uespere, inquit, et mane et meridie enarrabo, adnuntiabo; et exaudies uocem meam, hic

26 Ps. 54, 18

2 dicet] dicit *S* 5 interiore *S* quadam] quam *E*¹ 6 cum priore simul *inc. cap. XXIII* *E* 7 pr. faciunt *S* 10 putet hoc ibi] potest et hoc alibi *S* 12 eisdem (s. s. *l. m.* 1) *R* 13 attendere (re s. *l. m.* 1) *R* 14 discedet *S* 15 quoque *E* accedet *S* 16 hic *b* 17 lucisque *E* et temporalem (et s. *l. m.* 1) *R* (s. *l. m.* 2) *E* 18 coequare *S* 20 creatura *R* 21 laude *PRSbd* 22 sed] seu *b* 23 nocti *E*¹ 24 succedit *S*, (i ex a. *m.* 1) *R* 26 inquit *P* 27 enarrabo (e s. *l. m.* 1) *E* narrabo *S* et narrabo *R* et annuntiabo *SRbd*

fortasse per temporum uices, sed tamen, quantum puto, significans, quid sine temporum uicibus ageretur in patria, cuius peregrinatio suspirabat.

31. Sed numquid, si iam nunc simul ista omnia gerit atque
 5 habet angelica illa societas et unitas diei, quem primitus condidit deus, tunc etiam cum haec conderentur simul haec habuit? nonne per omnes sex dies, cum ea, quae per singulos deo condere placuit, conderentur, primo haec accipiebat in uerbo dei, ut in eius notitia primitus fierent, cum dicebatur:
 10 et sic est factum, deinde, cum facta essent in sua propria natura, qua sunt, deoque placuissent, quia bona sunt, tunc ea itidem cognoscebat alia quadam inferiore cognitione, quae nomine uesperae significata est ac deinde facta uespera fiebat mane, cum de suo opere deus laudaretur et alterius creaturae,
 15 quae deinceps facienda erat, ex dei uerbo notitia, priusquam fieret, acciperetur? non ergo tunc simul omnia, et dies et uespera et mane, sed singillatim per ordinem, quem scriptura commemorat.

32. An etiam tunc simul omnia, quoniam non secundum
 20 temporum moras, sicut fiunt dies isti, cum oritur et occidit sol et in locum suum redit, ut rursus oriatur, sed secundum potentiam spiritalem mentis angelicae cuncta quae uoluerit simul notitia facillima comprehendente? nec ideo tamen sine ordine, quo adparet conexio praecedentium sequentiumque
 25 causarum. neque enim cognitio fieri potest, nisi cognoscenda praecedant: quae item priora sunt in uerbo, per quod facta sunt omnia, quam in his, quae facta sunt, omnibus. mens

2 perageretur *b* 3 cuius] cuiqueius (*e in ras.*) *P* cui eius *SRbd*
 5 illa angelica *S* 7 dies sex *S* 8 conderentur (*alt. n s. l. m. 1*) *P*
 haec/// (*aec in ras.*) *R* hic *b* 11 quae *E* deoque *E* deo quae *P*
 itidem ea *bd* 12 cognoscebat *P* cognoscebant *R* 13 uespere *b*
 ac *om.* *S* 14 deus opere *PRsbd* lauderetur *S*¹ 16 fieri *P*
 omnia simul *S* 17 sed *s. l. m. 1* *R* 19 quoniam] quia *PRsbd*
 20 fient *E*¹ post oritur *add. m. 2 s. l. cotidie* *E* oritur sol *b* 22 cum
 spiritalem *inc. cap. XXV* *E* 23 conpraehendente *EPRS* comprehenden-
 tem *bd* 24 et apparet *b* connexio *bd* consequentiumque *b* 27 his] iis *d*

itaque humana prius haec, quae facta sunt, per sensus corporis experitur eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas peruenire, principaliter atque incommutabiliter manentes in uerbo dei, ac sic inuisibilia eius per ea, quae 5 facta sunt, intellecta conspicere. quod quanta tarditate ac difficultate agat et quanta temporis mora propter corpus corruptibile, quod adgrauat animam, etiam quae feruentissimo studio rapitur, ut instanter ac perseueranter haec agat, quis ignorat? mens uero angelica pura caritate inhaerens uerbo 10 dei, posteaquam illo ordine creata est, ut praecederet cetera, prius ea uidit in uerbo dei facienda, quam facta sunt; ac sic prius in eius fiebant cognitione, cum deus dicebat, ut fierent, quam in sua propria natura: quae itidem facta in eis ipsis etiam cognouit minore utique notitia, quae uespera dicta est. 15 quam notitiam sane praecedebant quae fiebant, quia praecedit cognitionem quicquid cognosci potest; nisi enim prius sit, quod cognoscatur, cognosci non potest. post hoc si eo modo sibi placeret, ut amplius se ipsa quam creatore suo delectaretur, non fieret mane, id est non de sua cognitione in laudem 20 creatoris adsurgeret. cum uero factum est, faciendum erat aliud et cognoscendum deo dicente: fiat, ut prius itidem fieret in cognitione mentis angelicae et posset rursus dici: et sic est factum, ac deinde in natura propria, ubi sequente uespera nosceretur. 25

Ac per hoc etiamsi nulla hic morarum temporalium sint interualla, praecessit tamen ratio condendae creaturae in uerbo dei, cum dixit: fiat lux, et secuta est ipsa lux, qua angelica

6 cf. Rom. 1, 20 8 cf. Sap. 9, 15 10 cf. de ciuit. dei lib VIII 21

3 illorum *S* 6 quanto *E*¹ tardietate *E* 7 agit *b* 8 quod] et *b* agrabat *E*¹ acgrauat *P* grauatur *S* 9 ac] hac *R* hoc *bd* 10 inherens *E* 12 sic *om.* *E*¹ si *SRb* 13 fiebat *P* cognitionē *S*¹ 15 dictū *b* 16 praecedet *S* 17 quicquid *E*²*SR* 18 hec *b* 20 *alt.* non *om.* *Pb* (*s. l. m.* 1) *R* 21 non assurgeret *b* post est *add.* mane *d* 22 ut] et *E*¹ 23 cognitionem *S* 24 factum est *b* subsequente *PSbd* 27 condende *R* 28 sequuta *P* qua] quo *E*¹*PS*

mens formata est atque in sua natura facta est, non autem alibi sequebatur, ut fieret. et ideo non prius dictum est: et sic est factum, et postea dictum est: et fecit deus lucem, sed continuo post uerbum dei facta est lux adhaesitque creanti
 5 luci lux creata, uidens illam et se in illa, id est rationem, qua facta est. uidit etiam se in se, id est distante, quod factum est, ab eo, qui fecit. et ideo cum placuisset deo factum uidenti, quia bonum est, et diuisa esset lux a tenebris et uocata lux dies et tenebrae nox, facta est et uespera, quia
 10 necessaria erat et ista cognitio, qua distingueretur a creatore creatura aliter in se ipsa cognita quam in illo; atque inde mane et aliud praenoscendum, quod fuerat uerbo dei faciendum, prius in cognitione mentis angelicae, deinde in natura ipsius firmamenti. et ideo dixit deus: fiat firmamentum. et sic
 15 est factum, in cognitione spiritalis creaturae hoc priusquam in eo ipso fieret praenoscentis. deinde fecit deus firmamentum, iam utique ipsam firmamenti naturam, cuius minor esset tamquam uespertina cognitio: ac sic usque ad omnium operum finem et usque ad requiem dei, quae non habet
 20 uesperam, quia non est facta sicut creatura, ut posset etiam ipsius geminari cognitio, tamquam prior et maior in uerbo dei sicut in die et posterior ac minor in se ipsa sicut in uespera.

33. Sed si omnia simul mens angelica potest, quae singulatim per ordinem conexarum causarum sermo distinguit,
 25 numquid etiam quae fiebant, uelut ipsum firmamentum, uelut aquarum congregatio speciesque nudata terrarum, uelut fruticum et arborum germinatio, luminarium et siderum conformatio, aquatilia terrestriaque animantia, simul omnia facta sunt, ac

1 alibi autem *S* 2 et ante sic om. *E¹PR**S**b* 3 et] sed *PR* est om. *bd* et om. *R* 4 adhesitque *ESR* creanti (n s. l. m. 1) *R* 5 illa] illam *SP²* 9 tebrae *P¹* 12 et] ad *d* praenoscendum *E¹* praecognoscendum *E²PR**S**bd* fuerit *Pb* 13 cognitionem *S* 15 creaturae spiritalis *PR**S**bd* 16 fieret in eo ipso *d* 20 possit *S* 21 in om. *S* 23 mens simul *Rbd* 25 uelud *fn. S* 26 terrarum nudata *PRbd* fruticum *S* fruticum *R* 27 confirmatio *b* 28 terrestriaque *E¹* ac non] annon *PR**S**bd*

non potius per interualla temporum secundum praefinitos dies?
 an forte non, sicut ea secundum motus eorum naturales nunc
 experimur, ita etiam cum primitus instituta sunt cogitare
 debemus, sed secundum mirabilem atque ineffabilem uirtutem
 sapientiae dei, quae adtingit a fine usque ad finem fortiter et
 disponit omnia suauiter? neque enim et ipsa gradibus adtingit
 aut tamquam gressibus peruenit. quapropter quam facilis ei
 efficacissimus motus est, tam facile deus condidit omnia,
 quoniam per illam sunt condita, ut hoc, quod nunc uidemus
 temporalibus interuallis ea moueri ad peragenda, quae suo
 cuique generi competunt, ex illis rationibus insitis ueniat.
 quas tamquam seminaliter sparsit deus in ictu condendi, cum
 dixit, et facta sunt; mandauit, et creata sunt.

Non itaque tarde institutum est, ut essent tarda, quae
 tarda sunt, nec ea mora sunt condita saecula, qua transcurrunt.
 hos enim numeros tempora peragunt. quos cum crearentur
 non temporaliter acceperunt. alioquin si rerum naturales
 motiones dierumque istorum, quos nouimus, usitata spatia,
 cum haec primitus uerbo dei facta sunt, cogitemus, non uno,
 die opus erat, sed pluribus, ut ea, quae radicibus pullulant
 terramque uestiunt, subter primitus germinarent, deinde certo
 numero dierum pro suo quaeque genere in auras erumperent,
 etiam si hoc usque fieret, quod de creata natura eorum die
 uno, id est tertio factum scriptura narrauit. deinde quot
 diebus opus erat, ut aues uolarent, si a suis primordiis exi-

5 cf. Sap. 8, 1   13 Ps. 32, 9

1 potius] etiam *P¹R¹b*   6 suabiter *E¹P*   enim *om. b*   7 facilis
 ei] facile se *S*   9 illam *E*   uidemus *legitur post moueri b*   11 in-
 sitis rationibus *PRSbd*   insitis (*i fin. m. 1 ex a*) *R*   12 quos *S*
 seminaliter] semina litteris *S*   condendi (*n prius s. l. m. 1*) *E*
 14 cap. XXVI *E*   15 condita sunt *bd*   qua] quae *RP²*   20 que *R*
 22 quaeque] quoque *EPRSb*   auras (*a fin. ex c m. 1*) *R*   23 huc *S*
 fierent *S*   creata (*pr. a s. l. m. 1*) *P*   diei *S*   24 quod *E¹P*
 quot (*t s. l. m. 1*) *R*   25 post uolarent *add. si a suis uolarent in P;*
quae uerba item repetita m. 1 exp. in R   existentes *PR*

stentes ad plumas et pennas per naturae suae numeros per-
 uenerunt? an forte oua tantum creata erant, cum quinto die
 dictum est, quod eiecerint aquae omne uolatile pennatum
 secundum suum genus? aut si propterea recte hoc dici potuit,
 5 quia in illo humore ouorum iam erant omnia, quae per
 numeros certos dierum coalescunt et explicantur quodammodo,
 quia inerant iam ipsae numerosas rationes incorporaliter cor-
 poreis rebus intextae, cur non et ante oua id ipsum recte dici
 potuerit, cum iam eadem rationes in elemento humido fierent,
 10 quibus alites per temporales sui cuiusque generis moras oriri
 et perfici possent? de quo enim creatore scriptura ista narrauit.
 quod sex diebus consummauerit opera sua, de illo alibi non
 utique dissonanter scriptum est, quod creauerit omnia simul.
 ac per hoc et istos dies sex uel septem, uel potius unum
 15 sexies septiesue repetitum, simul fecit, qui fecit omnia simul.
 quid ergo opus erat sex dies tam distincte dispositeque
 narrari? quia scilicet hi, qui non possunt uidere, quod dictum
 est: creauit omnia simul, nisi cum eis sermo tardius
 incedat, ad id, quo eos ducit, peruenire non possunt.

20 34. Quomodo ergo dicimus septies repetitam lucis illius
 praesentiam per angelicam cognitionem a uespere ad mane,
 cum ipsa tria simul, id est et diem et uesperam et mane
 semel ei habere suffecerit, cum simul uniuersam creaturam,
 sicut simul facta est, et in primis atque incommutabilibus

13 cf. Eccli 18, 1 18 Eccli. 18, 1

1 pinnas *E¹P* peruenirent *ex* perueniunt *R¹* 2 oua (*u sup. exp.*
b m. 1 superscr.) *P* 3 eiecerint *S* eiecerint (*i fin. m. 1 ex e*) *R*
 omne omne *P¹* pinnatum *E¹P*, (*i ex e mut. m. 1*) *R* 4 rectae *S*
 hoc recte *R* 5 umore *E¹PR¹* 6 et *om. S* 8 idipsum (*i init. ex &*
m. 1) *R* rectae *R* 9 easdem *E¹P¹S* ea*dem *R* ratione sine ele-
 mento *R¹* aelimento *P* umido *E¹* 10 alites] aliter (*r ex s m. 1*) *R*
 12 ante opera *add. omnia PRbd* 15 repetitum (*re in ras.*) *R* 16 ti-
 stincte *S* distinctae *ER* dispositaeque *E* disposite quae (*pr. s. s. l.*
m. 1) *R* 17 hii *E* hi* *R* ii *d* 19 duc& *S* 20 diximus *b* septies]
 sexies *E²PR**S**bd* 21 a *om. P¹* uesperae (*a exp. m. 1*) *P* uespera *Sbd*
 22 uespera *S* 23 sufficerit *SR¹* 24 adque *E¹*

rationibus, per quas condita est, contemplaretur propter diem et in eius ipsius natura cognosceret propter uesperam et creatorem ex ipsa etiam inferiore cognitione propter mane laudaret? aut quomodo praecedebat mane, ut in uerbo cognosceret, quid esset deo postea faciendum, id ipsum etiam consequenter uespere cognitura, si prius et posterius nihil factum est, quia omnia simul facta sunt? immo uero et prius atque posterius per sex dies quae commemorata sunt facta sunt, et simul omnia facta sunt, quia et haec scriptura, quae per memoratos dies narrat opera dei, et illa, quae simul eum dicit fecisse omnia, uerax est; et utraque una est, quia uno spiritu ueritatis inspirante conscripta est.

Sed in his rebus, in quibus quid prius sit uel posterius, interualla temporum non demonstrant, quamuis utrumque dici possit, id est et simul et prius atque posterius, facilius tamen intellegitur quod dicitur simul quam quod prius atque posterius: uelut cum solem intuemur orientem, certe manifestum est, quod ad eum acies nostra peruenire non posset, nisi transiret totum aeris caelique spatium, quod inter nos et ipsum est. hoc autem cuius longinquitatis sit, quis aestimare sufficiat? nec utique perueniret eadem acies uel radius oculorum nostrorum ad transeundum aerem, qui est super mare, nisi prius transisset eum, qui est super terram, in qualibet mediterranea regione simus, ab eo loco, ubi sumus, usque ad litus maris. deinde, si ad eandem lineam contuitus nostri adhuc post mare terrae adiacent, eum quoque aerem, qui super illas transmarinas terras est, transire acies nostra non potest, nisi prius peracto spatio aeris illius, qui super mare,

6 posterius (us s. l. m. 2) E 7 simul omnia bd 8 que R commemorata sint S 10 in illa E que R dicit] narrat S 12 conscripta E 13 cap. XXVII E uel] si uel S 15 et ante simul om. bd atque] et bd 17 uelud S 19 transierit S caelique (li s. l. add. m. 2) P 20 longinquitatis E¹ longinquitatis (tis in ras. m. 2) P existimare (x in ras.) P, Rb 21 post perueniret add. ad eum E 24 medii terranea S 26 mare S adiacente E 27 terras (in mg. at partes) b

quod primum occurrit, extenditur. faciamus iam post illas transmarinas terras nonnisi oceanum remanere. numquid et aerem, qui super oceanum diffunditur, potest transire acies nostra, nisi prius transierit quidquid aeris citra oceanum supra
 5 terram est? oceani autem magnitudo inconparabilis perhibetur; sed quantacumque sit, prius oportet aerem, qui supra est, transeant radii nostrorum oculorum et postea quidquid ultra est tum demum ad solem perueniant, quem uidemus. num igitur quia totiens hic diximus „prius“ et „postea“, ideo
 10 non simul omnia uno ictu transit noster obtutus? si enim clausis oculis faciem contra uisuri solem ponamus, nonne mox, ut eos aperuerimus, ibi potius aciem nostram nos inuenisse, quam illuc eam perduxisse putabimus, ita ut nec ipsi oculi prius aperti fuisse uideantur quam illa quo intenderat peruenisse? et certe
 15 iste corporeae lucis est radius, emicans ex oculis nostris et tam longe posita tanta celeritate contingens, ut aestimari compararique non possit. nempe hic et illa omnia tam ampla immensaue spatia simul uno ictu transiri manifestum est et, quid prius posteriusque transeatur, nihilo minus certum est.
 20 Merito resurrectionis nostrae celeritatem cum exprimere uellet apostolus, in ictu oculi dixit fieri. neque enim aliquid in rerum corporearum motibus uel ictibus potest celerius inueniri. quodsi oculorum carnalium acies celeritate potest tantum, quid mentis acies uel humanae? quanto magis angelicae? quid iam de ipsius summae dei sapientiae celeritate
 25 dicatur, quae attingit ubique propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrit? in his ergo, quae simul

21 I Cor. 15, 52   27 cf. Sap. 7, 24

1 primum] prius *PRbd*   2 remanere *R*¹   4 quicquid *E*²*SR*   super *b*
 5 terras *SR*² terra *PR*¹   7 oculorum nostrorum *b*   quicquid *SR*
 8 perueniant (n *fin. s. l. m.* 1) *E*   9 num] nunc *E*¹, (*post c quod in ras. pos. est lit. G litter.*) *R*   postea (t *exp. m.* 1) *P*   10 transsit *P*
 11 uisuri] uidendū *b*   13 putauimus *E*¹   14 illo (o *sup. exp. a m.* 1) *S*
 15 intenderant *S*   certae (a *m.* 1 *exp.*) *S*   16 corpora *E*¹   16 celeritate *S*   constringens *b*   existimari *A*¹*b* extimari *P*¹   19 quod *d*
 20 caeleritatem *S*   23 tantum potest *IRSVd*   26 munditiam *d*

facta sunt, nemo uidet, quid prius posteriusue fieri debuerit, nisi in illa sapientia, per quam facta sunt omnia per ordinem simul.

35. Dies ergo ille, quem deus primitus fecit, si spiritalis rationalisque creatura est, id est angelorum supercaelestium atque uirtutum, praesentatus est omnibus operibus dei hoc ordine praesentiae, quo ordine scientiae, qua et in uerbo dei facienda praenosceret et in creatura facta cognosceret non per interuallorum temporalium moras, sed prius et posterius habens in conexione creaturarum, in efficacia uero creatoris omnia simul. sic enim fecit, quae futura essent, ut non temporaliter faceret temporalia, sed ab eo facta currerent tempora. ac per hoc isti dies septem, quos lux corporis caelestis circumeundo explicat atque replicat, secundum quandam umbram significationis admonent nos quaerere illos dies, in quibus lux creata spiritalis omnibus operibus dei per senariam numeri perfectionem praesentari potuerit, atque inde in septimam requiem dei mane habere, uesperam non habere, ut non hoc sit deo requieuisse in die septimo, tamquam ipso die septimo eguerit ad requiem suam, sed quod in conspectu angelorum suorum requieuerit ab omnibus operibus suis, quae fecit, non utique nisi in se ipso, qui factus non est; id est, ut creatura eius angelica, quae cognoscendis omnibus operibus eius in ipso et in illis tamquam dies cum uespera praesentata est, nihil post omnia ualde bona opera eius melius cognosceret quam illum ab omnibus in se ipso requiescere nullo eorum egente, quo sit beator.

1 uidit *R*¹ 2 sint *S* 9 temporum *S* cum sed *inc. cap. XXVIII E*
 10 conexione *Sbd* efficientia *S* efficatia *R* 11 que *R* tempora-
 liter faceret *om. E*¹ 12 current *E* 13 quos (*s. add. s. l. m. 1*) *S*
 15 ammonet *E* ammonent *PR* querere *R* 17 in *om. Sbd* 18 et
 uesperam *Sd* sit hoc *PR Sbd* 26 eorum] erum *P*¹ 27 egentem *PRbd*
Expl. liber. quartus. incipiunt capitula E Explicit liber IIII fol. 101^b P
Explicit lib quartus || Incipit lib V genesis || ad litteram aureli aug fol.
97^b R Explicit geneseos liber quartus (litt. mai. atr.) Incipit liber quintus
(litt. mai. rubr.) pag. 116^b S

LIBER QUINTUS.

1. Hic est liber creaturae caeli et terae, (?) cum factus
 est dies, (?) fecit deus caelum et terram et omne uiride
 agri, antequam esset super terram, et omne fenum
 5 agri, antequam exortum est. non enim pluerat deus
 super terram et homo non erat, qui operaretur terram.
 fons autem ascendebat de terra et inrigabat omnem
 faciem terrae. nunc certe firmior fit illa sententia, qua
 intellegitur unum diem fecisse deum, unde iam illi sex uel
 10 septem dies unius huius repetitione numerari potuerint, quan-
 doquidem apertius sancta scriptura iam dicit, concludens
 quodammodo cuncta, quae ab initio usque ad hunc locum
 dixerat, atque infert: hic est liber creaturae uel facturae
 caeli et terrae, cum factus est dies. neque enim quisque
 15 dicturus est caelum et terram hic ita commemorata, sicut
 dictum erat, antequam conditus insinuaretur dies, in prin-
 cipio fecit deus caelum et terram. illud enim si eo modo
 intellegitur, ut aliquid deus fecerit sine die, priusquam faceret
 diem, qua ratione id possit accipi suo loco dixi, quod dicen-
 20 dum putaui, nulli intercludens melius intellegendi licentiam.
 nunc autem, hic est, inquit, liber creaturae caeli et
 terrae, cum factus est dies, satis, ut opinor, ostendens non
 hic se ita commemorasse caelum et terram, sicut in principio,
 antequam fieret dies, cum tenebrae essent super abyssum,
 25 sed quomodo factum est caelum et terra, cum factus est
 dies, id est iam formatis atque distinctis partibus et generibus

2 Gen. 2, 4—6 • 16 Gen. 1, 1

1 Explicuerunt capitula. inc̄ liber quintus fol. 68 E Incipit
 liber .V. genesis (litt. mai. rubr.) | ad litt. aureli aug (litt. min.
 rubr.) fol. 102^a P fol. 97^b R 2 Hic—creaturae litt. mai. co-
 lor. P 4 foenum Sd faenum P 5 super terram deus PRbd
 6 fin. terra E¹ 7 inrigabat E¹ 8 cap. I E certę R sentia E¹
 9 sex in ras. S 10 potuerunt b 13 hic (n er.) R est s. l.
 m. 1 E 14 quisquam Rd 16 principio (ci s. l. m. 1) P 21 cap.
 II E 25 terram E

rerum, quibus uniuersa creatura disposita atque conposita reddit hanc speciem, quae mundus uocatur.

Illud hic ergo caelum commemoratum est, quod cum creasset deus firmamentum uocauit, cum omnibus, quae in illo sunt, et ea terra, quae cum abyssu imum obtinebat locum, cum omnibus, quae in ea sunt. sequitur enim et adiungit: fecit deus caelum et terram, ut caeli et terrae nomine et praemisso, antequam factum diem commemoraret, et repetito, cum commemorasset, non sinat suspicari ita se nunc caelum et terram nominasse, sicut in principio, antequam esset creatus dies. sic enim uerba contexuit: hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies, fecit deus caelum et terram, ut, si quisquam uelit sic intellegere, quod superius positum est: liber creaturae caeli et terrae, quemadmodum dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, priusquam conderet diem, quia prius et hic commemorata sunt caelum et terra et postea factus est dies, corrigatur consequentibus uerbis, quia et post commemoratum factum diem rursus caeli et terrae nomen adiunctum est.

20

Quamquam et hoc, quod positum est „cum“ et sic adiunctum, factus est dies, cuius contentioso extorqueat alium intellectum esse non posse. si enim ita esset interpositum, ut diceretur: hic est liber creaturae caeli et terrae. factus est dies, fecit deus caelum et terram, quisquam forte arbitraretur librum creaturae caeli et terrae sic appellatum, quomodo appellatum est: in principio fecit deus caelum et terram ante

1 quibus (i s. l. m. 1) R creata E¹ 2 reddit E¹ redderet (alt. re s. l. m. 1) S uocatur mundus S 3 hinc S 5 eā terrā b obtinebat E¹ obtinet E² PRSbd 8 et ante praemisso om. Sb praemissio E repetitio (i er.) R repetit b 14 creaturae creaturae (exp. m. 1) S 15 quemadmodum EPR 17 terram E 18 est om. PRbd subsequentibus PRbd 21 inter est et cum s. l. m. 1 add. dies S et om. E sic] sit b sic ē (ē add. m. 2) E 22 dies om. S cuius (i fn. s. l. m. 1) R extorqueat (e s. l. m. 1) R esse intellectum Sbd 25 arbitretur E¹ S¹ 27 fecit deus om. PRd terra d

conditum diem, ac deinde subiunctum: factus est dies, sicut ibi postea narratum est, quod deus fecerit diem: inde continuo rursum dictum: fecit deus caelum et terram, tamquam sic iam, quemadmodum haec facta sunt post conditum
 5 diem. sed quia ita interpositum est, ut diceretur: cum factus est dies, siue hoc superioribus uerbis conectas, ut sit una sententia: hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies, siue inferioribus, ut item hoc modo sit plena sententia: cum factus est dies, fecit deus
 10 caelum et terram, procul dubio cogit eo modo se intellegi caelum et terram commemorasse, quomodo facta sunt, cum factus est dies. deinde cum dictum esset: fecit deus caelum et terram; additum est: et omne uiride agri, quae certe manifestum est tertio die facta. unde liquidius adparet eundem
 15 illum esse unum diem, quem fecit deus, quo repetito factus est et secundus et tertius et ceteri usque ad septimum diem.

2. Cum autem nomine caeli et terrae usitato more scripturarum nunc uniuersam creaturam uoluerit accipi, quaeri potest, cur addiderit: et omne uiride agri. quod mihi uidetur ideo
 20 posuisse, ut significantius intimaret, quem diem commendauerit, quod ait: cum factus est dies. cito enim quisquam putaret hunc diem lucis corporeae commendatum, quo circum-eunte nobis uicissitudo diurni nocturnique temporis exhibetur. sed cum creaturarum conditarum ordinem recolimus et inueni-
 25 mus omne uiride agri tertio die creatum, antequam sol fieret. qui quarto die factus est. cuius praesentia dies iste cotidianus usitatusque peragitur, quando audimus: cum factus est dies, fecit deus caelum et terram et omne uiride agri,

1 diest-dies (diest *exp. m.* 1) *S*   2 sicut ibi] sicubi *S*   inde (de
s. l. m. 2) *E*   4 quemadmodum *EPR*^r   6 est] set *E*^r   conexa
sunt sit (sit *s. l. m.* 1) *S*   connectas *Rbd*   8 diest dies *S*^r   item]
idem *E*^r itidem *b*   14 liquidius (i *fin. s. l. m.* 1) *S*   limp. dius *b*   18 ac-
cepi *P*   19 quur *R*   20 significatius *E*^r*P*   21 est] esset *E*   *cap. III E*
quisquam enim *E*   22 putaret (t *fin. s. l. m.* 1) *S*   lucis (u ex o) *P*
quod *PR*   circueunte *E*   23 exibetur *R*   26 dies] est dies cuius *S*
cottidianus *ES*   27 audijmus *E*

admonemur de ipso die cogitare, quem siue corporalem in nescio qua luce nobis incognita siue spiritalem in societate unitatis angelicae non tamen talem, qualem hic nouimus, intellectu uestigare conemur.

3. Illud etiam non ab re fuerit intueri, quod, cum posset 5 dicere: hic est liber creaturae caeli et terrae, cum fecit deus caelum et terram, ut in caelo et terra intellegeremus quidquid in eis est, sicut loqui diuina scriptura consuevit, ut nomine caeli et terrae saepissime, interdum addito et maris, uniuersam insinuet creaturam, aliquando adiungens et dicens: 10 et quae sunt in eis, ut, quidquid horum diceret, ibi intellegeremus et diem, siue quem primitus condidit, siue istum, quem praesentia solis facit: non ita dixit, sed interposuit diem dicens: cum factus est dies. nec ita locutus est, ut diceret: hic est liber creaturae diei et caeli et terrae, tamquam 15 hoc ordine, quo facta narrantur, nec ita: hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies et caelum et terra, cum fecit deus caelum et terram et omne uiride agri, nec ita: hic est liber creaturae caeli et terrae, cum fecit deus diem et caelum et terram et omne uiride agri, nec ita: hic est liber 20 creaturae caeli et terrae. fecit deus diem et caelum et terram et omne uiride agri — hos enim magis locutionis modos loquendi consuetudo poscebat —: sed ait: hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies, fecit deus caelum et terram et omne uiride agri, tamquam illud 25 insinuans, cum factus est dies, tunc fecisse deum caelum et terram et omne uiride agri.

11 cf. Ps. 145, 6   23 Gen. 2, 4. 5

1 ammonemur *PR*   in *om. RSbd*   2 societate *SR*   3 hinc
(n *exp. m.* 1) *S*   4 inuestigare *b*, (in *add. m.* 1) *R*   5 possit *S*   7 in
terra *Sb*   quidquid *E¹R¹*   8 consuebit *E¹*   9 celi *S*   sepiissime *SR*
additum *P¹*   maris (a *ex o m.* 1) *R*   10 creatura *E¹*   11 quae] ea
quae *S*   quicquid *E²R²S*   12 primus (s. *l. m.* 2 *add. at* primitus) *E*
13 fecit *Pd* (e *ex a m.* 1) *R*   14 loquutus *PR*   16 narrantur ista.
Nec *sqq. b*   17 terra| terram *E*   cum—terram *om. ES*   19 caeli et
terrae *om. b*   cum *om. S*   20 nec ita—agri *om. PRSbd*   22 loquutionis *PR*   modus *S* modo *P¹*

Porro autem superior narratio factum diem primitus indicat eumque unum diem deputat; post quem secundum adnumerat, quo factum est firmamentum, et tertium, quo species terrae marisque digestae sunt et lignum atque herbam terra produxit. an forte hoc illud est, quod in libro superiore moliebamur ostendere deum simul fecisse omnia, quandoquidem narrationis illa contextio, cum sex dierum ordine creata cuncta et consummata memorasset, nunc ad unum diem omnia rediguntur nomine caeli et terrae adiuncto etiam fruticum genere? nimirum propter quod supra dixi, ut, si fortassis ex hac nostra consuetudine intellegeretur dies, corrigeretur lector, cum recoleret uiride agri ante istum solarem diem deum dixisse, ut terra produceret, ita iam non ex alio sanctae scripturae libro profertur testimonium, quod omnia simul deus creauerit, sed uicina testificatio paginae consequentis ex hac re nos admonet dicens: cum factus est dies, fecit deus caelum et terram et omne uiride agri, ut istum diem et septies intellegas repetitum, ut fierent septem dies et, cum audis tunc facta omnia, cum factus est dies, illam senariam uel septenariam repetitionem sine interuallis morarum spatio-
rumque temporalium factam, si possis, adprehendas, si autem nondum possis, haec relinquo conspicienda ualentibus, tu autem cum scriptura non deserente infirmitatem tuam et materno incessu tecum tardius ambulante proficias, quae sic loquitur, ut altitudine superbos inrideat, profunditate adtentos terreat, ueritate magnos pascat, affabilitate paruulos nutriat.

14 cf. Eccli. 18, 1

2 post secundum *add. m.* 2 s. l. diem *E* 3 factum (*m ex s m.* 1) *E*
5 cap. IIII *E* 6 simul deum *PRsbd* 7 contextio *E*¹ cuncta cre-
ata *Sb* 8 nunc autem *b* 10 dixit *E* diximus *b* 13 dixisse (*pr. s*
m. 1 s. l.) *R* iam] etiam *P* **iam (& *er.*) *R* scripturae sanctae *PRbd*
15 pagine *S* ex] et ex *b* 16 ammonet *PR* 17 ut] Et *b* istum]
ipsum *S* 18 et *om. b* septies *P*¹ repetum *S*¹ 21 adpraehen-
das *ESR* autem *om. d* 22 nondum] non *PS*¹*R*¹*b* ualentibus (*a*
ex e m. 1) *E* cap. V *E* 23 cum *om. S* 24 materno* *E* 25 inrideat *E*¹
adtentos *E*¹*S*¹*R* 26 cum uoce ueritate *inc. cap. VI E* magnos (*m s.*
l. m. 1) *R* affabilitate* (*m er.*) *E*

4. Quid sibi ergo uult etiam quod sequitur? nam ita sermo
 contextitur: cum factus est dies, fecit deus caelum et
 terram et omne uiride agri, antequam esset super
 terram, et omne fenum agri, antequam exortum est.
 quid est hoc? nonne quaerendum est, ubi ea fecerit, antequam
 essent super terram et antequam exorta sunt? quis enim non
 proclivius crederet tunc ea deum fecisse, cum exorta sunt,
 non antequam exorta sunt, nisi admoneretur hoc diuino elo-
 quio ista deum ante fecisse, quam exorerentur, ut, si ubi facta
 sint inuenire non possit, credat tamen ante facta quam ex-
 orta quisquis huic scripturae pie credit; inpie quippe non
 credit.

Quid ergo dicemus? an, quod nonnulli putauerunt, in ipso
 uerbo dei facta omnia, antequam exorerentur in terra? sed, si
 hoc modo facta sunt, non cum factus est dies, sed antequam
 fieret dies, facta sunt; aperte autem scriptura dicit: cum
 factus est dies, fecit deus caelum et terram et omne
 uiride agri, antequam esset super terram, et omne
 fenum, antequam exoreretur. si ergo cum factus est dies,
 non utique antequam fieret dies, ac per hoc non in uerbo,
 quod patri coaeternum est, antequam dies, antequam omnino
 aliquid fieret, sed cum factus est dies. nam illa, quae in
 uerbo dei ante omnem creaturam sunt, non utique facta sunt;
 haec autem facta sunt, cum factus est dies, sicut scripturae
 uerba declarant, sed tamen antequam essent super terram et
 antequam exorerentur: quod de uiridibus et feno agri dic-
 tum est.

1 Quod *E*¹ uult ergo *SR*¹ ita] ista *P* ita (ta in ras.) *R*
 3 omnem uiridem *E* omnia uiridia *S* essent *E* essent *PRS* 4 foenum *S*
 faenum *P* 5 hoc] ergo *b* querendum *R* fecit *b* 6 essent (n s.
l. m. 1) *E* non om. *b* 7 fecesse *S*¹ 8 nontequam *E*¹ ammono-
 retur *EPR* hoc om. *b* 9 fecisse antequam *bd* exorerentur (n s.
l. m. 1) *E* exorirentur *SR*²*bd* 10 possint *E* 13 dicimus *S* 14 ex-
 orerentur (o. med. ex i) *E* exorirentur *SR*²*bd* 18 essent *E* 19 foenum *S*
 faenum *PR* exoriretur *SR*²*bd* cum om. *S* 20 ac] hac *R*
 24 autem] cum *S* 25 esset *b* et om. *PR**bd* 26 exorirentur *SR*²*bd*
 foeno *S* faeno *PR*

Ubi ergo? an in ipsa terra causaliter et rationabiliter, sicut in seminibus iam sunt omnia, antequam euoluant quodammodo atque explicent incrementa et species suas per numeros temporum? sed ista semina, quae uidemus, iam super terram
 5 sunt, iam exorta sunt. an non erant super terram, sed infra terram, et ideo, antequam exorta sunt, facta sunt, quia tunc exorta sunt, cum semina germinarunt et accessu incrementorum in auras eruperunt, quod per moras temporum nunc fieri uidemus suo cuique generi distributas? num ergo semina tunc
 10 facta sunt, cum factus est dies, et in ipsis erat omne uiride agri et omne fenum nondum ea specie, qua sunt super terram iam exorta, sed ea ui, qua sunt in rationibus seminum? semina ergo primum terra produxit? sed non ita scriptura loquebatur, cum diceret: et produxit terra herbam pa-
 15 buli, uel herbam feni, seminans semen secundam genus et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen suum in se secundum genus super terram. his enim uerbis magis adparet semina esse orta ex herbis et lignis, non autem illa ex seminibus.
 20 sed ex terra, praesertim quia et ipsa uerba dei sic se habent. non enim ait: germinent semina in terra herbam feni et lignum fructuosum, sed ait: germinet terra herbam feni seminans semen, ut semen ex herba, non herbam insinaret ex semine et sic est factum. et produxit terra,
 25 id est: prius sic est factum in cognitione illius diei, et produxit terra iam, ut hoc fieret etiam in ipsa creatura, quae condita est.

14 Gen. 1, 12   22 Gen. 1, 11, 12

1 in s. l. m. 1 *ER*   rationaliter *Rbd*   2 euolbant *E*¹ euolent *b*
 5 erat *E*   7 germinarent *SR*^{1b}   accessum *E*   8 erumperunt *E*
 erumpunt *S*   9 sui *E*¹   tunc *om S*   10 dies s. l. m. 1 *R*   11 foenum *S* faenum *P*   speciae *R*   12 ui] in *b*   quae *S*   13 scriptura *E*
 14 produxi *E*¹   terrā *S*   erbam *S*   pauuli *E*¹   15 faeni *PRS*
 seminantem *bd*   17 se aliq secundum (alio exp. m. 1) *P*   18 cum uoce his
inc. cap. VII E   19 exorta *b*   erbis *S*   illa *om. E*¹   21 foeni *S* faeni *PR*
 22 haerbam *R*   foeni *S* faeni *PR*   23 seminantem *bd*   herba (hs. l. m. 1) *S*

Quomodo ergo, antequam essent super terram et antequam exorerentur? quasi eis aliud fuerit fieri cum caelo et terra, quando factus est dies ille inusitatus atque incognitus nobis, quem primum deus fecit, aliud autem exoriri iam super terram, quod non fit nisi per hos dies, quos circuitus solis 5 facit per temporum moras suo cuique generi adcommoatas? quod si ita est diesque ille societas atque unitas supercaelestium angelorum atque uirtutum est, procul dubio longe aliter nota est angelis creatura dei, aliter nobis; excepto, quod eam in uerbo dei nouerunt, per quod facta sunt omnia, 10 etiam in se ipsa dico longe aliter eis notam esse quam nobis: illis enim primordialiter, ut ita dicam, uel originaliter, sicut eam deus primitus condidit et post eam conditionem a suis operibus requieuit non condendo aliquid amplius, nobis autem secundum rerum antea conditarum administrationem iam per 15 ordines temporum, secundum quam deus iam illis rebus senaria perfectione consummatis usque modo operatur.

Causaliter ergo tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum, id est producendi accepisse uirtutem. in ea quippe iam tamquam in radicibus, ut ita dixerim, temporum facta erant, 20 quae per tempora futura erant; nam utique postea plantauit deus paradysum iuxta orientem et eiecit ibi de terra omne lignum speciosum ad aspectum et bonum ad escam. nec tamen dicendum est eum tunc aliquid addidisse creaturae, quod ante non fecerat, quod uelut illi perfectioni, qua omnia bona 25

21 cf. Gen. 2, 8. 9

1 esset *PRb* 2 exorirentur *E²R²Sbd* aliud eis *PRSbd* fieri
in ras. R om. S 4 iam *om. PRbd* 6 commoatas *E¹* accommodatas *P*
7 cum uoce quod *inc. cap. VIII E* illa *b. ille (sup. e add. m. 1 ius) R*
11 eis nota *S* notam eis *PRbd* 12 enim] enim *in ras. R* etiam *Pb* 14 con-
tendo *b* 15 antea *om. PRb* conditarum *om. P¹* amministratio-
nem *PR* 17 senariam perfectionem *E* per senariam perfectionem *Pbd*
senaria* perfectione* *R* admodo *E* 18 terra *E¹* erbam *S*
22 deus *om. P¹* paradysum *E*; *semper uocali y scriptum, quod hic*
adnotauisse satis habeo 24 aliquid tunc *Sd* 25 uelud *S¹* per-
fectioni (*i fn. ex e m. 1) R*

ualde sexto die consummauit post esset addendum; sed quia
iam omnes naturae fructicum atque lignorum in prima con-
ditione factae fuerant, a qua conditione deus requieuit, mouens
deinde administransque per temporales cursus illa ipsa, quae
5 condidit et a quibus conditis requieuit, non solum tunc
plantaui paradisum, sed etiam nunc omnia, quae nascuntur.
quis enim alius etiam nunc ista creat, nisi qui usque nunc
operatur? sed creat haec modo ex his, quae iam sunt; tunc
autem ab illo, cum omnino nulla essent, creata sunt, cum
10 factus et dies ille, qui etiam ipse omnino non erat, spiritalis
uidelicet atque intellectualis creatura.

5. Factae itaque creaturae motibus coeperunt currere tempora:
unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi possint
inueniri ante tempora tempora. motus enim si nullus esset
15 uel spiritalis uel corporalis creaturae, quo per praesens prae-
teritis futura succederent, nullum esset tempus omnino. moueri
autem creatura non utique posset, si non esset. potius ergo
tempus a creatura quam creatura coepit a tempore, utrumque
autem ex deo; ex ipso enim et per ipsum et in ipso sunt
20 omnia. nec sic accipiatur quod dictum est: tempus a creatura
coepit, quasi tempus creatura non sit, cum sit creaturae motus
ex alio in aliud consequentibus rebus secundum ordinationem
administrantis dei cuncta quae creauit. quapropter cum primam
conditionem creaturarum cogitamus, a quibus operibus suis
25 deus in die septimo requieuit, nec illos dies sicut istos
solares nec ipsam operationem ita cogitare debemus, quemad-
modum nunc aliquid deus operatur in tempore, sed quemad-

12 cf. De ciuitate dei lib. XI 6 19 cf. Rom. 11, 36

4 amministransque *PR* per *om. S* 7 alius] alter *b* "etiam alius *E*
8 iis *d* 10 non *om. b* 12 facta* *R* creatura* *R* 13 cum unde
inc. cap. X E requiruntur—tempora *om. S*¹ 14 pr. tempora *s. l. m. 1 R*
all. tempora in ras. P 16 esset (*t s. l. m. 1*) *P* 18 quam] non *S*
20 a *s. l. m. 1 S* 23 administrantis—quapropter *in mg. m. 1 suppl. S*
amministrantis *PR* * cum uoce quapropter *inc. cap. XI E* 24 crea-
turam *PSb* 26 quemammodum *EP* 27 quemammodum *P*

modum operatus est, unde inciperent tempora, quemadmodum operatus est omnia simul, praestans eis etiam ordinem non interuallis temporum, sed conexione causarum, ut ea, quae simul facta sunt, senario quoque illius diei numero praesentato perficerentur.

Non itaque temporali, sed causali ordine prius facta est informis formabilisque materies, et spiritalis et corporalis, de qua fieret, quod faciendum esset, cum et ipsa, priusquam instituta est, non fuisset; nec instituta est nisi ab illo utique summo deo et uero, ex quo sunt omnia. quae siue caeli et terrae nomine significata sit, quae in principio fecit deus ante unum illum diem, quem condidit, propterea iam sic appellata, quia inde facta sunt caelum et terra, siue nomine terrae inuisibilis et inconpositae atque abyssi tenebrosae, iam in primo libro tractatum est.

In his uero, quae iam ex informitate formata sunt euidentiusque appellantur creata uel facta uel condita, primum factus est dies; oportebat enim, ut primatum creaturae obtineret illa natura, quae creaturam per creatorem, non creatorem per creaturam posset agnoscere. secundo firmamentum, unde corporeus incipit mundus. tertio species maris et terrae, atque in terra potentialiter, ut ita dicam, natura herbarum atque lignorum. sic enim terra ad dei uerbum ea produxit, antequam exorta essent, accipiens omnes numeros eorum, quos per tempora exereret secundum suum genus. deinde, posteaquam haec uelut habitatio rerum condita est, quarto die luminaria et sidera creata sunt, ut prius pars mundi superior rebus, quae intra mundum mouentur, uisibilibus ordinaretur. quinto aquarum natura, quia caelo aeriue coniungitur, produxit ad dei uerbum indigenas suos, omnia

1 iniquperent *E*¹ quemammodum *EP* 3 conexione *bd* 10 quae
om. d 11 sit] est *b* 13 terram *E* 14 iam] ut iam *Rbd* 16 euidentius
 quae (a *er.*) *R* 18 enim] ei *b* 19 optineret *ES* 20 possit *S*
 21 iniquipit *E*¹ tercio *R* 22 naturā *S* 23 erbarum *S* 25 exere-
 ret] exereret (re *exp. m.* 1) *P* exereret *Rd* exereret *b* 26 uelud *S*¹
 29 ordinaretur] ornaretur *E*²*S*, (in *mg.*) *b* qui, a caelo *R*

scilicet natatilia et uolatilia; et haec potentialiter in numeris, qui per congruos temporum motus exererentur. sexto terrestria similiter animalia, tamquam ex ultimo elemento mundi ultima, nihilominus potentialiter, quorum numeros tempus postea
 5 uisibiliter explicaret.

Hunc omnem ordinem creaturae ordinatae dies ille cognouit; et per hanc cognitionem sexies quodammodo praesentatus tamquam sex dies exhibuit, cum sit unus dies ea, quae facta sunt, in creatore primitus et in ipsis consequenter agnoscens
 10 nec in ipsis remanens, sed eorum etiam posteriorem cognitionem ad dei referens dilectionem, uesperam et mane et meridiem in omnibus praebuit, non per moras temporum, sed propter ordinem conditorum. postremo quietis sui creatoris, quia in se requiescit ab omnibus operibus suis, notitiam repraesentans,
 15 in qua non habet uesperam, benedici et sanctificari ob hoc meruit. unde ipsum septenarium numerum sancto spiritui quodammodo dedicatum commendat scriptura et nouit ecclesia.

Hic est ergo liber creaturae caeli et terrae, quia in principio fecit deus caelum et terram secundum materiae quandam,
 20 ut ita dicam, formabilitatem, quae consequenter uerbo eius formanda fuerat, praecedens formationem suam non tempore, sed origine. nam utique cum formaretur, primum factus est dies; cum factus est dies, fecit deus caelum et terram et omne uiride agri, antequam esset super terram, et omne
 25 fenum agri, antequam exoreretur, sicut tractauimus uel si quid liquidius et congruentius uideri et dici potuit aut potuerit.

6. Quod autem sequitur: non enim pluerat deus super

17 cf. Es. 11, 2 sq. 28 Gen. 2, 5

1 natilia ^{tili} P¹ nata*****a R 2 per] sup (su exp. m. 1) S exserentur P
 exercerentur b exsererentur SRd sexto die S 7 sexiens P 8 exi-
 buit RS¹ 10 cognitionem posteriorem PRbd 13 quieti E¹PS quies
 (s in ras.) R conditoris S quia] quae S qua PRbd 16 septarium P¹
 spu R¹ 17 aeclesia E¹ ecclesia R 23 cum—dies om. E¹ 24 essent E
 25 foenum Sd faenum PR exoriretur R²Sbd tractabimus PR¹
 26 uideri ex uiride R 28 cap. XII E

terram, et homo non erat, qui operaretur terram, quo
 pertineat et quid nobis insinuet, indagare difficile est. tam-
 quam ideo, antequam exortum est, fecit deus fenum agri,
 quia nondum pluerat super terram; si enim post pluuiam
 fenum fecisset, pluuiam magis exortum quam factum ab eo ⁵
 uideretur. quid enim? quod post pluuiam exoritur, ab alio fit
 nisi ab eodem deo? cur autem non erat homo, qui operaretur
 terram? nonne iam sexto die fecerat hominem et septimo
 requieverat ab omnibus operibus suis? an hoc recapitulando
 commemorat, quoniam, quando fecit deus omne uiride agri et ¹⁰
 omne fenum, nondum pluerat super terram, et nondum erat
 homo? tertio quippe die fecit ista, hominem autem sexto.
 sed cum fecit deus omne uiride atque omne fenum agri, ante-
 quam exortum est super terram, non solum homo non erat.
 qui operaretur terram, sed nec ipsum fenum erat super ¹⁵
 terram, quod utique ante dicit factum quam exortum. an ideo
 die tertio deus fecit ista, quia nondum erat homo, qui ope-
 rando terram faceret ea? quasi uero tam multa ligna et tam
 multa genera herbarum non sine ulla opera hominum nascuntur
 ex terra. 20

An ob hoc utrumque positum est, et quia nondum pluerat
 super terram et quia nondum erat homo, qui operaretur
 terram? ubi enim opera humana non est, per pluuiam ista
 nascuntur. sunt autem quaedam, quae etiam per pluuiam non
 nascuntur, nisi opera humana accedat. ideo nunc utrumque ²⁵
 adiutorium necessarium est, ut cuncta nascentur; tunc autem
 utrumque defuit. ideo fecit haec deus potentia uerbi sui sine

3 foenum *Sd* faenum *PR* 5 faenum *PR* fecisset] fecisset deus *b*
 9 omnibus *ex* hominibus *P* post suis *add.* quae fecit *b* 11 faenum *PR*
 13 faenum *PR* 15 ipsūq̄ (*corr. m. 1*) *S* foenum *Sd* faenum *PR*
 17 fecit deus *PSbd* operaretur *S* 19 erbarum *S*¹ ullo opere *b*
 nascantur *Rd* 23 terram] in terra *S* ñ ista (ñ *s. l. m. 1*) *S* 24 sunt
 —nascuntur *om. S* autem] etiam *PRbd* quaedam *R* etiam
om. PRbd 25 humana opera *PRsbd* acceda*t (*n er.*) *R* utrum-
 que nunc *S* 26 iutorium *S* cuncta (*alt. c s. l. m. 1*) *R* nascantur
 (an *ex en*) *S* 27 deus haec *bd*

pluuiam et sine opere humano. nam etiam nunc ipse facit, sed iam per pluuiam et per hominum manus, quamuis neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat, deus.

5 Quid est ergo, quod adiungit: fons autem ascendebat de terra et inrigabat omnem faciem terrae? ille quippe fons tanta largitate manans sicut Nilus Aegypto posset uni-
uersae terrae esse pro pluuiam. quid itaque pro magno con-
mendatum est, antequam plueret. fecisse deum illa gignentia,
10 cum tantum posset adiuuare pluuiam, quantum fons inrigans terram? uerum et si aliquid minus, minora illa fortasse, non tamen nulla nascerentur. an hinc etiam more suo scriptura
tamquam infirmis infirmè loquitur et tamen innuit aliquid,
quod intellegat qui ualuerit? nimirum enim sicut isto die
15 paulo superius commemorato significauit unum diem factum a deo et tunc deum fecisse caelum et terram, cum factus est dies, ut, quomodo possemus, cogitaremus simul omnia deum fecisse, quamuis superior sex dierum enumeratio uelut
temporum interualla ostendisse uideretur, ita, cum dixisset
20 cum caelo et terra deum fecisse omne uiride agri, antequam esset super terram, et omne fenum agri, antequam exortum est, addidit: nondum enim pluerat deus super terram, nec erat homo, qui operaretur terram, tamquam diceret: non ea sic fecit deus, quemadmodum facit nunc talia, cum
25 pluit et cum operantur homines. haec enim iam per moras

2 I Cor. 3, 7   5 Gen. 2, 6

1 et s. l. m. 1 R om. Pbd   3 est] sit PRSbd   6 inrigabat E¹
7 manans] manus S man^ans R¹   egypto S   8 pluia R   9 gignentia
(alt. g s. l. m. 1) E   10 tantum] quantum bd   possit S   adiu-
bare E¹   quantum] tantum bd   11 minor E¹   non (n fin. s. l. m.
1) R   12 nascentur E   16 deum (s. l. m. 2 al demum) E   17 quo-
modo (mo s. l. m. 1) S   18 deum s. l. m. 1 S   19 post interualla
semier. sunt haec uerba: uis superior sex dierum R   21 foenum Sd
faenum PR   22 enī s. l. m. 1 R   deus pluerat S   24 quemam-
modum EPR   talia] alia E¹S   cum ex com S   25 cum haec
inc. cap. XIII E

temporum fiunt, quae tunc non erant, cum fecit omnia simul, unde etiam tempora inciperent.

7. Quod ergo sequitur: fons autem ascendebat de terra et inrigabat omnem faciem terrae, hinc iam, quantum arbitror, intimatur, quae fiant secundum interualla temporum ex illa prima conditione creaturarum, ubi facta sunt omnia simul. et recte ab eo coepit elemento, ex quo cuncta genera nascuntur uel animalium uel herbarum atque lignorum, ut agant temporales numeros suos naturis propriis distributos. omnia quippe primordia seminum, siue unde omnis caro siue unde omnia fructecta gignuntur, umida sunt et ex umore con- crescent. insunt autem illis efficacissimi numeri trahentes secum sequaces potentias ex illis perfectis operibus dei, a quibus in die septimo requieuit.

Uerum tamen quis iste sit fons ad inrigandam faciem terrae omnis idoneus, merito quaeritur. si enim fuit et obstrusus est uel siccatus, causa quaerenda est. nunc enim uidemus nullum esse fontem, quo inrigetur omnis facies terrae. fortassis ergo peccatum hominum hanc etiam poenam conmeruit, ut tanta illius fontis repressa largitas facillimam terris auferret fecunditatem, ut incolentium augetetur labor. posset hoc, quamuis nulla id scriptura narrauerit, adfirmare humana suspicio, nisi illud occurreret, quod peccatum hominum, cui poena laboris inposita est, post paradisi delicias extitit; paradisi autem habebat praegrandem fontem suum, de quo post diligentius suo loco loquendum est, ex cuius uno capite

3 Gen. 2, 6

1 fecit] fecit deus *S* 3 ergo] autem *bd* 4 inrigabat *E*¹ 6 prima illa *bd* 7 rectae *R* caepit *S* 8 atque] uel *S* 11 fructecta *ER* fructeta *b* umida *E*¹*PR*¹ umore *E*¹*PR*¹ 12 illi *S* in illis *b* 13 potentius *P* illis ex his *m. 1 E* cum a *inc. cap. XIII E* 16 merito (to *s. l. m. 1*) *E* obstrusus *P* 17 siccatus *E* nunc (c *sup. er. m. superscr. m. 1*) *R* 18 inrigetur *E*¹ 19 conmeruit *E*¹*PR* 22 id *om. S* humana suspicio *om. S*¹ 24 post *s. l. m. 1 S* extitit *bd* 25 habebat (bat *s. l. m. 1*) *S* (b *fin. s. l. m. 1*) *R* suum ex suam *m. 1 E* 26 loco (co *in ras.*) *R*

quattuor magna flumina et nota gentibus manare narrantur. ubi ergo erat iste fons aut ista flumina, quando ille unus maximus ascendebat de terra et inrigabat omnem faciem terrae? certe enim tunc non Geon, qui dicitur Nilus, unus
 5 ex illis quattuor, rigabat Aegyptum, quando fons ascendebat de terra et non Aegyptum tantum, sed omnem faciem terrae satiabat.

An primo deum uoluisse credendum est uno fonte maximo inrigare omnem terram, ut ea, quae in illa principaliter con-
 10 diderat, accepto humoris adiutorio iam etiam per temporalia spatia gignerentur pro suorum generum diuersitate etiam diuersis numeris dierum, et postea plantato paradiso repressisse illum fontem multisque fontibus, sicut eam nunc uidemus, inpleuisse terram, de paradisi autem uno fonte
 15 quattuor ingentia flumina diuisisse, ut et terra cetera creaturarum suarum plena generibus congruos numeros suorum temporum agentibus fontes etiam suos haberet ac fluuios et paradisos loco electiore plantatus quattuor illa flumina ex capite sui fontis emitteret? aut ex ipso uno fonte paradisi
 20 multo largius exundante prius totam rigasse terram atque ad parienda per temporum numeros genera, quae in ea sine interuallis temporum creauerat, fecundasse ac postea repressisse in eo loco aquarum eruptionem uastissimam, ut de diuersis per omnem terram capitibus fluminum ac fontium iam manarent,
 25 ac deinde in regione illius fontis non iam uniuersam terram rigantis, sed memorabiles quattuor solos illos fluuios emit-

1 manere *P*¹   2 fons iste *PRbd*   ille *supra* iste *scr. m.* 1 *S*
 6 et omnem *S*   7 saciabat *R*   9 inrigare *E*¹ rigare *S*   ea] illa *PRbd*
 in *om.* *S*   illa] ea *PRbd om.* *S*   post principaliter *add.* in eo *S*
 11 spacia *R*   12 post dierum *add.* gignerentur *b*   13 repraessisse *R*
 fontibus] aliis fontibus *b*   eam] ea *E*¹ iam *bd*   14 uno *om.* *P*, s. *l.*
m. 1 *R*   16 generibus plena *S*   17 fontes (s *sup. er. m a. m.* 1) *R*
 18 electiore] eletiori (a *m.* 1 *add.*) *S*   19 fontes *E*¹   aut *in ras.* *R*
 20 rigasset *E* irrigasse *bd*   adque *E*¹*S*¹   21 pariendam *E* parianda *P*
 tempora *S*   23 eo *om.* *E*¹   24 iam *s. l. m.* 1 *S*   25 in regione]
 irrigatione *b*   26 solos illos quattuor *PRsbd*   emittentes *ES*

tentis plantasse paradisum, ubi hominem, quem fecerat, collocaret?

8. Quia enim non omnia scripta sunt, quemadmodum post illam primam rerum conditionem tempora cucurrerint seque secutae sint administrationes creaturarum, quae primitus factae 5 sextoque die illo consummatae sunt, sed quantum satis iudicauit spiritus, qui inerat scribenti ea, quae non solum ad factarum rerum notitiam, sed etiam ad futurarum praefigurationem ualerent, nescientes coniectamus, quid fieri potuerit, quod ille non nesciens praetermisit, tantum id conantes 10 pro modulo nostro, quantum adiuuamur, efficere, ne aliqua absurditas uel repugnantia putetur esse in scripturis sanctis, quae opinionem lectoris offendat et, dum existimat fieri non potuisse, quae facta esse scriptura commemorat, uel resiliat a fide uel non accedat ad fidem. 15

9. Proinde cum de isto fonte quaerimus, quomodo id, quod dictum est: ascendebat de terra et inrigabat omnem faciem terrae, non impossibile uideatur, si ea, quae diximus, impossibilia cuiquam uidentur, quaerat ipse aliud, quo tamen uerax ista scriptura monstretur, quae procul dubio uerax 20 est, etiamsi non monstretur. nam si argumentari uoluerit, quo eam falsam esse conuincat, aut ipse nulla uera de creaturarum conditione atque administratione dicturus est aut, si uera dixerit, istam non intellegendo falsam putabit; uelut si contendat ideo non potuisse uno quantolibet fonte omnem 25

1 paradysum *S* collocaret *PRSbd* 3 cap. *XVE* quia enim (s. l. m. 2 at hic enī quia) *E* quemammodum *EPR* 4 cucurrerent *S* seque] sed quae *E*¹ 5 secuta *ES* sequuta *PR* administrationis *E*¹*S* amministrationis *PR* que *R* factae] factaest *E* factaest *P* 6 illo die *Rbd* 7 inerast *R* 9 coniectatam *PR* 11 adiubamur *E*¹ *ne (e s. l. m. 1) *R* 14 commemorat *PRSbd* 16 querimus *SR* quomodo *om. b* 17 inrigabat *E*¹ 18 uidetur. Si autem ea *sqg.* (sic) *b* 19 uideantur *PRSD* quaeerat *S*¹ ipse *S* 20 uerax *E*¹ scribtura *E* 21 cap. *XVI* *E* nam *R*¹ 22 quod *P* quo* (d *er.*) *R* nulla *om. S*¹ 23 amministratione *PR* 24 ueram *E* putauit *EPR*¹

terrae faciem rigari, quia, si montes non rigabat, non omnem terrae faciem rigabat; si autem etiam montes rigabat, non erat iam inpartitio saginae, sed diluuii inundatio: quod si terra tunc sic erat, totum mare erat, et nondum discreta erat arida.

5 10. Cui respondetur, quia hoc uicibus temporum posset, sicut certo tempore per plana Aegypti Nilus restagnat et alio tempore ad ripas suas redit. aut si iste nescio cuius ignotae ac longinquae partis mundi aquis et pruinis hiemalibus anni-
uersaria creditur incrementa conligere, quid de oceani alternis
10 aestibus, quid de quibusdam litoribus, quae late nudantur fluctibus uicissimque operiuntur, dici potest? ut omittam, quod de quorundam fontium mira uicissitudine perhibetur, certo annorum interuallo sic eos inundare, ut totam illam
15 regionem rigent, cui alio tempore ex altis puteis ad potandum sufficientem praebent aquam. cur sit ergo incredibile, si ex uno abyssi capite alterna inundatione fluente atque refluyente tunc uniuersa terra rigata est? quodsi ipsius abyssi magnitudinem ea parte excepta, quod mare dicitur et euidenti
20 amplitudine atque amaris fluctibus terras ambit, in ea sola parte, quam reconditis sinibus terra continet, unde se omnes fontes amnesque diuersis tractibus uenisque distribuunt et suis quique locis erumpunt, fontem uoluit scriptura appellare, non fontes, propter naturae unitatem eumque per innumerabiles uias antrorum atque rimarum ascendentem de terra et ubique
25 dispertitis quasi crinibus inrigantem omnem faciem terrae

1 irrigari *bd* irrigabat *bd* 2 autem *om. P, s. l. m. 1 R* 3 saginae (i *mut. m. 1 in e*) *R* dilubii *E*¹ 4 sic *om. S*¹ 7 istę *S* ignote *E*¹ 8 ac (c *add. s. l. m. 2*) *S* longique *E*¹ lonquae *S*¹ partes *S* anniuersalia *E* 9 conligere *F* oceanis *S* 10 que *R* latae *S* 11 omittam *R* 13 inundare] inuadere *P* inundare *ex inuadere R* 14 cui] qui *b* post tempore *add. uix bd* ex *om. P*¹ 15 prebent *S* cur]cui *P*¹ ergo sit *PRbd* 16 fluent *P* fluente (e *fin. s. l. m. 1*) *R* refluant *P* 17 cum uoce quod *inc. cap. XVII E* 18 euidentiam plenitudine *PR*¹ 19 atque amaris] aque maris *b* 21 amnesque] omnes aque *b* tractatibus *S*¹ 22 quisque *R*¹ scrib-
tura *E* appellare scriptura *PRsbd* 25 faciem] superficiem *b*

non continua specie tamquam maris aut stagni, sed sicut uidemus ire aquas per alueos fluminum flexusque riuorum et eorum excessu uicina perfundere, quis non accipiat, nisi qui contentioso spiritu laborat? potest quippe etiam ita dicta intellegi omnis terrae facies inrigata, quemadmodum dicitur 5 omnis uestis facies colorata, etiamsi non continuatim, sed maculatim fiat, praesertim quia tunc in nouitate terrarum etsi non omnia, plura tamen plana fuisse credibile est, quae latius possent erumpentia fluentia dispergi atque distendi.

Quapropter de istius fontis magnitudine uel multitudine, 10 qui siue unam habuit alicunde eruptionem siue propter aliquam in terrae occultis sinibus unitatem, unde omnes aquae super terram scatent omnium fontium magnorum atque paruorum. unus fons dictus est, per omnes dispertitiones suas ascendens de terra et inrigans omnem faciem terrae, siue etiam, quod 15 est credibilius, quia non ait: unus fons ascendebat de terra, sed ait: fons autem ascendebat de terra, pro numero plurali posuit singularem, ut sic intellegamus fontes multos per uniuersam terram loca uel regiones proprias inrigantes, sicut dicitur miles et multi intelleguntur, sicut dicta est 20 lucusta et rana in plagis, quibus Aegyptii percussi sunt, cum esset innumerabilis lucustarum numerus et ranarum: iam non diutius laboremus.

11. Sed illud etiam atque etiam consideremus, utrum possit nobis per omnia constare sententia, quae dicebamus aliter 25 operatum deum omnes creaturas prima conditione, a quibus

17 Gen. 2, 6 21 cf. Ps. 104, 34.

1 stagnis (s *fn. add. s. l. m.* 1) *R* 2 riborum *E*¹ 4 contecioso *R*
 5 omnes *P* omnis (i *ex e m.* 1) *R* quemammodum *EP* 6 facie *E*¹
 continuatum *P* 7 maculatum *P* maculatim (i *ex u*) *R* 8 etsi] utsi *E*
 plena *S* pl^ana *R* quo *bd* 10 uel multitudine *s. l. m.* 1 *R*
 11 habuerit *b* aliunde *b* alicunde (c *s. l. m.* 1) *R* aliqua* (m *er.*) *R*
 12 unitate* (m *er.*) *R* 13 scatent *E* scaturirent *b* 15 inrigans *E*¹
 16 de terra *om. PR*¹*d* 20 dicta (*s. l. m.* 2 *add. al u*) *E*
 21 lucusta *E*¹*PR*¹ locusta *E*²*R*²*Sbd* egyptii *S* 22 locustarum *E*²*R*²*Sbd*
 24 posset *S* 25 sentia *E*¹ quam *E*¹

operibus in die septimo requieuit, aliter ista eorum ad-
 ministratione, qua usque nunc operatur: id est, tunc omnia
 simul sine ullis temporalium morarum interuallis, nunc autem
 per temporum moras, quibus uidemus sidera moueri ab ortu
 5 ad occasum, caelum mutari ab aestate ad hiemem, germina certis
 dierum momentis pullulare, grandescere, uirescere, arescere, ani-
 malia quoque statutis temporum metis et cursibus et concipi
 et perfici et nasci et per aetates usque in senium mortemque
 decurrere et cetera huiusmodi temporalia. quis enim operatur
 10 ista nisi deus etiam sine ullo tali suo motu? non enim et
 ipsi accidit tempus. inter illa ergo opera dei, a quibus
 requieuit in die septimo, et ista, quae usque nunc operatur,
 quendam scriptura interponens suae narrationis articulum
 commendauit se illa explicasse et coepit iam ista contexere.
 15 illorum explicatorum commendatio sic facta est: hic est
 liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies,
 fecit deus caelum et terram et omne uiride agri,
 antequam esset super terram, et omne fenum agri,
 antequam exoreretur. non enim pluerat deus super
 20 terram et homo non erat, qui operaretur terram.
 istorum autem contextio sic coepit: fons autem ascendebat
 de terra et inrigabat omnem faciem terrae. ab hac
 commemoratione fontis huius et deinceps ea, quae narrantur,
 per moras temporum facta sunt, non omnia simul.
 25 12. Cum ergo aliter se habeant omnium creaturarum
 rationes incommutabiles in uerbo dei. aliter eius illa opera,

15 Gen. 2, 4. 5   21 Gen. 2, 6

1 istam *bd* earum *Sbd* aministrationem *P* amministrationem *R*
 administrationem *bd* 4 cum quibus *inc. cap. XVIII E* 5 hestate *S*
 6 pullulare (*prim. 1 s. l. m. 1*) *S* uirescere *om. b* 7 metis *R*¹
 curribus *E*¹ et concipi (et *s. l. m. 1*) *E* 10 suo tali *S* 11 acce-
 dit *E*¹ 12 que *R* 13 quaedam *E*¹ scripturam (*m exp. m. 1*) *PS*
 14 se* (*d er.*) *R* caepit *S* 18 foenum *S*¹ faenum *PRS*² 19 exorire-
 tur *Sbd* 20 et homo non erat] nec erat homo *PRSbd* qui (*i s. l.*
m. 1) *R* 21 contextio (*in mg. a l cōnexio*) *b* caepit *S* 22 hac (*h*
s. l. m. 1) *R* 23 que *R* 25 *cap. XVIII E* 26 illa eius *PRSbd*

a quibus in die septimo requieuit, aliter ista, quae ex illis usque nunc operatur, horum trium hoc, quod extremum posui. nobis utcumque notum est per corporis sensus et huius consuetudinem uitae. duo uero illa remota a sensibus nostris et ab usu cogitationis humanae prius ex diuina auctoritate 5 credenda sunt, deinde per haec, quae nota sunt, utcumque noscenda, quanto quisque magis minusue potuerit pro suae capacitatis modo diuinitus adiutus, ut possit.

13. De primis ergo illis diuinis incommutabilibus aeternisque rationibus, quoniam ipsa dei sapientia, per quam facta 10 sunt omnia, priusquam fierent, ea nouerat, sicut scriptura testatur: in principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum. hoc erat in principio apud deum. omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quis ergo tam sit demens, ut dicat non 15 ea deum fecisse, quae nouerat? porro si nouerat, ubi nisi apud se ipsum, apud quem uerbum erat, per quod facta sunt omnia? nam si extra se ipsum ea nouerat, quis eum docuerat? quis enim cognouit sensum domini? aut quis consiliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, et retribui- 20 etur ei? quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia.

Quamquam et ea, quae sequuntur in euangelio, satis adserant istam sententiam; adiungit enim euangelista et dicit: quod factum est, in illo uita est, et uita erat lux hominum, 25 quia scilicet rationales mentes, in quo genere homo factus est ad imaginem dei, non habent ueram lucem suam nisi

12 Ioh. 1, 1—3   19 Rom. 11, 34—36   24 Ioh. 1, 3. 4

1 que *R*   2 posui (sui *m.* 2 *s. l.*) *E*   4 consuetudine *S*   nostris
s. l. m. 1 *R*, *om. Pd*   5 cognitionis *b*   7 magis] maius *SR*   8 capa-
titatis *R*   *post* adiutus *add.* internis aeternisque rationibus *bd*
10 quem *-R*   11 sicut] sic *PRd om. S*   13 (et 14) apud *EP*
17 apud (*bis*) *E¹P*   *se om. PRbd*   19 nouit *E¹*   20 eius *om. E*
aut *om. EPRS*   23 sequuntur *E* secuntur *S*   adserant *E¹*
24 sentiam *E¹*.

ipsum uerbum dei, per quod facta sunt omnia, cuius participes esse poterunt ab omni iniquitate et errore mundatae.

14. Non ergo ita pronuntiari oportet: quod factum est in illo, uita est, ut subdistinguamus: quod factum est
 5 in illo, et deinde inferamus: uita est. quid enim non in illo factum est, cum commemoratis multis etiam terrenis creaturis dicatur in psalmo: omnia in sapientia fecisti, dicat et apostolus: quoniam in ipso condita sunt omnia in caelo et in terra, uisibilia et inuisibilia. consequens ergo
 10 erit, si ita distinxerimus, ut et ipsa terra et quaecumque in ea sunt uita sint. quae cum absurde dicantur omnia uiuere, quanto absurdus, ut etiam uita sint? praesertim quia distinguit, de quali uita loquatur, cum addit: et uita erat lux hominum. sic ergo distinguendum est, ut, cum dixerimus:
 15 quod factum est, deinde inferamus: in illo uita est, non in se scilicet, hoc est in sua natura, qua factum est, ut conditio creaturae sit, sed in illo uita est, quia omnia, quae per ipsum facta sunt, nouerat, antequam fierent, ac per hoc in illo erant non sicut creatura, quam fecit, sed sicut
 20 uita et lux hominum, quod est ipsa sapientia et ipsum uerbum unigenitus filius dei. eo modo ergo in illo uita est, quod factum est, quomodo dictum est: sicut habet pater uitam in semet ipso, sic dedit filio habere uitam in semet ipso.

25 Nec praetermittendum est, quod emendatiores codices habent: quod factum est, in illo uita erat, ut sic intelle-

7 Ps. 103, 24   8 Col. 1, 16   22 Ioh. 5, 26

2 potuerunt *E* *errore (t *er.*) *EP* 3 cap. XX *E* 5 *fn.* in *om.* *PRS*^d
 6 etiam multis *b* terrenis *om.* *b* 8 sunt condita *S* 9 uisibilia *P*
 10 distinxerimus (t *exp. m.* 1) *R* quaecumque *E*¹ quaecumque *R*
 11 sint] sit *E*¹*PRS* 12 etiam] omnia *S* praesertim (er *ex* en *m.* 1) *E*
 distinguet *S* 13 addidit *S* et *om.* *ES* 14 si *E*¹ 17 creaturaque
 (a *er.*) *E* creatura quae *R* 18 quae s. l. m. 1 *R* fierent (n s. l. m.
 1) *P* 19 in illo erant *om.* *Pbd* 20 et] est *S* in ipsa *S* sapien-
 cia *R* 21 dei filius *PRSbd* 22 quomodo dictum est *om.* *P*¹ 26 ut
 —uita erat in *mg.* *add. m.* 1 *R om. P*

gatur: uita erat, quomodo in principio erat uerbum, et uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum. quod ergo factum est, iam uita erat in illo, et uita non qualiscumque — nam et pecora dicuntur uiuere, quae frui non possunt participatione sapientiae — sed uita erat lux ⁵ hominum. mentes quippe rationales purgatae gratia eius possunt peruenire ad eiusmodi uisionem, qua nec superius quicquam sit nec beatius.

15. Sed etiam si hoc legamus et intellegamus: quod factum est, in illo uita est, manet ista sententia, ut id, ¹⁰ quod per ipsum factum est, uita esse in illo intellegatur, in qua uita uidit omnia, quando fecit et, sicut uidit, ita fecit, non praeter se ipsum uidens, sed in se ipso ita enumerauit omnia, quae fecit. nec alia uisio ipsius et patris, sed una, sicut una substantia. nam et in libro Iob ita ipsa sapientia, ¹⁵ per quam facta sunt omnia, praedicatur: sapientia uero, inquit, unde inuenta est? uel quis sit locus scientiae? ignorat mortalis uiam eius nec inuenietur in hominibus. et paulo post: audiuius, inquit, eius gloriam. dominus commendauit uiam eius et ipse nouit locum ²⁰ eius. ipse enim omne, quod est sub caelo, perspicit et nouit quae sunt in terra omnia quae fecit: uentorum libramenta aquae mensuras quando fecit, sicut uidit, enumerauit. his atque huiusmodi testimoniis probatur, quod haec omnia, priusquam fierent, erant in notitia facientis, et ²⁵ utique ibi meliora, ubi ueriora, ubi aeterna et incommutabilia. quamquam sufficere debeat, ut quisque nouerit, uel inconcusse

1 Ioh. 1, 1. 4   16 Iob. 28, 12. 13. 22—25

2 aput *E¹P*   3 erago (a *exp. m.* 1) *R*   4 peccora *S*   5 partici-
pationes (s *exp. m.* 1) *E*   sapienciae *R*   7 superius (pe s. l. m. 1) *S*
8 quidquam *Sbd*   12 *fin.* uidit] uidit ea *b*   13 se *om.* *S*   in *om.* *S*
14 patris (t s. l. m. 1) *E*   15 sapiencia *R*   16 uero *om.* *S*   17 in-
quid *E¹R*   quis] quid *E*   19 inquit *E¹*   21 perspicit *scripsi*: per-
ficit *E¹* perficit *E²PRSbd*   22 omniaque *S*   23 aquae] adque *E¹*
atque *P¹Rb*   26 ibi *om.* *S*   27 sufficere *E¹*   inconcusse*** *R*

credat, quod deus haec omnia fecerit, non opinor eum esse tam exordem, ut deum quae non nouerat fecisse arbitretur. porro, si nouerat ea, priusquam faceret ea. profecto, priusquam fierent, apud illum erant eo modo nota, quo sempiternae atque incommutabiliter uiuunt et uita sunt, facta autem eo modo, quo unaquaeque creatura in genere suo est.

16. Quamuis ergo illa aeterna incommutabilisque natura, quod deus est, habens in se, ut sit, sicut Moysi dictum est: ego sum qui sum, longe scilicet aliter, quam sunt ista, quae facta sunt, quoniam illud uere ac primitus est, quod eodem modo semper est nec solum non commutatur, sed commutari omnino non potest, nihil horum, quae fecit, existens et omnia primitus habens, sicut ipse est — neque enim ea faceret, nisi ea nosset, antequam faceret, nec nosset, nisi uideret, nec uideret, nisi haberet, nec haberet ea, quae nondum facta erant, nisi quemadmodum est ipse non factus —: quamuis, inquam, illa substantia ineffabilis sit nec dici utcumque homini per hominem possit nisi usurpatis quibusdam locorum ac temporum uerbis, cum sit ante omnia tempora et ante omnes locos, tamen propinquior nobis est, qui fecit, quam multa, quae facta sunt. in illo enim uiuimus et mouemur et sumus; istorum autem pleraque remota sunt a mente nostra propter dissimilitudinem sui generis, quoniam corporalia sunt, nec idonea est ipsa mens nostra, in ipsis rationibus, quibus facta sunt, ea uidere apud deum, ut per hoc sciamus, quot et quanta qualiaque sint, etiamsi non ea uideamus per corporis sensus. remota quippe sunt a sensibus corporis nostri, quoniam longe sunt uel interpositis

9 Exod. 3, 14   21 Act. 17, 28

1 fecerat *b*   2 exordem *m.* 1 *ex* exortem *R*   3 porro (*pr.* o *s. l.* *sup. eras. litt. m.* 1) *R*   4 sempiternae *E* sempiterna *PR*   8 est *om S*
12 non *s. l. m.* 1 *S*   que *R*   16 quemammodum *PR*   ipse *om. S*¹
23 similitudinem *E*   24 idonea (*e. er.*) *R*   25 apud *E*¹*P*   26 hoc *s. l. m.* 1 *S*   quot (*t. ex d. m.* 1) *E*   qualiaquae *E*   27 ante a *add.*
et *E*²*PR**Sd*

aut obpositis aliis a nostro contuitu actuque separantur. ex quo fit, ut maior ad illa inuenienda sit labor quam ad illum, a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate praestantius illum ex quantulacumque particula pia mente sentire quam illa uniuersa comprehendere. unde recte culpantur in libro sapientiae inquisitores huius saeculi: si enim tantum, inquit, potuerunt ualere, ut possent aestimare saeculum, quomodo eius dominum non facilius inuenerunt? ignota enim sunt fundamenta terrae oculis nostris, et qui fundauit terram, propinquat mentibus nostris.

17. Iam nunc consideremus ea, quae fecit deus omnia simul, a quibus in sexto die consummatis requieuit in septimo, postea consideraturi opera eius, in quibus usque nunc operatur. ipse enim ante saecula; a saeculo autem ea dicimus, ex quo coepit saeculum, sicut ipsum mundum, in saeculo autem, sicut ea, quae nascuntur in mundo. cum ergo scriptura dixisset: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, paulo post ait: in hoc mundo erat, et mundus per eum factus est. de hoc opere dei alio loco scriptum est: qui fecisti mundum de materia informi. hic mundus plerumque caeli et terrae nomine nuncupatur, sicut iam commemorauimus, quem scriptura dicit deum fecisse, cum factus est dies. de quibus uerbis iam, quantum uisum est, disputauius, quemadmodum congruat conditioni mundi huius, et quod sex diebus consummatus est cum omnibus, quae in eo sunt, et quod tunc factus est, cum factus est dies, ut et illud congruat, quod creauit omnia simul.

6 Sap. 13, 9 17 Ioh. 1, 3 18 Ioh. 1, 10 20 Sap. 11, 18 27 Eccli. 18, 1

· 1 obpositis *ERSbd* tactuque *Sd* 3 incomparabilis *E* incorporali *S* praestantius *ES* 5 conprehendere *EPR* rectae *R* 6 inquisitores *E* 7 possint *S* 8 non] nam *E*¹ 11 cap. XXI *E* 12 die sexto *bd* 14 autem] enim *S* 15 caepit *S* 16 eaque *R* 18 nihil *E*¹ hoc *om. b* 19 eum] ipsum *PRsbd* 21 nuncupantur (*n exp. m. 1*) *S* 22 quem] quae *PRsbd* scribta *E*¹ dicit] commemorauit (*com in ras. memorauit add. m. 2 s. l.*) *R* 24 quemadmodum *P* conditione *E*¹ mundi *s. l. m. 1 S* 25 consummatum *E*¹ cum omnibus *om. E*¹ 26 factum *S* est *om. PRbd* cum factus est *om. E*¹

18. Huius uniuersae dei creaturae multa non nouimus. siue quae in caelis sunt altius, quam ut noster sensus ea possit adtingere, siue quae in regionibus terrarum fortassis inhabitabilibus siue quae deorsum latent uel in profundo
 5 abyssi uel in occultis sinibus terrae. haec igitur antequam fierent, utique non erant quomodo ergo deo nota erant, quae non erant? et rursus quomodo ea faceret, quae sibi nota non erant? non enim quidquam fecit ignorans. nota ergo fecit, non facta cognouit. proinde, antequam fierent, et erant et
 10 non erant: erant in dei scientia, non erant in sua natura. ac per hoc factus est dies ille, cui utroque modo innotescerent, et in deo et in se ipsis, illa uelut matutina siue diurna cognitione, hac uero uelut uespertina. ipsi autem deo non audeo dicere alio modo innotuisse, cum ea fecisset, quam
 15 illo, quo ea nouerat ut faceret, apud quem non est commutatio nec momenti obumbratio.

19. Non sane propter inferiorum scientiam nuntiis indiget, quasi per eos fiat scientior; sed illo simplici ac mirabili modo nouit omnia stabiliter atque incommutabiliter. habet autem
 20 nuntios propter nos et propter ipsos, quia illo modo deo parere et adistere, ut eum de inferioribus consulant eiusque supernis praeceptis et iussis obtemperent, bonum est eis in ordine propriae naturae atque substantiae. nuntii autem graece angeli dicuntur: quo nomine generali uniuersa illa superna
 25 ciuitas nuncupatur, quem primum diem conditum existimamus.

15 Iac. 1, 17

1 cap. XXII E 2 altius] $\sim$ altius S 3 posset S terrae*rum (e exp. m. 2) P sunt fortassis b 5 occultis (pr. c s. l. m. 1) R 6 pr. erat E¹ 8 quicquam E¹ quicquam R 10 scientiam E 12 uelud S¹ 13 haec E 14 audeo (u s. l. m. 1) R 15 norat PS no**rat R apud PR 17 nunciis R 18 ac] & s. l. m. 1 S 19 omnia** (in er.) E stabiter P 20 ipsos] illos S quia** (in uid. er.) R 21 adistere E¹S eiusque "praeceptis" supernis (haec omnia in ras. m. 2) E 23 proprie E¹S grecae. ^{latine} (latine s. l. m. 2 add. uid.) R 24 angeli EPRSb ἄγγελοι d adicuntur d

Nam nec illud eos latuit mysterium regni caelorum, quod oportuno tempore reuelatum est pro salute nostra, quo ex hac peregrinatione liberati eorum coetui coniungamur. neque enim hoc ignorarent, quandoquidem ipsum semen, quod oportuno tempore aduenit, per ipsos dispositum est in manu mediatoris, ⁵ id est in eius potestate, qui dominus eorum est, et in forma dei et in forma serui. dicit item apostolus: mihi minimo omnium sanctorum data est gratia haec in gentibus adnuntiare inuestigabiles diuitias Christi et inluminare, quae sit dispositio sacramenti, quod fuit abs- ¹⁰ conditum a saeculis in deo, qui uniuersa creauit, ut innotesceret principibus et potestatibus in caelestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei secundum propositum saeculorum quam fecit in Christo Iesu domino nostro. sic ergo fuit hoc absconditum a ¹⁵ saeculis in deo, ut tamen innotesceret principibus et potestatibus in caelestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei, quia ibi primitus ecclesia, quo post resurrectionem et ista ecclesia congreganda est, ut simus aequales angelis dei. illis ergo a saeculis innotuit, quia omnis creatura non ante ²⁰ saecula, sed a saeculis. ab ipsa enim exorta sunt saecula et

5 cf. Gal. 3, 19; cf. Retract. II 24. 2 in quinto libro et ubicumque in eis libris posui de semine, cui repromissum est, quod dispositum sit per angelos in manu mediatoris. non sic habet apostolus, sicut ueriores codices post inspexi, maxime graecos; de lege enim dictum est, quod tamquam de semine dictum multi latini codices habent per interpretantis errorem. 7 Ephes. 3, 8—11 19 cf. Matth. 22, 30

2 opportuno *bd* reuelatum (re s. l. m. 1) *E* quod *PR* *Sd* 3 cap. XXIII *E* enim *om. b* 4 semen (*in mg. m. 2* a^l sacramtū) *E* opportuno *Pbd* 5 ipso *st P* 7 item *R*¹ mihi enim *b* 8 annuntiare in gentibus *Pbd* 10 dispositio] dispositio dispensatio *PR* (*sed in R* dispensatio *m. 1 del.*), dispositio et dispensatio *b* dispensatio *d* 12 principibus *b* 13 aeclesiam *E* ecclesiam *R* multiformis (*in fn. ex t m. 1*) *E* sapientiae *EPR* *Sb* 14 quem *E*¹ 15 sic (*c s. l. m. 1*) *R* absconsum *S* 16 innotesceret (*n init. ex g m. 1*) *E* 17 aeclesiam *E* sapientiae *EPR* *Sb* 18 ibi *om. b* aeclesia *E* quod *P*¹ 19 cum uoce ut *inc. cap. XXIII* *E* 20 omnes *R*¹ 21 ex*orta (*t er.*) *E*

ipsa a saeculis, quoniam initium eius initium saeculorum est; unigenitus autem ante saecula, per quem facta sunt saecula. ideoque ex persona sapientiae, ante saecula, inquit, fundavit me, ut in ea faceret omnia, cui dictum est: omnia in
5 sapientia fecisti.

Quod non autem in deo tantum innotescit angelis, quod absconditum est, uerum etiam hic eis adparet, cum efficitur atque propalatur, idem apostolus ita testis est: et sine dubio, inquit, magnum est pietatis sacramentum, quod
10 manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, adparuit angelis, praedicatum est in gentibus, creditum est in mundo, adsumtum est in gloria. et, nisi fallor, mirum est, si non omnia, quae dicitur deus tamquam ad praesens tempus cognoscere, ideo dicitur, quia cognosci
15 facit, siue ab angelis siue ab hominibus. modus quippe iste locutionis, cum per efficientem id quod efficitur significatur, creber est in scripturis sanctis, maxime cum de deo aliquid dicitur, quod ei ad proprietatem locutionis non conuenire praesidens mentibus nostris ipsa ueritas clamat.

20 20. Iam nunc ergo discernamus opera dei, quae usque nunc operatur, ab illis operibus, a quibus in die septimo requieuit. sunt enim, qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum factum a deo, cetera iam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinauit et iussit, deum autem ipsum nihil operari. contra
25 quos profertur illa sententia domini: pater meus usque modo operatur. et ne quisquam putaret apud se illum aliquid operari, non in hoc mundo, pater in me manens,

2 cf. Hebr. 1, 2 3 Prou. 8, 23 4 Ps. 103, 24 8 I Tim. 3, 16
25 Ioh. 5, 17 27 Ioh. 5, 20. 21

1 ante saecul. add. m. 2 omnium E 4 in fn. s. l. m. 1 P 6 autem non PRSbd ignotescit E¹ innotescet S 7 hinc Sb 9 inquit E¹ sacramentum] mysterium S 12 adsumptum E¹ 14 praesens S 15 angelis (an s. l. m. 1) P 16 loquutionis P 18 loquutionis P 19 praesidens S ueritas ex uarietas m. 1 E 22 arbitrantur b ipsum om. S 24 nihil] autem nihil (autem exp. m. 1) S 26 modo] nunc E² PRSbd apud E¹ P

inquit, facit opera sua; et sicut pater suscitatur mortuos et uiuificat, sic et filius quos uult uiuificat. deinde quia non solum magna atque praecipua, uerum etiam ista terrena et extrema ipse operatur, ita dicit apostolus: stulte, tu quod seminas non uiuificatur, nisi moriatur; et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum fere tritici aut alicuius ceterorum; deus autem illi dat corpus quomodo uoluerit et unicuique seminum proprium corpus. sic ergo credamus uel, si possumus, etiam intellegamus usque nunc operari deum, ut, si conditis ab eo rebus operatio eius subtrahatur, intercidant.

Sed plane, si aliquam creaturam sic eum nunc instituere putauerimus, ut genus eius primae illi suae conditioni non inseruerit, aperte contradicimus dicenti scripturae, quod consummauerit omnia opera sua in die sexto. secundum illa enim genera rerum, quae primo condidit, noua eum multa facere, quae tunc non fecit, manifestum est. nouum autem genus instituere credi recte non potest, quoniam tunc omnia consummauit. mouet itaque occulta potentia uniuersam creaturam suam eoque motu illa uersata, dum angeli iussa perficiunt, dum circumeunt sidera, dum alternant uenti, dum abyssus aquarum lapsibus et diuersis etiam per aerem conglobationibus agitur, dum uireta pullulant suaeque semina euoluunt, dum animalia gignuntur uarioque adpetitu proprias uitas agunt, dum iniqui iustos exercere permittuntur, explicat

4 I Cor. 15, 36—38 15 cf. Gen. 2, 2

3 solum] sunt *E* 4 terraena *E* 5 nisi prius *b* 6 *init.* quod] cum *S* quid *b* 7 tritici *E* caeterorum *R* 8 dat illi *Sbd* quomodo uoluerit *om. S* 9 seminum *om. S* 10 possumus *P* 12 intercidant (*i alt. ex e m. 1*) *SR* intereant *b* 13 plane (*e ex æ*) *S* nunc *om. S* 15 contradicimus (*dicimus s. l. m. 2*) *E* dicenti (*i fn. ex e*) *S* scriptura* *S* 17 primum *PRbd* 22 circumeunt (*e s. l. m. 1*) *E* circa eunt *PR* 23 lapsibus *E¹* 24 uirecta (*c ex s m. 1*) *E, PR* uirentia *S* pullant *E¹* sua seminaque *b* 25 adpetitu *E¹*

saecula, quae illi, cum primum condita est, tamquam plicata indiderat: quae tamen in suos cursus non explicarentur, si ea ille, qui condidit, prouido motu administrare cessaret.

21. Admoneri autem nos oportet his, quae in tempore
 5 formantur atque nascuntur, quomodo ista considerare debeamus. non enim frustra scriptum est de sapientia, quod amatoribus suis ostendit se in uis hilariter et in omni prouidentia occurrit illis. nec omnino audiendi sunt, qui putauerunt sublimes quidem mundi partes, id est a confinio
 10 corpulentioris aeris huius et supra, diuina prouidentia gubernari, hanc autem imam partem terrenam et humidam aerisque huius uicinioris, qui terrarum et aquarum exhalationibus humescit, in quo uenti nubesque consurgunt, casibus potius et fortuitis motibus agitari. contra hos enim loquitur psalmus,
 15 qui cum explicasset laudem caelestium se etiam ad ista inferiora conuertit dicens: laudate dominum de terra, dracones et omnes abyssi: ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quae faciunt uerbum eius. nihil enim tam uidetur casibus uolui quam omnes istae procellosae
 20 ac turbulentae qualitates, quibus caeli huius inferioris, quod non inmerito etiam terrae nomine deputatum est, facies uariatur et uertitur. sed cum addidit: quae faciunt uerbum eius, satis ostendit earum quoque rerum ordinem diuino subditum imperio latere nos potius quam uniuersitatis deesse
 25 naturae. quid autem? ore suo saluator, cum dicit unum

7 Sap. 6, 17   16 Ps 148, 7. 8

1 ille *Rb* est] sunt *b*   plicata] placita *E²R²* iam lictata *S* impli-
 cita *b*   2 suo* (s. *er.*) *R*   cursu* *R* cursus *P¹*   3 amministrare *R*
 amministrare cessaret (ministrare cessaret s. *l. m.* 2) *P*   4 ammoneri *PR*
 iis *d*   5 formantur (n s. *l. m.* 1) *E*   6 post frustra *add. est* his, *sup.*
quod m. 1 *scr.* id *S*   de sapientia scriptum est *bd*   7 hilariter *S*
 9 "mundi" quidem *E*   a* (*d er.*) *R*   10 supra *S¹*   11 imam] unā *b*
 umidam *PR*   12 exalationibus *E¹S*   13 umescit *E¹PR*   quo s. *l.*
m. 1 *R*   14 potius agitari (potius *exp. m.* 1) *S* agittari *R*   17 dracones
 (*h er.*) *E*   glacies *SR*   20 turbulentae *SR¹*   21 in merito *PR*
 24 deesse *om. E*   25 quod *PR*   cum *om. b*

passerem non cadere in terram sine dei uoluntate, et quod fenum agri post paululum mittendum in clibanum ipse tamen uestiat. nonne confirmat non solum totam istam mundi partem rebus mortalibus et corruptibilibus deputatam, uerum etiam uilissimas eius abiectissimasque particulas diuina pro- 5 uidentia regi?

22. Et certe isti, qui hoc negant nec sanctis eloquiis tantae auctoritatis adquiescunt, si in hac mundi parte, quam putant fortuitis motibus perturbari potius quam sapientia diuinae summitatis regi et, ut hoc quasi probent, gemino abutuntur 10 argumento, uel quod supra commemorauimus de inconstantia tempestatum uel de felicitatibus atque infelicitatibus hominum, quod non pro uitae meritis accidunt, uiderent tantum ordinem, quantus in membris carnis cuiuslibet animantis adparet, non dico medicis, qui haec propter artis suae necessitatem dili- 15 genter patefacta et dinumerata rimati sunt, sed cuius mediocris cordis et considerationis homini, nonne clamarent ne puncto quidem temporis deum, a quo est omnis mensurarum modus, omnis paritas numerorum, omnis ordo ponderum, ab eius gubernatione cessare? quid ergo absurdus, 20 quid insulsus sentiri potest quam eam totam esse uacuam nutu et regimine prouidentiae, cuius extrema et exigua uideas tanta dispositione formari, ut aliquanto adtentius cogitata ineffabilem incutiant admirationis horrorem? et cum animae natura naturae corporis antecellat, quid est dementius quam 25

1 cf. Matth. 10, 29   2 cf. Matth. 6, 30

1 uoluntate dei *S*   uoluntatem *E*¹ uoluntate* *P*   2 foenum *S*
faenum *PR*   paululum *S*   3 totam] tatam *S*   4 deputari *b*   5 abiectissimasque *e* *R*   6 regi] geri *S*   7 tantae (n s. l. m. 1) *E*   8 in om. *E*¹   hanc *S*   partem *E*¹*S* parte* *R*   9 sapientiae *E**b* sapientia* *P* sapientia *R*   diuine *S*   11 dein constantia *R*   14 eius carnis (eius *del.* m. 1) *S*   15 hoc *b*   16 cuius *ER* cuius *P* cuiusuis (uis s. l. m. 1) *S* cuiuslibet *b*   17 homini* (s *er.*) *R*   19 cum uoce omnis *inc. cap. XXVI* *E*   21 insulsus] incultus *S*   sentire *P*¹
22 notu (o ex u) *P*   extrema est (est *exp.* m. 1) *S*   23 adtentius *E*¹
diutius *S*   cogitatam *E*   24 ammirationis *PR*   25 naturam *E*
naturae om. *b*

putare nullum esse diuinae prouidentiae iudicium de moribus hominum, cum in eorum carne tanta eius sollertiae clareant et demonstrentur indicia? sed quia haec minima in promptu sunt sensibus nostris et ea facile uestigamus, elucet in eis
 5 ordo rerum; at illa, quorum ordinem uidere non possumus, inordinata arbitrantur, qui esse non putant, nisi quod uidere possunt, aut, si putant, tale aliquid putant, quale uidere consueuerunt.

23. Nos autem, quorum gressus, ne in illam peruersitatem
 10 incidamus, eadem diuina prouidentia per sanctam scripturam regit, ex ipsis quoque operibus dei eodem adiuuante indagare conemur, ubi haec simul creauerit, cum a consummatis suis operibus requieuit, quorum species per ordinem temporum usque nunc operatur. consideremus ergo cuiuslibet arboris
 15 pulchritudinem in robore, ramis, frondibus, pomis: haec species non utique repente tanta ac talis exorta est, sed quo etiam ordine nouimus. surrexit enim a radice, quam terrae primum germen infixit, atque inde omnia illa formata et distincta crenerunt. porro illud germen ex semine; in semine ergo illa
 20 omnia primitus fuerunt non mole corporeae magnitudinis, sed ui potentiaeque causali. nam illa magnitudo copia terrae humorisque congesta est. sed illa in exiguo grano mirabilior praestantiorque uis est, qua ualuit adiacens humor conmixtus terrae tamquam materies uerti in ligni illius qualitatem, in
 25 ramorum diffusionem, in foliorum uiriditatem ac figuram, in

2 in s. l. m. 1 *E* tantae *SRb* solerciae *R* 3 demonstrentur
 (s m. 1 s. l.) *S* promptu *Sbd* 4 inuestigamus (iñ s. l. m. 1) *Rbd*
 5 ad *E¹S¹* illa quorum] aliquorum *S* 7 nō possunt *ER¹* con-
 suerunt *PR* 9 in s. l. m. 1 *E* 11 adiubante *E¹* 12 a om. b
 14 cap. XXVII *E* arboribus *E* 15 pulchritu nem *E* pomis] po-
 mis pendentibus *S* 16 est exorta *Sbd* quo] a quorum (in mg. sed
 quo etiam) *P* 17 radice* (s er.) *P* 18 atque (t s. l. m. 1) *S* 19 cre-
 auerunt *E* ex semine (se m. 1 s. l.) *E* in semine: ergo (sic) b
 20 fuerunt primitus *PRbd* molae *R* 21 ui] in b causaliter b
 22 umorisquae *E¹* humorisque (s m. 1 s. l.) *S* congesta] quamgesta *E¹*
 23 prestantiorque *ES* praestantiorque (r fin. s. l. m. 1) *R* qu*a *R*
 umor *E¹R* commixtus *PRSbd* 24 illus *E¹* qualitate *E¹*

fructuum formas et opulentiam omniumque ordinatissimam distinctionem. quid enim ex arbore illa surgit aut pendet, quod non ex quodam occulto thesauro seminis illius extractum atque depromptum est? at illud semen ex arbore licet non illa sed altera, atque illa rursus ex altero semine; aliquando autem et arbor ex arbore, cum surculus demitur atque plantatur. ergo et semen ex arbore et arbor ex semine et arbor ex arbore. semen autem ex semine nullo modo, nisi arbor interueniat prius; arbor uero ex arbore, etiamsi semen non interueniat. alternis igitur successionibus alterum ex altero, sed utrumque ex terra nec ex ipsis terra; prior igitur eorum parens terra. sic et animalia: potest incertum esse utrum ex ipsis semina, an ipsa ex seminibus; quodlibet tamen horum prius, ex terra certissimum est.

Sicut autem in ipso grano inuisibiliter erant omnia simul, quae per tempora in arborem surgerent, ita ipse mundus cogitandus est, cum deus simul omnia creauit, habuisse simul omnia, quae in illo cum illo facta sunt, quando factus est dies, non solum caelum cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, quae uelut inconstantes motus patiuntur atque inferius adiuncta partem alteram mundo conferunt, sed etiam illa, quae aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorerentur, quomodo nobis iam nota sunt in eis operibus, quae deus usque nunc operatur. ●

Quae cum ita sint, hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies, fecit deus caelum et

26 Gen. 2, 4. 5

1 opulenciam *R* 2 quid] quidquid *P* quicquid *R* aut] et *b* 3 ex illo occulto quodam *S* tensauro *E*¹ seminiq; *E* 4 depromptum *Sbd* ad *E*¹*R* 5 rursum *S* altero] alio *S* 11 utrūq; (u *init.* s. *l.*) *P* nec ex] nex (corr. *m.* 1) *S* 14 post terra add. esse *d* 15 cap. XXVIII *E* 18 cum] et cum *d* facta] creata *S* 20 manent *S* terra *EPb* terra. (e *er.*) *R* abyssus *EPRSb* uelud *S* 21 paciuntur *R* adiuncta *E*¹ 22 quae om. *E*¹ 23 produxer (e *m.* 2 in *ras.*) *E* 24 exorerentur *Sbd* 26 quaecum *P*¹ quaecumq; *RP*² sint (i ex u) *R*

terram et omne uiride agri, antequam esset super
 terram, et omne fenum agri, antequam exortum est.
 non sic, quomodo facit opere, quo nunc usque operatur per
 pluuiam et hominum agriculturam — ad hoc enim adiunctum
 5 est: non enim pluerat deus super terram nec erat
 homo qui operaretur terram — sed illo modo, quo
 creauit omnia simul senarioque dierum numero consummauit,
 cum diem, quem fecit, eis, quae fecit, sexies praesentauit
 non alternante spatio temporaliter, sed ordinata cognitione
 10 causaliter. a quibus operibus in die septimo requieuit, etiam
 suam requiem eiusdem diei notitiae gaudioque praebere
 dignatus. et ideo non eum in quolibet opere suo, sed in sua
 requie benedixit et sanctificauit. unde nullam ulterius crea-
 turam instituens, sed ea, quae omnia simul fecit, admini-
 15 stratorio actu gubernans et regens sine cessatione operatur,
 simul et requiescens et operans, sicut iam ista tractata sunt.
 quorum operum eius, quae nunc usque operatur, per uolumina
 temporum explicandorum uelut exordium narrandi sumens ait
 scriptura: fons autem ascendebat de terra et inrigabat
 20 omnem faciem terrae. de quo fonte quia diximus, quod
 dicendum putauimus, ea quae sequuntur ab alio consideremus
 exordio.

19 Gen. 2, 6

1 omnia uiride *R* 2 faenum *PR* 3 quomodo] quod *E*¹ 4 agri-
 culturam hominum *S* 5 nec—terram *repetitum m. 1 del. S* 6 terram
 (ter ex su *m. 1*) *E* 7 creauerat *S* 8 ei *S* qui *b* sexiens *P*
 sexdies *S* prestauit *E* 11 eius *P*¹ notitiamque *S* gaudioque
om. S 12 dignatus (*s. l. m. 2 a l r*) *E* in *pr. om. E*¹ 13 sanctificauit
 eum *S* 14 instituens] constituens *S*, (*m. 2 s. l.*) *E* amministra-
 torio *L*²*R* 15 actu] acquibus (*ac exp. n. 1*) *S* regens] mouens *PR**S**bd*
 operetur *E* 16 tracta (*pr. a ex e*) *R* 17 usque nunc *PR**S**bd*
 uolumina] lumina *E*¹ 18 temporum corporum (*corporum in mg. add.*) *R*
 21 eaque *R* sequuntur *EP* secuntur *SR* 22 Explicit liber quintus.
 incipiunt capitula libri sexti *fol. 82 E* Explicuit liber quintus || incipit
 liber sextus aure li Augustini (*litt. mai. color.*) *fol. 130^a P* Explicit liber
 quintus Incip liber VI aureli augustini *fol. 113^a R* Explicit liber quintus
 (*litt. mai. atr.*) Incip liber sextus (*litt. mai. rubr.*) *pag. 144^b S fol. 44^b C*

LIBER SEXTUS.

1. Et finxit deus hominem puluerem de terra et insufflauit in faciem eius flatum uitae. et factus est homo in animam uiuentem. hic primo uidendum est, utrum ista recapitulatio sit, ut nunc dicatur, quomodo factus sit homo, quem sexto illo die factum legimus, an uero tunc quidem, cum fecit omnia simul, in his etiam hominem latenter fecit, sicut fenum terrae antequam esset exortum, ut eo modo et ipse, cum iam esset in secreto quodam naturae aliter factus, sicut illa, quae simul creauit, cum factus esset dies, accessu temporis etiam isto modo fieret, quo in hac perspicua forma uitam gerit, uel male uel bene, sicut fenum, quod factum est, antequam exoreretur super terram, accedente iam tempore et fontis illius inrigatione exortum est, ut esset super terram.

Prius ergo secundum recapitulationem id conemur accipere. fortassis quippe ita homo factus sit in die sexto, sicut dies ipse primitus factus est, sicut firmamentum, sicut terra et mare. neque enim haec dicenda sunt ante in quibusdam primordiis iam facta latuisse ac deinde in hanc faciem, qua mundus exstructus est, accessu temporis tamquam exorta claruisse, sed ab exordio saeculi, cum factus est dies, conditum mundum, in cuius elementis simul sunt condita, quae post accessu temporis orerentur, uel frutecta uel animalia quaeque secundum suum genus. nam nec ipsa sidera credendum est in elementis mundi primitus facta atque recondita accessu postea temporis extitisse atque in has enituisse formas, quae

2 Gen. 2, 7

2 Explicuerunt capitula incipit liber sextus feliciter deo gratias fol. 84 *E* 3 insufflauit *E*¹ 4 uiuam *S* 7 fecit *om.* *S* latenter hominem *bd* 8 foenum (o s. l. m. 1) *S* faenum *PRC* 10 esset] est *PR**S**bd* 12 pspicua *S* sicuti *S* foenum *S* faenum *PRC* 13 exoriretur *SR*²*Cbd* 14 inrigatione *E*¹ 16 cap. I *E* 18 ē factus est (ē *exp.* m. 1) *S* 19 dicenda sunt haec *S* 20 ac] hac *R* deinde (n s. l. m. 1) *S* hanc (n s. l. m. 1) *E* 21 exstructus *EP* 24 orirentur *SCbd* frutecta *b* et *Migne* 25 genus suum *b* 27 temporis postea *S*

caelitus fulgent, sed illo senario perfectionis numero creata simul omnia, cum factus est dies. utrum ergo sic et homo ista iam specie, qua in sua natura uiuit et agit siue bonum siue malum? an et ipse in occulto sicut fenum agri, ante-
 5 quam exortum est, ut hoc ei post esset accessu temporis exoriri, quod de puluere factus est?

2. Accipiamus ergo eum sexto ipso die in hac perspicua uisibilique forma de limo fictum, sed tunc non commemoratum, quod nunc recapitulando insinuat, et uideamus, utrum
 10 nobiscum ipsa scriptura concordet. sic certe scriptum est, cum adhuc diei sexti opera narrarentur: et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et habeat potestatem piscium maris et uolatilium caeli et omnium pecorum et omnis terrae
 15 et omnium reptantium, quae repunt super terram. et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit eum; masculum et feminam fecit eos. et benedixit eos deus dicens: crescite et multiplicamini et inplete terram et dominamini eius et habete potestatem
 20 piscium maris et uolatilium caeli et omnium pecorum et omnis terrae et omnium reptantium super terram. iam ergo de limo formatus erat et illi iam soporato mulier ex latere facta erat, sed hoc commemoratum non erat, quod nunc recapitulando commemoratum est. neque enim
 25 sexto die factus est masculus et accessu temporis postea facta femina; sed fecit eum, inquit; masculum et feminam fecit eos et benedixit eos. quomodo ergo iam homine in paradiso constituto mulier ei facta est? an et hoc praetermissum scriptura recoluit? nam sexto illo die etiam paradisu

11 Gen. 1, 26—28

1 perfectionis senario *S* 2 homo *s. l. m.* 1 *S* 3 in *om.* *S* 4 foe-
 num *S* faenum *PRC* 8 fictum (*s. l. m.* 2 al fac) *E, PR²* factum *R¹Sb*
 non *om.* *S* 11 narrarentur (*ra s. l. m.* 1) *S* 15 reppunt *R* 17 femi-
 nam *E¹* 18 deus] dominus *E* 19 eis *S* 22 superato *R¹*
 23 facta] iam facta *PRSCbd* hoc] hoc tunc *bd* 26 facta est *S*
 faemina *P* inquit *P* 27 homine* (*m er.*) *P* 28 paradysu *S*

plantatus est et ibi homo conlocatus et soporatus est, ut Eva formaretur; et ea formata euigilauit eique nomen inposuit. sed haec nisi per temporales moras fieri non possent. non itaque ita facta sunt, sicut creata sunt omnia simul.

3. Quantamlibet enim homo cogitet facilitatem, qua deus 5 etiam haec simul cum ceteris fecit, uerba certe hominis nouimus nisi per temporales morulas emitti uoce non posse. cum ergo uerba hominis audimus, uel cum animantibus uel cum mulieri nomen inposuit uel cum secutus etiam dixit: propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem 10 et coniungetur uxori suae; et erunt duo in carne una, quibuslibet syllabis ista sonuerint, nec duae quaecumque in his uerbis syllabae simul sonare potuerunt, quanto minus haec omnia cum his, quae simul creata sunt, simul fieri! ac per hoc aut et illa omnia non simul ab ipso summo exordio 15 saeculorum, sed per moras atque interualla temporum facta sunt diesque ille non spiritali sed corporali substantia primum conditus uel circuitu lucis nescio quomodo uel emissionem et contractionem mane ac uesperam faciebat; aut, si consideratis omnibus, quae superioribus sermonibus pertractata sunt, pro- 20 babilis ratio persuasit illum diem spiritalem sublimiter ac primitus conditum lucem quandam sapientem uocatum esse diem. cuius praesentia per ordinatam cognitionem conditioni rerum in numero senario praeberetur, atque huic sententiae scripturae uerba congruere. quod ait postea: cum factus 25 dies est, fecit deus caelum et terram et omne uiride agri, antequam esset super terram, et omne fenum

10 Gen. 2, 24   25 Gen. 2, 4. 5

1 conlocatus *E*¹ collocatus est *PSbd* collocatus *e*** (st *paene* *er.*) *R*
2 inposuit *E*¹*R*   6 simul haec *S*   7 morulas *om.* *S*¹   9 sequutus *PRC*
10 matrem suam *S*   11 coniungitur *PR*   duo] ambo *RC*¹*b*
"una" carne *E*   12 sonuerunt *b*   14 his] iis *Rd*   cum uoce ac *inc.*
cap. II *E*   17 substantia *R*   20 pertracta *E*   22 conditam *EPRSCb*
esse uocatum *S*   23 praesentiam *E*   conditioni] cognitioni *b*   26 est
dies *PRSBd*   27 foenum *S* faenum *PRC*

agri, antequam exoreretur, adtestari etiam, quod alibi scriptum est: qui uiuit in aeternum, creauit omnia simul: non est dubium hoc, quod homo de limo terrae fictus est eique formata uxor ex latere, iam non ad conditionem, 5 qua simul omnia facta sint, pertinere, quibus perfectis requieuit deus, sed ad eam operationem, quae fit iam per uolumina saeculorum, qua usque nunc operatur.

Huc accedit, quod ipsa etiam uerba, quibus narratur, quomodo deus paradisum plantauerit in eoque hominem, quem 10 fecerat, conlocarit ad eumque adduxerit animalia, quibus nomina inponeret, in quibus cum adiutorium simile illi non fuisset inuentum, tunc ei mulierem costa eius detracta formauerit, satis nos admonent haec non ad illam operationem dei pertinere, unde requieuit in die septimo, sed ad istam 15 potius, qua per temporum cursus usque nunc operatur. cum enim paradisus plantaretur, ita narrat: et plantauit deus paradisum in Eden ad orientem et posuit ibi hominem, quem finxerat. et eiecit deus adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum et bonum ad escam.

20 4. Cum ergo dicit: eiecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, manifestat utique, quod aliter nunc eiecerit de terra lignum, aliter tunc, cum tertio die produxit terra herbam pabuli seminantem semen secundum suum genus et lignum fructuosum secundum suum genus. hoc est enim: 25 eiecit adhuc, super illud scilicet, quod iam eiecerat: tunc utique potentialiter et causaliter in opere pertinente ad creanda omnia simul, a quibus consummatis in die septimo requieuit,

2 Eccli 18, 1   16 Gen. 2, 8, 9   20 Gen. 2, 9

1 exoreretur *SCbd*   adtestari *E*¹   3 est] est enī (enī s. l. m. 1) *R*
4 fictus] factus *R*¹*Sb*   5 sint *E*¹ sunt *E*²*PR**Sbd*   6 ad om. *S*   7 quā *R*
operatur huc ac om. *P*¹   8 accidit *S*   10 conlocauit *E* collocarit *PRd*
collocauerit *b*   11 inponeret *E*¹   13 ammonent *E*²*PRC*   14 in s. l.
m. 1 *S*   15 quo *S*   16 narrařet *E*   17 aedem *E*¹ eden *S*   18 quam *R*
19 pulchrum (1 s. l. m. 1) *R*   et — uers. 21 aspectum om. *S*   20 dicit
ergo *PRCbd*   21 adspectum (ubique ađs.) *d*   22 eicerit *R*   23 pa-
nuli *E*¹   genus: suum *Sd*

nunc autem uisibiliter in opere pertinente ad temporum cursum, sicut usque nunc operatur.

Nisi forte quis dicat non omne ligni genus tertio die creatum. sed dilatum aliquid, quod sexto crearetur, cum homo factus est atque in paradiso constitutus. sed quae die sexto creata sint, apertissime scriptura declarat, anima uiua scilicet secundum unumquodque genus quadrupedum et repentium et bestiarum et ipse homo ad imaginem dei masculus et femina. proinde potuit praetermittere, quomodo sit homo factus, quem tamen ipso die factum esse narrauit, ut recapitulando postea, quemadmodum etiam factus fuerit, intimaret, hoc est de terrae puluere, et mulier illi de latere, non tamen aliquod creaturae genus praetermittere, uel in eo, quod dixit deus: fiat, siue: faciamus, uel in eo, quod dicitur: sic est factum, siue: fecit deus. alioquin frustra per singulos dies tam diligenter distincta sunt omnia, si permixtionis dierum potest ulla suspicio residere, ut, cum herba et lignum diei tertio sit adtributum, aliqua ligna etiam sexto die creata esse credamus, quae ipso sexto die scriptura tacuerit.

5. Postremo, quid respondebimus de bestiis agri et uolatilibus caeli, quae adduxit deus ad Adam, ut uideret, quid ea uocaret? quod ita scriptum est: et dixit dominus deus: non bonum est esse hominem solum; faciamus illi adiutorium secundum ipsum. et finxit deus adhuc de terra omnes bestias agri et omnia uolatilia caeli et adduxit illa ad Adam, ut uideret, quid uocabit illa:

22 Gen. 2, 18—22

3 cap. IIII *E*   tercio *R*   5 paradyso *S*   sexto die *PRSCbd*
 6 sunt *bd*   7 unumquoque *E¹S¹*   8 uestiarum *E¹*   femina *E¹*   10 esse]
 ipse (*in mg. m. 2 add. al esse*) *Pb*   11 etiam quemadmodum *S*   quem-
 ammodum *R¹*   fuerit factus *S*   13 pretermittre *P*   14 dicitur]
 dictum est *in ras. S*   et sic *b*   15 siue] uel *b*   17 suspitio *R*   die *R*
 18 creata—die *in mg. infer. m. 1 add. R*   19 que *R*   scribtura *E*
 20 quod *S¹*   22 uocauerit *S*   23 est bonum *bd*   24 deus *om. R*
 25 celi *S*   26 uocabit *scripsi: uocaret libri; sed cf. τί καλέσει αὐτά Tischendorfii et P. de Lagarde Gen. 2, 19 et lib. VIII cap. 1 huius edit. illa] ea S*

et omne quodcumque illud uocauit Adam animam
uiuam, hoc nomen illius. et uocauit Adam nomina
omnibus pecoribus et omnibus uolatilibus caeli et
omnibus bestiis agri. Adae autem non est inuentus
5 adiutor similis ipsi. et iniecit deus mentis aliena-
tionem super Adam, et obdormiuit; et sumsit unam
de costis eius et adinpleuit carnem in locum eius. et
aedificauit dominus deus costam, quam sumsit de
Adam, in mulierem. si ergo consequenter, cum in pecoribus
10 et bestiis agri et uolatilibus caeli non esset inuentum adiu-
torium simile homini, fecit ei deus adiutorium simile de costa
lateris eius, hoc autem factum est, cum easdem bestias agri
et uolatilia caeli adhuc de terra finxisset et ad illum ad-
duxisset: quomodo sexto die factum hoc potest intellegi,
15 quandoquidem illo die produxit terra animam uiuam secundum
uerbum dei, uolatilia uero quinto die produxerunt aquae
similiter secundum uerbum dei? non itaque hic diceretur:
et finxit deus adhuc de terra omnes bestias agri et
omnia uolatilia caeli, nisi quia iam terra produxerat omnes
20 bestias agri sexto die et aqua omnia uolatilia caeli quinto
die. aliter ergo tunc, id est potentialiter atque causaliter, sicut
illi operi competebat, quo creauit omnia simul, a quibus in
die septimo requieuit, aliter autem nunc, sicut ea uidemus,
quae per temporalia spatia creat, sicut usque nunc operatur.
25 ac per hoc iam per istos notissimos lucis corporalis dies, qui
circuitu solis fiunt, Eua facta est de latere uiri sui. tunc
enim deus adhuc finxit de terra bestias et uolatilia, in quibus
cum adiutorium simile ipsi Adam non esset inuentum, illa

2 nomen] nomen est *Pbd* (est *er.*) *R* 3 uolatibus *P* 4 inuentus
(s. l. m. 2 ał ū) *E* 5 illi adiutor *SC* adiutor (s. l. m. 2 ał riā) *E*
similis (s. l. m. 2 ał le) *E* ipsi] illi in *ras.* *R om.* *SC* 6 sumsit *E*¹
sumpsit *RSbd* 7 loco *PR¹Cb* 8 sumsit *E*¹ sumpsit *RSbd* 10 celi *C*
11 hominis *S* 13 adduxisset *om.* *P*¹ 14 quomodo] adhuc quomodo *PCb*
(adhuc *eras.*) *R* 15 terra produxit *b* 20 aqua] a quo *S* aquae *E*
om. *R*¹ 21 cum aliter *inc. cap. V* *E* 22 quod *E* 25 ac per]
ac *p*** (ro *eras.*) *R*

formata est. in talibus ergo diebus etiam ipsum de limo finxit deus.

Neque enim dicendum est masculum quidem sexto die factum, feminam uero posterioribus diebus, cum ipso sexto die apertissime dictum sit: masculum et feminam fecit eos et benedixit eos et cetera, quae de ambobus et ad ambos dicuntur. aliter ergo tunc ambo et nunc aliter ambo: tunc scilicet secundum potentiam per uerbum dei tamquam seminaliter mundo inditam, cum creauit omnia simul, a quibus in die septimo requieuit, ex quibus omnia suis quaeque temporibus iam per saeculorum ordinem fierent, nunc autem secundum operationem praebendam temporibus, qua usque nunc operatur, et oportebat iam suo tempore fieri Adam de limo terrae eiusque mulierem ex uiri latere.

6. In qua distributione operum dei partim ad illos dies inuisibiles pertinentium, in quibus creauit omnia simul, partim ad istos, in quibus operatur cotidie quidquid ex illis tamquam inuolucris primordialibus in tempore euoluitur, si non inopportune neque absurde scripturae uerba secuti sumus, quae nos ad haec distinguenda duxerunt, cauendum est, ne propter ipsarum rerum aliquanto difficilem perceptionem, quam tardiores adsequi non sufficiunt, putemur aliquid sentire ac dicere, quod scimus nos nec sentire nec dicere. quamquam enim praecedentibus sermonibus, quantum potuerim, lectorem praestruxerim, plures tamen arbitror caligare in his locis et putare ita fuisse prius hominem in illo dei opere quo simul omnia creata sunt, ut aliquam uitam duceret, ut dei locutionem ad se directam,

4 factum — die *in mg. m. 1 R* 7 et *om. b* 12 prebendam *S*
 13 tempore suo *bd* 16 in *om. S* 17 istos] istos appositos *R* dispositos (*in mg. al istos*) *P* istos appositos *bd* cottidie *ES* quicquid *RS*
 illos *S* 18 exuolucris (*sup. ex add. s. l. m. 1 in*) *S* uoluitur *EP¹S*
 importunae *R* 19 neque] atque *PRbd* scribiturae *EP* sequuti *PR*
 21 peræceptionem (*prim. e s. l. m. 1 add. et ae exp.*) *E* adsequi *E¹*
 aut si que (*v s. l. s in ras.*) *S* 22 aliquid] aliud *ER* 24 prestruxerim *S*
 perstruxerim (*s. l. m. 2 al p̄*) *E* 26 post quo *add* cuncta *bd* omnia
om. bd 27 et ut dei *b* locutione *S* loquutionem *P* directa *S*

cum dixit deus: ecce dedi uobis omne pabulum seminale, discerneret, crederet, intellegeret. nouerit ergo, qui hoc putat, non hoc me sensisse neque dixisse.

Sed rursus, si dixero non ita fuisse hominem in illa prima
 5 rerum conditione, qua creauit deus omnia simul, sicuti est
 non tantum perfectae aetatis homo, sed ne infans quidem,
 nec tantum infans, sed ne puerperium quidem in utero matris,
 nec tantum hoc, sed ne semen quidem uisibile hominis, putabit
 omnino non fuisse. redeat ergo ad scripturam, inueniet sexto
 10 die hominem factum ad imaginem dei, factos autem masculum
 et feminam. item quaerat, quando facta sit femina, inueniet
 extra illos sex dies: tunc enim facta est, quando deus de
 terra finxit adhuc bestias agri et uolatilia caeli, non quando
 uolatilia produxerunt aquae et animam uiuam, in qua et
 15 bestiae sunt, produxit terra. tunc autem factus est homo et
 masculus et femina: ergo et tunc et postea. neque enim tunc
 et non postea aut uero postea et non tunc; nec alii postea,
 sed idem ipsi aliter tunc, aliter postea. quaeret ex me: quo-
 modo postea? respondebo: uisibiliter, sicut species humanae
 20 constitutionis nota nobis est, non tamen parentibus gene-
 rantibus, sed ille de limo, illa de costa eius. quaeret: tunc
 quomodo? respondebo: inuisibiliter, potentialiter, causaliter,
 quomodo fiunt futura non facta.

Hic forte non intellet. subtrahuntur enim ei cuncta, quae
 25 nouit, usque ad ipsam seminum corpulentiam. neque enim

1 Gen. 1, 29

1 paululum *E*¹ seminalē *R* 3 neque] atque *S* 4 si *s. l. m.* 1 *R*
 ita non *S* 5 secuti *S*¹ 6 non *s. l. m.* 1 *S* etatis *R* 8 nec (*c*
s. l. m. 1) *S* ne] nec *PRbd* putauit *EPRS* 9 *cap. VI E*
 10 factos *R*² 11 quando] quomodo *R*¹ 14 et ante bestiae *om. b*
 15 produxit *E*¹ productę *E*² de terra (*de add. m. saec. XII*) *E*
 et] ut *b* 16 enim *s. l. m.* 1 *S* 18 iidem *d* quomodo postea]
 quomodo *PRsbd* 19 uisibiliter] postea uisibiliter *PRsbd* 22 post
 quomodo *sequuntur uerba u.* 19 postea uisibiliter *sqq. usque ad respon-*
debo, nisi quod pro constitutionis *ređditur* conditionis, *in cod. S*
 24 intellegit *S* 25 nouerat *b* ipsa *PR*

uel tale aliquid homo iam erat, cum in prima illa sex dierum
 conditione factus erat. datur quidem de seminibus ad hanc
 rem nonnulla similitudo propter illa, quae in eis futura con-
 serta sunt; uerum tamen ante omnia uisibilia semina sunt
 illae causae. sed non intellegit. quid ergo faciam, nisi, quan- 5
 tum possum, salubriter moneam, ut scripturae dei credat et
 tunc factum hominem, quando deus, cum factus est dies,
 fecit caelum et terram, de quo alibi scriptura dicit: qui uiuit
 in aeternum, creauit omnia simul, et tunc, quando iam
 non simul sed suis quaeque temporibus creans finxit eum de 10
 limo terrae et ex eius osse mulierem? nam nec isto modo eos
 illo sexto die factos nec tamen eos illo sexto die non factos
 intellegere scriptura permittit.

7. Forte ergo animae eorum sexto illo die factae erant, ubi
 et ipsa imago dei recte intellegitur in spiritu mentis eorum, 15
 ut postea corpora formarentur? sed neque hoc credere scrip-
 tura eadem permittit. primo propter illam operum consum-
 mationem — quae non uideo quomodo possit intellegi, si defuit
 aliquid tunc non causaliter conditum, quod postea uisibiliter
 conderetur — deinde quia sexus ipse masculi et feminae nisi in 20
 corporibus esse non potest. quod si quisquam secundum
 intellectum et actionem tamquam utrumque sexum in una
 anima accipiendum putauerit. quid faciet de his, quae ad
 escam deus ipso die dedit de lignorum fructibus, quae nisi
 homini habenti corpus non utique congrua est? nam si et 25
 hanc escam figurate quisquam accipere uoluerit, recedet a pro-
 prietate rerum gestarum, quae primitus in huiusmodi narra-
 tionibus omni obseruatione fundanda est.

8 Eccli. 18, 1

3 conserta] conseruata *S*   5 ille *S*   intelleg& *S*   quā tū *P*
 6 scribtura *E*   7 hominem factum *b*   11 nam] cū *b*   12 illo* (s *eras.*) *E*
 eos s. l. m. 1 *R*   illos *E*   13 permittit (i *fn. ex a*) *R* permittat *Pb*
 14 cap. VIII *E*   die illo *bd*   diae *P*   erant *E*¹, (e *ex f*) *P*
 15 recte *R*   16 conformarentur *b*   eadem scriptura *PRsbd*   17 primū *b*
 24 dedit die *b*   25 si et] etsi *b*   26 figuratae *ER*   accipere
 quisquam *bd*   28 fundata *b*

8. Quomodo, inquit, ergo loquebatur eis, qui nondum
 audiebant nec intellegebant, quia nec erant, qui uerba per-
 ciperent? possem respondere sic eos adlocutum deum, quemad-
 modum Christus nos nondum natos et tam longe post futuros,
 5 nec tantum nos, sed etiam eos omnes, qui futuri sunt post
 nos. omnibus enim dicebat, quos suos futuros uidebat: ecce
 ego uobiscum sum usque in consummationem saeculi:
 sicut deo notus erat propheta, cui dixit: priusquam te
 formarem in utero, noui te, sicut decimatus est Leui.
 10 cum esset in lumbis Abraham. cur enim non ita et ipse
 Abraham in Adam et ipse Adam in primis operibus mundi,
 quae deus creauit omnia simul? sed uerba domini per os
 carnis eius et uerba dei per ora prophetarum temporali cor-
 poris uoce proferuntur et omnibus syllabis suis congruas
 15 temporum moras sumunt atque consumunt; cum uero deus
 dicebat: faciamus hominem ad imaginem et simili-
 tudinem nostram; et habeat potestatem piscium maris
 et uolatilium caeli et omnium pecorum et omnis
 terrae et omnium reptantium, quae repunt super terram,
 20 et: crescite et multiplicamini et replete terram et
 dominamini eius et habete potestatem piscium maris
 et uolatilium caeli et omnium pecorum et omnis
 terrae et omnium reptantium, quae repunt super
 terram, et: ecce dedi uobis omne pabulum seminale
 25 seminans semen, quod est super omnem terram, et
 omne lignum fructiferum, quod habet in se fructum

6 Matth. 28, 20   8 Hier. 1, 5   10 cf. Hebr. 7, 9. 10   16 Gen.
 1, 26—29

1 ergo loquebatur inquit *PR*^{Sbd}   inquit *E*¹   3 eos] illos *b*   allo-
 quutum *PR*   quemammodum *EPR*¹   4 et tam] etiam *PR*^{Sbd}
 1st^{post}o (*corr. m.* 1) *S*   6 dicebant (*n exp. m.* 1) *P*   futuros suos *S*
 7 in] ad *S*   8 profeta *E* propheta *R*   9 formare *E*¹   10 abrae *b*
 13 ora] os *E*¹ ora* (*m eras. (?)* *P*   15 uero (*s. l. m.* 2 *al* ergo) *E*
 19 reptantium] reptilium *PRd*   reppunt *R*   20 et crescite — 24 terram
om. b   24 pauulum *E*¹   25 semens *E*

seminis seminalis, quod erit uobis ad escam, ipse sermo eius ante omnem aeris sonum, ante omnem carnis et nubis uocem in illa eius summa sapientia, per quam facta sunt omnia, non quasi humanis auribus instrepebat, sed rebus factis rerum faciendarum causas inserebat et omnipotenti 5 potentia futura faciebat hominemque suo tempore formandum in temporum tamquam semine uel tamquam radice condebat. quando condebat, unde inciperent saecula ab illo condita, qui est ante saecula. creaturae quippe aliae creaturas alias quaedam tempore, quaedam causis praecedunt; ille autem omnia, 10 quae fecit, non solum excellentia, qua etiam causarum effector est, uerum etiam aeternitate praecedit. sed de hoc opportunioribus deinde scripturarum locis fortassis plenius disse- rendum est.

9. Nunc de homine quod coeptum est terminetur ea mode- 15 ratione seruata, ut in profundo scripturae sensu magis praestemus diligentiam requirendi quam adfirmandi temeritatem. quia enim nouerat Hieremiam deus, priusquam eum formaret in utero, dubitare fas non est; apertissime quippe dicit: priusquam te formarem in utero, noui te. ubi 20 autem illum nosset, antequam ita formasset, etsi nostrae infirmitati adsequi uel difficile uel impossibile est — utrum in aliquibus propinquieribus causis, sicut Leui in lumbis Abrahae decimatus est, an in ipso Adam, in quo genus humanum tamquam radicaliter institutum est; et in eo ipso utrum iam 25 cum de limo formatus esset, an causaliter in his operibus

20 Hier. 1, 5

1 seminalis *in mg. m.* 1 *R* 2 aeris—omnem *om. S* 3 summa eius *PRSbd* qua *E*¹ 4 instraepebat *E* 5 inferebat *S*¹ 6 hominem quae *R* 7 radicem *E* 8 quando] Unde *R* quando condebat *om. EP*¹*S* unde] omne unde *b* 9 post saecula *inc. cap. VIII E* 10 autem] autem etiam *E* 11 quae *P*¹ 12 etiam *om. b* praecedit] praecellit *b* opportunioribus *Pbd* 15 ceptum *E* coeptum (*o s. l. m.* 1) *S* 17 prestemus *E* adfirmandi *E*¹ 18 deus] dñs *S* 21 antaequam *P*¹ antequam illūm (*illum exp. m.* 1) *S* 22 adsequi *E*¹ 24 humanum genus *b* humanum] hominum *S* 26 post an *add. cum bd*

factus, quae creauit omnia simul; an uero ante omnem potius creaturam, sicut elegit et praedestinauit sanctos suos ante mundi constitutionem; an potius in omnibus praecedentibus causis, siue quas commemorauit siue quas non commemorauit, 5 priusquam in utero formaretur —: non arbitror scrupulosius quaeri oportere, dummodo Hieremiam constet ex quo est in hac luce a parentibus editus ex illo egisse uitam propriam, qua grandescens aetatis accessu posset uiuere seu male seu bene, antea uero nullo modo, non solum priusquam in utero 10 formaretur, sed nec iam ibi formatus, antequam natus. neque enim habet ullam cunctationem apostolica illa sententia de geminis in utero Rebeckae nondum agentibus aliquid boni aut mali.

Nec tamen frustra scriptum est nec infantem mundum esse 15 a peccato, cuius est unius diei uita super terram, et illud in psalmo: ego in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea me in utero aluit, ed quod in Adam omnes moriuntur, in quo omnes peccauerunt. nunc autem liquido teneamus, quaelibet parentum merita traiciantur in 20 prolem, quaecumque gratia dei, antequam nascatur, quemque sanctificet, nec iniquitatem esse apud deum nec boni maliue agere quemquam, quod ad propriam personam pertineat, antequam natus est, illamque sententiam, qua nonnulli putant alibi peccasse magis minusque animas et pro diuersorum 25 meritis peccatorum in diuersa corpora esse detrusas, apostolicae non conuenire sententiae, cum apertissime dictum sit nihil egisse nondum natos siue boni siue mali.

2 cf. Ephes. 1, 4   12 cf. Rom. 9, 11   15 cf. Iob. 14, 5   16 Ps. 50, 7   17 cf. Rom. 5, 12

2 praedestinauit *PRS*   4 in fine siue—commemorauit *om.* *S*¹   5 scrupulosius *E*¹*PR*   7 aeditus (*a exp. m.* 1) *S*   8 aetatis *P*   seu] siue (*bis*) *bd*   seu bene seu male *S*   9 ante *b*   11 illa apostolica *b*   12 rebeckae utero *PRSbd*   17 in utero mater mea me aluit *S*   20 prole *E*¹ quemque] quaeque *E*¹   22 pertineant *S*   25 detrusas (*s m. 1 exp.*) *S*   26 apertissimae *R*   27 siue—siue] seu—seu *PRSbd*

Ac per hoc alia quaestio est suo loco retractanda, quid de peccato primorum parentum, qui duo soli fuerunt, generis humani contraxerit uniuersa consparsio; nihil tamen talium moritorum habere potuisse hominem, antequam de terrae puluere fictus esset, antequam suo tempore uiueret, nulla quaestio est. sicut enim Esau et Iacob, quos nondum natos dixit apostolus nihil egisse boni uel mali, non possemus dicere traxisse aliquid meriti de parentibus, si nec ipsi parentes egissent aliquid boni aut mali, nec genus humanum peccasse in Adam, si ipse non peccasset Adam — non autem peccasset Adam, nisi iam suo tempore uiueret, quo posset uiuere siue bene siue male —: ita frustra peccatum eius seu recte factum requiritur, cum adhuc in rebus simul creatis causaliter conditus nec uita propria iam uiuebat nec in parentibus erat sic uiuentibus. in illa enim prima conditione mundi, cum deus creauit omnia simul, homo factus est, qui esset futurus — ratio creandi hominis, non actio creati.

10. Sed haec aliter in uerbo dei, ubi ista non facta, sed aeterna sunt, aliter in elementis mundi, ubi omnia simul facta futura sunt, aliter in rebus, quae secundum causas simul creatas non iam simul, sed suo quaeque tempore creantur: in quibus Adam iam formatus ex limo et dei flatu animatus, sicut fenum exortum, aliter in seminibus, in quibus rursus quasi primordiales causae repetuntur de rebus ductae, quae secundum causas, quas primum condidit, extiterunt, uelut

6 cf. Rom. 9, 11

1 alia] aliqua *Rd* 3 cons'parsio (*sic disting.*) *R* conspersio *b* talium *s. l. m.* 1 *R* 5 fictus (*n exp. m. 1*) *S* finctus *PRbd* 6 nondam *E*¹ 7 uel] aut *PRsbd* possumus *b* possemus (*sup. e m. 1 pos. i*) *P* 12 rectae *R* 13 requiretur *S* 14 sic uiuentibus erat *PRsbd* 15 cum uoce in *inc. cap. X E* et *Eug. Excerpta* (*ed Knöll p. 225, 21—235, 11*) enim *om. Eug. (ed. Knöll. p. 225, 21)* condicione *Eug.* 16 creauit omnia, simul homo *sqg. Eug. Knöll 225, 21* omnia simul creauit *bd* 17 non] nota non (*nota exp. m. 1*) *S* 19 cum aliter *inc. cap. XI E* 21 creatis *S*¹ quoque *EPR^{1b}* 23 faenum *PRSEug.* 25 extiterant *Pb*

herba ex terra, semen ex herba. in quibus omnibus ea iam
facta modos et actus sui temporis acceperunt, quae ex occultis
atque inuisibilibus rationibus, quae in creatura causaliter
latent, in manifestas formas naturasque prodierunt, sicut herba
5 exorta super terram et homo factus in animam uiuam et
cetera huius modi, siue fructa siue animantia ad illam ope-
rationem dei pertinentia, qua usque nunc operatur. sed etiam
ista secum gerunt tamquam iterum se ipsa inuisibiliter in
occulta quadam ui generandi, quam extraxerunt de illis prim-
10 ordiis causarum suarum, in quibus creato mundo, cum
factus est dies, antequam in manifestam speciem sui generis
exorerentur, inserta sunt.

11. Si enim prima illa opera dei, cum simul omnia creauit,
in suo modo perfecta non essent, ea procul dubio post ad-
15 derentur, quae illis perficiendis defuissent, ut quaedam uni-
uersitatis perfectio ex utriusque constaret singulis quasi semis,
uelut alicuius totius partes essent, quarum coniunctione ipsum
totum, cuius partes fuerant, conpleretur. rursus, si ita essent
illa perfecta, sicut perficiuntur, cum suis quaeque temporibus
20 in manifestas formas actusque procreantur, profecto aut nihil
ex eis post ea tempora fieret aut hoc fieret, quod ex istis,
quae suo quaeque iam tempore oriuntur, deus non cessat
operari. nunc autem, quia et consummata quodam modo et
quodam modo inchoata sunt ea ipsa, quae consequentibus
25 euoluenda temporibus primitus deus simul omnia creauit,
cum faceret mundum — consummata quidem, quia nihil

1 erba (bis) *S*   2 modus *b*   et (t ex x m. 1) *E*   *occultis *P*
3 atque s. l. m. 1 *S*   4 erba *E*¹*S*   6 fructa *b*   7 qua *E* *Eug.*: quae *PR**Sbd*
nunc usque *S*   9 traxerunt *Eug.*   11 manifestam (m exp. m. 1) *S*
speciē *S*¹   12 exorirentur *RSbd*   13 illa prima *R*   15 in illis (in s.
l. m. 2) *R*   quedam *R*   16 ex om. *Eug.*   utriusque *E* utris-
que *PR**Sbd*   seminis *E*   17 coniunctionem (m exp. m. 1) *S*   18 fuerunt *E*
ista *S*¹   19 suis in *mg. add. P*   20 creantur *PRb*   nihil (l s. l. m.
1) *P*   21 post ea scripsi: postea lib.   tempora] per tempora *PR**Sbd* *Eug.*
23 cum nunc inc. cap. XII *E*   et] iam et *Sbd*   et quodam modo
in *mg. add. P* om. *R*¹   24 inchoata *PR*   25 omnia simul *PRbd*
26 quia] quoniam *b*

habent illa in naturis propriis, quibus suorum temporum
 cursus agunt, quod non in istis causaliter factum sit, inchoata
 uero, quoniam quaedam erant quasi semina futurorum per
 saeculi tractum ex occulto in manifestum locis congruis
 exerenda — ipsius etiam scripturae uerba satis ad hoc ad- 5
 monendum insigniter uigent, si quis in eis euigilet. nam et
 consummata ea dicit et inchoata; nisi enim consummata
 essent, non scriptum esset: et consummata sunt caelum
 et terra et omnis compositio eorum et consummauit
 deus in die sexto opera sua, quae fecit. et benedixit 10
 deus diem septimum et sanctificauit eum; rursusque,
 nisi inchoata essent, non ita sequeretur, quia in illa die
 requieuit ab omnibus operibus suis, quae inchoauit
 deus facere.

Hic igitur si quis inquirat, quomodo consummauit et quo- 15
 modo inchoauit — neque enim alia consummauit, alia inchoauit,
 sed eadem ipsa utique, a quibus in die septimo requieuit —
 ex his, quae supra diximus, clarum est, consummasse quippe
 ista intellegimus deum. cum creauit omnia simul ita perfecte,
 ut nihil ei adhuc in ordine temporum creandum esset, quod 20
 non hic ab eo iam in ordine causarum creatum esset,
 inchoasse autem, ut, quod hic praefixerat causis, post inpleret
 effectis. proinde formauit deus hominem puluerem terrae,
 uel limum terrae — hoc est de puluere uel limo terrae —

8 Gen. 2, 1—3 23 Gen. 2, 7

2 cursibus (bu s. l. m. 1) S in s. l. m. 1 S caussaliter P
 3 per quaedam ^{per} Eug. quae quaedam (corr. m. 1) S 5 exserenda PRd
 exercenda Sb ammonendum EPR 8 scribunt E consummata E
 9 terram E compositio] consummatio Eug. eorum] illorum
 PRbd Eug. 10 post fecit sequitur: et requieuit deus in die septimo
 ab omnibus operibus suis, quae fecit, in bd benedixit P¹ 12 inchoata E
 sequeretur (n er.) R in om. PRbd 13 que P 15 cap.
 XIII E consummauit E 16 consummauit E 18 his] iis bd
 19 perfectae R 21 in s. l. m. 1 E ordinē b 22 inchoasset d
 praedixerat E¹; sed cf. 192, 18 causis post (sis post in ras.) S
 23 a uoce proinde cap. XIII E 24 limo] de limo S

et inspirauit siue sufflauit in eius faciem spiritum uitae, et factus est homo in animam uiuam, non tunc praedestinatus — hoc enim ante saeculum in praescientia creatoris — neque tunc causaliter uel consummate inchoatus uel
 5 inchoate consummatus — hoc enim a saeculo in rationibus primordialibus, cum simul omnia crearentur — sed creatus in tempore suo uisibiliter in corpore, inuisibiliter in anima, constans ex anima et corpore.

12. Iam ergo uideamus, quomodo eum fecerit deus, primum
 10 de terra corpus eius, post etiam de anima uidebimus, si quid ualebimus. quod enim manibus corporalibus deus de limo fixerit hominem, nimium puerilis cogitatio est, ita ut, si hoc scriptura dixisset, magis eum, qui scripsit, translato uerbo usum credere deberemus, quam deum talibus membrorum
 15 liniamentis determinatum, qualia uidemus in corporibus nostris. dictum est enim: manus tua gentes disperdidit, et: eduxisti populum tuum in manu forti et brachio excelso. sed pro potestate et uirtute dei positum huius membri nomen quis usque adeo desipit, ut non intellegat?

20 Nec illud audiendum est, quod nonnulli putant, ideo praecipuum dei opus esse hominem, quia „cetera dixit, et facta sunt“, hunc autem ipse fecit, sed ideo potius, quia hunc ad imaginem suam fecit. nam illa, quae dixit et facta sunt, ideo sic scriptum est, quia per uerbum eius facta sunt, sicut per homi-
 25 nem hominibus dici potuit uerbis, quae temporaliter cogitantur et uoce proferuntur. non sic autem loquitur deus, nisi cum per creaturam corporalem loquitur, sicut Abrahae, sicut Moysi, sicut per nubem de filio suo. ante omnem uero creaturam, ut esset ipsa

16 Ps. 43, 3   17 Ps. 135, 11. 12   23 cf. Ps. 148, 5

1 sufflauit *EP* insufflauit *Sd Eug.*   2 praedestinatus *S*   3 saecula *S*
 praescientia (ci s. l. m. 1) *S* prescientia *P*   4 consummatae *E¹S*
 5 inchoatae *ES*   consummatus *E*   9 eum] cum eum *E*   forma-
 uerit *S*   10 uideuimus *E¹* uidemus *S¹*   11 ualeuimus *E¹*   14 talium
Eug. (ed. Knöll 228, 12)   15 lineamentis *d*   17 brachio *Eug.*   20 cap.
XV E   praecipuum *S*   24 sic *om. S*   27 corporalem creaturam *bd*
 mosi *P*   23 uero omnem *PRbd*

creatura, eo uerbo dictum est, quod in principio erat deus apud deum; et quia omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil, utique et homo per ipsum factus est. certe enim caelum uerbo fecit, quia dixit et factum est; scriptum est tamen: et opera manuum tuarum sunt caeli. et de hoc imo quasi 5 fundo mundi scriptum est: quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam terram manus eius finxerunt. non igitur hoc in honorem hominis deputetur, uelut cetera deus dixerit, et facta sint, hunc autem ipse fecerit, aut uerbo cetera, hunc autem manibus fecerit. sed hoc excellit 10 in homine, quia deus hominem ad imaginem suam fecit propter hoc, quod ei dedit mentem intellectualem, qua praestat pecoribus: unde iam superiore loco disseruimus. in quo honore positus, si non intellexerit, ut bene agat, eisdem ipsis pecoribus, quibus praelatus est, comparabitur. sic enim et 15 scriptum est: homo in honore positus non intellexit; comparatus est pecoribus insensatis et similis factus est eis. nam et pecora deus fecit, sed non ad imaginem suam.

Nec dicendum est: „hominem ipse fecit, pecora uero iussit, et facta sunt“; et hunc enim et illa per uerbum suum fecit, 20 per quod facta sunt omnia. sed quia idem uerbum et sapientia et uirtus eius est, dicitur et manus eius non uisibile membrum, sed efficiendi potentia. nam haec eadem scriptura, quae dicit, quod deus hominem de limo terrae finxerit, dicit etiam, quod et bestias agri de terra finxerit, quando eas cum uola- 25

1 cf. Ioh. 1, 1. 3   4 Ps. 101, 26   6 Ps. 94, 5   16 Ps. 48, 13
21 cf. Ioh. 1, 3

1 apud *E*¹*P*   5 manum *P*   imo] uno *b*   quasi] tamquam *S*
6 scribunt *E*¹   7 arida *S*   terram *om.* *PRSbd*   eius *om.* *S*
8 honorē hō nōrem (*exp. m.* 1) *P* honore* (*m er.*) *R*   uelud *R*   9 sunt *b*
11 ad imaginem suam hominem *bd*   12 hoc *om.* *S*   praestat *E*
praestat (*aestat in ras. et in mg. add. m.* 2 id est excellit) *R*   15 enim
et] etenim *d* enim *R*¹*b*   17 est *s. l. m.* 1 *R*   19 iussit (*in mg. al*
dixit) *b*   21 *cap. XVI E*   22 membrum (*in mg al uerbum*) *b*
23 faciendi *b*   haec] et *b om.* *Eug.*   25 et *s. l. m.* 2 *E om.* *PRSbd*
nestias *E*¹

tilibus caeli adduxit ad Adam, ut uideret, quid ea uocaret. sic enim scriptum est: et finxit deus adhuc de terra omnes bestias. si ergo et hominem de terra et bestias de terra ipse formauit, quid habet homo excellentius in hac re, nisi quod ipse ad imaginem dei creatus est? nec tamen hoc secundum corpus, sed secundum intellectum mentis, de quo post loquemur. quamquam et in ipso corpore habeat quandam proprietatem, quae hoc indicet, quod erecta statura factus est, ut hoc ipso admoneretur non sibi terrena esse sectanda, uelut pecora, quorum uoluptas omnis ex terra est: unde in aluum cuncta prona atque prostrata sunt. congruit ergo et corpus eius animae rationali non secundum liniamenta figurisque membrorum, sed potius secundum id, quod in caelum erectum est ad intuenda, quae in corpore ipsius mundi superna sunt; sicut anima rationalis in ea debet eregi, quae in spiritualibus natura maxime excellunt ut quae sursum sunt sapiat, non quae sunt super terram.

13. Sed quomodo eum fecit deus de limo terrae? utrum repente in aetate perfecta, hoc est uirili atque iuuenali, an sicut nunc usque format in uteris matrum? neque enim alius haec fecit quam ille, qui dixit: priusquam te formarem in utero, noui te, ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra, eo tamen modo, ut in hoc perficiendo et per aetates augendo hi temporum numeri complerentur, quos naturae humani generis

2 Gen. 1, 25   16 cf. Col. 3, 2   21 Hier. 1, 5

1 ad Adam adduxit *bd*   3 si] sic *S*   ergo] enim *b*   6 corpus sed secundum in *om.* *P*¹   7 loquimur *S* loquamur *b*   *cap.* XVII *E*
 9 amoneretur *P* ammoneretur *E*²*R*   10 uoluptas (*m* *er.*) *R*   tera *E*¹
 11 album *E*¹   cuncta] cunc *P*¹ cuncta pecora *b*   prostrata *R*¹
 congruit (*i* *ex e* *m.* 1) *S*   12 eiusdem *b*   lineamenta *d*   14 erectus *S*
 erectum (*e* *init.* *s.* *l.* *m.* 1) *E*   16 natura *S*   maximae *R*   utq; *R*
 sursum (*s* *init.* *ex r* *m.* 1) *E*   sapiant *E* sapiant *S*   17 sunt *exp.* *m.*
 1 *S* *om.* *bd* *Eug.*   18 fecit eum *bd*   19 iuuenili *bd*   21 facit *E*²*PRS**bd*
 23 factus est *E*   24 in *om.* *Eug.*   proficiendo *E*²*P*   hi* (*i* *er.*) *R*
 25 augerentur (*s.* *l.* *m.* 2 *add.* *al* cōplerentur) *E*

adtributos uidemus. an potius hoc non est requirendum? utrumlibet enim fecerit, hoc fecit, quod deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat. ita enim certas temporum leges generibus qualitatibusque rerum in manifestum ex abdito producendis adtribuit, ut eius uoluntas sit super 5 omnia. potentia quippe sua numeros creaturae dedit, non ipsam potentiam eisdem numeris adligauit. nam spiritus eius ita faciendo mundo superferebatur, ut et facto superferatur, non corporalibus locis, sed excellentia potestatis.

Quis enim nescit aquam concretam terrae, cum ad radices 10 uitis uenerit, duci in saginam ligni illius atque in eo sumere qualitatem, qua in uuam procedat paulatim erumpentem atque in ea grandescente uinum fiat maturumque dulcescat, quod adhuc feruescat expressum et quadam uetustate firmatum ad usum bibendi utilius iucundiusque perueniat? num ideo 15 dominus lignum quaesiuit aut terram aut has temporum moras, cum aquam miro compendio conuertit in uinum, et tale uinum, quod etiam ebrius conuiuia laudaret? numquid adiutorio temporis eguit conditor temporis? nonne certis dierum numeris suo cuique generi adcommodatis omnis natura 20 serpentum coalescit, formatur, nascitur, roboratur? num expectati sunt hi dies, ut in draconem uirga conuerteretur de manu Moysi et Aaron? nec ista cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis, quibus aliter naturae cursus innotuit, non autem deo, cui hoc est natura, quod fecerit. 25

7 cf. Gen. 1, 2   17 cf. Ioh. 2, 9, 10   22 cf. Exod. 7, 10

1 adtributos *E*¹ non om. *E*¹; s. l. add. m. 2 al nō ē   3 ac] et *Eug.* hac *R* cap. XVIII *E* certes *S*¹   4 qualitatibus quae *R*   5 adtribuit *E*¹   7 adligauit *E*¹   8 ut—superferatur s. l. m. 1 *S*   10 nesciat *S* concretam *E*¹   11 sagina *Eug.* (*Knöll* 231, 4)   12 qua (a in ras.) *R*   13 grandescens *E* naturam qui *R*   14 expraessum *R*   15 uiuendi *E*¹ iocundiusque *PRsb* proueniat *E*² *Eug.*   ideo] quid *S*   17 aquas *S* compendio *E*²*bd*   18 ebrius etiam *PRbd* *Eug.*   conbiba *E*¹   19 certis (i ex e m. 1) *R*   20 genera *R* accomodatis *E*²*PRb*   21 serpentium *Pbd*   roboratur ex probatur m. 1 *S*   22 hii *E*²*P*² hi* *R*   drachonem *E* drachonē *P*   23 mosi *P*   25 fecit *R*¹

14. Quaeri autem merito potest, causales illae rationes, quas mundo indidit, cum primum simul omnia creauit. quomodo sint institutae: utrum ut, quemadmodum uidemus cuncta nascentia uel fruticum uel animalium, in suis con-
 5 formationibus atque incrementis sua pro diuersitate generum diuersa spatia peragerent temporum, an ut, quemadmodum creditur factus Adam. sine ullo progressu incrementorum uirili aetate continuo formarentur. sed cur non utrumque illas credimus habuisse, ut hoc ex eis futurum esset, quod facturo
 10 placuisset? si enim illo modo dixerimus, incipit contra ipsas factum uideri non solum etiam illud de aqua uinum, sed et omnia miracula, quae contra naturae usitatum cursum fiunt; si autem isto modo, multo erit absurdius istas ipsas cotidianas naturae formas et species contra illas primarias omnium
 15 nascentium causales rationes suorum temporum peragere spatia. restat ergo, ut ad utrumque modum habiles creatae sint, siue ad istum, quo usitatissime temporalia transeunt, siue ad illum, quo rara et mirabilia fiunt, sicut deo facere placuerit, quod tempori congruat.

20 15. Uerum tamen sic factus est homo, quemadmodum illae primae causae habebant, ut fieret primus homo, quem non ex parentibus nasci, qui nulli praecesserant. sed de limo formari oportebat secundum causalem rationem, in qua primitus factus erat. nam si aliter factus est, non eum deus in illorum
 25 sex dierum operibus fecerat. in quibus cum dicitur factus, ipsam causam utique fecerat deus, qua erat suo tempore homo futurus et secundum quam fuerat ab illo faciendus, qui simul et consummauerat inchoata propter perfectionem

1 cap. XVIII *E* ille *R* 3 quemammodum *PR* 4 fruticum *R*
 6 peragerent (a *sup.* e *m.* 1) *S* quemammodum *EPR¹S* 8 forma-
 retur *EP* conformarentur *bd* 9 hā habuisse (ha *exp.* *m.* 2) *P*
 facturo] factori *bd* 10 inquit *E¹* incipiet *Rbd* 11 et *s. l. m.* 1 *S*
 13 multum *b* ipsas istas *bd* cottidianas *E* 16 auiles *E¹* abiles *S¹*
 creature (in *mg* al create) *b* 17 istū (corr. *m.* 1) *S* usitatissimae *R*
 18 facere] placere *E¹* 20 quemammodū *EPR* 28 consummauerat *E*
 consummauerat has perspicuas species producens inchoata *sqq. b*

causalium rationum et inchoauerat consummanda propter ordinem
temporum. si ergo in illis primis rerum causis, quas mundo
primitus creator inseruit, non tantum posuit, quod de limo
formaturus erat hominem, sed etiam quemadmodum formaturus,
utrum sicut in matris utero, an in forma iuuenali, procul 5
dubio sic fecit, ut illic praefixerat; neque enim contra dis-
positionem suam faceret. si autem uim tantum ibi posuit
possibilitatis, ut homo fieret, quoquo modo fieret, ut et sic
et sic posset, id est, ut id quoque ibi esset, quia et sic et
sic posset, unum autem ipsum modum, quo erat facturus, 10
in sua uoluntate seruauit, non mundi constitutioni contextuit,
manifestum est etiam sic non factum esse hominem contra
quam erat in illa prima conditione causarum, quia ibi erat
etiam sic fieri posse, quamuis non ibi erat ita fieri necesse
esse. hoc enim non erat in conditione creaturae, sed in placito 15
creatoris, cuius uoluntas rerum est necessitas.

16. Nam et nos pro capto infirmitatis humanae iam in
ipsis rebus tempore exortis possumus nosse, quid in cuiusque
natura sit, quod experimento perceperimus; sed utrum etiam
futurum sit ignoramus. est quippe in natura huius, uerbi 20
gratia, iuuenis, ut senescat; sed utrum etiam hoc sit in dei
uoluntate, nescimus. sed nec in natura esset, nisi in dei
uoluntate prius fuisset, qui condidit omnia. et utique occulta
ratio est senectutis in corpore iuuenali uel iuuentutis in cor-
pore puerili; neque enim oculis cernitur. sicut ipsa in puero 25
pueritia, sicut iuuentus in iuene, sed alia quadam notitia

1 inchoauerat rationes causales fiendorum mundo imprimens consum-
manda *sqq. b* consummanda *E* 2 primitus *E* mundo (n s. l.
m. 1) *R* 4 quemadmodum *EPR* formaturos *S* 5 iuuenili *bd*
7 fecerat *Eug.* (*Knöll 232, 27*) *a uoce si incip. cap. XX E* 8 ut
et] ut *S* 9 *alt. id*] ideo *b* prius et *om. b* 11 constitutione *PR* consti-
tutionē *b* 12 etiam] enim *Eug.* (*ed. Knöll 233, 3*) 13 quam] quod *b*
14 etiā s. l. *m. 2 P* 16 est rerum necessitas *S* rerum necessitas
est *PRbd* 18 noscere *b* 19 quod] quam *b* 21 post senescat *addita*
sunt uerba *uers.* 19 sed utrum—senescat *m. 2 in mg. R* hoc sit
etiam *PRS* hoc etiam sit *bd* 24 iuuenili *bd* iuuentutis *Eug.*
26 iuuentas *Eug.*

conligitur inesse in natura quiddam latens, quo educantur in promptu numeri occulti uel iuuentutis a pueritia uel senectutis a iuuentute. occulta est ergo ista ratio, qua fit, ut hoc esse possit, sed oculis; menti autem non est occulta. utrum
 5 autem hoc etiam necesse sit, omni modo nescimus. et illam quidem, qua fit, ut esse possit, esse in natura ipsius corporis nouimus; illam uero, qua fit, ut necesse sit, manifestum est illic non esse.

17. Sed fortassis in mundo est, ut necesse sit istum hominem
 10 senescere; si autem nec in mundo est, in deo est. hoc enim necessario futurum est, quod ille uult, et ea uere futura sunt, quae ille praesciuit; nam multa secundum inferiores causas futura sunt. sed si ita sunt et in praescientia dei, uere futura sunt; si autem ibi aliter sunt, ita potius futura
 15 sunt, sicut ibi sunt, ubi qui praescit falli non potest. nam futura dicitur senectus in iuene, sed tamen futura non est, si ante moriturus est. hoc autem ita erit, sicut se habent aliae causae siue mundo contextae siue in dei praescientia reseruatae; nam secundum quasdam causarum futurorum moriturus
 20 erat Ezechias, cui deus addidit quindecim annos ad uitam, id utique faciens, quod ante constitutionem mundi se facturum esse praesciebat et in sua uoluntate seruabat. non ergo id fecit, quod futurum non erat; hoc enim magis erat futurum, quod se facturum esse praesciebat. nec tamen illi anni additi
 25 recte dicerentur, nisi ad aliquid adderentur, quod se aliter in aliis causis habuerat. secundum aliquas igitur causas inferiores

20 cf. IV Reg. 20, 6; Es. 38, 5

1 conligitur *E*¹ quoddam *b* 2 promptu *SRd* promptu *b* iuuen-
 tatis *Eug.* 3 occulta* *E* ista] illa *b* quae *E* 4 possit (i *ex e*
m. 1) *S* 5 omni modo] omnino *d* 6 possit (i *ex e m.* 1) *S* esse *om.* *b*
 7 cap. XXI *E* illa *S* 10 enim] autem *b* 13 praescientia (ci *s. l. m.*
 1) *S* 17 ante] an *P*¹ 18 in mundo *b* praescientiam *E* 19 reser-
 uate *R* a uoce nam *incip. cap. XXII E* futurorum causas
*PR*¹*S**b**d Eug.* 20 ·XV· *R* 21 facturum] futurum *b* 24 facturum
ex futurum *corr. m.* 1 *R* 25 rectae *R* ad] ad (*in mg. add. m.* 1) *P*
*om. R*¹*b**d* adderetur *E*¹*b**d*

iam uitam finierat; secundum illas autem, quae sunt in uoluntate et praescientia dei, qui ex aeternitate nouerat, quid illo tempore facturum erat — et hoc uere futurum erat — tunc erat finiturus uitam, quando finiuit uitam, quia, etsi oranti concessum est, etiam sic eum oraturum ut tali orationi 5 concedi oporteret ille utique praesciebat, cuius praescientia falli non poterat. et ideo quod praesciebat necessario futurum erat.

18. Quapropter, si omnium futurorum causae mundo sunt insitae, cum ille factus est dies, quando deus creauit omnia 10 simul, non aliter Adam factus est, cum de limo formatus est, sicut est credibilis iam perfectae uirilitalis, quam erat in illis causis, ubi deus hominem in sex dierum operibus fecit. ibi enim erat non solum, ut ita fieri posset, uerum etiam ut ita eum fieri necesse esset. tam enim non facit 15 deus contra causam, quam sine dubio uolens praestituit, quam contra uoluntatem suam non facit. si autem non omnes causas in creatura primitus condita praefixit, sed aliquas in sua uoluntate seruauit, non sunt quidem illae, quas in sua uoluntate seruauit, ex istarum quas creauit necessitate pen- 20 dentes; non tamen possunt esse contrariae, quas in sua uoluntate seruauit, illis, quas sua uoluntate constituit, quia dei uoluntas non potest sibi esse contraria. istas ergo sic condidit, ut ex illis esse illud, cuius causae sunt, possit, sed non necesse sit; illas autem sic abscondit, ut ex eis esse necesse 25 sit hoc, quod ex istis fecit, ut esse possit.

19. Solet item quaeri, utrum animale corpus prius homini formatum sit e limo, quale nunc habemus, an spiritale, quale resurgentes habebimus. quamquam enim hoc in illud muta-

1 finierat (ni s. l. m. 1) E 2 qui] quia S 9. cap. XXIII E
 11 cum—formatus est om. Eug. (ed. Knöll 234, 26) limo terrae b
 12 perfecte EPR 15 fecit PRSbd 16 prestituit S 19 ille S
 13 quas* R 20 seruabit E¹ 22 in sua b constituit] instituit PR¹S²bd
 24 esset (t s. l. add. m. 2) E posset S ut possit (ut s. l. m. 2) E
 25 abscondidit Eug. (ed. Knöll 235, 10) 26 posset S 27 cap. XXIII E
 28 an] non ER

bitur — seminatur enim corpus animale, resurgit corpus spiritale — tamen quid prius homini factum sit. ideo disceptatur, quia, si animale factum est, non hoc recipiemus, quod in illo perdidimus, sed tanto melius quanto spiritale
 5 animali praeponendum est, quando erimus aequales angelis dei. sed angeli possunt aliis et iustitia praeponi; numquid et domino? de quo tamen dictum est: minorasti eum paulo minus ab angelis. unde. nisi propter carnis infirmitatem, quam sumsit ex uirgine formam serui accipiens, in qua
 10 moriens a seruitute nos redimeret? sed quid. hinc diutius disseramus? non enim obscura est apostoli sententia de hac re. qui cum uoluisset adhibere testimonium, quo probaret esse corpus animale, non tam de suo uel de cuiusquam hominis corpore, quod in praesenti uidebatur, quam de hoc
 15 ipso scripturae huius loco recoluit et adhibuit dicens: si est corpus animale, est et spiritale. sic et scriptum est: factus est primus homo Adam in animam uiuentem, nouissimus Adam in spiritum uiuificantem. sed non primum quod spiritale est, sed quod animale. postea
 20 spiritale. primus homo de terra terrenus; secundus homo de caelo caelestis. qualis terrenus, tales et terreni; et qualis caelestis, tales et caelestes. et quomodo induimus imaginem terreni, induamus et imaginem eius qui de caelo est. quid dici potest ad hoc?
 25 imaginem ergo caelestis hominis nunc ex fide portamus habituri in resurrectione, quod credimus; imaginem autem terreni hominis ab ipso exordio humanae generationis induimus.

5 cf. Matth. 22, 30   7 Ps. 8, 6   9 cf. Phil. 2, 7   15 I Cor. 15, 44—49

1 resurget *E*²*S* surget *PRbd* 2 quod *S* 6 *pr.* et] *ex b* 8 carnis propter, *E*
 9 sumsit (sum *s. l. m. 1*) *S, Rbd* 10 nos a seruitute *PRSbd*
 15 attribuit *P* 16 sic et] sic etenim *bd* 18 spiritu *E*¹ *spu P*
 spiritum (m *s. l. m. 1*) *S* 19 primum] prius *E* 20 terrenus
 (a *exp. m. 1*) *E* 22 talis *R* 23 induamur *b* 24 ad hoc dici
 potest *PRSbd* 26 resurrectionem (m *exp. m. 1*) *S*

20. Hic occurrit alia quaestio, quomodo renouemur, si non ad hoc per Christum reuocamur, quod in Adam prius eramus. quamquam enim multa non in pristinum, sed in melius renouentur, ab inferiore tamen statu, quam quo erant antea, renouantur. unde ergo ille filius mortuus erat et reuixit. 5 perierat et inuentus est, unde illi profertur stola prima, si non immortalitatem recipit, quam perdidit Adam? quomodo autem perdidit immortalitatem, si corpus habuit animale? neque enim animale corpus, sed spiritale erit, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit in- 10 mortalitatem. nonnulli his angustiis coartati, ut et illa constet sententia, qua exemplum de animali corpore hinc datum est, ut diceretur: factus est primus homo Adam in animam uiuentem, [nouissimus Adam in spiritum uiuificantem], et ista renouatio receptioque in- 15 mortalitatis non absurde dicatur in pristinum futura, in illud scilicet, quod Adam perdidit, putauerunt prius quidem hominem fuisse corporis animalis, sed, dum in paradiso constitutus est, eum fuisse mutatum, sicut nos quoque resurrectione mutabimur. hoc quidem liber Geneseos non 20 commemorat; sed ut possint utraque testimonia scripturarum inter se consentire, siue illud, quod de animali corpore dictum est, siue illa, quae de renouatione nostra plurima in sanctis litteris reperiuntur, hoc tamquam necessario consequi crediderunt. 25

21. Sed si ita est, frustra conamur paradisum et illas arbores earumque fructus praeter figuratam significationem prius

5 cf. Luc. 15, 32. 22 10 cf. I Cor. 15, 53 13 I Cor. 15, 45

1 cap. XXV E 2 ad hoc] adhuc PR¹ 3 non s. l. m. 1 S 7 in adam b 8 non corpus S 10 induitur PR¹ induetur R² incorruptione PR induetur PRS immortalitate PRS 11 coartati (ta s. l. m. 1) E et om. E 12 sentia E¹ qua] a qua S quae R 14 nouissimus—uiuificantem om. EPRS 15 praeceptioque E immortalitatis E¹ 17 quidem prius S 20 qui**ē (corr. m. 1) R 22 consentire inter se b 23 quae s. l. m. 1 R 24 repperiuntur EPRS

accipere ad rerum gestarum proprietatem. quis enim credat
iam illius modi cibos ex arborum pomis immortalibus et spiri-
talibus corporibus necessarios esse potuisse? uerum tamen,
si aliud non potest inueniri, melius eligimus paradysum
5 spiritaliter intellegere quam uel putare non renouari hominem,
cum totiens hoc scriptura commemoret, uel eum existimare
recipere, quod non ostenditur amisisse. huc accedit, quod et
ipsa mors hominis, quam eum peccato commeruisse multa
diuina testimonia conloquuntur, indicat eum sine morte futurum
10 fuisse, nisi peccasset. quomodo ergo sine morte mortalis? aut
quomodo non mortalis, si corpus animale?

22. Unde quidam non eum mortem corporis peccato meruisse
arbitrantur, sed mortem animae, quam fecit iniquitas. nam
credunt eum propter corpus animale exiturum fuisse de hoc
15 corpore ad requiem scilicet, quam nunc habent sancti, qui
iam dormierunt, et in fine saeculi eadem membra immortaliter
recepturum, ut uidelicet mors corporis non de peccato accidis-
uideatur, sed naturaliter, ut animalium ceterorum. uerum his
rursus apostolus occurrit et dicit: corpus quidem mortuum
20 est propter peccatum, spiritus autem uita est propter
iustitiam. si autem spiritus eius, qui suscitauit Christum
a mortuis, habitat in uobis, qui suscitauit Christum
a mortuis uiuificabit et mortalia corpora uestra per
inhabitantem spiritum eius in uobis. ac per hoc mors
25 etiam corporis de peccato est. si ergo non peccasset Adam,
nec corpore moreretur ideoque immortale haberet et corpus.
quomodo ergo immortale, si animale?

19 Rom. 8, 10. 11

2 immortalibus *E*¹ 3 a uoce uerum tamen *inc. cap. XXVI E* 4 ele-
gimus *PR*¹, (gi s. l. m. 1) *S* 6 toties *d* 7 *r*ecipere (p et a er.) *E*
accidit *PR*¹*S* 8 eum s. l. m. 1 *S* 9 conloquuntur *E*¹ conlocuntur *S*
10 morte *om. S* 13 facit *E*² 16 finem *S* 17 recepturi *b* acce-
disse *PR*¹ 18 *cap. XXVII E* 21 christum] *ih̄m S* 22 a mortuis
om. S 23 uiuificauit *E* 26 moriretur *S* immortali haberetur et
corpore *b*

23. Sed rursus non uident, qui eius corpus in paradiso mutatum putant, ut ex animali fieret spiritale, nihil impedire. si non peccasset, ut post paradisi uitam, quam iuste oboedienterque uixisset, acciperet eandem corporis mutationem in uitam aeternam, ubi iam cibus corporalibus non egeret. quid ergo 5 necesse est propter hoc iam cogi figurate, non proprie paradysum intellegere, quia non posset mori corpus nisi peccato? uerum est quidem, quod non moreretur etiam corpore, nisi peccasset; aperte quippe dicit apostolus: corpus mortuum est propter peccatum: animale tamen posset esse ante 10 peccatum et post uitam iustitiae, cum deus uellet, fieri spiritale.

24. Quomodo ergo, inquiunt, renouari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? hoc plane recipimus secundum quendam modum et 15 non hoc recipimus secundum quendam modum. non itaque immortalitatem spiritualis corporis recipimus, quam nondum habuit homo, sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. renouabimur ergo a uetustate peccati non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, 20 id est in corpus spiritale, cum efficiemur aequales angelis dei, apti caelesti habitationi, ubi esca, quae corrumpitur, non egebimus. renouabimur ergo spiritu mentis nostrae secundum imaginem eius, qui creauit nos, quam peccando Adam perdidit.

21 cf. Matth. 22, 30 23 cf. Ephes. 4, 23

1 paradysum *S* 3 ut *om. E* quam] si *b* oboedienter quae *R*
 5 uita aeterna *PRsbd* 6 cogi *om. S* figuratæ *E* figuratæ *S* pro-
 priae *RS* 8 moriretur *S* in *mg. add. aut m. 1 aut coaequalis:*
 Ex libro de correptione et *gra*. Bina ista quid inter se differunt diligen- et
 uigilanter... et posse multo maior non posse mori *R* 10 est *om. PRsbd*
 tamen posset] potest (in *ras.*) *R* 11 fieri *om. E* 14 non perdi-
 dit *S* 15 cap. XXVIII *E* 16 post modum repetuntur uerba uers. 15
 et non hoc—modum in *cod. P* itaque] utique *S* 18 per] in *S*
 lapsus *P* 19 in *mg. additum:* Qui legis acute legas et non credas
 perdidisse sed deteriorasse imaginē dī *S* 23 renouamur *PRd*

renouabimur autem etiam carne, cum hoc corruptibile induet incorruptionem, ut sit spiritale corpus, in quod nondum mutatus, sed mutandus erat Adam, nisi mortem etiam corporis animalis peccando meruisset.

5 Denique non ait apostolus: corpus quidem mortale propter peccatum, sed: corpus mortuum propter peccatum.

25. Illud quippe ante peccatum et mortale secundum aliam et immortale secundum aliam causam dici poterat; id est mortale, quia poterat mori, immortale, quia poterat non mori.
 10 aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creauit deus; aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus homo creatus est immortalis, quod ei praestabatur de ligno uitae, non de constitutione naturae: a quo ligno separatus est, cum peccasset, ut posset
 15 mori, qui nisi peccasset posset non mori. mortalis ergo erat conditione corporis animalis, immortalis autem beneficio conditoris. si enim corpus animale, utique mortale, quia et mori poterat, quamuis et immortale ideo, quia et non mori poterat. neque enim immortale, quod mori omnino non possit. erit nisi spiritale,
 20 quod nobis futurum in resurrectione promittitur. ac per hoc illud animale et ob hoc mortale, quod propter iustitiam spiritale fieret, et ob hoc omni modo immortale factum est propter peccatum non mortale, quod et antea erat, sed mortuum, quod posset non fieri, si homo non peccasset.

25 26. Quomodo enim corpus nostrum dicit apostolus mortuum, cum adhuc de uiuentibus loqueretur, nisi quia iam ipsa con-

1 induetur *PS*, (e ex i m. 1) *R, d* 2 incorruptione *PR Sd* 7 cap. XXVIII *E* 8 immortale *E*¹ 9 fin. quia] quippe quia *b* 11 deus *om. S* mori non posse *S* 12 quem modum *R*¹ creatus est homo *PR b d* 13 prestabatur *E* 15 posset non] non posset *S* potest non *b* condicione *P* 16 beneficio *R* 18 immortale (im s. l. m. 2) *S* 19 quod] quia *b* possit (ssit *sup. eras. t m. 2*) *E* 20 futurum quod nobis *E* in resurrectione futurum *S* 22 ob hoc—factum] ob hoc mortale omnino factum *b* 23 et *om. S* 24 posset] potuisset *S* 25 enim] ergo. *P b d* ergo (*eras. et in mg. enim add.*) *R* 26 loquetur *E*¹ conditio *RS b d*

dicio moriendi ex peccato parentum haesit in prole? animale
 est enim et hoc corpus, sicut et primi hominis fuit; sed hoc
 iam in ipso animalis genere multo est deterius; habet enim
 necessitatem moriendi, quod illud non habuit. quamuis enim
 restabat adhuc, ut inmutaretur et spiritale factum plenam
 immortalitatem perciperet, ubi cibo corruptibili non egeret,
 tamen, si iuste uiueret homo, in spiritalem habitudinem cor-
 pus eius mutaretur; non iret in mortem. in nobis autem
 etiam iuste uiuentibus corpus moriturum est propter quam
 necessitatem ex illius primi hominis peccato uenientem non
 mortale, sed mortuum corpus nostrum dixit apostolus, quia
 omnes in Adam morimur. item dicit: sicut est ueritas in
 Iesu deponere uos secundum priorem conuersationem
 ueterem hominem, eum, qui corrumpitur secundum
 concupiscentias deceptionis, hoc est, factus Adam per
 peccatum. uide ergo, quid sequatur: renouamini autem
 spiritu mentis uestrae et induite nouum hominem,
 eum, qui secundum deum creatus est in iustitia et
 sanctitate ueritatis. ecce, quod perdidit Adam per pec-
 catum!

27. In hoc ergo renouamur secundum id, quod amisit Adam,
 id est secundum spiritum mentis nostrae; secundum autem
 corpus, quod seminatur animale et surget spiritale, in melius
 renouabimur, quod nondum fuit Adam.

Dicit item apostolus: expoliantes uos ueterem homi-
 nem cum actibus eius induite nouum, qui renouatur
 in agnitionem dei secundum imaginem eius, qui

11 cf. Rom. 5, 12; I Cor. 15, 22 12 Ephes. 4, 21—24 25 Col.
 3, 9. 10

1 peccatis *b* .hesit *ERS* cap. XXX *E* 2 *alt.* et *om.* *b* 6 acci-
 peret *S* ciuo *E*¹ 7 iustae *R* in] et in *PRbd* 8 autem *om.* *S*
 9 iustae *R* moriturum (*alt.* r s. l. m. 1) *R* 11 mortalem *E* 13 uos]
 nos *b* 14 hominem ueterem *bd* 18 eum *om.* *b* 21 cap. XXXI *E*
 23 resurget *PRbd* 24 in adam *b* 25 item (s. l. m. 2 *add.* al idē) *E*
 26 eius] suis *Sb* 27 agnitione *S* agnitione* *R*

creauit eum. hanc imaginem in spiritu mentis inpressam
 perdidit Adam per peccatum, quam recipimus per gratiam
 iustitiae, non spiritale atque immortale corpus, in quo
 ille nondum fuit, et in quo erunt omnes sancti resurgentes
 5 a mortuis; hoc enim praemium est illius meriti, quod
 amisit. proinde illa stola prima aut ipsa iustitia est, unde
 lapsus est, aut, si indumentum corporalis immortalitatis
 significat, etiam hanc ille sic amisit, cum propter peccatum ad
 eam peruenire non potuit. dicitur enim et amisisse uxorem
 10 et amisisse honorem, qui speratum non acceperit illo, a quo
 sperabat, offenso.

28. Secundum hanc ergo sententiam corpus animale habuit
 Adam non tantum ante paradysum, sed iam in paradiso con-
 stitutus, quamuis in interiore homine fuerit spiritalis secundum
 15 imaginem eius, qui creauit eum: quod amisit peccando
 meruitque etiam corporis mortem, qui non peccando mereretur
 et in corpus spiritale commutationem. nam si et interius
 animaliter uixit, non possumus dici ad hoc ipsius renouari.
 quibus enim dicitur: renouamini spiritu mentis uestrae.
 20 hoc eis dicitur, ut spiritales fiant: quod si ille nec in ipsa
 mente fuit, quomodo nos renouamur ad id, quod homo num-
 quam fuit? apostoli autem et omnes iusti animale utique
 corpus adhuc habebant, sed tamen spiritaliter interius uiuebant,
 renouati scilicet in agnitionem dei secundum imaginem eius.
 25 qui creauit eos; non ideo tamen iam peccare non poterant, si
 consentirent iniquitati. nam et spiritales posse cadere in tem-

2 cf. *Retract.* II 24, 2. in sexto libro quod dixi Adam imaginem
 dei, secundum quam factus est, perdidisse peccato, non sic accipiendum
 est, tamquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut refor-
 matione opus haberet. 6 cf. *Luc.* 15, 22 19 *Ephes.* 4, 23

1 *cap.* XXXII *E* inpraessam *R* 2 recipimus non perdidit sed
 detriuit *S* 12 sentiam *E*¹ 13 paradysum *S* iam] etiam *E*²*PR**S**b**d*
 paradysi *S* 14 interiori *b* 16 merueritque *E* 17 commutati**onem *S*
 18 dicere *S* hoc *S*¹ ipsius] corpus ipsius *S* 19 in spiritu *S* 20 in
om. *PRb* 21 mente] nec mente *b* nos *om.* *E*¹ ad *ex* in *E* 22 a uoce
 apostoli *inc.* *cap.* XXXIII *E* 23 intus *b* 24 agnitione *EPSb* 25 iam
om. *b* non peccare poterant *S* 26 temtatione *E*²*P* temptationem *S*

tatione peccati ostendit apostolus, ubi ait: fratres, et si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos, qui spiritales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, intendens te ipsum, ne et tu temteris. hoc dixit ne cuiquam impossibile uideatur, quod peccauit Adam, si 5 spiritualis erat mente, quamuis animalis esset corpore. quaecumque ita sint, nihil tamen adhuc praepropere confirmamus, sed expectamus potius, utrum etiam cetera scriptura hunc intellectum non inpediat.

29. Sequitur enim quaestio de anima ualde difficilis, in qua 10 multi laborauerunt nobisque, ubi laboremus, reliquerunt. siue enim quia non omnium omnia legere potui, qui de hac re secundum scripturarum nostrarum ueritatem ad aliquid liquidum minimeque dubium peruenire potuerunt, siue quia tanta quaestio est, ut etiam qui eam ueraciter soluunt non facile 15 intellegantur a talibus. qualis ipse sum, fateor neminem mihi adhuc persuasisse, quod sic habeam de anima, ut nihil amplius quaerendum putem. utrum autem nunc certum aliquid inuenturus sim et definiturus, ignoro. quod autem potuero, si conatum meum dominus adiuuerit, sequenti uolumine explicare 20 curabo.

LIBER SEPTIMUS.

1. Et finxit deus hominem puluerem de terra et flauit in faciem eius flatum uitae, et factus est homo in

1 Gal. 6, 1   23 Gen. 2, 7

1 et om. *PR*Sbd   2 praeoccupatus] occupatus *E*¹   4 tem-
teris *E*²*RS*b tenteris *d*   dixi *E*²*PR*Sbd   7 prepropere *P*   11 nobis
quae *R*   ubi] ut *b*   relinquerunt *E* relinquerunt *PR*   13 nostrarum
om. *PR*¹b   16 quales *R*   adhuc mihi *bd*   18 utrum om. *P*¹   autem
om. *P*b   20 meum s. l. m. 1 *S*   adiuberit *E*¹   21 Exp] liber sextus
incipiunt capitula fol. 98 *E* Explicuit liber sex]tus dō gratias amen (*litt.*
mai. color.) fol. 156^b *P* Explicit liber sextus dō gratias || Incipit lib
septimus fol. 127^b *R* Explicit liber sextus (*litt. mai. atr.*) Incipit liber
septimus (*litt. mai. rubr.*) pag. 169^b *S* fol. 52^b *C*

22 Explicuerunt capitula incipit liber septimus fol. 99 *E* Incipit liber
VII (*litt. mai. rubr.*) fol. 157^a *P*   24 est om. *C*

animam uiuentem. haec uerba scripturae nobis et in principio superioris libri consideranda proposueramus et de ipso homine facto maximeque de eius corpore, quantum satis duximus, quod secundum scripturas uisum est, disseruimus. sed quia de
 5 anima humana non parua quaestio est, ad hunc eam librum differendam putauimus nescientes, quantum nos dominus adiuturus esset recte loqui cupidos, illud tamen scientes, nisi, quantum ipse adiuuaret, recte nos non esse locuturos. recte autem est ueraciter atque congruenter nihil audacter refellendo,
 10 nihil temere adfirmando, dum adhuc dubium est, uerum falsumne sit, siue fidei siue scientiae christianae, quod autem doceri potest, uel rerum ratione apertissima uel scripturarum auctoritate certissima sine cunctatione adserendo.

Ac primum illud uideamus, quod scriptum est: flauit uel
 15 sufflauit in faciem eius flatum uitae. nonnulli enim codices habent: spirauit uel inspirauit in faciem eius. sed cum graeci habeant ἐνεψύσησεν, non dubitatur flauit uel sufflauit esse dicendum. quaerebamus autem in superiore sermone de manibus dei, cum homo de limo formatus cogitaretur; quid ergo
 20 nunc dicendum est in eo quod scriptum est: sufflauit deus, nisi quia sicut non manibus corporis finxit, ita nec faucibus labiisue sufflauit?

Uerum tamen hoc uerbo scriptura in quaestione difficillima plurimum nos, quantum opinor, adiuuit.

25 2. Nam cum quidam ex hoc uerbo crediderint aliquid esse animam de ipsa substantia dei, id est eiusdem naturae, cuius ille est, hoc ideo putantes, quia cum homo sufflat, aliquid de

1 uiuam *S* 2 proposuimus *P* proposuimus *RCbd* 3 quatum *E*
 diximus *Rb* 8 adiubaret *E*¹ adiuuauerit *S* rectae *R* nos *om.* *EPRbd*
 loquuturos *P* loquuturos *R* 9 est autem *PRSbd* 10 taemere *P*
 11 falsumue *b* 13 cōncertissima *E* adserendo *E*¹ adserendum *S*
 15 suflauit *E* 17 greci *SRC* habent *PRC* ἐνεψύσησεν *EPR*
 γυρωσσησεν (*s. l. add. m. 1* eneo *y. sesen*) *C* ἐνεψύσησεν *S* ψύσησεν *b*
 suflauit *EP* 18 superiori *R²bd* 20 suflauit *EP* deus *om.* *R*¹
 21 corporeis *b* 22 labiisque *PRbd* suflauit *EP* 24 adiuuat *Sbd*
 27 suflat *EP*

se ipso eiecit in flatu. hinc potius admonendi sumus hanc inimicam fidei catholicae reprobare sententiam. nos enim credimus dei naturam atque substantiam. quae in trinitate creditur a multis. intellegitur a paucis. omnino esse incommutabilem. porro autem animae naturam uel in deterius uel in melius 5 commutari posse quis ambigit? ac per hoc sacrilega opinio est eam et deum credere unius esse substantiae. quid enim hoc modo aliud quam et ille commutabilis creditur? credendum itaque est et intellegendum neque ullo modo dubitandum. quod recta fides habet. animam sic esse a deo tamquam rem. 10 quam fecerit. non tamquam naturae. cuius ipse est. siue generit siue quoquo modo protulerit.

3. Et quomodo. inquirunt. scriptum est: sufflauit in faciem eius. et factus est homo in animam uiuam. si non anima dei pars est uel dei omnino substantia? immo uero ex 15 hoc uerbo satis adparet ita non esse. cum enim homo sufflat. anima utique ipsa subiacentem sibi naturam corporis mouet et de illa. non de se ipsa flatum facit; nisi forte isti tam tardi sunt. ut nesciant isto reciproco halitu. quem de hoc aere circumfuso ducimus et reddimus. fieri etiam flatum. cum 20 uoluntate sufflamus. quodsi etiam non ex hoc. qui forinsecus adhaeret. accepto et reddito. sed ex ipsius nostri corporis natura. qua constat. sufflando aliquid eiceremus. non eadem natura est corporis et animae: quod et ipsi utique consentiunt. quapropter etiam sic aliud est animae substantia. qua corpus 25 regit et mouet. aliud flatu. quem regendo et mouendo facit de corpore sibi subdito. non de se ipsa. cui corpus est sub-

1 ammonendi PR 2 cap. I E 5 in fin. s. l. m. 1 R 6 ambiget S
 8 opinio b 7 est s. l. m. 1 R esse P¹ 11 naturae] de natura Sbd
 natura R naturae e exp. m. 1 P est ipse bd 12 quoq: R¹
 13 sufflauit EP 16 sudat EP 18 ipsa om. P¹ sufflatum S
 isti forte PRbd 19 iso p eras.) R alitu E¹S¹ 21 uolum-
 tate E¹ sutlamus EP hoc] hoc aere Rbd 22 & accepto
 & s. l. m. 1 R 23 sutlando EP eiecerimus S 24 est ante
 eadem b 25 cap. II E sic] si. R qua] qua. R quae bd 26 et
 ante mouendo] uel PSbd 27 ipso S

ditum. cum itaque longe quidem incomparabili modo sed
tamen anima regat subditum corpus et deus subditam crea-
turam, cur non potius intellegatur de subiecta sibi creatura
fecisse deus animam in eo, quod sufflasse dictus est, quando-
5 quidem ipsa anima, quamvis corpori suo non ita dominetur
ut deus uniuersitati, quam condidit, tamen eius motu, non de
sua substantia flatum facit?

Possemus quidem dicere nec ipsum dei flatum esse animam
hominis, sed deum sufflando fecisse animam in homine; sed
10 ne putentur meliora quae fecit uerbo quam quod fecit flatu,
quia et in nobis melius est uerbum quam flatus, nihil est
interim secundum supra dictam rationem, cur animam ipsam fla-
tum dei dicere dubitemus, dum intellegatur non esse dei natura
atque substantia, sed hoc ipsum esse sufflare, quod est flatum
15 facere, quod autem flatum facere, hoc animam facere, cui
sententiae congruit quod per Esaïam dicit deus: spiritus
enim a me procedet, et flatum omnem ego feci; nam
non quemlibet flatum corporeum eum dicere sequentia docent.
cum enim dixisset: omnem flatum ego feci, et, propter pec-
20 catum, inquit, pusillum quid contristauit eum et per-
cussi eum. quid ergo dicit flatum nisi animam, quae propter
peccatum percussa et contristata est? quid igitur est: omnem
flatum ego feci, nisi: omnem animam ego feci?

4. Si ergo deum diceremus tamquam corporei mundi huius
25 animam, cui mundus ipse esset tamquam corpus unius ani-
mantis, recte non eum diceremus sufflando fecisse animam

16 Es. 57, 16. 17

1 incorporabili *S* 4 deum (*m* corr. *m.* 1 ex *s*) *E* sufflasse *EP*
dictum sit *S* dictus sit *b* 5 corpori (*i* ex *e* *m.* 1) *R* 8 Possemus *P*¹
9 sufflando *EP* 10 putetur *S* quae] quaeq' *S* quae fecisse *S* 11 fla-
tum *E*¹ 12 a uoce supra dictam *inc. cap. III* *E* ipsū *S* dei
flatum *PRSbd* 14 atque] absque *P* sufflare *E*¹ 15 quod autem—
facere *om.* *b* hoc] hoc ē *b* 16 isaïam (*a* in *ras.*) *P, d* 18 eum
om. ESb dici *S* 20 inquit *E*¹*P*¹*R* 21 quid (*i* supra o *m.* 1 pos.) *S*
24 cap. III *E* 25 unius] ipsius *b* amantis *E* 26 rectae *R*
sufflando *EP*

hominis, nisi corpoream de isto aere subiacente sibi ex corpore suo, non tamen quod dedisset sufflando de se ipso dedisse putare deberemus, sed ita de sibi subiecto aere corporis sui, sicut anima de huiusmodi re similiter adiacente, hoc est de corpore, non de se ipsa flatum facit. nunc uero quia non tantummodo mundi corpus deo esse subditum dicimus, sed illum esse supra omnem creaturam siue corporalem siue spiritalem, nec de se ipso nec de corporeis elementis credendus est animam fecisse sufflando.

5. Utrum autem ex eo, quod omnino non erat, id est ex nihilo, an ex aliqua re, quae iam ab illo facta spiritaliter erat, sed anima nondum erat, merito quaeri potest. si enim deum adhuc aliquid ex nihilo creare non credimus, posteaquam creauit omnia simul, et ob hoc a consummatis omnibus operibus requieuisse credimus, quae inchoauit facere, ut, quidquid deinde faceret, ex his faceret, non uideo, quemadmodum intellegamus adhuc eum ex nihilo animas facere. an dicendum est eum in illis quidem operibus primorum sex dierum fecisse diem illum occultum ac, si hoc potius credi oportet, spiritalem atque intellectualem naturam, scilicet unitatis angelicae, et mundum, id est caelum et terram, atque in illis iam extantibus naturis rationes creasse futurarum aliarum naturarum, non ipsas naturas? alioquin si iam ibi creatae essent, sicut erant futurae, non adhuc essent futurae. quod si ita est, nondum erat in conditis rebus animae humanae ulla natura et tunc esse coepit, cum eam deus sufflando fecit atque indidit homini.

1 subiacentem *S* subiaccēte subiacente *E* 2 dedisset] fecisset dedisset *PR* fecisset dedissetque *bd* sufflando *EP* 3 deberemus] deberemus uideremūs *P* deberemus uideremūs (*del. m. 1*) *R* 5 se *om. R* 8 corpore *E*¹ elementis *S* 9 sufflando *EP* 10 *cap. V* *E* 11 quiae (*i exp. m. 1*) *P* 13 aliquid adhuc *S* 14 a *om. b* 16 quicquid *E*²*R* quemammodum *EPR* 17 *cap. VI* *E* 19 illum diem *PRbd* ac] hac *R* 21 mundi *b* 22 exstantibus *PRd* rationes *R* 23 aliarum *om. P*¹ naturarum *om. PRd* post alioquin 4—5 *litt. er. R* 24 creatae (*e fin. s. l. add. m. 1*) *E* adhuc (*u ex o m. 1*) *E* 26 cepit *S* sufflando *EP*

Sed non ideo quaestio sublata est, qua quaeritur adhuc, utrum eam naturam, quae anima dicitur et antea non erat, ex nihilo creauerit, tamquam ipse flatus eius non ex aliqua substantia subiacente factus sit, sicut de flatu dicebamus, quem facit anima ex corpore suo. sed omnino ex nihilo tunc factus sit flatus, cum deus flare uoluit, idemque hominis anima factus sit: an uero iam erat aliquid spiritale, quamuis hoc, quidquid erat, nondum animae natura erat, atque ex hoc factus sit flatus dei, quae natura esset animae, sicut nec corporis humani natura iam erat, antequam deus eam de limo terrae uel puluere formauisset. non enim caro humana erat puluis aut limus, sed tamen aliquid erat, unde illa fieret, quae nondum erat.

6. Num ergo credibile est in primis illis sex dierum operibus deum condidisse non solum futuri corporis humani causalem rationem uerum etiam materiem, de qua fieret, id est terram, de cuius limo uel puluere fingeretur, animae autem solam ibi condidisse rationem, secundum quam fieret. non etiam quandam pro suo genere materiam, de qua fieret? si enim quiddam incommutabile esset anima, nullo modo eius quasi materiem quaerere deberemus; nunc autem mutabilitas eius satis indicat eam interim uitiis atque fallaciis deformem reddi, formari autem uirtutibus ueritatisque doctrina, sed in sua iam natura, qua est anima, sicut etiam caro in sua natura, qua iam caro est, et salute decoratur et morbis uulneribusque foedatur. sed sicut haec excepto, quod iam caro est, in qua natura uel proficit, ut pulchra, uel deficit, ut deformis sit. habuit etiam materiem, id est terram, de qua fieret, ut omnino

2 dicitur (di ex du m. 1) E 3 tamquam (tam s. l. m. 1) E 5 om-
nino (o fin. s. l. m. 1) R 6 uol^{uit}*** R 7 anima] flatus anima b
8 quicquid E²R erat pr. s. l. m. 1 R quae atque (quae del. m. 1) P
9 factus (actu s. l. m. 1) R sit factus S flatus] flatus sit flatus R
animae (mae s. l. m. 1) R 11 formasset Rbd 14 cap. VII E
15 solam S 20 a uoce si incip. cap. VIII E 21 materiam d que-
quaeremus P¹ 24 quae R 25 qua] quia S iam om. S uulne-
ribus quae R 26 faedatur E fedatur Sb 27 uti pulchra P sit] sic b

caro esset: sic fortasse potuit et anima, antequam ea ipsa natura fieret, quae anima dicitur, cuius uel pulchritudo uirtus uel deformitas uitium est, habere aliquam materiem pro suo genere spiritalem, quae nondum esset anima, sicut terra, de qua caro facta est, iam erat aliquid, quamuis non erat caro. 5

Sed enim terra inplebat mundi infimam partem, antequam de illa corpus hominis fieret, conferens uniuerso totum suum, ut, etiamsi nulla ex ea caro fieret animantis cuiusquam, specie tamen sua mundi fabricam molemque conpleret, secundum quam dicitur mundus caelum et terra. 10

7. At uero illa spiritalis materies, si fuit ulla, unde anima fieret, uel si est ulla, unde animae fiunt, quid ipsa est? quod nomen, quam speciem, quem usum in rebus conditis tenet? uiuit, an non? si uiuit, quid agit? quid confert uniuersitatis effectibus? beatamne uitam gerit, an miseram, an neutram? 15 uiuificat aliquid? an ab hoc etiam opere uacat et in quodam secreto uniuersitatis otiosa requiescit sine uigili sensu motuque uitae? si enim nulla prorsus adhuc uita erat, quomodo esset uitae futurae quaedam incorporea nec uiua materies? aut falsum est aut nimis latet. si autem iam uiuebat nec beate 20 nec misere, quomodo rationalis erat? quodsi tunc rationalis facta est, cum ex illa materie natura humanae animae facta est, irrationalis ergo uita materies erat animae rationalis, id est humanae? quid ergo inter illam pecorisque distabat? an rationalis erat iam possibilitate, nondum facultate? si enim 25 uidemus infantilem animam, iam utique hominis animam, nondum coepisse uti ratione et tamen eam rationalem iam dicimus,

2 uirtus (r ex s m. 2) R   3 deformitas (de s. l. m. 1) E   mate-
riam PRbd   6 cap. VIII E   Sed] Si b   enim] enim iam bd
7 illa (a ex o m. 1) R   9 conpleret E¹   10 ter] terra P   12 si
om. E¹   alt. est om. R¹   13 a uoce quam inc. cap. X E   15 an
miseram] ac miseram S   16 ab (a ex o m. 1) S ob b   19 uite S
20 beat* e (a er.) E   21 miser* e (a er.) E   quomomodo E   ratio-
nabilis P¹ rationa**lis R   rationa**lis R   22 materia PRSb   24 quid
(i ex o m. 1) R   illa E¹   26 infantelem R¹   27 caepisse S   rati-
onem S   rationabilem eam iam dicimus S   iam] ut R om. Pbd

cur non credatur sic in illa materie, de qua facta est, quietum fuisse motum etiam sentiendi, sicut in ista infanti, quae iam certe anima est hominis, quietus est adhuc motus ratiocinandi?

8. Nam si iam beata erat uita, de qua facta est hominis anima, deterius ergo facta est, et ideo non iam illa materies huius, sed illius ista defluxio est. nam materies aliqua cum formatur, praesertim a deo, in melius sine dubitatione formatur. sed etiam si cuiusquam in aliqua beatitudine factae a deo uitae defluxio anima humana posset intellegi, nec sic credenda erat esse coepisse in aliquo actu meritorum suorum, nisi ex quo propriam coepit agere uitam, dum anima facta est animans carnem et eius sensibus uelut nuntiis utens atque in se ipsa se uiuere sentiens sua uoluntate. intellectu, memoria. si enim est aliquid, unde istam defluxionem formatae carni deus inspiraret, tamquam sufflando animam faciens, idemque beatum est, nullo modo mouetur aut mutatur aut amittit aliquid, cum hoc ab eo defluit, unde anima fit. non est enim corpus, ut tamquam exhalando minuatur.

Si autem anima inrationalis materies est quodammodo, de qua fit anima rationalis, id est humana, rursus quaeritur, etiam ipsa inrationalis unde fiat, quia et ipsam non facit nisi creator omnium naturarum. an illa de materie corporali? cur non ergo et ista? nisi forte quod uelut gradatim fieri conceditur compendio posse deum facere quisquam negabit. proinde quaelibet adhibeatur interpositio, si corpus est materies animae inrationalis et anima inrationalis est materies animae rationalis, procul dubio corpus est materies animae rationalis. quod neminem umquam scio ausum esse sentire, nisi qui et ipsam animam nonnisi in genere alicuius corporis ponit.

1 credatur dicitur *P*¹ in *om.* *E*¹ materies *E* materiae *S*¹ materiae *P* facta est] facta est anima *PRbd* 8 factae (*s. l. m.* 2 ad a) *E* facta* *R* 9 defluxe *R*¹ possit *S* 13 adque *E*¹*S*¹ intellectū *P* 15 sufflando *E* 17 defluit *E* cum uoce non incipit cap. 9 in *bd* 18 exhalando *E*¹*RS* 19 cap. XI *E* 20 id est] idem (*corr. m.* 1) *S* 22 materiae *PS* 23 uelud *S*¹ 24 negauit *E*¹ negabat *S*¹ 25 qualibet *PR*¹ 27 procul—rationalis *om.* *S* 29 alicuique (*corr. m.* 1) *P*

Deinde cauendum est, ne quaedam translatio animae fieri a pecore in hominem posse credatur. — quod ueritati fideique catholicae omnino contrarium est — si concesserimus inrationalem animam ueluti materiem subiacere, unde rationalis anima fiat. sic enim fiet. ut, si haec in melius commutata 5 erit hominis, illa quoque in deterius commutata sit pecoris. de quo ludibrio quorundam philosophorum etiam eorum posterius erubuerunt nec eos hoc sensisse, sed non recte intellectos esse dixerunt. et credo ita esse, uelut si quisquam etiam de scripturis nostris hoc sentiat, ubi dictum est: homo in honore 10 positus non intellexit; comparatus est pecoribus in sensatis et similis factus est eis, aut ubi item legitur: ne tradideris bestiis animam confitentem tibi. neque enim non omnes haeretici scripturas catholicas legunt nec ob aliud sunt haeretici, nisi quod eas non bene intellegentes 15 suas falsas opiniones contra earum ueritatem peruicaciter adserunt. sed quoquo modo se habeat uel non habeat opinio philosophorum de reuolutionibus animarum, catholicae tamen fidei non conuenit credere animas pecorum in homines aut hominum in pecora transmigrare. 20

10. Fieri sane homines uitae genere pecoribus similes et ipsae res humanae clamant et scriptura testatur. unde est illud, quod commemorauimus: homo in honore positus non intellexit; comparatus est iumentis insensatis et similis factus est eis, sed in hac uita utique, non post 25

10 Ps. 48, 13   13 Ps. 73, 19

1 cap. XII *E* 3 concesseremus *R*¹ 6 erit] fuerit *b* 7 quorundam *R* philosophorum *PR* 8 rectae *R* esse se (se *exp. m.* 1) *S* 9 etiam *om. S* scribitur *E* 11 positus] cum esset *S* pecoribus *S* 12 eis] illis *S* legitur (e *ex i m.* 1) *R* 13 tradideris dñe *b* animas *ES* confitentes *ES* confidentem *P* 14 heretici *ESR* 15 bene] recte *E*²*PSbd* rectae *R* 16 opiniones *E*¹ opinationes *E*³ peruicaciter (*s. l. m.* 2 at fi) *E* 17 uel] uelut *S* 18 philosophorum *PR* 19 peccorum *S* 21 cap. XIII *E* uitae genere] uita non genere *S* 22 scriptura *E* scripturae *PRbd* testantur *PRbd* 25 eis *m.* 2 *exp. et illis superscr. E*

mortem. proinde uel talibus bestiis nolebat in potestatem dari animam suam, qui dicebat: ne tradideris bestiis animam confitentem tibi — quales cauendos significat dominus, ubi dicit eos indutos uestitu ouium, intus autem esse lupos rapaces — uel ipsi diabolo et angelis eius; nam et ille dictus est et leo et draco.

Quid enim adferunt argumenti philosophi, qui putant hominum animas in pecora uel pecorum in homines post mortem posse transferri? hoc certe, quod morum similitudo ad id trahat, uelut auaros in formicas, rapaces in miluos, saeuos ac superbos in leones, sectatores inmundae uoluptatis in sues et si qua similia. haec quippe adserunt nec adtendunt per hanc rationem nullo modo fieri posse, ut pecoris anima post mortem in hominem transferatur. nullo modo enim porcus similior erit homini quam porco; et cum mansuescunt leones, canibus uel etiam ouibus fiunt similiores quam hominibus. cum igitur a pecorum moribus pecora non recedunt et quae aliquantulum ceteris dissimilia fiunt, similia sunt tamen suo generi quam humano longeque plus ab hominibus quam a pecoribus differunt, numquam erunt hominum animae istae, si ea, quae similia sunt, trahunt. si autem hoc argumentum falsum est, quomodo erit uera illa opinio, quandoquidem nihil aliud adferunt, quo etiamsi non uera, saltem uerisimilis habeatur? unde procliuius et ipse crediderim, quod etiam eorum posteriores, illos homines, qui haec primitus in suis libris posuerunt,

3 cf. Matth. 7, 15   6 cf. Ps. 90, 13

1 bestibus *b*   2 animas confitentes *S*; sed cf. 208, 13   3 cauendos *E*¹ dominus significat *PR**S**b**d*   4 esse lupos] sunt lupi *S*
5 diabulo *R*¹   dicturus *P*   6 et ante leo om. *d*   dracho *E*¹*PR*
7 asserunt argumentis (*in ras.*) *R*   phylosophi *P*   animas hominum *b*
8 pecorum *S*   9 id] it *R*¹   10 milbos *E*¹   11 leiones (*m. 1 exp.*) *P*
12 hoc *b*   adserunt] afferunt *d*   14 homine *R*   porcus] pecus (*corr. m. 1*) *R*   pecus *b*   16 similes *S*   20 erant *E*¹   iste *R*   q; *S*¹
21 similia *P*   sunt] sint *PR*¹*S**b**d*   22 illa uera *b**d*   23 quod *S*   saltim *S*   uerisimilis *R*¹   habebatur *E*   proclibus *P*   25 hoc *b*

in hac uita potius intellegi uoluisse quadam peruersitate
morum ac turpitudine homines pecorum similes fieri ac sic
quodam modo in pecora commutari, ut hoc dedecore obiecto
eos a cupiditatum prauitate reuocarent.

11. Nam illa, quae feruntur accidisse, ut quidam quasi 5
recordarentur in quorum animalium corporibus fuerint aut
falsa narrantur aut ludificationibus daemonum hoc in eorum
animis factum est. si enim contingit in somnis, ut fallaci
memoria quasi recordetur se homo fuisse, quod non fuit, aut
egisse, quod non egit, quid mirum, si quodam dei iusto 10
occultoque iudicio sinuntur daemones in cordibus etiam uigi-
lantium tale aliquid posse?

Manichaei autem, qui se christianos uel putant uel putari
uolunt, in hac opinione translationis uel reuolutionis ani-
marum eo sunt illis gentium philosophis uel si qui alii uani 15
homines hoc putant deteriores et detestabiliores, quod illi
animae naturam a dei natura discernunt, isti autem, cum aliud
nihil dicant esse animam quam ipsam dei substantiam atque
id omnino, quod deus est, non trepidant eam tam turpiter
commutabilem dicere, ut nullum sit herbae seu uermiculi 20
genus, ubi eam non esse conmixtam uel quo reuolui non
posse mirabili opinentur insania. qui tamen si remotis ab
animo suo rerum obscurissimarum quaestionibus, quas carnali
corde uersantes necesse est ut in opiniones falsas, noxias
monstrosasque labantur et prouoluantur, unum illud firmissime 25
teneant, quod omni animae rationali sine ullius disputationis
ambagibus naturaliter et ueraciter insitum est, esse omnino

1 intellegi] intellexisse *S* uoluisse *om. S* 2 ac] aut *S*
fieri similes *b* 4 a] et *P* a in *ras. R* 5 *cap. XIII E* 6 quod in
quorundam animalium *b* fierint *S* 8 contigit *PR*¹ somniis *b*
9 fuisse quod] fuisse quo *S* 11 demones *S* 13 manichei *EPRS*
putare *R* 15 phylosophis *PR* 16 hic (*supra i add. m. 1 o*) *R*
putent *Rbd* 17 discernant *S* 18 adque *E¹P* 20 haerbe *S* 21 com-
mixtam *E* permixtam *PRbd* 22 possit *S* 23 questionibus *S* 25 mon-
struosasque *SR*² firmissimae *RR* 26 disputationib; *R*¹ 27 an-
bagibus *S*

incommutabilem et incorruptibilem deum, tota eorum milleformis fabula repente dilabitur, quam in suis uanis ac sacrilegis mentibus nonnisi de dei turpissima mutabilitate pinxerunt.

5 Non est igitur materies animae humanae nec anima irrationalis.

12. Quid ergo est, unde anima flatu dei facta est? an corpus aliquod erat terrenum quidem et humidum? nullo modo; hinc enim potius caro facta est. nam quid aliud est
10 limus quam terra humida? nec humore solo anima facta credenda est quasi caro de terra, anima de aqua. nimis enim absurdum est inde factam putare animam hominis, unde facta est caro piscis et uolucris.

Ergo fortassis ex aere? huic enim elemento etiam flatus
15 competit; sed noster, non dei. unde supra diximus hoc potuisse congruenter putari, si animam mundi tamquam unius maximi animantis deum crederemus, ut ita eam flauerit de aere corporis sui, sicut flat nostra de sui. cum uero deum esse constet
20 supra omne mundi corpus et supra omnem spiritum, quem creauit, incomparabili omnino distantia, quomodo id recte dici potest? an forte quanto magis deus uniuersae creaturae suae praesens est omnipotentia singulari, tanto magis potuit ex aere flatum facere, quae anima hominis esset? sed cum anima non sit corporea, quidquid autem ex mundi corporeis elementis
25 fit, corporeum sit necesse est inque mundi elementis etiam

1 mille formis *PR*Sd 2 repen'te *P* repente *R* delabitur *S*
3 pinxerunt (*s. l. add. m. 2 al fin.*) *E* finxerunt pinxerunt (*del. m. 1*) *P*
finxerunt *RS*b d 5 cap. XV *E* nec om. d 7 est ergo *PR*b d
flatus *E*¹*P* 8 quidē *E*¹ 9 nam quid] numquid *b* 10 humore] hu-
more (*h del. m. 1*) *E* umore *P* de humore *d* sola *b* 11 anima] et
anima. *PR*Sb d a nimis *inc. cap. XVI E* 16 maxime *b* 17 dñ ex
dnñ *P* ut ita] uti *b* eum *S* 20 quomodo (*mo s. l. m. 1*) *R*
21 suae creaturae *bd* in *mg. add. est scholion*: Sic hipacius et heraclitus
senserunt fortasse a *m. 1 R* 23 cap. XVII *E* 24 quicquid *E*²*R*
corporeis] corpore] his (*h add. m. 1*) *R* corp. elem. fit *duplic. pos.*
alt. del. m. 1 S 25 sit] esse *b* inque] in quae *EPR* in quibus *b*
inquem (*sed e m. 1 mut. in i et bus s. l. add.*) *S*

aer iste numeretur, nec si de puri illius caelestisque ignis elemento facta anima diceretur, credi oporteret. omne quippe corpus in omne corpus posse mutari non defuerunt qui adsererent; corpus autem aliquod, siue terrenum siue caeleste, conuerti in animam fierique naturam incorpoream nec quem- 5 quam sensisse scio nec fides habet.

13. Deinde — si non est contemnendum, quod medici non tantum dicunt, uerum etiam probare se adfirmant — quamuis omnis caro terrenam soliditatem in promptu gerat, habet tamen in se et aeris aliquid, quod et pulmonibus continetur et a 10 corde per uenas, quas arterias uocant, diffunditur; et ignis non solum feruidam qualitatem, cuius sedes in iecore est, uerum etiam luculentam, quam uelut eliquari ac subuolare ostendunt in excelsum cerebri locum, tamquam in caelum corporis nostri. unde et radii emicant oculorum et de cuius 15 medio uelut centro quodam non solum ad oculos, sed etiam ad sensus ceteros tenues fistulae deducuntur, ad aures uidelicet, ad nares, ad palatum, propter audiendum, olfaciendum atque gustandum; ipsumque tangendi sensum, qui per totum corpus est, ab eodem cerebro dirigi per medullam ceruicis 20 et eam, quae continetur ossibus, quibus dorsi spina conseritur, ut inde se tenuissimi quidam riuli, qui tangendi sensum faciunt, per cuncta membra diffundant.

14. Cum igitur his quasi nuntiis accipiat anima quidquid

1 numeratur *b* 2 facto *R* cap. XVIII *E* 3 quid *E* adsere-
rent *E*¹ 5 natura incorporea *E*¹ ne *E* quenquam *S* 6 habet]
hoc habet *d* 9 promptu *ES*²*bd* 10 et *med. om. b* in pulmonibus *Sb*
11 corde (*r s. l. m. 1*) *E* 12 cuius] cui** (*us er.*) *R* in iecore]
in iecore in cerebro (*in cerebro add. m. 3 in margine*) *E* in iecore
in cerebro *P* in iecore et in cerebro *b* est *s. l. m. 1 R* post est
ras. (10 litter.) R 14 cerebri (*pr. r m. 2 in ras.*) *E* caelebri *R*¹
cerebri *S* 15 unde unde (*m. 1 exp.*) *S* 16 quendam *S* 17 seducun-
tur *R*¹ uidelicet—nares *om. E*¹ uidelicet] scilicet *PR*¹*bd* 18 et ad
nares *E*² 19 sensum] sensum usum *P*, (*post sensum ras. 4 litter.*) *R*
20 cerebro] cerebro *P* caelebro *R* post dirigi *inculcant* dicunt *Sbd*
ceruices *PR*¹ 21 quae] qui *PR*¹ conseritur (*tur in ras.*) *P* 22 ribuli *PR*¹
riuli *S*¹ tangendo *b* 24 cap. XVIII *E* animā *P* quicquid *E*²*RS*

eam corporalium non latet, ipsa uero usque adeo aliud quid-
dam sit, ut, cum uult intellegere uel diuina uel deum uel
omnino etiam se ipsam suasque considerare uirtutes, ut ali-
quid ueri certique comprehendat, ab hac ipsorum quoque
5 oculorum luce se auertat eamque ad hoc negotium non tan-
tum nullo adiumento, uerum etiam nonnullo impedimento esse
sentiens se in obtutum mentis adtollat: quomodo ex eo genere
aliquid est, cum eiusdem generis summum non sit nisi lumen,
quod ex oculis emicat, quo illa non adiuuatur nisi ad corpo-
10 reas formas coloresque sentiendos habetque ipsa innumerabilia
longe dissimilia cuncto generi corporum, quae nonnisi intel-
lectu atque ratione conspiciat, quo nullus carnis sensus
aspirat?

15 15. Quapropter non est quidem humanae animae natura
nec de terra nec de aqua nec de aere nec de igne quolibet;
sed tamen crassioris corporis sui materiam, hoc est humidam
quandam terram. quae in carnis uersa est qualitatem, per
subtiliorem naturam corporis administrat, id est per lucem
et aerem. nullus enim sine his duobus uel sensus in corpore
20 est uel ab anima spontaneus corporis motus. sicut autem
prius esse debet nosse quam facere, ita sentire prius est
quam mouere. anima ergo quoniam res est incorporea corpus,
quod incorporeo uicinum est, sicuti est ignis uel potius lux
et aer, primitus agit et per haec cetera quae crassiora sunt
25 corporis, sicuti humor et terra — unde carnis corpulentia
solidatur — quae magis sunt ad patiendum subdita quam
praedita ad faciendum.

16. Non mihi ergo uidetur dictum: factus est homo in

28 Gen. 2, 7

4 certique (i ex e m. 1) R conpraehendat EP hac] hoc P
om. ES eras. R 6 impedimento E 7 optutu E obtuta P attolat
(t fin. in ras.) P 12 adque E¹ conspiciant (n exp. m. 1) S quod R
nullius b 13 adspirat S 14 cap. XX E quidaē (a exp. m. 1) P
16 crassioris (i fin. ex e m. 1) R 18 subtilioris PRd amministrat PR
21 prius est sentire bā 23 sicut S 24 cetera s. l. m. 1 E cetera
quae] cetera cras[sionis] quē R 25 sicut S umor E¹PR 27 praedi[ta] R

animam uiuam, nisi quia sentire coepit in corpore: quod est animatae uiuentisque carnis certissimum indicium. nam mouentur et arbusta non tantum ui extrinsecus inpellente, uelut cum uentis agitantur, sed illo motu, quo intrinsecus agitur quidquid ad incrementum speciemque arboris pertinet, 5 quo ducitur sucus in radicem uertiturque in ea, quibus constat herbae natura uel ligni; nihil enim horum sine interno motu. sed iste motus non est spontaneus, qualis ille, qui sensui copulatur ad corporis administrationem, sicut in omni animalium genere, quam uocat scriptura animam uiuam. nam 10 et nobis nisi inesset etiam ille motus, nec crescerent nostra corpora nec unguis capillosque producerent. sed si hoc solum esset in nobis sine sensu motuque illo spontaneo, non diceretur homo factus in animam uiuam.

17. Proinde, quoniam pars cerebri anterior, unde sensus 15 omnes distribuuntur, ad frontem conlocata est atque in facie sunt ipsa uelut organa sentiendi — excepto tangendi sensu, qui per totum corpus diffunditur; qui tamen etiam ipse ab eadem anteriore parte cerebri ostenditur habere uiam suam, quae retrorsus per uerticem atque ceruicem ad medullam 20 spinae, de qua loquebamur paulo ante, deducitur, unde habet utique sensum in tangendo et facies, sicut totum corpus, exceptis sensibus uidendi, audiendi, olfaciendi, gustandi. qui in sola facie praelocati sunt — ideo scriptum arbitror, quod in faciem deus sufflauerit homini flatum uitae, cum 25 factus est in animam uiuam. anterior quippe pars posteriori merito praeponitur, quia et ista ducit, illa sequitur et ab

10 Gen. 1, 21

1 caepit *S*¹ 2 cap. XXI *E* nam *cx* non *m.* 1 *R* 3 extrinsecus (n s. l. m. 1) *R* 4 ueluti *bd* 5 quicquid *E*²*RS* 6 sucus (*pr.* u *sup.* *eras.* *e*) *R* succus *d* constant (n *fin.* s l. m. 1) *R* 7 erbae *S* natura *R*¹ 9 amministrationem *E*²*PR* omni] omnium *PRbd* 10 quem *FR* 12 sed *om.* *E*¹ 13 illo *om.* *b* cum non *incipit* cap. XXII *E* 14 in s. l. m. 1 *R* 15 cerebri (*pr.* r *ex* l) *E* 18 corpus totum *S* 19 anteriori *bd* 20 retrorsus *E*¹ 24 praelocuti *P* 25 sufflauerit *EPS* 27 et ante ista in *ras.* *P* *om.* *S*

ista sensus, ab illa motus est, sicut consilium praecedit actionem.

18. Et quoniam corporalis motus, qui sensum sequitur, sine interuallis temporum nullus est, agere autem interualla
 5 temporum spontaneo motu nisi per adiutorium memoriae non ualemus, ideo tres tamquam uentriculi cerebri demonstrantur: unus anterior ad faciem, a quo sensus omnis; alter posterior ad ceruicem, a quo motus omnis; alter posterior ad ceruicem, a quo motus omnis; tertius inter utrumque, in quo
 10 memoriam uigere demonstrant, ne, cum sensum sequitur motus, non conectat homo quod faciendum est, si fuerit quod fecit oblitus. haec illi certis indiciis probata esse dicunt, quando et ipsae partes aliquo adfectae morbo uel uitio, cum defecissent officia uel sentiendi uel mouendi
 15 membra uel motus corporis reminiscendi, satis quid ualerent singulae declararunt eisque adhibita curatio cui rei reparandae profecerit exploratum est. sed anima in istis tamquam in organis agit, nihil horum est ipsa; sed uiuificat et regit omnia et per haec corpori consulit et huic uitae, in
 20 qua factus est homo in animam uiuam.

19. Unde ergo sit ipsa, id est de qua uelut materie deus hunc flatum fecerit, quae anima dicitur dum quaeritur, nihil corporeum debet occurrere. sicut enim deus omnem creaturam, sic anima omnem corpoream creaturam naturae dignitate
 25 praecellit. per lucem tamen et aerem, quae in ipso quoque mundo praecellentia sunt corpora magisque habent faciendi praestantiam quam patiendi corpulentiam, sicut humor et terra,

1 praecedet *S* 4 nullus—temporum *om S* 6 cum ideo incipit cap. XXIII *E* 7 omnes *P¹R¹* 10 uigire *R¹* motus sequitur *b* 12 facit *b* hoc *b* illi (*s. l. add. m.* 2 scilicet medici) *E* certis (*s in ras.*) *P* 13 ipse *R* adfectae *E¹* 16 declararunt (*u sup. e superscr. m.* 1) *R* adhibita *P* 17 profecerit *E¹* proficerit *S* 18 nihil horum] nihilorum *S* 19 reget *S* haec] hanc *S* hoc *bd* 21 materiae *ES* 23 corpoream *P* a uocabulo sicut incipit cap. XXIII *E* 25 praecellit] praecedet *S* 27 prestantiam *ES* corpulentiam *S* humor *E¹*

tamquam per ea quae spiritui similia sunt corpus administrat. nuntiat enim aliquid lux corporea: cui autem nuntiat, non hoc est, quod illa; et haec est anima, cui nuntiat, non illa. quae nuntiat. et cum adflictiones corporis moleste sentit, actionem suam, qua illi regendo adest, turbato eius tem- 5 peramento inpediri offenditur, et haec offensio dolor uocatur. et aer, qui neruis infusus est, paret uoluntati, ut membra moueat, non autem ipse uoluntas est. et illa pars media motum membrorum nuntiat, ut memoria teneatur, non ipsa memoria est. denique, dum haec eius tamquam ministeria 10 uitio quolibet seu perturbatione omni modo deficiunt desistentibus nuntiis sentiendi et ministris mouendi, tamquam non habens cur adsit abscedit. si autem non ita deficiunt, ut in morte adsolet, turbatur eius intentio, tamquam conantis redintegrare labentia nec ualentis. et in quibus rebus turbatur, 15 inde cognoscitur quae pars ministeriorum in causa sit, ut, si potuerit, medicina succurrat.

20. Namque aliud esse ipsam, aliud haec eius corporalia ministeria, uel uasa uel organa uel si quid aptius dici possunt, hinc euidenter elucet, quod plerumque se uehementi cogi- 20 tationis intentione auertit ab omnibus, ut prae oculis patentibus recteque ualentibus multa posita nesciat et, si maior intentio est, dum ambulabat, repente subsistat, auertens utique imperandi nutum a ministerio motionis, qua pedes agebantur; si autem non tanta est cogitationis intentio, ut figat ambu- 25 lantem loco, sed tamen tanta est, ut partem illam cerebri mediam nuntiantem corporis motus non uacet aduertere,

1 eaque S   4 adflictiones E¹   corporum S   5 regendo]
 **regendo (ge *eras.* et ge s. l. *add. m.* 1) R   7 qui in membris her-
 bis E¹ (in *del. m.* 1, membris *exp. m.* 3, herbis *corr. in* neruis *m.* 2)
 8 ipsa b   motu S   9 memoria teneatur] memorata teneantur b
 10 est in *ras.* P   12 mouendi P   non s. l. *m.* 1 R   13 quare PR
 abscessit S   14 tamquam] tamquam quem P¹   15 redintegrare E¹
 sedintegrare S   turbatur] tur S   20 hinc (i *ex u.* *m.* 1) E   lucet S
 se] si S   uehementi S   22 rectae que R rectaeque S   23 ambulat S
 repetente E   24 agebantur] agitabantur S   27 ualet (*in mg.* al. uacet) b

obliuiscitur aliquando et unde ueniat et quo eat, et transit
 imprudens uillam, quo tendebat, natura sui corporis sana, sed
 sua in aliud auocata. quapropter istas corporei caeli corporeas
 quasdam particulas, id est lucis et aeris, quae primae ex-
 5 cipiunt nutus animae uiuificantis, eo quod incorporeae naturae
 propinquiores sunt quam humor et terra, ut ad earum pro-
 ximum ministerium tota moles administretur, utrum deus de
 hoc circumfuso et superfuso caelo corpori uiuentis miscuerit
 aut adiunxerit, an et ipsas de limo sicut carnem fecerit, non
 10 est ad rem pertinens quaestio. omne quippe corpus in omne
 corpus mutari posse credibile est; quodlibet autem corpus
 mutari posse in animam credere absurdum est.

21. Quamobrem nec illud audiendum est, quod quidam
 putauerunt, quintum quoddam esse corpus unde sint animae,
 15 quod nec terra nec aqua sit nec aer nec ignis, siue iste
 turbulentior atque terrenus, siue ille caelestis purus et lucidus,
 sed nescio quid aliud, quod careat usitato nomine, sed tamen
 corpus sit. si enim qui hoc sentiunt hoc dicunt corpus, quod
 et nos, id est naturam quamlibet longitudine, latitudine,
 20 altitudine spatium loci occupantem, neque hoc est anima
 neque inde facta credenda est. quidquid enim tale est, ut
 multa non dicam, in quacumque sui parte lineis diuidi uel
 circumscribi potest: quod anima si pateretur, nullo modo
 nosse posset tales lineas, quae per longum secari non queunt,
 25 quales in corpore non posse inueniri nihilominus nouit.

13 cf. Cicer. Tusc. quaest. lib. I 17, 41; De ciuit. dei lib. XXII
 11, 2 edit. Migne

1 obliuiscetur *S* obliuisci**tur *R* 2 uillam] in illam *b* 3 aduocata *S*
 5 quod] quod in cor *S* incorpore *E*¹ incorporeae *S* 6 umor *E*¹*PS*
 proximum *om.* *P*¹ 7 amministretur *E*²*PR* 8 uiuenti *b* 9 ipsa *E*¹*P*
 ipsa *E*²*b* 10 questio *S* 11 posse *om.* *S* credibili *PR*¹ 12 abs-
 surdum *S* 13 cap. XXV *E* nec illud in *mg.* addid. *m.* 1 *P*
 14 sit *Pbd* sint (n s. l. m. 1) *R* anima *bd* 16 turbulentior *R*¹*S*
 terrae nus *S* ille *om.* *b* 19 altitudine latitudine *S* 21 facta
 inde *b* quicquid *E*²*RS* 23 patiretur *P* 24 quaeunt *E* 25 nihil-
 hominus *S*

Nec ipsa sibi aliquid tale occurrit, cum se nescire non possit, etiam quando, se ut cognoscat, inquit, cum enim se quaerit, nouit, quod se quaerat; quod nosse non posset, si se non nosset. neque enim aliunde se quaerit quam a se ipsa. cum ergo quaerentem se nouit, se utique nouit et omne, quod 5 nouit, tota nouit. cum itaque se quaerentem nouit, tota se nouit, ergo et totam se nouit; neque enim aliquid aliud, sed se ipsam tota nouit. quid ergo adhuc se quaerit, si quaerentem se nouit? neque enim si nesciret se, posset quaerentem se scire se; sed hoc in praesenti; quod autem de se quaerit, quid 10 antea fuerit uel quid futura sit quaerit. desinat ergo nunc interim suspicari se esse corpus, quia, si aliquid tale esset, talem se nosset, quae magis se nouit quam caelum et terram, quae per sui corporis oculos nouit.

Omitto dicere, quia illud eius, quod etiam pecora habere 15 intelleguntur uel caeli uolatilia, cum habitacula sua seu nidos repetunt, quo capiuntur imagines omnium rerum corporalium, nullo modo cuiquam corpori simile est; et utique hoc potius corpori esse simile deberet, ubi corporearum rerum similitudines continentur. at si hoc corpus non est, quia certum 20 est eas similitudines corporum illic non solum memoriter detineri, uerum etiam innumerabiles pro arbitrio figurari, quanto minus alia qualibet ui sua corpori esse anima similis potest!

Si autem corpus esse dicunt alia qualibet notione omne 25

1 tale aliquid *bd* occurret *S* nescire (*i ex e m. 1*) *E* 2 posset *b*
 agnoscat *b* inquireret *S* 3 querit *PR* querat *PR* non posset
 (non *add. m. 2 s. l.*) *E* 4 a] de *S om. E* ipsam *E* 5 queren-
 tem *PR* seutique (*e pr. ex i*) *R* 6 sequentem (*ita coni.*) *RS*
 querentem *P* 7 ergo—nouit *om. P¹R* tota *b* aliut *P* 8 tota *E¹*
 sequerit (*coni.*) *R* querentem *R* 9 neque enim si nesciret se
 scire se sed hoc *sqq. b* posse *S* quaerentem] quaerendum *S*
 querentem *R* 10 scire se] scire *S* hic *bd* 11 desinat (*g eras*) *R*
 12 esset (*se s. l. m. 1*) *E* 13 tale *S* 18 et *om. E¹* 19 simile esse *bd*
 20 at] ad *S ac b* quia certum est *om. PR¹* 22 deteneri *SR¹*
 23 qua-libet *R* ui sua] ut sua *PR¹* uisu a corpori (*sic coni.*) *S*
 25 natione *R*

quod est, id est omnem naturam atque substantiam, non quidem admittenda est ista locutio, ne non inueniamus, quomodo loquentes ea, quae corpora non sunt, a corporibus distinguamus; non tamen nimis est de nomine laborandum. nam
 5 et nos dicimus, quidquid anima est, non esse horum quatuor notissimorum elementorum, quae manifesta sunt corpora, sed neque hoc esse, quod deus est. quid sit autem, non dicitur melius quam anima uel spiritus uitae. ideo enim additur „uitae“. quia et iste aer plerumque dicitur spiritus.
 10 quamquam et animam eundem aerem appellauerunt, ut iam non possit inueniri nomen, quo proprie distinguatur ista natura, quae nec corpus nec deus est nec uita sine sensu, qualis potest credi in arboribus, nec uita sine rationali mente, qualis est in pecoribus, sed uita nunc minor quam angelorum,
 15 et futura, quod angelorum, si ex praecepto sui creatoris hic uixerit.

Unde sit autem, id est de qua uelut materie facta sit uel de qua perfecta beataque natura defluxerit uel utrum omnino ex nihilo facta sit, etiamsi dubitatur et quaeritur, illud tamen
 20 minime dubitandum est et, si aliquid antea fuit, a deo factum esse, quod fuit, et eam nunc a deo factam, ut anima uiua sit; aut enim nihil fuit aut hoc, quod est, non fuit. sed illam partem, qua quaerebamus quasi eius materiem unde facta sit, iam satis tractauimus.

25 22. Nunc, si omnino non fuit, quaerendum est, quomodo possit intellegi, quod causalis eius ratio fuisse dicebatur in primis sex dierum operibus dei, quando fecit deus hominem ad maginem suam, quod nisi secundum animam non recte

2 ammittenda *PR* locutio ne] locutione *SR*¹ 3 ea quae] eaq; *R*
 4 nomine (o in ras.) *S* cap. XXVI *E* 5 quicquid *E*²*RS* 7 non
 s. l. m. 1 *R* 9 plerumquae *P* 11 inuenire *S* quod *S* pro-
 priae *PRS* 15 p̄cepto (p̄ s l. m. 1) *R* hic om. *S* 17 materiae *ERS*
 materiae (a exp. m. 1) *P* materia *bd* 18 perfecta] uelut perfecta *b*
 19 etiamsi] etiamsi** (ub eras.) *R* etiam *b* 20 ante aliquid *S* 21 fac-
 tum *R* 22 cum pr. aut incipit cap. XXVII *E* 23 qua] quam *PR*¹
 26 fuisse (e in ras.) *R* 27 deus in ras. *P* om. *b* 28 recte] *S*

intellegitur. uerendum est autem, ne, cum dicimus non ipsas
 tunc naturas atque substantias, quae futurae fuerant, deum
 creauisse, dum crearet omnia simul, sed earum futurarum
 causales quasdam rationes, putemur inania quaedam dicere.
 quae sunt enim istae causales rationes, secundum quas posset
 iam dici deus fecisse hominem ad imaginem suam, cuius
 corpus nondum de limo finxerat, cui nondum animam flando
 fecerat? et corporis quidem humani etiamsi fuit aliqua occulta
 ratio, qua futurum erat, ut formaretur, erat et materies, de
 qua formaretur, id est terra, in qua uideri potest illa ratio
 uelut in semine latuisse; animae autem faciendae, id est
 flatum faciendi, qui esset anima hominis, quae ibi ratio
 causalis primitus condita est, cum diceret deus: faciamus
 hominem ad imaginem et similitudinem nostram —
 quod nisi secundum animam recte intellegi non potest —,
 si nulla erat natura, ubi conderetur?

Si enim haec ratio in deo erat, non in creatura, nondum
 ergo erat condita. quomodo ergo dictum est: fecit deus
 hominem ad imaginem dei? si autem iam in creatura
 erat, hoc est in his, quae simul omnia creauerat deus,
 in qua creatura erat? utrum spiritali, an corporali? si
 spiritali, agebatne aliquid in corporibus mundi, seu cae-
 lestibus seu terrestribus? et in ea erat hoc uacans ante-
 quam homo in sua natura propria conderetur, sicut in ipso
 homine iam propriam ducente uitam latenter otioseque inest
 ratio generandi, quae non operatur nisi per concubitus atque

13 Gen. 1, 26   18 Gen. 1, 27

3 creasse *R*^{bd}   4 putemus *b*   5 enim] autem *b*   quos *PR*¹
 7 anima *PR*   aflando *P*   aflando (af *eras.*) *R*   aflando *bd*   9 erat
ante et om. b   erat—formaretur *in mg. add. m. 1 R*   12 flatus *d*
 15 nisi] si *P* nisi (ni *s. l. m. 1*) *R*   recte *S*   non *om. b*
 17 cap. XXVIII *E*   20 iis *d*   21 post erat repetuntur uerba
uers. 20. 21: hoc—erat S   22 mundi* (*s. eras.*) *R*   23 et] an *d*
 haec *d*   24 condiretur *PR*¹   25 propriam (*m s. l. m. 1*) *E*   oti-
 osaeque *R*

conceptum. an et illa creatura spiritalis, in qua latenter erat haec ratio, nihil agebat sui operis? et ut quid creata erat? an ut contineret rationem futurae animae humanae uel futurarum animarum, tamquam in se ipsis esse non possent, sed in aliqua
 5 creatura uita propria iam uiuente, sicut generandi ratio non potest esse nisi in aliquibus iam existentibus perfectisque naturis? parens ergo animae instituta est aliqua creatura spiritalis, in qua sit ratio futurae animae, quae non inde existat, nisi cum eam deus homini inspirandam facit. neque enim et
 10 ex homine fetum uel seminis uel ipsius iam prolis creat et format nisi deus per sapientiam adtingentem ubique propter suam munditiam, ita ut nihil inquinatum in eam incurrat, dum pertendit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suauiter. sed nescio, quemadmodum possit intellegi ad hoc
 15 tantum creatam nescio quam creaturam spiritalem, quae in dei conditionibus per illos sex dies factis non commemoraretur, cum deus hominem sexto die fecisse dictus est, quem nondum in propria natura fecerat, sed adhuc ratione causali in illa creatura, quae commemorata non est. magis enim debuit ipsa
 20 commemorari, quae sic consummata erat, ut non adhuc esset secundum suae praecedentem rationem facienda.

23. An forte in illius diei natura, quem primitus condidit, si spiritus intellectualis dies ille recte accipitur, hanc faciendae animae causalem rationem deus inseruit, cum sexto die fecit
 25 hominem ad imaginem suam, causam scilicet rationemque praefigens, secundum quam eum post illos septem dies faceret,

11 cf. Sap. 7, 24. 25   13 cf. Sap. 8, 1

1 et] quia b   illa] illa natura bd, (in mg. addunt, cum in contextu omittant uocem natura) PR   creaturae bd   2 ratio] creatio Rb
 4 possent (n s. l. m. 1) E   5 propria uita Rbd   uiuente S   6 existentibus R   7 ergo] uero S   9 et s. l. m. 1 S   10 homine* (m eras.) P
 fetum] factum PR¹   creat (rea in ras.) P   12 mundiciam R   14 quemadmodum EP   16 commemorentur P commemorarentur R commemoratur S
 17 nondū (dū s. l. m. 1) R   20 consummata] commemorata S   22 cap. XXVIII E   in om. S   23 illa S   recte S   faciente S
 25 rationemque] et rationem S

ut uidelicet corporis eius causalem rationem in natura terrae, animae autem in natura illius diei creasse credatur? sed quid aliud dicitur, cum hoc dicitur, nisi angelicum spiritum quasi parentem esse animae humanae, si sic in illo inest animae humanae creandae praecondita ratio, sicut in homine futurae 5 prolis suae, ut corporum quidem humanorum parentes homines sint, animarum autem angeli, creator uero et corporum et animarum deus, sed corporum ex hominibus, animarum ex angelis, aut prioris corporis ex terra et prioris animae ex angelica natura, ubi rationes eorum causales praefixerat, quando 10 primitus fecit hominem in his, quae simul omnia creauit, deinceps uero iam homines ex hominibus, corpus ex corpore, animam ex anima! durum est hoc angeli aut angelorum filiam dicere esse animam, sed multo durius caeli corporei; quanto magis ergo maris et terrae! multo minus igitur in aliqua 15 corporali creatura causalis animae ratio praecondita est, cum faceret deus hominem ad imaginem suam, antequam eum suo tempore de limo formatum flatu animaret. si absurde creditur animam causaliter in natura angelica condidisse.

24. Illud ergo uideamus, utrum forsitan uerum esse possit, 20 quod certe humanae opinioni tolerabilius mihi uidetur, deum in illis primis operibus, quae simul omnia creauit, animam etiam humanam creasse, quam suo tempore membrum ex limo formati corporis inspiraret: cuius corporis in illis simul conditis rebus rationem creasse causaliter, secundum quam fieret, 25 cum faciendum esset, corpus humanum. nam neque illud,

20 cf. De ciuit. dei lib. XII 24

2 illius] ipsius *S* 3 cum hoc dicitur *om. E¹, in mg. addit. m. 1 R*
 4 ad uocem humanae adnotatur in *mg. m. 1* creande *S* inest] inest
 (in *s. l. m. 1*) *E* est *S* 5 humanae *om. ES* creandae *om. S*
 homin-efuturae *P* 6 quidam *S* humanarum *S* 7 sint] *om. EFSb*
 autem *om. S* et animarum et corporum *PRsbd* 11 his] iis *d*
 13 animam] anima *PR* cum uoce durum incip. cap. XXX *E* angeli]
 angelicam *S* 15 aliqua *PR¹* 19 animam] *E* 20 posset *b* 21 certe *S*
 humane *PR¹* opinione *R* tolerauit *PR¹* 25 creasset *bd*
 26 esse *PR¹*

quod dictum est „ad imaginem suam“, nisi in anima neque illud, quod dictum est „masculum et feminam“, nisi in corpore recte intellegimus. credatur ergo, si nulla scripturarum auctoritas seu ueritatis ratio contradicit, hominem ita factum
 5 sexto die, ut corporis quidem humani ratio causalis in elementis mundi, anima uero iam ipsa crearetur, sicut primitus conditus est dies, et creata lateret in operibus dei, donec eam suo tempore sufflando, hoc est inspirando, formato ex limo corpori insereret.

10 25. Sed hic rursus non spernenda oritur quaestio. si enim iam facta erat anima et latebat, ubi ei posset esse melius quam ibi? quid ergo fuit causae, ut anima innocenter uiuens insereretur uitae huius carnis, in qua peccando ipsum, qui eam creauit, offenderet, unde eam merito sequeretur laboris
 15 aerumna damnationisque cruciatus? an illud dicendum est, quod ad corpus administrandum uoluntate propria fuerit inclinata, in qua uita corporis, quoniam et iuste et inique uiui potest, quod eligeret hoc haberet, uel praemium de iustitia uel de iniquitate subplicium, ut nec illi apostolicae sententiae
 20 sit contrarium, qua dicit nondum natos nihil egisse boni seu mali? illa quippe inclinatio uoluntatis ad corpus nondum est actio uel iustitiae uel iniquitatis, de qua ratio reddenda est in iudicio dei recepturo unoquoque secundum ea, quae per corpus gessit, siue bonum siue malum. cur ergo non iam
 25 et illud credatur, quod dei nutu ad corpus uenerit, ubi, si uellet secundum eius praeceptum agere, mercedem acciperet uitae aeternae atque angelorum societatis; si autem contem-

20 cf. Rom. 9, 11   23 cf. II Cor. 5, 10

1 in *s. l. m.* 1 *R*   3 scripturarum *E*¹*P*   4 seu (u *s. l. m.* 1) *E*
 8 sufflando *E*¹*S*   10 *cap.* XXXI *E*   hinc *S*   questio *S*   11 possit *P*¹*R*¹
 12 cause *S*   13 carni *b*   14 laboris aerumna] laboriosa earum *S*
 15 erumna *E*   damnationis quae *R*   16 fuerat *S*   17 iustae *R*   iniquae *S*
 18 elegeret *P* elegerit *R*¹*b*   19 suplicium *E*   20 nondam *P*¹*R*¹   seu] aut *S*
 23 unicuique *b*   eaq; *R*   per *s. l. m.* 1 *S*   24 quur *P*   25 nutu (n
er.) *E*   26 praeceptum eius *bd*   mercedem *P*   27 societatem *Sb* societatis *R*   contemneret (t *fin. s. l. m.* 1) *E* contemnerit *R*¹ contempneret *S*

neret, poenas iustissimas lueret siue laboris diuturni siue ignis aeterni? an, quia hoc ipsum, deo uolenti obtemperasse, iam utique actio bona est, et erit contrarium nondum natos nihil egisse uel boni uel mali?

26. Quae si ita sunt, fatebimur etiam non in eo rerum 5
genere animam primitus creatam, ut esset praescia futuri operis sui uel iusti uel iniqui. nimis quippe incredibile est eam potuisse propria uoluntate inclinari ad corporis uitam, si se ita in quibusdam peccaturam esse praesciret, ut iuste subplicio perpetuo puniretur. iuste sane creator laudatur in 10
omnibus, qui fecit omnia bona ualde. neque enim ex his tantum laudandus est, quibus praescientiam dedit, cum recte laudetur etiam, quia pecora creauit, quibus est natura humana praestantior etiam in ipsis peccantibus. natura quippe hominis ex deo est, non iniquitas, qua se ipse inuoluit male 15
utendo libero arbitrio: quod tamen si non haberet, in natura rerum minus excelleret. cogitandus est quippe homo iuste uiuens etiam non praescius futurorum et ibi uidendum est, excellentia uoluntatis bonae quam non inpediatur ad recte uiuendum et deo placendum, quod ignarus futuri uiuit ex 20
fide. huiusmodi ergo creaturam quisquis esse nollet in rebus, contradicit dei bonitati; quisquis autem poenas eam non uult luere pro peccatis, inimicus est aequitati.

27. Sed si ad hoc fit anima, ut mittatur in corpus, quaeri potest, utrum, si noluerit, compellatur. sed melius creditur 25
hoc naturaliter uelle, id est in ea natura creari, ut uelit,

2 optemperasse *S* 3 bona est *R*¹ est et erit contrarium] (xtiterit et sit contrarium *b* nondum (u *sup.* a *superscr.* *m.* 1) *P* nondam *R* 5 fatemur *E*¹ eo rerum] eo rorum (*exp.* *m.* 1) *P* eorum *RS* 8 inclinare (e *fin.* *sup.* i *superscr.*) *P* inclinare *R*¹ 9 peccaturum *R* esse *om.* *PRbd* iustae *R* 10 suplicio *E* poniretur *P* iustae *PRS* laudator *R*¹ 11 qui] quae *bd* ualde bona *S* iis *d* 12 recte *S* 13 lauderetur *S* peccora *S* quibus *P* 14 prestantior *E* ipsis (i *init.* *s. l. m.* 1) *R* 15 qua se] quasi *R*¹ 17 quippe est *bd* iustae *S* 18 praescius] praesciens praescius *PR*¹ 19 qua *b* recte *RS* 20 uiuendum (*med.* u *ex d*) est excellentia *sqq.* *repetita ex antecedentibus S* uiuet *S* 22 eam *E*¹ 23 equitati *S* 24 *cap.* XXXII *E*

sicut naturale nobis est uelle uiuere; male autem uiuere iam non est naturae, sed peruersae uoluntatis, quam iuste poena consequitur.

Frustra ergo iam quaeritur, ex qua ueluti materie facta sit anima, si recte intellegi potest in primis illis operibus facta, cum factus est dies; sicut enim illa, quae non erant, facta sunt, sic et haec inter illa. quodsi et materies aliqua formabilis fuit, et corporalis et spiritalis — non tamen et ipsa instituta nisi a deo, ex quo sunt omnia — quae quidem formationem suam non tempore, sed origine praecederet, sicut uox cantum, quid nisi de materia spiritali facta anima congruentius creditur?

28. Si autem aliquis non uult eam existimare factam, nisi cum formato corpori est inspirata, uideat, quid respondeat, cum quaeritur, unde facta sit. aut enim ex nihilo dicturus est deum aliquid fecisse uel facere post illam consummationem operum suorum et debet intueri, quomodo explicet sexto die factum hominem ad imaginem dei — quod nisi secundum animam recte intellegi non postet —, id est in qua natura causalis ratio facta fuerit eius rei, quae nondum fuit, aut non de nihilo, sed de aliquo iam existente factam dicet animam et laborabit inquirendo, quaenam illa natura sit, utrum corporalis an spiritalis, secundum eas quaestiones, quas superius uersauimus, manente illa quoque molestia, ut adhuc quaeratur, in qua substantia creaturarum in sex diebus primitus conditarum causalem illam rationem fecerit animae, quam nondum uel de nihilo uel de aliquo fecerat.

1 uiuere *om.* *R*¹ male autem uiuere *om.* *P*¹ non ē iā *b* 2 peruerse *P* iustae *PS* poenam *PR*¹ 3 consequetur (*sed sup. fin. e superscr. m. 1 i*) *P* 4 *cap. XXXIII E* uelut *P* materiae *PSb* 5 rectae *RS* 10 praecideret *P* 11 quid] et quid *b* 14 cum] tam *P* cum *in ras.* *R* cum iam *bd* 16 consummationem *E* 19 recti *P* 20 que *PR* 21 existentem *P* existenti *b* dicit *Rb* 22 laborauit *E*¹*PR*¹ inquirendo *E*¹ in quaerendo *PS* inquerendo *R* utrum] an *Sbd* 23 questiones *S* 24 uersauimus *P* uersauimus *in ras.* *R* modestia *R*¹ 27 uel de nihilo] de nihilo *PR*¹*bd*

Quam si eo modo deuitare uoluerit, ut dicat sexto die etiam de limo factum esse hominem. sed hoc recapitulando postea commemoratum, uideat de muliere quid dicat, quia, masculum et feminam, dixit, fecit eos et benedixit eos. quodsi et ipsam eo die factam esse de uiri osse re- 5 sponderit, adtendat, quomodo adserat sexto die facta uolatilia, quae adducta sunt ad Adam, cum scriptura omne genus uolatilium quinto die creatum ex aquis insinuet, item sexto die ligna etiam quae in paradiso plantata sunt, cum eadem scriptura hoc creaturae genus tertio diei tribuerit. ipsa etiam 10 uerba consideret, quid sit: eiecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum et bonum ad escam, tamquam illa, quae tertio die terra eiecerat, non erant pulchra ad aspectum et bona ad escam, cum in his essent operibus, quae fecit deus omnia bona ualde; quid sit etiam: finxit 15 deus adhuc de terra omnes bestias agri et omnia uolatilia caeli; tamquam illa non fuerint omnia, quae primo producta erant, uel potius nulla ante producta erant. neque enim dictum est: et finxit deus adhuc de terra ceteras bestias agri et cetera uolatilia caeli, quasi quae minus uel 20 terra sexto die uel aqua quinto die produxerit, sed omnes bestias, inquit, et omnia uolatilia. necnon et illud cogitet, quemadmodum deus et sex diebus fecerit omnia: primo ipsum diem, secundo firmamentum, tertio speciem maris et terrae atque ex terra herbam et ligna, quarto luminaria et sidera, 25 quinto aquarum animalia, sexto terrae, et postea dicatur:

4 Gen. 1, 27. 28 · 11 Gen. 2, 9 15 Gen. 2, 19

1 debitare *E*¹ diae *R* diae (a *exp. m. 1*) *P* 3 commemoratam *R* quia (i s. l. m. 1) *R* 5 factum *R*¹ 7 scribaturam *P* 9 etiam] et facta *b* sint *S* 10 scribaturam *P* ipsam *E* 11 consideret (e *fin. in ras.*) *R* omnem *E*¹ 12 aspectu *E*¹ 16 deus *om. b* 18 nulla post erant pos. *b* 20 cetera *in ras. m. 2* *R* uel] et *S* 21 sexto die] sexto *PRsbd* produxit *S* 22 uestias *E*¹ inquit *E*¹*P* illut *P* 23 quemadmodum *PR* 25 lignam *P* lignū *b* quarto] quarto et *S* 26 supra terrae *addid. m. 2* scilicet animalia *E*

cum factus est dies, fecit deus caelum et terram et omne uiride agri, quandoquidem, cum factus est dies, non fecit nisi ipsum diem; quomodo etiam omne uiride agri fecerit, antequam esset super terram, et omne fenum, antequam
 5 exoreretur; tunc enim factum, cum exortum est, non, antequam exoreretur, quis non diceret, nisi scripturae uerba reuocarent? meminerit etiam scriptum esse: qui uiuit in aeternum, creauit omnia simul, et uideat, quemadmodum simul
 10 non horarum tantum, sed etiam dierum. curet quoque ostendere, quomodo utrumque sit uerum, quod contrarium uideri potest, et deum in die septimo ob omnibus operibus suis requieuisse, quod Geneseos liber dicit, et usque nunc eum operari, quod dominus dicit. respiciat etiam quae dicta sunt
 15 consummata, quomodo eadem dicta sint inchoata.

His enim omnibus diuinae scripturae testimoniis, quam esse ueracem nemo dubitat nisi infidelis aut inpius, ad illam sententiam ducti sumus, ut diceremus deum ab exordio saeculi primum simul omnia creauisse, quaedam conditis iam ipsis
 20 naturis, quaedam praeconditis causis; sicut non solum praesentia, uerum etiam futura fecit omnipotens et ab eis factis requieuit, ut eorum deinceps administratione atque regimine crearet etiam ordines temporum et temporalium, quia et consummauerat ea propter omnium generum terminationem et
 25 inchoauerat propter saeculorum propagationem, ut propter con-

1 Gen. 2, 4. 5   5 cf. Gen. 2, 5   7 Eccli. 18, 1   12 cf. Gen. 2, 2   13 cf. Ioh. 5, 17

1 prius et om. P, s. l. m. 2 add. R   4 fenum (faenum R omne PRbd   5 exoriretur RSbd   tunc—exoreretur in mg. m. 1 R
 6 exoriretur RSbd   scribituræ EP   7 memineret PR¹   scribitum EP
 in s. l. m. 1 R   8 quemadmodum E   9 creato R¹   adici E
 10 horarum] horum P   13 geneseos E¹ geni||seos (e eras.) P   15 sunt S
 16 scribituræ EP   testimoniis (is ex um m. 1) E   17 impius E
 19 iam conditis b   20 sic ut b   21 omnia potens Pb   et om. S
 22 requieuit R   ut] et PR¹b   amministratione E²PR   23 quia
 qui PRbd   consummauerit Rb   25 inchoauerit b

summata requiesceret, propter inchoata usque nunc operaretur. sed si possunt haec melius intellegi, non solum non resisto, uerum etiam faueo.

Nunc tamen de anima, quam deus inspirauit homini sufflando in eius faciem, nihil confirmo, nisi quia ex deo sic est, ut non sit substantia dei et sit incorporea, id est non sit corpus, sed spiritus, non de substantia dei genitus nec de substantia dei procedens, sed factus a deo, nec ita factus, ut in eius naturam natura ulla corporis uel inrationalis animae uerteretur, ac per hoc de nihilo; et quod sit immortalis secundum quandam uitae modum, quem nullo modo potest amittere; secundum quandam uero mutabilitatem, qua potest uel deterior uel melior fieri, non inmerito etiam mortalis possit intellegi, quoniam ueram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est: qui solus habet immortalitatem. cetera, quae in hoc libro locutus sum disceptando, ad hoc ualeant legenti, ut aut nouerit, quemadmodum sine adfirmandi temeritate quaerenda sint, quae non aperte scriptura loquitur, aut, si ei quaerendi modus iste non placet, quemadmodum ipse quaesiu- uerit sciam, ut, si me potest docere, non abnuam, si autem non potest, a quo ambo discamus necum requirat.

15 I Tim. 6, 16

1 propter] et propter *Rd* operetur *R¹bd* 2 non ante resisto *s. l. m. 1 E* 3 fabeo *E¹* 4 sufflando *E* 5 nisi *om E¹* 6 med. sit] sic *b* 8 nec] et *C* in *s. l. m. 1 R* 9 inrationales *R* anima *S* 10 nichilo *P* 11 modū *ex modo m. 1 R* modum—nullo *om. P¹* quem—modo *om. R* amittere *R* secundum quandam *s. l. m. 1 R* 12 quēdā *b* potest (tes *s. l. m. 1 R*) deterior fieri uel melior *S* 13 fieri *om. S* non] ut non *b* 14 propriae *PRS* 15 cum uoce cetera *incipit cap. XXXVIII E* 16 disceptando locutus sum *PR¹Sbd* legenti (ti *sup. di superscr. m. 1 R* 17 nouerint (n *exp. m. 1 S* quem- ammodum *E* 18 aut] ut *R* 19 istę *C* quemammodum *E* quaesiu- uerit (*s. l. add. m. 2 ał ri*) *E* quaesiu- uerim *PR¹Sbd* 20 sciam (*s. l. add. m. 2 ał at*) *E* sciat *PR¹Sbd* abnuam (*s. l. add. m. 2 ał at*) *E* abnuat *PR¹Sbd* 21 Expł liber septimus incipiunt capitula libri octauī felici- ter *fol. 113 E* Explicit liber septimus (*litt. mai. col.*) *fol. 178^b P* Explicit liber septimus (*litt. mai.*) *fol. 141^b R* Explicit liber VII (septimus *C*) Incipit lib VIII (octauus *C*) (*litt. mai. rubr.*) *pag. 193^a S fol. 60^b C*

LIBER OCTAUVS.

1. Et plantauit deus paradysum in Eden ad orientem et posuit ibi hominem quem finxit. non ignoro de paradiso multos multa dixisse; tres tamen de hac re quasi generales sunt sententiae. una eorum, qui tantummodo corporaliter paradysum intellegi uolunt, alia eorum, qui spiritaliter tantum, tertia eorum, qui utroque modo paradysum accipiunt, alias corporaliter, alias autem spiritaliter. breuiter ergo ut dicam, tertiam mihi fateor placere sententiam. secundum hanc suscepī nunc loqui de paradiso, quod dominus donare dignabitur, ut homo factus e limo — quod utique corpus humanum est — in paradiso corporali conlocatus intellegatur, ut, quemadmodum ipse Adam, etsi aliquid aliud significat secundum id, quod eum formam futuri esse dixit apostolus, homo tamen in natura propria expressus accipitur, qui uixit certo numero annorum et propagata numerosa prole mortuus est, sicut moriuntur et ceteri homines, etsi non sicut ceteri ex parentibus natus, sed sicut primitus oportebat ex terra factus est, ita et paradysus, in quo cum conlocauit deus, nihil aliud quam locus quidam intellegatur terrae scilicet, ubi habitaret homo terrenus.

Narratio quippe in his libris non genere locutionis figuratarum rerum est sicut in Cantico canticorum, sed omnino gestarum est sicut in Regnorum libris et huiuscemodi ceteris.

2 Gen. 2, 8 14 cf. Rom. 5, 14

1 Explicuerunt capitula inē lib octabus fol. 114 E Incipit liber VIII. genesis ad littera (*litt. mai. rubr.*) fol. 179^a P Incipit liber VIII genesis ad litteram (*litt. mai.*) fol. 142^a R 2 edem E¹b aedem S 3 hominem ibi E; cf. 233, 25 4 de s. l. m. 1 R ha** (*corr. m. 1*) R quasi om. S 12 corporali (co in ras.) P conlocatus E¹ quemammodum P quaemammodum R 14 dixit esse Sbd 15 expreassus PR accipiat^{ur} (*alt. a s. l. m. 1*) R 16 propagato S propetrato R¹ 17 et om. PRSbd ceteri SC 18 sed in ras. m. 2 R om. b sicut om. Rb oportebat] ut oportebat b 19 conlocauit E¹ 20 terrae] terra PRSCbd (*s. l. add. m. 2 al ra*) E 22 genere (ere in ras.) R 24 gestum R est om. d

sed quia illic ea dicuntur, quae uitae humanae usus notissimus habet, non difficile, immo promptissime primitus accipiuntur ad litteram, ut deinde ex illis quid etiam futurorum res ipsae gestae significauerint exculpatur; hic autem, quia ea dicuntur, quae usitatum naturae cursum intuentibus non 5 occurrant, nolunt ea quidam proprie, sed figurate dicta intellegi atque ex illo loco uolunt incipere historiam, id est rerum proprie gestarum narrationem, ex quo dimissi de paradiso Adam et Eua conuenerunt atque genuerunt. quasi uero usitatum nobis sit, uel quod tot annos uixerunt uel quod Enoch trans- 10 latus est uel quod et grandaeva et sterilis peperit et cetera eiusmodi.

Sed alia est, inquiunt, narratio factorum mirabilium, alia institutarum creaturarum; illic enim ea ipsa insolita ostendunt alios esse tamquam naturales modos rerum, alios miraculorum 15 — quae magnalia nominantur — hic autem ipsa insinuatur institutio naturarum. quibus respondetur: sed ideo insolita et ipsa, quia prima. nam quid tam sine exemplo et sine pari facto in rerum mundanarum constitutione quam mundus? num ideo credendum non est deum fecisse mundum, quia iam non 20 facit mundos, aut non fecisse solem, quia iam non facit soles? et hoc quidem non de paradiso, sed de ipso homine permotis debuit responderi; nunc uero, cum ipsum sic credant a deo factum, sicut alius nullus factus est, cur paradisum no-

1 notissimos *RS* 2 promptissime *Rbd* promptissimae *S* 3 ut deinde | unde (n ex d) *S* 4 ipsa *S* ipse *C* egestae *S* exculpantur *S* exsculpatur *d* hinc *Sb* quia (a s. l. m. 1) *R* 5 ante quae *ras*. 8 *litt. R* usitato *b* cursu *b* 6 nolunt (t s. l. m. 1) *E* quidē *b* propriae *PRSC* figuratae *E* figurate *RS* 7 storiam *E*¹ rerum *om. S* 8 propriae *PRS* dimisi *S*¹ demissi *b* 9 eua *C* conuenerint *E*¹ 10 sit nobis *S* uixerant *PR*¹*C* enoc *E*¹ aenoc *P* enoc *RC* 11 et *om. S* grandaeva *EPRSC* sterelis *PR* 12 huiusmodi *RSCd* huiuscemodi *b* 17 instituta *S* respondeatur *SC* responditur *P* et *om. S* 18 *pr.* sine s. l. m. 1 *R* 19 num] Numquid *b* 21 facit] fecit *R*¹*b* mundus *PR*¹ mundos—facit in *mg. inf. m. 1 S* fecit *R*¹*b* facit iam *S*; sed iam suo loco pos. eras. 22 permotus *b* 24 nullus alius *C* quur (*alt* u s. l. m. 1) *E, R*

lunt ita factum credere, quemadmodum nunc uident siluas fieri?

Ad eos quippe loquor, qui auctoritatem harum litterarum sequuntur; eorum enim quidam non proprie, sed figurate
 5 paradysum intellegi uolunt. nam qui omnino aduersantur his litteris, alias cum eis atque aliter egimus, quamquam et haec in hoc ipso opere nostro, quantum ualemus, ita defendamus ad litteram, ut, qui non rationabiliter moti propter animum
 10 peruicacem uel hebetem credere ista detrectant, nullam tamen inueniant rationem, unde falsa esse conuincant. uerum isti nostri, qui fidem habent his diuinis libris et nolunt paradysum ad proprietatem litterae intellegi, locum scilicet amoenissimum, fructuosis nemoribus opacatum eundemque magnum et magno
 15 uirecta siluescere occulto opere dei, miror, quemadmodum credant ipsum hominem ita factum, quemadmodum numquam uiderunt. aut si et ipse figurate intellegendus est, quis genuit Cain et Abel et Seth? an et ipsi figurate tantum fuerunt, non etiam homines ex hominibus nati? de proximo ergo ad-
 20 tendant istam praesumptionem quo tendat et conentur nobiscum cuncta primitus, quae gesta narrantur, in expressionem proprietatis accipere. quis enim eis postea non faueat intellegentibus, quid ista etiam figurata significatione commoneant, siue ipsarum spiritalium naturarum uel adfectionum siue rerum

6 de Genesi contra Manichaeos lib. II

1 quemammodum *E* 3 auctoritate *P* 4 sequuntur (*alt. u s. l. m.*
 1) *E* secuntur *S* propriae *RS* figuratae *E* figurate *R* 7 quantum
 (*fuit. quantum*) *P* 9 hebetem *R* detractant *b* 10 falsam *Sb*
 12 intellegi *om. b* amenissimum *EC* 13 eundemque *P* magnum *R*¹
 14 fontem *P* fecundum] secundum *P* fecundum *R* fecundat *SC*
 opera] operatione *SC* ac *om. E*¹ 15 uireta *bd* siluestre *b*
 quemammodum *E* 16 credunt *RSCbd* 17 figurate *S* quis (*s in*
mg. add. m. 1) *P* 18 Seth] sed *R* an] Aut *b* figuratae *E*
 figuratae** (*ae eras.*) *R* figurae (*e C*)*SC* 19 adtendant *E*¹*S* adten-
 dat *P* attendant (*n fin. s. l. m. 1*) *R* 20 praesumptionem *PRSCbd*
 tendant *C* 21 expressione *Eb* expressionem *P* 24 naturarum (*pr. u*
s. l. m. 1) *R* affectionum *E* siue] ue *S*

etiam futurarum? sane si nullo modo possent salua fide ueritatis ea, quae corporaliter hic nominata sunt, etiam corporaliter accipi, quid aliud remaneret, nisi ut ea potius figurate dicta intellegeremus, quam scripturam sanctam inpie culparemus? porro autem, si non solum non inpediunt, uerum etiam 5 solidius adserunt diuini eloqui narrationem haec etiam corporaliter intellecta, nemo erit, ut opinor, tam infideliter pertinax, qui cum ea secundum regulam fidei exposita proprie uiderit malit in pristina remanere sententia, si forte illi uisa fuerant, nonnisi figurate posse accipi. 10

2. Nam et ego contra Manichaeos, qui has litteras ueteris testamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conuersionis meae, cito uolens eorum uel confutare deliramenta uel erigere intentionem ad 15 quaerendam in litteris, quas oderunt, christianam et euangelicam fidem. et quia non mihi tunc occurrebant omnia quemadmodum proprie possent accipi magisque non posse uidebantur aut uix posse atque difficile, ne retardarer, quid figurate significarent, ea quae ad litteram inuenire non potui, quanta 20 ualui breuitate ac perspicuitate explicauit, ne uel multa lectione uel disputationis obscuritate deterriti in manus ea sumere non curarent. memor tamen quid maxime uoluerim nec potuerim, ut non figurate sed proprie primitus cuncta intellegerentur, nec omnino desperans etiam sic posse intellegi id ipsum in 25 prima parte secundi libri ita posui. sane, inquam, quisquis

26 de Gen. c. Man. II 2

1 possint *S* 2 eaq; *R*¹ corporaliter etiam *bd* 3 figuratae (a *exp.*
m. 1) *P* figurate *S* 4 intellegimus *P* scripturam *EP* impie *E*
 6 asserunt *E* eloqui *P* haec] hic *b* 8 propriae *S* 9 remaner&
 (in & uestigia ras.) *R* 10 figuratae *E* figurate *S* 11 *cap.* II *E*
 manicheos *EPRS* 13 conscripsi *E* scripsi *R* 16 querendam *R*
 17 tunc *om.* *R*¹ quemadmodum *E* 18 propriae *S* possint *S*
 magisque *P* posse] possent *PR* uidebantur] accipi uidebantur *PRSbd*
 19 atque] aut *Sbd* 20 significaretur *S* non potui inuenire *bd* 21 ac] et *d*
 praespicitate *S* 22 eas *S* 23 maximae *R* 24 figuratae *ES* pro-
 priae *S* intellegerentur (*sic*) *P* 26 ita] sic *S* sanae (a *eras.*) *P*

uoluerit omnia, quae dicta sunt, secundum litteram accipere, id est non aliter intellegere, quam littera sonat, et potest euitare blasphemias et omnia congruentia fidei catholicae praedicare, non solum ei
 5 non est inuidendum, sed praecipuus multumque laudabilis intellectus habendus est. si autem nullus exitus datur, ut pie et digne deo quae scripta sunt intellegantur, nisi figurate atque in aenigmatibus proposita ista credamus habentes auctoritatem apostolicam, a quibus tam multa de libris ueteris testa-
 10 menti soluuntur aenigmata, modum, quem intendimus, teneamus adiuuante illo, qui nos petere, quaerere et pulsare adhortatur, ut omnes istas figuras rerum secundum catholicam fidem, siue quae ad historiam
 15 siue quae ad prophetiam pertinent, explicemus non praeiudicantes meliori diligentiorique tractatui siue per nos siue per alios, quibus dominus reuelare dignatur. haec tunc dixi. nunc autem quia uoluit dominus. ut ea diligentius intuens atque considerans non frustra, quan-
 20 tum opinor, extimarem etiam per me posse secundum propriam, non secundum allegoricam locutionem haec scripta esse monstrari, sicut ea, quae superius uoluimus ostendere, sic etiam quae sequuntur de paradiso perscrutemur.

3. Plantauit ergo deus paradisum in deliciis — hoc
 25 est enim in Eden — ad orientem et posuit ibi homi-

12 cf. Matth. 7, 7   24 Gen. 2, 8

2 intellegire *P*   3 blasphemias (i s. l. m. 1) *S*   5 inuidendam *P*
 praecipius *S*   multumque] multum *PR*   6 intellectus *R^{1b}*; in *mg.*
add. b at intellectus   7 de deo *S*   scribita *EP*   8 intelleguntur *PR¹*
 figuratæ *P*   atque] et quae *R*   enigmatibus *E¹S* aenigmatibus *Rbd*
 9 ista] ita *E*   apostolicam *S*   10 quibus tam] quibusdam *S*   11 enigmata *E*   intendamus *R¹*   12 querere *P*   13 ut (ut *sup.* & *pos. m.* 1 *R*
 14 istoriam *E¹S*   15 siue—prophetiam *om. S*   profetiam *E¹*   17 dominus *om. S*   19 adque *P*   20 estimarem *S* existimarem *PRbd*   21 allegoricam (ri s. l. m. 1) *P*   22 uolumus *PR¹* ualuimus *Sd*   23 praescrutemur *S*   24 deus *om. S*   deliciis *R*   25 edem *E¹* aedem *S*

nem, quem finxerat. sic enim scriptum est, quia sic factum est. deinde recapitulat, ut hoc ipsum, quod breuiter posuit, ostendat quemadmodum factum sit, hoc est quemadmodum paradysum deus plantauerit et illic hominem, quem finxerat, constituerit. sic enim sequitur: et eiecit adhuc deus de terra omne lignum pulchrum ad aspectum et bonum ad escam. non dixit: et eiecit deus de terra aliud lignum uel ceterum lignum, sed: eiecit, inquit, adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum et bonum ad escam. iam ergo tunc produxerat terra omne lignum et pulchrum ad aspectum et bonum ad escam, hoc est tertio die; nam sexto die dixerat: ecce dedi uobis omne pabulum seminale seminans semen, quod est super omnem terram, et omne lignum fructiferum, quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit uobis ad escam. num ergo aliud eis tunc dedit, aliud nunc dare uoluit? non opinor. sed cum ex his generibus sint ista ligna instituta in paradiso, quae iam terra tertio die produxerat, adhuc ea produxit in tempore suo, quia tunc scilicet, quod scriptum est ea produxisse terram, causaliter factum erat in terra; hoc est, quia tunc ea producendi uirtutem latenter acceperat, qua uirtute fit, ut etiam nunc talia terra progignat in manifesto atque in tempore suo.

Uerba ergo dei sexto die dicentis: ecce dedi uobis omne pabulum seminale seminans semen, quod est super

5 Gen. 2, 9   12 Gen. 1, 29   24 Gen. 1, 29

1 scribunt *EP*   2 breuiter *E*¹   3 quemadmodum *E*   quemadmodum *E* quemadmodum (quem *s. l. m. 1*) *R*   5 deus adhuc *S*   7 non — *uers.* 10 escam *om. S*   et *om. E, s. l. m. 1 R*   de terra deus *bd* aliud] illud *R*¹   8 inquit *E¹PR*   adhuc *om. b*   9 omne* (*m eras.*) *R* ad in *ras. m. 2 R*   et—escam *om. R*¹   10 ante iam *sqq praebentur uerba:* iam—escam, *ita tamen, ut iam et et ante pulchrum m. 2 s. l. superscripta et omnia deleta sint E*   et *om. S*   11 hoc] id *S*   12 diæ *P* omnem *P* omne* *R*   paulum *E*¹ papulum *P*   15 seminale *R*¹ 16 eis *om. S*   tunc *om. b*   dedit** *R*   17 ins[tituta *P*   19 scribunt *EP* 21 producendi* *R*   24 uerbo *b*   omnem *P*   25 paulum *E*¹ papulum *P*

omnem terram et cetera non sonabili uel temporali uoce prolata uerba sunt, sed sicut in uerbo eius est creandi potentia; dici autem hominibus, quid sine temporalibus sonis deus dixerit, non nisi per temporales sonos potuit. futurum enim erat, ut homo iam de limo formatus et flatu eius animatus et quidquid ex illo humani generis extitisset uteretur eis ad escam, quae super terram exortura erant ex illa uirtute generandi, quam terra iam acceperat. cuius futuri causales rationes in creatura condens, tamquam iam extitisset, loquebatur interna atque intima ueritate, quam nec oculus uidit nec auris audiuit, sed spiritus eius scribenti utique reuelauit.

4. Illud plane, quod sequitur: et lignum uitae in medio paradiso et lignum scientiae dinoscendi bonum et malum, diligentius considerandum est, ne cogat in allegoriam, ut non ista ligna fuerint, sed aliud aliquid nomine ligni significant. dictum est enim de sapientia: lignum uitae est omnibus amplectentibus eam. uerum tamen cum sit Hierusalem aeterna in caelis, etiam in terra ciuitas, qua illa significaretur, condita est; et Sarra et Agar quamuis duo testamenta significarent, erant tamen etiam quaedam mulieres duae; et cum Christus per ligni passionem fluente spiritali nos inriget, erat tamen et petra, quae aquam sitienti populo ligno percussa manauit, de qua diceretur: petra autem erat Christus. aliud quam erant illa omnia significauerunt, sed tamen etiam ipsa corporaliter fuerunt. et quando a narrante commemorata

12 Gen. 2, 9 16 Prou. 3, 18 17 cf. Gal. 4, 26. 24 23 I Cor. 10, 4

2 eius uerbo *bd*; in *mg.* add. *al* uerbū eius *P* est s. l. m. 1 *S*
3 autem] ergo *S* quod *PR*¹ 4 sonus *P* 6 quicquid *E*²*R* 7 exortura (ur s. l. m. 1) *R* exoritura *S* erat *E* 9 extetissent *P* extetissent (n s. l. m. 1) *R* 11 aures *P* utique] hoc *b om.* *R*¹ 12 cap. III *E* 13 paradyso (o ex i m. 1) *E* paradisi *RSbd* dignoscendi *bd* 14 allegoria *E* 15 ista (a ex o m. 1) *E* fuerint (n s. l. m. 1) *R* significant (s. l. add. m. 2 *al* cent) *E* 16 omnibus amplectentibus] amplectentibus *ES* 17 ierusalem *bd* 19 sara (a fin. in ras.) *R, Sbd* 20 quaedam etiam *E* quaedam etiam *PRd* quaedam *om. b* 21 inriget *E*¹ 22 sicienti *R* 23 manabit *PR*¹ 24 significauerant *E*

sunt, non erat illa figurata locutio, sed earum expressa narratio, quarum erat figurata praecessio. erat ergo et lignum uitae quemadmodum petra Christus, nec sine mysteriis rerum spiritualium corporaliter praesentatis uoluit hominem deus in paradiso uiuere. erat ergo ei in lignis ceteris alimentum, in illo autem sacramentum, quid significans nisi sapientiam, de qua sic dictum est: lignum uitae est amplectentibus eam, quemadmodum de Christo diceretur: petra manans est sitientibus eum? recte quippe appellatur quod ad eum significandum praecessit, ipse est ouis, quae immolatur in pascha; tamen et illud non tantum dicendo figurabatur, sed etiam faciendo. neque enim ouis illa non erat ouis; plane ouis erat et occidebatur et manducabatur. et tamen eo uero facto aliud etiam quiddam figurabatur, non sicut ille uitulus saginatus, qui minore filio reuertente in epulas caesus est. ibi quippe ipsa narratio figurarum est, non rerum figurata significatione gestarum. non enim hoc euangelista, sed ipse dominus narrauit: euangelista uero dominum hoc narrasse narrauit. proinde ergo quod narrauit euangelista etiam factum est, dominum scilicet talia locutum fuisse; ipsius autem domini narratio parabola fuit, de qua numquam exigitur, ut etiam ad litteram facta monstrentur, quae sermone proferuntur. Christus est et lapis unctus a Iacob et lapis reprobatus ab aedificantibus, qui factus est in caput anguli; sed illud etiam in rebus gestis factum est, hoc autem tantum in figuris praedictum. illud

10 cf. Exod. 12, 3—11 12 cf. Luc. 15, 23 23 cf. Gen. 28, 18 24 cf. Ps. 117, 22

1 figurata] figata *P* 2 erat *s. l. P* figurata (*i ex u*) *R* praec-
ceptio (*in mg. add. aliter praecessio*) *P* 3 quemadmodum *E* *xps*
(*s ex i*) *P* misteriis (*s fin. s. l. m. 1*) *R* 4 presentatis *R* 5 ei
ergo *P²RSbd* ei *om. P¹* 7 sic *om. PRbd* uita* (*e eras.*) *R*
am plectibus *P¹* 8 quemadmodum *E* 9 sicientibus *R* eam *bd*
rectae *S* 10 pascha *S* 12 facienda *PR* 14 post ille *eras. ille R*
15 minore] minimo *Pb* minore (*ore in ras.*) *R* minori *d* reuertenti *PRbd*
aepulas *EPS* cesus *S* 16 significatio *bd* 17 dominus ipse *PRSbd*
18 hoc dominum *bd* 19 ergo *om. PRSbd* aeangelista *S* 20 scilicet]
etiam *b* 21 parabola *S* 22 monstrentur (*n fin. s. l. m. 1*) *S* est]
autem est *b* 24 capud *R* 25 predictum *P*

quippe scripsit narrator rerum praeteritarum, hoc praenuntiator tantummodo futurarum.

5 Sic et sapientia, idem ipse Christus, lignum uitae est in paradiso spiritali, quo misit de cruce latronem; creatum
 10 est autem quod eam significaret, lignum uitae etiam in paradiso corporali, quia hoc illa scriptura dixit, quae res suis temporibus gestas narrans et hominem corporaliter factum et in corpore uiuentem ibi constitutum esse narrauit. aut si
 15 quisquam putat animas, cum corpore excesserint, locis corporaliter uisibilibus contineri, cum sint sine corpore, adserat sententiam suam; non deerunt, qui sic faueant, ut illum etiam diuitem sitientem in loco utique corporali fuisse contendat ipsamque animam omnino esse corpoream propter arentem
 20 linguam et stillam aquae de Lazari digito concupitam pronuntiare non dubitent, cum quibus ego de tam magna quaestione nulla temeritate configo. melius est enim dubitare de occultis quam litigare de incertis. illum quippe diuitem in ardore poenarum et illum pauperem in refrigerio gaudiorum intellegendos esse non dubito. sed quomodo intellegenda sit
 25 illa flamma inferni, ille sinus Abrahae, illa lingua diuitis, ille digitus pauperis, illa sitis tormenti, illa stilla refrigerii, uix fortasse a mansuete quaerentibus, a contentiose autem certantibus numquam inuenitur. cito sane respondendum est, ne nos profunda ista quaestio et multi sermonis indigens tardet.
 si corporalibus locis animae continentur, etiam exutae corpo-

4 cf. Luc. 23, 43   14 cf. Luc. 16, 24

1 scribit *EP* scriptor *Rb* narrator] narratur *P* narrauit *Rb* preteritarum *P*   3 idem] id est *b*   4 creatum] certum *b*   5 est *s. l. m.* 1 *R*
 post autem *lit.* 2—3 *litter.* *R*   &iam *R*¹   6 scribura *EP*   7 ho^minem (mi *in mg. add. m.* 2) *P*   9 corpore] a corpore *RSbd*   10 sit *R*
 adserant *E*   11 de erunt *R*   fabeant *P*   12 sicientem *R*   contendant fuisse *S*   13 arentem *S*   14 Lazari (e *utrimque eras.*) *E*
 15 dubitant *R*¹   16 questione *S*   est *s. l. m.* 1 *R*   18 poenarum *P*
 20 abrahae *R* abrahae *S*   22 querentibus *R*   contentiosae *R*   autem *om. S*   24 multi *scripsi*: multis *EPRSbd*   sermonis *E*: sermonibus *PRSbd*   25 exute *P*

ribus, potuit ille latro in eum introduci paradysum, ubi fuerat corpus primi hominis, ut aptiore scripturarum loco, si ulla necessitas flagitauerit, etiam de hac re quid uel quaeramus uel arbitremur utcumque promamus.

Nunc uero. quod sapientia non sit corpus et ideo nec ⁵ lignum, nec dubito nec dubitari a quoquam puto; potuisse autem per lignum, id est per corpoream creaturam tamquam sacramento quodam significari sapientiam in paradiso corporali ille credendum non existimat, qui uel tam multa in scripturis rerum spiritualium corporalia sacramenta non uidet uel homi- ¹⁰ nem primum cum eiusmodi aliquo sacramento uiuere non debuisse contendit, cum apostolus dicat etiam hoc, quod de muliere dixit, quam constat ei factam esse de latere, propterea relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una, sacramentum ¹⁵ hoc magnum esse in Christo et in ecclesia. mirum est autem et uix ferendum, quemadmodum uelint homines paradysum figurate dictum et nolint etiam figurate factum. quodsi concedunt sicut de Agar et Sarra, sicut de Ismahel et Isaac haec quoque et facta et tamen etiam figurata, cur non ²⁰ admittant etiam lignum uitae et uere aliquod lignum fuisse et tamen sapientiam figurasse non uideo.

Illud quoque addo quamquam corporalem cibum, talem tamen illam arborem praestitisse, quo corpus hominis sanitate stabili firmaretur, non sicut ex alio cibo, sed nonnulla inspi- ²⁵

13 Gen. 2, 24; Ephes. 5, 31   15 cf. Ephes. 5, 32

1 illae *S*   2 scribaturarum *E¹P*   4 arbitrem *P¹*   5 uero] ergo *b*
6 potuisse (i s. l.) *R*   8 sapientia *P*   9 scribaturis *EP*   10 spiritualium
corporalium (in *mg.* a. corporalium corporalia) *b*   12 apostolos *P*   13 constat *om.* *R¹bd* esse *om.* *S*   post latere *add.* credimus *bd*   propter
hoc *PRbd*   14 adhaereuit *E¹* adhaereuit *P* adhaerebit *S*   16 hoc *om.* *PRSbd*
a ecclesia *E* ecclesia *S*   17 et *R¹*   quemadmodum *E*   18 figurate *S*
etiam] eum (eu in *ras.* m. 2) *R*   figurate *RS*   19 sara *RSbd*
hismahel *S* hismael *b* ismael *d*   20 quur (*alt.* u s. l. m. 1) *E,PR*
21 amittant *R¹* admittunt *b*   23 cium *E¹*   talem *om.* *PR*   24 ho-
mini *S*   25 cium *E¹*

ratione salubritatis occulta. profecto enim licet usitatus panis aliquid tamen amplius habuit, cuius una collyride hominem deus ab indigentia famis dierum quadraginta spatio uindicauit. an forte credere dubitabimus per alicuius arboris cibum cuius-
 5 dam altioris significationis gratia homini deum praestitisse, ne corpus eius uel infirmitate uel aetate in deterius mutaretur aut in occasum etiam laberetur, qui ipsi cibo humano praestitit tam mirabilem statum, ut in fictilibus uasculis farina et oleum deficientes reficeret nec deficeret? iam hic de genere contentio-
 10 sorum quisquam existat et dicat deum in terris nostris miracula talia facere debuisse, in paradiso autem non debuisse: quasi uero non uel de puluere hominem uel de latere uiri mulierem maius ibi miraculum fecit, quam quod hic mortuos suscitauit.

15 6. Sequitur, ut uideamus de ligno scientiae dinoscendi bonum et malum. prorsus et hoc lignum erat uisibile et corporale sicut arbores ceterae. quod ergo lignum esset, non est dubitandum; sed cur hoc nomen acceperit, requirendum. mihi autem etiam atque etiam consideranti dici non potest
 20 quantum placeat illa sententia non fuisse illam arborem cibo noxiam — neque enim qui fecerat omnia bona ualde in paradiso institueret aliquid mali — sed malum fuisse homini transgressionem praecepti. oportebat autem, ut homo sub domino deo positus alicunde prohiberetur, ut ei promerendi
 25 dominum suum uirtus esset ipsa oboedientia, quam possum

3 cf. III Reg. 19, 8   9 cf. III Reg. 17, 16   21 cf. Gen. 1, 31

2 aliquid tamen *om. S*   habuit] habuit tamen aliquid *S*   collyride *E* corrilide *S* collyrida *b*   3 uēdicauit *R²b*   4 dubitauimus *E¹* ciuum *E¹*   7 occasu *E¹PS*   ciuo *E¹*   prestitit *S*   8 tam] tamquam *E*   9 reficerēt *b*   nec deficerent *in mg. m. 2 P*   deficerēt *b*   12 uel *om. E¹*   puluere (*u fin. retract. m. 2*) *R*   15 cap. IIII *E*; hinc incipiunt *Eugippii Excerpta p. 196 ed. Knöll*   scientiae *om. S*   dinoscentiae *S* dignoscendi *bd*   16 boni et mali *S*   et *fin.*] ac *bd*   18 acciperit *R¹*   19 autem *om. Eug.*   20 ciuo *E¹*   22 instituerit *S* instituerat *bd*   mali (*i in ras.*) *R*   24 aliunde *R¹Sb*   promerendo *PR*   25 possumus *S*

uerissime dicere solam esse uirtutem omni creaturae rationali
 agenti sub dei potestate, primumque esse et maximum uitium
 tumoris ad ruinam sua potestate uelle uti, cuius uitii nomen
 est inoboedientia. non esset ergo, unde se homo dominum
 habere cogitaret atque sentiret, nisi ei aliquid iuberetur. arbor
 itaque illa non erat mala, sed appellata est scientiae dinoscendi
 bonum et malum, quia, si post prohibitionem ex illa homo
 ederet, in illa erat praecepti futura transgressio, in qua homo
 per experimentum poenae disceret, quid interesset inter oboe-
 dientiae bonum et inoboedientiae malum. proinde et hoc non
 in figura dictum, sed uere quoddam lignum accipiendum est,
 cui non de fructu uel pomo quod indidem nasceretur, sed ex
 ipsa re nomen inpositum est, quae illo contra uetitum tacto
 fuerat secutura.

7. Flumen autem exiit de Eden, quod inrigabat pa-
 radisum, et inde diuisum est in quattuor partes. ex
 his uni nomen est Phison, hoc est quod circuit totam
 terram Euilat, ubi est aurum; aurum autem terrae
 illius bonum et ibi est carbunculus et lapis prasinus.
 et nomen flumini secundo Geon, hoc est quod circuit
 totam terram Aethiopiam. flumen autem tertium
 Tigris, hoc est quod fluit contra Assyrios. flumen
 autem quartum Euphrates. de his fluminibus quid amplius
 satagam confirmare, quod uera sint flumina nec figurate dicta,
 quae non sint, quasi tantummodo aliquid nomina ipsa signi-

15 Gen. 2, 10—14

2 esse et] esset *S* 4 esset] ē*** *R* dñ *S* 5 aliquid ei *bd*
 7 illo *b* 8 ederet] non ederet *S* figurata (*s. l. m. 1 add. & futura*) *S*
 transgressio (*gres s. l. add. m. 2*) *P* 9 poene *RS* discerneret (*s. l.*
add. m. 2 al disceret) *E* 10 fin. et om. *b* ex *S*¹ 11 in om. *E* quoddam
 uere *bd* 12 indidem] inde *RSbd* 13 illum *R*¹ 15 aedem *PS*
 aeden *R* 17 fyson (*phisō b*) ex his uni nomen est *PRb* hoc est om. *PRb*
 18 euilath *Sbd* aurum autem] et aurum *S* 20 fluminis secundi *E*
 geō *b* 21 ethiopiam *PRS* aethiopiae *bd* 22 tygris *S* hoc om. *S*
 est om. *Sb* quod fluit om. *E*¹ contra om. *S* 23 eufrates *EPRS*
 his] his autem *PRbd* 24 figuratae *ES* figurat.e *P*

ficent, cum et regionibus, per quas fluunt, notissima sint et omnibus fere gentibus diffamata? quin immo ex his, quoniam constat ea prorsus esse — nam duobus eorum nomina uetustas mutauit, sicut Tiberis dicitur fluuius, qui prius Albula uocabatur; Geon quippe ipse est, qui nunc dicitur Nilus; Phison autem ille dicebatur, quem nunc Gangen appellant; duo uero cetera, Tigris et Euphrates, antiqua etiam nomina tenuerunt — nos admoneri oportet cetera quoque primitus ad proprietatem litterae accipere, non in eis figuratam locutionem putare, sed
 10 res ipsas, quae ita narrantur, et esse et aliquid etiam figurare, non quia non posset parabola locutionis adsumere aliquid de re, quam non proprie quoque esse constaret, sicut de illo dominus loquitur, qui descendebat ab Hierusalem in Hiericho et incidit in latrones. quis non sentiat et plane uideat esse
 15 parabolam locutionemque illam totam esse figuratam? uerum duae ciuitates, quae ibi nominatae sunt, hodieque in locis propriis demonstrantur. sed hoc modo acciperemus et quattuor haec flumina, si cetera, quae de paradiso narrantur, non proprie sed figurate accipere ulla necessitas cogeret; at nunc,
 20 cum primitus proprie res ipsas intellegere ratio nulla prohibeat, cur non potius auctoritatem scripturae simpliciter sequimur in narratione rerum gestarum res uere gestas prius intellegentes, tum demum quidquid aliud significant perscrutantes?

25 An eo mouebimur, quod de his fluminibus dicitur aliorum

13 cf. Luc. 10, 30

2 inmo *S* ex] & *S* 4 tyberis *ESb* 5 ipse *om. R*¹ physion *R*
 6 gangena¹ appellant *P* 7 tygris *RS*² eufrates *EPRS* tenuerant *R*¹
 8 ammoneri *ER* ammoniri *P* 9 littere *PR* loquutionem *R* 11 possit *S*
 loquutionis *R* assum mere *R* 12 non *eras. R om. S* propriae
 (a *exp. m. 1*) *P* propriae *R* 13 Ierusalem *d* hiericum *E*¹ hierichum *E*² *P*
 herichu. *R* Iericho *d* 14 quis] quis enim *d* 15 locutionem quae *R*
 16 minatae *R*¹ odiaequae *P*¹ hodie quae *R* hodieque *S* 17 demon-
 stratur *E*¹ 18 propriae *F*¹ *S* 19 figuratae *EP*² figurate *S* necessi-
 tate *S* at] ac *PR*^{1b} 20 propriae *PS* 21 quur *PR* scribitur *EP*
 22 narrationem *E* 23 perscrutantes *S* 25 mouebitur *S*

esse fontes notos, aliorum autem prorsus incognitos et ideo non posse accipi ad litteram, quod ex uno paradisi flumine diuiduntur? cum potius credendum sit, quoniam locus ipse paradisi a cognitione hominum est remotissimus, inde quattuor aquarum partes diuidi, sicut fidelissima scriptura testatur, sed ea flumina, quorum fontes noti esse dicuntur, alicubi isse sub terras et post tractus prolixarum regionum locis aliis erupisse, ubi tamquam in suis fontibus nota esse perhibentur. nam hoc solere nonnullas aquas facere quis ignorat? sed ibi hoc scitur, ubi non diu sub terris currunt. exhibat ergo flumen de Eden, id est de loco deliciarum, et inrigabat paradysum, id est ligna omnia pulchra atque fructuosa, quae omnem terram regionis illius opacabant.

8. Et sumsit dominus deus hominem, quem fecit, et posuit eum in paradiso ut operaretur et custodiret. et praecepit dominus deus Adae dicens: ab omni ligno quod est in paradiso escae edes; de ligno autem cognoscendi bonum et malum non manducabitis de illo. qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini. cum superius breuiter dixerit deum plantasse paradysum et constituisse ibi hominem, quem finxerat, recapitulauit, ut narraret, quomodo sit paradysus constitutus. nunc ergo et illud recapitulando commemorauit, quomodo ibi deus posuerit hominem, quem fecit. uideamus itaque, quid sit, quod dictum est: ut operaretur et custodiret. quid operaretur uel quid custodiret? numquid forte agriculturam dominus uoluit

14 Gen. 2, 15—17

3 cap. V *E* ipsae *S*¹ 5 scribura *EP* 6 isse] esse *S* iisse *d*
 7 tractatus *E* tractos *S* 8 noti *EPRS* 10 terras *b* aeden *PR* aedem *S*
 12 adque *E*¹ 13 opacabant] pacabant *S* occupabant *b* 14 sump-
 sit *E*²*RSbd* dominus *om.* *EPR*; sed confer 248, 7 17 aescae *S*
 esca *PR*¹*bd* escam (s. l. m. 2; nam m. 1 om.) *E,R*²; sed cf. *Locut. in*
Heptat. lib. I VII 18 manducauitis *E*¹ 19 quo *bd* diae (a exp.
 m. 1) *P* comederitis *S* ab] de *S* 20 dixerit breuiter *S* 25 ope-
 raretur (re s. l. m. 1) *E* quid—custodiret *om.* *b* uel] et *d*
 26 agriculturam (*alt. u* s. l. m. 1) *R*

operari primum hominem? an non est credibile, quod eum
ante peccatum damnauerit ad laborem? ita sane arbitraremur,
nisi uideremus cum tanta uoluptate animi agricolari quosdam,
ut eis magna poena sit inde in aliud auocari. quidquid ergo
5 deliciarum habet agricultura, tunc utique longe amplius erat,
quando nihil accidebat aduersi uel terrae uel caelo. non enim
erat laboris afflictio, sed exhilaratio uoluntatis, cum ea, quae
deus creauerat, humani operis adiutorio laetius feraciusque
prouenirent: unde creator ipse uberius laudaretur, qui animae
10 in corpore animali constitutae rationem dedisset operandi ac
facultatem, quantum animo uolenti satis esset, non quantum
inuitum indigentia corporis cogeret.

Quod enim maius mirabiliusque spectaculum est aut ubi
magis cum rerum natura humana ratio quodammodo loqui
15 potest, quam cum positis seminibus, plantatis surculis, trans-
latis arbusculis, insitis malleolis tamquam interrogatur quaeque
uis radice et germinis quid possit quidue non possit, unde
possit, unde non possit, quid in ea ualeat numerorum inui-
sibilis interiorque potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia,
20 inque ipsa consideratione perspicere, quia neque qui plantat
est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum
dat, deus, quia et illud operis, quod accedit extrinsecus,
per illum accedit, quem nihilominus creauit et quem regit
atque ordinat inuisibiliter deus?

25 9. Hinc iam in ipsum mundum uelut in quandam magnam

20 I Cer. 3, 7

1 cap. VI E eum om. S 2 arbitremur Eb arbitramur PR 3 ui-
deamus PR^{1b} uoluptate R¹ agricolari S agricolare b 4 in] in
(s. l. m. 2 at ad) E, R² ad PR^{1b}d quicquid E²S 5 diliciarum R
agriculturam E errat E 6 accedebat S auersi S terrae (s. l.
m. 2 at ra) E terra PRSbd 7 exhilaratio] ex illa ratio S 9 ipse S
anim^ae (i eras.) E anime P 13 enim s. l. m. 1 S mirabilius quae R
15 seminibus (e m. 1 ex i) E traslatis S¹ 16 arbustulis b insitis] inser-
tis S malleolis R 20 in quae ES prospicere S plantant P 21 regat
(sic) P incrementum P 23 nihilominus S reget S 24 adque E¹
25 Hinc excerpsit Eugippius ed. Knöll p. 203—204, 17 uelut RS

arborem rerum oculus cogitationis adtollitur atque in ipso quoque gemina operatio prouidentiae reperitur, partim naturalis, partim uoluntaria. et naturalis quidem per occultam dei administrationem, qua etiam lignis et herbis dat incrementum, uoluntaria uero per angelorum opera et hominum; secundum 5 illam primam caelestia superius ordinari inferiusque terrestria, luminaria sideraque fulgere, diei noctisque uices agitari, aquis terram fundatam interlui atque circumlui, aerem altius superfundi, arbusta et animalia concipi et nasci, crescere, senescerere, occidere et quidquid aliud in rebus interiore naturalique motu geritur; 10 in hac autem altera signa dari, doceri et disci. agros coli, societates administrari, artes exerceri. et quaeque alia siue in superna societate aguntur siue in hac terrena atque mortali, ita ut bonis consulatur et per nescientes malos; inque ipso homine eandem geminam prouidentiae uigere potentiam: primo erga 15 corpus naturalem, scilicet eo motu, quo fit, quo crescit, quo senescit; uoluntariam uero, quo illa ad uictum, tegumentum curationemque consulitur. similiter erga animam naturaliter agitur, ut uiuat, ut sentiat, uoluntarie uero, ut discat, ut consentiat.

20

Sicut autem in arbore id agit agricultura forinsecus, ut illud proficiat, quod geritur intrinsecus, sic in homine secundum corpus ei, quod intrinsecus agit natura, seruit extrinsecus medicina, itemque secundum animam, ut natura beatificetur intrinsecus, doctrina ministratur extrinsecus. quod autem ad 25 arborem colendi negligentia, hoc ad corpus medendi incuria,

2 repperitur *EPRS* partem *P*¹ 3 et om. *PR**Sbd* *Eug.*
 administrationem *E*¹ 4 qua] que *Sb* incrementum *P* 7 luminaria]
 lumina *b* noctisque (i ex e m. 1) *R* 9 crescere] et crescere *Eug.*
 senescere] et senescere (seniscere *P*) *PR**Sbd* 11 discere *b* socie-
 tatis *R*¹ 12 amministrari *E*²*PR* queque *P* 13 agantur *Eug.*
 terraena *P* 14 consolatur *R*¹ inque] inique (i m. 1 exp.) *S*
 15 eandem (n s. l. m. 1) *S* 16 naturale *Rb* quod crescit *S* 17 uo-
 luntarium *PR* quod *S*¹ 19 & sentiat *R*¹ uoluntariae *E* uolun-
 tariae *S* 21 cap. VII *E* autem] enim *S* 23 ei] et *E* 24 itemque]
 itē quod *b* anima *E*¹ 26 negligentiam *P*

- hoc ad animam discendi segnitia; et quod ad arborem humor inutilis, hoc ad corpus uictus exitiabilis, hoc ad animam persuasio iniquitatis. deus itaque super omnia, qui condidit omnia et regit omnia, omnes naturas bonus creat, omnes
 5 uoluntates iustus ordinat. quid ergo abhorret a uero, si credamus hominem ita in paradiso constitutum, ut operaretur agriculturam non labore seruili, sed honesta animi uoluptate? quid enim hoc opere innocentius uacantibus et quid plenius magna consideratione prudentibus?
10. Ut custodiret autem quid? an ipsum paradysum? contra quos? nullus certe uicinus metuebatur inuasor, nullus limitis perturbator, nullus fur, nullus adgressor. quomodo ergo intellecturi sumus corporalem paradysum potuisse ab homine corporaliter custodiri? sed neque scriptura dixit: ut operaretur
 15 et custodiret paradysum, dixit autem: ut operaretur et custodiret. quamquam si de graeco diligentius ad uerbum exprimatur, ita scriptum est: et accepit dominus deus hominem, quem fecit, et posuit eum in paradiso operari eum et custodire. sed utrum ipsum hominem posuit
 20 operari — hoc enim sensit, qui interpretatus est: ut operaretur — an eundem paradysum operari, id est ut homo paradysum operaretur, ambigue sonat et uidetur magis exigere locutio, ut non dicatur: operaretur paradysum, sed in paradiso.
- 25 Uerum tamen, ne forte sic dictum sit: ut operaretur paradysum, sicut superius dictum est: nec erat homo, qui operaretur terram — eadem quippe locutio est: operari terram, quae: operari paradysum — ambiguae sententiam ad

1 segnitiam *E* umor *E*¹*PR* 2 exitiabiles *E*¹ exsiciabilis *R* 5 *iustus
 (e *eras.*) *E* iustas *Sb* abhorret *R* arbor.e *S* a] a. (t *eras.*) *E*
 7 uoluntate *PRS*¹*b* 9 prudentibus (b s. l. m. 1) *S* 12 limitis (in *mg.*
 a] inimicus) *b* perturbator nullus. (sic *distinct.*) *S* adgressor nul-
 lus *S* adgressor *E*¹ aggressor *P*¹ 14 scribtura *EP* 16 greco *PRS*
 17 scribtum *EP* 20 interpretaetus *ESR* interpetratus *P* 22 ambiguae *P*¹*S*
 23 operetur *E* 25 ueruntamen *S* neq̃ *E*

utrumque tractemus. si enim non est necesse, ut accipiamus „paradisum custodire“, sed „in paradiso“, quid ergo in paradiso custodire? nam quid operari in paradiso, iam, ut uisum est, disseruimus. an ut quod operaretur in terra per agriculturam, in se ipso custodiret per disciplinam, id est ut, sicut ei ager obtemperaret colenti se, ita et ipse praecipienti domino suo, ut sumto praecepto oboedientiae fructum, non spinas inoboedientiae redderet? denique, quoniam similitudinem a se culti paradisi in se ipso custodire subditus noluit, similem sibi agrum damnatus accepit. spinas, inquit, et tribulos 10 pariet tibi.

Quodsi et illud intellegamus, ut paradisum operaretur et paradisum custodiret, operari quidem paradisum posset, sicut supra diximus, per agriculturam, custodire autem non aduersus improbos aut inimicos, qui nulli erant, sed fortassis aduersus 15 bestias. quomodo istuc? aut quare? numquid enim bestiae iam in hominem saeuiebant, quod nisi peccato non fieret? ipse quippe bestiis omnibus ad se adductis, sicut post commemoratur, nomina inposuit, ipse etiam sexta die lege uerbi dei cum omnibus communes cibos accepit. aut si erat iam, 20 quod timeretur in bestiis, quonam pacto posset unus homo illum munire paradisum? neque enim exiguus locus erat, quem tantus fons inrigabat. custodire quippe ille deberet, si posset paradisum tali et tanta maceria communire, ut eo serpens non posset intrare; sed mirum, si, priusquam communiret, 25 omnes serpentes inde posset excludere.

Proinde intellectum ante oculos cur praetermittimus? positus est quippe homo in paradiso, ut operaretur eundem paradisum,

10 Gen. 3, 18

1 tractamus *Pb* tractemus (te s. l. m. 2) *R* 3 custodir& *S* 4 terram *E* 6 ei om. b optemperaret *RS* precipienti *P* domino suo precipienti *S* 10 inquit *PR* 12 quod (o s. l. m. 1) *R* si s. l. m. 1 *R* 14 aduersum *S* 15 aduersum *S* 16 istud *R²bd* 17 saeuiebat *P¹* fieret (n eras.) *E* 19 ipso *PRS* sexto *PR¹Sbd* die *S* 20 ciuos *E¹* cybos *R* aut] ut *E¹* 23 quippe] quidem *PR¹bd* 24 macheria *E* magis ui (in mg. a] maceria) *b* communire *S* 27 quur *PR*

sicut supra disputatum est, per agriculturam non laboriosam, sed deliciosam et mentem prudentis magna atque utilia commonentem, custodiret autem eundem paradysum ipsi sibi, ne aliquid admitteret, quare inde mereretur expelli. denique accepit
 5 et praeceptum, ut sit per quod sibi custodiat paradysum, id est quo conseruato non inde proiciatur. recte enim quisque dicitur non custodisse rem suam, qui sic egit, ut amitteret eam, etiamsi alteri salua sit, qui eam uel inuenit uel accipere meruit.

10 Est alius in his uerbis sensus, quem puto non inmerito praeponendum, ut ipsum hominem operaretur deus et custodiret. sicut enim operatur homo terram, non ut eam faciat esse terram, sed ut cultam atque fructuosam, sic deus hominem multo magis, quem ipse creauit, ut homo sit, eum ipse
 15 operatur, ut iustus sit, si homo ab illo per superbiam non abscedat; hoc est enim apostatare a deo, quod initium superbiae scriptura dicit. initium, inquit. superbiae hominis apostatare a deo. quia ergo deus est incommutabile bonum, homo autem et secundum animam et secundum corpus muta-
 20 bilis res est, nisi ad incommutabile bonum, quod deus est, conuersus substiterit, formari, ut iustus beatusque sit, non potest. ac per hoc deus idem, qui creat hominem, ut homo sit, ipse operatur hominem atque custodit, ut etiam bonus beatusque sit. quapropter qua locutione dicitur homo operari
 25 terram, quae iam terra erat, ut ornata atque fecunda sit, ea locutione dicitur deus operari hominem, qui iam homo erat, ut pius sapiensque sit, eumque custodire, quod homo sua

17 Eccli. 10, 12

3 ipse *S* sibi *in ras. m* 2 *R* ***ne (be *eras.*) *R* 4 amitteret *ER*
 amitteret *P* accipit *ER*² 5 sibi *s. l. m.* 1 *R* 6 quisque] quis-
 quam *b* dicitur quisque *S* 7 custodire *S* 8 etiamsi] si (*spat. init.*
lineae uacuo) *S* alteri (*i add. m.* 2) *R* salua *P* 10 immerito *P*
 15 operaretur *PR*¹ 16 apostatare (*pr. ta s. l. m.* 1) *E* 17 scribtura *EP*
 inquit *P* superbie *S* homini *S* himinis *R*¹ 18 *cap. VIII E* 20 res
 est *om. S* est deus *bd* 21 substeterit *R* 23 ipsae *S* 24 loquu-
 tione *P* dicitur (*ur s. l. m.* 1) *E* 26 loquutione *P*

potestate in se quam illius supra se delectatus dominationem-
que eius contemnens tutus esse non possit.

11. Proinde nullo modo uacare arbitror, sed nos aliquid et
magnum aliquid admonere, quod ab ipso diuini libri huius
exordio, ex quo ita coeptus est: in principio fecit deus 5
caelum et terram usque ad hunc locum, nusquam positum
est „dominus deus“, sed tantum modo „deus“. nunc uero.
ubi ad id uentum est, ut hominem in paradiso constitueret
eumque per praeceptum operaretur et custodiret, ita scriptura
locuta est: et sumpsit dominus deus hominem, quem 10
fecit, et posuit eum in paradiso operari eum et custo-
dire: non quod supra dictarum creaturarum dominus non
esset deus; sed, quia hoc nec propter angelos nec propter
alia, quae creata sunt, sed propter hominem scribebatur, ad
eum admonendum, quantum ei expediat habere dominum 15
deum, hoc est sub eius dominatione oboedienter uiuere quam
licentiose abuti propria potestate, nusquam hoc prius ponere
uoluit, nisi ubi peruentum est ad eum in paradiso conlo-
candum, operandum et custodiendum: ut non diceret sicut et
cetera omnia superius: et sumpsit deus hominem, quem fecit, 20
sed diceret: et sumpsit dominus deus hominem, quem
fecit, et posuit eum in paradiso operari eum, ut iustus
esset, et custodire, ut tutus esset, ipsa utique dominatione
sua, quae non est illi, sed nobis utilis. ille quippe nostra
seruitute non indiget, nos uero dominatione illius indigemus, 25
ut operetur et custodiat nos. et ideo uerus solus est dominus,
quia non illi ad suam, sed ad nostram utilitatem salutemque

5 Gen. 1, 1   10 Gen. 2, 15

2 contempnens *RS*   4 ammonere *EPR*   5 ex] in *b*   ceptus *S*
9 eumque (que *s. l. m.* 1) *S* eum quae *R*   scribura *E¹P*   10 loquuta *P*
sumpsit *E²PRsb*   deus dominus *S*   12 quo *RS*   14 sint *S*   scri-
batur *S*   15 ammonendum *EPR*   16 obēdienter *S*   18 paradisum *b*
conlocandum *E¹S*   19 et *fin. om. ES*   20 sumpsit *E²PRsb*   dominus
deus *b*   21 sed—fecit *add. in mg. m.* 1 *R om. b*   sumpsit *E²PRsb^d*
23 custodiret (t *fin. s. l.*) *R, S*   dominationē *P*   25 illius] ipsius *S*
26 ope**retur *RS*   dominus est *S*   27 illi] nulli (i *s. l. m.* 1) *R*

seruimus; nam si nobis indigeret, eo ipso non uerus dominus
 esset, cum per nos eius adiuuaretur necessitas, sub qua et
 ipse seruiret. merito ille in psalmo, dixi, inquit, domino:
 deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non
 5 eges. nec ita sentiendum est, quod diximus, nos illi ad utili-
 tatem nostram salutemque seruire, tamquam aliud aliquid ab
 illo expectemus quam eum ipsum, qui summa utilitas et
 salus nostra est; sic enim eum gratis secundum illam uocem
 diligimus: mihi autem adhaerere deo bonum est.

12. Neque enim tale aliquid est homo, ut factus deserente
 eo, qui fecit, possit aliquid agere bene tamquam ex se ipso;
 sed tota eius actio bona est ad eum conuerti, a quo factus
 est, et ab eo iustus, pius, sapiens beatusque semper fieri, non
 fieri et recedere, sicut a corporis medico sanari et abire, quia
 15 medicus corporis operarius fuit extrinsecus seruiens naturae
 intrinsecus operanti sub deo, qui operatur omnem salutem
 gemino illo opere prouidentiae, de quo supra locuti sumus.
 non ergo ita se debet homo ad deum conuertere, ut, cum ab
 eo factus fuerit iustus, abscedat, sed ita, ut ab illo semper
 20 fiat. eo quippe ipso, cum ab illo non discedit, eius sibi prae-
 sentia iustificatur et inluminatur et beatificatur operante et
 custodiante deo, dum oboedienti subiectoque dominatur.

Neque enim, ut dicebamus, sicut operatur homo terram,
 ut culta atque fecunda sit, qui, cum fuerit operatus abscedit,
 25 relinquens eam uel aratam uel satam uel rigatam uel si quid
 aliud, manente opere, quod factum est, cum operator absces-
 serit, ita deus operatur hominem iustum, id est iustificando

3 Ps. 15, 2   9 Ps. 72, 28   17 cap. 9

2 adiubaretur *E*¹   3 dixi] dix *R*   inquit *E*¹   4 deus] dñs *E*
 5 eges] indiges *S*   cap. VIII *E*   9 adherere *S*   10 post tale uox
 erasa *S*   factus ut *b*   11 eo om. *EPR*   12 conuerti ad eum *bd*
 13 est om. *b*   beatus que *R*   14 recidere *P*   16 operatur (n eras.) *R*
 17 loquuti *PR*   18 ergo] enim *S*   se] sed *E*   deum] domi-
 num *PRbd*   20 discedat *E*¹ discedet *S*   sibi] ipse *bd*   presentia *PRS*
 22 oboediente *PR*¹   25 si quid] si quid, ex sicut *m. l R*   26 operatur *P*
 abcesserit *S*

eum, ut, si abscesserit, maneat in abscedente quod fecit: sed potius, sicut aer praesente lumine non factus est lucidus, sed fit, quia, si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret, sic homo deo sibi praesente inluminatur, absente autem continuo tenebratur, a quo non locorum 5 intervallis, sed uoluntatis auersione disceditur.

Ille itaque operetur hominem bonum atque custodiat, qui incommutabiliter bonus est. semper ab illo fieri semperque perfici debemus inhaerentes ei et in ea conuersione, quae ad illum est, permanentes, de quo dicitur: mihi autem adhaere 10 re deo bonum est, et cui dicitur: fortitudinem meam ad te custodiam. ipsius enim sumus figmentum creati, non tantum ad hoc, ut homines simus, sed ad hoc etiam, ut boni simus. nam et apostolus cum fidelibus ab inpietate conuersis gratiam, qua salui facti sumus, commendaret, gratia 15 enim, inquit, salui facti estis per fidem; et hoc non ex uobis, sed dei donum est, non ex operibus, ne forte quis extollatur. ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Iesu in operibus bonis, quae prae- parauit deus, ut in illis ambulemus. et alibi cum 20 dixisset: cum timore et tremore uestram ipsorum salutem operamini, ne sibi putarent tribuendum, tamquam ipsi se facerent iustos et bonos, continuo subiecit: deus enim est, qui operatur in uobis. sumsit ergo dominus deus hominem, quem fecit, et posuit eum in paradiso 25 operari eum, hoc est „operari in eo“ et „custodire eum.“

11 Ps. 58, 10   12 Ephes. 2, 10   15 Ephes. 2, 8—10   21 Phil. 2, 12. 13   24 Gen. 2, 15

1 abscedente] absente *Eb*   facit *S*   2 presente *R*   3 quia (i s. l. m. 1) *R*   quia si] quasi *S*   autem *om. b*   etiam] si etiam *S* sed etiam *b*   4 sic** (ut *er.*) *R*   praesente sibi *S*   inluminator *S* luminatur *PR*   5 tenebatur *P*   6 a-*u*ersione (d *eras.*) *R*   7 operatur (æ *ex a*) *S*   8 incommutabiliter *R*¹   9 inherentes *EPR*   10 adherere *ER*   11 et *om. E*¹   12 ad] at *P a R*¹   creati *om. PRSbd*   13 ad *om. E*¹   simus *om. P*¹   19 preparauit *R*   21 uestrum *E*   23 fecerint *S*   iustos (o *ex u*) *P*   24 uobis] nobis *b*   sumpsit *PRStb*   25 eum s. l. m. 1 *S*   26 eum—operari *om. b*   custodire & *S*

13. Et praecepit dominus deus Adae dicens: ab
 omni ligno, quod est in paradiso, edes ad escam; de
 ligno autem cognoscendi bonum et malum non man-
 ducabitis de illo. qua die autem ederitis ab eo, morte
 5 moriemini. si aliquid mali esset lignum illud, unde prohibuit
 hominem deus, eius ipsius mali natura uenenatus uideretur
 ad mortem. quia uero ligna omnia in paradiso bona plan-
 tauerat, qui fecit omnia bona ualde, nec ulla ibi natura mali
 erat, quia nusquam est mali ulla natura — quod diligentius,
 10 si dominus uoluerit, disseremus, cum de illo serpente dicere
 coeperimus —, ab eo ligno, quod malum non erat, prohibitus
 est, ut ipsa per se praecepti conseruatio bonum illi esset et
 transgressio malum.

Nec potuit melius et diligentius demonstrari, quantum
 15 malum sit sola inoboedientia, cum ideo reus iniquitatis factus
 est homo, quia eam rem tetigit contra prohibitionem, quam
 si non prohibitus tetigisset, non utique peccasset. nam qui
 dicit uerbi gratia: „noli tangere hanc herbam“ — si forte
 uenena est mortemque praenuntiat, si tetigerit — sequetur
 20 quidem mors contemptorem praecepti; sed etiam, si nemo
 prohibuisset atque ille tetigisset, nihilominus utique moreretur.
 illa quippe res congrua saluti uitaeque eius non esset, siue
 inde uetaretur siue non uetaretur. item cum quisque prohibet
 eam rem tangi, quae non quidem tangenti, sed illi, qui pro-
 25 hibuit, obesset, uelut si quisquam in alienam pecuniam misisset
 manum prohibitus ab eo, cuius erat illa pecunia, ideo esset

1•Gen. 2, 16. 17   7 cf. Gen. 1, 12

4 diae *R*   ederetis *PR*   5 cap. X *E*   hinc excerptit *Eugippius*
p. 197—202 *ed. Knöll*   6 uenenata *E²Eug.*   9 quia (ia in ras.) *R*
 unusquam *P¹*   10 disserimus *PR¹*   11 ceperimus *S*   12 conuersatio *R*
 14 demonstrari] commendari *PRbd*   17 prohibitus non tetigisset *E*
 18 erbam *ES¹*   19 praenuntiet *E*   prenuntiat *R*   sequitur *PRSbd*
 20 quidem] quoque *Eug.*   contemptorem *RS²bd*   21 nihilominus (n
fin. s. l. m. 1) *R* nihilominus *S*   utique *om. Eug.*   moriretur *S*
 22 congrua] contraria *PR¹bd*   non esset] esset *PR¹bd*   23 prohibet *R¹*
 26 pecunia illa *bd*

prohibito peccatum. quia prohibenti poterat esse damnosum. cum uero illud tangitur, quod nec tangenti obesset, si non prohiberetur, nec cuiquam alteri. quandolibet tangeretur. quare prohibitum est, nisi ut ipsius per se bonum oboedientiae et ipsius per se malum inoboedientiae monstraretur? 5

Denique a peccante nihil aliud adpetitum est nisi non esse sub dominatione dei, quando illud admissum est, in quo. ne admitteretur, sola deberet iussio dominantis adtendi. quae si sola adtenderetur, quid aliud quam dei uoluntas adtenderetur? quid aliud quam dei uoluntas amaretur? quid aliud quam dei uoluntas humanae uoluntati praeponeretur? dominus quidem cur iusserit. uiderit; faciendum est a seruiente quod iussit et tunc forte uidendum est a promerente, cur iusserit. sed tamen, ut causam iussionis huius non diutius requiramus, si haec ipsa magna est utilitas homini, quod deo seruit, iubendo 15 deus utile facit quidquid iubere uoluerit. de quo metuendum non est, ne iubere quod inutile est possit.

14. Nec fieri potest, ut uoluntas propria non grandi ruinae pondere super hominem cadat. si eam uoluntati superioris extollendo praeponat. hoc expertus est homo contemnens prae- 20 ceptum dei et hoc experimento didicit, quid interesset inter bonum et malum, bonum scilicet oboedientiae, malum autem inoboedientiae. id est superbiae et contumaciae, peruersae imitationis dei et noxae libertatis. hoc autem in quo ligno accidere potuit, ex ipsa re. ut iam supra dictum est. nomen 25 accepit. malum enim nisi experimento non sentiremus, quia nullum esset, si non fecissemus. neque enim ulla natura

25 cap. 6

6 adpetitum *E*¹ 7 dei *om. Eug.* admissum *E*¹ 8 admitteretur *E*¹
 amitteretur *PR*¹ 11 uoluntati *P* preponeretur *R* 12 quur *PR*
 13 quur *PR* 14 ut (*m. 1 sup. in superscr.*) *S* 15 hec *R* 16 hutili-
 tas *S* 16 quidquid *E*¹ 17 non *s. l. m. 1 R* 19 ea *R*¹ uoluntati
 (*n s. l. m. 1*) *R* 21 hoc] ex hoc *Eug.* interest *b* 23 superuiae *P*
 et *om. S Eug.* contumaciae *RS* 24 imitationis (*i fn. ex e m. 1*) *S*
 25 iam] & iam *S* 27 ulla (*z ex e m. 1*) *R*

malum est, sed amissio boni hoc nomen accepit. bonum
 quippe incommutabile deus est: homo autem, quantum ad
 eius naturam, in qua eum deus condidit, pertinet, bonum est
 quidem, sed non incommutabile ut deus. mutabile autem
 5 bonum, quod est post incommutabile bonum, melius bonum
 fit, cum bono incommutabili adhaeserit amando atque serui-
 endo rationali et propria uoluntate. ideo quippe et haec magni
 boni natura est, quia et hoc accepit, ut possit summi boni
 adhaerere naturae. quod si noluerit, bono se priuat, et hoc ei
 10 malum est, unde per iustitiam dei etiam cruciatus consequitur.
 quid enim tam iniquum, quam ut bene sit desertori boni?
 neque ullo modo fieri potest, ut ita sit. sed aliquando amissi
 superioris boni non sentitur malum, cum habetur quod amatum
 est inferius bonum. sed diuina iustitia est, ut qui uoluntate
 15 amisit, quod amare debuit, amittat cum dolore, quod amauit.
 dum naturarum creator ubique laudetur. adhuc enim est bonum
 quod dolet amissum bonum; nam nisi aliquod bonum reman-
 sisset in natura, nullus boni amissi dolor esset in poena.

Cui autem sine mali experimento placet bonum, id est ut,
 20 antequam boni amissionem sentiat, eligat tenere, ne amittat.
 supra omnes homines praedicandus est. sed hoc nisi cuiusdam
 singularis laudis esset, non illi puero tribueretur. qui ex
 genere Israhel factus Emmanuhel nobiscum deus reconciliauit
 nos deo, hominum et dei homo mediator, uerbum apud deum.
 25 caro apud nos, uerbum caro inter deum et nos. de illo quippe
 propheta dicit: priusquam sciat puer bonum aut malum,
 contemnet malitiam, ut eligat bonum. quomodo quod

23 cf. Matth. 1, 23   24 cf. I Tim. 2, 5   cf. Ioh. 1, 1. 14
 26 Es. 7, 16

1 malum] mali *PRsbd Eug*   hoc *om. E¹*   accepit hoc *E*   5 post
m. 1 s. l. E   6 adhererit *ERS*   7 *pr. et om. E¹*   haec] hoc *b*   8 posset *b*
 9 adherere *ER*   pribat *E¹P*   11 iniquum *E*   12 ammissi *R¹*   13 sen-
 tiatur *P*   18 pena *S*   19 cui] cum *Eug.*   placeat *b*   20 amissione *E*
 elegat *S*   eligat (*i ex e m. 1*) *R*   21 super *PRbd*   homines omnes *S*
 23 hemmanuhel *Eug*   e-manuhel *R*   emmanuel *bd*   24 apud *E¹P*
 25 *cap. XI E*   26 propheta *S*   27 contemnet *S¹*   elegat *S*

nescit aut contemnit aut eligit, nisi quia haec duo sciuntur aliter per prudentiam boni, aliter per experientiam mali? per prudentiam boni malum scitur, etsi non sentitur; tenetur enim bonum, ne amissio eius sentiat malum. item per experientiam mali scitur bonum, quoniam quid amiserit sentit. 5 cui de bono amisso male fuerit. priusquam sciret ergo puer per experientiam aut bonum, quo careret, aut malum, quod boni amissione sentiret, contempsit malum, ut eligeret bonum, id est noluit amittere quod habebat, ne sentiret amittendo quod amittere non debebat. singulare exemplum oboedientiae! 10 quippe qui non uenit facere uoluntatem suam, sed uoluntatem eius, a quo missus est, non sicut ille, qui elegit facere uoluntatem suam, non eius, a quo factus est. merito sicut per unius inoboedientiam peccatores constituti sunt multi, ita et per unius oboedientiam iusti constituentur multi, quia, sicut 15 in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes uiuificabuntur.

15. Frustra autem nonnulli acute obtunsi sunt, cum requirunt, quomodo potuerit appellari lignum dinoscentiae boni et mali, antequam in eo transgressus esset homo praeceptum 20 atque ipsa experientia dinosceret, quid interesset inter bonum, quod amisit, et malum, quod admisit. lignum enim tale nomen accepit, ut eo secundum prohibitionem non tacto caueretur, quod eo contra prohibitionem tacto sentiretur. neque enim quia inde contra praeceptum manducauerunt. ideo factum est 25 illud lignum dinoscentiae boni et mali, sed utique, etiam si oboedientes essent et nihil inde contra praeceptum usurpassent,

11 cf. Ioh. 6, 38   13 cf. Rom. 5, 19   15 I Cor. 15, 22

1 contemnet *S*   eligit *S*   4 amissione *RbdEug*   sentiat ur (*m. 1 con.*) *S*   experimentia *P*   6 boni *S*   amissio (*alt. i s. l. m. 1*) *R*
 7 experientiam *P*   8 contempsit *Rbd*   9 amittendo quid *P*   10 oboe-
 dientie *P* obentiae *R*   11 uoluntatem *E*   eius uoluntatem *bd*
 12 eligit *P*   14 ita et *Eug*: ita *EPRSbd*   15 oboedientiam (*en s. l. m.*
 1) *S*   constituuntur *l-RSbdEug*   18 acutę *S*   obtusi *bd Eug*
 20 preceptum *P*   21 sperientia (*sic*) *P*   22 amisit *P*   23 non *exp.*
m. 2 P   caueretur (*a corr. m. 2*) *R*   24 eo (*o s. l.*) *S*   27 ipde *om. b*

id recte uocaretur, quod ibi eis accideret. si usurpassent. quemadmodum si uocaretur arbor saturitatis, quod inde possent homines saturari, numquid, si nemo accessisset, ideo nomen illud esset incongruum? quandoquidem cum accederent
 5 et saturarentur, tunc probarent, quam hoc recte arbor illa uocaretur.

16. Et quomodo, inquit, intellexeret homo, quod ei dicebatur lignum dinoscentiae boni et mali, quando ipsum malum quid esset omnino nesciebat? hoc qui sapiunt parum adtendunt, quemadmodum a contrariis notis sic pleraque intellegantur ignota, ut etiam uerba rerum, quae non sunt, cum in loquendo interponuntur, nullus caliget auditor. hoc enim quod omnino non est nihil uocatur; et has duas syllabas nemo non intellegit, qui latine audit et loquitur. unde, nisi cum
 15 sensus intuetur id, quod est, et eius priuatione quid etiam non sit agnoscit? sic et inane cum dicitur, intuendo corporis plenitudinem priuatione eius tamquam contraria quid dicatur inane intellegimus. sicut audiendi sensu non solum de uocibus, uerum etiam de silentio iudicamus, sic ex uita, quae inerat
 20 homini, posset eius cauere contrarium, id est uitae priuationem, quae mors uocatur. et ipsam causam, qua perderet quod amabat, id est quodlibet factum suum, quo fieret, ut amitteret uitam, quibuslibet syllabis appellaretur — quemadmodum latine cum dicitur peccatum uel malum — tamquam
 25 signum eius intellexeret, quod mente discerneret. nos enim quomodo intellegimus, cum dicitur resurrectio, quam num-

1 post quod ibi eis eadem uocabula erasa R accederet R¹ 2 quemadmodum E inde (de s. l. m. 1) R possint S 4 acciderent PR¹
 5 hec b rectae R 7 intellegere PR^{1b} 10 quemadmodum E
 12 loquendum PR calic& (sup. c m. 1 scr. g et adiecit 1 calcet) S
 13 sillabas PR sillabas S^{ni. hil} 14 intellegit S 15 est et eius] ess& eius^{est ex}
 (corr. m. 1) S priuatione E¹P 16 sic et] sicut Eug (Knöll 201, 16)
 intuendo] ut intuendo S 17 plenitudinē* (m. eras. ~ add. m. 2) R
 priuationem E¹ priuationē (s. l. m. 2) P, b priuatione* R contrariā Pb
 20 posset (t s. l. m. 1) S 22 quod—est om. P¹ 23 sillabis PRS
 quemadmodum E 24 latine R 25 intellegere E¹PR quod R¹

quam experti sumus? nonne quia sentimus, quid sit uiuere, et eius rei priuationem uocamus mortem, unde reditum ad id, quod sentimus, resurrectionem appellamus? et si quo alio nomine in quacumque lingua id ipsum appellatur, menti utique signum insinuat in uoce loquentium, quo sonante agnoscat 5 quod etiam sine signo cogitaret. mirum est enim, quemadmodum rerum, quas habet, amissionem etiam inexpertam natura deuitet. quis enim pecora docuit deuitationem mortis nisi sensus uitae? quis paruulum puerum adhaerescere baiulo suo, si eum fuerit ex alto iacere minatus? quod ex quodam 10 tempore incipit, sed tamen antequam aliquid eius modi expertus sit.

Sic ergo illis primis hominibus iam uita erat dulcis, quam profecto amittere deuocabant, idque ipsum quibuscumque modis uel sonis significantem deum intellegere poterant. nec aliter 15 eis posset persuaderi peccatum, nisi prius persuaderetur eos ex illo facto non esse morituros, id est illud, quod habebant et se habere gaudebant, non amissuros: unde suo loco loquendum est. aduertant itaque, si quos mouet, quomodo potuerint intellegere inexperta nominantem uel minantem deum, et 20 uideant nos omnium inexpertorum nomina nonnisi ex contrariis. quae iam nouimus, si priuationum sunt, aut ex similibus, si specierum sunt, sine ullo aestu dubitationis agnoscere. nisi forte aliquem mouet, quemadmodum loqui potuerint uel loquentem intellegere, qui non didicerant uel crescendo inter 25 loquentes uel aliquo magisterio; quasi magnum fuerit deo loqui eos docere, quos ita fecerat, ut hoc possent etiam ab hominibus discere, si essent a quibus.

2 et om. *Eug*   priuationem *E*¹   3 adpellamus *S*   5 loquendo *b*
6 quemammodum *E*   7 inexperta *Eug.*   8 debitationem *E*¹   9 quis]
quis enim *Eug.*   adherescere *ERS*   10 minitatus *PR**Sbd* *Eug.*
11 huiusmodi *PRbd* *Eug*   14 debitationem *E*¹*P*   18 ammissuros *R*
19 potuerint (n s. l. m. 1) *ES*² potuerunt *Eug.*   20 intellegere] (ut *exp.*
m. 1) *S*   et *R*¹   22 ante quae *cap. XII E*   priuationum *E*¹*P*
ex om. *S*   si s. l. m. 1 *S*   23 aestu] extu *E*¹   24 quemammodum *E*
25 intellegere] intellere *S*   26 deo] de eo *S*

17. Merito sane quaeritur, utrum hoc praeceptum uiro tantum dederit deus an etiam feminae. sed nondum narratum est, quemadmodum facta est femina. an forte iam erat facta, sed hoc quemadmodum gestum sit quod prius erat gestum
 5 postea recapitulando narratum est? uerba enim scripturae sic se habent: et praecepit dominus deus Adae dicens; non dixit „praecepit eis“. deinde sequitur: ab omni ligno quod est in paradiso escae edes; non dixit „edetis“. deinde adiungit: de ligno autem cognoscendi bonum
 10 et malum non manducabitis de illo. iam hic tamquam ad ambos pluraliter loquitur et pluraliter praeceptum terminat dicens: qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini. an sciens, quod ei facturus erat mulierem, ita praecepit ordinatissime, ut per uirum praeceptum domini ad feminam perueniret?
 15 quam disciplinam in ecclesia seruat apostolus dicens: si quid autem discere uolunt, domi uiros suos interrogent.

18. Item quaeri potest, quomodo nunc deus locutus sit ad hominem, quem fecit, iam certe sensu ac mente praeditum,
 20 ut audire et intellegere loquentem ualeret. neque enim aliter praeceptum posset accipere, quo transgressor eius esset, nisi hoc acceptum intellegeret. quomodo ergo illi locutus est deus? utrum intus in mente secundum intellectum. id est ut sapienter intellegeret uoluntatem ac praeceptum dei sine ullis
 25 corporalibus sonis uel corporalium similitudinibus rerum? sed non sic existimo primo homini locutum deum. talia quippe

6 Gen. 2, 16. 17   16 I Cor. 14, 35

1 queritur *R*   2 faeminae *P*   sed—femina *in mg. m. 1 add. R*
 3 quemadmodum *E*   est] sit *PRsbd*   faemina *S*   4 erat *in ras. R*
 5 recapitulandum *R*¹   8 esca *E*¹   aesce *S*; cf. 242, 17   aedes *S*   aed-
 etis *S*   12 di-e *P*   aederitis *S*   ab] de *S*   13 ei (i *in ras.*) *R*
 mulierē (ē *corr. m. 2*) *R*   ordinatissimae *P*   ordinatissimae *RS*   15 ae-
 cclesia *E*   ecclesia *S*   19 certē *S*   praeditum (c *eras.*) *E*   20 aliter
 (ter s. l. m. 3) *E*   21 possit *S*   transgressoreius *E*   transgresso-
 reus *Pd*   transgressor reus (re *in ras. m. 2*) *R*   transgressor eus *S*
 22 deus *om. E*¹   23 post intus *ras. 5 litter. in P*   26 primum hominem *R*¹

scriptura narrat, ut potius credamus sic esse deum locutum homini in paradiso, sicut etiam postea locutus est patribus, sicut Abrahae, sicut Moysi, id est in aliqua specie corporali. hinc est enim, quod audierunt eius uocem perambulantis in paradiso ad uesperam et absconderunt se.

19. Locus itaque magnus neque praetereundus proponitur, ut intueamur, quantum possumus, quantum ipse adiuuare et donare dignatur, opus diuinae prouidentiae bipertitum, quod superius, cum de agricultura loqueremur, transitoria quadam occasione perstrinximus, ut inde iam inciperet legentis animus hoc adsuescere contueri, quod adiuuat plurimum, ne quid indignum de ipsa dei substantia sentiamus. dicimus itaque summum ipsum, uerum, unum ac solum deum, patrem et filium et spiritum sanctum, id est deum uerbumque eius et utriusque spiritum, trinitatem ipsam neque confusam neque separatam, deum, qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum uidit nec uidere potest, nec locorum uel finito uel infinito spatio contineri nec temporum uel finito uel infinito uolumine uariari. neque enim est in eius substantia, qua deus est, quod breuius sit in parte quam in toto, sicut necesse est esse quae in locis sunt, aut fuit in eius substantia, quod iam non est, uel erit, quod nondum est, sicut in naturis, quae possunt temporis mutabilitatem pati.

20. Hic ergo incommutabili aeternitate uiuens creauit omnia simul, ex quibus currerent tempora et implerentur loca tem-

4 cf. Gen. 3, 8   16 I Tim. 6, 16   25 de sequent. cf. de ciuit. dei lib. XII 15

1 scriptura *EP* locutum dñi (*m. 1 exp.*) *R* 2 est] fuit *b* 3 abrahae (*h exp. m. 1*) *R* specie *S* 4 uocem (*em ex is m. 1*) *R* ambulantis *PRsbd* 7 adiubare *E*¹ 10 prestrinximus *S* 11 adiubat *E*¹*P* 12 *Hinc excerpt Eugippius p. 204—209 ed. Knöll* 13 ipsum summum *PRsbd* uerum] ipsum uerum *S* 19 nec temporum *s. l. m. 1 S* 21 esse] esse de his *b* 22 post locis sequitur in editione Migniana: immoto cardine moueatur: sic tota palma ab articulo, quae uerba p. 260, 15, ubi eis locus est, in eadem editione desiderantur. 25 ergo] autem *Eug.* incommutabili* (*a er.*) *E* 26 implentur *P*¹

poralibusque et localibus rerum motibus saecula uoluerentur.
 in quibus rebus quaedam spiritalia, quaedam corporalia con-
 didit, formans materiam, quam nec alius nec ullus, sed
 omnino ipse informem ac formabilem instituit, ut formationem
 5 suam non tempore, sed origine praeueniret. spiritalem autem
 creaturam corporali praeposuit, quod spiritalis tantummodo
 per tempora mutari posset, corporalis autem per tempora et
 locos. exempli enim gratia per tempus mouetur animus uel
 reminiscendo, quod oblitus erat, uel discendo, quod nesciebat,
 10 uel uolendo, quod nolebat; per locos autem corpus uel a
 terra in caelum uel a caelo in terram uel ab oriente ad occi-
 dentem uel si quo alio simili modo. omne autem, quod mo-
 uetur per locum, non potest nisi et per tempus simul moueri;
 at non omne, quod mouetur per tempus, necesse est etiam
 15 per locum moueri. sicut ergo substantiam, quae mouetur per
 tempus et locum, praecedit substantia, quae tantum per tem-
 pus, ita ipsam praecedit illa, quae nec per locum nec per
 tempus. ac per hoc, sicut per tempus et locum mouet corpus
 ipse tantum per tempus motus conditus spiritus, ita per
 20 tempus mouet conditum spiritum ipse nec per tempus nec
 per locum motus conditor spiritus. sed spiritus creatus mouet
 se ipsum per tempus et per tempus ac locum corpus; spiritus
 autem creator mouet se ipsum sine tempore ac loco, mouet
 conditum spiritum per tempus sine loco, mouet corpus per
 25 tempus et locum.

21. Quocirca quisquis intellegere conatur, quemadmodum
 aeternus, uere aeternus et uere immortalis atque incommuta-

1 secula *PS* 2 *alt.* quedam *P* 3 ullus] nullus (*n exp. m.* 1) *P* nullus
 (*n s. l. m.* 1) *S, Rbd Eug* 4 ipse *S* ut *om. S* 5 *cap. XIII E*
 6 corporali] temporali (*tem in ras. m.* 3) *E* quod] et *b* 7 possit *S*
 8 loca *Rbd* 10 loca *Rbd* 11 ad] in *Sbd* ad in *R* ad in (*in exp. m.*
 2) *P* occidente *S* 14 at] ut *S* 16 praecedet *S* 17 praecedet *S*
 18 mouetur *S* 19 ipsae *S* conditus] conditus (*s in ras.*) *P* con-
 ditor *S* 21 conditor] non conditus *Eug. (Knöll 206, 6)* 22 per
 locum *b* 26 quemadmodum *E* 27 aeternus *ante uere om. bd*
 inmutabilis *S*

bilis deus, ipse nec per locum nec per tempus motus, moueat temporaliter et localiter creaturam suam, non eum puto posse adsequi, nisi prius intellexerit, quemadmodum anima, hoc est spiritus creatus non per locum, sed tantum per tempus motus, moueat corpus per tempus et locum. si enim quod in se ipso agitur capere nondum potest, quanto minus illud, quod supra est!

Adfecta quippe anima carnalium sensuum consuetudine etiam se ipsam cum corpore per locum moueri putat, dum id per locum mouet. quae si posset diligenter inspicere tamquam cardines membrorum corporis sui quemadmodum articulati dispositi sint, a quibus initia motionum nitantur, inueniet ea, quae per spatia locorum mouentur, nisi ab eis, quae loco fixa sunt, non moueri. non enim mouetur solus digitus, nisi manus fixa sit, a cuius articulo, uelut inmoto cardine, moueatur. sic tota palma ab articulo cubiti, sic cubitus ab articulo humeri, humerus ab scapula cum mouetur stantibus utique cardinibus, quibus motio nitatur, it per loci spatium, quod mouetur; sic plantae in talo est articulus, quo stante moueatur; sic cruris in genu et totius pedis in coxa. et nullus membri motus omnino est, quem uoluntas mouet, nisi ab aliquo articuli cardine, quem nutus eiusdem uoluntatis primitus figit, ut ab eo, quod loci spatio non mouetur, agi ualeat, quod mouetur. denique nec in ambulando pes leuatur, nisi alius fixus totum corpus ferat, donec ille, qui motus est, a loco, unde fertur, ad locum, quo fertur, inmoto articulo sui cardinis innitatur.

1 per tempus nec per locum *PRbd* 2 adsequi posse *S* 3 quemammodum *E* 8 *cap. XIII E* 9 cum corpore se ipsam *Eug.* 10 posset *d Eug.* 11 quemammodum *E* 12 sunt *PRbd* 13 spacia (*pr. a sup. e m. 1 superscr.*) *S* 14 manus fixa sit] fixa sit palma *b* 15 inmoto] in motu *S* inmoto—articulo *in ed. Migniana hic desiderari supra memoratum est.* 16 umeri *EPR* 17 umerus *EPR* cum mouetur] commouetur *PR Eug.* mouetur *b* 18 it] id *ERS*¹ 19 plante *RS* moueatur] mouetur *S Eug* moueantur *P* 20 nullius *bd* 21 aliquo] alico *R* articulari *b* 22 fig& *S*¹ 24 leuatur (*e sup. a m. 1 superscr.*) *R* 25 illae *S* 26 quod (*d exp. m. 1*) *S*

Porro, si in corpore nullum membrum per locum uoluntas mouet nisi ab eo membri articulo, quem non mouet, cum et illa pars corporis, quae mouetur, et illa, qua fixa fit, ut moueatur, corporeas habeant quantitates suas, quibus occupent
 5 spatia locorum suorum, quanto magis ipse animae nutus, cui membra deseruiunt, ut quod placuerit figatur, unde id, quod mouendum est, innitatur, cum anima non sit natura corporea nec locali spatio corpus inpleat, sicut aqua utrem siue spon-
 10 uiuificando corpori, quo et inperat corpori quadam intentione, non mole: quanto magis, inquam, nutus ipse uoluntatis eius non per locum mouetur, ut corpus per locum moueat, quando totum per partes mouet nec aliquas loco mouet nisi per illas, quas loco non mouet!

22. Quod si intellegere difficile est, utrumque credatur, et
 quod creatura spiritalis non per locum mota moueat corpus
 per locum et quod deus non per tempus motus moueat crea-
 turam spiritalem per tempus. quodsi de anima quisque non
 uult hoc credere — quod quidem sine dubio non solum
 20 crederet, uerum etiam intellegeret, si eam posset, sicuti est,
 incorpoream cogitare. cui enim non facile occurrat, quod per
 locum non moueatur, quae per loci spatia non distenditur?
 quidquid autem per loci spatia distenditur corpus est; ac per
 hoc consequens est, ut anima per locum moueri non putetur,
 25 si corpus non esse credatur — sed, ut dicere coeperam, si
 de anima hoc quisque non uult credere, non nimis urgendus
 est; substantiam uero dei nisi credat nec per tempus nec per
 locum moueri, nondum perfecte incommutabilem credit.

2 mouet *R*¹ 3 fixae *S* 4 habent *PR*¹ 5 ipsae *ERS* 7 natura]
 natura sunt *b* 8 sfongeam *E*¹ spungeam *P* spongeam *R*¹ spungiam *S*
 9 incorporeo] corporeo *S* connixta *S* 10 quo] quod *SR*² et]
 etiam *P* 12 ut] et *S* 15 intelligere *P* integere *S* 20 possit *S*
 22 quae] que *P* quod *Rd* 23 quicquid *E*²*RS*² 25 cap. XV *E*
 ceperam *S* 26 quisque] quisquis *E*; cf. uers. 18 non uult quisque
 (hoc ordine) *Eug* nimis] minus *S*, in *mg.* *b* urgendus (*u med.*
s. l. m. 1) *E,PRS* 28 perfectae *P*

23. Uerum quia omnino incommutabilis est illa natura trinitatis et ob hoc ita aeterna, ut ei aliquid coaeternum esse non possit, ipsa apud se ipsam et in se ipsa sine ullo tempore ac loco, mouet tamen per tempus et locum sibi subditam creaturam, naturas creans bonitate, uoluntates ordinans potestate, ut in naturis nulla sit, quae non ab illo sit, in uoluntatibus autem nulla bona sit, cui non prosit, nulla mala sit, qua bene uti non possit. sed quia non omnibus naturis dedit uoluntatis arbitrium, illae autem, quibus dedit, potentiores ac superiores sunt, illae naturae, quae non habent uoluntatem, subditae sint necesse est illis, quae habent, et hoc ordinatione creatoris, qui numquam ita punit uoluntatem malam, ut naturae perimat dignitatem. cum igitur omne corpus et omnis anima inrationalis non habeat uoluntatis arbitrium, subdita ista sunt eis naturis, quae praeditae sunt arbitrio uoluntatis, nec omnibus omnia, sed sicut distribuit iustitia creatoris. ergo dei prouidentia regens atque administrans uniuersam creaturam, et naturas et uoluntates, naturas, ut sint, uoluntates autem, ut nec infructuosae bonae nec inpunitae malae sint, subdit primitus omnia sibi, deinde creaturam corporalem creaturae spiritali, inrationalem rationali, terrestrem caelesti, femineam masculinae, minus ualentem ualentiori, indigentiorum copiosiori, in uoluntatibus autem bonas sibi, ceteras uero ipsis seruientibus sibi, ut hoc patiatu[r] uoluntas mala, quod ex iussu dei fecerit bona, siue per se ipsam siue per malam, in rebus dumtaxat, quae naturaliter sunt etiam malis uoluntatibus subditae, id est in corporibus. nam in se ipsis malae uoluntates habent interiorem poenam suam eandem ipsam iniquitatem suam.

2 coaeternum (co s. l. m. 1) R 3 apud E¹ ipsam PS¹ s¹ne R¹
 7 praesit bd 8 qua] quae (e m. 1 exp.) E 9 ille PR 11 ordinatio E 14 inrationabilis (bi exp. m. 1) S 19 infructuose S Eug bone S impunitae Sb Eug male Sb 20 sint om. P subdidit S primitus (it s. l. m. 1) E 21 inrationabilem S 22 faemineam S masculine S 24 ipsas P 25 iusso S prius siue R 26 malum S naturalia P naturalit̃ (τ̃ in ras.) R 27 subdite S 28 male S penam S

24. Ac per hoc sublimibus angelis deo subdite fruentibus
et deo beate seruientibus subdita est omnis natura corporea,
omnis irrationalis uita, omnis uoluntas uel infirma uel praua,
ut hoc de subditis uel cum subditis agant, quod naturae ordo
5 poscit in omnibus iubente illo, cui subiecta sunt omnia.
proinde illi in illo ueritatem incommutabilem uident et secun-
dum eam suas dirigunt uoluntates. fiunt ergo illi participes
aeternitatis, ueritatis, uoluntatis eius semper sine tempore et
loco; mouentur autem eius imperio etiam temporaliter illo
10 non temporaliter moto, nec ita, ut ab eius contemplatione
resilient aut defluant, sed simul et illum sine loco ac tempore
contemplantur et eius in inferioribus iussa perficiunt, mouentes
se per tempus, corpus autem per tempus et locum, quantum
eorum congruit actioni. et ideo deus bipertito prouidentiae suae
15 opere praeest uniuersae creaturae suae, naturis, ut fiant, uolun-
tatibus autem, ut sine suo iussu uel permissu nihil faciant.

25. Natura igitur uniuersitatis corporalis non adiuuatur
extrinsecus corporaliter. neque enim est extra eam ullum
corpus; alioquin non est uniuersitas. intrinsecus autem adiuuatur
20 incorporaliter deo id agente, ut omnino natura sit, quoniam
ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. partes uero
eiusdem uniuersitatis et intrinsecus incorporaliter adiuuantur,
uel potius fiunt, ut naturae sint, et extrinsecus corporaliter,
quo se melius habeant, sicut alimentis, agricultura, medicina
25 et quaecumque etiam ad ornatum fiunt, ut non solum saluae
ac fecundiores, uerum etiam decentiores sint.

20 Rom. 11, 36

1 cap. XVI *E* ac] hac *R* subdite] subditae *E* subditis beatitu-
dinē *S* 2 beatae *EPRS* 3 praba *E*¹ parua *R*¹ 5 iuueniente *P*
8 ueritatis s. l. m. 1 *R* uoluntatē *b* semper] semper facientes *b*
9 imperio *PS* 10 moto *E*¹ eius] eiis *S* 11 resiliant (*in mg. a m.*
1 ut uidetur add. est^a dissilient) *P* 14 uipertito *E*¹ 15 creaturae
suae] creaturae *PRsbd* 16 uel s. l. m. 1 *E* 17 adiubatur *E*¹ adiuuatur
(u med. s. l. m. 1) *R* 18 nequae *S* 19 est] esset *b* autem adiu-
uatur om. *b* adiubatur *E*¹ 22 adiubantur *E*¹ 25 quaecumque *RS*
saluae *S* 26 fecundiores (n s. l. m. 1) *S*

Spiritualis autem creata natura si perfecta atque beata est, sicut angelorum sanctorum, quantum adtinet ad se ipsam, quo sit sapiensque sit, nonnisi intrinsecus incorporaliter adiuuatur. intus ei quippe loquitur deus miro et ineffabili modo neque per scripturam corporalibus instrumentis adfixam neque 5 per uoces corporalibus auribus insonantes neque per corporum similitudines, quales in spiritu imaginaliter fiunt, sicut in somnis uel in aliquo excessu spiritus — quod graece dicitur *ἔκστασις* et nos eo uerbo iam utimur pro latino — quia et hoc genus uisionum, quamuis interius fiat quam sunt ea, quae 10 animo per sensus corporis nuntiantur, tamen, quia simile est eis, ita ut, cum fit, discerni ab eis aut omnino non possit aut certe uix et rarissime possit, et quia exterius est quam illud, quod in ipsa incommutabili ueritate mens rationalis et intellectualis intuetur eaque luce de his omnibus iudicat, 15 inter illa, quae extrinsecus fiunt, arbitror esse deputandum. creatura ergo spiritualis et intellectualis perfecta et beata, qualis angelorum est, sicut dixi, quantum adtinet ad se ipsam, quo sit sapiensque ac beata sit, nonnisi intrinsecus adiuuatur aeternitate, ueritate, caritate creatoris; extrinsecus uero si 20 adiuuari dicenda est, eo fortasse solo adiuuatur, quod inuicem uident et de sua societate gaudent in deo et quod perspectis etiam eis ipsis omnibus creaturis undique gratias agit laudatque creatorem. quod autem adtinet ad creaturae angelicae actionem, per quam uniuersarum rerum generibus maximeque 25 humano prouidentia dei prospicitur, ipsa extrinsecus adiuuat

1 cap. XVII E   si] se S   3 sapiens] quae R   adiubatur E¹
5 scribaturam E¹ scribaturam P   adfixa E¹ adfixam (in mg. add. a] tēporalibus adfixam) P   6 corporaliter SR²   8 in ante aliquo om. Pb
grece PS grece R   9 extasis EPRSb   14 incommutabile R¹   15 ea-
quae   18 ipsam (a ex u m. 1) E   19 sapiens quē (, add. m. 2) P
adiubatur E¹   20 karitate S   21 adiubari E¹   adiubatur E¹   quod]
quo E   se inuicem b   22 perspectis (s. l. m. 2 a] fec) E praespectis S
23 eis] in eis PRSbd   24 incipiunt Excerpta Eugippii p. 210—212 ed.
Knöll   cap. XVIII E   25 maximeque humano] maximaeque humano
generi (generi s. l. m. 2) R maxime quia humana b   26 adiubat E¹

et per illa uisa, quae similia sunt corporalibus, et per ipsa corpora, quae angelicae subiacent potestati.

26. Quae cum ita sint, cum deus omnipotens et omnitenens, incommutabili aeternitate, ueritate, uoluntate semper idem, non per tempus nec per locum motus mouet per tempus creaturam spiritalem, mouet etiam per tempus et locum creaturam corporalem, ut eo motu naturas, quas intrinsecus substituit. etiam extrinsecus administret et per uoluntates sibi subditas, quas per tempus et per corpora sibi atque illis uoluntatibus subdita, quae per tempus et locum mouet, eo tempore ac loco, cuius ratio in ipso deo uita est sine tempore ac loco: cum ergo tale aliquid deus agit, non debemus opinari eius substantiam, qua deus est, temporibus locisque mutabilem aut per tempora et loca mobilem, sed in opere diuinae prouidentiae ista cognoscere non in illo opere, quo naturas creat, sed in illo, quo intrinsecus creatas etiam extrinsecus administrat, cum sit ipse nullo locorum uel interuallo uel spatio incommutabili excellentique potentia et interior omni re, quia in ipso sunt omnia, et exterior omni re, quia ipse est super omnia. item nullo temporum uel interuallo uel spatio incommutabili aeternitate et antiquior est omnibus, quia ipse est ante omnia, et nouior omnibus, quia idem ipse post omnia.

27. Quapropter, cum audimus dicentem scripturam: et praecepit dominus deus Adae dicens: ab omni ligno, quod est in paradiso. escae edes; de ligno autem cognoscendi bonum et malum non manducabitis de

23 Gen. 2, 16. 17

3 et om. *S* omnitenens om. *S* 7 intrinsecus (*al* ex *in mg.*) *P*
 8 extrinsecus] intrinsecus (*in mg.* *al* ex) *P* intrinsecus *R* ammini-
 stre^o *E²PR* sibi om. *P*¹ 9 per ante corpora om. *b* 11 cuius]
 cui *b* 12 eius opinari *Eug.* 14 mobilem (*in mg.* *al* mutabilem) *P*
 15 in *s l. m.* 1 *R* 16 quo] qui *S* intrinsecus (*in mg.* *al* ex) *P*
 creatas (*in mg.* *al* creaturas) *P* administrat *E²PR* 18 incommutabili (*bi*
s. l. m. 1) *S* incommutabile eternitate excellentique *b* 19 et om. *E*¹
 23 scripturam dicentem *bd* scribituram *EP* 25 escae] esca *E*¹*bd* *Eug*
 aesca *PRS* escā *E*²; cf. 242, 17 aedes *S* 26 cognoscendi (*alt. n s. l.*) *R*

illo. qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini, si modum quaerimus, quomodo ista locutus sit deus, modus quidem ipse a nobis proprie comprehendere non potest. certissime tamen tenere debemus deum aut per suam substantiam loqui aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam suam non loqui nisi ad creandas omnes naturas, ad spirituales uero atque intellectuales non solum creandas, sed etiam inluminandas, cum iam possunt capere locutionem eius, qualis est in uerbo eius, quod in principio erat apud deum et deus erat uerbum, per quod facta sunt omnia. illis autem, qui eam capere non possunt, cum loquitur deus, non nisi per creaturam loquitur aut tantummodo spiritalem siue in somnis siue in extasi in similitudine rerum corporalium aut etiam per ipsam corporalem, dum sensibus corporis uel aliqua species adparet uel insonant uoces.

Si ergo Adam talis erat, ut posset capere illam locutionem dei, quam mentibus angelicis per suam praebet substantiam, non dubitandum est, quod eius mentem per tempus mouerit miro et ineffabili modo, non motus ipse per tempus, eique utile ac salubre praeceptum ueritatis inpresserit et quae transgressori poena deberetur ea ipsa ineffabili ueritate monstrauerit, sicut audiuntur uel uidentur omnia bona praecepta in ipsa incommutabili sapientia, quae in animas sanctas se transfert ex aliquo tempore, cum ipsius nullus sit motus in tempore. si autem ad eum modum Adam iustus erat, ut ei adhuc opus esset alterius creaturae sanctioris et sapientioris auctoritas, per quam cognosceret dei uoluntatem atque

9 cf. Ioh. 1, 1. 3   23 cf. Sap. 7, 27

1 aederitis *S*   ab] de *S*   2 loquutus *P*   3 propriae *PS*   con-
prehendi *EPR'S*   8 locutionem *P*   9 apud *EP*   deum] eum *Eug*
11 eam] eum *S*   13 extasin *R*   ecstasi *d*   in om. *E¹Rb*   14 aliqua
(quod s. l. m. 1) *R*   16 cap. XVIII *E*   possit *S*   locutionem *PR*
19 ineffabili (i. fin. ex e m. 1) *R*   ei quae *S*   20 utile ac] utique
hoc *Eug.*   salubre *S*   inpraesserit *RS*   et quae] quaeque *b*   que *R*
21 transgressori (i. eras.) *R*   debetur *E¹*   ipse *S*   ineffabiliter
PRS Eug. (s. l. m. 2) *Ebd*   22 omnia] ea omnia *b*   24 transferet *S*

iussionem, sicut nobis prophetae, sicut ipsis angeli, cur
 ambigamus per aliquam eius modi creaturam ei esse locutum
 deum talibus uocum signis, quae intellegere posset? illud
 enim, quod postea scriptum est, cum peccassent, eos audisse
 5 uocem domini dei ambulantis in paradiso, quia non per ipsam
 dei substantiam, sed per subditam ei creaturam factum est,
 nullo modo dubitat, qui fidem catholicam sapit. ad hoc enim
 et aliquanto latius de hac re disserere uolui, quia nonnulli
 haeretici putant substantiam filii dei nullo adsumto corpore
 10 per se ipsam esse uisibilem et ideo, antequam ex uirgine
 corpus acciperet, ipsum uisum esse patribus opinantur, tam-
 quam de solo deo patre dictum sit: quem nemo hominum
 uidit nec uidere potest, quia filius uisus sit ante acceptam
 serui formam etiam per ipsam substantiam suam: quae impietas
 15 procul a catholicis mentibus repellenda est. sed de hoc plenius
 alias, si domino placuerit, disseremus; nunc terminato isto
 uolumine id, quod sequitur, quomodo sit mulier ex uiri sui
 latere creata, in consequenti sperandum est.

LIBER NONUS.

20 1. Et dixit dominus deus: non bonum est esse
 hominem solum; faciamus ei adiutorium secundum

5 cf. Gen. 3, 8 9 Ariani 12 I Tim. 6, 16 20 Gen. 2, 18—24

1 prophetae *S* ipsis *E*¹ quor *PR* 2 ambigimus *PR*¹*bd*
 huiusmodi *Sbd* ei *R*¹ 3 dō *R*¹ illut *P* 4 scribtum *EP*
 peccasset *b* 6 creaturam ei *Eug.* 7 sapit] capit *Eug* (*Knöll 212, 18*)
 hoc] huc *R*² 8 hac] ac *P*¹ uoluit *P* 9 heretici *ER* substantia *E*¹
 fili *E*¹ assumto *PR* adsumpto *Sbd* 12 sol^o *R* 14 serui (ui s. l.
m. 1) *E* suam *om.* *E*¹ impietas *E* 15 repellenda (a *pr.* ex e
m. 1) *R* 18 consequenti sperandum (n ante d s. l.) *E,SR*² conse-
 quentis parandum *P* consequentibus parandum *R*¹*bd* Expl lib octabus
 incipiunt capitula libri noni fol. 133 *E* Explicuit liber VIII. (*litt. mi-*
nusc. color.) fol. 210^b *P* Explicit liber octauus (*litt. mai.*) Incipit liber
 nonus fol. 160^b *R* Expl liber VIII (*litt. mai.*) pag. 225^a *S*

19 Explicuerunt capitula inē liber nonus fol. 134 *E* Incipit liber nonus
 (*litt. minusc. rubr.*) fol. 211^a *P* Incipit lib VIII (*litt. mai. rubr.*) pag.
 225^b *S* 20 hominem esse solum *bd*

ipsum. et finxit deus adhuc de terra omnes bestias agri et omnia uolatilia caeli et adduxit illa ad Adam, ut uideret, quid uocabit illa. et omne quodcumque uocauit illud Adam animam uiuam, hoc est nomen eius. et uocauit Adam nomina omnibus pecoribus et omnibus uolatilibus caeli et omnibus bestiis agri. ipsi autem Adam non est inuentus adiutor similis ei et inmisit deus extasin in Adam, et obdormiuit. et accepit unam costarum eius et adinpleuit carnem in locum eius. et aedificauit dominus deus costam, quam accepit de Adam, in mulierem et adduxit eam ad Adam. et dixit Adam: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea; haec uocabitur mulier, quoniam ex uiro suo sumta est. et propter hoc relinquet homo patrem et matrem et conglutinabitur ad uxorem suam; et erunt duo in carne una. si aliquid adiuuant lectorem, quae libris superioribus considerata atque conscripta sunt, non debemus in hoc diutius inmorari, quod finxit adhuc deus de terra omnes bestias agri et omnia uolatilia caeli; cur enim dictum sit „adhuc“. id est propter primam conditionem creaturarum sex diebus consummatam, in qua causaliter perfecta sunt omnia simul et inchoata, ut deinde ad effectus suos causae perducerentur, iam, quantum potuimus, in praecedentibus intimauius. et si quis hoc aliter enotandum putat, tantum diligenter adtendat illa omnia, quae ut hoc sentiremus adtendimus; et si probabilior inde potuerit enucleare sententiam, non solum resistere non debemus, sed debemus etiam gratulari.

24 lib. VI 5

3 uocabit *scripsi*: uocauit *E¹PR* uocaret *E²Sbd*; sed confer 174, 26; 285, 2   4 adam illud *b*   8 ecstasim *d*   10 loco *PRbd*   12 ex] de *S*, (s. l. m. 2 *add.* a] de) *E*   14 sumpta *PRsb*   et om. *E*   15 ad uxorem suam] uxori suae *PRbd*   16 aliqui *S*   adiubant *E¹*   17 in libris *d*   conscribta *E*, (con s. l. m. 1) *P*   18 immorare *P*   deus adhuc *S*   20 quur *PR*   21 consummatam (*prim.* m *exp.* m. 2) *E*   24 enotandum *S*   26 hoc] hic *b*   27 non resistere *b*

Si quem autem mouet, quia non dixit: finxit deus adhuc de terra omnes bestias agri et de aquis omnia uolatilia caeli, sed tamquam utraque genera de terra finxerit, et finxit deus, inquit, adhuc de terra omnes bestias agri et
 5 omnia uolatilia caeli, uideat duobus modis esse intellegendum: aut tacuisse nunc, unde finxerit uolatilia caeli, quia et tacitum posset occurrere, ut non de terra utrumque accipiatur deum finxisse, sed tantummodo bestias agri, ut uolatilia caeli etiam tacente scriptura intellegamus unde finxerit, uelut qui sciamus
 10 in prima causalium rationum conditione ex aquis ea esse producta; aut terram uniuersaliter sic appellatam simul cum aquis, quemadmodum appellata est in illo psalmo, ubi caelestium laudibus terminatis ad terram facta est conuersio sermonis et dictum: laudate dominum de terra, dracones et omnes
 15 abyssi et cetera, nec postea dictum est „laudate dominum de aquis“. ubi enim sunt omnes abyssi, quae tamen de terra laudant dominum? ubi etiam reptilia et uolatilia pennata, quae nihilominus de terra laudant dominum? secundum istam uni-
 20 uersalem appellationem terrae, secundum quam etiam de toto mundo dicitur: deus, qui fecit caelum et terram, siue de terra siue de aquis quaecumque creata sunt, de terra creata ueraciter intelleguntur.

2. Nunc iam uideamus, quomodo accipiendum sit, quod dixit deus: non est bonum esse hominem solum;
 25 faciamus ei adiutorium secundum ipsum, utrum temporaliter uocibus ac syllabis editis hoc dixerit deus, an ipsa ratio commemorata est, quae in uerbo dei principaliter erat,

14 Ps. 148, 7   24 Gen. 2, 18

1 cap. I *E* qu**em (id eras.) *R* adhuc in *mg. suppl.* *P* 2 aqua *b*
 4 inquit deus *bđ* inquit *E*¹ contra uocem agri in *mg. praebetur*:
 hic minus abet *P* 6 fixerit *P* 7 utraque *P* 9 scribtura *EP*
 fixerit *P* 10 inprimis *P* in prima* (m eras.) *R* 12 quemammodum *E*
 14 drachones *E* 16 ubi] ibi *PRsbd* omnes in *mg. add. m.* 2 *P*
 17 dominum] deum *ES* ubi] ibi *PRbd* pinnata *E*¹*P* 18 nihil-
 hominus *S* dominum] deum *ES* 20 de terra] de arida* *P* de
 arida *RSbd* 23 cap. II *E* 26 sillabis *PRS* editus *R*¹

ut sic femina fieret: quam rationem suscipiebat etiam tunc scriptura, cum diceret „et dixit deus: fiat“ hoc aut illud, quando primitus omnia condebantur. an forte in mente ipsius hominis hoc dixit deus, sicut loquitur quibusdam seruis suis in ipsis seruis suis? ex quo genere seruorum eius erat etiam 5 ille, qui dixit in psalmo: audiam, quid loquetur in me dominus deus. an aliqua de hac re ipsi homini in ipso homine per angelum est facta reuelatio in similitudinibus uocum corporalium, quamuis tacuerit scriptura, utrum in somnis an in extasi? ita enim fieri haec solent. an aliquo 10 alio modo sicut reuelatur prophetis? unde illud est: et dixit mihi angelus, qui loquebatur in me. an per corporalem creaturam uox ipsa sonuerit sicut de nube: hic est filius meus? quid ergo ex his omnibus factum sit, ad liquidum comprehendere non ualeamus; uerum tamen certissime teneamus 15 et dixisse hoc deum et, si corporali uoce uel temporaliter expressa similitudine corporis dixit, non eum per suam substantiam, sed per aliquam imperio suo subditam dixisse creaturam, sicut in libro praecedente tractauimus.

Nam uisus est deus etiam postea sanctis uiris alias capite 20 albo sicut lana, alias inferiore parte corporis sicut aurichalcum, alias aliter atque aliter; non tamen illas uisiones hominibus per substantiam, qua ipse est, sed per sibi subdita, quae creauit, eum praebuisse et per similitudines formarum uocumque

6 Ps. 84, 9   11 Zach. 2, 3   13 Matth. 3, 17   19 lib. VIII 27
20 cf. Apoc. 1, 14. 15

1 femina *S*   suscipiebat] suspiciebat *E*   2 s[cribitura *P*
et om. *S*   6 loquatur *E*²*PRbd*   9 uocum] locorum *S*   10 cum uoce
an incipit cap. III *E*   alio aliquo *S*   11 prophetis *S*   13 sonauerit *S*
sicut om. *E*¹   14 his] eis *E*   ad om. *E*¹   15 conpraehendere *E*¹*P*
ualemus *PRSbd*   cum uocabulo uerum tamen incipit cap. IIII *E*
16 et pr. om. *b*   17 expraessa *P*   substantiam suam *PRSbd*   18 in-
perio *S*   19 precedente libro *S*   20 etiam om. *P*   21 inferiori *S*
parte s. l. m. 1 *R*   aerocalcum *EP*   aericalcum *R*   auricalcum *S*
23 qua] quam *S*   quae *bd*   per om. *b*   subdita sibi *b*   subditā
(~ add. m. 2) *E*   quae] qua *S*

corporalium quod uoluit ostendisse ac dixisse certissimum est eis, qui substantiam trinitatis incommutabiliter aeternam nec per tempus nec per locum moueri et per tempus et per locum mouere uel fideliter credunt uel etiam excellenter
 5 intellegunt. non ergo iam quaeramus, quomodo istud dixerit deus, sed potius intellegamus quid dixerit. adiutorium quippe homini secundum ipsum fuisse faciendum aeterna ipsa ueritas habet, per quam creata sunt omnia; et in illa hoc audit, qui potest in ea cognoscere, quid quare creatum sit.

10 3. Si autem quaeritur, ad quam rem fieri oportuit hoc adiutorium, nihil aliud probabiliter occurrit quam propter filios procreandos, sicut adiutorium semini terra est, ut uirgultum ex utroque nascatur; hoc enim et in prima rerum conditione dictum erat: masculum et feminam fecit eos
 15 et benedixit eos deus dicens: crescite et multiplicamini et inplete terram et dominamini eius. quae ratio conditionis et coniunctionis masculi et feminae atque benedictio nec post peccatum hominis poenamque defecit. ipsa enim est, secundum quam nunc terra hominibus plena
 20 est dominantibus eius.

Quamquam enim iam emissi de paradiso conuenisse et genuisse commemorantur, tamen non uideo, quid prohibere potuerit, ut essent eis etiam in paradiso honorabiles nuptiae et torus immaculatus hoc deo praestante fideliter iusteque
 25 uiuentibus eique oboedienter sancteque seruientibus, ut sine

14 Gen. 1, 27. 28 23 cf. Hebr. 13, 4

3 moueri] moueri nam creaturam *S* et (*prius*) — mouere in *mg.*
suppl. P; *s. l. superscr. R* 5 intellegunt *R*¹ istut *P* dixit *b*
 6 deus *om. Rbd cap. ·V· E* 7 hominis *E* hominis *S* 8 in *s. l. E*
 10 oportuerit *PRbd* 11 probabiliter (*bi s. l. m. 1*) *S* qua *E*¹
 propter] pter *P* 12 seminis *S* terra] in terra (*in s. l. exp. m. 2*) *E*
 in terra *S* 14 femina *P* faeminam *S* 15 deus *om. E*; *conf. etiam*
 84, 25 multiplicabimini (*ni s. l. m. 1 ut uidetur*) *S* 17 faemi-
 nae *S* 19 quam] que *P*¹ 21 *cap. ·VI· E* missi *PR* 22 com-
 memorantur *E*¹: commemorentur *PRSbd* 23 nubtiae *E*¹ 24 thorus *Eb*
 prestante *E* iustę fideliterque *S* 25 oboedienter] oboedientibus *Pb*
 sanctaeque (*a eras.*) *E* scaeque *PS*

ullo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi fetus ex eorum semine gigneretur; non ut morientibus parentibus filii succederent, sed ut illis, qui genuissent, in aliquo formae statu manentibus et ex ligno uitae, quod ibi plantatum erat, corporalem uigorem sumentibus et illi, qui gignerentur, ad eundem perducerentur statum, donec certo numero inpleto, si iuste omnes oboedienterque uiuerent, tunc fieret illa commutatio, ut sine illa morte animalia corpora conuersa in aliam qualitatem, eo quod ad omnem nutum regenti se spiritui deseruirent et solo spiritu uiuificante sine ullis alimentorum corporalibus sustentaculis uiuerent, spiritalia uocarentur. potuit hoc fieri, si non praecepti transgressio mortis subplicium mereretur.

Qui enim hoc fieri potuisse non credunt, nihil aliud quam consuetudinem naturae iam post peccatum poenamque humanam sic currentis adtendunt; non autem in eorum genere nos esse debemus, qui non credunt, nisi quod uidere consuerunt. quis enim dubitet homini oboedienter et pie uiuenti praestari potuisse, quod diximus, qui non dubitat uestibus Israhelitarum inperitum esse quendam in suo genere statum, ut per annos quadraginta nulla uetustatis detrimenta paterentur?

4. Cur ergo non coierunt, nisi cum exissent de paradiso? cito responderi potest: quia mox creata muliere, prius quam coirent, facta est illa transgressio, cuius merito in mortem destinati etiam de loco illius felicitatis exierunt. non enim scriptura tempus expressit, quantum interfuerit inter eos

20 cf. Deut. 29, 5

1 dolore ac labore *S* 2 foetus *ES* foetus *R*¹ gignerentur *PRbd*
 3 succederent (de *s. l. m.* 1) *S* succiderent in *mg.* *P*²*R*¹ 4 et *s. l. m.* 1 *E*
 5 erat] est *b* 7 impleto *E* inpletos *PS* si *om. S* oboedientesque *S*
 8 mortē *S* 9 nutum (nu in *mg.*) *P* 10 regentis *PR* se *om. PR*^b
 11 corporalium *d* 12 precepti *S* 15 paenamque *P* 16 currentes *PR*
 17 consueuerunt *PRbd* cap. VII. *E* 18 enim non (non *del. m.* 1) *S*
 19 potuisset *E* 22 quur *R* co-
 hierunt *P* coierunt (i *sup. eras. g pos.*) *R* exiissent *bd* 24 coierent *E*
 cohierent *S* 26 scribtura *EP* expraessit *P*

factos èt ex eis natum Cain. potest etiam dici, quia nondum deus iusserat, ut coirent. cur enim non ad hanc rem diuina expectaretur auctoritas, ubi nulla concupiscentia tamquam stimulus inoboedientis carnis urgebat? ideo autem hoc non iusserat deus, quia secundum suam praescientiam disponebat omnia, in qua et eorum casum procul dubio praesciebat, unde iam mortale genus propagandum esset humanum.

5. Aut si ad hoc adiutorium gignendi filios non est facta mulier uiro. ad quod ergo adiutorium facta est? si, quae simul operaretur terram. nondum erat labor, ut adiumento indigeret, et, si opus esset, melius adiutorium masculus fieret. hoc et de solacio dici potest, si solitudinis fortasse taedebat. quanto enim congruentius ad conuiuendum et conloquendum duo amici pariter quam uir et mulier habitarent? quodsi oportebat alium iubendo, àlium obsequendo pariter uiuere. ne contrariae uoluntates pacem cohabitantium perturbarent, nec ad hoc retinendum ordo defuisset, quo prior unus, alter posterior, maxime si posterior ex priore crearetur, sicut femina creata est. an aliquis dixerit de costa hominis deum feminam tantum, non etiam masculum, si hoc uellet, facere potuisse? quapropter non inuenio, ad quod adiutorium facta sit mulier uiro, si pariendi causa subtrahitur.

6. Nam si parentes filiis suis cedere ex hac uita oportebat, ut ita omne humanum genus per decessiones et successiones certa numerositate inpleretur, potuerunt etiam homines genitis filiis perfectaue humani officii iustitia hinc ad meliora trans-

2 coirent *E* quur *PR* 4 stimulis *PR* urgebatqr (ur exp. m.
1) *E* urgebat *S* 5 prescientiam *S* 6 praescibat *E* 7 mortale* (m
eras.) *P* 8 facta mulier (facta mu in mg. add.) *P* 9 cap. VIII. *E*
si] sicut *S* quae om. *S* quia b 10 operarentur *Sb* 11 indigeretur *S*
adiutorijm *E* adiutor *S* 12 et] est *P* solatio *P* 13 tedebat *ERS*
14 amici] mihi *S* 15 iuendo *P* obsequendo] oboediendo *S*
16 ne] nec *PR* contrarie *E* 18 maximae *R* 19 faemina *S*
20 faeminam *S* femina b non s. l. m. 1 *R* mus masculum (mus
del. m. 1) *P* 22 subtrahatur b 23 cap. VIII. *E* cecedere *P*
caedere *S* 25 certa] terra b 26 offitii *S*

ferri non per mortem, sed per aliquam commutationem, aut illam summam, qua receptis corporibus fient sancti. sicut angeli in caelis, aut, si illam dari non oportet nisi omnibus simul in saeculi fine. aliqua inferiore quam illa erit: quae tamen haberet meliorem statum, quam uel hoc corpus habet 5 uel illa etiam, quae primitus facta sunt. uiri ex limo terrae, mulieris ex uiri carne.

Neque enim arbitrandum est Heliam uel sic esse iam, sicut erunt sancti, quando peracto operis die denarium pariter accepturi sunt, uel sic, quemadmodum sunt homines, qui ex 10 ista uita nondum emigrarunt, de qua ille tamen non morte, sed translatione migravit. iam itaque aliquid melius habet, quam in hac uita posset, quamuis nondum habeat, quod ex hac uita recte gesta in fine habiturus est; pro nobis enim meliora prouiderunt, ne sine nobis perfecti perficerentur. aut 15 si quisquam putat hoc Heliam mereri non potuisse, si duxisset uxorem filiosque procreasset — creditur enim non habuisse. quia hoc scriptura non dixit, quamuis et de caelibatu eius nihil dixerit — quid de Enoch respondebit, qui filiis genitis deo placens non mortuus, sed translatus est? cur ergo et 20 Adam et Eua, si iuste uiuentes caste filios procreassent, non eis possent translatione, non morte succedentibus cedere? nam si Enoch et Helias in Adam mortui mortisque propaginem in carne gestantes — quod debitum ut soluant, creduntur etiam redituri ad hanc uitam et, quod tamdiu 25

2 Matth. 22, 30   9 cf. Matth. 20, 10   12 cf. IV Reg. 2, 11
15 cf. Hebr. 11, 40   19 cf. Gen. 5, 24   24 cf. Malach. 4, 5; Apoc. 11, 3 sqq.

1 aut] ad *E*   3 si s. l. m. 1 *R*   oportebat *b*   4 aliquam inferiorem *PRbd*.   erit] erat *E*   8 cap. ·X· *E*   helian *E*¹*PR*¹
Eliam *d*   9 die* (m *eras*.) *E*   sunt accepturi pariter *S*   10 quemadmodum *E*   11 mortem *P*   12 translationē *P*   14 recte *S*   gesta gesta (*del. m. 1*) *P*   enim *om. S*   16 putat *R*¹   helian *PR*¹ Eliam *d*
18 scriptura *EP*   caelibatu *corr. m.* 3 ex caelihatitu *E*   20 translatus] uiuus translatus *b*   quor *PR*   21 iustūste (tus *exp. m. 1*) *E*
castae *E* castē *S*   22 pos set (t *add. m. 2 s. l.*) *P* posset *R*   23 elias *Rd*
24 solbant *P*   25 reddituri *R*

dilatatum est. morituri — nunc tamen in alia uita sunt, ubi ante resurrectionem carnis, antequam animale corpus in spiritale mutetur, nec morbo nec senectute deficiunt: quanto iustius atque probabilius primis illis hominibus praestaretur
 5 sine ullo suo parentumue peccato uiuentibus, ut in meliorem aliquem statum filiis genitis cederent, unde saeculo finito cum omni posteritate sanctorum in angelicam formam non per carnis mortem, sed per dei uirtutem multo felicius mutarentur!

10 7. Non itaque uideo, ad quod aliud adiutorium mulier facta sit uiro, si generandi causa subtrahitur: quae nihilominus quare subtrahatur ignoro. unde enim magnum magnique honoris meritum apud deum fidelis et pia uirginitas habet, nisi quia isto iam tempore continendi ab amplexu, cum ex
 15 omnibus gentibus ad implendum sanctorum numerum largissima subpetat copia, percipiendae sordidae uoluptatis libido non sibi uindicat, quod iam sufficiendae prolis non postulat necessitudo? denique utriusque sexus infirmitas propendens in ruinam turpitudinis recte excipitur honestate nuptiarum,
 20 ut, quod sanis esse posset officium, sit aegrotis remedium. neque enim quia incontinentia malum est, ideo conubium uel quo incontinentes copulantur, non est bonum; immo uero non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed propter hoc bonum ueniale est illud malum, quoniam id, quod bonum
 25 habent nuptiae et quo bonae sunt nuptiae, peccatum esse numquam potest. hoc autem tripertitum est: fides, proles, sacramentum. in fide adtenditur, ne praeter uinculum coniugale

2 ante] aut b   4 prestaretur *ES*; praestaretur—uiuentibus in *mg.*
add. m. 1 *R*   5 parentumque *S*   7 omne *R*   8 dei (*s. l. add. m.*
 2 a] fidei) *E*   11 nihilominus *S*   14 ex *om.* *E*¹   16 percipiende
 sordide *S*   liuido *E*¹   17 uēdicat *b*   sufficiende *S*   prolis] re-
 plesse *S*   necessitudo non postulat *PR**S**bd*   18 *cap. XI. E*   19 nub-
 tiarum *E*¹   20 esse posset] pōssit esse *b*   possit *PR*   egrotis *RS*
 21 connubium *bd*   22 incontinenter *S*   uero (*o ex e, R* uere *P*
 24 ueniabile *E*³   illud] illum *P*   25 nubtiae *E*¹   quo] quod *EPRb*
 nubtiae *E*¹   27 preter *S*

cum altera uel altero concumbatur; in prole, ut amanter suscipiatur, benigne nutriatur, religiose educetur; in sacramento, ut coniugium non separetur et dimissus aut dimissa nec causa prolis alteri coniungatur. haec est tamquam regula nuptiarum, qua uel naturae decoratur fecunditas uel incontinentiae regitur prauitas. unde quia satis disseruimus in eo libro, quem de bono coniugali nuper edidimus. ubi et continentiam uidualem et excellentiam uirginalem pro suorum graduum dignitate distinximus, diutius hic stilus noster non est occupandus.

8. Nunc enim quaerimus, cui adiutorio mulier facta sit uiro, si eis ad gignendos filios misceri sibimet in paradiso non licebat. qui enim hoc sentiunt, forte peccatum esse omnem concubitus putant. difficile est namque, ut, dum peruerse homines uitia deuitant, non in eorum contraria perniciter currant. etenim sicut exhorrens auaritiam fit profusus aut exhorrens luxuriam fit auarus aut inquietus fit, cuius pigritiam reprehenderis, aut cuius inquietudinem piger aut qui reprehensus odisse coeperit audaciam suam, ad timiditatem fugit aut qui timidus non esse conatur, tamquam abrupto uinculo fit temerarius, dum non ratione, sed opinione crimina metiuntur: ita dum nesciunt homines, quid in adulteriis et fornicationibus diuino iure damnetur, etiam causam procreandi coniugalem concubitus detestantur.

9. Quod qui non faciunt, sed tamen fecunditatem carnis propter successionem mortalitatis diuinitus datam sentiunt, nec ipsi putant primos illos homines potuisse concumbere,

7 De bono coniugali

1 amatū (in mg. al amāter) b suscipiantur S 2 nutriantur S religiose S edocentur S 3 ut] autem ut bd 4 causa* (m eras.) E regula* (m eras.) E 5 nuptiarum E¹ 9 gradum E¹ noster stilus bd 12 misceri (s m. 1 s. l.) E 13 omne S 14 cap. XII. E namque] autem S peruersae E 15 debeat E¹ perniciter (in mg. al pernicaciter) b 16 et 17 exhorrens ERS 17 pigritia E 18 reprehenderis EPR 19 odisse se (se exp. m. 1) S ceperit S audaciam S fugit] suam S 20 abrupto (p s l. m. 1) S 21 mentiuntur S 22 adulteriis E¹ 23 causa PRSbd

nisi propter peccatum, quod admiserant, morituri gignendo
 requirerent successores, nec adtendunt, si recte potuerunt
 successores quaeri morituris, multo rectius socios quaeri
 potuisse uiecturis. inpleta enim terra genere humano recte
 5 proles, nonnisi quae morientibus succederet, quaereretur; ut
 autem per duos homines terra inpleretur, quomodo ipsi nisi
 gignendo officium societatis inplerent? an uero ita quis caecus
 est mente, ut non cernat, quanto terris ornamento sit genus
 humanum, etiam cum a paucis recte laudabiliterque uiuatur,
 10 quantumque ualeat ordo reipublicae in cuiusdam pacis terrenae
 uinculum coercens etiam peccatores? neque enim tantum
 deprauati sunt homines, ut non etiam tales pecoribus et
 uolatilibus antecellant; quorum tamen omnium generibus hanc
 infimam mundi partem pro sui loci sorte decoratam quem
 15 non considerare delectet? quis autem ita sit excors, ut putet
 minus eam ornari potuisse, si iustis non morientibus in-
 pleretur?

Nam quia numerosissima est superna ciuitas angelorum,
 ideo non recte conubio copularentur, nisi morerentur. hanc
 20 quippe numerositatem perfectam etiam in resurrectione sanc-
 torum angelis sociandam dominus praesciens ait: in resur-
 rectione neque nubent neque uxores ducent; non enim
 incipient mori, sed erunt aequales angelis dei; hic
 uero cum inplenda esset hominibus terra et eam propter
 25 cognationis artiolem necessitudinem et unitatis uinculum

21 Matth. 22, 30

1 amiserant *PR* 3 socios (os *ex* us *m.* 1) *E* socius *P* 5 quae]
 qui *S* succederent *S* 6 terram *E* terram *S* 7 societatis *R*
 cecus *S* 8 ut *s. l. m.* 1 *R* ante cernat *eras. est* ut *R* 9 uiuebatur *E*¹
 10 pacis] paucis *E* terraenae *P* 11 coercens *RS* choercens *P*
 14 locis *R* sorte] *orte *R om. S* decoratam (*m s. l. m.* 1) *E*
 15 excors] escors *E*¹ 18 numerosissima (*sup. pr. o m. 1 superscr. u*) *R*
 19 morerentur *S* 21 sotandam *R* presciens *S* 22 ducunt *E*¹
 23 iniquient *E*¹ cum uoce hic incipit cap. XIII *E* hinc *S*
 25 cognitionis (*sup. prim. i superscr. a*) *S* artiolem *bd*,

maxime commendandum ex uno oporteret impleri, propter quid aliud secundum ipsum quaesitus est femineus sexus adiutor, nisi ut serentem genus humanum natura muliebris tamquam terrae fecunditas adiuuaret?

10. Quamuis honestius meliusque credatur ita fuisse tunc 5
 illorum hominum corpus animale constitutorum in paradiso
 nondum mortis lege damnatum, ut non haberent adpetitum
 carnalis uoluptatis, qualem nunc habent ista corpora, quae
 iam ex mortis propagine ducta sunt. neque enim nihil est in
 eis factum, cum de ligno prohibito edissent, quandoquidem 10
 deus dixerat non „si ederitis, morte moriemini“, sed: qua
 die ederitis, morte moriemini, ut hoc ipsum in eis illa
 faceret dies, quod apostolus gemit dicens: condelector legi
 dei secundum interiorem hominem, uideo autem aliam
 legem in membris meis repugnantem legi mentis 15
 meae et captiuantem me in lege peccati, quae est in
 membris meis. infelix ego homo, quis me liberabit
 de corpore mortis huius? gratia dei per Iesum Christum
 dominum nostrum. non enim sufficeret ei, si diceret: quis
 me liberabit de hoc mortali corpore? sed. de corpore, inquit, 20
 mortis huius. sicut etiam illud, corpus quidem, inquit,
 mortuum est propter peccatum: nec ibi ait mortale, sed
 mortuum, quamuis utique et mortale, quia moriturum. non
 ita credendum est fuisse illa corpora, sed licet animalia,
 nondum spiritalia, non tamen mortua, id est quae necesse 25
 esset ut morerentur: quod ea die factum est, qua lignum
 contra uetitum tetigerant.

11 Gen. 2, 17   13 Rom. 7, 22—25   21 Rom. 8, 10

1 commendandum *R*   implere *P*   2 quaesitus] quietus *S*   faemi-
 neus *S*   4 adiubaret *E*¹   9 iam *s. l. m.* 1 *R*   in *om.* *P*¹   11 non
 dixerit *b*   dixerit *R*¹*Pb*   non *om.* *R*¹   sed—moriemini *in mg. P*
 quo *bd*   12 diē *S*   ēderitis *S*   17 liberauit *P*   18 gratiam *P*
 19 si] qui *S*   20 liberauit *E*¹   inquit *E*¹*RS*   21 sicut—peccatum
in mg. inf. add. m. 1 *S*   inquit *E*¹   22 propter] pro *E*   24 ita]
 itaque *S*   26 morerentur (*n s. l. m.* 1) *E* morerentur *S*   eo *bd*   diē *S*
 quo *bd*.   27 tetigerunt *PR**Sbd*

Sicut in ipsis nostris corporibus quaedam pro suo modo
 sanitas dicitur, quae si perturbata sic fuerit, ut letalis morbus
 iam viscera depascatur. quo inspecto medici mortem imminere
 pronuntient, mortale utique corpus etiam tunc dicitur, sed
 5 aliter, quam cum esset sanum quamuis quandoque sine dubio
 moriturum: ita illi homines animalia quidem corpora gerentes,
 sed non moritura, nisi peccassent, acceptura autem angelicam
 formam caelestemque qualitatem, mox ubi praeceptum trans-
 gressi sunt, eorum membris uelut aliqua aegritudo letalis
 10 mors ipsa concepta est mutauitque illam qualitatem, qua
 corpori sic dominabantur, ut non dicerent: uideo aliam
 legem in membris meis repugnantem legi mentis
 meae, quia, etsi nondum spiritale, sed animale corpus erat,
 nondum tamen erat mortis huius, de qua et cum qua nati
 15 sumus. quid enim aliud, non dicam nati, sed omnino concepti,
 nisi aegritudinem quandam inchoauimus, qua sumus necessario
 morituri? neque enim tam necesse est eum ipso morbo mori,
 qui hydrops uel syntecticus uel elephantiosus factus fuerit.
 quam eum, qui hoc corpus habere coeperit, in quo omnes
 20 homines natura sunt filii irae, quia hoc non fecit nisi poena
 peccati.

Quae cum ita sint, cur non credamus illos homines ante
 peccatum ita genitalibus membris ad procreandos filios imperare
 potuisse sicut ceteris, quae in quolibet opere anima sine
 25 ulla molestia et quasi pruritu uoluptatis mouet? si enim

20 cf. Ephes. 2, 3

1 cum uoce nostris incipit cap. XIII. E 2 ut] et (in mg. ut) P
 laetalis E¹ letalis (i sup. e m. 1 superscr.) P leotalis R¹ loetalis E²R²
 morbus (e eras.) R morbi S 3 quod S morte S 7 accepturā P
 9 egritudo PS laetalis E¹ loetalis E²R¹ 11 corpore (in mg. i) P, R
 d.ominabantur R 14 nondum ex numdum P 16 egritudinem S
 necessario] sine dubio b 18 hidrops S hydropicus b syntecticus] sin-
 tecticus E dysintericus P dysintericus (s. l. m. 1 l syntecticus et in mg.
 Sintecticus) R dysentecticus (dy s. l. m. 1) S dissintericus b dysente-
 ricus d 19 ceperit S 20 ire S in hoc b 22 quur E¹ quur PR
 24 qualibet opera S 25 pluritu E¹ proritu PR¹ uolūtatis b si
 enim] an uero R an uero si b

creator omnipotens ineffabiliterque laudandus, qui et in minimis suis operibus magnus est, apibus donauit, ut sic operentur generationem filiorum quemadmodum cerae speciem liquoremque mellis, cur incredibile uideatur primis hominibus talia fecisse corpora, ut, si non peccassent et morbum quandam, 5 quo morerentur, continuo concepissent, eo nutu inperarent membris, quibus fetus exoritur, quo pedibus, cum ambulatur, ut neque cum ardore seminaretur neque cum dolore pareretur. nunc uero transgrediendo praeceptum motum legis illius, quae repugnat legi mentis, in membris conceptae mortis habere 10 meruerunt, quem nuptiae ordinant, continentia cohibet et refrenat, ut, quemadmodum de peccato factum est subplicium, sic de subplicio fiat meritum.

11. Factam itaque feminam uiro de uiro in eo sexu, in ea forma et distinctione membrorum, qua feminae notae sunt, 15 quae peperit Cain et Abel et omnes fratres eorum, ex quibus omnes homines nascerentur, in quibus peperit etiam Seth, per quem ad Abraham uentum est et ad populum Israhel gentemque omnibus iam notissimam gentibus et per Noe filios omnes gentes, quisquis dubitauerit, omnia cogit nutare, quae 20 credimus, longeque a fidelium mentibus repellendus est. cum ergo quaeritur, ad quod adiutorium factus sit ille sexus uiro. diligenter, quantum ualeo, cuncta consideranti nonnisi causa prolis occurrit, ut per eorum stirpem terra inpleretur, et non eo modo procreata, quo nunc procreantur homines, cum 25 inest peccati lex in membris repugnans legi mentis, etiamsi per dei gratiam uirtute superatur; hoc enim esse non potuisse

16 cf. Gen. 4, 1. 2. 25

2 donabit *P* 3 quemammodum *E* caerae *P* caere *RS* 4 quur *E*¹
 quur *PR* 6 morirentur *S* concepissent] non concepissent *bd* (non
s. l. m. 1) *R* 7 foetus *R* 8 ardore] arbore *E*¹ 11 choibet *S* 12 quem-
 ammodum *E* peccato (o *in ras.*) *R* suplicium *E* 13 suplicio *E*
 14 facta *E*¹ femina *E*¹ 15 faeminae *SP* 16 chain *S* 18 uentum
 est ad abraham *PR**Sbd* ad *s. l. m.* 1 *E* 19 noę *RS* 20 dubi-
 taueript (n *exp. m.* 1) *S* nutare] uitare *b* 24 stirpem (m *s. l. m.*
 1) *E* et] sed *Sbd* 25 procreata *E*¹

credendum est nisi in corpore mortis huius, quod corpus mortuum est propter peccatum. et quid hac poena iustius, quam ut non ad omnem nutum seruiat corpus, id est suus famulus animae, sicut domino suo detractauit ipsa seruire, 5 siue utrumque ex parentibus creet deus, corpus ex corpore. animam ex anima, siue alio modo faciat animas, non utique ad opus impossibile nec mercede parua, ut cum anima pietate deo subdita legem istam peccati. quae est in membris corporis mortis huius, quam primus homo accepit in poenam, uicerit 10 ipsa per gratiam, praemium caeleste percipiat maiore gloria, demonstrans, quanta sit laus oboedientiae, quae alienae inoboedientiae poenam potuit uirtute superare?

12. Sed quoniam, cui adiutorio femina facta sit uiro, satis, quantum existimo, requisitum est, illud iam uideamus, quare sit 15 factum, quod adductae sunt ad Adam omnes bestiae agri et omnia uolatilia caeli, ut eis nomina inponeret, atque ita uelut necessitas oreretur creandi ei feminam ex eius latere, cum inter illa animalia simile illi adiutorium non fuisset inuentum. uidetur enim mihi propter aliquam significationem prophetica 20 factum, sed tamen factum, ut re gesta confirmata figurae interpretatio libera relinqueretur. quid est enim hoc ipsum, quod uolatilibus terrestribusque animantibus non etiam piscibus atque omnibus natatilibus Adam nomina inposuit? si enim linguae humanae consulantur, sic appellantur haec omnia, 25 quemadmodum eis homines loquendo nomina posuerunt. non

2 paena *S* 3 seruiant *E* 4 detractauit *R* 5 siue *om. b* creent (*in mg.* creet) *P* 7 mercedæ *S* pietate *S* 8 membris corporis] corpore *S* 9 mortis *s. l. m. 1 R* 10 ipsa* (*m eras.*) *R* premiumque *S* caeleste *S* gloria* (*m eras.*) *R* 11 aliene *S* 12 penam *S* 14 quantum existimo] ut arbitror *S* extimo *P*¹ sit *s. l. m. 1 R* 15 adducte *S* ad *s. l. m. 1 P* 16 adque *E*¹ uelud *S* 17 oriretur *RSbd* 18 simeli *P*¹ 19 uideatur (*a eras.*) *P* prophetica *R* 20 re *P*¹ res *E*²*R* 21 interpretaatio *EP* interpretatione *S* libera *s. l. m. 1 P* reliquatur *E*¹ 22 non] nec non *b* 23 natatilibus (*l ex b*) *S* 24 consulantur (*n fin. m. 1 s. l.*) *E* 25 quemammodum *E* eis] es *S* imposuerunt *Sd*

solum haec, quae sunt in aquis et terris, uerum etiam ipsa terra et aqua et caelum et quae uidentur in caelo et quae non uidentur, sed creduntur, pro diuersitate linguarum gentilium diuersis nominibus appellantur. unam sane linguam primitus fuisse didicimus, antequam superbia turris illius post diluuium fabricatae in diuersos signorum sonos humanam diuideret societatem, quaecumque autem illa lingua fuerit, quid adtinet quaerere? illa certe tunc loquebatur Adam et in ea lingua, si adhuc usque permanet, sunt istae uoces articulatae, quibus primus homo animalibus terrestribus et uolatilibus nomina inposuit. num igitur ullo modo credibile est in eadem lingua nomina piscium non ab homine, sed diuinitus instituta, quae deo docente homo postea disceret? quod si ita etiam factum esset, quare ita factum esset, procul dubio mystica significatio resonaret. sed credendum est paulatim cognitis piscium generibus nomina inposita; tunc autem, cum pecora et bestiae et uolatilia ad hominem adducta sunt, ut eis ad se congregatis generatimque distinctis nomina inponeret, quibus etiam ipsis paulatim et multo citius quam piscibus, si hoc factum non esset, posset nomina inponere, quid fuit causae, nisi ratio aliquid significandi, quod ad praenuntiationem futurorum ualeret? cui rei maxime ordo narrationis huius inuigilat.

Deinde. numquid ignorabat deus nihil tale se creasse in naturis animalium, quod simile adiutorium posset esse homini? an opus erat, ut hoc etiam homo ipse cognosceret et eo commendatiorem haberet mulierem suam, quod in omni carne creata sub caelo et de hoc aere sicut ipse uiuente nihil eius

4 cf. Gen. 11, 1—8

4 adpellantur *S* 5 superuia *P* turris] terris *b* 6 dilubium *E*¹*P*
 8 loquaebatur *P* 9 sint *E*¹ istae] ille *b* 10 animalibus *ex* ani-
 mantibus *m.* 1 *R* uolatilibus] caelestibus *S* 11 num] Non *b* 13 di-
 sceret (s. *m.* 1 s. *l.*) *R* 14 esset (*prius*)] est *S* mistiſca *E* 16 im-
 posita nomina *S* 17 sunt s. *l.* *m.* 1 *R* 18 generatimquae (a *exp. m.*
 1) *P* 19 et *om.* *S* 20 possit *R*¹*S* fuit *om.* *S*
 21 pronuntiationem *S* 22 maximae *PR* 25 ipse homo *bd* 26 mulierem]
 ne uxorem (me *exp. m.* 1) *P* uxorem *RSbd* 27 ipse] ipse uiuens *b*

simile inuenerit? mirum, si hoc scire non posset nisi omnibus ad se adductis atque perspectis. si enim deo credebat, posset hoc illi eo modo dicere, quo modo et praeceptum dedit, quo modo et peccantem interrogauit atque iudicauit; si autem non
 5 credebat, profecto neque hoc scire poterat, utrum ad eum ille omnia, cui non credebat, adduxerit, an forte in aliquibus ab illo remotioribus terrae partibus aliqua ei similia, quae non demonstrasset, absconderit. non itaque arbitror dubitandum hoc alicuius propheticæ significationis gratia factum, sed
 10 tamen factum.

Neque hoc opere suscepimus prophetica aenigmata perscrutari, sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiae commendare, ut quod impossibile uideri uanis atque incredulis potest aut ipsi auctoritati sanctae scripturae uelut testificatione
 15 contraria repugnare id pro meis uiribus, quantum deus adiuuat, disserendo demonstrarem neque impossibile esse neque contrarium, quod autem possibile quidem adparet nec habet ullam speciem repugnantiae, sed tamen quasi superfluum uel etiam stultum quibusdam uideri potest, hoc ipsum disputando demonstrarem,
 20 quod ideo non tamquam rerum gestarum naturali uel usitato ordine factum est, ut cordibus nostris fidelissima sanctarum scripturarum auctoritate praelata, quia stultum esse non potest, mysticum esse credatur, quamuis eius expositionem uel inquisitionem aut alibi iam exhibuerimus aut in tempus aliud
 25 differamus.

1 scire *in ras.* m. 2 E possit S 2 prospectis S posset] poterat S 3 illi hoc S modo *in ras.* m. 2 E quomodo dicere quomodo et (*exp.* m. 1) P 5 profecto (i *eras.*) S 6 omnia ille PRSbd cui (i *ex m.* 1) E 7 aliqua ei] aliquæ (*sic*) P 8 demonstrasset (s *med. s. l.* m. 1) R demonstrans S absconderit (i *ex e.* m. 1) R 10 factum om. R¹ 11 prophetica* (h *s. l.*) R enigmata ES perscrutare (*sup. fin. e add.* m. 1 i) P perscrutari (ri *in ras.*) R perscrutari S 12 ad] ac E 14 auctoritati P¹ auctoritatis R scriburae EP 15 adiubat E¹ 16 demonstrarem S 19 uidere (*sup. e fin. superscr.* m. 1 i) P 20 tanquā (*in mg. al non*) b 22 scriburarum EP 23 mysticum E quamuis (uis m. 1 s. l.) S 24 tempus] opus (*in mg. al tempus*) b

13. Quid ergo sibi uult etiam illud, quod mulier uiro de latere facta est? uerum esto propter ipsius coniunctionis uim commendandam hoc ita fieri oportuisse credamus, numquid etiam, ut dormienti fieret, eadem ratio uel necessitas flagitabat, ut denique osse detracto, in cuius locum caro subpleretur? 5 num enim non potuit ipsa caro detrahi, ut inde congruentius, quod sit sexus inferior, mulier formaretur? an uero tam multis additis costam deus aedificare potuit in mulierem et carnem pulpamue non potuit, qui de puluere ipsum hominem fecit? aut si iam costa fuerat detrahenda, cur non altera pro ea costa 10 reposita est? cur etiam non dictum est „finxit“ aut „fecit“ sicut in omnibus supra operibus, sed aedificauit, inquit, dominus deus illam costam, non tamquam corpus humanum, sed tamquam domum? non est itaque dubitandum, quoniam haec facta sunt et stulta esse non possunt, ob aliquid signifi- 15 candum esse facta fructum futuri saeculi ab ipso iam primordio generis humani deo praescio in ipsis suis operibus misericorditer praedicante, ut certo tempore seruis suis siue per hominum successiones siue per suum spiritum uel angelorum ministerium reuelata atque conscripta et promittendis rebus futuris et 20 recognoscendis inpletis testimonium perhiberent: quod magis magisque in consequentibus adparebit.

14. Uideamus ergo, quod isto opere suscepimus, non secundum praefigurationem rerum futurarum, sed secundum rerum gestarum non allegoricam, sed propriam significationem quemad- 25 modum haec accipi possint. et finxit deus, inquit, adhuc de terra omnes bestias agri et omnia uolatilia caeli: unde iam quod uisum est et quantum uisum est disseruimus.

12 Gen. 2, 22   26 Gen. 2, 19

1 quod etiam *E*   uiri *bd*   de latere uiro *S*   2 esto] est *S*
 5 ut *om. P¹*   osse *S*   supleretur *E*   7 inferior (s. l. m. 2 al infirmior) *E*
 infirmior *PR**Sbd*   10 quur *PR*   reposita est costa *S*   11 quur *PR*
 non etiam *S*   12 inquit *E¹R*   16 fructuum *E¹*   18 praedicantem *PR*
 hominem *Rb*   20 conscribta *EP*   21 periberent *P*   23 suscipimus *S*
 saecundum *S*   25 allegorica* (m *eras.*) *R*   quemammodum *E*   26 hic *b*
 possunt *b*   inquit *R*   28 diseruimus (i *init. ex e m. 1*) *R*

et adduxit ea omnia ad Adam, ut uideret, quid ea
 uocaret. quomodo haec adduxerit deus ad Adam, ne carna-
 liter sapiamus, adiuuare nos debet, quod de bipertito opere
 diuinae prouidentiae in libro superiore tractauimus. neque
 5 enim sicut indagant atque adigunt uenantes uel aucupantes
 ad retia quaecumque animantia capiunt, ita hoc factum esse
 credendum est aut uox aliqua iussionis de nube facta est
 eis uerbis, quae rationales animae audientes intellegere atque
 oboedire adsolent. non enim hoc acceperunt ut possint bestiae
 10 uel aues; in suo tamen genere obtemperant deo, non rationali
 uoluntatis arbitrio, sed sicut mouet ille omnia temporibus
 oportunis, non ipse temporaliter motus, per angelica ministeria,
 quae capiunt in uerbo eius quid quo tempore fieri debeat, et
 illo non temporaliter moto mouentur ipsa temporaliter, ut in
 15 his, quae sibi subiecta sunt, iussa eius efficiant.

Omnis enim anima uiua, non solum rationalis sicut in
 hominibus, uerum etiam inrationalis, sicut in pecoribus et
 uolatilibus et piscibus, uisis mouetur. sed anima rationalis
 uoluntatis arbitrio uel consentit uisis uel non consentit;
 20 inrationalis autem non habet hoc iudicium, pro suo tamen
 genere atque natura uiso aliquo tacta propellitur. nec in
 potestate ullius animae est, quae illi uisa ueniant siue in
 sensus corporis siue in ipsum spiritum interius, quibus uisis
 adpetitus moueatur cuiuslibet animantis. ac sic cum ea uisa
 25 per angelorum oboedientiam desuper ministrantur, peruenit
 iussio dei non solum ad homines nec solum ad aues et
 pecora, uerum etiam ad ea, quae sub aquis latent — sicut

4 lib. VIII 9. 19—26

1 omnia ea *bd* uocaret ea *S* 2 Et quomodo *S* 3 uipertito *E*¹
 5 adque *E*¹ adigunt] adiunguntur *S* 6 quaecumque; *cum hac uoce*
finitur codex E; primum enim folium quaternionis XVIII dissectum est,
quod manu recenti adnotatum est. 8 rationalis *R* 9 possent *S*
 11 arbitrio (*pr. r s. l. m. 1*) *R* 14 motu *RS* 15 iis *d* 17 inratio-
 nabilis *S* 20 inrationabilis *S* 21 uiso (*i ex o m. 1*) *S* 22 ullius]
 illius *b* 23 sensus (*s fin. m. 1 ex m*) *R* sensum *bd* 24 sic] si *S*
 27 etiam *om. P*¹ sub] in *S*

ad cetum, qui gluttiuit Ionam — nec solum ad ista maiora, uerum etiam ad uermiculum; nam et huic legimus diuinitus iussum, ut radicem cucurbitae roderet, sub cuius umbraculo propheta requieuerat. si enim homini donauit deus, sic eum instituens, ut etiam carnem peccati portans possit non solum 5 pecora et iumenta suis usibus subdita nec tantum domesticas aues, sed etiam libere uolitantes quaslibet etiam saeuas feras et capere et mansuetas facere et eis mirabiliter imperare potentia rationis, non corporis, cum earum adpetitus et dolores captans paulatimque inlectando, premendo laxandoque moderans 10 agresti eas exuit consuetudine et tamquam humanis moribus induit: quanto magis angeli hoc possunt, qui iussione dei in ipsa eius, quam sempiternae intuentur. incommutabili ueritate perspecta mouentes se per tempus et corpora sibi subdita per tempus et locum agilitate mirabili et uisa, quibus moueatur, 15 et adpetitum carnalis indigentiae ualent efficere omni animae uiuae, ut quo eam uenire opus est nesciens adducatur!

15. Iam ergo uideamus, ipsa mulieris formatio, quae mystice etiam aedificatio dicta est, quemadmodum facta sit, natura quippe mulieris creata est, quamuis ex uirili. quae iam erat, 20 non aliquo motu iam existentium naturarum. angeli autem nullam omnino possunt creare naturam; solus enim unus cuiuslibet naturae, seu magnae seu minimae, creator est deus, id est ipsa trinitas, pater et filius et spiritus sanctus. aliter ergo quaeritur, quemadmodum sit soporatus Adam costaque 25 eius sine ullo doloris sensu a corporis conpage detracta sit.

1 cf. Ion. 2, 1   2 cf. Ion. 4, 7. 6

1 coetum *PRS*   gluttiuit *Sbd*   2 huic] hinc *b*   3 cucurbite *P*
 cucurb&e *S*   4 propheta (*a sup. ē m. 1 superscr.*) *S*   7 aues* *R*
 libere *b*   uolitantes *ex uolantes R* uoluntatis *b*   seuas *S*   8 mansue
 facere *S*   9 adpetitos *S*   10 illectando *bd* inlectando *S*   p̄mendo *S*
 laxando que *R*   11 ea sexu& *S* ex*uit *R*   12 dei] dñi *S*   14 pre-
 specta *S*   15 uis*a (*a m. 2*) *R* iussa (*in mg. al uisa*) *b*   moueantur *Sb*
 18 mysticae *S*   19 facta *ex dicta m. 1* *S*   20 mulieribus *R*²   21 aliqui
 motus *PR*   existentium *PR*   22 unius *S*   23 cuiusbet (*alt. u s.*
l. m. 1) *P*   minime *S*   25 queritur *S*   quemamodum *P*

haec enim fortasse dicantur potuisse per angelos fieri; formare autem uel aedificare costam, ut mulier esset, usque adeo non potuit nisi deus, a quo uniuersa natura subsistit, ut ne illud quidem carnis subplementum in corpore uiri, quod in illius
 5 costae successit locum, ab angelis factum esse crediderim sicut nec ipsum hominem de terrae puluere: non quo nulla sit angelorum opera, ut aliquid creetur, sed non ideo creatores sunt, quia nec agricolas creatores segetum atque arborum dicimus. non enim qui plantat, est aliquid neque qui
 10 rigat, sed qui incrementum dat, deus. ad hoc incrementum pertinet etiam in corpore humano, quod osse demto locus carne subpletus est, illo scilicet opere dei, quo naturas substituit, ut sint, quo ipsos quoque angelos creauit.

Opus itaque agricolae est, ut aquam ducat, cum rigat; non
 15 autem opus eius est, ut aqua per decliua prolabatur, sed illius, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuit. item opus agricolae est, ut surculus auellatur ex arbore terraeque mandetur; at non eius opus est, ut sucum inbibat et germen emittat, ut aliud eius solo figat, quo radicem
 20 stabiliat, aliud in auras promoueat, quo robur nutriat ramosque diffundat, sed illius, qui dat incrementum. medicus etiam aegro corpori alimentum adhibet et uulnerato medicamentum: primum non de rebus, quas creauit, sed quas creatas opere creatoris inuenit; deinde cibum uel potum praeparare potuit et
 25 ministrare, emplastrum formare et medicamento inlitum

9 I Cor. 3, 7   16 cf. Sap. 11, 21

3 ut *om.* *P*¹   4 supplementum *PRbd*   cum uocabulo quod incipit
fol. 144 *cod.* *E*   quod (d s. l. m. 1) *R*   6 pulueræ *R*   quo] quod *b*
 11 ossæ *E* osse *S*   dempto *PRsbd*   12 supletus *E*   14 agricolae *R*¹
 15 decliua *PR*¹   16 in numero et mensura *E*   17 surculos *R*¹
 18 terrae quæ *RS*   mandetur (a m. 2) *R*   at] an *E*¹*R*² *om.* *S*
 opus eius *bd*   sucum inbibat] sucuinuibat *E*¹ sucum bibit *E*²   19 et]
 ut *E*²*PRsbd*   figat (g s. l. m. 1) *R*   20 instabiliat *E* stabiliat (at ex
 et m. 1) *S*   aures *PR*   robore *R*¹   21 medicos (*sup.* o m. 1 *superscr.*
 u) *R*   22 egro *P*   uulnerato m. 2 ex alimento *E*   24 cium *E*¹ cybum *S*
 25 et emplastrum *b*   medicamento *S*   medicamenta *R*^{1b}   inlitum] illico *b*

adponere. num etiam ex his, quae adhibet, operari et creare uires uel carnem potest? natura id agit interiore motu nobisque occultissimo. cui tamen si deus subtrahat operationem intimam, qua eam substituit et facit, continuo tamquam extincta nulla remanebit.

Quapropter cum deus uniuersam creaturam suam bipertito quodam modo opere prouidentiae, de quo in superiore libro locuti sumus, et in naturalibus et in uoluntariis motibus administret, creare naturam tam nullus angelus potest quam nec se ipsum. uoluntas uero angelica oboedienter deo subdita eiusque executi iussionem naturalibus motibus de rebus subiectis tamquam materiem ministrare, ut secundum illas principales in uerbo dei non creatas uel secundum illas in primis sex dierum operibus causaliter creatas rationes aliquid tempore creetur, more agricolandi uel medendi potest. quale itaque ministerium deo exhibuerint angeli in illa mulieris formatione, quis audeat adfirmare? certissime tamen dixerim subplementum illud carnis in costae locum ipsiusque feminae corpus et animam conformationemque membrorum, omnia uiscera, sensus omnes et quidquid erat, quo illa et creatura et homo et femina erat, nonnisi illo opere dei factum, quod deus non per angelos, sed per semet ipsum non operatus est et dimisit, sed ita continuanter operatur, ut nec ullarum aliarum rerum nec ipsorum angelorum natura subsistat, si non operetur.

7 lib. VIII 9. 19—26

1 apponere *E*¹ iis *d* athibet *E*¹ 2 potest natura? (*sic distinc.*) *S*
4 substituit (*i fin. ex e m. 1*) *R* 6 suum *b* uipertito *E*¹ 7 modo
om. E opere (*o s. l. m. 1*) *P* propereuidetiae (*pr paene eras.*
pere s. l. add.) *R* superiori *S* 9 administraret *S* amministret *E*²*PR*
quam] qui *PR* 12 materiam *bd* 15 agricolandi (*n ex m m. 1*) *E*
16 exhibuerint *P* exhibuerunt *b* illam *S* 17 formationem *S* tamen]
cum *b* 18 suplementum *E* ipsiusquae *E* femine *P* 20 quic-
quid *E*²*R* quo* (*d eras.*) *E* 21 illo] in illo *PR**S**bd* 22 non *fin. om. R*¹*b*
23 et] nec *b* demisit *P* ullarum] illarum *S* 24 subsistat (*s fin.*
s. l. m. 1) *E*

16. Sed quoniam carnem animatam atque sentientem, quantum naturam rerum pro humano captu experiri potuimus, non nouimus nasci, nisi aut ex istis tamquam materialibus elementis, hoc est aqua et terra, aut ex fruticibus uel lignorum fructibus
 5 uel etiam ex carnibus animalium, sicut innumerabilia genera uermium siue reptilium, aut certe ex concubitu parentum, nullam autem carnem natam scimus ex carne cuiuslibet animantis, quae tam esset ei similis, ut sexu tantum discerneret, quaerimus in rebus creationis huius similitudinem, qua mulier
 10 de uiri latere facta est, nec possumus inuenire, non ob aliud, nisi quia homines quemadmodum operentur in hac terra nouimus; quemadmodum autem angeli in hoc mundo quodammodo agricolentur, non utique nouimus. nam profecto si remota hominum industria fruticum genus naturae cursus operaretur,
 15 nihil aliud nossemus quam ex terra nasci arbores et herbas et ex earum seminibus, ab eis itidem in terram cadentibus, numquid innotesceret nobis quid ualeret insertio, ut alterius generis lignum radice propria poma portaret aliena et coalescente unitate iam sua? haec per agricolarum opera didicimus,
 20 cum ipsi creatores arborum nullo modo essent, sed naturae cursum deo creanti suum quoddam officium ministeriumque praeberent. nequaquam enim quidquam per eorum opera existeret, si hoc in dei opere intima naturae ratio non haberet. quid ergo mirum, si hominem ex osse hominis factam non
 25 nouimus, quando creanti deo quemadmodum angeli seruiant

2 natura *E* humanu *P* 3 istis] is *E*¹ 4 ex aqua *b* fruticibus
 (tici *in ras. m.* 2) *R* frutectibus *S* 6 concubitum (*m exp. m.* 1) *P*
 8 esset (*t s. l. m.* 1) *E* 9 querimus *RS* rebus *s. l. m.* 1 *S* huius]
 hmoi *b* qua] quā *P* qua* (*m eras.*) *R* 11 quia (*i s. l. m.* 1) *R*
 quemammodum *E* 12 quemammodum *E* 13 agricolentur *R* s
 remota *s. l. m.* 1 *R* 16 et ante ex *s. l. m.* 1 *P* itidem] ididem *S*
 identidem *R*² terra *R* 17 ignotesceret *E*¹ insertio] insitio *PRd*
om. S alterius] alterius insitio *S* 18 pomma *R* coalescentæ *S*
 19 suam *E* 20 essent] praeessent *b* 21 ministerium quæ *R* 22 prae-
 uerem *P*¹ praeberet *R* quicquam *E*² *S* per eorum] eumoper eorum
 (*corr. m.* 1) *P* existeret *P* 23 natura *R* 24 ergo] enim *S*
 ossae *S* 25 quando] qui *b* quemammodum *E*

deus, id habebat, ut secundum eam iam necesse esset ex uiri latere feminam fieri, an hoc tantum habebat, ut fieri posset, ut autem ita fieri necesse esset, non ibi iam conditum, sed in deo erat absconditum: si hoc ergo quaeritur, dicam
 5 quid mihi uideatur sine adfirmandi temeritate; quod tamen cum dixero, fortasse prudenter ista considerantes, quos iam christiana fides inbuit, etiam si nunc primitus ista cognoscunt, dubitandum non esse iudicabunt.

Omnis iste naturae usitatissimus cursus habet quasdam
 10 naturales leges suas, secundum quas et spiritus uitae, qui creatura est, habet quosdam adpetitus suos determinatos quodammodo, quos etiam mala uoluntas non possit excedere, et elementa mundi huius corporei habent definitam uim qualitatemque suam, quid unumquodque ualeat uel non ualeat,
 15 quid de quo fieri possit uel non possit. ex his uelut primordiis rerum omnia, quae gignuntur, suo quaeque tempore exortus processusque sumunt finesque et decessiones sui cuiusque generis. unde fit, ut de grano tritici non nascatur faba uel de faba triticum uel de pecore homo uel de homine pecus.
 20 super hunc autem motum cursumque rerum naturalem potestas creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id, quod non in eis posuit, ut de his fieri uel ab ipso possit. neque enim potentia temeraria, sed sapientiae uirtute omni-
 25 potens est; et hoc de unaquaque re in tempore suo facit, quod ante in ea fecit, ut possit. alius ergo est rerum modus,

1 habeat *E*¹ 2 faeminam *P* an] aut *b* habeat *E*¹ fieri *P*¹
 3 possit *S* ita *s. l. m.* 1 *S* est *PR* 4 queritur *S* 5 uidetur *S*
 7 inbuit *E*¹ ista *R* 8 non esse dubitandum *bd* iudicauit *b*
 9 istae *EP*²*R* 11 creatura] creatus *R* appetitus *S* 12 quosdam-
 modo *E* posset *RS* 14 unumquoque *E*¹ 15 quid (*i s. l. m.* 1) *P*
 primordis *P* 16 quęque *S*: quoque *EPRbd* 18 tritici *E* 19 de
 faba* (*e eras.*) *E* de fabae (*e exp. m.* 1) *P* trititicum *E* triticum *P*
 20 naturalem (*l ex t m.* 1) *E* 21 apud *E*¹ 23 in eis non po-
 suit *S* non ante in *om. b* 25 unaquaque *S* suo tempore *b*
 26 antea *E*²*S*

quo illa herba sic germinat, illa sic, illa aetas parit, illa non parit, homo loqui potest, pecus non potest. horum et talium modorum rationes non tantum in deo sunt, sed ab illo etiam rebus creatis inditae atque concretae. ut autem lignum de terra excisum, aridum, perpolitum, sine radice ulla, sine 5 terra et aqua repente floreat et fructum gignat, ut per iuuentam sterilis femina in senecta pariat, ut asina loquatur et si quid eius modi est, dedit quidem naturis, quas creauit, ut ex his et haec fieri possent — neque enim ex eis uel ipse faceret, quod ex eis fieri non posse ipse praefigeret, quoniam 10 se ipso non est nec ipse potentior — uerum tamen alio modo dedit, ut non haec haberent in motu naturali, sed in eo, quo ita creata essent, ut eorum natura uoluntati potentiori amplius subiaceret.

18. Habet ergo deus in se ipso absconditas quorundam 15 factorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easque inplet non illo opere prouidentiae, quo naturas substituit, ut sint, sed illo, quo eas administrat, ut uoluerit, quas, ut uoluit, condidit. ibi est et gratia, per quam salui fiunt peccatores. nam quod adtinet ad naturam iniqua sua uoluntate 20 deprauatam, recursum per semet ipsam non habet, sed per dei gratiam, qua adiuuatur et instauratur. neque enim desperandi sunt homines in illa sententia, in qua scriptum est: omnes, qui ambulant in ea, non reuertentur. dictum est enim secundum pondus iniquitatis suae, ut, quod reuertitur 25 qui reuertetur, non sibi tribuat, sed gratiae dei. non ex operibus, ne forte extollatur.

4 cf. Num. 17, 8   6 cf. Gen. 18, 11; 21, 2   7 cf. Num. 22, 28
24 Prou. 2, 19   26 cf. Ephes. 2, 9

1 quo] quod *b*   4 concretae *EPb*: concreatae *RSd*   5 excisum]
aridum excisum *S*   7 sterelis *P*   senectute *b*   8 huiusmodi *S*
9 his (*s. l. add. m.* 2 *at* eis) *E* eis *PRSbd* 10 ipse] ille *RSbd*   prae-
figeret] praefieret *S*   11 ipse] ipso *R*¹   12 hoc *PR*   15 quorundam *P*
corundam *R*¹   18 amministrat *E*²*PR*   19 condedit *P*   21 deprabatam *P*
22 adiubatur *E*¹   23 scribtum *EP*   25 reuertitur] reuerteretur *S*
reuertetur *R*²   26 qui reuertetur *om. SR*¹   reuertetur] reuertitur *Pbd*

Propterea mysterium gratiae huius apostolus absconditum dixit non in mundo, in quo sunt absconditae causales rationes omnium rerum naturaliter oriturarum, sicut absconditus erat Leui in lumbis Abrahae, quando et ipse decimatus est, sed
 5 in deo, qui uniuersa creauit. quamobrem omnia, etiam quae ad hanc gratiam significandam non naturali motu rerum, sed mirabiliter facta sunt, eorum etiam causae in deo absconditae fuerunt: quorum si unum erat, quod ita mulier facta est de latere uiri, et hoc dormientis, quae per ipsum firma facta
 10 est, tamquam eius osse firmata, ille autem propter ipsam infirmus, quia in locum costae non costa sed caro subpleta est, non habuit hoc prima rerum conditio, quando sexto die dictum est: masculum et feminam fecit eos, ut femina omnino sic fieret, sed tantum hoc habuit, quia et sic fieri
 15 posset, ne contra causas, quas uoluntate instituit, mutabili uoluntate aliquid faceret. quid autem fieret, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in deo, qui uniuersa creauit.

Sed quoniam sic dixit absconditum, ut innotesceret principibus et potestatibus in caelestibus per ecclesiam multi-
 20 formis sapientia dei, probabiliter creditur, sicut illud semen, cui promissum est, dispositum est per angelos in manu mediatoris, sic omnia, quae ad ipsius seminis aduentum uel praenuntiandum uel adnuntiandum in rerum natura praeter usitatum naturae cursum mirabiliter facta sunt, ministrantibus
 25 angelis esse facta, ut tamen ubique creator uel reparator creaturarum non sit, nisi qui plantatore et rigatore quolibet solus incrementum dat deus.

4 cf. Hebr. 7. 10. 9   18 cf. Ephes. 3, 9. 10   26 cf. I Cor. 3, 7

1 ministerium *b*   3 oriturarum] creaturarum *b*   4 leui *E* leui *S*
 7 absconditae causae in deo *PRbd*   8 fuerant *PRbd*   quorum] quo-
 rum etiam *Rbd*   si unum] summum *b*   9 lateri *R*¹   10 ossae *E*
 osse *S*   illae (*a exp. m. 1*) *S*   11 supleta *E* completa *S*   12 col||di-
 tio *P*   16 faceret] fieret *PRbd*   ut *om. S*   17 in] *a R*¹   18 dici-
 tur *S*   principibus (*sic*) *P*   20 sapientiae *EPRsb*   illum *P*   21 repro-
 missum *S*   est *post* dispositum *om. S*   25 factam *E*   ibique
 (*init. i ex u*) *R*

19. Ac per hoc etiam illa extasis, quam deus inmisit in Adam, ut soporatus obdormiret, recte intellegitur ad hoc inmissa, ut et ipsius mens per extasin particeps fieret tamquam angelicae curiae et intrans in sanctuarium dei intellegeret in nouissima. denique euigilans tamquam prophetia 5 plenus, cum ad se adductam mulierem suam uideret, eructauit continuo, quod magnum sacramentum commendat apostolus: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea. haec uocabitur mulier, quoniam de uiro suo sumpta est. et propter hoc relinquet homo patrem suum et 10 matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. quae uerba cum primi hominis fuisse scriptura ipsa testetur, dominus tamen in euangelio deum dixisse declarauit; ait enim: non legistis, quia qui fecit ab initio masculum et feminam fecit eos? et dixit: propter hoc 15 dimittet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una, ut hinc intellegeremus per extasin, quae praecesserat in Adam, hoc eum diuinitus tamquam prophetam dicere potuisse. sed iam iste huius libri terminus placet, ut ea, quae sequuntur, ab alio exordio 20 renouent intentionem legentium.

4 cf. Ps. 72, 17   7 cf. Ephes. 5, 32   8 Gen. 2, 23. 24
14 Matth. 19, 4. 5

1 Ac] hac *P*   misit *S*   3 extasin *b* ecstasim *d*   4 et *R*¹   5 in
om. b   nouissimā *P* nouissima* (*m eras.*) *R*   prophetiae *PRbd*
6 adductam] adductam costam *PCbd* costam *lin. perducta m. 2 del. R*
eructauit *Cbd*   7 commendat *P*   9 suo *om. PRSCb*   sumpta *PRSbd*
10 et] haec *P* ha*c (*e eras.*) *R om. ESC; sed cf. 268, 14*   propter]
pro *S*   reliquet *P*   11 adhaerebit *EPRSC*   12 scriptura *EP*   13 ipse *S*¹
15 masculum] hominem masculum *C*   16 dimittit *S*   adhaereuit *E*¹
adhaerebit *E*²*PRSC*   17 hic *E*¹   18 per] propter *PRSCbd*   extasin *Cb*
ecstasim *d*   19 propheta *S*   libri finiri terminus *S*   20 sequuntur *E*¹
secuntur *SC*   21 Expl liber nonus incipiunt capitula libri decimi *fol.*
147 *E* Explicit liber VIII (*litter. mai. color.*) *fol. 232^b* *P* Explicit liber
VIII (*litt. mai. atr.*) *fol. 174^a* *R* Expl lib VIII (*litt. mai.*). Incipit liber
decimus (*litt. rubr.*) *pag. 246^b* *S fol. 78^b* *C*

LIBER DECIMUS.

1. Iam quidem ordo ipse uidetur exposcere, ut de peccato primi hominis disseramus; sed quia de carne mulieris, quemadmodum facta sit, scriptura narrauit, tacuit autem de
 5 anima, multo magis nos fecit intentos, ut de hoc diligentius inquiramus, quonam modo refelli possint siue non possint, qui credunt animam de anima hominis sicut de carne carnem fieri a parentibus in filios utriusque rei transfusis seminibus. hinc enim primitus ad hoc mouentur, ut dicant, quod unam
 10 animam deus fecerit, quam sufflauit in faciem hominis, quem de puluere finxerat, ut ex illa iam ceterae crearentur animae hominum sicut ex illius carne omnis etiam caro hominum, quoniam primo Adam formatus est, deinde Eua. et ille quidem unde habuerit corpus, unde animam, dictum est: corpus
 15 uidelicet puluerem terrae, animam uero flatum dei; at illa de illius latere cum facta dicatur, non dicitur quod eam deus flando similiter animauerit, tamquam utrumque de illo ductum sit, qui iam fuerat animatus. aut enim taceri oportuit, inquiunt, etiam de anima uiri, ut eam, sicut possemus, datam diuinitus
 20 uel intellegeremus uel certe crederemus, aut, si hoc propterea scriptura non tacuit, ne animam quoque sicut hominis carnem de terra factam esse putaremus, debuit et de mulieris anima non taceri, ne putaretur ex traduce, si hoc uerum non est. quapropter ideo tacitum est, inquiunt, quod in eius faciem
 25 flauerit deus, quia illud est uerum, quod et anima ex homine propagata est.

1 Explicuerunt capitula inē liber decimus dō*gratias fol. 149 E Incipit liber decimus (litt. mai. rubr.) fol. 233^a P Incipit liber decimus (litt. mai. rubr.) fol. 174^b R 3 quemammodum EPS 4 scriptura EP autem] enim S 6 disquiramus S 7 cre****dunt R carnem de carne bd 8 trasfusis E¹ 10 quam sufflauit] sufflando PR**C**bd sufflauit S; ceterum E sufflauit scribit 11 puluere* (m eras.) R cetere R 13 primum S aeuā SC 16 dicitur (ur s. l. m. 1) E 17 imiliter flando S ductum] dictum R¹SC 18 fuerat (u ex ec m. 1) E 19 anima* (m eras.) R possumus PR¹S 20 hoc scriptura C 21 carnem hominis d 22 factum R¹ de s. l. m. 1 E anima* (m eras.) R 25 uerum est Sbd

Huic suspitioni facile occurritur. si enim propterea putant animam mulieris ex anima uiri factam, quia non scriptum est, quod in mulieris faciem flauerit deus, cur credunt ex uiro animatam feminam, quando ne id quidem scriptum est? unde, si deus omnes animas hominum nascentium sicut 5 primam facit, propterea scriptura de aliis tacuit quoniam posset, quod in una factum commemoratum est, etiam de ceteris prudenter intellegi. itaque si oportuit nos per hanc scripturam de hac re aliquid admoneri. magis, si aliquid aliud fiebat in femina, quod in uiro factum non erat, ut ex 10 carne animata eius anima duceretur, non sicut uiri eius aliunde corpus, aliunde anima; hoc ipsum, quod alio modo fiebat, scriptura potius tacere non debuit, ne hoc itidem factum putaremus, quod iam de illo didiceramus. proinde quia non dixit ex anima uiri animam factam esse mulieris, 15 conuenientius creditur eo ipso nos admonere uoluisse nihil hic aliud putare, quam de uiri anima noueramus. id est similiter datam esse mulieri, cum praesertim esset eidentissimae occasionis locus, ut, si non tunc, quando formata est, postea certe diceretur, ubi ait Adam: hoc nunc os ex ossibus 20 meis et caro de carne mea. quanto enim carius amantiusque diceret: et anima de anima mea! non tamen hinc tam magna quaestio iam soluta est, ut unum horum manifestum certumque teneamus.

2. Quamobrem primo uidendum est, utrum sancta scriptura 25 libri huius, ab eius exordio pertractata, hinc nos dubitare

20 Gen. 2, 23

2 scribuntum *EP* 3 quia *E* quia *E¹PR* 4 scribuntum *E¹P* 5 unde *R¹*
aut *R²* nascentium hominum *S* 6 scriptura *EP* alia *R¹* 7 factum
om. S commemoratum *P* 9 scripturam *EP* hanc (n. *exp. m. 1*) *P*
ammoneri *E²PR* 10 fiebant (n. *exp. m. 1*) *P* 13 fiebat] faciebat *P*
scriptura *E¹P* potius *S* 14 putaremus factum *S* didiceramus
(init. i. *ex e m. 1*) *R* 15 animam *om. P* animam esse factam *S* factam
esse animam *bd* 16 ammonere *E²PRS* 18 mulieri esse *S* eiden-
tissime *ES* 21 ex carne *b* amantiusque *S* 22 de anima *om. P¹*
25 primum *PRSbd* scia supra sacra superscr. *S* 26 eius *om. S*

permittat: tum recte fortasse requiremus, aut quaenam sententia potius eligenda sit aut in rei huius incerto quem modum tenere debeamus. certe enim sexto die fecit deus hominem ad imaginem suam; ubi etiam dictum est:
 5 masculum et feminam fecit eos. quorum illud superius, ubi imago dei commemorata est, secundum animam, hoc autem, ubi sexus differentia, secundum carnem accipiebamus. et quoniam tot ac tanta testimonia, quae ibi considerata atque tractata sunt, nos non sinebant eodem ipso sexto die
 10 etiam formatum de limo hominem mulieremque de latere eius accipere, sed hoc postea factum esse post illa primitus opera dei, in quibus creauit omnia simul, quaesiuius, quid de hominis anima crederemus. discussisque omnibus disputationis nostrae partibus illud credibilius uel tolerabilius dici
 15 uisum est, quod ipsa hominis anima in illis operibus facta est, corporis uero eius in mundo corporeo tamquam in semine ratio. ne cogeremur contra uerba scripturae aut sexto die totum factum dicere, id est et de limo uirum et de eius latere feminam, aut in illis sex dierum operibus nullo modo
 20 factum esse hominem, aut corporis humani causalem rationem tantummodo factam, animae autem nullam, cum potius secundum ipsam sit homo ad imaginem dei; aut certe etsi non contra uerba scripturae aperte posita, tamen dure atque intolerabiliter diceremus uel in ea creatura spiritali, quae ad
 25 hoc tantummodo creata esset, factam fuisse animae humanae rationem, cum ipsa creatura, in qua ista ratio facta diceretur,

3 Gen. 1, 27   7 cf. lib. VI et VII   12 cf. Eccli. 18, 1

1 tum] tunc *PR**Sd* ut nunc *b*   requiremus *PR*¹ requiremus *b*   2 eligenda *S*   sit (it *in ras.*) *R*   aut (a *in ras. m. 2*) *R*   re *R*¹
 quemammodum *E* quemadmodum *S*   3 tenere debeamus] teneamus *P*
 6 commerata *P*¹   7 accipiebamus (ba *s. l. m. 1*) *E*   8 ac] et *S*
 9 sinebant] sciebat *S*   eodem] de *P*   10 formato *R*¹   12 quesiuimus *P*   14 credibilis *R*   15 illius *P*¹   16 corporis (*s. l. add. m. 2*
 a] corpus) *E*   semine] (ne *exp. m. 1*) *P*   17 co]geremur *P*   scrib-
 turae *E*   20 esse factum *PR**bd*   23 durae *P*¹*R*   26 ista *in ras. R*

non commemoraretur in operibus dei, uel in aliqua creatura, quae in illis commemoraretur operibus, factam rationem animae — uelut in hominibus, qui iam sunt, facta ratio latet generandorum filiorum — ac sic eam uel angelorum filiam uel, quod est intolerabilius, alicuius elementi corporei crederemus. 5

3. Sed nunc, si ob hoc mulier non de uiro, sed similiter ut ille a deo factam animam adseritur accepisse, quia singulas singulis deus facit, non erat facta in illis primis operibus anima feminae; aut si generalis omnium animarum ratio facta fuerat, sicut in hominibus ratio gignendi, reditur ad illud 10 durum ac molestum, ut uel angelorum uel, quod indignissimum est, caeli corporei uel alicuius etiam inferioris elementi filias animas hominum esse dicamus. ac per hoc uidendum est, etsi latet, quid uerum sit, quid saltem tolerabilius dici possit: utrum hoc, quod modo dixi, an in illis primis dei operibus 15 unam animam primi hominis factam, de cuius propagine omnes hominum animae crearentur, an nouas subinde animas fieri, quarum nulla uel ratio facta praecesserit in primis illis sex dierum operibus dei. horum autem trium duo priora non repugnant primis illis conditionibus, ubi simul omnia creata 20 sunt. siue enim in aliqua creatura tamquam in parente ratio animae facta sit, ut omnes animae ab illa generentur, a deo autem creentur, quando singulis hominibus dantur, sicut a parentibus hominibus corpora, siue non ratio animae uelut in parente ratio prolis, sed ipsa omnino, cum factus est dies; 25 facta sit anima, sicut ipse dies, sicut caelum et terra et caeli lumina, congruenter dictum est: fecit deus hominem ad imaginem suam.

Hoc uero tertium quomodo non repugnet ei sententiae, qua

1 commemora**tur *P* 2 animae rationem *S* 3 hominibus] omnibus *b*
 5 elementi *P* 7 singulis singulas *S* 8 erit *S* 9 faeminae *R*
 10 re*ditur *R* 12 uel] si *S* 14 saltem *P*¹ saltim *RS* posset *S*
 15 quo *E*¹ in *om.* *E* 18 fieri *P*¹ illis] illis operibus *E* 20 con-
 ditionibus *P* 21 parentem *P*¹ 22 *pr.* anima *R* 23 dantur—parentibus
om. *P*¹ 24 hominibus *om.* *PRbd*; *cf.* 312, 20 26 caeli luminaria *PR*
 luminaria caeli *bd*

et sexto die factus accipitur homo ad imaginem dei et post diem septimum uisibiliter creatus, non tam facile uideri potest. nouas quippe animas fieri, quae neque ipsae neque ratio earum tamquam in parente prolis sexto illo die facta
 5 sit cum his operibus, a quibus consummatis et inchoatis deus in die septimo requieuit, si dixerimus, cauendum est, ne frustra tam diligenter scriptura commendet sex diebus consummasse deum omnia opera sua, quae fecit bona ualde, si aliquas adhuc naturas fuerat creaturus, quas nec ipsas nec
 10 earum ibi rationes causaliter fecerit, nisi intellegatur rationem quidem singillatim faciendarum animarum nascentibus quibusque dandarum in se ipso habere, non in creatura aliqua condidisse, sed, quia non alterius generis creatura est anima quam illius, secundum quam sexto die factus est homo ad imaginem dei,
 15 non recte dici deum ea facere nunc, quae tunc non consummauit. iam enim tunc animam fecerat, quales et nunc facit; et ideo non aliquod nouum creaturae genus nunc facit, quod tunc in suis consummatis operibus non creauit, nec contra illas causales rationes rerum futurarum, quas uniuersitati tunc
 20 indidit, haec eius operatio est, sed potius secundum ipsas, quandoquidem corporibus humanis, quorum ex illis primis operibus propagatio continuata successione protenditur, tales congruit animas inseri, quales nunc facit atque inserit.

Quapropter nihil iam timentes, ne contra uerba libri huius,
 25 quae de prima illa sex dierum conditione conscripta sunt, quaelibet harum trium sententiarum probabilitas uicerit, sentire uideamur, suscipiamus diligentiores quaestionis huius pertractationem, quantum adiuuat deus, ne forte fieri possit,

2 uidere *P*¹ 3 ipse *RSb* 4 facta (a *fin. ex u*) est *S* 5 a] in *P*
 7 scriptura legitur ante tam in *S* 9 naturas adhuc *S* creaturas *P*¹
 quas *om. S* 11 singillatim *P* 12 condidisse (*pr. i ex e m. 1*) *R*
 15 dici] dicimus *b* 16 animam *s. l. m. 1 S* nunc (*c add. m. 2*) *R*
 17 aliquid *Rb* 18 suis *s. l. m. 1 S om. b* 22 successio propagatio
 continuata successione *P* 23 congruet *S* qualis *P* 24 iam nihil *bd*
 uerba *om. S* 25 conscripta *EP* 26 uiderit *S* 27 questionem *S*
 28 adiuuat *E*¹ posset *S*

ut, si non liquidam, de qua dubitari ultra non debeat, tam certe acceptabilem de hac re sententiam nanciscamur, ut eam tenere, donec certum aliquid elucescat, non sit absurdum. quodsi ne hoc quidem potuerimus, documentorum momentis undique pariterque nutantibus saltem non uidebitur nostra dubitatio laborem deuittasse quaerendi, sed adfirmandi temeritatem, ut me, si quis recte iam certus est, docere dignetur, si quem uero nec diuini eloquii nec perspicuae rationis auctoritas, sed sua praesumptio certum fecerat, dubitare mecum non dedignetur.

4. Ac primum illud firmissime teneamus animae naturam nec in naturam corporis conuerti, ut quae iam fuit anima, fiat corpus, nec in naturam animae inrationalis, ut quae fuit anima hominis, fiat pecoris, nec in naturam dei, ut quae fuit anima, fiat quod est deus, atque ita uicissim nec corpus nec animam inrationalem nec substantiam, qua deus est, conuerti et fieri animam humanam. illud etiam non minus certum esse debet animam non esse nisi creaturam dei. quapropter, si neque de corpore neque de anima inrationali neque de se ipso deus animam fecit hominis, restat, ut aut de nihilo eam faciat aut de aliqua spiritali, tamen rationali creatura. sed de nihilo fieri aliquid consummatis operibus, quibus creauit omnia simul, uiolentum est uelle monstrare et, utrum perspicuis documentis obtineri possit, ignoro. nec exigendum est a nobis, quod uel comprehendere homo non ualet uel, si iam ualet, mirum, si persuadere cuiquam potest, nisi tali, qui etiam nullo homine docere conante potest etiam ipse tale aliquid intellegere.

1 dubitare *PR* 2 sentiam *P* nanciscamur *P* 4 ne] non b
 5 saltim *PR* 7 rectam *P* 8 perspicue *EP* praespiciuae *S* 9 praesumptio *PR**S**bd* fecerit *b* 11 firmissimae *R* animae *E*
 12 natura *E* fuerat *S* 13 inrationabilis *S* 14 peccoris *S* 15 corpus (*sup. fin. o m. 1 u superscr.*) *R* 16 inrationabilem *S* qua]
 quae *bd* 18 si nequae *R* 19 inrationali] rationali *S* 20 hominis fecit *PR**S**bd* 21 tamen rationali *om. P* 22 quibus *om. R*¹ 23 praespiciuis *S* 24 optineri *S* 25 conprehendere *E*¹*PR* si] se *P*
 ualet] ualeat *PR**S**bd* 26 tali* (*a eras.*) *P* 27 conante docere *S*
 ipse etiam aliquid tale (*etiam exp. m. 1*) *S*

tutius est igitur de huius modi rebus non humanis agere coniecturis, sed diuina testimonia perscrutari.

5. Quod ergo ex angelis tamquam parentibus deus creet animas, nulla mihi de canonicis libris occurrit auctoritas. 5 multo minus itaque ex mundi corporeis elementis; nisi forte illud mouet, quod apud Ezechielem prophetam, cum demonstratur resurrectio mortuorum, redintegratis corporibus ex quattuor uentis caeli aduocatur spiritus, quo perflante uiuificantur, ut surgant. sic enim scriptum est: et dixit mihi 10 dominus: propheta super spiritum, propheta, fili hominis, et dic ad spiritum: haec dicit dominus: a quattuor partibus uentorum caeli ueni et inspira in mortuos hos, et uiuant. et prophetaui, sicut praecepit mihi dominus, et introiuit spiritus uitae in eos, 15 et reuixerunt et steterunt super pedes suos, congregatio multa ualde. ubi mihi uidetur prophetice significatum non ex illo tantum campo, ubi res ipsa demonstrabatur, sed ex toto orbe terrarum resurrecturos homines, et hoc per flatum quattuor mundi partium fuisse figuratum. neque enim 20 etiam flatus ille ex corpore domini substantia erat spiritus sancti, quando sufflauit et ait: accipite spiritum sanctum, sed utique significatum est sic etiam ab ipso procedere spiritum sanctum, quomodo ab eius corpore flatus ipse processit. sed quia mundus non ita deo coaptatur ad unitatem personae, 25 sicut caro illa uerbo eius unigenito filio, non possumus dicere ita esse animam de substantia dei, quemadmodum flatus ille a quattuor uentis de natura mundi factus est; sed tamen

9 Ezech. 37, 9. 10 21 Ioh. 20, 22

1 totius *R*¹ coniecturas *P*¹ 2 praescrutari *S* 3 creet deus animas *S* 6 ezechielem *E* hiezechielem *PS* demonstratis *E*¹ demonstra**tur *P* 7 retintegratis *E*¹ 8 perflante (l. *ex r m.* 1) *E* uiuificantur *PR**S**bd* 9 scribunt *E*¹*P* 10 profeta fili *E* 12 spira *R*^{1b} 13 hos *s. l. m.* 1 *R* 14 introiit *PR**S* 15 pedes *s. l. m.* 1 *R* 16 propheticae *ER* significatur *E*¹ 18 per hoc flatum *S* 21 sufflauit *E* 22 sic] sic *b* 23 ipse] ille *PR**bd* 24 coaptatur (u. *corr. m.* 2) *R* 26 ita] id *S* quemadmodum *EP* quem a*modum (d. *eras.*) *R*

aliud eum fuisse, aliud significasse puto, quod exemplo flatus ex corpore domini procedentis recte intellegi potest, etiamsi Ezechiel propheta illo loco non resurrectionem carnis, qualis proprie futura est, sed inopinatam desperati populi reparat-ionem per spiritum domini, qui repleuit orbem terrarum, figu- 5
rata reuelatione praeuidit.

6. Illud ergo iam uideamus, cuinam potius sententiae diuina testimonia suffragentur: eine, qua dicitur unam animam deum fecisse et dedisse primo homini, unde ceteras faceret, sicut ex eius corpore cetera hominum corpora, an ei, qua dicitur 10
singulas singulis facere, sicut illi unam, non ex illa ceteras. illud enim, quod per Esaïam dicit: omnem flatum ego feci, cum hoc eum de anima dicere quae sequuntur satis ostendant, ad utrumque accipi potest. nam siue ex una primi hominis anima siue ex aliquo suo secreto omnes procul dubio 15
animas ipse facit.

Et illud, quod scriptum est: qui finxit singillatim corda eorum, si nomine cordium uoluerimus animas intellegere, neque hoc repugnat cuiquam duorum, de quibus nunc ambigimus. siue enim ex una illa, quam flauit in faciem 20
primi hominis, ipse utique singulas fingit, sicut etiam corpora, siue singulas uel fingat et mittat uel in eis ipsis, quibus miserit, eas fingat, quamquam hoc non mihi uideatur dictum, nisi ex eo, quod per gratiam nostrae animae ad imaginem dei renouatione formantur. unde dicit apostolus: gratia 25
enim salui facti estis per fidem et hoc non ex uobis, sed dei donum est; non ex operibus, ne forte quis

5 cf. Sap. 1, 7   12 Es. 57, 16   17 Ps. 32, 15   25 Ephes. 2, 8—10

1 eum aliud *S*   3 hiezechiel *PS* ezechihel *R*   4 propriae *RS*
inopinata *E*¹   6 reuelatio nepraeuidit *R*   8 animam unam *Rbd*
9 homine *P*¹   10 de qua *S*   11 singulas] singula *E*   12 esiam *S*
Isaïam *d*   omne *PR*   13 sequuntur *E*¹ secuntur *S*   14 ostendant]
osdant *P*   15 aliquo (qu *s. l. m.* 1) *R*   16 fecit *b*   17 singulatim *P*
21 finxit *S*¹   fingit—singulas *om. P*¹   25 reuocatione (u *in ras. m.*
2) *R*   27 donum dei *Rbd*

extollatur. ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Iesu in operibus bonis. non enim per hanc gratiam fidei corpora nostra creata uel ficta possumus intellegere, sed sicut in psalmo dictum est: cor mundum crea in me, 5 deus.

Hinc esse etiam illud puto: qui finxit spiritum hominis in ipso; tamquam aliud sit factam animam mittere, aliud in ipso homine facere, id est reficere ac renouare. sed etiam hoc si non de gratia, in qua renouamur, sed de natura, in 10 qua nascimur, intellegamus, ad utramque sententiam duci potest, quia uel ex una illa primi hominis tamquam semen animae adtractum ipse fingit in homine, ut uiuificet corpus, siue spiritum uitae non ex illa propagine, sed aliunde corpori infusum ipse itidem fingit per mortales sensus carnis, ut fiat 15 homo in animam uiuam.

7. Illud sane de libro Sapientiae, ubi ait: sortitus sum animam bonam et, cum essem magis bonus, ueni ad corpus incoinquinatum, diligentiores considerationem flagitat. magis enim uidetur adtestari opinioni, qua non ex 20 una propagari, sed desuper animae uenire creduntur ad corpora. uerum tamen quid est: sortitus sum animam bonam? quasi aut in illo animarum fonte, si ullus est, aliae sint animae bonae, aliae non bonae, quae sorte quadam exeunt, quatenus cui homini tribuatur, aut alias deus ad horam con- 25 ceptorum uel nascentium faciat bonas, alias non bonas, quarum quisque habeat sorte, quae acciderit. mirum, si hoc eos saltem adiuuat, qui credunt animas alibi factas singillatim mitti a

4 Ps. 50, 12   6 Zach. 12, 1   16 Sap. 8, 19. 20

1 creati] creatum *PRbd*; cf. 250, 19   3 fincta *EPRS*² figmenta *S*¹
6 etiam illud esse *bd*   9 renouamur (m *retract. m.* 2) *R*   11 ila *P*¹
17 essem *P*¹   18 incoinquinatum *P*   20 desuper (d s. l. m. 2) *R*
22 aut] ut *P*¹   fontes (s *ras.*) *S*   si ullus] inllus *S*   animae
sint aliae *S*   23 bone (*bis*) *S*   sorte *e P*   exeant *bd*   24 aut ex ad
m. 1 *E*   horam (h s. l. m. 1) *E* oram *R*   26 sortem *P* sortemque *b*
quae *om.* *b*   accederet *S*   saltim *PRS*   27 adiubat *E*¹*PR*¹
singilatim *P*¹

deo singulis quibusque corporibus hominum, ac non illos potius, qui pro meritis operum, quae ante corpus egerunt, in corpora mitti animas dicunt. secundum quid enim aliae bonae, aliae non bonae uenire ad corpora possunt putari nisi secundum opera sua? neque enim secundum naturam, in qua fiunt⁵ ab illo, qui omnes naturas bonas facit. sed absit, ut contradicamus apostolo, qui dicit nondum natos nihil egisse boni aut mali, unde confirmat non potuisse se ex operibus dici, sed ex uocante: maior seruiet minori, cum de geminis ageret adhuc in Rebeccae utero constitutis. sequestremus ergo¹⁰ paululum hoc de libro Sapientiae testimonium; neque enim neglegendi sunt, seu errent seu uerum sapiant, qui hoc specialiter et singulariter de anima illa dictum putant mediatoris dei et hominum hominis Christi Iesu. quod, si necesse fuerit, quale sit postea considerabimus, ut, si Christo conuenire non¹⁵ potuerit, quaeramus, quemadmodum id accipere debeamus, ne contra apostolicam fidem ueniamus putantes habere animas aliqua merita operum suorum, priusquam incipiant in corporibus uiuere.

8. Nunc illud uideamus quemadmodum dictum sit: auferes²⁰ spiritum eorum, et deficient et in puluerem suum conuertentur. emittes spiritum tuum, et creabuntur; et innouabis faciem terrae. pro illis enim, qui arbitrantur animas ex parentibus sicut corpora creari, hoc uidetur sonare, cum sic intellegitur, ut spiritum eorum propterea dixerit, quod²⁵ eum homines ex hominibus acceperint: qui cum mortui fuerint, non eis poterit ab hominibus reddi, ut resurgant, quia non rursus quemadmodum, quando nati sunt, a parentibus ducitur, sed deus

9 cf. Rom. 9, 12. 10 20 Ps. 103, 29. 30

3 secundo *R* enim quid *S* 7 dicit] ait *S*¹ 8 se *om.* *PR**S**bd*
 9 seruiat *PR* 10 reueccae *E*¹ 11 paulolum *S* 12 sunt *om.* *S*¹
 14 homini christo *S* 15 considerauius *E*¹ 16 quemammodum *EP*
 17 ueniamus fidem *PR**S**bd* 18 iniquiant *E*¹ 20 *cap.* X *E* quem-
 ammodum *E* aufer *PR*^{1b} 21 puluerem] terram *S* suam *S*
 22 reuertentur *S*^b emittis *S* emitte *R*^b 23 renouabis *S* 25 intel-
 legatur *PR**bd* 28 quemammodum *E*

eum reddet, qui resuscitat mortuos. ac per hoc eundem spiritum dixit eorum, cum moriuntur, dei autem, cum resurgunt. quod possunt illi, qui non ex parentibus, sed deo mittente animas uenire adserunt, pro sua opinione sic intellegere, ut
 5 eorum dixerit spiritum, cum moriuntur, quia in eis erat et ab eis exit, dei autem, cum resurgunt, quod ab ipso mittitur, ab ipso redditur. proinde etiam hoc testimonium neutri eorum aduersatur.

Ego uero arbitror melius intellegi hoc dictum de gratia dei,
 10 qua interius renouamur. omnium enim superbiorum secundum terrenum hominem uiuentium et de sua uanitate praesumentium quodammodo aufertur spiritus proprius, cum exuunt se ueterem hominem et infirmantur, ut perficiantur expulsa superbia, dicentes domino per humilem confessionem: memento,
 15 quia puluis sumus, quibus dictum erat: quid superbit terra et cinis? per oculum quippe fidei contuentes dei iustitiam, ut non uelint constituere suam, semet ipsos despicunt, sicut Iob dicit, et distabescunt et aestimant se terram et cinerem; hoc est enim: et in puluerem suum conuertentur. accepto autem spiritu dei dicunt: uiuo autem iam
 20 non ego, uiuit autem in me Christus. sic innouatur facies terrae per noui testamenti gratiam numerositate sanctorum.

9. Illud etiam, quod apud Ecclesiasten scriptum est: et
 25 conuertatur puluis in terram, sicut fuit, et spiritus reuertatur ad deum, qui dedit eum, neutri sententiae

1 cf. II Mach. 7, 23   14 Ps. 102, 14   15 Eccli. 10, 9   16 cf. Rom. 10, 3   19 Ps. 103, 29   20 Gal. 2, 20   24 Eccli. 12, 7

2 dixerit *S*   resurgant *S*¹   3 mittenti *P*   4 uenire (i ex e m. 1) *R*
 asserunt *E*   intelligere *P*   6 exiit *b*   7 hoc etiam *Rbd*   neutris *PRsbd*
 9 hoc (c s. l. m. 1) *S*   10 qu-a *P*   renouamus *S*
 12 quodammodo (corr. m. 1) *P*   se] seu *R*   13 infirmatur *E*¹
 perficiuntur *P*   perficiantur (a corr. m. 2; u sup. ras.) *R*   superuia *P*
 15 superbis *b*   17 non] nolentes *b*   uellint *PR*¹   despicunt *R*¹
 decipiunt (in mg. a] despicunt) *b*   20 dei s. l. m. 1 *S*   24 aput *E*¹*P*
 scribunt *E*¹*P*

contra alteram suffragatur, sed inter utramque consistit. cum enim isti dixerint hinc probari non a parentibus, sed a deo animam dari, quod conuerso puluere in terram suam, id est carne, quae de puluere facta est, reuerteretur spiritus ad deum, qui dedit illum, respondent illi: utique ita est. redit enim spiritus ad deum, qui eum dedit homini primo, quando in eius faciem sufflauit conuerso puluere, id est humano corpore, in terram suam, unde primitus factum est. neque enim ad parentes erat spiritus rediturus, quamuis inde sit creatus ex illo uno, qui homini primo datus est, sicut nec ipsa caro post mortem ad parentes reuertitur, a quibus eam constat certe esse propagatam. quemadmodum ergo caro non redit ad homines, ex quibus creata est, sed ad terram, unde primo homini formata est, ita et spiritus non redit ad homines, a quibus transfusus est, sed ad deum, a quo primae illi carni datus est.

Quo testimonio sane satis admonemur ex nihilo deum fecisse animam, quam primo homini dedit, non ex aliqua iam facta creatura sicut corpus ex terra; et ideo, cum redit, non habet, quo redeat, nisi ad auctorem, qui eam dedit, non ad eam creaturam, ex qua facta est, sicut corpus ad terram. nulla est enim creatura, ex qua facta est, quia ex nihilo facta est, ac per hoc ad factorem redit, quae redit, a quo ex nihilo facta est. non enim omnes redeunt, quoniam sunt, de quibus dicitur: spiritus ambulans et non reuertens.

10. Quocirca difficile est quidem omnia de hac re scriptu-

7 cf. Gen. 2, 7   8 cf. Gen. 3, 19   25 Ps. 77, 39

1 alterum *PR*   suffragatur *E*¹   2 iste *P*   dixerit *P*¹   3 quo *E*¹*S*
4 carnem *PR*¹   puluerem (m *exp. m.* 1) *P*   reuertetur *PRSbd*
5 illum] eum *S*   responderunt *b*   6 dedit eum *S*   7 sufflauit *E*¹
8 suam *om. PRbd*   10 que *P*   primo homini *S*   11 reuertetur *S*
certe constat *PRSbd*   12 propagatū *S*¹   quemadmodum *E*   14 for-
mata (ta s. l. m. 1) *P*   ad homines *om. S*¹   15 carne *R*   17 am-
monemur *PR*   cum uoce ex incipit cap. XII *E*   22 ac] hac *R*
23 factorem suam *b*   26 omnia (n s. l.) *R*   hac (h s. l. m. 1) *P*

rarum sanctarum testimonia jonligere: quod etsi fieri possit, ut non solum commemorentur sed etiam pertractentur, in magnam sermonis longitudinem pergunt; sed tamen, nisi aliquid tam certum proferatur, quam certa proferuntur, quibus
 5 ostenditur, quod deus animam fecerit uel quod eam primo homini dederit, quonam modo per diuini eloquii testimonium ista quaestio solvatur ignoro. si enim scriptum esset, quod similiter sufflauerit deus in faciem formatae mulieris et facta fuerit in animam uiuam, iam quidem plurimum lucis accederet,
 10 qua cuique formatae carni hominis non ex parentibus dari animam crederemus, adhuc tamen expectaretur, quid proprie teneretur in prole, qui nobis modus usitatus est hominis ex homine. prima uero mulier aliter facta est, et ideo adhuc dici posset animam propterea non ex Adam diuinitus Euae datam,
 15 quia non ex illo tamquam proles orta est. si autem homini, qui primus ex illis natus est, commemoraret scriptura non ex parentibus ductam, sed desuper animam datam, illud iam in ceteris etiam tacente scriptura oporteret intellegi.

11. Nunc itaque et illud consideremus, utrum neutram
 20 confirmet sententiam, sed utrique possit adcommodari, quod scriptum est: per unum hominem peccatum in hunc mundum intrauit et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccauerunt: et paulo post: sicut per unius delictum in omnes ho-
 25 mines in condemnationem, ita et per unius iustificationem in omnes homines ad iustificationem uitae. sicut enim per inoboedientiam unius hominis pecca-

21 Rom. 5, 12. 18. 19

1 conligere *E*¹ posset *b* 5 primi *R* 6 cap. XIII *E* eloqui *P*
 7 questio *PS* solbatur *P* scribunt *E*¹*P* 8 sufflauerit *E*¹ 10 car-
 nis *S* 11 propriae *RS* 14 potest *P* possit *S* 15 ex illo (ex s. l.
 m. 1) *R* prolis *S* 16 prius *P*¹ scribunt *EP* 17 in ceteris
 om. *S* 18 scribunt *EP* scriptura de ceteris oporteret *S* 19 cap.
 XIII *E* et om. *P*¹ eras. *R* consideremus (a exp. m. 1) *P*
 20 sed] an *S* 21 scribunt *EP* intrauit in hunc mundum *S*
 23 pertran]siit *R* 25 in] ad *PRSbd* condemnationem *E*²*S*

tores constituti sunt multi, ita et per unius oboedientiam iusti constituentur multi. ex his enim uerbis apostoli qui defendunt animarum propaginem sententiam suam sic adstruere moliuntur: si secundum solam carnem, inquiunt, potest intellegi peccatum uel peccator, non cogimur in his 5 uerbis ex parentibus animam credere; si autem quamuis per inlecebram carnis non tamen peccat nisi anima, quomodo accipiendum est, quod dictum est: in quo omnes peccauerunt, si non ex Adam etiam anima sicut caro propagata est? aut quomodo per illius inoboedientiam peccatores 10 constituti sunt, si tantum secundum carnem in illo, non etiam secundum animam fuerunt?

Cauendum est enim, ne uel deus uideatur auctor esse peccati, si dat animam carni, in qua eam peccare necesse sit, uel possit esse anima praeter ipsius Christi, cui liberandae a 15 peccato non sit christiana gratia necessaria, quia non peccauit in Adam, si omnes in eo peccasse secundum carnem tantum, quae de illo creata est, non etiam secundum animam dictum est: quod usque adeo contrarium est ecclesiasticae fidei, ut parentes ad percipiendam gratiam sancti baptismi etiam cum 20 paruulis atque infantibus currant, in quibus si hoc uinculum peccati soluitur, quod tantuminodo carnis, non etiam quod animae est, merito quaeritur, quid eis obsesset, si in illa aetate de corpore sine baptismo exirent. si enim per hoc sacramentum corpori eorum consulitur, non et animae, deberent et mortui 25 baptizari: at cum uideamus hoc uniuersaliter ecclesiam retinere, ut cum uiuentibus curratur et uiuentibus succurratur, ne, cum mortui fuerint, nihil fieri possit quod prosit, non uidemus, quid aliud possit intellegi, nisi unumquemque par-

3 qui (i *sup.* e *superscr.* m. 1) P 4 astruere PRSbd 5 cogimur (i *ex* e m. 1) R 6 ex] æx S 10 quomodo s. l. m. 1 R 11 sunt, si] sunt multi: si b 13 cap. XV E ne] eşşine E 15 posset S liuerandę P¹ 21 parbulis P 22 solbitur P non s. l. m. 1 R 24 ex*i*rent (e *eras.*) R 25 corpori eorum et non animae consulitur b 26 aeclesiam E 27 curratur] şçcurratur E 28 possit fieri bd 29 intelligi P parbulum P¹

uulum non esse nisi Adam et corpore et anima et ideo illi
Christi gratiam necessariam. aetas quippe illa in se ipsa nihil
egit uel boni uel mali; proinde ibi anima innocentissima est,
si ex Adam propagata non est. unde quomodo possit iuste
5 ire in condemnationem, si de corpore sine baptismo exierit,
quisquis istam sententiam de anima tenens potuerit demon-
strare mirandus est.

12. Uerissime quippe ac ueracissime scriptum est: caro
concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus
10 carnem; sed tamen carnem sine anima concupiscere nihil
posse puto quod omnis doctus indoctusque non dubitet. ac
per hoc ipsius concupiscentiae carnalis causa non est in anima
sola, sed multo minus est in carne sola. ex utroque enim
fit: ex anima scilicet, quod sine illa delectatio nulla sentitur,
15 ex carne autem, quod sine illa carnalis delectatio non sentitur.
carnem itaque concupiscentem aduersus spiritum dicit apo-
stolus carnalem procul dubio delectationem, quam de carne
et cum carne spiritus habet aduersus delectationem, quam
solus habet. solus quippe habet, ni fallor, illud desiderium
20 non cum carnis uoluptate uel carnalium rerum cupiditate
conmixtum, quo desiderat et deficit anima in atria domini;
solus habet etiam illud, de quo ei dicitur: concupisti
sapientiam: serua mandatum, et dominus praebebit
illam tibi. nam cum spiritus imperat membris corporis, ut
25 huic desiderio seruiant, quo solus accenditur, uelut cum ad-

8 Gal. 5, 17   21 cf. Ps. 83, 3   22 Eccli. 1, 26

1 anima* (m *eras.*) R   2 gratia necessaria PR¹   3 ibi (i *fn. s. l.*
m. 1) P   4 iustae P¹ iuste (e *in ras.*) R   5 exierat PR¹ exigerit S
7 mirandus dñs (diis *exp. m. 1*) P   est s. l. m. 1 R   8 cap. XVI E
ueracissimae R   scribunt E¹P   11 indoctusque] et indoctus b
dubitat S   12 anima (ni s. l. m. 1) S   13 enim s. l. m. 1 S   18 et
cum carne om. P¹   habet (t s. l. m. 2) P   19 habet s. l. m. 1 R
ni] nisi (si s. l. m. 1 *exp.*) E nisi PRSbd   20 uoluptatem P¹ cu-
piditate (di s. l. m. 1) R   21 quo] quod P quo* R   22 ei om. S
23 mandatum R¹   praebebit (bi s. l. m. 2) E (ebit *in ras. m. 2*) R
praebet E¹PSbd   25 qui S   asumitur PR

sumitur codex, cum aliquid scribitur, legitur, disputatur, auditur, cum denique panis frangitur esurienti et cetera humanitatis ac misericordiae praestantur officia, oboedientiam caro exhibet, non concupiscentiam mouet. his atque huius modi bonis desideriis, quibus sola anima concupiscit, cum aduersatur aliquid, quod eandem animam secundum carnem delectat, tunc dicitur caro concupiscere aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem.

Sic enim dicta est caro in eo, quod secundum ipsam facit anima, cum ait: caro concupiscit, quemadmodum dictum est: auris audit et oculus uidet. quis enim nescit, quod anima potius et per aurem audiat et per oculum uideat? ita loquimur et cum dicimus: manus tua subuenit homini, cum aliquid porrecta manu datur, quo cuiquam subueniatur. quodsi de ipso etiam fidei oculo, ad quem pertinet credere, quae per carnem non uidentur, dictum est: uidebit omnis caro salutare dei, non utique nisi de anima, qua uiuit caro, cum etiam per ipsam carnem nostram Christum pie uidere, id est formam, qua indutus est propter nos, non pertineat ad concupiscentiam, sed ad ministerium carnis, ne forte aliquis ita uelit accipere, quod dictum est: uidebit omnis caro salutare dei: quanto congruentius dicitur caro concupiscere, quando anima non solum carni animalem uitam praebet, uerum etiam secundum ipsam carnem aliquid concupiscit, quod in potestate non est, ne concupiscat, quamdiu inest peccatum in membris, id est uiolenta quaedam carnis inlecebra in corpore mortis huius, ueniens de uindicta illius peccati, unde propaginem ducimus, secundum quam omnes ante gratiam filii sunt irae. contra quod peccatum militant sub gratia con-

16 Luc. 3, 6   29 cf. Ephes. 2, 3

1 codix *R*¹   3 prestantur *E*   4 atque *R*   5 aduersantur (*n exp.*
m. 1) *P*   7 et 8 aduersū *S*   10 quemadmodum *E*   11 animo *S*
12 adiat *R*¹   13 et cum] etiam cum *b*   14 subueniatur *E* subuenitur *S*
17 dei] dni *S*   18 pia *S*   19 pertinet *S*   22 concupiscit *S*   25 quandiu
(*u ex o*) *P*   29 filii—gratia *in mg. suppl. m.* 1 *P*

stituti, non ut non sit in eorum corpore, quamdiu ita mortale est, ut et mortuum iure dicatur, sed ut non regnet. non autem regnat, cum desideriis eius, id est his, quae secundum carnem contra spiritum concupiscuntur, non oboeditur. proinde
 5 apostolus numquid ait: non sit peccatum in uestro mortali corpore — sciebat quippe inesse peccati delectationem. quam peccatum uocat, deprauata scilicet ex prima transgressione natura — sed, non, inquit, regnet peccatum in uestro mortali corpore ad oboediendum desideriis eius, nec
 10 exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato?

13. Secundum hanc sententiam nec rem absurdissimam dicimus, quod caro sine anima concupiscat, nec Manichaeis consentimus, qui cum uiderent non posse carnem sine anima concupiscere aliam quandam animam suam ex alia natura deo
 15 contraria carnem habere putauerunt, unde concupiscat aduersus spiritum. nec alicui animae non esse necessariam Christi gratiam dicere cogimur, cum dicitur nobis: quid meruit anima infantis, unde illi perniciosum sit non percepto christiani baptismi sacramento exire de corpore, si nec proprium aliquod
 20 peccatum commisit nec ex illa est, quae in Adam prima peccauit?

Non enim de pueris grandiusculis agimus, quibus quidem peccatum proprium nolunt adtribuere quidam nisi ab anni quarti decimi articulo, cum pubescere coeperint. quod merito
 25 crederemus, si nulla essent peccata, nisi quae membris genitalibus admittuntur. quis uero audeat adfirmare furta, mendacia, periuria non esse peccata, nisi qui talia uult inpune committere? at his plena est puerilis aetas, quamuis in eis

8 Rom. 6, 12. 13

1 non ante ut s. l. m. 1 S	quandiu P	6 peccati inesse S
7 transgressionem (m exp. m. 1) P	8 inquit R ¹	11 hanc (n s. l. m.
1) R	sententiam] senten in fine uersus S	absurdissimam (d in
ras.) R	12 manicheis EPRS	15 contraria* (m eras.) R contrariā b
concupiscant P	24 cum pubescere] conpubescere S	25 membris s. l.
m. 1 S	26 amittuntur PR ¹	27 peiuria (r s. l. m. 1 eras.) E
28 puerilis E		

non ita ut in maioribus punienda uideantur, quod sperentur
 annis accedentibus, quibus ratio conualescat, posse praecepta
 salutaria melius intellegere eisque libentius oboedire. sed nunc
 de pueris non agimus, quorum carnalem ac puerilem uolunta-
 tem uel corporis uel animi si ueritas et aequitas obpugnauerit, 5
 quibus possunt uiribus dictorum atque factorum repugnant. pro
 qua? nisi pro falsitate et iniquitate, quae suffragari uidebitur
 eis uel ad percipienda, quae alliciunt, uel ad uitanda, quae
 offendunt. de infantibus loquimur, non quia nascuntur plerumque
 de adulteris; neque enim in prauis moribus naturae dona 10
 culpanda sunt, aut propterea non debuerunt germinare fru-
 menta, quod ea seuit furantis manus. aut uero ipsis parentibus
 obfutura sit iniquitas sua, si se ad deum conuertendo cor-
 rexerint? quanto minus filiis, si recte uixerint!

14. Sed illa aetas uehementem quaestionem mouet, cuius 15
 anima, cum peccatum nullum habeat de proprio uoluntatis
 arbitrio, quaeritur quomodo possit iustificari per illius unius
 hominis oboedientiam, si per alterius unius inoboedientiam
 rea non est. haec uox eorum est, qui animas hominum ex
 hominibus parentibus creatas uolunt non quidem nisi a crea- 20
 tore deo, sed sicut etiam corpora. non enim et haec parentes
 creant, ac non ille, qui ait: priusquam te formarem in
 utero, noui te.

Quibus respondetur animas quidem corporibus hominum
 deum nouas singillatim dare ad hoc, ut in carne peccati de 25
 originali peccato ueniente recte uiuendo carnalesque concupi-

22 Hier. 1, 5

4 uoluptatem *E*²*PR**S**b**d* 5 si ueritas] seueritas *S* 7 falsitate (e
exp. m. 1) *E* suffragari *E* suffragare *P* 9 quia] qui *E* 10 adulteris]
 adulteriis *PR*²*S**b**d* 11 germinari *R**b* 12 seruit *E*¹ seruerit *S* seuerit *PR**b**d*
 13 obfutura *b* correxerint] corripuerint *b* 15 illa] illud (ud *in ras.*) *R*
 aetas] aetas si *P* (si *eras.*) *R* aetas sic *b* aetas hic *d* 16 propriae (a
exp. m. 1; *sub e pos. m.* 2) *E* propriae *S* 17 iustificare *PR*¹ 18 ho-
 minis *om.* *R*¹ oboedientiam] inoboedientiam *R* si—inoboedientiam
om. *R* 20 creatore (a *s. l. m.* 1) *P* 21 hoc *b* 25 singil-
 latim *E*¹

scientias sub dei gratia subigendo meritum conparent, quo cum
 ipso corpore in melius transferantur tempore resurrectionis et
 in Christo in aeternum cum angelis uiuant; sed necesse esse,
 ut, cum membris terrenis atque mortalibus maximeque de
 5 peccati carne propagatis miro modo coaptantur, ut ea prinitus
 uiuificare, post etiam aetatis accessu regere possint, tamquam
 obliuione prae grauentur. quae si esset quodammodo indigesti-
 bilis, creatori tribueretur; cum uero paulatim ab huius obli-
 uionis torpore anima resipiscens possit conuerti ad deum
 10 suum eiusque misericordiam et ueritatem primo ipsa pietate
 conuersionis, deinde seruandi praecepti eius perseuerantia
 promereri, quid ei obest illo uelut somno paululum inmergi,
 unde paulatim euigilans in lucem intellegentiae, propter quam
 rationalis anima facta est, potest per uoluntatem bonam eligere
 15 uitam bonam? quod quidem non poterit, nisi adiuuerit gratia
 dei per mediatorem. hoc si neglexerit homo, non tantum
 secundum carnem, uerum etiam secundum spiritum erit Adam:
 si autem curauerit, erit Adam secundum carnem tantummodo;
 secundum spiritum autem recte uiuens illud etiam, quod de
 20 Adam culpabile tractum est, mundatum a labe peccati reci-
 pere merebitur illa conmutatione, quam sanctis resurrectio
 pollicetur.

Sed antequam per aetatem possit secundum spiritum uiuere,
 necessarium habet mediatoris sacramentum, ut, quod per eius
 25 fidem nondum potest, per eorum, qui eum diligunt, fiat. eius
 enim sacramento soluitur etiam in aetate infantili originalis
 poena peccati, a quo nisi adiutus etiam iuuenis carnalem
 concupiscentiam non domabit nec ea subiugata aeternae uitae

1 subigendo] subiciendo *S* merito *R*¹ 3 uiuant *E*¹ 4 maximaeq;
 (q; s. l. m. 2) *R* maxime *P* 5 propagatis si (si exp. m. 1) *P* co-
 optantur *P* ea (in mg. al eam) *P* 8 creatoris *E* cum] quem *S*
 cum uoce uero desinit quaternio *XX*; quaternio *XXI* totus desideratur
 id quod in infer. parte fol. 156^a m. 2 adnotatum est: hic minus est
 unus quaternio *E* 9 torpore] corpore *S* anime *S* 11 perseuerantiā *PR*
 12 paululum *PR*¹*S* inmergi *P* inmergi *R*² 14 & rationalis (& exp.
 m. 1) *S* elegere *PR* 16 neglexerit *P* 20 culpabili *R*^{1b}

meritum adprehendet nisi eius dono, quem promereri studet. ideo uiuus oportet etiam infans baptizetur, ne obsit animae societas carnis peccati, qua participata fit, ut nihil possit anima infantis secundum spiritum sapere. ipsa quippe adfectio grauat etiam corpore exutam, nisi, cum in corpore est, per 5 unicum sacrificium ueri sacerdotis expiatur.

15. Quio ergo, ait aliquis, si hoc non curauerint sui uel infidelitate uel neglegentia? hoc quidem etiam de maioribus dici potest. possunt enim uel repente emori uel apud eos aegrotare, ubi eis, quo baptizentur, nemo subueniat. sed illi, 10 inquit, habent etiam propria peccata, quorum indigeant remissione, quae si dimissa non fuerint, nemo eos recte dicet inmerito plecti pro his, quae in sua uita sua uoluntate commiserint; illa uero anima, cui quaedam contagio tracta de carne peccati, si de illa prima anima peccatrice non creata 15 est, nullo modo inputari potest — neque enim ullo peccato, sed natura, qua sic facta est, et deo dante carni data est — cur alienabitur ab aeterna uita, si baptizando infanti nemo subuenierit? an forte nihil oberit? quid ergo prodest ei, cui subuenitur, si nihil obest, cui non subuenitur? 20

Hic pro sua causa quid respondere possint, qui secundum scripturas sanctas, uel quod apud eas inueniatur uel quod eis non aduersetur, conantur adserere animas nouas non de parentibus tractas corporibus dari, nondum me audisse uel uspiam legisse fateor. non ideo sane absentium negotium deserendum 25 est, si quid mihi, quo adiuuari uideatur, occurrerit. possunt enim adhuc dicere deum praescium, quomodo quaeque anima uictura esset, si diutius in corpore uiueret, ei procurare lauacri

1 adprehendet *P* 3 posset *b* 6 sacrificium] sacrificium mediatoris *d*
 ueri *om.* *S*¹ 7 non *s. l. m.* 1 *S* 9 mori *S* 10 egrotare *RS*
 11 inquit *R* 12 dicit *S* 13 iis *d* 14 cui (ui *s. l. add. m.* 2) *P*
 15 peccatrice *P*¹*R*¹ 16 peccato] pacto *P* 17 dante] donante *S*
 18 quor *PR* 22 scripturas *P* uel—inueniatur *repetitum del. m.* 1 *P*
 24 tractas (*c s. l. m.* 2) *P* 25 disserendum *S* 26 quod *S* adiu-
 uare *P*¹ occurrit *S* 27 quae qui animam (*m exp. m.* 1) *P*
 28 uictura esset] uicturae scio *P*¹ corpore] carne *S* eique *b* pro-
 curaret *S* salutaris lauacri *S* labacri *P*

salutaris ministrationem, cuius futuram fuisse praeuidet pietatem, cum ad annos fidei capaces ueniret, si nunc eum opor-
 teret propter aliquam occultam causam morte praeueniri.
 occultum itaque est atque ab humano uel certe ab ingenio
 5 meo remotissimum, cur nascatur infans uel continuo uel cito
 moriturus; sed hoc ita occultum est, ut neutros adiunet, de
 quorum nunc sententiis disceptamus. illa enim explosa opinione,
 qua putantur animae pro ante actae uitae meritis in corpora
 detrudi, ut ea citius solui meruisse uideatur, quae non multa
 10 peccauerat, ne contradicamus apostolo nihil nondum natos
 boni uel mali egisse testanti, nec illi, qui animae traducem
 adfirmant, possunt pro se ostendere, cur aliorum mors accele-
 retur, retardetur aliorum, nec qui eas dari nouas uolunt sin-
 gulis singulas. occulta ergo ista causa est et utrisque pariter,
 15 quantum existimo, nec suffragatur nec aduersatur.

16. Proinde qui de infantium mortibus urgebantur, cur
 omnibus sit necessarium baptismi sacramentum, quorum animae
 non ex illa ductae sunt, cuius inoboedientia peccatores con-
 stituti sunt multi, cum respondent peccatores quidem omnes
 20 constitui secundum carnem, secundum animam uero nonnisi
 eos, qui eo tempore male uixerunt, quo et bene potuissent,
 omnes autem animas, hoc est et infantum, ideo habere ne-
 cessarium baptismi sacramentum, sine quo ex hac uita etiam
 in illa aetate emigrare non expedit, quia contagio peccati ex
 25 carne peccati, qua obruitur anima, cum his inseritur membris,

10 cf. Rom. 9, 11

1 cuius (s m. 1 s. l.) P 2 uenerit P ueniret (i ex e m. 1) R nunc|
 non bd 3 praeuenire (sup. fin. e superscr. m. 1 i) P 4 fin. ab] a s. l.
 m. 1 S meo ingenio S 5 remotissimum (si add. in mg.) P quur R
 6 sed] si S 8 anteactae (tae s. l. add. m. 2) P anteacte S corpora
 (a s. l. add. m. 1 sup. e) S 9 uideantur S 12 afirmant P quur PR
 13 retardtur P¹ retarditur R¹ nobas P¹ uolunt nouas S
 singulas singulis b 14 utriusque P²R 15 extimo P 16 urguebantur RS
 quur R 17 omnium S necessarium om. S quorum] necessarium
 quorum S 19 constitutos omnes b 20 constitui] constituti PR¹ 21 potu-
 erunt (sup. add. m. 1 issent) S 22 et om. R¹b 23 baptismi (i fin. s. l. m. 1) P
 24 aetate] aeternitate S migrare S ex carne peccati om. P¹ 25 obruit P¹

oberit ei post mortem. nisi, cum adhuc in ipsa carne est, sacramento mediatoris expietur, eique diuinitus hoc auxilium procurari, quam deus praesciit, si usque ad annos fidei congruos hic uiueret, pie fuisse uicturam, quam propter aliquid, quod ipse nouit, et nasci uoluit in corpore et cito extraxit e 5 corpore: cum ergo haec respondent, quid eis contradici potest, nisi incertos nos eorum salutis fieri qui hac uita bene gesta in ecclesiae pace defuncti sunt, si non solum secundum id, quod quisque uixit, uerum etiam secundum id, quod uicturus esset, si amplius uiuere potuisset, quisque iudicandus est? 10 quandoquidem ualent apud deum merita mala non tantum praeteritorum, sed futurorum etiam delictorum, a quorum reatu nec mors liberat, si. antequam fuerint commissa, pro uenerit, nec aliquid ei praestitum est, qui raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius. deus enim praescius 15 illius futurae malitiae cūr non eum secundum ipsam potius iudicaturus est, si moriturae animae infantis, ne obsesset ei ex corpore peccati participata conluuies, ideo subueniendum iudicauit per baptismum, quia praesciuit eam, si uiueret, pie fideliterque fuisse uicturam? 20

An ideo potius refelli hoc inuentum potest, quia meum est, illi autem, qui de hac sententia certos se esse confirmant, alia fortasse proferunt uel testimonia scripturarum uel documenta rationum, quibus hanc auferant ambiguitatem uel certe ostendant non esse contra id, quod sentiunt, illud apostoli, 25 quo gratiam, qua salui efficimur, magna intentione commendans dicit: sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in

14 Sap. 4, 11   27 I Cor. 15, 22

1 ei] enī S   poast (te eras.) R   2 eiqui (i fin. superscr. m. 1 sup. e) P   3 procurari (i sup. e a m. 1) P   praescit S   9 uixet (sup. e add. m. 1 i) P   quod (d s. l. m. 1) P   10 quisque] qui P¹ 16 miliciae S   quur PR   18 conlubies PR¹   19 piæ (a m. 1 exp.) P 20 fidelit̄er quae R   fuisse eras. R   21 refelli (f sup. u m. 1) P quia meum est in mg. m. 1 P   22 sententiam P¹   23 scripturarum P 26 salui (s m. 2 retr.) R   commendat S   27 dicit] ait bd

Christo omnes uiuificabuntur, et: sicut per inoboedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, sic per oboedientiam unius hominis iusti constituentur multi. eosdemque multos peccatores non quibusdam
 5 exceptis, sed omnes intellegi uolens superius ait de Adam: in quo omnes peccauerunt? unde utique infantum animas non posse secerni et eo, quod dictum est „omnes“ et eo, quod eis per baptismum subuenitur, non absurde credunt, qui animas ex unius traduce sapiunt, nisi aliqua manifesta et
 10 liquida uel ratione, quae scripturis sanctis non repugnet, uel earum ipsarum scripturarum auctoritate redarguantur.

17. Iam itaque uideamus, quantum suscepti huius operis necessitas patitur, quale etiam illud sit, quod paulo ante distulimus. scriptum est enim in libro Sapientiae: puer
 15 autem eram ingeniosus et sortitus sum animam bonam. et cum essem magis bonus, ueni ad corpus incoinquinatum. cum enim uideatur illos adiuuare hoc testimonium, qui non ex parentibus creari, sed uenire ad corpus uel descendere deo mittente animas dicunt, rursus hoc inpedit eorum
 20 sententiam, quod ait: sortitus sum animam bonam, cum procul dubio uel ex uno fonte manare quodammodo tamquam riuulos uel pari natura fieri animas credunt, quas deus mittit in corpora, non autem alias bonas uel magis bonas et alias non bonas uel minus bonas. unde enim bonae aut magis
 25 bonae seu non bonae aut minus bonae animae, nisi uel moribus secundum liberum uoluntatis arbitrium uel differentia temperaturae corporum, dum aliae magis, aliae minus gra-

1 Rom. 5, 19. 12 14 Sap. 8, 19. 20

1 et om. b 3 per] et per b constituentur (e ex u m. 1) R constituantur (u med. in ras.) S 6 infantum b 9 qui] quia R traduce unius S 10 ratione quae] ratio neque S ratione quae (ne et quae in ras.) R ratione que P scribituris P 11 scripturarum ipsarum S scribaturarum P 12 huius] huius P¹ 14 scribuntur P 16 incoinquinatum R 18 ex om. S 22 riuulos P animas credant fieri S credant Sd 23 uel minus malas et alias non bonas uel minus bonas S 25 bone (pr. et sec.) S 27 temperaturae P

uantur corpore, quod corrumpitur et adgrauat animam? sed neque actio erat aliqua singularum quarumque animarum, quae earum mores discernerentur, antequam uenirent ad corpora, nec ex corpore minus grauante potuit iste dicere animam suam bonam, qui ait: sortitus sum animam bonam. et 5 cum essem magis bonus, ueni ad corpus incoinquinatum. accessisse enim dixit bonitati, qua bonus erat, sortitus uidelicet animam bonam, ut etiam ad corpus incoinquinatum ueniret. aliunde ergo bonus, antequam ueniret ad corpus; sed utiq̃ue non differentia morum, quia nullum ante uitae gestae 10 meritum, non differentia corporis, quia prius bonus, quam ueniret ad corpus. unde igitur?

Hoc autem illis, qui ex traduce animae illius praeuaticatrici animas creari adserunt, quamuis pro eis sonare non uideatur, quod dictum est: ueni ad corpus, tamen in ceteris non 15 incongrue coaptatur, ut, cum dixisset: puer autem eram ingeniosus, id ipsum explicans quibus causis ingeniosus esset, continuo subiungeret: et sortitus sum animam bonam, uidelicet ex paterno ingenio uel corporali temperamento. deinde, cum essem, inquit, magis bonus, ueni ad corpus 20 incoinquinatum: quod si maternum intellegatur, ne hoc quidem, quod dictum est: ueni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cum ex anima et corpore paterno uenisse ad maternum corpus accipitur incoinquinatum, uidelicet uel a 25 cruore menstruo — dicuntur enim ex hoc ingenia grauari — uel a contaminatione adulterina. ita et haec uerba libri huius aut magis eis fauent, qui animarum traducem loquuntur, aut, si et isti ea possunt pro se interpretari, inter utrosque alternant.

1 cf. Sap. 9, 15 5 Sap. 8, 19. 20

1 corpora *P*¹ grauatur *P* 2 animarum (*pr. ma in fine uersus del. m. 1*) *P* quae *S* 4 corpore (*por s. l. m. 1*) *P* 7 quae qui *P* quia *R* quia (*i exp. m. 1*) *S* quia *b* sortitus (*us s. l. add. m. 2*) *P* 8 ad (*d s. l. add. m. 1*) *P* incoinquinatum *P* 10 differentia *R*¹ differentiam *S* morum *P* horum *S* antea *RSbd* geste *S* 11 differentiam *PR* prior *P* 13 illius] alius *S* 14 asserunt *PRb* 18 subiungere *P* 20 inquit *PR* 24 uidelicet *R*¹ 27 fabent *P* quia imarum] quia nimirum *P* qui animarum (*alt. a corr. m. 2*) *R* 28 interpretaari *PRS*

18. Quae si de domino secundum humanam, quae a uerbo
adsumta est, creaturam uelimus accipere, sunt quidem in
eadem circumstantia lectionis, quae illi excellentiae non con-
ueniant; maxime illud, quia idem ipse, qui haec in eodem
5 libro loquitur, aliquanto superius, cum ista uerba, de quibus
nunc agimus, diceret, confessus est ex semine uiri se in san-
guine coagulatum: a quo nascendi modo utique alienus est
uirginis partus, quam non ex uiri semine carnem concepis-
Christi nullus ambigit christianus. sed quia et in Psalmis,
10 ubi ait: foderunt manus meas et pedes, dinumeraue-
runt omnia ossa mea; ipsi uero consideraauerunt et
conspexerunt me. diuiserunt sibi uestimenta mea et
super uestem meam miserunt sortem, quae proprie illi
uni congruunt, ibi etiam dixit: deus, deus meus, respice
15 me; ut quid me dereliquisti? longe a salute mea
uerba delictorum meorum, quae rursus ei non conueniunt,
nisi transfiguranti in se corpus humilitatis nostrae, quoniam
membra sumus corporis eius, et quia in ipso euangelio, puer
proficiebat aetate et sapientia, si possunt etiam ista,
20 quae circum hanc sententiam in libro sapientiae leguntur,
propter humilem formam serui et unitatem corporis ecclesiae
cum capite suo, eidem ipsi domino coaptari, quid ingeniosius
illo puero, cuius in annis duodecim seniores sapientiam mira-
bantur? et quid illa anima melius, quae, etiamsi uincant non
25 certando, sed probando, qui animarum traducem adfirmant,
non erit consequens, ut etiam ipsa ex illius praeuaticatoris

6 cf. Sap. 7, 2   10 Ps. 21, 17. 18. 19. 2   18 Luc. 2, 40
23 cf. Luc. 2, 42. 47

1 uerbo] beruo *P*   2 adsumpta *PRS*   uelim *P*¹   3 lectionis]
locutionis *S*   4 hoc *b*   5 cum] quam *RSd*   6 se ex semine uiri *d*
7 coaculatum *R* coagolatum *S*   8 uiri (i *fin.* m. 1 *sup.* e *superscr.*) *P*
semine uiri *bd*   9 et] est *P*   10 pedes] pedes meos *Sb*   denumera-
uerunt *PR*   11 ipsi (i *fin.* ex e m. 1) *S*   12 conspexerunt *R*   13 pro-
priae *RS*   14 congruit *S*   respice in me *bd*   15 de**reliquisti *R*
salute (a ex u) *S*   16 dilectorum *P*   20 circa *b*   legantur *S*   21 aec-
clesiae *P*   22 eidem] idem *P*¹   coaptare *P*¹   23 illi *b*   24 uincat *S*

traduce uenisse credenda sit, ne per illius hominis inoboedientiam etiam ipse peccator constituatur, per cuius unius oboedientiam ab illo reatu liberati iusti constituuntur multi? et quid incoinquinatius illo utero uirginis, cuius caro, etiamsi de peccati propagatione uenit, non tamen de peccati propagatione 5 concepit, ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex seuerit in utero Mariae, quae in membris posita corporis mortis repugnat legi mentis? quam sancti patres coniugati refrenantes non quidem nisi quousque licebat in concubitus relaxarunt nec tamen tantummodo quousque licebat eius inpetum per- 10 tulerunt. proinde corpus Christi quamuis ex carne feminae adsumtum est, quae de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen, quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati. non enim accepit inde reatum moriendi, qui 15 adparet in motu carnis non uoluntario, quamuis uoluntate superando, aduersus quem spiritus concupiscit, sed accepit inde, non quod contagioni praeuaricationis, sed quod exsoluendae indebitae morti et ostendendae promissae resurrectioni sufficeret: quorum unum nobis ad non timendum, alterum ad 20 sperandum ualeret.

Denique si a me quaeratur, unde acceperit animam Iesus Christus, mallet quidem hinc audire meliores atque doctiores: sed tamen pro meo captu libentius responderim „unde Adam“ quam „de Adam“. si enim pulvis adsumtus ex terra, in qua 25 nullus hominum fuerat operatus, meruit diuinitus animari,

18 cf. Gal. 5, 17

2 ipse (ip s. l. m. 1) P 3 multi om. S¹ 5 propagine Sd pro-
pagine Sbd 6 concoepit S seuerit S 9 in—licebat om. S¹
concubito P¹ relaxauerunt b 12 assumptum P¹ 15 accipit R
16 apparet PRbd quamuis] quam P 17 concupiscit (u ex o m. 1) R
concupiscet S 18 contagione PR exoluendae P exsoluende S
19 indeuite P indebite S ostendende S promisse S resurrecti-
onis S 22 queratur S 24 unde] non de b 25 quā ex quē m. 1 S
quam de Adam om. P¹ adsumpt S¹ ex] et PS e* (x eras.) R

quanto magis corpus adsumtum ex carne, in qua itidem nullus hominum fuerat operatus, sortitum est animam bonam, cum illic erigeretur casurus, hic descenderet leuaturus! et fortasse ideo ait: sortitus sum animam bonam — si
 5 tamen hoc de illo oportet intellegi — quia solent quae sorte dantur diuinitus dari. aut, quod fidenter dicendum est, ne uel illa anima aliquibus operibus praecedentibus ad tantum apicem subuecta putaretur, ut cum ea uerbum caro fieret et habitaret in nobis, ad auferendam suspicionem praecedentium
 10 meritorum sortis nomen accessit.

19. Est in epistula, quae inscribitur ad Hebraeos, locus quidam diligenti consideratione dignissimus. cum enim per Melchisedech, in quo huius rei futurae figura praecesserat, discerneret sacerdotium Christi a sacerdotio Leui, uidete
 15 ergo, inquit, qualis hic est, cui et decimam partem Abraham dedit de primitiis patriarcha. et hi quidem, qui de filiis sunt Leui, sacerdotium accipientes mandatum habent a decimis populi secundum legem, hoc est a fratribus suis, quamuis et ipsi ex lumbis
 20 Abrahae exierunt. qui autem non est ex genere eorum decimauit Abraham et habentem promissionem benedixit. sine ulla autem contradictione qui minor est a maiore benedicitur. et hic quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem qui testificatur se uiuere.
 25 et, sicut oportet dicere, propter Abraham et Leui accipiens decimam decimatus est; adhuc enim in lumbis patris sui fuit. si ergo etiam hoc ualet ad istam distantiam, quantum praeemineat sacerdotio Leuitico sacerdotium Christi,

4 Sap. 8, 19   8 cf. Ioh. 1, 14   14 Hebr. 7, 4—10

1 adsumptum *PS* assumptum *Ebd*   2 sortitus (*corr. m. 1*) *S* sortitus *b*   6 dicendum est *om.* *S*   7 precedentibus *R*   8 fieri *P*   9 suspicionem *R*   10 accessit *S*¹   11 epistola *R*   scribitur *S*   hebreos *RS*   14 discerneretur *b*   sacerdotium—*a om.* *F*¹   15 inquit *P*   16 primitiis *P*   ii *d*   17 filiaes (*ae exp. m. 1*) *P*   20 exierint *RSd*   22 minor (*mi add. m. 2*) *P*   23 quidē (*dē s. l. m. 1*) *P*   28 leuitico sacerdotium *in mg. add. m. 1 P*

quod sacerdos Christus per illum praefiguratus est, qui decimavit Abraham, in quo et ipse Levi decimatus est, profecto Christus ab eo non est decimatus. at si propterea decimatus est Levi, quia in lumbis erat Abrahae, propterea non est decimatus Christus, quia non erat in lumbis Abrahae. porro
autem, si non secundum animam, sed tantum secundum carnem accipimus Levi fuisse in Abraham, ibi erat et Christus, quia et Christus secundum carnem ex semine est Abrahae; et ipse itaque decimatus est. quid est ergo, quod adfertur pro magna differentia sacerdotii Christi a sacerdotio Levi, quod Levi
decimatus est a Melchisedech, cum esset in lumbis Abrahae, ubi et Christus erat, unde pariter decimati sunt, nisi quia necesse est intellegamus secundum aliquem modum ibi Christum non fuisse? quis autem neget eum secundum carnem ibi fuisse? ergo secundum animam ibi non fuit. non est igitur anima
Christi de traduce praevaricationis Adae, alioquin etiam ipsa ibi fuisset.

20. Hic existunt illi, qui traducem animarum defendunt, et dicunt confirmatam esse sententiam suam, si Levi constat etiam secundum animam fuisse in lumbis Abrahae, in quo eum decimavit Melchisedech, ut possit ab eo Christus in ista decimatione discerni: qui quoniam decimatus non est et tamen in lumbis Abrahae secundum carnem fuit, restat, ut secundum animam ibi non fuerit, et ideo sit consequens, ut ibi Levi secundum animam fuerit. hoc ad me non multum adinet, qui utrorumque conlationem adhuc audire sum paratior quam utrorumlibet iam confirmare sententiam. interim Christi animam ab origine huius traducis per hoc testimonium secernere nolui. invenient isti, quid eis pro ceteris fortasse respondeant,

3 at si prop *in ras. m. 1 P* 4 erat in lumbis *bd* et propterea *b*
5 erat| est *S* 6 animam sed tantum secun *add. m. 2 in mg. P;*
syllaba dum uocabuli secundum prorsus deest 8 quia et xps *om. P^a*
habrahae P 9 itaque| utique *b* adfertur| differtur *S* 10 sacerdotii *om. P*
11 melchisech *S* et *om. PR* 16 traduce *P*
18 hinc *b* existunt *P* 24 ibi non *s. l. m. 1 R* leui (*u s. l. m. 1) S* 26 u|trorumque *P* 29 quid| qui *Rbd*

et dicant, quod etiam me non parum mouet, quamuis nullius hominis anima sit in lumbis patris sui, secundum carnem tamen in lumbis Abrahae constitutum Leui decimatum et ibi constitutum secundum carnem Christum non decimatum. secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Leui, qua ratione per concubitum uenturus erat in matrem, secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamuis secundum ipsam ibi fuerit Mariae caro. quapropter nec Leui nec Christus in lumbis Abrahae secundum animam, secundum carnem uero et
 10 Leui et Christus; sed Leui secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem. cum enim sit in semine et uisibilis corpulentia et inuisibilis ratio, utrumque cucurrit ex Abraham uel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Mariae, quia et ipsum eo modo conceptum et
 15 exortum est. Christus autem uisibilem carnis substantiam de carne uirginis sumsit; ratio uero conceptionis eius non a semine uirili, sed longe aliter ac desuper uenit. proinde secundum hoc, quod de matre accepit, etiam in lumbis Abrahae fuit.

20 Ille est ergo decimatus in Abraham, qui, licet secundum carnem tantum, sic tamen fuit in lumbis eius, quemadmodum in sui patris etiam ipse Abraham, id est qui sic est natus de patre Abraham, quemadmodum de suo patre natus est Abraham, per legem scilicet in membris repugnantem legi
 25 mentis et inuisibilem concupiscentiam, quamuis eam casta et bona iura nuptiarum non sinant ualere, nisi quantum ex ea

1 me om. S¹ cum uoce quamuis incipiunt Eugippii Excerpta p. 193—195 ed. Knöll nullus R 3 leui (alt. u s. l. m. 1) S 5 quippe] uero S ibi] ubi S 7 quamuis (uis s. l. m. 1) S 8 leui (alt. u s. l. m. 1) S 9 animamam P et] nec S¹ 10 leui S xpi P 12 corpulentia S 13 cucurrit] concurrir b habraham P 14 quia] qui PR 15 carnis***nis (car eras.) P 17 uirili] uiri S 18 in] de P in — 324, 4 abraham om. R¹ 20 ergo] igitur bd 22 est fin. s. l. m. 1 S 23 de] ex S patre] patre ipso P quemadmodum] id est quemadmodum P 24 in membris om. R¹ 26 sinant (n. fin. s. l. m. 1) S

possunt generi substituendo prospicere. non autem et ille ibi
 decimatus est, cuius caro inde non feruorem uulneris, sed
 materiam medicaminis trahit. nam cum ipsa decimatio ad
 praefigurandam medicinam pertinuerit, illud in Abrahae carne
 decimabatur, quod curabatur, non illud, unde curabatur. 5
 eadem namque caro non Abrahae tantum, sed ipsius primi
 terrenique hominis simul habebat et uulnus praeuaricationis
 et medicamentum uulneris: uulnus praeuaricationis in lege
 membrorum repugnante legi mentis, quae per omnem inde
 propagatam carnem seminali ratione quasi transcribitur; 10
 medicamentum autem uulneris in eo, quod inde sine opere
 concupiscentiali in sola materie corporali per diuinam con-
 ceptionis formationisque rationem de uirgine adsumtum est
 propter mortis sine iniquitate consortium et sine falsitate
 resurrectionis exemplum. quapropter quod anima Christi non 15
 sit ex traduce animae illius primae praeuaricatricis, puto,
 quod etiam ipsi, qui animarum traducem defendunt, con-
 sentiant — per semen quippe concumbentis patris transfundi
 etiam semen animae uolunt, a quo genere conceptionis
 Christus alienus est — et quod in Abraham, si secundum 20
 animam fuisset, etiam ipse decimatus esset; non esse autem
 decimatum scriptura testatur, quae hinc quoque sacerdotium
 eius a Leuitico sacerdotio distinguit.

21. An forte dicent: sicut potuit ibi esse secundum carnem et
 non decimari, cur non etiam secundum animam sine decima- 25
 tione potuerit? hic respondetur: quia utique simplicem animae
 substantiam incrementis augeri corporalibus nec illi putauerunt,

1 possint b genere (in mg. add. is m. 2) P generis (s exp. m. 1) S
 pros||picere (pros add. m. 2) P 5 quo* (d eras.) R 7 terraenique P
 simul (in mg. add. m. 2 primum) P 9 legis (s exp. m. 1) S
 12 concupiscenciali R concupiscentiali (prim. i s. l.) S materiae PS
 materia bd 13 assumptum P adsumptus RS 14 iniquitatis R¹
 16 illius] illius uel cum b 17 defundunt P 19 a s. l. m. 1 R
 20 habraham R 22 scriptura] scribura P xpm scriptura S 23 leui-
 tico (pr. u s. l. m. 1) S 24 sicut—esse om. b 25 quur PR 26 hic]
 ad hoc b

qui eam corpus existimant, quorum in parte sunt maxime qui
eam ex parentibus creari opinantur. proinde in corporis semine
potest esse uis inuisibilis, quae incorporaliter numeros agit,
non oculis, sed intellectu discernenda ab ea corpulentia, quae
5 uisu tactuque sentitur. et ipsa quantitas corporis humani,
quae utique modulum seminis incomparabiliter excedit, satis
ostendit posse inde aliquid sumi, quod non habeat illam uim
seminalem, sed tantum corporalem substantiam, quae diuinitus
non de propagine concumbentium in carnem Christi adsumpta
10 atque formata est. hoc autem de anima quis ualeat adfirmare,
quod utrumque habeat, et materiem seminis manifestam et
rationem seminis occultam? sed quid laborem in re, quae
persuaderi uerbis nemini forsitan potest, nisi tantum ac tale
ingenium sit, quod possit loquentis praeuolare conatum nec to-
15 tum expectare a sermone? breuiter itaque conligam: si potuit et
de anima fieri — quod cum de carne diceremus, forsitan
intellectum sit — ita est de traduce anima Christi, ut non
secum labem praeuuaricationis adtraxerit; si autem sine isto
reatu non posset inde esse, non est inde. iam de ceterarum
20 animarum aduentu, utrum ex parentibus an desuper sint,
uincant qui potuerint. ego adhuc inter utrosque ambigo et
moueor aliquando sic, aliquando autem sic, saluo eo dumtaxat,
ut uel corpus esse animam uel aliquam corpoream qualitatem
siue coaptationem, si ita dicenda est, quam Graeci ἀρμονίαν
25 uocant, non credam nec quolibet ista garriente me crediturum
esse confidam adiuvante deo mentem meam.

22. Est aliud testimonium non neglegendum, quod pro se
possunt proferre, qui uenire desuper animas credunt, dicente

1 maximae P   4 corpulentia S   6 utique P   incomparabiliter]
incorporaliter S   9 adsumpta PRS   11 materiem R materiam Sbd
13 persuaderi (i sup. e m. 1 superscr.) P   nisi] nisi si Rb   14 lo-
quentes P   praeualere Pb   15 expectare R   colligamus S
18 secum in mg. add. m. 1 P   labem] et ipse labem P   20 aduen-
tum PR¹   sint Eug.: sit PRSbd   21 ambigor (r m. 1 exp. uidetur) P
ambigo* (r eras.) R   22 saluo P   24 grece P greci S   armonian PR
armoniam S harmoniam b   25 non credam om. SEug   nec] ne S

ipso domino: quod natum est ex carne, caro est; et quod natum est ex spiritu, spiritus est. quid hac, inquit, sententia determinatius non posse ex carne animam nasci? quid est enim aliud anima quam spiritus uitae, creatus utique, non creator? contra quos illi alii: quid enim, inquit, nos aliud sentimus, qui dicimus carnem ex carne, animam ex anima? nam ex utroque constat homo, de quo utrumque uenire sentimus, carnem de carne operantis, spiritum de spiritu concupiscentis, ut interim omittatur, quod illud dominus non de carnali generatione, sed de spiritali regeneratione dicebat. 10

23. His igitur, quantum pro tempore potuimus, pertractatis omnia paria uel paene paria ex utroque latere rationum testimoniorumque momenta pronuntiarem, nisi eorum sententia, qui animas ex parentibus creari putant, de baptismo paruulorum praeponderaret. de quibus quid eis responderi possit, nondum 15 mihi interim occurrit; si quid forte postea deus dederit, si quam etiam scribendi concesserit facultatem studiosis talium, non grauabor. nunc tamen non esse contemnendum testimonium paruulorum, ut quasi refelli, si ueritas contra est, neglegatur, ante denuntio. aut enim de hac re nihil quaerendum est. ut 20 sufficiat fidei nostrae scire nos, quo pie uiuendo uenturi sumus, etsi nesciamus, unde uenerimus; aut, si non inpudenter aestuat anima rationalis etiam hoc nosse de se ipsa, absit peruicacia contendendi, adsit diligentia requirendi, humilitas petendi, perseuerantia pulsandi, ut, si nobis hoc expedire nouit, qui 25 melius quam nos quid nobis expediat utique nouit, det etiam

1 Ioh. 3, 6 24 cf. Matth. 7, 7. 11

1 et om. b 2 est fin. inscr. m. 1 P 3 carne* (m eras.) R 4 quid est enim] et quid enim est b 5 utique] itaque b alii in mg. add. m. 1 P 7 nam in ras. P¹ om. R¹ 8 sentimus (i ex e m. 1) S 10 ge*****]neratione (et in mg. add. re) P 12 paene (a exp. m. 1) P pene RS 13 monimenta b 15 respondere PR 17 quam om. SP¹; sed in mg. cod. P add. m. 2 si quam concesserim P¹ 18 grauabor] grauabor exponere S contemnendum R 19 paruulorum S¹ si (i ex e) S 21 sufficiat] superficial S quo pie] copiae P 23 rationalis R peruicacia PR 24 contendendi] contemnendi S tondendi P

hoc, qui dat bona data filiis suis. consuetudo tamen matris ecclesiae in baptizandis paruulis nequaquam spernenda est neque ullo modo superflua deputanda nec omnino credenda, nisi apostolica esset traditio. habet enim et illa parua aetas ⁵ magnum testimonii pondus, quæ prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

24. Admoneo sane, quantum ualeam, si quos ista prae-
occupauit opinio, ut animas credant ex parentibus propagari,
quantum possunt se ipsos considerent et interim sapiant
10 corpora non esse animas suas. nulla enim propior natura est,
qua diligenter inspecta possit etiam deus, qui supra omnem
creaturam suam incommutabilis permanet, incorporaliter cogi-
tari, quam ea, quae ad ipsius imaginem facta est, et nihil
uicinius aut fortasse nihil tam consequens, quam ut credito,
15 quod anima corpus sit, etiam deus corpus esse credatur.
propter hoc enim corporalibus adsuefacti et adfecti sensibus
nolunt animam credere aliud esse quam corpus, ne, si corpus
non fuerit, nihil sit, ac per hoc tanto magis timent etiam de
deo credere, quod corpus non sit, quanto magis timent deum
20 credere nihil esse. ita enim feruntur in phantasias uel phan-
tasmata imaginum, quae cogitatio de corporibus uersat, ut his
subtractis tamquam per inane pereundum sit reformident. ita
necesse est, ut et iustitiam et sapientiam pingant quodammodo
in cordibus suis cum formis et coloribus, quas non possunt incor-
25 poreas cogitare, nec tamen dicunt, quando iustitia uel sapientia
mouentur, ut uel laudent eas uel secundum eas aliquid agent,

1 bona data filiis] data bona dare filiis *b* data *om.* *R* 2 ecclesiae *R*
3 nec omnino credenda *om.* *S* 4 traditio] ~~ra~~ ^{ra} ~~atio~~ (*sic*) *R* 7 naleo *R* ² *Sd*
8 ex parentibus credant *bd* 10 proprior *P*, (pro *s. l. m.* 2) *S* 14 cre-
di** (to *eras.*) *R* 15 aut corpus sit (aut *s. l. m.* 2) *R* 16 adsuae
facti *S* assuefacti (*pr. s m. 1 s. l.*) *R* 17 ne si] nisi *S* 18 ac] hac *S*
20 fantasias *S* fantasmata *S* 21 quae] q; *S*¹ 22 pereundū (ū *sup.*
o *superscr. m. 1*) *R* pereundē *S*¹ reformident (re *in mg. add. m. 1*) *P*
23 necesse (ne *s. l. m. 1*) *R* et *om.* *S* et] uel *S* pingant (*pr. n*
s. l. m. 1) *S* 25 tamen] cum *b* 26 laudent] ^{audent} (*l eras.*) *R*
agunt *R*

quem colorem, quam staturam, quae liniamenta [uel quales formas] conspexerint. sed de his alias et multa iam diximus et, si deus uoluerit, ubi res uidebitur postulare, dicemus. nunc quod dicere coeperamus, si de traduce animarum a parentibus uel non dubitant quidam, quod ita sit, uel dubitant, 5 an ita sit, animam tamen corpus esse non audeant credere aut dicere, maxime propter quod dixi, ne deum quoque ipsum nihil aliud opinentur esse quam corpus, etsi excellentissimum, etsi naturae cuiusdam propriae cetera supergredientis, corpus tamen. 10

25. Denique Tertullianus, quia corpus esse animam credidit non ob aliud, nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit et ideo timuit, ne nihil esset, si corpus non esset, nec de deo ualuit aliter sapere: qui sane quoniam est acutus interdum contra opinionem suam uisa ueritate superatur. quid enim 15 uerius dicere potuit quam id, quod ait quodam loco: omne corporale passibile est? debuit ergo mutare sententiam, qua paulo superius dixerat etiam deum corpus esse. neque enim arbitror eum ita desipuisse, ut etiam dei naturam passibilem crederet, ut iam non Christus in carne tantum 20 neque in carne et anima, sed in ipso uerbo, per quod facta sunt omnia, passibilis et commutabilis esse credatur: quod absit a corde christiano. item cum animae etiam colorem daret aerium ac lucidum, uentum est ad sensus, quibus eam membratim quasi corpus instruere conatus est et ait: hic 25 erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus; habens et ille oculos et aures suas, quibus populus

16 Tertull. de anima 7 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa pag. 308, 22 25 ibid. cap. 9 (p. 312, 2—5)

1 lineamenta *bd* uel quales formas *om.* *PRS* 2 aliis *S*¹ multas *PR* 3 dicemus] docebimus *S* 4 traduce.. (re *eras.*) *R* 9 proprie *Sb* supergredientes *P* 11 in tertullianus *S* 14 ualuit] uoluit *b* acutus est *bd* 16 id] quod id *b* omne] esse *b* 20 Christus non *d* 21 *alt.* in *om.* *S* quod (*d. s. l. m.* 1) *P* 23 colorem] colerem *S* 24 aereum *b* 25 instruere] instituere *b* 26 dupliciter *R*¹ 27 populus] Paulus in *textu* habetur ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa p. 312, 3

dominum audire et uidere debuerat, habens et ceteros artus per quos et in cogitationibus utitur et in somnis fungitur.

Ecce, quibus auribus et quibus oculis debuit audire et uidere deum populus, quibus anima in somnis fungitur, cum, si ipsum Tertullianum quisquam uideret in somnis, numquam se diceret ab eo uisum et cum eo locutum, quem uicissim ipse non uidisset. postremo, si anima se ipsam uidet in somnis, cum iacentibus utique uno loco membris corporis sui ipsa per uarias imagines euagatur, quas uidet, quis eam uidit aliquando in somnis aerii coloris et lucidi, nisi forte ut cetera, quae similiter falso uidet? nam et hoc potest uidere. sed absit, ut eam talem, cum euigilauerit, credat; alioquin quando se aliter uiderit, quod magis crebrum est, aut mutata erit anima eius, aut nec tunc animae uidetur substantia, sed imago corporis incorporea, quae miro modo sicut in cogitatione formatur. quis enim Aethiops non paene semper nigrum se uidit in somnis aut, si in alio colore se uidit, non magis miratus est, si fuit cum illo memoria? aereo tamen colore ac lucido nescio utrum se umquam uidisset, si numquam istum legisset uel audisset.

Quid? quod ducuntur homines talibus uisis et de scripturis nobis uolunt praescribere tale aliquid esse non animam, sed ipsum deum, qualis figuraliter sanctorum spiritibus demonstratus est, qualis etiam in sermone allegorico ponitur. similia

1 dominum] deū *b* 2 per quos (*s. l. m. 2* quibus) *R* cogitatibus
ed. Reiff. et Wiss. somnis] somniis *Reiff. Wiss.* 5 fungitur (*r ex*
m) *P* 7 loquutum *PR*, (*m. 1 ex loquentē*) *S* 8 se] semet *S* 9 loco]
in loco *b* 10 uarias (*a fn. superscr. m. 1 sup. e*) *S* imagine seu-
agatur *R*¹ euagatur] peruagatur *S* quas uidet *om. RS* uidet]
uidit *P* quis aliquando se uidet in somnis *sqg. S* eam uidit *om. PR*¹
11 post aliquando *in mg. add. m. 2* se uidit *R* coleris *P* et] ac *bd*
12 potes *S* 14 quod] quid *S*¹ 15 tunc anima *R* 16 cum uoce sicut
incipit *cod. E* sicut] sit *E* 17 etiops *P* ethiops *R* poene *PS*
18 uidet *Sb* uidet *S* 19 aereo *b* 20 umquas *S* uidisset] quis
uidet et *S* 22 dicuntur *R* scribitur *EP* 24 spiritalibus *E*
25 allegorico (*go s. l. m. 1*) *S*

quippe sunt illa uisa talibus dictis. ac sic errant, constituentes in corde suo simulacra uanae opinionis nec intellegentes ita sanctos de suis uisis talibus iudicasse, qualiter iudicarent, si talia diuinitus in figuris dicta legerent uel audirent: sicut septem spicae et septem boues septem anni sunt, sicut linteum quattuor lineis alligatum uelut discus plenus uariis animalibus orbis terrarum est cum omnibus gentibus, sic omnia cetera et multo magis, quae de rebus incorporeis corporalibus significantur non rebus, sed imaginibus.

26. Noluit tamen Tertullianus animam crescere substantia sicut corpus, adserens etiam timoris sui causam: ne etiam decrescere dicatur substantia, inquit, atque ita et defectura credatur. et tamen, quia per corpus eam localiter tendit, non inuenit exitum incrementorum eius, quam uult de semine exiguo aequari corporis quantitati, et ait: sed uis eius, in quo naturalia peculia consita retinentur, saluo substantiae modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur. hoc forte non intellegeremus, nisi adhibita similitudine planum faceret, quod dicebat. constitue, inquit, certum pondus auri uel argenti, rudem adhuc massam: conlectus habitus est illi et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri uel argenti. dehinc cum in lamminam massa laxatur, maior

5 cf. Gen. 41, 26   cf. Act. 10, 11. 12   11 Tertull. de anima 37
(ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa p. 364, 9—24)

1 uisis S   3 iudicarent] iudicant b   4 figuris (*sup. fin. a superscr.*
i) S   5 spice S spi**ce (c a m. 2) R   septem ante boues ex sempm E
lintheum b   6 lineis] linteis PR¹   10 subsubstantia E substantia R
11 asserens EPR afferens bd   12 substantia dicatur PRSbd;
item Tertull. p. 364, 9   inquit E¹S   15 quantitati (s. l. m. 2 &
qualitati) R   16 quo] qua Tertull.   retinerentur E   17 salbo P
18 producat PR¹ producat in membris b   19 athibita E¹ adibita S
post similitudine addunt: eorum quae uidemus bd   20 constituat (a
exp. m. 1) R   inquit E¹   21 argenti (ar. add. m. 2) S   est abitus S
22 minora S   tamen] tam S   23 lineam] uenam S   24 laminam Sbd Tert.

Quis hunc crederet cum isto corde tam disertum esse potuisse? sed tremenda ista sunt, non ridenda. ad hoc enim numquid cogeretur, si aliquid cogitare posset, quod et sit et corpus non sit? quid autem absurdius quam putare massam cuiuspiam metalli ex aliqua parte crescere posse, dum tunditur, nisi decrescat ex altera, uel augeri latitudine, nisi crassitudine minuatur? aut ullum esse corpus manente naturae suae quantitate, quod undique crescat, nisi rare-
20 scat? quomodo igitur inplebit anima ex illa stilla seminis magnitudinem corporis, quod animat, si et ipsa corpus est, cuius substantia nullo accessu crescat? quomodo, inquam, inplebit carnem, quam uiuificat, nisi tanto rarior fuerit, quanto

1 per] pro *E*   dilationem *R*¹   2 adiectationem *E*   4 et om. *S*
5 prouehitur] perhibetur *ERSb* peribetur (*in mg. add. a* prouehitur *id-*
que m. 2) *P*   auri] augeri (*ge prima man. del. m. 2 retract. et s. l.*
addid. a auri) *E*   uel] et *S*   6 qui prius fuerat] opus fuerat *EPR*,
(*in ras. utrumque uocab.*) *S*   prius om. *Tert.*   7 abitus *S*   9 pro-
inde] ita *R*¹*bd Tert.*   10 incrementa *PRSbd*   11 prouocatiua] proeductua
Tertull A. Reiff. Wiss. 364, 24   12 hunc] nunc (*m. 2 s. l. a* hunc) *E*
dissertum *S*   13 ista sunt] esse punct (*ta add. s. l. m. 1; supra esse*
add. m. 2 a ista sunt) *E*   ista] ita *b*   14 numquid] nunquam *b*
cogitare] cogere *S*   possit *S*   15 non-s. *l. m. 1 S*   17 de crescat *C*
18 crassitudinem *R*   crassitudinē innatur *P*   19 nisi rareseat om. *S*¹
20 inpleuit *E*¹   stella *E*¹   22 nullū *R*¹   creseit (*i ex a m. 1*) *R*
23 inpleuit *E*¹*PRC*¹   *A*   *metabon* *de* *S*   *in* *ap* *et* *in* *metasteregula* *U*

grandius, quod animauerit? timuit uidelicet, ne deficeret etiam minuendo, si cresceret, et non timuit, ne deficeret rarendo, cum cresceret. sed quid amplius inmorer, quando et sermo pergit in prolixiorem modum, quam petit terminandi necessitas, et sententia mea iam satis nota sit, uel quid 5 certum teneam uel unde adhuc dubitem et quare dubitem? proinde et hoc uolumen iam concludatur, ut quae sequuntur deinde uideamus.

LIBER UNDECIMUS.

1. Et erant ambo nudi Adam et mulier eius et non 10 pudebat illos. serpens autem erat prudentissimus omnium bestiarum quae sunt super terram quas fecit dominus deus. et dixit serpens mulieri: quid quia dixit deus: non edetis ab omni ligno paradisi? et dixit mulier serpenti: a fructu ligni, quod est in 15 paradiso, edemus; de fructu autem ligni, quod est in medio paradisi, dixit deus: non edetis ex eo neque tangetis illud, ne moriamini. et dixit serpens mulieri: non morte moriemini; sciebat enim deus, quoniam qua die manducaueritis de eo aperientur uobis oculi 20 et eritis tamquam dii, scientes bonum et malum. et

10 Gen. 3, 1—24

2 ne] ut *b* 3 cum cresceret] concresceret *E*¹ non cresceret *b* 4 perget *S* 5 sit nota *bd* quid] quod *S* 7 ut] et *S* sequuntur *E*¹ 8 Expl liber decimus incipiunt capitula libri undecimi *fol. 159 E* Explicit liber decimus (*litt. mai.*) *fol. 264^b P* Explicit liber decimus] incip lib undecimus (*litt. mai.*) *fol. 194^a R* Expl liber decimus (*litt. mai.*). Incipit liber undecimus (*litt. mai. rubr.*) *pag. 275^b S fol. 89^a C*

9 Explicuerunt capitula incipit liber undecimus *fol. 160 E* Incip liber undecimus feliciter (*litt. mai. color.*) *fol. 265^a P fol. 194^a R* 10 ambo] *om. E* *eras. in R* nudi ambo *PSd* 11 illos] eos *C* prudentior *S* 13 Quid quia] quid est quod *R* 14 deus] dñs *PC* dominus deus *b* editis *b* 15 fructi *S* 16 in medio (*in super eras. m*) *R* 17 paradiso *EPR* deus] dñs *P* dñs dñs *C* 19 scit *b* quoniam *om. S* 20 adaperientur (*ad in mg. m. 2 ut uidetur*) *R* 21 scientis *P*

uidit mulier, quia bonum lignum in escam et quia placet oculis uidere et decorum est cognoscere. et sumens de fructu eius edit et dedit et uiro suo secum, et ederunt. et aperti sunt oculi amborum, et agnouerunt, quia nudi erant; et consuerunt folia fici et fecerunt sibi campestria. et audierunt uocem domini dei deambulantis in paradiso ad uesperam et absconderunt se Adam et mulier eius a facie domini dei in medio ligni paradisi. et uocauit dominus deus
 10 Adam et dixit illi: Adam ubi es? et dixit ei: uocem tuam audiui deambulantis in paradiso et timui, quia nudus sum, et abscondi me. et dixit illi: quis nuntiauit tibi, quia nudus es, nisi a ligno quod praeceperam tibi tantum ne ex eo manducares ab eo edisti? et
 15 dixit Adam: mulier, quam dedisti mecum, haec mihi dedit a ligno, et edi. et dixit dominus deus mulieri: quid hoc fecisti? et dixit mulier: serpens seduxit me, et manducaui. et dixit dominus deus serpenti: quia fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus et
 20 ab omnibus bestiis quae sunt super terram. super pectus tuum et uentrem tuum ambulabis et terram edes omnes dies uitae tuae. et inimicitias ponam inter te et inter mulierem et inter semen tuum et inter semen eius. ipsa tibi seruabit caput, et tu seruabis eius calcaneum. et mulieri dixit: multiplicans
 25 multiplicabo tristitias tuas et gemitum tuum. in tristitiis paries filios, et ad uirum tuum conuersio tua, et ipse tui dominabitur. Adae autem dixit: quia

1 in escam] in ad escam *P* in esca *S* ad escam *RCbd* 3 et *fin. om. EPRbd*
 7 ambulantis *PSC* 10 post illi *om.* Adam *E¹PR**Sbd*** post es *add. m.*
 2 tu *E* 11 imparadiso *S* 14 manducaris *PR* 15 mecum] mihi *PR¹C*
 16 a] de *bd* 18 serpenti (i ex e) *P* 19 peccoribus *S* 20 omnem
 terram *b* 21 et uentrem tuum *om. C* ambulauis *P* 22 omnibus
 diebus *S*, (*supra lin. m. 2*) *E* 23 inter ante mulierem *s. l. m. 1 S*
 24 inter *om. Sbd* ipse *R* seruauit *P* ubi caput (ubi *del.*
m. 1) *S* 25 calcaneum eius *E* 27 tristitiis tuis *S* tristitias *C*

audisti uocem mulieris tuae et edisti de ligno, de quo praeceperam tibi de eo solo non edere, maledicta terra in operibus tuis; in tristitiis edes illam omnes dies uitae tuae; spinas et tribulos edet tibi, et edes fenum agri. in sudore faciei tuae edes panem tuum, 5 donec conuertaris in terram, ex qua sumtus es, quia terra es et in terram ibis. et uocauit Adam nomen mulieris suae „Uita“, quoniam haec est mater omnium uiuentium. et fecit dominus deus Adam et mulieri eius tunicas pelliceas et induit eos. et dixit dominus 10 deus: ecce Adam factus est tamquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum. et nunc ne aliquando extendat manum et sumat de ligno uitae et edat, et uiuat in aeternum. et dimisit illum dominus deus de paradiso uoluptatis operari terram, ex qua 15 sumtus est. et eiecit Adam et conlocauit eum contra paradisum uoluptatis; et ordinauit Cherubin et flammam rhomphaeam quae uertitur custodire uiam ligni uitae.

Antequam huius propositae scripturae textum ex ordine 20 pertractemus, admonendum arbitror, quod iam me et alibi in hoc opere memini praelocutum, illud a nobis esse flagitandum, ut ad proprietatem litterae defendatur, quod gestum narrat ipse qui scripsit, si autem in uerbis dei uel cuiusquam personae in officium propheticum adsumtae dicitur aliquid, quod 25

1 aedisti *PS* 2 solo *om.* *P* ederes *E* aederis *P* aedere *S* 3 illa *S* 4 edet| aedet *S* germinauit *P*¹ germinabit *RP*²*bd* 5 fenum *SR* faciei tuae| uultus tui faciei tuae (*exp. m. 1*) *P* nultus tui *b* 6 sumptus *E*²*PRSbd* 8 Uita| eua id est uita *b* 9 deus *om.* *P*¹ 10 pellicias *PSb* pellitias *R* dominus *om.* *EPRS* 11 tamquam| quasi *S* 12 cognoscendum *PR* 13 manum suam *P*¹*bd*; suam *exp. m. 2* *R* 14 aedat *PS* 15 uoluptatis (*m er.*) *R* 16 sumptus *E*²*PRSbd* 17 ornauit *P*¹ cerubin *PR*¹ cherubim *SR*²*d* flammam *E*¹ 18 rompheam *ES* rompheam *PR* 20 scriburae *EP* 21 admonendum *E*¹ et *om.* *S* 22 praeloquutum *PS* proloquutum *R*¹ 23 littere *P* dependatur *P* 24 ipse| ille *S* scribit *P* scripsit *E*¹ 25 propheticum in officium *S* profeticum *E* propheticum *R* adsumptae *PRS* assumptae *bd*

ad litteram nisi absurde non possit intellegi, procul dubio figurate dictum ob aliquam significationem accipi debet; dictum tamen esse dubitare fas non est. hoc enim a fide narratoris et pollicitatione expositoris exigitur.

- 5 Erant ergo ambo nudi: uerum est, omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso conuersantium. nec pudebat eos: quid enim puderet, quando nullam legem senserant in membris suis repugnantem legi mentis suae? quae illos poena peccati post perpetrationem praëu^earicationis
 10 secuta est usurpante inoboedientia prohibitum et iustitia puniente commissum. quod antequam fieret, nudi erant, ut dictum est, et non confundebantur; nullus erat motus in corpore, cui uerecundia deberetur; nihil putabant uelandum, quia nihil senserant refrenandum. quemadmodum propagaturi
 15 filios, iam antea disputatum est; non tamen eo modo credendum est, quo propagauerunt, posteaquam crimen admissi praedicta ultio consecuta est, cum, priusquam morerentur, iam in corpore inoboedientium hominum iustissimo reciprocatu inoboedientium membrorum tumultum mors concepta uersaret.
 20 nondum erant tales Adam et Eua, cum ambo nudi essent et non confunderentur.

2. Serpens autem erat ibi prudentissimus quidem, sed omnium bestiarum, quae erant super terram, quas fecerat dominus deus. translato enim uerbo dictum est
 25 „prudentissimus“ uel, sicut plures latini codices habent, „sapientissimus“, non proprio, quo in bonum accipi sapientia solet uel dei uel angelorum uel animae rationalis, tamquam

4 cf. lib. VIII 1—7 8 cf. Rom. 7, 23 15 cf. lib. VIII 3—11
 22 cf. Locut. de Genesi VIII

2 figuratae *ESR* 5 *cap. I E* 8 repugnante *P* 9 perpetrationem (*pr. t s. l. m. 1*) *E* 13 putant *b* 14 quemammodum *E*¹ propagaturi essent *d* 16 crimen (*r s. l. m. 1*) *E* admissi (*s alt. s. l. m. 1*) *E* admissi *s. l. m. 2 R* admissum *Pbd* 17 consequuta *R* morerentur (*n s. l. m. 1*) *E* 18 inoboedientiam *P* reciprocatu *PR*¹ 20 aeuu *S* 21 confundebantur *PR*^{1b} 22 *cap. II E* 25 latini *om. P* 26 quod *P* solet sapientia *bd*

si sapientes apes etiam formicasque dicamus propter opera
 uelut imitantia sapientiam. quamquam iste serpens non in-
 rationali anima sua, sed alieno iam spiritu, id est diabolico,
 possit sapientissimus dici omnium bestiarum. quantumlibet
 enim praeuaticatores angeli de supernis sedibus suae per- 5
 uersitatis et superbiae merito deiecti sint, natura tamen
 excellentiores sunt omnibus bestiis propter rationis eminentiam.
 quid ergo mirum, si suo instinctu diabolus iam implens
 serpentem eique suum spiritum miscens eo more, quo uates
 daemoniorum impleri solent, sapientissimum eum reddiderat 10
 omnium bestiarum secundum animam uiuam irrationalemque
 uiuentium? abusione quippe nominis ita sapientia dicitur in
 malo, quemadmodum in bono astutia, cum proprie magisque
 usitate in latina dumtaxat lingua sapientes laudabiliter appel-
 lentur, astuti autem male cordati intellegantur. unde nonnulli, 15
 sicut in plerisque codicibus inuenimus, ad usum latinae
 locutionis non uerbum, sed potius sententiam transferentes
 astutiores omnibus bestiis istum serpentem quam sapientiores
 dicere maluerunt. quid autem habeat hebraea proprietas,
 utrum illic in malo non abusive, sed proprie possint dici et 20
 intellegi sapientes, uiderint, qui eam probe nouerunt. nos
 tamen aperte legimus alio scripturarum loco sanctarum
 sapientes ad malum, non ad bonum; et dominus dicit sapien-

22 cf. Hierem. 4, 22

1 formicas||q-uae P formicas quae R 2 iste (e *super a scr. m. 1*) S
 inrationali E¹ 4 posset PRSbd 5 angelis P angeli* (s *er.*) R
 6 superuiae P sunt S 8 instinctu (v *sup. o scr. m. 1*) R dia-
 bulus P 9 eique (s. l. m. 2 & atque) R spiritum suum Sbd 10 de-
 moniorum PS implere PRbd solet bd 11 irrationalemque E¹
 inrationalemquae P inrationabilemque (bi *exp. m. 1*) S 12 cap. III E
 13 quemadmodum EPR in ante bono s. l. m. 1 S propriae IRS
 14 usitatae E 15 astuti* (a *er.*) E 16 implerisque S latine R
 17 loquutionis P 19 haebraea PR hebrea S 20 abusione S
 propriae R propriae P possint E posset S 21 probae S proprie b
 probe (b *ex p m. 2 et in mg. add. & pbene*) R 22 scribaturum E¹P
 sanctarum loco PRSbd

tiores esse filios saeculi filiis lucis ad consulendum sibimet in posterum quamuis fraude, non iure.

3. Nec sane debemus opinari, quod serpentem sibi. per quem temptaret persuaderetque peccatum, diabolus elegerit: 5 sed cum esset in illo propter peruersam et inuidam uoluntatem decipiendi cupiditas, nonnisi per illud animal potuit, per quod posse permissus est. nocendi enim uoluntas potest esse a suo quoque animo praua; non est autem potestas nisi a deo et hoc abdita altaque iustitia, quoniam non est iniquitas 10 apud deum.

4. Si ergo quaeritur, cur deus temptari permiserit hominem. quem temptatori consensurum esse praesciebat, altitudinem quidem consilii eius penetrare non possum et longe supra uires meas hoc esse confiteor. est ergo aliqua causa fortassis occultior. 15 quae melioribus sanctoribusque reseruatur illius gratia potius quam meritis eorum; sed tamen, quantum uel donat sapere uel sinit dicere, non mihi uidetur magnae laudis futurum fuisse hominem, si propterea posset bene uiuere. quia nemo male uiuere suaderet, cum et in natura posse et in potestate 20 haberet uelle non consentire suadenti adiuuante tamen illo. qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. cur itaque temptari non sineret, quem consensurum esse praesciebat, cum id facturum esset propria uoluntate per culpam et ordinandus esset illius aequitate per poenam, ut

1 cf. Luc. 16, 8   21 Iac. 4, 6

1 consolendum *PR*   2 imposterum *S*   4 temptaret *E²PRS* tentaret *bd*   persuaderet *om.* *P¹*   eligeret *b*   5 sed (*d s. l. m. 2*) *E* 7 uoluntas *R¹*   8 potestas *om.* *E¹*   10 apud *E¹P*   11 *cap. III E* hinc excerpit *Eugippius ed. Knö¹ p. 182—192*   quur *E¹*   temptari (*sic semper m. 1*) *E* temptari (*sic s. rper fere*) *PRS* tentari *bd*   12 praesciebat *R*   13 penetrare *R¹*   14 aliqua** *P*   15 sanctoribusque (*c s. l. m. 1*) *R*   reseratur *P¹ Eug. (ed. Knöll 182, 23)*   18 quia] quia eum *S*   19 posset *E¹*   20 habeat *PR¹*   21 superuis *P¹*   22 quur *PR* esse ipse praesciebat altitudine quidem consilii eius cum *sqq. Pb* esse**** (*ipse er.*) altitudine* (*m er.*) quidem consilii sui (*sui in ras. m. 2 ex eius*) *R*   24 ordinatus *R¹*

etiam sic ostenderet animae superbae ad eruditionem futurorum sanctorum, quam recte ipse uteretur animarum uoluntatibus etiam malis, cum illae peruerse uterentur naturis bonis?

5. Nec arbitrandum est, quod esset hominem deiecturus iste temtator, nisi praecessisset in anima hominis quaedam elatio conprimenda, ut per humiliationem peccati, quam de se falso praesumserit, disceret. uerissime quippe dictum est: ante ruinam exaltatur cor et ante gloriam humiliatur. et huius forte hominis uox est in psalmo: ego dixi in abundantia mea: non mouebor in aeternum. deinde iam expertus, quid mali habeat superba praesumptio propriae potestatis et quid boni adiutorium gratiae dei, domine, inquit, in uoluntate tua praestitisti decori meo uirtutem; auertisti autem faciem tuam et factus sum conturbatus. sed siue illud de hoc homine siue de alio dictum sit, extollenti se tamen animae et nimium tamquam de propria uirtute praefidenti etiam experimento poenae fuerat demonstrandum, quam non bene se habeat facta natura, si a faciente recesserit. hinc enim etiam maxime commendatur, quale bonum sit deus, quando nulli ab eo recedenti bene est, quia et qui gaudent in mortiferis uoluptatibus esse sine dolorum timore non possunt et qui omnino malum desertionis

8 Prou. 16, 18 (?) 9 Ps. 29, 7. 8 .

1 superuae *E*¹ 3 ille *S* peruersae *E* peruersae *PRS* uteretur *E*
4 arbitrandus (corr. m. 1) *S* 5 anima (ni s. l. m. 1) *S* 6 humiliati-
onem *E*¹ 7 praesumpserit *E*²*PRSbd* disceret (s m. 1 s. l.) *S*
uerissimae *PR* 8 exaltabitur *E* exaltabitur *S* gloria *E*¹ humili-
atur (i ante a s. l. m. 2) *E* humiliabitur *PRS* 10 aeternum] saecu-
lum *PR Eug.* (s. l. m. 2 a s. l. m.) *E* 11 expertus iam *Eug* male *PR*
habebat *S* superua *E*¹*P* praesumptio *RSbd* 13 inquit *E*¹*PR*
bona uoluntate (bona s. l. add. m. 2) *E* prestitisti *ES* decori (i
ex e) *P* 14 autem om. *S* post tuam add. a me *ES* 15 pr. siue] *E*
16 alio* (o ex u, m er.) *P* sit] est *S Eug.* 17 de s. l. m. 1 *S*
poene *R* pene *S* 18 quam] quoniam *b* bene non *Eug.* 19 hic *S*
commendatur *PRSbd* 20 deus *er. R* 21 uoluntatibus *E*¹ 22 ma-
lum] malunt *E*

suae maiore superbiae stupore non sentiunt aliis. qui haec discernere nouerunt. miseriores prorsus adparent, ut, si nolunt recipere medicinam talia deuitandi, ualeant ad exemplum, quo possint talia deuitari. sicut enim apostolus Iacobus dicit,
 5 unusquisque temptatur a concupiscentia sua abstractus et inlectus. deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum; peccatum autem, cum consummatum fuerit, generat mortem. unde sanato superbiae tumore resurgitur, si uoluntas, quae ante experimentum defuit, ut
 10 permaneretur cum deo, saltem post experimentum adsit, ut redeatur ad deum.

6. Sic autem quidam mouentur de hac primi hominis temptatione, quod eam fieri permiserit deus. quasi nunc non uideant uniuersum genus humanum diaboli insidiis sine
 15 cessatione temptari. cur et hoc permittit deus? an quia probatur et exercetur uirtus et est palma gloriosior non consensisse temptatum quam non potuisse temptari? cum etiam ipsi, qui deserto creatore eunt post temptatorem, magis magisque temptent eos. qui in uerbo dei permanent, praebeantque
 20 illis contra cupiditatem deuitationis exemplum et incutiant contra superbiam timorem pium. unde dicit apostolus: intendens te ipsum, ne et tu temteris. mirum est enim, quantum ista humilitas, qua subdimur creatori, ne tamquam eius adiutorio non egentes de nostris uiribus praesumamus.
 25 per scripturas omnes diuinas cura continua commendatur. cum ergo etiam per iniustos iusti ac per inpios pii proficiant, frustra dicitur: non crearet deus, quos praesciebat malos futuros. cur enim non crearet, quos praesciebat bonis pro-

5 Iac. 1, 14. 15   21 Gal. 6, 1

1 superuiae P. aliis—nouerunt om. Eug. 2 noluerint b 4 possunt b 5 sua—inlectus in mg. m. 1 S 6 deinde concupiscentia in mg. add. m. 2 S 8 superuiae P 9 ut om. E¹ 10 saltim SR¹ adsit E¹ 12 Si R quidem R¹ 14 insidias S¹ 15 cap. V E quur EPR 16 consensisset (exp. m. 1) S 20 deuitationis E¹PR¹ 21 superuam P 23 quantum] cur tantum b •qua]—quadum S • 26 proficiunt R¹ 28 quur PR bonos E profuturos E

futuros, ut et utiles eorum bonis uoluntatibus exercendis admonendisque nascantur et iuste pro sua mala uoluntate puniantur?

7. Talem, inquiunt, faceret hominem, qui nollet omnino peccare. ecce nos concedimus meliorem esse naturam, quae 5 omnino peccare nolit; concedant et ipsi non esse malam naturam, quae sic facta est, ut posset non peccare, si nollet. et iustam esse sententiam, qua punita est, quae uoluntate, non necessitate peccauit. sicut ergo ratio uera docet meliorem esse creaturam, quam prorsus nihil delectat illicitum, ita 10 ratio uera nihilominus docet etiam illam bonam esse, quae habet in potestate illicitam delectationem, si extiterit, ita cohibere, ut non solum de ceteris licitis recteque factis. uerum etiam de ipsius prauae delectationis cohibitione laetetur. cum ergo haec natura bona sit, illa melior, cur illam solam 15 et non utramque potius faceret deus? ac per hoc qui parati erant de illa sola deum laudare, uberius eum debent laudare de utraque; illa quippe est in sanctis angelis, haec in sanctis hominibus. qui autem sibi partes iniquitatis elegerunt laudabilemque naturam culpabili uoluntate deprauarunt, non quia 20 praesciti sunt, ideo creari minime debuerunt. habent enim et ipsi locum suum, quem in rebus inpleant pro utilitate sanctorum. nam deus nec iustitia cuiusquam recti hominis eget. quanto minus iniquitate peruersi!

8. Quis autem sobria consideratione dicat: melius non 25 crearet, quem praesciebat ex alterius iniquitate posse corrigi, quam crearet etiam, quem praesciebat pro sua iniquitate debere damnari? hoc est enim dicere: melius non esset, qui alterius malo bene utendo misericorditer coronaretur, quam

1 utiles] illi *m.* 2 *correx. ex* utiles *R* 2 ammonendisque *E²PS*
 4 *cap. VI E* 5 esse *om. S* 6 concidant *P* 7 possit *b* uellet *b*
 10 creaturam] naturam *R¹b^d* 13 rectaeque *R* 14 praeue *P* delecta-
 tionis (ta *s. l. m. 1*) *S* cohibitione *R* 15 quur *E¹PR* 16 parati
 erant] parauerant *R¹b* 18 utramque (*m exp. m. 1*) *E* 21 praestiti *R¹*
 minime *P* 24 peruersi *om. S* 26 corrigi *R¹* corrūpi *R²* 27 quāem *R¹*
 praesciebat (*prae s. l. m. 1*) *S* 28 damnare *PR¹* esset] esse *PRb^d*

esset etiam malus, qui pro suo merito iuste puniretur. cum enim ratio certa demonstrat duo quaedam non aequalia bona, sed unum superius, alterum inferius, non intellegunt tardicordes, cum dicunt: „utrumque tale esset“, nihil se aliud
 5 dicere quam: „solum illud esset“. ac sic cum aequare uolunt genera bonorum, numerum minuunt et immoderate augendo unum genus, alterum tollunt. quis autem hos audiret, si dicerent: quoniam excellentior sensus est uidendi quam audiendi, quattuor oculi essent et aures non essent? ita, si
 10 excellentior est creatura illa rationalis, quae sine ullius poenae comparatione, sine ulla superbia deo subditur, aliqua uero in hominibus ita creata est, ut in se dei beneficium non possit agnoscere nisi alterius uidendo subplicium, ut non altum sapiat, sed timeat, id est non de se praefidat, sed confidat
 15 in deum: quis recte intellegens dicat: „talis esset ista, qualis illa“, nec uideat se nihil aliud dicere quam: „non esset ista, sed sola esset illa“? quod si inerudite atque insipienter dicitur, cur ergo non crearet deus etiam quos malos futuros esse praesciebat, uolens ostendere iram et demonstrare poten-
 20 tiam suam et ob hoc sustinens in multa patientia uasa irae. quae perfecta sunt in perditionem, ut notas faceret diuitias gloriae suae in uasa misericordiae, quae praeparauit in gloriam? sic enim qui gloriatur, nonnisi in domino gloriatur, cum cōgnoscat non suum, sed illius esse non solum,
 25 ut sit, uerum etiam, ut nonnisi ab illo bene sibi sit, a quo habet, ut sit.

13 cf. Rom. 11, 20   19 cf. Rom. 9, 22. 23   23 cf. II. Cor. 10, 17

1 essept (n *exp. m.* 1) *E* esse *PRbd*   malum *bd*   3 unum inferius alterum superius *S*   tardi corde *P²SRbdEug*; corde *om.* *P¹*   4 dicant *Eug.* (*Knöll* 186, 4)   5 dicereſ *E*   uolunt] quaerunt *Eug.* (*ed. Knöll* 186, 5)   6 et] etiam *S*   inmoderateſ *E*   7 hos] hoc *Eug*   8 dicerent (n *s. l. m.* 1) *R*   9 quatuor *E¹*   si *s. l. m.* 1 *R*   10 pene *S* poene *R*   11 superuia *P¹*   aliqua] alia *Eug.* (*ed. Knöll* 186, 11)   12 posset *S*   13 suplicium *E*   17 inaeudite *P*   18 quur *E¹PR*   20 suam *om.* *S¹*   sustenens *P*   22 misericordiae şųę (*m. 1 exp.*) *S*   23 gloria *E*   nonnisi (non *s. l. m.* 1) *S*   24 gloriatur *R²dEug*

Nimis itaque inopportune dicitur: non essent. quibus deus tantam beneficentiam misericordiae suae tribueret, si aliter esse non possent. nisi essent et hi, in quibus uindictae iustitiam demonstraret.

9. Cur enim non utrique potius essent, quando in utrisque et bonitas dei et aequitas iure praedicatur?

At enim: si deus uellet. etiam isti boni essent. quanto melius hoc deus uoluit, ut quod uellent essent, sed boni infructuose, mali autem inpune non essent et in eo ipso aliis utiles essent! sed praesciebat, quod eorum futura esset uoluntas mala. praesciebat sane et. quia falli non potest eius praescientia, ideo non ipsius, sed eorum est uoluntas mala. cur ergo eos creauit, quos tales futuros esse praesciebat? quia, sicut praeuidit. quid mali essent facturi, sic etiam praeuidit de malis factis eorum quid boni esset ipse factururus. sic enim eos fecit, ut eis relinqueret, unde et ipsi aliquid facerent, quo quidquid etiam culpabiliter eligerent illum de se laudabiliter operantem inuenirent. a se quippe habent uoluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam et iustam poenam, sibi debitum locum. aliis exercitationis ad- miniculum et timoris exemplum.

10. Sed posset. inquit, etiam ipsorum uoluntatem in bonum conuertere, quoniam omnipotens est. posset plane. cur ergo

14 cf. de ciuit. dei lib. XXII 1

1 itaque (a *er.*) *P* importune *P*² 2 beneficentiam *Sd* 3 hii (pr. i *m.* 2 s. l.) *E* iustitiae uindictam *E* 5 cap. VII *E* quur *PR* utrique] utri-que (s *er.*) *R* utrisque (u *init.* s. l. m. 1) *S* 6 aequitas (in *mg.* add. m. 2 a*l* lenitas) *P* aequabilitas *Eug* iurae *P* 7 essent (es s. l. add. m. 1) *S* 8 boni (i *ex e m.* 1) *S* 9 infructuosae *ER*² infructuosae *P* ipso s. l. m. 1 *S* 10 non essent *b* post praesciebat add. inquit *S* quid *b* 13 quur *PR* 14 sic] sicut *R*¹ 15 malis factis] malefactis *Eug Knöll* 187, 8 17 quo] quod *EPS*¹ quidquid *E*¹ quidquid (*alt.* quid in *ras.*) *R* culpauliter *P* 18 habent *E*¹ 19 uoluntate *P* et pr. om. *S* 20 iustam (s. l. m. 2 a*l* iuxta) *E* poenam (*sup.* am add. e) *S* adminiculum *E*¹ amminiculum *E*² *R* aminiculum *P* 22 inquit *E*¹ *R*¹ inquit *R*² *bd* 23 quur *PR*

non fecit? quia noluit. cur noluerit, penes ipsum est. debemus enim non plus sapere quam oportet sapere. puto tamen paulo ante satis nos ostendisse non parui boni esse rationalem creaturam, etiam istam, quae malorum comparatione cauet
 5 malum. quod genus bonae creaturae utique non esset, si omnium malas uoluntates in bonum deus omnipotens conuertisset et nulli iniquitati poenam debitam infligeret; ac sic non esset nisi solum illud genus, quod nulla uel peccati uel subplicii malorum comparatione proficeret. ita uelut aucta
 10 numerositate excellentioris generis ipsorum generum bonorum numerus minueretur.

11. Ergo, inquit, est aliquid in operibus dei, quod alterius malo indigeat, quo proficiat ad bonum? itane obsurduerunt et excaecati sunt homines nescio quo studio contentionis, ut
 15 non audiant uel uideant, quibusdam punitis quam plurimi corrigantur? quis enim paganus, quis Iudaeus, quis haereticus non hoc in domo sua cotidie probet? uerum cum uenitur ad disputationem inquisitionemque ueritatis, nolunt aduertere sensus suos homines, ex quo opere diuinae prouidentiae in
 20 eos ueniat inponendae commotio disciplinae, ut, si non corriguntur qui puniuntur, eorum tamen exemplum ceteri metuant ualeatque ad eorum salutem iusta perniciēs aliorum. num enim malitiae illorum uel nequitiae deus auctor est, de quorum iusta poena consulit, quibus hoc modo consulendum esse
 25 constituit? non utique. sed cum eos uitiiis propriis malos

1 cf. Rom. 12, 3

2 puto (u sup. 9) *E* tamen] autem *PR**S**bd* 3 rationabilem *R*¹*Eug.*
 4 cabet *E*¹ caruet *PR*¹ 5 utique (u s. l. m. 1) *R* 6 malos *P*¹
 dñ s. l. m. 1 *S* omnipotens *om.* *PR**S**bdEug.* 7 iniquitatem *R*¹
 infligeret *E* inflegeret *P* 8 nullo *ERS* 9 suplicii *E* supplicia *P*¹
 11 numeros *P*¹*R*¹ 12 quo] quod *E* obsurduerunt *E* sic absur-
 duerunt *S* 14 contemtionis (corr. m. 1) *S* 15 audeant *P* 16 iu-
 deos *R*¹ hereticus *EPR**S* 17 cottidie *E* cottidiae *P*¹*S* 18 inque-
 sitionemque *P* uolunt (corr. m. 1) *S* 20 commonitio *P* 21 ex-
 emplo *bdEug.* ceteri (i sup. e pos. m. 1) *P* 22 perniciēs *S* per-
 nities *R* num] numquid *b* 23 maliciae *R* miliciae *S* illorum]
 eorum *Sbd* 25 propriis uitiiis *S* malos *P*

futuros esse praesciret, non eos tamen creare destitit, utilitati deputans eorum, quos in hoc genere creauit, ut ad bonum proficere nisi malorum comparatione non possent. si enim non essent, nulli rei utique prodeessent. parumne boni actum est ut sint, qui certe illi generi utiles sunt? quod genus quisquis non uult ut sit, nihil aliud agit, nisi ut ipse in eo non sit.

Magna opera domini, exquisita in omnes uoluntates eius! praeuidet bonos futuros et creat, praeuidet malos futuros et creat, se ipsum ad fruendum praebens bonis, multa munerum suorum largiens et malis, misericorditer ignoscens, iuste ulciscens, itemque misericorditer ulciscens, iuste ignoscens, nihil metuens de cuiusquam malitia, nihil indigens de cuiusquam iustitia, nihil sibi consulens nec de operibus bonorum et bonis consulens etiam de poenis malorum. cur ergo non permetteret temptari hominem illa temptatione prodendum, conuincendum, puniendum, cum superba concupiscentia propriae potestatis quod conceperat pareret suoque fetu confunderetur iustoque subpicio a superbiae atque inoboedientiae malo posteros deterreret, quibus ea conscribenda et adnuntianda parabantur?

12. Si autem quaeritur, cur potissimum per serpentem diabolus temptare permissus sit, iam hoc significandi gratia factum esse quem non admoneat scriptura tantae auctoritatis,

8 Ps. 110, 2

1 utilitatis (s *exp. m.* 1) *PR* 2 ita creauit *b* 3 proficerent (nt *exp. m.* 1) *E* 4 prodescent *RSbd* prodessent (e *er.*) *P* bone *P*¹ est actum *PRbd* 5 certi *S* ille genere *P*¹ sunt] sint *Eug* quisquis *om.* *S* 6 sit] sic *b* 9 creat—creat *om.* *P*¹; in *mg.* *adnot. est*: al. prebet; manu *rec. suppl. est* 10 preuens *P* bonis praebens *S* 11 munera *Eug* numerum *S*; sed in *mg.* *add.* munerum 12 fin. iustae *P* 13 malitiam *E* 14 nec—consulens s. l. *m.* 1 *S* 15 etiam] nec etiam *b* paenis *P* quur *P* 16 prodendum] prouidendum *R* probandum *bd* 17 superb.a (i *er.*) *S* 18 proprie *E* suoquoque (quo s. l. *add. m.* 1) *S* 19 foetu *ER* faetu *S* supuiae *P* 21 putabantur *S* 22 cap. VIII *E* quur *E*¹ cur *add. m. rec. P* 23 signifandi *E*¹ 24 admoneat *E*¹ scribura *EP* tantae *S*¹

tantis diuinitatis documentis agens in prophetando, quantis effectis iam mundus inpletus est? non quo diabolus aliquid ad instructionem nostram significare uoluerit, sed cum accedere ad temtandum non posset nisi permissus, num per aliud
 5 posset, nisi per quod permittebatur accedere? quidquid igitur serpens ille significauit, ei prouidentiae tribuendum est, sub qua et ipse diabolus suam quidem habet cupiditatem nocendi, facultatem autem nonnisi quae datur uel ad subuertenda ac perdenda uasa irae uel ad humilianda siue probanda uasa mi-
 10 sericordiae. natura itaque serpentis unde sit, nouimus; produxit enim terra in uerbo dei omnia pecora, et serpentes et bestias: quae uniuersa creatura habens in se animam uiuam inratio-
 nalem uniuersae rationali creaturae siue bonae siue malae uoluntatis lege diuini ordinis subdita est. quid ergo mirum,
 15 si per serpentem aliquid agere permissus est diabolus, cum daemonia in porcos intrare Christus ipse permiserit?

13. Magis de ipsa natura diaboli scrupulosius quaeri solet, quam totam quidam haeretici, offensi molestia malae uoluntatis eius, alienare conantur a creatura summi et ueri dei et alte-
 20 rum ei dare principium, quod sit contra deum. non enim ualent intellegere omne, quod est, in quantum aliqua sub-
 stantia est, et bonum esse et nisi ab illo deo uero, a quo omne bonum est, esse non posse, malam uero uoluntatem inordinate moueri bona inferiora superioribus praeponendo.
 25 atque ita factum esse, ut rationalis creaturae spiritus sua

10 cf. Gen. 1, 20—26 16 cf. Matth. 8, 32

1 a*gens *S* prophetaendo *R* 2 iam *add. m. rec. P* quod *PR*^{*S*}*b*d aliquid *om. S* 3 nostram] nostram aliquid *S* accideret *PR*¹ 4 nisi (si *s. l. m. 1*) *R* num] *ñ S* 5 committebatur *E*¹ 6 ei] dei *Eug.* eius *S* 7 diabolos *P* 8 autem *om. S*¹ ac perdenda *add. m. rec. P* 9 ad *s. l. m. 1 S* humilanda *E* siue] ac *S* 10 itaque] igitur *S* 11 bestias et serpentes *PR*^{*S*}*b*d*Eug.* 12 habent *S* inrationabilem *S*¹*Eug.* 13 sibi malae *P* 14 legi *b* 15 serpenti *R*¹ aliquid] mali quid *R*¹*b* 16 doemonia *S* porcus *R*¹ 17 *cap. VIII E* 18 quidam (*a ex e m. 1*) *S* heretici *E* male *EPS* 22 deo *om. Eug Knöll 190, 3* uero deo *bd* 24 inordinatae *E* inferiora (*ra add. m. rec.*) *P* superioribus (*rio s. l. m. 1*) *S* praeponendo *PS*

potestate propter excellentiam delectatus tumesceret superbia, per quam caderet a beatitudine spiritalis paradisi, et inuidencia contabesceret. in quo tamen bonum est hoc ipsum, quod uiuit et uiuificat corpus, siue aerium, sicut ipsius diaboli uel daemonum spiritus, siue terrenum, sicut hominis anima 5 cuiusuis, etiam maligni atque peruersi. ita dum nolunt aliquid quod deus fecerit propria uoluntate peccare, ipsius dei substantiam dicunt primo necessitate et post inexpiabiliter uoluntate corruptam atque peruersam. sed de istorum demen-
tissimo errore alias iam multa diximus. 10

14. In hoc autem opere quaerendum est secundum sanctam scripturam, quid de diabolo dicendum sit. primo, utrum ab initio ipsius mundi sua potestate delectatus abstiterit ab illa societate et caritate, qua beati sunt angeli, qui fruuntur deo, an aliquo tempore in sancto coetu fuerit angelorum etiam 15 ipse pariter iustus et pariter beatus. nonnulli enim dicunt ipsum ei fuisse casum a supernis sedibus, quod inuiderit homini facto ad imaginem dei. porro autem inuidia sequitur superbiam, non praecedit; non enim causa superbiendi est inuidia, sed causa inuidendi superbia. cum igitur superbia 20 sit amor excellentiae propriae, inuidencia uero sit odium felicitatis alienae, quid unde nascatur satis in promptu est. amando enim quisque excellentiam suam uel paribus inuidet, quod ei coaequantur, uel inferioribus, ne sibi coaequantur, uel superioribus, quod eis non coaequetur. superbiendo igitur 25 inuidus, non inuidendo quisque superbus est.

4 aereum *R*^{1b} 5 demonum *R* 9 uoluptate *S* 10 diximus
multa *PRd* dixerimus *b* 11 *cap. X E* 12 scripturam *EP* diabulo (di
s. l. m. 1) *R* primum *Eug.* 13 adstiterit *S*¹ 15 fuerint (*n exp.*
m. 1) *S* 16 ipsae (*exp. m. 1*) *S* et ipsi *P* iustus] iustus di *R* et
pariter beatus *in mg. P* 17 causum *E* 18 autem] haec *R*^{1b} 19 prae-
cedet *SR*¹ causam *E* superuiendi *E*¹ 20 inuidia] inuidencia *b*
*om. E*¹ superuia *P* *cap. XI E* superuia *P* 21 amor sit *S*
inuidia *SRbdEug.* 22 felicitatis (*ti s. l. m. 1*) *S* aline *P* promptu *E*¹
promptu *Rbd* promptum *PS*¹ 24 *pr. coequantur (pr. e s. l. m. 1) E*
quoequantur *PR* coequantur *b* 25 non *s. l. m. 1 S* coequetur *E*
quoequetur *R* superuiendo *P* igitur *in ras. m. 1 E* quisque *S*

15. Merito initium omnis peccati superbiam scriptura definiuit dicens: initium omnis peccati superbia. cui testimonio non inconuenienter aptatur etiam illud, quod apostolus ait: radix omnium malorum est auaritia, si auaritiam
 5 generalem intellegamus, qua quisque adpetit aliquid amplius quam oportet propter excellentiam suam et quendam propriae rei amorem. cui sapienter nomen latina lingua indidit, cum appellauit priuatum, quod potius a detrimento quam ab incremento dictum elucet; omnis enim priuatio minuit. unde
 10 itaque uult eminere superbia, inde in angustias egestatemque contruditur. cum a communi ad proprium damnoso sui amore redigitur. specialis est autem auaritia, quae usitatus appellatur amor pecuniae. cuius nomine apostolus per speciem genus significans uniuersalem auaritiam uolebat intellegi
 15 dicendo: radix omnium malorum est auaritia. hac enim et diabolus cedit, qui utique non amauit pecuniam, sed propriam potestatem. proinde peruersus sui amor priuat sancta societate turgidum spiritum eumque coartat miseria iam per iniquitatem satiari cupientem. hinc alio loco cum dixisset:
 20 erunt enim homines se ipsos amantes, continuo subiecit: amatores pecuniae, ab illa generali auaritia, cuius superbia caput est, ad hanc specialem descendens, quae propria hominum est. neque enim essent etiam homines amatores pecuniae, nisi eo se putarent excellentiores quo ditiores. cui morbo
 25 contraria caritas non quaerit, quae sua sunt, id est non priuata excellentia laetatur; merito ergo et non inflatur.

Hi duo amores — quorum alter sanctus est, alter inmundus.

2 Eccli. 10. 13   4 1 Tim. 6, 10   20 II Tim. 3, 2   25 cf. I Cor. 13, 5. 4

1 superbia *E*   2 superuia *P*   6 proprie *E*   8 priuatam *Eug*
 (*Knöll* 191, 11)   ab *om.* *P¹S*   9 pribatio *E¹*   10 superuia *P*
 unde *P*   et in egestatem *Eug* egestates||que *P*   11 retruditur *S*
 a] ex *P¹Rbd*   damnoso (so s. l. m. 1) *S*   12 cap. XII *E*   13 apo-
 stolos *P¹*   14 uoleuat *P*   15 est *om.* *S*   hac] ac *E¹*   hinc *PR¹b*
 enim *om.* *b*   17 pribat *E¹*   18 cohartat *S* coarctat *b*   19 dixissent *E*
 21 amotores *P*   superuia *P*   25 quae non quaerit *Eug.*   quaeret *S*
 26 pribata *E¹*   27 cap. XIII *E*   alter sanctus est *om.* *P*   est *om.* *Eug.*

alter socialis, alter priuatus, alter communi utilitati consulens
 propter supernam societatem, alter etiam rem communem in
 potestatem propriam redigens propter adrogantem domina-
 tionem, alter subditus, alter aemulus deo, alter tranquillus,
 alter turbulentus, alter pacificus, alter seditiosus, alter ueri-
 tatem laudibus errantium praeferens, alter quoquo modo laudis
 audius, alter amicalis, alter inuidus, alter hoc uolens proximo
 quod sibi, alter subicere proximum sibi, alter propter proximi
 utilitatem regens proximum, alter propter suam — praecesserunt
 in angelis, alter in bonis, alter in malis, et distinxerunt con-
 ditas in genere humano ciuitates duas sub admirabili et
 ineffabili prouidentia dei cuncta, quae creat, administrantis et
 ordinantis, alteram iustorum, alteram iniquorum. quarum etiam
 quadam temporali commixtione peragitur saeculum, donec
 ultimo iudicio separentur, et altera coniuncta angelis bonis in
 rege suo uitam consequatur aeternam, altera coniuncta angelis
 malis in ignem cum rege suo mittatur aeternum. de quibus
 duabus ciuitatibus latius fortasse alio loco, si dominus uoluerit,
 disseremus.

16. Quando ergo deiecerit superbia diabolum, ut naturam
 suam bonam praua uoluntate peruerteret, scriptura non dicit;
 ante tamen factum fuisse et ex hac eum homini inuidisse
 ratio manifesta declarat. in promptu est enim omnibus haec
 intuentibus non ex inuidia superbiam nasci, sed ex superbia

- 1 pribatus *E*¹   cumuni *P*   utilitate *R*   3 redigendgens *P*
 4 emulus *ER*   5 turbulentus *S*   6 enarrantium *b*   quoc; *R*¹
 7 alter—inuidus *om. P*¹   8 subigere (g ex c m. 1) *R*   9 utilitate *S*
 suam et hi duo ordines praecesserunt *S*   praecesserunt (s. l. m. 2 al
 sit) *E*   10 conditas *add. m. rec. P*   11 ammirabili *E*²*PR*   12 inef-
 fabile *P*   creat] creata sunt *bd*   amministrantis *EPS* ministrantis *Rb*
 et ordinantis *om. Eug.*   14 commixtionem *P*¹   seculū *P*   15 in
 uel o
 regno (in mg. uel regno) *S*   17 aeternū (v̄ sup. o m. 1) *R*   20 cap.
 XIII *E*; hinc excerpit *Eugippius* ^{nte} *ed. Knöll p. 178, 17—179, 9*   supuia *P*
 21 scribtura *E*¹*P*   22 A... *S*   23 manifestat ac decl. († *fin. et ac*
add. m. 2) E   prōtum *P*   promptu *SRbd*   hoc *b*   24 su-
 peruam *P*

potius inuidentiam. non autem frustra putari potest ab initio
temporis diabolus superbia cecidisse nec fuisse ullum antea
tempus. quo cum angelis sanctis pacatus uixerit et beatus,
sed ab ipso exordio creaturae a suo creatore apostatasse, ut
5 illud, quod dominus ait: ille homicida erat ab initio et
in ueritate non stetit. utrumque ab initio intellegamus.
non solum quod homicida fuit, sed etiam quod in ueritate
non stetit. et homicida quidem ab illo initio, ex quo homo
potuit occidi; non autem potuit occidi, antequam esset, qui
10 occideretur. ab initio ergo homicida diabolus, quia ipse occidit
hominem primum, ante quem nullus hominum fuit. in ueritate
autem non stetit et hoc ab initio. ex quo ipse creatus est.
qui staret, si stare uoluisset.

17. Quomodo enim duxisse uitam beatam inter beatos
15 angelos credi potest, qui futuri sui peccati atque subplici.ii.
id est desertionis et ignis aeterni, praescius non fuit? si
praescius non fuit, merito quaeritur, cur non fuerit. neque
enim sancti angeli aeternae suae uitae ac beatitudinis incerti
sunt. nam quomodo beati. si incerti? an dicemus hoc deum
20 diabolo reuelare noluisse, cum adhuc esset angelus bonus.
uel quid factururus uel quid passurus esset, ceteris autem reuelasse.
quod essent in aeternum in eius ueritate mansuri? quod si ita
est, ideo iam non aequaliter beatus. immo iam nec plene beatus
fuit, quandoquidem plene beati de sua beatitudine certi sunt, ut
25 eam nullus perturbet metus. quo autem malo merito ita discerne-

5 Ioh. 8, 44   18 cf. de ciuit. dei lib. XI 13

1 inuiditiam *E*¹   non autem] nec *b*   autem *s. l. m. 1 R*   2 *b*]
in *b*   2 supua *P*   4 ab *om. SR*   exordio (*s. l. m. 2 a primordio*) *E*
primordio *PR**SbdEug*   7 homicida *R*¹   sed] uerum *b*   quod]
quia *bd*   in (*n s. l. m. 1*) *P*   9 potuit autem *Eug.*   autem] hoc *R*¹
occidere antequam *b*   11 quem (*e ex a m. 1*) *S* quam *R*¹   12 hoc]
in hoc *R*   ipsi *P*   14 uitam] etiam uitam *bd*   15 suplicii *E*
16 desertionis *S*   post aeterni 3 *litt. er. R*   praescius non fuit
*om. EPR**Sb*   17 quor *E*¹*PR*   18 aeternae] sempiternae *S*   beati-
tatis (*atis in ras.*) *P* beatitudinis *Sbd*   19 *cap. XV E*   dicimus *S*
21 autem] autem *in ras. R* uero hoc *bd*   22 qui essent *b*   23 plane *Rbd*
beatus *om. E*¹   24 plane *Rbd*   25 ita] tam *b*

batur a ceteris, ut ei deus nec ea, quae ad ipsum pertinerent, futura reuelaret? numquid ille prius ultor quam iste peccator? absit. neque enim deus damnat innocentes. an forte ex alio genere angelorum fuit, quibus deus non dedit uel de se ipsis praescientiam futurorum? qui quonam modo beati possint esse 5 non uideo, quibus incerta est ipsa sua beatitudo. nam et hoc quidam senserunt non fuisse diabolum in illa sublimi natura angelorum, quae supercaelestis est, sed in eorum, qui aliquanto inferius in mundo facti sunt et per sua officia distributi. tales enim fortasse posset aliquid etiam illicitum delectare: 10 quam tamen delectationem si peccare nollent, libero arbitrio cohiberent, sicut homo, maxime ille primus, qui peccati poenam nondum habebat in membris, quandoquidem et ipsa a sanctis uiris deo subditis per eius gratiam pietate superatur.

18. Porro ista quaestio de beata uita, utrum eam quisquam 15 iam habere dicendus sit, cuius incertus est utrum secum permansura sit an ei miseria quandoque succedat, potest et de ipso primo homine oriri. nam si futuri sui peccati conscius erat diuinaeque uindictae, beatus esse unde poterat? ergo erat in paradiso non beatus. sed enim non erat futuri peccati sui 20 praescius. ergo per hanc ignorantiam aut eiusdem beatitudinis incertus, et quomodo iam uere beatus? aut falsa spe certus, non scientia, et quomodo non stultus?

Sed tamen hominis adhuc in corpore animali constituti, cui oboedienter uiuenti dandum adhuc esset angelorum con- 25 sortium et mutatio corporis ex animali in spiritale, possumus intellegere beatam uitam secundum quendam modum, etiamsi

2 reuelarent *E* prius ille *S* prior *R* ^{iste} ipse (*corr. m. 1*) *S*
 5 possent *Sb* 7 illa] ipsa *E*¹ 8 angelorum s̄corum *S* supercae-
 lestis *E*¹ aliquanto] aliqñ *b* 10 posset *S*¹ 11 noluisent *PRb*
 12 primus (*m s. l. m. 1*) *P* 14 gratiam (*corr. m. 1*) *S* gratiam (*m*
s. l.) *E* pietatem (*m s. l. m. 1*) *S* 15 cap. XVI *E* 16 cui incer-
 tum *bđ* secum *om. S* 17 miseria *om. S* - succedat miseria *S*
 18 conscius (*s. l. m. 2* a] p̄scius) *E* praescius *PRSbd* 20 enī] autem *b* futuri *om. b* 25 consorcium *R* 27 beatam *om. b et in*
mg. add. a] hereticam modo *R*¹

non erat praescius futuri sui peccati. neque enim et illi
 praescii fuerunt, quibus apostolus dicit: uos, qui spirituales
 estis, instruite huius modi in spiritu lenitatis, inten-
 dens te ipsum, ne et tu temteris; non absurde tamen
 5 nec inprobe dicimus beatos iam fuisse hoc ipso, quod spiri-
 tales essent non corpore, sed iustitia fidei, spe gaudentes,
 in tribulatione patientes. quanto magis ergo et ampliore
 modo beatus erat homo in paradiso ante peccatum, quamuis
 incertus futuri sui casus, qui spe ita gaudebat propter praemium
 10 futurae commutationis, ut nulla esset tribulatio, cui tolerandae
 patientia militaret! quamuis enim non uana praesumptione de
 incerto certus uelut stultus, sed spe non infidelis, antequam
 adprehenderet illam uitam, ubi certissimus ipsius aeternae
 uitae suae futurus esset, posset exsultare, quemadmodum
 15 scriptum est: cum tremore, et hac exultatione multo abun-
 dantius in paradiso quam sancti in his terris beatus esse
 modo quodam inferiore quam in illa uita aeterna sanctorum
 supercaelestiumque angelorum, non tamen nullo.

19. Dicere autem de aliquibus angelis, quod in suo quodam
 20 genere beati esse possint, futurae suae iniquitatis et dam-
 nationis uel certe perpetuae salutis incerti, quibus nec spes
 subesset, quod aliquando et ipsi aliqua in melius mutatione
 certi de hac re futuri essent, uix ferenda praesumptio est; nisi
 forte et hoc dicatur ita creatos istos angelos mundanis
 25 ministeriis distributos sub aliis sublimioribus et beatioribus,

2 Gal. 6, 1   6 Rom. 12, 12   8 cf. de ciuitate dei lib. XI 12
 15 Ps. 2, 11

1 praestius *R*   2 de quibus *E*   7 cap. XVII *E*   ergo *om.* *S*
 8 homo erat *S*   10 incommutationis *b*   tolerande *S*¹   11 prae-
 sumptione *E*²*PR**Sb**d*   13 adpraehenderet *E*   14 esset futurus *S*
 exsultare (s *m.* 1 s. l.) *E* exultare *SR*   quemadmodum *E*   15 scrib-
 tum *E*¹*P*   et (t *ex x m.* 1) *E*   exultatione *PR**Sb*   exultatione (s
m. 1 s. l.) *E*   habundantius *R*   16 esset *b*   18 supercaelestiumque *P*
 19 cap. XVIII *E*   20 damnationis *E*¹   22 ipsi illi *S*   23 certi (i *ex*
e m. 1) *E*   ferendam *P*   praesumptio *E*¹   praesumptio *R*   24 ista
 (s *del. m.* 1) *E*   istos *m.* 1 in *ras.* *E*

ut pro recte gestis praepositis suis accipiant illam uitam beatam ac sublimiorem, de qua possint esse certissimi, cuius utique spe gaudentes possint non incongrue dici iam beati. ex quorum numero si diabolus cecidit cum sociis iniquitatis suae, simile est hoc ei, quod cadunt a iustitia fidei etiam homines simili superbia praeuaricati, uel se ipsos seducendo uel illi seductori consentientes.

Sed adserant haec duo genera bonorum angelorum qui potuerint, unum supercaelestium, in quibus numquam fuit, qui cadendo diabolus factus est, alterum autem mundanorum, in quibus fuit; mihi autem. fateor, unde hoc secundum scripturas adseram, non interim occurrit, sed coartatus quaestione illa, qua quaeritur, utrum sui casus praescius, antequam caderet, fuerit, ne suae beatitudinis incertos esse uel aliquando fuisse angelos dicerem, non sine causa putari posse dixi diabolum ab ipso creaturae, hoc est ab ipso uel temporis uel suae conditionis initio cecidisse nec aliquando in ueritate stetisse.

20. Unde nonnulli eum non in hanc malitiam libero arbitrio uoluntatis esse deflexum, sed in hac omnino creatum putant quamuis a domino deo summo et uero naturarum omnium creatore adhibentque testimonium de libro Iob, quoniam ibi scriptum est, cum de illo sermo esset: hoc est initium figmenti domini, quod fecit ut inludatur ab angelis eius: cui sententiae congruit, quod in psalmo scriptum est: draco hic, quem finxisti ad inludendum ei, nisi quod

18 de his et sequentibus cf. de ciuitate dei lib. XI 13 sqq. 22 Iob. 40, 14 25 Ps. 103, 26

1 praepositoris *S* sui *PS* 2 hac *E* possent *S* 3 utique *corr.*
m. 2 *R* spes (s *del.* *m.* 1) *S* dici (i *fn.* ex n) *P* 4 quorum]
quo *S* caecidit *P* 5 hoc est *b* etiam *om.* *S* 6 superuia *P*
8 adserant *E*¹ bonorum angelorum et malorum *S* 9 unam *PR*¹
11 unde hoc *om.* *E*¹ scribturas *E*¹*P* 12 cap. XVIII *E* cohar-
tatus *S* quoartatus *R*¹ 13 queritur *P* praescius *S* 15 dici *b*
17 caecidisse *P* 18 uoluntatis arbitrio *bd* 21 quaetes timonium *P*
22 scribtum *E*¹*P* est] enim (*m.* 1 *exp.*) *R* 24 congruet *S* scrib-
tum *E*¹*P* 25 dracho *E* hic] iste *b om.* *S*

hic „quem finxisti“ dixit, non autem sicut ibi, hoc est initium figmenti domini, tamquam initio eum ita finxisset, ut malus, ut inuidus, ut seductor, ut omnino diabolus esset non uoluntate deprauatus, sed ita creatus.

5 21. Haec opinio quomodo non sit aduersa ei, quod scriptum est: fecit deus omnia; et ecce bona ualde, ubi inuenitur diabolus non propria uoluntate deprauatus, sed ab ipso domino deo factus malus ualde, quamuis conentur ostendere nec
10 insulse etiam uel inerudite adseratur non tantum conditione prima, sed etiam nunc deprauatis tot uoluntatibus in summa tamen omnia, quae creata sunt, id est uniuersam omnino creaturam bonam esse ualde, non quo boni sint in ea mali, sed quod non efficiant malitia sua, ut sub dei administratoris imperio, uirtute, sapientia decus et ordo uniuersitatis aliqua
15 ex parte turpetur siue turbetur, cum suis quibusque uoluntatibus, etiam malis, tribuantur certi et congrui limites potestatum et pondera meritorum, ut etiam cum ipsis conuenienter iusteque ordinatis uniuersitas pulchra sit: tamen, quia cuilibet occurrit et uerum est atque manifestum iustitiae
20 ipsi esse contrarium, ut nullo praecedente merito hoc ipsum in quoque deus damnet, quod in eo ipse creauerit, certaue et euidens damnatio diaboli et angelorum eius ex euangelio recitatur, ubi se dicturum dominus praenuntiauit eis qui a sinistris sunt: ite in ignem aeternum, qui praeparatus
25 est diabolo et angelis eius, nullo modo in eo naturam,

6 Gen. 1, 31 24 Matth. 25, 41

1 sicut ibi] sic tibi *R*¹ 2 in initio *Pbd* 3 ut *fin. om. S* omnium *S*
4 deprauantus (n *m. 1 exp.*) *S* 5 aduers *R*¹ ei (i *s. l. add. m. 2*) *R*
6 ubi—ualde *om. d* 7 ab] ap *P* 8 nec] ut *b* 9 insulae *S* etiam
(e *s. l. m. 1*) *E* ineruditae *E* ineruditae *P* 10 deprauatis (t *ex r*
m. 1) *E* 12 quod *R*²*d* 13 ut] et *E* amministratoris *E*²*PR*
15 turbetur *b* turpetur *b* 16 certi (i *ex e m. 1*) *R* milites (s. *l.*
m. 2 & limites) *R* 18 pulchra *S* 19 quilibet *bd* 20 praeci-
dente *PR* 21 quoque *E* quoquo *PR* unoquoque *S* quoquam *bd*
22 damnatio *E*¹ 23 eis *in ras. S* - 24 sunt] erunt *S* paratus *S*
25 diabulo *R*¹

quam deus creauit, sed malam propriam uoluntatem poena ignis aeterni plectendam esse credendum est.

22. Nec eius naturam esse significatam, quod dictum est: hoc est initium figmenti domini, quod fecit ut in-
 ludatur ab angelis eius, sed uel corpus aerium, quod tali 5
 uoluntati congruenter aptauit, uel ipsam ordinationem, in qua
 eum fecit etiam nolentem utilem bonis, uel, quod praesciens
 eum propria uoluntate malum futurum fecit eum tamen non
 abstinens bonitatem suam in praebenda uita atque substantia
 futurae etiam noxae uoluntati, simul praeuidens, quanta de 10
 illo bona esset sua mirabili bonitate ac potestate facturus.
 initium autem figmenti domini dictus est, quod fecit ut
 inludatur ab angelis eius, non quia ipsum primitus con-
 didit uel initio malum condidit, sed quia, cum sciret eum
 ad hoc propria uoluntate malum futurum, ut bonis noceret, 15
 creauit eum ad hoc, ut de illo bonis ipse prodesset. hoc est
 enim: ut inludatur ab angelis eius, quoniam sic inluditur,
 cum sanctis prosunt temptationes eius, quibus eos deprauare
 conatur, ut malitia, in qua ipse esse uoluit, eo nolente sit
 utilis seruis dei, qui hoc praeuidens eum finxit. ideo initium 20
 ad inludendum, quia et mali homines, uasa eiusdem diaboli
 et tamquam capitis corpus, quos nihilominus deus malos
 futuros praeuidens creauit tamen ad utilitatem sanctorum,
 similiter inluduntur, cum et ipsis nocere uolentibus praestatur
 sanctis ex eorum comparatione cautela et pia sub deo humilitas 25
 et intelligentia gratiae et exercitatio ad tolerandos malos et
 probatio ad diligendos inimicos. sed ille est initium figmenti,
 quod sic inluditur, quia praecedit istos et temporis antiquitate

5 aereum <i>b</i>	7 etiam (<i>e ex u m. 1</i>) <i>E</i>	utilem (<i>u s. l. m. 1</i>) <i>R</i>
8 eum <i>om. b</i>	eum <i>om. b</i>	9 praeuenda <i>P</i>
adque <i>E</i> ¹	10 uolun-	
tatis <i>PRS</i>	11 bonitate (<i>boni in ras.</i>) <i>E</i>	potestate esset <i>S</i>
12 <i>cap.</i>		
XX <i>E</i>	dicturus (<i>ur exp. m. 1</i>) <i>P</i>	16 prodeesset <i>P</i>
18 depra-		
bare <i>E</i> ¹	19 esse <i>om. S</i>	20 qui] quia <i>PRbd</i>
21 eiusdem]		
eius <i>S</i>	24 prestatur <i>E</i>	25 cautela] cauta <i>P</i>
humilitatis et		
intelligentie gratia <i>b</i>	28 & inluditur (<i>exp. m. 1</i>) <i>S</i>	praecedet <i>S</i>
praecedististos <i>P</i>		

et principatu malitiae. hoc autem illi deus per sanctos angelos facit illo opere prouidentiae, quo creatas naturas administrat, subdens uidelicet angelos malos angelis bonis, ut malorum improbitas non quantum nititur sed quantum sinitur possit; nec tantum angelorum malorum, uerum et hominum, donec etiam ista iustitia, qua uiuitur ex fide, quae nunc patienter in hominibus exercetur, conuertatur in iudicium, ut possint et ipsi non solum duodecim tribus Israhel, sed etiam angelos iudicare.

23. Quod ergo putatur numquam diabolus in ueritate stetisse, numquam cum angelis beatam duxisse uitam, sed ab ipso suae conditionis initio cecidisse, non sic accipiendum est, ut non propria uoluntate deprauatus, sed malus a bono deo creatus putetur: alioquin non ab initio cecidisse diceretur; neque enim cecidit, si talis est factus. sed factus continuo se a luce ueritatis auertit, superbia tumidus et propriae potestatis delectatione corruptus. unde beatæ atque angelicæ uitæ dulcedinem non gustauit: quam non utique acceptam fastidiuit, sed nolendo accipere deseruit et amisit. proinde nec sui casus praescius esse potuit, quoniam sapientia pietatis est fructus. ille autem continuo inpius consequenter et mente caecus non ex eo, quod acceperat, cecidit, sed ex eo, quod acciperet, si subdi uoluisset deo: quod profecto quia noluit,

6 cf. Rom. 1, 17   7 cf. Ps. 93, 15   8 cf. Matth. 19, 28   cf. I Cor. 6, 3

1 principatum *EP*   h*oc (æ *er.*) *R*   ille *P¹R om. b*   2 ammin-
strat *E²PR*   4 improuitas *P*   5 et hominum] etiam et hominum *PR¹*
6 istam (m *exp. m. 1*) *P*   fide (f *ex i m. 2*) *P*   7 exerce**tur (re
er.) *R*   8 set *R*   angelos (n s. l. m. 1) *E*   10 cap. XXI *E*; hinc
inc. Excerpta Eugippii (ed. Knöll 179, 14—182, 14)   11 duxisse (u
sup. i m. 1) *S*   12 condicionis *Eug*   caecidisse *P*   sic (c *sup. t*
add. m. 1) *S*   13 deprauatus est *S*   15 cecidit (ci s. l. m. 1) *E*
talis (i *ex e m. 1*) *R*   est] esset *P om. Eug.*   16 superuia *P*
proprie *E*   19 fastidiuit (a *exp. m. 1*) *S*   disseruit *R¹*   20 prae-
stius *R*   quoniam (niam s. l. *add. m. 2*) *R*   quam *b*   22 cecus *SR*
caecatus *Eug.*   23 acciperet] acceperat *S*   subditio *P*

et ab eo quod accepturus erat cecidit et potestatem illius, sub quo esse noluit, non euasit, factumque in illo est pondere meritorum, ut nec iustitiae possit lumine delectari nec ab eius sententia liberari.

24. Quod ergo per Esaïam prophetam in eum dicitur: 5
quomodo cecidit de caelo lucifer mane oriens? contritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes. tu autem dixisti sensu tuo: in caelum ascendam, super sidera caeli ponam thronum meum, sedebo in monte excelso super montes excelsos, qui sunt ad aqui- 10
lonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo. nunc autem ad inferos descendes et cetera, quae in figura regis uelut Babylonis in diabolum dicta intelleguntur, plura in eius corpus conueniunt, quod etiam de humano genere congregat, et in eos maxime, qui ei per superbiam 15
cohaerent apostatando a mandatis dei. sicut enim qui erat diabolus homo dictus est, ut in euangelio: inimicus homo hoc fecit, ita qui homo erat diabolus dictus est, ut rursus in euangelio: nonne ego uos duodecim elegi? et unus ex uobis diabolus est. et sicut corpus Christi, quod est 20
ecclesia, dicitur Christus, sicut illud est: uos Abrahae semen estis, cum paulo superius dixisset: Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius. non dicit: et seminibus tamquam in multis, sed tamquam in uno: et semini tuo, quod est Christus, et iterum: sicut enim 25

6 Es. 14, 12—15   17 Matth. 13, 23   19 Ioh. 6, 70   21 Gal. 3, 29. 16   25 I Cor. 12, 12

2 non (n *fin. s. l. m. 1*) *E*   5 *cap. XXII E*   Esaïam *bd*   9 thronum *P*   montem excelsum *S*   10 excelsus *P*   12 descendens *E*
descendis *S*   13 uelut] uel *S*   babyl|lonis *P*   babylonis *R*   babylonie
(i *s. l. m. 1*) *S*   14 corpus *s. l. m. 1 R*   15 congregat] congruat *S*
congruebat *b*   16 coherent *EPRS*   apostatando (ta *ante n s. l. m. 1*) *R*   *cap. XXIII E*   18 ita qui] itaque *P*¹   qui *corr. m. 2 R*
ut (u *sup. e pos. m. 1*) *S*   19 none *R*   eligi *P*   20 zabulus (*corr. m. 1*) *S*
21 aeclesia *E*   habrahae *P*   22 habrahae *P*   23 promissionis *P*¹
semine *P*¹   24 sed tamquam] sed quasi *S*   et semini tuo *om. S*   25 qui *b*

corpus unum est et membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa unum est corpus, ita et Christus: eo modo etiam corpus diaboli, cui caput est diabolus, id est ipsa inpiorum multitudo maximeque eorum, qui a Christo uel de ecclesia sicut de caelo decidunt, dicitur diabolus et in ipsum corpus figurate multa dicuntur, quae non tam capiti quam corpori membrisque conueniant. itaque lucifer, qui mane oriebatur et cecidit, potest intellegi apostatarum genus uel a Christo uel ab ecclesia: quod ita conuertitur ad tenebras amissa luce, quam portabat, quemadmodum qui conuertuntur ad deum a tenebris ad lucem transeunt, id est qui fuerunt tenebrae lux fiunt,

25. Item in figura principis Tyri per Ezechielem prophetam in diabolum dicta intelleguntur: tu es signaculum similitudinis et corona decoris: in deliciis paradisi dei fuisti. omni lapide pretioso ornatus es et cetera, quae non tam in ipsum principem spiritum nequitiae quam in corpus eius dicta conueniunt. paradysus enim dicta est ecclesia, sicut legitur in Cantico canticorum: hortus conclusus, fons signatus, puteus aquae uiuae, paradysus cum fructu pomorum. inde ceciderunt uel aperta et corporali separatione omnes haeretici uel occulta et spiritali, quamuis in ea corporaliter esse uideantur, omnes conuersi ad uomitum suum cum post remissionem omnium peccatorum paululum

14 Ezech. 28, 12. 13 19 Cant. 4, 12. 15 . 13 23 cf. Prou. 26, 11; II Petr. 2, 22. 21

4 maxime quae *P* 5 aeclesia *EP* 6 decidunt] ceciderunt *S* figuratae *E* figuratae *PRS* 7 capite *P*¹ corpore *P*¹ membrisquae *P* membris *b* conueniat *P* 8 oriebatur *P* caecidit *P* potest] post *E*¹ 9 apostatarum (*alt. ta s. l. m. 1*) *E* 11 quemadmodum *EPR* conuertuntur *R*¹ 12 fiunt lux *Eug.* 13 *cap. XXIII E* hiezechielem *PR*²*Eug.* profetam *E* prophetam *R* 15 paradysi *R* dei *om. b* 16 praetioso *EPS* praecioso *R* ordinatus *S* et non (*uon exp. m. 1*) *S* 17 spirituum *S* 18 eius *s. l. m. 1S* paradyssus *R* et ecclesia *P* et aeclesia (*et s. l. m. 2 add.*) *E* 19 legitur post canticorum in *b* ortus *E*¹*S* 21 caeciderunt *P* 22 heretici *EPRS* 23 in *s. l. m. 1R* uideantur (*de add. m. 2*) *P* 24 postremis nem *P* omnium *om. ES* peccatorum suorum *S*

ambulassent in uia iustitiae, in quibus facta sunt posteriora
deteriora prioribus et quibus expediebat non cognoscere uiam
iustitiae quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito
sibi sancto mandato. hanc pessimam generationem dominus
describit, cum dicit spiritum nequam exire ab homine et cum
aliis septem redire et in domo, quam mundatam iam inuenerat
intrare, ut sint nouissima hominis illius peiora prioribus. tali
enim generi hominum, quod iam factum est corpus diaboli,
possunt haec uerba congruere: a die, qua creatus es tu
cum cherub, id est cum sede dei, quae interpretatur „mul-
tiplicata scientia“, et posui te in monte sancto dei, hoc
est in ecclesia — unde est: et exaudiuit me de monte
sancto suo — fuisti in medio lapidum flammeorum,
id est sanctorum spiritu feruentium, lapidum uiuorum,
ambulasti sine uitio tu in diebus tuis, ex quo die
creatus es tu, donec inuenta sunt delicta tua in te.
possunt diligentius ista tractari, ut fortassis ostendant non
solum et hunc intellectum esse in his uerbis posse, sed
omnino alium esse non posse.

26. Uerum quia longum est et alium sermonem exigit
eidem tantum quaestioni deputatum, nunc sufficiat ista con-
plexio aut ab initio conditionis suae diabolus a beatitudine,
quam si uoluisset percepturus fuerat, inopia superbia cecidisse
aut alios esse angelos inferioris ministerii in hoc mundo,
inter quos secundum eorum quandam non praesciam beati-
tudinem uixerat et a quorum societate cum sibi subditis

5 cf. Matth. 12, 43—45   9 Ezech. 28, 14. 15   12 Ps. 3, 5

1 ambulassent (*pr. s ex n m. 1*) *E*   2 cognoscere] *P*¹   3 a om. *b*
5 describet *P*¹   omine *P*   6 et in] in *Eug.*   7 intrare *ES Eug.*
inhabitare *PRbd*   8 generi (*i sup. e pos. m. 1*) *S*   9 possint *P*   es
in ras. *R* est *S*   tu in ras. *R om. S*   10 cerubi *E*¹   interpraec-
tatur *EPRS*   11 posuit *PSbd*   posui te] posuisti *R*   dei] suo *b*
12 aecclesia *E*   et om. *S*   14 spirituum *Eug.*   16 delicta] dilecta *P*
17 fortasse *S*   ostendatur *Rbd*   21 deputandum *S*   cap. XXV *E*
22 a] ab ea (*b et ea add. in fine uers. m. 2*) *R*   23 erat *S*   super-
uia *P*   caecidisse *P*   25 quadam *S*   26 uixerat (*u ex d m. 1*) *E*   et om. *S*

angelis suis tamquam archangelus cecidit per superbam
 impietatem — si hoc ullo modo adseri potest, quod mirum
 si potest — aut certe rationem requirendam, quemadmodum
 omnes sancti angeli, si inter illos aliquando pariter beatus
 5 cum suis angelis diabolus uixit, nondum habuerint etiam ipsi
 certam praescientiam perpetuae felicitatis suae, sed eam post
 casum eius acceperint, aut quo merito ante peccatum suum
 diabolus cum sociis suis a ceteris angelis discretus fuerit,
 ut ipse sui futuri casus esset ignarus, illi autem certi per-
 10 mansionis suae, dum tamen et peccatores angelos minime
 dubitemus detrusos tamquam in carcerem caliginis huius
 aerae circa terras secundum apostolicam fidem in iudicio
 puniendos seruari et in illa superna beatitudine sanctorum ange-
 lorum non esse incertam uitam aeternam nec nobis secundum
 15 dei misericordiam et gratiam et fidelissimam pollicitationem
 incertam futuram, cum fuerimus eis post resurrectionem et
 istorum mutationem corporum copulati. ad hanc enim spem
 uiuimus et eius promissionis gratia recreamur. quidquid autem
 etiam de diabolo dici potest, cur eum deus creauerit, cum
 20 talem praesciret futurum, et cur omnipotens eius uoluntatem
 non conuertat in bonum, secundum ea, quae disseruimus.
 cum de malis hominibus similiter quaereremus, siue intel-
 legatur siue credatur siue quid melius inueniri potest inueniatur.

27. Ab illo ergo, cuius super omnia, quae creauit, summa
 25 potestas est, per angelos sanctos, a quibus inluditur diabolus,

10 cf. II Petr. 2, 4

1 superbiam (i del. m. 1) E superuiam P superb*am (i er.) S super-
 bie b 2 impietatem E¹ et impietatem (et add. m. 2) R 3 ratio est
 requirenda b quemammodum E 4 si om. S beatus] brōs b
 5 diabolus P 6 post (t add. m. rec) P 7 casum] causam R¹
 suum peccatum PRSbd 9 casus futuri PRbd illi (alt. l s l. et i
 fin. ex e m. 1) R 10 minime P¹ 11 carcere E 12 aereę b 13 beati-
 tudine PRS²bd 15 fidelissimam P 17 mutatione S copulari b
 enim] eius b 19 quur P cum ex euitit S 20 quur P 21 con-
 uertit b desseuimus R¹ 22 quaereremus] quaereremus accipiendum
 puto S 24 hinc excerpit Eugippius ed. Knöll pag. 218, 14—221, 7
 ergo] enim S 25 sanctos] suos b

cum et de ipsius maliuolentia consulitur ecclesiae dei, non est permissus temptare feminam nisi per serpentem nec uirum nisi per feminam. sed in serpente ipse locutus est utens eo uelut organo mouensque eius naturam eo modo, quo mouere ille et moueri illa potuit ad exprimendos uerborum sonos et signa corporalia, per quae mulier suadentis intellegeret uoluntatem. in ipsa uero muliere, quia illa rationalis creatura erat, quae motu suo posset uti ad uerba facienda, non ipse locutus est, sed eius operatio atque persuasio, quamuis occulto instinctu adiuuaret interius, quod exterius egerat per serpentem. quod quidem si solo instinctu occultius ageret, sicut egit in Iuda, ut traderet Christum, posset efficere in anima superbo amore suae potestatis induta. sed, sicut iam dixi, temptandi uoluntatem habet diabolus. in potestate autem nec ut faciat habet nec quomodo faciat. quia permissus est ergo, temptauit et, quomodo permissus est, ita temptauit; cui autem generi hominum prodeesset quod faciebat, neque sciebat neque uolebat et eo ipso includebatur ab angelis.

28. Non itaque serpens uerborum sonos intellegebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. neque enim conuersa credenda est anima eius in naturam rationalem, quandoquidem nec ipsi homines, quorum rationalis natura est, cum daemon in eis loquitur ea passione, cui exorcista requiritur, sciunt, quid loquantur:

12 cf. Ioh. 13, 2

1 et] det *P*¹ maleuolentia *d* consoletur *R*¹ consulatur *b* consolitur *P*¹ aeclesiae (e fin. s. l. m. 1) *E* aeclesiae *S* 3 cap. XXVI *E* loquutus *R* 4 quo mouere] quomodo uere *R*^{1b} 5 et moueri] et mouere *P*¹ mouere et moueri *b* illa om. *b* uerborum *P* 6 suadentes *P* 7 mulier *E*¹ rationalis *E* rationabilis *S* 8 loquutus *P* 9 occultu *S*¹ 10 stinctu *E*¹ instinctu (u sup. o m. 1) *R* 11 stinctu *E*¹ 12 iudam (exp. m. 1) *S* animo *b* 13 induta (s. l. m. 2 add. al duc) *E* inducta *PRsbdEug* 14 habet uoluntatem *S* potestatem *E* 15 cap. XXVII *E* ergo permissus est *S* 16 cui] quod *SR*² 17 prodeesset *E* prodesset *RSbd* faciebat (eb s. l. m. 1) *S* 20 fiebant (n s l. m. 1) *S* 22 homines *P* demon *P* in om. *P* in eis sup. iis scr. m. 1 *S* 23 exorcista *E*

quanto minus ille intellexeret uerborum sonos, quos per eum et ex eo diabolus illo modo faciebat, qui hominem loquentem non intellexeret, si eum a diabolica passione immunis audiret! nam et quod putantur audire et intellegere serpentes uerba
 5 Marsorum, ut eis incantantibus prosiliant plerumque de latebris, etiam illic diabolica uis operatur, ad agnoscendam ubique prouidentiam quam rem cui rei naturali ordine subiciat et quid etiam uoluntatibus malis sapientissima potestate permittat, ut hoc magis habeat usus serpentes
 10 moueri carminibus hominum quam ullum aliud genus animantium. etiam haec enim non parua testatio est naturam primitus humanam serpentis seductam esse conloquio. gaudent enim daemones hanc sibi potestatem dari, ut ad incantationem hominum serpentes moueant, ut quolibet modo fallant quos
 15 possunt. hoc autem permittuntur ad primi facti memoriam commendandam, quo sit eis quaedam cum hoc genere familiaritas. porro ipsum primum factum ad hoc permissum est, ut per naturam serpentis significaretur generi hominum, cui erudiendo haec gesta conscribi oportebat, omnis diabolicae
 20 temptationis similitudo: quod adparebit, cum in serpentem proferri coeperit diuina sententia.

29. Proinde prudentissimus omnium bestiarum, hoc est astutissimus, ita dictus est serpens propter astutiam diaboli, quae in illo et de illo agebat dolum, quemadmodum
 25 dicitur prudens uel astuta lingua, quam prudens uel astutus monet ad aliquid prudenter astuteque suadendum. non enim est haec uis seu uirtus membri corporalis, quod uocatur lingua, sed utique mentis, quae utitur ea. ita etiam dictus

1 ille s. l. m. 1 S 2 et s. l. m. 1 S om. Eug 3 non s. l. m. 1 S
 4 cap. XXVIII E 5 morsorum P¹ 6 latebris (re er.) R cognoscendam PRSbd agnoscendum Eug 8 et] ut R^{1b} 9 habeat magis S
 11 etiam haec] et iam hoc b 12 humanam S¹ 13 enim] autem Eug.
 demones S incantationes E² 14 moueantur Eug 15 possint S
 permittantur E¹ 16 commendandam R quod PSbd, (d er.) R
 19 scribi S 20 apparebit E 22 cap. XXVIII E 24 diabuli P
 qui b quemadmodum EPR 26 adastuteque E

est stilus mendax scribarum; neque enim esse mendacem pertinet nisi ad uiuentem atque sentientem. sed stilus mendax dictus est, quod per eum mendax mendaciter operetur, quemadmodum si et iste serpens mendax diceretur, quod eo diabolus tamquam stilo mendaciter uteretur.

5

Hoc ideo commendandum putauī, ne quisquam existimans animantia rationis expertia humanum habere intellectum uel in animal rationale repente mutari seducatur in illam opinionem ridiculam et noxiam reuolutionis animarum uel hominum in bestias uel in homines bestiarum. sic ergo locutus est serpens 10 homini, sicut asina, in qua sedebat Balaam, locuta est homini, nisi quod illud opus fuit diabolicum, hoc angelicum. habent enim quaedam boni et mali angeli opera similia, sicut Moyses et magi Pharaonis. uerum in his etiam boni angeli potentiores sunt nec mali angeli etiam talium operum quidquam possunt, 15 nisi quod per bonos angelos permiserit deus, ut retribuatur unicuique secundum cor eius uel secundum gratiam dei utrumque iuste ac benigne per altitudinem diuitiarum sapientiae et scientiae dei.

30. Dixit ergo serpens mulieri: quid quia dixit 20 deus: non edetis ab omni ligno paradisi? et dixit mulier serpenti: a fructu ligni, quod est in paradiso, edemus; de fructu autem ligni, quod est in medio paradisi, dixit deus: non edetis ex eo neque tangetis illud, ne moriamini. ideo prius interrogauit serpens et 25 respondit hoc mulier, ut praeuaricatio esset inexcusabilis neque

11 cf. Num. 22, 28   13 cf. Exod. 7, 10. 11   18 cf. Rom. 11, 33
20 Gen. 3, 1—3

2 atque sentientem *om. P*   3 mendatiter *S*¹   quemammodum *ERS*¹
4 et *om. S*   6 commendandum *R*   7 rationis *R*   exper***tia *R*
8 animal rationale] animā rationalē *S*   mutare *P*¹   oppinionem *S*
9 reuolutiones *P*   10 uestiarum *P*¹   cap. XXX *E*   loquutus *P*
11 balam *P*   12 fuit opus *bd*   15 nec] *& (& in ras.) *R*   quicquam
operum *S*   quicquam *SR*   18 iustae *I*¹   19 et scientiae *om. d*
20 mulieri (i fin. ex e m. 1) *P*   21 editis *P*   22 serpente *P*¹   fructi *E*
23 edimus *b*   24 paradiso *EPR*   contingetis *P*   26 hec *b*

ullo modo dici posset id, quod praeceperat deus, oblitam
fuisse mulierem, quamquam et obliuio praecepti, maxime
unius et tam necessarii, ad maximam culpam damnabilis
neglegentiae pertineret. uerum tamen euidentior eius trans-
gressio est, cum memoria retinetur et tamquam in illo deus
adsistens praesensque contemnitur. unde necessarium fuit,
cum in psalmo diceretur: et memoria retinentibus man-
data eius, addere: ut faciant ea. multi enim memoria
retinent, ut contemnant ea praeuaricationis maiore peccato,
ubi obliuionis nulla est excusatio.

Dixit ergo serpens mulieri: non morte moriemini.
sciebat enim deus, quoniam qua die manducaueritis
de eo aperientur uobis oculi et eritis sicut dii,
cognoscentes bonum et malum. quando his uerbis crederet
mulier a bona atque utili re diuinitus se fuisse prohibitos,
nisi iam inesset menti amor ille propriae potestatis et quaedam
de se superba praesumptio, quae per illam temptationem fuerat
conuincenda et humilianda? denique uerbis non contenta
serpentis considerauit lignum uiditque bonum ad escam
et decorum ad aspectum et non credens posse inde se
mori, arbitror, quod putauerit deum alicuius significationis
causa dixisse: si manducaueritis, morte moriemini. atque
ideo sumsit de fructu eius et manducauit et dedit etiam uiro
suo secum, fortassis etiam cum uerbo suasorio, quod scrip-
tura tacens intellegendum relinquit. an forte nec suaderi iam

7 Ps. 102, 18   11 Gen. 3, 4. 5   19 Gen. 3, 6

1 possit *PR*   2 maxime *R*   3 dampnabilis *E*²   6 contemnitur *R*
8 adderent *S*   retinent memoria *bd*   9 contemnant *E*²*S* contemnat *P*
10 obliuionis (obli s. l. m. 1) *R*   11 cap. XXXI *E*   12 quo *lib*; *sed*
cf. 332, 20   manducaberitis *P*   13 adaperientur *E*²*PR**Sbd*   dii] die *P*¹
15 utile *P*¹   se *om.* *S*   16 menti] ei *S*   amor menti illę *b*   17 de
se] deesse *E*   praesumptio *E*²*RSbd*   18 conuincendam *P*   humi-
landa *E* humiliandam *P*   contenta *ex* contempta *corr.* m. 1 *S*   20 posse
om. *S*¹   se inde *S*   22 adque *E*¹*P*   23 ideo s. l. m. 1 *S*   sump-
sit *E*²*RSbd*   dedit (de s. l. m. 1) *E*   24 scribtura *EP*   25 re-
liquit *E*²*b*

opus erat uiro, quando illam eo cibo mortuam non esse cernebat?

31. Ergo ederunt. et aperti sunt oculi amborum. quo nisi ad inuicem concupiscendum, ad peccati poenam carnis ipsius morte conceptam, ut iam esset corpus non animale tantum, quod poterat, si oboedientiam conseruarent, in meliorem spiritalemque habitum sine morte mutari, sed iam corpus mortis, in quo lex in membris repugnaret legi mentis? neque enim clausis oculis facti erant et in paradiso deliciarum caeci palpantesque oberrabant, ut uetitum lignum etiam nescientes adtingerent palpantesque fructus prohibitos ignorando decerperent. quomodo autem animalia et uolatilia adducta sunt ad Adam, ut uideret, quid ea uocaret, si non uidebat? et quomodo ipsa mulier ad uirum adducta est, quando facta est, ut de illa, quam non uidebat, diceret: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea et cetera? postremo, quomodo uidit mulier, quia bonum est lignum in escam et quia placet oculis ad uidendum et decorum est cognoscere, si eorum clausi erant oculi?

Nec tamen ideo propter unius uerbi translationem totum figurate accipiendum est. uiderit enim, quemadmodum dixerit serpens: aperientur uobis oculi. hoc enim cum scriptor libri dixisse narrauit; in qua uero significatione uel sententia dixerit, lectori considerare permisit. hoc autem, quod scriptum est: et aperti sunt oculi eorum et cognouerunt, quia nudi erant, ita scriptum est, quemadmodum omnia, quae gesta narrantur, nec tamen ideo in allegoricam narrationem nos debent ducere. neque enim et euangelista narrator dicta

3 Gen. 3, 7   8 cf. Rom. 7, 23   12 cf. Gen. 2, 19. 22. 23
26 cf. Luc. 24, 13—31

1 illum *P*¹   cibo *E*¹   mortua *R*   3 cap. XXXII *E*   4 quo]
Quomodo *b*   5 morte] memoriae *S*   concepta *E*¹   7 mutare *P*
9 deliciarum *PR*   12 autem s. l. m. 1 *S*   et uolatilia post sunt legi-
tur in *S*   15 ex] de *Sd*   21 quemadmodum *ESR*   quemadmodum *P*
22 eum s. l. m. 1 *R*   scribtor *EPR*¹   scriptura *S*   24 scribtor *E*¹*P*
26 scribtor *E*¹*P*   quemadmodum *EPR*   28 et om. *E*¹   narratur *S*

cuiusquam figurata ex eius persona inserebat, ac non ex
 persona sua, quae fuerant gesta, narrabat, cum diceret de
 illis duobus, quorum erat unus Cleophas, quod, cum fregisset
 eis dominus panem, aperti sunt oculi eorum et co-
 5 gnouerunt eum, quem per uiam non cognouerant, non utique
 clausis oculis ambulantes, sed eum cognoscere non ualentibus.
 sicut ergo ibi, sic nec isto loco narratio figurata est, quamuis
 translato uerbo scriptura usa sit, ut apertos diceret oculos,
 qui et antea patebant: apertos utique ad aliquid intuendum
 10 et cogitandum, quod antea numquam aduerterant. ubi enim
 ad transgrediendum praeceptum audax curiositas mota est,
 auida experiri latentia, quidnam tacto uetito sequeretur, et
 noxia libertate habenas prohibitionis rumpere delectata, pro-
 babilius existimans non esse mortem, quam timuerant, secu-
 15 turam — tale quippe pomum credendum est fuisse in illa
 arbore, cuius generis poma iam in aliis arboribus innoxia
 senserant — magis crediderunt posse deum peccantibus facile
 ignoscere, quam patienter tulerunt non cognoscere, quidnam
 esset uel cur eos inde cibum sumere uetuisset. mox ergo ut
 20 praeceptum transgressi sunt intrinsecus gratia deserente omnino
 nudati, quam typho quodam et superbo amore suae potestatis
 offenderant, in sua membra oculos iniecerunt eaque motu eo,
 quem non nouerant, concupierunt. ad hoc ergo aperti sunt
 oculi, ad quod antea non patebant, quamuis ad alia paterent.
 25 32. Haec mors ea die accidit, qua factum est quod deus
 uetuit. amisso quippe statu mirabili corpus ipsum — qui
 status etiam de ligno uitae uirtute mystica praebebatur, per

2 narrabant (n *del. m. 1*) *E*   3 unus erat *Rbd*   cleopas *E¹P*
 5 cognouerunt *P*   6 ualentes *S*   7 nec] in *b*   8 scriptura *E¹P*   sit]
 uideatur *b*   12 auida *in ras. R*   13 abenas *E¹*   16 arbore (re *corr.*
m. 2) *R*   17 magis] unde magis *PR¹bd*   deum posse *PRSbd*   18 tulerit *b*
 quidnam (nam *s. l. m. 1*) *R*   19 uel *om. E*   quur *P*   cium *E¹*
 ut ergo *PRSbd*   21 typo *E²Fb* tyfo *RS²* typo *S¹*   22 iniecterunt *E*
 eaque *E* eaque *PR²*   eo *om. b*   23 quē (e *ex a*) *S*   nouerunt *PR¹*
 concupierunt *R¹*   *cap. XXXIII E*   24 aliam *PR*   parterent *PR*
 26 qui] cui *bd*   27 statutus *R*   mistica *SR*

quem nec morbo temtari nec mutari aetate potuissent, ut hoc in eorum carne quamuis adhuc animali et in melius postea commutanda iam tamen significaretur per escam ligni uitae, quod ex ipso spiritali alimento sapientiae, cuius sacramentum illud lignum erat, fit in angelis per aeternitatis participationem, 5 ut in deterius non mutantur — hoc ergo amisso statu corpus eorum duxit morbidam et mortiferam qualitatem, quae inest etiam pecorum carni, ac per hoc etiam eundem motum, quo fit in pecoribus concumbendi adpetitus, ut succedant nascentia morientibus, sed tamen etiam in ipsa iam poena suae gene- 10 rositatis index anima rationalis bestialem motum in membris suae carnis erubuit eique incussit pudorem non solum, quia hoc ibi sentiebat, ubi numquam antea tale aliquid senserat, uerum etiam quod ille pudendus motus de praecepti transgressionem ueniebat. ibi enim sensit, qua prius gratia uestiretur, 15 quando in sua nuditate nihil indecens patiebatur. ibi completum est: domine, in uoluntate tua praestitisti decori meo uirtutem. auertisti autem faciem tuam, et factus sum conturbatus. denique illa conturbatione ad folia ficulnea cucurrerunt, succinctoria consuerunt et quia glorianda deserue- 20 rant pudenda texerunt. nec arbitror eos cogitasse aliquid in illis foliis, quod talibus congrueret contegi iam membra prurientia; sed occulto instinctu ad hoc illa conturbatione compulsi sunt, ut etiam talis poenae suae significatio a nescientibus fieret, quae peccatorem facta conuinceret et doceret scripta lectorem. 25

17 Ps. 29, 8

2 adhuc (s. l. m. 1) R animali adhuc S et] licet S 3 aescam P
 4 sapientiae om. b 5 bonis angelis b 7 quod S 8 cap. XXXIII E
 9 concumbendi (d ex t. m. 1) E appetitus E 10 ipsa* (m. er.) R
 iam om. b poena* (m. er.) R 11 uindex b uestialem E¹ mem-
 brum S 12 erubit R eique P 13 hoc s. l. m. 1 S ibi] cibi P
 soluibi S 14 motus] modus b 17 bona uoluntate (bona add. m. 2) E
 prestitisti ES 18 tuam a me S¹ 20 gloriando b 23 instinctu (alt.
 n s. l. m. 1) E instintu P¹ instincto R¹ tinctu S¹ 24 poene S
 significatione S 25 peccatorem E¹ factum b conuincerent SR²
 scribta EP scriptura b lectorum P¹

33. Et audierunt uocem domini dei ambulantis in
 paradiso ad uesperam. ea quippe hora tales iam conuenerat
 uisitari, qui defecerant a luce ueritatis. fortassis autem aliis
 intrinsecus uel effabilibus uel ineffabilibus modis deus cum
 5 illis antea loquebatur, sicut etiam cum angelis loquitur ipsa
 incommutabili ueritate inlustrans mentes eorum, ubi est
 intellectus nosse simul quaecumque etiam per tempora non
 fiunt simul: forte, inquam, sic cum eis loquebatur, etsi non
 tanta participatione diuinae sapientiae, quantam capiunt angeli,
 10 tamen pro humano modulo, quantumlibet minus, sed ipso
 genere uisitationis et locutionis; fortassis etiam illo qui fit
 per creaturam siue in extasi spiritus corporalibus imaginibus
 siue ipsis sensibus corporis aliqua specie praesentata uel ad
 uidendum uel ad audiendum, sicut in angelis suis solet
 15 uideri deus uel sonare per nubem. nunc tamen quod audierunt
 uocem dei ambulantis in paradiso ad uesperam, nonnisi per
 creaturam uisibiliter factum est, ne substantia illa inuisibilis
 et ubique tota, quae patris et filii est et spiritus sancti, cor-
 poralibus eorum sensibus locali et temporali motu adparuisse
 20 credatur.

Et absconderunt se Adam et mulier eius a facie
 domini in medio ligno, quod est in paradiso. cum deus
 auertit intrinsecus faciem suam et fit homo conturbatus, non
 miremur haec fieri, quae similia sunt dementiae, per nimium
 25 pudorem ac timorem illo quoque occulto instinctu non
 quiescente, ut ea nescientes facerent, quae aliquid signifi-

1 Gen. 3, 8

1 deambulant^{is} *E*² ambulant^{es} *P*¹ 2 ^{sup.} et a m. 1 ea *S* ora *S*
 3 uisitare *PR*²*bd* defecerant *R*¹ autem] enim *PR*²*bd* in aliis *b*
 4 uel effabilibus *om.* *P* 6 incommutabili *R* mentem *S* 9 quantum *b*
 12 extasi *d* 13 speciei *PS* praesentata *S* 14 uideri solet *S*
 16 uesperam *P*¹ 18 ubiquae *P*¹ quae *P* patris] est patris *b*
 fili *E*¹ est *om.* *b* sancti est *P* 21 faciei *S* 22 ligni *E*²
 23 fuerit *E* non non *S* 25 quocumque *P* 26 quae—significarent in
mg. m. 1 appos. R

carent quandoque scituris posteris, propter quos ista conscripta sunt.

34. Et uocauit dominus deus Adam et dixit illi: Adam ubi es? increpantis uox est, non ignorantis. et hoc sane ad aliquam pertinet significationem, quod sicut praeceptum uiro ⁵ datum est, per quem perueniret ad feminam, ita uir prior interrogatur; praeceptum enim a domino per uirum usque ad feminam, peccatum autem a diabolo per feminam usque ad uirum. haec mysticis significationibus plena sunt non id agentibus, in quibus facta sunt, sed de his agente poten- ¹⁰ tissima sapientia dei. non autem nunc significata reseramus, sed gesta defendimus.

Respondit ergo Adam: uocem tuam audiui in paradiso et timui, quia nudus sum, et abscondi me. satis probabile est solere deum per creaturam tali actioni congruam ¹⁵ in forma humana primis illis hominibus adparere; quos tamen numquam permisit aduertere nuditatem suam eorum intentionem in superna sustollens, nisi post peccatum pudendum in membris motum poenali membrorum lege sensissent. sic ergo adfecti sunt, ut solent adfici homines sub oculis hominum; ²⁰ et talis adfectio de peccati poena erat eum latere uelle, quem latere nihil potest, et ab eo carnem occultare, qui cordis inspector est. sed quid mirum, si superbe uolentes esse sicut dii euauerunt in cogitationibus suis et obscuratum est insipiens cor eorum? se quippe dixerunt esse sapientes in ²⁵ abundantia sua et illo auertente faciem stulti facti sunt. quod enim iam ipsos pudebat erga se ipsos, unde sibi et succinctoria

3 Gen. 3, 9   13 Gen. 3, 10   23 cf. Rom. 1, 21. 22

1 scribta *P*   3 cap. XXXV *E*   dñs *om. S*   Adam in fine *om. lib.*
 4 ignorantes *P*¹   6 priori *P*¹   7 preceptum *S*   8 fininam *P*
 autem *om. S*   diabulo *PR*   9 misticis *S*   10 agente] id agente *PRSD*
 illud agente *b*   17 intentione *E*   18 nisi] nisi cum *d*   19 poenale *PR*¹
 sic (c s. l. m. 1) *R*   21 de peccati *om. P*¹   paena *P*   eum] cum *b*
 uellent *b*   22 lateri *R*   23 superue *P*   superbi *bd*   sicut] qui sicut *S*
 24 die *P*¹   26 habundantia *R*   27 ergasse *P*¹

fecerant, multo uehementius ab illo etiam sic succincti uideri uerebantur, qui tamquam familiari temperamento ad eos uidendos per creaturam uisibilem uelut humanos oculos adferebat. si enim propterea sic adparebat, ut homines tamquam
 5 cum homine loquerentur, quemadmodum Abraham ad quercum Mambrae, illa ipsa prope amicitia pudore onerabat post peccatum, quae fiduciam dabat ante peccatum; nec iam illam nuditatem audebant ostendere talibus oculis, quae displicebat et suis.

10 35. Dominus ergo uolens iam peccatores more iustitiae interrogatos punire amplius quam illa erat poena, de qua iam cogeabantur erubescere, quis nuntiauit, inquit, tibi, quia nudus es, nisi a ligno quod praeceperam tibi tantum
 15 ne ex eo manducares ab eo edisti? hinc enim mors con-
 cepta propter dei sententiam, qui sic fuerat comminatus, fecit
 aduerti concupiscentialiter membra, ubi dicti sunt aperti oculi, et secutum est, quod puderet. et dixit Adam: mulier, quam dedisti mecum, haec mihi dedit a ligno, et edi.
 20 superbia! numquid dixit: peccaui? habet deformitatem confusionis et non habet confessionis humilitatem. ad hoc ista conscripta sunt, quia et ipsae interrogationes nimirum ad hoc factae sunt, ut et ueraciter et utiliter scriberentur, quia, si mendaciter, non utique utiliter, ut aduertamus. quo morbo superbiae laborent homines hodie nonniſi in creatorem co-

5 cf. Gen. 18, 1   12 Gen. 3, 11   17 Gen. 3, 12

1 etiam *om. S*   2 familiare *P*   3 uiuendos *P*   4 sic (*c s. l. m. 1*) *R*
 apparebat *E*   5 quemamodum *EPRS*   ad] at *R*¹   6 mambre *Sbd*
 pudore (*o ex u m. 1*) *E* pudorem *b*   honerabat *S*   7 quae—pec-
 catum *m. 1 in mg. suppl. P*   10 iam uolens *S*   more] morte *E*
 11 erat illa *PRSbd*   12 inquit nuntiauit *S*   13 quod] quo *S*   pre-
 ceperam *S*   14 aedisti *S*   cap. XXXVI *E*   16 ubi] et ibi *b*
 17 puderent *b*   18 mecum] mihi *S* mecum (*uoluit mihi scribere*) *P*
 post edi sequitur: eia in *d*   19 superbia *om. b* superuia *P*   habet]
 superbia habet *b*   confusionis deformitatem *bd*   20 humilitatem (*li s. l.*
m. 1) *P*   hec *b*   21 conscripta *E*¹*P*   sunt] sunt nimirum *S*   ipse *Pb*
 nimirum *om. S*   24 laborarent *E* laborant *PRb*   hodiae *P*¹*S*   conantur *S*

nantes referre, si quid egerint mali, cum sibi uelint tribui, si quid egerint boni. mulier, inquit, quam dedisti mecum, id est quam dedisti, ut esset mecum, haec mihi dedit a ligno, et edi: quasi ad hoc data sit, ut non ipsa potius oboediret uiro et ambo deo.

Et dixit dominus deus mulieri: quid hoc fecisti? et dixit mulier: serpens seduxit me, et manducaui. nec ista confitetur peccatum, sed in alterum refert inpari sexu, pari fastu. ex his tamen natus est nec eos imitatus est, sed plane pluribus malis exercitus, qui dixit et dicet usque ad terminum saeculi: ego dixi: domine, miserere mei; sana animam meam, quoniam peccaui tibi. quanto melius sic et isti! sed adhuc ceruices peccatorum non conciderat dominus. restabant labores, dolores, mortes et omnis contritio saeculi et gratia dei, qua tempore oportuno subuenit hominibus, quos adflictos docuit non de se ipsis debere praesumere. serpens, inquit, seduxit me, et manducaui: quasi cuiusquam suasio praecepto dei debuerit anteponi.

36. Et dixit dominus deus serpenti: quia fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus et ab omnibus bestiis, quae sunt super terram. super pectus tuum et uentrem tuum ambulabis et terram edes omnes dies uitae tuae. et inimicitias ponam inter te et inter mulierem et inter semen tuum et inter semen eius. ipsa tibi seruabit caput, et tu seruabis eius calcaneum. tota ista sententia figurata est nec aliud

6 Gen. 3, 13   11 Ps. 40, 5   13 cf. Ps. 128, 4   19 Gen. 3, 14, 15

1 cum] tamen b   siui P   uelent P   2 inquit S¹R   4 ēdi S
6 cap. XXXVII E   7 manducaui (ca s. l. m. 1) P   10 exerci*atus (ta
er.) R exercitatus PSbd   12 quoniam] quia Sbd   13 sic (c s. l. m. 1) P
14 restabat P   mortis PRSbd   omnes P   15 contritio P con-
tributio R   opportuno Ebd   16 hi quos (hi s. l. m. 2) R   praesum-
mere R¹ presumere S   17 inquit S   19 serpenti (i sup. e m. 1) P
20 ante hoc add. tu E²PRSd   pecoribus S   24 inter ante mulierem
om. PRSbd   fin. inter om. Rbd   25 eius (corr. m. 1 ex illius) E
illius bd   ipse PS   seruauit EP   26 sententiam (m exp. m. 1) P

ei debet scriptoris fides narrationisque ueritas, nisi ne illam dictam fuisse dubitemus. quod enim positum est: et dixit dominus deus serpenti, uerba scribentis sunt; haec exigenda sunt per proprietatem. hoc ergo uerum est dictum
 5 esse serpenti. iam cetera uerba dei sunt, quae libero lectoris intellectui relinquuntur, utrum proprie an figurate accipi debeant, sicut in exordio uoluminis huius nostri praelocuti sumus. proinde quod serpens, cur hoc fecerit, non est interrogatus, potest uideri, quod non ipse utique id in sua natura
 10 et uoluntate fecerat, sed diabolus de illo et per illum et in illo fuerat operatus, qui iam ex peccato inpetatis ac superbiae suae igni destinatus fuerat sempiterno. nunc ergo quod serpenti dicitur et ad eum, qui per serpentem operatus est, utique refertur, procul dubio figuratum est; nam his uerbis
 15 temptator ille describitur, qualis generi humano futurus esset, quod genus humanum propagari tunc coepit, quando haec in diabolum est tamquam in serpentem prolata sententia. haec itaque uerba quomodo figuris expositis accipienda sint, et in illis duobus aduersus Manichaeos editis libris de Genesi,
 20 quantum potuimus, disseruimus et, si quid diligentius et congruentius alias potuerimus, deus aderit, ut efficiamus; nunc tamen nostra intentio in aliud quam suscepimus nullo exigente auertenda est.

37. Et mulieri dixit: multiplicans multiplicabo

24 Gen. 3, 16

1 debet ei *bd* scribtoris *EP* narrationis quae *PR* ueritas.
 Ne sine illam *S* 2 dictum *E*¹ dicta *R* fuisset *E* dubitemus
 fuisse *S* *cap. XXXVIII E* 3 uerba] uerba sola *PRbd* suunt *E*
 et hec *b* 4 sunt *s. l. m. 1 R* uere est dictum *b* 5 esse] est *PRSD*
om. b 6 intellectu *S* relinquuntur *E*¹ relinquantur *S*¹ relinquentur *PRb*
 propriae *P*¹*S* an] ac *S*¹ figuratae *E* 8 quare *E*¹*PR* 9 id (d in
n mut. m. 1) E in *om. ES* 10 diabolus *E*¹ 11 ac] et *b* super-
 uie *P* 12 nunc—figuratum est *om. S* 14 his] in his *E*²*PSd* 15 tem-
 tatur *P* futurus] profuturus *E* profuturus *P* 16 caput *S* 19 duobus]
 diabolus *P*¹ manicheos *EPRS* aeditis *S* genisi *R* 21 aduerit *S*¹
 22 aliud tendit quam *b* 23 aduertenda est *b* 24 Et sit inter mulierem
 mulieri dixit (*del. m. 1) P* multiplicans *om. EP*

tristitias tuas et gemitum tuum; in tristitiis paries
 filios, et ad uirum tuum conuersio tua, et ipse tui
 dominabitur. haec quoque in mulierem dei uerba figurate
 ac propheticæ multo commodius intelleguntur. uerum tamen
 quia nondum pepererat femina nec dolor et gemitus parientis
 nisi ex corpore mortis est, quæ illa praecepti transgressione
 concepta est, animalibus quidem etiam tunc membris, sed si
 homo non peccasset, non utique morituris et alio quodam
 statu feliciore uicturis, donec post uitam bene gestam in
 melius mutari mererentur, sicut iam supra pluribus locis
 insinuauimus, refertur haec poena et ad proprietatem litterae,
 nisi quia id, quod dictum est: et ad uirum tuum con-
 uersio tua, et ipse tui dominabitur, uidendum est,
 quemadmodum proprie possit accipi. neque enim et ante
 peccatum aliter factam fuisse decet credere mulierem, nisi ut
 uir ei dominaretur et ad eum ipsa seruiendo conuerteretur.
 sed recte accipi potest hanc seruitutem significatam, quæ
 cuiusdam condicionis est potius quam dilectionis, ut etiam
 ipsa talis seruitus, qua homines hominibus postea serui esse
 coeperunt, de poena peccati reperiatur exorta. dixit quidem
 apostolus: per caritatem seruite inuicem; sed nequaquam
 diceret: inuicem dominamini. possunt itaque coniuges per
 caritatem seruire inuicem; sed mulierem non permittit
 apostolus dominari in uirum. hoc enim uiro potius sententia
 dei detulit et maritum habere dominum meruit mulieris non
 natura, sed culpa; quod tamen nisi seruetur, deprauabitur
 amplius natura et augebitur culpa.

21 Gal. 5, 13   24 cf. I Tim. 2, 12

3 figuratæ *EP*²   4 propheticae *E* propheticae *P*¹*S*   5 faemina *PS*
 6 praecepti *P*¹   7 si ex hi *R*   9 feliciore *S*   11 poenae *P* pena *S*
 littere *R*   13 tui dominabitur] tibi dominabitur *ES* dominabitur tui *P*²*Rbd*
 14 quemadmodum *EP*   propriae *P*¹*S*   15 facta *E*¹   16 uerteretur *b*
 18 conditionis *Sbd*   19 seruitus] dixit in adam *P*¹   qua *om.* *P*¹
 hominebus *P*¹   esse serui *PRbd*   20 coeperint *b*   repperiatur *EPR*
 repperi *S*   21 apostolos *P*¹   seruite (*t sup. r m. 1*) *S*   22 diceret (*in mg. m 1*
 dixerat) *S*   24 sententiam *R* sentia *P*¹   dei sententia *bd*   26 deprababitur *P*

38. Dixit ergo et ad uirum eius: quia audisti uocem mulieris tuae et edisti de ligno, de quo praeceperam tibi de eo solo non edere, maledicta terra in operibus tuis; in tristitiis edes illam omnes dies uitae tuae. spinas et tribulos edet tibi, et edes fenum agri. in sudore faciei tuae edes panem tuum, donec conuertaris in terram, ex qua sumtus es, quia terra es, et in terram ibis. hos esse in terra labores humani generis quis ignorat? et quia non essent, si felicitas quae in paradiso fuerat teneretur, non est utique dubitandum; ac per hoc etiam proprie uerba haec primitus accipere ne pigeat. seruanda tamen est et expectanda significatio prophetiae, quam maxime hic intuetur dei loquentis intentio. neque enim frustra et ipse Adam miro quodam instinctu tunc uocauit nomen mulieris suae „Uitam“, subiciens etiam: quoniam ista est mater omnium uiuentium. nam et haec non scriptoris narrantis uel adfirmantis, sed ipsius primi hominis uerba intellegenda sunt, ut diceret: quoniam haec est mater omnium uiuentium, tamquam nominis a se inpositi causam inferens, cur eam uocauerit „Uitam“.

39. Et fecit dominus deus Adae et mulieri eius tunicas pelliceas et induit eos. et hoc significationis gratia factum est, sed tamen factum, sicut illa, quae significationis gratia dicta sunt, sed tamen dicta sunt. hoc enim, quod saepe dixi nec me saepius piget dicere, a narratore rerum proprie gestarum exigendum est, ut ea narret facta

1 Gen. 3, 17—19   15 Gen. 3, 20   21 Gen. 3, 21

1 *cap. XXXVIII E*   et *om. b*   2 *preceram P preceperam S*
 3 *aedere S*   5 *tribulos (bu in bo m. 1) E*   edet] det *R¹* *germinabit b*   faenum *E* foenum *SR*   6 *reuertaris S*   7 *sumptus E²RSbd*
 8 *humano generi S*   11 *propriae P¹S*   12 *profetiae E*   maxime *R*
 13 *loquentes P¹*   neque *in ras. m. 2 R*   14 *miro] maiori b*   tunc] *nunc ES non P¹*   16 *scribtoris EP*   17 *adfirmantis (mir exp. m. 1) E*   18 *haec om. S*   19 *nomines P¹*   20 *quor PR*   22 *tonicas S¹*
 pellicias *EPRS*   25 *sepe PRS*   saepius *P²RS*   26 *propriae RS om. P*

esse quae facta sunt et dicta esse quae dicta sunt. sicut autem in factis quaeritur, quid factum sit et quid significet, ita in uerbis, et quid dictum sit et quid significet. siue enim figurate siue proprie dictum sit, quod dictum esse narratur, dictum tamen esse non debet putari figuratum. 5

Et dixit deus: ecce Adam factus est tamquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum. quoniam hoc, per quodlibet et quomodolibet dictum sit, deus tamen dixit, non aliter intellegendum est, quod ait: unus ex nobis, nisi propter trinitatem numerus pluralis accipiatur, sicut 10 dictum erat: faciamus hominem, sicut etiam dominus de se et patre: ueniemus ad eum et mansionem apud eum faciemus. replicatum est igitur in caput superbi, quo exitu concupiuerit quod a serpente suggestum est: et eritis sicut 15 dii, ecce, inquit, Adam factus est tamquam unus ex nobis. uerba enim sunt haec dei, non tam huic insultantis quam ceteros, ne ita superbiant, deterrentis, propter quos ista conscripta sunt. factus est, inquit, tamquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum. quid aliud intellegendum nisi exemplum timoris incutiendi esse pro- 20 positum, quod non solum non fuerit factus, qualis fieri uoluit, sed nec illud, quod factus fuerat, conseruauit?

40. Et nunc, inquit deus, ne aliquando extendat manum et sumat de ligno uitae et edat et uiuat in aeternum. et dimisit illum dominus deus de paradiso 25

6 Gen. 3, 22 11 Gen. 1, 26 12 Ioh. 14, 23 23 Gen. 3, 22. 23

1 et] et ea (ea *add. m.* 2 *R* 3 et *post* uerbis *om.* *PR*^{1b} 4 figura-
tae *E* propriae *P*¹*RS*¹ 6 *cap.* *XL* *E* *Hinc excerpit Eugippius ed.*
Knöll 221, 12—223, 5 8 quolibet *P*¹ et *om.* *PR*¹ sit (*t ex d*) *R*
9 quod] et quod *b* 11 hominem ad imaginem nostram *S* 12 patre]
de patre *PRbd* apud *E*¹ 14 concupierit *P* et eritis *S*:
eritis *EPRbd Eug*; *sed cf.* 332, 21 15 die *P*¹ di *Eug.* 17 super-
biam *E*¹ superuiant *P* 18 conscribta *E*¹*P* inquit *PS*¹ tamquam]
quasi *Eug.* 19 cognoscendum *P* 22 conseruabit *E*¹ 23 *cap.*
XLI *E* aliquando (*ali s. l. m.* 1) *R* 24 aedat *S* 25 illud
(*corr. m.* 1) *S*

uoluptatis operari terram, ex qua sumtus est. superiora
uerba dei sunt; hoc autem factum propter ipsa uerba secutum
est. alienatus enim a uita non solum quam fuerat. si prae-
ceptum seruasset, cum angelis accepturus, sed ab illa etiam,
5 quam ducebat in paradiso felici quodam corporis statu,
separari utique debuit a ligno uitae. siue quod ex ipso illi
subsisteret felix ille ipse status corporis ex re uisibili, uirtute
inuisibili, siue quod in eo esset et sacramentum uisibile
inuisibilis sapientiae, alienandus inde utique fuerat uel iam
10 moriturus uel etiam tamquam excommunicatus, sicut etiam
in hoc paradiso, id est ecclesia solent a sacramentis altaris
uisibilibus homines disciplina ecclesiastica remoueri.

Et eiecit Adam et conlocauit eum contra paradisum
uoluptatis. et hoc significandi gratia factum est, sed tamen
15 factum, ut contra paradisum, quo beata uita etiam spiritualiter
significabatur, habitaret peccator utique in miseria. et ordi-
nauit Cherubin et flammeam romphaeam, quae uer-
titur, custodire uiam ligni uitae. hoc per caelestes
utique potestates etiam in paradiso uisibili factum esse cre-
20 dendum est, ut per angelicum ministerium esset illic ignea
quaedam custodia: non tamen frustra factum esse nisi quia
significat aliquid etiam de spiritali paradiso non est utique
dubitandum.

41. Non autem ignoro quibusdam esse uisum festinatione
25 praeuertisse illos homines adpetitum scientiae boni et mali
et immaturo tempore percipere uoluisse, quod eis dilatum

13 Gen. 3, 24   16 Gen. 3, 24

1 sumptus *E²PRSbd*   6 illi *om. P*   7 ipse *om. Eug.*   8 inuisi-
bilis *S*   et *om. Eug.*   9 alienatus *S*   11 aeclesia *E*   sacramento *S*
12 uisibilibus (*sup. bus add. m. 1 s*) *S*   aeclesiastica *E*   14 sed tamen
factum *om. Eug.*   16 significatur *b*   habitare *P*   17 cerubin *E*
cherubim *Eug d*   romfeam *E* rompheam *PS* rumphaeam *R*   18 lig-
num *R*   21 qui *E¹*   22 paradiso spiritali *PRSbd*   paradiso *om. E*
non est] praesentia (*s. l. m. 2 add. al* paradiso. non est) *E*   24 *cap.*
XLII *E*   autem] tamen *Rb*   25 praeuertisse (*sic corr. m. 1; m. 2*
s l. add. al praeuertisse) *E* peruertisse *b*

oportunius seruabatur idque egisse temptatorem, ut praecerp-
pendo, quod nondum talibus congruebat, offenderent deum et
ab eius rei utilitate alienarentur exclusi atque damnati, ad
quam si suo tempore, sicut deus uolebat, accederent, possent
ea salubriter perfrui. hoc, si forte lignum illud non ad pro- 5
prietatem ut uerum lignum et uera poma eius, sed ad figuram
uelint accipere, habeat exitum aliquem rectae fidei ueritatisque
probabilem.

Uisum est et quibusdam duos illos primos homines nuptias
suas fuisse furatos et ante mixtos esse concubitu, quam eos 10
qui creauerat copulasset: quam rem nomine ligni fuisse
significatam, unde prohibiti erant, donec oportuno tempore
iungerentur. quasi uero in ea aetate facti esse credendi sunt,
ut expectanda esset maturitas pubertatis, aut non illud tunc
legitimum esset, cum primum fieri potuisset, cum autem 15
non potuisset, non utique fieret; nisi forte sponsa erat a patre
tradenda et expectanda erat uotorum sollemnitas et conuiuii
celebritas et dotis aestimatio et conscriptio tabularum. ridi-
culum istuc est; praeter quod a rerum gestarum proprietate
discedit, quam suscepimus adserendam et, quantum deus 20
donare uoluit, adseruimus.

42. Illud magis mouet, si iam spiritalis erat Adam,
quamuis mente, non corpore, quomodo credere potuerit, quod
per serpentem dictum est, ideo deum prohibuisse, ne fructu
ligni illius uescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros 25
ut deos propter dinoscentiam boni et mali, tamquam hoc
tantum bonum creaturae suae creator inuiderit. hoc mirum

1 opportunius *Ebd* procerpendo *S* praeoccupando *bd* 2 offendere *R*
4 accedere *P* 5 per lignum *b* 6 pomma *R* 7 habeant *E*²*PR*
recte *EPRS* ueritate quae *P* 9 cap. XLIII *E* 10 furatos] futuros *b*
esse *om. b* 12 prohibeti *P* proibiti *R* opportuno *E* opportuno *bd*
13 facti] imperfecti *S* sint *Rd* 14 pubertaſtis (s *exp. m. 1*) *P*
18 extimatio *E* estimatio *PS* conscribit *EP* 19 istud *RSbd*
preter *S* 20 discedat *b* 22 *Hinc excerptit Eugippius ed. Knöll p.*
223, 10—225, 15) cap. XLIII *E* 24 fructi *E* fructum *Eug*
25 fecissent (nt *s. l. m. 1*) *E* 26 dinoscentiam *bd* hoc] his *S*
27 tantum] totum *b* inuiderint *P*

si homo spiritali mente praeditus credere potuisset. an quia hoc credere ipse non posset, propterea mulier addita est, quae parui intellectus esset et adhuc fortasse secundum sensum carnis, non secundum spiritum mentis uiueret, et hoc
 5 est, quod ei apostolus non tribuit imaginem dei? sic enim ait: uir quidem non debet uelare caput, cum sit imago et gloria dei; mulier autem gloria uiri est, non quo mens feminae eandem imaginem capere non possit, cum in illa gratia nos dicat nec masculum esse nec feminam,
 10 sed quod fortassis illa hoc nondum perceperat, quod fit in agnitione dei et uiro regente ac dispensante paulatim fuerat perceptura neque enim frustra et illud, quod apostolus ait: Adam enim primus formatus est, deinde Eua. et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praeuari-
 15 catione facta est, id est ut per illam etiam uir praeuari- caretur. nam et ipsum dicit praeuaricatorem, ubi ait: in similitudinem praeuaricationis Adae, qui est forma futuri, seductum tamen negat. nam et interrogatus non ait: mulier, quam dedisti mecum, seduxit me, et manducaui,
 20 sed, ipsa mihi, inquit, dedit a ligno, et manducaui; illa uero, serpens, inquit, seduxit me.

Ita Salomon, uir tantae sapientiae, numquidnam credendum est, quod in simulacrorum cultu credidit esse aliquid utilitatis? sed mulierum amor ad hoc malum trahenti resistere non
 25 ualuit, faciens quod sciebat non esse faciendum, ne suas, quibus deperibat atque defluebat, mortiferas delicias con-

6 I Cor. 11, 7   9 cf. Gal. 3, 27. 28   13 I Tim. 2, 13. 14
 16 Rom. 5, 14   22 cf. III Reg. 11, 4

2 crede *P*¹   propterea *P*¹   adita *E*¹*P*¹   3 et *om. Eug.*   8 quos
 quod *Rd*   eadem *P*   9 in *om. Eug.*   11 agnitionem *PR*   12 et]
 est *Rbd*   quod *om. P*¹*S Eug.*   ait *om. S*   13 eua *S*   15 est *om. P*
 praeuaria-
 16 praeuaricatorem *S*   17 similitudine *Eug*   20 mihi
 post dedit legitur in *Eug*   21 inquit *P om. S*   22 tante *S*   nun-
 quidnō *b*   credendus *S*   23 aliquid se aliquid utilitatis (*m. 1 exp.*) *P*
 24 amore *PS*   25 eualuit *PRbdEug*   non *om. Eug*   faciendum]
 faciendum minime *Eug.*   26 fluebat *S* difflebat *d*

tristaret. ita et Adam, posteaquam de ligno prohibito seducta mulier manducauit eique dedit, ut simul ederent, noluit eam contristare, quam credebat posse sine suo solacio contabescere, si ab eius alienaretur animo, et omnino illa interire discordia, non quidem carnis uictus concupiscentia, quam nondum senserat in resistente lege membrorum legi mentis suae, sed amicali quadam beniuolentia, qua plerumque fit, ut offendatur deus, ne homo ex amico fiat inimicus: quod eum facere non debuisse diuinae sententiae iustus exitus indicauit.

Ergo alio modo quodam etiam ipse deceptus est; sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo illum arbitror potuisse seduci. hanc autem proprie seductionem appellauit apostolus, qua id, quod suadebatur, cum falsum esset, uerum putatum est, id est quod deus ideo lignum illud tangere prohibuerit, quod sciebat eos, si tetigissent, uelut deos futuros, tamquam eis diuinitatem inuideret, qui eos homines fecerat. sed etiam si uirum propter aliquam mentis elationem, quae deum internorum scrutatorem latere non poterat, sollicitauit aliqua experiendi cupiditas, cum mulierem uideret accepta illa esca non esse mortuam, secundum ea, quae superius tractauimus, non tamen eum arbitror, si iam spiritali mente praeditus erat, ullo modo credere potuisse, quod eos deus ab esca illius ligni inuidendo uetuisset, sed quid plura? persuasum est illud peccatum, sicut persuaderi talibus posset; conscriptum est autem, sicut legi ab omnibus oporteret, etsi a paucis haec intellegerentur, sicut oporteret.

2 muliere *S*¹ 3 contristari *b* solatio *RSbd* 4 illam *S* 5 non* *R*
 7 ueniulencia *E*¹ beneulencia *Sbd* 8 non facere *Eug* 9 debuisse
om. Eug diuine *P* 10 quodam modo *b* 12 post seduci sequitur:
 in illo modo quo illa (illam *R*) potuit in *Rbd*, in *P* add. haec uerba
m. rec. propriae *P*¹*SC* 13 apostulos *P*¹ quia *S* it *S*¹ esse *S*¹
 20 acceptam *E* eam *E* 21 q; *R*¹ 22 praeditus *S* 24 illum *E* 25 con-
 scriptum *E*¹ omnibus] hominibus *EPS* 26 pr. oportet *P* Expl lib
 undecimus incipiunt capitula libri duodecimi fol. 183 *E* Explicit liber XI (*litt.*
mai. rubr.) fol. 303 *P* Explic lib undecim aureli augustini, Incip lib duo-
 decim fol. 215^b *R* Expl' cit liber undecim' (*litt. mai. atr.*). Incipit lib duodecim'
 (*litt. rubric.*) pag. 309 *S* Explicit ·XI· Incipit liber duodecimus fol. 102^a *C*

LIBER DUODECIMUS.

1. Ab exordio scripturae sanctae, quae inscribitur Genesis, donec homo primus de paradiso dimissus est, undecim libris siue adserendo atque defendendo, quae certa nobis sunt, siue
 5 inquirendo, arbitrando, ambigendo de incertis, quae potuimus et sicut potuimus, disseruimus atque conscripsimus, non tam praescribentes de rebus obscuris unicuique quid sentiat, quam nos docendos in quibus dubitauimus ostendentes temeritatemque adfirmandi amouentes a lectore, ubi non ualuimus praebere
 10 scientiae firmitatem. iste autem duodecimus liber ea iam cura expeditus, qua nos pertractandus textus sacrarum litterarum occupabat, liberius atque prolixius uersabit de paradiso quaestionem, ne putemur euitasse, quod uidetur apostolus in tertio caelo insinuare paradysum, ubi ait: scio hominem
 15 in Christo ante annos quattuordecim, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio, deus scit, raptum eius modi usque in tertium caelum. et scio eius modi hominem, siue in corpore siue extra corpus nescio, deus scit, quia raptus est in paradysum et audiuit
 20 ineffabilia uerba, quae non licet homini loqui.

In his uerbis primum quaeri solet, quid dicat tertium caelum, deinde, utrum illic uoluerit intellegi paradysum, an, posteaquam raptus est in tertium caelum, raptum esse et in

15 II Cor. 12, 2—4

1 Explicuerunt capitula incipit liber duodecimus *fol. 186 E* Incipit liber duodecimus (*litt. unc. rubr.*) *fol. 304^a P* 2 scripturae *EP* que *R* inscribitur *R* 3 dimissus *R* 4 adque *P* 5 arbitrando *om. PR¹bd* et ambigendo *PR¹bd* 6 atque (que *m. 2 s. l.*) *E* conscripsimus *E¹P* 8 temeritatemque (*æ in ras.*) *S* 9 praeuere *P* prebere *S* 10 scientiae] sententiae *Pd* 11 expeditis *ER¹S¹* litterum *P¹* 12 atque] at *E¹* uersauit *E¹P* in paradys^{cim} *E* 13 questionem *S* 15 ante *s. l. m. 1 S* quattuordecim *Pbd XIII C* 17 huiusmodi *S* in] ad *S*, (*s. l. m. 2 al* ad) *E* huiusmodi *SC* 20 que *S* hominibus (*s. l. m. 2 al* homini) *E* 21 *cap. I E* quari *R¹* queri *S* tertium (*r litt. decerp. est*) *E* 22 intelligi uoluerit *bd* 23 uocabuli in ante tertium *litt. n decerpta est E*

paradisum, ubicumque sit paradisus, non ut hoc fuerit rapi in tertium caelum, quod in paradisum, sed prius in tertium caelum et post inde in paradisum. et hoc sic ambiguum est, ut non mihi uideatur posse dissolui, nisi aliquis non ex praesentibus apostoli uerbis, sed ex aliis forte scripturarum locis uel ratione 5 perspicua inueniat aliquid, quo doceat siue in tertio caelo esse paradisum siue non esse, cum et ipsum tertium caelum quid sit non liquido adpareat, utrum in rebus corporalibus, an forte in spiritalibus intellegendum sit. posset quidem dici nonnisi in locum aliquem corporalem hominem rapi potuisse 10 cum corpore; sed quia et hoc ita posuit, ut nescire se dixerit, utrum in corpore an extra corpus raptus sit, quis audeat dicere se scire, quod se nescire apostolus dixit? uerum tamen si neque spiritus sine corpore ad loca corporalia rapi potest nec corpus ad spiritalia, haec ipsa dubitatio eius uelut cogit 15 intellegi — siquidem de se ipso haec eum scripsisse nemo ambigit — tale fuisse illud, quo raptus est, quod, utrum corporale an spiritale esset, dinosci discernique non posset.

2. Cum enim uel in somnis uel in extasi corporum exprimuntur imagines, non discernuntur omnino a corporibus, 20 nisi cum homo redditus sensibus corporis recognoscit se in illis fuisse imaginibus, quas non per sensus corporis hauriebat. quis enim, cum a somno euigilauerit, non continuo sentiat imaginaria fuisse, quae uidebat, quamuis, cum ea uideret dormiens, a uigilantium corporalibus uisis discernere non 25 ualebat? quamquam mihi accidisse scio et ob hoc etiam aliis accidere potuisse uel posse non dubito, ut in somnis uidens in somnis me uidere sentirem illasque imagines, quae ipsam nostram consensionem ludificare consuerunt, non esse uera

1 paradys *E*   ubique *b*   fuerit] fieri* (t *euang.*) *E*   rapi *R*¹
5 scripturarum *EP*   6 p̄spicua *S*   quo] quod *ERb*   13 se nescire]
senescere *P*   cap. II *E*   16 se om. *S*   scripsisse *E*¹*P*   18 dis-
noscere *P* dignosci *d*   possit *P*   19 ecstasi *d*   20 imagines (ma *s. l.*
m. 1) *P*   22 sensum *PRbd*   cor*oris (p̄ *deseet.*) *E*   auriebat *S*
25 a om. *S, R*; sed ex init. e sequentis uocab. a fact.   euigilantium *SR*¹
28 in somnis om. *b*   illasque *P*   29 consueuerunt *PRbd*

corpora, sed in somnis eas praesentari firmissime etiam dormiens tenerem atque sentirem. hoc tamen fallebar aliquando, quod amico meo, quem similiter in somnis uidebam, id ipsum persuadere conabar non esse illa corpora, quae uidebamus, 5 sed esse imagines somniantium, cum et ipse utique inter illa sic mihi adpareret, quomodo illa: cui tamen et hoc dicebam neque id uerum esse, quod pariter loqueremur, sed etiam ipsum tunc aliud aliquid uidere dormientem et, utrum ista ego uiderem, omnino nescire. uerum cum eidem ipsi per- 10 suadere moliebar, quod ipse non esset, adducebar ex parte etiam putare esse ipsum, cui profecto non loquerer, si omni modo sic adficerer, quod ipse non esset. ita non poterat quamuis mirabiliter uigilans anima dormientis nisi duci imaginibus corporum, ac si corpora essent ipsa.

15 In extasi autem unum audire potui et eum rusticanum uix ualentem quod sentiebat exprimere, qui et uigilare se sciret et uidere quiddam non oculis corporis. nam, ut eius uerbis utar, quantum recolere possum, „anima mea, inquit, uidebat eum, non oculi mei; non tamen sciebam, utrum 20 corpus esset an imago corporis“. non enim erat talis, ut ista discerneret, uerum tamen simpliciter fidelis, ut eum sic audirem, ac si illud, quod se uidisse narrabat, ipse uidissem.

Ac per hoc si paradisum Paulus ita uidit, ut adparuit Petro ille discus submissus e caelo, ut Iohanni quidquid in 25 Apocalypsi se uidisse conscripsit, ut Ezechieli campus ille

24 cf. Act. 10, 11

24 cf. Apoc. 1, 12—20

25 cf. Ezech.

37, 1—10

1 ea b 2 fallebat *E*¹ 5 illas *P* illos *Rb* 6 tamen *om.* *Pd*
dicebat *E*¹ 7 hīd (*exp. m. 1*) *R* 8 aliquid (*li s. l. m. 1*) *P* ego
ista *S* 9 omni|nono *P* nescire* (*m er.*) *E* nescirem *S* non scire *Rbd*
cap. III E 10 molibar *E*¹ 11 ipsum (*ipsom P*¹) putare esse *PRSBd*
12 afficerer *S*¹ ita *E*¹ 14 ipsa essent *PRSBd* 15 exstasi *P* ecstasi *d*
17 quidam *P* 18 inquit *E*¹*PR* 19 sciebat *PRSBd* 20 an] aut *b*
21 tamen] tam *Sd* 24 summissus *E*²*PRS* ioanni *bd* 25 apocalypsi *SR*
conscripsit *E*¹*P* ezechieli (*init. e ex h m. 1*) *E* hiezechieli *P*
hezechieli *S*

cum ossibus mortuorum et illa eorum resurrectio, ut Esaiae sedens deus et in conspectu eius Seraphin et ara, unde carbo adsumtus prophetae labia mundauit: manifestum eum est ignorare potuisse, utrum in corpore an extra corpus ea uiderit.

3. Sed, si extra corpus uisa sunt et corpora non fuerunt, adhuc quaeri potest, utrum imagines corporum fuerint an ea substantia, quae nullam corporis similitudinem gerit, sicut deus, sicut ipsa mens hominis uel intellegentia uel ratio, sicut uirtutes, prudentia, iustitia, castitas, caritas, pietas et quaecumque aliae sunt, quas intellegendo atque cogitando enumeramus, discernimus, definimus, non utique intuentes liniamenta earum uel colores aut quomodo sonent aut quid oleant aut quid in ore sapiant aut quid contrectantibus de calore seu frigore, mollitudine seu durtia, lenitate seu asperitate renuntient, sed alia quadam uisione, alia luce, alia rerum euidentia et ea longe ceteris praestantiore atque certiore.

Rursus igitur ad eadem ipsa apostoli uerba redeamus et ea diligentius perscrutemur hoc sine dubitatione primitus constituto multo magis atque incomparabiliter amplius apostolum scisse, quod de incorporea corporeaque natura nos ut sciamus utcumque conamur. si ergo sciebat spiritalia per corpus, corporalia extra corpus uideri omnino non posse, cur non per ea ipsa, quae uidit, quomodo etiam potuerit uidere, discreuit? si enim certus erat illa esse spiritalia, cur non consequenter extra corpus ea se uidisse certus nihilominus erat? si autem corporalia esse nouerat, nonnisi per corpus uideri potuisse

1 cf. Es. 6, 1—7

1 aesaiae *P* esaie *S* isaiae *bd*   2 serafin *E* seraphim *Pd* seraphin
(in ex im) *R*   3 assum tus *P* adsumptus *S* assumptus *Rbd*   prophete *P*
prophetae *R*   est eum *PRSbd*   11 diffinimus *b*   12 lineamenta *d*
13 oleat *P*¹ redoleant *Rb*   pr. quid] qui *P*   14 siue asperitate *PRS*
15 renuntiarent *S* renuncient *R*   16 ea s. l. m. 2 al alias) *E*   prae-
s*stantiore (en er; n s. l. m. 1) *E*   17 et] et ut *b*   18 prescrutemur *S*
20 de] deinde *E*   corporeaque (pr. e s. l. m. 1) *R*
scimus *E*¹   21 cap. IIII *E*   22 quur *PR*   per ea] preterea *R*
24 quur *PR*

cur non etiam nouerat? unde ergo dubitat, utrum in corpore an extra corpus ea uiderit, nisi forte ita etiam dubitat, utrum illa corpora an similitudines corporum fuerint? prius itaque uideamus, quid sit in uerborum istorum contextione, unde non
 5 dubitet, atque ita, cum remanserit unde dubitet, fortassis ex his, de quibus non dubitat, quomodo etiam illud dubitet adaptebit.

Scio, inquit, hominem in Christo ante annos quatuordecim, siue in corpore nescio, siue extra corpus
 10 nescio, deus scit, raptum eius modi usque in tertium caelum. scit ergo ante annos quatuordecim in Christo raptum hominem usque ad tertium coelum. hoc omnino non dubitat, nec nos ergo debemus. sed utrum in corpore an extra corpus, dubitat: unde illo dubitante quis nostrum certus esse
 15 audeat? num forte hinc etiam illud consequens erit, ut tertium caelum fuisse dubitemus, quo raptum hominem dixit? si enim res ipsa demonstrata est, tertium caelum demonstratum est; si autem imago aliqua corporalium similis facta est, non erat illud tertium caelum, sed illa ostensio sic ordinata est, ut
 20 uideretur sibi ascendere primum caelum, super quod uideret alterum, quo rursus ascendens iterum alterum uideret superius, quo cum peruenisset, posset dicere se in tertium caelum raptum. sed illud, quod tertium caelum esset, quo raptus est, neque dubitauit neque dubitare nos uoluit. ad hoc enim
 25 praemisit „scio“ et inde coepit, ut quod se scire apostolus dicit, solus ille non credat uerum esse, qui non credit apostolo.

4. Scit ergo hominem raptum esse usque in tertium caelum. proinde illud, quo raptus est, uere tertium caelum

8 II Cor. 12, 2

1 quur *PR* dubitat (*s. l. m. 2 a1 bat*) *E* 2 dubitat (*s. l. m. 2 a1 bat*) *E* dubitet *b* 3 fuerunt *P* cap. V *E* 4 conexione *R1b*
 5 adque *E1S* 8 inquit *E1R* 9 corpus] corpus *P1* 10 renescio (*re exp. m.*
 1) *P* huiusmodi *S* in] ad *E* sed cf. 379, 17 13 debemus]
 dubitemus *bd* 21 quo *om. S* 22 puuisset *P* 23 illa *P1* 25 cepit *S*
 ut *om. P1* quod] id quod *P2Rbd* se *om. P* 27 cap. VI *E*
 ergo] enim *S* 28 quo] in quod *b*

est. non signum aliquod corporale. quod cum ostenderetur Moysi, usque adeo sentiebat aliud esse ipsam dei substantiam, aliud uisibilem creaturam, in qua se deus humanis et corporalibus sensibus praesentabat, ut diceret: ostende mihi temet ipsum, nec aliqua imago rei corporalis, quam cum Iohannes uideret in spiritu quaerebat, quid esset, eique respondebatur uel: ciuitas est uel: populi sunt uel aliquid aliud, cum uideret ille bestiam siue mulierem siue aquas siue quid eius modi, sed, scio, inquit, raptum hominem usque in tertium caelum.

Quodsi spiritalem imaginem corporali similem caelum appellare uoluisset, sic erat etiam imago corporis eius, in qua illuc raptus ascenderat. sic ergo et suum corpus appellaret quamuis imaginem corporis, quomodo illud caelum, quamuis imaginem caeli, neque curaret discernere. quid sciret et quid nesciret, id est quia sciret raptum hominem usque ad tertium caelum, nesciret autem, utrum in corpore an extra corpus, sed simpliciter narraret uisionem earum rerum nominibus appellans illa, quae uidit, quarum erant similia. nam et nos dicimus, cum somnia nostra narramus uel aliquam eis reuelationem: uidi montem, uidi fluuium, uidi tres homines et si quid eius modi ea nomina tribuentes illis imaginibus, quae habent res ipsae, quarum similes erant; apostolus autem, illud, inquit, scio, illud nescio.

At si utrumque imaginaliter adparuit, utrumque pariter pariterue nescitur: si autem proprie caelum — et ideo scitur — quomodo potuit imaginaliter corpus illius hominis adparere?

4 Exod. 33, 13   7 cf. Apoc. 17, 18. 15; 13, 1

1 esset *S*   3 aliut *R*   creaturam *S*¹   4 presentabat *S*   5 rei] ei *E*   cum *R*¹ *om.* *S*   6 iohannes *Sbd*   in *om.* *S*   eiquae *E*
8 alium *E*¹   9 inquit *E*¹*P*   hominem raptum *bd*   12 corporalis *P*
13 ascenderet *b*   corpus (pus *s. l. add. m. 2*) *P*   15 curaret (*t in ras.*) *P*   16 et raptum *b*   18 nominibus] in hominibus *R* in hominibus (*h s. l. m. 1*) *P*   23 ipse *R*   24 inquit *E*¹*R*   25 cap. VII *E*   at (*t in ras.*) *P*   26 pariterue] pariterbe *E*¹*P*¹*S* pariterue (*ue in ras. m. 2*) *R*
nescitur (*ne in ras. m. 2*) *R*   propriae *S*

Nam si caelum corporeum uidebatur, quare latebat, utrum corporeis oculis uideretur? si autem incertum erat, utrum oculis corporis an spiritu uideretur — et ideo dictum est: siue in corpore siue extra corpus nescio — quomodo
 5 non incertum erat et illud, utrum uere caelum corporeum uideretur an imaginaliter ostenderetur? itemque, si substantia incorporea uidebatur, non in aliqua imagine corporis, sed sicut uidetur iustitia, sapientia et si quid eius modi, et hoc erat caelum, id quoque manifestum est oculis huius corporis
 10 uideri aliquid tale non posse. ac per hoc, si aliquid tale se uidisse sciebat, non per corpus se uidisse dubitare non poterat. scio, inquit, hominem in Christo ante annos quattuordecim. hoc scio nemo dubitet, qui mihi credit; sed, utrum in corpore an extra corpus nescio, deus scit.
 15 5. Quid ergo scis, quod discernis ab eo, quod nescis, ne credentes fallantur? raptum, inquit, eundem hominem usque in tertium caelum. at illud caelum aut corpus erat aut spiritus. si corpus erat et corporeis oculis uisum est, cur illud caelum esse scitur et in corpore uisum esse nescitur?
 20 si autem spiritus erat, aut corporis imaginem praeuit et tam incertum est utrum corpus fuerit, quam incertum est utrum in corpore uisum sit; aut sic uisum est, quomodo uidetur mente sapientia sine ullis imaginibus corporum, et nihilominus certum est uideri non potuisse per corpus. aut ergo utrumque
 25 certum est aut utrumque incertum aut quomodo certum, quod uisum est, incertum autem, per quod uisum est? manifestum est enim incorpoream naturam ab eo uideri non potuisse per corpus. corpora uero, etiam si non possent uideri sine corpore, non utique sic uidentur per corpus, sed longe ille dispar
 30 modus est, si quis est. unde mirum, si posset apostolum

3 corporeis *Rbd* an (n s. l. m. 1) *P* 10 non—sciebat *a m. 2 in*
ras. E hac (h exp. m. 1) *S* 11 corpus *S¹* 16 cap. VIII *E* in-
 quid *E¹R* 17 at] ad *S* et *b* illud (d sup. exp. m pos. m. 1) *R*
 18 uisum (i s. l. m. 1) *E* 21 pr. est om. *P¹* corpus] in corpus *E*
 22 sic] si *b* 23 nihilominus *S* 28 non possent] possunt *PRsbd*

tamquam simillimus fallere aut ad dubitationem cogere, ut, si corporeum caelum non corporeis oculis uidit, incertum sibi esse diceret, utrum in corpore an extra corpus id uiderit.

Restat ergo fortasse, ut, quoniam mentiri non posset apostolus, qui tanta cura egit, ut discerneret quid sciret et quid nesciret, hoc ipsum eum intellegamus ignorasse, utrum, quando in caelum tertium raptus est, in corpore fuerit, quomodo est anima in corpore, cum corpus uiuere dicitur, siue uigilantis siue dormientis siue in extasi a sensibus corporis alienata, an omnino de corpore exierit, ut mortuum corpus iaceret, donec peracta illa demonstratione membris mortuis anima redderetur et non quasi dormiens euigilaret aut extasi alienatus denuo rediret in sensus, sed mortuus omnino reuiuisceret. proinde, quod uidit raptus usque in tertium caelum — quod etiam se scire confirmat — proprie uidit, non imaginaliter, sed quia ipsa a corpore alienatio, utrum omnino mortuum corpus reliquerit an secundum modum quendam uiuentis corporis ibi anima fuerit, sed mens eius ad uidenda uel audienda ineffabilia illius uisionis abrepta sit, hoc incertum erat, ideo forsitan dixit: siue in corpore siue extra corpus nescio, deus scit.

6. Quod autem non imaginaliter, sed proprie uidetur et non per corpus uidetur, hoc ea uisione uidetur, quae omnes ceteras superat. harum species atque differentias, quantum me dominus adiuuerit, explicare curabo. ecce in hoc uno praeepto cum legitur: diliges proximum tuum tamquam te

26 Matth. 22, 39

1 simillimus] simili modo *b* 2 non corporeis] incorporeis *b* non
*om. PR*¹ uidens *b* 3 uideri *E*¹ 4 ut quoniam] utique non *S*
5 quit *R* et *om. E*¹ 6 quid] quis *R* *cap. VIII E* ignorasse
intelligamus *b* 7 tertium caelum *PRbd* fuit *R* 8 corpus *P*¹
dicimur *E* 9 ecstasi *d* 12 exstasi *P* ecstasi *d* 14 reuiuisceret *EPR*¹*S*
quod] quod se (se s. l. exp.) *E* usque *om. ES* 15 propriae *S*¹
16 alienata *d* 17 relinquerit *E* relinquerit *PR* 18 corpori sibi *R*
19 arrepta *RSbd* 22 propriae *P*¹*RS* 23 pr. uidetur *om. E*¹ 25 *cap.*
X E 26 diligis *R*

ipsum, tria uisionum genera occurrunt: unum per oculos, quibus ipsae litterae uidentur, alterum per spiritum hominis, quo proximus et absens cogitatur, tertium per contuitum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. in his tribus
 5 generibus illud primum manifestum est omnibus; in hoc enim uidetur caelum et terra et omnia, quae in eis conspicua sunt oculis nostris. nec illud alterum, quo absentia corpora corporalia cogitantur, insinuare difficile est; ipsum quippe caelum et terram et ea, quae in eis uidere possumus, etiam
 10 in tenebris constituti cogitamus, ubi nihil uidentes oculis corporis, animo tamen corporales imagines intuemur, seu ueras, sicut ipsa corpora uidimus et memoria retinemus, seu fictas, sicut cogitatio formare potuerit. aliter enim cogitamus Carthaginem, quam nouimus, aliter Alexandriam, quam non
 15 nouimus. tertium uero illud, quo dilectio intellecta conspicitur, eas res continet, quae non habent imagines sui similes, quae non sunt quod ipsae. nam homo uel arbor uel sol et quaecumque alia corpora, siue caelestia siue terrestria, et praesentia uidentur in suis formis et absentia cogitantur in
 20 imaginibus animo inpressis et faciunt duo genera uisorum: unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo illae imagines continentur. dilectio autem numquid aliter uidetur praesens in specie, qua est, et aliter absens in aliqua imagine sui simili? non utique. sed quantum mente cerni potest, ab
 25 alio magis, ab alio minus ipsa cernitur; si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur.

7. Haec sunt tria genera uisionum, de quibus et in superioribus libris aliquid diximus, sicut res postulare uide-

1 genera uisionum *Sbd* 4 quo* (d *er.*) *R* 7 absentia *P*¹ corpora
om. *PR**Sbd* 8 cogitatur *E* cogitentur *S* 9 terra *b* 12 uidemus *Pbd*
 13 formare] imaginari *b* 14 cartaginem *R* non *s. l. m.* 1 *S* 15 quo]
 quod *R* 16 non *om.* *P*¹ quæ (sic *corr. m. 1*) *R* 17 ipse *ER*
 quaecumque (*pr. e s. l. m. 1*) *E* 19 uidentur (*n s. l. m. 1*) *E* in
om. *PR*¹*bd* 20 inpraesis *P* inpraessis *R* 21 quo* (d *er.*) *E* ille *P*
 22 delictio *P* 23 presens *S* speciae *S* 24 similis *b* 25 magis]
 maius *E*²*S*

batur, non tamen earum numerum commemorauimus; et nunc breuiter eis insinuatis, quoniam suscepta quaestio flagitat, ut de his aliquanto uberius disseramus, debemus ea certis et congruis signare nominibus, ne adsidue circumloquendo moras faciamus. primum ergo appellemus corporale, quia per corpus 5 percipitur et corporis sensibus exhibetur; secundum spiritale: quidquid enim corpus non est et tamen aliquid est, iam recte spiritus dicitur et utique non est corpus, quamuis corpori similis sit, imago absentis corporis, nec ille ipse obtutus, quo cernitur; tertium uero inellectuale ab intellectu, quia mentale 10 a mente ipsa uocabuli nouitate nimis absurdum est ut dicamus.

Horum uocabulorum rationem si subtilius reddam, et prolixior et perplexior sermo erit, cum hoc uel nulla uel certe non tanta necessitas exigit. satis est ergo scire corporale aliquid uel proprie dici, cum de corporibus agitur, uel etiam 15 translato uocabulo, sicut dictum est: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. neque enim diuinitas corpus est, sed quia sacramenta ueteris testamenti appellat umbras futuri, propter umbrarum conparationem corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem diuinitatis, 20 quod in illo impleantur omnia, quae illis umbris figurata sunt, ac sic quodammodo umbrarum illarum ipse sit corpus, hoc est figurarum et significationum illarum ipse sit ueritas. sicut ergo ipsae figurae significatiue translato utique uocabulo non proprie dictae sunt umbrae, ita et quod ait plenitudinem 25 diuinitatis corporaliter habitare translato uerbo usus est.

16 Coloss. 2, 9. 17

1 earum] earum rerum *S* eorum *Pbd* 2 breuiter *E*¹ questio *S*
4 significare *b* asiduae *R* adsidue *S* 5 cap. XI *E* appellemus
(e fin. ex a m. 1) *E* 6 percipit *b* corporis (i ex e m. 2) *P 7 quic-
quid *E*²*R* rectae *R* 9 optutus *S* 10 mentale] mente *S* 11 a
(sup. o scr. m. 1) *P* uocauuli *E*¹ 13 certe (cer s. l. m. 1) *E*
14 cap. XII *E* 15 propriae *P*¹*S* 16 uocauulo *E* 19 umbras *R*¹
21 impleantur *E* illis] in illis *P*²*Rbd* 22 sic] si *S* quoddam-
modo *P* 24 significatiue *ESb* (uae) *PR* uocauulo *E*¹ 25 pro-
priae *P*¹*S*¹*R* 26 a uoce translato inc. cap. XIII *E*

Spiritale autem pluribus modis dicitur. nam et corpus, quod futurum est in resurrectione sanctorum, spiritale appellat apostolus, ubi ait: seminatur corpus animale, surget corpus spiritale, eo quod miris modis ad omnem facilitatem et incorruptionem spiritui subdatur et sine ulla indigentia corporalium alimentorum solo uiuificetur spiritu, non quod incorpoream substantiam sit habiturum; neque enim et hoc corpus, quale nunc habemus, animae habet substantiam et hoc est quod anima, quia dictum est animale. item spiritus dicitur uel aer iste uel flatus eius, id est motus eius, sicut dictum est: ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis. dicitur etiam spiritus anima siue pecoris siue hominis, sicut scriptum est: et quis scit, spiritus filiorum hominis si ascendat ipse sursum, et spiritus pecoris si descendat ipse deorsum in terram? dicitur spiritus et ipsa mens rationalis, ubi est quidam tamquam oculus animae, ad quem pertinet imago et agnitio dei. unde dicit apostolus: renouamini spiritu mentis uestrae et induite nouum hominem, qui secundum deum creatus est, cum et alibi dicat de interiore homine: qui renouatur in agnitione dei secundum imaginem eius, qui creauit eum. item cum dixisset: igitur ipse ego mente seruo legi dei, carne autem legi peccati, alio loco eandem sententiam commemorans, caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem, ut non ea quae uultis faciatis, quam dixit mentem, hunc etiam spiritum appellauit. dicitur spiritus etiam deus, sicut ait dominus in euangelio: spiritus est deus; et eos, qui adorant eum, in spiritu et ueritate oportet adorare.

3 I Cor. 15, 44   11 Ps. 148 8,   13 Eccle. 3, 21   18 Ephes. 4, 23. 24   20 Col. 3, 10   22 Rom. 7, 25   24 Gal. 5, 17   28 Ioh. 4. 24

3 seminator *S*¹   resurget *Pbd* resurgit *R*   5 subdatur *S*   9 animale *om.* *P* spatio uacuo   10 *pr.* uel *om.* *P*¹   13 homines *R*   scit | scit si *E*   15 in terram] interdum *S*   16 rationalis *R*   20 alibi | alibi (*in mg. add. b m. rec.*) *P*   agnitione *E*¹   22 legi (*i ex e m. 1*) *R*   24 commemorans *P*   aduersum *S*   26 hunc] hanc *PRbd*

8. Ex his omnibus modis, quos commemorauimus, quibus appellatur spiritus, non traximus hoc uocabulum, quo appellauimus spiritale hoc uisionis genus, de quo nunc agimus, sed ex illo uno modo, quem inuenimus in epistula ad Corinthios, quo spiritus a mente distinguitur euidentissimo testimonio. si enim orauero, inquit, lingua, spiritus meus orat; mens autem mea infructuosa est. cum ergo lingua intellegatur hoc loco dicere obscuras et mysticas significationes, a quibus si intellectum mentis remoueas nemo aedificatur audiendo, quod non intellegit — unde etiam dicit: qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed deo; nemo enim audit, spiritus autem loquitur mysteria — satis indicat eam se linguam hoc loco appellare, ubi sunt significationes uelut imagines rerum ac similitudines, quae ut intellegantur indigent mentis obtutu. cum autem non intelleguntur, in spiritu eas dicit esse, non in mente: unde apertius ait: si benedixeris spiritu, qui subplet locum idiotae quomodo dicet „amen“ super tuam benedictionem, quandoquidem nescit, quid dicas? quia ergo etiam lingua, id est membro corporis, quod mouemus in ore, cum loquimur, signa utique rerum dantur, non res ipsae proferuntur, propterea translato uerbo linguam appellauit quamlibet signorum prolationem, priusquam intellegantur: quo cum intellectus accesserit, qui mentis est proprius, fit reuelatio uel agnitio uel prophetia uel doctrina. proinde ait: si uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero, nisi loquar uobis in reuelatione aut in agnitione aut

6 I Cor. 14, 14. 2. 16. 6

1 et ex *E* 4 epistola *Rbd* 6 sic *E* 7 cap. XIII *E* 8 linguam *E* linguam *PRsD* et] est *P*¹ mysticas *S* 9 si *om.* *R* 10 edificatur *P* aedificator (*sed sup. o add. m. 1 v*) *R* quod (*d s. l. m. 1*) *R* 13 mysteria *S* appellari *S* 15 obtutum *E* obtutū *P* intuitu *b* 17 qui] quis *ESb* suplet *E*¹ 18 ideote] *P* 19 dicas *E*²*PRsbd*: dicat *E*¹ 20 membra *P*¹ 21 ipse *R* 24 cap. XV *E* quod *P* intellectum *S* adcesserit *P* 25 profetia *E* prophetia *R* doctrinam (*m exp. m. 1*) *P* 27 nisi] nisi] *E* nisi si *R*

in prophetia aut in doctrina? id est: cum signis, hoc est linguae accesserit intellectus, ut non spiritu tantum, sed etiam mente agatur quod agitur.

9. Proinde, quibus signa per aliquas rerum corporalium
 5 similitudines demonstrabantur in spiritu, nisi accesserat mentis officium, ut etiam intellexerentur, nondum erat prophetia; magisque propheta erat, qui interpretabatur, quod alius uidisset, quam ipse qui uidisset. unde adparet magis ad mentem pertinere prophetiam quam ad istum spiritum, qui modo quodam
 10 proprio uocatur spiritus, uis animae quaedam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimuntur. itaque magis Ioseph propheta, qui intellexit, quid significarent septenae spicae et septenae boues, quam Pharaon, qui eas uidit in somnis; illius enim spiritus informatus est, ut uideret, huius
 15 mens inluminata, ut intellexeret. ac per hoc in illo erat lingua, in isto prophetia, quia in illo rerum imaginatio, in isto imaginationum interpretatio. minus ergo propheta, qui rerum, quae significantur, sola ipsa signa in spiritu per rerum corporalium imagines uidet, et magis propheta, qui solo
 20 earum intellectu praeditus est; sed maxime propheta, qui utroque praecellit, ut et uideat in spiritu corporalium rerum significatiuas similitudines et eas uiuacitate mentis intellegat, sicut Danihelis excellentia temptata est et probata qui regi et somnium, quod uiderat, dixit et, quid significaret, aperuit.
 25 et ipsae quippe imagines corporales in spiritu eius expressae

12 cf. Gen. 41, 1—32   23 cf. Dan. 2, 27—45; 4, 16—24

2 lingua <i>PR</i>	3 mentem <i>P</i> ¹	5 similitudinis <i>P</i> ¹	similitudines <i>S</i>
accessisset <i>PR</i> ¹ <i>bd</i>	6 profetia <i>E</i>	prophetiam <i>P</i> ¹	prophetia (i s. l. m. 1) <i>R</i>
propheta <i>b</i>	7 profeta <i>E</i>	prophaeta <i>R</i>	interpretabatur <i>ER</i>
interpretabatur <i>P</i>	9 prophaetiam <i>R</i>	cap. XVI <i>E</i>	11 itaque <i>P</i> ¹
12 et 13 septenae] septem <i>PRbd</i>	15 illuminata (ta in ras. m. 2) <i>R</i>		
16 prophaetia <i>R</i>	17 histo <i>S</i>	interpretaetio <i>EPR</i>	prophaeta <i>R</i>
18 significabantur (ba s. l. m. 1) <i>S</i>	19 sola <i>E</i>	solum <i>R</i>	20 prae-
dictus (c exp. m. 1) <i>EP</i>	maxime] et maxime <i>Rbd</i>	21 utroque <i>P</i> ¹	
et om. <i>P</i> ¹ <i>R</i> ¹	22 intellegatur <i>P</i>	23 danielis <i>bd</i>	25 ipse <i>PRb</i>
expresse <i>R</i>			

sunt et earum intellectus reuelatus in mente. ex hoc ergo modo, quo appellatur in ista distinctione spiritus, secundum quem dixit apostolus: orabo spiritu, orabo autem et mente. ut et signa rerum formarentur in spiritu et eorum refulgeret intellectus in mente: secundum hanc, inquam, 5 distinctionem spiritale nunc appellauimus tale genus uisorum, quali etiam corporum absentium imagines cogitamus.

10. Intellectuale autem illud excellentius, quod mentis est proprium. nec mihi occurrit omnino ita pluribus modis dici posse intellectum, sicut spiritum multis modis appellatum 10 esse conperimus; siue autem intellectuale dicamus siue intellegibile, hoc idem significamus. quamquam nonnihil interesse nonnulli uoluerint, ut intellegibilis sit res ipsa, quae solo intellectu percipi potest. intellectualis autem mens, quae intellegit; sed esse aliquam rem quae solo intellectu cerni 15 possit ac non etiam intellegat magna et difficilis quaestio est. esse autem rem, quae intellectu percipiat et non etiam intellectu percipi possit, non arbitror quemquam uel putare uel dicere; mens quippe non uidetur nisi mente. quia ergo uideri potest, intellegibilis, quia et uidere, intellectualis est 20 secundum illam distinctionem. quapropter sequestrata illa difficillima quaestione, utrum sit aliquid, quod tantum intellegatur nec intellegat, nunc intellectuale et intellegibile sub eadem significatione appellamus.

11. Tria igitur ista genera uisorum, corporale, spiritale, 25 intellectuale, singillatim consideranda sunt, ut ab inferioribus ratio ad superiora conscendat. iam quidem superius exemplum

3 I Cor. 14, 15

1 earum (a s. l. m. 1) R cap. XVII E ergo om. S¹ 3 spu* R
 7 quale PR¹ corporeum R 9 occurret S 10 intellectu S
 13 uoluerunt Pbd ualuerunt R¹ intellegibiles R 16 posset S
 magnae (e m. 1 exp.) P 18 posset S 20 et uideri PR¹ 21 seque-
 strata P 24 eandem P¹ significationem EP¹ 25 uisorum} uisi-
 onum Sbd 26 et intellectuale E²PRbd singillatim S¹ 27 con-
 scendat (alt. c s. l. m. 1) E

proposuimus, quo in una sententia omnia tria genera uideantur.
 cum enim legitur: diliges proximum tuum tamquam te
 ipsum, corporaliter litterae uidentur, spiritualiter proximus
 cogitatur, intellectualiter dilectio conspicitur. sed et litterae
 5 absentes possunt spiritualiter cogitari et proximus praesens
 potest corporaliter uideri, dilectio autem nec per substantiam
 suam potest oculis corporis cerni nec per imaginem corpori
 similem spiritu cogitari, sed sola mente, id est intellectu,
 cognosci et percipi. corporalis sane uisio nulli horum generi
 10 praesidet, sed quod per eam sentitur, illi spirituali tamquam
 praesidenti nuntiatur. nam cum aliquid oculis cernitur, con-
 tinuo fit imago eius in spiritu; sed non dinoscitur facta, nisi
 cum ablatis oculis ab eo, quod per oculos uidebamus, ima-
 ginem eius in animo inuenerimus. et siquidem spiritus
 15 inrationalis est, ueluti pecoris, hoc usque oculi nuntiant; si
 autem anima rationalis est, etiam intellectui nuntiatur, qui
 et spiritui praesidet, ut, si illud, quod hauserunt oculi atque
 id spiritui, ut eius illic imago fieret, nuntiauerunt, alicuius
 rei signum est, aut intellegatur continuo, quid significet, aut
 20 quaeratur, quoniam nec intellegi nec requiri nisi officio men-
 tis potest.

Uidit rex Baltasar articulos manus scribentis in pariete
 continuoque per corporis sensum imago rei corporaliter factae
 spiritui eius inpressa est atque ipso uiso facto ac praeterito
 25 illa in cogitatione permansit. uidebatur in spiritu et non
 intellegebatur, nec tunc intellectum erat hoc signum, cum
 corporaliter fieret atque oculis corporalibus adpareret, iam

2 Matth. 22, 39

1 proposuimus (i s. l. m. 1) *P* omnia *om.* *E*¹ uideantur
 genera *PRbd* 2 diligis *R* 7 corporis sim. *PSbd* 9 cap. XVIII *E*
 orum *R* 10 ea *P*¹ 11 praesidenti *S* praesenti *PR* aliquit *P*
 12 dinoscitur (s exp. m. 1) *P* dignoscitur *bd* 15 supra ueluti *add.*
m. 2: etiāsi n̄ intellectui *E* pe*coris (c er.) *E* 17 praesidet *R*
 hauserunt] auxerunt *E*¹ 19 quid *P*¹ 22 baldasar *S* balthasar *bd*
 23 sensuum *E* 24 inpraessa *PR* 25 uidebantur *E* et *om. b*
 non] nondum *PRbd*

tamen signum esse intellegebatur id habens ex mentis officio. et quia requirebatur, quid significaret, etiam ipsam inquisitionem utique mens agebat. quo non conperto Daniel accessit et spiritu prophetico mente inlustrata perturbato regi, quid illo signo portenderetur, aperuit, ipse potius propheta per hoc 5 genus uisionis, quod mentis est proprium, quam ille, qui et signum corporaliter factum corporaliter uiderat et transacti eius imaginem in spiritu cogitando cernebat nec aliquid intellectu poterat nisi nosse signum esse et, quid significaret. inquirere. 10

Uidit Petrus in alienatione mentis uas quattuor lineis alligatum submitti de caelo, plenum uariis animalibus, cum audiuit et uocem: macta et manduca. qui cum redditus sensibus de uisu disceptaret, ecce quos Cornelius miserat nuntiauit ei spiritus dicens: ecce, uiri quaerunt te; sed 15 surge, descende et uade cum illis, quia ego misi eos. qui cum uenisset ad Cornelium, quid in illa uisione intellexerit, ubi audierat: quae deus mundauit, tu ne communia dixeris, ipse indicauit dicens: et mihi deus ostendit neminem communem aut inmundum dicere 20 hominem. cum ergo illum discum uideret alienatus a corporis sensibus, et illas uoces „macta et manduca“ et „quae deus mundauit, tu communia ne dixeris“ in spiritu audiebat. redditus autem corporis sensibus id ipsum, quod uisum atque auditum memoria tenuerat, in eodem spiritu 25 cogitando cernebat. quae omnia non corporalia, sed corporalium imagines erant, siue cum primum in ipsa alienatione uisae

2 cf. Dan. 5, 5—28 11 cf. Act. 10, 10—28 22 Act. 10, 13. 15

2 requirebatur (r med. s. l. m. 1) P 3 daniel bd 4 profetico E
5 portenderetur] ostenderetur S 7 transacto S 10 inquireret (t exp. m. 1) S 12 summitti EPRS de caelo summitti S 13 et uocem (et s. l. m. 1) E cum] circum S 15 ei] eos EPR¹S spiritus (s fin. s. l. m. 1) E 16 et uade] uade E 18 commune (s. l. m. 2 add. a[n] nia) E¹ cõe b 19 ipsi b indicauit (u ex t m. 1) E et scripsi: sed libri 20 inmundum E¹ hominem dicere PRSbd 21 alienatus (i s. l. m. 1) R 25 tenuerit b

sunt siue cum postea recordatae atque cogitatae. cum uero
disceptabatur et requirebatur, ut illa signa intellegerentur,
mentis erat actio conantis, sed deerat effectus, donec nuntiati
sunt qui uenerunt a Cornelio; hac uero corporali etiam
5 accedente uisione, cum et spiritus sanctus rursus in spiritu
ei diceret: uade cum eis, ubi et illud signum ostenderat
et inpresserat uoces, adiuta diuinitus mens intellexit, quid
illis signis omnibus ageretur. his atque huius modi rebus
diligenter consideratis satis adparet corporalem uisionem
10 referri ad spiritalem eamque spiritalem referri ad intel-
lectualem.

12. Sed cum uigilantes neque mente a sensibus corporis
alienata in uisione corporali sumus, discernimus ab ea
uisione spiritalem, qua corpora absentia imaginaliter cogi-
15 tamus, siue memoriter recordantes, quae nouimus, siue
quae non nouimus et tamen sunt in ipsa spiritus cogitatione
utcumque formantes siue quae omnino nusquam sunt pro
arbitrio uel opinatione fingentes. ab his omnibus ita dis-
cernimus illa corporalia, quae uidemus et in quibus praesentibus
20 sunt sensus corporis nostri, ut non dubitemus haec esse
corpora, illas uero imagines corporum. cum autem uel nimia
cogitationis intentione uel aliqua ui morbi, ut phreneticis per
febrem accidere solet, uel commixtione cuiusquam alterius
spiritus seu mali seu boni ita corporalium rerum in spiritu
25 exprimuntur imagines, tamquam ipsis corporis sensibus cor-
pora praesententur manente tamen etiam in sensibus corporis
intentione, sic uidentur, quae in spiritu fiunt imagines cor-
porum, quemadmodum corpora ipsa per corpus, ita ut simul
cernatur et homo aliquis praesens oculis et absens alius

1 *cap. XX E* 2 *disceptabatur (tur corr. m. 2) R* 3 *conantur E¹*
affectus P 4 *uenerant PRSbd* 5 *uisione (s. l. m. 2 add. al iussione) E*
rursum S 6 *ei| eius EPS om. b* 7 *inpraesserat R* 13 *ea| eo PR¹*
 14 *uisiones E uisionem PRbd* 19 *praesentibus (in mg. add. al prae-*
sentes) P 21 *cap. XXI E* 22 *morui E¹ freneticis EPRS in*
phreneticis b per] et per *b om. R¹* 24 *seu—boni om. P¹* 26 *pre-*
sententur S 28 *quemammodum PRS*

spiritu tamquam oculis. nam experti sumus sic adfectos et cum eis locutos, qui uere aderant, et cum aliis, qui non aderant. tamquam adessent. resipiscentes autem aliqui referunt, quod uidissent, aliqui non possunt; sic enim et somnia quidam obliuiscuntur, quidam meminerunt. quando autem penitus 5 auertitur atque abripitur animi intentio a sensibus corporis, tunc magis dici extasis solet. tunc omnino quaecumque sint praesentia corpora etiam patentibus oculis non uidentur nec ullae uoces prorsus audiuntur: totus animi contuitus aut in corporum imaginibus est per spiritalem aut in rebus in- 10 corporeis nulla corporis imagine figuratis per intellectualem uisionem.

Sed cum spiritalis uisio penitus alienato a sensibus corporis animo imaginibus corporalium detinetur siue in somnis siue in extasi, si nihil significant, quae uidentur, ipsius animae 15 sunt imaginationes, sicut etiam uigilantes et sani et nulla alienatione moti multorum corporum, quae non adsunt sensibus corporis, cogitatione imagines uersant. uerum hoc interest, quod eas a praesentibus uerisque corporibus constanti adfectione discernunt. si autem aliquid significant, siue 20 dormientibus exhibeantur siue uigilantibus, cum et oculis uident praesentia corpora et absentium imagines cernunt spiritu, tamquam oculis praesto sint, siue illa quae extasis dicitur alienato prorsus animo a sensibus corporis, mirus modus est, si conmixtione alterius spiritus fieri potest, ut ea, 25 quae ipse scit, per huius modi imagines ei, cui miscetur, ostendat, siue intellegenti siue ut ab alio intellecta pandantur. si enim demonstrantur haec nec utique a corpore demon-

1 affectus *R*   2 loquutas *P*¹   uero *P*   aliis] eis *b*   3 aderant
(n s. l. m. 1) *E* erant *P*   resipiscentes] respicientes *S*¹   aliqui]
aliqua quae alii *S*   5 paenitus *P* paenitur *R*¹   6 animę *S*   7 extasis
(ecstasis *d*) dici *bd*   extasis *S*   9 ullae] ille *b*   animę *S*
13 poenitus *R*   alienato (e s. l. m. 1) *S*   15 ecstasi *d*   17 assunt *E*²*P*
20 affectione *E*²   21 exibeantur *R*   22 absentium (u ex a) *P*
23 presto *E*   ecstasis *d*   25 si] sed *bd*   27 ut] aut (a exp. m. 1) *P*
pandatur *R*¹   28 nec] non (*in mg. add. at nec*) *PRb*

strari possunt, quid restat, nisi ut ab aliquo spiritu demonstrantur?

13. Nonnulli quidem uolunt animam humanam habere uim quandam diuinationis in se ipsa. sed si ita est, cur non
 5 semper potest, cum semper uelit? an, quia non semper adiuuatur. ut possit? cum ergo adiuuatur, numquid a nullo aut a corpore hoc adiuuari potest? proinde restat, ut ab spiritu adiuuetur. deinde quomodo adiuuatur? utrum in corpore fit aliquid, ut inde quasi relaxetur et emicet eius
 10 intentio. quo in id ueniat, ubi in se ipsa uideat significantes similitudines, quae ibi iam erant nec uidebantur, sicut multa habemus et in memoria, quae non semper intuemur? an fiunt illic, quae ante non fuerant, uel in aliquo spiritu sunt, quo illa erumpens et emergens ibi eas uideat? sed si iam in illa
 15 erant quasi proprie, cur eas etiam non consequenter intellegit? aliquando enim, immo plerumque non intellegit. an sicut spiritus eius adiutus est, ut eas in se uideret, ita et mens nisi adiuuetur ea, quae habet spiritus, intellegere non potest? an forte non corporea remouentur uel quasi relaxantur
 20 inpedimenta, ut suo inpetu anima in ea, quae uidenda sunt, exeratur, sed ipsa prorsus in haec adsumitur, siue tantum spiritualiter cernenda siue etiam intellectualiter cognoscenda? an aliquando in se ipsa uidet ista, aliquando per alterius spiritus commixtionem? quidquid horum est, temere adfirmari
 25 non oportet. illud tamen dubium esse non debet corporales imagines, quae spiritu cernuntur, non semper signa esse aliarum rerum siue in uigilantibus siue in dormientibus siue

3 cf. Cic. Lael. c. 20

1 ab s. l. m. 1 R 4 seipsam (exp. m. 1) S quur PR adiu-
 batur E¹ adiubatur PR¹ adiubatur E¹R¹ 7 aut] adiut E hoc]
 ad hoc (ad exp.) E, PRSbd potest] possetest E ab] a bd 8 adiu-
 batur E¹ 10 se er. R 14 si (i ex n) P 15 erant (n s. l. m. 1) S
 propriae P¹RS quur PR non etiam PRSbd 16 plerumque P
 18 adiubetur E¹ 19 forte] pte P¹ relaxentur PR¹ 21 exerantur S
 haec] ea S hoc b 24 quicquid E²RS 25 cap. XXII E

in aegrotantibus; mirum est autem, si aliquando extasis fieri potest, ut non illae corporalium rerum similitudines aliquid significant.

Non sane mirum est, si et daemonium habentes aliquando uera dicunt, quae absunt a praesentium sensibus: quod certe nescio qua occulta mistura eiusdem spiritus fit, ut tamquam unus sit patientis atque uexantis. cum autem spiritus bonus in haec uisa humanum spiritum adsumit aut rapit, nullo modo illas imagines signa rerum aliarum esse dubitandum est, et earum, quas nosse utile est; dei enim munus est. discretio sane difficillima est, cum spiritus malignus quasi tranquillius agit ac sine aliqua uexatione corporis adsumto humano spiritu dicit quod potest. quando etiam uera dicit et utilia praedicat, transfigurans se, sicut scriptum est: uelut angelum lucis, ad hoc, ut, cum illi in manifestis bonis creditum fuerit, seducat ad sua. hunc discerni non arbitror nisi dono illo, de quo ait apostolus, cum de diuersis dei muneribus loqueretur: alii diiudicatio spirituum. non enim magnum est tunc eum dinoscere, cum ad aliqua peruenierit uel perduxerit, quae sunt contra bonos mores uel regulam fidei; tunc enim a multis discernitur. illo autem dono in ipso primordio, quo multis adhuc bonus adparet, continuo diiudicatur an malus sit.

Tamen et per corporalem uisionem et per imagines corporalium, quae demonstrantur in spiritu, et boni instruunt et mali fallunt. intellectualis autem uisio non fallitur; aut enim

14 II Cor. 11, 14   18 I Cor. 12, 10

1 aegrotantibus *PRS*   ecstasis *d*   2 non] si *b*   ille *PR*   4 et] etiam *b*   demonium (i s. l. m. 1) *S, R*   6 mixtura *PRSbd*   7 patientis (i *fn. ex e*) *P*   10 enim unus (~*sup. i er.*) *P*   11 quasi** *P*   12 tranquillius *S*   tranquillus *Rbd*   assumpto *E²PRSbd*   14 transfiguratur *b*   scriptum *EP*   15 in angelum *b*   16 fuerat *b*   educat *b*   suam *E*   suam *P*   sua* (m *er.*) *R*   18 diiudicatio] discretio *b*   spirituum] spm *P*   cum uoce non incipit cap. 14 in *bd*   19 dignoscere *d*   discernere *b*   23 malus] maius (in *mg.* malus) *S*   24 cap. XXIII   per] *p* *P*   25 instruunt *m. 1 ex*   instituunt *E*   26 mali (l *er.*) *P*

non intellegit, qui aliud opinatur quam est, aut, si intellegit, continuo uerum est. quid enim faciant oculi non habent, cum simile corpus uiderint, quod ab alio discernere non possint, aut quid faciat animi intentio, cum in spiritu facta fuerit
 5 corporis similitudo, quam non ualeat distinguere a corpore. sed adhibetur intellectus quaerens, quid illa significant uel utile doceant, et aut inueniens ad fructum suum peruenit aut non inueniens in disceptatione se tenet, ne aliqua pernicio-
 10 Iudicat autem sobrius intellectus diuinitus adiutus, quae uel quanta sint, in quibus etiam aliud putare quam est non sit animae perniciosum. neque enim putantium periculo et non potius exitio suo quisque a bonis putatur bonus, etiamsi occultus sit malus, si in rebus ipsis, id est in ipso bono,
 15 quo fit quisque bonus, non erretur, aut aliquid obest omnibus hominibus, quod, cum dormiunt, uera corpora esse arbitrantur, quorum similitudines in somnis uident; aut aliquid Petro obfuit, quod solutus a uinculis seque angelo deducente factum est repentino miraculo, ut putaret se uisum uidere, uel cum in
 20 illa extasi respondit: nequaquam, domine, quia numquam manducaui omne commune et inmundum, putans ea ipsa, quae in disco demonstrabantur, tamquam uera animalia. haec quando aliter inuenta fuerint quam putata sunt, cum uiderentur, non nos paenitet ita nobis fuisse uisa, si non arguatur
 25 uel infidelitas dura uel opinatio uana siue sacrilega. quapropter et cum uisis corporalibus diabolus fallit, nihil obest, quod ludificantur oculi, si non erratur in ueritate fidei et

17 cf. Act. 12, 7—9   20 Act. 10, 11—14

1 *fin.* intelligit *P*   2 faciant? oculos non habent *S*   4 faciunt *E*   in
om. PR   5 distinguere (u s. l. m. 1) *E*   6 uel utile] ueludille (*sed*
d in t mut.) *S*   8 disceptationes.. *S*   se *om. S*   9 prolauatur *E*¹
exiciabilem *R*   12 perniciosum *P*¹ perniciosum *RS*   neque] nec *bd*
13 extio *R*   17 obfuit (offuit *P*) petro, *PRSbd*   18 solutus] soluto
se *bd*   20 ecstasi *d*   24 penitet *E* poenitet *Rbd*   arguantur *E*
25 infidelitas *P*   *cap. XXIII E*

intellegentiae sanitate, quae docet deus subditos sibi. aut si ludificet animam spiritali uisione imaginibus corporum, ut putet corpus esse, quod non est, aliquid obest animae, si perniciosae suasioni non consentiat.

15. Unde aliquando fit quaestio de consensionibus somniantium, cum etiam concumbere sibi uidentur uel contra propositum suum uel contra etiam licitos mores. quod non contingit, nisi cum ea, quae uigilantes etiam cogitamus, non cum placito consensionis, sed, sicut etiam talia propter aliquid loquimur, sic admonentur in somnis et exprimuntur, ut eis caro naturaliter moueatur et, quod naturaliter conligit, per genitales uias emittat, sicut hoc ipsum dicere utique non possem, nisi etiam cogitarem. porro imagines rerum corporalium, quas necessario cogitauimus, ut haec dicerem, si tanta expressione praesentarentur in somnis, quanta praesentantur corpora uigilantibus, fieret illud, quod sine peccato fieri a uigilante non posset. quis enim uel cum loquitur et postulante necessitate sermonis de suo concubitu aliquid dicit, possit non cogitare, quod dicit? porro ipsa phantasia, quae fit in cogitatione sermocinantis, cum ita expressa fuerit in uisione somniantis, ut inter illam et ueram conmixtionem corporum non discernatur, continuo mouetur caro et sequitur, quod eum motum sequi solet, cum hoc tam sine peccato fiat, quam sine peccato a uigilante dicitur, quod ut diceretur sine dubio cogitatum est. uerum tamen propter animae adfectionem bonam, quae desiderio meliore mundata multas interficit cupiditates, quae ad naturalem carnis motum non pertinent, quem casti uigilantes

1 quae] quam *P* qua *d* subditos] subiectos *Sbd* sibi] siuim (*m exp. m. 1*) *P* 2 uisionem (*m exp. m. 1*) *P* 3 aliquid] non aliquid *Rbd*
 4 perniciosae *RS* 5 questio *S* 6 concumbere siui *P* 9 placita *P*
 10 admonentur] ammonentur *PR* admoventur *Sbd* 11 caro *in ras.* *S*
 naturaliter etiam caro *bd* colligit *E²PR**Sbd*** 12 ipsud *P* 14 haec]
 hoc *bd* 15 expressione *R* praesentarentur *R* praesentantur *R*
 praesententur *b* 16 fieret] fiet *b* 18 concubito *R¹* aliqui *P¹*
 dici *S* 19 *cap. XXV E* fit in] fiunt *S* 20 ita] ista *b* ex-
 praessa *PR* 25 propter (*pter s. l. add. m. 2*) *R*

cohibent et refrenant, dormientes autem ideo non possunt, quia non habent in potestate quae admouetur expressio corporalis imaginis, quae discerni non possit a corpore: propter illam ergo adfectionem animae bonam etiam in somnis quae-
 5 dam eius merita clarent. nam etiam dormiens Salomon sapientiam praeposuit omnibus rebus eamque neglectis ceteris est precatus a domino; et, sicut scriptura testatur, placuit hoc coram domino nec distulit retributionem bonam pro desiderio bono.

16. Quae cum ita sint, pertinet corporis sensus ad uisa corporalia, qui per quinque quasi riuulos distanter ualentes distribuitur, cum illud, quod est subtilissimum in corpore et ob hoc animae uicinius quam cetera, id est lux primum per oculos sola diffunditur emicatque in radiis oculorum ad
 15 uisibilia contuenda, deinde mixtura quadam primo cum aere puro, secundo cum aere caliginoso atque nebuloso, tertio cum corpulentiore humore, quarto cum terrena crassitudine quinque sensus cum ipso, ubi sola excellit, oculorum sensu efficit, sicut in libro quarto itemque in septimo disseruisse
 20 me recole. est autem hoc caelum oculis conspicuum, unde luminaria et sidera effulgent, excellentius utique omnibus corporeis elementis, sicut oculorum sensus excellit in corpore quia uero spiritus omnis omni est corpore sine dubitatione praestantior, sequitur, ut non loci positione, sed naturae
 25 dignitate praestantior sit natura spiritalis isto corporeo caelo etiam illa, ubi rerum corporalium exprimuntur imagines.

7 cf. III Reg. 3, 5—15

2 quae admouetur] qua ea mouetur *S* ammouetur *PR* ex-
 praessio *R* 5 *salomon (p *er.*) *R* 6 preposuit *E* nelectis *P*¹
 7 praecatus *ER* scribtura *E*¹*P* 8 nec (c s. l. m. 1) *S* 10 cap.
 XXVI *E* 11 ribulos *E*¹ ribulus *P* riuolos *RS*¹ ualentes] ac ualen-
 ter *S* 12 subtilismum *S* 14 sola] sola lux *S* 15 uisiuilia *P*
 primum *d* 16 adque *E*¹ 17 corpolentiore *S* umore *E*¹*R* crassi-
 dine *E* 18 sensus *E* 19 IIIto *S* 21 effulgent (t ex s m. 1) *E* 23 cap.
 XXVII *E* uero] iuero* (i exp. m. 1; s *er.*) *P* omnis] somnis (s *init. exp.*
 m. 1) *P* 24 prestantior *ES* posicione *R* 25 dignitae *P* prestantior *ES*

Hic existit quiddam mirabile, ut, cum prior sit corpore spiritus et posterior corporis imago quam corpus, tamen, quia illud, quod tempore posterius est, fit in eo, quod natura prius est, praestantior sit imago corporis in spiritu quam ipsum corpus in substantia sua. nec sane putandum est facere 5 aliquid corpus in spiritu, tamquam spiritus corpori facienti materiae uice subdatur. omni enim modo praestantior est qui facit ea re, de qua aliquid facit. neque ullo modo spiritu praestantius est corpus, immo perspicuo modo spiritus corpore. quamuis ergo prius uideamus aliquod corpus, quod antea non 10 uideramus, atque inde incipiat imago eius esse in spiritu nostro, quo illud cum absens fuerit recordemur, tamen eandem eius imaginem non corpus in spiritu, sed ipse spiritus in se ipso facit celeritate mirabili, quae ineffabiliter longe est a corporis tarditate; cuius imago mox, ut oculis uisum fuerit, 15 in spiritu uidentis nullius puncti temporalis interpositione formatur. itemque in auditu, nisi auribus perceptae uocis imaginem continuo spiritus in se ipso formaret ac memoria retineret, ignoraretur secunda syllaba utrum secunda esset, cum iam prima utique nulla esset, quae percussa aure 20 transierat. ac sic omnis locutionis usus, omnis cantandi suauitas, omnis postremo in actibus nostris corporalis motus dilapsus occideret neque ullum progressum nancisceretur, si transactos corporis motus memoriter spiritus non teneret, quibus consequentes in agendo conecteret: quos utique non 25 tenet nisi imaginaliter a se factos in se. ipsarum etiam futurarum motionum imagines praeueniunt fines actuum

1 existis *S* sit *om.* *E*¹ corpore—posterior *om.* *P*¹ 2 posterius *R* corporis] corporalis *b* tamen] hi tamen *S* 3 fit] fit ut *E* 4 praestantior *ES* 5 ipsum *P*¹ facere (*c s. l. m. 1*) *R* 6 corpore *PR*¹ 7 uicæ *P* praestantior *ES* 8 eā rē *b* 9 praestantius *ES* 11 in-
qu Coast *E*¹ 12 quod *S* cū *ex quā m. 1 R* recordamur *S* 14 celeritatem *PR* inefabiliter *P*¹ 17 percepte *S* uoces *S* 21 transiisset *d* transeat *b* 22 suauis as *E*¹ 23 nancisceretur *corr. m. 2 R* 25 con-
sequenter *S* conecteret (*t fin. s. l. m. 1*) *E* post conecteret *add. m. 2 in R s. l.* Sed motus 26 *cap. XXVIII E* 27 motionem *R*¹

nostrorum. quid enim agimus per corpus, quod non cogitando praeoccupauerit spiritus omniumque uisibilium operum similitudines in se ipso primitus uiderit et quodammodo disposuerit?

17. Quae spirituales corporalium similitudines in animo
 5 nostro quemadmodum innotescant spiritibus etiam inmundis
 uel quid obstaculi anima nostra patiatur ex isto terreno corpore,
 ut eas inuicem in nostro spiritu uidere nequeamus,
 inuenire et explicare difficile est. certissimis tamen indiciis
 apud nos constitit enuntiatae a daemonibus cogitationes homi-
 10 num: qui tamen, si uirtutum internam speciem possent in
 hominibus cernere, non temtarent; sicut illam in Iob nobilem
 ac mirabilem patientiam procul dubio si posset diabolus
 cernere, nollet a temtato utique superari. ceterum alicubi
 longe iam facta quod nuntiant, quae post aliquot dies uera
 15 esse firmentur, non est mirandum. possunt enim hoc efficere
 non solum acrimonia cernendi etiam corporalia incomparabiliter
 praestantiore quam nostra est, sed etiam ipsorum corporum
 longe utique subtiliorum mira uelocitate.

Conperimus etiam in domo constitutum patientem spiritum
 20 inmundum dicere solere, quando ad eum uenire coepisset ex
 duodecim milibus presbyter et per omnia loca itineris ubi
 esset et quam propinquaret et quando ingrederetur et fundum
 et domum et cubiculum, donec in conspectu eius adstaret.
 quae omnia, etsi non oculis patiens ille cernebat, tamen nisi
 25 aliquo modo cerneret, non tam ueraciter enuntiaret. erat

8 et. contra Acad. I 6. 7

2 praeoccupauerit *R* preoccupauerit *S* omnium quae *R* similitudine si (si *in ras.*) *R* 3 in se *in ras.* *R* 4 quae *R* spiritalis *R*
 5 quemadmodum *E* 6 patiatur anima nostra *bd* 7 eos *b* in *om. b*
 8 et *s. l. m. 1 S* 9 apud *E¹P* aenuntiatae *P* nuntiatae *S* demonibus *S*
 10 uirtutum] status *S* 12 diabolus *P* 13 coeterum *R* ceterum quod *b*
 14 facto *S* quod *om. b* praenunciât *b* aliquod *E¹P* aliquos *S*
 17 praestantiore *ES* corporum ipsorum *d* 18 utiquae *P* 19 a uoce spiritum *inc. cap. XXVIII E*
 21 presbyter *P* praesbyter *R* itineris *R* ubi esset] subiessit *P¹* 23 astaret *PSbd* asstaret *E²*
 24 non *s. l. m. 1 R* paciens *S¹*

autem iste febriens et tamquam in phrenesi ista dicebat. et forte reuera phreneticus erat, sed propter ista daemonium pati putabatur. nullum refectionis cibum accipiebat a suis, sed a solo illo presbytero. resistebat etiam suis uiolenter, quantum ualebat; illo solo presbytero ueniente quiescebat, illi tantum subditus erat et subdite respondebat. nec tamen eidem saltem presbytero illa cessit mentis alienatio siue daemonium, nisi cum sanus esset a febribus, sicut phrenetici sanari solent, nec aliquando postea tale aliquid passus est.

Nouimus etiam sine dubitatione phreneticum futuram mortem cuiusdam feminae praedixisse, non sane specie diuinandi, sed tamquam factum ac praeteritum recolens. nam cum eius apud eum commemoratio fieret, „mortua est“, inquit, „ego eam uidi efferri, hac cum eius corpore transierunt“, cum illa incolumis uiueret; post paucos autem dies repente defuncta est et per eum locum elata est, qua ille praedixerat.

Fuit item apud nos puer, qui in exordio pubertatis dolorem acerrimum genitalium patiebatur medicis nequaquam ualentibus, quid illud esset, agnoscere, nisi quod neruus ipse introrsum reconditus erat, ita ut nec praeciso praeputio, quod inmoderate longitudine propendebat, adparere potuerit, sed postea uix esset. inuentus. humor autem uiscosus et acer exudans testes et inguina urebat. sed acutum dolorem non continuum patie-

1 iste (*in mg. m. 1 add. a* ipse) *R* frenesi *EPRS* 2 freneticus *EPRS* demonium (*i s. l. m. 1*) *S* 3 cium *E*¹ 4 illo *om. PSbd* presbitero *RS* presbytero *P* resistebat—presbytero *in mg. m. 1 suppl. R* quantum] quam *b* 5 illo *om. b* 6 subdite] subditae *EP* subdita *S* 7 praesbitero *R* demonium *S* 8 frenetici *EPRS* 9 tali *P*¹ 10 *cap. XXX E* freneticum *EPR* 11 cuiusdam (*s m. 1 s. l.*) *S* specie *P* speciae (*a exp. m. 1*) *R* 12 preteritum *S* recolentem *d* 13 morta *P*¹ inquit *PR* 14 eam] etiam *S* haecferri *S* hac] hac *E* 15 incolomis *PR* 16 defuncta est] defuncta *PRSbd* qua *E*¹ predixerat *S* 17 item] tunc *b* aput *E*¹*P* qui *om. E*¹*R* exorlio *R* puuertatis *E*¹ *cap. XXXI E* 18 genitalium *R* 20 preciso *S* preti*so *R* preputio *S* 21 longitudinē *PR* 22 isset *R*¹ umor *E*¹*PR* exu*dans (*n er.*) *P* exsudans *RSbd* 23 inguina] intima *S*

batur; at cum patiebatur, eiulabat uehementer cum iactatione membrorum mente sanissima, sicut in cruciatibus corporalium dolorum fieri solet. deinde inter uoces suas abripietur ab omnibus sensibus et iacebat patentibus oculis neminem circumstantium uidens, ad nullam uellicationem se mouens. post aliquantum tamquam euigilans nec iam dolens quae uiderat indicabat. tum interpositis paucis diebus eadem patiebatur. in omnibus sane uel paene omnibus uisionibus suis duos se dicebat uidere, unum prouectoris aetatis, alterum puerum, a quibus ei uel dicebantur uel demonstrabantur, quae se audisse et uidisse narrabat.

Uidit quodam die piorum psallentium laetitiam in luce mirabili et inpiorum in tenebris diuersas et atrocissimas poenas illis ducentibus et ostendentibus et felicitatis aliorum aliorumque infelicitatis meritum insinuantibus. hoc autem uidit die dominico paschae, cum per totam quadragesimam nihil doluisset, cui uix interuallo tridui antea parcebatur. uiderat autem in ipso ingressu quadragesimae illos promittentes sibi, quod per quadraginta dies nullum sensurus esset dolorem; postea ipsi ei dederunt tamquam medicinale consilium, ut ei praeputii longitudo praecideretur, quo facto diu non doluit. cum uero iterum similiter doleret et similia uidere coepisset, accepit ab eis rursus consilium, ut in mare pubes intraret et post aliquantam moram inde discederet, promittentibus sane, quod iam deinceps uehementem illum

1 at] ad *S* et *R*¹*bd* heiulabat *ERS* om. *P*¹ 2 cruentibus (*s. l. m.* 2 a] cruciatibus) *E* 3 dolorum om. *R*¹ abripietur *E* 5 uellicationem (*s. l. m.* 2 al uell.) *E* 6 tamquam om. *PR*¹*b* uideret *PRd* 7 patiebatur *P* 8 sane (*e ex a m. 1*) *E* pene *P* poene *R* 9 prouectoris *PR* 10 uel post ei om. *b* 12 piorum] chorum piorum *bd* laetitiam (*s. l. m.* 2 a] letantiū) *E, P*¹*S* laetantium *Rbd* 13 inpiorum *E*¹ diuersas *P* 14 docentibus *P*¹ ostendentibus—felicitas in *ras. P* et om. *b* aliorum om. *E*¹*P* 16 pasce *E* quadragesimam *E*¹*P* 17 cui] qui *Sb* cui (*i ex m*) *R* interuallo *E*¹ parcebatur] parcebatur (*r ex s m. 1*) *E* patiebatur *b* 18 ingressu *P*¹ quadragesimae *E*¹*P* 21 praecideretur *S* 23 acēpit *R*¹ 24 et] ac *PR**Sbd* discederet (*de s. l. m. 1*) *E* discerit *P*¹

dolorem non esset passurus, sed solius illius uiscosi humoris molestiam; atque ita secutum est. nec umquam talem aliquam postea passus est auersionem mentis a sensibus nec tale aliquid uidit nisi antea cum in mediis doloribus et horrendis uocibus repente obmutescens abriperetur. postea tamen medicis cetera curantibus et sanantibus non permansit in proposito sanctitatis.

18. Istarum uisionum et diuinationum causas et modos uestigare si quis potest certoque comprehendere, eum magis audire uellem quam de me expectari, ut ipse dissererem. quid tamen putem, ita ut nec docti me tamquam confirmantem derideant nec indocti tamquam docentem accipiant, sed utrique disceptantem et quaerentem potius quam scientem, non occultabo. ego uisa ista omnia uisis conparo somniantium. sicut enim aliquando et haec falsa, aliquando autem uera sunt, aliquando perturbata, aliquando tranquilla, ipsa autem uera aliquando futuris omnino similia uel aperte dicta, aliquando obscuris significationibus et quasi figuratis locutionibus praenuntiata, sic etiam illa omnia. sed amant homines inexperta mirari et causas insolitorum requirere, cum cotidiana plerumque talia saepe etiam latentioris originis nosse non curent. nam quemadmodum in uocibus, hoc est signis, quibus in loquendo utimur, audito uerbo inusitato quaerunt primo, quid sit, hoc est quid significet, quo cognito deinde quaerunt, unde ita dictum sit, cum tam multa sine cura nesciant, quae in usu sermonis habent, unde ita sint dicta: sic cum aliquid

1 uiscosi *P* 3 postea *om. P*¹ auersuſionem (*su exp. m. 1*) *P*
 4 nisi] sicut *S* quale *bd* antea *P* horrendis *P* 5 ommutescens *P*
 abriperetur (*re s. l. m. 1*) *R* 8 cap. XXXII *E* deuinationū *P*
 modus *P* 9 conpraehendere *EP* 10 disererem *P*¹ disseram *b* 11 ita
s. l. m. 2 add. a ista) *E* 13 et *om. P* querentem *P* 14 cap.
 XXXIII *E* 15 et—aliquando *in mg. infer. add. m. 1* *P* 16 pertur-
 bata sunt *E* 17 aperta *S* 18 contra obscuris signif. *in mg. add. a*
 obscurationibus) *PR* 19 praenuntiata (*praenun m. 1 ex figurata*) *E*
 20 mirari] rimari (*ri init. in ras.*) *Rd* cottidiana *ES* quotidiana *P*
 21 sepe *P* 22 quemammodum *PRS* in *fn. om. PRbd* 24 est]
 et *b* 26 usus *S* unde] utrum *b* ,sic cum] si cū *P* sicū *R*

inusitatum in rebus acciderit siue corporalibus siue spiritalibus, causas rationemque sollicite inquirunt et sibi reddi a doctoribus flagitant.

Soleo autem, cum me quisque interrogat, uerbi gratia, quid
 5 sit catus, et respondeo „prudens uel acutus“, nec ei sufficit, sed pergit quaerere, unde dictus sit catus, uicissim referre et quaerere, unde dictus sit acutus. quod nihilominus utique ignorabat, sed, quia usitatum nomen erat, patienter eius originem nesciebat; quod autem nouum insonuit auribus, parum
 10 putat nosse, quid significando ualet, nisi etiam unde dicatur exquirat. quisquis ergo ex me quaerit, unde uisa corporalibus similia in extasi adpareant, quae raro accidit animae, uicissim quaero, unde adpareant dormientibus, quae cotidie sentit anima, et nemo istuc aut non multum curat inquirere. quasi
 15 uero ideo minus mira sit talium natura uisorum, quia cotidiana est, aut ideo minus curanda, quia omnium est; aut si recte faciunt, qui ista non quaerunt, rectius fecerint, si nec in illa curiosi sint. ego uero multo amplius admiror multoque maxime stupeo, quanta celeritate ac facilitate in se anima
 20 fabricetur imagines corporum, quae per corporis oculos uiderit, quam somniantium uel etiam in extasi uisiones. quaecumque tamen illa natura uisorum est, procul dubio corpus non est. hoc nosse cui non sufficit, unde etiam existant inquirat ab aliis; me ignorare confiteor.

25 19. Illud plane exemplorum experimentis conligi datur. sicut corporum pallor, rubor, tremor, uel etiam morbus aliquando

1 accideret *P* 2 causas (s. *fin. s. l. m. 1*) *P* rationemque *S*¹
 solliciti *b* 5 catus] catum *E* cautus *b* acutus (c. *ex g*) *P* 6 querere *P*
 cautus *b* 7 nihil.ominus (h. *er.*) *S* 8 sed quia] si que *R* 10 putat *E*¹
 nosse (n. *s. l. m. 2*) *E* ualeat *Pd* 11 quisquis] quis *P*¹ uisa (a
corr. m. 2) *R* 12 ecstasi *d* aupariant *P*¹ quaeq. (a. *exp. m. 1*) *P*
 animo *S* 13 cottidie *EP* cottidiae *S* 14 istud *Sbd* aut non *om. b*
 15 cottidiana *EPS* 17 querunt *S* non rectius *bd* 18 in *om. E*¹
 ammiror *PRS*¹ 19 maximæ *S* stupeo] istap&o *S* facilitate]
 felicitate *S*¹ 20 fabricet *b* uideret *P* 21 ecstasi *d* cap. XXXIII *E*
 23 existant *R* inquirant *E* 26 rubor (r. *fin. s. l. m. 1*) *S*

a corpore habet causas, aliquando ab anima — et a corpore quidem, cum uel humor suffunditur uel cibus uel aliquid aliud corporis iniectum extrinsecus; ab anima uero, cum uel timore turbatur uel pudore confunditur uel irascitur uel amat uel si quid huius modi; nec inmerito, si id, quod animat et regit, 5 etiam cum uehementius mouetur uehementius exagitat — ita et ipsi animae, ut in ea uisa pergat, quae non ei per sensus corporis nuntiantur, sed per incorporalem substantiam, et ita pergat, ut non discernat, utrum corpora sint an similitudines corporum, aliquando a corpore accedit, aliquando ab spiritu: 10 et a corpore quidem siue naturali uicissitudine, ut sunt uisa somniantium — dormire quippe a corpore est homini — siue aliqua mala ualitudine sensibus perturbatis, ut, cum a phreneticis simul et corpora uidentur et uisa similia corporibus, tamquam et ipsa prae oculis adsint, aut penitus 15 interclusis, sicut saepe male facti morbo aliquo ingrauescente praesente corpore diu absentes, deinde hominibus redditi multa se uidisse dixerunt; ab spiritu uero, cum omnino sano atque integro corpore in alienationem rapiuntur, siue ita, ut et per sensus corporis corpora uideant et in spiritu 20 quaedam similia, quae a corporibus non discernant, siue penitus auertantur a sensibus carnis et nihil per eos omnino sentientes illa spiritali uisione habitent in similitudinibus corporum. sed cum malus in haec arripit spiritus, aut daemniacos facit aut arrepticios aut falsos prophetas; cum 25 autem bonus, fideles mysteria loquentes aut accedente etiam

1 et om. b 2 uel *prim. om.* R¹ umor EPR 3 corpori bd 5 eius-
modi bd animat] amat PR¹ 6 uehementius mouetur om. b 7 ut
(*linea subduct. delend. assign. uidetur*) E 10 aliquando—accidit *repet.*
del. m. 1 P ab] a Rbd 11 uicissitudine (*in mg. add. a[ualitudine*) b
ut] uelut (ut s. l. m. 1 *addid. uidetur*) S 13 ualitudine E²RS 14 frene-
ticis EPRS 15 assint E²P asint R¹ 16 sepe S male facti] male
affecti PRbd male facti S 18 ab] a bd 19 rapiunt P 20 et *pr. om.* P
22 penetus P carnis] corporis b 24 *cap. XXXV E* demoniacos S
demoniacus P daemniacos (o *fin. ex u*) R 25 arrepticius P arreptios R
arreptitios d p̃seud̃oprofetas E 26 bonos E misteria S acci-
dente P accedentes S

intellegentia ueros prophetas aut ad tempus, quod per eos oportet ostendi, uidentes atque narrantes.

20. Sed cum a corpore causa est, ut talia uisa cernantur, non ea corpus exhibet; neque enim habet eam uim, ut formet
 5 aliquid spiritale, sed sopito aut perturbato aut etiam inter-
 cluso itinere intentionis a cerebro, qua dirigitur sentiendi
 modus, anima ipsa, quae motu proprio cessare ab hoc opere
 non potest, quia per corpus non sinitur uel non plene sinitur
 corporalia sentire uel ad corporalia uim suae intentionis
 10 dirigere, spiritu corporalium similitudines agit aut intuetur
 obiectas. et si quidem ipsa eas agit, phantasiae tantum sunt,
 si autem obiectas intuetur, ostensiones sunt. denique cum
 oculi dolent uel extincti sunt, quia non est causa in sede
 cerebri, unde ipsa dirigitur intentio sentiendi, non fiunt huius
 15 modi uisiones, quamuis cernendis corporalibus obstaculum
 existat a corpore. magis enim caeci aliquid dormientes quam
 uigilantes uident; dormientibus quippe in cerebro consopitur
 uia sentiendi, quae intentionem ad oculos ducit, ideoque ipsa
 intentio in aliud auersa cernit uisa somniorum, tamquam
 20 species corporales adsint, ut sibi dormiens uigilare uideatur
 et non similia corporibus, sed ipsa corpora intueri se putet:
 cum autem uigilant caeci, ducitur per illa itinera intentio
 cernendi, quae cum ad loca uenerit oculorum non exeritur
 foras, sed ibi remanet, ut uigilare se sentiant potiusque esse
 25 in tenebris uigilando etiam per diem quam dormiendo siue
 per diem siue per noctem. nam et qui caeci non sunt, plerique

1 ueros (s. l. m. 2 add. al uiros) E profetas E 3 cap. XXXVI E
 Sed om. P¹ ut] aut ER talia] alia ER 4 exhibet P 7 modus]
 motus Sbd ipsaque S 8 plene sinetur P 10 similitudinis P
 agit] agitata S aut] ut S 11 obiectas] obiectas E eas ipsa PRbd
 12 cap. XXXVII E 13 ausa (s. l. m. 2 add. al cau) E 15 cernendis
 (en s. l. in ras. m. 1) P corporalibus (s. l. add. m. 2 al ribus) E
 16 magis (is add. m. 2) P 17 consopitur (s. l. m. 2 add. al consonitus
 conspiciatur) E cū sopitur b 18 ducet S 19 uersa P¹ 20 corporalis P
 adsint E¹ 21 simili P¹ intueri PR¹ putat b 22 ducitur P¹
 ducitur R 24 sentiat ES 25 diem (m add. m. 2) E quam]
 quam] quam (pr. quam exp. m. 2) R 26 qui s. l. m. 1 P

patentibus oculis dormiunt nihil per eos uidentes, sed non ideo nihil uidentes, cum spiritu cernant uisa somniorum, si autem clausis oculis uigilent, neque dormientium praesto sunt uisionibus neque uigilantium. tantum tamen ualet, quod usque ad oculos eorum nec sopita nec perturbata nec inter- 5 clusa peruenit a cerebro uia sentiendi et animae intentionem usque ad ipsas quamuis clausas fores corporis ducit, ut cogitentur quidem imagines corporum, sed nullo modo pro eis habeantur corporibus, quae per oculos sentiuntur.

Tantum interest, ubi fiat impedimentum sentiendi corporalia, 10 cum fit in corpore. si enim non fit nisi in ipsis aditibus et quasi ianuis sensuum, uelut in oculis, in auribus ceterisque sensibus corporis, sola ineditur perceptio corporalium, non autem animae intentio in aliud sic auertitur, ut pro corporibus habeat imagines corporum; si autem causa est intus 15 in cerebro, unde dirigantur uiae ad ea, quae foris sunt, sentienda, ipsius intentionis uasa sopiuntur uel turbantur uel intercluduntur, quibus nititur anima in ea, quae foris sunt, intuenda uel sentienda. quem nisum quoniam non amittit, tanta expressione format similia, ut imagines corporalium a 20 corporalibus discernere non ualens, utrum in illis an in istis sit, nesciat et cum scit longe alio modo sciat, quam dum in cogitando uersantur siue occurrunt similitudines corporum: qui modus nisi ab expertis capi utcumque non potest. hinc enim erat, quod me dormiens in somnis uidere sciebam nec 25 tamen illas corporalium rerum similitudines, quas uidebam, sic ab ipsis corporalibus discernebam, quemadmodum eas cogitantes etiam clausis oculis uel in tenebris constituti dis-

3 presto *EPS* 4 ualent *E* ualent *P* 5 intra clausa *S* 6 peruenit (s. l. m. 2 add. a† inter) *E* 9 qui *P*¹ 11 enī (e s. l. m. 1) *P*
13 corporis] corporalibus *Rbd* 14 corporibus] corporibus siq̃ *E* corporalibus *S* 15 imaginis *P* cap. XXXVIII *E* 16 dirigantur *PRSbd*
17 includuntur *P*¹ 19 † sentienda in *mg.* add. m. 2 *S* nisum]
nisum (s. l. m. 2 a† uisum) *P* uisum *b* 20 expraessione *PR* 21 corporalibus] corporibus *RSbd* 23 siue] dū *b* 27 quemammodum *EPRS*
eas (*linea subducta delend. assign. uidetur*) *E*

cernere solemus. tantum ualet ipsa animi intentio utrum
perducatur usque ad sensus licet clausos an in ipso cerebro,
unde in haec nititur, aliqua causa existente in aliud auertatur,
ut, quamuis aliquando se nouerit non corpora, sed corporum
5 similitudines cernere uel minus erudita etiam ipsa esse cor-
pora existimans sentiat se non ea corpore, sed spiritu uidere,
longe sit tamen ab effectione, qua suo corpori praesentatur:
unde se norunt et caeci uigilare, cum similitudines corporum
cogitatas a corporibus, quae uidere non possunt, certa notione
10 discernunt.

21. Cum autem sano corpore nec somno sensibus con-
sopitis aliquo occulto opere spiritali in ea uisa, quae similia
sunt corporalibus, anima rapitur, non, quia modus diuersus
est, ideo est etiam diuersa natura uisorum, cum et in illis
15 causis, quae de corpore existunt, sit utique differentia et
aliquando a contrario. nam phrenetici non dormiendo potius
perturbatas habent sentiendi uias in capite, ut talia uideant,
qualia somniantes uident, quorum dormiendo auertitur intentio
a sensu uigilandi et in ea uidenda conuertitur. cum ergo illud
20 fiat non dormiendo, hoc autem dormiendo, non tamen ea,
quae uidentur, ex alio genere sunt quam ex natura spiritus,
de quo uel in quo fiunt similitudines corporum. ita quamuis
diuersa sit causa intentionis alienatae, quando sano corpore
uigilantis occulta quadam ui spiritali anima rapitur, ut uice
25 corporum expressas corporalium rerum similitudines in spiritu
uideat, eadem tamen est natura uisorum. neque enim dici
potest, cum causa in corpore est, tunc animam sine ulla

1 cap. XXXVIII E anima PR¹ animę b 2 ad] ab P¹ in
post an s. l. m. 1 R 3 existente S 4 corpora] corpore PR¹ 6 se
om. S 7 effectione] affectione PRSbd presentatur S 8 ceci S
9 no**tione (ti er.) R 11 cap. XL E 12 oper*ę (a er.) S uisa
(a s. l. m. 1) P 13 modus** (di er.) P 15 sit] sic P¹ 16 frene-
tici EPRS 19 in (i s. l. m. 1) P 20 fiat] faciat P¹ hoc autem
dormiendo om. P cap. XLI E 21 que R 22 similitudinis P¹
similitudines S¹ similitudine* (s er.) R 24 ui] uis P 25 expreaessas P
similitudinis P¹ similitudines S¹ 27 anima R

praesensione futurorum ex se ipsa uersare imagines corporum, sicut etiam cogitando adsolet, cum uero in ea uidenda spiritu adsumitur, diuinitus haec demonstrari, quandoquidem aperte scriptura dicit: effundam de spiritu meo super omnem carnem, et iuuenes uisa uidebunt, et senes somnia 5 somniabunt, diuinae operationi utrumque tribuens, et: angelus domini adparuit homini in somnis dicens: noli timere accipere Mariam coniugem tuam, et iterum: tolle puerum et uade in Aegyptum.

22. Itaque bono quidem spiritu adsumi spiritum hominis 10 ad has uidendas imagines, nisi aliqua significant, non puto; cum uero in corpore causa est, ut in eas expressius intuendas humanus intendatur spiritus, non semper aliquid significare credendum est, sed tunc significant, cum inspirantur a demon- strante spiritu siue dormienti siue aliquid aliud ex corpore, 15 ut a carnis sensibus alienaretur, patienti. uigilantibus etiam neque ullo morbo adfictis nec furore exagitatis occulto quodam instinctu ingestas esse cogitationes, quas promendo diuinarent, non solum aliud agentes, sicut Caiphas pontifex prophetauit, cum eius intentio non haberet uoluntatem pro- 20 phetandi, uerum etiam id suscipientes, ut diuinandi modo aliquid dicerent, nouimus.

Nam quidam iuuenes iocando, ut fallerent, ubi peregrini iter agebant, mathematicos se esse finxerunt, ignorantes omnino, utrum duodecim signa dicerentur. qui cum hospitem 25 suum mirari cernerent, quae dicebant, et adtestari esse

4 Ioel. 2, 28 7 Matth. 1, 20; 2, 13 19 cf. Ioh. 11, 51

1 presensione *S* uersare *om.* *R* 2 adsolet *E*¹*S*: eas solet *P* eas solet (e *init. uocab. eas paene er.*) *Rbd* assolet *E*² uero] ergo *P* spiritu] sps *Rb* 3 asumitur *R*¹ 4 scribura *EP* 7 homini] Ioseph *bd* 10 cap. XLII *E* adsumi *E*¹*S* 11 aliqua (s. l. m. 2 *add. al* quid) *E* aliquid *PR**Sbd* 12 expraessius *PR* 13 humanas *S*¹ 14 a *om.* *S* 16 a *om.* *E* 19 caifas *ES* 20 profetauit *E* uolumtatem *E*¹ 21 suscipientes] suspicientes *E* 22 cap. XLIII *E* 23 fallerent (n s. l. m. 1) *S* 25 dicerentur] dissererentur *S* 26 adtestari *E*¹ atestari *P* attestati *b*

uerissima, audacius in plura progressi sunt. at ille adtestans
ad omnia mirabatur. postremo ab eis de filii salute quaesivit,
quem diu absentem desiderabat et, quod inopinate tardaret,
ne quid ei accidisset, sollicitus erat. at illi non curantes,
5 quid post eorum abscessum ueri cognosceretur, dum tamen
in praesentia laetum hominem redderent, mox profecturi
responderunt saluum ac propinquantem et eo ipso die, quo
haec loquebantur, esse uenturum; neque enim metuebant, ne
cum totus dies peractus esset eos ille redarguendos postera
10 die sequeretur. quid multa? dum iam abire disponerent, ecce,
subito adhuc eis illic positus uenit.

Item alius ante symphonicum saltabat, ubi erant multa
idola per quandam paganorum sollemnitatem, non aliquo
spiritu adreptus, sed imitatione ludicra adrepticios aemulatus
15 scientibus circumstantibus et spectantibus. moris enim erat,
ut ante prandium peractis sacrificiis agitatique fanaticis, si
qui adulescentes post prandium uellent eo more ludere, nullus
prohiberetur. ille ergo inter saltandum facto sibi silentio
iocabundus et ridente multitudine circumseptus ea nocte, quae
20 inpendebat, in ea silua, quae iuxta erat, hominem a leone
interemptum iri, ad cuius cadauer spectandum inlucescente die
confluxuram turbam et illius sollemnitatis locum deserturam
praedixit. et factum est, cum satis cunctis, qui aderant, in
omnibus eius motibus claruisset hoc eum ludendo et iocando
25 nusquam perturbata uel alienata mente dixisse ipso etiam

2 eis de] eisdē *P*   7 ac *E*¹   di*e *P* diē *S*   8 loquebatur *P*¹
9 redarguendo *S*   postera die] post pridie *Pb* post tridie *R* post
tridiae *S*   10 disponerent *P*   12 cap. XLIII *E*   symphonicum *E*
simphonicum *S*   erant (n s. l. m. 1) *S*   13 sollemnitatem *bd*   14 ad-
reptus *E*¹ arreptus *E*²*PR**Sbd*; sed fortasse scribendum est: abreptus
confer. 386, 19   imitationem (m exp. m. 1) *S*   adrepticios *E*¹
arrepticios *E*²*Pb* arreptios *R* arreptitios *d*   arrepticiose multatus *S*
15 spectantibus] expectantibus *S*   16 phanaticis *EPR**Sb*   17 adole-
scentes *R*²*bd*   18 sibi] siue *P*¹ siui *P*²   silentio] lentio *S*   21 inter-
emptum *RSbd*   diæ *S*   22 deserturum *b*   24 eufi] enim (s. l. m. 2
add. a] eū) *E* autem *S*¹; in mg. add. m. 2 eum *S*   25 alienata *S*¹

tanto amplius mirante. quod accidit, quanto magis nosset, quo id animo atque ore protulerit.

Quonam modo haec uisa in spiritum hominis ueniant, utrum ibi primitus formentur an formata ingerantur et quada-
dam coniunctione cernantur, ut sic hominibus angeli ostendant
cogitationes suas et corporalium rerum similitudines, quas in
suo spiritu futurorum cognitione praeformant, quemadmodum
et ipsi nostras cogitationes non utique oculis, quia non cor-
pore, sed spiritu uident, uerum hoc intersit, quod illi nostras,
etiam si nolimus, nouerunt, nos autem ipsorum, nisi osten-
dantur, nosse non possumus — quia sic eas, ut opinor,
habent in potestate occultare spiritalibus modis, quemad-
modum nos quibusdam interiectis obstaculis nostra corpora,
ne aliorum oculis uideantur, abscondimus — et quid fiat in
spiritu nostro, ut aliquando cernantur tantummodo significantes
imagines sed, utrum aliquid significant, ignoretur, aliquando
autem aliquid significare sentiantur, sed quid significant ne-
sciatur, aliquando uero tamquam pleniore demonstratione anima
humana et spiritu ipsas et mente quid significant uideat: et
scire difficillimum est et, si iam sciamus, disserere atque
explicare operosissimum.

23. Quod autem nunc insinuare satis arbitror, certum est
esse spiritalem quandam naturam in nobis, ubi corporalium
rerum formantur similitudines, siue cum aliquod corpus sensu
corporis tangimus, et continuo formatur eius similitudo in
spiritu memoriaque reconditur; siue cum absentia corpora
iam nota cogitamus, ut ex eis formetur quidam spiritalis
aspectus, quae iam erant in spiritu et antequam ea cogita-

2 id om. S 3 quonam] quoniam (s. l. add. m. 2 a^l nā) E spu P
5 coniunctionem R cernentur S cap. XLV E 6 similitudines S¹
quas] quasi S 7 quemammodum EPRS 8 corpora E¹PR¹ corporæ S
12 quemammodum ES 16 sed scripsi: et lib. 17 sentiantur b
nesciantur E 19 in spu b ipsa S om. P¹ et mente] semente S
21 plicare P¹ operosissimum est b 22 cap. XLVI E nunc R¹
26 memoriaquae R reconditur (s. l. m. 2 add. a^l receditur) E
27 spiritalis (i fin. sup. e pos. m. 1) S 28 iam om. b

remus; siue cum eorum corporum, quae non nouimus, sed
tamen esse non dubitamus, similitudines non ita ut sunt
illa, sed ut occurrit, intuemur; siue cum alia, quae uel non
sunt uel esse nesciuntur, pro arbitrio uel opinatione cogitamus;
5 siue unde unde neque id agentibus neque uolentibus nobis
uariarum formarum corporalium similitudinum uersantur in animo;
siue cum aliquid corporaliter acturi ea ipsa disponimus, quae
in illa actione futura sunt, et omnia cogitatione anteceditur;
siue iam in ipso actu, uel cum loquimur uel cum facimus,
10 omnes corporales motus, ut exeri possint, praeueniuntur
similitudinibus suis intus in spiritu: neque enim ulla uel
breuissima syllaba in ordine suo nisi prospecta sonuisset;
siue cum a dormientibus somnia uidentur uel nihil uel aliquid
significantiā; siue cum ualetudine corporali turbatis intrin-
15 secus itineribus sentiendi imagines corporum spiritus ueris
corporibus ita miscet, ut internosci uel uix possint uel omnino
non possint et aut significant aliquid aut sine ulla significatione
oboriantur; siue prorsus ingrauescente aliquo morbo uel dolore
corporis et intercludente intus uias, quibus animae, ut per
20 carnem sentiret, exerebatur ac nitebatur intentio, altius quam
somno absentato spiritu corporalium rerum existunt aut
monstrantur imagines uel significantes aliquid uel sine ulla
significatione adparentes; siue nulla ex corpore causa existente,
sed adsumente atque rapiente aliquo spiritu tollitur anima in
25 huius modi uidendas similitudines corporum, miscens eis uisa
corporalia, cum simul etiam corporis sensibus utitur; siue
ita spiritu adsumente alienatur ab omni corporis sensu et
auertitur, ut solis similitudinibus corporum spiritali uisione
teneatur, ubi nescio utrum possint aliqua nihil significantia uideri.

3 intuepmur (t s. l. pos. et ni exp. m. 2) P 5 unde unde E om. b
9 actu* (i er.) R 10 exeri RSd praeueniuntur] preueniuntur P
quae preueniuntur b 12 sillaba S perspecta b 14 ualitudine PRSb
16 omnino (s. l. m. 2 add. al bus) E 18 aboriantur S prorsus
(s. l. m. 2 l pocius) R 20 nitebatur} intelligebatur b alitius R
21 absenato E existunt P, (s. l. m. 2 add. al cstant) E 23 sistente P¹
existente R 24 adque E¹ 25 cap. XLVII E 27 assumente PRSb

24. Haec igitur natura spiritalis, in qua non corpora, sed corporum similitudines exprimuntur, inferioris generis uisiones habet quam illud mentis atque intelligentiae lumen, quo et ista inferiora diiudicantur et ea cernuntur, quae neque sunt corpora nec ullas gerunt formas similes corporum, uelut ipsa 5 mens et omnis animae adfectio bona, cui contraria sunt eius uitia, quae recte culpantur atque damnantur in hominibus. quo enim alio modo ipse intellectus nisi intellegendo conspicitur? ita et caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia et 10 cetera huius modi, quibus propinquatur deo, et ipse deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia.

Quamquam itaque in eadem anima fiant uisiones, siue quae sentiuntur per corpus, sicut hoc corporeum caelum et terra et quaecumque in eis nota esse possunt, quemadmodum possunt, 15 siue quae spiritu uidentur similia corporum, de quibus multa iam diximus, siue cum mente intelleguntur, quae nec corpora sunt nec similitudines corporum, habent utique ordinem suum et est aliud alio praecellentius. praestantior est enim uisio spiritalis quam corporalis et rursus praestantior intellectualis 20 quam spiritalis. corporalis enim sine spiritali esse non potest, quandoquidem momento eodem, quo corpus sensu corporis tangitur, fit etiam in animo tale aliquid, non quod hoc sit, sed quod simile sit: quod si non fieret, nec sensus ille esset, quo ea, quae extrinsecus adiacent, sentiuntur. neque enim 25 corpus sentit, sed anima per corpus, quo uelut nuntio utitur ad formandum in se ipsa, quod extrinsecus nuntiatur. non potest itaque fieri uisio corporalis, nisi etiam spiritalis simul

9 Gal. 5, 22. 23 11 cf. Rom. 11, 36

1 cap. XLVIII *E'* 3 adque *E'*¹ 4 inferior||adiudicantur *P* 5 corpora *R'*¹ nec| neque *Rbd* 7 hominibus (*s. l. m. 2 add. a^l ne*) *E*
9 cap. XLVIII *E* 11 propinquatus *E'*¹ 12 per quē *in ras.* *P*
14 et ante terra *om. Rbd* 15 quemadmodum *EP* quae admodum *R*
16 quae *S* 17 intellegantur *S* 19 aliud alio *P* praestantior *ES*
20 quam corporalis *repetitum del. m. 2 R* praestantior *E* intellectualis (*s. l. add. m. 2 a^l intellegibilis*) *E* 26 uelut *S'*¹

fiat; sed non discernitur, nisi cum fuerit sensus ablatum a corpore, ut id, quod per corpus uidebatur, inueniatur in spiritu. at uero spiritalis uisio etiam sine corporali fieri potest, cum absentium corporum similitudines in spiritu adparent et
 5 finguntur multae pro arbitrio uel praeter arbitrium demonstrantur. item spiritalis uisio indiget intellectuali, ut diiudicetur, intellectualis autem ista spiritali inferiore non indiget. ac per hoc spiritali corporalis, intellectuali autem utraque subiecta est. cum ergo legimus: spiritalis omnia diiudicat,
 10 ipse autem a nemine diiudicatur, non secundum spiritum, a quo mens discernitur, sicut illud quod dictum est: orabo spiritu, orabo et mente, sed ex illa notione debemus accipere, qua dictum est: renouamini autem spiritu mentis uestrae. iam enim supra docuimus alio modo et ipsam
 15 mentem spiritum dici, secundum quam spiritalis omnia diiudicat. quapropter non absurde neque inconuenienter arbitror spiritalem uisionem inter intellectualem et corporalem tamquam medietatem quandam obtinere. puto enim non incongruenter medium dici, quod corpus quidem non est, sed simile
 20 est corporis, inter illud, quod uere corpus est, et illud, quod nec corpus est nec simile corporis.

25. Includitur autem anima similitudinibus rerum non earum uitio, sed opinionis suae, cum adprobat quae similia sunt pro his, quibus similia sunt, ab intellegentia deficiens.
 25 fallitur ergo in uisione corporali, cum in ipsis corporibus fieri putat, quod fit in corporis sensibus — sicut nauigantibus uidentur in terra moueri quae stant et intuentibus caelum stare sidera, quae mouentur, et diuaticis radiis oculorum duae lucernae species adparere et in aqua remus infractus

9 I Cor. 2, 15   11 I Cor. 14, 15   13 Ephes. 4, 23

2 inueniatur *R*   5 preter *PS*   6 intellectuali (ali *in ras. m. 2*) *R*
 ut (t *corr. m. 2*) *R*   9 subiecta *E*¹   diiudicat] iudicat *Rbd*   10 et
 ipse *E*   12 notione] notitione *P*   natione *S*¹   narratione *S*²   13 qua *E*¹
 18 optineret *E*   20 corpori *b*   inter—corporis *add. m. 1 in mg. inf. P*
 illud *S*¹   21 corpori *b*   22 a similitudinibus *E*   23 aprobat *ES*
 24 his] iis *d*   25 uisionem *R*   28 sideraque *S*¹   29 speties *R*   infractus *R*¹

et multa huius modi — aut cum putat hoc esse, quod similiter coloratum est uel similiter sonat uel olet uel sapit uel tangitur — hinc enim et medicamentum aliquod ceratum coctum in caccabo putatur legumen et sonitus transeuntis uehiculi putatur ex tonitru et, si nullis aliis sensibus exploretur, sed soli adiaceat 5 olfactui, citrium putatur herba, quae uocatur apiaria, et cibus aliquo dulciculo suco adfectus putatur melle conditus et ignotus anulus contrectatus in tenebris putatur aureus, cum sit aereus uel argenteus — aut cum repentinis inopinatisque corporalibus uisis anima turbata uel in somnis uidere se putat 10 uel aliquo eius modi spiritali uiso adfici: unde in omnibus corporalibus uisis et aliorum sensuum contestatio et maxime ipsius mentis atque rationis adhibetur, ut, quod in hoc rerum genere uerum est, inueniatur quantum inueniri potest. in uisione autem spiritali, id est in corporum similitudinibus, 15 quae spiritu uidentur, fallitur anima, cum ea, quae sic uidet, ipsa corpora esse arbitratur uel, quod sibi suspicione falsaue coniectura finxerit, hoc etiam in corporibus putat, quae non uisa coniectat. at uero in illis intellectualibus uisis non fallitur. aut enim intellegit, et uerum est; aut, si uerum non 20 est, non intellegit: unde aliud est in his errare, quae uidet, aliud ideo errare, quia non uidet.

26. Quapropter cum rapitur anima in ea uisa, quae spiritu cernuntur similia corporalibus, ita ut omnino a sensibus corporis auertatur amplius quam in somno solet, sed minus 25 quam in morte, iam diuinae admonitionis est et adiutorii, ut se non corpora, sed uisa corporum similia spiritaliter nouerit cernere, sicuti qui se in somnis uidere, etiam antequam

1 putat| putat aliquid *bd*   hac *S*¹, in *mg.* hoc   3 post coctum *er.*
est & in R   caccabo *Rbd*   5 tonitruo *Rbd*   7 succo *PSbd*   8 an-
 nulus *bd*   9 aut argenteus *RSbd*   inopinatisquae *S*   10 uideri *S*
 11 aliqua *S*   huiusmodi *d*   uiso] uisione *S*   afficit *P* affici* *R*
 12 maximae *RS*   15 similitudinibus (ni *s. l. m.* 1) *R*   17 quid *R*
 su*suspicione (b *er.*) *R*   falsaquae (a *exp. m.* 1) *P*   18 contectura *P*
 22 errare *om. R*   26 mortae] *E*   ammonitionis *EPRS*   28 qui]
 qua* (e *er.*) *R*¹ quae *bd*   se *om. b*

euigilent, sciunt. ibi si etiam uidentur futura, ita ut omnino futura noscantur, quorum imagines praesentes uidentur siue ipsa hominis mente diuinitus adiuta siue aliquo inter ipsa uisa quid significant exponente, sicut in Apocalypsi Iohanni
 5 exponebatur, magna reuelatio est, etiamsi forte ignoret ille, cui haec demonstrantur, utrum e corpore exierit an adhuc sit in corpore, sed spiritu a sensibus corporis alienato ista uideat; potest enim sic raptus id ignorare, si ei et hoc non ostendatur.

10 Porro autem, si quemadmodum raptus est a sensibus corporis, ut esset in istis similitudinibus corporum, quae spiritu uidentur, ita et ab ipsis rapiatur ut in illam quasi regionem intellectualium uel intellegibilium subuehatur, ubi sine ulla corporis similitudine perspicua ueritas cernitur, nullis opinionum
 15 falsarum nebulis offuscatur, ibi uirtutes animae non sunt operosae ac laboriosae; neque enim opere temperantiae libido frenatur aut opere fortitudinis tolerantur aduersa aut opere iustitiae iniqua puniuntur aut opere prudentiae mala deuitantur. una ibi et tota uirtus est amare quod uideas et summa
 20 felicitas habere quod amas. ibi enim beata uita in fonte suo bibitur, unde aspergitur aliquid huic humanae uitae, ut in temptationibus huius saeculi temperanter, fortiter, iuste prudenterque uiuatur. propter illud quippe adipiscendum, ubi
 25 secunda quies erit et ineffabilis uisio ueritatis, labor suscipitur

4 cf. Apoc. 1, 10 sqq.

2 noscantur (a *sup.* u *scr.* m. 1) *S* presentes *R* 4 apocalypsi *FRS*
 iohannis *PR* ioanni *bd* 5 reuellatio *P* 6 e] ex *b* 10 quemammodum *PS* quem ammodum *R* 12 ipsis (s *fin.* *add.* m. 2) *R* 13 intellegibiliū *P* subueatur *ES*¹ subueheatur *P* ubi] Ibi (*post* subuehatur *enim* (.) *distinctum est*) *b*. 14 perspicua *S* 15 obfuscatur *S*² obfuscatur *b* 16 operose *S* laboriose *S* *cap.* LII *E* operae *E* liuido *P* 17 operae *E* operae *E* 18 operae *E* male *S* diuitantur *S* 19 ibi (i *init.* ex u) *E* 21 uiuitur *E*¹ unde] inde *Rbd* 22 temperant* (~ *add.* m. 2) *R* fortiter (i ex e m. 1) *E* iustae *P*¹

et continendi a uoluptate et sustinendi aduersitates et subueniendi indigentibus et resistendi decipientibus. ibi uidetur claritas domini non per uisionem significantem siue corporalem, sicut uisa est in monte Sina, siue spiritalem, sicut uidit Esaias uel Iohannes in Apocalypsi, sed per speciem non per
 27. sicut intellegendum arbitror, quod de Moyse scriptum est.

Concupiuerat enim, sicut in Exodo legimus, uidere deum, non utique sicut uiderat in monte nec sicut uidebat in tabernaculo, sed in ea substantia, qua deus est, nulla adsumta corporali creatura, quae mortalis carnis sensibus praesentetur, neque in spiritu figuratis similitudinibus corporum, sed per speciem suam, quantum eam capere creatura rationalis et intellectualis potest seuocata ab omni corporis sensu, ab omni significatio aenigmate spiritus. sic enim scriptum est: si ergo inueni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temet ipsum, manifeste uideam te, cum paulo superius legatur: et locutus est dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum. sentiebat ergo, quid uidebat et quod non uidebat desiderabat. nam et paulo post, cum dixisset ei deus: inuenisti enim gratiam in conspectu meo, et scio te prae omnibus, respondit

7 cf. Num. 12, 8   11 cf. Exod. 19, 18; 33, 9   18 Exod. 33, 13. 11. 17

1 continendi (i *fin. s. l. m.* 1) *E* continenti *P*¹ sustinendi ad *E* aduersitates—resistendi *s. l. m.* 1 *E* post aduersitates *del. est m.* 1 et subueniendi aduersitates *P* 2 resistendi ad *E* 3 siue] sibe *P* 4 *cap. LIII E* 5 isaias *bd* iohannes *P*¹ Ioannes *d* apocalipsi *RS* 6 enigmata *EPRS* ea *b* mens humana *PRbd* 7 assumptis (*s. fin. s. l. m.* 1) *R* os (*bis*) *P* deus *om. P*¹ ei quem dignum tali deus *Rbd* 9 cum uoce sicut incipit *cap. 27 in bd* scriptum *E*¹*P* 10 sicut] ut *b* 12 assumpta *RSbd* 16 seuocata *P*¹ *fin. ab]* et ab *Pbd* 17 aenigmatæ *E* aenigmatæ *R* enigmatæ *S* scriptum *E*¹*P* 18 ergo] enim *E*¹ 19 uideam] ut uideam *E*²*PRS*²*bd* 20 et *om. bd* loquutus *P* est *om. Pbd* 21 quis (*s. m. 1 s. l.*) *E* suū *s. l. m.* 1 *P* 22 non *om. S* 23 enim *om. b*

ei: ostende mihi claritatem tuam. et tunc quidem responsum accepit a domino figuratum, de quo nunc longum est disputare, quando ei dixit: non poteris uidere faciem meam et uiuere; non enim uidebit homo faciem meam
 5 et uiuet. deinde subiecit et ait illi: ecce locus penes me, et stabis supra petram; statim ut transiet mea maiestas, et ponam te in specula petrae et tegam manu mea super te, donec transeam; et auferam manum et tunc uidebis posteriora mea; nam facies
 10 mea non adparebit tibi. nec tamen secuta scriptura hoc etiam corporaliter factum esse narrauit satisque per hoc demonstratum est figurate dictum esse in ecclesiae significationem. ipse est enim locus penes dominum, quia ecclesia est templum eius et ipsa aedificata est super petram, et cetera,
 15 quae ibi dicta sunt, eidem intellegentiae congruunt. nisi tamen concupitam et desideratam dei claritatem Moyses uidere meruisset, non in libro Numerorum diceret deus ad Aaron et Mariam fratres eius: audite uerborum meorum: si fuerit propheta uester, in uisione illi dominus cognoscar et in somno loquar illi! non ita, quomodo
 20 famulus meus Moyses in tota domo mea fidelis est; os ad os loquar ad illum in specie et non per aenigmata, et claritatem domini uidit. neque enim hoc secundum substantiam corporis, quae carnis sensibus prae-
 25 sentatur, intellegendum est; nam utique sic loquebatur ad Moysen facie ad faciem, contra in contra, quando tamen

1 Ex. 33, 18. 20—23 18 Num. 12, 6—8

2 accipit *PR*¹ 3 potes* *S* 6 supra (s. l. m. 2 add. al sup) *E*
 super *PRSbd* transiit *PR* 7 specula] spelunca *bd* 8 manum
 meam *E* manum meam *R*^{2b} 9 nam facies mea *om. S*¹ 10 sequa *P*¹
 secutura *R*² *om. S* 12 est] est figura (figura add. m. 2) *S* figura-
 tae *E* aeclesiae *E* significatione *PR*²*Sbd* 13 ipsa *b* aeclesia *E*
 15 intellegendae *R*, (s. l. m. 2 al de) *E* 18 uerba mea *R*^{2b}*bd* 19 uester]
 inter uos domino *d* inter uos *b* illi] illius *b* dominus *om. d*
 cognoscetur *P* 20 somnio *Pb* 22 enigmata *ERS* 25 sic (s. l. m.
 2 al si) *E*

dixit ei: ostende mihi temet ipsum, et nunc etiam ad ipsos, quos obiurgabat et quibus Moysi meritum ita praefererat, sic loquebatur per creaturam corporalem praesentatam sensibus carnis. illo ergo modo in illa specie, qua deus est, longe ineffabiliter secretius et praesentius loquitur locutione ineffabili, ubi eum nemo uiuens uidet uita ista, qua mortaliter uiuitur in istis sensibus corporis, sed nisi ab hac uita quisque quodammodo moriatur siue omnino exiens de corpore siue ita auersus et alienatus a carnalibus sensibus, ut merito nesciat, sicut apostolus ait, utrum in corpore an extra corpus sit, cum in illam rapitur et subuehitur uisionem. 10

28. Quapropter si hoc tertium uisionis genus, quod superius est non solum omni corporali, quo per corporis sensus corpora sentiuntur, uerum etiam omni illo spiritali, quo similitudines corporum spiritu, non mente cernuntur, tertium caelum appellauit apostolus, in hoc uidetur claritas dei, cui uidendae corda mundantur. unde dictum est: beati mundicordes, quia ipsi deum uidebunt, non per aliquam corporaliter uel spiritaliter figuratam significationem tamquam per speculum in aenigmate, sed facie ad faciem, quod de Moyse dictum est „os ad os“, per speciem scilicet, qua deus est quidquid est, quantulumcumque eum mens, quae non est quod ipse, etiam ab omni terrena labe mandata, ab omni corpore et similitudine corporis alienata et abrepta capere potest: a quo peregrinamur mortali et corruptibili onere grauati, quamdiu 25

10 cf. II Cor. 12, 3
24 cf. II Cor. 5, 6. 7

17 Matth. 5, 8

19 cf. I Cor. 13, 12

1 ei dixit *S* ei *om.* *P* semetipsum *R* 2 prefererat *R* 4 in *om.* *S* 5 presentius *R* loquutione *P* 6 uiuens] uidens *bd* uidet] uidit *P* uiuet *bd* 8 quodadmodo *E*¹ 9 aduersus (*d exp. m. 1*) *P* 11 in *s. l. m. 1* *S* 12 cap. LIIII *E* 13 quod *Rb* 15 non] et non *P*²*Rbd* 17 corde *P* mundo corde *PRSbd* 20 enigmatae *E* enigmate *S* 21 quia *E* est deus *Rbd* 22 ipse] ipse est *b* 23 ab—ab *om.* *P*¹ omni corpore et ab omni terrena *Rb* ab] et ab *PSd* ab omni corpore *om.* *Rb* 24 similitudinem *R* 25 peregrinamur (*amur in ras.*) *R* onere] honore *S*¹ one** regrauiati (*one in ras. m. 2*) *R*

per fidem ambulamus, non per speciem et cum hic iuste uiuimus. cur autem non credamus, quod tanto apostolo gentium doctori, raptō usque ad istam excellentissimam uisionem, uoluerit deus demonstrare uitam, in qua post hanc
 5 uitam uiuendum est in aeternum? et cur non dicatur iste paradysus excepto illo, in quo corporaliter uixit Adam inter ligna nemorosa atque fructuosa? quandoquidem et ecclesia, quae nos congregat in caritatis sinum, paradysus dicta est cum fructu pomorum. sed hoc figurate dictum est, tam-
 10 quam illo paradiso, ubi proprie fuit Adam, ecclesia significata sit per formam futuri. quamquam diligentius considerantibus fortassis occurrat illo paradiso corporali, in quo Adam corporaliter fuit, et istam uitam sanctorum significatam, quae nunc agitur in ecclesia, et illam, quae post hanc erit
 15 in aeternum: sicut Hierusalem, quae interpretatur „uisio pacis“ et tamen terrena quaedam ciuitas demonstratur, significat Hierusalem matrem nostram aeternam in caelis siue in his, qui spe salui facti sunt et quod non uident sperantes per patientiam expectant, secundum quos multi filii
 20 desertae magis quam eius, quae habet uirum, siue in ipsis angelis sanctis per ecclesiam multiformis sapientiae dei, cum quibus post hanc peregrinationem sine labore et sine fine uiuendum est.

29. Si autem sic accipimus tertium caelum, quo apostolus
 25 raptus est, ut quartum etiam et aliquot ultra superius caelos esse credamus, infra quos est tertium hoc caelum, sicut eos

8 Cant. 4, 13   18 cf. Rom. 8, 24. 25   19 cf. Gal. 4, 26, 27
 21 Ephes. 3, 10

1 iustae *P*¹   2 quor *PR*   3 doctori gentium *PRSbd*   5 uidendum *R*
cap. LV E   quor *PR*   6 paradysus *P*   7 aeclesia *E*   8 sinu *b*
 9 figuratae *E* figuratum *R*   10 propriae *R*   aeclesia *E*   signi-
 ficata] figurata *b*   14 aeclesia *E* ecclesia* (*m er.*) *S*   15 *cap. LVI E*
 Ierusalem *Rd*   interpretaetur *EPR*   16 tamen] cū *b*   quaedam
 terrena (terraena *P*) *PRSbd*   17 ierusalem *Pd*   aeternam *s. l. m. 1 R*
 18 iis *d*   20 deserte *P*   in *om. Sd*   21 aeclesiam *E*   sapientiae
(s. l. m. 2 add. al gre) E   25 aliquod *ES*   superius] super hos *S*
 26 quod *S*   hoc tertium *PRSbd*   caelum *om. R*

alii septem, alii octo, alii nouem uel etiam decem perhibent et in ipso uno, quod dicitur firmamentum, multos gradatim esse confirmant ac per hoc corporeos esse uel ratiocinantur uel opinantur — de quorum ratione atque opinione nunc disserere longum est; potest autem fieri, ut etiam in spiritalibus uel intellectualibus multos quosdam gradus quisquam esse contendat aut, si possit, ostendat eosque distinctos iuxta aliquem prouectum magis minusue inlustrum reuelationum — sed utcumque se ista habeant et accipiantur, ut libet, ab alio sic, ab alio autem sic, ego uisorum uel uisionum praeter ista tria genera aut corpore aut spiritu aut mente usque adhuc uel nosse uel docere non possum. sed quot et quanta singulorum generum sint differentiae, ut in unoquoque aliud alio gradatim superferatur, ignorare me fateor.

30. Sicut autem in ista luce corporea est caelum, quod super terras suspicimus, unde luminaria clarent et sidera, quae corpora longe sunt meliora terrestribus, sic in illo genere spiritali, in quo uidentur corporum similitudines luce quadam incorporali ac sua, sunt quaedam excellentia et merito diuina, quae demonstrant angeli miris modis: utrum uisa sua facili quadam et praepotenti iunctione uel commixtione etiam nostra esse facientes, an scientes nescio quomodo nostram in spiritu nostro informare uisionem, difficilis perceptu et difficilior dictu res est. sunt autem alia uisa usitata et humana, quae

4 opinantur (n *fin. s. l. m. 1*) *R* rationem *R* atque] siue *PRsbd*
 opinionem *R* 5 potest (te *s. l. m. 1*) *S* autem] etiam *d* etiam]
 iam *S* in *om. b* 7 aut—ostendat *add. in mg. m. rec. P* 8 minus-
 uel *P* 9 habent *PRb* accipiuntur *b* 10 *cap. LVII E* 12 quot
 (t *m. 1 ex d*) *E* quod *P¹S¹* 13 unumquoque *S* 16 terram *S*
 suspicimus *b* 17 longe (e *ex a m. 2*) *E* 19 quaedam (*sup.*
ae add. m. 2 al a) *E* excellentia *R¹* 20 uisi *R* 21 prae-
 ponenti (*s. l. add. m. 2 al t*) *E* 22 esse se (se *add. m. 2*) *E*
 an] ac *P* 23 nostro (tro *s. l. m. 1*) *E* preceptu *R*
 24 dicturēs (u *s. l. pos. m. 1, sed m. 2 del. est*) *E* res *om. P*
 uisa *om. EP¹S* et *om. b* quae — 425, 4 cogitando in
ras. m. 2 R

siue ex ipso spiritu nostro multipliciter existunt siue ex corpore spiritui quodammodo suggeruntur, sicut fuerimus adfecti uel carne uel animo. non solum enim uigilantes homines curas suas cogitando uersant in similitudinibus corporum,
 5 uerum etiam dormientes hoc saepe somniant, quo indigent; nam et negotia sua gerunt ex animi cupiditate et epulis poculisque inhianter instant, si forte esurientes sitientesque dormierunt. quae omnia puto comparata illis angelicis demonstrationibus sic habenda, ac si in ista natura corporum terrena
 10 caelestibus comparentur.

31. Sic etiam in illo genere intellectualium uisorum alia sunt, quae in ipsa anima uidentur, uelut uirtutes, quibus uitia sunt contraria, siue permansurae, ut pietas, siue utiles huic uitae et postea non futurae, sicut fides, qua credimus
 15 ea, quae nondum uidemus, et spes, qua futura cum patientia expectamus, et ipsa patientia, qua omnia toleramus aduersa, donec quo uolumus ueniamus. istae quippe et huius modi uirtutes, quae nunc propter transigendam istam peregrinationem ualde necessariae sunt, non erunt in illa uita, propter quam
 20 adipiscendam sunt necessariae, et tamen etiam ipsae intellectualiter uidentur; neque enim aut corpora sunt aut species habent similes corporum. aliud autem est ipsum lumen, quo inlustratur anima, ut omnia uel in se uel in illo ueraciter intellecta conspiciat. nam illud iam ipse deus est, haec autem
 25 creatura, quamuis rationalis et intellectualis ad eius imaginem facta, quae cum conatur lumen illud intueri palpitat infirmitate

1 post siue legitur qualia saepe p. 426, 14 — uers. 20 corporis sui sqq. usque ad 427, 4 non solum in fol. 339^b P; ex ipso spiritu sqq. leguntur post u. 6 p. 426 ceterum uide praefationis partem de codice P agentem existunt P existunt S¹ 4 curas] cur eas S 5 sepe PRS quo] quod E quod PS 6 aepulis R 7 inianter E inhiantes bd instant] insistent Pbd 8 dormiant R dormiunt b 9 abenda P¹ 12 cap. LVIII E uidenter P¹ 13 permansure R pietates P 16 expectamus (s pr. s. l. m. 1) E 17 ueniamus (s. l. add. m. 2 a] uide) E iste ER in huiusmodi S 18 transiendam S istam] iustam b 20 ipse P 21 uidentur (u fn. ex e) E 22 quo (o ex i m. 1) E 24 iam om. b hec S hoc b

et minus ualet. inde est tamen quidquid intellegit sicut ualet. cum ergo illuc rapitur et a carnalibus subtracta sensibus illi expressius uisioni praesentatur non spatiis localibus, sed modo quodam suo, etiam supra se uidet, quo adiuta uidet quidquid etiam in se intellegendo uidet.

5

32. Si autem quaeritur, cum anima de corpore exierit, utrum ad aliqua loca corporalia feratur an ad incorporalia corporalibus similia, an uero nec ad ipsa, sed ad illud, quod et corporibus et similitudinibus corporum est excellentius, cito quidem responderim ad corporalia loca eam uel non ferri 10 nisi cum aliquo corpore uel non localiter ferri. iam utrum habeat aliquod corpus, cum de hoc corpore exierit, ostendat qui potest; ego autem non puto. ad spiritalia uero pro meritis fertur aut ad loca poenalia similia corporibus, qualia saepe demonstrata sunt his, qui rapti sunt a corporis sensibus 15 et mortuis similes iacuerunt et infernas poenas uiderunt, cum et ipsi in se ipsis gererent quandam similitudinem corporis sui, per quam possent ad illa ferri et talia similibus experiri. neque enim uideo, cur habeat anima similitudinem corporis sui, cum iacente sine sensu ipso corpore nondum tamen 20 penitus mortuo uidet talia, qualia multi ex illa subductione uiuis redditi narrauerunt, et non habeat, cum perfecta morte penitus de corpore exierit. aut ergo ad illa fertur poenalia aut ad illa itidem similia corporalibus nec tamen poenarum, sed quietis atque gaudiorum.

25

1 quicquid *E²RS* 3 uisioni expressius *PRSbd* presentatur *RS*
 spaciis *R* 4 uideret *E* quo] quod *P* quidquid—uidet *om. R*
 6 cap. LVIII *E* 7 aliquā *P* ferantur *E* 8 ad s. l. m. 1 *E*
 9 corporalibus *R* 10 responderim *E¹* 12 aliquot *E¹* ostendat
 (h exp. m. 1) *R* 13 post puto sequuntur uerba: spiritualement enim arbitror
 esse, non corporalem in *bd* quae eadem p. 427; 28 suum locum habent.
 14 poenalia *S* cap. LX *E* 15 sepe *RS* his] iis *d* 16 infernales *Rbd*
 17 gererent] cernerent *P* similitudinem *S* 18 illam *E*
 similibus] similia sensibus *P* similis sensibus *R* similibus sensibus *S*
 similitudinibus sensuum *bd* 19 quor *P* 20 tamen] cū *b om. R*
 21 subductione *P* 22 redditi (di er.) *E* abeat *R* 23 exierint *b*

Neque enim recte dici potest uel illas falsas esse poenas
 uel illam falsam requiem atque laetitiam: tunc enim et falsa
 sunt, quando per opinionis errorum alia pro aliis putantur.
 nam Petrus non solum cum discum illum uidebat et in eo
 5 non similitudines corporum, sed corpora putabat, in hoc utique
 fallebatur, uerum etiam cum alio tempore ab angelo solutus
 e uinculis ibat in corpore ambulans et praesentatus corpo-
 ralibus formis et putabat se uisum uidere, nihilominus fal-
 lebatur. nam et illae in disco erant spirituales formae corpora-
 10 libus similes et ista corporalis expressio soluti de uinculis
 propter miraculum spiritali similis erat. fallebatur autem
 anima in utrisque, nonnisi cum alia pro aliis adprobaret.
 quamuis ergo non sint corporalia, sed similia corporalibus,
 quibus animae corporibus exutae adficiuntur seu bene seu
 15 male, cum et ipsae corporibus suis similes sibimet adpareant,
 sunt tamen et uera laetitia est et uera molestia facta de sub-
 stantia spiritali. nam et in somnis magni interest, utrum in
 laetis an in tristibus simus. unde quidam in rebus, quas con-
 cupiuerant, constituti se euigilasse doluerunt et rursus grauibus
 20 terroribus atque cruciatibus exagitati atque uexati, cum ex-
 pergefatti essent, dormire timuerunt, ne in eadem mala
 reuocarentur. et utique dubitandum non est, quod expressiora
 sint illa, quae inferna dicuntur, atque ob hoc uehementius
 sentiantur. nam et qui subtracti sunt sensibus corporis, minus
 25 quidem quam si omni modo morerentur, sed tamen amplius
 quam si dormirent, expressiora se uidisse narrarunt, quam
 si somnia narrauissent. est ergo prorsus inferorum substantia,
 sed eam spiritalem arbitror esse, non corporalem.

4 cf. Act. 10, 11. 12   6 cf. Act. 12, 7—9

2 letitiam <i>P</i>	leticiam <i>R</i>	et] haec <i>PRSbd</i>	8 nihilominus <i>P</i>	nichilo-
minus <i>R</i>	nihilominus <i>S</i>	9 ille <i>P</i>	10 expressio <i>P</i>	soluta <i>R</i>
12 alia] alias <i>S</i>	14 exutae	corporibus <i>R</i>	15 et <i>om. b</i>	ipse <i>EPR</i>
siuimet <i>P</i>	16 est <i>om.</i>	<i>PRbd</i>	modestia <i>R</i>	18 letis <i>R</i>
concupiunt <i>P</i> ¹	22 utique]	ubique <i>b</i>	expressiora <i>PR</i>	25 mori-
rentur <i>S</i>	26 expressiora <i>R</i>	narrauerunt <i>bd</i>		

33. Nec audiendi sunt, qui adfirmant inferos in hac uita explicari nec esse post mortem; uiderint enim, quemadmodum poetica figmenta interpretentur. nos ab auctoritate diuinarum scripturarum, quibus solis de hac re fides habenda est. recedere non debemus. quamquam possimus ostendere illorum 5 quoque sapientes de inferorum substantia minime dubitasse, quae post hanc uitam excipit animas mortuorum. unde autem sub terris esse dicantur inferi, si corporalia loca non sunt, aut unde inferi appellentur, si sub terris non sunt, merito quaeritur. animam uero non esse corpoream non me putare, 10 sed plane scire audeo profiteri; tamen habere posse similitudinem corporis et corporalium omnino membrorum quisquis negat potest negare animam esse, quae in somnis uidet uel ambulare se uel sedere uel hac atque illac gressu aut etiam uolatu ferri ac referri, quod sine quadam similitudine corporis 15 non fit. proinde, si hanc similitudinem etiam apud inferos gerit non corporalem, sed corpori similem, ita etiam in locis uidetur esse non corporalibus, sed corporalium similibus siue in requie siue in doloribus.

Quamquam et illud me nondum inuenisse confiteor inferos 20 appellatos, ubi iustorum animae requiescunt. et Christi quidem animam uenisse usque ad ea loca, in quibus peccatores cruciantur, ut eos solueret a tormentis, quos esse soluendos occulta nobis sua iustitia iudicabat, non inmerito creditur. quomodo enim aliter accipiendum sit, quod dictum est: 25 quem deus suscitauit a mortuis solutis doloribus inferorum, quia non poterat teneri ab eis, non uideo,

9 cf. *Retract.* II 24. in duodecimo de inferis magis mihi uideor docere debuisse, quod sub terris sint, quam rationem reddere, cur sub terris esse credantur siue dicantur, quasi non ita sit. 26 Act. 2, 24

2 uiderunt b quemammodum ES 3 interpretaentur EPR 4 scrib-
turarum EP 5 recidere P 9 appellantur PRSb 10 queritur PRS
14 se ambulare RSbd uel hac] ac R illae P¹ egressu Rb
15 referri] ferri R similitudinem E 16 aput E¹P 17 corporis S
18 sibe P¹ 19 requie PR doloribus (or s. l. m. 1) P 21 iustorum
(s ex nc m. 1) E 26 a] ex PRSbd 27 non poterat in cod. legi nequit E

nisi ut quorundam dolores apud inferos eum soluisse accipiamus ea potestate, qua dominus est, cui omne genu flectitur caelestium, terrestrium et infernorum, per quam potestatem etiam illis doloribus, quos soluit, non potuit
 5 attineri. neque enim Abraham uel ille pauper in sinu eius, hoc est in secreto quietis eius, in doloribus erat, inter quorum requiem et illa inferna tormenta legimus magnum chaos firmatum, sed nec apud inferos esse dicti sunt; contigit enim, inquit, mori inopem illum et auferri ab angelis
 10 in sinum Abrahae; mortuus est autem et diues et sepultus est. et cum apud inferos in tormentis esset et cetera. uidemus itaque inferorum mentionem non esse factam in requie pauperis, sed in subplicio diuitis.

Illud etiam, quod Iacob dicit ad filios suos, deducetis
 15 senectam meam cum tristitia ad inferos, uidetur hoc magis timuisse, ne nimia tristitia sic perturbaretur, ut non ad requiem beatorum iret, sed ad inferos peccatorum. neque enim paruum animae malum est tristitia, cum et apostolus cuidam tam sollicite timuerit, ne maiore tristitia absorberetur.
 20 proinde, ut dixi, nondum inueni et adhuc quaero nec mihi occurrit inferos alicubi in bono posuisse scripturam dumtaxat canonicam; non autem in bono accipiendum sinum Abrahae et illam requiem, quo ab angelis pius pauper ablatu est,

2 cf. Phil. 2, 10   8 Luc. 16, 22—26   14 Gen. 44, 29   18 cf. II Cor. 2, 7

1 nisi *om. S*   ut *om. P*   rundam dolo legi non possunt *E*; in
 sequentibus tales particulas uncinabo   apud *E*¹*P*   eum] cum (s. l.
m. 2 add. al eū) *E*   2 [potes]tate *E*   3 c[aeles]tium *E*   infernorum
 (n s. l.) *E* inferorum *S*   4 [potes]tatem *E*   [potuit] *E*   5 attineri *E*
 teneri *b*   habraham *P*   7 illa] alia *b*   inferni *bd*   chaos (o s. l.) *E*
 chasma *P* chaum *S*   8 affirmatum *S*   caput (c exp. m. 1) *P*   in-
 feros *om. R*   contingit *P* conti*git *S*   9 afferri *E*²*S*²*b*   10 sinu *E*
 habrahae *P* abrahae *R*   13 requiem *E* requiē *P*   suplicio *E*
 15 senecta *E*¹ senectutem *b*   mea *E*¹   tristitia (~ sup. a er.) *P*
 tristicia *R*   uide *S*   16 tristicia *R*   17 quietē *S*   18 et] etiam *b*
 19 obsorberetur *S*   20 quero *R*   21 posuisse—bono *om. R*   scrib-
 turam *E*¹*P*

nescio utrum quisquam possit audire. et ideo quomodo eam apud inferos credamus esse non uideo.

34. Uerum hoc dum quaerimus et aut inuenimus aut non inuenimus, urget nos longitudo libri huius eum aliquando concludere. quapropter quoniam de paradiso sermonem instituimus propter illud, quod apostolus ait scire se raptum hominem usque in tertium caelum, nescire autem siue in corpore siue extra corpus, et quia raptus est in paradysum et audiuit ineffabilia uerba, quae non licet homini loqui, non temere adfirmamus, utrum in tertio caelo sit paradysus, an et in tertium caelum et inde rursus in paradysum raptus sit. si enim proprie quidem nemorosus locus, translato autem uerbo omnis etiam spiritalis quasi regio, ubi animae bene est, merito paradysus dici potest, non solum tertium caelum, quidquid illud est, quod profecto magnum sublimiterque praeclarum est, uerum etiam in ipso homine laetitia quaedam bonae conscientiae paradysus est. unde et ecclesia sanctis temperanter et iuste et pie uiuentibus paradysus recte dicitur, pollens affluentia gratiarum castisque deliciis, quandoquidem et in tribulationibus gloriatur de ipsa patientia plurimum gaudens quia secundum multitudinem dolorum in corde eius consolationes dei iucundant animam eius. quanto magis ergo post hanc uitam etiam sinus ille Abrahae paradysus dici potest, ubi iam nulla temptatio, ubi tanta requies post omnes dolores uitae huius! neque enim et lux ibi non est propria quaedam et sui generis, et profecto magna, quam diues ille

17 cf. Eccli. 40, 27   20 cf. Ps. 93, 19

1 eū b   2 apud E¹P   credimus R   3 querimus R   4 urget E²R
7 in (s. l. m. 2 al ad) E   tium R   9 audit P   10 et] etiam bd
11 sit] est P   12 propriē PS   quidem] quidem est b   translato* (s
er.) R   15 quicquid E²RS   preclarum PR   16 leticia R   que-
dā PR   17 aeclesia E   sanctis] in sanctis E' in sanctis PRSbd
18 iustae PS¹   piae PS¹   19 affluentia PS   castitisque E castis-
quae P   20 patientia R   21 quia] que P   dolorē C; cum uoce
dolorum finitur codex S   eius] meo PR om. bd   23 habrahae P
24 temptatio E²PRC   26 quedam R   magna] manna P

de tormentis et tenebris inferorum tam utique de longinquo, cum magnum chasma esset in medio, sic tamen uidit, ut ibi illum quondam contentum pauperem agnosceret.

Quae si ita sunt, ideo sub terris dicuntur inferi uel cre-
 5 duntur, quia congruenter in spiritu per illas corporalium rerum similitudines sic demonstrantur, ut, quoniam defunctorum animae inferis dignae carnis amore peccarunt, hoc eis per illas corporum similitudines exhibeatur, quod ipsi carni mortuae solet, ut sub terra recondatur. denique inferi eo,
 10 quod infra sint, latine appellantur; sicut autem secundum corpus si ponderis sui ordinem teneant inferiora sunt omnia grauiora, ita secundum spiritum inferiora sunt omnia tristiora: unde et in graeca lingua origo nominis, quo appellantur inferi, ex eo quod nihil suaue habeant, resonare perhibetur. nec
 15 ipsam tamen rerum partem noster saluator mortuus pro nobis uisitare contempsit, ut inde solueret, quos esse soluendos secundum diuinam secretamque iustitiam ignorare non potuit. quapropter animae illius latronis, cui dixit: hodie mecum eris in paradiso, non utique inferos praestitit, ubi poenae
 20 sunt peccatorum, sed aut illam requiem sinus Abrahae — non enim alicubi non est Christus, cum ipse sit sapientia dei adtingens ubique propter suam munditiam — aut illum paradysum siue in tertio caelo siue ubicumque alibi est, quo post tertium caelum est raptus apostolus, si tamen non
 25 aliquid unum est diuersis nominibus appellatum, ubi sunt animae beatorum.

18 Luc. 23, 43   22 cf. Sap. 7, 24

1 longinquo *E*   2 chasma *E*¹ ^{uel chaos} chasma *R*¹*C*¹   3 contemptum *PR**S**b**d*
 cognosceret *R*   6 rerū *s. l. m. 1 C*   sic — *u.* 8 similitudines *in mg.*
infer m. 1 C   7 digne *R*   peccauerunt *P*²*R**S**b**d*   8 corporum]
 corporalium *PR**S**b**d* (*m. 2 s. l. add. al liū*) *E*   exhibeantur (*n exp.*
m. 1) *P* exhibeantur *R*   9 terram *PR**b**d*   10 sunt *R*   13 greca *PR**C*
 14 nichil *RC*   16 contempsit *RC**b**d*   18 anime *R*   19 prestitit *E*
 penae *P* poena *R*   20 aut] ut *E*¹   requiem (*i s. l. m. 1*) *E*   21 et
 ipse *E*   22 mundiciam *R*   illam *C*   23 paradysum *E*¹   celo *P*

Si ergo caelum primum recte accipimus hoc omne corporeum generali nomine quidquid est super aquas et terram, secundum autem in similitudine corporali quod spiritu cernitur, sicut illud, unde animalibus plenus in extasi Petro discus ille submissus est, tertium uero quod mente conspicitur ita secreta ⁵ et remota et omnino abrepta a sensibus carnis atque munda, ut ea, quae in illo caelo sunt, et ipsam dei substantiam uerbumque deum, per quod facta sunt omnia, per caritatem spiritus sancti ineffabiliter ualeat uidere et audire: non incongruenter arbitramur et illuc esse apostolum raptum et ibi ¹⁰ fortassis esse paradysum omnibus meliorem et, si dici oportet, paradysum paradysorum. si enim animae bonae laetitia in rebus bonis est in omni creatura, quid ea laetitia praestantius, quae in uerbo dei est, per quod facta sunt omnia?

35. Sed, si quem mouet, quid opus sit spiritibus defunctorum ¹⁵ corpora sua in resurrectione recipere, si potest eis etiam sine corporibus summa illa beatitudo praeberi, difficilior quidem quaestio est, quam ut perfecte possit hoc sermone finire; sed tamen minime dubitandum est et raptam hominis a carnis sensibus mentem et post mortem ipsa carne deposita tran- ²⁰ scensis etiam similitudinibus corporalium non sic uidere posse incommutabilem substantiam, ut sancti angeli uident, siue alia latentiore causa siue ideo, quia inest ei naturalis quidam adpetitus corpus administrandi: quo adpetitu retardatur quodam- ²⁵ modo, ne tota intentione pergat in illud summum caelum, quamdiu non subest corpus, cuius administratione adpetitus

4 cf. Act. 10, 10—12   10 cf. II Cor. 12, 2—4

2 quicquid *E*²*RS*   3 similitudinem *E*   4 ecstasi *d*   sūmissus *PR*
 5 tercium *R*   concupitur (s. l. m. 2 spici) *E*   6 mund*ra *P*   8 quod]
 quem *PRCb*   per caritatem] in caritate *PRCbd*   10 esse *om. R*
 11 et si] quod *R*   13 prestantius *E*   14 quod] quē *R*   15 spiritali-
 bus *R*   18 questio *R*   quam] qua *R*   19 raptum *E*   20 ipsam *RC*
 carnē depositā *R*   et trāscensis *b*   24 rettardatur (*prim. t s. l. m. 1*
exp.) *E* rare tardatur *R* reta[rda]tur *P*; *uncinis inclusa codd. P et E*
aut perierunt aut legi nequeunt   25 [in il]lud *P*   26 [cuius] *P*
 administratione *E*¹   adpetitus *E*¹

ille conquiescat. porro autem, si tale sit corpus, cuius sit
difficilis et grauis administratio, sicut haec caro, quae cor-
rumpitur et adgrauat animam, de propagine transgressionis
existens, multo magis auertitur mens ab illa uisione summi
5 caeli: unde necessario abripienda erat ab eiusdem carnis
sensibus, ut ei quomodo capere posset illud ostenderetur.
proinde, cum hoc corpus iam non animale, sed per futuram
commutationem spiritale receperit angelis adaequata, perfectum
habet naturae suae modum oboediens et inperans, uiuificata
10 et uiuificans tam ineffabili facilitate, ut sit ei gloriae, quod
sarcinae fuit.

36. Nimirum enim erunt et tunc ista tria genera uisionum.
sed nulla falsitate pro alio aliud adprobabitur nec in cor-
poralibus nec in spiritualibus uisis, multo minus in intel-
15 lectualibus, quibus ita praesentatis et perspicuis perfruetur,
ut longe minore euidencia nunc nobis adiaceant istae species
corporales, quas sensu carnis adtingimus et eis multi ita
sunt dediti, ut solas esse arbitrentur et, quidquid tale non
est, putent omnino non esse. sapientes autem ita sunt in his
20 corporalibus uisis, ut, quamuis ea praesentiora uideantur,
certiores sint tamen in illis, quae praeter corporis speciem
praeterque corporis similitudinem intellegendo utcumque prae-
spiciunt, quamuis ea non ualeant ita mente conspiciere, ut
haec sensu corporis intuentur. sancti uero angeli et his cor-
25 poralibus iudicandis atque administrandis praesunt nec eis
tamquam praesentioribus familiaribus inclinantur et eorum

3 cf. Sap. 9, 15

2 administratio E^2PRC 3 adgrauatur E^1 propaginem E 5 celi R
6 sensibus (n m. 2 in ras.) E 8 comutationem R recipierit P
ab angelis C adequata R coaequata bd 10 facilitate (s. l. m. 2
a λ felicitate) E 13 aliud pro alio bd 15 perfruitur RC 16 iste RC
17 atting[imus] P 18 quicquid E^2RC 19 putant b 20 ea] eis b
praesentiora] uel praestantiora C 22 praeterque] praeter ER cor-
porisque E praespiciunt (ci ex cu m. 1) E perspiciunt $PRCbd$
24 haec] ex R sensu C 25 administrandis E^2PR 26 tanquam R
presentioribus R familiaribus $PRCbd$ inclinatur R inclina[n]tur P

significatiuas similitudines in spiritu ita discernunt et tanta potentia quodammodo tractant, ut eas possint etiam hominum spiritibus reuelando miscere, et illam incommutabilem substantiam creatoris ita conspiciunt, ut uisione atque amore et eam praeponant omnibus et secundum eam iudicent de omnibus et in eam dirigantur, ut agantur, et ex ea dirigant quidquid agunt. denique quamuis abrepto apostolo a carnis sensibus in tertium caelum et paradisum hoc ipsum certe defuit ad plenam perfectamque cognitionem rerum, quae angelis inest, quod, siue in corpore siue extra corpus esset, nesciebat. hoc utique non deerit, cum receptis corporibus in resurrectione mortuorum corruptibile hoc induetur incorruptione et mortale hoc induetur immortalitate. omnia enim euidentia erunt sine ulla falsitate, sine ulla ignorantia suis ordinibus distributa, et corporalia et spiritalia et intellectualia, in natura integra et beatitate perfecta.

37. Scio quidem nonnullos eorum, qui scripturas sanctas ante nos in fide catholica tractasse laudantur, etiam sic exposuisse, quod ait apostolus tertium caelum, ut corporalis et animalis et spiritalis hominis hic differentias accipi uellent atque ad illud incorporearum rerum genus excellenti euidentia contemplandum esse apostolum raptum: quod genus etiam in hac uita spirituales homines prae ceteris rebus diligunt eoque

12 cf. I Cor. 15, 53   17 cf. Ambrosii et Hieronymi de Genesi quaestiones.

1 [in] *P*   4 conspiciunt *E* [conspiciunt] *P*   more *P*¹   5 praep[onant om]nibus *P*   [omnibus et] *P*   6 agantur] aguntur *E*   [ex ea dirigant] *P*   quicquid *E*²*RC*   7 quam[uis abrepto apos]tolo *P*   8 ter[tium caelum et] *P*   [defuit ad plenam] *P*   9 cogni[tionem rerum quae an]gelis *P*   10 c[orpore siue extra cor]pus *P*   h[oc utique non deerit cum] *P*   12 hoc *s. l. m. 1 R*   13 e[nim] *P*   14 si[ne] *P*   cum uoce ignorantia desinit *codex R fol. 241^b*   16 beatitate (*sed tate exp. et s. l. tudine add.*) *C*   17 [qui]dem *P*   scribturas *EP*   s[anctas an]te *P*   18 chatolica *P*   19 apostolus ait *C*   20 hic *om. P*   ue[llent atque ad] *P*   21 ge[nus excel]lenti *P*   22 contemnendum (*s. l. add. m. 2 al plan*) *E*   [apostolum r]aptum *P*   23 spi[ritales homi]nes *P*   eo[que perfrui co]ncupiscunt *P*

perfrui concupiscunt, ego autem cur maluerim spiritale et
 intellectuale dicere, quod illi fortasse animale et spiritale
 dixerunt, ut earundem rerum alia tantummodo nomina ponerem,
 iam in primis huius libri partibus me disseruisse suffecerit.
 5 quae si rite pro modulo nostro disputauimus, aut spiritalis
 lector haec adprobabit aut etiam, ut sit spiritalis, adiuuante
 spiritu sancto aliquid ex ista lectione proficiet. sed iam uni-
 uersum hoc opus, quod duodecim uoluminibus continetur,
 isto tandem fine concludimus.

1 quur *P* ma[luerim spiritale et] *P* et exp. in *E* 2 [illi for-
 tasse anima]le *P* 3 [earundem] *P* alia om. *P* tantummodo] ali-
 quantū modo *C* [ponerem — modulo] *E* [ponerem — h]uius *P*
 4 [disseruisse — qu]ae *P* 5 nostro modulo *C* modulo] m; *hac*
littera uocabuli modulo finitur codex P fol. 346^b nos[tro — ad]-
 pr[obabit — spiritalis] *E* 6 ut sit] non sic *b* adiuuante (ad m. 2
add.) *E* 7 s[piritu — profi]ciet *E* [uniuersum — duodecim] *E* 8 uo-
 luminibu[s — concludimus] *E* 9 Explicit liber duodecimus de genesi
 ad littera dō gratias fol. 216 *E*; a codice *C* subscriptio abest; ceteri
 codices sub finem mutili sunt.

S. Aureli Augustini

operis de Genesi ad litteram capitula seu summaria librorum XII.

Summaria libri primi perierunt.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri secundi.

- I Quaeritur, utrum aquae possint esse super caelos.
- II Quod aer sit aquis superior.
- III Ignis natura super aerem.

Deest summarium quartum.

- V Quod aer modo quodam possit caelum appellari.
- VI Quod nubes fiant ex aquis et aere.
- VII Argumentum ex dictis alienorum de stella, quam Saturni appellant.
- VIII Dicit, quod ratio creaturae aeterna sit in uerbo dei et prima sequens sit cognitio eius in intellectuali creatura, deinde conditio creaturae.
- VIII De motu caeli.
- X Quaeri solet, cuius quantitatis luna sit facta.
- XI Quaeri solet, utrum sit aequalitas splendoris in sideribus.
- XII De fatis, quare notationibus siderum mentiuntur.
- XIII Quibus rebus diuinatio aliquando contingit.
- XIII Solet quaeri, utrum caeli luminaria animata sint corpora.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri tertii.

- I Quod aer quodammodo dicatur caelum et quod possit etiam pluraliter dici et caeli sicut et terrae.
- II Probatio ex epistula Petri secunda apostoli.
- III Opinio quorundam, quod elementa alternis possint mutari in inuicem.
- III Opinio quorundam, qua quinque sensus hominum per quattuor elementa mundi distinguunt.

¹ Haec capitula primum ab A. Maio ex codice Sessoriano XIII s. VII cui inserta sunt in Nouae patrum bibliothecae t. I 2 pag. 119—133 Romae 1852 edita quamuis ab Augustino auctore abiudicanda tamen addi utile duxi   7 Quod (d s. l. m. 2)   8 aere m. 1   18 solet et   24 aer (r ex terna m. 2)   quodam m. 1   28 in om. Mai

- V Ignem dicunt omnem motum facere in sensibus.
- VI Ordinatus motus animae agitantis sensus uigorem per subtilius corpus, id est per ignem omnibus elementis admixtum.
- VII Olfactum dicit datum explorandis uaporibus, gustatum uero liquoribus explorandis.
- VIII Quod terra omnibus sit elementis admixta.
- VIII De igne isto dicit crasso tangibili, qui a terrenis et humidis motibus existit.
- X Utrum pisces memoriam habeant necne.
- XI Opinionem philosophorum ex distributione animalium et elementorum.
- XII Quod lectorem mouere potest, quomodo dictum sit secundum genus.
- XIII Quaestio de animalibus aquatilibus.
- XIII Quaestio de minutissimis animalibus.
- XV De animalibus uenenosis et perniciosis quaeri solet.
- XVI Quaestio cur bestiae in inuicem nocent.
- XVII Cur bestiae dilacerant corpora hominum mortuorum.
- XVIII Quaestio de spinis et tribulis.
- XVIII Qua in parte sit homo factus ad imaginem dei.
- XX Quaestio de cibis corporalibus et homine immortali.
- Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri quarti.
- I Utrum species et priuatio possit dies et nox uel mane et uespera recte intellegi.
- II De senario numero.
- III Hic diuersa ratio numerorum perfectorum, imperfectorum, plus quam perfectorum.
- III Utrum mensura, numerus et pondus erant alicubi, antequam fieret uniuersa creatura.
- V Quod mensura et numerus et pondus non in rebus uisibilibus tantum animaduerti possit sed in adfectionibus animi et negotiis mentis.
- VI Quid numerus sine numero, quid pondus sine pondere.
- VII Mutabilitatis esse dicit augmenta et deminutiones, multitudinem et paucitatem, leuitatem et grauitatem.
- VIII Dicit intellegibiles numeros etiam sine rebus uisibiliter

2 subtilibus (corr. m. 2)   3 adnixum   4 explorandi   gustatum
 (ta exp. m. 2)   uero a   5 explorandis (andis add. m. 2)   12 lectorum
 m. 1   17 in om. Mai   18 quod m. 1   19 tribulis m. 1   23 priuatio
 m. 1   26 numerorum m. 1   31 animaduerti   33 quod m. 1   numerus
 (s add. m. 2)

numerosis mentis aspectu uideri et non alibi quam in eadem mente.

VIII Praecessisse dicit senarii numeri perfectionem omnia, quae in sex diebus sint creata perfecta.

X Quo genere locutionis intellegatur dictum requieuisse deum, 5 quem nefas est credere laborasse.

XI Quaeritur quomodo utrumque sit uerum, quod deus dicitur requieuisse et quod usque nunc operatur.

XII Quod deum non diem illum operationis sanctificauerit sed solum quietis et quod plus apud eum quies ualeat quam 10 operatio etiam bona.

XIII Quod uitium et infirmitas sit animae in opere suo ita requiescere quasi in summo bono.

XIII Requies dei dicta tropice.

XV Non in nobis sed in deo requiescendum. 15

XVI Quod finis diei uespera sit, id est nox, et initium alterum diei mane, ut ordine naturali dies a luce agnoscatur incipere.

XVII Hic lucidius dicit finem diei uesperam esse et alterius initium mane. 20

XVIII Et hic in uespera finiri diem ostendit.

XVIII Quaeri potest, quemadmodum deus in se ipso requieuerit, qui in rebus licet ab se creatis tamquam nullius indigus non recte dicitur uel creditur requieuisse, et utrum dies septimus creatura sit aliqua. 25

XX Dicit posse sic intellegi, ut unum diem creauerit deus, quem fecit primum, cuius repetitio usque in septimum facta est, quando dicitur requieuisse deus ab omnibus, quae fecit.

XXI Hic incipit docere, quomodo possit accipi mane et uespera 30 non secundum quod notum est etiam sensibus carnis in temporibus sed secundum intellegibilem modum in rebus a deo creatis, ut mane sit prima cogitatio faciendae creaturae in uerbo dei et uespera sit factae creaturae cognitio in se ipsa, et rursus alterius diei mane cum species 35 creaturae ad laudem creatoris refertur et incipit altera cognitio faciendae alterius creaturae de uerbo dei accipiat ut in uerbo dei uideri.

XXII Quod prophetia lucerna sit dicta.

4 sint *m. 1*   5 quod *m. 1*   10 aput *m. 1*   18 inquipere *m. 1*
 19 uespera *m. 1*   23 ab (*b exp. m. 2*)   indignus *m. 1*   26 creauit
m. 1   27 quem] quae *m. 1*   39 quod (*d s. l. m. 1*)

XXIII Quod non forma operis creati sint dies sed ordinata sanabilis cogitatio faciendae uel ad laudem dei referendae etiam factae creaturae; qui dies non isto modo usitato cogitandus insinuat sed longe aliter, longe inconparabiliter.

XXIII Simul esse dicit siue intellegibilium ratione siue in hoc mundo uisibili et diem et uesperam et mane, sed in parte locatis non adparere ad uisum.

XXV Potentiam spiritalem mentis angelicae <cuncta quae uoluerit simul notitia facillima comprehendere>.

XXVI Quod tempora et temporalia cunctos numeros, quos peragunt, non temporaliter acceperunt.

XXVII In rebus simul factis et esse prius et posterius et propter usitatum temporum cursum non posse sicuti est integre dici.

XXVIII Prius et posterius in conexione creaturarum esse, non in efficacia creatoris.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri quinti.

I Hic euidentius dicit declarari unum diem fecisse deum, cuius repetitione peruentum est usque ad septimum, et eum non de his solaribus fuisse uel forsitan esse adfirmat.

II Hoc scripturae diuinae loco caelum et terram non ut prius generaliter, sed haec nota insinuat specialiter facta quae nunc uidentur.

III Hunc diem lucis corporeae dici, ut si tantum cotidianum, discretum tamen ab illo nobis ignoto, qui factus est prius et dictus est unus.

IIII Uel utriusque sententiae, et quod omnia simul et quod unus factus est dies inter omnia.

V Scriptura diuina uolentibus et ualentibus in ea proficere.

VI Dicuntur facta antequam produceret ea terra.

VII Non ipsae ex seminibus sed ex terra.

VIII Creatura dei aliter nobis; illis primordialiter uel originaliter, nobis autem sicut per ordinem temporum utcumque docemur.

VIII Ab opere et usque nunc operantis dei.

X Fuerint tempora et quod tempus <potius> a creatura quam creaturam ex tempore, utraque tamen ex deo.

XI Differentia est dierum illorum septem et istorum solarium.

7 apparere uisu m. 1 8 cuncta—comprehendere *suppleuit Mai*
13 cursu m. 1 18 repetitionem m. 1 19 adfirmat m. 1 20 scripturae
m. 1 21 insinue m. 1 23 dicit si (s m. 2 ex f) 26 capitula
IIII—X ita mediis uersibus incipiunt, ut spatia septenarum denarum
litterarum uacua relinquuntur 35 potius *addid. Mai*

- similiter et operationis, quae in illis facta est et quae usque nunc fit a deo.
- XII Haec duo ideo dicit adiuncta, ut uiridia agri ante manifestentur facta quam exorta.
- XIII Hinc incipit intimare, quae secundum moras temporum 5 fiant ex illis, quae causaliter facta sunt omnia simul.
- XIII Quaeritur, qui fons unus ad inrigandam faciem totius terrae sit fueritue idoneus.
- XV Quod non omnia gesta, sicut per se tempora concurrerunt, scripta sint, sed quae spiritus sanctus praefigurationibus 10 apta iudicauit.
- XVI Argumentatio aduersus scripturam.
- XVII Unum fontem totam terram rigantem abyssum uult intellegi, ex quo omnes aquae uaria fontium eruptione per totam terrae faciem fluunt. 15
- XVIII Sidera moueri, caelum mutari, germina pullulare, grandescere, uirescere, arescere, animalia concipi, perfici, nasci et per aetates usque ad senium mortemque decurrere.
- XVIII Tria quaedam dicit: rationes incommutabiles creaturarum in uerbo dei, generalia condita, a quibus deus in die 20 septimo requieuit; species generum, quas nunc in temporibus operatur deus; et ab uno utcumque noto ad duo ignota, in quantum datur posse intellegentia proximari, primo per fidem, postea per concessam cognitionem.
- XX Tenenda distinctio pronuntiandae euangelii sententiae. 25
- XXI De his quae facta sunt omnia simul generaliter. et quod deus ante omnia saecula, cuius uerbo a saeculo ipsum saeculum, et mundus factus est in saeculo aut ea, quae nascuntur in mundo.
- XXII Quod uniuersae creaturae multa non nouimus. 30
- XXIII Hunc sensum in Retractationum libro secundo correxit, eo quod apostolus legem dixit dispositam per angelos, non semen.
- XXIII Quod omnis creatura a saeculis et ipsa saecula creatura.
- XXV Hinc iam discernuntur opera, quae usque nunc deus operatur, ab illis generibus eorum, quae fecit omnia simul. 35
- XXVI Omnis mensurarum modus, numerorum parilitas, ordo ponderum.
- XXVII De genere et specie. arboris huius species.
- XXVIII Comparatio ex praemissis adsumta, ut aditus pareat ad

5 inquit *m. 1* intimari 11 dicauit 13 Unum] Utrum *Mai*
 14 uariam eruptionem (*m exp. m. 1*) 39 comparati pateat *Mai*

intellegendum quod dictum est et omnia consummasse deum die sexto et usque nunc operari.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri sexti.

I De fabrica hominis.

II Hinc incipit sub inquisitione ostendere hominem non inter ea, quae fecit omnia simul primordialiter, sed inter ea, quae nunc operatur, fuisse factum a deo.

III Quod inter cetera animalia omnia simile adiutorium non fuerit inuentum.

IIII Quaestio de lignis in paradiso creatis.

V Inter ea omnia, quae potentialiter siue causaliter deus legitur simul fecisse, etiam hominem generaliter fuisse factum huius loci contextio docet.

VI Hic hominis genus et species congruis demonstrationibus distinguuntur.

VII Hic iam sub interrogatione et responsione probatio inuisibiliter secundum genus et secundum speciem uisibiliter hominem fuisse factum a deo.

VIII Quaeritur, utrum animae hominum sexto die formatae sint et postea corpora, et per scripturam eandem dicitur adfirmari non posse, quod aliae creaturae alias tempore, alias causis procedunt.

VIII Hic dicit, in quem modum fuerit homo factus causaliter tunc cum fecit omnia deus simul.

X Hic quattuor ueluti gradus ponit cognitionis rerum uel agnitionis causalis in uerbo dei in elementis mundi, in rebus secundum originem suis iam temporibus factis in seminibus.

XI Docet perfectionem operis, quod deus in origine mundi creauit omnia simul, inchoationem non alterius sed eiusdem operis esse, quo in eiusdem mundi administratione usque nunc operatur.

XII Quaestio quomodo tunc inchoauit, quando consummauit.

XIII Hic docet hominem in tempore suo formatum uisibiliter et inuisibiliter, id est animam et corpus, et ante hanc formationem praedestinatum dicit in praescientia dei.

XIII Hominem dicit non ideo ceteris in hoc mundo animalibus praelatum, quia ab ipso proprie dicitur factus, sed quia imago in eo et similitudo est dei.

5 inquit *m. 1* 10 *paradyso* 25 *quatuor* 27 *originem (pr. i s.*
l. m. 1) 31 *quod* in *om. Mai* administratione *scripsi*: admini-
 strationem *E Mai* 35 *anima*

- XV Manus dei est non uisibile membrum, sed efficiendi potentia.
- XVI Instructio etiam non parua ex statura corporis nostri ad caelestia requirenda.
- XVII Quod uoluntas dei sit summa causa, a qua rerum causae ordinatissime, ut ei placuit, extiterunt. 5
- XVIII Quaestio, utrum origo perfectas in se rerum formas gestarit an perficiendas per temporum legales numeros et successus aetatum, et respondetur utrumque inditum primordialibus causis, quo creatura omnis ab origine conditionis suae seruiat arbitrio creatoris. 10
- XVIII Hic uoluntate dei omnipotentis, bonitate et nulla necessitate hominem fecisse subtili disputatione monstratur.
- XX Et hic posse et necesse esse quam uim in uerbis uel effectis obtineant subtilissime demonstratur.
- XXI Hic Ezechias inducitur ad documentum possibilitatis et 15 necessitatis.
- XXII Quod Adam credibilius dicatur perfectae uirilitatis factus a deo.
- XXIII Quaeri solet, utrum animale corpus hoc nostrum sit formatum e limo an spiritale. 20
- XXIII Alia quaestio, utrum spiritale corpus sit factus Adam.
- XXV Hinc incipit ratio edocere immortale corpus fuisse Adae ante peccatum ac per hoc et spiritale.
- XXVI Quod mors etiam corporis de peccato sit.
- XXVII Quod hoc corpus recipiemus in futuro secundum quendam 25 modum et rursus non hoc secundum quendam modum.
- XXVIII Corpus Adae et mortale secundum quendam modum et immortale secundum quendam modum.
- XXVIII Hic differentia ostenditur corporis ante peccatum et nostra post peccatum ex ipso, utriusque tamen animalis. 30
- XXX In hoc renouamur nunc secundum quod amisit Adam, quod nunc per gratiam recuperatur in nobis. Adam enim et quod fuit et quod esse potuit peccando amisit.
- XXXI Hic elucet, quid sit in Adae pristinum quod perdidit renouari et quid melius quod speratur donari per fidem. 35

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri septimi.

Et finxit deus hominem puluerem de terra et flauit in faciem eius flatum uitae et factus est homo in animam uiuentem. haec uerba scripturae nobis et in principio.

1 potentiam   11 uoluntatem   14 optineant   20 an] non *Mai*
 spiritalis m. 1; m. 2 omnibus locis u s. l. add.   22 inquit m. 1
 31 amisit (pr. i s. l. m. 1)   39 scribitur

- I Quaestiones et responsiones aduersus Manichaeos.
- II Argumentum ex nobis collectum quod aliud sit anima, aliud flatus noster.
- III Non dubitandum, quod posset anima etiam ipse flatus credi.
- 5 IIII Anima non de corpore mundi, non de substantia dei.
- V Anima quaeritur utrum ex nihilo an ex aliqua re.
- VI An in illis sex dierum primordialibus causis non animae natura, sed ratio tantum erat creandae eiusdem naturae.
- 10 VII Hic adfirmatione suspensa ueluti quaerens propriam quandam animae substantiam uult intellegi in illis sex dierum primordialibus causis factam a deo.
- VIII Quibus rebus anima fit deformis et rursum quibus reformetur.
- 5 VIII Alia quaestio et ex ea quam multae propositiones sequantur.
- X Quae species eius uiuit an non? quid agit? quid confert? beate an misere uiuit? an neutrum? uiuificat aliquid an uacat?
- XI De anima inrationali non fieri rationalem nec ipsam inrationalem de corpore.
- 20 XII Hic Platonicos uel Manichaeos tangit.
- XIII Homines bestiis similes uitae genere, non transmutatione naturae.
- XIIII Quod quidam dicunt fuisse uel inueniri aliquando qui se recordantur iam antea fuisse in mundo aut falso narratur aut ludificationibus daemonum geritur in mente eorum qui id imaginantur.
- 25 XV Non est anima pecoris animae humanae materies. utrum corpus terrenum et umidum nec hoc? utrum aqua nec hoc?
- XVI Utrum aer sit materies animae rationalis.
- 30 XVII Hic superior propositio refutatur.
- XVIII Omne corpus in omne corpus posse mutari opinio est quorundam. in animam posse conuerti nec fides patitur nec quisquam ausus est adfirmare.
- 35 XVIII Anima corporis sensibus uelut nuntiis quibusdam utitur ad corporalia cognoscenda.
- XX Anima nec de omnibus elementis mundi concreata nec de uno quolibet.

1 manicheos 10 in s. l. m. 1 15 qui *fin.* 23 inueniri] inuentri
 24 ante *Mai* 25 mentes 26 quid (*pr. i inser. m. 1*) 28 humidum
Mai 31 Omnem 32 ad quorundam in *mg. add.*: medicina dicit
 37 de om. *Mai*

- XXI Motus ex necessitate in arbustis et reliquis uiridibus sine sensu internus.
- XXII Cerebri rationem tripertitam dicit secundum medicinae doctrinam.
- XXIII Tres quidam uelut uentriculi cerebri demonstrantur: anterior, ex quo sensus; posterior, a quo motus; medius, in quo memoria uiget. 5
- XXIII Per lucem et aerem duo superiora mundi corpora et corpus administrari ab anima dicit, quorum nec utrum sit ipsa.
- XXV Non esse audiendos dicit quintum corpus, ex quo anima facta sit, in elementis mundi conantes asserere. 10
- XXVI Quod anima non sit corpus, non deus uel pars dei, non sit uita sine sensu, non uita sine ratione, sed uita nunc minor quam angelorum, si praecepta seruauerit dei.
- XXVII Aut nihil fuit aut hoc est quod fuit. et quaeritur, si omnino non fuit. 15
- XXVIII Si ratio causalis in creatura erat, quaeritur, in qua. et si agebat aliquid in qua illa erat quae otiosa latebat?
- XXVIII Quaeritur an forte in illius primi diei natura causalis haec ratio sit a deo inserta. 20
- XXX Durum est angeli uel archangelorum filiam dicere animam.
- XXXI Hic oritur quaestio, cur anima corpori sit inserta.
- XXXII Quaeri potest, utrum compellatur, si nolit uenire.
- XXXIII Frustra quaerunt, ex qua uelut materia facta sit anima, quam deus fecit ex materie spiritali cum fecit omnia simul. 25
- XXXIII Commonitio ad instructionem necessaria.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri octauī.

- I Argumentum ex rebus manifestis.
- II Duos libros se scripsisse commemorat de libro Geneseos aduersum Manichaeos. 30
- III De ligno uitae non allegorice tantum sed et historice et figurate.
- III De ligno scientiae bonum et malum dinoscendi.
- V Locum huius paradisi a cognitione hominum dicit remotum. flumina aliqua dicit mergi sub terra et alibi tamquam pro 35

1 uiridibus] uiribus 5 uentriculis cerebri] crebri in mg. add.
 medici[na dicit] (nadicit *euang.*) 8 et *fin. om. cod.* 9 neutrum *Mai* 17 erat
 (ra s. l. m. 1 *supra exp. s*) 25 materie scripsi: materiae *cod.*
 materia *Mai* spiritalis (s *fin. exp. m. 1*) 26 instructione 30 mani-
 cheos 31 allegoricae storicae m. 1 hystoricae m. 2 32 figuratae
 34 paradysi 35 terras

fonte manare. hoc in Plinio legitur, ubi historiam scripsit rerum naturalium.

VI Credibile dicit hominem primo agriculturam sine labore exercere.

5 VII Comparatio arboris et hominis decenter posita.

VIII Quo pacto homo iustus beatusque esse possit.

VIII Hic ad deum conuersio demonstratur non propter aliquid aliud sed propter ipsum deum.

X Quod inoboedientia fuit mali origo, hoc est desertio boni.

10 XI Fieri posse dicit, ut quis quod nesciat aut eligat aut contemnat: quae duo, electio et contemptus, aliter fiunt per prudentiam boni, aliter per experientiam mali.

XII Omnium inexpertorum nomina si priuationum sunt a contrariis quae iam nouimus, si uero specierum sunt, a similibus cognoscimus.

15 XIII Spiritualis creatura modi sui mutationem patitur, cum per tempora mouetur. corporalis autem duplam mutationem patitur, dum per tempora et locos mouetur.

20 XIII Primus gradus ab imis est hic, ut in quantum potest mentis erigatur uel exerceatur intentio, quo ostenditur quia ea quae loco mouentur ab eis quae loco fixa sunt innituntur.

XV Hic ternus ascendendi gradus est, quod deus per omnia immutabilis quantum conceditur agnoscatur.

25 XVI Hoc secundum gradum arbitror pertinere ea discretione qua boni angeli non localiter ac temporaliter incommutabili ueritate fruuntur, licet localiter et temporaliter ut imperatum a deo fuerit subiectas sibi moueant creaturas.

XVII Spiritualis creatura sicut angelorum intrinsecus adiuuatur extrinsecus adiuuari non egens.

30 XVIII Angelica actio duobus modis extrinsecus dicitur hominem adiuuare prouidentiae dei seruiens.

XVIII Adae sub duplici opinione per creaturam dicit deum fuisse locutum, licet non definiat per quam creaturam.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri noni.

35 I Hic praeuenit quaestionem propositione leui et hanc responsionem duobus modis adnexam explicuit.

II Rursum quaeritur, quibus modis locutus sit deus, utrum temporalibus uocibus ac syllabis.

- III Utrum in somnis an in extasi an sicut prophetis reuelari solet an per corporalem creaturam non potest comprehendere.
- IIII Deum per sibi subditam creaturam multis modis innotuisse hominibus sequentia huius loci ostendunt.
- V Adiutorium homini faciendum secundum ipsum si quaeratur 5 „quare“; respondetur: propter filios faciendos.
- VI Honorabiles nuptias et torum immaculatum in paradiso esse potuisse non ex definitione dixit, sed non se uidere quid impedire posset adseruit; et hominem posse non mori, transferri tunc potuisse ex merito, ut non posset mori. 10
- VII Argumentum ex simili pro corporis immortalitate.
- VIII Hic responsiones responsionibus obiciuntur, ut superflua uacuentur, quo cautius demonstretur adiutorium Adae non ob aliud factam fuisse mulierem, nisi ut filios procrearent.
- VIII Opinatione propositae decessionis hominum et successionis 15 filiorum suspensa definitione respondit.
- X Argumentum ex simili de Helia translato.
- XI Hic sensus instruit et inluminat quod apostolus coniugia casta informans ait: hoc autem dico non ut laqueum uobis iniciam sed ad id quod honestum est. 20
- XII Difficile esse dicit, ut quis uitia peruerse declinans non in eorum contraria perneciter currat. contraria uitiorum uitiatue ex uicinitate quadam sibi nomen uirtutum usurpant.
- XIII Propter unitatis uinculum commendandum ab uno coepit generis humani propago. 25
- XIII Argumentum quo probatur homo etiam ante peccatum modo quodam mortale corpus habuisse non quod necessarie moreretur sed quod posset etiam mori. ex quo subintellegitur a summis sui cuiuslibet modi ad inferiora poenali condicione deduci hoc esse quod dicitur mori. 30
- XV Hic aduersus Iulianum libidinis defensorem.
- XVI Rursum ad quaestionem redit et definitionem suam ita confirmat, ut meliorem locum habeat si cuiquam forte occurrat.
- XVII Quaeritur, quare sit factum, ut adductis ad se a deo Adam omnibus animalibus nomina inponeret. 35
- XVIII Hic credibiliter respondetur nomina secundum hominum consensum in diuersis linguarum sonis haberi.

2 conprehendi   3 ds   5 quaeritur *Mai*   6 quare *scripsi*: quae
cod. om. Mai   7 nubtiae   torus   paradyso   9 aposse   10 tunc]
hunc *Mai*   11 immortalitatem   13 cautius (i s. l. m. 1)   14 nisi]
quam *Mai*   15 opinatione (c s. l. add. m. 1)   21 uitia *om. Mai*
peruersae   22 uitiatue *scripsi*: uitiatuae *codex* uitia *Mai*   26 quod
probatus   34 quare (r s. l. m. 1)   37 consensum] consenium

XVIII Non se suscepisse dicit prophetica aenigmata perscrutari
sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiae com-
mendare.

XX Quaeritur quid sibi uult, quod mulier de uiri latere facta est.

5 XXI Hic ratio idearum quibus usque ad appetitum cum bestiis
passione communi urguemur, deinde iudicii quod ab eis
discernimur mira subtilitate ostenditur unde originem sumat.

XXII Quaeritur mulieris formatio uel aedificatio quemadmodum
facta sit.

10 XXIII Dicit angelos in rebus creandis uel reformandis tantum
ualere quantum rusticos in surculis plantandis uel semini-
bus iaciendis uel medicos in aegrotis reficiendis uulneri-
busque curandis. deo clementum ac sanitatem donante
ministerium seruitutis nouimus exhibere.

15 XXIII Iterum commemorat bipertito opere prouidentiae, quod deus
uniuersam creaturam et in naturalibus et in uoluntariis
motibus administrat.

XXV Hic sensus emendatus, immo correctus est in Retractationum
libro secundo.

20 XXVI Quaeritur utrum in illa hominis causalis rationis conditione
sic iam fuit ut necesse esset feminam ex latere uiri fieri.

XXVII Hinc Adam propheta manifestatur.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri decimi.

I Hic opinionem quorundam asserit, qui uolunt ex semine
25 animatorum corporum animata corpora et concipi et
nasci ut ita ducatur anima ex anima et sicut de cor-
pore corpus.

II Breuis praescriptio sed non satis idonea ad rationem,
qua praelata suspicio possit refelli.

30 III Hoc tolerabilius dici adserit, ne contra uerba scripturae
edicerentur quae consequenter adnotata sunt, quorum
primum est hoc contra insignitum.

III Iam nunc tres quasi congruas opiniones ponit, inter
35 quas medius uelut arbiter et inquisitor ac disputator
incedit. quarum una est an generaliter causalis ratio in
primis operibus dei facta sit, ex qua origine animae
fiant, altera si ex traduce parentis Adae, tertia si ex

1 enigmata 10 angelus 12 iacendis 13 donantem 24 asseruit
Mai; asseruit (u exp. m. 1) 28 praescriptio 29 suscipio 30 scribaturae
35 quorum an] in 36 dei facta] di facultas (corr. m. 1) 37 altera
si ex] alteras ex Adae] ad ea

- nihilo singulis nouae fiant sicut ipsius Adae una et prima.
- V Utrum ex causali satione quae latet in mundo an ex seminali ratione quae occulta est in homine.
- VI Hic alias tres opiniones aliis tribus nicissim a contrario respondententes ponit respuendas omnino. 5
- VII Negatur ex angelis animas fieri, multo minus ex aliquo mundi elemento, ubi exemplum figuratae resurrectionis ex Ezechielis prophetia inseritur et nulli harum opinionum conuenire monstratur. 10
- VIII Hic duas opiniones ponit, secundam et tertiam, et cuinam harum testimonia diuinæ legis suffragentur inquirat.
- VIII Hic quomodo debeat accipi testimonium de libro Sapientiae disputatur.
- X Quaeritur hoc testimonium de psalmo centesimo tertio cui de illis tribus opinionibus suffragetur. 15
- XI Aliud de libro Ecclesiaste similiter et pro simili causa in disputationem mittitur.
- XII Quod Adae anima ex nihilo sit facta a deo et quod ad factorem redeat et esse quasdam quae non redeant. 20
- XIII Hic dubia propositio dubiam responsionem uel opinionem generat.
- XIII Hic testimonium apostoli quaeritur utrum possit utrique opinioni conuenire.
- XV Cauendum ne deus auctor dicatur esse peccati uel possit esse natus ex concubitu cui non sit opus gratia redemptoris. 25
- XVI Ex hoc testimonio apostoli ostenditur nec carnem sine anima nec animam sine carne potuisse peccare.
- XVII Argumentum ad probationem quod tropice dictum sit: caro concupiscit. 30
- XVIII Hic necessitatem peccandi non ex natura uult intellegi sed ex poena.
- XVIII Manichaei dicunt carnem propriam quandam animam habere suam ex alia natura contraria deo. 35
- XX Argumentum aduersus eos, qui de inordinato concubitu dicunt non debere filios nec concipi nec creari aut solos debere nasci tantummodo perituros.

3 causalis actione uel causali satione 9 horum 17 aeclesiasten
 (n s. l. m. 1) 18 disputatione 19 a deo] ideo 20 quasdam (s m.
 1 s. l.) 26 redemptoris Mai. 28 testimonio (o fin. s. l. m. 1) sine
 animam nec anima 34 manichei 38 perituros (o ex u m. 1)

XXI Hic respondetur ex persona eorum, qui singulas singulis dari opinantur.

XXII Quaestio a secunda opinione et responsio a prima et argumentum a secunda.

XXIII Hic primae opinionis adsertores deseri testimoniis legis dicit sed non deseri argumentis; nam ex persona eorum dicit propter futuros actus aut baptizari infantes aut non baptizari.

XXIV Et quam peremptorie praescribitur apostolico testimonio his, qui animabus antequam ad corpora ueniant ulla merita conantur tribuere.

XXV Argumentum pro secundae opinionis assertione.

XXVI Hic recursum facit ut disputet de illo quod distulerat ex libro Sapientiae si possit inueniri cui ex praemissis opinionibus suffragetur et primo ostenditur primam iuuare.

XXVII Haec si de homine dominico uelim accipere.

XXVIII Quod caro domini non fuerit caro peccati sed similitudo carnis peccati.

XXVIII Quod anima hominis domino tolerabilius dicatur sine adfirmatione sententiae unde prima hominis quam de primo homine.

XXX Dicit sortis nomen huic singulari animae fuisse adiunctum ad auferendam suspicionem praecedentium meritorum.

XXXI Argumentum pro secunda opinione.

XXXII Hic medius expectator utriusque partes suas agit.

XXXIII Argumentum pro prima opinione.

XXXIII Quod anima Christi non sit ex traduce Adae aduersum opinionem secundam.

XXXV Huic respondet, qui medius inter utrosque disceptantes incedit.

XXXVI Argumentum de auctoritate scripturae pro his qui dicunt animas desuper dari.

XXXVII Hic ammonitio salubris erga secundam opinionem adsertorum quod anima non sit dei corpus ne ex propinquitate quadam etiam dei corpus esse credatur.

XXXVIII De blasphemiiis Tertulliani.

2 opinatur   7 baptizare infantes   9 Et] Ut   quam] quem (que
m. 1 in ras.)   peremptoriae (prim. r exp. m. 1) peremptorie Mai
10 hisque   14 praemissis (e ex o m. 1)   15 iubare m. 1   16 uelim (u
m. 1 ex a)   25 expectator] pro spectator   29 inter (n s. l. m. 1)
33 secundum   34 dei om. Mai

XXXVIII Argumentum ipse quo tamen conuincitur se inpugnasse ratione docente.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri undecimi.

- I De eo quod erant ambo nudi primi homines facti.
 II Serpens autem erat ibi prudentissimus. 5
 III Abusione dicitur sapientia in malo sicut astutia in bono.
 IIII Hic quaeritur cur deus temptari permiserit hominem.
 V Cur etiam nunc temptari homines permittat deus.
 VI Quaestio praesumptiosa et responsio ordinata.
 VII Hic breues propositiones et responsiones contexuit. 10
 VIII Hic quaeritur, cur per serpentem diabolus temptare permissus sit.
 VIII De natura diaboli quaeri solet. hic Manichaeos uult intellegi.
 X De diabolo quid secundum scripturas dicendum sit. 15
 XI Quid sit superbia et quid inuidentia.
 XII Specialis auaritia amor pecuniae pro generali ponitur hoc loco ab apostolo.
 XIII Duo amores, socialis et priuatus.
 XIII Quod etiam in diabolo ipso superbia praecesserit, in- 20 uidentia secuta sit.
 XV Opinionem de diabolo ponit, quam mox euacuat.
 XVI Haec quaestio de beata uita potest et de ipso primo homine oboriri utrum fuerit eius praescius ante peccatum.
 XVII Adam ante peccatum ad certum modum beatus. 25
 XVIII Hic opinionem quorundam subicit, qui duo genera angelorum bonorum conantur adstruere, inferiorum et superiorum, superaelestium et mundanorum.
 XVIII Suam opinionem quaestionis uiolentia coartatus de diabolo ponit suspensa tamen adfirmatione. 30
 XX Quid sit initium figmenti, quod sub persona diaboli ponitur in Iob.
 XXI Quod ergo putatur diabolus in ueritate non stetisse.
 XXII De diabolo in Esaia, quomodo ceciderit de caelo lucifer.
 XXIII Corpus diaboli dicit in hominibus et diabolus hominem 35 appellari et hominem diabolus dicit testimoniis roborari.
 XXIII Item de diabolo et eius corpore in Ezechiele in figura principis Tyri.
 XXV Hic suam complexionem breuiter repetit.

7 Hic] si   8 quur (*alt. u s. l. m. 1*)   9 quaestio (*e s. l. m. 1*)
 13 manicheos (*i s. l. m. 1*)   16 inridentia   19 pribatus   25 beatis
 36 dici   39 brebiter   repperit

- XXVI In serpente diabolus locutus est utens eo uelut organo.
 XXVII Hic non dilucide quidem, sed subaperit, quid sit, ut
 inludatur ei ab angelis dei.
 XXVIII Quid sit, quod carminibus Marsorum dicantur moueri et
 plerumque de latebris prosilire serpentes.
 XXVIII Prudentissimus dictus est serpens, sicut prudens dicitur
 lingua, quae a prudente mouetur, sicuti stilus mendax
 scribarum.
 XXX Hic fit comparatio serpentis et asinae Balam et dicitur,
 quod boni et mali angeli habent opera quaedam ple-
 rumque similia, sicut Moyses et magi Pharaonis, licet
 sit differentia potestatum.
 XXXI Serpens praemisso mendacio in adpetitum propriae
 potestatis male credulos suadet.
 XXXII Quid sit: ederunt. et aperti sunt oculi amborum.
 XXXIII Ad hoc dicit apertos oculos, quod ante non patebant.
 XXXIII Quod morbida et mortifera qualitas corporis et motus
 indecens, quam legem membrorum dicit apostolus, ex
 praecepti transgressione sit tractus.
 XXXV Et uocauit dominus deus Adam increpantis uoce non
 ignoratis.
 XXXVI Interrogatus Adam ait: mulier, quam dedisti mecum,
 haec mihi dedit a ligno, et edi.
 XXXVII Increpat mulierem nec ipsa confitetur peccatum.
 XXXVIII Serpens non interrogatur nec increpatur, cui iam paeni-
 tendi locus non erat, sed ei statim maledicatur auctori
 peccati.
 XXXVIII Quod omnis labor et tristitia et gemitus non esset, si
 non pecasset Adam.
 XXXX Dixit deus: ecce Adam factus est unus ex nobis.
 XXXXI Interdicto ligno uitae dimittitur de paradiso Adam.
 XXXXII Hic opinionem quorundam ponit de ligno contra uetitum
 tacto, sed suspendit adsensum.
 XXXXIII Quibusdam uisum est nuptias suas eos fuisse furatos,
 sed inconuenienter adserit dictum.
 XXXXIII Quaestio ex persuasu serpentis et consensu Adae.

Explicuerunt capitula. incipiunt capitula libri duodecimi.

I De uerbis apostoli tres quaestiones nasci solere dicit:

4 dicatur 13 proprie 16 aquod 17 quo 18 quem legemem-
 brorum 26 ei] dei auctor 28 si] nisi 31 paradyso 32 uestitum:
Mai uetitum *uncinat* 33 sed] seu 34 nubtias furacos 35 sed] et
 inconuenientes

- unam, quid dicat tertium caelum, alteram, utrum illic paradisum intellegi uoluerit, tertiam, utrum alibi postea sit in paradisum raptus.
- II Dicit neque spiritum sine corpore ad loca corporalia neque corpus sine spiritu ad loca spiritalia rapi posse. 5
- III Dicit animam dormientis quamuis mira uigilantia imagines corporum se in somnis uidere sciat, fieri tamen non posse, nisi ita imaginibus ducatur, ac si corpora ipsa adsint, et in extasi quid alienata a sensibus carnis agat anima in homine uigilante. 10
- IIII Hic totum sub inquirentis et interrogantis agit persona tres uelut sententias examinans.
- V Hic redit ad apostolicorum uerborum discussionem, ut elucescat, unde dubitauerit apostolus uel quid se dixerit scire. 15
- VI Quare tertium caelum dicit illud, quo raptus est, non signum aliquod corporale.
- VII Et hic sub inquisitione et interrogatione et debita responsione diuersa sensa examinat.
- VIII Proponit caelum illud aut corpus esse aut spiritum et 20 de his disputat tribus modis.
- VIII Hic quattuor genera uisionum uult intellegi: unum, in manifesto uigilantis animae in corpore uiuenti, alterum quo dormiens uidet in somnis, tertium, quo in extasi recedit a sensibus corporis, quartum, cum relicto corpore exit anima et uidet aliquid reditura ad corpus, quod mortuum iacebat, cum illa abesset.
- X De tribus generibus uisionum, quae in uno praecepto demonstrantur.
- XI Hic nomina trium uisionum: corporale, spiritale, intel- 30 lectuale.
- XII Sciendum, quod corporale aliquid uel proprie dicatur, cum de corporibus agitur, uel translato uerbo, cum de intellegibilibus disputatur. duo ergo sunt modi.
- XIII Spiritale insinuat pluribus modis dici, ex quibus quin- 35 que memorat non ad id quod proposuit pertinere. et sextum ostendit ad quod agitur esse discretum.
- XIII Linguam dicit obscuras et mysticas significationes.
- XV Intellectus mentis est proprius, qui est uisus animi. hinc prophetae uidentes, id est manifesta uel mani- 40 festanda uidentes uel loquentes.

XVI Sextus modus, quo appellatur spiritus uis animae quaedam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimuntur.

XVII Iterum quid sit spiritus uel spiritale insinuat.

XVIII Hic ostenditur, quid corporalis uisio possit, quae est illis duobus inferior.

XVIII Nihil intellegi uel requiri nisi offensio mentis potest.

XX Requisitio et disceptatio in mentis actione consistit.

XXI Quid nimia faciat cogitationis intentio uel aliqua uis morbi uel admixtio cuiusdam alterius spiritus.

XXII Nonnullos dicit uelle animam humanam habere quandam uim diuinationis. hoc refellit.

XXIII Corporales imagines semper signa aliarum rerum exhibere minime dubitandum.

XXIII Sciendum, quod per corporalem uisionem uel corporalium rerum imagines et boni spiritus instruantes et mali fallant.

XXV Cum uisis corporalibus uel spiritualibus diabolus ludificat animam, si non erretur in ueritate fidei et intelligentiae sanitate, nihil obesse dicit.

XXVI Phantasia est corporis uel corporalis actionis imaginatio.

XXVII Corporis sensus ad uisa tantum corporalia ualet.

XXVIII Hic ratiocinatur, ut ostendat praestantiores esse imagines corporum, quae fiunt in spiritu, quam corpora ipsa in substantia sua.

XXVIII Imagines hic illas uult intellegi, quas sibi cogitatione sua in se animus prius quam aliquid agere incipiat format aut aliunde in se sensus ministerio sed per se habet inpressas.

XXX De eo, qui spiritum patiens inmundum dicere soleret presbyterum in alio loco manentem quando ad se fuisset uenturus.

XXXI Hic de phrenetico, qui in sua passione mortem cuiusdam feminae praenuntiauit.

XXXII Hic de puero, qui genitalium dolore adfectus ab omni corporis sensu recedens iacebat ut mortuus ac rursum uelut reuiuiscens quae uidebat referebat.

XXXIII Hic istarum uisionum et diuinationum causas se ab

alio uelle audire quam a se expectari dicit. quid tamen de his sentiat, sine adfirmatione non celat.

XXXIII Hic omnia quae praemisit uisa uisis somniantium se comparare insinuat, etiam cautam curiositatem reuocat ac retundit.

XXXV Sufficere ad notitiam debere dicit non esse corpus, quaecumque sit illa natura uisorum.

XXXVI Unde daemoniaci, fanatici, arrepticii, falsi prophetae; unde etiam uera mysteria loquentes aut uere prophetae.

XXXVII Cum a corpore causa est, quibus modis anima in se agit et expressas in se a se corporum phantasias hic ostenditur.

XXXVIII In sede cerebri causam esse insinuat: unde intentio sentiendi dirigitur per quinque notissimos sensus suis quibusque uelut propriis uis.

XXXVIII Si causa est intus in cerebro, quid ex hac nascatur huius loci contextio docet.

XXXX Tantum ualere dicit animi intentionem, ut etiam sensibus corporis sopitis imagines corporum a ueris corporibus discernere possit.

XXXXI In una eademque natura uisionis, id est spiritualis, differentiam quandam ostendit et aliquando a contrario.

XXXXII Dicit non adsumi spiritum hominis a bono spiritu, nisi ut aliquid significet.

XXXXIII Commemorationem facit inuenum quorundam, qui iocantes inuenti sint diuinasse.

XXXXIII Item alterius, qui ante symphonicum saltans nesciens diuinauit.

XXXXV Hic dicit spiritalem quandam naturam esse in nobis, in qua corporalium rerum formantur imagines, quam formationem per modos diuidit duodecim.

XXXXVI Hic spiritale uisum ab intellectuali discernit et hic quid ualeat uel agat quacumque eo uideantur ostendit.

XXXXVII In anima fieri dicit tria genera uisorum et habere ordinem suum et esse alio aliud praestantius.

XXXXVIII Corporalis uisio sine spiritali esse non potest; spiritalis uisio sine corporali fieri potest, sed indiget intellectuali: intellectuali autem utraque subiecta est.

8 fanatici   13 causa   15 suis (s. exp. et alt. i supra lin. pos. m. 1)   16 intentus (ten exp. m. 1)   17 dicit   23 adsumi] ad suum
27 symphonicum cod. symphoniam Mai; cf. 413. 12   30 formatur
35 praestantius

XXXXVIII In hoc apostoli testimonio secundum superiores rationes spiritum mentem dicit debere intellegi.

L In illo primo uisu corporali inluditur anima similitudinibus rerum ab intellegentia deficiens.

LI In spiritali uisione fallitur anima, cum corporum imagines ipsa corpora arbitratur esse.

LII Hic per oportunitatem congruam quattuor illarum uirtutum efficientias docet.

LIII Hic de uisione, qua Moyses concupierat uidere deum et uidit, quemadmodum sit intellegendum insinuat.

LIII Si hoc tertium genus uisionis dixit apostolus tertium caelum prope lucet praeter illud corporeum.

LV Hic ostendit, quot modis possit ex scripturis sanctis intellegi paradisu.

LVI Ut hic sensus de paradiso confirmetur, datur comparatio ex Hierusalem, quae tribus modis scripturis ostenditur.

LVII Hic praeter illa tria genera uisorum uel uisionum dicit se nec docere posse nec nosse.

LVIII Uirtutes siue utiles siue perpetuo mansuras aut per se mens rationalis aut diuinitus adiuta uidet.

LVIII Si quaeritur, utrum anima corpore exuta ad loca corporalia feratur corpusue habeat, a se non posse definiri dicit.

LX Dicit animas corpore exutas corporibus suis similes sibimet parere et ueram laetitiam ueramque molestiam pati factas de substantia spiritali.

LXI Inferorum substantiam spiritalem magis quam corporalem arbitratur esse tamen adfirmat.

LXII Animam non esse corpoream definit, habere tamen posse similitudinem corporis et corporalium omnino membrorum non esse negandum adfirmat. hinc argumentum quod anima doceatur non corporalibus locis, sed corporalium similibus aut requiem aut molestiam ferre post mortem.

LXIII Non paruum malum animae tristitiam esse dicit, ut superiora et consequentia huius loci demonstrant.

LXIII Hic non temere adfirmare se dicit, utrum in tertio caelo sit paradisu, an et in tertium caelum et inde rursus in paradisu sit raptus apostolus.

- LXV Etiam sinus Abrahae post hanc uitam paradisi dici potest.
- LXVI Inferi appellati sunt eo quod infra sunt.
- LXVII Repetit et insinuat secundum tria illa genera uisorum primum et secundum et tertium caelum. 6
- LXVIII Si quem mouet, quid opus sit spiritalibus defunctorum corpora sua in resurrectione recipere.
- LXVIII Dicit sapientes ita in his uisis corporalibus esse, ut eis eorumque similitudinibus longe praestantiores esse intellegebilia uideantur. 10
- LXX Tria illa genera uisorum quidam ita posuerunt, ut primum dicerent corporale, secundum animale, tertium spiritale.

Explicuerunt capitula.

Explicit liber duodecimus de genesi ad litteram deo gratias.

9 eorumque similitudinibus (ni s. l. m. 1) esse] se 12 corporalem animalem spiritalem

---

II.

S. Aureli Augustini

de Genesi ad litteram imperfectus liber.

- V == codex Vaticanus n. 445 saec. XV.
 T == codex Trecensis n. 40 uol. I saec. XII
 M == codex Mazarineus n. 636 saec. XIII
 L == codex Parisinus qui in bibliotheca de l'Arsenal asservatur n. 350
       signatus saec. XV
 b == editio princ. Basileae 1506 apud Io. Amerbachium
 d == editio Benedictinorum a S. Mauro a. 1689 sqq.

II. DE GENESI AD LITTERAM INPERFECTUS LIBER.

1. De obscuris naturalium rerum, quae omnipotente deo
 5 artifice facta sentimus, non adfirmando, sed quaerendo trac-
 tandum est in libris maxime quos nobis diuina commendat
 auctoritas. in quibus temeritas adserendae incertae dubiaeque
 opinionis difficile sacrilegii crimen euitat: ea tamen quaerendi
 dubitatio catholicae fidei metas non debet excedere. et quoniam
 10 multi haeretici ad suam sententiam, quae praeter fidem est
 catholicae disciplinae, expositionem scripturarum diuinarum
 trahere consueuerunt, ante tractationem huius libri catholica
 fides breuiter explicanda est.

Est autem haec: deum omnipotentem patrem uniuersam
 15 creaturam fecisse atque constituisse per filium suum unigenitum.
 id est sapientiam et uirtutem suam consubstantiali sibi et
 coaeternam. in unitate spiritus sancti et ipsius consubstantialis
 et coaeterni. hanc ergo trinitatem dici unum deum eumque
 fecisse et creasse omnia, quae sunt, in quantum sunt, di-
 20 sciplina catholica credi iubet, ita ut creatura omnis siue intel-
 lectualis siue corporalis, uel quod breuius dici potest secundum

2 Incipit liber de Genesi ad litteram imperfectus fol. 231^b V Incipit
 liber s augustini epi de Genesi ad litteram impfectus fol. 198^a T Incipit
 liber de genesi ad litteram ipfēs fol. 24 M Liber aurelii augustini de
 genesi ad litteram yponensis epi imperfectus incipit fol. 257 L 4 De|
 e L; sed spatio D litterae sufficienti uacuo omnipotenti b 6 quos|
 quod M diuina om. ML 8 non euitat b 9 methas M 12 con-
 suerunt ML 13 breuiter om. MLb 14 patrem omnipotentem MLbd
 15 suum om. V 17 ipsius om. L 19 catholica disciplina MLbd
 20 credi| dici MLb ita ut| iubet ita ut MLb siue om. Ib

uerba scripturarum diuinarum, siue inuisibilis siue uisibilis, non de deo nata, sed a deo sit facta de nihilo: nihilque in ea esse quod ad trinitatem pertineat, nisi quod trinitas condidit, ista condita est. quapropter creaturam uniuersam neque con-
substantialem deo neque coaeternam fas est dicere aut credere. 5

Esse autem omnia quae fecit deus bona ualde: mala uero non esse naturalia; sed omne quod dicitur malum aut peccatum esse aut poenam peccati nec esse peccatum nisi prauum liberae uoluntatis adsensum, cum inclinamur ad ea quae iustitia uetat et unde liberum est abstinere; id est non in rebus ipsis, 10 sed in usu earum non legitimo. usus autem rerum est legitimus, ut anima in lege dei maneat et uni deo plenissima dilectione subiecta sit et cetera sibi subiecta sine cupiditate aut libidine ministret, id est secundum praeceptum dei. ita enim sine difficultate et miseria et cum summa facilitate et beatitudine 15 administrabit. poena uero peccati est, cum ipsis creaturis non sibi seruientibus cruciatur anima, cum deo ipsa non seruit: quae creatura illi obtemperabat, cum ipsa obtemperabat deo. itaque non esse ignem malum, quia creatura dei est; sed tamen uri eo inbecillitatem nostram ex merito peccati. dici autem peccata 20 naturalia, quae necesse est committi ante misericordiam dei, postquam in hanc uitam per peccatum liberi arbitrii lapsi sumus.

Renouari autem hominem per Iesum Christum dominum nostrum, cum ipsa ineffabilis et incommutabilis dei sapientia plenum totumque hominem suscipere dignata est et nasci de 25 spiritu sancto et uirgine Maria, crucifigi, sepeliri et resurgere et ascendere in caelum, quod iam factum est, et uenire ad iudicandos uiuos et mortuos in fine saeculi et resurrectione mortuorum in carne, quod adhuc futurum praedicatur. datum

1 diuinarum scripturarum *MLbd* 2 deo nata] dei natura *bd* a] ex *V* 5 aut] atque *TMLb* 6 Esse] Ecce *d* deus *om.* *TMLb* 10 istis *MLbd* 11 non *om.* *MLb* 13 cetera] ecclesia *V* libine *T*¹ 17 seruientibus *om.* *ML* 18 obtemperabat (*a fin. supra i script.*) *L* obtemperabat *om.* *L* 19 uri] uri *V* 22 per] post *V* lapsi sumus *om.* *V* 23 autem *om.* *MLb* 24 et] atque *L* aut *b* ac *d* 28 resurrectionem *bd* 29 datum] dati *V*

esse spiritum sanctum credentibus in eum. constitutam ab illo matrem ecclesiam, quae catholica dicitur, ex eo quia uniuersaliter perfecta est et in nullo claudicat et per totum orbem diffusa est. remissa esse paenitentibus priora peccata et uitam aeternam caelorumque regnum promissum.

2. Secundum hanc fidem quae possint in hoc libro quaeri et disputari considerandum est. in principio fecit deus caelum et terram. quattuor modi a quibusdam scripturarum tractatoribus traduntur legis exponendae, quorum uocabula enuntuari graece possunt, latine autem definiri et explicari: secundum historiam, secundum allegoriam, secundum analogiam, secundum aetiologiam. historia est, cum siue diuinitus siue humanitus res gesta commemoratur; allegoria, cum figurate dicta intelleguntur; analogia, cum ueteris et noui testamentorum congruentia demonstratur; aetiologia, cum causae dictorum factorumque redduntur.

3. Hoc ergo quod scriptum est: in principio fecit deus caelum et terram, quaeri potest utrum tantummodo secundum historiam accipiendum sit an etiam figurate aliquid significet et quomodo congruat euangelio et qua causa sic liber iste inchoatus sit. secundum historiam autem quaeritur quid sit: in principio, id est utrum in principio temporis an in principio, in ipsa sapientia dei, quia et ipse dei filius principium se dixit, quando ei dictum est: tu quis es, et dixit: principium, quod et loquor uobis. est enim principium sine

17 Gen. 1, 1- 24 Ioh. 8, 25

2 catholicam (m exp. m. 1) *M* ex quo (quo exp. m. 1) *M* 3 nullo] illo *ML* 5 promissum (pro super exp. di m. 1) *L* 6 possunt *VLbd* 9 quorum—explicari om. *TMLb* 12 aetiologiam] ethimologiam *VTML* etymologia *b* prius siue om. *L* 13 ihumanitatis *M* 15 demonstrantur *L* om. *M* ethimologia *VTL* om. *M* etymologia *b* causae] esse (?) *M*, eras. *L* post dictorumque positum *bd* 16 dictorum factorumque (dictorum m. 2 s. l. add.) *T* factorum dictorumque *V* 17 deus om. *T* 20 congrua *L* euangelio *L* liber iste sic *MLbd* 23 quia et ipse dei iterata m. 2 exp *T* et iterat. in *L* 24 qui *L*

principio et est principium cum alio principio. principium sine principio solus pater est; ideo ex uno principio esse omnia credimus. filius autem ita principium est, ut de patre sit. ipsa etiam prima creatura intellectualis potest dici principium his quibus caput est, quae fecit deus. cum enim recte 5 appelleretur principium caput, in illa gradatione apostolus mulierem tantum non dixit caput alicuius. nam et uirum dixit caput mulieris et caput uiri Christum et caput Christi deum; ita creatori creatura subnectitur.

An ideo in principio dictum est, quia primum factum est? 10 an non potuit inter creaturas primum fieri caelum et terra. si angeli et omnes intellectuales potestates primum factae sunt, quia et angelos creaturam dei et ab eo factos credamus necesse est? nam et angelos enumerauit propheta in centesimo quadragesimo octauo psalmo, cum dixit: ipse iussit, et 15 facta sunt; ipse mandauit, et creata sunt. sed si primum facti sunt angeli, quaeri potest, utrum in tempore facti sunt an ante omne tempus an in exordio temporis. si in tempore. iam erat tempus, antequam angeli fierent; et quoniam etiam tempus ipsum creatura est, incipit necesse esse ut aliquid 20 prius quam angelos factum accipiamus. si autem in exordio temporis factos dicimus. ut cum ipsis coeperit tempus, dicendum est falsum esse, quod quidam uolunt, cum caelo et terra tempus esse coepisse.

Si autem prius quam tempus angeli facti sunt, quaerendum 25 est, quomodo dictum sit iu consequentibus: et dixit deus: fiant luminaria in firmamento caeli, ut luceant super

8 cf. I Cor. 11, 3   16 Ps. 148, 5   27 Gen. 1, 14

1 cum (*in mg. forte de*) *d*   princ. sine principio *om. M*   4 principium iteratum *m. 2 exp. T*   5 hiis *ML* iis *d*   7 tantum] tamen *Vbd* alicuius] alieni *V*   10 in principio ideo *T*¹   quoniam *d*   11 terram *L*   12 omnes potestates (*omnes del. m. 2*) *T*   15 CXLVIII° *L*   ·XLVIII· *M*   17 post fin. sunt *add.* angeli. Queri potest utrum in tempore facti sunt *in cod. V*   22 ipsis] temporis *L*   23 nolunt *T*   ante celum et terrā *TMLb*

terram et diuidant inter diem et noctem; et sint in
 signis et in temporibus et in diebus et in annis. hic
 enim potest uideri tunc coepta esse tempora, cum caelum et
 luminaria caeli ordinatis itineribus currere coepissent. quod
 5 si uerum est, quomodo potuerunt dies esse antequam esset
 tempus, si a cursu luminarium tempus exorsum est, quae
 quarto die dicuntur esse facta? an ista dierum digestio secundum
 consuetudinem humanae fragilitatis ordinata est lege narrandi
 et humilibus humiliter insinuandi sublimia, qua et ipse sermo
 10 narrantis non potest nisi aliqua habere et prima et media et
 ultima? an in temporibus istis dictum est ut essent luminaria,
 quae tempora homines interuallis morarum in corporis motione
 metiuntur? haec enim tempora, si nullus motus corporum
 esset, nulla essent et ipsa sunt hominibus manifestiora. quod
 15 si admittimus, quaerendum est, utrum praeter motum cor-
 porum possit esse tempus in motu incorporeae creaturae.
 ueluti est anima uel ipsa mens: quae utique in cogitationibus
 mouetur et in ipso motu aliud habet prius, aliud posterius,
 quod sine interuallo temporis intellegi non potest. quod si
 20 accipimus, etiam ante caelum et terram potest intellegi tempus
 fuisse, si ante caelum et terram facti sunt angeli. erat enim
 iam creatura, quae motibus incorporeis tempus ageret, et
 recte intellegitur cum illa etiam tempus esse ut in anima
 quae per corporeos sensus corporeis motibus assuefacta est.
 25 sed fortasse non est in principibus et creaturis super-
 eminentibus. sed quoquo modo se hoc habeat — res enim
 secretissima est et humanis coniecturis inpenetrabilis — illud
 certe accipiendum est in fide, etiamsi modum nostrae cogita-

1 inter noctem et diem *bd*   2 signa *Lbd*   in temporibus] tem-
 pora *Lbd*   in diebus] dies *Lbd*   in annis] annos *Lbd*   4 itineribus]
 terminibus *L*   5 poterunt *ML*   . tempus esset *MLbd*   10 aliqua* *L*
 12 corporis *V*   13 metuuntur *M* metuntur *L*   16 incorporeae (in *add.*
m. 2). *T*   17 est *om. L*   18 in ante ipso *om. MLbd*   aliud] ad *M*
 20 potest—terram *om. L*   21 facti sunt *in ras. m. 1 V*   25 sed] et *V*
 26 hoc se *Mbd*   hoc *om. L*   res habeat (habeat *m. et 1 et 2 del.*) *M*
 27 coniecturis *in ras. m. 1 V*

tionis excedit, omnem creaturam habere initium tempusque ipsum esse creaturam ac per hoc et ipsum habere initium nec coaeternum esse creatori.

Potest etiam caelum et terra pro uniuersa creatura positum uideri, ut et hoc uisibile aethereum firmamentum caelum 5 appellatum sit et illa creatura inuisibilis supereminentium potestatum rursusque terra omnis inferior pars mundi cum animalibus quibus inhabitatur. an caelum omnis creatura sublimis atque inuisibilis dicta est, terra uero omne uisibile, ut etiam sic possit hoc, quod dictum est: in principio 10 fecit deus caelum et terram, uniuersa creatura intellegi? fortasse quippe non incongrue in comparatione inuisibilis creaturae omne uisibile terra dicitur, ut illa caeli nomine nuncupetur, quoniam et anima, quae inuisibilis est, cum rerum uisibilium amore tumesceret et earum adeptione extol- 15 leretur, terra dicta est, sicut scriptum est: quid superbit terra et cinis?

Sed quaeri potest, utrum iam distincta et composita omnia dixerit caelum et terram an ipsam primo informem uniuersitatis materiem, quae in has formatas et speciosas naturas deo 20 ineffabiliter iubente digesta est, caeli et terrae nomine nuncupauit. quamquam enim scriptum legerimus: qui fecisti mundum de informi materia, tamen etiam ipsam materiam cuiusmodicumque sit non possumus dicere non ab eo factam, ex quo omnia confitemur et credimus, ut etiam ipsa digestio 25 et ordinatio singularum quarumque rerum formarum et distinctarum mundus uocetur, ipsa uero materies caelum et terra,

10 Gen. 1, 1   16 Eccli. 10, 9   22 Sap. 11, 18

1 tempusque—initium *om. L*   2 creaturam esse *T¹Mbd*   et *om. Mbd*
 4 etiam] *enī b*   5 aetherium (*sic ubique*) *V*   ethereum *T*   12 compati-
 onem *V*   inuisibilis] uisibilis *ML*   13 terra *om. V*   15 eorum *V*
 16 sicut dictum est (dictum est *m. et 1 et 2 del.*) *M*   19 inter dixerit
 et caelum additum est: In principio fecit deus *in cod. V*   20 spetiosas
 (*semper t littera scriptum*) *V*   21 nuncupauerit *bd*   23 materia
 informi *VT*   27 uocetur mundus *T¹*   uero] uera *L*

ueluti semen caeli et terrae appellata sit et caelum et terra quasi confusum atque permixtum ab artifice deo accipiendis formis idoneum. haec de hoc quaesitum sit quod dictum est: in principio fecit deus caelum et terram; nihil enim horum temere adfirmari potuit.

4. Terra autem erat inuisibilis et inconposita, et tenebrae erant super abyssum; et spiritus dei ferebatur super aquam. ab haereticis, qui ueteri testamento aduersantur, moueri calumnia huic loco solet, cum dicunt: 10 quomodo in principio fecit deus caelum et terram, si iam terra erat? non intellegentes hoc esse subiunctum, ut exponeretur, qualis terra fuerit, de qua iam dictum est: fecit deus caelum et terram. sic ergo accipiendum est: in principio fecit deus caelum et terram; haec autem terra, quam 15 deus fecit, inuisibilis erat et inconposita, donec ab eodem ipso discerneretur et ex confusione in rerum certo ordine constitueretur. an sic melius intellegitur, ut in hac executione rursus eadem rerum materies commendaretur, quae superius caeli et terrae nomine nuncupata est, ut iste sit sensus: in 20 principio fecit deus caelum et terram; hoc autem, quod caelum et terra dictum est, terra erat inuisibilis et inconposita et tenebrae super abyssum; id est quod caelum et terra appellatum est, materies erat confusa quaedam, de qua mundus, qui duabus maximis partibus, caelo scilicet et terra, constat, 25 digestis elementis et accepta forma fabricaretur? quae confusio materiae sic potuit insinuari populari intellegentiae, si diceretur terra inuisibilis et inconposita uel inordinata uel

6 Gen. 1, 2

1 uelluti <i>L</i>	et terrae <i>om.</i> <i>TMLb</i>	et caelum et terra <i>om.</i> <i>TMLb</i>
3 actenus <i>V</i>	de hoc dictum sit <i>L</i>	4 nichil (<i>semper ch littera</i>
<i>scr.</i>) <i>VTML</i>	5 affirmare <i>VMLbd</i>	potuit] oportuit <i>Vbd</i>
super eras. est faciē <i>L</i>	abissum <i>L</i>	7 post
<i>sed cf.</i> 466, 22	9 calūpnia <i>ML</i>	8 super <i>om.</i> <i>L</i>
	11 subiunctum] subiectum <i>Tb</i>	aquas <i>VTML</i> ;
12 iam <i>om.</i> <i>V</i>	13 sic— terram <i>om.</i> <i>MLb</i>	est <i>om.</i> <i>V</i>
17 exsecutione <i>MLbd</i>	19 et <i>s. l. m.</i> 2 <i>T</i>	20 et terram—quod <i>in ras.</i> alia
27 terra <i>om.</i> <i>M</i>	et] uel <i>TMLb</i>	

inparata et tenebrae super abysum, id est super profunditatem vastissimam: quae rursus profunditas ex eo fortasse nominata est, quia nullius intellegentia propter ipsam informitatem penetrari potest.

Et tenebrae erant super faciem abyssi. utrum subter 5
abyssus erat et supra tenebrae, quasi iam loca distincta essent?
an quoniam materiae adhuc confusio exponitur, quod etiam
χάος graece dicitur, ideo dictum est: tenebrae erant super
abyssum, quia lux non erat? quae si esset, utique supra
esset, quia esset eminentior et ea, quae sibi subiecta erant, 10
inluminaret. et reuera qui diligenter considerat quid sint
tenebrae, nihil aliud inuenit quam lucis absentiam. ita igitur
dictum est: tenebrae erant super abyssum, ac si dictum
esset: non erat lux super abyssum. quapropter haec materies,
quae consequenti operatione dei in rerum formas ordinata 15
distinguitur, appellata est terra inuisibilis et inconposita et
profunditas carens luce: quae appellata est superius nomine
caeli et terrae ueluti semen, ut iam dictum est, caeli et
terrae, si tamen non caelum et terram dicendo uniuersitatem
prius proponere uoluit, ut postea insinuata materie mundi 20
partes exequeretur.

Et spiritus dei superferebatur super aquam. nusquam dixerat: fecit deus aquam; nec tamen ullo modo credendum est aquam deum non fecisse et eam iam fuisse, antequam ille aliquid constituisset. etenim ille est, ex quo 25
omnia, per quem omnia, in quo omnia, sicut apostolus dicit. ergo et aquam deus fecit et aliter credere magnus error est. cur igitur non dictum est, quod aquam deus fecerit?

5 Gen. 1, 2   22 Gen. 1, 2   25 Rom. 11, 36

1 imparā *L*   5 faciem abyssi] abyssum *d*   7 etiam] iam *MLb*
8 chaos *VTML*   10 quia esse *L*   subiuncta *V*   18 ueluti—terrae
om. Lb   20 materia *TMLbd*   21 exsequeretur *MLbd*   22 ferebatur *TML*
23 deus aquam fecit *MLbd*   24 deus *V*   fuisse ex fecisse *m. 1 V*
25 est *om. Lb*

an rursus eandem materiam, quam uel caeli et terrae uel
 terrae inuisibilis et inconpositae atque abyssi nomine nun-
 cupauerat, etiam aquam uoluit appellare? cur enim non et
 aqua appellaretur, si terra potuit, cum adhuc neque aqua
 5 distincta atque formata neque terra esset neque aliquid aliud? sed
 primo fortasse caelum et terra appellata est, secundo terra
 inconposita et abyssus carens luce, tertio aqua non incon-
 grue: ut primo nomine ipsius uniuersitatis, propter quam facta
 est materies de omnino nihilo, id est caeli et terrae materies
 10 uocaretur; secundo terrae inconpositae atque abyssi nomine
 insinualetur informitas, quia inter omnia elementa terra est
 informior et minus praelucens quam cetera; tertio aquae
 nomine significaretur materies subiecta operi artificis; aqua
 enim mobilior est quam terra, et ideo propter operandi facili-
 15 tatem et motum faciliorem subiecta materies artificis aqua
 magis uocanda erat quam terra.

Et aer quidem mobilior est quam aqua: aether autem ipso
 aere mobilior non absurde creditur aut sentitur; sed aeris uel
 aetheris nomine minus conuenienter appellaretur materies.
 20 magis enim haec elementa uim creduntur habere faciendi,
 terra uero et aqua patiendi. quod si occultum est, illud certe
 apertissimum puto, quod aquam uentus mouet et nonnulla
 terrena; uentus autem est aer motus et quasi fluctuans. ergo
 cum aer aquam manifeste moueat, unde autem ipse moueatur.
 25 ut sit uentus, occultum sit, quis dubitet congruentius aquae
 nomine materiam uocari, qua mouetur, quam aeris, qui mouet?
 moueri autem pati est, mouere facere. huc accedit, quod ea,
 quae terra gignit, aqua inrigantur, ut nasci et profici possint.

6 caelum et *om. L* 8 nomine *om. TMLbd* 9 de omnino nihilo
 materies *d* id est *om. TMLbd* materies| nomine *TMLbd* 10 uoca-
 retur—nomine *om. L* 12 relucens *Lbd* 13 materia *MLbd* 14 est
om. TL propter *om. V* 17 ether *VT* aethere *L* mobilior
 ipso aere *Lbd* 20 elementa *om. L* 21 illud| uel *MLb*
 24 manifestat *M¹* moueat manifeste *ML²bd* 25 ut si *ML*
 26 qua] quia *TMLbd* ei aeris *M* 27 quod| ut *L* 28 per-
 fici *MLbd*

ita ut prope uideatur in haec ipsa nascentia eadem aqua conuerti. quocirca congruentius aquae nomine appellaretur materies, cum subdita operi artificis insinuaretur propter mobilitatem et conuersionem in quaeque nascentia corpora. quam nomine aeris, in quo sola mobilitas posset animaduerti. cetera uero, quibus materia expressius significaretur, defuissent. ut totus iste sit sensus: in principio fecit deus caelum et terram, id est materiam, quae caeli et terrae formam capere posset. quae materia terra inuisibilis et inconposita erat, id est informis et luce carens profunditas: quae tamen quoniam mouenti et operanti artifice subdita esset, propter hoc ipsum quod cedit operanti aqua etiam nominata est.

In hac igitur materiae significatione prius insinuatus est finis eius, id est propter quid facta sit; secundo ipsa informitas, tertio seruitus sub artifice atque subiectio. itaque primo caelum et terra — propter hoc enim facta materies — secundo terra inuisibilis et inconposita et tenebrae super abyssum, id est ipsa informitas sine lumine — unde etiam terra inuisibilis dicta est — tertio aqua subiecta spiritui ad habitum formasque capiendas. ideo super aquam ferebatur spiritus dei, ut spiritum operantem, aquam uero unde operaretur intellegamus, id est materiam fabricabilem. cum enim tria ista dicimus unius rei nomina, materia mundi, materia informis, materia fabricabilis, horum primo nomini bene adiungitur caelum et terra, secundo obscuritas, confusio, profunditas, tenebrae, tertio cedendi facilitas, cui iam ad operandum spiritus superfertur artificis.

Et spiritus dei superferebatur super aquam. non ita

7 Gen. 1, 1. 2   28 Gen. 1, 2

1 uideantur *T*¹   post nascentia scribe aberrans ex uersu 4 add. corpora—aeris, sed ea del. *L*   eadem eadem *M*   4 quæq; (q; add. s. l. m. 2) *T*   5 ante sola eras. est sola *L*   7 deum *L*   8 qua *MLb* 11 subiecta *ML*   15 sub] ab *L*   itaque] In *MLb*   17 alt. et om. *Lb* 18 ipsum abissum *L*   unde—est om. *MLb*   20 habitandum *TMLb* 23 ista tria *Lbd*   27 superferatur *TMLb*

superferebatur, ut oleum aquae uel aqua terrae, id est quasi
 contineretur, sed, si ad hoc de uisibilibus exempla capienda
 sunt, sicut superfertur lux ista solis aut lunae his corporibus,
 quae inluminat in terra; non enim continetur illis sed cum
 5 caelo contineatur istis superfertur. item cauendum est, ne
 quasi locorum spatiis dei spiritum superferri materiae putemus,
 sed ui quadam effectoria et fabricatoria, ut illud cui super-
 fertur efficiatur et fabricetur, sicut superfertur uoluntas arti-
 ficis ligno uel cuique rei subiectae ad operandum uel ipsis
 10 etiam membris corporis sui, quae ad operandum mouet. et
 haec similitudo cum iam sit omni corpore excellentior parua
 est tamen et prope nihil ad intellegendam superlationem
 spiritus dei subiecta sibi ad operandum mundi materia; sed
 non inuenimus euidentiore similitudinem et propinquiorem
 15 rei de qua loquimur in his rebus quae ab hominibus quo-
 modocumque capi possunt. quapropter optime in huius modi
 cogitatione illud praeceptum tenebitur, quod scriptum est:
 benedicentes dominum exaltate illum quantumcumque
 potueritis. superabit et adhuc. hoc autem dictum sit. si
 20 hoc loco spiritus dei spiritus sanctus, quem in ipsa ineffabili
 et incommutabili trinitate ueneramur, accipitur.

Potest autem et aliter intellegi, ut spiritum dei uitalem
 creaturam. qua uniuersus iste uisibilis mundus atque omnia
 corporea continentur et mouentur. intellegamus. cui deus
 25 omnipotens tribuit uim quandam sibi seruiendi ad operandum
 in his quae gignuntur. qui spiritus cum sit omni corpore
 aethereo melior, quia omnem uisibilem creaturam omnis creatura
 inuisibilis antecedit, non absurde spiritus dei dicitur. quid

18 Eccli. 43, 30

1 ut] sicut *bd* 3 hiis *ML* 4 in *om. L* 7 ui *m. 2 ex in T*
 9 etiam ipsis *TMLbd* 10 sui *om. L* 14 propinquiorem *L* 15 hiis *ML*
 iis *d* ab] ad *M* quemadmodumcumque *V* 16 in huiusmodi
 cogitatione optime *TMLbd* 18 deum *bd* 23 iste] est *MLb* 24 cor-
 pora *V* 26 hiis *ML* iis *d* 27 ethereo *VT¹* inuisibilis crea-
 tura *Lbd*

enim non est dei ex his quae condidit, cum etiam de ipsa terra dictum sit: domini est terra et plenitudo eius, et illud uniuersali complexione quod scriptum est: quoniam tua sunt omnia, domine, qui animas amas? sed tum potest iste spiritus sic intellegi, si quod dictum est: in principio fecit deus caelum et terram, tantum de uisibili creatura dictum sentiamus, ut super materiam rerum uisibilium in exordio fabricationis eorum superferretur inuisibilis spiritus, qui tamen etiam ipse creatura esset, id est non deus, sed a deo facta atque instituta natura. si autem uniuersae creaturae, id est et intellectualis et animalis et corporalis, materia creditur illo aquae uocabulo enuntiata, nullo modo potest hoc loco spiritus dei nisi ille incommutabilis et sanctus intellegi, qui ferebatur super materiam omnium rerum, quas fecit et condidit deus.

Tertia opinio de hoc spiritu oriri potest, ut credatur spiritus nomine aeris elementum enuntiatum, ut ita quattuor elementa insinuata sint, quibus mundus iste uisibilis surgit: caelum scilicet et terra et aqua et aer, non quia iam erant distincta et ornata, sed quia in illius materiae quamuis informi confusione tamen exortura praesignabantur: quae informis confusio tenebrarum et abyssi nomine commendata est, sed quaelibet istarum sententiarum uera sit, omnium rerum, quae ortae sunt, quae uidentur et quae non uidentur, non quantum ad uitia, quae contra naturam sunt, sed quantum ad ipsas naturas adinet, deum esse auctorem et conditorem credendum est

2 Ps. 23, 1   3 Sap. 11, 27   5 Gen. 1, 1

1 hiis *ML* iis *d*   3 illa *V*   est *om. L*   4 tunc *TMLbd*
5 sic *om. L*   si] sic *Lb*   6 tantum] tunc *M*   8 earum *d*   uisi-
bilis *V*   9 id est *om. L*   a] ex *V*   11 primum et *om. MLb*
12 hoc loco spiritus dei potest *MLbd*   14 super super *M*   17 ele-
men[tum enun]ciatum (men enun *in fine uersus om. L*   18 sint (i ex
u) *L* sunt *b*   19 primum et *om. M*   iam *om. V*   20 ordinata *Mbd*
ordina *L*   illa materia *V*   22 tenebras *V*   et *om. V*   byssi *T¹*
abissi *L*   23 sententiarum istarum *TMLbd*

nullamque omnino esse creaturam, quae non ab ipso initium perfectionemque habeat generis et substantiae suae.

5. Et dixit deus: fiat lux. et facta est lux. deum dixisse: fiat lux, non uoce de pulmonibus edita nec lingua
 5 et dentibus debemus accipere. carnalium sunt istae cogitationes; secundum carnem autem sapere mors est. sed ineffabiliter dictum est: fiat lux. utrum autem hoc quod dictum est filio unigenito dictum est an id ipsum quod dictum est filius unigenitus est quod dictum uerbum dei dicitur. per quod
 10 facta sunt omnia, quaeri potest, dum tamen illa absit impietas, ut uerbum dei unigenitum filium quasi uocem prolatam sicut a nobis fit esse credamus. uerbum autem dei. per quod facta sunt omnia, nec coepit esse nec desinet; sed sine inchoatione natum patri coaeternum est. quare hoc, quod dictum est:
 15 fiat lux, si et coepit et destitit dici, magis filio dictum est hoc uerbum quam ipsum est filius. et tamen etiam hoc ineffabiliter, ne carnalis imago subrepat in animam et intellectum pium spiritalem conturbet, quia et incipere aliquid et desinere in natura dei, si proprie accipiatur, temeraria et
 20 praeceps opinio est, carnalibus tamen et paruulis non tamquam in ea mansuris sed tamquam inde resurrecturis humanissime concedenda. quidquid enim incipere et desinere deus dicitur, nullo modo in ipsius natura sed in eius creatura, quae illi miris modis obtemperat, intellegendum est.

25 Et dixit deus: fiat lux. utrum ea lux, quae his carnalibus oculis patet, an aliqua occulta, quam nobis per hoc corpus uidere non datum est? et si occulta, utrum corporea, quae per locorum spatia tenditur fortasse in sublimibus partibus mundi, an incorporea, qualis in anima est ad quam uitandi

3 Gen. 1, 3   6 cf. Rom. 8, 6   9 cf. Ioh. 1, 1. 3

2 profectionemque *ML*   5 accipere debemus *MLbd*   6 autem carnem *TMLbd*   8 id *om. L*   9 dei uerbum *MLbd*   11 ut] ne
 15 dicit *V*   17 nec *bd*   animum *bd*   21 in ea—tamquam *om. M*
 surrecturis *Vbd* recturis *L*   22 post concedenda *add. est Lbd*
 quicquid (*sic semper*) *VTML*   enim] tamen *b*   25 hiis *ML* in
 his *T¹*   29 an—uitandi *repet in M*

et adpetendi refertur examen a sensibus corporis, qua non
 carent etiam animae bestiarum, an ea superior quae ratiocinando
 adparet, ex qua incipit omne quod creatum est? quamlibet
 enim lucem significet, factam tamen et creatam debemus
 accipere, non illam, qua fulget ipsa dei sapientia, quae non
 creata sed nata est, ne sine luce deus fuisse putetur, prius-
 quam istam, de qua nunc agitur, condidisset. de hac enim,
 sicut ipsa uerba satis docent, hoc commendatur, quod facta
 sit. et dixit, inquit, fiat lux et facta est lux. alia est
 lux de deo nata et alia lux, quam fecit deus. nata de deo
 lux est ipsa dei sapientia, facta uero lux est quaelibet muta-
 bilis siue incorporea siue corporea.

Mouere autem solet, quomodo lux corporea esse potuerit,
 antequam caelum esset et caeli luminaria, quae post istam
 exponuntur: quasi uero facile ab homine percipi potest aut
 omnino ullo modo potest, utrum sit aliqua lux praeter caelum,
 quae tamen spatiis locorum distincta atque diffusa sit mun-
 dumque amplectatur. sed cum liceat hic et incorpoream lucem
 intellegere, si non uisibilem tantum creaturam in hoc libro
 sed omnem creaturam expositam dicimus, quid opus est in
 hac controuersia remorari? et fortasse quod quaerunt homines,
 quando angeli facti sunt, ipsi significantur hac luce breuissime
 quidem sed tamen conuenientissime ac decentissime.

Et uidit deus lucem quia bona est. ista sententia non
 quasi insoliti boni laetitiam sed adprobationem operis signi-
 ficari oportet intellegi. quid enim conuenientius de deo dicitur,
 quantum inter homines dici potest, quam cum ita ponitur
 „dixit“ „factum est“ „placuit“, ita ut in eo, quod dixit,

24 Gen. 1, 4

2 quae superior *Lbd* superiorque *M* ratiocinandi *d* 3 quod
 (d s. l.) *L*, om. *M* 4 debere *ML* 6 creata est sed nata (natura *b*) *MLbd*
 ne] non *MLb* 10 natura *pro* nata *bis b* de *iteratur V* 12 cor-
 poreica siue incorporea *bd* 14 ista exponitur *V* 15 ante ab *addit*
 hoc *d* 16 ullo] nullo *V* 21 controuersiam *VT* fortasset (t *fin. exp.*
m. 1) *M* 23 ac] et *TMLbd* 24 deus *om. ML* nō non *V* 25 boni
 laetitiam] beniuolentiam *MLb* significare *TML* 28 ut] quod *b* dicit *L*

imperium eius intellegatur, in eo, quod factum est, potentia, in eo, quod placuit, benignitas, sicut ineffabilia per hominem hominibus, ita ut omnibus prodesse possent, dici debuerunt.

Et diuisit deus inter lucem et tenebras. hinc intellegi
 5 licet, quanta diuini operis facilitate ista dicantur effecta. non enim quisquam est, qui sic existimet lucem factam, ut esset confusa cum tenebris et ob hoc postea separationis indigeret; sed eo ipso, quo lux facta est, consecuta est etiam diuisio inter lucem et tenebras. quae enim societas luci cum
 10 tenebris? deus ergo diuisit inter lucem et tenebras, quia lucem fecit, cuius absentia tenebrae uocantur. interest autem inter lucem et tenebras, sicut interest inter uestimentum et nuditatem aut plenum et inane et similia.

Iam quot modis lux possit intellegi, supra dictum est.
 15 quibus contrariae priuationes possunt tenebrae nominari. alia est enim lux, quae uidetur his oculis corporeis etiam ipsa corporea, ut solis et lunae et stellarum et si quid huius modi est, cui contrariae sunt tenebrae, cum aliquis locus ea luce caret. alia item lux est uita sentiens et ualens discernere quae
 20 per corpus ad animae iudicium referuntur, id est alba et nigra canora et rauca suaueolentia et graueolentia dulcia et amara calida et frigida et cetera huius modi. alia est enim lux quae sentitur oculis aliudque per oculos agitur, ut sentiatur. illa enim in corpore. haec autem quamuis per corpus ea quae
 25 sentit accipiat in anima tamen est. huic contrariae sunt tenebrae, insensibilitas quaedam uel si melius insensualitas dicitur,

4 Gen. 1, 4   9 II Cor. 6, 14

2 post sicut inculcat ista d   3 prodesse possent] prodessent *Lb*
 4 diuisit *ex* dimisit *V*   inter *om.* *VT*   6 estimet *TML* estimet *b*
 8 quod *V*   9 quae—tenebras *om.* *L*   lucis *Mbd*   11 interest *L*
 14 possit intellegi lux *TMLbd*   16 hiis *ML*   17 corporea] corpea *M*
 18 aliqui *V*   19 item] autem *Lb*   21 graueolentia] putentia *TMLb*
 22 huius modi] huius *M om.* *L*   23 aliudque] alia qua *TMLbd*
 ut *om.* *V*   25 percipiat *bd*   in anima] inanimatum *ML* inanimata *b*
 tamen *om.* *M*   est. Tamen *V* est tamen *d*   26 insensualitas] insensibil-
 itas *V*

id est non sentire, quamuis inferantur quae sentiri possent, si esset in illa uita ista lux unde sentitur. neque hoc cum ministeria desunt corporis, sicut in caecis aut surdis — nam in istorum animis est ista lux. de qua nunc agimus. sed instrumenta corporis desunt — neque eo modo, quo in silentio uox non auditur, cum et ista lux est in anima et adsunt corporis instrumenta, sed nihil quod sentiatur infertur. non ergo qui his causis non sentit, caret ista luce; sed cum talis potentia non est in anima, quae iam nec anima dici solet sed tantum uita, qualis perhibetur esse uitis et arboris et quarumque stirpium, si tamen eas uel talem habere persuaderi ullo modo potest, quas nonnulli nimis errantes haeretici non solum sentire per corpus, id est uidere et audire et calorem ignemque discernere sed etiam intellegere rationem et cogitationes nostras nosse arbitrantur; sed de his alia quaestio est. insensibilitas ergo tenebrae sunt huius lucis, qua quidque sentitur, cum ipsam uim sentiendi non habet uita quaelibet. conuenienter autem hanc lucem dici concedit quisquis concedit recte dici lucem, qua res quaeque manifesta est. cum autem dicimus: manifestum est hoc canorum esse, manifestum est hoc dulce esse, manifestum est hoc frigidum esse et quod forte huius generis per corporales sensus adtingimus, haec lux, qua ista manifesta sunt, utique intus in anima est, quamuis per corpus inferantur quae ita sentiuntur. tertium lucis genus in creaturis intellegi potest, quo ratiocinamur. huic contrariae tenebrae sunt inrationabilitas, sicut sunt animae bestiarum.

12 cf. contra Manichaeos

1 possunt *V* 2 essent *L* illam *V* lux ista *TMLbd* 3 desunt ministeria *T*¹ 5 eo] illo *TMLbd* quo] quo modo *bd* 6 assunt *V* 8 hiis *ML* iis *d* 10 quarumcumque *MLbd* 11 ullo] nullo *M*, (n paene eras.) *L* 12 nonnulli *V* 13 et audire] aut audire *b* audire *d* 15 hiis *ML* 16 sunt *om.* *TMLbd* quidque] quicquid *M* quidquid *bd* quid *L* 18 lucem hanc *MLbd* quisquis concedit *om.* *L* 19 dicamus *V* 20 manifestum] *maim M*; *ita et sequens et tertium scriptum* man. esse *b* 21 *alt.* esse] est *M* 22 per *om.* *V* sensus adtingimus] sentimus *V* attingimus per corporales sensus *L* 24 quae ita sentiuntur *om.* *M* 26 inrationabilitas sicut sunt *om.* *L*

Siue ergo lucem aetheream siue sensualem, cuius animalia participant, siue rationalem, quam et angeli et homines habent, a deo factam primitus in rerum natura haec sententia uult intellegi, diuississe deum inter lucem et tenebras eo ipso, quo
 5 lux facta est. oportet accipi. quod aliud est lux, aliud illae priuationes lucis, quas in contrariis tenebris ordinauit deus. non enim deum fecisse tenebras dictum est, quoniam species ipsas deus fecit, non priuationes, quae ad nihilum pertinent. unde ab artifice deo facta sunt omnia: quas ab eo tamen
 10 ordinatas intellegimus. cum dicitur: et diuisit deus inter lucem et tenebras, ne uel ipsae priuationes non haberent ordinem suum deo cuncta regente atque administrante. sicut in cantando interpositiones silentiorum certis moderatisque interuallis. quamuis uocum priuationes sint, bene tamen ordi-
 15 nantur ab his, qui cantare sciunt et suauitati uniuersae cantilenae aliquid conferunt, et umbrae in picturis eminentiora quaeque distingunt ac non specie sed ordine placent. nam et uitiorum nostrorum non est auctor deus; sed tamen ordinator est. cum eo loco peccatores constituit et ea perpeti cogit
 20 quae merentur. ad hoc ualet quod oues ponuntur ad dexteram, haedi autem ad sinistram. quaedam ergo et facit deus et ordinat; quaedam uero tantum ordinat. iustos et facit et ordinat; peccatores autem, in quantum peccatores sunt, non facit sed ordinat tantum, quippe cum illos ad dexteram, illos ad sini-
 25 stram constituit et quod in ignem aeternum iubet ire, ad meritorum ordinem ualet. ita species naturasque ipsas et facit et ordinat; priuationes autem specierum defectusque naturarum non facit sed ordinat tantum. dixit itaque: fiat lux. et facta est lux, non dixit: fiant tenebrae. et factae sunt tenebrae.

10 Gen. 1, 4   20 cf. Matth. 25, 33

1 etheriam VT   2 et ante angeli om. MLbd   3 hac TMLb   6 tenebris om. L   9 tamen ab eo TMLbd   11 haberent] herent L   15 hiis ML iis d   qui qui (pr. qui exp. m. 1) M   17 distinguunt Mbd   et om. V   19 est om. L   22 iustos—ordinat om. V   24 dextram b   25 constituet V   27 naturararum L   28 tantum] tamē V   29 facta L

horum ergo unum fecit, alterum non fecit, utrumque tamen ordinavit, cum diuisit deus inter lucem et tenebras. ita et ipso faciente pulchra sunt singula et ipso ordinante pulchra sunt omnia.

6. Et uocauit deus lucem diem et tenebras uocauit 5 noctem. cum et lux nomen sit alicuius rei et dies rursum et tenebrae et nox utrumque sit nomen. utrum ita dici oportuit nomina rebus inposita esse, ut illa res, cui nomen inpositum est, utique alio quoque nomine — non enim aliter poterat — enuntiaretur, et ita dictum est: uocauit deus lucem diem, 10 ut indifferenter dici etiam conuerse posset: uocauit deus diem lucem et uocauit noctem tenebras? quid ei respondebimus, si quis a nobis ita quaerat: luci nomen inpositum est dies an diei nomen inpositum est lux? quia haec duo utique, in quantum ad res significandas articulata uoce enuntiantur, nomina 15 sunt. hoc modo etiam de aliis duobus quaeri potest: tenebris nomen inpositum est nox an nocti inpositum est nomen tenebrae? et quidem, ut scriptura praescribit, manifestum est lucis nomen dictum esse diem et tenebrarum nomen dictum esse noctem. quia cum diceret: deus fecit lucem et diuisit 20 inter lucem et tenebras, nondum de uocabulis agebatur, postea sunt adhibita uocabula dies et nox, cum et illa sine dubio uocabula sint, lux et tenebrae, res aliquas significantia sicut dies et nox. ergo ita hoc accipiendum est, quia enuntiari aliter non posset res, quae nomen accepit, nisi aliquo nomine? an 25 potius ista uocatio accipienda est ipsa distinctio? non enim

5 Gen. 1, 5

2 ordinat *V* diuidit *VMLb* deus *om. M* 3 pulchra *Md*
 5 uocabit *fin. V* 7 post nomen scriba aberrans ex uersu 8 inpositum—
 nomine *add. et ipse deleuit L* utrum] utrumque *MLbd* 9 quoque
om. V 10 enuntiaretur] enumerare *MLb* enuntiare *d* 11 etiam
 dici *TMLbd* 12 respondemus *V* 13 quaerit *MLbd* 15 nuntian-
 tur *VTM* significantur nuntiantur *L* 17 an nocti inpositum est *iteratur*
sed m. 2 semel del. T 18 ut] in *V* pscribit *T* describit *bd*
 19 diem— esse *om. T* 21 agebā (t omissum est) *M* 22 adhibita
 sunt *Lbd* 24 hoc ita *MLbd*

omnis lux dies aut omnes tenebrae nox; sed lux et tenebrae
certis inter se uicibus ordinatae atque distinctae diei et noctis
nominibus appellantur. omne quippe uocabulum ad distincti-
onem ualet: unde etiam nomen, quod rem notet, appellatum
5 est quasi notamen, notet autem hoc est distinguat et docti-
tantem ad discernendum adiuuet. fortasse ergo ipsum diuississe
inter lucem et tenebras, hoc est uocasse lucem diem et tene-
bras noctem, ut hoc sit ordinasse ista quod uocasse. an ista
uocabula significare nobis uolunt, quam lucem dixerit et quas
10 tenebras? tamquam si diceret: fecit deus lucem et diuisit
inter lucem et tenebras. lucem autem dico diem et tenebras
dico noctem, ne aliquam aliam lucem intellegas, quae non
sit dies, et ne aliquas alias tenebras intellegas, quae non sint
nox. nam si omnis lux dies posset intellegi et omnes tenebrae
15 noctis nomine censerentur, fortasse non opus esset dicere:
et uocauit deus lucem diem et tenebras uocauit
noctem.

Item quaeri potest quem diem dicat et quam noctem. si
istum diem uult accipi, quem solis ortus inchoat et claudit
20 occasus, et istam noctem, quae a solis occasu usque in ortum
tendit, non inuenio, quomodo esse potuerint, antequam caeli
luminaria facta essent. an ipsa spatia horarum et temporum
etiam sine discrimine fulgoris atque umbrae iam ita uocari
potuerunt? et quomodo in illam lucem rationalem, si haec
25 significata est, aut sensualem cadit haec uicissitudo, quae
nomine diei et noctis significatur? an non secundum quod
euenit sed secundum quod potest euenire ista insinuata sunt,
quia et rationi potest error succedere et sensui quaedam
stoliditas?

2 uicibus] uocibus *Lb* 3 omne—distinctionem *iterantur M* 4 rem
notat *MLb* 5 hoc] id *bd* distingat *M* distinguet *b* doctitanter *bd*
6 diuise *ML* 7 lucem—uocasse *om. M* 9 uolūt (*m. 1 corr.*) *M*
10 si *om. TMLb* 12 lucem hābeas *L* 13 dies—sint *om. V* sunt *Lb*
sit *M* 14 possit *VMLbd* 18 quam].quem *L* 21 tenditur *TMLbd*
potuerunt *L* 23 discretiōne discrimine *L* 24 illam] hac *V* 26 non
om. MLb 27 sed *om. V* inuenire *Lb*

7. Et facta est uespera et factum est mane dies unus. non eodem modo nunc appellatur dies, quo cum diceretur: et uocauit deus lucem diem, sed eo modo, quo dicimus uerbi gratia triginta dies habere mensem: hic enim nomine diei noctes quoque includimus; superius autem ita dictus est dies, ut a nocte seiungeretur. itaque cum illa operatio dei per lucem gesta insinuaretur, consequenter dicitur factam esse uesperam et factum esse mane unum diem, ut sit scilicet unus dies a coepto die usque ad coeptum diem, id est a mane usque ad mane, quales dies adnumeratis, ut dixi, noctibus appellamus. sed quomodo facta est uespera et factum est mane? an tanta mora temporis fecit lucem deus et diuisit inter lucem et tenebras, quanta mora tenditur dies lucens, id est non adnumerata nocte? et ubi est quod scriptum est: subest enim tibi, cum uoles posse, si opus est deo productione temporis, ut aliquid perficiat? an omnia quidem tamquam in arte atque ratione perfecta sunt deo non in productione temporis, sed in ipsa ui, quae illas etiam res, quas non stare sed transire cernimus, stabiliter efficit? non enim et in sermone nostro, cum uerba alia transeant et alia succedant, credibile est ita fieri in arte ipsa, qua operante stabiliter artificiosa occurrit oratio, quamquam ergo sine productione temporis faciat deus, cui subest posse cum uolet, ipsae tamen naturae temporales motus suos temporaliter peragunt, ita ergo fortasse dictum est: et facta est uespera et factum est mane dies unus, sicut ratione prospicitur ita fieri debere aut posse, non ita, ut fit temporis tractibus, nam non ipsam rationem operationum contemplatus est in spiritu

1 Gen. 1, 5 15 Sap. 12, 18

2 eodem] eo V 3 deus om. L 4 hoc Vd 5 ita deus M¹ 7 dei] dei d factam dicitur Lbd 8 esse bis om. V diem unum bd 9 scilicet sit MLbd a coepto] accepto V a.cepto (c paene eras.) T 14 enumerata b 15 si] sibi V 16 proficiat Lb 17 in fin. om. M 18 qua bd 19 subtiliter L 21 ista d 23 posse] potest L 24 ipse d 26 pspicitur V 27 temporalibus MLbd 28 non] in MLbd ipsa ratione TMLbd operationem bd

sancto ille. qui dixit: qui manet in aeternum creauit omnia simul; sed commodissime in hoc libro quasi per morarum interualla factarum a deo rerum digesta narratio est. ut ipsa dispositio, quae ab infirmioribus animis contempla-
 5 tione stabili uideri non peterat, per huius modi ordinem sermonis exposita quasi istis oculis cerneretur.

8. Et dixit deus: fiat firmamentum in medio aquae et sit diuidens inter aquam et aquam. et sic est factum. et fecit deus firmamentum et diuisit inter aquam
 10 quae erat sub firmamento et inter aquam quae erat supra firmamentum. utrum aquae tales sunt supra firmamentum, quales sub firmamento istae uisibiles? an, quia illam aquam uidetur significare, supra quam spiritus ferebatur et eam intellegebamus esse ipsam mundi materiam, haec etiam
 15 hoc loco firmamento interposito discreta credenda est, ut inferior sit materia corporalis, superior animalis? hoc enim firmamentum dicit, quod caelum postea uocat. caelesti autem corpore nihil est in corporibus melius. alia quippe corpora caelestia, alia terrestria et utique caelestia meliora: quorum
 20 naturam quidquid transit nescio quemadmodum iam corpus possit uocari; sed est fortasse uis quaedam subiecta rationi, qua ratione deus ueritasque cognoscitur: quae natura quia formabilis est uirtute atque prudentia, cuius uigore cohibetur eius fluitatio atque constringitur et ob hoc quasi materialis
 25 adparet, recte aqua diuinitus appellata est non locorum spatio sed merito naturae incorporeae caeli corporei ambitum excedens. et quoniam caelum firmamentum uocauit, non absurde

1 Eccli. 18, 1   7 Gen. 1, 6. 7

1 ille *om.* *MLbd*   creauit} compleuit *Lb*   2 hoc} illo *bd*   mora-
 rum per *bd*   5 stabili} uisibili *Lb*   uidere *VLb*   6 quasi *om.* *V*
 8 factum est *TMLbd*   10 sub—erat *om.* *M*   inter *om.* *VTML*
 11 supra} super *TM*   sint *TMLbd*   12 uisibilis *V*   13 aquam *om.* *M*
 uidere *L*   17 posea *M*   uocauit *TMLb*   20 iam *om.* *Vd*   22 quam
 naturam *VTML*   24 fluctuatio *Lbd*   ob hoc} obiectio *b*   25 rappar-
 et *L*   26 incorporeae} incorpore *VML* in corpore *b*   incorporei *Lb*

intellegitur quidquid infra aethereum caelum est, in quo
 pacata et firma sunt omnia, mutabilius esse et dissolubilius.
 quod genus corporalis materiae ante acceptam speciem distincti-
 onemque formarum, a qua sub firmamento nominata est,
 fuerunt qui crederent has uisibiles aquas et frigidas caeli 5
 superficiem superamplecti. et documentum adhibere conati sunt
 de tarditate stellae unius de septem uagantibus, quae superior
 est ceteris et a Graecis Φαίνων dicitur et triginta annis per-
 agit signiferum circulum, ut ob hoc tarda sit, quia est frigidis
 aquis uicinior, quae supra caelum sunt. quae opinio nescio 10
 quemadmodum possit apud eos defendi, qui subtilissime ista
 quaesierunt. nihil autem horum temere adfirmandum sed caute
 omnia modesteque tractanda sunt.

Et dixit deus: fiat firmamentum in medio aquae
 et sit diuidens inter aquam et aquam. et sic est 15
 factum. postquam dixit: sic est factum, quid opus erat
 rursum addere: et fecit deus firmamentum et diuisit
 inter aquam quae erat sub firmamento et aquam quae
 erat supra firmamentum? nam cum dixisset superius: et
 dixit deus: fiat lux. et facta est lux, non addidit rursus: 20
 et fecit deus lucem; hic autem posteaquam dixit deus: fiat.
 et sic est factum, additum est: et fecit deus. an hinc
 adparet non oportere illam lucem intellegi corporalem, ne eam
 aliqua creatura interposita deus fecisse uideatur — deum autem
 trinitatem dico —, hoc uero firmamentum caeli, quia corpo- 25
 reum est, per incorpoream creaturam accepisse speciem for-

14 Gen. 1, 6. 7

1 caelum] celum celum V 2 et] atque Lbd firmata Lbd muta-
 bilius om. M 4 formatum bd sub om. MLbd firmamentum bd
 nominatum bd 5 superficiem coeli TMLbd 6 habere ML 8 est
 om. TMLb a om. V fenon VT¹ pheton ML φατων b 9 ut
 om. L tarda V frigidis (i fin. ex u) M 13 sunt tractanda MLbd
 15 factum est MLbd 17 adere L 20 addit V rursum TMLbd
 21 postquam b post dixit inculcant et dixit bd 22 factum est MLbd
 23 lucem illam (illa L) TMLbd 24 fecisse deus Lbd 25 uero]
 autem b corporeum] corporem L

mamque credatur, ut prius incorporeae naturae rationaliter a ueritate inpressum sit quod corporaliter inprimeretur, ut caeli fieret firmamentum, et ideo quod positum est: et dixit deus: fiat. et sic est factum, in ipsa rationali natura prius
5 factum est fortasse unde inprimeretur corpori species?

9. Cum autem additum est: et fecit deus firmamentum et diuisit inter aquam quae erat sub firmamento et aquam quae erat supra firmamentum, ipsa operatio in illa materia, ut corpus caeli fieret, significatur? an forte
10 uarietatis causa, ut textus sermonis in fastidium non ueniret, supra non est positum quod infra positum est et non oportet scrupulose omnia rimari? eligat quis quod potest; tantum ne aliquid temere atque incognitum pro cognito afferat memine- ritque se hominem de diuinis operibus quantum permittitur
15 quaerere.

Et uocauit deus firmamentum caelum. quod de uoca- tione superius tractatum est, hic quoque considerari potest; non enim omne firmamentum caelum est. et uidit deus quia bonum est. et de hoc superius quod tractatum est
20 retractetur, nisi quod non eundem ordinem uideo. nam superius: et uidit deus lucem quia bona est, et post deinde subicitur: diuisit deus inter lucem et tenebras; et uocauit deus lucem diem et tenebras uocauit noctem, hic autem, postquam factum enarratum est, quod factum
25 dicebatur, et posteaquam uocatum est firmamentum caelum, tum dicitur: et uidit deus quia bonum est. quod si non

6 Gen. 1, 7   16 Gen. 1, 8

1 creditur *bd* creādatur *L*   incorporeae *ML*   rationabiliter *d*
2 impremeretur *L*   3 feeret *L*   quod *om.* *TMLbd*   4 factum
est *TMLbd*   in *om.* *V*   5 facta *TMLb*   corporis *V*   8 ante ipsa
add. et *MLbd*   cooperatio *ML*   corporatio *b*   10 **ueniret (in *eras.*) *L*
11 supra] et supra *ML*   12 scrupulorum *MLb*   rimari] numerare *V*
m. 1 in *ras.*   quis (s *ex d*) *L*   13 afferat] asserat *TMLbd*   18 caelum
om. *L*   19 quia] quod *TMLbd*   quo *L*   20 retractaretur *Lbd*
23 et ten. uoc. tenebras *L*   25 postquā *b*   26 tum] cū *MLb*   est
om. *Lb*   post est *add.* et postea nomen imposiū est *L*

fastidii euitandi gratia ita uariatum est, illud certe intellegere cogimur, quod dictum est: et fecit deus omnia simul. quare enim primo ibi uidit quia bonum est et postea nomen inposuit, hic autem primo nomen inposuit et postea uidit quia bonum est? nisi quia ista indifferentia significat morarum 5 interualla non esse in operatione dei, quamuis in ipsis inueniantur operibus? secundum autem morarum interuallum prius aliquid et postea efficitur, sine quibus narratio factorum non potest esse, quamuis sine his deus ista efficere potuerit. et facta est uespera et factum est mane dies secun- 10 dus. iam hinc superius tractatum est et easdem rationes hic quoque ualere arbitror.

10. Et dixit deus: congregentur aquae quae sub caelo sunt in congregationem unam et adpareat arida. et sic est factum. hinc probabilius credi potest aquam 15 dictam esse superius, sicut arbitrabamur, ipsam mundi materiam. nam si uniuersum aqua obpletum erat, unde uel quo potuit congregari? si enim confusionem quandam materialem aquae nomine appellauerat, haec congregatio accipienda est ipsa formatio, ut talis esset aquae species, qualem nunc esse 20 cernimus. et ipsum „adpareat arida“, quod positum est, terrae formatio intellegi potest, ut hanc haberet speciem terra, quam cernimus. inuisibilis enim et inconposita dicta erat, cum adhuc materiae species deesset. dixit ergo deus: congregetur aqua quae sub caelo est; id est in formam redigatur 25 materies corporalis, ut aqua ista sit, quam sentimus. in congregationem unam: uis ipsa formae commendatur nomine

13 Gen. 1, 9

1 euitandi. *L* uariatum] narratum *MLb* illud *om. b* 2 cogitemur *V* 4 hic—inposuit *om. V* 5 ista] illa *bd* differentia *MLbd* 6 inueniatur *TMLb* 9 esse non potest *d* hiis *ML* est ista (est *exp. m. 2*) *M* 10 facta] factum *ML* quus secundus (unus *del. m. 1 et 2*) *M* 12 non arbitror *L*¹ arbitror *V* 14 appareant aride *VT* 15 factum est *TMLbd* 18 quandam confusionem *d* 19 nomen *ML* accipienda] appellanda *Lb* 23 inconposita *L* 24 desset *b* congregentur *L* 25 in *om. M*

unitatis. hoc est enim uere formari in unum aliquid redigi,
 quoniam summe unum est omnis formae principium. et ad-
 pareat arida: id est speciem uisibilem accipiat atque a
 confusione distinctam. et bene aqua congregatur, ut adpareat
 5 arida: id est cohibetur quod fluitat materiae, ut quod obscurum
 est inlustretur. et sic est factum: etiam hoc fortasse in
 rationibus intellectualis naturae prius factum est, ut postea
 quod dicitur: et congregata est aqua in congregationem
 unam et adparuit arida, non superfluo additum uideatur,
 10 cum iam dictum esset: et sic est factum, sed ut post
 rationalem atque incorpoream operationem intellegeremus etiam
 corporalem secutam.

Et uocauit deus aridam terram et congregationem
 aquae uocauit mare. adhuc nobiscum facit illa causa
 15 uocabulorum; non enim omnis aqua mare aut omne aridum
 terra. ergo quae aqua esset et quae arida, uocabulis segre-
 gandum fuit. ipsam autem distinctionem atque formationem
 fuisse uocationem dei non absurde adhuc intellegi potest. et
 uidit deus quia bonum est. et hic ipse ordo seruatus est;
 20 quare huic etiam illa, quae iam tractata sunt, conferantur.

11. Et dixit deus: germinet terra herbam pabuli
 ferentem semen secundum suum genus et simili-
 tudinem et lignum fructuosum faciens fructum, cuius
 semen sit in se secundum suam similitudinem. post-
 25 quam facta sunt terra et mare et uocata et adprobata, quod
 saepe diximus non morarum interuallis esse accipiendum, ne
 ineffabilem operantis dei facultatem tarditas aliqua consequatur,

13 Gen. 1, 10   21 Gen. 1, 11

2 cum uoce unum desinit codex T   pareat V   3 a om. V   4 pa-
 reat V   5 fluita L   materiae scripsi: materie VML mare bd
 6 factum est MLbd   7 ut ita L   9 paruit V   superfluum L   ad-
 ditum] addere L   10 factum est Lbd factum M   11 atque] et MLbd
 intellerimus V¹   13 deus om. L   et om. b   14 mare uocauit Lbd
 facit] feit V   16 esset] est L   post arida add. et M   17 ipsam]
 ipam V   20 tracta L   22 genus suum MLbd   23 fructuosum] fructi-
 ferum bd   24 semen om. L   26 accipiendum esse MLbd

non statim sicut duobus praecedentibus diebus subicitur: facta est uespera et factum est mane dies tertius, sed adiungitur alia operatio, ut germinet terra herbam pabuli ferentem semen secundum genus suum et similitudinem et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen sit in se secundum suam similitudinem. quod de luce illa et firmamento et aquis et arida dictum non est; non enim habet illa lux successionis propaginem aut de caelo aliud caelum nascitur aut terra aut mare alia maria et alias terras gignunt, quae sibi succedant. hic ergo dicendum fuit: ferentem semen secundum suum genus et similitudinem et cuius semen in se sit secundum suam similitudinem, ubi similitudo nascentium praeter-euntis similitudinem seruat.

Haec autem omnia ita super terram sunt, ut ipsi terrae radicibus cohaereant et ei continuentur et rursum quodammodo separentur: propterea huius naturae significationem in ista narratione seruata arbitror, quia et eodem die facta sunt, quo terra adparuit, et tamen iterum dixit deus, ut terra germinaret, et iterum dictum est: et sic est factum. inde secundum superiorem regulam, postquam dictum est: et sic est factum, subiungitur ipsa executio: et dedit terra herbam pabuli ferentem semen secundum suum genus et lignum fructiferum faciens fructum, cuius semen in se secundum suam similitudinem, et iterum dicit: uidit deus quia bonum est. itaque et uno die ista iunguntur et iteratis dei uerbis distinguuntur ab inuicem,

22 Gen. 1, 12. 13

1 diebus praecedentibus *MLbd* 2 *alt.* est *om.* *L* die *M* 7 et ante arida *om.* *L* non est] est *V* 8 illa *om.* *MLbd* 9 caelum de alio caelo *bd* 10 sibi *om.* *MLbd* 12 in se sit] sit in se *Mbd* sin in *L* secundum *L* 15 supra *bd* terra *V* 16 radicitus *bd* cohaereant] *L* continentur *V* 17 ista] iusta *V* 18 narrationem *V* eo *V* 20 factum est *MLbd* 22 et *om.* *VMLb* factum est *MLbd* post factum *add.* factum est *M* executio] excecatio *ML* 23 pabuli (a *ex u m.* 1) *V* genus suum *MLbd* 26 et *om.* *M* 27 distinguatur *V* distinguuntur *L*

quod de terra et mari propterea puto non esse factum, quia
magis harum rerum est discernenda natura, quae cum oriantur
et occidunt seminis successione propagantur. an quia terra et
mare simul fieri potuerint non solum in rationibus creaturae
5 spiritalis, ubi simul omnia facta sunt, sed etiam in ipsa cor-
porali motione, arbores uero et quaeque stirpes nasci non
possent nisi terra, in qua germinarent, praecessisset, propterea
et repetendum erat iussum dei, ut et facta significarentur
distantia tamen non alio die facienda, propter quod radicibus
10 terrae adfiguntur et continuantur? sed quaeri potest, cur istis
deus non inposuerit nomina. an praetermissum est, quia multi-
tudo eorum non sinebat? uerum haec quaestio melius postea
considerabitur, cum animaduertemus alia quae non uocauit
deus, sicut uocauit lucem et caelum et terram et mare. et
15 facta est uespera et factum est mane dies tertius.

12. Et dixit deus: fiant luminaria in firmamento
caeli, ut luceant super terram et diuidant inter diem
et noctem; et sint in signis et in temporibus et in
diebus et in annis; et sint in splendorem in firma-
20 mento caeli, ut luceant super terram. quarto die lumi-
naria facta sunt, de quibus dicitur: et sint in diebus. quid
sibi ergo uolunt tres dies transacti sine luminaribus? aut cur
ista erunt in diebus, si etiam sine istis dies esse potuerunt?
an quia euidentius productio illa temporis et morarum inter-
25 uallum motu istorum luminarium distingui ab hominibus
potest? an ista dierum et noctium enumeratio ad distinctionem
ualet inter illam naturam, quae facta non est, et eas, quae
factae sunt, ut mane nominaretur propter earum speciem
factarum, uespera uero propter priuationem? quoniam quan-

14 Gen. 1, 13 16 Gen. 1, 14. 15

2 discernenda *L* 5 spiritalis (*ita semper*) *d* in *om.* *V* 7 pos-
sunt *V* germinaret *V* praecessisset *V* 8 ut et] et *V* ut *d*
9 distantie *V* 14 terra *V*. 15 facta] factum *MLbd* 18 in temporibus]
temporibus *VLbd* 19 in annis] annis *MLbd* 22 sibi *om.* *MLbd*
25 istarum *V* 26 noctuum *ML* 27 facta—quae *om.* *M* 29 quoniam]
que *b* quia *d*

tum adtinet ad illum, a quo facta sunt, speciosa atque formosa sunt, quantum autem in ipsis est, possunt deficere, quia de nihilo facta sunt, et in quantum non deficiunt, non est eorum materiae, quae ex nihilo est. sed eius, qui summe est et illa facit esse in genere atque ordine suo.

Et dixit deus: fiant luminaria in firmamento caeli ut luceant: utrum de fixis tantum dictum est sideribus an etiam de uagis? sed duo luminaria maius et minus inter uaga sidera numerantur: quomodo ergo in firmamento facta sunt omnia, cum singulos suos uel globos uel circulos uaga singula quaeque possideant? an quoniam in scripturis et caelos multos legimus et caelum, sicuti in hoc loco cum dicitur caelum et firmamentum, intellegendum est omnem istam aetheream machinam dici, quae omnia sidera continet, sub qua puri et tranquilli aeris serenitas uiget, sub quo item iste aer turbulentus et procellosus agitur? ut luceant super terram et diuidant inter diem et noctem. nonne iam deus diuiserat inter lucem et tenebras et uocauerat diem lucem et tenebras uocauerat noctem? ex quo adparet eum inter diem et noctem diuisisse. quid sibi uult nunc, quod dicitur de luminaribus: et diuidant inter diem et noctem? an ita nunc fit ista diuisio per luminaria, ut hominibus nota sit etiam solis carnalibus oculis ad rerum istarum contemplationem utentibus. ita uero deus eam fecit ante circuitum luminarium, ut nunc uideri nisi a paucis sancto spiritu et serena ratione non possit? an inter alium diem et aliam noctem diuisit deus, id est inter speciem, quam inprimebat illi informitati, et informitatem, quae adhuc formanda restabat? alius uero est iste dies et alia nox, quorum uolente caelo

3 in om. *M*   4 materie *V*   illa] alia *V*   5 atque] et *MLbd*
 6 in firmamento caeli luminaria *MLbd*   9 sidera] sdierum *V*   in
 firmamento om. *MLb*   11 multos om. *M*   12 sicuti—firmamentum
 om. *L*   dicitur firmamentum caelum *Mbd*   13 etheriam *V*   14 que *V*
 sidera] substantia *MLb*   15 qua *d*   turbulentis *L¹*   17 iam] etiam *MLb*
 18 lucem diem *Lbd*   20 nunc uult *MLbd*   25 ut nunc scripsi: et
 nunc *V* ut *MLbd*   sancto] sano *bd*   27 inforiati *V*

vicissitudo animaduertitur, quae fieri non posset nisi solis ortu et occasu.

13. Et sint in signis et in temporibus et in diebus et in annis. uidetur mihi hoc, quod dixit: in signis, planum
 5 fecisse illud, quod dixit: et in temporibus, ne aliud acciperentur signa et aliud tempora. haec enim nunc dicit tempora, quae interuallorum distinctione aeternitatem incommutabilem supra se manere significant, ut signum, id est quasi uestigium aeternitatis tempus adpareat. item cum adiungit: et in diebus
 10 et in annis, ostendit quae dixerit tempora, ut dies fiant conuersione fixorum siderum, anni uero manifesti, cum sol signiferum circulum peragit, obscuriores autem, cum id unumquodque uagorum siderum in suis orbibus facit. non enim dixit: et mensibus, quia fortassis mensis annus est lunae;
 15 sicut duodecim lunae anni annus est eius sideris, quod $\Phi\alpha\iota\theta\upsilon\nu\tau\alpha$ Graeci uocant, et triginta solis anni annus est eius sideris, quod $\Phi\alpha\iota\omega\nu$ dicitur. et fortasse ita cum omnia sidera ad idem redierint, annus magnus peragitur, de quo multi multa dixerunt. an in signis dicit, quibus certum iter signi-
 20 ficatur nauigandi, in temporibus autem, uelut est uernum tempus et aestas et autumnus et hiems, quia et ista circumactu siderum uariantur suasque uices atque ordinem seruant, in diebus autem et in annis, sicut iam expositum est, accipiendum?

25 Et sint in splendorem in firmamento caeli, ut luceant super terram. supra iam dictum erat: fiant luminaria

3 Gen. 1, 14   25 Gen. 1, 15

3 in *med. om. MLbd*   4 et *om. d*   4 annis *omisso in V*   5 in *ante*
 temporibus s. l. m. 1 V   6 dixit *Lbd*   8 supra *corr. ex super L*
 10 in *ante annis om. V*   dixit *b*   12 id] ad *ML*   14 fortasse *MLbd*
 est *om. V* est luce *M¹*   15 lunae] solis *V*   16 *fetonta V phetunta ML*
φαιθωντα b   eiusdem *V*   17 *foenon V phoemon ML φαινον b*
 19 dixit *L¹bd*   20 nauigandi] uani gaudii *V*   uelut] ut *L*   21 au-
 tumpnus *ML*   hyems *V hyemps ML*   23 expositum iam *bd*   25 splen-
 dore *VMLb*   et in firmamento *b*   26 supra—terram *om. MLb*

in firmamento caeli, ut luceant super terram; cur
putamus esse repetitum? an quemadmodum dictum est de
stirpibus, ut ferant semen et sit in eis semen secundum suum
genus et similitudinem, ita hic e contrario dictum est de
luminaribus: fiant et sint, id est fiant et non gignant, sed
ipsa sint. et sic est factum. ordo ille seruatur.

Et fecit deus duo luminaria: luminare maius initium
diei et luminare minus initium noctis, et stellas.
quid dicat initium diei et initium noctis mox adparebit. et
stellas uero quod addidit, utrum pertineant ad initium noctis
an non ambiguum est. quidam autem uolunt hic significari
lunam plenam esse primitus factam, quod plena luna initio
noctis adsurgit, id est mox post solis occasum. sed illud ab-
surdum est, ut non a prima sed a sexta decima uel quinta
decima numerandi sumamus exordium. nec illud moueat, quod
perfectum fieri debuerit luminare quod factum est. omni enim
die perfecta est; sed eius perfectio ab hominibus non uidetur,
nisi cum ex contraria parte soli obposita fuerit. nam etiam
cum illo constituta, quoniam sub illo est, uidetur finiri; sed
etiam tunc plena est, quia ex alia parte inlustratur nec uideri
potest ab his, qui subter sunt, id est terram incolunt. quod
non paucis uerbis, sed subtilibus dissertationibus et quarundam
figurarum uisibilium demonstratione doceri potest.

Et posuit illa deus in firmamento caeli, ut luceant
super terram. quomodo dixit: fiant in firmamento, et
quomodo nunc dicit: fecit deus luminaria et posuit in
firmamento, quasi extra sint facta et post ibi posita, cum
iam dictum sit, ut ibi fierent? an hinc etiam atque etiam
significatur non ita deum fecisse, ut homines solent, sed ita

7 Gen. 1, 16   24 Gen. 1, 17

1 cur] ut *V*   2 dictum *om. MLb*   3 genus suum *Lbd*   4 hic
om. MLb   est *om. L*   6 factum est *MLbd*   8 initium *post* minus
om. M   11 huc *M* hec *L*   *post* hic *add. et exp. est uolūt V*   15 mo-
neat *b*   20 parte] *pte M*   21 hiis *ML*   sunt *om. V*   22 disserti-
onibus *MLb*   27 post ibi] primo ubi *MLb*

narratum ut hominibus potuit: scilicet ut apud homines aliud sit „fecit“, aliud „posuit“, apud deum autem utrumque idem sit, qui faciendo ponit et ponendo facit?

Et praesint diei et nocti et diuidant inter diem et
 5 noctem. hoc est quod dictum erat: initium diei et initium
 noctis, quod hic exponit dicendo: praesint diei et nocti.
 ergo initium illud principatum intellegere debemus, quia et
 in die nihil est inter illa quae uidentur sole excellentius et
 in nocte nihil luna uel stellis. unde illa etiam ambiguitas
 10 iam non moueat et credamus stellas sic positas, ut ad initium
 noctis, id est principatum pertineant. et uidit deus quia
 bonum est. idem ordo seruatur. meminerimus sane, quod
 etiam ista deus non uocauerit, cum dici potuerit: et uocauit
 deus luminaria sidera, quia non omne luminare sidus est.

15 Et facta est uespera et factum est mane dies quar-
 tus. si dies istos consideres, quos ortus solis occasusque
 distinguit, non iste quartus, sed fortasse primus est dies, ut
 eo tempore putemus ortum esse solem, quo factus est, et
 donec cetera sidera fierent, occidisce. sed qui intellegit et
 20 solem alibi esse, cum apud nos est nox, et noctem alibi esse
 cum sol apud nos est, dierum istorum enumerationem sub-
 limius indagabit.

14. Et dixit deus: eiciant aquae reptilia animarum
 uiuarum et uolatilia uolantia super terram sub fir-
 25 mamento caeli. et sic est factum. ea quae natantia sunt
 animalia reptilia sunt appellata, quia pedibus non ambulant,
 an quia sunt alia, quae sub aqua in terra repunt? alia enim
 sunt pennata in aquis, sicut pisces qui squamas habent uel

4 Gen. 1, 18   15 Gen. 1, 19   23 Gen. 1, 20

1 narratur *b*   2 siçt *M*   aliud] ad (d s. l. in fine uers.) *M*   4 ac
 nocti *MLbd*   5 hoc est quod *om.* *MLbd*   6 nocti *V*   9 etiam
 illa *MLbd*   12 memineritis *M*   18 eşť esse (est *exp. m. 1*) *M*
 20 est *om.* *M*   nox est *Lbd*   23 eitiant *V*   24 uolantia] uiuentia *Lb*
 25 factum est *MLbd*   27 alia enim] an *MLbd*   28 qui *om.* *ML*
 squanimas *V*

alii qui non habent, sed tamen pennis nituntur. qui utrum inter uolatilia hoc loco numerandi sint dubitari potest. nam et ipsa uolatilia cur aquis tribuerit, non aeri, nonnulla quaestio est. non enim has aues tantum hic accipere possumus, quibus aquae familiares sunt, quales sunt mergi et anates et quaecumque huius modi. nam si de his tantum dixisset, non praetermitteret alio loco de aliis auibus dicere, inter quas nonnullae usque adeo ab aquis remotae sunt, ut ne bibant quidem. nisi forte istum aerem terris contiguum, quoniam se humidum etiam serenissimis noctibus rore testatur, aquam uocauit, quia et in nubem cogitur. nubes autem aqua est, quod omnes sentiunt, quibus contigit in montibus inter nubila uel etiam in campis inter nebulas ambulare. in hoc quippe aere uolare aues dicuntur. nam in illo sublimiore atque puriore, qui uere aer ab omnibus appellatus est, nequeunt: non enim earum pondus tenuitate sua sustinet. in illo autem neque nubes con crescere asseruntur nec aliquid procellosum existere: quippe ubi uentus adeo nullus est, ut in uertice Olympi montis, qui spatia huius humidi aeris excedere dicitur, quaedam litterae in puluere solere fieri perhibeantur et post annum integrae atque inlaesae inueniri ab his, qui sollemniter memoratum montem ascendebant.

Quapropter non absurde existimari potest firmamentum caeli in scripturis diuinis usque ad haec spatia uocari. ut et ille aer tranquillissimus et sincerissimus ad firmamentum pertinere credatur. hoc enim nomine firmamenti ipsa tranquillitas et magna pars rerum significari potest. unde etiam illud dici pluribus locis in Psalmis existimo: et ueritas tua usque

28 Ps. 35, 6; 56, 11

1 aliis *L* nituntur] nituritur *V* 3 nonnulla *V* 4 hic *om. MLb*
 5 *alt.* sunt *om. MLbd* 6 huius modi] huius *ML* si *om. V* hiis *ML*
 tantum—aliis *om. M* 7 praetermitterent *V* 8 ab *om. V* 12 contin-
 git *d* motibus *ML* 14 auolare *V* 16 eorum *V* 17 nec] neque *MLbd*
 18 uerticem *V* olimpi *VL* 21 hiis *ML* iis *d* sollemniter *ML*
 24 diuinis scripturis *MLbd* 28 locis *om. Mb*

ad nubes. nihil enim est firmitus et serenius ueritate. nubes autem sub ista sincerissimi aeris regione concrescunt. quod quamquam figurate dictum accipiat, ex his tamen rebus sumtum est, quae habent ad haec quandam similitudinem, ut corporea creatura constantior et purior, quae a summitate caeli usque ad nubes est, ueritatis figuram recte habere uideatur, id est usque ad aerem caliginosum et procellosum et humidum. ergo uolatilia uolantia super terram sub firmamento caeli conuenienter sunt aquis adtributa, quia non inconuenienter aer iste aqua nominatur. hinc etiam intellegi datur de aere nihil esse dictum, quomodo uel quando sit factus, quia iste aer nomine aquarum tenetur, ille autem nomine firmamenti; atque ita nullum elementum praetermissum est.

Sed fortasse quis dicat: si eo quod dictum est: congregetur aqua, intellegimus aquam esse factam ex illa confusione materiae, hanc autem congregationem mare appellauit deus, quomodo ibi possumus hunc aerem intellegere factum, quod mare non dicitur, etiam si aqua dici potest? quamobrem mihi uidetur in eo, quod dictum est: adpareat arida, non solum speciem terrae sed etiam huius aeris crassioris esse insinuatam. per hunc enim terra inluminatur, ut perspicua nobis sit. in uno ergo uerbo, quo dictum est: adpareat, intimata sunt omnia, sine quibus adparere non posset; id est et species eius et nudatio ab aquis et aeris superfusio, per quem in ea lumen a superiore mundi parte transmittitur. an potius in eo, quod scriptum est: congregetur aqua, species huius aeris commendatur, quia iste aer cum condensatur, hanc aquam uidetur efficere? coactionem itaque in densitatem

3 accipitur b   hiis *ML*   4 sumtum] scriptum *MLbd*   5 constancio *L*   a om. *VM*   7 est ne (*del. m. 1 et 2*) *M*   processu procellosum *L*   9 tributa *V*   inconuenienter *L*   11 dictum esse *MLbd*   12 factum *V*   aquarum—nomine om. *M*   18 deus om. *ML*   22 e terra *M*   23 quod *V*   24 potest b   25 aquis] aliquis *M*   26 lumen] nomen b   28 cum iste aer *bd*   densetur *V*   densatur *ML*   29 quo-actionem *V*   in densitatem] intensitatem *V*

congregationem aquae fortasse appellauit, ut mare fieret; u¹
 id, quod non congregatum, id est non spissatum superfertur
 aqua sit, quae aues uolantes possit sustinere, utrique nomini
 adcommodata, ut uocari possit et aqua subtilior et aer
 crassior. sed quando iste factus sit cur non dicitur? an forte 5
 uerum est, quod quidam uolunt, humidis exhalationibus maris
 et terrae has auras effici ita crassiores aere illo superiore ac
 liquido, ut gestandis uolatilibus auium sint adcommodatae,
 ita porro teneriores his aquis, quibus corpus abluitur, ut
 earum comparatione siccae atque aeriae sentiantur? et quia 10
 de terra et mari iam dictum erat, quid opus erat dicere de
 exhalationibus eorum, id est aquis auium, cum illum aerem
 purissimum et tranquillissimum firmamento adtributum intel-
 lexeris?

Nam neque de fontibus et fluminibus dictum est quomodo 15
 facta sint. qui enim scrupulosius ista quaerunt et disserunt,
 aethereo superlapsu de mari dulcem inuisibiliter dicunt extrahi
 uaporem his uidelicet ascensionibus, quas nullo modo sentire
 possumus: inde conglobari nubes, atque ita terram imbribus
 madefactam antris occùltioribus instillare atque insudare 20
 tantum, quantum coactum et per diuersos tramites lapsum
 erumpat in fontes siue paruos siue fluminibus gignendis
 idoneos. cuius rei documenta esse uolunt, quod marinarum
 aquarum decoctarum uapor sinuato cooperculo exceptus
 humorem dulcem gustantibus exhibet. et omnibus fere mani- 25
 festum est diminutos fontes inopiam sentire pluuiarum. ad-
 testatur et diuina historia, cum Helias tempore ariditatis

27 cf. III Reg. 18, 43. 44

2 prius non om. V 5 post quando addunt quaeritur bd cur sit
 (sic b) iste factus MLbd dicit V 6 exalationibus M exalacionibus L
 7 aures ML efficit V ita om. L 8 gustandis V uolatibus bd
 9 hiis ML iis d 10 sentiatur V 12 exalationibus V exatationibus M
 exalacionibus L earum Lbd est om. ML 17 etherio V post
 dulcem addit aquam V dicunt] ductum V 18 in uaporem b hiis M
 19 inde] in die MLb 22 gignendis fluminibus MLbd 23 marinarum]
 marmarum V 26 deminutos V 27 helyas V Elias d

imbrem posceret; iussit enim, cum ipse oraret, ut Helisaeus ad mare adtenderet. unde cum uideret oriri perparuam nubes-
 culam pluuiam regi sollicito adesse nuntiauit, qua mox etiam
 fugiens inrigatus est. et Dauid dicit: domine, qui aduocas
 5 aquam maris et effundis eam super faciem terrae.
 quapropter mari nominato de aliis aquis superfluo diceret,
 siue istis roriferis quae tenuitate auras uolantibus auibus
 praebent, siue fontium ac fluminum, si et illae exhalationibus
 fiunt et istae reciprocis imbribus, quos terra sorbet, emanant.
 10 15. Eiciant aquae reptilia animarum uiuarum. cur
 additum est: uiuarum? an possunt esse animae, nisi uiuant?
 an istam manifestiorem uitam commendare uoluit, quae inest
 animalibus sentientibus, quoniam stirpes ea carent? et uola-
 tilia uolantia super terram sub firmamento caeli. si
 15 uolatilia non uolant in illo purissimo aere, ubi nulla nubila
 oriuntur, hinc manifestum est ad firmamentum eum pertinere,
 quia sub firmamento caeli dictum est uolatilia uolare super
 terram. et sic est factum. ordo ille seruatur, ideoque sub-
 iungitur sicut in ceteris excepta luce, quae prior facta est.
 20 Et fecit deus cetos magnos et omnem animam ani-
 malium repentium, quae eiecerunt aquae secundum
 genus eorum, et omne uolatile pennatum secundum
 suum genus. meminimus sane secundum suum genus de his
 creaturis dici, quae seminali propagine reparantur; nam hoc
 25 de herbis iam et arboribus dictum est. et omne uolatile
 pennatum. cur additum est: pennatum? an potest esse

4 Amos 5, 8; 9, 6   10 Gen. 1, 20   20 Gen. 1, 21

1 Helisaeus] helyseus *bd VM* elyseus *L* puer suus *bd*   3 regi]
 rei *b*   nutiauit *M* numciauit *L*   4 quid *b*   5 effundit *ML*   6 mar-
 om. *L*   superflue *d*   7 isti *b*   8 illa *V*   exaltationibus *Mb* exal-
 tationibus *L*   9 emanant] et manat *V*   10 cur—uiuarum om. *M*
 11 nis *L*   nisi uiuant] insinuant *V*   13 stirpes] stipites *MLb*   15 ibi *V*
 16 manifestum *L*   18 factum est *MLbd*   22 et—genus om. *V*   uola-
 tile *L*   23 genus suum *Lbd*   genus suum *M*   hiis *ML* iis *d*
 25 de herbis iam hoc *Lbd*   arboribus] de arboribus *bd*   est
 om. *V*

uolatile quod pennas non habeat? sed si potest, numquid hoc genus non fecit deus, quando non inuenitur ubi sit factum? an omnino potest quidquam uolare sine pennis? nam et uespertiones et locustae et muscae et si quid eius modi est quod plumis careat, pennis non caret. sed pennatum additum est, ne solas aues intellegeremus, quoniam pisces pennati sunt et super terram uolant infra aquas; ideo non dictum est „aues“, sed et uolatile pennatum uolantia generaliter. et uidit deus quia bonum est. et hic sicut in ceteris locis intellegendum.

Et benedixit ea deus dicens: crescite et multiplicamini et inplete aquas maris; et uolatilia multiplicentur super terram. benedictionem ad fecunditatem ualere uoluit, quae in successione prolis adparet, ut ea benedictione, qua infirma et mortalia creata sunt, genus suum nascendo custodiant. sed cum etiam stirpes nascendo teneant similitudinem praetereuntium, cur eas non benedixit? an quia sensu carent, qui rationi uicinus est? non enim uacat fortasse, quod secunda persona utitur deus in benedicendo, ut haec animantia compellet quodammodo tamquam audientia dicendo: crescite et multiplicamini et inplete aquas maris. nec tamen in eadem persona usque ad finem benedictionis inuenitur; sequitur enim: et uolatilia multiplicentur super terram; non dixit: multiplicamini super terram. nisi forte hoc ipso significatur sensum animantium non adeo uicinum esse rationi, ut perfecte possit accipere compellantem, sicut quae intellegunt atque uti ratione possunt.

11 Gen. 1, 22

2 non ante fecit om. *MLbd* quando] quandoquidem *MLbd* ubi] ut *ML* 4 huius modi *MLbd* 7 supra *ML* cum uoce infra incipit *codex T* 8 uolantia (uolentia *L*) generaliter et uolatile pennatum *TMLbd* 11 eas *VT* deus om. *d* 12 replete *bd* 13 fecunditatem *L* 14 ea] a *V* 15 qua] que *V* quia *d* infirma *VTML* 16 sed] et *M* 18 uitinus *V* uocat *M*¹ 20 compellit *V* compellat *b* tamquam] tam *VT* 22 uenitur *d* 24 non—terram om. *MLb* 26 perfecte] forte *MLb* posset *b* compellentem *L* compellentem *M* 27 atque om. *L*

Et factum est sic. hic plane quivis tardus iam euigilare debet, ut intellegat quales isti dies enumerentur. cum enim certos seminum numeros deus animantibus dederit seruantes miram certa ordinatione constantiam, ut certo dierum numero
 5 pro suo quaeque genere et concepta utero gerant et edita ova calefaciant — cuius naturae institutio dei sapientia conseruatur, quae tendit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suauiter —: quomodo uno die potuerunt et concipere et utero grauescere et parta uaporare atque nutrire et
 10 implere aquas maris et multiplicari super terram? ita enim subiungitur: et sic est factum, ante uesperae aduentum, sed nimirum, cum dicit: facta est uespera, materiam informem commemorat; cum autem dicit: factum est mane, speciem, quae ipsa operatione inpressa est materiae ita enim
 15 post operationem transactum diem concludit. non tamen dixit deus: fiat uespera uel: fiat mane; commemoratio est enim rerum factarum breuissima significatis per uesperam et mane materia et specie, quae utique deum fecisse iam dictum erat, cum ipsum defectum tamen, id est cum de specie ad materiam
 20 et ad nihilum tenditur, si hoc noctis nomine recte insinuatam putamus, non dixerit factum sed tantum ordinatum a deo, cum ait superius: diuisit deus inter lucem et tenebras: ut uesperae uocabulo significetur informis materia, quae quamuis ex nihilo facta est, est tamen et habet capacitatem
 25 specierum atque formarum. accipi etiam potest tenebrarum nomine ipsum omnino nihilum, quod non fecit deus et unde fecit quaecumque facere pro sua ineffabili bonitate dignatus est, cum sit omnipotens, qui etiam de nihilo tanta fecit.

7 Sap. 8, 1 22 Gen. 1, 4

1 plane s. l. m. 1 V 3 numero VT 4 certo ordine bd 5 quaeque] queque V quoque MLbd concepto L 7 a fine om. V 8 et om. TMLb concepere L 9 grauesceret b parta] parca ML uaporare] uapore ML fouere b 11 est om. M factum est TLbd uespere T 12 sed om. M 13 ma||mane L 14 ita] mane bd 16 uel] et M om. Lb 17 significatarum b 20 intenditur ML 21 dixit MLb tantum] tamen Vbd 24 est ante tamen om. V 25 accipere VT etiam om. VT 27 fecit in ras. m. 1 V ineffabilia M

Et facta est uespera et factum est mane dies quintus. hic postquam dixit: et sic est factum, non subdidit sicut solet executionem, quasi iterum facta sint; iam enim superius dictum erat. nec ea benedictione, quae ad gignendam prolem pertinet, aliqua noua natura fabricabatur; sed quae facta erant per successionem conseruabantur. et ideo nec illud dictum est: et uidit deus quia bonum est; iam enim res ipsa placuerat, quae tantum seruanda erat in fetibus. nihil hic itaque repetitum est, nisi quod ait: et factum est sic; statimque subiectum de uespera et mane: quibus nominatis transacta opera de informi materia et specie quae inponitur significari dictum est. nisi forte aliquid melius atque sublimius occurrerit quaerentibus.

Et dixit deus: eiciat terra animam uiuam secundum suum genus: quadrupedum et serpentium et bestiarum terrae secundum genus et pecora secundum genus. et factum est sic. cum dictum fuerit „animam“, cur additum sit „uiuam“ et quid sit „secundum genus“ et de solita conclusione qua dicitur: et factum est sic, sicut superius tractatum est, considerata et accipienda sunt. cum autem in latina lingua nomine bestiarum omne inrationale animal generaliter significetur, hic tamen distinguendae sunt species, ut quadrupedes accipiamus omnia iumenta, serpentes omnia reptantia, bestias uel feras omnia quadrupedia indomita, pecora uero quadrupedia, quae non operando adiuuant, sed dant aliquem fructum pascentibus.

16. Et fecit deus bestias terrae secundum genus et pecora secundum genus et omnia serpentia terrae secundum genus. haec iteratio quod dictum est: et fecit deus, cum iam dictum esset: et factum est sic, secundum

1 Gen. 1, 23 14 Gen. 1. 24 27 Gen. 1, 25

2 dixerat b factum est *MLbd* 3 sicuti *d* 4 superius *om.* *MLb*
 5 noua] nōa *V* 6 successione *L* 10 statimque] statuique *V* 11 de
om. *TMLb* 13 occurrit *Vd* 15 serpentum *b* 17 et—genus *om.* *TMLb*
 21 rationale *VT* 28 pecora] bestias *L*

superiorem regulam consideretur. sane hic pecorum nomine omnia puto significata esse quadrupedia, quae sub cura hominum uiuunt. et uidit deus quia bonum est: solite accipiendum.

5 Et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. et hic animaduertenda quaedam et coniunctio et discretio animantium. nam eodem diē factum hominem dicit, quo bestias; sunt enim simul omnia terrena animantia. et tamen propter excellentiam rationis, secundum
10 quam ad imaginem dei et similitudinem efficitur homo, separatim de illo dicitur, postquam de ceteris terrenis animantibus solite conclusum est dicendo: et uidit deus quia bonum est.

Considerandum etiam illud, quod in ceteris dixit deus: fiat. et factum est; hic autem dixit deus: faciamus, ut
15 hoc quoque modo uoluerit spiritus sanctus humanae naturae insinuare praestantiam. cui autem nunc dictum est: faciamus, nisi cui dicebatur in ceteris: fiat? omnia enim per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil. sed quid putamus aliter dictum esse: fiat, nisi ut ipse faceret iussu
20 patris, et aliter: faciamus, nisi ut ambo pariter facerent? an omnia quae facit pater, per filium facit et ideo nunc „faciamus“ dictum est, ut ipsi homini, propter quem scriptura ipsa facta est, ita in se ipso demonstraretur ea quae filius dicente patre facit etiam ipsum patrem facere, ut quod in
25 ceteris dicebatur: fiat. et factum est, hic exponatur non separatim fuisse dictionem et separatim effectum sed utrumque simul, cum hic dicitur: faciamus?

Et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. omnis imago est similis ei, cuius

5 Gen. 1, 26 17 Ioh. 1, 3

1 superiorem] puriorē (1 priorē in mg. m. 2) T priorem ML 3 solite] solite accipi V 7 coniunctio V 8 dicit om. MLb 9 excellentiam L 11 ante postquam inserunt cui VT 12 solide ML 13 dixit] non dixit bd 14 fiat—deus om. MLbd 16 insinuand' L 17 nisi om. V 24 facere] faceret V quod om. V 28 faciamus hominem om. V 29 similis est TMLbd

imago est; nec tamen omne, quod simile est alicui, etiam imago est eius. sicut in speculo et pictura quia imagines sunt, etiam similes sunt, tamen, si alter ex altero natus non est, nullus eorum imago alterius dici potest. imago enim tunc est, cum de aliquo exprimitur. cur ergo, cum dictum esset: 5
ad imaginem, additum est: et similitudinem, quasi possit esse imago dissimilis? sufficeret ergo ad imaginem dicere. an aliud est simile, aliud similitudo, sicut aliud est castus, aliud castitas, aliud fortis, aliud fortitudo, ut, quemadmodum quaecumque sunt fortia fortitudine sunt fortia et quaecumque 10
sunt casta castitate sunt casta, ita et quaecumque similia sunt similitudine sint similia? non autem imago nostra sat proprie dicitur similitudo nostra esse, cum tamen proprie dicatur similis nobis esse, ut ibi sit ea similitudo, qua similia sunt quaecumque similia, ubi est et castitas, qua casta sunt 15
quaecumque sunt casta. castitas autem nullius participatione casta est, sed eius participatione sunt casta quaecumque casta sunt. quae utique in deo est, ubi est etiam illa sapientia, quae non participando sapiens est, sed cuius participatione sapiens est anima quaecumque sapiens est. quapropter etiam 20
similitudo dei, per quam facta sunt omnia, proprie dicitur similitudo, quia non participatione alicuius similitudinis similis est, sed ipsa est prima similitudo, cuius participatione similia sunt, quaecumque per illam fecit deus.

Expositio ergo fortasse est, cum additum esset: ad simili- 25
tudinem, cum iam dictum esset: ad imaginem, ut ostenderetur eam, quae imago dicta est, non ita esse similem deo, quasi alicuius similitudinis participantem, sed hanc ipsam

2 eius] ius *V* et] uel *Lb* 3 similes sint *VT* 4 alterius *om. L*
6 et—*uers.* 8 simile *om. L* 8 post castus *add. et T* 9 est casti-
tas *L* 11 prius sunt *om. TMLb* ita et scripsi: ita *TMLbd* et *V*
sunt similia *Lbd* 12 sint] sunt *TML* 19 sapiens] sapientia *V* sed
cuius *om. V*; sed—anima *om. L* 21 per] pter *V* quem *M* 23 prius
est *om. L* alterum est *om. ML* 25 est *om. L* cum] quod *d*
est *Ld* ad—dictum *om. M*; ad—esset *om. Lb* similitudinem—ad
om. VT 27 similem esse *MLbd*

esse similitudinem, cuius participarent omnia, quae dicuntur
 esse similia. sicut ibi est et castitas, cuius participatione
 castae sunt animae, et sapientia, cuius participatione sapientes
 sunt animae, et pulchritudo, cuius participatione pulchra sunt
 5 quaecumque sunt pulchra. si enim tantum similitudinem
 diceret, non significaret ab ipso esse genitam; si autem
 tantummodo imaginem diceret, significaret quidem ab ipso
 genitam, sed non significaret ita similem. ut non tantum similis
 sed ipsa similitudo esset. ut autem nihil castius ipsa castitate
 10 et nihil sapientius ipsa sapientia et nihil pulchrius ipsa pul-
 chritudine, ita nihil similius ipsa similitudine dici aut cogitari
 aut esse omnino potest. unde intellegitur ita patri esse similem
 similitudinem suam, ut eius naturam plenissime perfectissi-
 meque inpleat.

15 Quantum autem ad speciem rebus inponendam ualeat dei
 similitudo, per quam facta sunt omnia, quamquam humanas
 cogitationes altissime superet, licet tamen utcumque arbitrari,
 si consideremus omnem naturam, siue quae sentientibus siue
 quae ratiocinantibus occurrerit, similibus inter se partibus
 20 seruare uniuersitatis effigiem. nam ex sapientia dei sapientes uo-
 cantur animae rationales et ulterius hoc nomen non porrigitur;
 nam neque ulla pecora et multo minus arbores aut ignem
 uel aerem uel aquam uel terram sapientem possumus dicere,
 quamquam per ipsam dei sapientiam sint etiam omnia haec
 25 in quantum sunt. at uero similes inter se et lapides dicimus
 et animalia et homines et angelos. iam uero in singulis rebus
 et terram, eo quod similes inter se habeat partes suas, fieri,
 ut terra sit, et aquam qualibet quaque parte similem esse
 ceteris partibus nec aliter aquam esse potuisse, et quantum-
 30 libet aeris, si cetero esset dissimile, nullo pacto aerem esse

1 cui V 2 ibi] ipsa Vd 5 quaec. pul. sunt TMLbd 7 ab ipso
 quidem MLbd 9 castita L 10 et init. om. L 17 utrumque MLb
 19 occurrit Vd 20 uniuersitatis] unitatis MLbd 21 porritur ML
 22 cum uoce et finit. cod. T 25 at] aut V et om. MLb 28 ut]
 in V aquam] eaquam V libet V quaque] que V quoque d
 partem V

potuisse, et ignis lucisue particulam, eo quod non sit dissimilis reliquis partibus, fieri, ut sit quod est: ita de unoquoque lapidum uel arborum uel corpore cuiuslibet animantis discerni et intellegi potest, quod non solum cum aliis sui generis rebus, sed in se ipsis singulis non essent, nisi partes inter se similes haberent. et tanto est pulchrius corpus, quanto similioribus inter se suis partibus constat. iam porro animarum non solum aliarum cum aliis amicitia similibus moribus confit, sed etiam in unaquaque anima similes actiones atque uirtutes, sine quibus constantia esse non potest, beatam uitam indicant. 10 similia uero haec omnia. non autem ipsam similitudinem possumus dicere. quapropter, si rebus inter se similibus uniuersitas constat, ut singulae sint quidquid sunt et omnes ipsam uniuersitatem compleant, quam deus et condidit et gubernat, per similitudinem eius profecto, qui condidit omnia, 15 supereminentem atque incommutabilem et incontaminabilem talia facta sunt, ut similibus inter se partibus pulchra sint, ad ipsam tamen similitudinem omnia non facta sint, sed sola substantia rationalis: quare omnia per ipsam, sed ad ipsam non omnia.

Rationalis itaque substantia et per ipsam facta est et ad ipsam; non enim est ulla natura interposita, quandoquidem mens humana — quod non sentit, nisi cum purissima et beatissima est — nulli cohaeret nisi ipsi ueritati, quae similitudo et imago patris et sapientia dicitur. recte igitur secundum hoc, quod interius et principale hominis est, id est secundum mentem accipitur: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. ex illo enim, quod in homine principatum tenet, quod eum disiungit a beluis, totus

1 lucisue] lucis sue *VML* lucis suę *b* 2 est] non est *MLb* 4 et] uel *Lb* 6 pulchrius est *L* 7 partibus suis *MLbd* 8 similibus] quae similibus *V* 13 singulae (in *in ras. m. 1*) *V* 15 qui] qua *MLb* 16 supereminenter *b* incommutabiliter *b*; incommutabilem et *om. M* et incontaminabilem *om. V* incontaminabiliter *b* 18 omnia non *in ras. m. 2 V* sunt *V* 19 ad omnia ipsam *L* 20 omnia] nisi anima *bd* sed Rationalis: Itaque *sqq. cum anima coniungit b* 23 cum] eum *ML*

est homo aestimandus. cetera in eo, quamquam in suo genere pulchra sint, tamen cum pecoribus communia sunt ac per hoc in homine parui pendenda. nisi forte quod ad intuendum caelum figura humani corporis erecta est, ualet etiam aliquid,
 5 ut corpus ipsum ad similitudinem dei factum credatur, ut, quemadmodum a patre illa similitudo non auertitur, ita corpus humanum a caelo non sit auersum, sicut aliorum corpora animalium auersa sunt, quia prona in aluum prosternuntur. sed tamen hoc non omni modo accipiendum est; nam corpus
 10 nostrum a caelo plurimum differt; in illa uero similitudine, quae filius est, non potest quidquam esse dissimile illi, cui similis est, quoniam similia quaecumque alia sunt inter se etiam dissimilia ex aliqua parte sunt: ipsa uero similitudo non est aliqua ex parte dissimilis. pater tantum pater est nec
 15 filius aliud est quam filius, quia et cum dicitur similitudo patris, quamquam ostendat nullam interuenire dissimilitudinem, non tamen solus est pater, si habet similitudinem.

Et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. satis quidem quae superius dicta
 20 sunt secundum id exponunt haec uerba scripturae, in quibus legimus dixisse deum: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, ut similitudo dei, ad quam factus est homo, ipsum dei uerbum, hoc est unigenitus filius accipi possit: non utique ut ipse sit eadem imago et simili-
 25 tudo aequalis patri. est tamen et homo imago dei, sicut

14 *Retract. I 18 tom. XXXII p. 613 Migne:* inueni quippe eum usque ad haec uerba dictatum: pater tantum pater est — uers. 17 similitudinem. post haec repetiui uerba scripturae rursus considerata atque tractanda: „et dixit deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram“. quod autem ibi sequitur addendum putauī, cum eum retractarem. nec sic tamen perfeci, sed hoc quoque addito imperfectum reliqui. 18 Gen. 1, 26

1 quamquam] quantum *L* 3 pendenda sunt *L* 4 aliquid etiam *MLbd*
 6 illa similitudo *om. V* 9 hoc *om. L* omni modo] omnino *MLb*
 11 illi *ex ille m. 1 M* 14 tantum *scripsi secutus Retractationes:* tamen *lib.* 16 dissimilitudinem (*dis s. l. m. 1 V*) 17 si habet] sed habet *L*
 sed *M* 24 potest *V* eundem *V* 25 est] et *V*

apertissime ostendit apostolus dicens: uir quidem non debet uelare caput, cum sit imago et gloria dei. sed haec imago ad imaginem dei facta non est aequalis et coaeterna illi, cuius imago est; nec esset, etiamsi numquam omnino peccasset. ille autem sensus est potius in his diuinis uerbis eligendus, ut ideo dictum intellegamus non singulariter sed pluraliter: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, quia non ad solius patris aut solius filii uel solius spiritus sancti, sed ad ipsius trinitatis imaginem factus est homo. quae trinitas ita est trinitas, ut unus deus sit, ita est unus deus, ut trinitas sit. non enim ait filio loquens: faciamus hominem ad imaginem tuam, aut: ad imaginem meam, sed pluraliter ait: ad imaginem et similitudinem nostram: a qua pluralitate spiritum sanctum separare quis audeat? quae pluralitas quoniam non tres dii, sed unus est deus, ideo intellegendum est postea scripturam singulariter intulisse atque dixisse: et fecit deus hominem ad imaginem dei, ut non sic accipiatur tamquam deus pater ad imaginem dei, hoc est filii sui: alioquin quomodo est uerum, quod dictum est: ad imaginem nostram. si ad filii solius imaginem factus est homo? ac per hoc quia uerum est, quod ait deus: ad imaginem nostram, ita dictum est: fecit deus hominem ad imaginem dei, tamquam diceretur ad imaginem suam, quod est ipsa trinitas.

Nonnulli autem putant ideo non repetitam similitudinem neque dictum: et fecit deus hominem ad imaginem et similitudinem dei, quia tunc tantummodo ad imaginem factus est, similitudo autem illi postea seruabatur in resurrectione mortuorum: quasi possit esse imago aliqua, in qua similitudo non

1 I Cor. 11, 7

2 sed—dei *om. M* 5 hiis *ML* 6 eligendis *b* ut non *L* ut non *b*
 non *post* ideo *posit. d* 9 uel| aut *Lbd* 11 filius *V* 14 a *om. b*
 16 non singulariter *ML* 17 dei| et similitudinem suam *V* 19 uerum
 est *MLbd* 22 dictum dictum *L* 25 ideo ideo *L* 27 qui *ML*
 factus est *om. ML* 28 resurrectionem *M* resurrectionem *L*

sit. si enim omnino similis non est, procul dubio nec imago
 est. uerum tamen ut non sola ratione id agere uideamur, et
 auctoritas apostoli Iacobi adhibenda est, qui cum de lingua
 hominis loqueretur ait: in ipsa benedicimus deum et in
 ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem dei
 facti sunt.

4 Iac. 3, 9

2 uerumtamen *ML* 3 Iacobi apostoli *MLbd* adhibenda est
om. V 5 qui *om. M* 6 Explicit Aurelii Augustini liber cuius titulus
 est de Genesi ad litteram imperfectus *fol. 239 V* Explicit liber de
 genesi ad litteram imperfectus *fol. 31 M*

III.

S. Aureli Augustini

locutionum in Heptateuchum libri VII.

- C == codex Corbeiensis nunc Parisinus 12168 saec. VIII—VIII quattuor
prios libros continens.
- N == codex Nouariensis LXXXII saeculi X.
- L == codex Laudianus 130 saeculi X.
- S == codex Sessorianus XXIII saec. X.
- b == editio prin. Basileae 1506 apud Io. Amerbachium.
- d == editio Benedictinorum a S. Mauro a. 1689 sqq.

III.

LOCUTIONUM IN HEPTATEUCHUM

LIBRI SEPTEM.

LIBER PRIMUS. LOCUTIONES DE GENESI.

5 Locutiones scripturarum, quae videntur secundum proprietates, quae idiomata graece uocantur, linguae hebraicae uel graecae.

I. Et diuidant inter medium diei et inter medium noctis.

10 II. Uolatilia uolantia super terram secundum firmamentum caeli. quaeritur, quomodo accipiendum sit: secundum firmamentum. sic etiam: faciamus hominem secundum imaginem et secundum similitudinem: quod multi latini codices habent „ad imaginem et similitudinem.“

15 III. Inplete terram et dominamini eius. latina enim locutio est: dominamini ei.

IIII. Et homo non erat operari terram: quod latini codices habent: qui operaretur terram.

V. Plantauit deus paradysum secundum orientem: quod latini habent „ad orientem“.

20 VI. Quod habent multi latini codices: et lignum sciendi bonum et malum, uel: lignum scientiae boni et mali, uel: lignum sciendi boni et mali et si

8 Gen. 1, 14   10 Ib. 1, 20, 26   15 Ib. 1, 28   17 Ib. 2, 5
19 Ib. 2, 8   21 Ib. 2, 9

2 Expliciunt capitula locutionū in genesi. incipit liber locutionū in genesi feliciter fol. 37^b C explicit questiones exodi. incipit locutiones de genesi fol. 53 N incipit liber locutionum sancti augustini in geneleos fol. 3 L explicit retractatio locutionum incipit liber locutionū collectarū ex libro geneleos fol. 1 S 5 proprietatis C 6 & diomata N; *supra* idiomata scriptum est in S 1 propria lingua hebraeicae S hebreice N 7 post graecae add. S hae sunt 8 diuidam C diuident b 10 terra L 12 firmamentum caeli b 16 eius S 19 paradysum C paradysum S 20 abent N 21 habent om. b 22 scientiae] sciendi C 23 uel—mali om. C

quae sunt aliae uarietates de hac re interpretum, graecus habet: et lignum ad sciendum cognoscibile boni et mali: quod nescio utrum locutionis sit et non magis certum sensum aliquem insinuet.

VII. Quod habent latini codices: ex omni ligno, quod 5 est in paradiso, escae edes, non paradiso escae distinguendum est, sed escae edes; nam „escae edes“ dici admittit latina locutio, quoniam pro datiuo casu graeco ablatiuum uel quem appellant septimum in huius modi locutionibus solent ponere. aut certe ordo uerborum est: ex omni ligno escae. 10

VIII. Serpens erat prudentissimus omnium bestiarum, quod multi latini habent; *φρονιμώτατος* enim in graeco scriptum est, non *σοφώτατος*.

VIII. Quod scriptum est de Adam et Eua: aperti sunt oculi eorum, cum absurde credatur eos in paradiso caecos 15 uel oculis clausis prius oberrasse, locutionis est, qua etiam de Agar scriptum est: aperuit oculos suos et uidit puteum — neque enim clausis oculis prius sedebat — et quod in fractione panis aperti sunt oculi eorum, qui cognouerunt dominum post resurrectionem; neque enim per uiam cum 20 illo clausis oculis ambulabant.

X. Quod habent multi codices: et inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, graeci habent: in medio tui

5 Gen. 2, 16 11 Ib. 3, 1 14 Ib. 3, 7 17 Ib. 21, 19 19 cf. Luc. 24, 31 22 Gen. 3, 15

1 hac (h s. l. m. 1) C ac N interp*** (tum eras.) S 6 imparadiso S paradisso (bis) C post non add. in d 7 escae (a s. l. m. 1) C ammittit C¹NL admittit C²S¹ 8 quoniam] que b 10 aut —escae om. CN 12 multi om. CN habent sophrotatos b *φρονιμώτατος*] sophrotatus C sofrotatos NLS om. bd enim om. bd ingreco (n s. l. add. m. 2) C greco** N 13 est] est *φρονιμώτατος* d est sophrotatos b non *σοφώτατος* om. b sophrotatus C sofotatos NLS *σοφώτατος* d 14 eua C¹ eua S 15 eos om. N imparadiso S paradisso C caecos (o ex u) C 16 oculis (i ex o) C clausos (a s. l. m. 1) C aberrasse CN 18 prius oculis bd 20 com C¹ 22 post codices add. quia audisti b et om. Cd inimiciciam (pr. ci s. l. m. 1) C 23 alt. inter addidi; cf. de Genesi ad litteram pag 333, 23

et in medio mulieris: quod locutionis est; nam tantundem ualet quantum cum dicitur: inter te et inter mulierem. hoc et in eo, quod sequitur: in medio seminis tui et in medio seminis eius.

5 XI. Quod habent multi latini codices: quia audisti uocem mulieris tuae et edisti de ligno, de quo praeceperam tibi de eo solo non edere, graeci habent: edisti de ligno, de quo praeceperam tibi eo solo non edere ex eo; alii autem interpretes graeci habent: manducaſti uel: edisti,
10 ut ita sit sensus secundum ipsos: quia audisti uocem mulieris tuae et edisti de ligno de quo praeceperam tibi eo solo non edere, ex eo edisti.

XII. Et adposuit parere fratrem eius Abel. locutio est frequens in scripturis: adposuit dicere.

15 XIII. Et factum est, dum essent in campo, insurrexit Cain super Abel et occidit eum: locutio est; nam etsi non haberet „et factum est“, posset integer sensus esse: et cum essent in campo.

XIII. Quod scriptum est in quibusdam latinis codicibus: et paenituit. et dixit deus: deleam hominem, quem feci, a facie terrae, in graeco inuenitur: διενούθη, quod magis recogitauit quam paenituit significare perhibetur. quod uerbum etiam nonnulli latini codices habent.

XV. Quod habent latini codices plurimi: nidos facies in
25 arcam, cum latina locutio sit non „in arcam“ sed „in arca“, graeci nec „in arcam“ nec „in arca“ habent sed: nidos facies arcam, quod intellegitur, ut ipsa arca nidi essent.

5 Gen. 3, 17   13 Ib. 4, 2   15 Ib. 4, 8   20 Ib. 6, 6. 7
24 Ib. 6, 14

1 in medio *om. b* locutionis (is *ex es m. 1*) *C* 2 inter *post* et *addidi*
3 *init.* et] est *N* 5 latini *om. LSb* 7 non *s. l. m. 1 S* graece *C*¹
8 de *ante* quo *om. N* 9 graece *b* 16 cain *in ras. m. 1 C* est] est
frequens *b* 18 esset *CN* 20 penituit *N* deus] *dns N* 21 inueni-
untur *C* διενούθη] *dienatine C* *dienoede N* *dienode LS* διαποδε *b* 24 in
arca *LS*¹ 27 essent (*e fin. ex i*) *C*

XVI. Quod habent plerique codices: facies ostium arcae a latere, nonnulli habent: ex transuerso; sic enim uoluerunt interpretari, quod graece dicitur ἐκ πλαγίων.

XVII. Quod scriptum est: adhuc enim septem dies ego inducam diluuium aquae super terram, quod nonnulli latini codices habent, in graeco inuenitur: ego inducam pluuiam super terram. graeca locutio genetium casum habet, non accusatiuum, ut, si hoc in latinum exprimamus, ita dicatur: adhuc enim septem dierum inducam pluuiam super terram. 10

XVIII. Quod scriptum est: et fecit Noe omnia, quaecumque praecepit illi dominus deus, sic fecit, lectio est similis ei, quod in conditione creaturae, posteaquam dicitur: et sic est factum, additur: et fecit deus.

XVIII. Quod scriptum est: delebo omnem suscitatio- 15
onem, non creationem dictam notandum est; ἀνάστασιν enim graece scriptum est. quod nomen etiam resurrectionis adsidue ponitur in scripturis graecis, cum posset ἐξανάστασις dici, ut suscitatio sit ἀνάστασις, resurrectio ἐξανάστασις. quo uerbo et apostolus usus est: si quo modo occurram in resurrectione 20

1 Gen. 6, 16 4 Ib. 7, 4 11 Ib. 7, 5; Retr. II 54 quod autem libro primo posui scriptum esse „et fecit Noe omnia uerba quaecumque praecepit illi dominus sic fecit“ eamque locutionem dixi esse similem ei quod in conditione creaturae posteaquam dicitur „et sic est factum“. additur „et fecit deus“, non omni modo simile hoc eidem mihi uidetur. denique ibi etiam sensus latet, hic sola locutio est 15 Gen. 7, 4 20 Phil. 3, 11

1 hostium *L* archae *N* 3 grece *C* graecae *N* graecae *S* ec plagion *C* ec plagion *LS* hec plagion *N* ἐκπλαγίων *b* 4 ego] et ego *b* 6 latini *om. b* inueniuntur (un *exp. m. 1*) *C* 7 genitiuū *bd* casum *om. b* 9 diebus *LSb* 12 dominus illi *b* deus *om. b* sic fecit *om. Graeci cod.* 13 condicione *C* 14 additur, quod *CNLSb* omittunt, addidi ex *Retractionum lib. II 54* 15 omnem] omnem carnē *C* 16 anastasin *CLS* anastasim *N* 17 etiam *om. Sb* 18 exanastasis *CNLS* 19 suscitatio] resurrectio *C* surrectio *NL* **surrectio *S* anastasis *CNLS* exanastasis *CNLS* et *om. b* 20 occurramus *b* resurrectionem *Nbd*

mortuorum; ibi enim graeci non ἀνάστασιν, sed ἐξανάστασιν habent.

XX. Quod scriptum est: et omnes bestiae secundum genus et omnia pecora secundum genus et omne re-
 5 pens, quod mouetur super terram, secundum genus et omne uolatile secundum genus intrarunt ad Noe in arcam, bina ab omni carne, in quo est spiritus uitae, non refertur „in quo“, nisi „genus“ subaudias, id est in quo genere; nam si „carne“ subaudiremus, „in qua“ fuerat
 10 dicendum: quod solus interpres Symmachus dixit.

XXI. Quod iterum est: et deleta est omnis suscitatio, notandum locutionis esse pro eo, ac si diceret: conditionem uel creaturam carnis.

XXII. Cum dixit: et deleta est omnis suscitatio, quae
 15 erat super faciem omnis terrae, ab homine usque ad pecudem et repentium et uolatilium caeli, deinde addidit: et deleta sunt de terra, locutionem illam repetitionis qua familiariter utatur scriptura notandum est.

XXIII. Quod scriptum est: dimisit coruum uidere, si
 20 cessauit aqua; et exiens reuersus non est, donec siccauit aqua a terra, locutio est usitata in scripturis, quae iam nunc incipiat aduerti; non enim postea reuersus est, quia dictum est non reuersum donec siccauit aqua.

XXIII. Quod scriptum est: et extendit manum suam,
 25 accepit eam et induxit eam ad semet ipsum in arcam, locutio est, quam propterea hebraeam puto, quia et punicae linguae familiarissima est, in qua multa inuenimus hebraeis

3 Gen. 7, 14 11 Ib. 7, 23 14 Ib. 7, 23 19 Ib. 8, 6. 7 24 Ib. 8, 9. 11

1 graeci (i supra e m. 1) C grece NL graecae S anastasin CNLS
 exanastasin CNLS 2 habet NLS 3 et om. N 4 et omne—genus
 om. b 6 sec. cod. Alex 9 carne] carnem N in carne LS 10 symmachus C¹
 simmachus N 11 est] dictum est N scriptum est bd 12 locutiones C¹
 condicionem C 14 a uoce cum unus cod. C et d nouam locut. incipit
 dixisset NLSbd 15 omnis (i ex e m. 1) C 17 locutione illa CN
 post illam add. esse d 18 quam NLSb utitur b 23 siccaret LS
 24 suam] αὐτὸν cod. Alex. 25 et accepit LS 26 propterea] πρὸς S

uerbis consonantia; nam utique sufficeret: et extendit manum, etsi non adderet „suam“. tale est et quod paulo post dicit: habebat oliuae folia surculum in ore suo.

XXV. Et non adposuit reuerti ad eum amplius: locutio est familiarissima in scripturis. 5

XXVI. Quod scriptum est: et non adiciam adhuc maledicere super terram, simile est superiori: et non adposuit reuerti ad eum.

XXVII. Et non adiciam percutere omnem carnem uiuam, ipsa locutio est. 10

XXVIII. Et enim uestrum sanguinem animarum uestrarum, cum sufficeret aut „sanguinem uestrum“ aut „sanguinem animarum uestrarum“.

XXVIII. Hoc signum testamenti, quod ego pono inter medium meum et uestrum: quod est „inter me 15 et uos“.

XXX. Hic erat gigas uenator contra dominum deum. incertum est, utrum possit accipi „coram domino deo“, quia sic solet intellegi, quod graece dicitur ἐναντίον.

XXXI. Unde exiit inde Phylisthim, cum sufficeret: 20 unde exiit Phylistim.

XXXII. Et erat omnis terra labium unum: quod usitate nos dicimus „lingua una“.

XXXIII. Et erat omnis terra labium unum: notandum omnem terram appellatam omnes homines, qui tunc erant, 25 quamuis nondum in omni terra.

4 Gen. 8, 12   6 Ib. 8, 21   9 Ib. 8, 21   11 Ib. 9, 5   14 Ib. 9, 12   17 Ib. 10, 9   20 Ib. 10, 14   22 Ib. 11, 1   24 Ib. 11, 1

1 et om. *N*   2 et] etiam *bd*   3 oliue *CL*   5 in om. *NLSb*   6 ad-
diciam (d exp. m. 1) *C* om. *b*   8 eum ex eam m. 1 *C*   9 carnem
uiuam] terram *b*   11 sanguinem uestrum *bd*   12 uestrum—sanguinem
om. *b*   14 pono scripsi sec. *LXX*: ponam libri   17 gigans *C¹NLS*
19 sic] et sic *LSd*   solet (e ex i) *C*   enantion *CN* anantion *LS*
αναντίον *b*   20 inde] ἐκεῖθεν *cod. Alex.*   philistim *N* philisthim *L*
philistiim *bd*   21 exiit (t add. m. 1) *C*   22 erāt *b*   lauium *C*
23 dicemus *N*

XXXIII. Et facti sunt illis lateres pro lapide. graecus habet: et facti sunt illis lateres in lapidem. quod si latine diceretur, locutio minus intellexeretur.

XXXV. Uenite, aedificemus nobis ciuitatem et turrem, cuius caput erit usque ad caelum. secundum hyperbolen dictum est, si locutionis genus hic accipiendum est; si autem usque ad caelum proprie dictum accipitur, inter quaestiones consideretur.

XXXVI. Quod quidam latini codices habent: Sem filius Noe erat annorum centum cum genuit Arphaxat, graeci habent: Sem filius centum annorum cum genuit Arphaxat: ubi ellipsis est, quia deest „erat“. sed quod non habent „filius Noe“, sed „filius“ tantum, noua locutio est.

XXXVII. Et erat Sarra sterilis et non generabat, cum posset sufficere: et erat Sarra sterilis.

XXXVIII. Erit ergo, cum te uiderint Aegyptii, dicent, quia uxor illius haec: genere locutionis adiunctum est „quia“; nam sufficere potuit: uxor illius haec.

XXXVIII. Quod ait scriptura: factum est autem, statim ut intrauit Abram in Aegyptum, sufficeret: statim autem ut intrauit Abram in Aegyptum.

XL. Quid hoc fecisti mihi, quia non adnuntiasti mihi, quia uxor tua est? cum sufficeret: non adnuntiasti. et ipsum adnuntiasti more scripturarum dictum est; nam latini habent plerique: non dixisti.

1 Ib. 11, 3   4 Ib. 11, 4   9 Ib. 11, 10   14 Ib. 11, 30   16 Ib. 12, 12   19 Ib. 12, 14   22 Ib. 12, 18

1 illi *b*   2 abet (*semper fere h litt. om.*) *N*   lapides *S*   4 turrim *bd*
5 *sec. cod. Alex.*   secundum (*dum add. s. l. m. 1*) *C*   6 yperbolen *C*
yperbolē *LS*   locutionis (*is ex es m. 1*) *C*   10 cum *om. b*   arfaxat *b*
Arphaxad *d*   11 *sec. cod. Alex.*   arpharxad *N*   arfaxat *b*   12 ellypsis *CLS*
eclipsis *b*   13 noe—est *paene euanida C*   noē *N*   14 sarra *L*
sterelis *NS*¹   15 sara (*sic ubique*) *bd*   16 Erit *om. N, sed spat.*
circa 5 litter. uacuum est   et dicent *cod. Corb. in capitulis*   17 haec
s. l. m. 1 C   20 abram *Cbd; formis abram et abraham in cod. uari-*
antibus tamen ad cap. XVII 6 Gen. abram praeponam   22 adnontiasti *C*¹

XLI. Ascendit autem Abram de Aegypto ipse et uxor eius et omnia eius et Lot cum eo in desertum. subauditur „ascenderunt“. nec tamen proprie dicitur ascendisse cum eo, quod habebat exanime, sicut aurum et argentum et omnis supellex; ac per hoc intellegitur hic locutio, quae uocatur graece ζευγμα κατ' ἑλλειψιν.

XLII. Et facta est rixa inter medium pastorum pecorum Abram et <inter medium pastorum> pecorum Lot: unde latini codices paene omnes non transtulerunt istam locutionem, sed ita loquuntur, ut consuetudo nostra habet. et nobis deinceps eam notare non placuit: ipsa est enim per omnia in graeca scriptura, ubi tale aliquid dicitur.

XLIII. Quoniam homines fratres nos sumus. Abram dicit ad Lot: unde intellegitur morem esse scripturae ita loqui, ut fratres appellentur unius cognationis, etiamsi gradu sanguinis differant, ut alter sit in superiore, alter in inferiore, sicut hoc loco; nam patruus eius erat Abram.

XLIII. Factum est autem in regno Amarphal regis Sennar. secundum nostrae locutionis consuetudinem sic incipere sufficeret: in regno autem Amarphal. ergo quod ait scriptura: factum est autem, more suo locuta est.

XLV. Quarto decimo autem anno Godollogomor et reges qui cum eo, subauditur „erant“: unde a quibusdam latinis etiam additum est.

1 Ib. 13, 1   7 Ib. 13, 7   13 Ib. 13, 8   18 Gen. 14, 1
22 Ib. 14, 5

1 adscendit *d*   2 loth *NLSbd*   desertom *C*¹   4 habeat *C*   ex-
amine *b*   et ante argentum *om. N*   6 zeumaca. tellypsin *C* zeumacat
ellipsin *N* zeumacatellypsin *LS* zeugmatica eclipsis *b*   8 inter medium
pastorum *addidi sec. LXX*   9 loth *NLSbd*   10 locuntur *CN* loquun-
tur *S*¹   12 tale aliquid tale dicitur *b*   13 *sec. cod. Alex.*   14 dicit]
dixit *bd*   loth *NLSbd*   ita] etita (i *postea insertum*) *C*   16 in *fin. om. C*
17 eius *om. LS*   18 (et 20) amarfal *CNLS* amraphel *b*   19 Sennaar *d*
20 inciperet *N*   autem *om. LS*   22 godallogomor *C*¹ godolla-
gomor *N* thodorlaomor *b* Chodollogomor *d*   23 οἱ βασιλεῖς οἱ μετ' αὐτῶν
cod. Alex.

XLVI. Et Correos qui in montibus Seir, subauditur
erant“.

XLVII. Adueniens autem eorum qui euaserunt quidam
nuntiauit Abram transfluuiali — ipse autem habitabat
5 ad quercum Mambre — Amoris fratris Excol et fratris
Aunan qui erant coniurati Abram: obscurum hyperbaton.
ordo est enim: adueniens eorum qui euaserunt quidam Amoris
fratris Excol et fratris Aunan, qui erant coniurati, nuntiauit
Abram transfluuiali: ipse autem habitabat ad quercum. hoc
10 hyperbaton obscurius fit etiam per ellipsin; cum enim dictum
esset: quidam Amoris fratris Excol et fratris Aunan, non
dictum est, quid fratris, sed intellegitur „filius“: sicut dicitur
Iacobus Alpei, quamuis non dicatur filius, nihil aliud intel-
legitur: et multae sunt tales locutiones scripturarum, ubi filius
15 tacetur et intellegitur.

XLVIII. Quod habent quidam latini codices: et dixit Abram ad regem Sodomorum: extendam manum meam ad deum altissimum, qui creavit caelum et terram. si a sparto usque ad corrigiam calciamenti. fefellit
20 interpretes. quod graecus habet *παρρησιον*, quod latine filum intellegitur, et ista scripturarum locutio est.

XLVIII. Extendam manum meam ad deum altissimum, qui creavit caelum et terram, si accipiam de omnibus tuis: si enim pro eo dixit: extendam manum
 25 meam ad deum altissimum, ac si diceret „iuro“, non est

1 Ib. 14, 6   3 Ib. 14, 13   16 Ib. 14, 22. 23   22 Ib. 14, 22. 23

1 chorreos *N* choreos *b* Chorraeos *d* 4 abitatat *N* 5 mambꝛ *CLS*
 emor *b* Amorrhis *d* eschol *bd* 6 aunam *Nb* yperbaton *CNLS*
 hiperbaton *b* 7 eorum quidam qui *b* quidam *om. b* amorrhis *Ld*
 emor *b* 8 excol (x *supra s pos. m. 1*) *C* eschol *Lbd* 9 abitatat *N*
 10 yperbaton *CNLS* hiperbaton *b* ellypsin *CLS* eclipsin *b* 11 emor *b*
 Amorrhis *d* Excol et fratris *om. bd* excol *C¹* 12 sicut| sicut
 cum *d* 13 alphaei *Cd* 17 extendo *CNd* 18 πορὶ τοῦ θεῶν *cod. Alex.*
 19 asporto *LS* calceamenti *d* 20 interpretes *scripsi: interpretis C¹*
 interpretem *C²NLSbd* spartion *CNLS* παρὰ τοῦ *b* 21 et| ut *S¹bd*
 est| sit *bd* 22 extendo *CNLSd* deum| dnm *N* 24 extendo *C¹Nbd*

in latino usitata locutio, nisi ita dicatur: extendo manum meam ad deum altissimum me non accipere de omnibus tuis.

L. Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra: locutio quidem scripturarum est usitatissima; sed graeci habent: sciens scies, quod paene tantundem est. 5

LI. Et dedit eam Abram uiro suo ipsi uxorem: plus habet „ipsi“.

LII. Cum autem uidit se conceptum habere, spreta sum coram illa. graeci habent hoc loco participium, quod latina lingua non habet, hoc est ἰδοῦσα; sed tamquam si 10 diceretur: uidens autem se conceptum habere, spreta sum coram illa, quasi soloeecismus sonat. sic etiam per illud participium, quod dictum est ἰδοῦσα, pro quo nos diximus: uidens.

LIII. Quod latini habent: augeam te nimis ualde, graeci habent: ualde ualde. 15

LIIII. Et dabo tibi et semini tuo post te terram, in qua habitas, omnem terram Chanaan in possessionem aeternam. uidendum, utrum locutio sit, quod dixit aeternam — graeci habent αἰώνιον — et quod ait: et semini tuo post te; ibi enim uoluit intellegi quod dixerat: tibi. 20

LV. Tu autem testamentum meum conseruabis, <tu> et semen tuum post te in progenies suas: conseruabis pro „conserua“; promissuum pro imperatiuo modo posuit.

LVI. Et puer octo dierum circumcidetur <uestrum>

3 Ib. 15, 13   6 Ib. 16, 3   8 Ib. 16, 5   14 Ib. 17, 6   16 Ib. 17, 8   21 Gen. 17, 9   24 Ib. 17, 12

1 in om. C   latinus C   2 meom C¹   3 quia] quod S   5 tantumdem bd   6 καὶ ἔδωκε cod. Alex.   8 uidisset b   sp̄ta S¹   10 abet CN
 εἰδοῦσα CNb idusa LS   11 dicetur LS   12 solycismus CN solicismus LS¹   illum LS   13 quod om. C   ἰδοῦσα] ἰδοῦσα εἰδοῦσα C
 idusa εἰδοῦσα LS εἰδοῦσα εἰδοῦσα b   dicimus bd   14 habent om. b
 16 Et om. N   post te] poste N   17 canaan C   18 dicit bd
 19 EONION C aconion N eonio LS   et ante quod om. C   21 tu
 addidi ex Aug. de Ciuit. dei t. II 166, 26 ed. Dombart   22 post te]
 poste N   in ex m S   23 imperatiuo ex imperaturo m. 1 C   24 uestrum
 addidi ex Aug. de Ciuit. dei t. II 169, 3 ed. Dombart; ἡμῶν cod. Alex.

omne masculinum: pro „omnis masculus“, quasi posset circumcidi nisi masculus.

LVII. Et procidit Abraham in faciem et dixit in animo suo dicens: si mihi centum annos habenti
 5 nascetur, et si Sarra annorum nonaginta pariet! admirantis esse istam locutionem, non dubitantis dubitandum non est.

LVIII. Abraham autem erat annorum nonaginta novem, cum circumcisisus est carnem praeputii sui. non
 10 dixit: carne aut in carne.

LVIII. Et in boues adcurrit Abraham. non dixit: ad boues.

LX. Abraham autem et Sarra seniores progressi in diebus: quod graeci habent „progressi dierum“.

15 LXI. Dixit autem dominus: clamor Sodomorum et Gomorrhae inpletus est, et delicta eorum magna ualde. clamorem scriptura solet ponere pro tanta impudentia et libertate iniquitatis, ut nec uerecundia nec timore abscondatur.

20 LXII. Et dixit, quia non perdam, si inuenero ibi quadraginta quinque: superfluum uidetur „quia“, et ideo in codicibus nonnullis latinis non legitur.

LXIII. Numquid, domine, si loquar: subauditur „irasceris“ aut aliquid huius modi.

25 LXIII. Cum euertaret dominus ciuitates in quibus habitabat in eis.

LXV. In omni loco ubi intrauerimus ibi.

3 Ib. 17, 17	8 Ib. 17, 24	11 Ib. 18, 7	13 Ib. 18, 11
15 Ib. 18, 20	20 Ib. 18, 28	23 Ib. 18, 30	25 Ib. 19, 29
27 Ib. 20, 13			

1 omnē CN omnes masculos LS possit C 3 sec. cod. Alex.
 procedit N abraam C 5 nascitur N; fortasse: nascetur filius, cf.
 Dombart II 178, 14 8 δε γγ cod. Alex. 9 cum om. L 11 accurrit Sb
 13 sarra LS sara bd 15 sec. cod. Alex. 16 gomurre C gomorre N
 gomorrae S gomurrae L 17 tantam C 20 sec. cod. Alex. 21 XLV S
 uideretur N 25 κερειον cod. Alex. 26 habitabant LS

LXVI. Et aperuit deus oculos eius, et uidit puteum aquae uiuae. locutio est; non enim clausis oculis erat. unde iam in principio libri locuti sumus. ubi scriptum est: et aperti sunt oculi eorum.

LXVII. Et terra quam inhabitasti in ea. 3

LXVIII. Et disposuerunt ambo testamentum, uel testati sunt ambo; amat scriptura testamenti nomine pactum appellare.

LXVIII. Accipe filium tuum dilectum: illa locutione dictum est „accipe“, qua etiam ad Agar de filio eius. 10

LXX. Et respiciens Abraham oculis, cum sufficeret „respiciens“.

LXXI. Per me ipsum iuravi: nisi benedicens benedicam te. ac si diceret: per me ipsum iuravi, quod benedicens benedicam te, aut nullo uerbo addito simpliciter: per me ipsum iuravi: benedicens benedicam te. 15

LXXII. Et multiplicans multiplicabo semen tuum. cum sufficere posset „multiplicabo“.

LXXIII. Et nuntiatum est Abrahae dicentes, cum consuetudo loquendi habeat: nuntiauerunt Abrahae dicentes. 20
aut: nuntiatum est a dicentibus.

LXXIII. Et surrexit Abraham a mortuo suo: non dixit „a mortua sua“, et iterum de eadem: et sepeliam. inquit, mortuum meum: quod non neutro quasi corpus mortuum, sed masculino genere dictum graeca scriptura demonstrat. 25

1 Ib. 21, 19   3 Loc. IX   5 Ib. 21, 23   6 Ib. 21, 27   9 Ib. 22, 2
11 Ib. 22, 4   13 Ib. 22, 16, 17   17 Ib. 22, 17   19 Ib. 22, 20
22 Ib. 23, 3, 4

1 oculus C¹   puteumq: (t exp. m. 1) C   2 enim] cum b   3 libri
b ex p) C   5 quam (m s. l. m. 1) C in qua LSb qua N   inabi-
tasti N   11 sec. cod. Alex.   sufficeret (e fin. ex i) C   13 (et 14)
memetipsum bd   14 iuravi] iura C   quod—te om. C   15 addito]
audito b   16 memetipsum d   19 est om. b   abrahe N   22 habra-
ham S   23 a mortua om. N; sed spatium sufficiens uacuum est   25 mas-
culo S¹

LXXV. Et adiurabo te per dominum deum caeli et deum terrae. graeci non habent „per“, sed: adiurabo te dominum deum caeli.

LXXVI. Cum quibus ego habito in eis.

LXXVII. Ne quando noluerit mulier ire mecum: mulierem feminam appellare proprium est illius linguae.

LXXVIII. In terram de qua existi inde.

LXXVIII. Adtende tibi, ne reuoces filium meum illuc: his uerbis solet comminatio declarari.

LXXX. Et posuit puer manum suam sub femore Abrahae et iurauit ei de uerbo hoc. ergo locutio est, qua dixerat Abraham: adiuro te, ac si dixisset: iura mihi; non autem solemus sic loqui. sed obseruandum est, utrum sint in scripturis aliae similes locutiones; nam et quod dixit Abraham: si noluerit mulier uenire tecum, purus eris a iuramento hoc, manifestauit ita se dixisse: adiuro te, tamquam diceret: iura mihi.

LXXXI. Quod scriptum est de Rebecca: uirgo autem erat speciosa facie ualde; uirgo erat, uir non cognouerat eam, ista repetitio commendationem uirginitatis insinuat. sed cur additum sit: uir non cognouerat eam, nisi locutionis sit, mirum, si possit ita accipi, ut uirgo nomen sit aetatis, non integritatis. graeci autem non habent „cognouerat“, sed „cognouit“: quod uidetur inconsequens.

LXXXII. Adorauit domino: quod nobis usitatum est dicere „adorauit dominum“.

LXXXIII. Quoniam non dereliquit iustitiam et ueri-

1 Gen. 24, 3 4 Ib. 24, 3 5 Ib. 24, 5 7 Ib. 24, 5 8 Ib. 24, 6
10 Ib. 24, 9. 3. 8 18 Ib. 24, 16 25 Ib. 24, 26 27 Ib. 24, 27

2 per om. N iuro b adiuro CNLS te om. d 3 dominum] per
dnm C 7 existis C 8 tibi] te tibi b reuoces S¹ 9 declinare S¹
10 manum suam legitur post Abrahae in C 12 adiuro te om. b 14 simi-
les (e ex i) C similiaes (s fin. add.) S et om. LSbd 15 *si (ni
eras.) S sec. cod. Aler. 19 facie om. LSbd 20 commendationem]
come C 21 quur N 22 ut] ita ut b 27 magis respondet cod. Alec
derelinquid C derelinquid S¹

tatem a domino meo, id est iustitiam et ueritatem, quae est a domino meo, ac si diceret: quam fecit dominus meus.

LXXXIII. Et currens puella nuntiauit in domum matris suae: quasi non ipsa esset et patris domus.

LXXXV. Et aquam lauere pedibus ipsius et pedibus uirorum qui cum eo erant.

LXXXVI. Dominus cui placui ante ipsum ipse mittet angelum suum tecum; quasi non sufficeret „cui placui“. an poterat ei placere nisi ante ipsum?

LXXXVII. Si tu prosperas uiam meam quam ego nunc ingredior in eam.

LXXXVIII. Cum uerba sua narraret seruus Abrahae, quae dixit accessurus ad fontem, ita narrauit: et erit uirgo, cui ego dixero: da mihi bibere pusillum aquae de hydia tua, et dicet mihi: et tu bibe, et camelis tuis hauriam. haec mulier est quam parauit dominus famulo suo Isaac. quibus uerbis satis euidenter expressum est etiam mulieres appellatas locutione. hebraica, quae uirgines essent.

LXXXVIII. Et benedixi dominum deum domini mei Abraham. honorificentiae locutio est et familiarissima scripturis, sicut deus Heliae.

XC. Renuntiate mihi, ut redeam in dextram aut sinistram. per dextram prosperitatem, per sinistram aduersitatem significauit; id est dextram, si concesserint, sinistram, si non concesserint; nam utique ea uia rediturus fuerat qua uenerat. quam locutionem scripturarum

3 Ib. 24, 28   5 Ib. 24, 32   7 Ib. 24, 40   10 Ib. 24, 42
13 Ib. 24, 43. 44   19 Ib. 24, 48   22 Ib. 24, 49

1 a domino] quæ est a domino C   2 dicerit C¹   4 ipsa non N
esset ipsa b   et om. C   7 mittit C¹N   8 sufficerit C¹   10 sec.
cod. Alex.   quam] qua b d om. C   12 narrat b   13 sec. cod. Alex.
14 aq: C¹   ydia CN   15 auriam C¹N   16 haec est mulier L   18 appel-
latus S¹   hebreica CN   19 benedixit C   20 familiaris N   22 renun-
tia-te S   in om. NLSb   dextram b   aut] uel b   23 dextram b
scilicet prosperitatem b   24 dextram b   25 consenserint N

etiam cetera earum loca indicabunt, quia dextra nominatur in omnibus bonis, sinistra in malis, siue felicitas et infelicitas siue iustitia et iniustitia et aliquando dextra in aeternis, sinistra in temporalibus.

5 XCI. Haec sunt nomina filiorum Ismahel secundum nomina generationum eorum: tamquam dixisset, secundum quae nomina generationes eorum appellatae sunt.

XCII. Accepit Rebeccam filiam Batuel Syri de Mesopotamia, sororem Laban Syri, sibi in uxorem, cum
10 posset dici tantummodo „uxorem“, aut „sibi uxorem“.

XCIII. Et ei erant gemini in utero eius, cum posset non addi, quod dictum est eius.

XCIII. Creuerunt autem iuuenes. est talis locutio et apud auctores saeculares, sicuti est: et scuta latentia con-
15 dunt, id est condendo latentia faciunt. sic et hic „creuerunt iuuenes“, cum infantes essent, intellegitur: crescendo facti sunt iuuenes.

XCV. Iacob ad Esau: uende mihi hodie primogenita tua mihi; sic enim habent codices graeci.

20 XCVI. Uidentes uidimus, quia est dominus tecum.

XCVII. Et disponemus tecum testamentum. amant scripturae pro pacto ponere testamentum, id est διαθήκην. quod latini habent: et disponemus tecum testamentum, ne facias nobisum malum, tamquam diceretur, ut paci-
25 scaris non facere nobiscum malum.

XCVIII. Et uocauit filium suum senioresem Esau et dixit: hoc loco senioris nomen non significat aetatem grauem, sed ex conparatione maiorem.

5 Gen. 25, 13   8 Ib. 25, 20   11 Ib. 25, 24   13 Ib. 25, 27
14 Uergil. Aen. III 237   18 Gen. 25, 31   20 Ib. 26, 28   21 Ib. 26,
28. 29   26 Ib. 27, 1

1 eorum *b*   3 dextera *b*   5 Ismahel] *ihl CLb ismael Sd*   6 eorum
om. C   7 generatio *C*   8 *sec. cod. Alex.*   rebecca *S*   batuhel *N*
bathuel *bd*   9 haban *N*   in] *εἰς om. cod. Alex.*   11 possit *C*   15 latiētia *b*
16 quum *C*   20 est] *ἔν cod. Graeci*   tecum *om. C*   22 diatecen *CN*
diathecen *LS διαθήκην b*   24 malum] malum hoc *L*   pa*ciscaris *C*

XCVIII. Nunc ergo sume uas tuum pharetramque et arcum: non dixit uasa, sed uas. quod autem intellegi uoluit, non adparet, nisi forte locutio est, ut uas pharetram uoluerit intellegi et exponendo quid dixerit uas adiunxerit: pharetramque et arcum, tamquam dixerit: sume uas tuum et pharetram, uelut si diceret: sume uas tuum, id est pharetram, deinde aliud „et arcum“, quod non ad illud uas pertineret, quod est pharetra. aut certe pharetram et arcum uas uoluit appellare, singularem ponens numerum pro plurali, tamquam si diceret: accipe uestem tuam, quo nomine intellegeremus plures uestes. sicut intellegimus militem pro militibus, et multa sunt alia.

C. Exi in campum et uenare mihi uenationem.

CI. Et uade ad oues et sume mihi <inde> duos haedos teneros et bonos. nomine ouium utriusque pecoris genus significauit, quod in eisdem pascuis simul erant.

CII. Et det tibi benedictionem patris tui Abraham: Isaac dicit filio suo de auo eius patre suo.

CIII. Et exiit in Mesopotamiam Syriae: quasi Mesopotamia dicatur nisi Syriae; quamuis hoc Septuaginta non habere perhibeantur „Syriae“, sed cum asterisco scriptum est.

CIII. Deus ad Iacob: non te derelinquam, donec

1 Ib. 27, 3   13 Ib. 27, 3   14 Ib. 27, 9   17 Ib. 28, 4   19 Ib. 28, 5   23 Ib. 28, 15

1 ergo] ergo ego C   bas N   faretram C faretramque NLS
2 non dixit non dixit N   3 appareret C   ut] et N   per uas b
faretram CNLS   4 et om. N   adiunxit b   5 faretramque CNLS
tas] bas N   6 faretram CNLS   ueluti NLS uel b   summe (pr.
m exp. m. 1) C   bas N   id est] et C   7 ad illud om. C   illud]
aliud LS   8 est om. C   pharetram (faretra NLS   aut certe
pharetram s. l. add. m. 1 C   11 sicuti Nd   12 alia] talia NLSbd
13 campo N   14 inde addidi sec. Quaest. de Genesi quaest. CXVII 5
19 Et om. b   siriae N, om. cod. Graeci   mesopotamiā (~ supra a
eras.) S   20 hoc lin. perducta del. assignatur. S   21 perhibebantur S
perhibentur b   asteriscos C asteriscos LS¹   23 ante Deus add. ait N
derelinquam te bd

faciam omnia, quae tecum locutus sum, quasi dimissurus eum, cum fecerit; non utique, sed locutio est.

CV. Et surrexit Iacob de somno suo et dixit quia est dominus in loco hoc, ego autem ignorabam: plenus
5 sensus est, etsi non habeat „quia“.

CVI. Est dominus in loco hoc, ac si deceret: est hic demonstratio domini; non enim dominus in loco est.

CVII. Iacob interrogans quod ait: nostis Laban filium Nachor? cum esset filius Batuel, intellegendum est nobiliorem
10 fuisse Nachor et merito dignitatis eius factum esse, ut de ipso interrogaret, filium autem dici et aui et proau et ultra maioris alicuius eum, qui ex illo propagatur, usitatissimae locutionis est, hinc est, quod et Isaac patrem filii sui appellauit Abraham, sicut paulo ante commemorauit.

CVIII. Adhuc est dies multa, nondum est hora congregandi pecora.

CVIII. Et dedit illi Ballan ancillam suam ipsi uxorem: plenum esset, etsi ipsi non adderetur.

CX. Si inueni gratiam ante te, auguratus essem; benedixit enim me deus in introitu tuo, non uidetur
20 consequens, quia hic dicendum fuit: si inuenissem gratiam ante te, auguratus essem; nunc autem „si inueni“ ordo est, id est: si inueni gratiam ante te, permitte me augurari; ita enim dixit: auguratus essem, tamquam diceret: o si auguratus essem! id est ad bonum augurium te in domo mea
25 haberem.

CXI. Exaudiet me iustitia mea in die crastino: id est exaudiri me faciet.

3 Gen. 28, 16 8 Ib. 29, 5 15 Ib. 29, 7 17 Ib. 30, 4 19 Ib. 30, 27 27 Ib. 30, 33

2 eum om. CNbd 3 Et addidi sec. Quaest. in Gen. quaest. LXXXIII 8 labā b 9 nachor (h s. l.) S batuhel N bathuel bd 10 nachor (h s. l.) S 11 dicit C et ante proau om. C et ante ultra om. LSb 12 usitatissima elocutionis N 17 Ballan| laban Cb ballam LNd 20 in om. C 21 quia| qui b 23 id est om. Cbd 27 Exaudiet| Et exaudiet CNLSd 28 exaudire LS

CXII. Et uidit Iacob faciem Laban, et ecce non erat ad eum sicut hesternum et nudius tertium die: familiarissima in scripturis locutio; hesternum et nudius tertium die pro tempore praeterito posuit.

CXIII. Et uidi oculis meis in somno, cum clausi sint 5 in somno oculi corporis.

CXIII. Ego sum deus, qui adparui tibi in loco dei. locutio est. an deus in loco dei sic accipiendum est, quomodo: pluit dominus a domino, filius a patre?

CXV. Respondens autem Iacob dixit ad Laban: dixi 10 enim: ne forte auferas filias tuas a me et omnia mea.

CXVI. Intrauit autem Laban et inscrutatus est in domo Liae: aduertendum est, quomodo dicatur domus uxoris, cum in itinere comprehensi sunt a Laban; nisi forte consuetudo scripturarum domum dicit pro cubiculo uel tentorio, 15 quomodo etiam ancillarum domos dicit.

CXVII. Iacob dicit ad Laban: quia scrutatus es omnia uasa domus meae: nunc unam domum dicit, cuius membra erant domus uxorum eius et concubinarum, ut intellegatur domos appellatas, cum essent cubicula aut tentoria, quos 20 etiam papilionum uocant.

CXVIII. Nisi deus patris mei Abraham et timor Isaac esset mihi: patrem suum appellat auum suum, sicut ei dixerat Isaac pater eius.

CXVIII. Misit autem Iacob nuntios ante se ad Esau 25 fratrem suum in terram Seir in regionem Edom et mandauit illis dicens: sic dicetis domino meo Esau:

1 Ib. 31, 2 5 Ib. 31, 10 7 Ib. 31, 13 9 Ib. 19, 24 10 Ib. 31, 31 12 Ib. 31, 33 17 Ib. 31, 37 22 Ib. 31, 42 25 Ib. 32, 3—5

2 hexsterna (x s. l.) *L* hexsterna (h s. l.) *S* nudustertiana *CN*
 3 locutio *om.* *N* haesterna *N* nudustertiana *CNS*¹ 4 ponitur *C*¹
 7 aparui *C*¹ apparuit *d* 10 *sec. cod. Alex.* labā *b* 12 scrutatus *NLSb*
 14 sint *LNSbd* 15 dicit domum *bd* 16 domus *S* 17 es *om.* *b*
 18 domum] domūs *S* 19 uxoris *b* 20 domus *NLS* 21 papilliones *S*
 23 esset] adfuisset *Ld* affuisset *Sb* 25 nuntius *N* 26 terra *b*
 regione *N*

sic dicit puer tuus Iacob: cum Laban habitavi et demoratus sum usque modo; et facti sunt mihi boues et asini et oves et pueri et puellae; et misi nuntiare domino meo Esau. non dixit: misi nuntiare tibi.

5 CXX. Si interrogauerit te Esau dicens: cuius es? et quo uadis? et cuius haec quae antecedunt te? et dices: pueri tui Iacob: plenum esset et integrum, etiam „et“ si non haberet.

CXXI. Munera misit domino meo Esau, et ecce ipse
10 post nos. dicendum autem fuerat usitata locutione: munera misi domino meo tibi, aut: munera misit domino suo tibi.

CXXII. Surrexit autem eadem nocte et accepit duas uxores et duas ancillas. hic distinguuntur ab uxoribus, quas prius uxores scriptura dixerat.

15 CXXIII. Et accepit duas uxores et duas ancillas: notandum est, quemadmodum dicatur consuetudine scripturarum „accepit“; non enim eas tunc duxit aut tunc a socero accepit.

CXXIII. Quod habent latini codices: et oves et boues
20 fetantur, graeci habent: fetantur super me. quod ea significatione dictum est, ut intellegatur „super sollicitudinem uel curam meam“, quomodo solemus loqui, cum dicimus super caput nostrum esse aliquid, cuius maximam curam gerimus.

CXXV. Et filii Iacob uenerunt de campo et, cum
25 audissent, compuncti sunt uiri, et triste erat illis ualde, quod turpe fecerat in Israhel, quod dormisset

5 Gen. 32, 17   9 Ib. 32, 18   12 Ib. 32, 22   19 Ib. 33, 13
24 Ib. 34, 7

1 abitaui *N*   3 et ante asini *om. N*   6 ante cedunt *C*   et dices] *κα: επει;* *cod. Alex.*   8 si et *NLSbd*   10 munera misi *scripsi*: munera misit *N om. CLSbd*   11 munera misit *praebetur post* suo tibi in *LS, om. CNbd*   12 uxores duas *bd*   13 et—uxores *om. b*   distinguuntur *NLS*
14 dixerat (*rat s. l.*) *C*   17 tunc eas *NLSbd*   duxit (*u ex i*) *S*
20 fetantur (*n s. l. m. 1*) *C* fetantur (*bis*) *S* fetant *N*   graeci—fetantur *om. N*   super me] *ἐπ' ἐμέ cod. Graeci*   24 et *om. C¹*
26 israel *NSbd*

cum filia Iacob; et non sic erit. difficile talis locutio reperitur in scripturis non inducta persona loquentium scriptorem uerba eorum interposuisse; non enim ait: et dixerunt, sed hoc tacito uerba dixit eorum. nam qui alii dicere poterunt: et non sic erit. nisi qui grauiter indignati uindictam moliebantur?

CXXVI. Notandum quod Emmor loquens de Dina ad Iacob et filios eius. filiam uestram dicit; non dicit filiam tuam, sororem istorum.

CXXVII. In hoc similes erimus uobis et habitabimus in uobis, id est inter uos.

CXXVIII. Adpositus enim erat filiae Iacob, id est amabat eam.

CXXVIII. Et filium eius Sychem interfecerunt in ore gladii: ac si diceret „gladio“.

CXXX. Quae abstulerunt filii Iacob de ciuitate Sicimorum Salem, cum eam expugnauissent, sic enumerantur: oues eorum et boues eorum et asinos eorum, quaecumque erant in ciuitate et quaecumque erant in campo tulerunt. et omnia corpora eorum <et omnem suppellectilem eorum et uxores eorum> captiuauerunt et diripuerunt quaecumque erant in ciuitate et quaecumque erant in domibus. inter haec omnia non satis intellegitur quid dixit: et corpora eorum; neque enim suspicandum est. quod corpora abstulerunt peremptorum, sed rerum intellegenda sunt, quae corporaliter possidentur, ut eorum sit

8 Ib. 34, 8   10 Ib. 34, 15. 16   12 Ib. 34, 19   14 Ib. 34, 26
17 Ib. 34, 28. 29

1 erit difficile. Talis (*sic. coniunct.*) b   4 nam qui] nū (ū in ras.)
quid (d in ras.) S   5 nisi qui] nisi quia S   uindicta C¹   6 molle-
bantur S   7 emmor (e ex i) C emor b   8 dicit uestram bd   10 hac b
abitabimus N   12 filia N   14 sichem bd   16 sycimorum N syci-
morum LS sichimorum bd   17 ea NS¹   expugnassent bd   enume-
ratur C   19 erat b   in—quaecūque s l. m. 1 C   erant om. C
20 et omnem supellectilem— uxores eorum *addidi, quia in sequentibus eorum*
mentio fit   25 abstulerint LS   peremptorum d   26 possidentur (e ex u S

executio, quod sequitur: et supellectilem et cetera, sicut in iure dicitur traditio corporum, quamquam Graeci *σωμάτων* seruos appellant usitatissima locutione; sed, quia non *σωμάτων*, sed *σώματα* hic dictum est, non est temere confirmandum
 5 seruos significatos; fieri tamen potest, ut hoc magis sit.

CXXXI. Cum gentem Edom, id est Idumaeorum, commemoret scriptura et qui in ea regnassent, postea dicit: haec nomina principum Esau secundum loca eorum in regionibus eorum et in gentibus eorum, gentes appel-
 10 lans unius gentis propter familiarum multiplicatas generationes, cum etiam ipse Edom uocaretur: unde et gens, quam propagauit, cognominata est, cuius utique pater fuit.

CXXXII. Cum audisset autem Ruben, liberauit eum de manibus eorum et dixit: non feriamus eum in
 15 anima, non ergo liberauit eum et inde hoc dixit; sed hoc dicendo eum liberauit, prius ergo dixit: liberauit eum, et deinde breui recapitulatione quomodo eum liberauit insinuat.

CXXXIII. Non feriamus eum in anima, hoc loco nomine animae uitam corporis animati significat per efficientem id, quod efficitur, secundum hoc uideri potest etiam ad diabolum dictum de Iob: animam eius ne tangas, id est ne occidas eum, nam secundum illam significationem, qua natura animae commemoratur, illud a domino dicitur: nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non possunt oc-
 25 cidere.

7 Gen. 36, 40   13 Ib. 37, 21   18 Ib. 37, 21   21 Iob. 2, 6
 23 Matth. 10, 28

1 executio *S*   superlectilem *LS* supellectilem *N*   2 iurae *S* iurae *N*
 quamquam] quam *C*   somatia *CNLS* *ζωμαθία* *b*   3 appellent *NS*
 somatia *CNLS* *ζωμαθία* *b*   4 somata *CNLS* *ζωματα* *b*   6 idume-
 orum *NS*   commemoraret *NLSb*   7 et *om.* *NLS*   10 gentes *C¹N*
ante propter *repetuntur* uerba appellans unius gentis in *N*   multi-
 plicatis *C¹*   11 edom *om.* *S¹*   14 eum *om.* *b*   15 animam *d*   inde|
 deinde (n s. l.) *N*   17 liberauerit *NLSbd*   18 animam *d*   20 uidere *N*
 21 dictum] dictum est *b* dictum esse *d*   iob animā (*exp.* animā *m. 1*) *C*
cod. Graeci differunt   tangas *N*

CXXXIII. Quod Iudas dicit: manus autem nostrae non sint super eum, hoc est, quod dici a nobis solet „manus ei non inferamus“.

CXXXV. Quoniam frater noster et caro nostra est: non aliud, sed bis hoc idem dictum est tamquam exponendo, 5 quid sit frater noster, id est caro nostra, quod ex eadem carne fuerant procreati.

CXXXVI. Occiderunt haedum caprarum. sic solet loqui scriptura, quemadmodum in psalmo: sicut agni ouium, quasi possit esse aut haedus nisi caprarum aut agni nisi 10 ouium.

CXXXVII. Et nuntiatum est Thamar nurui eius dicentes; dicendum autem fuit „nuntiauerunt dicentes“.

CXXXVIII. Et depositis uestimentis uiduitatis suae a se. quid minus esset, si non adderetur a se? 15

CXXXVIII. Et non adposuit amplius scire eam: pro eo, quod est misceri ei.

CXL. Et inuenit Ioseph gratiam in conspectu domini sui. haec locutio nulli est ignota in scripturis.

CXLI. Et nesciebat quae circa eum erant nihil. 20 Graecis usitata est uulgo locutio, apud nos recta non est: sed „nesciebat aliquid“ dicimus.

CXLII. Praeter panem quem ipse edebat. per panem utique omnia intellegi uoluit ad uictum eius pertinentia. unde pro cotidiano uictu panis solus positus intellegitur in oratione 25 dominica.

1 Gen. 37, 27   4 Ib. 37, 27   8 Ib. 37, 31   9 Ps. 113, 4
12 Gen. 38, 13   14 Ib. 38, 14   16 Ib. 38, 26   18 Ib. 39, 4   20 Ib.
39, 6   23 Ib. 39, 6   25 cf. Matth. 6, 14

2 solent *N*   3 feramus *CS*   7 fuerunt *C*   8 haedum *LS*   ca*p·*r*arū *C*
10 cap·*r*arum *C*   agnus *LSb*   12 nurui eius Thamar *Lbd*   tamar *C*
nuri *C*   14 suae *om. b*   17 miscere *C*   19 ignorata *N*   conscriptu-
ris (crip *in ras.*) *N*   20 nihil *om. b*   21 Graecis] grecis *L* apud
Graecos *bd*   usitatum *C*   24 uictum] uitam *C*   25 cottidiano *S*
26 domnica *C*

CXLIII. Et misit uxor domini eius oculos suos in Ioseph: solet et apud nos uulgo esse usitata locutio pro eo, quod est „amavit eum“.

CXLIII. Et ait: dormi mecum. et ista usitata est locutio pro eo, quod est „concumbe mecum“.

CXLV. Et dedit carceris custos carcerem per manum Ioseph: pro eo, quod est „in manus Ioseph“, per quod significat „in potestatem“.

CXLVI. Et dixerunt: somnium uidimus, et non est, qui interpretetur illud. cum somnium suum unusquisque uidisset, non dixerunt „somnia uidimus“, sed somnium uidimus.

CXLVII. Tres fundi tres dies sunt, non dixit „tres dies significant“. et multum haec locutio notanda est, ubi aliqua significantia earum rerum, quas significant, nomine appellantur: inde est quod ait apostolus: petra autem erat Christus; non ait „petra significabat Christum“.

CXLVIII. Et dabis calicem Pharaoni in manu eius, cum plenum esset, etiam si non adderetur in manu eius.

CXLVIII. Et auferet Pharaon caput tuum abs te: plenum esset, etiam si non haberet abs te.

CL. Et manducabunt aues caeli carnes tuas abs te: similis superiori locutio.

CLI. Et factum est post biennium dierum: quid minus esset, si non haberet: dierum?

CLII. Surrexit autem Pharaon, et erat somnium. amant scripturae sic loqui de somniis, cum fuerit euigilatum, tamquam reddita homini ueritate uigilantium tunc illud adpareat somnium, quod cum uideretur quasi ueritas fuit.

1 Gen. 39, 7 4 Ib. 39, 12 6 Ib. 39, 22 9 Ib. 40, 8 13 Ib. 40, 12 16 I Cor. 10, 4 18 Gen. 40, 13 20 Ib. 40, 19 22 Ib. 40, 19 24 Ib. 41, 1 26 Ib. 41, 7

4 locutio est *S* 6 manus *C* manu *L* 7 est *om. b* 8 in *ex m S* potestate *CLSbd* 13 tris (*ter*) *LS¹* 14 significauit *b* 15 nomina *C* nomē *b* 18 manum *bd* 19 esset *C* addderetur (*prim. d exp. m.* 1) *C* manum *bd* 20 pharaon *S* 22 celi *C* 23 locutioni *bd; cf. Loc. de Ex. LXXII* 25 est *C* 27 animent (*ni exp. m. 1*) *C* 29 quasi *om. b*

CLIII. Peccatum meum recordor hodie. Pharaon iratus fuit pueris suis et posuit nos in carcere: illi loquebatur tamquam de altero.

CLIII. Et uidimus somnium ambo nocte una. ego et ille: quasi non sufficeret, quod „ambo“ dixerat. deinde et hic „uidimus somnium“ dicit, non „uidimus somnia“, tamquam unum ambo uidissent.

CLV. Factum est autem, sicut comparauit nobis, ita et contigit. „factum est autem“: sic solet scriptura ponere, nam plenum esset: sicut enim comparauit nobis, ita et contigit.

CLVI. Quales numquam uidi tales in tota terra Aegypti turpiores: dici autem posset more nostro „quibus numquam uidi turpiores“ aut „quales numquam uidi“ aut „numquam uidi tales“.

CLVII. Exurgens autem dormiui, exurgens ait pro „expergiscens“.

CLVIII. Quanta deus facit, ostendit Pharaoni: cum illi loqueretur, tamquam de altero dicit.

CLVIII. Et consumet fames terram: pro „hominibus qui sunt in terra“.

CLX. Nunc ergo prouide hominem prudentem et intellegentem et constitue eum super terram Aegypti; et faciat Pharaon et constituat locorum principes super terram, quasi alius sit, cui dixit: prouide hominem prudentem, et alius, de quo dicit: constituat Pharaon.

1 Gen. 41, 9. 10   4 Ib. 41, 11   8 Ib. 41, 13   12 Ib. 41, 19
16 Ib. 41, 21   18 Ib. 41, 25   20 Ib. 41, 30   22 Ib. 41, 33. 34

1 hodie (h s. l.) S   3 ille b   5 quasi N   6 post non uerba uidimus
somnia dicit *repetita exp. m.* 1 C   7 uno S   8 comparauit L comparauit (a eras.) S   9 contigit C¹   10 enim] autem N   comparauit (a eras.) S   11 contigit C   16 exurgens (*supra x eras. est s*) S
dormiuit b   20 consumit C   hominibus] homines d omnibus b
21 terra N   22 prouide *scripsi iuxta uers. 25: uide libri*   23 constitu
ad C constituere (a eras.) S   26 dixit LSbd

CLXI. Et congregetur triticum sub manu Pharaonis; id est „sub potestate“.

CLXII. Tamen thronum praecedam tui ego. sic se habent uerba in graeco, quae dixit Pharaon ad Ioseph. sed „praecedam tui“ usitata est apud Graecos locutio, apud nos autem dicitur „praecedam te“; illud uero „praecedam te thronum“ nec apud Graecos usitata perhibetur, sed „praecedam te throno“, id est honore sedis, quod intellegitur „praecedam te regno“; hoc enim illi et postea dicit.

CLXIII. Ego Pharaon, sine te nemo extollet manum suam super omnem terram Aegypti, tamquam diceret: „ego sum rex, tu autem princeps uel praepositus Aegypti“. Pharaon quippe non hominis nomen est, sed regiae potestatis.

CLXIII. Uidens autem Iacob, quia est uenditio in Aegypto, dixit filiis suis: quare segnes estis? ecce audiui, quod est uenditio in Aegypto: notandum, quia id, quod audisse se dicit, uidisse eum scriptura dixerat.

CLXV. Emite nobis pusillas escas, ut uiuamus et non moriamur. unum horum sufficeret: aut ut uiuamus aut „ut non moriamur“.

CLXVI. Pacati sumus; non sunt pueri tui exploratores, quasi de aliis dixerint: non sunt pueri tu exploratores, cum possent dicere „non sumus“: honorificentiae autem more maxime ita loquebantur.

CLXVII. Duodecim sumus pueri tui fratres in terra

1 Gen. 41, 35   3 Ib. 41, 40   10 Ib. 41, 44   14 Ib. 42, 1. 2
19 Ib. 42, 2   22 Ib. 42, 11   26 Ib. 42, 13

1 Et om. b   6 dicitur N   7 throno N   peribentur in exp. m. 1. C
8 thronū C   9 postea| potest ea C   dici C dixit N   10 extollit C
13 potestatis (i supra e) N   14 uidentes N   quia| que C   17 audisse
ex uidisse m. 2 S   se om. C   19 Emite| emit C emitte Nbd   nobis|
te nobis C   pusillum N   20 unum horum| Unde harum b   ut om. Cd
21 ut om. Cd   22 pacati ex p̄cati m. 1 C   23 quasi—exploratores
om. b   dixerit LS¹   25 more autem N

Chanaan, cum posterius dicant, quod unus eorum non sit, ipsum scilicet Ioseph non esse existimantes, id est perisse. hac locutione dictum est etiam illud: hi filii Iacob, qui facti sunt ei in Mesopotamia, cum ibi non fuerit natus Benjamin. quod autem dixerunt: sumus in terra Chanaan, cum eo tempore, quo loquebantur, in Aegypto essent, „sumus“ dictum est pro „habitamus“; inde enim uenerant ilico redituri ibi commorantes.

CLXVIII. Hoc est, quod dixi uobis dicens, quod exploratores estis: quid deesset, etiam si non adderet: 10 dicens?

CLXVIII. Ipsi uero ite et ducite emptionem tritici uestri. ducite pro eo, quod est „ferte“; quia enim ducuntur iumenta, in quibus fertur, etiam hoc duci dictum est.

CLXX. Nonne locutus sum uobis dicens: ne no- 15 ceatis puero, et non exaudistis me? notandum exauditionem non eam solam dici, quam exaudit deus.

CLXXI. Ipsi autem ignorabant, quia audit Ioseph. audit pro „intellegit“; nam uoces audit utique aure etiam linguam qui non intellegit. repetitur illa locutio quando 20 narrant patri suo quid eis acciderit in Aegypto et quid dixerint ad Ioseph.

CLXXII. Duodecim sumus fratres, filii patris nostri; unus non est, pusillus autem cum patre nostro hodie in terra Chanaan. multa in his paucis 25 uerbis genera locutionum sunt: et illud, quod paulo ante

3 Gen. 35, 26   9 Ib. 42, 14   12 Ib. 42, 19   15 Ib. 42, 22
18 Ib. 42, 23   23 Ib. 42, 32

1 canaan S¹ canan C   posterius] ^{: superius} poterimus (corr. m. 1) C   2 perisse
(alt. s m. 1 s. l.) C periisse d   3 hii S   4 ei] et C om. d   5 canaan CS¹
chanam N   6 quod C   7 abitamus N   illico (pr. 1 exp. m. 1) C
illico bd   8 comorantes C commemorantes N   12 et om. b   emp-
cionem C emtionem NLS¹d   13 est om. b   14 dicuntur N   16 exaudistis
(tis s. l. m. 1) C   17 dici solam LS   quam] qua NS²bd que LS¹
20 linguam post intellegit positum in LSbd   21 narrauit b   accederit C
quit C   25 canaan CS¹ chanan N   paucis] pacis N

memorauī „duodecim sumus“, cum ipsi dicant: unus non est, et: filii sumus patris nostri, quasi possent esse filii non patris sui. pusillus autem cum patre nostro hodie in terra Chanaan nec dixerunt „est“ aut aliquid
 5 huius modi. deinde notandum est, quod maxime necessarium uidetur propter euangelistarum narrationes, quomodo cum ea, quae dicta sunt, dicta esse narrantur, non omnino eodem modo repetuntur, cum tamen in diuersitate uerborum nihil sententiae depereat ueritatis. nam quod dixerunt dictum sibi
 10 esse a Ioseph: et in terra mercamini, non inuenitur ab illo dictum, sine mendacio autem dixerunt, quod ex uerbis, quae dixerat, in eius uoluntate cognouerunt; neque enim uerba sunt necessaria nisi ad expromendam et in audientium notitiam perferendam, quantum possumus, uoluntatem.

15 CLXXIII. Eterat unuscuiusque alligatura argenti in sacco eorum: non dixit „in sacco eius“ aut „in saccis eorum“, sed quasi unus saccus omnium esset.

CLXXIII. Super me facta sunt omnia haec. id est: me miseria onerant.

20 CLXXV. Ait autem illi Iudas dicens: potuit plenum esse, etsi non haberet dicens.

CLXXVI. Interrogans interrogauit nos homo. adsidua est talis locutio in scripturis: interrogans interrogauit nos homo, aut „interrogando interrogauit“ et quae sunt similia.

25 CLXXVII. Mecum enim manducabunt homines panes meridie: numquid panes tantum? sed ab eo, quod excellit, et cetera est complexa locutio. mecum enim man-

10 Gen. 42, 34   15 Ib. 42, 35   18 Ib. 42, 36   20 Ib. 43, 2
 22 Ib. 43, 6   25 Ib. 43, 15

4 canaan *CS*¹   5 eiusmodi *NL*   8 tamen *om. b*   9 ueritati *N*
 10 terram *NLS*   ab illo *om. C*   12 cognouerant *NLSbd*   13 expri-
 mendam *b*   et—notitiam *om. N*   audientium *bd*   19 post miseria
lit. 3 litter. C   onerat *C*   22 nos] me *C*   23 talis *om. b*   inter-
 rogabit *C*   24 quae *scripsi*: qua *C* si qua *NLSbd*   sunt *om. CNLbd*
 26 meridie panē *b*   meridiaē *N*   numquid—meridie *om. b*   27 com-
 plexa *s. l. m. 1 C*   locutio] locutio quēdam *C*

ducabunt homines panes meridie: quod dicit meridie, prandium significat. quod fit medio die; hoc est enim merities.

CLXXVIII. Ut accipiat nos in seruos et asinos nostros. non utique subauditur „seruos“: nam quod latini codices „seruos“ habent. in graecis *παῖδες* legitur. quod nullo modo asini possunt esse. ergo asinos nostros tantummodo „accipiat“ subauditur.

CLXXVIII. Aperuimus saccos nostros, et hoc argentum uniuscuiusque in sacco suo: non addidit „inuentum est“ aut „adparuit“ aut „erat“ aut aliquid eiusmodi.

CLXXX. Propitius uobis. nolite timere. in his uerbis. quibus dictum est: propitius uobis. duo uerba sunt. quae subaudiuntur, et „sit“ et „deus“. plenum est enim: propitius sit uobis deus. quod omnino in graeco usitatissimum est.

CLXXXI. Saluus est puer tuus pater noster. adhuc uiuit. hic expressius ostenditur pueri nomine seruum solere significari: non enim in illo sene posset hoc esse nomen aetatis.

CLXXXII. Non enim poterant Aegyptii manducare cum Hebraeis panes; abominatio est enim Aegyptiis. illa locutio frequentatur, ut in panibus omnes escae intellegantur.

CLXXXIII. Magnificata facta est autem pars Benjamin prae partibus omnium quinquipliciter ad illorum: iam quia dictum erat: prae partibus omnium, potuit non dici „ad illorum“.

4 Gen. 43, 17   9 Ib. 43, 20   12 Ib. 43, 22   16 Ib. 43, 27
20 Ib. 43, 31   24 Ib. 43, 33

1 panem *CLS*   meridae *N*   quod—meridie *s. l. m. 1 C*   2 medio die] medie die *N* meridae *LS*   4 accipias *bd*   6 pedas *CNLS* *παῖδας b*
8 accipiat *scripsi*: accipias *CNLSd* non accipias *b*   10 uniuscuiusque *b*
11 aparuit *N*   aut ante aliquid *om. C*   huiusmodi *bd*   15 omnino *om. b*
17 pueri nomine] puer in homine *N*   20 enim *om. NLSb*
21 hebreis *CNS*   abhominatio *L*   25 pre *L*   quinquipliciter *d*
quin]quiplicit *N*

CLXXXIII. Inueniens autem eos dixit <eis> secundum uerba haec. potuit dicere: dixit eis uerba haec. an forte non locutionis genus est. sed interest etiam sententiae? aliud est enim ipsa uerba dicere, aliud secundum ipsa. ut, quaecumque alia dicta fuerint. eadem sententia teneatur, quae illis uerbis comprehensa est: hoc est „secundum ipsa“ etiamsi non ipsa. sed quia sequitur illis respondentibus: ut quid loquitur dominus secundum uerba haec? qui utique dicere debuerunt usitato more „ut quid loquitur dominus uerba haec“? constat esse locutionis genus.

CLXXXV. Absit a pueris tuis facere secundum uerbum hoc. potuerunt dicere: absit a nobis. sed illa honorificentia est usitata in scripturis sic dicere, tamquam de alijs: pueris autem pro „seruis“ dictum est.

CLXXXVI. Et nos autem erimus serui domino nostro. etiam hic graeci παῖδες habent. hoc est „pueri“, quod tam adsidue scriptura pro seruis ponit, ut difficile inueniatur non isto nomine appellare seruos.

CLXXXVII. Quomodo autem ascendam ad patrem. cum puer non sit nobiscum? ut non uideam mala. quae inuenient patrem meum! magis consuetudo loquendi exigebat dici: ut uideam mala, quae inuenient patrem meum. hoc est: quomodo ascendam. ut uideam? nouo itaque loquendi more id, quod dixit „quomodo“ pro eo dixit, ac si dixisset „non“. sic enim usitatus ordo iste uerborum est: non ascendam ad patrem, cum puer non sit nobiscum. ut non uideam mala, quae inuenient patrem meum.

1 Gen. 44, 6. 7   11 Ib. 44, 7   15 Ib. 44, 9   19 Ib. 44, 34

1 eis *addidi ex sequenti uersu*   2 potuit (t fin. s. l. m. 1) C   3 ante genus *eras*. genus S   sententia c N sapientie b   4 enim est Ld
6 in illis b   9 more] monere N   11 a om. N   12 abssit C   13 in om. NLS   16 παῖδες graeci b παῖδες graeci d   pedes CN pedas LS
17 ponit ut] ponitur C   18 non (no ex i) S   21 magis—meum om. b
22 interuenient C   24 quomodo om. LSbd   pro eo dixit om. LSb
25 enim] cū S   istae N   26 post nobiscum *eras. est cū in* S   ut s. l. m. 1 C

CLXXXVIII. Quando fleuit Ioseph, cum recognosceretur a fratribus suis, ait scriptura: audierunt autem omnes Aegyptii, et auditum est in domo Pharaonis. deinde sequitur quod narrabat: dixit autem Ioseph ad fratres suos. prius itaque dixit scriptura, quod postea factum est; 5 hoc enim famae celebritate accidit, ut omnibus Aegyptiis notum fieret; et postea reuersa est narratio ad id, quod dicebatur breui recapitulatione.

CLXXXVIII. Et diuulgata est uox in domo Pharaonis dicentes: uenerunt fratres Ioseph. dicentes 10 posuit pro „dicentium“; uox enim dicentium diuulgata est: uenerunt fratres Ioseph.

CXC. At ille respondit, quid est, dicens? ordo est: at ille respondit dicens: quid est?

CXCI. Deus ad Iacob dicit: et ego descendam tecum 15 in Aegyptum, et ego ascendere te faciam in finem. sic habent graeci, quod latini habent: et ego deducam te in finem.

CXCII. Iudam autem misit ante se ad Ioseph, ut ueniret sibi obuiam iuxta Heroum ciuitatem. nescio, 20 utrum Heroum nomen facile in scripturis reperiatur.

CXCIII. In uerbis Ioseph, quibus ait ad fratres suos: ascendens nuntiabo Pharaoni et dicam ei: fratres mei et domus patris mei, qui erant in terra Chanaan, uenerunt ad me; uiri autem sunt pastores — 25 uiri enim pecorum nutritores erant — et iumenta et oues et omnia sua adduxerunt. quod interpositum est: uiri enim pecorum nutritores erant, ex persona

2 Gen. 45, 2. 3 9 Ib. 45, 16 13 Ib. 46, 2 15 Ib. 46, 4
19 Ib. 46, 28 23 Ib. 46, 31. 32

1 recognosceretur C 2 suis s. l. m. 1 C 4 ad] a N 5 scriptura
dixit NLSbd 6 fame CLb 7 fieret (e fin. s. l. m. 1) C 13 dicens]
λεγων cod. Alex. 14 at] ad C 15 dixit ad iacob b 17 ducam S¹
19 ad om. S¹ 20 ciuitatem—heroum om. N 24 canaan C 26 enim]
autem N

sua scriptor interposuit et redit ad uerba Ioseph adiungendo: et iumenta et omnia sua adduxerunt, ut ordo sit in uerbis Ioseph: uiri autem sunt pastores et iumenta et oues et omnia sua adduxerunt.

5 CXCIH. Dixit autem Pharaos ad Iacob: quot anni dierum uitae tuae? subauditur „sunt“.

CXCV. Pusilli et mali fuerunt dies annorum uitae meae. pusillos pro „paucis“ positum est: neque enim uitae alicuius quam ceterorum dies possunt esse horarum spatio
10 breuiores. hoc autem Iacob ex comparatione dixit uitae maiorum suorum; nam utique centum triginta annos, quos ille iam agebat, nemo nunc uiuit.

CXCVI. Triticum secundum corpus, id est secundum numerum corporum; per corpus enim numerum corporum,
15 per numerum corporum numerum hominum significat.

CXCVII. Inualuerat autem fames ualde, et defecit terra Aegypti. „terram“ posuit pro hominibus, qui erant in terra.

CXCVIII. Uenerunt autem omnes Aegyptii ad Ioseph dicentes: da nobis panes. per panes triticum significat locutione per id, quod efficitur, id quod efficit.

CXCVIII. Et facta est terra Pharaoni, non ait „Pharaonis“. amat sic loqui scriptura, sicut in psalmo dictum est: et custodiui legem tuam. haec facta est mihi,
25 quoniam iustificationes tuas exquisiui: de lege domini dixit: haec facta est mihi, id est in meam utilitatem.

5 Gen. 47, 8   7 Ib. 47, 9   13 Ib. 47, 12   16 Ib. 47, 13
19 Ib. 47, 15   22 Ib. 47, 20   24 Ps. 118, 55. 56

1 post Ioseph sequitur Uiri b   adiungendo sequitur post adduxerunt
in uersu 4 b   2 iumenta sua b   in om. b   5 quot] quod CLNS^t
7 mali] maligni NLSb   8 pusilli d   10 uite C   14 enim] etenim LSbd
14 nup̄merum (nu exp. m. 1) C   15 per—corporum om. N   17 terra b
20 per panes] panes per LS^b   21 efficiatur C   24 mihi s. l. m. 1 C
25 quoniam] quia bd   26 domini] dei LNSbd

CC. Praeter terram sacerdotum tantum non possedit Ioseph. quasi dixisset „praeter terram sacerdotum tantum omnem terram possedit Ioseph“.

CCI. Et posuit illis Ioseph in praeceptum usque in hodiernum diem in terra Aegypti. ut praestent 5 quintas Pharaoni. hinc intellegitur Pharaonis nomen potestatis fuisse regalis, quod dixit: usque in hodiernum diem. non enim illi, qui tunc fuit, praestare poterant Aegyptii usque ad illum diem. quo ista scribebantur. quando ille iam non vivebat. 10

CCII. Et fuerunt dies Iacob annorum vitae eius: dies annorum saepe dicit scriptura. cum semel posset annos dicere.

CCIII. Quod scriptum est: nuntiaturum est Ioseph. quia pater tuus turbatur, aliqui codices habent „uexatur“, 15 aliqui „aestuatur“ et aliud alii. sicut interpretari Latini poterunt, quod graece scriptum est ἐνοχλείται. ideo autem „turbatur“ adcommodatius dici videtur. quia hoc dici solet de his, qui afflictatione corporis morte propinquante iactantur. et ex hoc etiam turba ὄχλος dicitur; est enim turba multi- 20 tudo inordinata non sicut populus, quod δῆμος dicitur. nec sicut plebs. quod λαός dicitur. sed sicut ὄχλος, quod turba dicitur.

CCIII. Iacob benedicens nepotes suos filios Ioseph ait inter cetera: et inuocabitur in eis nomen meum et nomen 25 patrum meorum. unde notandum est non solum exauditi-

1 Gen. 47, 22   4 Ib. 47, 26   11 Ib. 47, 28   14 Ib. 48, 1
25 Ib. 48, 16

1 *sec. cod. Alex.*   praeter (ter s. l. m. 1) C   5 ad hodiernum b
6 ἀποπεμπτοῦ τῷ φαραῶ *cod. Alex.*   7 diem om. b   9 non iam b
12 possit C   16 aliqui om. S¹   17 graecis C grece L   enochlitē CN
enochlitē L enochlite S ἐνοχλίτε b   18 adcommodacius C acomodatius N
19 iis d   afflictatio N afflictione b   20 oculos CN ochlos LS   est]
& N   21 demos CN de moysi LS de δῆμος b   22 laus C laos NLS
oculus C oculos N ochlos LS   25 eis scripsi secutus capitula *cod. C:*
his libri   26 meorum s. l. C

onem, sed etiam inuocationem dici aliquando, quae non dei, sed hominum sit.

CCV. Hic enim primitiuus: minus habet „est“ secundum codices graecos.

CCVI. In benedictione Ioseph ait inter cetera Iacob: inde qui confortauit Israhel. mirum, si non subauditur „est“, ut plenum sit: inde est, qui confortauit Israhel.

CCVII. Quod scriptum est: dixit Ioseph seruis suis sepultoribus. ut sepelirent patrem eius, non inuenit latina lingua. quemadmodum appellaret ἐνταφιαστὰς; non enim ipsi sepeliunt. id est terrae mandant corpora mortuorum, quod non est graece ἐνταφιάσαι, sed θάψαι. illi ergo ἐνταφιασταὶ id agunt, quod exhibetur corporibus humanis uel condiendo uel siccando uel inuoluendo et alligando, in quo opere maxime Aegyptiorum cura praecellit. quod ergo dicit: etiam sepelirunt, curauerunt intellegere debemus; et quod dicit: quadraginta dies sepulturae, ipsius curationis accipiendi sunt. sepultus enim ille non est, nisi ubi se mandauerat sepeliri.

CCVIII. Loquimini in aures Pharaonis: locutio est usitata in scripturis.

CCVIII. Et dixit Pharaon ad Ioseph: descende et sepeli patrem tuum. etiam si per potentes illos, per quos Ioseph mandauerat, Pharaon dixit, quod perferrent ad Ioseph, non utique dixit nisi ipsi Ioseph. unde illud est in euangelio. quod unus euangelistarum dicit centurionem uenisse ad dominum et dixisse illi: puer meus iacet in domo para-

3 Gen. 48, 18   5 Ib. 49, 24   8 Ib. 50, 2. 3   19 Ib. 50, 4
21 Ib. 50, 6   26 Matth. 8, 6

1 que C   2 sint NL sint S'   5 ait] phait N   6 israel NSbd
7 ut — est om. S¹   israel NSbd   9 sepelirerent N   10 lingua latina bd
enthaphistas CN entaphistas LS ενταφιαστας b   12 graece CN grece L
enthaphiase C entaphiase NLS ενταφιασε b   thapse CNLS θανσε b
enthaphiaste C entaphiaste NLS ενταφιασε b   13 exibetur (be corr.) C
humanis b   14 sicando C   opere (pr. e s. l. m. 1) C   17 accipiendę b
19 faraonis C   20 in om. NLSb   22 per ante potentes s. l. C   23 per-
ferent N   24 ante non legitur Unde illud in C   euangelio C   26 iacet
(e ex i) C   paraliticus CN

lyticus; alius autem totum diligentius narrans amicos eum ad dominum misisse commemorat, qui hoc ei dicerent: in quibus amicis utique ipse uenit, cuius in eis uoluntas praesens fuit. unde est: qui uos recipit, me recipit; et qui me recipit, recipit eum qui me misit.

CCX. Planxerunt eum planctum magnum et ualidum. planxerunt planctum, non planxerunt planctu. locutio est in latina lingua non ignota, sicut dicitur: seruitutem seruauit, militiam militauit et similia.

CCXI. Et redditione reddet nobis omnia mala, 10 quae ostendimus ei. ex hac locutione ait et apostolus: Alexander aerarius multa mala mihi ostendit; ostendimus enim dictum est uel ostendit pro eo, quod est „fecimus“ uel „fecit“.

CCXII. Accipe iniquitatem seruorum dei patris 15 tui. noua locutio est „accipe iniquitatem“ pro „ignosce“ aut „remitte“ aut „obliuiscere“. sed puto inde esse dictum „accipe“, ac si diceretur „aequo animo accipe“, hoc est noli indigne ferre.

CCXIII. Et uenientes ad eum dixerunt. non iterum 20 uenerunt, sed quod dictum fuit iterum dictum est; solet hoc facere scriptura.

1 cf. Luc. 7, 3   4 Matth. 10, 40   6 Gen. 50, 10   10 Ib. 50, 15
12 II Tim. 4, 14   15 Gen 50, 17   20 Ib. 50, 18

2 misisse ad dominum *N*   5 recepit (*bis*) *N*   6 planctum
(*n s. l. m. 1*) *C*   ualedum *N*   7 planxerunt *om. C*   8 si-
cut—similia *om. C*   seruitute *N*   10 redet *C*   11 ei] *αὐτῷ cod.*
Alex.   et ex *C*   12 erarius *N*   14 fecit (*t s. l. m. 1*) *S*   16 iniqui-
tatem *om. S*¹   ignosce *C*¹   ignoscae *N*   19 ferr.e (*a eras.*) *S*
21 fuit iterum dictum *om. N*   post fuit uerba superiora iterum—fuit
repetita exp. sunt C   22 Expliciunt locutiones in libro genesis amen
fol. 49^b C Explicite sunt locuciones genesis. incipiunt locutiones
exodi *fol. 60^b N* Expliciunt locutiones genesis. Incipiunt locutiones
exodi *L* Expliciunt locutiōn genesis (*pr. s in ras.*) Incip locūtis exodi
fol. 11 S

LIBER SECUNDUS. LOCUTIONES DE EXODO.

I. Et inualescebant ualde ualde.

II. Quid est, quod dictum est de obstetricibus: et fecerunt sibi domos, quoniam timuerunt deum? praedictum
 5 est enim: bene faciebat deus cum obstetricibus. et ad hoc uidetur pertinere, quod fecerunt sibi domos timendo deum, tamquam beneficia dei ad hoc eis profuerunt, ut facerent sibi domos. numquid antea non eas habuisse domos intelligendum est? an ad diuitias hoc uerbum pertinet uel potius
 10 ad aliquas rei familiaris idoneas facultates? huic enim simile uidetur, quod ait etiam Iacob post quattuordecim annos seruitutis suae socero suo uolenti eum adhuc apud se tenere: nunc ergo quando faciam et ego mihi domum? dixerat enim, quod creuerint pecora Laban sub illo, sicut et
 15 ipse Laban confessus fuerat dicens: benedixit me deus in introitu tuo. cum ergo dicit: quando faciam et ego mihi domum? subintellegitur „sicut et tu“. hoc enim uidetur ualere quod ait: et ego, ut ad ipsam domum faciendam uideatur pertinere, quod consequenter ad Laban merces ipsa
 20 statuenda proponitur.

III. Et omne femininum uiuificate illud: sic enim habent graeci; latini non habent „illud“.

IIII. Erat autem quidam de tribu Leui et sumsit sibi de filiabus Leui: intellegitur uxorem, quod quidam
 25 latini interpretes etiam addendum putauerunt; sequitur autem: et habuit eam, et concepit.

2 Exod. 1, 12   3 Ib. 1, 21   5 Ib. 1, 20   13 Gen. 30, 30
 15 Ib. 30, 27. 30   21 Ex. 1, 22   23 Ib. 2, 1. 2

1 Incipiunt locutiones eiusdem fol. 97 C   2 Et—ualde om. N; sed spatium sufficiens uacuum rel. est   inualiscunt C   3 et 5 obsetricibus N
 6 fecerant LSb   ti^mendo C   7 dei om. b   profuerint Nd   8 eas non S
 10 rei (i s. l. m. 1) S   11 quatuordecim (t eras.) S   12 apud| quod C
 14 creuerunt b   sicut| Sic b   16 introitu (v supra o m. 1) C
 17 uidetur enim bd   19 ipsas L   22 graeci habent N   26 sec. cod. Alex.

V. Quid sit „tibin“ ideo difficile est nosse, quia nec graecus interpret ex hebraeo nec latinus ex graeco uertit hoc nomen; sed sic transtulit ut inuenit.

VI. Timuit autem Moyses et dixit: si sic diuulgatum est uerbum hoc... duo sunt in hac locutione adtendenda: primo, quia pendet sententia et sic dimissa est; deinde, quia „uerbum“ pro facto posuit.

VII. Et respexit <deus> filios Israhel et innotuit illis: pro eo positum est: et innotuit, quod est: egit in his ea, quibus dei curam erga se intellegent.

VIII. Uidens uidi uexationem populi mei qui est in Aegypto.

VIII. Et dixit Moyses ad deum: quis sum, quia ibo ad Pharaonem regem Aegypti et quia educam filios Israhel de terra Aegypti? dixit autem: quoniam ero tecum: sic habet graecus; latinus autem „et quis ego“ dixit et non dixit: quia ibo et quia educam, sed: ut eam et educam, et quod in graeco habet: dixit autem quia ero tecum, intellegitur utique quod dixerit ad Moysen: totum autem hoc latinus addidit et ait: dixit autem deus ad Moysen.

X. Deus dicit, quod dicat Moyses filiis Israhel: uisitans uisitauit uos et quaecumque contigerunt uobis in Aegypto: graecus habet: uisitatione uisitauit uos.

1 Ex. 2, 3   4 Ib. 2, 14   8 Ib. 2, 25   11 Ib. 3, 7   13 Ib. 3, 11. 12   22 Ib. 3, 16

1 thibin *d* tobhu *b*   2 conuertit *b*   3 sic *om.* *LSb*   transtulit *C*
4 moyses *C* moyses *L*   si sic *om.* *b*   5 adtendenda *in ras.* *C*   8 respexit] *αὐτὸν* *cod. Alex.*   deus *add. sec. LXX*   9 et scripsi: ut *N om. CLSbd*   est *add. cod. Trece om. lib.*   in his ea scripsi: ne his *LC*
ea *N* in his *bd* ut hi *S*   10 quibus *erasum S*   11 uexationem] afflictionem *b*   populi mei] populini *C*   13 *sec. col. Alex.*   moyses *L*
a dnm *C*   quid *N*   14 aegyptiorum *C*   quia] qui *LSb*   17 ante et non dixit *eras. est: et non dix in cod. S*   18 et *om. S*   educam] ducamus *b*   19 mosen *y uocali om. semper fere) L*   20 autem *s. l. m 1 S*   23 uisitauit *L*, et *fin. eras. S*   contegerunt *C*   24 abet (*ita fere semper) N*

XI. Deus dicit ad Moysen de filiis Israhel: et audient uocem tuam. graecus habet: et exaudient uocem tuam, quia et exauditio dicitur hominis.

XII. Quod habet latinus: poscet mulier a uicina et ab inquilina sua uasa argentea et aurea et uestem. graecus habet: a cohabitatrice sua, hoc est *συνήγου*, quod aliqui latini interpretati sunt: a concellaria sua.

XIII. Moyses dicit: quid? si non crediderint mihi neque exaudierint uocem meam: quod latinus „audi-
erint“ interpretatus est.

XIII. Extende manum et adprehende caudam graecus habet; latinus autem „manum tuam et caudam eius“ interpretatus est.

XV. Et extendens manum adprehendit caudam. et facta est uirga in manu eius.

XVI. Et dixit illi: ut credant tibi, quoniam adparuit tibi dominus deus patrum ipsorum. graecus non habet: et dixit illi, sed continuo adiunxit: ut credant tibi, id est uerba dei post illud factum miraculum, tamquam adhuc loqueretur et modo sententiam uerborum impleuerit. nam ordo est uerborum: extende manum et adprehende caudam, ut credant tibi; sed interposita est facti narratio et postea redditum, ut credant tibi.

XVII. Quod latinus habet: et facta est manus eius leprosa tamquam nix, graecus non habet „leprosa“, sed tantum: facta est tamquam nix.

1 Ex. 3, 18   4 Ib. 3, 22   8 Ib. 4, 1   11 Ib. 4, 4   16 Ib. 4, 5
24 Ib. 4, 6

2 *ἐξαναβόσκηται* cod. Graeci   3 et om. b   4 latinus] graecus b   sec. cod. Alex.   et ante ab om. b   6 habet om. C   cohabitatrice C
syseenu C   siscenu N   synscenu LS   *συνήγου* b   7 latini aliqui Sbd
8 non crediderint] no diderint (lac. circa 8 litter.) N   9 latini LSh
10 interpretatiſ (i fin. ex u et supra s uirgula add.) S interpretati sunt b
est om. S   14 adprehendat C   16 sec. cod. Alex.   17 tibi om. b
non s. l. m. 1 C   18 et dixit illi om. cod. Graeci   20 impleuerat C   22 nar-
rati L narratio (o s. l. m. 1) S   25 leprosa om. cod. Graeci; leprosa (bis) C

XVIII. Quodsi non audierint uocem signi primi: graecus sic habet; latinus autem: uocem tuam signi primi. sic et sequitur: credent tibi in uoce signi sequentis.

XVIII. Et erit aqua quam sumes de flumine sanguis super aridam, uel potius: super aridum, id est super id, quod aridum est. quod latinus dixit: sanguis super terram.

XX. Moyses dicit: precor, domine, non sum eloquens ante hesternam et nudistertianam diem.

XXI. Et uirgam hanc sumes in manum tuam, in qua facies in ea signa, cum dici posset: in qua facies signa aut certe: uirgam hanc sumes in manum tuam et facies in ea signa. nunc uero utrumque dictum est solita locutione scripturarum.

XXII. Post dies autem illos multos mortuus est rex Aegypti. dixit autem dominus ad Moysen in Madian: uade, perge in Aegyptum; mortui enim sunt omnes, qui quaerebant animam tuam. multa in his uerbis genera locutionum notanda sunt, primo: uade, perge in Aegyptum, tamquam non sufficeret tantum „uade“ uel tantum „perge“; deinde: mortui enim sunt omnes, qui quaerebant animam tuam, cum solum regem Aegypti scriptura dixerit mortuum et de solo antea dictum fuerit, quod Moysen quaerebat occidere. an ipse post alios inimicos ultimus

1 Ex. 4, 8 5 Ib. 4, 9 9 Ib. 4, 10 11 Ib. 4, 17 16 Ib. 4, 18. 19

2 signi primi *om. N*; sed spatium ad 13 litter. uacuum 3 sic et sequitur] sequitur: et sic *b* credent] redent *N* uocem *LS* 5 sanguinis sui per aridam *b* 6 aridum] aridam *b* 7 sanguis *in ras. S* 9 dixit *Lb* non sum eloquens] οὐκ εἰρητικός εἶμι *Origenis tom. XV p. 354; cod. Graeci apud. Tisch. οὐκ ἔκωνός εἶμι* 10 hesternam] esternam *C* externam *LS* et] κα: *cod. Alex.* nudustertianam *CNLS*¹ 12 signa cum dici] signaculū dici *C* 16 illius *b* mortuus (*v supra o*) *N* 17 autem *om. S* 18 maziam *C* madiam *N* aegypto *C* sunt enim *CLSbd* 19 multum *NLS*¹ in *m. 2 in ras. S* 20 locutionē (*v supra e m. 1*) *C* 21 egypto *C* 22 enim *om. LSbd* 23 tuam *om. Cb* 25 inimicus *C*

mortuus est? quod si ita est, non locutio, sed sensus est. item: qui quaerebant animam tuam, non in malo tantum, sed etiam in bono dici solet in scripturis; nam sicut hic in malo dictum est etiam in Psalmis: confundantur et reue-
 5 reantur, qui quaerunt animam meam, in bono: perit fuga a me et non est qui requirat animam meam, nisi forte aliquid distare dicitur inter quaerentes et requirentes, ut illud in malo, hoc in bono intellegendum sit.

XXIII. Et dicebant ad populum dicentes: haec dicit
 10 Pharaon: quam locutionem piguit latinum interpretari.

XXIII. Uideat deus uos et iudicet, quoniam execra-
 bilem fecistis odorem nostrum palam Pharaone et
 palam seruis eius, dare gladium in manus eius, ut
 occidat nos. sic enim habet graecus; latinus autem ait,
 15 quem pro optimo legebamus: ut daretis gladium in mani-
 bus eius: qui soloecismus nulla interpretationis necessitate
 factus est, quia in graeco non est.

XXV. <Et> statui testamentum meum ad illos, ita ut
 darem illis terram Chananaeorum et terram, quam
 20 incoluerunt, in qua et incoluerunt in ea. sic enim habet
 graecus, quod utique et in graeca lingua absurde uidetur
 sonare. et tamen Septuaginta interpretum auctoritas tanta est,
 quos ita loqui non piguit. quid? si enim et sensus hic latet?
 quodsi nullus est, ipsa locutio notanda est, ne alibi inuenta
 25 sensum inpediat uel aliquid quaerere, ubi quaerendum non
 est, conpellat.

4 Ps. 39, 15   5 Ps. 141, 5   9 Ex. 5, 10   11 Ib. 5, 21
 18 Ib. 6, 4

1 mortuus (v *supra* o m. 1) C   *prim.* est] fuerit b   4 etiam] sic etiam b
 5 periit LSbd   6 nisi] si N   7 dicatur (a *in ras.* m. 2) S   8 hoc
 in bono om. S   10 farao C   pinguit S   interpretare LS   11 uos
 deus C   12 pharaonem C   Pharaone et palam om. N   16 soly-
 cismus CN   solicismus LS¹   solecismus S²   interptationes S¹   17 qui b
 18 Et *addidi*   19 cananeorum CN   chananeorum LS   20 ea] eam N
 23 si om. CLSbd   et] et si b   24 ipse C   25 quemrere N

XXVI. Quod habet latinus: exaudiui gemitum filiorum Israhel, quemadmodum Aegyptii adfligunt eos, graecus habet: καταδουλοῦνται αὐτούς, quod interpretari posset: in seruitutem redigunt eos; nam uno uerbo non potest.

XXVII. Et locutus est Moyses sic ad filios Israhel: et non exaudierunt Moysen a defectione animi et ab operibus duris: exaudierunt ait, non „audierunt“.

XXVIII. Ego enim ineloquens sum, quod ait Moyses ad dominum, ἄλογος dixit graecus, non „inperitus“ quasi ἀμαθής uel ἀπαιδευτος.

XXVIII. Hi sunt Aaron et Moyses, quibus dixit eis deus, ut educant filios Israhel de terra Aegypti: sic enim habet graecus.

XXX. Ecce ego gracili uoce sum et quomodo exaudiet me Pharaos? notandum, quod exaudiet dixit, non „audiet“.

XXXI. Fecit autem Moyses et Aaron, sicut praecepit illis dominus, ita fecerunt. quid deesset, si non diceretur: ita fecerunt?

XXXII. Si loquetur uobis Pharaos dicens: date nobis signum aut portentum, et dices Aaron fratri tuo: sume uirgam. nonne locutionis nostrae consuetudo posebat et quaedam eius integritas, ut ita diceretur: si loquetur uobis Pharaos dicens: date nobis signum aut portentum, dices Aaron

1 Ex. 6, 5   5 Ib. 6, 9   8 Ib. 6, 12   11 Ib. 6, 26   14 Ib. 6, 30
17 Ib. 7, 6   20 Ib. 7, 9

1 exaudiuit CNLS   2 adfligunt T: adfligent CLSb adfligerent Nd
3 καταδουλοῦνται αὐτοῖς scripsi: catadulinte autus C catadulunte aut us N
catadulune autus L catadulunae autus S καταδουλωτικίας b καταδουλοῦν-
ται d posse (supra exp. sse superscr. m. 1 test) S   6 a defectione LS¹
ad effectiōnē b ab operibus] ad opera LS   7 dura S   8 Ego]
Ecce b   9 ad (d m. 2 add.) C   alogus C alogos NLS ἄλογος b
10 amates C amathes NLS   apedeutos CNLS ἀπειδευτος b   11 hii NL
eis om. CNLSb   12 deus om. C   educam N   15 farao C   18 illi LSb
20 loqueretur S   21 dicis C   22 uirga C   nonne locutiōis] non
elocutionis Lb none locutionis S

fratri tuo: sume uirgam? quid ergo ibi additum est „et“. nisi aliqua proprietate locutionis hebraicae? nam neque graeca esse perhibetur.

XXXIII. Non mihi uidentur satis commode interpretati latini σοφιστὰς Pharaonis, ut dicerent: sapientes; σοφοὶ enim sapientes dicuntur. potuit autem latinus interpres sophistas dicere, quoniam non est, quemadmodum id latine dicatur. et ideo isto uerbo iam utimur pro latino, sicut philosophiam dicimus non solum graece uerum etiam latine; sophistas
 10 appellarunt latinarum litterarum eloquentissimi auctores.

XXXIII. Et absorbit uirga Aaron uirgas illorum: ac si diceret: draco Aaron.

XXXV. Quod dictum est de Pharaone: ecce ipse exit ad aquam, graecus habet „super aquam“.

15 XXXVI. Dimitte populum meum, ut seruiat mihi in deserto. et ecce non exaudisti usque adhuc. quotiens dicitur: exaudisti, cum homini dicatur!

XXXVII. Fecerunt autem similiter et incantatores Aegyptiorum ueneficiis suis. et induratum est cor
 20 Pharaonis et non exaudiuit eos, sicut dixit dominus: quia in usu scripturae est „exaudiuit“, cum etiam de homine loquitur.

XXXVIII. Dimitte populum meum, ut mihi seruiant, non ut seruiat: qui loquendi modus non fere inuenitur nisi ubi

5 Ib. 7, 11 11 Ib. 7, 12 13 Ib. 7, 15 15 Ib. 7, 16 18 Ib. 7, 22 23 Ib. 8, 1

2 locuciones C¹ 4 comodo C commodae N 5 sofystas in mg. C
 sophistas NLS σοφιστης b σοφῶ] sefi C sophoe N sophistē LSb
 6 potuit autem] potuit enim LSbd sofistas C σοφιστης b 8 pro et
 ideo lacuna circa 8 litter. in N utuntur b filosofiam C 9 sophi-
 stae (ae ex as) S sofistas C sophistes b 10 appellarunt] appellantur L
 autem appellantur Sb 13 exit] exiit LSbd exiet cod. Lugdunensis; sed
 cf. Aug. in Psalmos p. 1759 Migne: Sic dictus est Pharaon exisse super
 aquam 16 quoties d 17 dicitur N 18 et similiter b 19 bene-
 ficiis LS¹ 20 faraonis C 23 seruiant (seruiat b) mihi. libri; sed cf. pag.
 550, 5 24 ut] de N

res ipsa singularis pluribus constat. populus enim singulari nomine dicitur, sed constat ex multis. sic etiam est: omnis terra adorent te, quia omnis terra dictum est pro „hominibus, qui sunt in terra“.

XXXVIII. Ecce ego ferio omnes fines tuos ranis; sic enim habet graecus elegantissima locutione, ut ranae ipsae plaga intellegatur, qua feritur terra Aegypti.

XXXX. Et eructuabit flumen ranas; et ascendentes intrabunt in domos tuas et in promptuaria cubiculorum tuorum et super lectos tuos et in domos seruorum tuorum et populi tui et in conspersis tuis et in clibanis tuis; et super te et super populum tuum et super seruos tuos ascendent ranae. notandum quod „in domos“ et cetera cum dixisset accusatiuum casum tenuit „et super lectos“ et cetera ubi dixit super similiter accusatiuum seruauit, in conspersis autem et in clibanis ad ablatiuum se transtulit; nam et graecus mutauit praepositionem, quam non mutat latinus. ille enim habet: εἰς τοὺς οἴκους in domos, in conspersis autem ἐν ταῖς σποράμασι: ubi mirum, si non etiam sensus est, non locutio, ut in conspersionibus et in clibanis exortas ranas forsitan uelit intellegi non extrinsecus ascendisse uel inruisse et, quia eas fluuium eructaturum praedicat, inde implere omnia.

XXXI. Et extendit Aaron manum super aquas Aegypti et eduxit ranas; et educta est rana et operuit

2 Ps. 65, 4   5 Ex. 8, 2   8 Ib. 8, 3. 4   24 Ib. 8, 6

1 constant *C*   2 est etiam *NLSb*   3 est *om. C*   8 eructabit *N*
eructauit *LS*¹   9 impromptuaria *S*   proutuaria *C*   promptaria *N*
10 et ante super *om. LSbd*   11 conspersis *bd*   12 clybanis *C*   cli-
uanis *S*¹   13 ascendunt *L*   14 cum] quam *LS*¹   15 lectum *C*   accusa-
tium similiter *bd*   16 conspersis *bd*   17 transtullit *C*   propositi-
onem *NLS*   18 εἰς τοὺς οἴκους *cod. Alex. d:* istus oecus *CNLS*
εντοστοιχος *b*   19 conspersis *bd*   en tois feramus in *C*¹   entis firamasin *N*
en tois firamasin *LS*   σποράμασι *b*   20 conspersionibus *bd*   21 extortas *LS*
22 eructatiuū *b*   23 implere *C*¹   impleri *LSb*   24 aqua *L*   aquā *Sb*

terram: repetitio a plurali ad singularem numerum traiecta est; nam utique „rana“ pro multitudine ranarum positum est. nescio quo autem modo per loquendi consuetudinem inbutis sensibus hominum saepe plus uidetur quod singulariter
 5 quam quod pluraliter dicitur; nam plus accipitur cum dicitur uerbi causa: est illic miles quam sunt illic milites, et: est illic piscis quam sunt illic pisces.

XXXXII. Et colligebant eas acervos acervos: haec repetitio multitudinem acervorum significat et scripturis est familiaris.

10 XXXXIII. Quod habent latini: extende manu uirgam tuam et percute terra, non percute terram, graecus habet: aggerem terrae; si tamen hoc uerbo recte interpretatur, quod dictum est: τὸ χῶμα τῆς γῆς.

XXXXIII. Fecerunt autem similiter et incantatores
 15 ueneficiis suis, ut educerent scinifes, et non poterant. notandum est „fecerunt“ dictum pro eo, quod est: conati sunt facere. nam utique si fecerunt similiter, procul dubio eduxerunt scinifes; sed quia sequitur: ut educerent, et non poterant, non ergo similiter fecerunt, sed similiter
 20 facere conati sunt. aut si forte et ipsi, quamuis ueneficiis agerent, eadem tamen agendi specie uirgam extendebant, quod scriptura non expressit, ad hoc referendum est: fecerunt similiter.

XXXXV. Et in terram super quam sunt super eam.

XXXXVI. Et gloriosam faciam in die illo terram
 25 Gessem, in qua populus meus inest super eam.

8 Ib. 8, 14   10 Ib. 8, 16   14 Ib. 8, 18   23 Ib. 8, 21   24 Ib. 8, 22

1 traiecta] proiecta *b*   2 multitudinem (*m exp. m. 1*) *C*   5 accepi-
 tur *C*¹   6 miles] milies *L* mil·es (*i eras.*) *S*   illuc *C* istic *b*   milites]
 miles *LS*¹   et *om. LSbd*   8 eas *om. LSb*   alterum acervos] arcervus *LS*¹
om. N   repetitio *C*   9 est scripturis *b*   10 manum *LSb*   uirgam
om. b   11 terra] terram *NL*   12 aggerem] sed aggerem *N*   13 to
 choma tes ges *C*   to chimates ges *N*   to churma tes ges *LS*   το αἶθονα
 τῆς γῆς   15 beneficiis *LS*¹   senifes *N*   scyniphes *b*   cyniphes *d*
 18 scyniphes *b*   cyniphes *d*   20 quamuis *om. b*   beneficiis *LS*¹
 21 uirga *L*   22 ad—similiter *om. b*   24 illa (*supra a add. o*) *C, L*
 25 gessē *CN*   gesen *LS*¹   gessen *bd*

XXXXVII. Et dixit Moyses: ego exeam a te et orabo ad deum, et exhibit cynomia a Pharaone et a seruis eius: quasi alteri diceret et „exeam a te“ et de altero Pharaone subsequeretur, a quo esset exitura cynomia.

XXXXVIII. Dimitte populum meum, ut mihi seruiant. 5

XXXXVIII. Ecce ego pluam hanc horam crastina die grandinem multam <ualde>. grando autem multa ualde ualde.

L. Et desinent uoces et grando. notandum est scripturam „uoces“ solere appellare tonitrua, quas uoces dei 10 etiam Pharaon superius appellauit dicens: orate pro me ad dominum, ut desinat fieri uoces dei, ubi et illa locutio est, quod non dixit: desinant fieri uoces.

LI. Ut narretis in aures filiis uestris et filiis filiorum uestrorum quaecumque inlusi Aegyptiis. 15 notandum. quemadmodum dicatur „inlusi“, ne forte ita sit dictum: draco hic, quem finxisti ad inludendum ei, et illud in Iob: hoc est initium figmenti domini, quod fecit ad inludendum ab angelis eius.

LII. Ecce ego induco hanc horam crastino die locustam multam. ecce quemadmodum superius dixit ranam. 20 ubi diximus plerumque plus intellegi, cum aliquid huius modi singulariter dicitur, quam si pluraliter diceretur. manifestum est enim plus sonare „locustam multam“, quam si diceret: locustas multas.

25

1 Ib. 8, 29   5 Ib. 9, 1   6 Ib. 9, 18, 24   9 Ex. 9, 29, 28
14 Ib. 10, 2   17 Ps. 103, 26   18 Iobi 40, 14   20 Ex. 10, 4

1 a te *om.* C¹   2 ad s. l. m. 1 C *om.* LSb   dnm N   exiit C
cynomyia bd   pharone C faraone N   3 prius et *om.* N   4 sub-
sequeretur (re s. l. m. 1) C   cynomya C cynomia NLS cynomyia bd
5 demitte C¹   seruiat b   6 hanc] hac NLS *om.* b   oram C
hora LSb   crastinam Cd   7 diem CLd *om.* Sb   ualde addidi sec. LXX
grando] grande C   8 σφοδρα σφοδρα *cod.* Alex   9 scriptura LS   10 apel-
lare C   tronitrua C   11 superius *om.* N   12 desinat *scripsi*: desinant
lib.   13 non *om.* bd   14 auribus LSb   15 aegyptis C   18 illud C
figmentū C   figment L   20 hac Nb   oram C hora Nb   lucustam NS
24 quamquam S quamquam L   si s. l. S   25 lucustas NLS¹

LIII. Qui autem et qui sunt qui ibunt? cotidie dicimus consuetudine familiariore: quam qui et qui ibunt?

LIII. Non est relictum uiride nihil in lignis. dicendum fuit more locutionis nostrae: non est relictum uiride
5 aliquid in lignis.

LV. Pharao ad Moysen: peccaui ante dominum deum uestrum et in uobis; suscipite ergo delictum meum. hac locutione et ad Ioseph usi sunt fratres eius. ubi dixerunt: accipe iniquitatem seruorum dei patris tui.

10 LVI. Quod latini habent: et nemo uidit fratrem suum tribus diebus, graecus habet: et non uidit nemo fratrem suum; notandum etiam fratrem hominis quemlibet hominem dici.

LVII. Pharao dicit ad Moysen et Aaron: ite et seruite
15 domino deo uestro; praeter oues et boues relinquit: sic enim habet graecus. ualde inusitata locutio est, nisi post distinctionem inferatur: „relinquite“ et subaudiatur „ista“, ut sit sensus: ite praeter oues et boues et relinquite ista; solet enim talis ellipsis fieri crebro in locutionibus scriptu
20 rarum.

LVIII. Et non relinquemus ungulam: quasi abductis pecoribus posset ungula remanere; quid est enim aliud: non relinquemus ungulam nisi „nec ungulam relinquemus?“

LVIII. Pharao ad Moysen: adtende tibi ultra adponere

1 Ib. 10, 8   3 Ib. 10, 15   6 Ib. 10, 16, 17   9 Gen. 50, 17
10 Ex. 10, 23   14 Ib. 10, 24   21 Ib. 10, 26   24 Ib. 10, 28

1 *ibunt (b *eras.*) C   2 consuedine C   quam *om.* LS   *ibunt (b *eras.*) C   3 lignis] linguis N   7 dilectum S¹   8 hac (c s. l. m. T) C   9 patris] et patris C   10 uidet C   11 uidet C   14 dixit b
15 deo *om.* N   uestro] nostro C   sic distinxi; nam Augustinus in errorem inductus est uoce praeter = πᾶν   16 ualde] uade LS   inusitate C¹   17 inferatur] feratur LS subinferatur b   ista] ita C
19 talis *om.* b   ellypsis LS eclipsis b   21 relinquimus CNb   un-
gulam] unguam b   22 aliut C   23 relinquimus Sb   nec] hinc C
relinquimus C'S relinquamus b   24 atende C   opponere LS

uidere faciem meam: pro eo, quod est: adtende tibi, ne ultra uideas faciem meam.

LX. Et petat unusquisque a proximo et mulier a proxima uasa argentea et aurea et uestem: notandum Aegyptios Hebraeis proximos dictos.

LXI. Et erit clamor magnus per omnem terram Aegypti, qualis non fuit <talīs> et talis non adhuc adponetur. in filiis autem Israhel non mutiet canis lingua sua ab homine usque ad pecus. elegantissima locutio est; per canem quippe extremum significauit uel homi-
num uel pecorum ita commendans, quanta in Hebraeis quies futura esset Aegyptiis acerba orbitate clamantibus.

LXII. Accipiant singuli ouem per domos patriarum. quas dicat patrias, non facile est intellegere: utrum ciuitates, in quibus conmanebant, an potius numerosas familias a cuius-
que uelut paternitate propagatas; hoc enim magis in graeco significari perhibetur.

LXIII. Si autem pauci sint qui in domo, ita ut non sint idonei ad ouem — id est ut ipsa paucitas non sit idonea ad ouem consumendam — adsumet secum uicinum proximi-
um suum, hoc est ipsa domus adsumet uicinum. hominem proximum pro homine posuit, singularem autem pro plurali — non enim unum sed quot sufficiunt. cum de oue consumenda scriptura loqueretur, secundum numerum, inquit, animarum unusquisque quod sufficiat sibi — animas pro
hominibus, a parte totum.

3 Ib. 11, 2   6 Ib. 11, 6. 7   13 Ex. 12, 3   18 Ib. 12, 4

3 unusque *Sb*   proximo] proximo suo *Cbd*   παρα της πλησιον
cod. Alex.   5 proximus *C*   6 omnem] totam *LS*   7 talis post fuit
addidi; cf. *Loc. in Gen. CLVI pag. 530, 12*   8 apponitur *C*   mutiet]
muti et *b*   9 ad om. *LS*   10 est] esset *N*   11 commendauit *b*
12 acerua *CLS*   13 patriarum] tribuum apud *Cyprianum III 1 pag. 80*
cd. Hartel   17 significari (i fin. ex e m. 1) *C*   18 qui in domo] ο: εν
τη οικια *cod. Alex.*   19 sint in ras. *C*   ipse *C*   20 assumunt *S*
21 domos *C*   hominū *C*   22 homine] hominem *LS*¹   singulare *N*
23 unum om. *S*¹   quot] quod *CL*   consumenda (n fin. s. l.) *C*
25 quod] quot *b*   sibi om. *LSbd*

LXIII. Sument a sanguine et ponent super duos postes et super limen in domibus, in quibus manducabunt illas in eis. cum dixerit: in quibus, dixit etiam „in eis“ more usitatissimo; sed „manducabunt
 5 illas“ quaeritur quas et intellegitur carnes. hoc enim sequitur: et manducabunt carnes hac nocte assatas igni: quod habent latini codices: qui manducabunt carnem, graeci autem habent *κρέα*, id est carnes, sed genere neutro, ideo in graeco est: in domibus, in quibus manducabunt illa in eis.
 10 est uero ista locutio, ut prius diceret illas, quam praediceret quid in consequentibus intellegeretur quas dixerit, similis ei locutioni, quam de filio Moysi exposuimus, cum eum uellet angelus occidere, et exemplum adhibuimus de psalmo: fundamenta eius in montibus sanctis; diligit
 15 dominus portas Sion: cuius enim fundamenta non intellegimus nisi ex consequentibus; sic et hic „in quibus manducabunt illas in eis“, id est in quibus domibus manducabunt illas, intellegitur carnes, de quibus consequenter loquitur.

20 LXV. Sumetis autem uobis fasciculum hyssopi et tinguetis ex sanguine qui est iuxta ostium et linietis super limen et super ambos postes de sanguine. etiam hic „fasciculum hyssopi“ plures utique fasciculos significat, sicut rana plures ranas et locusta

1 Ib. 12, 7. 8 12 Quaest. de Exodo XI 14 Ps. 86, 1. 2 20 Ex. 12, 22

1 a] de b 3 quibus] qua CNLS 4 moreositatissimo C¹ 5 et om. C
 6 hac] ac CN 8 autem om. N *κρέα scripsi*: crea C grea N creas LS
κρέας bd carnes *scripsi*: carnem libri 9 graeco (co m. 1 s. l) C est
 om. C illa S¹ 10 uere N ista] illa bd quam] quas b
 11 intellegerentur C¹ 12 moyse C 13 adibuimus C 14 dilig& C¹
 17 manducabant L 18 sequentur L 20 sumitis N fasciculum LS¹
 ysopi C ysophi N hysopi L hisopi Sb 21 tinguetis] ungetis N tin-
 guitis C iuxta] iusta N hostium LS¹ 22 linetis N lenietis d
 23 faciculus Lbd ysopi C ysophi N hysopi L hisopi Sb 24 utique]
 itaque LS om. b fasciculos L¹ lucusta C lucustas N

plures locustas; tropus autem iste quando fit in rebus, quae a nobis non ita dici solent, obscuritatem facit.

LXVI. Et erit cum dicent ad uos filii uestri: quae est seruitus ista? et dicetis eis: immolatio pascha hoc domino: etiam si non haberet „et“, plenum 5 esset: dicetis eis.

LXVII. Et aduenientes fecerunt filii Israhel, sicut praecepit dominus Moysi et Aaron, ita fecerunt: non adderet: ita fecerunt, nisi mos esset scripturarum.

LXVIII. Et factum est in die illa eduxit dominus 10 filios Israhel de terra Aegypti.

LXVIII. Ait autem dominus ad Moysen dicens.

LXX. Omne adaperiens uuluam masculina. pluralem numerum intulit singulari, quia ipsum quod dictum est: omne adaperiens, non utique in uno, sed in multis 15 accipitur. similis est locutio: adtendite, populus meus: tale est et quod paulo post sequitur: omne, quod adaperit uuluam de armentis et de pecoribus, quaecumque tibi nata erunt. omne quaecumque tibi nata erunt ipse modus est locutionis. 20

LXXI. Omne adaperiens uuluam asinae. graecus habet „asini“ modo illo locutionis — quod iam in Genesi notauimus — ubi masculinum pro feminino positum est de morte Sarrae dicente scriptura: surgens Abraham a mortuo, et: sepeliam mortuum meum, et talia ibi 25 saepe dicuntur de mortua.

3 Ib. 12, 26, 27   7 Ib. 12, 28   10 Ib. 12, 51   12 Ib. 13, 1
13 Ib. 13, 12   16 Ps. 77, 1   17 Ex. 13, 12   21 Ex. 13, 13
24 Gen. 23, 3, 4

1 plures locustas *om.* *N* plure locustas *b*   istae *N*   2 faci& *C*
4 immolati& *b*   5 habere& (n *eras.*) *S*   6 dicitis *C*   7 filii isrl
fecerunt *b*   8 ita fecerunt *om.* *LSb*   9 non—fecerunt *om.* *CN*   mos
esset] mores *C*   esset *om.* *N*   12 autem] enim *b*   16 popule *bd*
17 et] *in ras. m.* 2 *C*   adaperit (p *ex d*) *N* aperit *d*   18 alt. de *om.* *b*
22 quod] quem *bd*   24 sarrae *CS*²   25 sepelliam *C*   talia] alia (*C*
sepe ibi *b*

LXXII. Propter hoc ego immolo domino omne quod aperit uuluum masculina: similis locutio superiori.

LXXIII. Et erit in signo super manum tuam, id est super opera tua: ubi magis sensus est forsitan quam locutio.

LXXIII. Et excussit dominus Aegyptios in medium maris. graecus habet: et excussit dominus Aegyptios medium maris.

LXXV. Uidit autem Israhel manum magnam, quae fecit dominus Aegyptiis.

LXXVI. Tunc cantauit Moyses et filii Israhel canticum hoc domino et dixerunt dicere; sic enim habet graecus: καὶ εἶπαν λέγειν.

LXXVII. Et non inueniebant aquam, ut biberent. poterat non habere: ut biberent.

LXXVIII. Et murmurauit populus aduersus Moysen dicentes: non „dicens“ sed: dicentes; ex pluribus enim populus constat.

LXXVIII. Et uenerunt omnis synagoga filiorum Israhel in heremo: non dixit „uenit“, quia synagoga ex pluribus constat.

LXXX. Murmurabant omnis synagoga filiorum Israhel aduersus Moysen et Aaron: eadem est et ista locutio.

LXXXI. Dixit autem dominus ad Moysen: ecce

1 Ex. 13, 15   3 Ib. 13, 16   6 Ib. 14, 27   9 Ib. 14, 31   11 Ib. 15, 1   14 Ib. 15, 22   16 Ib. 15, 24   19 Ib. 16, 1   22 Ib. 16, 2
25 Ib. 16, 4

1 ego] ergo LS   3 Et om. CNLSb   in signo s. l. m. 2 ut uidetur C
signum d   4 omnia opera b   forsitan C   8 medium] μεσον cod.
Graeci   9 que C   11 filiis N   12 κρηω cod. Alex.   13 καὶ εἶπαν
λέγοντες cod. Vat. καὶ εἶπαν τῷ λέγειν cod. Alex.   ce ipan legin C ca-
eipanlegin N ce ipan legin LS λεγαν λεγειν b   16 murmurauit (ra
s. l. m. 1) C   17 dices L   19 synagoga CNLS   20 eremum d
synagoga CNLS   23 et ista] ista Cd   25 autem om. S

ego pluam uobis panes de caelo: manna pluiturus panes promisit. locutio est, qua panis pro alimento ponitur; amat autem scriptura pluraliter magis panes quam singulariter dicere.

LXXXII. Mane uidebitis, inquit, gloriam <domini>. dum exaudiet murmurationem uestram super deum, id est quia murmuratis super deum: quod tantum ualet, ac si diceret: aduersus deum. deinde notandum nouo modo hic exauditionem dictam non precantium sed murmurantium, cum reprehendat utique scriptura murmurationem. tamquam hoc dixerit, quod cognouerit deus murmurationem eorum, et ipsam dei cognitionem dixit exauditionem.

LXXXIII. Accedite ante deum; exaudiuit enim murmur uestrum: iterum exauditionem non precum significat et petitionum sed etiam murmur malorum; hoc et postea dicit deus: exaudiui murmur filiorum Israhel.

LXXXIII. Et ecce in facie heremi minutum tamquam coriandrum. cum totiens deus dicat: faciem terrae sicut hic: faciem heremi, mirum est, unde homines ita errent, cum faciem audierint, ut aliquid tale opinentur, qualis hominis facies est uel alicuius animantis.

LXXXV. Secundum numerum animarum uestrarum; unusquisque cum conmanentibus uobiscum colligite. quam saepe scriptura animas homines appellat — a parte totum — non facile autem carnes pro hominibus, sed carnem, sicuti est: non timebo, quid mihi faciat caro, quod apertius in eodem psalmo ait: quid mihi

4 Ib. 16, 7   12 Ib. 16, 9. 12   16 Ib. 16, 14   21 Ib. 16, 16
25 Ps. 55, 5. 12

1 panem CNLS; cf. *Quaest. de Exodo quaest. LVIII*   celo C
mannam S mannam CL   pluiturus] pluit uobis N   3 magis om. N
panem CNLS   4 domini addidi sec. LXX κυριου   6 quia om. b
murmoratis C   7 deceret C¹   9 reprehendat (re s. l. m. 1) C   12 accedite (pr. e ex i) C, (di s. l. m. 1) S   13 murmur C   14 murmuris d
15 exaudiuit CNLS   murmur C¹   17 colliandrum S   18 homines—
errent om. N; sed spatium sufficiens rel.   19 tale aliquid b   22 uobiscum scripsi: uobis libri   23 hominis C   25 faciat mihi Sb

faciet homo. non tamen diceret: secundum numerum car-
nium uestrarum, sicut dixit: secundum numerum ani-
marum uestrarum.

LXXXVI. Et collegerunt illud mane mane: quo-
modo puteos puteos, acervos acervos, sic dictum est: mane
mane.

LXXXVII. Nullus uestrum egrediatur unusquisque
de loco suo die septimo: quod interpositum est: unus-
quisque, potuit et non dici.

LXXXVIII. Non erat autem populo aqua bibere, id
est ad bibendum.

LXXXVIII. Et maledicebat populus ad Moysen: id
est maledictis agebat Moysen, hoc est maledicebant illi; nam
hoc in consequentibus ipse dixit: quid maledicitis mihi?

LXXXX. Et murmurabat populus ad Moysen di-
centes.

LXXXXI. Et uirgam, in qua percussisti flumen,
accipe in manu tua. in qua percussisti dixit pro eo,
quod dicimus „de qua percussisti“, et est ista locutio creber-
rima in scripturis.

LXXXXII. Et sumpsit Iothor socer Moysi holo-
caustomata et sacrificia deo: sumpsit pro eo, quod
est obtulit. an forte sensus est, non locutio, ut ea sumsisse
intellegatur, quae Moyses obtulisset, quamquam Moyses non
legatur superius sacrificasse nec Aaron nec quisquam
Hebraeorum, qui educti sunt de terra Aegypti, sed tantum

4 Ex. 16, 21   7 Ib. 16, 29   10 Ib. 17, 1   12 Ib. 17, 2
15 Ib. 17, 3   17 Ib. 17, 5   21 Ib. 18, 12

1 faciat *LS* tamen] autem *LSbd* 4 colligerunt *NS* quomodo—
mane *om. b* 5 puteus *prius C* 7 *sec. cod. Alex.* quisque *b* 8 loco]
loquo *C* quisque *b* 13 agerat *N* agebant *LSb* 14 maledicis *N*
15 murmurabat *C* murmurauit *d* 17 uirga *N* quā *C* percussisti *N*
19 dicemus *N* et *s. l. m. 1 C* est ista] estis *N* ista] ita *b*
alocutio *N* 21 sumpsit *LSb* iothor *NLSd* iethor uel iethro *b*
olocaustomata *C*¹ 22 sumpsit *NLSb* 23 obtulit *C* 24 que *C*
obtulisse *LSb* 26 hebraeorum (*rum s. l. m. 1 C*)

superius scriptum est, quod altare constituerit Moyses et appellauerit illud: dominus meum refugium? istum autem Iotor legimus sacerdotem fuisse Madiam, id est gentis Madiam. mirum est autem, si eius aduentu coepit sacrificare Moyses et non potius ipse Iotor, qui iam sacerdos erat.

LXXXXIII. Graue tibi uerbum hoc. subauditur „est“.

LXXXXIII. Et demonstrabis illis uias, in quibus ambulabunt in eis.

LXXXXV. Uerbum autem graue referebant super Moysen; sic enim habet graecus, quod latini interpretati sunt: ad Moysen. illa sane locutione ipsa etiam cura significatur, qua dictum est: super Moysen, uelut onus ei significaretur inpositum. uerbum autem graue dictum est pro quaestione graui. unde sequitur: omne autem uerbum leue iudicabant ipsi.

LXXXXVI. Quod graecus habet: ἐπωνομάζω, supernominauero aut adnominauero expressius dicitur: quod usitatius „cognominauero“ nonnulli interpretati sunt. sed non habet necessariam significationem cognominauero; propinquius autem dicitur cognominauero quam nominauero. nam et hoc aliqui interpretes dixerunt.

LXXXXVII. Et ueniam ad te et benedicam te. cum superius pluraliter loqueretur, facietis et immolabitis. dicit: ueniam ad te, tamquam ipsi Israhel, id est populo.

LXXXXVIII. Et hae iustificationes, quas adpones

2 Ib. 17, 15   6 Ib. 18, 18   7 Ib. 18, 20   9 Ib. 18, 26
16 Ib. 20, 24   22 Ib. 20, 24   25 Ib. 21, 1. 2

2 illud *C*   3 iothor *NLSbd* iethor *b*   madiā (m s. l. m. 1) *C*
madian *bd*   gentes *C*   4 maziā *C*   madian *bd*   eius] ad eius *b*
aduentum *Nb*   cepit *C*   5 et] ut *C*   iothor *NLSd* iethor *b*
sacerdos *C*   8 ambūlabulabant *C*   9 sec. cod. *Alex.*   grauiue *d*
11 illa sane] illas ane (s add. m. 2) *C*   sanae *S*   ipse *C*   12 qua]
quia *LSb*   honus *C*   13 significetur *LSb*   grauac *S om. b*   15 leue
uerbum *b*   iudicabant *scripsi sec. LXX: iudicabunt libri*   16 epono-
mason *CNLS*   επωνομαζων *b*   18 interpati *S¹*   20 propinquius—cogno-
minauero *om. C*   25 haec *Nb om. C*   quam *S¹*   adpones *scripsi:*
pones *CNLS^{1d}*   ponas *b*

coram illis. si emeris seruum Hebraeum et cetera. notanda locutio, quemadmodum, cum illud dictum est ad Moysen, hoc est, hae sunt iustificationes, quas adpones coram illis, tam ad ipsum populum cetera dicuntur
 5 quam ad Moysen: si emeris seruum Hebraeum. non enim hoc Moysi dictum est, sed, quod populo diceret, tantum ipsi populo dicebat.

LXXXVIII. Pertundet ei dominus auriculam de subula et seruiet ei in sempiternum uel in aeternum, quod graecus habet: εἰς τὸν αἰῶνα. ecce quemadmodum scriptura multis locis dicit secundum hoc uerbum graecum „sempiternum“ uel „aeternum“, ubi non intellegitur illa aeternitas, secundum quam nobis aeterna promittitur uel secundum quam a contrario igne aeterno mali cremabuntur!
 15 neque enim seruus iste, qui uiuere in aeternum non posset, posset seruire in aeternum; sed intellegitur „aeternum“ dictum, cuius temporis finis non est. aut certe aliquid hoc sacramento significatur aeternum.

C. Dabo tibi locum, in quem fugiat ibi, qui occiderit.
 20

CI. Si quis percusserit seruum suum aut ancillam suam in uirga: quod est „de uirga“.

CII. Lapidibus lapidabitur taurus: quasi possit lapidari nisi lapidibus. differt aliquid ista locutio ab illa, qua
 25 diceret more scripturarum: lapidatione lapidabitur, sed tamen similis est.

8 Ex. 21, 6   19 Ib. 21, 13   21 Ib. 21, 20   23 Ib. 21, 28

2 est] sit *NLSbd*   3 he *C* hec *b*   iustificationes (ca s. l. m. 1) *C*
 4 illis] ipsis *N*   tam] iam *CLSbd*   5 quam] quasi *bd*   si emeris
 seruum *om. N*   6 hoc] homini *N*   Moysi] si *N*   diceret *om. b*
 8 pertundit *C* pertunde *L*   9 ei *om. b*   10 iston eon *C* staneon *N*
 istonaeona *LS* εναῖωνια *b*   12 sempit sempiternum (*exp. m. 1*) *C*
 13 aeternitas illa *bd*   promittuntur *bd*   14 aeterno *om. b*   cremabantur *b*
 15 istae *N*   possit *C*   16 posset *C*   19 ibi *om. C*   23 posset *NLSb*
 24 lapidare *S*¹   et ante differt *add. s. l. m. 2 S*   differat *LS*   25 lapi-
 datione *om. C*   sed—est *om. N*; sed spatium aptum uacuum relinquitur

CIII. Si autem taurus cornipeta erat ante hesternam et nudustertianam: pro tempore praeterito posuit partem pro toto, quantumcumque illud fuisset, more scripturarum.

CIII. Si quis autem aperuerit lacum aut exciderit lacum et non operuerit eum et ceciderit illuc vitulus aut asinus, dominus laci reddet. et haec locutio a parte totum intellegenda est; non enim, si equus ceciderit in lacum aut ovis, ideo non reddet, quia hoc scriptum non est. 5

CV. Quod autem mortuum fuerit, ipsi erit, pro „ipsius erit“.

CVI. Si autem depauerit quis agrum aut uineam et admiserit pecus suum depascere agrum alium, id est „alienum“. 15

CVII. Si autem pignus acceperis uestem proximi, ante solis occasum reddes ei. genus pro specie posuit; sic enim dictum est, ac si de omni ueste pignus dederit, cum de illo specialiter se dicere ex consequentibus scriptura testetur, qui non habet nisi eam uestem, unde se nocte cooperiat. 20

VIII. <Et> ecce ego mitto angelum meum ante aciem tuam, ut seruet te in uia, ut inducat te in

1 Ib. 21, 29   5 Ib. 21, 33. 34   11 Ib. 21, 34   13 Ib. 22, 5
16 Ib. 22, 26   22 Ib. 23, 20. 21

1 Si] ut *N*   cornipeta *C* cornupeta *LS*²*bd*   hesternam] externam *LS*
2 et *om.* *N*   nudustercianam *C* nudustertianam *LS*¹ *om.* *N*   ante
pro *m.* 1 *exp.* pte *C*   posuit] posito *C*   5 aperierit *b*   6 operierit *CL*
operuerit (u s. l.) *S*   7 reddit *C*   8 a pte^a (corr. *m.* 1) *C* aperte *LS*¹
aequus *NS*   9 ceciderit (ci ex ce) *N*   oues *C*   11 ipsi]
ipsius *C*   pro ipsius erit *om.* *C*   14 amiserit *C* amiserit *NLS*
16 acciperis *C* acciperit *N*   proximi tui *b*   17 reddis *C*   18 omni]
onia *C*   20 habent *C*   se *om.* *N*   21 cooperiatur *N* coopereat *b*
22 Et addidi sec. *LXX*   23 ut scripsi sec. *Quaest. in Ex. quaest.*
XCI: et libri

terram, quam paraui tibi. adtende tibi et exaudi eum. angelum suum iubet deus exaudiri a populo non utique petentem, sed iubentem.

CVIII. Et mittam uespas ante te et eiciet Amoreos: a plurali ad singularem numerum se conuertit. intellegitur autem: eiciet Amorreos uespa, sicut rana, sicut locusta, non quod una sit, sed quod per singularem pluralis numerus intellegitur.

CX. Per partes eiciam illos a te.

CXI. Non dispones illis et diis eorum pactum: et non consident in terra tua, ne peccare te faciant ad me: non dixit „in me“, idem tamen significat.

CXII. Respondit autem omnis populus uocē una dicentes.

CXIII. Et uiderunt locum ubi steterat ibi deus Israhel. ubi steterat posset sufficere, sed hebraicae dicuntur istae locutiones.

CXIII. Et inaurabis illa auro. similis est locutio „lapidibus lapidabitur“.

CXV. Cyathos in quibus immolabunt in eis.

CXVI. Duas bases columnae uni in ambas partes eius et duas bases columnae uni in ambas partes eius. ne de omnibus diceret, de duabus dicit more suo geminando, sicut puteos puteos, acruos acruos, generationes et generationes et similia.

4 Ex. 23, 28   9 Ib. 23, 30   10 Ib. 23, 32. 33   13 Ib. 24, 3
15 Ib. 24, 10   18 Ib. 25, 12   20 Ib. 25, 28   21 Ib. 26, 19

1 adtende tibi *scripsi*: ante ibi *C* ante te-ibi *NL* ante te-ibi (*t eras.*) *S* ante te ibit *bd*; cf. *Exodi quaest. XCI et contra Faustum XVI* 19 p. 461 edit. meae 2 exaudiri (*i fin. ex e m. 1*) *C* 4 et 6 amorreus *C* amorreos *N* amorreos *Lb* ammorreos *S* Amorrhæos *d* 6 eiciet] ei& *N*; cod. *Graeci* ἐκβαλῶ et ἐκβαλεῖς 7 singularem numerum *b* 8 intellegatur *Cbd* 10 illos *C* dis *N* 11 ne] nec *b* 15 ibi] ubi *N* *Exei* cod. *Alex.* deus] dñs dñs *b* 16 hebreiē *C* ebraicae *N* hebraeice *LS* hebraice *d* 17 iste *CLS* 20 cyatos *CS*¹ 21 (et 22) uni] uiri *b* 23 ne] nec *b* 24 puteus puteus *C* acruus acruus *C*

CXVII. Et columnas inaurabis auro et inaurabis seras auro.

CXVIII. Et inaurabis ea aeramento: talis locutio est <qualis> „inaurabis auro“.

CXVIII. Extra uelum quod est super testamentum. de lucerna accendenda cum diceret, hoc ait. id est quod foris accenderetur, ubi est sanctum, non intra uelamen. quod est super testamentum, hoc est sanctum sanctorum. ergo super non sic ait, tamquam esset tectum uel camera uel firmamentum caeli uel arcae cooperculum, sed etiam quod uice parietis obpositum esset, super dixit: sicut dicimus superiorem discumbere aut stare non utique alterum portare ab altero.

CXX. Legitimum sempiternum in progenies uestras: eo modo sempiternum, quo multa superius diximus.

CXXI. Et sumet Aaron nomina filiorum Israhel super rationale iudicii super pectus introeunti in sanctum. consequens erat. ut diceret: introiens in sanctum. hoc est „sumet Aaron introiens“, quod aliqui latini soloecismum uitantes interpretati sunt, sed quia et 20 graecus introeunti habet et latini aliqui consonant, locutionem potius notandam credidi quam corrigendam.

CXXII. Et pones super rationale iudicii fimbrias catenata. et hic latini nonnulli soloecismum cauentes fimbrias catenatas interpretati sunt; graecus autem 25

1 Ex. 26, 29   3 Ib. 27, 6   5 Ib. 27, 21   14 Ib. 27, 21   16 Ib. 28, 23   23 Ib. 28, 24

2 serras *LS*   4 qualis *addidi: om. CNLSbd; cf. Loc. Num. XIII*
5 testamentum (*v supra o additum*) *N*   6 accendenda (*pr. n s. l. m. 1*) *C*
id est *om. N*   9 sic *om. C*   est *CNLbd*   10 celi *C*   ar-
chae *N*   cooperculum *CNL*   14 *legitimum (*E eras.*) *S*   15 ante eo
exp. est m. 1 eo modo sempiternum in progenies uestras *C*   16 sumit *C*
18 in sanctum | sanctuariū *b* sanctum *d*   consequens—sanctum *om. LS*
20 soloecismum *CN* soloecismum *L* soloecismum (*e s. l.*) *S*   22 notan-
dum *CLS*   corrigendum *S*   24 catenate *N* catenatas (*s s. l.*) *S*
hic | hinc *NLS*   nonnullis *N*   soloecismum *CLS*¹ soloecismum *N*

habet: τοὺς κρωτῆροὺς τὰ ἀλυσιδωτά. hanc solemus dicere absolutam locutionem, cum generi masculino uel feminino neutrum infertur, quemadmodum si dicamus: iustitiae terrenae non sunt stabilia.

5 CXXIII. Et Aaron cum coeperit fungi sacerdotio, audietur uox eius intranti in sanctum in conspectu domini et exeunti. uocem eius ex tintinabulis dixit, qui magis sonus est eius, intranti et exeunti pro „intrantis et exeuntis“ posuit datium pro genetiuo.

10 CXXIII. Et duos renes et adipem quae super eos, subauditur „est“, quod nonnulli interpretes addiderunt.

CXXV. Et separabis illud separatione.

CXXVI. Et cum accendet Aaron lucernas, sero incendet super illud. sero dixit pro „uespere“ et ideo
15 notanda locutio est: ὅψε quippe graecus habet. sero autem proprie non solet dici, nisi cum tempus transierit, quo fieri debuit, quod sero dicitur factum.

CXXVII. Si acceperis computationem filiorum Israhel in uisitatione eorum et dabunt singuli
20 redemptionem animae suae domino et non erit in eis ruina in uisitatione eorum et hoc est quod dabunt tibi. pendet ista locutio, quia interposita est coniunctio copulatiua: quae si non interponeretur, non penderet. tribus autem locis est posita, quorum undelibet detracta

5 Ex. 28, 35 (31) 10 Ib. 29, 13 12 Ib. 29, 26 13 Ib. 30, 8
18 Ib. 30, 12, 13

1 tus crosus alysidotan CN τοῦρος . ustoli . sidoton LS τοῦ κρωτῆρος
πληροῦ b ἀλυσιδωτά d: edit. Graecae aliter coniungunt 3 iustitiae
terrenae| iusti&errenae C iustiae (ti s. l. er.) terna (re s. l. er; a ex e) S
iusti eterne b 5 ceperit C sacerdotiū C 6 conspectum N 7 tin-
tinnabulis bd 9 genetiuo CNS² 10 q: C 12 separauit SL sepa-
rabit b 14 uespere L 15 obse CNLS ὅψε b graecus habet om. N;
sed spatium uacuum 16 propriae N solet| let C quod N
18 acceperit LS 19 uisitationem N 22 tibi om. cod. Graeci pendit C
coniunctio C 24 undelibet (unde s. l. m. 1) C

plenam facit esse sententiam. rursum ubi dictum est: si acceperis computationem filiorum Israhel in uisitatione eorum, et dabunt singuli redemptionem animae suae domino; si enim non dixisset: et dabunt, sed tantummodo dixisset: dabunt, finiretur sententia nec 5 penderet ita enim diceretur: si acceperis computationem filiorum Israhel in uisitatione eorum, dabunt singuli redemptionem animae suae domino. si autem hic ponitur haec coniunctio, deorsum tollenda est, ut ita dicatur: si acceperis computationem filiorum 10 Israhel in uisitatione eorum et dabunt singuli redemptionem animae suae domino et non erit in eis ruina in uisitatione eorum, hoc est quod dabunt. aut certe in medio, ubi dictum est: et non erit in eis ruina, si detrahas coniunctionem, non pendebit sen- 15 tentia; erit enim sensus: si acceperis computationem filiorum Israhel in uisitatione eorum et dabunt singuli redemptionem animae suae domino, non erit in eis ruina. cum uero ubique posita est eadem coniunctio, pendere facit locutionem; ideo eam notandam putauimus. 20

CXXVIII. Consurrexit populus in Aaron et dixerunt ei. usitata locutio est, quia ex multis populus constat. deinde notandum totum pro parte positum. apostolus enim, sicut reuera erat, quosdam eorum dixit hoc fecisse, non 25 totum populum, ubi ait: neque idolis seruiamus sicut quidam illorum.

22 Ex. 32, 1   26 I Cor. 10, 7

1 esse *om. b*   esse sententiam] *essentiam LS¹*   rursum *LSb^d*
 2 computationem (*nem s. l. m. 1*) *C*   3 ipsorum *CNLSb*   redemcione *C*
 5 fineretur *C*   6 ita enim diceretur *s. l. S*   computatione *N*   7 filiorum—uisitatione *om. N*   8 redemcione *C*   9 coniunctio *C*   11 ipsorum *CNLSb*   12 redemcione *C*   14 ~~eorum~~ ubi *S*   est *om. S*
 15 coniunctionem *C*   16 computationem *C*   17 ipsorum *NLSb*   19 ubique] utique *LS^b*   coniunctio *C*   20 fecit *NLS*   22 dixerunt] *cod. Graeci tempore differunt*

CXXVIII. Surge et fac nobis deos, qui nos praecedant. sedenti loquebantur? an potius locutio est notanda, propter quod dicitur saepe: exsurge, domine, aut: surge, deus, iudica terram.

5 CXXX. Et nunc sine me et iratus ira, quomodo „morte morietur“; amat ita loqui scriptura.

CXXXI. Cui sunt aurea, demite: non dixit quid aurea. unde latini interpretes dixerunt: qui habet aurum, demat.

CXXXII. Quis ad dominum? ueniat ad me.

10 CXXXIII. Fecerunt sibi deos aureos: de uno uitulo. pluralem ergo numerum pro singulari posuit. inde est et illud: hi di tui Israhel, qui eduxerunt te de terra Aegypti. non sane locutiones istae reperiuntur, ubi pluralis pro singulari ponitur, nisi in eo rerum genere, in quo etiam
15 de pluribus fieri uel intellegi potest. non enim quia unus ille uitulus erat, ideo non et plures fieri poterant aut ideo non multis idolis similis fuerat. hac locutione dictum est latrones insultasse domino, cum hoc unum fecisse scriptura testetur, sed non solus fuerat latro. quin etiam cum ista
20 locutio fit per nomina propria, qualiter eam in scripturis factam nondum conperimus, plures illic intelleguntur, sicut Phaedras et Medeas quidam dixerunt, cum fuerit una Phaedra et una Medea; sed Phaedras et Medeas appellauerunt omnes similes Phaedrae et Medeae. ita non sine causa nec utcumque

1 Ex. 32, 1   3 Ps. 43, 27   Ps. 81, 8   5 Ex. 32, 10   7 Ib. 32, 24   9 Ib. 32, 26   10 Ib. 32, 31   12 Ib. 32, 4   18 cf. Matth 27, 44   19 cf. Luc. 23, 39

3 sepe dicitur (dic&ur N) *NLSbd*   4 terra C   5 si ne d   6 ita** (q: er.) C   7 τινι *cod. Alex.*   χροστία *cod. Graeci.*   demitte *NS¹*
dimitte L   10 deos] d's C   11 et om. *LSb*   12 illut C   dii *LSbd*
**te (de *er. uidetur*) S   13 repperiuntur CN   14 genere genere L
16 fin. ideo] ideo et N   19 testatur *LSb*   quin etiam] quinto iam N
21 cūperimus C   illic] sic b   22 fedras *CNLS* phedras b   mēdeas C
una] unus N   fedra *CNLS* phedra b   23 mēdea C   fedras *CLS*
fedra N   et Medeas] semper N   mēdeas C. med*neas (r *eras.*) S
24 fedrae *CNLS* phedre b   med*cae (r *er.*) S   utcumque] uicumque N

ac passim sicut ab inperitis uitiose fit, sed certo modo certisque regulis istae locutiones interponuntur.

CXXXIII. Uade, ascende hinc tu et populus tuus, quos eduxisti de terra Aegypti. non „quem“ eduxisti: quod ita usitatum est, ut rarius aliter dicatur.

CXXXV. Et dixit dominus: deponite stolas gloriarum ueststrarum et cultum, et ostendam quae facturus sum tibi. a plurali ad singularem numerum locutionem terminauit, quia multi erant et populus erat, sicut eis dixerat: uos populus dura ceruice; non dixit „tu populus“. sed: uos ¹⁰ populus, cum uos numeri sit pluralis, populus autem numeri singularis.

CXXXVI. Si inueni gratiam in conspectu tuo, simul ambulet dominus meus nobiscum: tamquam de alio dicat, adsiduae sunt hae locutiones. sed cum dicitur ad ¹⁵ deum, putatur patri dici de filio. cum autem talia dicerentur ad Pharaonem et ad Ioseph et ad alios multis locis, genus locutionis intellegebatur.

CXXXVII. Ne quando ponas testamentum his, qui sedent super terram: ac si diceret „sedes habent“, quod est ²⁰ „habitant“.

CXXXVIII. Et deos fusiles ne feceris tibi. locutio est a parte totum significans; non enim quia fusiles tantummodo nominauit, fieri sculptiles, ductiles fictilesque permisit uel ullum genus simulacrorum aut qualiumcumque factici- ²⁵ orum deorum.

CXXXVIII. Omne adaperiens uuluum <mihi> mas-

3 Ex. 33, 1 6 Ib. 33, 5 13 Ib. 34, 9 19 Ib. 34, 15 22 Ib. 34, 17
27 Ib. 34, 19

2 iste *L* 4 aegypto *C* (o co r. ex i m. prima) *N* nonç (o ex u) *N*
7 q: *C* 9 erat om. *b* eis om. *LSb* 10 et populus *N* dure *L*
dure *S*² ceruicis *S*^{2b} 15 hae om. *CN* eloquutiones *C* elocutiones *N*
19 ponat *NLSb* iis *d* 20 sedet *b* 21 abitant *N* 22 deos (os s. l.
m. 1) *C* feceris (ce s. l. m. 1) *C* tibi| ibi *b* 23 fusilis (*pr. s*
ex g) *C* 25 qualicumque *LS* qlëcūque *b* factitiorum *d* 27 mihi
addidi *e u. sequ.* masculinā *C* masculinum *N*

culina. id est: omne adaperiens uuluam mihi erit ex his. quae sunt masculina.

CXXXX. Primitium subiugalis redimes oue. et hoc a parte totum est: neque enim si subiugale non sit iumentum quodlibet, cuius caro tamquam immunda respuitur, ideo non est redimendum aut alio quam oue redimendum.

CXXXXI. Non occides super fermentum sanguinem immolatorum meorum: locutio est utique „occides sanguinem“ pro eo, quod est: occidendo effundes.

CXXXXII. Et non dormiet usque in mane immolatio sollemnitatis paschae. dormiet dixit „manebit“; nam caro pecudis occisae et coctae quemadmodum dormiet? quod ergo dicitur: quare dormis, domine, hoc genere locutionis dicitur et intellegitur: quare cessas, id est non uindicas.

CXXXXIII. De quadraginta dierum ieiunio Moysi scriptura sic loquitur: panem non manducauit et aquam non bibit. a parte totum, id est a pane omnem cibum et aqua omnem potum significans.

CXXXXIII. Excide tibi duas tabulas <lapideas> sicut et primae, subarditur „fuerunt“: unde hoc uerbum nostri interpretes etiam addendum putauerunt, quoniam inusitata est in lingua latina talis ellipsis.

CXXXXV. Et ait Moyses ad omnem synagogam filiorum Israhel dicens: plenum esset, et si non haberet
#5 dicens.

3 Ex. 34, 20   7 Ib. 34, 25   10 Ib. 34, 25   13 Ps. 43, 24
16 Ex. 34, 28   19 Ib. 34, 1   23 Ib. 35, 4

1 iis *d*   4 a parte] aperte *L*   7 occides (e *ex i m. 1*) *C* occidit *N*
firmentum *C*   8 occidis *N*   9 occidendū *CN*   10 dormiet (t *supra*
exp. s) *N*   usque] usque usque *C*¹ *om. b*   11 sollemnitatis *C* solempni-
tatis *N* sollempnitatis *LS*¹   pasche *C*   12 pecodis *N*   quemadmodum]
quemammodum *LN* quomodo *bd*   13 dormis] obdormis *bd*   16 man-
ducabit *N*   et *om. N*   17 id est a] a *LS om. bd*   omne *SN*
aquam *LS*   omne *N*   19 lapideas *addidi ex Quaest. de Exodo*
quaest. CLIII in fine   21 putarunt *N*   22 elipsis *C* ellypsis *NL*
elypsis *S* eclipsis *b*   23 ait] erat *b*   sinagogam *CNS*   24 etsi] si *N*

CXXXXVI. Et adtulerunt unusquisque quod adferebat cor eorum. poterat usitatus dici: et adtulit unusquisque quod adferebat cor eius.

CXXXXVII. Et quibus uisum est animae eorum adtulerunt demtione[m] domino, non dixit: et sicut uisum est animae eorum.

CXXXXVIII. Et omnis cui inuentum est apud eum coria arietum rubricata, quod diceretur usitate: et omnes apud quos inuenta sunt coria arietum rubricata.

CXXXXVIII. Omnis adferens demtione[m] argentum et aes adtulerunt demtiones domino. usitatus diceretur: omnis adtulit quam omnis adtulerunt.

CL. Et apud quos inuenta sunt apud eos ligna inputribilia: apud eos more scripturarum additum est: nam sine hoc esset plena sententia.

CLI. Et omnis mulier sapiens mente manibus nere, quasi nere possit non manibus; et „sapiens nere“ elegans atque inusitata locutio est. deinde: omnis mulier adtulerunt more superiorum plurali concluditur singularis, quia „omnis mulier adtulit“ usitatus diceretur.

CLII. Et omnes mulieres quibus uisum est sensu suo in sapientia nerunt pilos caprinos. notandum sapientiam in his artibus saepe appellare scripturam, id est σοφίαν.

CLIII. Et compositiones et oleum unctionis et con-

1 Ex. 35, 21   4 Ib. 35, 21   7 Ib. 35, 23   10 Ib. 35, 24
13 Ib. 35, 24   16 Ib. 35, 25   21 Ib. 35, 26   25 Ib. 35, 28

1 afferret Sb   2 dicere b   4 sec. cod. Alex.   7 initium sec. cod. Alex.   aput CN   8 rubicata LS   et om. LSbd   9 aput C rubicata LS   10 sec. cod. Alex.   omnis L¹ oms S   redemptionem b
11 dicere (in fine uersus) C   12 quam omnes L quam oms S   13 Et] Et omnis N   aput (bis) C   14 addictum N   15 nam] nunc b   ante sine er. sine C   16 et 17 neere CNLS   17 posset NLSbd   18 adque C
21 sensu suo s. l. S   22 sapientia sua (sua semierasum) S   neerunt CNLS caprinus C   23 scripturam (tu s. l.) S scripram L   24 sophian CNLS sophia b

positionem incensi: non compositiones aliquas extra debemus intellegere, sed, cum dictum esset: et compositiones. per coniunctionem copulatiuam non aliud adiunxit sed quod dixerat exposuit, ut sciremus, quas compositiones, et oleum, 5 inquit, unctionis et compositionem incensi. compositiones autem uocat, quia ex multis ista confecta sunt.

CLIII. Et omnis uir et mulier quorum adferebat sensus eorum, ut intrarent et facerent omne opus quodcumque praecepit dominus fieri illud per Moysen, 0 adtulerunt filii Israhel demtionem domino. ergo omnis uir et mulier intelleguntur filii Israhel. ceterae locutiones similes superioribus.

CLV. Facere aurum et argentum et aes: pro eo, quod est: facere ex auro et argento et aere; non enim aurum 5 faciebant sed ex auro. tale est etiam quod paulo post dicit: et operari ligna, hoc est: ex lignis.

CLVI. Facere omnia opera sancti, textilia et uaria texere cocco et bysso, facere omne opus architectonicum uarietatis. ecce et in rebus textilibus architectonicum opus 0 appellat; mirum nisi propterea, quia tabernaculo fiebant, quod aedificii simile fuit et tamquam domus erigebatur. quid autem dicat: opera sancti, non euidenter adparet, utrum sancti sacerdotis, quoniam et de stola uel de stolis eius haec dicuntur, an sancti dei, in cuius cultum haec fiebant. an 5 opera sancti, sicut dicebatur sanctum et sanctum sanctorum.

7 Ex. 35, 29   13 Ib. 35, 32. 33   17 Ib. 35. 35

1 demus *LS*¹ 2 et *om. CN* 3 coniunctionem *C* aliut *C* adiunxit *N*
4 cūposiciones *C* compossit (*uacuum spatium 12 litter.*) *N* et oleum
om. N 5 cūpositionem *C* compositionem *LS* 6 ista] ita *LS*
11 ceterae] certere *N* 12 similis *C* 14 aere] here *N* 15 tale est]
deest *N* paulo] populo *N* 16 operari] erari *N* ligna] ligno *S*
17 Facere] mire *N* uaria] idaria *C* 18 et cocco *N* faceret *N* arcitec-
tonicum *N* 19 et *om. LSb* arcitectonicum *N*. 20 tabernaculum fiebat *Cd*
21 edificio *b* similis *Sb* domos *C* 22 dicata *N* 23 de stolis eius *om. N*;
sed *spatium uacuum adest* 24 an sancti dei *om. N* in cuius] uicinius *b*
cultu *LSb* uultum *N* 25 sicut] aut *N* discernebantur *N*

CLVII. Umeralia continentia ex utrisque partibus eius: non dixit ex utrisque partibus eorum, quamvis illa umeralia, non umerale dixisset, sicut solet umerale dicere: ipsum enim appellavit pluraliter umeralia, sicut stolam et easdem stolas.

CLVIII. Et Eliab filius Achisamach de tribu Dan. qui architectonatus est textilia et consutilia et diuersicoloria texere de cocco et bysso. nouo more dicuntur architectonari textilia. etiam illud a parte totum intellegendum est, quod ait: texere cocco et bysso; ex 10 his enim et cetera intellegimus, id est purpuram et hyacinthum.

CLVIII. Et fecerunt filii Israhel, sicut praecepit dominus Moysi. ita fecerunt: plenum esset, etiam si non adderetur: ita fecerunt.

CLX. Et fecit Moyses omnia, quae praecepit ei 15 dominus, ita fecit: similiter, ut dictum est et filiis Israhel.

LIBER TERTIUS. LOCUTIONES DE LEUITICO.

I. Homo ex uobis si obtulerit dona domino a pecoribus, a bubus et ab ouibus offeretis, hoc est: si a pecoribus offeretis, a bubus, ab ouibus offeretis. ouium nomine 20 etiam caprarum genus inclusit, sicut et in aliis locis solet.

1 Ex. 36, 11 (39, 4)   6 Ib. 37, 21 (38, 23)   12 Ib. 39, 11
15 Ib. 40, 14   18 Leu. 1, 2

1 (3, 4) humeralia *S²bd*   2 eius] *αυτου cod. Alex.*   4 umeralia] umerera *C*   stolū *C* stola *N*   6 eliabus *N*   Achisamach] achiae *C*   acisamach *N*   achisamech *b*   7 arcitectonatus *N*   textiliae *N*   8 uersicoloria *N*   9 arcitectonari *N*   textilia *N*   10 ait *om.* *N*   coccum *N*   et bysso] cum ipso *N*   11 intelleguntur *N*   purporam *C*   purpura *NS*   ycenthum *C*   hyaquentum *N*   hyacinthum *L*   hiacintum *S*   13 etiamsi] si *N*   15 q: *C*   16 et filiis] et filii *LSb*   de filiis *d*   Explicunt locutiones lib exodi feliciter Incipiunt questiones libri leuitici *fol. 106^a C*   Explicit locutiones exodi feliciter incipit locutiones libri leuitici *fol. 66^b N*   Explicunt locutiones exodi Incipit liber locutionum leuitici *L fol. 18 S*   Inde a libro *III etiam cod. Trecentis 197 uar. lectiones recepi.*

18 *προσφερον cod. Alex.*   19 et 20 bobus *Td*   20 offeretis *fin. om. T*   21 et *om. d*

II. Et confringes ea fragmenta, id est: confringendo facies ea fragmenta.

III. Et cognitum ei fuerit peccatum quod peccauit in eo. duo modi locutionis hic notandi sunt: et peccatum
5 peccauit et, quod addidit: in eo. in quo enim nisi in ipso, id est peccato?

III. Si autem anima peccauerit et audierit uocem iurationis et ipse testis fuerit aut uiderit aut conscius fuerit, si non nuntiauerit, et accipiet peccatum.
0 plus uidetur habere „et“; nam eo dempto integre sequitur: accipiet peccatum.

V. Si autem anima peccauerit et audierit uocem iurationis et ipse testis fuerit aut uiderit aut conscius fuerit, si non nuntiauerit. et positum est pro „id
5 est“; nam sic dici posset nostrae locutionis consuetudine: si autem anima peccauerit, id est audierit uocem iurationis et cetera.

VI. Aut tetigerit ab immunditia hominis, ab omni immunditia eius quam si tetigerit inquinetur, et
0 latuit eum, post hoc autem cognouerit et deliquerit, cum recto ordine dicendum esset: et deliquerit, post hoc autem cognouerit.

VII. Anima si latuerit eum obliuione et peccauerit nolens. non ait „si latuerit eam“, quoniam animam
5 pro homine ponit, sicut facit et in aliis, ubi animam prius dixit, quae generis feminini est, postea masculinum infert genus ad hominem referens. sed hic multo est haec locutio pressior, quoniam continuatim utrumque genus positum est, ut diceretur: anima si latuerit eum.

1 Leu. 2, 6   3 Ib. 4, 23   7 Ib. 5, 1   12 Ib. 5, 1   18 Ib. 5, 3
23 Ib. 5, 15

3 ci eras. est T   10 habere (h s. l. m. 1) C   dempto corr. m. 1
ex imto C   14 si addidi secutus locum superiorem; pro si praebet et T
26 dicit d

haec locutio terruit interpretes latinos et noluerunt eam transferre, sed ita posuerunt: anima si qua latuerit et peccauerit non uolens, cum aliud sit utique, si anima lateat, aliud, si animam lateat; hoc autem scriptura dicit: si lateat eam, non, si ipsa lateat. in graeco autem 5 alio inuenimus: anima si latuerit ea obliuione; sed etiam ipse in consequentibus masculinum intulit dicens: sacerdos exorabit pro eo, et dimittetur illi, quod ibi habet ἀὐτῷ. unde adparet scriptorem timuisse soloecismum nec tamen perseuerare potuisse in genere feminino uictum euidencia 10 scripturae consequentis.

VIII. Ista holocaustosis super incensionem eius super altare totam noctem usque in mane, et ignis altaris ardebit super illud: potuit non habere „et“ atque ita dici: totam noctem usque in mane ignis altaris 16 ardebit. sed addita ista coniunctio facit obscuritatem his, qui in talibus scripturarum locutionibus non adsuefacti sunt.

VIII. Ista lex sacrificii, quod offerent illud filii Aaron sacerdotes ante dominum: nihil deesset, si non haberet „illud“. 20

X. Sancta sanctorum est. sic habet et graecus; sed graeca locutio est, quam nostri quidam transferre nolentes dixerunt: sancta sanctorum sunt.

XI. Occident arietem qui pro delicto ante dominum. latini interpretes addiderunt „est“ et dixerunt: qui pro 25 delicto est, quod graecus non habet.

XII. Et si uotum aut uoluntarium sacrificauerit donum suum, quacumque die obtulerit sacrificium, edetur crastina die. pro eo, quod est „postera die“: unde alii „altera die“ interpretati sunt. 30

7 Leu. 5, 16   12 Ib. 6, 9   18 Ib. 6, 14   21 Ib. 6, 17   24 Ib. 6, 32 (7, 2)   27 Ib. 7, 6 (16)

2 sed] et *T*   6 eā   8 auto *C* ante in ras. *T*   9 solycismum *C*
10 uinctum *CT*   12 isto *T*   holocausto sis *T*   18 offerunt *d*   19 sacer-
dotes om. cod. Graeci   24 occidunt *C*   25 interpretes (e fin. ex i) *C*
27 initium respondet cod. Alex.   28 obstullerit *C*

XIII. Coquite carnes in atrio tabernaculi testimonii in loco sancto et ibi edetis eas et panes qui sunt in canistro consummationis, quomodo praeceptum est mihi dicens: Aaron et filii eius edent ea. hanc locutionem quidam transferre nolentes dixerunt: quomodo praecepit mihi dicens, quia hoc uidetur consequens, ille autem in nostrae locutionis consuetudine soloecismus est.

XIIII. Et ad ostium tabernaculi testimonii sedebitis septem dies die et nocte. pro eo, quod est „habitatibitis“.

XV. Et ait Moyses ad Aaron: accede ad altare et fac quod pro peccato tuo et holocaustum <tuum> et exora pro te et domo tua et fac dona populi et exora pro eis, quomodo praecepit dominus Moysi. non ait „quomodo praecepit dominus mihi“, sed ita locutus est quasi fuisset alter Moyses, cui dominus praecepit, et alter iste, qui hoc ad Aaron loquebatur.

XVI. Et locutus est dominus ad Aaron dicens: uinum et siceram non bibetis et cetera. quam locutionem domini ita concludit: omnia legitima, quae locutus est dominus ad eos per manum Moysi. cum dominus loqueretur, non ait: quae locutus sum ad eos per manum Moysi, sed ea locutione usus est, qua superius ipse Moyses.

XVII. Legitimum aeternum in progenies uestras distinguere inter medium mundorum et contaminatorum et cetera. notandum, quemadmodum dicat aeternum, quod utique non erit sine fine.

XVIII. Moyses loquens ad Aaron, Eleazar et Ithamar filios eius inter cetera etiam hoc ait: a sacrificiis salutarium filiorum Israhel. brachium ablationis et pectusculum

1 Leu. 8, 31   8 Ib. 8, 35   11 Ib. 9, 7   18 Leu. 10, 8. 9. 11
24 Leu. 10, 9, 10   29 Ib. 10, 14. 15

2 quæ T   4 ea scripsi: eam CTbd   6 illud T   12 tuum addidi
sec. Quaest. in Leu. quaest. XXVII   14 precepit C   15 loquutus C
20 quae] q: C   22 manu C   26 notandum (tan in fine uers. alia
manus add.) C

segregationis super hostias adipum offerent segregationem segregare ante dominum. et erit tibi et filiis tuis et filiabus tuis tecum legitimum aeternum. cum hoc totum finem fuisset habiturum.

XVIII. Cum de animantibus, quae in aquis sunt, praeciperet, quae sint eorum munda uel immunda, in aquis, inquit, et in mari et in torrentibus. sed in mari latini codices habent. quia nimis insolens fuit pluralem numerum transferre de graeco et non dicere in mari, sed in maribus, maxime propter ambiguitatem, ne non maria, sed mares intellexerentur, id est masculi. nam nihilo minus insolens est quod tamen interpretatum est de sanguinibus, quia latina lingua sanguinis numerum pluralem non recipit uel in ipso nominatio casu. nam etsi ab eo, quod est mare, nemo dicit maribus, dicuntur tamen maria. cum sanguines non dicantur et tamen scriptum est: libera me a sanguinibus. et: non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus. ergo et maribus ita dici posset. nisi, ut dixi, ambiguitas uitaretur. torrentes uero isto loco pro fluminibus posuit scriptura, cum torrentes proprie dicantur hiemales flumini. qui siccantur aestate et ideo pisces habere non possunt. unde nonnulli interpretes nostri non torrentes interpretari sed flumina maluerunt. poni autem in scripturis torrentes pro fluminibus locus ille psalmi satis ostendit, ubi legitur: et torrente uoluptatis tuae potabis eos. non enim tale aliquid intellegi uoluit nomine torrentis, quod ad tempus flueret ac deinde siccaretur. cum sequatur et dicat: quoniam apud te est fons uitae, quae utique aeterna est et indeficiens.

XX. Sed haec edetis a repentibus uolatilibus, quae ambulant super quattuor, quae habent crura superiora pedum eius: non dixit „pedum suorum“.

6 Leu. 11, 9 16 Ps. 50, 16; 15, 4 24 Ps. 35, 9. 10 29 Leu. 11, 21

1 offerent CT¹ 2 dominum scripsi sec. LXX: deum CTd 3 prius tuis om. CT 5 animantis C 6 sunt T 12 quod| sed d 14 nominatio C¹ 15 sanguina CT 18 poset C 20 hyemales d 23 iste T 30 super om. C¹ post quattuor add. s. l. m. 2 pedū eius C,T

XXI. Et eritis sancti, quoniam sanctus ego. sub-auditur „sum“. unde plerique nostri interpretati sunt: quoniam sanctus sum ego.

XXII. Et locutus est dominus ad Moysen dicens. haec usitatissima locutio est et creberrima in scripturis: locutus est dicens. sed ea, quae sequitur, rarius reperitur et latini sermonis coartat inopiam. graecus enim habet: καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτοὺς λέγων, quod latine exprimi posset „et dices ad eos dicens“; minus autem offendit, si dicatur „et inquires
 10 ad eos dicens“, et similis est graeco, quia et ille non dixit: λέξεις πρὸς αὐτοὺς λέγων, sed: ἐρεῖς πρὸς αὐτοὺς λέγων.

XXIII. Mulier, quaecumque semen receperit et pepererit masculum, et immunda erit septem dies. nostri plerique noluerunt transferre, sed ita dixerunt: mulier, quae-
 15 cumque semen receperit et pepererit masculum, immunda erit septem dies. illa ergo locutio, quoniam et graeco eloquio inusitata est, posset nec in graeco transferri: quia uero eam Graecos transferre non piguit, cur Latinos piguerit ignoro.

XXIII. Triginta et tres dies sedebit in sanguine mundo suo. similiter et de illa, quae feminam peperit, dictum est: sedebit in sanguine mundo suo, sed duplicatis eisdem diebus, id est sexaginta sex diebus. sedebit ergo dictum est „manebit“; non enim per tot dies de sella
 20 ei surgere non licebat.

XXV. Homini si cui facta fuerit in cute corporis eius cicatrix signi lucida. notandum cicatricem dicere scripturam non uulneris, sed etiam solius coloris notam.

1 Leu. 11, 44 4 Ib. 12, 1 12 Ib. 12, 2 20 Ib. 12, 4. 5 26 Ib. 13, 2

2 ὅτι ἑγὼ εἶμι ἐγὼ *cod. Graeci* 7 ce eris prosautus/ //legon (legon *add. m. 2*) C, T 8 λέγων *om. cod. Graeci* 9 dicat C¹ 11 lexis autos legon sed eris autos legon CT 12 et *om. CT* peperit CT 15 semen *om. T* peperit CT 18 quur C 20 tres] sex CT 21 *cod. Graeci: ἀκαθάρτων*; aliqui autem codices Graeci non habent: in sanguine mundo suo, sed: in sanguine immundo suo *ait Augustinus in Quaest. in Leu. quaest. XL* 22 dictum (c s. l. m. 1) C

XXVI. Et fuerit in cute coloris eius tactus leprae. tactum dicit ipsam maculam, quod ipse homo lepra sit tactus.

XXVII. Et uidebit eum sacerdos et inquinabit eum: pro eo, quod est „inquinatum pronuntiabit“.

XXVIII. Et pilus qui est in tactu conuertatur albus; 5 id est: conuertatur in album.

XXVIII. Et purgabit eum sacerdos; signum enim est. purgatum pronuntiabit, sicut „inquinabit“, quod supra dixit, inquinatum pronuntiabit.

XXX. Et uiderit eum sacerdos, et ecce commutata 10 est significatio in cute, et inquinabit illum sacerdos. plus habet et: nam ea coniunctione detracta integer sensus est hoc modo: si autem conuersa fuerit significatio in cute, posteaquam uidit eum sacerdos, ut purget illum, et uisus fuerit denuo sacerdoti, et uiderit eum sacer- 15 dos, et ecce commutata est significatio in cute, inquinabit illum sacerdos.

XXXI. Et tactus leprae si fuerit in homine, ueniet ad sacerdotem; et uidebit sacerdos, et ecce cicatrix alba in cute, et haec mutauit pilum album, et a sano 20 carnis uiuae in cicatrice. id est: mutauit pilum in album colorem in cicatrice; mutauit autem a sano carnis uiuae, id est, quia non talem pilum habet, quod sanum est in carne uiua.

XXXII. De leproso cum loqueretur, ait: et immundus immundus uocabitur, quasi non satis esset semel dicere: in- 25 mundus uocabitur. quamquam nonnulli codices ita habeant, in alio graeco ita inuenimus semel dictum: immundus uocabitur. item paulo post dicit: cum sit immundus, immundus

1 Leu. 13, 2   3 Ib. 13, 3   5 Ib. 13, 3   7 Ib. 13, 6   10 Ib. 13, 7. 8   18 Ib. 13, 9. 10   24 Ib. 13, 45. 46

17 illum] eum *T*   18 leprae] lepra est *CT*   si *s. l. m. 1 C*
20 mutabit *C*   21 mutabit *CT*   22 cicatrice *scripsi*: cicatricem *CTd*
23 uiuat *d*   24 *Hinc incipiunt cod. NLS et b*   loqueretur] loqueretur
dñs *b*   et *om. N*   26 habent *NLS*¹   tamen in (tamen *s. l. add. m. 2) S*
cod. Graeci: ἀκάθαρτος κεκήρτεται   27 dictum (*c s. l. m. 2) C*

erit: quod in latinum de graeco non sicut positum est exprimi potuit. ait enim graecus: ἀκάθαρτος ὢν ἀκάθαρτος ἔσται; quasi diceret „imundus existens imundus erit“. sed non hoc est existens. quod graecus dixit ὢν, sed si dici posset „essens“ ab eo, quod est esse, non ab eo, quod est existere.

XXXIII. Et uestimento si fuerit in eo tactus leprae. potuit usitate ita dicere: et in uestimento si fuerit tactus leprae.

XXXIII. Aut in omni uase pelliceo in quocumque fuerit in eo tactus. poterat satis esse: in quocumque fuerit tactus.

XXXV. Et ecce non commutauit tactus aspectum suum, id est colorem, in quo aspicitur. non enim aspectum, quo ipse aspicit; tactum quippe ipsam maculam dicit.

XXXVI. Et accipiens sacerdos de emina olei superfundet in manum sacerdotis sinistram. non dixit „in manum suam sinistram“, cum utique in suam faciat.

XXXVII. Uiro, uiro cuicumque fuerit fluor.

XXXVIII. Et homo cuicumque exierit ex eo concubitus seminis.

XXXVIII. Et omne super quodcumque dormit super illud.

XXXX. Et omne super quod sederit super illud imundum erit.

XXXXI. Et emittet in manu hominis parati in here-

6 Leu. 13, 47   9 Ib. 13, 52   12 Ib. 13, 55   15 Ib. 14, 15
18 Ib. 15, 2   19 Ib. 15, 16   21 Ib. 15, 20   23 Ib. 15, 20   25 Ib. 16, 21

2 ait (i ex u m. 2) S   acatartos on acatartos este C acatapyoyon-
aptoptie N acathartos on achathartos este LS ἀκαθαρτος ον ἀκαθαρτος
εστε b   4 existens C   dicit d   ὢν] ον CL on NS ον b   5 esse
om. b   existere C   6 sec. cod. Alex.   uestimento] uestimenta C
in uestimento N   lep C lepre N   7 usita et N   ita om. C   9 Aut]
Et S   pellicio CN   quocunque N   10 fuerat fin. LS   12 commutabit C
13 quem bd   14 ipsam] isam N   15 hemina Nbd   16 sacerdos C¹
17 utique in] utique in manum N   faciet bd   19 cubitus N   21 quod-
cumque C   23 omnes N

mum, id est: emittet in heremum in manu hominis ad hoc parati; de hirco emissario loquebatur, cum hoc diceret. notandum est autem, quomodo dicat scriptura in manu.

XXXXII. Homo, homo filiorum Israhel, id est: ex filiis Israhel. ista autem repetitio quemlibet hominem uidetur significare, id est: ille aut ille.

XXXXIII. Turpitudinem patris tui et turpitudinem matris tuae non reuelabis. hac locutione concubitus uetuit cum his personis.

XXXXIII. Turpitudinem fratris patris tui non reuelabis et ad uxorem eius non introibis; propinqua enim tua est. et posuit pro „id est“; hanc enim dicit turpitudinem fratris patris eius, id est turpitudinem patris, pudenda uxoris patris.

XXXXV. Et exhorruit terra eos, qui insident super eam. id est: sedes habent, quod est „habitant“.

XXXXVI. Et permetentibus uobis messem terrae uestrae non perficietis messem uestram agri tui permittere. hoc, quod a plurali coepit et ad singularem numerum terminauit. plerique latini interpretari noluerunt. sed dixerunt: agri uestri. ubi dictum est: agri tui. quasi Graecus hoc non posset dicere; magis ergo locutio notanda fuit quam emendanda.

XXXXVII. Quicumque acceperit sororem suam ex patre suo aut ex matre sua et uiderit turpitudinem eius et ipsa uiderit turpitudinem eius, <inproperium est; exterminabuntur in conspectu generis sui:> turpitudinem sororis suae reuelauit. peccatum [suum] accipient. peccatum posuit pro „poena peccati“.

4 Leu. 17, 3   7 Ib. 18, 7   10 Ib. 18, 14   15 Ib. 18, 25
17 Ib. 19, 9   23 Ib. 20, 17

2 emissario *CNL*   3 manum *CL*   11 et *om. b*   12 dici *LS*¹
13 patris *om. N*   patris] patrum eorum *N*   15 exhorruit *N*   16 habitet *b*   18 tui] uestri *b*   20 terminabit *C*   21 grecus *LS*   22 possent *N*
emendanda *L*¹   23 acciperit *LS*¹   25 ipse *b*   turpitudinem *C*   inproperium—generis sui *addidi ex Quaestionum libro III. quaest. LXXV*
27 suum *inclusi*   28 posuit] pro posuit *N*   poenae *N*¹

XXXXVIII. Et segregabitis uosmet ipsos inter medium pecorum mundorum et inter medium pecorum immundorum et inter medium uolucrum mundarum et immundarum. segregabitis uosmet ipsos, dixit, inter medium mundorum et immundorum, quoniam segregantur munda ab immundis uel a mundis immunda; noua est omnino locutio. aliud est enim „segregabis inter medium pecorum mundorum et inter medium pecorum immundorum“, sicut saepissime loqui solet, aliud est, quod modo ait: segregabitis uosmet ipsos, tamquam illa ab alterutris segregantes se ipsos segregant ab utrisque tamquam iudicando inter utraque.

XXXXVIII. Dic sacerdotibus filiis Aaron et dices ad eos: in animabus non inquinabuntur in gente eorum nisi in propinquo qui proximus est eis. in luctu dicit, qui debetur animabus defunctorum; ideo enim lugetur, quia excesserunt.

L. Et caluitium non rademini super mortuum et super carnes suas non secabunt sectiones. usitata esset locutio „carnes suas non secabunt sectionibus“.

LI. Mulierem fornicariam et profanam non accipient et mulierem eiectam a uiro suo, quoniam sanctus est domino deo suo. non dixit „quoniam sancti sunt“, sed tamquam de uno loqueretur, cum coeperit a plurali. deinde sequitur singulariter: sanctificabiteum; dona domini dei uestri iste offeret; sanctus est, quoniam sanctus ego dominus, qui sanctifico eos. rursus ad pluralem conclusit.

1 Leu. 20, 25   12 Ib. 21, 1. 2   17 Ib. 21, 5   20 Ib. 21, 7. 8

6 uel a mundis *om.* *N spatio uacuo relicto*   omnino] omnium *b*
 9 post solet *add. m.* 2 s. *l.* scriptura et *S*   quod] quo *LS¹*   ait
 s. *l. m.* 1 *S*   10 illa *om.* *b*   alterutrum *b*   segregantes se] segregan
 esse *C*   13 in animabus *om.* *b*   14 in ante propinquo *om.* *LSb*
 15 lugentur *b*   17 rademini caput (?); cf. *Loc. de Numeris XIII*
 18 sectiones] secationes *LSb*   21 a *om.* *LSb*   23 cum *om.* *C*   ceperit ('
 24 sanctificauit *NLSd* sanctificaui *b* *αγιασει cod. Alex;* sed cf. *Quaest.*
in Leuit. quaest. LXXVIII

LII. Si autem sacerdos possederit animam emptam pecunia, hic edet de panibus eius. non dixit: haec edet, cum animam dixerit, quae generis est feminini; sed potius ad illud respexit, quod per animam significare uoluit, id est hominem.

5

LIII. Et filia hominis sacerdotis si fuerit uiro alienigenae, id est: si nupserit uiro alienigenae.

LIIL. Et locutus est dominus ad Moysen dicens: uitulum aut ouem aut capram cum natum fuerit et erit septem dies sub matre sua, plus uidetur habere et 10 secundum usitatissimas locutiones in scripturis quas latini plerique transferre noluerunt.

LV. Et sanctificabor in medio filiorum Israhel: quod est „sanctus habebor“. neque enim dominus etiam praeter filios Israhel non est sanctus, eo sensu dictum est et 15 in oratione dominica: sanctificetur nomen tuum, id est sanctum habeatur ab hominibus.

LVI. Loquere ad filios Israhel et dices ad eos: sollemnia domini quae uocabitis uocata sancta ista sunt sollemnia mea, sex diebus facies opera, cum ad plures 20 loquendum dixerit, tamquam ad unum postea loquitur.

LVII. Et numerabitis uobis a die crastino sabbati, quo obtulerit gremium superpositionis, septem septimanas integras numerabis, non dixit „numerabitis“, cum ad plures superius loqueretur.

25

LVIII. Et cum nominasset filius mulieris Israhelitidis, nomen maledixit, cum hic non addiderit „dei“.

1 Leu. 22, 11   6 Ib. 22, 12   8 Ib. 22, 26. 27   13 Ib. 22, 32
16 Matth. 6, 9   18 Leu. 23, 2. 3   22 Ib. 23, 15. 16   26 Ib. 24, 11

1 emptam *LSb*   2 pecuniam *LS*   6 sacerdotis hominis *b*   7 nubserit *L*   alienigena *N* alienigene *L*   9 aut capram] ad capram *N*
10 diebus *N*   18 (et 20) sollemnia *S* sollemnia *bd*   19 q: *C*   sunt ista *N*   20 sex diebus] sed diebus sex *b*   facietis *L* facies (n. *er.*) *S*
22 a die] ad te *N*   23 qua *NLSbd*   optulerit *CS*   superpositiones *N*
septem] sementē *N*   26 filios *NLS¹*   mulieris *om.* *NLS*   israhelitidis *N*

manifestum et tamen nomen dei esse intellegendum, cui maledixit.

LVIII. Homo, homo si maledixerit deum suum peccatum accipiet. ecce ubi satis adparet locutionis esse. cum
 5 dicitur: homo, homo, tamquam dicat „homo ille aut ille“. hoc est quicumque homo, non. sicut quidam putauerunt: homo, homo ita dici, tamquam laudabiliter nuncupetur. ac si diceretur: homo, sed homo: id est: non qualiscumque uelut similis pecori, sed qui uere sit homo. quem sensum
 10 non esse uerum. sed locutionis hoc esse scripturarum aperte hic ostenditur, cum in eo dicitur, qui culpatur, non qui laudatur.

LX. Cum de seruis ageret, quos liceret habere Israhelitis. et erunt uobis, inquit, in possessione in aeternum. cum
 15 utique aeterni moriendo esse non possent uel domini uel serui. aeternum ergo dixit, ubi non est temporis praestitutus modus, quousque seruiant, sicut constitutus est eis, quos in remissione dimitti iubet libertati suae.

LXI. Si in praeceptis meis ambulaueritis et mandata
 20 mea obseruaueritis et feceritis ea, et dabo pluuiam uobis in tempore suo. superfluum est „et“ consuetudini locutionis nostrae, sed more scripturarum additum; sequebatur enim: dabo uobis.

LXII. Et si usque adhuc non oboedieritis mihi, et
 25 adponam castigare uos septies in peccatis uestris. etiam hic superfluum est „et“: sequebatur enim: adponam

3 Leu. 24, 15   14 Ib. 25, 46   19 Ib. 26, 3. 4   24 Ib. 28, 18

3 ἄνθρωπος *semel offer. cod. Graeci* 4 quā *C* 5 homo, homo *om. N*
 7 nuncupetur *N* 9 pecori *N* 13 serbis *C* 14 erunt (*n s. l. m. 1*) *C*
 inquit uobis *NLS* possessionem *bd* 15 moriendo (*en s. l. m. 1*) *C*
 uel—serui *om. N*; spatium sufficiens uacuum 16 prestitutus *CNL*
 preceptus *b* 20 obserbaueritis *C* eā *C* 22 locutionis (*s m.*
1 s. l.) *S* additur *N* 25 septies septies (*alt. septies s. l. m. 2*) *S*
 septiens *L*

castigare uos: quod autem ait „septies“, pro omni numero accipiendum est.

LIBER QUARTUS. LOCUTIONES DE NUMERIS.

I. Et uobiscum erunt unusquisque secundum tribum uniuscuiusque principum.

II. Filiis Symeon secundum propinquitates eorum. secundum populos eorum. secundum domos familiarum eorum, secundum numerum nominum eorum, secundum caput eorum. omnia masculina a uiginti annis et supra, omnis, qui procedit in uirtute, recognitionis eorum. haec locutio, quod non dicit: filii Symeon uel ex filiis Symeon, sed filiis Symeon datiuo casu et hoc seruat deinceps in ceteris tribubus, non est translata ab interpretibus latinis, quos inspicere potuimus. in sola autem tribu Ruben quae prima numerata est, non est ista locutio: non enim ait: filiis Ruben secundum propinquitates eorum. et cetera. sed ait: et fuerunt filii Ruben primogeniti Israhelis secundum propinquitates eorum, et deinde similiter ut in ceteris.

III. Et fecerunt filii Israhel secundum omnia, quae mandauit dominus Moysi et Aaron, ita fecerunt.

4 Num. 1, 4   6 Ib. 1, 22. 23. 20   20 Ib. 1, 54

1 castigare (ga s. l. m. 1) C   septies ait b   septiens L septies septies (utrimque n eras.) S   pro| septies pro b   2 Expliciunt locutiones leuitici Incipiunt questiones fol. 136^b C Explicit locutiones libri leuitici incipit questiones leuitici fol. 67^b N Expliciunt locutiones leuitici Incipit liber locutionum numeri L Expliciunt locutiones leuitici. incip liber locut numeri fol. 20 S

3 Locutiones eiusdem libri numeri fol. 158^b C   4 $\epsilon\pi\lambda\eta\gamma$ LXX capud C caput LNSbd   5 uniuscuiuscumque b   6 filii LS^b   simeon SNbd   7 domos C   post domos add. eorum N   9 capud N¹   11 filii| filiis C   simeon bd   12 simeon CNbd   sed om. N   simeon bd   13 serbat C   tribus S   15 numerata ex nommata S   non| et non N   17 filiis b   primogeniti (i fin. sup. a m. 1) N   18 Israhelis| eorum N

III. Sacerdotes qui uncti sunt quorum consummauerunt manus eorum sacerdotio fungi.

V. Et inponent super illud omnia uasa eius, quibus ministrant in ipsis.

5 VI. Et reddet cui deliquit ei. quidam locutionem istam transferre nolentes emendato ordine uerba transtulerunt dicentes: et reddet ei cui deliquit.

VII. Uir aut mulier quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis. non ait: quaecumque fecerit; sed locutio
10 est. ubi sexus masculinus pronomen uindicauit, quamuis posterius femininus sit positus, quae locutio usitata non est.

VIII. Uiri uiri si praeuaricata fuerit uxor eius: non solum quia geminauit nomen, ut diceret: uiri, uiri. sed etiam quia addidit „eius“. notanda locutio est.

15 VIII. Si superueniet illi spiritus zelandi. illa autem non fuerit inquinata, et adducet homo uxorem suam ad sacerdotem: superfluum est „et“, sed scripturis usitata locutio.

X. Erit aqua argutionis quae maledicetur haec.
20 hanc locutionem inusitatam fecit ordo uerborum; posset enim usitate ita dici: erit aqua argutionis haec quae maledicetur, aut: erit haec aqua argutionis quae maledicetur, uel si quid aliud usitata uerba ordinando dici potest.

XI. Innocens esto ab aqua argutionis quae maledicetur haec. in hac locutione non solus uerborum ordo
25 inusitate sonat, sed etiam casus mutatus est; esset enim integrum et usitatum: innocens esto ab hac aqua argutionis

1 Num. 3, 3   3 Ib. 4, 14   5 Ib. 5, 7   8 Ib. 5, 6   12 Ib. 5, 12
15 Ib. 5, 14. 15   19 Ib. 5, 18   24 Ib. 5, 19

1 uncti| iuncti *S* consummauerunt *N* 3 secundum cod. *Alex.* 5 delinquit *C* deliquit *LS*¹ 6 transere *C* transtulerunt *C* 7 delinquit *C* deliquit *S*¹ 8 u*ir *S* 9 humanis (*h s. l. m. 1*) *C* 10 uedicauit *b* 11 quae| quem *N* 12 fuerint *N* 19 sec. cod. *Alex.* 20 possit *C* 22 aut—maledicetur *om. b* 23 aliut *C* 25 haec *N* haec in *ras. m. 2* *S* ac locutione *C* 27 haec| ac *N*

quae maledicuntur, aut: ab aqua argutionis hac, quae maledicuntur.

XII. Et inflabitur uentrem pro „inflabitur uentre“. haec locutio et apud latinos auctores frequentatur; sed interpretes nostri qui eam transferre noluerunt dixerunt: et inflabitur uenter eius.

XIII. Uir uel mulier quicumque magne uouerit notum, non dixit: quaecumque.

XIII. Et radetur caput suum, talis locutio est qualis superius: inflabitur uentrem.

XV. Sex uehacula tecta et duodecim boues. uehiculum a duobus principibus et uitulum a singulis. in hac locutione notandum putauit eosdem dictos uitulos, quos boues dixerat; sed hoc etiam graecum idioma esse perhibetur.

XVI. Princeps unus cotidie, princeps cotidie offerent dona sua, pro eo, ut diceret: singulis diebus singuli principes.

XVII. Uitulum unum pro bubus et hircum ex capris unum.

XVIII. Et non erit in filiis Israhel accedens filiorum Israhel ad sancta. uidetur potuisse sufficere: et non erit in filiis Israhel accedens ad sancta. aut certe: non erit filiorum Israhel accedens ad sancta.

XVIII. Et fecit Moyses et Aaron et omnis synagoga filiorum Israhel Leuitis; secundum quae praecepit dominus Moysi de Leuitis, ita fecerunt eis filii Israhel.

3 Num. 5, 27 7 Ib. 6, 2 9 Ib. 6, 9 11 Ib. 7, 3 15 Ib. 7, 11
17 Ib. 7, 15. 16 19 Ib. 8, 19 23 Ib. 8, 20

4 apud C 5 transferri C uoluerunt C 8 dixerit b 10 uentre N
11 tecta] testa b boues] uobes C¹ uobis N ueiculum N 13 locu-
tione (ne s. l. m. 1) C dictus C 14 boues] uobis N grecum LS
15 alt. priceps S¹ offerunt C 17 bobus bd 19 sec. cod. Alex.
et non erit et non erit C Israhel om. b accidens N filiorum
Israhel] των υιων ισραηλ. cod. Alex. 20 potuisse] posse d 23 sina-
goga CNS 24 leuitas C 25 lebitis N filiis b

XX. Et homo. homo quicumque mundus fuerit et in uiam longinquam non est et defuerit facere pascha. exterminabitur anima illa de populo suo. ergo homo. homo locutio est, ac si diceret: quicumque homo. ille uel ille.

XXI. Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promouebant filii Israhel. poterat plenum esse: et cum ascendisset nubes a tabernaculo, promouebant filii Israhel.

XXII. Et promouebant ordo castrorum filiorum Iuda primi.

XXIII. Et promouebunt filii Gerson et filii Merari. futuri temporis uerbum posuit, cum rem gestam praeteritam narret sicut in superioribus cum de nube loqueretur, ad cuius motum uel stationem castra promouebant uel consistebant. atque ita deinceps in plurium promotionibus hoc uerbo utitur.

XXIII. Et dixit Moyses Hobet filio Raguel Madianitae genero Moysi, non ait: genero suo.

XXV. Et dixit ad eum: non ibo. sed ad terram meam et ad progeniem meam, subauditur „ibo“.

XXVI. Et promiscuus qui erat in eis concupiuerunt concupiscentiam. singularem posuit pro plurali, ut promiscuus diceret, non promiscui: et tamen pluralem reddidit. cum ait: concupiuerunt.

XXVII. Nunc autem anima nostra arida. nihil praeter in manna oculi nostri. desunt uerba „est“ et „sunt“; ple-

1 Num. 9, 13   5 Ib. 9, 17   9 Ib. 10, 14   11 Ib. 10, 17   14 cf. Ex. 12, 21, 22   16 Num. 10, 29   18 Ib. 10, 30   20 Ib. 11, 4 24 Ib. 11, 6

1 *cod. Graeci ἀνθρωπος semel ponunt*   ante alt. homo *add. et b*
2 uia *N*   3 po**pulo *C*   5 nubis *LS*¹   6 ἀπρὸν *cod. Alex.*   pro-
mouebunt *C*   7 nubes *om. CNLS*¹   11 gessom *N*   12 posuit *s. l.*
m. 1 C   quā *C*   13 narrat *N*   14 promouebunt *C*   15 plurimum *S*
16 hobeth *S*   obeth *bd*   raguhel *NS*   madianite *N*   mazianitae *LS*
17 *supra* genero *utroque loco add. m. 2 al cognato S*   19 progeniam *C*
subauditor *N*¹   20 ἐπεθυρήσαν *cod. Alex.*   concupierunt *N*   21 pluraliter *C*   23 quum *C*   concupierunt *N*

num quippe esset: anima nostra arida est, nihil praeter in manna sunt oculi nostri. nam quidam interpretes sic trans- tulerunt et addiderunt uerba, quae non sunt in graeco.

XXVIII. Et molebant illud in mola.

XXVIII. Sescenta milia peditum in quibus sum in eis. 5

XXX. Et abstulit de spiritu qui super ipsum. sub- auditur aut „erat“ aut „erit“. sed hanc locutionem. quae dicitur ellipsis, graeco eloquio familiarissimam et. quantum puto, etiam hebraeo latinos interpretes transferre piguit. cum et in latina lingua frequentetur quamuis minus quam in graeca. 10

XXXI. Et percussit dominus <populum> plagam magnam ualde: notanda fuit locutio: percussit plagam. non „percussit plaga“, quod est usitatum.

XXXII. Et homo Moyses lenis ualde. subauditur „erat“.

XXXIII. Et ira animationis domini super eos. sub- 15 auditur „facta est“.

XXXIII. Et ecce Maria leprosa sicut nix: et hic subauditur „facta est.“

XXXV. Et quae terra in qua isti insident super eam; et quae ciuitates in quibus isti habitant in ipsis. 20

XXXVI. Locum ipsum quem nominauerunt uallem Botrui. cum superius dixisset: uenerunt in uallem Botrui. dictum est ergo per anticipationem, non quia iam hoc uocabatur. quando uenerunt, sed cum scriberetur hic liber, iam uocabatur. 25

4 Num. 11, 8 5 Ib. 11, 21 6 Ib. 11, 25 11 Ib. 11, 33 14 Ib. 12, 3
15 Ib. 12, 9 17 Ib. 12, 10 19 Ib. 13, 20 21 Ib. 13, 25. 24

2 sic] ita d transtulerunt C 3 grego N 5 sexcenta LSbd
6 abstulit C 8 ellipsis NLS eclipsis b familiarissimam S 9 he-
breo N interpretis C interpretes N pinguit N quā C 10 in om. C
latini C frequententur b grega N 11 populum quod a libris
abest addidi ad LXX plaga C 12 plaga N 13 non—plaga om. N
14 moyses N 15 iram LS 17 Et—est om. b; Et om. LS 18 est
om. CNLS¹ 22 botri bd botri bd 24 uocabitur (sed supra i add.
m. 1 a) C quā C

XXXVII. Quoniam fortior nobis est magis. usitata
esset locutio si non haberet: magis.

XXXVIII. Et protulerunt pauorem terrae quam explo-
rauerunt eam.

5 XXXVIII. Terram quam transiuimus eam explorare,
terra comedens qui habitant super eam est. dicendum
autem fuit usitate: terram quam transiuimus explorare.

XXXX. Terra quam explorauius eam bona est ualde
ualde.

10 XXXXI. Et ait omnis synagoga lapidare eos in lapi-
dibus. non dictum est: lapidibus, cum ipsum lapidare
posset usitata locutione sufficere.

XXXXII. Et quousque non credunt mihi in omnibus
signis quibus feci in ipsis? non ait: quae feci in ipsis.

15 XXXXIII. Puer autem meus Chaleb, quoniam spiritus
alius in eo et adsecutus est me, et inducam eum in
terram. usitatum esset, si non haberet: et.

XXXXIII. Et inducam eum in terram, in quam in-
trauit illuc. sufficeret usitata locutione: in quam intrauit.

20 XXXXV. Et ait dominus ad Moysen et Aaron dicens.
hoc inlatum est, cum dominus et superius loqueretur. facit
hoc saepe scriptura; cum aliquid aliud uult dicere, iterum
inducit loquentem, qui iam loquebatur.

XXXXVI. Quotquot murmurauerunt super me. non
25 ait „de me“ aut „aduersus me“.

1 Num. 13. 32 3 Ib. 13. 33 5 Ib. 13, 33 8 Ib. 14, 7 10 Ib.
14, 10 13 Ib. 14. 11 15 Ib. 14, 24 18 Ib. 14, 24 20 Ib. 14, 26
24 Ib. 14, 29

1 magis *cum* usitata *coniungit* b 3 protulerunt C explorauerunt
expolauerunt b 5 transibimus C exploraret N 6 terram NL
comedens C abitant N 7 terra* (m *eras.*) S terra d post
transiuimus *add.* eam CNLSb 8 terram CNSb 10 sinagoga CL
11 lapidibus (bus s. l. m. 1) C 12 possit C 15 caleb N caleph b
16 κα: ε:ζαζω *cod. Alex.* 17 et] ei N 18 Et *om.* C; Et—terram *om.* b
terra C in quam—illuc *om.* C 19 sufficere N qua C post
intrauit *add.* in quam intrauit illuc C 20 aaron (*alt.* a s. l. m. 1) C
24 Quatquod (t *supra* d) N ,murmorauerunt C

XXXXVII. Et hereditate possidebunt terram, quam uos abscessistis ab ea. usitatum esset: a qua uos abscessistis; nunc uero et quam abscessistis dictum est nouo more et additum est „ab ea“, sicut scripturae loqui solent. sicut est: penitusque sonantes accessistis scopulos, id est: accessistis scopulos, non ait: ad scopulos; et: deuenere locos, non ait: ad locos. ita quam abscessistis, non ait: a qua abscessistis.

XXXXVIII. Ego dominus locutus sum: nisi ita fecero synagogae malignae isti. quaerendum est sane quid sit quod graece positum est ἢ μὴν; nostri enim interpretes hoc paene ubique interpretati sunt „nisi“.

XXXXVIII. In terram in quam ego induco uos illuc.

L. Si autem anima una peccauerit non sponte, offerret capram unam anniculam pro peccato. et exorabit sacerdos pro anima inuita et quae peccauerit nolenter ante dominum exorare pro eo: et remittetur ei. in hac sententia et illa locutio notanda erat, quod ait: et exorabit sacerdos et postea dixit: exorare — utrumque enim simul ita dici posset: exorabit exorare — et illa, quod a feminino genere incipiens ad masculinum clausit, cum enim dixisset: si anima una peccauerit, conclusit dicens: exorare pro

1 Num. 14, 31 5 Uerg. Aen. I 200 sq. 6 Uerg. VI 638 9 Num. 14, 35 13 Ib. 15, 18 14 Ib. 15, 27. 28

1 hereditatē C quam] et quam b 2 abscessistis (s ante ti s. l. m. 1) C 3 post quam add. s. l. m. 2 uos S nouo] nobo C¹ et nouo b 4 additum N 5 oenitusquae N sonantis NLS accessistis C adcessistis N accessistis & discopulos N 6 copulos N non] et non N 7 locus C ita quam] itaque L ita S ita et quam bd non—abscessistis om. N 10 sinagogae CL istē malignē b 11 graecae NS grece L sit LSb ἢ μὴν] in en C in een NLS τῶν b 12 poenae N poene S post nisi addita sunt uerba sequ. in terrā b 13 terram (pr. r s. l. m. 1) C qua N ego post uos offert C 14 autem] ὁ cod. Alex. 16 qui C peccauerat NLSb 17 καὶ ἀπεθνήσκει αὐτῷ cod. Alex. 18 et ante exorabit om. CNL exorauit S¹ 19 utrumque C 20 et exorare N foeminino S 21 quā C

eo: ubi intellegitur „pro eo homine“. nam et quod adiunxit: et dimittetur ei. in latino quidem non adparet, quia hoc pronomen generis omnis est: sed in graeco masculinum elucet. ubi habet $\alpha\upsilon\tau\omega$, quod hic positum est „ei“. quod
 5 uero hic dictum est: pro anima inuita, intellegitur „quae inuita peccauerit. non quod nolit pro se offerri“. hoc enim etiam consequenter exposuit, cum ait: et quae peccauerit nolenter. et ideo inuita positum est. quia latine non potuit exprimi, quod graece dictum est: $\alpha\gamma\omega\sigma\tau\alpha\sigma\tau\iota\sigma\eta\varsigma$: non
 10 enim potuit dici „nolentata“ uel quid aliud ab eo quod nolens fecerit.

LI. Et anima quaecumque fecerit in manu superbiae, subauditur „peccatum“. notandum etiam quod ait: manu superbiae. manum ponens pro opere siue potestate.

15 LII. Morte moriatur homo: lapidate eum lapidibus omnis synagoga. et morte moriatur et lapidate lapidibus et lapidate omnis synagoga locutiones sunt inusitatae nobis.

LIII. Et accipite singuli turibulum suum.

20 LIIII. Et descenderunt ipsi et omnia quae sunt eis. praesens posuit pro praeterito, sunt pro erant uel fuerunt.

LV. Et omnis Israhel qui in circuitu eorum fugerunt a uoce eorum. subauditur „erat“; id est: omnis Israhel qui erat in circuitu eorum.

25 LVI. Quoniam sanctificauerunt turibula pecca-

12 Num. 15. 30 15 Ib. 15, 35 19 Ib. 16, 17 20 Ib. 16. 33
 22 Ib. 16, 34 25 Ib. 16, 37

1 et om. LSN adiunxit S 2 demittetur S 3 est—hic om. b
 grego N 4 elucet (a er.) S auto CNLS quod uero — u. 9
 dictum est in mg. infer. m. 1 S 5 quae] quam N 7 cum] ubi b
 peccauit NLSb 8 inuita om. b quia] quam N 9 exprimi C
 acuriastis C acusiastises NLS $\alpha\gamma\omega\sigma\tau\alpha\sigma\tau\iota\sigma\eta\varsigma$ b 10 potuit enim b
 nolentuta C nolenta N 12 manu] man b 16 synagoga CNL
 17 synagoga NL 19 accepit& C turibulum bd 20 eis] $\alpha\upsilon\tau\omega\iota\varsigma$
 cod. Alex. 21 fuerant N 22 fugierunt (i s. l. add. m. 2) S
 25 turribula C turibula bd

torum horum in animabus suis. non dixit: quia sanctificauerunt turibula peccatores hi in animabus suis; sed quasi quaereretur, quorum turibula, pro eo, ut diceret „sua“, dixit: peccatorum horum. qui autem sanctificauerint, intellegendum reliquit, id est quia ipsi.

LVII. Et ecce germinauit uirga in domum Leui: latina consuetudo „in domo Leui“ exigeret dici.

LVIII. Et ego accepi fratres uestros Leuitas de medio foliorum Israhel dationem datam domino. haec locutio in latinum necessitate ita translata est; nam 10 graecus habet: δόμα δεδομένον. quod si quisquam latine uelit exprimere, dicturus est: datum datum, quia et δόμα datum est — secundum quod dicit apostolus: non quia quaero datum, sed requiro fructum, quod in graeco δόμα scriptum est, et in Genesi: dedit Abraham data filiis suis, graecus 15 habet: δόματα, et in euangelio: nostis bona data dare filiis uestris, δόματα est in graeco — et δεδομένον „datum“ est non nomen, sed participium. ac per hoc datum datum dici posset. tamquam datum quod datur, nisi, ambiguitas uitanda esset. hanc ambiguitatem quidam nostri interpretes 20 uitare conantes „donum datum“ dixerunt; sed donum graece δῶρον dicitur, non δόμα. unde hoc loco non recte diceretur, quia non sibi hoc donatum a filiis Israhel dicit deus, sed

6 Num. 17, 8   8 Ib. 18, 6   13 Phil. 4, 17   15 Gen. 25, 6
16 Matth. 7, 11

1 animabus] manibus *b*   non—suis *in mg. infer. m.* 1 *C*   2 turibula *bd*   animabus] manibus *b*   3 turribula *C*   turribula *bd*   5 reliquid *CNLS*¹   6 germinabit *Cb*   domum *C*   10 necessitatē *C* translatum *C*   11 domum de domo non *C*   domadedomonon *NLS*   δόμα δεδομένον *b*   uellit *C*   12 domum *CNLS*   δόμα *b*   datum (*a in ras. m.* 2) *S*   13 quod dicit *om. S*   apostolos *C*   apostolum *S*   q:ro *C*   14 req:ro *C*   domus *C*   domum *NLS*   δόμα *bd*   15 genesis *C*   abraam *N*   abram *C*   gregus *N*   16 domata *CNLS*   17 donata *CNLS*   δόματα *b*   dedomōn *C*   dedome non *L*   dedomenon *NS*¹   18 partisipium *C* datum datum datum dici *C*   20 interpretes *post conātes b*   21 uitarem *N*   graece] gregae *N*   22 donum *CNLS*   domum *CNLS*   loca *C*

pro primogenitis sibi debitis redditum: unde et quae redduntur et quae donantur data dici possunt. et ideo omne donum etiam datum est, non omne datum etiam donum est, quia non omne quod datur continuo etiam donatur.

5 LVIII. Omnis primitia olei et omnis primitia uini et tritici primitia eorum quaecumque dederint domino tibi dedi ea. non dixit: omnem primitium tibi dedi eum; sed, cum dixisset: omnis primitia et enumeraret de quibus rebus esset, intulit: tibi dedi ea. nec saltem: 10 tibi dedi eam, aut: tibi dedi eas, id est primitias; sed neutrum genus intulit. quod quidem fieri absoluta locutione etiam in latina lingua solet. neque hoc quod dictum est, primitia, latinum uidetur; primitiae quippe numeri tantum pluralis dici solent. sed si potuerunt interpretes nostri trans- 15 ferre quod in graeco inuenerunt: non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus. et alio loco: uirum sanguinum et dolosum abominabitur dominus. cum sanguis in latina lingua numeri sit tantum singularis. cur etiam hic pigeret singularem numerum „primitia“. sicut 20 habet graecus, exprimere? aliqui tamen interpretes „primitias“ transtulerunt et per accusatiuum casum. ut dicerent: omnes primitias tibi dabo. ita utramque locutionem nobis inusitatam, quomodo in graeco inuenta est, transferre noluerunt

LX. Loquere filiis Israhel. et accipiant ad te iu- 25 ueneam rufam. pro eo, ac si diceret: adducant ad te, aut certe utrumque usitate diceretur; accipiant et adducant ad te iuuenecam rufam.

5 Num. 18, 12   15 Ps. 15, 4   16 Ps. 5, 7   24 Num. 19, 2

1 reditum *C* 3 *pr.* etiam] et iā *b* 5 primicia uini *C* 6 primitiae *N* dederat *b* 7 prinitium *C* 8 omnes *C* primitie *C* numeraret *C* 9 rebus] rebus rebus *C om.* *b* intullit *C* eā *C* nec—eam *om.* *C* saltim *LS* 13 numero *S*² 14 plurali *NLS* potuerint *N*¹ 17 abhominabitur *S* 18 quur *CN* 19 pigeret (*t. s. l. m. i*) *C* piget et *b* 20 gregus *N* 21 accusatibum *C* 23 transferrae *N* 24 ad] a *NLS*¹*bd*:
cf. Quaest. in Num. quaest. XXXIII

LXI. Et lauabit corpus suum aqua. hoc intellexeretur etiam si non haberet: aqua.

LXII. Et <re>ponet extra castra in locum mundum. non „in loco mundo“ dixit, quod latinae locutionis est.

LXIII. Omne uas apertum quaecumque non habent s alligaturam alligatam super ea.

LXIII. Et accepit Moyses uirgam quae ante dominum, subauditur: erat.

LXV. Quia non credidistis sanctificare me in conspectu filiorum Israhel, id est: sanctitatem meam declarare. secundum istam locutionem dictum est: et pro eis sanctifico me ipsum. et in oratione dominica: sanctificetur nomen tuum.

LXVI. Et incolae fuimus in Aegypto dies plures, pro annis multis.

LXVII. Et dixit ad eum Edom, hoc est: gens ipsa — non enim adhuc uiuebat Edom, qui erat Esau — sicut isti, qui nuntios miserunt. Israhel uocabantur, quod prius nomen unius hominis erat.

LXVIII. Et dicunt ei filii Israhel: iuxta montem transibimus; si autem de aqua tua biberimus ego et pecora mea, dabo pretium tibi. satis eleganter a plurali transit ad singularem numerum. tamquam Israhel diceret, cum dixisset: filii Israhel, et a uerbis coepisset numeri pluralis, quod est: transibimus et biberimus.

1 Num. 19, 7 3 Ib. 19, 9 5 Ib. 19, 15 7 Ib. 20, 9 9 Ib. 20, 12
11 Ioh. 17, 19 12 Matth. 6, 9 14 Num. 20, 15 16 Ib. 20, 18
20 Ib. 20, 19

1 lababit C lauauit S suum (pr. u s. l. m. 1) C 2 aquam LSb
3 reponet scripsi: ponet libri; cf. Quaest. in Num. quaest. XXXIII
locom N¹ 4 loco (co s. l. m. 1) C latine CL 6 adligaturā C
alligatam] alligam LS² 9 crededdistis (d med. et tis s. l. m. 1) C
credidisti N 14 Et incolae om. b 16 eum om. b 17 uiuebat C
isti] ipsi NLSbd 18 qui om. d nuntius C 19 hominis] nominis L
21 transiuimus NLS¹ biberibus L 24 filiis CNLS¹b irahel C om. b
cepisset CL 25 transiuimus LS¹

LXVIII. Et uidit omnis synagoga, quia dimissus est Aaron. non facile hoc uerbum reperitur in scripturis dimissus pro eo, quod est mortuus: hoc et in euangelio est, ubi ait Symeon: nunc dimittis seruum tuum in pace. 5 uerum tamen ἀπολύεις habet in graeco, quod magis a resolutione quam a dimissione dictum sonat: non enim dixit: ἀφίεις, quod sine dubio est „dimittis“.

LXX. Et fleuerunt Aaron triginta dies omnis domus Israhel. non dixit: fleuit, nec dixit: tota uel uniuersa, sed: 10 omnis, quasi plures essent; sicuti est „omnis homo“, quod de omnibus dicitur, longe utique aliud quam totus homo, quod de uno dicitur, sed adsidue ponit scriptura omne pro toto.

LXXI. Et detrahebat populus ad deum et aduersus Moysen. non dixit: de deo, sed: ad deum, quamuis hanc 15 locutionem quidam transferre nolentes „detrahebant de deo“ transtulerunt.

LXXII. Ora ergo ad dominum ut auferat a nobis serpentem. sicut et in Exodo dictum est „ranam“ singularem pro plurali.

LXXIII. Et factum est quando momordit serpens hominem, et aspexit in aeneum serpentem, et uiuebat. non solum hoc habet ista locutio, quod uertit modum uerbi et ab specie perfecta praeteriti temporis ad imperfectam clausit, sed etiam quod plus habet: et.

1 Num. 20, 29. 4 Luc. 2, 29. 8 Num. 20, 29. 13 Ib. 21, 5
17 Ib. 21, 7. 18 cf. Ex. 8, 6. 20 Num. 21, 9

1 synagoga CNLS dimissus S 4 symeon Cbd 5 apocalypsis C
apolyis N apolsis LS ἀπολύεις b in resolutione C 7 ἀφίεις scripsi:
aps C afis NLS ἀφίεις b ἀφίεις d dimittis om. N 10 omnes C
11 omnibus (bus s. l. m. 1) S 13 detraebant N 15 transferrae N
detrahebat N 16 transtulerunt C 17 ergo om. d dominum]
deum Cbd 18 et om. NLSb rana C singulare d 19 pro om. C
20 ἐδάκρυον cod. Alex. 21 εἰνεum Cb aeneum (ne s. l.) N 23 ab (b
s. l.) N a bd speciae N temporalis (al exp. m. 1) C 24 et]
ei N om. C

LXXIII. Et eleuantes ex Obot castra conlocauerunt in Acalgai trans in heremo. hoc est: in ulteriore heremo.

LXXV. Et percussit asinam in uirga. non dixit „uirga“ sed: in uirga.

LXXVI. In maledictionem inimicorum meorum uocaui te, et ecce benedixisti benedictionem non dixit „benedictione“, sed, tanquam diceret: ecce dixisti benedictionem.

LXXVII. Quaecumque miserit deus in os meum, hoc obseruabo loqui. non dixit: haec obseruabo.

LXXVIII. Ueni mecum adhuc in locum alium de quo non uidebis eum inde.

LXXVIII. Et ait dominus ad Moysen: accipe duces populi et ostenta eos domino contra solem, et auertetur ira animationis domini ab Israhel. cum dominus loqueretur, non dixit: et ostenta eos „mihi“, et auertetur ira „mea“ ab Israhel.

LXXX. Domus familiae est Madian. de muliere hoc dixit. quae cum adultero Israhelita percussa est. quibus uerbis, quantum puto, intellegi uoluit nobilem fuisse. ut diceret eam: domus familiae. sic iam uulgo ad insigne dinitiarum et pater familias et mater familias dicitur.

LXXXI. Et locutus est dominus ad Moysen et Eleazar sacerdotem dicens: accipe principium totius synagogae filiorum Israhel a XX annis et supra. notandum quid appellauerit principium. robur scilicet aetatis in populo.

1 Num. 21, 11   3 Ib. 22, 23   5 Ib. 23, 11   8 Ib. 23, 12
10 Ib. 23, 13   12 Ib. 25, 4   17 Ib. 25, 15   22 Ib. 26, 1. 2

1 *sec. cod. Alex.*   elebantes *N*   oboth *bd*   2 acalgai *in ras. N*
achalgai *d* colgai *b*   heremo *b* eremo *d*   3 asinam | arenam *C*   5 maledictionem *C* maledictione *S*   6 benedictionem *C*   non dixit benedictiones (*sic s. l. add. m. 1*) *C*   benedictionem *N*   7 dixisti | benedixisti *NLS*   benedictionem *C*   15 auertatur *b*   17 mazian *NLS*   20 sic iam | regiam *C*   sicut iam *bd*   insigne *L* insignem *N*   22 Eleazar | ad eleazar *NLSbd*   23 totius *C*   sinagoge *C*   24 uiginti *NLSbd*
et supra *om. b*

LXXXII. Ut exaudiant eum filii Israhel, et: in ore eius exhibunt, et: in ore eius introibunt, id est: cum iusserit.

LXXXIII. Et fecit Moyses secundum quae praecepit illi dominus; et adsumens Iesum statuit eum ante Eleazarum sacerdotem et cetera ubi hoc notandum fuit, quia, cum iam dixisset: et fecit Moyses secundum quae praecepit illi dominus, eadem ipsa repetit.

LXXXIII. Et commendauit eum secundum quae praecepit dominus Moysi. non ait secundum quae praecepit „illi“ dominus.

LXXXV. Decimam decimam similaginis conspar- sam in oleo agno uni; id est: singulas decimas singulis agnis. quod enim ait: decimam decimam, significauit, quod repetendae sint decimae per agnos singulos.

LXXXVI. Et in mense primo quarta decima mensis huius dies festus, septem dies azyma edetis. notandum diem festum per plures dies celebrari et tamen diem festum dici, non dies festos ipsius festiuitatis celebrationem, quot quot dies tenuerit.

LXXXVII Et mense septimo una mensis. secundum hanc locutionem dictum est in Genesi: et facta est uespera et factum est mane dies unus; nam et ibi sicut hic graecus habet ἡμέρα μία. unde quidam hic interpretantes „prima die mensis“ necessariam locutionem praetermiserunt, quamuis a sententia uerborum non recesserint.

1 Ib. 27, 20. 21   4 Ib. 27, 22   9 Ib. 27, 23   12 Ib. 28, 13
16 Ib. 28, 16. 17   21 Ib. 29, 1   22 Gen. 1, 5

1 Ut] Et S   5 Iesum om. N ihesum L   7 secundum] secum N
8 ipse b   11 dominus] dominus Moysi b   12 symilaginis C   conspsam S^{2b}
13 agni C   uni] uiri b   id om. N   14 agnis] annis b   15 per]
quae N   singulos agnos d singulos annos b   agnus C   singulus C
16 secundum cod. Alex.   17 azima CNLS   18 celebrari (i fin. sup.
e posit.) N   19 festos] festus C   quodquod C   24 emera mia CNL
emera mia S ἡμέρα μία b   interpretantes (n fin. s. l. m. 1) C
26 recesserit S¹

LXXXVIII. Utulum unum ex bubus, arietem unum, non ait: ex ouibus, sicut illud „ex bubus“, cum et illud, si deesset, plenum esset.

LXXXVIII. Agnos anniculos sine uitio septem, hoc quod in agnis posuit, sine uitio, per omnia subauditur, et 5 in utulo scilicet et in ariete.

LXXX. Decima decima agno uni septem agnis, id est: singulas singulis.

LXXXI. Exceptis uotis uestris et uoluntaria uestra et holocaustomata uestra et sacrificia uestra et 10 libamina uestra et salutaria uestra, hanc locutionem, si uel graeca esset, non notarem, non enim ait: exceptis uotis uestris et uoluntariis uestris et cetera, ut coeperat, sed neque: excepta uota uestra, ut ab ipso uelut soloecismo inciperet, sed, cum prius recte usitata locutione dixisset: 15 exceptis uotis uestris, ea deinde adiunxit per alium casum, ubi subaudiri non possit „exceptis“, sed „excepta“: quod non admittit nec graeca nec latina locutio.

LXXXII. Homo, homo quicumque uouerit uotum domino, pro eo, quod est: omnis homo. 20

LXXXIII. Cum autem mulier uouerit uotum domino aut definierit definitionem in domo patris sui in iuuentute sua, hic mulierem feminam dicit, etiamsi uirgo sit, more scripturarum: unde etiam de Christo est, quod ait apostolus: factum ex muliere. 25

LXXXIII. Et audierit pater eius uota eius et definitiones eius, quas definiuit, definitiones definiuit, locutio est.

1 Num. 29, 2 4 Ib. 29, 2 7 Ib. 29, 4 9 Ib. 29, 39 19 Ib. 30, 3 21 Ib. 30, 4 25 Gal. 4, 4 26 Num. 30, 5

1 bobus *bd* arietem *S*¹ 2 bobus *bd* 5 agnis] annis *N* 8 singula *d* 10 holocaustomata *S* et *med. dm. bd* 13 ceperat *C*¹ 14 soloecismo *C* 16 adiunxit *S* 17 sed *om. C* 18 amittit *CS* amittit *N* grega *N* 20 omnes *C* 21 γρη ἐνέχτα: *cod. Alex.* 22 definitionem *scripsi*: definitione libri; cf. *Quaest. in Num. quaest. LVII* 23 mulierem *li s. l. add. m 1, C* foeminam *S*¹ 27 definitiones definiuit *om N*

LXXXV. Definiuit aduersus animam suam; id est aduersus delectationes animae suae.

LXXXVI. Et tacuerit pater eius. et stabunt omnia uota eius. hic plus habet „et“; nam integer sensus est: si audierit et tacuerit pater eius. stabunt omnia uota eius.

LXXXVII. Si autem facta fuerit uiro. intellegitur „nupserit“; scriptura sic loquitur.

LXXXVIII. Et uota eius super eam. subauditur: sunt. quod nonnulli etiam interpretes addiderunt.

LXXXVIII. Omnia quaecumque exierint ex labiis eius secundum uota eius et secundum definitiones quae aduersus animam eius. non manet ei. cum expectaretur numerus pluralis. ut diceret: non manent ei: nam ita nonnulli interpretati sunt uitantes istum quasi solocismum.

C. Mille ex tribu et mille ex tribu. ex omnibus tribubus Israel. numquid duodecies dixit mille? et tamen repetitio ista millenos significat.

CI. Interfecerunt in gladio. quod usitate diceretur: interfecerunt gladio.

CII. Et omnes ciuitates eorum quae in habitationibus eorum. subauditur „erant“.

CIII. Et uillas eorum succenderunt in igni. quod usitate diceretur: succenderunt igni.

CIII. Et omnem multitudinem mulierum. quae non nouit concubitus masculi. uiuificate. nusquam certius adparet hebraea locutione mulieres etiam uirgines dici solere.

1 Ib. 30, 5 3 Ib. 30, 5 6 Ib. 30, 7 8 Ib. 30, 7 10 Ib. 30, 13
16 Ib. 31, 4 19 Ib. 31, 8 21 Ib. 31, 10 23 Ib. 31, 10 25 Ib. 31, 18

2 delectationes] delicta *b* 4 et *s. l. m.* 1 *C* ei *N* 7 nubserit *CL*
8 eius] *eris N* sub subauditur *b* 9 interpretes etiam *bd* 10 exierunt
(*e s. l. m.* 1) *C, b* ex—secundum *om. C* 12 manent *LS* cum] et
cum *d* 13 ei *om. C* 14 solycismum *C* 16 καὶ χήρας *cod. Alex.*
17 tribubus] tribus *C* τῶν *cod. Alex.* duodeciens *CNLS*¹ et]
et iam *N* 21 abitationibus *N* 25 οὐκ ἔγνω *cod. Alex.* 26 cubitum *CNLS*
nus nusquam *opreus nus in fine uersus exp. m. 1. C* 27 dici uirgines *LSbd*

CV. Et a dimidia parte eorum accipietis, et dabis ea Eleazar sacerdoti primitias domini. non dixit „dabitis“.

CVI. Et animae hominum a mulieribus, quae non cognouerunt concubitum uiri, omnis anima duo et XXX milia. et hic superior locutio confirmata est mulieres dici etiam quae non cognouerunt concubitum uiri, id est uirgines.

CVII. Et accepit Moyses et Eleazar sacerdos aurum a chiliarchis et a centurionibus et intulit ea in tabernaculum testimonii. uidetur dicere debuisse: et intulit illud in tabernaculum testimonii, quoniam aurum acceptum esse praedixerat. et plerique latini codices sic habent: sed ideo pluraliter uidetur inlatum ut diceret: intulit ea, quia multa uasa fuerant superius commemorata, in quibus erat hoc aurum.

CVIII. Et pecora multitudo erat filiis Ruben et filiis Gad, multitudo copiosa ualde, non dixit: et pecorum multitudo erat.

CVIII. Et uiderunt regionem Iazer et regionem Galaad, et erat locus locus pecoribus. non iungendum est in pronuntiatione quod bis dixit locus; sed subdistinguendum: et erat locus, et deinde inferendum: locus pecoribus. quasi enim expectaretur qualis locus, ita repetitio eleganter inlata est.

CX. Et accedentes filii Ruben et filii Gad dixerunt ad Moysen et Eleazar sacerdotem et ad principes synagogae dicentes. non est ista uel graeca uel latina locutio: dixerunt dicentes. sed hebraea uidetur.

1 Num. 31, 29   3 Ib. 31, 35   8 Ib. 31, 54   16 Ib. 32, 1
19 Ib. 32, 1   25 Ib. 32, 2

2 eam C   4 cognouerant NLS   cubitum CNLS   omnes C
παρὰ ψυχῶν cod. Alex.   omnis — u. 6 uiri in mg. infer. m. 1 add. S
5 triginta NLSbd   8 moyses in ras. m. 1 S   9 intulit C   10 tabernaculum (v ex o) N
13 intulit C   17 copiosa] πολλοὶ cod. Alex.
18 pecora C   19 Iazer] azer C   26 eleazar S¹   27 synagogae CN

CXI. Detur terra ista famulis tuis in possessionem: quasi de aliis dicerent, cum sibi peterent.

CXII. Non enim secuti sunt post me praeter Chaleb filius Iephone. uidetur dicere debuisse: praeter Chaleb
5 filium Iephone; sed nominatiue intulit, quia praecessit: secuti sunt, est autem ista locutio etiam latina, sed rara.

CXIII. Donec consumeretur omnis generatio facientes maligna in conspectu domini. non dixit: faciens maligna, neque: facientium maligna.

10 CXVIII. Et accesserunt ei et dicebant. non ait quod usitatum est: accesserunt ad eum.

CXV. Et aedificabitis uobis ipsis ciuitates inpedimentis uestris. ac si diceret: aedificabitis uobis ipsis ciuitates propter inpedimenta uestra.

15 CXVI. Inpedimenta nostra et uxores nostrae et omnia pecora nostra erunt in ciuitatibus Galaad: pueri autem tui transibunt omnes armati. non dixerunt: nos autem transibimus omnes armati, sed tanquam de aliis dicerent.

20 CXVII. Et commendauit eis Moyses Eleazar sacerdotem et Iesum filium Naue et principes familiarum tribuum Israel. non ait: commendauit eos Moyses Eleazar sacerdoti, quod utique ordo locutionis usitatae exigebat; per hos enim introducti sunt in terram, quam petebant: unde

1 Ib. 32, 5   3 Ib. 32, 11. 12   7 Ib. 32, 13   10 Ib. 32, 16
12 Ib. 32, 24.   15 Ib. 32, 26, 27   20 Ib. 32, 28

1 in om. C   3 caleph b   4 filius (s. ex m) S   Iephone | geffone C
ieffone N   ieffone LS   uidetur—ieffone in mg. infer. add. m. 1 S
chaleb (ch in ras. m. 1) S   5 geffone C   ioffone N   ieffone L   iefone S
nominatiue C   intulit C   secuti sunt | secutus CLS   sequutus N
7 consumaretur Cb   consumaretur N   consummeretur S   facientis LSb
8 faciens | facientis N   10 dicebant | dixerunt bd   ait quod | ait quia S
utique b   12 edificauitis C   edificabis b   ipsas C   inpedimentis
uestris | propter inpedimenta uestras C   18 nos s. l. m. 1 C   transi-
nimus LS¹   20 cūmendabit C   eis om. C   22 tribubum NLS
commendabit C   23 sacerdoti (ti in ras.) S   locutiones C   24 intro-
dux C   petebant (n s. l. m. 1) C

magis illi istis a quibus introducebantur in terram postulatam quam isti qui introducebant illis quos introducebant commendati videntur.

CXVIII. Si autem non transierint armati uobiscum in bellum in conspectu domini, et transferte inpedimenta eorum. plus habent „et“.

CXVIII. Et dedit eis Moyses filiis Gad et filiis Ruben. plus habet „eis“.

CXX. Et non ibi erat aqua populo bibere. pro eo, quod est ad bibendum.

CXXI. Loquere filiis Israhel et dices ad eos. sufficere uidetur: loquere filiis Israhel.

CXXII. Et omnia idola fusilia eorum perdetis ea. plus habet „ea“.

CXXIII. Hoc erit uobis fines maris. non dixit: hi erunt uobis.

CXXIII. Et hoc erit uobis fines ad aquilonem: eadem repetita locutio est.

CXXV. Et erunt ciuitates eis habitare, pro eo, quod dici solet: ad habitandum.

CXXVI. Refugia erunt uobis fugere illo homicidam: quod usitate dici posset. ut fugiat illo homicida.

CXXVII. Et incolae qui in uobis istae ciuitates in refugium. singulari numero positum est incolae; id est: huic incolae qui in uobis, quoniam minus habet „est“. non

4 Num. 32, 30   7 Ib. 32, 33   9 Ib. 33, 14   11 Ib. 33, 51
13 Ib. 33, 52   15 Ib. 34, 6   17 Ib. 34, 7   19 Ib. 35, 3   21 Ib. 35, 11
23 Ib. 35, 15

1 illi illis *N* introducebantur] introducendi erant (ducendi erant
s. l. m. 2) *S* introducerentur *N* in terram] intro in terram *L*
2 commendari *b* 5 transferre *LSb* 6 abet *N* et] ei *N om.* *CS*¹
7 eis] ei *d* gad *ex* galaad *m. 2 S* 15 hii *C* 19 α: πολλοις αυτοις
cod. Alex. habitare *b* 20 abitandum *N* 21 homicida *S* 22 posset]
potest *d*

enim ait „qui in uobis est“ notissima locutione, sed rariore in lingua latina quam in graeca.

LIBER QUINTUS. LOCUTIONES DE DEUTORONOMIO.

I. Usque ad flumen magnum, flumen Euphraten.
5 non dixit: usque ad flumen magnum Euphraten.

II. Et iudicium, quod durum fuerit a uobis, adferetis illud ad me. non dixit: quod durum fuerit uobis, sed a uobis, id est ita durum, ut a uobis iudicari non possit.

III. Si uidebit aliquis uirorum istorum terram opti-
10 mam hanc, quam iuraui patribus eorum praeter Chaleb filius Iephone; hic uidebit eam. et in libro Numerorum istam locutionem notauimus, quia non dixit: praeter Chaleb filium Iephone, sed filius.

III. Dominus enim deus uester benedixit te in omni
15 opere manuum tuarum. non ait: benedixit uos in omni opere manuum uestrarum, cum praedixisset uester, non „tuus“.

V. Nunc ergo surgite et promouete et pertransite uos uallem Arnon; ecce tradidi in manus tuas Seon regem Esebon. non dixit „in manus uestras“, sed a plurali
20 ad singularem transiit.

VI. Quoniam quae est gens magna cui est ei deus adpropians illis? duo sunt hic notanda: uel quod ait: cui

4 Deut. 1, 7 6 Ib. 1, 17 9 Ib. 1, 35. 36 11 cf. lib. III CXII
pag. 599. 4 14 Deut. 2, 7 17 Ib. 2, 24 21 Ib. 4, 7

1 est *om.* N 2 in *alt. om.* b Explicit liber locut. numer. agu fol. 163^b C
Explicit locutiones numerorum incipit questiones fol. 91^b N Explicuerunt
locutiones numerorum incipiunt locutiones Deutheronomii L Expl loc
num incip loc deutenio fol. 25 S

3 Explicit quaestiones numerorum. inc locutiones deuteronomii (no
s. l.) fol. 105^a N 4 euphraten NLS Euphratem d 5 non—Euphraten *om.* b
6 adfertis LS 9 optimam] αἱ ἀριστεραι cod. Graeci 10 quam hanc b
caleb N caleph b 11 et 13 ieffone N ieffone LS cf. Loc. de Nume-
ris CXII 14 οὐρανὸν cod. Alex. omni *om.* b 15 opere L 19 esse-
bon LS a| ad N pluralem N 20 transit S transtulit N 21 ei
om. LS 22 adpropinquans NLS

est ei, uel quod non ait „adpropians illi“, sed adpropians illis.

VII. Et similitudinem non uidistis sed uocem, cum uox non possit uideri; sed generaliter hoc uerbum posuit, tamquam ad omnem corporis sensum uidere pertineat.

VIII. In quam uos ingredimini illo hereditare eam: plenum esset, etiamsi non additum esset illo.

VIII. Et eduxit uos de fornace ferrea ex Aegypto: fornacem ferream duram tribulationem intellegi uoluit, secundum hoc et de Ioseph dictum est in Psalmis: ferrum pertransit anima eius.

X. Et non transeo Iordanen hunc, quasi et alius sit Iordanes. ex hac locutione arbitror saepe dici etiam hunc mundum, quasi alius non sit.

XI. Si autem genueris filios et filios filiorum tuorum: notanda locutio est, ubi et auos nepotes dicit gignere.

XII. Et quaeretis ibi dominum deum uestrum et inuenietis eum, quando exquiretis eum ex toto corde tuo et ex tota anima tua in tribulatione tua: non dixit „in toto corde uestro et in tota anima uestra in tribulatione uestra“.

XIII. Interrogate dies priores, qui fuerunt priores te: non homines sed dies intellegendum est. similiter et hoc notandum, quod etiam superius, cum dixerit: interrogate pluraliter, priores te intulit singulariter, non „priores uobis“.

3 Deut. 4, 12   6 Ib. 4, 5, 14   8 Ib. 4, 20   10 Ps. 104, 18
12 Deut. 4, 22   15 Ib. 4, 25   18 Ib. 4, 29   23 Ib. 4, 32

1 adpropians *NL*   illis *N*   4 posset *N*   8 *sec. cod. Alex.*   uos
om. b   fornacē ferreā *N*   egypto *N*   9 intellege *N*   10 pertrans-
iit *Lbd*   11 animam *Nbd*   12 transiit *b*   iordanem *Nbd*   13 ior-
danis *bd*   14 non sit] non sit *LS* sit *bd*   15 genuerit *N*   filias
filiorum *N*   16 auos] aduos *N*   nepotest *N*   dicit gignere *om. N*
18 queritis *LS^{1b}*   ibi *om. N*   nostrum *N*; *ἡμῶν cod. Alex.*
24 non dies sed homines *in ras. m. 2 S, bd*

XIII. Si et tentauit deus ingressus accipere sibi gentem de media gente: tentauit pro eo, quod est uoluit, positum est. an quid aliud? quod autem ait: de media gente, de mediis gentibus intellegendum est singulari
5 posito pro plurali: sicut serpentem, ranam, et locustam pro serpentibus et ranis et locustis scriptum legimus.

XV. Secundum omnia, quae fecit dominus deus uester in Aegypto coram te uidente: nihil minus est, et si non addatur: uidente.

10 XVI. Et ego stabam inter dominum et uos in tempore illo adnuntiare uobis uerba domini, quoniam timuistis a facie ignis et non ascendistis in montem, dicens: ego sum dominus deus tuus et cetera: dicens posuit pro „cum diceret“.

15 XVII. Et aduena, qui incolit in te: populo dictum accipiendum est, non quasi uni homini, quia in populo incolit aduena.

XVIII. Propter hoc constituit tibi dominus deus tuus ut obserues diem sabbati et sanctificare eum.
20 si „et“ non haberet, non uideretur inusitata locutio: ut obserues diem sabbati sanctificare eum; aut certe si ita esset: ut obserues diem sabbati et sanctifices eum, aut ita: propter hoc constituit tibi dominus deus tuus obseruare diem sabbati et sanctificare eum. nunc uero „ut obserues diem sabbati
25 et sanctificare eum“ inusitata et notanda locutio est.

XVIII. Adtende tibi, ne dilatetur cor tuum et obliuiscaris domini dei tui: notandum etiam in malo dici posse dilatationem cordis; exultatio quippe in dilatatione

1 Ib. 4, 34 7 Ib. 4, 34 10 Ib. 5, 5. 6 15 Ib. 5, 14 18 Ib. 5, 15
26 Ib. 6, 12

3 an] aut *bd* 4 mediis] media *N* 5 locustam *NS* 6 et ranis]
ranis *bd* 7 Secundum] Sed *LSNb* que *N* 12 ascendisti *N*
15 que *b* 16 incolit *N* 18 dominus deus tuus tibi *S* 21 sanctificare
eum] et sanctifices eum *b*; sanctificare—sabbati *in mg. m. 1 add. S*
aut—eum *om. b* 22 sanctificare *N* 24 ut *om. N* 25 locutio]
solutio *b* 26 *μη πλατύνῃς τὴν καρδίαν σου* *cod. Alex.* 28 poss& *N*

intellegitur, cui contrariae sunt angustiae, id est tristitia. utrumque autem potest et in bono et in malo.

XX. Et erit cum interrogauerit te filius tuus cras dicens; „cras“ posuit pro futuro quocumque tempore.

XXI. Septem gentes magnas et multas: quomodo ergo multas, si septem? sed multas dixit multitudinem habentes.

XXII. Non dispones ad eos testamentum, cum de gentibus diceret: testamentum ergo pro pacto posuit.

XXIII. Et filiam eius non sumes filio tuo; discedere enim faciet filium tuum a me et seruiet diis aliis et irascetur indignatione dominus in uos: non ait „irascar“, sed tamquam de alio diceret.

XXIII. Ciuitates magnas et muratas usque in caelum: ὑπερβολικῶς dictum.

XXV. Ne dicas in corde tuo, cum consumpserit dominus deus tuus gentes istas ante faciem tuam, dicens: propter iustitias meas induxit me dominus hereditare terram bonam istam. ordo est: ne dicas in corde tuo dicens.

XXVI. Ne quando dicant inhabitantes terram unde eduxisti nos inde: more scripturae additum est „inde“.

XXVII. Quae fecit uirtutem Aegyptiorum. hoc interpretes quidam latini minus intellegentes noluerunt dicere uirtutem. sed uirtuti uel exercitui, quoniam id, quod ait Graecus, δύναν, nonnulli exercitum intellexerunt; sed elegans locutio est. „quae fecit uirtutem eorum“ intellegendum

3 Deut. 6, 20 5 Ib. 7, 1 7 Ib. 7, 2 9 Ib. 7, 3. 4 13 Ib. 9, 1
15 Ib. 9, 4 20 Ib. 9, 28 22 Ib. 11, 4

1 contrarie N tristitię b 2 potest accipi (accipi s. l. m. 2) S
et post potest om. N post malo addunt accipi bd 5 μεγάλα κα:
πολλά cod. Alex. 6 sed multā N 9 sumis L suo N 10 aliis]
alienis S 11 irascitur N 14 yperbolicos LNS hyperbolice b
15 Nec LS^{1b} dices S¹ 17 τας δικαιουσνας cod. Alex. 20 quando]
ποτε cod. Alex. dicat S terra L unde inde nos eduxisti b
21 aditum N 22 Que N interpretes] interpretes nri b 23 quidem N
24 uirtutem] uirtutes N 25 dinamin LNS δυναν b

est, quid eam fecit, quoniam ad nihil eam redegit. sed quia pluraliter dictum est, ideo subobscurum est.

XXVIII. Quos aperiens terra os suum deglutiuit eos et domos eorum et tabernacula eorum. duae locutiones hic notandae sunt: quod et additum est „eos“, cum sufficere potuisset, quod et ait superius „quos“, et, domos eorum cum dixisset, addidit: et tabernacula eorum. quasi alias in heremo haberent domos nisi tabernacula. sed nimirum domos intellegi uoluit homines ad eos pertinentes. sicut ipsi populo dicitur: et nunc tu, domus Iacob. nec ista locutio aliena est a latina lingua; nam et Romani dicti sunt domus Assaraci, quod ex Assaraco Troiano originem ducerent.

XXVIII. Quoniam oculi uestri uidebant omnia opera domini magna, quae fecit in uobis hodie. cum de his operibus diceret, quae per heremum facta sunt eo tempore, quo ibi circumducebantur per quadraginta annos, tamen „hodie“ dixit. quod intellegi uoluit hoc tempore, quotquot ibi annos idem tempus habere potuisset.

XXX. Terram, quam iurauit dominus patribus uestris dare eis et semini eorum post eos. tamquam diceret: id est semini eorum post eos. non enim et ipsis dedit, sed ita ipsis dedit, cum semini eorum dedit.

XXXI. Si autem auditu audieritis omnia mandata eius, quae ego mando tibi hodie. auditu uidetur superfluum, sed locutio est scripturae sanctae familiarissima.

3 Ib. 11, 6   10 Es. 2, 5   12 Aeneid. 1, 284   14 Deut. 11, 7
20 Ib. 11, 9   24 Ib. 11, 13

1 redegit ex reddit *N*   3 deglutiuis *N*   4 due *LN*   5 notande *N*
6 posset *d*   prius et om. *d*   et ait in ras. *N*   9 domus *N*
10 domos *N*   12 saraco (r. *eras.*) *S*   traiano *N*   14 uiderunt *bd*
εωρων *cod. Alex.*   17 quaginta *N*   18 quodquod *LS*¹   19 idem] id
est *b*   habere] ibi abere *N*   20 uestris s. l. *S* nris *b*   21 et
semini] seminique *bd*   dicere *N*   23 cum] cui *b*   25 eius] εωρων
cod. Alex.

XXXII. Et dabit pluuiam terrae tuae in tempore suo matutinam et serotinam. cum matutinum tempus dies dicatur, numquid hinc intellegi uoluit tempus anni primum? serotinum uero minus latinum est, sed non potuit magis proprie de graeco exprimi, quod illi dicunt ὄψιμον; tamen etiam in latina lingua uulgo usitatum est, ut dicatur serotinum, sed quod tardius quam oporteat factum est. hic uero tempus anni potius intellegi uoluit.

XXXIII. Et cum ederis et satiatus fueris, adtende tibi ipsi, ne dilatetur cor tuum, et praeuaricemini et seruiatis diis aliis. iam superius tales locutiones notauimus, siue quod a singulari ad pluralem transit siue quod in malo uoluit intellegi „dilatetur“, ubi noxiam prosperitatem significauit.

XXXIII. Et flumen magnum, flumen Euphraten: petitiones istae usitatae sunt in scripturis et rem decenter commendant.

XXXV. Timorem uestrum et tremorem uestrum inponet dominus deus uester super faciem uniuersae terrae: non timorem et tremorem, quo ipsi timent et tremunt, sed quo timentur et alios tremere faciunt.

XXXVI. Non poteris manducare in ciuitatibus tuis decimationem frumenti tui. pro eo, quod est: non debebis.

XXXVII. Et incendes ciuitatem in igni: nos usitatus diceremus „igni“.

1 Deut. 11, 14   9 Ib. 11, 16   15 Ib. 11, 24   18 Ib. 11, 25
22 Ib. 12, 17   24 Ib. 13, 16

2 matutinum et serotinum *bd*   3 numquid] non quod *LNS*   hoc *L*
hic *S*   5 obsimam *N* obsiman *LS* ὄψιμον *b*   9 comederis *bd*   11 aliis]
alienis *S*   12 siue (u *super* n *superscr.*) *N*   singulare *LS*¹   13 noxi-
am (iam s. l. m. 1) *S*   15 *cod. Gracci differunt*   flumen *post* magnum
om. LS^{1b}   eufraten *LSb* eufratem *N* Euphratem *d*   16 iste usitate *N*
decenter] deanter *N*   18 *xxi om. cod. Alex.*   21 quo] quod *LNSb*
22 potueris *LNS*; sed cf. *Loc. XLVIII et Quaest. in Deut. quaest.*
XXVI   24 ciuitatem] &uitatem *N*   in *om. LS*   usitatus *N*

XXXVIII. Si autem longe fuerit uia a te, ac si diceret: longa uia erit; aduerbium posuit pro nomine.

XXXIII. Et fenerabis gentes multas. fenerationem scriptura dicit mutuo datam pecuniam, etiam si usurae non accipiantur: unde est et illud in psalmo: beatus uir, qui miseretur et commodat. hoc enim maluerunt interpretari nostri, qui sententiam potius quam uerba sequenda putauerunt: nam in graeco habet *ὀφειλῆται*, quod est feneratur.

XXXX. Et principaberis gentium multarum, tui autem non principabuntur. tamquam diceret: tibi non dominabuntur, hoc est gentes; genetius enim casus est singularis huius pronominis, quod ait tui — cuius datius est tibi —, non pluralis nominatiuus, cuius genetius est tuorum.

XXXXI. Si autem fuerit in te egenus in fratribus tuis. non uni homini, sed populo dicitur, ideo in te.

XXXXII. Si autem fuerit in te egenus in fratribus tuis in una ciuitatum tuarum in terra, quam dominus deus tuus dat tibi, non auertes cor tuum neque constringes manum tuam a fratre tuo egente; aperiens aperies manus tuas ei, fenus fenerabis ei, quantumcumque postulat et quantum eget. hic certe cum opera misericordiae praecipiat, non utique usurarum crudelitas suscipienda est: unde adparet, quod ait: fenus fenerabis ei, mutuo dandum, quod postularet, intellegi uoluisse. quod

1 Ib. 14, 24 (23) 3 Ib. 15, 6 5 Ps. 111, 5 9 Deut. 15, 6.
15 Ib. 15, 7 17 Ib. 15, 7. 8

2 erit] fuerit *d* 3 faenerabis *NL* foenerabis *S* foenerabit *d* 5 uir
om. d 7 sequenda *N* 8 danzi *LNS* fenerator *N* 9 princi-
paueris *N* 11 et 13 genetius *Nbd* 12 tui *om. LS* datibus *N*
13 nominatibus *N* 18 ciuitacium *N* ciuitatū. Non *b* 19 auer-
tas *LSb* ἀποστρέφεις *cod. Alex.* 21 aperies] aperiens *N* fac-
nus *L* foenus *S* foenu *d* faciens *N* foenerabis *Sd* feneraberis *b*
22 et] *xa. cod. Alex.* 24 faeneraberis *LN* foenerabis *S* 25 uo-
luisset *Nb*

autem ait: aperiens aperies manus tuas, tale est et quod sequitur „fenus fenerabis“, usitata locutio in scripturis sanctis.

XXXIII. Cum de aure pertundenda serui praecepisset, et ancillam, inquit, tuam facies similiter, accusatium prolatiō ponens, non ait: ancillae tuae facies, quod locutionis nostrae consuetudo poscebat.

XXXIII. Si autem fuerit in eo uitium, claudum aut caecum, uel omne uitium malum, non ait: claudicatio aut caecitas — ipsa enim sunt uitia — sed: claudum et caecum: quod sunt non uitia, sed animalia, quae habent uitia, hoc quoque notandum est quod ait: uitium malum, quasi posset esse uitium bonum.

XXXV. Et non dormiet de carnibus, de quibus immolaueritis uespere die primo usque in mane, pro eo, quod est: non remanebit ea nocte, non dormiet dictum est.

XXXVI. Non offeres domino deo tuo uitulum uel ouem in quo est in ipso uitium, usitata locutio esset: in quo est uitium: sed ista scripturis est usitatio.

XXXVII. Et lapidabis eos in lapidibus, et morientur: quod ex nostra consuetudine diceretur „lapidibus“, non in lapidibus.

XXXVIII. Non multiplicabit sibi equum, pro equis uel pro equitatu equum posuit: unde nonnulli „equitatum“ interpretati sunt.

XXXVIII. Non poteris constituere super te hominem alienum, quia non est frater tuus, non poteris dictum est pro „non debebis“.

3 Deut. 15, 17   7 Ib. 15, 21   13 Ib. 16, 4   16 Ib. 17, 1
19 Ib. 17, 5   22 Ib. 17, 16   25 Ib. 17, 15

1 aperies] aperiens *N*   2 faenus *L* foenus *S*   faenererabis *S*
faeneraberis *L*   inusitata *b*   post locutio add. est *d*   4 faciens *N*
ποιεσεις αυτουτως *cod. Alex.*   5 datibo *N*   7 uicio *N*¹   8 uel omne]
η και πας *cod. Alex.*   14 θυσητε *cod. Alex.*   in om. *b*   16 offeres]
προποσεις *cod. Alex.*   offeris *S*¹   17 esset] est *N*   18 in] et in *N*
22 multiplicauit *LS*¹   25 potueris *LS*¹

L. Secundum omnia, quae petisti a domino deo tuo in Coreb in die conuocationis dicentes. cum dixerit superius petisti, dicentes subiecit, non „dicens“.

LI. Quoniam dominus deus uester, qui praecedit
5 uobiscum: non dixit „uos“.

LII. Si occurreris nido auis ante faciem tuam in uia. notandum, quod occurreris dixit etiam non ambulanti.

LIII. Si autem aedificaueris domum nouam, facies coronam solario tuo et non facies homicidium in
10 domo tua, si cadat qui cecidit ab eo, id est: a solario cadat qui cecidit. nimis inusitata locutio est.

LIII. Et abiens fuerit uiro alteri, et oderit eam uir nouissimus. notandum ex duobus posteriorem nouissimum dici. talis locutio est et in euangelio, quando quaeritur ex
15 duobus fratribus, quis eorum fecerit uoluntatem patris, et respondetur „nouissimus“, cum duo fuerint.

LV. Non pignerabis molam neque superiorem lapidem molaе, quia animam iste pignerat, pro eo, quod est: quia animam pignerat, si feceris. deinde notandum
20 animam dixisse pro ea uita, quam habet anima in corpore: ex qua locutione et illud est in euangelio: nonne anima plus est quam esca.

LVI. Si autem deprehendatur homo furans animam ex fratribus suis filiis Israhel: animam pro homine
25 posuit. denique sequitur: et obprimens eum uendiderit: quae non minus notanda locutio est noluit enim dicere „eam“, quod esset magis consequens, quoniam animam

1 Deut. 18, 16   4 Ib. 20, 4   6 Ib. 22, 6   8 Ib. 22, 8   12 Ib.
24, 2. 3 (4. 5)   14 cf. Matth. 21, 31   17 Deut. 24, 8 (6)   21 Matth.
6, 25   23 Deut. 24, 9 (7)

1 petiisti *bd*   2 choreb *S²d oreb b*   3 petiisti *d*   non] nunc *b*
4 uester] *τῆς ὑρτ N* noster *b*   5 uos] uobis *N*   6 nidum *LNSb*
7 hoccurreris *N*   8 *séc. cod. Alex.*   hedicaberis *N*   10 si] sed *LNSb*
12 habiens *N*   14 et *om. b*   17 pignorabis *b*   19 pigneris *S*   20 anima]
animam *LV* anima* (*m eras.*) *S*   in ante corpore *om. N*   24 fili *N*
hominem *N*   25 oprimens *N*   26 non minus] nominis *b*   est locutio *bd*

dixerat, sed eum, id est hominem. in cuius significatione dixerat animam.

LVII Si debitum fuerit in proximo tuo debitum quodcumque: repetitio uerbi locutionem notandam facit.

LVIII. Si autem noluerit homo accipere uxorem 3
fratris sui, et ascendet mulier in porta ad senatum
et dicet: non uult frater uiri mei suscitare nomen
fratris sui in Israhel, noluit frater uiri mei. quamuis
uerborum repetitiones amet scriptura, inusitatio est tamen
repetitio: sed elegantius querelae ostentat adfectum. 10

LVIII. Maledictus omnis, qui dormierit cum omni
pecore: pro eo, quod est „concubuerit“. deinde cum omni
pecore pro eo, quod est „cum quolibet pecore“.

LX. Et serui es inimicis tuis, quos imittet dominus
deus tuus super te. graecus habet: λατρεύσεις, ubi latinus 15
interpretatus est: serui es. solet autem hoc uerbum in ea
seruitute scriptura ponere, quae debetur deo: unde idolatrae
appellantur, qui ea seruitute idolis seruiunt; ergo hic inusitate
positum est hoc uerbum. quamquam possit etiam hunc sen-
sum habere, quod tam grauiter multa dixerit, ut inimicis 20
suis nimium superbientibus tamquam dis seruuisse cogantur.

LXI. Gentem cuius non audies uocem eius, et hoc
notandum est, quod et cuius dixit et eius, sicut loqui
scripturae solent, et id, quod ait: cuius non audies uocem
pro eo, quod est „cuius linguam non intelleges“. 25

LXII. Mollis in te et tenera ualde fascinet oculo
suo fratrem suum et uxorem quae est in sinu eius et

3 Dent. 24, 12 (10) 5 Ib. 25, 7 11 Ib. 27, 21 14 Ib. 28, 48
22 Ib. 28, 49 26 Ib. 28, 54. 55

1 id] it N 4 notāda b 5 omo N acciperē N 6 fratri suo N
ascendit LNS¹ 7 nul N 8 fratri N in om. N 10 post repetitio
add. haec d set N querellae NS¹ 12 peccore L 13 quolibet
peccore LN 15 latreusis LNS λατρευσεις b 17 scripturę LS¹
idolatre LN idololatrae d 21 superuientibus N diis bd 22 cuius]
eo cod. Alex. 25 intelligis LNS¹ intelligas b 26 molis N tener N
et tenera in te b fascinauit LSb 27 quae] qui LNS

qui sunt reliqui filii quicumque relictī fuerint illi.
 ita ut det uni ex eis a carnibus filiorum suorum de
 quibuscumque edet eo, quod non derelictum sit ei
 quidquam in angustia et tribulatione, qua tribulabunt
 5 te inimici tui in omnibus ciuitatibus tuis. notandum
 est, quemadmodum hic dictum sit: fascinet eum pro „in-
 uidebit“ ei tamquam ad hoc derelicto, ut necesse sit ei dare
 de carnibus filiorum. quas cogit necessitas in cibum sumi a
 parentibus. nam et in Prouerbiis, quod latini codices ha-
 10 bent: non cenabis cum uiro inuido, graecus habet: ἀνδρὶ
 βόσκῳ; βόσκωνος autem fascinus dicitur.

LXIII. Et erit sicut laetatus est dominus in uobis
 bene facere uobis. graecus habet: bene facere uos. nec
 uidetur esse saltem graeca locutio. accusatiue tamen pro
 15 datiuo positus intellegitur: unde maluerunt latini interpretes
 dicere uobis quam „uos“.

LXIII. Uos uidistis omnia, quae fecit dominus deus
 noster in terra Aegypti coram uobis Pharaoni et
 omnibus seruis eius et omni terrae illius. temptationes
 20 magnas. quas uiderunt oculi tui: notandum illas plagas
 etiam temptationes uocari.

LXV. Si fuerit dispersio tua a summo caeli usque
 ad summum caeli. inde congregabit te dominus deus
 tuus. mirum, si non hoc dicit a summo caeli usque ad
 25 summum caeli. quod solet etiam dicere „a summo terrae

10 Prou. 23, 6 12 Deut. 28, 63 17 Ib. 29, 2. 3 22 Ib. 30, 4

1 reliqui sunt *bd* 3 quibuscumque] quibus *N* 4 quicquam *LS*
 quicquam *N* 5 ciuitatibus *om. b* 6 hic] id *b* fascinet *LSb*
 facinet *N* eum *om. Lbd* inuidit *b* 7 inuit. ei] et *LSbd*
 8 cogi *N* sumi] suū *b* 9 parentibus *N* quodices *N* 10 andri
 bascano bascanos *LN* andri brascano bascanos *S* ἀνδρὶ βόσκῳ βόσκωνος *b*
 11 fastinus *b* 12 in *om. N* 13 benefacere ei uobis *N* 14 saltim *L*
 accusatiue *N* 18 Aegypto *d* faraoni *LS* 19 seruis eius omnibus *bd*
 omnibus] *πασι cod. Alex.* 20 quas] quia *N* 23 inde—summum caeli
om. b congregauit *L* 24 sumo *N* 25 a] ad *N* sumo *N*

usque ad summum terrae: fortasse propterea, quia secundum id, quod et iste aer caelum dicitur, coniungitur terrae.

LXVI. Non in caelo est, dicens: quis ascendet in caelum et accipiet nobis illud, et audientes illud faciemus? neque trans mare est, dicens: quis trans-
fretabit nobis trans mare et accipiet nobis illud, et audientes illud faciemus? dicens pro eo posuit, quod est „ut dicas“: noua locutio.

LXVII. Et dominus qui comitatur tibi tecum.

LXVIII. Et dixit dominus ad Moysen: ecce tu dormies cum patribus tuis: hoc uerbo eius mortem significauit.

LXVIII. Amaricantes eratis quae ad deum: id est amaricabatis ea, quae dei sunt.

LXX. Scio enim, quia post obitum meum iniquitate iniquitatem facietis: uno uerbo autem graece dicitur „iniquitatem facietis“, quod est ἀνομήσετε.

LXXI. Et occurrent uobis mala nouissimum dierum: sic enim habet graecus pro in nouissimis diebus aut in nouissimo dierum.

LXXII. Nonne hic ipse pater tuus possedit te et fecit te et creauit te? ordo notandus est; prius enim uidetur dicere debuisse „creauit te et fecit te“ et deinde „possedit te“. quomodo enim intellegitur posse possideri qui non est?

LXXIII. Cum adipe renum tritici. haec metaphora nimis inusitata est, ut renes tritici intellegantur uelut interiora

3 Deut. 30, 12. 13 9 Ib. 31, 8 10 Ib. 31, 16 13 Ib. 31, 27
15 Ib. 31, 29 18 Ib. 31, 29 21 Ib. 32, 6 25 Ib. 32. 14

1 sumum N portaſſe N 2 aer] p N 3 est in celo b ascen-
dit N 5 transfretauit LS¹ 6 καὶ ἀνομιῶντες αὐτὴν ποιεῖσθαι cod. Alex.
7 et faciemus b posuit pro eo N 8 uocabula noua lectio cum
sequentibus coni. NSb 9 tibi] σοι cod. Alex. 10 moysen N mosen S
13 que L 17 ἀνομιῶντες] anoheseit .c. S anheseit L annoahsete N
ανομιῶντες b ἀνομιῶντες cod. Trecentensis 18 occurrent] hoc current N
21 Nonne] Nā b te post fecit om. N 24 possidere L¹NS 25 Cum—
tritici om. LNSb haec] Ec N metabphora N 26 tritici I.

tritici, unde farina eicitur; hoc enim et adipem dixit, nam hoc nomine etiam farinam solent Graeci dicere; hoc enim habet graecus in Exodo, ubi scriptum est: eleuantes farinam super humeros suos, graecus quippe interpretes στέζα posuit, quod sunt adipēs.

5 LXXIII. Filii in quibus non est fides in eis: usitata scripturis locutio.

LXXV. Quoniam iudicabit dominus populum suum et in seruis suis consolabitur: pro „seruos suos consolabitur“; nisi forte ipsum consolari dicit translato uerbo uelut
10 ab indignatione et offensione, qua eum offendunt mali, sic autem eius consolatio accipienda est, non ex more hominum: sicut nec ira et zelus et cetera talia.

LXXVI. Ubi sunt dii eorum in quibus fidebant in ipsis: plenum esset et sine „in ipsis“.

15 LXXVII. Et iurabo dexteram meam: id est „per dexteram meam“.

LXXVIII. Laetamini caeli simul cum eo, et adorent eum omnes angeli dei. alii codices habent: et adorent eum omnes filii dei. filios autem dei dictos, qui angeli sunt
20 in caelis, non facile in scripturis sanctis inuenitur.

LIBER SEXTUS. LOCUTIONES DE IESU NAUE.

I. Vos autem transibitis expediti priores fratribus uestris, omnis fortis: id est omnis, quicumque in uobis fortis est.

3 Ex. 12, 34 (?) 5 Deut. 32, 20 7 Ib. 32, 36 13 Ib. 32, 37
15 Ib. 32, 40 17 Ib. 32, 43 22 Ios. 1, 14

1 tritici *L* uarina *N* dixit] discit *N* nam] non *S*¹ nomine] homine *N* 2 grece *N* *om. b* greceus *LNS* 3 umeros *NL*
4 steata *N* creara *LS* 10 et] uel *b* eum (e *ex c*) *S* cum *L* mali, sic] malis hic *N* 13 dii] digi *N* 14 in *om. LNS* 19 *uoc cod. Alex.* filios dei autem *N* angeli* (s *eras.*) *S* angelis *N* 20 facie *N*
Explicunt locutiones deuteronomii Incipiunt locutiones libri iesu Naue *L*
expl loc deut. nom. incip. loc lib hyesu (*m. 2 hyosue*) *S* explicat loquutiones deuteronomii, incipit questiones eiusdem libri *fol. 108 N*

21 Finiunt quaestiones de deuteronomio inc locutiones de iesu naue
fol. 121 N 22 expediti priores *scripsi secutus LXX*: expeditiores libri
23 omnis *alt. ex omnes L*

II. Ut sciatis uiam quam ibitis eam: plenum esset. etiam si non haberet „eam“.

III. Et factum est cum esset Iesus in Iericho. notanda locutio est; nondum quippe erant in eadem ciuitate. cuius portae contra illos clausae fuerant: unde factum est. 15 ut in eam intrare non possent, nisi muri eius cecidissent circumacta arca domini. ergo in Iericho dictum est: in terra, quae pertineret ad Iericho.

III. De Iericho dictum est, cum clausa esset: nec quisquam ex illa prodibat neque introibat: utique „in 10 illam“ subauditur, non „ex illa“: hoc appellatur graece ζεῦμα κατ' ἑλλειψιν.

V. Dominus dicit ad Iesum: ecce ego trado tibi subiugatam Iericho et regem eius qui est in ea potentes fortitudine. mirandum, quod non hic posuit coniunctionem 15 copulatiuam, ut diceret: et potentes fortitudine. quam solet scriptura tam adsidue ponere, ut etiam ibi inueniatur, ubi sensum solitae locutionis impediat. an et Iericho et rex eius dicti sunt „potentes fortitudine?“

VI. Et Raab meretricem et domum paternam eius 20 uiuificauit Iesus, et commorata est in Israhel usque in hodiernum diem. notandum est, quemadmodum dicat scriptura: usque in hodiernum diem, quod adsidue dicit. nam. et de lapidibus illis duodecim, qui positi sunt, ubi Iordanes ex ima parte defluerat et ex parte superiore con- 25 stiterat arca transeunte uel populo. ita dictum est, quod ibi essent „usque in hodiernum diem“: quod uidetur ita sonare,

1 Ios. 3, 4   3 Ib. 5, 13   9 Ib. 6, 1 (5; 16)   13 Ib. 6. 2
20 Ib. 6, 25 et 4. 9

3 esset] essetis *LSb*   Iesus *om. LSb*   hierico *L (ita semper)*
Ierico *d*   7 circaacta *N¹*   9 nec] ne *b*   12 zeuma catellipsin *LS*
zeuma catellysi *N* zeuma cata eclipsin *b*   13 ihesum *L*   14 ea] eo *S*
15 coniunctionem *N*   19 potentes] ponentes *N*   20 *sec. cod. Alex.*
21 ihesus *L*   23 usquae *N*   25 iordanis *Sbd* iordane sex (*sic con.*) *L*
una *T*   26 essent ibi *bd*   27 uiderunt *N*

tamquam post plurimum temporis post hanc scripturam ista
narrentur nec eo tempore hi libri conscripti fuerint, quo erant
haec recentissima. quisquis autem putat hoc, quid de ista
meretrice dicturus est, quae utique quantum est aetas unius
5 hominis uixit et tamen dicitur „usque in hodiernum diem?“
de his itaque rebus hoc dicitur, quae non ita constitutae sunt,
ut postea mutarentur ab eis, qui constituerunt: quomodo
dicitur aliquis in exilium perpetuum missus, quia non ad
tempus praefinitum hoc subplicio plecitur, non quia quisquam
10 potest esse perpetuus in exilio, cum homo ipse non possit
esse perpetuus. sic ergo et ista meretrix non est praecepta
ad tempus habitare in Israhel; ideo dictum est: usque in
hodiernum diem.

VII. Dominus dicit ad Iesum: peccauit populus et
15 transgressus est testamentum meum, quod disposui
ad eos. notandum, quemadmodum testamentum appellet hoc,
quod praeceperat, ut anathema esset Iericho et nemo sibi
inde aliquid usurparet.

VIII. Dominus loquens ad Iesum ait inter cetera: ecce
20 dedi in manus tuas regem Gai et terram ipsius. et
facies Gai sicut fecisti Iericho et regi eius et prae-
dam pecorum praedaberis tibi. praecipue notanda locutio
est non solum, quia praedaberis tibi dixit, tamquam unius
futura esset illa praeda, cum omnium esset futura; nam tales
25 locutiones usitatissimae sunt, cum deus tamquam ad unum
loquitur, quae ad populum loquitur sed hoc nouum est hic.
quia praedixit scriptura: et dixit dominus ad Iesum, quem
constat unum hominem fuisse. quod tamen dixit praedaberis

14 Ios. 7, 11   19 Ib. 8, 1. 2

1 post hanc] per hanc *NSbd*   2 hi] ii *d*   erant *om.* *N*   3 hoc
putat *N*   quid] quod *N*   5 usque—dicitur *in mg. infer. add m. 1 S*
6 dicitur hoc *b*   ita] ite *N*   9 supplici *N*   potest quisquam *N*
14 ihesum *L*   15 meum] *μω cod. Alex.*   16 quem ammodum *L*
17 inde sibi *N*   18 aliquid *N*   19 Dominus] *ds b*   20 et 21 Gai]
hai *L*   21 *τη γαι...τω βασιλει: cod. Alex.*   22 predaueris *LS*   23 pre-
daueris *LS*¹   25 deus] *dns N*   27 ihesum] *L*   28 predaueris *LS*¹

tibi, non utique ita dictum est, ut praeda illa huius unius hominis esse praecepta sit, sed uniuersi populi.

VIII. Et insidiae erant ciuitati a mari. qui nescit, putat istam ciuitatem maritimam. consuetudinis est autem scripturarum, ut occidentalem partem a mari appellet uel ad mare, quia ex ipsa parte terra, ubi haec agebantur, propius habet mare quam a ceteris partibus.

X. Extende manum tuam in gaeso quod est in manu tua contra ciuitatem. ista locutio notanda non esset nisi propter nomen, quod obscurum est eis, in quorum consuetudine non est. quid enim dicat gaeson. non facile intelligitur. hoc interpret Symmachus scutum appellasse perhibetur; Septuaginta autem interpretes, secundum quos ista tractamus, qui posuerunt gaeson. miror si et in graeca lingua hastam uel lanceam gallicanam intellegi uoluerunt: ea quippe dicuntur gaesa, quorum et Uergilius meminit, ubi ait de Gallis in scuto Aeneae pictis: duo quisque Alpina coruscant gaesa manu.

XI. Et facti sunt inter medium castrorum, hi hinc et hi hinc. duo notanda sunt in hac locutione: unum, quod cum hostes qui uincebantur in medio essent, tamquam de his dictum est. quod hi essent hinc et hi hinc, cum potius ita Israhelitae fuerint, qui eos in medio posuerant percutiendos: alterum, quod inter medium castrorum eos factos esse dicit scriptura castra appellans etiam productas acies in proelio constitutas, cum castra non soleant appellari, nisi ubi exercitus ad manendum consistit; nisi forte ideo castra appellata sunt, quia cum omnibus suis ibant.

XII. Exceptis pecoribus et spoliis quae erant in ciuitate praedati sunt filii Israhel secundum prae-

3 Ios. 8, 12   8 Ib. 8, 18   17 Aen. 8, 661 sq.   19 Ios 8, 22
28 Ib. 8, 27

3 insidie *N*   putat *s. l. m.* 1 *S* 5 apellet *N* 8 geso *b* 11 quod *b*
dicat *om. b*   gaeson] ihesum *L ihm SN* 12 symachus *N*   peribetur *N*
14 gaeson] ihesum *L ihm SN* 16 uirgilius *LNS²bd* 17 choruscant *L*
*c*oruscant (*h eras.*) *S* coruscant *N* 20 ostes *N* 22 israhelite *N*
24 producta *N* 28 *sec. cod. Alex.*   quae] qui *N* 29 ciuitates *N*

ceptum domini, quemadmodum constituit dominus Iesu. ita dictum est „exceptis pecoribus et spoliis praedati sunt“, quasi ipsa non fuerint praedati, cum potius ipsa praedati sint, et ideo excepta dicta sint, quia haec illo proelio sola consumpta non sunt.

XIII. Israhelitae respondentes Gabaonitis dixerunt: uide. ne in me habitas, et quomodo disponam tibi testamentum? iam et superius tales locutiones uotaui. hoc est enim „uide, ne in me habitas“, quod est „apud me“. id est in terra, quam eis promiserat deus. et hic tamquam ad unum hominem uidentur locuti, cum legatus ad eos non unus uenerit; sed more suo genti et populo responsa reddentes singulari numero loquuntur, sicut plerumque et ad ipsos deus uel ductor ipsorum. notandum etiam quod pactum pacis testamentum uocat scriptura more quidem suo; nam saepe ita loquitur.

XIII. Et nuntiatum est Iesu dicentes: inuenti sunt quinque reges absconditi in spelunca: pro eo, quod est: nuntiarunt dicentes.

XV. Ita faciet dominus omnibus inimicis uestris, quos uos debellabitis eos: nihil minus esset huic sententiae, etsi non haberet „eos“.

XVI. Et omnes cepit in bello, quia per dominum factum est confortari cor eorum, ut obuiam irent ad bellum ad Israhel, ut exterminarentur: notandum est „confortari cor“ non semper in bono accipiendum.

XVII. Tu scis uerbum, quod locutus est dominus ad Moysen hominem dei de me et te: non dixit „hominem suum“.

5 Ios. 9, 13 (7) 16 Ib. 10, 17 19 Ib. 10, 25 22 Ib. 11, 19. 20
26 Ib. 14, 6

1 quem ammodum *L* 2 est *om.* *LS* 3 sunt *S* et—sint *om.* *N*
excepta ideo *bd* 6 habites *S²bd* et] sed *Lb* cōmodo *N*
8 habites *S²bd* 12 locuntur *LNS* 14 quidē more *b* quidem *om.* *L*
16 est *om.* *N* ihesu *L* 18 nuntiauerunt *Nbd* 19 Ita *om.* spatio
uacuo *N* nostris *LSNb* 20 quos (o ex i m. 1) *S* 22 omnes cepit]
παντας ελαβεν *cod. Alex.* coepit *LS* 23 est *om.* *b* 27 mosen *L*

XVIII. Et dixerunt filii Ioseph: non sufficit nobis mons et equus electus et ferrum Chananaeo qui habitat in Baethsan. equum electum dixit pro equis electis, quod usitatum in nostro sermone non est: unde nonnulli latini interpretes noluerunt equum interpretari, sed „equitatum“. ⁵ sic autem dictum est „equus electus“ pro equis, sicut in nostra consuetudine dicitur miles pro militibus.

XVIII. Et facti sunt exitus illorum Iordanes. et reuertentur fines ad mare. non dixit: reuersi sunt aut saltem reuertuntur, sicut solet de finibus dici, sed reuertentur, ¹⁰ tamquam adhuc futurum sit, cum praeteritorum sit ista narratio. et in omnibus fere ipsis terrarum diuisionibus per singulas quasque tribus ita loquitur scriptura, ut futuri temporis uerbis utatur.

XX. Refugere illuc qui percusserit animam nolens. ¹⁵ hic „animam“ uel hominem intellegere debemus uel uitam carnis, quae fit per animam: qua locutione et illud dictum est a fratribus Ioseph: non percutiamus eius animam. id est: non eum occidamus. nam si anima posset ab interfectore percuti, non diceret dominus: nolite timere eos. ²⁰ qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere.

XXI. Mandauit dominus in manu Moysi. locutio familiarissima scripturis; ita enim dicitur: uerbum, quod factum est in manu illius uel illius prophetae, hoc est in ²⁵ potestatem dicendi datum.

XXII. Et accepit Iesus cultros petrinus, in quibus

1 Ios. 17, 16   8 Ib. 19, 33, 34   15 Ib. 20, 9   18 Gen. 37, 21
20 Matth. 10, 28   23 Ios. 21, 2   27 Ib. 21, 42

1 *sec. cod. Alex.*   2 electus *om. b*   et—electum *om. N*   cana-
neo *LS*   3 betsan *L* basan *b*   electis *om. LSb*   5 equum] cū *N*
8 illorum] αἰών *cod. Alex.*   Iordanis *S²bd*   10 *init.* reuertentur *S¹*
11 pretoritorum *N*   19 animā *N*   interfecto *N*   21 occidere non
possunt *LSbd*   23 mose *L*   26 potestate *LSbd*   27 ihesus (*sic*
ubique) *L*   cultos *N*

circumciderat filios Israhel. non dixit: quibus circumciderat, sed „in quibus“.

XXIII. Et ubi dimisit eos Iesus in domos suas, et benedixit eos dicens. plus uidetur hic copulatiua coniunctio. id est „et“; nam ita dici posset: et ubi dimisit eos Iesus in domos suas, benedixit eos dicens.

XXIII. Item alia locutio notanda est, quod cum dixisset scriptura: et benedixit eos Iesus dicens atque his uerbis intentos fecisset audire, quid benedicendo dixit Iesus, hoc solum subiecit: in diuitiis multis abierunt in domos suas; et pecora multa ualde et argentum et aurum et uestem multam ualde diuiserunt praedam inimicorum suorum cum fratribus suis: quod magis esse narrantis quam benedicientis adparet.

XXV. Et aedificauerunt ibi aram super Iordanem. aram magnam uidere: ista locutio etiam in sermone latino nota est.

XXVI. Et audierunt filii Israhel dicentium. non ait: dicentibus uel dicentes.

XXVII. Seruire seruitutem domini. in qua locutione duo notanda sunt: et seruire seruitutem, quae etiam latina locutio reperitur, et seruitutem domini, id est, quae debetur uel exhibetur domino.

XXVIII. Et audientes Phinees sacerdos et omnes principes synagogae, qui erant cum illo, uerba, quae locuti sunt filii Ruben et filii Gad et dimidium tribus

3 Ios. 22, 7   8 Ib. 22, 7. 8   15 Ib. 22, 10   18 Ib. 22, 11
20 Ib. 22, 27   24 Ib. 22, 30

1 *fin.* circumciderat—quibus *om.* *N*   3 dimisit *S*¹   4 dicens] λεγων *cod.*
Alex.   coniunctio *LN*   5 est] *es L*   dimisit *S*¹   6 Iesus *om.* *LSbd*
9 quid] quod *N*   quae *b*   dixit] benedixit *S*   10 *sec. cod. Alex.*   11 et
argentum—ualde *om.* *N*   12 praedam *om.* *N*   13 esse] *est N*   15 Et
T, om. *NLSbd*   16 latino sermone *N*   17 nota *om. b*   19 dicen-
tibus] dicentem *bd*   22 locutio *om. b*   seruitute *NLS*   23 exi-
bitur *N*   24 *sec. cod. Alex.*   finees *LSN*   25 principibus *N*
26 dimidia *S*¹

Manasses, et placuerunt illis. audientes pro „audierunt“ positum est, aut plus est hic „et“; nam plenus est sensus: audientes uerba haec, placuerunt illis. nec tamen sine inconsequentia, quia „cum audissent“ dicendum fuit.

XXVIII. Et Iesus senior prouectus diebus. hoc de Abraham dictum notauimus seniore in scripturis non solum illum appellari, qui est infra aetatem senis, sed etiam ualde senem. unde non omnis senior senex. omnis autem senex senior dici potest.

XXX. Et induxit super illos mare et operuit super illos: non ait „operuit illos“, quamuis nonnulli interpretes hoc maluerint dicere.

XXXI. In omnibus gentibus quas transiuimus per ipsas: usitatae in scripturis sunt istae locutiones nec tam crebro notandae quam crebro intercurrent.

LIBER SEPTIMUS. LOCUTIONES DE IUDICIBUS.

I. Et factum est. postquam defunctus est Iesus, interrogabant filii Israhel in domino: non ait „dominum“, quod sermonis nostri consuetudo poscebat.

II. Et bellemus in Chananaeo. non dixit: aduersus Chananaeum aut contra Chananaeum aut saltem in Chananaeum.

III. Et mortuus est Iesus filius Naue seruus domini, filius centum decem annorum. ista repetitio, quod, cum

5 Ios. 23, 1   10 Ib. 24, 7   13 Ib. 24, 17   17 Iud. 1, 1
20 Ib. 1, 3   22 Ib. 2, 8

1 mannases *S*   2 et s. l. m. 1 *S*   5 ihesus *L*   prouectus] profectis *N*   6 habraham *N*   10 super illos] επ αυτους *cod. Alex.*   12 maluerunt *N*   13 transimus *N*   15 Expliciant locutiones de libro iesunaue (ihesunaue *L*) Incipiunt locutiones de libro iudicum *fol. 31 S, L* Explicit loquutiones de iesu naue. incip quaestiones eiusdem libri *fol. 122^a N*

16 Expl quaestiones de libro iu naue incip locutiones de libro iudicum *fol. 130^a N*   17 est quā *N*   defuntus *N*   18 in domino] εν κυρω *cod. Alex.*   20 πολεμησω εν τω γαναναω *cod. Alex;* fortasse scribendum πολεμήσομεν   cananeo *LSN*   21 cananeum (*bis*) *LSN*   saltim *L*
22 Iesus s. l. *N*   23 repetitio *N*

dixisset „filius Naue“, repetiuit „filius“ et deinde addidit „centum decem annorum“, inusitata est ut potius filius centum decem annorum diceret quam homo centum decem annorum; sed tamen et alibi reperitur.

III. Et omnis generatio adpositi sunt ad patres suos. notanda locutio est, quod non ait „adposita est“, quia plures erant.

V. Tradidit eos in manu praedantium: non dixit „in manum“, quod uidetur latina locutio postulare.

VI. Et cum suscitauit dominus eis iudices, et erat dominus cum iudice: solita locutione plus est hic „et“: nam plenum esset: et cum suscitauit dominus eis iudices, erat dominus cum iudice. notandum est etiam hoc, quod a plurali ad singularem transiens non ait „cum iudicibus“, sed „cum iudice“, id est cum unoquoque iudice.

VII. Et factum est, cum moreretur iudex, et reuertebantur et iterum corrumpebant super patres suos. recta locutio ita esse poterat secundum consuetudinem sermonis nostri: et fiebat. cum moreretur iudex, et reuertebantur et iterum corrumpebant super patres suos. si „et“ non haberet, plenum esset: cum moreretur iudex, reuertebantur et iterum corrumpebant super patres suos, id est plus quam patres eorum.

VIII. Propter quod tanta dereliquit gens haec testamentum meum. tanta dixit pro „tantum“, id est tam multum, nomen pro aduerbio, quod etiam in latinis locutionibus maxime poeticis inuenitur.

5 Iud. 2, 10 8 Ib. 2, 14 10 Ib. 2, 18 16 Ib. 2, 19 24 Ib. 2, 20

1 Naue *om. b* 2 inusitata] minususitata *N* 3 *fin. decim* *S*¹ 5 ἐξείνq
deest apud *Aug.* generatio *N* apositi *N* 6 aposita *N* 8 εν χειρ
cod. Alex. 9 manu *N* 10 quum *N* 14 a *om. N* cum—cum
om. LSN 16 moraretur *S*¹ 17 et ante iterum *om. N* iterum
et *LSb* 18 esse ita *d* 19 sermones *L*¹ moraretur *S*¹ 20 si—suos
in mg. infer. add. m. 1 S 21 moraretur *S*¹ 22 quam patres eorum
om. b 24 deliquit *LS*¹ delinquit *N* 27 maxime *L*

VIII. Et non obaudierunt vocis meae: graeca magis locutio est.

X. Factus est super eum spiritus domini. cum spiritus domini utique factus non sit. sed super eum factus est. ita dictum est. ac si diceretur: factum est, ut esset super eum. ex qua locutione et in euangelio legitur: ante me factus est, id est factum est. ut esset ante me: quod alio modo diceretur „praelatus est mihi“.

XI. Et sumsit Aod gladium de super femore suo dextro. sic interpretari potuit. quod graecus habet: ἀπὸ τοῦ ὀνόθεν; nam locutio minus latina est.

XII. Erat autem Eglom uir exilis ualde. hoc αἰτ' ἀντίφραστον dictum, id est locutione contraria sequentia indicant: quando enim percussus est, dictum est, quod concluserint adipēs uulnus, quia non eductus est gladius de uentre eius.

XIII. Et percussit alienigenas in sescentos uiros: non ait „alienigenarum sescentos uiros“ aut certe „alienigenas in sescentis uiris“.

XIII. Nonne praecepit dominus deus Israhel tibi: et perges in montem Thabor? non ait „ut pergas“, quod uidetur esse consequens, sed inusitata locutione: nonne praecepit tibi: et perges, ut subaudiamus uerbum, quod supra positum est, et sit: nonne perges? aut solita locutione plus habet „et“; nam ista coniunctione detracta sensus currit: nonne mandauit dominus deus Israhel tibi: perges in montem Thabor et accipies tecum decem milia uirorum? et cetera.

1 Iud. 2, 20 3 Ib. 3, 10 6 Ioh. 1, 30 9 Iud. 3, 21 12 Ib. 3, 217
17 Ib. 3, 31 20 Ib. 4, 6

1 οπηκουσαν *cod. Alex.* 5 dictum] ductum *b* 6 euangelio *S*
9 Aioth *bd* foemore *S* 10 apoanoten *LSN* 12 eglon *Nb* exsilis *N*
catantifrasin *LS*¹ cantantifrasin *N* ad antiphrasin *b* 13 dictum *om. b*
14 enim] cū *b* percussū *N* concluserunt *N* 17 sexcentos *LSbd*
18 alienaenarum *N* sexcentos *LSbd* aliegenas *N*¹ alienigenis *b*
19 sexcentis *LSbd* 21 tabor *LSN* 23 et] ut *b* 24 pergens *N*
25 coniunctio *LS* retracta *LSb* sensu *S* 27 tabor *LSN*

XV. Quoniam nescio diem, in quo dominus prosperat angelum mecum: utrum prosperat actus angeli eius, qui mecum est, an prospera mihi facit per angelum?

XVI. Omnes currus suos nongentos currus ferreos. 5 subilibet distinguatur, elegans repetitio: utrum „omnes currus suos“, et deinde sequatur „nongentos currus fereos“, an „omnes currus suos nongentos“ et deinde inferatur „currus ferreos“.

XVII. Et pauefecit dominus Sisaram et omnes currus 10 eius et omnia castra eius in ore gladii in conspectu Barac. quomodo pauefecit currus, nisi eos intellegas, qui erant in curribus?

XVIII. Et pauefecit dominus Sisaram et omnes 5 currus eius et omnia castra eius in ore gladii in conspectu Barac. pauefecit in ore gladii, ac si diceret: interfecit in ore gladii; pauefecit ergo, cum caederetur gladio.

XVIII. Et descendit Sisara de super curru suo: ita dici latine potuit, quod est graece ἀπὸ ἄνωθεν.

XX. Et cooperuit eum in pelle sua: non dixit „pelle“ 5 aut „de pelle“; sic enim habet graecus: ἐν τῇ δέρρι.

XXI. Et erit si quis uenerit ad te et dixerit: est hic uir? et dices: non est. detracta coniunctione consequentem habet sensum: si quis uenerit ad te et dixerit: est hic uir? dices: non est.

1 Iud. 4, 8   4 Ib. 4, 13   9 Ib. 4, 15   17 Ib. 4, 15   19 Ib. 4, 18
21 Ib. 4, 20

1 properat *LS*¹   4 ferre subilibet *N*   5 curros suos *L*¹*N*   6 an—
ferreos *om. b*   7 curros *N*   inferatur (in *s. l. m. 1*) *S*   9 pabe-
fecit *N* pauere fecit *L*   11 barach *bd*   pauere fecit *L*   curros *L*¹
13 pauere fecit *L*   15 barach *bd*   pauere fecit *L*   16 pauere fecit *L*
caederentur *d*   17 curro *N*¹   18 latino *LS*¹   apothan *LSN*
19 συνεκαλυψεν αυτον εν τη δερρι: αυτης *cod. Alex.*   no *N*   20 enthe-
derum *LS* en te derri *N*   post δέρρι: *add. αυτης d*   21 *sec cod.*
Alex.   eris *b*   22 dicis *LS*¹   coniunctio *LS* coniunctio *N*
24 dicis *s. l. N*

XXII. Et pergebat manus filiorum Israhel pergens: solita et frequentata locutio est.

XXIII. Et indurabatur in Iabin regem Chanaan: nouo modo positum est hoc uerbum „indurabatur“ pro eo, quod est fortis efficiebatur et praeualidus.

XXIII. Perforauit caput eius et percussit: id est percussit caput eius et perforauit.

XXV. Sic pereant omnes inimici tui, domine; et diligentes eum sicut ortus solis in potentia eius: non dixit „diligentes te“, cum utique de domino uellet intellegi.

XXVI. Et factum est quando seminauit uir Israhel: non unum hominem significat, sed ipsam gentem.

XXVII. Ascendebat Madian et Amalech et filii orientis et ascendebant super eum: ista repetitio uerbi non uidetur habere solitam elegantiam uel adfectum.

XVIII. Et liberaui uos de manu Aegypti: per manum potestatem significat, per Aegyptum Aegyptios.

XXVIII. Et dixit ad eum Gedeon: in me, domine mi: subintellegitur „intende“, hoc est: in me intende. et est ista locutio scripturis familiarissima.

XXX. Et si est dominus nobiscum, et ut quid inuenerunt nos omnia mala ista? plus habet coniunctionem et, sicut solet loqui scriptura: quae si detrahatur, plena sententia est: et si est dominus nobiscum, ut quid inuenerunt nos omnia mala ista? quamuis et superior coniunctio possit salua sententia detrahi, ut, cum dixisset: in me, domine mi, deinde subsequeretur: si est dominus nobiscum, ut quid inuenerunt nos omnia mala ista? magis enim hoc exigit nostrae locutionis consuetudo.

1 Iud. 4, 24 3 Ib. 4, 24 6 Ib. 5, 26 8 Ib. 5, 31 11 Ib. 6, 3
13 Ib. 6, 3 16 Ib. 6, 9 18 Ib. 6, 13 21 Ib. 6, 13

3 canaan LSN 5 efficiabatur N 10 intellegi uellet bd 11 sec.
cod. Alex. 13 sec. cod. Alex. 14 ascendebat NLSbd 16 liberauit LSN
18 cf. Quaest. de Iud. quaest. XXXIII dñi b 21 sec. cod. Alex.
et ante ut quid om. Graeci 23 et om. LS¹ trahatur L 27 seque-
retur LS sequatur b

I.

S. Aureli Augustini

quaestionum in Heptateuchum libri VII.

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XXVIII (PARS 2)

S. AVRELI AVGVSTINI

QVAESTIONVM IN HEPTATEVCHVM LIBRI VII
ADNOTATIONVM IN IOB LIBER VNVS

EX RECENSIONE

IOSEPHI ZYCHA.

PRAGAE
F. TEMPSKY

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS

MDCCCLXXXV.

SANCTI
AVRELI AVGVSTINI

QVAESTIONVM IN HEPTATEVCHVM LIBRI VII

ADNOTATIONVM IN IOB LIBER VNVS

RECENSVIT

IOSEPHVS ZYCHA.

PRAGAE
F. TEMPSKY

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG

BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS.

MDCCCLXXXV.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae.

PRAEFATIO.

Antequam codices qui operum quae uoluminis XXVIII parte tertia continentur memoriam produnt enarrare et priores editiones censere aggrediar, praemonendum mihi est errore uolumen XXVIII anno 1894 editum ut Sect. III partem I signatum esse; S. Augustini operum Sect. III pars 1 (= uol. XII) a F. Weihrich adornata prostat apud Geroldi filium bibliopolam Vindobonensem. itaque indicem locorum et scriptorum ita institui, ut ubi loco citato numerus non est additus tertiae partis esse scias; ubi uero post locum numero II signatum locus tertiae partis appositus est, numerum III praefixi.

Cum partem alteram ederem, persuasum mihi erat Augustinum in eius modi scriptis in quibus scripturae sacrae aliqua ex parte exponuntur a certo quodam tempore uerba ad scripturas ueteris testamenti spectantia ex iisdem codicibus citare consuesse. a certo quodam tempore dico; nam hunc patrem ecclesiasticum scripturas sanctas non semper in iisdem codicibus legisse sed prioribus temporibus in aliis atque posterioribus comparatione locorum in libris diuersis temporibus emissis occurrentium euincitur. nam si uerbi gratia Geneseos scripturam qualis in scripto quod de Genesi ad litteram imperfectus liber inscribitur aut in illo quod est de Genesi contra Manichaeos legitur cum iisdem locis biblicis de uolumine de Genesi ad litteram libri XII aut de Ciuitate dei petitis comparaueris, illam tanto ab his differre quanto ad Cypriani scripturam accedat reperies. quod quam recte iudicatum sit quiuus e S. Augustini ueteris testamenti bibliis quae proximis mensibus edentur cognoscet. et textu dextre restituto facile intellegitur ad quod graecum exemplar uersio facta sit. quod quidem in libris Heptateuchi facillime perspicitur. nam perpaucis locis

exceptis graecum exemplar e codicibus a Tischendorffio (-Nestle)¹⁾ adhibitis restaurari potest; nec non et Psalmi cum eorundem uirorum textu in uniuersum conueniunt, nisi quod Augustinus in singulis uersibus coniungendis hic illic a Tischendorffii ratione discrepat; in Iobi libro Augustinus quod in secundo huius partis opusculo ostendetur Hieronymi priore Iobi uersione usus est; in ceteris ueteris testamenti partibus a Tischendorffii exemplo Augustini biblia plus minusue differunt. harum rerum quae sit ratio in noui testamenti scriptura ab alio editore suo tempore explanabitur.

In eiusdem partis praefatione dixi scripturarum sacrarum uerba nisi ad formam graecorum codicum et re et uocabulis quantum per testes liceret concinentem reuocarentur atque constituerentur ad genuinas interpretationis Italiae²⁾ lectiones perueniri non posse. eam enim uiam Augustinus ipse et in eo libro qui de Doctrina christiana inscribitur et in aliis monstrauit. hoc iter eo magis ingrediendum erit quod codices quorum fide memoria nititur ita comparatos esse ut nisi ea ratione auctoris uerba probe reponi non possint negari nequit. quod ut non affirmem sed probem pauca exempla afferam. in quaestione de Exodo CXXXIII secundum codices *V²T* in *bd* legitur: *purificationis delictorum. depropitiabit ab eo quod est depropitiatio.* quod ineptum esse nemo non uidet; graeco exemplari in subsidium adhibito „ἀμαρτιῶν τοῦ ἐξίλασμοῦ“ exhibente uerba qualia pag. 176, 25. 26 restitui expedite fluunt.

¹⁾ Vetus testamentum graece iuxta LXX interpretes (ed. Tischendorff-Nestle 1887) pro fundamento comparationis certis de causis posui, etsi quae in hoc genere litterarum et graecarum et latinarum publici iuris fiunt me non latent.

²⁾ Quod P. L'ejay in n. 45 *Revue Critique* ueteres uersiones et codicem Lugdunensem me ignorare uideri scribit, fallitur homo doctissimus; ac poterat hanc suspicionem non minus falsam quam homine igenuo indignam si quae de eis rebus scripsi inspexisset facile euitare. neque est cur P. L. tantos spiritus sumat; ea enim quae ibi scribit mihique suadet certissimum documentum sunt eum neque codicem Lugdunensem neque ullam uersionem ueterem cum Augustini bibliis accurate comparauisse.

in quaestione de Exodo XIII codices ad unum omnes offerunt: *ex quo enim intraui ad Pharaonem loqui in tuo nomine in hunc populum et non liberasti populum tuum.* haec enuntiata sensu sano carere manifestum est; secundum exemplar graecum: καὶ ἀφ' οὗ πεπόμεναι πρὸς Φαραὼ λαλῆσαι ἐπὶ τῷ σὺ ὀνόματι ἐκάκωσε τὸν λαόν τοῦτον καὶ οὐκ ἐρρύσω τὸν λαόν σου uerbum unde „hunc populum“ pendet deesse nemo infitabitur; equidem pag. 99, 14 legendum proposui: *nocuit hunc populum.* iam uero quid dicam de loco quaestionis de Deuteronomio XXV *septem septimanas integras dinumerabis tibi ipsi inchoare te falcem inicere in messem incipies numerare?* ita enim et codicibus et editionibus traditus est. at si graecis uerbis „ἀρξαμένου σου δρέπανον ἐπ' ἀμητὸν ἄρξῃ“ κτλ. ad suppetias usus eris, locus integer exhibit ea forma qua pag. 290, 23 eum emendaui, praesertim cum et aliis locis uerba ita serantur, ut ablatius absolutus qui dicitur eodem subiecto ualente positus sit; qua de re cf. etiam Rönsch „Itala und Vulgata“ pag. 419. an in quaestione de Leuitico LXXXVIII uerba qualia et codices et editiones prae se ferunt „*quae ab se surgunt agrum tuum non metes*“ tolerari possunt? at graeci codices uiam indicant qua locus desperatus sanari potest. ita enim traditur Leu. 25, 5 καὶ τὰ αὐτόματα ἀναβαίνοντα τοῦ ἀγροῦ (alii ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ) σου οὐκ ἐκθερίσεις. quam auctoritatem secutus pag. 308, 26 „*ab agro tuo non metes*“ restitui. ita priores editores etiam errorem qui in commutatione uocabulorum „*altitudinem*“ et „*latitudinem*“ (pag. 221, l. 9) consistit si graeca exemplaria secuti essent euitare poterant. possum alios locos plurimos afferre qui meae sententiae documento sint; sed hi, credo, sufficient. accedit aliud quod in eadem praefationis parte commemorauī. haud ita raro accidit, ut aliquis locus Augustini scripturae sacrae semel bisue cum codicibus graecis consentiat, tertio loco discrepet. quae cum ita sint, editoris officium esse arbitror locos peruerse traditos ad conseruatos bene accommodare. in quo genere quaest. de Leuitico LXXV (pag. 299, 14) reponenda sunt: *quicumque acceperit sororem suam ex patre suo aut ex matre sua et uiderit turpi-*

tudinem eius inproperium est; exterminabuntur in conspectu generis sui. quid sibi hic pluralis „*exterminabuntur*“ uelit, nisi ex Loc. de Leuitico XXXVII „*et ipsa uiderit turpitudinem eius*“ addatur, non uideo. in quaestione de Deuteronomio LIII libri offerunt: *prope est uerbum*; in libro autem de Natura et gratia t. 45 p. 289 Migne praebetur: *prope te est uerbum*; item in scripto de Perf. iustitia t. 45 p. 303 „*iuxta te est uerbum*“. id respiciens loco qui supra memoratus est p. 413. 23 ad *prope „te“* addidi. qua ratione quantum per naturam atque indolem codicum uerba auctoris tradentium progredi liceat ex eorum descriptione cognoscetur. quod dicunt quidam fore ut iidem loci in Augustini scriptis aliis ab aliis editoribus adornatis discrepent, his ego non assentior; ita enim mihi persuasi cum Benedictini in omnibus fere Augustini uoluminibus edendis optimos et uetustissimos codices adhibuerint fore ut etiam alia scripta per Academiam Vindobonensem curata parum a Maurinorum editione discedant.

Quaeritur Augustinus cum scripturas sanctas legendo et cum aliis codicibus secundum Septuaginta interpretationes conferendo percurreret atque quaestiones inde ortas et locutiones scripturarum quae uidentur secundum proprietates quae idiomaticae graece uocantur linguae hebraicae uel graecae stilo alligaret quali codice usus sit. id nos coniectura assequi posse puto, si memoriam aliquot locorum spectauerimus.

Iud. 2, 3 (pag. 457, 8) haec tradita sunt: „*non adiciam transmigrare populum quem dixi eicere non auferam eos a facie uestra*“. hoc loco codex Vaticanus praebet: οὐ μὴ ἐξάρω αὐτοὺς ἐκ προσώπου ὑμῶν, codex Alexandrinus: οὐ προσθήσω τοῦ μετακίσαι τὸν λαόν ὃν εἶπα τοῦ ἐξολεθρῶσαι αὐτοὺς ἐκ προσώπου ὑμῶν. iam apparet hic duas eiusdem loci uersiones coniunctas, id est locum contaminatum esse. Leu. 5, 19 (pag. 240, 10 et 251, 20) habetur: „*deliquit enim delicto delictum ante dominum*“; etiam hic codices graeci tradunt: ἐπλημμέλησε γὰρ πλημμελείᾳ ἔναντι κυρίου et ἐπλημμέλησε γὰρ πλημμέλησιν ἔναντι κυρίου. idem locus pag. 239, 8 omissa uoce „*delicto*“ traditus est; atque „*deliquit delicto delictum*“ dici posse nego.

Gen. 35, 26 (pag. 58, 10) offertur: „*hi sunt filii Israhel qui nati sunt ei in Mesopotamia*“; idem locus pag. 59, 16 ita prostat: *hi sunt filii Iacob qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae*. haec locorum uarietas explicari non potest nisi suspicamur Augustini notarium scripturas e codice transscripsisse, qui uariantes lectiones quas dicimus prae se ferebat. talem codicem se ad Psalmos explicandos adhibuisse Augustinus ipse testatur; scribit enim ad ps. 105 t. 37 pag. 1410: *codex quem intuebar sic habebat et stella fuerat praenotata*. cui sententiae ea quae in fronte posui non obstare in quaestionibus de Gen. LXXX. LXXXII. XCI aliis quae de codicibus memorantur docent; cf. etiam quaest. de Gen. CLV. CLXVIII. quae si ita sunt, facile intellegitur qui accidere potuerit ut idem locus saepius in eadem explicatione cum aliqua uarietate repetatur uelut pag. 109, 4; 359, 18; 384, 1 al.

Ceterum ut Augustini oratio ex codicibus graecis emendari potest, ita graecis uerbis latinis medela affertur. Leu. 5, 4 et apud Tischendorf et apud Lagarde legitur: ἡ ψυχὴ ἡ ἀνομία ἡ; miror secundum Augustini uerba pag. 234, 12 *anima quacumque iurauerit* non restitutum: ἡ ψυχὴ ἡ ἀνὸμια.

Haec praemisi, ut legentium animos in quorum manus libellus deuenturus est aduerterem. utrum omnes locos qui medela egere mihi uidebantur dextre restituerim necne penes peritos harum rerum existimatores iudicium est; eos enim qui censuram libri scribentes nihil aliud nisi non placere sibi magis adroganter quam ueraciter dicunt nihil curo. sed haec quidem hactenus. iam codices describere properemus.

I.

QVAESTIONVM IN HEPTATEVCHVM LIBRI VII.

Codex *Corbeiensis* nunc *Parisinus* 12168 membranaceus forma C magna fol. 179 saeculo VIII—VIII litteris nitidis initialibusque pulcherrimus exaratus praeter quattuor priores libros Locutionum in Heptateuchum (cf. uol. XXVIII pars 2 pag. XVIII) quaestionum in Heptateuchum libros quattuor priores continet.

C non ab uno sed a pluribus librariis confectus est: quod non solum compendiorum generibus et scripturae mendis sed maxime inde intellegitur, quod ante novos fasciculos (cf. fol. 67.^b 91.^b) litterae a scribentibus cum orationis longitudini spatium uix suffecturum esse uiderent in artius constrictae sunt. ex quo exemplari librum illi transscripserint, Benedictini e duabus adnotationibus coniectura assecuti sibi uidentur. nam fol. 21^a in tractanda quaestione de Genesi CXVII (pag. 59, 21) post uerba „*firmanda est*“ additur: *abhinc scribendum*. „ex quo intellegere est, aiunt, istum codicem forte descriptum fuisse ad exemplar illud in quo Eugyppius qui hunc locum excerptis id sua manu annotauerat; et coniecturam auget, quod solet cum Eugyppii Excerptis in uariantibus lectionibus conuenire“. hoc quod Benedictini posuerunt postremum non est reiciendum. accedit quod in quaestione de Exodo XC (pag. 153, 5) ex omnibus quos adhibui codicibus unus Corbeiensis expositionem seruauit, cuius initium *codex T* (Knoell) his uerbis inducit: *hinc iam ex alio opere sci augustini quae secuntur adiecta sunt*. quam expositionem cum aliis codicibus non comprobetur, tamen in textum recipere non sum cunctatus; sic enim statuo fieri potuisse, ut Augustinus illam quaestionem explicatu difficillimam relegens aliam atque aliam explanationem adiungeret; neque id a natura harum quaestionum abhorreere existimo. quod autem Benedictini scribunt illud „*abhinc scribendum*“ ab Eugippio profectum esse in codice Corbeiensi non est ualde premendum; potuit enim ita ad instruendum librarium addi ut in codice Canones complectenti saeculi VIII adnotatum est: *hic mitte*; qua de re cf. Neues Archiv VIII 333 et Wattenbach 4: Anleitung zur Lat. Palaeographie p. 11. adnotationi autem in codice *T* non tantum tribuendum est; nam hic locus biblicus, nisi egregie fallor, nonnisi hic et in quaestione de Exodo CLXIII (pag. 196, 6) occurrit; in ceteris Augustini scriptis frustra quaeras. codex manum correctricem his est expertus et quidem correcturis ita est refertus, ut ueritus ne apparatus criticus nimium ad cresceret multa *m. 1* corrupte tradita, si modo *m. 2* emendata

erant, non adnotarem; nam si omnia, ut expressam codicis imaginem oculis subicerem, adnotassem, pro hoc uno satis grandi uolumine duo ampliora euasura erant: primum a scriba ipso qui leuiora quaedam menda inter legendum eliminauit et quae omiserat in margine suppleuit; tum alia manu omissae syllabae, omissa uocabula et totae sententiae supra lineam aut in margine apposita sunt, ut 10, 14 *commorat*, 12, 7, *ut—Abraham*, 65, 21 *uenientes*, 114, 25 *ne—aeternum*, 145, 23 *coniunxerit—suo*, 174, 21 *dici—sanctorum*, 211, 21 *et—seras*, 350, 5 *quod—bibemus*; hic illic uoces dupliciter positae eadem manu expunctae sunt uelut fol. 23^b, fol. 53^b (pag. 105, 28) *et in primo—est*; fol. 65^b (pag. 139, 30) et fol. 82^b (pag. 194, 19) probum „*prodeē*“ reddidit deprauatum in formam usitatam. fol. 60^b ab eo qui Benedictinis collationem fecit adnotatum est: *omissio, transpositio*; quaestio de Exodo XLVI enim post quaestionem LV oblata e sede sua transposita est; cf. pag. 116, 7. fol. 22^b bis, fol. 77^a semel dimidia uersus pars oratione caret.

Quoniam codicis et propter antiquitatem et propter fidem cognitu dignissimi descriptionem quanta potuimus breuitate confecimus, restat, ut de mendis quibus inquinatus est pauca hoc loco addamus. nam in apparatu critico multa quae memoranda erant et omnia ad res orthographicas pertinentia ne legentium commoditati officerem neglexi. atque omnium uitiorum latissime id genus patet quo is qui librum conscripsit eo peccauit, ut totas sententias omitteret. quod genus plerumque ex aberratione oculorum originem trahere notum est, cum scriba a simili terminatione uocis uel uocum ad similem similesue delabatur, uelut fol. 27^b (77, 2) *eius—filiarum*; 67^b (144, 20) *ei—accipiet*; 145, 17 *graecus—cos*; fol. 69^a (150, 3) *siue—dii*; fol. 72^b (162, 7) *quia—gratia*; fol. 73^b (164, 6) *dicens—peccatorum*; fol. 93^a (222, 1) *duplicandum—tabernaculi*; fol. 112^b (254, 22) *quod—inpositionis*; fol. 131^a (308, 12) *et—uobis*; fol. 124^b (289, 12) *significetur—ut alia*. aliud mendorum genus non tam late uagans sed omnium fere codicum qui hoc opus complectuntur proprium in eo positum est, ut similiam

aut earundem litterarum syllabarumue aut uocum repetitione deceptus librarius aut his poneret quae semel essent ponenda aut medias inter similes uoces interiectas syllabas et uocabula omitteret. cuius generis insigne specimen omnibus codicibus commune fol. 67^b (144, 23) occurrit, ubi antecedente *fraudabit* sequens „*dabit*“ intercidit; aut fol. 17^a (47, 20) *adpareret*; 58^a (117, 6) *commemoret et addens*; fol. 154^a (360, 13) *dubitet et iram*. saepius in eam partem erratum est, ut antecedens uel succedens attributum quod dicitur grammatice praecedenti uel sequenti nomini accommodaretur uelut fol. 11^a (30, 28) *deum tuum*; 96^b (231, 5) *lateribus interioribus*; fol. 62^a (128, 18) *uas aureum* (a m. 2 del.) alia; saepius singulae litterae omituntur aut abundanter apponuntur uelut fol. 6^a (17, 8) *pro-mittit terrae*; fol. 77^b (178, 19) *progenies uestra super* (ubi m. 2 *uestras*); fol. 10^a (28, 5) *esset*; fol. 89^b (214, 2) *quaestionem*; fol. 6^b (18, 22) *terram incultam*; fol. 109^b (245, 4) *columbinā* alia. multis locis scriba ita in fraudem inductus est, ut uoces separandas in unum corpus compingeret uelut fol. 76^a (173, 12) *testimonii idē seruire*; fol. 140^b (323, 2) *fuis-seret Et in indum* (sic erat scribendum) = *fuisset retinendum*; fol. 144^b (334, 4) *peccato opus sunt*. unde uerisimile fit codicem de exemplari scriptura continua exarato descriptum esse. quae cum ita essent, haud me in leuitatis crimen incursum putabam uel trucidatis uel additis eius modi uocabulis uelut pag. 321, 23 [*in*] *ministerium*, pag. 33, 10 *bibe* [*et*] *tu*; hoc loco etiam sensus postulat, ut „*et*“ trucidetur; nam non Gen. 24, 44 sed Gen. 24, 14 respicitur; aut pag. 252, 10 *reddet* [*et*]. his exemplis adiungam pag. 387, 18. 21; 506, 15; 405, 3 alia. simili ratione uocum „*dei*“ et „*domini*“ coniunctarum alterutra intercidit. bene multa menda ex permutatione confusioneue uocalium et consonantium oriuntur. atque uocalium, ut hinc principium capiam, i et e saepissime confunduntur; ceterum eius modi uitia plerumque m. 2 sublata sunt; ae per e et ē et e per ē plurimis locis redditur. consonantium autem nulla est quae crebrius quam b cum u commutetur. c littera per qu exprimitur in his uocibus: *qum* (*quum*), *loquutus*, *quur*;

f pro ph in uocabulis barbaris contra uulgarem usum legitur; aspiratio contra morem aut neglegitur aut ponitur: *his* (= is). unde aliquot locis a scriba peccatum est exaranti uerbi gratia fol. 67^a (143, 7; 145, 25) *habebit* pro „abibit“. consonantes contra consuetudinem geminantur in his uocabulis: *uellit*, *se-pellire*, *tollerare*, *obtullerit*, *repperire*. consonae quaedam abundanter ponuntur: *contempnendae*, *gigans*, *quinquagensimus*; in numeralibus ordinalibus n luxurians omnibus fere locis occurrit. consonantes praepositionum cum nominibus et uerbis compositarum plerumque non adsimilantur; tamen saepius legitur: *quemammodum*, *ammonere* alia, sed etiam *superlectilem*. *illum* = illud semel (40, 25) scriptum est, *exhorreuit* (alii codd. *exhorrebit*) pro „exhorruit“ fol. 127^a (294, 21) inuenitur. praepositionis „in“ casus contra usum uariant uelut fol. 23^a (65, 11) *fuit in egyptum*, 39, 24 *habitans in domū*; folio 109^b (244, 6) *abiciet in loco*; semel (fol. 75^b (172, 2) *de sacerdotiū* legitur (m. 2 corr.), semel (fol. 78^b (181, 3) *ad facie*, ubi fortasse uirgula euanuit. uno loco manifestae interpolationis uestigium deprehenditur fol. 131^b (309, 16) *agrum arborū* (alii codd. *aruum*) *atque uineam*. postremo ne quid ad certam codicis effigiem deficiat, hoc addam: fol. 11^b (32, 13) supra lineam uox „autem“ eo signo quod in Notis Tironianis reperitur expressa est; fol. 67^b (146, 7. 9. 10. 15) uox „eius“ scriptura scottica adumbrata est.

Codicem Corbeiensem a praefecto bibliothecae Nationalis summa cum liberalitate Vindobonam transmissum ipse ea qua dignus est diligentia contuli.

Codex *Parisinus* 1951 membranaceus in 4° fol. 202 (duo P folia papyracea et initio et sub finem addita sunt) saeculo VIII a compluribus librariis confectus est. ad eius originem adnotatio fol. 1^a oratione carenti apposita spectat: *Cod. Colb. 1812 Regius 3780 3 B.* fol. 1 haec habentur: *Commemoratio huius operis in libro retractationum ita se habet. LXXXI. Quaestionū liber .VII.*; fol. 2^a *Explic de libris retractationum*; fol. 2^b *Incipiunt capitula quaestionū de lib geneleos.* capitula quinque folia occupant (usque ad fol. 7^b). inde usque fol. 202

quaestiones decurrunt; fol. 202^b haec in fronte leguntur: *dom' mea dom' orationis uocabitur quom fiet istud qm uirum nō cognosco*. codex tegumentis roboreis inuolutus est. singuli quaterniones numeris in calce ultimae cuiusque paginae appositis numerantur neque tamen omnes oculo discerni possunt aut omnino exstant; fol. 95^b numerus XVII adscriptus est, fol. 111^b numerus ·II·, fol. 119^b ·III·, fol. 184^b XI; fol. 126^b in margine inferiore ab eo qui ex hoc codice saec. XII transcripsit haec leguntur: *probatio penne et scriptoris bona est*. fol. 56^a pars orationis omissa m. 2 in margine scriptura scotica addita est; eodem scripturae genere fol. 72^b uox „*eius*“ exarata est.

Codicem Vindobonam transmissum ipse comparaui.

- S Codex *Sangallensis* n. 160 signatus in 4° membranaceus saeculo VIII scriptus paginis 594 constat. accuratam eius descriptionem Gustav Scherrer in libro qui inscribitur: *Verzeichnis . . der Stiftsbibliothek v. St. Gallen 1875* confecit. quaternionum numeri in ultima quaque pagina appositi ad numerum 38 + 6 folia aderescent; singulae paginae uersibus 24 implentur. librum a compluribus librariis confectum esse multarum rerum dissimilitudine facile euincitur; neque tamen ita negotium exercuerunt, ut in singulis fasciculis se exciperent. codex S communi multis libris Sangallensibus manu scriptis uitio laborat; est enim aceruatis correcturis deprauatus. neque e fonte purissimo deriuatus est; integritate, id est plena oratione, tamen ceteros eiusdem aetatis praecedat.

Librum a praefectis eius bibliothecae reuerendissimis Vindobonam transmissum ad editionem Mignianam ipse examinaui.

- V Codex *Valentianensis* 153 membranaceus miscellaneus in 4° saeculo VIII exaratus folia 211 habet. unde originem ducat ex adnotatione in fol. 1 inscripta patescit: *Liber ecclesie S. Amādi in pabula*; fol. 1^b retractatio occupat; fol. 2^a—6^a capitula de Genesi amplectuntur. Quaestionum in Heptateuchum libros VII fol. 6^b—188^b exhibet. sub finem mutilus est; 9 uersus desiderantur; ad fol. 188 duo folia, ac potius duorum

foliorum fragmenta adpinguntur; sunt enim maximae partes auulsae. folia 190—211 olim ad alium codicem pertinuisse et postea nescio quo tempore cum hoc codice coniuncta esse certum est; continent autem passionem martyrum aliasque orationes. *V* ab uno librario scriptus est; hic in notis meis ubique scripsisse et emendasse putandus est ubi de m. 2 (*V*²) nihil additur. alius corrector pauca certe emendauit uelut fol. 76^a (201, 16) *construendis*, fol. 84^a (221, 22. 28) *tabernaculis*, loquens, fol. 122 (324, 8) *tegebat ex tangebat*, sed multo plura corripuit uelut fol. 30^b (76, 12) *seruare super remanere* scripsit, fol. 31^a (76, 13) *aceruum* super expunctum *magnum* apposuit, fol. 40^a (100, 25) *bonis* ex *bonos* effecit, fol. 43^b (109, 12) *uoluit*, 46^b (118, 6) *annis* (s add. m. 2) alia. maxime autem id in illo uituperandum est, quod bene multis locis ea quae Italiae interpretationis propria sunt extinguere studuit uelut fol. 95^b (250, 25) *et deliquerit*, fol. 96^a (251, 16) *et* erasit, fol. 96^a (252, 8) *pro ea* expunxit; super probam scripturam „*nihil*“ expunctum fol. 162^a (432, 26) *quidquam* superscripsit, fol. 106^a (277, 16) *tactus* tollendum notauit. eidem manui etiam accentus hic illic uocibus additi debentur uelut fol. 41^a (103, 7) *praebère*, fol. 42^a (105, 3) *sincêra*, fol. 43^a (108, 13) *cómpetens*, fol. 44^b (112, 18) *occídit*, fol. 51^a (130, 2. 4) *co-
turnices*, *ortygómetra*, fol. 61^a (158, 15. 23) *infúdit*, *decálogum* alia. iste corrector etsi saeue grassatus est, tamen librum uno genere mendorum maculatum dimisit, quod eo continetur, ut is qui codicem scripsit uoculis similiter desinentibus deceptus similia omitteret, ut fol. 40^a (100, 28) *cum—moueatur*, fol. 54^b (139, 10—12) *possit—dici*, fol. 66^a (172, 23) *quoniam—
intellegitur*, fol. 85^a (223, 22) *sed—uelis*, fol. 93^b (245, 5) *offerri—holocaustum*, fol. 104^a (271, 20) *et—manducantur*, fol. 140^b (374, 3) *usque—terrae* alia.

Codicem a praefectis bibliothecae Valentianensis intercedente Ministerio huc transmissum ipse ea qua par erat diligentia comparauit. qua occasione data eorum qui isti bibliothecae praesunt singulari liberalitati debitas gratias ago.

Codex *Nouariensis* numero LXXXII 48 insignitus membr. N

in 4° fol. 148 saeculo VIII—X ortus praeter hoc opus etiam Locutionum in Heptateuchum libros VII (cf. uol. XXVIII pars 2 pag. XVIII) complectitur. codex ab uno librario scriptus correcturas perraro perpessus est. cuius praestantia eo continetur, quod locos biblicos plurimis locis integros solus seruauit. deprauatus est autem uno uitiorum genere, dico omissione non tam uocum quam sententiarum. quarum plurimae in genere similiter cadentium reponendae sunt, paucae eius modi sunt, ut cur interciderint non appareat, sed illae ita inter se differunt, ut plerumque spatium uacuum relictum sit, paucae in scriptura perpetua occurrant, uelut fol. 68^a (236, 8. 27) *morte—dixisti, usitata—agnam*, fol. 25^b (92, 23) *pariebant Aegyptiae*, fol. 27^a (96, 28) *et—satis*; cf. etiam fol. 69^a; 71^b; 72^a; 74^b; 77^a; 100^a alia. si errores quales sunt 136^b (463, 25) *nabutenā*, fol. 133^b (452, 22) *iramagistri* spectaueris, haud a uero aberraturum te puto diuinantem librarium codicem de exemplari scriptura continua exarato transscripsisse. utrum lacunae inde originem traxerint quod ad codicem difficilem lectu transscripsit an quid aliud in causa fuerit haud diudicauerim. illud certum est scribam etiam aliud exemplar inspexisse; nam fol. 100^a adnotauit: *hic minus abet*.

Codicem anno 1894 Nouariae ipse contuli. hac occasione data praefecto illius bibliothecae reuerendissimo pro summa erga me commoditate gratias quam maximas non possum non agere.

U Codicis Sessoriani XXXIII saeculo X scripti quem A. Reiferschaid in „Bibliotheca patrum Latinorum Italica I“ descripsit tantum librum V (de Deuteronomio) et aliquot folia libri I et III Dr. Kalinka Romae morans meum in usum contulit. neque est cur doleam non totum esse excussum. nihil enim habet quod ad emendandum hoc opus ualeat.

T Codex Trecensis n. 197 signatus membr. miscell. forma magna saeculo XII exaratus foliis 175 constat. fol. 32 finiuntur Locutionum in Heptateuchum libri VII (cf. uol. XXVIII pars 2 pag. XX); *incipit Retractatio librorum Quaestionum*; retractationem excipiunt capitula libri Geneseos; nam cetero-

rum Heptateuchi librorum summaria in ultimis codicis foliis perscripta sunt. fol. 36^a legitur: *Expliciunt capitula. Incipit liber I de questionibus libri genesis.* Quaestionum libri fol. 36—167^b occupant. *T* ab uno scriba litteris pulcherrimis in membrana integerrima *Clara Valle* confectus, multis locis a scribente correctus est; alius manus corrigentis nusquam uestigia deprehenduntur. liber ea re ceteris codicibus praecellit, quod omnium plenissima auctoris uerba praebet. uno loco (in quaest. de Gen. XXIII) eius solius ope textus mundus restitui potuit; in quaest. de Exodo CII eius lectionem ceteris praetuli. in reddenda scriptura sancta saepius in eam partem peccauit, ut eas uoces quae potissimum Italiam arguant aut raderet aut expungeret.

Codicem ex bibliotheca Trecensi huc transmissum ipse contuli.

Cum in describendis codicibus saepius capitulorum mentio **Capitula.** facta sit, exponendum mihi uidetur qui codices qualia summaria offerant. atque capitula libri Geneseos codicibus Parisino, Valentianensi, Sangallensi, Trecensi praebentur, a codicibus Corbeiensi et Nouariensi absunt; summaria reliquorum Heptateuchi partium, id est Exodi, Leuitici, Numerorum, Deuteronomii, Iesu Naue, Iudicum in solo codice Trecensi seruantur. sunt autem ita comparata, ut ubi quaestio a loco biblico initium capit, ibi aut plena uerba aut eorum pars afferatur, uelut in quaestione de Genesi XVI: *De eo quod scriptum est: et de manu hominis fratris exquiram animam hominis;* in quaestione de Genesi XV: *De eo quod scriptum est: non adiciam adhuc maledicere super terram propter opera hominum et cetera ad eundem sensum pertinentia;* ubi uero quaestio expositionem tantum unius alicuius loci de scriptura sacra petiti continet, ibi aut tamquam aliquod argumentum illa summaria exhibent (uelut quaest. de Gen. XXV: *De aetate Abrahae. quia uidetur non conuenire numerus annorum narrationi scripturae*), aut prima expositionis uerba uelut quaest. de Gen. V: *Vtrum arca tam magna centū annis a noe et filiis*

eius potuerit fabricari. ex illo genere sunt quaedam quorum lectionem codicibus praetuli.

Praeter hos codices quibus in constituendis uerbis usus in catalogis mihi aliquot occurrerunt. sunt autem hi: 1 codex Parisinus 1974 saec. XIII. 2 codices n. 296. 297 saec. XII qui in bibl. de l'Arsenal asseruantur. 3 codex Dauensis 262 saec. XII. 4 codex n. 36 saec. XII qui in bibl. de Vendome habetur. 5 Laudianus n. 130 saec. X initio (cf. Zange-meister „Die Bibliotheken Englands“ p. 60).

Quoniam omnes codices quos adhibui in textu refingendo percensui, reliquum est ut quo affinitatis quasi uinculo coniuncti sint exponam. quae res magnae difficultatis est; suas enim quisque codex proprietates habet, ut certas discriminis instituendi leges respuant. hoc certum est codicem Corbeiensem copiosiore quaestionis de Exodo XC expositione a ceteris discedere. reliquorum codicum *P¹V* uelut aliqua necessitudine conexi sunt: in utroque pag. 347, 10 uiginti quinque uersus desiderantur, ab utroque pag. 111, 13. 14 sententia duorum uersuum abest, in utroque pag. 394, 19 *ad—puellae* omituntur; praeterea insignes quidam errores utrique sunt communes uelut pag. 311, 20 *se iam* = *Esaïam*. in codice *P* multa m. 2 addita sunt quae in *V* frustra quaeri consentaneum est, alia m. 2 in *P* deleta sunt quae *V* prae se fert, uelut pag. 198, 3 *exculptae—opere*, pag. 184, 11 *P² eduxi****, *V eduxisti*. tamen *P* et *V* ex uno exemplari originem non trahere pro certo affirmari potest. nam uerba pag. 479, 11 *ex quo intellegitur—Aaron* in *P* desiderantur, pag. 323, 16 *P protraxerit*, *V protexerit* habet. ad *P¹V* propius accedit codex *S*; hic cum illis pag. 347, 10 amplam lacunam communem habet, sed pag. 111, 13 uerbis integris differt. *N* nisi quod pag. 347, 10 aliquot uersuum defectum profitetur cum alio dissimilitudinis genere tum scriptura sacra mirum in modum ab his discrepat; praeterea *expositio tabernaculi* ab eo abest. *T* plena quidem duobus locis quos commemoraui auctoris uerba exhibet, in ceteris uero rebus quae aliquod deliberationis momentum efficiunt nihil cum aliis commune habet.

postremo *U* quem locum obtineat statuere mitto, quia minimam eius partem collatam in manibus habui; eis locis ubi eius testimonia adhibui cum *PVS* concordat. quae codicum varietas in restituendis uerbis unum aliquem librum ceteris neglectis sequi me uetabat. tamen in constituendo textu quattuor priorum librorum Corbeiensis lectiones ita pro fundamento recensiois posui, ut nisi a sana sententia abhorrerent eum non relinquerem; posteriorum autem librorum orationem non ad unius alicuius codicis testimonia reposui sed optima quaeque e singulis in eam deriuauī. sed haec quidem hactenus iam ad alterum opus transeamus.

II.

ADNOTATIONVM IN IOB LIBER VNVS.

Huius operis textus qui dicitur ad restituendum difficilior fuit, quia Augustinus ipse in libri *Retractatione* se tam corruptos codices habuisse dicit, ut nisi fratres expostulassent uolumen numquam editurus fuerit. quamquam duae res artem criticam iuuant et earum una est quod ab Augustino edocemur Hieronymi priorem Iobi uersionem, id est eam quae non ad hebraeum exemplar facta esset sibi probatam esse; qua de re cf. Kaulen „Geschichte der Vulgata“. neque dubium est quin Augustinus ea uersione uti consuerit. cuius rei non solum hoc opus testis est sed etiam id quod loci qui in aliis Augustini scriptis leguntur cum Adnotationum locis conspirant; conferas quaeso I 21 cum Serm. XIII in t. 38 pag. 114 Migne; V 19 cum Serm. CCXVI t. 38 pag. 1081; VII 1 cum Serm. CCLVI t. 38 pag. 1191; VII 2 cum t. 37 pag. 1854; VIII 24 cum t. 36 pag. 391 et t. 39 pag. 1637; VIII 33 cum t. 37 pag. 1383; XIII 1 cum t. 33 pag. 860; XIII 17 cum t. 45 pag. 1119. 1299. 1393; XV 26 cum t. 37 pag. 1694; XXVIII 23. 24. 25. 26 cum de Genesi ad litteram libri XII pag. 158, 16 (Zy); „*perspicit*“ hoc loco traditum recte me pro „*perficit*“ et „*perfecit*“ codicum scriptura reposuisse demonstrat; contra ea expositione pag. 569, 4 (partis 3)

addita uerisimile fit „*libramenta atque mensuras*“ Augustinum legisse meque errauisse illo loco dissuadente *E*¹ „*aquae*“ pro „*atque*“ restaurantem; conferas uelim XXX 24 cum t. 43 pag. 727 (secundum hunc locum fortasse cum codice *S* pro „*rogarem*“ *rogare* et pro „*et*“ cum Hieronymo „*ut*“ scribendum erat); cf. XXXIII 30 cum lib. de Natura boni pag. 870 (Zy) et de Ciuitate dei I 230 Domb; XXXVII 21 cum t. 36 pag. 534; XXXVIII 7 cum libro de Ciuit. dei I 473; XXXVIII 8 cum Retract. t. 32 pag. 633. eadem ratio intercedit, si alii loci ex Augustini scriptis (praeter Adnot.) cum Hieronymo aut *S* codice composueris. haec comparatio monet, ut ille quisquis Hieronymum sit editurus Augustini Adnotationes et *S* respiciat; nam plurimis locis horum scriptura ut non cum textu qualem Vallarsi exhibet ita cum eius uariantibus lectionibus amicissime concordat. hac occasione data fateri non cunctor comparisonem meam Hieronymi Iobi non omnibus ex partibus sufficere. id quomodo factum sit iam docebo. atque Hieronymum cum textu Migniano contuli, ubi multotiens expositionis uoces in locum biblicum, scripturae uerba in expositionem recepta sunt; idem in editionem principem et Benedictinorum cadit, uelut I 3 *donec eorum numerus impleatur*; VI 13 (pag. 519, 26) *cum mihi bene esset*; XI 15 (pag. 534, 19) *pura conscientia* pro: *aqua pura*: conscientia; XXIII 24 (pag. 560, 14) *altitudo eius*; XXXIII 26 (pag. 583, 17) *lucere sibi uidebantur*; XXXVI 30 (pag. 592, 19) *ecce effundit super omnia lucem* alia. deinde cum codicem *S* contuli, quid scripturae, quid expositionis esset uidi. multis locis Hieronymum aut *S* sequi apposita expositio uetabat me, uelut pag. 551, 10 *fulgebit*; 562, 20 *solii*, quae lectio in Vulgatam recepta est. aliis locis longius a codicibus recessissem, nisi Augustini confessio quae in fronte prostat ut cauerem suaderet. hic locus aptissimus mihi uidetur ubi quaedam corrigenda proponam: pag. 583, 23 *et contra gentem* pro „*addidi*“ scribere debebam: *addidi cum S*; pag. 567, 13 in apparatu critico adiciendum erat: *ad scripsi*: ab *libri*. his expositis ad traditionem enarrandam transeamus.

Codices hoc opus exhibentes neque multi sunt neque anti-
 quitate insignes. uetustissimus et in eis partibus quas seruauit
 optimus est codex *G* olim Sangermanensis n. 765 olim n. 864 *G*
 nunc *Parisinus* 12206 in 4° fol. 71 saeculo XI—XII exaratus
 insunt in eo haec scripta: 1 *de praedestinatione diuina*,
 2 *epistolae duae ad Sixtum presbiterum*, 3 *de bono seu pro-*
fessione uiduitdtis, 4 *responiones Augustini ad questiones*
Orosii de malo, 5 *contra partem Donati post gesta seu col-*
lationem, 6 *liber annotationum in iob*, qui folia 56—71 occupat.
 continet autem de Adnotationibus cap. I—XXVI et tres uer-
 sus capitis XXVII et finitur uerbis pag. 563, 27 *absit a me*;
 praeterea lacuna foedetus est omissis capitis VII uerbis pag.
 522, 13 *mane astabo* — 524, 25 *reprehendi*. qui factum sit,
 ut illa uerba exciderint, coniectura id assequi non audeo;
 unum folium perisse quominus accipiamus exiguus ambitus
 officit. codex ab uno librario scriptus ab eodemque passim
 correctus est. constanter refertur: *iccirco*, *numquid* (rarius
nōquid), *quanuis*, *plerunque*, *circundedit*; *b* et *u* persaepe con-
 funduntur; solito saepius casus praepositionis „*in*“ permutatur,
 uelut 511, 17 *in uentrē non obii*, 514, 10 *in apostolis descen-*
disse, 547, 15 *habitet in tabernaculū*; idem in aliis hunc
 tractatum complectentibus codicibus occurrit; constanter legi-
 tur: *nichil*, *michi*, *drachonum* alia; 519, 5 *amplexentes* habetur
 (ubi in apparatu *G* pro *C* legendum est). uocalium *e* et *i*
 permutantur uelut 530, 3 *uolantes*, *querentes*, 532, 16 *obripere*.

Codicem de quo a G. de Hartel admonitus sum e biblio-
 theca Nationali huc missum ipse contuli.

Codici Parisino et aetate et bonitate proxime accedit codex *T*
Trecensis 40 uol. III forma magna saeculo XII scriptus. cuius
 descriptio in Catalogue général des manuscrits des bibliothè-
 ques des departements t. II exstat. hoc opusculum fol. 24^a
 —46^b continetur. liber ab uno scriba exaratus est; correctiones
 nisi perraro non occurrunt. praeter unam lacunam maiorem
 totum uersum occupantem hic illic singula uocabula deside-
 rantur. in uniuersum non multum a textu restituto distat.
 537, 19 et 545, 3 nescio quo casu scriptura sacra a natia

sede remota est. quod in describendo codice superiore de formis *iccirco* sqq. commemoravi idem ad *T* pertinet. orthographiam suae aetatis prae se fert: quare non mirandum pro i saepius non solum in graecis et hebraicis uerum etiam in latinis uocabulis y reperiri.

Codicem summa eorum qui bibliothecae Trecensi praesunt commoditate huc transmissum ipse ad editionem Mignianam examinaui.

P Codex *Parisinus* numero 2102 signatus forma maxima saeculo XIII exaratus hoc opus foliis 143—172 habet. haec codicis pars ab uno librario scripta est; idem uerba abundantia suppungendo delenda assignauit, duobus locis supra probas scripturas peruersas posuit. quem ad aliquod exemplar correcturas factitasse inde apparet, quod 522, 13 lacunositatem his uerbis indicat: *deest*, cum in *G* codice nihil tale proditum sit. aliae lacunae fol. 154^b (555, 20) *et—ab eo*, fol. 164^a (594, 4) *inrigauit—frumentum* et saepius deprehenduntur. sunt autem tritissimi generis.

Codicem *P* Weilmöck Parisiis morans meo rogatu diligentissime contulit. cuius commoditati hoc loco libens debitas gratias ago.

C Codex olim Colbertinus 426 Regius 3380 nunc *Parisinus* 2083 membr. miscell. forma maxima saeculo XIII scriptus foliis 129 constat. hoc opusculum fol. 8^b (*Incipit liber augustini annotationum in iob*) — 24^b occupat. praeter Adnotationes haec opuscula in eo sunt: *de natura dilectionis. quot modis dya' humilitatem impugnat. de tribus locis. de quinque statibus uite humane. de iudicio faciendo. de obliuione praeteritorum malorum. de quinque septenis. de incarnatione uerbi ad Ianuarium. de corpore christi. de eleinosina. de dilectione. septem sapientum bias periceneus. questiones contra cresconium grammaticum et donatistam. liber exhortationis ad quendam comitem sibi carissimum. hylarii super matheum. liber lacunositate scatet uelut 510, 23 lumen, 514, 14 ideo—illud, 512, 14 uis—illud, 516, 23 misericordiam—faciat, 518, 25 uerba—papis, 513, 14 sed—animaduertisti aliis.*

Codicem ex bibliotheca Nationali intercedente Ministerio Vindobonam transmissum ipse contuli.

Praeter codices supra descriptos mihi bibliothecarum catalogos perscrutanti hi innotuerunt. 1 Mediolanenses duo saec. XV in catalogo a Bandini confecto t. I et II. 2 codex Casinaten-
s^{is} 174, 8. 3 codex Parisinus 2046 saec. XIII. 4 codex n. 350 saec. XV qui in bibliotheca de l'Arsenal asseruatur.

De codice Sangallensi 11 conferas quaeso „Notice sur quelques S
textes inédits de l'ancien Testament par M. Samuel Berger Paris 1893“ pag. 16 sqq. hunc codicem Vindobonam intercedente praefecto bibliothecae Vniuersitatis Vindobonensis a praefectis bibliothecae Sangallensis reuerendissimis transmissum ipse contuli meumque in usum totum transscripsi. futuro eius partis Hieronymi editori si poscet libentissime donabo.

Hieronymi librum Iob ad editionem Vallarsi t. XXVIII (508 falso XXVIII scriptum est) comparaui.

Codices quos percensui in duas familias discedunt, quae cum aliis rebus inter se differunt tum uerbis pag. 522, 13—524, 25 aut integris aut mutilis, et earum *GP* unam efficiunt, *TC* codicibus altera repraesentatur. quamquam libri singulas classes efficientes persaepe in uerborum ordine, in conspicuis lectionibus consentiunt, tamen aliis dissimilitudinibus ita distant, ut manifestum sit eos non ex eodem fonte manasse sed alium ex alio exemplari descriptum esse. omnes autem codices etsi recentes sunt et uariis uitiorum generibus inquinati tamen recte aestimati atque adhibiti ad mundiora auctoris uerba reddenda sufficiunt.

Editiones quae aut omnia uoluminis XXVIII opera aut Editiones. singula complectuntur omnes percensere a meo consilio alienum est. quas qui cognoscere uolunt adeant Schoenemanni libros qui „Bibliotheca historico-litteraria patrum Latinorum“ inscribuntur II pag. 86 sqq. mihi eas tantum enumerare in animo est quae opusculorum emendationis conspicuum progressum prae se ferunt. sunt autem duae potissimum: Editio princeps quae Basileae anno 1506 apud Io. Amerbachium prodiit et editio Monachorum S. Benedicti e congregatione S. Mauri

quae Parisiis apud Franciscum Muguet a. 1689 emissa est (huius enim anni editionem contuli) et in t. III haec opuscula continet.

Atque in subministrandis ad haec scripta codicibus Augustinus ille Dido Frisius Basileae apud S. Leonardum Canonicus cuius operam Amerbachius usurpauerat maiore felicitate usus esse uidetur quam in eruendis libris manu scriptis ad adornanda opera contra Manichaeos. neque de hoc uolumine tam iniquum facio quamquam omnibus numeris probare nequeo; sunt enim quaedam quae etiam pro illa aetate intoterabilia sint. certe aliquot locos de coniectura restituit quos cum Benedictinis grato animo recepi. atque codices mitto; illud unum specto quomodo eos adhibuerit. quo in genere hoc uituperandum est quod saepius temere raptus est, ut ubi sententia non esset absoluta ibi nouum caput inciperet, uelut uol. XXVIII part. 2 pag. 102, 23; 104, 16; 207, 17; 398, 18; 420, 10 al. neque illud omittendum est quod saepius etiam tum cum ei boni testes praesto essent ut certa uia grassari posset adeo deceptus est, ut mirandum sit uel (uol. XXVIII part. 2) pag. 19, 11 *nudantur, latius*; 53, 13 *suis. Quarto*; (part. 3) pag. 548, 19 *suaderent et amici*; 574, 7 *filiis stultorum et ignobilium Iudaeorum*; 517, 9 *corrighendi*] *arguendi*; 512, 18 *in animabus*. ut his locis libri corruptas lectiones ei praeberint, tamen coniectura facile probum et quod sensui aptum esset assequi poterat: (part. 3) pag. 524, 7 *inde est*] *domini est*; 511, 14 *prophetiam*] *prophetam* al. nihil dico de uocabulis et sententiis graece traditis; ubique fere corrupte referuntur. iam uero in tractandis locis scripturae sacrae ne uiam quidem nouerat, qua restituendi essent.

Quod ab Amerbachio derelictum iacebat a posterioribus editoribus mirum quantum prouectum est. Benedictini enim uiam ab Augustino monstratam ingressi facile intellexerunt eam officii sui partem nisi codices graeci adhiberentur eo quo deberet perducere nequire. est ubi longius quam debebant a codicibus discesserunt: saepius recedere debuisse ex eis quae VI--VIII disputari patet. quot locis cetera Augustini uerba codicibus aut omissa aut prae tradita emendauerint quibus

1.

S. Aureli Augustini

quaestionum in Heptateuchum libri VII.

- C* = codex Corbeiensis nunc Parisinus 12168 saec. VIII—VIII
 quattuor priores libros continens.
P = codex Parisinus 1951 saeculi VIII.
S = codex Sangallensis 160 saeculi VIII.
V = codex Valentianensis 153 saeculi VIII.
N = codex Nouariensis LXXXII saec. VIII—X.
U = codex Sessorianus XXXIII saec. X.
T = codex Trecensis 197 saeculi XII.
b = editio princeps Basileae 1506 apud Io. Amerbachium.
d = editio Benedictinorum a S. Mauro a. MDCLXXXVIII t. III.
Eug = Eugipii Excerpta edit. P. Knoell a. 1886.

I.

QVAESTIONVM IN HEPTATEVCHVM LIBRI VII.

LIBER PRIMVS. QVAEST. DE GENESI.

Cum scripturas sanctas quae appellantur canonicae legendo
 5 et cum aliis codicibus secundum Septuaginta interpretationes
 conferendo percurreremus, placuit eas quaestiones, quae in
 mentem uenirent, siue breuiter commemorando uel etiam
 pertractando tantummodo proponerentur siue etiam qualiter-
 cumque tamquam a festinantibus soluerentur, stilo alligare.
 10 ne de memoria fugerent: non ut eas satis explicaremus, sed
 ut, cum opus esset, possemus inspicere, siue ut admoneremur
 quid adhuc esset requirendum, siue ut ex eo quod iam uide-
 batur inuentum, ut poteramus, essemus et ad cogitandum
 instructi et ad respondendum parati. si quis igitur haec legere
 15 propter incultum in nostra festinatione sermonem non fastidi-
 erit, quas quaestiones propositas inuenerit nec solutas, non
 ideo sibi nihil conlatum putet: nonnulla enim pars inuentionis
 est nosse quid quaeras. quarum autem solutio placuerit, non
 ibi uile contemnat eloquium, sed de aliqua participatione
 20 doctrinae potius gratuletur; non enim disputatio ueritate sed
 ueritas disputatione requiritur. exceptis ergo his quae a prin-
 cipio, ubi deus caelum et terram fecisse narratur, usque ad

2 Expliciunt capitula incipiunt quaestiones libri geneseos fol. 7^b P
 Incipit liber quaestionum sci aug epi in genesim pag. 14 S Expliciunt
 capitula aur augs epi. Incipiunt questiones in libro geneseos fol. 6 V
 Expliciunt capitula. Incip liber I de questionibus libri geneseos fol. 36 T
 Incipiunt questiones libri genesis fol. 38 U 5 interpretationem PSN
 VUTbd 7 mente PSUT 10 satis om. C 15 fastidiuerit N 16 quas]
 si quas d solutas N 18 autem om. P solutio autem VT
 20 ueritatis N 21 iis d

dimissionem duorum primorum hominum de paradiso tractari multipliciter possunt, de quibus alias, quantum potuimus, disseruimus, haec sunt quae legentibus nobis occurrentia uoluimus litteris addinere.

QVAEST. I. Quomodo Cain potuerit condere ciuitatem, cum 5
ciuitas alicui utique constituatur hominum multitudini, illi autem duo parentes et duo filii fuisse referantur, quorum filiorum ab altero alter occisus est, in cuius occisi locum alius natus esse narratur. an ideo quaestio est, quoniam qui legunt putant solos tunc fuisse homines quos diuina scriptura com- 10
memorat nec aduertunt eos qui prius sunt conditi duos uel eos etiam quos genuerunt tam diu uixisse, ut multos gignerent? non enim et Adam ipse eos solos genuit, quorum nomina leguntur, cum de illo scriptura loquens ita concludat, quod genuerit filios et filias. proinde cum multo pluribus illi uixerint 15
annis quam Israhelitae in Aegypto fuerunt, quis non uideat quam multi homines nasci potuerunt, unde illa ciuitas imple-
retur, si Hebraei multo minore tempore ita multiplicari po-
tuerunt?

II. Quaeri solet quomodo Mathusalam secundum annorum 20
computationem uiuere post diluuium potuerit, cum omnes praeter eos qui in arcam ingressi sunt perisse dicantur. sed hanc quaestionem plurium codicum mendositas peperit. non solum quippe in hebraeis aliter inuenitur uerum etiam in Septuaginta interpretatione Mathusalam in codicibus pauci- 25
oribus sed ueracioribus sex annos ante diluuium reperitur fuisse defunctus.

2 de Genesi libri XII   5 cf. Gen. 4, 17   14 cf. Gen. 5, 4
20 cf. Gen. 5, 27   23 cf. de ciuit. dei XV 11

1 priorum *PVU*   hominum primorum *b*   ante tractari *inulcat*
que *C*   4 attineri *Vd* attingere *b*   7 referuntur *N*   8 alter] altero *N*
11 sint *PUTb*   12 etiam eos *S*   13 ad adam *N*   solus *V*   14 illa *N*
16 fuerint *N*   17 potuerint *N*   18 ebrei *PV*   20 matusalam *U*
Matusala *Eug* (ed. *Knoell* p. 213)   21 computatione *N*   22 arca *NEug*
periisse *bd*   23 plurium] plurimi *P¹S¹* plurima *V*   codicu *N*   25 mathu-
salem *b* Matusala *Eug*

III. Item quaeritur quemadmodum potuerint angeli cum filiabus hominum concumbere, unde gigantes nati esse perhibentur; quamuis nonnulli et latini et graeci codices non angelos habeant sed filios dei. quos quidam ad soluendam
 5 istam quaestionem iustos homines fuisse crediderunt. qui potuerunt etiam angelorum nomine nuncupari. nam de homine Iohanne scriptum est: ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit uiam tuam. sed hoc mouet, quomodo uel ex hominum concubitu nati sint gigantes
 10 uel feminis miscere se potuerint, si non homines sed angeli fuerunt. sed de gigantibus, id est nimium grandibus atque fortibus, puto non esse mirandum, quod ex hominibus nasci potuerunt, quia et post diluuium quidam tales fuisse reperiuntur et quaedam corpora hominum in incredibilem modum ingentia
 15 nostris quoque temporibus extiterunt non solum uirorum uerum etiam feminarum. unde credibilis est homines iustos appellatos uel angelos uel filios dei concupiscentia lapsos peccasse cum feminis quam angelos carnem non habentes usque ad illud peccatum descendere potuisse: quamuis de
 20 quibusdam daemonibus, qui sint improbi mulieribus, a multis tam multa dicantur, ut non facile sit de hac re definienda sententia.

III. De arca Noe quaeri solet, utrum tanta capacitate quanta describitur animalia omnia quae in eam ingressa di-
 25 cuntur et escas eorum ferre potuerit. quam quaestionem cubito geometrico soluit Origenes adserens non frustra scripturam dixisse, quod Moyses omni sapientia Aegyptiorum fuerit eruditus, qui geometricam dilexerunt. cubitum autem

1 cf. Gen. 6, 4   7 Matth. 10, 11; Mal. 3, 1   17 cf. Gen. 6, 2
 23 cf. Gen. 6, 15   26 Hom. 2 in Gen.   27 cf. Acta 7, 22

7 iohannes *N*   ego mitto *bd*   8 praeparauit *CPS¹T*   9 sunt *PNTd*
 10 misceri *SEug*   se *om. CNTEug*   potuerunt *CPTbd*   hominis *N*
 13 potuerint *N*   14 in] ad *b*   15 quoque *om. C*   18 quam] cū *N*
 19 illum *N*   20 sunt *Tb*   24 ea *PT*   26 scriptura *N*   28 dilexerit *S*
 dilexerint *N*   autem *om. T*

geometricum dicit tantum ualere quantum nostra cubita sex ualent. si ergo tam magna cubita intellegamus, nulla quaestio est tantae capacitatis arcam fuisse. ut posset illa omnia continere.

V. Item quaeritur utrum arca tam magna centum annis 5 potuerit fabricari a quattuor hominibus, id est Noe et tribus filiis eius. sed si non potuit, non erat magnum fabros alios adhibere, quamuis operis sui mercede accepta non curauerint utrum eam Noe sapienter an uero inaniter fabricaretur et ideo non in eam intrauerint, quia non crediderunt quod ille credi- 10 derat.

VI. Quid ait, cum de arcae fabricatione loqueretur: inferiora bicamerata et tricamerata facies eam? non enim inferiora futura erant bicamerata et tricamerata. sed in hac distinctione totam structuram eius intellegi uoluit, ut 15 haberet inferiora. haberet et superiora inferiorum, quae appellauit bicamerata. haberet et superiora superiorum, quae appellauit tricamerata. in prima quippe habitatione, id est in inferioribus semel camerata erat arca; in secunda uero habitatione supra inferiorem iam bicamerata erat ac per hoc in tertia 20 supra secundam sine dubio tricamerata erat.

VII. Quoniam non solum uiuere sed etiam pasci in arca animalia deus dixit et iussit. ut Noe ab omnibus escis sumeret sibi et illis, quae ad illum fuerant ingressura, quaeritur quomodo ibi leones uel aquilae. quae consuerunt carnibus uiuere. 25

5 cf. Gen. 6, 13   12 Gen. 6, 16   16 cf. de ciuit. dei XV 26
22 cf. Gen. 6, 21

3 tanta S   possit C   7 non erat om. N   9 fabricaret SVTb
10 ea C   intrauerunt b   qui* P qui T   crediderint d   12 quod Vt
post quid inculcat est quod d   loquerentur N   13 ea SVb   post
eam add. queri solet b   non enim] num b   14 enim om. V   15 in-
structuram PSbd **structuram V   16 haberet media et superiora b
inferiorum—superiora om. SV; inferiorum—haberet in mg. inf. add.
m. 2 P; inferiorum—superiorum om. b   appellantur d   17 haberet—
tricamerata om. T   et om. P   18 in fin. om. P¹S¹V   19 erat om. C
20 hac N   21 erat om. N   23 et iussit om. N   25 consueuerunt Sbd

pasci potuerint: utrum et animalia praeter illum numerum propter aliorum escam fuerint intromissa an aliqua praeter carnes — quod magis credendum est — a uiro sapiente uel deo demonstrante prouisa sint, quae talium quoque animantium
5 escis conuenirent.

VIII. Quod scriptum est: et a uolatilibus mundis et a uolatilibus immundis et a pecoribus mundis et a pecoribus immundis et ab omnibus serpentibus in terra — quod deinde non additur, subauditur „mundis et
10 immundis“ — et adiungitur: duo duo intrauerunt ad Noe in arcam, masculus et femina, quaeritur quomodo superius distinxerit duo duo ab immundis, nunc autem siue a mundis siue ab immundis duo duo dicat intrasse, sed hoc refertur non ad numerum mundorum uel immundorum anima-
15 lium sed ad masculum et feminam, quia in omnibus siue mundis siue immundis duo sunt, masculus et femina.

VIII. Notandum, quod scriptum est: in quo est spiritus uitae, non solum de hominibus sed etiam de pecoribus dictum propter illud, quod quidam de spiritu sancto uolunt intellegere,
20 ubi scriptum est: et insufflauit deus in faciem eius spiritum uitae, quod melius quidam codices habent: flatum uitae.

X. De montium altitudine, quam omnem scriptum est transcendisse aquam cubitis quindecim propter Olympi montis
25 historiam, si enim terra inuadere potuit spatium tranquilli

6 Gen. 7, 8   10 Gen. 7, 9   17 Gen. 7, 15   20 Gen. 2, 7
23 cf. Gen. 7, 20   24 cf. de ciuit dei XV 27

6 et *pr. om. b Eug* uolatilibus *P* 7 a *ante* uolat. *om. d* 8 peccatoribus *N* 9 additur] auditur *N* sed subauditur *T* 10 duo et duo *CTb* intrauerint *N* et ad *N* 11 masculina *PT* feminina *P* 12 (et 13) duo et duo *b* 13 dicunt *C*¹ 14 uel] et *T* 15 feminā *C* quia] quae *PSVb* 16 masculum *P*¹ 17 notandum ē *N* in quo est *om. N* 18 *pr. de om. T* 21 *sps N* 23 omne *C*¹ omnem *V* 24 *post* quindecim *add.* quaeritur *d*, quidā non recte dubitant *b* montes *C*¹ 25 terrā *P*¹*S*

illius aeris, ubi dicitur nec nubes uideri nec uentos sentiri, cur non et aqua crescendo?

XI. Quod scriptum est: et exaltata est aqua super terram centum quinquaginta dies, quaeritur utrum usque ad hunc diem creuerit an per tot dies in altitudine qua creuerat manserit, quoniam alii interpretes planius uidentur hoc dicere. nam Aquila dixit „obtinuit“, Symmachus „praeualuerunt“, id est aquae.

XII. Quod scriptum est post centum quinquaginta dies adductum esse spiritum super terram et desisse aquam et conclusos fontes abyssi et cataractas caeli et detentam pluuiam de caelo, quaeritur utrum post centum quinquaginta dies haec facta sint an per recapitulationem omnia commemorata sunt, quae post quadraginta dies pluuiæ fieri coeperunt, ut hoc solum ad centum quinquaginta dies pertineat, quod usque ad ipsos aqua exaltata est aut de fontibus abyssi cessante iam pluuiæ aut quia mansit in altitudine sua, dum nullo spiritu siccaretur; cetera uero, quae dicta sunt, non post centum quinquaginta dies omnia facta sunt sed commemorata sunt omnia, quae ex fine quadraginta dierum fieri coeperunt.

XIII. Quod scriptum est dimissum esse coruum nec redisse et dimissam post eum columbam et ipsam redisse, quod non inuenisset requiem pedibus suis, quaestio solet oboriri, utrum coruus mortuus sit an aliquo modo uiuere potuerit. quia utique, si fuit terra ubi requiesceret, etiam columba requiem

3 Gen. 7, 24 9 cf. Gen. 8, 1. 2 22 cf. Gen. 8, 6—8

1 eris *N* uentus *PNVTS*¹ 3 Quod] quomodo *C* 4 terram] a quā *T* 6 qua] quae *PST* 7 haec *PT* simachus *N* 8 id est *om. b* 9 scriptum est exaltata est aqua post centum quinquaginta dies adductum esse spiritum *V*² 10 desiisse (*m. 1 corr. ex dedisse*) *P, bd* 11 detentam *N* 13 sunt *T* 14 sint *V*²*bd* post] per *V* 15 et quinquaginta *PNVS*² 16 quousque *S* 17 quia] quae *PST* 18 nullo] in illo *b* 19 post] per *V* potest *d* sint *SV*²*bd* 20 sint *V*²*d* 22 (*et* 23) rediisse *bd* 25 uiue *N* quutique *PSNT* 26 columbam *N*

potuit inuenire pedibus suis. unde conicitur a multis, quod cadaueri potuit coruus insidere, quod columba naturaliter refugit.

XIII. Item quaestio est quomodo columba non inuenerit ubi resideret, si iam, sicut narrationis ordo contextitur, nudata fuerant cacumina montium. quae uidetur quaestio aut per recapitulationem posse dissolui, ut ea posterius narrata intellegantur quae prius facta sunt, aut potius, quia nondum siccata fuerant.

XV. Quid sibi uult quod dominus dicit: non adiciam adhuc maledicere super terram propter opera hominum, quia adposita est mens hominis ad maligna a iuuentute. non adiciam ergo adhuc percutere omnem carnem uiuam, quemadmodum feci, et deinde adiungit quae secundum largitatem bonitatis suae donat hominibus indignis? utrum hic testamenti noui indulgentia figurata sit et praeterita ultio ad uetus pertineat testamentum, hoc est illud ad legis seueritatem, hoc ad gratiae bonitatem.

XVI. Quid est: et de manu hominis fratris exquiram animam hominis? an omnem hominem fratrem omnis hominis intellegi uoluit secundum cognationem ex uno ductam?

XVII. Quaeritur quare peccans Cham in patris offensa non in se ipso sed in filio suo Chanaan maledicatur. nisi quia prophetatum est quodam modo terram Chanaan eiectis inde Chananaeis et debellatis accepturos fuisse filios Israhel, qui uenirent de semine Sem.

3 cf. Gen. 8, 9   9 Gen. 8, 21   14 cf. Gen. 8, 22   15 cf. Matth. 5, 38 sqq.   18 Gen. 9, 5   21 cf. Gen. 9, 25—27

2 potuerit *Nbd*   3 inueniret *PVTb*   5 questio uidetur *b*   aut *om. b*   7 aut] an *b*   quia] quae *P¹S* aq̃ *Vb*   8 siccatae *V²b* fuerant *om. T*   11 maligna] malitiā *PSVTb*   12 ab *PSTb*   14 iungit *b* bonitati *N*   hominibus] omnibus *N*   16 aduentus *P*   17 hoc *ex* haec *P*   hoc ē *P*   gratiae *ex* gratiam *P*   18 fratris hominis *b*.
19 fratrem eius hominis nomine intelligi *b*   20 hominis] hominis hominē *P* hominis nomine *V*   21 Quaeritur *om. d*   offensam *Eug* (*ed. Knoell p. 326*)   22 chanaan *N*   canaan *PV*   23 quodam modo] quē admodum *V*   canan *N*   canaan *V*   chananeis inde *PVT*

XVIII. Quaeritur, quomodo dictum sit de Nebroth: hic coepit esse gigas super terram. cum gigantes et antea natos scriptura commemoret. an forte quia post diluuium nouitas generis humani reparandi denuo commemoratur, in qua nouitate hic coepit esse gigas super terram? 5

XVIII. Quaeritur quid sit: et Hebernati sunt filii duo; nomen unius Phalec. quia in diebus eius diuisa est terra. nisi forte in diebus eius linguarum illa diuersitas extiterit, per quam factum est. ut gentes diuiderentur.

XX. Et erat omnis terra labium unum. quomodo 10
hoc potest intellegi, quando superius dictum est. quod filii Noe uel filiorum eius distributi essent per terram secundum tribus et secundum gentes et secundum linguas suas, nisi quia per recapitulationem postea commemorat quod prius erat? sed obscuritatem facit, quod eo genere locutionis ista con- 15
textit, quasi narratio de his quae postea facta sunt consequatur.

XXI. Venite aedificemus nobis ciuitatem et turrem cuius caput erit usque in caelum. si hoc se posse crediderunt, nimium stulta audacia et impietas deprehenditur. et quia ob hoc dei uindicta secuta est, ut eorum linguae 20
diuiderentur, non absurde hoc cogitasse creduntur.

XXII. Venite descendamus et confundamus ibi linguam eorum, ne audiat unusquisque uocem pro-
ximi. utrum ad angelos dominus hoc dixisse intellegitur? an secundum illud accipiendum est quod in exordio libri 25
legitur: faciamus hominem ad imaginem et simili-

1 Gen. 10, 8   6 Gen. 10, 25   10 Gen. 11, 1   12 cf. Gen. 10, 19—31   17 Gen. 11, 4   22 Gen. 11, 7   24 cf. de ciuit. dei XVI 6
26 Gen. 1, 26

1 nebroth *N* nēbroth *V* neibroth *Td*   2 gigans *C¹S¹NT*   3 com-
memorat *CVT*   4 denouo *PSVb*   6 eber *N*   7 falec *CPVT* falehc *S*
faleg *N* phalech *bd*   quia (a s. l. m. 2) *CP*   9 existiterit *C*   quem *P*
10 Et *om.* *S*   11 hoc *om.* *Eug*   14 quod *S*   commorat *C¹*   15 hic
facit *b*   18 turrim *d*   cui *S*   se hoc *b*   20 quia] quod *S om.* *N*
22 et *om.* *P¹V¹*   ibi *om.* *VTb*   23 linguas *Pb*   24 intelligatur *b*

tudinem nostram? nam et quod postea dicitur singulari numero: quia ibi confudit dominus labia terrae, sic et illic cum dictum esset: faciamus hominem ad imaginem nostram, in consequentibus tamen non dictum est
5 „fecerunt“ sed: fecit deus.

XXIII. Quod scriptum est: et erat Arphaxat annorum centum triginta quinque, cum genuit Cainan. et uixit Arphaxat postquam genuit Cainan annos quadringentos, uel, sicut in graeco inuenimus, annos
10 trecentos, quaeritur quomodo dixerit deus ad Noe: et erunt anni uitae eorum centum uiginti; nondum enim natus erat Arphaxat, quando dixit hoc deus. nec fuit in arca cum parentibus suis. quomodo ergo intelleguntur deinceps anni uitae humanae praedicti centum uiginti, cum inueniatur
15 homo uixisse amplius quadringentis annis? nisi quia intellegitur ante uiginti annos quam inciperet arca fieri. quae centum annis facta reperitur, hoc deum dixisse ad Noe, cum iam praenuntiaret facturum se esse diluuium, nec uitae humanae deinceps futurae in his qui post diluuium nascerentur spatium
20 praedixisse sed uitae hominum quos fuerat diluuium deleturus.

XXIII. Quaeritur, quare scriptum est: Sem erat pater omnium filiorum Heber, cum inueniatur Heber quintus a Sem filio Noe. utrum quia ex illo Hebraei dicuntur appellati? per illum enim generatio transit ad Abraham. quid

2 Gen. 11, 9   5 Gen. 1, 27   6 Gen. 11, 12. 13   10 Gen. 6, 3
21 Gen. 10, 21   22 cf. Gen. 10, 22—24   24 cf. de ciuit. dei XVI 3
p. 127 ed. Dombart; cf. Retract. II 16

1 quod postea] propterea quam V quomodo postea d   2 quia] quod S
confudit ibi T   labiū Vb   sicut Vb   3 hominem om. CPS¹NTbd
5 dominus b   6 arfaxat CPNTb arfaxaht S arfaxath V Arphaxad d
7 kainan N chainan bd   et—Cainan om. C   9 anno N   10 dixerat C
et om. CPSVTbd   11 enim om. SVb   12 arfaxat CPNVTb arfaxaht S
Arphaxad d   15 quadrigentis C   quia] quod S   16 anno N   18 se
facturum Vb   se om. T   esset N   20 ubitae C   21 sit PSNVTbd
22 eber (bis) CN   23 a] as N   ebrei N   dicantur V   24 trans-
iit PSTbd   habraam N

ergo probabilius sit ab Heber Hebraeos tamquam Heberaeos dictos an ab Abraham tamquam Abrahaeos merito quaeritur.

XXV. Quomodo accipiendum sit, quod, cum esset Tharra pater Abrae annorum septuaginta, genuit Abram et postea cum suis omnibus mansit in Charran et uixit annos ducentos 5 quinque in Charran et mortuus est, et dixit dominus ad Abram, ut exiret de Charran, et exiit inde, cum esset idem Abram septuaginta quinque annorum? nisi quia per recapitulationem ostenditur uiuo Tharra locutum esse dominum et Abram uiuo patre suo secundum praeceptum domini exisse 10 de Charran, cum esset septuaginta quinque annorum, centesimo et quadragesimo quinto anno uitae patris sui, si dies uitae patris eius anni ducenti quinque fuerunt, ut ideo scriptum sit: fuerunt anni uitae Tharrae ducenti quinque 15 in Charran, quia ibi compleuit omnes annos totius uitae 15 suae. soluitur ergo quaestio per recapitulationem, quae indissolubilis remaneret, si post mortem Tharrae acciperemus locutum esse dominum ad Abram, ut exiret de Charran, quia non poterat adhuc esse annorum septuaginta quinque, cum pater eius iam mortuus esset, qui eum septuagesimo aetatis 20 suae anno genuerat, ut Abram post mortem patris sui annorum esset centum triginta quinque, si omnes anni patris eius

3 cf. Gen. 11, 26. 32   6 cf. Gen. 12, 1—4   14 Gen. 11, 32

1 ab Heber *om. CPSNVd*   Hebraeos] heber *PS* braeos *N*   hebraeos *C*¹ eberaeos *N* hebreos *PV*¹*S*   2 ab Abraham *om. CFSNVbd* abraheos *C* abrahe *SV* abreos *N*   3 tarra *C* thara *PVNT* tara *S* thare *b* 4 abrahae *CPSVTd*; formam „Abram“ (cf. Gen. 17, 5) *quamquam* „Abraham“ pluribus codicibus praebetur praetuli   5 carra (*novies in hac quaestione*) *C*. (*decies*) *T* carram (*decies*) *P*¹, (*quinqies*) *VS* (*bis*) *N*, (*quater*) *T* charra (*septies*) *C* charram (*sexies*) *P*, (*undecies*) *S*, (*ter*) *V*, (*octies*) *N*, (*bis*) *T* charran (*novies*) *V*, (*semel*) *N*, *d* carran *P*   7 ut—Abram *in mg. inf. m.* 2 *add. C*   et *om. CV*¹   idem] *id. ē P*   8 quia] quod *S*   9 tara *S* thara *VT*   locutus *N*   10 exiisse *bd*   11 centesimo *C* centesimo *P*¹*V*   12 et quinto *PSVNTb*   13 eius] sui *PSVTbd*   14 tarra *CP* tara *S* thare *N* thara *T*   17 tarrae *C* tare *PT* tarē *S* thare *N*   19 esse adhuc *PSNVTbd*   20 septuagessimo *N*

ducenti quinque fuerunt. recapitulatio itaque ista, si aduer-
tatur in scripturis, multas quaestiones soluit, quae indissolu-
biles possunt uideri secundum etiam superiorum quaestionum
expositionem per eandem recapitulationem factam.

5 Quamquam et aliter ista quaestio a quibusdam soluatur: ex
illo computari annos aetatis Abrae, ex quo liberatus est de
igne Chaldaeorum, in quem missus ut arderet, quia eundem
ignem superstitione Chaldaeorum colere noluit, liberatus inde
etsi in scripturis non legitur, iudaica tamen narratione tra-
10 ditur. potest et sic solui, quoniam scriptura, quae dixit: cum
esset Tharra annorum septuaginta, genuit Abram
et Nachor et Arran, non utique hoc intellegi uoluit, quia
eodem anno septuagesimo aetatis suae omnes tres genuit, sed
ex quo anno generare coepit, eum annum commemorauit scrip-
15 tura. fieri autem potest, ut posterior sit generatus Abram,
sed merito excellentiae, qua in scripturis ualde commendatur,
prior fuerit nominatus, sicut propheta priorem nominauit
minorem: Iacob dilexi, Esau autem odio habui, et in
Paralipomenon cum sit quartus nascendi ordine Iudas, prior
20 est commemoratus, a quo Iudaicae genti nomen est, propter
tribum regiam. commodius autem plures exitus inueniuntur,
quibus quaestiones difficiles dissoluantur.

Consideranda est sane narratio Stephani de hac re, cui
magis harum expositionum non repugnet. et illud quidem
25 cogit, ut non, sicut narrari uidetur in Genesi, post mortem
Tharrae locutus sit deus Abrae, ut exiret de cognatione
sua et de domo patris sui; sed cum esset in Mesopo-

10 Gen. 11, 26 18 Mal. 1, 2. 3 19 cf. 1 Paral. 4, 1 23 cf.
Act. 7, 2. 3 25 cf. Gen. 12, 1

1 fuerint *S* auertatur *C¹PS¹T¹* 2 soluet *C¹* 3 superiorē *SN*
7 missus ē *V* 8 ignem *om. N* 12 arraan *C* aran *PSNV* arā *b*
qua *d* 13 annos *N* septuagenssimo *N* 15 autem *om. N* 19 prior
est] priores *N* 20 commemoratus] nominatus *PSVTb* 24 expositi-
one *PS¹T¹* expositioni *S²VT²* 26 tarrae *C* tarē *S* thare *NT* tharae *V*
sit] est *PSV¹* ad abrahe *V* ad Abraham *bd* 27 patrisui *N* meso-
potamiam *N*

tamia priusquam habitaret in Charran iam utique egressus de terra Chaldaeorum, ut in illo itinere intellegatur ei locutus deus. sed quod Stephanus postea sic narrat: tunc Abram egressus de terra Chaldaeorum habitauit in Charran. et inde postquam mortuus est pater eius conlocavit eum in terra hac. non paruas adfert angustias huic expositioni. quae fit per recapitulationem. uidetur enim habuisse imperium domini, quod ei fuerat locutus in itinere Mesopotamiae egresso de terra Chaldaeorum et eunti in Charran, et hoc imperium post mortem patris sui oboedienter in-
 plesse, cum dicitur: et habitauit in Charran. et inde postquam mortuus est pater eius conlocavit illum in terra hac. ac per hoc manet quaestio, si septuaginta quinque annorum — sicut euidenter scriptura Geneseos loquitur — fuit, quando egressus est de Charran, quomodo possit
 esse hoc uerum; nisi forte quod ait Stephanus: tunc Abram egressus est de terra Chaldaeorum et habitauit in Charran, non sic accipiatur: tunc egressus est, posteaquam ei locutus est dominus — iam enim erat in Mesopotamia, sicut supra dictum est, quando illud audiuit a domino —
 sed ipsa regula recapitulationis contexere uoluit Stephanus et simul dicere, unde egressus ubi habitauerit, cum ait: tunc Abram egressus est de terra Chaldaeorum et habitauit in Charran. in medio autem, id est inter egressum de terra Chaldaeorum et habitationem in Charran, ei locutus
 est deus. postea uero quod adiungit Stephanus: et inde postquam mortuus est pater eius, conlocavit illum

3 Act. 7, 4

2 locutus ē V¹ 3 egressus abraham PSVTb 4 caldeorum CP
 chaldaeorum NSV 8 quo d 9 et om. V exp. T 10 patrisui N
 15 esse possit PSVNTbd 16 stephanus V 17 est om. PV¹T 18 acci-
 piatur ut T est| sit T 19 locutus est ei T mesopotamiam N
 21 ipsā (ipsā del. et per superscr.) V regulā V 22 unde—Abraham
 in mg. m. 2 addid. V ubi—egressus in mg. add. P 23 habraham C
 abraam N 25 ei om. CT locutus est ei Vbd

in terra hac, intuendum est, quia non dixit: et postquam mortuus est pater eius, egressus est de Charran, sed: inde conlocauit eum deus in terra hac, ut post habitationem in Charran conlocaretur in terra Chanaan, non post mortem patris egressus, sed post mortem patris conlocatus in terra Chanaan, ut ordo uerborum sit: „habitaui in Charran: et inde conlocauit illum in terra hac, postquam mortuus est pater eius“, ut tunc intellegamus conlocatum uel constitutum Abram in terra Chanaan, quando illic eum nepotem suscepit, cuius uniuersum semen illic fuerat regnaturum ex promisso dei hereditate donata. nam ex ipso Abram natus est Ismahel de Agar, nati et alii ex Cettura, ad quos illius terrae non pertineret hereditas, et ex Isaac natus est Esau, qui similiter ab illa hereditate alienatus est. ex Iacob autem filio Isaac quotquot filii nati sunt, id est uniuersum semen eius ad illam hereditatem pertinuit. sic ergo conlocatus et constitutus in illa terra Abram, quoniam uixit usque ad natiuitatem Iacob, si recte intellegitur, soluta quaestio est secundum recapitulationem, quamuis et aliae solutiones non sint contemnendae.

XXVI. Erit ergo cum te uiderint Aegyptii, dicent quia uxor illius haec. factum est autem, statim ut intrauit Abram in Aegyptum, uidentes Aegyptii mulierem quia speciosa erat ualde. quomodo accipiatur quod Abrami ueniens in Aegyptum celare uoluit uxorem suam esse Sarram secundum omnia, quae de hac re scripta sunt? utrum hoc conuenerit tam sancto uiro an subdefectio fidei eius intellegatur, sicut nonnulli arbitrati sunt? iam quidem et contra Faustum de hac re disputaui et diligentius a presby-

11 cf. Gen. 16, 11; 25, 1. 2
30, 5 sqq. 20 Gen. 12, 12. 14
pag. 627 ed. meae

13 cf. Gen. 25, 25; 29, 32—35;
28 contra Faustum XXII 33. 34

4 collocare *N* canaan *PT* chanaan *N* 12 ceptura *C* 14 ex] et *N*
15 quotquot] quoque *N* 16 constitutus ē *V¹T* 18 intellegatur *V¹T²*
19 sunt *V* 21 *super del.* haec *script.* es *V* 25 sarram (*cum meliores*
codices duplici r constanter praebeant retinebo) 27 et om. *b*

tero Hieronymo expositum est, quare non sit consequens, ut, cum aliquot dies apud regem Aegypti Sarra fecerit, etiam eius concubitu credatur esse polluta, quoniam mos erat regius uicibus ad se admittere mulieres suas et nisi lomentis et unguentis diu prius accurato corpore nulla intrabat ad regem. 5 quae dum fierent, afflictus est Pharaon manu dei, ut uiro redhiberet intactam, quam ipsi deo maritus commiserat tacens quod uxor esset, sed non mentiens quod soror esset, ut cauere quod poterat, quantum homo poterat, et deo commendaret quod cauere non poterat, ne, si et illa quae cauere poterat 10 deo tantum dimitteret, non in deum credere sed deum tentare potius inueniretur.

XXVII. Quod terra Sodomorum et Gomorrhae, antequam deleretur, comparatur paradiso dei, eo quod erat inrigua, et terrae Aegypti, quam Nilus inrigat, satis, ut opinor, ostenditur 15 quomodo intellegi debeat ille paradisos, quem plantauit deus, ubi constituit Adam. quis enim alius intellegatur paradisos dei, non uideo. et utique si arbores fructiferae in paradiso uirtutes animi accipiendae essent, sicut nonnulli existimant, nullo corporali in terra paradiso ueris lignorum generibus in- 20 stituto, non diceretur de ista terra: sicut paradisos dei.

XXVIII. Respiciens oculis tuis uide a loco in quo nunc tu es ad aquilonem et africanum et orientem et mare, quia omnem terram quam tu uides tibi dabo eam et semini tuo usque in saeculum. quaeritur 25 hic quomodo intellegatur tantum terrae promissum esse Abrae et semini eius, quantum poterat oculis circumspicere

1 quæst. in Genesim XXVIII pag. 324   6 cf. Gen. 12, 17—20
10 cf. c. Secund. c. 23 p. 941, 15 sqq.   13 cf. Gen. 13, 10   22 Gen. 13, 14, 15

1 hieronimo CPST hieronimo V hieronimi N   2 aliquod CPNV¹
fecerit] fuerit S   7 redideret C rehiberet N redderet T redhiberet
(s. l. x redderet) V   8 sed] et b   9 poterat] cauere b deo] ideo T
10 ne] ni (i in ras.) N   quod b   11 demitteret C   13 gomorrae CPST
gomorre NT gomorreorum b   14 et] ut b   16 debeat intellegi PSNTVb
27 habrae N   circumspicere V

per quattuor cardines mundi. quantum est enim, quod ad
 terram conspiciendam acies corporalis uisus possit adtingere?
 sed nulla est quaestio, si aduertamus non hoc solum esse
 promissum; non enim dictum est: tantum terrae tibi dabo
 5 quantum uides, sed: tibi dabo terram quam uides. cum enim
 et ulterior undique dabatur, profecto haec praecipue quae
 uidebatur dabatur. deinde attendendum est quod sequitur,
 quoniam, ne putaret etiam ipse Abram hoc solum promitti
 terrae quod aspicere uel circumspicere posset, surge, inquit,
 10 et perambula terram in longitudine eius et lati-
 tudine, quia tibi dabo eam, ut perambulando perueniret
 ad eam, quam oculis uno loco stans uidere non posset. signi-
 ficatur autem ea terra, quam primus populus accepit Israhel
 semen Abrae secundum carnem, non illud latius semen secun-
 15 dum fidem, quod ne taceretur dictum est ei futurum sicut
 arenam maris secundum hyperbolen quidem, sed tamen tantum
 quod numerare nullus posset.

XXVIII. Nuntiauit Abram transfluuiali. transflu-
 uialem Abram appellatum etiam graeca exemplaria satis in-
 20 dicant; sed cur ita appellatus sit, haec uidetur causa, quod
 ex Mesopotamia ueniens transito flumine Euphrate sedes con-
 stituit in terra Chanaan et transfluualis appellatus est ex ea
 regione unde uenerat. unde Iesus Naue dicit Israhelitis: quid?
 uultis seruire diis patrum uestrorum qui sunt
 25 trans flumen?

9 Gen. 13, 17   16 cf. Gen. 13, 16   18 Gen. 14, 13   23 Ios.
 24, 15

1 quod *om.* *C*   2 uisus *ex suis* *PV*   4 dabo sibi *PTVbd*   7 ad-
 tendum *N*   8 etiam et *T*   promittit *CT* promittit* *V*   9 terrarum *b*
 aspicere] conspiciere *N*   inquit *om.* *CPSNTV*¹   10 longitudinem *N*
 11 peruenire *N*   12 ea *N*   que *C*¹*N*   13 prius *PSVTbd*   14 fin. semen
om. *N*   16 arena *CPSNd*   hyperbolem *Nb*   quidem] qui *in ras.* *N*
 18 Et nuntiauit *d*   abrahamae *CTP*² habraae *N*   transflumali *b*
 transflumalē *b*   21 mesopotamiam *N*   eufraten *C* eufrate *PNTSV*
 23 hiesus *S* et iesus *N*   dixit ad israhelitas *b*   24 dis *N*

XXX. De eo quod scriptum est: circa solis autem occasum pauor inruit super Abram, et ecce timor magnus incidit ei. tractanda est ista quaestio propter eos, qui contendunt perturbationes istas non cadere in animum sapientis: utrum tale aliquid sit, quale A. Gellius commemorat 5 in libris Noctium Atticarum, quendam philosophum in magna maris tempestate turbatum, cum esset in naue, animaduersum a quodam luxurioso adolescente, qui cum ei post transactum periculum insultaret, quod philosophus cito perturbatus esset, <cum ipse neque timuerit neque palluerit>, respondit ideo 10 illum non perturbatum, quia nequissimae animae suae nihil timere deberet, quod nec digna esset pro qua aliquid timeretur. ceteris autem studiosis, qui in naui fuerant, expectantibus protulit librum quendam Epicteti Stoici, ubi legebatur non ita placuisse Stoicis nullam talem perturbationem cadere in 15 animum sapientis, quasi nihil tale in eorum adpareret adfectibus, sed perturbationem ab eis definiri, cum ratio talibus motibus cederet; cum autem non cederet, non dicendam perturbationem, sed considerandum est quemadmodum hoc dicat A. Gellius et diligenter inserendum. 20

XXXI. <Et> dabo tibi et semini tuo post te terram, in qua habitas, omnem terram cultam in possessionem aeternam. quaestio est quomodo dixerit aeternam, cum Israelitis temporaliter data sit: utrum secundum hoc saeculum dicta sit aeterna, ut ab eo quod est αἰὼν graece, 25

1 Gen. 15, 12 5 Noct. Attic. 19, 1; de ciuit. dei 9, 4 21 Gen. 17, 8

3 et tractanda *SI¹V¹* pertractanda *b* 5 (et 20) A. Gellius *scripsi*: Agellius *CPSNVT* Aulus Gellius *b* Agellius *d* 7 perturbatum *b* naui *PSNVTbd* 8 a om. *V* luxurioso *CPN* 10 cum—palluerit quod *codd.* om. cum *bd* add. 13 et expectantibus *N* 14 quendam om. *N* epicteti *PSVT* 16 apparere *N* 18 motibus om. *b* 21 Et addidi; cf. de ciuit. dei XVI 26 p. 166, 22 poste *V* te om. *S¹* 23 incultam *C*; Loc. de Gen. LIII scriptum legitur Chanaan, item de ciuit. dei p. 166, 24; cf. quaest. Ios. XXV 23 quaestio—aeternam om. *P¹* 25 AEON *CPSNVEug* AENON *T*

quod et saeculum significat. dictum sit αἰώνιον, tamquam si latine posset dici „saeculare“, an ex hoc aliquid secundum spiritalem promissionem hic intellegere cogamur, ut aeternum ideo dictum sit. quia hinc aeternum aliquid significatur. an
 5 potius locutionis est scripturarum? ut aeternum appellent, cuius rei finis non constituitur aut non ita fit, ut deinceps non sit faciendum, quantum pertinet ad curam uel potestatem facientis. sicut ait Horatius:

seruiet aeternum qui paruo nesciet uti.

10 non enim potest in aeternum seruire, cuius ipsa uita, qua seruit, aeterna esse non potest. quod testimonium non adhiberem, nisi locutionis esset; uerborum quippe illi sunt nobis auctores, non rerum uel sententiarum. si autem defenduntur scripturae secundum locutiones proprias, quae idiomata uo-
 15 cantur, quanto magis secundum eas quas cum aliis linguis communes habent!

XXXII. Quaeritur, quomodo dictum sit ad Abraham de filio eius: et reges gentium ex illo erunt, utrum quia non prouenit secundum regna terrena, secundum ecclesiam
 20 accipi debeat, an propter Esau etiam ad litteram contigit.

XXXIII. Et uidens praecurrit in obuiam illis ab ostio tabernaculi sui et adorauit super terram et dixit: domine, si inueni gratiam ante te, ne praetereas seruum tuum. quaeritur, cum tres uiri essent qui
 25 ei adparuerant, quomodo singulariter dominum appellet dicens: domine, si inueni gratiam ante te. an intellegebat unum ex eis dominum et alios angelos? an potius in angelis dominum sentiens domino potius quam angelis loqui elegit.

8 Hor. Epist. I 10, 41   18 Gen. 17, 16   21 Gen. 18, 2. 3

1 et om. PSVTbd   aenon CPSVEug   aenon N   enim T¹ αἰώνιον b
 2 possit C   dici posset PSNVTbd   4 ideo post sit legitur in bd   quia
 quod S   significat b   5 appellant V   6 cui S   8 oratius CPSNVT Eug
 9 seruet N   11 fin. non om. N   13 sentiarum P¹V¹   14 et idiomata N
 15 quae PNT   cum] sen N   20 etiam om. N   21 praecurrit PSNVTb
 25 appellat b   28 domino] dnm C   quē C   angelj (sup. i add.
 o) C   loqui om. C

quia uno ex tribus cum ipso Abraham postea remanente duo mittuntur in Sodomam et illis sic loquitur Lot tamquam domino?

XXXIII. Sumatur aqua et lauent pedes uestros et refrigerate sub arbore. et sumam panem et 5 manducate. quaeritur, si angelos intellegebat, quomodo potuit ad hanc humanitatem inuitare, quae refectioni mortalis carnis necessaria est. non immortalitati angelorum.

XXXV. Abraham autem et Sarra seniores progressi in diebus: defecerunt autem Sarrae fieri 10 muliebria. seniorum aetas minor est quam senum, quamuis et senes appellantur seniores. unde, si uera sunt quae a nonnullis medicis adseruntur, quoniam senior uir cum muliere seniore filios facere non potest, etiamsi adhuc feminae muliebria ueniant, secundum hoc admiratum Abraham de promissio- 15 sione filii et miraculum posuisse apostolum accipere possumus „emortuum [quippe] corpus“ Abrahae. emortuum quippe corpus non ita intellegendum est, ac si omnino nullam uim generandi habere posset. si mulier iuuenalis aetatis esset, sed secundum hoc emortuum, ut iam de prouectoris aetatis 20 muliere non posset. nam ideo de Cettura potuit, quia iuuenalem illam inuenit aetate. sic enim medici tradunt, quoniam cuius corpus uiri secundum hoc iam defecit, ut cum femina pro-

4 Gen. 18, 4. 5 9 Gen. 18, 11 15 cf. Gen. 17, 17 16 Rom. 4 19,

1 quia] qui *N om.* V uno *om.* N 2 illi *N* 4 lauem *CPSVTbd* 7 potuerit *PSNVTbd* inuitate *C¹* post inuitare sequuntur haec: aetate sic enim medici tradunt quo cuiusque (cuique *P*) refectioni *sqq.* in *PS*; in *cod.* *P* delata sunt, in *S* signum in *mg.* appositum est quae] qui *C¹* quoniam *Vbd* refectione (ne *exp. m.* 2) *C* refectione *Vbd* mortali carni *Vbd* 10 defecerant *bd* 14 non s. *l. m.* 2 *C* si adhuc *om.* N 16 potuisse *V* post possumus addunt: ubi dixit *bd* 17 emortuum—Abrahae *om.* *PSV* quippe inclusi Abrahae—corpus *om.* *NT* 19 iuuenilis *TV²od* 20 homortuum *N* iam] etiam *CPSVTbd* 21 post quia *add.* et *bd* iuuenē *b* iuuenilis *d* 22 in illa *N* post inuenit offerunt: quando possint senes filios procreare uel parere *SP*; sed. *m.* 2 delata sunt aetatem *N* aetatis *d om.* *b* aetate—cuius *om.* *SV* 23 haec *VT*

uectioris aetatis, quamuis menstrua adhuc patiatur, generare non possit, de iuuenula potest; et rursus mulier, quae iam prouectae aetatis est, quamuis adhuc menstrua fluant, ut de seniore parere non possit, de iuvene potest. illud itaque ideo
 5 miraculum fuit, quia secundum id quod diximus emortuo corpore uiri femina quoque tam prouectae aetatis fuit, ut ei destitissent fieri muliebria. nam si quod ait apostolus „corpus emortuum“ uerbo quis premat, quia dixit emortuum, iam ergo nec animam habuisse, sed cadauer fuisse intellegi debet:
 10 quod absurdissimae falsitatis est. sic itaque soluitur ista quaestio. alioquin merito mouet quomodo, cum esset Abraham prope mediae aetatis, secundum quam homines tunc uiuebant, et postea filios de Cettura fecerit, dicatur ab apostolo corpore emortuo et pro miraculo, quia genuit, praedicetur.

15 XXXVI. Et dixit dominus ad Abraham: quare risit Sarra in semet ipsa dicens: ergo uere pariam? ego autem senui. quaeritur quare istam redarguat dominus, cum et Abraham riserit. nisi quia illius risus admirationis et laetitiae fuit. Sarrae autem dubitationis, et ab illo hoc diudi-
 20 cari potuit, qui corda hominum nouit.

XXXVII. Negauit Sarra dicens: non risi: timuit enim. quomodo intellegebant deum esse qui loquebatur, cum etiam negare ausa sit Sarra quod riserit, tamquam ille hoc posset ignorare? nisi forte Sarra homines eos putabat, Abraham
 25 uero deum intellegebat. sed etiam ipse illa humanitatis officia praebendo, de quibus supra dixi, quae necessaria nisi infirmae carni esse non possent, mirum nisi homines prius esse arbi-

15 Gen. 18, 13   19 cf. Prou. 24, 12   21 Gen. 18, 15

2 et om. N   iam] tam CN   4 parere] dicere N   miraculum
 ideo T   6 feminam N   quoque] quam N   tam om. SNVTbd
 fuit ut ei om. N   7 si om. b   ait om. P¹   apostolus om. N   8 uerbo
 —emortuum in mg. inf. add. S   promat SVb piam at N   quia]
 quare S   10 falsitatis] leuitatis N   12 uidebunt C¹   13 cetura C
 cethura PSVd   ab om. P¹   15 ad om. N   16 ego NVb   uero b
 17 quaeritur om. N   ista V   redarguit b   19 haec P¹ om. Vb
 21 timuit C   23 hoc ille bd   25 officia N   26 ut supra b   dixit N

tratus est. sed fortassis, inquires, deum loqui intellexit quibusdam diuinae maiestatis existentibus et adparentibus signis, sicut in hominibus dei saepe adparuisse scriptura testatur. sed rursus quaeritur, si ita est, unde angelos postea fuisse cognouerint, nisi forte cum eis uidentibus in caelum issent.

XXXVII. Sciebam enim quia constituet filiis suis et domui suae post se, et custodient uias domini facere iustitiam et iudicium, ut adducat dominus in Abraham omnia quae locutus est ad illum. ecce ubi promittit dominus Abrahae non solum praemia, sed etiam oboedientiam iustitiae filiorum eius, ut circa eos etiam praemia promissa compleantur.

XXXVIII. Descendens ergo uidebo, si secundum clamorem ipsorum uenientem ad me consummantur; si autem non, ut sciam, uerba haec si non dubitantis, quid duorum potius euenturum sit, sed irascentis et minantis accipiamus, nulla quaestio est. more quippe humano deus in scripturis ad homines loquitur et eius iram nouerunt sine perturbatione eius intellegere qui nouerunt. solemus autem etiam sic minanter loqui: „uideamus, si non tibi facio“ aut: „uideamus, si non illi fecero“, et: „si non potuero tibi facere, uel sciam“, id est: hoc ipsum experior, utrum non possim. quod cum minando, non ignorando dicitur, irati adparet affectus: sed perturbatio non cadit in deum. mos autem humanae locutionis et usitatus est et humanae infirmitati congruit, cui deus coaptat locutionem suam.

6 Gen. 18, 19   13 Gen. 18, 21

1 inquires *scripsi*: in quibus *CPSNV¹Td* in aliquibus *V²b*   2 magestatis *N*   3 deum *b*   4 fuisse postea *PSVTb*   5 cognouerit *N* cognouerūt *b*   caelis *C*   essent *N* iissent *bd*   6 sciebat *P* scio *TVbd*   quod *S*   constituit *CEug* (*ed. Knoell p. 328*)   7 domus *N*   et] ut *b*   custodiant *S²b*   8 et faciant *b* et facere *d*   10 solum] uolum *N*   14 consummantur *V*   15 ut *om. C*   16 irascenti *C¹*   20 minaciter *PSVTbd*   loquentes (*s. l. m. 1*) *S*   uideam *Eug*   21 facio illi *Eug*   facio *NP¹SVb*   23 cōminando *PTb*   cuminando *N* effectus *Nb*   25 usitatū *C*   et] ut *VP¹S¹bd*   congruat *Vbd*

- XL. Quaeri solet utrum quod de Sodomis dixit deus non se perdere locum, si inuenirentur illic uel decem iusti, speciali quadam sententia de illa ciuitate an de omnibus intelligendum sit generaliter, parcere deum loco, in quocumque uel
 5 decem iusti fuerint, in qua quaestione non est quidem necesse ut hoc de omni loco accipere conpellamur; uerum tamen de Sodomis potuit et sic dici, quia sciebat deus ibi non esse uel decem, et ideo sic respondebatur Abrahae, ut significaretur nec tot ibi posse inueniri, ad exaggerationem iniquitatis illorum.
 10 non enim necesse erat deo tam sceleratis hominibus parcere, ne cum illis perderet iustos, cum posset iustis inde liberatis reddere inpiis digna supplicia. sed, ut dixi, ad ostendendam malignitatem multitudinis illius dixit: si decem ibi inuenero, parcam uniuersae ciuitati. tamquam si diceret:
 15 „certe possum nec pios cum inpiis perdere nec tamen propterea inpiis parcere, quia liberatis et separatis inde piis possum inpiis digna rependere: et tamen, si ibi inueniantur, parco“, hoc est, quia nec tot ibi possent inueniri. tale aliquid est apud Hieremiam, ubi ait: circuite uias Hierusalem
 20 et uidete et quaerite in plateis eius et cognoscite: si inuenietis hominem facientem iustitiam et quaerentem fidem, et propitius ero peccatis eorum. id est: inuenite uel unum, et parco ceteris, ad exaggerandum et demonstrandum, quod nec unus ibi posset inueniri.
- 25 XLI. Quod occurrit Lot angelis et adorauit in faciem, uidetur intellexisse quod angeli essent; sed rursus cum eos ad refectionem corporis inuitat, quae mortalibus necessaria est, uidetur putasse quod homines essent. ergo quaestio similiter soluitur, ut soluta est in tribus qui uenerunt ad Abraham,

1 cf. Gen. 18, 32   19 Hierem. 5, 1   25 cf. Gen. 19, 1

4 in om. PT   7 et *haud dubie delendum est*   8 abraham N   9 ex-
 segregationem C   11 possit C¹PS   14 si om. NEug (ed. Knoell p. 330)
 15 nec possum T   18 ibi om. N   19 ieremiam VTd Hieremian Eug
 uias om. T   ierusalem NTd   23 exhaegerandum N exaggerandum b
 25 loht S   29 in] de b

ut aliquibus signis adpareret eos diuinitus missos, qui tamen homines crederentur. nam hoc et in epistula quae est ad Hebraeos, cum de hospitalitatis bono scriptura loqueretur, ait: per hanc enim quidam nescientes hospitio receperunt angelos.

XLII. Quod ait Sodomitis Lot: sunt mihi duae filiae quae nondum nouerunt uiros; producam illas ad uos, utimini illis quomodo placuerit uobis; tantum in uiros istos ne faciatis iniquum. quoniam prostituere uolebat filias suas hac compensatione, ut uiri hospites eius nihil a Sodomitis tale paterentur, utrum admittenda sit compensatio flagitiorum uel quorumque peccatorum, ut nos faciamus mali aliquid, ne alius grauius malum faciat, an potius perturbationi Lot, non consilio tribuendum sit quia hoc dixerit, merito quaeritur. et nimirum periculosissime admittitur haec compensatio. si autem perturbationi humanae tribuitur et menti tanto malo permotae, nullo modo imitanda est.

XLIII. Viros uero qui erant ad ostium domus percusserunt caecitate. graeci habent ἀορασία, quod magis significat, si dici posset, „auidentia“, quae faciat non uideri non omnia, sed quod non opus est. nam merito mouet quomodo potuerunt deficere quaerendo ostium, si tali erant caecitate percussi, ut omnino nihil uiderent; hoc enim modo sua calamitate turbati ulterius ostium non requirerent. hac ἀορασία et illi percussi sunt, qui quaerebant Helisaeum. hanc et illi habuerunt, qui dominum post resurrectionem cum illo ambulantes in uia non cognouerunt, quamuis ibi non sit hoc uerbum positum, sed res ipsa intellegatur.

4 Hebr. 13, 2   6 Gen. 19, 8   18 Gen. 19, 11   25 cf. IV Reg. 6, 18   26 cf. Luc. 24, 16

1 diuinitos *C*   2 et hoc *b*   6 filiae duae *Eug*   7 producam *V*
8 post tantum legitur ne faciatis in *Eug*   11 a] ad *N*   12 quorumcūque *b*
14 consilium *VP¹S¹*   15 nimirum] nimium *b*   18 uirus *C*
19 et 24 AORASIA *CPSNVT* ἀορασία *b*   20 potest *b*   21 opus non *T*
22 caecita *N*   23 duae *N*   24 hac ulterius *b*   25 heliseum *CPSNVTb*
27 non sit ibi *PVTb*

XLIII. Dixit autem Lot ad illos: oro, domine, quia inuenit puer tuus misericordiam ante te et magnificasti iustitiam tuam, quam facis in me, ut uiuat anima mea; ego autem non possum saluus fieri in monte, ne forte comprehendant me mala et moriar. haec perturbatione timoris non credebat ipsi domino, quem in angelis cognoscebat, qua etiam illud de filiabus suis prostituendis dixerat, ut intellegamus non pro auctoritate habendum quod dixit de turpitudine filiarum; non enim et hoc pro auctoritate habendum est deo non esse credendum.

XLV. Et recordatus est deus Abraham et emisit Lot de medio euersionis. commendat scriptura meritis magis Abrahae liberatum esse Lot, ut intellegamus iustum Lot dictum secundum quendam modum, maxime quod unum uerum deum colebat et propter comparisonem scelerum Sodomorum, inter quos uiuens ad uitam similem non potuit inclinari.

XLVI. Ascendit autem Lot de Segor et sedebat in monte. mirum nisi ipse mons est, in quem sponte ascendit, quo admonente domino ascendere noluit; aut enim nullus est alius aut non adparet.

XLVII. Timuit enim habitare in Segor. infirmitati eius dominus et timori concesserat ciuitatem quam Lot ipse delegerat et in ea promiserat ei securitatem, quod propter illum parceret ciuitati. tamen etiam ibi esse timuit; ita fides eius non magni roboris fuit.

1 Gen. 19, 18. 19   12 Gen. 19, 29   19 Gen. 19. 30   23 Gen. 19, 30

4 uiuit *P*   6 hac *PNVb*   7 agnoscebat *N*   qu*a *S* quia *b*
 12 emisit *scripsi*: exemit *libri*; sed *codd. PV* in capitulis libri *Geneseos*
 „emisit“, *codd. ST* *ibidem* „dimisit“ *praebent*   14 abrae *N*   17 ad
 uitam] auitam *N*   simile *N*   19 sechor *C*   20 nisi] ubi *b*   21 quo
 admonente] q̄monente *C*   admonente] animo monente *PT*¹   24 ti-
 more *P*   25 dilegerat *C*   26 ibi etiam *b*   fides ita *b*

XLVIII. Dixit autem Abraham de Sarra uxore sua: soror mea est; timuit enim dicere: uxor mea est, ne forte occiderent eum uiri ciuitatis propter illam. quaeri solet quomodo adhuc in illa aetate pro Sarrae pulchritudine Abraham periclitari metuebat. sed magis formae illius uis miranda est, quae adhuc amari poterat, quam quaestio difficilis putanda.

XLVIII. Quod ait deus ad Abimelech propter Sarram: et peperi tibi, ut non peccares in me, quando eum admonuit uxorem Abraham esse quam putabat sororem, aduertendum est et notandum in deum peccari, quando talia committuntur quae putant homines leuiter habenda tamquam in carne peccata. quod autem dixit ei: ecce tu morieris, etiam hoc notandum est quomodo dicat deus tamquam praedicens sine dubio futurum quod admonendo dicit, ut a peccato abstinendo caueatur.

L. Merito quaeritur cur Abraham nec die quo natus est ei filius nec die quo circumcisisus est, sed die quo ablactatus est epulum fecerit. quod nisi ad aliquam spiritalem significationem referatur, nulla solutio quaestionis est: tunc scilicet esse debere magnum gaudium spiritualis aetatis, quando fuerit factus homo nouus spiritualis, id est non talis qualibus dicit apostolus: lae uobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis. sed nec adhuc potestis; estis enim adhuc carnales.

LI. Quaeritur Sarra dicente: eice ancillam et filium eius; non enim erit heres filius ancillae cum filio meo Isaac. quare contristatus sit Abraham, cum ista fuerit prophetia, quam utique magis debuit nosse ipse quam Sarra.

1 Gen. 20, 2   9 Gen. 20, 6   13 Gen. 20, 3   17 cf. Gen. 21, 8
23 I Cor. 3, 2   26 Gen. 21, 10   29 cf. Gal. 4, 21 sqq.

4 pro| prop̃ C   5 habraham C   6 adamari b   8 ad om. CT
9 et SV om. b   pepercit N   10 abrahac bd   auertendum N
13 peccati PST   17 quur (sic persaepe) N   qua natus S   24 adhuc
enim estis carnales bd   27 heres erit PV   28 ista om. b

sed intellegendum est uel ex reuelatione hoc dixisse Sarram, quia prius illi fuerat reuelatum, illum uero, quem de hac postea dominus instruit, paterno adfectu pro filio fuisse commotum, uel ambos prius nescisse quidnam illud esset et per
 5 Sarram nescientem hoc prophetice dictum esse, cum illa mota esset muliebri animo propter ancillae superbiam.

LII. Notandum quod et Ismahel dictus sit a deo semen Abrahae propter illud quod sic accipiendum docet apostolus quod dictum est: in Isaac uocabitur tibi semen; id
 10 est: non filii carnis, sed filii promissionis deputantur in semine: ut hoc proprie pertineat ad Isaac, qui non fuit filius carnis, sed filius promissionis, ubi promissio fit de omnibus gentibus.

LIII. Surrexit autem Abraham mane et sumsit
 15 panes et utrem aquae et dedit Agar; et inposuit in humeros, et puerum; et dimisit illam. fieri quaestio solet quomodo inposuerit in humeros et puerum tam grandem. nam qui fuerat antea quam natus esset Isaac tredecim annorum circumcisis, cum esset Abraham nonaginta nouem, et
 20 natus sit Isaac centenario patre, ludebat autem Ismahel cum Isaac quando Sarra commota est, utique cum grandiusculo, qui iam fuerat ablactatus, profecto annorum fuit Ismahel, quando cum matre sua de domo patris expulsus est, amplius sedecim. sed ut hoc quod cum paruulo lusit per recapitula-
 25 tionem dictum accipiamus, antequam ablactaretur Isaac, profecto etiam sic amplius quam tredecim annorum puer in humeros matris cum utre et panibus nimis absurdum est, ut

7 cf. Gen. 21, 13   9 Rom. 9, 7. 8   14 Gen. 21, 14   19 cf. Gen. 17, 17. 24   20 cf. Gen. 21, 9. 10

1 reuelationem *N*   2 hac re *N*   4 nescisse *N*   7 dictum *NC¹P¹*
 9 isahac *N*   isaac *ex esau m. 1 C*   id est *om. PSNVTb*   10 depu-
 tentur *N*   12 fuit *post* promissionis *praebetur in PSNVTb*   13 fit
om. SP¹V¹   15 panē *N*   16 solet quaestio *Vb*   17 et *eras. C*
exp. PV   24 sexdecim *Tbd*   25 accipiamus dictum *b*   antequam]
 tāquam *b*   ablacteretur *P*   27 umero *V*

inpositus esse credatur. quam facile autem soluitur quaestio, si non subaudiamus „inposuit“, sed „dedit“. dedit enim Abraham, sicut scriptum est, matri eius panes et utrem, quæ illa inposuit in humeros suos. cum autem adiunctum et dictum est „et puerum“, subaudimus „dedit“ qui panes et utrem 5 dederat, non „in humeros inposuit“.

LIII. Defecit autem aqua de utre et proiecit puerum sub unam abietem; et discessit et sedere coepit contra illum longe quantum arcus mittit; dixit enim: non uidebo mortem filii mei. et sedit 10 contra eum. exclamans autem puer ploravit. et exaudiuit deus uocem pueri de loco ubi erat. et uocauit angelus dei Agar de caelo et dixit ei: quid est, Agar? noli timere; exaudiuit enim deus uocem filii tui de loco in quo est. surge et accipe 15 puerum et tene illum manu tua; in magnam enim gentem faciam illum. solet quaeri quomodo, cum puer esset annorum amplius quindecim, proiecerit eum mater sub arborem et ierit longe quantum arcus mittit, ne uideret eum morientem. quasi enim quem portabat proiecerit, ita uidetur 20 sonare quod dicitur, maxime quia sequitur: fleuit puer. sed intellegendum est proiectum esse non a portante, sed, ut fit, ab animo tamquam moriturum. neque enim quod scriptum est: proiectus sum a facie oculorum tuorum, portabatur qui hoc dixit. et est in cotidiano loquendi usu, 25 cum proci dicitur aliquis ab aliquo cum quo erat, ne ab illo uideatur aut cum illo maneat. intellegendum est autem, quod scriptura tacuit, ita discessisse matrem a filio, ut puer igno-

7 Gen. 21, 15—18   24 Ps. 30, 23

1 quam (*exp. m. 1*) *P om. NT*   3 panem *NT*   5 est et] esset
CP¹SVTb   subaudiamus *NTb*   panem *N*   7 autem] enim *N*   de]
in *S*   8 unum *V*   12 dominus *N*   13 domini *b*   15 et *ante* accipe
om. N   16 manu] in manu *PSVTbd*   magna—gente *V*   18 esset]
esset ismahel *N*   proiecit *CPSV¹*   19 arbore *PNST*   ierit] sederit *T*
22 esse] ē *T*   24 tuorum *om. N*   26 proci dicitur] proicitur *SP¹Vb*
quo erat] querat *N*   neq̃ *P*

raret quo mater abierit, et eam in siluestribus stirpibus latuisse, ne filium siti deficientem uideret. ille autem etiam illa aetate quid mirum, si matre diutius non uisa et tamquam perdita eo loco, ubi solus remanserat, fleuit? quod ergo postea
 5 dicitur: accipe puerum, non ut eum de terra uelut iacentem tolleret, dictum est, sed ut ei coniungeretur et eum manu teneret deinceps comitem, sicut erat: quod plerumque faciunt simul ambulantes cuiuslibet aetatis.

LV. Factum est autem in tempore illo et dixit
 10 Abimelech et cetera. quaeri potest, quando cum isto Abimelech pactum fecit Abraham et appellatus est puteus quem fodit „puteus iurationis“, quomodo congruat ueritati. Agar enim de Abrahae domo expulsa cum filio iuxta puteum, sicut dictum est, iurationis errabat, qui ualde postea dicitur
 15 factus ab Abraham; ibi enim Abimelech et Abraham iurauerunt, quod nondum utique factum erat, cum de domo Abrahae Agar cum filio fuisset expulsa. quomodo ergo errabat iuxta puteum iurationis? an factum iam fuisse intellegendum est et per recapitulationem postea commemoratum quod egit
 20 Abraham cum Abimelech? nisi forte qui longe postea librum scripsit ex nomine putei iurationis appellauit regionem, in qua cum filio mater errabat, tamquam diceret: errabat in illa regione, ubi puteus iurationis factus est, quamuis puteus postea sit factus, sed longe ante aetatem scriptoris, sic autem
 25 appellabatur puteus cum liber scriberetur nomen tenens antiquum. quod Abraham inposuerat. si autem ipse est puteus, quem apertis oculis uidit Agar, nihil restat, nisi ut per reca-

9 Gen. 21, 22 11 cf. Gen. 21, 22—24 12 Gen. 21, 31 14 cf. Gen. 21, 19

5 ut s. l. m. 2 C 9 autem om. SN, (s. l. m. 1) P 10 cum om. S
 11 facit P¹S et] ut b 12 congruant S 13 filii N 14 sicuti PSVTbd
 15 ab om. ST 16 nondum] non N fuerat b 17 filio suo V
 20 nisi] si VP¹ sed (d s. l. m. 1) S, b 21 nomine ex omni S ex omni P
 22 dicere N errabat—ante in mg. inf. m. 1 add. V 24 sit] si N
 om. T 26 inposuerat abraham PSNV Tb est om. SNb (s. l. m. 1) P
 post. puteus add. erat N 27 nisi om. SV (s. l. m. 1) P

pitulationem quaestio dissoluatur. nec mouere debet quomodo puteum, quem foderat Abraham, nesciebat Agar, si ante est ille fossus quam illa expulsa. ualde enim fieri potuit, ut pecorum suorum causa longe a domo, in qua cum suis habitabat, puteum foderet, quem illa nesciret.

5

LVI. Quaeri potest quomodo ad puteum iuramenti agrum plantauerat Abraham, si in terra illa, quemadmodum Stephanus dicit, non acceperat hereditatem nec spatium pedis. sed ea est intellegenda hereditas, quam deus munere suo fuerat daturus, non empta pretio. intellegitur autem spatium circa 10 puteum ad illud emptionis pactum pertinere, in quo fuerant agnae septem datae, quando Abimelech et Abraham sibi etiam iurauerunt.

LVII. Et tentauit deus Abraham. quaeri solet quomodo hoc uerum sit, cum dicat in epistula sua Iacobus quod 15 deus neminem tentat. nisi quia locutione scripturarum solet dici „tentat“ pro eo quod est „probat“. tentatio uero illa, de qua Iacobus dicit, non intellegitur nisi qua quisque peccato implicatur. unde apostolus dicit: ne forte tentauerit uos is qui tentat. nam et alibi scriptum est: tentat uos 20 dominus deus uester, ut sciat si diligitis eum. etiam hoc genere locutionis „ut sciat“ dictum est, ac si diceretur: „ut scire uos faciat“, quoniam uires dilectionis suae hominem latent, nisi diuino experimento etiam eidem innotescant.

25

LVIII. Vox angeli de caelo ad Abraham: ne incicias manum in puerum neque facias ei quidquam: modo enim cognoui quoniam times deum tu. etiam ista

6 cf. Gen. 21, 33   7 cf. Act. 7, 5   11 cf. Gen. 21, 27—30
14 Gen. 22, 1   15 cf. Iac. 1, 13   19 Thess. 3, 5   20 Deut. 13, 3
26 Gen. 22, 12

4 ad domo *N*   6 ad puteum ex apudcum *P*   7 plantauerit *PSNTb*
8 non| nec *b*   16 temptet *SNVb* temptet *Eug* (ed. *Knoell* p. 332)
quia| quod *V*   locutiones *NP¹*   18 alt. qua s. l. m. 2 *P*   20 his *CT*
his *P*   alibi| ab illo *Eug*   22 hoc ergo *N*   24 nisi diuino| nimio *V*
nisi (ex nimio) *PS*   28 timeas *Cd*   tu] tuum *C*

quaestio simili locutione soluitur; hoc est enim: nunc cognoui, quoniam times deum tu, quod significat: „nunc te feci cognoscere“. in consequentibus autem hoc genus locutionis euidenter adparet, ubi dicitur: et uocauit Abraham
 5 nomen loci illius „dominus uidit“, ut dicant hodie: in monte dominus adparuit. „uidit“ pro eo quod est „adparuit“, hoc est „uidit“ pro eo quod est „uideri fecit“, significans per efficientem id quod efficitur, sicut frigus pigrum quod pigros facit.

10 LVIII. Et non pepercisti filio tuo dilecto propter me. numquid Abraham propter angelum non pepercit filio suo et non propter deum? aut ergo angeli nomine dominus Christus significatus est, qui sine dubio deus est et manifeste a propheta dictus „magni consilii angelus“, aut quod
 15 deus erat in angelo et ex persona dei angelus loquebatur, sicut in prophetis etiam solet. nam in consequentibus hoc magis uidetur adparere ubi legitur: et uocauit angelus domini Abraham iterum de caelo dicens: per me ipsum iuraui, dicit dominus. non facile enim inuenitur
 20 dominus Christus patrem dominum dicere tamquam suum dominum illo praesertim tempore, antequam sumeret carnem. nam secundum id, quod formam serui accepit, non incongruenter hoc dici uidetur. nam secundum huius rei futurae prophetiam illud est in psalmo: dominus dixit ad me:
 25 filius meus es tu. nam neque in ipso euangelio facile inuenimus a Christo deum patrem dominum appellatum, quod dominus eius esset: quamuis deum inueniamus illo loco, ubi ait: uado ad patrem meum et patrem uestrum, deum meum et deum uestrum. quod autem scriptum est: dixit

4 Gen. 22, 14 10 Gen. 22, 12 13 Es. 9, 6 17 Gen. 22, 15. 16
 24 Ps. 2, 7 28 Ioh. 20, 17 29 Ps. 109, 1

2 timeas *Cd* 4 nomen abraā *b* 5 dicatur *b* 6 montem *Eug*
 8 significat *Eug* 12 et non | aut *b* 14 dictus est *V²d* 18 dicens
om. CPSNVb memet *SVTbd* 27 eius dominus *PVTb* dñm *S*
 dñm *P* in illo *SVbd* 28 deum meum *in mg. add. m. 1 S* 29 et
 deum uestrum *om. S*

dominus domino meo, ad ipsum qui loquebatur refertur, id est: dixit dominus domino meo, pater scilicet filio, et „pluit dominus a domino“ qui scribebat dixit, ut dominus eius a domino eius, id est dominus noster a domino nostro pluisset intellegatur, filius a patre.

5

LX. Quod in his, quos nuntiauerunt Abrahae natos esse filios fratri eius, nominatur et Camuel pater Syrorum, non utique illi, qui nuntiauerunt, nuntiare patrem Syrorum potuerunt; ex origine quippe illius Syrorum genus longe postea propagatum est. sed dictum est a persona scribentis, qui post omnia illa tempora haec scribendo narrauit, quemadmodum supra diximus de puteo iurationis.

LXI. Exsurgens autem Abraham adorauit populum terrae. quaeritur quomodo scriptum est: dominum deum tuum adorabis et illi soli seruiēs, cum Abraham sic honorauerit populum quendam gentium, ut etiam adoraret. sed animaduertendum est in eodem praecepto non dictum: „dominum deum tuum solum adorabis“, sicut dictum est: et illi soli seruiēs, quod est graece λατρεύσεις. talis enim seruitus non nisi deo debetur. unde damnantur idolatrae, id est eius modi seruitutem exhibentes idolis, quae debetur deo. nec moueat quod alio loco in quadam scriptura prohibet angelus hominem adorare se et admonet, ut dominus potius adoretur; talis enim adparuerat angelus, ut pro deo posset adorari. et ideo fuerat corrigendus adorator.

25

2 Gen. 19, 24; Luc. 17, 29   6 cf. Gen. 22, 21   13 Gen. 23, 7
14 Deut. 6, 13; 10 20   22 cf. Apoc. 19, 10

1 meo *om.* *T*   2 dominus meus *b*   4 nostro] *nō P*   5 a] *ap N*
6 quos *ex* quod *m.* 1 *P* qui *V*   7 fratri eius] eius *CPST* melchae *Vbd*
Camuel] *cam P* *cam* uel (uel *s. l. m.* 2) *T*   8 illi *om.* *PSVTb*   9 illius]
illius uiri *N*   10 a] *ex N*   11 haec] *ex N*   15 adorabis (*b ex u*
m. 2) *C*   et abraham *N*   16 honorauit *PVT*   17 dictum esse *N*
18 tuum *om.* *V*   19 ΛΑΤΡΕΥΣΙΣ *C* ΛΑΤΡΕΥΣΙΣ *S* latreisis *PV* λατρεύεις
(*s. l.* latreusis) *V* aipeutis *N*   20 idolatres *P* idolatriae *N* idolo-
latrae *bđ*   21 modis *N*   debentur *PS*¹   23 adorare *om.* *S*   se ad-
orasse (se *s. l. m.* 1) *S*

LXII. Quod Abraham iubet puero suo, ut manum suam ponat sub eius femore, et sic eum adiurat per dominum deum caeli et dominum terrae, solet inperitos mouere non adtendentes magnam istam de Christo extitisse prophetiam, 5 quod ipse dominus deus caeli et dominus terrae in ea carne uenturus esset, quae de illo femore propagata est.

LXIII. Quaerendum quo differant augurationes illicitae ab illa petitione signi, qua petiuit seruus Abrahae, ut ei deus ostenderet ipsam esse futuram uxorem domini sui Isaac, a 10 qua cum petisset, ut biberet, diceretur illi: bibe [et] tu, et adaquabo camelos tuos quoadusque bibere desinent. aliud est enim mirum aliquid petere, quod ipso miraculo signum sit, aliud ea obseruare, quae ita fiunt, ut mira non sint, sed a coniecturibus superstitiosa uanitate interpretentur. 15 sed hoc ipsum etiam quod mirum aliquid postulatur, quo significetur quod quisque uult nosse, utrum audendum sit non parua quaestio est. eo namque pertinet, quod dicuntur qui hoc non recte faciunt tentare dominum. nam ipse dominus, cum a diabolo tentaretur, testimonium de scripturis adhibuit: 20 non tentabis dominum deum tuum. suggerebatur enim tamquam homini, ut signo aliquo exploraret ipse quantus esset, id est quam multum apud deum posset: quod uitiose fit, cum fit. ab hoc autem discernitur quod Gedeon fecit pugnae imminente periculo; consultatio quippe illa magis 25 quam tentatio dei fuit. unde et Achaz apud Esaiam timet

1 cf. Gen. 24, 2. 3 10 Gen. 24, 14 20 Deut. 6, 16; Matth. 4, 7
23 cf. Iud. 6, 17. 18 25 cf. Es. 7, 11. 12

2 super *Eug* 4 non *om. N* istam] ipsam *Eug, om. Vb* ex-
stetisse *CP*¹ 5 deus *om. VPb* 6 quae *ex* qui *C* 7 quod *N* 10 peti-
uisset *PSVTbdEug* pediuisset *N* et *inclusi* 11 et camelos *SNEug*
et camelos *PV* desinirent *CPSVEug* desinirent *N* 13 sit] est *Eug*
ea] haec *PVTb* de *in ras. N* ut] quod *PST*, (*supra* quod *add. ut*) *V*
14 interpretantur *PNVTEug* 15 quo *V* quo] quod *P* quo* *S*
16 audiendum *b* 18 deum *Eug* 21 quantus (*s ex m*) *TV* 22 quod]
cum *N* 23 cum *s l. m. 1 P* 25 temptio *N* achaz* *C* achas *N*
ysaiam T Isaiam d

signum petere. ne deum tentare uideatur, cum hoc eum dominus admoneat per prophetam, credo, existimans quod ab ipso propheta exploraretur utrum praecepti memor esset, quo tentare deum prohibemur.

LXIII. Seruus Abrahae narrans quae sibi mandata fuerant a domino suo dicit eum sibi dixisse: non sumes uxorem filio meo a filiabus Chananaeorum, inter quos ego habito in terra eorum. sed in domum patris mei ibis et in tribum meam et sumes uxorem filio meo inde et cetera. si legantur quemadmodum illi mandata sint. sententia eadem reperitur, uerba uero non omnia uel ipsa uel ita dicta sunt. quod admonendum putaui propter stultos et indoctos homines, qui euangelistis hinc calumniantur. quod in aliquibus uerbis non omni modo conueniunt, quamuis rebus atque sententiis omnino non discrepent. certe enim istum librum unus homo scripsit, quia ea quae supra dixit cum mandaret Abraham uel relecta sic ponere potuit, si ad rem pertinere iudicaret, cum ueritas narrationis exigitur nisi ut rerum sententiarumque sit. quibus uoluntas. propter quam intimandam uerba fiunt, satis adpareat.

LXV. Quod habent latini codices narrante seruo Abrahae quae sibi mandauerat dominus eius: tunc innocens eris a iuramento meo. uel: iuratione mea, graeci habent: a maledicto meo: ὅρκος enim dicitur iuratio, ἀρά maledictum: unde et κατάρτος maledictus uel ἐπικατάρτος dicitur.

6 Gen. 24, 37. 38   22 Gen. 24, 41

2 propheta *C*   3 precepi *C*   4 prohiberemur *Eug*   7 a] de *b*
chananeorum *CSV* cananeorum *PNT*   9 tribuum *T*   meam (a *ex u*) *P*
10 quomodo *b*   11 sententiae eadem *N*   12 quem *S*   ammonendo *N*
13 euangelistas *b*   hincalumniantur *N*   14 omni modo] omnino *b*
15 discrepant *PT*   16 dixi *PSNVd*   17 uel (*supra scr.* que) *S*   relecta]
reliqua *CP¹V¹T¹* neglecta *V²*   18 nō exigitur *b*   20 intimandam *C*
intimanda *PS*   fiant *N*   21 habeant *P*   narrantes *N*   habrae *N*
24 a *om.* *N*   oreos *CPSNVT*   catara *C* (cat. s. l.) *P* cathara *T*
ara *NV* κατάρτα *b*   25 cataros *CPSV* cataratos *NT* καταρartos   epi-
cataratos *CPSNVT* επικατάρτος

proinde oritur quaestio, quomodo illa iuratio maledictum possit intellegi, nisi quia maledictus est qui contra iurationem fecerit.

LXVI. Si ergo facitis misericordiam et iustitiam ad dominum meum, renuntiate mihi. duo illa quae
 5 assidue ponuntur in aliis sanctis scripturis, et maxime in Psalmis, misericordia et iustitia — tantundem enim ualet misericordia et ueritas — hinc iam adparere coeperunt.

LXVII. Ecce Rebecca in conspectu tuo, accipiens recurre; et sit uxor filii dominitiui, quemadmodum
 10 locutus est dominus. quaeritur quando locutus sit dominus. nisi quia uel prophetam esse Abraham nouerant et propheticæ a domino dictum quod per illum dictum fuerat agnoscebant; aut signum illud quod sibi datum seruus eius narrauit, locutionem domini appellauerunt; hoc enim magis de Rebecca
 15 expressum est. nam quod Abraham dixerat, non de Rebecca dixerat, sed de aliqua femina ex tribu uel cognatione sua; et hoc ad utrumque, ut immunis esset a iuramento seruus, si non impetrasset. quod utique non dicitur, cum aliquid prophetatur. certam enim decet esse prophetiam.

20 LXVIII. Quod Rebecca dixerunt fratres eius proficiscenti: soror nostra es; esto in milia milium et hereditate obtineat semen tuum ciuitates aduersariorum, non prophetae fuerunt aut uanitate tam magna optauerunt; sed eos quae promiserat deus Abrahae latere non potuit.

25 LXVIII. Quod scriptum est: et exiit Isaac exerceri in campo meridie, qui uerbum de hac re graecum nesciunt, exercitationem corporis putant. scriptum est autem graece

3 Gen. 24, 49   6 cf. Ps. 24, 10; Gen. 47, 29   8 Gen. 24, 51
 13 cf. Gen. 24, 43. 44   15 cf. Gen. 24, 3. 4   21 Gen. 24, 60   25 Gen.
 24, 63

1 posset b   2 est om. N   3 ego N   sec. cod. Aler.   5 maxime
 om. N   8 accipiens eā b   10 sit| ē (s. l. m. 1) S om. PS   11 noue-
 rant abraham T   13 dictum (in mg. at datum) b   16 uel de S   17 ut
 s. l. m 1 PS   18 impetrasset (pr. t s. l. m. 1) PS   19 esse s. l. C
 20 proficiscentis N   21 hereditatem PSV hereditatem tuam T
 22 aduersariorum tuorum PSVTb   24 quod b   25 et om. PVTb

ἀδολεσχῆσαι; ἀδολεσχέιν uero ad animi exercitationem pertinet et saepe uitio deputatur, more tamen scripturarum plerumque in bono ponitur. pro isto uerbo quidam interpretes nostri exercitationem, quidam garrulitatem quasi uerbositatem, quae in bono, quantum ad latinum eloquium pertinet, uix aut numquam inuenitur. sed, ut dixi, in scripturis plerumque in bono dicitur et uidetur mihi significare animi adfectum studiosissime aliquid cogitantis cum delectatione cogitationis; nisi aliud sentiunt qui haec uerba graeca melius intellegunt.

LXX. Adiciens autem Abraham sumsit uxorem nomine Cetturam. quaestio haec esset, si peccatum esset maxime in antiquis dantibus operam propagandae proli. quodlibet enim hic quam incontinentia suspicanda est tanti uiri in illa praesertim iam aetate. cur autem de hac filios fecerit, qui cum miraculo de Sarra fecerat, supra dictum est; quamquam nonnulli donum quod accepit Abraham uelut reuiuiscens corporis ad filios procreandos diu permansisse adserant, ita ut posset et alios procreare. sed multo est absolutius de adolescentula potuisse seniore, quod senior de seniore non posset, nisi deus illic miraculum praestitisset maxime propter Sarrae non solum aetatem uerum etiam sterilitatem. sane etiam grandioris aetatis et, sicut scriptura loquitur, plenum dierum posse dici seniore, hoc est πρεσβύτην hinc intellegi potest, quia hoc Abraham appellatus est quando mortuus est. proinde omnis senex etiam πρεσβύτης, non omnis πρεσβύτης etiam senex, quia plerumque est hoc nomen aetatis quae

10 Gen. 25, 1   15 cf. quaest. XXXV   22 cf. Gen. 25, 8

1 adolesces. adolesci *C* adoleschese adolesci *PS* adolescesse adolescencia *N*
 adolesche adolesci *VT* ἀδολεσχεισθαι: ἀδολεσχειν *b*   2 tamen] autem *b*
 3 quidē *VSP*¹   interpretes nostri] interpretati sunt *d*   5 bonū *b*
 9 quia *N*   11 cethuram *PSVTbd*   et hic *b*   esse *N*   est *b*
 12 dātibus *N*   opera *N*   quodli (*in fine uers.*) *om.* *C* quidlibet *b*
 14 de] in *PSVTb*   fecerint *N*   16 reuiuiscens *N*   17 asperant *N*
 20 illi *N*   21 etiam *om.* *T*   sterelitatem *CP¹NV*   23 presbyterum
PSTbd presbyter *VN*   25 omni *N*   presbites *N* presbiter *PSVTbd*
 presbiter *PSV* presbyter *Tbd*

infra senectutem senectuti uicina est et ex hoc etiam ipsa a senectute nomen accepit in latina lingua, ut πρεσβύτερης senior appelletur. apud Graecos autem, maxime sicut scriptura loquitur, πρεσβύτεροι et νεώτεροι dicuntur, etiam si aetates
 5 iuuenum comparentur, quod dicimus nos maiorem atque iuniorem. uerum tamen hoc factum Abrahæ, quod post mortem Sarrae de Cettura filios procreauit, non sic accipiendum est, quasi humana consuetudine et cogitatione tantummodo substituen-
 10 dæ numerosioris prolis hoc factum sit. sic enim possent accipere homines etiam quod de Agar factum est, nisi apostolus admoneret illa fuisse facta prophetice, ut in utrisque personis mulierum earumque filiorum duo testamenta ad futurorum prænuntiationem allegorica significatio figuraret. unde in isto quoque Abrahæ facto aliquid tale quaerendum
 15 est. etsi non facile occurrat, ego interim quod occurrit. munera quæ acceperunt filii concubinarum uidentur mihi significare quaedam dei dona uel in sacramentis uel in quibusque signis etiam carnali populo Iudæorum et hæreticis data uelut filiis concubinarum, cum hereditatis munus, quod est caritas et
 20 uita æterna. nonnisi ad Isaac pertineat, hoc est ad filios promissionis.

LXXI. Quid sibi uult quod scriptum est: hæc sunt nomina filiorum Ismahel secundum nomina generationum eorum? non enim satis elucet. cur additum sit:

11 cf. Gal. 4, 22—24   15 cf. Gen. 25, 5. 6   20 cf. Rom. 9, 7. 8
 22 Gen. 25, 13

1 intra *PNTT* senectuti] senectutis *N*   2 In latina autem lingua b
 ut] aut (s. l. qm) *V om. b* presbiter *PSⁱ* presbyter *VTbd*   3 appel-
 latur *T* autem] aut *SV*   4 presbyteroi et neoterai (*pr. o ex u*) *C*
 presbiteros et neuteros *N* presbyteroy et neoteroy *PST* pbiteron et neo-
 teron *V*   5 comparantur *T*   8 humane *S* substituenda et *N*
 9 possunt *S*   11 utriusque *C*   14 abrahee *S*   15 etsi] etiamsi *N* si
SVb etsi (et s. l. m. 1) *P* occurrat *N* ego] ergo (r s. l. m. 1) *NV*
 17 dona dei b quibuslibet *N*   19 caritatis *N*   22 uul *N* sunt
om. N   23 israhel *C* nomina filiorum *T*   24 cur (r s. l. m. 1) *S*
 cū *V*

secundum nomina generationum eorum, cum hi soli nominentur quos ille genuit, non etiam qui ab ipsis geniti sunt, nisi forte quia nationes ex illis propagatae eorum nominibus appellantur hoc significatum sit, cum dictum est: secundum nomina generationum eorum, quamvis 5 hoc modo illae nationes sint potius secundum nomina istorum, non ista nomina secundum illas nationes, quia illae posterius extiterunt, unde notanda locutio est, quia et postea de illis dicitur: duodecim principes secundum gentes eorum.

LXXII. Quod de Rebecca scriptum est, quia uenit inter- 10 rogare dominum, cum gestirent puerperia in utero eius, quaeritur quo ierit, non enim erant tunc prophetae aut sacerdotes secundum ordinem tabernaculi uel templi domini, quo ergo ierit, merito mouet, nisi forte ad locum, ubi aram constituerat Abraham, sed illic quomodo responsa ederentur 15 omnino tacet scriptura: utrum per aliquem sacerdotem — quod incredibile est, si erat, non fuisse nominatum et nullam ibi omnino sacerdotum aliquorum factam esse mentionem — an forte ibi cum orando allegassent desideria sua, dormiebant in loco, ut per somnium monerentur? an adhuc uinebat 20 Melchisedech, cuius tanta fuit excellentia, ut a nonnullis dubitetur, utrum homo an angelus fuerit? an erant aliqui tales etiam illo tempore homines dei, in quibus posset deus interrogari? quidquid horum est et si quid aliud quod me forte, ne commemorarem, praeterierit, mentiri tamen scriptura 25 non potest, quae dixit Rebeccam isse ad interrogandum dominum eique dominum respondisse.

9 Gen. 25, 16   10 cf. Gen. 25, 22   14 cf. Gen. 22, 9   27 cf. Gen. 25, 23

1 hii P   2 qui| que N   4 et hoc b   6 nationes illae T   8 illo-
cutio (o pr. in ras.) N   15 ederentur| dentur CPSVb darentur in
ras, T audierit d   18 facta esse mentione S   21 nonnullis (non s.
l. m. l.) P   22 an prius s. l. m. 1 PS, om. 2 s. l.) C   23 tales erant N
25 ne| nec N om. C   26 rebecca N   iisse bd

LXXIII. In eo quod dominus respondit Rebeccae: duae gentes in utero tuo sunt et duo populi de uentre tuo separabuntur; et populus populum superabit et maior seruiet minori. spiritali intellegentia carnales
 5 in populo dei significantur per maiorem filium et spirituales per minorem, quia, sicut dicit apostolus, non prius quod spiritale sed quod animale, postea spiritale, solet et sic intellegi hoc quod dictum est, ut in Esau figuratus sit maior populus dei, hoc est Israheliticus secundum carnem.
 10 per Iacob autem figuratus sit ipse Iacob secundum spiritalem progeniem. sed etiam historica proprietate hoc responsum inuenitur esse completum, ubi populus Israhel, hoc est Iacob minor filius, superauit Idumaeos, hoc est gentem, quam propagauit Esau, eosque fecerunt tributarios per Dauid: quod
 15 diu fuerunt usque ad regem, sub quo Idumaei rebellauerunt et iugum Israhelitarum Idumaei a ceruice sua deposuerunt secundum prophetiam ipsius Isaac, quando minorem pro maiore benedixit, hoc enim dixit eidem maiori, cum et ipsum postea benediceret.

20 LXXIII. Iacob autem erat homo simplex habitans domum, quod graece dicitur ἄπλᾶστος, hoc latini „simplicem“ interpretati sunt; proprie autem ἄπλᾶστος „non fictus“, unde aliqui latini interpretes „sine dolo“ interpretati sunt dicentes: erat Iacob sine dolo habitans in domo, ut magna
 25 sit quaestio, quomodo per dolum acceperit benedictionem qui erat sine dolo, sed ad significandum magnum aliquid hoc scriptura praemisit, hinc enim maxime cogimur ad intellegenda

1 Gen. 25, 23   6 I Cor. 15, 46   18 cf. Gen. 27, 26 sqq.   19 cf. Gen. 27, 39, 40   20 Gen. 25, 27

1 duo *S* dua *N*   3 seperabit *N*   4 maiore *N*   12 ibi *P*
 13 filios *N*   qua *P*   14 fecerit *b* fecit *d*   15 fuerunt (*supra pr.*
u pos. ce) *T*   ad *om.* *N*   post regem *add.* scilicet ioram *b*
 18 eidem| et de *b*   ei demaiori *V*   et *om.* *N*   20 autem| aut *S*
 21 dicetur *N*   aplastos *CPSNT*   24 domum *CPT* domum
(supra fin. o add. u) *N*   26 hoc| quod *SPVb*   27 pretermisit *b*
 cogemur *N*

illo loco spiritalia, quia sine dolo erat qui dolum fecit. unde quid sentiremus, in sermone quodam in populo habito satis diximus.

LXXV. In eo quod scriptum est: facta est autem fames super terram praeter famem quae ante facta est ⁵ in tempore Abraham; abiit autem Isaac ad Abimelech regem Phylistinorum in Gerara, quaeritur hoc quando sit factum: utrum posteaquam Esau uendidit primogenita sua cibo lenticulae — post illam quippe narrationem hoc narrari incipit — an, ut fieri solet, per recapitulationem ¹⁰ narrator ad ea reuersus sit. cum progressus de filiis eius ad eum locum peruenisset, qui de lenticula commemoratus est. mouet autem — quia ipse inuenitur Abimelech, qui etiam Sarram concupiuerat; ipsius enim paranympheus et princeps ¹⁵ militiae, qui ibi commemorati sunt, etiam hic commemorantur — utrum uel uiuere potuerunt. quando enim factus est amicus Abrahae, nondum natus erat Isaac, sed iam promissus. ponamus ante annum quam nasceretur Isaac illud fuisse factum — deinde Isaac suscepit filios, cum esset annorum ²⁰ sexaginta; illi autem iuuenes erant quando uendidit Esau primogenitia sua — ponamus etiam ipsos circa uiginti annos fuisse, fiunt anni aetatis Isaac usque ad illud factum filiorum eius circiter octoginta; adulescentem accipiamus fuisse Abimelech, quando matrem ipsius concupiuit et Abrahae amicus est ²⁵ factus: potuit ergo iam esse quasi centenarius, si post illud factum filiorum suorum perrexit in illam terram famis necessitate Isaac. non ergo ex hoc cogit ulla necessitas per recapitulationem

2 Serm. 4, 16—24 tom. 38 Mig. 4 Gen. 26, 1 14 cf. Gen. 21, 22. 32; 26, 26

2 quodam (am s. l. m. 2) C quod iam P in] in V ad d populum d 5 famen S 6 abrahe N 7 gerarā S gerera PV 10 fierit N 11 narratur C 12 commemoratur Vb est om. Vb 14 principes P 15 ibi om. T hinc C 16 potuerint PSNV Tbd 17 nondum enim P (enim exp.) S 18 annum om. b illud—Isaac in mg. m. 1 add. V 20 uendidit ex uindebit C 22 illum C 23 circa PSNV 24 illius N 25 post] potest N illū C 26 illam] eam PVb 27 ut ulla N

tulationem putare narratam profectionem Isaac in Gerara. sed quia ibi diuturno tempore fuisse Isaac scribitur et puteos fodisse et de his contendisse et ditatum fuisse pecunia, mirum nisi recapitulando ista commemorantur, quae ideo fuerant
 5 praetermissa, ut primum de filiis eius usque ad illum locum de lenticula narratio perueniret.

LXXVI. In eo quod scriptum est de Isaac: benedixit autem eum dominus. et exaltatus est homo et procedens maior fiebat, quoadusque magnus factus
 10 est ualde, secundum terrenam felicitatem dictum sequentia docent. exsequitur enim narrator easdem eius diuitias, quibus magnus factus est: et hinc motus Abimelech timuit illum ibi esse, ne potentia eius sibi esset infesta. quamquam ergo aliquid spiritale ista significant, tamen secundum id quod
 15 contigerunt, ideo praemisum est: benedixit eum dominus, ut sana fide intellegamus etiam ista temporalia dona nec dari posse nec sperari debere etiam cum ab infirmioribus adpetuntur nisi ab uno deo: ut qui in minimis fidelis est etiam in magnis fidelis sit, et qui in mammona
 20 iniquo fidelis inuentus est. etiam uerum accipere mereatur, sicut dominus in euangelio loquitur. talia etiam de Abraham dicta sunt, quod ei munera dei prouenerint. unde non parum aedificat sanam fidem pie intellegentibus ista narratio, etiamsi de his rebus allegorica significatio nulla possit exculpi.

25 LXXVII. Fiat execratio inter nos et inter te, id est iuratio quae maledictis obstringit, quae accidant ei qui peierauerit. secundum quam considerandum est quod et seruus

2 cf. Gen. 26, 14 sqq. 7 Gen. 26, 12. 13 12 cf. Gen. 26, 14—16
 18 cf. Luc. 16, 10. 11 25 Gen. 26, 28

2 esse *PSV* 3 is *N* 8 autem *om. C* eum autem *b* 9 quo-
 usque *N* 11 sequitur *C* eius] eiusdem *N* 12 motus est *CPNV*¹
 14 spiritale aliquid *b* significant *PSNVTbd* 15 ita contigerunt *b*
 17 infirmioribus *PV*¹ 19 etiam] et *N* et—inuentus *in mg. inf. m. 1*
add. C 22 munere *d* paruum *N* 24 is *N* posset *PSNVTbd*
 excludi *C* 26 quem *P* quae. *P* maledic-tis *PS* quippe i era-
 uerit *N*

Abrahamae commemoravit narrans eis a quibus accepit uxorem domino suo Isaac.

LXXVIII. Quid est quod scriptum est, quod cum uenissent pueri Isaac et dixissent: fodimus puteum et non inuenimus aquam, appellauit eundem puteum Isaac iuramentum? an quamuis factum sit, in aliquam significationem sine dubio ducendum est spiritalem, quoniam nihil habet conuenientiae secundum litteram. ut ideo iuramentum appellauerit puteum, quod ibi aqua non sit inuenta? quamquam alii interpretes pueros Isaac inuentam potius aquam nuntiasse dixerunt: sed etiam sic quare iuramentum appellatum est, ubi nulla fuerat facta iuratio?

LXXVIII. Quoniam tantus patriarcha Isaac, antequam moriatur, quaerit a filio suo uenationem et escam, quam amat, pro magno beneficio et promittit benedictionem, nullo modo uacare arbitramur a significatione prophetica: maxime quoniam festinat uxor eius, ut illam benedictionem minor accipiat, quem ipsa diligebat, et cetera in eadem narratione multum mouent ad maiora intellegenda uel requirenda.

LXXX. Quod habent latini codices: expauit autem Isaac pauore magno ualde, graeci habent: ἐξέστη δὲ Ἰσαὰκ ἐκστασιν μεγάλην σφόδρα, ubi tanta commotio intellegitur, ut quaedam mentis alienatio sequeretur. ipsa enim proprie dicitur extasis, et quia solet in magnarum rerum reuelationibus fieri, in hac intellegendum est factam esse spiritalem admonitionem, ut confirmaret benedictionem suam in filio minore, cui potius

1 cf. qu aest. LXV 4 Gen. 26, 32. 33 13 cf. Gen. 27, 1—20 Gen. 17, 33

4 pueri| filii *P N V T* 10 inuentum *C¹ T* 11 quare (re s. l. m. 1) *NP* quoque *V* appellatus est puteus *N* 12 fuerant *N* facta fuerat *T* facta fuerunt *b* iuramenta *b* 16 arbitremur *T* a om. *P S V b* pfetica *N* 18 narrationem *V* 21 exeste esytasin mecalens phodra *C* exeste extasi megales podra *T T* exeste extasi megale spodra *S V* exeste extasim egales fodra *N* ἐξέστη ἐκστασι: μεγάλη σφόδρα *b* 22 commutatio *C¹* comutatio *V T* 24 extasis *P* ecystasis (*supra exp. cy superscr. x*) *C* 25 hoc *C* facta *N P¹* 26 in om. *P S V T b d* filio suo *T* minori *S² T² V b d*

irascendum fuit quod fefellerit patrem. sic et de Adam cum prophetatur hoc sacramentum magnum, quod dicit apostolus in Christo et in ecclesia: erunt duo in carne una, dicitur quod extasis praecesserit.

5 LXXXI. Quomodo adiuncta uel renuntiata sunt uerba Esau Rebeccae, quibus comminatus est occidere fratrem suum, cum scriptura dicat hoc eum in sua cogitatione dixisse? nisi quia hinc nobis datur intellegere, quod diuinitus eis reuelabantur omnia, unde ad magnum mysterium pertinet, quod
10 filium suum minorem pro maiore uoluit benedici.

LXXXII. Quod habent latini codices Isaac dicente filio suo: uade in Mesopotamiam in domum Bathuel patris matris tuae et sume tibi inde uxorem, graeci codices non habent „uade“ sed „fuge“, hoc est ἀπεδραθῆναι. unde in-
15 tellegitur etiam Isaac cognouisse quid filius eius Esau de fratre suo in cogitatione sua dixerit.

LXXXIII. Et surrexit Iacob de somno suo et dixit quia est dominus in loco hoc, ego autem nesciebam. et timuit et dixit: quam terribilis locus hic!
20 hoc non est nisi domus dei; et haec porta est caeli. haec uerba ad prophetiam pertinent, quia ibi futurum erat tabernaculum, quod constituit dominus in hominibus in primo populo suo, portam caeli autem sic intellegere debemus, tamquam inde fiat aditus credentibus ad capessendum regnum
25 caelorum.

2 Ephes. 5, 32. 31; Gen. 2. 24. 21   5 cf. Gen. 27, 42   7 cf. Gen. 27, 41   12 Gen. 28, 2   17 Gen. 28, 16. 17

1 fefellerit *V*   cum | quando (s. l. m. 1) *S om. PNV*   2 propheta-
tatur hoc | prophetaturo *N* prophetatur hoc *T*   3 dicit *V*   4 ex-
stasis *C V*   5 annuntiata sunt *T*   8 ei *PSNTV*   10 maiori *C*
12 domo *C*   batuel *C*   13 inde tibi *PSVTbd*   14 apodramet *C*
apodrameti *PSVT* opodrati *N*   15 quod *PNV¹Tbd*   18 nesciebam *S*
20 hoc | hic *b*   hec est porta celi *b*   poraëcaeli (ē s. l. m. 1) *N*
22 tabernaculum—dominus *om. P¹SV*   deus *Eug (ed. Knoell p. 335)*
23 autem caeli *Tb*   24 credentibus *om. N*   ad | in *V* ad corr. ex
in) *PS*   capessendum *NT*

LXXXIII. Quod statuit lapidem Iacob, quem sibi ad caput posuerat, et constituit eum titulum et perfudit illum oleo, non aliquid idolatriae simile fecit. non enim uel tunc uel postea frequentauit lapidem adorando uel ei sacrificando; sed signum fuit in prophetia eidentissima constitutum, quae pertinet ad unctionem: unde Christi nomen a chrismate est. 5

LXXXV. Et uocauit Iacob nomen loci illius „domus dei“; et Vlammaus erat nomen ciuitati ante. iuxta ciuitatem dormisse si intellegatur, nulla quaestio est; si autem in ciuitate, mirum uidetur quomodo potuerit illum titulum 10 constituere. quod autem uouit uotum, si prosperaretur eundo et redeundo, et decimas promisit domui dei futurae in loco illo, prophetia est domus dei, ubi et ipse rediens deo sacrificauit non illum lapidem deum appellans, sed domum dei, id est quia in eo loco futura erat domus dei. 15

LXXXVI. Quod uenit Rachel cum ouibus patris sui et dicit scriptura quod, cum uidisset Iacob Rachel filiam Laban fratris matris suae, accessit et reuoluit lapidem ab ore putei, magis notandum est aliquid scripturam praetermittere quod intellegere debemus quam ulla quaestio commouenda. 20 intellegitur enim quod illi, cum quibus primo loquebatur Iacob, interrogati, quae esset quae ueniebat cum ouibus, ipsi dixerunt filiam esse Laban, quam utique Iacob non nouerat; sed illius interrogationem responsionemque illorum scriptura praetermittens intellegi uoluit. 25

LXXXVII. Quod scriptum est: et osculatus est Iacob Rachel et exclamans uoce sua fleuit. et indicauit ei quia frater <patris> est eius et quia filius Re-

1 cf. Gen. 28, 18   7 Gen. 28, 19   11 cf. Gen. 28, 20—22
16 cf. Gen. 29, 10   26 Gen. 29, 11. 12

1 iacob lapidem *T*   3 idotriae *N* idololatriae *d*   uel *om.*
Eug   5 fuerit *PS* fuerat *Vb*   prophetia (a *ex* e *m.* 1) *C*   eui-
dentissime *C*   6 crbismate *N*   8 ulamaus *SVTb* ulaumaus *N*
12 et decimas] decimasque *Vbd*   promisi *P¹*   13 est nam postea
constituta est *N*   sacrauit *P¹SVb*   15 eo] illo *PSVTbd*   16 rahel *N*
20 ullā quēstionē esse mouēdā *b*   26 et *om.* *CPSVTbd*   28 patris *addidi*

beccae est, consuetudinis quidem fuit maxime in illa simplicitate antiquorum, ut propinqui propinquas oscularentur, et hoc hodie fit in multis locis. sed quaeri potest, quomodo ab incognito illa osculum acceperit, si postea indicauit Iacob
 5 propinquitatem suam. ergo intellegendum est aut illum, qui iam audierat quae illa esset, fidenter in eius osculum inruisse aut postea scripturam narrasse per recapitulationem quod primo factum erat, id est ut indicauerit Iacob quis esset. sicut de paradiso postea dicitur, quomodo deus eum instituerit, cum
 10 iam dictum esset quod plantauerit deus paradysum et posuerit illic hominem quem finxerat, et multa quae per recapitulationem dicta intelleguntur.

LXXXVIII. Quod scriptum est: et seruiuit Iacob pro Rachel annis septem; et erant in conspectu eius
 15 uelut pauci dies eo quod diligebat illam, quaerendum quomodo dictum sit, cum magis etiam breue tempus longum esse soleat amantibus. dictum est ergo propter laborem seruitutis, quem facilem et leuem amor faciebat.

LXXXVIII. Si parum aduertatur rei huius narratio, putabitur, quod posteaquam Liam Iacob duxit uxorem deinde seruiuit alios septem annos pro Rachel et tunc eam duxit. uerum autem non ita est, sed Laban ei dixit: consumma itaque septima istius, et dabo tibi et hanc pro opere quod operaberis apud me adhuc septem annos
 5 alios. quod itaque ait: consumma septima istius, ad nuptiarum celebrationem pertinet, quae septem diebus celebrari solent. hoc itaque ait: inple dies nuptiarum septem pertinentes ad istam quam duxisti, et dabo tibi et hanc pro eo quod

9 cf. Gen. 2, 8   13 Gen. 29, 20   22 Gen. 29, 27

2 propinquos *b*   3 et *om. N*   hodieque *N*   4 illo *C*   6 eius
om. N   oculum *V*   8 ut] quod *Sd* et *Vb*   indicauerat *S*   9 dicetur *N*   eum *om. T*   10 plantauit *CPSNV¹bd*   11 quae] alia
PSVbd om. CT   13 et *om. b*   15 quaerendam *om. N*   20 duxit
iacob T   21 uerũtũ *b*   23 (et 25) septimanam *S²V²d*   25 et ad *N*
 26 nuptia *N*

operaberis apud me adhuc septem annos alios. deinde sequitur: fecit autem iacob sic. et implevit septima eius — id est septem dies nuptiarum Liae — et dedit illi Laban Rachel filiam suam ipsi uxorem. dedit autem Laban Rachel filiae suae Ballam ancillam suam 5 ei ancillam. et intrauit ad Rachel: dilexit autem Rachel magis quam Liam; et seruiuit illi septem annos alios. utique adparet quia, posteaquam duxit Rachel, tunc seruiuit pro ea septem annos alios. nimis enim durum et ualde iniquum fuit. ut deceptum adhuc differret alios annos 10 septem et tunc eam traderet quam primo debuit. septem autem diebus solere nuptias celebrari etiam liber Iudicum ostendit in Samson, quando fecit potum septem diebus. et addidit scriptura. quod sic solerent facere iuuenes; fecit autem hoc propter nuptias suas. 15

XC. Non facile dinoscitur, quas concubinas appellet scriptura, quas uxores, quandoquidem et Agar dicta est uxor, quae postea dicitur concubina, et Cettura et ancillae quas dederunt Rachel et Lia uiro suo. nisi forte omnis concubina uxor, non autem omnis uxor concubina more loquendi scripturarum 20 appellatur; id est, ut Sarra et Rebecca et Lia et Rachel concubinae dici non possint, Agar uero et Cettura et Balla et Zelfa et uxores et concubinae.

XCI. Quod latini habent, nato filio Liae de Zelfa quod dixerit: beata uel felix facta sum, graeci habent: εὐτύχη, 25 quod magis bonam fortunam significat. unde uidetur occasio

2 Gen. 29, 28—30 12 cf. Iud. 14, 10 16 cf. Gen. 30, 3. 4. 9
17 cf. Gen. 16, 3; 25, 1. 6 25 Gen. 30, 11

1 requiritur *P¹SV* 2 septimanam *S²Vzd* 4 sibi *PT* ipsius *N* 5 balam *PSNVTb* 8 posteacon (con *in ras.*) *N* 9 tunc| dum *S* turum *s. l. N* 12 autem *s. l. m. 1 P om. Vb* 13 sāsōē *b* 14 solent *CT* solerent (re *s. l.*) *P* (nt *s. l.*) *S* 15 propter| per *PSNVT* 16 appellat *PT* 18 dicitur *super exp.* est *C* cethura *SVThd* 21 appelletur *PNTb* 24 nati *N* foliolia& *N* 25 dixerint *N* dixerat *F¹SV* beata facta *PSVT* eutyche *C* eutice *PS* eutyce *NV* eutice *T* ἐν τύχη Tisch εὐτύχηα *Lag*

non bene intelligentibus dari, tanquam illi homines fortunam
 coluerint aut hoc uerbum diuinarum scripturarum auctoritas
 in usu receperit. sed aut fortuna intellegenda est pro his rebus,
 quae fortuito uidentur accidere, non quia numen aliquod sit,
 5 cum haec ipsa tamen, quae fortuita uidentur, causis occultis
 diuinitus dentur — unde etiam uerba, quae nemo potest
 auferre a consuetudine loquendi, parata sunt, id est „forte“
 et „fortasse“ et „forsitan“ et „fortuito“: unde uidetur et in
 graeca lingua resonare, quod dicunt $\tau\acute{\alpha}\chi\alpha$, uelut ab eo quod
 10 est $\tau\acute{\alpha}\chi\eta$ — aut certe Lia propterea sic locuta est, quod adhuc
 gentilitatis consuetudinem retinebat. non enim hoc Iacob dixit,
 ut ex hoc data huic uerbo putetur auctoritas.

XCH. Quod Iacob dicit: et benedixit te dominus in
 pede meo, satis aduertendus est et notandus scripturarum
 15 sensus, ne, cum ita quisque locutus fuerit, quasi augurari
 uideatur. multum enim interest quod adiecit: benedixit te
 dominus in pede meo: in ingressu enim meo uoluit in-
 tellegi gratias hinc agens deo.

XCHH. In facto Iacob cum uirgas excorticauit detrahens
 20 uiride, ut album uarie adpareret et sic in conceptu fetus
 pecorum uariarentur, cum matres in alueis aquarum hiberent
 et uisis uirgis illam uarietatem conciperent, multa dicuntur
 similiter fieri in animalium fetibus. sed et mulieri accidisse
 traditur et scriptum reperitur in libris antiquissimi et peri-
 25 tissimi medici Hippocratis, quod suspicione adulterii fuerat
 punienda, cum <puerum> pulcherrimum peperisset utrique

13 Gen. 30, 30 19 cf. Gen. 30, 37—42

3 usum *N* aut] ut *P¹SVb* 4 fortuita *PSVTb* uidetur *N*
 nomen *N* 5 fortuita *ex fortuna fictum in PV* fortunata (ta s. l. m. 2) *S*
 7 parata] parata *P* parata *S* parata *N* 8 fortuitu *PSVTb* et. om. *b*
 9 tacha *CSVP* thaca *T* thacha *N* 10 tyche *C* tyche *PVT* tiehe *S*
 tice *N* 14 aduertendum *PSNVTb* 16 enim om. *T* te om. *S*
 18 hic s. l. *C* om. *b* 20 et om. *C* conceptu] conspectu *C¹PVTb*
 conceptu *N* 21 uariarentur *P* mares *b* 22 conspicerent *P¹VShd*
 24 et pertissimi om. *V* 25 ipogratis *C¹* ipocratis *PVC²* hipocratis *N*
 ipocratis *ST* 26 puerum, quod codd. om. addidi cum *bd* pulcherrimum *P*

parenti generique dissimilem, nisi memoratus medicus soluisset
 quaestionem illis admonitis quaerere, ne forte aliqua talis
 pictura esset in cubiculo: qua inuenta mulier a suspitione
 liberata est. sed ad hanc rem quam fecit Iacob uirgarum ex
 diuersis arboribus trium copulatio quid contulerit utilitatis, 5
 quod adtinet ad uarias pecudes multiplicandas, non adparet
 omnino. nec aliquid ad hoc commodum interest, utrum ex
 unius generis ligno uariantur uirgae an plura sint lignorum
 genera, cum sola quaeratur lignorum uarietas. ac per hoc
 cogit inquiri prophetiam et aliquam figuratam significationem 10
 res ista, quam sine dubio ut propheta fecit Iacob; et ideo
 nec fraudis arguendus est. non enim tale aliquid nisi reuelatione
 spiritali eum fecisse credendum est. quod autem ad
 iustitiam pertinebat, sicut alii interpretes apertius hoc narrant,
 non ponebat uirgas in secundo conceptu ouium. quod tanto 15
 obscurius quanto breuius a Septuaginta dictum est: quia
 cum peperissent, non ponebat. quod intellegitur cum
 primum peperissent, ut iam non solere ponere intellegatur,
 cum secundo pariturae essent, ne ipse auferret omnes fetus,
 quod iniquum fuit.

20

XCIIII. Quod Laban dicit: quare furatus es deos meos?
 hinc est illud fortasse, quod et augurari se dixerat et eius
 filia bonam fortunam nominauerat. et notandum est, quod a

15 *Retract. II 55* In primo autem libro ubi agitur de uirgis uariatis
 quas ponebat Iacob in aqua, ut in conceptu positae oves eas uiderent
 cum biberent et uarios fetus parerent, non bene a nobis exposita est
 causa, cur iterum concipientibus non ponebat, id est cum alios fetus
 conciperent, sed in priore conceptu. nam quaestionis alterius expositio
 ubi quaeritur cur dixerit socero suo Iacob: *et decepisti mercedem meam*
decem agnabus (quaest. XCV) satis ueraciter enodata demonstrat istam
 sicut solui debuit non solutam. 16 Gen. 30, 42 21 Gen. 31, 30
 22 cf. Gen. 31, 29; 30, 11

2 illis *om. N* ne forte *om. N* 3 spicione *P* 7 commdandum *N*
 12 reuelationem *P* 13 spiritali eum] spiritalū *N* 15 con-
 cepto *P*¹ 18 non *om. S* 19 pariture (e s. l. m. 2) *C* paritura *PSN*
 23 filiam *PS*¹

principio libri nunc primum inuenimus deos gentium; superioribus quippe scripturae locis deum nominabant.

XCV. Quid est quod dicit Iacob socero suo: et decepisti mercedem meam decem agnabus? hoc enim quando et
 5 quomodo factum sit, scriptura non narrat; sed utique factum est quod iste commemorat. nam dixit hoc et uxoribus suis, quando eas uocauit in campum. conquerens enim de patre illarum ait inter cetera: et mutauit mercedem meam decem agnorum. intellegitur ergo per singula tempora
 10 partus ouium, cum uideret Laban tales fetus esse natos, quales placuerat ut ad Iacob pertinerent, pactum fraude mutasse et dixisse, ut futuro fetu alios pecudum colores haberet in mercede Iacob. tunc autem ille uirgas uarias non subponebat et non nascebantur uarii, sed unius coloris, quae Iacob ex nouo
 15 pacto auferebat. quod cum uidisset Laban, rursus pactum fraude mutabat, ut ad Iacob uaria pertinerent; tunc illarum subpositione uirgarum uaria nascebantur. ergo quod ait Iacob uxoribus suis: mutauit mercedem meam decem agnorum, et postea ipsi Laban: decepisti mercedem meam
 20 decem agnabus, non ita dixit, quasi prouenerit socero eius ipsa fraus; ut enim non ei proueniret, deum sibi dixit aduersus illum adfuisse; decem uero agnos uel decem agnas pro decem temporibus posuit, quibus oues quas pascebat per sexennium pepererunt. bis quippe pariebant in anno. contigerat
 25 autem, ut primo anno, quo inter se pacti sunt et ad eas pascendas placito huius mercedis accessit, semel parerent in fine anni, quia cum accessit, iam semel pepererant, rursusque sexto anno, id est ultimo, cum semel peperissent, exorta necessitate profectionis prius recederet quam iterum parerent.
 30 ac per hoc cum primus annus atque ultimus duos ouium

3 Gen. 31, 41   8 Gen. 31, 7   10 cf. Gen. 30, 37—42

1 prius *PS¹Vb*   4 quomodo et quando *b*   6 iste *om. S*   8 mutabit *N*   10 patus *N*   laban uideret *PVTb*   12 ut| et *N*   17 subpositione uirgarum *om. N*   19 ipse *P¹V*   22 fuisse *b*   25 quod *PV*   27 rursumque *d*   29 recederent *P* recederent *CV* recedere *N*

partus sub illo haberent, hoc est singulos, medii uero quatuor anni binos, fiunt omnes decem. nec mirum quod haec decem tempora nomine agnorum appellauit, qui eisdem temporibus nascebantur, uelut si quisquam dicat: per tot uindemias aut tot messes, quibus numerus intellegatur annorum. unde 5 ait quidam: post aliquot aristas, per aristas uidelicet messes et per messes annos significans. pecudum autem illius regionis fecunditas sicut Italarum tanta fertur, ut bis anno pariant.

XCVI. Sumisit autem Iacob lapidem et constituit 10 eum titulum. diligenter animaduertendum est, quomodo istos titulos in rei cuiusque testimonio constituebant, non ut eos pro dis colerent, sed ut eis aliquid significarent.

XCVII. Quod aceruum lapidum, quem inter se constituerant Laban et Iacob, cum aliquanta diuersitate appellauerunt, ut 15 eum uocaret Laban „aceruum testimonii“, Iacob „aceruum testem“, traditur ab eis qui et syram et hebraeam linguam nouerunt propter proprietates suae cuiusque linguae factum. fieri enim solet, ut alia lingua non dicatur uno uerbo, quod alia dicitur, et uicinitate significationis quidque appelletur. 20 nam postea dicitur: propter hoc appellatum est nomen „aceruus testatur“. hoc enim medie positum est, quod utrique conueniret, et ei qui dixerat „aceruus testimonii“ et ei qui dixerat „aceruus testis“.

XCVIII. Quid est quod loquendo Laban ad Iacob dicit: 25 testatur aceruus hic et testatur titulus hic; propter hoc appellatur nomen „aceruus testatur“, et uisio quam dixit „respiciat deus inter me et te?“ nisi

6 Verg. Ed 1, 70 7 Retract II 55 10 Gen. 31, 45 14 cf. Gen. 31, 47, 48 17 cf. Hieron. XXVIII p. 205 21 Gen. 31, 48 26 Gen. 31, 48, 49

3 agnorum| annorum *N* 5 aut| aut per *Sbd* 7 menses (*bis*, *SP*¹ 8 in anno *PSVTbd* 12 testimonium *N* constituebat *b* 13 pro dis| prodigiis *V* prodigiis *P* diis *STbd* 15 cum *om.* *Vb* 18 proprietatis *C* proprietatem *Sbd* proprietate *N* suae| sua haec *N* huiusque *N* 20 dicatur *T* 23 aceruus—dixerat *om.* *S* 28 respiciat| testatur (u. *mut. m. 2 in o*) *C* nisi| ne *T*

forte ordo est: et uisio, quam dixit deus, respiciat inter me et te: deus quippe illi dixerat in uisione, ne laederet Iacob.

XCVIII. Quid est quod dicit in consequentibus Laban: uide, nemo nobiscum est? nisi forte nemo extraneorum, aut propter testificationem dei, quem ita habere deberent, tamquam nemo cum eis esset, quem testimonio eius adiungerent.

C. Et iurauit Iacob per timorem patris sui Isaac. *per timorem** utique, quo timebat deum, quem timorem etiam superius commendauit, cum diceret: deus patris mei
10 Abrahæ et timor patris mei Isaac.

CI. Castra dei quæ nidi Iacob in itinere nulla dubitatio est quod angelorum fuerat multitudo: ea quippe in scripturis militia cæli nominatur.

CII. Nuntiato sibi fratre suo Iacob ueniente obuiam ei cum
15 quadringentis <uiris> turbatus est quidem et mente confusus, quoniam timuit ualde: et ut uisum est homini perturbato, diuisam multitudinem suam in duo castra disposuit, ubi quæri potest, quomodo habuerit fidem promissis dei, quandoquidem dixit: si uenerit ad castra prima frater meus et ex-
20 ciderit ea, erunt secunda in salutem. sed etiam hoc fieri potuit, ut euerteret castra eius Esau et tamen deus post illam afflictionem adesset et liberaret eum et quæ promisit impleret, et admonendi fuimus hoc exemplo, ut, quamuis credamus in deum, faciamus tamen quæ facienda sunt ab homi-
25 nibus in praesidium salutis, ne praeternittentes ea deum tentare uideamur. denique post hæc quæ uerba dicat idem Iacob considerandum est, deus, inquit, patris mei Abraham et deus patris mei Isaac, domine, qui dixisti mihi: recurre in terram generationis tuæ, et bene tibi

4 Gen. 31, 50 7 Gen. 31, 54 9 Gen. 31, 42 11 cf. Gen. 32, 2
14 cf. Gen. 32, 6 sqq. 19 Gen. 32, 8 27 Gen. 32, 9—12

5 quam *b* non deberent *N* 7 patrisui *N* 10 isaac est *b*
11 uidet *CPVT* 12 fuerit *SV²bd* 14 uenientem *P* 15 uiris, quod
codd. om. retinui cum bd 16 ut *om. PVTb* perturbato *P* 17 dispo-
nere *TV²b* 19 et *om. N* 20 salute *N* 24 ab| ad *N* 26 id ē *P*
29 faciam tibi *PVTb*

faciam; idoneus es mihi ab omni iustitia et ab omni ueritate quae fecisti puero tuo. in uirga enim mea ista transii Iordanem hunc, nunc autem factus sum in duo castra. erue me de manu fratris mei, de manu Esau, quia ego timeo illum, ne cum uenerit feriat me et matres super filios. tu autem dixisti: benefaciam tibi et ponam senem tuum tamquam arenam maris, quae non dinumerabitur prae multitudine. satis in his uerbis et humana infirmitas et fides pietatis adparet.

CHII. Quod latini codices habent de Iacob: dixit enim: placabo uultum eius in muneribus praecedentibus eum, scriptor libri qui narrans ait de Iacob: dixit enim: placabo uultum eius, huc usque uerba Iacob dixisse intellegitur, cetera uero sua intulisse quod ait: in muneribus praecedentibus eum, tamquam diceret: in muneribus, quae praecedebant Iacob, placabo uultum fratris mei. ordo est ergo uerborum Iacob: placabo uultum eius et post hoc uidebo faciem eius; forsitan enim suscipiet faciem meam. interposita autem sunt uerba scriptoris: in muneribus praecedentibus eum.

CHIII. Quod ab illo angelo desiderat benedici Iacob, cui luctando praeualuit. magna est de Christo prophetia. nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a maiore uult benedici. quomodo ergo ab eo iste uoluit, quem luctando superauit? praeualuit enim Iacob Christo uel potius praeualere uisus est per eos Israhelitas, a quibus crucifixus est Christus; et ab eo tamen benedicitur in eis Israhelitis, qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat: nam et ego Israhelita sum ex genere Abraham

11 Gen. 32, 20   22 cf. Gen. 32, 26   30 Rom. 11, 1

3 ista *om. b*   transiui *SNVb*   iordanem *C* iordanem *NV*
 5 cseu *N*   8 arena *CP*   dinumerabitur *V*   12 (et 14. 17) placebo *N*
 13 quia *N*   narrat *C*   22 iacob benedici *PVbd*   iacob *om. T*
 25 ab eo benedici *PVbd*   29 christo *N*   30 genere] semine *d*

tribu Benjamin. unus ergo atque idem Iacob et claudus et benedictus: claudus in latitudine femoris tamquam in multitudine generis, de quibus dictum est: et claudicauerunt a semitis suis; benedictus autem in eis, de quibus dictum est: reliquiae per electionem gratiae saluae factae sunt.

CV. Quid sibi uult quod Iacob ait fratri suo: propter hoc uidi faciem tuam, quemadmodum cum uidet aliquis faciem dei? utrum pauentis et perturbati animi uerba usque in hanc adulationem proruperunt? an secundum aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? fortassis enim quia dicti sunt et gentium dii, quae sunt daemonia, non praeiudicetur ex his uerbis homini dei. non enim dixit: „quemadmodum si uiderem faciem dei, sed: cum uidet aliquis; ipse autem „aliquis“ quem significare possit incertum est. atque ita fortasse temperata sunt uerba, ut et ipse Esau sibi delatum tantum honorem grate acciperet et qui haec etiam aliter intellegere possunt, eum a quo dicta sunt nullo crimine inpietatis arguerent. quod etsi benigno animo dicta haec uerba fraterna sunt, quoniam et post bonam susceptionem metus ipse transierat, potuit sic dici, quemadmodum et Moyses Pharaonis deus dictus est, secundum quod dicit apostolus: etsi sunt qui dicuntur dii siue in caelo siue in terra, quemadmodum sunt dii multi et domini multi, maxime quia sine articulo in graeco dictum est: quo articulo eidentissime solet ueri dei unius fieri significatio. non enim dixit: *πρόσωπον τοῦ θεοῦ*, sed dixit: *πρόσωπον θεοῦ*;

3 Ps. 17, 46   5 Rom. 11, 5   7 Gen. 33, 10   12 cf. Ps. 95, 5
21 cf. Ex. 7, 1   23 I Cor. 8, 5

1 tribu] de tribu *PSTbd*, (de s. l.) V 10 adulationem N proruperint (i ex u) V 11 possint *CSN*, (i ex u) V 12 dicta P 15 aliquid N autem] enim b 18 a om. N quod N sit N 20 he N suceptione N 22 pharaoni *PNT* faraoni S 23 (et 24) di N 26 dei ueri *PSNVTb* 27 *prosopon tu theu CPT* *prosopon tu heu S* *prosopont utheu N* *prosopon et heu V* *prosopon theu CPSN* *prosopontieu V* *prosotontutheu T*

facile autem hoc intellegunt qua distantia dicatur. qui graecum eloquium audire atque intellegere solent.

CVI. Quaeritur. utrum mendaciter promiserit Iacob fratri suo. quod sequens pedes suorum in itinere propter quos si inmoraretur uenturus esset ad eum in Seir; hoc enim. sicut scriptura deinde narrat. non fecit. sed eo perrexit itinere quod dirigebat ad suos. an forte ueraci animo promiserat. sed aliud postea cogitando delegit?

CVII. Quomodo scriptura dicit quod uidit Sychem filius Emmor Chorraeus. princeps terrae. Dinam filiam Iacob. et accepit eam et dormiuit cum ea et humiliauit eam. et intendit animo Dinae filiae Iacob et adamauit uirginem et locutus est secundum sensum uirginis ipsi? quomodo uirgo appellatur. si iam cum illa dormierat eamque humiliauerat? nisi forte uirgo nomen aetatis est secundum hebraeum eloquium. an potius per recapitulationem postea commemoratur quod primo factum est? prius enim potuit intendere animae ipsius et amare uirginem et loqui secundum sensum uirginis et deinde cum illa dormire eamque humiliare.

CVIII. Cum paulo ante loquens Iacob cum fratre suo Esau infantes filios suos esse significet. quae graece dicuntur *παιδιά*. quaeri potest quomodo potuerunt facere tantam stragem direptionemque ciuitatis interfectis quamuis in dolore circumcisionis constitutis pro sorore sua Dina. sed intellegendum est diu illic habitasse Iacob. donec et filia eius uirgo fieret et filii

3 cf. Gen. 33, 14   9 Gen. 34, 2. 3   21 cf. Gen. 33, 5

1 grecorum *Sbd* 4 in *om.* *N* quos si inmoraretur *scripsi*: quos inmoraretur *CNT* quo simoraretur *P* quos moraretur *V* quos si moraretur *Sbd* 5 Seir] eis *S* 6 scriptura di *PNT* in itinere *CPT* ex itinere *b* quo *PNTb* 7 derigebat *N* ad *V* 9 sichem *NS* 10 emor *Nb* correus *CPN* correius *V*¹ euei *V*² euai *bd* *ὁ χορραῖος cod. Alex. et Lag.* 11 cum eā *N* 13 amauit *SVTb* ammauit *N* 14 ipsius *b* 15 illo *SN* nisi (ni s. l. m. 1) *P* si *S* 16 et secundum *N* 19 uiginis *S* et *om.* *PSVb* 21 esau *om.* *V* 22 qui *STbd* *pedia CPSNVT* *παῖδες b*

iuvenes. nam ita scriptum est: et uenit Iacob in Salem
[in] ciuitatem Sicimorum, quae est in terra Chanaan,
cum aduenit de Mesopotamia Syriae; et applicuit
ad faciem ciuitatis. et emit partem agri, in quo
statuit illic tabernaculum suum, ab Emmor patre
Sychem centum agnis; et statuit ibi aram, et
inuocauit deum Israhel. exiit autem Dina filia
Liae, quam peperit ipsi Iacob, ut discerneret filias
regionis eius et cetera. adparet ergo his uerbis non trans-
euntes. sicut uiator solet, illic mansisse Iacob, sed agrum
emisse, tabernaculum constituisse, aram instruxisse ac per
hoc diutius habitasse; filiam uero eius cum ad eam uenisset
aetatem, ut amicas habere iam posset, discere uoluisset
filias ciuium loci; atque ita factam esse pro illa cruentissimam
caedem et deprædationem, quae iam, ut puto, quaestionem
non habet. multitudo enim non parua erat cum Iacob, qui
plurimum ditatus fuit; sed filii eius in hoc facto nominantur,
quia eiusdem facti principes atque auctores fuerunt.

VIII. Quod ait Iacob timens bella finitimorum apud
ciuitatem Salem, quam expugnauerunt filii eius: ego autem
exiguus sum <in> numero et conuenientes super
me occident me. propter bella plurium, quae consurgere
poterant, se dixit numero exiguum, non quod minus multos
haberet quam possent sufficere expugnationi illius ciuitatis,
cum suos in itinere in bina castra diuiserit.

IX. Dixit autem deus ad Iacob: surge et ascende
in locum Bethel et habita ibi; et fac ibi aram deo
qui adparuit tibi, cum fugeres a facie Esau fratris

1 Gen. 33, 18—34, 1   20 Gen. 34, 30   26 Gen. 35, 1

2 in *inclusi* ciuitate *V* sicimorum *NP*¹ Sichimorum *d* 3 de] in *V*
mesopotamiā *V* syriae (e *add. m.* 2) *C* 5 patrem *P* 6 sichem *Vbd*
ibi aram *ex* abirā *V* 8 condiscederet *V* 11 et tabernaculum *Tb*
12 filia *Sb* 13 iam habere *PIb* condiscere *NV* 14 factū *NV*
15 quod *in ras.* *T* 18 qui *N* 21 in *ego addidi* 22 occiderunt *C*¹
occiderent *P* occident** (nt *in ras.*) *S* occidēt *T* me *om.* *N* pter *N*
qui *b* 24 quam] cū *N* posset *T* ad expugnationē *b*

tui. quid est quod non dixit: et fac ibi aram mihi, qui adparui tibi, sed deus dicit: fac ibi aram deo qui adparuit tibi? utrum filius ibi adparuit et deus pater hoc dicit? an in aliquo genere locutionis adnumerandum?

CXI. Quod Iacob ascensurus Bethel, ubi iussus est aram 5
facere, dicit domui suae et omnibus qui cum illo erant:
tollite deos alienos qui uobiscum sunt de medio
uestrum et cetera; deinde dicitur: et dederunt Iacob
deos alienos, qui erant in manibus eorum, et inaures
quae erant in auribus eorum. quaeritur quare et inaures 10
— quae si ornamenta erant, ad idolatriam non pertinebant —
nisi quia intellegendum est phylacteria fuisse deorum alieno-
rum. nam Rebeccam a seruo Abrahae inaures accepisse
scriptura testatur; quod non fieret, si eis inaures habere
ornamenti gratia non liceret. ergo illae inaures quae cum 15
idolis datae sunt, ut dictum est. idolorum phylacteria fue-
runt.

CXII. Et factus est timor dei in ciuitatibus quae
circa illos erant et non sunt consecuti post filios
Israhel. incipiamus animaduertere quemadmodum deus opere- 20
tur in hominum mentibus. a quo enim timor dei factus est
in illis ciuitatibus nisi ab illo, qui sua promissa in Iacob
filiisque tuebatur?

CXIII. Venit autem Iacob in Luza, quae est in
terra Chanaan, quae est Bethel. animaduertendum est 25
tria iam nomina huius ciuitatis commemorata: Vlammaus,
quod dictum est eam prius uocatam, cum illuc prius pergens
in Mesopotamiam uenisset Iacob, et Bethel, quod nomen

7 Gen. 35, 2. 4   13 cf. Gen. 24, 22. 30   18 Gen. 35, 5
24 Gen. 35, 6   26 cf. Gen. 28, 19   28 cf. Gen. 35, 15

2 apparuit *N* apparui* *P*   4 annumerandum sit *b*   8 uestri *b*
9 alienos deos *S*   11 idolatria *C* idololatriam *d*   12 (et 16) filacteria
CPSNV philacteria *T* philateria *b*   14 habere *post* gratia *s. l. m.* 1
add. in S om. P   15 gratiam *S*   18 domini *T*   19 secuti *Vb*   20 enim
aduertere *PSVb*   24 luzā *b*   25 in bethel *PVT* in bethel *S*   26 iam
om. N   ulla^{us} *PVb* u^{us}lamaus *S* ulanmaus *N*   27 primū *N*

ipse inposuit et interpretatur domus dei, et Luza, quod modo commemoratum est. nec mirum debet uideri; multis enim locis hoc accidit et in ciuitatibus et in fluminibus et in quibusque terrarum, ut ex aliis atque aliis causis uel adderentur uel mutarentur uocabula sicut etiam ipsis hominibus.

CXIII. Iterum in Luza adparuit deus Iacob et dixit ei: nomen tuum iam non uocabitur Iacob, sed Israhel erit nomen tuum. hoc ei dicit ecce iterum deus in benedictione, quae repetitio confirmat magnum promissum in hoc nomine. nam hoc mirum est, quibus nomen semel dictum est, amplius eos non uocari quod uocabantur, sed quod eis nouum nomen inponebatur, omnino amplius aliquid non uocatos nisi quod eis inpositum sit, istum autem per totam uitam suam et deinceps post uitam suam appellatum esse Iacob, cui semel deus dixerat: non iam uocaberis Iacob, sed Israhel erit nomen tuum. nimirum ergo nomen hoc ad illam recte intellegitur pertinere promissionem, ubi sic uidebitur deus quomodo non est antea patribus uisus. ibi enim non erit nomen uetus, quia nihil remanebit uel in ipso corpore uel uetustatis et dei uisio summum erit praemium.

CXV. In promissis Iacob dicitur: gentes et congregationes gentium erunt ex te. utrum gentes secundum carnem, congregationes autem gentium secundum fidem an utrumque propter fidem gentium dictum est, si gentes appellari non possunt una gens Israhel secundum carnem?

CXVI. Ascendit autem deus ab eo <de> loco ubi locutus est cum eo. et statuit Iacob titulum in

7 Gen. 35, 10   15 Gen. 32, 28   21 Gen. 35, 11   26 Gen. 35, 13—15

3 *prim. et om. SVb*   9 in *om. PSVTb*   10 nomen *scripsi*: enim *CPSN* enim *VT* etiam *b*   11 sed nomen eis nouum *S*   quod *om. S*
 ei *C* eis (*s in ras.*) *N*   12 nomen nouum *b*   pro aliquid fortasse
 aliud *legendum*   13 est *N*   totam *om. b*   15 dixerat deus *S*
 17 rectam *P*   18 ubi *P¹Vb*   enim *om. PSVTbd*   22 *post te add.*
 quaeritur *bd*   23 autem *om. S*   26 dominus *S*   de loco *scripsi*:
 loco *libri*; cf. ἀπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ τόπου *cod. Graec.*

loco in quo locutus est cum eo, titulum lapideum; et libauit super eum libamen et infudit super eum oleum. et uocauit iacob nomen loci in quo locutus est cum eo illic deus „Bethel“. iterum factum est hoc loco, quod factum fuerat? an iterum commemoratum est? sed quodlibet horum sit. super lapidem libauit iacob, non lapidi libauit. non ergo sicut idolatrae solent aras ante lapides constituere et tamquam diis libare lapidibus.

CXVII. Quod duodecim filii Israhel, qui nati sunt ei, computantur et dicitur: hi sunt filii Israhel, qui nati ¹⁰ sunt ei in Mesopotamia, cum Benjamin longe postea natus sit, cum iam transiissent Bethel et adpropinquarent Bethleem, frustra quidam conantes istam soluere quaestionem dixerunt non legendum „nati sunt,“ sicut latini plerique codices habent, sed „facti sunt“ — graece enim scriptum ¹⁵ est ἐγένοντο — ita uolentes intellegi etiam Benjamin, quamuis ibi natus non fuerit, ibi factum tamen, quia iam fuerat in utero seminatus, ut praegnans inde Rachel exisse credatur. hoc autem modo, etiam si „nati sunt“ legeretur, possent dicere: iam in utero natus erat, quia conceptus erat; sicut de ²⁰ sancta Maria dictum est ad Ioseph: quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est.

Sed aliud est quod impedit hanc solutionem quaestionis huius, quia, si iam ibi Benjamin conceptus erat, qui filii iacob grandes inde exierunt, uix annorum duodecim esse ²⁵ potuerunt. uiginti namque annos illic expleuit, quorum primis

10 Gen. 35, 26   21 Matth. 1, 20

7 idolatriae P   8 constituere et libare nat. sunt. in constituit et libauit V   dis NEug (ed. Knoell p. 337) 9 filii computantur israhel qui nati sunt ei (ei om. V) PSVTbd filii computantur israhel omissis „qui nati sunt ei“ NEug; ceterum hic locus abhorrens ab eis quae postea exponuntur corruptus est ei (exp. et & supraser.) C 10 hii NT 11 ei om. Eug   postea longe Eug 12 sit] est TV¹T transisset PSVT transiisset bd   appropinquaretur S appropinquaret bd 13 bethlem PEug quidem N conantur N 16 egenonto CPSNVT 20 natus erat| natu b   22 est s. l. m. 2) P   23 hanc in mg. m. 2 add. P

septem sine coniugio fuit, donec seruiendo id adipisceretur.
 ut ergo primo anno, quo duxit uxorem, ei filius nasceretur,
 duodecim annorum esse potuit primitiuus, cum inde profectus
 est. proinde si iam conceptus fuerat Benjamin, intra decem
 5 menses illa omnis uia peracta est et quidquid in itinere
 scriptum est de Iacob, unde sequitur, ut filii eius tam paruuli
 pro sorore sua Dina tantam stragem fecerint, tot homines
 trucidauerint, ita expugnauerint ciuitatem: in quibus Symeon
 et Leui, qui primi gladiis accincti intrauerunt ad illos homines
 10 eosque peremerunt, undecim unus, alius autem decem annorum
 fuisse reperiatur, etiamsi per singulos annos sine intermissione
 illa pepererat, quod utique incredibile est ab illius aetatis
 pueris illa omnia fieri potuisse, quando et ipsa Dina uix
 adhuc sex annorum fuit.

15 Proinde aliter soluenda quaestio est, ut ideo intellegatur
 dictum commemoratis duodecim filiis: hi sunt filii Iacob,
 qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae, quia inter
 omnes, qui tam multi erant, unus tantum erat non ibi natus,
 qui tamen inde habuit nascendi causam, quod ibi mater eius
 20 patri copulata est. sed solutio ista quaestionis aliquo exemplo
 similis locutionis firmanda est.

Nulla tamen est facilior solutio quaestionis huius, quam
 ut per synecdochen accipiatur. ubi enim pars maior est aut
 potior, solet eius nomine etiam illud comprehendere quod ad
 25 ipsum nomen non pertinet. sicut ad duodecim apostolos iam
 non pertinebat Iudas, qui etiam mortuus fuit cum dominus
 resurrexit a mortuis, et tamen ipsius duodenarii numeri nomen

6 cf. Gen. 34, 25—29 16 Gen. 35, 26 27 cf. I Cor. 15, 5

1 id om. V id adipisceretur] lia depōsaretur b 4 concepit P
 conceptus ex concepit V 5 in itinere] in̄tea N 6 ascriptum CP
 8 simeon PSVd 9 intrauerint b 10 perimerunt N alius] alter
 Nbd - autem om. b 12 peperat N 15 quā ut N 16 hii PN
 17 ei] et N om. T 21 post est additur: abhinc scribendum in C
 22 tamen om. Eug 23 sinecocen C synecocen PNEug post
 synecdochen additur dictum in bd accipitur CS¹P 24 ad] ab N
 25 non om. PSTV¹ 27 resurrexit PS¹b

apostolus in epistula sua tenuit, ubi ait eum adparuisse illis
 duodecim. cum articulo enim hoc graeci codices habent,
 ut non possint intellegi quicumque duodecim, sed illi in
 eo numero insignes. eo modo locutionis puto et illud a
 domino dictum: nonne ego uos duodecim elegi? et
 unus ex uobis diabolus est, ut non ad electionem
 etiam ipse pertinere uideatur. non enim facile inuenitur
 electorum nomen in malo, nisi quando mali eliguntur a malis.
 quodsi putauerimus et illum electum, ut per eius traditionem
 domini passio compleretur, id est malitiam eius ad aliquid
 electam bene utente deo etiam malis, aliud attendamus, ubi
 ait: non de omnibus uobis dico; ego scio quos elegi:
 ubi declarat ad electionem non pertinere nisi bonos. ac per
 hoc illud quod dictum est: ego uos duodecim elegi,
 per synecdochen dictum est, ut nomine maioris meliorisque
 partis etiam illud complecteretur, quod ad ipsum nomen non
 pertinet.

Hic modus est in hoc eodem libro, ubi Emmor pro filio
 suo Sychem, ut acciperet Dinam filiam Iacob, exiit loqui
 cum eodem Iacob et uenerunt etiam filii eius qui absentes
 erant, et ad omnes dicit Emmor: Sychem filius meus
 elegit animo filiam uestram; date ergo illi eam
 uxorem. quia enim potior erat patris persona, per synecdochen
 filiam uestram dicens etiam fratres tenuit hoc nomine,
 quorum non erat filia. hinc est et illud: curre ad oues
 et accipe mihi inde duos haedos. simul enim pasce-
 bantur oues et haedi; et quia potiores sunt oues, earum
 nomine etiam caprarum pecus complexus est. sic quia potior
 erat numerus undecim filiorum Iacob, qui nati fuerant in

5 Ioh. 6, 70   12 Ioh. 13, 18   21 Gen. 34, 8   25 Gen. 27, 9

1 illis] eis *T*   3 possent *CPSb*   4 illo numero *b*   et] ut *N*   5 nonne
om. S   elegi uos duodecim *T*   7 uideatur pertinere *S*   8 elegun-
 tur *P¹N*   11 aliud] illud *PNVb*   15 synecdocen *C¹* sinecdochen *S*
 sinecdocen *N*   16 compleretur *C*   18 eodem hoc *T*   libro] loco *V*
 emor *CPSVTb*   19 sichem *PSVNbd*   23 sinecdocen *CN*   26 inde
 mihi *CNTP*   mihi *om., V*   inde *om. S*   28 caprinum *bd*

Mesopotamia, ipsorum commemoratione scriptura complexa est etiam Benjamin, qui non erat ibi natus, et dictum est: hi sunt filii Iacob, qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae.

5 CXVIII. Quod post narrationem mortis Isaac narratur quas uxores Esau acceperit et quos creauerit, recapitulatio intelligenda est; neque enim post mortem Isaac fieri coepit, cum iam essent Esau et Iacob centum uiginti annorum. nam eos sexagenarius suscepit et uixit omnes annos uitae suae centum
0 octoginta.

CXVIII. Quaestio est, quomodo scriptura dicat post mortem Isaac patris sui Esau abscessisse de terra Chanaan et habitasse in monte Seir, cum ueniente de Mesopotamia Iacob fratre eius legatur, quod iam illic habitabat. proinde quid
5 fieri potuerit, ut scriptura falli uel fallere non credatur, in promptu est cogitare. quod scilicet Esau, posteaquam in Mesopotamiam frater eius abscessit, noluit habitare cum parentibus suis siue ex illa commotione, qua dolebat se benedictione fraudatum, siue aliqua causa uel uxorum suarum,
0 quas odiosas uidebat esse parentibus, uel qualibet alia, et coepit habitare in monte Seir. deinde post reditum Iacob fratris sui facta inter eos concordia reuersus est et ipse ad parentes et, cum mortuum patrem simul sepelissent, quia eos in plurimum ditatos terra illa, sicut scriptum est, minime
5 capiebat, abscessit rursus in Seir et ibi propagauit gentem Idumaeorum.

CXX. Quod scriptum est: hi principis Chorraei filii Seir in terra Edom, secundum tempus quo uiuebat scriptor

5 cf. Gen. 36, 1—5   8 cf. Gen. 25, 26   9 cf. Gen. 35, 28
11 cf. Gen. 36, 6   21 cf. Gen. 33, 4   24 cf. Gen. 36, 7   27 Gen. 36, 21

2 hii *P*   3 mesopotamiã *PNV*¹   9 sexenarius *P*¹   13 mesopotamiam *N*
15 fallere uel falli *b*   impromptu *S*   18 commemoratione *T*
quando lebat *N*   21 ceperat *PSV* coeperat *NT* coeperit *b*
seyr *SN*   22 fratris *ex* patris *C*   24 in *om.* *NVb*   implurinum *S*
25 seyr *NV*   26 idumeorum *CSN* ydumeorum *T*   27 hii *P*   correi *CPT*
chorrei *SNV* horrei *b*   28 seyr *PSVT*

commemoratur. cum autem Seir habitaret qui istos genuit nondum ueniente in illam terram Esau, nondum utique appellabatur terra Edom. non enim nomen nisi ab ipso Esau inditum est terrae, quoniam idem ipse et Esau et Edom uocabatur. de quo propagati sunt Idumaei, hoc est gens Edom.

CXXI. Quod scriptum est: et hi reges qui regnauerunt in Edom, antequam regnaret rex in Israhel, non sic accipiendum est, tamquam omnes reges nominati sint usque ad ea tempora, quibus coeperunt reges Israhel, quorum primus fuit Saul. multi enim fuerunt in Edom usque ad tempora Saul cum temporibus etiam iudicium, quorum tempora fuerunt ante reges: sed ex his multis eos solos potuit commemorare Moyses, qui fuerunt antequam ipse moreretur. nec mirum est quod numerantibus ab Abraham per Esau patrem gentis Edom atque per Raguel filium Esau et Zara filium Raguel et Iobab filium Zara, cui Iobab successit in regno Balac, qui primus in terra Edom rex fuisse commemoratur, usque ad ultimum regem, quem potuit nominare Moyses, plures generationes inueniuntur quam numerantur ab Abraham per Iacob usque ad Moysen. nam illic inueniuntur fere duodecim, hic autem usque ad Moysen ferme septem. fieri enim potuit, ut ideo ibi plures nominarentur, quia citius moriendo plures alteri successerunt. sic etiam contigit, ut alium ordinem sequens Matthaeus ab Abraham usque ad Ioseph quadraginta duas generationes numeraret, Lucas autem in ordine alio numerans generationes non per Salomonem sicut ille, sed per

7 Gen. 36, 31 13 cf. Gen. 36, 32—39 25 cf. Matth. 1, 1—17
26 cf. Luc. 3, 23—38

2 uenientem *P* 3 appellatur *S* 4 inditum *CP* prius et] est *PN*
ē *T om. Vb* 5 hec *S* 9 sunt *P* 10 in israhel *V* 11 saul fuit *T*
12 cum *V om. Sbd* 15 ab *om. P* 16 atque] ad quem *PSV*
raguhel *V* rahudē *b* zarā *t* raguhel *NV* rahulis *b* 17 balach *b*
20 numeretur *b* ab *om. P* 22 fere *T* 24 sicut *N* ad alium *P*
et alium *V* 25 mattheus *CPNVT* matheus *S* 26 numeret *V* alio
in ordine *PT* 27 sed *om. V*

Natham ab Abraham usque ad Ioseph quinquaginta quinque commemoret. in illo quippe ordine, ubi plures numerantur, citius mortui sunt quam hic ubi pauciores. ne forte autem moueat aliquem, quod inter reges Edom commemoratur Balac
 5 filius Beor et de similitudine nominis existimet illum esse Balac, qui restitit Moysi ducenti populum Israhel, sciat illum Balac Moabitam fuisse, non Idumaeum, eumque fuisse filium Sefhor, non filium Beor, sed fuisse etiam ibi tunc filium Beor Balaam, non Balac, quem Balaam conduxerat idem Balac
 10 ad maledicendum populum Israhel.

CXXII. Quomodo potuerit mors Isaac decem et septem annorum inuenire Ioseph eius nepotem, sicut uidetur tamquam ex ordine scriptura narrare, quocumque se quisque conuertat, inuenire difficile est. nolo enim dicere non posse inueniri,
 15 ne forte me fugiat quod alium non fugit. si enim post mortem aui sui Isaac decem et septem annorum fuit Ioseph, quando eum fratres in Aegyptum uendiderunt, procul dubio et pater eius Iacob septimo decimo anno filii sui Ioseph centum uiginti annorum fuit. genuit enim eos Isaac, cum esset anno-
 20 rum sexaginta, sicut scriptum est. uixit ergo Isaac postea centum uiginti. quia centesimo octogesimo mortuus est. idcirco dimisit filios centum uiginti annos habentes et Ioseph decem et septem. Ioseph autem quoniam triginta annorum fuit, quando adparuit in conspectu Pharaonis, secuti sunt
 25 autem septem anni ubertatis et duo famis, donec ad eum pater cum fratribus uenit, triginta nouem profecto annos agebat Ioseph, quando Iacob intrauit in Aegyptum. tunc

6 cf. Num. 22, 2—6   11 cf. Gen. 35, 29   12 cf. Gen. 37, 2
 19 cf. Gen. 25, 26   21 cf. Gen. 35, 28   24 cf. Gen. 41, 46   27 cf. Gen. 47, 9

1 nathan *PSTbd*   2 commemorat *P¹T*   nominantur *Vb*   3 hic *om. b*
 5 hominis *C¹PV¹T¹*   6 balaac *C* balach *b*   resistit *V*   7 idu-
 meum *CX ydumeum T*   8 seffor *CPNVT*   9 balam (*bis*) *CPNVT*
 17 aegypto *PVTb*   18 decimo septimo *b*   19 enim eos | eum autem *b*
 21 uiginti annis *Sb*   quia—octogesimo *om. N*   centum octoginta
CPST   27 intrauit iacob *T*

autem idem Iacob, quod ore suo Pharaoni dicit, centesimum et tricesimum annum agebat aetatis, centum autem et uiginti Iacob, quando erat decem et septem Ioseph: quod uerum esse nullo modo potest. si enim septimo decimo anno uitae Ioseph Iacob centum uiginti ageret, procul dubio tricesimo 5 et nono anno Ioseph non centum triginta, sed centum quadraginta et duos annos agere inueniretur Iacob. si autem die mortis Isaac nondum erat annorum decem et septem Ioseph, sed aliquantulo tempore post mortem aui sui ad septimum decimum peruenit annum, quo anno scriptura testante in 10 Aegyptum est a fratribus uenditus, plurimum etiam quam centum quadraginta duum annorum esse debuit pater eius, quando est filium in Aegyptum consecutus. scriptura quippe posteaquam narrauit annum uitae ultimum Isaac centesimum et octogesimum et eius mortem ac sepulturam, deinde 15 commemorauit, quemadmodum digressus esset Esau a fratre suo de terra Chanaan in montem Seir, et contexuit commemorationem regum et principum gentis ipsius, in qua se constituit uel quam propagauit Esau; post haec narrationem de Ioseph sic intulit: habitabat autem Iacob in terra Chanaan. 20 haec autem procreaturae Iacob. Ioseph autem decem et septem annorum erat pascens cum fratribus <suis> oues. deinde narratur causa somniorum quemadmodum odiosus fratribus sit factus et uenditus. aut ergo eodem anno septimo decimo aut etiam aliquanto maior uenit 25 in Aegyptum. ac per hoc utrolibet modo permanet quaestio.

13 cf. Gen. 35, 28, 29   16 cf. Gen. 36, 6—43   20 Gen. 37, 1, 2
23 Gen. 37, 5—28

1 ori *C*   centissimum *C*   2 tricissimum *C*   tricensimum *NVT*¹   trigesimum *bd*   4 decimo septimo *b*   anno *om.* *C*   5 tricensimo *C*¹*P*¹   trigesimo *bd*   7 inueniretur agere *S*   8 Isaac] suae *N*   9 sed aliquantulo *om.* *N*   aliquanto *T*   illo tempore *N*   11 plurimum *SV*   12 duorum *TV*²   13 aegypto *V*   14 centensimum *C*¹   15 octogensimum *N*   17 chanaan *N*   seyr *PSN*   19 ioseph *V*   20 chanaan *N*   21 haec *C*²*VTbd*   autem *om.* *CSNT*   22 sec. cod *Alex*   23 suis addidi   25 eadem *V*¹   decimo septimo *b*   etiam] iam *N*

si enim decem et septem annorum fuit post mortem aui sui, quando pater eius centum uiginti fuit, profecto anno eius trigesimo et nono, quando Iacob uenit in Aegyptum, centum quadraginta duos annos idem Iacob agere debuit; fuit autem
 5 tunc Iacob centum triginta. ac per hoc, si decem et septem annorum Ioseph in Aegyptum est uenditus, ante duodecim annos quam moreretur auus eius uenditus inuenitur. decem enim et septem annorum esse non potuit nisi ante duodecim annos mortis Isaac centesimo et octauo anno uitae patris
 10 sui Iacob. his enim cum adiecerimus uiginti duos annos, quibus Ioseph usque ad aduentum patris sui fuit in Aegypto, fient aetatis anni Ioseph triginta nouem et Iacob centum triginta et nulla erit quaestio. sed quoniam scriptura post mortem Isaac ista narrauit, putatur Ioseph post eiusdem aui
 15 sui mortem decem et septem annorum fuisse. quapropter intellegamus de uita Isaac tamquam multum decrepiti senis tacuisse scripturam, cum iam de Iacob et eius filiis loqueretur; uiuo tamen Isaac decem et septem annorum esse coepit Ioseph.

20 CXXIII. Quod dicit Iacob ad Ioseph: quod est somnium hoc quod somniasti? numquid uenientes ueniemus ego et mater tua et fratres tui adorare te super terram? nisi in aliquo mysterio dictum accipiatur, quomodo
 intellegitur de matre Ioseph, quae iam erat mortua? unde
 5 non in Aegypto, cum sublimaretur, putandum est hoc esse completum, quia nec pater eum adorauit, quando ad eum uenit in Aegyptum, nec mater olim defuncta potuit. in Christi ergo persona facile intellegi potest etiam de mortuis secundum illud, quod dicit apostolus, quia donauit ei nomen quod
 0 est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne

20 Gen. 37, 10   29 Philipp. 2, 9, 10

1 annorum fuit *om. N*   fuit *om. S*   7 moreretur *P*   uenditus *C*
 9 centesimo *C*   11 ad *om. C¹*   aegyptū *C*   13 erit *ex erat C*
 18 coepisse *N*   20 dixit *b*   21 uenientes *s. l. m. 2 C*   22 fratris *V*
 25 non] nec *PSNVTb*   aegyptum *C*   28 personā *C*

genu flectatur caelestium, terrestrium et infer-
norum.

CXXIII. Quaeritur quare Ismahelitas scriptura, quibus a
fratribus uenditus est Ioseph, etiam Madianitas uocet, cum
Ismahel sit de Agar filius Abrahæ, Madianitæ uero de 5
Cettura. an quia scriptura dixerat de Abraham, quod munera
dederit filiis concubinarum suarum. Agar scilicet et Cetturæ,
et dimiserit eos ab Isaac filio suo in terram orientis, unam
gentem fecisse intellegendi sunt?

CXXV. De Iacob scriptum est, cum lugeret Ioseph: 10
congregati sunt autem omnes filii eius et filiae
et uenerunt consolari eum. quæ filiae præter Dinam?
an filios et filias dicit connumeratis nepotibus et neptibus?
iam enim maiores filii eius filios habere potuerunt.

CXXVI. Et noluit consolari dicens quoniam descen- 15
dam ad filium meum lugens in infernum. solet esse
magna quaestio, quomodo intellegatur infernus: utrum illuc
mali tantum an etiam boni mortui descendere soleant. si ergo
tantum mali, quomodo iste ad filium suum se dicit lugentem
uelle descendere? non enim in poenis inferni eum esse credit. 20
an perturbati et dolentis uerba sunt mala sua etiam hinc
exaggerantis?

CXXVII. Et uendiderunt Ioseph in Aegyptum Pete-
phrae spadoni præposito coquorum. nolunt quidam
præpositum coquorum interpretari, qui graece ἀρχιμάγειρος 25
dicitur, sed præpositum militiae, cui esset potestas occidendi.
nam sic appellatus est etiam ille quem Nabuchodonosor misit,
penes quem potius inuenitur primatus fuisse militiae.

3 cf. Gen. 37, 28   6 cf. Gen. 25, 6   11 Gen. 37, 35   15 Gen.
37, 35   23 Gen. 37, 36   27 cf. IV Reg. 25, 8. 9

1 genus *C*   et terrestrium *V*   3 hismaelitas *b*   6 cethura *PSVTbd*
7 dederat *SNT* dederit (er s. l. m. 1) *V*   23 petefares *C*¹ petefrę *PS*
petefre *T*   24 proposito *P*   25 propositum *P*   archinagiros *CPSNVT*
27 nabucodonosor *S* nabugodonosor *T*

CXXVIII. Factum est autem in tempore illo descendit Iudas a fratribus suis *** ad hominem quendam Odollamitam, cui nomen Iras. et uidit illic Iudas filiam hominis Chananaei nomine Sauam; et accepit eam et introiuit ad eam. et concepit et peperit filium et cetera. quaeritur quando ista fieri potuerunt. si enim posteaquam Ioseph deuenit in Aegyptum, quomodo intra uiginti ferme et duos annos — nam post tantum temporis colligitur eos uenisse ad eundem Ioseph fratrem suum in Aegyptum cum patre suo — fieri potuerit, ut Iudae filii eius aetatis omnes possent ducere uxores? nam Thamarurum suam mortuo primogenito suo alteri filio dedit: quo etiam mortuo expectauit, ut cresceret tertius; et cum creuisset, nec illi eam dedit timens, ne et ipse moreretur. unde factum est, ut eidem socero suo se illa subponeret. quomodo ergo haec omnia intra tam paucos annos fieri potuerint, merito mouet, nisi, ut forte solet, scriptura per recapitulationem aliquot annos ante uenditum Ioseph hoc fieri coepisse intellegi uelit, quoniam sic positum est, ut diceretur: factum est autem in illo tempore. ubi tamen quaeritur, si decem et septem annorum erat Ioseph, quando uenditus est, quot annorum esse Iudas potuerit quartus filius Iacob, quandoquidem ipse primogenitus Ruben ut plurimum fratrem suum Ioseph quinque aut sex annos potuerit aetate praecedere. euidenter autem scriptura dicit triginta annorum fuisse Ioseph, quando innotuit Pharaoni. cum ergo ipse anno septimo decimo aetatis suae uenditus fuisse credatur, tredecim annos peregerat

1 Gen. 38, 1—3   11 cf. Gen. 38, 6—11   15 cf. Gen. 38, 12—18
25 cf. Gen. 41, 46

1 autem in tempore *om. N*   2 uerbum, *ex quo pendeat*: ad hominem, *intercidisse certum est*; *codd. Graeci*: καὶ ἀφίκετο ἔως   3 odollamitam *PVT*   hiras *b*   4 cananei *C* chananei *PST*   Sauam] fatiam *S*
sue *b*   6 potuerint *N*   10 potuit *N*   11 aetatis fuerint *T*   omnes
ut *T*   tamar *C*   12 filio suo *Vb*   17 nisi *om. N*   forte *om. N*
18 aliquod *N* aliquos *T*   19 sic *om. S*   factum—tempore *om. N*
21 quod *CN*   22 iudas esse *S*   quando idem *PSb*   24 aetatem *N*
26 decimo septimo *b*   27 tredecim *C* tredicem *N*

in Aegypto ignotus Pharaoni; ad hos autem tredecim annos accesserunt septem anni ubertatis et facti sunt anni uiginti; his adduntur duo, quia secundo anno famis intrauit Iacob in Aegyptum cum filiis suis, et inueniuntur uiginti duo anni, quibus afuit Ioseph a patre et a fratribus suis. quo medio tempore quomodo fieri potuerunt de uxore et filiis et nuru Iudae omnia quae narrantur, indagare difficile est; nisi forte ut credamus — et hoc enim fieri potuit — mox ut adulescere Iudas coepit eum incidisse in amorem eius quam duxit uxorem nondum uendito Ioseph in Aegyptum. 10

CXXVIII. Et depositis uestimentis uiduitatis suae a se. hinc insinuatur et temporibus patriarcharum certa et sua fuisse uestimenta uiduarum, non utique talia qualia coniugatarum.

CXXX. Quod iterum dicitur: Ioseph autem depositus est in Aegyptum; et possedit eum Petephres spado Pharaonis, ad ordinem redit scriptura unde recesserat, ut illa narraret quae supra digesta sunt. 15

CXXXI. Quod aliqui codices latini habent: tria canistra alicae, cum graeci habeant *χονδριτών*, quod interpretantur qui usum eiusdem linguae habent panes esse cibarios. sed illud mouet, quomodo panem cibarium potuerit Pharaon habere in escis. dicit enim in superiore canistro fuisse omnia ex quibus edebat Pharaon opus pistorum. sed intellegendum est etiam ipsum canistrum habuisse panes cibarios, quia dictum est: tria canistra *χονδριτών*, et desuper fuisse illa ex omni genere operis pistoris in eodem canistro superiore. 20 25

11 Gen. 38, 14   15 Gen. 39, 1   19 Gen. 40, 16   25 cf. Gen. 40, 17

1 aegyptū *C*   autem *om. T*   5 abfuit *STC²bd*   6 potuerint *PSVNbd*   7 indagari *SVb*   9 coepit iudas *T*   12 hic *V om. T*
et] etiam *b*   15 dicetur *N*   16 petefar *C¹*   paterfres *P*   patefres *S*
petefres *N*   petrefes *T*   phutifar *b*   20 aliae *P*   alicae *b*   condriton
CPSNVT   *χονδριτών* *b*   interpretatur *b*   22 potuerit *om. S*   26 con-
driton *CPSNVT*   *χονδριτών* *b*   27 pistorii *N*

CXXXII. Quod putabat se stare Pharaon super flumen, quemadmodum seruus Abrahae dixit: ecce ego sto super fontem aquae; nam et ibi graecus ἐπὶ τῆς πηγῆς dixit quemadmodum hic ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ. haec locutio si intellegatur
 5 in psalmo, ubi scriptum est: qui fundauit terram super aquam, non coguntur homines putare sicut nauem natare terram super aquam. secundum hanc enim locutionem recte intellegitur quod altior sit terra quam aqua; altius quippe ab aquis sustollitur, ubi habitent terrena animalia.

10 CXXXIII. Quod scriptum est: <et> obliuiscuntur ubertatis futurae in tota terra Aegypti, non futurae illis qui famem patientur, tamquam postea ueniat illis ubertas; sed futura erat tunc quando loquebatur. tamquam diceret: ubertatis huius, quam futuram significauerunt boues bonae et
 15 spicae bonae, obliuiscuntur homines in ea fame, quam significauerunt boues et spicae malae.

CXXXIII. Numquid inueniemus hominem talem, qui habet spiritum dei in se? ecce iam, nisi fallor, tertio insinuat nobis in hoc libro spiritus dei, id est spiritus
 20 sanctus. primo ubi dictum est: et spiritus dei <superferebatur> super aquam; secundo ubi dixit deus: non permanebit spiritus meus in hominibus istis, propter quod carnes sunt; et tertio nunc, quod Pharaon

1 cf. Gen. 41, 1   2 Gen. 24, 43   5 Ps. 23, 2   10 Gen. 41, 30
 17 Gen. 41, 38   20 Gen. 1, 2   21 Gen. 6, 3

3 epi tes peges CS epites peges PN epitespeges VT   4 epitey-
 putamu (tey s. l.) C epitu potamu PNV T epi tu potamu S   7 enim
 hanc b   9 habitant T   10 et, quod hoc loco libri omittunt, addidi
 secutus lectionem omnium codd. in capitalis libri Geneseos   12 famem T
 patiantur S   14 significauerunt PSNVb   17 inuenimus C¹PSNV¹TEug
 18 habet scripsi: habeat libri; sed in capitulis libri Geneseos omnes
 codices „habet“ praebent iam nisi] oms N   19 spiritus dei—sanctus
 scripsi: spiritus sanctus id est spiritus dei libri   20 ubi] enim b
 et om. NbEug (ed. Knoell p. 343)   superferebatur scripsi: fere-
 batur bd om. CPSNVTEug; cf. quaest. de Ec. LV   21 dicit Pbd
 23 carnis C¹ caro PSVTb   sint PSV

dicit de Ioseph esse in illo spiritum dei. nondum tamen legimus spiritum sanctum.

CXXXV. Et inposuit Pharaon nomen Ioseph Psonthomplanech. hoc nomen interpretari dicitur „occulta reuelauit“, ex illo utique quod somnia regi aperuit; aegyptia 5 uero lingua „saluatorem mundi“ perhibent appellatum isto nomine.

CXXXVI. Et dedit ei Aseneth filiam Petephrae sacerdotis Solis ciuitatis ipsi uxorem. quaeri solet cuius Petephrae, utrum illius, cuius seruus fuit, an alterius; 10 sed credibilius existimatur alterius. nam de illo quomodo credatur, multa sunt quae moueant. primum, quia scriptura non commemorauit, cum uideatur hoc non potuisse praeterire, quod ad illius iuuenis non paruam gloriam pertinebat, ut eius filiam duceret, cuius famulus fuit. deinde quomodo spado 15 filiam habere potuerit? sed respondetur: quomodo uxorem? postea quippe creditur abscisus uel casu uulneris uel propria uoluntate. et quod honor eius non ipse commemoratur qui solet, id est quod ἀρχιμάγειρος fuerit, quem principem coquorum latini interpretes posuerunt, principem autem militiae 20 quidam intellegi uolunt. sed etiam hic respondetur duos illum honores habuisse, et sacerdotium Solis et militiae principatum; congruenter autem alibi ille honor eius commemoratus est, qui talibus actibus congruebat; hic uero, posteaquam in Ioseph adparuit non parua diuinitas, ipse honor debuit nominari 25 socieri eius, qui pertineret ad diuinitatem non paruam secundum opinionem Aegyptiorum in sacerdotio Solis. uerum in his omnibus, quia et praepositus fuit custodiarum carceris. nimis

3 Gen. 41, 45   8 Gen. 41, 45

3 sonthonfanec C psothonfanec PV psonthōfanec N psothonphanec S psonthonfanec T psotonphanech b   4 occultare uelauit N   8 aseneth PT asenneht S asennet N assepeth V asseneth b   8 (et 10) petefarh C¹ petefre PSVN petefres T phutifarīs b   11 aestimatur b^d quomodo] cur non d   17 abscisus d   19 archimagiros CPSVT archimagiros T   22 sacerdotum b   27 sacerdotium V sacerdote b_o

incredibile est huic praepositum officio sacerdotem. deinde non simpliciter dictum est, quod sacerdos Solis esset, sed ciuitatis Solis, quae uocatur Heliopolis; abesse autem dicitur amplius quam uiginti milibus a ciuitate Memphi, ubi Pharaones, id est reges maxime commanebant. quomodo ergo deserto officio sacerdotii sui potuit strenue regi seruire in militiae principatu? accedit etiam, quod Aegyptii sacerdotes perhibentur non seruisse semper nisi templis deorum suorum nec aliud aliquid officii gessisse. sed si forte tunc aliter fuit, credat quisque quod placet; non est tamen quaestio, cuius exitus clausus sit, siue unus fuerit Petephres siue duo. quodlibet enim horum quisque existimet, non est fidei periculosum nec contrarium ueritati scripturarum dei.

CXXXVII. Et congregauit Ioseph triticum sicut arenam maris multum ualde, quoadusque non potuit numerari; non enim erat numerus. pro eo dictum est: non enim erat numerus, quod nomen numeri omnis usitati excederet illa copia et quomodo appellaretur non inueniebatur. nam unde fieri potest, ut quamlibet magnae finitae tamen multitudinis numerus non sit? quamuis hoc potnerit etiam secundum hyperbolen dici.

CXXXVIII. Et commemoratus est Ioseph somniorum suorum, quae uidit ipse; adorauerant enim eum fratres sui. sed aliquid in illis somniis excelsius inquirendum est. non enim potest eo modo de patre eius ac matre compleri, quae iam mortua fuerat, quod de sole et luna cum uidisset, a patre increpante audierat, qui uiuebat.

14 Gen. 41, 49   22 Gen. 42, 9   27 cf. Gen. 37, 10

1 hunc fuisse praepositum *b*   sacerdotu *b*   3 de ciuitate *b*   eliopolis
CPSNVT   6 in *om.* *PSNV*   8 templo *SV²bd*   aliquid aliud officio
egisse *b*   10 tamen est *b*   11 petefar *C¹* petefres *PSNVT* petrefres *b*
12 periculosū (*sū s. l. add. m. 2*) *C*   16 numerare *C¹PSNV*   18 usi-
tati] suscitati *N*   excideret *N*   19 quantumlibet *Sbd*   21 yper-
bolen *CPSNVT*   24 excelsius—potest in *mg. inf. add. m. 1 C*
27 quos uiuebat (*exp. m. 1*) *PS om. NT*

CXXXVIII. Quid est quod Ioseph uir tam sapiens atque ita non solum hominum inter quos uiuebat testimonio. sed ipsa etiam scriptura teste laudatus ita iurat per salutem Pharaonis non exituros de Aegypto fratres suos, nisi frater eorum iunior ueniret? an etiam bono et fideli uilis fuerat 5 Pharaonis salus, cui fidem sicut primitus domino suo seruabat in omnibus? quanto enim magis ipsi, qui eum in tanto honore locauerat, si illi seruauit, qui eum seruum emticium possidebat! quodsi non curabat Pharaonis salutem, numquid et periurium pro cuiuslibet hominis salute uitare non debuit? 10 an non est periurium? tenuit enim unum eorum, donec ueniret Benjamin, et uerum factum est quod dixerat: non exhibitis hinc, nisi uenerit frater uester. ad omnes enim non potuit pertinere quod dictum est; nam quomodo et ille uenturus esset, nisi ad eum adducendum aliqui redissent? 15 sed quod sequitur magis urget quaestionem, ubi iterum iurauit dicens: mittite ex uobis unum et adducite fratrem uestrum; uos autem abducemini, quoadusque manifesta sint uerba uestra, si uera dicitis an non; sin autem, per salutem Pharaonis <nisi>exploratores estis; id est: si non uera dicitis, exploratores estis. huic sententiae interposuit iurationem, quia, si uera non dixissent, exploratores essent, id est exploratorum poena digni essent, quos tamen uera dicere sciebat. neque enim periurus

12 Gen. 42, 15   17 Gen. 42, 16

2 post hominum legitur testimonio in T inter—testimonio del. m. 2 S inter V quos uiuebat s. l. m. 1 P om. V testimonio om. CPN 3 etiam ipsa T laudatur P¹S 5 minor b uenerit SNVb fideli uiro Sbd 6 salus Pharaonis bd pharaoni S 7 quanta T 8 seruauit fidem b 11 periurium om. N 12 ueniaminē N et uerum (del. m. 1) S 13 non om. CPNVT 14 et om. b esset ille uenturus b 15 ducendū b 16 quod om. T 18 abducemini scripsi: ducemini CPSTd ducimini N uinciemini in mg. T dūcemini (mini m. 1 del. et s. l. quaedam add. uidetur, quae m. 2 del. et diemini superscripsit; eadem m. duce exp. et hinc n̄ egrediemini supra add.) V n̄ educemini b 19 dicetis N 20 nisi addidi; cf. ἡ μὲν cod. Graec. 21 dicetis N 23 id est] ideo SP¹b 24 quotamen N peiurus P

est quisque, si ei quem castissimum nouit dicat: „si hoc adulterium de quo argueris commisisti, damnat te deus“, et his uerbis adhibeat iurationem, uerum omnino iurat. ibi est enim condicio, qua dixit: si fecisti, quem tamen non fecisse
 5 certum habet. sed ait aliquis: uerum est, quia, si fecit adulterium, damnat illum deus; hoc autem quomodo uerum est: si non uerum dicitis, exploratores estis, cum, etiamsi menti-
 antur, non sint exploratores? sed hoc est, quod dixi, ita dictum esse „exploratores estis,“ tamquam si dictum
 10 esset: exploratorum poena digni estis, hoc est exploratores deputabimini merito mendacii uestri. „estis“ autem potuisse dici pro habebimini et deputabimini innumerae similes locutiones docent. unde est illa Heliae: quicumque exaudierit in
 igne, ipse erit deus. non enim tunc erit, sed tunc habe-
 15 bitur.

CXL. Quid est quod cum inter se paenitentes filii Israhel loquerentur de fratre suo Ioseph, quod cum illo male egerint et hoc eis diuino iudicio redderetur, quod se periclitari uide-
 bant, adiungit scriptura et dicit: ipsi ignorabant quia
 20 audiebat Ioseph; interpret enim inter illos erat. hoc scilicet intellegendum est ideo eos putasse quia ille non audiret, quod uidebant interpretem, qui inter illos erat, nihil ei dicere eorum quae loquebantur nec ob aliud adhibitum
 putabant interpretem, nisi quod eorum linguam ille nesciret.
 25 nec cura erat interpretis ea dicere illi, a quo positus fuerat, quae non ad illum, sed inter se loquebantur.

CXLI. Et iterum accessit ad eos et dixit illis. nec adiungit quid illis dixerit. unde intellegitur haec eadem dixisse quae dixerat.

13 III Reg. 18, 24   19 Gen. 42, 23   27 Gen. 42, 24

4 quā C   fecistis P   8 sunť N   quo N   dixit CPN   ita
 om. N   9 adictum N   esse ē T   11 deputamini PSVT   12 habemini
 C¹PSV   et deputabimini om. N   deputamini S   13 Eliae d
 16 intra PSNVT   22 audierat T   audierit b   24 lingua T   29 dix-
 erant CN

CXLII. Et deducetis senectam meam cum tristitia ad infernum. utrum ideo ad infernum, quia cum tristitia? an etiamsi abesset tristitia, tamquam ad infernum moriendo descensurus haec loquitur? de inferno enim magna quaestio est et quid inde scriptura sentiat locis omnibus, ubi forte hoc commemoratum fuerit, observandum est.

CXLIII. Quod a praeposito domus audiunt: deus uester et deus patrum uestrorum dedit nobis thesauros in saccis uestris; argentum autem uestrum probatum habeo, mendacium uidetur, sed aliquid significare credendum est. argentum enim quod et datur et non minuitur, quia et probatum appellatum est, nimirum illud intellegitur de quo alibi legimus: eloquia domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum, id est perfecte.

CXLIII. Biberunt autem et inebriati sunt cum eo. solent hinc ebriosi adhibere testimonii patrociniū non propter illos filios Israhel sed propter Ioseph, qui ualde sapiens commendatur; sed hoc uerbum et pro satietate solere poni in scripturis qui diligenter aduerterit multis in locis inueniet. unde est illud: uisitasti terram et inebriasti eam, multiplicasti ditare eam; eo quod in laude benedictionis hoc positum est et donum dei commemoratur adparet hac ebrietate saturitatem significari. nam ita inebriari ut inebriantur ebriosi nec ipsi terrae utile est, quoniam maiore quam sati- tati sufficit umore corrumpitur sicut uita ebriosorum, qui non satietate se replent, sed mergunt diluuiō.

CXLV. Quod ait fratribus suis Ioseph: nescitis quia augurio auguratur homo qualis ego — de hoc augurio

1 Gen. 42, 38   7 Gen. 43, 22   13 Ps. 11, 7   16 Gen. 43, 33
21 Ps. 64, 10   28 Gen. 44, 15

1 senectutem *P*   7 a om. *PS*   12 probum *CPV²N*   14 examinatum om. *CSNV*   15 septuplo *NV*   17 hic *N*   20 inuenit *N*   21 et illud *N*
23 hanc *PSVTb*   24 ebrietatem *PSNVTb*   saturitatem *P² om. N*
significare (e ex i) *ST*, b   25 sacietate *P*   28 nescitis *scripsi*: nescie-
batis *libri*; sed in capit. „nescitis“ *habetur*   29 hoc] quo in ras.

etiam mandauit eis dicendum per hominem suum — quid sibi uelit quaeri solet. an quia non serio sed ioco dictum est, ut exitus docuit, non est habendum mendacium? mendacia enim a mendacibus serio aguntur, non ioco; cum autem quae
 5 non sunt tamquam ioco dicuntur, non deputantur mendacia. sed magis mouet quid sibi uelit ista actio Ioseph qua fratres suos, donec eis aperiret quis esset, totiens ludificauit et tanta expectatione suspendit: quod licet tanto sit suauius cum legitur, quanto illis fit inopinatus cum quibus agitur, tamen sapientiae
 10 illius grauitate, nisi magnum aliquid isto quasi ludo significaretur, nec ab illo fieret nec ea scriptura contineretur in qua est tanta sanctitatis auctoritas et prophetandorum tanta intentio futurorum. quam modo exequi exponendo non suscepimus, sed admonere tantum uoluimus quid hic oporteat
 15 inquiri. nam nec illud uacare arbitror, quod non ait: auguror ego, sed: auguratur homo qualis ego. quod si locutionis genus est, in scripturae corpore simile aliquid reperendum est.

CXLVI. Non neglegenter considerandum puto, tantam miseriam in hac perturbatione fratrum suorum quomodo Ioseph
 20 quamdiu uoluit tenuit et quanta uoluit mora produxit, non eos utique faciens calamitosos, quando tantae etiam ipsorum futurae laetitiae exitum cogitabat et totum hoc quod agebat, ut eorum gaudium differretur, ad hoc agebat, ut eadem dilati-
 25 one cumlaretur. tamquam non essent condignae passionibus eorum in toto illo tempore quo turbabantur ad futuram gloriam exultationis, quae in eis fuerat reuelanda, fratre cognito, quem a se perditum esse arbitrabantur.

CXLVII. Multa in narratione Iudae aliter dicta sunt quam
 30 cum illis egerat Ioseph, quamuis apud eum loqueretur, ut

19 cf. Gen. 44   29 cf. Gen. 44, 18—34

1 eis *om.* V   suum quid sibi *om.* N   2 iſco] in eo N   5 tamquam sint N   10 grauitati (ti *exp. et s superpos.*) V   12 tantae PSNT prophetandorum N   19 non neglegenter *om.* N   tatam S   21 quantum P¹SV   protraxit b   24 differetur N   adj ob b   30 ̸querentur N

omnino de illa insimulatione, quod exploratores essent, nihil diceretur. quod utrum consulto tacitum sit an et id fecerit perturbationis obliuio non adparet. nam et illud quod dixerunt se ab ipso Ioseph interrogatos de patre et fratre suo, se autem illa interroganti indicasse, mirum si uel ad sententiam 5 potest ista peruenire narratio, ut eam constet esse ueracem. quamquam etsi aliqua falsa in ea sunt, falli potius per obliuionem potuit quam audere mentiri apud eum praesertim, cui non sicut nescienti, sed etiam illa quae nouerat eum scire ad flectendam eius misericordiam narrationi inserebat. 10

CXLVIII. Quid est quod dicit Ioseph: misit enim me deus ante uos remanere uestrum reliquias super terram et enutrire uestrum reliquiarium magnum? hoc enim non usquequaque consonat, ut reliquias uel reliquiarium accipiamus Iacob et filios eius, cum omnes sint incolae. an forte illud significat alto secretoque mysterio quod ait apostolus: reliquiae per electionem gratiae saluae factae sunt, quia propheta praedixerat: et si fuerit numerus filiorum Israhel sicut arena maris, reliquiae saluae fient? ad hoc enim occisus est Christus a 20 Iudaeis et traditus gentibus tamquam Ioseph Aegyptiis a fratribus, ut et reliquiae Israhel saluae fierent. unde dicit apostolus: nam et ego Israhelita sum, et: ut plenitudo gentium intraret et sic omnis Israhel saluus fieret; id est: ex reliquiis Israhel secundum carnem et plenitudine 25 gentium quae in fide Christi secundum spiritum sunt Israhel. aut si et genti illi Israheliticae restat fidei plenitudo, ex qua erant reliquiae, in quibus reliquiis tunc et apostoli salui facti sunt, hoc significatur ea plenitudine liberationis Israhel, qua per Moysen ex Aegypto liberati sunt. 30

11 Gen. 45, 7 17 Rom. 11, 5 18 Es. 10, 22 23 Rom. 11. 1. 25

1 insinuatione *b* 2 et *om.* *PSNVT* 3 et *om.* *T* 5 sentiam *N*
8 audire *C*¹ auderet *P¹SVT^b* 9 nescienti] mentienti *N* 10 narrationi
suae *bd* 12 ὁμῶν κατάλειμμα *cod. Alex et Lag* 13 reliquiarium (i *fin.*
s. l. m. 1) *SN* reliquiarum *Vb* 14 reliquiarium (i *fin. s. l. m.* 1) *S* reliquiarum
PNVb 19 numerus' *C* 25 plenitudinem *Sb* plenitudo *T* 27 israhelitę *b*

CXLVIII. Intrarunt in Aegyptum Iacob et omne semen eius, filii et filii filiorum eius, filiae et filiae filiarum eius cum eo. quaerendum quomodo dicat „filias et filias filiarum eius cum eo“, cum filiam unam legatur
 5 habuisse. superius autem filias eius dixeramus accipi posse neptes eius, sicut filii Israhel omnes dicuntur etiam uniuersus populus ab illo propagatus. sed nunc cum dicit „filias filiarum“ propter unam Dinam, pluralis numerus pro singulari positus est, sicut etiam pro plurali singularis solet; nisi nurus eius
 10 quisque adserat filias eius potuisse appellari.

CL. Quod dicit scriptura tot animas perperisse Liam uel tot aut tot animas exisse de femoribus Iacob, uidendum est quid hinc respondeatur eis qui hoc testimonio confirmare nituntur a parentibus simul animas cum corporibus propagari.
 15 animas enim dictas pro hominibus a parte totum significante locutione nullus ambigit. sed quomodo ipsam partem, ex qua totum commemoratum est, hoc est animam, cuius nomine totus homo significatus est, alienemus ab eo quod dictum est: exierunt de femoribus eius, ut carnes tantum ex
 20 illo natas, quamuis solae animae nominentur, accipiamus, quaerendi sunt locutionum modi secundum scripturas.

CLI. Hi filii Liae, quos peperit ipsi Iacob in Mesopotamia Syriae, et Dinam filiam eius; omnes animae, filii et filiae [eius], triginta tres. numquid istae omnes
 25 triginta tres animae ex Lia in Mesopotamia Syriae natae sunt? sex utique filii et una filia, ex quibus nepotes comme-

1 Gen. 46, 6. 7   5 cf. quaest. CXXV   11 cf. Gen. 46, 15 sqq.
 13 cf. de Gen. ad litt. l. X 295 sq.   19 Gen. 46, 26   22 Gen. 46, 15

1 intrauerunt *V* intrauit *b* omnes *C* 2 semen *om C* a *fin.*
 eius—filiarum *om. C* 4 *alt.* filias *om. C* cum eo *om. VTb* 6 nepotes *N*
 dicantur *P*¹ 8 propter] praeter *V* 9 nurus] numerus (s. l. neptes) *V*
 10 quisque *V* asserit *S* 11 uel tot *om. C*¹ exp. *V* 12 animae *C* exiisse *bd*
 13 quod *P* 14 a—simul *om. N* 22 hic *C* 24 eius inclusi; nam in capitulis recte omittitur
 25 trigintetres *b* mesopotamiam *N* 26 sex scripsi cum *d*: se *C* sed *PSNVTb* neptes commemoratę *b*

morati sunt. si ergo de uno Benjamin quaestio nata fuerat, quando numeratis duodecim filiis Iacob et nominatim commemoratis dictum est: hi filii Iacob qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae, quanto maior nunc quaestio est, quomodo triginta tres animae ex Lia in Mesopotamia Syriae ⁵ natae sunt, nisi quia illa locutio confirmatur, tamquam ibi omnes orti sunt, quorum parentes ibi orti sunt! deinde et illud iam non dubium est in una filia filias nominari plurali numero pro singulari posito.

CLII. Quod legitur sexaginta sex animas intrasse cum Iacob ¹⁰ in Aegyptum exceptis uidelicet filiis Ioseph et deinde illis adnumeratis infertur: septuaginta quinque animae erant, cum quibus Iacob intrauit in Aegyptum, sic accipiendum est: qui erant in domo Iacob, quando intrauit in Aegyptum. nam utique quos ibi inuenit, non cum eis intrauit, sed quoniam ¹⁵ diligentius discussa ueritate reperiuntur duo nati iam fuisse, cum intrauit, Ephraem et Manasses — quod non solum hoc loco hebraei codices habere dicuntur uerum etiam ipsa secundum Septuaginta interpretatio in Exodo declarat — nec Septuaginta interpretes mihi in hoc uidentur errasse, qui propter ²⁰ aliquam mysticam significationem quadam uelut prophetica libertate hunc numerum complere uoluerunt, si adhuc uiuente Iacob illi ex duobus filiis Manasse et Ephraem propagati sunt, quos eidem numero domus Iacob adgregandos indicauerunt. sed quia inuenitur Iacob decem et septem annos uixisse ²⁵ in Aegypto, quomodo potuerunt filii Ioseph illo uiuo etiam nepotes habere, non inuenitur. ingressus est enim Aegyptum Iacob secundo anno famis; nati sunt autem filii Ioseph in

3 Gen. 35, 26; cf. quaest. CXVII 10 Gen. 46, 26. 27; Ex. 1, 5
16 cf. Gen. 41, 50 18 cf. Hieron. XXVIII p. 225. 226 19 cf. Ex. 1, 5
25 cf. Gen. 47, 28 27 cf. Gen. 45, 6 28 cf. Gen. 41, 50

3 hii *NV* 4 est *om. V* 6 locutione (ne *s. l. m. 1*) *S om. N*
7 ortę *b* *pr.* sint *SNb* 8 nominare *C* 11 uidelicet *C* 12 septuaginta (*e pro i in num. card. saepissime*) *C* 17 ephrem *CPSVT* et
phrem *N* effrę *b* 18 secundum *om. b* 23 et Ephraem *om. N* 24 indicauerūt *b* 26 potuerint *PNVT*

annis abundantiae. quibuslibet annis ubertatis nati existimentur. a primo anno ubertatis usque ad secundum annum famis, quo ingressus est Iacob in Aegyptum, nouem anni sunt; huc additis decem et septem quibus ibi uixit Iacob, uiginti sex
 5 anni reperiuntur. quomodo ergo minus quam uiginti et sex annorum iuuenes etiam nepotes habere potuerunt? sed neque ulla hebraeica ueritate ista soluitur quaestio. quemadmodum enim impleri potuit, ut tot nepotes susciperet Iacob, antequam intraret in Aegyptum, etiam de Beniamin, qui illa aetate uenit
 10 ad fratrem? non solum autem scriptura eum filios habuisse commemorat, sed et nepotes et pronepotes, qui omnes adnumerantur sexaginta sex hominibus, cum quibus Iacob in Aegyptum etiam secundum hebraeicam ueritatem perhibetur intrasse. uidendum est etiam, quid sibi uelit, quod, cum Ioseph et
 15 filii eius non amplius quam octo commemorentur, Beniamin uero et eius filii simul undecim reperiuntur, non decem et nouem omnes sicut sunt octo et undecim, sed decem et octo referantur in summam, et postea Ioseph cum filiis suis non animae octo, sed nouem fuisse dicantur, cum octo inueniantur.
 20 haec omnia, quae indissolubilia uidentur, magnam continent sine dubitatione rationem; sed nescio utrum possint cuncta ad litteram conuenire praecipue in numeris, quos in scripturis esse sacratissimos et mysteriorum plenissimos, ex quibusdam, quos inde nosse potuimus, dignissime credimus.

25 CLIII. Commendatur in patriarchis, quod pecorum nutritores erant a pueritia sua et a parentibus suis. et merito; nam haec est sine ulla dubitatione iusta seruitus et iusta dominatio, cum pecora homini seruiunt et homo pecoribus dominatur. sic enim dictum est, cum crearetur: faciamus

14 cf. Gen. 46, 27. 21. 22 25 cf. Gen. 46, 32—34 29 Gen. 1, 26

7 hebraica *PSNVTbd* isto *b* 8 enim] autem *b* suscepere *C*
 9 qui] inquit *N* 10 autem *om. b* filios cum *PSNVTb* filius *C*
 13 hebraicam *PSNVTbd* 14 et *om. N* 15 cōmemorantur *b* 16 filii
 eius *S* 17 deci *C* 22 numeros *C* in *om. PV* 23 sacratissimus *C*
 29 dominantur *C*

hominem ad imaginem et similitudinem nostram:
 et habeat potestatem piscium maris et uolatilium
 caeli et omnium pecorum quae sunt super terram.
 ubi insinuatur rationem debere dominari inrationabili uitae.
 seruum autem hominem homini uel iniquitas uel aduersitas ⁵
 fecit: iniquitas quidem, sicut dictum est: maledictus
 Chanaan; erit seruus fratribus suis; aduersitas uero,
 sicut accidit ipsi Ioseph, ut uenditus a fratribus seruus
 alienigenae fieret. itaque primos seruos, quibus hoc nomen
 in latina lingua inditum est, bella fecerunt. qui enim homo ¹⁰
 ab homine superatus iure belli posset occidi, quia seruatus
 est, seruus est appellatus; inde et mancipia, quia manu capta
 sunt. est etiam ordo naturalis in hominibus, ut seruiant
 feminae uiris et filii parentibus, quia et illic haec iustitia
 est, ut infirmior ratio seruiat fortiori. haec igitur in domina- ¹⁵
 tionibus et seruitutibus clara iustitia est, ut qui excellunt
 ratione, excellent dominatione. quod cum in hoc saeculo per
 iniquitatem hominum perturbatur uel per naturarum carnalium
 diuersitatem, ferunt iusti temporalem peruersitatem in fine
 habituri ordinatissimam et sempiternam felicitatem. ²⁰

CLIII. Abominatio est enim Aegyptiis omnis
 pastor ouium. merito Aegyptiis, in quibus figura est praesentis
 saeculi, in quo abundat iniquitas, abominatio est omnis pastor
 pecorum; abominatio est enim iniquo uir iustus.

CLV. Venerunt autem in Aegyptum ad Ioseph ²⁵
 Iacob et filii eius; et audiuit Pharao rex Aegypti.
 et ait Pharao ad Ioseph dicens: pater tuus et fratres
 tui uenerunt ad te: ecce terra Aegypti ante te est.
 in terra optima conloca patrem tuum et fratres

6 Gen. 9, 25   8 cf. Gen. 37, 28. 36   14 cf. Col. 3, 18. 20
 21 Gen. 46, 34   25 Gen. 47, 5. 6

4 inrationali *N*   5 homini hominem *T*   6 dominari fecit *b*   12 est
 appellatus] appellatur *SV*^{2b}   14 iusticia ē hęc *b*   17 aut quod *N*
 19 finem *Pb*   24 iniquitatis (ti s. l.) *C*   27 ad om. *SN*

tuos. haec repetitio non praetermissae rei, ad quam saepe obscure per recapitulationem reditur, sed omnino aperta est; iam enim dixerat scriptura quomodo uenerint ad Pharaonem fratres Ioseph et quid eis dixerit uel ab eis audierit. sed hoc
 5 nunc uelut ab initio repetiuit, ut inde contexeret narrationem ab his uerbis, quae soli Ioseph Pharaon dixit. quorum omnium in codicibus graecis, qui a diligentioribus conscripti sunt, quaedam obeliscos habent et significant ea quae in hebraeo non inueniuntur et in Septuaginta inueniuntur, quaedam
 10 asteriscos, quibus ea significantur quae habent hebraei nec habent Septuaginta.

CLVI. Quid est quod dixit Iacob Pharaoni: dies annorum uitae meae, quos incolo? sic enim habent graeci, quod latini habent „ago“ uel „habeo“ uel si quid aliud. utrum
 15 ergo ideo dixit: quos incolo, quia in terra natus est, quam nondum populus diuina promissione hereditatis acceperat, et ibi uitam ducens utique in aliena terra erat, non solum quando peregrinabatur, sicut in Mesopotamia, uerum etiam quando ibi erat ubi natus est? an potius secundum id accipiendum est, quod ait apostolus: quamdiu sumus in corpore, peregrinamur a domino? secundum hoc et illud in psalmo dictum intellegitur: inquilinus ego sum in terra et peregrinus sicut omnes patres mei. nam iterum dicit de ipsis diebus uitae suae: non peruenerunt in dies
 20 annorum uitae patrum meorum, quos dies incoluerunt. non enim hic aliud uoluit intellegi quam id quod latini codices habent „uixerunt“; ac per hoc significauit hanc uitam incolatum esse super terram, id est peregrinationis habitationem. sed credo sanctis hoc conuenire, quibus aliam patriam aeternam dominus pollicetur. unde uidendum est
 25

3 cf. Gen. 45, 16—20 12 Gen. 47, 9 20 II Cor. 5, 6 22 Ps. 38, 13 24 Gen. 47, 9

1 praetermissae rei] potest misceri *b* 3 scriptura dixerat *PT* 8 obeliscos *PS* οβολίϕος *V* 13 incolo] in loco *N* in loco *(in mg. add. colo)* *T* 15 in loco *N* 28 hanc *om. C* incolatus *PSVT*

quemadmodum dictum est de impiis: incolent et abscondent ipsi, calcaneum meum obseruabunt. de eis enim conuenientius accipitur, qui ut abscondant incolunt, id est: ut insidientur filiis, non manent in domo in aeternum.

CLVII. Et dedit eis possessionem in terra optima. 5 in terra Ramessem, sicut praeceperat Pharao. quaerendum est utrum terra Ramessem ipsa sit <et> Gessem. ipsam enim petierant et ipsam eis Pharao dari praeceperat.

CLVIII. Et metiebatur triticum patri suo Ioseph; et tamen eum pater nec quando uidit adorauit nec quando 10 ab illo triticum accipiebat. quomodo ergo somnium Ioseph modo inpletum putabimus et non potius maioris rei contineri prophetiam?

CLVIII. Et intulit Ioseph omnem pecuniam in domum Pharaonis. pertinuit ad scripturam in hac etiam 15 re commendare fidem famuli dei.

CLX. Dixit autem illis Ioseph: adducite pecora uestra et dabo uobis panes pro pecoribus uestris, si defecit argentum. quaeri potest, cum Ioseph frumenta collegerit unde homines uiuerent, pecora unde uiuebant, cum 20 tanta fames inualesceret, maxime quia fratres Ioseph Pharaoni dixerant: non sunt enim pascua pecoribus puerorum tuorum; inualuit enim fames in terra Chanaan, et propter hanc etiam inopiam pascuorum se uenisse commemorauerant. proinde si ea fame pascula defecerant in terra Chanaan, 25 cur in Aegypto non defecerant eadem tunc fame ubique inualescente? an, sicut perhibetur ab eis qui loca sciunt, in multis Aegypti paludibus poterant pascula non deesse, etiam

1 Ps. 55, 7   5 Gen. 47, 11   8 cf. Gen. 47, 4   9 Gen. 47, 12
11 cf. Gen. 37, 9   14 Gen. 47, 14   17 Gen. 47, 16   22 Gen. 47, 4

2 eis] his *PSNVTbd*   5 terram *P*   6 terra Ramessem] *teräessē C*
rasesē P¹ ramesem T   praecepit *PSNVTbd*   7 est *om. PNV*
terram *P* terra* *V*   et *addidi ex capitulis*   gessen *Vbd*   10 nec—
adorauit *om. N*   nequando *N*   12 modo *om. N*   continere *PSNTb*
19 deficit *b*   21 ioseph *om. N*   26 quur (*sic saepissime*) *CN*

cum fames esset frumentorum, quae solent Nili fluminis inundatione prouenire? magis enim dicuntur paludes illae feracius pascua gignere; quando aqua Nili minus excrescit.

CLXI. Moriturus Iacob filio suo Ioseph dicit: si inueni
 5 gratiam in conspectu tuo, subice manum tuam sub
 femore meo et facies in me misericordiam et uerita-
 tem. ea filium iuratione constringit, qua seruum constrinxerat
 Abraham: ille mandans unde uxor ducatur filio suo, iste sepul-
 turam commendans corporis sui. in utraque tamen causa
 10 nominata sunt duo illa, quae magni habenda atque pendenda
 sunt in scripturis omnibus, quacumque dispersim leguntur,
 misericordia et iustitia uel misericordia et iudicium uel
 misericordia et ueritas, quandoquidem quodam loco scriptum
 est: uniuersae uiae domini misericordia et ueritas.
 15 ita haec duo multum commendata multum considerata sunt.
 seruus autem Abrahae dixerat: si facitis in dominum
 meum misericordiam et iustitiam, sicut et iste filio
 suo dicit: et facies in me misericordiam et ueritatem.
 quid sibi autem uelit tanto uiro tam sollicita corporis commen-
 20 datio, ut non in Aegypto sepeliatur, sed in terra Chanaan
 iuxta patres suos. mirum uidetur et quasi absurdum nec
 conueniens tantae excellentiae mentis prophetae, si hoc ex
 hominum consuetudine metiamur. si autem in his omnibus
 sacramenta quaerantur, maioris admirationis gaudium ipsi qui
 25 inuenerit orietur. cadaueribus quippe mortuorum peccata
 significari in lege non dubium est, cum iubentur homines

4 Gen. 47, 29   7 cf. Gen. 24, 2   14 Ps. 24, 10   16 Gen. 24, 49
 20 cf. Gen. 47, 30   26 cf. Num. 19, 3—12

2 illa *N* ille *T*   3 feracius (v s. l. *super exp. o*) *C* feratius *T* feracia *bd*
 6 in me] mecum *S*   7 constrinxerat (erat *ex it*) *P* constrixit *C* con-
 strinçxit *T*   10 magna *P*   11 dispersa *b*   12 misericordia *utrimque*
et in sequ. uersu ex misericordie *C*   13 in quodam *Vbd*   16 si s. l.
m. 1 C om. P   deum *N*   18 et facies *scripsi*: ut facias *libri*; cf.
 83, 6   19 a tanto *PSNV Tbd*   20 chanan *N Eug (ed. Knoell p. 344)*
 23 metiamur *N*

post eorum contrectationem siue qualemcumque contactum
 tamquam ab inmunditia purificari. et hinc illa sententia ducta
 est: qui baptizatur a mortuo et iterum tangit illum,
 quid profecit lauatio eius? sic et qui ieiunat super
 peccata sua et iterum ambulans haec eadem facit. 5
 sepultura ergo mortuorum remissionem significat peccatorum
 eo pertinens quod dictum est: beati quorum remissae
 sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata.
 ubi ergo sepelienda erant hoc significantia cadauera patriarcha-
 rum nisi in ea terra ubi ille crucifixus est, cuius sanguine 10
 facta est remissio peccatorum? mortibus enim patriarcharum
 peccata hominum figurata sunt. dicitur autem ab eo loco,
 quod Abrahamium uocatur, ubi sunt ista corpora, abesse
 locum ubi crucifixus est dominus fere triginta milibus, ut
 etiam ipse numerus eum significare intellegatur, qui in baptismo 15
 adparuit ferme triginta annorum; et si quid aliud de re tanta
 uel hoc modo uel sublimius intellegi potest, dum tamen non
 frustra arbitremur tales ac tantos homines dei tantam gessisse
 curam pro sepeliendis corporibus suis, cum sit atque esse
 debeat fidelium ista securitas, quod ubicumque corpora eorum 20
 sepeliantur uel insepulta etiam per inimicorum rabiem relin-
 quantur aut pro eorum libidine dilacerata absumantur, non
 ideo uel minus integram uel minus gloriosam eorum resurrec-
 tionem futuram.

CLXII. Quod habent latini codices: et adorauit super 25
 caput uirgae eius, nonnulli emendantes habent: adorauit
 super caput uirgae suae, uel in capite uirgae

3 Eccli. 31 (34), 30. 31 7 Ps. 31, 1 10 cf. Col. 1, 14 13 cf.
 Gen. 50, 13 25 Gen. 47, 31

1 contractationem *PT* contractionem *Vb* qualemcumque *P* con-
 tractum *b* 4 profecit *bd Eug* 10 nisi—patriarcharum *om.* *P*¹ 12 dicūt *b*
 autem ut *C* 13 qui *S* abramium *NEug* abrahminium *T* abraemium *b*
 16 fere *Tbd* 21 per *om.* *V* iniquorum *Eug* rabie *Vb* 22 assu-
 mantur *P* 23 integra *b* gloriosa *b* in eorum resurrectione futura *b*
 26 nonnulli codices *Sbd* emendantis *C*¹*T* emendatius *bd*

suae siue in cacumen uel super cacumen. fallit eos enim graecum uerbum, quod eisdem litteris scribitur siue eius siue suae; sed accentus dispares sunt et ab eis qui ista nouerunt in codicibus non contemnuntur. ualent enim ad
 5 magnam discretionem; quamuis et unam plus litteram habere posset, si esset suae, ut non esset αὐτοῦ, sed ἐαυτοῦ. ac per hoc merito quaeritur quid sit quod dictum est. nam facile intellegitur senem, qui uirgam ferebat eo more, quo illa aetas baculum solet, ut se inclinauit ad deum adorandum,
 10 id utique fecisse super cacumen uirgae suae, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinando adoraret deum. quid est ergo: adorauit super cacumen uirgae eius, id est filii sui Ioseph? an forte tulerat ab eo uirgam, quando ei iurabat idem filius, et dum eam tenet, post uerba iurantis nondum
 15 illa reddita mox adorauit deum? non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figura magnae rei futurae praesignabatur. quamuis in hebraeo facillima huius quaestionis absolutio esse dicatur, ubi scriptum perhibent: et adorauit Israhel ad caput lecti, in quo utique
 20 senex iacebat et sic positum habebat, ut in eo sine labore, quando uellet, oraret. nec ideo tamen quod Septuaginta interpretati sunt nullum uel leuem sensum habere putandum est.

CLXIII. Etiam hic cum commemorat Iacob promissiones
 25 dei erga se factas dicit sibi dictum: faciam te in congregationes gentium. quibus uerbis magis fidelium uocationem significat quam carnalis generis propagationem.

17 cf. Hieron. XXVIII p. 228 25 Gen. 48, 4

1 in cacumine *bd* enim eos *PSTb* 2 uerbum graecum *bd* letteris *C* 6 autu *CPSNV* aautu *T* eautu *CPSNV* eautoy *T* 8 intellegeretur *PSNVTbd* senem (*ex* semen) *P* sene *N* quod senē *V* 10 fecerit *PSNVTb* 15 illā *PV*¹ redditam *P* 16 figurā *N* 19 adorauit Israel deum conuersus ad lectuli caput *Hieron.* 22 uel leuem] uelle *V* leuē (uē s. l. m. 2) *P* 24 cum *om.* *CPSNTbd* commemorans *bd* 25 dicit enim *T* ibi *N* 26 uocatione *N* 27 scificat *S*

CLXIII. Quod scriptum est dicente Iacob de Ephraem et Manasse: nunc ergo filii tui duo qui facti sunt tibi in terra Aegypti, priusquam ad te uenirem in Aegyptum, mei sunt, Ephraem et Manasse; tamquam Ruben et Symeon erunt mihi — natos autem si genueris postea, tibi erunt — in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum, fallit legentes aliquando, ut existiment ita dictum, tamquam si alios genuisset Ioseph. istorum nominibus eos Iacob appellari prae-ciperet: quod non ita est. uerborum quippe ordo contextitur: 10 nunc ergo filii tui duo qui facti sunt tibi in terra Aegypti, priusquam ad te uenirem in Aegyptum, mei sunt, Ephraem et Manasse; tamquam Ruben et Symeon erunt mihi, in nomine fratrum suorum appella-buntur in sortibus eorum, hoc est: simul hereditatem 15 capient cum fratribus suis, ut simul uocentur filii Israhel. duae quippe ipsae tribus adiunctae sunt, ut excepta tribu Leui, quae sacerdotalis fuit, duodecim essent quae terram diuiderent et decimas praeberent. illud autem interpositum est, quod de aliis filiis Ioseph si nascerentur dixit. 20

CLXV. Quod Iacob filio suo Ioseph tamquam nescienti uoluit indicare, ubi et quando sepelierit matrem eius, cum et ipse simul fuerit cum fratribus suis. sed etsi erat tam paruus aetate, ut illud uel curare uel animo retinere non posset, quae res compulit modo dici? nisi forte ad rem per- 25 tinuit commemorare ibi sepultam matrem Ioseph, ubi Christus fuerat nasciturus.

CLXVI. Quod ita benedicit nepotes suos Israhel, ut dex-teram manum minori inponat, maiori autem sinistram, et hoc

2 Gen. 48, 5. 6   21 cf. Gen. 48, 7   28 cf. Gen. 48, 14—18

1 de Ephraem] defrem *N*   ephrem *C* effrem *PVTb* efrem *S*   3 ibi *N*
4 (et 13) effrem *PVTb* efrem *SN*   manasses *Sb*   5 τὰ δὲ ἔκγονα ἃ
ἂν γεννήσῃς μετὰ ταῦτά σοι ἔσονται *cod. Alex*; *hic et Tisch. et Lag. aliter*
atque Aug. coniungunt   18 duodecē *C*   21 nescientibus *C*   24 animo|
omnino *b*   25 dicit *C om. N*

filio suo Ioseph uolenti corrigere quasi errantem atque ne-
 scientem ita respondet: scio, fili, scio; et hic erit in
 populum, et hic exaltabitur. sed frater eius iunior
 maior illo erit et semen eius erit in multitudine
 5 gentium, hactenus de Christo accipiendum est, quatenus
 etiam de ipso Iacob et fratre eius dictum est quia maior
 seruiet minori. secundum hoc enim significauit aliquid
 propheticè hoc faciendo Israhel, quod populus posterior per
 Christum futurus generatione spiritali superaturus erat popu-
 10 lum priorem de carnali patrum generatione gloriantem.

CLXVII. Quod dicit Iacob Sicimam se praecipuam dare
 filio suo Ioseph et addit, quod eam possederit in gladio suo
 et arcu, quaeri potest quemadmodum ualeat ad litteram con-
 uenire. emit enim centum agnis possessionem illam, non cepit
 15 iure uictoriae bellicae. an quia Salem ciuitatem Sicimorum
 filii eius expugnauerunt et iure belli potuit eius fieri, ut
 iustum bellum cum eis gestum uideatur, qui tantam priores
 iniuriam fecerunt in eius filia contaminanda? cur non ergo
 illis illam terram dedit, qui hoc perpetrauerunt, hoc est maio-
 20 ribus filiis suis? deinde si modo ex illa uictoria glorians dat
 eam terram filio suo Ioseph, cur ei displicuerunt tunc filii
 qui hoc commiserunt? cur denique etiam nunc, cum eos
 benediceret, exprobrando id commemorauit in factis eorum?
 25 procul dubio ergo aliquod hic latet propheticum sacramentum,
 quia et Ioseph quadam praecipua significatione Christum prae-
 figurauit et ei datur illa terra, ubi disperdiderat obruendo
 deos alienos Iacob, ut Christus intellegatur possessurus gentes
 dis patrum suorum renuntiantes et credentes in eum.

2 Gen. 48, 19   6 Gen. 25, 23   11 cf. Gen. 48, 22   14 cf. Gen.
 33, 19   15 cf. Gen. 34, 25   23 cf. Gen. 49, 5   26 cf. Gen. 35, 4

2 respondit *CN*   3 exagitabitur (*in mg.* at exaltabitur) *b*   4 multi-
 tudinem *Sd*   9 regeneratione *Pb*   11 sichimam (sicimam *S* sycimam
 se *N*) dicit iacob *PSNVTb*   se *om.* *PSVb*   15 sycimorum *N* sichi-
 morum *bd*   16 et] ut *b*   ut] et *b*   17 quid tantū *C*   19 perpetra-
 uerunt hoc est *om.* *N*   20 uictoriae *P*   23 commemorabit *N*   25 signi-
 ficatione—prae *om.* *N*   28 diis *PSVTbd*   renuntiantes *S*

CLXVIII. Videndum quomodo dicant scripturae, quod assidue dicunt de mortuis: et adpositus est ad patres suos, uel: adpositus est ad populum suum. ecce enim de Iacob dicitur iam quidem mortuo sed nondum sepulto et ad quem ⁵ populum adponatur non in promptu est uidere. ex illo enim populus prior nascitur, qui dictus est populus Israhel; qui uero eum praecesserunt, tam pauci iusti nominantur, ut eos populum appellare cunctemur. nam si dictum esset „adpositus est ad patres suos“, nulla quaestio fieret. an forte populus est non solum hominum sanctorum uerum et angelorum ¹⁰ populus ciuitatis illius, unde dicitur ad Hebraeos: sed accessistis ad montem Sion et ad ciuitatem dei Hierusalem et ad milia angelorum exultantium? huic populo adponuntur qui hanc uitam placentes deo finiunt. tunc enim dicuntur adponi, quando nulla iam remanet sollicitudo tenta- ¹⁵ tionum et periculum peccatorum. quod intuens ait scriptura: ante mortem ne laudes hominem quemquam.

CLXVIII. Quadraginta dies sepulturae, quos commemorat scriptura, forte significant aliquid paenitentiae, qua peccata sepeliuntur. non enim frustra etiam quadraginta dies ieiunio- ²⁰ rum sunt constituti, quibus Moyses et Helias et ipse dominus ieiunauit; et ecclesia praecipuam obseruationem ieiuniorum quadragesimam uocat. unde et in hebraeo de Nineuitis apud Ionam prophetam scriptum perhibent: quadraginta dies et Nineue euertetur: ut per tot dies, accommodatos uide- ²⁵ licet humiliationi paenitentium, intellegantur in ieiuniis sua defleuisse peccata et impetrasse misericordiam dei. nec tamen putandum est istum numerum luctui paenitentium tantum-

2 Gen. 49, 33   11 Hebr. 12, 22   17 Eccli. 11, 28   18 cf. Gen. 50, 3   21 cf. Ex. 34, 28   cf. III Reg. 19, 8   22 cf. Matth. 4, 2
24 Ion. 3, 4

4 mortuos *P*   5 promptu *C*   12 syon *T*   dei *om.* *T*   Ierusalem *d*
14 post hanc *PSVTb*   fiunt *PSVTb*   21 elias *bd*   22 ieiunauit *C*
praecipua obseruatione *b*   23 quadragesimam *P¹N*   niniuitis *VTbd*
25 nineue* *P*   niniue *CTV²bd*   26 humiliationis *S*   humiliationi *N*   intel-
legatur *V¹T*

modo conuenire; alioquin non quadraginta dies fecisset dominus cum discipulis suis post resurrectionem intrans cum eis et exiens, manducans et bibens: qui dies utique magnae laetitiae fuerunt. nec septuaginta interpretes, quos legere consuevit ecclesia. errasse credendi sunt, ut non dicerent; quadraginta dies, sed: triduum et Niniue euertetur. maiore quippe auctoritate praediti quam interpretum officium est prophetico spiritu, quo etiam ore uno in suis interpretationibus, quod magnum miraculum fuit, consonuisse firman-
 10 triduum posuerunt, quamuis non ignorarent quod dies quadraginta in hebraeis codicibus legerentur, ut in domini Iesu Christi clarificatione intellegerentur dissolui abolerique peccata, de quo dictum est: qui traditus est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram.
 15 clarificatio autem domini in resurrectione et in caelum ascensione cognoscitur. unde et bis numero quamuis unum et eundem spiritum sanctum dedit: primo, posteaquam resurrexit, iterum, posteaquam ascendit in caelum. et quoniam post triduum resurrexit, post quadraginta autem dies ascendit, unum
 20 horum, quod posterius factum est, numero dierum codices hebraei significant; alterum autem de triduo, quod ad eandem etiam rem pertinet, Septuaginta commemorare non interpretationis seruitute sed prophetiae auctoritate uoluerunt. non ergo dicamus unum horum falsum esse et pro aliis interpretibus ad-
 25 uersus alios litigemus, cum et illi, qui ex hebraeo interpretantur, probent nobis hoc scriptum esse quod interpretantur, et septuaginta interpretum auctoritas, quae tanto etiam diuinitus facto miraculo commendatur, tanta in ecclesiis uetustate firmetur.

1 cf. Act. 1, 3 sq. 13 Rom. 4, 25 17 cf. Ioh. 20, 22 18 cf. Act. 2, 2—4

1 conueniret *S* 6 niniue *V¹Tbā* 8 *ore (in *eras.*) *PS* 9 quod ex quā *PS* 11 domini nostri *Tb* 15 resurrectionē *PS¹* ascensionem *CT* ascensionē *PS¹* 16 et *om.* *SV* 20 est *om.* *CPVT* numerum *PSVT* per numerum *bd* 22 pertineret *PSNVTbdEug* interpretationes *CP¹* 23 prophetica *T* 25 alius *C* 26 probent—interpretantur *om.* *PV* 28 ecclesia *P* firmatur *C*

CLXX. Quod mandauit Ioseph, potentes Aegypti ut dicerent Pharaoni nomine eius: pater meus adiurauit me dicens: in monumento quod ego fodi mihi in terra Chanaan, ibi me sepelies, quaeri potest quomodo uerum sit, cum haec uerba patris eius. quando de sua sepultura mandauit, 5 non legantur. sed ad sententiam uerba referre debemus, sicut in aliis supra similiter iteratis uerbis uel narrationibus admonuimus. uoluntati enim enuntiandae et in notitiam perferendae oportet uerba seruire. fodisse autem sibi Iacob sepulcrum nusquam superius in scripturis legitur. sed nisi fieret, 10 cum in eisdem terris essent, modo non diceretur.

CLXXI. Quid sibi uult quod cum pergerent ad sepeliendum Iacob scriptura dicit: et aduenerunt ad aream Atad, quae est trans Iordanem? praetergressi sunt enim locum in quo erat mortuus sepeliendus milia — sicut perhibent qui 15 nouerunt — plus quam quinquaginta; tantum quippe spatii est plus minus ab eo loco, ubi sepulti sunt patriarchae, in quibus et Iacob, usque ad hunc locum, quo eos aduenisse narratur. nam post factum ibi luctum et planctum magnum redierunt ad locum quem praeterierant rursus Iordane trans- 20 iecto. nisi forte quis dicat aliquorum hostium uitandorum causa per heremum eos uenisse cum corpore, qua etiam populus Israhel ductus est per Moysen ab Aegypto liberatus. illo quippe itinere et plurimum circuitur et per Iordanem uenitur ad Abrahamium, ubi sunt corpora patriarcharum, id 25 est ad terram Chanaan. sed quoquo modo factum sit, ut trans illa loca ad orientem uersus tantum iretur et inde ad ea per Iordanem ueniretur. significationis causa factum

2 Gen. 50, 5   13 Gen. 50, 10   25 cf. Gen. 50, 13

1 ad potentes *VTbd*   3 quo *PT*   canaan *C* chanan *N*   6 sententiam *N*   8 ferendae *V*   9 sepulchrum *CNPb*   10 uris legitur *om.* *N*
 11 esset *bd*   dicerentur *N*   13 Atad] acad *N* achad *b*   14 iordanen *T*
 20 iordanē *b*   traiecto *PSNITb*   22 quia *P* quā *a* *S* qua uia *b*
 25 abrahamium *CN* brahamium *S* mambram *b*   26 quo *PSVTb*   28 iordanen *NT*   ueniretur *om.* *N*

esse credendum est, quod per Iordanem uenturus erat ad eas terras postea Israhel in filiis suis.

CLXXII. Et fecit luctum patri suo septem diebus. nescio utrum inueniatur alicui sanctorum in scripturis celebratum esse luctum nouem dies, quod apud Latinos nouendial appellant. unde mihi uidentur ab hac consuetudine prohibendi, si qui christianorum istum in mortuis suis numerum seruant, qui magis est in gentilium consuetudine. septimus uero dies auctoritatem in scripturis habet. unde alio loco scriptum est: 10 luctus mortui septem dierum, fatui autem omnes dies uitae eius. septenarius autem numerus propter sabbati sacramentum praecipue quietis indicium est: unde merito mortuis tamquam requiescentibus exhibetur. quem tamen numerum in luctu Iacob decuplauerunt Aegyptii, qui eum 15 septuaginta diebus luxerunt.

CLXXIII. Et uixit Ioseph annos centum decem. et uidit Ioseph Ephraem filios usque ad tertiam generationem; et filii Machir filii Manasse nati sunt super femora Ioseph. cum hos filios filiorum uel 20 nepotes filiorum dicat scriptura Ioseph uiuendo uidisse, quomodo eos iungit illis septuaginta quinque hominibus, cum quibus Iacob Aegyptum dicit intrasse, quandoquidem Ioseph senescendo peruenit, ut eos natos uideret, Iacob autem cum ingressus est in Aegyptum, iuuenis erat Ioseph et eum pater 25 moriens quinquagesimum et sextum fere aetatis annum agentem reliquit? unde constat certi mysterii causa illum numerum, id est septuagenarium et quintum scripturam commendare uoluisse. si autem quisquam exigit, quomodo etiam secundum

3 Gen. 50, 10   10 Eccli. 22, 12   14 cf. Gen. 50, 3   16 Gen. 50, 22. 23   21 cf. Gen. 46, 27

1 iordanen *T*   3 dies *PSNVTbdEug*   5 nouendiale *V* nouemdial *NTSd*
6 appellant *P*¹   uidetur *V*   ac *C*   consuetudinem *C*   14 decul-
pauerunt *P*¹*V*   17 ephrem *C* efrem *PSN* effrem *VT* effraim *b*   18 ma-
chyr *b*   et filii *N*   19 femore *C*¹   22 in aegyptum *PT*   27 quintum]
quinarium *bd*   scriptura *P*

historiae fidem uerum sit Iacob cum septuaginta quinque animis in Aegyptum intrasse, non illo uno die quo uenit eius ingressum oportet intellegi; sed quia in filiis suis plerumque appellatur Iacob, hoc est in posteris suis, et per Ioseph eum constat in Aegyptum intrasse, introitus eius accipiendus est 5 quamdiu uixit Ioseph, per quem factum est, ut intraret. toto quippe illo tempore nasci et uiuere potuerunt omnes qui commemorantur, ut septuaginta quinque animae compleantur usque ad nepotes Beniamin. sicut enim dicit: hi filii Liae, quos peperit ipsi Iacob in Mesopotamia Syriae, loquens 10 etiam de his qui non erant nati, quia illic parentes eorum ex quibus nati sunt pepererat, ibi eos perhibens natos, quoniam causa qua nascerentur ibi nata est, id est parentes eorum, quos ibi Lia peperit: ita. quoniam causam intrandi in Aegyptum Iacob in Ioseph habuit, totum tempus quo in 15 Aegypto uixit Ioseph ingressio erat Iacob in Aegyptum per suam progeniem, quae illo uiuo propagabatur, per quem factum est ut ingrederetur.

LIBER SECVNDVS. QVAEST. DE EXODO.

(In fine descriptio tabernaculi.)

20

QVAEST. I. De obstetricum mendacio, quo fefellerunt Pharaonem, ne occiderent masculos Israhelitas quando nascebantur, dicentes non ita parere mulieres hebraeas sicut pariebant aegyptiae, quaeri solet, utrum talia mendacia adprobata sint auctoritate diuina, quandoquidem scriptum est deum 25

9 Gen. 46, 15 21 cf. Ex. 1, 19. 20

2 animabus *V²bd* 8 commorantur *C¹* 9 hii *CPT om. N* 11 post quia *add. lia T* 13 quaj qui *V* 14 lia ibi *PSNVTb* pepererit *N* causa *NVT* 18 Explicit liber questiones in genesis id est liber primus augustini feliciter *fol. 33 C* Expliciunt questiones genesis incipiunt questiones exodi *fol. 43 P pag. 113 S fol. 25 N fol. 37 V* Explicit liber de questionibus genesis. require capitula in fine. Incipit liber de questionibus exodi *fol. 59 T*

21 De] e, sed *spat. d litt. suffic. uacuo T* 23 pariebant aegyptiae *om. N* 24 utrumque *N*

bene fecisse obstetricibus; sed utrum pro misericordia igno-
scebat mendacio an et ipsum mendacium dignum praemio
iudicabat, incertum est. aliud enim faciebant obstetrices uiui-
ficando infantes paruulos, aliud Pharaoni mentiundo; nam in
5 illis uiuificandis opus misericordiae fuit; mendacio uero illo
pro se utebantur, ne noceret illis Pharaon, quod potuit non
ad laudem, sed ad ueniam pertinere. neque hinc auctoritatem
ad mentiendum esse propositam mihi uidetur eis, de quibus
dictum est: et non est inuentum in ore eorum menda-
0 cium. quorundam enim uita longe inferior a professione
sanctorum si habeat ista mendaciorum peccata, prouectu ipso
et indole feruntur, praesertim si beneficia diuina nondum
norunt expectare caelestia, sed circa terrena occupantur. qui
autem ita uiuunt, ut eorum conuersatio, sicut dicit apostolus,
5 in caelis sit, non eos existimo linguae suae modum, quantum
ad ueritatem promendam adtinet falsitatemque uitandam,
exemplo illo obstetricum debere formare. sed diligentius de
hac quaestione disserendum est propter alia exempla quae in
scripturis reperiuntur.

0 II. De facto Moyse, cum occidit Aegyptium ad defendendos
fratres suos, satis disputauimus in illo opere, quod de uita
patriarcharum aduersus Faustum scripsimus: utrum indoles
in eo laudabilis fuerit, qua hoc peccatum admiserit, sicut
solet uber terrae etiam ante utilia semina quadam herbarum
5 quamuis inutilium feracitate laudari, an omnino ipsum factum
iustificandum sit. quod ideo non uidetur, quia nullam adhuc
potestatem gerebat legitimam nec acceptam diuinitus nec

9 Apoc. 14, 5 14 cf. Phil. 3, 20 20 cf. Ex. 2, 12 22 cf. contra
Faustum XXII 70

3 uiuificando S 4 in om. N 8 propositum C¹ eis om. V
9 inuentum om. C 12 diuina om. b • 18 quaestiones N 20 moysi P
moysi SVTbd defensandos (fen s. l. m. 1) S defendendo N 21 suos
nos N 23 quam P 24 ubertas t terra PSV in herbarum N
27 legitimam ante potestatem leg. in PSNVTbd acceptum C ac-
cepta N

humana societate ordinatam. tamen, sicut Stephanus dicit in Actibus apostolorum, putabat intellegere fratres suos, quod per eum deus daret illis salutem, ut per hoc testimonium uideatur Moyses iam diuinitus admonitus — quod scriptura eo loco tacet — hoc audere potuisse.

5

III. Clamauit illum dominus de rubo. dominus in angelo? an dominus angelus ille qui dictus est „magni consilii angelus“ et intellegitur Christus? supra enim dixit: adparuit illi angelus domini in flamma ignis de rubo.

10

III. Educere illos de terra illa in terram bonam et multam, in terram fluentem lac et mel. utrum terram fluentem lac et mel spiritaliter accipere debemus, quia secundum proprietatem nostram hoc erat illa quae data est populo Israhel? an locutionis est, qua id ad laudem ubertatis et 15 suauitatis referatur?

V. Et nunc ecce clamor filiorum Israhel uenit ad me, non sicut clamor Sodomorum, quo iniquitas sine timore et sine uerecundia significatur.

VI. Quod mandauit dominus Hebraeis per Moysen, ut acciperent ab Aegyptiis uasa aurea et argentea et uestem atque addidit: et praedabimini eos, mandati huius non potest iniustum esse iudicium. mandatum enim dei est, de quo non iudicandum sed ei obtemperandum fuit. ille enim nouit quam iuste mandauerit; ad seruum autem pertinet oboedienter facere 25 quod mandauit.

VII. Quod ait Moyses ad dominum: precor, domine, non sum eloquens ante hesternum neque ante

2 cf. Act. 7, 25 6 Ex. 3, 4 7 Es. 9, 6 9 Ex. 3, 2 11 Ex. 3, 8
17 Ex. 3, 9 18 Gen. 18, 20 20 Ex. 3, 22 27 Ex. 4, 10

6 illum] ad illum V eum b 7 angelus] angelis N 10 de] in PSVTb
11 sec. cod. Alex. 14 nostram] non PSNVTbd 15 locutionis] genus
locutionis S² locutionis modus T quo T 20 dominus in mg. add. m. 2 P
23 dei] domini V 25 mandauerat P¹ 28 ἱκανός Tisch. ἐύλαλος Lag.
ἐύλογος Origenes t. XV p. 354 hesternum] exterminū P¹ externū V¹

nudiustertianum diem neque ex quo coepisti loqui famulo tuo. intellegitur credere posse se fieri dei uoluntate subito eloquentem, cum dicit: neque ex quo coepisti loqui famulo tuo, tamquam ostendens fieri potuisse, ut ante hesternum et nudiustertianum diem qui eloquens non fuisset repente fieret. ex quo cum illo dominus loqui coepit.

VIII. Quis fecit mutum et audientem, uidentem et caecum? nonne ego dominus deus? sunt, qui deo calumniantur uel scripturae potius ueteris testamenti, quia dixerit deus, quod ipse fecerit caecum et mutum. quid ergo dicunt de domino Christo aperte in euangelio dicente: ego ueni, ut qui non uident uideant et qui uident caeci fiant? quis autem nisi insipiens crediderit aliquid homini secundum uitia corporalia posse accidere, quod deus nolit? sed eum iuste totum uelle nemo ambigit.

VIII. Quod dominus dicit ad Moysen: sed nunc uade, et ego aperiam os tuum et instruam te quae locuturus es. satis hic adparet non tantum instructionem oris sed ipsam etiam apertionem ad dei uoluntatem et gratiam pertinere. non erim ait: tu aperi os tuum et ego instruam te, sed utrumque ipse promisit: aperiam et instruam. alibi autem dicit in psalmo: dilata os tuum et adimplebo illud — ubi significat in homine uoluntatem accipiendi quod deus donat uolenti, ut ad uoluntatis exordium pertineat „dilata os tuum“, ad dei autem gratiam „et adimplebo illud“ — hic uero: et aperiam os tuum et instruam te.

X. Et iratus iracundia dominus dixit. quemadmodum possit intellegi irascens deus, quia non sicut homo per irrationabilem perturbationem, per omnia tenendum est, ubi

7 Ex. 4, 11   11 Ioh. 9, 39   16 Ex. 4, 12   22 Ps. 80, 11
27 Ex. 4, 14

1 nudustertianum *CPNV*   2 se *om. PSVTb*   4 extendens *P¹*
5 externum *P¹V¹* exhesternum *T*   nudustertianum *CPN*   9 calum-
nienter *P¹V* calumniantur *b*   10 dixerat *V¹b*   fecerat *b*   13 inspi-
ciens *P¹V*   16 uade tu *PS¹NVTb*   18 satis hic adparet *om. N*   20 tu]
uade tu *C*   28 posset *P¹SN*

tale aliquid scriptura dicit, ne de hoc eadem saepe dicenda sint. sed merito quaeritur cur hic iratus de fratre Moyse dixerit, quod ipse illi loquetur ad populum; uidetur enim tamquam diffidenti non dedisse plenissimam facultatem, quam daturus erat, et per duos agi uoluisse, quod et per unum posset, si ⁵ credidisset. uerum tamen eadem uerba omnia diligentius considerata non significant iratum dominum pro uindicta dedisse Aaron. sic enim dicit: nonne ecce Aaron frater tuus Leuites? scio quia loquens loquetur ipse. quibus uerbis ostenditur deus increpasse potius eum, quid timeret ire, quod ¹⁰ ipse esset minus idoneus, cum haberet fratrem, per quem posset ad populum loqui quod uellet, quoniam erat ipse gracilis uocis et linguae tardioris; quamquam de deo totum sperare deberet. deinde eadem ipsa quae paulo ante promiserat et posteaquam iratus est dicit. dixerat enim: aperiā os ¹⁵ tuum et instruam te: nunc autem dicit: aperiā os tuum et os eius et instruam uos quae faciatis. sed quoniam addidit: et loquetur ipse tibi ad populum, uidetur oris apertio praestita, propter quod dicit Moyses linguae se esse tardioris. de uocis autem gracilitate nihil ei praestare dominus ²⁰ uoluit, sed propter hoc adiutorium fratris adiunxit, qui posset ea uti uoce, quae populo docendo sufficeret. quod ergo ait: et dabis uerba mea in os eius, ostendit quod ea loquenda esset daturus; nam si tantummodo audienda sicut populo, in aures diceret. deinde quod paulo post ait: et loquetur ipse ²⁵ tibi ad populum et ipse erit tuum os, et hic subauditur „ad populum“. et cum dicit: tibi loquetur ad populum,

8 Ex. 4, 14   15 Ex. 4, 15   18 Ex. 4, 16   23 Ex. 4, 15

2 moysi *SNVTbd* mosi *P*   3 ille ipse *V* illi ipse *b*   loqueretur *PSVTbd*   4 diffidenti *C*   5 agni *C*   et] etiam *b*   6 credisset *C*¹ omnia dili *om.* *N*   considerata] *C* considerat *N*   9 loquens] eloquens est *PSVb* loquens est *T*   10 quid] qui *PSNVTb*   12 possit *C*¹ posset et *N*   ipse erat *S*   15 aperi *V*   16 aperio *V*¹   19 linguae se esse] lingua e]se *C* lingua se *P*¹ linguae se *STbd*   20 dominus praestare *Vb*   22 ergo] autem *PSVTb*   23 loquendo *V*   24 audiendo *P*¹*SV*   26 hic] sic *b*   27 et- populum *om.* *N*

satis indicat in Moysen principatum, in Aaron ministerium. deinde quod ait: tu autem illi eris quae ad deum, magnum hic fortassis perscrutandum est sacramentum, cuius figuram gerat ueluti medius Moyses inter deum et Aaron et
5 medius Aaron inter Moysen et populum.

XI. In eo quod scriptum est: et factum est in uia ad refectionem obuiauit ei angelus et quaerebat eum occidere. et adsumto Sepphora calculo circumcidit praeputium filii sui et procidit ad pedes eius et
10 dixit: stetit sanguis circumcisionis infantis mei. et recessit ab eo, propter quod dixit: desiit sanguis circumcisionis, primum quaeritur, quem uolebat angelus occidere, utrum Moysen, quia dictum est: occurrit ei angelus et quaerebat eum occidere. nam cui putabitur occurrisse
5 nisi illi qui uniuerso suorum comitatu praefuit et a quo ceteri ducebantur? an puerum quaerebat occidere, cui mater circumcidendo subuenit, ut ob hoc intellegatur occidere uoluisse infantem, quia non erat circumcisis, atque ita sancire praecceptum circumcisionis seueritate uindictae? quod si ita est,
0 incertum est prius de quo dixerit „quaerebat eum occidere“, quia ignoratur quem, nisi ex consequentibus reperiatur, mira sane locutione et inusitata, ut prius diceret: „occurrit ei et quaerebat eum occidere“, de quo nihil antea dixerat. sed talis est in psalmo: fundamenta eius in montibus sanctis; diligit dominus portas Sion. inde enim psalmus incipit nec aliquid de illo uel de illa dixerat, cuius fundamenta intellegi uoluit dicens: fundamenta eius in montibus sanctis. sed quia sequitur: diligit dominus portas Sion, ergo fundamenta uel domini uel Sion, et ad
5 faciliorem sensum magis Sion, ut fundamenta ciuitatis acci-

6 Ex. 4, 24—26 24 Ps. 86, 1. 2; cf. Loc. de Ex. LXVIII

1 mosen *P* moyse *Sbd* in *om.* *P*¹ 2 eris in his quæ *b* 4 uelut *PVT*
8 asummo *P*¹ assumpta *b* sephora *STb* 11 desit *P*¹ 15 a. *P*
19 et quod *C* 21 ignorabatur *P*¹*SV*¹ 23 ante *PVb* 27 uoluit
intelligi *b* 29 ergo *om.* *b* et *om.* *NEug* 30 accipiuntur *C*¹

plantur. sed quia in hoc pronomine, quod est „eius“, genus ambiguum est — omnis enim generis est hoc pronomen, id est et masculini et feminini et neutri — in graeco autem in feminino genere dicitur ἀνὴρ, <in> masculino et neutro ἀνθρώπου et habet codex graecus ἀνθρώπου, cogit intellegere non 5 fundamenta Sion, sed fundamenta domini, id est quae constituit dominus, de quo dictum est: aedificans Hierusalem dominus. nec Sion tamen nec dominum antea nominauerat, cum diceret: fundamenta eius in montibus sanctis. sic et hic nondum nominato infante dictum est: occurrit ei et 10 quaerebat eum occidere, ut de quo dixerit in consequentibus agnoscamus. quamquam et si de Moyse accipere quisquam uoluerit, non est magno opere resistendum. illud potius quod sequitur, si fieri potest, intellegatur, quid sibi uelit ideo recessisse angelum ab interfectione cuiuslibet eorum, 15 quia dixit mulier: stetit sanguis circumcisionis infantis. non enim ait: „recessit ab eo“, propter quod circumcidit infantem, sed quia stetit sanguis circumcisionis; non quia cucurrit, sed quia stetit, magno, nisi fallor, sacramento.

XII. Quod superius dictum est, quod Moyses uxorem et 20 infantes suos inposuit uehiculis, ut cum eis in Aegyptum pergeret, postea uero Iothor socer eius illi cum eis occurrit, posteaquam eduxit populum ex Aegypto, quaeri potest quomodo utrumque sit uerum. sed intellegendum est post illam, quae ab angelo futura erat, interfectionem Moysi uel infantis 25 reuersam fuisse cum paruulis. nam quidam putauerunt propter hoc angelum terruisse, ne ad impedimentum ministerii, quod diuinitus inpositum Moyses gerebat, femineus sexus comitaretur.

7 Ps. 146, 2 20 cf. Ex. 4, 20 22 cf. Ex. 18, 1—5

4 dicatur *PNV¹TEug* in *addidi* masculino—ἀνθρώπου *om. b* 5 ἀνθρώπου] autos *PV* autu *CPSNVT* cogit—non *om. N* 7 ierusalem *Td* 12 quisque accipere *Eug* 13 magno.pere *V* magnopere *NTbdEug* 14 uelit (it *add. m. 2*) *C* 16 infantis—circumcisionis *om. N* 22 ietor *C* iethro *V²Tb* 23 quaeri potest *om. N* 24 illa *P* 25 interfectione *P* 26 reuersum *PSN* 27 mysterii *ST*

XIII. Quaeritur quomodo populo dicatur, quod mandauit deus eiecturum se eos de Aegypto in terram Chanaan, Pharaoni autem dicatur, quod trium dierum iter exire uellent in desertum immolare deo suo ex mandato eius. sed intellegendum est, quamuis deus sciret quid esset facturus, quoniam praesciebat non consensurum Pharaonem ad populum dimittendum, illud primo dictum esse, quod etiam primitus fieret, si ille dimitteret. ut enim sic fierent omnia, quemadmodum consequens scriptura testatur, Pharaonis contumacia meruit et suorum. neque enim mendaciter deus iubet quod scit non facturum cui iubetur, ut iustum iudicium consequatur.

XIII. Verba quae dicit Moyses ad dominum: quare afflixisti populum hunc? et ut quid me misisti? ex quo enim intraui ad Pharaonem loqui in tuo nomine, *** in hunc populum, et non liberasti populum tuum, non contumaciae uerba sunt uel indignationis, sed inquisitionis et orationis, quod ex his adparet, quae illi dominus respondit. non enim arguit infidelitatem eius, sed quid sit facturus aperuit.

XV. Sacramenti locum esse dubium non est, quod scriptura uolens originem Moysi demonstrare, quoniam eius actio iam expetebat, a primogenito Iacob, id est Ruben, progenies coepit, inde ad Symeon, inde ad Leui; ultra progressa non est, quoniam ex Leui Moyses. hi autem commemorantur, qui iam commemorati fuerant in illis septuaginta quinque, in quibus Israhel intrauit in Aegyptum: non enim primam neque secundam sed tertiam tribum, id est Leuiticam deus esse uoluit sacerdotalem.

1 cf. Ex. 5, 1—3

12 Ex. 5, 22. 23

20 cf. Ex. 6, 14—28

2 canan C chanaan N 7 primogen C 8 si om. C¹ 13 hunc et om. S ut] aut S 14 enim om. S stellulis significauit aliquod uerbum intercidisse; fort. legendum: nocuit hunc populum 15 et om. b 18 enim] enim ergo PS ergo V infidelitatem S 22 a] ut a S 23 simeon CVd simeonem S 24 hic T 27 tribum P

XVI. Quod Moyses dicit: ecce ego gracili uoce sum, et quomodo exaudiet me Pharaos? non uidetur tantum propter magnitudinem populi excusare de uocis gracilitate uerum etiam propter unum hominem. mirum si tam gracilis uocis fuit, ut nec ab uno homine posset audiri. an forte regius fastus non eos permittebat de proximo loqui? dicitur autem illi: ecce dedi te deum Pharaoni et Aaron frater tuus erit tuus propheta.

XVII. Notandum quod, cum ad populum mitteretur, non ei dictum est: ecce dedi te deum populo et frater tuus erit tuus propheta, sed, frater tuus, inquit, loquetur tibi ad populum. dictum etiam est: erit os tuum, et tu illi quae ad deum; non dictum est: tu illi deus. Pharaoni autem dicitur Moyses datus deus et secundum analogiam propheta Moysi Aaron, sed ad Pharaonem. hic insinuat nobis ea loqui prophetas dei quae audiunt ab eo nihilque aliud esse prophetam dei nisi enuntiatorem uerborum dei hominibus, qui deum uel non possunt uel non merentur audire.

XVIII. Assidue deus dicit: indurabo cor Pharaonis et uelut causam infert cur hoc faciat. indurabo, inquit, cor Pharaonis et implebo signa mea et portenta mea in Aegypto, tamquam necessaria fuerit obduratio cordis Pharaonis, ut signa dei multiplicarentur uel inplerentur in Aegypto. utitur ergo deus bene cordibus malis ad id quod uult extendere bonis uel quos factururus est bonos. et quamuis unius cuiusque cordis in malitia qualitas, id est quale cor habeat ad malum, suo fiat uitio, quod inoleuit ex arbitrio uoluntatis, ea tamen qualitate mala, ut huc uel illuc moueatur, cum

1 Ex. 6, 30   7 Ex. 7, 1   11 Ex. 4, 16   19 Ex. 7, 3

11 ad populum ad populum *P¹SV*   12 est etiam *PSNVb* est et *T*
14 analogiam *Tbd*   propheta Moysi *om. S*   16 loqui qui *P¹* loqui*** *V*
audierunt *V*   17 *sec. dei om. T*   19 indurabo—Pharaonis *om. b*   21 etiam
implebo *NEug*   23 multiplicarentur *om. N*   25 uel quod *PVSbd*
bonis *V²bd*   unuscuiusque *V¹*   28 ea] et *b*   qualitate] uoluntate
Eug   cum—moueatur *om. V*

siue huc siue illuc male moueatur, causis fit quibus animus propellitur. quae causae ut existant uel non existant, non est in hominis potestate, sed ueniunt ex occulta prouidentia iustissima plane et sapientissima uniuersum quod creauit
 5 disponentis et administrantis dei. ut ergo tale cor haberet Pharaon, quod patientia dei non moueretur ad pietatem, sed potius ad impietatem, uitii proprii fuit; quod uero ea facta sunt, quibus cor suo uitio tam malignum resisteret iussionibus dei — hoc est enim quod dicitur induratum, quia non flexi-
 10 biliter consentiebat, sed inflexibiliter resistebat — dispensationis fuit diuinae, qua tali cordi non solum non iniusta, sed euidenter iusta poena parabatur, qua timentes deum corrigerentur. proposito quippe lucro uerbi gratia, propter quod homicidium committatur, aliter auarus, aliter pecuniae con-
 15 temtor mouetur: ille scilicet ad facinus perpetrandum, ille ad cauendum; ipsius tamen lucri propositio in alicuius illorum non fuit potestate. ita causae ueniunt hominibus malis, quae non sunt quidem in eorum potestate, sed hoc de illis faciunt, quales eos inuenerint iam factos propriis uitiiis ex praeterita uoluntate. uidendum sane est, utrum etiam sic accipi possit: ego indurabo, tamquam diceret: „quam durum sit demon-
 20 strabo“.

XVIII. Si loquetur uobis Pharaon dicens: date nobis signum aut portentum, et dices Aaron fratri tuo: sume uirgam et proice illam palam Pharaone et palam
 5 seruis eius, et erit draco. hic certe non ministerio uocis opus erat, cui uidebatur uelut ex necessitate datus Aaron propter gracilitatem uocis Moysi; sed uirga erat proicienda,

23 Ex. 7, 9

3 sed] et *T* 4 plena *P*¹ 6 et Pharaon *NEug* quod *S* mouetur *P*¹*S*¹*V* sed—impietatem *om. N* 7 uitii *ex uita C* facta sunt ea *b* 8 corde suo *V*¹ malignum *V*¹ 9 induratum ē *N* 10 sentiebat *T* 11 non iniusta] iusta *CPVTbd* 12 corrigerentur *om. N* 13 propositio *P*¹ 15 mouentur *b* et ad *fin. PV* 19 inuenirent *C*¹ 24 et (*supra exp. et pos. tu*) *V* 27 erat opus *Vb* cui] cū *b* datur *C*¹

ut draco fieret. cur hoc ergo Moyses ipse non fecit, nisi quia ista mediatio ipsius Aaron inter Moysen et Pharaonem aliquis magnae rei figuram gerit?

XX. Etiam hoc notandum, quod cum id signum palam Pharaone fieret scriptum est: et proiecit Aaron uirgam 5 suam, cum forte si dixisset: „proiecit uirgam“, nulla esset quaestio; quod uero addidit „suam“, cum eam Moyses dederit, non frustra forsitan dictum est. an erat utrique illa uirga communis, ut cuiuslibet eorum diceretur, uerum diceretur?

XXI. Et absorbit uirga Aaron uirgas illorum. si 10 dictum esset: „absorbit draco Aaron uirgas illorum“, intellexeretur uerus draco Aaron phantastica illa figmenta non absorbuisset, sed uirgas. hoc enim potuit absorbere quod erant, non quod esse uidebantur et non erant. sed quoniam dixit: absorbit uirga Aaron uirgas illorum, draco utique 15 potuit uirgas absorbere, non uirga. sed eo nomine appellata res est, unde uersa est, non in quod uersa est, quia in id etiam reuersa est; et ideo hoc uocari debebat quod principaliter erat. quid ergo dicendum est de uirgis magorum? utrum et ipsae ueri dracones factae fuerant, sed ea ratione uirgae 20 appellatae sunt qua et uirga Aaron? an potius uidebantur esse quod non erant ludificatione uenefica? cur ergo ex utraque parte et uirgae dicuntur et dracones, ut de figmentis illis nihil differat loquendi modus? sed demonstrare difficile est quomodo, etiam si ueri dracones facti sunt ex uirgis 25 magorum, non fuerint tamen creatores draconum nec magi nec angeli mali, quibus ministris illa operabantur. insunt

5 Ex. 7, 10   10 Ex. 7, 12

1 quur *N*   hoc *om. b*   ergo hoc *PSV*   2 meditatio *V* mediatio *PS*   4 notandum est *Nb*   cum id] cum ad *P¹S* cum et *V* cum *Nbd*   6 cum si forte (si s. l. m. 1) *S* si forte (si *supra exp.* cum) *V, b*   7 suam *om. cod. Gr.*   10 uirgas] uirgam *SV*   13 obsorbuisse *T* 16 potuit uirga *C¹*   17 est *ante* unde *om b*   quod] quo *PSVTb* 18 et *om. Vb*   20 ipsi *PSV*   facti *PSNV*   21 et *om. P¹SVT* uidebatur *V*   22 ueneficia *N*   25 e *b*   26 fuerunt *NEug (ed. Knoell p. 353)*   27 mala *P¹*

enim rebus corporeis per omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes, quibus cum data fuerit oportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. et sic non dicuntur angeli, qui ista
 5 faciunt, animalium creatores, sicut nec agricolae segetum uel arborum uel quorumque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamuis nouerint praebere quasdam uisibiles oportunitates et causas, ut illa nascantur. quod autem isti faciunt uisibiliter, hoc angeli inuisibiliter; deus uero solus unus
 10 creator est, qui causas ipsas et rationes seminarias rebus iniecit. res breuiter dicta est: quae si exemplis et copiosa disputatione explicetur, ut facilius intellegatur, longo sermone opus est, a quo se ratio nostrae festinationis excusat.

XXII. Fecerunt autem similiter et incantatores
 15 Aegyptiorum ueneficiis suis; et induratum est cor Pharaonis et non exaudiuit eos, sicut dixit dominus. cum haec dicuntur, uidetur propterea cor Pharaonis induratum fuisse, quia et incantatores Aegyptiorum similia fecerunt; sed consequentia docebunt quanta fuerit illa obduratio, etiam cum
 20 incantatores defecerunt.

XXIII. Fecerunt autem similiter et incantatores Aegyptiorum ueneficiis suis et eduxerunt ranas super terram Aegypti. quaeritur unde, si iam ubique factum erat, sed similis quaestio est, unde et aquam in sanguinem uerterint, si tota aqua Aegypti in sanguinem conuersa iam fuerat.
 25 proinde intellegendum est regionem, ubi filii Israhel habitabant, plagis talibus non fuisse percussam. et inde potuerunt incantatores uel aquam haurire, quam in sanguinem uerterent, uel aliquas ranas educere ad solam demonstrationem magicae

14 Ex. 7, 22   21 Ex. 8. 7

1 corporeis rebus *bd*   2 opportunitas *SNbdEug*   6 quorumcumque
TEug   7 nouerant *V*   9 unus] uerus *bd*   11 inserit *in ras. C, T*
 inseruit (u *exp. m. 1*) *P* inseruit *SVbd*   12 longo ser *om. N*   13 esset *b*
 15 ueneficiis *C*¹   20 defecerint *PNS*² deficerent *b*   24 similes *C*
 uerterūt *b*   25 sanguine *N*   fuerit *C*   26 proinde] Unde *b*
 29 maicae *C*¹

potentiae. quamquam potuerunt etiam, posteaquam illa compressa sunt, facere. sed scriptura cito narrando coniunxit quod etiam postea fieri potuit.

XXIII. Et uidit Pharaeo quoniam facta est refrigeratio; et ingrauatum est cor eius et non exaudiuit eos, sicut dixerat dominus. hic adparet non illas tantum fuisse causas obdurationis cordis Pharaonis, quod incantatores eius similia faciebant, uerum etiam ipsam dei patientiam, qua parcebat. patientia dei secundum corda hominum quibusdam utilis ad paenitendum, quibusdam inutilis ad resistendum deo et in malo perseuerandum; non tamen per se ipsa inutilis est, sed secundum cor malum, sicut iam diximus. hoc et apostolus dicit: ignorans quia patientia dei ad paenitentiam te adducit? secundum autem duritiam cordis tui et cor inpaenitens thesaurizas tibi iram in diem irae et reuelationis iusti iudicii dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. nam et alibi, cum diceret: Christi bonus odor sumus in omni loco, etiam illud adiunxit: et in his qui salui fiunt et in his qui pereunt. non dixit Christi bonum se odorem esse his qui salui fiunt, malum autem his qui pereunt, sed tantum bonum odorem se dixit. illi uero tales sunt, ut et bono odore pereant secundum sui cordis, ut saepe dictum est, qualitatem, quae mutanda est bona uoluntate in dei gratia, ut incipiant ei prodesse iudicia dei, quae malis cordibus nocent. unde ille mutato in melius corde cantabat: uiuet anima mea et

4 Ex. 8, 15 13 Rom. 2, 4—6 18 II Cor. 2, 15 26 Ps. 118, 175

1 potuerunt etiam *om.* *N* 4 quoniam] quod *V* 6 illis *V* 7 causas (*corr. m. 1*) *V* 8 patientiam] potentiā *V* 10 **utilis *N* ad—in-
utilis *om.* *N* deo—perseuerandum *om.* *N* 11 ipsam *Tb* 13 igno-
rans *scripsi*: ignoras *libri*; iterum locum comparans uideo etiam *cod.*
P Knoellii ignorans *exhibere* 15 inpaenitens cor *bd* die *NbdEug*
16 iusti *om.* *Eug* 17 sua] eius *PSNVTbdEug* 18 bonus *om.* *V*
19 iis (*bis*) *bd* 20 se ante bonum offert *T* iis *bd* 24 mun-
danda *Vb* gratiā *b* *ut *S* aut *P*¹ 26 immutato *b* uiuit *CN*

laudabit te; et iudicia tua adiuuabunt me. non dixit: „munera tua“ uel „praemia tua“, sed iudicia tua. multum est autem, ut sincera fiducia dici possit: proba me, domine, et tenta me; ure renes meos et cor meum.
 5 et ne sibi aliquid ex suis uiribus tribuisse uideretur, continuo addidit: quoniam misericordia tua ante oculos meos est et conplacui in ueritate tua. factam erga se commemorat misericordiam, ut conplacere possit in ueritate, quoniam uniuersae uiae domini misericordia et
 10 ueritas.

XXV. Quod dixerunt magi ad Pharaonem: digitus dei est hoc, quoniam non potuerunt educere scinifes, senserunt profecto, cum artium suarum nefariarum scirent potentiam, non talibus artibus, uelut potentior in eis esset Moyses, suos
 15 conatus fuisse frustratos, ut non possent educere scinifes, sed digito dei, qui utique operabatur per Moysen. digitus dei autem, sicut euangelium manifestissime loquitur, spiritus sanctus intellegitur. namque uno euangelista ita narrante uerba domini, ut diceret: si ego in digito dei eicio daemonia, alius
 20 euangelista id ipsum narrans exponere uoluit quid sit digitus dei et ait: si ego in spiritu dei eicio daemonia. cum itaque magi faterentur, quorum Pharaos potentia praefidebat, digitum dei esse in Moyse, quo superabantur et eorum ueneficia frustrabantur, tamen induratum est cor Pharaonis nunc
 25 mirabili omnino duritia. cur autem in tertia ista plaga magi defecerint — nam plagae coeperunt ex quo aqua in sanguinem uersa est — et sentire et explicare difficile est. poterant enim et in primo signo deficere, ubi in serpentem uirga conuersa

3 Ps. 25, 2. 3   9 Ps. 24, 10   11 Ex. 8, 19   19 Luc. 11, 20
 21 Matth. 12, 28

5 uideatur *Eug*   7 ergo *T*   8 posset *NSV¹bdEug*   11 Quod] quoniam *S*   12 hic *b*   cyniphes *b* scyniphes *d*   15 sciphes *N* cyniphes *b* scyniphes *d*   16 operatur *PS¹V¹*   autem dei *bd*   18 namquod *PST¹V¹b*   22 potentiam *P*   23 quo] in quo *PSVTbd* quod *N* beneficia *N*   26 defecerunt *V¹b*   sanguine *N*   28 uirga] uirga conubia *N*   conuersa—aqua *om.* *N*

est, et in prima plaga, ubi aqua in sanguinem commutata est, et in secunda de ranis, si hoc uoluisset digitus dei, id est spiritus dei. quis enim dementissimus dixerit digitum dei in hoc signo potuisse conatus magorum inpedire et in superioribus nequiuisset? omnino ergo certa causa est quare illa facere huc 5 usque permissi sunt. commendatur enim fortasse trinitas et, quod uerum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum litteris indagatur, sine spiritu sancto philosophati sunt, quamuis de patre et filio non tacuerint, quod etiam Didymus in libro suo meminit, quem scripsit de spiritu sancto. 10

XXVI. Ecce ego mitto in te et in seruos tuos et in populum tuum et in domos tuas cynomian, et implebuntur domus Aegyptiorum cynomia, ut scias, quoniam ego sum dominus deus omnis terrae. et dabo interuallum inter populum meum et inter po- 15 pulum tuum. quod hic scriptura aperuit, ne ubique diceret, intellegere debemus et in posterioribus et in prioribus signis factum esse, ut terra in qua habitabat populus dei nullis plagis talibus uexaretur. oportunum autem fuit, ut ibi hoc aperte poneretur, unde iam incipiunt signa quibus magi similia nec 20 conati sunt facere; procul dubio enim quia ubique fuerant scinifes in regno Pharaonis, non autem fuerant in terra Gessem, ibi conati sunt magi similiter facere et minime potuerunt. quousque ergo deficerent, nihil de illius terrae segregatione dictum est, sed ex quo coeperunt ea fieri, ubi 25 iam illi similia facere nec conari auderent.

XXVII. Quod habent latini: euntes immolate domino deo uestro in terra, graecus habet: uenientes im-

9 Did. tom. 39 p. 1034 Migne 11 Ex. 8, 21—23 27 Ex. 8, 25

1 sanguine *N* 3 *pr.* dei] sanctus *b* 7 uerum] uerbum *P¹S¹* 9 de filio *T* dydimus *C* didimus *NTV* 12 cinomiam *CN* cynomiam *SVT* cynomyiam *bd* 13 domos *P* 16 tuum. *om.* *C¹* ubicumque *P¹Sb* 17 debemus sed *PVS¹* et in prioribus *om.* *N* 18 nullis—talibus *om.* *N* 21 quia *V* 22 scynifes *PS* cyniphes *b* scyniphes *d* fuerunt *C* terram *P* 23 gensem *C* gessen *Sbd* 27 latini codices habent *b* latini habent *d* immolare *PV¹* 28 terra hac *b* ἐλθόντες *Ti* ἀπελθόντες *Lag*

molate domino deo uestro in terra. nolebat enim eos ire quo dicebant, sed ut illic in Aegypto immolarent uolebat. hoc ostendunt uerba Moysi quae secuntur, ubi dicit non posse fieri propter abominationes Aegyptiorum.

5 XXVIII. Quod ait Moyses: non potest fieri sic; abominationes enim Aegyptiorum immolabimus domino deo nostro. id est: haec immolaturi sumus quae abominantur Aegyptii et propterea in Aegypto non possumus. hoc manifestant uerba quae adiungit et dicit: si enim im-
10 molauerimus abominationes Aegyptiorum palam ipsis, lapidabimur. hoc non intellegentes quidam interpretes nostri sic interpretati sunt, ut dicerent: non potest fieri sic; numquid abominationes Aegyptiorum immolabimus domino deo nostro? cum magis hoc
15 scriptura dixerit, quia Aegyptiorum abominationes immolaturi sunt. alii uero latini sic habent: non potest fieri sic, quoniam abominationes Aegyptiorum non immolabimus domino deo nostro. contrarium sensum facit addita particula negatiua, cum Moyses dixerit: non potest
20 fieri sic; abominationes enim Aegyptiorum immolabimus domino deo nostro; et ideo in heremum dicebant se ire uelle, ubi Aegyptii non uiderent abominationes suas. hoc autem intellegendum est mystice significari, quod etiam de pastoribus diximus, qui erant Aegyptiis abominabiles
25 et ideo separatam terram Israhelitae acceperunt. cum uenerunt in Aegyptum. sic enim et sacrificia Israhelitarum abominationes sunt Aegyptiis, sicut iniquis uita iustorum.

XXVIII. Cum ablata esset locusta, dictum est de Pharaone: et ingrauaui Pharaonem cor suum etiam in hoc tem-

5 Ex. 8, 26   24 cf. Gen. 46, 34   29 Ex. 8, 32

1 terra hac *b*   3 sequuntur *Sbd*   6 abhominaciones (*sic plerumque*,
PSVT enim *om.* *N*   11 hoc enim *b*   12 poterit *PSNV*   13 sic
om. *P¹*   20 enim *om.* *PSVb*   21 eremum *d*   26 abominatione *C¹*
abhominacionis *P¹* abominationi *N*   27 sicuti *N*   28 lucusta *NV¹*
29 et *om.* *V*

pore et noluit dimittere populum. certe nunc non dictum est: ingrauatum est cor Pharaonis, sed: ingrauaui Pharaonem cor suum. sic utique in omnibus plagis. a uoluntate quippe hominis est origo uitiorum; mouentur autem causis corda hominum talia sic. talia uero sic etiam non diuersis causis saepe diuerso modo secundum proprias qualitates, quae ex uoluntatibus ueniunt.

XXX. Videns autem Pharaon quia non est mortuum de pecoribus filiorum Israhel nullum, ingrauatum est cor Pharaonis. quomodo e contrariis causis facta est haec ingrauatio cordis Pharaonis? si enim et pecora Israhelitarum morerentur, tunc uideretur causa competens, qua cor eius ingrauaretur ad contemnendum deum, tamquam si et magi eius pecora Israhelitarum fecissent mori; nunc uero unde debuit ad timendum uel credendum moueri uidens nullum pecus mortuum ex pecoribus Hebraeorum, hinc ingrauatum est; id est: illa ingrauatio etiam huc usque progressa est.

XXXI. Quid est quod dicit deus ad Aaron et Moysen: sumite uobis plenas manus fauillae de fornace, et aspergat Moyses in caelum coram Pharaone et coram seruis eius, et fiat puluis in uniuersa terra Aegypti? signa enim superiora uirga fiebant, quam non Moyses, sed Aaron uel extendebat super aquam uel ea terram percutiebat; nunc uero interpositis duobus signis de cynomia et pecorum mortibus, ubi nec Aaron nec Moyses aliquid manu operati sunt, dicitur, ut Moyses fauillam spargat in caelum de fornace, et hanc ambo sumere iubentur, sed ille spargere

8 Ex. 9, 7   19 Ex. 9, 8. 9

3 a] in b, om. C   5 talia] ut alia N *alia PV alia Tb   *alia PV alia NTb   9 nullum] nullum (m. 1 del.) S *ullum V ullum bd   10 super delet. pharaonis superscr. eius V   e]a S² ex bd   13 grauaretur NVT tamquam si et om. N et si b   15 ad] uel N   18 quod (d m. 2 add.) C   19 *ἡμῶν* cod. Alex et Lag   fauilla* V   20 aspergat P¹V¹   coram ex contra m. 2 V   21 uniuersa] tota PVTb   22 aegypto CN   fiebat b   23 ea] ad P¹SV¹b   24 cynomia P cynomyia bd   26 operati sunt manu b   27 ambo om. N

non in terram, sed in caelum: tamquam Aaron qui datus erat ad populum terram percutere deberet uel in terram siue in aquam manum extendere; Moyses uero, de quo dictum est: erit tibi quae ad deum, in caelum iubetur fauillam
 5 spargere. quid duo illa superiora signa, ubi nec Moyses nec Aaron manu aliquid operantur? quid sibi uult ista diuersitas? neque enim nihil.

XXXII. Et propter hoc ipsum conseruatus es, ut ostendam in te uirtutem meam et ut adnuntietur
 10 nomen meum in uniuersa terra. haec scripturae uerba et apostolus posuit, cum in eodem loco perdifficili uersaretur, ibi autem et hoc ait; si autem uolens deus ostendere iram et demonstrare potentiam suam adtulit in multa patientia uasa irae — parcendo utique his quos
 15 malos futuros esse praescierat: quae uasa dicit perfecta in perditionem — et ut notās, inquit, faceret diuitias gloriae suae in uasa misericordiae. unde uasorum misericordiae uox est in Psalmis: deus meus, misericordia eius praeueniet me; deus meus demonstrabit
 20 mihi <in> inimicis meis. nouit ergo deus bene uti malis, in quibus tamen humanam naturam non ad malitiam creat, sed perfert eos patienter, quousque scit oportere; non inaniter, sed utens eis ad admonitionem uel exercitationem bonorum. ecce enim, ut adnuntiaretur nomen dei in uniuersa terra,

4 Ex. 4, 16   8 Ex. 9, 16   12 Rom. 9, 22. 23   18 Ps. 5
 11. 12

1 terra *N*   3 extenderet *C*   quo] co *C*   dictum est] die *N*
 4 post tibi *add.* in his *Sb*; ceterum *pro*: erit tibi *haud dubie*: et tu illi
legendum est; cf *quaest. XVII. LXIII, quaest. de Leu. quaest. XXIII*
sub fn.   quae *om.* *V*   dominum *T*   fabillam *N*   8 ipsūq. *P*
 conuersatus *P¹S¹V*   est *N*   9 meam (*me add. m. recens*) *P*   11 auer
 saretur *V*   12 ubi *Eug*   13 potentiam] patientiam *b*   14 iis
 15 praesciebat *Eug*   16 perditionem *N* perditione *Eug*   ut *om.* *C*
 19 demonstrabit *scripsi*: demonstraui *libri*   20 in *scripsi cum Eug*: de
 (s. l. m. 2) *S om. CPNVTb*   22 eos perfert *b*   scito portare *P¹*
 23 utentes *P¹V¹* utendū *b*

uas misericordiae utique prodeest. ad eorum itaque utilitatem Phrao seruatus est, sicut et scriptura testatur et exitus docet.

XXXIII. Quid est quod mandauit deus Pharaoni, cum se facturum magnam grandinem minaretur, ut festinet congregare 5 pecora sua et quaecumque illi essent in campo, ne grandine intereant? hoc enim non tam indignanter quam misericorditer uidetur admonere. sed hoc non facit quaestionem, quando deus etiam irascens temperat poenam. illud est quod merito mouet, quibus nunc pecoribus consulatur, si omnia mortua fuerant 10 plaga superiore, ubi scriptum est quod discreuit deus inter pecora Hebraeorum et Aegyptiorum, ita ut illinc nullum moreretur, omnia uero Aegyptiorum pecora morerentur. an eo soluitur quaestio, quod praedixerat ea moritura quae in campo fuissent, ut haec accipiantur omnia, intellegantur autem euasisse 15 quae in domibus erant, quae potuerunt etiam a dubitantibus colligi et in domo teneri, ne forte uerum esset quod Moyses dominum facturum esse praedixerat; et ex his esse in campis iterum poterant, quae modo admonet congregari in domos, ne grandine pereant, maxime quia sequitur scriptura et dicit: 20 qui timuit uerbum domini seruorum Pharaonis congregauit pecora sua in domos; qui autem non intendit mente in uerbum domini, dimisit pecora sua in campo? hoc ergo fieri potuit, quando etiam mortem pecorum minatus est deus, quamuis id scriptura tacuerit. 25

XXXIII. Et dixit dominus ad Moysen: extende manum tuam in caelum, et erit grando in omni terra Aegypti. ecce iterum Moyses non in terram, sed in caelum manum iubetur extendere sicut superius de fauilla.

4 cf. Ex. 9, 19   10 cf. Ex. 9, 6   15 cf. Ex. 9, 3   21 Ex. 9, 20. 21   26 Ex. 9, 22

1 prodest *PSNV* *Tbd* itaque] utique *NV²Eug* (ed. *Knoell* p. 357)
2 et *pr. om. T* 4 mandat *PSVT* quā *C* 5 miraretur (*prim. r m. rec. in n mut.*) *P* 8 quando] quod *b* 10 nunc in *mg. add. m. rec. P*
15 ut] sicut *N* 25 quamquam *b*

XXXV. Cum fragore caeli, qui uehemens erat in grandine, Pharaon territus rogaret Moysen, ut oraret pro illo, confitens iniquitatem suam et populi sui, Moyses ei dixit: et tu et serui tui scio quod nondum timetis dominum. 5 qualem timorem quaerebat, cui timor iste nondum erat domini timor? facile est enim poenam timere, sed non hoc est deum timere, illo scilicet timore pietatis, quem commemorat Iacob, ubi dicit: nisi deus patris mei Abraham et timor Isaac esset mihi, nunc me inanem dimisisses.

10 XXXVI. Dixit dominus ad Moysen: intra ad Pharaonem; ego enim grauauui cor eius et seruorum eius, ut ordine superueniant signa mea haec super eos. ita dicit „ego enim grauauui cor eius, ut ordine superueniant signa mea haec super eos“, tamquam 15 opus habeat deus cuiusquam malitia. sed sic intellegendum est, ac si diceret: „ego enim patiens fui super eum et seruos eius, ut non eos auferam, ut ordine superueniant signa mea super eos“. quia enim patientia dei obstinatior fiebat malus animus, ideo pro eo quod est „patiens in eum fui“, 20 dicitur: grauauui cor eius.

XXXVII. Et non est relicta locusta una in omni terra Aegypti. et indurauit dominus cor Pharaonis. beneficium certe dei commemorauit scriptura, quod abstulit locustas, et secuta dixit indurasse dominum cor Pharaonis: 25 beneficio utique suo et patientia sua, qua illa fiebat obstinatio,

1 cf. Ex. 9, 27   3 Ex. 9, 30   8 Gen. 31, 42   10 Ex. 10, 1
21 Ex. 10, 19, 20

2 territus—Moy *om.* N   confitenti *b*   5 ei domini *b*   6 enim
est *PVT* 7 domini timore *b*   9 adesset *Vbd* 10 dixit *in mg. m.* 2 *PS*
om. *Vb*   deus *Eug* (*ed. Knoell p. 357*)   dominus inquit *b*   13 ita
dicit—super eos *om.* *PVTbd*   ingrauauui *Eug*   15 malitiam *Eug*
17 auferrem *PSNVTbdEug*   18 qui *V¹*   enim] cū *b*   19 in eum
om. *b*   20 grauauui cor eius *om.* *N*   21 est relicta *om.* *N*   lucusta
PNV¹Eug   ona *N*   23 dei *om.* *T*   quo *PSVTbd*   24 lucustas
NEug   secutus *T*   cor Pharaonis dominum *N*   25 quia *P*   ille *C²d*
obstinatior *C²Tbd*

dum ei parceretur, sicut omnia mala corda hominum patientia dei male utendo durescunt.

XXXVIII. Tertio dicitur ad Moysen: extende manum <tuam> in caelum, ut fieret etiam plaga tenebrarum. numquam autem dictum est ad fratrem eius Aaron, ut extenderet 5 manum in caelum. quod ergo dictum est ad Moysen: extende manum tuam super terram Aegypti et ascendat locusta super terram, credo id significatum etiam minus posse qui plus potest, non autem continuo cui minora conceduntur posse maiora. 10

XXXVIII. Deus ad Moysen: loquere ergo secreto in aures populi, et petat unusquisque a proximo et mulier a proxima uasa argentea et aurea et uestem. non hinc quisque sumendum exemplum putare debet ad expoliandum isto modo proximum; hoc enim deus iussit, qui 15 nouerat quid quemque pati oporteret. nec Israhelitae furtum fecerunt, sed deo iubenti ministerium prae-buerunt; quemadmodum cum minister iudicis occidit eum quem iudex iussit occidi, profecto, si id sponte faciat, homicida est, etiam si eum occidat quem scit occidi a iudice debuisse. est etiam 20 ista nonnulla quaestio, si seorsum habitabant Hebraei in terra Gessem, ubi nec plagae fiebant quibus regnum Pharaonis affligebatur, quomodo petit quisque a proximo uel proxima aurum, argentum et uestem, praesertim quia ubi primum hoc mandatur per Moysen, sic positum est: et 25 mulier a uicina sua et concellaria uel concellanea — si ita dicendum est — uel cohabitatrice sua. unde intellegendum est etiam in terra Gessem non solos

3 Ex. 10, 21   6 Ex. 10, 12   11 Ex. 11; 2   25 Ex. 3, 22

4 tuam scripsi cum *bd*: *om. codd.*   9 qui—posse *om. P¹*   11 Deus] Dixit deus *TS²*   13 καὶ γυνή παρὰ τῆς πλησίον *cod. Alex et Lag*
aurea et argentea *PSVTbdEug*   14 quisquam *Eug*   exemplum sumendum *Eug*   22 ge-sen *V*   gessen *bd*   23 quisque petit *b*   a proxima *PSVTbd*   26 a *om. C*   sua *om. Locut. de Ex. XII*   concellaria *C*   concelanea *C*   28 terram *T*   gessen *bd*

Hebraeos habitasse, sed eis aliquos Aegyptios in illa terra cohabitatores fuisse, ad quos potuerunt merito Hebraeorum etiam illa diuina beneficia peruenire, ut hinc eos et diligenter idem Aegyptii cohabitatores et quod petebant facile commodarent; nec tamen deus iudicauit ita illos alienos fuisse ab iniuriis et contritionibus, quas dei populus pertulit, ut nec isto damno ferirentur, qui plagis illis propter quod terrae illi parcebatur percussi non erant.

XL. Dixit autem dominus ad Moysen: non exaudiet uos Pharaon, ut multiplicem signa mea et portenta mea in terra Aegypti. tamquam opus fuerit eius inobedientia, ut signa illa multiplicarentur, quae utiliter fiebant ad terrendum populum dei atque ipsa discretione ad pietatem informandum. sed hoc dei fuit malitia cordis illius bene utentis, non Pharaonis dei patientia male abutentis.

XLI. Quae autem superauerint ab eo in mane, igne concremabitis. quaeri potest, quomodo aliquid superabit, cum hoc praemoniti fuerint, ut si domus non habuerit consumendo pecori idoneam multitudinem, uicini adsumantur. sed intellegitur quoniam dictum est: os non conteretis ab eo, remansura utique fuisse ossa, quae igne cremarentur.

XLII. Agnus perfectus, masculus, anniculus erit uobis. mouere potest ista locutio, quasi agnus possit esse non masculus, nescientem qua necessitate ita sit translatum. ouis enim transferri debuit, quia graecus πρόβατον habet; sed πρόβατον in graeca lingua generis neutri est, et potuerunt quae secuntur omnia conuenire, tamquam si diceret: pecus perfectum, masculum, anniculum erit uobis. potuit enim

9 Ex. 11, 9   16 Ex. 12, 10   18 cf. Ex. 12, 4   20 Ex. 12, 46
23 Ex. 12, 5

4 idem om. T   et] ac b   6 populus dei PSVTbd   7 propterea bdc
16 superaberint N   17 igni PNVTb   18 superauit SPNVb supra-
uerit T   non habuerit con om. N   19 uicinas sumantur P   21 igni b
23 masculus om. N   anniculus V   26 (et 27) probaton CPSNVT

latine dici „masculum pecus“, quomodo dicuntur mascula tura, genere neutro; ouis autem masculus dici non posset, quia feminini generis est ouis. item ouis mascula si diceretur esset absurdus. pecus uero si poneretur, etiam aliud intel- legeretur nec seruaretur sacramentum, quod cum scriptura de 5 oue loquatur, post dicit: ab agnis et haedis accipietis illud. qua in re Christus significari merito accipitur. quid enim opus erat ouem uel agnum ab agnis et haedis accipiendum moneri, nisi ille figuraretur, cuius caro non solum ex iustis uerum etiam ex peccatoribus propagata est? quam- 10 quam conentur Iudaei etiam haedum intellegere accipiendum ad celebrandum pascha; et hoc esse dictum putant: ab agnis et haedis accipere, tamquam diceret uel ab agnis agnum uel ab haedis haedum, si illud desit, sumi oportere. adparet tamen in Christo rebus inpletis quid illo praecepto fuerit 15 figuratum.

XLIII. Quod scriptum est: et facietis diem hunc in progenies uestras legitimum aeternum uel aeternalem — quod graece dicitur αἰώνιον — non sic accipiendum est, tamquam possit istorum praetereuntium dies esse ullus 20 aeternus: sed illud aeternum est, quod iste significat dies. uelut cum dicimus ipsum deum aeternum, non utique istas duas syllabas aeternas dicimus, sed quod significant. quamquam diligenter scrutandum sit quomodo appellare scriptura soleat aeternum; ne forte ita dixerit sollemniter aeternum, 25 quem nefas habeant praetermittere aut sua sponte mutare. aliud est enim quod praecipitur quousque fiat — sicut praeceptum est, ut septies muros Iericho circumiret arca — aliud, cum praecipitur sic obseruari aliquid, ut nullus terminus

17 Ex. 12, 14   27 cf. Ios. 6, 8. 9

1 dici latine *b*   dicitur *V¹*   2 thura *bd*   3 oues *sec. P¹*   4 pone-
retur| diceretur *T*   10 ex*pectatoribus *P*   12 hoc etiam dictum esse *b*
13 acciperet *P¹V¹* accipi *V^{2b}*.   19 eonion *C* aeonion *PSNVT*   22 uel
PVS¹   25 ne—aeternum *in mg. m. 2 C*   26 habeat *V*   28 sep-
tiens *CN*   ihericho *N*   circuiret *PSVT*

praefiniatur observationis siue cotidie siue per menses siue per annos sollemniter siue per multorum uel aliquorum annorum certa intervalla. aut ergo sic appellauit aeternum, quod non sua sponte audeant desinere celebrare, aut, sicut dixi, ut non ipsa signa rerum, sed res quae his significantur aeternae intellegantur.

XLIII. Et factus est clamor magnus in terra Aegypto; non enim erat domus in qua non erat in ea mortuus. nonne potuit esse aliqua domus, quae primogenitum non haberet? cum ergo primogeniti tantummodo morerentur, quomodo nulla erat, quae non haberet mortuum? an et hoc diuinitus praescientia dei fuerat procuratum, ut in omnibus omnino essent domibus primogeniti, in quibus percuterentur Aegyptii? ab hac sane plaga non putandi sunt immunes fuisse Aegyptii qui habitabant in terra Gessem; hominum quippe erat uel animalium, non terrae; id est: homines et animalia primogenita moriebantur occulto et angelico percussu, non aliquid in terra uel in caelo factum erat, sicut rana uel locusta uel tenebrae, unde qui habitabant affligerentur. a talibus enim plagis cum terra Gessem fuisset aliena, procul dubio perueniebat beneficium ad eos Aegyptios, qui in eadem terra cum Hebraeis morabantur; hac uero primogeniti eorum omnes percussi sunt.

XLV. Filii autem Israhel fecerunt sicuti praeceperat illis Moyses et petierunt ab Aegyptiis uasa aurea et argentea et uestem. et dominus dedit gratiam populo suo coram Aegyptiis, et commodauerunt illis; et praedati sunt Aegyptios. iam hoc factum fuerat ante mortes primogenitorum Aegyptiorum;

7 Ex. 12, 30   24 Ex. 12, 35. 36

1 cottidie *ST*   5 iis *Nd* in his *S*   7 Et *om. PST*   8 aegypti
PSVT aegyptiis *b*   in ea *V*   14 ab--Aegyptii *in mg. infer. m. 2 P*
16 erant *PV'Sb*   terra *C*   18 caelum *C*   19 lucusta *V¹*   20 gessen *bd*
22 hec *C*   neq̃ *V*   primogeniti eorum *scripsi cum bd: primogeni-*
torum codd.

sed nunc per recapitulationem repetitur. nam narratum est quando factum est. modo enim fieri quomodo posset, ut in tanto luctu ex mortibus suorum adcommoarent ista filiis Israhel? nisi forte quis dicat etiam ista plaga non fuisse percussos Aegyptios qui cum Hebraeis inhabitabant terram Gessem.

XLVI. Quid est quod ait: accipietis autem fasciculum hyssopi et tinguentes ex sanguine qui est iuxta ostium liniatis super limen et super ambos postes? quaeritur enim quem sanguinem dicat iuxta ostium, cum illius agni utique uelit intellegi sanguinem, cuius immolatione fit pascha. an eo modo consequenter praecipit, quamuis hoc tacuerit, ut idem agnus iuxta ostium occidatur? an, quod est credibilius, ideo dixit: ex sanguine qui est iuxta ostium, quia utique ille qui liniturus est super limen et postes uas ipsum, in quo sanguinem excepit, iuxta ostium positurus est, ut ad manum habeat quando tinguit?

XLVII. Sustulerunt autem filii Israhel de Ramesse in Soccot in sescenta milia peditum uiri praeter instructum uel censum, si ipso modo potest recte interpretari quod graecus ait ἀποσκειν. quo uerbo non solum mobilia uerum etiam mouentia significari indicat scriptura, ubi Iudas loquens ad patrem suum dicit: mitte puerum mecum, et surgentes ibimus, ut uiuamus et non moriamur et nos et tu et substantia nostra. ibi enim

7 Ex. 12, 22   18 Ex. 12, 37   23 Gen. 43, 7

2 comodo *C* quomodo (do s. l. m. 2) *V*   ut] et ut *C*   3 lucto *C* adcommoauerunt *C*   7 quaestio XLVI in codicibus et apud Eugipium ante quaestionem LV pag. 125 habetur; sed retinui ordinem priorum editorum   8 yssopi *CPVNT* yssopi *S* isopi *b*   tingentes *Tbd* 9 linetis *CPSV*¹   10 sanguine *N*   12 an] utrum ne in ras. *V, b* praecepit *SVTb* praecoepit *N*   15 leniturus *C*   et] et super *VT om. S*   17 tingat *b* tingit *d*   18 ramesse *V*   19 soccoth *PTNb* socchoth *V* Socchoth *d*   sexcenta *PVSTbd*   20 ipso] isto *PSNVTbd* recte *om. C*   21 ait] uir *C* habet *PSbd*   aposceuen *CPSVT* aposceue *N*   22 significare *C*   23 dicens *C*   25 ubi *V*

graecus ἀποσκευὴν habet, ubi „substantiam“ latinus interpretatus est, quod aliquando „censum“ interpretantur nostri, sicut nunc „instructum“ dicere uoluimus, dum tamen eo nomine et homines et iumenta uel omnia pecora intellegantur. 5 ubi etiam utrum et uxores possint intellegi nescio. sescenta tamen milia peditum cum scriptura commemoret addens et dicens: excepto instructu uel censu uel substantia uel si quo alio uerbo melius interpretatur ἀποσκευή, manifestum est et homines significatos siue in seruis siue in mulieribus 10 siue in his aetatibus, quae militiae non essent idoneae, ut sescenta milia peditum in eis solis intellegamus. qui possent militari agmine armari.

Quaeri autem solet, utrum ad tantum numerum Hebraei peruenire potuerint per eos annos in Aegypto, quos ostendere 15 consideratus in scripturis numerus potest. qui primum anni quot fuerint non parua quaestio est. dicit enim deus ad Abraham, cum factum esset illud sacrificium de uacca trima et capra et ariete et turture et columba, antequam non solum Isaac sed nec Ismahel quidem natus esset: sciendo scies 20 quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, et in seruitutem redigent eos et nocebunt illis quadringentis annis. si ergo quadringentos annos sic acceperimus, ut in seruitute sub Aegyptiis intellegantur, non paruum spatium temporis fuit, quo ita populus multiplicaretur. sed tot annos non fuisse apertissimo indicio scriptura testatur.

17 cf. Gen. 15, 9   19 Gen. 15, 13; cf. de ciu. dei 16, 24

1 aposceuen *CPSNVT*   substantia *C*   2 quod—interpretantur *in*
mg. inf. m. 2 *C*   4 intelleguntur *C*¹   5 utrum] uiri *b*   possunt *PNV*
possent *V*^{1b}   5 (et 11) sexcenta *PSVTbd*   6 commemorat *PT*   et
addens *C*   8 quo] co *C*   aposceuae *C*   aposceue *PSNVT*   ἀποσκευή *b*
11 possunt *N*   12 armati *T*   16 quot] quod *CN*   est *om. b*   ad
om. T   17 habraham *S*   illuc *P*   18 turtore *C*   19 ismael *Td*
hismael *b*   scias *Cbd*   21 seruitute *PVT*   22 quadringentos annos *d*
23 ut] et *N*   seruitutē *CN*   25 iudicio *b*

Quidam enim putant quadringentos triginta annos accipi debere, ex quo Iacob intrauit in Aegyptum, donec inde populus per Moysen liberatus est, quoniam in Exodo scriptum est: incolatus autem filiorum Israhel quem incoluerunt in terra Aegypto et in terra Chanaan, ipsi et patres 5 eorum, anni quadringenti triginta. seruitutis autem eorum uolunt esse annos quadringentos, propter quod scriptum est in Genesi: sciendo scies quia peregrinum erit sementuum in terra non sua, et in seruitutem redigent eos et nocebunt illis quadringentis annis. sed quoniam 10 seruitutis anni post mortem Ioseph computantur — illo enim uiuo non solum ibi non seruierunt uerum etiam regnauerunt — non est quemadmodum computentur quadringenti triginta in Aegypto. ingressus est enim Iacob anno filii sui tricesimo et nono, quoniam triginta annorum erat Ioseph, cum adparuit 15 in conspectu Pharaonis et regnare coepit sub illo; transactis autem septem annis ubertatis secunde anno famis ingressus est Iacob in Aegyptum cum aliis filiis suis. ac per hoc tunc agebat Ioseph XXX et nouem annos, qui inpletis uitae suae annis CX mortuus est. uixit ergo in Aegypto post ingressum 20 ad se patris sui LXXI annos: quos si detraxerimus quadringentis triginta annis, remanebunt seruitutis anni, id est post mortem Ioseph, non CCCC sed CCC et LVIII anni. quod si ex illo putabimus nos computare debere, ex quo Ioseph sub Pharaone regnare coepit, ut tunc quodam modo intellegatur 25 intrasse Israhel in Aegyptum, quando ibi filius eius tanta

4 Ex. 12, 40   15 cf. Gen. 41, 46   17 cf. Gen. 45, 6   19 cf. Gen. 50, 22. 25

2 per Moysen populus *S*   5 aegypti *PSVTb*   et om. *PV*   αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν *cod. Alex et Lag*   7 propterea *Sbd*   8 genesis *C*   scias *bd*   10 quadringentos annos *d*   12 seruient *C*   13 quadringenti *C*   triginta *C*   14 tricensimo *CP¹N*   trigesimo *Tbd*   16 conspectū *C*   sub] cum *N*   20' ergo] enim *PSVTb*   21 annos et unum *S*   annus *C*   retraxerimus *PSVb*   a quadringentis *bd*   quadringentis *C*   23 si om. *PS*   24 putauimus *CPST*   25 ut tunc] utrum *T*

potestate sublimatus est, etiam sic CCCL erunt, quos Tychonius uult accipi quadringentos, ut a toto pars intellegatur, id est a toto centenario pars quinquagenaria, et probat hac loquendi regula solere uti scripturam. si autem, quod aliquanto probabilius dici potest, tunc habeamus intrasse Israhel in Aegyptum, quando illic Ioseph esse uenditus coepit, detracturi sumus adhuc annos XIII, ut CCCXXXVII annos pro quadringentis accipiamus. sed cum scriptura commemoret Caath filium Leui auum Moysi cum auo suo Iacob intrasse in Aegyptum, dicat eum autem uixisse annos CXXX, filium uero eius patrem Moysi Amram CXXXVII, Moysen uero dicat LXXX annorum fuisse cum de Aegypto populum liberauit — etiam si tunc genuisset Caath patrem Moysi, quo anno mortuus est, ille quoque Amram ultimo uitae suae anno genuisset Moysen — computati anni CXXX et CXXXVII et octoginta trecentos quadraginta septem annos faciunt, non quadringentos triginta. quodsi quis dicat extremo anno uitae Ioseph natum esse Caath filium Leui, septuaginta ferme anni possunt accedere illi summae, quia septuaginta unum annos uixit in Aegypto Ioseph post ingressum patris sui. quapropter etiam sic septuaginta anni uitae Ioseph ab ingressu Iacob in Aegyptum usque natiuitatem Caath, si tunc natus adseratur, et centum triginta anni ipsius Caath et centum triginta septem filii eius Amram patris Moysi et octoginta ipsius Moysi,

1 Tychon. in Regul. V   8 cf. Gen. 46, 11   10 cf. Ex. 6, 18
cf. Ex. 6, 20   11 cf. Ex. 7, 7

1 si C   tichonius N thyconius T thiconius b   2 quatrimentos C
3 centenario C   5 habeamus T   6 iosep C   7 per quadringentós P¹
9 (et 13) cat C cath PT chat N   leui C   10 autem eum bd
11 amram STb   14 amram Sb abram NT   15 genuisse Sb   moyse T
cōputet annos b   16 et quadraginta Vbd   qudringenta S   17 quadri-
gentos C   triginta C   quodsi—septuaginta om. V   18 gat C
cath PT chat N   fere T   19 annos et unum S   annū T   20 ae-
gyptum T   21 si b   22 usque ad PSVbd   (et 23) cat C cath PF
chat N   23 pr. et om. T   24 amram STb

quadringentos decem et septem annos faciunt, non quadringentos triginta.

Proinde illa nimirum computatio, quam secutus est Eusebius in historia sua chronica, perspicua ueritate subnixa est. ab illa enim promissione computat quadringentos triginta annos, 5 qua uocauit deus Abraham. ut exiret de terra sua in terram Chanaan, quia et apostolus cum Abrahae laudaret et commendaret fidem, in ea promissione qua Christum uult intellegi prophetatum, id est qua promisit deus Abrahae quod benedicentur in eo omnes tribus terrae, hoc autem dico, inquit, 10 quia testamentum confirmatum a deo post quadringentos et triginta annos facta lex non infirmat ad euacuandas promissiones. ex illa ergo promissione, qua uocatus est Abraham et credidit deo, post quadringentos et triginta annos factam legem dicit apostolus. non ex tempore 15 quo Iacob intrauit in Aegyptum. deinde etiam ipsa scriptura Exodi satis hoc significatur; non enim dixit: incolatus filiorum Israhel, quem incoluerunt in terra Aegypto, anni quadringenti triginta, sed aperte dixit: quem incoluerunt in terra Aegypto et in terra Chanaan ipsi 20 et patres eorum. ac per hoc manifestum est computandum esse tempus etiam patriarcharum Abrahae, Isaac et Iacob, ex quo peregrinari coepit Abraham in terra Chanaan, id est ex illa promissione, in qua eius fidem laudat apostolus, usque ad illud tempus, quo ingressus est Israhel in Aegyptum. toto 25 quippe isto tempore peregrinati sunt patres in terra Chanaan et deinde semen Israhel in Aegypto. ac sic completi sunt

3 Euseb. Chron. ad mundi a. 3260   10 Gal. 3, 17   17 Ex.
12, 40

1 qudrigentos *C* et decem *SVb* quadrangentos *C* 4 cronica *CPT*
5 quadragentos *C* triginta *C* 7 canan *C* chanan *N* habrahae *C*
9 benedicentur *PSNVTbd* 12 lex ē *N* 13 ergo *om. C* 15 dicet *C*
17 significauit *bd* 18 aegypti *PSV* 19 anni—Aegypto *om. S*
quadraginti *C* quam *P* quae *N* 20 aegypti *CNPVb* canaan *C*
chanan *N* 21 esset *N* 23 perigrinari *C* peregrinare *PST* in] de *b*
24 fidei *V* 25 est *om. C*

quadringenti triginta anni a promissione usque ad exitum Israhel ex Aegypto, quando facta est lex in monte Sina, quae non infirmat testamentum ad euacuandas promissiones.

5 Septuagesimo ergo et quinto anno uitae suae Abraham, sicut scriptura dicit, egressus est in terram Chanaan et genuit Isaac, cum esset annorum C. fiunt itaque anni XXV ex promissione usque ad natum Isaac. his adduntur omnes anni uitae Isaac, id est centum octoginta, fiunt ducenti quinque. tunc erat
10 Iacob annorum CXX; nati sunt enim sexagenario patri gemini ipse et Esau. post X autem annos intrauit Iacob in Aegyptum, cum esset annorum CXXX, Ioseph autem esset XXXVIII. fiunt proinde anni a promissione usque ad ingressum Iacob in Aegyptum CCXV. Ioseph autem ab illo tricesimo et nono
15 anno aetatis suae, in quo eum pater in Aegypto inuenit, uixit annos septuaginta unum, quia omnes aetatis eius anni C et X fuerunt. cum itaque ad ducentos quindecim annos accesserint septuaginta unus, fiunt anni CCLXXXVI. restant CXLIII uel quinque, quibus intellegitur seruisse in Aegypto populus
20 Israhel post mortem Ioseph. his annis quantum multiplicari potuerint, si fecunditas hominis consideretur, adiuuante illo qui eos uoluit ualde multiplicari, reperitur non esse mirum quod in sescentis milibus peditum egressus est populus ex Aegypto excepto cetero adparatu. ubi et seruitia erant et sexus
25 muliebris et inbellis aetas.

Quod ergo dixit deus ad Abraham: sciendo scies quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria; et

5 cf. Gen. 12, 4   7 cf. Gen. 21, 5   8 cf. Gen. 35, 28   11 cf. Gen. 25, 26   12 cf. Gen. 47, 9   16 cf. Gen. 50, 22   26 Gen. 15, 13

1 quadragenti C   trigenta C   2 lex om. P¹   5 ergo om. PSVTb
abraham om. N   6 terra P¹   8 uitae suae SVb   9 isaac om. P¹SV
10 sexagenario C   patre PSVTbd   12 fin. cum esset PSTb   esset om. V
13 fiunt om. V   14 iosep C   tricensimo CP   trigesimo NTd
16 annos om. N   septuaginta et unum annos PVTbd   et om. PSNVTbd
17 accesserunt PSV   18 unum CPSN   19 quibus intellegitur om. N
21 adiuuanto P¹   23 sexcentis PSVTbd   26 scias bd

in seruitutem redigent eos et nocebunt illis quadringentis annis, non sic accipiendum est, tamquam in illa durissima seruitute quadringentos annos dei populus fuerit; sed quia scriptum est: in Isaac uocabitur tibi semen, ex anno natiuitatis Isaac usque annum egressionis ex Aegypto 5 computantur anni quadringenti quinque. cum ergo de quadringentis triginta detraxeris uiginti quinque, qui sunt a promissione usque ad natum Isaac, non mirum est, si quadringentos et quinque annos summa solida quadringentos uoluit appellare scriptura, quae solet tempora ita nuncupare, ut quod de 10 summa perfectioris numeri paululum excrescit aut infra est non computetur. non itaque quod ait: in seruitutem redigent eos et nocebunt illis, ad quadringentos annos referendum est, tamquam per tot annos eos habuerint in seruitute; sed referendi sunt quadringenti anni ad id quod dictum est: 15 peregrinum erit semen tuum in terra non propria, quia siue in terra Chanaan siue in Aegypto peregrinum erat illud semen, antequam hereditatem sumerent terram ex promissione dei. quod factum est posteaquam ex Aegypto liberati sunt, ut hyperbaton hic intellegatur et ordo uerborum 20 sit: sciendo scies quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria quadringentis annis, illud autem interpositum intellegatur: et in seruitutem redigent eos et nocebunt illis, ita ut ad quadringentos annos ista interpositio non pertineat. in extrema enim parte annorum summae 25 huius, hoc est post mortem Ioseph, factum est, ut in Aegypto populus dei duram perageret seruitutem.

XLVIII. Quid est quod ait, cum de pascha praeciperet: <et> erit tibi in signo super manum tuam? an intel-

4 Gen. 21, 12   29 Ex. 13, 9

1 quadragintis *C* quadringentos *d*   2 annos *d*   3 quadragintos *C*
 4 semen tibi *C*   5 usque ad *PVTbā*   6 anno *C*   quadrigenti (*sic persaepe*) *C*
 17 canan *C*   20 yperbaton *PSV*   21 sit *om. C*
 scias *bd*   23 seruitute *N*   redigant *P*   26 aegyptū *C*   29 et *ad-*
didī   signum *bd* εἰς σημεῖον *Lag*

legitur super opera tua, id est quod praeferre debeas operibus tuis? pertinet enim pascha propter occisionem ouis ad fidem Christi et sanguinem, quo redempti sumus. haec autem fides operibus praeponenda est, ut sit quodam modo super manum
 5 aduersus illos, qui in operibus legis gloriabantur. de qua re apostolus loquitur et multum agit, qui fidem operibus sic uult anteponi, ut ex illa pendeant opera bona atque ab ea praeueniantur, non ut ipsa uelut meritis bonorum operum retribui uideatur. illa enim ad gratiam pertinet; si autem
 10 gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia.

XLVIII. Cum autem dimisit Pharaon populum, non deduxit eos deus uiam terrae Phylistiim, quia prope erat. dixit enim deus: ne quando paeniteat populum,
 15 cum uiderit proelium, et reuertatur in Aegyptum. hic ostenditur omnia fieri debere, quae consilio recte fieri possunt, ad deuotanda quae aduersa sunt, etiam cum deus apertissime adiutor est.

L. Quinta autem progenie ascenderunt filii Israel de terra Aegypti. utrum progeniem in centum annis uult
 20 computari et ideo quinta progenie, quia post quadringentos triginta annos? an per hominum generationes hoc potius intellegendum est ab ipso Iacob qui intrauit in Aegyptum usque ad Moysen qui cum populo egressus est? Iacob enim primus,
 25 secundus Leui, tertius Caath, quartus Amram, quintus Moyses inuenitur. has autem dicit progenies latinus interpres, quas γενεαί Graeci uocant, quae in euangelio generationes appel-

6 cf. Gal. 3; Hebr. 11 9 Rom. 11, 6 12 Ex. 13, 17 19 Ex. 13, 18 27 cf. Matth. 1, 17

1 p̄ferre V 3 quod N 5 gloriābatur T 6 et nullū ait posse deo placere sine fide qui sqq. b ait C agit (g exp. m. 1) P sic uult] suis V 7 uult om. b anteposit SVb 8 peruēniantur d 9 pertinent b 12 emisit b 13 per uiam S²Tb terrae Phylistiim om. N filistin C philistim PST 15 reuertetur P¹ 17 euitanda b 22 et triginta b hominum (exp. est et superscr. oms) V 25 cat C cath PT chat N amram Sb 26 autem om. S 27 geneas CPSNVT

lantur nec numerantur nisi per successiones hominum. non per numerum annorum.

LI. Dixit autem Moyses: confidite et state et uidete salutem quae est a domino, quam faciet uobis hodie. sicut enim uidistis Aegyptios hodie, non adponetis amplius uidere eos in aeternum tempus. quomodo accipienda sunt haec uerba. cum uiderint postea Israhelitae Aegyptios? an quia isti qui tunc uidebant non eos ulterius uiderunt, quia et illi sunt mortui qui consequebantur et isti omnes quisquis die mortis suae? nam posteri eorum uiderunt 10 posteros illorum. an „non eos uidebitis sicut hodie“ intellegendum est non sicut hodie persequentes et inimicos et tanto post uos agmine uenientes, ut omnino nulla sit quaestio nec de aeterno tempore quod hic posuit, quia etsi uidebunt se utrique tempore resurrectionis, non sic utique uidebunt ut 15 hodie?

LII. Quid est quod dixit dominus ad Moysen: quid tu clamas ad me? cum scriptura non dixerit aliquid de Moysei uocibus nec eum orantem commemorauerit? nisi quia intellegi uoluit hoc eum egisse uocis silentio, ut corde clamaret. 20

LIII. Et tu leua uirgam tuam et extende manum tuam super mare. haec est illa uirga, in qua fiebant mirabilia, quae modo dicitur esse Moysi; tunc autem fratris eius fuisse dicebatur, quando per illam ipse operabatur.

LIII. Extendisti dexteram tuam, transuorauit eos 25 terra. terram pro aqua non mirum est positam. tota quippe pars ista extrema uel infima mundi terrae nomine censetur secundum id quod saepe dicitur: deus qui fecit caelum et

3 Ex. 14, 13   17 Ex. 14, 15   21 Ex. 14, 16   25 Ex. 15, 12
28 Ps. 145, 6; Act. 14, 14; Apoc. 14, 7

3 confidete NV¹ et uidete salutem om. N 9 uiderint b 10 quisque PSNVTbd 15 utique (in mg. at utrique) b 18 moysi PSNVTbd 21 eleua bd τῇ ῥάβδῳ σου cod. Alex et Lag 22 uirga illa b 25 dexteram] manum Vb transforauit P¹ 26 terra] terrā N terrā (s. l. m. l) PV terra b posita b 27 infima PS infirma N

terram, et in illius psalmi distributione commemoratis caelestibus, laudate, inquit, dominum de terra, et ea exsequitur in laude, quae etiam ad aquas pertineant.

LV. Misisti spiritum tuum et cooperuit eos mare.
 5 ecce iam quinto commemoratur spiritus dei, ut in hoc numero accipiamus et quod dictum est: digitus dei est hoc. primo, ubi scriptum est: spiritus dei superferebatur super aquas; secundo, ubi dicitur: non permanebit in istis hominibus spiritus meus, quoniam carnes sunt; tertio,
 10 ubi Pharaon dicit ad Ioseph: quoniam spiritus dei est in te; quarto, ubi incantatores Aegyptiorum dicunt: digitus dei est hoc; quinto in hoc cantico: misisti spiritum tuum et cooperuit eos mare. meminerimus autem spiritum dei non solum ad beneficia uerum etiam ad uindictam com-
 15 memorari. nam quid aliud etiam supra dixit: <et> per spiritum irae tuae diuisa est aqua? iste itaque spiritus dei in Aegyptios spiritus irae eius, quibus nocuit aquarum diuisio, ut intrantes possent aquis redeuntibus obrui, filiis uero Israhel, quibus profuit quod aqua diuisa est, non fuit
 20 ille spiritus irae dei. unde significatur propter diuersas operationes et effectus spiritum dei dissimiliter appellari, cum sit unus atque idem ille dumtaxat, qui etiam spiritus sanctus in unitate trinitatis accipitur. proinde non arbitror alium quam eundem significari, ubi dicit apostolus: non enim accepistis
 25 spiritum seruitutis iterum in timorem, sed accepistis spiritum adoptionis in quo clamamus: abba, pater,

2 Ps. 148, 7. 8   4 Ex. 15, 10   6 Ex. 8, 19   7 Gen. 1, 2
 8 Gen. 6, 3   10 Gen. 41, 38   15 Ex. 15, 8   24 Rom. 8, 15

1 in om. Cd   2 ea om. N   3 pertinebant b   4 hic exponitur cap.
 XLVI quod priores edit. secutus pag. 116 retinui   6 et] ut N   7 super
 me ferebatur C ferebatur b   9 caro b   10 dicit pharaon T   12 hic b
 14 ad uindictam comm om. N   15 et addidi   16 iste est S   17 irae
 dei b   nam spiritus PSNVb   eius] eius erat (erat ex eius) V eius
 fuit d   18 in filios (in s. l.) V   21 spiritus Tb   24 enim om. P¹
 25 timore SVTbd

quia eodem spiritu dei, id est digito dei, quo lex in tabulis lapideis conscripta est, timor incussus est eis, qui gratiam nondum intellegebant, ut de sua infirmitate atque peccatis per legem conuincerentur et lex illis fieret paedagogus, quo perducerentur ad gratiam quae est in fide Iesu Christi. de hoc autem spiritu adoptionis et gratiae, id est de hoc opere spiritus dei, quo inpertitur gratia et regeneratio in uitam aeternam, dicitur: spiritus autem uiuificat, cum supra diceretur: littera occidit, id est lex conscripta tantummodo iubens sine adiutorio gratiae.

LVI. Venerunt autem in Merra et non poterant bibere de Merra; amara enim erat. si propter hoc appellatum est nomen loci eius amaritudo, quia non potuerunt ibi aquam bibere, quod amara esset — Merra enim interpretatur „amaritudo“ — quomodo uenerunt in Merra, nisi quia eo nomine locum scriptura appellauit, in quem uenerunt, quo iam appellabatur cum haec scribebantur? posterius enim utique scripta sunt quam illa contigerunt.

LVII. Et ostendit ei dominus lignum et misit illud in aquam, et facta est aqua dulcis. genus ligni erat istam habens uim an quolibet ligno id poterat facere deus, qui tanta mirabilia faciebat? hoc tamen uidetur significare, quod dictum est „ostendit ei,“ tamquam tale iam lignum esset, quo posset hoc fieri; nisi forte locus erat, ubi ligna omnino non inueniebantur, ut hoc ipsum esset diuini adiutorii,

1 cf. Ex. 31, 18   2 cf. Gal. 3, 22—26   8 II Cor. 3, 6   11 Ex. 15, 23   19 Ex. 15, 25

1 quod *P* quod* *V*   2 incusus (*pr.* s *ex* i) *P* ^{erat} incūsus ē *V*   4 a quo *d*
5 quae—Christi *om.* *N*   6 id est—gratia *om.* *N*   9 lex *om.* *V*   10 iu-
bens *om.* *C*   adiutoriū *P*¹   11 mesra *PVTb* myrra *N*   12 bibere
aquam *PV*   mesra *PVTb* mirra *N*   13 potuerant *PVTb*   14 eo
quod *b*   merra (*alt.* r s. l.) *C* mesra *PVTb* myrra *N*   15 merrā
CS mesram *PV* mesra *Tb* myrra *N*   17 quo *ex* quod *P* quod *b*   appel-
latur *S*   19 inmisit *N*   illum *V*   20 aqua *N*   21 uim an| suiman *N*
aquolibet *P*¹   potuerat *P*¹*SVb*   facere poterat (potuerat *P*¹*SVb*)
PSNVTbd

quod ei lignum dominus ostendit, ubi nullum erat, et per lignum aquas dulces fecit, praefigurans gloriam et gratiam crucis. sed in tali etiam natura ligni quis nisi creator et demonstrator laudandus est?

5 LVIII. Dixit autem dominus ad Moysen: ecce ego pluam uobis panes de caelo; et exiet populus et colliget unius diei in diem, ut temtem illos s ambulabunt in lege mea an non. temtatio ista probatio est, non ad peccatum seductio; nec ideo probatio, ut deus
10 nouerit, sed ut ipsos ipsis hominibus ostendat, quo humiliores fiant ad petendum adiutorium et agnoscendam dei gratiam.

LVIII. Moyses et Aaron dicunt ad populum inter cetera: propter quod exaudiuit dominus murmurationem uestram quam uos murmuratis aduersum nos. nos autem
15 quid sumus? non enim aduersum nos murmur uestrum est sed aduersum deum. non ex hoc tantum se ualere uoluerunt quantum deus — dixerunt enim: quid sumus nos? — ut illi aduersum illum se scirent murmurasse, qui istos miserat et qui per istos operabatur. nec talis est illa
20 sententia, ubi Petrus dicit Ananiae: ausus es mentiri spiritui sancto? non hominibus mentitus es, sed deo. non enim ait: „ausus es mentiri mihi? non mihi mentitus es, sed deo“: quod si dixisset, simile fuisset. neque ita dixit: „ausus es mentiri spiritui sancto? non spiritui sancto mentitus
25 es, sed deo“; ita enim loquens negaret deum esse spiritum sanctum. nunc uero cum dixisset: ausus es mentiri spiritui

5 Ex. 16, 4   13 Ex. 16, 8   20 Act. 5, 3. 4

1 dominus lignum *Vb*   3 natura *om.* *PSVT*   ligno *SVT*   5 autem *om.* *b*   6 exhibit *N*   8 ambulent *b*   legē meā *C*   10 ipsos] ipso
V ipse *b*   quod *P¹T*   12 in terrā cetera *T*   14 qua *C*   murmo-
rastis *C* murmurastis *T*   15 aduersus *N*   16 est *om.* *N*   aduersus *bd*
dominum *b*   ex hoc] enim *b*   18 aduersus *PSNVTbd*   scire *P¹*
19 illa est *d*   20 annaniae *CPSN*   cur ausus *b*   es* *S*   21 men-
titus es *om.* *S*   deo. Quod simile fuisset si dixisset: non spiritui sancto
mentitus es (*uers.* 24) *sqg.* *b*   22 non—deo *add. m.* 2 *scriptura scottica P*
mihi *post* mentiri *om.* *S*   mihi non ment. *C*

sancto? cum ille se putaret hominibus fuisse mentitum, ipsum spiritum sanctum deum esse monstravit subiungens: non hominibus mentitus es, sed deo.

LX. Deus mandat per Moysen populo: ad uesperam edetis carnes et mane replebimini panibus. ecce non 5 pro omni alimento panes nominantur. nam isto nomine et carnes complecterentur, quia et ipsa alimenta sunt; nec tamen panes eos modo dicit, qui fiunt ex frumentis — ipsos enim proprie panes appellare consueuimus — manna autem panum nomine appellat. non autem uacat quod dicit ad ue- 10 speram carnes et mane panes se daturum. tale quippe aliquid etiam in Helia significatum est, cum ei alimenta coruus adferret. an forte carnibus ad uesperam et mane panibus ille significatur, qui traditus est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram? ad ue- 15 speram quippe mortuus ex infirmitate sepultus est, mane autem adparuit discipulis, qui resurrexerat in uirtute.

LXI. Et dixit Moyses ad Aaron: accipe uas aureum unum et mitte in illud plenum gomor manna et repones illud ante deum, ut seruetur in progenies 20 <uestras>, quemadmodum praecepit dominus. quaeri potest, ubi Aaron poneret ante deum, quando nec ullum simulacrum fuit nec arca testamenti iam fuerat instituta. an forte ideo de futuro dixit „repones“, ut intellexeretur tunc ante deum posse reponi, quando futura erat arca? an potius 25 „ante deum“ dictum est quod fit ipsa deuotione offerendi, in quocumque loco poneretur? ubi enim non deus? sed illud

4 Ex. 16, 12   12 cf. III Reg. 17, 6   14 Rom. 4, 25   16 cf. Marc. 16, 9 sqq.   18 Ex. 16, 33. 34

2 ipse *P¹SVd* deum *om. N.* 4 mandauit *b* populū *C* 5 replemini *CN* 6 et *om. b* 7 complerentur *SV* ipsae *Tbd* 8 tam *P* panes eos *mo om. N* 13 afferit *C¹* 14 est *om. P¹* 16 mortuus est *S* 17 aperuit *P¹V* 18 Et *om. VT* accepe *P¹* 19 in *om. CPSVTbd* mannae *PSVb* manne *T* 20 repone *b* ut] et *b* 21 uestras *addidi; cf. Quaest. XLIII et CXXXV* 24 tunc ante deum *om. N* 27 ibi *b* est deus *Vd*

quod adiungit: et reposuit Aaron ante testimonium ad reseruandum, priorem magis sensum adserit. hoc enim modo scriptura dixit per prolepsin quod postea factum est, cum esse coepit tabernaculum testimonii.

5 LXII. Filii autem Israhel ederunt manna annis quadraginta, quoadusque uenirent in terram quae inhabitatur; manna ederunt, quoadusque uenirent in partem Phoenices. significauit scriptura per prolepsin, id est hoc loco commemorando quod etiam postea factum est,
 10 non edisse filios Israhel in heremo nisi manna. hoc est enim quod ait: usque ad terram quae inhabitatur, id est quae iam non est heremus, non quia continuo ut uenerunt ad terram habitabilem destiterunt uesci manna, sed quia non ante. traiecto enim Iordane significatur manna cessasse, ubi
 15 panes terrae manducauerunt. quando ergo ingressi sunt habitabilem terram, antequam transirent Iordanem, uel tantum manna uesci uel utroque cibo potuerunt; hoc quippe intellegi potest, quando cessasse manna non dicitur nisi Iordane traiecto. cur autem in illa heremi inopia etiam carnes desidera-
 20 uerint, quando de Aegypto cum suis ualde multis pecoribus exierunt, magna quaestio est. nisi forte dicatur, cum per heremum pascua tanta non essent et ex eo minor futura uideretur fecunditas pecorum, pepercisse illos pecoribus, ne omnibus deficientibus etiam sacrificiis necessaria defuissent,
 25 uel si quid aliud dici potest, unde quaestio ista soluatur. congruentius tamen creditur non eos carnes desiderasse, quas de pecoribus habere poterant, sed eas quae deerant, ex aquis

1 Ex. 16, 34   5 Ex. 16, 35

2 seruandum *NV*   3 prolepsin *CSN* prolepsin *P²VT* prolepsim *bd*
 6 uenerint *P¹*   habitabatur *CT* habitatur *PSNI*; sed cf. *uers. 11*
 7 τὸ μάννα ἔφαγον ἕως *cod. Alex et Lag* ederunt *om. C* quousque *N*
 8 foenicis *C* phoenicis *Nbd*   prolepsin *CPSN* prolepsin *T*   9 me-
 morando *CPNVT*   10 filio *P¹*   11 inhabita**tur *N*   13 distiterunt *C*
 14 iordanne *C*   15 quando *S¹* quod *PV¹*   16 transiret *P¹* transierūt *b*
 18 iordanne *CN*   19 desiderauerunt *b*   23 uideatur *PSVT*   illis *PS*
 26 carnes *om. V*   27 potuerant *T*

uidelicet. ipsas quippe in illa heremo non inueniebant: unde et illis ortygometra data est, id est aues, quas coturnices multi latine interpretati sunt, cum sit aliud genus auium ortygometra quamuis coturnicibus non usquequaque dissimile. nouerat enim deus quid desiderarent et desiderium eorum 5 quo carnis genere satiaaret. sed quia scriptura concupiuisset illos carnes dixerat nec expresserat cuius modi carnes, ideo quaestio facta est.

LXIII. Manna ederunt quoadusque uenirent in partem Phoenices. iam dixerat: quoadusque uenirent ad terram 10 quae inhabitatur; sed quia non expresserat proprie quam diceret, repetitione uidetur quandam proprietatem expressisse dicendo „in partem Phoenices. sed tunc illam terram sic credendum est appellatam; modo enim non hoc uocatur. alia quippe est quae Phoenice appellatur regio Tyri et Sidonis, 15 qua illos transisse non legitur. quamquam scriptura fortasse potuerit terram Phoenices appellare, ubi palmarum arbores iam esse coeperant post heremi uastitatem, quoniam palma graece sic appellatur. initio enim profectionis suae inuenerunt locum, ubi septuaginta palmarum arbores fuerant et duodecim fontes; 20 sed postea eos excepit heremi prolixitas, ubi tale aliquid non fuit, quousque uenirent ad loca quae colebantur. uerum ille sensus est probabilior, ut credamus sic appellatam tunc fuisse terram. multarum enim terrarum et locorum sicut fluminum et urbium nomina certis existentibus causis antiquitate mutata 25 sunt.

LXIII. Et dixit dominus ad Moysen: antecede populum; sume autem tecum de senioribus populi; et

1 cf. Ex. 16, 13   9 Ex. 16, 35   27 Ex. 17, 5

2 et om. PSNVT   ortygometra CSN   3 latini NTVb   4 ortygometra CSN   6 carniū (ū in ras.) V   7 ne V¹   9 uenerunt N
10 phoenicis Nbd phenicis T   quousque PSNVTb   12 et quadam proprietate N   13 phenices P¹T phoenicis Nbd   tunc om. N   14 hoc non bd   uocatur nomine bd   15 sydonis T   16 quamquam V
17 potuerat P¹   phoenicis Nbd   appellare om. P¹   19 inuenerunt locum om. N   inuenerant PSVT   21 hemi b

uirgam de qua percussisti flumen accipe in manu tua. flumen Aaron legitur, non Moyses uirga percussisse; nam Moyses eadem uirga mare diuisit, non flumen. quid sibi ergo uult: „accipe uirgam in qua percussisti flumen?“ an forte
 5 mare appellauit flumen? quaerendum exemplum locutionis huius, si ita est. an quod Aaron fecit, Moysi potius tributum est, quia per Moysen deus iubebat, quid faceret Aaron, et in Moyse auctoritas, in illo autem ministerium fuit? quando quidem et primis suis uerbis deus hoc illi ait de fratre suo:
 10 erit tibi ad populnm, tu illi quae ad deum.

LXV. Et ecce ego sto super cacumen collis, et uirga dei in manu mea, Moyses dicit ad Iesum Naue, cum praeciperet pugnari aduersus Amalec. nunc ergo uirga dei dicitur, quae primum dicta est uirga Aaron, postea uirga Moysi. sicut
 15 dicitur spiritus Heliae qui est spiritus dei, cuius particeps factus est Helias, sic illa potuit. dicitur et dei iustitia, quae nostra est, sed donata a deo: de qua loquens apostolus Iudaeos arguit dicens: ignorantes dei iustitiam et suam iustitiam uolentes constituere, id est tamquam a se sibi paratam.
 20 contra quales dicit: quid enim habes quod non accepisti?

LXVI. Venit autem et Aaron et omnes seniores Israhel manducare panem cum socero Moysi ante deum uel, sicut alii codices habent, coram deo. quod graece scriptum est: ἐναντίον τοῦ Θεοῦ. quaeritur „ubi“ ante
 25 deum, quando nec tabernaculum fuit nec arca testamenti

2 cf. Ex. 7, 19   3 cf. Ex. 14, 21   10 Ex. 4, 16   11 Ex. 17, 9
 15 cf. Luc. 1, 17   18 Rom. 10, 3   20 I Cor. 4, 7   21 Ex. 18, 12

1 de] in *bd*   accipe—flumen *om. N*   3 quid—flumen *om. P*¹
 7 quid] quae *PSVTbd*   Aaron *om. P*   8 moysen *PS*   9 et—uerbis *om. N*
 10 illi in his *b*   dominum *PVT*   12 dicit Moyses *bd*   hiesum *P*
 13 pugnare *b*   aduersa *SN*   amalech *FSVTbd*   14 postea uero
PSVTbd   16 est *om. CNT*   sic *post* potuit *legitur* in *CNT*; *item*
in PS m. 2 *post* potuit *positum* est *sua sede expunctum*   *post* potuit
add. dici *bd*   et] etiam *bd*   17 arguens dicit *C*   19 partam *C*
 20 contra *om. C*   enim *om. T*   21 prius et *om. b*   καὶ Ἀαρὼν *cod.*
Alex et Lag   24 enantion to theu *C* enantion tu theu *PSNVT*

quae postea sunt instituta. neque enim et hic de futuro dictum accipere possumus, sicut dictum est de manna quod positum est in uase aureo. ergo ante deum id accipere debemus factum, quod in honorem dei factum est: ubi enim non deus?

LXVII. Moyses socero dicit quia uenit ad me populus inquirere iudicium a deo: cum <enim> eis contigerit disceptatio et uenerint ad me, iudico unumquemque et moneo eos praecepta dei et legem eius. quaeri potest quomodo ista Moyses dixerit, cum lex dei adhuc nulla con-¹⁰ scripta esset. nisi quia lex dei sempiterna est, quam consulunt omnes piaae mentes, ut quod in ea inuenerint, uel faciant uel iubeant uel uetent, secundum quod illa incommutabili ueritate praeceperit. numquid enim Moyses, quamuis cum illo deus loqueretur, per singula credendum est, quod consulere soleret¹⁵ deum, si quid esset in disceptationibus tantae multitudinis, quae illum in hoc iudicandi negotio a mane usque ad uesperam detinebat? et tamen nisi suae menti praesidentem dominum consuleret legemque eius aeternam sapienter adtenderet, quid iustissimum iudicare inter disceptantes posset,²⁰ non inueniret.

LXVIII. In eo quod Iothor consilium dat genero suo Moysi, ne occupatus iudiciis populi et ipse et populus consumatur consumptione intolerabili, prima quaestio est, cur hoc deus famulum suum, cum quo ipse tanta et talia loquebatur, ab²⁵ alienigena passus est admoneri. in quo scriptura nos admonet, per quemlibet hominem detur consilium ueritatis, non debere contemni. uidendum etiam, ne forte ibi uoluerit deus ab alienigena admoneri Moysen, ubi et ipsum posset temptare

2 cf. quaest. LXI   6 Ex. 18, 15. 16   22 cf. Ex. 18, 18

4 honore *S*   6 socero suo *PSNb*   dixit *Vbd*   7 enim *addidi*
 8 iudicio *C* iudicio *T*   11 consulunt *N*   13 que *T om. P¹*   14 praeceperint *b*   15 singula *C¹*   22 (et p. 133, 2. 6) iotor *C* iethro *PSTb* ietro *V*
 23 consummaretur *PV* consumeretur *STbd*   24 consummatione *PVT*
 28 uidendum est *b*   29 alienigena *C*

superbia; sedebat enim iudiciaria sublimitate solus uniuerso populo stante. nam hunc sensum indicat, cum ipse Iothor eos eligi iussit ad iudicandas causas populi, qui odissent superbiam. deinde quam sit obseruandum quod alibi scriptura dicit:
 5 filii, ne in multis sint actus tui, satis et hic adparet. deinde uerba Iothor dantis consilium Moysi considerata sunt; dicit enim: nunc itaque audi me, et consilium dabo tibi, et erit deus tecum. ubi mihi uidetur significari nimis intentum humanis actionibus animum deo quodam modo
 10 uacuari, quo fit tanto plenior, quanto in superna atque aeterna liberius extenditur.

LXVIII. Quod uero adiungit et dicit: esto tu populo quae ad deum et referes uerba eorum ad deum; et testaberis illis praecepta dei et legem eius et demon-
 15 strabis illis uias in quibus ambulabunt in eis et opera quae facient, cum populo uniuerso haec agenda esse demonstrat. non enim ait: uniuscuiusque uerba refer ad deum, sed: uerba eorum, cum supra dixisset: esto tu populo quae ad deum sunt. post haec admonet, ne singulorum negotia,
 20 quae inter se habent, deserantur electis uidelicet potentibus uiris deum colentibus iustis et qui oderint superbiam, quos constitueret super millenos, alios super centenos, alios super quinquagenos, alios super denos. sic et ab ipso Moyse remouit graues et periculosas occupationes nec istos grauauit, quandoquidem ipsi
 25 mille haberent unum super se et sub illo haberent alios decem et sub eis alios uiginti et sub his alios centum, ut uix aliquid ad singulos quosque praepositos perueniret, quod iudicare

3 cf. Ex. 18, 21   5 Eccli. 11, 10   7 Ex. 18, 19   12 Ex. 18, 19. 20, 21

1 iudicari *C*¹   solus—stante *om.* *SV*   uniuers (so praeseptum est) *I*
 6 deinde—Iothor *om.* *N*   7 exaudi *T*   10 uacare *V*   quanta *N*
 12 populo in his *b*   13 pr. dominum *T*   14 illius *Vb om.* *S*   16 faciant *CNVTS*²
P   hic in *ras.* *T* hoc *b*   agendum *b*   17 referes *bd*
 18 in his quae *CPSNVTb*   21 constituerat *S* constituat *bd*   23 sic—
 re *om.* *N*   remouet *CP²T* mouet *N*   25 decem *C*   26 uiginti *C*   ut]
 et *N*   27 peruenirent *V*

necesse haberent. insinuatur hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses, cum quo deus loquebatur, non fastidiuit neque contempsit alienigenae soceri sui consilium. quamquam et ipse Iothor, cum Israhelita non fuisset, utrum inter uiros deum uerum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Iob, cum ex ipso populo non fuisset, merito quaeritur, immo credibilius habetur. ambigue quippe posita sunt uerba, uel utrum sacrificauerit deo uero in populo eius, quando uidit generum suum, uel utrum eum adorauerit ipse Moyses; quamquam de adoratione etiam si expresse positum esset, honor uideretur socero redditus eo modo quo solet hominibus honorificentiae causa exhiberi a patribus; sicut de Abraham scriptum est, quod adorauerit filios Chet. quos autem dicat γραμματοεισαγωγῆς post decuriones, non facile sciri potest, quoniam hoc nomen in nullo usu habemus uel officiorum uel magisteriorum. nam quidam „doctores“ interpretati sunt, ut intellegantur utique litterarum, qui introducant in litteras, sicut resonat graecum uocabulum. hic sane significatur, ante legem datam quod habuerint Hebraei litteras: quae quando coeperint esse, nescio utrum ualeat indagari. nonnullis enim uidetur a primis hominibus eas coepisse et perductas esse ad Noe atque inde ad parentes Abrahae et inde ad populum Israhel; sed unde hoc probari possit, ignoro.

LXX. Mensis autem tertii exitus filiorum Israhel de terra Aegypti hac die uenerunt in heremum Sina. et profecti sunt ex Raphidin et uenerunt in heremum

13 cf. Gen. 23, 7 14 cf. Ex. 18, 21 16 cf. de ciuit dei XVIII'39
24 Ex. 19, 1—3

2 loquebatur deus *bd* 3 alienae *C* 5 relogiosaeque *C* religioseque *N*
8 uerba. Uel (*sic coniunct.*) *b* 9 adorauerit eum *b* 10 quamquam de
adoratione] qua de adoratione (*de exp. et uocabulo qua praepon.*) *S*
12 hominibus *om.* *S* 13 ceth *CPSN* eth *VT* 14 grammatoisagogos
CN grammato isagogos *PSV*¹ grammatoysagogos *T* γραμματων εισαγωγος
b; γραμματοεισαγωγῆς *om.* *Ti* 16 doctiores *b* 19 quod *post* significatur
legitur in bd 20 aliquando *PS* 23 posset *b* 26 et—Sina *om.* *C*
rafidim *S* rafidin *N* rafadim *VT*¹

Sina, et adplicuit ibi Israhel contra montem. et Moyses
ascendit in montem dei. et uocauit eum dominus de
monte dicens: haec dices domui Iacob et nuntiabis
filiis Israhel et cetera. deinde paulo post: descende et
5 testare populo et purifica illos hodie et cras, et
lauent uestimenta et sint parati in diem tertium.
tertia enim die descendet dominus in montem Sina
coram omni populo. hoc die reperitur data lex, quae
in tabulis lapideis scripta est digito dei, sicut consequentia
10 docent. dies autem iste tertius adparet tertii mensis ab exitu
Israhel ex Aegypto. ex die ergo quo pascha fecerunt, id est
agnum immolauerunt et ederunt, qui fuit quartus decimus
primi mensis, usque ad istum, quo lex datur, dies quinquaginta
numerantur: decem et septem scilicet primi mensis,
15 reliqui ab ipso quarto decimo; deinde omnes triginta secundi
mensis, qui fiunt quadraginta septem, et tertius tertii mensis,
qui est a sollemnitate occisi agni quinquagesimus. ac per hoc in
ista umbra futuri secundum agni immolati diem festum, sicut
quinquagesimo die lex data est, quae conscripta est digito
20 dei, ita in ipsa ueritate noui testamenti a festiuitate agni
immaculati Christi Iesu quinquaginta dies numerantur, ut
spiritus sanctus de altissimis datus est. digitum dei autem
esse spiritum sanctum et supra iam diximus teste euangelio.

LXXI. Quaeritur decem praecepta legis quemadmodum
25 diuidenda sint: utrum quattuor sint usque ad praeceptum de
sabbato, quae ad ipsum deum pertinent, sex autem reliqua,
quorum primum est: honora patrem et matrem, quae ad

4 Ex. 19, 10. 11 9 cf. Ex. 31, 18 12 cf. Ex. 12, 6 20 cf.
Act. 2, 2—4 23 cf. quaest. XXV 24 cf. Ex. 20, 1—17 27 Ex. 20, 12

1 israhel ibi *bd* et *om. C* 4 pro et cetera *b praebet seqq. uerba:*
uos ipsi uidistis—in peculiū 6 uestimenta sua *b* 7 descendit *PN*
8 hodie *SP¹ V¹* dari *PSNVT* 9 est] de *d* 10 tertius *om. C*
16 et—tertii *om. N* 17 quinquagesimo *C* fit in ista *b* 18 ueteris
ex futuri *S* 20 in *om. PSV* 21 ut] quando *b* 22 autem dei *PSVTb*
23 et] ut *C* 26 ipsum *om. PSNVT* 27 patrem tuum *S*

hominem pertinent, an potius illa tria sint et ista septem. qui enim dicunt illa quattuor esse, separant quod dictum est: non erunt tibi dii alii praeter me, ut aliud praeceptum sit: non facies tibi idolum et cetera, ubi figmenta colenda prohibentur; unum autem uolunt esse: non concupisces uxorem proximi tui, non concupisces domum proximi tui et omnia usque in finem. qui uero illa tria esse dicunt et ista septem, unum uolunt esse quidquid de uno colendo deo praecipitur, ne aliquid aliud praeter illum pro deo colatur; haec autem extrema in duo diuidunt, ut aliud sit: non concupisces uxorem proximi tui, aliud: non concupisces domum proximi tui. decem tamen esse praecepta neutri ambigunt, quoniam hoc scriptura testatur.

Mihi tamen uidetur congruentius accipi tria illa et ista septem, quia et trinitatem uidentur illa quae ad deum pertinent insinuare diligentius intuentibus. et reuera quod dictum est: non erunt tibi di alii praeter me, hoc ipsum perfectius explicatur, cum prohibentur colenda figmenta. concupiscentia porro uxoris alienae et concupiscentia domus alienae tantum in peccando differunt, ut illi, quod dictum est: non concupisces domum proximi tui, adiuncta sint et alia dicente scriptura: neque agrum eius neque seruum eius neque ancillam eius neque bouem eius neque subiugalem eius nec omne pecus eius nec quaecumque proximi tui sunt. discreuisse autem uidetur concupiscentiam uxoris alienae a concupiscentia cuiuslibet rei alienae, quando utrumque sic coepit: non concupisces uxorem proximi tui; non concupisces domum proximi tui, et huic coepit cetera adiungere. non

3 Ex. 20, 3. 4 5 Ex. 20, 17 21 Ex. 20, 17

2 parant *N* 3 di *NEug* (ed. *Knoell* p. 361) 5 unum autem uolunt *om. N* 6 non—tui *om. T* 9 aliud aliquid *S* 17 dii *PSVTbd* 18 perfectum *NEug* (ed. *Knoell* p. 362) 23 boues *PSNV* 24 subiugales *V* subiugale *bd* neque omne *PVTbd* neque *SVbd* 25 sui *NEug* descripsisse (in *mg.* & discreuisse) *S* 29 hic *P*

autem, cum dixisset: non concupisces uxorem proximi tui, huic conexuit alia dicens: „neque domum eius neque agrum eius neque seruum eius“ et cetera; sed omnino adparent haec esse coniuncta quae uno praecepto
 5 uidentur contineri et discreta ab illo, ubi uxor nominata est. illud autem, ubi dictum est: non erunt tibi di alii praeter me, adparet huius rei diligentio-rem executionem esse in his quae subiuncta sunt. quo enim pertinet: non facies tibi idolum neque ullum simulacrum, quae-
 10 cumque in caelo sunt sursum et quaecumque in terra deorsum et quaecumque in aqua sub terra. non adorabis eis neque serui-ies illis, nisi ad id quod dictum est: non erunt tibi dii alii praeter me?

Sed rursus quaeritur quo differat: non furtum facies
 15 ab eo quod paulo post de non concupiscendis proximi rebus praecipitur. non quidem omnis qui rem proximi sui concupiscit furatur: sed si omnis qui furatur rem proximi concupiscit, poterat in illa generalitate, ubi de non concupiscenda re proximi praecipitur, etiam illud quod ad furtum pertinet
 20 contineri. similiter etiam quaeritur, quo differat quod dictum est: non moechaberis, ab eo quod paulo post dicitur: non concupisces uxorem proximi tui. in eo quippe, quod dictum est: non moechaberis, poterat et illud intellegi. nisi forte in illis duobus peccatis moechandi et
 25 furandi ipsa opera notata sunt, in his uero extremis ipsa

8 Ex. 20, 4   14 Ex. 20, 14   21. Ex. 20, 13   22 Ex. 20, 17

3 neque agrum eius *om. N*   6 dii *PSVTbd om. N*   8 iis *d*   subta
V subiecta *bd*   10 susum *C*   11 in] de *P¹SV*   sub terra in aqua
NEug   12 eos *V²T* ea *bd*   13 di *NEug*.   14 Sed] sed (*sup. exp.*
 quod] *P* quod] *V*   rursum *PSVTbd*   15 post concupiscendis *haec se-*
quantur: dixit ab eo quod paulo post dicitur non concupisces uxorem
 proximi tui in eo quippe quod dictum est non moechaberis proximi *sqq.*
in uersu 15 *in codicibus SPV*; *in P* illa uocabula *m. 1 exp. sunt*
 16 sui *om. N*   18 concupiscenda] de concupiscenda *PSV*   20 quo* dif-
 ferat *V*   23 et *om. PSVT*   24 forte *om. S*   peccatis] peccatis
 non *SV* praeceptis non *bd*   25 furandi] non furandi *Sbd*

concupiscentia: quae tantum differunt, ut aliquando moechetur qui non concupiscit uxorem proximi, aliqua alia causa cum illi miscetur, aliquando autem concupiscat nec ei misceatur poenam timens. et hoc fortasse lex ostendere uoluit, quod utrumque peccata sint.

Item quaeri solet utrum moechiae nomine etiam fornicatio teneatur. hoc enim graecum uerbum est, quod iam scriptura utitur pro latino; moechos tamen graece nonnisi adulteros dicit. sed utique ista lex non solis uiris in populo uerum etiam feminis data est. neque enim quia dictum est: non concupisces uxorem proximi tui, nihil hic sibi praeceptum debet putare femina et tamquam licite concupiscere uirum proximae suae. si ergo hic ex illo quod uiro dictum est intellegitur, quamuis non dictum sit, quod etiam ad feminam pertineat, quanto magis eo quod dictum est: non moechaberis, uterque sexus adstringitur, cum et ipsum praeceptum potest referri ad utrumque, sicut: non occides, non furaberis et quae alia similiter non expresso uno sexu utrique uidentur sonare communiter! tamen ubi unus exprimitur, honoratior utique exprimitur, id est masculinus, ut ex hoc intellegat etiam femina quid sibi praeceptum sit. ac per hoc si femina moecha est habens uirum concumbendo cum eo, qui uir eius non est, etiam si ille non habeat uxorem, profecto moechus est et uir habens uxorem concumbendo cum ea quae uxor eius non est, etiam si illa non habeat uirum. sed utrum, si faciat qui uxorem non habeat uel femina quae uirum non habet, praecepti huius trans-

17 Ex. 20, 15

2 cum alia aliqua causa *bd* 5 utraque *PSNVbd* 7 quo *SNbd*
 8 Graeci *bd* 9 dicunt *bd* 10 enim *om. C* 12 et *om. SV* *ad*
licite in mg. add. possit in V 13 hic *mut. in hoc V* 17 *ad om. N*
 18 alia quae *T* unusexutrique *N* 20 ubique *V* *ex om. N*
 21 quod *P* 23 illa *N* non—illa *om. N* 24 profecto—uxorem *om.*
SV¹; m. 2 cod. V s. l. app.: et uir mechus est habens uxorem 25 *post*
non exp. etiam et sup. si pon. in P est etiamsi *in ras. V* 26 non habet
PSVTbd 27 uel] cum *Sbd* *post* habet *add. ambo bd*

gressione teneantur, merito quaeritur. si enim non tenentur, non est prohibita in decalogo fornicatio, sed sola moechia, id est adulterium, quamvis omnis moechia etiam fornicatio esse intellegitur, sicut loquuntur scripturae; dominus enim dicit in
 5 euangelio: quicumque dimiserit uxorem suam excepta causa fornicationis, facit eam moechari. hic utique fornicationem appellauit, si cum alio peccet quae uirum habet, quod est moechia, id est adulterium. omnis ergo moechia etiam fornicatio in scripturis dicitur. sed utrum
 10 etiam omnis fornicatio moechia dici possit, in eisdem scripturis non mihi interim occurrit locutionis exemplum. sed si non omnis fornicatio etiam moechia dici potest, ubi sit in decalogo prohibita illa fornicatio, quam faciunt uiri, qui uxores non habent, cum feminis, quae maritos non habent, utrum
 15 inueniri possit, ignoro. sed si furti nomine bene intellegitur omnis illicita usurpatio rei alienae — non enim rapinam permisit qui furtum prohibuit; sed utique a parte totum intellegi uouit, quidquid illicite rerum proximi aufertur — profecto et nomine moechiae omnis illicitus concubitus atque
 20 illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intellegi.

Et quod dictum est: non occides, non putandum est fieri contra hoc praeceptum, quando lex occidit uel occidi aliquem deus iubet. ille enim facit qui iubet, quando mini-
 25 sterium negare non licet.

In eo etiam quod dictum est: falsum testimonium non dices aduersus proximum tuum, quaeri solet utrum prohibitum sit omne mendacium, ne forte non sit hoc praeceptum aduersus eos qui dicunt tunc esse mentiendum,
 30 quando id mendacium prodeest alicui et nihil obest ei cui

5 Matth. 5, 32   26 Ex. 20, 16

2 est om. S   3 etiam om. Eug   esse om. T   4 intellegatur V²Eug
 enim] autem NEug   5 excepto PSV   6 fornicationis facit eam om. N
 hoc P¹V   7 autem utique Eug   15 possint C   bene om. T
 24 fecit T   27 aduersum S   30 prodest PSNVTbdEug   nil T

mentiris. tale quippe non est aduersus proximum tuum; ut ideo uideatur hoc addidisse scriptura, quae posset breuiter dicere: falsum testimonium non dices, sicut dixit: non occides, non moechaberis, non furaberis. sed hinc magna quaestio est nec a festinantibus commode explicari potest, quomodo accipiendum sit: perdes omnes qui loquuntur mendacium, et: noli uelle mentiri omne mendacium et cetera huius modi.

LXXII. Et omnis populus uidebat uocem et lampadas et uocem tubae et montem fumantem. solet quaeri quomodo populus uidebat uocem, cum uox non ad uisum, sed potius ad auditum pertinere uideatur. sed sicut modo dixi „uideatur“ de omnibus quae a me dicta sunt, sic „uidere“ solet pro generali sensu poni non solum corporis uerum etiam animi. unde et illud est: cum uidisset Iacob quia sunt escae in Aegypto, unde utique absens erat. quamquam nonnulli „uidere“ uocem nihil aliud esse arbitrati sunt quam „intellegere“, qui uisus mentis est. cum uero hic breuiter dicendum esset, quod populus uidebat uocem et lampadas et uocem tubae et montem fumantem, quaestio maior oreretur, quomodo audiebat lampadas et montem fumantem, quod pertinet ad sensum uidendi. nisi quis dicat nec tam breuiter dicendum fuisse, ut totum diceretur: audiebat uocem et uidebat lampadas et audiebat uocem tubae et uidebat montem fumantem. duo quippe genera uocis erant: de nubibus, sicut tonitrua, et de tuba, si tamen ipsam

6 Ps. 5, 7   7 Eccli. 7, 14   9 Ex. 20, 18   15 Gen. 42, 1

1 mentiris *in mg. m.* 2 *add. P*   2 addidisse *C*   possit *C*   3 dixit *om. P¹SV*   4 furaueris *C*   7 locuntur *CS¹*   9 lampades *S*   10 quaeri solet *T*   11 uocem uidebat *S*   13 dicitur *T*   14 uideri *C*   15 et *om. PSVT*   illud unde *P*   est illud *V*   18 breuiter hic *T*   19 *post* esset *additum*: si diceretur *T*   uidebat] audiebat *T*   20 lampades *S*   ac montem *NVTbd*   21 oritur *S*   oriretur *P²V²Tbd*   lampades *S*   23 ut] sed ut *PSVbd*   non totum *V*   24 lampades *S*   25 et uidebat montem *om. N*   26 *post* erant *add. et PSVTbdEug*   de *ante* tuba *om. P¹SV*

dixit uocem, quae de nubibus edebatur. ac per hoc melius in his, quae ad sensum audiendi pertinebant, generalis sensus est positus, hoc est uidendi, cum breuiter totum uellet scriptura complecti, quam ut in his, quae pertinent ad uidendi
 5 sensum, subintellegeretur auditus: quo more loqui non solemus. nam „uide quid sonet“ solemus dicere, „audi quid luceat“ non solemus.

LXXIII. Loquere tu nobis, et non loquatur ad nos deus, ne quando moriamur. multum et solide significatur
 10 ad uetus testamentum timorem potius pertinere sicut ad nouum dilectionem, quamquam et in uetere nouum lateat et in nouo uetus pateat. quomodo autem tali populo tribuatur uidere uocem dei, si hoc accipiendum est „intellegere,“ cum sibi loqui deum timeant ne moriantur, non satis elucet.

15 LXXIII. Et dicit illis Moyses: constantes estote; propterea enim uenit deus ad uos temptare uos, ut sit timor eius in uobis, ne peccetis. sic illi cohibendi fuerant a peccatis utique timendo, ne poenas sensibiles paterentur, quia nondum poterant amare iustitiam. et in hoc
 20 erat illis temptatio a domino, qua probabantur, ut adpareret cuius modi essent, non ut deo noti fierent, quem non latebant qualescumque essent, sed ut inter se ac sibimet. multum tamen in istis terroribus testamenti ueteris differentia commendatur, quod etiam in epistula ad Hebraeos apertissime
 25 dictum est.

LXXV. Moyses autem intrauit in nebulam, ubi erat deus, id est, ubi expressiora fiebant signa, quibus cognosceretur deus. nam quomodo in nebula erat, cui caeli

8 Ex. 20, 19   15 Ex. 20, 20   24 cf. Hebr. 12, 24—28   26 Ex. 20, 21

2 iis *bd*   3 toto *P*¹   4 iis *bd*   5 subintellegitur *S*   auditis *P*
 6 sonat *C*   11 in *om.* *P*¹*S*   ueterem *P*¹ ueteri *T*; uetus in nouo
 lateat *S*   14 eluceat *C*   15 dixit *bd*   eis *PSVTbd*   16 deus uenit
CPNT   19 in *om.* *N*   20 probantur *P*¹*V*¹   21 latebat *PSV*   23 in
om. *PSVTbd*   commendantur *C*   26 nebula *P*¹*S**V*   28 quomo|| (*in*
fine uers.) *C*

caelorum non sufficiunt? nisi quemadmodum nusquam non est, qui in loco nullo est.

LXXVI. Non facietis vobis deos argenteos et deos aureos non facietis vobis ipsis. repetitur quod in primo praecepto inculcatum est; [et] ex diis argenteis et aureis utique omnia simulacra intelleguntur, sicut in illo etiam psalmo: idola gentium argentum et aurum.

LXXVII. Quae de seruo hebraeo praecipuntur, ut sex annos seruiat et dimittatur liber gratis, ne serui christiani hoc flagitarent a dominis suis, apostolica auctoritas iubet seruos dominis suis esse subditos, ne nomen dei et doctrina blasphemetur. illud enim ex hoc satis constat in mysterio praeceptum, quia et pertundi subula eius aurem ad postem praecepit deus, qui libertatem illam recusasset.

LXXVIII. Si quis autem uendiderit filiam suam famulam, non abibit ita ut recedunt ancillae. quodsi non placuerit domino suo quam non adnominauit eam, remunerabit eam. genti autem exterae non est dominus uendere illam, quoniam spreuit in ea. quodsi filio adnominauerit eam, secundum iustificationem filiarum faciet ei. quodsi aliam accipiet ei, quae opus sunt et uestem et conuersationem eius non fraudabit. si autem tria haec non fecerit ei, exhibit gratis sine pretio. obscurissimum istum locum inusitata uerba locutionesque

3 Ex. 20, 23 7 Ps. 113, 12 (115, 4); 134, 15 8 cf. Ex. 21, 2
10 cf. Ephes. 6, 5; I Tim. 6, 1 13 cf. Ex. 21, 6 15 Ex. 21, 7—11

2 nullo non est *S* 3 deos—ipsis *om.* *C*¹ 4 ipsis *om.* *Eug* (ed. *Knoell* p. 390) 5 et inclusi dis *NEug* 6 omnia utique *Eug* 9 nec *P*¹ 11 esse *om.* *CP*¹ doctrinae *P*¹ 12 enim *om.* *S* constat satis *PT* in *om.* *V* ministerio *CV* 14 recusaret *PVT* 16 in famulam *P*¹*SV* abebit *CN* abit *S* ita] id *S* 17 quam] quamquam *SV*¹; nam *V*² quamquam—eam *exp.* ἦν οὐ καθ'ωμολογήσατο αὐτῷ *cod. Alex; Ti et Lag differunt* adnominabit *C* 18 remunerauit *N* 19 exterae] altera *C* illam *om.* *T* 24 exiuit *N* 25 obscurissimum *om.* *N* istum *om.* *P*¹*SV* inusitatae *SV* uerba *om.* *P*¹*SV* locutiones *SV*

fecerunt, ita ut interpretes nostri quemadmodum eum explicarent paene non inuenirent. in ipso quoque graeco eloquio multum obscurum est quod hic dicitur. tamen quid uideatur, ut potero, aperiā.

5 Si quis autem, inquit, uendiderit filiam suam famulam — id est, ut sit famula, quam οἰκέτην Graeci uocant — non abibit ita ut recedunt ancillae, intellegendum est: „non sic recedet quomodo recedunt ancillae hebraeae post sex annos“. eam quippe oportet etiam in femina
 10 hebraea legem datam intellegi, quae seruatur in maribus. cur ergo ista non ita recedet, nisi quia in illo famulatu intellegitur humiliata, quod ei se dominus miscuerit? hoc quippe in consequentibus utcumque clarescit. sequitur enim et dicit: quod si non placuerit domino suo quam non adnominauit
 15 eam — id est non eam fecit uxorem — remunerabit eam, hoc est quod supra dixit: non abibit ita ut recedunt ancillae. iustum est quippe aliquid accipere pro eo. quod humiliata est, quia non ei se ita miscuit, ut faceret uxorem, id est ut adnominaret eam sibi. hoc autem, quod
 20 diximus: remunerabit eam, quidam interpretes dixerunt: redimet eam, quod, si in graeco dictum esset ἀπολυτρώσεται, scriptum esset, sicut scriptum est: et ipse redimet Israhel: nam ἀπολυτρώσεται scriptum est. in hoc autem

22 Ps. 129, 8

2 inuenissent *S* graece loqui *N* 5 suam *om.* *V* 6 cineten *C* oiketen *PSVT* yceten *N* οἰκέτην *cod. Gr.* 7 habebit *C* 8 recedat (a ex i) *S* 9 hebraeę *C* hebraeae *PS* habraeae *N* postex *N* feminam *S* feminam *P¹V* 10 hebraeām *S* hebraeam *P¹V* 11 non *om.* *P¹V* recedit *CT* 14 quam] quia *V* quamquam *P* non—eam *del. m.* 1 *P* 15 fecit eam *N* 16 habibit *V* *abebit *C* 17 iussa *PNVT* aliquid accipere *om.* *N* 18 ita se *T* 19 ut non *T* 21 redemit *P¹* graecum *C* ΑΠΟΑΥΤΩΣΕΤΑΙ *TSV* (in *cod. V* praeterea s. l. add. apoautoresetai), apolytresete *C* ΑΠΟΑΥΤΩΣΕΤΗ *N* απολυτρωσεται *P* 22 redemit *P¹* 23 nam et *SVbd* apolytresete *C* ΑΠΟΑΥΤΑΥΤΩΣΕΤΑΙ (*ΑΠΟ exp.*) *S*, (tota uox *m.* 2 *exp.* et s. l. add. apolytresetę) *P* ΑΠΟΑΥΤΩΣΕΤΕΣ *N* αποαυτρωσεται (s. l. apoautoresetai) *V* apolytresetę *T* λωτρώσεται *Ti*

loco ἀπολυτρώσε: legitur, ubi intellegitur, quod accipit magis aliquid quam pro ea datur, ut redimatur. cui enim dabit dominus eius, ut redimat quam ipse famulam possidet? genti autem exteræ non est dominus uendere illam, quia spreuit in ea, id est: non quia spreuit in ea, ideo dominus est uendere illam, id est in tantum ei dominabitur, ut etiam exteræ genti eam licite uendat. hoc est autem „spreuit in ea“, quod est „spreuit eam“; spreuit eam autem hoc est „humiliāuit eam“, id est concumbendo nec uxorem faciendo. dixit autem graece ἡθέτησεν, quod nos diximus „spreuit“: quo uerbo scriptura utitur apud Hieremiam: sicut spernit mulier eum cui commiscetur.

Deinde sequitur et dicit: quodsi filio adnominauerit eam, secundum iustificationem filiarum faciet ei. hic iam adparere incipit quemadmodum supra dixerit: quam non adnominauit eam. nam quid est aliud „si filio adnominauerit eam“ nisi „filio coniunxerit eam uxorem?“ quando quidem dicit: secundum iustificationem filiarum faciet ei, id est „ut sic tradat tamquam filiam,“ dotem scilicet adponens ei. deinde adiungit: quodsi aliam accipiet ei — id est non istam deputabit uxorem filio suo, sed ei aliam accipiet — quæ opus sunt et uestem et conuersationem eius non fraudabit, <dabit> ei simili lege quæ conpetunt, quoniam non mansit uxor filio eius, quemadmodum ei daret, si eam sibi non adnominasset et tamen concumbendo

11 Hierem. 3, 20

1 loco ubi (ubi s. l.) V apolytrose C apolytrose PSN apoautrosa N apolytrosete V ibi PSV 2 ali*quicquam P aliiquicquam V pro ea datur] praedatur SV ea om. P¹ 5 id—ea om. V quia non N 6 est m. 2 ex eius S illa P 8 eam] in eam b spreuit eam om. C 10 thetesen C et ethesen PSV etetesen N ethesen T nos] non N 11 quod N hyeremiam N ieremiam Tbd 12 spreuit N 15 quem S¹ 16 eam om. CPSNVbd 17 coniunxerit C confixxerit P¹ confixerit V¹ 20 accipiet m. 2 sup. exp. adiungit S ei—accipiet om. C 21 deputauit PSNV deputauerit bd ei post accipiet off. S 22 accipiat V¹Tbd 23 dabit scripsi cum bd: om. codd. 25 sibi] ibi P¹S¹V

humiliasset. quod autem nos diximus: conuersationem non fraudabit, graecus habet ὁμιλίαν, id est „locutionem,“ quo nomine intellegitur scriptura honestius appellare concubitum. quid est autem „concubitum non fraudabit“ nisi „pro concubitu mercedem dabit?“ namque apud Danielelem contra Susannam falsum testimonium dicentes seniores, uenit, inquit, ad eam adulescens, qui erat in latenti absconditus, et concubuit cum ea. Daniel autem de hoc ipso interrogans ait: sub qua arbore uidistis eos conloquentes? quod illi dixerant: concubuit cum ea. deinde alterum arguens atque conuincens dixit: semen Chanaan et non Iuda, species delectauit te et illa concupiscentia euertit cor tuum; sic enim faciebatis filiabus Israhel, sed illae timentes adquiescebant uobis. graecus autem habet ὁμιλοῦσαν ὁμῖν, quod posset latine uerbum e uerbo dici „loquebantur uobis,“ quo significaretur concubitus. iam ubi dicit: sub qua arbore comprehendisti eos? graecus habet: „comprehendisti eos conloquentes inuicem“? et illic significatur concubitus

Quod ergo de hac de qua agitur adiungit scriptura et dicit: si autem tria haec non fecerit ei, exhibit gratis, hoc intellegitur: si eam ipse concubitu non humiliauerit neque filio suo coniunxerit neque alia a filio suo ducta istam eiecerit, abibit gratis, id est sufficiet ei non teneri in seruitute; abibit enim nihil accipiens ut seruus hebraeus. non

6 cf. Sus. 37 9 Sus. 58 11 Sus. 56, 57 21 Ex. 21, 11

1 nos] ἡ ἡ V 2 omilian CPSNVT 5 danielum C danihelem NVS²
 8 daniel CNVS² 9 uidisti CVD loquentes P¹VS 10 dixerunt CP¹N cum ea om. P¹ 11 dixit om. C 12 delectabit N 13 euertit (e init. add. m. 2) PS conuertit V 14 seq̄ (s. l. &) V autem om. N
 15 habebat P¹SV ὁμιλοῦσαν ὁμῖν scripsi cum Ti: omiloseuin C omiloysemin PV omiloseymin S omilose emin N omiloycesmin T ὁμιλοῦν ὁμῖν d possit N 16 quod N significare C iam] nam bd
 17 dicitur PSNVTbd (et 18) comprehendisti scripsi: comprehendistis libri graecus—eos om. CS 18 illi C 22 ipsi P 23 coniunxerit—suo add. m. 2 in mg. C aliam PSV¹ a om. CPSNV ductam PS
 24 abebit C 25 seruitutem PT habebit C hebreos C

enim licet domino eius copulare illam uiro non hebraeo, quam non licet exterae genti tradi. si autem seruo hebraeo eam copulauerit, hoc utique intellegitur, quod cum eo gratis exhibet nequaquam a marito separata.

LXXVIII. Si quis percussērit aliquem et mortuus 5 fuerit, morte moriatur; qui autem nolens, sed deus tradidit in manus eius, dabo tibi locum in quem fugiat. quaeritur hic quomodo dictum sit: si autem nolens, sed deus tradidit in manus eius, quasi etsi uolens occiderit, posset occidere, nisi deus traderet in manus eius. 10 intellegitur ergo tantummodo deum fecisse, cum quisque occiditur a nolente; et pro hoc, quod tantummodo deus id fecit, dictum est: sed deus tradidit in manus eius. cum uero uolens occidit, et ipse occidit et deus tradidit in manus eius. hoc ergo interest, quod illic deus tantum fecit, hic 15 autem et deus et homo propter uoluntatem facientis, sed non sicut deus homo. deus enim non nisi iuste, homo autem poena dignus: non quia illum occidit quem deus nollet occidi, sed quia per iniquitatem. non enim ministerium deo iubenti praebuit, sed suae malignae cupiditati seruiuit. in uno 20 igitur eodemque facto et deus de occulta aequitate laudatur et homo de propria iniquitate punitur. non enim quia deus proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum. ideo Iudas excusatus est, qui eundem ad mortem tradidit Christum.

LXXX. Si autem litigabunt duo uiri et percusserint mulierem in utero habentem, et exierit infans eius

5 Ex. 21, 12, 13   22 cf. Rom. 8, 32   24 cf. Matth. 26, 48
26 Ex. 21, 22

1 domini P¹   concopulare C   4 separatam N   6 mortē C   8 hoc
Sbd   sit] est PVT   10 traderit C   12 hoc om. T   quod om. PST
quod post modo s. l. m. 2 V   tamen modo P   13 sed—tradidit om. N
manum PST   eius cum om. N   14 manum PSNT   15 tantum deus
PSVTbd   17 sicut (ut s. l. m. 2) P   20 p̄buit C   22 ponitur N
23 nobis om. S   omnibus om. V   illum PSVTbd   26 percus-
serit PVT

non deformatus, detrimentum patietur; quantum in-
dixerit uir mulieris, et dabit cum postulatione. mihi
uidetur significationis alicuius causa dici haec magis quam
scriptura circa huius modi facta occupata. nam si illud ad-
5 tenderet, ne praegnans mulier percussa in abortum compelle-
retur, non poneret duos litigantes uiros, cum possit et ab uno
hoc admitti, qui cum ipsa muliere litigauerit uel etiam non
litigauerit, sed alienae posteritati nocere uolendo id fecerit.
quod uero non formatum puerperium noluit ad homicidium
10 pertinere, profecto nec hominem deputauit quod tale in utero
geritur. hic de anima quaestio solet agitari, utrum quod
formatum non est, ne animatum quidem possit intellegi, et
ideo non sit homicidium, quia nec exanimatum dici potest,
si adhuc animam non habebat. sequitur enim et dicit: si
15 autem formatum fuerit, dabit animam pro anima. ubi
quid aliud intellegitur nisi „et ipse morietur?“ nam hoc et in
ceteris ex hac occasione iam praecipit: oculum pro oculo,
dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede,
combustionem pro combustione, uulnus pro uulnere,
20 liuorem pro liuore, talionis uidelicet aequitate. quae lex
ideo constituit, ut demonstraret quae uindicta debeatur. nisi
enim per legem sciretur quid uindictae deberetur, unde
sciretur quid uenia relaxaret, ut dici posset: <et> dimitte
nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debi-
25 toribus nostris? debitores igitur lege monstrantur, ut
quando ignoscitur adpareat quid dimittatur. neque enim
debita dimitteremus, nisi quid nobis deberetur lege indice

14 Ex. 21. 23   17 Ex. 21, 24. 25   23 Matth. 6, 12

1 non deformatus] nondum formatus *bd*   2 καὶ ζώσει: *cod. Alex*
cum *om. C*   4 scripturam *bd*   occupatam *bd*   5 abortu *S*   6 po-
teret *P*¹   poneret *ex* poterat *S*   8 poterit *ati N*   9 uoluit *PV*¹
13 examinatum *bd*   14 habeat *S*   16 et] ut *S*   moriatur *S*   17 prae-
cepit *CNTP*²   18 dente *P*¹   19 cūbustionem *C*   cubustionem *N*   cū-
bustione *C*   20 liuorē (~ *m. 2 add.*) *P*   tallionis *C*   21 nisi—de-
beretur *in mg. inf. add. m. 2 C*   23 et *addidi ego*   24 demittimus *C*

disceremus. si ergo illud informe puerperium iam quidem fuerat, sed adhuc quodam modo informiter animatum — quoniam magna de anima quaestio non est praecipitanda indiscussae temeritate sententiae — ideo lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum dici potest anima uiua in eo corpore 5 quod sensu caret, si talis est in carne nondum formata et ideo nondum sensibus praedita. quid autem dixit: et dabit cum postulatione, quod maritus mulieris informi excluso dandum constituerat, non est in promptu intellegere. ἀξίωμα quippe, quod graecus habet, pluribus modis intellegitur et 10 tolerabilius „cum postulatione“ dictum est quam si aliud diceretur. fortassis enim postulabit ut det, ut eo modo satis deo faciat, etiamsi maritus mulierue non expetat.

LXXXI. Si autem cornu percusserit taurus uirum aut mulierem et mortuus fuerit, lapidibus lapidabitur 15 taurus et non manducabuntur carnes eius; dominus autem tauri innocens erit. ad iustitiam pertinet, ut animal hominibus noxium perimatur. et quod de tauro positum est, a parte totum intellegendum est. quidquid in pecoribus usui humano subditis infestum est hominibus. sed si 20 necesse est occidi, numquid lapidari? quid interest enim animal, quod auferendum est, qua morte auferatur? deinde quod addidit carnibus eius non esse uescendum. quo pertinet, nisi omnia ista significant aliquid, quod scriptura maxime solet intueri? 25

LXXXII. Si autem cornu percusserit alicuius taurus taurum proximi et mortuus fuerit, uendent taurum

14 Ex. 21, 28   26 Ex. 21, 35

1 quidā *C*   2 fuerit *SVbd*   animato *P*¹   7 quod *PSbd*   8 excluso dandum *om. N*   9 constituerit *PSNVTbd*   non—prom *om. N*
 prumtu *C*   ἀξίωμα] axioma *CNT* adanimam *SV* adanima *P*¹   12 postulauit *PV*   alt. ut *om. V*   13 faciat *mut. in* faciens *V*   mulierue] mulierem *S* muliere *P*¹ mulieres *V*¹   15 lapidibus *om. T*   lapidatur *S*   16 post dominus *s. l. posit.* eius *in V*   17 tauri *om. VT*
 19 aperte *P*¹   20 subditum *SV* subditi*s *P*   21 numquid *ex* nūquā *m. 2 V*   lapidare *CV*¹   24 aliud *P*¹*SV*   26 Si—alicuius *om. N*

uiuum et partientur pretium eius et taurum qui mortuus fuerit dispertientur. numquid in solo tauro haec iustificatio seruanda est et non de omnis pecoris tali casu? proinde a parte totum et hoc intellegendum est; sed hoc de
 5 carnibus occisi pecoris fieri non potest, quae non uescuntur.

LXXXIII. Quae iustificatio est, ut pro uitulo uno quinque reddantur, pro oue autem quattuor, nisi aliquid significare intellegatur?

LXXXIII. Si autem perfodiens inuentus fuerit fur
 10 et percussus mortuus fuerit, non est illi homicidium; si autem orietur sol super eum, reus est; pro morte morietur. intellegitur ergo tunc non pertinere ad homicidium, si fur nocturnus occiditur, si autem diurnus, pertinere; hoc est enim quod ait: si orietur sol super eum. poterat
 15 quippe discerni quod ad furandum, non ad occidendum uenisset et ideo non deberet occidi. hoc et in legibus antiquis saecularibus, quibus tamen ista est antiquior, inuenitur inpune occidi nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderit; iam enim plus est quam fur.

20 LXXXV. Quid est: qui conuictus fuerit per deum, restituet duplo? nisi quia uult deus aliquando signo dato prodere peierantem.

LXXXVI. Deos non maledices. quaeritur quos dixerit deos: utrum principes qui iudicant populum, sicut dictum
 25 est de Moyse, quod datus fuerit deus Pharaoni, ut per expositionem sit dictum quod sequitur uelut ostendendo quos dixerit deos, ubi ait: et principem populi tui non male-

6 cf. Ex. 22, 1   9 Ex. 22, 2. 3   16 cf. Cic. p. Mil. §. 9: p. Tullio §. 50   20 Ex. 22, 9   23 Ex. 22, 28   25 cf. Ex. 7, 1   27 Ex. 22, 28

1 partiantur *V*   qu *V*   2 dispergentur *C*   3 omni *PSVTbd*
 pecore *PVTd* pecori *Sb*   tali] in tali *bd*   4 aperte *P¹*   et hoc]
 in hoc *S* hoc *PV*   5 quia *C¹* qua *N*   uescantur *P¹SV*   9 fuerit
om. S   11 morietur *N*   pro *V*   13 pertinere ad homicidium *T*
 14 oritur *P¹*   18 quo *F¹*   20 conuinctus *C*   22 perierantem *N*
 25 de Moyse] moysi *P¹NV*   fuerat *P¹V¹TSbd*   26 ostendendū *C*
 27 dixerat *S*

dices, quod graecus habet: non dicere male, an secundum illud accipiendum est, quod apostolus ait: nam etsi sunt qui dicuntur di sive in caelo sive in terra, sicuti sunt di multi et domini multi? addendo enim „sicuti sunt“ eos intellegi noluit, qui digne etiam dicuntur: ita sane, ut *ἱερεῖα* quae dicitur graece et interpretatur latine seruitus, sed ea, quae ad religionem pertinere intellegitur, non debeatur nisi uni deo uero, qui nobis est deus, illi autem qui dicuntur dii, etiam si qui sunt qui merito dicuntur, prohibiti sunt maledici, non iussi sunt sacrificia uel ullae latrae obsequiis honorari.

LXXXVII. Non eris cum pluribus in malitia, ne se inde quisquam defendat, quia cum pluribus fecit, aut ideo putet non esse peccatum.

LXXXVIII. Et pauperis non misereberis in iudicio, nisi addidisset „in iudicio,“ magna esset quaestio, sed intellegendum esset, etiam si scriptum non esset; supra enim dixerat: non adponeris cum multitudine declinare cum pluribus, ut declines iudicium, ac per hoc „et pauperis non misereberis“ posset intellegi „in iudicio“, sed cum additum est, nulla quaestio est hoc esse praeceptum, ne forte, cum iudicamus, uideamus iustitiam esse pro diuite contra pauperem et nobis recte facere uideamur, si contra iustitiam pauperi faueamus causa misericordiae, bona est ergo misericordia, sed non debet esse contra iudicium, iudicium sane

2 I Cor. 8, 5   12 Ex. 23, 2   15 Ex. 23, 3   18 Ex. 23, 2

1 *ὅτι ἕως ἄνθρωπος* *cod. Alex et Lag*   3 dii *PSVThd*   sive di
om *C*   sicut *d*   4 dii *PSVThd*   sicut *N*   5 eos] deos *PSVThd*
ista *C*   6 latra *CPSNVT*   dicitur *P*   et om. *PSV*   post
interpretatur *a. l.* add. autē *V*   7 sed *V*   religionem *CP*   8 uero
deus *N*   9 aut qui] ubi *PSNVTT*   10 maledici post iussi sunt legitur in
plV, *P²* uocem hoc loco *exp.* in suum loc. restituit   sacrificiis] nec
tamen sacrificiis *V*   12 pluribus] peccatoribus *V*   13 facit *V*   17 enim
cum (cum *a. l. m. J*) *V*   18 declinare om. *PSV*   cum pluribus (*exp.*
m. J. V)   22 pro iustitiam in *mg m. l.* appon. *V*   uite *C*   24 pau-
peris *O*   misericordie bona, (sic) *C*

illud appellat scriptura, quod iustum est. ne quis autem propter istam sententiam deum putaret misericordiam prohibere, quod sequitur, oportunissime sequitur: si autem obuiaueris boui inimici tui aut subiugali eius errantibus, reducens reddes ei, ut scias non te prohibitum facere misericordiam, fac etiam erga inimicos tuos, cum potestas est a iudicando libera. non enim cum reducis errantem bouem inimici tui et reddis, inter aliquos iudex resides.

LXXXVIII. Sex annis seminabis terram tuam et colliges fructum eius; septimo autem anno remissionem facies et requiem dabis illi, et edent pauperes gentis tuae; quae autem superabunt edent ferae bestiae. sic facies uineam tuam et oliuetum tuum. quaeri potest quid colligant pauperes, si septimo anno ita parcit terrae, ut nec seminetur quidem — non enim ad uineam pertinet et oliuetum quod dictum est: edent pauperes gentis tuae — quia de terra non seminata nihil possunt sumere, ubi segetes nasci non possunt. de uinea autem et oliueto postea dicit similiter esse faciendum; ac per hoc illud de aruis intellegitur, quae frumentis seruiunt. an sic accipiendum: sex annis seminabis terram tuam et colliges fructum eius, hoc est: sex annis seminabis et colliges; septimo uero non colliges, ut intellegatur „seminabis,“ etiamsi dictum non est, ut ad sex annos seminare et colligere pertineat, ad septimum uero dimittere quod fuerit seminatum? nam quid inde habebunt pauperes, quorum residuum etiam feris bestiis dedit, eis uidelicet quae illis frugibus uesci possint, sicut sunt apri et cerui et si quid huius modi? quod tamen non diceretur nisi

3 Ex. 23, 4 9 Ex. 23, 10, 11

1 appellat—autem *om.* *N* 4 bouem *PS*¹ etoui *N* subiugale *N*
7 liber *N* reduces *N* 10 septimo (o s. l. m. 2) *C* 12 fere (1 *er.*) *P*
15 et oliuetum pertinet *PSNTbd* 16 et oliuetum *om.* *V* 18 segetes
(e fin. ex i) *C* seges *N* potuit *CN* de—esse *om.* *N* autem]
enim *PSVTbd* 19 hoc faciendum *N* 21 collegis *C* fructus *NTbd*
25 num-*C* 27 qui *CPNVT* possent *N* possunt *SV*

alicuius significationis gratia. nam si, quod adtinet ad praecepta, quae hominibus data sunt, de bubus cura non est deo — quod non sic intellegetur, tamquam non ipse pascat ea quae nec seminant nec metunt neque congregant in horreum, sed quia ei curae non est praecepto monere hominem, quomodo boui suo consulat — quanto minus ei cura est de feris bestiis praecipere, quomodo illis ab hominibus consulatur, cum eas ipse pascat diuitiis naturae usquequaque fructiferae, qui eas etiam per alios sex annos pascit, cum colliguntur quae seminantur!

XC. Non coques agnum in lacte matris suae quomodo intellegatur ad uerborum proprietatem nescio utrum possit reperiri. si enim alicuius significationis causa prohibitum acceperimus agnum in lacte coqui, nullus usus est ita coquendi; si autem in diebus, quibus lactatur, quis hoc habuit umquam Iudaeorum in obseruatione, ut agnum non coqueret, nisi cum desisteret sugere? quid est autem „in lacte matris suae?“ quasi posset, etiamsi hoc intellegeretur, sine huius praecepti transgressione coqui, si eo nato mortua matre eius ab oue alia lactaretur, cum alicuius profecto rei significandae causa esse praeceptum nemo ambigit. sed etiam illa quae possunt obseruantia factitari non sine causa ita praecepta sunt; significant enim aliquid. hoc uero quomodo obseruetur ad proprietatem uerborum, aut non est aut non elucet. intellectum tamen de Christo adprobo, quod hac prophetia praedictus est non occidendus a Iudaeis infans, quando Herodes quaerens eum, ut occideret, non inuenit, ut „coques“ quod dictum est pertineat ad ignem passionis, hoc

2 cf. I Cor. 9, 9   4 cf. Matth. 6, 26   11 Ex. 23, 19   27 cf. Matth. 2, 13—15

1 si quod] sicut CP²   2 bobus bd   4 metent P¹   6 uobi N   consulant N   7 bestiis om. T   9 pascet C   13 reperire C   si] nisi (sup. eras. uoc.) V   significationes C   14 acciperimus C   16 obseruationem C   17 coquirem P¹   desisterit C   18 possit C   19 precepi P¹   eo] co N   20 a boue C   21 esset P¹S   ambiget C   ambigat PSbd   23 sunt om. P¹SV   28 quoques N

est tribulationem. unde dicitur: uasa figuli probat fornax et homines iustos temptatio tribulationis. quia ergo non est tunc infans passus, cum quaerente Herode huius modi periculum imminere uideretur, praedictum est his uerbis:
 5 non coques agnum in lacte matris suae, „non occides Christum;“ prophetia enim uidetur praemonens, ne se boni Israelitae sociarent malis Iudaeis, a quibus Christus passus est. tribulatio quippe passionis tamquam ignis est. unde scriptum est: tamquam aurum in fornace probauit illos
 10 et sicut holocaustum hostiam suscepit illos. cui sententiae dominus quoque adtestatur dicens: baptismo habeo baptizari quem uos nescitis. hoc enim ait, cum dixisset: ignem ueni mittere in mundo. dicit enim Iohannes: ipse uos baptizabit in spiritu sancto et igni, quod intelle-
 15 gitur et purgatione sanctificationis et probatione tribulationis. eundem ignem significauit etiam ipse, cum ad passionem duceretur: ubi dixit illis qui eum plangebant, quod super se potius plangere deberent. ita enim terminauit, ut diceret: si in uiridi ligno hoc faciunt in arido quid facient? monentur ergo
 20 boni, ne ad Christum crucifigendum malis consentiant. dictus est enim agnus dei, qui tollit peccata mundi. non ergo coques agnum in lacte matris suae: non ingeres Christo ignem passionis in illo die quo conceptus est; tunc enim et passus traditur, id est VIII kal. Apriles, ex quo die usque ad
 25 VIII kal. Ianuarias, quo natus commendatur, VIII menses computantur decimo incoato. perhibentur autem ubera feminarum ex die conceptionis lac colligere. est autem alius sen-

1 Eccli. 27, 5   9 Sap. 3, 6   11 Luc. 12, 49. 50   13 Matth. 3, 11; Luc. 3, 16; cf. Ioh. 1. 33   18 Luc. 23, 31   21 Ioh. 1, 29

3 quaerent erode C   4 immineret C   5 non occides — 154, 13 grege praeter Eug p. 392 unus codex C exhibet; in Eug. Excerptis in cod. T adnotatur: hinc iam ex alio opere sc̃i augustini quae secuntur adiecta sunt; tamen uersus harum quaest. indolem respiciens retinui
 9 probabit C   10 holocausta C   12 quem] quod C   13 mundo C¹: mundum Eug   14 baptizauit C   19 ergo] enim Eug   21 tollet Eug
 23 qui C   24 VIII ante kal. Ian. om. Eug

sus faciliior. non coques agnum in lacte matris suae: paruulum adhuc et lactantem — qualibus dicit apostolus: lac uobis potum dedi, non escam — non mittes in praeproperam passionem: tamquam Christo sit dictum, qui talibus adhuc discipulis pepercit, pro quibus se offerens ait: 5 si ergo me quaeritis, sinite hos abire. atque ut intellexeretur adhuc eos inualidos et minus idoneos fuisse passioni tamquam agnos in lacte matris, secutus ait euangelista: ut inpleretur sermo, quem dixit quia quos dedisti mihi, non perdidisti ex eis quemquam. unde adparet eos 10 qui tunc paterentur fuisse perituros; hoc enim tunc non passi sunt quod postea passi sunt non adhuc agni in lacte sed iam arietes in grege. illud quoque forsitan non absurdum est, quod alii dicunt, id esse praeceptum per prophetam, ne se boni Israhelitae sociarent malis Iudaeis, a quibus Christus 15 passus est tamquam agnus in lacte matris suae, id est eo tempore quo conceptus est. dicuntur enim feminae, ex quo conceperint, lac colligere; illo autem mense <conceptum et> passum esse Christum et paschae observatio et dies ecclesiis notissimus natiuitatis eius ostendit. qui enim mense nono 20 natus est circa octauo Kalendas Ianuarias profecto mense primo conceptus est circa octauo Kalendas Aprilis, quod tempus etiam passionis eius fuit in lacte matris suae, hoc est in diebus lactis matris suae.

XCI. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem 25 tuam, ut seruet te in uia, ut inducat te in terram quam paraui tibi. adtende tibi et exaudi eum, ne non credas illi; nihil enim subtrahet tibi; nomen enim meum est super eum. hoc de illo nimirum intel-

3 I Cor. 3, 2   6 Ioh. 18, 8. 9   25 Ex. 23, 20. 21

14 prophetiam *PSVT*   16 agnus—quo *om. N*   17 est — *uers. 24*
 matris suae *om. C*   18 conceperunt *NV¹T*   conceptum et *cum bd*
addidi: om. codd.   19 ecclesiae *S*   21 circa *om. SNVTbd*   octaua *P*
 22 octauos *S¹* octaua *P* octauum *bd*   24 lactis *om. PSVTbd*   25 meum
om. C   26 *fin. ut]* et *VT*   28 credas] tradas *N*

legitur, cui nomen mutatum est, ut Iesus uocaretur; ipse quippe introduxit populum in terram promissionis.

XCVI. Et serui es domino deo tuo; et benedicam panem tuum et uinum tuum et aquam tuam et
 5 auertam infirmitatem a uobis. non erit qui non generet neque sterilis super terram tuam. numerum dierum tuorum replebo. et timorem mittam, qui te antecedit. et amentes faciam omnes gentes in quas tu intrabis et cetera. quamuis istae promissiones
 10 possint et spiritaliter intellegi, tamen cum secundum temporalem hominum felicitatem intelleguntur, ad uetus testamentum pertinent: ubi quamquam praecepta exceptis his quae in sacramento aliquid significant eadem ad mores bonos pertinentia reperiantur, promissiones tamen carnales atque
 15 terrenae sunt. unde in psalmo septuagesimo secundo paene lapsos et effusos gressus suos homo <dei> dicit, cum zelaret in peccatoribus pacem peccatorum intuens. ea quippe cernebat abundare in piis, quae ipse secundum testamentum uetus expectabat a domino deo, cui hac mercede seruiebat. et cum
 20 hinc ei subrepere coepisset sensus inpius, quod deum non curare existimaret humana, correctum se dicit, dum auctoritatem sanctorum non est ausus improbare et suscepit cognoscere et ait: hoc labor est ante me, donec introeam in sanctuarium dei et intellegam in nouissima. ibi enim praemia dabuntur ad nouum pertinentia testa-
 25 mentum, quae inpii non accipient; et poenae tunc futurae sunt inpiorum, quas nullus piorum sensurus est.

3 Ex. 23, 25—27 15 cf. Ps. 72, 2 sqq. 23 Ps. 72, 16. 17

1. Iesus] israhel *P¹SV* 2 terra *N* 5 erit] enim *P¹* 6 sterilis *CP*
 sterilis—numerus *om.* *N* 7 dierum] meorum *N* 8 et *om.* *PSVT*
 amentes *ex* tamen *es C* faciens *V* 10 possunt *S* 11 infelicitatem *P*
 15 terraenes *P¹* secundo *C* secunde *P¹* 16 dei, *quod codd. om.*
cum bd retinui 19 cui] cum *S* haec *P* deseruiebat *N* 20 quo *CN*
 21 correptum *hd* 22 ausus *om.* *P* improbare *V* incoepit *bd*
 24 sancturium *C* dei *om.* *P¹V*

XCIII. Et mittam uespas ante te et eiciet Amorrhaeos et Euaeos et Chananaeos et Chettaeos a te. quaeritur de his uespis quid intellegendum sit. nam et promittit hoc deus et liber Sapientiae dicit inpletum, ubi ait: et misit antecessores exercitus sui uespas. non 5 autem legimus factum neque Moysi temporibus neque sub Iesu Naue neque sub iudicibus neque sub regibus. ac per hoc uespa istae aculei timoris intellegendi sunt fortasse, quibus agitabantur memoratae gentes, ut cederent filiis Israhel. deus enim loquitur, in cuius sermone si figurate aliquid 10 dicatur, quod ad proprietatem non sit inpletum, non inedit historiae fidem, in qua perspicitur ueritas narrationis. sicut nec euangelistarum narratio secundum proprietatem ineditur, si aliquid a Christo dicitur figurate.

XCIII. Si seruieris dis eorum, erunt tibi offendi- 15 culum. hic graecus δουλεύσης habet, non λατρεύσης. unde intellegitur, quia et δουλεία debetur deo tamquam domino, λατρεία uero non nisi deo tamquam deo.

XCIV. Et Moysi dixit: ascende ad dominum tu et Aaron et Nadab et Abiud et septuaginta seniorum 20 Israhel; et adorabunt a longe domino. et accedet Moyses solus ad dominum, ipsi autem non accedent; populus autem non ascendet cum illis. introit autem Moyses et narrauit populo omnia uerba dei et iustificationes. respondit autem omnis populus 25 uoce una dicentes: omnia uerba quae locutus est

1 Ex. 23, 28   5 Sap. 12, 8   15 Ex. 23, 33   19 Ex. 24, 1—3

1 uespes *P*¹ eiciet *S*; *cod. Gr.* ἐκβαλεῖς et ἐκβαλῶ   2 amorrhoeos
CPSVNT et *om. NVTbd* eueos *CPVT* et *om. Tbd*; et Chananaeos *om. N* cananeos *C* cananeos *PSVT* ceteos *C* cetheos *SVT*
 chetheos *P*¹ cetheos *N*   3 a te] apte *P*² *T* at *S* at *V*   his] istis
PSNV bestiis *P*¹ *SV*   7 iesum *C*   10 si *om. P*¹   11 ad *om. C*
 12 narratoris *PSVT*   14 a] in *P*¹   15 diis *PSNVTbd*   16 duleuses
CPSNVT latreuses *CPSNVT*   17 dulia *CPSNVT*   18 latria
CPSNVT   19 ad *om. C*¹   20 abiut *C*   21 dominum *PSVTbd*
 22 solu *C*¹   23 introiit *PSNTbd* introiuit *V*   24 narrauit *C*

dominus faciemus et audiemus. usque ad hunc locum scripturae iustificationes intelleguntur quae datae sunt populo ad obseruandum. incipiunt autem, quantum ipsa uerba scripturae indicant, unde hoc nomen iustificationum exorsum est, 5 ab illo seruo hebraeo cui auris ad postem pertunditur. in quibus omnibus iustificationibus considerandum est, quae inde ad agendam uitam et morum bonorum conseruationem duci possint. multa quippe in eis sunt sacramenta significantia potius aliquid quam uitam nostram instruentia. iustificationes 10 sane latini interpretes eas esse dixerunt, quae graeci δικαιώματα appellant.

XCVI. Notandum est quod iterum populus ita respondet: omnia uerba quae locutus est dominus faciemus et audiemus, cum uideatur ordo postulare, ut diceretur: 15 „audiemus et faciemus“. sed mirum nisi aliquis sensus hic latet. nam si „audiemus“ pro eo positum est quod est intellegemus, prius oportet uerbis dei reddere faciendi seruitutem, ut ad intellegentiam earum rerum, quae ipso praeciente fiunt, merito deuotionis, qua non contemtae, sed factae 20 sunt, ipse perducatur. sed uidendum est, utrum iste populus illi filio similis inueniatur qui patri iubenti dixit: ibo in uineam et non iit. gentes enim, quae dominum penitus contemserunt, postea per unius oboedientiam iustificatae, quae non sectabantur iustitiam, adprehenderunt iusti- 25 tiam.

XCVII. Notandum quod Moyses aedificauit altare sub monte et duodecim lapides in duodecim tribus Israhel. intellegitur enim ex duodecim lapidibus altare aedi-

5 cf. Ex. 21, 6 10 cf. Ex. 21, 1 13 Ex. 24, 3 21 Matth. 21, 30
22 Rom. 9, 30 26 Ex. 24, 4

1 et audiemus *om.* C¹ 3 uerba—nomen *om.* N 4 exorsum *om.* N
7 agendum N et uitam (et *exp. m.* 2) PV 8 possit (t *in ras.*) C
sunt *om.* P¹ sacramenta sunt V 10 diceomata CPNV dikeomata S
diciomata T 12 ista P¹V 15 aliqui PT aliquid N 17 oportere S
19 contemta C sed—utrum *om.* N 20 sed *om.* P¹ 22 iuit. T
deum SVT 28 duodecem C

ficatum significasse ipsum populum esse altare dei, sicut est templum dei.

XCVIII. Et immolauerunt hostiam salutaris deo. non dixit „hostiam salutarem“, sed: hostiam salutaris, quod graecus habet σωτηριου. unde et in psalmo, calicem, 5 inquit, salutaris accipiam, non dixit „calicem salutarem“. ubi uidendum est, ne forte ille significetur, de quo dixit Symeon: quoniam uiderunt oculi mei salutare tuum. hunc enim et psalmus commendat ubi legitur: bene nuntiatie diem ex die salutare eius. quid est enim aliud, 10 si diligentius adtendamus, quod ait: diem ex die, nisi lumen ex lumine, hoc est deum ex deo, quod est unigenitus filius?

XCVIII. Sumens autem Moyses dimidiam partem sanguinis infudit in craterem; et partem reliquam 15 sanguinis adfudit ad altare. et accipiens librum testamenti recitauit in aures populi. notandum est nunc primum sacrificasse Moysen euidenter scripturam dicere, ex quo ex Aegypto eductus est populus. primo enim de Iothor dictum erat socero eius, quamuis cum aliqua ambiguitate, 20 quod immolauerit deo. et aduertendum librum testamenti cum sanguine hostiae recitari, in quo libro illas iustificationes conscriptas debemus accipere. nam decalogum legis in tabulis lapideis fuisse conscriptum postea manifestatum est.

C. Et dixerunt: omnia quaecumque locutus est dominus faciemus et audiemus. non aliter respondent ecce iam tertio.

1 cf. II Cor. 6, 16 3 Ex. 24, 5 5 Ps. 115, 4 (13) 8 Luc. 2, 30
9 Ps. 95, 2 14 Ex. 24, 6. 7 19 ef. Ex. 18, 12 25 Ex. 24, 7

3 dei C 5 soteriu CPSNVT et om. PSbd 6 calicem om. N
7 dicit N 8 simeon C quod V 9 nuntia C 10 ex in ras. m. 2 P
11 diem] die P¹ nisi] quam V om. P¹ 16 infudit PVT 17 aure T
19 iethro TV² 21 auertedum N 24 manifestum PVTbd 25 quae CN
26 respondet S

CI. Et ascendit Moyses et Aaron et Nadab et Abiud et septuaginta seniorum Israhel et uiderunt locum ubi steterat ibi deus Israhel. constat inter eos qui recte intellegunt nullo deum contineri loco nec aliquo
 5 uelut situ corporis membra ponere, sicuti est nostri corporis, sedere, iacere, stare et si quid huius modi est. haec enim non sunt nisi corporum, deus autem spiritus est. quod ergo se ostendit specie corporali uel signis corporaliter expressis, non substantia eius adparet, qua est ipse quod est, sed
 10 adsumptio formarum uisibilium eius omnipotentiae subiacet.

CII. Et de electis Israhel non dissonuit nec unus; et adparuerunt in loco dei et manducauerunt et biberunt. quis dubitet illos, quos nominatim expressit et septuaginta seniores, nunc appellatos electos Israhel? qui
 15 procul dubio personam gerebant eorum qui electi sunt in populo dei. non enim omnium est fides, et nouit dominus qui sunt eius; in magna autem domo sunt alia uasa in honorem, alia in contumeliam. quoniam ergo quos ante praesciuit, et praedestinauit; quos autem
 20 praedestinauit, illos et uocauit; quos autem uocauit, ipsos et iustificauit; quos autem iustificauit, ipsos et glorificauit, profecto de electis Israhel non dissonuit nec unus. significantur autem quaternario numero in Moyse et Aaron et Nadab et Abiud propter
 25 quattuor euangelia et totius orbis, qui in quattuor partes diuiditur, promissionem; et septuaginta de senioribus Israhel numero scilicet septenario decuplato, qui pertinet ad significandum spiritum sanctum. sapphiro autem significatur uita

1 Ex. 24, 9. 10 7 cf. Ioh. 4, 24 11 Ex. 24, 11 16 II Thess. 3, 2 17 cf. II. Tim. 2, 19. 20 18 Rom. 8, 29. 30

2 et fin. — Israhel om. C 3 locum om. N ibi exp. m. 2 P om. T 9 quia (i s. l. m. 1) P quia S 16 est omnium S 18 quoniam—autem praedestinauit om. N 19 hos et (hos s. l. m. 1) V praedestinauit CP quos autem praedestinauit om. C 20 praedestinauit PS 21 iustificauit—et om. C 23 sanctificatur T 24 moysen S¹N 27 numeros S pertinent P²SV 28 sapphiro P¹N sapphiro S

caelestis, maxime quia dictum est: sicut aspectus firmamenti. firmamentum autem caelum appellari quis nesciat? et forma lateris in eodem sapphiro quadraturam ipsam uel stabilitatem uel eiusdem quaternarii numeri sacramentum figurat. quod autem manducant et bibunt in loco dei, sua-
 5 uitatem saturitatemque significat in illo regno aeternitatis. beati enim qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur. unde et dominus dicit uenturos multos — quos utique? nisi electos, praescitos, praedestinos, uocatos, iustificatos. glorificatos — et recubi-
 10 tuos cum Abraham et Isaac et Iacob in regno caelerum. nam et alio loco ipse hoc promittit fidelibus suis. quod faciat eos recumbere et transiens ministret eis.

CIII. Quid sibi uult quod Iesus Naue non commemoratus in illis quattuor subito cum Moÿse adparet et cum illo
 15 ascendit in montem ad accipiendas tabulas legis; et subito rursus Iesus absconditur, id est tacetur; et Moyses accepit legem in duabus tabulis et cum eo iterum adparet? an forte significat nouum testamentum nomine Iesu et absconditum esse in lege et aliquando adparere intellegendibus? quod uero
 20 Iesus iam uocatur, cum in libro Numerorum quando id nomen acceperit scriptura testatur, cum iam prope esset, ut terram promissionis intrarent. per prolepsin, hoc est per praeoccupationem anticipat scriptura quod postea factum est. omnia quippe ista posteaquam facta sunt scripta sunt; ac per hoc
 25

1 Ex. 24, 10 2 cf. de Gen. ad litt. II 4 7 Matth. 5, 6 11 cf. Matth. 8, 11 13 Luc. 12, 37 15 cf. Ex. 24, 13 21 cf. Num. 13, 17

3 sappiro *CPN*, sapphiro *S* 4 figurat sacramentum *T* 5 suauitatemque *N* 6 saturitatem *om. N* 8 quoniam ipsi saturabuntur *om. N* unde— multos *om. N* 9 uenturus *C* praescitos] prescriptos *C* 10 praedestinos *CPVS* recubituros *P¹* 11 braā *C* et *pr.* — Iacob *om. N* 12 nam *om. P¹SV* 13 transiens] transeat et *CPSNVbd* 14 hiesus *PSV* 17 Iesus] is *C* idem Iesus *bd* 21 hiesus *PS* 22 testetur *Nbd* cum] quod *PSV* 23 prolemsin *CPSN* prolepsin *V* prolensin *T* 24 antecipante *C* anticipante *N* 25 quippe —sunt *om. N*

quando factum est quod modo commemoratur, nondum uocabatur Iesus, sed quando scriptum est iam hoc uocabatur.

CIIII. Et facies in ea cymatia aurea uersatilia in circuitu. cymatia dixit, quae in quadratura exstant per
 5 quattuor partes, sicut mensae quadrae fieri solent. nec quod ait „uersatilia,“ mobilia debemus accipere — fixa sunt enim, sicut dixi mensas habere solitas — sed „uersatilia“ dixit „tortilia“, quae graece uocantur στρεπτά, uel canalibus, sicut sunt columnae tortiles, aut implicatis duabus uirgulis
 10 in modum restis, sicut etiam torques fieri solent. quod autem ait: et fabricabis illi quattuor anulos aureos et inpones super quattuor latera: duos anulos in latus unum et duos anulos in latus secundum, ad quattuor angulos occurrunt quattuor anuli singuli in singulis
 15 et per angulorum numerum fit, ut quod in duobus lateribus ponitur in omnibus quattuor ponatur. unus enim angulus duobus lateribus communis est; alioquin non occurrit, ut bini anuli ponantur per quattuor latera, cum sint quattuor anuli; octo quippe esse debuerunt, si aliter intellegitur quam quod
 20 dixi fieri numero angulorum. ad hoc enim anuli in angulis ponuntur, quo inducantur subportatoria uel gestatoria, quibus arca a quattuor hominibus hinc atque inde portatur.

CV. Propitiatorium quid dicat superinponendum super arcam quaeri solet. sed cum aureum iubeat fieri eiusque
 25 longitudinem et latitudinem tantam exprimat quanta et ipsius arcae dicta est, procul dubio uelut tabulam auream tantae formae fieri praecipit, qua tegetetur arca, ita ut in ipso pro-

3 Ex. 25, 10 11 Ex. 25, 11 21 cf. Ex. 25, 13 23 cf. Ex. 25, 16
 27 cf. Ex. 25, 17—19

1 quomodo *P¹V* 2 hiesus *S om. C* 4 existant *CN* 8 strepta
CPSNVT 10 autem *om. S* 11 anulus *C* angulos *N* 13 unum]
 secundum *P¹SV* 15 lateribus *om. C* 16 ponitur—lateribus *om. N*
 19 intellegimus *PSNVTbd* 21 quod *PV* uel gestatoria *om. N*
 22 a *om. P¹V* portetur *PSNVTbd* 23 propitiatorium *C* 24 fieri
 iubeat *PSNVTbdEug* 25 tantam] tamquam *C* 27 praecepit *PTVEug*
 (ed Knoell p. 393)

pitiatório essent duo cherubin, hinc atque inde alterutrum
 adtendentes, ita ut uultus eorum in propitiatorium essent et
 pinnis suis obumbrarent propitiatorium: quod magnum est
 sacramentum. aurum quippe significat sapientiam, arca signi-
 ficat secretum dei. in arca iussa sunt poni lex et manna et 5
 uirga Aaron: in lege praecepta sunt, uirga potestas significatur,
 manna gratia, quia nisi cum gratia non est potestas praecepta
 faciendi. uerum tamen quia lex a quouis proficiente non ex
 omni parte completur, propitiatorium est desuper; ad hoc
 enim opus est, ut propitius sit deus, et ideo desuper ponitur, 10
 quia superexultat misericordia iudicio. duo uero
 cherubin pinnis suis obumbrant propitiatorium, id est honorant
 uelando, quoniam mysteria ista ibi sunt; et inuicem se ad-
 tendunt, quia consonant — duo quippe ibi testamenta figu-
 rantur — et uultus eorum sunt in propitiatorium, quia 15
 misericordiam dei, in qua una spes est, ualde commendant.
 denique hinc se promisit locuturum deus ad Moysen de medio
 cherubin desursum propitiatorii. porro si creatura rationalis
 in multitudine scientiae — quoniam hanc interpretationem
 habent cherubin — duobus ipsis animalibus significatur, ideo 20
 duo sunt, ut societatem caritatis commendent, ideo pinnis
 suis propitiatorium obumbrant, quia deo non sibi tribuunt
 pinnae suas, id est deum honorant uirtutibus quibus praestant;
 et uultus eorum non sunt nisi in propitiatorium, quia cui-
 cumque prouectui ad multitudinem scientiae spes non est nisi 25
 in dei misericordia.

11 Iac. 2, 13

1 cherubin *V* cherubim *bd* 2 ut uultus eorum in *om. N* 5 et—
 Aaron *om. N* 6 potestatem *PSVT* significat *PSVT* 7 gratiam
PST quia—gratia *om. C* 8 perficiente *P* 10 superponitur *Eug*
 11 superexaltat *PSVT* misericordiam *PSTV*¹ uero] enim *NTEug*
 12 pennis *PSNVTd* 13 ministeria *PEug* ibi *om. CNEug* 14 ibi
om. PSVTEug figurantur *T* figurantur ibi *Eug* 16 in *om. PV*
 qua] quae *PV* qua et *S* spes *om. V* est spes (spes s. l. m. 2) *P, T*
 17 denique—deus *om. N* 18 propitiatorium *VP'S* rationalis *PVS*
 21 commendant *C* pennis *PSNVTbd* 25 prouectui *bd* non] *nra C* erit *V*

CVI. Quod ait: erunt anuli in thecis subportatoriis ad tollendam mensam, hoc intellegendum est, quod anuli essent uelut thecae subportatoriorum; id est, quod subportatoria tamquam in thecas inducantur. „erunt“ quippe
 5 „in thecis“ ita dictum est, tamquam diceretur: erunt pro thecis.

CVII. Decem aulaeorum iubet fieri tabernaculum, cum sit decalogus legis. aulaea uero significant latitudinem propter facilitatem. caritas quippe plenitudo legis est, et
 10 nonnisi caritatis sunt praecepta facilia. unde ipsa dilatatio commendatur, cum dicitur: dilatasti gressus meos subter me, et non sunt infirmata uestigia mea. sed quoniam ista dilatatio per gratiam fit dei — caritas enim dei diffusa est in cordibus nostris non per nos ipsos,
 15 sed per spiritum sanctum qui datus est nobis — ideo hic mystice ipse numerus etiam commendatur, qui pertinet etiam ad spiritum sanctum, per quem lex possit impleri. dicitur enim aulaeum longitudinem habere debere in cubitis uiginti octo. iste autem numerus quia per septenarium diui-
 20 dendus est, significauit, cum dicit latitudinem aulaei in cubitis quattuor. quater enim septeni fiunt uiginti octo. et est etiam iste numerus perfectus, quia sicut senarius suis partibus constat. quod uero tam saepe dicit: Cherubin facies ea opere textoris, quid aliud quam in his omnibus
 25 multitudinem scientiae commendat, quod interpretatur „Cherubin?“

CVIII. Et facies uela capillacia operire super tabernaculum; undecim uela facies ea. quae capil-

1 Ex. 25, 26   7 cf. Ex. 26, 1   9 Rom. 13, 10   11 Ps. 17, 37
 13 Rom. 5, 5   18 cf. Ex. 26, 2   23 Ex. 26, 1   27. Ex. 26, 7

3 ueluti *PSVT* thehe *C* tecae *N* quo *PSVTbd* 7 auleorum
CPSVT 9 felicitatem *PV*; *V* in *mg.* habet: facilitatem 10 cari-
 tati *PSNVTbd* 11 subter *STbd* 13 dei fit *T* 16 ipse] in se *C*
 18 debere habere *S* 19 septenarios *C* septenarios *P²NT* 20 aule *C*
 aulae *SV¹* aula et *N* 21 septem *Cd* 23 cerubin *C* cherubin *STbd*
 27 capillatia *CPNVT* capellatia *S* operire] *καπέλειν* *cod. Alex*

lacia uela sunt, id est cilicina, undecim dicuntur esse. in peccatis quippe transgressio est. transgressio uero undenario numero significatur, quoniam transgreditur denarium, hoc est legem. ideo ipsa undecim per septenarium multiplicata faciunt septuaginta septem, ubi significauit dominus uniuersam remissionem peccatorum dicens: non solum septies uerum etiam septuagies septies, quot generationes reperiuntur, cum Lucas a baptismo domini enumerans sursum uersus ascendit et peruenit per Adam usque ad deum. ad hoc enim fit significatio peccatorum in his uelis. ut per confessionem exprimantur et per gratiam quae data est ecclesiae aboleantur, hoc est tegantur: unde dicitur: beati quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata. deinde iubet ea uela cooperiri pellibus arietinis rubricatis. aries autem rubricatus cui non occurrat Christus passione cruentatus? significantur his etiam martyres sancti, quorum orationibus propitiatur deus peccatis populi sui. ipsis denique superiaciuntur pelles hyacinthinae, ut significetur uita aeterna uiriditate tamquam uigore perpetuo.

CVIII. Facies duos anconiscos columnae uni consistentes ex aduerso, hoc est: unum hinc et unum inde de lateribus columnae. anconiscos autem dicit, quod uulgo uocamus ancones, sicut sunt in columnis cellarum uinariarum, quibus incumbunt ligna quae cupas ferunt. ducta est autem similitudo uerbi a cubitis, ubi flectuntur manus, quibus incumbunt recumbentes, qui graece ἀγκῶνες uocantur.

CX. Bases columnarum duas uni. bases non eas tantum uidetur dicere scriptura, quibus columnae ab imo fulciuntur,

3 cf. Gal. 3, 19   6 Matth. 28, 22   9 cf. Luc. 3, 23—38   12 Ps. 31, 1   20 Ex. 26, 17   27 Ex. 26, 21

1 cilitina *C*   6 dicens—peccatorum *om. C*   8 numerans *SN*   9 deum] xpm *S*   14 deinde] denique *N*   15 Christus—significantur *om. N*   16 etiam *om. N*   17 propitiatur deus] propitiaturos *N*   18 iacintine *C* iacinthinae *PS* iacintine *NT* iacinctine *V*   20 anconicos *P¹V*   22 de *om. C*   anconicos *P¹V*   quos *bd*   25 cubito *C*   26 ancones *CPSNVT*

sed etiam superiores, quae capitella nos dicimus. ideo dicit: duas bases columnae uni in ambas partes eius. nam quae sunt ambae partes nisi superior et inferior?

CXI. Quod octo columnas et bases earum sedecim secundum supra dictam rationem a posterioribus tabernaculi scriptura dicit, cum superius sex dixerit, intellegitur adnumeratis duabus angularibus octo fieri.

CXII. Et diuidet uelamen uobis inter medium sancti et inter medium sancti sanctorum: id est, ut inter sanctum et sanctum sanctorum sit hoc uelamen, de quo nunc loquitur, in quattuor columnis extensum. de hac differentia inter sanctum et sanctum sanctorum ad Hebraeos epistula loquitur, quia ubi arca testimonii, ibi sanctum sanctorum, hoc est intus ultra uelum, foris autem mensa et candelabrum et cetera quae paulo ante dixit quemadmodum fierent, sancta dicta sunt et non sancta sanctorum. et significatur foris uetus testamentum, intus autem nouum, cum sit utrumque in lectione ueteris testamenti et expressum operibus et significatione figuratum. ac per hoc in sanctis figura est figurae, quia figura est ueteris testamenti; in sanctis autem sanctorum figura est ipsius ueritatis, quia figura est noui testamenti. totum quippe uetus testamentum in his rebus et celebrationibus, quae ita obseruanda praecipuntur, figura est.

CXIII. De altari quaeritur quomodo tribus cubitis altum esse uoluerit, cum tanta fere sit staturae hominis altitudo. quomodo ergo ministrabatur altari, cum gradus habere altare alio loco prohibeat? ne pudenda, inquit, tua reueles

4 cf. Ex. 26, 25 6 cf. Ex. 26, 22 8 Ex. 26, 33 11 cf. Hebr. 9, 1—12 24 cf. Ex. 27, 1 27 Ex. 20, 26

3 inferior et superior *PSNVTbd* 4 sedecim—a *om.* *N* 8 uelamen uobis *scripsi*: uobis uelamen *libri* sancti *scripsi*: sanctum *libri*; *sed cf. descripti. tabernaculi* 8 9 sancti sanctorum *scripsi*: sanctum sanctorum *libri*; *cf. ibid.* 10 et] et inter *N om.* *P'S* sanctum *om.* *P'S* hoc *om.* *C* 14 intus *m.* 2 *mut. in* intra *V* ultra] intra *C* *ultra V* 16 significauit *C* significari *PNT* 19 hac *N* ac *V* quia figura *om.* *N* 21 *fn.* figura est *om.* *T*

super illud. sed illic dicebat de altari quod terra uel lapidibus construendum esset, ubi gradus ipsi coaedificati ad corpus altaris utique pertinerent; nunc uero de tabulis fieri altare praecipit, quo si adponeretur ad horam ministrationis aliquid, ubi staret minister altaris et peracto ministerio tolleretur, ad corpus altaris non utique pertineret. item quaeritur quomodo super altare ligneum sacrificium quod inferebatur posset incendi, praesertim quia concavum fieri iubet et craticulam deponi usque ad medium eius, id est medium concavitudinis eius opere factum reticulato. an quoniam dixit: et facies cornua in quattuor angulos; ex se ipso erunt cornua, et teges illa aeramento, non ad sola cornua referendum est quod ait „teges illa aeramento“, sed ad omnia de quibus loquebatur de altari fabricando praecipiens?

CXIII. Et tu loquere omnibus sapientibus mente, quos repleui spiritu intellectus. αἰσθήσεως quidem graecus habet, quem latine „sensum“, non „intellectum“ dicere solemus; sed scriptura de sensu interiore, quem intellectum uocamus, sic loqui solet, sicuti est ad Hebraeos: perfectorum est autem solidus cibus, eorum qui per habitum exercitatos habent sensus ad discernendum bonum et malum. ibi enim quod posuit „sensus“, graecus habet αἰσθήσεως. quem ergo istum spiritum nisi spiritum sanctum debemus accipere?

Et stolae quas facient: pectoralem, humeralem et tunicam talarem et tunicam cum corymbis. has

8 cf. Ex. 38, 24   10 Ex. 27, 2   16 Ex. 28, 3   21 Hebr. 5, 14
26 Ex. 28, 4   27 cf. Ex. 28, 2

1 altare *S*   3 tabulis] talibus *CT*   4 praecipit *PSNV*   quod *N*
ministrationis—et *om. C*   8 cūcauum *C*   concavum *N*   graticulam *C*
13 illa *om. T*   17 replebi *N*   πνεύματος αἰσθήσεως *cod. Alex et Lag*
esteseos *C*   aestheseos *PSVT*   cetaseos *N*   19 interiori *T*   20 sicut *VT*
22 per habitum] perfectum *N*   24 estesis *C*   aesthesis *PSV*   haecstasis *N*
esthesis *T*   nisi spiritum *om. C*   26 faciet *CPSNVT*   umeralem *CN*
27 talarem *om. N*   et tunicam *om. NT*

appellatas stolas et cetera, cum superius unam stolam facien-
dam proposuisset, notandum est. tunicam uero cum corym-
bis honestius putarunt latini interpretes dici, quam si dicerent
„cum cirris“, qui bene dispositi ornamento esse uestibus
5 solent.

CXV. Aspidiscas in ueste sacerdotali quas dicat. utrum
scutulas, quae ab scuto latine appellantur, quia et Graeci
scutum ἀσπίδα appellant? an aspidiscas propter diligenter con-
ligandum dicit ab aspide serpente, sicut etiam muraenae
10 appellantur? spithamis autem longitudo et spitha-
mis latitudo. latini quidam interpretati sunt „mensuram
extentae palmae a fine pollicis usque ad finem digiti minimi“.
et lapides sint de nominibus filiorum Israhel
secundum natiuitates eorum, id est secundum ordinem
15 quo nati sunt.

CXVI. Et facies super rationale fimbrias com-
plectentes, opus catenatum de auro puro. quod latini
„rationale“ interpretati sunt, inopia linguae fecit. graecus
enim habet λόγιον, non λογικόν. rationale autem illud solemus
20 appellare, quod Graeci dicunt λογικόν. sed quoniam λόγος in
graeca lingua ambiguum est utrum uerbum significet an

6 cf. Ex. 28, 14   10 Ex. 28, 16   13 Ex. 28, 21   16 Ex. 28, 22

1 stolas esse *Sbd*   3 tes—qui be *om.* *N*   6 aspidiscas *N*   dicant *N*
7 quia *N*   a *bd*   scutu *N*   8 aspida *CPSNVT*   an uero *PSbd*
9 murene *CT*   murenæ *PN*   murenæ *S*   musenæ *V*   muraenulae *d*
10 spitamis *CNT*; fortasse scribendum: spithames; ceterum cf. *Hieron.*
ad Es. 40, 12 t. XXIV p. 406   et—latitudo *om.* *C*   spitamis *NT*
11 quidam scripsi cum *bd*: quidem *codd.*   12 digitis *PV*   post minimi
addit: item quod dicitur: sumes duos lapides onychinos et sculpes in
eis nomina filiorum Israel; sex nomina in lapide uno et sex reliqua
in altero iuxta ordinem natiuitatis eorum, an intellegendum, ut lapides
sqq. b; haec primum editorem ex *Hieron. l. Ex. XXVIII p. 276 addi-*
disse certum est; *d* hos uersus inclusit   13 post Israhel fort. adden-
dam: XII   14 natiuitatis *CP*¹   17 catenarum *PV*   18 facit *S*
19 enim] autem *N*   habet enim *P*, (enim *exp. et ante* habet *super-*
scr.) *V*   logion *CPSNVT*   λόγιον *cod. Alex*   logicon *CPSNVT*
20 logos *CPSNVT*   21 an—nomen est *om.* *N*

rationem, quia utriusque rei nomen est, ubi putatum est a „uerbo“ ductum λόγιον, eloquium nostri interpretati sunt; nam quod habemus: eloquia domini eloquia casta, graeci habent λόγια. hic uero in ueste sacerdotali, quod ex auro et hyacintho et purpura et cocco duplici torto et bysso duplici 5 torta fieri praeceptum est quadratum duplex, quod esset in pectore sacerdotis et λόγιον uocaretur, incertum utrum a ratione an a uerbo ductum fuerit; interpretes nostri magis a ratione dictum putantes „rationale“ appellauerunt.

CXVII. Et inpones super rationale iudicii de- 10 monstrationem et ueritatem. quid sibi hoc uelit uel in quali re uel metallo poneretur super rationale demonstratio et ueritas, quoniam talia dicit fieri in ueste sacerdotis, quae corporaliter fiunt, inuenire difficile est. fabulantur tamen quidam lapidem fuisse, cuius color siue ad aduersa siue ad pro- 15 spera mutaretur quando sacerdos intrabat in sancta, et hoc esse quod ait: et adferet Aaron iudicia filiorum Israhel super pectus, ostendens uidelicet in illa demonstratione et ueritate quid de illis iudicauerit dominus. quamquam possit intellegi demonstrationem et ueritatem litteris 20 inpositam super λόγιον.

CXVIII. Et facies tunicam talarem hyacinthinam, id est usque ad talos dependentem. et erit peristomium ex ea medium — id est qua caput eiciatur; hoc est enim quod graeci dicunt περιστόμιον — oram habens in cir- 25 cuitu peristomii, opus textoris, <commissuram>

3 Ps. 11, 7 10 Ex. 28, 26 17 Ex. 28, 26 22 Ex. 28, 27. 28
 2 dictum *Tbd* logion *CPSNVT* 3 domini eloquia *om. C* 4 logia
CPSNVT et *om. C* 5 iacinto *C* iacineto *NS* iacintho *PV* iacimtho *T* torio *N* bisso *V* 6 est *P¹SV* 7 sacerdotalis *T*
 logion *CPSNVT* incertum *T* 8 dictum *V* magis *om. P¹SV*
 11 uel—uel *erasa sunt; pro alt. uel s. l. add. ut V* 16 sacerdotes *V*
 intrabat] ingrederetur (*in mg. m. 2*) *S* intrabant *V* 17 esse] est *T*
 auferet *P¹* et afferret (*sup. exp. et pos. ut*) *V* 22 Et *om. C* iacintinam *C* iacinthinam *PST* iacintinam *N* iacynthynam *V* 25 dicunt
 Graeci *T* peristomium *C* peristomion *PSVT* pstomion *N* horam *PV¹P*
 circuitum *N* 26 pstomii *N* commissuram *scripsi cum bd: om. codd.*

contextam, id est ne ipsa ora extrinsecus adsuatur; hoc uidetur dicere „commissuram contextam“. unde etiam addidit: ex ipsa, ut ne rumpatur, id est ut ex se ipsa sit ipsa ora contexta cum ueste.

5 CXVIII. Et erit Aaron cum coeperit fungi sacerdotio, audietur uox eius, intranti in sanctum in conspectu domini et exeunti, ut non moriatur. intrantis et exeuntis uocem de tintinabulis dixit audiri tantum-
 10 que ibi pondus obseruationis posuit, ut diceret: ne moriatur. testimonia ergo quaedam significari uoluit in ueste sacerdotali, qua utique significatur ecclesia, per haec tintinabula, ut nota sit conuersatio sacerdotis, sicut apostolus dicit: circa omnes te ipsum bonorum operum praebens exemplum, aut illud: quae audisti a me per multos testes,
 15 haec eadem commenda fidelibus et his qui idonei sunt et alios docere. an quid aliud? magnum tamen est, quidquid illud est. „intranti“ autem et „exeunti“ pro intrantis et exeuntis locutio est. et uox pro sonitu; nam tintinabulorum magis sonus quam uox est.

20 CXX. Et facies laminam auream puram et formabis in ea deformationem signi sanctitatem domini. et inpones illud super hyacinthum duplicem tortam, et erit super mitram; secundum aspectum mitrae erit. et erit super frontem Aaron, et auferet
 25 Aaron peccata sanctorum quaecumque sanctificabunt filii Israhel omnis dati sanctorum eorum.

5 Ex. 28, 31 12 Tit. 2, 7 14 II Tim. 2, 2 20 Ex. 28, 32—34

1 id est—contextam *om.* C¹ hora T 3 ut *pr. m.* 2 *exp.* V 5 sacerdotiū C 6 intrantis N, (s *er.*) S 7 conspectum S domini *om.* C¹ exeuntis N intrantis V 8 exeuntis P exeuntis V tintinabulis C¹S
 10 testimonia C 11 quia d 14 illum C a me audisti S 15 iis d
 16 sint 17 intrantis N exeuntis N pro—exeuntis *om.* N 18 *alt.* et *om.* P¹SVd 20 facias V lamminam PSVT 21 eadem deformationem Sbd signis V sanctitate C 22 iacinthum CN iacynthum PSV iacincthum T 23 inspectum b 24 supra STbd 26 omnis datis V¹

quomodo formetur in lamina „sanctitas domini“ non uideo nisi aliquibus litteris, quas quidam quattuor esse dicunt hebraeas, quod, ut Graeci appellant, τετραγράμματον nomen dei ineffabile credunt fuisse uel esse adhuc usque. sed quaelibet sint uel quomodolibet se habeant illae litterae, ut dixi, 5 sanctitatem domini uel sanctificationem, si hoc magis dicendum est, quod graecus habet ἁγίασμα, nonnisi litteris in auro formari potuisse crediderim. ibi autem dicit sacerdotem sanctorum auferre peccata. quaecumque sanctificabunt, inquit, filii Israhel omnis dati sanctorum eorum: 10 quod arbitror dictum in eis sacrificiis quae offerunt pro peccatis suis, ut non sanctorum hominum intellegamus, sed sanctorum ab eo, quod sunt sancta quae offeruntur pro peccatis. cum ergo de lamina dixisset, adiunxit atque ait: et auferet Aaron peccata sanctorum quaecumque 15 sanctificabunt filii Israhel omnis dati sanctorum eorum, id est: sacerdos auferet quaecumque offerunt pro peccatis suis quae dicuntur et sancta, quia sanctificantur, et peccata, quia pro peccatis offeruntur; sicut multis locis hoc ipsum euidenter scriptura commemorat. quod autem adiungit 20 et dicit: et erit super frontem Aaron semper acceptum illis in conspectu domini, ad laminam illam reuertitur, in qua intellegitur frontis ornamentum, fiducia bonae uitae, quam qui uere perfecteque non significatione, sed ueritate sacerdos habet, solus potest auferre peccata nec habet 25 necessitatem offerre pro suis.

CXXI. De Aaron et filiis Aaron cum praeciperet loquens ad Moysen, quomodo uestirentur et unguerentur, quid est

3 ebraeos *N* quo *N* terra grāto *C* tetragrammaton *PSNVT*
 4 ineffabilem *N* credunt—quae *om.* *N* 5 quomodoabet *N* 7 agi-
 asma *CPSVT* agias ma *N* 10 (et 16) omnis datis *V*¹ 15 sanctorum]
 eorum *V* 17 id *om.* *N* 18 sanctificantur *T* 20 autem *om.* *C*
 22 et ad *P*¹*V* 23 in qua aduertendum si inueniri potest qui non
 habeat necessitatem pro suis offerre peccatis preter xpm qui solus potest
 omnium auferre peccata intellegitur *sqq.* *PSVT* 28 ungerentur
PSNTbd

quod ait: et inplebis manus eorum, ut sacerdotio fungantur mihi? an forte muneribus, quae offerenda sunt deo?

CXXII. Et facies eis femoralia linea tegere turpitudinem coloris eorum, a lumbis usque ad femora erunt. cum uestis tanta cooperiat totum corpus, quid est quod ait: femoralia facies linea tegere turpitudinem coloris eorum, quasi adparere posset tanta desuper ueste adhibita? nisi quia signum esse uoluit in hoc castitatis uel continentiae: quae ideo per indumentum significatur, ut non a se ipso habita, sed data intellegatur.

CXXIII. Cum de filiis Aaron loqueretur, et indues eos, inquit, tunicas et cinges eos zonis et circumdabis eis cidaras. quam dicat cidarim uel cidaras, quoniam non est interpretatum nec in usu modo est, ignoratur; puto tamen non esse capitis tegumen, ut nonnulli putauerunt. neque enim diceret: circumdabis eis, nisi tale aliquid esset quod non capiti, sed corpori usui esset.

CXXIII. Et erit illis sacerdotium mihi in sempiternum. quomodo dicat „in sempiternum“ de his signifi-
catiuis rebus, superius saepe diximus. nam utique mutatum est hoc sacerdotium, ut illis esset in aeternum secundum ordinem Melchisedec, non secundum ordinem Aaron. ibi enim et iuratio et nulla dei paenitudo, quas significetur mutatio.
iurauit enim dominus et non paenitebit eum, tu es, inquit, sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec. de ordine autem Aaron dictum est quidem „in sempiternum“ uel propter tempus non praeceptum

1 Ex. 28, 37   4 Ex. 28, 38   12 Ex. 29, 8. 9   19 Ex. 29, 9
25 Ps. 109, 4

5 corporis *bd*   6 totum corpus cooperiat *T*   7 facies] facienda *CN*
8 corporis *bd*   9 caritatis *V*   11 a] ex *PSVT*   16 non *om. N*
tegmen *PSNVT*   neque—usui esset *om. N*   17 eos *CPN*   22 ut
illis *scripsi*: utile *CS*¹ ut ille *PNT* ut illud *S²bd*   23 (*et* 27) melchisedech *PSVT*   24 significatur *CN*   25 iurabit *N*   26 inquit *om. N*
27 quidem in] quid enim *V*

quousque observaretur uel quod res significaret aeternas; nusquam est tamen dictum de sacerdotio Aaron, quia iurauit dominus et non paenitebit eum. et ideo dictum est in illo sacerdotio secundum ordinem Melchisedec: non paenitebit eum, ut significaretur, quia de sacerdotio Aaron paenituit 5 eum, id est mutauit illud.

CXXV. Quid est: et consummabis manus Aaron et manus filiorum eius? an per manus potestatem significauit, ut aliquid etiam ipsi consecrare possent, potestas autem ipsa sanctificatione consummabatur, qua praecepti 10 sunt sanctificari a Moyse?

CXXVI. Et adduces uitulum ad ostium tabernaculi testimonii, et superinponet Aaron et filii eius manus suas super caput uituli in conspectu domini. ecce unde supra dictum est consummandas esse 15 manus eorum, id est perficiendam potestatem, ut etiam ipsi sanctificarent, quod modo fit, cum ponunt manus suas super uitulum immolandum.

CXXVII. Quod odor suauitatis domino saepe dicitur sacrificium de uictimis pecorum in scripturis sanctis, non 20 utique deus odore fumi illius delectatur; sed tantum illud quod his significatur spiritaliter deum delectat cum spiritaliter exhibetur, quoniam ipse odor dei spiritaliter intellegitur. non enim sicut nos odorem corporeis naribus ducit. sicut ergo ille olefacit, sic ista significant. 25

7 Ex. 29, 9   12 Ex. 29, 10   19 cf. Ex. 29, 18

1 quo *P¹VT*   2 tamen est *S*   4 sacerdotiū *C*   Melchisedec *om. C*
5 paenitebit *P¹S¹V¹*   6 illum *N*   7 manus] munus *C*   8 eius
om. C   9 ipse *T*   conseruare *PSV*; *V* in *mg.* consecrare   10 quia *S*
12 uitellum *PSN*   13 testimonii *om. P¹SV*   superinponet *C*   14 ui-
telli. *CPSNV*   17 quo *VT*   18 uitellum *CPSNVT*   20 sanctis]
sacris *PV*   21 illius *om. P¹V*   tantum] tam *CNS* tam *PV¹*   22 deum
om. T   spiritaliter exhibetur *om. N*   23 quoniam] quam *PS¹N*
quoniam—intellegitur *om. V*   spiritaliter' deum delectat cum spirita-
liter exhibetur intellegitur *sqq. T*; sed *superscr.* uacat   25 olfacit *S*
olefacit *V*

CXXVIII. Et sumes pectusculum de ariete consummationis, quod est Aaron, id est huius Aaron. hoc enim pertinere uoluit ad summum sacerdotem.

CXXVIII. Et erit Aaron et filiis eius legitimum
5 aeternum a filiis Israhel, cum diceret de pectusculo et brachio uictimarum. more illo ergo „aeternum“ dixit, quem supra saepe commemorauimus.

Et stola sancti, quae est Aaron, erit filiis eius post eum unguere eos in ipsis et consummare
10 manus eorum. septem diebus uestiet se ea sacerdos qui successerit ei de filiis eius, qui intrabit in tabernaculum testimonii deservire in sanctis. haec uerba multas quaestiones habent. nam primum hic notandum est, quomodo cum „stolam“ dixerit „sancti“,
15 postea pluraliter dicit: unguere eos in ipsis, tamquam in stolis. nam et supra multas stolas eas dixerat, quibus una constaret. quamquam ambiguum sit, utrum in ipsis ab eo quod sunt „ipsa“ genere neutro quaecumque sunt quibus illa stola completur, id est uestis sacerdotalis: quod magis
20 putandum est ex eo quod in consequentibus dicit: septem diebus uestiet se ea sacerdos qui successerit ei, ea scilicet omnia quae commemorauit, cum uestem sacerdotalem describeret. repetiuit sane quod supra dixerat: consummare manus eorum: unde mihi quid uideretur ex-
25 posui. quod uero ait: septem diebus uestiet se ea sacerdos, numquid aliis diebus non uestiet? sed illis septem continuis intellegi uoluit, quibus eius sacerdotium quodam modo dedicatur, atque hebdomadis est in eius inchoatione festi-

1 Ex. 29, 26   4 Ex. 29, 28   8 Ex. 29, 29. 30   16 cf. quaest. CXIII   24 cf. quaest. CXXV

1 petusculum *T*   4 filii *P¹N*   6 ergo *V*   7 saepe supra *PSNVTbd*
8 et erit *V*   9 ungere *PNTd*   in *om.* *PST*, (s. l.) *V*   10 eas *PSNV¹*
11 intrauit *PT*   12 deserviret *P idē* servire *C*   14 sancti *om.N*   15 tamen-
quam *V¹*   16 in *om.* *P¹SV*   17 quamquam—eo *om.* *N*   ambiguum *P*
in *om.* *T*   21 ea *om.* *V*   22 commerauit *V*   24 quid mihi *bd*   uideatur *S*
26 diebus se *bd*   28 dicatur *T*   inchoatione *P²SNVTbd*   festiuitatis *PS*

uitas. successorem autem Aaron eum dicit, qui intrat in tabernaculum testimonii deseruire in sanctis, eum scilicet significans, qui non poterat esse nisi unus, non quales erant et filii Aaron cum uiuo patre suo, sed qualis successor ipsius Aaron. quomodo ergo proprium dicit huius unius esse 5 „intrare in tabernaculum testimonii deseruire in sanctis“, cum et illa quae sunt extra uelum, quo uelantur sancta sanctorum, sancta appellentur et tabernaculum testimonii etiam illud uocetur, ubi sunt sancta, id est mensa et candelabrum. ubi cum deseruiant et sequentes sacerdotes ad 10 mensam et candelabrum et ipsum altare, quomodo unum dicit successorem Aaron, qui intret in tabernaculum testimonii deseruire in sanctis? si enim dixisset: deseruire in sanctis sanctorum, nulla esset quaestio. ad haec enim, ubi est arca testimonii, solus unus intrabat summus sacerdos: 15 quod etiam in epistula ad Hebraeos diligentissime commendatur. nisi forte eo ipso quod unum dicit intrare in tabernaculum testimonii deseruire in sanctis, non uult utique intellegi nisi in sanctis sanctorum, quia et ipsa utique sancta appellantur. non enim omnia, quae sancta sunt, etiam 20 sancta sanctorum dici possunt; illa uero, quae sunt sancta sanctorum, procul dubio utique sancta sunt. unus autem iste qui semel in anno intrabat in sancta sanctorum, quoniam dominum Christum significabat, apertissime supra dicta ad Hebraeos epistula commendatur. quod autem praefiguratum 25 est in sancto sanctorum, ut super arcam, quae legem habebat, esset propitiatorium, ubi dei misericordia significari intellegenda est, qua propitius fit eorum peccatis qui legem non implent, hoc mihi uidetur etiam in ipsa ueste sacerdotis signi-

16 cf. Hebr. 9, 7—11

4 conuiuo *S*   5 unius—deseruire (*script. irica in mg. inf. m. 2 add.*) *P*
 7 uecum *C*   quo *om. C*   8 appellantur *CPSNT*   10 seruiant *N*
 15 est enim *P*   21 dici—sanctorum *om. C¹*   22 sunt *om. P¹SVT*
 26 sancto] sancta *PNT*   27 propitiatorium *C*   significatur *P¹SV*
 intellegenda est (*exp. m. 1*) *V*   28 quia *V*

ficari; nam et ipsa quid aliud quam ecclesiae sacramenta significat? quod in λογίφ, id est rationali in pectore sacerdotis posito iudicia constituit, in lamina uero sanctificationem et oblationem peccatorum, tamquam rationale sit in pectore
5 simile arcae, in qua lex erat, et lamina illa in fronte simile propitiatorio, quod super arcam erat, et ut utrobique seruaretur quod scriptum est: superexultat misericordia iudicio.

CXXX. Quid est quod purificatum et sanctificatum altare
10 septem diebus dicit quod sanctum sancti erit? altare non quidem dicit sanctum sanctorum, sicut est illud quod uelo separatur, ubi est arca testimonii; uerum tamen et hoc altare extra uelum positum per sanctificationem septem dierum dicit potius quam per unctionem fieri sanctum sancti. et
15 addit: omnis qui tetigerit altare sanctificabitur.

CXXXI. Cum de anulis loqueretur altaris incensi, quod altare non in aerari, sed in aurari iussit, et duos anulos aureos puros facies, inquit, sub tortili corona eius, in duo latera facies in duobus lateribus, quoniam
20 graecus habet: εἰς τὰ δύο κλίτη ποιήσεις ἐν τοῖς δυοῖ πλευροῖς. et κλίτη latera sunt et πλευρὰ latera sunt. unde quidam Latini sic interpretati sunt: in duas partes facies in duobus lateribus. non autem ait Graecus μέρη, quod est partes, sed κλίτη, quod latera. nam hoc uerbum est in illo psalmo,
25 ubi scriptum est: uxor tua sicut uinea fertilis in

7 Iac. 2, 13 10 cf. Ex. 29, 37 16 cf. Ex. 30, 3 17 Ex. 30, 4
25 Ps. 127, 3

1 significat sacramenta *S* 2 logion *C* logio *PSNTV* 3 lammina *PNVT* 4 ablationem *S²Nbd* 5 fin. similis *bd* 6 arca *C* 7 superexultat *ST* superexultat *PV* 14 dici *P¹SV* potius] positū *CP²* quam *om. CPNT* 15 qui—sanctificabitur *om. N* 17 anulus *C* 18 sub—quidam *om. P¹* 20 ista dyoclitpepsesis entis dysi pleuris *C* ista disclite pseses entes dysin pleures *S* ista dyoclitpepsesis entes dysi pleuris *N* ista dyoclitpepsesis entes disin pleures *PT* ista dyoclit pses en tes eysin pleures *V* 21 et] nam *bd* clite *CPSNVT* pleuri *CN* pleure *PSTV* unde *V* 23 meres *C* merae *PV* mere *SN* inere *T* 24 clite *CPSVN* clite *T* quod] id ē *T*

lateribus domus tuae. ac per hoc tantum casus interest, quia prius accusatium, post uero ablatium posuit: in duo latera facies, in duobus lateribus. quis autem sit sensus difficile est adsequi. nisi forte, ut solet scriptura amare ellipsin, ut aliquid desit et subaudiatur, etiam hic sub- 5 audiatur „erunt“, ut iste sit sensus: in duo latera facies, in duobus lateribus erunt, id est: ad duo latera facies anulos, quoniam in duobus lateribus erunt.

CXXXII. Et erunt arcus amitibus, ita ut tollatur illud in eis. quos anulos dixerat, arcus dicit; anulos quippe 10 pro rotundis ansis posuit. et quid est aliud anulus uel circulus nisi undique arcus? ideo quidam nolentes arcus dicere „thecas“ interpretati sunt, quibus amites inducerentur, dicentes: et erunt thecae amitibus. quasi graecus hoc non posset dicere, cum etiam thecae graecum uerbum sit; dixit autem 15 φαλίδες, qui arcus interpretantur.

CXXXIII. Incendet super illud incensum continuationis in conspectu domini in progenies eorum. „continuationis incensum“ dicit, quod continuatim fieret, id est nullo die praetermitteretur. cum de altari praeciperet in- 20 censi, id est in quo incensum tantum poneretur, non holocaustum, non sacrificium, non libatio, praedixerat id ipsum incensum cotidie poni debere. nunc autem dicit: et depropitiabit Aaron uel exorabit super cornua eius semel in anno de sanguine purificationis delictorum <depropiti- 25 ationis>. depropitiationis ab eo quod est depropitiatio, quae graece dicitur ἐξilasμός. unde intellegendum est hoc

9 Ex. 30, 4   17 Ex. 30, 8   23 Ex. 30, 10

3 duabus *P*   5 ellypsin *CPNV* elypsim *S*⁴ eclipsin *Tb*   sub-
audiatur (*exp. m. 1*) *SV* subauditur *N*   9 Et—amitibus *om. N*   tolla-
tur] idolatur *N*   11 rutundis *C*   ansis *om. C*   uel circulus *om. C*
14 non *om. C*   16 psalides *CPSNVT*   quod *bd*   interpretatur
CPSVTbd   17 et hoc et sequenti loco *Ti* et *Lag* aliter coniungunt
21 ponere *C*   olochaustum *S*   25 sanguine (u *om. saepius*) *C*   depro-
pitiationis *addidi*; cf. ἀμαρτιῶν τοῦ ἐξίλασμοῦ *cod. Alex. et Lag*   26 depro-
pitiationis] depropitiabit *TV²bd*   27 exylasmos *C*   exilasmos *PSNVT*
unde et *PSVTd*

quod semel in anno iubet fieri ad propitiandum deum super cornua altaris incensi, id est, ut de sanguine purificationis delictorum, uictimarum scilicet, quae offeruntur pro delictis, semel in anno tangantur cornua altaris incensi, non pertinere
 5 ad illam adpositionem incensi, quam cotidie iusserat fieri. illa enim fiebat aromatis, non sanguine, et cotidie, non semel in anno. non ergo sumus intellecturi semel in anno intrare sacerdotem solere in sanctum sanctorum, sed semel in anno cum sanguine, et cotidie quidem solere intrare sine sanguine
 10 causa incensi inponendi, cum sanguine autem semel in anno, maxime quia sequitur et dicit: semel in anno purificabit illud; sanctum sanctorum est domino. non ergo semel in anno ponet illic incensum, quod cotidie fieri iussum est; sed semel in anno purificabit illud, quod cum sanguine
 15 fieri praeceptum est. et post hoc adiungit: sanctum sanctorum est domino; ac per hoc, si sanctum sanctorum non extra, sed intra uelum erat, etiam illud profecto altare de quo nunc agitur, quod poni iussit contra uelum, intrinsecus iussit.

20 CXXXIII. Quid est quod ait: si acceperis computationem filiorum Israhel in uisitatione eorum, nisi quia iubet eos aliquando uisitari et computari, id est numerari? quod in Dauid propterea uindicatum intellegendum est, quia deus non iusserat.

25 CXXXV. Aduertendum est et notandum quemadmodum ungento chrismatis omnia iussit ungi, tabernaculum scilicet et ea quae in illo erant, et deinde erunt sancta sancto-

11 Ex. 30, 10   20 Ex. 30, 12   23 cf. II Reg. 24   25 cf. Ex. 30, 26—29   27 Ex. 30, 29

1 fieri *om.* *P¹SV*   4 et in *T*   5 fieri iusserat *PSNVTbd*   6 ille *C* aromatis *TV²bd*   9 et ut *PV¹*   soleret *S*   ine *N*   11 *sec. cod. Alex*   purificauit *P*   14 purificabis *T*   quod *om.* *PSV¹*   15 fieri debere *PSNVT*   adiunctum est *C*   16 domino—sanctorum *om.* *T*   si *om.* *P¹SV*   18 apponi *N.*   iussit *om. T. exp. m. 1 V*   20 cūputationem *C*   21 uisitationem *PSVT*   22 iubet—et con *in mg. add. C*   25 auertendum *N*   est etiam *bd*   26 ungento *P¹V¹S¹*   ungento *NT*

rum. omnia scilicet cum fuerint uncta, erunt sancta sanctorum. quid igitur distabit iam inter illa interiora, quae uelo teguntur, et cetera, si omnia cum uncta fuerint erunt sancta sanctorum, diligentius requirendum; haec tamen notanda credidimus. ubi etiam meminerimus: sicut de illo altari sacrificiorum, quod post unctionem appellari uoluit sanctum sancti, continuo dictum est: omnis qui tangit illud, sanctificabitur, ita de omnibus postea, quae illo ungento uncta dicta sunt sancta sanctorum, eadem sententia subsecuta est, ut diceretur: omnis qui tangit ea, sanctificabitur. 10 quod duobus modis intellegi potest: siue tangendo sanctificabitur siue sanctificabitur, ut ei liceat tangere, si tamen non licebat populo tangere tabernaculum, quando adferebant hostias uel quaecumque ab eis adlata offerebantur deo. nam consequenter non solis sacerdotibus neque solis Leuitis dicendum 15 admonet, quod ait ad Moysen: et filiis Israhel loqueris dicens — utique filii Israhel totus ille populus erat; iubet autem illis dici — oleum linitio unctionis sanctum erit hoc uobis in progenies uestras. super carnem hominis non linietur, et secundum compositionem 20 hanc non facietis uobis ipsis similiter; sanctum est et sanctificatio erit uobis. quicumque fecerit similiter et quicumque dabit de eo exterarum nationis, interibit de populo suo. iubet igitur non solis sacerdotibus, sed uniuerso populo Israhel, ut non faciant tale unguentum 25 in usus humanos. hoc est enim quod ait: super carnem hominis non linietur. prohibet ergo simile fieri in usus

7 Ex. 29, 37   10 Ex. 30, 29   16 Ex. 30, 31—33

2 iam om. CTP²   4 credimus P¹SVT   5 sicut] quod sicut V²bd
8 illo] de illo PSVTbd   unguentū N   uncta dicta om. N   9 ita
sunt N   sententiam PV   11 tangendo] ungendo P   13 tangere
populo PSNVTbd   14 oblata CT   16 loquere PSVT   17 filiis PSV
18 linitionis V   unctionis (m. 1 exp.) V   20 linitur C   21 in
ipsis PSV¹   23 ec dabit fact. dederit V   de] ex S   nationis scripsi:
nationi libri; cf. 179, 3 et ἀλλογενεῖ cod. Gr.   26 super carnem om. N
27 linietur N

suos et interitum minatur, si quisquam similiter fecerit, id est unguentum ad usus suos simile confecerit uel cuiquam hinc dederit exterae nationis. ac per hoc quod ait: sanctificatio erit uobis, cum hoc populo Israhel uniuerso dici iubeat, non uideo quid intellegam, nisi quia licebat eis, quando ueniebant cum suis quisque muneribus, tangere tabernaculum; et tangendo sanctificabantur propter illud oleum, quo cuncta peruncta sunt. et hinc dictum: omnis qui tangit sanctificabitur, non tamen sic quemadmodum sacerdotes, qui etiam ut sacerdotio fungerentur, ungebantur ex illo.

CXXXVI. Quod praecepit quibus aromatis fiat thymiana, id est incensum, et dicit unguentario more coctum opus unguentarii, non ideo putare debemus unguentum fieri, id est, unde aliquid ungatur, sed, ut dictum est, thymiana uel incensum quod inponatur illi altari incensi, ubi non licebat sacrificari, et erat intus in sancto sanctorum.

CXXXVII. Et concides de illis minutum et pones contra testimonia, unde innotescam tibi inde. sanctum sanctorum erit uobis incensum. ecce iterum hoc incensum, quia intus ponebatur in altari incensi quod intus erat, sanctum sanctorum dicitur; et tabernaculum testimonii proprie dicitur illud ipsum interius ubi arca erat adhibita sane differentia cum ait: unde innotescam tibi inde. sic enim dixerat primum de propitiatorio, quod utique intus est, id est intra uelum super arcam.

CXXXVIII. Quid est quod Beselehel cum iuberet adhiberi operibus tabernaculi faciendis, dixit eum se repleuisse spi-

12 cf. Ex. 30, 34   18 Ex. 30, 36. 37   27 cf. Ex. 31, 2. 3

1 similiter simile *P¹SV¹*   3 nationi *PSVTbd*   4 dici] die *N*
 5 iubet *PSVT*   6 ueniebat *Vbd*   tangeret *N*   7 sanctificabatur *P¹SV*
 12 aromatibus *bd*   timiana *CT*   tymiana *PSNV*   15 ungatur *N*
 17 sca *PSV¹T*   18 concedes *N*   minutum *PV*; in *mg.* add. *V* minu-
 tatum   20 sanctum] in sca *P¹S*   26 supra *T*   27 besalehel *PTV¹*
 beseleel *d*   dhiberet *C*

ritu diuino sapientiae et intellectus et scientiae in omni opere excogitare et architectonari et cetera? utrum spiritus sancti muneri etiam ista opera tribuenda sunt, quae pertinere ad opificium uidentur? an et hoc significatiue dictum est, ut ea pertineant ad diuinum spiritum sapientiae et intellectus et scientiae, quae his rebus significantur? tamen etiam hic cum spiritu repletus dicatur iste diuino sapientiae et intellectus et scientiae, nondum legitur spiritus sanctus.

CXXXVIII. Quid sibi uult, quod cum de sabbato obseruando praeciperet ait: testamentum aeternum in me, et filiiis Israhel? non ait: inter me et filios Israhel. an quia sabbatum requiem significat et requies nobis nonnisi in illo? nam profecto filios Israhel uniuersum populum suum dicit, id est semen Abraham. et est Israhel secundum carnem et secundum spiritum; nam si Israhel non esset dicendus nisi ex genere carnis, non diceret apostolus: uidete Israhel secundum carnem. ubi profecto significat esse Israhel secundum spiritum qui in abscondito Iudaeus est et circumcisione cordis. sic ergo melius fortasse distingitur: testamentum aeternum in me, ut deinde alius sensus sit „et filiiis Israhel signum est aeternum“, id est aeternae rei signum. quomodo petra erat Christus, quia petra significabat Christum. non ergo ita iungendum est: testamentum aeternum in me et filiiis Israhel, tamquam in deo et filiiis Israhel sit hoc testamentum, sed: testamentum aeternum in me — quia in illo promissa est requies aeterna — et filiiis Israhel signum est

9 cf. Ex. 31, 13 sqq.   10 Ex. 31, 16. 17   16 I Cor. 10, 18
18 Rom. 2, 29   22 I Cor. 10, 4

2 architectonarii *P*   8 et intellectus *om.* *P¹SV*   10 praeciperit *C*
aeternum *om.* *S*   12 nonnisi] non est nisi *F²Vbd*   17 se esse (se *s. l.*) *V*
israhel esse *S*   19 circumcisio *P¹SV¹* circumciso *V²*   corde *V²*
distinguitur *PSN¹ Tbd*   20 inde *SP¹V*   21 *sec. cod. Alex.*   filii *CN*
est *om.* *SVT*   aeternum *om.* *S*   22 quia petram *SP¹*   23 *xps* *SP¹*
25 sit] sic *C*   27 et requies *N*

aeternum, quia filii Israhel acceperunt obseruandum signum, quo requies significatur aeterna ueris Israhelitis, hoc est filiis promissionis et uisuris deum facie ad faciem sicuti est.

CXL. Et dedit Moysi statim ut cessauit loqui ad
 5 eum in monte Sina duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito dei. cum tam multa locutus sit deus, duae tamen tabulae dantur Moysi lapideae, quae dicuntur tabulae testimonii futurae in arca. nimirum omnia cetera, quae praecepit deus ex illis decem praeceptis, quae
 10 duabus tabulis conscripta sunt, pendere intelleguntur, si diligenter quaerantur et bene intellegantur, quomodo haec ipsa rursus decem praecepta ex duobus illis, scilicet dilectione dei et proximi, in quibus tota lex pendet et prophetae.

CXLI. Quod iubet Aaron inaures demi in auribus
 15 uxorū atque filiarum, unde illis faceret deos, non absurde intellegitur difficilia praecipere uoluisse, ut hoc modo eos ab illa intentione reuocaret; factum tamen illud ipsum difficile, ut esset aurum ad faciendum idolum, propter eos notandum putauī, qui contristantur, si quid tale propter uitam
 20 aeternam diuinitus fieri uel aequo animo tolerari iubeatur.

CXLII. Dominus indicans Moysi quid fecerit de uitulo populus, hoc est de idolo quod ex auro suo fecerant, dicit eos dixisse: hi dii tui, Israhel, qui eduxerunt te de terra Aegypti. quod eos dixisse non legitur, sed animum
 25 eorum hunc fuisse deus ostendit. horum quippe uerborum gerebant in corde sententiam, quae deum latere non poterat.

2 cf. Gal. 4, 28   3 cf. I Ioh. 3, 2   4 Ex. 31, 18   13 Matth.
 22, 40   14 cf. Ex. 32, 2   21 cf. Ex. 32, 8   23 Ex. 32, 9

1 filiis *N*   3 faciē *C*   ad facie *C*   4 ad eum *om. N*   5 sinan *C*
 syna *ST*   testimonii tabulas *om. N*   6 dei *om. C*   7 tamen] tan-
 tum *bd*   8 figurae (*in mg. futurae*) *V*   12 dilectione scilicet *PSNVTbd*
 13 tota *ex tanta V*   14 in *scripsi*: in *V* ab *PSNTbd om. C*; cf. *p.*
56, 10   15 non—difficilia *om. N*   16 praecipi *C*   17 ipsum] ipsum
 tamen *C*   18 difficile *C*   20 iubeantur *PST*   22 fecerunt *N*   23 hii *PT*
 di *N*   te eduxerunt *CVbd*   26 quam *N*   poterant *T*

CXLIII. Et propitiatus est dominus de malitia quam dixit facere populo suo. malitiam hic poenam intellegi uoluit, sicuti est: et aestimata est malitia exitus illorum. secundum hanc dicitur et bonum et malum a deo, non secundum malitiam qua homines mali sunt. malus enim deus non est; sed malis ingerit mala, quia iustus est.

CXLIIII. Iratus quidem Moyses uidetur tabulas testimonii digito dei scriptas conlisisse atque fregisse; magno tamen mysterio figurata est iteratio testamenti, quoniam uetus fuerat abolendum et constituendum nouum. notandum sane quanta pro populo ad deum supplicatione laborauerit, qui tam seuerus in eos uindicando exitit. quod autem in ignem missum uitulum fusilem contriuit et in aquam sparsit, quam populo potum dedit, quid nobis uideatur significare, iam alibi scripsimus in opere contra Faustum Manichaeum.

CXLV. Et dederunt mihi; et misi in ignem et exiit uitulus hic. compendio locutus est non dicens quod ipse formauerit, ut exiret uitulus fusilis. an excusationis causa timendo mentitus est, tamquam ipse in ignem periturum aurum proiecerit atque ipso non id agente forma uituli exierit? quod ideo non est credendum hoc eum animo dixisse, quia nec latere Moysen posset quid esset in uiro, cum quo deus loquebatur, et fratrem de mendacio non redarguit.

CXLVI. Et cum uidisset Moyses populum, quia dissipatus est; dissipauit enim eos Aaron, ut in gaudium uenirent aduersariis suis. notandum est quemadmodum illud totum mali, quod populus fecit, ipsi

1 Ex. 32, 14   3 Sap. 3, 2   4 cf. Eccli. 11, 14   7 cf. Ex. 32, 19
12 cf. Ex. 32, 20   15 contra Faustum XXII 93 p. 700 ed. meae
16 Ex. 32, 24   24 Ex. 32, 25

1 περί τῆς κακίας ἧς εἶπε ποιῆσαι *cod. Alex et Lag* 3 et om. *PSNVTbd*
existimata *CN* 4 eorum *S* et *pr. om. bd* 5 quam *N* quia *V* 6 ingeneret *C*
7 quidā *C* 8 digiti *N* 12 eo *P* 14 uidetur *T* alibi *om. P¹V* 15 manicheum *CPSNVT* 17 in compendio *T* 20 pro-
gesserit *C* 22 uero *CN* 27 malum *V*

Aaron tribuatur, quod eis consenserit ad faciendum quod male petierant. magis enim dictum est „dissipauit eos Aaron“, quoniam cessit eis, quam dissipauerunt se ipsi, qui tantum malum flagitauerunt.

5 CXLVII. Cum Moyses dicit ad dominum: precor, <domine>, peccauit populus iste peccatum magnum, et fecerunt sibi deos aureos. et nunc, si quidem remittis illis peccatum illorum, remitte; sin autem, dele me de libro tuo quem scripsisti, securus quidem hoc dixit, ut a
10 consequentibus ratiocinatio concludatur, id est, ut, quia deus Moysen non deleret de libro suo, populo peccatum illud remitteret. uerum tamen aduertendum est quantum malum in illo peccato prospexerit Moyses, quod tanta caede crediderit expiandum, qui eos sic diligebat, ut pro eis illa uerba deo
15 funderet.

CXLVIII. Merito quaeritur, cum superius populum dissipasse dictus sit Aaron, cur in ipsum uindicta nulla processerit neque cum Moyses interfici iussit omnem qui Leuitis euntibus ad portam et redeuntibus occurrisset armatis neque cum
20 postea factum est quod scriptura dicit: et percussit dominus populum propter facturam uituli quem fecit Aaron, maxime quia et hic hoc idem repetendo inculcatum est. non enim dictum est: et percussit dominus populum propter facturam uituli, quem fecerunt, sed:
25 quem fecit Aaron. et tamen non est percussus Aaron; quin etiam illud quod de sacerdotio eius ante peccatum eius deus praecipiebat, inpletum est. sed iussit et ipsum et filios

5 Ex. 32, 31. 32 18 cf. Ex. 32, 26—28 20 Ex. 32, 35 27 cf. Ex. 40, 10 (12)

1 quod *fin. ex* quam *PS* 2 petierant *PSVIT* 3 qui tantum] quam tum *V* 5 deum *CPSNTbd* domine *addidi ex capitulis codicis T* 7 remittes *P¹S* 10 ratiotio *C* rationatio *V* 11 illud *om. T* 13 perspexerit *PSVTbd* perspexit *N* accede (ac *exp. m. 2*) *C* 14 qui—funderet *om. N* 17 cur] cum *P¹SV* promisserit *N* 22 maxime—Aaron in *mg. inf. appos. m. 1 V* incultatum *T* 24 fecerat *P¹* 26 quin] quid *P¹S* quit *V* ante—eius *om. C* 27 praecipiebat *CS¹* sed *om. T*

abluī; et sic ordinati sunt in sacerdotio. ita nouit ille, cui parcat usque ad commutationem in melius et cui parcat ad tempus, quamuis eum praescierit in melius non mutari, et cui non parcat, ut mutetur in melius, et cui non parcat, ita ut nec mutationem eius expectet. et totum hoc ad id redit, 5 quod apostolus dicit exclamans: quam inscrutabilia sunt iudicia eius et inuestigabiles uiae eius.

CXLVIII. Vade, ascende hinc tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti. deus iratus dicere uidetur „tu et populus tuus, quem eduxisti;“ alioquin 10 dixisset: tu et populus meus, quem eduxi de terra Aegypti. sed illi quando idolum poposcerunt, ita locuti sunt: Moyses enim hic homo, qui eduxit nos de terra Aegypti, non scimus quid factum est ei. liberationem suam in homine constituendo defecerant. hoc eis modo replicatur cum 15 dicitur: tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti, quod illis est crimini, non Moysi. non enim aliud uolebat Moyses, nisi ut non in illo, sed in domino spem ponerent et domini misericordia se in gratiarum actione crederent ab illa seruitute liberatos. cuius tamen apud deum 20 tamquam fidelissimi famuli tantum erat meritum per illius gratiam, ut ei diceret deus: sine me. et iratus ira conteram eos. quod utrum iubentis sit cum ait: sine me, an quasi petentis, utrumque uidetur absurdum. nam et, si iubebat deus, inoboedienter famulus non parebat, et deum 25 hoc a seruo uelut pro beneficio petere non decebat, cum praesertim posset eos etiam illo nolente conterere. ille itaque ibi sensus in promptu est, quod his uerbis significauit deus

6 Rom. 11, 33   8 Ex. 33, 1   12 Ex. 32, 1. 23   18 cf. Ex. 32, 1. 23   22 Ex. 32, 10

3 et—eius *om.* *N* 11 eduxisti *NSVP*¹ 13 enim] autem *P* 14 quod *V* sit *PSVTbd* 15 hominem *PSVT* 17 criminis est *T* criminis *PSV* 18 prius in *om.* *CP*¹*S*¹ 19 in] cum *Tbd* actionē *N* 22 iram *CT*¹*P*² *om.* *P*¹*SV* 23 conteram (e s. l. m. 2) *P* contra *S* 24 uideatur *PV* 26 seruo (*super exp.* famulo) *S* dicebat *CVP*¹ 28 significat *V*

plurimum apud se prodesse illi populo, quia sic ab illo uiro diligebantur, quem sic dominus diligebat, ut eo modo admoneremur, cum merita nostra nos grauant ne diligamur a deo, releuari nos apud eum illorum meritis posse quos diligit.

5 nam cum ab omnipotente dicitur homini: sine me, et conteram eos, quid aliud dicitur quam: contererem eos, nisi diligerentur abs te? ita ergo dictum est „sine me,“ ac si diceretur: noli eos diligere, et conteram eos, quia ne id faciam dilectio tua in illos intercedit mihi. obtemperandum

10 autem esset domino dicenti: „noli eos diligere“, si hoc iubendo dixisset et non potius admonendo et exprimendo quid illum ab eorum supplicio reuocaret. nec tamen etiam illo intercedente sine flagello disciplinae populum dereliquit. nescio quo enim modo, ut sic eos diligeret ipse Moyses, deus illos occultius

15 diligebat, qui manifeste uoce terrebat.

CL. Vbi dicit deus ad Moysen: uade, ascende hinc tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti, in terram quam iuraui Abraham <et> Isaac et Iacob dicens: semini uestro dabo eam, continuo

20 tamquam ad ipsum Moysen adhuc loquatur occulta conuersione, quae graece ἀποστροφὴ dicitur, iam ad ipsum populum loquitur dicens: et simul mittam angelum meum ante te et eiciet Chananaeum et Amorrhaeum et Chettaeum et Pherezaeum et Gergesaeum et Euaeum et

25 Iebusaeum, et introducet te in terram fluentem lac et mel. non enim ascendam tecum, quoniam

16 Ex. 33, 1   22 Ex. 33, 2. 3

3 quum *C* grauassent *P*¹*SV*¹ grauent *T* 4 reuelari *C* 6 contenerem (*pr. re s. l. m. 2*) *P* 7 ab* *V* 9 illo *T* 10 iubente *C* 15 manifesta *NTV*² 17 quos *NT* 18 et *addidi*; ita enim semper legitur 20 conuersione *P*¹ 21 qua *N* quod *V* apostrofe *C* apostrophae *PT* apostrophe *SNV* 22 *sec. cod. Alex.* 23 *sec. cod. Alex.* chananeum *GPSNVT* et *om. C* amorreum *CPSNVT* et *om. C* cetheum *CN* cetheum *ST* ceteum *PV* 24 ferezeum *CNTPSV* gergeseum *C* gergesseum *PSNVT* et *om. C* eueum *CPSV* 25 iebusseum *CP* iebuseum *STV* ἐισάξει *cod. Alex et Lag* fruentem *C* 26 quia *PSTV*

populus dura ceruice es, ut non deleam te in uia. magna sacramenti et mira profunditas, tamquam maiorem misericordiam posset angelus habere quam dominus, qui populo durae ceruicis parceret, cui deus, si cum illis esset, ipse non parceret. et tamen etiam per angelum suum se quodam modo ab eis absente, qui nusquam esse absens potest, implere se dicit quod patribus eorum iurauit, tamquam et hic ostendens hoc se ideo facere, quia illis patribus iustis promisit, non quod isti digni essent. quid ergo significauit nisi forte ideo se non esse cum eis, quia dura ceruice sunt, quia non eum propitium et salubrem nisi humilitas et pietas capit? esse autem deum cum durae ceruicis hominibus nihil est aliud quam uindicando adesse atque puniendo: unde cum eo modo malis non adest, parcendo facit. quo pertinet illud quod dicitur: auerte faciem tuam a peccatis meis, quia si auertit, euertit; sicut enim fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie dei.

CLI. Et dixit Moyses ad dominum: ecce tu mihi dicis: deduc populum hunc; tu autem non demonstrasti mihi quem simul mittas mecum. tu autem mihi dixisti: scio te prae omnibus, et gratiam habes apud me. si ergo inueni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temet ipsum, manifeste uideam te, ut sim inueniens gratiam ante te et ut sciam quia populus tuus est gens haec. quod habet graecus γνωστῶς, hoc quidam latini interpretati sunt „manifeste,” cum scriptura non dixerit φανερός. potuit ergo fortasse aptius

15 Ps. 50, 11   16 Ps. 67, 3   18 Ex. 33, 12. 13

1 durae ceruicis *ST*   2 misericordiam maiorem *bđ*   3 deus *Sbđ*
 4 durae—esset *om. N*   cui—parceret *om. P¹SV*   si cum] sicut *C*
 5 tamen] non *N*   6 ab eis *om. S*   esset *N*   9 significant *S* signi-
 ficat *Vbđ*   10 qui dura *NV*   11 sed salubrem *P¹S¹V*   12 autem
exp. m. 2 P   16 nisi *V*   auertit] aduertit *CNTd*   17 pereunt *CNd*
 21 dixisti mihi *CPSVTbđ*   et—inueni *om. N*   23 ut uideam *Vbđ*
 26 gnostos *CPSNVT*   27 faneros *C* phaneros *PSNVT*   aptius] appo-
 tius *P¹* an potius *SV*

dici: si inueni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temet ipsum, scienter uideam te. quibus uerbis satis ostendit Moyses, quod non ita uidebat deum in illa tanta familiaritate conspectus, ut desiderabat uidere, quoniam
 5 illae omnes uisiones dei, quae mortalium praebebantur aspectibus et ex quibus fiebat sonus, quo mortalis adtingeretur auditus, sic exhibebantur adsumpta, sicut deus uolebat, specie qua uolebat, ut non in eis ipsa ullo sensu corporis sentiretur diuina natura, quae inuisibilis ubique tota est et nullo continetur loco. et quia in duobus praeceptis, hoc est dilectionis dei et proximi, tota lex pendet, ideo Moyses in utroque suum desiderium demonstrabat: in dilectione scilicet dei, ubi ait: si inueni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temet ipsum, manifeste uideam te,
 15 ut sim inueniens gratiam in conspectu tuo, in dilectione autem proximi, ubi ait: et ut sciam quia populus tuus est gens haec.

CLII. Quid est quod dicit deus ad Moysen: quoniam scio te prae omnibus? numquid deus plus aliqua scit et
 20 aliqua minus? an secundum quod dicitur quibusdam in euangelio: non noui uos? secundum hanc enim scientiam, qua deus dicitur scire quae illi placent, nescire quae displicent, non quia ignorat ea, sed quia non adprobat — sicut ars recte dicitur nescire uitia, cum probet uitia — prae
 25 omnibus deus Moysen sciebat, quia deo prae omnibus Moyses placebat.

CLIII. Notandum estne, quod prius ipse Moyses dixerat deo: dixisti mihi: scio te prae omnibus, quod illi deus, posteaquam hoc ipse deo dixit, legitur dixisse, ante

10 cf. Matth. 22, 40   18 Ex. 33, 12. 17   21 Matth. 25, 12
 28 Ex. 33, 12

2 ut scienter (ut s. l.) V   ut uideam bd   6 et om. S   adtingere
 auditur C   7 specie—uolebat om. C   8 quam N   in om. V   14 ut
 uideam (ut s. l. m. 2) V, bd   17 gens haec est C   24 improbat PSV²bd
 27 estne T est V   29 ipso C   deo om. P¹SV

autem non legitur, ut intellegamus non omnia esse scripta quae cum illo deus locutus est? sed diligentius requirendum est in prioribus scripturae partibus, an uere ita sit.

CLIIII. Cum dixisset Moyses ad dominum: ostende mihi gloriam tuam, respondit ei dominus: ego transibo 5 ante te gloria mea et uocabo nomine domini in conspectu tuo: et miserebor cui misertus ero et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero, cum paulo ante dixisset: ipse antecedam te et requiem tibi dabo. quod Moyses sic uidetur acce- 10 pisse „antecedam te,“ tamquam non ei populoque praesens in itinere futurus esset, et ideo ait: si non tu ipse simul ueneris nobiscum, ne me educas hinc et cetera. deus autem neque hoc ei negauit dicens: et hoc tibi uerbum quod dixisti faciam. quomodo ergo, cum dixisset ei Moyses: 15 ostende mihi gloriam tuam, rursus tamquam praecessurus et non cum eis simul futurus uidetur dicere: ego transibo ante te, nisi quia hoc aliud est? ille quippe intellegitur loqui et dicere: transibo ante te, de quo dicit euangelium: cum uenisset hora, ut transiret Iesus de hoc mundo 20 ad patrem: qui transitus etiam pascha interpretari perhibetur. haec itaque magna omnino prophetia est. ipse enim ante omnes sanctos transiit ad patrem de hoc saeculo parare illis mansiones regni caelorum, quas dabit eis in resurrectione mortuorum, quoniam transiturus ante omnes primogenitus 25 a mortuis factus est.

4 Ex. 33, 18   5 Ex. 33, 19   8 Ex. 33, 14   10 Ex. 33, 15
14 Ex. 33, 17   20 Ioh. 13, 1   26 cf. Col. 1, 18

4 Cum autem VT   δεξιόν μοι τήν σεαυτοῦ δόξαν *cod. Alex ed Lag*
5 ei] et T   6 ὀνόματι κυρίου *cod. Alex*   8 praestabo] praesto P¹SV¹
9 antecede (ā *sup. exp. en*) V   10 sic uidetur] sicut detur N   11 popu-
loque] populo qui PSVbd populoquae N populo*** T   12 itenere C
simul ipse T   13 uenires V   nobiscum] μεθ' ἡμῶν *cod. Alex et Lag*
14 ei hoc PSVTbd   15 ergo om. S   ei om. Eug (*ed. Knoell p. 394*)
20 ut—Iesus om. N   transiret Iesus] transireis (*m. 2 ex re fec. r&*) C
Iesus om. Eug.   23 transit P¹S¹Vbd

Gratiam uero suam in eo ipso ualde commendat cum dicit:
 et uocabo nomine domini in conspectu tuo, tamquam
 in conspectu populi Israhel, cuius Moyses cum haec audiret
 typum gerebat. in conspectu enim gentis ipsius ubique dis-
 5 persae uocatur dominus Christus in omnibus gentibus. uocabo
 autem dixit, non „uocabor,“ actiuum uerbum pro passiuo
 ponens genere locutionis inusitato: in quo nimirum magnus
 sensus latet. sic enim fortasse significare uoluit se ipsum hoc
 facere, id est gratia sua fieri, ut uocetur dominus in omnibus
 10 gentibus.

Quod uero addidit: et miserebor cui misertus ero et
 misericordiam praestabo cui misericordiam praesti-
 tero, ibi plane expressius ostendit uocationem, qua nos uocauit
 in suum regnum et gloriam, non pro meritis nostris, sed pro
 15 misericordia sua. quoniam enim se gentes introducturum
 pollicebatur dicens: uocabo nomine domini in conspectu
 tuo, commendauit hoc se misericorditer facere, sicut apostolus
 dicit: dico enim Christum ministrum fuisse circum-
 cisionis propter ueritatem dei ad confirmandas pro-
 20 missiones patrum, gentes autem super misericordia
 glorificare deum. hoc ergo praedictum est: <et> miserebor
 cui misertus ero et misericordiam praestabo cui
 misericordiam praestitero. quibus uerbis prohibuit homi-
 nem uelut de propriarum uirtutum meritis gloriari, ut qui
 25 gloriatur, in domino gloriatur. non enim ait: miserebor
 talibus uel talibus, sed „cui misericors fuero, ut neminem
 praecedentibus bonis operibus suis misericordiam tantae uoca-
 tionis meruisse demonstret. etenim Christus pro impiis
 mortuus est.

30 Sed utrum hoc idem repetere uoluerit, cum addidit:
 misericordiam praestabo cui misericordiam praesti-

18 Rom. 15, 8. 9   24 II Cor. 10, 17   28 Rom. 5, 6

2 nomen *V*   6 uerbum *om. T*   12 parabo *N*   13 ibi *om. Eug*
 20 misericordiam *NEug*   21 glorificare| gloria *C*   ei addidi: et *N*
om. CPSVTbdEug   26 uel talibus *om. V*   28 meruisse se *P*   31 prae-
 stabo (tabo in *ras. m. 2*) *C*   cui—praestitero in *mg. m. 2 add. C*

tero — uel, sicut alii interpretati sunt, cui misericors fuero — an aliquid intersit nescio. quod enim in graeca lingua duobus uerbis dictum est, ἐλεήσω et οἰκτερήσω — quod unum atque idem uidetur significare — non potuit latinus diuersis uerbis dicere et diuersis modis eandem misericordiam 5 repetiuit. si autem diceretur: „miserebor cui misereor et miserebor cui misereor“ aut „miserebor cui misertus ero“, non satis commode dici uideretur. et tamen fortius ille ipse ibi sensus est, quod aut ipsius misericordiae suae firmitatem deus ista repetitione monstrauit — sicut: „amen, amen“, 10 sicut: „fiat, fiat“, sicut repetitio somnii Pharaonis pluraque similia — aut in utrisque populis, id est gentibus et Hebraeis, hoc modo deus praenuntiauit misericordiam se esse facturum. quod apostolus ita dicit: sicut enim uos aliquando non credidistis deo, nunc autem misericordiam consecuti 15 estis illorum incredulitate, sic et ipsi nunc non crediderunt in uestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur. conclusit enim deus omnes in incredulitate, ut omnium misereatur.

Deinde post hanc suae misericordiae commendationem 20 respondit ad illud quod ei dictum fuerat: ostende mihi gloriam tuam uel, quod supra petiuerat Moyses dicens: ostende mihi temet ipsum, manifeste uideam te, non poteris, inquit, uidere faciem meam. non enim uidebit homo faciem meam et uiuet, ostendens huic uitae, quae 25 agitur in sensibus mortalibus corruptibilis carnis, deum sicuti

10 cf. Ioh. 5, 19. 24. 25; Ps. 88, 53; 71, 19; Gen. 41, 1—7
14 Rom. 11, 30—32 21 Ex. 33, 18 23 Ex. 33, 13 24 Ex. 33, 20

2 in *om.* *PSVTbd* 3 *eleeso CN eleeson PV¹TS* *eoctyreso C*
eoctyreso N oictioreso PSVT 6 *et] aut CP²* 7 *cui misereor aut*
miserebor om. CPSVTbd *post ero sequitur: aut miserebor cui mi-*
sertus ero miserebor in cod. PSV; sed in P m. 2 haec exp.; in V mi-
sertus ero exp. sunt 9 *ibi] sibi SP¹* 12 *id est om. Eug (ed. Knoell*
p. 397) 14 *ita om. S* 16 *in illorum NV* *non om. V* 17 *uestram*
misericordiam N 18 *in om. N* 19 *incredulitatem NEug* 21 *re-*
spondet P¹NSVbd 23 *ut uideam V²bd*

est adparere non posse; id est: sicut est, uideri in illa uita potest, ubi ut uiuatur, huic uitae moriendum est.

Item interposito articulo dicente scriptura: et ait dominus, sequitur et loquitur: ecce locus penes me. quis enim locus
 5 non penes deum est, qui nusquam est absens? sed ecclesiam significat dicendo: ecce locus penes me, tamquam templum suum commendans, et stabis, inquit, super petram — quia super hanc petram, ait dominus, aedificabo ecclesiam meam — statim ut transiet gloria mea, id est: statim
 10 ut transiet gloria mea, stabit super petram, quia post transitum Christi, id est post passionem et resurrectionem Christi, stetit populus fidelis super petram. et ponam te, inquit, in cauerna petrae: munimen firmissimum significat. alii autem interpretati sunt: in specula petrae; sed graecus habet *ὀπήν*.
 15 hoc autem foramen uel cauernam rectius interpretamur.

Et tegam manu mea super te, donec transeam; et auferam manum [meam] et tunc uidebis posteriora mea, facies autem mea non uidebitur tibi. cum iam dixisset: stabis super petram, statim ut transiet gloria
 20 mea — ubi intellegitur post transitum suum promisisse super petram stabilitatem — quomodo accipiendum est quod ait: ponam te in cauerna petrae et tegam manu mea super te, donec transeam; et auferam manum, et tunc uidebis posteriora mea? quasi iam illo in petra constituto
 25 tegat manu sua super eum et deinde transeat, cum esse in petra non possit nisi post eius transitum. sed recapitulatio intellegenda est rei praetermissae, quali solet uti scriptura in multis locis. postea quippe dixit quod ordine temporis prius

3 Ex. 33, 21   7 Matth. 16, 18   9 Ex. 33, 22   16 Ex. 33, 22, 23

1 sicuti *SVbd* est *eras*. *T*   7 καὶ πρήξει *cod. Alex et Lag*   pe-
 tram—statim *om.* *N*   9 id est *eras*. *N*   10 stabis *NVTbd*   supra
Tbd   12 petram] terram *T*   13 cauernam *N*   14 specula] spelunca *VT*
 open (*PSNVT*)   15 autem] enim *PV*   16 manū meā *C*   17 meam,
quod hoc loco libri praebent, inclusi; cf. uers. 23   22 manū meā *C*
 23 manum meam *ST*   25 manus *N*   transeat--transitum *om.* *N*

est. qui ordo ita se habet: „tegam manu mea super te, donec transeam; et tunc uidebis posteriora mea; nam facies mea non uidebitur tibi; et stabis super petram statim ut transiet gloria mea, et ponam te in cauerna petrae“. hoc enim factum est in eis, quos tunc significabat persona Moysi, id est 5 Israhelitis, qui in dominum Iesum, sicut Actus apostolorum indicant, postea crediderunt, id est statim ut transiit eius gloria. nam posteaquam resurrexit a mortuis et ascendit in caelum, misso desuper spiritu sancto cum linguis omnium gentium apostoli loquerentur, compuncti sunt corde multi ex 10 eis qui crucifixerant Christum. quem ut non cognouissent et dominum gloriae crucifixissent, caecitas ex parte Israhel facta est, sicut dictum fuerat: tegam manu mea super te, donec transeam. unde psalmus dicit: quoniam die ac nocte grauata est super me manus tua, diem appellans, 15 quando Christus diuina miracula faciebat, noctem, quando sicut homo moriebatur, quando et illi titubauerunt qui in die crediderant. hoc est ergo „cum transiero, tunc uidebis posteriora mea“: transiero de hoc mundo ad patrem; posterius in me credituri sunt quorum typum geris. tunc 20 enim compuncti corde dixerunt: quid faciemus? et iussi sunt ab apostolis agere paenitentiam et baptizari in nomine Iesu Christi, ut dimitterentur illis peccata eorum. quod in psalmo illo sequitur, cum dictum esset: die ac nocte grauata est super me manus tua — id est ut non cogno- 25 scerem; si enim cognouissent, numquam dominum gloriae crucifixissent — sequitur et iungit: conuersus sum in aerumnam, dum configeretur spina, id est cum

6 cf. Act. cap. 2   12 Rom. 11, 25   21 cf. Act. 2, 37. 38   24 Ps. 31, 4. 5   26 I Cor. 2, 8

5 id] hoc *Eug*   6 deum *V*   Iesum] nostrum *C*   11 non ut *P¹SV*; in *P m. 2* ut *exp. et post et s. l. pos.*   12 in israhel *PTbd*   19 cum transiero *PSVTbd*   24 illo psalmo *T*   25 cognoscerent (nt in *ras.*) *T*   28 aerumnam] aerumna mea *bd*   confringeretur (frin *s. l. m. 2*) *C*, *PVTEug*

essem corde compunctus. deinde addidit: peccatum meum cognoui et facinus meum non operui: posteaquam uiderunt, quanto scelere Christum crucifixerint. et quia receperunt consilium, ut agerent paenitentiam et in baptismo remissionem
 5 peccatorum acciperent, dixi, inquit. pronuntiabo aduersus me delictum meum domino, et tu remisisti inpietatem cordis mei.

Hanc autem prophetiam potius fuisse quam locutus est dominus ad Moysen satis res ipsa indicat, quandoquidem de
 10 petra uel caueina eius et de manus eius superpositione, de uisione posteriorum eius nihil postea uisibili opere subsequutum legitur. mox enim adiungit interposito articulo scriptura: et dixit dominus ad Moysen, cum ipse dominus utique etiam illa, quae supra sunt, loqueretur. atque inde
 15 contexit quid deinceps dominus dicat: excide tibi duas tabulas lapideas sicut et primas et cetera.

CLV. Quid est quod dictum est de domino: et reum non purificabit, nisi: non eum dicet innocentem?

CLVI. Deus in monte duas rursus lapideas tabulas con-
 20 scripturo dicit Moysi inter cetera: coram omni populo tuo faciam gloriosa. nondum dignatur dicere: coram omni populo meo. an ita dixit „populo tuo“, quomodo cuilibet homini eiusdem populi diceretur, id est: ex quo populo es, quomodo „ciuitati tuae“ dicimus, non cui dominaris uel quam
 25 constituisti, sed unde ciuis es? sic enim et paulo post dicit: omnis populus, in quibus es. alio modo quid dictum est nisi „populus tuus“? quod autem non dixit: in quo es, consuetudo locutionis est.

13 Ex. 34, 1   17 Ex. 34, 7   20 Ex. 34, 10   26 Ex. 34, 10

5 acciperent peccatorum *PSNV* *TbdEug*   dixit *CPS* *T*¹   aduer-
 sum *Eug*   9 res ipsa satis *T*   11 diuisione *NV*¹   14 sunt] dicta
 sunt *bd*   18 purificauit *PNS*¹   dicit *C*   22 cuilibet homini *om.* *N*
 23 eiusdem] idem *N*   id est *om.* *V*   25 ciues *C*¹ *N*   26 quod *T*
 27 es] & *C*

CLVII. Quid est quod dicitur ad Moysen: adtende tibi, ne quando ponat testamentum his qui sedent super terram? non enim habet graecus „ne quando ponas“, sed: ne quando ponat. an forte de populo ei dicere uoluit, cuius ipse ductor fuit? sed non ipse introduxit populum in eam 5 terram, ubi prohibet poni testamentum cum eis qui in illa habitabant. mirum itaque locutionis genus est et adhuc inexpertum uel non animaduersum; si tamen locutio est ac non sensus aliquis.

CLVIII. Cum praeciperet deus ad Moysen loquens, ut data 10 terra in potestate omnis idolatria euerteretur nec adorarentur dii alieni, ait: dominus enim deus zelans nomen, deus zelator est, id est: nomen ipsum, quod dominus deus dicitur, zelans est, quia deus zelator est. quod non humanae perturbationis uitio facit deus semper atque omni modo incommu- 15 tabilis atque tranquillus; sed hoc uerbo indicat non impune plebem suam per alienos deos fornicaturam. ductum est enim uerbum tropo metaphora a zelo maritali, quo castitatem custodit uxoris, quod nobis prodeest, non deo. quis enim tali genere fornicationis deo nocuerit? sed sibi plurimum. ut pereat. 20 quod deus prohibet terrore grauissimo zelantem se appellans: cui dicitur in psalmo: perdidisti omnem qui fornicatur abs te; mihi autem adhaerere deo bonum est. denique sequitur: ne forte ponas testamentum his qui sedent super terram et fornicentur post deos eorum. 25

CLVIII. Quid ait: non uideberis in conspectu meo inanis? sicut indicant circumstantia, de quibus loquitur, in

1 Ex. 34, 12   10 cf. Ex. 34, 13. 14   12 Ex. 34, 14   22 Ps. 72, 27. 28   24 Ex. 34, 15   26 Ex. 34, 20

2 ponas *V*   3 ὁ θεός *Ti*   4 ei *om.* *P¹SV*   5 doctor *P¹S¹V*   10 loquens ad moysen *PSNVT*   11 potestati *S*   idolatriae uerteretur *P¹S¹*
uerteretur *V*   12 dii *PSNVTbd*   alii *T*   zelas *C*   13 zelator—
id est *om.* *N*   ipsum nomen *PVTbd*   17 deus *N*   18 metaphora *CN*
methaphora *T*   quod *P¹SVbd*   19 prodē* (~ *add. m. 2*) *C* prod-
est *PSNVTbd*   20 sibi *ex* sub *P*   22 perdedisti *C*   fornicantur *P*
26 Quod *VTbd*   27 in *om.* *C*

conspectu suo dixit deus in tabernaculo suo. hoc est autem „non illi uideberis inanis“: numquam intrabis sine aliquo munere. quod spiritaliter intellectum magnum sacramentum est. uerum haec dicebantur de umbris significationum.

5 CLX. Cum de sabbato praecepisset, quid est quod adiunxit: satione et messe requiesces? uidetur enim dicere: „tempore sationis et messis“. an forte ita obseruandam requiem sabbati praecepit, ut nec illa tempora habeant excusationem, quae agricolis ualde sunt necessaria propter uictum atque
10 uitam? iussum est ergo, ut etiam tempore sationis et messis, quando multum urget operatio, requiescatur in sabbato. ac sic per haec tempora, quae opus plurimum flagitant, significatum est omni tempore sabbato debere cessari.

CLXI. Quod dicit: non concupiscet quisquam de terra
15 tua [et] cum ascendes uideri in conspectu <domini> dei tui tria tempora anni. hoc uult intellegi, ut securus quisque ascenderet nec de terra sua sollicitus esset deo promittente custodiam, quod nemo inde aliquid concupisceret, propter illum qui ascendit, ne suam inde timeret absentiam.
20 et hic satis ostendit quid supra dixerit: non adparebis in conspectu domini dei tui inanis. quia in illo loco dixit, ubi tabernaculum uel templum deus fuerat habiturus.

CLXII. Quid est quod ait: non occides super fermentum sanguinem immolatorum meorum? an illa hoc loco
25 dicit „immolata sua“, quae per pascha occiduntur, et praecipit, ne tunc sit in domo fermentum, quoniam dies sunt azymorum?

6 Ex. 34, 21   14 Ex. 34, 24   20 Ex. 34, 20   23 Ex. 34, 25

1 dominus *PVT*   2 illi] ibi *Sbd*   4 uerbum *V*   de] in *PNVT*
5 praecipisset *C*   adiunxit] adduxit (*PV¹T¹bd*, († adiunxit *s. l. m. 1*)
S, addidit (*corr. ex adduxit*) *Y²T²*   6. requies *P¹SV κατάπαυσις Ti*
7 obseruandum *CT*   10 iustum *P¹V*   ut *om. PV¹T*   14 dixit *PSVT*
15 et, quod (*PSNV¹T* praebent, inclusi domini addidi   21 inan-
nis *C*   dixerit *V*   25 praecepit *PNVTS*   26 ne tunc] necuncta *V*
27 azimorum *PSNV¹T*

CLXIII. Quid est quod ait: et non dormiet in mane immolatio sollemnitatis paschae, nisi quod superius aperte praecepit, ne aliquid ex pecore, quod immolatur, carnum relinquatur in mane? sed locutio fecit obscuritatem; dormiet enim dixit pro „manebit“.

CLXIII. Non coques agnum in lacte matris suae. ecce dixit iterum quod quemadmodum intellegi possit ignoro. magna tamen est de Christo prophetia, etiam si fieri ad litteram possit, quanto magis si non potest! in sermonibus enim dei non sunt ad proprietatem operum omnia reuocanda, sicut nec illud de petra et cauerna eius et manus superpositione. sed plane de fide narratoris hoc exigendum est, ut quae dicit facta esse uere facta sint et quae dicit dicta esse uere dicta sint. quod exigitur etiam a narratoribus euangelii; cum enim Christum narrent quaedam dixisse quae in parabolis dixit, tamen haec eum dixisse non parabola, sed historica narratio est.

CLXV. Et erat ibi Moyses in conspectu domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducauit et aquam non bibit. quod et ante dixerat, quando tabulas accepit, quas fregit, hoc etiam modo repetit, non recapitulando quod factum est, sed iterum factum esse commendans. repetitio quippe legis iam quid significet diximus. quod autem ait: panem non manducauit et aquam non bibit, intellegitur „ieiunauit“, a parte totum, id est nomine panis omnem cibum et nomine aquae omnem potum significante scriptura.

CLXVI. Et scripsit in tabulis uerba testamenti, decem uerba. de Moyse dictum est quod ipse scripserit,

1 Ex. 34, 25   6 Ex. 34, 26   11 cf. Ex. 33, 22   18 Ex. 34, 28
28 Ex. 34, 28

4 immane *S*   7 quod uel *T*   11 et cauerna—sed *pla om. N*   12 narrationis *PSV*   13 *alt.* factae *P*   et—sint *om. S*   dicet *C*   14 enim *om. (PNV¹T)*   15 narrans *T*   16 parala *C*   27 omnem *om. V*
28 tabulas *NEug (ed. Knoell p. 400)*   29 fortasse scribendum: uerba haec   de Moyse *om. N*

cui etiam deus paulo ante dixerat: scribe tibi uerba haec. cum uero primum legem accepit, cuius tabulas abiecit et fregit, nec ipse excidissee dictus est tabulas lapideas et modo dictum est: excide tibi duas tabulas lapideas; nec ei dictum est, ut scriberet, sicut ei modo dicitur; nec eas ipse scripsisse narratur, sicut narrat modo scriptura. et dicit: scripsit in tabulis uerba testamenti, decem uerba. sed tunc dictum est: et dedit Moysi, statim ut cessauit loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimonii, 10 tabulas lapideas scriptas digito dei; deinde paulo post: et conuersus, inquit, Moyses descendit de monte et duae tabulae testimonii in manibus eius, tabulae lapideae scriptae ex utraque parte earum, hinc atque hinc erant scriptae; et tabulae opus dei erant, et 15 scriptura scriptura dei sculpta in tabulis. proinde magna oritur quaestio, quomodo illae tabulae, quas erat Moyses deo utique praesciente fracturus, non hominis opus dicantur esse, sed dei, nec ab homine scriptae, sed scriptura dei, digito dei; posteriores uero tabulae tamdiu mansurae et in tabernaculo 20 ac templo dei futurae iubente quidem deo, tamen ab homine excisae sint, ab homine scriptae. an forte in illis prioribus gratia dei significabatur, non hominis opus, qua gratia indigni facti sunt reuertentes corde in Aegyptum et faciendo idolum — unde illo beneficio priuati sunt, et propterea Moyses 25 tabulas fregit — istis uero tabulis posterioribus significati sunt qui de suis operibus gloriantur — unde dicit apostolus:

1 Ex. 34, 27   4 Ex. 34, 1   8 Ex. 31, 18   11 Ex. 32, 15. 16
26 Rom. 10, 3

2 cui *P¹V*; in *mg. cod. V* appos. est: cuius   6 modo narrat
PSNVTbdEug 11 et *pr. om. P¹SV* 12 tabulae—eius *om. P¹SV*
13 scripturae *SP¹ scripturae V* ex *om. P¹V* earum] aurum *P¹S¹V¹*
auro *V²* 14 dei scribtura *C* 15 dei est *NV* est *eras. P* insculpta
Cbd et sculpta *Eug. (Knoell p. 401)* 17 facturus *CVT¹* esse di-
cantur *bd* 18 sed dei *om. NEug* homine (ho s. l. m. 2) *C* scrip-
tura dei] scriptae *bd* digito dei] digito deo *N* digito *T* 19 et] ac
PNbd 20 tamen] tam *P¹ tã V* 21 quã ab *V* 23 facientes *P¹SVbd*

ignorantes dei iustitiam et suam uolentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti — et ideo tabulae humano opere exsculptae et humano opere conscriptae datae sunt, quae cum ipsis manerent, ad eos significandos de suis operibus gloriaturos, non de digito dei, hoc est de spiritu dei? 5

Certe ergo repetitio legis nouum testamentum significat — illud autem uetus significabat, unde confractum et abolitum est — maxime quoniam cum secundo lex datur, nullo terrore datur sicut illa in tanto strepitu ignium, nubium et tubarum, unde tremefactus populus dixit: non loquatur ad nos deus, 10 ne moriamur. unde significatur timor esse in uetere testamento, in nouo dilectio. quomodo igitur haec soluitur quaestio, quare illae opus dei, istae opus hominis et illae conscriptae digito dei, istae scriptae ab homine? an forte ideo magis in illis prioribus uetus significatum est testamentum, quia deus 15 ibi praecepit, sed homo non fecit? lex enim posita est in uetere testamento, quae conuinceret transgressores, quae subintrauit, ut abundaret delictum. non enim inplebatur timore, quae non inpletur nisi caritate. et ideo dicitur opus dei, quia deus legem constituit, deus conscripsit, nullum 20 opus hominis, quia homo deo non obtemperauit et eum potius reum lex fecit. in secundis autem tabulis homo per adiutorium dei tabulas facit atque contribuit, quia noui testamenti caritas legem facit. unde dicit dominus: non ueni legem soluere, sed implere, dicit autem apostolus: pleni- 25 tudo legis caritas et. fides quae per dilectionem operatur. factum est itaque homini facile in nouo testamento, quod in uetere difficile fuit, habenti fidem. quae per dilec-

10 Ex. 20, 19   17 Rom. 5, 20   24 Matth. 5, 17   25 Rom. 13, 10   26 Gal. 5, 6

3 exculptae—opere *om.* *P¹SV*   exculptae *N* sculptae *Eng*   scrip-
tae *NEug*   7 significat *N*   8 quoniam *om.* *CNEug*   qum *C*
10 deus ad nos *CPSVTbdEug*   11 ueteri *TS*   17 uetera *P* ueteri *P²ST*
transgressoris *C*   18 enim *om.* *Eug.*   23 fecit *PV*   conscripsit *PSV*
25 legem *om.* *C*   adimplere *N*   dicit—apostolus *om.* *N*   26 et
fides *om.* *N*   27 facile *om.* *NEug*   28 ueteri *ST*   difficile *C*

tionem operatur, atque illo digito dei, hoc est spiritu dei
 intus eam in corde scribente, non foris in lapide. unde dicit
 apostolus: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis
 carnalibus, quoniam caritas dei, qua ueraciter inpletur
 5 praeceptum, diffusa est in cordibus nostris per spiritum
 sanctum, qui datus est nobis. hoc est ergo: primo data
 est lex — ubi significatur uetus testamentum, quod est opus
 tantummodo dei et conscriptio digiti dei — quod apostolus
 dicit: itaque lex quidem sancta et mandatum sanctum
 10 et iustum et bonum. lex ergo sancta et bona dei opus
 est, ubi homo nihil agit, quia non obtemperat, sed reatu
 potius premitur lege minante atque damnante: peccatum
 enim, inquit, ut adpareat peccatum per bonum mihi
 operatum est mortem. beatus autem homo est, cum hoc
 15 mandatum sanctum et iustum et bonum est etiam opus eius,
 sed per gratiam dei.

CLXVII. Moyses ad filios Israhel, posteaquam de monte
 descendit, habens alias tabulas legis circumposito sibi uela-
 mine propter gloriam uultus eius, quam filii Israhel non
 20 poterant intueri, haec, inquit, uerba, quae dixit dominus
 facere ea. ambigue positum est, utrum „facere ea“ ipse
 dominus an illi; sed utique manifestum est quod illi: iussit
 quippe ille quae fierent. sed forte ideo sic positum est, ut
 ex utroque accipiatur, quia et dominus facit. cum facientes
 25 adiuuat, secundum illud apostoli: in timore et tremore
 uestram ipsorum salutem operamini; deus enim est
 qui operatur in uobis et uelle et operari pro bona
 uoluntate.

3 II Cor. 3, 3   4 Rom. 5, 5   9 Rom. 7, 12. 13   20 Ex. 35, 1
 25 Philipp. 2, 12. 13

2 ea *NEug*   6 prima *P²VT*   7 est *pr. om. PSTbd*   8 digito *P¹SV*
 11 obtemperatur *S*   16 sed—dei *om. N*   17 Moyses ad filios *om. N*
 19 uultis *C*   eius *om. C*   21 *ali. ea facere bd*   faceret *T*   22 est
 manifestum *T*   27 pro (*s. l. m. i*) *SV om. P¹*

CLXVIII. Omnis auferens demtione[m] argentum et aes adtulerunt, demtiones domino. tamquam diceret: „omnis, qui adtulit, adtulit illud atque illud, inter cetera, quae dicebat, et argentum et aes commemorans“. demtione[m] sane interpretat[ur] sunt latini, quod graecus habet ἀφαίρεμα. 5 appellatum est autem demtio eo quod sibi demeret qui domino adferret.

CLXVIII. Narrante Moyse commemoratum quod ei dixit deus de Beselehel eisdem ac totidem uerbis, quod eum inpleuerit spiritu diuino sapientiae et intellectus et 10 scientiae ad tabernaculi opera facienda, quae pertinent ad artes opificum: unde quid nobis uideretur iam diximus. sed ideo nunc hoc idem commemorandum putauit, quia non frustra eisdem omnino uerbis repetitum est, quibus antea Moysi a domino fuerat intimatum. sane nouo more hic ars architecto- 15 nica perhibetur opificum ex auro et argento et quocumque metallo, cum illa dici soleat architectonica, quae pertinet ad fabricas aedificiorum.

CLXX. Et omnes qui sponte uellent ire ad opera, ut consummarent ea; et acceperunt a Moyse omnes 20 demtiones. in notitiam tantum Moyses pertulit quae dominus opera fieri praeceperit, tabernaculum scilicet cum omnibus quae in eo essent et uestes sacerdotales. commemorauit autem quosdam, quibus dixit spiritum diuinitus datum, quo illa efficere possent: et tamen multi intelleguntur sponte ad eadem 25

1 Ex. 35, 24   8 cf. Ex. 35, 30—32   12 cf. quaest. CXXXVIII
19 Ex. 36, 2. 3   21 cf. Ex. 35, 10—18

1 auferens *scripsi*: afferens *libri*   concordant cum *cod. Alex et Lag*
2 demtiones *scripsi*: demtione[m] *libri*; sed cf. *Loc. de Ex. CXXXVIII*
p. 568   3 inter] in *T*   5 aferema *C* apherema *PSVT* afaerema *N*
6 appellata *I²bd*   7 offerret *V*   8 commemoratum est *TV²bd*
9 Beseleel *bd*   uerbis ac totidem *PSVTbd*   12 artis *C*   15 archi-
tectoria *S*   17 solet *V*   architectonica *S*   pertinent *PV¹*   19 om-
nis *C*   20 consumarent *N*   et *T*   21 demtiones *scripsi* cum *bd*: dētē
aes *C¹* demptum aes *C²PSNVT*   22 praecepit *V*   23 uestis sacerdo-
talis *CPNT*   24 quod *P¹S¹V*

opera uenisse, quibus neque imperatum est nec eorum nomina commemorata sunt a domino dicta Moysi. non ergo illi soli hoc munus diuinitus habuerunt, qui nominatim commemorantur, sed fortasse praecipue atque excellentius. laudandus
 5 est autem in his omnibus non adtractus ad opus seruiliter animus, sed liberaliter sponte deuotus.

CLXXI. Notandum quod illi qui sapientes appellantur, effectores operum sancti, etiam moribus tales erant, ut cum ipsi susceperent omnia, quae populus offerebat existimans
 10 necessaria, quibus illa omnia conplerentur, <et> uiderent plus offerri quam erat necesse, [et] dixerint Moysi. atque ille per praeconem ultra populum offerre prohibuit. poterant autem, si uellent, multa auferre, sed modestia prohibuit uel religio terruit.

CLXXII. Posteaquam descendit Moyses de monte, opera commendantur tabernaculi construendi et uestis sacerdotalis: de quibus faciendis antequam aliquid praeciperet, locutus est ad populum de sabbati obseruatione. ubi non inmerito mouet, cum decem uerba legis acceperit in tabulis lapideis iterum,
 20 quas ipse excidit, ipse conscripsit, quare de solo sabbato, posteaquam descendit, populum admonuit. si enim propterea decem praecepta legis superfluum fuit, ut populus iterum audiret, cur non fuit superfluum, ut de sabbato audiret, cum et hoc in eisdem praeceptis decem legatur? an et hoc simile
 25 est uelamento, quo faciem obtexit, quia splendorem uultus eius filii Israhel non poterant intueri? nam ex decem praeceptis hoc solum populo praecepit, quod figurate ibi dictum est; alia quippe ibi nouem sicut praecepta sunt etiam in

7 cf. Ex. 36, 4, 5   15 cf. Ex. 35, 11 sqq.   25 cf. Ex. 34, 34. 35

1 nec *S*   3 commerantur *C*   6 et sponte *PVbd*   8 affectores *N*
 10 ex quibus *PSVTbd*   et *addidi*   uiderent *V*² uiderunt *CPSNV*¹*Tbd*
 11 et *inclusi*   dixerint *scripsi*: dixerent *V*² dixerunt *CPSNV*¹*Tbd*
 13 auferre *ex* offerre *V*   relegio *P*   16 construendi* *P* construendis *V*
 18 ubi non] quam *N*   20 sabbato solo *bd*   23 cur et hoc non *V*
 cum] cur *S*¹*V*   26 ex] et *CT*   28 ibi *post* quippe *om.* *P*¹*SV*

nouo testamento obseruanda minime dubitamus. illud autem unum de sabbato usque adeo figurata diei septimi obseruatione apud Israhelitas uelatum fuit et in mysterio praeceptum fuit et quodam sacramento figurabatur, ut hodie a nobis non obseruetur, sed solum quod significabat intueamur. in illa 5 autem requie ubi opera seruilia iubentur cessare, magna est altitudo gratiae dei. tunc enim fiunt cum requie opera bona, cum fides per dilectionem operatur, timor autem tormentum habet et in tormento quae requies? unde timor non est in caritate; caritas autem diffusa est in cordibus nostris 10 per spiritum sanctum qui datus est nobis. ideo sabbatum requies sancta domino, dei scilicet gratiae tribuenda, non nobis uelut ex nobis. alioquin nostra opera sic erunt, ut sint humana aut peccata: aut cum timore, non cum dilectione, et ideo seruilia sine requie. plenitudo autem sabbati erit in 15 requie sempiterna. non enim frustra institutum est et sabbatum sabbatorum.

CLXXIII. Superius quando prius locutus est deus de tabernaculo ungendo, dixit eadem unctione sanctificari illa omnia et fieri sancta sanctorum. altare autem holocaustomatum eadem 20 unctione sanctificatum dixerat fieri sanctum sancti. et hoc interesse uidebatur, quod nihil eorum dixisset sanctum sanctorum, nisi quod tantum uelo separabatur a sancto, id est ubi erat arca testamenti et altare incensi. nunc autem cum eadem repeteret, dixit de tabernaculo uncto et his quae in 25 illo essent, quod eadem unctione sanctificarentur et fierent sancta; illud autem altare holocaustomatum, de quo prius dixerat quod fieret sanctum sancti, eadem unctione nunc dixit fieri sanctum sanctorum. unde datur intellegi tantundem ualere

8 cf. Gal. 5, 6   9 I Ioh. 4, 18   10 Rom. 5, 5   11 Ex. 35, 2
16 cf. Leuit. 26, 31   18 cf. Ex. 30, 26—38   24 cf. Ex. 40, 7.
8 (9. 10)

3 in *qm.* *P¹SV*   6 requiem *N*   seruilia iubentur *om.* *N*   13 non
om. *V*   14 *fin.* con *C*   16 institum *C*   et *V*   20 (et 27) olochausto-
matum *S*   23 a *om.* *N*   26 ea *P¹SV*   28 unctionem *C*

quod dictum fuerat sanctum sancti, quantum ualet quod dictum est sanctum sanctorum, ac per hoc et illa omnia uncta, id est totum tabernaculum et quaecumque in eo essent, quae prius appellauerat sancta sanctorum, tantundem ualere quod
 5 nunc ait sancta nec unumquodque eorum dici tantummodo post istam unctionem sanctum sancti, uerum etiam sanctum sanctorum, sicut altare holocaustomatum: ut iam nihil intersit, quantum ad hanc appellationem adtinet. inter illa quae interius intra uelum fuerant, id est ubi erat arca testimonii,
 10 et cetera foris, nisi quod illa interius ita dicebantur sancta sanctorum uel sanctum sanctorum, ut etiam ante unctionem sic appellarentur, cetera uero unctione sanctificata sunt, ut hoc nomen acciperent. quod otio discutiendum est quid ista significant.

15 CLXXIII. Cum scriptura narraret quo modo Moyses constituerit tabernaculum, et extendit, inquit, aulaea super tabernaculum, non utique desuper tecto, sed cingens columnas, quia de columnis dixerat, quod statuerit tabernaculum.

20 CLXXV. Cum dixit: et super atrium in circuitu tabernaculi et altaris, manifestat altare holocaustomatum ad ostium tabernaculi forinsecus fuisse, ut atrio totum ambi-
 retur et esset altare infra atrium inter portam atrii et ostium tabernaculi.

25 CLXXVI. Notanda est res multum mirabilis, quod nube descendente et inplente tabernaculum, quae tamen gloria domini dicitur, non poterat Moyses intrare tabernaculum, qui in monte Sina, quando legem primitus accepit, intrauit in nubem, ubi erat deus. procul dubio ergo aliam personam

16 Ex. 40, 17 (19) 20 Ex. 40, 27 (33) 25 cf. Ex. 40, 28, 29 (34, 35) 28 cf. Ex. 20, 21

4 appellauerunt *C* appellauerant *N* 5 sancta *om. S* unumquid-
 que *NVT* 7 (et 21) olochaustomatum *S* 10 interius ita *om. N*
 11 ante *om. C* 13 odio *C* 16 et *om. CSVbd* 17 tectum *V2bd*
 20 dicit *SV* 22 ambigeretur *N* 23 altare esset *Pbd* 29 nube
CPSNVT; sed cf. quaest. LXXV p. 141, 26

tunc figurabat, aliam nunc: et tunc eorum qui participes
 fiunt intimae ueritatis dei, nunc autem Iudaeorum, quibus
 gloria domini, quae in tabernaculo est — quod est gratia
 Christi — tamquam nubes opponitur non eam intellegendibus.
 et ideo non intrat in tabernaculum testimonii. et hoc cre- 5
 dendum est semel factum, mox ut constitutum est taberna-
 culum, significationis huius causa uel alicuius alterius. neque
 enim semper sic erat nubes super tabernaculum, ut illuc
 Moyses intrare non posset, quandoquidem non remouebatur
 nubes, nisi cum eis hoc signum dabatur disiungendi, hoc est 10
 castra mouendi ex eo loco ubi erant, et accedendi quo nubes
 ducebat per diem, flamma per noctem. quae duo uicissim
 etiam super tabernaculum manebant, ubi castra posuissent,
 nubes per diem, flamma per noctem.

QVAEST. CLXXVII. Expositio tabernaculi.

15

1. Quoniam liber qui Exodus dicitur in constitutione taber-
 naculi terminum sumit, de quo tabernaculo etiam per superiora
 eiusdem libri multa dicuntur, quae faciant difficultatem intel-
 legendi, sicut solet omnis *τοπωγραφία*, id est loci alicuius
 descriptio in omni historia facere, uisum est mihi de toto 20
 ipso tabernaculo separatim dicere, quo intellegatur, si fieri
 potest, quale illud et quid fuerit interim ad proprietatem
 narrationis excepta et in aliud tempus dilata figurata signifi-

8 cf. Ex. 13, 21

1 figurabat—tunc *om. C* nunc—qui *om. N* 5 intrant *PSNVTd* in-
 trauit *b* 10 nubes *om. P¹V* diiungendi *CN* 14 Incipit expositio
 tabernaculi *fol. 86 C* Incipit de tabernaculo *fol. 83 P, p. 238 S, fol.*
77 V De tabernaculo *fol. 87 T* Explicit quaestiones Exodi. Incipit locu-
 tiones de Genesi *fol. 53 N*

15 *Tabernaculi expositio in codice N omissa est* 17 sumit terminum
PSVTbd 18 dicuntur quae faciant] dicuntur faciant quae faciebant *S*
 dicuntur faciunt quae faciebant (faciunt *exp. m. 2*) *P* dicuntur fiant quae
 faciebant *V* faciunt] faciebant *T* 19 topografia *CPSV* tropografia *T*
 21 ipso *om. PSVT* 22 ad *om. bd* proprietate *bd* 23 excepta]
 expecta *PS¹* expectata *S²VT* inspecta *bd*

catione; neque enim aliquid ibi fuisse putandum est, quod iubente deo constitueretur sine alicuius magnae rei sacramento, cuius cognitio fidem formamque pietatis aedificet.

2. Iubet ergo deus Moysi facere tabernaculum decem
 5 aulaeorum de bysso torta et hyacintho et purpura et cocco torto Cherubin opere textoris. ἀβλαίας quas Graeci appellant, Latini aulaea perhibent, quas cortinas uulgo uocant. non ergo decem atria fieri iussit, sicut quidam neglegenter interpretati sunt; non enim ἀβλάς, sed ἀβλαίας dixit. opere ergo textili
 10 Cherubin iussit in aulaeis fieri, quorum aulaeorum longitudinem esse praecepit cubitorum uiginti octo et latitudinem cubitorum quattuor; cohaerere autem inuicem aulaea et coniungi inter se quinque hinc et quinque inde, ut spatium, quod eis cingeretur, hoc esset tabernaculi spatium. quomodo
 15 autem inter se conecterentur eadem quina aulaea, ita praecepit. <et> facies illis, inquit, ansas hyacinthinas super ora [summa] aulaei unius ex una parte in commissuram; et sic facies super ora [summa] ad commissuram secundam: id est, ubi committitur aulaeum aulaeo, tertium
 20 scilicet secundo, quod secundum iam cum primo commissum est, id est coniunctum atque conexum, faciem contra faciem consistentia ex aduerso singula, quoniam inter se iussit quina coniungi, ut ex aduerso constituerentur. utrum autem quadrum spatium his concluderetur an rotundum, nondum adparet; sed
 25 adparebit cum de columnis coeperit dicere, quibus protenduntur aulaea. non ergo amplius quam de trium conexione dicere uoluit, quae fit in duabus commissuris, secundi ad primum

4 cf. Ex. 26, 1—3   16 Ex. 26, 4

5 auleorum CPSVT   bisso CV   yacinto C iacyntho PV iacincto S iacinctho T   6 cherubim Sbd   opus C   auleas CPSVT; sic fere semper omnes cod.   7 aulea (sic semper) CPSVT   8 neglegentes PS neglegentes T   12 quattoor C   16 et addidi   super scripsi: in bd om. CPSVT   17 summa in hoc et sequenti uersu ut glossema inclusi aulaeae PVST   18 super ora scripsi cum d: superiora C super P¹SV super hora P²T   22 quina] quia P¹V quinque (neque s. l.) S ea quae (in mg.) V   24 rotundum C   26 aulaeae PST

et tertii ad secundum, ut ex hac ueluti regula cetera iungerentur. ansas ergo praecepit fieri primo aulaeo quinquaginta ex una parte, qua illi fuerat committendum secundum, et ansas quinquaginta tertio aulaeo ex ea parte, qua secundo coniungebatur; ipsum autem secundum, id est inter utrasque 5 ansas quinquagenas medium, circulos habere uoluit quinquaginta aureos utique ex una parte, per quos coniungeretur quinquaginta ansis aulaei primi. ac per hoc consequens erat, ut ex alia quoque parte circulos totidem haberet, per quos coniungeretur ansis aulaei tertii. quod breuiter scriptura ita 10 dixit: et facies circulos quinquaginta aureos et coniunges aulaeum ad aulaeum circulis; et erit tabernaculum unum. circuli ergo quinquaginta aurei secundi aulaei inserebantur quinquaginta ansis hyacinthinis primi aulaei; quinquaginta circuli inserebantur et quinquaginta ansis 15 tertii aulaei; et deinceps ita ceteri conectebantur, ut quinque complerentur atque ex aduersa parte alia similiter quinque.

3. Deinde dicit: et facies uela capillacia operire super tabernaculum, id est, quae uenirent super non a parte tecti, sed supercingendo. dicimus enim et sic aliquid 20 superponi, non quemadmodum tectum domus, sed quemadmodum tectorium parietis tamquam super lineam fasciam. undecim, inquit, uela facies ea. longitudo ueli unius erit triginta cubitorum et quattuor cubitorum latitudo ueli unius; mensura eadem erit undecim uelorum. 25 et coniunges quinque uela in se et sex uela in se.

2 cf. Ex. 26, 5. 6 11 Ex. 26, 6 18 Ex. 26, 7 23 Ex. 26, 8. 9

1 et om. PSV 4 ea] una V 5 utransque C 8. auleis PV 9 haberet om. CPSV¹T 10 congugeretur C tert C 14 post inserebantur sequitur et superscripto ua et sup. inserebantur pos. cat quo delenda assignantur T quinquaginta—inserebantur om. P¹ hyacinthinis—ansis om. SV 15 et om. P¹T 16 cetera V conecta-
bantur V 17 complecterentur bd 18 capillatia PSVT 19 non a] nona P noua S aparte V 21 nondū V tectum—quemadmodum om. C 23 in ea S 24 et quattuor cubitorum om. C¹ latitudine PS¹V¹ 25 mensurae P

quomodo illa aulaea uoluit quina coniungi, sic ista uela
 quinque et sex, quia undecim erant, non decem. et dupli-
 cabis, inquit, uelum sextum secundum faciem taber-
 naculi, ne moueret, quia inpariliter alterutrum occurrebant
 5 sex et quinque. deinde dicit etiam ista uela capillacia quem-
 admodum sibimet iungerentur. et idem dicit, sed fortasse
 planius. et facies, inquit, ansas quinquaginta in ora
 ueli unius quod contra medium est — id est contra
 secundum, quia ipsum erit medium inter primum et tertium —
 10 secundum commissuram, id est iuncturam. et quinquaginta
 ansas facies super oram ueli, quod coniunctum
 est ad secundum uelum, id est super oram tertii ueli.
 quia coniungitur secundo. et facies circulos aereos
 quinquaginta et coniunges circulos de ansis; et con-
 iunges uela et erit unum. circulos ergo medio uelo uoluit
 15 adponi, id est secundo, quibus quinquagenis ansis iungeretur
 primo et tertio. nihil hic aliud est nisi quod circulos non
 aureos, sed aereos fieri nunc praecepit. ansas autem in aulaeis
 hyacinthinas dixerat. in uelis autem capillaciis, quoniam tacuit
 20 cuius modi essent ansae, quid nisi capillacias eas credibilibus
 accipimus?

4. Quod deinde sequitur ita est ad intellegendum difficile,
 ut uerear, ne exponendo fiat obscurius. dicit enim: et sub-
 pones <quod superabit> in uelis tabernaculi; dimi-
 25 dium ueli quod superauerit subteges, quod abundat
 de uelis tabernaculi subteges post tabernaculum.
 cubitum ex hoc et cubitum ex hoc ex eo quod superat

7 Ex. 26, 10   13 Ex. 26, 11   23 Ex. 26, 12. 13

2 quia] qui *PS*¹ quae *Vbd* quia undecim] quindecim (in *sup. ras.*) *T*
 4 inparaliter *P* incurrebant *PSVTbd* 8 quod *scripsi cum bd*: que *C*
 quae *PSVT* 9 quia—secundum *om. C* 12 ora *PV*¹ 13 qua *PSVTbd*
 secundum *C* 16 ansis *om. PSVT* 17 hic] ibi *PSVT* 18 sed
 aereos *om. C* 19 capellaciis *C* 23 supponis *C* 24 quod superabit
addidi accomodans locum posteriori p. 221, 20 27 cubitum *alt. om. C*¹
 ex eo] eo *PSV* et *T* eo—ex hoc (208, 5) in *mg. add. V*

uelis de longitudine uelorum tabernaculi erit con-
 tegens super latera tabernaculi, hinc atque hinc ut
 operiat. cum sextum uelum iusserit duplicari secundum
 faciem tabernaculi, quid dicat superare in uelis dimidium
 ueli et quid dicat: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc, 5
 cum dimidium ueli quindecim cubita sint, quoniam triginta
 cubitorum iussit esse unum uelum, quis facile intellegat?
 aut si propterea superat de longitudine uelorum, quia prima
 aulaea de bysso et cocco et purpura et hyacintho uiginti
 octo cubitis longa esse praecepit, ista uero capillacia triginta 10
 cubitorum esse uoluit, duobus cubitis superantur singula
 aulaea singulis uelis capillaciis: quae in summam ducta ex-
 cepto undecimo. quod duplicari iussit, uiginti cubita excre-
 scunt, quibus superatur ambitus aulaeorum ambitu capilla-
 ciorum. decem quippe uelorum cubita bina, quibus longiora 15
 erant, uiginti faciunt: quorum ex utroque latere decem hinc
 et decem inde poterant superare, non cubitum ex hoc et
 cubitum ex hoc, sicut scriptura loquitur. quapropter differenda
 mihi uidetur huius loci expositio. donec tabernaculum columnis
 omnibus cum atrio, quod circumponitur, omni ex parte con- 20
 sistat. fortassis enim per anticipationem aliquid dicit de his
 uelis capillaciis, quod ad illa proficiat, de quibus nondum
 locutus est. quod enim dicit: et facies uela capillacia
 operire super tabernaculum, utrum uniuersum taberna-
 culum his uelis cooperiri uelit cum atrio scilicet, de quo 25
 circumponendo postea loquitur, an hoc interius tabernaculum,
 quod decem aulaeis fieri iussit, incertum est. sequitur ergo
 et dicit: et facies operimentum tabernaculo pelles
 arietum rubricatas. etiam hoc operimentum atrum uniuerso
 tabernaculo fieri iusserit in circuitu an interiori tantum, 30
 similiter habetur incertum. quod uero adiungit: et operi-

23 Ex. 26, 7   28 Ex. 26, 14

2 atque hinc. Itaque hinc ut *S*   3 cum *om. S*   12 a singulis *PSVTbd*
 13 cubiti *S*   14 superantur *SV*   aulearum *ST*   24 utrum uniu.
 taber. *om. C*¹   25 cooperi *T*   28 operimento *C*

menta pelles hyacinthinas desuper, hoc non in circuitu, sed a tecto uelut camera accipiendum est.

5. Et facies, inquit, columnas tabernaculo de lignis inputribilibus: decem cubitorum columnam unam et
 5 cubiti unius et dimidii latitudinem columnae unius; duos anconiscos columnae uni consistentes ex aduerso. sic facies omnibus columnis tabernaculi. quare iusserit fieri hos anconiscos. de quibus antea dixi quid essent, non satis mihi adparet. si enim ad columnas portandas fierent,
 10 quattuor ut minimum fierent; si autem, ubi serae incumberent, etiam plures fierent; nam quinas seras singulis columnis distribuit. nisi forte in his anconiseis non aliquis usus, sed sola significatio sit, sicut in uelo undecimo capilacio. nam columna duos anconiscos uelut brachia hinc atque
 15 hinc extendens figuram crucis reddit. nunc iam uideamus numerum columnarum, in quibus et forma tabernaculi possit aduerti, utrum quadra an rotunda sit an oblongam habeat quadraturam lateribus longioribus breuioribus frontibus sicut pleraeque basilicae construuntur; hoc enim potius hic euidenter exprimitur. nam ita dicit: et facies columnas tabernaculo, uiginti columnas ab latere isto, quod respicit ad aquilonem. <et> quadraginta bases argenteas facies uiginti columnis, duas bases columnae uni in ambas
 20 partes eius. et latus secundum contra austrum uiginti columnas et quadraginta earum bases argenteas; duas bases columnae uni in ambas partes eius et duas bases columnae uni in ambas partes eius. repetitio non moueat, quia locutionis est, ut omnes ita intel-

3 Ex. 26, 15—17 8 cf. quaest. CVIII 20 Ex. 26, 18—21

2 cameram C 3 sec. cod. Alex 6 columnae—anconiscos om. S
 8 fieri iusserit T dixit C 10 minimū sup. exp. nimirum S se
 raecūberent V 14 anconesquos C 18 longioribus breuioribus in mg.
 m. 2 add. C 20 exprimitur C tabernaculi S 22 et, quod codd.
 om., cum bd retinui 24 sec. cod. Alex 26 et—eius in mg. m. 1 add. V
 28 locutiones C¹ est om. C

gantur de quibus non dicit. de basibus autem iam antea diximus, cur una columna duas habeat, quia et capita hoc loco bases uocat.

6. Videmus igitur uicenis columnis porrecta duo latera tabernaculi aquilonis et austri. duo sunt reliqua, orientale et occidentale, quae si totidem columnas habuissent, procul dubio quadrum esset. quot autem habeant, de occidentali non tacetur, de orientali tacetur: utrum quia non habuit et sola illic sine columnis extendebantur aulaea ab extrema columna unius lateris usque ad alterius alteram extremam, an aliqua causa taceantur, ut etiam tacitae intellegantur, nescio. postea quippe ex ipsa parte orientis decem columnae commemorantur, sed atrii de quo post loquitur, quod huic tabernaculo circumponi iubet. commemoratis ergo lateribus tabernaculi aquilonio et australi in uicenis columnis deinde sequitur et adiungit dicens: et retro tabernaculum per partem quae est contra mare facies sex columnas. et duas columnas facies in angulis tabernaculi a posterioribus. et aequales deorsum uersus et in se conuenientes erunt aequales de capitibus in commissuram unam. sic facies ambobus duobus angulis; aequales sint. et erunt octo columnae et bases earum argenteae sedecim: duae bases columnae uni et duae bases columnae uni in ambas partes eius. de basibus similis ratio et similis locutio est. latus itaque occidentis — nam hoc est ad mare — columnis octo extenditur: sex mediis et duabus angularibus, quas aequales ad unam commissuram dicit esse debere; credo, quod angulus duo in se latera committat et sit columna angularis lateri utrique communis, ista occidentali et aquiloniae,

1 cf. quaest. CX 16 Ex. 26, 22—25

5 austris *P* et occidentale *om.* *C*¹ 7 quadratum *P*¹*SVT* essent *PS*¹ quod *CPSV* habeant (n s. l.) *C* habent *PSVT* habeat *Nbd*
 9 extendebatur *PS* 11 taceatur *P*¹*SV* intellegatur *P*¹*S*¹*V* 22 *sec.*
cod. Alex et Lag duae] et *P*¹*S* et *V* 23 bases *V* uni *pr. om.* *S*
 26 sex] ex *P*¹*SV* 29 aquiloniae] aquiloni& *P* aquilonali& *P* aquilo
 nari et *VT*

illa occidentali et australi. quod autem dicit etiam aequales deorsum uersus, hoc utique dicit, ut ad perpendicularum librarentur, ne robustiores essent infra quam supra, sicut pleraeque columnae sunt.

5 7. Deinde dicit: et facies seras de lignis inputribilibus quinque uni columnae ex una parte tabernaculi et quinque seras columnae lateri tabernaculi secundo et quinque seras columnae posteriori lateri tabernaculi quod est ad mare. mirum si dubitari potest latus
0 orientale columnas non habuisse in hoc interiore tabernaculo, cui postea circumponitur atrium. singulas quasque igitur columnas omnium trium laterum habere seras quinas iubet. et sera, inquit, media inter medias columnas pertrans-
eat ab uno latere in aliud latus. hoc uidetur dicere, ut
5 de columna in columnam sera perueniret et per interuallum columnarum porrigeretur a latere unius usque in latus alterius. ac per hoc una ex his omnibus columna non erat habitura proprias quinque seras; ad quam extremam quinque perueniebant a columna sibi proxima uenientes. et columnas, inquit,
inaurabis auro et anulos facies aereos, in quos induces seras, et inaurabis auro seras. ne columnae foraminibus cauernarentur, quo intrarent serae, anulos fieri iussit, quibus ex utraque parte continerentur fines serarum. proinde intelleguntur hi anuli fixis in ligno ansulis pependisse, ut
extremas partes serarum possent capere et continere.

8. Et eriges, inquit, tabernaculum secundum speciem quae monstrata est tibi in monte. et facies uelamen de hyacintho et purpura et cocco torto et bysso neta;

5 Ex. 26, 26. 27 13 Ex. 26, 28 19 Ex. 26, 29 26 Ex. 26,
30—34

2 libaretur *P¹SV* 3 plerique *C* 6 quinque] cūque *C* parte & *P¹*
partae *V* 7 secundi *S* 9 marem *C* 10 interiori *S* 16 in (*sup.*
exp. ad m. ?) *P* 21 et—seras *om. C¹* auro *om. C* 24 fixi *PSVT*
ansulis] a singulis *PSVT* 26 erigis *C* 28 yacinto *C* iacyntho *PV*
iacinetho *ST* bisso *VT*

opus textile facies illud Cherubin. et superinpones
 illud super quattuor columnas inputribiles inauratas
 auro; et capita earum aurea et bases earum quattuor
 argenteae. et pones uelamen super columnas et in-
 duces illuc interius quam uelamen est arcam testi- 5
 monii; et diuidet uelamen uobis inter medium sancti
 et inter medium sancti sanctorum. et operies de ue-
 lamine arcam testimonii in sancto sanctorum. haec
 omnia manifesta sunt interius intra uelamen hoc quattuor
 columnis inpositam fuisse arcam testimonii: quam non sic 10
 operiri iussit uelamine, ut super arcae cooperculum iaceret
 uelamen, sed ut contra statueretur. deinde dicit: et pones
 mensam foris extra uelamen et candelabrum contra
 mensam in parte tabernaculi quae respicit ad austrum;
 et mensam pones in parte tabernaculi quae respicit 15
 ad aquilonem. etiam hoc planum est. quod autem sequitur:
 et facies adductorium de hyacintho et purpura et
 cocco torto et bysso torta. opus uariatoris. et facies
 uelamini quinque columnas et inaurabis illas auro:
 et capita earum aurea, et conflabis eis quinque bases 20
 aereas, cui usui uelamen hoc fiat quinque columnis extentum,
 post adparebit; nam hic non adparet. uult enim illud esse
 uelamen ostii tabernaculi. huius uidelicet interioris, cui cir-
 cumponitur atrium. deinde iubet altare fieri sacrificiorum et
 holocaustum et dicit quemadmodum fiat, nondum autem 25
 dicit ubi ponatur: sed hoc quoque post adparebit.

9. Hinc iam de atrio loquitur usque in finem, quod circum-
 ponendum est tabernaculo illi, de quo prius constituendo

12 Ex. 26, 35   17 Ex. 26, 36, 37   27 cf. Ex. 27, 9 sqq.

1 textile opus *T*   textili *V*   illud *V*   super cerubin *C*   3 pr.eorum *T*
 5 illud *T* illud *V*   quam (s. l. ubi) *V*   6 uobis uelamen *bd*   7 et—
 sancti *om.* *C*¹   inter medium (*utrumque exp.*) *V*   cooperies *bd*
 8 arca *C*   sancto *scripsi cum d.*: sancta *CPSV¹T*   sanctis *V^{2b}*   10 in-
 positum *PSV¹*   arca *C*   11 coopertulum *S*   12 ponens *C*   15 po-
 nis *C*   respicit *C*   17 sec. cod. *Alex*   21 cui usui] cuius *C*   22 et
 uult *PS*   27 Hic *P¹V* hinc *T*   in *P²*

locutus est. et facies, inquit, atrium, quod dicit graece
 ἀλγήν, non ἀλαίαν: quod quidam interpretes nostri non discern-
 nentes et hoc et illa aulaea, quas ἀλαίας, non ἀλάς Graeci
 dicunt, atria interpretati sunt dicentes: et facies taberna-
 5 culum decem atriorum, ubi decem aulaeorum dicere
 debuerunt. nonnulli autem multo inperitiores „ianuas“ inter-
 pretati sunt et ἀλάς et ἀλαίας. sicut autem in lingua latina
 inuenimus aulaea, quas Graeci ἀλαίας uocant, ita quam illi
 appellant ἀλγήν, nostri aulam uocauerunt. sed iam non atrium
 10 isto nomine, sed domus regia significatur in latina lingua,
 apud Graecos autem atrium. ergo: et facies, inquit, atrium
 tabernaculo in latere quod respicit ad austrum et
 tentoria atrii ex bysso torta; longitudo sit centum
 cubitorum unilateri. columnae eorum uiginti et bases
 15 earum aereae uiginti et circuli earum et arcus earum
 argentei. sic et lateri quod est ad aquilonem tentoria
 centum cubitorum longitudinis: et columnae eorum
 uiginti et bases earum aereae uiginti et circuli earum
 et arcus columnarum et bases inargentatae argento.
 20 latitudo autem atrii quae est ad mare tentoria [eius]
 quinquaginta cubitorum. columnae eorum decem et
 bases earum decem. et latitudo atrii quod est ad
 orientem quinquaginta cubitorum; columnae eius
 decem et bases earum decem.

25 10. Hic iam uidemus commemorari columnas ab oriente,
 cum loquitur de atrio, et eas decem decem cum basibus

4 Ex. 26. 1 11 Ex. 27, 9—13

1 dicitur *STbd* 2 aulen *C* aulen *PSVT* auleum *C* auleam *PST*
 aulam *V* 3 αἰλᾶ *V* auleas *CPST* αἰλᾶς *V* aulas *CPS* aulos *T* au-
 leas *V* 4 et *om.* *PSVT* facientes *V* 6 multum *C* 7 aulas *CPST*
 aul^{as} *V* auleas *CPSVT* 8 auleas *PS* auleas *CVT* aulas *P¹S*
 illa *C* 9 aulen *CPSVT* 11 ergo *om.* *S* 16 sic *om.* *C¹* 17 eorum
scripsi cum bd: earum codd. 20 eius *inclusi* 22 earum] eorum *V*
 et—decem *pr. sequitur post decem alt. in uersu* 24 *S* 25 commemo-
 rare *CP¹T* columna *P¹* columnā *S* 26 et *V* decem decem] decem
 dicens *PVTd* dicens decem *S*

aereis, sicut dixit etiam de occidentalibus. ubi difficillima oritur quaestio. nam facile est quidem, ut accipiamus ab oriente unum ordinem columnarum ad atrium pertinentium, quo tabernaculum interius per omnes quattuor partes cingitur, quia non habebat ex ea parte columnas tabernaculum interius; ab occidente autem, ubi iam erant interioris tabernaculi columnae octo, quomodo etiam istas decem, quas exterioris atrii commemorat, accepturi sumus, ab occidente tamquam duo sint ordines columnarum, interiorum octo et exteriorum decem? quod si ita est, longiora erunt etiam latera atrii exterioris quam tabernaculi interioris, ut sit, unde ab extremo in extremum alius columnarum ordo dirigatur et non incurrat in ordinem priorem ad interius tabernaculum pertinentem. et si hoc est, consequens erit, ut uicenae illae columnae duorum laterum tabernaculi interioris, austri et aquilonis, interuallis brevioribus dirimantur quam illae uicenae, quas habet atrium exterius ex eisdem lateribus. et quia illi exteriores ordines uicinarum columnarum, sicut scriptura loquitur, centena cubita tenent, isti interiores totidem columnarum quotlibet minus cubita teneant. quoniam hoc scriptura non expressit, consequens erit. ut octo illae columnae tabernaculi interioris in latere occidentali rariores sint quam uicenae illae eiusdem tabernaculi australes et aquiloniae, ut possit comprehendi spatium quantum sufficit decem illis aulaeis circumtendendis, quibus primitus dixit hoc tabernaculum fieri. habent enim cubita uicena et octona, quae fiunt simul ducenta octoginta: quorum si centena essent in lateribus duobus austri et aequi-

1 aereis decem (decem *m.* 2 *inser.*) *P, T* 2 orietur *P¹SV¹* quaestio. nam] quaestionem *C* 4 quod *PV* 8 tamquam ab occidente *bd* ab occidente (*m.* 1 *exp.*) *V* 9 et *om.* *C* exteriorum s. l. *m.* 2 *C* 11 quam—interioris *om.* *C¹* unde *om.* *C* 14 uicinae (*sic i pro e saepius*) *CV* 15 interius *CPSV* 16 habeat *PSV¹* habebat *T* 17 *fn.* exterius *V* ordines *om.* *C* 19 quodlibet *CPS¹V¹* quolibet *I²* 21 columnae illae *Vbd* in interioris *P* 22 uigenae *TP¹* 24 circumtendendis *scripsi cum bd:* circumtendis *C* circumtenendis *PSVT* 26 et octoginta *T*

lonis, ubi uicinarum columnarum ordines sunt, quadragena
 ntique cubita tenderentur per alia duo latera orientis et occi-
 dentis et proportionem occurrerent in octo columnis cubita
 quadraginta sicut in uiginti columnis cubita centum; sed non
 5 essent longiora latera exterioris atrii, quoniam centenis cubitis
 definita sunt, et ideo non esset quemadmodum ille ordo decem
 columnarum ab angulo australi in angulum aquilonium inclu-
 deret ordinem interiorum octo columnarum. proinde ut atrio
 undique circumdetur interius tabernaculum, oportet illud esse
 10 etiam longitudinis breuioris. atque ita necesse sit uicenas
 eius columnas in duobus lateribus, quibus in longum porri-
 gitur, densius constitui, quam sunt atrii exterioris etiam ipsae
 uicinae, et rarius octo columnas tabernaculi interioris a parte
 occidentis quam decem ex eadem parte atrii exterioris, quo-
 15 niam quicquid minus cubitorum ex illis aulaeis extenditur in
 columnis uicenis duorum laterum ad austrum et aquilonem
 compensandum est latitudine orientalis et occidentalis lateris,
 ut ducenta octoginta cubita consummentur aulaeorum. non
 enim sicut de uelis capillaciis, ubi unum plus est, ita et de
 20 his aulaeis iussit aliquid duplicari. quapropter si tantum
 breuiatur longitudo tabernaculi interioris, quod ab atrio exte-
 riore posset includi, ut in uicenis eius columnis non centena
 cubita tendantur aulaeorum, sed uerbi gratia ut minimum
 nonagena et sena, ut quaternis cubitis breuiora sint. haec
 25 ipsa quaterna cubita, id est octo cubita in duobus aliis
 lateribus utique tendenda sunt, orientali et occidentali; ac
 sic in illis octo columnis occidentalibus tabernaculi interioris
 non extenduntur cubita quadraginta, sed quadraginta quattuor
 et alia quadraginta quattuor ab oriente. cum ergo in decem

1 ubi *om. C* columnarum *om. C* 13 uicinae (*sic saepius*) *CPS*
 rarius] aerarium *P¹SV* columnes *P¹* columnis *S* 16 duorum *V*
 ad aquilonem *Sbd* 17 latitudinem *C* latine *P¹* et occidentalis *om. C*
 18 consummantur *CPS* consumentur *V* 21 prebeatur *C* quo *C*
 exteriori *T* 22 possit *C* includi] indui *S* 24 nonaginta *PT* nona-
 genda *V* 27 illis] aliis *T* 29 in *om. C*

columnis exterioris atrii tenduntur cubita quinquaginta, in octo autem interioris tabernaculi tenduntur cubita quadraginta quattuor, rariora inueniuntur interualla interiorum octo columnarum quam exteriorum decem, quia, si paria essent, ita in columnis octo quadraginta cubita tenderentur, sicut quinquaginta tendebantur in decem, quoniam quod sunt proportionem octo ad decem, hoc sunt quadraginta ad quinquaginta. quinarium quippe numerum quadraginta octies habent, quinquaginta decies.

11. Nec nos mouerent columnarum interualla disparia, quod 10 densiores in lateribus longitudinis ponerentur, ubi uicinae sunt, rariores autem in latere latitudinis, ubi octo sunt, nisi aliud existeret, quod urgeret mutare sententiam. cum enim commemorasset longitudinem atrii ad mare habere tentoria quinquaginta cubitorum et columnas decem et bases earum 15 decem et latitudinem atrii ad orientem item quinquaginta cubitorum et columnas decem et bases decem, atque his dictis perfecta uideretur forma tabernaculi cum atrio suo undique ambiente, iniecit aliud, quod ubi et quomodo intellegendum sit difficillime reperitur. et quindecim, inquit, 20 cubitorum tentoriorum altitudo lateri uni: columnae eorum tres et bases earum tres. et latus secundum quindecim cubitorum tentoriorum altitudo; columnae eorum tres et bases earum tres. et portae atrii tegimen uiginti cubitorum altitudo de hyacintho et 25 purpura et cocco neto et bysso torta uarietate acupicta; columnae earum quattuor et bases earum quattuor. haec ubi constituentur perfecta illa forma tabernaculi non uideo; sed plane uideo eundem esse numerum

13 cf. Ex. 27, 9—13   20 Ex. 27, 14—16

1 exteriori *C* exterioris *P*¹ exterius *V*¹   atrii] item *C*   4 ita *om.* *C*
 7 addecem *C*   quinarum *P*   8 octiens *C*   9 deciens *C*   18 perfecto *C*
 20 difficile *T*   21 tentorium *PSV*¹   23 tentorium *PSV*¹*T*   24 earum *V*¹*T*
 et *pr. om.* *V*   25 tegumen *PTbd*   de] ex *V*   26 neto *om.* *P*¹*V*   aco-
 picta *C* ecopicta *P*¹ atqpicta (*q s. l.*) *S*

columnarum decem, in tribus et tribus et quattuor, ternis
 scilicet a lateribus et quattuor in medio. a per hoc tentoria
 illa quinquaginta cubitorum non contexta erunt, ne aditus in
 atrio nullus sit, sed quindenis cubitis media uiginti cubita
 5 separabuntur. ut faciant portae tabernaculi tegimen, hoc est
 uelum, quod ornamento uelamentoque dependeat et teneat
 spatium quattuor columnarum, quod portae atrii deputatum
 atque separatum est. ideo uelamen ipsum a lateribus quindenum
 cubitorum diuisum atque separatum etiam specie distingui
 10 uoluit, ut opere acu picto quattuor illis coloribus uariaretur.
 sed latera illa quindenum cubitorum hinc atque hinc ternas
 columnas habentium si ad eandem lineae rectitudinem portae
 atrii coniungantur, non erit spatium inter decem columnas
 exterioris atrii et octo interioris tabernaculi, ubi sit altare
 15 quinque cubitorum quadrum occupans spatium et ante ipsum
 altare, ubi seruiatur altari, et inter ipsum et ostium taber-
 naculi interioris, ubi sit labrum aeneum. sic enim poni iussum
 est, unde manus et pedes sacerdotes lauent, quando intrant
 tabernaculum uel quando accedunt. ut altari deseruiant: quod
 20 nisi foris a tabernaculo in atrio intellexerimus, quomodo
 possunt prius lauare manus et pedes et sic tabernaculum
 introire? foris autem ab atrio non possumus altare statuere,
 quia et tabernaculum et altare circumdari atrio praecepit.
 restat igitur, ut illa latera quindenum cubitorum hinc atque
 25 hinc et columnarum ternarum sic accipiamus a lateribus, ut
 ipsa faciant interuallum totidem cubitorum inter portam atrii
 et ostium tabernaculi interioris: portam quidem patentem
 uiginti cubitis in quattuor columnis et habentem uelum acu
 picto opere uariatum uiginti cubitorum, ostium uero taber-
 30 naculi interius, ubi ponatur uelamen illud in quinque columnis
 extantum: quod utique non intra illum ordinem octo columi-

1 et tribus *om.* C¹   5 tegmen P   6 et] ut P¹SV   10 uarietur T
 12 columnas *om.* C¹   si *ex* sed C   14 atrii—tabernaculi *om.* C
 17 iustum P¹S   19 altare C   22 foris] prius P¹SV¹   28 aco-
 picto CP¹S

narum, sed extra foris ad atrium positum intellegere debemus. tunc enim erit uelum ostii tabernaculi, quod ostium tamquam ualuis aperiebatur, ubi aulaca inter se circulis et ansis non coniungebantur, aut, si forte intra illum ordinem octo columnarum tabernaculi interioris, opponebatur hoc uelamen in 5 quinque columnis ostio tabernaculi, ut quando aperiebatur interiora non nudarentur, ne a prospicientibus uiderentur. quod tamen uelamen, siue interius ab illo ordine columnarum siue exterius poneretur — quod non satis elucet — procul dubio distabat moderato interuallo ab eodem ordine columnarum, 10 ne quinque columnae ad quattuor columnas densius constipatae intercluderent potius aditum quam uelarent.

12. Secundum istum itaque modum et secundum hanc formam tabernaculi nihil iam opus est uicenas illas columnas laterum interioris tabernaculi ad austrum et aquilonem constituere 15 densiores et rariores illas octo facere quae ab occidente fuerant. decem quippe illae atrii exterioris ab eadem parte occidentis non longum ordinem faciunt columnarum, quo includantur octo interiores, sed ternis ab utroque latere constitutis et quattuor in porta spatium concludunt, ubi et altare 20 sit holocaustum intra portam atrii ante ostium tabernaculi et labrum inter ostium tabernaculi et altare et interuallum necessarium ministerio inter altare et portam atrii. et sic illud totum spatium atrii concluditur columnis decem, tribus ab aquilone et tribus ab austro et quattuor ab occidente, 25 tamquam si II graecam litteram facias. et sic adiungebatur idem spatium longiori ordini columnarum tabernaculi interioris, tamquam si ad litteram memoratam ex ea parte, qua non habet, adiungas litterae productionem quae iota dicitur, ut eius parte, quae in medio est, ab eo latere concludatur et 30

1 foris ad *exp. m.* 1 *V* 2 tunc] nunc *P¹SV* 4 congebatur *C* iungebantur *P¹* 7 ne] neque *PSV* 9 quod *eras. in T* 10 moderacio *C* 12 quam—istum *om. C* 13 haec forma *P* 19 interioris *C* 20 in porta] in partem *P* in portam *ST¹* impar *VT²* 21 olochaustomatum *S* 25 ad aquilonē *S* 26 pi II *CV²* facies *C* 28 ad *om. PSV* 30 cuncludatur *C*

restent hinc atque inde ex ipso iota reliquae partes. poterant
ergo numerari decem columnae in illo longo ordine partis
occidentalis tabernaculi interioris, sed cum illis octo adderentur
duae, quae fuerant ultimae in ordinibus laterum atrii
5 aquilonis et austri. nam et illae decem quae proprie ad
atrium pertinerent a parte occidentis, unde intrabatur ad
tabernaculum, ternas habebant in lateribus et quattuor in
fronte, ubi porta erat, atque ita spatium usui sacrificiorum
necessarium intra atrium ante tabernaculum amplectebatur.
10 in ternis autem columnis, quae fuerant a lateribus, tentoria
erant de bysso quindenorum cubitorum; in quattuor autem,
ubi porta erat, uelum erat uiginti cubitorum acu picto opere
uariatum.

13. Nec moueat quod ait scriptura: quindecim cubitorum
15 tentoriorum altitudo lateri uni: columnae eorum
tres et bases earum tres. et latus secundum quin-
decim cubitorum tentoriorum altitudo; columnae
eorum tres et bases earum tres. et portae atrii
tegumen uiginti cubitorum altitudo. altitudinem quippe
20 eandem dicit, quae fuerat longitudo tentoriorum. eadem
quippe altitudo est cum texuntur, quae longitudo est cum
tenduntur. quod ne suspicari uideamur, alio loco id ipsum
scriptura commemorans ait: et fecerunt atrium quod est
ad austrum; tentoria atrii de bysso torta centum per
25 centum, id est centum cubita tentoriorum per centum cubita
spatii quod tenebant uiginti columnae. deinde sequitur: et

14 Ex. 27, 14—16   23 Ex. 38, 9 (37, 7)   26 Ex. 38, 8—10
(37, 10—12)

1 ex] ab *PV* ab ex *T*   3 sed cum] secundum *S*   attenderentur *P*
attenderentur *STV*¹   5 nam ex iam *m.* 2 *P*   6 unde et *PSVTbd*
8 ubi porta erat *exp. m.* 1 *V*   9 amplectebantur *V*²*bd*   12 porta]
postea *P*¹*SV*; in *mg.* porta *V*   acobito *C*¹ acopicto *P*¹   14 quod ait]
quodam (in *mg.* quod dicit) *V*   ait (i s. l. *m.* 2) *P*   15 tentorium *PSV*¹*T*
lateri uni] laterum *C om.* *P*¹*SV*   eorum] eius *CP*²*T*   16 et latus—
earum tres *om.* *P*¹*V*   17 tentorium *S*   19 tegimen *PV* tegmen *T*
22 nec *P*   25 id est—per centum *om.* *C*   26 deinde] denique *CV*

columnae eorum uiginti et bases earum uiginti
aereae. et latus quod est ad aquilonem centum per
centum; et columnae eorum uiginti et bases earum
uiginti aereae. et latus quod est ad mare aulaea
quinquaginta cubitorum; columnae eorum decem et ⁵
bases earum decem: eadem dicit aulaea quae tentoria. et
latus quod est ad orientem quinquaginta cubitorum
tentoria. post haec redit ad posteriora tabernaculi, ut osten-
dat quemadmodum illae decem columnae spatium de quo
loquebatur atrii complectebantur. quindecim cubitorum, ¹⁰
inquit, quod est a dorso. dorsum appellat, quia posteriora
tabernaculi erant, id est a parte occidentis. et columnae,
inquit, eorum tres et bases earum tres. et a dorso
secundo hinc et hinc secundum portam atrii aulaea
quindecim cubitorum; columnae eorum tres et bases ¹⁵
earum tres. manifestum est certe eadem duo dorsa dici hoc
loco, cum commemorantur omnia quemadmodum facta sint,
quae latera dicebantur, quando praecipiebatur, ut fierent:
latera scilicet, quia hinc atque inde coniuncta portae occiden-
talis atrii spatium concludebant, dorsa uero, quod a tergo ²⁰
tabernaculi erant haec pars atrii, id est a parte occidentali.
sequitur autem et dicit: omnia aulaea atrii de bysso
torta. et bases columnarum aereae et ansae earum
argenteae et capita earum inargentata argento et
columnae inargentatae argento, omnes columnae ²⁵
atrii. deinde adiungit quod nondum isto loco commemorauerat:
et uela<men portae> atrii opus uariatoris de hyacintho
et purpura et cocco neto et bysso torta uiginti

6 Ex. 38, 11 (37, 13)   10 Ex. 38, 12 (37, 14)   12 Ex. 38, 13
(37, 13)   22 Ex. 38, 14. 15 (37, 16. 17)   27 Ex. 38, 18 (37, 16)

2 est *om. bd* 3 eorum] earum *CTPV*¹ 5 earum *PTV*¹ 6 eorum *S*
eandem *C* tentorię *C* 8 haec *om. V* 13 inquit *om. S* et a—
earum tres *om. S* 14 partam *P*¹ partem *VT* 15 et columnae *T*
19 coniunctae *PSVT* 21 erat *bd* 24 *fin.* et—argento *om. P¹SV* 26 isto
sup. exp. o fin add. m. 2 ic) *V om. PS* loco *om. P¹SV* 27 uela-
men portae *scripsi:* uela memoratae *C* uela memorati *PSVTbd*

cubitorum longitudinem et altitudinem. ecce ubi ad-
 paret eandem dictam superius altitudinem, quae aulaeorum
 extentorum fuerat longitudo. denique addit: et latitudinem
 quinque cubitorum. tot enim cubitis latitudinis erigebantur
 5 tentoria exterioris atrii sicut interioris cubitis quattuor. sic
 autem et superius dixerat: longitudo autem atrii centum
 per centum et latitudo quinquaginta per quinquaginta
 et altitudo quinque cubitorum ex bysso torta. hanc
 altitudinem dicens quam postea latitudinem dixit, quoniam
 10 quae iacentium latitudo est, eadem erectorum altitudo. sicut,
 quod paulo ante commemoravi, quae cum texuntur altitudo
 est, eadem cum tenduntur longitudo est.

14. Nunc iam quod distuleram uideamus, quomodo ex hac
 forma uniuersi tabernaculi, quam sicut potui ante oculos
 15 conlocavi, difficultas illa solvatur de capillaciis uelis. quae
 fortasse ideo erat abstrusior, quia per anticipationem ibi
 aliquid dictum est, quod proficeret operi, de quo postea
 fuerat locuturus, cum atrium tabernaculo circumponendum
 describeret. nunc itaque uerba ipsa uideamus. et subpones:
 20 inquit, quod superabit in uelis tabernaculi; dimidium
 ueli quod superabit subteges, quod abundat in uelis
 tabernaculi subteges post tabernaculum. hoc totum,
 quod dictum est, unum sensum habet quia „dimidium ueli
 quod superauerit, hoc est id quod abundauerit de uelis
 25 tabernaculi. subtegendum est post tabernaculum.“ quomodo
 ergo superet, id est abundet et restet dimidium ueli, ex illa
 serie conexorum uelorum oportet inquirere, quoniam quinque
 in se et sex in se conecti uoluit, sicut superius loquens

6 Ex. 27, 18   19 Ex. 26, 12   28 cf. Ex. 26, 8. 9. 10

1 altitudinem *scripsi*: latitudinem *libri* 2 quē *C* 3 addidit *V* 5 ex-
 terioris] extensoris *P¹V* 8 ex] & *S* 9 latitudinem *PSVTbd* alti-
 tudinem *PSVTbd* 10 et rectorum *SV* latitudo *C* 11 quod *V*
 12 est *om.* *PSV* 15 illas *C* 16 anticipationem *C* 17 profecerit *SV*
 20 (et 21) superabit *scripsi cum bd*: superauit *codd.* 22 tabernaculis
P¹SV¹ 24 id] ad *C* 28 loquitur *CPSTV¹*

dixerat, sextum uelum a facie tabernaculi duplicandum, id est ab oriente. totiens enim posteriora tabernaculi a parte occidentis esse significauit, id est ad mare. quid igitur facies tabernaculi nisi pars illa intellegenda est, quae est ad orientem? pars ergo illa, qua uela quinque conexas sunt, habet cubita centum 5 quinquaginta, hoc est quinquies tricena — tricenorum enim cubitorum erant singula, sicut ea deus fieri iusserat — illa uero pars in qua erant non quinque, sed sex uela sibimet similiter nexa, cubita habebat centum octoginta, id est sexies tricena: ac per hoc duplicato ex eis uno uelo, sicut iussum 10 est, secundum faciem tabernaculi minuebantur in ea duplicatione cubita quindecim: quibus detractis centum sexaginta quinque remanebant. et ideo post centum quinquaginta cubita, quibus illi parti quinque uelorum etiam ista pars sex uelorum aequabatur. superabant atque abundabant cubita quindecim. 15 illinc enim erant a parte quinque uelorum cubita centum quinquaginta; hinc autem a parte sex uelorum duplicato uno uelo secundum faciem tabernaculi erant cubita centum sexaginta quinque. plus ergo habebat pars ista cubita quindecim. hoc dicit dimidium ueli, quod iubet subtegi post tabernaculum, 20 ut, quia illud a facie duplicatum est. hoc dimidium redundans a posteriore parte tabernaculi non duplicaretur, sed subtegeretur. id est omnia ipsa quindecim cubita subtermissa tegerentur, ac sic et ipsa illi longitudini detraherentur, sicut illa itidem quindecim a facie tabernaculi unius ueli duplicatione 25 detracta sunt, eoque modo centum quinquaginta cubitis quinque uelorum occurrerent ex alia parte centum quinquaginta cubita sex uelorum: triginta scilicet cubitis de centum octoginta

1 duplicandum—tabernaculi *om. C* 2 occidentalis *P²T'* 3 significabit *C* quod *P¹S* 5 conexasa *C* habet *om. C* 6 tricenta *C* 9 connexas *bd* habebunt *PT* habebant *SV¹* 12 quindecim (*sic sae. pius*) *C* 13 quinquaginta *C* 16 illic *P¹V* 17 hinc *V* 19 habebant *C* 21 faciae *P¹* pace *C* redundas *C* 22 posteriora *C* 24 illa *V* longitudine *C* illa (*illa s. l. m. 2*) *C* 25 a *eras. in fine uers. C* 26 detractata *CPT¹* 28 de centum] decenti *C* ducentum *S*

detractis a facie tabernaculi uelo duplicato et a posterioribus tabernaculi dimidio uelo sublecto.

15. Iam illud quod sequitur aliud est et aliam quaestionem infert, propter quam maxime huius loci expositionem differentiam putavi, ut prius et formam constituendi tabernaculi et de atrio circumponendo quod scriptum est uideremus. sequitur ergo: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc ex eo quod superat uelis de longitudine uelorum tabernaculi erit contegens super latera tabernaculi, hinc atque hinc ut operiat. aliud est quod superabit una pars sex uelorum aliam partem quinque uelorum propter ampliorem uelorum numerum, unde iam diximus; aliud quod superabit de longitudine uelorum, unde nunc dictum est. ita enim non pars parti comparatur et altera alteram superare inuenitur: illa scilicet, quae uela sex habet, illam, quae uela quinque habet. quae ambae ut sibimet aequarentur, a facie tabernaculi facta est unius ueli duplicatio, a tergo dimidii sublectio; sed ipsa uela capillacia comparata aulaeis. ex quibus decem iussit fieri interius tabernaculum quattuor coloribus textis, longiora reperiuntur cubitis binis. ea enim erant aulaea singula cubitorum uiginti octo, ista triginta. ideo hic non ait: ex eo quod superat de uelis, sed: ex eo quod superat uelis de longitudine uelorum. quid est ergo: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc erit contegens super latera tabernaculi, nisi quia illa longitudo in qua binis cubitis uela capillacia longiora sunt aulaeis singulis singula non tota in unam

7 Ex. 26, 12

5 forma *PSVT* 7 et cubitum ex hoc *om.* *CPSV*, *eras. in T* ex eo *V*
8 longitudinē *C* 9 erit ex egit *PSV* super] ad super *CPS* at *T*¹
et *T*²*V*¹ 10 quod non *T* superauit *P*¹*SVT* sex] ex *PS*, (*exp.*
m 1) *V* 11 *pr.* uelorum *V* 12 superauit *P*¹*SV*. 13 longitudinē *C* non
ex nunc *S* 14 alter *P*¹*SV*¹ alterum *V*¹ 15 illā scilicet *C* 17 sub-
tectihos& *C* 21 hinc *PSI*¹ 22 de—sup. uelis *om.* *S* de *om.* *P*¹*V*
sed—uelis *om.* *P*¹*V* de uelis *C* uelis *om.* *T* 23 longitudinē *C*
est *om.* *C* cubito *C* 24 cubito *C* 26 sint *PV*¹*T*¹ singula *exp.*
m. 1 *V*

partem cogenda est, id est ut quidquid superat, ad posteriora tabernaculi colligatur. sed distribuatur ex aequo tantumque eius ad priora tabernaculi quantum ad posteriora tribuatur; id est, quoniam duo cubita in singulis uelis eandem quae superat longitudinem faciunt, ut cubitum inde auferat pars ista et cubitum illa; ita de singulis cubitis suis habebit pars ista cubita decem et illa de suis singulis decem, quoniam decem uela binis cubitis longiora uiginti cubitorum longitudinem faciunt, qua uidentur superare serie sua seriem aulaeorum?

16. Deinceps uidendum est haec uiginti cubita, quae superant de longitudine uelorum, cui spatio cingendo proficiant. si enim uelis capillaciis interius tabernaculum circumtegitur, ita superant, ut quid ex eis cooperiatur non sit omnino. unde restat etiam ipsa subtegi et subtegendo detrahi, quod scriptura non dicit. aulaea quippe decem, quae habent cubita uicena et octona. quibus interius tenditur tabernaculum, circumplectuntur spatium quantum possunt circumplecti cubita ducenta octoginta: unde latera illa longiora, australe et aquilonium, habentia uicenas columnas auferunt ex his cubitis centena cubita; restant octoginta. quae duobus reliquis lateribus breuioribus, orientali, quod non habet ordinem columnarum, et occidentali, ubi erant columnae octo. quadragena distribuuntur. proinde in capillaciis <uelis>, quoniam detractis triginta cubitis trecenta restabant, si trecentis cubitis capillaciorum uelorum ducenta octoginta cooperiantur aulaeorum, ita supererunt uiginti, ut non sit quod ex eis tegatur. proinde duo illa cubita, quae singula capillacia plus habent, ex quibus summa uiginti cubitorum collecta est, sic distribuenda sunt: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc; id est, ne omnia in

1 a posteriore S	3 eius exp. m. 1 V	6 habebat V	9 sue C
12 longitudinē C	14 sint PS	18 complecti T	19 australē CP ²
20 habent** V	auferuntur P ¹ SV	cubita S	21 centena V ¹
24 distribuuntur V	uelis, quod codd. om., cum bd addidi		25 tri-
centa P	30 cubito C	et—hoc om. C	

unam partem cogantur, ut proficiant operiendis lateribus tabernaculi, sed exterioris atrii, id est omnia illa trecenta cubita uelorum capillaciorum extrinsecus tabernaculum cingant. adiunctis quippe lateribus atrii exterioris centenum cubitorum, id est austri et aquilonis, quinquagena cubita supersunt orientis et occidentis, quae omnia fiunt trecenta. quibus cooperiendis capillaciorum trecentena sufficiunt. hoc est quod ait: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc, id est: distributio duorum cubitorum, quibus unumquodque uelum capillacium longius est, hoc est ex eo quod superat uelis de longitudine uelorum erit contegens super latera tabernaculi, illa scilicet exteriora, quae ad atrium pertinent, hinc atque hinc ut operiat, nec illa ipsius atrii, quae centenis cubitis et uicenis columnis tenduntur; ipsa enim non sunt facta longiora quam illa interioris tabernaculi quae decem aulaeis tenduntur et uicenas etiam ipsa columnas habent. nam sicut interioris tabernaculi duo latera ab aquilone et austro centenis cubitis porriguntur, ita et exterioris atrii. non ergo ad ipsa exteriora totidem columnarum latera tegenda capillaciorum uelorum proficit longitudo, qua longitudinem superant aulaeorum. tantum enim dant exterioribus lateribus, quantum et interioribus darent, id est cubita centena, quae fiunt ducenta. sed quia lateribus orientis et occidentis sufficerent latera quadragena, si tantummodo interius tabernaculum uelis capillaciis cingeretur, additis autem lateribus atrii creuit tabernaculi latitudo, ut tegendis lateribus orientali et occidentali iam non quadragena, sed quinquagena cubita sint necessaria, ad ea tegenda proficere potuit capillaciorum uelorum longitudo amplior quam aulaeorum, ut non ambo cubita, quibus binis longiora sunt, ex una parte inpendenterentur, sed: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc, ac sic haberet ex ipsa superabundantia latus orientale cubita decem et occiden-

2 illa om. V   4 centum PV   5 australi S   quinquaginta V
7 trecenta PSVT   8 cubito (bis) C   12 pertinet C   16 ipse C ipsas
SP¹V¹ ipsi T   20 quam S   24 interioribus C

tale alia decem. uiginti enim sunt bina decem, quia ueli undecimi cubita triginta duplicatione et subtectione ab hoc ambitu detrahuntur.

17. Sed quoniam id quod latine interpretatum est: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc ex eo quod superat uelis de longitudine uelorum tabernaculi erit contegens super latera tabernaculi, graecus habet *πλάγια*, quae latini nonnulli non „latera“ sed „obliqua“ interpretati sunt, merito mouet, quia etsi nihil hic uideatur obliquum, ubi omnes anguli quattuor laterum recti sunt, *πλάγια* tamen dici latera illa non possunt, quorum unum est in facie, alterum retro, id est orientale et occidentale, sed *πλάγια* dici possunt a dextro et sinistro, id est aquilonium et australe: cum ergo non sint ea *πλάγια*, quae habent cubita quinquagena, quibus lateribus tegendis proficere potuisse diximus superantem longitudinem capillaciorum uelorum, quomodo erit uerum: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc ex eo quod superat uelis de longitudine uelorum tabernaculi erit contegens super latera tabernaculi? sed nimirum de illis lateribus tegendis loquitur, quae etiam dorsa appellat quindenorum cubitorum columnarumque ternarum, quae cum porta atrii habente cubita uiginti et columnas quattuor quinquaginta complent cubita et columnas decem. haec latera ex istis suis finibus in medium posuerunt atrii portam, ex illis autem ostium tabernaculi; inter portam atrii et ostium tabernaculi spatium iacet, quantum cubita illa concludunt uiginti a porta et dextra laeuaque quindena. in eo spatio est altare holocaustum intra portam atrii ante ostium tabernaculi; et inter altare et ostium tabernaculi labrum aereum, ubi sacerdotes manus et pedes

4 Ex. 26, 13

1 sunt] fiunt *PSVTbd* ueli] uel *P¹SV* undecim *S* 3 trabuntur *P¹SV* 4 cubito *C* 5 cubito *C* 7 plagia (*sic in seqq.*) *CPSVT* 9 hic *om. C* 13 a sinistro *bd* 14 quinquaginta *V* 16 cubito *C* 17 cubito *C* 18 longitudinē *C* 19 lateribus *S* 23 in *om. C* medio *Sbd* 25 iacet *C* 27 holocaustum—ostium *om. P¹SV* 28 atque hostium *PSV*

lauabant. diligenter autem mensuris examinatis fortasse in istis lateribus ternarum columnarum, quae *πλάγια* graece dicta sunt, nonnulla etiam obliquitas inuenitur, ut non frustra quidam interpretes nostri „obliqua“ interpretarentur, quae in
 5 graeco *πλάγια* reppererunt. non enim uela capillacia quindenis cubitis suis possunt tegere quindena cubita tentoriorum in illis lateribus. nisi posterioribus partibus tabernaculi, antequam ad illa latera deflectantur, non amplius quam dena cubita impenderint. ac sic ex linea recta posterioris tabernaculi, id
 10 est a parte occidentis — quae linea cum habuisset octo columnas pertinentes ad interius tabernaculum, decem habere coepit additis lateribus atrii exterioris, et cum habuisset cubita quadraginta ad octo columnas pertinentia. quinquaginta habere coepit in columnis decem — ex hac ergo linea cum
 15 tecta fuerint uelis capillaciis dena cubita ab utroque angulo uenientia, restabunt in medio triginta non tecta uelis capillaciis, sed illis tantummodo aulaeis, in quorum triginta cubitorum medio, per quotlibet cubita tenderentur, erat ostium tabernaculi. proinde illa latera ternarum columnarum et quin-
 20 denorum cubitorum, si ex illis finibus suis, quibus iungebantur portae atrii, patebant inter se cubitis uiginti, quia tantum habebat porta quae illa latera dirimebat, ex aliis autem finibus, quibus haerebant posteriori illi lineae tabernaculi, de qua locuti sumus, habebant inter se cubita triginta, procul dubio
 25 erant obliqua, quoniam plus inter se patebant ex hac parte, ubi habebant media cubita triginta, quam ex illa parte, ubi habebant media cubita uiginti. ita illa decem cubita capillaciorum uelorum, quod erat dimidium abundantis longitudinis, quae proficiebant posteriori parti tabernaculi, hoc est occiden-
 30 tali, sicut alia decem proficiebant priori parti, id est orientali,

1 lauabat *C*¹ 8 deplectantur *P*¹ deplectentur *S*¹ 9 *αἱ* *σι* *ς* *V*
 15 tecti *PTV* dena—capillatiis *in mg.* *C*¹ deni cubiti *PSVT* 16 ueni-
 entes *CPSVT* 18 quodlibet *CPS*¹ *V*¹ 19 ternarum *om.* *V* columnarū
in mg. m. 2 *add.* *S* 20 funibus *S* sibi iungebantur *PST* 21 cubiti *C*
 22 habebant *T* portē *TP*² dirimebant *CPT* 23 quibus *om.* *P*¹ *SV*
 29 proficiebat *S* occidentalis *PS*

quinis cubitis complebant tecturam laterum illorum, quae graece πλάγια dicta sunt, inde quinque et hinc quinque. quae si defuissent, dena cubita tegerentur in eisdem lateribus et quina nuda essent. itaque, quantum mihi uidetur, melius intellegitur hinc esse dictum: cubitum ex hoc et cubitum ex hoc ex eo quod superat uelis de longitudine uelorum tabernaculi, non quia erant, cum hinc et inde quina essent, sed quia ex illa longitudine redundabant, in quibus cubitis erant aulaeis capillacia longiora, ex quibus duobus cubitis uniuscuiusque ueli cubitum profecerat parti orientali: restabat utique alterum cubitum parti occidentali, ut cubitum ex hoc et cubitum ex hoc esset contegens super πλάγια tabernaculi. unde dictum est: hinc atque hinc ut operiat, quia non operiebat totum, si eadem quina cubita defuissent.

18. Nunc iam quoniam satis disputatum est, quomodo illa omnia intellegenda sint, quae in tabernaculi constitutione uidebantur obscura, breuiter, si possumus, enitamur ostendere quid sit eadem disputatione confectum. ab occidente igitur intrabatur et prima erat ingrediendi porta atrii, quae patebat uiginti cubitis et habebat quattuor columnas, quibus dependebat uelum uiginti cubitis extentum, erectum autem cubitis quinque, quattuor illis saepe commemoratis coloribus ac uincto opere uariato. hac porta ingrediens excipiebatur atrio, cuius latera dextra laeuaque quindenis cubitis et ternis columnis porrigebantur introrsus, ut in medium ponerent ostium tabernaculi interioris in ea parte quo perueniebant, sicut in medio ponebant portam atrii ab ea parte unde incipiebant. hoc itaque atrium latius erat quam longius. nam longitudo eius erat a porta ipsius usque ad ostium taberna-

5 cubito *C*   cubitu *C*   7 qui *S*   8 quine *C*   redundabunt *S*
 11 orientale *C*   12 ut *om.* *C*   cubitu *C*   et cubitum ex hoc (*s. l. superscr.*) *P om. SVbd*   cubito *C*   13 πλάγια] latera *m. 2 ex plagra V*
 17 sunt *V*   20 intrabatur] trahebatur *P¹SV*   22 erectum] et erectum *S*
 et rectum *P¹*   23 acupito *C¹* acopicto *P¹S²* acpicto *S¹*   25 dextera *PSVbd*
 26 medio *PSVTbd*   29 nam] non *SP¹*

culi interioris in cubitis ferme quindecim; latitudo autem circa portam in cubitis uiginti, circa ostium uero in cubitis triginta. unde obliqua illa latera fuisse intelleguntur, quae dextra laeuaque in columnis ternis et quindenis cubitis erant. in hoc atrio erat altare sacrificiorum quadratum, quinque scilicet cubitis longum et totidem latum. inter portam et altare spatium erat, ubi uersabantur qui sacrificia inponebant altari; introrsus uero inter altare et ostium tabernaculi locus erat cineris ante altare et deinde labrum aeneum, ubi manus et pedes sacerdotes lauabant uel altari in atrio seruituri uel tabernaculum interius ingressuri. tentoria porro huius atrii in lateribus ternarum columnarum byssina erant extenta cubitis quindenis, erecta cubitis quinis.

19. Ab hoc ergo atrio intrabatur ostium tabernaculi, cum transisses altare et labrum aeneum. intrabatur autem apertis aulaeis, quibus decem, quinque hinc et quinque inde, ex aduerso sibimet constitutis totum ipsum interius tabernaculum cingebatur. quod ostium ingresso occurrebat uelum, quod ad ostium fuerat oppositum, in quinque columnis extentum, uariatum illis quattuor coloribus: quod uelum cum faciendum praeciperet, adductorium uocauit, credo quod curreret ducendo et reducendo, cum operiret atque aperiret ingressum. transito isto uelo excipiebat pars tabernaculi media inter hoc uelum et illud alterum interius, quod columnis quattuor fuerat inpositum, ex illis quattuor coloribus factum, et separabat inter sancta quae forinsecus erant et sancta sanctorum interius posita. in hoc itaque medio spatio inter ista duo uela mensa erat aurea, quae habebat panes propositionis in parte aquilonis et contra eam candelabrum aureum septem lucernarum in parte austru. huc usque secundis sacerdotibus licebat intrare.

21 Ex. 26, 36

2 *pr.* in *om.* *P¹SV* 3 fuissent *C* 4 dextera *PSV̄bd* 7 uersebantur *S*
 9 ante altare *om.* *PVTb* aereum *PSV* 15 transisset *V* 16 quinque
 hinc inde *T* 18 quo *PSVT* ostio *T* hostio uero *S* ostio uero. *PV*
 21 quo *C* 23 uelo isto *T* 26 inter *V* 30 hoc *CP¹S*

20. Interius autem, id est in sancto sanctorum ultra uelum quattuor columnarum, arca erat testimonii deaurata, in qua erant tabulae lapideae legis et uirga Aaron et urna aurea cum manna et propitiatorium desuper aureum, ubi stabant duo cherubin alis obumbrantes propitiatorium et intuentes inuicem et ipsum. ante arcam uero, id est inter arcam et uelum, positum erat altare incensi, quod aliquando aureum dicit scriptura, aliquando deauratum, aureum utique appellans quod erat inauratum. ad haec sancta sanctorum nisi summo sacerdoti non licebat intrare cotidie propter inferendum incensum, semel autem in anno cum sanguine ad purificandum altare et, si quando forte exigebat necessitas pro peccato sacerdotis aut uniuersae synagogae, sicut in Leuitico scriptum est. sic intrabatur tabernaculum ab occidente, id est a porta atrii usque ad latus orientale introrsus ubi erat arca testimonii. 5 10 15

21. Hoc autem interius tabernaculum, quod incipiebat non a porta atrii sed ab ostio, quod appellabatur ostium tabernaculi, et finiebatur in longum latere orientis, ubi erat arca testimonii, decem aulaeis conludebatur, quorum erant singula uiginti octo cubitorum, quinque hinc et quinque inde, sibimet conexa ansulis et circulis et ex aduerso sibimet constituta, et columnis uicenis in lateribus longioribus aquilonis atque austri et columnis octo a latere occidentis, a latere autem orientis nullis columnis, sed solis aulaeis. quae aulaea decem erigebantur in cubitis quattuor et per totum circuitum tendebantur in cubitis ducentis octoginta: quorum centena in lateribus erant longioribus austri et aquilonis per uicenas columnas, quadragena uero cubita in reliquis duobus lateribus breuioribus: uno occidentis per columnas octo, altero orientis, ubi columnae non erant, sed sola tendebantur aulaea de solis 20 25 30

13 cf. Leu. cap. 16

1 in scm *PS¹VT* ultra] intra *PSV* 3 orna *C* 5 cerubym *C*
obumbrantis *C* 8 auratum *P¹SV* 9 quia *Sbd* 15 atrii] australi *S*
austri *P¹V* 17 ostii *T* 19 in singula *V* 21 ansolis *C* et ante
ex om. *PSV* 27 erat *C* 30 tendebatur *PS¹*

duabus angularibus columnis, mediis autem nullis; et erant haec aulaea decem de quattuor coloribus texta. hoc ergo interius tabernaculum circumdabatur atrio ab austro uiginti columnis et ab aquilone uiginti. quae duo atrii latera aequalem habebant longitudinem cum lateribus interioris tabernaculi, quia et ipsa uicenis columnis porrigebantur in cubitis totidem, id est centenis. a latere autem orientis atrium concludebatur columnis decem, cubitis quinquaginta: qui ordo columnarum rectus erat et incurrebat in illas duas angulares interioris tabernaculi, quas solas orientis pars habebat; proinde cum ipsis conplebantur decem. a latere autem occidentis habebat quidem atrium decem columnas, non tamen recto ordine, sed, sicut iam ostendimus, tamquam triporticum quattuor a porta et ternas a lateribus.

22. Vniuersum autem atrium in circuitu tabernaculi tentorii byssinis cingebatur, quae erigebantur cubitis quinque. his superueniebant uela capillacia undecim, ex una parte quinque sibimet conexas, ex alia sex. in conexione ergo quinque uelorum cubita erant centum quinquaginta; ex alia uero parte in conexione sex uelorum cubita erant centum octoginta, quoniam uela singula tricenorum fuerunt cubitorum. sed ut alia pars alteri coaequaretur, duplicatum est unum uelum a facie tabernaculi, id est ab oriente, et subtectum est dimidium uelum a parte posteriore, id est ab occidente. atque ita subtracta sunt cubita triginta, quanta erat ueli unius longitudo, et remanserunt centum quinquaginta, quot etiam ex parte altera fuerunt. circuitus itaque uelorum capillaciorum, quo cingebatur atrium tabernaculi, trecentis cubitis tendebatur, sicut circuitus decem aulaeorum interioris tabernaculi cubitis ducentis octoginta. aulaea quippe singula habebant cubita

1 duobus <i>V</i>	medi <i>C</i>	et om. <i>C</i>	2 hae* <i>S</i>	aulee <i>PST</i> ¹
5 interioribus <i>C</i>	7 orientes <i>V</i>	14 ternis <i>PSV</i>	16 cingebantur <i>P</i>	
18 ex alia] alia <i>C</i> et alia <i>PSV</i>	19 erant om. <i>S</i>	21 fuerant <i>PTV</i>		
22 est om. <i>P</i> ¹ <i>SV</i>	26 quod <i>C</i> quo <i>P</i> ¹ qu: <i>V</i> ¹ quanta <i>TV</i> ²			
30 aulaee <i>PS</i>				

uicena et octona in longitudinem, capillacia uero uela tricenis cubitis longa erant. quapropter ex ambitu aulaeorum interioris tabernaculi, qui erat in cubitis ducentis octoginta, centena cubita in lateribus longioribus erant austri et aquilonis et quadragena in duobus breuioribus orientis et occidentis; ex 5 ambitu autem capillaciorum uelorum, quo atrium exterius tegebatur, quia ambitus erat in cubitis trecentis, centena erant in lateribus longioribus austri et aquilonis, quoniam aequalia erant lateribus tabernaculi interioris, quinquagena autem in duabus reliquis partibus orientis et occidentis. ac per hoc 10 duo illa cubita, quibus longius erat aulaeo uelum capillacium, non lateribus austri et aquilonis, quae paria erant atrii exterioris et tabernaculi interioris, sed lateribus orientis et occidentis proficiebant. in eis enim lateribus creuerat tabernaculi latitudo circumposito extrinsecus atrio. sed quinquaginta cubita 15 uelorum capillaciorum a parte orientis per decem columnarum rectum ordinem tendebantur eisque proficiebat unum cubitum ex duobus illis, quibus eorundem uelorum maior fuerat longitudo; alia uero cubita quinquaginta, quae occidentali lateri debebantur, quibus alterum ex duobus illis cubitum proficiebat, 20 non tendebantur per columnarum ordinem rectum. ibi enim erat illa tamquam triporticus, quae concludebat spatium atrii, ubi esset altare sacrificiorum, quattuor columnis a porta et a lateribus ternis. ac per hoc non poterant etiam portam eingere illa cubita quinquaginta, sed usque ad cooperienda 25 obliqua illa latera tendebantur, quae in columnis ternis et quindenis cubitis erant. erigebantur autem capillacia uela

1 octogena $P^1 V^2$ octena V^1 longitudine $PSVTbd$ 2 ambitum P
7 quiaa T tricenis $PSVT$ 10 duabus $om. P^1 V$ 11 auleum C
aleo S 12 pari C 16 post decem praebet T : quid ē ergo columpnarum recto ordine $sqq.$ 17 rectum ordinem scripsi cum bd : recto ordine $CPSVT$ proficiebant P 18 unum ex T 19 cubita $om. P^1 V$
latere bd 22 conducebat C 24 a $om. PSVT$ ternis legitur ante a in bd 26 latera illa S ternis $om. T$ 27 cubitis $om. C$
eregebantur C uela cubitis S

cubitis quattuor eisque tegebantur atrii tentoria byssina, quorum erat erectio in cubitis quinque.

23. Pelles uero rubricatae super capillacia uela ueniebant. desuper autem, id est a parte tecti uice camerae tabernaculum
 5 pellibus hyacinthinis tegebatur: utrum cum atrio et spatium illud interius, non adparet; sed credibilis est atrii spatia quae inter exteriores et interiores columnas erant, caelum apertum habuisse, maxime illud occidentis, ubi erat altare sacrificiorum.

LIBER TERTIVS. QVAEST. DE LEVITICO.

QVAEST. I. Si autem anima peccauerit et audierit uocem iurationis et ipse testis fuerit aut uiderit aut
 10 conscius fuerit, si non nuntiauerit. et accipiet peccatum, hoc est: si non nuntiauerit, accipiet peccatum.
 15 quod enim additum est „et“, locutionis est usitatae in scripturis. uerum iste sensus quia obscurus est, exponendus uidetur. hoc enim uidetur dicere, peccare hominem, quo audiente iurat aliquis falsum, et scit eum falsum iurare et tacet. tunc autem scit, si ei rei de qua iuratur testis fuit
 20 aut uidit aut conscius fuit, id est aliquo modo cognouit aut oculis suis conspexit aut ipse qui iurat illi indicauit; ita enim potuit esse conscius. sed inter timorem huius peccati et timorem proditiōis hominum non parua existit plerumque tentatio. possumus enim paratum ad periurium admonendo

11 Leu. 5, 1

5 yacinthinis *C* iacinthinis *PV* iacinctinis *S*² iacincthinis *T* 8 habuisse (se *add. m. 2*) *S* 9 Incipiunt locutiones eiusdem *fol. 97 C* Expliciunt questiones Exodi Incipiunt questiones Leuitici *fol. 96 P, fol. 89 V, fol. 95 T* Incipiunt quaestiones Leuitici *pag. 271 S* Explicit locutiones libri leuitici. Incipit questiones leuitici *fol. 67 N*

11 Si autem anima *om. N* aut audierit *PSVTbd* 12 testis fuerit] *μαρτορῆσαι Lag* 13 non] non utique *PSNVTb* enuntiauerit *N* et *V* 14 non] non utique (utique *s. l. m. 2*) *C, bd* 15 et *V* 17 quod *N* 19 tunc] hunc *N* iuratus *SN* fuerit *PSVTbd* 20 mo *S* 23 existit *PSTV* 24 possum *T*

uel prohibendo a tam graui peccato reuocare; sed si non audierit et coram nobis de re quam nouimus falsum iurauerit, utrum prodendus sit, si proditus etiam in periculum mortis incurrat, difficillima quaestio est. sed quia non hic expressit cui hoc indicandum est, utrum illi cui iuratur an sacerdoti 5 uel cuiquam qui non solum eum persequi non potest inrogando supplicium sed etiam orare pro illo potest, uidetur mihi quod se homo soluat etiam a peccati uinculo, si indicet talibus, qui magis possunt prodesse quam obesse periuro siue ad corrigendum eum siue ad deum pro illo placandum, si et ipse 10 confessionis adhibeat medicinam.

II. Post hoc autem peccati genus, quod de periurio alicuius non indicato commemorauit, nullum pro eo sacrificium iussit offerri; sed deinde subiunxit: anima quaecumque tetigerit omnem rem immundam aut morticini aut a fera capti 15 immundi aut eorum quae sunt morticina abominatio-num immundarum, morticinum iumentorum immundorum aut tetigerit ab immunditia hominis, ab omni immunditia eius, quam si tetigerit inquinabitur, et latuerit eum, post hoc autem cognouerit et deliquerit. 20 neque hic sacrificium pro isto genere peccati quod offerretur commemorauit, sed adhuc adiecit et ait: anima quaecumque iurauerit distinguens labiis malefacere aut benefacere secundum omnia quaecumque distinxerit homo cum iureiurando, et latuerit eum, et id cognouerit, 25

14 Leu. 5, 2. 3   22 Leu. 5, 4

2 nouimus| nobis *V om. PS*   4 est *om. N*   hic *om. SVP¹bd*
 5 adiuratur *P¹V*   6 possunt *S*   inrogandū *C*   7 potest *om. T*
 9 obesse| esse *V*   periurio *CPST¹*   si uel *C*   15 immundū *C*
 morticinum *N*   captamundi *N*   17 immundorum *om. N*   18 ab
 immunditia *scripsi cum bd: immunditiam CP¹SNVT*; sed cf. pag. 237, 22
 et Loc. de Leu. VI p. 571, 19 edit. meae   19 eius| cuius *CSNVT*;
 cf. *ibid.*   20 latuerit| lauerit *P¹S*   hoc| quam *S*   21 quid
PNS   offeretur *C* offeratur *PSNVT*   22 secundum hunc Aug. locum
 in cod. Graecis pro „ἡ ἁνομος ἥ“ legendum est: ἡ ἄν ὁμόςῃ   23 aut
 benefacere *om. N*   25 id| ideo *N*

et peccauerit unum ex his, et confessus fuerit peccatum, pro quo peccauit aduersus ipsum. his omnibus sine aliqua interpositione sacrificii conexis et explicatis adiungit et dicit: et offeret pro his quae deliquit domino, 5 pro peccato quo peccauit, feminam ab ouibus agnam aut capram de capris pro peccato; et exorabit pro eo sacerdos pro peccato et remittetur illi peccatum. quid est ergo, quod pro tacito cuiusquam periurio et pro eo, quod tangitur morticinum uel aliquid immundum, nullum sacrificium commemorauit, pro eo uero peccato, ubi falsum quisquam nesciens iurat, dixit offerri agnam uel capram? an pro omnibus supra dictis hoc sacrificium oportet intellegi? uoluit enim prius omnia enumerare et sic inferre quo sacrificio possint expiari. sed in eis omnibus supra dictis generibus peccatorum 15 sunt quaedam propter locutionum modos subobscure posita, sicuti est quod ait: morticinum iumentorum. ea enim, quae a Graecis κτήνη appellantur, plerique nostrorum „iumenta“ interpretati sunt: quod nomen in latina consuetudine eorum animalium est, quorum laboribus adiuuamur maxime 20 in portandis oneribus, sicuti sunt equi, asini, muli, cameli et si quid huius modi; quae uero Graeci κτήνη uocant, tam late intelleguntur, ut omnia aut prope omnia pecora isto nomine concludantur. et ideo nouo genere locutionis uelut πλεονασμῷ additum est in graeco „inmundorum“, cum diceretur, „iumentorum“, quoniam sunt etiam munda pecora, quae κτήνη 25

4 Leu. 5, 6

3 conexis et] non exisset (s. l. dum pro exp. non) S 4 afferet CSTP²
 auferet P¹ 6 aut] et C exorauit CPS¹T 10 peccato om. V
 quisquē V 11 iurauit Vbd om. C offerre C agnū C
 13 offerre N possit P¹SV 14 in om. N 15 loquucionē C
 16 quod—quae om. N 17 a Graecis κτήνη scripsi: a graue cixtene C
 gr̄ce ctene PST grecis cistene N graeces ctene (s. s. l.) V graece
 κτήνη bd nr̄m N 20 sunt] ē T 21 istene C ctene PSVT citene N
 23 nouo] non P¹SV pleunasmō C pleonasmō PSN¹T 25 stene C
 ctene PSV scetene N ctne T

appellantur. quae autem iumenta usus latinus appellat, secundum legis distinctionem nonnisi immunda sunt.

III. Item quod ait: anima quaecumque iurauerit distinguens labiis malefacere aut benefacere, quaeritur quid dixerit „distinguens“. assidue quippe hoc uerbum ponit scriptura. unde est et illud: reddam uota mea, quae distinxerunt labia mea; item dicitur ad Ezechielem: cum dicam iniquo: morte morieris; et tu non distinxisti neque locutus es; item scriptum est: si qua in domo patris sui constituta uouerit uotum, distinguens 10 labiis suis aduersus animam suam. uidetur ergo ista distinctio quasi definitio esse, qua secernitur aliquid a ceteris, quae solo dicto non tenentur. sic ergo accipiantur, tamquam dictum sit: anima quae iurauerit, definiens labiis malefacere aut benefacere, secundum omnia 15 quae definierit homo cum iureiurando, et latuerit eum — id est nesciens faciendum esse uel non faciendum iurauerit facere — et id cognouerit, et peccauerit unum ex his — siue quia iurauit, antequam cognosceret, siue quia fecit quod iurauit et cognouit postea quia non fuit faciendum 20 neque iurandum — et confessus fuerit peccatum pro quo peccauit, id est peccatum quod peccauit: locutio est enim. quod autem addidit: aduersus ipsum, quid intellegitur nisi: aduersus ipsum peccatum confessus fuerit, id est confitendo peccatum accusauerit? et offeret pro his quae 25 deliquit domino, pro peccato quo peccauit feminam ab ouibus agnam — usitata locutione agnam feminam dicit, quasi possit esse non femina — aut capram de capris, sicut agnam de ouibus, quasi possit esse aut agna nisi de

3 Leu. 5, 4 6 Ps. 65, 13. 14 7 cf. Ezech. 3, 18 9 cf. Num. 30, 4

8 morte—distinxisti *om.* *N* 11 aduersum *PV* 13 accipiat *S²V²Tbd*
19 iurauerit *CN* 20 quod *P²* 21 pro] uero *CPSN* 22 quod *N*
loqui *C* 23 enim *om.* *V* 25 afferet *CPSNVT*; sed cf. p. 235, 4;
ceterum codd. inter afferre et offerre uariant de his pro his *S*
27 usitata—agnam *om.* *N* 28 posset *PT* non—esse *om.* *V* 29 agna]
agnam *N* nisi *om.* *P¹SV¹*

ouibus aut capra nisi de capris. nonnulla autem quaestio est, immo non parua, quid sit quod assidue dicit: post hoc autem cognouerit et deliquerit, quasi tunc fiat delictum, cum fuerit cognitum. an potius quia nisi pro cognito satisfieri non potest? sed non ait: post hoc autem cognouerit et paenituerit eum. quid ergo est: post hoc cognouerit et deliquerit? an si post cognitionem deliquerit? ut, si sciens fecerit quod faciendum non esset, tunc delicto purgatio debeat. sed non ita praelocutus est. ea quippe uidetur exsequi
 10 peccata quae ab ignorantibus et per hoc a nolentibus committuntur. fortassis ergo aliquo genere locutionis deliquerit dictum est „delictum esse didicerit“. an potius conuerso ordine dictum est — quia et talia genera locutionis habet scriptura — quod per alia loca similia recto ordine dicebatur?
 15 nam cum alibi totiens scriptum sit: et deliquerit et cognitum fuerit ei, hic tantum conuerso, ut dixi, ordine prius dictum est cognouerit, deinde et deliquerit. ordine autem suo ita dici posset [tantum]: anima quaecumque tetigerit omnem rem inmundam aut morticini aut a fera capti in-
 20 mundi aut eorum quae sunt morticina abominationum inmundarum, morticinum iumentorum inmundorum, aut tetigerit ab [omni] inmunditia hominis, ab omni inmunditia eius quam si tetigerit inquinetur, et latuerit eum et deliquerit, post hoc autem cognouerit.

25 III. Si autem non ualeat manus eius quod satis est in ouem, offeret pro peccato suo quod peccauit duos

18 Leu. 5, 2. 3   25 Leu. 5, 7

4 nisi quia *PSNV*   5 post] potest *N*   6 cognouerit eum *V*   7 an si] nisi *PSVTbd*   post] potest *N*   9 exequi *NSVT* exse *C*   10 fin. a om. *C*¹   13 est om. *N*   alia *P¹V*   14 quę *V²T*   dicebantur *SV*   16 ei] et *N*   conuerso] cognouero *P¹S¹V*; *V* in *mg.* offert: cōmutato   17 et om. *N*   suo autem *V*   18 possit *C*   tantum, quod cod. *CPSNV¹T* offerunt, inclusi   22 ab *V*   omni, etsi cod. *CPSNV¹T* praebetur, inclusi inmunditiā *V*   quāq̃ *V*   23 et] et si *bd* latuerit] latuit (la *add. m. 2*) *P,NT* luit *SV¹*   26 oues *C*   afferet *CT*   afferret *PS¹V¹* afferre et *N*

turtures aut duos pullos columbinos domino, unum pro peccato et unum in holocaustoma. certe hic aperit quaestionem, de qua superius cum loqueretur ambigebamus. ideo quippe uidetur dicere: unum pro peccato, alterum in holocaustoma, quoniam non offerebatur sacrificium pro peccato nisi cum holocausto. denique cum prius seorsum de holocaustis loqueretur, commemoravit turturem et non dixit duos; nunc uero ideo duos dicit, quia sacrificium pro peccato sine holocaustomate non offerebatur. quod ergo superius dicebat: et inponet super holocaustoma, non est dubium quod prius holocaustoma, deinde illud superinponebatur; nunc uero de aibus aliter dicit, ut prius offeratur pro peccato una auis, deinde altera in holocaustoma.

V. Quod autem ait: anima si latuerit eum obliuione, id est: si obliuione factum fuerit, ut lateat eum uel eam, si ad animam refers, quoniam eum dicendo ad hominem retulit. animas quippe hic homines dicit.

VI. Et peccauerit nolens a sanctis domini. uidetur obscure positum hoc peccati genus, sed in consequentibus aperitur, ubi dicit post oblatum de ariete sacrificium: restituet illud et quintas adiciet. ibi enim intellegitur hoc esse a sanctis obliuione peccare „aliquid per obliuionem usurpare“, quod debetur sanctis siue sacerdotibus siue oblationibus uel primitiarum uel quidquid huius modi.

7 cf. Leu. 1, 14   10 Leu. 4, 35   14 Leu. 5, 15   18 Leu. 5, 15
20 Leu. 5, 16

2 holocaustomata *PSTV*¹   5 in] pro *PSVT*   holocaustomata *PSV*¹
holocaustomate *S²V²T*   afferebatur *C*   8 nunc] hic *ex* hunc *S*   9 in-
ferebatur *CPSNV*   10 inponens *PV¹T*   holocaustomata *PV¹T*
11 holocaustomata *ST*   12 abiuus *C*   ut *om. C¹N*   13 holocausto-
mate *PSVT*   14 obliuione] obliuio ē ei *CPNVT* ablibio est ei *S* ;
sed cf. p. 251, 5 et Loc. de Leu. VII p. 571, 23 ed. meae   16 retu-
lerat *S* rettulit *N*   17 animam *S²bd*   hominis *CPS* hominem *bd*
20 arietes *N*   21 ubi *P¹S*   22 per] ei *N*   obliuione *N*   24 quid
CP²N aliquid *T*

VII. Et anima quaecumque peccauerit et fecerit unum ab omnibus praeceptis domini quae non oportet fieri et non cognouerit et deliquerit et <acceperit> peccatum suum, et offeret arietem sine macula de
 5 ouibus pretio argenti in delictum ad sacerdotem; et exorabit pro eo sacerdos propter ignorantiam eius quam ignorauit et ipse non sciuit et remittetur illi. deliquit enim delictum ante dominum. excepta locutionum inusitata densitate, quae iam propter assiduam repetitionem debent esse notissimae, totus iste sensus obscurus
 10 est, quoniam quaeritur quomodo discernatur hoc genus delicti ab eis, quae superius quadam generalitate complexus est. uidetur enim hoc ratio poscere, ut certis generibus peccatorum certa genera quibus expientur sacrificiorum adhibenda sint.
 15 hoc autem quod modo commemorauit non specialiter exprimit peccatum, sed in ea uidetur generalitate uersari, de qua ante cum diceret constituit sacrificium sacerdoti uitulum et universae synagogae similiter uitulum, principi caprum et cui-
 cumque animae, hoc est cuicumque homini capram uel si
 20 uoluerit ouem, tamen femininum pecus. deinde coepit excepta facere quaedam genera peccatorum et nominatim exprimere pro quibus quid offerendum sit; uelut de audito et tacito cuiusquam periurio et de tacto morticino et inmundo et iuratione falsa per ignorantiam de ouibus agnam aut capram de
 25 capris aut par turturum aut duos pullos columbinos aut decimam partem oephi similaginis; pro eo autem peccante, qui per obliuionem aliquid sanctorum usurpauit, arietem et eiusdem

1 Leu. 5, 17—19 17 cf. Leu. cap. 4 25 cf. Leu. 5, 11

3 et deliquerit—acceperit *om. N* acceperit *scripsi pro: non cognouerit, quod cod. offerunt, secutus quaest. XX ubi idem locus habetur* 4 et *eras. in V* offeret *V²T*: afferit *C* afferet *PSNV¹bd*; cf. 251, 16 arietem *N* 6 exorauit *PS¹* 7 illi] ei *T* 9 quae iam] quā *C* 12 eius *N* 15 quo *V* commemorabi *C* 16 generalitatē *C* 17 dicerit *C* et—uitulum *om. N* 23 tactu *V* 24 et de *PNV* agnam de agnis *N* 25 pullus *C* aut] et *N* 26 ophi *P¹V¹* ephi *ST* oefu *N* similaginē *CNTP²* similagines *S¹* similagine *P¹V*

rei restitutionem quintis adiectis. nunc uero non expressa specie peccati generaliter addens: anima quaecumque deliquerit et fecerit unum ab omnibus praeceptis domini quae non oportet fieri — sic in illa generalitate dicebat: unum ex praeceptis domini quod non fiet — et non 5 cognouerit et deliquerit, id est per ignorantiam nolens peccauerit, arietem iubet offerri, non capram aut feminam ex ouibus, sicut superius in tali peccatorum generalitate constituerat. quid sibi ergo uult ista permixtio? nisi forte quod hic dicit: deliquit enim [delicto] delictum ante dominum, 10 hoc quod ait „ante dominum“, in his uoluit delictum intellegi, quae fiunt ante dominum, id est quibus domino in tabernaculo deseruitur: unde aliquid paulo ante dixerat, cum ait: peccauit a sanctis, et intelleximus „usurpauit aliquid sanctorum“, quia etiam restitui praeceperat. ac per hoc non sic 15 tantum peccari potest in his rebus, si aliquid inde per obliuionem usurpetur, sed etiam multis aliis modis potest quisque per ignorantiam delinquere in his quae seruituti domini exhibentur. hoc uoluit postea genus delictorum generaliter commemorare et ideo et illic et hic arietem iussit offerri. plenae 20 sunt autem scripturae cum dicitur: ante dominum et non intellegitur nisi illud quod domino exhibetur, sicut sacrificium uel primitiae uel aliqua in sacris seruitus.

VIII. Quaeritur etiam utrum ubique sit accipiendum quod dictum est: si non ualet manus eius quod satis est ad 25 ouem, offerre eum debere par turturum aut duos pullos columbinos et, si hoc quoque non ualet, certam similaginis quantitatem. quoniam, si ubique ita licere intellegitur, non

14 Leu. 5, 15 25 cf. Leu. 5, 7

2 audiens *PSV* addit *T* animā *C* deliquerit *P* delinqueret *V*¹
 4 dicebant *P*¹*S* 9 quod *P*¹*S* permistio *bd* 10 delicto *inclusi*; *cod.*
Vat. πλημμελεία *praebet*, *cod. Alex.* πλημμέλῃσιν, *Lag* πλημμέλειαν et
p. 239, 8 delicto *nullus codex exhibet* 13 unde et *P*²*S* 14 a *om.* *N*
 15 qui *N* restituit *P* 22 exhiberetur *N* 24 utrumque *T* ubi *P*¹*S*
 25 dictum] autem *N* 26 pullus *C*

potest quidem dici sacerdotem non habere uitulum aut uniuersam synagogam aut principem non habere caprum uel ouem. et si ita est, quid opus erat postea dicere tacitum cuiusquam periurium aut tactum immundum et periurium per
 5 ignorantiam factum purgari sacrificio agnae et caprae, cum eadem sacrificia praecepta sint etiam in illa generalitate peccati, ad quam generalitatem etiam ista potuerunt pertinere? si autem hinc ista discernuntur, quod licebat pro eis turtures et columbos uel etiam, si hoc non esset, similaginem offerri,
 10 ibi autem ubi non dictum est non licebat, non uidetur subuentum esse pauperibus, quoniam multa possent esse delicta non specialiter expressa, quae ad illam generalitatem referrentur, ubi grauarentur inopes, si tantummodo capram feminam et agnam ex ouibus et illas auiculas et similaginem licebat
 15 offerri. nisi forte quis dicat hoc discerni ista excepta et nominatim expressa peccata ab illis quae generaliter commemorata sunt, quia hic agnam dixit, ibi ouem, ut aetas pecorum aliquam differentiam faciat, dum tamen intellegatur pauperibus peraeque subuentum, ut, si non haberent ulla animalia quadrupedia. aut memoratas aues aut similaginem offerrent pro
 20 peccatis ignorantiae suae. si autem mouet quare, cum generaliter omnia ignorantiae peccata concluderit et sacrificia non pro distantia peccatorum quam non fecerat sed pro distantia personarum distinxerit, postea uoluerit etiam peccata distinguere et pro eorum diuersitate sacrificia diuersa praecipere, quasi non ad illam generalitatem omnia pertinerent: sic factam
 25 posterius exceptionem oportet intellegi, ut quaecumque remanserint his exceptis, quae nominatim et speciatim commemorauit, dicta in illa generalitate intellegamus. quem modum
 30 locutionis non est alibi reperire; sed in scripturis sanctis

1 quidem potest *N*   uniuersū *C*   2 caprum *S*   6 sacrificia *S*
 7 istā *C*   potuerant *VT*   8 quo *P¹S¹V*   11 possunt *V*   12 referrentur *CTPS* referuntur *V*   14 abiculas *S*   17 ubi *S*   26 pertinerent omnia *S*   factū *T*   27 remanserit *P¹SV*   28 hic *V*
 30 esset *P¹SV¹*

tale est illud ubi apostolus ait: omne peccatum quodcumque fecerit homo extra corpus est. hic enim nihil uidetur praetermisisse peccati, quandoquidem ait: omne peccatum quodcumque fecerit homo; postea tamen excepit fornicationem, cum intulit: qui autem fornicatur in corpus 5 proprium peccat. quod secundum consuetudinem nostrae locutionis ita diceretur: omne peccatum quodcumque fecerit homo excepta fornicatione extra corpus est; qui autem fornicatur in corpus proprium peccat. ita et hic, cum prius generaliter omnia ignorantiae peccata diceret illis quae commemorauit sacrificiis expianda, postea tamen excepit illa, quibus 10 expresse et distincte positis certam sacrificiorum purgationem adhiberet, ut his exceptis quaecumque reliqua essent ad illam generalitatem pertinerent.

VIII. Offeret arietem ab ouibus sine macula pretio 15 in quod deliquit. non ita distinguendum est, quasi <sit> „pretio in quod deliquit“ in quod pretium deliquit, sed: „si offeret arietem, pretio offeret“, id est emtum. etiam hoc enim uidetur ad sacramentum alicuius significationis pertinere uoluisse, quoniam pretium ipsum non definiuit. nam si definiisset, posset uideri hoc praecepisse, ne uile pecus offerretur, 20 ut, etiamsi non emeret qui offerret, tale tamen offerret quod tanti ualeret. addito autem non solum pretio, ut emptus aries offerretur, uerum etiam siclorum, <siclo> sancto — ita enim dicit: pretio argenti siclorum, siclo sancto — 25

1 I Cor. 6, 18   15 Leu. 6, 6   25 Leu. 5, 15

2 hinc *P¹S¹V* 3 praetermisisse *C* intermisisse *PS²VT* 11 expianda *C* 15 Afferet *CPSVT* 16 quo *P¹V¹* qua *S¹* sit *addidi* 17 deliquit *scripsi*: deliquerit *libri* post *pr.* deliquit *add.* id est *Tbd* 18 offeret *scripsi* cum *bd*: afferet *codd.* offeret *scripsi*: afferet *C* afferat *PSNVT* offerat *d* 20 definiisset *NTbd* 21 possit *CPS* praecepissentquile *C* offeretur *CPN* 22 emerit *C* 23 tantum *T* ut non *V²T* ut *om.* *PSVT* tempus *S* 24 aries *om.* *C* offeretur *PSNT* siclo *addidi* sancto *scripsi*: sanctorum *libri*; cf. p. 251, 8 25 siclo *exp.* *V* sanctorū (rū s. l. m. 1) *V*

aliquot siclis ut ematur aries, non uno siclo uoluit. quid sibi autem uelit „siculum sanctum“, iam ubi uisum est disseruimus. quod uero, cum dixisset: et delicti sui offeret domino arietem ab ouibus sine macula pretio, deinde addidit: in quod deliquit, intellegendum est: „in id offeret in quod deliquit“, id est in eam rem, propter eam rem. et auferet holocarpoma quod consumpserit ignis illam holocaustosin ab altari. quid auferet, si consumptum est? iussit enim sacerdotem auferre post totius noctis ignem holocarpoma, id est holocaustum quod ignis consumpserit. uel quid sibi uult etiam illud, quod addidit: illam holocaustosin, cum hoc intellegatur holocarpoma quod holocaustosis? nisi forte illud est uerum, quod in quodam graeco inuenimus; non enim ait: auferet holocarposin, sed: auferet catacarposin, hoc est reliquias holocausti quod ignis consumpsit. has autem reliquias, ueluti est cinis et carbo, appellauit illam holocaustosin eius rei nomine, quae consumpta est, reliquias ipsius consumptionis appellans.

X. Quod autem supra dixit: ista lex holocausti, et deinde exponens quae sit eadem lex dicit: ista holocaustosis super incensionem eius super altare totam noctem usque in mane, et ignis altaris ardebit super illud; non extinguetur, planius esset secundum nostrae consuetudinis locutionem, si non haberet „et“; nam ista coniunctione detracta ita sensus contextitur: ista holocaustosis super in-

6 Leu. 6, 10 19 Leu. 6, 9

1 aliquod *CPS¹NT* aliquit *V¹* 2 deseruimus *P* 3 afferet *CN*
offeret *SV* 4 auobibus *N* addit *C* 5 quo *T* offeret *scripti*:
affert *CP¹SN* afferet *VT* offerret *d* 6 afferet *SN* 7 holocarpoma
(carpoma *sup. exp.* caustomata) *C* holocaustoma (usto *in ras.*) *S* ignis
om. *S* ignis illam *in mg.* *P* holocaustosim *CSV* holocaustosine *N* 8 af-
feret *SN* 9 afferre *S* holocarpomā *C* 11 alt. illa *P¹ST* holocausto-
sim *CP¹* 14 aferret *C* afferet *S* affe+ret *S* κατακάρωσιν *Vat.*
Alex. ἀκακάρωσιν *Lag.* 16 carbu *N* illa *N* 19 holocusti *S*
22 ardeuit *C* 23 plenius *C¹N* consuetudine *N* 25 ita] ista *NV¹*
iste *V²*

censionem eius super altare totam noctem usque in mane ignis altaris ardebit super illud, id est super altare. deinde ad cumulum exprimendae sententiae intulit: non extinguetur; nam hoc erat iam dictum „tota nocte“.

XI. Et induet stolam aliam et abiciet holocarpoma ⁵ extra castra in locum mundum. hoc appellat „holocarpoma“ quod iam concrematum est; hoc autem in illo graeco κατακάρπωσις legitur. quidam uero latini addiderunt: quod concrematum est et ita interpretati sunt: et abiciet holocarpoma, quod concrematum est, extra castra in locum ¹⁰ mundum.

XII. Et ignis super altare ardebit ab eo et non extinguetur; id est ab illo igne, in quo arsit holocaustum usque in mane. non uult enim ignem prorsus extinguere, sed, cum usque in mane arserit holocaustum, ablatis inde reliquiis ¹⁵ consumptionis nec sic extinguere ignem, sed inde iterum renouari, quo ardeant alia quae inponuntur.

XIII. Quod autem sequitur et dicit: et exuret super illud sacerdos ligna mane mane et stipabit super illud holocaustum et superponet super illud adipem ²⁰ salutaris; et ignis semper ardebit super <altare>, non extinguetur, uidendum est utrum „mane mane“ cotidie uoluerit intellegi, ut nullus dies praetermitteretur, quo non inueniretur holocaustum et adeps salutaris, an „mane mane“ ut quocumque die inponeretur nonnisi mane inponeretur. si ²⁵ enim cotidie intellexerimus, quid, si nullus adferret? si autem tamquam de publico uel de suo sacerdotes cotidiana holocausta procurabant, super ipsa ponebantur ea quae iussit a

5 Leu. 6, 11   12 Leu. 6, 12   18 Leu. 6, 12, 13

2 altare <i>C</i>	5 adiciet <i>N</i>	holocaustoma <i>CPSNV</i>	6 loco <i>C</i>
8 catacarposi <i>CPSNVT</i>	quidam]	quid autem <i>P¹SV</i>	uero <i>exp.</i>
in <i>S om. V</i>	9 consecratum <i>P¹SVT</i>	10 consecratum <i>P¹SI</i>	12 post
altare <i>add.</i> semper <i>bd</i>	et <i>om. N</i>	19 alt. mane <i>om. P¹V</i>	sti-
pauit <i>CPS¹</i>	21 altare <i>scripsi cum d:</i> illud <i>codd.</i>	24 an] a <i>SN</i>	
25 diem <i>C</i>	poneretur <i>C</i>	nonnisi—inponeretur <i>om. S</i>	26 afferet <i>CN</i>
27 piblico <i>N</i>	28 ipsa <i>C</i>	inponebantur <i>PSNVTbd</i>	

populo oblata pro peccatis super holocausta inponi et non erat necesse offerenti sacrificia pro peccato etiam holocaustum offerre super quod illud inponeretur, nisi quando par turturum offerebatur aut duo pulli columbini; nam ibi omnino definit
 5 unum pro peccato, alterum in holocaustum offerri oportere et prius pro peccato, deinde in holocaustum. deinde quaeri potest utrum holocaustum quod mane mane iussit inponi ipsum etiam per totam noctem arderet usque ad alterum mane, an illud quod ait tota nocte ardere debere holocaustum
 10 fuerit uespertinum et inde coeperit de lege holocausti dicere, ut a uespertino holocausto inciperet: quod mirum est si taceret nec admoneret talia uespere offerri oportere.

XIIII. Et locutus est dominus ad Moysen dicens: istud donum Aaron et filiorum eius quod offerunt
 15 domino in die quacumque unxeris eum. alia sunt sacrificia, quae commemorauit in Exodo, quibus per septem dies sanctificantur sacerdotes, ut sacerdotio suo fungi incipiant, et aliud est, quod modo commemorat, quid offerat summus sacerdos, quando constituitur, id est quando ungitur. hoc
 20 enim sequitur et dicit: in die quacumque unxeris eum. non dixit: unxeris eos, cum etiam secundos sacerdotes ungi praecipiat. deinde dicit ipsum sacrificium: decimam partem oephi similaginis in sacrificium sempiternum. quaeritur, quomodo sempiternum, si illo die offertur, quo ungitur
 25 summus sacerdos, ab illo qui unctus est, nisi ut semper hoc offeratur in die quo ungitur summus sacerdos, hoc est per

4 cf. Leu. 5, 7   13 Leu. 6, 19. 20   16 cf. Ex. 29, 1

1 holocaustū *N*   poni *N*   4 columbinā *C* cobini (*in ras.*) *T*   nam
om. C   definit] definitum est *TV²bd* definitum *PSV¹*   5 unum *om. PS¹V*
 offerri—holocaustum *om. V*   6 in *om. PS*   7 alt. mane *om. bd*
 8 alterum] altare (*sup. e add. ū*) *N*   10 fuerit—holocausto *om. V*
 deinde *Sbd*   holocausti *C'*   11 ut] aut *S*   15 domino] dono *PSNVT*
 unxerit *CPSNT*   16 commorauit *P*   18 quod] quo *T*   20 unxerit *CS*
 23 ophy *N* ephi *T*   similaginēs *C*   quaeritur—sempiternum *om. P*
 24 illo die] illud hodie *P¹SV¹* illud eo die *bd*   26 co *C*

successiones sacerdotum. quamuis et illo modo sempiternum possit intellegi non hoc, sed quod significat.

XV. Dimidium eius, inquit, mane et dimidium eius post meridiem, quod graecus habet *δελινόν*. in sartagine, inquit, in oleo fiet, consparsam offeret eam, fresa, id est eam similaginem. deinde dicit „fresa“, si tamen hoc recte interpretatum est ex illo quod graecus habet *ἐρικτά* et pluraliter hoc posuit genere neutro. non enim ait fresam tamquam eandem similaginem, quam dixerat consparsam. haec autem fresa sacrificium de fragmentis esse dicit. utrum ergo fresa 10 dicat ipsa fragmenta, id est comminuta, an ipsa minutissima similaginis fresa dixerit, non est evidens.

XVI. Sequitur autem et dicit: sacrificium in odorem suauitatis domino. sacerdos unctus qui pro eo ex filiis eius faciet illud. propter hoc fortasse dixerat „sem- 15 piternum“, ut hoc faciat omnis summus sacerdos, quando succedit mortuo eo die quo unctus fuerit; adiunxit enim et ait: lex aeterna, cum possit etiam aeternum secundum id intellegi quod significat.

XVII. Sequitur autem: omne consummabitur, quod habet 20 graecus *ἐπιτελεσθήσεται* et aliqui interpretes dixerunt: omne imponetur. ubi uult intellegi esse holocaustum, quia nihil exinde remanet. denique adiungit: et omne sacrificium sacerdotis holocaustum erit et non edetur. hoc ergo dixerat: omne consummabitur. 25

3 Leu. 6, 20. 21 13 Leu. 6, 21. 22 20 Leu. 6, 22 23 Leu. 6, 23

4 dilinon CP¹SVT diliginon N 5 consparsam scripsi u. 9 secutus: consparsa CP¹SV conspersa P²V²NT conspersam bd afferet CSNT afferret P fresa* S fresan (in textu) V fresam CPNT fresa in mg. V 7 ericta CN erictu PSVT; *ἐρικτά* scribit Lag. et Origenes t. XV p. 566 8 ait om. S fresan* V 9 quam] cum N conspersam P²V²NTbd 10 fraumentis C dicitur PSVTbd ergo utrum T 11 fraumenta C fracmenta PS frumenta V 12 similagines C¹ 14 eo] illo V post eo add. est VT ex] et N 15 fortasses P¹S¹ fortassis VTbd 20 consumabitur CN 21 *ἐπιτελες thesete* CPNTV ΕΠΙΘΕΛΕΣΘΗΣΕΤΕ S 22 imponitur N 24 sacerdoti P¹V

XVIII. De sacrificio pro peccato cum diceret, sacerdos, inquit, qui inponet illud, manducabit illud. non hoc quod inponet manducabit — nam illud igni consumetur — sed quod inde remanserit; non enim holocaustum est, ut
 5 totum ardeat in altari. dicit autem postea: omnia quae pro peccato sunt ex quibus inlatum fuerit a sanguine eorum in tabernaculum testimonii exorari in sancto non edetur, sed igni concremabitur. quomodo ergo ad sacerdotes pertinent manducanda, quae remanent
 10 de sacrificiis pro peccatis? quod intellegendum est haec excepta esse, de quorum sanguine tangitur illud altare incensi in tabernaculo testimonii. hoc enim iussit fieri superius de uitulo, quem pro peccato suo sacerdos offerret, et de uitulo, quem pro peccato uniuersae synagogae, ut carnes quae reman-
 15 serint foris extra castra conburantur; hoc et modo breuiter commemorauit.

XVIII. Et ista est lex arietis qui pro delicto est; sancta sanctorum sunt: id est ad sacerdotes pertinent manducanda.

20 XX. Quid est quod de ariete pro delicto cum dixisset legemque sacrificii exposuisset, ait: quomodo quod [est] pro peccato ita et id quod pro delicto, lex una est eorum? quaeritur inter peccatum et delictum quae sit differentia, quoniam, si nulla esset, nullo modo diceretur: quomodo quod pro peccato ita et quod pro delicto.
 25 quamuis enim lex eiusque sacrificium nihil distet, quia lex una est eorum, tamen ipsa duo, quorum unum est sacrificium, id est peccatum et delictum, si inter se nihil differrent et si

1 Leu. 6, 26   5 Leu. 6, 30   13 cf. Leu. 4, 12. 21   17 Leu. 6, 31 (7, 1)   21 Leu. 6, 37 (7, 7)

2 illud *om. T*   manducauit *CS*   illud non illud *N*   3 digni *N*
 4 remansit *P*¹   est ut totum *om. T*   6 sunt *add. m. 2 S*   a *om. N*
 7 exoriri *CPN*   9 ergo *om. S*   10 propter quod *Sbd*   17 lex est *V*
 21 est, quod hoc loco *codd. habent, d. omittit, inclusi; cf. u. 25; p. 249, 24; 252, 18*   24 quomodo quod pro *om. N*   quomodo et *C*, (et *s. l. m. 2) P*   28 nihil *om. N*   different *CN*

unius rei duo nomina essent, non curaret scriptura tam diligenter commendare unum esse utriusque sacrificium.

Fortasse ergo peccatum est perpetratio mali. delictum autem desertio boni, ut, quemadmodum in laudabili uita aliud est declinare a malo, aliud facere bonum, quod admonemur dicente scriptura: declina a malo et fac bonum, ita in damna- 5 bili aliud sit declinare a bono, aliud facere malum et illud delictum, hoc peccatum sit. nam et ipsum uocabulum si discutiatur, quid aliud sonat delictum nisi derelictum? et quid derelinquit qui delinquit nisi bonum? Graeci etiam duo 10 nomina usitata huic pesti imposuerunt. nam delictum apud eos et *παρόπτωμα* dicitur et *πλημμέλεια*. isto ipso quippe loco Leuitici *πλημμέλεια* est. apostolus autem ubi dicit: si praeeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, *παραπτώματι* graecus habet. quorum nominum si origo discutiatur, in „pa- 15 raptomate“ tamquam decidere intellegitur qui delinquit unde cadauer, quod Latini a cadendo dixerunt, graece *πτῶμα* dicitur ἀπὸ τοῦ πίπτειν, id est ab eo quod est cadere. qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo a bono cadit. et *πλημμέλεια* simile nomen est negligentiae; nam graece negligentia 20 ὁμέλεια dicitur, quia curae non est quod negligitur. sic enim graecus dicit „non curo“ ὃ μέλει μοι. particula ergo quae additur *πλήν*, ut dicatur *πλημμέλεια*, praeter significat, ut ὁμέλεια, quod uocatur negligentia, uideatur sonare sine cura, *πλημμέλεια* praeter curam, quod paene tantundem est. hinc 25 et quidam nostri *πλημμέλειαν* non delictum. sed negligentiam

6 Ps. 36, 27 13 Gal. 6, 1

3 fortassis *Vbd* fortasse—est *om.* N 4 laudabili uita] laudabilitate N 8 hoc peccatum *om.* N 10 dereliquit *SVN* deliquit *S* 12 paraptoma *CNV* baraptoma *PST* (et 13) plemmelia *CPSTV* plemmelia N loquo *C* 14 paraptomati *CPSNVT* 15 παραπτώματι *d* 16 dicere N 17 cadauer *C* ptoma *CPSNVT* 18 apotu piptin *CNTPSV* ab eo *om.* N 19 (et 23. 25) plemmelia *CPSVT* plemmelia N 21 (et 24) amelia *CPSNVT* 22 umeli me *C* umelli moi *PVT* humelime N u meli moi *S* 23 plen *CNPS¹V* plem *TS²* 26 plenmelia *C* plemmelian *PST* plemmelia N plemmilian *V*

interpretari maluerunt. in latina autem lingua quid aliud negligitur nisi quod non legitur, id est non eligitur? unde etiam legem a legendo, id est ab eligendo latini auctores appellatam esse dixerunt. his quodam modo uestigiis colligitur. quod ille delinquit, qui bonum derelinquit et relinquendo a bono cadit, quia negligit, id est non eligit. peccatum uero unde sit dictum, quod graece ἀμαρτία dicitur, in neutra lingua mihi interim occurrit.

Potest etiam uideri illud esse delictum quod imprudenter, id est ignoranter, illud peccatum, quod ab sciente committitur. huic differentiae uidentur ista testimonia consonare diuina: delicta quis intellegit? et illud: quoniam tu scisti imprudentiam meam; continuo quippe secutus adiunxit: et delicta mea a te non sunt abscondita, uelut alio modo repetens eandem sententiam. nec ab eadem ratione discordat quod paulo ante commemorauit apostoli dictum: si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto; hinc enim quod praeoccupatum dicit, imprudenter lapsum esse significat. peccatum uero ad scientem pertinere apostolus Iacobus tamquam definiens ait: scienti igitur bonum facere et non facienti peccatum est illi. sed siue illa siue ista siue aliqua alia differentia sit peccati et delicti, nisi aliqua esset, non scriptura ita loqueretur, ut diceret: quomodo quod pro peccato ita et quod pro delicto, lex una est eorum.

Indifferenter autem plerumque dicuntur, ut et peccatum nomine delicti et delictum nomine peccati appelletur. neque enim cum dicitur in baptismo fieri remissio peccatorum non fit etiam delictorum; nec tamen utrumque dicitur, quia in

12 Ps. 18, 13   13 Ps. 68, 6   20 Iac. 4, 17   23 Leu. 6, 37

5 qui] quia *N*   dereliquid *PS*   derelinquendo *P¹N*   6 eligit] legit *PSVd* elegit *N*   7 gre *P¹V*   amartia *CN* amatia *P¹S¹* amar-
cia *T*   8 non occurrit *CTS²P²*   9 uidere *C*   imprudenter—quod
om. N   14 aliud *N*   17 alico *N*   18 imprudentem *PVNT*   22 alia
aliqua *PVNT*   24 et *om. P¹SV*   26 autem] tamen *P²NT*   29 utrum-
que—nomine *om. P¹*   dicitur—utrumque *om. VS*

illo nomine utrumque intellegitur. sic et dominus ait pro multis effundi sanguinem suum in remissionem peccatorum. numquid quoniam non ait et delictorum, ideo quisquam dicere audebit in sanguine ipsius delictorum non fieri remissionem? item quod scriptum est apud apostolum: nam iudicium 5 quidem ex uno in condemnationem, gratia uero ex multis delictis in iustificationem, quid aliud quam nomine delictorum etiam peccata comprehensa sunt?

In hac quoque ipsa scriptura Leuitici, qua cogimur aliquam inter delictum peccatumque distantiam uel inuenire uel cre- 10 dere, ita legitur, cum de his ipsis quae pro peccatis offerenda iuebantur sacrificiis deus loqueretur: si autem omnis, inquit, synagoga filiorum Israhel ignorauerit et latuerit uerbum ab oculis synagogae et fecerit unum ab omnibus mandatis domini quod non fiet 15 et deliquerint et cognitum illis fuerit peccatum quod peccauerunt in eo. ecce ubi dixit: et deliquerint, ibi continuo „peccatum quod peccauerunt“ addidit; hoc ipsum utique quod deliquerunt. et paulo post: si autem princeps, inquit, peccauerit et fecerit unum ab om- 20 nibus praeceptis domini dei sui quod non fiet nolens et deliquerit. item in consequentibus: si autem anima, inquit, una peccauerit nolens de populo terrae in eo quod facit ab omnibus praeceptis domini quod non fiet et deliquerit et cognitum fuerit ei 25 peccatum quod peccauit in ipso. item alibi: anima quaecumque iurauerit distinguens labiis malefacere aut bene facere secundum omnia quaecumque distinxerit homo cum iureiurando et latuerit eum et hic cognouerit et peccauerit unum ex his, 30

1 cf. Matth. 26, 28   5 Rom. 5, 16   12 Leu. 4, 13. 14   19 Leu. 4, 22   22 Leu. 4, 27. 28   26 Len. 5, 4—6

2 remissione *P*   4 sanguinē *C*   6 gratiā *C*   7 in] ad *N*   9 aliqua *C*
10 peccatumque] et peccatum *S*²*N* peccatum *P*   15 fieret *V*   16 *pr.* et *s*
1. *C om.* *V*   17 in eo—peccauerunt *om.* *N*   23 inquit anima *SN*

et confessus fuerit peccatum pro quo peccauit
 aduersus ipsum, et offeret pro eis quae deliquit
 domino pro eo peccato quod peccauit. et paulo post:
 et locutus est dominus ad Moysen dicens: anima
 5 si latuerit eum obliuione et peccauerit nolens a
 sanctis domini, <et> offeret delicti sui domino
 arietem sine macula de ouibus pretio argenti
 siclorum siclo sancto pro quo deliquit; et pro quo
 peccauit a sanctis restituet <illud> et quintas
 10 adiciet super illud et dabit illud sacerdoti: et
 sacerdos exorabit pro eo in ariete delicti et remit-
 tetur illi. sequitur adhuc et dicit: <et> anima quae-
 cumque peccauerit et fecerit unum ab omnibus
 praeceptis domini quae non oportet fieri et non
 15 cognouerit et deliquerit et acceperit peccatum
 suum, et offeret arietem <sine macula> de ouibus
 pretio argenti in delictum ad sacerdotem: et ex-
 orabit pro eo sacerdos pro ignorantia eius quam
 ignorauit et ipse non sciuit et remittetur illi.
 20 deliquit enim [delicto] delictum ante dominum. et
 adhuc ita dicit: et locutus est dominus ad Moysen
 dicens: anima quaecumque peccauerit et despiciens
 despexerit praecepta domini et mentitus fuerit
 quae sunt ad proximum de commendatione aut de
 25 societate aut de rapina aut iniuriam fecerit ali-

4 Leu. 5, 14—16   12 Leu. 5, 17—19   21 Leu. 6, 1—7

1 peccauit (*ex uocauit m.* 2) *S*   2 afferet *CN*   his *S*   3 et]
 item *PSVNT*   5 obliuionē *C*   peccauerint *PS*¹   6 et *addidi*   offert
*PSV*¹*T* offerret *N*   sui *om.* *P*¹*SV*   7 de ouibus *om.* *N*   8 *şıçlıq* *V*
 sanctorū (*rū s. l. m.* 2) *V*   quod *SV*   quopro *N*   9 peccauerit *PSV*
 illud *addidi*; *cf. quaest. VI*   11 exorauit *P*¹*S*¹*N*   arieti *P*   12 sequitur—
 dicit *om.* *N*   et *addidi cf. quaest. VII*   14 non *fin. om.* *P*¹*SV*   16 et
eras. in V   afferet *CSN*   sine macula *addidi*; *cf. 239, 4*   17 et
 exorabit] et exorauit *CN* exorabit *P*¹*S* exorabitque *Vbd*   19 ipse *post*
 sciuit *in S*   20 delicto *inclusi*; *cf. p. 239, 8*   25 fecit *CPSNV*¹*T*

quam proximo aut inuenerit perditionem et mentitus fuerit de eo et iurauerit iniuste de uno ab omnibus quaecumque fecerit homo, ita ut peccet in his, et erit cum peccauerit et deliquerit et reddet rapinam quam rapuit aut iniuriam quam 5 nocuit aut commendatum quod depositum est apud eum aut perditionem quam inuenit ab omni re quam iurauit pro ea iniuste, et restituet ipsum <caput> et quintas eius adiciet ad illud, cuius est ipsi reddet [et] qua die conuictus fuerit, et 10 delicti sui offeret domino arietem ab ouibus sine macula pretio in quod deliquit; et exorabit pro eo sacerdos ante dominum et remittetur illi de uno ab omnibus quae fecit et deliquit in eo. paene ergo in omnibus factis quae dicit esse peccata, eadem etiam 15 delicta dicit. quapropter et indifferenter ea dici manifestum est multis scripturarum locis et habere aliquid differentiae scriptura testatur, cum dicit: sicut quod pro peccato ita et quod pro delicto.

XXI. Omnem adipem bouum et ouium et caprarum 20 non edetis. et adeps morticinorum et a fera captorum fiet in omne opus et cibo non edetur. omnis qui ederit adipem a pecoribus quae offeretis ab eis hostiam domino, peribit anima illa de populo suo. dixerat superius de adipe: omnis adeps domino, et 25 quaesieramus utrum omnis omnino pecoris mundi dumtaxat — nam de immundis nulla quaestio est — et quid de adipe fieret, quam uetuit in escam uenire. nunc autem dixit quid fieret de adipe morticini et a fera capti, ut sit in omne opus;

20 Leu. 7, 13—15   25 Leu. 3, 16

3 ita ut peccet *om. N*   ut *om. P¹SV*   7 re quam] reliquam *P¹V¹*
 de qua *S*   8 pro ea *exp. V*   ipsam *V*   9 caput *addidi*; *cf. Quaest. de Num. quaest. VIII*   10 et *inclusi*   et *om. bd*   11 afferet *CNSV¹*
 12 quo *P¹SVN*   exorauit *CP¹S¹*   15 peccata esse *S*   eadem] ita *N*
 18 cum] qua *PS¹* quae *S²VTbd*   22 βρώσει: *Lag.*   23 a] de *PVT*
 24 eos *C*   27 adipē *C*   28 quem *bd*

omne opus utique illud opus, cui tale aliquid necessarium est. unde remansit quaestio, quid fiat de adipe ceterorum animalium, quae munda sunt ad uescendum. sed cum dicit omnem animam perire de populo suo, qui ederit adipem eorum pecorum, ex quibus domino offertur, uidetur definisse illam tantum adipem de pecoribus mundis prohibitam manducari, ex quibus sacrificium fit, quamuis Iudaeos audierimus nullam omnino adipem in escam sumere. sed quid scriptura uoluerit, non quid illi opinati fuerint requirendum. denique non inueniunt
 10 quid recte de adipe faciant, unde se abstinere, et quomodo eam proiciant, cum dictum sit: omnis adeps domino, si non adipem sacrificiorum tantum sed etiam eorum animalium de quibus non sacrificatur quamuis immundorum hic uolunt intellegi.

15 XXII. Quid sibi uult quod de sacrificiis salutaris iterum admonet et dicit eum qui offert donum sacrificii salutaris sui pectusculum et brachium sacerdotibus dare debere, ita tamen, ut adeps pectusculi offeratur domino cum pinna iocineris, cum superius loquens de sacrificiis salutaris pinnam iocineris
 20 cum adipe uentris et renum et lumborum offerri domino praeceperit, tacuerit autem de adipe pectusculi? an quod ibi praetermisit, hic commemorat? quare ergo de pinna iocineris et ibi et hic? an forte aliquid interest quod superius de sacrificio salutaris praecipit, hic autem addit „sui“, tamquam
 25 aliud sit salutaris, aliud salutaris sui?

XXIII. Cum sacrificia pro peccatis prius commemoraret, uitulum dixit offerendum pro peccato sacerdotis, qui fecisset populum peccare; postea etiam quando narrauit scriptura,

15 cf. Leu. 7, 19—21 (29—31)   18 cf. Leu. 4, 9   27 cf. Leu. 4, 3—7

2 fiet *V*   3 immunda *SV* **munda *P*   sint *S*   5 illum *PSV²bd*
 6 prohibitum *SV²bd*   7 fit sacrificium *PSNVTbd*   nullum *PSVTbd*
 9 quod *PSVT*   11 eum *SVbd*   omnes *C*   13 immundorum *T*
 uoluit *V*   15 quod] quæ *SV¹*   16 dicet *N*   18 (et 19. 22) iecineris *S*
 iecinoris *bd*   20 adipem *N*   columborum *N*   24 praecepit *PVST*
 addidit *PSVT*   27 fecisset et *SN*, (et *cras.*) *P*   28 narrabit *N*

quemadmodum ea quae praecepit dominus gesta sunt erga Aaron et filios eius dicitur oblatus vitulus pro peccato. sed superius de sanguine vituli cornua tangi praecepit altaris incensi, aspergendum etiam ex ipso sanguine contra velum sanctum, reliquum vero sanguinem fundendum ad basem altaris holocaustum. postea vero, quando sanctificatur Aaron, de aspersione sanguinis contra velum nihil dictum est, de cornibus autem altaris dictum est, sed non additum est „incensi“: additum est autem effundendum sanguinem „ad basem altaris“; non dixit, ad basem eius, tamquam necesse fuisset illud altare accipere, cuius cornua sanguine tetigisset. proinde quamvis ambigue sit positum, liberum est tamen ita intellegere factum, ut fuerat ante praeceptum de vitulo pro peccato, ut non eius altaris cornua tacta intellegamus, ad cuius basem fusus est sanguis, sed tacta cornua altaris incensi, fustum autem sanguinem ad basem altaris sacrificiorum.

Superius, quia generaliter praecipiebat, si sacerdos peccasset, ipsum sacerdotem unctum et consummatum, quem vult intellegi summum sacerdotem, sacrificia ista iussit offerre; nunc vero, cum sanctificatur Aaron, Moyses offert et ipse accipit pectusculum inpositionis, quod antea praelocutus est sacerdoti esse dandum. inde autem puto pectusculum inpositionis dictum, quia inponebatur inde adeps, sicut commemoravit superius de sacrificio salutaris. cum ergo videatur ab Aaron coepisse summum sacerdotium, quid putamus fuisse Moysen? si enim sacerdos non fuit, quomodo per illum omnia illa gerebantur? si autem fuit, quomodo summum sacerdotium ab eius fratre

1 cf. Leu. 8, 2   6 cf. Leu. 8, 14. 15   10 Leu. 8, 15   21 cf. Leu. 8, 29   25 cf. Leu. 4, 10

1 ergo (s. l. m. 2 pro) V   2 sed] quod N   4 aspargendum P¹SV
5 basim SV²bd   7 aspersione V   8 est om. N   16 uasem N   20 iussit
(exp.) V   21 offeret C   accepit P¹S¹NV¹   22 propositionis SVP²
prepositionis P¹   quod--inpositionis om. C   26 enim] ergo P¹SVT¹bd
27 generabantur N   28 fuit om. V

coepisse definimus? quamquam etiam psalmus ille, ubi dictum est: Moyses et Aaron in sacerdotibus eius, auferat dubitationem, quod sacerdos fuerit et Moyses. uestem tamen illam sacerdotalem, quae magnum continet sacramentum, Aaron
 5 iubetur accipere et successores eius summi sacerdotes. in Exodo antequam omnino aliquid de sanctificandis et quodam modo ordinandis sacerdotibus praecipitur, quando Moyse ascendente in montem iubentur non ascendere sacerdotes, quos intellegere alios non possumus nisi filios Aaron, non quia iam
 10 erant, sed quia futuri erant, hoc eos iam tunc scriptura appellauit per anticipationem, sicut sunt pleraque talium locutionum; nam et filius Naue Iesus appellatus est, cum longe postea hoc nomen ei scriptura narret inpositum. ambo ergo tunc summi sacerdotes erant Moyses et Aaron. an potius
 15 Moyses, Aaron uero sub illo? an et ipse summus propter uestem pontificalem, ille uero propter excellentius ministerium? nam a principio ei dicitur? ipse tibi quae ad populum, tu illi quae ad deum.

Quaeri etiam potest: post mortem Moysi quis ungebat
 20 successorem summi sacerdotis, qui succedere nisi defuncto non ulique poterat? an quia iam unctus erat inter secundos sacerdotes — idem quippe fuit oleum, quo et summus et secundi ungebantur — uestem tantum sumebat ille pontifex, qua eius summitas adpareret? et si ita est: utrum ipse
 25 sumebat an eum alius induebat, sicut et post eius mortem Moyses filium fratris sui? si ergo ab alio uestiebatur, numquidnam poterat a secundo summus? praesertim quia talis erat uestis, ut cum ab alio indui necesse fuerit. an sic induebatur prius ut etiam postea? non enim semel indutus non
 30 eam ponebat; aut cum posuisset, non eam resumebat. fieri

2 Ps. 98, 6   5 cf. Ex. cap. 28, 3—39   8 cf. Ex. 19, 24   12 cf. Ex. 33, 11   13 cf. Num. 13, 17   17 Ex. 4, 16

3 fuit *S*   5 eius *om. C*   sacerdotis *S*   7 moyses *C*   8 monte *N*
 9 alios *om. N*   12 Naue] *nā,* *C*   13 nomen ei] nomine *N*   26 num-
 quid non *Tbd*

ergo fortasse poterat, ut secundi uestirent primum obsequendo, non excellendo. unde autem adparebat, quisnam filiorum summo sacerdoti succedere deberet? non enim primogenitum aut maiorem scriptura definiuit; nisi intellegamus aliquo diuino indicio fieri solere siue per prophetam siue quolibet alio modo quo consulit deus solet. quamquam ex contentione res prouenisse uideatur, ut postea propterea fuerint plures summi sacerdotes, quia contendentibus excellentioribus litis finiendae causa pluribus honor ipse tribuebatur.

XXIII. Quid est quod dicit Moyses ad Aaron et filios eius, cum sanctificantur ad ineundum sacerdotium: ad ostium tabernaculi testimonii sedebitis septem dies die et nocte, ne moriamini? numquidnam credibile est situ corporis uno loco sedere praeceptos per dies septem die et nocte, unde se omnino non commouerint? nec tamen hinc tamquam allegorice aliquid significatum, quod non fieret, sed intellegeretur, cogendi sumus accipere, sed potius agnoscere locutionem scripturarum, ubi sessionem pro „habitatione“ et „commoratione“ ponit. non enim quia dictum est de Semei quod sederit in Hierusalem annos tres, ideo putandum est per totum illud tempus in sella sedisse et non surrexisse. hinc et sedes dicuntur, ubi habent commorationem quorum sedes sunt; habitatio quippe hoc nomen accepit.

XXV. Et factum est die octauo uocauit Moyses Aaron et filios eius et senatum Israhel. quem quidam nostri „senatum“ interpretati sunt. *γερονσία* graecus habet; hoc est ergo secutus interpretes, quia et senatus a senio uidetur dictus. non autem apte in latine diceretur: uocauit senectutem Israhel pro senibus uel senioribus. quamuis eadem locutio

11 Leu. 8, 35   19 III Reg. 3, 38   24 Leu. 9, 1

6 res ad hoc   7 peruenisse *CSNVT*   8 sacerdotis *C*   10 ad] et *S*   11 cum] quam *C*   ineundem *CS*¹   14 praeceptus *C*   15 commouerent *PSNVTbd*.   16 intellegere *P¹S*, exp. in *V*   18 commemoratione *CP*¹   20 ierusalem *bd*   putandus *N*   21 resurrexisse *T* et om. *S*   22 commemorationem *P¹S¹V*   24 uocabit *N*   26 gerusican *C* gerusian *PSNVT*   29 ea* *S*

esset, si diceretur: uocauit iuuentutem Israhel pro iuuenibus. sed hoc usitatum est in latina lingua, illud autem non est. nam hoc proprie diceretur, si diceretur: uocauit senectutem Israhel. unde quidam insolenter putantes etiam „senatum“
 5 dici interpretati sunt „ordinem seniorum“. compendio tamen forsitan melius diceretur: uocauit seniores Israhel.

XXVI. Moyses dicit ad Aaron: et senatui Israhel loquere dicens: accipite hircum ex capris unum pro peccato et arietem et uitulum et agnum anniculum in holo-
 10 carposin sine macula et uitulum a bubus et arietem in sacrificium salutaris ante dominum et similam conspersam in oleo, quoniam hodie uidebitur dominus in uobis. quattuor genera sacrificiorum de animalibus superius commendauit: holocaustum, pro peccato, salutaris et consum-
 15 mationis; sed consummationis ad sacerdotis sanctificationem pertinet. tria ergo genera reliqua hic praecipiuntur offerri et dicitur hoc senioribus Israhel. ut pertineat ad uniuersum populum. sed hoc loco sacrificium pro peccato habet tria pecora: hircum et arietem et uitulum; ad holocaustum uero agnus
 20 pertinet et ad sacrificium salutaris uitulus et aries. quapropter non est sic distinguendum, ut pro peccato non intellegatur nisi hircus, tria uero reliqua in holocaustum, id est aries et uitulus et agnus; sed potius tria prima pro peccato, id est, ut, quod dictum est: accipite hircum ex capris unum
 25 pro peccato et arietem et uitulum, subaudiatur pro peccato et reliquus sit agnus in holocarposin, id est in holocaustum. quod ideo commonendum a nobis fuit, quoniam posset etiam ita distingui, ut, cum dictum esset: accipite

7 Leu. 9, 3. 4

3 pr. dicere C 6 forsitan om. V 7 et V 8 hircum s. l. m. 2 S
 9 holocarposim bd 10 bobus Vbd 11 in om. S 12 conspersam
 NTV²bd in] i. C quod T in uobis dñs T 13 nobis V dñs
 superius N 14 holocausti bd 15 pertinet sanctificationem S 18 et
 hoc S 20 uitui T 22 reliqua] uel quod CP¹SVN uel quod exp. in T
 24 ut om. PSVTbd 27 commouendum P¹S¹V

hircum ex capris unum pro peccato, reliqua iam ad holocarposin pertinere dicerentur. quod uero adiungit „sine macula“, ad omnia referri potest. cum ergo ambiguum sit, quomodo aptius distinguatur, illa res adducit, ut tria superiora pro peccato intellegantur, quoniam superius pro peccato prin-
 cipis hircum iussit offerri et pro peccato cuiusque proprio, cum peccat ante dominum faciendo unum ex his quae non oportet, praecepit arietem, pro peccato uero uniuersae synagogae uitulum. oportebat ergo, ut, cum senatui loqueretur quid uniuersus populus offerre debeat, et hircus iubeatur
 propter principes et aries propter proprium uniuscuiusque peccatum et uitulus propter peccatum uniuersae synagogae. aliud est enim quod in populo habet quisque peccatum suum proprium et possunt habere omnes propria, aliud quando commune peccatum est, quod uno animo fit et una uoluntate
 aliquid multitudine comparata committitur.

Quod uero sacrificia salutaris uitulum et arietem iubet, haec iubet quae praecipua sunt; uniuersi enim populi causa est. praecipiens autem antea de sacrificiis salutaris undelibet iussit offerri siue masculum siue feminam, dum tamen non-
 nisi de bubus et de ouibus et capris offerrentur. si autem quaeritur quare duo praecepit, uitulum et arietem, difficile est inuenire; nisi forte uitulum uoluit sacrificium salutaris uniuersi populi, arietem autem pro uroquoque tamquam pro singulis quibusque, quia uidetur etiam superius quasi duo
 genera salutaris sacrificii praecepisse: unum, quod uelut uniuersorum esset, appellauit sacrificium salutaris, alterum autem ubi dixit: si quisque obtulerit sacrificium salutaris sui. ubi etiam differentiam reperiēbamus, quia in illo, quod

5 cf. Leu. 4, 23   6 cf. Leu. 5, 18   8 cf. Leu. 4, 14   21 cf. Leu. 3, 1—11; 12—17   27 cf. Leu. 3, 1   28 Leu. 7, 19 (29)   29 cf. Leu. 7, 20. 21 (30. 31)

1 iam *om. T*   7 unum *eras. C*   8 praecipit *N*   uero *om. N*
 14 omnes habere *T*   16 ad aliquid *bd*   18 haec] et *CPSNV¹T*   21 bo-
 bus *VTbd*   de capris *N*   offerentur *S¹NV¹* offerentur *P*   29 re-
 periebamur *C*

appellauit salutaris, non commemorauit adipem pectusculi offerendum domino atque ipsum pectusculum et brachium dextrum danda sacerdoti: sed in illo hoc fieri iussit, quod postea dicit sacrificium salutaris sui: quod forte intellegitur
⁵ singulorum quorumque priuatum, non publicum uniuersorum. nam et Moyses obtulit sacrificia salutaris nec dictum est ibi „salutaris sui“; credo, quoniam pro populo uniuerso obtulit. ubi autem uniuersi, ibi et singuli; non autem ubi singuli, continuo ibi uniuersi. singula enim possunt esse sine uniuerso;
¹⁰ uniuersi autem non possunt nisi ex singulis quibusque constare. nam singuli quique congregati uel in summam reputati faciunt uniuersos.

Notandum est sane, cum pro populo offeruntur sacrificia, et pro peccato sacrificia iussa esse offerri et holocaustum et
¹⁵ sacrificia salutaris; pro sacerdote autem oblatum fuisse pro peccato et holocaustum et consummationis, non autem salutaris. sed consummationis tunc oblatum est, quando sacerdotes sanctificati sunt, ut sacerdotio fungerentur, et haec obtulit Moyses pro Aaron et filiis eius. postea uero Aaron ipse
²⁰ iam sanctificatus et sacerdotio fungens offerre pro se iussus est uitulum pro peccato et arietem in holocaustum; non autem iussus est pro se offerre consummationis, quia tunc ideo oblatum est, ut consummaretur sanctificatione et sacerdotio fungi posset, quo iam quoniamungebatur non opus erat eum
²⁵ iterum consummari.

XXVII. Et ait Moyses ad Aaron: accede ad altare et fac quod pro peccato tuo et holocaustum tuum et exora pro te et domo tua. mirum est quomodo prius dicat

4 cf. quaest. XXII   13 cf. Leu. 8   21 cf. Leu. 9, 2 sqq.
 26 Leu. 9, 7

2 offerendum *S*   3 destrum *C*   5 priuatorum *N*   6 ubi *P¹T*
 10 quibus *P¹S¹* quibuscumque *bd*   11 summa *C*   14 olocautum (*ita in sequentibus plerumque*) *C*   15 pro peccato *om. N*   17 est *om. N*
 sacerdos *V*   24 quod *CP²T*   quo iam *om. N*   25 consummare *C*
 27 quod *V*

faciendum quod pro peccato, deinde holocaustum, cum sacrificia pro peccatis super holocausta superius iubeat inponi excepto quod de aibus praecepit. an forte hic quod prius fiebat, id est holocaustum, posterius commemoravit? non enim quemadmodum de aibus dixit: fac prius illud et postea illud, 5 sed: fac illud atque illud. quid autem prius faciendum sit indicat superius exposita instructio, ubi dicit super holocaustum inponi sacrificium pro peccatis. quamquam ualde moueat, quod etiam ita narrat scriptura fecisse Aaron quod audiuit, ut prius commemoret eum facere pro peccato, deinde holocaustum. quod utrum et ipse prius fecerit an prius hoc scriptura narrauerit quod postea factum est, sicut in multis facere solet, haberetur incertum, nisi quod dixi superius legeretur, cum ageret de sacrificio pro peccato. ita enim legitur: et superponet illud sacerdos super altare 15 super holocaustoma domini; et exorabit pro eo sacerdos pro peccato quod peccauit et dimittetur illi. quomodo ergo posset hoc super holocaustoma inponi, nisi holocaustoma prius inponeretur? praecepit autem hoc et de sacrificio salutaris, ut super holocaustoma inponeretur. sed 20 quia hoc non ubique dicit, non per omnia sacrificia salutaris nec per omnia sacrificia pro peccato, potest forsitan dici non hoc regulariter fuisse praeceptum: sed illic tantummodo ut fieret dictum est, id est in sacrificio salutaris, cum fit de bubus — ibi enim id praecepit — et in sacrificio pro peccato. 25 cum fit de femina ex ouibus: cetera uero siue sint salutaris siue pro peccato non esse necesse ut super holocausta inponantur.

2 cf. Leu. 4, 35   3 cf. Leu. 5, 8. 9. 10   15 Leu. 4, 35   19 cf. Leu. 3, 5

1 peccato est *N*   8 imponit *N*   10 commemoraret *PNT*   16 holocaustoma (*sic, id est s om., in sequent. plerumque*) *C*   18 holocaustomata *PV*   si *C*   19 praecepit—inponeretur *om. N*   24 ut dictum *N* *pr. est om. T*   sacrificio *S*   sit *CPSVTbd*   25 bobus *VTbd*   26 sit *V*

Mouet etiam, quod, cum faceret Aaron dona populi, quae supra commemorauit, non omnia commemorata sunt immolata, quae fuerant praedicta, sed tantum hircus pro peccato et holocaustum, ubi tamen agnum illum non expressit; duo uero alia, quae ad sacrificium pro peccato potius quam ad holocaustum pertinere diximus, tacuit, id est arietem et uitulum. nisi forte a parte totum intellegi uoluit, ut solo capro commemorato etiam illa subsecuta acciperemus.

Cum de sacrificiis salutaris populi narraret, quemadmodum ea fecerit Aaron, de uitulo et ariete ait: et occidit uitulum et arietem sacrificii salutaris populi; et adtulerunt filii Aaron sanguinem ad eum, et adfudit ad altare in circuitu; et adipem quae a uitulo et ab ariete, lumbum et adipem tegentem super uentrem et duos renes et adipem quae super ipsos est et pinnam quae est in iocinere; et posuit adipem super pectuscula et inposuit adipem ad altare; et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron ablationem ante dominum, quomodo praecepit dominus Moysi. nunc singulariter, nunc pluraliter loquitur, cum de duobus animalibus loquatur, uitulo et ariete. quod ergo dicit „duo renes“, ab utroque animante intellegendum est atque ita quattuor fiunt; ita et cetera. quod uero ait: et posuit adipem super pectuscula, cum ipsa pectuscula non inposuerit altari — sacerdoti enim debebantur cum brachiis dextris — quid sibi uult? an intellegendum est: et posuit adipem quae sunt super pectuscula? ipsas enim posuit,

1 cf. Leu. 9, 7   10 Leu. 9, 18—21

4 illum agnum *Vbd* expressit (ex s. l. m. 2) *C* 5 sacrificia *PSNVTbd*
 11 sacrificiis *PSV* adtulerunt *scripsi*: obtulerunt *libri* 12 effudit *PSVT*
 13 qui *Sbd* quem *N* 14 et adipem *exp. m. 1 V* 15 adipem qui *bd*
 16 iocinore *PSV* iecinore *bd* 17 adipem *scripsi*: adipem *libri* pectusculum *N*
 post pectuscula *add. eius V* et inposuit] etiam posuit *P¹SV*
 19 ablationem *scripsi cum bd*: oblationem *CPSVT* ablatione *N*
 22 duos *Nbd* 24 cum—pectuscula *om. N* 27 qui *V²bd* ipsa *P¹V*
 ipsos *bd*

quas inponeret altari a pectusculis demtas. nam ita et superius praeceperat. denique sequitur: et inposuit adipēs super altare et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron ablationem ante dominum, modo singulariter inferens et pectusculum dicens utique utrumque ex 5 utroque animante, quae pectuscula dixerat.

XXVIII. Quid est quod ait: <et> cum extulisset Aaron manus super populum, benedixit eos et descendit, cum fecisset quod pro peccato et holocaustomata et quae salutaris? ubi autem ista fecit nisi super altare, 10 id est ad altare stans eique deseruiens? inde ergo descendit, ubi stabat. nimirum illius solutio quaestionis adiuuari hoc testimonio uidetur, ubi quaesieramus in Exodo quomodo seruii potuerit ad altare, quod erat altum cubitis tribus? gradum quippe illic intellegere prohibebamur, quia id deus uetuerat, 15 ne super altare pudenda uirilia ministrantis reuelarentur, quod utique fieret, si pars altaris gradus esset, id est, si compactus adhaereret. denique ibi hoc uetuit, ubi de altari structili loquebatur; unum enim esset altare cum gradu, cuius pars esset gradus, et ideo uetitum est. hic uero, ubi altaris tanta 20 fuerat altitudo, ut nisi sacerdos super aliquid staret, apte ministrare non posset, intellegendum est quidquid illud erat, quod ad horam ministrationis ponebatur et auferebatur, non fuisse altaris partem et ideo non fuisse contra praeceptum, quo gradum habere prohibitum est; hoc autem, qualecumque 25 fuerat, tacuit scriptura et ideo quaestio facta est. sed nunc, cum dicit scriptura sacerdotem, cum fecisset sacrificia, descendisse, hoc est cum immolata inposuisset altari, utique manifestat alicubi eum stetisse unde descenderet; et quia ibi

7 Leu. 9, 22 13 cf. Quaest. de Exodo quaest. CXIII

1 quasi VT quos bd demptos bd 2 inposuit] iam posuit C
7 et addidi 11 ad om. N 14 graduum P¹S¹V 15 illis C 23 oram SN
24 et] ad C 25 eo C quod P¹SNV gradum om. S 26 fuerit
PSVTbd 28 immolatū C

steterat, ideo trium cubitorum altari ministrando deseruire potuisse.

XXVIII. Et uidit omnis populus et amens factus est: quod alii interpretes dixerunt „expauit“ conantes trans-
5 ferre de graeco quod dictum est: ἐξέστη, unde et ἔκστασις dicitur, qui saepe in scripturis latinis legitur mentis excessus.

XXX. Et exiit ignis a domino et deuorauit quae erant super altare, holocaustomata et adipēs. quid dixerit „a domino“, quaeri potest: utrum quia nutu et
10 uoluntate domini factum est an ab eo loco ignis exiit, ubi erat arca testimonii. non enim in loco aliquo ita est dominus, quasi alibi non sit.

XXXI. Posteaquam exeunte igne a domino incensi mortui sunt filii Aaron, qui ausi sunt in batillis suis adhibito igne
15 alieno incensum inponere domino — quod ideo non licebat, quia ex illo igne qui diuinitus in altare uenerat deinceps custodito omnia erant accendenda quae in tabernaculo accendi oportebat — mortuis ergo illis ait Moyses: hoc est quod dixit dominus dicens: in eis qui mihi adpropin-
20 quant sanctificabor et in omni synagoga glorificabor, eos adpropinquare domino uolens intellegi, qui in tabernaculo sacerdotio fungebantur; sanctificari autem in eis etiam uindicando, sicut factum est. utrum, ut hinc sciretur quam minus aliis parcat, si illis non parcit — quo sensu
25 dictum est: si iustus nix saluus erit, peccator et impius ubi parebunt? — an potius secundum illud: cui plus datur. plus exigitur ab eo? et illud: seruus, qui non cognouit uoluntatem domini sui et facit

3 Leu. 9, 24 7 Leu. 9, 24 13 cf Leu. 10, 1. 2 18 Leu. 10, 3
25 Prou. 11, 31; I Petr. 4, 18 26 Luc. 12, 48, 47

1 deseruisse *T* 3 amen *C* 4 alii| ibi *C* 5 est *om.* *S* exeste *CN*
ecte *PSVT* et *om.* *PSNVTbd* ecstatis *CS* extasis *PVT* ectasis *N*
6 quia *P·V* qua *S* excessum *N* 13 et mortui *Sbd* 14 uatillis *PSV*
uacillis *T* igni *S* 17 custodito] constituto *T* accedenda *N*
27 ab eo exigitur *S* 28 cognouerit *S*

digna plagis, uapulabit pauca; seruus autem qui cognouit uoluntatem domini sui et facit digna plagis, uapulabit multa? et illud: exiguo enim concedetur misericordia; potentes autem potentiora tormenta patientur? sed ubi hoc dixerit dominus, quod 5 eum dixisse Moyses commemorauit, in scriptura quae retro est non inuenitur. tale ergo est hoc quale in Exodo, ubi dicit domino: tu dixisti: scio te prae omnibus, quod inuenitur quidem dominus ei dixisse, sed postea. sed quoniam mendaciter numquam hoc Moyses diceret, intellegitur id ei 10 etiam ante dixisse, quamuis scriptum non fuerit; ita et hoc. unde adparet non omnia scripta esse quae deus locutus est eis, per quos nobis sancta scriptura eius ministrata est.

XXXII. Quid est quod Aaron et reliquos filios eius mortem duorum illorum lugere prohibens dicit: caput uestrum 15 cidara non denudabitis, ubi certe ostendit cidaras tegmina capitem fuisse? nisi quia illa faciebant lugentes, quae consuetudini ornatus essent contraria. sicut enim in nostra consuetudine, quia caput apertum magis habetur, operitur in luctu, sic, quia illi operimento capitis ornabantur, nudandum 20 erat lugentibus. quod ideo prohibet, ne lugerent eos, in quorum poena sanctificatus est dominus, id est commendatus est timor eius. nec ideo, quia lugendi non erant — nam permittit alios lugere illos — sed quia illi lugere tunc non debebant cum dies sanctificationis eorum agerentur nondum 25 completis septem, quibus eos praecepit de tabernaculo non abscedere. quamquam possit uideri, quia illo oleo fuerant sanctificati, hoc dictum esse quod numquam quemquam lugere

3 Sap. 6, 7   8 Ex. 33, 12   15 Leu. 10, 6

1 plagis *post* uapulabit *pos.* in *C*   uapulauit *P*   2 non facit *PSV*
 3 uapulauit *PNV*   conceditur *N*   4 misericordia *C*   posteriora *P¹S¹V*;
in mg. potentiora *V*   5 hec *S*   7 est ergo *T*   quale et *PSNVT*
 8 te scio *CN*   10 ei *om.* *V*   15 illorum duorum *PSVbd*   prohibent
 dicens *T*   16 tegmina *N*   17 illud *CPSNV*   19 qui *V*   habemus *V*
 22 dominus *om.* *N*   23 nam | non *V*   26 completi *PS*   27 abscedere *N*
 qui *in ras.* *V*

deberent. ita enim dicit: fratres autem uestri omnis domus Israhel plorabunt incendium, quo incensi sunt a domino. et ab ostio tabernaculi testimonii non exhibitis, ne moriamini; oleum enim unctionis
 5 quod est a domino super uos est.

XXXIII. Et locutus est dominus ad Aaron dicens: uinum et siceram non bibetis, tu et filii tui tecum, cum intrabitis in tabernaculum testimonii aut cum accedētis ad altare, et non moriemini. quando
 10 ergo eis bibere licebat, quandoquidem in tabernaculum eis cotidie necesse erat introire et accedere ad altare propter continuam seruitutem? quodsi quisquam dicit non omni die sacrificia inponi solere, quid dicit de ingressu in tabernaculum, qui cotidianus erat propter candelabrum et panes pro-
 15 positionis super mensam ponendos? si autem respondetur „in tabernaculum testimonii“, nunc quod ait, illud esse intellegendum, ubi erat arca testimonii, etiam illuc necesse erat intrare summum sacerdotem propter incensum continuationis. non enim semel in anno intrabat, sed cum
 20 sanguine purificationis semel in anno, propter incensum autem cotidie. an intellegendum est deum praecepisse, ut uinum omnino non biberent? cur ergo non ita praecepit potius, ut breuiter diceret: uinum non bibetis, sed addidit: cum intrabitis in tabernaculum aut cum accedētis ad
 25 altare? an quia causa non bibendi tacenda non erat, maxime quia deus praescius erat futuros postea tam multos etiam summos sacerdotes uno tempore, id est non per successionem, qui tabernaculo et sacrificiis et incenso et uniuerso illi ministerio uicibus deseruirent, quando utique illi non bibebant,
 30 quorum locus erat deseruiendi, alii autem bibebant? an quid

1 Leu. 10, 6. 7   6 Leu. 10, 8. 9

4 exhibitis *P*   et oleum *P*   5 domini *N*   7 sicera *N*   9 acceditis *N*   altarē *C*   13 dicet *bd*   ingresso *P*   tabernaculo *C*
 14 panis *C*   15 mensa *P*   16 in *V*   24 cum *om.* *S* *eras.* *in P*
 acceditis *T*   26 multus *C*   29 illi] ibi *P'SV*

aliud hoc loco intellegendum est? quoniam, cum uinum et siceram sacerdotes bibere prohiberet, secutus ait: legitimum aeternum in progenies uestras. ambiguum est, utrum superiori sensui conectatur, id est ad uinum non bibendum pertineat, an inferiori ubi sequitur: distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum et inter medium mundorum et [inter medium] inmundorum et instruere filios Israhel omnia legitima quae locutus est dominus ad eos per manum Moysi, ut hoc sit officio sacerdotum legitimum aeternum in progenies eorum. quomodo autem dicat „aeternum“, iam saepe diximus. hoc quoque ambigue positum est, quod ait: distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum et inter medium mundorum et inmundorum, utrum ab eo, quod sunt sancta et munda uel inquinata et immunda, an ab eo, quod sunt sancti et mundi uel inquinati et immundi, id est, utrum inter illa ipsa sacra, quae rite uel non rite fierent, distinguere uoluit sacerdotes an inter ipsos homines probandos uel improbandos an potius ad utrumque referendum est siue homines siue sacra.

XXXIII. Pectusculum segregationis et brachium ablationis manducabitis in loco sancto. quamuis singula singulis data sint, nimirum tamen utrumque posset dici segregationis, quia utrumque sacerdoti separatur et utrumque ablationis siue demtionis, quod grace dicitur ἀφαίρεσις, quia utrumque demitur et aufertur eis pro quibus offertur, ut detur sacerdoti. pectusculum sane inpositionis superius legimus et brachium ablationis, quia de brachio nihil inponebatur altari. adeps autem de pectusculo inponebatur.

2 Leu. 10, 9 5 Leu. 10, 10. 11 21 Leu. 10, 14 27 cf. Leu. 8, 29

2 sicera *CN* 4 superioris *N* 7 mundorum—medium *om.* *N* inter medium, quod *V* exp. *bd om.*, inclusi inmundorum *s. l. m.* 2 *S* 9 manu *N* 10 aeternum *om.* *P¹SV* 15 scaē *N* 17 ipsa *om.* *V* 19 uel improbandos *om.* *N* 22 oblationis *P¹VT* 23 singulis singula *N* possit *C* 24 sepearatur *C* 25 aferema *CPSNVT* 26 offertur| aufertur *C* 29 autem *om.* *S*

XXXV. Quid est quod dicit: de sacrificiis salutarium, cum ea dicat, quae alibi dixit „sacrificia salutaris“, et cum singulari numero id dixit: sacrificium salutaris, cum de eadem re diceretur? an forte hoc loco, ubi ait:
 5 a sacrificiis salutarium, sanitatum dici debuit? nam in illo psalmo, ubi dictum est: exaudi nos, deus sanitatum nostrarum, hoc uerbum habet graecus quod etiam hoc loco, id est σωτηρίων. qui genetius pluralis in graeca lingua ambiguus est, utrum a salute an a salutare nomen declinatum
 10 sit, quoniam σωτηρία dicitur salus uel sanitas, unde fit genetius pluralis τῶν σωτηριῶν; salutare autem σωτήριον dicitur et inde genetius pluralis idem ipse est. si ergo recte potest intellegi etiam sacrificium salutis quod est sacrificium salutaris, quoniam a salutare salus datur, et illud est salutare
 15 unde salus accipitur, non est necesse. ut tamquam multorum salutarium sacrificia hic intellegamus, ubi dictum est „a sacrificiis salutarium“, sed multarum forsitan sanitatum, quae tamen ab uno salutare accipiuntur. quod sit autem salutare dei, de quo dictum est: calicem salutaris accipiam,
 20 et de quo Symeon dicit in euangelio: quoniam uiderunt oculi mei salutare tuum, fides christiana nouit. possunt sane non absurde intellegi uel dici etiam sacrificia salutaria, quae sunt salutaris.

XXXVI. Et erit tibi et filiis tuis et filiabus tuis
 25 legitimum aeternum. non frustra est additum „filiabus“,

1 Leu. 10, 14; cf. quaest. Ios. XXIII 6 Ps. 64, 6 19 Ps. 115.
 4 (13) 20 Luc. 2, 30 24 Leu. 10, 15

3 dicit CSNVT post salutaris sequitur: quod plurali sacrificiis salutarium dicit cum sqq. T 4 de om. N 5 (et 6. 17) sanitatiū C sanitatiū N 6 sanitatum] salutarium S 7 nostrorum S 8 soterion CPSNVT genetibus C genetius NTPSVbd 10 soteria CPNT salutaria S sociaria V genetibus N genetius STbd 11 tonsoterion CNT tosterion P¹S V soterion CPSNVT 12 genetius VTbd 14 a om. PSNV salutaris PSV datur (in mg. adnot.: dicitur) T 16 a om. SVld 17 fortasse N sanitatum] salutarium PSV 20 simeon bd 25 aeternum] sempiternum PSVTbd

quoniam quaedam ad escas pertinentia sacerdotum prohibet a feminis accipi, sed a masculis iubet.

Cum quaesisset Moyses caprum oblatum pro populi peccatis et non inuenisset, quoniam fuerat incensus, et iratus esset, quod ea, quae pro peccato a populo offerrentur, constituit dominus sacerdotibus edenda inde oblati adipibus et renibus, iratus autem esset non fratri suo, sed filiis eius, credo quod ad eos suggerendi ministerium pertineret, respondit illi Aaron et ait: si hodie obtulerunt ea quae pro peccato illorum sunt et holocausta sua ante dominum et contigerunt mihi talia et comedam quod est pro peccato hodie, numquid placitum erit domino? et audiuit Moyses et placuit illi. hoc uidetur dixisse Aaron, quod ipso die, quo primum obtulerant filii Israhel pro peccato suo, non debuit a sacerdotibus manducari, sed totum incendi, non inde regulam faciens ad cetera: nam deinceps sacrificia pro peccatis ipsi edebant. sed quia hoc primum fuit ipso primo die primitus oblatum, credendum est Aaron sacerdotem hoc diuina inspiratione dixisse, ut et illud circa sacerdotes deinceps seruaretur, quod praeceperat dominus Moysi, et hoc quod Aaron dixit tamquam diuinitus dictum Moyses adprobaret. quid ergo de ceteris eiusdem diei sacrificiis, id est de ariete et uitulo, quae diximus etiam ipsa pro peccato oblata debere intellegi? an de uitulo nulla quaestio est, quoniam oportebat sic fieri, ut de eius sanguine quemadmodum praeceptum fuerat intromitteretur, unde et tangerentur cornua altaris incensi, et consequens erat, ut totus arderet? quid ergo de ariete? an quoniam primum caprum quaesiuit Moyses, quod de capro illi responsum est, hoc et

3 cf. Leu. 10, 16—19 9 Leu. 10, 19. 20 24 cf. Leu. 4, 17—20

4 fuerit *N* 5 est *SP¹V¹* offerrentur *CPSN* 6 oblati inde *PSNVTbd*
7 esset et *N* 10 olocauta *C* 11 contigerint (n. s. l.) *C* 13 audibit *C*
14 quo] quod *P¹S¹V* 17 hoc *om. V* 18 primo s. l. m. 1 *C om. T*
19 aspiratione *PVNT* 22 de ceteris *sup. exp. diceretis V* dici *C*
26 et *om. CNT¹*

de ariete intellegendum est, quem ex ordine fuerat quaesiturus, nisi illud responsum sacerdotis ei placuisset? de uitulo autem quid quaereret, cum ea lege fieri potuerit, quam de uitulo pro peccato uniuersae synagogae praeceperat deus, sicut de
 5 uitulo pro peccato sacerdotis, id est, ut totus arderet extra castra? haec enim uerba sunt irascentis Moysi ad filios fratris sui, cum hircum pro peccato quaesitum non inuenisset, quia fuerat totus incensus: quare non comedistis illud quod fuit pro peccato in loco sancto? quoniam enim
 10 sancta sanctorum sunt, hoc uobis dedit edere, ut auferatis peccatum synagogae et exoretis pro eo ante dominum. non enim inlatum est a sanguine eius in sanctum ante faciem intus. edetis illud in loco sancto, quomodo mihi constituit dominus.
 15 utique cum dicit: non enim inlatum est a sanguine eius in sanctum ante faciem intus, procul dubio discernit illud quod ita fit pro peccato sacerdotis siue pro peccato uniuersae synagogae non de hirco, de quo sanguis quoniam non erat iussus inferri ad tangenda cornua intus
 20 altaris incensi non debuit totus incendi, sed a sacerdotibus manducari, hoc autem quare sit factum, id est, ut etiam ipse totus incenderetur, respondit Aaron et placuit Moysi.

Sane quoniam sex pecora praecepta fuerant senioribus populi ut offerrentur pro populo, quorum prius quattuor commemo-
 25 rauit, hircum et arietem et uitulum et agnum anniculum — quorum manifestum est hircum pro peccato, manifestum est etiam agnum anniculum in holocaustum — duo uero media, arietem et uitulum, ambigue posita uideramus, utrum ad sacrificium pro peccato pertinerent et hirco adiungerentur an
 30 potius agno, ut in holocaustum offerrentur — unde quid

5 cf. Leu. 4, 12. 21   8 Leu. 10, 17. 18

2 illa C   ei] et N   6 sunt uerba PSNV**T**bd   8 comeditis CSN
 comedetis P¹   13 editis C   14 constituit mihi S   17 sacerdotis—
 peccato om. S   23 fuerunt PSV**b**d   24 offerrentur CP¹N   25 agni-
 culum S¹T   27 in om. S   29 et] de S ut et V   30 offerrentur P¹SV¹N

nobis uideretur suo loco exposuimus — postea uero, ut sex animalia complerentur, uitulum et arietem commemorauit in sacrificium salutaris, nec tamen in consequentibus cum immolata sunt et identidem commemorata, fit mentio pecorum ipsorum arietis et uituli, quae inter caprum et agnum posue-
 rat, sed tantum ille uitulus et ille aries commemorantur, quos in sacrificium salutaris offerri iusserat, ut iam non sex pecora, sed potius quattuor fuisse credantur: potest fortassis intellegi quod duo illa, quae prius inter hircum et agnum posuerat, iterum nominauit et non est alius uitulus et alius
 aries in sacrificium salutaris, ut, cum dixisset hircum pro peccato et arietem et uitulum non dicens in quid, id est in quam rem, agnum uero anniculum in holocaustum, postea dicere uoluerit quid de uitulo et ariete faciendum esset, id est, quia neque pro peccato sicut hircus neque in holo-
 caustum sicut agnus, sed in sacrificium salutaris iubebantur inferri; sed si hoc intellexerimus, manebit quaestio, quare pro peccato synagogae hircus oblatus sit, cum de sacrificiis quae pro peccatis offerenda essent ab initio dominus loquens uitulum offerri iusserit pro peccato synagogae sicut pro peccato sacer-
 dotis non caprum, sed uitulum — de quo uitulo etiam sanguinem similiter ut pro peccato sacerdotis ad tangenda cornua altaris incensi praecepit inferri — et quae causa fuerit, ut pro peccato Aaron et Moyses uitulum offerret et ipse Aaron alterum uitulum, sicut pro peccato sacerdotis secundum dei
 praeceptum offerri oportebat, pro peccato autem populi non uitulus, sicut praeceptum fuerat, sed hircus potius offerretur. quod nos cum moueret, uisum est nobis, ut supra diximus, quod non solus hircus pro peccato populi sed et aries et

1 cf. quaest. XXVI   20 cf. Leu. 4, 3 sqq.   24 cf. Leu. 8, 14
 25 cf. Leu. 9, 8

7 afferri CN   11 hirco C hicum S   12 alt. et om. N   13 agni-
 culum S   16 et agnus T   salutaris om. S   19 sunt V   21 non—
 sacerdotis om. N   de quo uitulo post sanguinem hab. S   27 sicut]
 sed S   28 nos om. bd   commoueret CPSNT   29 et (ante aries)
 s. l. m. 1 C exp. T om. P¹SNV

uitulus offerri iussus est, ut ad ista tria subaudiatur „pro peccato“, quia et principes erant in populo, pro quibus hircus fuerat offerendus, et singuli quique habere propria peccata potuerunt, pro quibus aries, et unum aliquod peccatum omnes, pro quibus uitulus; sicut ab initio praeceptum fuerat, pro peccato uniuersae synagogae uitulum offerri oportebat. ideo autem, cum immolata sunt, hircus tantummodo nominatur, ut alia etiam tacita intellegerentur, locutione a parte totum, quia omnia fuerant pro peccatis.

XXXVII. Cum ageret de morticinis immundorum animalium, et omne uas fictile, inquit, in quo ceciderit ex eis intus quaecumque sunt intus immunda erunt, et illud conteretur, id est ipsum uas. et omnis cibus qui manducatur in quemcumque uenerit super illum aqua immundus erit uobis. non quaecumque aqua intellegenda est, quae si superuenerit cibo, facit eum immundum, sed ex illo uase, quod factum est immundum de morticinis immundis, si forte ipsum uas habuit aquam.

XXXVIII. Instruere filios Israhel inter uiuificantia quae manducantur et inter uiuificantia quae non manducantur. quae graecus habet ζωογονούντα, nostri quidam „uiuificantia“ interpretari maluerunt, quia utcumque hoc uerbum noster usus recepit, quam facere nouum insolitum, si dici posset „uiuigignentia“. non enim quae uiuificent, id est uiuere faciunt, sed quae uiuos fetus gignunt, id est non oua sed pullos, dicuntur ζωογονούντα.

11 Leu. 11, 33. 34   19 Leu. 11, 47

1 iussus] uisus *CTV*   2 pro *om. N*   5 quo *SNTbd*   7 hircum *CSNVT* nominatum *PSVNT*   12 erant *S*   13 id est] idem *V*   16 quae si] quasi *C* quae *PSVTbd*   fecit *S*   17 ex] dex *S* de ex *P* de ex *V om. V*   18 et si *STP¹V¹*   19 καὶ συμβιβάζειν υἱὸς Ἰσραὴλ *Orig. t. XV p. 594*   20 quae—uiuificantia *om. T*   et—manducantur *om. V*   21 habet *om. S*   zoogonunta *CPSNVT*   22 quiddam *P* quiddam *S*   23 noster uerbum *N*   usus tolerabilius *T*   24 uiuificat *N*   26 zoogonunta *CPSNVT*

XXXVIII. Quid est quod ait de muliere quae peperit: omne sanctum non tanget et in sanctuarium non introibit? quod sanctuarium uult intellegi, cum legatur in tabernaculum nonnisi sacerdotes solere ingredi et usque ad uelum interius secundum, ultra uelum autem ipsum, ubi erat ⁵ arca, nonnisi unum summum sacerdotem? an et ante tabernaculum, ubi erat altare sacrificiorum, sanctuarium dici potuit? nam saepe appellatur locus sanctus etiam ipsum atrium, cum dicitur: in loco sancto edent ea. illuc fortassis solebant intrare mulieres, quando offerebant dona sua, quae ¹⁰ inponerentur altari.

XL. Quid est quod dicit: si masculum pepererit mulier, immunda erit septem dies; secundum dies secessionis eius immunda erit. et die octauo circumcidet carnem praeputii eius; et triginta et ¹⁵ tres dies sedebit in sanguine suo mundo. omne quod sanctum est non continget et in sanctuarium non introibit? quae differentia est inter septem dies illos, quibus eam dicit immundam, et triginta tres, quibus in sanguine suo mundo sedebit? si enim iam immunda non est per ²⁰ triginta tres dies, quare non tangit quod sanctum est? an hoc adhuc interest, quia in sanguine est licet mundo? ut hoc distet, quia cum immunda est, ubicumque etiam sederit, immundum facit, cum uero iam in sanguine mundo sedet, tantum quod sanctum est non ei licet tangere et in sanctuarium ²⁵ intrare? hoc est enim, quod ait: secundum dies seces-

2 Leu. 12, 4   9 Leu. 6, 26   12 Leu. 12, 2—4; cf. Loc. de Leuit. XXIII p. 575

2 tangit *C* et *om. V* 3 intrabit *N* 4 sacerdotis *C* 5 secundus *CPV*¹ secundos (o *ex u*) *SN, T* erit *V* 7 sacrificiorum *S* 12 peperit *P¹S¹NV* 13 in *Locut. de Leu. XXIII legitur*: et immunda erit 14 in die *PSVTbd* octavo *C* 17 est] et *N* contingit *C* et *om. NS* in *om. PSV* 18 introhibet *C* intrabit *PSNVT* illos dies *NT* 19 dicit eam *PSVTbd* 21 an—interest *om. PSI*¹ 22 adhoc *P¹S¹V* 23 quia quando *V* in mundo *V¹* immundo *pr. T* 24 iam uero *S* sedit *C* tantum *er. et s. l.* tamen *pos. S*

sionis purgationis suae, quoniam dicit alio loco inmunditiam feminae, quae menstruis purgatur, septem dierum esse, quando omne super quod sederit inmundum erit. „seces“ sionis“ autem dicit, quoniam secedebat aliquantum, ne omnia
 5 coinquinaret, cum perageret illos dies. hos dies inmunditiae eius, si feminam pareret, lex duplicabat et quattuordecim faciebat; reliquos autem quibus sedebat in sanguine mundo suo, etiam ipsos duplices iusserat observari, id est sexaginta sex, ut omnes essent in partu masculi quadraginta, in feminae
 10 octoginta. aliqui autem codices graeci non habent „in sanguine mundo suo“, sed „in sanguine inmundum suo“.

Et cum adimpleti fuerint dies purgationis eius, super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum et pullum
 15 columbinum aut turturem pro peccato ad ostium tabernaculi testimonii ad sacerdotem. et offeret eum ante dominum; et exorabit pro ea sacerdos et purgabit eam a fonte sanguinis eius. ista lex eius quae peperit masculum aut feminam. si autem
 20 non inuenerit manus eius quod satis est in agnum, et accipiet duos turtures aut duos pullos columbinos, unum in holocaustum et unum pro peccato. et exorabit pro ea sacerdos et purgabitur. recte ergo superius non legendum est: offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum „aut“ pullum
 5 columbinum aut turturem pro peccato, sicut nonnulli codices habent. sed sicut dictum est: et pullum columbinum aut turturem pro peccato, quandoquidem postea

1 cf. Leu. 15, 19—23   12 Leu. 12, 6—8

1 suae et N   quod VTbd   inmunditia SV¹ inmunditiae P¹
 2 menstruit N   derum S   3 quod super N   5 emunditiae C
 10 αἵματι: ἀκαθάρτου cod. Vat.   12 impleti PSVT   13 offerret N
 15 turtorem (o pro u in seqq. plerumque occur.) C   hostium S
 17 eum om. N   exoravit C   eo CPS¹NV   18 purgavit CP   lex
 ē T   21 et om. CPNV   22 et unum] et alium C   24 offeret S
 28 aut] et P¹V

dicat: si non inuenerit manus eius quod satis est ad agnum, et accipiet duos turtures. ubi plus uidetur habere „et“: nam ea coniunctione detracta integre sequitur: accipiet duos turtures aut duos pullos columbinos, unam auem scilicet in holocaustum, alteram pro peccato. 5

Sed quo peccato? numquid peperisse peccatum est? an hic ostenditur illa propago ex Adam, unde apostolus dicit: ex uno in condemnationem, et quia per unum hominem peccatum intrauit in mundum et per peccatum mors et ita in omnes homines pertransiit? et hic satis adparet quemadmodum dictum sit: ego enim in iniquitatibus conceptus sum et in peccatis mater mea in utero me aluit. cur ergo non illud quod natum est purgari dicit scriptura per hoc sacrificium, sed ipsam quae peperit? an ad ipsam quidem, unde illa origo trahebatur, 10 relata purgatio est propter sanguinis fontem? non poterat tamen sine ipsius fetus purgatione fieri, qui ex ipso sanguine exortus est? nam quo pertinet quod superius ait: super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum et pullum columbinum aut turturem pro peccato, si nihil per hoc sacrificium fiebat pro eis qui nascebantur? 20

Quodsi quisquam ita distinguere conabitur, ut dicat non esse iungendum „super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum et pullum columbinum pro peccato“, sed ita potius legendum: et cum adinpleti fuerint dies purgationis eius super filio aut super filia, id est dies purgationis inpleti fuerint super illo aut super illa, filio scilicet uel filia, ut deinde ab alio sensu sequatur: offeret agnum anni- 30

7 Rom. 5, 16. 12 11 Ps. 50, 7

2 et V ubi et V et habere uidetur S 3 et om. P¹V 5 unā VT auem] autem PSV om. T alterum PVT 6 est om. N 10 pertransit V hinc N 13 non om. N 14 ipsum C 17 sine] propter N 19 offeret S 24 offerret C offerre PSVbd 27 et] ē P¹SV¹ esse in ras. T 30 ut PS offeret S θυγάτρι, προστάτι Tisch. et Lag.

culum sine macula in holocaustum et pullum columbinum pro peccato, id est pro peccato suo, cum completi fuerint dies purgationis eius super filio aut super filia: quisquis ergo ita distinguendum putauerit, ex euangelio conuincetur, ubi cum tale aliquid nato ex uirgine domino facerent magis propter consuetudinem legis quam propter necessitatem alicuius in eo expiandi purgandique peccati, sic legitur: et cum inducerent puerum Iesum parentes eius, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo. non dictum est „pro matre eius“ sed „pro eo“, quamuis ea fierent quae hoc loco praecepta sunt de duobus turturibus aut duobus pullis columbinis. sic enim baptizari etiam ipse dignatus est baptismo Iohannis, qui erat baptismus paenitentiae in remissionem peccatorum, quamuis nullum haberet ille peccatum. merito ergo quidam nostri ita interpretati sunt etiam istum in Leuitico locum, ut non dicerent: super filio aut super filia, sed: pro filio aut pro filia. hanc enim uim huius praepositionis esse intellexerunt hoc loco, ubi graecus ait: ἐφ' οὐλό τῇ ἐπὶ θυγατρὶ. sane aduertendum est quam pauper dominus nasci uoluerit, ut non pro illo offerretur agnus et pullus columbinus aut turtur sed par turturum aut duo pulli columbini, sicut in euangelio legitur: quod scriptura Leuitici tunc iussit offerri, si non habuerit manus offerentis quod satis est in agnum.

XLI. Homini si cui facta fuerit in cute corporis eius cicatrix signi lucida et fuerit in cute coloris eius tactus leprae. uelut exponendo dixit posterius, unde

8 Luc. 2, 27 13 cf. Matth. 3, 13. 11 22 cf. Luc 2, 24 23 cf. Leu. 12, 8 26 Leu. 13, 2

2 columbinā (binā s. l. m. 2) S 13 ipse etiam PSVTbd 19 EHITIOET
EHITTFATPI C epi yfo et epithi gatros P epi yio ke epi thygatros S
epi sio et epitigrati N epysio ce epi thigatros V epi ysio et epi thi-
gatros T 20 uoluit V 26 Homo CPSNV'Tb fuerint N
28 dixerit V

quod primum dixerat intellexeretur, quoniam dixerat: homini si cui facta fuerit in cute corporis eius cicatrix lucida. ne cicatricem sic intellegeremus, quomodo solet esse uestigium sanati uulneris, aperuit hoc se de colore dicere, cum adiunxit: et fuerit in cute coloris eius tactus leprae. quidquid ergo illud est, coloris uitium est, quod nomine cicatricis appellat. quod uero ait: tactus leprae, non quod tactu color sentiatur, sed ita dicit tactum leprae, tamquam homo ipse uel corpus eius lepra sit tactum, hoc est maculatum atque uitiatum. sicut dici solet: „tetigit eum uel non tetigit febris“. denique ipsam maculam tactum uocat et eam semper isto nomine appellat. unde nonnulli nostri non „tactum“, sed „maculam“ interpretati sunt. quo nomine quidem planius uidetur sonare quod legitur; sed potuit et graecus non dicere ἀφήν, id est tactum, sed μῶμον, id est maculam, unde ἄμωμον dicit immaculatum. quamquam non ab illo solo quod in colore contingit, sed ab omni uitio purum solet scriptura ἄμωμον dicere. unde non maculam coloris, sed omnis uitii notam uult intellegi, quod μῶμον appellat. posset ergo quod ad solum colorem adtinet σπῖλον dicere: quo uerbo usus est apostolus, ubi ait de ecclesia: non habentem maculam aut rugam. nec μῶμον autem nec σπῖλον dixit, sed ἀφήν, id est tactum, quod et in graeca lingua inusitate dicitur in coloribus et tamen hoc septuaginta interpretes non piguit graece dicere. cur ergo latinos piguerit? quod autem dicitur „cicatrix signi“, uel ideo dicitur, quod significet aliquid, uel ideo potius, quod ipsum hominem signo quodam discernit a ceteris, hoc est notabilem reddit.

21 Ephes. 5, 27

1 homine *C*   4 aperuit] ostendit *N*   7 color tactu *N*   8 ipse homo *PVTbd*   10 eum febris *T*   11 tactum] tantum *PS¹V*   13 uideretur *PSTVbd*   14 afen *CPSNVT*   15 momon *CPSNVT*   amomon *CPSVT* amon *N*   16 non *s. l. m. 2 S*   17 solet purum *PVT* amomon *CPSNVT*   18 omnē *S* omnes *P¹*   19 (et 22) momon *CPSNVT*   20 (et 22) spilon *CPSNVT*   22 afen *CPSNVT*   25 pingerit *N*

XLII. Quid est quod ait: et uidebit sacerdos et inquinabit eum, ad quem ueniet, ut mundetur? sed „inquinabit“ dictum est „inquinatum pronuntiabit“, si haec in eo uiderit, quae scriptura dicit de macula leprae.

XLIII. Si autem lucidus albus erit in cute coloris eius et humilis non fuerit aspectus eius a cute. „lucidus albus“ subauditur „tactus“, id est illa macula coloris, non pilus. quod postea dicit: si autem conuersa mutata fuerit significatio in cute, hanc dicit „significationem“, quod superius „signum“ in latino legitur. nam graecus et supra et hic uno eodemque uerbo usus est *σημασία* dicens.

XLIII. Et segregabit illum sacerdos septem diebus in secundo; et uidebit illum sacerdos die septimo in secundo, et ecce obscurus tactus, non est conuersus tactus in cute. et purgabit eum sacerdos; signum enim est: hoc est „purgatum eum pronuntiabit“; non enim est lepra, sed signum.

XLV. Si autem conuersa mutata fuerit significatio in cute posteaquam uidit illum sacerdos, ut purget <illum>, et uisus fuerit denuo sacerdoti et uiderit eum sacerdos et ecce commutata <est> significatio in cute, et inquinabit eum sacerdos; lepra est. etiam hic „inquinabit“ dixit „inquinatum pronuntiabit“; „et“ autem plus habet ex more locutionis scripturae. hoc itaque uidetur admonuisse, ut, cum uisus fuerit solus color albus et lucidus discolor sano colori, adhuc probetur a sacerdote, ut, si uiderit etiam pilum mutatum in album colorem et

1 Leu. 13, 3   5 Leu. 13, 4. 7   10 cf. Leu. 13, 2   13 Leu. 13, 5. 6   19 Leu. 13, 7. 8

2 inquinavit CP   7 illa] ulla C   11 semasian CPNVT semassian S
13 segregauit CPV¹N   15 ecce om. PSNVT   obscuros SV   16 purgavit PSTbd
20 uidet S   21 illum addidi ex quaest. XLVI   22 est addidi ex eadem quaestione
23 qui inquinavit (qui exp. m. 2) P   inquinavit CN   24 inquinatum pr. N   pronuntiauit PS¹N   et] ei S
et eo N   27 calori S

humiliorem factum cutis locum, in quo est albus color, tunc pronuntiet lepram, id est inquinet hominem pronuntiando leprosum. si autem, inquit, lucidus albus fuerit in cute coloris eius — id est lucidus albus fuerit ille tactus: quo nomine eandem maculam appellat — et humilis non fuerit 5 aspectus eius a cute et pilus non erit conuersus in album, ipse autem est obscurus — id est ipse pilus. quia non est albus — et segregabit sacerdos tactum septem dies. et uidebit sacerdos tactum die septimo — id est illam maculam — et ecce tactus manet ante 10 eum. non commutatus est tactus in cute, id est non est discolor et dissimilis inuentus a cute. ergo sanatum est quod uitiosum erat. sed adhuc iubet probari eandem sanitatem per alios septem dies atque ideo sequitur et dicit: et segregabit illum sacerdos septem dies in secundo — id est 15 septem dies alios — et uidebit illum sacerdos die septimo in secundo, et ecce obscurus tactus — id est quia non albus et lucidus ac per hoc concolor sano colori — non est mutatus tactus in cute — sicut et paulo ante dixit, hoc est non est dissimilis a cetera cute — et pur- 20 gabit eum sacerdos, id est purgatum pronuntiabit a suspitione leprae, non quod habuerit lepram, quam iam non habet, sed quoniam lepra non fuit, quod in illo lucido et albo colore tactus, id est maculae illius quae adparuerat, cum expectaretur utrum humilior fieret locus et pilus illic in album 25 conuerteretur, non contigit, sed potius ille tactus, qui fuit ante lucidus et albus. obscurus inuentus est, id est similis cetero colori, non lucidus. non erat ergo lepra; signum est enim, non lepra, quod sic adparuit. tamen etiam propter hoc purgatus a suspitione leprae „lauabit uestimenta sua“, quia 30

3 Leu. 13, 4. 5. 6   23 Leu. 13, 6

1 locus *N*   3 albus lucidus *C*   7 est autem *PT*   erit *pr. S*   13 uitiosum] uisum *V*   14 alios *ex* illos *S*   16 alios dies *bd*   dies *om S*   18 calori *S*   19 in cute tactus *S*   20 purgauit *P¹SN*   21 purgatum eum *S*   22 quod] quo *P¹V*   26 contingit *NV¹*   30 lababit *N*

et in illo signo aliquid fuit, propter quod lauanda fuerant uestimenta, et mundus erit.

XLVI. Deinde sequitur: si autem conuersa mutata fuerit significatio in cute posteaquam uidit illum
 5 sacerdos, ut purget illum — id est posteaquam uidit eum sacerdos septimo die prius sanum, ut purgaret illum, mutata est illa significatio, id est illud signum in cute — et uisus fuerit in secundo sacerdote — id est post alios septem dies — et uiderit eum sacerdos, et ecce com-
 10 mutata est significatio in cute — id est non stetit in illa sanitate, in qua eum uiderat post primos septem dies — et inquinabit illum sacerdos: lepra est. iam hic quoniam illud quod uisum fuerat post primos septem dies sanum non stetit in suo, sed mutatum est in pristinum uitium,
 15 lepra pronuntiatur, ita ut non illic expectetur uel locus humilior uel pilus in album conuersus. cum enim lepra non sit notabilis atque uitiosa nisi uarietas, hoc ipsum de uitioso colore redire ad sanum et de sano redire ad uitiosum ita notabile est, ut non ibi fuerit expectandum, quod in primo
 20 expectari praeceperat de humiliore loco et pili candore, sed iam etiam ista uarietate sine dubitatione sit lepra.

XLVII. Deinde sequitur: et tactus leprae si fuerit in homine. ueniet ad sacerdotem. et uidebit sacerdos, et ecce cicatrix alba in cute, et haec mutauit capil-
 25 lum album, et a sano carnis uiuae in cicatrice. hinc si subtrahamus „et“, more enim locutionis scripturarum positum est. iste erit sensus: et uidebit sacerdos, et ecce cicatrix alba in cute, et haec mutauit capillum album a sano carnis uiuae in cicatrice. ordo est: mutauit
 30 capillum album in cicatrice a sano carnis uiuae, id est: cum

3 Leu. 13, 7. 8   22 Leu. 13, 9. 10

5 purgaret <i>bd</i>	6 eum] illum <i>N</i>	8 et] ut <i>S</i>	11 primus <i>N</i>
12 inquinauit <i>CP</i>	hinc <i>N</i>	13 primos] illos <i>N</i>	15 illiç <i>T</i>
18 colore (re s. l. m. 2) <i>S</i>	19 notabile (ta s. l. m. 2) <i>S</i>	20 humiliori <i>PSbd</i>	
24 mutabit <i>CNV</i>	28 mutabit <i>C</i>		

caro uiua et sana habeat capillum obscurum uel nigrum, haec cicatrix album habet. lepra ueterescens est in cute coloris eius; et inquinabit eum sacerdos — id est inquinatum pronuntiabit — non segregabit eum, quia immundus est. hoc uidetur dicere, quia, ubi inuentus fuerit pilus in album mutatus concolor albo uitio cutis, iam non segregatur, ut probetur, nec expectatur utrum etiam humilior fiat locus, sed ex hoc tantum quod alba est cutis discolor ceterae et album habet pilum discolorem ceteris qui sunt in carne uiua et sana lepra ueterescens pronuntiatur; ideo ueterescens, quia iam non est probanda illis bis septem diebus. si autem restitutus fuerit color sanus et conuersus fuerit albus, quoniam dixerat totum album factum per totam cutem eo ipso iam mundum esse, quia uarietas ibi iam non esset. deinde ait: et quacumque die uisus fuerit in eo color uiuus, inquinabitur: ubi satis ostendit uarietatem improbari. ac per hoc quod modo dixit: si autem restitutus fuerit color sanus et conuersus fuerit albus, et ueniet ad sacerdotem. et uidebit sacerdos, et ecce conuersus tactus in album, et purgabit sacerdos tactum; mundus est, restitutum colorem sanum non debemus accipere, ut color sanus esset; iam enim ipse erat, per quem tamen fiebat immundus propter uarietatem. restitutum ergo dixit colorem sanum, ut illud esset quod fuerat, id est albus sano pereunte. tunc enim rursus mundus erit, cum totus albus fuerit, quia nulla ibi uarietas erit. sed restitutum pro pereunte accipere nimis inusitata locutio est; magis enim uidetur dicere debuisse: si autem restitutus fuerit color albus. nunc uere ait: restitutus sanus et conuersus

2 Leu. 13, 11   12 Leu. 13, 16. 14   17 Leu. 13, 16. 17

2 (et 10) ueterascens *V²Tbd*   3 inquinauit *CP¹S¹N*   4 pronuntiauit *P¹N*   segregauit *CPN*   8 albę *S*   9 cetera *C*   11 uis *C*
 15 die *om. V*   16 uiuus] uisus *P¹ exp. V*   20 purgauit *PSV*   22 iam enim] etenim *bd*   24 ut] et *S¹N*   est *N*   27 prorodeunte (ed *in ras. m. 2*) *S* propter eunte *V¹* pro pereunte *exp. T*   29 color albus] coloribus *SV*   uoro *V*

fuerit albus, tamquam diceret: sanus color si restitutus fuerit in album.

XLVIII. Quid est quod, cum de lepra capitis loqueretur, eam etiam quassationem appellauit, cum in solo colore fiat uel cutis uel capillorum, et quod humilior aspectus eius a cetera cute adpareat, sine dolore tamen et sine ulla uexatione? an hoc quod immundum est quassationem uoluit appellare pro plaga, uelut hac immunditia homo percussus sit?

XLVIII. Quid sibi uult quod cum diceret de lepra uesti-
 10 mentorum aliarumque rerum ad usus hominum pertinentium
 ait: [aut] in uestimento laneo aut in uestimento
 stuppeo aut in stamine aut in lana aut in lineis
 aut in laneis, cum iam supra dixisset: in uestimento
 laneo aut in uestimento stuppeo? nam stuppeum est
 15 utique lineum. an illic uestimenta intellegi uoluit, hic autem
 quodlibet laneum et quodlibet lineum? non enim uestimenta
 sunt stramina iumentorum, cum sint lanea, aut uestimenta
 sunt retia, cum sint linea. prius ergo specialiter de uesti-
 mentis, deinde generaliter de omnibus rebus laneis et lineis
 20 dicere uoluit.

L. Quaeritur quid dixerit: in omni operaria pelle,
 quod nonnulli interpretati sunt: in omni confecta pelle.
 sed non ait graecus ἐργασμένῳ δέρματι, ait autem ἐργασίμῳ,
 quod uerbum etiam in Regnorum libro positum est, ubi Iona-
 25 than loquitur ad Dauid: esto in agro in die operaria,
 id est in die qua fit opus. ac per hoc etiam hic pellem ope-
 rariam in qua fit opus debemus accipere, id est alicui operi

3 cf. Leu. 13, 30   11 Leu. 13, 47. 48   21 Leu. 13, 48
 25 I Reg. 20, 19

2 fuerit *om.* *S*   7 appellare—uelut *om.* *N*   8 uelut hoc immunditia
 hoc percussit *S*¹   percussus sit (*s fin. et sit s. l. m. 2*) *P*   10 ho-
 minem *S*   11 ait aut] ita ut *C*   aut *inclusi*   12 in *ante* stamine
om. *PSNVT*   14 in *om.* *VT*   15 utique] aut *N*   an illic *om.* *N*
 23 ergasmeno dermati *CPSNV* ergasimo derma]t *T*   ait *exp. m. 2* *S*
 ergasimeno *CN* ergasimeno *PS* ergasimo *V* ergasueno *T*   24 ionatha
PSV ionatham *N* ionathas *T*   25 dauit *N*   agrum *PSV*¹*T*   27 ope-
 rarū *S*¹ operari *V* operi*** *P*

adcommodatam. sunt enim pelles quae tantummodo ad ornamentum habentur, non ad opus.

LI. Quid est quod ait: in omni uase operario pellis, nisi quod est ex pelle factum, hoc est in omni uase pelliceo? hoc autem isto loco uas dicit, quod graeci appellant *σκευος*; hoc enim nomen generale est omnium utensilium. aliud est autem quod appellatur *ἀγγεῖον*: nam et hoc latina lingua uas dicit. sed *ἀγγεῖον* illud magis intellegitur uas quod liquorem capit.

LII. Quid est quod ait: et quemcumque tetigerit qui fluorem seminis patitur et manus suas non lauit aqua. lauabit uestimenta et lauabit corpus suum aqua et immundus erit usque in uesperam? ambigue quippe positum est quod ait: manus suas non lauit aqua, uelut posteaquam tetigerit. sed intellegendum est: quemcumque non lotis manibus tetigerit. ipse quem tetigerit lauabit uestimenta et cetera.

LIII. Quid est quod cum praeciperet quomodo intrare deberet sacerdos summus in sanctum, quod est intra uelum, ait inter cetera: et exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israhel et ab iniustitiis eorum [et] de omnibus peccatis eorum? quomodo ergo pro sanctis, si ab immunditiis filiorum Israhel et ab iniustitiis eorum de omnibus peccatis eorum? an quia non ait „pro immunditiis“ filiorum Israhel sed „ab immunditiis“, hoc intellegendum est „exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum

3 Leu. 13, 49   10 Leu. 15, 11   20 Leu. 16, 16

1 accomodata *S*   3 quaestio *LI* in *cod. V* desideratur; in *cod. T* in—factum expuncta sunt et in *mg.* adnotatur: alius liber et quēcūque tetigerit qui (*aliquot uocab. praesecta sunt*) quod est ex pelliceo (iceo *exp. et e s. l.*) factū   4 pellicio *CSN* pellitio *P*   5 sceuos *CPSNT* 7 (et 8) angion *CPSNT*   8 dicitur *S²bd*   itur sed angion *add. m. 2 S* angion *om. T*   licorem *P*   10 quocumque *N*   12 lauit] lauauit *V* lauabit *T* labit *P*   13 uespera *S*   15 lauabit *CSPNVT* sed *cf. uers. 12* 16 quem] cum *PST*   19 belum *N*   20 ait] ut *N*   exorauit *PST* 21 iniustiis *C*   et, quod *CPSVTbd* praebent, inclusi   26 exorauit *P¹S*

Israhel? id est pro eis qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israhel non consentientes immunditiis eorum; non quia pro ipsis tantum exorandum erat, sed quia etiam pro ipsis, ne quisquam putaret ita fuisse sanctos, ut nihil esset
 5 unde pro eis exoraretur, quamuis essent ab immunditiis filiorum Israhel et ab iniustitiis eorum alieni. de omnibus peccatis eorum, id est: quae iniustitiae ueniebant de omnibus peccatis eorum.

Potest et iste esse sensus „exorabit pro sanctis ab
 10 immunditiis filiorum Israhel“, id est, ut hoc pro illis exorari intellegatur, ut ab immunditiis filiorum Israhel tuti essent. sed exorabit non potest accipi nisi quod alio uerbo dicitur „propitiabit“. unde et propitiatorium uocatur, quod alii exoratorium interpretati sunt; graece autem dicitur ἱλαστήριον.
 15 et quod hoc loco latinus ait: exorabit pro sanctis, graecus habet ἐξιλάσεται, quod non intellegitur nisi pro peccatis. unde scriptum est in psalmo: qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis. hic ergo aptior sensus est. ut intellegatur sacerdos etiam pro his propitiare deum, qui
 20 sancti sunt ab immunditiis filiorum Israhel, et quia, licet ita sancti sint, ut immunditiis filiorum Israhel et iniustitiis non consentiant, habent tamen aliquid propter quod eis necessaria sit propitiatio dei.

Sane in quodam graeco inuenimus: et exorabit sanctum,
 25 non pro sanctis, et illud quidem sanctum genere neutro, id est τὸ ἅγιον. nam posset intellegi „exorabit sanctum deum“, et nulla esset quaestio; quomodo autem possit intellegi: exorabit hoc sanctum, difficile est dicere, nisi forte illud

17 Ps. 102, 3

4 nec CPSV¹T nihil (hil add. m 2. P 9 (et 12. 15) exorauit
 P¹SN 11 intellegat S 13 propitiavit PSN 14 ἱλαστήριον CPNV¹T
 eras. S 16 exilas C exilasete PVT exilaseto N eras. S 17 fuit S
 sit V 18 in omnibus V hic] siue CNV sic T 21 sunt PN
 iniustiis C iustiis SP¹ 22 tamen om. V 24 exorauit P¹S τὸ
 ἅγιον cod. Graeci 26 ΘΘΑΓΙΟΝ C to agion PSNV¹T exorauit PSNV¹
 27 posset SN 28 exorauit PSNV¹

sanctum quidquid est quod deus est, quia et spiritus sanctus, qui utique deus est. neutro genere graece dicitur τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. et forte hoc est — si tamen ille codex uerior est, qui emendatior uidebatur — ἐξιλᾶσεται τὸ ἅγιον, hoc est τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, quod latine genere neutro dici non potest. 5 quamuis et in tribus aliis codicibus, uno graeco et duobus latinis, non inuenerimus nisi quod supra diximus: exorabit pro sanctis. quod potest et sic accipi, ut non pro sanctis hominibus, sed pro his quae sancta sunt intellegatur, id est tabernaculo ipso et quaecumque in eis essent sanctificata 10 domino; ut hoc sit „exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israhel: propitiabit deum pro his quae sanctificata sunt domino ab immunditiis filiorum Israhel, quia in medio eorum erat tabernaculum. sic enim sequitur. nam cum dixisset: exorabit pro sanctis ab immunditiis 15 filiorum Israhel et ab iniustitiis eorum de omnibus peccatis eorum, continuo subiecit: et ita faciet tabernaculo testimonii quod creatum est in eis in medio immunditiae eorum, ut ad hoc necessaria uideatur illa propitiatio pro sanctis, id est pro tabernaculo 20 et omnibus quae in eo sancta dicuntur. nam et paulo post hoc dicit de altari. quod aspersione sanguinis mundaret illud sacerdos et sanctificaret ab immunditiis filiorum Israhel.

LIIII. Et perficiet exorans sanctum. utrum perficiet sanctum? an exorans sanctum secundum id quod supra diximus? nam et hic neutro genere graece dictum est τὸ ἅγιον. 25 utrum ergo exorans dominum perficiet sanctum, id est per-

15 Leu. 16, 16   24 Leu. 16, 20

2 qui *om. S*   topneu matoagion CPSNVT   4 quia *C**P**N*   exilasete to agion CPSNVT   5 topneu matoagion CPSNVT   7 inuenimus *P**N**V* exorauit *PSV*¹*N*   8 ut *om. P**S**N*   non *om. N*   9 et pro *S*   is *V*¹ iis *bd* 10 taberna *S*   ipse *S*   11 ut] et *N*   exorauit *P*¹*N*   12 dominus *PST*¹ dominum *VT*²   iis *Tbd*   15 exorauit *NP*¹   ab immunditiis *om. P*¹*SV*   16 ab *om. T*   19 huc *PSVT*   20 propitio *C*   25 an—sanctum *om. SV*   26 generi *N*   to agion *CPSVT*   o agion *N* 7 deum *N*   perfecte] perficiet *N*

fecte sanctificat quod sanctificat? an perficiet, quod ait, exorans sanctum, id est illud sanctum quod est τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον?

LV. De duobus hircis, uno immolando et alio in desertum
 5 dimittendo, quem ἀποπομπαῖον uocant, solet esse disceptatio, et a quibusdam ille immolandus in bono accipitur, ille autem dimittendus in malo. non tamen iste sensus ideo confirmandus est, quia homo, in cuius manu in heremum hircus dimittitur, cum redierit, lauare iussus est uestimenta sua et corpus
 10 suum aqua et sic ingredi in castra — tamquam et hoc sit indicium cur in malo sit ille hircus accipiendus, a cuius contagione homo abluendus est; sic enim dicit abluendum et qui alterius hirci <uitulique> acceperit carnes <et> extra castra combusserit — quia ita de illo et de uitulo fieri iubet,
 15 de quorum immolatorum sanguine fit aspersio, et sunt pro peccatis. ac per hoc non neglegenter istorum duorum hircorum distinctio in allegorica significatione tractanda est. item cum constituisset diem decimum septimi mensis sabbato sabbatorum, quo fieret supra dicta purgatio a sacerdote illo uno
 20 qui patri succedit, loquens de eodem sacerdote ait: exorabit sanctum sancti. quod iam nescio utrum aliter accipiendum sit quam „exorabit in sancto sancti“ quodam genere locutionis; in illo scilicet sancto, quo solus ipse summus sacerdos intrabat, quod est intra uelum, ubi arca erat testimonii et
 25 altare incensi. non enim eundem locum tamquam deum exorabit, sed quia ibi exorabit deum, ita positum est: exorabit sanctum sancti. nam et hoc genere neutro in graeco

5 cf. Leu. 16, 8. 10. 19—22   8 cf. Leu. 16, 26   12 cf. Leu. 16, 27. 28   15 cf. Leu. 9, 8—12   17 cf. Leu. 16, 29—32   20 Leu. 16, 33

2 topneumatoagion CPNV¹T to pneu ato agion S   4 alium P deserto PVT   5 apoponpeum C apopompeum PSNV¹T   10 aqua om. N
 13 uitulique scripsi cum bd: qui in loco CPSNV¹T quo in loco V² et addidi cum bd: om. codd.   14 quia ita] qui ait S qui aut VT quod ita N   et] ut N   17 destinatio S   18 septimo P¹SNV¹   19 quod SP¹V¹   22 in sem CFSV¹T sem N   26 ita] ibi T   27 ex genere S

positum est: τὸ ἅγιον τοῦ ἁγίου. an forte spiritum sanctum sancti dei hoc est τὸ ἅγιον πνεῦμα τοῦ ἁγίου θεοῦ? an potius „exorabit“ dictum est „exorando purgabit“? nam sic uerba contextit: et exorabit sanctum sancti et tabernaculum testimonii et altare exorabit et pro sacerdotibus 5 et pro omni synagoga exorabit. quomodo ergo exorabit tabernaculum et altare nisi, ut dictum est, intellegamus „exorando purgabit“?

LVI. Illud quod dicit: quicumque occiderit uitulum aut ouem aut capram in castris et quicumque 10 occiderit extra castra et ad ostium tabernaculi testimonii non adtulerit, et in hoc constituit peccatum et comminatur facienti, non de his dicit quae occiduntur ad usum uescendi uel si quid aliud, sed de sacrificiis. prohibuit enim priuata sacrificia, ne sibi quisque quodam modo sacerdos 15 esse audeat, sed illuc adferat, ubi per sacerdotem offerantur deo. ita enim nec uanis sacrificabunt; nam et hoc in ea consuetudine cauendum praemonuit. cum ergo non liceret offerri sacrificia nisi in tabernaculo, cui templum postea successit — unde et rex Israhel Hieroboam uaccas facere ausus est, 20 quibus populus sacrificaret, ne huius legis necessitate seducerentur ab eo qui sub regno eius erant, dum pergunt Hierusalem, ut in templo dei offerrent sacrificia sua, in quo facto a domino condemnatus est — merito quaeritur quomodo licite sacrificauerit Helias extra templum dei, quando et ignem 25 de caelo impetrauit et prophetas daemoniorum conuicit. quod mihi non uidetur alia ratione defendi quam illa, qua defenditur et Abrahae factum, quod filium deo iussus uoluit immo-

9 Leu. 17, 3. 4   20 cf. III Reg. 12, 28—30   25 cf. III Reg. 18, 36—39   28 cf. Gen. 22, 3—10

1 est *om.* *N*   to agion tu agiu *CPTV* to agion to agiu *N* to agion tu agion *S*   scm spm *NT* 2 sancti] scm *N*   to agion pneumatuaui theu *CSNV* to agion pneumatui tu agiu *P* to agion pneumatui tu agiu *T* 3 exorauit *NP*¹   purgauit *P¹SN*   6 ergo *om.* *P*   12 hoc *om.* *S* 13 cominatur *ex* comitantur *P*   15 quisque *om.* *N*   20 ieroboam *PVTNbd*   22 pergerent *PSV²bd*   ierusalem *NTbd*

lare. cum enim iubet ille qui legem constituit aliquid fieri quod in lege prohibuit, iussio ipsa pro lege habetur, quoniam auctoris est legis. non enim deesse possent miracula alia praeter sacrificium, quibus superarentur et conuincerentur prophetae lucorum; sed spiritus dei, qui fuerat in Helia quid-
 5 quid in hac re fecit, contra legem esse non potest, quia dator est legis.

LVII. Quid est quod prohibens edendum sanguinem dicit: anima omnis carnis sanguis eius est? quem totum
 10 locum sic explicat: et homo homo filiorum Israhel aut de proselytis qui adpositi sunt in uobis quicumque ederit omnem sanguinem, et statuam faciem meam super animam quae manducat sanguinem et perdam illam de populo suo. anima enim omnis carnis san-
 15 guis eius est. et ego dedi illum uobis exorare pro animabus uestris; sanguis enim eius pro anima exorabit. propterea dixi filiis Israhel: omnis anima ex uobis non edet sanguinem, et proselytus qui adpositus est in uobis non edet sanguinem. numquidnam si
 20 animam pecoris sanguinem dicimus, etiam anima hominis sanguis putanda est? absit. quomodo ergo non ait: anima omnis carnis pecoris sanguis eius est, sed: anima, inquit, omnis carnis sanguis eius est? in omni utique carne etiam hominis caro deputatur. an quia uitale aliquid est in
 25 sanguine, quia per ipsum maxime in hac carne uiuitur, qui in omnibus uenis per corporis cuncta diffunditur, ipsam uitam corporis uocauit animam, non uitam quae migrat ex corpore, sed quae morte finitur? qua locutione dicimus istam uitam temporalem esse, non aeternam, mortalem, non inmortalem,

9 Leu. 17, 10—12

3 auctores *P*¹ auctorem *S* auctor *VTbd* est om. *S* 4 separarentur *V*
 9 est eius *N* 10 et om. *P*¹*SNV* et *T* homo alterum om. *PSV*
exp. T 11 quia *T* 15 illud *T* illud *CPSNVbd* post uobis haud
dubie addendum: ad altare; cf. p. 288, 12 exorari *PSVNT* 17 dixit *P*¹*S*
 19 edit *C* 21 sanguinis *T* non om. *S* nā *P*² non anima *PV*
 26 omnis *P*¹*S*¹ omnes *V* uenas *V* cunctas *V* ipsam uitam om. *N*

cum sit immortalis animae natura, quae ablata est ab angelis in sinu Abrahae, et cui dicitur: hodie mecum eris in paradiso, et quae in tormentis ardebat inferni. secundum istam ergo significationem, qua perhibetur anima etiam haec temporalis uita, dixit apostolus Paulus: non enim facio animam meam pretiosam mihi, ubi se ostendere uoluit et mori paratum pro euangelio. nam secundum significationem, qua anima dicitur illa quae migrat ex corpore, magis eam pretiosam faciebat, cui tantum meritum conquirebat. sunt et aliae huius modi locutiones. uita itaque ista temporalis maxime sanguine continetur in corpore. sed quid est quod ait: dedi nobis eum ad altare dei, exoret pro anima uestra? tamquam anima pro anima exoret. numquid sanguis pro sanguine, quasi de nostro sanguine solliciti simus, cum pro anima nostra uolumus exorari? absurdum est hoc.

Sed multo est absurdius, ut sanguis pecoris exoret pro anima hominis, quae mori non potest, cum manifeste scriptura testetur in epistula ad Hebraeos illum sanguinem uictimarum nihil profuisse ad exorandum deum pro peccatis hominum, sed significasse aliquid quod prodesset. impossibile est enim, inquit, sanguinem hircorum et taurorum auferre peccata. restat itaque, ut, quoniam pro anima nostra exorat mediator ille, qui omnibus illis sacrificiis quae pro peccatis offerebantur praefigurabatur, illud appelletur anima quod significat animam.

Solet autem res quae significat eius rei nomine quam significat nuncupari: sicut scriptum est: septem spicae septem anni sunt; non enim dixit: septem annos significant, et:

1 cf. Luc. 16, 22   2 Luc. 23, 43   3 cf. Luc. 16, 23   5 Act. 20, 24   11 Leu. 17, 11   20 Hebr. 10, 4   27 Gen. 41, 26

2 sinu *T*   3 infernis *PSV*   ergo istam *T*   5 Paulus *om. N*
 6 pretiosorem quam me *bd*   et mori] emori *N*   10 temporales *P*
 12 exoret] ut exoret (ut *in ras.*) *T*, *V*² exorare *d*   13 exoraret *T*
 14 sumus *PSV*   15 exorare *S*   16 pecoris] corporis *T*   17 manifesta
CPSNV   18 testatur *S*   22 ut *om. N*   23 quae] qui *CPSVT*
 25 animam—significat *in mg. m.* 2 appos. *P*   28 significat *P¹S*

septem boues septem anni sunt et multa huius modi.
hinc est quod dictum est: petra erat Christus; non enim
dixit: petra significabat Christum, sed tamquam hoc esset,
quod utique per substantiam non hoc erat, sed per significa-
tionem. sic et sanguis, quoniam propter uitalem quandam
corpulentiam animam significat, in sacramentis anima dictus
est. uerum si quisquam putat animam pecoris esse sanguinem,
non est in ista quaestione laborandum; tantum ne anima
hominis, quae carnem humanam uiuificat et est rationalis,
sanguis putetur ualde cauendum est et hic error modis
omnibus refutandus. quaerendae etiam locutiones, quibus per
id quod continet significetur id quod continetur, ut, quoniam
anima sanguine tenetur in corpore — nam si fuerit effusus
abscedit — per ipsum aptius significata sit anima et eius
nomen sanguis acceperit. sicut ecclesia dicitur locus, quo
ecclesia congregatur; nam ecclesia homines sunt, de quibus
dicitur: ut exhiberet sibi gloriosam ecclesiam. hoc
tamen uocari etiam ipsam domum orationum idem apostolus
testis est, ubi ait: numquid domus non habetis ad man-
ducandum et bibendum? an ecclesiam dei contemnitis?
et hoc cotidianus loquendi usus obtinuit, ut in ecclesiam prod-
ire aut ad ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad
locum ipsum parietesque prodierit uel confugerit, quibus
ecclesiae congregatio continetur. scriptum est etiam: et effun-
dens sanguinem qui fraudat mercedem mercenarii.
mercedem sanguinem dixit, quoniam ea sustentatur uita, quae
nomine sanguinis appellatur.

Sed cum dominus dicat: nisi manducaueritis carnem
meam et biberitis meum sanguinem, non habebitis in

2 I Cor. 10, 4   17 Ephes. 5, 27   19 I Cor. 11, 22   24 Eccli.
31 (34), 27   28 Ioh. 6, 53

2 *alt.* est *eras*. *S*   3 significat *P¹SVbd*   4 hoc *V*   5 quamdam *S*
11 quibus *om.* *CPNVT*   per id] pro eo *T*   12 continetur *C*   signi-
ficetur—ut *om.* *C*   significetur *bd*: *om. codd.*   19 domos *NVbd*   21 in]
ad (*s. l. m.* 2) *V* ab *T*   ecclesia *T*   22 quid *P¹S¹* quod *V*   26 ea] mea *S¹*
in ea *VT*   29 sanguinem meum *NV*   habetis *ST*   uitam in uobis *T*

uobis uitam, quid sibi uult quod a sanguine sacrificiorum, quae pro peccatis offerebantur, tanto opere populus prohibetur, si illis sacrificiis unum hoc sacrificium significabatur, in quo uera fit remissio peccatorum? a cuius tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo non solum nemo prohibetur, sed ad 5 bibendum potius omnes exhortantur, qui uolunt habere uitam. quaerendum igitur quid significet, quod homo prohibetur in lege sanguinem manducare eumque deo fundere iubetur. nam de animae natura, cur per sanguinem significata sit, quantum in praesentia satis uisum est, diximus. 10

LVIH. Turpitudinem patris tui et turpitudinem matris tuae non reuelabis; turpitude enim eorum. prohibet cum matre concumbere; ibi est enim turpitude patris et matris. nam postea prohibet et nouercae, ubi dicit: turpitudinem uxoris patris tui non reuelabis; turpitude 15 enim patris tui est. ubi exposuit quomodo in matre utriusque sit turpitude, id est patris et matris; in nouerca enim tantum patris.

LVIII. Turpitudinem sororis tuae ex patre tuo aut ex matre tua quae domi est nata uel quae 20 foris nata est non reuelabis turpitudinem earum. „quae domi nata est“, intellegitur ex patre; „quae foris nata est“, intellegitur ex matre, si forte de priore uiro eam mater susceperat et cum illa in domum uenerat, quando patri eius nupsit, quem monet scriptura ne reuelet turpitudinem sororis suae. hic uidetur non prohibuisse et quasi 25 praetermisisse concubitum cum sorore de utroque parente nata; non enim dicit: turpitudinem non reuelabis sororis tuae ex patre et ex matre, sed: ex patre aut ex matre. uerum

11 Leu. 18, 7. 8 19 Leu. 18, 9

1 a (s. l. m. 1) PS, (s. l. m. 2) V 2 tantopere PSNV**T**bd 3 sacrificium om. T 4 sanguinē C 5 ad] ut C 8 iubetur] uidetur S 9 sanguine C 12 reuelauis C turpitude enim] turpitudinem PSNV**1**T eorum est V**2**bd 17 sit om. PSVT post turpitude s. l. m. 2 ē V 22 patre—ex om. S 24 illā C 28 reuelabit P**1**S suae S 29 et om. N ex prim. om. bd

quis non uideat etiam illud esse prohibitum multo maxime?
 si enim non licet sororis turpitudinem reuelare ex quolibet
 parente natae, quanto magis ex utroque! quid est autem quod
 interposita prohibitione concubitus etiam cum suis neptibus
 siue de filio siue de filia sequitur et dicit: turpitudinem
 filiae uxoris patris tui non reuelabis? si enim huc
 usque dixisset, intellegeremus etiam cum filia nouercae pro-
 hibitum fuisse concubitum, quam ex priore uiro nouerca
 peperisset nec huius qui prohibetur soror esset uel ex patre
 uel ex matre; cum uero addidit: ex eodem patre soror
 tua est, non reuelabis turpitudinem eius, manifestat
 de sorore factam esse istam prohibitionem, cum fuerit ex
 patre et ex nouerca, de qua iam superius dixerat. an ideo
 iterum hoc apertius uoluit prohibere, quia superius sub-
 obscurum fuit? saepe enim hoc facit scriptura.

LX. Turpitudinem fratris patris tui non reue-
 labis et ad uxorem eius non introibis. exposuit quid
 dixerit „turpitudinem fratris patris tui“, id est patris
 tui, „non reuelabis“; hoc est enim „ad uxorem eius
 non introibis“. in uxore quippe patris uoluit intellegi
 turpitudinem patris, sicut in uxore patris turpitudinem patris.

LXI. Turpitudinem uxoris fratris tui non reue-
 labis; turpitudinem fratris tui est. quaeritur, utrum hoc
 uiuo fratre an mortuo sit prohibitum, et non parua quaestio
 est. si enim dixerimus de uiui fratris uxore locutam scripturam
 uno generali praecepto, quo prohibetur homo ad uxorem
 accedere alienam, etiam hoc utique continetur. quid est ergo
 quod tam diligenter has personas, quas appellat domesticas,
 propriis prohibitionibus distinguit a ceteris? non enim et

5 Leu. 18, 11   10 Leu. 18, 11   16 Leu. 18, 14   22 Leu. 18, 16
 25 cf. Ex. 20, 17

1 prihibitum *S*   6 hoc *CPSN*   7 filiam *PS*   9 huius] unius (*s. l.*
m. 2 illius) *V*   10 uel ex *om. V*   matre *om. V*   uoro *S*
 patre *om. S*   16 tui patris *T*   19 eius *om. T*   20 patris tui *SP¹V¹*
 25 diximus *S*   uxorē *CP¹S*   27 est *om. S*   ergo *S*

quod prohibet de uxore patris, hoc est de nouerca, uiuo patre accipiendum est et non potius mortuo. nam uiuo patre quis non uideat multo maxime prohibitum, si cuiuslibet hominis uxor aliena prohibita est maculari adulterio? de his ergo personis uidetur loqui, quae possent non habentes uiros in 5 matrimonium conuenire, nisi lege prohiberentur, sicut fertur esse consuetudo Persarum. sed rursus, si fratre mortuo intellexerimus prohibitum esse ducere fratris uxorem, occurrit illud, quod excitandi seminis causa, si ille sine filiis defunctus esset, iubet scriptura esse faciendum. ac per hoc conlata 10 ista prohibitione cum illa iussione, ne inuicem aduersentur, intellegenda est exceptio, id est non licere cuiquam defuncti fratris ducere uxorem, si defunctus posteros dereliquit; aut etiam illud esse prohibitum, ne liceret ducere fratris uxorem etiam quae a fratre uiuo per repudium recessisset. tunc enim, 15 sicut dominus dicit, ad duritiam Iudaeorum Moyses permiserat dare libellum repudii et per hanc dimissionem potuit putari quod licite quisquam sibi uxorem copularet fratris, ubi adulterium non timeret, quoniam repudio discessisset.

LXII. Turpitudinem mulieris et filiae eius non 20 reuelabis: id est, ne putet quisquam licere sibi ducere filiam uxoris suae. simul enim mulieris et filiae eius non licet reuelare turpitudinem [eius], id est ambabus misceri et matri et filiae.

LXIII. Filiam filii eius et filiam filiae eius non 25 accipies. etiam neptem uxoris de filio uel de filia duci prohibuit. uxorem super sororem eius non accipies in zelum. hic non prohibuit superducere, quod licebat antiquis propter abundantiam propagationis, sed sororem sorori

9 cf. Deut. 25, 5   16 cf. Matth. 19, 8   20 Leu. 18, 17   25 Leu. 18, 17. 18

2 accipiendum esset *SV*¹   4 alieana *S*   personis ergo *PVT*
 6 conuinere *S*   13 defuctus *T*   18 uxorem *om. N*   22 eius *s. l. m. 2 V*
 23 rebelare *C*   eius, quod *CPSNV*¹*T*¹ *praebent, inclusi*   24 matris *N*
 25 Filiam filię *S*   26 neptam *SV*¹

noluit superduci. quod uidetur fecisse Iacob, siue quia nondum fuerat lege prohibitum siue quia subpositae alterius fraude deceptus est et illa magis de placito ueniebat quam posterius accepit; sed iniustum erat priorem dimitti, ne faceret
 5 eam moechari. hoc autem quod ait „in zelum“, utrum ideo positum est, ne sit zelus inter sorores, qui inter illas quae sorores non essent contemnendus fuit? an ideo potius, ne propter hoc fiat, id est, ne hoc animo fiat, ut in zelum sororis soror superducatur?

10 LXIII. Et ad mulierem in segregatione immunditiae eius non accedes reuelare turpitudinem eius: id est ad menstruatam mulierem non accedes; segregabatur enim secundum legem propter immunditiam. hoc cum superius satis sufficienter prohibuisset, quid sibi uult, quod
 15 etiam hic hoc isdem praeceptis uoluit adiungere? an forte in superioribus quoniam dictum est, ne figurate accipiendum putaretur, etiam hic positum est, ubi talia prohibita sunt, quae etiam tempore noui testamenti remota umbrarum ueterum obseruatione sine dubio custodienda sunt? quod uidetur etiam
 20 per prophetam Ezechielem significasse, qui inter illa peccata, quae non figuratae sed manifestae iniquitatis sunt, etiam hoc commemorat, ad mulierem menstruatam si quis accedat, et inter iustitiae merita, si non accedat. qua in re non natura damnatur, sed concipiendae proli noxium perhibetur.

25 LXV. Et ad uxorem proximi tui non dabis concubitum seminis tui inquinari ad eam. ecce ubi rursus prohibet adulterium, quod cum aliena uxore committitur, quod etiam in decalogo prohibetur. unde adparet illa

1 cf. Gen. 30, 22—23   10 Leu. 18, 19   13 cf. Leu. 15, 19—27
 20 cf. Ezech. 18, 6; 22, 10   25 Leu. 18, 20   28 cf. Ex. 20, 17

3 et] at *T*   6 zelum *CPSVN*   quę *P¹SV* quod *P²NT*   7 contemnendus *scripsi cum bd*: contemnendum *CPNVT* condemnendum *S*
 10 segregationem *CN*   15 eisdem *V²Tbd*   forte ne *PSNV*   16 quoniam] quando *T* quod *V²* quod iam *bd*   ne *om.* *T exp.* *V*   21 figurate *PSV*   manifeste *PSV*   24 prohibetur *N*   25 tui] tibi *CT*

ita prohibita, ut etiam mortuis uiris suis non ducantur uxores, quarum prohibet turpitudinem reuelari.

LXVI. Et a semine tuo non dabis seruire principi. hic non uideo quid intellegatur nisi principi qui pro deo colitur. non enim ait δουλεύειν, sed λατρεύειν in graeco, quod 5 latinus non solet interpretari, nisi ut dicat seruire; plurimum autem distat. nam seruire hominibus sicut serui seruiunt, quod non est λατρεύειν sed δουλεύειν, scriptura non prohibet: seruire autem secundum id quod est λατρεύειν non iubetur hominibus nisi uni uero deo, sicut scriptum est: dominum 10 deum tuum adorabis et illi soli seruiēs. non solum autem hoc uerbo, quod ait λατρεύειν, satis significat quem principem dicat, id est cui cultus tamquam deo exhibetur, uerum etiam eo quod adiungit: et non profanabis nomen sanctum, siue dei, de cuius populo datur illo modo seruire 15 principi, siue nomen sanctum ipsius populi Israhel, propter quod dicitur: sancti estis, quoniam et ego sanctus sum. oportunissime etiam hic adiungit: ego dominus, hoc utique admonens, quia illi soli debetur λατρεία, id est ea seruitus, qua seruitur deo. 20

LXVII. Quod dicit: et exhorruit terra eos qui insident super eam. propter mala facta eorum, quae superius commemorauit, non ideo dictum putandum est, quod habeat terra sensum quo ista sentiat et exhorreat, sed nomine terrae homines significat, qui sunt super terram. proinde cum haec 25 mala faciunt homines, inquinant terram, quia inquinantur

3 Leu. 18, 21   10 Deut. 6, 13   17 Leu. 11, 44; 19, 2; I Petr. 1, 16   21 Leu. 18, 25

1 ducant *PSVT*   2 reuelare *V*   5 duleum *CPSVT* duleuin *N*
latreuin *CN* latreum *PSVT*   6 latinos *P¹S*   interpreta *C*   nis *S*
8 latreuin *CN* latreum *PSVT*   duleuin *N* duleum *CPSVT*   non
om. V   9 (et 12) latreuin *CN* latreum *SPVT*   12 quo *PSV*   15 de
om. V   cui *SV*   17 estote *Tbd*   et *om. Vbd*   18 domini *C*
19 latria *CPSNVT*   ea *om. T*   21 exhorruit *bd*: exhorruit *C* exhor-
rebit *PSNVT*   24 ista] ita *P¹J* itaque *S*   sententia *N*

homines qui haec imitantur; et exhorret terra, quia exhorrent homines qui nec faciunt nec imitantur.

LXVIII. Non furtum facietis neque mentiemini neque calumniam faciet unusquisque proximo. illud de furto positum est in decalogo. quod autem dicit: neque mentiemini neque calumniam faciet unusquisque proximo, mirum, si non eo praecepto continetur, quod ibi positum est: neque falsum testimonium dices aduersum proximum tuum, quoniam neque calumnia sine mendacio fieri potest, quod falsi testimonii generalitate concluditur. sed utrum haec aliqua compensatione admittenda sunt, magna quaestio est: sicut de mendacio paene omnibus uidetur, quod ubi nemo laeditur, pro salute mentiendum est. utrum ergo ita et de furto? an furtum fieri non potest, ubi nullus laeditur? quin immo fieri potest, etiam quando ei cui fit consulitur, tamquam si quisquam homini uolenti se occidere gladium furetur. nam calumnia nescio utrum cuiquam ad eius utilitatem fieri possit. nisi forte quod ad maius gaudium fiebat, quo postea fruerentur, quod Ioseph de scypho calumniabatur fratribus suis, quibus etiam explorationis falsum crimen intenderat. quamquam si definitionibus ista determinare tentemus, fortasse furtum non est, nisi quando alieno occulte ablato proximus laeditur; et calumnia non est, nisi quando falsi criminis obiectione proximus laeditur; mendacium autem non possumus dicere tunc tantummodo esse, quando proximus laeditur; cum enim falsum ab sciente dicitur, procul dubio mendacium est, siue illo quisquam siue nemo laedatur. proinde magna quaestio de mendacio, utrum possit aliquando

3 Leu. 19, 11   5 cf. Ex. 20, 14   8 Ex. 20, 16   19 cf. Gen. 44, 4. 5; 42, 9. 14

1 qui] quia *P¹S*   exhorrent (ex s. l. m. 1) *P* orrent *S* horent *V¹*
4 faciat *S*   proximo suo *VT*   5 in om. *S*   6 faciat *S*   7 proximo *S*   10 potes *C*   11 amittenda *P*   12 sint *PSNVTbd*   14 non om. *P¹SV*   15 nulli *S*   16 quisque *PSNV*   hominum *PSV*   uolentis eo occidere *S*   17 gladio *S*   19 scypho *PNT*   22 quando ex quod *m.* 2 *P*   24 menda (in fine uersus) *S*

iustum esse mendacium, facile solueretur fortasse, si sola praecepta intueremur, non et exempla. nam quid isto praecepto absolutius: non mentiimini? sic enim dictum est quomodo: non facies tibi idolum — quod factum non potest aliquando iustum esse — et quomodo dictum est: non moechaberis — quis autem dicat aliquando moechiam iustam esse posse? — et: non furaberis — secundum definitionem illam furti iustum esse furtum numquam potest — et: non occides, quoniam cum homo iuste occiditur, lex eum occidit, non tu. numquid ita dici potest: cum homo iuste mentitur, lex mentitur? sed exempla faciunt difficillimam quaestionem. mentitae sunt obstetrices Aegyptiae et bona illis deus retribuit; mentita est Raab pro exploratoribus terrae et ideo liberata est. an ex quo dictum est in lege: non mentiimini, ex illo intellegendum est nec in tali causa licere mendacium, in quali causa legitur Raab esse mentita? sed magis credibile est, quia iniustum erat mendacium, ideo prohibitum, non quia prohibitum, ideo factum iniustum. fortassis ergo, sicut de obstetricibus diximus, non hoc in eis remuneratum, quod mentitae sunt, sed quod infantes Hebraeos liberauerunt, ut propter hanc misericordiam illud peccatum ueniale sit factum, non tamen existimetur non fuisse peccatum: sic etiam de Raab intellegendum est remuneratam in illa liberationem exploratorum, ut propter eandem liberationem uenia sit data mendacio. ubi autem uenia datur, manifestum est esse peccatum. sed illud cauendum est, ne ita quisque existimet etiam ceteris peccatis, si propter liberationes hominum fiant, ita ueniam posse concedi. multa enim mala in-

4 Ex. 20, 4. 13. 14. 15   12 cf. Ex. 1, 19. 20   13 cf. Ios. 2, 4; 6, 25 (24)

1 facile autem *T*   2 et om. *PSVT*   num *S*   3 absolutio *S*
 si *S*   6 moechaueris *C*   7 secundum enim *Sbd*   8 numquam furtum *S*
 10 numquid iuste *T*   13 rahab *V*   explorantibus *S*   15 ex illo om. *N*
 16 rahab *V*   24 liberatione *PSV*   liberationem] explorationem *PSV*
 27 existimet *C*   de ceteris *VT*   28 faciant *N*   uenia *S*

tolerabilia et nimium detestanda istum consequuntur errorem.

LXVIII. Non nocebis proximo. si quid sit nocere et non nocere pateret hominibus, hoc generale praeceptum ad
 5 innocentiam retinendam fortasse sufficeret. omnia enim quae prohibentur committi in proximum, ad hoc unum referenda sunt, quod dictum est: non nocebis proximo. nam quod sequitur: non rapies, nisi ad hoc referatur, ne rapiendo noceatur, aliquando euenit, ut non rapiendo quisque noceat.
 10 nam gladius insanienti rapiendus est; et si non fecerit quis ut oportuerit, magis nocuerit.

LXX. Quid est quod, cum supra dixisset: non odio habebis fratrem tuum in animo tuo; arguendo argues proximum tuum et non accipies propter ipsum peccatum,
 15 consequenter adiunxit: et non uindicatur manus tua? utrum pro eo, quod est „non punitur“? animo enim bono facis, cum disciplinam peccanti proximo inponis, ne accipias peccatum eius neglegendo. ad hoc enim pertinet quod ante posuit: non odio habebis proximum tuum in animo tuo.
 20 uideri enim potest ei qui arguitur, quod oderis eum, cum non sit in animo tuo. an „non uindicatur manus tua“ hoc potius admonet, ne quaeras uindicari manum tuam nec ulciscendi libidine rapiaris? nam quid est aliud uindicari uelle nisi laetari uel consolari de alieno malo? et ideo dictum
 25 est: non irasceris filiis populi tui. sic enim recte ira definita est, quod sit ulciscendi libido. quidam uero codices habent: et non uindicabitur manus tua, id est ne arguendo uindicare te uelis, sed potius consulere illi quem arguis.

3 Leu. 19, 13   12 Leu. 19, 17. 18

1 sequuntur *bd*   7 quo dictum *S*   10 insaniendi *T*   ferit (*in mg.* alius liber etsi non fecerit) *T*   quid *ST* quit *CPN*   11 ut *s. l. C om.* *T* potuerit (*alium librum praebere in mg. adnot.*) *T*   13 argue *P*   16 quod *om.* *N*   17 facies *PSV*   disciplina *S*   peccati *PV*   nec *P*   accipies *P¹VS*   21 anno *S*   22 nec] ne *N*   26 definita est] diffinitur *T*   27 ne] non *S*   28 argues *N*

LXXI. Et incisiones super animam non facietis in corpore uestro. super animam dixit „super funus mortui“; de anima quippe dolor est quae recessit. ad hunc autem dolorem pertinet luctus, in quo luctu nonnullae gentes habent consuetudinem secare corpora sua. hoc fieri deus prohibet. 5

LXXII. Ita ut fornicentur in principes de populo suo. non de populo suo principes, sed de populo suo fornicentur. eos quippe principes uult hic intellegi, qui pro diis colebantur; sicut apostolus dicit: secundum principem potestatis aeris, et in euangelio dominus: nunc princeps 10 mundi huius missus est foras, et: ecce ueniet princeps mundi et in me nihil inueniet.

LXXIII. Homo homo quicumque adulterauerit uxorem uiri aut quicumque adulterauerit uxorem proximi sui, morte moriantur. pluraliter dixit „morte moriantur“, 15 hoc est qui adulterauit et quae adulterata est. hic aliquid distare uoluit inter quemlibet uirum et proximum, quamuis multis locis proximum pro omni homine ponat. sed quae est ista locutio, ut, cum iam dixisset de uiro, hoc idem repetierit de proximo, cum sit consequens, ut multo magis ab uxore 20 proximi abstinendum sit, si ab uxore cuiuslibet uiri abstinendum est? nam si prius de proximo dixisset, ne putaretur uxorem licere adulterare non proximi, addendum fuit de quolibet uiro; nunc uero, si quod minus est non licet, quanto minus licet quod maius malum est! nam si non licet adul- 25 terare uxorem cuiuslibet uiri, quanto magis proximi! an forte ista repetitio tamquam exponit quid prius dictum sit, ut ideo

1 Leu. 19, 28   6 Leu. 20, 5   9 Ephes. 2, 2   10 Ioh. 12, 31
11 Ioh. 14, 30   13 Leu. 20, 10

3 quae recessit *bis pos. S*   adhuc *P'SV*   4 ad dolorem *P'SV*
6 ὥστε ἐκπορνύειν αὐτούς *Lag.*   8 dis *SN*   10 aeris] eius *C*   11 huius
mundi *PSbd*   uenit *PSVbd*   13 *alt.* homo *om. S*   alterum ἄνθρω-
πος *om. Tisch.*   14 uiri—uxorem *in mg. m. 2 add. C*   adulterauerit]
aut ulterabit *C*   sui *haud dubie includendum est*   15 pluraliter—mori-
antur *om. V*   16 adulterauerit *PSNVT*   18 homini *S*   ponit *PV*
19 ita *P'S*   idem] id est *S*   23 fuisset *bd om. S*

intellegat homo quantum malum sit adulterare uxorem uiri, quia, si hoc fecerit, uxorem proximi adulterat? proximus est enim omnis homo homini.

LXXIII. Et mulier quae accesserit ad omne pecus ascendi ab eo, interficietis mulierem et pecus. morte moriantur; rei sunt. quaeritur quomodo sit reum pecus, cum sit inrationale nec ullo modo legis capax. an quemadmodum transferuntur uerba modo locutionis, quae graece appellatur μεταφορά, ab animali ad inanimale — sicut dicitur
 10 inprobis uentus uel iratum mare — ita et hic translatum est a rationali ad inrationale? nam pecora inde credendum est iussa interfici, quia tali flagitio contaminata indignam refricant facti memoriam.

LXXV. Quicumque acceperit sororem suam ex patre
 15 suo aut ex matre sua et uiderit turpitudinem eius <et ipsa uiderit turpitudinem eius>, inproperium est; exterminabuntur in conspectu generis sui; turpitudinem sororis suae reuelauit, peccatum accipient. quid ait hoc loco „uiderit“ nisi concumbendo cognouerit?
 20 sicut in lege dicitur: cognouit uxorem suam pro eo, quod est mixtus est ei. et quid ait: peccatum [suum] accipient, cum de poena eorum loqueretur, nisi quia et ipsam poenam peccati peccatum uoluit appellari?

LXXVI. Quicumque dormierit cum cognata sua,
 25 turpitudinem cognationis suae reuelauit; sine filiis morientur. quaeritur quousque sit intellegenda ista cognatio,

4 Leu. 20, 16   14 Leu. 20, 17   20 Gen. 4, 1. 17. 25   24 Leu. 20, 20

2 quia] quā N   si om. S   3 homini] hominis P¹SV   4 accesserat CP¹   5 ascendendi PC ascendere T¹   6 moriatur S   pecus in mg. m. 2 add. V   9 metaforā CPT metaphora SV methafora N animalia; ad C   16 et—eius addidi ex Locut. de Leuit. XXXXVII
 18 reuelabit SN   peccatum suum bd   19 in hoc PSVTbd   concumendo C concupiendo S   21 prius est om. S   peccatum suum libri: suum cum in uersu 18 ab omnibus cod. absit inclusi   23 appellare PVbd   25 reuelabit PSN

cum ex longo gradu liceat utique accipere uxorem semperque licuerit. sed intellegendum est ex his gradibus quos prohibuit non licere et secundum ipsos dictum: quicumque dormierit cum cognatu sua: ubi et aliqua non commemorata intellegenda dimisit, sicut sororem de utroque parente, sicut uxorem fratris matris, id est auunculi. nam de uxore patruum primum prohibuit, quamvis haec non cognatio, sed affinitas perhibetur. sed quid est „sine filiis morientur“, cum filii ex huius modi coniunctionibus et ante nati sint et hodieque nascentur? an hoc intellegendum est lege dei constitutum, ut quicumque ex eis nati fuerint, non deputentur filii, id est nullo parentibus iure uiui succedant?

Et non execrabiles facietis animas <uestras> et in pecoribus et in uolucris et in omnibus serpentibus terrae quae ego segregavi uobis in inmunditiam. uidetur hic significare non haec natura esse immunda, sed aliquo sacramenti signo, quandoquidem dicit: quae ego segregavi uobis in inmunditiam, tamquam immunda eis non essent, si eis segregata non essent.

LXXVII. Et uir aut mulier si forte fuerit illi uentri- loquus aut incantator, morte moriantur ambo. lapidibus lapidabitis eos; rei sunt. utrum uir et mulier an uir et uentri- loquus aut mulier et uentri- loquus siue incantator? sed hoc magis, et qui habet et quem habet.

LXXVIII. Mulierem fornicariam et profanam non accipient et mulierem eiectam a uiro suo, quoniam sanctus est domino deo suo. superius „non accipient“ dixerat, nunc autem „quoniam sanctus est“, non quoniam

13 Leu. 20, 25   20 Leu. 20, 27   25 Leu. 21, 7

4 aliquas *bd* commemorat *N* commemoratas *bd* intellegendas *bd*
 5 parentes *S* 8 quid *om.* *P¹S* 9 sint *ex* sunt *PSV* et *T* 11 ne
 putentur *S* 12 uiui *om.* *SNVTbd* succedunt *C* 13 facientis *P¹S*
 uestras *addidi* 15 ego *S* segregavi *P* 16 esse *om.* *S* im-
 munda esse *bd* sacramentis *P* 17 quando *S* 20 uentri- loquus *S*
 21 incantatur *S* 22 an] ait (*sup.* i *superscr.* v) *T* 23 uentri- loquus *S*
 aut] an uir aut *T* incantatur *S*

sancti sunt. de pluribus qui uno sunt tempore sacerdotibus loquebatur et de unoquoque eorum dixit: quoniam sanctus est, locutione qua solet uti scriptura. nam unum illum summum postea commemorat, qui intrabat ad sancta sanctorum. 5 nam et pluraliter conclusit dicens: et sanctificabis eum: dona domini dei uestri iste offert; sanctus est, quoniam sanctus ego dominus qui sanctifico eos. quantum autem pertinet ad dona, quoniam dixit: dona domini dei uestri ipse offert. non solum summus ille offerebat, sed 10 etiam secundi sacerdotes. ac per hoc quod ait: mulierem fornicariam et profanam et eiectam a uiro suo non accipient, hoc et secundi sacerdotes prohibiti sunt; nam de summo postea dicit, qui etiam nonnisi uirginem accipere iussus est.

15 LXXVIII. Et sacerdos magnus a fratribus suis: id est qui inter fratres suos magnus est, ille scilicet unus magnus sacerdos. cui fusum est super caput ex oleo christo: ipsum oleum appellat scriptura christum.

LXXX. Et consummatus manus induere uestimenta: illa utique, quae in ueste sacerdotali operosissime describuntur.

LXXXI. Caput non reteget cidari et uestimenta sua non scindet et super omnem animam mortuam non introibit. intellegitur ea quae supra dixit in luctu 5 facere eum prohibitum, id est caput nudare cidari et uestimenta scindere. uestimenta enim scindere lugentium erat antiquorum: sicut de Iob scriptum est, cum ei filii eius

5 Leu. 21, 8   15 Leu. 21, 10   19 Leu. 21, 10   20 cf. Ex. 28, 4 sqq.   22 Leu. 21, 10. 11   27 cf. Iob 1, 20

3 uti] ut *N*   4 ad *om. VT*   6 offert *scripsi*: offeret *CNTV²bd* offerret *PSV¹*   7 et ego *PSVT*   8 *pr.* dona] do *S*   9 offeret *CTV²bd* offerret *PSV¹*   solus *P¹SV*   11 et profanam *om. C*   eiectam et profanam et eiectam *C*   suo *om. PSVT*   17 fusus (*corr. m. 2*) *V* 19 τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐνδύσασθαι *Lag.*; fortasse scribendum est: manus <suas>   22 chydari *C* cidarim *N*   23 et *om. N* ut *T¹*   24 luctū *C* 25 (*et p. 302, 1*) cidarin *N*   26 lugentibus *VT*

ruina nuntiarentur oppressi. nudare autem caput cidari pro-
 pterea lugentis esse potuit, quia detractio est ornamenti.
 quod uero ait: super omnem animam mortuam non
 introibit, quomodo dicat animam mortuam corpus mortuum
 difficile est intellegere; ea tamen scripturarum est usitata
 locutio, quae nobis inusitatissima est. nomen ergo rectricis
 suae etiam corpus accipit anima destitutum, quoniam reddend-
 dum illi est in resurrectione; sicut aedificium quod appellatur
 ecclesia etiam cum inde ecclesia exierit, qui homines sunt,
 nihilominus ecclesia dicitur. sed cum corpus non accipiat
 animae nomen in homine uiuente, quomodo tunc uocetur
 anima, cum caruerit anima, mirum est. porro si animam
 mortuam intellexerimus a corpore separatam, ut ipsam separa-
 tionem mortem dixisse uideatur, id est ut anima mortua sit
 dirempta a corpore non natura sua perdita — non enim et
 cum dicimur mortui peccato, natura dicitur interisse, sed
 quod iam peccato non utimur, ut sic intellegatur anima
 mortua, id est corpori mortua, quod eo uti desierit, cum in
 sua natura uiuat — quomodo potest quisque intrare super
 animam mortuam, quod sacerdos iste prohibetur, cum quis-
 quis intrat super mortuum corpus intret, non super animam
 quae discessit a corpore? an ipsam uitam temporalem animae
 uocabulo appellauit, quae utique mortua est in defuncto cor-
 pore anima illa emigrante, quae mori non potest? non quod
 ipsa uita anima fuerit, sed quod per animae praesentiam,
 qua subsistebat, nomen eius acceperit: sicut distinximus, cum
 de sanguine loqueremur, cur dictum sit: anima omnis
 carnis sanguis eius est. est enim et ipse sanguis mortuus

15 cf. Rom. 6, 2   26 cf. quaest. LVII   27 Leu. 17, 11

2 potuit] putauit *S*   7 accepit *S*¹*NV*   animā *C*   8 ille *C*
 10 nihilominus *SV*   accipiet *S*   13 a om. *C*   14 dixisset *C*   15 di-
 repta *ST*   naturē *S*   16 dicimus *NV*   18 uti eo *bd*   19 quisquam
STbd   20 quisquis] quibus *N*   21 anima *N*   24 ille *S*   migrante *SV*
 non *pr. om. N*   25 praesentia *N*   26 quae] quē (s. l. m. ?) *V om. CNT*
 n̄ eius nomen eius acceperit *S*   27 loqueretur *C*   quur *CNP*² quod
*P*¹*SV*¹ quid *V*²*bd* quod cū *T*   28 sanguinis *S*

in corpore mortui; non enim cum abscedente anima abscessit. uetuit ergo scriptura summum sacerdotem etiam super patris uel matris funus intrare; quod secundum non prohibuit. sequitur enim: super patrem suum et super matrem
 5 suam non inquinabitur; ordo est autem uerborum: super patrem suum non inquinabitur nec super matrem suam.

LXXXII. Et de sanctis non exhibit. eo procul dubio tempore quo suorum funera celebrabantur, sicut et septem diebus quibus sanctificabatur de sanctis est exire prohibitus,
 10 non autem semper. sane si uxores ducere uel filios gignere non uetabantur summi tunc sacerdotes, magna oritur quaestio. cum lex etiam coniugali concubitu inmundum hominem dicat usque ad uesperam, etiam cum abluerit corpus suum aqua, et iubeatur summus sacerdos propter incensum continuationis
 15 bis in die cotidie intrare intra uelum, ubi erat altare incensi, nec quemquam inmundum ad sancta fas esset accedere: quomodo id cotidie summus sacerdos inplebat, si filios procreabat? nam si aegritudo illi accidisset, quis loco eius fungeretur, si quis inquirat, responderi potest quod gratia dei non aegrotabat.
 20 numquid sic etiam de filiorum procreatione responderi potest? unde fit consequens, ut aut continens esset aut diebus ali-

4 Leu. 21, 11   7 Leu. 21, 12   8 cf. Leu. 8, 33   12 cf. Leu. 15, 16   14 cf. Ex. 30, 7. 8   21 Retract. II 55 In tertio quoque libro ubi de summo agitur sacerdote quo modo creabat filios cum haberet necessitatem bis in die ingredi in sancta sanctorum, ubi erat altare incensi, ad offerendum incensum mane et uespera, quo non posset, sicut lex dicit, inmundus intrare, et eadem lex dicat inmundum fieri hominem etiam ex concubitu coniugali, quem iubet quidem lauari aqua sed et lotum dicit inmundum esse usque ad uesperam (Leu. 15, 16), unde dixi „consequens fuisse, ut aut continens esset aut diebus aliquibus intermitteretur incensum“, non uidi non fuisse consequens. potest enim sic intellegi quod scriptum est: inmundus erit usque ad uesperam, ut per ipsam uesperam iam non esset inmundus sed usque ad ipsam ut uespertino iam tempore incensum mundus offerret cum propter creandos filios post matutinum incensum mixtus esset mulieri.

1 abscedente *N*   4 et] nec *N*   8 quod *bd*   celebrantur *P¹VT*
 et] eis *SP²VT* eius *P¹*   12 concubitum mundum *N*   dicatur *S*
 15 intra] ultra *PV¹*   18 si *om.* *P¹S*   accedisset *P*   fugeretur *S*

quibus intermitteretur incensum aut, si illud intermittere non posset, quod nonnisi per summum sacerdotem necesse esset inponi, non fieret immundus coitu coniugali merito praecipuae sanctificationis suae. aut si etiam ad ipsum pertinet, quod de omnibus filiis Aaron in consequentibus dicit, ut nullus eorum accedat ad sancta, si cui aliquid acciderit immunditiae, illud profecto restat accipere, quod nonnullis diebus non inponebatur incensum.

LXXXIII. Quod autem super funus patris sui summus sacerdos prohibetur intrare, quaeri potest, quomodo iam esse poterat summus sacerdos nondum mortuo patre suo, cum eos patribus succedere iubeat. ideo necesse erat nondum sepulto summo sacerdote continuo substitui sacerdotem propter continuationis incensum, quod per summum sacerdotem cotidie oportebat inponi. quamquam et illa quaestio de aegritudine summi sacerdotis manet, si uel morituum necesse erat diebus aliquibus aegrotare; nisi forte et hoc ita solvatur, ut dicatur non solere summos sacerdotes nisi subito mori non praecedente aegritudine, sicut de ipso Aaron scriptura testatur.

LXXXIII. Aduertendum est quotiens dicit: ego dominus qui sanctifico eum, loquens de sacerdote, cum hoc etiam

4 cf. Leu. 21, 17 sqq. 9 Leu. 21, 11; Retract. II 55 Itemque ubi quaesitum est quomodo prohibitus esset super funus patris sacerdos summus intrare, cum eum fieri sacerdotem — quando unus erat — nisi post mortem sacerdotis patris non oporteret, dixi propter hoc necesse fuisse nondum sepulto patre statim post eius mortem filium eius constitui qui succederet patri propter etiam continuationis incensum quod bis in die necesse erat offerri qui sacerdos super mortem nondum sepulti patris prohibetur intrare. sed parum adtendi potuisse hoc praecipi magis propter illos qui futuri fuerant summi sacerdotes non patribus summis succedentes sed tamen ex filiis, id est ex posteris Aaron, si forte summus sacerdos aut filios non haberet aut ita reprobos haberet, ut nullus eorum patri deberet succedere: sicut Samuel summo sacerdoti Heli successit, cum sacerdotis filius ipse non esset sed tamen ex filiis, hoc est ex posteris esset Aaron 19 cf. Num. 20, 26—29 20 Leu. 21, 15

5 dicit ut] dicitur *N* 6 accederit *C* 7 profecto] propeccato *P*¹*V* 12 succere *S* 16 si uel] si uel (1 s. l. m. 2 add.) *P* siue *V* 21 loques *C* om. *S* hoc om. *S*

Moysi dixerit: et sanctificabis eum. quomodo ergo et
 Moyses sanctificat et dominus? non enim Moyses pro domino,
 sed Moyses uisibilibus sacramentis per ministerium suum,
 dominus autem inuisibili gratia per spiritum sanctum, ubi
 5 est totus fructus etiam uisibilium sacramentorum. nam sine
 ista sanctificatione inuisibilis gratiae uisibilia sacramenta quid
 prosunt? merito autem quaeritur, utrum etiam ista inuisibilis
 sanctificatio sine uisibilibus sacramentis, quibus uisibiliter
 homo sanctificatur, pariter nihil prosit: quod utique absurdum
 10 est. tolerabilius enim quisque dixerit sine illis istam non
 esse quam si fuerit non prodesse, cum in ista sit omnis uti-
 litas illorum. sed etiam hoc, quod sine illis ista esse non
 possit, quomodo recte dicatur intuendum est. nihil quippe
 profuit Symoni mago uisibilis baptismus, cui sanctificatio
 15 inuisibilis defuit; sed quibus ista inuisibilis quoniam adfuit
 profuit, etiam uisibilia sacramenta perceperant similiter bapti-
 zati. nec tamen Moyses, qui uisibiliter sacerdotes sanctificabat,
 ubi fuerit ipse ipsis sacrificiis uel oleo sanctificatus ostenditur;
 inuisibiliter uero sanctificatum negare quis audeat, cuius tanta
 20 gratia praeeminebat? hoc et de Iohanne Baptista dici potest;
 prius enim baptizator quam baptizatus adparuit. unde eum
 sanctificatum nequaquam negare possumus. id tamen in eo
 factum uisibiliter non inuenimus, antequam ad ministerium
 baptizandi ueniret. hoc et de latrone illo, cui secum crucifixo
 25 dominus ait: hodie mecum eris in paradiso. neque

1 Leu. 21, 8   14 cf. Act. 8, 9 sqq.   20 cf. Matth. 3, 11. 14
 24 Retract. II 55 De latrone etiam cui dictum est: hodie mecum
 eris in paradiso, quod non fuerit uisibiliter baptizatus quasi certum
 posui, cum sit incertum magisque illum baptizatum fuisse credendum
 sit sicut ego quoque alibi postea disputauim.   25 Luc. 23, 43

1 de moysi *P¹SV¹*   2 deo *N*   3 inuisibilibus *S* uisibilis *V¹*   4 sanc-
 tum] suum *PSNV*   6 inuisibilia *P¹S*   10 non *om. S*   11 esset *S*
 quam] cū *C*   insit *T*   12 eorum *P*   13 posset *C*   14 simoni *PSVbd*
 mago *S*   15 *alt.* inuisibilis *S*   16 inuisibilia *S*   19 quis audeat negare *S*
 20 praeeminebat *CS* praeeminebat *PV*   21 primus *V*   baptizator] bapti-
 zatur *CPS*   22 negare *corr. m. 2 ex* reggere *P*

enim sine sanctificatione inuisibili tanta felicitate donatus est. proinde colligitur inuisibilem sanctificationem quibusdam adfuisse atque profuisse sine uisibilibus sacramentis, quae pro temporum diuersitate mutata sunt, ut alia tunc fuerint et alia modo sint, uisibilem uero sanctificationem, quae fieret per uisibilia sacramenta, sine ista inuisibili posse adesse, non posse prodesse. nec tamen ideo sacramentum uisibile contemnendum est; nam contemptor eius inuisibiliter sanctificari nullo modo potest. hinc est, quod Cornelius et qui cum eo erant, cum iam inuisibiliter infuso sancto spiritu sanctificati adparerent, baptizati sunt tamen; nec superflua iudicata est uisibilis sanctificatio, quam inuisibilis iam praecesserat.

LXXXV. Et locutus est dominus ad Moysen dicens: dic Aaron et filiis eius: et adstant a sanctis filiorum Israhel, et non profanabunt nomen sanctum meum, quanta ipsi sanctificant mihi; ego dominus. et dices illis: in progenies uestras omnis homo quicumque accesserit ab omni semine uestro ad sancta quaecumque sanctificauerint filii Israhel domino et inmunditia eius in illo, exterminabitur anima illa a me: ego dominus deus uester. ablata est omnis dubitatio neminem sacerdotum uel summorum uel secundorum debuisse accedere ad sancta, si inmunditia eius in ipso esset. erat ergo consequens continentia sacerdotis, ne propter filiorum procreationem aliquibus diebus non inponeretur continuationis incensum, quod a solis summis sacerdotibus bis die solebat inponi mane et uespera, quandoquidem post coitum coniugalem etiam loto corpore inmundus erat usque ad uesperam a quo id necesse erat inponi. quod autem

11 cf. Act. 10, 44—48   13 Leu. 22, 1—3   26 cf. Ex. 30, 7. 8
28 cf. Leu. 15, 16

4 sunt] est *V*   7 proesse *N*   ideo om. *V*   11 apparent *C*   14 a]
ad *P*¹*SN*   17 dicis *CPSN*   19 filiis *S*   20 et] et erit *bd*   ἐπ' ἀρετῆς
omisso ἧ *cod. Alex. et Lag.*   22 dubitatio neminem] dubitationem *N*
27 in die *bd*   uespere *V*   quidem ex diem *m. 2 P*   29 auespe-
ram *S*   uesperum *T*   a om. *N*   quo id] quod *N*

ait: quae sanctificant filii Israhel, intellegendum est offerendo sacerdotibus offerendum per eos domino. et notandum sanctificationis genus, quod fit uoto et deuotione offerentis. sed utrum sicut isto modo sanctificantur ea quae offeruntur
 5 ab hominibus, ita et ipsi homines eodem modo se ipsos sanctificare dicantur, cum in aliqua re se ipsos uouent, obseruandum est in scripturis.

LXXXVI. Et qui tetigerit omnem inmunditiam animae, id est aliquid morticinum, cuius secundum legem
 10 tactus inquinat.

LXXXVII. Homo homo si maledixerit deum suum peccatum accipiet, nominans autem nomen domini morte moriatur. quasi aliud sit maledicere deum suum, aliud nominare nomen domini atque illud sit peccatum, hoc
 15 autem tantum nefas, ut etiam morte sit dignum. quamuis hoc loco ita intellegendum sit, quod dictum est: nomen domini, ut cum maledicto fiat, id est maledicendo nominet. quid ergo distat inter illud peccatum et hoc tanti sceleris crimen? an forte hoc ipsum repetendo monstrauit non leue
 20 illud esse peccatum, sed tantum scelus quod morte puniendum sit? sed quia per distinctionem hoc intulit, non dicens: „nominans enim“, sed: nominans autem, subobscure factum est. et ideo si hoc recte intellegitur, notandum est etiam locutionis genus.

25 LXXXVIII. Et homo qui percusserit [omnem] animam hominis et mortuus fuerit, morte moriatur. non ait: quicumque percusserit hominem et mortuus fuerit, sed: animam hominis, cum potius corpus hominis a percussore feriat, sicut et dominus dicit: nolite timere eos qui corpus

8 Leu. 22, 4   11 Leu. 24, 15. 16   25 Leu. 24, 17   29 Matth. 10, 28

1 est *om.* *S*   5 homines ipsi *S*   se ipsos] homines *N*   10 inquinavit *V*   11 *alt.* homo *om.* *P*¹ *V*; *item alt.* ἄνθρωπος *Ti*   θεὸν αὐτοῦ *Lag.*   13 maledicere *S*   15 tantum] peccatum *P*¹ *S*   peccatum *V*   16 quid *S*   21 distinctionem *S*   23 sic *P*   25 omnem *inclusi*   28 potius *C*

occidunt. eo more quo solet scriptura appellat animam uitam ipsam corporis, quae fit per animam, et hinc uoluit ostendere homicidam, quod hominis animam percutiat, id est percutiendo uita hominem priuet. cur ergo addidit: et mortuus fuerit, si iam hoc ipso ostendit homicidium, quod animam hominis percusserit, id est uita homo a percutiente priuatus sit? an exponere uoluit quomodo accipiendum sit, quod dixerat „hominis animam percussam“, et sic ait: et mortuus fuerit, tamquam diceret: id est mortuus fuerit? hoc est enim, animam hominis fuisse percussam. 10

LXXXVIII. Cum introieritis in terram quam ego do uobis et requieuerit terra quam ego do uobis, sabbata domini. sex annis seminabis agrum tuum et sex annis putabis uineam tuam et congregabis fructum eius; anno autem septimo sabbata: requies erit terrae, 15 sabbata domino. quomodo intellegendum est: cum introieritis in terram quam ego do uobis et requieuerit terra „sex annis seminabis agrum tuum“ et cetera? quasi tunc fieri praeceptum sit, quando terra requieuerit, cum propterea terra requiescat, quoniam hoc fit. requiem enim 20 terrae septimo utique anno uult intellegi, quo iussit nihil in ea quemquam operari per agriculturam. sed nimirum longum hyperbaton facit obscuritatem huic sensui. uidetur ergo hic esse ordo uerborum: cum introieritis in terram quam ego do uobis et requieuerit terra quam ego do uobis, 25 sabbata domini: quae ab se surgunt <ab> agro tuo non metes et uuam sanctificationis tuae non uinde-

11 Leu. 25, 2—4 26 Leu. 25, 5—7

2 uita *S* corporisque *S* 3 homicid*am *S* animam hominis *N*
 4 uitā *CN* ego *N* 8 et *fin. s. l. m. 2 P* 9 dicerit *C* 10 fuisse
om. N 12 dabo *N* et—uobis *om. C* dabo *N* 13 fortasse
hoc uersu, u. 26, 309, 9 scribendum „domino“, sicuti u. 16 omnes codd. tradunt 14 seminabis putabis *P* 15 sabbato *T* 16 sabbato *S*
 17 ego *om. CPSVTbd* requieueret *P*¹ requieueritis *S*¹*V*¹ 18 annos
CPSN 19 quasi] qua *C* fieri *C* 20 requies (es *plumbo adscr.*) *S*
 21 quod *P*¹*NT* 22 eā *N* 23 perblaton *C* perbaton *N* yperbaton
PSVT 26 ab agro tuo *scripsi: agrum tuum libri*

miabis. annus requiescendi erit terrae. et erunt sab-
 bata terrae esca tibi et puero tuo et puellae tuae et
 mercenario tuo et inquilino qui applicitus est ad te.
 et pecoribus tuis et bestiis quae sunt in terra tua
 5 omne quod nascetur ex eo in escam. interposuit autem
 exponendo quomodo terra requiescat et ait: sex annis semi-
 nabis agrum tuum et sex annis putabis uitem tuam
 et congregabis fructum eius; anno autem septimo
 sabbata: requies erit terrae, sabbata domini. agrum
 10 tuum non seminabis et uineam tuam non putabis. et
 per hoc quod ait „non putabis“, omnem culturam eo anno
 prohibitam debemus accipere. neque enim si putanda non
 est, aranda est aut adminiculis suspendenda uel quodlibet
 aliud, quod ad culturam eius pertineat, adhibendum; sed quo-
 15 modo solet a parte totum intellegi, ita per putationem omnis
 cultura significata est. et per agrum atque uineam, cum et
 illum seminari et hanc putari prohibuit, omne agri genus
 intellegendum est. neque enim in oliueto uel quolibet alterius
 generis agro aliquid operandum est, de quibus tacuit. quod
 20 uero ait: et erunt sabbata terrae esca tibi et puero
 tuo et puellae tuae et cetera, satis aperuit nec dominum
 agri prohibitum uesci eis, quae non adhibita cultura illo
 anno sponte nascantur, sed fructus redigere prohibitum. sic
 ergo permissus est aliquid inde in escam sumere, quomodo
 25 transiens, ut hoc solum caperet quod statim uescendo con-
 sumeret, non quod in usus reponeret.

XC. Et terra non uenundabitur in profanationem.
 alii codices habent „in confirmationem“; quam mendosi-

27 Leu. 25, 23

2 esca] sca N	3 iquilino S	applicatus PT	5 nasceretur P
6 sex—et in inf. mg. m. 1 appos. C	9 pr. sabbato S	13 eminiculis S	
amminiculis CPT	14 quod om. N	16 agrum] agrum arborū C	agrum
aruum PS, (aruum exp.) VT	18 olibeto CN	20 esca] sca SNV	
23 si N	24 ergo] uero in ras. T	inde om. N	25 carperet N
stat in uescendo P ¹ S	26 usu N	27 uenundabitur (sic in seqq. saepius)	
CPSNVT	in profanationem] εις βεβαιωσιν Tisch.	εις βεβηλωσιν Lag.	

tatem in alterutris prius in graeco accidisse arbitror propter
 uerbi similem sonum; βεβήλωσις enim profanatio dicitur,
 βεβαίωσις autem confirmatio. sed ille sensus apertus est: et
 terra non uenumdabitur in profanationem, id est
 ne quis auderet terram, quam accepit a deo, uendere profanis, 5
 qui ea utantur ad impietatem cultumque deorum alienorum
 atque falsorum. illud autem subobscure est: non uenum-
 dabitur terra in confirmationem. quod puto non
 intellegendum, nisi ne ita uenditio confirmetur, ut eam non
 recipiat uenditor tempore remissionis, sicut praeceptum est. 10
 quod uero sequitur utrique sensui potest congruere, siue
 legatur: et terra non uenumdabitur in profanationem,
 siue: in confirmationem. secutus quippe adiunxit: mea
 enim est terra, propter quod proselyti et incolae
 uos estis ante me. 15

XCI. Et per omnem terram possessionis uestrae
 mercedem dabitis terrae. alii autem codices habent
 „redemptionem dabitis terrae“. sensus ergo hic est:
 non uenumdabitur terra in profanationem, id est
 illis qui ea utantur in iniuriam creatoris, aut: in confir- 20
 mationem, id est ut eam emptor perpetuo possideat nec
 certo secundum dei praeceptum interuallo annorum restituat
 uenditori. mea enim est, inquit, terra: unde secundum
 meum praeceptum ea uti debetis. atque ut ostenderet suam
 esse, non ipsorum, quid ipsi in ea essent, consequenter ad- 25
 iunxit dicens: propter quod proselyti et incolae uos
 estis ante me, hoc est: quamuis proselyti, id est aduenae
 sint uobis, qui ex alienigenis adiunguntur genti uestrae, et
 incolae, id est non in terra propria manentes, tamen etiam

13 Leu. 25, 23   16 Leu. 25, 24

2 BEBELOSIS C bebellosis N BEBLOSIS PSVT   3 BEBEOSIS
 CPN BEBELOSIS S BEBLOSIS V bebleosis T   5 auderit C   9 nesi
 ne C   10 repromissionis N   14 est enim CT   terre S   20 pr. in om. T
 23 est enim bd   24 debeatis P¹N   27 estis om. T   28 quae I¹S
 aligenigenis P   et] ut TV

uos omnes ante me aduenae estis et incolae. hoc deus dicit
 siue Israhelitis, quod aliarum gentium terram quas expulit
 eis dederit, siue omni homini, quoniam ante deum qui semper
 manet et, sicut scriptum est, caelum et terram inplet utique
 5 praesentia sua, omnis homo aduena est nascendo et incola
 uiuendo, quoniam compellitur migrare moriendo. deinde ad-
 iungit et dicit: <et> per omnem terram possessionis
 uestrae mercedem dabitis terrae tamquam inquilini
 uel redemptionem. illud, nisi fallor, uult intellegi quod
 10 inde reddebant quodam modo per cessationes septimorum
 quorumque annorum et quinquagesimi anni, quem uocat
 remissionis, ut ipsa uacatio terrae uelut merces habitationis
 aut redemptio esset ab illo cuius est, hoc est ab eius crea-
 tore deo.

15 XIII. Et ponam tabernaculum meum in uobis et
 non abominabitur anima mea uos. animam suam deus
 uoluntatem suam dicit. non enim est animal habens corpus
 et animam; neque substantia eius eius modi est cuius modi
 creatura eius, quae anima dicitur, quam fecit, sicut per
 20 Esaiam ipse testatur dicens: et omnem flatum ego feci:
 quod eum de anima hominis dicere consequentia manifestant.
 sicut ergo cum dicit „oculos suos“ et „labia sua“ et cetera
 uocabula membrorum corporalium non utique accipimus eum
 forma corporis esse definitum, sed illa omnia membrorum
 25 nomina non intellegimus, nisi effectus operationum atque
 uirtutum: ita et cum dicit: anima mea, uoluntatem eius
 debemus accipere. perfecta quippe simplex illa natura, quae

4 cf. Hierem. 23, 24   7 Leu. 25, 24   10 cf. Leu. 25, 8   15 Leu.
 26, 11   20 Es. 57, 16

1 aduena *S*   6 deinde adiungit *sqq. mihi cum antecedentibus coniun-*
genda esse uidentur, etsi in codd. nouum capit. praefixum est   7 et
addidi; cf. 310, 16   11 quinquagesimi *P*   12 uocatio *P¹S*   meces *S*
 18 substantia *C*   19 fecit enim *P¹V* fecit enim eam *T*   20 Esaiam]
 isaiam *C*   ysaïam *T*   se iam *PSV*   21 consequentia *C*   22 cum] quā *C*
 26 uirtutē *C*   et] ut *PS*   27 perfecte *P¹SNVbd*   quippe] itaque *T*
 natura illa *T*

deus dicitur, non constat ex corpore et spiritu nec ipso spiritu mutabilis est sicut anima; sed et spiritus est deus et semper idem ipse, apud quem non est commutatio. hinc autem acceperunt Apollinaristae occasionem, qui dicunt animam non habuisse mediatorem dei et hominum hominem 5 Christum Iesum, sed tantum uerbum et carnem fuisse, cum diceret: tristis est anima mea usque ad mortem. sed ipso eius actu, qui nobis per euangelicam declaratur historiam, sic adparent humanae animae officia, ut hinc dubitare dementis sit.

XCIH. Quid est quod inoboedientiae poenas cum minaretur deus, dixit inter cetera: et consumet uos perambulans gladius? deinde ait: et erit terra uestra deserta et ciuitates uestrae erunt desertae. tunc bene sentiet terra sabbata sua omnes dies desolationis suae, et 15 uos eritis in terra inimicorum uestrorum. quomodo ergo consumet eos gladius, si erunt in terra inimicorum suorum? an in ipsa terra consumet, quoniam strage mortium facta non erunt ibi? an „consumet uos“ sic ait, ac si diceret: „interficiet uos“, ut ad istam consummationem illi 20 pertineant, qui gladio cadent, non omnes, quandoquidem paulo post dicit: et eis qui residui sunt ex uobis superducam formidinem in cor eorum? an secundum hyperbolen dictum est: consumet uos, secundum quem loquendi modum et abundantia eorum dicta est sicut arena maris? 25 secundum istum modum etiam dicitur quod deinde sequitur:

3 Iac. 1, 17 5 cf. 1 Tim. 2, 5 7 Matth. 26, 38 12 Leu. 26, 33. 34 22 Leu. 26, 36 25 cf. Gen. 22, 17; 32, 12

2 et om. VT spiritus om. S deus est S deus om. N 8 angelicam S 9 animae humanae N 11 inoboedientia S 12 ceteras S perambulan* (t eras.) S 14 desertae erunt N 17 erant C 18 strage om. S mortuum S¹T mortuorum bd; cf. sicut strage mortium quaeſt. de Num. XXVII 19 factu C 20 consumptionem NTbd 21 cadant PSVT 22 et om. N 23 formidinem] δουλείαν Tisch. δειλίαν Lag. yperbolen CPSNVT 25 harena CN

et persequetur eos sonus folii uolantis, id est, quia nimius in eis timor erit, ut et leuissima quaeque formident.

LIBER QVARTVS. QVAEST. DE NVMERIS.

QVAEST. I. Quid est quod singulo de singulis <tribubus>
 5 eligi iubet principes eosque appellat *χiliάρχους*? quos quidam latini interpretes „tribunos“ appellauerunt; *χiliάρχοι* autem uidentur a mille cognominati. sed cum consilium Iothor socer Moysi genero suo daret, quod etiam deus adprobauit, de ordinando populo sub principibus, ut non omnes omnium causae
 10 Moysen ultra uires onerarent, *χiliάρχους* appellauit constituendos super millenos homines, *ἐκατοντάρχους* super centenos et *πεντακοντάρχους* super quinquagenos et *δεκαδάρχους* super denos, ab ipsis numeris, quibus praessent, cognominatos. numquidnam et hic sic accipiendi sunt *χiliάρχοι*, quod singuli
 15 essent super millenos? non utique. neque enim uniuersus omnium populus Israhel duodecim hominum milia tunc fuerunt. singulos enim elegit de singulis tribubus, quae duodecim tribus procul dubio non millenos homines, sed multa milia continebant. nomen ergo commune est cum illis, qui in Exodo
 20 appellantur *χiliάρχοι*, quod unusquisque illorum esset mille hominum princeps: istorum autem unusquisque milium princeps, quoniam siue a mille siue a milibus eadem compositio nominis resonat, ut appellentur *χiliάρχοι*.

4 cf. Num. 1, 1–44 7 cf. Ex. 18, 14. 25

2 Expliciunt quaestiones libri Leuitici Incipiunt Loquutiones Leuitici agustini *fol. 133 C* Expliciunt quaestiones Leuitici Incipiunt quaestiones Numerorum *fol. 126 P, pag. 359 S, fol. 118 V* Explicit quaestiones libri Leuitici Incipit locutiones Numerorum *fol. 87 N* Explicit liber de questionibus Leuitici incipit liber de questionibus Numerorum *fol. 116 T* 4 tribubus *addidi cum bd: om. codd.* 5 elegi *P* (et 10) chiliarchos *C* chiliarcos *PSNVT* 6 (et 14) chiliarchi *CN* chiliarci *PSVT* 7 iethro *T* 11 ecatontarchos *CPSNVT* 12 pente conthachos *CN* pentecontarchos *TV* pentecontharcos *S* pente contar cos *P* decatonarchos *CNP²* decartos *T* decarchos *P¹S* decarcos *V* 16 milia hominum *T* 19 est commune *S* 20 (et 23) chiliarchi *CPSNV* chiliarci *T* 23 appellantur *S* appellaretur *N*

II. Merito quaeritur quid sibi uelit quod per omnes tribus, ubi computantur per singulas quasque filii Israhel in aetate militari, dicitur: secundum propinquitates eorum, secundum populos eorum, secundum domos familiarum eorum, secundum numerum nominum eorum, 5 secundum caput eorum, et haec quinque similiter omnino repetuntur, donec tribus omnes compleantur; quasi aliud sit secundum propinquitates eorum, aliud secundum populos, aliud secundum domos familiarum, aliud secundum numerum nominum, aliud secundum 10 caput, cum potius uideantur aliis uerbis eadem significare ista omnia. intentionem autem mouet, quia tam diligenter per omnes tribus eadem repetuntur, ut non frustra fieri quiuis iudicet, etiamsi non intellegat. nimirum ergo numerus ipse aliquid insinuat sacramenti, ut hoc idem quinquies uarie 15 repetatur. nam iste numerus sicut in ipsis quinque libris Moysi, id est quinquarius, in uetere testamento maxime commendatur. illa uero quae deinceps quattuor conectuntur, id est masculina a uiginti annis et supra omnis qui procedit in uirtute, recognitio eorum, quamuis et 20 ipsa per omnes tribus eodem prorsus modo repetantur, habent necessariam differentiam. cum enim ageretur de numero uniuersae multitudinis ad unam tribum pertinentis, discernendus erat sexus; ideo positum est: omnia masculina. et ne paruuli etiam computarentur, adiunctum est: a uiginti 25 annis et supra. rursus ne iubellis aetas senectutis adnumeraretur, additum est: omnis qui procedit in uirtute. et omnia concluduntur uerbo eius operis quod fiebat, ut dicatur: recognitio eorum. recognitio enim fiebat, ut haec

3 Num. 1, 20. 21

2 filiis *CN* 4 aliud secundum *C* populum *PSNVTbd* aliud
 secundum *C* 8 prius alius *N* 12 nomina *T* itentionem *S* 13 ut
om. N 14 etiamsi *legitur ante* iudicet in *PVT* 15 quinquies *CP¹N*
 17 ueteri *ST* 20 recognitio] et cognitio *CPSNV¹T* 29 haec ante
 fiebat *pos. in bd* fiebat haec *S* ut (*s. l. m. 2 add.*) *PV*

hominum milia computarentur. quinque igitur illa: „propinquitates, populi, domus familiarum, numerus nominum et caput“ et ista deinde quattuor: „sexus, aetas, uirtus, recognitio“ fortasse in ipso numero aliquid insinuent. si enim. horum
 5 duorum numerorum, id est quinarum et quaternarum, alter multiplicetur ex altero, id est ut quinquies quaterni aut quater quini ducantur, uiginti fiunt. quo numero etiam adulescentium aetas illa signatur. qui numerus commemoratur et quando intratur in terram promissionis et dicitur illa aetas uiginti
 10 annorum, quae non declinauerit in dextram aut sinistram. ubi mihi uidentur significari sancti fideles ex utroque testamento fidem ueram tenentes. nam uetus testamentum quinque libris Moysi maxime excellit et nouum quattuor euangelis.

III. Quod ait de tabernaculo destringendo, leuando, erigendo:
 15 et alienigena qui accesserit moriatur, hic alienigena intellegendus est etiam ex illis filiis Israhel, qui non de illa tribu fuerunt, quam tabernaculo seruire praecepit, id est qui non fuerit de tribu Leui. mirum est autem quomodo abusive alienigena dicitur, quod magis alterius generis hominem
 20 significat, id est ἀλλογενής et non magis ἀλλόφυλος, quod significat alterius tribus hominem: quo nomine magis utitur scriptura in aliarum gentium hominibus, ut allophyli appellantur quasi aliarum tribuum homines.

III. Et locutus est dominus ad Moysen dicens:
 25 accipe tribum Leui et statues eos in conspectu Aaron sacerdotis et ministrabunt ei; et custodient custodias eius et custodias filiorum Israhel ante tabernaculum testimonii. quas φυλακὰς graecus dixit; has nostri interpretes

15 Num. 1, 51   24 Num. 3, 5—7

4 insinuant V^2Tbd 5 alter] altero S 8 significatur bd 9 in] ad
 $PSNVT$ terra C 10 dexteram VT in sinistram NT 12 ue-
rum C 14 destringendo] distinguendo V^1T^2b distinguendo V^2 disten-
dendo d 16 tribu illa N 17 fuerant PSV quam de (de *semier.*) N
20 allogenes ($PSNVT$ allophilos C allofilos $PSNVT$ 22 allophili
 CNT allofilii PSV 24 es C 26 custodientes P^1SV custodia S
28 philacas CNT filacas PSV

alii „custodias“, alii „excubias“ interpretati sunt. sed mirum nisi uigiliae melius dicuntur, quae solent in castris ternarum horarum obseruationem habere. unde scriptum est: quarta autem uigilia noctis uenit ad eos ambulans super mare, hoc est post nonam horam noctis, post tres uidelicet uigilias. et multis locis scripturarum nostri uigilias interpretati sunt, quas Graeci φυλακὰς uocant. ubi nulla dubitatio est spatia nocturni temporis significari: quod puto et hic accipiendum. quomodo enim Leuitae iubentur obseruare custodias Aaron et custodias filiorum Israhel, id est φυλακὰς, nisi fortasse dictum est, ne putarent ab obseruandis uigiliis, quae proprie in castris obseruari solent, propter honorem, quo seruiebant tabernaculo, immunes se esse debere, cum et ipsos oporteret propter opera tabernaculi non minus uicissim obseruare uigilias, quae obseruarentur in aliis circumquaque castris filiorum Israhel?

V. Alienigena qui tetigerit morietur. quaerendum quomodo dixerit in Leuitico: qui tetigerit tabernaculum sanctificabitur, cum hic dicat: alienigena qui tetigerit morietur, uolens intellegi eos, qui non essent de tribu Leui. an forte hic „tetigerit“ ad obsequium dixerit seruitutis, quod a solis Leuitis deberi tabernaculo praecepit? hinc enim loquebatur.

VI. Quid est quod Leuitas pro primogenitis filiorum Israhel sibi deus deputat, ita ut numeratis primogenitis populi, plures inuenti sunt quam erat numerus Leuitarum, argento redimerentur quinque siclis pro uno datis? quod pro pecoribus non est factum, cum et pecora Leuitarum pro primogenitis

4 Matth. 14, 25   17 Num. 3, 10. 38   18 Leu. 6, 18   24 cf. Num. 3, 12—14; 41—47

3 obseruatione *S*   habere *om. S*   4 uigilias *N*   ad—noctis *om. S*
5 supra *T*   7 philacas *CPSNVT*   9 obserbare *C*   10 philachas *C*
philacas *PNVT* filacas *S*   13 esse *om. T*   14 uicissimo *N*   15 ob-
serbare *C*   22 solis] so (*cum leuitis coni.*) *S*   hic *SV*¹   24 leuita *C*
27 pro *post* quod *om. S*

pecorum Israhel sibi esse uoluerit. quomodo deinceps primogenita eorum uel pecorum eorum pertinebant ad deum, ubi iussit inmundi primogenita uel humana mutari ouibus? quomodo non et pro istis deinceps primogenitis computabantur
 5 filii Leuitarum — manebat enim in posteris eadem tribus, quae posset pro primogenitis posterioribus computari — nisi quia illud iustum fuit, ut qui nascerentur de illis qui iam ad portionem domini pertinebant datam pro primogenitis qui de Aegypto exierunt, iam deus proprios haberet tamquam suos
 10 de suis nec possent iuste pro illis computari, qui deinceps primogeniti deo debebantur? de uniuerso quippe populo et de uniuersis pecoribus populi data est portio deo pro primogenitis. et haec portio erat Leuitae et pecora eorum. iam si quid genuissent, dei erat; non poterat hoc tamquam a populo
 15 dari. quod iam alienum erat. ac per hoc debita deinceps primogenita deo reddi oportebat nec pro his computari posteros Leuitarum uel pecorum eorum.

VII. Cum praeciperet de tollenda mensa, iussit cum illa et panes tolli sic dicens: et panes qui semper super eam
 20 erunt. non utique ipsi semper super eam erunt, sed similis eorum, quia illi auferebantur et recentes cotidie ponebantur, dum tamen sine panibus mensa non relinqueretur. ideo dixit: qui semper super eam erunt, hoc est quia semper panes, non quia illi semper.

VIII. Et super altare aureum adoperient uestimentum hyacinthinum et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino. posset ista locutio uideri, quam uelut
 absurdam et non integram latini interpretes transferre noluerunt, id est: <et> super altare aureum adoperient uesti-
 0 mentum hyacinthinum; tamquam debuerit dici: et altare

19 Num. 4, 7   25 Num. 4, 11

6 possit C   10 pro illis iuste *PSVTbd*   20 ipsi] isti *PSNVTbd*
 22-mensa om. S   24 illis *P¹S*   26 iacintinum CN iacinthinum *PV*
 iachintinum S iacinthinum T   27 pellicio S pellitio *PV*   28 absur-
 dam om. N   noluerunt V   29 et *addidi*

aureum adoperient uestimento hyacinthino. nam „adoperient uestimentum hyacinthinum“ hoc uidetur significare, quod ipsum uestimentum aliunde adoperiretur, non quod ipso uestimento adoperiretur altare. sed mihi uidetur non tam genus locutionis esse quam subobscurus sensus. hoc quippe 5 intellegi potest: et super altare aureum adoperient uestimentum hyacinthinum, ut ipsum uestimentum hyacinthinum alia re operiendum praeciperet, quod uestimentum iam super altare esset, ac sic breuiter utrumque complecteretur, et uestimento hyacinthino altare operiendum et uestimentum 10 hyacinthinum alio tegmine operiendum. subiunxit denique unde cooperiri uellet uestimentum hyacinthinum, cum adiecit: et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino.

VIII. Vir aut mulier quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis et despiciens despexerit et deli- 15 querit, anima illa adnuntiabit peccatum quod peccauit et restituet delictum caput et quintas eius adiciet super illud et reddet cui deliquit ei. si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddat illi delictum ad ipsum, delictum quod redditur domino sacerdoti 20 erit excepto ariete propitiationis per quem exorabit in illo pro eo. hic ea peccata intellegenda sunt, quorum in his rebus perpetratio est, quae pecunia restitui possunt. non enim aliter diceret quomodo restituenda sint, nisi damni pecuniarii fuissent. iubet enim restitui caput et quintas, id 25 est totum illud quidquid est et quintam eius partem excepto

14 Num. 5, 6—8

1 nam] non C   3 operiretur N   non—adoperiretur om. P¹SV
5 subobscurum S   10 et] ut P¹SV   altere S   ut S   11 operien-
dum om. T   subiunxerit V   12 ante cum in mg. inculcat ostendens V
15 dispexerit S   καὶ πλημμελήσῃ ἢ ψυχὴ ἐκείνη: ita coniungunt
Tisch. et Lag.; sed cf. pag. 320, 12   16 adnuntiauit PSNV²   17 caput
om. P¹V   18 ei cui deliquit T   20 sacerdotis NV²T   21 exorauit
P¹S   22 in fin. om. C   23 quem N   possit C possint N possent (n s. l.)
T, V¹   24 sunt PVT   damna V²bd   25 pecuniasui C pecuniaria
V²bd   26 illum T   parte S patrem N

ariete, qui fuerat offerendus in sacrificium ad expiandum delictum. iubet autem illud quod restituitur sacerdotis esse, id est ipsum caput et quintam, si non est proximus ei in quem commissum est. ubi utique intellegitur tunc domino
5 reddendum quod sit sacerdotis, si homo ipse non supersit qui damnum passus est nec proximus eius, quem puto heredem intellegi uoluisse. sed de ipso homine nihil dixit scriptura; uerum tamen cum dicit: „si non ei fuerit proximus“ sub hac breuitate insinuat tunc quaeri proximum eius, si ipse non
10 fuerit. si autem nec proximus erit, domino restituetur, ne inpuutum remaneat quod admissum est: quod tamen non cedat in sacrificium, sed sit sacerdotis. sic sane uerba scripturae distinguenda sunt: si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddat ille delictum ad ipsum; locutionis est enim quod addidit: ad ipsum, aut forte „ad ipsum“
15 dixit, quod ad ipsum pertineat, id est ipse possideat. deinde sequitur: delictum quod redditur domino sacerdoti erit; delictum autem dicit, cum redditur ea res quae per delictum ablata est.

20 X. Quaeri autem potest, quomodo in Exodo dicitur: si quis furatus fuerit uitulum aut ouem, restituere debere quinque uitulos uel quattuor oues, si occiderit aut uendiderit, si autem quod abstulerit saluum apud eum reperitur, duplum esse restituendum, cum hic restitui iubeat caput et quintam,
25 quod longe est etiam a duplo, quanto magis a quadruplo uel quinquies tanto! nisi forte, quia hic ait: uir aut mulier quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis, peccata ignorantiae uoluit intellegi humana peccata. fieri enim potest, ut parum adtendendo per negligentiam traiciat homo
30 rem alienam in rem suam: quod ideo peccatum est, quia,

20 cf. Ex. 22, 1—4 26 Num. 5, 6

1 arietem *N* sacrificio *T* expiandum *P¹S* 5 si *om.* *N* 11 amissum *S* ammissum *CPT* 17 sacerdotis *PNVT* 21 quique *N* 22 uitulus *C* 23 astulerit *S* saluum *C* 25 quadruplo *N* 29 attendo *N* negligencia *C* negligentiam *T* 30 rem *pr. om.* *T*

si diligenter adtenderetur, non admitteretur. et haec uoluit capite et quinta restitui, non sicut furta multari. nam si furta et fraudes hic intellexerimus, quae non per ignorantiam negligentiae, sed furandi et fraudandi animo committuntur et idèò dicta humana, quia in homines fiunt, ille, nisi fallor, erit exitus quaestionis huius, ut ideo qui fecit non reddat uel duplum, quia non deprehenditur uel conuincitur, sed ignorantibus a quo factum sit uel utrum factum sit ipse adnuntiat delictum suum. cum enim dixisset scriptura: uir aut mulier quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis et despiciens despexerit et deliquerit, id est contemnendo ista commiserit, adiunxit et ait: anima illa adnuntiabit peccatum quod peccauit et restituet delictum caput et quintas eius. forte ergo propterea tantum, quia ipse adnuntiauit et ideo non eo damno plectendus fuit, quo furem conprehensum uel conuictum plecti oporteret.

XI. Verba quae scriptura dicit mulieri a sacerdote dicenda, quando ad suspicionem adulterii eam maritus adducit: det te dominus in maledictum et in execrumentum, graecus habet ἐνὸρκιον. quo uerbo uidetur significari „iuramentum per execrationem“; uelut si quisquam dicat: sic non mihi illud et illud contingat, uel certe ita iuret: illud et illud mihi contingat, si fecero uel non fecero. ita hoc dictum est: det te dominus in maledictum et in execrumentum, tam quam diceretur: ut de te iurent quae per execrationem iurabunt, sic non eis contingat aut hoc eis contingat, nisi illud fecerint.

XII. Et offeret munus suum domino agnum anniculum sine uitio in holocaustoma et agnam anniculam

9 Num. 5, 6. 7   18 Num 5, 21   27 Num. 6, 14

1 amitteretur *S*   2 multari *bd*   3 negligentiam *T*   7 reprehenditur *P¹VNT²*   10 quaeomque *C*   11 dispiciens *C*   dispexerit *S*
 12 commiserit ista *T*   adnuntianit *CPSV*   18 a suspicione *PNCbd*
 19 te scripsi: eam libri; cf. u. 24   20 enorcion *CPSNVT*   24 in post et om. *S*   26 illud] hoc aut illud *bd*   defecerint *P*   28 holocaustomata *SV¹*

sine uitio unam in peccatum. hoc quidam nostri interpretes transferre noluerunt ueluti locutionem inusitatam uitantes et dixerunt „pro peccato“, non „in peccatum“, cum sit sensus in ea locutione, qui non fuerat perturbandus. „in pec-
 5 catum“ quippe dictum est, quia hoc ipsum, quod pro peccato offerebatur, peccatum uocabatur. unde illud est apud apostolum de domino Christo: eum qui non nouerat peccatum pro nobis peccatum fecit, deus pater scilicet deum filium pro nobis fecit peccatum, id est sacrificium pro peccato. sicut
 10 ergo agnus in holocaustoma, ut ipsum pecus esset holocaustoma, sic et agna in peccatum, ut ipsum pecus esset peccatum, id est sacrificium fieret pro peccato, sicut de ariete quod sequitur „in salutare“ dicit, tamquam ipsum sit salutare, cum sit sacrificium salutaris. quod postea repetendo
 15 manifestat; nam et illud „pro peccato“ dicit, quod prius dixerat „in peccatum“, et hoc „sacrificium salutaris“, quod prius dixerat „in salutare“.

XIII. <Et> locutus est dominus ad Moysen dicens: hoc est de Leuitis. hoc alii interpretati sunt: haec est
 20 lex de Leuitis; sed quod scriptum est: hoc est de Leuitis, intellegitur dictum: hoc constituo de Leuitis.

XIIII. Deinde sequitur: a quinto et uicesimo anno et supra introibunt ministrare [in] ministerium in operibus in tabernaculo testimonii; et a quinquagenario
 25 recedet ab administratione et non operabitur ultra — et ministrabit frater eius — in tabernaculo testimonii custodire custodias, opera autem non opera-

7 II Cor. 5, 21   16 Num. 6, 17   18 Num. 8, 23. 24   22 Num. 8, 24—26

2 locutione usitata *N*   4 in ea locutione] sine allocutione *N*   loti-
 one *C*   5 quia dictum est quia hoc *S*   8 peccatum pro nobis *PSNVTbd*
 deum] eum *PSNVT*   10 holocaustomata *bis SV¹*   ut] et *P¹S*   11 in
 peccata *C*   12 pro *om.* *P¹SV*   13 dicit *C*   18 et *addidi*   19 lebitis *C*
 20 quodescriptum *C*   22 uicensimo *P¹V¹*   23 ministrare *C*   in *in-*
clusi; cf. λειτουργεῖν λειτουργείαν *cod. Alex.*   24 tabernacula *C*   25 re-
 cedat *CPNV¹T*   26 tabernaculum *C*   27 custodia *C*

bitur. hunc sensum obscurum facit ὑπέρβατον, quod ita confusum est, tamquam de ipso fratre sit dictum „custodire custodias“, cum dictum sit de illo, qui recedet ab operibus et remanebit illi in tabernaculo testimonii custodire custodias; opera autem non operabitur, sed operabitur 5 frater eius, id est qui nondum peruenit ad aetatem quinquagenariam a uiginti quinque annis incipiens operari. ergo ita distinguendum est: et a quinquagenario recedet ab administratione et non operabitur ultra, et ministrabit frater eius. deinde redit ad illum quinquagenarium, de quo 10 loquebatur, et de illo explicat cetera dicens: in tabernaculo testimonii custodire custodias, opera autem non operabitur. quod enim ait „custodire“, subauditur „incipiet“, tamquam id uno uerbo diceret „custodiet custodias“. solet enim usitate etiam in latinis locutionibus infinitum uerbum 15 poni pro finito.

XV. Cum paschae tempore quidam, qui inmundi facti erant super animam hominis, id est super mortuum, quaererent quomodo pascha facerent, quoniam oportebat eos ab immunditia septem diebus purificari secundum legem, consuluit dominum Moyses et responsum accepit „cuicumque tale 20 aliquid accidisset uel tam in longinquo itinere constitutus esset, ut non posset occurrere, alio mense eum facere debere pascha propter diem mensis quartum decimum“, ubi lunae numerus obseruabatur. sed si quaeratur, quid facerent, si 25 forte talis immunditia etiam ad secundum mensem occurreret,

17 cf. Num. 9, 6—12

1 yperbaton *CPSNVT* 2 est] et *P¹SV* καὶ λειτουργήσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου φυλάσσειν φυλακάς *coniungunt Tisch. et Lag.* 3 cum] quam *N* 4 ille *V* illic *bd* 5 sed operabit *P¹S* 6 frater] ut frater *P¹S* sed operabitur frater *V* 7 uiginta *C* 8 recedit *C* recedat *N* 9 ministravit *P¹S* 11 explica *P¹S* tabernacula *C* 14 id] ad *S* unū uerbū (*ex uno uerbo*) *S* custodiret *N* 16 finitum *C* 19 pascha—quoniam *om. S* 20 immunditiis *P¹SVbd* immundicis *T* purificare *C* consulit *NSVb* 22 accedisset *C* tam in] tamen *C* 24 quartam decimam *T*

arbitror id quod dictum est de secundo mense tamquam regulariter fuisse retinendum, ut tertio mense obseruarent aut certe pascha non egisse tali necessitate ad culpam non pertineret.

5 XVI. Et die qua statutum est tabernaculum textit
nubes tabernaculum, domum testimonii; et uespere
erat super tabernaculum uelut species ignis usque
mane. ita fiebat semper: nubes tegebat illud die et
species ignis nocte. et cum ascendisset nubes a taber-
10 naculo, et postea promouebant filii Israhel; et in loco
ubicumque steterat nubes ibi castra conlocabant
filii Israhel. per praeceptum domini castra conloca-
bunt filii Israhel et per praeceptum domini pro-
mouebunt. omnes dies in quibus obumbrat nubes
15 super tabernaculum in castris erunt filii Israhel. et
quando protraxerit nubes super tabernaculum dies
plures, et custodient filii Israhel custodiam dei et
non promouebunt. et erit cum texerit nubes dies
numero super tabernaculum, per uocem domini in
20 castris erunt et per praeceptum domini promouebunt.
et erit cum fuerit nubes a uespera usque mane et
ascenderit nubes mane, et promouebunt die, uel nocte
et si ascenderit nubes promouebunt; die uel mense
diei abundante nube obumbrante super illud in
25 castris erunt filii Israhel et non promouebunt, quo-
niam per praeceptum domini promouebunt. custodiam
domini custodierunt per praeceptum domini in manu
Moysi.

5 Num. 9, 15—23

1 et arbitror *N* dictus *V* 2 retinendum *C* 8 nebes *S* 9 ut
cum *S* 10 et ante in *om.* *P¹ST* 12 conlocabant *SV¹* 13 commo-
uebunt *T* 16 protraxerat *C* protexerit *VT* nubis *C* 17 dei]
diei *CSV¹T* 21 uespere *S* usque ad *S* 23 sic *P¹S* pro
καὶ ἀναβῆν legendum est in *cod. Alex.* καὶ <ἀν> ἀναβῆν nubis *C*
24 die *Sbd*

Totus hic locus diligenter exponendus est, quoniam inusitatis generibus locutionum obscuratus est et die inquit, qua statutum est tabernaculum texit nubes tabernaculum, domum testimonii: idem tabernaculum appellauit domum testimonii. et uespere erat super tabernaculum 5 uelut species ignis usque mane. ita fiebat semper. deinde diligenter exprimit, quid fiebat semper. nubes, inquit, tegebat illud die et species ignis nocte. et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promouebant filii Israhel. ista sententia obscura non est nisi 10 propter illam locutionem ubi additur „et“. ordo enim uerborum integer sequitur, etiamsi desit ipsa coniunctio, ut sic dicatur: et cum ascendisset nubes a tabernaculo, postea promouebant filii Israhel; quamuis et ipsum quod dictum est „postea“ si deesset, plena posset esse sententia. deinde 15 sequitur dicens: et in loco ubicumque steterat nubes ibi castra conlocabant filii Israhel.

Hoc autem totum quod faciebant ad praeceptum domini referens ita complectitur: per praeceptum, inquit, domini castra conlocabunt filii Israhel et per praeceptum 20 domini promouebunt. praeceptum domini appellat signum ipsum quod fiebat in nube, siue cum staret obumbrans tabernaculum, ut et castra consisterent, siue cum ascendisset atque ultra moueretur, ut eam eleuatis castris sequerentur. mutauit sane in hac sententia narrantis modum et tamquam praedi- 25 cens atque praenuntians uerba futuri temporis habere coepit. neque enim ait: per praeceptum domini castra „conlocabant“ filii Israhel, sed „conlocabunt“; nec ait: per praeceptum domini „promouebant“, sed „promouebunt“. et hunc modum etiam in consequentibus seruat, qui modus in 30

2 generibus *om. S* locutionem *S* diei *N* 3 texit—tabernaculum *om. N* 10 obscura *om. S* 12 ut] et *P¹SV* 13 datur *V* 14 promouebunt *S* est *om. N* 15 possit *N* 22 nubes *N* starem *S* 23 et *om. P¹SVbd exp. in T* aque *T* 24 mutabit *C* 26 pronuntians *C*

scripturis est inusitatissimus. nam uerbis praeteriti temporis saepe futura praedicta esse nouimus; sicut est: foderunt manus meas et pedes, et: sicut ouis ad immolandum ductus est et innumerabilia talia; ut autem narrator rerum
5 gestarum uerbis utatur temporis futuri, sicut hoc loco, difficillime in scripturis inueniri potest.

Ergo posteaquam dixit de die et nocte quo signo promoueret populus uel maneret, ne putarentur per noctem ambulare et per diem solere considerare atque hoc diebus omnibus
10 facere, secutus adiunxit et ait: omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum in castris erunt filii Israhel. et quando protraxerit nubes super tabernaculum dies plures. deinde admonens non hoc ex illorum necessitate fieri, sed ex dei uoluntate, et custodient, inquit,
15 filii Israhel custodiam dei, id est custodiam quam praecepit deus, et non promouebunt. et tamquam diceretur: quando ergo promouebunt? et erit, inquit, cum texerit nubes dies numero super tabernaculum — id est dies certo numero, qui numerus utique deo placet — per uocem
20 domini in castris erunt et per praeceptum domini promouebunt. hanc uidetur dicere uocem domini signum, quod dat de statione et motu nubis, quia et uox loquentis procul dubio signum est uoluntatis. quod ergo ait: et per praeceptum, hoc idem signum puto intellegendum. quam-
25 quam posset uox „et praeceptum domini“ etiam illud accipi, quod „locutus est“, ut solet, „ad Moysen“ et „praecepit hoc fieri“. neque enim scirent illi promouendum esse nube promouente et standum esse nube stante, nisi hoc eis ante praeciperetur.

2 Ps. 21, 17 3 Es. 53, 7

3 meased *N* et *alt. om. P¹SV* 4 narratur *S* 7 postquam *T* 10 et ait *exp. V* 11 nubes *om. T* tabernaculum super nubes *V* 12 tabernaculum nubes dies *S* 13 plures *om. S* 15 dei] domini *PSNVT* quam] cum *C* 18 dies *fin. om. P¹SNV* 19 placeret *Vbd* 22 testatione *NV* 25 per praeceptum *PS* illud etiam *PVTbd* 28 promouente — nube *om. N*

In his autem quae dicta sunt nondum adparuit, utrum per diem tantum ambularetur an etiam per noctem secundum signum quod nubes motu suo dabat. fortassis enim quamvis plures dies in castris manerent nube non promouente, potuit tamen putari nubem non solere ascendere de castris et signum 5 itineris dare nisi per diem. sequitur ergo et dicit: et erit cum fuerit nubes a uespera usque mane et ascenderit nubes mane, et promouebunt die. hic illa copulatiua coniunctio more scripturae posita est. nam ea detracta plenus est sensus hoc modo: „et erit cum fuerit nubes a uespera 10 usque mane et ascenderit nubes mane, promouebunt die“. deinde quia et nocte si nubes ascenderet promouebant atque iter nocturnum si illud signum acciperent agebant, adiunxit et ait: uel nocte et si ascenderit nubes promouebunt. sed locutio est inusitatio; non enim tantum positum est 15 „et“, sed eo more positum est quo non solet. unde mihi uidetur praeposteratus ordo uerborum, sicut saepe et in latinis locutionibus fieri solet: quod genus antistrophe dicitur. proinde si ita dicatur: „uel et nocte si ascenderit nubes promouebunt“, aut certe ita: „si et nocte ascenderit nubes pro- 20 mouebunt“, planissimus sensus est.

Adhuc autem occurrebat cogitanti, ut scire uellet utrum, quomodo cognitum est solere illos ad nubis signum diebus et noctibus ambulare uel diebus et noctibus in castris esse, ita etiam solerent per dies tantum manere, etiam quorum 25 noctibus ambulant: quod arbitror scripturam in consequentibus intimasse cum dicit: die uel mense diei abundante nube obumbrante super illud in castris erunt filii Israhel et non promouebunt. quia enim dixerat: uel nocte et si ascenderit nubes promouebunt, tamquam 30 restabat, ut diceret: „die autem, si non ascenderit, non pro-

1 autam *S* 5 de *om. N* 7 uespere *S* 9 posita *om. S* 10 uespere *S* 11 nubes] nubs et *C* diem *C* 13 iter] inter *S* 14 nubis *S* 16 et *om. S* et—est *om. N* mor.e *P* quod *N* 19 dicitur *N* 22 et adhuc *N* 30 si et *C*

mouebunt“, quando quasi promouere debere uidebantur; sed
 quia hoc etiam diebus pluribus fieri poterat, ut noctibus
 ambularent promouente nube et ea manente diebus non am-
 bularent, ideo posuit: die uel mense diei. non dixit „mense“,
 5 ne ibi et noctes eiusdem mensis acciperentur, sed „mense
 diei“, id est mense ex ea parte qua dies illi fuit, non ex
 ea qua nox. die ergo uel mense diei abundante nube
 obumbrante — id est abundante in obumbrando uel abun-
 dantius obumbrante — super illud — illud scilicet taber-
 10 naculum — in castris erunt filii Israhel et non pro-
 mouebunt. postremo repetiit diuina auctoritate factum, cui
 resisti utique non debebat, adiungens: quoniam per prae-
 ceptum domini promouebunt. custodiam domini custo-
 dierunt per praeceptum domini in manu Moysi. rediit
 15 ad uerbum praeteriti temporis, ut diceret „custodierunt“.

quod uero in fine posuit: in manu Moysi, usitatissima in
 scripturis locutio est, quia per Moysen haec deus praecipiebat.
 XVII. Et cum congregaueritis synagogam, tuba
 canetis et non in signo. non ergo ad hoc canendum prae-
 20 cipit, ut congregetur synagoga — nam si hoc fit, signum
 est — sed iam congregata synagoga praecipit tuba canere,
 tamquam ad cantum iam pertineat, non ad dandum signum,
 quo dato fieri aliquid admoneat. proinde cum hoc quod iam
 congregata synagoga tubis canebant quisquam homo noui
 25 testamenti ad aliquid spiritale interpretatur, illi signum est,
 qui intellegit quare fiat, non illis, qui non intellegebant, nisi
 quando ad hoc fiebat, ut aliquod opus indiceretur.

XVIII. Et auferam de spiritu qui est in te et super-
 ponam super eos; et sustinebunt tecum in petum po-
 30 puli. et non portabis illos tu solus. plerique latini

18 Num. 10, 7   28 Num. 11, 17

2 plurimis *VTS*   6 eat *N*   7 die] diei *S*   abundante—obumbrante
om. S   nube *om. P*   8 habundatius *V*   11 et repetiit *C*   repetit *N*
 12 resti *C*   14 per *om. CP¹V¹*   15 dicerent *CP¹*   19 precepit *C*
 28 spo *C*   30 portabit *C*   solos *C*

interpretes non ut in graeco est transtulerunt, sed dixerunt: auferam de spiritu tuo qui est in te et ponam super eos aut ponam in eis, et fecerunt sensum laboriosum ad intellegendum. putari enim potest de spiritu ipsius hominis dictum, quo humana natura completur corpore adiuncto, quae 5 constat ex corpore et spiritu, quem etiam animam dicunt: de quo et apostolus dicit: quis enim scit hominum quae sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? sic et quae dei sunt nemo scit nisi spiritus dei. et quod adiungit ac dicit: nos autem non spiritum huius mundi 10 accepimus sed spiritum qui ex deo est, ostendit utique alium esse spiritum dei, cuius particeps fit spiritus hominis per gratiam dei. quamvis posset etiam, sicut alii interpretati sunt, intellegi spiritus dei in eo quod dicitur: de spiritu tuo qui est in te, ut dictum sit „tuo“, quia fit etiam 15 noster qui dei est, cum accepimus eum: sicut de Iohanne dictum est: in spiritu et uirtute Heliae. non enim anima Heliae in eum fuerat reuoluta. quod si quidam haeretica perversitate opinantur, quid dicturi sunt in eo quod scriptum est: spiritus Heliae requieuit super Helisaeum, cum 20 iam ille utique haberet animam suam, nisi quia dictum est de spiritu dei, ut etiam per illum operaretur qualia per Heliam operabatur, non ab illo recedens, ut istum posset implere, aut dispertitus minus esset in illo, ut posset ex aliqua parte et in isto esse? deus est enim qui possit esse in omnibus 25 tantus, in quibus per illam gratiam esse uoluerit. uunc autem cum ita scriptum sit: et auferam de spiritu qui est super te, nec dictum sit: de spiritu tuo, facilius est absolutio quaestionis, quia intellegimus nihil aliud deum signi-

7 I Cor. 2, 11. 12   20 IV Reg. 2, 15   21 cf. Terrull. de anima 35

5 quo| quod *PS*   6 quam *PSNV*   7 hominum scit *bd*   10 ac] et *T*
 16 accipimus *PSNVTbd*   18 reuelata *C*   20 eliseum *CS* heliseum
IAVT   21 itaque *C*   est *om. S*   22 etiam] iam *N*   24 disper-
 titur *C*   essem *C* esse *N*   25 posset *V*   28 sit] est *T*   facilius]
 fallacior *S*   29 qua *P²N*   intellegamus *SN*   alium *PSV*

ficare uoluisse nisi ex eodem spiritu gratiae illos quoque habituros adiutorium, ex quo habebat Moyses, ut et isti haberent quantum deus uellet, non ut ideo Moyses minus haberet.

5 XVIII. Et dixit Moyses: sexcenta milia peditum, in quibus sum in ipsis, et tu dixisti: carnes dabo eis, et edent mense dierum. numquid oues et boues occidentur illis et sufficient illis? aut omnis piscis congregabitur eis et sufficiet eis? quaeri solet utrum
10 hoc Moyses diffidendo dixerit an quaerendo. sed si putauerimus eum diffidendo dixisse, nascitur quaestio cur hoc ei non exprobrauerit dominus, sicut exprobrauit quod ad petram unde aqua profluxit uidetur de potestate domini dubitasse. si autem dixerimus hoc eum dixisse quaerendo modum quo fieret, ipsa
15 domini responsio, ubi ad eum dixit: numquid manus domini non sufficiet? quasi redarguentis uidetur quod ille ista non credidisset. sed melius arbitror intellegi dominum ita respondisse, tamquam modum futuri facti, quem ille requirebat, dicere noluerit, sed potius opere ipso suam poten-
20 tiam demonstrare. poterat enim et Mariae dicenti: quomodo fiet istud, quoniam uirum non cognosco, a calumniantibus obici quod minus crediderit, cum illa modum quaesiu-erit, non de uirtute dei dubitauerit. quod autem responsum est illi: spiritus sanctus superueniet super te et uirtus
25 altissimi obumbrabit te, poterat et sic responderi quomodo hic: numquid spiritui sancto impossibile est, qui superueniet in te? ac sic idem ipse sensus conseruaretur. porro autem talia quaedam dicens Zacharias incredulitatis arguitur

5 Num. 11, 21. 22   15 Num. 11, 23   20 Luc. 1, 34. 35   28 cf. Luc. 1, 18. 19. 20

2 habiturus *C* habituros *P*¹   5 sexcenta *N*   7 edem *S*   8 omnes pisces *C*   11 nasceretur *PSNVT*¹*bd*   12 ad] a *N*   13 aquam *P*¹*SV*
16 ille] iste *bd*   18 respondisset *N*   19 suum *C*   21 columniantibus *N*
22 cum] quem *an* quam *sit dubium C*   in illa *C*   24 super] in *S*
25 obumbrabit *CPS*   tibi *T*   poterat enim *CP*²*T*¹   respondere *CPSVT*   27 si *P*¹*S*

et uocis oppressae poena plectitur. quare? nisi quia deus non de uerbis, sed de cordibus indicat. alioquin et ad illam petram unde aqua profluxit poterant excusari uerba Moysi, nisi in eum clara esset diuina sententia quod diffidendo talia dixerit. nam ita se ea uerba habent: audite me, increduli: 5 numquid de petra ista educemus uobis aquam? deinde sequitur: et eleuata Moyses manu sua percussit petram uirga bis et exiit aqua multa et bibit synagoga et pecora eorum. utique ad hoc congregauit populum, ad hoc illam uirgam in qua tanta miracula fecerat sumpsit eaque 10 petram percussit atque inde solitae uirtutis est consecutus effectus. uerba ergo illa quibus ait: numquid ex hac petra educemus uobis aquam? possent sic accipi, tamquam diceretur: nempe ex hac petra secundum uestram incredulitatem aqua educi non potest, ut denique percutiendo osten- 15 deretur fieri diuinitus potuisse, quod illi infidelitate non crederent, maxime quia dixerat: audite me, increduli. ita quidem intellegi possent haec uerba, nisi deus qui cordis inspector est, quo animo dicta fuerint indicaret. sequitur enim scriptura et dicit: et dixit dominus ad Moysen et Aaron: 20 quoniam non credidistis sanctificare me in conspectu filiorum Israhel, propter hoc non inducetis uos synagogam hanc in terram quam dedi eis. ac per hoc intellegitur illa uerba ita dixisse Moysen, tamquam ad incertum percusserit, ut si non sequeretur effectus, hoc praedixisse 25 putaretur, cum ait: numquid ex hac petra educemus uobis aquam? quod in animo eius lateret omnino, nisi dei sententia proderetur. e contrario itaque isto loco debemus intellegere uerba Moysi de promissis carnibus quaerentis potius quomodo fieret quam diffidentis fuisse, quando sen- 30

5 Num. 20, 10. 11 18 cf. Prou. 24, 12 20 Num. 20, 12

1 supresse *T* 3 aquā *P¹SV* 5 dixerat *C* 6 educimus *PSV*
 8 uirgam *C* bibet *C* 9 congregabit *C* 10 in illam *N* qua
 tanta] quanta *N* eamque *P¹S¹NV¹* 13 educimus *PV* posset *S*
 18 quidam *C* 22 inducitis *P¹S* 26 educimus *P¹SV* 29 carminibus *N*
 30 fuisse *super exp. carne m. 2 add. P*

tentia domini non secuta est, quae uindicaret, sed potius quae doceret.

XX. De uxore Moysi Aethiopissa quaeri solet utrum ipsa sit filia Iothor an alteram duxerit uel superduxerit. sed ipsam
 5 fuisse credibile est; de Madianitis quippe erat, qui reperiuntur in Paralipomenon Aethiopes dicti, quando contra eos pugnavit Iosaphat. nam in his locis dicitur eos persecutus populus Israhel, ubi Madianitae habitant, qui nunc Saraceni appellantur. sed nunc eos Aethiopes nemo fere appellat, sicut solent
 10 locorum et gentium nomina plerumque uetustate mutari.

XXI. Et dixit ad eos: ascendite ista heremo et ascendetis in montem et uidebitis terram quae sit et populum qui insidet super eam, si fortis est aut infirmus, si pauci sunt aut multi. exposuisse intellegitur,
 15 secundum quid dixerit: si potens est aut infirmus, hoc est: si pauci sunt aut multi. nam quomodo possent de monte prospicientes sentire humanarum uirium fortitudinem? potest et alius sensus esse multo congruentior ueritati. quod ait: ascendetis in montem, in ipsam terram dixit, quam
 20 explorare uolebant. non enim possent facile exploratores intellegi, ubi tamquam peregrinantes omnia perquirebant. nam si de montis uertice putauerimus eos conspexisse terram et explorasse, quomodo possent exquirere omnia quae Moyses exquirenda praecepit? quomodo intrare ciuitates, quas eos
 25 scriptura dixit intrasse? quomodo de illa ualle botrum tollere, propter quem et loco nomen est inditum, ut uallis Botrui

3 cf. Num. 12, 1   6 cf. II Paral. 14, 9—14   11 Num. 13, 18
 19—26

3 ethiopissam *C* ethiopissa *PSVT*   4 iethro *T*   5 mazianitis *N*
 maniaditis (s. l. m. 2) *P*   6 paralympomenon *CSN*   ethiopes *PT*
 dici *VT*   7 iosafat *C* iosaphad *P* iosaphath *V*   is *C*   8 mazianite
*PV*¹ mazianitae *S*   sarracini *C* sarraceni *VT*¹   9 ethiopes *C*   10 ue-
 tustati *C*   11 de ista (de s. l.) *S*   e eremo *N*   ascenditis *PS*
 13 cum *C*   an infirmus *PSVT*   15 dixerat *C*   potens] fortis *N*
 20 explorari *PSVNT*   22 eos putauerimus *PSNVTld*   26 ualles *CN*
 botri *VTld*

diceretur? in ipso ergo monte explorabatur terra, quia ipsa erat quae exploraretur; et ibi erat quidam depressior locus, de qua ualle botrus ablati est.

XXII. Et protulerunt pauorem terrae quam explora-
uerunt. „pauorem terrae“ dixit, non quo pauebat eadem 5
terra, sed quem ex ea terra conceperant.

XXIII. Caleb et Iesus Naue loquentes ad populum Israhel, ne timerent ingredi terram promissionis, dixerunt inter cetera: uos autem ne timueritis populum terrae, quoniam 10
cibus nobis sunt. abscessit enim tempus ab eis, domi-
nus autem in nobis; ne timueritis eos. quod dictum est: cibus nobis sunt, intellegere uoluerunt „consumemus eos“. quod uero adiunxerunt: abscessit enim tempus ab eis, dominus autem in nobis, satis diligenter non dixerunt. abscessit dominus ab eis — inpii quippe antiquitus fuerunt — 15
sed, quoniam et iniis occulta dispensatione diuinae prouidentiae datur tempus florendi atque regnandi, abscessit, inquit, tempus ab eis, dominus autem in nobis. non dixerunt: abscessit tempus ab eis et nostrum successit, sed: dominus autem in nobis, non tempus. illi enim tempus habuerunt, 20
isti dominum deum temporum creatorem et ordinatorem et quibusque, ut ei placet, distributorem.

XXIII. Quod praecipitur quomodo expientur peccata quae non sponte committuntur, merito quaeritur quae sint ipsa peccata nolentium: utrum quae a nescientibus committuntur, an etiam 25
possit recte dici peccatum esse nolentis, quod facere conpellitur; nam et hoc contra uoluntatem facere dici solet. sed utique

4 Num. 13, 33   9 Num. 14, 9   23 cf. Num. 15, 24—29

1 ergo] autem *S*   exploraretur *C*   terra—exploraretur *in mg. inf.*
m. 2 *appos.* *C*   ipse *VT*   2 depreensior *C*   5 pauet *P¹SV*
7 Chaleb *PSV*   at *C*   snaue *N*   10 enim *om.* *T*   11 eos *s. l.*
m. 2 *C*   12 intellegi *Nbd*   consummamus *C¹*   13 enim *om.* *VT*
15 quispe *C*   17 inquit *scripsi cum bd:* inquit *codd.*   18 non—sed
om. *N*   19 sed *om.* *CPSVT*   deus *P*   21 *fin.* et] quorumque *T*   22 qui-
busque *T*, *exp. in V et in mg. appos.* quorūque   25 quem *C* que an *S¹*
anscientibus *C*   26 esse *om.* *S*

uult propter quod facit; tamquam si peierare nolit, et facit, cum uult uiuere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur. uult ergo facere, quia uult uiuere, et ideo non per se ipsum adpetendo, ut falsum iuret, sed ut falsum iurando uiuat. 5 quod si ita est, nescio utrum possint dici ista peccata nolentium, qualia hic dicuntur expianda. nam si diligenter consideretur, forte ipsum peccare nemo uelit, sed propter aliud fit, quod uult qui peccat. omnes quippe homines, qui scientes faciunt quod non licet, uellent licere: usque adeo ipsum 10 peccare nemo adpetit propter hoc ipsum, sed propter illud quod ex eo consequitur. haec si ita se habent, non sunt peccata nolentium nisi nescientium, quae discernuntur a peccatis uolentium.

XXV. Et anima quaecumque peccauerit in manu 15 superbiae ex indigenis aut ex proselytis, deum hic exacerbat, et exterminabitur anima illa de populo suo, quoniam uerbum domini contempsit et mandata eius dispersit; contritione conteretur anima illa, peccatum eius in illa. quae sint peccata quae fiunt in 20 manu superbiae, id est superbia committuntur, scriptura ipsa in consequentibus satis exposuit, ubi ait: quoniam uerbum domini contempsit. aliud est ergo praecepta contemnere, aliud magni quidem pendere, sed aut ignarum contra facere aut uictum. quae duo fortasse pertineant ad illa 25 peccata, quae a nolentibus fiunt, de quibus superius quemadmodum deo propitiato expiarentur admonuit ac inde subiecit peccata superbiae, cum quisque superbiendo, id est praeceptum contemnendo perperam facit. quod genus peccati non dixit

14 Num. 15, 30. 31

1 tamquam—facit *om. P¹SV*   peiorare *C*   3 se ipso *C*   4 iuret
om. S   5 possent *C* possit *P*   8 scienter *Eug* (*ed. Knoell p. 1076*)
11 se *om. S*   14 manus *C*   15 aut ex] et *Eug*   16 exaceruat *P*
de] a *S*   18 dispersit *scripsi*: disperdit *CPSNV* disperdidit *TbdEug*;
sed cf. 334, 20 et διεσκέδασεν *cod. Graec.*   19 peccatum—illa *om. N*
20 superbię committuntur *C*   21 exponit *Eug*   22 ergo est *T*   25 a
om. Eug   26 deinde *PVTEug*

ullo genere sacrificii purgari oportere tamquam insanabile iudicans illa dumtaxat curatione, quae per sacrificia gerebatur, qualia facienda in hac scriptura praecipuntur. quae si per se ipsa adtendantur, nulli peccato possunt mederi; si autem res ipsae quarum haec sacramenta sunt inquirantur, in eis inueniri poterit purgatio peccatorum. quod ergo scriptum est: peccator cum uenerit in profundum malorum contemnit, iste significatus est, quem scriptura hoc loco dicit „in manu superbiae“ delinquere. hoc igitur sine poena eius qui committit non potest aboleri; atque ideo non potest esse inipunitum et cum paenitendo sanatur. ipsa enim afflictio paenitentis poena peccati est quamuis medicinalis et salubris. merito quippe magnum iudicatur peccatum, cum superbia praeceptum contemnit; sed e contrario, ut sanari possit, cor contritum et humiliatum deus non spernit. uerum tamen quia sine poena non fit, ideo hinc talia dicta sunt. deum, inquit, hic exacerbat, quia deus superbis resistit. et exterminabitur anima illa de populo suo — quoniam talis omnino in numero eorum qui ad deum pertinent non est — quoniam uerbum domini contempsit et mandata eius dispersit; contritione conteretur anima illa. quare autem contritione conteretur, consequenter adiungit dicens: peccatum eius in illa. ac per hoc, si tali peccato debitam contritionem ipse sibi adhibeat paenitendo, cor contritum, ut dictum est, deus non spernit. quamuis in graeco non dictum sit hoc loco: contritione conteretur, sed: extritione exteretur anima illa: quod ita accipi potest, quasi omni modo

6 Pron. 18, 3   14 Ps. 50, 19   17 Iac. 4, 6

2 gerebantur *V*   3 se *om.* *P¹S¹V*   4 nullo pacto *V*²   possunt] opus sunt *C*   5 ipsas *C*   quorum *CPSNV*¹   inuenire *C*   9 delinquere *P¹S¹V*   10 aboleri—potest *om.* *N*   11 enim *exp.* in *V*   14 e *om.* *Eug*   ut *om.* *C*   15 ueruntamen *T*   16 talia hinc *PSNVTbdEug*   distincta *T*   dñs *N*   inquit *om.* *T*   hiq̃ *T*   20 disperdit *C*   disperdidit *SbdEug*   23 illa scripsi cum *bd* accomodans *sup.* loco p. 333, 19: illo libri   25 spernet *bd*   26 ἐκτρίψει ἐκ τριβῆς τεται *codd.* *Gr.*   27 accepi *C*

terendo extinguatur ac non sit. sed prius natura immortalitatis animae hunc intellectum recusat; deinde si quod exteritur, omni modo efficeretur, ut non sit, non diceret de sapiente: et gradus ostiorum eius exterat pes tuus. uerum illa
 5 discretio magis magisque considerata est, utrum nemo peccet nisi aut ignarus aut uictus aut contemnens: unde nunc longum est disputare.

XXVI. Quid est quod Dathan et Abiron, cum in seditionem consurrexissent, uocati a Moyse ac superbe et iniuriose respondentes: numquid pussillum hoc, quoniam eduxisti nos in terram fluentem lac et mel interficere nos in heremo, quoniam praees nobis, princeps es? et tu in terram fluentem lac et mel induxisti nos et dedisti nobis sortem agri et uineas, post haec addiderunt: oculos
 5 hominum illorum abscidisses; non ascendimus? quorum oculos hominum dixerunt? utrum populi Israhel tamquam dicentes: si ista praestitisses, oculos hominum illorum abscidisses, id est ita te diligerent, ut oculos suos eruerent et darent tibi? quod indicium magnum dilectionis et apostolus dicit: quoniam si fieri posset, oculos uestros eruissetis et dedissetis mihi. et deinde plenam contumaciam addiderunt: non ascendimus, id est „non ueniemus“, quia uocauerat eos. an potius „oculos hominum illorum“ dicit hostium, qui nimis acres et terribiles fuerant nuntiati: tamquam
 5 dicerent: etsi hoc fecisses, non tibi obtemperaremus; nisi quod modus uerbi alius pro alio positus est, ut non dicerent: non ascenderemus, sed: non ascendimus, quodam genere locutionis.

XXVII. Et locutus est dominus ad Moysen et Aaron dicens: abscindite uos de medio synagogae istius.

4 Eccli. 6, 36   8 cf. Num. 16, 12. 13   10 Num. 16, 13. 14   20 Gal. 4, 15   28 Num. 16, 20. 21

1 immortalis *Eug*   3 sapientes *C* sapienti *PS*¹ sapientia *S*²*Eug*
 8 datan *N*   9 uocat *N*   moysen *CPS*¹*V*¹   superbam *C*   iniuriosam et *C*   15 abscidisset *C* abscedisses *P*¹*S*¹   18 suos *om.* *P*¹*V*
 21 contumacia *C*   29 abscindite *scripsi*: ascendite *CPSNVT* abscedite *bd*; cf. *Ambrosii* diuidite uos

notandum est tunc iubere dominum separationem fieri corporalem, cum iam uindicta imminet malis. sic Noe cum domo sua separatur a ceteris diluio perituris; sic Lot cum suis separatur a Sodomis igne caelitus consumendis; sic ipse populus ab Aegyptiis marinis fluctibus obruendis; sic isti nunc a synagoga Core, Abiron et Dathan, qui se primitus per seditionem abrumpere uoluerunt: cum quibus tamen sancti antea uiuentes et conuersantes et cum ceteris quos reprobatur deus secundum uerba quae in eos increpans dicit contaminari tamen ab eis minime potuerunt. nec separare se iussi sunt, quando uindictam dominus siue differebat siue talem adhibebat, qua innocentes periclitari laediue non possent, sicut serpentum morsibus, sicut strage mortium, qua deus quem uolebat, sicut uolebat, alio percutiebat intacto; non sicut aqua diluuii aut ignea pluuia aut aqua maris aut hiatu terrae, quae permixtos poterat pariter absumere. non quia et ibi deus suos conseruare non posset; sed quid opus erat tentatione miraculi ubi separatio fieri poterat, ut uel aqua uel ignis uel hiatus terrae quos inuenisset auferret? sic et in fine a zizaniis separabuntur frumenta, ut malos cremantibus flammis iusti fulgeant sicut sol in regno patris sui.

XXVIII. Quod ait Moyses de Core et Abiron et Dathan: in uisione ostendet dominus et aperiens terra os suum absorbebit eos, quidam interpretati sunt: in hiatu ostendet dominus. credo putantes dictum χάσματι, quod graece positum est φάσματι, quod pro eo dictum est, ac si diceretur: in manifestatione, quod aperte oculis adparebit. non enim sic

2 cf. Gen. 7, 15   3 cf. Gen. 19, 12   4 cf. Ex. 14, 20   19 cf. Matth. 13, 30. 40—43   23 Num. 16, 30

3 loth *NT*   5 populos *C*   6 chore *PSVTbd*   abyron *NT*   dathan *N*   8 et ante cum *om. S*   11 differabant *C*   12 serpentium *V*   16 poterat *om. P¹V*   absumeret *V*   19 auferrat *C*   zizanias *C*   20 malus *C*   iustis *C*   21 sui] eorum *PVT*   22 chore *PSNVTbd*   datan *CN*   23 ostendit *S*   deus *PSNVTbd*   24 absorbebit *C*   uos *CN*   ostendit *SV*   25 deus *S*   chasmatis *CPSVT*   chasmatis *N*   26 phasmatis *CPSNVT*   pro] pre *S*   27 oculus *C*   dictum est sic *T*

dictum est „in uisione“, quemadmodum solent dici uisiones siue somniorum siue quarumque in extasi figurarum, sed, ut dixi, in manifestatione. nonnulli autem aliud opinantes „in phantasmate“ interpretare uoluerunt: quod omnino sic abhorret a consuetudine locutionis nostrae, ut nusquam fere dicatur phantasma, nisi ubi falsitate uisorum sensus noster inluditur. quamuis et hoc a uidendo sit dictum; sed, ut dixi, aliud loquendi consuetudo praeiudicauit.

XXVIII. Et descenderunt ipsi et omnia quaecumque sunt eis uiuentes ad inferos. notandum secundum locum terrenum dictos esse inferos, hoc est in inferioribus terrae partibus. uarie quippe in scripturis et sub intellectu multiplici, sicut rerum de quibus agitur sensus exigit, nomen ponitur inferorum et maxime in mortuis hoc accipi solet. sed quoniam istos uiuentes dictum est ad inferos descendisse et ipsa narratione quid factum fuerit satis adparet, manifestum est, ut dixi, inferiores terrae partes inferorum uocabulo nuncupatas in comparatione huius superioris terrae in cuius facie uiuitur: sicut in comparatione caeli superioris, ubi sanctorum demoratio est angelorum, peccantes angelos in huius aeris detrusos caliginem scriptura dicit tamquam carceribus inferi puniendos reseruari. si enim deus, inquit, angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in iudicio puniendos reseruari, cum apostolus Paulus principem potestatis aeris diabolum dicat, qui operatur in filiis diffidentiae.

XXX. Et dixit dominus ad Moysen et ad Eleazar filium Aaron sacerdotem: tollite turibula aerea e

9 Num. 16, 33   22 II Petr. 2, 4   25 Ephes. 2, 2   27 Num. 16, 36—38

2 estasi *C* ecstasi *Tbd*   3 dixit *C*   4 interpretari *PSNVTbd*
 10 sint *V*   eius *N*   uiuentes] ξῶντες *cod. Alex.*   11 terrenum]
 terrae nunc *NEug*   dictus *C*   13 exiit *C*   15 descendisse *C*
 17 dixit *C*   partes terrae *PVTbd*   21 caligine *PSNVT Eug*   22 an-
 gelos *C*   25 aeris huius *T*   27 eleazarum *libri; sed cf. uers. 7. 13.*
 23 p. 338   28 tollite *N*   thuribula *bd*   e] de *T*

medio exustorum et ignem alienum hunc semina ibi, quia sanctificauerunt turibula peccatorum horum in animabus suis; et fac ea laminas ductiles circumpositionem altari, quoniam oblata sunt ante dominum et sanctificata sunt et facta sunt in signum in filiis 5 Israhel. hoc loco cur non ad Moysen et Aaron sicut in superioribus dominus locutus sit, sed ad Moysen et ad Eleazar filium Aaron, haec mihi causa interim occurrit: quoniam quaestio erat de progenie sacerdotum, id est de quo genere esse deberent — unde illi ex alio genere, quia sibi usurpare 10 sacerdotium ausi sunt, tam horrendo et mirabili supplicio perierunt — non ad Aaron, qui iam summus sacerdos erat, sed ad Eleazar uoluit loqui deus, qui ei succedere debebat et secundo iam sacerdotio fungebatur, ut eo modo seriem generis commendaret, quae in successionibus sacerdotum esse 15 deberet. unde etiam in consequentibus dicit: et accepit Eleazar filius Aaron sacerdotis turibula aerea quanta obtulerunt qui exusti sunt et addidit ea circumpositionem altari, memoriale filiis Israhel, ut non accedat quisquam alienigena, qui non est de semine Aaron, 20 inponere incensum ante dominum; et non erit sicut Core et sicut conspiratio eius, sicut locutus est dominus in manu Moysi. hoc modo ergo uoluit per Eleazar deus non sacerdotium, quod iam erat in Aaron, sed successionis sacerdotalis progeniem commendare. quod uero ait: et 25 ignem alienum hunc semina ibi, „sparge“ intellegendum est. et quod addidit: quia sanctificauerunt turibula peccatorum horum in animabus suis, locutione quidem inusitata expressa sententia est; sed notandum nouo modo

11 cf. Num. 16, 31. 32   16 Num. 16, 39. 40

3 animabus] manibus *S*   eas *PSNV* ex eis *T*   laminas *PV*
 4 ablata *N*   5 in *fin. om. PSNVTbd*   filii *N*   7 eleazarum *PSVTbd*
 13 eleazarum *bd*   15 commendaret *PSNVTbd*   successoribus *T*
 17 aron *V*   18 obtulleruneuan *C*   eam *P¹SV*   19 altaris *PSNVTbd*
 23 ergo modo *Sbd*   eleazarum *bd*   28 locutione *om. S*   29 sententia expressa *N*

dicta sanctificata poena eorum, a quibus hoc peccatum fuerat perpetratum, quia per eos exemplum datum est ceteris, quod timerent. circumpositionem autem altari cur ex eis fieri uoluit, addidit dicens: quoniam oblata sunt ante dominum et
 5 sanctificata <sunt et> facta sunt in signum in filiis Israhel. non ergo in eis reprobari uoluit, quod a talibus oblata sunt, sed hoc potius cogitari et adtendi, ante quem oblata sint — id est quia ante dominum — ut plus in eis ualeret nomen domini ante quem oblata sunt quam pessimum
 10 meritum eorum a quibus oblata sunt. hoc autem iam et in Exodo commemorauerat scriptura, quando altare fabricatum dicit. unde intellegitur genera rerum gestarum distributa esse per libros, non temporum ordo contextus. nam et de uirga Aaron, quomodo res gesta sit, ut et florens et germinans
 5 electionem sacerdotii eius diuinitus indicaret, in hoc libro scriptura narrauit. et tamen de ipsa uirga in Exodo dicitur, ut in sanctis sanctorum cum manna in arca poneretur, quando praecipitur de tabernaculo fabricando: quod utique longe ante praeceptum est, quam ipsum tabernaculum fabricatum perfectumque consisteret. stetit autem primo mense secundi anni,
 ex quo de Aegypto egressi sunt, et liber iste incipit a secundo mense eiusdem anni secundi primo die mensis: unde clarum est ista, si librorum ordinem consideremus, per recapitulationem, id est praeteritorum recordationem commemorari, quae putant
 5 qui minus diligenter intendunt eodem facta ordine quo narrantur.

XXXI. Et ait dominus ad Aaron dicens: tu et filii tui et domus patris tui tecum accipietis peccata sanctorum; et tu et filii tui accipietis peccata sacerdotii uestri. haec sunt peccata quae appellantur sacrificia

11 cf. Ex. 27, 2   13 cf. Num. 17, 8   16 cf. Ex. 26, 33. 34;
 40, 18. 21   21 cf. Ex. 40, 15   27 Num. 18, 1

2 quod] quo *P¹SVbd* 4 ablata *N* 5 sunt et *addidi ex superioribus*
 in *fin. om. PSVTbd* 7 ablata *C* 8 sunt *T* 17 *pr. in om. C* 20 se-
 cundo *C* 24 butant *C*

pro peccatis. proinde „peccata sanctorum“ dictum est non quae sancti committant, sed ab eo quod sunt sancta dictum est „sanctorum“. quia in sanctis offeruntur et peccata dicuntur „sacrificia pro peccatis“, ideo appellata sunt peccata sanctorum. et peccata sacerdotii uestri, id est eadem 5 ipsa quae offeruntur pro peccatis: sicut etiam in Leuitico declarat et pertinere debere dicit ad sacerdotem.

XXXII. Primogenita omnia quaecumque fuerint in terra eorum, quantacumque adtulerint domino, tibi erunt. hic primogenita, non fetus primitiuos pecorum dicit; 10 nam ipsa graece πρωτότοκα nominantur, haec autem πρωτογενήματα. sed latine duabus his rebus duo nomina reperta non sunt. et ideo ista πρωτογενήματα quidam „primitias“ interpretati sunt; sed primitiae ἀπαρχαί dicuntur et aliud sunt. haec igitur tria ita discernuntur, quia πρωτότοκα sunt primitiui 15 animalium fetus, etiam hominum, πρωτογενήματα uero primi fructus de terra sumti uel de arbore uel de uite; primitiae autem de fructibus quidem, sed iam redactis ab agro, sicut de massa, de lacu, de dolio, de cupa, quae primitus sumebantur.

XXXIII. De iuuenca rufa, cuius cinerem ad aquam asper- sionis eorumque mundationem qui mortuum tetigerint proficere lex mandauit, nec tacere permittimur — euentissimum enim signum in ea noui testamenti praefiguratur — nec satis digne 25 festinantes dicere de tanto sacramento ualemus. primo enim quod ita coepit de hac re loqui scriptura, quem non moueat et intentissimum faciat in altitudinem sacramenti? et locutus est, inquit, dominus ad Moysen et Aaron dicens: ista

6 cf. Leu. 6, 25. 26   8 Num. 18. 13   21 cf. Num. 19, 9. 11
27 Num. 19, 1. 2

2 committunt *V*   7 debere *om. S¹T*   11 prototoca *CPSNVT*   no-
minatur *PSbd*   protogenemata *CPSNVT*   13 ista proto (*uac. spat.*
rel.) *om. V*   14 aparchē *CNT* aparchē *P* aparchē *V* aparte *S*   15 ita]
ista *CNT om. S*   prototocur *C* prototoca *PSNVT*   16 protogene-
mata *CPSNVT*   21 aspersionis *V*   27 altitudine *PSVbd*

distinctio legis, quaecumque constituit dominus, procul dubio non est distinctio nisi inter aliqua duo uel plura; nam singularitas distinctionem non requirit, nec distinctionem cuiuslibet rei commemorauit, sed addidit: legis, nec cuius-
 5 cumque legis. assidue quippe in scriptura dicitur de unaquaque re, de qua legitime praecipitur: haec est lex illius uel illius rei, non uniuersalis lex, quae continet omnia quae legitime praeci-
 10 piuntur. hic uero cum dixisset: haec est distinctio legis, secutus adiunxit: quaecumque constituit dominus, praeci-
 15 piendo utique non creando, nam etiam nonnulli interpretes „quaecumque praecepit dominus“ transtulerunt. si ergo haec est distinctio legis, quaecumque praecepit dominus, procul dubio magna est ista distinctio; et recte intellegitur duo testamenta distinguere. eadem quippe sunt in uetere et
 20 nouo: ibi obumbrata, hic reuelata, ibi praefigurata, hic manifestata. nam non solum sacramenta diuersa sunt uerum etiam promissa. ibi uidentur temporalia proponi, quibus spiritale praemium occulte significetur; hic autem manifestissime spiritalia promittuntur et aeterna. temporalium autem honorum
 25 atque carnalium et spiritualium atque aeternorum quae clarior certiorque distinctio est quam passio domini nostri Iesu Christi? in cuius morte satis constitit non istam terrenam transitoriamque felicitatem a domino deo pro magno munere sperandam et optandam: quandoquidem in unigenito filio suo, quem tanta
 30 illa perpeti uoluit, longe aliud a se peti expectarique oportere apertissima distinctione declarauit. hanc igitur passionem domini nostri Iesu Christi uelut distinctionem duorum testamento-
 35 rum, hoc quod de iuuencae rufae mactatione narratur, satis congrue praefiguratur.

0 <Et> locutus est dominus ad Moysen et Aaron

30 Num. 19, 1. 2

5 distinctionem singularitas *PSVTbd* 5 unaquaque *P¹S* 6 prae-
 7 rei] isti *P¹S* isti *V* post rei add. id est *T* 12 legis
 19 et om. *PSNVT* 23 a om. *N* 25 spectarique *C* 26 dñs
 27 Christi om. *C* 28 rufa *C* rumfae *N* emac-
 30 Et addidi; cf. u. 27 antec. pag.

dicens: ista distinctio legis, quaecumque con-
 stituit dominus. ac deinde mandare incipit haec adiungens
 dicens: loquere filiis Israhel. potest etiam ita distingui:
 et locutus est dominus ad Moysen et Aaron dicens:
 ista distinctio legis, quaecumque constituit do- 5
 minus dicens, non quaecumque constituit dominus creans,
 sicut caelum et terram et omnia quae in eis sunt, sed quae-
 cumque constituit dominus dicens in duobus uidelicet testa-
 mentis, ut deinde sequatur: loquere filiis Israhel, et
 accipiant ad te iuuentam rufam sine uitio. iuuenta 10
 rufa carnem Christi significat: sexus femineus est propter
 infirmitatem carnalem; rufa est propter ipsam cruentam
 passionem. quod autem ait: accipiant ad te, in ipso
 Moyse figuram legis ostendit, quoniam secundum legem sibi
 uisi sunt occidere Christum, quia soluebat secundum ipsos 15
 sabbatum et, sicut putabant, observationes legitimas pro-
 fanabat. quod ergo sine uitio dicitur haec iuuenta, mirum
 non est; hanc enim carnem etiam ceterae hostiae figurabant,
 ubi similiter sine uitio pecora immolari iubentur. erat quippe
 illa caro in similitudine carnis peccati, sed non caro 20
 peccati. uerum tamen hic ubi euidentius legis distinctionem
 deus uoluit commendare, parum fuit dicere: sine uitio,
 nisi diceretur: quae non habet in se uitium. quod si
 repetendi causa dictum est, fortasse non frustra est, quod
 eam rem ipsa repetitio firmitus commendauit. quamquam et 25
 illud non abhorret a uero, ut ideo additum intellegatur
 „quae non habet in se uitium“, cum iam dictum esset:
 iuuentam sine uitio, quia in se non habuit uitium caro
 Christi, in aliis autem habuit, quae membra sunt eius. quae

20 Rom. 8, 3

2 ac om. N   3 et dicens (et s. l. m. 2) V, Tbd   7 sicut om. V
 9 inde T   10 a TV²   iuuentam rufam fin. P¹S¹N   11 carne C   13 a. S
 ad V   14 moyses C   sibi] ibi N   15 ipsas N   18 figurabantur N
 22 sine uitio dicere T   23 in se habet PNVT   29 habet V   pr.
 qui VTbd

enim caro in hac uita sine peccato nisi illa sola quae non habet in se uitium? et non est superpositum super eam iugum. non enim subiugata est iniquitati. cui subiugatos inueniens liberauit et eorum uincula dirupit, ut ei dicatur: dirupisti uincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. super illius quippe carnem non est positum iugum, qui potestatem habuit ponendi animam suam et iterum sumendi eam.

Et dabis eam, inquit, ad Eleazar sacerdotem. cur non ad Aaron, nisi forte ita praefiguratum est non ad tempus quod tunc erat, sed ad posteros huius sacerdotii passionem domini peruenturam? et eicient eam extra castra: sic et eiectus est dominus passurus extra ciuitatem. quod autem ait: in locum mundum, ita significatum est, quia non habuit causam malam. et occident eam in conspectu eius: sicut occisa est caro Christi in conspectu eorum qui iam futuri erant in nouo testamento domini sacerdotes.

Et accipiet Eleazar sanguinem eius et asperget contra faciem tabernaculi testimonii a sanguine eius septies. haec testificatio est Christum secundum scripturas fudisse sanguinem in remissionem peccatorum. ideo „contra faciem tabernaculi testimonii“, quia non aliter declaratum est, quam fuerat diuino testimonio praenuntiatum; et ideo „septies“, quia ipse numerus ad mundationem pertinet spiritalem.

Et cremabunt eam in conspectu eius. puto quia crematio ad signum pertinet resurrectionis. natura est quippe ignis, ut in superna moueatur, et in eum conuertitur quod crematur. nam et ipsum cremare de graeco in latinum ductum uerbum est a suspensione. quod uero additum est: in con-

5 Ps. 115, 7. 8 (16. 17)   7 cf. Ioh. 10, 18   9 Num. 19, 3. 4
20 cf. Ephes. 1, 7; Rom. 3, 25   26 Num. 19, 5

1 enim sunt (sunt *exp. m.* 2) *P*   4 uincula *N*   dirrupit *C*   9 eleazarum *bd*   12 eicient *PVIT*   14 loco *C*   17 testamenti *C*   19 tabernaculi *om. CS*   20 septiens *C*   26 conspectum *C*   28 ut *om. C*

spectu eius, id est in conspectu sacerdotis, hoc mihi insinuaturn uidetur, quia illis adparuit resurrectio Christi, qui futuri erant regale sacerdotium. iam quod sequitur: et pellis eius et carnes et sanguis eius cum stercore eius comburetur, id ipsum expositum est quomodo concremabitur et significatum est, quod non solum substantia mortalis corporis Christi, quae commemoratione pellis et carnum et sanguinis intimata est, uerum etiam contumelia et abiectio plebis, quam nomine stercoreis significatam puto, conuerteretur in gloriam, quam combustionis flamma significat.

Et accipiet sacerdos lignum cedrinum et hyssopum et coccinum et inmittet in medium combustionis inuencae. lignum cedrinum spes est, quae debet in supernis firmiter habitare; hyssopus fides, quae cum sit herba humilis, radicibus haeret in petra; coccinum caritas, quod feruorem spiritus igneo colore testatur. haec tria debemus mittere in resurrectionem Christi tamquam in medium combustionis illius, ut cum illo sit abscondita uita nostra, sicut dicit apostolus: et uita uestra abscondita est cum Christo in deo.

Et lauabit uestimenta sua sacerdos et lauabit corpus suum aqua et postea introibit in castra; et immundus erit sacerdos usque in uesperam. lauatio uestimentorum et corporis quid est nisi mundatio exteriorum et interiorum? hoc sacerdos. deinde sequitur: et qui comburet eam lauabit uestimenta sua et lauabit corpus suum aqua et immundus erit usque ad uesperam. in eo qui conburit eos figuratos arbitror, qui Christi carnem sepelierunt resurrectioni eam ueluti conflagrationi mandantes.

11 Num. 19, 6 19 Col. 3, 3 20 Num. 19, 7

4 tescore *S* 6 supstantiā *C* 9 conuertetur *N* 11 isop⁵ *C* yso-
pum *PSNVT* 14 ysopos *C* sit uelut *S* herba *om.* *P¹V* 20 laua-
uit *CTS¹* labit *N* lauit *C¹* labit *N* lauauit *P* 21 aque *C* introiuit *C*
in *om.* *PSNVT* 22 in] ad *SVbd* 24 hoc sacerdos *del. m.* 1 *S*
conburit *C* 25 et lauit *C* 26 aque *C* uesperum *S* 27 comburet *S*
28 conflagratione *C*

Et congregabit homo mundus cinerem iuuencae et reponet extra castra in locum mundum. quid dicimus cinerem iuuencae, reliquias uidelicet illius interfectionis et combustionis, nisi famam quae consecuta est passionem resurrectionemque Christi? quoniam sunt reliquiae homini pacifico. nam et cinis erat, quia uelut mortuus ab infidelibus contemnebatur, et tamen mundabat, quia et resurrexisse a fidelibus credebatur. et quia haec fama apud eos maxime claruit, qui in ceteris gentibus erant et non erant de consortio Iudaeorum, ideo dictum esse existimo: et congregabit homo mundus cinerem iuuencae: mundus utique ab interfectione Christi, quae Iudaeos fecerat reos. et reponet in locum mundum, id est honorabiliter tractabit, tamen „extra castra“, quia extra celebrationem Iudaeicae consuetudinis honor euangelicus claruit. et erit synagogae filiorum Israhel in conseruationem, aqua aspersionis purificatio est. postea declarat plenius quemadmodum ex isto cinere fiebat aqua aspersionis, unde mundabantur a contactu mortuorum: quod utique significat ab iniquitate huius moribundae uel morticinae uitae.

Sed mirum est quod sequitur: et qui congregat, inquit, cinerem iuuencae, lauabit uestimenta sua et immundus erit usque ad uesperam. quomodo erit ex hoc immundus qui mundus accesserat, nisi quia et hi qui sibi uidentur mundi in fide christiana se agnoscunt quia omnes peccauerunt et egent gloria dei iustificati gratis per sanguinem ipsius? hunc tamen uestimenta sua lauare dixit, non etiam corpus suum; credo, quod illius cineris con-

1 Num. 19, 9   5 Ps. 36, 37   15 Num. 19, 9   21 Num. 19, 10
25 cf. Rom. 3, 23. 24

1 congregauit *P¹S¹N*   2 reponet *scripsi*: ponet *libri*; cf. *uers. 12*
loco mundo *T*   3 cinere *C*   7 condemnabatur *V*   *alt. et om. S*
8 maxime apud eos *N*   10 congregauit *C*   13 loco mundo *T*   trac-
tat *CPSNV¹*   14 iudaicae *PSNVTbd*   18 aspersionis *C*   con-
tractu *P¹S¹T*   19 significatur *PVT*   22 lauabit *C* lauauit *PS¹*   24 hii
PT¹ ii *bd*   26 gloria *CPS¹V¹*   27 sanguinem] gratia *N*

gregatione et repositione in loco mundo, si haec spiritaliter intellegantur, iam intrinsecus uult intellegi fuisse mundatum. sicut Cornelius audiens et credens quod praedicauerat Petrus ita mundatus est, ut ante uisibilem baptismum cum suis qui aderant acciperet donum spiritus sancti; uerum tamen nec ⁵ uisibile sacramentum contemni potuit, ut ablutus etiam extrinsecus lauaret quodam modo uestimenta sua. et erit, inquit, filiis Israhel et proselytis qui adponuntur legitimum aeternum. quid aliud ostendit nisi baptismum Christi, quem significabat aqua aspersionis, et Iudaeis et gentibus profuturum, ¹⁰ id est filiis Israhel et proselytis tamquam naturalibus ramis et inserto pinguedini radicis oleastro? quem autem non faciat intentum, quod post ablutionem de singulis quibusque dicitur: et immundus erit usque ad uesperam? neque hic tantum, sed in omnibus aut paene in omnibus talibus mundationibus ¹⁵ hoc dicitur. ubi nescio utrum aliquid aliud possit intellegi nisi quod omnis homo post remissionem plenissimam peccatorum permanendo in hac uita contrahit aliquid, unde sit immundus usque ad eiusdem uitae finem, ubi ei dies iste quodam modo clauditur. quod significat uespera. ²⁰

Deinde incipit scriptura dicere et exequitur quemadmodum immundi facti homines aqua illa aspersionis purificentur. qui tetigerit, inquit, mortuum, omnis anima hominis immunda erit septem diebus: hic purificabitur die tertio et die septimo et [in]mundus erit. et hic nihil aliud ²⁵ intellegendum uideo nisi contactum mortui esse hominis iniquitatem. septem uero dierum immunditiam propter animam et corpus dictam puto, animam in ternario, corpus in quaternario. quod quare ita sit, longum est disputare. secundum hoc

3 cf. Act. 10, 44—48   7 Num. 19, 10   12 cf. Rom. 11, 16--24
22 Num. 19, 11, 12

4 uisibile* S   10 profuturum N   12 pinguedine C   13 ablutionē
(nē add. s. l. m. 2) S   14 uesperum CS¹   18 hac tina V¹
20 clauditur om. T   25 mundus scripsi cum bd: immundus codd.
28 anima C

dictum arbitror per prophetam: in tribus et quattuor
 impietatibus non auersabor. adiungit autem et dicit: si
 autem non purificatus fuerit die tertio et die sep-
 timo, non erit mundus. omnis qui tetigerit mortuum,
 5 ab omni anima hominis si mortuus fuerit et non
 fuerit purificatus — id est ante mortuus fuerit tacto
 mortuo quam fuerit purificatus — tabernaculum domini
 polluit: exteretur anima illa ex Israhel. notandum est
 quod difficillime reperitur in his libris aliquid euidentius de
 10 uita animae post mortem fuisse conscriptum. hic ergo cum
 dicit „si fuerit mortuus ante purificationem, manere in illo
 immunditiam et exteri animam illam ex Israhel, id est a con-
 sortio populi dei“, quid aliud uult intellegi nisi manere
 animae poenam etiam post mortem, si, cum uiuit, mundus
 15 non fuerit sacramento isto, quo Christi baptismus figuratur?
 quoniam aqua aspersionis, inquit, non est circum-
 aspersa super eum, immundus est; adhuc immunditia
 eius in ipso est. „adhuc“, scilicet etiam post mortem.
 quod uero supra dixit: tabernaculum domini polluit,
 20 quantum in ipso est utique, dixit, sicut apostolus: spiritum
 nolite extinguere, cum extinguere ille non possit. nam si
 ex hoc tabernaculum immundum factum uellet intellegi, mun-
 dari utique iuberet.

Postea uero immundos a mortuis factos, hoc est a mortuis
 25 operibus, quae sunt omnes iniquitates, ita mundari iubet. et
 accipient illi in mundo, inquit, a cinere illius exustae

1 Amos 1, 3   2 Num. 19, 12. 13   16 Num. 19, 13   20 Thess.
 5, 19   25 Num. 19, 17—19

1 arbitror dictum *Sbd*   2 impietatibus *om. P¹V*   aberabor *C¹*
 aduersabor *Nbd*   autem] etiam *N*   4 omnes *C*   mortuum *om. P¹V*
 5 si *scripsi: et libri; cf. uers. 11*   6 id—purificatus *om. N*   tactor *V*
 10 conscriptam *N*   post conscriptum sequitur omissis uerbis: hic ergo —
p. 348 super immundum uersu 8: in die tertio sqq. in codd. SP¹VN;
in N adnotatur fol. 97: hic minus abet; in P m. 2 omnia in mg. ad-
scripta sunt   12 immundicia *C*   14 mundata *ld*   24 immundus *CPT*
 factus *PT*   25 iniquitatis *T*

purificationis et effundent super illum — id est
super eundem cinerem — aquam uiuam in uase; et
accipiens hyssopum intinguens in aqua uir mun-
dus et circumaspergens super domum et super
uasa et super animas, quotquot fuerint illic, et
super eum qui tetigerit os humanum aut uulne-
raturum aut mortuum aut monumentum et asperget
mundus super inmundum <in> die tertio et in die
septimo et purificabitur die septimo et lauabit
uestimenta sua et lauabitur aqua et inmundus erit
usque ad uesperam. alia est aqua aspersionis et alia
utique illa, qua lauabit uestimenta sua. et lauabitur aqua,
quam puto spiritalem intellegendam per significationem, non
per proprietatem. nam sine dubio uisibilis erat sicut illae
omnes umbrae futurorum. proinde qui sacramento baptismi
recte abluitur, quod illa aspersionis aqua figurabatur, mundatur
et spiritualiter. id est inuisibiliter et in carne et in anima, ut
sit mundus et corpore et spiritu. quod uero hyssopo dixit
aquam aspersionis aspergi, qua herba supra diximus fidem
significari, quid aliud occurrit nisi quod scriptum est: fide
mundans corda eorum? non enim prodest baptismus, si
desit fides. a uiro autem mundo dixit hoc fieri, ubi signifi-
cantur ministri portantes personam domini sui, qui uere uir
mundus est. nam et de his ministris in consequentibus dicit:
et qui circumasperget aquam aspersionis lauabit
uestimenta sua — id est obseruabit et corpore — et qui
tetigerit aquam aspersionis inmundus erit usque ad
uesperam. et omne quodcumque tetigerit illud in-

20 Act. 15, 9   25 Num. 19, 21. 22

1 effundens *C*   5 quodquod *C*   fuer *P*   6 tetigeret *C*   8 in
addidi cum *bd*: om. *codd.* in *om. T exp. V*² 9 purificatur *N* 11 ad]
in *N*   uespera *C*   12 labit *C* lauit *PNVT* lauauit *S*   17 et *med.*
om. PSVT 18 ysopum *CNPVS*¹ 19 aqua *V*²   aspergi *N*   supra
om. T   fidem diximus *T*   21 prodeest *N*   23 uero *C*   24 et *om. PS*
27 aqua *C*   28 uesperū *S*   illud *om. T*   inmundus *del. V*

mundus immundum erit; et anima quae tetigerit immunda erit usque ad uesperam. iam dixi superius quid mihi significare uideatur „usque ad uesperam“.

XXXIII. Omnis qui tetigerit super faciem campi
 5 uulneratum aut mortuum aut os hominis aut monu-
 mentum. quaeri potest quid dictum sit „uulneratum aut
 mortuum“. si enim aliud uoluit intellegi uulneratum, aliud
 mortuum, cauendum est, ne putetur inmundus esse etiam
 qui tetigerit uulneratum uiuum, quod utique absurdum est.
 10 sed quia possunt et mortui esse uulnerati, ipsos mortuos
 intellegitur discreuisse, ut et uulneratum mortuum intellega-
 mus, id est uulnere peremptum aut mortuum sine uulnere.

XXXV. Quod de petra aqua educta est, apostolus Paulus
 quid esset exposuit, ubi ait: et omnes eundem potum
 15 spiritalem biberunt. bibebant enim de spiritali se-
 quenti petra; petra autem erat Christus. significata est
 ergo de Christo profluens gratia spiritalis, qua interior sitis
 inrigaretur. sed quod uirga petra percutitur, crux Christi
 figuratur. ligno enim accedente ad petram gratia ista manauit;
 20 et quod bis percutitur, euidentius significat crucem. duo
 quippe ligna sunt crux.

XXXVI. Quod de aqua illa quae de petra profluxit dictum
 est: haec aqua contradictionis, quia maledixerunt
 filii Israhel ante dominum, et sanctificatus est in
 25 ipsis, prius maledixerunt, quando locuti sunt contra bene-
 ficium domini, quo educti erant de Aegypto; et postea sancti-
 ficatus est in ipsis, cum illo miraculo profluentis aquae eius
 sanctitas declarata est. an forte duo genera hominum demon-
 strauit, et contradicentium gratiae Christi et percipientium
 30 gratiam Christi, ut illis sit aqua contradictionis, istis sancti-

4 Num. 19, 16 13 cf. Num. 20, 11 14 I Cor. 10, 4 23 Num.
 20, 13

5 hos *N* 8 immundum *T* 13 aqua educta] quae ducta *N* 15 enim]
 autem *PVT* consequenti eos *S* 19 ista *om.* *PSVTbd* manabit *C*
 22 quae] quod *CN* 25 locuti] locū *cua* *C* 26 qua *N* 27 profluentes *C*

ficationis? nam et de ipso domino in euangelio legitur: et in signum cui contradicetur.

XXXVII. Quod inter mandata Moyses ad regem Edom dicit inter cetera: neque bibemus aquam de lacu tuo, intelligendum est „gratis“, id est „quia non gratis bibemus“. quod ⁵ postea manifestat dicens: si autem de aqua tua bibemus ego et pecora mea, dabo pretium tibi.

XXXVIII. Non declinabimus in dextera neque in sinistra: pluraliter dictum est in ea quae dextera sunt uel quae sinistra sunt.

XXXVIII. Non introibitis in terram quam dedi filiis Israhel in possessionem, quoniam exacerbastis me super aquam maledictionis. quam dixit superius aquam contradictionis, ipsam dicit hic maledictionis; non enim ait ἀντιλογίας, sed λυδορίας.

XI. Et uouit Israhel uotum domino et dixit: si mihi tradideris populum istum subiectum — id est: si mihi eum tradendo subiceris — anathemabo illum et ciuitates eius. hic uidendum est, quomodo dicatur „anathemabo“, quod uouetur et tamen pro maledicto ponitur, sicut ²⁰ et de isto populo dicitur. unde illud est: si quis uobis euangelizauerit praeterquam quod accepistis, anathema sit. hinc uulgo ductum est, ut deuotatio dicatur: nam deuotare se quemquam nemo fere dicit nisi maledicens.

XII. Et anathemauit eum et ciuitates eius; et uo- ²⁵ catum est nomen loci illius Anathema. hinc ductum

1 Luc. 2, 34   4 Num. 20, 17, 19   8 Num. 20, 17   11 Num. 20, 24   16 Num. 21, 2   21 Gal. 1, 9   25 Num. 21, 3

1 legitur ex loquitur *V*   2 contradicetur *N*   3 mandata (ta s. l. m. 2) *C*   dicit *C*   4 inter| in *T*   5 quod—bibemus s. l. m. 2 *C*   8 declinabimus *CN*   dexteram *CS* dextrā *P¹V*   9 sinistram *CP¹SV*   dextra *PSNVT*   11 filii *N*   12 ἐν κατασχέσει: *cod. Alex.*   13 post maledictionis ita seruntur uerba: non enim ait antilogias sed lidorias quam dixit superius aquam contradictionis *sqq. S*   14 hic dicit *T*   15 antilogias *CPNVT*   lydorias *CPVT* lidorias *N*   16 uocauit *V*   20 uocetur *C*   23 dictum *CPVT*   24 quamquam *N*   25 ciuitatem *bd*

est, ut anathema detestabile aliquid et abominabile uideatur. ut enim nihil inde uictor in usus suos auferret, sed totum in poenam luendam uoueret, hoc erat anathemare, quod uulgo dicitur denotare. origo autem huius uerbi est in graeca
 5 lingua ab his rebus, quae uotae et persolutae, hoc est promissae et redditae sursum ponebantur in templis „ἀπὸ τοῦ ἅνω τιθέναι“, hoc est sursum ponere uel figendo uel suspendendo.

XLII. In itinere filiorum Israhel, quo castra promouebant
 10 atque ponebant, inter cetera scriptum est: et inde castra conlocauerunt trans Arnon in Ermon quod exstat a limitibus Amorrhaeorum. est enim Arnon limes Moab inter Moab et inter Amorrhaeum. propterea dicitur in libro: bellum domini Zoob inflammauit
 15 et torrentes Arnon. et torrentes constituit in habitare Er. in quo libro hoc scriptum sit, non commemorauit neque ullus est in his quos diuinae scripturae canonicos appellamus. de talibus occasiones reperiunt, qui libros apocryphos incautorum auribus et curiosorum conantur inserere,
 20 ad persuadendas fabulosas impietates. sed hic dictum est scriptum in libro, non dictum est in cuius prophetae uel patriarchae sancto libro. neque negandum est fuisse iam libros siue Chaldaeorum, unde egressus est Abraham, siue Aegyptiorum, ubi didicerat Moyses omnem illorum sapientiam,
 25 siue cuiusque gentis alterius, in quorum librorum aliquo potuit hoc esse scriptum: qui tamen non ideo sit adsumendus in eas scripturas quibus diuina commendatur auctoritas. sicut

10 Num. 21, 13. 14. 15 24 cf. Act. 7, 22

1 ut *om.* *P¹S¹V* anathema quod *V* 2 auferret *C* 5 persoluta ē *C*
 6 apotuanotithene *CN* apotuanotithemē *PT* apotu anothithene *SV*
 9 promouebunt *C* 11 Ermon] hermon *N* eremo *d* 12 amorreorum *CPSNV¹T*
 est—Amorrhaeum *om.* *T* armon *N* 13 Moab inter *om.* *V* 14 zoab *C*
 ioab *PSNV¹T* moab *V²* 16 Er *scripsi cum bd:* et *codd.* 17 diuina *C*
 canonicus *C* 18 occasionis *C* occansiones *N* apochriphos *CP* apo-
 crifos *SNT* apocriphos *V* 23 chaldeorum *CS* caldeorum *PV* 25 cuius-
 cūque *T* 26 non] tunc *T* ideo non *T*

nec propheta ille Cretensis, cuius mentionem facit apostolus, nec Graecorum scriptores uel philosophi uel poetae, quos idem ipse apostolus magnum sane aliquid et ueraciter prom-
 tum ad Athenienses loquens dixisse confirmat: in illo
 enim uiuimus et mouemur et sumus. licet enim 5
 diuinæ auctoritati unde uoluerit quod uerum inuenerit testi-
 monium sumere; sed non ideo omnia quæ ibi scripta sunt
 accipienda confirmat. cur autem hoc isto commemoratum sit
 loco, non euidenter adparet; nisi forte, ut fines illic inter
 duas gentes constituerentur, bello actum est, quod bellum 10
 eiusdem loci homines propter magnitudinem „bellum domini“
 esse dixerunt, ut scriberetur in aliquo eorum libro: bellum
 domini Zoob inflammauit, quod uel arserit eodem bello
 ista ciuitas aut ad pugnandum inflammata sit, hoc est ex-
 citata, uel si quid aliud in obscuritate loci huius latet. 15

XLIII. Hic est puteus quem dixit dominus ad
 Moysen: congrega populum, et dabo eis aquam
 bibere. ita hoc commemoratum est, quasi alicubi superius
 hoc ad Moysen dixisse dominus legatur; sed quia nusquam
 reperitur, hic intellegendum est et illic bibisse populum, qui 20
 de siccitate conquerebatur.

XLIII. Et percussit eum Israhel nece gladii; et do-
 minati sunt terrae eius ab Arnon usque Iaboc usque
 ad filios Ammon, quoniam Iazer termini filiorum
 Ammon sunt. et accepit Israhel omnes ciuitates 25
 istas. et habitauit Israhel in omnibus ciuitatibus
 Amorrhæorum in Esebon. hic certe Israhel possedit ciui-
 tates Amorrhæorum, quas bello superauit. quia non eas ana-

1 cf. Tit. 1, 12   4 Act. 17, 28   16 Num. 21, 16   22 Num.
21, 24, 25

4 apud V ad s. l. m. 2 P   8 commemorato C   10 constituerunt C¹
 13 zoob s. l. m. 2 C zoab T   eodem] eorum C   14 purgandum N
 17 moyses P   19 ad] a C   20 repperiatur PN   23 Iaboc scripsi
 cum d: obhoc CPNTV aboc S   et usque bd   24 terminū C   25 am-
 man P¹SV   27 amorreorum CPSNVT   in—Amorrhæorum om. C
 28 uello C   qui T

themauit; nam si anathemasset, possidere illi non liceret nec inde ad usus suos aliquid praedae usurparet. notandum est sane quemadmodum iusta bella gerebantur. innoxius enim transitus negabatur, qui iure humanae societatis aequissimo
 5 patere debebat. sed iam ut deus sua promissa compleret, adiunxit hic Israhelitas, quibus Amorrhaeorum terram dari oportebat. nam Edom cum similiter eis transitum denegaret. non pugnaverunt cum ipsa gente Israhelitae, id est filii Iacob cum filiis Esau, duorum germanorum atque geminorum, quia
 10 terram illam Israhelitis non promiserat; sed declinauerunt ab eis.

XLV. Propterea dicent aenigmatistae: uenite in Esebon et cetera. qui sint aenigmatistae ideo non adparet, quia non sunt in consuetudine litteraturae nostrae neque in
 15 ipsis diuinis scripturis fere alio loco reperitur hoc nomen. sed quia uidentur quasi canticum dicere, quo cecinerunt bellum inter Amorrhaeos et Moabitas gestum, in quo Seon rex Amorrhaeorum Moabitas superauit, non incredibiliter putantur isti aenigmatistae sic tunc appellati, quos poetas nos appellamus,
 20 eo quod poetarum sit consuetudo atque licentia miscere carminibus suis aenigmata fabularum, quibus aliquid significare intellegantur. non enim aliter essent aenigmata, nisi esset illic tropica locutio, qua discussa perueniretur ad intellectum qui in aenigmate latitaret.

XLVI. Quod dicit scriptura, posteaquam Israhel uicit Amorrhaeos et possedit omnes ciuitates eorum, misisse legatos Balac regem Moabitarum ad conducendum Balaam, a quo malediceretur Israhel, satis ostenditur non omnes Moabitas

3 cf. Num. 21. 21—23 12 Num. 21, 27 17 cf. Num. 21, 27—30
 25 cf. Num. 22, 2—6

1 si eas *bd* possedere *C* 3 iuxta *T* 4 aequissimū *C* 6 ad-
 iuuēt *C* hic *om.* *PVT* terra *PT* 7 degaret *N* 12 inenigma-
 tiste *C* 13 sebon *PSV*¹ sunt *N* 16 uidetur *V* 17 amorreus *C*
 22 illic esset *PVTbd* 23 qui] quia *N* 24 laterent *C* 27 balaac
*CPSNT*¹*T*¹ baalam *C* balam *PN*

uenisse in condicionem Seon regis Amorrhæorum, quando eos bello superauit, si quidem remansit gens Moabitarum usque ad illud tempus, ubi regnaret Balac rex Moab. quod uero Moab dixit senioribus Madian, id est Moabitæ senioribus Madianitarum: nunc ablinguet synagoga hæc omnes 5 qui in circuitu nostro sunt, non una gens erat, sed uicini ad uicinos dixerunt quod pariter cauendum esset. nam Moab filius fuit Lot ex una filiarum, Madian uero filius Abrahae de Cettura. non itaque una gens erat, sed duæ uicinae atque conterminae.

10

XLVII. Quid est quod scriptum est: et diuinationes in manibus eorum, cum de his diceretur quos miserat Balac ad conducendum Balaam, ut malediceret Israhel? numquidnam ipsi diuinabant? an aliquid ferebant, unde faceret Balaam, quo posset diuinare, tamquam aliqua quæ in sacrificiis incen- 15 derentur aut quoquo modo inpenderentur, et ideo dictæ sunt diuinationes, quia per hæc ille poterat diuinare? an quid aliud? obscure enim dictum est. notandum sane, quod uenit deus ad Balaam et dixit ei: quid homines hi penes te? et cetera. nec dictum est utrum in somnis hoc factum sit, 20 quamuis per noctem factum satis eluceat, cum post hæc dicit scriptura: et exsurgens Balaam mane. potest enim mouere quomodo cum homine pessimo deus locutus sit, quod etiam si in somnis factum esse constaret, non ideo nulla quaestio remaneret propter ipsam indignitatem. sic et dominus 25 Iesus Christus ait de diuite illo, qui destruere ueteres apothecas et ampliores nouas disponebat implere: dixit ad illum deus: stulte, hac nocte anima tua auferetur a te; et

5 Num. 22, 4   7 cf. Gen. 19, 37   8 cf. Gen. 25, 2   11 Num. 22, 7   18 Num. 22, 9   22 Num. 22, 13   27 Luc. 12, 20

4 mazian *PSV*¹   5 moabitarum *T*   ablinget *PSNVTbd*   8 loth *PSTN* loht *V*   matian *N*   9 cethura *PSTbd*   12 balaac *CNPS* 13 baalam *C*   14 aliqua *PSNVTbd*   balaac *CNTPSV*   16 quo *P¹S* 19 hii *C*   penis *C*   22 et exsurgens] et post hæc surgens *C*   26 diuiti *C* destruere *C*   apothegas *C*   27 desponebat *C*   28 a te *om.* *P¹V* et] hæc *Cbd* et *P²T¹* *om.* *SNVP*¹

quae praeparasti cuius erunt? ne quisquam gloriatur quod ei loquitur deus eo modo quo talibus loquendum esse nouit, quando potest hoc et reprobis fieri, quia et cum per angelum loquitur ipse loquitur.

XLVIII. Quod ait Balaam iterum ad se missis honorationibus nuntiis: si dederit mihi Balac plenam domum suam argento et auro, non potero praeuaricare uerbum domini <dei> facere illud pusillum uel magnum in mente mea, nullum habet omnino peccatum: sed quod sequitur non est sine graui peccato. iam enim constans esse debuit semel audito, quod ei dixerat dominus: non ibis cum eis neque maledices populum; est enim benedictus, nec eis ullam spem dare, quod posset dominus tamquam ipse Balaam muneribus et honoribus flexus aduersus populum suum, quem benedictum esse dixerat, suam mutare sententiam. sed ibi se uictum cupiditate monstrauit, ubi loqui sibi dominum de hac re iterum uoluit, de qua eius iam cognouerat uoluntatem. quid enim opus erat quae sequuntur adiungere: et nunc sustinete ibi et uos nocte hac, et sciam quid adiciet dominus loqui ad me? proinde dominus uidens eius cupiditatem captam deuictamque muneribus permisit eum ire, ut per iumentum quo uehebatur eius auaritiam coherceret, hoc ipso confundens illam dementiam, quod prohibitionem domini per angelum factam transgredi asina non audebat, quam ille cupiditate transgredi conaretur, quamuis eandem cupiditatem timore supprimeret. uenit enim deus ad Balaam nocte et ait illi: si uocare te uenerunt homines, ex-

6 Num. 22, 18   11 Num. 22, 12   19 Num. 22, 19   26 Num. 22, 20. 21

2 quo] quod *C*   3 reprobes *C*   6 dedit *C*   balaac *CP²V¹S*   8 dei addidi   10 graue peccatum *C*   12 maledicens *C*   13 daret *CT¹*
17 iam *om. C*   18 erant *PSN*   21 mentem cupiditate *T*   deuinctamque *N*   permisit *C*   22 abaricia *C*   cohercere *C* coherceret *bd*
24 asinā *C*   auderet *PSNV*   26 supprimerit *C*   27 uocarente *C*
hominis *C*   post homines addendum uel: hi (cf. 354, 19) uel: isti

surgens sequere eos; sed uerbum quodcumque locutus fuero ad te, hoc facies. et exsurgens Balaam mane strauit asinam suam et abiit cum principibus Moab. cur post istam permissionem deum iterum non consuluit et post illam prohibitionem iterum consulendum putauit, nisi ⁵ quia eius maligna cupiditas adparebat, quamuis timore domini premeretur? denique scriptura sequitur: et iratus est animatione deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus dei, ut non permitteret eum in uia et cetera quae sequuntur, donec asina loqueretur. nihil hic sane mirabilius ¹⁰ uidetur quam quod loquente asina territus non est, sed insuper ei uelut talibus monstris adsuetus ira perseuerante respondit. postea illi et angelus loquitur arguens et improbens eius uiam: quo uiso tamen exterritus adorauit. deinde ire permissus est, ut iam per ipsum prophetia clarissima pro- ¹⁵ ferretur. nam omnino permissus non est dicere quod uolebat, sed quod uirtute spiritus cogeatur. et ipse quidem reprobis mansit; nam posterior de illo sancta scriptura ita locuta est, ut quidam reprehensibiles et reprobi uiam eius secuti dicerentur. secuti, inquit, uiam Balaam filii Beor, qui mer- ²⁰ cedem iniquitatis dilexit.

XLVIII. De angelo qui locutus est Balaam in uia, quo uiso asina eius progredi non ausa est, scriptura ita loquitur: et iratus est animatione deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus dei differre eum in uia. ubi primo ²⁵ notandum est quemadmodum quia iratus est deus <dixit:> et insurrexit angelus dei nec interposuit iratum deum misisse angelum, sed tamquam in angelo iratum deum significauit, quoniam ueritas et iustitia dei irasci angelum fecit.

7 Num. 22, 22   9 cf. Num. 22, 23—27   20 II Petr. 2, 15
24 Num. 22, 22

2 a C facias VT surgens C 15 proferetur NS¹ 19 et om. C
20 uehor C 26 quia] dixerit bd dixit addidi 27 et insurrexit scripsi
secutus u. 24: exsurrexit CPSNVT 28 alt. angelum PS¹VT 29 an-
gelum dei (dei s. l. m. 2) P,T

nam „insurrexit“ quod dictum est, utique commotione intellegendum est. deinde quod ait: differre eum in uia, quod graece positum est διαβαλεῖν, hoc et in consequentibus dicit ipse angelus: et ecce ego exii in dilationem tuam,
 5 ubi graecus habet διαβολήν. ubi fortassis accusatio congruentius intellegitur, ut hic quod dictum est „differre eum in uia“, accusare accipiatur. unde creditur etiam diabolus appellatus, tamquam accusator latine dicendus sit, non quia nemo possit etiam bene recteque accusare, sed quoniam diabolus
 10 amat accusare utique inuidientiae stimulis agitatus, quale illi in Apocalypsi testimonium perhibetur. positum est autem hoc uerbum et in comoedia, unde latinum esse non dubium est, sub eadem significatione uel certe uicina, ubi de patre irato dicitur filio:

15 orationem sperat inuenisse se,
 qua differat te.

Solet autem hic intellegi „differat“ uelut „haec atque illac ferat tempestate uerborum“, quasi „discerpat et dissipet“: quod utique ille accusando uidebatur esse factururus. sed et si
 20 „differre eum in uia“ sic intellexerimus, quia distulit angelus eius festinationem remorando, ut ei quod opus erat et demonstraret et diceret, non absurda est huius uerbi etiam sub ista significatione positio.

L. Et cum uidisset asina angelum dei resistantem
 25 in uia et gladium euaginaturn in manu eius, et declinauit asina de uia et ibat in campum. campus iste adhuc extra macerias uinearum fuit. et percussit asinam in uirga, ut corrigeret eam in uia. et stetit angelus

4 Num. 22, 32   11 cf. Act. 12, 9. 10   15 Ter. Andriae II 4
 24 Num. 22, 23. 24

3 diabolin *C* diaballin *NTPV* diaballin *S*   4 dicit *C*   dicit ipse] dicitisse *N*   5 diabolē *CNP*² diaboliten *P*¹*SV* diabolitē *T*   11 apocalypsi *PV*   12 coedia *S* comedia *CPN*   15 se *om.* *C* eras. *P*
 17 ha *N*   18 tempestatu *C*   19 utique *om.* *PVT*   ille quidem *PVT*
 23 scificatione *V*¹   25 euaginaturn gladium *bd*   fin. et exp. *V*
 27 macherias *N*   28 uirgā *C*   corrigerit *C*

dei in sulcis uinearum, maceria hinc et maceria hinc. merito quaeritur, si hinc atque inde maceriae in medio ponebant uiam, sicut fieri solet, quomodo ibi stans angelus dicitur stetisse in sulcis uinearum; neque enim in uia inter macerias potuerunt sulci esse uinearum. sed ordo uerborum est: ut 5 corrigeret eam in uia, maceria hinc et maceria hinc. in hac ergo uia corrigere uoluit asinam Balaam, ut inter macerias ambularet. interpositum est autem: et stetit angelus dei in sulcis uinearum, in una scilicet uinearum, quae in medio ponebant uiam. et cum uidisset asina 10 angelum dei, compressit se ad parietem, id est ad maceriam illius utique uinae, in qua non erat angelus, quoniam ab alia parte erat in sulcis uinearum. et compressit pedem Balaam ad parietem; et adiecit adhuc caedere eam. et adposuit angelus dei et abiens substitit in 15 loco angusto — iam non in sulcis uinearum, sed inter ipsas macerias, id est in uia — in quo non fuit declinare dextram nec sinistram. et cum uidisset asina angelum dei, consedit sub Balaam. caesa enim retro non ibat, in parietem non se premebat, quoniam non ab altera parte 20 terrebatur, sed in media uia in angusto angelus erat; restabat ergo ut subsideret. et iratus est Balaam et percutiebat asinam uirga. et aperuit deus os asinae et ait ad Balaam: quid feci tibi, quia percussisti me tertio hoc? et ait Balaam asinae: quia inlusisti mihi. etsi haberem 25 gladium in manu mea, iam transfixissem te. nimirum iste tanta cupiditate ferebatur, ut nec tanti monstri miraculo terreretur et responderet quasi ad hominem loquens, cum deus utique non asinae animam in naturam rationalem uer-

10 Num. 22, 25—27 22 Num. 22, 27—29

1 *pr. macherie C* 2 modio *S* 7 ac *C* corrigeret *C* asina *SV*¹
 9 dei *om C* 10 ponebat *C*¹ audisset *T* asinā *C* 12 uinearum *C*
 15 abiens *scripsi: adiciens libri* subsistit *CPSV* sub̄sistit *T* 17 eo *C*
 qua *S* 18 neque *PSVTbd* asinā *C* 19 in retro *PSV*¹*NT* 20 parietem] partem *PSV*¹*N* 21 angusta *C* 26 gladio *C* 27 tante *C*
 28 responderit *C* 29 rationabilem *C*

tisset, sed quod illi placuerat, ex illa sonare fecisset ad illius uesaniam cohibendam, illud fortasse praefigurans, quia stulta mundi electurus erat deus, ut confunderet sapientes pro illo spiritali et uero Israhel, hoc est promissionis filiis.

5 LI. Et factus est spiritus dei super illum, id est super Balaam. non factus est spiritus dei, tamquam factura sit spiritus dei; sed factus est super illum, id est factum est, ut super illum esset: quomodo: qui post me uenit, ante me factus est, id est factum est, ut ante me esset, 10 ut praeponeretur mihi, quia prior me, inquit, erat, sicut: dominus factus est adiutor meus; non enim dominus factura est, sed factum est, ut me adiuuaret, et: factus est dominus refugium pauperum, id est factum est, ut ad eum refugerent pauperes, et: facta est super me manus 15 domini, id est factum est, ut super me esset; et multa talia in scripturis reperiuntur.

LII. Et dixit dominus ad Moysen: accipe duces populi et ostenta eos domino contra solem; et auertetur ira animationis domini ab Israhel. iratus deus de fornicationibus Israhel et carnalibus et spiritalibus — nam et 20 filiabus Moab se inpudice miscuerant et idolis fuerant consecrati — hoc ad Moysen dixit, ut ostentaret domino duces populi contra solem. in quo uerbo intellegitur eos iussos esse crucifigi, ut hoc sit: ostenta eos domino contra 25 solem, id est palam in conspectu lucis huius. nam graecus ait: παραδειγματισον, quod dici posset „exempla“, quia παράδειγμα exemplum dicitur. nam praeter septuaginta interpretes Aquila perhibetur dixisse „confige“ uel potius „sursum confige“,

2 I Cor. 1, 27   5 Num. 23, 6   8 Ioh. 1, 30   11 Ps. 29, 11
12 Ps. 9, 10   14 Ezech. 1, 3; 3, 22   17 Num. 25, 4   19 cf. Num.
25, 1—3

3 sapientis *C*   5 domini *VT*   10 praeponetur *C*¹   me *om. T*
mihi erat *T*   et sicut *bd*   18 auertetur *scripsi*: auferetur *libri*; sed
cf. 360, 12 et Loc. de Num. LXXVIII   19 iratus est *Tbd*   21 ioab *C*
miscuerunt *C*   fuerunt *C*   23 uerbū *C*   26 paradigmatis son *C*
paradigmatison *PSNVT*   paradigma *CPSNVT*   28 uel—confige *om. N*

quod est ἀνάπλεον, Symmachus autem uerbo euidentiore „suspende“. mirum est sane, quod scriptura narrare destiterit utrum hoc fuerit ex praecepto domini inpletum: quod contemni potuisse non uideo aut, si contemptum est, inpune contemni. si autem factum est et tacitum, cur ex eo, quod 5 Phinees filius Eleazar transfixit adulteros, placatum fuisse dominum scriptura testatur plagamque cessasse? quasi crucifixis ducibus, sicut praeceperat dominus, adhuc indignatio perseuerans alio modo placanda uideretur, cum procul dubio falsum esse non posset, quod praenuntiauerat et promiserat 10 dominus dicens: accipe duces populi et ostenta eos domino contra solem; et auertetur ira animationis domini ab Israhel. si ergo factum erat, quis dubitet iram domini auersam fuisse ab Israhel? quid itaque opus erat, ut adhuc Phinees ad placandum deum sic in adulteros uindicaret 15 eique testimonium scriptura perhiberet, quod eo modo placauerit dominum? nisi forte intellegamus, cum illud de ducibus populi Moyses, quod praeceperat, implere disponderet, eum uoluisse etiam secundum legem talia punire flagitia et sacrilegam audaciam, ut iuberet quemque interficere proximum 20 suum diis alienis nefarie consecratum atque interea etiam illud Phinees faceret ac sic ira domini iam placata non opus fuisse duces populi crucifigi. haec sane seueritas illi tempori congrua quantum malum sit fornicationis et idolatriae prudentium fidei satis euidenter ostendit. 23

LIII. Eam causam mortis Moysi dominus dicit quam etiam fratris eius. ambobus enim etiam hoc ante praedixerat, quod ideo non intrarent cum populo dei in terram promissionis, quia non eum sanctificauerunt coram populo ad aquam contra-

26 cf. Num. 27, 13. 14   28 cf. Num. 20, 12

1 anapexon *CPSNVT*   symagus *C* symmacus *V* symachus *T*
 2 scripture *C*   renarrare *S*   6 finees *CPSNVT*   7 cessare *C*
 12 auertatur *S*   13 et iram *CN*   14 auersa *C* aduersam *N*   ut
om. V¹   16 placuerit *PV*   18 praeceperat dominus *bd*   22 fines *C*
 23 fuisset *T*   24 idololatriae *bd*   prudentiā *C*   26 dicit dominus
PSVTbd   27 fratres *S*   28 repromissionis *VT*

dictionis; id est quia dubitauerunt de dono eius, quod posset
 aqua de petra profluere, sicut exposuimus in eo ipso scrip-
 turae loco. huius autem rei mysterium datur intellegi, quia
 nec sacerdotium quod prius institutum est, cuius personam
 5 gerebat Aaron, nec ipsa lex cuius personam gerebat Moyses
 introducunt populum dei in terram hereditatis aeternae, sed
 Iesus, in quo typus erat domini Iesu Christi, id est gratia
 per fidem. et Aaron quidem ante defunctus est, quam Israhel
 in aliquam partem terrae promissionis intraret; Moyse autem
 10 adhuc uiuente capta est terra Amorrhaeorum atque possessa,
 sed Iordanem cum eis non est transire permissus. ex aliqua
 enim parte lex observatur in fide christiana. ibi sunt enim
 etiam praecepta, quae observare hodieque iubemur christiani.
 sacerdotium uero illud et sacrificia nullam partem tenent
 15 hodie fidei christianae, nisi quod in umbris futurorum acta
 atque transacta sunt. cum uero ambobus fratribus, id est
 Aaron et Moysi, dicitur, ut adponantur ad populum suum,
 manifestum est non esse in illos iram dei, quae separat a
 pace sanctae societatis aeternae. unde manifestatur non solum
 20 officia, sed etiam mortes eorum signa fuisse futurorum, non
 supplicia indignationis dei.

LIIII. Et locutus est dominus ad Moysen dicens:
 accipe ad te ipsum Iesum filium Naue, hominem qui
 habet spiritum in se ipso, et inpone manus tuas super
 25 eum; et statues eum in conspectu Eleazar sacerdotis
 et mandabis ei in conspectu omnis synagogae et cetera.
 notandum est, quod cum iam haberet spiritum in se ipso
 Iesu Naue, sicut scriptura testatur — ubi quid aliud quam
 spiritum sanctum debemus accipere? non enim de spiritu
 30 hominis hoc diceret, quem nullus erat qui non habebat —

2 cf. quaest. XVIII 7 cf. Ephes. 2, 8 22 Num. 27, 18. 19

2 aquam *C* 4 institum *N* 11 iordnne *C*¹ 12 enim sunt *PSVTbd*
 13 etiam—iubemur *om.* *C*¹ hodieque observare *PSNVTbd* christi-
 ani iubemur *PSNVTbd* 18 illo* *C* ira *S* seperat *V*¹ 24 im-
 pones *d* 25 eleazari *bd* 28 iesus *PSNV* 30 haberet *S*

iussus est tamen Moyses ei manus inponere, ne quisquam homo qualibet praepollens gratia sacramenta consecrationis audeat recusare.

LV. Quid est quod, cum deus Moysi praeciperet de Iesu Naue, ait inter cetera: et dabis de gloria tua super eum? 5 nam graeca locutione τῆς δόξης habet, quod tantundem ualet, ac si diceret „de gloria“, id est ἀπὸ τῆς δόξης. latini autem nonnulli interpretati sunt: dabis gloriam tuam, non: de gloria tua. sed siue illud esset, ut gloriam tuam diceret, non ideo eam non habiturus erat Moyses; nec, quia dixit „de 10 gloria“, ideo minutum est quod habebat. sic enim accipiendum est, ac si diceret: facies eum socium gloriae tuae; non autem huius modi res quasi partiliter diuisae minuuntur, sed totae sunt omnibus, totae singulis qui earum habent societatem.

15

LVI. Homo homo quicumque uouerit uotum domino aut iurauerit iuramentum aut definierit definitionem de anima sua, non profanabit uerbum suum; omnia quaecumque exierint ex ore eius faciet. non hoc ad omnem iurationem pertinet, sed ad eam, ubi quisque de 20 anima sua uouerit alicuius utique rei abstinentiam, qua ei licebat uti per legem, sed per uotum sibi ipse efficit non licere.

LVII. Si autem mulier uouerit uotum domino aut definierit definitionem in domo patris sui in 25 iuuentute sua et audierit pater eius uota eius et definitiones eius quas definiuit aduersus animam suam et tacuerit pater eius, et stabunt omnia uota eius et omnes definitiones eius quas definiuit aduersus animam suam manebunt ei. si autem 30

5 Num. 27, 20   16 Num. 30, 3   24 Num. 30, 4—6

4 praeciperet Moysi *Tbd*   6 tes doxes *CPSNV* tres doxes *T*   7 apo
tes doxes *CSNP* aporte doxes *V* apotes doxes *T*   8 de gloriâ tuâ *C*
13 res huiusmodi *PSNVT*   16 *alt.* homo *om.* *V*   18 profanauit *S'N*
21 ei] e *N*   28 et stabunt *VT*

abnuens abnuerit pater eius quacumque die audierit omnia uota eius et definitiones eius, quas definiuit aduersus animam suam, non stabunt; et dominus emundabit eam, quia abnuuit pater eius.

5 quoniam quidem de muliere, quae adhuc in iuuentute sua in domo patris est, loquitur, merito hic quaeritur etiam de uoto uirginitatis; mulieres quippe etiam uirgines in scriptura appellari solere notissimum est. et uidetur etiam apostolus de patre loqui, cum dicit: seruet uirginem suam, et: det

10 nuptum uirginem suam et cetera hoc modo. ubi nonnulli intellexerunt uirginem suam uirginitatem suam; nulla tamen hoc simili scripturarum locutione demonstrant. cum sit inusitatissima. quod autem ait: aduersus animam suam, non sic accipiendum est, quasi animae noceat talibus

15 uotis; sed aduersus animam dicitur aduersus animalem delectationem, sicut etiam de ieiunio praecipiens superius ait: et adfligetis animas uestras.

LVIII. Quod autem ait: et dominus emundabit eam, quia abnuuit pater eius, emundabit dixit „a uoti non in-

20 pleti crimine absoluet“. sicut in multis locis dicitur: et mundabit eum sacerdos, id est mundum habebit, mundum indicabit; sicuti est et illud: mundatione non mundabis reum, id est: non dices mundum eum qui immundus est.

LVIII. Si autem facta fuerit uiro et uota eius super

25 eam secundum distinctionem labiorum eius, quanta definiuit aduersus animam suam, et audierit uir eius et tacuerit ei quacumque die audierit, et ita stabunt omnia uota eius et definitiones eius, quas definiuit aduersus animam suam, stabunt. si autem abnuens

9 I Cor. 7, 37, 38 17 Num. 29, 7 18 Num 30, 6 20 cf. Leu. 13, 6 24 Num. 30, 7—9

4 emundauit *P¹N* 5 de *s. l. m. 2 C* 9 de *C* dat *PS¹NV¹T*
 13 sint *C* 14 anima enoceat *C* 19 emundauit *CN* 21 mundabite
 quae *N* eam *CT om. N* 22 iudicauit *C* et *om. C* 23 dicis *PU*
 26 definit *C* 27 *fin. et exp. VT* ista *T* 28 definiuit *C* 29 sta-
 bunt *exp. V*

abnuerit uir eius in quacumque die audierit, omnia
 uota eius et definitiones eius, quas definiuit ad-
 uersus animam suam, non manebunt, quoniam uir
 abnuit ab ea, et dominus mundabit eam. feminam sub
 patre antequam nubat et sub uiro nuptam noluit lex ita 5
 uouere aliquid deo aduersus animam suam, id est in ali-
 quarum rerum licitarum atque concessarum abstinentia, ut in
 eisdem uotis feminea ualeat auctoritas, sed uirilís, ita ut, si
 adhuc innuptae iam concesserat pater uota persolvere, si,
 antequam persoluerit, nupserit et uiro eius hoc cognitum non 10
 placuerit, non persoluat et sit omnino sine peccato, quia
 dominus mundabit eam, sicut dicit, id est mundam iudi-
 cabit; neque hoc contra deum fieri putandum est, cum ipse
 deus hoc praeceperit, hoc uoluerit.

Sequitur autem de uiduis uel a uiro abiectis, id est non 15
 sub potestate uiri constitutis aut patris et earum uota ad
 persoluendum libera esse dicit hoc modo. et uotum, inquit,
 uiduae et expulsae quaecumque uouerit aduersus
 animam suam manebunt ei. deinde dicit de nupta, si in
 domo uiri sui iam constituta aliquid tale uouerit. de illa 20
 enim prius dixerat, quae in domo patris uouerat et antequam
 redderet nupserat. de hac ergo, quae in domo mariti uouit,
 ita loquitur: si autem in domo uiri eius uotum eius
 aut definitio quae aduersus animam eius cum iure-
 iurando et audierit uir eius et tacuerit ei et non ab- 25
 nuerit ei, et stabunt omnia uota eius et omnes defini-
 tiones <eius>, quas definiuit aduersus animam suam,
 stabunt aduersus eam. si autem circumauferens cir-
 cumauferat uir eius quacumque die audierit, omnia

17 Num. 30, 10   23 Num. 30, 11—16

2 eius *ante* quas *om.* *SU*   4 mundauit *CN*   5 nubant *U* uiuat *C*
 nupta *C*   8 femine *C*   9 iam *om.* *PV*   11 persolbat *C.*   peccatum *C*
 12 mundauit *CN*   ea *U¹TS¹*   iudicauit *C*   16 eorum *C*   17 liberā *V*
 18 uoluerit *V*   21 uoluerit *P¹SUV¹*   26 et *ante* stabunt *exp.* *V* *eras.* *T*
 27 eius *addidi*   28 et stabunt *PSNVU* (et *exp.*) *T*

quaecumque exierint ex labiis eius secundum uota
eius et secundum definitiones quae aduersus animam
eius non manet ei; uir eius circumabstulit et dominus
mundabit eam. omne uotum et omne iusiurandum
5 uinculi adfligere animam uir eius statuet ei et uir
eius circumauferet. si autem tacens tacuerit ei diem
ex die, et statuet ei omnia uota eius et definitiones
quae super ipsam statuet ei, quoniam tacuit ei die
quo audiuit. si autem circumauferens circumauferat
10 <uir> eius post diem quem audiuit, et accipiet pec-
catum suum.

Manifestum est ita uoluisse legem feminam esse sub uiro,
ut nulla uota eius, quae abstinentiae causa uouerit, reddantur
ab ea, nisi auctor uir fuerit permittendo. nam cum ad pec-
15 catum eiusdem uiri pertinere uoluerit, si prius permiserit et
postea prohibuerit, etiam hic tamen non dixit, ut faciat mulier
quod uouerat, quia permissa prius a uiro fuerat. uiri dixit
esse peccatum, quia abnuuit quod prius concesserat; non tamen
mulieri uel ex hoc permissum dedit, ut, cum prius ei uir
20 concesserit, postea si prohibuerit contemnatur.

Vtrum autem ista etiam ad uota continentiae et a con-
cubitu abstinentiae pertineant, merito quaeritur, ne forte ea
tantum intellegenda sunt aduersus animam uouerit, quae sunt
in cibis et potionibus. quod uidetur et illud significare, ubi
25 dominus ait: nonne anima plus est quam esca² et cum
de ieiunio praecipitur, ita praecipitur: adfligetis animas
uestras. nescio autem utrum alicubi legi possit aduersus

25 Matth. 6, 25   26 Num. 29, 7

1 eius *post* labiis *om.* C   2 quae *exp.* V   3 manent V²bd   4 mun-
dauit CNP   5 statuatur C   6 eus C   circum eum auferet C circum-
auferet P¹V¹   ei] et P *eras.* T   7 *pr.* et T   9 qua PVUNT   10 uir
addidi ex 364. 29: om. CPSNVUT   eius VT (us *eras.*) U   quam
PSNV¹UT qua I²   et T   18 qui P¹NV   19 mulier N   20 con-
tempnatur T contemnetur V   21 a *om.* PNV¹T   concubitus V
22 pertineat P¹V¹U¹   23 sint *pr.* PSNVUTbd   24 significari N
26 adfligitis N

animam dici uotum quod de abstinentia concubitus fuerit: maxime quia cum hic lex auctoritatem uiro tribuat, non mulieri quae uiro subdita est, ut tunc persoluenda sint uota mulieris, si uir adprobauerit, si autem rennuerit, non debeantur, apostolus tamen, cum de concubitu coniugatarum loqueretur, non ibi maiorem auctoritatem uiro quam feminae dedit, sed, uxori, inquit, uir debitum reddat, similiter et uxor uiro. uxor non habet potestatem corporis sui, sed uir; similiter autem et uir non habet corporis sui potestatem, sed mulier. quando ergo in hac re parem utriusque esse uoluit potestatem, puto quod nobis intellegendum insinuet istam de concumbendo uel non concumbendo regulam non pertinere ad ea uota, ubi non habent parem uir et mulier potestatem, sed uiri maior est ac prope eius solius est. non enim ait lex uirum non debere reddere uota sua, si uxor prohibuerit, sed uxorem, si uir prohibuerit. unde non mihi uidetur in huius modi uotis et definitionibus atque obligationibus, quae aduersus animam fiunt, etiam ista debere accipi, quae inter se uir et uxor de concumbendo uel de abstinentia concumbendi placita habuerint.

Deinde quia et istae iustificationes dicuntur et meminimus in illis iustificationibus, quae in Exodo sub hoc nomine aliae commemorantur, multa praecipi, quae accipi ad proprietatem non possint nec in nouo testamento obseruentur — sicut de aure serui pertundenda et si quid eius modi est — non absurde etiam hic aliquid figurate dictum intellegitur, ut, quoniam sunt multae abstinentiae cerimoniarum inrationabiles et aliquando etiam inimicae ueritati, hoc fortasse hic intellegi uoluerit tunc ratas esse, cum rationabiles fuerint, hoc est

7 I Cor. 7, 3. 4 22 cf Ex. 21—23 24 cf. Ex. 21, 6

1 anima *C* potum *C*¹ 2 quia *om. ST* cum *om. T* uero *N*
 4 renuerit *P²U²bd* 6 feminae *C* 9 potestatem corporis sui *PVbd*
 12 concumuendo *C* uel non concumbendo *om. N* 14 uir *SU* 16 sed—
 prohibuerit *om. N* 23 commemorant *U* multaque *T* praecipi
om. T 25 pertunda *C*¹ 27 cerimoniarum *PSV¹T* 28 hic] hoc '*C*
 29 uoluerit *cum bd scripsi*: uoluit *CPSNVUT* ratā *V*

cum eas adprobauerit ratio, quae ad uicem uiri debet regere omnem animalem motionem, quae fit non tantum in adpetendo uerum etiam in abstinendo: ut, si mente et ratione decernitur, tunc fiat, si autem inprobatur consilio rationis, non fiat.
 5 quodsi ratio quod prius recte faciendum esse decreuerit, post inprobet, sit peccatum consilii, etiam sic tamen nonnisi rationi motio illa consentiat.

LX. Quid est: et misit eos Moyses mille ex tribu et mille ex tribu cum uirtute eorum? utrum „uirtutem
 10 eorum“ uult intellegi „principes eorum“? an uirtutem a domino eis datam uel per ipsum Moysen impetratam? an potius uirtutem eorum dicit ea quibus uirtus eorum sustentaretur?

LXI. Potest uideri quaestio, quomodo quando Israhelitae
 15 Madianitas debellauerunt interfectum dicat scriptura Balaam, qui fuerat conductus ad maledicendum populum Israhel, cum superius quando benedicere coactus est ita eandem actionem scriptura concluderat, cum ait: et surgens Balaam abiit reuersus in locum suum; et Balac abiit ad semet
 20 ipsum. si ergo redierat ad locum suum Balaam, quomodo hic interfectus est, cum de tam longinquo, id est de Mesopotamia uenerit? an forte reuersus est ad Balac et hoc scriptura non dixit? quamquam etiam possit in locum suum redisse intellegi, quod ab illo loco, ubi sacrificia faciebat, in
 25 eum locum reuersus est, unde illuc exierat, id est ubi tamquam peregrinus habebat hospitium. non enim dictum est „in domum suam“ aut „in patriam suam“, sed: in locum suum. habet autem et quisque peregrinus locum suum, ubi ad tempus habitat. de ipso autem Balac qui eum con-

8 Num 31, 6 14 cf, Num. 31, 8 18 Num. 24, 25

1 ipuicem P 4 si autem inprobatur] si abanimi probatur *in ras.* C
 5 decreuit V decreuerit T 6 sit *om.* N etiam] autem PT¹ *om.* V
 9 uirtutem illorum C 18 concluderit PSNVUTbd balam C 19 reuertens PSNVUT et *om.* P¹SVU 21 mesopotamiam CU¹ 23 in] ad N 24 illo] ipso PVNTbd loco *om.* U 29 habitat PSNVUTbd

duxerat non dictum est „ad locum suum“, sed: ad semet ipsum, id est ubi dominans habitabat. posset ergo dici: ad locum suum et dominans et peregrinus; „ad semet ipsum“ autem non uidec quomodo posset dici „peregrinus“, cum ad hospitium suum uenisset.

5

LXII. Et praedam egerunt mulieres Madian et suppellectilem eorum et pecora eorum et omnia quae possederant et uirtutem eorum depraedati sunt. cum iam dixisset mulieres, suppellectilem, pecora et omnia quae possidebant, quid deinde addidit: et uirtutem eorum depraedati sunt? nimirum enim haec intellegenda est uirtus, de qua et supra dictum est misisse millenos de singulis tribulus cum uirtute eorum. an forte cibus, quo sustentabantur, uirtus eorum appellata est, quo subministrato uires subpetunt et quo subtracto uires deficiunt? unde per prophetam deus cum minaretur ait: auferam uirtutem panis et uirtutem aquae. et Moyses ergo cum annona miserat illos millenos, quod dictum est: cum uirtute eorum, et isti Madianitis uictis etiam hoc eorum inter cetera fuerant depraedati.

20

LXIII. Vt quid uiuificastis omne femininum? haec enim fuerunt filiis Israhel secundum uerbum Balaam, ut recedere facerent et despicere uerbum domini propter Phogor. hoc consilium malignum, ut eis ad inlecebram feminae subponerentur, per quas non solum corporaliter sed etiam spiritaliter in adorando idolo fornicarentur, quando

25

6 Num. 31, 9   16 Es. 3, 1   21 Num. 31, 15. 16

2 ergo] etiam *S*   dici redisse *T*   3 se ipsum *PSNVUT*   post ipsum
add. m. 2 dominans *U*   6 mazian *N*   superlectile *C* superlectilem *N*
 8 possiderant *P¹N*   9 dixissent *PNV¹U¹T¹S¹*   superlectilem *C* sup-
 pellectilem *P¹SVUN*   et pecora *PSNVUTbd*   10 addit *NSVUbd*
 12 tribus *P¹SUV¹S*   13 eorum *om. T*   cibus *C*   quod *N*   suste-
 bantur *C*   14 uirtutes *N*   quod *N*   15 quod *N*   16 dominus *V*
 cōminaretur *N*   uirtutem eorum *V*   18 ex eorum *V*   20 depraeda *C*
 21 uiuificatis *V*   hae* *U*   22 fuerant *C*   filii *P¹NVU¹*   24 fogor
CPSNVUT²

dederit Balaam scriptura non dixit; et tamen adparet factum esse, cum hic commemoratur. sic ergo potuit et redire ipse Balaam, qui iam ierat in locum suum, ut non locum eius intellegamus peregrinationis hospitium, quamuis hoc scriptura
5 tacuerit.

LXIII. Quid est quod ait: et erunt ciuitates uobis refugia a uindicante sanguinem et non morietur is qui occidit, quoadusque stet in conspectu synagogae in iudicium? cum de his loquatur, qui nolentes occiderint,
10 et alibi dicat tunc unumquemque in tali causa confugientium exire liberum de ciuitate quo confugerat, cum sacerdos maximus fuerit defunctus. quomodo ergo hic dicit: et non morietur is qui occidit, quoadusque stet in conspectu synagogae in iudicium, nisi quia ideo iudicatur, ut tunc
15 ei liceat esse in ciuitate refugii, si manifestum factum fuerit in iudicio quod nolens occiderit?

LXV. Quid est quod ait: qui uindicat sanguinem, ipse interficiet homicidam; cum occurrerit ei iste, interficiet eum? sic enim sonat male intellegentibus, quasi
20 passim et sine iudicio data fuerit ultori mortis propinqui sui licentia occidendi eius interfectorem. sed hoc intellegi uoluit, quia secundum id quod supra dictum est qui occiderit confugiat ad unam de ciuitatibus refugiorum, quoadusque stet in iudicium, ne ante inuentus a propinquo occidatur;
25 quia, etsi nolens occidit, praeter illas ciuitates inuentus occiditur. cum uero in iudicium steterit in aliqua earum ciuitatum

6 Num. 35, 12   17 Num. 35, 19

1 fact *C*   2 si *N*   3 lalaam *S*   non] nos *N*   7 refugia (a *s. l.*
m. 1 sup. uni) *C*   sanguine *S*   8 occiderit *CP²T¹*   9 occiderunt *P¹V¹*
10 dicit *V¹*   11 qui *V¹* ad quam *in ras.* *T*   12 magnus *S*   14 nisi-
iudicatur *om.* *U*   15 factum *om.* *NVU*   18 interficiat *PV*   hococ-
currerit *N*   19 interficiat *N*   enim] eū *PU*   20 pessimet *N*
iudicio licentia *T*   date *V¹*   ultorin *N*   propinquis suis *N*   21 licen-
tia] uis (*s. l. m. 2*) *V om.* *P¹V¹T*   22 qui *U*   id *om.* *P¹V*   23 quo-
usque *P¹VUNT*   25 qui *U*   26 aliquā *N*   ciuitatum—earum
om. *P¹V*

et iudicatus fuerit homicida in aliqua earum, in quas fugere conceditur, esse ibi non sinitur; tum demum iam iudicatum ubicumque compertum propinquo licet occidere. neque enim opus est eum ad iudicium deduci, cum iam fuerit iudicatus homicida et propterea de illis ciuitatibus pulsus sit. 5

LIBER QVINTVS. QVAEST. DE DEVTERONOMIO.

QVAEST. I. In eo, quod commemorat Moyses dixisse se populo timenti hostes inhabitantes terram, quo introducendus fuit: ne paueatis neque timeatis ab eis; dominus deus uester, qui praecedit ante faciem uestram, ipse simul 10 debellabit eos uobiscum, satis ostenditur ita esse adiutorem deum, ut etiam homines agant aliquid.

II. Et noluit Seon rex Esebon transire nos per ipsum, quoniam indurauerat dominus deus noster spiritum eius et confortauit cor eius, ut traderetur 15 in manus tuas sicut in hac die. haec dicens Moyses, dum populum alloquitur, tale aliquid commemorat, quale dicebatur in Exodo: ego induraui cor Pharaonis, et quod in Psalmis legitur: conuertit cor eorum, ut odissent populum eius. nec tacetur hic causa indurationis huius, 20 cum dicitur: ut traderetur in manus tuas sicut in hac die, id est ut uinceretur a te. quod non fieret, nisi resisteret: non autem resisteret nisi corde obdurato. cuius rei iustitiam si quaesierimus, inscrutabilia sunt iudicia dei; iniquitas

9 Deut. 1, 29. 30   13 Deut. 2, 30   18 Ex. 10, 1   19 Ps. 104, 25
24 cf. Rom. 11, 33   cf. Rom. 9, 14

1 et cum *U*   fugerat *N*   2 et esse *T*   5 Expliciunt quaestiones libri numeri | locutiones eiusdem libri numeri *fol. 179 C* Expliciunt quaestiones numerorum Incipiunt quaestiones deuteronomii *fol. 149 P, fol. 139 V, fol. 175 U* Incipiunt quaestiones deuteronomii *pag. 423 S* Explicit quaestiones numerorum in locutiones deuteronomii *fol. 105 N* Explicit liber de quaest. numeri incipit liber de quaestionibus deuteronomii *fol. 131 T*

6 Explicit locutiones deuteronomii. Incipit quaestiones eiusdem libri *fol. 108 N* 10 noster *PSVUTbd* praecedat *I*¹ 11 debellauit *PU*¹ 18 quod] cot *N* 24 ut scrutabilia *T*

autem non est apud deum. sane notandum est confortatum cor posse dici et in malo.

III. Verum tamen Og rex Basan reliquus factus est a Raphain. hoc nomine, quod est Raphain, gigantes
5 significari in hebraea lingua dicunt qui eam nouerunt. unde quod habent plerique codices „derelictus est a Raphain“, planius utique dicitur: reliquus factus est, ut ipse ex illis remansisse intellegatur, cuius etiam consequenter longitudo et latitudo ferrei lecti commemoratur ad eius magni-
10 tudinem commendandam.

III. Ne feceritis iniquitatem et faciatis vobis ipsis sculptilem similitudinem, omnem imaginem. quid intersit inter similitudinem et imaginem quaeri solet. sed hic non uideo quid interesse uoluerit, nisi aut duobus
15 istis uocabulis unam rem significauerit aut similitudinem dixerit, si uerbi gratia fiat statua uel simulacrum habens effigiem humanam, non tamen alicuius hominis exprimantur liniamenta, sicut pictores uel statuarii faciunt intuentes eos quos pingunt seu fingunt; hanc enim imaginem dici nemo
20 dubitauerit. secundum quam distinctionem omnis imago etiam similitudo est, non omnis similitudo etiam imago est. unde si gemini inter se similes sint, similitudo dici potest alterius cuiuslibet in altero, non imago. si autem patri filius similis sit, etiam imago recte dicitur, ut sit pater prototypus, unde
25 illa imago expressa uideatur. quarum aliae sunt eiusdem substantiae, sicut filius, aliae non eiusdem, sicut pictura. unde illud, quod in Genesi scriptum est: fecit deus hominem ad imaginem dei, manifestum est ita dictum, ut non eiusdem substantiae sit imago quae facta est: si enim
30 eiusdem esset, non facta, sed genita diceretur. sed quod

3 Deut. 3, 11   11 Deut. 4, 16   27 Gen. 1, 27

1 deum] eum *NUT*   confortatum *del. S*   2 et] etiam *Ibd om. S*
mala *N*   4 rafain (*bis*) *PNVUT*   5 dicuntur *SVIU*   6 habent latini *T*
derelictū *N*   16 ulut si *T*   17 effigiam *N*   exprimatur *PU*   18 linea-
menta *Ibd*   aut sicut *N*   19 dici] *di* *PINUV*   24 pater *om. U*

non addidit „et similitudinem“, cum superius dictum esset: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, quibusdam uisum est similitudinem aliquid amplius esse quam imaginem, quod homini reformando per Christi gratiam postea seruaretur. miror autem si non propterea 5 postea imaginem solam uoluit commemorare, quia ubi imago, continuo et similitudo est. unde et hic Moyses similitudinem et imaginem fieri uetat secundum eam fortasse rationem quam diximus. in decalogo autem generaliter dicitur nullam fieri debere similitudinem nec imago commemoratur. cum 10 enim nulla similitudo fit, procul dubio nec imago fit, quoniam si imago, utique et similitudo; non autem si fit similitudo, continuo fit et imago. tamen, si nulla similitudo, sequitur, ut nulla imago. denique ubi prohibuit similitudinem et imaginem, hominis intellegi uoluit, ubi et similitudo fieri 15 potest non huius aut illius, sed cuiuslibet hominis, et imago, id est huius proprie uel illius hominis; cum uero de pecoribus diceretur atque irrationalibus animantibus, solam similitudinem dixit. quis enim reperiri potest, qui sibi unum constituat canem uel quid eius modi, quem intuens eius imaginem 20 pingat aut fingat? quod de hominibus usitatissimum est.

V. Quid est autem quod ait: similitudinem omnis piscis, quaecumque sunt in aquis subter terra? an et aquam propter tractabilem corpulentiam terram intellegi uoluit et secundum hoc in eo, quod scriptum est: fecit 25 deus caelum et terram, et aquas debemus accipere? assidue quippe scriptura his duabus partibus commemoratis uniuersum mundum uult intellegi secundum illud: auxilium meum a domino, qui fecit caelum et terram et in-

2 Gen. 1, 26   9 cf. Ex. 20, 4   18 cf. Deut. 4, 17   22 Deut. 4, 18   25 Gen. 1, 1   28 Ps. 120, 2

13 si nulla *om.* *PSVUT*   similitudo *om.* *T*   15 homines *PS¹INVUT* potest fieri *S*   17 de pecoribus] decoribus *N*   18 irrationalibus *VPSU*   23 quicumque *T*   sint *N*   subter *scripsi*: sub *libri*   terrā *P¹V¹NUS*   24 an et] anent *N*

numerabilia eius modi. an ideo dictum est „sub<ter>terra“, quod terra. nisi superior aquis esset, habitari utique ab hominibus et animalia terrena habere non posset?

VI. Et ne suspiciens in caelum et uidens solem
 5 <et lunam> et stellas et omnem ornatum caeli
 errans adores ea et seruias illis, quae distribuit
 dominus deus tuus ea omnibus gentibus quae sunt
 sub caelo. non ita dictum est, tamquam deus praeceperit
 ea coli a gentibus, a solo autem populo suo non coli; sed
 10 aut ita dictum est, quod deus praescierit gentis culturam ex-
 hibituras his caelestibus et tamen hoc praesciens creauerit ea,
 eum uero populum suum futurum esse praesciuerit, qui ista
 non coleret; aut „distribuit“ dictum est, ut intellegatur
 usus, qui commendatur in Genesi: ut sint in signis et
 15 in temporibus et in diebus et in annis, quem usum
 in eis communem habet populus dei cum omnibus gentibus,
 non autem cultum quem habent aliae gentes.

VII. Ne obliuiscamini testamentum domini dei
 uestri, quod disposuit ad uos, et faciatis uobismet
 20 ipsis sculptilem similitudinem omnium quaecum-
 que constituit tibi dominus deus tuus. hic certe
 generaliter loquens similitudinem posuit, imaginem tacuit,
 quoniam, si nulla fit similitudo, profecto nec imago, quia
 ubi imago, continuo similitudo, quamuis non ubi similitudo
 25 continuo imago.

VIII. Quaerendum quomodo dictum sit: interrogate
 dies priores qui fuerunt priores te ex die qua
 creauit deus hominem super terram et a summo
 caeli usque ad summum caeli; subauditur enim „inter-

4 Deut. 4, 19   14 Gen. 1, 14   17 cf. Hebr. 11, 25   18 Deut.
 4, 23   26 Deut. 4, 32

1 huiusmodi *T*   subter scripsi: sub libri   terrā *PSU*   2 habita-
 turi *P¹U¹*   5 et lunam addidi cum *bd*: om. *codd.*   omne *PU*   6 errant *N*
 seruies *NVU*   quia *N*   7 ea exp. *T*   8 est om. *N*   deus om. *S*
 11 eas *SNUT*   12 eu *N*   praescierit *N*   13 intellegatur usus] intel-
 legaturus *N*   19 sec. cod. *Alex.*   20 sculptilem *N*   26 quomo *V¹*

rogate“. uidetur autem significare totum orbem terrarum. sed cur „a summo caeli usque ad summum caeli“ dicat, non „a summo terrae usque ad summum terrae“, non est facile dinoscere. talis enim quaedam locutio est et in euangelio, cum dicit dominus, quod congregabuntur electi 5 eius a summis caelorum usque ad terminos eorum. nisi forte hic nec in hominibus nec in angelis auditum esse uult intellegi, quod in hoc populo factum singulare commendat; hoc enim sequitur: si factum est secundum uerbum magnum hoc, si auditum est tale quid; 10 si audiuit gens uocem dei uiuentis loquentis e medio ignis, quemadmodum audisti tu et uixisti. quod si ita est, ut nec in hominibus nec in angelis hoc dicat auditum, quid est ergo illud in euangelio: a summis caelorum usque ad terminos eorum, cum sine dubio 15 dominus hoc ait, cum de nouissima electorum suorum congregatione loqueretur?

VIII. Quid est quod ait: dominus deus uester disposuit ad uos testamentum in Coreb; non patribus uestris disposuit dominus testamentum hoc, sed 20 ad uos, uos hic omnes uiuentes hodie. facie ad faciem locutus est dominus ad uos in monte e medio ignis? an quia illi qui non ingrediuntur in terram promissionis — mortui sunt enim omnes — non pertinent ad hoc testamentum, quorum tunc recognitio facta est, cum a 25 uiginti annis aetatis et supra numerarentur usque ad quinquaginta annos habiles ad bellum? quomodo ergo illis locutus est dominus, quid hodie uiuunt? an quia ex uiginti annis et infra potuerunt multi tunc esse, qui hoc bene meminissent,

6 cf. Matth. 24, 31   9 Deut. 4, 33   18 Deut. 5, 2—4   26 cf. Num. 1, 20

3 usque—terrae *om. V*   4 facile] *facere N*   tales *N*   et *om. N*
 7 hinc *N*   esset *N*   8 singularem *PU¹T* singulari] rem *V* singulariter *bd*   12 uixisti] uidisti *T*   19 oreb *S* choreb *V* Horeb *bd*
 21 *alt.* uos *om. N*   facie] faciem *PV¹N*   22 montē *PSUNT¹*
 27 bellum annis *N*

alieni ab illa poena, quam deus constituit illis, qui tunc numerati sunt, non intrare in terram promissionis, et hoc utique appellat, qui quamuis uiginti annorum et supra non essent, quando deus in monte loquebatur, ut numerari tunc
 5 possent, potuerunt tamen esse decem et nouem et infra usque ad puerilem aetatem, quae posset illa quae facta et dicta sunt et uidere et audire et memoria retinere?

Sed quid est quod ait: facie ad faciem locutus est dominus ad uos, quos paulo ante maxime admonere curauit,
 10 quod nullam similitudinem uiderint, sed solam uocem de medio ignis audierint? an propter rerum euidentiam et quodam modo praesentiam manifestatae diuinitatis, de qua dubitare nemo posset, his uerbis usus est? quod si ita est, quid prohibet de ipso Moyse hoc intellegi in eo quod de illo dictum
 15 est, quod facie ad faciem locutus sit cum eo dominus, ut nec ipse aliquid oculis uiderit praeter ignem? an aliquid amplius uidisse intellegitur, quia scriptum est eum intrasse in nebulam uel nimbum ubi erat deus? sed etsi aliquid amplius uidit quam illi, non eum tamen mortalibus oculis
 20 uidisse dei substantiam ex illis eius uerbis intellegi potest, quibus ait deo: si inueni gratiam ante te, ostende mihi temet ipsum, [ut] scienter uideam te. neque enim arbitrandum est hunc populum, cui Moyses loquebatur, sic tunc uidisse deum facie ad faciem, quando in monte
 25 loquebatur e medio ignis, quemadmodum apostolus dicit in fine nos esse uisuros, ubi ait: uidemus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. quid autem hoc et quantum esset, consequenter aperuit dicens: nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut

10 cf. Deut. 4, 33 14 cf. Ex. 33, 11 17 cf. Ex. 24, 18 21 Ex. 33, 13 26 I Cor. 13, 12

1 quam] qua U 3 post supra repetuntur a 374, 24 numerarentur—u. 3 annorum in N 8 (et 15) facie] faciem PNV¹ 9 dominus om. PVT 14 de illo om. N 16 an] in N 22 ut inclusi; cf. p. 186, 23; 187, 2. 14 24 si P¹U facie] faciem P¹N in monte om. N 25 e] in N dixit V 27 facie] faciem NV¹ 28 esse N

et cognitus sum. quod etiā ipsum caute accipiendum est, ne tantam putetur habiturus homo cognitionem dei, quantam nunc habet hominis deus, sed pro suo modo ita perfectam, ut ei nihil adhuc expectetur addendum: ut quam perfecte nunc deus nouit hominem, sed tamen sicut deus 5 hominem, ita tunc perfecte nouerit homo deum, sed tamen sicut homo deum. neque enim, quia dictum est: estote perfecti, sicut pater uester caelestis perfectus est, ideo aequalitatem patris, quam uerbum habet unigenitum, sperare debemus; quamuis non defuerint qui et hoc futurum 10 putauerint, nisi forte quid dicant parum intellegimus.

X. Quid est quod ait: et ego stabam inter dominum et uos in tempore illo adnuntiare uobis uerba domini, tamquam in loco esset dominus, hoc est in monte, unde illi uoces audiebant? quod sic accipiendum est, ut non 15 ex hoc suspicemur dei substantiam in ullo aliquo esse corporali loco, qui est ubique totus, nec per locorum interualla propinquat aut recedit; sed demonstrationes eius in ea creatura, quae non est quod ipse, non aliter humanis sensibus exhibentur. unde dominus uolens auferre ab huius modi 20 suspicionibus mentem nostram, quibus putatur deus loco aliquo contineri, ueniet, inquit, hora, quando neque in monte hoc neque in Hierosolymis adorabitis patrem. uos adoratis quod nescitis; nos adoramus quod scimus, quia salus ex Iudaeis est. sed uenit 25 hora et nunc est, quando ueri adoratores adorabunt patrem in spiritu et ueritate. nam et pater tales quaerit qui adorent eum. spiritus est deus et eos qui adorant eum in spiritu et ueritate oportet adorare. medium ergo se dixit Moyses non inter 30

7 Matth. 5, 48   10 cf. Epist. 92, 5; 147, 36   12 Deut. 5, 5
22 Ioh. 4, 21—24

1 ipsius N   3 quantum T   6 sed—deum om. N   10 defuerunt U¹
11 patauerint N   12 deum PV¹T¹   15 illi om. T   16 su|| suspimur T
aliquo] aquo N   17 tocius N   22 uenihit N   23 hierosolimis S
hierusolimis U iherosolimis T   27 prius et om. N   30 se om. PVT

dei substantiam et populum interuallo aliquo loci, sed quia per eum placuit populo audire cetera dei uerba, posteaquam uehementer est territus audita de medio ignis uoce domini dicentis decalogum legis.

5 Sed merito quaeritur quomodo accipiantur haec uerba Deuteronomii dicente Moyse: et ego stabam inter dominum et uos in tempore illo adnuntiare uobis uerba domini, quoniam timuistis a facie ignis et non ascendistis in montem, dicens: ego sum dominus deus tuus et cetera: quae iam uerba dei sunt, 10 quae decalogus continet. quid ergo uult quod addidit: dicens? si enim putauerimus hyperbaton, ut ordo uerborum sit: et ego stabam inter dominum et uos in tempore illo adnuntiare uobis uerba domini dicens: ego sum 15 dominus deus tuus, non erit uerum. non enim haec uerba per Moysen populus, sed de medio ignis audiuit: quod cum sustinere non posset audito decalogo, postulauit, ut per Moysen cetera audiret. restat ergo, ut quod positum est „dicens“ pro eo positum intellegamus, ac si esset: „cum 20 diceret“, ut iste sit sensus: et ego stabam inter dominum et uos in tempore illo adnuntiar uobis uerba domini, quoniam timuistis a facie ignis et non ascendistis in montem, cum diceret: ego sum dominus deus tuus, ut subauditur „cum diceret utique dominus“. 25 cum enim haec uerba diceret dominus, quae consequenter ex decalogo cuncta commemorat, tunc timuit populus a facie ignis et non ascendit in montem et rogauit, ut per Moysen potius uerba domini audiret.

3 cf. Ex. 20, 19   9 Deut. 5, 6   26 cf. Ex. 20, 18. 19

3 est territus] esteriorius *N*   audita (ta s. l. m. 2) *U* audiens *NS*
 audit *P*   uocē *PNU*   dei *PSVUTbd*   6 deuteronomii *N*   deum
SNVUT   10 quae iam] qua etiam *N*   dei uerba *S*   12 yperbaton
NVUT yperbato *P*   13 illo in tempore *T*   14 domini *om. S*
 16 moyse *P¹U¹*   18 uti *N*   19 cum] ut *SNVU* ut *T*   20 deum *S*

Quae uerba Moyses commemorat in Deuteronomio dicta sibi a populo, cum audire iam nollent uocem dei, sed per eum peterent sibi dici quae dicebat deus, id est: ecce ostendit dominus deus noster nobis gloriam suam et uocem eius audiuius e medio ignis et cetera, 5 non eadem prorsus leguntur in Exodo, ubi primum narrata sunt, quae modo repetuntur. unde intellegamus, quod aliquotiens iam commemorauimus, non esse in mendacio deputandum, si aliis quibuslibet uerbis eadem uoluntas manifestatur, propter euangelistarum etiam uerba, quae ab inperitis et 10 calumniosis tamquam repugnantia reprehenduntur. neque enim magnum erat Moysi adtendere quae in Exodo scripserat et eisdem omnino uerbis illa repetere, nisi pertineret ad sanctos doctores nostros hoc ipsum insinuare discentibus, ut nihil aliud in uerbis loquentium quaerant nisi uoluntatem propter 15 quam enuntiandam uerba instituta sunt.

XI. Quid est quod ait Moyses dictum sibi esse a domino de populo hebraeo: quis dabit esse sic cor eorum in eis, ut timeant me et custodiant mandata mea? an hic iam uult intellegi gratia sua concedi hoc beneficium, 20 ut sit in hominibus iustitia dei ex fide non quasi propria uelut ex lege? hoc enim et per prophetam significat dicens: auferam eis cor lapideum et dabo eis cor carneum: quod propter sensum dictum est, quem caro habet et lapis non habet, uerbo utique translato. hoc ipsum et alibi dicit: 25 ecce dies ueniunt, dicit dominus, et consummabo super domum Israhel et super domum Iuda testamentum nouum non secundum testamentum quod disposui ad patres eorum in die qua adprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti. 30

3 Deut. 5, 24   6 cf. Ex. 20, 22   18 Deut. 5, 29   21 cf. Philipp. 3, 9   23 Ezech. 11, 19; 36, 26   26 Hierem. 38 (31), 31. 32. 33. 34

2 domini *S*   3 dici quae dicebat] dioquedscebat *N*   9 manifestantur *N*
11 caloniosis *N*   14 dicentibus *V*¹*U*¹   18 dabis *V*   in eis *om.* *T*
20 hinc *S*   gratiā suā *N*   concede *N*   27 Israhel—domum *om.* *N*

quoniam hoc testamentum quod disposui ad eos: post dies illos dans leges meas in cor eorum et in mente eorum superscribam eas et iniquitatum eorum et peccatorum eorum non memor ero amplius. hic enim discreuit nouum testamentum a uetere, quod in uetere data est lex in tabulis lapideis, in nouo autem in cordibus, quod fit per gratiam. unde et apostolus dicit: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus, et alio loco: idoneos nos, inquit, fecit ministros noui testamenti non litterae, sed spiritus.

XII. Quod ait de domino: et in nomine eius iurabis, non ita praeceptum accipiendum est, quasi iurari iusserit, sed in alterius alicuius dei nomine iurari prohibuit. melius autem fit, si secundum euangelium nec iuraueris; non quia mala est uera iuratio, sed ne in periurium incidatur facilitate iurandi. qui enim iurat, non solum uerum, sed etiam falsum potest iurare; qui autem omnino non iurat, a periurio longe ambulat.

XIII. Et recordaberis omnem uiam quam duxit te dominus deus tuus in deserto, ut adfligeret te et tentaret te et cognita faceret quae in corde tuo sunt, si obseruabis mandata eius, an non. hic apertius dictum est, quod alibi genere locutionis obscurum est, ubi legitur: tentat uos dominus deus uester, ut sciat si diligitis eum. intellegitur enim positum esse „ut sciat“ pro eo quod est „ut sciri faciat“. quod modo dilucide dictum est: ut tentaret te et cognita faceret

8 II Cor. 3, 3. 6 11 Deut. 6, 13 14 cf. Matth. 5, 34 19 Deut. 8, 2 24 Deut. 13, 3

1 hoc] hoc est *Pbd* 2 pos *N* 4 peccatum *U* 5 hoc *bd* discernit *bd* 6 in *prim. om. SVU*¹ 10 litterae *scripsi cum bd*: littera *codd.* spiritu *NVUT* 12 iusserit iurari *T* iusserit—iurari *om. N* 13 iurare *T* 15 in] im *N om. S* peiurium *NUT* incitatur *N* 17 iurare potest *bd* peiurio *PNU* 19 recordaueris *P¹S¹U* per quam *T* duxite *N* 21 in *om. N* 26 quo modo *VUS*¹ 27 dilucidu *N* dictum *om. N*

quae in corde tuo sunt; non enim ait: „et cognosceret“; quod quidem si dixisset, intellegendum erat „cognita faceret“.

XIII. Et scies hodie quia non propter iustitias tuas dominus deus tuus dat tibi terram bonam istam hereditare, quoniam populus dura ceruice es. 5 certe isti sunt, qui propterea non meruerunt perire in deserto, quia nescierunt dextera aut sinistra. ecce iam dura ceruice appellantur. unde uidendum est illud in sacramento esse dictum, non quod istorum merita commendata sint. nam ne quis existimet subito istos uituperabiles factos, qui merito 10 fuissent ante laudati, paulo post eis dicitur: memor esto, ne obliuiscaris quanta exacerbasti dominum deum tuum in deserto: ex qua die existis de terra Aegypti, donec uenistis in locum hunc, increduli perseuera- batis quae ad dominum. quodsi quidam eorum tales 15 erant, quidam uero fideles et boni, etiam sic non utique illis datur terra promissionis, qui nesciunt dextera aut sinistra, ut hoc sic intellegamus quasi non offenderint deum. nam et patres eorum, qui mortui sunt nec in eandem terram intrare permissi sunt, tales inueniuntur fuisse, ut in eis essent 20 quidam etiam boni. propter quod apostolus non omnes, sed quosdam eorum dicit offendisse, in quibus eorum peccata commemorat. similes quippe istos parentibus suis ita euiden- tius docet et ista scriptura Deuteronomii, quod consequenter adiungit et dicit: et in Coreb exacerbastis dominum. 25 ubi certe illi exacerbauerunt, qui propter eadem mala merita sua non sunt in terram promissionis inducti.

XV. In illo tempore dixit dominus ad me: excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores

3 Deut. 9, 6   7 cf. Deut. 1, 39   11 Deut. 9, 7   21 cf. I Cor. 10, 6—9   25 Deut. 9, 8   28 Deut. 10, 1—4

3 scias *Pbd*   7 dextera *NUT* dexteram *bd*   sinistram *bd*   10 et subito *V*   11 ei *N*   12 quantū *T*   exaceruasti *PS*   14 $\xi\omega\varsigma$ ἔλαθετε *cod. Alex.*   perseuerabitis *NV¹* perseuerauistis *V²T* perseuerastis *bd*   15 quae *exp. T*   16 non sic *N*   17 dexteram *bd*   sinistram *bd*   20 permissunt *P*   25 oreb *S* choreb *V* Horeb *bd*   27 terra *N*

et ascende ad me in montem; et facies tibi arcam
 ligneam. et scribam in tabulis uerba quae erant
 in tabulis prioribus, quas contriuiisti; et inmittes
 eas in arcam. et feci arcam ex lignis inputribilibus
 5 et excidi duas tabulas lapideas sicut priores et
 ascendi in montem et duae tabulae in duabus
 manibus meis. et scripsit in tabulis secundum
 scripturam priorem decem uerba, quae locutus
 est dominus ad uos in monte e medio ignis; et
 10 dedit eas dominus mihi. non inmerito quaeritur quo-
 modo haec in Deuteronomio dicantur Moyse recolente ac
 repetente quae gesta sunt, cum in Exodo, ubi primum haec
 dicta et facta narrantur, ita sit scriptum: et dixit dominus
 ad Moysen: scribe tibi uerba haec; etenim in uer-
 15 bis his posui tibi testamentum et Israhel. et erat
 ibi Moyses in conspectu domini quadraginta die-
 bus et quadraginta noctibus; panem non mandu-
 cavit et aquam non bibit, et scripsit in tabulis
 uerba testamenti, decem uerba. cum ergo in Exodo
 20 ipse Moyses in tabulis decem legis uerba scripsisse narretur,
 quomodo hic in Deuteronomio deus in tabulis eadem uerba
 scripsisse recolitur?

Denique illud quod est in Exodo cum transeunter tracta-
 remus et quid nobis in ea differentia uisum fuerit litteris
 25 mandaremus, cur priores tabulae, quae contritae sunt, digito
 dei scriptae referantur, secundas autem tamdiu in arca taber-
 naculoque mansuras ipse Moyses scripsisse dicatur, ita per
 hanc differentiam duo testamenta significata esse diximus, ut
 in uetere testamento lex commendaretur tamquam opus dei,
 30 ubi homo nihil fecerit, eo quod lex timore non posset inpleri,

13 Ex. 34, 27. 28 23 cf. quaest. de Ex. CLXVI

1 facias *U*¹ 2 καὶ γράψω *cod. Alex et Lag* tabulas *N* 3 inmittet
*P*¹*SNU*¹ immitte *TP*² 7 scripsi *N* 9 montem *PNVUT* 12 ubi
om. T 15 testamentum tibi *Pbd* 17 manducaui *N* 23 est] et *T*
om. bd in Exodo cum *om. T*

quoniam cum uere fit opus legis caritate fit, non timore: quae caritas gratia est testamenti noui. ideo in secundis tabulis homo legitur scripsisse uerba dei, quia homo potest facere opus legis per caritatem iustitiae, quod non potest per timorem poenae.

5

Nunc ergo, cum legitur in Deuteronomio de secundis tabulis ita dictum: et excidi duas tabulas lapideas sicut priores et ascendi in montem et duae tabulae in duabus manibus meis. et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem uerba — non enim 10 ait: et scripsi, sed „scripsit“, hoc est deus, sicut paulo ante dixerat uerba dei sibi dicta: excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores et ascende ad me in montem; et facies tibi arcam ligneam; et scribam in tabulis uerba quae erant in tabulis prioribus — discutienda nascitur quaestio, quod utrasque tabulas, 15 id est et priores et secundas, deus hic legitur scripsisse, non homo. sed si in ipso quoque Exodo uerba dei legantur, ubi iubet easdem tabulas secundas excidi a Moyse. nihil aliud inuenitur quam ipsum deum se easdem promisisse scripturum; 20 nam ita scriptum est: et dixit dominus ad Moysen: excide tibi duas tabulas lapideas sicut et priores et ascende ad me in montem. et scribam in tabulis uerba quae erant in tabulis prioribus, quas tu contriuiisti. excepto itaque libro Deuteronomii quaestionem 25 istam etiam solus liber Exodi continet, quomodo dixerit deus: et scribam in tabulis uerba quae erant in tabulis prioribus, cum paulo post legatur: scribe tibi uerba haec; etenim in uerbis his posui tibi testamentum et Israel. et erat ibi Moyses in conspectu domini 30

1 cf. Rom. 13, 10   7 Deut. 10, 3. 4   12 Deut. 10, 1. 2   21 Ex. 34, 1   28 Ex. 34, 27. 28

3 potes *N*   8 monte *N*   9 scripsi *N*   11 scripsi] scripsit *T*   13 a me *N*   14 monte *N*   facias *PN*   17 scripsisse legitur *S*   20 promississet *N*   22 et *om. S*

quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducauit et aquam non bibit, et scripsit in tabulis uerba testamenti, decem uerba. si enim superius quod dictum est: scribe tibi uerba haec; et
5 enim in uerbis his posui tibi testamentum et Israel, ad superiora pertinet, quando deus ista praecipiebat, ut non in duabus lapideis tabulis scriberentur, sed in illo libro legis, ubi multa conscripta sunt, certe illud, quod sequitur: et erat ibi Moyses in conspectu domini
10 quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducauit et aquam non bibit, et scripsit in tabulis uerba testamenti, decem uerba, satis manifestat eundem Moysen in tabulis haec decem uerba scripsisse, non deum. nisi forte uiolenter quidem sed certa necessitate compellimur, ubi dictum est: et scripsit in tabulis
15 uerba testamenti, decem uerba, non Moysen subaudire, sed dominum — supra enim positum est: et erat ibi Moyses in conspectu domini — ut a domino, in cuius conspectu erat Moyses quadraginta diebus et quadraginta
20 noctibus panem non manducans et aquam non bibens, scripta intellegantur haec decem uerba in tabulis, sicut ante promiserat.

Quod si ita est, non quidem illa differentia duorum testamentorum, quae nobis uisa est, in his uerbis commendari
25 potest, quando et priores et secundas tabulas scripsit non homo sed deus, uerum tamen illa certe distantia non habet dubitationem, quod priores tabulas et deus fecit et deus scripsit. non enim tunc dictum est ad Moysen: excide tibi duas tabulas, sed ita potius legitur: et conuersus Moyses
30 descendit de monte, et duae tabulae testimonii in manibus eius: tabulae lapideae scriptae ex utraque parte <earum>, hinc atque hinc erant scriptae; et

29 Ex. 32, 15. 16

4 quod superius *S* scribet *N* 5 testamentum tibi *Sbd* et *om. P*¹
6 quando] quae *PSVNbd* ita *Nbd* 11 manducabit *N* 14 certe *PNV*
25 non — deus *om. V* 32 earum *addidi*; cf. p. 197, 13 erant scriptae *exp. V*

tabulae opus dei erant et scriptura scriptura dei [est] sculpta in tabulis. iam enim superius dixerat easdem tabulas scriptas digito dei sic loquens: et dedit Moysi statim ut cessauit loqui ad eum in monte Sina duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito 5 dei. ibi ergo et tabulae opus dei erant et scriptura earum digito dei facta. secundas autem tabulas ipse Moyses iubetur excidere, ut ipsae certe opere humano intellegantur excisae, quamuis eas deus ipse scripserit, sicut promisit cum iuberet excidi. porro autem si diligentius attendamus ideo utrumque 10 dictum esse in secundis tabulis, quia et deus facit per gratiam suam opus legis in homine et homo per fidem suam suscipiens gratiam dei pertinens ad testamentum nouum cooperatur est adiuvantis dei — ideo autem in primis solum opus dei commemoratur, quia lex spiritalis est et lex sancta 15 et mandatum sanctum et iustum et bonum; ideo uero nullum opus hominis ibi commemoratur, quia infideles non contemperantur adiutorio gratiae, sed ignorantes dei iustitiam et suam uolentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti: unde illis lex ad condemnationem ualet, 20 quod significat contritio tabularum — profecto non cogimur uiolento intellectu subaudire, quod deus scripserit, ubi scriptura dixit: et erat ibi Moyses in conspectu domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducauit et aquam non bibit, et scripsit in 25 tabulis uerba testamenti, ubi ualde sonat scripsisse Moysen. sed ideo superius deus se promisit scripturum et in Deuteronomio non solum ita promisisse uerum etiam ipse scripsisse narratur, ut significetur quod ait apostolus; deus

3 Ex. 31, 18   15 Rom. 7, 12   18 Rom. 10, 3   23 Ex. 34, 28
29 Phil. 2, 13

1 est *inclusi*; cf. *quaest. CLXVI pag. 197, 15*   6 scripta *T*
8 cer *hopere N*   11 esse dictum *S*   12 suam *om. V*   18 cooperantur *T*
21 cogemur *N*   22 dominus *SNU*   23 dicit *SNUbd*   25 mandu-
cabit *N*   28 solum autem *T*   promissae *NV¹*   29 dinarrantur *N*
enarratur *V*

enim est qui operatur in uobis et uelle et operari pro bona uoluntate, hoc est in eis qui ex fide gratiam suscipiunt et non suam iustitiam uolunt statuere, sed iustitiae dei subiecti sunt, ut ipsi sint in Christo iustitia dei. nam et
 5 illic apostolus utrumque dicit et deum operari et ipsos. nam si ipsi non operabantur, quomodo eis dicebat: cum timore et tremore uestram ipsorum salutem operamini? operatur ergo ille, cooperamur nos; non enim aufert, sed adiuuat bonae uoluntatis arbitrium.

10 XVI. In illo tempore distinxit dominus tribum Leui portare arcam testamenti domini, adsistere coram domino, ministrare et orare in nomine eius usque in hunc diem. propter hoc non est Leuitis pars et sors cum fratribus suis; dominus ipse pars eius est, sicut
 15 dixit ei. nisi per hanc tribum significaretur uniuersum regale sacerdotium, quod ad nouum pertinet testamentum, nullo modo ausus esset dicere homo, qui ex eadem tribu non erat: pars mea dominus, et in alio psalmo: dominus pars hereditatis meae.

20 XVII. Quid est quod praecepit Moyses commendans uerba domini et ait: <et> scribetis ea super limina domorum uestRARUM et ianuarum uestRARUM, cum hoc secundum proprietatem nemo fecisse Israhelitarum commemoretur uel legatur, quia nec quisquam potest, nisi forte diuidat ea per
 25 multas partes domus suae? an hyperbolica commendatio est, sicut multa dicuntur?

XVIII. Quaerendum quomodo iubeat decimationes omnium fructuum et primitiua pecorum non manducari nisi in ciuitate ubi templum erit, cum eas Leuitis dari in lege praeceperit.

6 Phil. 2, 12   10 Deut. 10, 8. 9   18 Ps. 72, 26   Ps. 15, 5
 21 Deut. 11, 20   27 cf. Deut. 12, 11

1 est enim *PVUT* et enim *N*   7 uestRū *N*   8 et nos *T*   10 tri-
 buum *V*¹   17 esse *N*   diceret *N*   18 domine *alt. U*   20 praecipit *S*
 21 et *addidi*   eas *PT*¹   24 ne *N*   •   25 yperbolica *PSNVUT*
 28 ciuita *P*¹   29 erat *V*   praecepit *PV* praeciperit *U*¹

XVIII. Si autem surrexerit in te propheta seu somniator somnians et dederit tibi signum uel prodigium et uenerit signum siue prodigium quod locutus est ad te dicens: eamus et seruiamus diis aliis, quos nescitis, non audietis uerba prophetae illius ⁵ uel somniantis somnium illud, quoniam tentat dominus deus uester uos scire an diligatis dominum deum uestrum ex toto corde uestro et ex tota anima uestra. hoc quidam interpretes latini non ita posuerunt: scire an diligatis, sed „ut sciat an diligatis“. quamuis ¹⁰ eadem sententia uideatur, uerum tamen illud, quod dictum est „scire“, facilius ad illos refertur; ut sic accipiamus „tentat uos scire“, ac si diceretur: „tentando uos facit scire“. ubi sane intellegi uoluit etiam illa quae a diuinantibus non secundum deum dicuntur, si acciderint quae dicuntur, ¹⁵ non accipienda sic ut si fiant quae praeciuntur ab eis aut colantur quae coluntur ab eis. nec praeter suam potestatem deus ostendit esse quod ista contingunt, sed, quasi quaereretur cur ea permittat, causam tentationis exposuit ad cognoscendam eorum dilectionem, utrum eam habeant erga deum suum, ²⁰ cognoscendam uero ab ipsis potius quam ab illo qui scit omnia antequam fiant.

XX. Post tres annos produces omnem decimam fructuum tuorum; in illo anno pones illud in ciuitatibus tuis, et ueniet Leuita, quia non est ei pars ²⁵ neque sors tecum, et aduena et pupillus et uidua quae in ciuitatibus tuis et manducabunt et saturabuntur, ut benedicat te dominus deus tuus in omnibus operibus tuis quaecumque feceris. ex ista

1 Dent. 13, 1—3   23 Dent. 14, 27. 28 (28, 29)

1 surrexit *Tbd*   2 tibi] sibi *NUV*¹   4 a *N*   et seruiamus *om. N*
dis *N*   5 audieritis *V*   6 somnianti *PS¹V¹U¹T*   9 quidem *PU*
quid ē *N*   13 facit uos *S*   16 sicut si (si *m. 2 s. l.*) *U* sicut *PSVT*
sicut non *N* sic ut *bd*   19 adposuit *N*   21 ab *post* quam *om. S*
23 decimas *N*   26 uiduae (ē *in ras.*) *T*   29 ἔργους σου *cod. Alex.*   ex
ista] existima *PS* existipna *T* ex ista (ista *m. 2 add.*) *U*

decima non dixit ut ipse manducet cum suis; ac per hoc
 Leuitis et aduenis et pupillis et uiduis eam iussit inpendi.
 sed obscure positum est, quia non est distincta ista decima
 ab illa quam uoluit cum Leuitis in eo loco manducari, quem
 5 dominus elegerat templo suo. sed in ea interpretatione quae
 est ex hebraeo apertius hoc distinctum reperimus. ait enim:
 anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus,
 quae nascentur tibi eo tempore, et repones intra
 ianuas tuas; uenietque Leuites, qui aliam non
 10 habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus
 et pupillus et uidua, qui intra portas tuas
 sunt, et comedent et saturabuntur. ut benedicat
 tibi dominus deus tuus in cunctis operibus manu-
 um tuarum, quae feceris. primo hoc ipsum planius est
 15 quod ait: anno tertio; intellegitur enim „uno anno interpo-
 sito“; in Septuaginta autem, quoniam „post tres annos“
 dixit, incertum est utrum eos medios esse uoluerit, ut quinto
 quoque anno fieret. deinde cum ait: [et] separabis aliam
 decimam, satis ostendit extra esse illam quam uoluit eum
 20 ipsum qui offert manducare cum suis et Leuitis in eo loco
 quem dominus elegerat; [et] hanc enim aliam decimam intra
 ianuas suas eum ponere praecepit, non ad eum locum deferre,
 ubi dominus se uoluit inuocari. et ueniet, inquit, Leuites,
 qui non habet partem nec possessionem tecum, et
 25 peregrinus et pupillus et uidua, qui intra portas
 tuas sunt, et comedent. hinc certe manifeste uerum est
 non istam decimam deum fieri uoluisse communem ei qui
 offert et his quibus inpendenda est: sed illis solis erogari
 eam iussit, qui aliud non haberent, in quibus praecipue Leuiten

6 cf. Hieron. t. XXVIII pag. 433

1 ipse om. N ac] hac N hoc om. N 5 templo] tempore in
 ras. V 8 nascuntur Tbd repone PSVU 11 ac uidua Hieron.
 14 blapius N 17 ut om. N 18 anno quoque N et inclusi 21 et
 inclusi 24 neque S et peregrinus om. N 25 pupillum N uiduam N
 26 manifestā T 29 leuitem Vbd leuites U

posuit. post septem annos facies remissionem. hic certe manifestatur, quomodo et superius dixerit: post tres annos. non enim et hos septem annos medios esse uoluit: unoquoque anno eam fieri praecepit tamquam sabbatismum annorum.

5

XXI. Adtende tibi ipsi, ne fiat uerbum occultum in corde tuo, iniquitas, dicens: adpropiat annus septimus, annus remissionis; et malignetur oculus tuus in fratrem tuum egenum et non tribuas ei; et exclamabit aduersum te ad dominum, et erit in te peccatum magnum. magnifice occultum uerbum hoc dixit, quoniam nemo audet hoc dicere qui potuerit cogitare, ideo non esse mutuum dandum indigenti, quoniam adpropinquat annus remissionis, cum deus propter misericordiam utrumque praeceperit, et commodari cum quisque indiget et remitti anno remissionis. quomodo ergo misericorditer remissurus est illo anno quo remittendum est, si crudeliter cogitat illo tempore dandum non esse quo dandum est?

XXII. Si autem uenundatus fuerit tibi frater tuus Hebraeus aut Hebraea, seruiet tibi sex annis et septimo dimittes eum liberum a te. hos emptos non anno remissionis remitti uoluit, quem septimum quemque obseruari oportebat ab omnibus; sed anno septimo emtionis eius, quocumque anno illorum septimus iste annus occurreret.

25

XXIII. Omne primogenitum quod natum fuerit in bubus tuis et in ouibus tuis masculina sanctificabis domino deo tuo. quaerendum utrum quae graece

1 Deut. 15, 1   6 Deut. 15, 9   19 Deut. 15, 12   26 Deut. 15, 19

3 uoluit ut *N*   4 fieret remissio sed utique septimo quoque anno eā fieri praecepit *N*   sabbatissimum *PS*   6 Adtendite *T*   7 adpropriet *NS*   12 diceret *N*   13 propinquat *SNU*   17 remittendus *P*   19 uenundatus *PSVU* uenundatum *N*   20 aut] uel *S*   21 septimum *U*¹ dimittis *TU*¹   22 remitti *om.* *N*   24 septem *N*   occurret *V*   26 natu *N*   27 bobus *Vbd*   28 graeci *PSV*¹*U*

dicuntur πρωτότοκα nec latine dici nisi primogenita poterunt, in his tantum intellegenda sunt, quae nascuntur ex matribus; ipsa enim proprie pariuntur potius quam gignuntur. parere quippe est τίχειν, quod est ex femina — unde πρωτό-
 5 τοκον dicitur — gignere autem est γεννᾶν, unde proprie latine primogenitus dicitur. ex feminis autem dabantur primitiua, id est quae prima pariebantur, non quae prima gignebantur a uiris, si forte ex uiduis quae iam pepererant gignerentur. non enim aliter essent quae aperirent uuluam, quod proprium
 10 uoluit esse lex eorum quae primo nata domino debebantur. si ergo est in his uerbis certa distinctio, non frustra dominus non dicitur a patre μονότοκος, sed μονογενής — id est unigenitus, quod est unicus — a mortuis autem primogenitus quidem latine dicitur, quia non potuit latinum uerbum ita
 15 componi secundum loquendi consuetudinem; graece sitem πρωτότοκος dicitur, non πρωτογενής: tamquam pater genuerit aequalem sibi, creatura uero pepererit. nam et quod dicitur: primogenitus omnis creaturae, quae et ibi πρωτότοκος graece legitur, potest ita intellegi secundum nouam creaturam,
 20 de qua dicit apostolus: si qua igitur in Christo noua creatura: ex qua ille primitiuus est, quia primitus ita resurrexit, ut iam non moriatur nec ei mors ultra dominetur, quod nouae creaturae, quae in illo est, futurum in fine promittitur. sed ista distinctio non temere adfirmanda
 25 sed in scripturis diligentius perscrutanda est. mouet enim

13 Col. 1, 18 18 Col. 1, 15 20 II Cor. 5, 17 22 cf. Rom. 6, 9

1 dicunt *PSNU* prototoca *SNVUT* prototoca *P*¹ 2 sint *NUbd*
 3 patiuntur *N* 4 est *om. V* tictin *PSVUT* tunc id *N* 5 aut* *T*
 est *er. T* gennan *PSVUT* gennā *N* 6 dabuntur *N* 7 primum
 pariebantur *VT* 10 nata] genita *N* 11 est *om. T* distinctio est
 (est *in ras.*) *T* 12 monotocos *PSNVUT* monogenes *PSNVUT*
 14 quid ē *N* 16 prototocos *PSNVUT* protogenes *PSNVUT*
 cum genuerit *N* 17 peperit *N* 18 quae et ibi] quē tibi *PVU* quia
 et ibi *N* quē* et ibi (et *s. l.*) *S* quē ibi *T* quod ibi *bd* 19 legitur gr̄ce *T*
 21 primogenitus *in ras. T* 22 ei *om. S* mors ei *NU* mors illi *S*
 23 promittitur in fine *bd*

quemadmodum dici potuit in Prouerbiis: primogenite, tibi dico, fili; id est ex cuius persona dictum intellegatur. si enim ex dei patris persona ad Christum dicitur — cui sententiae utrum sequentia consonent uix est adserere — eundem dicit primogenitum quem unigenitum: primogenitum, quia etiam nos filii dei sumus, unigenitum uero, quoniam solus ille de substantia patris et patri aequalis atque coaeternus est. mirum est autem utrum inter parere et gignere euiden-
tissimis documentis sacra scriptura distinguat.

XXIII. Et immolabis pascha domino deo tuo oues et boues. quid sibi hoc uult, quod addidit: boues, cum immolationem paschae de oue tantummodo commendauerit, quam iussit accipi ex ouibus et haedis uel ex capris? quod mystice accipitur propter Christum, cuius ex iustis et peccatoribus est origo carnalis. non enim ait: ex ouibus aut capris, licet proprie non possit intellegi ouis ex capris; sed ne forte Iudaei dicerent subaudiendum caprum, si dictum esset. „aut ex capris“, dictum est: ex ouibus et capris. quid ergo hic sibi uolunt boues? an propter alia sacrificia quae ipsis diebus azymorum sunt immolanda?

XXV. Quaerendum quomodo praeceperit obseruari quod ait: septem septimanas integras dinumerabis tibi ipsi, inchoante te falcem inicere in messem incipies numerare septem septimanas. et facies diem festum septimanarum domino deo tuo, prout ualet manus tua, quaecumque dominus tibi dederit, secundum quod benedicet te dominus deus tuus; et epulaberis

1 Prou. 24, 70 (31, 2) 5 cf. I Ioh. 3, 2 10 Deut. 16, 2 12 cf. Ex. 12, 5 21 Deut. 16, 9—11

3 cuius V 5 alt. primogenitum om. SVU¹T 11 uult hoc b^d addit SU 12 immolatione S 13 alt. ex om. S 16 oues PVU 17 sic T 18 dictum est autem PSV¹NU 22 integras] ὁλοκλήρους cod. Alex. et Lag. 23 inchoante scripsi: inchoare libri; cf. ἀρχαμένου σου cod. Graec.; constructio „inchoante te incipies“ eadem est quae lib. VI quaest VII „eo respondente dicit“ et lib. II quaest. CL „se absente dicit“ mensem N 26 dederit om. PNU¹T καθότι ἐβλόγησε (ἐβλόγησει?) σε cod. Alex. et Lag. 27 epulaueris PU¹

ante dominum deum tuum. si enim ab uniuerso populo haec pentecoste iussa est obseruari, numquid omnes uno die credendum est falcem iussos mittere in messem? si autem sibi quisque obseruat istam quinquagesimam dinumerans ab illo die quo falcem mittit, non una est uniuerso populo; illa uero una est quae computatur ab immolatione paschae usque in diem datae legis in Sina.

XXVI. Si autem intraueris in terram quam dominus deus tuus dat tibi in sorte et hereditaueris eam et habitaueris in ea, et dices: constituam super me principes sicut et ceterae gentes quae circa me sunt. constituendo consitues super te principem, quem elegerit dominus deus tuus ipsum; ex fratribus tuis constitues super te principem; non poteris constituere super te hominem alienum, quia non est frater tuus. quaeri potest cur displicuerit populus deo, quando regem desiderauit, cum hic inueniatur esse permissus. sed magis hinc intellegendum est merito non fuisse secundum uoluntatem dei, quia fieri hoc non praecepit, sed desiderantibus permisit. uerum tamen praecepit, ne fieret alienus, sed frater, id est ex eodem populo indigena, non alienigena. quod autem ait: non poteris, intellegendum est „non debebis“.

XXVII. De rege cum loqueretur ait: <et> non multiplicabit sibi uxores, ut non discedat cor eius; et argentum et aurum non multiplicabit sibi ualde. unde quaeritur utrum Dauid contra hoc praeceptum non fecerit; non enim unam habuit uxorem. nam de Salomone manifestum est quod transgressus fuerit hoc praeceptum et in feminis et

8 Deut. 17, 14. 15   16 cf. I Reg. 8, 7   24 Deut. 17, 17
27 cf. II Reg. 5, 13

2 pentecosten *U*   3 messem] terram *T*   4 obseruat istam] obserua
tantū (tū *m.* 2 *s. l.*) *U*   dinumeratā *V*   5 quod *N*   9 in sorte]
ἐν κλήρῳ *cod. Alex.*   sortē *T*   hereditaberis *NU*   10 habitaberis *N*
11 ὄρχοντας *cod. Alex.*   13 deus *om. T*   tuus] σου *cod. Alex.*
18 hic *NVU*   24 et *addidi*   multiplicauit *P*

in auro et in argento. sed hinc potius intellegitur permissum
fuisse regibus, ut plures haberent quam unam; multiplicare
enim prohibiti sunt. quae prohibitio non habet transgressionem,
si paucae fuerint, sicut David fuerunt; non autem multae,
sicut Salomoni. quamvis cum addidit: ut non discedat 5
cor eius, hoc magis uidetur praecepisse, ne multiplicando
perueniat ad alienigenas feminas, per quas factum est in
Salomone, ut discederet cor eius a deo. multiplicatio tamen
generaliter ita prohibita est, ut, etiamsi ex Hebraeis solis
eas multiplicasset, contra hoc praeceptum fecisse merito argui 10
posset.

XXVIII. Si autem superuenerit Leuitae ex una
ciuitatum tuarum ex omnibus filiis Israhel, ubi
ipse incolit, secundum quod cupit anima eius, in
locum quem elegerit dominus — id est si desiderauit 15
ire ad locum ubi dominus inuocatur — et ministrabit
nomini domini dēi sui sicut omnes fratres eius
Leuitae qui adstant ibi coram domino; partem
partitam edet praeter uenditionem, quae est secun-
dum familiam. quam dicat uenditionem obscurum est; 20
nisi forte quia decimationes et primogenita praecepit uendi
ab eis qui in longinquo habitarent, ne multa cogerentur portare
ad locum inuocationis domini uel pecora ducere, ut illic ab
eis denuo emerentur ex eodem pretio, et iusserat habere ibi
partem Leuitam, qui maneret in ea ciuitate, unde illi decima- 25
tiones et primogenita debebantur. et ideo dixit secundum
familiam hoc deberi Leuitae, quoniam ex successione, qua
succedit parentibus suis, hoc circa eum seruari oportet, quod
parentibus exhibitum est.

XXVIII. Quoniam portentorum inspectores prohibet esse 30
in populo dei, quaerendum est quomodo ista portenta, quae

7 III Reg. 11, 1—6 12 Deut. 18, 6—8 30 cf. Deut. 18, 10. 11

1 et om. N 13 ciuitatum *SNV¹U* 15 elegit V 16 et exp. V
ministrauit *PU¹* 17 domini om. V 18 ibi] tibi *UT* 19 uendentionem
P uendintionem *V¹* 25 illae *PSNUTbd* 29 parentibus eius N

inspici prohibentur, discernantur ab eis, quae diuinitus ita dantur, ut quid significant dici debeant. sicut omnia miracula, quae in scripturis reperiuntur, significantia quod pertineat ad regulam fidei; sicut dicimus quid significauerit uellus in area
 5 conpluta siccum uel in sicca area conplutum aut uirga Aaron quae floruit et nuces adtulit et cetera huius modi. sicut autem discernuntur diuinationes quas consequenter prohibet a praedictionibus uel adnuntiationibus prophetarum, sic illae inspectiones prodigiorum a significationibus diuinorum miraculorum
 10 discernendae sunt.

XXX. Quoniam dominus deus uester qui praecedit uobiscum simul debellabit uobiscum inimicos uestros et saluos faciet uos. ecce quemadmodum et in spiritalibus conflictibus sperandum et petendum est adiutorium dei, non ut nos nihil faciamus, sed ut adiuti coope-
 15 remur. sic enim ait: debellabit uobiscum, ut etiam ipsos acturos quod agendum esset ostenderet.

XXXI. Et loquentur scribae ad populum dicentes: quis est homo qui aedificauit domum nouam et
 20 non dedicauit eam? uadat et reuertatur in domum suam, ne moriatur in bello et homo alius dedicet eam. et quis est homo qui pastinauit uineam et non est epulatus ex ea? uadat et reuertatur in domum suam, ne moriatur in bello et homo alius
 25 epuletur ex ea. et quis est homo qui sponsauit uxorem et non accepit eam? uadat et redeat in domum suam, ne moriatur in bello et homo alius accipiat eam. possunt mouere ista, quasi meliore conditione moriantur in bello qui iam dedicauerunt aedificia sua

4 cf. Iud. 6, 37—39   5 cf. Num. 17, 8   11 Deut. 20, 4
 18 Deut. 20, 5—7

2 debeat *T²Nbd*   7 prohibet *P*   a eras. *sed. m. 2 add. P*   praedicationibus *SV¹UT*   11 praecedet *V*   12 *alt.* uobiscum *om. T*
 14 conflictibus *om. T*   15 nos *om. N*   16 debellauit *PU¹T*   28 accipiet *T*   29 ne moriantur *U*

iamque epulati sunt de nouellis iamque duxerunt spon-
 suas quam hi qui nondum. sed quoniam his rebus tenetur
 humanus adfectus et magni extimantur haec ab hominibus,
 intellegendum est ab hoc ista dici in bellum procedentibus,
 ut quisquis animo his tenetur adpareat cum reuertitur, ne
 propter hoc minus fortiter agat, dum timet, ne ante moriatur
 quam domum dedicauerit aut de nouella sua biberit aut
 sponsam suam duxerit. nam utique quantum ad feminam
 pertinet, melius alteri nubit intacta quam uidua; sed haec,
 ut dixi, instituta sunt propter uirorum animos explorandos. 10

XXXII. Non erunt uasa uiri super mulierem: uasa
 bellica uult intellegi, id est arma. nam quidam etiam hoc
 interpretati sunt.

XXXIII. Si autem quis acceperit uxorem et habi-
 tauerit cum ea et oderit eam et inponat ei occa- 15
 sionis uerba et detulerit ei nomen malignum et
 dixerit: mulierem hanc accepi et accedens ad eam
 non inueni eius uirginalia, et accipiens pater
 puellae et mater producent uirginalia puellae ad
 senatum ad portam et dicet pater puellae senio- 20
 ribus: filiam meam hanc dedi homini huic uxorem
 et odio habens eam ipse nunc inponit ei occasionis
 uerba dicens: non inueni filiae tuae uirginalia,
 et haecce uirginalia filiae meae. et replicabunt
 pallium coram senibus ciuitatis illius, et accipient 25
 senes ciuitatis illius hominem illum et casti-
 gabunt eum et damnificabunt eum centum siclis
 et dabunt patri adulescentulae, quia protulit
 nomen malum super uirginem Israhelitem; et ipsius
 erit uxor, non poterit dimittere eam perpetuo 30

11 Deut. 22, 5   14 Deut. 22, 13—21

1 nouellis suis *N*   3 aestimantur *PSVUTbd*   omnibus *N*   6 ante]
 forte *N*   18 ac accipiens *T* et accipiens *V*   19 ad—puellae *om.* *PSVUT*
 20 senatum] seniores *bd*   22 inponet *PU*¹ imponens *S*   24 haecce
scripsi: ecce libri   25 illius *om.* *N*   26 illius *om.* *PSVUTbd*   27 eum
prius om. *S*   29 israhelitam *N*

tempore. si autem uerum factum sit hoc uerbum
et non inueniantur uirginali puellae, et producent
adulescentulam ad ianuam domus patris ipsius
et lapidabunt eam uiri ciuitatis eius in lapidibus
5 et morietur, quoniam fecit imprudentiam in filiis
Israhel prostituere domum patris sui; et auferes
malignum ex uobis ipsis. satis hinc adparet quemad-
modum subditas feminas uiris et paene famulas lex esse
uoluerit uxores, quod dicens aduersus uxorem uir testimonium
10 unde lapidaretur illa, si hoc uerum esse demonstraretur, ipse
tamen non uicissim lapidatur, si hoc falsum esse constiterit,
sed tantummodo castigatur et damnificatur eique perpetuo iubetur
adhaerere qua carere uoluerat. in aliis autem causis eum, qui
testimonio falso cuiquam nocuerit, quo, si probaretur, iussit
15 occidi, eadem poena plecti iubet, qua fuerat. si uerum esset,
iste plectendus.

XXXIII. Si autem inuenerit aliquis puellam uirgi-
nem quae sponsata non est et uim faciens ei dormierit
cum ea et inuentus fuerit, dabit homo qui dormiuit
20 cum ea patri puellae quinquaginta didragma argenti
et ipsius erit uxor, quia humiliavit eam; non poterit
dimittere eam per omne tempus. merito quaeritur utrum
ista poena sit, ut non eam possit dimittere per omne tempus,
quam inordinate atque illicite uiolauit. si enim ob hoc intel-
25 legere uoluerimus eam non posse, id est non debere dimitti
per omne tempus, quia uxor effecta est, occurreret illud quod
permisit Moyses dare libellum repudii et dimittere. in his
autem qui illicite uitiant noluit licere, ne ad ludibrium fecisse
uideatur et potius finxisse quod eam uxorem duxerit quam

17 Deut. 22. 28. 29 27 cf. Deut. 24, 3. 4 (1. 2): Matth. 5, 31;
19, 7; Marc. 10, 4

1 sit] fuerit *T* 2 et *post* puellae *exp. m. 2 V* 5 inprudenciam
NT²bd 8 feminis *V* 10 demonstraerit *U*¹ 13 uoluerit *S* 14 quo]
quem *VTbd* 17 uirginem *om. S* 19 dormierit *S* 20 didragmas *T*
didragmata *V*² didrachma *bd* 22 eam *om. S* 26 occurrit *bd*

uere placitoque duxisse. hoc et de illa iussum est, cui fuerit uir calumniatus de uirginalibus non inuentis.

XXXV. Non intrabit Ammanites et Moabites in ecclesiam domini et usque ad decimam generationem non intrabit in ecclesiam domini et usque in aeternum. 5
quaestio est, quomodo intrauerit Ruth quae Moabitis fuit, de qua etiam caro domini originem ducit. nisi forte istam mystice prophetauerit intraturam, quod ait: usque ad decimam generationem. computantur enim generationes ex Abraham, quando fuit et Lot qui genuit Moabitas et Ammanitas 10
ex filiabus, et inueniuntur cum ipso Abraham compleri decem generationes usque ad Salmon, qui genuit Booz, qui maritus secundus fuit Ruth. sunt enim istae: Abraham, Isaac, Iacob, Iudas, Phares, Esrom, Aram, Aminadab, Naason, Salmon. 15
Salmon quippe genuit Booz, qui uiduam duxit Ruth; ac per hoc uidetur post decimam generationem genus fecisse in ecclesia domini pariendo filios ipsi Booz. sed cur additum sit: et usque in aeternum, merito adhuc quaeritur. an quia deinceps nulla anima de Ammanitis et Moabitis intrauit in illam ecclesiam populi Hebraeorum, posteaquam ista gene- 20
ratione decima prophetia completa est? an potius ita dictum est: et usque ad decimam generationem, ut omnino semper intellegi uoluerit, per denarii numeri quandam uniuersitatem, ut hoc exposuerit quodam modo addendo et dicendo: et usque in aeternum? quod si ita est, Ruth contra prae- 25
ceptum uetitum uidetur admissa. an Ammanitas prohibuit admitti, non Ammanitidas, id est uiros inde, non feminas? maxime quia cum euertissent Israhelitae ipsam gentem, omnes uiros occidere iussi sunt, feminas autem non, nisi eas quae nouerant concubitum uiri, quoniam ipsae in fornicationem 30

3 Deut. 23, 3   6 cf. Ruth. 1, 22   7 cf. Matth. 1, 5   10 cf. Gen. 19, 37. 38   13 cf. I Paral. 1. 2   29 cf. Num. 31, 17. 18

9 computatur *P*¹   10 loth *PSVUT*   12 salomon *N*   boos *PNU*
14 fares *PSNUT*   naasson *SN*   17 ecclesiam *VU*   19 amanitis *T*
20 illa ecclesia *U*   25 praeceptum *exp. T*   30 non nouerant *T*   fornicatione *T*

seduxerant populum, uirgines autem saluas esse uoluerunt non eis inputantes culpam qua euerit illa gens meruit, quam etiam hic commemorauit, uelut quaereretur cur Moabitas et Ammanitas admitti noluerit in ecclesiam domini. subiunxit
5 enim: eo quod non obuiauierint uobis cum panibus et aqua in uia, cum exiretis de Aegypto, et quia conduxerunt aduersum te Balaam filium Beor de Mesopotamia, ut malediceret te. has culpas nec tunc, quando illa gens debellata est, feminis inputauerunt, quas saluas
10 conseruare maluerunt.

XXXVI. Non trades puerum domino suo, qui adpositus est tibi a domino suo: non quod dominus eius eum adposuerit, id est commendauerit — potius enim depositum diceret — sed adpositum dixit a domino suo, id est huic
15 adiunctum, cum ab illo abscessisset; non ergo suscipi, sed reddi potius prohibuit fugitiuos. hoc quidem putari potest, nisi intellegamus genti et populo ista dici, non uni homini. ex alia itaque gente refugientem ad istam gentem, cui loquebatur, hominem a domino suo, id est a rege suo reddi prohibuit:
20 quod etiam alienigena seruauit Amman rex Geth, quando ad eum refugit Dauid a facie domini sui, hoc est regis Saul. apertissime autem hoc explanat, cum dicit de ipso refuga: in uobis habitabit in omni loco ubi placuerit ei.

XXXVII. Non erit meretrix a filiabus Israhel et non
25 erit fornicans a filiis Israhel. ecce ubi manifeste prohibuit fornicari et uiros et feminas etiam cum non alienis coniugibus peccatur esse demonstrans misceri non coniugibus suis, quando et meretrices esse et ad meretrices accedere prohibet, quarum publice uenalis est turpitudine. in decalogo

5, Deut. 23, 4   11 Deut. 23, 15. 16   20 cf. I Reg. 21, 10
24 Deut. 23, 17

1 deduxerunt *V*   2 quę *U¹P*   uerti *UT*   4 noluerint *PNUT¹*
11 tradas *PS*   17 isti *V*   18 ex] sed ex *PSUT¹*   itaque *om. V*
gente] gentem *bd*   20 aman *PSVUT* achis *bd*   22 regula *N*   23 habi-
tauit *PSU¹*   ἐν παντὶ τόπῳ *cod. Alex et Lag*   24 meratrix *N*   25 filia-
bus *N*   26 non cum *PN*

autem moechiae nomine non uidetur hoc aperte prohibuisse, quoniam moechia nonnisi adulterium intellegi solet. unde quid nobis uideretur, ibi tractauimus.

XXXVIII. Non offeres mercedem meretricis neque commutationem canis in domum domini dei tui ad omne uotum, quoniam abominatio domino deo tuo est et utrumque: quod ita intellegitur, quoniam abominatio domino deo tuo est et hoc non unum horum, sed utrumque. de cane quippe uetat fieri commutationem primogenitorum, quam iubet fieri de aliis inmundis animalibus, id est equis et asinis et si quid est eorum quae adiuuant hominem et latine a iuuando iumenta dicuntur. de cane autem noluit; utrum et de porco et quare noluerit, requirendum est et, si de omnibus talibus noluit, quare solum canem isto loco exceptum fecerit. de mercede autem meretricis ut diceret, uidetur ea esse causa, quia superius prohibuerit esse meretricem de filiabus Israhel aut quemquam filiorum Israhel uti meretrice; et ne subreperet cogitationi expiari posse hoc peccatum, si aliquid inde offerretur in templum, dicendum fuit quod sit abominatio domino.

XXXVIII. Morietur fur ille — id est qui furatus est hominem — et auferetis malignum ex uobis ipsis. assidue hoc dicit scriptura, cum iubet occidi malos. qua locutione usus est etiam apostolus, cum diceret: quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? nonne de his qui intus sunt uos iudicatis? auferte malum ex uobis ipsis. nam graecus habet τὸν πονηρόν, quod etiam hic scriptum

2 cf. quaest. de Exodo quaest. LXXI 4 Deut. 23, 18 16 cf. Deut. 23, 17 21 Deut. 24, 9 (7) 24 I Cor. 5, 12, 13

1 moetiē *P*¹ *S*¹ moeciē *NU*¹ 2 moetiē *P*¹ *S* moeciē *U* moecia *N* solet intellegi *N* 3 tractabimus *PN*¹ 7 et—est *om.* *P* 12 a iuuando] adiuuando *NU* 13 et ante quare *om.* *T* noluit *V* 15 et de *V*¹ 16 prohibuerat *SUN* 17 israeliti *P* 18 subriperet *PSVUT* possēt *PT*¹ 19 offeretur *PSU* offerere turitemplum *N* 22 hominem *exp.* *V* ἐξαρῆτε *cod. Alex.* 26 iudicastis *V* uobismet *P* 27 τὸν poneron *PSNVUT*

est; hoc autem potius malignum solet interpretari quam malum. nec ait: τὸ πονηρὸν, id est hoc malignum; sed τὸν πονηρὸν, quod est hunc malignum. ex quo adparet eum uoluisse intellegi, qui aliquid tale commisit, ut excommunicatione sit dignus.

5 hoc enim nunc agit in ecclesia excommunicatio, quod agebat tunc interfectio. quamuis et aliter illud apostolicum possit intellegi, ut unusquisque malum uel malignum ex se ipso sit iussus auferre. qui sensus acceptabilior esset, si hoc malum uel hoc malignum, non autem hunc malignum in graeco

10 inueniretur; nunc uero credibilius est de homine dictum quam de uitio. quamquam possit eleganter intellegi etiam homo auferre a se malum hominem, quemadmodum dictum est: exuite uos ueterem hominem, quod exponens ait: qui furabatur, iam non furetur.

15 XL. Secundum legem omnem quam iurauerint (?) uobis sacerdotes Leuitae. hic adparet omnem sacerdotem Leuitam fuisse, quamuis non omnis Leuites sacerdos fuerit.

XLI. Si debitum fuerit in proximo tuo, debitum quodcumque, non intrabis in domum eius pignerare

20 pignus: foris stabis, et homo apud quem debitum tuum est proferet tibi pignus foras. si autem homo eget, non dormies in pignore eius; redditione reddes ei uestimentum suum circa occasum solis et dormiet in uestimento suo et benedicet te et tibi erit miseri-

25 cordia coram domino deo tuo. non inmerito uidetur ad opus misericordiae pertinere, ut non intret pignerator in domum, ne fiat perturbatio debitori; sed ex hoc etiam ipsum

12 Ephes. 4, 22. 28 15 Deut. 24, 10 (8) 18 Deut. 24, 12—15 (10—13)

1 autem] etiam *S* 2 τὸ ponerον *PSNVUT* sed—malignum *om.*
PVT 4 quia *S* 5 ait *P* 6 et *om.* *PVT* 7 ut] et *S* 9 non—
malignum *om.* *N* 11 interlegi *N* 15 iurauerint *non conuenit sen-*
tentiae; haud dubie legendum: annuntiauerint 17 omnes *V*¹ 18 de-
bitum *pr. exp.* *V* 19 pignorare *S* pignarare *N* 20 apud quem homo *T*
21 tuum tuum *P* profert *SNU*¹ profer *P*¹ 22 ἀποδώσεις τὸ ἱμάτιο
αὐτοῦ *cod. Alex.*

debitorem admonet pignus foras proferre creditori. quod uero iubet egenti pignus eodem die restitui, ut in eo dormiat qui non habet ubi dormiat, merito mouet, ut requiratur cur non potius creditori praeceperit, ut non auferat pignus, quod eodem die oportet ut restituat, quod si ad compellendum 5 debitorem fieri uoluerit, quomodo se urgeat ad reddendum, cum sciat pignus eodem die se recepturum? an forte hoc fieri uoluerit propter memoriam, ne obliuiscatur reddere et tunc non reddat, si uere non habuerit? maxime quia creditoris sui misericordia uincitur, cui esse non debet ingratus, si pignus 10 receperit in quo dormiat; simul et creditor cum ille non reddiderit, debet eum credere non habere, qui hac etiam indiget misericordia, ut pignus ei propterea restituatur, quod aliud non habet ubi dormiat.

XLII. Non moriuntur patres pro filiis et filii non 15 moriuntur pro patribus: unusquisque in suo peccato morietur. ecce non solum prophetae hoc dixerunt uerum etiam lex dicit sua culpa quemque interimendum, non aut patris sui aut filii sui. quid est ergo quod alibi dicitur: deus reddens peccata patrum in filios in tertiam et quartam 20 progeniem? an de filiis nondum natis illud intellegitur propter originale peccatum, quod etiam ex Adam traxit genus humanum, hic autem de filiis iam natis est facta distinctio, ut unusquisque in suo peccato moriatur? non enim trahit aliquid ex patre, qui iam natus erat, quando pater eius peccauit. 25 sed cum et ibi dicit: his qui oderunt me, manifestum est etiam illam condicionem posse mutari, si filii parentum suorum facta non fuerint imitati. nam et illud ex Adam temporaliter redditur, quia omnes propter hoc moriuntur, non autem in aeternum eis qui fuerint per gratiam spiritaliter regenerati in 30

15 Deut. 24, 18 (16) 17 cf. Ezech. 18, 18—20 19 Ex. 20, 5

5 ut *om.* PNV 6 urgeat *U* 7 siat *N* 9 non reddat *T* creditori *N* 14 dormiat *N* 16 in *om.* PNU¹T 18 aut] autem *Vbd* 19 filius *S* 21 generationē *T* 23 autem *om.* *Eug* (ed. *Knoell* p. 1078) iam de filiis *Eug* 28 fuerint] scierint *S* imitari *ST*

5 eaque permanserint usque in finem. quamuis et illud merito
 quaeri possit, si redduntur peccata patrum in filios his
 qui oderunt deum, cur in tertiam et quartam generationem
 uel praetermissa prima et secunda uel non etiam in ceteras
 10 permanente inpietate et imitatione malorum parentum. an per
 hunc numerum, quoniam septenarius intellegitur, uniuersitatem
 significare uoluit et ideo non ipsum potius septenarium posuit,
 ut diceret „in septimam generationem“ ac sic omnis intelle-
 geretur, quia causam perfectionis huius numeri hoc modo
 15 potius intimauit? ideo namque perhibetur perfectus, quia ex
 his duobus constat, ternario scilicet primo impari toto et
 quaternario primo pari toto. unde esse et illud propheticum
 existimo, quod assidue repetitur: in tribus et quattuor
 inpietatibus non auersabor: per quod uoluit inpietates
 20 uniuersas potius quam tres uel quattuor intellegi.

XLIII. Non declinabis iudicium aduenae et orphani
 et uiduae, non pignerabis uestimentum uiduae. cur
 non ait: et non pignerabis uestimentum eorum? quae enim
 causa est, ut trium istorum iudicium declinare uetuerit,
 20 pignus autem auferri uestimentum solius uiduae, non et
 illorum? nisi quia iudicia omnium facienda propterea commen-
 dauit, quia non habent a quibus defendantur siue aduena, quia
 in terra aliena est, siue orphanus, id est pupillus, quia paren-
 tibus caret, siue uidua, quia maritum non habet: pignus
 25 uero cum prohibet uestimentum auferre uiduae, puto quod
 satis eleganter admoneat eas uere dicendas esse uiduas, quae
 etiam pauperes sunt. id enim et apostolus euidenter ostendit.
 ubi ait: si qua autem uidua filios et nepotes habet.
 discat primum domum suam pie tractare et mutuam
 30 uicem parentibus reddere: hoc enim acceptum est

13 Amos 1, 3   16 Deut. 24, 19 (17)   28 I Tim. 5, 4—6

2 patrum *om. Eug*   5 permanentem pietate *N*   6 septinarius *N*
 7 per ipsum *N* iterum ipsum *T*   11 scilicet et *PSU*¹   et—toto
om. S   14 aduersabor *UT*   17 pignorabis *PSU*   25 auferri *Sbd*
 27 id et *V*   28 ibi *N*   29 mutua *P*

coram domino. quae autem uere uidua est et desolata, sperauit in dominum et persistit in orationibus nocte et die. hanc uere uiduam dixit, quae non habet a quibus sustentetur, quia non solum uiro, sed etiam posteris atque omni ope destituta est; diuitem quippe non diceret desolatam. 5 pauperi itaque pignus non est auferendum uestimentum; nam et hoc ipso, quod uestimentum prohibet auferri, pauperem ostendit. neque enim creditor non potius auferret argentum uel si quid aliud quam uestimentum. porro si occurrerit animo: quid? si multa habeat uestimenta non necessaria, sed super- 10 flua, quomodo intellegitur uere uidua, hoc est non solum desolata uerum etiam quae non in deliciis agit? quam subicit dicens: quae autem in deliciis agit; uiuens mortua est. [et] hanc quippe obposuit tamquam e contrario uerae uiduae, tamquam talis non sit uera uidua. quaecumque autem diuites 15 alias nuptias experiri noluerunt, continentia in eis laudatur, non desolatio commendatur. hae quippe maritis tantum uiduatae sunt, non aliis rebus.

XLIII. Quod admonet, ut in messe oblitum manipulum nemo colligat et oliuam uel uuam relictam nemo repetat 20 diligentius neglecta colligere et dicit egentibus dimittenda, occurrit forsitan cogitationi: quid? si haec quae ab agrorum dominis dimittuntur non egentes, sed improbi colligant? sed considerandum primo illum misericordia facere, qui hoc animo dimittit, ut egentes habeant quod dimittitur. deinde cum haec 25 populo praeciuntur, simul admonentur hi qui non indigent ista non quaerere. quod si quaesierint, quid aliud quam res alienas et, quod est grauius, pauperum inuadere iudicandi sunt? utrique ergo commemorantur his praeceptis, et quorum

19 cf. Deut. 24, 21 (19)

2 perstitit S¹VUT   nocte S   3 ueram PSVUT   5 des it tuta N
6 nam—uestimentum om. N   8 auferet T   12 non desolata T   non
exp. T   delici*bus N   13 dicens om. N   14 et, quod PSNV habent,
T exp. inclusi   uere PSNU   17 haec SU¹   tantum] tamquam V
uiduae V   18 alię PSU¹   20 relictam N   24 misericordiam VU²
28 grauius est bd

agri sunt, ut misericorditer ea relinquant, et qui indigentes non sunt, ut inde se abstineant, quando utrumque dicitur, et a quibus dimittenda sint et quibus dimittenda sint.

XLV. Si autem fuerit altercatio inter homines et
 5 accesserint ad iudicium et iudicauerint et iustifica-
 uerint iustum. iudices intellegendi sunt iudicare, non illi
 qui dicti sunt altercationem habere. deinde sequitur: et repre-
 henderint inpium et erit si dignus fuerit plagis qui
 inpie agit, constitues eum in conspectu iudicum et
 10 flagellabunt eum ante se secundum impietatem eius.
 numero quadraginta flagellabunt eum, non adponent;
 si autem adposuerint flagellare eum super has plagas
 plures, deturpabitur frater tuus coram te. ualde aduer-
 tendum est. cum ea peccata plagis emendanda praeceperit,
 15 quae digna non sunt mortis supplicio uindicari, et hoc tam
 paucis plagis, eum tamen qui caeditur appellauit inpium uel
 inpie agentem, ut nouerimus non, sicut plurimi loquuntur,
 locutas esse scripturas. quas incuriosius legimus, cum putamus
 adulterium non esse impietatem, quia in hominem uidetur
 20 peccasse qui hoc fecerit, cum illud peccatum morte plecti
 lex iubeat, et his peccatis grauiore esse dicimus impietates,
 cum sint earum quaedam quae flagelli plagis quadraginta
 puniuntur. est itaque leuis impietas, quae uerbere digna est;
 et est grauis quae morte digna est. ita etiam illa peccata,
 25 quae non in deum, sed in hominem uidentur admitti, morte
 digna quaedam sunt, alia correptione seu uerbere seu uenia
 faciliore. ita enim locutos esse septuaginta interpretes constat,
 ut etiam illius qui plagis dignus est impietatem uocauerint.

4 Deut. 25, 1—3 21 cf. Deut. 22, 22

1 relinquent *P* 3 sunt *PV* 5 abscesserint *N* 12 super] si has *P*
 13 deturbabitur *PVU* 14 cum] quod cum *Tbd* 16 eum] cum *N*
 quia *PSV¹UT* quid *N* 21 iubeat lex *VTbd* 23 legis *N* 24 gra-
 uius *P¹S* grauior *VTbd* 25 homine *U* amitti *P* sunt morte
SNVUTbd 26 alia] sunt alia *SNVUTbd* ueruere *N* 27 faci-
 liora *S*

XLVI. Si autem habitauerint fratres in unum et mortuus fuerit unus ex eis, semen autem non fuerit ei, non erit uxor defuncti foris non adpropianti; frater uiri eius intrabit ad eam et accipiet eam sibi uxorem et cohabitabit ei. et erit infans quicumque natus fuerit 5 constituetur ex defuncti nomine et non delebitur nomen eius ex Israhel. uidetur hoc praecepisse lex de fratris uxore ducenda non ob aliud, nisi ut semen suscitet fratri, qui sine liberis defunctus est. quod autem ait: constituetur ex defuncti nomine et non delebitur nomen 10 eius ex Israhel, id est nomen defuncti, ex hoc uidetur dictum, ut ille qui nascitur hoc nomine appelletur, quo appellabatur defunctus, cui quodam modo propagatur. unde nobis uisum est magis secundum adoptionis morem soluere in euangelio quaestionem de duobus patribus Ioseph, quorum unum 15 commemorat Matthaeus, eum scilicet qui genuit Ioseph, alterum Lucas eum cuius filius erat Ioseph, quoniam nullius eorum Ioseph nomen accepit. nisi forte hoc dictum est „constituetur ex defuncti nomine“, non ut eius nomen accipiat, sed ut ex eius nomine, id est tamquam filius non eius, cuius semine 20 est genitus, sed illius defuncti, cui semen suscitatum est, heres constituatur. quod enim additum est: et non delebitur nomen eius ex Israhel, potest ita intellegi, non quod nomen eius puer consequenter accipiat, sed quod ille non sine posteritate mortuus esse uidebitur; et ideo permanet eius 25 nomen, hoc est memoria. neque enim, etiam si ipse filium genuisset, nomen suum ei fuerat inpositurus, ut nomen eius non deleteretur ex Israhel, sed ex hoc utique non deleteretur,

1 Deut. 25, 5. 6   14 cf. De consensu euang. II 3   16 cf. Matth. 1, 16   cf. Luc. 3, 23

3 ei] et *N* non erit *om.* *PSNVUT* foris] foras *T* fr̄is *U* adpropia-
biat *S*²*T**V*² 4 intrauit *PU*¹*N* 5 cohabitauit *PU*¹ et *exp.*
m. 2 *V* 16 mattheus (*ita et in seqq. plerumque*) *NV* matheus (*ita ple-*
rumque in seqq.) *PSU* alterum—Ioseph *om.* *V* 17 nullus *P*¹*S*
18 nomen Ioseph *bd* 20 non] nomen *P* 26 ipsum *V* 28 ex—dele-
etur *om.* *P*

quia non sine liberis ex hac uita emigraret. et hoc iubetur
ex eius uxore frater eius implere, quod ille non potuit. nam
etsi frater non fuisset, [et] propinquus ducebat uxorem eius,
qui sine filiis mortuus esset, ad suscitandum semen fratri suo;
5 sicut fecit Booz ducendo Ruth, ut semen excitaret propinquo
suo, cuius fuerat illa uxor nec de illo pepererat. et tamen
qui de illa natus est ex nomine quidem defuncti constitutus
est, quia filius eius est dictus — atque ita factum est, ut
nomen defuncti non deleteretur ex Israhel — nec tamen eius
10 nomine appellatus est.

Quae cum ita sint, abundantius duobus modis solui potest
euangelica quaestio, ut unus eorum, quos diuersos comme-
morant Matthaeus et Lucas, ita fuerit propinquus alteri ad
ducendam eius uxorem, ut alios etiam sursum uersus parentes
15 atque maiores iste, alios ille habere potuerit. nam si fratrum
filii fuissent, unum habuissent auum. quod non ita est; nam
secundum Matthaeum Mathan est auus Ioseph, secundum
Lucam uero non Mathan, sed Mathath. quodsi quisquam putat
esse tantum similitudinem nominis, ut ab scriptoribus in una
20 littera erratum sit, ut fieret tam parua et paene nulla diuer-
sitas, quid de istorum patribus dicturus est? nam secundum
Lucam Mathath filius fuit Leui, secundum Matthaeum autem
Mathan ex Eleazar genitus inuenitur; atque ita inde sursum
uersus diuersi sunt patres et aui et deinde maiores usque ad
25 Zorobabel, qui fere est uicesimus sursum uersus a Ioseph
apud Lucam, apud Matthaeum uero undecimus. qui propterea
ideo ipse esse creditur, quia pater eius apud utrumque euan-

5 cf. Ruth. 4, 13—17   13 cf. Matth. 1, 16; Luc. 3, 23

2 frs *V*   3 et *inclusi secutus V*²   propinquo *T*   5 boos *PNUT*
suscitaret *S*   7 constitus *V*   8 est *post eius om. S*   12 quod *N*
14 ducendū *P*   et *U*   17 (et 18) nathan *S*   18 mathat *PNT* mat-
thath *S* matthat *UV*   putet *V*   19 tantum (tantam *UNS*) esse
SNVUT   25 uicensimus *P* uicessimus *V* uigesimus *U²Tbd*   rursum
PU'S¹   uersus] uersus uersus *NU¹ om. Vbd*   a] ab *V'bd* ad *P¹T*
26 uero] autem *bd om. V*   27 ideo] idem *bd*   euangelistas *N*

gelistam Salathiel inuenitur; quamuis fieri potuerit, ut alius fuerit eodem nomine habens eiusdem nominis patrem, cuius et ille habuit. nam et inde sursum uersus diuersi sunt; alium quippe habet Zorobabel auum apud Lucam, qui est Neri, alium apud Matthaeum, qui est Iechonias. atque inde superius 5 nusquam est consonantia, quousque ueniatur ad Dauid apud Matthaeum per Salomonem, apud Lucam per Natham. difficilimum autem uidetur non fuisse aliquem propinquiorem qui duceret uxorem fratris sui quam eum qui ex Dauid esset consanguineus tam longinquo gradu non aliqua infra propin- 10 quitate coniunctus, cum sit apud Lucam Dauid paene quadragessimus a Ioseph, apud Matthaeum autem ferme uicesimus septimus. aut si propinqui ad uxores defunctorum ducendas etiam illi quaerebantur, qui ex feminarum sanguine propinquabant, fieri potuit, ut esset aliquis ita propinquans, qui 15 Ioseph genuerit de uxore propinqui sui, qui sine liberis decessit. ac sic ei esset alter ex natura pater, alter ex lege. in quorum patribus et auis et deinde maioribus ideo nulla propinquitas adpareret, quod non ex maribus sed ex feminis propinquarent. uerum tamen si ita esset, nec Dauid aliquando unus pater 20 occurreret. aut si quisquam potuisse contendit, ubi ponimus quod consuetudo scripturae non est feminas in genealogia pro maribus ponere, sicut eas nullus euangelista interposuit? ubi enim commemorantur matres, non ponuntur nisi cum

24 cf. *Retract.* II 55 Item quod in quinto libro dixi, ubi commemorantur matres ire in generationibus euangelicis, non eas positas nisi cum patribus, uerum est quidem, sed ad rem de qua agebatur non pertinet. agebatur autem de iis qui ducebant fratrum uel propinquorum coniuges eorum qui sine filiis defuncti essent propter duos patres Ioseph quorum alterum Matthaeus commemorat; alterum Lucas. de qua quaestione diligenter in hoc opere disserui, cum retractaremus opus nostrum contra Faustum Manichaeum.

1 salatiel *P* salatihel *U* alatiel *N* 5 ieconias *PNT* 6 dauit *N*
 7 Natham *scripsi*: Nathan *libri*; sed cf. p. 63, 1 8 autem *om. S*
 9 fratri *N* 12 ad *T* ioseph *N* 15 aliqui *PV¹NU¹* propinquus
Sbd propincus *N* 17 si *S* esset aliter *N* 21 fieri potuisse *T*
 24 matres] et *N*

patribus. ac per hoc aut ita propinquior defuit ad uxorem defuncti sibi copulandam, ut origo cognationis Dauid repetetur; aut adoptio fecit alterum patrem quem posset habere Ioseph.

5 XLVII. Quid est quod inter illa quae iubet dicere hominem, qui in dandis decimis et quaecumque dare uel inpendere iussus est omnia mandata compleuit, etiam hoc cum laude et commendatione sua dicere iubetur: non dedi ex eis mortuo? an per hoc prohibet parentalia, quae obseruare
10 gentes solent?

XLVIII. Non praeteribis ab omnibus uerbis quae ego mando tibi hodie dextra aut sinistra ire post deos alios seruire illis. quaeri potest quomodo possit intellegi ire in dextra, qui post deos alienos ierit seruire illis,
15 cum dextra in laude ponatur, illud autem numquam laudabiliter fieri possit; nam et quod reprehenditur in uia uitae qui declinat in dextra, non ibi ea reprehenduntur quae dextra sunt, sed ille qui declinat in ea, id est qui sibi adrogat quae dei sunt. ideo dicitur in Prouerbiis: ne declines in dextra aut in sinistra; uias enim quae a dextris sunt nouit
20 dominus; peruersae autem sunt quae a sinistris. ergo bonae sunt dextrae, quas nouit dominus; nouit enim dominus uias iustorum, sicut in psalmo legitur. cur ergo dictum sit: ne declines in dextra, consequenter
25 ostendit addendo: ipse enim rectos faciet cursus tuos. absit autem, ut dextras, quas nouit dominus, negemus esse rectas; sed, ut dixi, declinare in eas est non illius gratiae, sed sibi tribuere uelle quod rectum est. denique, ut dixi, ad-

8 Deut. 26, 14   11 Deut. 28, 14   19 Prou. 4, 27   22 Ps. 1, 6

2 a dauid *V^{2b}*   daut *N*   7 compleui* *U*   cum hoc *PV*   8 iube-
retur *PSV¹UT¹* iubet *T^{2b}bd*   11 τῶν λόγων *cod. Alex. et Lag.*   13 alios
scripsi: alienos libri; cf. 408, 14   14 dextera *T*   16 quod et *N*
17 *pr.* dextera *T*   18 declinet *V¹*   19 non *Vbd*   20 aut] uel *S*   in
om. SU   22 enim] autem *PT*   24 dextera *T*   25 faciet rectos *PT*
cursos N

iungit et dicit: ipse enim rectos faciet cursus tuos, et omnia itinera tua in pace producet.

Quapropter quod isto loco Deuteronomii, de quo agimus, dictum est: non praeteribis ab omnibus uerbis quae ego mando tibi hodie dextra aut sinistra ire post 5 deos alios seruire illis, non ideo dictum est, quia dii alii possunt etiam in dextris accipi; sed aut terrena loca significata sunt, quia et in dextra et in sinistra habebant gentes alios deos colentes; aut hoc de diis aliis separatim pronuntiandum est, ut duo sint sensus, unus uidelicet: non 10 praeteribis ab omnibus uerbis quae ego mando tibi hodie dextra aut sinistra, secundum illum scilicet intellectum, quem supra exposui; alius autem sit sensus: ire post deos alios seruire illis, ut et hic subaudiatur: non praeteribis ab omnibus uerbis quae ego mando 15 tibi hodie. quem totum sensum si dicere uelimus, superiora uerba, quae utrique sensui sunt communia, repetituri sumus, ut, quomodo illic dicitur: non praeteribis ab omnibus quae ego mando tibi hodie dextra aut sinistra, sic et istic repetatur: non praeteribis ab omnibus quae 20 ego mando tibi hodie ire post deos alios seruire illis. praetereundo enim a uerbis, quae mandata sunt, etiam hoc fit, ut eatur post deos alios. non enim hoc solum mandatum est aut hoc solum praeteriri deus non uult, quod mandauit, ne post deos alios eatur, sed omnia quae mandauit; 25 hoc tamen ita praecipue, ut post generalitatem praecepti quo admonuit non esse praetereundum ab omnibus uerbis mandatorum suorum etiam hoc seorsum commendare uoluerit.

1 rectos faciet *N*: faciet rectos *PSVUTbd* 2 producit *S* 3 hoc quod *bd* deuteronomiū (ū in *ras.*) *T* de *om.* *PSNVU* 6 alios scripsi: alienos *libri* 7 alii *om.* *S* 9 seperatim *P* 12 dextera *U* 13 exposui *V* 14 alienos *Vbd* et *eras.* *V* 18 illic] ille *PV¹NU* 19 hodie ire *V* sic et istic] dicet iste *N* 20 istic] ista *PV¹UTS* repetatur *T* 21 alienos *libri* 22 praetereundo *P¹* praeteriendo *SNU* 23 alienos *VTbd* 24 deus praeteriri *T* praeterire *PV* 25 alienos *VTbd* 26 praeceptis *N* 27 quod *T*

Potest hoc, quod ait „dextra aut sinistra“, etiam sic intellegi, ut nec eorum causa, quae propter felicitatem adpetuntur, nec eorum, quae propter infelicitatem fugiuntur, ire mandauerit post deos alios, id est nec pro his quae
 5 amantur nec contra ea quae odio habentur a diis aliis auxilium esse poscendum, aut certe illo modo, ut uel concilientur, quo prosint, uel placentur, ne noceant. nam et de quibusdam scriptum est in psalmo: quorum os locutum est uanitatē et dextera eorum dextera iniquitatis, ideo
 10 quia his rebus opinantur fieri hominem beatum, quas et boni et mali possunt habere; et ideo dextera est iniquitatis, quia iniqui sunt, qui eam dexteram putant. non enim est uera dextera, sed dextera est eorum quorum os locutum est uanitatē; beatum dixerunt populum
 15 cui haec sunt, cum potius, sicut mox adiungit et docet, beatus sit populus cuius dominus deus ipsius. haec est uera dextera aequitatis, non iniquitatis. non est ergo eundum post deos alienos neque in dextra, ut existimet homo ex ipsis se fieri beatum, neque in sinistra, ut existimando
 20 ipsis aduersantibus se fieri miserum ad hoc eos colat ut auertat. aut certe, si dextra intellegimus aeterna, sinistra uero temporalia bona. nec propter illa, nec propter ista eos colendos sancta scriptura hoc loco admonuisse credatur.

XLVIII. Haec uerba testamenti quod mandauit
 25 dominus Moysi statuere filiis Israhel in terra Moab praeter testamentum quod testatus est eis in Coreb. ostendit unde appellatus sit liber Deuteronomion quasi secunda lex. ubi magis illius repetitio est quam aliquid aliud; pauca enim sunt, quae ibi non sint, quod primum
 30 datum est. nec tamen haec appellantur duo testamenta, quam-

8 Ps. 143, 8. 15 24 Deut. 29, 1

1 dextera *T* 5 amantur *ex* mandantur *P* 8 hos *N* 13 est *alt. om. N*
 14 beatum quippe *N* 18 eundē *S* 21 si *exp. V* 22 eos] deos *S*
 24 ἡς ἐνετείλατο *cod. Alex.* 27 oreb *SU¹ choreb PVT* deuteronomio *U¹* deuteronomium *bd* 29 sint] sunt *S* in eo quod *bd* 30 appellantur haec *bd*

uis ita haec uerba sonare uideantur; utrumque enim unum est testamentum, quod in ecclesia dicitur uetus. nam si propter haec uerba duo testamenta dicenda essent, iam non duo, sed plura essent excepto nouo. multis enim locis scriptura dicit testamentum; sicut illud quod factum est ad Abraham 5 de circumcisione uel illud superius ad Noe.

L. Vos uidistis omnia quaecumque fecit dominus deus uester in terra Aegypto coram uobis Pharaoni et omnibus seruis eius et omni terrae illius, tentationes magnas, quas uiderunt oculi tui, signa et prodigia illa magna et manum ualidam. et non dedit dominus deus uobis cor scire et oculos uidere et aures audire usque in diem istam. quomodo ergo ait superius: uos uidistis tentationes magnas, quas uiderunt oculi tui, si non dedit dominus eis oculos uidere 15 et aures audire? nisi quia uiderunt corpore et corde non uiderunt, quia oculi dicuntur et cordis. propterea inde coepit: et non dedit dominus deus uobis cor scire. ad hoc pertinent duo, quae sequuntur: et oculos uidere et aures audire, id est intellegere et obtemperare. quod uero dicit: 20 et non dedit dominus deus uobis, nullo modo increpans et arguens hoc diceret, nisi ad eorum quoque culpam pertinere intellegi uellet, ne quisquam se ex hoc excusabilem putet. simul enim ostendit et sine adiutorio domini dei eos intellegere et oboedire non posse oculis cordis et auribus cordis. 25 et tamen, si adiutorium dei desit, non ideo esse excusabile hominis uitium, quoniam iudicia dei quamuis occulta tamen iusta sunt.

5 cf. Gen. 17, 4   6 cf. Gen. 9, 9; Ios. 24, 25   7 Deut. 29, 2—4
27 cf. Apoc. 16, 7

6 ad] a *PU*   7 Et uos *PSVUTbd*; cf. *Loc. LXIII*   fecit *om. V*
8 aegypti *PSVUTbd*   faraoni *PU*   9 terrae] tempore *S*¹   illius
fecit *V*   11 τὴν γαῖαν τὴν κραταίαν *cod. Alex. et Lag.*   12 deus *om. S*
13 audire aures *PVUT*   audire *om. S*   die ista *PUN*   14 magnas
om. V   15 si *om. N*   16 et—audire *om. N*   19 pertinet *PU*   23 ex
hoc *om. S*

LI. Et duxit uos quadraginta annis in deserto; non inueterauerunt uestimenta uestra et calciamenta uestra non sunt adtrita a pedibus uestris; panem non manducastis, uinum et siceram non bibistis, ut
 5 scioretis quia iste dominus deus uester. hinc adparet tantum uini in suis impedimentis potuisse portare Israhelitas, quando exierunt de Aegypto, quod possent cito consumere. nam si omnino nihil secum tulissent, unde esset illud de quo dictum est: sedit populus manducare et bibere et sur-
 10 rexerunt ludere? non enim hoc de aqua diceretur, cum et ipsius Moysi manifestissima uerba sint non fuisse illam uocem principium belli, sed principium uini.

III. Numquid aliquis est inter uos uir aut mulier uel familia uel tribus, cuius mens declinauit a domino
 15 deo uestro ire seruire diis gentium illarum? ne qua est in uobis radix sursum germinans in felle et amaritudine? et erit cum audierit uerba maledictionis huius, et opinabitur in corde suo dicens: sancta mihi fiant, quoniam in errore cordis mei incedo, ut non
 20 simul perdat peccator eum qui sine peccato est. nolet deus propitiare ei, sed tunc incendetur ira domini et zelus eius in homine illo, et adhaerebunt in eo omnia maledicta testamenti huius, quae scripta sunt in libro legis huius. ita dictum est: numquid <aliquis> est in
 25 uobis? ut tamquam requirentem intellegamus, ne forte sit.

1 Deut. 29, 5. 6   9 Ex. 32, 6   11 cf. Ex. 32, 6. 18   13 Deut. 29, 18—20

1 duxit *scripsi*: adduxit *libri*   2 et—uestra *om. S*   4 et uinum *T*
 5 οὐδὲς ἄνθρωπος ὁ θεὸς ἡμῶν *cod. Alex. et Lag.*   7 de Aegypto exierunt *S*
 8 esset] ē* *PVT*   12 principum *N*   principum *N*   13 est aliquis *bd*
 aliquid *N*   14 uel] aut *bd*   famulus *PSNVb*   15 ire] πορεύεσθαι.
cod. Alex. et Lag.   ne] num *bd*   quā *VU*²   16 uobis *scripsi cum*
d: eo *codd.*   rursum *PSU*   21 incenditur *N*   post domini *inculc.*
 dei *PSNVU*   24 legis huius] τοῦ νόμου τούτου *cod. Alex. Lag.*   nō-
 quid enim *T*   aliquis *addidi ex superioribus*   in uobis est *T*   25 post
 uobis *add. est PV*¹

si quis autem esset, eum terruit uehementer, ne forte quisquam diceret in corde suo audiens illa maledicta: sancta mihi sint [maledicta sancta mihi sint], quoniam in errore cordis mei incedo, id est: absit, ut mihi ista eueniant; non mihi sint haec mala, sed sancta, id est propitia et innoxia, quoniam in errore cordis mei incedo, eundo scilicet post deos gentium et eis tamquam inpune seruiendo. non, inquit, erit sic. non perdat simul peccator eum qui sine peccato est, tamquam diceret: cauete, ne cui uestrum talia persuadeat, qui talia cogitat. nolet deus propitiare ei, siue talia cogitanti siue illi, cui talia fuerint persuasa, sicut ipse opinatus est dicendo: sancta mihi sint, et quasi hoc modo auertendo a se uim illius maledicti. sed tunc accendetur ira domini et zelus eius in homine illo, quando putabit eam se auertere ista in corde suo dicendo. et adhaerebunt in eo omnia maledicta testamenti huius, quae scripta sunt in libro legis huius. non possunt quidem omnia euenire uni homini; non enim etiam totiens mori potest, quot genera mortis hic dicta sunt; sed omnia dixit pro „quibuslibet“, ut non sit immunis ab omnibus, cui euenerint aliqua eorum quibus pereat. quod autem ait: ut non simul perdat peccator eum qui sine peccato est, quod graecus habet ἀναμάρτητον, non sic accipiendum est, tamquam ab omni prorsus peccato mundum et immunem hic dixerit ἀναμάρτητον, id est sine peccato, sed eum, qui sine isto peccato esset, de quo loquebatur; sicut dicit

1 interrui V quisque N 2 mihi sancta S 3 post sint add. id est *bd* maledicta sancta mihi sint *repetita post „sint“ in codd. PSVUT, sed in PT lineis superductis delenda assignata inclusi* 4 iste ueniant P¹ 6 incedo ex incelo m. 2 P 8 erit om. N 10 persuadereat P¹ 11 fuerant N 15 putauit PSNVU¹ eam] ea T² om. U 16 testamenta N 18 enim om. N 19 totiens] totius N quod PNU¹ hęc U 20 sint P 21 quod autem] quodauit T 22 simul] solum V 23 anamartheton PSVUT anamarthaton N 25 hoc PSVUTbd anamartheton PSNVUT 26 isto om. N peccato isto *bd* esse S¹

dominus in euangelio: si non uenissem et locutus eis
fuissem, peccatum non haberent, non utique omne, sed
hoc peccatum, quod non crediderunt in eum. dicit etiam deus
ad Abimelech de Sarra uxore Abrahae: scio quia in mundo
5 corde fecisti hoc; non utique mundum illius cor ita uoluit
intellegi, ut similis eis esset, de quibus dictum est: beati
mundi corde, quoniam ipsi deum uidebunt, sed ab illo
peccato, de quo agebatur, mundum cor habebat, quoniam
quantum ad ipsum pertinebat non concupiuerat coniugem
10 alienam.

LIII. Et circumpurgabit dominus cor tuum et cor
seminis tui diligere dominum deum tuum ex toto
corde tuo et ex tota anima tua, ut uiuas tu. euidens
pollicitatio gratiae; promittit enim deus se esse facturum
15 quod solet iubere ut fiat.

LIIII. Quia mandatum hoc quod ego mando ibi hodie
non est supra modum neque longe abs te est; non in
caelo est dicens — id est ut dicas — quis ascendet
nobis in caelum et accipiet nobis illud et audientes
20 illud faciemus? neque trans mare est dicens — id est
ut dicas — quis transfretabit nobis trans mare et
accipiet nobis illud et audientes illud faciemus?
prope <te> est uerbum hoc ualde in ore tuo et in
corde tuo et in manibus tuis facere illud. hoc esse
25 uerbum fidei dicit apostolus, quod ad nouum pertinet testa-
mentum. sed quaeri potest, cur ea superius mandata dixerit,
quae scripta sunt in libro legis huius, nisi quia his omnibus
spiritalia significantur ad nouum testamentum pertinentia, si

1 Ioh. 15, 22   4 Gen. 20, 6   6 Matth. 5, 8   11 Deut. 30, 6
16 Deut. 30, 11—14   25 cf. Rom. 10, 8   26 cf. Deut. 29, 21

3 quo *PSNVUbd* crediderint *VT* 4 in *exp. V* 6 ei *U* 7 mundi
scripsi: mundo libri 11 circumpurgauit *PS¹U* circumpugnabit *N*
12 deum *om. PNT* 18 ascendit *PU¹T* 19 *pr. e nobis S in nobis U*
21 qui *P¹* transfretauit *PS¹U¹T* uobis *V¹* 22 καὶ ἀκούσαντες
ἀπ'αὐτοῦ *cod. Alex.* 23 te *addidi* 24 faceret *N* 26 dixerint *N*
27 legis *om. S¹*

bene intelleguntur. item quaeri potest, cur id, quod hic positum est: neque trans mare est, ut dicas: quis transfretabit nobis trans mare et accipiet nobis illud, apostolus dixerit: aut quis descendet in abyssum, atque id exponens adiunxerit: hoc est Christum a mortuis reducere; nisi ⁵ quia mare appellauit totam in hoc saeculo uitam, quae morte transitur, ut quodam modo mare finiatur et trans mare mors ipsa appelletur uelut trans istam uitam, quae maris uocabulo significatur. deinde quod hic additum est: et in manibus tuis, non ait apostolus nisi: in ore tuo et in corde tuo. ¹⁰ et hoc usque in finem exsecutus est dicens: corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. merito quod ex hebraeo translatus est, quantum a nobis inspicere potuit, non habet: in manibus tuis. nec frustra tamen hoc a septuaginta interpretibus additum existimo: ¹⁵ nisi quia intellegi uoluerunt etiam ipsas manus, quibus significantur opera, in corde accipi debere, ubi est fides quae per dilectionem operatur. nam si forinsecus ea quae deus iubet manibus fiant et in corde non fiant, nemo est tam insulsus, qui praecepta arbitretur impleri. porro si caritas, ²⁰ quae plenitudo legis est, habitet in corde, etiamsi manibus corporis quisquam non possit operari, pax illi est utique cum hominibus bonae uoluntatis.

LV. Peccauerunt non ei filii uituperabiles. quod est in graeco: τέκνα μωμετά, quidam interpretati sunt, sicut hoc ²⁵ est: filii uituperabiles, quidam: filii commaculati, qui-

4 Rom. 10, 7   10 Rom. 10, 8   11 Rom. 10, 10   13 cf. Hieron. t. XXVIII p. 454   17 Gal. 5, 6   20 cf. Rom. 13, 10   22 cf. Luc. 2, 14   24 Deut. 32, 5

1 intellegantur *SNU*   id] hic *PSVUT* hoc *bd*   3 accipies *N* illud nobis *S*   4 dixit *U*   descendit *P* descendit *NU*   aque *N* 5 adiunxerit *S*   7 transito *P*   quoda *N*   mare *om.* *U*   11 usque finem *SNU*   12 autem *om.* *PSNVU*   17 et accipi *P*   21 est plenitudo *V*   legis] dei *V*   est legis *bd*   22 utique *om.* *S*¹   24 in graeco est *Vbd*   25 ΤΕΡΗΜΩΜΗΤΑ *TSU* ΤΕΡΗΜΥΙΜΗΤΑ *P* ΤΕΡΗΜΩΜΕΤΑ (s. l. teremoy meta) *V* tepnaa. anta *N*   hic *U*²*bd*   26 est] id est *V*¹*bd*

dam: filii uitiosi. unde non magna quaestio, immo nulla est. sed illud merito ad quaerendum mouet, si generaliter dictum est: peccauerunt non ei — quoniam qui peccat non deo peccat, id est non deo nocet, sed sibi — quomodo
5 intellegendum sit, quod in psalmo legitur: tibi soli peccaui, et in Hieremia: tibi peccaui, patientia Israhel, domine, et iterum in psalmo: sana animam meam, quoniam peccaui tibi, et utrum hoc sit „peccare deo“ quod „peccare in deum“. unde ait Heli sacerdos: si in deum peccauerit,
10 quis orabit pro eo? dicam ergo interim quid mihi in praesentia uideatur. intellegent fortasse aliquid melius, qui melius haec sapiunt, aut etiam nos alio tempore, quantum adiuuerit dominus. „peccare in deum“ est in his peccare quae ad dei cultum pertinent. nam hoc, quod commemorauimus, nihil aliud
15 indicat; sic enim peccabant filii Heli, quibus hoc pater eorum dixit. sic existimandum est peccari etiam in homines qui pertinent ad deum; nam hoc deus legitur dixisse ad Abimelech de Sarra: propterea peperci tibi, ne peccares in me. „peccare autem domino“ uel potius „peccasse domino“ — nisi
20 forte alicubi scriptum occurrat quod huic sensui resistat — hi mihi uidentur non inmerito dici, qui piam paenitentiam peccati sui non agunt, ut glorificetur ignoscens dominus. causam quippe reddens Dauid cur dixerit: tibi soli peccaui et malignum coram te feci, subiecit et ait: ut iustifi-
25 ceris in sermonibus tuis et uincas cum iudicaris; siue cum dicit deus: iudicate inter me et uineam meam: siue de domino Iesu Christo intellegatur, qui solus uerissime

5 Ps. 50, 6   6 Hierem. 14, 7. 8   7 Ps. 40, 5   9 I Reg. 2, 25
18 Gen. 20, 6   23 Ps. 50, 6   26 Es. 5, 3

3 ei] et N   4 deo] ei *bd om. PSVNU*   post peccat *sup. lin. pos. m. 2 deo U*; in *P* post peccat *repet.* non peccat, *quae eadem uocabula repetita in S del.*   6 et *om. S¹UN*   ieremia *V* iheremia *T*   7 quia *PSVTbd*   9 ait] ut *NP¹U¹* et *S*   peccauerit uir *T* peccauerit homo (homo *s. l. m. 2*) *V*   10 orauit *P¹S¹V¹U¹*   11 aliqui* *V*   17 ad deum *om. S¹U*   21 quippiam *NU¹*   22 non] nunc *bd er. T*   24 malum *Nbd*   26 meam] uineam *T*   siue *V*   27 christo *om. S*

dicere potuit: uenit enim princeps mundi et in me non habet quidquam — id est quidquam peccati quod morte sit dignum — sed ut cognoscat mundus quia diligo patrem et sicut mandatum dedit mihi pater sic facio; surgite, eamus hinc, tamquam diceret: etiamsi leuissima 5 peccata mortis supplicio persequatur princeps mundi, in me non habet quidquam, sed surgite, eamus hinc, id est ut patiar, quia in eo, quod patior, uoluntatem inpleo patris mei, non poenam soluo peccati mei; et quod Hieremias ait: tibi peccauimus, patientia Israhel, domino utique sup- 10 pliciter dicitur in paenitentia cum spe salutis ex uenia; et quod dictum est: sana animam meam, quoniam peccaui tibi, hoc idem agitur, ut deus ignoscendo glorificetur, quia magna est eius misericordia super confitentes sibi et redeuntes ad se, qui dicit se nolle mortem peccatoris, quantum ut 15 reuertatur et uiuat. hinc et ipse Dauid non solum in psalmo nerum etiam cum eum deus argueret per prophetam non sine spe propitiationis domini respondit: peccaui domino. medico enim uulneratus uidetur quodam modo, qui ut sanetur se subdit manibus medici, ut in eo medicinae opus inpleatur. 20 in hoc autem cantico praeuidebat propheta futuros quosdam, qui sic fuerint peccaturi deum offendendo magnis iniquitatibus suis, ut nec paenitentiam agere uellent et ad deum redire, ut sanarentur. de quibus etiam alibi dicitur: quoniam caro sunt et spiritus ambulans et non reuertens. potest 25 etiam sic intellegi: peccauerunt non ei, secundum id quod non ei nocuerunt peccato suo, sed sibi.

LVI. Et haec benedictio quam benedixit Moyses homo dei filios Israhel, priusquam defungeretur. et

1 Ioh. 14, 30, 31   15 cf. Ezech. 33, 11   18 II Reg. 12, 13
24 Ps. 77, 39   28 Deut. 33, 1—5

1 huius mundi *N*   2 id est quidquam *om. S*   6 persequantur *S*
mundi qui (qui *s. l. m. 1*) *V*   7 sed *om. SV*   11 spei *N*   12 quoniam] quia *bd*
13 glorificetur *N*   15 quid *U*   17 arguent *N*   21 prouidebat *S*
22 fuerint *scripsi*: fuerunt *P¹S¹VNU¹* fuerant *P²S²U²bd*   ei pecca-
turi *U*   peccatori *N*   23 uellent] ualeant *N*   28 qua *SV²T²*   29 filio *P¹*

dixit: dominus ex Sina uenit et alluxit ex Seir nobis;
 <et> festinauit ex monte Pharan cum multis milibus
 Cades, ad dexteram eius angeli cum eo. et pepercit
 populo suo; et omnes sanctificati sub manus tuas et
 5 hi sub te sunt. et accepit de uerbis ipsius legem,
 quam mandauit nobis Moyses, hereditatem congrega-
 tionibus Iacob. et erit in dilecto princeps congregatis
 principibus populorum simul tribubus Israhel. non
 neglegenter praetereunda est ista prophetia. adparet quippe
 10 ista benedictio ad nouum populum pertinere, quem dominus
 Christûs sanctificauit, ex cuius persona ista dicuntur a Moyse,
 non ex persona ipsius Moysi, quod in consequentibus euidenter
 adparet. nam si propterea dictum est: dominus ex Sina
 uenit, quia in monte Sina lex data est, quid sibi uult quod
 15 sequitur: et alluxit ex Seir nobis, cum Seir mons Idumaeae
 sit, ubi regnauit Esau? deinde cum Moyses filios Israhel
 benedicat his uerbis, sicut scriptura praedixit, quomodo idem
 dicit: et accepit de uerbis ipsius legem, quam man-
 dauit nobis Moyses? nimirum ergo prophetia est, ut
 20 diximus, populum nouum Christi gratia sanctificatum prae-
 nuntians ideo sub nomine filiorum Israhel, quia semen est
 Abraham, hoc est filii sunt promissionis, et interpretatio eius
 est „uidens deum“. dominus ergo, qui ex Sina uenit, Christus
 intellegendus est, quoniam Sina interpretatur „tentatio“. uenit
 25 ergo ex tentatione passionis, crucis, mortis. et alluxit ex
 Seir. Seir interpretatur „pilosus“, quod significat peccatorem;
 sic enim natus est Esau odio hábitus. sed quoniam qui
 sedebant in tenebris et in umbra mortis, lux orta est eis,
 ideo alluxit ex Seir. simul etiam non absurde intellegitur
 30 esse praedictum ex gentibus quae significantur per nomen
 Seir, quia mons est pertинens ad Esau, uenturam gratiam

27 cf. Gen. 25, 25   cf. Es. 9, 2

1 eir *P*¹   2 et *addidi*; cf. pag. 418, 4   faran *PSU* frân *N*   7 di-
 lectio *P*   8 tribus *V*   9 appareret *PVS*¹   15 nobis *om. V*   22 filii
om. N   23 est *om. N*   quia *S*   28 sedebat *S*¹*U*¹   31 qui *in ras. V*

Christi populo Israel. unde dicit apostolus: ita et hi nunc non crediderunt in uestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur. ipsi ergo dicunt: alluxit ex Seir nobis. et festinauit ex monte Pharan — id est ex monte fructifero; id enim interpretatur Pharan, quo signi- 5
ficatur ecclesia — cum multis milibus Cades. et „mutata“ interpretatur Cades et „sanctitudo“. mutata sunt ergo multa milia et sanctificata per gratiam, cum quibus uenit Christus ad Israelitas postea colligendos. sequitur et dicit: ad dexteram eius angeli cum eo; hoc non indiget expositione. 10
et pepercit, inquit, populo suo, donans remissionem peccatorum. unde ad ipsum conuertit sermonem atque ait: et omnes sanctificati sub manus tuas et hi sub te sunt, non utique superbientes et suam iustitiam uolentes constituere. sed agnoscentes gratiam, ut iustitiae dei sub- 15
iciantur. et accepit, inquit, de uerbis ipsius legem; populus utique de quo ait: et pepercit populo suo. accepit ergo de uerbis ipsius legem, quam mandauit, inquit, nobis Moyses: hoc est: populus eius de uerbis eius accepit legem, quia de doctrina eius intellexit legem eam ipsam quam man- 20
dauit nobis Moyses. ipse quippe ait in euangelio: si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de me enim ille scripsit. non enim accepit populus ille legem quam non intellexit, sed tunc accepit, quando intellexit de uerbis eius carens uelamine ueteri conuersus ad dominum. hanc dicit 25
hereditatem congregationibus Iacob, quae intellegenda est non terrena, sed caelestis, non temporalis, sed aeterna. et erit, inquit, in dilecto princeps; ipse utique in dilecto populo erit princeps dominus Iesus congregatis principibus populorum — id est gentium — simul tribubus Israel, 30

1 Rom. 11, 31   14 cf. Rom. 10, 3   21 Ioh. 5, 46

2 uestrā misericordiā *T*   4 nobis *om. N*   5 quod *NUT*   6 mutata—et *om. S*   10 hoc *om. U*   13 hii *PV*   15 ut] et *PS¹U¹*   17 populus—legem *om. N*   20 eam] meam *SU*   28 et *om. V*   30 tribus *PSNVU¹T*

ut impleatur quod supra dictum est: laetamini, gentes simul cum populo eius, quia caecitas ex parte Israhel facta est, donec plenitudo gentium intraret et sic omnis Israhel saluus fieret.

5 LVII. Cum Ioseph benediceret, ait inter cetera: primogenitus tauri pulchritudo eius. quod non ita legendum est, tamquam dixerit: primogenitus tauri, sed, cum sit primogenitus, pulchritudo eius tauri est; propter crucis cornua de domino intellegitur figuratum.

10 LIBER SEXTVS. QVAEST. DE IESV NAVE.

QVAEST. I. Dominus dicit ad Iesum Naue: et sicut eram cum Moyse, ita ero et tecum. non solum autem hoc testimonio sed etiam in Deuteronomio multis documentis probatur Moyses ita defunctus ut dei famulus et deo placens,
15 quamuis in eo illa uindicta completa sit, ne terram promissionis intraret. ex quo datur intellegi dominum etiam bonis seruis suis in aliquo suscensentem et temporaliter uindicare et tamen in eorum habere numero, quae sunt in domo eius uasa in honorem utilia domino, quibus daturus est promissa
20 sanctorum.

II. Quaestio est, quomodo posteaquam locutus est dominus ad Iesum Naue exhortans et confirmans eum seque promittens cum illo futurum mandauerit idem Iesus populo per scribas, ut praepararent cibaria, quod post tres dies Iordanem fuerant

1 Rom. 15, 10; 11, 25. 26 5 Deut. 33, 17 11 Ios. 1, 5 13 cf. Deut. 32, 48—52; 34, 4. 5 18 cf. II Tim. 2, 21 23 cf. Ios. 1, 11

2 populo] plebe *N* in Israhel *PSbd* 5 inter] in *N* 6 pulchritudo *SN* 9 Explicunt questiones deuteronomii *fol. 168 P* Finiunt quaestiones de deuteronomio. Inẽ locutiones de iesu naue *fol. 121 N* Explicunt questiones deuteronomii Incipiunt questiones ihesu naue *fol. 144 T, fol. 195 U*

10 Incipiunt quaestiones iesu naue *fol. 169 P, pag. 484 S* Explicit loquutiones de iesu naue. Inẽ quaestiones eiusdem libri *fol. 122 N* 11 et om. *V* 15 eo] se *N* 17 irascentem *U* 23 Iesus] isrl̃ *N* 24 praepararent *PSNV¹U* iordanen *V*

transituri, cum inueniantur post multo plures dies transisse Iordanem. cum enim haec populo mandasset, misit exploratores in Iericho, quoniam Iordane transiecto ipsa proxima ciuitas occurrebat; illi autem diuenterunt ad Raab mulierem fornicariam et ab illa occultati atque a rege quaesiti et 5 minime inuenti eadem dimittente illos per fenestram et momente, ut triduo laterent in montanis, quattuor dies uidentur esse consumpti. inde posteaquam nuntiauerunt quae circa illos gesta fuerint promouit Iesus cum populo uniuerso de loco, ubi erat diluculo. qui cum uenisset ad Iordanem, diuertit et 10 mansit; tunc rursus populus admonetur, ut post triduum se praeparet transire Iordanem arca domini praecedente. hinc ergo intellegitur humanam fuisse dispositionem, quam fecit populo nuntiarī, ut cibaria praepararent tamquam post tres dies memoratum fluuium transituri; potuit enim hoc sicut 15 homo sperare fieri posse, si exploratores celeriter reuertissent. quibus tardantibus intellegitur, quamuis scriptura tacuerit, ex diuina dispositione cetera inpleta, ut iam inciperet apud populum glorificari Iesus et ostendi, quod cum illo dominus esset, sicut fuerat cum Moyse. nam et hoc illi dicitur fluuium 20 transituro, sicut scriptum est: et dixit dominus ad Iesum: in die isto incipiam exaltare te coram omnibus filiis Israhel, ut sciant quoniam sicut eram cum Moyse sic ero et tecum. nec incredibile debet uideri etiam illos, cum quibus deus loquebatur, aliquid ex humana dispositione 25 agere uoluisset, in qua sibi deum tamen fiderent esse rectorem, eorumque ex illius a quo regebantur prouidentia consilia fuisse mutata. nam et Moyses ipse utique tamquam homo putauerat esse faciendum, ut causas populi sic audiret, quem-

2 cf. Ios. 2, 3—6   21 Ios. 3, 7   28 cf. Ex. 18, 13—26

1 transire *N*   3 hierichum *PSV* hiericho *NU* iherico *T*   traiecto
SVTbd   4 rahab *S²V*   5 occultatis *V*   quaesitis *V*   8 eos *N*
9 promouit Iesus] primouitiis *N*   10 uenissent *T*   iordanen *T*
11 rursū *V*   12 iordanem *S* iordanen *T*   13 fuisse primam *N*   qua* *V*
14 praeparent *PSNV¹* *U¹*   18 dispoſione *S¹*   19 Iesus] isrl̄ *N*   26 uiderent *PVU*

admodum et sibi et illis onus intolerabile subeundo prodesse non posset; eiusque dispositio diuinitus et hoc ipsum socero eius suggerente et monente atque hanc admonitionem deo adprobante mutata est.

5 III. Scribae populo dicunt: cum uideritis arcam testi-
monii domini dei nostri et sacerdotes nostros et
Leuitas tollentes eam, proficiscimini de locis uestris
et ite post eam. sed longum interuallum sit inter
uos et illam, quantum duo milia cubitorum stabitis;
10 ne propinquetis ei, ut sciatis uiam quam ibitis [in]
eam. non enim abistis uiam ab hesternae et nudius-
tertiana die. longe iussum est arcam praecedere, ut posset
a populo uideri. tam grande quippe agmen, si post eam
proximum pergeret, non eam uideret praeire nec nosset qua
15 sequeretur. ex hoc autem facto intellegendum est, quod
columna illa nubis, quae solebat mouendis castris signum
dare et iter ostendere, iam recesserat nec eis adparebat; hinc
factum est, ut etiam triduum illud ex humana dispositione
praediceretur. nunc ergo duce Iesu arcam domini sequuntur
20 nube subtracta tamquam uelamine ablato. Iordanes autem
plenus erat per totam crepidinem suam sicut in die-
bus messis tritici. hoc incredibile uidetur regionibus nostris.
ibi autem, sicut perhibent qui nouerunt, initio ueris est messis
tritici; tunc autem ille fluuius repletur amplius quam per
25 hiemem.

III. Et erunt uobis lapides isti memoriale filiis
Israhel usque in aeternum. quomodo „in aeternum“,
cum caelum et terra transeant? an quoniam aeternum aliquid
significant hi lapides, cum ipsi aeterni esse non possint?

5 Ios. 3, 3. 4 16 cf. Ex. 13, 21 18 cf. quaest. II 13 20 Ios.
3, 15 26 Ios. 4, 7 28 cf. Matth. 24, 35

1 subeunde *N* 5 populi *VT* 7 leuitae *PSU*¹ 10 in *inclusi* cf.
Loc. de Iesu Naue II p. 614 ed. meae 11 nudustertiana *PNV*¹*U*¹
12 de longe *V* praecedere *N* 14 praeire] periret *PT*¹ 15 sequa-
retur *N* 19 praedicaretur *N* Iesu] ium *N* 20 iordanis *V*¹*NT*
21 ὡσεὶ ἐν ἡμέραις *Lag.* 23 in initio *bd* 28 terram *N*

quamuis possit quod in graeco est; ἕως τοῦ αἰῶνος, dici latine et „usque in saeculum“, quod non est consequens ut intellegatur aeternum.

V. Et dixit dominus ad Iesum dicens: manda sacerdotibus portantibus arcam testamenti testimonii. solet dici arca testamenti uel arca testimonii; nunc dicta est arca testamenti testimonii, ut non solum arca sed etiam ipsum testamentum appellaretur testamentum testimonii. hinc enim dicit apostolus: nunc autem sine lege iustitia dei manifestata est testimonium habens per legem et prophetas. in cuiusdam enim rei alterius uenturae testimonium datum fuerat illud, quod dicitur testamentum uetus.

VI. Dixit dominus ad Iesum: fac tibi ipsi cultros de petra acutos uel, sicut habet graecus, de petra acuta et sedens circumcide filios Israhel iterum. in hoc praecepto quaeritur cur dixerit „iterum“; non enim unus homo bis circumcidendus erat. sed quia unus populus erat in quibusdam circumcisis, in quibusdam non circumcisis, ideo dictum est „iterum“, ut circumcisis iterum circumcideretur non homo, sed populus; nam et sequentia id ostendunt. dicit enim scriptura: et fecit Iesus cultros petrinus sibi ipsi acutos et circumcidit filios Israhel in loco qui uocatur Collis praeputiorum. hoc autem modo circumpurgauit Iesus filios Israhel: qui aliquando fuerant in uia et qui aliquando incircumcisi erant eorum qui exierant ex Aegypto, omnes istos circumcidit Iesus. quadraginta enim et duobus annis conuersatus est Israhel in deserto Mabdaritide [et]. ideo incircumcisi erant

4 Ios. 4, 15   6 cf. Ex. 39, 15 (35); Ex. 40, 3   9 Rom. 3, 21
13 Ios. 5, 2   21 Ios. 5, 3—7

1 *eostuaeonos PVS eostuaeonos N *ostuaeonos T* 8 *pr. testamentum m. 2 ex testimoniū P* 9 *legis N* 14 *ἐκ πέτρας ἀκροτόμου Lag. ἐκ πέτρας ἀκροτόμου Tisch.* 17 bis *om. P¹* erat *om. PVT* 18 *non om. N* ide *P¹* 21 *sibi sibi ipsi PS¹V ἐαυτῶ cod. Alex. et Lag.* 23 *circumpugnauit N* 25 *circumcisi P¹* 26 *ex| in NV¹* 28 *mabdarithide P mabdarith SVT* et *inclusi*

illorum plurimi pugnatorum qui exierant de terra Aegypti, qui inoboedientes fuerant mandatis dei, in quibus et definierat dominus eis, ne uiderent illi terram quam iurauerat dominus patribus eorum dare
 5 illis, terram fluentem lac et mel. pro his autem substituit filios eorum, quos circumcidit Iesus, eo quod fuissent in itinere incircumcisi. manifestum est ergo non omnes fuisse, sed quosdam. quidam enim de Aegypto exeun-
 10 tium filii in illo populo incircumcisi erant, quos potuit circumcidere Iesus; illorum scilicet filios, qui genuerunt in deserto et contempserunt eos circumcidere, quod inoboedientes erant legi dei. nulla itaque causa est cur hi qui putant rebaptizandos eos qui habent christiani baptismi sacramentum hoc testimonio legis adiuuari se putent, quia nullus bis numero unus homo
 15 est circumcisis, sed populus qui iam fuerat in quibusdam circumcisis, in quibusdam uero adhuc incircumcisis erat. et si aliquo modo id fieri posset, ut bis circumcidi hominem deus iuberet, numquid possunt dicere ideo fuisse praeceptum, quia illi ab Aegyptiis fuerant circumcisi aut ab aliquibus
 20 haereticis ab Israhelitarum societate segregatis? cum uero etiam satis adpareat quare sit a deo dictum, nullum hic possunt homines erroris sui patrociniū reperire.

VII. Quando Iesus uidit uirum contra se stantem euaginato gladio et eo respondente dicit, quod esset princeps
 25 militiae uirtutis domini, et prostratus in terram dixit: quid praecipis tuo famulo? quaeri potest, utrum angelo se prostrauerit eumque dixerit dominum an potius intellegens a quo missus fuerit ipsum dominum dixerit eique se prostrauerit. erat autem, sicut legitur, Iesus in Iericho, non utique
 30 in ipsa ciuitate, cuius muri nondum ceciderant, quod mox

23 cf. Ios. 5, 13. 14   26 Ios. 5, 15

1 exierunt *SNTbd*   5 lac] fac *N*   7 fuisset *P*¹   12 ii *bd*   14 putant *N*   nullum *PS*¹ ~ 16 adhuc *P*¹   21 satis etiam *bd*   hinc *N*
 22 hominis *N*   23 Quando] quomodo *S*   24 didicit *NT*   26 tua *P*¹
 27 prostauerit *N* $\overline{dm}$ *S*¹   28 fuerat *Tbd*

futurum erat, ut in eam possent intrare, sed in agro ad eam pertinente; nam interpretatio, quae est ex hebraeo, sic habet.

VIII. In eo quod factum est, ut Achar de tribu Iuda furaretur de anathemate ciuitatis Iericho contra praeceptum domini, et propter eius peccatum tria milia quae missa fuerant in Gai dederunt terga hostibus et occisi sunt ex eis triginta sex niri et populo grauiter terrore Iesus cum senioribus se prostrauit ad dominum eique responsum est ideo factum esse, quod peccauerit populus, minatus est etiam deus non se cum eis futurum, nisi abstulerint anathema de se ipsis, et quod ostensus est qui fecerat nec solus occisus, sed cum omnibus suis: quaeri solet quomodo iuste pro alterius peccatis in alios uindicetur, maxime quia in lege dominus dixit nec patres pro filiorum nec filios pro patrum peccatis esse puniendos. an illud iudicantibus hominibus est praeceptum, ne quemquam pro altero puniant, dei autem iudicia non sunt eius modi, qui alto et inuisibili consilio suo nouit quatenus extendat etiam temporalem hominum poenam salubremque terrorem? non enim aliquid dirum, quantum adtinet ad uniuersi mundi administrationem, contingit mortalibus, cum moriuntur quandoque morituri. et tamen apud eos qui talia metuunt disciplina sancitur, ut non se solum quisque curet in populo, sed inuicem sibi adhibeant diligentiam et tamquam unius corporis et unius hominis alia pro aliis sint membra sollicita. nec tamen credendum est etiam poenis quae post mortem inrogantur alium pro alio posse damnari. sed in his tantum rebus hanc inrogari poenam, quae finem fuerant habiturae, etiamsi non eo modo

2 cf. Hieron. Patrol. XXVIII p. 474 3 cf. Ios. 7 13 cf. Deut. 24, 16 22 cf. I Cor. 12, 12. 25

2 pertinentem *PS*¹*N* 6 *gia P* 7 *se om. P* prostauit *N*
9 illis *T* 11 suis quod ñ tantū unusquisque pro se sed et pro aliis
debeat esse sollicitus suis quaeri *sqg. T* 13 uindicetur] ut indicetur *N*
15 aliud *bd* 16 sint *PNV* 17 inuisibili et *V*¹ quatenus *om. P*¹
18 etiam *om. T* 19 aduersi *T* 20 contingi *P*¹ 21 eos *om. S*¹ me-
tunt *P*¹ 24 aliis] alias *V* 26 interrogari *V*

finirentur. simul etiam ostenditur quantum conexas sit in populi
societate ipsa universitas, ut non in se ipsis singuli, sed et
tamquam partes in toto extimentur. per unius igitur peccatum
mortemque paucorum admonitus est populus universus tamquam
5 in corpore universo quaerere quod admissum est. simul etiam
significatum est quantum mali fieret, si universa illa congregatio
peccasset, quando ne unus quidem ita potuit iudicari,
ut ab eo possent ceteri esse securi. at uero, si Achar ab
aliquo inuentus atque comprehensus et illius criminis reus ad
10 iudicium Iesu fuisset adductus, nequaquam putandum est
hominem iudicem uel pro illo uel cum illo quemquam alium,
qui societate facti eius minime teneretur, fuisse puniturum.
neque enim ei mandatum legis licebat excedere, quod datum
est hominibus, ne iudicio suo, quod in hominem homini iussum
15 siue permissum est, alterum pro alterius peccato arbitretur
esse plectendum. longe autem secretiore iustitia iudicat deus,
qui potens est etiam post mortem, quod homo non potest,
uel liberare uel perdere. uisibiles igitur afflictiones hominum
siue mortes, quoniam his quibus ingeruntur et obesse et
20 prodesse possunt, nouit dominus in occulto prouidentiae suae
quemadmodum iuste quibusque dispenset, etiam cum aliorum
peccata in aliis uidetur ulcisci. poenas uero inuisibiles, quae
nonnisi nocent et prodesse non possunt, ita nullus deo iudice
pro alienis peccatis luit, sicut homine iudice luere nullus nisi
25 pro sua culpa istas uisibiles debet. hoc enim praecepit homini
iudici deus in his quae ad humanum iudicium pertinent
uindicanda, quod in suo iudicio facit ipse, quo potestas non
aspirat humana.

17 cf. Iac. 4, 12

1 etiam ex eo V quanta SV populo P populis N 2 et] etiam
SV om. N 3 tamquam] quia V exaestimentur V¹ aestimentur N
existimentur Tbd igitur] ergo T 7 unius P iudicare PS¹ uin-
dicari T 8 essecuri N 10 putandus P 11 quemquem V¹ 13 ei
om. V 14 iussum] uisum P¹ 15 est om. V 20 occulte N 21 dis-
pendet P¹ 25 dedit T 27 uindica N 28 adspirat N

VIII. Merito quaeritur, cum dominus propter illum, qui de anathemate furtum fecerat, praeceperit eum qui fuisset ostensus igni cremari, cur eum ostensum Iesus lapidari potius a populo fecerit. an ita eum mori oportuit quemadmodum Iesus, qui propius dominum sequebatur, domini uerba iubentis intellegere 5 potuit? sic enim alius quisquam non facile potuit. unde magis quaerendum est cur lapidationem ignem appellauerit dominus, quam credendum Iesum aliud fecisse quam iusserat dominus. nam neque ad intellegendum uerba domini quisquam potuit esse sapientior neque ad faciendum quisquam oboedientior. 10 proinde ignis nomine poenam potuisse significari scriptura testis est in Deuteronomio, ubi dicitur ad filios Israhel: et eduxit uos de fornace ferrea ex Aegypto: ubi utique duram tribulationem intellegi uoluit.

Duae autem mihi causae occurrunt — non ut ambae sint, 15 sed ut altera ex eis — cur non ille cum suis omnibus euidenti igne crematus sit. si enim peccatum eius dominus tale esse iudicauit, quod supplicio illo expiatum non puniret in aeternum, propter ipsam expiationem et purgationem congruenter illa poena ignis nomen accepit. neque ad hunc intellectum quis- 20 quam tendere admoneretur, si eum proprie uisibilis ignis exureret, sed in eo quisque remaneret, quod aperte uidebat inpletum, nec aliquid ultra quaereret; nunc uero cum propter dei uerba et factum Iesu, a quo praeuaricari illa uerba non possent, rectissime dicitur etiam lapidationem ignem fuisse, 25 eleganter agnoscitur illa poena hominem, ne in posterum

1 cf. Ios. 7, 15. 25 12 Deut. 4, 20

2 faceret *PV*¹ 3 igni *om.* *PVT* cur eum] circū *V*¹ ostensus *N* 5 propi*us *P* proprium *N* domini *om.* *NVT* 6 sic—potuit *om.* *PVT* 9 neque (ne s. l. m. 2) *PS* intellegenda *N* 10 sapientior—potuisse in *mg. inferiore adscripta postero tempore praesepta sunt V* facienda *PSNT* oboedior *N* 13 eduxi *N* ἐκ τῆς καμίνου τῆς σιδηρᾶς ἐξ Αἰγύπτου *Lag.* itaque *S*¹ 14 intellegi *P* 15 mihi autem *S*¹*NV* 17 peccatum si] *P* 21 ammonetur *PS*¹*V* 22 exureret *N* remanet *PS*¹*N* oparte *S*¹ 24 Iesu a] sua *PS* a *om.* *T* 26 agnoscere *TV*

peccato illo interiret, fuisse purgatum. quod significant etiam
 uasa in Leuitico, quae iubentur igne purgari. si autem tale
 fuit illud peccatum, propter quod eum etiam post istam uitam
 gehenna susciperet, ideo Iesus eum uoluit lapidari, ut quod
 5 a domino dictum est: igni cremabitur, illud admoneret
 intellegi, quod dominus faceret, non quod ab ipsis esset faci-
 endum. si enim dixisset dominus: igni eum cremabitis et
 omnia eius, huic sensui locus nullus esset; cum uero ita
 positum est, ut magis uideatur deus quod ei futurum esset
 10 praedixisse quam quod ei ab hominibus deberet fieri praece-
 pisse, melius non potuit facere Iesus, qui diuina uerba sicut
 tantus propheta intellexit, qui etiam hoc ipsum propheticè
 fecit, quam ut illum lapidibus potius quam flammis interimeret,
 ne in illis ignibus uerba domini uiderentur inpleta, quae ob
 15 aliud dicta uolebat intellegi.

Nec mouere debet, quod non ipsum tantum sed etiam omnia
 quae sunt eius deus cremanda igni praedixerit. sic enim ait:
 igni cremabitur et omnia quaecumque sunt ei. omnia
 enim quaecumque sunt ei, opera eius possunt intellegi,
 20 quae cum illo dixit esse concremanda, non sicut dicit apo-
 stolus de quibusdam operibus igne consumptis „ipse autem
 saluus erit“, si huius peccatum ita intellegendum est, ut
 etiam aeterno igne puniatur. filios ergo eius et filias cum
 pecoribus et omnibus quae habebat populus quidem cum
 25 eum puniret, simul lapidibus obruit; non tamen hoc iudicio
 humano, sed prophetico spiritu fecit Iesus siue ita intellegens
 „omnia quae sunt ei“, ut nec filios censeret exceptos lapi-
 dationis etiam poenam pro igne ingerens, siue opera eius quae
 post mortem deus in illo fuerat crematurus non solum per
 30 cetera quae illi erant uerum etiam per filios eius significans.

2 cf. Leu. 13, 52   5 Ios. 7, 15   21 I Cor. 3, 15

1 interire *N*   fuisset *N*   4 gehenne *S*¹   5 ignem *P*¹ igne *V*
 ut illud *PS*   10 ab] ex *T*   17 agit *N*   18 cremabitur igni *N*
 sunt *om.* *T*   19 op. eius sunt *T*   23 ergo *om.* *PVT*   25 lapidi-
 bus puniret obruit *N*   27 excepto *PS*¹   28 etjā *T*

Nec ideo sane credendum est eos pro peccato patris, a quo innocentes erant, etiam post mortem supplicio inferni ignis incensos. mors quippe ista quae omnes manet quamuis de primo peccato ueniat, tamen quia ita nati sumus, ut necessario moriendum sit, accelerata quibusdam est utilis. unde ⁵ legitur de quodam: raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius. quo ergo iudicio dei uel misericordia fuerit inrogata siue filiis huius siue illis triginta sex uiris, cum omnes ab eius peccato alieni fuerint, latet apud eum apud quem non est iniquitas. uerum illud in promptu est, quod et ¹⁰ populum terribiliter oportebat quaerere quod admissum est et tanto uehementius timuerunt ceteri factum eius imitari, quanto magis humana exhorret infirmitas, et in tam magnum tamque iustum populi odium dari et eis quos ad spem propagandi generis se relicturum putabat peccato suo secum consumtis ¹⁵ suis posteris emori.

X. Quod deus iubet loquens ad Iesum, ut constituat sibi retrorsus insidias, id est insidiantes bellatores ad insidiandum hostibus, hinc admonemur non iniuste fieri ab his qui iustum bellum gerunt, ut nihil homo iustus praecipue cogitare debeat ²⁰ in his rebus, nisi ut iustum bellum suscipiat, cui bellare fas est; non enim omnibus fas est. cum autem iustum bellum susceperit, utrum aperta pugna. utrum insidiis uincat, nihil ad iustitiam interest. iusta autem bella ea definiiri solent quae ulciscuntur iniurias, si qua gens uel ciuitas, quae bello petenda ²⁵ est, uel uindicare neglexerit quod a suis inprobe factum est uel reddere quod per iniurias ablatum est. sed etiam hoc genus belli sine dubitatione iustum est, quod deus imperat, apud quem non est iniquitas et nouit quid cuique fieri debeat.

4 Rom. 5, 12   6 Sap. 4, 11   9 cf. Rom. 9, 14   17 cf. Ios. 8, 2
29 cf. Rom. 9, 14

2 igni *N*   5 quibus *T*   utilis] ut illis *SV*   8 huius] eius *bd*
9 omnibus *P*   15 consumitū *N*   16 emoris *N*   18 retrorsum *NT*
insidentes *SV* insidentes *P*¹   19 iniuste] iuste *N*   24 ea *om. VTbd*
25 qua] ea *SN*

in quo bello ductor exercitus uel ipse populus non tam auctor belli quam minister iudicandus est.

XI. Iesus mittens ad Gai debellandum triginta milia bellatorum ait illis: uos insidiabimini post ciuitatem et non
 5 longe eritis a ciuitate et eritis omnes parati. et ego et omnis populus qui mecum est accedemus ad ciuitatem. et erit cum exierint qui commorantur in Gai in obuiam nobis sicut <et> antea, et fugiemus a facie illorum. et cum exierint post nos, abducemus illos de
 10 ciuitate, et dicent: fugiunt isti a facie nostra sicut <et> antea. uos autem exsurgetis ex insidiis et ibitis in ciuitatem. secundum uerbum istud facietis. ecce praecipio uobis. quaerendum est utrum omnis uoluntas fallendi pro mendacio deputanda sit et, si ita est, utrum possit
 15 iustum esse mendacium, quo ille fallitur, qui dignus est falli; et si ne hoc quidem mendacium iustum reperitur, restat, ut secundum aliquam significationem hoc, quod de insidiis factum est, ad ueritatem referatur.

XII. Quod Gabaonitae uenerunt ad Iesum cum uetustis
 20 panibus et saccis, ut putarentur, sicut finxerant, de terra uenisse longinqua, quo eis parceretur — constitutum enim erat a domino, ne alicui terras illas inhabitanti parcerent, quo ingrediebantur — nonnulli codices et graeci et latini habent: et accipientes saccos ueteres super humeros suos;
 25 alii uero, qui ueraciores uidentur, non habent: super humeros, sed: super asinos suos. similitudo enim uerbi in graeca lingua mendositatem facilem fecit et ideo latina quoque exemplaria uariata sunt; ὥμων quippe et ὄνων non multum ab

4 Ios. 8, 4—8 19 cf. Ios. 9, 9. 10 (3. 4) 24 Ios. 9, 10 (4)

1 ductor *om.* V 2 iudicandum NV¹ 3 iesu N debellandam N
 5 a] in N 6 παρόλας *cod. Alex.* accedimus PS 7 commemorantur N 8 et *hic et in u. 11 addidi* et V fuiemus N 9 adducemus P¹VTbd adducimus N 10 fuiunt N 12 istum PSV 13 est *om.* V 21 longinquam S quos S 26 super asinos suos] superat in hos suos N 28 uarita S¹ OMΩN S omon PVNT ONΩN S onon PNV¹T; ὄνων *praeb. cod. Alex.*

inuicem dissonant, quorum prius humerorum nomen est, posterius asinorum. ideo est autem de asinis credibilis, quoniam se a sua gente longinqua missos esse dixerunt: unde adparet eos fuisse legatos et ideo magis in asinis quam in humeris necessaria portare potuisse, quia nec multi esse 5 poterant et non solum saccos sed etiam utres eos portasse scriptura commemorat.

XIII. Quaeri potest quomodo iurationem seruandam esse crediderint Hebraei Gabaonitis, quibus ita iurauerant tamquam de longinqua terra uenientibus, sicut illi mentiti fuerant. 10 sciebant enim se debellandos, si cognitum esset Hebraeis in ea terra eos habitare, quam promissam fuerant interfecit habitantibus retenturi. mentientibus ergo quod de longinqua terra ad eos uenissent, iurauerunt eis Israhelitae. posteaquam uero cognouerunt ibi eos habitare, ubi omnes quos inuenerant 15 secundum dei praeceptum debellare oportebat, noluerunt tamen frangere iurationem et, licet eos mentitos esse didicissent, parcere maluerunt causa iurationis, cum possent utique dicere se tamquam illis iurasse, quos eos esse crediderant, id est de longinquo uenientes; cum uero aliud cognouerunt, praeceptum 20 circa eos domini implendum erat, ut sicuti ceteri expugnarentur. deus autem hoc adprobauit nec parentibus susceperat, quamuis eum non interrogassent quinam illi essent et ideo eos illi fallere ualuissent. unde non inopportune utique credendi sunt, etsi fallere homines pro sua salute uoluerunt, non tamen 25 fallaciter deum timuisse in populo eius. propterea nec suscepit dominus iurantibus aut parentibus, ut postea Gabaonitas ipsos tamquam populi sui homines de domo Saul uindicauerit,

6 cf. Ios. 9, 19 (13) 8 cf. Ios. 9, 25 (19). 15 (9)

1 inuice *N* 4 idemaagis *P*¹ 5 potuisset *N* multa *P* 6 fortasse *P*¹*V* 7 commerat *S* commonuerat *T* 9 crederint *P* iurauerunt *N* 10 menti *S*¹ 12 interfecit *om.* *PSNV* 13 habitantibus *om.* *PSN* longa *V* 14 postea uero quam *VT* 16 oportebant *P*¹ 18 iurationis causa *bd* 19 sed *N* tamquam] tantum *bd* 21 sicut *N* 22 (et 26) succensuit *Tbd* 23 cum] eos *N* 27 ut] adeo ut *Sbd* et *N* 28 uindicauit *PS*¹*V*

sicut Regnorum ostendit historia. et quoniam iuratio sic seruata est quamuis in hominibus qui mentiti sunt, ut ad clementiam sententia flecteretur, non displicuit deo. nam si e contrario iurassent aliquos se interfekturos, quos Gabaonitas in terra
 5 promissionis esse putauissent et postea didicissent eos esse ab illa terra extraneos et de longinquo ad se uenisse, nullo modo arbitrandum est, quod eos essent debellaturi causa iurationis implendae, cum propter ipsam parcendi clementiam sanctus Daudid etiam post uerba quibus se Nabal interfekturum
 10 esse iurauerat utique sciens quem fuerat interfekturus parcere maluit nec in re duriore implere iuramentum magis deo placere existimans, si quod ira perturbatus ad nocendum iurauerat non fecisset quam si perfecisset.

XIII. Cum obsessi Gabaonitae a regibus Amorrhaeorum
 15 misissent ad Iesum, ut sibi subueniretur, ita scriptura sequitur et dicit: et ascendit Iesus a Galgala, ipse et omnis populus bellator cum illo, omnis potens in fortitudine. et dixit dominus ad Iesum: noli timere illos; in manus enim tuas tradidi eos: non subsistet ex illis quisquam
 20 coram uobis. ubi neque consultus est dominus utrum eundum ad eos esset, sed ultro suis recte subuenire uolentibus, futuram uictoriam praenuntiauit. sic ergo posset quamuis non consultus de ipsis Gabaonitis admonere, qui essent, cum se longinquos esse mentirentur, nisi ei placuisset illa iuratio, quae subiectis
 25 parcere cogeret. crediderant enim deo, quem audierant suo populo promisisse, quod illas gentes subuerteret eorumque terram obtineret; et hanc eorum fidem non eos prodendo remunerauit quodam modo.

1 cf. II Reg. 21, 1—8   9 cf. I Reg. 25, 22. 33   16 Ios. 10, 7. 8
 23 cf. Ios. 9, 15 (9)

2 hominibus] omnibus *P¹SN*   4 gabaonitas *m. 1 exp. T*   9 dabit *N*
 10 interfekturū *PS*   12 turbatus *S*   14 amorreorum *PSVTN*   15 super-
 ueniretur *P* subuenietur *N*   ista *PSV*   scripturę *N*   17 bellatorum
PSVTbd   omni *N*   19 ἐπιστήσεται *cod. Alex.*   23 gabaonitas *S*
 26 promisse *N*

XV. Quaeritur quemadmodum rex ciuitatis Hierusalem Adonibezec et ceteri quattuor cum quibus obsedit Gabaonitas secundum septuaginta interpretes primo reges Iebusaeorum cum ad eos obsidendos conuenerunt, postea uero reges Amor-
 rhaeorum dicantur ab ipsis Gabaonitis, quando nuntios mise- 5
 runt ad Iesum, ut eos de obsidione liberaret. sicut autem
 inspicere potuimus in ea interpretatione quae ex hebraeo est,
 utrobique Amorrhaeorum dicuntur, cum constet Iebusaeorum
 fuisse regem ciuitatis Hierusalem, quia ipsa est dicta Iebus
 tamquam illius gentis metropolis, et septem gentes saepissime 10
 scriptura commemoret, quas promisit deus exterminaturum
 se esse a facie populi sui, ex quibus una perhibetur Amor-
 rhaeorum. nisi forte hoc nomen uniuersale fuerat omnium aut
 potius maioris partis, ut non una, sed plures in his septem
 hoc nomine tenerentur; quamuis esset etiam una de septem 15
 quae Amorrhaeorum proprie uocaretur, sicut est pars quaedam
 quae proprie dicitur Libya, quamuis hoc nomen uniuersae
 Africae competat, et pars quaedam quae proprie dicitur Asia,
 quamuis Asiam uel dimidium terrarum orbem quidam uel alii
 tertiam partem orbis posuerint. nam, quod constat, et Chana- 20
 naei tamquam una gens in illis septem commemorantur et tamen
 uniuersa illa terra originaliter Chanaan uocatur.

XVI. Non dimisit in ea Iesus quidquam spirans. sicut
 praecepit dominus Moysi puero suo, et Moyses simi-
 liter praecepit Iesu, et sic fecit Iesus: non est trans- 25
 gressus nihil ab omnibus quibus constituit dominus
 Moysi. propter hoc nullo modo putanda est ista crudelitas,
 quod nullum uiuum in ciuitatibus sibi traditis dimittebat Iesus,

1 cf. Ios. 10, 5. 6   7 cf. Hieron. t. XXVIII p. 481   9 cf. Ios.
 18, 28   18 cf. de ciuit. dei IV 6   19 cf. de ciuit. dei XVI 17; XVIII 2
 23 Ios. 11, 14. 15

2 adonibezec *PNVT*   4 obsidentes *PSV*   6 autem] enim *T*   7 in-
 spiceret *N*   9 dicta est *S*   11 commemorat *S*   12 se *om.* *PSNT*
 15 quauis *S*   17 dicta *N*   lybia *PSN*   quauis *S*   21 commemo-
 ratur *NS¹V¹*   22 canaam *P*   23 spirat *N*   25 praecepit *om.* *V*
 26 nihil] quidquam *V²bd*   quibus *m.* 2 in quę *mut.* *V*   28 quo *PSN¹T*

quia deus hoc iusserat. qui autem existimant hinc deum ipsum fuisse crudelem et propter hoc ueteris testamenti uerum deum fuisse auctorem nolunt credere, tam peruerse de operibus dei quam de peccatis hominum iudicant nescientes quid quisque pati dignus sit et magnum putantes malum, cum casura deiciuntur mortalesque moriuntur.

XVII. Et non erat ciuitas quae non erat tradita filiis Israhel. quaeritur quomodo hoc uerum sit, cum nec temporibus postea iudicium nec temporibus regum omnes omnino illarum septem gentium ciuitates capere potuerint Hebraei. sed aut sic intellegendum est, quod ad nullam ciuitatem bellando accessit Iesus quam non ceperit; aut certe nulla non capta est, sed earum quae in regionibus supra commemoratis fuerunt. enumeratae sunt enim regiones, in quibus fuerunt ciuitates de quibus facta est ista conclusio: et omnes cepit in bello.

XVIII. Quia per dominum factum est confortari cor eorum, ut obuiam irent ad bellum ad Israhel, ut exterminarentur, ita ut non daretur eis misericordia, sed ut exterminarentur, sicut dixit dominus ad Moysen. ita dictum est hoc „per dominum factum confortari cor eorum“, hoc est obdurari cor eorum, sicut de Pharaone. quod diuino altoque iudicio iuste fieri minime dubitandum est, cum deserit deus et possidet inimicus: quod sic accipiendum est quemadmodum et ibi. sed hic aliud mouet, quomodo dictum sit ad hoc eis confortatum cor, ut exsurgerent in bellum aduersus Israhel et ob hoc eis non praeberent misericordiam; quasi praebenda esset, si non bellarent, cum

7 Ios. 11, 19   17 Ios. 11, 20   22 cf. Ex. 7, 3. 22; 8, 19

1 existimabant *P¹SV*   hic *PSV*   2 fuisse *om. V*   3 peruersa *PVT*
 5 pati *om. PSNV*   6 mortalesqui *S*   7 ἡτις οὐ παρέδόθη *in cod. Alex.*
legendum est pro παρέδωκεν   a filiis *N*   12 non nulla *T*   18 ad *fin.*
eras. V   19 daretur] dominaretur *P*   dominarentur *VT*   21 factum
 est *P¹*   22 prius eorum retinui cum *bd: om. codd.*   sicut ut *N*
 24 deus deserit *T*   inimicos *P¹S¹VT*   25 hinc *V*   26 ahoc *N*
 confortari *TV* confortatur *P*

deus praeceperit nulli eorum esse parcendum et ob hoc Gabaonitis pepercerint, quia se de longinqua terra uenisse fingentes eorum iurationem tenuerant. sed quoniam quibusdam ultro praebuerunt Israhelitae misericordiam quamuis contra dei mandatum, ad hoc dictum esse intellegendum est istos ita bellasse, ut non eis parceretur nec ab eis ipsis Israhelitae neglecto dei mandato ad misericordiam flecterentur. quod quidem duce Iesu, qui omnia diligenter diuina praecepta seruabat, non est credendum fieri potuisse. uerum tamen nec ipse istos tam cito deleuisset, nisi conspirantissime contrairerent atque ita fieri posset ut eis ab illo minime debellatis, qui dei praecepta implere curabat, remansissent ad illud tempus, quando eis possent parcere post mortem Iesu, qui non tanta cura dei mandata faciebant. nam et adhuc eodem uiuente quibusdam illi pepercerunt tantummodo eos ditioni suae subiungentes; quosdam uero nec uincere potuerunt. uerum haec non illo duce facta sunt, sed cum iam senex uacaret a bello tantummodo eis terras diuidens, ut ipsi iam illo non bellante diuisas sibi terras partim iam hoste uacuas tenerent, partim pugnando caperent. et quod uincere aliquos minime potuerunt, prouidentiae diuinae fuisse oportune scripturarum certis adparebit locis.

XVIII. Et non perdidit Ephraem Chananaeum qui habitabat in Gazer; et habitabat Chananaeus in Ephraem usque in diem istum, donec ascendit Pharao rex Aegypti et cepit ciuitatem et incendit eam in igni et Chananaeos et Pherezaeos et qui habitabant in Gazer transpuxit; et dedit eam Pharao in dotem filiae suae. quod de Pharaone rege dictum est, miror si

22 Ios. 16, 10

4 quauis S	contra om. T	8 quia PT qui V	9 flere N
10 debenisset N	conspirantissime VT ²	11 potuisset N	12 illud
ex aliud m. 1 P	14 dei mandata dei N	15 dictionis N	subiungentes PS ¹
18 diuisas] diuersas T	19 honeste P	uacuans P	
21 oportunes N	certis om. P ¹ S ¹	22 perdit N	effrem PSVNT
cananeum PNTV	25 rex] ex P	in om. VT	26 ferezeos PSVNT

propheticè dictum intellegere debemus, cum haec historia illis temporibus conscripta credatur, quibus erant gesta illa recentia. quid autem magnum eligi potuit quod propheticè diceretur, cum praeterita narrentur taceanturque futura maiora et maxime
 5 necessaria? proinde potius existimandum est septuaginta interpretes, qui auctoritate prophetica ex ipsa mirabili consensione interpretati esse perhibentur, haec addidisse, non tamquam futura praenuntiantes, sed quia illo tempore ipsi erant, quo facta esse meminerant et in libris Regnorum legerant; etenim
 10 regum temporibus factum est. quod ideo credibilius nobis uisum est, quoniam inspeximus interpretationem quae est ex hebraeo et hoc ibi non inuenimus; sicut nec illud quod dictum est de Iericho, quod Hoza, qui eam reparasset, incurrerit maledictum quod dixerat Iesus. sic enim scriptum est: et
 15 adiurauit Iesus in die illa: maledictus homo qui resuscitabit et aedificabit ciuitatem illam; in primogenito suo fundauit eam et in nouissimo suo inponet portas eius. huc usque inuenitur in interpretatione ex hebraeo; illud autem quod sequitur: et ita fecit Hoza qui ex Bethel;
 20 in Abiron primogenito fundauit eam et in resaluato nouissimo inposuit portas eius, hoc illic non legitur. unde adparet a Septuaginta interpositum, qui factum esse nouerant.

XX. Et Amorrhaeus permansit ut habitaret in Elom
 25 et in Salamin; et grauata est manus Ephraem super eos et facti sunt illis tributarii. hoc iam contra domini praeceptum fiebat et adhuc uiuebat Iesus, sed dux eorum in

9 cf. III Reg. 4, 34   11 cf. Hieron. t. XXVIII p. 491   14 Ios. 6, 26   18 cf. Hieron. t. XXVIII p. 476   19 cf. III Reg. 16, 34
 24 Ios. 19, 48 (47)

9 etenim om. S   10 regum enim SN   13 hoza] ihs PSN oza VT
 separasset T praeparasset N   incurreret PSNT   15 adiurabit N
 illa die PSVTbd   16 resuscitauit P¹N   aedificauit S¹N   17 funda-
 bit P²S²NVTbd; cf. ἐθεμελίωσεν cod. Alex; ceterum pro: ἀνοστήσει in
 Alex. legendum est: ἀναστήσει   18 eius] suas T   19 oza PSNVT
 20 habiron N   sesaluato PV sesalnato T   25 salumin P¹V

illis proeliis iam prae senectute non erat. propter hoc dictum est a domino factum, ut confortaretur cor illorum, qui simul conspirauerunt ire in bellum contra Iesum, ne ista illis misericordia praeberetur etiam contra dei praeceptum, si remansissent non expugnati et senescente Iesu siue defuncto relinquerentur ⁵ expugnandi a filiis Israhel, qui eis contra praeceptum domini possent parcere, quod ille non faceret.

XXI. Merito quaeritur, cum Israhel non solum usque ad diem mortis Iesu uerum etiam postea non eradicauerit gentes quae terram promissionis tenebant, quamuis ex parte illis ¹⁰ debellatis in eadem promissa hereditate consisterent, quomodo intellegendum sit quod dictum est: et dedit dominus Israheli omnem terram quam iurauerat dare patribus eorum; et hereditauerunt eam et habitauerunt in ea. et requiem dedit illis dominus in circuitu, sicut iura- ¹⁵ uerat patribus eorum; non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum; omnes inimicos eorum tradidit dominus eis in manus eorum. non decidit ex omnibus uerbis bonis quae locutus est dominus filiis Israhel; omnia aduenerunt. ²⁰

Diligenter ergo uniuersa consideranda sunt. et primum uidendum quot gentium terra promissa sit Israhelitis. septem quidem gentes assidue uidentur commemorari, sicut in Exodo legitur: et dixit dominus ad Moysen: uade, ascende hinc tu et populus tuus, quos eduxisti de terra Ae- ²⁵ gypti, in terram quam iuraui Abraham et Isaac et Iacob dicens: semini uestro dabo eam. et simul mit- tam ante faciam tuam angelum meum et eiciet Amor-

2 cf. Ios. 11, 20   3 cf. Ios. 21, 20   12 Ios. 21, 43—45   24 Ex. 33, 1—3

2 factum est *T*   4 praeberet *S*¹   5 Iesu *post* defuncto *pos. in bd*
6 a *om. NT*   8 ad *in mg. add. m. 2 S*   10 repromissionis *P*   11 con-
sisteret *T*   14 eorum *om. V*   in eam *PS¹V¹T¹*   15 κατέπαυσεν αὐτοῖς
cod. Alex   18 in] et *PSV*   manibus *N*   22 quod *PS¹bd*   gentium *S*¹
24 et ascende *bd*   28 amorreum *PSVNT*

rhæum et Cettaeum et Pherezaeum et Gergesaeum
 et Euaeum et Iebusaeum et Chananaeum. harum ergo
 septem gentium terram uidetur deus patribus promississe.
 scriptum est etiam in Deuteronomio multo expressius: si
 5 autem accesseris ad ciuitatem expugnare eam et
 euocaueris eos cum pace, si quidem pacifica respon-
 derint tibi et aperuerint tibi, omnis populus qui
 inuenti fuerint in ciuitate erunt tibi tributarii et
 oboedientes; si autem non oboedierint tibi et fecerint
 10 ad te bellum, et circumsedebis eam et tradet eam
 dominus deus tuus in manus tuas et interficies omne
 masculinum eius in nece gladii praeter mulieres et
 supellectilem, et omnia pecora et omnia quaecumque
 fuerint in ciuitate et omnia utensilia praedaberis tibi;
 15 et edes omnem praedationem inimicorum tuorum, quos
 dominus deus tuus dat tibi. sic facies omnibus ciui-
 tatibus quae longe sunt a te ualde, quae non sunt a
 ciuitatibus gentium istarum. ecce autem ex ciuita-
 tibus istis, quas dominus deus tuus dat tibi hereditare
 20 terram eorum, non uiuificabis omne uiuum, sed ana-
 themate anathematizabis eos: Cettaeum et Amor-
 rhæum et Chananaeum et Pherezaeum et Euaeum
 et Iebusaeum et Gergesaeum, quemadmodum mandauit

4 Deut. 20, 10—17

1 cetheum *PST* chetteum *N* chettheum *V* ferezeum *PSVNT* et
 iebuseum *sequitur in N* gergesseum *PSVNT* 2 eueum *PSVT*
 etheum *N* et *om. N* iebusseum *P* iebuseum *SVT om. N* cha-
 naneum *N* cananeum *PSVT*; cum haec nomina etiam in sequentibus
 eandem orthographiam prae se ferant, satis habeo semel ea protulisse
 6 uocaueris *N* eos *om. V* 7 aperuerunt *P* aparuerint *N* omnes
 populi *bd* 10 prius et eras. *V* 11 deus *om. PV¹* interficias *PSV¹T*
 12 et in *PV¹* 13 superlectilem *N* suppellectilem *T* quaecumque|
 quae *PVT* 14 ciuitatem *N* praedaueris *P* 15 quas *P* quā *VT*
 16 dabit *PSVTbd* 17 a *fin. er. et s. l. de pos. V* 18 ἰδοὺ δὲ ἀπὸ τῶν
 πόλεων τούτων *cod. Alex.* 19 dabit *PT* hereditatē *T* 20 anathe-
 mate *om. PSVTbd* 21 anathemabis *bd* 23 gergeseorum *N*

tibi dominus deus tuus. et hic istarum septem gentium
 terram promissam in hereditatem, quam debellatis usque ad
 internecionem eisdem gentibus Israhelitae possiderent, mani-
 festum est. ceteras enim quae longinquius extra istas gentes
 inuenirentur, uoluit fieri tributarias eorum, si non resisterent; 5
 si autem resisterent, etiam ipsas interfici et in perditionem
 dari exceptis pecoribus et quae in praedam possent uenire.
 item alio loco in Deuteronomio ita legitur: et erit cum
 induxerit te dominus deus tuus in terram in quam
 intras ibi hereditare eam et abstulerit gentes magnas 10
 et multas a conspectu tuo, Cettaeum et Gergesaeum
 et Amorrhaeum et Pherezaeum et Chananaeum et
 Euaeum et Iebusaeum, septem gentes magnas et
 multas et fortiores uobis, et tradet eos dominus deus
 tuus in manus tuas et percuties eos, exterminio 15
 exterminabis eos. non dispones ad eos testamentum
 neque miserearis eorum neque matrimoniis iungamini
 cum eis; filiam tuam non dabis filio eius et filiam
 eius non sumes filio tuo et cetera.

Proinde his atque aliis scripturarum locis saepe ostenditur 20
 harum septem gentium terras ita accepisse in hereditatem
 filios Israhel, ut non cum eis qui easdem terras tenebant, sed
 pro eis illic habitarent. uerum tamen in Genesi non istae
 tantum septem gentes, sed undecim promittuntur semini
 Abrahae. sic enim legitur: in die illa disposuit dominus 25
 deus testamentum ad Abraham dicens: semini tuo
 dabo terram hanc a flumine Aegypti usque ad flumen
 magnum, flumen Euphraten: Ceneos et Cenezaeos et

8 Deut. 7, 1—3   25 Gen. 15, 18—20

2 hereditate *PNTV*   ad *om. PS*   3 eisdem *N*   4 longius *PT*
 6 si autem resisterent *om. S*   interfici et] interficias *N*   perdictio-
 nem *S*   8 καὶ ἔσται ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν σε κύριον *cod. Alex.*   10 intras
 ibi] intrabit *PVT*   multas et magnas *N*; μεγάλα καὶ πολλά *cod. Alex.*
 13 μεγάλα καὶ πολλά *cod. Alex.*   14 nobis *S*¹   15 percutiet *V*   16 ex-
 terminabit *S*   21 hereditate *N*   28 flumen *exp. V*   ceneos
PSVN coeneos *T*   cenezeos *PSVNT*

Chelmonaeos et Cettaeos et Pherezaeos et Raphain
et Amorrhaeos et Chananaeos et Euaeos et Gerge-
saeos et Iebusaeos. quae ita soluitur quaestio, ut intel-
5 fuerat porrecturus et dilataturus Salomon, de quo ita scriptum
est: et omne propositum Salomonis, quod destinauerat
aedificare in Hierusalem et Libano et in omni terra
potestatis suae: omnis populus qui derelictus est a
Cettaeo et Amorrhaeo et Pherezaeo et Euaeo et Iebu-
10 saeo, qui non erant ex Israhel, ex filiis eorum qui
residui erant cum eis in terra, quos non consumma-
uerant filii Israhel, et subiugavit eos Salomon in
tributum usque in diem hunc. ecce residua populorum
debellandorum atque omnino ex dei praecepto perdendorum
15 subiugavit Salomon in tributum, quos utique secundum dei
praeceptum perdere debuit; sed tamen subiugati tamquam
tributarii possessi sunt. paulo post autem ita legitur: et erat
dominans in omnibus regibus a flumine usque ad
terram Philistiim et usque ad fines Aegypti. ecce ubi
20 inpletum est quod in Genesi deus ad Abraham loquens
promittensque praedixerat. a flumine quippe hic intellegitur
ab Euphrate; magnum enim flumen in illis locis etiam proprio
nomine non addito potest intellegi. neque enim de Iordane
hoc accipi potest, cum et citra Iordanen et ultra Iordanen
25 iam terras Israhelitae obtinuerant et ante regnum Salomonis.
ergo a flumine Euphrate ex partibus orientis usque ad fines
Aegypti, quae pars illis erat ab occidente. regnum Salomonis
scriptura Regnorum dixit fuisse porrectum. tunc ergo amplius

6 III Reg. 10, 22 17 III Reg. 10, 26

1 Chelmonaeos *scripsi*: chelmoneos *PSVNT* Cetmonaeos *d* rafain
PVNT rafaim *S* 4 eo *S¹PV* regum *PVNS¹* 6 quo *bd* 8 a
eras. *N* 10 ex *ante* filiis *om.* *N* 11 consumpserant *V²Tbd* 12 sub-
iungavit *S* 13 hanc *PV* 14 percellendorum *T* 15 salom *N*
17 tributari *S* 19 philistim *PSV¹* philistin *N* philistiin *T* 20 ad
om. *V* 22 eufrate *PSVNT* 24 iordanem (*bis*) *STbd* 25 regnum *om.* *P¹*

subiugatum est quam septem illae gentes tenebant; ac per hoc tunc in seruitutem redactae sunt non septem sed undecim gentes. quod enim in Regnorum libris scriptum est: usque ad fines Aegypti a flumine, cum scriptura ab oriente usque ad occidentem quantum porrectum esset regnum uellet ostendere, hoc idem in Genesi, cum ab occidente usque ad orientem praefiniretur, dictum est: a flumine Aegypti usque ad flumen magnum <flumen> Euphraten. flumen quippe Aegypti, qui finis est disterrinans regnum Israhel ab Aegypto, non est Nilus, sed alius est non magnus fluuius, qui fluit per Rhinocoruram ciuitatem, unde iam ad orientem uersus incipit terra promissionis. sic ergo fuerat constitutum filiis Israhel, ut septem gentium terras exterminatis et perditis illis gentibus ipsi inhabitarent, aliis autem regnarent subditis atque tributariis usque ad flumen Euphraten. et quamuis in hoc deo non obtemperassent, quia et ex illis, quas exterminare deberent, oboedientes aliquas fecerant, deus tamen temporibus Salomonis fidem suae promissionis inpleuit.

Nunc itaque in libro Iesu Naue quod considerare suscepimus quomodo erit uerum: et dedit dominus Israheli omnem terram quam iurauerat dare patribus eorum; et hereditauerunt eam? quomodo adhuc uiuente Iesu omnem terram dedit, cum etiam reliquias illarum septem gentium nondum superauissent? nam quod sequitur: et hereditauerunt eam, uerum est, quia ibi erant ibique consederant. deinde quod adiungit: et requiem dedit illis dominus in circuitu, sicut iurauerat patribus eorum, uerum est, quia uiuo adhuc Iesu non eis quidem cedebant reliquiae illarum gentium,

20 Ios. 21, 43—45

4 aegypte N 7 perfiniretur S¹ 8 flumen addidi ex superiore loco
 p. 438, 28 10 fuit N 11 rinocouram P¹S¹ rinocourant N 12 filii N
 16 et exp. T 17 deberent] iussi sunt T aliquos PSNVbd 20 deus d
 isrl PSV 22 eam om. T 25 ibi erant] abierant PNS¹ conside-
 rant PN 26 illis om. V dominus illis PSNT 27 sicuti N
 iurauerat dns PVT 28 Iesu om. P¹

sed nulla earum eos in terris ubi consederant bello lacessere audebat. ideo dictum est et quod deinde adiungitur: non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum. quod uero sequitur: sed omnes inimicos
 5 eorum tradidit dominus illis in manus eorum, hos intellegi uoluit inimicos, qui obuiam ire in bellum ausi sunt. deinde quod dicit: non decidit ex omnibus uerbis bonis quae locutus est dominus filiis Israhel; omnia aduenerunt, ita uult intellegi, quia, cum iam illi contra prae-
 10 ceptum domini fecissent quibusdam parcendo ex illis septem gentibus et eos oboedientes faciendo, adhuc tamen inter eos salui erant. ideo cum dixisset: ex omnibus uerbis, addidit „bonis“, quia nondum aduenerant maledicta contemptoribus et transgressoribus constituta. restat ergo, ut quod ait: dedit
 15 dominus Israheli omnem terram quam iurauerat dare patribus eorum, secundum hoc intellegatur, quia etsi adhuc erant ex illis gentibus reliquiae conterendae et exterminandae uel ex aliis usque ad flumen Euphraten aut subiugandae, si non resisterent, aut perdendae, <si resisterent>, tamen in usum
 20 eorum relictas sunt, in quibus exercerentur, ne carnalibus adfectibus et cupiditatibus infirmi repentinam tantam rerum temporalium prosperitatem modeste ac salubriter sustinere non possent, sed elati citius interirent, quod oportune alio loco demonstrabitur. omnis ergo illis terra data est, quia et
 25 illa pars, quae nondum data fuerat in possessionem, iam data fuerat in quandam exercitationis utilitatem.

XXII. Quod ait: non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum, quaeri potest quomodo

27 Ios. 21, 44

1 consederat *SN* considerat *P* 2 aniungitur *N* 3 faciem (ci s. l. m. 2) *V* 8 est *om.* *PV*¹ 9 ita] ita ut *PS*¹ iam *om.* *V* 11 oboedientibus *V*¹ 12 dixissem *N* addit *P*¹*S*¹*V*¹ 13 euenerant *PVbd* 15 isrl̄ *PSV* 18 aliis gentibus (gentibus *exp. m. 1*) *P* 19 si resisterent *retinui cum bd: om. codd.; cf. p. 438, 6* 21 tantam] tamquam *PSVbd* 25 fuerat in possessionem data *bd*

uerum sit, cum de tribu Dan superius scriptum sit, quod eos hostes eorum non permiserint descendere in uallem et praeualuerint eis in montibus. sed quod diximus, cum duodecim filios Iacob scriptura in Mesopotamia natos commemorasset, ubi non fuerat natus Beniamin, hoc etiam hic intellegendum 5 est, quia pro uniuerso populo undecim tribus deputatae sunt ea regula, quae aliis scripturarum locis nobis satis innotuit. causa autem si quaeritur, cur haec tribus in ea sorte, quae illi obuenit, non obtinuerit sufficientes terras et ab eis a quibus tenebantur adfecta sit, in dei quidem secreto consilio 10 esse credendum est. uerum tamen cum Iacob filios suos benediceret, talia dixit de isto Dan, ut de ipsa tribu existimetur exsurrecturus Antichristus. unde nunc plura dicere non suscepimus, cum etiam sic solui possit haec quaestio, quia non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus 15 inimicis eorum, cum simul sub unius ducis imperio bellum gererent, antequam singulis tribubus sua defendenda diuiderentur loca.

XXIII. Et in sacrificiis salutarium nostrorum. quia pluraliter dicta sunt sacrificia, pluraliter etiam salutaria. ubi 20 aduertendum est diligentius, quemadmodum dici soleat sacrificium salutaris, quoniam, si Christum acceperimus quoniam ipse dictus est salutare dei, non occurrit quemadmodum pluraliter possit hoc uerbum intellegi; unus enim dominus noster Iesus Christus. quamuis dicantur christi per eius 25 gratiam, sicut in psalmo legitur: nolite tangere christos meos; sed utrum salutare dici possint uel salutaria, non facile audendum est; solus enim ipse saluator corporis.

1 cf. Ios. 19, 48 (47) 3 cf. quaest. de Gen. quaest. CXVII pag. 58
 sqq. 12 cf. Gen. 49, 17 19 Ios. 22, 27 23 Luc. 2, 30 24 cf.
 I Cor. 8, 6 26 Ps. 104, 15 28 Ephes. 5, 23

1 Dan] gad *PSNV* 2 permiserunt *V*¹ 3 praeualuerunt *PV*¹*T*
 5 non *om. P* 6 est] sit *PVT* deputati *V* 8 cur] cū *V* 9 ob-
 tinuit *V* 13 dicere plura *bd* 14 suscepimus *PSd*; cf. *sup. loc.*
 potest *P* 15 resistit *ex* restitit *P* 17 in singulis *S* uiderentur *N*
 20 etiam] uerō *V*

XXIII. Quod dicit Iesus de sua propinquante morte: ego autem recurro uiam sicut et omnes qui super terram, in ea interpretatione quae est ex hebraeo inuenimus: ingredior uiam. ita ergo accipiendum est quod Septuaginta dixerunt
 5 „recurro“, sicut dictum est homini: donec reuertaris in terram unde sumptus es, ut secundum corpus dictum intellegatur. secundum animam uero si uoluerimus ita accipere, quemadmodum in Ecclesiaste positum est: et spiritus reuertetur ad deum qui dedit eum, non arbitror de omnibus
 10 posse dici, sed de his qui sic uixerint, ut ad deum redire mereantur tamquam ad auctorem, a quo creati sunt. neque enim hoc et de illis recte intellegi potest, de quibus dicitur: spiritus ambulans et non reuertens. iste autem uir sanctus Iesus Naue si non addidisset: sicut et omnes qui
 15 sunt super terram, nulla esset quaestio; neque enim aliud de illo crederemus, quam quod eum dignum esse legimus. cum uero additum est: sicut et omnes qui sunt super terram, mirum si hoc, quod latinus interpres „recurro“ posuit, non magis „percurro“ uel „excurro“ dicendum est, si
 20 hoc potest dici quod graecus habet ἀποτρέχω. omnes enim percurrunt uel excurrunt huius uitae uiam, cum ad eius finem peruenerint. sed quia hoc uerbum positum est, ubi parentes Rebeccae dicunt ad seruum Abrahae: ecce Rebecca, accipiens recurre; et sit uxor <filii> domini tui, ideo et
 25 hic ita hoc uerbum interpretatum est.

XXV. Quod septuaginta interpretes habent: et adsumpsi patrem uestrum Abraham de trans flumine et deduxi eum in omnem terram, interpretatio, quae est ex hebraeo,

1 Ios. 23, 14   3 cf. Hieron. c. CVI p. 501   5 Gen 3, 19
 8 Eccle. 12, 7   13 Ps. 77, 39   26 Ios. 24, 3

7 uoluerimus uero *P*¹   10 uixerant *P*¹   redire] uenire *T*   15 sunt
om. d   16 quo *bd*; cf. *Rönsch It. u. Vul. p. 412*   17 sunt *om. SNd*
 20 ἀποτρέχω *PT*, (*s. l. attorecho*) *V* ἀποτρέχω *N* ἀποτρέχω *S*   23 rebe-
 cham *N* rebeccam *alt. T*   24 filii *addidi*; cf. *p. 35, 9*   27 flumen
I²Tbd   deduxit *NV*¹   28 ex] in *PSNV*   ex hebraeo est *T*

habet: et induxi eum in terram Chanaan. mirum est ergo, si Septuaginta pro terra Chanaan omnem terram ponere uoluerunt nisi intuentes prophetiam, ut magis ex promissione dei tamquam factum accipiatur, quod certissime futurum in Christo et in ecclesia praeuntiabatur, quod est uerum semen 5 Abrahae non in filiis carnis, sed in filiis promissionis.

XXVI. Et bellauerunt aduersus uos qui habitabant Iericho. quaeri potest quomodo id uerum sit, cum clausis portis se murorum ambitu tantummodo tuerentur. sed recte dictum est, quia et claudere aduersum hostem portas ad bellum 10 pertinet. non enim miserunt legatos, qui poscerent pacem. unde, si dictum esset: pugnaverunt aduersus uos, falsum esset. neque enim bellum continuas pugnas habet sed aliquando crebras, aliquando raras, aliquando nullas. bellum est tamen quando est quodam modo armata dissensio. 15

XXVII. Quid est, quod inter cetera quae Iesus Naue erga Israelitas dominum fecisse commemorat dicit: misit ante uos uespas et eiecit illos a facie uestra? quod etiam in libro Sapientiae legitur nec tamen uspiam factum esse in his quae gesta sunt inuenitur. an forte translato uerbo „uespas“ 20 intellegi uoluit acerrimos timoris aculeos, quibus quodam modo uolantibus rumoribus pungebantur, ut fugerent, aut aërios occultos spiritus, quod in psalmo dicit: per angelos malignos? nisi forte quis dicat non omnia quae facta sunt esse conscripta et hoc quoque uisibiliter factum, ut ueras 25 uespas uelit intellegi.

XXVIII. Quid est, quod dixit Iesus ad populum: non

1 cf. Hieron. t. XXVIII c. XXIV p. 502 6 cf. Rom. 9, 8 7 Ios. 24, 11 17 Ios. 24, 12 18 cf. Sap. 12, 8 23 Ps. 77, 49 27 Ios. 24, 19

1 indux N; apud Hieron. legitur: adduxi chanaan VT 4 excipiat S 7 πρὸς ὑμᾶς cod. Alex. 10 aduersus STbd 12 aduersus S 15 discensio N 16 naue deum N 17 dominum] deum (in mg. add. m. 2) PV dnin (in mg. add. m. 2) S, om. N conuenit cum uerbis Lag. 18 a facie uestra eras. in V 19 factum om. S 21 pr. quibusdam T 22 pugnebantur N 23 dicat V¹ 25 ut] et N 26 uellet T

poteritis seruire domino, quia deus sanctus est? an quia illius sanctitati perfecta seruitute quodam modo temperari humanae fragilitati impassibile est? quo audito isti non solum eius eligere seruitutem sed etiam de adiutorio eius et
 5 misericordia praesumere debuerunt: quam ille intellexit, qui dicit in psalmo: ne intres in iudicium cum seruo tuo, quoniam non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. isti autem de se potius praesumere delegerunt, quod deo possent sine ulla offensione seruire, ut iam tunc inciperent, quod de illis expressit apostolus: ignorantes enim
 10 dei iustitiam et suam uolentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti; ita eis iam lex subintrabat, ut abundaret delictum et postea superabundaret gratia per dominum Christum, qui finis est legis ad iustitiam
 15 omni credenti.

XXVIII. Quid est, quod ait idem Iesus loquens ad populum: et nunc circumauferte deos alienos qui sunt in uobis et dirigite corda uestra ad dominum deum Israhel? non enim credendi sunt adhuc habuisse apud se aliqua gentium
 20 simulacra, cum superius eorum oboedientiam praedicauerit; aut uero, si haberent, post tantas legis comminationes illa eos prospera sequerentur, cum sic in eos uindicatum sit, quod unus eorum de anathemate furtum fecerat. denique Iacob dixit hoc eis qui cum illo exierant de Mesopotamia, ubi sic
 25 idola colebantur, ut et Rachel paterna furaretur; sed post illam admonitionem Iacob dederunt quae habebant: unde adparuit hoc eis ita dictum esse, quia sciebat eos habere ille qui dixerat. nunc uero post hanc admonitionem Iesu Naue nullus tale aliquid protulit. nec tamen putandum est hoc illum

6 Ps. 142, 2   10 Rom. 10, 3   12 cf. Rom. 5, 20. 21   14 cf. Rom. 10, 4   17 Ios. 24, 23   25 cf. Gen. 31, 19   26 cf. Gen. 35, 2. 4

1 seruire *in mg. m.* 2 *S* domino] deo *V* 3 impossibile *VT* 6 non *S* iudicio *PV* 8 isti] hi *N* 12 epis *P* 14 ihm xpm *S* 16 est *om. S* 21 postantas *N* comminationi *S*¹ 24 mesopotamiã *N* 28 dixerat] dilexerat *N*

inaniter praecepisse; non enim ait: et nunc auferte deos alienos si qui sunt in uobis, sed omnino tamquam sciens esse, qui sunt, inquit, in uobis. proinde propheta sanctus in cordibus eorum esse cernebat cogitationes de deo alienas a deo et ipsas admonebat auferri. quisquis enim talem cogitat 5 deum, qualis non est deus, alienum deum utique et falsum in cogitatione portat. quis est autem qui sic cogitet deum quemadmodum ille est? ac per hoc relinquitur fidelibus, quamdiu peregrinantur a domino auferre a corde suo inruentia uana phantasmata, quae se cogitantibus ingerunt, uelut talis 10 aut talis sit deus, qualis utique non est, et dirigere cor ad illum fideliter, ut, quemadmodum et quantum nobis expedire nouit, ipse se insinuet per spiritum suum, donec absumatur omne mendacium — unde dictum est: omnis homo mendax — et transacta non solum inopia falsitate uerum etiam ipso 15 speculo et aenigmate facie ad faciem cognoscamus, sicut et cogniti sumus, quemadmodum apostolus dicit: uidemus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem; nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum. 20

XXX. Et disposuit Iesus testamentum ad populum in illo die et dedit illi legem et iudicium in Silo coram tabernaculo domini dei Israhel. et scripsit uerba haec in libro legum dei; et accepit lapidem 25 magnum et statuit illum Iesus sub<ter> terebintho ante dominum. et dixit Iesus ad populum: ecce lapis iste erit uobis in testimonium, quia hic audiuit omnia quae dicta sunt a domino, quaecumque locutus

9 cf. II Cor. 5, 6   14 Ps. 115, 2 (11)   17 I Cor. 13, 12   21 Ios. 24, 25—27

2 quis ē (ē s. l. m. 2) *V, T*   4 alienas a deo *om. S*   7 si *T*   8 relinquetur *V*   10 uelut tales *PS¹V*   12 ut *om. T*   13 assumatur *bd*   16 facie] faciem *P¹SNV*   18 faciem *P¹V¹*   22 silo] zelo *P* eo loco *N*   24 legum *scripsi*: legem *PSNV¹* legis *V²Tbd*   25 subter *scripsi*: sub libri; cf. 448, 7   terebinto *SN* therebintho *VT*   28 *sec. cod. Alex.*

est ad uos hodie; et hic erit uobis in testimonium
in nouissimis diebus, cum mentiti fueritis domino
deo uestro. haec uerba qui non in superficie tantum audiunt
sed aliquanto altius perscrutantur, nequaquam tantum uirum
5 tam insipientem putare debent, ut uerba dei quae locutus
est populo inanimum lapidem audisse crediderit: qui etiam
si ab artifice in hominis similitudinem effigiatus esset, inter
illos utique deputeretur, de quibus in psalmo canitur: aures
habent et non audient. neque enim idola gentium aurum
10 et argentum sola non audiunt et, si lapidea sint, audiunt.
sed per hunc lapidem profecto illum significauit, qui fuit
lapis offensionis non credentibus Iudaeis et petra scandali,
qui cum reprobareretur ab aedificantibus, factus est in caput
anguli. quem praefigurauit et illa petra quae potum sitiendi
15 populo ligno percussa profudit, de qua dicit apostolus: bibe-
bant autem de spiritali sequenti petra; petra autem
erat Christus. unde et cultellis petrinis populum circum-
cidit iste ductor egregius: qui cultri petrini cum illo etiam
sepulti sunt, ut profundum mysterium demonstrarent posteris
20 profuturum. sic ergo et istum lapidem quamquam uisibiliter
statutum spiritaliter debemus accipere in testimonium futurum
Iudaeis infidelibus, hoc est mentientibus, de quibus dicit
psalmus: inimici domini mentiti sunt ei. neque enim
frustra, cum iam dei famulus Moyses uel potius per eum
25 deus disposuisset ad populum testamentum, quod in arca
erat, quae dicta est arca testamenti, et in libris legis tanta
sacramentorum et praeceptorum multiplicitate conscriptis,
tamen etiam hic dictum est: disposuit Iesus ad populum
testamentum in illa die. repetitio quippe testamenti nouum

8 Ps. 113, 14 (6) 9 cf. Ps. 113, 12; 134, 15 13 cf. Ps. 117, 22;
I Petr. 2, 7. 8 15 I Cor. 10, 4 17 cf. Ios. 5, 2. 3 18 cf. Ios.
24, 31 (30) 23 Ps. 80, 16 24 cf. Ex. 24, 3 sqq. 28 Ios. 24, 25

2 cum *om.* *N* 3 ὁμών *Lag.* 6 inanimatum *T* 10 et, si—audiunt
om. *S* sint *om.* *P* 11 fuit *N* 14 angeli *P*¹ 15 perfudit *N*
16 sequenti eos *N* 20 quamuis *T* 24 iam *om.* *N* 29 quippe testa-
mentum *P*

testamentum significat; quod significat et Deuteronomium, quod interpretatur secunda lex; quod significant et prioribus con-
 fractis tabulae renouatae. multis enim modis significandum quod uno modo inplendum fuit. iam uero quod sub<ter> tere-
 bintho statutus est lapis, hoc significat quod uirga ad petram, 5
 ut aqua proflueret, quia neque hic sine ligno statutus est lapis. ideo autem subter, quia non fuisset in cruce exaltatus nisi humilitate subiectus, uel quod illo tempore, quo id faciebat
 Iesus Naue, adhuc obumbrandum mysterium fuit. terebinthi etiam lignum medicinale lacrimam exsudat, quae arbor a 10
 septuaginta interpretibus hoc loco posita est quamuis secundum alios interpretes quercus legatur.

Mirum est sane, quod saltem in nouissimis suis uerbis, quibus populum adlocutus est Iesus homo dei, nihil eos
 obiurgauit ex eo quod his gentibus pepercerunt, quas dominus 15
 usque ad interneccionem cum anathemate perdendas esse praecepit. sic enim scriptum est: et factum est postquam inualuerunt filii Israhel, et fecerunt Chananaeos oboedientes, exterminio autem eos non extermina-
 uerunt. nam primo eos id non potuisse scriptura testata est; 20
 sed nunc posteaquam praeualuerunt, ita ut facerent obaudientes, quod non etiam exterminauerunt, utique contra praeceptum domini factum est: quod non est cuiquam factum, cum Iesus exercitum duceret. cur ergo non eos obiurgauit
 adlocutione nouissima, quod in hoc domini praecepta negle- 25
 xerint? an forte quia prius dixit eos scriptura non potuisse, utique antequam praeualerent, etiam cum praeualuissent timuisse credendi sunt, ne forte paratis oboedire si parcere noluis-
 sent, acrius eos aduersum se ex ipsa desperatione pug-

3 cf. Ex. 34, 1. 4 17 Ios. 17, 13 20 cf. Ios. 7, 12

4 subter scripsi: sub libri; cf. uers. 7 terebuntho T therebenthō V¹
 6 flueret N 10 exudat PSNVT 13 saltim S 14 Iesus] moyses
 PNS 15 eo] quo PT 16 usque om. S internicionem P¹SN
 anathema V¹ praecedit S¹ 17 sed. cod. Alex. 20 id eos bd
 24 ihm N 25 neglexerunt NTbd 26 qui PV 28 obaudire bd
 29 desperatione N

nare compellerent et eos superare non possent? hunc ergo
eis humanum timorem dominus noluit imputare, etsi adparet
in eo quaedam subdefectio fidei: quae si fortis in eis esset,
ea sequerentur quae ipsum Iesum bellantem secuta sunt.
5 quia uero non in eis tanta fides fuit, etiam cum aduersariis
suis praeualuissent, pugnare cum eis usque ad interemptionem
eorum timore non ausi sunt. quem timorem, ut dixi, non de
malitia neque de superbia uel contemptu praecepti dominici,
sed de animi infirmitate uenientem noluit eis dominus imputare,
10 cum eis per Iesum nouissima loqueretur. unde et apostolus,
Alexander, inquit, aerarius multa mala mihi ostendit;
reddet illi dominus secundum opera ipsius. de illis
autem, qui eum periclitantem non malitia sed timore deseru-
erant, ita locutus est: in prima mea defensione nemo
15 mihi adfuit sed omnes me dereliquerunt; non illis
imputetur.

LIBER SEPTIMVS. QVAEST. DE IVDICIBVS.

QVAEST. I. In fine libri Iesu Naue breuiter narrator porrexit
historiam, quo usque filii Israhel ad colendos deos alienos
20 declinauerunt; in hoc autem libro ad ordinem reditur, quomodo
consequentia gesta fuerint post mortem Iesu Naue. non ergo ab
illo tempore incipit liber, quo populus ad colenda simulacra
defluxit, sed a prioribus interpositis temporibus, quibus ea
gesta sunt, post quae ad illa peruenit.

25 II. Et factum est postquam defunctus est Iesus,
interrogabant filii Israhel in domino dicentes: quis

11 II Tim. 4, 14. 16 18 cf. Ios. 24, 33 25 Iud. 1, 1. 2

2 eius *PS*¹ 5 in *om.* *V* 6 interneccionem *bd* 7 timorem *pr.* *N*
9 uoluit *S* 12 reddat *N* illis] his *bd* 16 Expliciunt quaestiones
ihs naue. Incipiunt quaestiones iudicum *fol. 108 P, fol. 168 V, fol. 152 T*
Incipiunt quaestiones de libro iudicum *p. 523 S* Exp[quaestiones de
libro *iū naue*. Incipiunt locutiones de libro iudicum *fol. 130 N*

17 Exp[loquutiones iudicum. In[quaestiones eiusdem libri *fol. 132 N*
18 finem *N* 20 redditur *N*

ascendet nobiscum ad Chananaeum dux ad bellandum
in eo? et dixit dominus: Iudas ascendet; ecce dedi
terram in manu ipsius. hic quaeritur, utrum aliquis homo
Iudas uocabatur, an ipsam tribum ita ut solet sic appellauit.
sed illi, qui interrogauerant dominum, post mortem Iesu Naue
ducem requirebant: unde putatur unius expressum hominis
nomen. uerum quia non solet duces nominare scriptura cum
constituuntur nisi commemorata etiam origine parentum et
constat post Iesum duces habuisse populum Israhel, quorum
primus est Gothoniel filius Cenez, rectius intellegitur nomine
Iudae tribum Iuda fuisse significatam. ab ipsa enim tribu
uoluit dominus incipere conteri Chananaeos. et cum populus
de duce interrogasset, ad hoc ualuit responsio domini, ut
scirent deum noluisse ab uniuerso populo bellari aduersus
Chananaeos. dixit ergo: Iudas ascendet. et sequitur scriptura
narrans: et dixit Iudas ad Symeon fratrem suum,
utique tribus ad tribum. non enim adhuc uiuebant illi filii
Iacob, qui dicti sunt Iudas et Symeon, inter ceteros fratres
suos propriis nominibus appellati; sed dixit tribus Iuda ad
tribum Symeon: ascende mecum in sortem meam et
bellemus in Chananaeo, et ibo etiam ego tecum in
sortem tuam. manifestum est auxilium sibi tribum Iuda
alterius tribus postulasse, quod redderet, cum et illi in sua
sorte habere inciperent necessarium.

III. Et dixit Caleb: quicumque percusserit Ciui-
tatem litterarum et anteceperit eam, et dabo ei
filiam meam Axam in uxorem. iam hoc et in libro Iesu

16 Iud. 1, 3   25 Iud. 1, 12   27 cf. Ios. 15, 16

1 ascendit *PSNV¹T*   cananeum *PSNVT*   debellandum *S²V²bd*
2 in eo *scripsi*: eum *libri*   3 manus *SNVT*   5 interrogauerunt *NT*
ihesum *T*   6 hominis nomen expressum *T*   10 gothonihel *S*   zenez *S*
cenet *T*   11 tribum Iuda *scripsi cum bd*: tribum iudam *codd.*; *cf.*
uers. 22   significatum *T*   14 uoluisse *T*   18 et inter *T*   19 appel-
latos *PS¹N* appellatis *V*   20 sorte *PSNV*   mea *PSV*   21 ego
om. *N*   25 calep *S* chaleb *V*   26 anteceperit *scripsi*: ceperit *libri*
et om. *bd*   27 Axam om. *PSNVb*   in *pr. om. bd*

Naue commemoratum est; sed utrum Iesu uiuente factum sit et nunc per recapitulationem repetitum, an post eius mortem, posteaquam dictum est: Iudas ascendet, et coepit Iudas debellare Chananaeos, in quo bello ista omnia gesta
5 narrantur, merito quaeritur. sed credibilis est post mortem Iesu factum, tunc autem per prolepsin, id est per praeoccupationem commemoratum quemadmodum et alia. nunc enim cum res gestae aduersus Chananaeos tribus Iuda exponerentur, ita se narrationis ordo continet inter cetera Iudae facta bellica,
10 de quo post mortem Iesu dixerat dominus: Iudas ascendet. et postea descenderunt filii Iuda pugnare ad Chananaeum qui habitabat [in] montana et austrum et campestem. et abiit Iudas ad Chananaeum inhabitantem in Chebron et exiit Chebron ex aduerso — nomen autem erat Chebron <ante> Caria-
15 tharhocsepher — et percussit Sesi et Achiman et Cholmi filios Enac. et ascenderunt inde ad inhabitantes Dabir. nomen autem Dabir [quod] erat ante Ciuitas litterarum. et dixit Caleb: quicumque percussisset Ciuitatem litterarum et anteceperit eam,
20 et dabo ei filiam meam <Axam> in uxorem. constat ergo ex hoc ordine gestarum rerum tam perspicuo post mortem Iesu hoc esse factum. tunc uero, cum ciuitates datae ipsi Caleb commemorarentur, progressus ex occasione narrator quod postea
25 factum est praeoccupauit. nec tamen frustra arbitror hoc de filia Caleb data in uictoris praemium bis numero scripturam commemorare uoluisse.

11 Iud. 1, 9—12

2 repetitum est VT 6 iesum P¹S¹ prolepsin PSNVT 10 in-
dax N 12 in *inclusi* 14 cebron (*bis*) PSNVT 15 τὸ δὲ ὄνομα *cod.*
Alex. ante *addidi* caria-tharuoxefer PVT cariaturoxeffer S caria-
terboxefer N 16 aciman PSNV 17 senac S enach *bd* 18 *pr.* tabir S
dauid N quod *inclusi* 20 anteceperit *scripsi*: acceperit *libri* 21 et
om. PV*bd* Axam *suppleui* e *superiore loco* 24 commemorarentur S
progressus est PSNT¹ narratur N 26 scriptura N

III. Alia nascitur quaestio de filia Caleb, quod in libro Iesu Naue sic de illa dicitur: et factum est cum ingrederetur ipsa, et consilium habuit cum eo dicens: petam patrem meum agrum; et exclamauit de asino et cetera, ubi agrum petit a patre atque concessus est, hic autem, et factum est, inquit, cum ingrederetur ipse, monuit eam Gothoniell, ut peteret a patre suo agrum. sed in eo quod ibi dictum est: cum ingrederetur ipsa, et hic dictum est: cum ingrederetur ipse, nihil contrarium est; simul enim ingrediebantur uiam. quod uero ibi dictum est: consilium habuit cum eo — id est cum uiro suo — dicens: petam patrem meum agrum; et exclamauit de asino, et petit, in eo quod habuit consilium ibi monita est, ut peteret: quorum alterum ibi dictum est, alterum hic. utrumque autem ita diceretur: „et consilium habuit cum eo dicens: petam patrem meum agrum; ille autem monuit eam. et exclamauit de asino“. porro autem quod ibi agrum refertur petisse nec nomen ipsius agri tacitum est, hic uero, cum agrum petere monita fuerit a uiro suo, non agrum petisse dicitur „clamans de subiugali“ — quod ibi dictum est „de asino“ — sed redemptionem aquae — eo quod in terram austri fuisset tradita — subiicitque scriptura: et dedit ei Caleb secundum cor eius redemptionem excelsorum et redemptionem humilium, quid sibi uelit obscurum est; nisi forte ager ipse ideo petebatur, ut haberet de fructibus eius unde aquam redimeret, cuius inopia in illis regionibus erat quo nupta ducebatur. sed „dedit ei Caleb redemptionem excelsorum et redemptionem humilium“ non uideo quid subaudiamus nisi „fluentorum“, excelsorum uidelicet in montanis, humilium in campestribus siue in uallibus.

2 Ios. 15, 18   6 Iud. 1, 14   21 Iud. 1, 15

5 petiit *bd*   7 gothonihel *S* gozoniel *N*   8 dictum ibi *bd*   9 ipsam *N*
ipse *V*¹   et—ipse *om.* *P*¹*V*   13 petiit *NVTbd*   19 agri *om.* *S*¹
22 terram austri] tramagistri *N*   25 petetur *S*

V. Et non hereditauit Iudas Gazam et finem eius et Ascalonem et finem eius et Accaron et finem eius et Azotum et adiacentia eius. et erat dominus cum Iuda. et hereditauit montem, quoniam non potuit hereditare inhabitantes in ualle, quoniam Rechab obstitit eis, et currus erant ei ferrei. quod in libro Iesu Naue, cum illum locum tractarem. ubi scriptum est: et dedit dominus Israheli omnem terram, cum multas eius partes nondum possiderent, dixi ita posse intellegi omnem terram datam, quia ea quae data non est in possessionem data est in quandam exercitationis utilitatem: hoc multo euidentius hic adparet, quandoquidem commemorantur ciuitates, quas non hereditauit Iudas, et dicitur: et erat dominus cum Iuda. et hereditauit montem, quoniam non potuerunt hereditare inhabitantes in ualle. quis enim non intellegat etiam hoc ipsum ad id pertinuisse, quod erat dominus cum Iuda, ne totum repente obtinendo extolleretur? quod enim adiungit: quoniam Rechab obstitit eis, et currus erant ei ferrei, quos currus timuerit, dictum est, non dominus qui erat in Iuda, sed ipse Iudas; cur autem timuerit, cum quo dominus erat, si quaeritur, hoc est quod prudenter intellegendum est refringere deum propitium etiam in cordibus suorum nimiae prosperitatis excessus, ut in usum eorum conuertat inimicos, non solum quando uincuntur inimici, sed etiam quando metuuntur: illud ad commendandam largitatem suam, illud ad eorum reprimendam elationem. nam utique inimicus sanctorum est angelus satanae, quem tamen sibi datum colaphizantem dicit apostolus, ne magnitudine reuelationum extolleretur.

1 Iud. 1, 18. 19 7 cf. quaest. de Iesu Naue quaest. XXI 8 Ios. 21, 43 27 cf. II Cor. 12, 7

2 acaron *SN* 3 iacentia *P* 6 recab *PSNT* ei] eis *NTd*
8 isrl *PSV* 12 commemorarentur *N* 13 et *fn. om. PSNV* 14 iuda]
illa *V¹* 17 totum] tantu *N* 18 recap *S* recap *PN* 19 ei] eis *NVTd*
23 usu *N* 28 colafisantem *S* in magnitudine (tudine *add. m. 2*) *S*

VI. Et dederunt Caleb Chebron, sicut locutus est Moyses; et hereditauit inde tres ciuitates filiorum Enac et abstulit inde tres filios Enac. iam hoc dictum est in libro Iesu Naue quoniam illo uiuo factum est; sed hic recapitulando commemoratum est, cum de tribu Iuda, unde 5 fuit Caleb, scriptura loqueretur.

VII. Quaeritur quomodo dictum sit: et Iebusaeum habitantem in Hierusalem non hereditauerunt filii Benjamin; et habitauit Iebusaeus cum filiis Benjamin in Hierusalem usque in hodiernum diem, cum superius 10 legatur eadem ciuitas a Iuda capta et incensa interfectis in ea Iebusaeis. sed cognoscendum est istam ciuitatem communem habuisse duas tribus, Iudam et Beniamin, sicut ostendit ipsa diuisio terrarum, quae facta est a Iesu Naue. ipsa est enim Iebus quae Hierusalem. ideo duae istae tribus remanserunt 15 ad templum domini, quando ceterae excepta Leui, quae sacerdotalis fuit et terras in diuisionem non accepit, separauerunt se a regno Iuda cum Ieroboam. intellegendum est ergo a Iuda quidem ciuitatem captam et incensam interfectis qui illic reperti fuerant, sed non omnes Iebusaeos esse extinctos, 20 siue quia erant extra illam ciuitatem siue quia potuerunt fugere: quos reliquos Iebusaeos admissos esse a filiis Benjamin, [in] quibus cum Iuda erat ciuitas illa communis, in ea simul habitare. quod ergo dictum est: non hereditauerunt Iebusaeum filii Benjamin, intellegendum quod nec tribu- 25 tarios eos facere potuerunt siue uoluerunt. aut certe „non hereditauit Iebusaeum“ dictum est, quia non sine illo tenuit terram quae ab illo possidebatur.

1 Iud. 1, 20   4 cf. Ios. 15, 13, 14   7 Iud. 1, 21   11 cf. Iud. 1, 8   14 cf. Ios. 15, 63; 18, 28   15 cf. Iud. 19, 10

3 *sec. cod. Alex.*   4 ille *N*   5 commemoratum *P*   6 loquetur *N*
8 begnamin (*sic semper*) *N*   11 a Iuda *ex aliud m.* 2 *P*   iudae *N*
in ea *om. S*   12 ista *N*   19 interfectis eis *N*   20 esse] et *P¹V¹*
om. NV²   21 fugere potuerunt *SNVTbd*   poterant *VT*   23 in,
quod *PST praebent, inclusi*   25 intellegendum est *bd*   tributaries *N*
26 noluerunt *SV*   27 hereditauit] habitauit *PNT*

VIII. Et non hereditauit Manasses Bethsan, quae est Scytharum ciuitas. ipsa hodie perhibetur Scythopolis dici. potest autem mouere, quomodo in illis partibus multum ab Scythia diuersis potuerit esse Scytharum ciuitas. sed
 5 similiter potest mouere, quomodo tam longe a Macedonia Macedo Alexander condiderit Alexandriam ciuitatem, quod utique fecit longe lateque bellando. ita etiam, cum Scythae aliquando bellando in loginqua progredierentur, istam condere potuerunt. nam legitur in historia gentium uniuersam paene
 10 Asiam Scythas aliquando tenuisse, cum regi Aegyptiorum illi qui eis ultro bellum indixerat irent obuiam, quorum aduentu territus se in suum regnum recepit.

VIII. Et non hereditauit Manasses Bethsan, quae est Scytharum ciuitas, neque filias eius. „filias eius“
 15 dicit ciuitates, quas ipsa quasi metropolis instituerat.

X. Et factum est quando praeualuit Israhel, et posuit Chananaeum in tributum et auferens non abstulit eum. iam tale aliquid dictum est in libro Iesu Naue paene ipsis uerbis. proinde aut hic per anacephalaeosin dicitur
 20 aut illic per prolepsin dictum est, id est aut hic recapitulando aut illic praeoccupando.

XI. Et contribulauit Amorrhaeus filios Dan in monte, quoniam non permisit eos descendere in uallem. et hoc similiter aut in libro Iesu Naue praeoccupando
 25 commemoratum est aut hic recapitulando.

1 Iud. 1, 27   13 Iud. 1, 27   16 Iud. 1, 28   18 cf. Ios. 17, 13
 22 Iud. 1, 34   24 cf. Ios. 19, 47 (48)

1 ἐκκληρονομήσεν *cod. Alex.*   manases *SN*   bethsam *PV*   bethsam *SN*
 2 scytarum *PSV*   scitarum *N*   scitopolis *PSVT*   scytropolis *N*   4 squi-
 tia *SN*   scytia *P¹V*   potuerit *scripsi cum bd:* poterit *codd.*   8 in
om. PSNV¹   10 scitasi *N*   12 se *om. V¹*   in suum se *SNV²Tbd*
 13 bethsam *PN*   bethsam *SV*   17 tributum *scripsi cum bd:* tributarium
codd.   19 anacephaleosin *PSNVT*   20 prolemsin *PSVT*   prolesin *N*
 25 hic] illic *P*

XII. Et ascendit angelus domini super Clauthmontem. scriptor libri hoc nomine appellauit locum, quia postea scripsit; nam quando angelus domini super eum ascendit, nondum sic appellabatur. a ploratione quippe nomen accepit, eo quod graece κλαυθμός ploratio dicitur. ibi enim populus fleuit, cum audisset ab hoc angelo uerba domini uindicantis in eos, quod inoboedientes fuissent, quia non exterminauerunt populos secundum praeceptum eius, quibus praeualuerunt, eligentes eos facere tributarios quam interimere et perdere, quemadmodum iusserat dominus. quod siue contempto dei mandato siue timore fecerint, ne hostes aduersum se acrius pugnare pro salute obtinenda quam pro tributo non dando cogerent, sine dubio peccauerunt uel spernendo quod diuinitus imperatum est uel non praesumendo quod eos posset qui imperauerat adiuuare. quod ideo per Iesum noluit eis dicere — si tamen adhuc eo uiuente iam fieri praeceperat et non potius praeoccupando commemoratum fuerat quod illo mortuo fieri coepit — quia hoc omnibus uoluit exprobrare per angelum; nondum autem omnes id fecerant uiuente Iesu, etsi aliqui forte iam coeperant. credibilius est tamen nihil tale fieri coeptum uiuente Iesu Naue tantumque terrarum sub illo tenuisse filios Israhel quantum eis ad considendum sufficeret, quamuis in sortibus suis haberent unde crescendo et conualescendo adhuc aduersarios exterminarent. proinde post mortem Iesu, posteaquam praeualuerunt, ut hoc possent facere, maluerunt eos habere tributarios secundum uoluntatem suam quam interimere et perdere secundum uoluntatem dei; propter hoc ad eos corripiendos angelus missus est. quod uero commemoratum est

26 Ind. 2, 1   8 cf. Ios. 17, 12—14

1 Clauthmontem *scripsi*: clautinos montem *PV* claudmos montem *S* clautmontem *N* clautinō* montem *T* clauthmona montem *bd* 4 eo *om. PV* 5 clautmos *PV* claudmos *S* claut. mos *N* clatmons *T* ubi *T* enim *om. P* 6 hoc *om. Sbd* 7 populo *N* 16 iam] ita *T* fieri praeceperat] coeperat fieri *bd* 18 uoluit *om. N* 19 fecerunt *N* Iesu tantūque *S* 20 est *om. V* 21 Naue *om. S* 28 commemoratum—praeoccupando *om. P*

in libro Iesu Naue, magis existimo praeoccupando commemoratum, quod post eius mortem uel futurum esse iam ipse nouerat prophetico spiritu, si ab illo liber conscriptus est, qui appellatur Iesu Naue, uel, si ab alio scriptus est, iam
 5 factum esse sciebat post mortem Iesu, quod in illo libro praeoccupando commemorauit.

XIII. Quid est quod angelus domini inter cetera diuinae comminationis dicit: non adiciam transmigrare populum quem dixi eicere [non auferam] eos a facie uestra; et
 10 erunt uobis in angustias et dii eorum erunt uobis in scandalum, nisi ut intellegamus nonnulla etiam de ira dei uenire peccata? ut enim dii gentium, inter quas non a se exterminatas Israhelitae habitare uoluerunt, essent eis in scandalum, id est facerent eos scandalizari in domino deo suo
 15 eoque offenso uiuere indignans hoc comminatus est deus: quod certe manifestum est magnum esse peccatum.

XIII. Et dimisit Iesus populum; et abierunt filii Israhel unusquisque in domum suam et unusquisque in hereditatem suam hereditare terram. hoc per recapitulationem iterari nulla dubitatio est. nam et mors ipsius
 20 Iesu Naue etiam in hoc libro commemoratur, ut tanquam ab exordio cuncta breuiter insinuentur, ex quo eis dominus dedit terram, et quemadmodum sub ipsis iudiciis uixerint quaeue perpassi sint; atque iterum reditur ad ipsorum iudicium
 25 ordinem ab eo qui primus est constitutus.

XV. Et surrexit generatio altera post eos, qui non scierunt dominum et opera eius quae fecit Israhel. exposuit quomodo dixerit „non scierunt dominum“. in illis uidelicet praeclaris et mirabilibus operibus, per quae factum
 30 est ante illos, ut Israhel sciret dominum.

1 Ios. 13, 1—3   8 Iud. 2, 3   17 Iud. 2, 6   20 cf. Ios. 24, 28
 21 cf. Iud. 2, 8   26 Iud. 2, 10

3 si *om.* N   9 non auferam *inclusi*; non auferam *enim uerba cod. Vat. uertit, cum sup. uerba cod. Alex. referant* 13 esse S   in *om.* P¹
 17 *sec. cod. Alex.* 20 nam et] manet S   22 insinuarentur PSVTbd
 24 sunt PV   28 dixerint P¹S

XVI. Et seruierunt Baal et Astartibus. solet dici Baal nomen esse apud gentes illarum partium Iouis, Astarte autem Iunonis, quod et lingua punica putatur ostendere. nam Baal Punici uidentur dicere dominum: unde Baalsamen quasi dominum caeli intelleguntur dicere; Samen quippe apud eos caeli appellantur. Iuno autem sine dubitatione ab illis Astarte uocatur. et quoniam istae linguae non multum inter se differunt, merito creditur hic de filiis Israhel hoc dicere scriptura, quod Baal seruierunt et Astartibus, quia Ioui et Iunonibus. nec mouere debet, quod non dixit Astarti, id est Iunoni, sed, tamquam multae sint Iunones, pluraliter hoc nomen posuit. ad simulacrorum enim multitudinem referri uoluit intellectum, quoniam unumquodque Iunonis simulacrum Iuno uocabatur; ac per hoc tot Iunones quot simulacra intellegi uoluit. uarietatis autem causa existimo Iouem singulariter, Iunones pluraliter commemorare uoluisse; nam eadem causa plurium simulacrorum etiam Ioues pluraliter dici possent. hoc autem, id est nomine plurali Iunones in graecis secundum Septuaginta reperimus, in latinis autem singulariter erat. quorum in illo, qui non habebat Septuaginta interpretationem, sed ex hebraeo erat. Astaroth legimus nec Baal, sed Baalim. quodsi forte aliud in hebraea uel syra lingua nomina ista significant, deos tamen alios fuisse constat et falsos, quibus Israhel seruire non debuit.

XVII. Et uendidite eos in manu inimicorum suorum in circuitu. quaeri solet quare dixerit „uendidit“, tamquam aliquod pretium intellegatur datum. sed et in psalmo legitur: uendidisti populum tuum sine pretio. et apud

1 Iud. 2, 13   20 cf. Hier. opera t. 28 p. 510. 524   25 Iud. 2, 14
28 Ps. 43, 13

1 startibus (us s. l. m. 2) *P,SNV*   2 est *S*   4 balsamen *PN* bal-
samem *V*   5 samem *PV*   6 estart *PNS* estarte *V*   9 bahal *S*
startibus *PSNI*   12 referre *N*   14 quod *P¹SV¹*   15 iunonem *PSV*
16 uoluisssem *N*   pluri-um *PS*   21 astaroht *ST*   22 deus *N*
25 manum *PSVT*   27 legitur] dicitur *S*   28 tuum *om. T*

prophetam: gratis uenditi estis et non cum argento redimemini. quare ergo „uenditi“, si „gratis“ et „sine pretio“ et non potius donati? an forte scripturarum locutio est, ut uenditus etiam qui donatur dici possit? hic autem
 5 sensus est optimus in eo, quod dictum est: gratis uenditi estis, et: uendidisti populum tuum sine pretio, quia illi, quibus tradidisti populum, inpii fuerunt, non deum colendo tradi sibi illum populum meruerunt, ut ipse cultus tamquam pretium uideretur. quod uero dictum est: neque
 10 cum argento redimemini, non ait: neque cum pretio, sed: neque cum argento, ut pretium redemptionis intellegamus, quale dicit apostolus Petrus: non enim argento et auro redempti estis sed pretioso sanguine tamquam agni inmaculati. in argento enim propheta omnem
 15 pecuniam significauit, ubi ait: non cum argento redimemini, quoniam pretio quidem sanguinis Christi, non tamen pretio pecuniario fuerant redimendi.

In eo, quod dominus dicit: et ego non adponam auferre uirum a facie ipsorum de gentibus quas reliquit
 20 <Iesus> filius Naue; et dimisit ad tentandum in eis Israhel, si obseruant uiam domini abire in eam quemadmodum custodierunt patres eorum an non. et dimisit dominus gentes has, ut non auferret illas celeriter, et non tradidit illas in manu Iesu,
 25 satis ostenditur causa, quare non Iesus omnes illas gentes bellando deleuerit; quia hoc si fieret, non essent in quibus isti probarentur. poterant autem esse ad utilitatem ipsorum,

1 Es. 52, 3   9 I Petr. 1, 18. 19   18 Iud. 2, 21—23

4 autem dici *N*   7 tradisti *S*   nec *T*   dominum *N*   10 pretio
 —cum *om.* *N*   11 redemptionis *om.* *P*¹   13 tamquam *om.* *PSVTbd*
 14 prophetam *N*   16 sanguines *S*¹ sanguinem *P*¹ sanguine *N*   18 et
om. *N*   19 uerum *N*   20 Iesus *retinui cum bd: om. codd.*   21 obser-
 uabant *PS* obseruabunt *VTbd*   ea *bd*   23 dimisit] ἀφ᾽ ἑαυτῶν *cod. Alex.*
 auferet *P*   24 celeriter *scripsi: tunc libri; sed cf. p. 460,*   24   ma-
 num *PSN* manus *in ras.* *T*   25 quaere *P*¹   26 esset *PSV*

si tentati in eis non reprobi inuenirentur eisque talibus inuentis, quales eos esse debere praeceperat dominus, iam gentes illae auferrentur a facie eorum, si ita uiuerent, nec bellis eos exerceri oporteret. uerba enim domini hucusque accipienda sunt: propter quod tanta dereliquit gens haec testamentum meum, quod mandauit patribus eorum, et non oboedierunt uoci meae, et ego non adponam auferre uirum a facie ipsorum — id est aduersarium — cetera uero uerba scriptoris sunt exponentis, unde dixerit dominus non se ablaturum uirum de gentibus quas reliquit 10 Iesus filius Naue. deinde subiungens, qua causa dereliquerit, et dimisit, inquit ad tentandum in eis Israhel, si obseruant uiam domini abire in eam, quemadmodum custodierunt patres eorum an non, eos uolens intellegi patres custodisse uiam domini, qui fuerunt cum Iesu, 15 id est eo tempore quo ille uiuebat. generationem quippe alteram superius retulit surrexisse post illos, qui uixerunt cum Iesu, et ab ipsis coepisse transgressiones quae offenderent dominum: pro quibus tentandis, id est probandis, relictas fuerant gentes nec exterminatae per Iesum. 20

Deinde ne putaretur hoc Iesus consilio suo tamquam humano egisse, ut gentes illae relinquerentur, subiungit scriptura: et dimisit dominus gentes has, ut non auferret illas celeriter; et non tradiditeas in manu Iesu. deinde sequitur: et hae gentes quas reliquit 25 Iesus, ut tentaret in eis Israhel, omnes qui nescierunt omnia bella Chanaan, uerum propter generationes filiorum Israhel docere illos bellum. erat

5 Iud. 2, 20   25 Iud. 3, 1. 2. 3

1 tentat *N*   inuenti *N*   3 auferrentur *PS'NV*¹   ut nec *N* ne *T*
 4 hucusque *N*   6 mandauit *N*   9 dixerat *PSVTbd*   12 in eis *om.*
PSVTbd   13 obseruent *VTbd*   ea *PNVTbd*   18 offenderunt *V²bd*
 20 ferant *V*¹   21 tamquam (tā s. l. add. m. 2) *P*   24 illas *om.* *V*
manu scripsi cum d: manus codd.   25 εἰς τὴν <ἀ> ἀπῆλθεν in *cod. Alex.*
legendum est

ergo ista causa in eorum tentatione, ut bellare discerent, id est. ut tanta pietate et oboedientia legis dei bellarent quanta patres eorum qui domino deo etiam bellando placuerunt, non quia optabile aliquid est bellum, sed quia pietas laudabilis
 5 et in bello. quod autem sequitur: uerum qui ante illos non scierunt illas, quid nisi gentes uult intellegi, quas nescierunt bellando qui fuerunt ante istos, quorum tentationi, hoc est probationi relictæ sunt? deinde commemorans quæ sint, quinque, inquit, satrapias alienigenarum, quas
 10 in libris Regnorum manifestius exprimit. satrapiae autem dicuntur quasi parua regna, quibus satrapes praeerant: quod nomen in illis partibus cuiusdam honoris est siue fuit. et omnem, inquit, Chananaeum et Sidonium et Euaëum inhabitantem Libanum a monte Hermon usque ad
 15 Laboemath. et factum est, ut tentaretur in ipsis Israhel. tamquam diceret: hoc autem factum est, ut tentaretur in ipsis Israhel, scire si audient mandata domini; non ut sciret deus omnium cognitor etiam futurorum, sed ut scirent ipsi et sua conscientia uel gloriarentur uel conuincerentur
 20 utrum audirent mandata domini, quæ mandauit patribus eorum in manu Moysi. quoniam ergo manifestati sibi sunt non se oboedissee deo in his gentibus quæ ad eorum tentationem, id est exercitationem atque probationem fuerant derelictæ, propterea dixit deus uel illa, in quibus
 25 aperte missus angelus et locutus expressius est, uel paulo ante, ubi ait: propter quod tanta dereliquit gens haec testamentum meum, quod mandauit patribus eorum, et non oboedierunt uoci meae, et ego non adponam auferre uirum a facie ipsorum.

9 cf. I Reg. 6, 4 sqq. 16 Iud. 3, 4 18 cf. Sus. 35

1 temptationē *PST* 5 et] est *Tb* qui] quia *P* 6 nescierant *SVbd*
 7 fuerant *VT* 9 satrapas *SV*¹ 10 satrapae *S* 11 satrapes *T* satrapae *bd*
 12 honeris *N* 14 a monte *scripsi*: ante montem *libri* 15 laboemat *N*
 caboemath *Vbd* labemath *T* 22 sibi *om. S* iis *bd* 25 expresse
 locutus *b* expressus *PSVd* expresus *N* 26 derelinquit *PSV*¹
 dereliquit tanta *T* 27 mandauit *N*

Dictum est autem in Deuteronomio ex persona dei loquentis de istis gentibus aduersariis: non eiciam illos in anno uno, ne fiat terra deserta et multiplicentur in te bestiae ferae; paulatim eiciam illos, donec multiplicemini et crescatis et hereditetis terram. poterat 5 hanc promissionem suam seruare dominus erga oboedientes, ut exterminatio gentium illarum crescentibus Israhelitis partibus fieret, cum eorum multitudo terras unde aduersarii exterminarentur desertas esse non sineret. quod autem ait: ne multiplicentur in te bestiae ferae, mirum si non 10 bestiales quodam modo cupiditates et libidines intellegi uoluit, quae solent de repentino successu terrenae felicitatis existere. neque enim deus homines exterminare poterat et bestias non poterat uel perdere uel nasci potius non permittere.

XVIII. Et excitauit dominus saluatorem Israhel et 15 saluauit eos. deinde uelut quaereretur quem saluatorem, Gothoniell, inquit, filium Cenez. accusatiuum enim casum hic debemus accipere, tamquam diceretur „Gothoniellem“. aduertendum est autem quod saluatorem dicat etiam hominem, per quem deus saluos faciat. nam clamauerunt filii Israhel 20 ad dominum; et excitauit dominus saluatorem Israhel et saluauit eos, Gothoniell filium Cenez fratrem Caleb iuniorem ipsius, et exaudiuit eos. inter illa autem quae appellantur ὑπέρβατα, hoc genus rarum est, quoniam habet et illud quod Graeci uocant ὑστερολογία. quod enim ait postea: 25 et exaudiuit eos, si prius ponatur, fit sermo lucidior. nam ordo est: et clamauerunt filii Israhel ad dominum. et exaudiuit eos et excitauit dominus saluatorem Israhel. deinde quod hic interpositum est: et saluauit eos, et postea dictum est:

2 Ex. 23, 29. 30 15 Iud. 3, 9

1 deuterio *S* domini *T* 4 eiciam] etiam *PS*¹ 5 hereditatis *N*
 poterant *P*¹ 6 hanc] autē *V* 14 nasci] pasci *PSNVbd* 17 gotho-
 niell *S* 18 diceret *Sbd* gotoelem *S* gotoniellem *N* 22 frater *T*
 23 iunior *T* καὶ εἰσήκουσεν αὐτῶν *Lag.* 24 yperbata *PSNVT*
 25 ysterologian *PVT* ysterologiam *S* ytyerologian *N*

Gothoniel — uelut Gothonielem — filium Cenez, si ita diceretur, planius fieret: et excitauit dominus saluatorem Israhel Gothoniel filium Cenez et saluauit eos.

XVIII. Quadraginta annos quieuisse terram promissionis a bellis sub Gothoniele iudice scriptura testatur: quantum temporis primordia Romani imperii sub Numa Pompilio tantummodo rege pacata habere potuerunt.

XX. Quaeri potest utrum mentitus fuerit Aod iudex, quando occidit Eglom regem Moab. cum enim solus soli insidiaretur, ut eum percuteret, hoc illi ait: uerbum occultum mihi est ad te, rex, ut ille a se omnes, qui cum illo fuerant, remoueret. quod cum factum esset, iterum dixit Aod: uerbum dei mihi ad te, rex. sed potest non esse mendacium, quandoquidem uerbi nomine solet etiam factum appellare scriptura; et reuera ita erat. quod autem dixit: uerbum dei, intellegendum est hoc illi deum ut faceret praecepisse, qui eum populo suo excitauerat saluatorem, sicut illis temporibus talia fieri diuinitus oportebat.

XXI. Merito quaeritur quomodo fuerit „exiliis ualde rex Eglom“ „et concluserunt adipēs uulnus,“ quando percussus est. sed intellegendum est ea locutione dictum, quae solet a contrario intellegi; sicut dicitur lucus, quod minime luceat, et abundare respondetur, quod non est, et benedixit regi pro maledixit, sicut scriptum est in Regnorum libro de Nabuthe. nam in ea interpretatione, quae non secundum Septuaginta, sed ex hebraeo est, ita inuenimus: erat autem Eglom crassus nimis.

4 cf. Iud. 3, 11   10 Iud. 3, 19   12 Iud. 3, 20   19 Iud. 3, 17. 22   24 cf. III Reg. 20 (21) 10. 13   27 cf. Hieron. t. XXVIII p. 512

1 uelut *scripsi*: ut *PS¹N* aut *S²bd* uel *T*, *om.* *V* gothonielem *om.* *V* zenez *S¹* 2 planus *N* 5 gotolia *N* 6 pamphilio *P¹V¹* pomphilio *SP²* 7 paccato *ST* paccatum *NV* 14 solet (et *in ras.*) *V* sol *N* 16 praecepisse *V* 19 exiliis *P¹S¹* exillis *T* excilis *N* 20 concluserint *PNVTbd* 22 intellegit *N* 24 in regnorum *om.* *P¹* 25 libro *om.* *PSV* rabutte *PVS¹* nabute *N* 27 Eglon *apud Hieron.*

XXII. Et exiit Aod foras et transiit obseruantes et clausit ianuas domus superioris super eum et coartauit. hoc recapitulando dictum est, quod fuerat praetermissum. nam prius hoc fecisse intellegendum est et sic de superioribus descendisse et transisse obseruantes.

XXIII. Quomodo pueri regis Eglom clauis aperuerint quod Aod clauis non clauserat, potest mouere, aut, si ille clauis clauserat, quomodo secum eam non auferret, ut isti nec clauis aperire possent. proinde aut alia clauis adlata est aut tale clusurae genus fuit, quod sine clauis posset claudi nec sine clauis aperiri. nam sunt quaedam talia, sicut ea quae ueruclata dicuntur.

XXIII. Sub iudice Aod octoginta annos pacem habuit Israhel in terra promissionis duplicato scilicet tempore quam fuit memorabile Romanorum sub rege Numa Pompilio.

XXV. Et post eum surrexit Samegar filius Anath et percussit alienigenas in sexcentos uiros praeter uitulos bouum et saluauit Israhel. quomodo post Aod iste pro Israhel pugnauerit et dictus sit saluasse Israhel potest esse quaestio; non enim rursus fuerant captiuati uel iugo seruitutis innexi. sed intellegendum ita dictum „saluauit,“ non quia nocuerit aliquid hostis, sed ne permetteretur nocere: quem credendum est bello coepisse tentare et huius uictoria fuisse depulsum. sed quid sibi uelit quod addidit: praeter uitulos bouum, obscurum est. an forte et bouum stragem pugnando fecit et ita dictum est eum occidisse sexcentos uiros praeter illud quod fecit de bubus occisis? sed quare

1 Iud. 3, 23   6 cf. Iud. 3, 25   13 cf. Iud. 3, 30   16 Iud. 3, 31

1 Aod] ad *PS*   fores *V*¹   2 clusit *N*   5 superius *PSVbd*
supernis *T*   6 eglon *N*   7 aot *S*   8 auferet *P*   10 clusurae *VTbd*
possit *PSNT*   cludi *V*   11 clauis *Tbd*   ueruclata (*add. m. 2*) *S, PVT*
12 dicuntur *om. S*¹   15 sub Romanorum *bd*   Numa *om. VNT*
16 Anath *scripsi*: anead *PSV* ane *N* aneat *T* Aneath *bd*   17 ἐκτὸς μίσχων
τῶν βοῶν *Lag.*   18 post] potest potest *N*   19 pro Israhel *om. N*   20 captiui *N*
21 seruauit *PV*   22 nocuerat *N*   23 quem] quoniam *PVTbd*   uic-
torie *N*   26 occidisse se *N*   27 bubus *bd*   occisised *N*

uitulos? an graecae locutionis consuetudo est etiam uitulos eos appellare, qui grandes sunt? nam ita loqui uulgo in Aegypto perhibentur, sicut apud nos pulli appellantur gallinae cuiuslibet aetatis. non autem habet interpretatio ex hebraeo
 5 „praeter uitulos boum,“ sicut ista quae secundum Septuaginta est; sicut habet illa ex hebraeo: uomere occisos sexcentos uiros, quod ista non habet.

XXVI. Quid est quod respondens Barac Debborae ait: si ibis, ibo, et si non ieris mecum, non ibo, quoniam
 10 nescio diem in qua prosperat angelum dominus mecum, quasi a prophetissa diem audire non potuerit? nec illa diem respondit, sed perrexit cum illo. et quid est: prosperat angelum dominus mecum? an hic demonstratum est, quia et angelorum actus prosperantur, id est
 15 adiuvantur a domino, ut feliciter cedant? an locutionis est „prosperat angelum mecum,“ id est facit mecum prospera per angelum?

XXVII. Et pauefecit dominus Sisaram et omnes currus eius. ecce quemadmodum commendat scriptura agere
 20 deum in cordibus, ut det exitum rebus, quem constituit. utique enim pauefecit uel obstupescit Sisaram, ut traderet eum.

XXVIII. Vbi Iahel mulier, quae occidit Sisaram, cum locuta esset ad Barac qui eum quaerebat, scriptum est de
 25 ipso Barac, quia intrauit ad eam: animaduertendum est non esse consequens, ut, cum scriptura dicit de uiro quod intrauit ad aliquam feminam, iam etiam concubuisse credatur. assidue quippe sic loquitur scriptura: intrauit ad eam, ut nolit intellegi nisi quod ei mixtus sit. hic ergo proprie dictum

6 cf. Hieron. t. XXVIII p. 513   8 Iud. 4, 8   18 Iud. 4, 15
 25 Iud. 4, 22

2 grande S¹   6 habet (et *add. m.* 2) S   occisos se N; percussit
 de Philistim sexcentos uiros uomere *apud Hieron.*   8 deborae *add.*
m. 2 S   9 ibo *om.* S   eris N   12 quod N   18 sisarram PS
 sysaram T   19 curros PS¹   21 enim *om.* S¹   sisarram PS   23 aiel N
 24 baraac PS¹V¹   26 dicetis P dicat V

est „intrauit ad eam.“ id est in domum eius intrauit, non ut per haec uerba intellegatur concubitus.

XXVIII. In cantico Debborae dicitur: defecerunt habitantes in Israhel, defecerunt. donec surrexit Debbora, donec surrexit mater in Israhel. elegerunt ut panem 5 hordeaceum deos nouos; tunc expugnauerunt ciuitates principum. hic intermixtus ordo uerborum obscuritatem facit et quaestionem mouet. quomodo enim intellegatur: elegerunt ut panem hordeaceum deos nouos; tunc expugnauerunt ciuitates principum? quasi tunc eis fauerit deus ad 10 expugnandas ciuitates principum. quando elegerunt ut panem hordeaceum deos nouos. sed in aliis iam scripturarum locis saepe didicimus quemadmodum fiant hyperbata, quorum directione cum uerba ad ordinem redeunt sensus explanatur. iste ergo est ordo: defecerunt habitantes in Israhel, 15 defecerunt; elegerunt ut panem hordeaceum deos nouos, donec surrexit Debbora, donec surrexit mater in Israhel; tunc expugnauerunt ciuitates principum.

XXX. Quaeri potest quomodo dictum sit: elegerunt ut panem hordeaceum deos nouos, cum panis hordeaceus, 20 quamuis sit in comparatione triticei panis abiciendus, tamen etiam ipse pascat et uitale alimentum sit; dii autem noui, quos dicuntur elegisse qui defecerunt a deo uiuo, non possunt in alimentis animae deputari, sed potius in uenenis. an haecenus accipienda est similitudo, quatenus ualet, ut propter 25 hoc solum dictum intellegatur, quia, sicut plerumque fastidio fit, ut eligenda reiciantur et aspernanda delectent, ita uitio prauae uoluntatis tanquam languore fastidii, cum esset deus eorum uerus, in falsis elegerunt nihil aliud quam nouitatem

3 Iud. 5, 7, 8 19 Iud. 5, 8

3 deborae *P* debborae *SV*² debore *T* 5 donec (do s. *l. m.* 2) *P* surrexit *V* 6 ordiacium *PNV* hordiacium *S* deo *S*¹ 7 hinc *N* 8 enim *om. T* 10 fauet *T* 13 yperbata *PSNVT* 14 directionē *PS*¹ 16 elegerent *PS* 23 possint *PSV* in *pr. om. P*¹ 24 deputari] dubitari *PT* in] de *N* 27 fit *ex* sit *V* 28 langore *N* 29 falsus *V*¹

spreta ueritate, atque ita cibum mortiferum tamquam panem hordeaceum elegerunt non se arbitantes inde perituros, sed etiam inde uitam uelut esca innoxia licet uiliore sumturos? secundum opinionem ergo eorum similitudo posita est
 5 animique languorem, non secundum ueritatem. nam dii illi noui nullis sunt cibis uitalibus comparandi.

XXXI. Et factum est quando clamauerunt filii Israhel ad dominum propter Madian, et misit dominus uirum prophetam ad filios Israhel et dixit
 10 eis. cur non dicatur nomen huius prophetae, quod ualde scripturis inusitatum est. latens causa est; non tamen nullam esse arbitror. sed quia post uerba, quibus exprobrauit inobedientiam populo, sequitur scriptura dicens: et uenit angelus domini et sedit sub quercum quae erat in
 15 Ephra, non absurde intellegitur iste angelus significatus nomine uiri, ut, posteaquam haec uerba dixit, uenerit ad quercum memoratam et ibi sederit. nomine enim uirorum solere appellari angelos notum est, quamuis eum, qui esset angelus, appellatum esse prophetam non facile nec euidenter occurrat;
 20 eum sane, qui propheta esset, dictum angelum legimus. sed si angelorum dicta prophetica nota sunt, id est quibus futura praenuntiauerunt, cur non possit angelus prophetae nomine nuncupari? uerum tamen, ut dixi, expressum et manifestum de hac re testimonium non occurrit.

25 XXXII. Quod angelus dicit ad Gedeon: dominus tecum potens in fortitudine, nominatiuus casus est. non uocatiuus; hoc est: dominus potens tecum est, non „tu potens“.

XXXIII. Aduertendum est dixisse angelum tamquam ex domini auctoritate: nonne ecce misi te? cum loqueretur

7 Iud. 6, 8 13 Iud. 6, 11 17 cf. Gen. 19, 10 20 cf. Matth. 11, 9. 10 25 Iud. 6, 12 29 Iud. 6, 14

3 unde *PV*¹ escam *V* 5 nam *ex* non *S* di *N* 6 nulli *NV*¹
 7 *sec. cod. Alex. cf. Lag.* 8 maziam *N* 11 non tamen| nomen *PT*
 nullū *N* 12 exprobrauit *N* 14 ἐπὶ τῇν δρῶν *cod. Alex. et Lag.* super *VT*
 quercu *bd* 17 uirorum *N* 18 eum| enim *P* 22 propheticae *V*
 25 dicitur *T* 26 δοῦναι ἐν τῇ ἰσχύι *Lag.*

ad Gedeon. quis enim eum misit, nisi qui ad eum angelum misit? Debbora uero non ait ad Barac: „nonne mandavi tibi“? sed ait: nonne mandavit dominus deus Israhel tibi? hic autem non dictum est: nonne ecce misit te dominus? sed: nonne ecce misi te?

XXXIII. Vbi respondet Gedeon ad angelum: in me, domine — hoc est: in me intende — in quo saluabo Israhel? ecce mille mei humiliores in Manasse? intelligitur praepositus fuisse mille hominum, quos graece χιλίάρχους appellat scriptura. an quid aliud?

XXXV. Animaduertendum est quod Gedeon non ait angelo: offeram tibi sacrificium, sed ait: offeram sacrificium meum et ponam in conspectu tuo. unde intellegendum est non eum angelo, sed per angelum sacrificium offerre uoluisse. quod et ipse angelus euidenter ostendit, qui non ab eo sacrificium tamquam sibi sumsit, sed ait illi: accipe carnes et azymos et pone ad petram illam et ius effunde. et cum hoc fecisset Gedeon, extendit angelus domini summum uirgae quae in manu eius et tetigit carnes et azymos; et accensus est ignis de petra et comedit carnes et azymos. ita etiam ipse angelus in sacrificio quod obtulit Gedeon officium ministrantis impleuit; ignem quippe homo minister ut homo sine miraculo subiecisset, quem mirabiliter ut angelus iste subiecit. denique tunc cognouit Gedeon quod angelus domini esset; nam hoc scriptura continuo subdidit: et uidit Gedeon quoniam angelus domini est. prius ergo tamquam cum homine loquebatur, quem tamen hominem dei credidit, ut coram ipso

3 Iud. 4, 6   6 Iud. 6, 15   12 Iud. 6, 18   16 Iud. 6, 20. 21
26 Iud. 6, 22

2 non om. *SVbd*   nonne—sed om. *PSVTbd*   4 misi *S*¹   5 misi] misit *SP*¹   6 sec. cod. *Alex.*   9 chiliarcos *PSNVT*   12 sec. cod. *Alex.*   16 sibi] si *P*   17 azimos *PSNVT*   19 summam *P*   erat post quae add. *V²Tbd*   20 et post carnes om. *PS¹V¹*   ἀνήφθη πῦρ cod. *Alex* et *Lag.*   est om. *PVT*   21 prius et om. *T*   25 scriptura hoc *S*   26 subdit *S*   cf. cod. *Alex.* et *Lag.*   27 homini *P* homin. *T*

sacrificium uellet offerre uelut adiuuandus eius praesentia sanctitatis.

XXXVI. Quaeri potest quare Gedeon ausus fuerit sacrificium offerre deo praeter locum ubi iusserat deus. praeter
 5 tabernaculum quippe suum deus prohibuerat sacrificari sibi
 cui tabernaculo templum postea successit. tempore autem, quo
 fuit Gedeon, tabernaculum dei erat in Silo; atque ideo illic
 tantum legitime posset sacrificari. sed intellegendum est quod
 illum angelum primo prophetam putauerat et tamquam deum
 10 illum consuluerat de offerendo sacrificio: quod ille si prohibuisset, non utique fieret; sed quoniam adprobauit et ut fieret
 annuit, dei auctoritatem Gedeon in faciundo secutus est. ita
 quippe deus legitima illa constituit, ut leges non sibi, sed
 hominibus daret. unde quodcumque praeter illa ipse praecepit,
 15 non a transgressoribus, sed potius a piis et oboedientibus
 inpletum intellegendum est: sicut Abraham de immolando
 filio. nam sic et Helias extra tabernaculum domini ad conuincendos
 sacerdotes idolorum sacrificauit: quod ex praecepto domini
 fecisse intellegendus est, qui ei tamquam prophetae
 20 reuelatione atque inspiratione iussit ut faceret. quamquam
 tanta consuetudo praeter tabernaculum sacrificandi crebuerat,
 ut etiam Salomon in excelsis sacrificasse inueniatur nec eius
 sacrificium fuisse reprobatum. et tamen notantur reges, qui
 inter opera laudabilia sua non destruxerunt excelsa, ubi contra
 25 legem dei populus sacrificare consueuerat, et qui destruxit
 maiore praedicatione laudatur. ita deus consuetudinem populi
 sui, qua praeter eius tabernaculum tamen non diis alienis offerebant,
 sed domino deo suo, sustinebat potius quam uetabat

3 cf. Iud. 6, 20   6 cf. Deut. 12, 13   16 cf. Gen. 22, 2   17 cf.
 III Reg. 18, 30—38   22 cf. III Reg. 3, 4—15

4 deus *om. P*   5 sacrificare *V¹*   7 selom *N* sylo *T*   10 illum
scripsi: in illo libri   consulerat *S'* consueuerat *N*   15 transgressoribus *V*
 a piis] sapit *N*   16 de habraham *N*   17 et sic *PSVTbd*   19 intel-
 legendum *PSVT*   21 consue *N*   crebuerat *S* debuerat *P¹V¹*   24 dex-
 truxerunt *N*   25 destruxit *N*   27 dis *N*   28 uetebat *P¹V¹*

etiam sic exaudiens offerentes. hoc autem, quod Gedeon fecit, quis non intellegat per angelum procuratum ut propheticæ fieret, in qua prophetia petra illa commendaretur? cui quidem petrae non sacrificatum est, sed de illa ignis commemoratur exisse, quo sacrificium consumeretur. siue enim per aquam, 5 quam percussa petra effudit in eremo, siue per ignem donum spiritus sancti significatur, quod ditissime dominus Christus effudit super nos. nam et in euangelio significatum est hoc donum per aquam, ubi ipse dominus ait: si quis sitit, ueniat et bibat. qui credit in me, sicut dicit scrip- 10 tura, flumina de uentre eius fluent aquae uiuae; ubi euangelista subiunxit: hoc autem dicebat de spiritu quem accepturi erant credentes in eum. significatum est et per ignem, ubi ueniente illo super congregatos legitur: uisae sunt illis linguae diuisae uelut ignis, qui 15 et insedit super unumquemque eorum; et ipse dominus ait: ignem ueni mittere super terram.

XXXVII. Et factus est numerus eorum qui lambuerunt manu sua, lingua sua trecenti uiri. plerique latini codices non habent „manu sua“, sed tantummodo 20 „lingua sua“, quoniam sic intellexerunt quod supra dictum est: sicut canes; graecus autem utrumque habet: manu sua, lingua sua, ut intellegatur quod manu aquam raptam in os proiciebant. et hoc erat simile bibentibus canibus, qui non ore adposito sicut boues aquam ducunt quam bibunt, sed 25 lingua in os rapiunt, sicut etiam isti fecisse intelleguntur, sed cum manu in os aquam proicerent, quam lingua exciperent. nam et interpretatio ex hebraeo planius id habet his

5 cf. Num. 20, 11   9 Ioh. 7, 37—39   15 Act. 2, 3   17 Luc. 12, 49   18 Iud. 7, 6   22 Iud. 7, 5   28 cf. Hieron. t. XXVIII p. 518

4 commemoraretur *T*   8 hoc *om. N*   9 dominus *eras. P, om V* sitit] scitat *N*   10 dixit *S*   12 subiungit *N*   18 lauerunt *N*   20 manus suas *N*   22 habet utrumque *bd*   ἐν χειρὶ ἀνθρώπων *cod. Vat.*, ἐν τῇ γλώσσῃ ἀνθρώπων *cod. Alex. et Lag.*   25 opposito *S*   26 iste *N*   intelliguntur fecisse *bd*   27 sed *om. T*

uerbis: fuit itaque numerus eorum qui manu in os
 proiciente aquam lambuerant trecenti uiri. neque
 enim solent homines ita bibere, ut sine opere manus lingua
 sicut canes aquam hauriant; aut uero istis praeceptum fuerat
 5 ut hoc facerent. sed cum ad bibendum descendissent ad
 aquam, multi genu fixo biberunt, quod facilius et minore
 labore fieret; pauci uero, quia non flexo genu se incuruaue-
 runt, ut canes biberunt, sed aquam manu in os iactam. quo-
 rum numerus, quia trecenti erant, signum insinuat crucis
 10 propter litteram T graecam, qua iste numerus significatur.
 per quam etiam gentes magis in crucifixum credituras prae-
 figuratum est, quod littera graeca est. unde Graecorum no-
 mine apostolus omnes gentes significat, cum dicit: Iudaeo
 primum et Graeco, et: Iudaeis et Graecis, saepe ita
 15 commemorans circumcisionem et praeputium, quod in linguis
 gentium graeca ita excellat, ut per hanc omnes decenter signi-
 ficientur. iste numerus et in uernaculis Abrahae animadu-
 tendus est, per quos fratrem ab hostibus liberauit, quando
 eum Melchisedec in magno mysterio benedixit. quod enim
 20 exuberant illic decem et octo — nam trecenti decem et octo
 fuisse referuntur — uidetur mihi significatum quo etiam tem-
 pore fieret, id est tertio, quod futurum erat sub gratia. nam
 primum est ante legem, secundum sub lege, tertium sub
 gratia. singula uero tempora senario numero significata sunt
 25 propter perfectionem; nam ter seni decem et octo sunt. unde
 et illa mulier decem et octo annos habebat in infirmitate,
 quam curuam saluator cum inuenisset erexit et a diaboli alli-

13 Rom. 2, 9 14 I Cor. 1, 24 20 cf. Gen. 14, 14. 20 26 cf.
 Luc. 13, 11—13

1 in] ad *apud Hieron.* 2 aquas *apud Hieron.* 3 ope *T²bd* 4 isti *N*
 5 *pr.* ad] a *N* 6 flexo *STbd* 7 flexu *PV* genu *om.* *PV* se] sed *P*
 8 aqua *VTbd* iacta *VTbd* 10 tau *PSNVT* qua *om.* *PSN*
 11 quas *PSV* quod *T* 13 iudaeo *S* 16 dicenter *N* decentur *P¹V¹*
 significetur *P* 17 animaduertendus *P¹S¹* animaduertendum *N* 20 decem
 et trecenti *S* trecenti et decem *N* 21 quo] quod *N* 23 primus *P*
 26 habet *V* 27 inuenised *N* et *om.* *PTS¹* a *om.* *V*

gamento, ut euangelium indicat, soluit. nam quod ita isti probati sunt, per quos uinceret Gedeon, ut similes in bibendo canibus dicerentur, significat quod contemptibilia et ignobilia elegit dominus; pro contemptu enim habetur canis. unde dicit: non est bonum tollere panem filiorum et mittere ⁵ canibus; et Dauid, ut se tamquam contemptibilem abiceret, canem se appellauit loquens ad Saul.

XXXVIII. Quid sibi uult quod scriptum est de Gedeon: descendit ipse et Phara puer eius in partem quin-
quaginta qui erant in castris? quod latini quidam co- ¹⁰
dices habent: in eam partem in qua erant quinquageni custodes in castris, alii uero: in partem quinquagesimam in castra; obscurum quippe dictum plures sententias interpretum fecit. sed aut ea pars castrorum erat, quam seruabant quinquaginta custodes, aut, si quinquageni ¹⁵
intellegendi sunt circumquaque seruasse, in unam partem isti descenderunt ubi erant quinquaginta.

XXXVIII. Quod ille, qui proximo suo somnium narrauit, quod audiuit Gedeon, ut de uictoria futura confirmaretur, dixit se uidisse mensam panis hordeacei uoluentem in castris et ²⁰
percutientem tabernaculum Madian et subuertentem, hoc intellegendum arbitror quod de canibus, quia per contemptibilia mundi — quod significat mensa panis hordeacei — saluator superbos fuerat confusus.

XL. Quod exclamari iussit Gedeon a trecentis suis: gla- ²⁵
dius domino et Gedeon, id est huic Gedeon, hoc significat, quod gladius id erat operaturus, quod domino placeret et Gedeon.

3 cf. I Cor. 1, 28   5 Matth. 15, 26   7 cf. I Reg. 24, 15
8 Iud. 7, 11   18 cf. Iud. 7, 13   24 cf. I Cor. 1, 27. 28   25 Iud. 7, 20

2 uinceret gentes *N*   4 deus *N*   contentu *N*   6 abicerent *N*
8 Quid] quod *N*   est est *N*   de *om.* *PSVTbd*   9 et ipse *VT*
10 castra *N*   11 haberent *N*   13 obscure *N*   24 superuos *PS*¹ super
hos *V*   25 (*et* 27) claudius *N*

XLI. Quaeri solet quid sit „ephud“ uel „ephod. quod quidem si sacerdotale est indumentum, quod plerique dicunt, uel potius superindumentum, quod ἐπένδομα graece dicitur uel ἐπωρίς, quod magis superhumerales interpretari latine potest, merito mouet quomodo de tanto auro Gedeon id fecerit. nam ita scriptum est: et factum est pondus inaurium aurearum quas petierat sicli mille septingenti auri praeter brachialia et torques et operimenta purpurea quae erant super reges Madian, praeter torques quae erant in ceruicibus camelorum ipsorum. et fecit illud Gedeon in ephud et statuit illud in ciuitate sua in Ephra. et fornicatus est omnis Israhel post illud ibi et factum est Gedeon et domui eius in scandalum. quomodo ergo ista uestis de tanto auro fieri potuit? nam et mater Samuelis fecit filio suo, sicut legimus, ephud bar, quod nonnulli interpretati sunt „ephud lineum“, quando eum dedit domino in templo nutriendum: ubi euidentius adparet hoc genus esse indumenti. an ideo dictum est: statuit illud in ciuitate sua, ut hinc intellegeretur aureum fuisse factum? non enim dictum est „posuit“, sed „statuit“, quoniam ita erat solidum et ualidum, ut statui posset, hoc est positum stare.

Hoc ergo illicitum cum fecisset Gedeon, fornicatus est post illud omnis Israhel, id est sequendo illud contra legem dei. ubi non frustra quaeritur, cum idolum non fuerit, id est cuiusquam dei falsi et alieni simulacrum, sed ephud, id est unum de sacramentis tabernaculi quod ad uestem sacerdotalem pertineret, quomodo fornicationem scriptura dicat po-

6 Iud. 8, 26. 27 15 cf. I Reg. 2, 18

1 efud (sic fere semper) PSNVT efod (sic fere semper) PSNVT
quidam N 2 si om. N sacerdotalis N 3 ependima PSNVT
4 epomis PSNVT latine] solet (semieras.) S post N 7 sicli]
σίκλοι cod. Alex. et Lag. 9 super—erant om. T 12 efra PSNVT
15 samuhelis SV filio ex suo m. 2 P 16 efudbar PNSV efubar T
17 domino om. V 18 euendentius V¹ 25 dñi an dñi sit dubium T
27 id er. in mg. add. m. 2 V

puli ista sectantis atque uenerantis. ideo scilicet, quod praeter tabernaculum dei, ubi erant ista quae ibi fieri iusserat deus, extra simile aliquid fieri fas non erat. ideo sequitur et dicit scriptura: et factum est Gedeon et domui eius in scandalum, id est, ut ab offenso deo discederet, quia et
 5 hoc quoddam genus idoli quodam modo erat, quod extra dei tabernaculum quodlibet manu factum pro deo coleretur, cum illa ipsa quae iussa sunt in tabernaculo fieri ad dei potius cultum referrentur quam pro deo aliquid eorum aut pro dei simulacro colendum haberetur. 10

Quamquam per ephud uel ephod ea locutione, quae significat a parte totum, omnia possint intellegi quae constituit Gedeon in sua ciuitate ueluti ad colendum deum similia tabernaculo dei: et propterea per hoc, quia hoc est sacerdotalis honoris insigne, quod saepe scriptura commemorat, ut hoc
 15 sit peccatum Gedeon, quod extra dei tabernaculum fecerit aliquid simile, ubi coleretur deus. non quod solido auro uelut adorandum constituerit ephud, sed quod ex auro ipso, quod esset de praeda, fecerit ea quae pertinerent ad ornamenta uel instrumenta sacrorum, quae omnia per ephud significata sunt, 20 propter excellentiam, ut dixi, uestis sacerdotalis. nam et ipsum ephud non quidem ex auro solo fieri praeceptum est, si hoc est superhumerales sacerdotalis uestis, uerum tamen etiam aliquid auri habet; nam ex auro et hyacintho et purpura et coccino et bysso ut fieret, diuinitus imperatum est. sed quia 25 hoc ita posuerunt septuaginta interpretes, ut commemoratis omnibus quae de spoliis acceperat Gedeon, inferrent: et fecit illud Gedeon in ephud, uidetur ita dictum, tamquam ex toto illo quod commemoratum est hoc factum esse credatur, cum possit etiam illic intellegi locutio quae significat a toto 30

15 cf. Ex. 28, 2   24 cf. Ex. 36, 9 (39, 2)

1 iste *P*¹   2 deus iusserat *N*   5 disceret *P*¹   6 quodam] quo *P*
 9 referentur *P*   13 tabernacula *PS*¹   20 strumenta *N*   21 ipsud *PS*
 22 si] sicut *P*   24 iacintho *P* iacinto *S* yacinto *N* iachinto *V*   30 potuit *in ras.* *T*

partem, ut quod dictum est: fecit illud in ephud, intel-
legatur „fecit inde ephud“ uel „fecit ex eo ephud“, non sci-
licet illud totum consumens in ephud, sed ex illo quantum
sufficiebat inpendens. nam in illa interpretatione quae ex he-
braeo est sic legitur: fecitque ex eo Gedeon ephod.
quod enim apud Septuaginta scriptum est „ephud“, hoc in
hebraeo perhibetur dici „ephod“. non autem omnes sacer-
dotes tali utebantur superhumerali, quod esset ex auro et
hyacintho et purpura et coccino et bysso, sed solus summus
sacerdos. unde illud, quod de Samuele commemorauimus fac-
tum illi ab eius matre, non erat utique tale, quoniam cum
datus est nutriendus non erat summus sacerdos utique puer.
unde, ut dictum est, ephud bar appellatur uel potius ephud
bat, sicut adserunt qui hebraeam linguam nouerunt, et inter-
pretatur ephud lineum. sed Gedeon existimo illud fecisse,
quod erat praecipuum summi sacerdotis indumentum atque
ornamentum, per quod et cetera significata sunt opera sacra-
rii, quod in sua ciuitate praeter dei tabernaculum constituerat.
et propter hoc peccatum factum est illi et domui eius in
scandalum, ut sic interiret — quod postea scriptura narrat —
tanta eius numerositas filiorum.

XLII. Non praetereunda oritur quaestio, quomodo quieuerit
terra quadraginta annos in diebus Gedeon, cum post uicto-
riam, qua liberauit Hebraeos, ex auro spoliolum fecerit abo-
minationem et post illam fornicatus sit omnis Israhel et fuerit
illi et domui eius in scandalum. quomodo ergo post hoc tan-
tum nefas, quod et Gedeon et populus admisit. requieuit
terra quadraginta annos, cum hoc scriptura soleat ostendere.
cum a domino deo populus fornicaretur, tunc potius pacem
illos perdere, non acquirere, et hostibus subiugari, non ab

5 cf. Hieron. t. XXVIII p. 520 C. XXXI 20 cf. Iud. 9, 5 22 cf.
Iud. 8, 28

2 inde in efud *PS* 5 Gedeon ex eo *S* 7 ephud *N* 10 samuhele
SNV 13 appellabatur *T* efudbat *PSV* ephudbat *N* effudbat *T*
23 annis *N* 26 tantum *om.* *P*¹ 27 requieuitque *PS*¹*T*¹

hostium infestatione muniri? sed intellegendum est, sicut solet scriptura, per prolepsin, id est per praeoccupationem dixisse, quod fecerit ephud contra dei legem Gedeon ex illo auro, quod fuerat hostibus deuictis atque prostratis ablatum, quia uno loco dicere uoluit et unde erat aurum et quid de illo factum sit. sed postea factum est in fine dierum Gedeon hoc peccatum, quando consecuta sunt etiam mala, quae deinde scriptura contexuit, posteaquam commemorauit, quot annis in diebus Gedeon terra conquieuerit, quos annos recapitulando commemorauit, id est ad ordinem rediens quem praeteruerat prius dicendo de illo scandalo quod nouissime factum est.

XLIII. Et factum est cum mortuus esset Gedeon, et auersi sunt filii Israhel et fornicati sunt post Baalim et posuerunt ipsi sibi Baalberith testamentum, ut esset eis ipse in deum. et Baalim et Baalberith idola intellegenda sunt. maior itaque transgressio et fornicatio commissa est a populo post mortem Gedeon quam illo uiuo propter ephud, quoniam et illud, etsi inlicite factum erat, tamen de sacramentis tabernaculi erat; ista uero post idola fornicatio non habet uel falsam paternae religionis defensionem. unde etiam si illud ephud non in fine temporis Gedeon, sed ante factum est, ita deus patienter tulit, ut pax in terra perseueraret, quia, licet factum erat quod prohibuerat, non tamen longe recessum erat ab illo, qui tale aliquid in tabernaculo suo atque in honorem suum fieri iusserat. nunc uero grauiora commissa et apertissimam post idola fornicationem populi esse noluit inpunitam.

12 Iud. 8, 35

2 prolepsin *PSNVT* 4 prostratis *N* 8 quod annos *N* 10 commemorauit *P* rediens] reuertendo *bd om. PSVT* praetierat *N* praetierat *T* 12 factus *N* esset mortuus *Vbd* 14 baalim *PSV* αἰδοῖς *cod. Alex et Lag* εἰς αὐτοῖς *Tisch.* baalberith *PSV¹T* baalerit *N* 15 in *om. P¹* baalim *PSV* baalberith *PSV¹* baalberit *NT* 18 et *om. N* 20 relegionis *P* 21 si ante non pos. *bd* 27 inpunitum *VT'*

XLIH. Quod inducitur rhamnus, id est quoddam spinarum genus, in similitudinem dicere omnibus lignis conuenientibus eam, ut regnaret super ea: si in ueritate ungitis me uos regnare super uos, uenite, confidite in protectione mea; et si non, exeat ignis de rhamno et comedat cedros Libani, obscurus sensus est, sed eum inuenta distinctio manifestat. non enim ita legendum est: et si non exeat ignis de rhamno, sed subdistinguendum „et si non“ ac deinde inferendum „exeat ignis de rhamno“, id est: et si non confiditis in protectione mea aut: et si non in ueritate ungitis me regnare super uos, exeat ignis de rhamno et comedat cedros Libani. comminantis enim uerba sunt quid facere possit, si noluerint eam regnare super se. uerum quia non ait: exhibit ignis de rhamno et manducabit cedros Libani, sed ait: exeat et manducet, obscurius factum est, quam si sola distinctio lateret. uehementioris autem comminationis est et quodam modo praesentioris efficaciae, si quis dicat: si non uis facere quod uolo, saeuia in te ira mea, id est iam saeuia, ut quid eam teneo? quam si dicat: saeuia, promissiuo modo poenam intentans futuram.

XLV. Et emisit deus spiritum malignum inter Abimelech et inter uiros Sicimorum. hoc uerbum, utrum imperantem an permittentem deum significet, non facile definiri potest. quod enim hic positum est „emisit“, graecus habet ἐξάπεμπελεν: quod est etiam in Psalmis, ubi legitur: emitte lucem tuam. quamquam in quibusdam locis interpretes nostri et ubi est in graeco ἐξάπεμπελεν „misit“ interpretati sunt, non „emisit“. potest ergo et sic intellegi, ut

1 cf. Iud. 9, 14   3 Iud. 9, 15   21 Iud. 9, 23   26 Ps. 42, 3

1 ramnus (semper h littera om) PSNVT   3 ad eam T   ea: si] eas PSV   unguitis V¹bd   8 subdisguendum N   9 inde inferendum V
10 et pr. om. V   14 qui T   exiuit N   manducat T manducauid N
18 in—saeuiat om. N   19 quod PS¹   qua* V   21 Et om. S
misit PVT   22 abimelec S   scycimorum N sichimorum Tbd   25 exa-
pestilen PVT exapestilem SN   etiam est bd   27 (et p. 478, 5) exa-
pestilen PNVT exapestilem S   28 post N   et om. N

spiritum malignum deus tamquam ire inter eos uolentem emisit, id est potestatem dederit maligno spiritui ad eorum pacem perturbandam. usque adeo autem etiam mitti a domino malignum spiritum propter iustitiam uindicandi non absurdum uisum est, ut quidam id, quod est ἐξαπέστειλεν, etiam „in- 5 misit“ interpretati sint.

XLVI. Verba quae misit ad nuntios Abimelech Zebul princeps ciuitatis Sicimorum etiam id habent: et nunc surge nocte tu et populus tuus tecum et insidiare in agro. et erit mane simul ut oritur sol, maturabis 10 et tendes super ciuitatem. quod latini quidam habent „maturabis“, quidam uero „manicabis“, graecus habet quod dici posset non uno uerbo: diluculo surges. et fortasse hinc sit dictum „maturabis“ a matutino tempore, quamuis etiam aliis temporibus dici soleat ad rem accele- 15 randam. „manicabis“ autem latinum uerbum esse mihi non occurrit. sed illud mouet, quod cum dixisset: simul ut oritur sol, addidit: diluculo surges. cum ipsum diluculum, quod graece dicitur ὄρθρος, tempus ante solem significet, quod iam usitatissime dicitur, cum albescere coeperit. sic itaque 20 intellegendum est, ut quod positum est „mane“ ipsum diluculum intellegatur. additum est autem: simul ut oritur sol, ut exprimeretur non iam orto sole faciendum, sed ubi fulgor adparuerit solis orientis. non enim aliunde albescit diluculum, nisi cum coeperit partem caeli, quam uidemus ab 25 oriente, lux solis ad eam redeuntis adtingere. hinc est quod etiam in euangelio unam atque eandem rem alius euangelista dicit diluculo factam, cum adhuc obscurum esset, alius oriente sole, quia et ipsa lux quantulacumque diluculi sole utique

8 Iud. 9, 32. 33   28 cf. Ioh. 20, 1   29 .cf. Marc. 16, 2

1 malum *PSNV*   5 inmisit *om.* *N*   7 ad abimelech *N*   9 noctu *N*
 10 ut] et *PS¹V¹*   orietur *V¹T*   12 manicabis *PVS¹*   15 ad accele-
 lebrandam *S*   16 manicabis *P*   17 orietur *T*   19 ORTHROS *PSVT*
 horthros *N*   quod] cum *N*   20 cum *om.* *PSN*   22 orietur *T*
 24 aliuddealbescit *N*

fiabat oriente, id est ad ortum ueniente et fulgorem suum de
suae praesentiae propinquitate iactante. quam lucem quidam
idiotae solis non esse putauerunt, sed esse illam, quae pri-
mitus condita est, antequam deus quarto die conderet solem.

5 XLVII. Et surrexit post Abimelech, qui saluum
faceret Israhel, Thola filius Phua, filius patris
fratris eius, uir Issachar. filium patrum eius dixit „filium
patris fratris eius“, cum ordinatius et usitatius atque apertius
diceretur: filium fratris patris eius; filius enim erat patrum
10 eius, sicut euidentius in ea interpretatione quae ex hebraeo
est inuenitur. non ergo quod dictum est „patris fratris“
ab eo declinatum est quod est in nominatiuo „pater fratris“,
sed ab eo quod est „patris frater“; hoc est enim patruus.
nam siue ponatur in nominatiuo: hic pater fratris, siue po-
15 natur: hic patris frater, genetiuum facit „huius patris fratris“.
uerum altera oritur quaestio, quomodo fuerit patruus Abime-
lech uir Issachar, id est uir de tribu Issachar, cum Abi-
melech patrem habuerit Gedeon, qui Gedeon de tribu fuit
Manasse. quomodo ergo Phua et Gedeon fratres fuerunt, ut
20 possit esse Phua patruus Abimelech, cuius patrum filius Thola
succederet secundum istam narrationem ipsi Abimelech? po-
tuerunt ergo Gedeon et Phua unam habere matrem, ex qua
diuersis patribus nascerentur et fratres essent unius matris
filii, non unius patris. solebant enim nubere feminae de aliis
25 tribubus in alias tribus. unde et Saul, cum esset de tribu
Beniamin, dedit filiam suam Dauid homini de tribu Iuda; et

5 Iud. 10. 1 11 cf. Hieron. t. XXVIII p. 523 25 cf. I Reg. 18. 27

2 sua *P* 3 illam esse *Sbd* 5 habimelech *N* 6 Phua *om.* *N*
7 isachar *PSNVT* filius *N* 8 fratris patris *PS* patris patris (*sup.*
p pos. fr) *N* 9 diceret *S* 10 qua *V¹T* 11 quod *exp.* *V* pater
fratris *V* fratris patris *N* post fratris *sequitur*: ex quo intellegitur de
tribu leui et filiabus aaron sed ab eo *sqq.* *V* 12 declinatum] dictum *T*
13 fr̄e *T* 15 patris] fratris *N* fr̄is *T* genetiuum *NVTbd* ir̄ *T*
17 uiri *N* 19 manasses *N* manase *S* frater *N* 21 succederet *N*
22 patrem *P¹* 23 partibus *P¹* 24 patris *om.* *N* 25 alias] aliis *P*
26 et—Iuda *om.* *P*

sacerdos Ioiade, utique homo de tribu Leui, duxit filiam Ioram regis, hominis de tribu Iuda. hinc factum est, ut Elizabeth et Maria cognatas in euangelio legamus, cum fuerit Elizabeth de filiabus Aaron. ex quo intellegitur de tribu Leui et filiabus Aaron aliquam nupsisse in tribum Iuda, unde ita fieret inter 5 ambas illa cognatio, ut domini caro non solum de regia uerum etiam de sacerdotali stirpe propagaretur.

XLVIII. Inter cetera, quae Iephte mandat per nuntios regi filiorum Ammon, etiam hoc dicit: nonne quaecumque hereditauit tibi Chamos deus tuus haec heredita- 10 bis, et omnia quaecumque hereditauit dominus deus noster a facie uestra, haec hereditabimus? quod quidam latini sic interpretandum putauerunt, ut dicerent: nonne quaecumque dedit tibi in hereditate Chamos deus tuus, haec possidebis? ubi uideri potest con- 15 firmasse Iephte deum istum, qui uocatur Chamos, potuisse aliquid dare in hereditate cultoribus suis. quidam uero sic habent: nonne quaecumque possedit Chamos deus tuus, haec possidebis? et hoc ita sonat, quasi aliquid potuerit possidere. an forte secundum hoc dictum est, quod 20 sub angelis constitutae sunt gentes iuxta canticum Moysi famuli dei? numquidnam ergo ille angelus, sub quo erant filii Ammon, Chamos appellatus est? quis hoc audeat adfirmare, cum possit intellegi secundum eius opinionem dictum, quia putabat deum suum hoc possidere uel in possessionem sibi 25 dedisse? magis autem iste sensus elucet in his uerbis, quae graecus habet: nonne quaecumque hereditauit tibi

1 cf. II Paral. 22, 11   2 cf. Luc. 1, 36   9 Iud. 11, 24   20 cf. Deut. 32, 8

1 Ioade] iudae *SNV*   2 helizabeth] *S* helisabeth *N*   3 Mariam *NTbd*
5 aliqua *N*   iudam *PSVT*   inter ambas] interrâbas *N*   8 iepte
(sic fere ubique) *PSVT* ieptae (sic fere omnibus locis) *N*   9 amon *N*
ἡσα κατεκληρονόμησέν σοι *cod. Alex.*   10 hereditabit *PV*¹   camos *PVT*
12 noster *m.* 2 *add. S*   14 hereditatem *bd*   17 hereditatem *bd*
18 possidebit *P*   19 et] ut *N*   21 statutae *T*   22 erant *am.* *S*¹
fili *N*   23 amon *N*   25 possessione *T*   26 iis *bd*   27 hereditabit *PSV*¹

Chamos deus tuus, haec hereditabis? ut in eo, quod positum est „tibi“, intellegatur ita dictum, ac si diceretur: sicut uidetur tibi. tibi enim hereditauit qui hoc putas, non quod ille aliquid posset hereditare. denique in eo quod se-

quitur: et omnia quaecumque hereditauit dominus deus noster, non dixit: hereditauit nobis, tamquam diceret: sicut uidetur nobis. sed uere hereditauit „a facie uestra“, quoniam ipsis abstulit et his dedit: haec inquit, hereditabimus.

XLVIII. De filia Iephte quod eam pater in holocaustoma obtulit deo — quoniam in bello uouerat, si uicisset, eum se holocaustoma oblaturum, qui sibi de domo exiens occurrisset; quod cum uouisset, uicit et occurrente sibi filia quod uouerat reddidit — solet esse magna et ad diiudicandum difficillima

quaestio quibusdam quid sibi hoc uelit nosse cupientibus et pie quaerentibus, quibusdam uero qui scripturis his sanctis inperita inpietate aduersantur, hoc maxime in crimen uocantibus, quod legis et prophetarum deus etiam humanis sacrificiis fuerit delectatus. quorum calumniis sic primitus respondemus, ut deum legis et prophetarum, atque ut expressius dicam, deum Abraham et deum Isaac et deum Iacob nec illa sacrificia delectauerint, ubi pecorum holocausta offerebantur, sed, quod significatiua fuerint et quaedam umbrae futurorum, res ipsas nobis quae his sacrificiis significabantur commendare uoluisse; fuisse autem etiam istam utilem causam cur illa mutarentur nec modo iuberentur, immo prohiberentur offerri, ne uere secundum carnalem adfectum talibus deum delectari putaremus.

Sed utrum etiam humanis sacrificiis significari futura oportuerit, merito quaeritur: non quo mortes hominum quandoque

10 cf. Iud. 11, 39

11 cf. Iud. 11, 30. 31

21 cf. Ex. 3, 16

2 ibi *NT* 3 uidebitur *Sbd* hereditabit *PS* 5 hereditabit *PS¹V¹*7 nobis uidetur *bd* a) ha *N* nostra *T* 8 abstulit ipsis *Tbd*hereditauimus *P* 12 occurrissent *N* 13 occurrentes *N* quod *om.* *N*14 iudicandum *T* 19 calumniae *N* 20 ut *pr. exp.* *T* 30 quod *STbd*

moriturorum in hac causa exhorrescere et formidare deberemus, si illi, qui haec de se fieri gratanter acciperent, in aeternam remunerationem commendarentur deo. sed si hoc uerum esset, hoc genus sacrificiorum deo non displiceret; displicere autem deo satis euidenter eadem scriptura testatur. nam cum omnia 5 primogenita sibi dicari et sua esse uoluerit atque praeceperit. redimi tamen a se uoluit primogenita hominum, ne immolandos deo crederent filios suos, quos natos primitus suscepissent. deinde hoc apertius ita loquitur, quod humana holocausta sic deus inprobet, ut prohibeat detestans ea in aliis gentibus et 10 populo suo praecipiens ne audeat imitari. si autem, inquit, exterminauerit dominus deus tuus gentes, in quas tu intras hereditare terram eorum, a conspectu tuo et hereditabis eos et habitabis in terra eorum, adtende tibi ipsi, ne exquiras sequi eos, postquam 15 exterminati fuerint a facie tua, ne exquiras deos eorum dicens: quemadmodum faciunt gentes diis suis, faciam et ego. non facies ita domino deo tuo; abominamenta enim, quae dominus odit, fecerunt diis suis, quoniam et filios suos et filias 20 suas comburunt <in> igni diis suis.

Quid euidentius ostendi potest his sanctae scripturae testimoniis, ut alia huiusce modi omittam, quam deum, a quo haec scriptura humano generi contributa est, non solum non diligere uerum etiam odisse talia sacrificia, in quibus homines 25 immolantur? illa plane diligit et coronat, cum quisque iustus iniquitatem patiens usque ad mortem pro ueritate decertat uel ab inimicis, quos pro iustitia offendit, occiditur, retribuens eis bona pro malis, id est pro odio dilectionem. talem dicit dominus sanguinem iustum a sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariae. praecipue autem quod sanguinem fudit ipse 30

5 cf. Ex. 13, 2. 12. 13   11 Deut. 12, 29—31   30 cf. Matth. 23, 35

2 si illij ulli *N*   se deum fieri *T*   aeternum *N*   8 suscepisse *N*
 9 neinde *N*   16 fuerant *N*   17 facient *N*   21 in *addidi*   26 quis *S*
 27 ueritatem *N*

pro nobis et sacrificium se ipsum obtulit deo; sic utique obtulit, ut ab inimicis pro iustitia occideretur. hunc imitata martyrum milia usque ad mortem pro ueritate certarunt et ab inimicis saeuientibus immolata sunt. de quibus dicit
 5 scriptura: tamquam aurum in fornace probauit illos et sicut holocaustum hostiam accepit illos; unde et apostolus dicit: ego enim iam immolor.

Sed non sic Iephte de filia fecit holocaustoma domino, sed sicut praeceptum fuerat pecora offerri et prohibitum fuerat
 10 homines immolari. magis hoc illi simile uidetur quod fecit Abraham, quod dominus specialiter fieri praecepit, non generali lege ut talia sibi sacrificia fierent aliquando mandauit, immo etiam fieri omnino prohibuit. distat itaque hoc quod Iephte fecit a facto Abrahae, quoniam ipse iussus obtulit filium,
 15 iste autem fecit quod et lege uetabatur et nullo speciali iubebatur imperio. deinde non solum in sua lege postea uerum etiam tunc deus in ipso Abrahae filio talibus sacrificiis quam non delectaretur ostendit, cum patrem, cuius fidem iubendo probauerat, a filii tamen interfectione prohibuit
 20 et arietem, quo sacrificium licite secundum ueterum congruam temporibus consuetudinem conpleretur, adposuit.

Si autem hoc quemquam mouet, quomodo pie crediderit Abraham deum sacrificiis talibus delectari, si haec inlicite offeruntur deo, et ideo putat recte credidisse etiam Iephte
 25 quod tale sacrificium deo esse posset acceptum, primo consideret aliud esse ultro uouere, aliud iubenti obtemperare. non enim, si aliquid praeter morem in domo a domino institutum seruo iubetur atque id laudabili oboedientia facit, ideo non

5 Sap. 3, 6   7 II Tim. 4, 6   11 cf. Gen. 22, 2—13

2 occideretur] proderetur *N*   3 certauerunt *S*   5 aurum *om. PT*
 6 holocaustum *scripsi*: holocausta *PNVT* holocausta *S* holocausti *bd*;
sed cf. 153, 10   hostia *PN* ita *S*   7 enim *om. T*   10 simile illi *N*
 12 alia *N*   14 ipse] ille *N*   15 uetebatur *PNV*   18 patre *P*   19 probaberat *V*¹
 20 et] ac *Sbd*   24 credisse *S*   25 esse *om. S*   posset
 esse *bd*   28 iuberetur *PSNV*¹

est plectendus, si hoc facere sponte praesumpserit. deinde habebat quod crederet Abraham, ut propter diuinum imperium non parceret filio, non credens deum tales uictimas libenter accipere, sed hoc eum propterea iussisse, ut resuscitaret occisum et hinc aliquid tamquam deus sapiens demonstraret. 5 nam hoc de illo etiam in epistula legitur quae inscribitur ad Hebraeos et fides eius, quia hoc de deo crediderit, quod posset filium eius suscitare, laudatur. iste uero et deo non iubente neque poscente et contra legitimum eius praeceptum ultro sacrificium uouit humanum. sic enim scriptum est: et uouit 10 Iephte uotum domino et dixit: si traditione tradideris mihi filios Ammon in manu mea et erit quicumque exierit de ianuis domus meae in obuiam mihi in reuertendo me in pace a filiis Ammon, et erit domino <et> offeram eum holocaustoma. 15

Non utique his uerbis pecus aliquod uouit, quod secundum legem holocaustoma posset offerre; neque enim est aut fuit consuetudinis, ut redeuntibus cum uictoria de bello ducibus pecora 20 occurrerent. quantum autem adtinet ad muta animalia, canes solent dominis blando famulatu adludentes currere in obuiam: 20 de quibus ille in suo uoto cogitare non posset, ne in iniuriam dei aliquid non solum illicitum uerum etiam contemtibile et secundum legem inmundum uouisse uideretur. nec ait: quodcumque exierit de ianuis domus meae in obuiam mihi, offeram illud holocaustoma, sed ait: quicumque exierit, 25 offeram eum. ubi procul dubio nihil aliud quam hominem cogitauit; non tamen fortasse unicam filiam. quamquam illam in tanta paterna gloria quis posset anteire nisi forte uxor? nam quod non dixit „quaecumque“, sed „quicumque exierit de ianuis domus meae“, solet scriptura masculinum 30

6 cf. Hebr. 11, 17—19 10 Iud. 11, 30. 31

1 plectenda *PNV*¹ facire *N* 11 raditione *P* 12 amon *PN*
et *exp. m.* 2 *VT* 14 et *T* 15 et *addidi*; cf. *p. 499, 1* 19 oc-
current *N* muta *N* multa *Tbd* 22 domini *N* inclitum *T* con-
temptibilem *N* 29 quaecumque] quocumque *N*

genus pro quolibet sexu ponere; sicut de Abraham dictum est: surgens a mortuo, cum eius uxor mortua fuisset.

Quia ergo de hoc uoto atque facto nihil uidetur scriptura iudicasse, sicut de Abraham, quando filium iussus obtulit, 5 apertissime iudicauit, sed tantummodo scriptum reliquisse legentibus iudicandum, quemadmodum de facto Iudae filii Iacob, quando ad nurum quidem suam nesciens intrauit, uerum quantum in ipso fuerat fornicatus est, quia meretricem putauit, neque adprobauit hoc scriptura neque reprobauit, sed iustitia 10 et dei lege consulta aestimandum pensandumque dimisit: quia ergo de isto Iephte facto in neutram partem sententiam scriptura dei protulit, ut noster intellectus in iudicando exerce- ceretur, possemus iam dicere deo displicuisse tale uotum et ad illam perductum esse uindictam, ut patri potissimum filia 15 unica occurreret — quod si sperasset atque uoluisset, non continuo, ut eam uidit, scidisset uestimenta sua et dixisset: heu me, filia mea, inpedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis — deinde sexaginta dierum tam longa dilatione data filiae suae dominus eum ab uniceae 20 carissimae nece cum non prohibuerit, sicut prohibuit Abraham, donec perficiendo quod uouerat se ipsum percuteret orbitate grauissima, deum autem nequaquam hominis immolatione placaret; et ideo huiusce modi patri poenam fuisse retributam, ne impunitum talis uoti relinqueretur exemplum, ut aut mag- 25 num aliquid se uouere deo putarent homines, cum uictimas humanas uouerent et, quod est horribilius, filiorum, aut non uera, sed potius simulata eadem uota essent, cum uelut exemplo Abrahae sperarent qui uouissent deum prohibiturum talia uota compleri: possemus, inquam, haec dicere, nisi ab

2 Gen. 23, 3   8 cf. Gen. 38, 15   17 Iud. 11, 35   18 cf. Iud. 11, 36—39

6 degentibus *T*   9 iustitia *N*   10 lege dei *bd*   11 in *om.* *P*
16 scidis *S*¹   17 ἐμπεποδοστάρχας μοι *Lag.*   19 eum *om.* *Sbd*   20 cum
om. *PSV*   non] eum non *Tbd*   21 proficiendo *V*   orbitare *d*
23 huiusmodi *P*¹   24 ut] ne *T*   27 eandem *N*

ista sententia duo nos praecipue diuinarum scripturarum
testimonia retardarent, ut hanc rem gestam et in libris tantae
auctoritatis memoriae commendatam diligentius, quantum
dominus adiunat, et cautius perscrutemur, ne in ullam partem
iudicium temerarium proferamus. unum, quod in epistula ad 5
Hebraeos iste Iephte inter tales commemoratur, ut eum culpae
ueremur, ubi sic scriptum est: et quid adhuc dicam?
deficit enim me tempus enarrandi de Gedeon,
Barac, Samson et Iephte et Dauid et Samuel et
prophetis, qui per fidem uicerunt regna operantes 10
iustitiam consecuti sunt promissiones; alterum, quod
ubi de illo ista narrantur, quod tale uouerit et inpleuerit
uotum, praemisit scriptura dicens: et factus est super
Iephte spiritus domini; et perrexit Galaad et
Manasse et transiit speculam Galaad et de specula 15
Galaad ad trans filios Ammon. et uouit Iephte
uotum domino et cetera ad hoc ipsum uotum pertinentia,
ut omnia, quae deinceps facta sunt, tamquam opera spiritus
domini, qui super eum factus est, intellegenda uideantur. ista
testimonia nos compellunt quaerere potius cur factum sit 20
quam facile improbare quod factum est.

Sed primo illud, quod ex epistula quae ad Hebraeos est
commemoraui, inter illos laudabiles uiros, qui ibidem reco-
luntur, non solum est Iephte uerum etiam Gedeon, de quo
similiter scriptura dicit: <et> spiritus domini confortauit 25
Gedeon. et tamen eius factum, quod de illo auro praedae
operatus est ephud et fornicatus est post illud omnis Israhel
et factum est domui Gedeon in scandalum, non solum laudare
non possumus, uerum etiam, quia scriptura hinc apertissime

7 Hebr. 11, 32. 33   13 Iud. 11, 29. 30   25 Iud. 6, 34   27 cf.
Iud. 8, 27

4 nullam *T*   5 unum | unde *T*   9 barach *PSVT*   Sampson (*sic*
semper) *d*   12 ibi *N*   illo *om. N*   14 *sec. cod. Alex.*   16 ad *om.*
PNT   uotum uouit Iephte *bd*   20 compellent *N*   25 et *addidi*
confirmauit *S*; ἐνεδυναμωσε *cod. Alex. et Lag.*   29 possumus *PSV*¹
hic *bd*

iudicauit, reprobare minime dubitamus; nec tamen ex hoc
 ulla fit iniuria spiritui domini, qui eum confortauit, ut hostes
 populi eius tanta facilitate superaret. cur ergo inter eos
 commemoratur, qui per fidem uicerunt regna operantes
 5 iustitiam, nisi quia sancta scriptura, quorum fidem atque
 iustitiam ueraciter laudat, non hinc inpeditur eorum etiam
 peccata, si qua nouit et oportere iudicat, notare ueraciter?
 nam et in eo, quod idem Gedeon signum petens, sicut ipse
 locutus est, tentauit in uellere, nescio utrum non fuerit trans-
 10 gressus praeceptum, quo scriptum est: non tentabis domi-
 num deum tuum; uerum tamen etiam in eius tentatione
 dominus quod praenuntiare uolebat ostendit: in conpluto
 scilicet uellere et area tota circumquaque sicca figurare
 primum populum Israhel, ubi erant sancti cum gratia caelesti,
 15 tamquam pluuiis spiritali; et postea conpluta area sicco uellere
 figurare ecclesiam toto orbo diffusam, habentem non in uellere
 tamquam in uelamine sed in aperto caelestem gratiam illo
 priore populo uelut ab eiusdem gratiae rore alienato atque
 siccato. nec tamen frustra inter fideles et operantes iustitiam
 20 propter bonam fidelemque uitam, in qua eum credendum est
 esse defunctum, tale in epistula ad Hebraeos meruit testi-
 monium.

Vtrum autem, quia, posteaquam dictum est: factus est
 super Iephte spiritus domini, ea secuta sunt, ut uotum
 25 illud uoueret atque hostes uinceret et quod uouerat redderet,
 spiritui domini omnia deputanda sint, ut perinde habeatur
 et hoc sacrificium, tamquam id dominus sicut Abrahae fieri
 iusserit, non facile dixerim, cum utique de Gedeon possit
 haec adferri differentia, quia <post> peccatum quod fecit,
 30 quando fecit ephud post quod uniuersus populus fornicatus
 est, nulla est eius commemorata prosperitas, postea uero

8 cf. Iud. 6, 39   10 Deut. 6, 16   23 Iud. 11, 29

3 eos] illos *SNVTbd*   4 commemoratur *T*   6 laudat ueraciter *T*
 10 quod *STbd*   16 figuraret *N*   23 factum *PS*¹   25 uouerat] uouerit
*SV*¹   26 proinde *T*   29 post *addidi cum bd: om. codd.*

quam Iephte uotum uouit, illa est insignis eius uictoria consecuta, propter quam adipiscendam uouerat et qua adepta quod uouerat soluit. rursus enim considerandum est, quia Gedeon, etsi non posteaquam fecit ephud, tamen posteaquam tentauit dominum, quod utique peccatum est, magna strage 5 hostibus caesis atque superatis populo adquisiuit salutem; sic enim scriptum est: et dixit Gedeon ad dominum: non irascatur indignatio tua in me; et loquar adhuc semel et tentabo adhuc semel in uellere. iram quippe dei metuebat, quia nouerat se tentando peccare, 10 quod deus in lege sua manifestissime prohibet. hoc tamen peccatum eius et mirabilis signi euidentia et magna uictoriae prosperitas liberationisque populi consecuta est. iam enim deus statuerat adfficto populo subuenire atque huius ducis, quem ad hoc opus adsumpserat, utebatur animo non solum 15 fideli et pio uerum etiam subdeficiente et delinquente et ad praenuntianda quae uolebat et complenda quae dixerat.

Non enim per istos tantum, qui etiam si peccauerunt, inter iustos tamen narrantur, sed etiam per ipsum Saulem omni modo reprobatum multa deus populo suo praestitit, in quem 20 insiliuit etiam spiritus dei et prophetauit. non cum iuste ageret. sed cum in uirum sanctum Dauid innocentemque saeuiret. agit enim spiritus domini et per bonos et per malos et per scientes et per nescientes, quod agendum nouit et statuit: qui etiam per Caiphan, acerrimum domini persecutorem, 25 nescientem quid dixerit insignem protulit prophetiam, quod oporteret Christum mori pro gente. quis enim egit nisi spiritus domini curans praenuntiare uentura, ut iudici Gedeon tentare uolenti dominum et non credenti quod ei fuerat per manum

1 cf. Iud. 11, 33. 34   7 Iud. 6, 39   10 cf. Deut. 6, 16, Matth. 4, 7; Luc. 4, 12   19 cf. I Reg. 19, 20—23   25 cf. Ioh. 11, 49—51

3 rursū *T*   5 est] fuit *s. l. m. 2 V*   9 post uellere *legitur* et cetera *in bd*   10 qua *PSVT*   tentando se *bd*   12 uictoria *N*   17 praenuntiante *S*¹   25 caifan *PSV* caipham *Nbd*   26 qui *pr. N*   27 oporterit *S*   agit *P*   28 curant *N*

eius de salute populi iam locutus, hoc potissimum de uellere prius conpluto, postmodum sicco et de area primum sicca, postea rigata ueniret in mentem? ut, quod subdefecit a fide infirmitati eius delictoque deputetur; quod uero etiam tali
 5 eius animo ad hoc quod generi humano significari oportebat usus est deus, ad eius intellegatur misericordiam et mirabilem prouidentiam pertinere.

Si quis autem dicit omnia scientem fecisse et dixisse Gedeon ex reuelatione prophetica, ut per eum signa talia monstrarentur,
 10 nec defecisse a fide et quod ei iam promisérat dominus credidisse, sed actione prophetica in uellere uoluísse tentare atque ita illius tentationem fuisse inculpabilem sicut dolum Iacob et illud quod domino ait: non irascatur indignatio tua in me, non ideo dixisse, quod iram eius timeret, sed
 15 quod eum confideret non irasci, cum ea faceret quae spiritu eius dictante facienda esse tamquam propheta sentiret: dicat, ut uidetur, dum modo illud, quod de facto ephud scriptura ipsa culpauit quodlibet significet non audeat excusare a peccato. nam et illud, quod trecenti uiri ad signum crucis ipso numero
 20 pertinentes hydrias fictiles acceperunt eisque ardentes faculas incluserunt, quibus hydriis fractis repente lumina numerose micantia tantam hostium multitudinem terruerunt, tamquam ex suo arbitrio uidetur fecisse Gedeon; non enim scriptura dicit dominum admonuisse, ut hoc faceret. et tamen tam
 25 grande signum quis eas animo atque consilio faciendum nisi dominus inspirauit? qui praefigurauit sanctos suos thesaurum euangelici luminis in uasis fictilibus habituros, sicut apostolus dicit: habemus autem thesaurum istum in uasis fictilibus: quibus in passione martyrii tamquam uasculis
 30 fractis maior eorum gloriae fulgor emicuit, quae inpios euan-

12 cf. Gen. 27, 15. 16 13 Iud. 6, 39 19 cf. p. 471, 9 20 cf. Iud. 7, 16—22 28 II Cor. 4, 7

1 locus *V* bellere *N* 10 ne *P*¹*V*¹ 20 ydrias *PSNVT* 21 factis *N* 23 ex] a *P* 30 fulgor emicuit quae] fulgore atquae *N*

gelicae praedicationis inimicos inopinata illis Christi claritate superauit.

Seu ergo per scientes seu per nescientes praefigurationem praedicationemque futurorum spiritus domini prophetis temporibus operatus est, nec ideo peccata eorum dicendum est 5 non fuisse peccata, quia et deus, qui et malis nostris bene uti nouit, etiam ipsis eorum peccatis usus est ad significanda quae uoluit. proinde si propterea peccatum non fuit siue cuiuslibet necis humanae siue etiam parricidale sacrificium uel uouere uel reddere, quia magnum aliquid et spiritale 10 significauit, frustra deus talia prohibuit et se odisse testatus est, quoniam et illa quae fieri iussit utique ad aliquam significationem rerum spiritualium magnarumque referuntur. cur ergo illa prohiberet, quandoquidem poterant propter eandem rerum earundem significationem, propter quam et ista 15 licite fiebant, nihilominus licite fieri? nisi quia nec tale aliquid significantia quale expedit credere humana deo sacrificia placuerunt, quando non pro iustitia quisque ab inimicis. quia recte uiuere uoluit aut peccare noluit, interimitur, sed homo ab homine tamquam electa hostia more pecoris immolatur. 20

Quid? si, ait aliquis, quoniam pecorum uictimae iam eo ipso quo fuerant usitatae, quamuis et ipsae a recte intellegendis ad significationem spiritualium referrentur, minus tamen faciebant intentos ad magnum sacramentum Christi et ecclesiae requirendum, propterea deus re insigni et inopinata uolens 25 quasi dormientes hominum animos excitare eo magis, quod talia sibi sacrificia offerri uetuerat, curauit sibi eius modi aliquid offerendum, ut ipsa admiratio magnam gigneret quaestionem et magna quaestio ad perscrutandum magnum mysterium studium piaie mentis erigeret, pie uero scrutans mens 30

3 cf. I Cor. 12, 6

6 et quia et *S* bene (ne *s. l. m.* 2) *P* 11 n̄ frustra (n̄ *s. l. m.* 1) *S*
et *m.* 1 om. *m.* 2 post se pos. *V* 16 licere fiebant *T* 22 ipsae a]
ipsa ea *PSV¹T* recta *N* 23 referuntur *PSVT* 24 et om. *N*
26 animum hominos *N* quo *PNVTbd* 29 praescrutandum *N*

hominis altitudinem prophetiae uelut hamo piscem dominum Christum de profundo scripturarum leuaret? huic nos rationi et considerationi non obsistimus. sed alia quaestio est de animo uouentis, alia de prouidentia dei qualicumque animo
 5 eius optime utentis. quamobrem si spiritus domini, qui factus est super Iephte, ut hoc uoueret omnino praecepit, quod quidem scriptura non aperuit, tamen, si hoc ille praecepit, cuius non licet iussa contemnere, non solum insipientia culpanda non est uerum etiam laudanda oboedientia est. hoc
 10 enim, etiam si se homo ipse interimat, quod utique humana uoluntate atque consilio facere nefas est, profecto intellegendum est oboedienter fieri potius quam sceleste, si diuinitus iussum est: de qua quaestione satis in primo libro de ciuitate dei disputauimus. si autem Iephte humanum secutus errorem
 15 humanum sacrificium uouendum putauit, eius quidem peccatum de unica filia iure punitum est — quod etiam ipse uerbis suis satis uidetur ostendere, ubi ait: heu me, filia <mea>, inpedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis, discissis etiam uestimentis suis — uerum tamen etiam
 20 hic eius error habet aliquam laudem fidei, qua deum timuit, ut quod uouerat redderet, nec diuini in se iudicii sententiam declinauit, siue sperans deum prohibiturum, sicut fecit Abrahae, siue eius uoluntatem etiam non prohibentis intellectam facere potius quam contemnere statuens.

25 Quamquam et hic merito quaeri potest utrum uerius intellegitur hoc deum nolle fieri et in eo potius deo, si non fieret, oboediretur, quoniam hoc se nolle et in Abrahae filio et in legitima prohibitione monstraauerat. uerum tamen si propterea Iephte non faceret, sibi potius in unica pepercisse quam dei
 30 uoluntatem secutus esse uideretur. magis ergo intellexit in eo, quod illi filia occurrit, ultorem deum iustaeque poenae se

13 de ciuit. dei I 21 27 cf. Gen. 22, 12

1 amo *PS¹NV¹* 13 dei *om. S¹* 17 mea, *quod codices omittunt, addidi; cf. 485, 17* 18 in *pr. om. V exp. T¹* 19 suis *om P* 21 uouerit *S* 23 prohibendis *V* 30 uideatur *V¹* 31 illi] ei *Sbd* si *V*

fideliter subdidit timens saeuiolem tamquam de tergiuersione uindictam. credebat enim etiam bonae et uirginis animam filiae bene recipi, quod non se ipsa uouerat immolendam, sed uoto et uoluntati non restiterat patris et dei fuerat secuta iudicium. mors enim sicut nec sibi a quoquam sponte nec 5 cuiquam sponte inferenda est, ita deo iubente recusanda non est, cuius constitutione quocumque tempore subeunda est; nec quisquam qui eam perpeti detrectat, ut omnino euitetur, sed tantummodo ut differatur, laborat.

Nunc iam quid spiritus domini siue per nescientem Iephte 10 siue per scientem siue per eius imprudentiam siue per oboedientiam siue per offensionem siue per fidem in hac re gesta praefigurauerit, quantum deus adiunat, requiramus breuiterque pandamus. admonet enim nos et urget quodam modo iste sanctarum scripturarum locus cogitare quendam potentem 15 uirtute. talis enim dicitur Iephte, quod nomen interpretatur „Aperiens“; dominus autem Christus, sicut indicat euangelium, discipulis suis aperuit sensum, ut intellegerent scripturas. hunc Iephte fratres eius reprobauerunt et de paterna domo expulerunt obicientes ei quod esset filius fornicariae, 20 tamquam ipsi essent de uxore legitima nati. hoc etiam egerunt aduersus dominum principes sacerdotum et scribae et pharisaei, qui de legis obseruatione gloriari uidebantur, tamquam ille solueret legem et ideo ueluti non esset legitimus filius. et quamquam de sancta quidem uirgine corpus adsumpserat, 25 quod fidelibus notum est, tamen eius mater, quantum ad

17 cf. Luc. 24, 27   18 Luc. 24, 45   19 cf. Iud. 11, 2. 3   23 cf. Ioh. 8, 41

3 uoueret *V*   4 resisterat *PV*   5 ne *fin. N*   nec—sponte *om. ST*
6 sponte] illicite *N*   7 temporis *PSVbd*   subeunda] suo ueunda *N*
obeunda *PSVbd*   8 ne *N*   qui eam *post* perpeti *pos. T*   ea *PN*
detractat *NT*   9 *post* laborat *sequitur*: haec autem festinantibus nobis
de praedicta quaestione satis esse utcumque discussa pro hac quidem
parte uisa sunt *in bd*   14 pendamus *b*   15 quedam *N*   17 apiens *P¹*
18 ut *om. V¹*   21 legitime *N*   25 quamquam] quoniam *PSNV*   26 ad
sup. et m. 2 P

gentem pertinet, etiam illa iudaica synagoga dici potest.
 reuoluat qui uoluerit propheticos libros et uideat quotiens et
 quanta uerbi seueritate atque indignatione domini illa gens
 uelut inpudica mulier de suis fornicationibus arguatur. unde
 5 est etiam illud in hoc libro recentissimum, uel cum post
 ephud quod fecit Gedeon omnis Israhel legitur fornicatus uel
 quod abierunt post deos gentium quibus erant circumdati.
 unde in illos diuina ira commota est, ut per annos decem
 et octo contererentur a filiis Ammon. sed numquid non ex
 10 eadem gente Israhel etiam illi nati erant sacerdotes et scribae
 et pharisaei, quos in eis diximus fuisse praefiguratos, qui
 Iephte, tamquam isti dominum Christum, ueluti non legitimum
 filium persecuti expulerunt? sed in eo similitudo adumbrata
 est, quod isti, ut dixi, ueluti legis obseruatores eum qui
 15 contra praecepta legis facere uidebatur tamquam legitimi non
 legitimum iure sibi uisi sunt eiecisse. secundum hoc enim
 plebs illa dicta est fornicari, quod legis praecepta non seruans
 tamquam uiro non exhibebat fidem.

Sic autem scriptum est de Iephte: et creuerunt filii
 20 uxoris et eiecerunt Iephte. uerbum quod positum est
 „creuerunt“ significat in figura „praeualuerunt“: quod in
 Iudaeis inpletum est, qui praeualuerunt infirmitati Christi,
 quia ita uoluit, ut ab eis quae oportebat passione perferret:
 sicut hoc idem significans Iacob praeualuit angelo, cum quo
 25 ut id ipsum portenderet luctabatur. dixerunt ergo ad Iephte:
 non hereditabis in domo patris nostri, quoniam
 filius mulieris fornicariae tu, tamquam dicerent quod
 euangelium loquitur: non est iste homo a deo, qui sic
 soluit sabbatum; se autem uelut iactantes legitimos filios

5 cf. Iud. 8, 27   7 cf. Iud. 10, 6—8   19 Iud. 11, 2   24 cf. Gen.
 32, 24—28   26 Iud. 11, 2   28 Ioh. 9, 16

1 iudaica] uidua V   7 circumdati s. l. m. 2 S   8 in] contra (s. l.
 m. 2, P, T circa (s. l. m. 2) S   9 conterentur P¹V¹   15 uide-
 bantur PS¹   20 positum] factum in ras. m. 2 V   23 proferret P
 25 portaret S   29 ueluti N

domino dixerunt: nos ex fornicatione non sumus nati; unum patrem habemus deum. et fugit Iephte a facie fratrum suorum et habitauit in terra Tob. fugit, quoniam se quantus esset abscondit; fugit, quoniam eos saeuientes latuit; si enim cognouissent, numquam dominum gloriae crucifixissent; fugit, quoniam morientis infirmitatem uiderunt, uirtutem autem resurgentis non uiderunt. habitauit autem in terra bona uel, ut expressius dicamus „optima“. quod enim graece ἀγαθόν, hoc latine optimum dicitur; id autem interpretatur „Tob“. ubi mihi uidetur intellegenda eius a mortuis resurrectio. nam quae terra magis optima quam terrenum corpus excellentia immortalitatis et incorruptionis indutum?

Quod autem dicitur de Iephte, quia, posteaquam fugiens a facie fratrum suorum habitauit in terra Tob, colligebantur ad eum uiri latrones et obambulabant cum ipso, quamquam et ante passionem obiectum fuerit domino, quod cum publicanis et peccatoribus manducaret, quando respondit non esse necessarium sanis medicum sed aegrotis, et inter iniquos deputatus est, quando inter latrones crucifixus est et unum ex eis de cruce in paradisum transtulit: tamen posteaquam resurrexit et esse coepit, secundum id quod supra exposuimus in terra Tob collecti sunt ad illum scelerati homines propter remissionem peccatorum, qui cum illo ambulabant, quia secundum eius praecepta uiuebant. neque hoc fieri desinit usque nunc et deinceps, quousque ad eum confugiunt mali, ut iustificet inpios, qui ad eum conuertuntur, et discant iniqui uias eius.

1 Ioh. 8, 41   2 Iud. 11, 3   5 I Cor. 2, 8   12 cf. I Cor. 15, 53, 54   15 cf. Iud. 11, 3   17 cf. Matth. 9, 11, 12   19 Es. 53, 12
21 cf. Luc. 23, 33, 43   27 cf. Ps. 50, 15

2 (et 4) fugit] fuit *N*   6 fugiit *N*   9 (et 12) opima *bd*; cf. *Locut. de Deuter. III p. 601 et Enarr. Ps. t. 37 p. 1756 Migne* ἀγαθός excellentissime bonus   agaton *PSNVT*   10 optimum *bd*   15 sec. cod. *Alex.*
16 ambulabant *PV*   18 peccatoribus et publicanis *T*   19 medicus *N*
21 de cruce *om. T*   27 a conuertuntur — pag. 497, 14 non ibi in cod. *P desiderantur omnia; unum folium periisse certum est*

Iam illud, quod hi qui abiecerant Iephte — erat etiam Galaadites — conuersi sunt ad eum et quaesiuērunt eum, per quem liberarentur ab inimicis suis, quam clara praefiguratione significat, quod hi qui abiecerunt Christum ad eum
 5 rursus conuersi in illo reperiunt salutem! siue illi intellegantur, quos Petrus apostolus cum de ipso scelere arguisset, sicut in Actibus apostolorum legitur, et hortatus esset, ut ad eum conuerterentur quem fuerant persecuti, compuncti sunt corde et ab illo quem a se alienauerant desiderauerunt salutem
 10 — quid est autem liberari ab inimicis nisi a peccatis? sic enim illis ait: agite paenitentiam et baptizetur unusquisque uestrum in nomine domini Iesu Christi; et remittentur uobis peccata uestra — siue illa potius significetur, quae in fine speratur uocatio gentis Israhel.
 15 magis quippe ipsa uidetur adparere in eo quod dicitur: et factum est post dies, quod utique post tempus significat; et per hoc insinuat non illud intellegendum quod recenti passione domini est, sed quod postea futurum est. quo uidetur etiam id pertinere, quod seniores Galaad uenerunt ad Iephte,
 20 ut per aetatem senilem posteriora et nouissima tempora accipienda sint. interpretatur autem Galaad „Abiciens“ siue „Reuelatio“. quorum utrumque satis apte huic rei congruit, quia primo dominum Christum abiecerunt eisque postea reuelabitur.

25 Quod uero contra filios Ammon dux quaerebatur Iephte, quibus uictis liberarentur, qui eo duce aduersus illos bellare cupiebant, quoniam interpretatur Ammon „Filius populi mei“ siue „Populus maeroris“, profecto aut illi significantur inimici, qui ex ipsa gente perseuerantes in infidelitate praedicti sunt,
 30 aut omnino omnes gehennae praedestinati. ubi erit eis fletus

6 cf. Act. 2, 22—37 11 Act. 2, 38 15 Iud. 11, 4 19 cf. Iud. 11, 5 sqq. 25 cf. Iud. 11, 6 30 Matth. 25, 30

2 galadites *SNVT* 5 repperunt *N* 9 desiderarunt *SV* 10 si *N* 11 ait] agit *N* 13 remittuntur *N* 18 domini passione *bd* est *pr.* *om.* *N* quo] quod *N* 21 sunt *T* 26 illos] eos *T* 28 aut] αὐτῶ *V* 30 praedestinati *V* eis *om.* *T*

et stridor dentium, tamquam populo maeroris. quamquam populus maeroris etiam diabolus et angeli eius non inconuenienter intelleguntur, siue quia aeternam miseriam eis quos decipiunt adquirunt siue quia et ipsi aeternae miseriae deputati sunt.

Eleganter sane ad exprimendam multo euidentius prophetiam Iephte respondit senioribus Galaad: nonne uos odio habuistis me et eiecistis me de domo patris mei et emisistis me a uobis? et quid est quod uenistis, quando tribulati estis? tale aliquid figuratum est in Ioseph, quem fratres uendentes abiecerunt et cum fame tribularentur ad eius opem misericordiamque conuersi sunt. hic uero multo amplius elucet significatio futurorum, quod non ipsi prorsus fratres qui eiecerunt Iephte ad eum uenerunt, sed Galaad seniores pro uniuerso illo populo eidem supplicantes. sicut eadem gens dicitur Israhel siue in eis qui tunc fuerunt Christumque reprobauerunt siue in eis qui ad eius opem postea reuersi sunt. populo enim dicitur inimico siue in maioribus siue in posteris suis longa odia trahenti atque seruanti tandemque conuerso in eis qui tunc conuertendi sunt: nonne uos odio habuistis me et eiecistis me de domo patris mei? hoc enim eis uisum est qui persecuti sunt, quod eiecerunt Christum de domo Dauid, in qua regni eius non erit finis.

Et dixerunt seniores Galaad ad Iephte: non sic; modo uenimus ad te. tamquam dicerent Iudaei conuersi ad Christum: tunc uenimus, ut persequeremur, modo uenimus, ut sequamur. profitentur etiam aduersus inimicos eum futurum sibi caput. respondet ille, si eorum uicerit inimicos, quod erit eis in principem: quod Gedeon noluit, cum id Israhelitae

7 Iud. 11, 7   11 cf. Gen. 37, 28   cf. Gen. 42. 44   23 Luc. 1, 33   25 Iud. 11, 8. 9   30 cf. Iud. 8, 22

3 misericordiam *S*   4 quia] quod *S*   6 eliganter *V*   18 reuersuri *N*
dicit *V* dicitur *T*   20 conuersuri *SNV*   22 eis *om. N*   23 qua] quo *S*
25 *sec. cod. Alex.*   26 modo] quo modo *N*   29 respondit *S*

noluissent. respondit quippe illis: princeps uester dominus erit. rex enim nomine principis significatur: quod nondum habebat gens illa tempore iudicum. coeperunt autem habere Saulem et deinceps alios eius successores, qui in
 5 libris Regnorum leguntur. nam in Deuteronomio cum eis praecipitur qualem debeant habere regem, si hoc eis placuerit, non ibi rex, sed princeps appellatur. sed quia iste Iephte illum figurabat. qui uerus est rex — quod etiam in titulo scriptum fuit, qui cruci eius adfixus est, quem Pilatus delere uel
 10 emendare non ausus est — ideo credendum est esse dictum: ero uobis in principem. illi autem dixerant: eris nobis in caput, quoniam caput uiri Christus et ipse est caput corporis ecclesiae. denique posteaquam eos liberauit Iephte ab omnibus inimicis, non eis factus est rex, ut intel-
 15 legeremus illud quod dictum est ad prophetiam potius pertinuisse de Christo quam ad ipsum proprie Iephte, de quo scriptura narrationem ita concludit: et iudicauit Iephte Israhel sex annis; et mortuus est Iephte Galaadites et sepultus est in ciuitate sua Galaad. iudicauit ergo
 20 Israhel sicut ceteri iudices; non ibi regnauit ut princeps, sicut hi qui Regnorum uoluminibus continentur.

Iam uero quod posteaquam eis idem Iephte dux constitutus est misit nuntios ad hostes prius pacis uerba portantes, illud ostenditur quod ait apostolus, in quo Christus loquebatur:
 25 si fieri potest, quod ex uobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes. uerba porro ipsa quae mandauit Iephte omnia pertractare nimis longum est festinantibus nobis; uidentur tamen mihi sic intellegenda, quantum adinet ad significationem futurorum, ut in eis aduertatur

1 Iud. 8, 23   4 cf. I Reg. 10, 1   5 cf. Deut. 17, 14   9 cf. Ioh. 19, 19—22   11 Iud. 11, 9   Iud. 11, 8   12 cf. I Cor. 11, 3   13 cf. Ephes. 5, 23   17 Iud. 12, 7   22 cf. Iud. 11, 11 sqq.   25 Rom. 12, 18

1 noluissent *N*   illi *N*   4 successores eius alios *bd*   6 quale *N*
 15 propetam *N*   18 annos *N*   Iephte Galaadites *om. T*   galadites *N*
 19 est *om. T*   in Galaad *SNVT*

doctrina Christi admonens nos quemadmodum sit ambulandum, hoc est uiuendum inter eos qui non secundum propositum uocati sunt: nouit enim dominus qui sunt eius.

Iam uero quod cum esset debellaturus inimicos factus est super eum spiritus domini. significatur spiritus sanctus inper- titus membris Christi.

Quod autem pertransiit Galaad et Manasse et transiit speculam Galaad et ab specula Galaad ad trans filios Ammon, proficientia significantur membra Christi ad uictoriam de inimicis reportandam. Galaad quippe interpretatur „Abiciens“, Manasse „Necessitas“. transeundi sunt ergo a proficientibus abicientes, id est contemnentes, transeunda et necessitas, ne forte cum transierit qui proficit contemnentes cedat terrentibus, transeunda etiam specula Galaad, quoniam Galaad etiam „Reuelatio“ interpretatur. est autem specula altitudo ad prospiciendum uel despiciendum, id est desuper aspiciendum. specula itaque Galaad congruenter mihi uidetur significare superbiam reuelationis: unde dicit apostolus: et in magnitudine reuelationum ne extollar. ergo et ipsa transeunda est, id est non est in ea manendum propter cadendi periculum. his pertransitis facile superantur inimici: quod significat dicendo: et ab specula Galaad trans ad filios Ammon, de quibus inimicis iam supra dictum est.

Et uouit Iephte uotum et dixit: si traditione tradideris mihi filios Ammon in manu mea, et erit quicumque exierit de ianuis domus meae in obuiam mihi in reuertendo me in pace a filiis Ammon, et

3 II Tim. 2, 19   4 cf. Iud. 11, 29   7 Iud. 11, 29   19 II Cor. 12, 7   25 Iud. 11, 30. 31

1 admonet *PSNT*   4 debellaturos *N*   5 inperitur *PS'N*   8 speluncam *P¹S¹V*   spelunca *P¹S¹V*   galaad transiit *N*   9 trans *om. T exp. V*   11 et manasse *PS*   12 sint *PS¹*   15 *alt.* ad galaad *T*   reuelationē *PSNV¹T¹*   16 spelunca *V*   20 ego *S¹*   22 ab in *P¹V¹*   23 transiit *S²bd trans V*   ad *om. PVT*   25 traditione *N*   26 manū meā *T*   et *exp. T*   28 ad filios *PT*   et *exp. ST*

erit domino et offeram eum holocaustoma. quemlibet in hoc loco cogitauerit Iephte secundum cogitationem humanam, non uidetur unicam filiam cogitasse; alioquin non diceret, cum illam cerneret occurrisset: heu me, filia mea, inpedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis. „inpedisti“ enim ita dictum est, tamquam ad hoc se inpeditum indicauerit, ne illud quod cogitarat inpleret. sed quem potuit cogitare primitus occurrentem, qui filios alios non habebat? an coniugem cogitauit? et ut hoc fieret deus noluit et ut non relinqueret inpunitum, ne quis deinceps id auderet, et ut magna prouidentia ex hoc quoque ipso quod accidit sacramentum ecclesiae figuraret? ex utroque igitur prophetia coaptata est: et ex eo quod uouens cogitauit et ex eo quod nolenti contigit. si enim coniugem cogitauit. coniux Christi ecclesia est; propterea relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una. sacramentum hoc magnum est, inquit apostolus, ego autem dico in Christo et in ecclesia. sed quia huius Iephte coniux uirgo esse non potuit, in eo quod filia potius occurrit et inulta non remansit prohibitum sacrificium uouentis audacia et uirginitas ecclesiae figurata est nec abhorret a uero, quod filiae nomine eadem significatur ecclesia; nam cuius alterius typum gerebat etiam illa mulier, cui post tactam fimbriam suam sanatae ait dominus: filia, fides tua te saluam fecit; uade in pace? et certe, unde nullus ambigit, discipulos suos ipse sponsi filios appellauit se apertissime indicans sponsum, non possunt, inquit, ieiunare filii sponsi, quamdiu cum illis est sponsus? uenient autem dies cum aufe-

4 Ind. 11, 35   15 Ephes. 5, 31. 32   24 cf. Matth. 9, 20—22
27 Matth. 9, 15

1 et *exp.* T   holocaustomata S   4 mea] mihi P mei S mi NV
11 et *om.* P   aut P   13 et (*s. l. m. 2*) PS *om.* V   et *om.* V
15 coniux P²NTd   17 duo inquit N   18 in *fin.* *om.* V   19 coniux
P²Vd   22 non S   29 ueniet N

retur ab eis sponsus, et tunc ieiunabunt. holocaustoma ergo erit ecclesia, quam uirginem castam beatus apostolus appellat, quando in resurrectione mortuorum fiet in uniuersa, quod scriptum est: absorpta est mors in uictoriam; tunc tradet regnum deo et patri, quod regnum ipsa ecclesia est, ipse cuius figuram uouens ille gestabat. sed quoniam tunc fiet, cum completa fuerit sexta aetas saeculi, ideo sexaginta dierum a uirginitate dilatio postulata est. ex omnibus quippe aetatibus ecclesia congregatur. quarum prima est ab Adam usque ad diluuium, secunda a diluuiio, id est a Noe usque ad Abraham, tertia ab Abraham usque ad Dauid, quarta a Dauid usque ad transmigrationem in Babyloniam, quinta ab hac transmigratione usque ad uirginis partum, sexta inde usque in huius saeculi finem. per quas sex aetates tamquam per sexaginta dies fleuit sancta uirgo ecclesia uirginalia sua: quia licet uirginalia, tamen fuerant peccata deflenda; propter quae uniuersa ipsa uirgo toto orbe diffusa cotidie dicit: <et> dimitte nobis debita nostra. eosdem autem sexaginta dies duos menses maluit appellare, quantum existimo, propter duos homines: unum, per quem mors, alterum, per quem resurrectio mortuorum: propter quos etiam duo testamenta dicuntur.

Quod uero factum est in praecepto in Israhel, ex diebus in dies conueniebant lamentari filiam Iephte Galaaditae quattuor dies in anno, non puto significare aliquid post inpletum holocaustoma, quod erit in uitam aeternam, sed praeterita tempora ecclesiae, in quibus erant beati lugentes. quadriduo autem figurata est eius uni-

2 cf. II Cor. 11, 2   4 I Cor. 15, 54. 24   18 Matth. 6, 12
23 Iud. 11, 39. 40

4 absorta *PNVT*   6 ipse] rex ipse *bd*   8 sexaginta *om. T*   uir-
gine *N*   11 ad noe *N*   ab] ad *N*   12 a] ad *N*   babiloniam
PSNVT   14 sexta *ex* sexaginta *P*   16 ecclesia *om. NT*   fuerat *V*¹
17 propter peccata *T*   23 praeceptum *Tbd*   25 Galaaditae *scripsi*: ga-
laditen *PVT* galaditem *SNbd*   26 aliquid significare *T*   28 erunt *T*
quadriduo *NS*²

uersitas propter quattuor partes orbis, per quas longe lateque diffusa est. ad historiæ uero proprietatem non arbitror hoc decreuisse Israhelitas, nisi quia intellegebant in ea re iudicium dei magis ad percutiendum patrem fuisse depromptum, ne tale uouere sacrificium deinceps ullus auderet. nam quare luctus et lamentatio decerneretur, si uotum illud laetitiae fuit?

Si autem et illud, quod populus Ephraem postea ab eodem Iephte debellatus est, ad iudicium dei, quod erit in fine, referendum est, sicut ipse dominus dicit: eos, qui noluerunt me regnare sibi, adducite et interficite coram me, nec ibi quadraginta duo milia, quae ceciderunt, uacanti numero commemorata sunt. sicut enim illi duo menses propter sexaginta dies senarium numerum sex aetatum significant, ita et ibi sexies septenarius ductus hoc idem figurat, quantum ad sex aetates saeculi pertinet; sexies enim septeni quadraginta duo sunt. nec frustra et ipse Iephte sex annis populum iudicauit.

L. Quaeri potest quomodo dixerit angelus ad matrem Samson, cum adnuntiaret ei filium futurum, quia sterilis erat: et nunc obserua et non bibas uinum et siceram, non manduces omne inmundum. quid est enim inmundum? nisi forte dissolutio disciplinae, quae esse coeperat in Israhel, etiam ad ea manducanda eos labefecerat, quae prohibuerat deus in generibus animalium. cur enim non credatur etiam hoc eos multo procliuius facere potuisse, qui etiam ad cultum idolorum transgrediebantur?

LI. Quod mater Samson uiro suo indicans quemadmodum illi angelus adnuntiauerit filium futurum dixit: et inter-

7 cf. Iud. 12, 4—6   9 Luc. 19, 27   16 cf. Iud. 12, 7   20 Iud. 13, 4   23 cf. Deut. 14, 3 seqq.   28 Iud. 13, 6

3 intellebant *N*   6 illum *N*   7 populos *N*   efrem *P* effrem *ST*
ephrem *NV*   11 quae *om. S*¹   12 enim *om. S*   15 sexiens *P*¹*SN*
16 septini *N* septem *bd*   18 dixit *T*   19 samso *SN* Sampson *d*   ste-
relis *N*   20 sicera *N*   21 et non *N*   23 labifecerat *N*   26 trans-
grediebatur *V*¹

rogabam eum unde esset et nomen suum. non adnuntiauit mihi, quaeri potest utrum uerum dixerit, quoniam non legitur, cum ei angelus loqueretur. sed intellegendum est hoc ibi scripturam tacuisse, hic autem commemorasse quod ibi tacuerat. illud etiam, quod non ait: interrogauit eum quid uocaretur et nomen suum non adnuntiauit mihi, sed ait: interrogauit unde esset, uidetur inconsequens quod addidit: et nomen suum non adnuntiauit mihi. non enim nomen eius interrogauerat, cum quaereret unde esset, sed locum uel ciuitatem, cum hominem putaret. nam et hominem dei eum appellauit, specie tamen uel habitu angelo similem, hoc est, quia tam praeclarum uidit, sicut ipsa narrauit. sed si ita distinguatur: et interrogabam eum unde esset et nomen suum, ut subaudiatur „interrogabam eum“ et postea inferatur „non adnuntiauit mihi“, non habet quaestionem; ad utrumque enim referri potest, quod ait: non adnuntiauit mihi, id est nec unde esset nec nomen suum.

LII. Item quod ait eadem mulier dictum sibi esse ab angelo quoniam Nazaraeus dei erit puer a uentre usque ad diem mortis suae, non legitur ab angelo dictum. et quod legitur dictum: ipse incipiet saluum facere Israhel de manu Philistiim, non est a muliere commemoratum. itaque et aliquid non dixit, quod audiuit, et tamen nihil credenda est dixisse, quod non audiuit, sed scripturam potius non omnia uerba angeli posuisse, cum ipsum mulieri loquentem insereret narrationi. ideo autem dictum est: a uentre usque ad diem mortis suae, quia Nazaraei dicebantur in lege, ad tempus qui uotum habebant, secundum ea quae scriptura per Moysen praeceperat. unde

19 Iud. 13, 7   21 Iud. 13, 5   29 cf. Num. 6, 2—21

1 non *om.* *T*   annuntiaui *N*   3 non] hoc non *bd*   4 scriptura *PS*
 6 annuntiauerunt *N*   8 addit *PSV*   9 eius nomen *T*   12 simile *P*
 19 *sec. cod. Alex*   nazareus *PSNVT*   22 philistim *PSNV*¹   23 ita *PSV*
 25 profuisse *P* potuisse *S*¹   26 narratio *P*   29 ea secundum ea *T*

est hoc, quod huic iussum est, ut ferrum non ascenderet in caput eius et uinum et siceram non biberet. hoc enim tota uita sua obseruauit Samson, quod illi qui uocati sunt Nazaraei certis diebus obseruabant uouentes uotumque reddentes.

5 LIII. Quod dicit scriptura: quoniam ignorauit Manoe quia angelus dei est, manifestum est etiam eius uxorem hominem credidisse. quod ergo ei dixit: uim faciamus nunc tibi et faciamus in conspectu tuo haedum caprarum, tamquam hominem inuitauit, sed ita, ut hoc
10 cum illo epularetur, quod sacrificium fecisset. nam facere haedum caprarum non solet dici nisi cum fit sacrificium. denique et ille ita respondit: si uim feceris mihi, non manducabo de panibus tuis: ubi ostendit se fuisse ad epulas inuitatum. deinde addidit: et si feceris holocaustum, domino offeres illud. utique ideo dixit: si feceris
15 holocaustum, quia ille dixerat: faciamus in conspectu tuo haedum caprarum. non autem omne sacrificium holocaustum erat; nam de holocausto non manducabatur, quia totum incendebatur, et ideo uocabatur holocaustum. sed
20 angelus etiam non manducaturus holocaustum fieri potius admonuit non tamen sibi, sed domino; propter hoc maxime, quia gens Israhel illo tempore consueuerat quibuslibet diis falsis sacrificare: unde et tunc offenderat deum, ut traderetur inimicis per quadraginta annos.

25 LIIII. Quid sibi uult, quod, posteaquam manifestatus est Manoe et uxori eius angelus, qui cum eis loquebatur, dixit idem Manoe uxori suae: morte moriemur, quoniam deum uidimus? ex illa scilicet legis sententia, ubi scrip-

5 Iud. 13, 16. 15 12 Iud. 13, 16 23 cf. Iud. 13, 1 26 cf.
Iud. 13, 20. 21 27 Iud. 13, 22

1 hoc est V 2 sicera N tot N 4 Manue (*sic ubique*) bd
7 sec. cod. Alex. et Lag. uis T 8 tibi nunc PVTbd 8 (et 11) haec-
dum N 12 ἐάν βιάζῃ με cod. Alex. et Lag. 19 uocatur T 20 po-
tius fieri bd 22 consnerat P 25 postquam (post s. l. m. 2) P
28 ibi V¹

tum est: nemo potest faciem meam uidere et uiuere. opinabantur ergo ut homines deum se uidisse tanto utique miraculo facto, quod in igni sacrificii stetit, qui cum illis prius quasi homo loquebatur. sed deum in angelo an deum ipsum angelum appellabant? sic enim scriptum est: et ⁵ sumpsit Manoe haedum caprarum et sacrificium et obtulit super petram domino mirabilia facienti; et Manoe et uxor eius expectabant. et factum est dum ascenderet flamma desuper altare ad caelum, et ascendit angelus domini in flamma. et Manoe ¹⁰ et uxor illius expectabant; et ceciderunt super faciem suam super terram. et non adposuit ultra angelus domini adparere ad Manoe et ad uxorem eius. tunc cognouit Manoe quoniam angelus domini est; et dixit Manoe ad uxorem suam: morte ¹⁵ moriemur, quoniam deum uidimus. in his ergo uerbis quia non dixit: morte moriemur, quoniam angelum domini uidimus, sed: deum uidimus, oritur quaestio, utrum in angelo intellegebant deum an eundem angelum deum uocabant. illud enim tertium, quod deum putauerant qui erat ²⁰ angelus, dici non potest apertissime dicente scriptura: tunc cognouit Manoe quoniam angelus domini est. sed unde metuebant mortem? non enim scriptura in Exodo dixerat: nemo uidet faciem angeli et uiuet, sed „faciem meam“ dixit, cum deus loqueretur. an et in hoc ipso, quod ²⁵ in angeli praesentia deum cognouerat Manoe, ita perturbatus est, ut mortem timeret? quod autem illi uxor sua respondit: si uellet dominus mortificare nos, non accepisset de manu nostra holocaustoma et sacrificium nec inluminasset nos omnia haec, sed nec audita fecisset ³⁰

1 Ex. 33, 20   5 Iud. 13, 19—22   28 Iud. 13, 23

1 uidere faciem meam *T*   3 igne *NT*   5 angelum ipsum *T*   7 et *om.* *V exp.* *T*   10 flammā *T*   11 et uxor] uxorque *PSbd*   13 am-
manoe *N*   18 sed—uidimus *om.* *S*   23 metuebat *bd*   25 in *om.* *N*
27 morte *N*   30 nobis *T*

nobis haec, utrum ipsum angelum crediderunt accepisse sacrificium, quia uiderunt eum in altaris flamma stetisse, an per hoc intellexerunt accepisse dominum, quia hoc fecit angelus, ut se ostenderet angelum? quodlibet autem horum
 5 sit, iam tamen angelus dixerat: si autem facis holocaustum, domino offeres illud, hoc est non mihi, sed domino. quod ergo stetit angelus in altaris flamma, magis significasse intellegendus est illum magni consilii angelum in forma serui, hoc est in homine, quem suscepturus erat
 10 non accepturum sacrificium sed ipsum sacrificium futurum.

LV. Quid est quod dictum est, quod percussit alienigenas Samson tibiam super femur? quis enim habet tibiam super femur, cum tibia deorsum uersus non sit nisi a genu usque ad talum? deinde si locum corporis significaret, ubi
 15 eos uulnerauit, numquidnam omnes, quos percussit, in uno corporis loco fuerant uulnerati? quod si esset credibile, possemus forsitan suspicari eum pugnasse tibia alicuius animalis tamquam fuste et ea illos super femur percussisse; sicut de illo scriptum est, quod maxilla asini mille occiderit. sed neque
 20 illud, ut dixi, credibile est, quod pugnans unum tantum locum obseruauerit ubi eos percuteret; et non ait scriptura: percussit eos tibia super femur, sed tibiam super femur. nimirum ergo inusitata locutio facit obscuritatem. ita enim dictum est, ac si diceretur: percussit eos ualde mirabiliter,
 25 id est, ut admirando stupentes tibiam super femur ponerent; tibiam scilicet unius pedis super femur alterius, sicut solent sedere, qui mirando stupent. tamquam si diceretur: percussit eos manum ad maxillam, id est tanta caede, ut manum ad maxillam tristi admiratione ponerent. hunc sensum ita se
 30 habere etiam interpretatio, quae est ex hebraeo, satis edocet;

5 Iud. 13, 16   8 cf. Es. 9, 6   11 Iud. 15, 8

1 haec om. S   6 offer PSVTbd   12 samso PSV¹   tibia T
 femus (ita et in sequent. uers.) N   habet enim S   15 numquidnam N
 16 fuerat PSNV   uulneraturus PS²NV   esse N   credibiles N

nam ita legitur: percussitque eos ingenti plaga, ita ut stupentes suram femori inponerent. tale est enim, ac si diceret: tibiam femori inponerent, quoniam sura utique retrorsus cum tibia est.

LVI. Quid est quod ait Samson uiris Juda: iurate mihi 5 ne interficiatis me uos; et tradite me eis, ne forte occurratis in me uos? quam locutionem ita nonnulli interpretati sunt: ne forte ueniat is aduersum me uos. sed hoc eum ne ab his interficeretur dixisse illud indicat, quod in Regnorum libro scriptum est iubente Salomone ut 10 homo occideretur et dicente: uade, occurre illi. quod ideo non intellegitur, quia non est consuetudinis apud nos ita dici. sic enim quod militares potestates dicunt: uade, alleua illum, et significat „occide illum“, quis intellegat, nisi qui illius locutionis consuetudinem nouit? solet [et] uulgo apud nos 15 dici: conpendiauit illi, quod est occidit illum; et hoc nemo intellegit, nisi qui audire consueuit. haec est enim uis generalis omnium locutionum, ut quemadmodum ipsae linguae non intellegantur, nisi audiendo uel legendo discantur. AMEN.

1 cf. Hieron. XXVIII p. 531 5 Iud. 15, 12 11 III Reg. 2, 29

1 percussit *Pbd* 6 me eis] meis *N* 7 locutionem *P*¹ 8 aduersum *N* aduersu *T* me om. *ST* 10 libro] uolumine *T* om. *PSVN* quae inde a uoce „ut“ usque ad finem sequuntur in codice *V* desiderantur 11 occurrere *P* 15 consuetudinis *N* et inclusi 16 duci *P* conpendiabit *PS*¹ 19 intelleguntur *N* Explicuerunt quaestiones Iudicum *AVGVST* *EHII* fol. 202 *P* *Exp*¹ quaestiones Iudicum do gratias lege feliciter et ora pro mae fol. 148 *N*; codd. *ST* subscriptione carent.

II.

S. Aureli Augustini

adnotationum in Iob liber unus.

- G* = codex olim Sangermanensis nunc Parisinus 12206 saec.
 XI--XII.
T = codex Trecensis 40 uol. III saeculi XII.
P = codex Parisinus 2102 saeculi XIII.
C = codex olim Colbertinus nunc Parisinus 2083 saec. XIII.
S = codex Sangallensis 11 saeculi VIII Iob continens.
Hier = Hieronymi opera tom. XXVIII ed. Vallarsi.
b = editio princeps Basileae 1506 apud Io. Amerbachium.
d = editio Benedictinorum a S. Mauro a MDCLXXXVIII t. III.

II.

ADNOTATIONVM IN IOB LIBER VNVS.

I. Et opera magna erant ei super terram: quia
 5 operabatur de ipsis operibus. faciebant conuiuium
 cotidie: donec eorum numerus inpleretur; signum est
 caritatis. et offerebat pro eis uictimas secundum
 numerum eorum: intellegendum alias esse peculiares
 confessiones quasi singulas uictimas, aliud uero sacrificium
 10 pro omnium et pro omnibus peccatis, quod significat dominum.
 ne forte peccauerint filii mei et maledixerint deo
 in cordibus suis. bene additum: ne forte, quia in corde
 eos maledixisse suspicabatur. et ecce uenerunt angeli
 dei, ut starent coram deo: adfectio animae ad ueritatem
 15 non potuit aliter narrari, nisi temporaliter et localiter quodam
 modo diceretur. et uenit equidem diabolus cum eis:
 utrum quia non potuit nisi per eos audire dictum est: cum
 eis? et dixit dominus diabolo: unde ades? collatio
 praeteritae actionis cum eo unde permittitur aliquid deinceps
 20 agere responsio ad interrogationem est; ipsa uero interrogatio
 uis diuina, in qua non permittitur agere quod libet — in
 cogitationibus enim inpii interrogatio erit — ad

4 Iob 1, 3   5 Iob 1, 4   7 Iob 1, 5   11 Iob 1, 5   13 Iob 1, 6
 16 Iob 1, 6   18 Iob 1, 7   21 Sap. 1, 9

2 Liber annotationum in iob beati augustini *epi* feliciter incipit *fol.*
 56 *G* Incipit liber *sci* augustini *epi* annotationum in iob *fol.* 24 *T* In-
 cipit liber annotationum in iob *fol.* 143 *P* Incipit liber augustini anno-
 tationum in iob *fol.* 8 *C* 8 eorum numerum *bd* 9 confessiones *om.* *C*
 10 dominum] ante dominum *P* dicens *d* 11 benedixerint *S* 12 additur
TCbd 14 dei *om.* *Hier* adsisterent *S* deo] domino *Hier* 16 equidem]
 etiam *S* 21 diuina] diuina est *TCbd*

manifestandum eum nobis. sed mitte manum tuam et tange omnia quae habet: da potestatem. nisi in faciem tuam benedixerit tibi: pendens locutio, id est: si non tibi in faciem benedicit tactis rebus suis, quasi subaudiretur: quid iubes? et discessit diabolus a facie domini: a 5 consultatione ad actionem. et uenerunt hostes et ceperunt eos. secundum illud: qui nunc operatur in filiis diffidentiae, etiam istos excitauit. notandum autem quomodo in hominibus habuerit potestatem et in elementis, sed tamen datam a deo. nudus exii de utero matris meae: 10 notandum quam consolatoria loquatur, quamuis secundum consuetudinem luctum fecerit.

II. Ecce trado illum tibi; tantum animam eius custodi: ne uitam eripere posse praesumeret. et tulit sibi testam, ut raderet saniem: per passionem domini signi- 15 ficat radi peccata confitentium.

III. Et nox in qua dixerunt: conceptus est homo: aliquae superiores potestates, quae hoc scire potuerunt. nox illa sint tenebrae: ne patiatur iam quae passus est, hoc est sint tenebrae, id est: sit obliuioni. neque requirat 20 eam dominus desuper: non reparetur per immortalitatem, id est: pereat mortalitas. nec ueniat in eam lumen: lumen memoriae. sed excipiant illam tenebrae et umbra mortis: uita ista quae umbra est futurae poenae, ut sit sensus: iustus qui lumen est non eam uideat, sed 25 tenebrae, hoc est: peccatores et carnales tribulationes de uita

1 Iob 1, 11   5 Iob 1, 12   6 Iob 1, 15   7 Ephes. 2, 2   10 Iob 1, 21   13 Iob 2, 6   14 Iob 2, 8   17 Iob 3, 3   18 Iob 3, 4
20 Iob 3, 4   22 Iob 3, 4   23 Iob 3, 5

2 facie *Hier*   3 sua *S om. G*   4 benedicet *Td*   6 receperunt *C*
7 eas *Hier*   filios *GP*   11 consolatorie *TPCbd*   13 ipsius *S* illius *G*
17 dixerunt] dictum est *Hier*   18 aliquas *GP*   potuerint *b*   nox] dies *b*
19 sit *Hier*   quae *om. G*   hoc est] nox illa *d*   20 nec *Hier*
21 dominus eam *Hier*   repararetur *C*   22 ne *P*   inueniat *Hier*
Hier   in *om. Hier*   ea *GP*   23 lumen *om. C*   decipiant *S*
illum *G* eam *Hier*   24 quae] quia *GPC*   25 uideat] indicat *G*

ista. et conturbent eam quasi amaritudines diei:
 praecepta bonae uitae uel dies iudicii, quibus perturbantur
 carnales. et noctem illam accipiant tenebrae: perpetuae.
 non sit in diebus anni: iustis spiritalibus qui sole fruuntur
 5 et maiores sunt. sed nox illa sit dolor: quia dolorem
 facit diligentibus se. neque numeretur in diebus
 mensium: iusti in ecclesia propter lunam tamquam minorem,
 ad quos dicitur: et ego, fratres, non potui uobis
 loqui quasi spiritalibus, ut ipse Paulus sit de diebus
 10 anni. sed maledicat illam maledicens diei illi:
 dominus, qui maledicet amantes carnalia. tenebrescant
 sidera noctis illius: eminentes in peccatis. permaneat
 et in lucem non ueniat: quia non conuertentur, dicit per
 prophetiam. quia non conclusit portas uentris matris
 15 meae: ciuitatem terrenam, quam significat Babylon: con-
 cluderentur enim portae, si non laudaretur peccator in
 desideriis animae suae. quare enim in uentre non
 obii? antequam emerem tibi per aliquam actionem; conceptus
 enim ad spem pertinet. ex utero exii et non protinus
 20 perii? huius ergo figura intellegenda est in his uerbis, qui
 in talibus concupiscentiis fuerat inueteratus. et ut quid
 constiterunt mihi genua? ut ibi confirmarer. quare
 ubera suxi? doctrinae nutrientes ad nequitiam. nunc uti-
 que dormiens quiescerem: moriendo huic mundo. cum
 25 regibus honoratis terrae: in ecclesia. qui gloriaban-
 tur in gladiis. unde est: et gladium spiritus, quod
 est uerbum dei. aut cum principibus, quibus mul-

3 Iob 3, 6   5 Iob 3, 7   6 Iob 3, 6   8 I Cor. 3, 1   10 Iob
 3, 8   11 Iob 3, 9   14 Iob 3, 10   16 Ps. 9, 24 (3)   17 Iob 3, 11
 21 Iob 3, 12   23 Iob 3, 13   24 Iob 3, 14   26 Ephes. 6, 17
 27 Iob 3, 15

3 suscipiant *SHier*   10 illi *SHier*   maledicent *S*   illi diei *Cbd*
 illi *inclus. Hier*   11 maledicit *b*   12 ra noctis *om. S*   14 prophetam *b*
 uentris] ueneris *G*   uentris mee *C*   15 meae *om. C*   17 suae] meae *P*
 in *om. d*   uentrem *GP*   18 tibi] ibi *T*   19 exiens *Hier*   23 utrique
G itaque *C*   25 gloriabuntur *S*   27 multum *om. Hier*

tum fuit aurum: sapientia, qui compleuerunt domos suas argento: eloquio domini. aut tamquam abortiuum prolapsum de uulua matris: ut numquam emeretur. aut tamquam infantes qui non uiderunt lucem: ad nobilitatem aliquam non peruenerunt. ibi inpii 5 deposuerunt furorem suum: in morte ab hoc mundo. ibi requieverunt fatigati corpore: aut fatigati corpore, non animo, aut finem corporalium consecuti. non audierunt uocem exactoris: iudex tradet te exactori inde est; hoc est: donata illis esse peccata; de iniis quippe 10 dicebat. pusillus et magnus ibi est: de uno dictum puto bene intellegi secundum illud, quod qui se humiliat, exaltabitur. et seruus non metuens dominum suum; siue secundum illud: uis non timere potestatem? bonum fac, siue secundum illud: consummata 15 dilectio foras mittit timorem. ut quid enim datur eis qui in amaritudine sunt lux? peccatorum honor. et uita animabus quae sunt in doloribus? in dolorum materia, hoc est: in peccatis. quae desiderant mortem et non contingit illis: adeptionem fructus peccati. 20 mors uiro requies, cuius uita abscondita est: uel quia coram deo uel quia paucis nota. de ea uero iam morte accipiendum, per quam morimur mundo; in illa enim non est requies. conclusit enim deus aduersus eum: non eum dando in desideria cordis sui. ante escas quippe meas 25 gemitus adest: ante gaudium ciborum dei tribulationes praecedere. et fleo coartatus timore: uidens quia euitare

2 Iob 3, 16   5 Iob 3, 17   8 Iob 3, 18   9 Luc. 12, 58   11 Iob 3, 19
12 Luc. 14, 11   14 Rom. 13, 3   15 I Ioh. 4, 18   16 Iob 3, 20
19 Iob 3, 21   21 Iob 3, 23   24 Iob 3, 23   25 Iob 3, 24   27 Iob 3, 24

3 prolapsu *S*   matris] matri suae *S*   4 aut *om. S*   8 *fn.* nec *Hier*
10 est *post hoc om. C*   11 ubi *S*   13 metuens] timens *THier*   14 uis—
illud *om. C*   18 in animabus *b*   19 quae] qui *b*   21 uiro] uero *S*
uita] uia *SHier*   22 iam *om. Cb*   24 conclusus *C*   non eum] non
enim *G*   26 adest ad dominum *Hier*

non possum quae timui. timor enim quem uerebar uenit mihi: aduersa quae de misericordia dei ad correptionem fiunt. neque in pace neque in silentio neque in requie: falsa enim fuerunt, propter quae timebat. uenit enim
 5 mihi ira: uindicta, secundum quam iustus uix saluus fit.

III. Verba Eliphaz. pondus autem uerborum tuorum quis sustinebit? hic ergo dicit se cogi ad loquendum, quia non sustinet dicta eius. nonne timor tuus
 10 stultus est? paratus enim ad haec esse debueras, si aliis ueraciter suadebas. nec talia bene timuisti, cum diceres: timor enim quem uerebar uenit mihi. et spes tua et simplicitas uitae tuae: quasi stultitia, qua ista bona putantur. fremitus leonis et uox leaenae: ipse diabolus
 15 et superbiae ciuitas, quae saepe etiam bestiae more a prophetis ponitur. et gaudium draconum extinctum est: superbiorum et insidiosorum. myrmicoleon periteo quod non haberet escam: quia in nouissimo non erunt, quos inducens comedat; separabuntur enim pii ab impiis. hic autem
 20 errat, quod ea quae de diabolo audierat prophetata de Iob intellegebat. myrmicoleon uero accipiendus est uel quia utrumque in eo est, cum et rapit et occulte persequitur frumenta, quae sublato oculo facit non germinare, uel quia auaris et in terra thesaurizantibus dominatur, uel quia iustos persequitur
 25 quasi formicas praeparantes sibi escas aestate ad hiemem, quibus non pascetur, cum boni ab impiis fuerint separati. et catuli leonum diuisi sunt ab inuicem: conspiratio

1 Iob 3, 25   3 Iob 3, 26   4 Iob 3, 26   5 cf. I Petr. 4, 18
 7 Iob 4, 2   9 Iob 4, 6   12 Iob 3, 25   Iob 4, 6   14 Iob 4, 10
 16 Iob 4, 10   17 Iob 4, 11   26 Iob 4, 11

1 timor enim] timorem *GTP*   enim *om. Cb*   3 pace] pace fui *SHier*
 requiem *S*   4 ueni *C*   enim] autem *S om. C*   7 eliphaz *GP* eli-
 phatz *C*   10 hoc *TCP*   11 diceret *CP*   13 uitae] uiae *S*   qua]
 quia *Tb*   17 periit *d*   18 habeat *G* habet *C*   20 erat *C*   de *post*
 quae *om. C*   22 prosequitur *b*   23 subleuato *G*   non facit *GCP*
 26 pascentur *Cb*   impiis] sunt impiis sunt *C*   fuerint—sunt *om. C*

principum ciuitatis illius dissipata est, qui nati sunt de illa societatis ciuitate et diabolo uel quia se inuicem uastauerunt. inde est: exsurget gens contra gentem. nihil horum tibi accidisset: uel illa damna et orbitas et plaga uulneris; uel te non penetraret dolor animi, quia et te consolareris, si aliis ex corde dixisses: numquid non capit auris mea magnifica ab eo? quia ista quae dicit ex reuelatione se dicit dicere, et spiritus in faciem mihi occurrit: quasi flatum sensisse uult intellegi: nam negat in consequentibus fuisse figuram. reminiscendum ita etiam spiritum in apostolos descendisse. quid enim? numquid homo coram domino mundus erit? aut haec audisse se dicit aut dicit ideo se horruisse, quia nemo mundus coram domino, aut ideo sic uidisse, quia nemo coram deo ita mundus est, ut deum sicut est uideat. modo mundum secundum perfectionem accipiendum, ut quod superius negat mundum hominem perire, secundum quendam modum intellegamus. si contra seruos suos non credit, quod euenit cum diceret Elias: domine, prophetas tuos occiderunt, et dicit illi: reliqui mihi septem milia uirorum. non enim inde septem milia uirorum iam munda erant. nam angeli dicti sunt et prophetae. et aduersus angelos suos prauum quid reperit: uel quod aduersus eos dicitur uel quod ipsi dicunt, hoc tamen potest etiam de ueris angelis accipi. habitantes autem domos luteas: quorum conuersatio non est in caelis. percussit illos tamquam tinea. aut

3 Marc. 13, 8   Iob 4, 12   6 Iob 4, 12   8 Iob 4, 15   11 Iob 4, 17   17 Iob 4, 18   19 III Reg. 19, 14. 18   22 Iob 4, 18   25 Iob 4, 19   cf. Phil. 3, 20   26 Iob 4, 19

2 ciuitate societatis *C*   3 contra] supra *T* supra uel contra *Cb*   4 accedisset *S*   damna et] damnet *G*   orbitas] torpedinis *b*   6 capiet *S*   7 ab eo magnifica *Cbd*   10 sps *G*   11 apostolis *G*   12 hoc *C*   14 aut—est *om. TPb*   ideo—ut *om. C*   15 sicut] ut *GCTbd*   mundum] mundus *Pbd*   16 accipiendus *bd*   17 contra] continuo *G*   qua *C*   18 cum diceret *om. G*   21 munda iam *C*   22 et *alt. om. GP*   prauum] primum *G*   25 habitant *G*   autem] etiam *Cb*   luteas *S*   26 percussisti *S*   tinea] in eam *S*

aliqua corruptio percussit eos tamquam tineam aut deus percussit eos: uel hac tineam uel sicut percutit tineam. hoc est latenter intrinsecus corruptione ab eis ipsis exorta per concupiscentias carnales, hoc est habitatione in domibus luteis. et a mane usque ad uesperam ultra non sunt aut ultra saeculum hoc non sunt aut a prosperis rebus usque ad tribulationem: poenam enim consecuti sunt. et quod non possent sibi ipsis subuenire, perierunt: cum id se habent spem. interierunt, quia non habebant sapientiam: non in se sperandi.

V. Inuoca autem, si quis tibi respondeat: illi enim respondetur, qui mundi sunt coram deo. et eternum stultum perimit ira: indignatio, qua quisque angitur tamquam inique sibi aliquid acciderit, dum non cogitat usque adeo se immundum esse coram deo, ut innocenti non audeat respondere aut se demonstrare dignati sint. qui enim hoc non cogitat, stultus est et ira irrationabili interimitur. ideo ideo angelos non audire, non uidere potest stultus, qui interemptus est et a zelo occisus. errantem autem occidit zelus: ad imitandum peccatores. ego autem uidi stultos radicem mittentes: stultos nunc impios accipiendum. et e contrario sapientia hominis pietas sit, sicut in consequentibus dicitur. et conuerterentur super ianuas infirmorum humilium, cum recepti in cubiculum fuerint a sponso et ante foris remanserint. quae enim illi congregauerunt iusti comedent: et de Iudaeis potest intellegi congregari

5 Iob 4, 20   7 Iob 4, 20   9 Iob 4, 21   11 Iob 5, 1   12 Iob 5, 2   19 Iob 5, 2   20 Iob 5, 3   23 Iob 5, 4   24 cf. Matth. 23, 10
25 Iob 5, 5

1 eos percussit *TCbd*   2 tineam percutit *P*   3 eis *om. C*   5 a *om. S*
uesperam *S*   6 saeculum | secundum *GCP*   7 et | eo *SPd*   8 possint *S*
ipsi *S*   9 habebunt *S*   10 non *om. b*   sperando *b*   13 interierunt
SHier   angitur *om. G* agitur *C*   15 ut | non *G*   16 sint | sunt *P*
18 ideo sic semper *GTP*   19 autem *om. S*   20 stultus *S*   23 con-
terentur *b*   super | ante *SHier*   24 cum *om. b*   fuerint in cu-
biculum *bd*   fuerint *om. GCP*   et *om. G*   25 illi *om. GP*

tibus prophetias, quas gentiles potius comederunt, et de his qui facientes comedunt quae alii praecipiant et non faciunt. ipsi uero de malis non liberabuntur: quamuis praedicent non esse facienda. exhaustiatur fortitudo eorum: qua superbiunt aduersus infirmos: exhaustiatur autem, ut iam incipiat laborare. non enim prodiet de terra labor: id est de creatura non conquerantur sed de se. sed homo in labore nascitur: secundum id dictum est „nascitur“ secundum quod in laboriosam uitam ex queta quisque conuertitur. pulli autem uulturis altissime uolitant: uultur bene intellegitur dominus, quia altitudine prophetiae uidit mortalitatem nostram, qua descendens pascetur, conuertens nos in corpus suum. „pulli“ ergo „uulturis“ ut filii sponsi dicti sunt, altissime autem uolitantes conuersionem in caelis habentes, ut a labore liberentur in quo homo nascitur. secuti sunt quippe uocem dicentis: uenite ad me omnes qui laboratis. possunt et „pulli uulturis“ in malo intellegi aerae potestates, quae mortibus, hoc est peccatis, pascuntur. quoniam huius modi praeuaricatores angeli non sunt perducti ad humilitatem mortalitatis multum laboriosam, in qua homo nascitur, ualde illi superbiunt, hoc est altissime uolitant. qui dat pluuiam super faciem terrae: tamquam confitentibus faciat misericordiam. ut non faciat manus eorum ueritatem: non faciant quod promittunt inhiantes dominari infirmis. in die occurrent illis tenebrae: ut Iudaeis qui dominum non cognouerunt quid esset. aut tamquam in nocte palpabunt in meridie:

3 Iob 5, 5   4 Iob 5, 5   6 Iob 5, 6   7 Iob 5, 7   10 Iob 5, 7
14 cf. Phil. 3, 20   16 Matth. 11, 28   22 Iob 5, 10   23 Iob 5, 12
25 Iob. 5, 14   27 Iob 5, 14

1 gentiles congregatas *b*   2 non facientes *P*   8 id] illud *C*   10 uolant *Hier*   12 posceretur *G*   13 ut *om.* *Cbd exp. T*   14 uolantes *GCT*
15 habentes in caelis *GP*   20 producti *C*   21 quo *C*   illi (*s. l. m.*
1 inde) *T*   23 misericordiam—faciat *om.* *C*   24 faciant *pr. Hier*   permittunt *C*   25 inhiantes} minantes *Gbd*   occurrerent *C*   26 quid] quis *bd*
27 aut] et *S Hier*   in *pr. om. Hier*

sicut uidentes signa tamen dubitabant dicentes: propheta
 est, alii: seducit populum, quando nec ad lucernam ui-
 dere uoluerunt. et pereant in bello: in tentationibus. et
 egrediatur de manu potentis infirmus: diaboli. sit
 5 autem infirmo spes: illi enim fortes rem hic quaerunt.
 beatus autem uir quem arguit dominus. in hoc enim
 errat, quia uidetur sibi Iob, quia iniquitatibus suis haec pa-
 titur, cum ex hoc beatus sit, quia in hac uita cum arguitur,
 habet corrigendi possibilitatem. et in septimo non te tan-
 10 get malum: sacramentum sabbati. in fame liberabit te
 a morte; uerbo enim alit et facit firmum ad tentationes. in
 proelio uero de manu ferri soluet te: de potestate
 uinculorum. a flagello linguae abscondet te: ne sen-
 tias contumelias, non ne patiaris. iniustos et iniquos
 15 deridebis: ut sapientia perditioni iniquorum superridebit.
 et ferocientes bestias non timebis: id est Iudaeos
 non timebis, quia gentes tibi obaudient; haec autem de domino
 accipienda sunt. Eliphaz hic errat, quia putat de Iob intelle-
 genda, quae ei reuelata sunt, cum totum domino competat.
 20 quia cum lapidibus agri habebis foedus: lapides
 agri, quia in gentibus nulla ordinatio legis fuit, ut quasi de
 aedificio lapides essent. bestiae enim ferae pacatae
 erunt tibi: siue de Iudaeis siue de gentibus. deinde
 scies quod in pace erit domus tua: id est ecclesia.

1 Ioh. 7, 40. 12 3 Iob 5, 15 Iob 5, 16 6 Iob 5, 17 9 Iob
 5, 19 10 Iob 5, 20 11 Iob 5, 20 13 Iob 5, 21 14 Iob 5, 22
 15 cf. Prou. 1, 26 16 Iob 5, 22 20 Iob 5, 23 22 Iob 5, 23
 23 Iob 5, 24

1 dubitant *Tbd om. G* 4 diaboli infirmus *b* sit] si *P* sic *b*
 5 infirmus *S* 6 arguat *S* 7 Iob] quod Iob *b* quia] quod *TC*
om. b hoc *C* patiat *Phd* 9 corrigendi] arguendi *b* te *om. C*
 tangit *S* 10 sabbati sacramentum *C* te liberabit *Cbd* 11 alit enim *G*
 13 abscondet *C* absconde *S* 14 patieris *b* 15 perditionem *d* super-
 ridebit *scripsi*: deridebit *G* irridebit *TCPbd*; cf. *cap. XXVII extremo*
 16 feroces *TCPbd* id—timebis *om. C* 17 tibi gentes *Pd* audient *C*
 18 eliphaz *GP* elyphax *S* 20 lapidibus *S* habebit *GCP* 22 pa-
 cata *S* 24 id est *om. G*

et filii tui erunt tamquam omnis herba in campo: sine ariditate. et uenies in sepulcrum tamquam frumentum maturum: *(in)* passionem. ecce haec ita exquisiuimus: hic auctoritas huius prophetiae confirmatur. tu uero scito temet ipsum quid egeris; non enim 5 iniuste haec tibi permisit deus accidere.

VI. Verba Iob. sed, ut uidetur. uerba mea sunt iocunda: non enim uerba Iob de impatientia sunt flagellorum, sed significant dolorem, non peculiarem Iob, sed quem habuit in omni genere humano. sagittae enim domini in corpore meo sunt: uerba dei, quibus anima transfigitur, cum cogitur ad confessionem, quatum furor bibit sanguinem meum: tollunt enim peccatum, cum enim incipio loqui, circumstant me: quod enim loquor, illae cogunt, quid enim? numquid frustra onager clamabit, nisi escam requi- 10 rat? ut inde famem patiatur, quia liber esse uoluit, aut nos mugit, cum habeat in praesepe cibos? asino cibaria labore hominis praeparantur sicut gentibus labore prophetarum et apostolorum, qui utique Iudaei fuerunt, itaque haec uerba cibum desiderantis sunt, id est auxilium, non impatientis 20 et dolorem, numquid potest sine sale edi panis? quod si accretur, qui sic ea per figuras dicit? respondit, quia si illa persona sua et diceret, insulsa essent, aut est sapor in sermonibus uanis? tales sermones hominum dicit, qui panis uerba dei sunt, sed panis caelestis, sic nec 25 sermo mea potest cessare: quomodo non potest sine

1 Iob 5, 25   2 Iob 5, 26   3 Iob 5, 27   7 Iob 6, 3   10 Iob 6, 4
12 Iob 6, 4   13 Iob 6, 4   14 Iob 6, 5   16 Iob 6, 5   21 Iob 6, 6
23 Iob 6, 6   25 cf. Matth. 4, 4; Ioh. 6, 50   Iob 6, 7

I tamquam quasi *b*   herba omnis *Hier*   3 in *scripsi*: post *bd*
6 hoc *b*   deus permisit *Cbd*   accedere *b*   7 mea *om.* *Td*
10 a ueni dei *Hier*   13 tollent *C*   14 illi *b*   15 onager]
16 et *S*   17 praesepe *S*   quare *n.* *ai* requirens *Hier*   17 praesepe
18 praesepe *S*   praesepe *GCP*   18 hominis *C*   19 et
om. *G*   21 panes *S*   22 ei] et *C*   respondet *Tbd*   23 sapor *S*
25 uerba—panis *om.* *C*   nec *om.* *C*

sale edi panis, sic nunc ministerium praebeo uerbi dei propter illud: quomodo audient sine praedicante? foetidas enim uideo escas meas sicut est odor leonis: nam uerba mea foetida sunt sicut leo uel propter superbiam, per quam iactantes putent, uel propter quod amplexantes carnalia foetorem leonis habent, qui propriis uerbis gaudent. quodsi det et ueniat postulatio mea: postulationem dicit rem quam petebat. et spem meam det dominus; sic enim confidens ob spem post tribulationem uenturae consolationis oportune tentatur. bene autem spem dicit, quia, cum res uenerit, iam tentatio non erit necessaria. sit mihi ciuitas sepulcrum, super cuius muros saliebam: societatem illam Babyloniae uult sibi sepulcrum, non ut eum obruat, sed ut sciat quia mortuos tegit quicumque in illa fuerint, de cuius tanquam firmamento et munimine superbiebat. non parcam: non enim mentitus sum. uerba sunt sancta dei mei: quia non alia dixit quam audiuit a deo. id est de homine generaliter prophetantis, quia auxilio indiget in confessione. quae est enim uirtus mea, ut sufferam? quod significabat uulnus eius. aut quod tempus meum, ut sustineat anima mea? quia imminente morte terrentur homines, ut conuertantur et confiteantur deo putredinem peccatorum, cuius consideratione se dicit cogi ad confessionem. numquid uirtus lapidum uirtus mea? duros et impenetrabiles iaculis uerborum dei, qui non mouentur ad confitendum. aut non in ipso confidebam? cum mihi bene esset. id est cum essem immortalis ad imaginem dei. sed

2 Rom. 10, 14   Iob 6, 7   6 Iob 6, 8   8 Iob 6, 8   11 Iob 6, 10   15 Iob 6, 10   19 Iob 6, 11   20 Iob 6, 11   24 Iob 6, 12
26 Iob 6, 13   27 Iob 6, 13

Isicut *G* si *C*   uerbo *CTPbd*   3 escas meas uideo *Cbd*   4 mea *om. C*   5 amplexentes *C*   6 quod si] quis *TCb*   7 et] ut *TCb*
9 obj habeo *G*   12 sepulcrum *om. C*   13 babilonii *b*   ut eum] enim *C*
14 teget *Cb*   fuerunt *b*   15 superbiebā *G*   16 sunt *om. SHier*
sancti *CSbHier*   18 prophetat *TPCb*   19 est *om. Cb*   ut] et *S*
20 significat *C*   26 in *om. G*

adiutorium a me recessit: factus mortalis uolens in me
 confidere. et uisitatio domini me despexit. secundum
 quod dictum est: aut filius hominis, quoniam uisitas
 eum? propinqui mei non respexerunt me: horru
 angelis. tamquam torrens deficiens: misericordia enim 5
 aliquando inundauit me; et siccaui et non fui mihi fons.
 aut sicut fluctus transierunt me: tamquam sint
 consolationes potus. qui me metuebant, nunc inruerunt
 super me: diabolus cum angelis suis. perii et exul de
 domo mea factus sum: aut de habitatione caelesti aut 10
 de conscientia; idcirco foras extra domum suam sedebat. uias
 Themanorum uidete, semitas Sabaeorum intuemini:
 illos significat, qui in temporalibus confidunt, de quibus se,
 id est hominem quem significat dicit non praesumere. nunc
 autem et uos insurrexistis in me sine misericordia: 15
 putantes beatitudinem hominum, si carnalibus abundant, quia
 insultabant potius quam conpatiebantur. sed uidentes
 uulnus meum timete: intellegentes quid significet timete
 futuras poenas. quid enim? numquid aliquid uos
 petii? aut fortitudine uestra indigeo? quia coram eo 20
 infirmus est, qui eum potest saluare. docete me et ego
 obmutescam; idcirco enim patientes esse debuerunt ad
 doctrinam eius, quia ipsi eum docere non poterant. sed, ut
 uideo, praua ueri hominis uerba dicitis: eum dicit
 uerum hominem qui personam significat agentis paenitentiam 25
 conuersione ad deum, cuius praua uerba dicebant. non enim

2 Iob 6, 14   3 Ps. 8, 5   4 Iob 6, 15   5. 7 Iob 6, 15   8 Iob
 6, 16   9 Iob 6, 18   11 Iob. 6, 19   14 Iob 6, 21   17 Iob 6, 21
 19 Iob 6, 22   21 Iob 6, 24   23 Iob 6, 25   26 Iob 6, 25

1 a me recessit] amerescit *S*   2 despexit *S*   6 inundauit] mundauit
GP   fuit *G*   8 irruerunt *G*   irruunt *T*   ierunt *C*   9 perit *S*   exul
 de] exclude *S*   10 domu *S*   11 uidete uias Themanorum (temaneorum *S*)
SHier   12 intuemini *S*   13 fidunt *b*   15 sine misericordia putantes
 (sic con.) *b*   20 petit *S*   21 potest eum *b*   22 debuerunt esse *TCbd*
 24 parua *GTPCb*   uerba] esse *Hier*   citis *S*   eum] et cum *C*
 26 ad dominum *b*   praua *scripsi*: parua *lib*.

a uobis auxilium peto: uerus enim homo a deo petit
 auxilium; ille enim uerus est qui confitetur. unde est: qui
 facit ueritatem, uenit ad lucem. neque enim elocu-
 tionem sermonis uestri sustinebo: dei enim se locu-
 5 tionem dixit sustinere, qua instruatur. uerum tamen super
 pupillum inruistis: quod ad uos adtinet, insultare mihi
 uoluistis, quamuis non intellexeritis quid significet. quia neque
 Iob, quem uidebant, insultare debuerant, ideo: uerum tamen.
 nunc autem aspicientes uacate mihi: non habentes
 10 quod me doceatis. et rursum iustitiae adestote: quia
 primo uidebantur sibi iustitia cogi ad loquendum. non est
 enim in ore meo iniquitas; et fauces meae nonne
 sapientiam meditabantur? dicit se non deum accusasse,
 sed hominem induxisse accusantem iniquitates suas, sicut
 15 superius sermo eius intellectus est. hanc dicit meditationem
 sapientiae.

VII. Numquid non tentatio est uita humana super
 terram? hic iam apertius ostendit ex cuius significatione
 superius loqueretur. tentationem uero dicit tamquam stadium
 20 certaminis, ubi uincit homo uel uiuicitur. et sicut cotidiani
 mercenarii uita eius? temporalem mercedem expectantis,
 ut iam eorum qui iustitiae suae fructum in futurum expectant
 non sit uita super terram. aut tamquam seruus metuens
 dominum suum et consecutus umbram? quod significat
 25 absconditio Adae a facie domini et tectio foliorum de quibus
 umbra fit, quam relicto deo consecutus est homo. aut

2 Ioh. 3, 21   3 Iob 6, 26   5 Iob 6, 27   9 Iob 6, 28   10 Iob
 6, 29   11 Iob 6, 30   17 Iob 7, 1   20 Iob. 7, 1   23 Iob 7, 2
 26 Iob 7, 2

3 locutionem *T*   4 locutionem se *b*   5 quia *C*   6 pupillum *S*
 inruit *S*   pertinet *Cbd*   8 uerum tamen *G*: uenerunt tamen *TPC*
 ueniunt tamen *b*   9 inspicientes *Td*   uagate *S*   10 adeste *S*   13 me-
 ditantur *SHier*   15 sermo *om. C*   19 studium *C*   21 mercenarii *GC*
 eius uita *G*   22 iniustitiae *C*   futuro *b*   23 seruus tamquam *G*
 25 absconditio (*et in subst. et in uerbo abscondere semper b omitt.*) *C*
 Adae *om. G*   filiorum *C*

tamquam mercenarius qui expectat mercedem operis sui? iste a superiore hoc differt, quod superior habuit. hic autem habere desiderat ipsa temporalia. sic et ego expectaui menses uanos: iam ad umbram dixit uanos. id est temporalia bona. et noctes dolorum datae sunt 5
 mihi: in quibus et lux amittitur sapientiae et materies est poenarum. si dormiero, dico: quando dies? et si surrexero, rursum: quando uesper? quando cupiditatem negotii patitur homo in otio et otii in negotio. repleor autem doloribus a uespere usque ad mane: quo 10
 occidit a deo. unde et ad uesperam deambulans deus eos dimisit: quod significat uolentes, quibus nulla expectatio est remedii nisi mane. de quo dicitur: mane astabo tibi. id est quando post iudicium mane deus reuelabitur iustis. unde et dominus uespere sepelitur et mane resurgit. hanc 15
 ergo uitam tamquam lucifero potest comparare. et concresecit corpus meum putredine uermium: uermium multitudine. infundo glebas terrae radens saniem: expressio cupiditatum uel curarum confessionis. in qua gaudent iniqui. quod ad occasionem redigunt peccandi, quae alii per paenitentiam confitentur: unde sunt canes, qui Lazari uulnera lingeant. et uita mea exilior est quam loquela: minus enim facio quam loquor. recordare ergo quia spiritus est uita mea: id est in fame spiritali. et non reuertar ad uisibilia. non me cognosceat oculus 25

3 Iob 7, 3   5 Iob 7, 3   7 Iob 7, 4   9 Iob 7, 4   11 cf. Gen. 3, 8. 23   13 Ps. 5, 4   15 cf. Ioh. 19 et 20   16 Iob 7, 5   18 Iob 7, 5   21 cf. Luc. 16, 21   22 Iob 7, 6   23 Iob 7, 7   24 Iob 7, 7   25 Iob 7, 8

1 qui expectat] expectans *S*   2 superiori *Pd*   hoc] in hoc *b*
 7 dies] dices *C* dies est *b*   8 uesperum *S* uespera *Hier*   9 alt. in om. *C*
 10 uespera *Hier*   mane] me *C*   12 dolentes *d*   13 mane astabo *sqq*
 usque ad pag. 524, 25 si enim om. codd. *GP*   14 dominus *Cb*
 16 tamquam om. *C*   concresecit *S*   17 alterum uermium om. *TC*
 18 globos *b*   radens *C*   expresso *C*   23 ergo] itaque *Hier*   24 et non amplius reuertetur oculus meus uidere bona *SHier*

uidentis: quia mutabor, ut uidentem hic diabolum accipi-
amus inuidentem. oculi tui in me et non subsisto;
interficis enim in me uitam carnalem in qua fui. tamquam
nubes expurgata de caelo: aut per caelum purgata —
5 quomodo dicimus de ferro purgata — ut hic significauerit auxi-
lium sibi fuisse de caelo, ut purgaretur, aut certe ut iam non
sit nubes. sed in aerem purum extenuetur, tamquam radiis
solis expurgata, ut obscuritas carnis et sanguinis non sit in
caelo. non enim caro et sanguis regnum dei possidebunt,
10 cum corruptibile hoc induerit incorruptionem et
absorbebitur mors in uictoriam. si enim homo de-
scenderit ad inferos, ultra non ascendet: ad hoc
ergo recordâre, ut non descendas. et non reuertetur am-
plius in domum suam: id est ad requiem suam. pro-
15 pterea itaque et ego non parcam ori meo: confitendo,
cum tempus est. utrumne mare sum ego aut draco?
non enim sicut impios aut diabolum repulisti. quia statu-
isti super me custodiam: ut non me moueam ad pertur-
bationem, ut sunt maris termini. quia dixi: consolabitur
20 me lectus meus: carnalia in quibus requiescebat. et re-
feram ad me ipsum consolationem in toro meo: ad
te enim debeo referre consolationem meam. exterres me
per somnia et per uisionem me obstupefacis: per
tribulationes uitae huius, quae ita somnia sunt. quomodo et
25 totam uitae huius somnia. absolues a spiritu meo ani-
mam meam: propter uisibiles terrores, a quibus liberabitur

2 Iob 7, 8   3 Iob 7, 9   9 cf. I Cor. 15, 50. 54   11 Iob 7, 9
13 Iob 7, 10   14 Iob 7, 11   16 Iob 7, 12   17 Iob 7, 12   19 Iob
7, 13   20 Iob 7, 13   22 Iob 7, 14   25 Iob 7, 15

1 acceptamus *C*   3 fuit *GP*   4 purgata *C*   purgata] turbata *Tb*
5 purgato *b*   7 extenuetur *om. C*   radix *C*   8 oscuritas *C*   11 uic-
toria *TCb*   12 ascendas *C*   14 in *om. Hier*   16 utrumne *S*   ego
om. S   drago *S*   20 lectulus *Hier*   21 ad *om. S*   consolationem]
cum fabulationem *S*   thoro *Cbd*   23 uisiones *S*   meae *S*   ob-
stupetacis *C*   24 tribulationes *C*   quomodo — somnia *om. C*   25 ab-
solue *S*

anima metuens uenire ad eos. et a morte ossa mea repuli: nam ierant in mortem ossa mea, nisi his exterritus fortior essem et patiens, quod est ossium firmitas. non enim in sempiternum uiuam ut patienter feram: breuitate uitae et metu mortis me correxi. unde inconuertibilis diabolus, 5 quia non moritur, sed damnatur. initium sapientiae timor inde est. discede a me; uana est enim uita mea: quia non suffero tentationes. aut quia sensu tuo intendisti in eum? propter quod rationalis est. unde illud: nos autem sensum domini habemus. rationis uero 10 munus dicit extensionem intellectus. et in requie iudicabis eum? dignum requie. usquequo me non dimittis? uinctum tribulationibus. neque deseris, donec deglutiam saliuam meam? in dolore ac flagellis contineam et absorbeam uoluptatum fluxus per tribulationes admonitus. 15 si ego peccaui, quid possum tibi facere? sensus hic est: si peccaui, nihil possum tibi facere. an forte loquendo molesti tibi sunt homines? tu ergo qui scis sensum, quare constituisti hominem, ut loqueretur aduersus te, ut esset tibi oneri? si autem peccatum hominis nec facto nec dicto tibi 20 nocet, quare non obliuisceris peccatum eius, sed purgas illud potius, nisi quia illa quae supra dicta sunt ad bonitatem tuam referuntur? quid est enim homo, quod exaltasti eum? quae non intellegentes amici eius putauerunt ab eo deum reprehendi. si enim non propterea facis mihi tentationes, ut 25 cohibeam fluxos motus meos, ut mihi ita consulas, quae alia causa est, ut corripias hominem? non enim nocere tibi potest

1 Iob 7, 15   3 Iob 7, 16   6 Eccli. 1, 14   7 Iob 7, 16   8 Iob 7, 17   10 I Cor. 2, 16   11 Iob 7, 18   12. 13 Iob 7, 19   16 Iob 7, 20
23 Iob 7, 17

1 repelli *S*   2 morte *C*   3 et om. *C*   7 inde est] domini est *b*
post uita mea sequitur: quid est enim homo sqq. in uersu 23 in SHier
8 mea qui ex *S*   9 in] ad *TCSHier*   12 non me *S*   13 deseres *S*
14 glutiam *Hier*   16 tibi possum *S*   tibi om. *b*   sensus—peccaui
om. *C*   17 tibi possum *T*   21 obliuisceris om. *C*   22 quae om. *C*
23 eum et cetera *TCb*

quia peccat; aut sentis quasi aduersitatem loquelae eius, cum
scias sensum humanum, et utique posses quod tibi aduersa-
rium est non constituere. et quare non es oblitus ini-
quitatis meae? si non ea causa ut mihi prodessent tenta-
5 tiones istae, ut bonitatis tuae sit totum, et quod me corripis?
nunc autem in terram ibo: cum enim purges peccatum
meum, restat mihi tamen adhuc in terram ire per mortem
corporalem. mane uigilabo et ultra non ero: in hac
terra.

10 VIII. Verba Baldad Sauchitis. misit in manu iniqui-
tates eorum: in manu misit aut in uindicta aut supputati-
one debitores eos, id est peccatores demonstrauit. et resti-
tuet tibi uitam iustitiae: quae debetur iustitiae, id est
beatam. et erunt priora tua minima: in comparatione
15 posteriorum, quae infinita erunt. aut numquid non hi
docebunt te et referent tibi? quoniam nonnullorum
maior est auctoritas. iam et hic de Christo dicturus audita
narrat, quomodo Eliphaz narrauit reuelationem. numquid
uiret scirpus sine aqua? ita ergo et inpii arescent sine
20 misericordia dei. adhuc in sua radice consistit et non
metetur? si aquam non habeat. antequam bibat omnis
herba, nonne arescit? nisi bibat; non enim ante aliquando
uiruit inpius. atque araneis complebitur taberna-

3 Iob 7, 21   6 Iob 7, 21   8 Iob 7, 21   10 Iob 8, 4   12 Iob
8, 6   14 Iob 8, 7   15 Iob 8, 10   18 Iob 8, 11   20 Iob 8, 12
21 Iob 8, 12   23 Iob 8, 14

1 peccat a (uocis aut) om. G   quasi] peccata G   2 possis P   3 est
om. T   es] est Sd   5 et om. G   6 in terram om. G   7 ire om. G
8 mane SHier: nam GTPCb   euigilabo GTPCb   9 post terra
sequitur: Baldath fuitis in b   10 Verba—Sauchitis om. b   suites G
suits PT sintis C   manum TPCb   iniquitatis G   11 manum TPCb
immisit G   uindictam GTCPb   supplantatione C supplantationē b
12 restituat S   14 erant C   15 posteriora C   nonquid G   16 re-
ferunt S   18 eliphaz P   narrauit om. GTCb   19 uirescit Hier
scripus T sarpus C   20 consistet S   et om. C   21 habebat C
bibat] uiuat TPCb   22 ante om. Cb   23 implebitur b

culum eius: opera inutilia. iam uero de Iudaeis et domino uidetur dicere. quodsi et suffulserit domum suam. non stabit: aut scripturis sanctis aut spe promissionis domini aut regnum ipsum. et cum coeperit, non permanebit: sequi deum; quod Iudaeis euenit. qui secuti non sunt incipientes. humidus enim est ante solem: carnalium fluxu putrescentes: ante solem uero sub tribulationibus, ut ante sub significet, sicut dicimus: ante me fac. et de putredine eius germen eius ascendet; nisi enim illi tam mali essent. non per passionem exaltaretur dominus. qui de illis secundum carnem natus est. in congregationibus lapidum dormit: maiores enim illum crucifigent. et in medio lapillorum uiuet: humilium. de quibus fuerunt apostoli. si deglutietur. locus mentietur eum: si absconderit quod filius dei sit, dicetur quia non est filius dei. opus est ergo ut ipse sese indicet; in hoc enim loco non possunt diuina cognosci. de terra autem alterum germinabit: uel dominus resurgendo uel alterum genus piorum, id est christianorum. dominus enim non probabit innocentem. an non reprobabit? uel illud: inpium non probabit innocentem? nec ullum munus: id est sacrificia quae habebant Iudaei. ueracium autem os implebit risu: confitentium. et tabernaculum inpii non permanebit: uel ipsum templum uel regnum.

VIII. Verba Iob. uere scio quia ita est: id est quia secundum iniquitates meas haec mihi restituit; sed non sicut

2 Iob 8, 15   4 Iob 8, 15   6 Iob 8, 16   9 Iob 8, 16   11. cf. Rom. 9, 5   Iob 8, 17   13 Iob 8, 17   14 Iob 8, 18   17 Iob 8, 19
19 Iob 8, 20   21 Iob 8, 20   22 Iob 8, 21   23 Iob 8, 22   25 Iob 9, 2

2 quodsi et} quod et si *GHier*   et *om. C*   6 est enim *Hier*
7 putrescens *Tb*   uero} non *C*   8 me} metus *d*   11 deus *G*
13 uiuit *S*   14 deglutierit *Hier* te gluttierit *S*   15 dicitur *G*   17 alter-
utrum *Hier*   18 germinauit *GTPCb* degenerminauit *S*   uel *alt. om. C*
19 (et 21) probauit *TPCb*   20 reprobauit *TPCb*   22 Iudaei *om. P*
autem *om. G*   impleuit *TPCb* repleuitur *S* replebit *Hier*   23 con-
fitemini *G*   non *om. S*   manebit *SHier*   25 quia *fin. om. C*

uos arbitramini, sed quia nemo est in conspectu eius iustus, non respondebunt ei unum de mille: in omnibus quippe conuincet, qui in uetustatem perducit montes et nesciunt: id est ad infirmitatem, ut est: inueteraui
 5 in omnibus inimicis meis, qui uertit eos in ira: irascendo eos uertit, id est, ut aliud inueniant quam appetierant, cum qui se exaltat, humiliabitur, qui commouet orbem a fundamentis: per uocationem, quae facta est, per quam commoti sunt excellentes in mundo, et
 10 columnae eius mouebuntur; qui praecipit soli, et non oritur: ut aut sapientia non intellegatur aut qui scripserunt, ut est: signa librum, qui extendit caelum solus: ecclesiam, quae proprie sedes dei est, quam extendit per totum orbem: solus ad significandam unitatem trinitatis,
 15 nam utique per filium in spiritu sancto omnia facta sunt, et ambulat super mare tamquam super terram: super terram, id est firmiter confirmans ecclesiam in saeculo uel subiciendo sibi peccatores, in quibus non mergitur, non cedendo temptationibus eorum, si transgressus me fuerit,
 20 non uidebo, si altior me fuerit aut celeritate perstrinxerit me, non eum agnoscam: opus est ergo, ut et congruat infirmitati meae et non me deserat, si enim morti tradiderit, quis auertet? morti enim tradit, cum uel transgreditur uel transit, ut nesciatur, haec est mors animae, ut
 25 deum nesciat, ipsius enim inauertibilis ira: aliorum enim

2 Iob 9, 3   3 Iob 9, 5   4 Ps. 6, 8   5 Iob 9, 5   7 cf. Luc.
 14, 11   Iob 9, 6   9 Iob 9, 6   10 Iob 9, 7   12 Dan. 12, 4
 Iob 9, 8   15 Iob 9, 8   19 Iob 9, 11   22 Iob 9, 12   25 Iob 9, 13

2 non] et *S*   respondens *S* respondebit *Hier*   ei] et *SC*   unus *S*
 3 conuincet *G*   quia *C*   uetustate *S*   perducet *S*   4 id est
om. G   6 euertit *G*   7 commouit *S*   10 mouentur *S*   praecepit *SHier*
 13 dei sedes *bd*   15 sancto spiritu *GT*   16 super mare *sequuntur post*
 terram *in SHier*   18 mergit *G*   20 non—fuerit *om. C*   si altior—
 agnoscam] et si transierit me nec sic sciam *SHier*   pertrinxerit *C*
 21 et *om. G*   23 auertit *S*   tradet *G*   25 inauertibilis *C*

potest auerti a potentiore. ab ipso subdita sunt cetera
sub caelo: excepto ipso caelo, id est rationali creatura, quia
si ipsa sibi cetera subdidisset, numquam per ea quae sibi
subdiderat puniretur; quia uero deus ei illa subdidit, punitur
per ea, quando offenderit eum qui subdidit. quodsi etiam 5
iustus fuero, non exaudiet me: rogans eum, praesumens
de mea iustitia; comparans enim ea his quae apud se sunt
incommutabilibus et perpetuis tamquam iniustum me non ex-
audiet. ergo eius mihi misericordia necessaria est. iudicium
eius rogabo: quia ego iudicare non possum me iustum esse. 10
unde est: sed neque me ipsum iudico; qui autem iu-
dicat me, dominus est. si uero inuocauero, et non ex-
audierit, non credam quoniam exaudiuit uocem meam:
cum iudicium eius rogo, si non exaudierit, non credam quod
aliquando exaudierit me; occultis enim causis me audiuit, 15
non merito deprecationis meae. aut certe: non credam non
me exauditum nunc; aliquando enim exauditus sum. aut ita:
quia si exaudierit quod peto, credam etiam exauditum me;
nam si non credidero, quamuis fiat quod peto, tamen non ex-
auditus sum, ut signum exauditionis credulitas postulantis sit. 20
ne forte in turbine me conterat? propterea quaero iudi-
cium eius, ne in turbine me conterat. multas enim tribu-
lationes meas fecit sine causa: quorum causa me latuit;
aut certe uox confitentis est, flagellis dei confitentis non se
esse correctum et ideirco posse turbine conteri, quasi maiori 25
supplicio. non enim sinit me respirare: tam multae sunt
tribulationes meae. etenim quia potest, obtinet: uincit,
ut uoluntatem eius faciam, non meam. quodsi et fuero

1 Iob 9, 13   5 Iob 9, 15   9 Iob 9, 15   11 I Cor. 4, 3, 4
12 Iob 9, 16   21 Iob 9, 17   22 Iob 9, 17   26 Iob 9, 18   27 Iob
9, 19   28 Iob 9, 20

1 aduerti *C*   sunt *om. G*   2 excepto ipso caelo *om. C*   4 sub-
diderat] dederat *GTP*   ei] et *C*   12 et *om. GS*   non *om. Hier*
13 quoniam] quod *SHier*   14 quod] quod uel *Pbd*   15 occultus *G*
causis *om. G*   17 enim *om. C*   24 confitentis uox *TPCbd*   uox]
uos *C*   26 siniet *S*   28 quod etsi *TCbdHier*   et *om. S*

iustus, os meum in pia loquetur: si me iustum putauero.
 uerum tamen auferetur uita mea: quamuis nesciam si
 in pie egi, tamen auferetur uita mea, ut patiar quae nolo aut
 non faciam quae uolo. unum est quod dixi: magnum et
 5 potentem disperdit ira: id est: propter hoc unum fiunt
 tribulationes hominibus, ut nemo sibi magnus potensque ui-
 deatur praesumens de uiribus suis. quia nequam homines
 in magna morte erunt: non in mediocri, in qua sunt etiam
 iusti, cum tribulantur et ab eis deridentur. terra tradita
 10 est in manus inpii: aut corpus iustorum, non anima, cum
 eos persequuntur, aut quando impius dominari permittitur.
 potest accipi et homo peccator in manus diaboli secundum
 mortalitatem suam. faciens iudicium eius operit: aut
 ipsius inpii iudicium aut iusti; in hoc enim tempore opertum
 15 est. aut certe hoc ipso facit iudicium eius, id est: eo illum
 punit, quo occultat ei prouidentiam suam, ut est: prae ma-
 gnitudine irae suae non requirit. uel eo iustum uindicat,
 quo occultat persecutori eius iudicium suum, id est prouiden-
 tiam suam, ut artius peccatorum laqueis per inopinitatem ca-
 20 piatur. quodsi non est, quis ergo est? potest hoc de
 domino intellegi, qui et derisus est et cuius terra, hoc est
 corpus traditum est in manus Iudaeorum, et cuius iudicium
 faciens occultauit maiestatem ipsius. quodsi ipse non est,
 quis ergo est, qui maiora faciat, quam fecit ipse? uel sic:
 25 quodsi non facit deus iudicium iusti uel inpii, quis potest
 facere? uita autem mea leuior est cursore: tamquam

2 Iob 9, 21   4 Iob 9, 22   7 Iob 9, 23   9 Iob 9, 24   13 Iob
 9, 24   16 Ps. 9, 25   20 Iob 9, 24   26 Iob 9, 25

1 loquitur *S*   2 aufertur *PSHier*   3 aufertur *GP*   4 unum] uerum *S*
 propter quod *SHier*   et dixi *SHier*   5 disperdidit *G*   6 magnus
 sibi potensque nemo *Cbd*   7 qua nequa nequā *S*   12 et accipi *bd*
 13 facies *S*   14 operatum *P*   16 ut] id *C*   prae *Cbd*: per *GTP*
 magnitudinem *GTP*   17 indicat *G*   18 occultat ei *P*   19 impietatem *P*
 23 magestatem *C* maiestate *b*   24 facit *pr. Cb*   25 si non *bis pos. C*
 26 quur cursore *S*

fugitiuos dicit homines a iustitia discedentes, ut ille filius minor profectus in regionem longinquam. aut quasi aquilae uolantis et quaerentis escam: de superioribus, in quibus naturaliter animae rationales beatae sunt, id est operibus iustitiae, inclinauerunt se ad terrenas uoluptates. quodsi et locutus fuero, obliuiscor dum loquor: locutio: quemadmodum adfectum habuit ad exteriora, sic anima dum progreditur ad ea quae foris sunt cupiditate fruendi creatura obliuiscitur interiorem creatorem. declinans in faciem ingemiscam: illam enim declinationem dolores sequuntur. commoueor omnibus membris: timor, quo incipit recurrere. et quia sum impius, quare non sum mortuus et laboro? „scio“ subaudis. aut dicit se laborare, quia impietati mortuus non est. et mundatus fuero mundis manibus: aut dei manibus aut suis, id est: bonis operibus per regenerationem. satis in sorde me tinxisti: in ista uero mortalitatem perductum. et execratum me est uestimentum meum: immortalitas, qua cupimus superuестiri; sed quia non possumus in hac corruptione. ideo dicit: execratum me est uestimentum meum. non es enim homo sicut et ego, cui contradicam: homini enim possem demonstrare iustitiam meam; in tuo autem iudicio inuenior iniustus. utinam esset nobis arbiter! uidetur blasphemare, nisi illum mediatorem dei et hominum optare intellegatur. ut per eum alleget preces suas. hoc modo enim ille audit inter utrumque positus et arguit

2 cf. Luc. 15, 13   Iob 9, 26   5 Iob 9, 27   9 Iob 9, 27
 10 Iob 9, 28   12 Iob 9, 29   14 Iob 9, 30   16 Iob 9, 31   17 Iob
 9, 31   18 cf. II Cor. 5, 4   20 Iob 9, 32   22 Iob 9, 33   23 cf I
 Tim. 2, 5

3 uolantes *G*   quaerentes *G*   4 animae rationales naturaliter (*sic. colloc.*) *Cb*   5 uoluntates *C*   9 facie *Hier.*   ingemiscam *S*   10 illa *G*
 declinatione *G*   12 mortuus *S*   15 operibus id est *C*   generationem
GP   17 est me *S*   immortalitate *G*   18 qua] quia *C*   possumus
 cum homines de hominibus in hac *sqq.* *C*   20 es] est *GPTCSb*
 etenim *S*   et *om. Hier.*   contradicat *S*   21 posse *G*   ministrare *C*
 22 esset] esse et *S*

hominem; filio enim omne iudicium pater dedit. et qui argueret et qui audiret inter utrumque. auertat a me uirgam suam: transeat timor legis, ut adoptionis libertate et caritate illi coniungar. non enim sum mecum: quia his
 5 haereo quae foris sunt.

X. Proferam contra me sermones: haec confitentis sunt. et dicam ad dominum: noli me docere inpium esse: noli me tentare ultra quam possum ferre nec mihi sinas accidere, quibus mihi inpietas persuadeatur. aut bonum
 10 est tibi, si inique egero? non est autem tibi bonum, si inique egero: non ergo iniuste ita me constituisti. quia despicias opus quod manus tuae fecerunt? si quod despicias opus manuum tuarum. ad consilium inpiorum animaduertisti? sed non eius inpietatis quae hominibus
 15 adparet. et: ad consilium inpiorum animaduertisti? non quia placet illi ut inique agant. aut sicut homo perspicit, perspicis? quia utique non sicut homo perspicis: ideo in consilium inpiorum animaduertisti: est enim inpietas quam tu solus uides et ab hominibus non uidetur.
 20 aut humana est uita tua? id est breuis, ut non possis de perpetuitate iudicare. et peccata mea inuestigasti: non enim latere te potuerunt quae latent homines. scis enim me nihil inpie fecisse: nam quantum ad homines nihil inpie feci. sed quis est qui de manibus tuis eripiat?
 25 iudicantis. sicut deus iudicas, cum uides etiam eas inpletates quas homo non uidet. postea uero mutatus percussisti me: se scilicet mutato, non deo, quia mutatus homo mutatum

1 cf. Ioh. 5, 22   Iob 9, 33   4 Iob 9, 35   6 Iob 10, 1   7 Iob 10, 2   9 Iob 10, 3   11. 13 Iob 10, 3   16 Iob 10, 4   20 Iob 10, 5
 21 Iob 10, 6   22 Iob 10, 7   24 Iob 10, 7   26 Iob 10, 8

2 et qui audiret *sequitur post utrumque in C*   utrumque *G*   4 non enim *incipit cap. X in b*   nunc sum *SHier*   9 persuadetur *C*   11 me ita *PCbd*   quia—fecerunt *om. C*   12 si| sed *P*   14 sed—animaduertisti *om. C*   16 placent *Cb*   ut| aut *C*   agat *G*   17 perspicit —homo *om. C*   perspicit| respiciat *S*   18 consilio *Cbd*   est *om. C*
 22 te latere *b*   23 inpium *G*   inpii *Hier*   24 eripiat *b*

deum sentit, ut per tenebrarum diuturnitatem mutati oculi
mutatum solem sentiunt. memor esto quia de luto fin-
xisti me: tua ergo misericordia indigeo. in terram me
iterum conuertes: morte, quae est poena peccati. nonne
tamquam lac mulsisti me? quia etiam [iam] mortalibus ⁵
praebuit misericordiam, cum homines de hominibus informi
primordio formauit. haec ergo cum in te sint, scio quia
omnia potes: quia tantae bonitatis sunt, ut carnalem quo-
que substantiam operentur. quodsi et peccauero, custo-
dies me: aut ut non me perdas aut ne lateat peccatum ¹⁰
meum. et si iustus fuero, non possum respirare: in
conspectu hominum; nam tu uides peccata quae homines
latent. plenus enim sum opprobrio: in conspectu tuo. et
capior sicut leo ad occisionem: est superbiae peccatum
quod homines latet, quando etiam in factis laudabilibus possit ¹⁵
obrepere. iterum autem commutatus saeuissime cru-
cias me: post poenam peccati, qua mortalis factus est homo.
secundum has dicit tribulationes, quas in hac uita homines
patiuntur, quia repente pleraeque accidunt tribulationes, quae
turbant quietem ipsius uitae mortalis, cum in salute est uel ²⁰
securitate rerum quamuis temporalium, quam misericordiae
dei deputauit. instaurans in me tormenta mea: quia iam
ipsa mortalitas tormentum est, de qua tribulationes aliae fiunt.
quare ergo de uentre eduxisti me? de obscuritate ad
notitiam, quae sola maioris miseriae est materia, cum sub- ²⁵
uertitur; hanc generationem etiam superius commemorauit.
et essem tamquam non fuissem? penitus ignotus. unde

2 Iob 10, 9   3 Iob 10, 9   4 Iob 10, 10   7 Iob 10, 13   9 Iob
10, 14   11 Iob 10, 15   13 Iob 10, 15   Iob 10, 16   16 Iob 10, 16
22 Iob 10, 17   24 Iob 10, 18   27 Iob 10, 19

2 quod *Hier*   3 et in *S*   terra *GPC*   iterum me *Hier*   me
om. S   4 conuertis *S*   poena est *d*   5 iam *inclusi*   9 quia *b*   si
om. P   et si *G*   custodias *S*   10 me non *Cbd*   11 si *om. G*
iniustus *S*   12 hominibus *fin. G*   16 obripere *G*   20 quietem] qui etiā *G*
21 in securitate *bd*   22 putauit *C*   instauras *b Hier*   24 obscuritate *C*
26 etiam *om. C*   superius etiam *bd*

est: uocat ea quae non sunt tamquam quae sunt, id
 est secundum ignobilitatem. aut numquid non est tempus
 paruum uitae meae? non enim propter longitudinem uitae
 meae mortuus non sum, cum utique paruum sit quod uiuo.
 5 patere me, donec requiescam pusillum: post misericor-
 diam qua de limo fecisti me et mutatum mortalitate per-
 cussisti me et ipsa mortalitate consolatus es me, deinde
 exercuisti me tribulationibus. patere ergo me, ut requiescam
 in te, antequam eam in poenas unde reuerti non licet:
 10 ab his enim, quas supra commemorauit, licet reuerti, si se
 homo ad deum conuerterit. uult autem requiescere, antequam
 eat in poenas aeternas, ad hoc utique, ut non eat. quemad-
 modum si dicamus alicui: corrige te, antequam damneris:
 non enim cum se correxerit, damnabitur. ubi non est lux
 15 nec est uidere uitam hominum: illa est enim uita hominum,
 ubi est lumen uerum, quod inluminat omnem hominem.
 alia est terra uiuentium, alia terra morientium.

XI. Sophar Minaei uerba. aut numquid eloquens
 uidebitur iustus esse? putat enim Iob uerbis magis
 20 quam operibus abundare. beatus natus homo brevis
 uitae: sententiam suam illi replicat, quam uult intellegi
 loquaciter dictam et inaniter. cum nemo sit qui contra-
 dicat tibi: quia quando dicebat, nemo ei contradixit. sed
 quomodo dominus loquatur ad te? ea loquere potius,
 25 quibus misereatur tui deus. quia duplex erit super te:
 corripiendo et consolando. et tunc scies quia digne

1 Rom. 4, 17   2 Iob 10, 20   5 Iob 10, 20   9 Iob 10, 21
 14 Iob 10, 21   16 Ioh. 1, 9   18 Iob 11, 2   20 Iob 11, 3   22 Iob
 11, 3   23 Iob 11, 5   25. 26 Iob. 11, 6

2 paruum tempus *S*   3 parum *T*   5 donec] ut *SCHier*   6 mutatum
om C   9 in poenas *om. SHier*   reuerti non licet] non reuertar *SHier*
 10 enim *om. C*   commerauit *G*   14 cum] si *G*   15 uita *GCS*
 enim est *C*   18. Verba Sophar Minaei *d*   Minaei] naamathite *b*
 uidebitur eloquens *bd*   19 putant *C*   20 beatos natos homines *S*
 homo natus homo *Hier*   21 illis *GPC*   23 ei] et *C*

reddita sunt tibi a domino pro eis quae peccasti: post correctionem sequente inluminacione. aut uestigium domini inuenies? ut uelis deum reprehendere. sublime est caelum. et quid facies? ut inuenias sacramenta caeli: non enim debes eum reprehendere. cuius opera non com-
prehendis. quis dicet illi: quid fecisti? et hoc enim
recte erit factum. si deus hoc fecerit. quia facere aliquid ille
nisi recte non potest. ipse enim nouit opera hominum
iniquorum: non iniqui operis est. unde uult intellegi quia
stulte hic. quem iniquum putat. reprehenderit deum: sic enim
eum loqui existimauit. homo uero aliter nutat sermo-
nibus: modo illi placet deus. modo illi displicet. cum apud
deum sit firmitas. et uir natus mulieris tamquam
onager erit in deserto: cupiditate libertatis inpatiens
dominatoris atque domitoris. et extendens ad eum manus
tuas: ut acceptet opera tua. si iniquum quid est in
manu tua: ipsa duo repetiuit. sed ordine mutato. et in-
iquitas in domo tua non maneat: hoc dixit cor. sic
enim fulgebit facies tua tamquam aqua pura: con-
scientia. tamquam fluctum qui non praeterit. et non
terraris: nisi omnes tangat in hac uita. et oratio tua
tamquam lucifer erit: ante inluminacionem praeibit; quasi
et ista ad prophetiam sanctae ciuitatis uel ad populum dei
pertinentia audita uel reuelata dicuntur. sicut a superioribus

2 Iob 11, 7   3 Iob 11, 8   6 Iob 11, 10   8 Iob 11, 11   11 Iob
11, 12   13 Iob 11, 12   15 Iob 11, 13   16 Iob 11, 14   17 Iob
11, 14   18 Iob 11, 15   20 Iob 11, 16   21 Iob 11, 17

1 sint *TCbd*   deo *Hier*   pro eis *om. TPCbd*   2 sequentem in-
luminacionem *G*   3 dei *TCb*   sublimior *Hier*   4 caelo *Hier*   6 dicis *S*
enim *om. G*   8 non *om. GT*   hominum *om. S*   9 operas *G*   10 eum
enim *G*   11 uero] enim uero *G om. Hier*   intrat *C*   15 extendis *S*
extendes *Hier*   16 acciperet *b*   17 tua] tua est *Cb*   19 facies]
manus *C*   tamquam] sicut *C*   20 fluctus *Tb*   non post qui *om. SHier*
21 terreberis *SHier*   tangant *C*   23 ciuitatis] trinitatis *C*   24 per-
tinacia *P*

eius amicis dicta sunt. et rogabunt faciem tuam multi:
omnia ista de ecclesia.

XII. Verba Iob. sed iustus uir et sine crimine uenit
in derisum: de domino intellegendus est. sensus: non ergo
5 mirum, si et ego uobis in derisum ueni. et domus eius
ut deuastaretur ab iniquis: ecclesia a persecutoribus.
immo uero nullus confidat, cum sit nequam, se
inpunitum futurum: quia iudicium a domo dei.
tamquam inquisitio in eos non sit futura: non con-
10 fidant. sed tamen interroga quadrupedia. si tibi
respondeant: ideo recte inquit iniquos, quia ex opeibus
potuerunt agnoscere creatorem et colere debuerunt; non enim
creaturarum responsione doceri debuerant, cum acceperint
rationem, qua ista cognoscerent. si non in manu eius est
15 anima omnium uiuentium: hinc ergo scitur, quia ipse
omnia creauit, quia in manu eius anima omnium uiuen-
tium. et spiritus omnis carnis hominis: omnis carnis
humanae, id est rationalis animae. auris enim sermones
diiudicat: quemadmodum sensus sensibilia diiudicat, ita
20 spiritalia spiritus, qui debuit cognoscere, quoniam in manu
domini est, opera domini. in multo tempore sapientia
est: non utique in multo tempore, sed apud dominum, a quo
petenda est. si destruxerit, quis aedificabit? propter
uirtutem destruxerit et propter sapientiam concluderit, ut ad
25 eam non perueniat. si prohibuerit aquam, siccabit
terram: sapientiam ipsam, terram uero hominem. quod si

1 Iob 11, 19   3 Iob 12, 4   5 Iob 12, 6   7 Iob 12, 6   8 cf.
I Petr. 4, 17   9 Iob 12, 6 .   10 Iob 12, 7   14 Iob 12, 10   17 Iob
12, 10   18 Iob 12, 11   21 Iob 12, 12   23 Iob 12, 14   25 Iob 12, 15
26 Iob 12, 15

1 amicis eius *TPCbd*   6 ut] non *C*   iniquissimo *S*   7 immo
om. S   uiro *S*   11 responderint *SHier*   12 cognoscere *bd*   13 non
debuerant *TPC*   14 eius *om. TC*   15 hic *G*¹   16 anima omnium
uiuentium in manu eius *Cbd*   18 aures *S*   sermonis *S*   20 quæ *b*
22 deum *C*   23 destruxerit *om. C*   24 cluserit *G* cluserit *bd*   26 quod
etsi *b*

et emiserit, perdet euertens terram: multis enim sapientibus factis turbabuntur peccatores. qui ducit consultores captiuos: subiugat enim sibi eos qui se consulunt. iudices autem terrae in pauorem misit: aut Iudaeos aut Pilatum aut sensu terreno iudicantes. qui col-
 locat reges super sedes: id est apostolos. et circum-
 dedit balteo lumbos eorum: id est continentia. qui emittit sacerdotes captiuos: ut ab hominibus ducantur; et significantur Iudaei. qui permutat labia fidelium: permutat in bonum, ut non de iustitia sua, sed de gratia
 eius praesumant. et intellegentiam senum cognouit: cui placet intellegentia senum. unde est: cogniti estis a deo, cui aduersarium est: non noui uos. et bene coepit a fide et peruenit ad intellegentiae canos. qui reuelat profunda de tenebris: aperiendo prophetias. et produxit in
 lucem umbram mortis: id est fecit, ut cognosceretur uita ista, quia umbra mortis est. decipiens gentes et perdens eas: putantes quod nocerent ecclesiae dei, cum sibi nocerent, quod de inpiis intellegendum est. sternens gentes et in uiam ducens eas: ad humilitatem tamquam illum asinum.
 reconcilians corda principum populi terrae: sibi reconcilians uel Iudaeos uel reges terrae, qui primo persequiebantur ecclesiam. seduxit autem eos in uiam quam non nouerant: subruendo legis opera, ut simpliciter intellegerentur; hinc eis uisus est peccator. quo errore tenebrati sunt
 tamquam ebrius.

2 Iob 12, 17   4 Iob 12, 17   5. 6 Iob 12, 18   7 Iob 12, 19
 9. 11 Iob 12, 20   12 Gal. 4, 9   13 Matth. 25, 12   14 Iob 12, 22
 15 Iob 12, 22   17 Iob 12, 23   19 Iob 12, 23   21 Iob 12, 24   23 Iob 12, 24
 25 Iob 12, 25

1 et om. *Hier*   perdedit *S*   2 consolatores *G* consiliarios *Hier*
 3 subiungat *C*   6 id est om. *G*   7 baltheo *b*   lumbos} renes *Hier*
 9 permutat] pūctat *C*   13 coepit *a*] accepta *G*   15 producit *G* per-
 duxit *C*   16 agnosceretur *Pb*   18 ecclesiis *C*   19 si sternens *S*
 20 uia deducens *Hier* uiam deducens *S*   23 eduxit *TPb*   illos *Hier*
 uia *Hier*   24 intellegeretur *TC*   25 et errabant sicut ebrius *SHier*

XIII. Et arguam in conspectu eius, si uoluerit: ut arguat se ipsum; quod est confessionis. et curatores malorum omnes uos: bonos enim non potestis consolatione curare. audite ergo obiurgationem oris mei: in uos. et ante conspectum eius profertis dolum: cum uultis uos uideri iustos, quod non estis. an subtrahitis uos ipsos iudices fieri? numquid potestis dissimulare et non iudicare, quia de uobis uerum dico? si enim omnia facientes adiciemini ei, id est: etiamsi omnia praecepta faciatis, inueniet in uobis quod arguat; nemo enim iustus in conspectu eius. quodsi et occulte personas mirati fueritis: suas, se ipsos iustificando non solum ad homines, sed etiam ad se ipsos. corpus autem luteum: ut fragilitatis saltem uestrae consideratione timeatis. adprehendens meas carnes dentibus meis: non mihi parcam, ut non solum uos arguam sed etiam me. et animam meam ponam in manu: inspiciendam, ut nihil celem, siue ut computem peccata mea. licet occidat me ille qui potens est, qui et coepit: quamuis occidat peccata mea. tamen loquar et coram eo arguam me: non me iustificabo abscondens peccata mea. ecce ego adpropinquo iudicio meo: ut iudicem de me, quasi ipsa sit hominis iustitia in confessione sibi non parcere. tunc a facie tua non abscondar: quemadmodum absconduntur peccatores. manum aufer a me: ut nihil in me sit castigandum et sit in me caritas. et timor tuus non me terreat. quot sunt iniquitates meae? hinc potest uideri

1 Iob 13, 3   2 Iob 13, 4   4 Iob 13, 6   Iob 13, 7   6 Iob
13, 8   8 Iob 13, 9   11 Iob 13, 10   13 Iob 13, 12   14 Iob 13, 14
16 Iob 13, 14   17 Iob 13, 15   19 Iob 13, 15   20 Iob 13, 18
22 Iob 13, 20   24 Iob 13, 21   25 Iob 13, 21   26 Iob 13, 23

3 enim *om. G*   4 obiurgationem] coniurationem *G*   7 et non iudicare] et non peccare: iudicate quia *sqg. b*   8 facietis *TPCbd*   11 quod etsi *b*   13 saltim *P*   14 carnes meas *SHier*   18 qui et] quia et *SHier*
19 tamen loquar—arguam me *post* peccata mea *in uersu* 20 *sequuntur in GTPC*   20 ego] enim *TPCb*   26 quod *G*   hic *G*

illud dixisse: animam meam ponam in manu [mea]: ad
 computandum. aut putas me esse contrarium tibi? cum
 utique infirmus sim et quasi hoc metuis, ne si iustificatus
 fuero, par tibi sim. cum folium sim. ergo est aliqua latens
 causa, quando haec non est. et inposuisti mihi peccata 5
 iuuentutis: ut haec sit causa, quare dicat abscondi a se
 peccata sua, quia superbierit, quod est peccatum iuuentutis. et
 posuisti in compede pedem meum: in uinculo mortali-
 tatis. et radices pedum meorum contemplatus es: cupi-
 ditates meas. qui ueterasco sicut uter: ut uinum nouum 10
 portare non possim aut [ut] panno nouo consui uelut uesti-
 mentum quod a tineis comestum est.

XIII. Homo enim natus ex muliere breuis uitae
 et plenus iracundiae: poenae. et hunc fecisti uenire
 in iudicium coram te? quamuis ita mortalis sit, et ipse 15
 habet tamen unde rationem reddat; exigitur enim de illo
 quod potest. quamuis perparum possit. dinumerati enim
 sunt menses eius apud te: eo enim quod temporalis est,
 de peccato conuincitur; nam aeternum illum tu feceras.
 discede ab eo; sine, requiescat: secundum opinionem 20
 carnalis et animalis hominis, cui totum bonum haec uita est.
 et ideo sibi uult parci, ut fruatur hac uita. est enim arbori
 spes: inridenter haec pronuntianda. utique enim magis est
 spes homini: quod carnales nolunt credere. uir uero cum
 mortuus fuerit, abiit: et hic ironicos. tempore enim 25

1 Iob 13, 14   2 Iob 13, 24   5 Iob 13, 26   7 Iob 13, 27
 9 Iob 13, 27   10 Iob 13, 28   11 Iob 13, 28   13 Iob 14, 1   14 Iob
 14, 3   17 Iob 14, 5   20 Iob 14, 6   22 Iob 14, 7   24 Iob 14, 10
 25 Iob 14, 11

1 manu| anima C   mea inclusi; abest enim enim pag. 537, 16
 2 aut] et S   3 sum TPCbd   4 cum ergo G   5 hoc T   7 superbierint C
 8 inposuisti Hier   9 et om. Hier   10 ueterasco S   11 aut] uel S
 ut inclusi om. b   sicut S   12 tineas b   13 ex] de SHier   breui
 uiuens tempore et plenus sqq. b   14 iracundia S   poenae] plene Cb
 uenire fecisti Hier   17 perparum] parumper P   21 et animalis om. G
 23 magna b   24 hominis b   cum] si S   25 hyronicos GTC ironicos P
 ironico; d ironia est b; his uerbis fin. cap. XIII in b

minuetur mare: nam post inpletur. dicit autem de his
locis, ubi accessus et recessus fit, uel quod omnia litora
latenter minuuntur et augentur, horis lunaribus, id est cum
oritur luna, uel nobis uel aliis usque ad medium caelum
5 crescit et inde minuitur. usquequo caelum est, non con-
suetur: ad nouum, id est ipsi caelo. atque utinam apud
interos me custodisses: usque adeo est spes resurrec-
tionis, ut iam et his carerem uitae incertis, et abscondisses
me, donec requiesceret ira tua: hinc est: abscondere
10 pusillum, donec transeat ira domini, id est, donec
transeat ista mortalitas et ad resurrectionem ueniat. si
enim mortuus fuerit homo, uiuet: nam haec non est
uita, consummatis diebus uitae suae: tunc uiuet. deinde
uocabis et ego respondebo tibi: oboediens tibi sine im-
15 pedimento mortalitatis. signasti in sacco iniquitates
meas: ut redderes mihi. adnotasti si quid inuitus erraui:
etiam hoc adnotasti. inuitum autem errare peccati poena est.
et quidem mons cadens defluit: ita et homo ex alti-
tudine et firmitate sua cecidit. et petra ueterascit in loco
20 suo: ut homo in genere suo et condicione sua. et allu-
uione frequentium gurgitum: quasi et homo ita ad exili-
tatem perductus sit, cum crebris cupiditatum alluuiionibus
adteritur. spem uero hominis perdidisti: gradus fecit de
monte ad petram, a petra ad lapides, a lapidibus ad arenam.
25 quia has minutiones carnales patiuntur. et bene iam „per-
didisti“ dixit. impulisti enim in finem: in consumptionem.

5 Iob 14, 12   6 Iob 14, 13   8 Iob 14, 13   9 Es. 26, 20

11 Iob Iob 14, 14   13 Iob 14, 14   Iob 14, 15   15 Iob 14, 17

16 Iob 14, 17   18 Iob 14, 18   19 Iob 14, 18   20 Iob 14, 19   23 Iob

14, 19   26 Iob 14, 20

2 fit] sit *T*   3 minuantur *GP*   augentur] allegentur *G*   id est]
scilicet *bd*   4 prius uel] in *C*   caelum] mensem *TCb*   5 consuetur
ad nouum (*sic coni.*) *b*   8 incertę *b*   13 consumatis *G* consumatus *S*
16 inuitus *om. S*   17 poena peccati *TCbd*   18 quidam *C*   defluet *S*
homo] hoc *G*   19 ueterescit *S*   20 illuuiione *G*   21 ad] et *C*
25 munitiones *G* mutationes *b*   26 enim] eum *S*

ut pereat spes ista, qua carnales gaudent. mutasti faciem eius, dimisisti eum: cum imago dei in eo exterminata est. et cum multi fuerint filii eius, nescit: quia moritur, quamuis propagetur soboles. sed carnes eius super eum doluerunt: id est, talem condicionem suam homo carnaliter 5 dolet et animaliter luget; spiritalis enim nouit, quia etsi exterior homo corrumpitur, sed interior renouatur de die in diem, quia hoc fieri sentit in semet ipso.

XV. Eliphaz Themanitis uerba. et inpleuit dolore uentrem: spiritus enim scientiae per consolationem sanat 10 potius a doloribus; tu autem qui inples uentrem dolore, non spiritu scientiae respondes. nonne <et> tu repulisti timorem? deum non timuisti, talia in eum dicens. et elegisti linguam malorum: qua homines maledicunt. quid enim? numquid primus homo natus es? quia tantum 15 superbis. aut ante colles concretus es? etiam montes nomine collium accipiendos, id est ante omnes uirtutes, spiritus potentes. sed et senex et decrepitus in nobis est: qui sciat etiam quae nos nescimus, est inter nos. quid ausum fuit cor tuum? et quid sustinuerunt oculi 20 tui? sperauerunt. quid enim est homo, ut sit sine crimine? quod et tu dixisti. si in sanctis eius non est fides? propter incerta temporum, quibus plerumque falluntur, ut multa dicant et non faciant. et caelum non est mundum ante eum? pro his qui habitant in caelo; 25 aut certe caelum pro ipsis sanctis ponitur, quia in his habitat deus. quae sapientes dixerunt et non celauerunt parentes suos: quia etiam Iudaeis apostoli praedicauerunt.

1 Iob 14, 20   3 Iob 14, 21   4 Iob 14, 22   7 cf. II Cor. 4, 16
9 Iob 15, 2   12 Iob 15, 4   14 Iob 15, 7   16 Iob 15, 7   18 Iob 15, 10
19 Iob 15, 12   21 Iob 15, 14   22 Iob 15, 15   24 Iob 15, 15
27 Iob 15, 18

3 fuerunt *Tbd* 8 se *TPCbd* 9 Verba Eliphaz Themanitis *d* eliphaz *GP* elephaz *b* themantis *C* inplebit *SHier* 12 et *addidi* 13 in eum talia *Cbd* 18 *prius* et] ad *S* 21 enim *om.* *Cb* est enim *TP* est] est cum *Cb* 22 et] tu *T om.* *PCb* 28 praedicauerunt *T*

ipsis solis data est terra: inhabitanda. nec superuenit
 illis quisquam extraneus: nec sanctus homo uel angelus,
 id est: in securitate possidebunt. cum putauerint se esse
 iam in pace: ita dicit, quasi hoc putet ipsi Iob euenisse.
 5 non credit conuerti a tenebris: non credit ut conuer-
 tatur a peccatis. et decretus est in escam uulturum:
 aeriarum potestatum, quae mortibus peccatorum pascuntur.
 sicut dux in prima acie decidet: audax est et non fert
 tribulationes. qui eleuauit manus contra deum. añ:
 10 quia eleuauit? et cucurrit contra eum contume-
 liose: aduersaria faciendo quam praecepit. in crassa ceruice
 scuti sui: praesumens de protectione sua. quia operuit
 faciem eius in adipe suo: per adipem, id est per exal-
 tationem superbiae suae abscondit a se deum. et fecit
 15 capistrum super femora: ut libidinibus suis colligaretur,
 quo uinculo duceretur ad mortem. quae enim illi para-
 uerunt, alii auferent: ipsum etiam regnum terrenum
 uel quamcumque spem temporalem, quam cum toto mundo
 iusti accipient. et non ditabitur nec permanebit sub-
 20 stantia eius: inpii scilicet. non inmittet super terram
 umbram: id est non uiret. sed stirpem eius arefaciet
 uentus: tentatio. praecisio eius ante horam corrup-
 petur: priusquam sperat. decadat tamquam flos oliuae:
 decadat a pace, uel quia meliora hos sequuntur, quemadmodum
 25 florem fructus. testimonium enim inpii mors: signum.

1 Iob 15, 19	Iob 15, 19	3 Iob 15, 21	5 Iob 15, 22
6 Iob 15, 23	8 Iob 15, 24	9 Iob 15, 25	10 Iob 15, 26
11 Iob 15, 26	12 Iob 15, 27	14 Iob 15, 27	16 Iob 15, 28
19 Iob 15, 29	20 Iob 15, 29	21 Iob 15, 30	22 Iob 15, 32
23 Iob 15, 33	25 Iob 15, 34		

1 inhabitanda] in hac tantum *GTPCb* superueniet *TC* 3 puta-
 uerit *S* iam esse *S* 5 credet *S* a *om.* *S* tenebres *S* 6 uul-
 torum *S* 7 aeriarum *b* 9 qua *Gbd* quia *TPCS* dominum *SHier*
 10 currit *TPCb* 16 ille *Hier* parauerum *S* parauit *Hier* 17 au-
 ferunt *GTPCb* terrenum regnum *C* 20 impius *G* mittet *S*
 21 styrpe *S* 23 decadat *S* florent *GTP*

et ignis comburet domos eorum qui munera accipiunt: hi sunt enim inpii qui munera temporalia praeponunt iustitiae. concipiet [et] in uentre gemitus: ea quae sperat in poenam illi proficiunt.

XVI. Verba Iob. audiui talia multa: non solum quae uos dicitis. consolatores malorum omnes: malos potestis consolari, quia ipsi uos imitantur. non bonos. et est uocatiuus: a nullo enim uestrum audiui aliquid boni. quid enim? numquid ordo est in sermonibus spiritus? superbiae. aut in quo molestum tibi erit? quamuis non ames quod dicas. et ego secundum uos loquor: quomodo digni estis. si subiecta esset anima uestra pro mea: si uos pateremini quod ego. loquerer sermonibus. non factis; ita nihil est loqui quod non facitis. si enim loquar. non dolebo uulnere: ostenditis uos neque in loquendo neque in tacendo prudentes esse. nam sapientes et cum loquuntur. in consolationibus condolescunt; uel in confessione sua loquentes dolent uulnus suum uel cum tacent. prudenter tacent. nunc autem lassauit me et fecit stultum et putrem: ut non contra uos loquar. deus fregit superbiam. ut stultus factus sapiens fiam. adprehendisti me et in testimonium factus sum: conuicisti me de peccatis meis et aduersum me ego sum testis. et surrexit super me mendacium meum: cum mihi iustus uidebar. contra faciem meam respondi. hoc est: statuam te ante faciem tuam. iracundia usus deiecit me: benedixit usus iracundiam

1 Iob 15, 34   3 Iob 15, 35   5 Iob 16, 2   6 Iob 16, 2   8 Iob 16, 3   10 Iob 16, 3   11 Iob 16, 4   12 Iob 16, 4   14 Iob 16, 6
19 Iob 16, 7   21 Iob 16, 7. 8   23 Iob 16, 8   24 Iob 16, 8   25 Ps. 49, 21   26 Iob 16, 9

1 domus *PCbd*   murmura *S*   3 et *inclusi*, *om. SHier*   uentrem *G*   5 alia *GTPb*   8 aliquod *P*   bonum *G*   9 in sermonibus est *Cbd*   est? spiritus superbiae (*sic con.*) *b*   11 dicis *b*   loquar *SHier*   12 esset *om. C*   anima uestra esset *GP*   14 non *om. GP*   loquor *G*   15 dolebo *G*   ostendistis *d*   17 in *pr. om. b*   19 lapsauit *S* me] me de *om. Hier*   stultus *S*   25 respondit *S*   hinc *d*   26 iracundiam *b*   26 iracundia (*b*) *TPb.*   enim usus *Hier*

dia — non enim eam patitur — deiecit autem tamquam
 superbum. fremuit super me dentibus: obiurgavit me,
 ut dentes pro uerbis accipiantur. sagittae piratarum eius
 super me deciderunt. aeriae potestates quibus utitur deus
 5 et eis permittit, ut aut exerceantur boni aut puniantur mali,
 piratae autem quia in hoc mari nauigantibus insidiantur. acie
 oculorum inruit: non dissimulavit a peccatis meis, tamquam
 innuit, ut punirer; ipse enim tamquam lumen est punitoribus
 ostendens puniendos. ruina mihi fuit aspectio ipsius. aut ita:
 10 fecit, ut uiderem peccatum meum; ante enim non sic mihi
 ad sensum perductum fuit. acriter percussit me ingens
 deus et simul concurrerunt in me: deo enim percutiente
 illi concurrerunt angeli satanae. in pace cum essem,
 discerpsit me: ab ipsa pace aut a memet ipso discerpsit,
 15 ut ab aduersariis et sibi aduersantibus dilacerarer. et tenens
 comam meam diuellit: per peccata mea me aduersus me
 diuisit. statuit me sicut signum: in quem iacularentur,
 ut solet signum poni iaculantibus. quo iacula dirigant.
 circumdederunt me lanceis emittentes in renes meos,
 20 non pepercerunt: propter desideria carnalia, quae sibi
 inpacta dicit, per malas persuasiones ab angelis malis. effu-
 derunt in terra fel meum: ut terrena bona zelarer in his
 qui his abundant. deiecerunt me prostratione magna:
 ne carnalem prostrationem intellegeremus. cilicium adsuerunt
 25 corio meo: peccata interiora, quibus reminiscitur se fuisse

2 Iob 16, 9

3 Iob 16, 9

6 Iob 16, 10

11 Iob 16, 10

13 Iob 16, 12

15 Iob 16, 12

17 Iob 16, 12

19 Iob 16, 13

21 Iob 16, 13

23 Iob 16, 14

24 Iob. 16, 15

1 autem] me *b*3 intellegantur *TPCbd*4 aeriae *scripsi*:aerias *lib.*6 mare *GTPC*9 ostendens] offendit *C*

ipsius]

eius *PCbd* ita fecit (*sic*) *b*10 sic] sit *C*11 productum *C*ingens deus] in genibus *dHier* in genis *S*13 sim *S*15 ab *om.**GPC*dilacerer *b*tens *S*16 meam *om.**S*diuulsit *d*aduersum *PCbd*17 dimisit *C*18 dirigantur *b*19 lanceas *GS*et mittentes *P*20 et non *SHier*21 inpacta *om.**G*passiones *C*22 terrā *b*iis *d*23 post ratione *S*24 cilicio adsuerunt (adfuerunt?) *S*

in bonis. et super palpebras meas umbra mortis: uolo uidere et impedit me consuetudo carnalis. terra ne operiat super sanguinem carnis meae: id est, ne, si inmundum fuerit oratio mea optando terrena, accedat cumulus terrae super uinculum mortalitatis: quod significauit nomine sanguinis, id est, ne cupiditate terrena maioribus calamitatibus uoluntarii peccati operiar, quod est illud naturale peccatum de conditione mortali. nec sit locus clamori meo: intercludatur meritum orationis meae. et nunc ecce in caelis est testis meus: de domino uidetur dicere, quia nondum in terram descenderat. et conscius meus in excelsis: propter participationem mortalitatis. diiudicetur uir cum domino: ueniat dominus, ut cum eo uir iudicetur, tamquam Iohannes cum Christo. in quorum diiudicatione intellegitur quid distet inter hominem perfectum et deum hominem factum. sicut filius hominis ad proximum suum: dominus homine suscepto ad eum qui inciderat in latrones. anni enim dinumerati uenerunt mihi: quod mihi per Christum subueniatur plenitudine temporum. et uiam, in quam non reuertar, ingrediar: uiam renuntiandi saeculo.

XVII. Defeci agitatus spiritu. ordo: defeci spiritu laboribus concussus. oro ut sepeliar, et non contingit mihi: ut absorbeatur mortale a uita. ingemiscimus enim grauati, in quo nolumus spoliari, sed superuestiri, id est: mutemur potius quam moriamur. quod utique, quamuis hoc homo cupiat, non contingit; debet enim mortem condemnatione peccati. preces adhibeo cum labore. et quid feci? non-

1 Iob 16, 16   2 Iob 16, 18   8 Iob 16, 18   9 Iob 16, 19
11 Iob 16, 19   12 Iob 16, 21   15 Iob 16, 21   16 cf. Luc. 10, 30
17 Iob 16, 22   19 cf. Gal. 4, 4   Iob 16, 22   21 Iob 17, 1   22 Iob 17, 1   24 cf. II Cor. 5, 4   27 Iob 17, 2

1 palpebra mea *G* palpebram meam *TPCb*   2 operiar *b* operias *S*
5 mortalitatis mene *bd*   9 ecce nunc *Cb*   10 nondum *C*   terra *GP*
13 uir *om.* *C*   17 sic suscepto *C*   18 uenerunt] sunt *S*   19 in] per *bd om.* *Hier*   qua *CSHier*   22 non *om.* *S*   23 enim *om.* *GP*
25 hic *b*   27 adhibebo *dS*   nonnihl] non mihi *TPCb*

nihil feci impetrans. furati sunt externi bona mea: ipsam
 immortalitatem, qua spoliatur, significat, qui semiuivus a
 latronibus est relictus. quis est iste? qui mihi subuenturus
 est, dominum significans. sed ideo dicit: quis est? quia
 5 inter homines futurus erat, ut uix ab eis discerneretur. ad
 manum meam ligetur: uinculo caritatis, ut custodiat me
 et ducat quo uult. quia cor eorum abscondisti a pruden-
 tia: qui eum non cognouerunt abscondisti. propter hoc non
 exaltabis eos: quia humiles non fuerunt, ideo caecati sunt
 10 et non potuerunt humilitate Christi exaltari. parti adnun-
 tiantur mala: quod caecitas ex parte Israhel facta
 est, siue quia eis mala uidebantur quae Christus adnuntiabat,
 ut dicerent: seducit turbas; siue per prophetas quae
 adnuntiata sunt de caecitate Israhel, non utique toti, sed
 15 parti acciderunt. et oculi super filios eorum tabuerunt:
 admiratione miraculorum, quibus dictum est: si ego in
 Beelzebub eicio daemonia, filii uestri in quo eiciunt?
 posuisti autem me in loquelam nationibus: hominem
 quem redemisti, id est ecclesiam, de qua loquerentur nationes,
 20 siue quae loqueretur nationibus. et in risum illis deueni:
 aut nationibus, cum ei detraherent, aut Iudaeis qui loquebantur
 nationibus. obscurati sunt ob iram oculi mei: obscurati
 sunt oculi ecclesiae, id est apostoli, cum intellecti non sunt
 ab his qui hac poena erant puniendi. et expugnatus sum
 25 ualde ab omnibus: tam Iudaei enim quam gentes expugna-
 uerunt ecclesiam. et mirati sunt super hoc ueraces:

1. 3 Iob 17, 3   5 Iob 17, 3   7. 8 Iob 17, 4   10 Iob 17, 5
 11 Rom. 11, 25   13 Ioh. 7, 12   15 Iob 17, 5   16 Matth. 12, 27
 18 Iob 17, 6   20 Iob 17, 6   22 Iob 17, 7   24 Iob 17, 7   26 Iob 17, 8

2 quam *G*   expoliatus *G* expoliatur *P*   significatur *G*   3 post
 quis est iste? in *GTPCb* sequitur: ad manum meam ligetur, quae uerba
d scutus post discerneretur in uersu 5 apte posui   6 legitur *S*
 7 ducat me *C*   10 partim *CGTPb*   adnuntiantur *S*   11 in Israel *bd*
 facta est] hoc est facta est *G*   17 beelzebutz *C*   deicio *C*   19 red-
 emit *TPCb*   21 aut] at *G*   ei *om.* *C* eis *b*   22 ob iram] ab ira
SHier   24 iis *d*   25 enim *om.* *b*   26 numerati *b*   haec *Hier*

uel quare potestas data sit inpiis in ecclesia, uel quare ab inpiis euangelium agnitum non sit. iustus autem super inimicum consurgat: qui temporaliter cadit persecutionibus, ut postea infidelibus dominetur. et purus manibus sumat audaciam: spei audaciam, ut confiteatur Christum et in persecutione. non enim inuenit in uos ueritatem: omnibus enim tam Iudaeis quam aliis gratia necessaria est. et conuulsae sunt compages cordis mei: ut non celem peccata mea. noctem in diem posuerunt: inpii. unde est: uae illis qui dicunt quod bonum est malum et malum bonum; qui ponunt tenebras lucem et lucem tenebras. si sustinero, inferi domus mea erunt: pertulero me, peccata mea ut non confitear. interitum appellauit patrem meum: non ero filius uitae: appellauit autem deus. matrem meam et sororem tabem: ex eo quod inseparabiliter haereant tamquam cognati. quae est enim mihi iam spes? subauditur: si sustinero. aut bona mea uidebo? quibus seductus est, conuerti noluit et sustinuit peccatorem.

XVIII. Verba Baldad Sauchitis. et lumen inpiorum extinguetur: noli ergo mirari. si et tuum tamquam inpii lumen extinctum est. lux eius fuerunt tenebrae in domo: claritas domus eius, id est fuerunt aut diabolus aut antichristus. et lucerna super eum extinguetur: exiguum et terrenum lumen. capiant infimi substantiam eius: quae habere

2 Iob 17, 8   4 Iob 17, 9   6 Iob 17, 10   7 Iob 17, 11   9 Iob 17, 12   Es. 5, 20   12 Iob 17, 13   13 Iob 17, 14.   14 Iob 17, 14   16 Iob 17, 15   17 Iob 17, 15   19 Iob 18, 5   21 Iob 18, 6
23 Iob 18, 6   24 Iob 18, 7

1 ecclesiam *Pb*   3 iniquum *S*   consurgit *b*   4 et *om. S*   puris *S* manbris *C* membris *b*   sum ad *S*   5 et *om. T*   6 persecutionem *G* inuenio *SHier*   uobis *SHier*   7 conuulsi *S* concussae *Hier*   9 uerterunt (ad posuerunt) *b*   10 est *om. TC*   12 erunt domus mea *SHier* me *om. bd*   13 appellauit *C*   15 trabem *G* tabum *S*   16 est *om. S*   17 si sustinero, inferi domus mea erunt *b*   quis eductus *C*   18 est *om. TPCbd*   uoluit *C*   19 uerba baldae (baldath *b*) sintis (suis *b*) (*b* suis *GTP*)   20 extinguitur *S*   21 fuerunt] erunt *S* erit *Hier*   domum *S*   22 fuerunt *om. TPCbd*   24 capiant *SHier*: capiant *GP* accipiant *TCbd*

ille uoluit, habeant humiles. inmissus est enim pes eius
 in laqueum: ipse enim captus est dominum persequendo.
 confortabit super eum sitientes: ut uincant eum esurientes
 et sitientes iustitiam. absconditus est super terram
 5 funiculus eius: quo capiatur, hoc est ea quae illi quasi
 conceduntur. et captio eius in semitis: qua transit. per
 circuitum perdant eum dolores: undique. et multi circa
 pedes eius ueniant in angustia famis: multi qui eum
 sequuntur uel qui ei obsequuntur. comedantur rami pedum
 10 eius: doctrinarum eius. id est qua it. rumpatur de habi-
 taculo eius sanitas: tranquillitas huius uitae. et teneat
 eum necessitas causae regalis: oportunitas punitionis eius,
 quae ualebit ad gloriam dei, propter quod modo illi permittitur
 cupiditas sua. causam regalem dicit. quia se Christum iactabit.
 15 habitet in tabernaculo eius in nocte eius: necessitas
 causae regalis cruciet conscientiam eius, adpetitio tyrannidis;
 in nocte: in supplicio caecitatis eius. quando damnatur.
 aspergentur speciosa eius sulphure: quibus placebat,
 igne foetido concrementur. et de sursum inruet messio
 20 eius: a deo. et non sit nomen eius in facie platearum
 ubi erat: tollatur de memoria populi. et non sit cogno-
 scibilis in populo suo: ad tantam deiectionem ueniat, ut
 a suis non agnoscatur. nec resaluetur sub caelo domus
 eius: aliqui enim resaluabuntur. sed in populo eius
 25 uiuant alteri: aliis subiugetur populus eius.

1 Iob 18, 8   3 Iob 18, 9   4 Iob 18, 10   6 Iob 18, 10. 11   7 Iob
 18, 11   9 Iob 18, 13   10 Iob 18, 14   11 Iob 18, 14   15 Iob 18, 15
 18 Iob 18, 15   19 Iob Iob 18, 16   20 Iob 18, 17   21 Iob 18, 19
 23 Iob 18, 19   24 Iob 18, 19

1 uoluit] uoluit idē *G* noluit *b*   2 laqueo *S*   3 confortabit *SHier*:
 confortauit *GTPCbd*   sitientes *Hier*: sitiens *GTPCSbd*   4 super] in *S*
 5 éa om. *C*   quēque *G*   illi quasi illi *G*   6 et—semitis om. *S*
 semita *d*   8 eum—qui om. *P*   10 alt. eius om. *GP*   it] ait *C*
 12 causa *GS*; sed cf. uersum 15. 16   15 tabernaculū *GTPC* *b*   18 asper-
 gantur *S*   sulphure *S*   19 irruiet *S*   21 ubi erat om. *S*   cognomi-
 natio *b*   23 neque *b*   resalutetur *S*   25 alii *b*

XVIII. Verba Iob. et destruitis me uerbis: infirmatis me, qui me consolari debuistis. scitote tantum quia deus fecit mihi sic: apud quem possum de peccato conuinci, non apud homines. et uallum suum circa me circumdedit: fossa circa muros est; quo coactus sum ad confessionem. ecce rideo opprobrio et non loquor: utilitatem dicit confessionis, quia, si uellet ridere peccatum suum et non illud proloqui, clamaret et non exaudiretur. in uultu meo tenebras posuit: inlumptionem uultus mei abstulit a me; quod contingit auersis. et abstulit coronam de capite meo: dignitatem spiritalem, quam dat sapientia. et dirupit me undique, et abii: omnia tenebam, et abstulit ea mihi aduersus illud quod acceperat uirtutem continendi omnia. et arbitratus est me tamquam inimicum: sic me iudicauit, quasi ei nocerem, si ei essem par. et circumdederunt tabernaculum meum: cor et conscientiam. fratres mei recesserunt: in spe correctionis, quia fratres sunt; quamuis primo correctionem meam aspernati sint et eos secuti qui sibi aliena, hoc est pernicioosa, suaderent. et amici mei inmisericordes facti sunt: in malis spiritalibus, qui condolent proximis suis, sed eos potius inrident; quos non inriderent in malis carnalibus constitutos. et scientes nomen meum obliti sunt me: non me cognoscentes, quod mutatus sum. uicini domus et ancillae meae: cum quibus secreta communicabam; adulescentes, qui recedunt ab eo qui confitetur deo: ipsi enim dicuntur ancillari.

1 Iob 19, 2   2 Iob 19, 3   4 Iob 19, 6   6 Iob 19, 7   8 Iob 19, 8   10 Iob 19, 9   12 Iob 9, 10   14 Iob 19, 11   16 Iob 19, 12
17 Iob 19, 13   20 Iob 19, 13   22 Iob 19, 14   24 Iob 19, 15

1 infirmitatis *C* 2 *pr. mee C* 3 dominus *Hier* fecit *om. S* 4 circa] aduersum *S* 5 circumdedit *G* circumdedit *C* .quo *om. TPCb* 6 opprobria *PTCb d Hier* loquar *Hier* 10 a *om. C* 12 dirupit *TCb* abii *S* 13 ea mihi] ea a me *C* illa a me *bd* quod *om. C* 15 nocerem] noctem *C* par essem *Tbd* 16 conscientia *GTC* 17 in] Qui *G* 20 misericordes *C* 21 non condolent *Pbd* potius eos *Cbd* 22 inrident *C* 23 me] mei *S* 24 et] atque *S* 25 me *S* 26 recedent *G*

seruum meum uocaui, et non respondit: aut corpus
aut eos qui ei ad mala seruiebant. os meum deprecabatur,
et rogabam uxorem meam: tamquam dicens: quare tristis
es, anima mea? et quare conturbas me? id est cupiens
5 ut ei consentiat. inuocabam blandiens filios uteri mei:
quos genuerat persuadens eis spem saeculi. et quos
dilexeram, consurrexerunt in me: in illa uita. in cute
computruerunt carnes meae: amore eorum, quae forinsecus
sentiantur, computruerunt interiora mea. nam utique leue est,
10 si ad litteram accipiamus, tamquam scabiem habuerit. et
ossa mea in dentibus meis sunt: firmitas et fortitudo
mea in uerbis est, non in factis. miseremini mei, misere-
mini mei, o amici: angelos uidetur postulare, ut pro eo
deprecentur, aut certe sanctos, ut pro paenitente orent. manus
15 enim domini est quae tetigit me: manu domini se
tactum dicit, ut doleret uulnus suum, quod sine sensu ei
fuit. quare me persequimini sicut et dominus? dete-
stamini et horretis sicut dominus; uel obiurgatis, cum iam
confitear. de carnibus meis non satiamini? non gaudetis,
20 si carnaliter uiuam. <in> stilo ferreo et plumbo? ut quem-
admodum cedit plumbum stilo ferreo, sic cedant sermonibus
meis corda hominum. aut in testimonium in petris
sculpantur? ut illi ea discant, qui firmi sunt ad euangeli-
zandum. scio enim quia aeternus est qui me resoluturus
25 est: quia potest me reparare. quorum ego mihi conscius
sum: quia merui illa. quae oculus meus uidit et non
alius: hoc est: nemo scit quid agatur in homine nisi

1 Iob 19, 16   2 Iob 19, 16. 17   3 Ps. 41, 12   5 Iob 19, 17
6 Iob 19, 19   7 Iob 19, 20   10 Iob 19, 20   12 Iob 19, 21   14 Iob
19, 21   17 Iob 19, 22   19 Iob 19, 22   20 Iob 19, 24   22 Iob 19, 24
24 Iob 19, 25   25 Iob 19, 27   26 Iob 19, 27   27 I Cor. 2, 11

1 non] ipse non *S*   2 deprecabar *TPCb*   5 inuocaui *bd*   blandiens
om. G   6 genueram *b*   eis] illis *G*   7 uita illa *C*   12 mei]
mihi *Hier*   13 mei *om. TGC*   15 qui *S*   16 ei *om. G*   eius *b*   18 hor-
retis] obretis *C*   19 sotiamini *S*   20 in *SHier. om. GTPCb*   et]
uel *G*   in plumbo *S*   25 conscius] confisus *C*

spiritus qui in ipso est. et omnia mihi consummata sunt in sinu: in interioribus ubi nemo uidet, id est in conscientia. quodsi et dixeritis: quid dicemus contra eum? secundum quod dictum est etiam spiritalibus: intendens te ipsum, ne et tu tenteris. et radicem sermonis 5 inueniemus in eo? ut de ipsius eum conuincamus. ira enim super iniquos ueniet: qui se extollunt super peccatores et putant se tales esse non posse, ipsos dicit iniquos.

XX. Verba Sophar Minaei. non enim intellegitis magis 10 quam ego: ad alios se conuertit, qui cum eo Iob consolabantur. eruditionem confusionis meae audiam: oblique uult, ut Iob audiat eruditionem confusionis suae; tunc enim potest etiam spiritum sapientiae consequi. haec autem locutio sollemnis est, cum dicimus: „bonum est mihi ut caueam, nam 15 male mihi erit“, cum uolumus, ut alius caueat. numquid haec nosti a saeculis? ex quo sunt saecula, scis haec. et haec putat quod Iob ignorat tamquam impius. oculus uidebit et non adiciet: non enim uidebitur. filios eius disperdat impius: siue imitatores eius siue seductos ab eo diabolus. 20 et manus eius succendantur doloribus: operibus eius crucientur. ossa eius repleta sunt iuuentute eius: superbit de firmitate sua. abscondet eam sub lingua sua: non illam demonstrabit tamquam dolosus, ut tacite illa utatur.

1 Iob 19, 27   3 Iob 19, 28   4 Gal. 6, 1   5 Iob 19, 28
6 Iob 19, 29   10 Iob 20, 2   12 Iob 20, 3   16 Iob 20, 4   18 Iob
20, 9   19 Iob 20, 10   21 Iob 20, 10   22 Iob 20, 11   23 Iob 20, 12

1 consumpta *GPCb* consummata *S*   2 sinum *GTPCb*   id est *om. d*
3 quod etsi *Hier*   dicimus *GTCS*   4 etiam] in *C*   6 inuenimus *C*
ipsis *b*   7 iniquos] inimicos *C*   10 Minaei *om b*   nec *Hier*   13 ut
om. G   suae confusionis *P*   14 potes *G*   15 solennis *G*   16 malum *b*
erit mihi *PC*   erit si non caueam *P*   17 haec] et *S*   nostis *b*
saecularia *G*   scis haec] sic est *GTPCb*   18 hoc *b*   ignoret *Pbd*
19 disperdant infimi *S*   20 eius *om. C*   diabolus *om. Pd*   21 succi-
dantur *S*   22 crucietur *GT*   impleta *TPCb*   23 infirmitate *G*
abscondit *S*   ea *G*   linguam suam *S*   24 demonstraui *GTPC*

parcet ei et non relinquet eam: amans eam et nolens ea
 carere non eam persequitur, aut: parcet ei dominus et hac
 impunitate non eam relinquet. et tenebit eam in medio
 gutture suo: tamquam quod eum delectat. et non poterit
 5 subuenire sibi: non ideo se liberabit. fel aspidis in
 uentre eius: in interioribus, in occultis habens nocendi
 malitiam. diuitiae inique congregatae euomentur: cum
 tormento interiorum et pressura cordis. de domo eius pro-
 trahet eum angelus: quandocumque manifestabuntur occulta
 10 eius per tribulationes. et furorem draconum fulgebit: ut
 ille qui primo occultus fuit, tribulationibus proditus, furorem
 draconum fulgeat iam palam. interficiat illum lingua
 colubri: seducat eum diabolus. et non uideat mulcrum
 pecorum: fructus ouium, id est iustitiae opera non faciat,
 15 ut se inde intellegat posse redimi. neque pabula mellis et
 butyri: opera bona cum caritate et hilaritate cordis et
 largitate praebentis; butyrum enim lac pingue est. in uanum
 et frustra laborauit: quia non intellegit haec de his
 operanda, quae ad misericordiam pertinent. unde et dominus
 20 butyrum et mel dicitur manducare, quia haec illi in humilibus
 eius praebentur. quae erunt ut durum quid, quod mandi
 non potest nec glutiri: durum nescio quid id est, iniquitas
 uel superbia. in desiderio suo non saluabitur: quia

1 Iob 20, 13   3 Iob 20, 13   4 Iob 20, 14   5 Iob 20, 14
 7 Iob 20, 15   8 Iob 20, 15   10 Iob 20, 16   12 Iob 20, 16   13 Iob
 20, 17   15 Iob 20, 17   17 Iob 20, 18   19 cf. Es. 7, 15   21 Iob
 20, 18   23 Iob 20, 20

1 *pr. ea G*   2 *persequetur d*   *percit b*   3 *medio om. S*   4 *eum]*
cum C   *poteritis S*   5 *liberauit G*   6 *uentre eius] uentum est eius C*
 7 *diuitia S*   *congregate inique S*   *uomentur GP*   8 *protrahit GTPCb*
 10 *furore Gbd*   *draconem S*   *fulgebit] mulgebit SHier*   11 *furore*
Gbd   12 *illum] eum P*   13 *mulchra GPC*   *mulcra T*   14 *ouium]*
operum G   *faciet G*   15 *id se G*   *inde se P*   *inde om. G*
 16 *butti C*   21 *erunt: egerunt GTPCb*   *egeruntur Hier*   22 *gluti S*
id om. TPCbd   *post est addunt puto bd*   *iniquitatem G*   23 *super-*
biam G

iniqua desiderauit. non erunt reliquiae de cibis eius: transeunt cupiditates eius. cum putauerit se repletum esse, coartabitur: non tam satietas est de plenitudine cupiditatum quam pressura. si quo modo inpleat uentrem suum: talis necessitas ei ueniet, ut dubitet utrum inpleat 5 uentrem suum, cum utique ista ideo quaerantur, ut pellatur necessitas. hoc autem dixit, quia tanto plus cupit, quanto plus habuerit. et emittet super eum furorem iracundiae: quia non uidit facere opera bona. uulneret eum sagitta aerea: perpetua. pertranseat corpus eius iaculum: 10 penetret eum tentatio, ut et de his quae sperat et de his quae relinquit uulneretur, tamquam a pectore per tergum traiectus. fulgura in tabernaculis eius: terrores repentini in cogitationibus eius. laedat aduena domum eius: diabolus, qui aduenticius est ad tentandum; si quidem habeat 15 homo etiam proprias tentationes. et detegat caelum iniquitates eius: caeleste iudicium. et possessio bonorum eius ab episcopo: haec illi largietur deus.

XXI. Verba Iob. et non sit mihi a uobis haec consolatio: qua putatis bonis temporalibus gaudendum, cum 20 communia sint piis et impiis, et, si quando quis iniquus esset, hinc in eum uindicari, cum Iob dicat usque ad sepulcrum permanere ista bona impiis et non in eos per ea uindicari. quid enim? numquid humana est castigatio mea? a deo mihi est castigatio. itaque et ipse potest consolari, non 25 uos. aut quare non irascar? nolite ergo me ita consolari,

1 Iob 20, 21	2 Iob 20, 22	4 Iob 20, 23	8 Iob 20, 23
9 Iob 20, 24	10 Iob 20, 25	13 Iob 20, 25	14 Iob 20, 26
16 Iob 20, 27	17 Iob 20, 29	19 Iob 21, 2	24 Iob 21, 4
26 Iob 21, 4			

2 transierunt <i>bd</i>	cupiditates <i>T</i>	3 tam <i>G</i>	4 inpleuit <i>GTP</i>
5 eueniet <i>G</i>	8 et <i>om. Hier</i>	mittet <i>S</i>	iracundia <i>S</i>
9 uidit eum <i>P</i>	bona opera <i>C</i>	uulnerat <i>GP</i>	12 uulnerentur <i>G</i>
13 habitaculis <i>SHier</i>	14 letat <i>S</i>	15 homo habeat <i>P</i> .	habebat <i>b</i>
16 etiam <i>om. P</i>	detecat <i>S</i>	18 eius <i>om. S</i>	episcopo] ipso <i>b</i>
21 sunt <i>C</i>	23 bona ista <i>Cbd</i>	24 qui <i>S</i>	25 est mihi <i>d</i>
		26 ita me <i>C</i>	

nam inpiorum utique felicitatem uideo. respicite ad me et
 admiramini: tamquam inania dicentem. si enim recorder,
 perturbor: indignitates humanae uitae rediens ad affectum
 praeteritum ab isto, in quo nunc est, confitetur. et tenentur
 5 carnes meae doloribus: carnaliter doleo. quare inpii
 uiuunt? quaerit ab eis causam, quia dicebant hic in impiis
 uindicari. et permanent sicut uetustate oues eorum:
 quo modo possunt uetustate perseuerare? non enim semper
 erunt. erant autem in manibus eorum bona: non tulit
 10 eis bona ipsa, cum haec dicerent. immo uero, inpiorum
 lucerna extinguetur: claritas temporalis, etiamsi non sicut
 isti intellegebant. deficient filii eius bona eius: bona
 quae eis persuasit, temporalia scilicet, aut antichristi aut
 diaboli. uideant oculi eius necem suam: significat et
 15 hanc prosperitatem ignorari ab his qui hac gaudent; in futuro
 autem ad sensum etiam inpiorum perducetur. quia nulla
 uoluntas eius in domo sua post eum: quia in conscientia
 sua dominum non consecuti sunt in tribulationibus. licet
 numerus mensium eius dimidiatus sit: quamuis praesentem
 20 coluerit deum, tamen quia non et futura sperauit, quod est
 plenus mensium numerus. ipse enim homicidia iudicat?
 quia inpii cum persuaserint impietatem per dilectionem
 carnalium impietatum, futuro saeculo utique occidunt. non
 tamen talia homicidia iudicant homines, sed solus deus. hic

1 Iob 21, 5   2 Iob 21, 6   4 Iob 21, 6   5 Iob 21, 7   7 Iob
 21, 11   9 Iob 21, 16   10 Iob 21, 17   12 Iob 21, 19   14 Iob 21, 20
 16 Iob 21, 21   18 Iob 21, 21   21 Iob 21, 22   24 Iob 21, 23

2 recordes *G* recorder *TPCSbHier*   3 indignitate *C* in dignitates *b*
 4 perterritum *GPCb*   isto] eo *b*   cū confitetur *b*   5 doleam *G*
 6 dicebat *G*   impios *bd*   7 fetuste *S* uetustae *Hier*   9 autem]
 enim *S*   non—bona *om. C*   10 lucerna impiorum *SHier*   11 extingui-
 tur *S*   12 filios *S*   13 persuasit] per sustena sit *G*   14 significat
 quia *G*   et hanc] et in hac *G*   15 prosperitate *G*   ignorare *G*
 16 perduceretur *G*   19 mensuum *S*   deum ante praesentem *legitur*
in Tb   20 et *om. TCb*   21 enim] etiam *Hier*   homicidas *Hier*
 22 cum *om. G*   p̄suaserit *C*   23 futuri saeculi *G*

morietur in robore simplicitatis suae: uidetur exsequi
 occulta homicidia. commemorans largum unum et alium
 auarum. quia homines abundantes et largi putantur et boni.
 intestina eius plena sunt adipe: habet laetitiam. et
 medulla eorum diffunditur: intestinorum, quia non tenet 5
 intra se bona sua, sed impendit illa uel in se uel in aliis.
 itaque scio uos audacter mihi insistere: non enim
 considerate dicitis. quia dicitis: ubi est domus principis?
 uel inpiorum uel superbi; quia putabant hic eis auferri bona,
 cum plerique etiam pleni his uitam finierint per ea puniendi. 10
 et ubi est uelamen in tabernaculis inpiorum? honor.
 interrogate eos qui transeunt per uiam: qui non
 delectantur uia. sed transeunt per eam. et signa eorum
 non ignorabitis: uel inpiorum quae dant transeuntes,
 dicentes quid eis futurum sit, uel a quibus cognoscantur 15
 inpii. quis adnuntiabit eorum eo uiam eius? coram
 inpio uiam suam nemo nisi dominus adnuntiat fiducialiter,
 quia ipse ei respondet. et tamen „et ipse“ dominus „in
 sepulcrum deductus est:“ ita merces pietatis non hic
 speranda est. et super acruum uigilauit: ante enim ipse 20
 resurrexit, quam acruus resurgeret resurgentium. dulces
 fuerunt ei lapides torrentis: quos saeculum non subuertit,
 id est discipulos suos. et post eum omnis homo sequitur
 et ante eum innumerabiles. aut: post eum omnis
 homo, id est unus homo, et ante eum innumerabiles, 25
 qui nunc in numero hominum deputati sunt, aut: post eum

4 Iob 21, 24   Iob 21, 24   7 Iob 21, 27   8 Iob 21, 28   11 Iob
 21, 28   12 Iob 21, 29   13 Iob 21, 29   16 Iob 21, 31   18 Iob 21, 32
 20 Iob 21, 32   21 Iob 21, 33   23 Iob 21, 33

1 rupore *S*   6 impedit *C*   7 insistere mihi *S*   10 plenis *G*   his
om. TCb   finierunt *Gcb*   11 in *om. S*   13 uia] uiam *G*   14 quae
 dant] quedam *C*   15 ei *Td*   cognoscuntur *b*   18 et *alt. om. GC*   19 se-
 pulcra *SHier*   hic non *C*   20 separanda *C*   acruo *S*   21 dulcis *S*
 22 ei fuerunt *Hier*   ei] et *S*   lapilli *S* lapilli *Hier*   torrentes *S*
 24 post] per *G*   25 id—homo *om. G*   et] ut *G*   innumerabilis *S*
 26 deputandi *GP*   post] per *G*

turba credentium et ante eum patriarchae et prophetae. quomodo ergo consolamini me inaniter? praesentia bona uel mala suadentes.

XXII. Eliphaz Themanitis uerba. nonne dominus est
 5 qui docet sensum et scientiam? quasi dixerit Iob non
 eum recte iudicare; cum utique reprehendi deus non possit
 nisi per intellegentiam, qua superior est, siquidem ab ipso
 detur homini. et ueniet tecum in iudicium? ut compareris
 ei. lumen tuum in tenebras conuersum est: dignitas.
 10 et dormientem te aqua operuit: securum inundatio
 tribulationis. an per nebulam diiudicat? quasi per
 nebulam uidere non possit. nubes latibulum eius, et non
 uidebitur: latent eum quae in terra sunt. et ambitum
 caeli percurrit: figuram et non terram. ergone semitam
 15 saeculi custodis? quasi Iob putarit a deo res humanas
 non curari. quia capti sunt immaturi? secundum se
 immaturi; putabant enim se in perpetuum permansuros, aut
 certe antequam peruenirent ad sapientiam; sed quia hoc
 audierant, non quia ista sentiebant isti amici Iob. et cogitatio
 20 inpii longe est ab eo, et inplet domos eorum bonis:
 et longe est ab eo cogitatio inpii, quia non sic facit sicut
 sperat inpius, id est: aut quia placet ei impietas aut non
 uidet eam. uidentes iusti riserunt: intellegentes; quamuis
 isti non intellexerint, putantes quia hic redditur inpiis. et

1 Iob 21, 34	4 Iob 22, 2	8 Iob 22, 4	9 Iob 22, 11
10 Iob 22, 11	11 Iob 22, 13	12 Iob 22, 14	13 Iob 22, 14
14 Iob 22, 15	16 Iob 22, 16	19 Iob 22, 18	23 Iob 22, 19
24 Iob 22, 19			

4 Verba Eliphaz Themanitis *d* eliphaz *CP* eliphath *G* emanitis *GC*
 temanitis *P* 6 iudicat *b* reprehendi *om.* *G* possit reprehendi *G*
 9 tenebris *Cb* 10 dormiente *S* 11 iudicat *SHier* 13 qui *C* am-
 bitum] habitum *G* 14 non et *TPd* ergo *S* 15 Iob] non *G*
 16 qui *S* capiti *Hier* secundum—immaturi *om.* *C* 18 sed quia
 non hoc audierant non quia *seqq.* *TC* 19 isti *om.* *G* 20 et—ab eo
om. *P* ipse impleuit *Hier* post bonis *sequitur:* et cogitatio inpii
sqq. apud *Hier* 22 id est *om.* *C* 23 iustiores erant *GTPCbd*

inculpabilis subsannauit eos: inpios. esto durus, si sustinueris: patiens, hoc est dura. procul facies iniquitatem a tabernaculo tuo: conuersationem uel uitam tuam; quamuis haec isti carnaliter dicant. et pones illud super aggerem in petram. aduersus id quod dixit: flumen ⁵ decurrens fundamenta eorum. quia humiliauit semet ipsum: ipsum lumen. et dices: elatus est in superbiam: aduersus superbos. erue innocentem, et saluaberis <in> munditia manuum tuarum: noli deficere in bonis operibus, quia curat deus humana. ¹⁰

XXIII. Verba Iob. et quidem scio quia de manu mea est increpatio: de peccatis meis. et manus mea grauis facta est super gemitum meum: ideo me percussisti, ut doleam. et uenire usque ad solium eius? ut sim tam sanctus, ut perueniam ad eorum numerum, qui sedes eius ¹⁵ sunt. tunc enim possum dicere uera et audire: unde et caeli dicuntur sancti. et cognoscam causationes quas loquetur mihi: redditiones causarum, quibus se omnia iuste iudicare demonstrat. et sentiam quae adnuntiat mihi: iam proximus ei. an in multa uirtute diiudicabitur mecum? ut ²⁰ per potentiam resistat mihi. nequaquam. tantum in terrore non abutatur me: propter peccata mea, pro quibus timeo modo, cum sum in terrore, non abutatur me. ceterum cum ad eum uenero: in illa libertate, qua ego adnumerabor solio eius, omnia amabo et non mihi resistet uirtus eius; ²⁵ quamuis modo possit me abuti, utpote peccatore. id est: faciat de me quod uult, etiam cum poena mea, iuste tamen.

1 Iob 22, 21   2 Iob 22, 23   4 Iob 22, 24   5 Iob 22, 16
6. 7 Iob 22, 29   8 Iob 22, 30   11 Iob 23, 2   12 Iob 23, 2   14 Iob
23, 3   17 Iob 23, 5   19 Iob 23, 5   20 Iob 23, 6   21. 23 Iob 23, 6

1 subsannabit *GTPCb dHier* 3 a *om. S* 4 hoc *C* ponens *GTPCb d*
7 ipsum *alt. om. C* et *om. C* dicens *C* est] es *GPCSb* 8 in *om.*
GTP6bd 9 munditia *S* manum *S* 11 et quidem] equidem *GS*
12 mea] eius *SHier* 13 percussistis *P* 18 quibus] qui cū *C*
21 tantum] tamen *TPCb d* errore *G* 22 non *om. TPC* 23 ceterum—
uenero *om. SHier* 24 ego *om. GP* 26 peccatorem *G*

ueritas enim et increpatio ab eo est: id est non iniuste increpat. educit in finem iudicium meum: etiam si modo corripit, postea manifestabit. nam si primus ambulauero, postea non ero: non arroganter sperem, non infideliter desperem, hoc est: non declinare dextra aut sinistra. inde est: si ascendero in caelum, tu ibi es. quis me inde potest pellere? et cetera. a laeua quid aget, non adprehendam: superiora repetit. a laeua autem dicit non se adprehensurum deditum temporalibus. conuertetur ad dexteram, et non uidebo: ideo non debeo esse a laeua; conuertetur autem dixit, quia ipse in spiritalibus est, unde ego me auerto, si a laeua fuero. sed scit ipse uiam meam: ut, etiamsi per tribulationes duxerit, sequar. probauit me sicut aurum: in tentationibus. egrediar in praeceptis eius: de tenebris meis exeam, sed tamen in praeceptis eius. si autem ipse iudicauit sic: ut per tribulationes me tamquam aurum probet. propterea ad eum festinaui: quia me tribulauit, ideo relictis temporalibus ad eum festinaui. et commonitus sollicitus fui de eo: ut his poenis carnalibus aeterna supplicia deuitarem. idcirco a facie eius turbabor: modo turbabor, ut caueam cogitans futurum iudicium, ubi erit eius manifestatio. et dominus molliuit cor meum: et ipsum timere, quo cauet futuras poenas, misericordiae dei deputat. non enim sciret superuenturas poenas et tenebras malis, nisi dominus molliret cor eius praesentibus tribulationibus: aduersus illud, quod indurat deus cor Pharaonis.

1 Iob 23, 7. 2 Iob 23, 7. 3 Iob 23, 8. 6 Ps. 138, 8. 7 Iob 23, 9. 10 Iob 23, 9. 12 Iob 23, 10. 13 Iob 23, 10. 14 Iob 23, 11. 15 Iob 23, 13. 17 Iob 23, 14. 18 Iob 23, 14. 20 Iob 23, 15. 22 Iob 23, 16. 26 cf. Ex. 7, 3.

1 est ab eo *Cbd* 2 et educet *S* fine *G* 3 et si *SHier* abiero *S* 4 postea] ultra *SHier* non *med.*] nam *C* 5 dextera *P* 6 caelo *P* 7 agitet *S* adprehende *S* 10 debebo *C* 11 ego] ergo *G* aduerto *C* 12 sed *om.* *Cbd* 13 me duxerit *bd* dixerit *C* et probauit *SHier* 14 tribulationibus *Cbd* ingrediar *Sb* 19 aeterna *om.* *C* 21 eis *TC* 24 poenas et *om.* *G*

XXIII. Quare dominum non latuerunt horae: quam-
obrem, uel: itaque. finem transgressi sunt: Christum.
et inclinauerunt pauperes a uia iusta: ut uel imita-
rentur eos uel inde arbitrarentur non esse diuinum iudicium, 5
quia inpunitam malitiam uidebant qua eis nocebant iustitiam
relinquentes. simul absconditi sunt mites terrae: cum
his, qui declinauerunt a uia iusta, absconditi sunt mites, ne
mihi ferrent auxilium. nam tria sunt genera hominum in
ecclesia, cum fit persecutio: alii enim consentiunt, alii fugiunt,
alii patiuntur, quorum personam sustinet Iob. et inruerunt 10
asini feri in agro super me: stulti et indomiti et ob hoc
superbi inruunt super me confitentem, id est ecclesiam. et
exeuntes ad opus suum: hoc enim est opus eorum, ut in
me inruant, id est ad hoc deputati sunt a deo. suauis factus
est ei panis in adulescentes: inpio et persecutori suauem 15
panem dicit, id est persecutionem, qua libenter fruebatur,
cum eam faceret adulescentibus: ut adolescentes aut pro
amatoribus uoluptatum accipiamus, quia ipsi facile talibus
consentiunt, aut pro eis, qui tantum in ecclesia profecerunt,
ut pueritiae quidem simplicitatem transierint, sed nondum 20
peruenerint ad robur illud uirile, quo etiam persecutor
contemnitur. agrum ante tempus non suum demes-
suerunt: aut genera persecutionum dicit, ut aliquem agri
damno terrerent, aut pro agro ecclesia intellegenda, quam
ante maturitatem persecutionibus metere uoluerunt, id est, 25
antequam simul zizania crescerent, ut tempore messis separa-

1 Iob 24, 1   2 Iob 24, 2   3 Iob 24, 4   6 Iob 24, 4   10 Iob
24, 5   12 Iob 24, 5   14 Iob 24, 5   22 Iob 24, 6

1 horae] habere C   2 uel: itaque om. TPCb   transgresse S
5 uidebant malitiam TPCbd   relinquentes iustitiam TPCbd   9 sit C
11 sicut asini SHier   agros S   et pr. om. C   12 inruerunt Cbd
id est] scilicet bd   et om. SHier   13 opus est TCbd   15 est om. P
eis CHier et S   adulescentes G   20 pueritiam G   simpliciter G
transierunt G   21 peruenerunt G(b   illud om. C   persecutus GPⁱ
23 dicit persecutionum TPCbd   24 pro om. TC   agro] pago P

rentur. de stillicidiis montium madescent: confugientes
 nudi ad speluncas, ubi saxa distillant. rapuerunt ab ubere
 pupillum: pupilli et uiduae plerumque ex persona ecclesiae
 accipiendi est populus sub tormento. et eum qui ceciderat,
 5 humiliauerunt: desertum uel auxilio dei uel alicuius; quod
 est magnae saeuitiae, non talibus parcere. in angustiis
 insidiati sunt inique: in necessitatibus. de ciuitate et
 de domibus eiciebantur: ab eis eiciebantur alii. anima
 uero paruulorum in gemitu ualde: fuit. ipse autem
 10 deus eorum curam non habuit: inpiorum, quia modo
 curam eorum non habendo fecit eos desperare de iudicio dei,
 quia impune mala faciebant. et ideo in tenebras traditi
 sunt: ignorantiae iudicii dei. et repente ut fur: eos
 occupabit dies ille. oculus adulteri obseruat tenebras:
 15 ostendere uult in quas tenebras tradantur inpii per impunitatem;
 non enim eas quas captant adulteri et ceteri qui male faciunt
 per noctem, ne agnoscantur per diem; sed illas quae etiam
 mane super eos sunt. suffodit in tenebris domos: alia
 mala facta commemorat. per diem obsignauerunt semet
 20 ipsos: occultauerunt. non cognouerunt lucem, quia
 simul eis manet umbra mortis: non quia nox recessit,
 propterea eos deseruit umbra mortis. leuis est super
 faciem aquae: ad comparationem terrae splendiores acci-
 piendi sunt, quos lux penetrat et imago leuitatis; et ideo
 25 leuis est super eos umbra mortis. nam et ipsi portant
 eam per condicionem carnis. uel: leuis est super faciem

1 cf. Matth. 13, 29. 30 Iob 24, 8 2 Iob 24, 9 4 Iob 24, 9
 6 Iob 24, 11 7. 8 Iob 24, 12 9 Iob 24, 13 12. 13 Iob 24, 14 14 Iob
 24, 15 18 Iob 24, 16 19. 20 Iob 24, 16. 17 22. 26 Iob 24, 18

4 sunt *P* 6 parcere talibus *P* 7 inique insidiati sunt *SHier*
 ciuitatibus *b* 8 domibus] domibus suis *S* domibus ui *Hier* 9 in gemitu]
 ingemuit *S* autem *om.* *C* 10 nō curā *b* 12 tenebris *Cb*; tradidit
 eos in tenebras *SHier* 13 et nocte erit sicut fur *SHier* eos ut fur
 occupabit *b* occupauit eos *G* 15 ostendere—tenebras *om.* *C*
 18 mane *d*: male *Pb* male *TC*; in *G* male post eos legitur 20 qua *S*
 21 manet eis *S* mane *Hier*

aquae dixit super eos qui in baptismo confitentur. maledi-
 catur pars eorum super terram: sterile sit quod delegerunt.
 de sinu enim pupillorum rapuerunt: de corde infirmorum
 uerbum per malam suasionem. deinde rememoratum est
 peccatum eius: quod putabat in obliuionem uenire. conte- 5
 ratur sicut lignum insanabile omnis iniquus: quod
 non sanat. sterili enim non fecit bene: quae sine conso-
 latione filiorum est. consurgens ergo non credit contra
 uitam suam: non credit aduersus uitam suam; debuit enim
 credere malam se habere uitam et eo ipso consurgere. cum 10
 infirmari coeperit, non speret sanitatem: tribulari.
 sed cadit in languorem. tales enim inpius consolationes
 quaerit in rebus aduersis, quibus infirmior fiat. emarcuit
 sicut malua in aestu: altitudo eius, quia non tulit
 aestum tribulationis; malua autem propter infirmitatem. aut 15
 sicut de stipula spica eius sponte decidens: quia
 inane erat culmen ipsius; ipse enim sibi elegit tales conso-
 lationes quibus peius infirmetur. alioquin quis est qui
 loquatur mendacium me dicere? si et aliter sunt.

XXV. Verba Baldad Sauchitis. quid enim exordium 20
 quam timor ab eo? ista subiunctio uidetur illis uerbis
 consentire, quibus dicit Iob: idcirco a facie eius turbabor,
 considerabo et timebo ab eo. nemo putet esse moram
 piratis: sine mora secundum permissum eius tentant. in
 quem enim non uenient insidiae ab eo? hoc est, cum 25
 ipse permittit. insidias autem dicit tentationes. aut quomodo

1 Iob 24, 18   3 Iob 24, 19   4 Iob 24, 20   5 Iob 24, 20
 7 Iob 24, 21   8 Iob 24, 22   10 Iob 24, 23   12 Iob 24, 23   13 Iob
 24, 24   15 Iob 24, 24   18 Iob 24, 25   20 Iob 25, 1   22 Iob 23, 15
 23 Iob 25, 3   24 Iob 25, 3   26 Iob 25, 4

3 corde] ore *Cb*   5 pectum *S*   6 iniquos *S*   7 sanatur *P*   12 ca-
 det *SHier*   14 sicut *om. C*   15 maluam *GPC*   16 quasi *S*   testi-
 bula *S*   decidens sponte eius *Cbd*   eius *om. SHier*   17 inane]
 mane *Cbd*   culmine *T* in culmine *bd*   19 sic *G*   20 baldasintis
 uerba *C*   balda *P*   suitis *GTPb*   21 ab eo] habeo *S*   23 nemo
 enim *Hier*   26 permittat *P*

erit homo iustus coram domino? ergo iuste eum tentari permittit. uel quomodo se mundabit natus ex muliere? nisi enim a deo mundatus fuerit, immundus est. si lunae praecipit, et non lucet: quoniam si exigant rationes et
 5 ordo prouidentiae ipsius, ut luna non luceat, praecipiet, ut non luceat, et non lucebit. sed quare? utrum inde uult uideri non mundam lunam coram eo. quia praecipit ei, et non lucet? an forte rationalis animae natura figurate hic insinuatur, cui sol intellegibilis est lumen illud uerum, quod inluminat
 10 omnem hominem? et quoniam tanto magis lucet luna terrenis aspectibus, quanto magis recedit a sole, cum autem propinquat soli, interimitur terris: intellegamus animae diuinitus praecipi, ut superata natiuitate terrena atque mortali. qua splendor eius adparet terreno sensu uidentibus, adpareat et propinquet
 15 subiugeturque sapientiae, quo eius luce secretissime exultans caueat facere iustitiam suam coram hominibus, ut uideatur ab eis, sed cum gloriatur, in domino gloriatur, quia et cum adparet hominibus, dono creatoris adparet. nec stellae sunt mundaе ante eum: in comparatione eius.

XXVI. Verba Iob. cui ades uel quem adiuturus es? cum indignans tamquam iniustitiae eorum putaret eos a deo puniendos. uerum sibi ipse loquens se ipsum reuocat, ut deo potius dimittat iudicium eorum, ne aut adesse deo uideatur aut adinuare eum uelle quasi inualidum ad coercendos uel
 5 corrigendos homines aut consilium dare, quid cum illis agat: aut sequi eum. tamquam adsecuturus causam quare dolosos homines esse et uiuere patiatur, cum superet omnem animam quaerentem uirtute incomprehensibili; aut quasi adnuntiare

2 Iob 25, 4   3 Iob 25, 5   9 cf. Ioh. 1, 9   16 cf. Matth. 6, 1
 17 cf. I Cor. 1, 31   18 Iob 25, 5   20 Iob 26, 2

1 iustus homo *C*   2 mundauit *GTPCb*   4 lucit *S*   5 praecipiat *b*
 6 non *alt. om. C*   utrum] uerum *GPb*   10 luna lucet *TPCb d*   15 subiugeturque *C*   secretissima *b*   16 ut caueat *G*   coram hominibus
om. G   19 stille *S*   ante] apud *Pbd*   20 addes *C*   21 si tamquam *G*   iustitiae *P*   22 ipse] ipsi *b*   23 aut *om. G*   24 aut *om. C*
 coercendos *bd*   28 uirtutem incomprehensibilem *G*

illi aliquid de illis, cum ab ipso habeat homo etiam spiramen, cum aliquid enuntiat. numquid gigantes redigentur in nihilo? non ergo mirandum, si istis deus parcat, quando gigantes non redigit in nihilo. et ne diceretur: sed ad inferos detrusi sunt. subiecit quia infernum uidet deus. et tamen eos 5 ibi ordinauit ubi esse meruerunt, sicut iustos siue nunc, sicut sunt, siue postea, sicut erunt. quamuis numquam eos remoueat a facie sua, quia omnia nuda sunt coram eo, ita ut proximos gigantes etiam istos consolatores superbos accipias. subter aquam et proximi eorum: an „subter aquam“ subaudi- 10 endum „tenetur“ uel aliquid tale? et non est uelamen perditioni: etiam perditio eum non latet. extendens aquilonem super nihilum: potest aquilo diabolus significare et terra peccatorem, quoniam et illi et illi inanis est spes. suspendens terram super nihilum: in aerem. 15 ligans aquam in nubibus suis: propter obscuritatem prophetiae. et non est scissa nubes sub eo: sub ueritate quam habuit nubes, quae non scinditur scripturas intellegendis: non enim aduersaria dicuntur, sicuti putant non intellegendes. qui tenet faciem solis: ne agnosceretur ab iniis 20 sol iustitiae. et extendit super eum nubem suam: carnem quam dominus suscepit. praeceptum circumdedit super faciem aquae: populos. usque ad consummationem lucis: huius uitae finem, hoc est finem saeculi, aut quousque consummentur, id est perficiantur homines, quibus 25

2 Iob 26, 5   9 Iob 26, 5   11 Iob 26, 6   12 Iob 26, 7   15 Iob 26, 7
16 Iob 26, 8   17 Iob 26, 8   20 Iob 26, 9   21 Iob 26, 9
22 Iob 26, 10   23 Iob 26, 10

1 et *TPCb*d   3 nihilum *Sbd Hier*   si quando *fin. G*   4 gigantē *GTPb*
nihilum *TPCb*d   6 sicut sunt *om. C*   7 eos nunquam *Pbd*   8 qui *C*
proximos] e proximo *TPC* de proximo *b*   9 subter aquam] sub terra
qua *S*   10 et] ad *S*   11 tenetur *C*   12 perditionis *pr. b*   non
eum *TC*   14 illis *fin. GTCb*   15 spes *om. C*   nihil *S*   16 aquam]
quam *Hier*   17 nubis *S*   19 aduersari *P* aduersa *Cb*   20 solii *Hier*
agnoscerent *C*   21 extendens *Hier*   eam *U*   23 super *om. C*   25 con-
summentur *C*   id est] idem *G*   perficiant *G*

dictum est: fuistis enim aliquando tenebrae: nunc autem lux in domino. columnae caeli contremuerunt et obstupuerunt ab increpatione eius: quod contigit Petro per Paulum. uirtute sua sedauit mare: placauit
 5 saeculum, a quo persecutionem patiebatur ecclesia. unde etiam columnas caeli contremuisse ab increpatione eius potest hoc modo intellegi, ut robustissimi ecclesiae contremuerint pro infirmis ab increpatione domini permittentis tentationes persecutionis. columna enim clamat: quis infirmatur, et
 10 ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? et prudentia eius uulneratus est cetus: uulneratum dicit diabolus dolore, quo ei iusti non cedebant. et claustra caeli metuunt eum: uel angeli uel qui acceperunt clauces regni caelorum. praecepto autem peremit draconem
 15 desertorem: eundem dixit et cetum. sed nunc ostendit quomodo sit uulneratus, cum praeceptum acceperunt qui ei renuntiauerunt. ecce hae partes uiae eius: qua ad deum uenitur. uirtutem autem tonitrus eius quis sciet, quando faciet? tonitrum dicit euidentissimam uocem mani-
 20 festationis eius, aut illam forte uocem, quam dedit per filium tonitrus: in principio erat uerbum et uerbum erat apud deum et deus erat uerbum, ut sit ordo: quando faciet, utrum quis sciet uirtutem tonitrus eius?

XXVII. Et spiritus diuinus in naribus meis: hic
 25 ostenditur propheticæ eum dicere quæ dicit et propheticæ cognoscere quia isti consolatores eius dolo pleni sunt. absit a me iustos uos dicere, donec moriar: etiamsi usque ad

1 Ephes. 5, 8   2 Iob 26, 11   4 cf. Gal. 2, 11   Iob 26, 12
 9 II Cor. 11, 29   11 Iob 26, 12   12 Iob 26, 13   14 Iob 26, 13
 17 Iob 26, 14   18 Iob 26, 14   21 Ioh. 1, 1   24 Iob 27, 3   26 Iob 27, 5

2 intremuerunt *SHier*   3 obstibuerunt *S*   contingit *C*   6 potest enim *G*   8 permittens *C*   10 non ego *d*   ego *om. b*   11 et scripsi: ut *GTPC om. SbdHier*   13 uel angeli *om. C*   15 cecum *C*   16 acceperunt praeceptum *TCbd*   ei *om. C*   17 hec *C*   hec *S*   huius uiae *C*   eius| huius *T om. C*   18 tonitruum *S Hier*   19 tonitruum *b*   21 uerbum erat *pr. GTC*   23 utrum *om. TPCb*   27 cum uoce a me finitur fol. 71 cod. *G*

mortem persequamini me, quia uos libere reprehendo. nec enim separabo innocentem: ne uos autem. nec enim conscius sum mihi iniquum quid commisisse: illi enim solent plerumque aliis parcere, qui metuunt sibi aliquid ueri obici. quae enim spes est in pio? quia expectat. ne quis 5 putaret male eum optasse inimicis suis, hic aperuit quo animo dixerit. impietatem quippe illorum uult euertere et perire superbiam: quod fit cum soluitur ab impietate anima quae tenebatur rea; soluitur autem per confessionem paenitentis hominis et gratiam ignoscentis dei. ergo: quae enim spes 10 est in pio? interrogatio et responsio: quia expectat et confidit in domino, si forte soluatur aut preces eius exaudiat dominus. potest quidem et alius sensus occurrere in his uerbis, sed non ita contextitur et libro et fidei, ut quasi totum ex desperatione sit, quod spem prorsus non 15 habeat impius, cum aduersus hoc scriptum sit: credenti autem in eum qui iustificat impium, deputatur fides eius ad iustitiam. et ideo quod sequitur gratia domini dicere intellegitur. aut si euenerit ei necessitas: ideo debemus expectare gratiam soluentis. numquid enim in 20 necessitate, id est in tentatione habuit fiduciam meritorum in conspectu dei? aut si inuocauerit exaudiet eum? si tamquam fiducia operum suorum inuocat, quae nulla sunt. quapropter adnuntiabo uobis quid sit in manu domini: quid disponat deus. ecce omnes nostis quia uane uana 25 loquimini: ob hoc gratia iam expectanda est. quomodo enim allegauit merita operum suorum uana uane loquens?

1 Iob 27, 5   2 Iob 27, 6   5 Iob 27, 8   11 Iob 27, 8   12 Iob 27, 9   16 Rom. 4, 5   19 Iob 27, 9   20. 22 Iob 27, 10   24 Iob 27, 11   25 Iob 27, 12

2 enim *om.* *S*   innocentiam meam *S* innocentiam a me *Hier*   3 sum mihi] summi hi *S*   4 uerum *bd*   6 apparuit *C*   10 et *om.* *C*   11 est spes *Sd*   et *fin. om.* *S*   16 hoc *om.* *TCb*   19 uenerit *SHier*   21 habet *S* habet aliquam *Hier*   22 si] cum *SHier*   inuocauit *C* inuocauerit eum *SHier*   eum] illum *SHier*   25 uane] uani *b*   26 est *om.* *C*   27 uane uana *bd*

possessio uero potentium ueniet ab omnipotente
 super eos: ut possideant eos potentes, id est diabolus et
 angeli eius. potentes autem ideo dicit, quia isti infirmabuntur
 sequentes uanitatem, ut in eos illi praeualeant duces et
 5 principes uanitatis, quomodo et dominus fortem eum appellat
 non ob aliud nisi quia tenet inualidos. quodsi multi fuerint
 filii eius, in occisionem erunt: filios eius dicit, qui eum
 ad seducendum inuitant, falsorum dogmatum persuasorem in
 damnationem. si autem iuuenes facti fuerint, indigebunt,
 10 id est: si confirmati fuerint in errore, indigebunt; non enim
 eos satiauit uanitas. et qui circa eum sunt, morte mori-
 entur: qui simillimi ei sunt ad seducendum. et uiduis
 eorum non miserebitur: plebibus, quas seduxit cum eis,
 uiri morte desertis, quasi fidem illis coniugalem in erroris
 15 promissione seruauerit. quodsi et collegerit ut terram
 argentum, id est: si prudentes et sapientes, cum adhuc
 terra et lutum sunt, id est, cum adhuc stulta et carnalia
 sentiunt, eis consenserint, postea correcti et cognoscentes ad
 iustos conuertentur. erunt enim eorum domus sicut
 20 tineae et aranea, quam seruauit: cor uel conscientiam.
 aut domus dixit munimenta quibus se protegunt, uerum
 astuta et latebrosa, sed inualidissima, sicut tineae folliculus
 quo se abscondit et araneae cauerna, in quam se recipiendo
 cooperit et claudit eam. quam seruauit autem intellegitur
 25 se ipsam in illa cauerna, quia non omnes araneae hoc faciunt:
 propter spontaneam et interiorum corruptionem iniquae cogi-
 tationis et propter inutilia opera, quae quasi diligenter in

1 Iob 27, 13   5 cf. Luc. 11, 21   6 Iob 27, 14   9 Iob 27, 14
 11 Iob 27, 15   12 Iob 27, 15   15 Iob 27, 16   19 Iob 27, 18

3 ideo *om. C*   4 praeualerent *C*   8 inuitant] imitantur *TPbd*
 9 autem et *SHier*   facti *om. C*   10 id—indigebunt *om. C*   11 morte
om. C   13 non] nemo *SHier*   seducit *C*   15 quod et si *b*   et
om. C   19 domus eorum *bd*   20 tineae *Sd*   aranea *Hier*: araneae
TPCSbd   quam *scripsi cum b*: quae et que *codd.*   seruabit *TPCb*
 conscientia *b*   24 quae *Td*   25 ipsa *d*

domo seruauit sibi inpius. diues dormiet et non adiciet: quia post mortem non adiciet ad ipsas impietates diuitias. oculos suos aperuit, et non est: in resurrectione enim non inueniet se ipsum diuitem, quod putauerat. tollet eum aestus, et abibit: aut aestus maris tribulatio saeculi aut 5 aestus quo arescunt herbae, quae radicem non habent. et uentilabit eum de loco suo: aut de spe sua aut deus eum uentilabit de loco suo. ut non sit in loco dei, hoc est in populo quem inhabitauit deus. et proiciet super eum, et non parcet: tamquam aggerem poenarum. plaudet 10 super <eum> manibus suis. sicut dictum est: et ego perditioni eorum superridebo; non enim superlugebit perditionem inpiorum.

XXVIII. Est enim argenti locus unde fit: prudentes, qui magis in actione sunt. locus autem auro, ubi pur- 15 gatur: sapientes, qui in contemplatione sunt. ferrum enim de terra fit: haec metalla indifferenter accipienda in bono sunt; nam ideo ferrum dixit, quia nihil interest, quasi superius de ferro diceret: quamuis ferrum possint fortes intellegi. reuera enim nulla distinctio est in sapientia hominum quam in 20 ea sunt. aes autem similiter ut lapides excluditur: quia totum de terra separatur: ut ostendat propterea esse bonos malis mixtos ad tempus, quia de ipsis malis secluduntur boni et per illos purgantur tamquam metalla operi uel aedificio necessaria. cum ipsa terra opus habeant eliquari atque 25 formari, unde et separandi sunt, ut post hanc separationem habeat terra locum atque ordinem suum. sicut inpii per dam-

1 Iob 27, 19   3 Iob 27, 19   4 Iob 27, 21   6 Iob 27, 21
9 Iob 27, 22   10 Iob 27, 23   11 Prov. 1, 26   14 Iob 28, 1   15 Iob
28, 1   16 Iob 28, 2   21 Iob 28, 2

1 dormitet *C* dormit *Hier* non *om.* *S*   2 impietatis *T*   3 suos
om. *TPC*   5 bibit *S*   7 uentillabit *d*   9 inhabitabit *Pb*   proiciens *S*
11 eum *addidi secutus Hier: eos S om.* *TPCbd*   12 eorum *om.* *TCb*
14 argento *SHier*   fit] fiet *S* sit *Hier*   17 in bono accipienda *Cb*
18 per ferrum *b*   20 in ea] mea *P*   21 aes] est *C om.* *P*   lapis *SHier*
exciditur *SHier*   23 seducuntur *T¹PC*   25 ac *Cbd*

nationem pro meritis suis. et omnem finem ipse inuenit: quid quo perduceret. inuenit autem dixit „instituit“. lapis tenebrae et umbra mortis: lapis, id est uetus testamentum tenebris et umbrae mortis datum est, id est
 5 carnalia sectantibus, quamuis ab uno deo haec expectarent: ubi superbientes non discindebant torrentem, id est non transibant per lapsum temporalium ad aliquam soliditatem, sed ipso lapsu ferebantur. et facta est discissio torrentis a cinere, hoc est: a confitente peccata sua et non super-
 10 biente de meritis operum, quod factum est per gratiam noui testamenti. discissio torrentis a cinere: ab hominibus. et commoti sunt ab hominibus: adulantibus non increpante deo ad ipsa quae eis promissa erant perdendo primatum suum. terra de qua egressus est panis, subaudiendum:
 15 ipsos dico commotos de quibus tanquam de terra panis domini exiit. et eam incensurus est: infidelem caelesti iudicio domini. locus sapphiri lapides eius. ordo: locus sapphiri, id est pretiosi et necessarii aedificio ciuitatis caelestis. et aggeres aurum ei: aurum ei non modicum est. sed
 20 aggeres. semitam quam non cognouit auis: humilitatem domini. nec uidit eam oculus uulturis: diaboli. non transiit super eam leo: per fortitudinem superbiens. in durissimo lapide extendit manum suam: potens est enim deus de lapidibus excitare filios Abrahae. et ripas
 25 fluminum dirupit: ut totum inrigaret. flumina enim dixit praedicatores uerbi. uoluerunt quippe ripis suis contineri, ut

1 Iob 28, 3   3 Iob 28, 3   8 Iob 28, 4   12 Iob 28, 4   14. 16 Iob 28, 5   17 Iob 28, 6   19 Iob 28, 6   20 Iob 28, 7   21 Iob 28, 7
 Iob 28, 8   22 Iob 28, 9   24 cf. Matth. 3, 9   Iob 28, 10

3 lapides *b*   umbrae *Hier*   5 hoc *PC*   6 ubi] unde *d*   sapientes *C*
 8 lapso *T*   et facta est *om. SHier*   fcs *C*   12 et—hominibus *SHier*
aliter coniungunt   14 gressus *S*   16 subter eam uersus est quasi
 ignis *SHier*   17 dominus *bd*   saphyri *Tb* sapphiri *PC* sapiri *S*   19 et
 aurum eius agger est *Hier*   21 nec *fin. Hier*   22 transiit *CS* transit
bd   super] per *P*   25 fluuium *C*   dirupit *Tb*   dicit *d*

totum circumcisioni praedicarent. omne uero pretiosum uidit oculus meus: humanus per uerbum carnem factum. altitudines fluminum reuelauit: uirtutes tolerandi persecutiones in martyrio occultae et altae sunt in homine, donec tentatione persecutionis reuelentur. ostenditque uirtutem 5 suam in lumine, in eis quibus dixit: uos estis lux mundi. per quos etiam pars Iudaeorum non parua conuersa est. abyssus dixit: non est in me: ideo in abyssu constituti homines eam inuenire non potuerunt, quia in eo non est. non dabitur aurum inclusum pro ea: id est thesaurus. non 10 erit deterior auro Ophir: tamquam si diceret: uel sic eam quaerite, siquidem deterior non sit auro Ophir. non aequabitur ei aurum et uitrum: aut intellegendum aliquod uitrum speciosum aut quia sunt homines qui uitrum plus diligant quam sapientiam. et commutatio eius uasa aurea: 15 „non sunt“ subaudis. et excelsa et gabis non erunt in memoria: obliuioni erunt in comparatione eius; aut „excelsa et gabis“ tamquam superba quaeque non sint in memoria, ut per humilitatem trahas de absconditis sapientiam. sapientia unde inuenta est? dicit, quia non potuit eam inuenire 20 homo nisi per gratiam, ideo ad deum conuertendum esse cor. latet ab oculis omnis hominis: quia non est insensibilibus. perditio et mors dixerunt: perdit et mortui, cum in deliciis uiuunt. dominus commendauit uiam eius: humilitatem, quae abscondita est uolucris caeli. et ipse nouit 25 locum eius: locus sapientiae quis nisi pater est? cum

1 Iob 28, 10   3 Iob 28, 11   5 Iob 28, 11   6 Matth. 5, 14
8 Iob 28, 14   9 Iob 28, 15   10 Iob 28, 16   12 Iob 28, 17   15 Iob
28, 17   16 Iob 28, 18   19 Iob 28, 20   22 Iob 28, 21   23 Iob 28, 22
24 Iob 28, 23   25 Iob 28, 23

1 totum] tantum *bd*   omni *S*   2 meus] eius *Hier*   3 altitudinem
TPCb   fluium *C*   3 persecutionis tentatione *Pbd*   7 non] si *TC*
9 poterunt *bd*   ea *bd*   10 conclusum *SHier*   pro ea inclusum *Cb*
12 opyr *S*   14 speciosum] preciosum *P*   16 gabis] grauis *TPCb*
17 memoriam *S*   obliuione *Tb*   18 grauis *TPCb*   19 ut] at *C*
25 a uolucris *bd*

enim dicitur: ego in illo et ille in me, inuicem sibi quasi loca sunt. ipse enim omne quod est sub caelo perspicit: hoc modo ea nouit, quo fecit, et non sensibilter. uentorum libramenta atque mensuras: tota creatura per partem
 5 significatur. et bene pondere, mensura et numero omnia dixit facta, in quibus intellegitur creator. quando fecit, sicut uidit, enumerauit: non extra uidit ut faceret, sed in semet ipso sicut artifex. et uiam tempestatum uocibus: tempestatum pro tentationum positum est; tentationum autem pro
 10 his qui tentantur, quomodo dicerentur uoces naufragii pro uocibus naufragorum. tunc uidit eam et exposuit eam: in praedestinatione dominus uidit uiam, quo se conuerterent tentati. parauit et inuestigauit: in praedestinatione, non in actione.

15 XXVIII. Quisnam me restituet in menses priorum dierum? haec ex persona dici uidentur ecclesiae simul cum capite Christo, tamquam totus ipse homo loquatur tempore abundantiae tribulationum et tentationum, tamquam his diebus, de quibus dominus dicit: uenient dies, quando optabitis
 20 uidere unum de diebus istis, et non uidebitis. eo enim tempore, quo dominus erat in terra, nulla erat sollicitudo. quamuis adhuc paruo populo christiano, qui constabat ex his qui in eum crediderant, ex quibus erant plus quam quingenti fratres, quibus etiam post resurrectionem adparere dignatus
 25 est, sicut apostolus dicit. nulla ergo erat tunc sollicitudo. ne aut a malis male gubernaretur ecclesia aut haeresum uel schismatum laniaretur insidiis. nam nec ipsas corporales per-

1 Ioh. 10, 38   2 Iob 28, 24   3 Iob 28, 25   5 cf. Sap. 11, 21
 6 Iob 28, 26   8 Iob 28, 26   11 Iob 28, 27   13 Iob 28, 27   15 Iob
 29, 2   19 Luc. 17, 22   23 cf. I Cor. 15, 6

4 atque] aquae *SHier*   6 quando] que *S*   7 numerauit *b*   8 uiam]
 uim *TCPb*   tempestatis *TCSHier*   9 tentatione *TCb*   tentationem *T*
 10 que *T*   11 naufragiorum *Cb*   12 qua *bd*   conuertēt *b*   15 resti-
 tuit *S*   mensis *S*   primorum *C*   16 uidetur *C*   cum] in *b*   17 cum
 christo *b*   18 et *om. b*   19 dixit *C*   optabis *C*   22 populo paruo *Cbd*
 cui *Cb*   25 tunc erat *Pbd*   26 haeresim *C*

secutiones passa est; non aliquas pertulit uel intrinsecus uel extrinsecus aduersitates. loquitur itaque Iob ex persona hominis. hoc est populi ad nouum testamentum pertinentis. desiderantis illos dies, sicut praedixerat dominus. et fortasse ideo menses appellauit, non annos. quia ex quo elegit dominus 5 discipulos usque ad passionem non anni. sed menses fuerunt. cum lucebat lucerna eius super caput meum: uel carnem domini uisibiliter praesentem uel uerbum ex ore praesentis corporaliter. cum uerbum domini inspiceret domum meam: ad diligentiam custodiendi conuersationem. 10 et circum me pueri mei: qui obsequebantur humiliter necessaria ministrantes. cum plueret per uias meas butyrum: per mores meos exultationem fidei et bonorum operum. cum montes mei abundarent lacte: prophetae bene paruulis exponerentur. cum exirem matutinus in 15 ciuitate: aut cum iam claritas lucesceret transactis tenebris timoris aut in exordio ecclesiae ut non satis occultus, non satis manifestus. et in plateis ponebatur mihi sella: a turbis deferebatur mihi docendi auctoritas. uidentes me adulescentes abscondebantur: dediti concupiscentiis. senes 20 autem adsurgebant: prudentes. et potentes cessauerunt loqui: superbientes de doctrinis suis. quia auris audiuit et beatificauit me: populus quem non cognoui seruiuit mihi. in obauditu auris oboediuit mihi. et oculus uidens me declinauit: Iudaeorum non credentium. et os 25 uiduae benedixit me: eius animae quae diaboli coniugio

7 Iob 29, 3   9 Iob 29, 4   11 Iob 29, 5   12 Iob 29, 6   14 Iob 29, 6   15 Iob 29, 7   18 Iob 29, 7   19. 20 Iob 29, 8   21 Iob 29, 9   22 Iob 29, 11   24 Ps. 17, 45   Iob 29, 11   25 Iob 29, 13

5 appellat *b*   quia] qui *C*   7 lucernā *S*   9 uerbum *om.* *SHier* dominus *SHier*   12 ministrantes *d*   fueret *SbdHier*   13 putirum *S*   14 cum] et *S*   montis *S*   18 platea *S*   20 adulescentes *S*   21 omnes adsurgebant *SHier*   22 audiuit haec *S*   24 in obauditu *scripsi*: obauditu *TP* in auditu *Cbd*   oboediuit *TP*   et—declinauit *om.* *S*   25 me] non *C*   26 mihi *S*

renuntiauit. ecce ferebatur mortuus filius unicus
 matris suae, quae erat uidua. et uestiebar iudicio
 sicut chlamyde: in praeferendis spiritalibus carnalibus
 nesciat sinistra quid faciat dextera tua, id est, qua
 5 intentione operetur; operta enim sinistra dextera exerta est in
 uestitu chlamydis: quod facit, qui recte iudicat quo sit
 referendum quod operatur. iudicium quod non noueram
 exquisiui: ecce nos dimisimus omnia et secuti
 sumus te; quid nobis erit? dicit felicitatis suae fuisse,
 10 quod habuerit a quo quaereret de futuro iudicio. confregi
 molas iniquorum: ut iam non deuorarent plebem de cibo
 panis. aetas mea senescet <et> sicut arbor palmae multo
 uiuam tempore: prolongabitur, et ero sicut arbor palmae in
 honore sempiterno et celsitudine et rectitudine. et ros
 15 morabitur in messe mea: ex quo seminatur et germinat
 ager, messis dicitur. gloria mea noua mecum, id est:
 noui testamenti. et arcus meus in manu mea gradietur:
 faciam quod praecipio. et in sermone meo non adiecerunt:
 perfectionem euangelii significat; nam sermo synagogae datus
 20 indiguit adiectione. sed gauisi sunt cum loquerer eis:
 quia prior locutio timorem habebat, sequens caritatem. quod-
 si et riderem ad eos, non credebant: de his quae in
 parabolis ita loquebatur, ut non intellexeretur, non tamen
 sicut uerba sonare uidebantur, uana dicere putaretur. hic est
 25 risus Sarae, qui significabat omnia eos in prophetia fecisse:
 unde qui figurate aliquid dicunt. elegi uiam eorum et sedi

1 Luc. 7, 12

2 Iob 29, 14

4 Matth. 6, 3

7 Iob 29, 16

8 Matth. 19, 27

10 Iob 29, 17

12 Iob 29, 18

14 Iob 29, 19

16 Iob 29, 20

17 Iob 29, 20

18 Iob 29, 22

20 Iob 29, 22

21 Iob 29, 24

25 cf. Gen. 18, 12

26 Iob. 29, 25

1 unicus *om.* *TC*2 matri *Pd*4 sinistra tua *P*dextera *b*5 exorta *P*7 iudicium *om.* *S*9 die *C*10 confregit *PC*12 senescit *S*et *addidi*13 uiuant *S*prolongabitur enim *b*17 meus] meum *S*21 quod et si *b*22 redirem *Hier*23 non tamen] nam non *b*24 est *om.* *C*26 qui *om.* *b*dicitur *TPCb*eorum uiam *bd*

princeps: aut suscipiendo mortalitatem aut cum publicanis et peccatoribus conuiuando, sed ita, ut princeps eis essem ad salutem. et habitabam sicut rex cinctus fortibus: qui suis dimissis eum secuti sunt. quasi tristes consolans: eos dicit qui spe gaudebant, cum de praesenti uita erant 5 tristes; beati lugentes, ut dictum est, et: quasi tristes, semper autem gaudentes: qui non possunt tenere illam magnitudinem, de qua dictum est: qui autem fecerit et sic docuerit, magnus uocabitur in regno caelorum.

XXX. Nunc autem derident me infimi, nunc mo- 10 nent me minores tempore: quia et postea nati sunt in ecclesia tales et non proficiunt plurimum. monent me autem dixit, quia per honores ecclesiasticos accipiunt potestatem praedicandi populo, quae ipsi non faciunt. quorum spernebam parentes: parentes eorum dixit, quorum imitatione 15 filii sunt, quibus tunc dicebatur: uae uobis, scribae et pharisaei hypocritae. et uirtus manuum eorum quasi nihilum mihi erat: parentum potestas, qui tunc usque adeo plurimum poterant, ut crucifigerent dominum. in eis peribat omnis uita: quia non se uel in fine cor- 20 rexerunt. egestate et fame instabiles: a uariis desideriis insatiabiles. qui fugiebant in desertum heri: conferendo se ad excusationem legis, quam non simpliciter intellegebant; et quia in deserto acceperant fugientes in desertum heri. sicut enim hodie pertinet ad nouum testamentum sic 25 ad uetus heri; de nouo enim dictum est: hodie si uocem

3 Iob 29, 25   4 Iob 29, 25   6 Matth. 5, 5   II Cor. 6, 10
8 Matth. 5, 19   10 Iob 30, 1   14 Iob 30, 1   16 Matth. 23, 13
17 Iob 30, 2   19 Iob 30, 2   21 Iob 30, 3   22 Iob 30, 3   26 Ps. 94, 8

1 suscipiendi *C*   2 eis *om. b*   4 consolans tristes *bd*   6 lugentes] qui lugent *P*   7 non *om. P*   9 regnum *d*   10 infirmi *S*   12 proficient *C*   mouent *C* monet *b*   13 per *om. b*   15 *alt.* parentes *om. C*
16 scribae *om. C*   17 et hypocritae *C* ypocrite *P*   18 nihil *S*   parent *C*
potestates *TCb*   20 eo *d*   pergebat *S*   21 in egestate *SHier*
a uariis] auari *C*   desiderii *b*   22 insatiabilibus *d*   24 deserto *TPCb*

eius audieritis, nolite obdurare corda uestra, et: filius meus es tu, ego hodie genui te. qui rodebant cortices arborum: quia figuras legis, quibus utilia tegebantur, pro cibo habebant. quorum erat cibus radix herbarum: sacramenta quae corporaliter iussi erant celebrare tamquam terrae inhaerentia; ex quibus tamen simplicis intelligentiae fructus surgeret et supra terram in libertatem ferretur, quo illi peruenire non poterant. inhonorati et abiecti et egentes omni bono: amisso primatus honore, ab spe promissionis; quia et ipsum terrenum donum pro meritis suis amiserant et regnum caelorum non tenent. qui radices lignorum manducabant propter magnam famem: quod de radicibus herbarum dictum propter fructum frumenti, hoc de radicibus lignorum intellegendum est propter fructum uini et olei. nam omnes istos spiritales fructus accepit ecclesia, quorum radices terrae implicatae sacramenta erant, quae corporaliter Iudaei obseruare cgebantur: sabbatum, circumcisionem et uictimas et cetera huius modi spiritualium ciborum. insurrexerunt super me fures: qui ad honores indebitos, qui iustorum sunt proprii, per tenebrosas fallacias peruenerunt. quorum domus erant cauernae petrarum: qui concupiscentias suas defendebant et tegebant quibusdam obscuritatibus librorum diuinorum. et inter arbores clamabant: manifesta erant peccata eorum, quamuis ea scripturarum obscuritate quasi umbris arborum tegere conarentur. hinc est: clamor Sodomorum ascendit ad me. et plerisque locis pro manifestis peccatis clamorem ponit scriptura: ut uerbum sit quidquid corde concipitur, clamor, cum

2 Ps. 2, 7 Iob 30, 4 4 Iob 30, 4 8 Iob 30, 4 11 Iob 30, 4
19 Iob 30, 5 21 Iob 30, 6 23 Iob 30, 7 26 Gen. 18, 20

2 radebant *b* 3 utilia] uina *d* 9 subiecti *Hier* 12 mandebant *S*
famem magnam *PS* 13 dictum est *Pd* 14 est] et *C* 15 istos omnes *P*
16 et sacramenta *Pcb* 18 circumcisiones *T* circuncisiones *C* ceteras *P*
19 super] in *SHier* qui] quia *P* 20 tenebrosas] tenebras et *C*
21 domos *S* 23 diuinorum librorum *Cbd* 25 cogarentur *C*

procedit in factum. qui sub stirpibus terrae manebant: non saltem in stirpibus, sed etiam inferius stirpibus manere possunt intellegi, qui uel carnaliter praecepta custodiunt. stirpes enim sunt non iam ipsi fructus, sed unde surgunt partes fructiferae uel arborum uel herbarum: si tamen fructi- 5 ferum genus est, quia et non fructiferi generis stirpes dicuntur. filii stultorum et ignobilium: Iudaeorum; nam hos dixit superius parentes eorum propter imitationem, quia et isti sub nomine dei ambulant, quem non colunt. stultos autem et ignobiles dicit Iudaeos, qui e contrario non solum se con- 10 fidebant esse duces caecorum, sed etiam filios esse Abrahae, quo patre se esse iactabant nobiles. sed cum audiunt: caeci sunt duces caecorum, stulti demonstrantur; et cum audiunt: si filii Abrahae estis, facta Abrahae facite, degenerando demonstrantur ignobiles. nomen et honor ex- 15 tinctus a terra: erat enim, sed extinctum est. nunc autem cithara eorum ego sum: horum, quorum illi patres sunt, qui me ad aurem habebant, non ad cor. et me habent ad fabulam: inanem et inutilem narrationem et auditionem, quamuis me et narrent et audiant. abominati 20 sunt me discedentes procul: longe facti a iustitia peccando et praecepta iustitiae malis moribus execrando. nec in faciem meam pepercerunt spuere: execranda facies namque Christi est his, qui eius praecepta cum contemptu exhorrent, uel: male me innotescere fecerunt morum suorum 25 prauitate. aperiens enim pharetram suam adflixit me: secreta rerum, unde tentationes existunt. et frenum

1 Iob 30, 7   7 Iob 30, 8   12 Matth. 15, 14   14 Ioh. 8, 39
15 Iob 30, 8   16 Iob 30, 9   18 Iob 30, 9   20 Iob 30, 10   22 Iob
30, 10   26 Iob 30, 11   27 Iob 30, 11

1 stirpibus *S*   2 inf. in stirpibus *Cb*   9 dei nomine *Pbd*   ambulabant *C*
13 et duces *b*   demonstrantur *C*   14 si *om.* *C*   19 ad *om.* *SHier*
20 narrat *C*   21 discedentes *S*   facti sunt *b*   iustitiis *PCb*
23 pepercerunt *C*   namque facies *b*   24 his *om.* *TPC*   praecepta
eius *bd*   27 et] ad *S*

in faciem meam miserunt: ut eis inuitus consentirem
portans eos ducentes quo uellent ad ima sua. et a dextris
germinantes consurrexerunt: et fauendo et bene mo-
nendo exorti sunt quidem, ut suas cupiditates explerent, non
5 persequendo. pedes meos uinxerunt compedibus:
officiorum ecclesiasticorum, ut non eos possent fugere. con-
tritae sunt semitae meae: ut non adparerent. per quas
solent boni ambulare, non quaerentes sua, sed Christi. exiit
enim me stola: auctoritate pristina, cui cedi solet; quod
10 contingit multitudine et consuetudine peccatorum praeualente.
et iaculis suis uulnerauit me: praeceptis, quibus uideo
mala et, quia coercere non possum, crucior. abusus est
me sicut uoluit: etiam calamitate et miseria mea usus
est ad iustitiam suam deus, sicut uoluit. doloribus in-
15 uolutus sum: et in me et in aliis patior; foris pugnae,
intus timores. quis infirmatur, et ego non infir-
mor? et iterantur dolores mei, discedit sicut
spiritus spes mea: quasi inane aliquid conuersi ad spem
temporalium habentes quod promitto. et sicut nubes trans-
20 iit salus mea: non sperantes salutem promissam amore
praesentis salutis. et nunc super me effundetur anima
mea: peccando. nocte uero ossa mea confracta sunt:
firmitatem, quam habuit, dixit sibi ereptam. et nerui mei
dissoluti sunt: actiones praeteritae. in multa uirtute
25 adprehendit stolam meam: ad demonstrandam uirtutem
suam modo adfligendo et postea reparando. et quasi ora
uestimenti mei circumdedit me: modicum mihi reliquit

2 Iob 30, 12   5 Iob 30, 12   6 Iob 30, 13   8 cf. Phil. 2, 21
Iob 30, 13   11 Iob 30, 14   12 Iob 30, 14   14 Iob 30, 14   15 II
Cor. 7, 5   16 II Cor. 11, 29   17 Iob 30, 15   19 Iob 30, 15   21 Iob
30, 16   22 Iob 30, 17   23 Iob 30, 17   24 Iob 30, 18   26 Iob
30, 18

2 et—consurrexerunt *om. Hier*   a] ad *S*   3 mouendo *C*   4 quidam *C*
5 persequendos *b*   finxerunt *S*   6 contriti *S*   9 cedi] credi *b*
17 descendit *C*   19 sic *S*   transiet *S*   22 precando *bd*   23 erectam *C*
25 comprehendit *P*   26 hora *PU*

auctoritatis. in terra et cinere pars mea: in paenitentia,
 quia extremum. steterunt et consideraauerunt me: et
 me iacente superbi steterunt, quaerentes quid in me repre-
 henderent. et proiecisti me a salute: illos dolet, qui
 spem reparationis amiserunt. domus enim est omni mor- 5
 tali terra: ideo se dicit mortem metuere, quia conuersatio
 eius non sit in caelo, secundum plures qui mali sunt in
 ecclesia et terrene uiuunt. atque utinam possem me
 ipsum interficere: ut morerer saeculo. aut rogarem
 alium et faceret mihi hoc: uel angelum meliorem uel 10
 deum per quem corrigerer. ego bona praestolabar: dolet,
 quia repente sibi ista euenerunt. uenter meus efferbuit et
 non tacebit: interiora uel memoria qua recordatur quid
 fuerit primo et quomodo afflicta est in gemitibus. et steti
 in coetu clamans: quia non in frequentia audita est 15
 eorum qui se nolebant corrigere. cutis mea innigrata est
 ualde: ex his quae forinsecus patiebatur. uersa est in
 luctum cithara mea: opera bona, quibus laudabat deum
 gaudens.

XXXI. Testamentum feci oculis meis: numquid coepi 20
 sperare uisibilia? ut non cogitem de uirgine: ut subaudi-
 atur „absit“. hinc iam incipit merita ecclesiae commemorare
 in his qui perseuerant in fine in tentationibus magnis abun-
 dante iniquitate et refrigesciente caritate multorum. et non
 cogitabo de uirgine: incorruptione sapientiae uel iustitiae. 25
 et quae est alia pars dei desuper? subauditur: non

1 Iob 30, 19	2 Iob 30, 20	4 Iob 30, 22	5 Iob 30, 22
6 cf. Phil. 3, 20	8 Iob 30, 24	9 Iob 30, 24	11 Iob 30, 26
12 Iob 30, 27	14 Iob 30, 28	16 Iob 30, 30	17 Iob 30, 31
20 Iob 31, 1	23 cf. Matth. 24, 12.	13 Iob 31, 1	26 Iob 31, 2

1 in cinere <i>b</i>	2 stiterunt <i>S</i>	et <i>fin. om. P</i>	3 tacente <i>C</i>
superbe <i>TCb</i>	4 a salute] absolute <i>C</i>	5 separationis <i>T</i>	7 quia <i>C</i>
8 possim <i>S</i>	9 rogare <i>S</i>	10 et] ut <i>Hier</i>	11 dominum <i>TC</i>
12 efferuit <i>S</i>	13 uel] ter <i>C</i>	18 laudabam <i>C</i>	21 ut—uirgine <i>om. SHier</i>
23 magnis]	mundis <i>C</i>	habundare in <i>C</i>	24 refrigente <i>T</i>
25 in corruptione <i>b</i>	26 est <i>om. C</i>	pars alia <i>S</i>	

cogitabo. aut ita: et quae est nisi illa? si incessi cum
 inrisoribus: iam bonis qui sunt in ecclesia difficile est non
 talibus sociari. uel si festinauit ad dolum pes meus:
 hypocrisis. seram et alii fructus meos edant: quomodo
 5 Iudaeis contigit, id est: ea dicere quae alii faciant magis
 quam ipsi. sine stirpe sim super terram: ut facile
 arescam. ille enim in terra tamquam in petra firmus est, qui
 facit quod dicit. si secutum est cor meum mulierem: ut
 suam quaereret gloriam in populo dei potius quam dei, cui
 10 uni iure debetur. aut si obsedi ianuas eius: insidiose
 captui desideria eius plebis uel timorem, quibus ageretur, ut
 mihi potius seruiret quam deo. placeat quoque uxor mea
 alteri: fama mea diabolo, cui quando placemus, displicemus
 deo; ille enim malis nostris gaudet. et filii mei humilientur:
 15 facta uel imitatores mei. furor enim animae meae est
 indomitus commaculare uiri uxorem: mihi eam uindi-
 cando. quodsi et despexi iudicium famuli mei aut
 ancillae, cum iudicarentur apud me: secundum quod
 dictum est: saecularia igitur iudicia si habueritis.
 20 famulos autem dixit laicos adhuc saecularibus deditos. quod-
 si et uisitationem, quod responsum dabo? in tribulati-
 one quam conscientiam habeo, quia ista despexi? nonne
 sicut ego conceptus sum in utero et illi? eadem in
 sacramentis enim omnibus praedicantur, eadem credunt. et
 25 fuimus similiter in uentre. non enim ille aliter renuntiat
 quam ille, qui plene seruiturus est deo. et de uentre

1 Iob 31, 5   3 Iob 31, 5   4 Iob 31, 8   6 Iob 31, 8   8 Iob
 31, 9   10 Iob 31, 9   12 Iob 31, 10   14 Iob 31, 10   15 Iob 31, 11
 17 Iob 31, 13   19 I Cor. 6, 4   20 Iob 31, 14   22 Iob 31, 15
 24 Iob 31, 15   26 Iob 31, 18

1 si] sed *C*   2 (iam—ecclesia) *d*   de bonis *Cd*   difficile *C*   3 saci-
 ari *C*   festinabit *S*   5 contingit *C*   6 sint *C*   7 arescant *C*
 9 quaererem *C*   11 desidia *C*   plebis eius *Cbd*   12 placet *Cb*
 14 filii *S*   15 animi *SHier*   meae *om. SHier*   16 uindicabo *TC*
 uendicando *b*   17 dispexi *S*   23 in sacramentis. eadem enim omnibus
sqg. d   26 plane *C*

matris meae dux eis fui: ab initio enim sui haec operatur
ecclesia. aut si despexi nudum pereuntem et non operui:
si non fide remissionis peccatorum tamquam tunicam non
habentem uelauit a nuditate foeditatis, id est peccati, pereun-
tem; iam enim desperat multitudine peccatorum. et hinc est: 3
et quorum tecta sunt peccata. infirmorum si non
benedixerunt mihi humeri: spe immortalitatis tamquam
pallio desuper cooperti. ne autem post fidem remissionis
peccatorum sufficere putarent praeteritarum poenarum metu
carere et inciperent sperare temporalia, bene adiecit: de 10
tonsura ouium meorum calefacti sunt, quod a frigore
spei terrenae illorum uindicati sunt consideratione, si carnalia
per renuntiationem posuerunt exemplo gregis detonsarum. si
leuauit super pupillum manum meam: qui non inueniendo
patrem poterat creaturam uel hominem sequi. fidens, quia 15
mihi est adiutorium multum: uolens eis dominari. dis-
cedat humerus meus a iugulo meo: quod his contingit,
qui se ab ecclesia separant, dum uolunt populis dominari, ut
praecisionem praecisionis patiantur. per humerum autem aut
brachium significantur actiones. timor enim continuus me: 20
ne leuaret manum super pupillum. et a pondere eius non
sustinebo: si hoc uelim ut pupillum opprimam. posui
aurum robur meum: numquid praesumpsi de doctrina aut
sapientia dei? quodsi et in lapide pretioso fidebam:
quasi de operibus meis. si et laetatus sum, cum esset 25
mihi census multus: quasi de meo, ut qui gloriatur,

2 Iob 31, 19   6 Ps. 31, 1   Iob 31, 20   10 Iob 31, 20   13 cf.
Cant. 4, 2   Iob 31, 21   15 Iob 31, 21   16 Iob 31, 22   20 Iob
31, 23   21 Iob 31, 23   22 Iob 31, 24   24 Iob 31, 24   25 Iob 31, 25

1 sin] fui *b*   hoc *C*   2 despexi *S*   4 uelauit] uel *P*   6 peccata
infirmorum. Si *sq.* *b*   si] uero si *SHier*   7 spei *PC*   9 metuere *C*
10 carere *om. C*   sperare] temperare *C*   et de *SHier*   11 tonsura *T*
calefacte *S*   13 detonsarum *C*   14 ueniendo *TPC*   15 poterit *PC*
quia multum mihi deest adiutorium *S* quia multum est mihi adiutorium
Hier   20 enim domini *SHier*   22 si posui *Hier*   23 aut] et *P*
24 quod etsi *Hier*   et *om. CS*   in *om. S*

in domino gloriatur. si et in innumerabilibus posui
animam meam — subaudiendum ad omnia: discedat ab
humero meo brachium meum —: quod amarer a multis. et
deceptum est clam cor meum. ordo: si et in innumera-
5 bilibus posui animam meam, et deceptum est clam
cor meum: si consensi tali cogitationi. ut in me praesume-
rem. quodsi et osculatus sum manum meam ponens
ad os meum: gaudisus sum tamquam de operibus meis.
quodsi et gaudisus sum super ruina inimiei mei:
10 ecclesiae, ut sunt persecutores ecclesiae. audiat auris mea
maledictionem meam: perducatur ad sensum meum.
opprobrio sim in meo populo diffamatus: plebi
sanctorum. ut separetur tamquam inlusus. quodsi saepe
dixerunt ancillae meae: adulatorem. quis det nobis ut
15 carnibus eius satiemur? cum satis bonus essem: ut
imitarentur felicitatem carnalem in me. non tamen haec gessi;
ne dicerent enim haec, non me praebibam in talibus bonum.
foris non manebat hospes: recipiebam peregrinum in
saeculo. quodsi et sponte peccans abscondi peccatum
20 meum: uoluntarie enim peccantibus nobis, postquam
accepimus scientiam ueritatis. aut si dimisi infirmum
sinu uacuo exire ianuam meam: ut ideo exierit ianuam, quia
sinu uacuo fuit. quis mihi tribuat auditorem? quis mihi
praestet, ut audiar? manum domini si non timui, qua
25 scripsit: si non dimiseritis, nec pater uester dimittet
nobis. conscriptionem si quam habeo. ordo: conscripti-

1 II Cor. 10, 17 Iob 31, 25 2 Iob 31, 22 4 Iob 31, 27 7 Iob
31, 27 9 Iob 31, 29 10 Iob 31, 30 12 Iob 31, 30 13 Iob 31, 31
14 Iob 31, 31 18 Iob 31, 32 19 Iob 31, 33 20 cf. Hebr. 10, 26
21 Iob 31, 34 23 Iob 31, 35 24 Iob 31, 35 25 Matth. 6, 15 26 Iob 31, 35

1 in *alt. om. P* 3 amaret *C* amaretur *b* 4 in *om. C* innumera-
bilibus posui *om. S* 5 clam cor meum] clamormeu *S* 7 ad vs po-
nens *P* 9 ruina] uineam *S* 10 aures *S* auris mea] auus mea *C*
12 populo meo *Cbd* 14 quid *TPCb* 16 mutarentur *C* hoc *C*
18 ospis *S* 19 et] hec *TPC* peccati *b* 22 exire] exiui *C* 23 quid
fin. P 24 praestat *b* 26 habui *S*

onem si quam habeo, et si non dirupi eam super humeros meos, et coronatus publice legam super humeros meos leuans: et coronatus publice legam, id est aduersus faciem meam statuam te ante faciem tuam, quia populi corona confundar, quia non feci mandatum 5 domini, quod me fecisse iam dixeram, negando primo me habere conscriptionem, quae postea mihi obicitur. si super me umquam terra genuit: stipendiarii ecclesiae, quod malus sum. aut sulci eius plorauerunt simul: quo semina recipiuntur et unde fructus dantur; quia et malus 10 sum et mala semina seminabam, ideo simul. aut si et uirtutem eius comedi solus sine pretio: ipsa misericordia, qua participat catechizanti qui catechizatur; hoc est solus, non retribuens ei qui daret. aut si animam domini terrae decipiens contristauit: non me dignum exhibens passioni 15 eius qui pro me animam fudit. nolite contristare spiritum sanctum in uos. pro tritico germinet mihi urtica: pro spiritalibus doctoribus magistri prurientium auditu per confricationes hominum mente corruptorum et a ueritate destitutorum. et pro hordeo spina: pro carnalibus oboedientibus 20 peccatores et resistentes. erat enim Iob in conspectu suo iustus: in conscientia sua.

XXXII. Verba Eliu Buzitis. deus abiecit eum et non uir: ut hanc dicam causam, cur tacuerint. et sermonibus uestris non respondebo ei: ego enim talia dicam, ut mihi quem- 25

1 Iob 31, 37. 36   4 Ps. 49, 21   7 Iob 31, 38   9 Iob 31, 38
11 Iob 31, 39   13 cf. Gal. 6, 6   14 Iob 31, 39   16 cf. Ephes. 4, 30
17 Iob 31, 40   cf. I Tim. 6, 5   20 Iob 31, 40   21 Iob 32, 1
23 Iob 32, 14   24 Iob 32, 15

1 et om. C   dirupit P   dirupi b   2 publice om. Pbd   legam]
leuans TPb   super--legam om. C   3 leuans om. Pb   6 nego C
7 mihi postea Cbd   8 genuit C   stipendiarii TC   stipendarii b   quia C
10 quia] qua P   14 quid C   15 dispiciens S   exhibens TP   16 con-
tristari b   17 tritico] critico P   ortiga S   19 destituto b   23 heliu Tb
heliud P   buticis C   adiecit CHier   24 tacuerunt b   in sermo-
nibus SHier

admodum uobis respondere non possit. quia ergo expectaui
et non sunt locuti: quasi ad Iob conuersus dicit. uenter
meus sicut uter musto plenus: commendat hunc scriptura,
quia in prophetia locuturus sit. et ueluti follis aerarii
5 disruptus: ad duritiam soluendam de ui loquor; inde et
iratus dicitur. non enim opus esset, ut ego loquerer, si uos
ei responderitis. alioquin et me tineae edent: aut sicut
uos aut sicut omnes qui mirantur personas.

XXXIII. Mundum est cor meum in uerbis: non duplex.
10 spiritus diuinus qui fecit me: subaudis „est“, ut sit:
spiritus diuinus est qui fecit me. quomodo ergo dicis:
iustus sum, et non exaudiuit me? quasi aduersario
dixerit Iob. semel enim loquitur dominus: quasi uocati-
onem omnium iustorum semel fecit dominus et temporaliter
15 circa singulos hoc agit diuina prouidentia. per somnium
aut in uisitatione nocturna: aut in ignorantia aut in
tribulatione. aut sicut incidit saeuus timor in homines
cum dormiunt in cubiculis: securi. et corpus eius a
ruina eruat: translate sicut ossa. et pepercit animae
20 eius a morte: cum eum conuerterit, parcat ei. quia uentu-
rum est bellum et iterum arguet eum in infirmitate
in cubili: post conuersionem iam probat. ne de se praesumat.
et multitudo ossium eius emarcuit: fiducia de se.
omnemque escam non poterit sumere: consolationem de
25 temporalibus. et renouabit corpus suum sicut litura in
pariete: mutationem uitae: et hic translate propter aedificium.

1 Iob 32, 16   2 Iob 32, 19   4 Iob 32, 19   7 Iob 32, 22
9 Iob 33, 3   10 Iob 33, 4   11 Iob 33, 12   13 Iob 33, 14   15 Iob
33, 15   17 Iob 33, 15   18 Iob 33, 17   19 Iob 33, 18   20 Iob
33, 18. 19   23 Iob 33, 19   24 Iob 33, 20   25 Iob 33, 24

1 quia—locuti *om.* *SHier*   qui *C*   2 dixit *b*   uenter enim *S*
3 musto] ueto *C*   5 disruptus *b*   7 responderetis *Pd*   edunt *Hier*
10 me fecit *PCbd*   sit] sic *b*   11 spiritus sit *TPC*   est *om.* *PC*
me fecit *Pbd*   14 istorum *C*   16 uisione *S*   noturna *C*   18 cubili
SHier   20 eum] enim *b*   quia—bellum *om.* *Hier* nec ad ad in bello *S*
21 arguit *C*   23 ossuum *S*   emarguit *S*   25 renouauit *S*   lituram *S*

id est in societatem. et molliet carnes suas sicut paruuli:
ne sit durus superbia, secundum quod Eliu uidetur, tentatur
Iob humilis per innouationem. et intrauit facie hilari
cum professione: paratus ad tentationes. salua animam
meam, ne ueniam in corruptionem: hic tentatio mortis. 5
uices tres cum uiro: conuersionis, probationis, mortis. sed
eruit animam meam de morte: quia adhuc haec mortis
restat. ut anima mea in lumine collaudet eum: iam
ergo orationes cessabunt, quia nulla erit indigentia.

XXXIII. Respondens autem Eliu dixit. quomodo 10
dicitur: et adiecit. et qui habetis scientiam, auribus
percipite: spiritalibus. quia auris sermones probat:
ista carnalis. quid est bonum, quia dixit Iob: iustus
sum? quid boni dixit quia dixit? et in iudicio meo
mentitus est. hinc est: ego bona praestolabar; ideo 15
praeter spem quod est mentitus est. quis est uir ut Iob?
adhuc uerba Iob sunt; dixit enim: non uisitabitur qui
ambulauerit cum deo: hic illum putat deceptum, quia hoc
sperans illa omnia fecerit: aut certe: quod in bonum non
putat uisitari eum qui ambulauerit cum domino. absit a 20
domino impietas: aut ut non uisitet in bono, qui cum eo
ambulauerit. aut etiam si uisitauerit in tentatione, inpie et
iniuste agat. inpius est qui dicit regi: iniuste agis. tu
autem illud non debes dicere, qui non es inpius. bene, qui
dicit, non, qui dixerit, ne iam etiam ob hoc esset. quomodo 25

1 Ioc 33, 25   3 Iob 33, 26   4 Iob 33, 28   6 Iob 33, 29
Iob 33, 30   8 Iob 33, 30   10 Iob 34, 1   11 Iob 34, 2   12 Iob
34, 3   13 Iob 34, 4. 5   14 Iob 34, 6   15 Iob 30, 26   16 Iob
34, 7   17 Iob 34, 9   20 Iob 34, 10   23 Iob 34, 18

2 helyu TC heliu Pb   3 intrabit Hier   5 meam om. TPCb
6 cum uiro] coniuro C   7 eruet S   10 Respondens—dixit om. Hier
respondens] pronuntians P   helyu TC heliu Pb helius S   11 sapien-
tiam Hier   12 sermonis S uerba Hier   15 praestolabor b   16 quis]
quid TPC qui S   17 adhuc—sunt om. P   18 ambulat S   hinc P
21 ut om. C   23 dixit C   iniuste] inique SHier   24 non debes illud
Pbd   est d   qui om. C   25 quid P   ob] iob b

dicitur: factum est, qui hoc facit. inpiissime principibus.
 tamquam angelis dicat: nisi Michael princeps uester, inpiissime
 agitis, aut: si ita inpiissime dicitur principibus, quanto magis
 regi! abusi sunt enim inique cum excluderentur
 5 infirmi: male usi sunt exclusione sua, cum propter infirmi-
 tatem excluderentur ab ea uisione, qua uidentur omnia diui-
 nitus ordinatissime ordinari et administrari. in eo autem male
 usi sunt, quia spiritum suum sequi maluerunt, deum ista non
 curare; ex hoc enim illis uane ueniet, ut in necessitatibus
 10 suis clament et rogent hominem, cum deum rogare debuerint.
 neque erit locus, et non est umbra mortis, ut latitent
 qui faciunt iniqua. non ad hoc est umbra mortis ut latitent,
 ut est: non senes habent sapientiam, quia non senectus
 est causa sapientiae, et: haereticum ne salutes. ne inde.
 15 qua haereticus est. et euertet noctem, et humiliabuntur:
 ut supra eos sit quod sub ipsis erat, id est: premat eos
 quod subditum illis erat. et extinxit inpios: lucere sibi
 uidebantur. et iustitias eius non cognouerunt: dicit
 20 ad eum clamor pauperis. ipse quietem dabit, et quis
 poterit condemnare? non qualem quaerunt homines quae
 illis tribulationibus turbatur; si deus iustificat, quis est qui
 condemnet? <et contra gentem> et contra hominem
 simul: aduersus gentiles et Iudaeos. qui regnare facit
 25 hominem hypocritam propter peruersitatem populi.
 cui dicitur: qui ergo alium doces, te ipsum non doces?

1 Iob 34, 18   4 Iob 34, 20   11 Iob 34, 22   13 Iob 32, 10
 14 Tit. 3, 10   15 Iob 34, 15   17 Iob 34, 26   18 Iob 34, 27   19 Iob
 34, 28   20 Iob 34, 29   22 cf. Rom. 8, 34   23 Iob 34, 29
 24 Iob 34, 30   26 Rom. 2, 21

1 impigissime *S*   priebus *S*   2 dixit *C*   4 excludentur *Tb*
 6 uisione *an* iussione *incertum C*   uidetur *Cb*   10 suis *om. C*
 debuerunt *Cbd*   12 inique *S*   13 nec enim longeni sunt sapientes *SHier*
 15 quia *TCb*   euertat *S*   17 lucere sibi uidebantur *tamquam locus*
bibl. in bd   18 iniustitias *C*   19 quod bona *b*   23 et—gentem *addidi*
 25 ippocritam *S*   26 cui] *qm b*   doces alium *bd*

absque me uidebo; tu ostende mihi: te reprehendens me ipsum forte reprehendendum esse non uideo? interroganter pronuntiandum. si iniquitatem operatus sum, non adiciam: correptus a te. numquid a te exigit eam, quia repulisti? quia reprehendisti. et uir sapiens audiet uerbum meum: 5 deum omnia curare. Iob autem non in sapientia locutus est: putando quod aliquid sibi inique diuinitus acciderit.

XXXV. Quare hoc existimasti in iudicio? quare hoc iudicasti? tu quis es, qui dixisti: iustus sum ante conspectum domini? ante conspectum domini dixisti: 10 iustus sum. utrumque enim reprehensibile est in homine: unum, si aut superbe dicatur aut falsum sit iustum eum esse etiam secundum humanam iustitiam, alterum autem, quia numquam uere dici ab homine potest, quod ante conspectum dei sit iustus, cui comparatus quilibet iniquus est. aut dicis: 15 quid prodest tibi aut quid faciam, si peccaui? hoc enim ei uidetur Iob dixisse deo, quasi aut deo prosit peccatum eius, ut isto dolore ad pietatem cogatur. ubi ait: noli me docere inpium esse: an bonum est tibi si inique egero? aut deo noceat peccando, et ideo illum sic insequatur deus 20 quasi hostem suum premens, ne aliquid ab illo mali patiatur. nam hoc etiam dixerat: si ego peccaui, quid possum tibi facere? ad utrumque ergo Eliu respondit consequentibus uerbis: ego dabo tibi responsum et tribus amicis meis. aspice in caelum et uide; respice in nubes quam altae 25

1 Iob 34, 32   3 Iob 34, 32   4 Iob 34, 33   5 Iob 34, 34
6 Iob 34, 35   8 Iob 35, 2   9 Iob 35, 2   15 Iob 25 3   18 Iob 10,
2. 3   22 Iob 7, 20   24 Iob 35, 4   25 Iob 35, 5

1 at quod minus uideo *Hier*   me *om. S*   2 uidebo *C*   3 iniquitates *b*   4 correctus *TPC*   exiet *S* exiget *Hier*   repulisti eam *S*
5 uir] ubi *C*   8 in iudicio existimasti *P*   9 qui *C*   qui] quia *Hier*
10 dei *pr. Hier*   14 dici potest *Cb*   quod] quasi *b*   15 dicens *S*
17 aut a deo *C*   18 impietatem *bd*   nolite *Td*   19 an] aut *SdHier*
21 patiantur *C*   22 tibi possum *Hier*   23 ad utrumque—uerbis in *TPb*
post facere 585. 2 sequuntur   utcumque *C*   heliu *TPCb*   24 itaque
ego *Hier*   meis] tuis *SHier*   25 uide *om. C*

sint a te. si peccasti, quid agis? confirmat quod ab eo dictum est: si ego peccaui, quid possum tibi facere? aut si multa iniusta fecisti, quid poteris facere? plus est „multa iniusta fecisti“, quam quod superius dixit
⁵ „peccasti“. sed tamen quid poteris facere deo, quando ne nubes quidem potes laedere? et si iustus es, quid dabis ei? e contrario: quomodo iustitia tua nihil ei prodest, sic iniustitia nihil nocet. aut quid de manu tua accipiet? etiamsi dare uelis; propter sacrificia, quae stulti putant deum
¹⁰ sumere uelut eis indigentem. uiro simili tui impietas tua et filio hominis iustitia tua: uel illa nocet uel haec prodest. sed his uersibus confirmauit potius quam refellit sententiam quam dixit Iob: si ego peccaui, quid possum tibi facere? consequenter ergo oportet ut ostendat quare in
¹⁵ hac uita homines affliguntur iniuriis malorum, inter quos etiam diabolus cum angelis suis numeratur, princeps iniuriarum et iniquitatum omnium. cum enim deo non possint nocere peccantes, cur eos tradit in potestate affligendos malis? et exponit deinceps dicens: a multitudine clamabunt,
²⁰ uociferabuntur a brachio multorum. et non dixit: ubi est deus qui fecit me? ad hoc enim patiuntur haec, ut deum quaerant, non ut inaniter uociferentur. quod autem ait „fecit me“, pro documento est, quia quaerentem se non relinquet, quem ipse fecit. qui distribuit custodias nocturnas: tempora huius saeculi sub certis potestatibus ordinata,
²⁵ quia nec in ista erroris nocte relinquet hominem sine custodia, qui eum fecit. qui separat me a quadrupedibus terrae et a uolatilibus caeli sapientiozem me fecit: sic enim quaerendus est dominus in afflictionibus uitae huius, ut non

1. 3 Iob 35, 6   6 Iob 35, 7   8 Iob 35, 7   10 Iob 35, 8   19 Iob 35, 9   20 Iob 35, 10   24 Iob 35, 10   27 Iob 35, 11

1 sunt *PS*   ages *Hier*   2 ego | ergo *P*   3 aut—facere *om.* *C* potes *S*   5 poteritis *b*   6 si *om.* *S*   7 pr. ei | tibi *TPC*   18 potestatem *b* affligendo (*b* malos *b*   19 multitudine calumnantium *SHier*   clama-
bant *C*   21 ad hoc | a deo (ad ad hoc) *b*   26 relinquit *TC*   28 facit *S*

ab eo terrena bona desideremus, quia iam bestiis meliores sumus, antequam illa accipiamus. ibi clamabunt; et non audies. ibi dixit „in multitudine, in afflictione clamantium“ et a brachio multorum: aut certe „ibi“ propter hoc, sicut est: ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem. et non ⁵ audies quod dixit, de eo dixit, ab iniuriis malorum: subaudiendum „clamabunt“. uana enim non uult dominus uidere: non uult subuenire uana petentibus et non ideo uociferantibus in afflictione ut bona sempiterna percipiant, cum propterea separati sint a quadrupedibus terrae et sapientiores ¹⁰ facti uolatilibus caeli: sed uociferantur, quia non sunt in saeculi huius iniquitate felices. ipse enim omnipotens perspicit eos qui faciunt iustitiam et saluum me faciet: sicut ipse uidet facientes, qui cordis intima perspicit, sic ea salute saluos facit, quam ipse uidet in occulto, quia ¹⁵ nec oculus uidit nec auris audiuit nec in cor hominis ascendit, quae praeparauit deus diligentibus se. ideo etiamsi perturbetur uana salus hominis, dat tamen auxilium de tribulatione pater, qui uidet in abscondito, iudicare itaque eum, si potes collaudare eum, sicuti est; hoc enim ²⁰ uisus est Iob dicere, cum ait: utinam esset nobis arbiter! et nunc quia non est uisitans iram suam nec cognouit delicta uehementer: cognouit ad uindictam, unde est: quoniam iniquitatem meam ego cognosco; et in eodem loco: auerte faciem tuam a peccatis meis. cognouit ergo ²⁵ delicta: nam ideo patiuntur homines tribulationem in hoc saeculo, sed non uehementer, quia partibus corrigens das

2 Iob 35, 12   5 Ps. 35, 13   6 Iob 35, 12   7 Iob 35, 13
12 Iob 35, 13   16 cf. I Cor. 2, 9   19 cf. Matth. 6, 4   Iob 35, 14
21 Iob 9, 33   22 Iob 35, 15   24 Ps. 50, 5   25 Ps. 50, 11

3 audiet *Hier*   4 propter hoc *om. P*   6 quid *C*   de eo] deo *P*
8 uidere (s. l. m. 1 audire) *P*   12 huius saeculi *Ubd*   13 iniustitiam *S*
14 faciat *Cb*   prospicit *C*   17 etiamsi] autem si *C*   19 abscondito]
occulto *TP*   20 contra eum *pr. SHier*   22 cognouit *om. S*   23 delecta *S*
24 et] e *P*   25 loco] psalmo *P*   26 tribulationes *bd*   27 qui a
patribus *C*   dat *bd*

locum paenitentiae. et Iob uane aperuit os suum; in ignorantia sua uerba multiplicat.

XXXVI. Sustine me pusillum, ut de doceam; adhuc enim in me sunt sermones. suscipiens scientiam meam de longe: quoniam quamdiu sumus in hoc corpore, peregrinamur a domino. operibus autem meis quae iusta sunt, loquar. ne dicatur ei, quod peccatori dicit deus: ut quid tu enarras iustitias meas et adsumis testamentum meum per os tuum? tu uero odisti eruditionem. ergo hic operibus loquendum est; nam scientia de longe suscipitur ex parte et in aenigmate. cum autem uenerit quod perfectum est, quod ex parte est auferetur et non iam de longe erit, quoniam uidebimus eum sicuti est. in ueritate et non iniusta uerba iniuste intelleges: ea ipsa quae patiebatur Iob uerba dei dicit esse in ueritate et non iniusta; sed ab isto iniuste intellegi existimat, quem putat conqueri se inmerito pati, cum etiam de iustorum tribulatione dictum sit: tempus est. ut iudicium incipiat a domo domini. et scito quia dominus non abiciet innocentem: quamuis corripiat quem diligit et flagellet omnem filium quem recipit. fortis robore cordis, non uiuificat inpium: quamuis ad tempus ei parcere uideatur. et bene: fortis robore cordis, quia tunc eum non uiuificabit, quando serae paenitentiae locum quaerit cum lacrimis, et non inueniet nec flectet ad misericordiam fortiter iudicantem, quem modo misericorditer admonentem contemnit. et

1 Iob 35, 16   3 Iob 36, 2   5 II Cor. 5, 6   6 Iob 36, 3
8 Ps. 49, 16. 17   11 cf. I Cor. 13, 12   13 cf. I Ioh. 3, 2   14 Iob
36, 3. 4   19 I Petr. 4, 17   20 Iob 36, 5   21 cf. Hebr. 12, 6   22 Iob 36, 5
27 Iob 36, 6

1 aperit *S*   2 sua *om.* *TPHier*   3 doceam te *C*   4 sunt in me *Hier*
6 peregrinamur *C*   8 dominus *P*   ut *om.* *Cbd*   15 iniuste in te intel-
legis *S*   ea] et *C*   17 merito *C*   19 esse *TPC*   20 et scito] esto *S*
dens *Hier*   21 flagellat *b*   23 uiuificauit *S* uiuificabit *Hier*   24 non
om. *C*   25 sero *b*   quaeret *d*

iudicium pauperum dabit: quo iudicet eos, a quibus
 patiuntur iniquitatem. et bene: pauperum ut superius in-
 pium diuitem intellegas, id est superbum. non auferet a
 iusto oculos eius: etiam cum eum uelut in fornace pro-
 bat tentatione tribulationis, non ei auferet intellegentiam, qua 5
 cognoscitur et colitur deus. ex quo satis ostendit inpiorum
 poenam esse ipsam caecitatem, etiam cum uidetur eis parci.
 et cum regibus in solio: subauditur „sedere eos fecit“,
 hoc est iustos; reges autem dicit qui carnem suam regunt.
 unde est illud: quis est rex qui uadit committere 10
 bellum cum alio rege et cetera. et sedere eos fecit
 in perpetuum et exaltabuntur: et hic subauditur quod
 supra dixit „cum regibus in solio“. exaltabuntur
 autem dixit, quoniam humiliati sunt. et qui compediti
 sunt compedibus: a quo uinculo dicit apostolus sibi 15
 bonum esse dissolui et esse cum Christo. id est retinacula
 huius uitae, in qua corpus quod corrumpitur adgra-
 uat animam. capientur in funibus paupertatis:
 conuincientur longis consuetudinibus delectationum carnalium,
 quae sunt de rerum indigentia, quibus mortalis uita susten- 20
 tatur et agitur. et adnuntiantur eis opera eorum: non
 utique bona siue ista ipsa concupiscentialia, de quibus dicitur:
 scio quia non habitat in carne mea bonum, quae
 etiamsi non regnent in nostro mortali corpore ad oboediendum
 eis, non tamen desunt; siue quibus ad haec uenire homo 25
 meruit ex traduce peccati. et delicta. cum fuerint robo-
 rati: ipsa sunt opera quae supra dixit. non enim infirmis
 facile possunt adnuntiari, id est manifestari, sed his qui iam

3 Iob 36, 7   5 cf. Eccli. 27, 6   8 Iob 36, 7   10 Luc. 14, 31
 11 Iob 36, 7   14 Iob 36, 8   16 cf. Phil. 1, 23   17 cf. Sap. 9, 15
 18 Iob 36, 8   21 Iob 36, 9   23 Rom. 7, 18   26 Iob 36, 9

1 pauperem *b* pauperibus *d*   iudicent *bd*   3 aufert *CSb* a *om.* *S*
 4 eius] suos *Hier*   8 facit *C*   10 quis] qui *T*   11 faciet *S* facit *Hier*
 20 mortali *C*   21 annuntiabit *SHier*   25 siue] sine *C*   homo uenire *b*
 26 delecta *S*   27 in firmis *b*   28 iis *d*

ita profecerunt, ut transierint omnem istam iniquitatem, quae uulgo nota est in apertissimis operibus flagitiosis et facinorosis. sed iustum exaudiet: eum scilicet qui ex fide uiuit, ut gratiae dei deputet, non meritis suis non solum
 5 quod secundum uitae istius modum iustificatus est, sed etiam quod restat, ut ab uniuerso delictorum malo liberetur: quae adnuntiat ueritas fidelibus, cum fuerint roborati, quando capiuntur in funibus paupertatis; adhuc enim compediti sunt compedibus, nondum exaltati, ut sedeant in solio
 10 cum regibus in perpetuum. et dixit, quia conuertentur ab iniquitate. „et dixit“ subaudieudum est „deus“. si obaudierint et seruierint, complebunt dies suos in bonis et annos suos in gloria: tunc uero nullum peccatum erit in homine, quia nulla erit mortis contentio,
 15 id est indigentia mortalitatis, quae facta est de peccato, cum iam dicetur: ubi est, mors, contentio tua? inpios uero non faciet saluos, eo quod noluerunt scire dominum: hoc ad gentes magis uidetur pertinere. et cum monerentur, inoboedientes erant: hoc ad Iudaeos et
 20 omnes qui eis per inoboedientiam similes sunt etiam in ecclesia. et hypocritae corde ponent furorem: quo dominum crucifixerunt. non clamabunt, quia ligauit eos: honore nominis super omnes gentes. moriatur ergo in iuuentute anima eorum: in superbia, qua se extollebant
 25 ueluti de meritis operum suorum. et uita eorum uulneretur ab angelis: commodius accipitur a nuntiis ueritatis, quorum aliis odor uitae in uitam, aliis odor mortis in mortem. quod tribulauerint infirmum et inua-

3 Iob 36, 10   Hab. 2, 4   10 Iob 36, 10   11 Iob 36, 11   16 I
 Cor. 15, 55   Iob 36, 12   18 Iob 36, 12   21 Iob 36, 13   22 Iob 36, 13
 23 Iob 36, 14   25 Iob 36, 14   27 cf. II Cor. 2, 16   28 Iob 36, 15

6 quae] quem *b*   9 nūdum *C*   10 cum regibus *om. C*   qui *PSb* quod *C*
 12 audierint *Sd*   audierint te *Hier*   et] ei *S*   et complebunt *S*
 17 facit *Hier*   noluerint *SHier*   18 deum *b*   commonerentur *S*
 21 deponent *S*   22 qui *S*   ligabit *PC* ligabat *b*   24 iuuenta *S*
 28 tribulauerit *S*

lidum: illud infirmum dei, quod fortius est hominibus. iudicium uero mansuetorum statuēt: ipse dominus exemplo mansuetudinis suae differens etiam uindictam imitantium se, sed tamen certo futuram. et quia decepit te ab ore inimici abyssus: decepit, sicut uisum est persecutoribus eius, profunditas huius saeculi Christum ab ore falsi testis: ad ipsum enim dominum conuertit sermonem. effusi subter ea: subaudiendum „deceperunt te“: grauati enim terrenis cupiditatibus subter abyssum effusi dicti sunt. et descendit mensa tua plena pinguedine: sacramentum corporis et sanguinis eius, panis qui de caelo descendit. non deficiet iustos iudicium: quamuis edant pauperes et saturentur ad imitandas passiones domini, parati de plenitudine caritatis, non tamen ideo non facit iudicium ipsorum cito. et ira super inpios erit propter inpietatem munerum quae accipiebant iniquitatibus: omnia munera dicit quaecumque commoda temporalia. propter quae commoda iniquitates fiunt. non te auertat uoluntas animi: domino dicitur non monentis auctoritate aut iubentis audacia, sed locutione prophetiae per imperatium modum futura praedicentis, sicuti est: accingere gladium tuum super femur, potentissime. a precibus infirmorum, cum in necessitate fuerint, clamantium: infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? et omnes qui habent fortitudinem: praesumentes de operibus suis et suam iustitiam uolentes constituere. noli extrahere per noctem: manifestum sit quod eos a populo secernis, siue illos superbos qui de

1 cf. I Cor. 1. 25   2 Iob 36, 15   4 Iob 36, 16   8 Iob 36, 16
10 Iob 36, 16   11 cf. Ioh. 6, 50   12 Iob 36, 17   15 Iob 36, 18
18 Iob 36, 19   21 Ps. 44, 4   22 Iob 36, 19   23 Rom. 7, 24   25 Iob
36, 20   26 cf. Rom. 10, 3   27 Iob 36, 20

2 statuit *S*   8 at effusi *b* effusio *S*   eam *SdHier*   12 iustus *S*
14 facit] dicit *P*   16 in iniquitatibus *Hier*   18 auertat] a utas *C*
22 super] circa *P*   26 nolentes *C*   28 sit] fit *P*   a populo] apostolo *P*
populo tuo *d*   sincerius *C*

oliua fracti sunt siue sarmenta de uite amputata, unde hae-
 reses et schismata exorta sunt. ut ascendant populi pro
 eis: ut inserantur infirma huius mundi confusis fortibus,
 quoniam qui se humiliat, exaltabitur, et qui se
 5 exaltat, humiliabitur. sed cura ne quid facias
 indecens: ne nomen domini dei et doctrina blasphemetur,
 dum dicunt, quorum iudicium iustum est: faciamus mala
 ut ueniant bona. hoc enim elegisti super inopiam:
 non solum elegisti inopiam confitentis, sed super hanc uitae
 10 ac morum decus, ut doctrina salutaris ornetur in omnibus.
 ecce deus consolabitur, uel: roborabitur in forti-
 tudine sua: quia etsi crucifixus est ex infirmitate.
 sed uiuit ex uirtute dei. quis enim est sicut ille
 potens? uel quis est qui discutiat eius opera?
 15 tamquam iudicans de illo, cum ipse sit iudex uiuorum et
 mortuorum. aut quis est qui dicat: egit inique?
 memento quia magna sunt opera eius, quae lauda-
 uerunt uiri: euangelistae atque omnes praedicatores uerbi
 ministerio suo uita congruentes. omnis homo respicit ad
 20 eum: memor infirmitatis humanae. quicumque compun-
 guntur homines: paenitentia peccatorum homines sunt.
 ecce deus multus, et nesciemus: multus, quia sicut
 abundauit peccatum, superabundauit gratia; ne-
 sciemus autem ex persona eorum dictum est, quorum ex
 25 parte caecitas facta est, donec plenitudo gentium
 intraret. numerus annorum eius infinitus: propter

2 Iob 36, 20   3 cf. I Cor. 1, 27   4 cf. Luc. 14, 11   5 Iob
 36 21   7 Rom. 3, 8   8 Iob 36, 21   11 Iob 36, 22   12 cf. II Cor.
 13, 4   13 Iob 36, 22   14. 16 Iob 36, 23   17 Iob 36, 24   19 Iob
 36, 25   20 Iob 36, 25   22 Iob 36, 26   23 cf. Rom. 5, 20   25 cf.
 Rom. 11, 25   26 Iob 36, 26

4 et—humiliabitur *om. C*   7 iniustum *TCb*   8 eueniant *b*   11 deus]
 decus *C*   consolabitur *om. SHier*   roburatus *S*   12 etsi] si *C*
 14 opera eius *Cbd*   16 egit inique] ei inique *TPCb*   iniqua *S*   17 quae]
 quem *TPC*   19 respiciat *S*   ad *om. S*   20 eum] deum *P*   21 pec-
 catores *P*

aeternitatem positum est. ei autem innumerabiles stillae pluuiæ: hoc enim, quod homines prædicatores inpleuit euangelium, numerabile est usque in consummationem sæculi, donec auferatur scientia quæ ex parte est, et ueniat quod perfectum est, facie ad faciem. effundetur imber per semitas suas: non enim uiæ malorum capient eum. fluent nubes et tenebrascent super homines plurimos: quia etsi obuelatum est euangelium, in his qui pereunt est obuelatum. horam constituit iumentis et sciunt cubilis ordinem: quoniam agnouit bos possessorem suum et asinus præsepe domini sui. in his omnibus non obstupescit animus eius: initium sapientiæ timor domini. nec mutatur cor tuum a corpore: ut eleuatum a terra sursum habeatur ad dominum. si cogitauerit extendere nebulam: ut qui uident, caeci fiant. aequæ ut tabernaculum expandit eam: in carne quippe mortali tamquam tabernaculo habitans per eam non est agnitus a persecutoribus, dum eis cessit et eam extendit atque expandit in cruce. ecce effundit super omnia lucem suam: quam absconderat, cum caecitas ex parte Israhel fieret, effundit super omnes gentes. et radices maris contexit: cupiditatem sæculi redarguit. non enim ad abscondendum lux contegit, sed ad manifestandum. in eis enim iudicauit populos ostendendo illis peccata eorum per

1 Iob 36, 27   4 cf. I Cor. 13, 12   5 Iob 36, 27   6 Iob 36, 28
9 Iob 36, 28   10 Es. 1, 3   11 Iob 36, 28   12 Ps. 110, 10   13 Iob
36, 28   14 Iob 36, 29   15 cf. Ioh. 9, 39   16 Iob 36, 29   19 Iob
36, 30   20 cf. Rom. 11, 25.   21 Iob 36, 30

1 ei] et *TPCb om. S*   autem *om. S*   numerabiles *TPdHier*
stelle *TCPb*   2 et pluuiæ *TPC*   5 per] in *S*   7 tenebrescent *S*
plurimus *S*   8 euangelium—obuelatum *om. C*   9 ora *S*   10 cogno-
uit *bd*   12 obstubiscit *S* torpescit *Hier*   eius] tuus *S*   initio *T*
13 mutat *C*   ut] et *C*   16 aequæ] et quæ *P*   ut tabernaculum]
per tabernaculum *bd* ad tabernaculum *Hier*   18 ea *P*   19 effundit
scripsi: fundit *TPCb* diffundit *SHier*   21 in Israel *bd*   23 ad *pr.*
om. C   24 illis] uel *C*

lucem ueritatis. dabit escam plurimis: utique agnoscen-
tibus, cum arguuntur, peccata sua et esurientibus ac sitien-
tibus iustitiam. in manibus contexit lumen: si ab eo
quod sunt „inmanes“, his qui non dimittunt peccata hominibus,
5 cum sibi a deo dimitti uelint; si autem ab eo quod sunt
„manus“, his qui de manibus suis, hoc est de operibus,
extolluntur se ipsos iustificantes. contexit enim lumen ad
hoc dixit, ne uideatur ab eis, quia excaecatum est insipiens
cor eorum. et mandauit de eo in contrarium: ut qui fa-
10 ciunt ueritatem, uel dimittendo ut dimittatur eis uel confitendo
mala sua ut gratiae dei subdantur, ipsi ueniant ad lucem, ut
manifestentur opera eorum, quoniam in deo sunt operata, non
in ipsis. contrarius est enim et inmani misericors et superbo
humilis. ut nuntiaret super illo amico suo: super
15 illo lumine, hoc est de illo quod contexit ut absconderet
inmani et ingrato, ut id adnuntiaret, hoc est aperiret, non
iam seruo sub lege, sed reconciliato per gratiam; aut amico
suo, imitatori suo, quia et filius hominis non uenit ministrari,
sed ministrare. possessionem contra eum qui ascen-
20 dere nituntur: ut ipsum lumen possideant, qui se a terrenis
extrahunt. ipsis enim adnuntiatur, qui adhuc enituntur ascen-
dere, quia cum ascenderint, non opus erit adnuntiatore facie
ad faciem uidentibus. contra eum uero quod ait „ascen-
dere nituntur“, non quasi aduersantes, sed obuiam euntes,
25 sicut apostolus dicit: in obuiam Christo.

XXXVII. Sed et in hoc obstupuit cor meum: admi-
ratione. et euulsum est de loco suo: de terrenis rebus,
quibus delectabatur, ut sursum habeatur ad dominum. audite

1 Iob 36, 31   3 Iob 36, 32   8 cf. Rom. 1, 21   9 Iob 36, 32
11 cf. Ioh. 3, 21   14 Iob 36, 33   18 cf. Matth. 20, 28   19 Iob 36, 33
25 I Thess. 4, 16   26 Iob 36, 34   27 Iob 36, 34   28 Iob 37, 1

3 in manibus (*s. l. immanibus*) *P*   si autem *P*   4 peccatum *C*
11 ueniunt *PCb*   16 ut] nel *TCb*   hoc] id *bd*   17 seno *C*   aut]
ut *T*   19 eos (*ex eum m. 1*) *T, C*   20 nititur *SHier*   21 adhoc *b*
nituntur *b*   26 et *om. TCHier*

sonitum terroris et uocis eius: hinc eum adparet ista in spiritu dicere; nam incipit dicere cur euulsum sit cor eius de loco suo, auctoritate scilicet euangelii per totum orbem terribiliter sonantis: paenitentiam agite; adpropinquauit enim regnum caelorum. et strepitu oris illius 5 exeunt: ad eos utique qui foris sunt in delectationibus rerum uisibilium. subter uniuersum caelum circuit, et lumen eius in finibus terrae: dum ecclesia per omnes gentes diffunditur. post eum fremet uox: post primum aduentum eius nouissima tuba secundi aduentus eius 10 in claritate tonabit. in sonitu superbiae suae: superbiam pro celsitudine posuit, quia primus aduentus in humilitate fuit. et non poterit inuestigari, cum audita fuerit uox eius: nunc ergo quaeratur dominus, dum inueniri potest, hoc est comprehendi ad salutem per fidem non fictam; tunc 15 enim non poterit, cum uenerit iudicare et audita fuerit uox eius dicentis: ite in ignem aeternum, quoniam sera tunc erit et infructuosa infidelium paenitentia. tonabit fortis in uoce sua mirabiliter: quia non fortitudinis eius, sed infirmitatis nostrae ex participatione mortalitatis uox illa fuit 20 primi aduentus eius, de quo dictum est: quod infirmum est dei, fortius est hominibus. fecit enim magna quae nesciebamur: haec in primo aduentu; et ideo postea ad exigenda quae dedit iudex uenturus est. quae nesciebamur autem dictum est ex persona eorum, quos latuit 25 diuinitas domini. infirmitatem carnis intuentes. praecipiens nubi: esto super terram: carni suae, ut per sacramentum

4 Matth. 3, 2   5 Iob 37, 1   7 Iob 37, 2   9 Iob 37, 3
10 cf. I Cor. 15, 52; I Thess. 4, 16   11 Iob 37, 3   13 Iob 37, 3   14 Es.
55, 6   17 Matth. 25, 41   18 Iob 37, 4   21 I Cor. 1, 25   22 Iob
37, 4   26 Iob 37, 5   27 cf. Luc. 22, 19. 20

1 et uocis eius *om. Hier*   uoces *S*   eum] enim *TPC*   4 appropinquabit *TPCb*   5 strebitum *S* strepitum *Hier*   ipsius *Hier*   6 exeuntem *SHier*   7 caelum caelum *S*   11 sonitu] fremitu *S*   16 uox eius *om. C*   24 *alt.* quem *TPC*   26 in infirmitatem *bd*   intuentis *C*   27 nubi] niui *Hier*   esto] ut sit *b*

accipiatur in memoria eius ad imitationem humilitatis et
formationem caritatis. et tempestas pluviae et tempe-
stas imbrum potestatis eius: est enim nubes quidem
super terram; sed quando exprimatur ad inriganda corda per
5 pluuiam imbresque sermonis, quod fit cum sacramenta intel-
leguntur, non in nostra, sed in ipsius potestate est. in manu
omnis hominis signat: significat ei per opera eius quam
reus sit, ut sciat omnis homo infirmitatem suam et clamet:
infelix ego homo. quis me liberabit de corpore
10 mortis huius? introierunt autem bestiae sub pro-
tectione et quieuerunt in cubili: introierunt autem
peccatores sub indulgentia gratiae et quieuerunt in conscientia
remissis peccatis. de promptuariis superuenit tempe-
stas: tentatio de occulto rerum ordine. et de promptuariis
15 frigus: de secretis iudicium in eos qui non perseverant, ut
refrigescat eorum caritas ex abundantia iniquitatis: merito
enim contingit eis, dum spem suam non in deo, sed in
hominibus ponunt. et ab spiritu dei dabitur glacies:
non solum ex abundantia iniquorum frigescent, qui spem
20 ponunt in hominibus, sed etiam ex operibus bonis eorum, in
quibus est spiritus dei, durescunt quidam quasi glacie liuoris,
quibus est Paulus odor mortis in mortem. et ad haec quis
idoneus, ut intellegat quoniam recte ac iuste ab spiritu dei
dabitur glacies? sicut enim carnalibus homines laudantibus
25 contingit ex iniquitate hominum frigescere desperando, ita
carnalibus ab hominibus laudari cupientibus contingit ex
hominum iustitia durescere inuidendo. gubernat autem

2 Iob 37, 5   6 Iob 37, 6   9 Rom. 7, 24   10 Iob 37, 7   13 Iob
37, 8   14 Iob 37, 8   15 cf. Matth. 24, 12. 13   17 cf. Prou. 16, 3
18 Iob 37, 9   22 cf. II Cor. 2, 16   27 Iob 37, 9

2 informationem *bd*   pluuiam *S*   tempestates *PCb*   3 potestates
TCb   est} et *C*   quidam *Cb*   7 omnis *om. S*   10 introigerant *S*
14 promontoriis *S*   17 eis *om. TC*   18 gracies *S*   20 ipsorum *Cb*
23 ac} aut *b*   a *Cb*   24 enim} illi *d*   hominibus *b*   labentibus *b*
25 hominum iniquitate *bd*   26 ab hominibus *om. Cb*

aquam qualiter illi placuerit: ut pluat super unam ciuitatem et super aliam non pluat, quod ad imbrem adtinet spiritalem pro subditarum aut non subditarum meritis animarum. et frumentum inrigauit nubes: simus ergo frumentum. si cupimus inrigari. disseminauit nubem lucem suam: 5 euangelium incarnationis suae. et ipsa per circuitum uertitur: per orbem terrae ipsa tractatur. in gubernaculis ad operandum omnia quae mandauerit eis: gubernacula. in quibus illa nubes per circuitum uertitur, praedicatores sunt uerbi, per quos ecclesiae gubernantur ad operanda omnia 10 mandata dei. haec constituta sunt ab eo super terram: a domino nostro Iesu Christo. siue in tribu siue in terra sua: siue in tribu Iuda, unde secundum carnem natus est et passus et resurrexit et ascendit in caelum — ex hac enim geniti erant apostoli et multi fratres prope 15 inuenti et salui facti — siue ante passionem eius per ipsum uocati siue post ascensionem per apostolos in ipsa Hierusalem atque in ecclesiis Iudaeae, quae erant in Christo, sicut commemorat apostolus Paulus: propter ueritatem dei ad confirmandas promissiones patrum. siue in miseri- 20 cordia inueniri uoluerit eam: illam nubem scilicet in misericordia uoluerit inueniri a credentibus gentibus; hoc enim sequitur: gentes autem super misericordiam glorificare deum. auribus percipe haec, Iob: quasi renouat intentionem dicturus de uocatione gentium. sta et 25 commouere uirtutem domini: noli moueri mente aliquid tibi tribuendo. scimus quia deus posuit opera sua:

1 cf. Amos 4, 7   4 Iob 37, 10   5 Iob 37, 10   6 Iob 37, 11
 7 Iob 37, 11   11 Iob 37, 11   12 Iob 37, 12   19 cf. Rom. 15, 8
 20 Iob 37, 12   23 cf. Rom. 15, 9   24 Iob 37, 13   25 Iob 37, 13
 27 Iob 37, 14

1 aquam] quam *C om. Hier*   4 inrigauit—frumentum *om. TPCb*
 irrigabit *Hier*   nobis *S* nubibus *Hier*   5 disseminabit *Hier*   nubes
Hier   6 circuitu *S*   8 operanda *SHier*   omnia] ea *C*   10 guber-
 nantur ecclesiae *P*   12 tribus *S*   16 siue] sunt *C*   20 patrum pro-
 missiones *SbdHier*   26 commouere *THier*   uirtute *Hier*

reprobans utique gloriantes de operibus suis. cum faceret lucem de tenebris: cum iustificaret inpios; fuistis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino. scit differentiam nubium: euangelistarum aliorum sibi
 5 ante passionem, aliorum post passionem credentium. et ingentes lapsus malorum: non eorum qui elapsi sunt crucifigentes eum, ut eos postea paeniteret et baptizarentur in eo, sed eorum lapsus qui nec corrigi potuerunt, perseue-
 ranter etiam postea persequentes ecclesiam; horum enim non
 0 parui. sed ingentes lapsus sunt. tua uero stola est ualida: dignitas superba: tamquam in eum quippe dicitur, qui de operibus suis audet extolli. quiescente terra ab austro firmabis cum eo caelos, qui aequaliter ad
 uidendum fusi sunt? ab austro terram congruenter intel-
 5 legimus eos qui de Iudaeis crediderunt in Christum. sicut enim sol ab aquilonari terra remotior est. australi autem uicinior, ita quos prope inuentos dicit apostolus luci euangeli-
 starum, non absurde accipiuntur terra ab austro. sicut autem caelos euangelistas solemus accipere, ut est: caeli enarrant
 0 gloriam dei — de his enim dictum est: in omnem terram exiuit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum — ita terras recte accipimus plebes, quibus euangelizatum est. et quoniam plebes quae de Iudaea credi-
 derant, posteaquam quieuerunt exeuntes de hac terra — nunc
 5 enim hic non sunt; firmata est tamen auctoritas euangeli-
 starum in ecclesiis quae sunt ex gentibus, firmata autem misericordia dei, non iam opitulante auctoritate ecclesiarum Iudaeae, quae in Christum est — propterea sensus hic est, ut

1 Iob 37, 14   2 Ephes. 5, 8   4 Iob 37, 15   5 Iob 37, 15
 10 Iob 37, 16   12 Iob 37, 16   17 cf. Ephes. 2, 17   19 Ps. 18, 2
 20 Ps. 18, 5

4 scis *S*   6 eorum] enim *C*   7 et--potuerunt *om. C*   10 tu *S*
 11 ualida] candida *S*   14 uiuendum *Hier*   16 ab] in *P*   aquilonali
TPb aquiloni *C*   19 enarrant *T*   22 terras *om. C*   23 crediderunt *bd*
 24 terra] uita *TP*   26 firmat *TC*

per interrogationem pronuntietur: numquid tu quiescente
terra ab austro, id est iam non existente in hac uita
plebe ulla christiana ex Iudaeis, firmabis cum eo euangelistas
et diuinarum scripturarum libros, qui per misericordiam dei
non solis Iudaeis, sed etiam gentibus aequaliter ad uidendum
fusi sunt? gratiam quippe dei commendat et misericordiam,
ne quis de meritis gloriatur, quae Iudaeorum erat superbia.
quare doce me quid dicamus ei, et requiescamus:
multa dicentes: quia non est, quod ei dicant conuicti,
nullum se habere meritum per se ipsos, sed eius indigere
misericordia, numquid liber aut scriba adsistis mihi,
ut stans faciam hominem tacere? quare ergo non dicis,
si habes quod dicas? non enim quasi dictanti mihi excipis,
ut tu nihil dicas; sed utique colloquimur. omnibus autem
non est uisibile lumen, quod refulget in nubibus: 15
redit ad ea quae dicebat de spe remissionis peccatorum et
inluminationis gratiae per misericordiam dei: refulget enim
lumen in nubibus, non tamen ipsarum nubium est proprium;
inluminantur enim, aliud est enim quod fulget suo lumine,
aliud quod refulget inlustratum, sed non est omnibus uisibile; 20
multi enim putant lumine suo fulgere animas, cum sapientes sunt.
unde sunt illi, qui dicentes se esse sapientes stulti
facti sunt, et spiritus transit et mundabit eas: hic
spiritum dixit, de quo dictum est: ab increpatione
spiritus irae tuae, et: ab spiritu tuo quo fugiam? 25
per correptiones enim tentationum ostenditur hominibus
meritum eorum, quia ipsi peccatis suis tenebrae sunt et egent

8 Iob 37, 18   11 Iob 37, 19   14 Iob 37, 20   22 cf. Rom. 1, 22
23 Iob 37, 20   24 Ps. 17, 16   25 Ps. 138, 7   27 cf. Rom. 3, 23

4 misericordiam] manū b   8 meae S nos Hier   11 liber aut] libera-
uit S   adsistit SHier   12 ut hic Hier   faciam om. S   14 loquimur C
15 refulgit S   18 istorum b   proprium est bd   19 suo] sub PCb
23 sunt om. T   transiet S transiens Hier   et om. Hier   emundabit
Hier   25 a Cbd   26 correptiones TPC   temptationē b   27 ipsi
om. C

gloria dei, ut illius lumine inlustrari uelint, illi dantes honorem, non sibi, atque ita deposita superbia mudentur a delicto magno; nam spiritus sanctificationis non transit, sed manet. ab aquilone nubes coloris aurei: ab sceleratissima inpietate et a deo longe remota ueniunt tamen conuersi atque mundati et inluminati sapientia. unde? nisi per gratiam, qua non merita adtenduntur, sed peccata dimittuntur. unde ille cum sibi uellet ignosci, doceam, inquit, iniquos uias tuas, et inpii ad te conuertentur, tamquam nubes ab oriente uel aquilone iam coloris aurei inluminatis tenebris suis. in his est magna gloria et honor omnipotentis: cui plurimum dimittitur. plurimum diligit, quoniam potest et inpium iustificare qui est omnipotens. et non inuenimus alium similem uirtuti eius: solus enim hic peccatum non fecit nec inuentus est dolus in ore eius; solus enim deus uerax, omnis autem homo mendax: unde uicit, cum iudicaretur. deus homo factus. qui iuste iudicat, non putas exaudire eum? non itaque homo de uenia desperando addat peccata peccatis. tamquam addictus iam damnationi, quia certus est de iustitia dei, sub qua non potest esse impunitus. ita enim deus iuste iudicat, ut etiam exaudiat ueniam deprecantes. et tanto magis, quanto magis iuste iudicat. non enim iusti iudicii est paenitentes supplices miscere cum his qui recusant humilitatem et satisfactionem paenitentiae. propterea timebunt eum homines: si se homines esse meminerint confitendo peccata sua, quia adhuc homines sunt. quibus dicitur: nonne homines estis? timebunt quoque eum et sapientes corde: ne sibi tribuendo quod acceperunt

4 Iob 37, 21   8 Ps. 50, 15   11 Iob 37, 21   12 cf. Luc. 7, 43
13 Iob 37, 22   15 cf. I Petr. 2, 22   16 Ps. 115, 1 (11)   17 Iob 37, 22
25 Iob 37, 23   27 Iob 37, 23

2 superbia deposita *b*   mudentur *b*   4 nubis *S*   5 mundati atque
conuersi *Cbd*   6 nisi inde *b*   12 cui Qui *G*   13 inueniemus *C*
14 uirtutis *S*   peccata *PC*   16 homo autem *b*   19 delictus *C*
iam *om. C*   21 iuste *om. C*   24 iis *Pd*

et dicendo se esse sapientes stulti fiant. potest enim auferri superbis, quod datur humilibus. quapropter et sapientes quamuis cordis inluminatione, non linguae iactatione sapientes sint et reges, spiritaliter iudicantes terram, ipsi autem a nemine iudicentur, seruiant tamen domino in timore et exultent cum tremore, ne pereant de uia recta; deus enim est, qui operatur in eis et uelle et operari pro bona uoluntate.

XXXVIII. Et postquam quieuit Eliu loqui, dixit dominus ad Iob per turbinem nubis: etiam si hoc modo uox ista facta est, quo modo ad Moysen, uel quo modo cum se dominus tribus discipulis in monte ostendisset, tamen quod non dictum est simpliciter „per nubem“, sed „per turbinem nubis“, hoc significari arbitror, quod non per sanam carnem interrogatus, hoc est tentatus est Iob, sed per tribulationem perturbationemque carnis. quis est qui celat me consilium, continens sermones in corde, et me putat latere? nemo est ergo qui se inmeritum pati aliquid asperum dicat; quia si non factis, saltem uerbis peccatur; et si non uerbis, saltem temeraria praesumptione intus in corde uel sermonibus cogitationum; et quoniam deum non latent, nemo flagellatus dicat indigne se accipere disciplinam, quasi ultra non sit, quo per illam proficiat. sciendum est enim sic in principio libri huius diabolo laudatum Iob testimonio dei et in fine tribus amicis eius, ut tamen nosset deus quantum ei deesset ad perfectionem, quo etiam laudabiles secundum hanc uitam uiros et deo iam placentes paterna flagella perducunt; quae noluit ab apostolo remouere dicens:

1 cf. Rom. 1, 22   4 cf. I Cor. 2, 15   5 cf. Ps. 2, 11. 12   6 cf. Phil. 2, 13   9 Iob 38, 1   11 cf. Ex. 19, 18 sq.   12 cf. Matth. 17, 1—5   16 Iob 38, 2

5 et—tremore *om. C*   6 est enim *d*   9 posteaquam *PCbd* elyu *T* helyu *Cb* elius *Hier* helius *S*   10 nubium *S*   17 me] meū *b*   contemnes *TCb*   putat me *Hier*   18 latere *SHier*: dare *TPCbd*   19 asperum] a spu *P*   20 et—uerbis *om. C*   21 deum] domini *C*   22 lateant *C*   23 proficit *b*   25 noscet *C*   28 uoluit *C*

sufficit tibi gratia mea; nam uirtus in infirmitate perficitur. accingere tamquam uir lumbum tuum: significat ad hoc pati dura et amara dei seruos in hoc saeculo, ut omnes affectiones suas a terrenarum delectationum fluxu
 5 colligant atque constringant. interrogabo te; tu autem responde mihi: ubi eras cum fundarem terram? hinc iam commendare incipit eminentiam domini nostri Iesu Christi, quia in ipso est salus omnium percussorum uenenata suasionem serpentis, ne in se sibi quisque esse salutem putet.
 10 ille enim deus, non sicut dictum est: dii estis et filii altissimi. sed cui rapina non sit esse aequalem patri, et filius hominis, non sicut filii hominum, in quibus non est salus, sed prae participibus suis: non enim iustus tantum, sicut Iob, sicut Paulus, sicut ecclesia, sed etiam iustificans
 15 tamquam unigenitus a patre, plenus gratia et ueritate. ad insinuandam ergo differentiam diuinae humanitatis eius, in quo princeps huius mundi nihil inuenit, quia in passione, quae non rapuit, tunc exsoluebat, et iustificationem sanctorum per peccatorum remissionem, quibus sanctis in unum redactis
 20 fit corpus eius ecclesia, cuius et particula est Iob secundum historiam quia iustificatus et figura uniuersae, per prophetiam incipit dicere quae dicturus est. ubi eras cum fundarem terram? utrum quia nondum erat, an quia non per eum fundata est. sicut per unicum filium? et terram istam, an
 25 ipsam ecclesiam? ipsa enim accepit lapidem angularem, de quo mox dicturus est. indica mihi, si nosti scientiam: haec enim quae a domino pro nobis temporaliter gesta sunt,

1 II Cor. 12, 9   2 Iob 38, 3   5 Iob 38, 3. 4   10 Ps. 81, 6
 11 cf. Phil. 2, 6   12 cf. Ps. 145, 3   13 Ps. 44, 8   15 cf. Ioh. 1, 14
 17 cf. Ioh. 14, 30   18 cf. Ps. 68, 5   22 Iob 38, 4   25 cf. Ephes.
 2, 20   26 Iob 38, 4

4 afflictiones *C*   flexu *d*   6 fundarem] fraudarem *C*   7 iam cum *C*
 8 ipso] xpo *C*   9 esse *om. d*   11 sed] sicut *d*   13 iustis *b*   18 ex-
 oluebat *T*   21 quia] quasi *P*   uniuersae ecclesiae *P*   22 fundarem]
 fraudarem *C*   25 enim] autem *TCb*   26 indeca *S*

ad scientiam pertinent. quis posuit mensuras eius si
 nosti? secundum distributionem donorum spiritualium. uni-
 cuique enim nostrum data est gratia secundum
 mensuram donationis Christi. propter quod dicit:
 ascendens in altum captiuauit captiuitatem, dedit 5
 dona hominibus. quia si totum corpus oculus, ubi
 auditus? secundum mensuram quippe uniuscuius-
 que partis incrementum corporis facit in aedifi-
 cationem sui in caritate. aut quis est qui induxit
 super eam funiculum? ut eam faceret hereditatem suam 10
 distinguens ab eis quibus dicit: non noui uos. nouit
 enim dominus qui sunt eius. aut super quo circuli
 eius fixi sunt? quia constringunt eam, ne dissoluatur, diuini
 libri fixi super dominum; quia quisquis eos sine illo interpretari
 uoluerit, fluitet atque erret necesse est. quis est autem qui 15
 misit lapidem angularem super eam? quem reproba-
 uerunt aedificantes. quando facta sunt sidera simul:
 simul baptizata tot milia uerbo uitae inter peccatores tamquam
 in tenebris fulgentia. laudauerunt me uoce magna
 omnes angeli mei: euangelistae. conclusi portis mare: 20
 populos amaricantes amore terrenorum. sed quare portis?
 an forte ut non solum modum haberet exercendi iustos per-
 secutionibus, sed etiam ut liceret iustis inde egredi? cum
 fremeret ex utero matris suae uolens progredi:
 cum irasceretur in concilio Babyloniae ciuitatis fornicantis 25
 amore huius saeculi uolens extendere persecutiones suas ad
 perdendos de terra eos, de quibus dictum est: non peto

1 Iob 38, 5   2 Ephes. 4, 7, 8   6 I Cor. 12, 17   7 cf. Ephes.
 4, 16   9 Iob 38, 5   11 Matth. 7, 23   12 Iob 38, 6
 15 Iob 38, 6   16 Ps. 117, 22   17 Iob 38, 7   19 Iob 38, 7   20 Iob
 38, 8   23 Iob 38, 8   27 Ioh. 17, 15

1 mensura *S*   9 caritatem *TP*   est qui *om. S*   13 dissoluantur *P*
 14 deum *b*   15 autem] an *C*   17 facte *S*   super ear] sidera *S*
 simul sidera *Hier*   20 conclusis *C*   portas *S*   22 modum] medium *C*
 persecutoribus *C*   24 fremerit *S*   ex] in *S*   matres *S*   suae *om. S*
 25 consilio *C*   26 amaritudine *C*

ut tollas eos de saeculo, sed ut tollas eos a malo. circumposui illi nubem operimentum: non enim boni tantum, sed etiam mali multi amatoresque huius saeculi sacramento corporis Christi subiecti sunt, cuius auctoritate a sanctorum persecutione reprimuntur. et nebula obuolui illud: ignorantia, qua terrenam inde expectant felicitatem terrenamque infelicitatem timent: et propterea timent quos, nisi ita esset, persequerentur. non enim solum dictum est: edent pauperes et saturabuntur, et laudabunt dominum qui requirunt eum. sed etiam dictum est: manducauerunt et adorauerunt omnes diuites terrae. et posui illi terminos inponens claustra et portas: terminos, quibus saeuitia cohibeatur, non ut nihil affligat. sed quo usque exerceat. claustra, ut iniusti non progrediantur, portas, ut ab eis iusti egrediantur. et dixi: huc usque uenies et non transibis: sicut ipse diabolus modum accepit, quo usque affligeret Iob, ita illud mare quo usque persequeretur ecclesiam. sed in temet ipso comminuentur fluctus tui: alterna uastatione discordiarum atque bellorum. aut numquid tecum lucem constitui matutinam? id est: consilio tuo tempus resurrectionis praedestinaui? aut cognouit lucifer ordinem suum? subaudiendum est „numquid tecum“? dominum autem luciferum dicit propter ipsum matutinum resurrectionis exortum. non enim de alio dici potuit: et lucifer oriatur in cordibus uestris. ipse agnouit ordinem suum, ut esset primitiae dormientium, primogenitus a mortuis, caput ecclesiae, secuturo etiam corpore in futura resurrectione sanctorum. adprehendere pennas terrae? dictum est: si

2 Iob 38, 9   5 Iob 38, 9   9 Ps. 21, 27   11 Ps. 21, 30   12 Iob 38, 10   15 Iob 38, 11   18 Iob 38, 11   20 Iob 38, 12   22 Iob 38, 12
25 II Petr. 1, 19   27 I Cor. 15, 20   29 Iob 38, 13   Ps. 138, 9

3 saeculi huius *P*   5 obuolui *S*   12 et inponens *C*   13 portus *b*
14 non *om.* *C*   20 constitui lucem matutinam *Hier*   21 cum consilio *bd*   22 cognoui *S*   suam *S*   28 resurrectione futura *P*   29 ap-
prehende *CHier*   pœnas *d* pinnas *S*

recipiam pennas meas in directum, uirtutes utique spiritales fidelium, quibus a saecularibus suspenduntur inlecebris. excutere inpios ex ea? ad hoc enim prior tanto ante resurrexit agnoscens ordinem suum, ut fidem resurrectionis insinuaret atque per ipsas pennas ecclesiae ubique praedicatus ministerio circumuolantium nuntiorum iuste adprehendat eas in opus iudicandi duodecim tribus Israhel, cum uenerit excutere inpios ex ecclesia, qui nunc ante iudicium permixti tolerantur. et tu sumens terrae lutum figurasti animal? siue ipsum Adam commemoret siue quod nunc ¹⁰ sexta aetate saeculi, sicut tunc sexto die, de peccatoribus, tamquam de luto terrae, homo factus est secundum imaginem eius qui creauit eum. non utique hoc fecit ecclesia, sed in hoc potius facta est per uerbum oportuno tempore incarnatum, per quod facta sunt omnia. et famosum eum posuisti ¹⁵ super terram? magis iste homo famosus positus super terram, qui sexta aetate saeculi factus est, quam ille qui sexta die, antequam essent ceteri homines, per quos diffamaretur, nisi forte, quia nunc ita innotuit. et abstulisti ab inpiis lucem? sicut ille qui uenit, ut qui non uident, ²⁰ uideant, et qui uident, caeci fiant. aut brachium superbiorum comminuisti? potentiam eorum, sicut ille qui infirma mundi elegit, ut confunderet fortia. aut uenisti ad fontem maris? sicut ille, cui uenienti patuit confitendo quidquid occultum erat in cordibus inpiorum, ²⁵ qui credendo in eum iustificati sunt. nam quem fontem maris melius accipimus nisi secretum, unde erumpit omnis haec amarissima impietas, quae ingentes fluctus iam manifestorum malorum operum concitat, quae uident homines in apertis factis, qui fontem ipsum uidere non possunt? aut in uesti- ³⁰

3 Iob 38, 13   9 Iob 38, 14   12 cf. Gen. 2, 7; 1, 27   15 cf. Ioh. 1, 3   Iob 38, 14   19 Iob 38, 15   20 cf. Ioh. 9, 39   21 Iob 38, 15   23 cf. I Cor. 1, 27   24 Iob 38, 16   30 Iob 38, 16

1 itaque C   3 excute Hier   6 adprehendas C   14 per om. C
21 non uident T   24 cum ad fon finitur S   cuij qui d

giis abyssi ambulas? abyssus hic recte intellegitur uita
 saecularis, quaecumque est in profundo malorum, quo, sicut
 scriptum est, cum uenerit peccator contemnet, quia
 ipsi quoque desperatissimi subiecti gratiae per remissionem
 5 peccatorum salui facti emergerunt et receperunt Christum non
 in abyssum quo premebantur, sed in locum eius, ut ubi
 ambulabat calcans eos ambulet inhabitans eos Christus in
 uestigiis abyssi, remanentibus per memoriam peccatorum
 suorum, ut dum recolunt ubi fuerint, amplius diligant quem
 10 receperunt, a quo sibi tanta dimissa sunt. aut tibi aperiuntur
 metu portae mortis? omnibus enim morientibus aperiuntur
 portae mortis, sed non metu, sicut uni illi qui destruendae
 mortis causa mortuus est. aut certe aperiuntur ad resurgendum.
 aut ianitores inferni uidentes te timuerunt? sicut
 15 illum unum, in quo nihil dignum morte princeps mundi
 inuenit, quem tam cito dimiserunt, quem inuiti admiserunt.
 inferi autem ianitores aliquae inferiores potestates morti
 praepositae intellegendae sunt. aut cognouisti latitudi-
 nem sub caelo? sicut cognouit qui per illam diffudit
 20 ecclesiam. narra ergo mihi quanta quaeque sint:
 quis enim hoc sciat, nisi quem ille docuerit? aut in qua
 terra habitat lux? ille enim docet, quia manifestatio
 uerborum eius inluminat et intellegere facit infan-
 tes. aut quis tenebrarum locus? hoc quoque ille docet.
 25 qui dicit: accedite ad eum et inluminamini. hinc enim
 ostendit eos tenebrescere qui recedunt, dum nolunt esse
 infantes. initium enim superbiae hominis apostatare

3 cf. Prou. 18, 3   9 cf. Luc. 7, 41 sqq.   10 Iob 38, 17   14 Iob
 38, 17   18 Iob 38, 18   20 Iob 38, 18   21 Iob 38, 19   22 cf. Ps.
 118, 130   24 Iob 38, 19   25 Ps. 33, 6   27 Eccli. 10, 12

1 deambulasti *Hier*   3 qua *P*   4 per *om.* *TCb*   remissionis *TCb*
 5 et *om.* *C*   Christum ut *P*   6 ut *om.* *TPCb*   9 fuerunt *P*   11 metu
om. *P*   15 mundi *om.* *TPC*   16 amiserunt *fin.* *TCb*   19 illam] eam *C*
 20 ergo] igitur *P*   quoque *b*   21 enim] ergo *b*   22 habitet *Hier*
 24 quoque] utique *C om.* *b*   ille utique *b*   26 tenebrascere *P*   nolunt
 (n *init. in ras.*) *T* uoluit *C*

a deo. inde qui non glorificauerunt deum aut gratias egerunt. euanuerunt in cogitationibus suis et obscuratum est insipiens cor eorum et facti sunt tenebrarum locus. nisi forte ille est tenebrarum locus, qui excipit perseuerantes in peccatis, ut ipsi sint tenebrae, quarum ille est locus, quem uere nullus hominum nouit. similiter et terra, in qua habitat lux, potest intellegi terra illa uiuentium, id est beatitudo exceptura perseuerantes in fide et spe et caritate, qui fuerunt aliquando tenebrae. nunc autem lux in domino. si duces me in fines eorum? quo usque perueniunt qui tales sunt. quid est enim, ubi non sit sapientia dei, quae attingit a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suauiter? cui utique nullus hominum comparandus est. quodsi et nosti semitas eorum, numquid scis quia tunc natus es et numerus annorum tuorum multus? quodsi et nosti semitas inpiorum, qui uel tenebrae sunt uel tenebrarum locus, quia omnes etiam qui iam ad deum conuersi sunt, in ipsis semitis ambulauerunt, antequam acciperent a deo gratiam, quae iustificat inpium, numquid scis tamen quia tunc tibi extitit causa mortaliter nascendi in hoc saeculo, cum easdem semitas inierunt primi hominum parentes, qui praeuaricatione inpii manibus et uerbis arcessierunt mortem, ut omnes in Adam morerentur? non enim ex quo quisque in hac uita adparuit, computandus est numerus annorum eius tam paruus, sed ex quo facta est prima mortalis natiuitas. cum enim uerbi gratia natus est Abraham, tunc omnes in illo Hebraei nati sunt. numerus ergo unicuique annorum multus est secundum mortalitatis originem, quae exorta est in semitis inpiorum. quis autem meminit fuisse se aut, cum esset, scire potuit esse se in lumbis patris

2 cf. Rom. 1, 21   9 Ephes. 5, 8   10 Job 38, 20   12 Sap. 8, 1
14 Job 38, 20   23 cf. Rom. 5, 12   27 cf. Quaest. de Gen. XXII

4 nisi—locus *om. C*   5 est ille *PC*   15 es| eras *Hier*   19 qua *bd*
20 ibi *P*   22 omnium hominum *bd*   23 accerserunt *P* arcesserunt *C*
accersierunt *bd*   24 est *om. TP*   28 annorum unicuique *bd*

sui? quandoquidem nec illud tempus quisquam recolit, quo non in parentibus, sed in se ipso natus est; quo tempore certe nemo dubitat, quod iam erat et uiuebat et sentiebat. omnia autem scit illa sapientia quae format omnia, non tantum
 5 illa supercaelestia, sed etiam ista mortalia. et quia Christus dei uirtus est et dei sapientia, scit ista ille, qui etiam mortaliter natus est non condicionem mortali, quia in mortuis liber, sed miseratione mortalium, ut a morte faceret liberos, aut uenisti in thesauris niuis? id est: ad eam cognitionem
 10 peruenisti, sicut ille sciebat etiam oportunas causas imminentium scandalorum secretas atque abditas? nam inde appellat thesauros ad probanda et exercenda corda spiritalium, cum exclamaret: uae mundo ab scandalis! oportet enim uenire scandala; uae autem illi homini per quem
 15 scandalum uenit! per superbiam quippe elati in alto more niuis congelascunt et cadunt: ex quorum iniquitate abundante refrigescit caritas multorum; qui autem sustinent dominum uiriliter agentes et spiritu feruentes, perseuerent usque in finem et salui erunt. aut thesauros grandinis uidisti? grando sunt illi iniqui, quando non solum torpent,
 20 nullum feruorem spiritus habentes, sed etiam obstinata durtia persequendo atque inruendo contundunt. quae reposita sunt tibi in tempus inimicorum et in diem pugnae et belli? uel hinc quis non uideat cuius personam in prophetiam gestet Iob? non enim huic uni homini reposita sunt
 25 ista in tempus inimicorum et in diem pugnae et belli, sed utique unico populo dei, tempus quippe inimicorum est, donec transeat iniquitas, quae quanto magis abundat,

5 cf. I Cor. 1, 24 8 Iob 38, 22 13 Matth. 18, 7 16 cf. Matth. 24, 12, 13 17 cf. Ps. 26, 14 18 cf. Rom. 12, 11 cf. Matth. 24, 13 19 Iob 38, 22 22 Iob 38, 23

1 quodquidem *C* 9 niuis] meis *TPC* 12 ad *om.* *C* approbanda *C'* spiritalium corda *Cbd* 13 clamaret *TP* a *d* enim] autem *b* 17 refrigescat *TC* 19 grandines *C* 22 atque] uel *Cbd* 23 tibi *om.* *Hier* die *TPC* 24 prophetia *bd* 25 uni *om.* *TC* 26 tempore *TPC* die *TPCb* 28 qui *C*

tanto magis aduersus diabolum acrius pugnandum atque bel-
landum est, ne caritas perseuerantium refrigescat. unde
autem procedit pruina? quis hoc nouit? nisi quia haec
ut initia parturitionum sunt; pruina quippe minutissima grando
est. et dispergitur auster sub caelo? austrum, quam- 5
uis mortalibus carnibus grauis sentiatur, non tamen uspiam
memini in sanctis libris mali aliquid significare, sicut aqui-
lonem numquam in bono: illum, quia ex ea parte flat qua
lux claret, istum, quia ex ea unde lux est remotior. disper-
gitur ergo auster sub caelo, ut aduersus illas omnes 10
iniquitates auxilium aliquod intellegatur dei, quamdiu nondum
in caelo, sed sub caelo sumus. quis praeparauit flumen
ualidae pluuiæ et uiam uocibus tempestatis? uide
quemadmodum tria illa breuiter complexa sint, quæ dominus
in tentationibus ponit contemnenda his, qui aedificant super 15
petram, et pernicioosa his, qui aedificant super arenam.
pluuiam commemorauit et flumen et uoces tempestatis, ubi
uentos intellegimus. pluuiæ ergo tentatur, qui ex ipsa celsi-
tudine scripturarum diuinarum peccandi occasionem prae-
intellegendo accipit, tamquam si audiens: cui modicum 20
dimittitur, modicum diligit, dicat sibi: faciamus
mala, ut ueniant bona, et permaneant in peccato, ut gratia
abundet, et multa huius modi, quibus se homines sermonem
diuinum male interpretando subuertunt inpunitatem sibi pro-
mittentes, quando misericordia in diuinis libris commendatur; 25
flumine autem, quando ab hominibus qui haec ita intellexerunt
et acceperunt tentatur — flumen enim nunc dicit illud quod

2 cf. Rom. 12, 20   Iob 38, 24   5 Iob 38, 24   12 Iob 38, 25
16 cf. Matth. 7, 24—27   20 Luc. 7, 42. 43   21 Rom. 3, 8   23 cf.
Rom. 5, 20

3 procedit autem *P*   5 auster *b*   6 grauis] gratus *C*   7 libris
sanctis *C*   8 ex *om. C*   9 remotior dispergitur. Ergo *b*   11 nūdum *C*
13 ualidae pluuiæ flumen *Hier*   14 sunt *Cb*   16 petram] terram *C*
arenam] petram et pernicioosa hiis qui edificant super arenam *C*   22 per-
maneant *C*   23 multa *om. C*   25 misericordia dei *bd*   27 tens
tantur *TPC*

de pluua colligitur et torrens uocatur, cum ait: quis prae-
 parauit ualidae pluuiæ flumen? quod impleat et qua-
 currat, sicut sunt uasa iræ perfecta ad perditionem,
 quæ illo modo, quo dixi, scripturas accipiunt; per illos enim
 5 habet liberiores cursum pernicioſa illa interpretatio, quam
 agri fructiferi non recipiunt, et tanto maiore impetu impellit
 et deicit et trahit quod instabile inuenerit, quanto uidetur de
 auctoritate diuina suscepta — uentis uero tentatur, quem
 inflant inanes suasiones hominum superbiorum, id est ex propria
 10 auctoritate uerba uana iactantium. qui ergo iudicio dei prae-
 paratur ad perditionem non obtemperando uerbis eius —
 quod est super arenam aedificare — non resistit uentis talibus
 et cadendo fit uia uocibus tempestatis. ualidae autem plu-
 uiae dictum arbitror „difficilis ad capiendum“, id est ad
 15 intellegendum. ut pluatur super terram ubi non est uir.
 subaudiendum est „quis praeſeparauit“? per uirum autem
 legem uidetur ſignificare, quæ data est Iudæis. ergo super
 gentes intellegimus imbrem euangelii. in deserto ubi non
 est homo: in ipsis gentibus, ubi non erat aliqua auctoritas
 20 cognoscentis deum. ut satiet inuium et inhabitabile
 et ut germinet herbae uiror: multi filii desertæ
 magis quam eius quæ habet uirum. in omnibus autem
 his quattuor uersibus subaudiendum est: quis praeſeparauit?
 quis est pluuiæ pater? ſicut ſponſus, qui filios ſuos miſit
 25 prædicatione regni caelorum inrigare terram. et quis est qui
 peperit glebas roris? bene ſuſcipientes illam prædicationem.
 ſic enim ait „glebas roris“ quomodo dicuntur uasa uini ad
 hoc facta, ut uinum ſuſcipiant. de cuius utero procedit
 glacies? utrum glacies in bono accipienda est propter

2 Iob 38, 25   3 cf. Rom. 9, 22   15 Iob 38, 26   18 Iob 38, 26
 20 Iob 38, 27   21 Es. 54, 1   24 Iob 38, 28   25 Iob 38, 28
 28 Iob 38, 29

2 pluuiæ ualidae *T*   impleatur *Cb*   quod *b*   9 perflant *Pbd*
 17 uidetur legem *bd*   20 satiet] faciat *b*   25 et] uel *Hier*   26 genuit
Hier   27 globas *C* stillas *Hier*

stabilitatem et a fluxu continentiam, ut ita dictum sit: de cuius utero procedit glacies, quemadmodum illud: quis est pluviae pater? an uterus pro secreto positus est, ut de eius utero procedat glacies, sicut dedit illos deus in reprobum sensum? an potius de illius 5 utero procedit glacies, qui persuadendo impietatem, qua intrinsecus plenus est, facit frigescere et durescere amisso calore caritatis? quis enim hunc novit, sicut ille, qui ait duris et resistentibus euangelio: uox ex patre diabolo estis? aut pruina in caelo quis genuit? quae 10 descendit sicut aquae flumen: quod de glacie in ultimo sensimus, hoc et de pruina accipiendum puto. nec tamen frustra est additum „in caelo“, ut ex ipsis qui praesunt intellegatur imitantibus sane bonos nuntios ueritatis, qui transfigurant se sicut ministri iustitiae. quo 15 pertinet, quod adiunctum est: quae descendit sicut aquae flumen. aut faciem inpii quis tabefecit? id est confudit. quis? nisi ille qui quos iustificauit, ipsos et glorificauit. aut intellexisti nexus Pleiadis et septem Orionis aperuisti? an aperies Mazuroth 20 in tempore suo et Vesperum super aedificationem eius induces? num et astrologia perscrutanda est ad cognoscendas proprietates istorum siderum, ut hunc locum intellegere possimus? miror, si hoc congruit sermoni nostro, et certe nimis longum est; transimus ergo ad alia. an qui- 25 busdam sideribus nominatis figura locutionis, qua intellegitur a parte totum, omnia sidera accipienda sunt? — si tamen et Mazuroth sidus est, quod interpretatum nec in graeca

5 cf. Rom. 1, 28. 9 Ioh. 8, 44. 10 Iob 38, 29. 30. 15 cf. II Cor. 11, 15. 17 Iob 38, 30. 18 cf. Rom. 8, 30. 19 Iob 38, 31. 32

5 de om. Cb. 10 quis] qui P. 12 intellegendum b. 13 ipsis] hiis C. his b. 14 intellegantur b. inimitantibus C. 18 quis] qui P. 19 pliadis T. plyadis C. 20 Mazuroth] arthurus TP. arturos C. areturos b. 22 nunc] nam C. cognoscendum Cbd. 24 et si b. 25 si nimis C. 28 maziroth TPCb.

lingua inuenimus; nam hebraeum esse nomen satis adparet
 — ita enim a parte totum intellegitur et quod scriptum est:
 ante luciferum genui te. non enim lucifer in omni
 creatura prior est conditus, ut ante luciferum ante omnem
 5 creaturam dictum uideatur; sed per luciferum omnia sidera
 — quod est a parte totum — et per omnia sidera omnia
 tempora intelleguntur — de sideribus enim scriptum est: et
 sint in signis et in temporibus — ut dominus natus
 ante omnia tempora non utique natus in tempore et ob hoc
 10 patri coaeternus insinuaretur. Pleiadis ergo et Orionis et
 Mazuroth et Vesperi commemoratio cuncta sidera intellegenda
 de compendio persuadet. si enim uno Lucifero, quanto magis
 tot nominatis etiam cetera accipi per huius modi locutionem
 licet! cur ergo alibi dictum est „intellexisti nexus“,
 15 alibi „aperuisti“, alibi „aperiens in tempore suo“ et
 alibi „super aedificationem eius induces?“ propria
 sunt ista singulorum ex ordine commemoratorum. an recte
 dici posset etiam: „septum Pleiadis aperuisti“ et „intellexisti
 nexus Orionis?“ atque ita et alia duo commutari possunt,
 20 sicut illud in psalmo: qui habitat in caelis inridebit
 eos, et dominus subsannabit eos. nihil sententiae deper-
 iret, etiamsi ita diceretur: qui habitat in caelis, subsannabit
 eos, et dominus inridebit eos. sicut enim qui habitat in caelis,
 ipse est dominus, ita, siue Pleiadis nomen siue Orionis, in
 25 eadem significatione est, si per utrumlibet omnia sidera
 intelleguntur. omnium itaque siderum nomine omnes in eccle-
 sia tales intellegendi sunt, qui conuersionem habent in
 caelis. nexus eorum intelleguntur, quibus et inuicem sibi et

3 Ps. 109, 3   7 Gen. 1, 14   20 Ps. 2, 4   27 cf. Phil. 3, 20

8 *alt.* in *om.* *TPC*   10 *pliadis TP plyadis C*   11 *maziuroth PCb*
 sidera maziuroth et uesperis commemoratio *C*   12 *persuadent d*   13 *modi*
om. b   15 *init.* *alibia b*   16 *inducens TCb*   18 *possit b*   *sepum C*
pliadis TP plyadis C   *intellexisti et aperuisti b*   19 *duo] dico b*
commemorari b   21 *subsanabit C*   *deriperet C*   23 *ille qui b*
 24 *pliadis T plyadis C*

deo conectuntur, ne cadant. caritas autem numquam cadit. quis autem hoc nosset, nisi ille ostendisset, qui ait: mandatum nouum do uobis, ut uos inuicem diligatis, et: qui me diligit, diligetur a patre meo? septum eorum est quo sepiuntur diuina scriptura quam non transgrediuntur. quis autem hanc aperit, nisi ad quem transitur, ut auferatur uelamen? tempus apertionis est eorum, id est demonstrationis et manifestationis, cum ueniet dominus et inluminabit abscondita tenebrarum et manifestabit cogitationes cordis; et tunc erit laus unicuique a deo. solus enim ipse hoc faciet in tempore suo, quia cum ipse adparuerit, uita nostra, tunc et nos cum illo adparebimus in gloria. inducet autem eos super aedificationem eorum, qui eos faciet hoc possidere quod hic aedificauerint. si cuius enim opus permanserit, quod supraedificauit, mercedem accipiet. scis commutationes caeli? utrum in deterius, sicut hi qui cognoscentes deum non sicut deum glorificauerunt? noluerunt enim esse sedes dei; ac per hoc mutati sunt, cum euauerunt in cogitationibus suis. an in melius? quia omnes quidem resurgemus, non tamen omnes inmutabimur. qui autem inmutabuntur, manifestum est, cum ait: et nos inmutabimur. cum enim iusti inmutabuntur, caelum inmutabitur, quia thronus dei caelum est, et sapientia uerbum dei et deus erat uerbum et thronus sapientiae anima iusti. an utrumque potius? non enim commutationem caeli, sed commutationes dixit. aut

1 I Cor. 13, 8   3 Ioh. 13, 34   4 Ioh. 14, 21   7 cf. II Cor. 3, 16
9 cf. I Cor. 4, 5   12 cf. Col. 3, 4   15 cf. I Cor. 3, 14   16 Iob 38, 33
17. 20 cf. Rom. 1, 21   23 I Cor. 15, 51. 52   24 cf. Matth. 5, 34
25 Ioh. 1, 1; Sap. 1 (?)   27 Iob 38, 33

2 hoc *om. C*   noscet *C*   5 scriptura diuina *P*   6 aperitur *C*
8 demonstrationis *C*   11 hec ipse *b*   12 tunc *om. Cbd*   13 apparebimus
cum illo *P*   15 edificauerunt *b*   17 ii *d*   19 dei] celi *C*   20 euauerint *P*   22 qui—inmutabimur *om. C*

omnia quae sub caelo pariter fiunt² sicut enim huius
 mutationes afficiunt ea quae sub caelo sunt, ita et cum
 mutantur iusti, siue in deterius siue in melius, afficiunt
 carnales ad utrumque. uocabis nubem uoce? aut interiore,
 5 aut illa, qua dictum est: sequere me, aut illa, qua dictum
 est: Saule, Saule, quid me persequeris? et in tre-
 more aquae ualidae oboedient tibi? populi potentes,
 cum audiunt: in timore et tremore uestram ipsorum
 salutem operamini; deus est enim qui operatur in
 10 uobis et uelle et operari pro bona uoluntate.
 mittes ui flumina et ibunt? flumina, inquit, de
 uentre eius fluent aquae uiuae. ui autem dicit „fiducia“,
 qua persecutores non timuerunt, quia et qui uim faciunt,
 diripiunt regnum caelorum. aut dicent tibi: quid
 15 est? id est: numquid abs te quaerent uel uoluntatem iussi-
 onis tuae, sicut Saulus ait: quid me iubes facere? aut
 spem mercedis suae, sicut dixerunt: ecce dimisimus
 omnia et secuti sumus te: quid ergo erit nobis?
 quis dedit mulieribus texturae sapientiam et
 20 uarietatum scientiam? textit et apud Salomonem mulier
 uestimenta uiro suo. opera ergo intellegenda sunt ecclesiarum,
 quibus honoratur deus. nam et ipsa textura, id est infirmos
 fratres, tamquam lanuginantem tramam firmorum atque erec-
 torum spiritalium quasi staminum contextione constringere
 25 maximum et singulare opus est ecclesiarum. et uarietatum
 scientia ad id ualet, ut, tamquam in polymito ea est
 uarietas colorum, qua non turbetur decus unitatis, sic in

4 Iob 38, 34   5 Ioh. 21, 19   6 Act. 9, 4   Iob 38, 34   8 Phil.
 2, 12. 13   11 Iob 38, 35   Ioh. 7, 38   13 cf. Matth. 11, 12   14 Iob
 38, 35   16 Act. 9, 6   17 Matth. 19, 27   19 Iob 38, 36   20 cf. Prou.
 31, 10—24

1 caelo] celo sunt *Pb*   huius modi *C*   2 et om. *C*   cum mutantur]
 cōmutantur *b*   5 aut—me om. *PC*   7 aquae] atque *TPCb*   10 uelle
 et] uellet *C*   11 mittis *TPCb*   ui] in *C*   15 id est] quid est *TCb*
 numquid] nunc *C*   23 erectorum] electorum *b*   24 contexione *PC*
 26 polimito *TPC*   27 perturbetur *T*

fratribus ita sint dona diuersa, ut nulla inuidiae discrepantia cohaereant sibi, sufferentes inuicem in dilectione, studentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis. aut quis est qui numeret nubes sapientia? nouit enim dominus qui sunt eius; quis autem hoc ⁵ hominum, inquit, nouit? et organa caeli in terram declinauit? angelos caelestes, per quos diuinae uoces enuntiari solent. non enim ceciderunt sicut ille unus, sed flexu oboedientiae declinati sunt in terram, maxime cum et ipse dominus esset in terra. nam euangelista, et angeli, ¹⁰ inquit, ministrabant ei. diffusus est autem sicut terra cinis, et adglutinauit eum sicut lapidibus cibum. diffusa est late atque abundanter humilitas paenitentiae ad hoc, ut dominus, qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, cohaereret eis tamquam ¹⁵ glutine caritatis, homo hominibus, ut mediator esset dei et hominum, se ipsum illis dans cibum per sacramentum corporis et sanguinis sui, stulta mundi tamquam lapides eligens, ut confundat sapientes. angelis enim cibum est in quantum est uerbum dei apud deum, lapidibus autem ²⁰ ut cibum esset, uerbum caro factum est et habitauit in nobis. ergo adglutinabitur hominibus praecedente paenitentia. tamquam cinis diffundatur faciens ei uiam. hinc et ille qui dicebat: facite ergo fructus dignos paenitentiae, et ne dixeritis uobis: patrem habemus Abraham; ²⁵ potens est enim deus de lapidibus suscitare filios Abrahae: quibus lapidibus eum tamquam cibum adglutinandum esse nuntiabat. si autem non praecedit humilitas paenitendi, non adglutinabitur, quia excelsa a longe co-

2 cf. Ephes. 4, 2. 3 4 Iob 38, 37 5 cf. II Tim. 2, 19 6 Iob 38, 37 10 Matth. 4, 11 Iob 38, 38 14 cf. I Petr. 5, 5 16 cf. I Tim. 2, 5 18 cf. I Cor. 1, 27 20 Ioh. 1, 1. 14 24 Matth. 3, 8. 9 29 cf. Ps. 137, 6

1 sunt *TPCb* 10 inquit. Et angeli *bd* 11 sicut *om. C* 13 cibum (al. cibum) *Hier* 15 cohaeret *C* 22 adglutinabitur] agglutinabitur *TPCb* hominibus *om. C* 23 hinc] nam *PC* et *om. bd*

gnoscit. aut capies leoni escas aut animas draconum replebis? de diabolo dictum est: et conculcabis leonem et draconem, propter insidias et iram. omnes ergo angeli eius leonibus et draconibus comparantur. ille
 5 autem capit eis escas et animas eorum replet, qui de impietate conuictos tradit in eius potestatem. uolunt enim latere impietatem suam, sed cum producuntur, utique capiuntur, ut sint in potestate diaboli et angelorum eius. quibus consenserunt. pauidi enim sunt in cubilibus suis: in latebris
 10 insidiarum suarum. nam si pauidi non essent, quis subsisteret? pauent autem illius imperium. sub quo exclamarunt: quid uenisti ante tempus perdere nos? et quemadmodum de porcis manifestum est, quod in eos non issent, nisi permissi essent, sic intellegendum est nihil eos in quemquam
 15 posse nisi permissos: permitti autem iustitia, qua reguntur omnia, siue probationis causa siue uindictae uel ad damnationem uel ad correctionem inrogatae. et sedent in siluis insidiantes: non enim quiescit in eis uoluntas nocendi, etiam cum potestas non datur. obseruant autem in insidiis in
 20 tam siluosa densitate occasionum carnalium quis capiatur diuinis legibus, id est conuincatur de peccato suo, ita ut eorum escae deputari mereatur. quis autem praeparauit coruo escam? pulli enim eius ad dominum clamantes et eriantes et escam quaerentes, ut est in
 25 psalmo: et pullis coruorum inuocantibus eum. cui sententiae est locus iste simillimus. nec in malo possunt intellegi, quia inuocant eum. significantur ergo nigri, hoc est peccatores nondum dealbati remissione peccatorum. sed ideo

1 Iob 38, 39   2 Ps. 90, 13   9 Iob 38, 40   11 Marc. 1, 24
 12 cf. Marc. 5, 11—13   17 Iob 38, 40   22 Iob 38, 41   25 Ps. 146, 9

1 leonibus *Hier*   5 et *om. C*   6 eius in *d*   8 potestatem *TPC*
 9 enim] ergo *b*   13 iissent *C*   16 uel ad] siue ad *C*   17 irrogare *P*
 siluis] insidiis *TP om. C*   19 etiam cum] in quem *C*   20 deuspi-
 tate *C*   22 escae] esse *P*   mereantur *TC*   23 clamant *Hier*   24 et
pr. om. Hier   25 inuocantibus] qui inuocant *PT*   26 est] cum *C*
 28 remissionem *C*

pulli, quia iam humiles, ideo errantes, quia nondum cognouerunt ueritatem, quam tamen pie quaerunt, cum ad dominum clamant. praeparari autem potest coruo esca propter eius praescientiam, qui nouit etiam nondum humilem quemque conuersum iri; sed tamen pulli, hoc est humiles ad dominum 5 clamant.

XXXVIII. Si cognouisti tempus pariendi tragelaphorum petras? τράγος hircus est, ἔλαφος ceruus; tragelaphus ergo compositum animal ex hirco et ceruo. significat igitur mentem seruientem legi dei secundum interiorem 10 hominem; uidet autem, quantum adhuc ex parte hircus est, aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suae et captiuantem se in lege peccati. peperit autem talibus petras oportuno tempore ille, qui firmamenta solida exemplorum in scripturis posuit, in quibus et 15 quiescentes de se non desperent, quorum caro concupiscit aduersus spiritum et spiritus aduersus carnem, donec uiuacitate cerui serpentinis suasionibus superatis spiritu uiuant et spiritum sectentur, ne regnet peccatum — unde similitudo hirci ducitur — in eorum mortali corpore ad 20 oboediendum desideriis eius. aut partus ceruarum custodisti? ecclesiarum in numero spiritualium, materno affectu imitationem suam persuadentium, quibus iam non possunt serpentinae opiniones nocere; tamen et tales custodiuntur non de se, sed de deo praesumentes. et numerasti 25 menses partus earum? non enim pariunt nisi per euangelium, quod a baptismo suo dominus usque ad passionem atque ascensionem suam certis mensibus magisterii sui aucto-

7 Iob 39, 1   11 cf. Rom. 7, 22. 23   16 cf. Gal. 5, 17. 18
19 cf. Rom. 6, 12   21 Iob 39, 1   25 Iob 39, 2

3 coruo esca potest *Cbd* 5 conuersurum *P* 7 cognouistis *P* tragelaphorum *C* 8 in petris *Hier* tragos *TPC* est *om. b* gelafos *T* gelaphos *PC* 9 ex hirco et ceruo animal *bd* 11 uidetur *PC* 13 menti *T* 14 peperit] parat *P* 19 nec *P* 20 hirci] cerui *b* dicitur *b* 23 non] nihil *d* 28 atque] et *Cbd*

ritate praedicauit. et dolores earum soluisti? non enim
 sine dolore dicebatur: filii mei, quos iterum parturio,
 donec Christus formetur in uobis. soluuntur autem
 isti dolores, cum fuerit partus editus, id est ueritas persuasa
 5 eis, pro quibus ita ingemiscitur id agente in interioribus
 conscientiae uerbo dei. et nutristi hinnulos earum sine
 metu? in lacte sacramentorum non timidos; non enim
 acceperunt spiritum seruitutis iterum in timore.
 partus earum emittes? in libertatem uberioris pascuae
 10 spiritalis. abruptent filii earum: uincula concupiscenti-
 arum saecularium. multiplicabuntur in tritico: solidi-
 ore cibo sapientiae post nutrimenta lactis. exhibunt et non
 reuertentur eis: exhibunt tamquam ex angustiis doctrinae,
 quae per homines incipientibus traditur; et non reuertentur
 15 matribus suis, non iam opus habentes lacte nec doctoribus
 hominibus indigentes. sane isti tres uersus non per interroga-
 tionem pronuntiandi sunt. quis autem est qui dimisit
 onagrum liberum? mirum nisi eos per onagrum significat,
 qui pauci ab omni negotio liberi deo seruiunt. et uincula
 20 eius quis resoluit? affectionum carnalium atque popularium.
 posui enim habitaculum desertum et tabernacula
 eius salsuginem. unde clamat: sitiuit in te anima
 mea. inridens multitudinem ciuitatis: quam Babylo-
 niam scriptura dicit, perambulantem per latam uiam, quae
 25 ducit ad perditionem. et querelam exactoris non
 audiens: nemini quidquam debens. considerauit montes
 pascuae suae: magnitudinem reuelationum. et post omne

1 Iob. 29, 2   2 Gal. 4, 19   6 Iob 39, 3   7 cf. Rom. 8, 15
 9 Iob 39, 3   10 Iob 39, 4   11 Iob 39, 4   12 Iob 39, 4   17 Iob
 39, 5   19 Iob 39, 5   21 Iob 39, 6   22 Ps. 62, 2   23 Iob 39, 7
 24 cf. Matth. 7, 13   25 Iob 39, 7   26 Iob 39, 8   27 Iob 39, 8

3 autem *om. Cb*   6 hyrculos *C*   8 iterum *om. C*   9 emittes] emit-
 tens *P* euntes *Cb*   10 abrupte te *C* abruptentes *b*   eorum *TPb*
 15 doctoribus] doloribus *P*   16 humanis *P*   17 est *om. PC*   21 habi-
 taculum] tabernaculum eius *Hier*   habitacula *Hier*   27 omnem *C*

uiride quaerit: omne sempiternum. uolet autem monoceros seruire tibi? superbus dignitate huius saeculi, quia et tales subiugauit Christus et ministros ecclesiae constituit; *μονόκερος* enim unicornis est, quod superbiam significat. aut dormire super praesepe tuum? sicut super illius humilitatem, qui etiam in praesepe est infans positus, requiescitur securitate ueniae peccatorum et obliuione curarum malae conscientiae. et alligabit in loris iugum suum? iugum leue portans alligatum loris, hoc est in auctoritatibus eorum qui carnem mortificauerunt atque domuerunt. unde et Iohannes zona pellicea cingebatur. non asperis restibus peccatorum. aut ducet tibi sulcos in campo? aperiet pectora plebis oboedientis ad obtinendum regnum dei. confidis autem in eo, quia mutata est uirtuseius? ut non uanitatem humanae laudis et honoris etiam in ecclesiae ministerio requirat, sicut requirebat in saeculo. aut dimittes ei opera tua? sicut ille, pro quo se dicit apostolus legatione fungi, exhortans pro Christo reconciliari deo. et credes ei, quia reddet tibi sementem? nihil ex eo suo dominatui uindicabit; sementem quippe dicit opus seminandi. et in aream tuam inferet? ut sit inter illos, quibus ipse dominus praecipit rogandum dominum messis. ut mittat operarios in messem suam, non autem ut sibi uelit aream facere, sicut princeps haeresum et schismatum et quicumque non dei gloriam quaerunt, sed suam. difficillimum est enim ut uelit iste monoceros, sed tamen et hoc praestat atque efficit in hominis animo, qui facit mirabilia solus.

1 Iob 39, 9   4 Iob 39, 9   6 cf. Luc. 2, 7   8 Iob 39, 10
 10 cf. Matth. 3, 4   11 Iob 39, 10   13 Iob 39, 11   16 Iob 39, 11
 18 cf. II Cor. 5, 20   Iob 39, 12   20 Iob 39, 12   21 cf. Luc. 10, 2
 27 Ps. 71, 18

1 uiride] uidere *TPC*   monoceros *TPC*   8 et] ut *C* aut *Hier*
 alligabis *Hier*   9 leue *d*   10 dormierunt *C*   et *om.* *C*   11 pellicia *TP*
 uestibus *C*   aut ducet] adducet *TPC*   18 et] aut *Hier*   19 dominatu *PC*
 20 uendicabit *b*   24 haeresim (haeresun?) *C*   alt. et] id est *C*   25 dei
om. *C*   26 et *om.* *C*   atque] et *Cb*   27 deficit *b*

consilia destruens et omnem altitudinem extollentem
 se aduersus scientiam dei et captiuans omnem
 intellectum ad oboedientiam suam. penna struthi-
 onum mixta est alis herodionis et accipitris: tardis
 5 ingenio, quos significant struthiones, quia uolare non possunt,
 donatum esse per eius gratiam qui stulta mundi elegit, ut
 aequarentur ingeniosorum celeritati pariter credentium, qui
 per has aues quas commemorauit significantur, per hunc
 uersum intellegendum est. et reliquit in terra oua sua:
 10 iam incipit de struthione dicere. id est de his, quos per hoc
 animal significat. non enim miscerentur pennae eorum tardae
 alis uelocium auium ad pariter uolandum, nisi spem priorem
 in terra relinquerent, quam per oua significat. et in puluere
 calefiunt: quia etsi id quod sperabat in saeculo non adten-
 15 derit, plerumque fauentibus amatoribus saeculi, qui pulueri
 comparantur, prouenit. et oblita est quia pes disperdet
 ea et bestia agri conculcabit ea: quodsi et aduersa
 cuiusquam cupiditas et iniqui huius mundi perturbent et
 obterant spem eius talem, tamquam oua eius quae relinquit
 20 in terra, ita non curat, ut tamquam oblita non sentiat.
 obduruit contra filios suos, ne sint eius: etiamsi
 iam non spes sit sicut oua, sed res ipsa, sicut filii iam nati,
 hoc est felicitas temporalis, fortiter contemnit nolens eam
 suam esse felicitatem, quia illam ueram desiderat. frustra
 25 laborauit absque ullo timore: hoc antequam conuertatur;
 laborat enim spe saeculi sine fructu et, quod est insipientius,
 sine ullo timore, dum praesumit in rebus incertis. quia

1 cf. II Cor. 10, 5   3 Iob 39, 13   6 cf. I Cor. 1, 27   9 Iob
 39, 14   13 Iob 39, 14   16 Iob 39, 15   21 Iob 39, 16   24 Iob
 39, 16   27 Iob 39, 17

2 et] id est *C*   3 strutionum *T* strucionum *P* structionum *C*   5 quod
T qui *C*   strutiones *TP* structiones *C*   8 has] alias *bd*   9 relinquit
Hier   10 de struthione *om.* *C*   16 et] ut *Hier*   disperdit *TP* dis-
 perdidit *Cb* dispergit *Hier*   17 bestiae *Hier*   conculcavit *TPCb*
 conculcabunt *Hier*   19 eius oua *P*   20 terram *TPC*   ut *om.* *C*
 22 sit] sed *C*   23 eam contemnit *P* contemnit eam *Cbd*   uolens *C*

despexit eam deus in sapientia et non distribuit ei intellectum: quid enim stultius quam fidere in uanitate et laborare ad acquirenda peritura sine ullo timore amittendi? concipiunt enim plerique hunc affectum, quibus longa felicitas saeculi prouenit, praesertim si ab auis et atauis perpetua 5 successione ducatur, ut se repente infelices fieri posse non credant. et quia magni solent adparere in terra, non tamen pennis uirtutum caelesti conuersatione frui, recte struthionibus comparantur. sed adtende quod sequitur: cum tempus fuerit, in altum euolabit et deridebit equitem et 10 ascensorem. posteaquam uenit plenitudo temporis, ut praeciperetur diuitibus huius saeculi non superbe sapere nec sperare in incerto diuitiarum, sed in deo uiuo, coeperunt sursum cor habere ad dominum et deridere superbos persecutores, quos dominus proiecit in mare; 15 tunc enim penna struthionis mixta uelocibus auibus caelum petit et cetera quae de hoc animali supra dicta sunt fiunt. an tu circumdedisti equo uirtutem? martyrem uidetur describere, intrepidum et alacrem testem fidei salutaris, non tamen uirtute propria, sed qua eum circumdedit dominus. et 20 inseruisti collo eius hinnitum? induite uos armaturam dei, ut possitis resistere in die malo. et gloriae pectoris eius audacia? haec est audacia qua Esaias audet et dicit. gloria uero pectoris est conscientia opus hominis probans, ut in semet ipso quisque habeat 25 gloriam et non in altero. prodiens in campo luxuriat:

9 Iob 39, 18   11 cf. Gal. 4, 4   12 cf. I Tim. 6, 17   18 Iob 39, 19   20 Iob 39, 19   21 Ephes. 6, 11   22 Iob 39, 20   24 cf. Es. 65, 1; Rom. 10, 20   cf. II Cor. 1, 12   25 cf. Gal. 6, 4   26 Iob 39, 21

1 eum *PC*   dominus *Hier*   ei *om.* *TPCb*   4 concipiunt *C*
5 attauis *C*   8 strutionibus *T* strucionibus *P* structionibus *C*   10 euo-
labit] se leuabit *Hier*   iridebit *bd*   13 neque *P*   sperare] sapere *Cb*
14 rursum *T* rursus *P*   corda *b*   deum *b*   17 fiunt *om.* *Tb*
21 arma *T* armatura *PCb*   24 ysaias *TP* esayas *C* Isaias *d*   dicit:
nuentus sum non quaerentibus me palam apparui hiis qui me non inter-
rogabant *P*   25 habeat quisque *Cbd*

in lucem libertatis exiens facilitate boni operis in latitudine caritatis exultat. et procedit in proelium cum uirtute: aduersus tentationes aduersitatum. occurrensque iaculo contemnit: quia circumposita sunt ei arma, in quibus est
 5 illud scutum fidei, in quo ignita inimici iacula extinguuntur. nec se auertit a ferro: uel a morte uisibili uel quia sunt et duri ad non consentiendum ueritati et acuti ad persequendum a quibus se non auertit, quia etiam ipsos ut diligit iubetur. super ipsum enim gaudet arcus et gladius:
 10 per confessionem quippe eius adseritur et comminatio dei, quae inuisibiles poenas longe praenuntiat, et testificatio uerbi, qua omnes tamquam cominus errores debellat. aliud est enim minari, quod longe futura sunt supplicia peccatorum, quod est tamquam arcu tela intendere, aliud tamquam manu ad
 15 manum gladio uerbi praesentes debellare cupiditates. lanceae hastaeque tremore: quid est quod lanceae hastaeque tremore super ipsum gaudet arcus et gladius? an quia et ipse nisi tremat, hoc est timeat futuram mortem, quam iaculatur diuina iustitia, non potest praesentem contemnere, quam per-
 20 secutor minatur, ut intrepidam habeat confessionem et praedicet cum fiducia ueritatem, cui non possint inimici resistere; atque ita „super eum gaudeat“, hoc est per ipsum libere adseratur doctrina dei, per quam minatur in piis futurum interitum et interficit praesentem iniquitatem? nisi enim
 25 gaudium spei nostrae cum tremore damnationis esset, in nobis neglegens esset ipsa securitas et superba praesumptio neque in psalmo nobis diceretur: exultate ei cum tremore. et iracundia euertit terram: apud semet ipsum irascens ad euertendas in se terrenas concupiscentias et timores

2 Iob 39, 21   3 Iob 39, 22   4 cf. Ephes. 6, 16   6 Iob 39, 22
 9 Iob 39, 23   15 Iob 39, 23   27 Ps. 2, 11   28 Iob 39, 24

3 tentationem *P*   occurrens *b*   4 sunt *om. C*   6 a *om. C*   a morte] amore *TP*   qui *d*   8 ipsos etiam *bd*   diligamus *P* diligit *C*
 9 enim] autem *Hier*   12 communes *C*   13 sunt futura *P*   15 uerbi] ubi *C*   debellare] debere *b*   16 asteque *C* hosteque *b*   17 nisi et ipse *Cbd*   20 praedicat *Cb*   22 ita *om. C*   eam *b*

carnales, quibus quisque a tolerantia passionis auertitur. in
 hac sententia forte dictum est: irascimini et nolite
 peccare; cum iracundia enim saluberrima se debet quisque
 correctione corripere dicens: ut quid tristis es, anima
 mea? et quare conturbas me? spera in deum, quia 5
 confitebor illi. quia enim ore confessio fit ad
 salutem, statim sequitur: salutare uultus mei deus
 meus. nec credet, donec clamauerit tuba: ante
 tempus quippe tentationis, etiamsi euersa est terrena trepidatio,
 non adparet nec facile credendum est, nisi tempus ipsum 10
 tentationis docuerit. cum autem tuba cecinerit, dicet:
 euge: cum tempus tentationis uenerit, tunc uero placebit ei
 anima eius, si gloriatur in tribulationibus, quia tribulatio
 patientiam operatur, patientia uero probationem,
 probatio uero spem, ut iam non dicat animae suae 15
 irascens: ut quid conturbas me? sed glorians dicat:
 lauda, anima mea, dominum. et procul odoratur
 pugnam: non quasi in hominibus persequentibus qui uiden-
 tur, sed procul, hoc est pro longe ab oculis, sciens quia
 non est ei colluctatio aduersus carnem et sangui- 20
 nem, sed aduersus principes et potestates et
 rectores mundi tenebrarum harum, aduersus spiri-
 talia nequitiae in caelestibus, hoc est procul. apte
 autem dictum est „odoratur“ propter principem potestatis
 aeris huius. odores quippe olfactu sentiuntur siue boni siue 25
 mali. odoratur ergo pugnam, qui intellegit principem
 potestatis aeris huius operari in filiis diffidentiae,
 quorum persequentium iras aut insidias patitur, ut aduersus
 spiritualia nequitiae spiritualibus armis dimicet, non corporalibus

2 Ps. 4, 5   4 Ps. 41, 6   6 cf. Rom. 10, 10   8 Iob 39, 24
 11 Iob 39, 25   13 cf. Rom. 5, 3. 4   17 Ps. 145, 2   Iob 39, 25
 20 cf. Ephes. 6, 12   26 Iob 39, 25   cf. Ephes. 2, 2

1 attolerantia *C*   5 deo *C* domino *b*   6 adj] ab *b*   8 credit *b*
 clanguerit *Hier*   14 operatur *om. C*   16 sed] si *Cb*   19 pro *om. d*
 22 uersus *C*   23 aperte *Cb*   24 adoratur *C*   25 olphatu *C*

aduersus carnem et sanguinem, id est malos et perditos homines, quos carneis oculis uidet. tonitrum ducum et clamorem: subaudiendum est „odoratur“. tonitrum autem propter ipsum aerem puto dictum esse, in quibus eadem spiritalia nequitiae uersantur; non enim rectores mundi propterea dicti sunt hi spiritus, quia caelum et terram regunt, sed sicut ipse exponit apostolus. etenim ne ita intellexeretur, subiecit statim quid dixerit rectores mundi, tenebrarum harum, inquit, hoc est inpiorum, quibus ad
 10 dominum conuersis dicit: fuistis enim aliquando tenebrae; nunc autem lux in domino. in uoluntate enim cuiusque est, utrum tenebrae sit, an lux; sed cum tenebrae, in se ipso, hoc est peccatis quae ipsius sunt propria, cum autem lux, non in se ipso sed in domino, a quo
 15 inluminatur. ut. quemadmodum dicit Esaias, tenebrae eius sunt uelut meridies; dicitur et in Psalmis: inluminabis tenebras meas. quos ergo dicit apostolus rectores tenebrarum, ipsi et in hoc uersu dicti sunt duces. ducuntur enim et ab his tenebrae, hoc est inpii, ut perse-
 20 quantur pios, id est eos qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, non eos qui patiuntur propter impietates et iniquitates suas. ducum autem talium clamorem dicit odorari martyrem, non quia sonitus inde aliquis auditur auribus corporis, sed quia cordis auribus per fidem clament, quanta
 25 diabolus et angeli eius aduersus dei seruos machinentur. unde ait apostolus: non enim ignoramus mentes eius. aduersus quem clamorem ducum surdae utique sunt aures infidelium. numquid in sapientia tua plumescit

2 Iob 39, 25   5 cf. Ephes. 6, 12   10 Ephes. 5, 8   15 cf. Es.
 58, 10   16 Ps. 17, 29   26 II Cor. 2, 11   28 Iob 39, 26

2 tonitruum *Hier*   ductū *b*   3 adoratur *C* odoratum *b*   4 esse
om. TP   quibus eadem] quo clausa *bd*   7 non *d*   10 deum *PC*
 dixit *Cbd*   15 dixit *Cbd*   ysaias *TP* esayas *C*   16 meridies] mihi
 dies *b*   in *om. C*   23 aliquis inde *Cbd*   25 machinent *C*   unde
om. b   26 ait enim *b*   mentes] astutiam *bd*   eius *om. TP*

accipiter? sicut in sapientia dei, quae est Christus, nouus homo paulatim innouatur, conuersationem habiturus in caelestibus. expansis pennis immobilis, respiciens ad austrum? explicatis ab omni impedimento saeculari uirtutibus geminae dilectionis permanens inconcussus in fide; non tamen in hoc ipso de se ipso praesumens, sed sperans in deum et in illum reuocans intentionem, a quo ipse caritatis ardor inspiratur, ut fortitudinem suam ad ipsum custodiat dicens: nonne deo subiecta erit anima mea? ab ipso enim salutare meum; etenim ipse est deus meus et salutaris meus, susceptor meus; non moueor amplius. ac tuo praecepto exaltatur aquila? sicut eius praecepto, qui ait: cum exaltatus fuero, omnia traham ad me. pro nobis enim moriturus et corpus resurrectione leuaturus in caelum, ubi fuerit, inquit, cadauer, illuc congregabuntur et aquilae. satiauit enim in bonis caelestibus desiderium eius, cuius iuuentus sicut aquilae renouabitur. potest et exaltatio aquilae ad id pertinere, quod ait apostolus: siue enim mente excessimus, deo, ut uersus, qui sequitur de uulture, ad id pertineat quod etiam ibi sequitur; siue temperantes sumus, uobis. sequitur enim: aut uultur super nidum suum in petra sedens morabitur? quia ex affectu dictum uidetur non sublimia contemplandi mentis excessu, sed inferioribus consulendi per temperantiam, qua humanis rebus congruitur, ut inpii qui pro mortuis habentur iustificati per uerbum, hoc est quasi ore deuorati conuertantur in corpus ecclesiae. uultur enim de mortuis pascitur; et ideo: super nidum suum, ubi tamquam fetus ponit opera huic uitae necessaria. ideo

2 cf. Phil. 3, 20 3 Iob 39, 26 8 cf. Ps. 58, 10 9 Ps. 61, 2. 3 12 Iob 39, 27 13 Ioh. 12, 32 15 Matth. 24, 28 17 cf. Ps. 102, 5 19 II Cor. 5, 13. 14 22 Iob 39, 27

1 ancipiter *C* 2 innouat *b* 3 et respiciens *TC* 12 exaltabitur *C* 16 illic *b* 17 sicut aquilae iuuentus *d* iuuentus *om. b* 20 qui etiam ibi *bd* 21 sinus *P* sequitur] sicut *b* 22 aut] et *Hier* 23 sedens] fides *b* 25 congruitur] coguntur *C* 26 iustificari *b*

autem in petra, quia cum dixisset apostolus: siue
 temperantes sumus, uobis, continuo subiunxit: caritas
 enim Christi conpellit nos; petra autem erat
 Christus. et bene sedens morabitur secundum id quod
 5 dictum est: conpellor autem ex duobus, concupi-
 scentiam habens dissolui et esse cum Christo;
 multo enim magis optimum, ut hoc ad exaltationem
 aquilae pertineat; ad uulturem uero sedentem in nido et
 morantem manere in carne necessarium propter uos.
 10 et quia petra etiam tota ecclesia bene intellegitur propter
 etiam Symonem, qui ob hoc a domino Petrus appellatus est,
 summitas petrae est caput ecclesiae. ad hoc additur uersus
 qui sequitur: in summitate petrae et in cauerna?
 summitas enim refertur ad id quod caput est, cauerna uero
 15 ad id quod uita nostra abscondita est cum Christo
 in deo. et cum ibi fuerit, quaerit escas: de quibus
 dictum est Petro: macta et manduca, ut incorporaret
 ecclesiae credituros ex gentibus. longe oculi eius pro-
 spiciunt et pulli eius uolutantur in sanguine: spe
 20 futurae immortalitatis in uitam aeternam intentionem suam
 longe porrigit, quamuis opera eius in carnis infirmitate uolu-
 tentur, id est dubiis motibus iactetur, dum incertum habet
 humana ignorantia ex his quae misericorditer facit quid cui
 prosit ad deum, cum tamen longe oculis prospicientibus
 25 propter aeternam salutem sincera caritate dispensat. sed cum
 inuenerit iste talis operator et dispensator eos qui per affectum
 quo renuntiant diabolo iam mortui sint huic saeculo, sine
 dubitatione aliqua eis exhibet oris ministerium in opere

2 II Cor. 5, 14   3 I Cor. 10, 4   5 Phil. 1, 23. 24   11 cf. Marc. 3, 16
 13 Iob 39, 28   15 cf. Col. 3, 3   16 Iob 39, 29   17 Act. 11, 7   18 Iob
 39, 29. 30

2 sumus] modo *PT*   5 est *om. C*   cōpello *b*   7 ut *om. P*
 8 in nido *om. C*   11 simeonem *Cbd*   est *om. P*   14 est caput *d*
 15 quod] quia *C*   16 de *om. b*   18 respiciunt *Cbd*   19 uoluptantur *C*
 21 opera] corpora *C*   22 iactentur *b*   23 iis *d*   26 dispensator et
 operator *b*

sermonis, quo eos in corpus ecclesiae iam paratissimos trahat; et ideo sequitur: ubicumque fuerint cadauera, confestim reperiuntur.

Respondit dominus Iob et dixit. quod nunc dominus tamquam repetit sermonem. cum ipse loqueretur, intellegitur 5 Iob ad ea quae dicta sunt obstupuisse in silentio et quieuisse, ut nihil amplius dicere auderet. ergo duobus qui sequuntur uersibus exhortatur eum dominus ad respondendum. numquid qui disputat cum omnipotente quiescit? hoc est: quare tu quiescis cum omnipotente disputans? arguens deum 10 respondebit ita? subaudiendum est: numquid, ut sit sensus: numquid arguit deum qui disputans respondebit? quaerer enim cum omnipotente disputatur, non conuincendo aut refellendo. non ergo quia omnipotens est, ideo quiescendum est a disputando cum eo. neque enim ad arguendum ab eo 15 aliquid per disputationem tamquam ab ipsa ueritate requiritur. potest et sic intellegi: numquid qui disputat cum domino. quiescit? id est: quia non quiescit qui cum omnipotente disputat. non est cum eo disputandum ut quiescatur. solet enim disputans contradicere; qui autem contradicit deo, 20 quiescere non potest, hoc est: non inuenit quietem nisi in eius uoluntate sine ulla contradictione consentiat. arguens enim deum respondebit ita. id est: cum disputando respondet deo, arguit deum et propterea non peruenit ad quietem. unde dictum est: o homo, tu quis es, qui 25 respondeas deo? sed quid tale fecerat Iob? non enim deus sic illum accipit tamquam contradicentem sibi. sicut amici eius non intellegentes, cum tale illi testimonium perhibeat et in capite libri et in fine. an propter personam quam Iob

2 Iob 39, 30   4 Iob 39, 31   8 Iob 39, 32   10 Iob 39, 32
25 Rom. 9, 20

3 statim *Hier*   4 Et adiecit dominus et locutus est ad Iob *Hier*
Iob *om. PCbd* 8 exortatur *P*   deus *C* 10 dominum *Hier* 19 quiescat *Ce*
23 dominum *PC* 24 domino *TPCb*   dominum *TPC*
25 quis qui *Tbd* 27 sic *om. b* 28 testimonium illi *Cbd*

gestabat dictum est, hoc est corporis domini, quod est ecclesia, in qua multa infirmorum pars est non quidem desperatorum, sed tamen adhuc in prouentu suo periclitantium, quibus paene commouentur pedes et quorum paulo minus effunduntur
 5 gressus, dum zelant in peccatoribus pacem peccatorum intuentes? qui dicunt: quomodo sciuit deus? et si est scientia in altissimo? ecce ipsi peccatores et abundantes in saeculo obtinuerunt diuitias. numquid uano iustificauit cor meum et laui in innocentibus manus
 10 meas et fui flagellatus tota die et argutio mea in matutinum? nam hinc potius Iob ipse uidetur respondere sequentibus uersibus.

Respondens autem Iob dixit: quid ergo iudicer commonitus et increpatus a domino audiens talia, cum
 15 nihil sim? id est: quid ergo mihi iudicium comparo, cum me commonet et arguit dominus, si ei contradicam. audiens talia, id est talia intellegens quanta iustitia et misericordia mecum sic agatur, cum per me ipsum utique nihil sim. quod responsum dabo? id est: quid potero contradicere ueritati?
 20 manum ponam ad os meum, id est: tenebo atque cohibebo loquacitatem meam. semel locutus sum, iterum non adiciam: nisi in mysterio accipiatur, quomodo semel locutus est Iob qui totiens locutus est? aut quomodo iterum non adiciet post paululum locuturus? sed locutio hic intellegenda
 25 est progressus animae in haec exteriora, quo relinquit deum et ei resistit. unde maior iste progressus etiam clamor in scriptura appellatur, cum dicit deus clamorem Sodomorum ad se peruenisse. cui locutioni atque clamori contrarium est beatissimum illud silentium de quo dicitur. et silebit sine

4 cf. Ps. 72, 2. 3   6 Ps. 72, 11—14   13 Iob 39, 33. 34   18 Iob 39, 34   20 Iob. 29, 34   21 Iob 39, 35   27 cf. Gen. 18, 20

1 corpori *P*   3 prouectu *d*   paene] bene *b*   5 dum] cum *PCb*
 6 est *om.* *C*   8 uane *d*   10 argutio *b*   13 iudicior *Hier*   17 et *om.* *C*   20 atque] et *PCbd*   22 mysterio] ministerio *C*   23 toties *Cbd*
 25 reliquit *P*

timore ab omni malignitate. bene itaque dicit semel se locutum continua quadam locutione in tota uita ueteris hominis cum esset spiritus ambulans et non reuertens. nunc autem manum inponens ori, ne ultra progrediatur, promittit se non adicere iterum, ne recedat a deo. amen.

5

3 Ps. 77, 39

1 se semel *b* 5 Explicit liber annotationum in iob sci augustini epi
fol. 46 T Expliciunt annotationes in iob *fol. 172 P subscriptio abest*
a C Diui aurelii augustini hipponensis epi liber annotationum in iob
 explicit *b*

INDEX SCRIPTORVM.

A) LOCI SCRIPTURAE SACRAE.

Gen. 1, 1 . II 4, 4; 7, 6; 20, 2;
 49, 15; 111, 9;
 137, 16; 248, 5;
 461, 17; 464, 10;
 470, 5; III 372, 25
 1, 1. 2 . . . II 468, 7
 1, 2 . . . II 4, 24; 10, 25;
 20, 6; 22, 15;
 49, 13; 188, 7;
 465, 6; 466, 5, 22;
 468, 28; III 69, 20;
 125, 7
 1, 3 . . II 5, 14; 7, 7; 17, 8;
 119, 28; 471, 3
 1, 3. 2 . . . II 9, 17
 1, 3. 4 . . . II 10, 6
 1, 3. 4. 5 . . . II 25, 18
 1, 3. 6 . . . II 104, 5
 1, 4 . . II 24, 16; 25, 16;
 27, 21; 472, 24;
 473, 4; 475, 10;
 495, 22
 1, 5 . . II 14, 5. 21; 24, 24;
 476, 5; 478, 1;
 595, 22
 1, 6 . . . II 39, 20
 1, 6. 7 . II 479, 7; 480, 14
 1, 6—8 . . . II 32, 2
 1, 7 . . II 39, 23; 481, 6
 1, 8 . . . II 481, 16
 1, 9 . . II 42, 24; 91, 2;
 122, 16; 482, 13
 1, 9. 10 . . . II 48, 21
 1, 10 . . . II 483, 13
 1, 11 . . II 83, 12; 483, 21
 1, 11. 12 . . . II 143, 22
 1, 11—13 . . . II 50, 15
 1, 12 . . II 143, 14; 251, 7
 1, 12. 13 . . . II 484, 22
 1, 13 . . . II 485, 14

Gen. 1, 14 . II 53, 24; 126, 4;
 462, 27; 487, 3;
 507, 8; III 373, 14;
 611, 7
 1, 14. 15 . . . II 485, 16
 1, 14—19 . . . II 51, 9
 1, 15 . . . II 487, 25
 1, 16 . . II 59, 16; 488, 7
 1, 17 . . . II 488, 24
 1, 18 . . . II 489, 4
 1, 19 . . . II 489, 15
 1, 20 . . II 70, 5; 489, 23;
 493, 10
 1, 20—23 . . . II 62, 19
 1, 20—26 . . . II 345, 10
 1, 20. 26 . . . II 507, 10
 1, 21 . . II 77, 12; 214, 10;
 493, 20
 1, 22 . . II 78, 14; 494, 11
 1, 23 . . . II 496, 1
 1, 24 . . . 496, 14
 1, 24. 25 . . . II 74, 23
 1, 25 . . II 187, 2; 496, 27
 1, 26 . . II 220, 13; 374, 11;
 497, 5; 501, 18;
 III 10, 26; 79, 29;
 372, 2
 1, 26—28 . . . II 171, 11
 1, 26—29 . . . II 179, 16
 1, 26—31 . . . II 84, 20
 1, 27 . . II 220, 18; 290, 24;
 297, 3; III 11, 5;
 371, 27; 604, 12
 1, 27. 28 . II 226, 4; 271, 14
 1, 28 . . . II 507, 15
 1, 29 . . II 177 1; 234, 12. 24
 1, 31 . . II 10, 22; 239, 21;
 353, 6
 2, 1—3 . II 93, 2; 184, 8
 2, 2 . . II 97, 20; 106, 24;

Gen. 2, 2 . . . 110, 6; 119, 2;
                   164, 15; 227, 12
 2, 4. 5 . . . II 140, 23; 155, 15;
                   168, 26; 172, 23;
                   227, 1
 2, 4—6 . . . . . II 137, 2
 2, 5 . . . II 147, 28; 227, 5;
                   507, 17
 2, 6 . . . II 149, 5; 150, 3;
                   154, 17; 155, 21;
                   169, 19
 2, 7 . . . II 170, 2; 184, 23;
                   200, 23; 213, 28;
                   306, 7; 442, 37;
                   III 7, 20; 604, 12
 2, 8 . . . II 229, 2; 233, 24;
                   507, 19; III 45, 9
 2, 8. 9 . . . II 144, 21; 173, 16
 2, 9 . . . II 173, 20; 226, 11;
                   234, 5; 235, 12;
                   507, 21
 2, 10—14 . . . . . II 240, 15
 2, 15 . . . II 248, 10; 250, 24
 2, 15—17 . . . . . II 242, 14
 2, 16 . . . . . II 508, 5
 2, 16. 17 . . . II 251, 1; 257, 6;
                   265, 23
 2, 17 . . . . . II 278, 11
 2, 18 . . . . . II 269, 24
 2, 18—22 . . . . . II 174, 22
 2, 18—24 . . . . . II 267, 20
 2, 19 . . . II 226, 15; 284, 26
 2, 19. 22. 23 . . . II 364, 12
 2, 22 . . . . . II 284, 12
 2, 23 . . . . . II 296, 20
 2, 23. 24 . . . . . II 294, 8
 2, 24 . . . II 4, 1; 172, 10;
                   238, 13
 2, 24. 21 . . . . . 43, 2
 3, 1 . . . . . II 508, 11
 3, 1—3 . . . . . II 362, 20
 3, 1—24 . . . . . II 332, 10
 3, 4. 5 . . . . . II 363, 11
 3, 6 . . . . . II 363, 19
 3, 7 . . . II 364, 3; 508, 14
 3, 8 . . . II 258, 4; 267, 5
                   367, 1
 3, 8. 23 . . . . . 522, 11
 3, 9 . . . . . II 368, 3
 3, 10 . . . . . II 368, 13
 3, 11 . . . . . II 369, 12
 3, 12 . . . II 369, 17; 451, 22
 3, 13 . . . . . II 370, 6

Gen. 3, 14. 15 . . . . . II 370, 19
 3, 15 . . . . . II 508, 22
 3, 16 . . . . . II 371, 24
 3, 17 . . . . . II 509, 5
 3, 17—19 . . . . . II 373, 1
 3, 18 . . . II 83, 22; 246, 10
 3, 19 . . . II 306, 8; III 443, 5
 3, 20 . . . . . II 373, 15
 3, 21 . . . . . II 373, 21
 3, 22 . . . II 374, 6; 451, 30
 3, 22. 23 . . . . . II 374, 23
 3, 24 . . . . . II 375, 13. 16
 4, 1. 2. 25 . . . . . II 280, 16
 4, 1. 17. 25 . . . . . 299, 20
 4, 2 . . . . . II 509, 13
 4, 8 . . . . . II 509, 15
 4, 17 . . . . . 4, 5
 5, 4 . . . . . 4, 14
 5, 24 . . . . . II 274, 19
 5, 27 . . . . . 4, 20
 6, 2 . . . . . 5, 17
 6, 3. 11, 10; 69, 21; 125, 8
 6, 4 . . . . . 5, 1
 6, 6. 7 . . . . . II 509, 20
 6, 14 . . . . . II 509, 24
 6, 15 . . . . . 5, 23; 6, 5
 6, 16 . . . II 510, 1; III 6, 12
 6, 21 . . . . . 6, 22
 7, 4 . . . . . II 510, 4. 15
 7, 5 . . . . . II 510, 11
 7, 8 . . . . . 7, 6
 7, 9 . . . . . 7, 10
 7, 14 . . . . . II 511, 3
 7, 15 . . . . . 7, 17; 336, 2
 7, 20 . . . II 63, 25; III 7, 23
 7, 23 . . . . . II 511, 11. 14
 7, 24 . . . . . 8, 3
 8, 1. 2 . . . . . 8, 9
 8, 6. 7 . . . . . II 511, 19
 8, 6—8 . . . . . 8, 22
 8, 9 . . . . . 9, 3
 8, 9. 11 . . . . . II 511, 24
 8, 12 . . . . . II 512, 4
 8, 21 . . . II 512, 6. 9; III 9, 9
 8, 22 . . . . . 9, 14
 9, 5 . . . II 512, 11; III 9, 18
 9, 9 . . . . . 410, 6
 9, 12 . . . . . II 512, 14
 9, 25 . . . . . 80, 6
 9, 25—27 . . . . . 9, 21
 10, 8 . . . . . 10, 1
 10, 9 . . . . . II 512, 17
 10, 14 . . . . . II 512, 20

Gen. 10, 19—31 . . . . . 10, 12
 10, 21 . . . . . 11, 21
 10, 22—24 . . . . . 11, 22
 10, 25 . . . . . 10, 6
 11, 1 . . . . . II 512, 22, 24;
   III 10, 10
 11, 1—8 . . . . . II 282, 4
 11, 3 . . . . . II 513, 1
 11, 4 . . . . . II 513, 4; III 10, 17
 11, 7 . . . . . II 6, 6; III 10, 22
 11, 9 . . . . . 11, 2
 11, 10 . . . . . II 513, 9
 11, 12, 13 . . . . . 11, 6
 11, 26 . . . . . 13, 10
 11, 26, 32 . . . . . 12, 3
 11, 30 . . . . . II 513, 14
 11, 32 . . . . . 12, 14
 12, 1 . . . . . 13, 25
 12, 1—4 . . . . . 12, 6
 12, 4 . . . . . 121, 5
 12, 12 . . . . . II 513, 16
 12, 12, 14 . . . . . 15, 20
 12, 14 . . . . . II 513, 19
 12, 17—20 . . . . . 16, 6
 12, 18 . . . . . II 513, 22
 13, 1 . . . . . II 514, 1
 13, 7 . . . . . II 514, 7
 13, 8 . . . . . II 514, 13
 13, 10 . . . . . 16, 13
 13, 14, 15 . . . . . 16, 22
 13, 16 . . . . . 17, 16
 13, 17 . . . . . 17, 9
 14, 1 . . . . . II 514, 18
 14, 5 . . . . . II 514, 22
 14, 6 . . . . . II 515, 1
 14, 13 . . . . . II 515, 3; III 17, 18
 14, 14, 20 . . . . . 471, 20
 14, 22, 23 . . . . . II 515, 16, 22
 15, 9 . . . . . 117, 17
 15, 12 . . . . . 18, 1
 15, 13 . . . . . II 516, 3; III 117, 19;
   121, 26
 15, 18—20 . . . . . 438, 25
 16, 3 . . . . . II 516, 6; III 46, 17
 16, 5 . . . . . II 516, 8
 16, 11 . . . . . 15, 11
 17, 4 . . . . . 410, 5
 17, 6 . . . . . II 516, 14
 17, 8 . . . . . II 516, 16; III 18, 21
 17, 9 . . . . . II 516, 21
 17, 12 . . . . . II 516, 24
 17, 16 . . . . . 19, 18
 17, 17 . . . . . II 517, 3; III 20, 15

Gen. 17, 17, 24 . . . . . 27, 19
 17, 24 . . . . . II 517, 8
 17, 33 . . . . . 42, 20
 18, 1 . . . . . II 369, 5
 18, 2, 3 . . . . . 19, 21
 18, 4, 5 . . . . . 20, 4
 18, 7 . . . . . II 517, 11
 18, 11 . . . . . II 292, 6; 517, 13;
   III 20, 9
 18, 12 . . . . . 571, 25
 18, 13 . . . . . 21, 15
 18, 15 . . . . . 21, 21
 18, 19 . . . . . 22, 6
 18, 20 . . . . . II 517, 15; III 94, 18;
   573, 26; 627, 27
 18, 21 . . . . . 22, 13
 18, 28 . . . . . II 517, 20
 18, 30 . . . . . II 517, 23
 18, 32 . . . . . 23, 1
 19, 1 . . . . . 23, 25
 19, 8 . . . . . 24, 6
 19, 10 . . . . . 467, 17
 19, 11 . . . . . 24, 18
 19, 12 . . . . . 336, 3
 19, 18, 19 . . . . . 25, 1
 19, 24 . . . . . II 524, 9; III 32, 2
 19, 29 . . . . . II 517, 25; III 25, 12
 19, 30 . . . . . 25, 19, 23
 19, 37 . . . . . 354, 7
 19, 37, 38 . . . . . 396, 10
 20, 2 . . . . . 26, 1
 20, 3 . . . . . 26, 13
 20, 6 . . . . . 26, 9; 413, 4;
   415, 18
 20, 13 . . . . . II 517, 27
 21, 2 . . . . . II 292, 6
 21, 5 . . . . . 121, 7
 21, 8 . . . . . 26, 17
 21, 9, 10 . . . . . 27, 20
 21, 10 . . . . . 26, 26
 21, 12 . . . . . 122, 4
 21, 13 . . . . . 27, 7
 21, 14 . . . . . 27, 14
 21, 15—18 . . . . . 28, 7
 21, 19 . . . . . II 508, 17; 518, 1;
   III 29, 14
 21, 22 . . . . . 29, 9
 21, 22—24 . . . . . 29, 11
 21, 22, 32 . . . . . 40, 14
 21, 23 . . . . . II 518, 5
 21, 27 . . . . . II 518, 6
 21, 27—30 . . . . . 30, 11
 21, 31 . . . . . 29, 12

- Gen. 21, 33 . . . . . 30, 6
 22, 1 . . . . . 30, 14
 22, 2 . II 518, 9; III 469, 16
 22, 2—13 . . . . . 483, 11
 22, 3—10 . . . . . 286, 28
 22, 4 . . . . . II 518, 11
 22, 9 . . . . . 38, 14
 22, 12 . II 105, 4; III 30, 26
                     31, 10; 491, 27
 22, 14 . . . . . 31, 4
 22, 15, 16 . . . . . 31, 17
 22, 16, 17 . . . . . II 518, 13
 22, 17 . II 518, 17; III 312, 25
 22, 20 . . . . . II 518, 19
 22, 21 . . . . . 32, 6
 23, 3 . . . . . 485, 2
 23, 3, 4 . II 518, 22; 554, 24
 23, 7 . . . . . 32, 13; 134, 13
 24, 2 . . . . . 83, 7
 24, 2, 3 . . . . . 33, 1
 24, 3 . . . . . II 519, 1, 4
 24, 3, 4 . . . . . 35, 15
 24, 5 . . . . . II 519, 5, 7
 24, 6 . . . . . II 519, 8
 24, 9, 3, 8 . . . . . II 519, 10
 24, 14 . . . . . 33, 10
 24, 16 . . . . . II 519, 18
 24, 22, 30 . . . . . 56, 13
 24, 26 . . . . . II 519, 25
 24, 27 . . . . . II 519, 27
 24, 28 . . . . . II 520, 3
 24, 32 . . . . . II 520, 5
 24, 37, 38 . . . . . 34, 6
 24, 40 . . . . . II 520, 7
 24, 41 . . . . . 34, 22
 24, 42 . . . . . II 520, 10
 24, 43 . . . . . 69, 2
 24, 43, 44 . II 520, 13; III 35, 13
 24, 48 . . . . . II 520, 19
 24, 49 . II 520, 22; III 35, 3; 83, 16
 24, 51 . . . . . 35, 8
 24, 60 . . . . . 35, 21
 24, 63 . . . . . 35, 25
 25, 1 . . . . . 36, 10
 25, 1, 2 . . . . . 15, 11
 25, 1, 6 . . . . . 46, 17
 25, 2 . . . . . 354, 8
 25, 5, 6 . . . . . 37, 15
 25, 6 . II 590, 15; III 66, 6
 25, 8 . . . . . 36, 22
 25, 13 . II 521, 5; III 37, 22
 25, 16 . . . . . 38, 9
 25, 20 . . . . . II 521, 8
- Gen. 25, 22 . . . . . 38, 10
 25, 23 . 38, 27; 39, 1; 87, 6
 25, 24 . . . . . II 521, 11
 25, 25, 15, 13; 417, 27; II 60, 19
 25, 26 . 61, 8; 63, 19; 121, 11
 25, 27 . II 521, 13; III 39, 20
 25, 31 . . . . . II 521, 18
 26, 1 . . . . . 40, 4
 26, 12, 13 . . . . . 41, 7
 26, 14—16 . . . . . 41, 12
 26, 14 sqq. 41, 2
 26, 26 . . . . . 40, 14
 26, 28 . II 521, 20; III 41, 25
 26, 28, 29 . . . . . II 521, 21
 26, 32, 33 . . . . . 42, 4
 27, 1 . . . . . II 521, 26
 27, 1—20 . . . . . 42, 13
 27, 3 . . . . . II 522, 1, 13
 27, 9 . II 522, 14; III 60, 25
 27, 15, 16 . . . . . 489, 12
 27, 26 sqq. 39, 18
 27, 39, 40 . . . . . 39, 19
 27, 41 . . . . . 43, 7
 27, 42 . . . . . 43, 5
 28, 2 . . . . . 43, 12
 28, 4 . . . . . II 522, 17
 28, 5 . . . . . II 522, 19
 28, 15 . . . . . II 522, 23
 28, 16 . . . . . II 523, 3
 28, 16, 17 . . . . . 43, 17
 28, 18 . II 236, 23; III 44, 1
 28, 19 . . . . . 44, 7; 56, 26
 28, 20—22 . . . . . 44, 11
 29, 5 . . . . . II 523, 8
 29, 7 . . . . . II 523, 15
 29, 10 . . . . . 44, 16
 29, 11, 12 . . . . . 44, 26
 29, 20 . . . . . 45, 13
 29, 27 . . . . . 45, 22
 29, 28—30 . . . . . 46, 2
 29, 32—35 . . . . . 15, 13
 30, 3, 4, 9 . . . . . 46, 16
 30, 4 . . . . . II 523, 17
 30, 5 sqq. 15, 13
 30, 11 . . . . . 46, 25; 48, 22
 30, 22—28 . . . . . 293, 1
 30, 27 . . . . . II 523, 19
 30, 27, 30 . . . . . II 541, 15
 30, 30 . II 541, 13; III 47, 13
 30, 33 . . . . . II 523, 27
 30, 37—42 . . . . . 47, 19; 49, 10
 30, 42 . . . . . 48, 16
 31, 2 . . . . . II 524, 1

Gen. 31, 7 . . . . . 49, 8
 31, 10 . . . . . II 524, 5
 31, 13 . . . . . II 524, 7
 31, 19 . . . . . 445, 25
 31, 29 . . . . . 48, 22
 31, 30 . . . . . 48, 21
 31, 31 . . . . . II 524, 10
 31, 33 . . . . . II 524, 12
 31, 37 . . . . . II 524, 17
 31, 41 . . . . . 49, 3
 31, 42 . II 524, 22; III 51, 9;
 111, 8
 31, 45 . . . . . 50, 10
 31, 47. 48 . . . . . 50, 14
 31, 48 . . . . . 50, 21
 31, 48. 49 . . . . . 50, 26
 31, 50 . . . . . 51, 4
 31, 54 . . . . . 51, 7
 32, 2 . . . . . 51, 11
 32, 3—5 . . . . . II 524, 25
 32, 6 sqq. 51, 14
 32, 8 . . . . . 51, 19
 32, 9—12 . . . . . 51, 27
 32, 12 . . . . . 312, 25
 32, 17 . . . . . II 525, 5
 32, 18 . . . . . II 525, 9
 32, 20 . . . . . 52, 11
 32, 22 . . . . . II 525, 12
 32, 24—28 . . . . . 493, 24
 32, 26 . . . . . 52, 22
 32, 28 . . . . . 57, 15
 33, 4 . . . . . 61, 21
 33, 5 . . . . . 54, 21
 33, 10 . . . . . 53, 7
 33, 13 . . . . . II 525, 19
 33, 14 . . . . . 54, 3
 33, 19—34, 1 . . . . . 55, 1
 33, 19 . . . . . 87, 14
 34, 2. 3 . . . . . 54, 9
 34, 7 . . . . . II 525, 24
 34, 8 . II 526, 8; III 60, 21
 34, 15 . . . . . II 526, 10
 34, 19 . . . . . II 526, 12
 34, 25 . . . . . 87, 15
 34, 25—29 . . . . . 59, 6
 34, 26 . . . . . II 526, 14
 34, 28. 29 . . . . . II 526, 17
 34, 30 . . . . . 55, 20
 35, 1 . . . . . 55, 26
 35, 2. 4 . . . . . 56, 7; 445, 26
 35, 4 . . . . . 87, 26
 35, 5 . . . . . 56, 18
 35, 6 . . . . . 56, 24

Gen. 35, 10 . . . . . 57, 7
 35, 11 . . . . . 57, 21
 35, 13—15 . . . . . 57, 26
 35, 15 . . . . . 56, 28
 35, 26 . II 532, 3; III 58, 10;
 59, 16; 78, 3
 35, 28 . 61, 9; 63, 21; 121, 8
 35, 28. 29 . . . . . 64, 13
 35, 29 . . . . . 63, 11
 36, 1—5 . . . . . 61, 5
 36, 6 . . . . . 61, 11
 36, 6—43 . . . . . 64, 16
 36, 7 . . . . . 61, 24
 36, 21 . . . . . 61, 27
 36, 31 . . . . . 62, 7
 36, 32—39 . . . . . 62, 13
 36, 40 . . . . . II 527, 7
 37, 1. 2 . . . . . 64, 20
 37, 2 . . . . . 63, 12
 37, 5—28 . . . . . 64, 23
 37, 9 . . . . . 82, 11
 37, 10 . . . . . 65, 20; 71, 27
 37, 21 . II 527, 13. 18; 618, 18
 37, 27 . . . . . II 528, 1. 4
 37, 28 . . . . . 66, 3; 496, 11
 37, 28. 36 . . . . . 80, 8
 37, 31 . . . . . II 528, 8
 37, 35 . . . . . 66, 11. 15
 37, 36 . . . . . 66, 23
 38, 1—3 . . . . . 67, 1
 38, 6—11 . . . . . 67, 11
 38, 12—18 . . . . . 67, 15
 38, 13 . . . . . II 528, 12
 38, 14 . II 528, 14; III 68, 11
 38, 15 . . . . . 485, 8
 38, 26 . . . . . II 528, 16
 39, 1 . . . . . 68, 15
 39, 4 . . . . . II 528, 18
 39, 6 . . . . . II 528, 20. 23
 39, 7 . . . . . II 529, 1
 39, 12 . . . . . II 529, 4
 39, 22 . . . . . II 529, 6
 40, 8 . . . . . II 529, 9
 40, 12 . . . . . II 529, 13
 40, 13 . . . . . II 529, 18
 40, 16 . . . . . 68, 19
 40, 17 . . . . . 68, 25
 40, 19 . . . . . II 529, 20. 22
 41, 1 . II 529, 24; III 69, 1
 41, 1—7 . . . . . 190, 10
 41, 1—32 . . . . . II 391, 12
 41, 7 . . . . . II 529, 26
 41, 9. 10 . . . . . II 530, 1

- Gen. 41, 11 . . . . II 530, 4
 41, 13 . . . . II 530, 8
 41, 19 . . . . II 530, 12
 41, 21 . . . . II 530, 16
 41, 25 . . . . II 530, 18
 41, 26 . . II 330, 5; III 288, 27
 41, 30 . II 530, 20; III 69, 10
 41, 33, 34 . . . . II 530, 22
 41, 35 . . . . II 531, 1
 41, 38 . . . . 69, 17; 125, 10
 41, 40 . . . . II 531, 3
 41, 44 . . . . II 531, 10
 41, 45 . . . . 70, 3, 8
 41, 46 . 63, 24; 67, 25; 118, 15
 41, 49 . . . . 71, 14
 41, 50 . . . . 78, 16, 28
 42, 1 . . . . 140, 15
 42, 1, 2 . . . . II 531, 14
 42, 2 . . . . II 531, 19
 42, 9 . . . . 71, 22
 42, 9, 14 . . . . 295, 19
 42, 11 . . . . II 531, 22
 42, 13 . . . . II 531, 26
 42, 14 . . . . II 532, 9
 42, 15 . . . . 72, 12
 42, 16 . . . . 72, 17
 42, 19 . . . . II 532, 12
 42, 22 . . . . II 532, 15
 42, 23 . II 532, 18; III 73, 19
 42, 24 . . . . 73, 27
 42, 32 . . . . II 532, 23
 42, 34 . . . . II 533, 10
 42, 35 . . . . II 533, 15
 42, 36 . . . . II 533, 18
 42, 38 . . . . 74, 1
 42, 44 . . . . 496, 11
 43, 2 . . . . II 533, 20
 43, 6 . . . . II 533, 22
 43, 7 . . . . 116, 23
 43, 15 . . . . II 533, 25
 43, 17 . . . . II 534, 4
 43, 20 . . . . II 534, 9
 43, 22 . II 534, 12; III 74, 7
 43, 27 . . . . II 534, 16
 43, 31 . . . . II 534, 20
 43, 33 . II 534, 24; III 74, 16
 44 . . . . 75, 19
 44, 4, 5 . . . . 295, 19
 44, 6, 7 . . . . II 535, 1
 44, 7 . . . . II 535, 11
 44, 9 . . . . II 535, 15
 44, 15 . . . . 74, 28
 44, 18—34 . . . . 75, 29
- Gen. 44, 29 . . . . II 429, 14
 44, 34 . . . . II 535, 19
 45, 2, 3 . . . . II 536, 2
 55, 6 . . . . 78, 27; 118, 17
 45, 7 . . . . 76, 11
 45, 16 . . . . II 536, 9
 45, 16—20 . . . . 81, 3
 46, 2 . . . . II 536, 13
 46, 4 . . . . II 536, 15
 46, 6, 7 . . . . 77, 1
 46, 11 . . . . 119, 8
 46, 15 . . . . 77, 22; 92, 9
 46, 15 sqq. . . . 77, 11
 46, 26 . . . . 77, 19
 46, 26, 27 . . . . 78, 10
 46, 27 . . . . 91, 21
 46, 27, 21, 22 . . . . 79, 14
 46, 28 . . . . II 536, 19
 46, 31, 32 . . . . II 536, 23
 46, 32—34 . . . . 79, 25
 46, 34 . . . . 80, 21; 107, 24
 47, 4 . . . . 82, 8, 22
 47, 5, 6 . . . . 80, 25
 47, 8 . . . . II 537, 5
 47, 9 . II 537, 7; III 63, 27;
           81, 12, 24; 121, 12
 47, 11 . . . . 82, 5
 47, 12 . II 537, 13; III 82, 9
 47, 13 . . . . II 537, 16
 47, 14 . . . . 82, 14
 47, 15 . . . . II 537, 19
 47, 16 . . . . 82, 17
 47, 20 . . . . II 537, 22
 47, 22 . . . . II 538, 1
 47, 26 . . . . II 538, 4
 47, 28 . . . . 78, 25; II 538, 11
 47, 29 . . . . 35, 6; 83, 4
 47, 30 . . . . 83, 20
 47, 31 . . . . 84, 25
 48, 1 . . . . II 538, 14
 48, 4 . . . . 85, 25
 48, 5, 6 . . . . 86, 2
 48, 7 . . . . 86, 21
 48, 14—18 . . . . 86, 28
 48, 16 . . . . II 538, 25
 48, 18 . . . . II 539, 3
 48, 19 . . . . 87, 2
 48, 22 . . . . 87, 11
 49, 5 . . . . 87, 23
 49, 17 . . . . 442, 12
 49, 24 . . . . II 539, 5
 49, 33 . . . . 88, 2
 50, 2, 3 . . . . II 539, 8

Gen. 50, 3 . . . . . 88, 18; 91. 14	Ex. 5, 10 . . . . . II 545, 9
50, 4 . . . . . II 539, 19	5, 21 . . . . . II 545, 11
50, 5 . . . . . 90, 2	5, 22. 23 . . . . . 99, 12
50, 6 . . . . . II 539, 21	6, 4 . . . . . II 545, 18
50, 10 . II 540, 6; III 90, 13;	6, 5 . . . . . II 546, 1
91, 3	6, 9 . . . . . II 546, 5
50, 13 . . . . . 84, 13; 90, 25	6, 12 . . . . . II 546, 8
50, 15 . . . . . II 540, 10	6, 14—28 . . . . . 99, 20
50, 17 . II 540, 15; 551, 9	6, 18 . . . . . 119, 10
50, 18 . . . . . II 540, 20	6, 20 . . . . . 119, 10
50, 22 . . . . . 121, 16	6, 26 . . . . . II 546, 11
50, 22. 23 . . . . . 91, 16	6, 30 . II 546, 14; III 100, 1
50, 22, 25 . . . . . 118. 19	7, 1 . 53, 21; 100, 7; 149, 25
Ex. 1, 5 . . . . . 78, 10. 19	7, 3 . . . . . 100, 19; 557, 26
1, 12 . . . . . II 541, 2	7, 3. 22 . . . . . 433, 22
1, 19. 20 . . . . . 92, 21; 296, 12	7, 6 . . . . . II 546, 17
1, 20 . . . . . II 541, 5	7, 7 . . . . . 119, 11
1, 21 . . . . . II 541, 3	7, 9 . II 546, 20; III 101, 23
1, 22 . . . . . II 541, 21	7, 10 . . . . . 102, 5; II 188, 22
2, 1. 2 . . . . . II 541, 23	7, 10. 11 . . . . . II 362, 13
2, 3 . . . . . II 542, 1	7, 11 . . . . . II 547, 5
2, 12 . . . . . 93, 20	7, 12 . II 547, 11; III 102, 10
2, 14 . . . . . II 542, 4	7, 15 . . . . . II 547, 13
2, 25 . . . . . II 542, 8	7, 16 . . . . . II 547, 15
3, 2 . . . . . 94, 9	7, 19 . . . . . 131, 2
3, 4 . . . . . 94, 6	7, 22 . II 547, 18; III 103, 14
3, 7 . . . . . II 542, 11	8, 1 . . . . . II 547, 23
3, 8 . . . . . 94, 11	8, 2 . . . . . II 548, 5
3, 9 . . . . . 94, 17	8, 3. 4 . . . . . II 548, 8
3, 11. 12 . . . . . II 542, 13	8, 6 . . . . . II 548, 24; 593, 18
3, 14 . . . . . II 159, 9	8, 7 . . . . . 103, 21
3, 16 . II 542, 22; III 481, 21	8, 14 . . . . . II 549, 8
3, 18 . . . . . II 543, 1	8, 15 . . . . . 104, 4
3, 22 . II 543, 4; III 94, 20;	8, 16 . . . . . II 549, 10
112, 25	8, 18 . . . . . II 549, 14
4, 1 . . . . . II 543, 8	8, 19 . 105, 11; 125, 6; 433, 22
4, 4 . . . . . II 543, 11	8, 21 . . . . . II 549, 23
4, 5 . . . . . II 543, 16	8, 21—23 . . . . . 106, 11
4, 6 . . . . . II 543, 24	8, 22 . . . . . II 549, 24
4, 8 . . . . . II 544, 1	8, 25 . . . . . 106, 27
4, 9 . . . . . II 544, 5	8, 26 . . . . . 107, 5
4, 10 . II 544, 9; III 94, 27	8, 29 . . . . . II 550, 1
4, 11 . . . . . 95, 7	8, 32 . . . . . 107, 29
4, 12 . . . . . 95, 16	9, 1 . . . . . II 550, 5
4, 14 . . . . . 95, 27; 96, 8	9, 3 . . . . . 110, 15
4, 15 . . . . . 96, 15. 23	9, 6 . . . . . 110, 10
4, 16 . 96, 18; 100, 11; 109, 4	9, 7 . . . . . 108, 8
131, 10; 255, 17	9, 8. 9 . . . . . 108, 19
4, 17 . . . . . II 544, 11	9, 16 . . . . . 109, 8
4, 18. 19 . . . . . II 544, 16	9, 18. 24 . . . . . II 550, 6
4, 20 . . . . . 98, 20	9, 19 . . . . . 110, 4
4, 24—26 . . . . . 97, 6	9, 20. 21 . . . . . 110, 21
5, 1—3 . . . . . 99, 1	9, 22 . . . . . 110, 26

- Ex. 9, 27 . . . . . 111, 1
 9, 29, 28 . . . . . II 550, 9
 9, 30 . . . . . 111, 3
 10, 1 . . . . . 111, 10; 370, 18
 10, 2 . . . . . II 550, 14
 10, 4 . . . . . II 550, 20
 18, 8 . . . . . II 551, 1
 10, 12 . . . . . 112, 6
 10, 15 . . . . . II 551, 3
 10, 16, 17 . . . . . II 551, 6
 10, 19, 20 . . . . . 111, 21
 10, 21 . . . . . 112, 3
 10, 23 . . . . . II 551, 10
 10, 24 . . . . . II 551, 14
 10, 26 . . . . . II 551, 21
 10, 28 . . . . . II 551, 24
 11, 2 . . . . . II 552, 3; III 112, 11
 11, 6, 7 . . . . . II 552, 6
 11, 9 . . . . . 113, 9
 12, 3 . . . . . II 552, 13
 12, 3—11 . . . . . II 236, 10
 12, 4 . . . . . II 552, 18; III 113, 18
 12, 5 . . . . . 113, 23; 390, 12
 12, 6 . . . . . 135, 12
 12, 7, 8 . . . . . II 553, 1
 12, 10 . . . . . 113, 16
 12, 14 . . . . . 114, 17
 12, 21, 22 . . . . . II 585, 14
 12, 22 . . . . . II 553, 20; III 116, 7
 12, 26, 27 . . . . . II 554, 3
 12, 28 . . . . . II 554, 7
 12, 30 . . . . . 115, 7
 12, 34 (?) . . . . . II 613, 3
 12, 35, 36 . . . . . 115, 24
 12, 37 . . . . . 116, 18
 12, 40 . . . . . 118, 4; 120, 17
 12, 46 . . . . . 118, 20
 12, 51 . . . . . II 554, 10
 13, 1 . . . . . II 554, 12
 13, 2, 12, 13 . . . . . 482, 5
 13, 9 . . . . . 122, 29
 13, 12 . . . . . II 554, 13, 17
 13, 13 . . . . . II 554, 21
 13, 15 . . . . . II 555, 1
 13, 16 . . . . . II 555, 3
 13, 17 . . . . . 123, 12
 13, 18 . . . . . 123, 19
 13, 21 . . . . . 204, 8; 421, 16
 14, 13 . . . . . 124, 3
 14, 15 . . . . . 124, 17
 14, 16 . . . . . 124, 21
 14, 20 . . . . . 386, 4
 14, 21 . . . . . 131, 3
 Ex. 14, 27 . . . . . II 555, 6
 14, 31 . . . . . II 555, 9
 15, 1 . . . . . II 555, 11
 15, 8 . . . . . 125, 15
 15, 10 . . . . . 125, 4
 15, 12 . . . . . 124, 25
 15, 22 . . . . . II 555, 14
 15, 23 . . . . . 126, 11
 15, 24 . . . . . II 555, 16
 15, 25 . . . . . 126, 19
 16, 1 . . . . . II 555, 19
 16, 2 . . . . . II 555, 22
 16, 4 . . . . . II 555, 25; III 127, 5
 16, 7 . . . . . II 556, 4
 16, 8 . . . . . 127, 13
 16, 9, 12 . . . . . II 556, 12
 16, 12 . . . . . 128, 4
 16, 13 . . . . . 130, 1
 16, 14 . . . . . II 556, 16
 16, 16 . . . . . II 556, 21
 16, 21 . . . . . II 557, 4
 16, 29 . . . . . II 557, 7
 16, 33, 34 . . . . . 128, 18
 16, 34 . . . . . 129, 1
 16, 35 . . . . . 129, 5; 130, 9
 17, 1 . . . . . II 557, 10
 17, 2 . . . . . II 557, 12
 17, 3 . . . . . II 557, 15
 17, 5 . . . . . II 557, 17; III 130, 27
 17, 9 . . . . . 131, 11
 17, 15 . . . . . II 558, 2
 18, 1—5 . . . . . 98, 22
 18, 12 . . . . . II 557, 21; III 131, 21;
 158, 19
 18, 13—26 . . . . . 420, 28
 18, 14, 25 . . . . . 313, 7
 18, 15, 16 . . . . . 132, 6
 18, 18 . . . . . II 558, 6; III 132, 22
 18, 19 . . . . . 133, 7
 18, 19, 20, 21 . . . . . 133, 12
 18, 20 . . . . . II 558, 7
 18, 21 . . . . . 133, 3; 134, 14
 18, 26 . . . . . II 558, 9
 19, 1—3 . . . . . 134, 24
 19, 10, 11 . . . . . 135, 4
 19, 18 . . . . . II 420, 11
 19, 18 sq. 600, 11
 19, 24 . . . . . 255, 8
 20, 1—17 . . . . . 135, 24
 20, 3, 4 . . . . . 136, 3
 20, 4 . . . . . 137, 8; 372, 9
 20, 4, 13, 14, 15 . . . . . 296, 4
 20, 5 . . . . . 400, 19

Ex. 20, 8 . . . . . II 110, 10	Ex. 23, 32. 33 . . . . . II 561, 10
20, 12 . . . . . 135, 27	23, 33 . . . . . 156, 15
20, 13 . . . . . 137, 21	24, 1—3 . . . . . 156, 19
20, 14 . . . . . 137, 14; 295, 5	24, 3 . . . II 561, 13; III 157, 13
20, 15 . . . . . 138, 17	24, 3 sqq. 447, 24
20, 16 . . . . . 139, 26; 295, 8	24, 4 . . . . . 157, 26
20, 17 . 136, 5. 21; 137, 22; 291, 25; 293, 28	24, 5 . . . . . 158, 3
20, 18 . . . . . 140, 9	24, 6. 7 . . . . . 158, 14
20, 18. 19 . . . . . 377, 26	24, 7 . . . . . 158, 25
20, 19 . 141, 8; 198, 10; 377, 3	24, 9. 10 . . . . . 159, 1
20, 20 . . . . . 141, 15	24, 10 . . II 561, 15; III 160, 1
20, 21 . . . . . 141, 26; 203, 28	24, 11 . . . . . 159, 11
20, 22 . . . . . 378, 6	24, 13 . . . . . 160, 15
20, 23 . . . . . 142, 3	24, 18 . . . . . 375, 17
20, 24 . . . . . II 558, 16. 22	25, 10 . . . . . 161, 3
20, 26 . . . . . 165, 27	25, 11 . . . . . 161, 11
21—23 . . . . . 366, 22	25, 12 . . . . . II 561, 18
21, 1 . . . . . 157, 10	25, 13 . . . . . 161, 21
21, 1. 2 . . . . . II 558, 25	25, 16 . . . . . 161, 23
21, 2 . . . . . 142, 8	25, 17—19 . . . . . 161, 27
21, 6 . . II 559, 8; III 142, 13; 157, 5; 366, 24	25, 26 . . . . . 163, 1
21, 7—11 . . . . . 142, 15	25, 28 . . . . . II 561, 20
21, 11 . . . . . 145, 21	26, 1 . . . 163, 7. 23; 213, 4
21, 12. 13 . . . . . 146, 5	26, 1—3 . . . . . 205, 4
21, 13 . . . . . II 559, 19	26, 2 . . . . . 163, 18
21, 20 . . . . . II 559, 21	26, 4 . . . . . 205, 16
21, 22 . . . . . 146, 26	26, 5. 6 . . . . . 206, 2
21, 23 . . . . . 147, 14	26, 6 . . . . . 206, 11
21, 24. 25 . . . . . 147, 17	26, 7. 163, 27; 206, 18; 203, 23
21, 28 . . II 559, 23; III 148, 14	26, 8. 9 . . . . . 206, 23
21, 29 . . . . . II 560, 1	26, 8. 9. 10 . . . . . 221, 28
21, 33. 34 . . . . . II 560, 5	26, 10 . . . . . 207, 7
21, 34 . . . . . II 560, 11	26, 11 . . . . . 207, 13
21, 35 . . . . . 148, 26	26, 12 . . . . . 221, 19
22, 1 . . . . . 149, 6	26, 12. 13 . . . . . 207, 23
22, 1—4 . . . . . 319, 20	26, 13 . . . . . 223, 7; 226, 4
22, 2. 3 . . . . . 149, 9	26, 14 . . . . . 208, 28
22, 5 . . . . . II 560, 13	26, 15—17 . . . . . 209, 3
22, 9 . . . . . 149, 20	26, 17 . . . . . 164, 20
22, 26 . . . . . II 560, 16	16, 18—21 . . . . . 209, 20
22, 28 . . . . . 149, 23. 27	26, 19 . . . . . II 561, 21
23, 2 . . . . . 150, 12. 18	26, 21 . . . . . 164, 27
23, 3 . . . . . 150, 15	26, 22 . . . . . 165, 6
23, 4 . . . . . 151, 3	26, 22—25 . . . . . 210, 16
23, 10. 11 . . . . . 151, 9	26, 25 . . . . . 165, 4
23, 19 . . . . . 152, 11	26, 26. 27 . . . . . 211, 5
23, 20. 21 . II 560, 22; III 154, 25	26, 28 . . . . . 211, 13
23, 25—27 . . . . . 155, 3	26, 29 . . II 562, 1; III 211, 19
23, 28 . . . II 561, 4; III 156, 1	26, 30—40 . . . . . 211, 26
23, 29. 30 . . . . . 462, 2	26, 33 . . . . . 165, 8
23, 30 . . . . . II 561, 9	26, 33. 34 . . . . . 339, 16
	26, 35 . . . . . 212, 12
	26, 36 . . . . . 229, 21

- Ex. 26, 36. 37 . . . . . 212, 17
 27, 1 . . . . . 165, 24
 27, 2 . . . . . 166, 10; 339, 11
 27, 6 . . . . . II 562, 3
 27, 9 sqq. 212, 27
 27, 9—13 . . . . . 213, 11; 216, 13
 27, 14—16 . . . . . 216, 20; 219, 14
 27, 18 . . . . . 221, 6
 27, 21 . . . . . II 562, 5, 14
 28, 2 . . . . . 166, 27; 474, 15
 28, 3 . . . . . 166, 16
 28, 3—39 . . . . . 255, 5
 28, 4 . . . . . 166, 26
 28, 4 sqq. 301, 20
 28, 14 . . . . . 167, 6
 28, 16 . . . . . 167, 10
 28, 21 . . . . . 167, 13
 28, 22 . . . . . 167, 16
 28, 23 . . . . . II 562, 16
 28, 24 . . . . . II 562, 23
 28, 26 . . . . . 168, 10, 17
 28, 27, 28 . . . . . 168, 22
 28, 31 . . . . . 169, 5
 28, 32—34 . . . . . 169, 20
 28, 35 . . . . . II 563, 5
 28, 37 . . . . . 171, 1
 28, 38 . . . . . 171, 4
 29, 1 . . . . . 245, 16
 29, 8, 9 . . . . . 171, 12
 29, 9 . . . . . 171, 19, 172, 7
 29, 10 . . . . . 172, 12
 29, 13 . . . . . II 563, 10
 29, 18 . . . . . 172, 19
 29, 26 . . . . . II 563, 12; III 173, 1
 29, 28 . . . . . 173, 4
 29, 29, 30 . . . . . 173, 8
 29, 37 . . . . . 175, 10; 178, 7
 30, 3 . . . . . 175, 16
 30, 4 . . . . . 175, 17; 176, 9
 30, 7, 8 . . . . . 303, 14; 306, 26
 30, 8 . . . . . II 563, 13; III 176, 17
 30, 10 . . . . . 176, 23; 177, 11
 30, 12 . . . . . 177, 20
 30, 12, 13 . . . . . II 563, 18
 30, 26—29 . . . . . 177, 25
 30, 26—38 . . . . . 202, 18
 30, 29 . . . . . 177, 27; 178, 10
 30, 31—33 . . . . . 178, 16
 30, 34 . . . . . 179, 12
 30, 36, 37 . . . . . 178, 18
 31, 2, 3 . . . . . 178, 27
 31, 13 sqq. 180, 9
 31, 16, 17 . . . . . 180, 10
 Ex. 31, 18 . . . . . 126, 1; 135, 9;
 . . . . . 181, 4; 197, 8; 384, 3
 32, 1 . . . . . II 564, 22; 565, 1
 32, 1, 23 . . . . . 184, 12, 18
 32, 2 . . . . . 181, 14
 32, 4 . . . . . II 565, 12
 32, 6 . . . . . 411, 9
 32, 6, 18 . . . . . 411, 11
 32, 8 . . . . . 181, 21
 32, 9 . . . . . 181, 23
 32, 10 . . . . . II 565, 5; III 184, 22
 32, 14 . . . . . 182, 1
 32, 15, 16 . . . . . 197, 11; 383, 29
 32, 19 . . . . . 182, 7
 32, 20 . . . . . 182, 12
 32, 24 . . . . . II 565, 7; III 182, 16
 32, 25 . . . . . 182, 24
 32, 26 . . . . . II 565, 9
 32, 31 . . . . . II 565, 10
 32, 31, 32 . . . . . 183, 5
 32, 26—28 . . . . . 183, 18
 32, 35 . . . . . 183, 20
 33, 1 . . . . . II 566, 3; III 184, 8;
 . . . . . 185, 16
 33, 1—3 . . . . . 436, 24
 33, 2, 3 . . . . . 185, 22
 33, 5 . . . . . II 566, 6
 33, 9 . . . . . II 420, 11
 33, 11 . . . . . 255, 12; 375, 14
 33, 12 . . . . . 187, 28; 264, 8
 33, 12, 13 . . . . . 186, 18
 33, 12, 17 . . . . . 187, 18
 33, 13 . . . . . 190, 23; 375, 21;
 . . . . . II 384, 4
 33, 13, 11, 17 . . . . . II 420, 18
 33, 14 . . . . . 188, 8
 33, 15 . . . . . 188, 10
 33, 17 . . . . . 188, 14
 33, 18 . . . . . 188, 4; 190, 21
 33, 18, 20—23 . . . . . II 421, 1
 33, 19 . . . . . 188, 5
 33, 20 . . . . . 190, 24; 504, 1
 33, 21 . . . . . 191, 3
 33, 22 . . . . . 191, 9; 196, 11
 33, 22, 23 . . . . . 191, 16
 34, 1 . . . . . II 567, 19; III 193, 13;
 . . . . . 197, 4; 382, 21
 34, 1—4 . . . . . 448, 3
 34, 7 . . . . . 193, 17
 34, 9 . . . . . II 566, 13
 34, 10 . . . . . 193, 20, 26
 34, 12 . . . . . 194, 1
 34, 13, 14 . . . . . 194, 10

Ex. 34, 14	194, 12
34, 15 . . II 566, 19; III	194, 24
34, 17	II 566, 22
34, 19	II 566, 27
34, 20 . . II 567, 3; III	194, 26;
	195, 20
34, 21	195, 6
34, 24	195, 14
34, 25 . . II 567, 7, 10; III	195,
	23; 196, 1
34, 26	196, 6
34, 27	197, 1
34, 27, 28	381, 13; 382, 28
34, 28 . II 567, 16; III	89, 21; 196,
	18, 28; 384, 23
34, 34, 45	201, 25
35, 1	199, 20
35, 2	202, 11
35, 4	II 567, 23
35, 10—18	200, 21
35, 11 sqq.	201, 15
35, 21	II 568, 1. 4
35, 23	II 568, 7
35, 24 . II 568, 10, 13; III	200, 1
35, 35	II 568, 16
35, 26	II 568, 21
35, 28	II 568, 25
35, 29	II 569, 7
35, 30—32	200, 8
35, 32, 33	II 569, 13
35, 35	II 569, 17
36, 2, 3	200, 19
36, 4, 5	201, 7
36, 9	474, 24
36, 11	II 570, 1
37, 21	II 570, 6
38, 8—10	219, 26
38, 9	219, 23
38, 11	220, 6
38, 12	220, 10
38, 13	220, 12
38, 14, 15	220, 22
38, 18	220, 27
38, 24	166, 8
39, 11	II 570, 12
39, 15	422, 6
40, 3	422, 6
40, 7, 8	202, 24
40, 10	183, 27
40, 14	II 570, 15
40, 15	339, 21
40, 17	203, 16
40, 18, 21	339, 16

Ex. 40, 27	203, 20
40, 28, 29	203, 25
Leu. 1, 2	II 570, 18
1, 14	238, 7
2, 6	II 571, 1
3, 1	258, 27
3, 1—11, 12—17	258, 21
3, 5	260, 19
3, 16	252, 25
4	239, 17
4, 3—7	253, 27
4, 3 sqq.	270, 20
4, 9	253, 18
4, 10	254, 25
4, 12, 21	247, 13; 269, 5
4, 13, 14	250, 12
4, 14	258, 8
4, 17—20	268, 24
4, 22	250, 19
4, 23	258, 5; II 571, 3
4, 27, 28	250, 22
4, 35	238, 10; 260, 2, 15
5, 1 . II 571, 7, 12; III	233, 11
5, 2, 3	234, 14; 237, 18
5, 3	II 571, 18
5, 4	234, 22; 236, 3
5, 4—6	250, 26
5, 6	235, 4
5, 7, 237, 25; 240, 25; 245, 4	
5, 8, 9, 10	260, 3
5, 11	239, 25
5, 14—16	251, 4
5, 15 . II 571, 23; III	238, 14, 18;
	240, 14; 242, 25
5, 16 . . . II 572, 7; III	238, 20
5, 17—19	239, 1; 251, 12
5, 18	258, 6
6, 1—7	251, 21
6, 6	242, 15
6, 9 . . . II 572, 12; III	243, 19
6, 10	243, 6
6, 11	244, 5
6, 12	244, 12
6, 12, 13	244, 18
6, 14	II 572, 18
6, 17	II 572, 21
6, 18	316, 18
6, 19, 20	245, 13
6, 20, 21	246, 3
6, 21, 22	246, 13
6, 22	246, 20
6, 23	246, 23
6, 25, 26	340, 6

- Leu. 6, 26 . . . . . 247, 1; 272, 9
 6, 30 . . . . . 247, 5
 6, 31 . . . . . 247, 17
 6, 32 . . . . . II 572, 24
 6, 37 . . . . . 247, 21; 249, 23
 7, 6 . . . . . II 572, 27
 7, 13—15 . . . . . 252, 20
 7, 19 . . . . . 258, 28
 7, 19—21 . . . . . 253, 15
 7, 20, 21 . . . . . 258, 29
 8 . . . . . 259, 13
 8, 2 . . . . . 254, 1
 8, 14 . . . . . 270, 24
 8, 14, 15 . . . . . 254, 6
 8, 15 . . . . . 254, 10
 8, 29 . . . . . 254, 21; 266, 27
 8, 31 . . . . . II 573, 1
 8, 33 . . . . . 303, 8
 8, 35 . . . II 573, 8; III 256, 11
 9, 1 . . . . . 256, 24
 9, 2 sqq. 259, 21
 9, 3, 4 . . . . . 257, 7
 9, 7 . . . II 573, 11; III 259, 26;
     . . . . . 261, 1
 9, 8 . . . . . 270, 25
 9, 8—12 . . . . . 285, 15
 9, 18—21 . . . . . 261, 10
 9, 22 . . . . . 262, 7
 9, 24 . . . . . 263, 3, 7
 10, 1, 2 . . . . . 263, 13
 10, 3 . . . . . 263, 18
 10, 6 . . . . . 264, 15
 10, 6, 7 . . . . . 265, 1
 10, 8, 9 . . . . . 265, 6
 10, 8, 9, 11 . . . . . II 573, 18
 10, 9 . . . . . 266, 2
 10, 9, 10 . . . . . II 573, 24
 10, 10, 11 . . . . . 266, 5
 10, 14 . . . . . 266, 21; 267, 1
 10, 14, 15 . . . . . II 573, 29
 10, 15 . . . . . 267, 24
 10, 16—19 . . . . . 268, 3
 10, 17, 18 . . . . . 269, 8
 10, 19, 20 . . . . . 268, 9
 11, 9 . . . . . II 574, 6
 11, 21 . . . . . II 574, 29
 11, 33, 34 . . . . . 271, 11
 11, 44 . . . II 575, 1; III 294, 17
 11, 47 . . . . . 271, 19
 12, 1 . . . . . II 575, 4
 12, 2 . . . . . II 575, 12
 12, 2—4 . . . . . 272, 12
 12, 4 . . . . . 272, 2
- Leu. 12, 4, 5 . . . . . II 575, 20
 12, 6—8 . . . . . 273, 12
 12, 8 . . . . . 275, 23
 13, 2 . . . II 575, 26; 576, 1; III 275,
     . . . . . 26; 277, 10
 13, 3 . . . II 576, 3, 5; III 277, 1
 13, 4, 5, 6 . . . . . 278, 3
 13, 4, 7 . . . . . 277, 5
 13, 5, 6 . . . . . 277, 13
 13, 6 . . . II 576, 7; III 278, 28;
     . . . . . 363, 20
 13, 7, 8 . . . II 576, 10; III 277, 19;
     . . . . . 279, 3
 13, 9, 10 . . . II 576, 18; III 279, 22
 13, 11 . . . . . 280, 2
 13, 16, 14 . . . . . 280, 12
 13, 16, 17 . . . . . 280, 17
 13, 30 . . . . . 281, 3
 13, 45, 46 . . . . . II 576, 24
 13, 47 . . . . . II 577, 6
 13, 47, 48 . . . . . 281, 11
 13, 48 . . . . . 281, 21
 13, 49 . . . . . 282, 3
 13, 52 . . . II 577, 9; III 427, 2
 13, 55 . . . . . II 577, 12
 14, 15 . . . . . II 577, 15
 15, 2 . . . . . II 577, 18
 15, 11 . . . . . 282, 10
 15, 16 . . . II 577, 19; III 303, 12;
     . . . . . 306, 28
 15, 19—23 . . . . . 273, 1
 15, 19—27 . . . . . 293, 13
 15, 20 . . . . . II 577, 21, 23
 16 . . . . . 230, 13
 16, 8, 10, 19—22 . . . . . 285, 5
 16, 16 . . . . . 282, 20; 284, 15
 16, 20 . . . . . 284, 24
 16, 21 . . . . . II 577, 25
 16, 26 . . . . . 285, 8
 16, 27, 28 . . . . . 285, 12
 16, 29—32 . . . . . 285, 17
 16, 33 . . . . . 285, 20
 17, 3 . . . . . II 578, 4
 17, 3, 4 . . . . . 286, 9
 17, 10—12 . . . . . 287, 9
 17, 11 . . . . . 288, 11; 302, 27
 18, 7 . . . . . II 578, 7
 18, 7, 8 . . . . . 290, 11
 18, 9 . . . . . 290, 19
 18, 11 . . . . . 291, 5, 10
 18, 14 . . . II 578, 10; III 291, 16
 18, 16 . . . . . 291, 22
 18, 17 . . . . . 292, 20

Leu. 18, 17. 18	292, 25	Num. 1, 1—44	313, 4
18, 19	293, 10	1, 4	II 582, 4
18, 20	293, 25	1, 20	374, 26
18, 21	294, 3	1, 20. 21	314, 3
18, 25 . . II 578, 15; III	294, 21	1, 22. 23. 20	II 582, 6
19, 2	294, 17	1, 51	315, 15
19, 9	II 578, 17	1, 54	II 582, 20
19, 11	295, 3	3, 3	II 583, 1
19, 13	297, 3	3, 5—7	315, 24
19, 17. 18	297, 12	3, 10. 38	316, 17
19, 28	298, 1	3, 12—14	316, 24
20, 5	298, 6	3, 41—47	316, 24
20, 10	298, 13	4, 7	317, 19
20, 16	299, 4	4, 11	317, 25
20, 17 . . II 578, 23; III	299, 14	4, 14	II 583, 3
20, 20	299, 24	5, 6 . . . II 583, 8; III	319, 26
20, 25 . . II 579, 1; III	300, 13	5, 6. 7	320, 9
20, 27	300, 20	5, 6—8	318, 14
21, 1. 2	II 579, 12	5, 7	II 583, 5
21, 5	II 579, 17	5, 12	II 583, 12
21, 7	300, 25	5, 14. 15	II 583, 15
21, 7. 8	II 579, 20	5, 18	II 583, 19
21, 8 . . . . . 301, 5; 305, 1		5, 19	II 583, 24
21, 10 . . . . . 301, 15. 19		5, 21	320, 18
21, 10. 11 . . . . . 301, 22		5, 27	II 584, 3
21, 11 . . . . . 303, 4; 304, 9		6, 2	II 584, 7
21, 12 . . . . . 303, 7		6, 2—21	502, 29
21, 15 . . . . . 304, 20		6, 9	II 584, 9
21, 17 sqq. 304, 4		6, 14	320, 27
22, 1—3 . . . . . 306, 13		6, 17	321, 16
22, 4 . . . . . 307, 8		7, 3	II 584, 11
22, 11 . . . . . II 580, 1		7, 11	II 584, 15
22, 12 . . . . . II 580, 6		7, 15. 16	II 584, 17
22, 26. 27 . . . . . II 580, 8		8, 19	II 584, 19
22, 32 . . . . . II 580, 13		8, 20	II 584, 23
23, 2. 3 . . . . . II 580, 18		8, 23. 24	321, 18
23, 15. 16 . . . . . II 580, 22		8, 24—26	321, 22
24, 11 . . . . . II 580, 26		9, 6—12	322, 17
24, 15 . . . . . II 581, 3		9, 13	II 585, 1
24, 15. 16 . . . . . 307, 11		9, 15—23	323, 5
24, 17 . . . . . 307, 25		9, 17	II 585, 5
25, 2—4 . . . . . 308, 11		10, 7	327, 18
25, 5—7 . . . . . 308, 26		10, 14	II 585, 9
25, 8 . . . . . 311, 10		10, 17	II 585, 11
25, 23 . . . . . 309, 27; 310, 13		10, 29	II 585, 16
25, 24 . . . . . 310, 16; 311, 7		10, 30	II 585, 18
25, 46 . . . . . II 581, 14		11, 4	II 585, 20
26, 3. 4 . . . . . II 581, 19		11, 6	II 585, 24
26, 11 . . . . . 311, 15		11, 8	II 586, 4
26, 18 . . . . . II 581, 24		11, 17	327, 28
26, 31 . . . . . 202, 16		11, 21	II 586, 5
26, 33. 34 . . . . . 312, 12		11, 21. 22	329, 5
26, 36 . . . . . 312, 22		11, 23	329, 15

Num. 11, 25	II 586, 6	Num. 19, 9	II 592, 3;
11, 33	II 586, 11		III 345, 1. 15
12, 1	331, 3	19, 9. 11	340, 21
12, 3	II 586, 14	19, 10	345, 21; 346, 7
12, 6—8	II 421, 18	19, 11. 12	346, 22
12, 8	II 420, 7	19, 12. 13	347, 2
12, 9	II 586, 15	19, 13	347, 16
12, 10	II 586, 17	19, 15	II 592, 5
13, 17	160, 21; 255, 13	19, 16	349, 4
13, 18. 19—26	331, 11	19, 17—19	347, 25
13, 20	II 586, 19	19, 21. 22	348, 25
13, 25. 24	II 586, 21	20, 9	II 592, 7
13, 32	II 587, 1	20, 10. 11	330, 5
13, 33	332, 4; II 587, 3	20, 11	349, 13; 470, 5
14, 7	II 587, 8	20, 12. II 592, 9; III 330, 20;	
14, 9	332, 9		360, 28
14, 10	II 587, 10	20, 13	349, 23
14, 11	II 587, 13	20, 15	II 592, 14
14, 24	II 587, 15. 18	20, 17	350, 8
14, 26	II 587, 20	20, 17. 19	350, 4
14, 29	II 587, 24	20, 18	II 592, 16
14, 31	II 588, 1	20, 19	II 592, 20
14, 35	II 588, 9	20, 24	350, 11
15, 18	II 588, 13	20, 26—29	304, 19
15, 24—29	332, 23	20, 29	II 593, 1. 8
15, 27. 28	II 588, 14	21, 2	350, 16
15, 30	II 589, 12	21, 3	350, 25
15, 30. 31	333, 14	21, 5	II 593, 13
15, 35	II 589, 15	21, 7	II 593, 17
16, 12. 13	335, 8	21, 9	II 593, 20
16, 13. 14	335, 10	21, 11	II 594, 1
16, 17	II 589, 19	21, 13. 14. 15	351, 10
16, 20. 21	335, 28	21, 16	352, 16
16, 30	336, 23	21, 21—23	353, 3
16, 31. 32	338, 11	21, 24. 25	352, 22
16, 33	II 589, 20; III 337, 9	21, 27	353, 12
16, 34	II 589, 22	21, 27—30	353, 17
16, 36—38	337, 27	22, 2—6	63, 6; 353, 25
16, 37	II 589, 25	22, 4	354, 5
16, 39. 40	338, 16	22, 7	354, 11
17, 8	II 292, 4; 590, 6;	22, 9	354, 18
	III 339, 13; 393, 5	22, 12	355, 11
18, 1	339, 27	22, 13	354, 22
18, 6	II 590, 8	22, 18	355, 6
18, 12	II 591, 5	22, 19	355, 19
18, 13	340, 8	22, 20. 21	355, 26
19, 1. 2	340, 27; 341, 30	22, 22	356, 7. 24
19, 2	II 591, 24	22, 23	II 594, 3
19, 3. 4	343, 9	22, 23—27	356, 9
19, 3—12	83, 26	22, 23. 24	357, 24
19, 5	343, 26	22, 25—27	358, 10
19, 6	344, 11	22, 27—29	358, 22
19, 7	II 592, 1; III 344, 20	22, 28	II 292, 7; 362, 11

Num. 23, 6	359, 5	Num. 32, 33	II 600, 7
23, 11	II 594, 5	33, 14	II 600, 9
23, 12	II 594, 8	33, 51	II 600, 11
23, 13	II 594, 10	33, 52	II 600, 13
24, 25	367, 18	34, 6	II 600, 15
25, 1—3	359, 19	34, 7	II 600, 17
25, 4 . . . II 594, 12; III	359, 17	35, 3	II 600, 19
25, 15	II 594, 17	35, 11	II 600, 21
26, 1. 2	II 594, 22	35, 12	369, 6
27, 13. 14	360, 26	35, 15	II 600, 23
27, 18. 19	361, 22	35, 19	369, 17
27, 20	362, 5	Deut. 1, 7	II 601, 4
27, 20. 21	II 595, 1	1, 17	II 601, 6
27, 22	II 595, 4	1, 29. 30	370, 9
27, 23	II 595, 9	1, 35. 36	II 601, 9
28, 13	II 595, 12	1, 39	380, 7
28, 16. 17	II 595, 16	2, 7	II 601, 14
29, 1	II 595, 21	2, 24	II 601, 17
29, 2 . . . . . II 596, 1.	4	2, 30	370, 13
29, 4	II 596, 7	3, 11	371, 3
29, 7 . . . . . 363, 17; 365,	26	4, 5. 14	II 602, 6
29, 39	II 596, 9	4, 7	II 601, 21
30, 3 . . . II 596, 19; III	362, 16	4, 12	II 602, 3
30, 4 . . . 236, 9; II	596, 21	4, 16	371, 11
30, 4—6	362, 24	4, 17	372, 18
30, 5 . . . II 596, 26; 597,	1. 3	4, 18	372, 22
30, 6	363, 18	4, 19	373, 4
30, 7 . . . . . II 597,	6. 8	4, 20 . . . II 602, 8; III	426, 12
30, 7—9	363, 24	4, 22	II 602, 12
30, 10	364, 17	4, 23	373, 18
30, 11—16	364, 23	4, 25	II 602, 15
30, 13	II 597, 10	4, 29	II 602, 18
31, 4	II 597, 16	4, 32 . . . II 602, 23; III	373, 26
31, 6	367, 8	4, 33 . . . . . 374, 9;	375, 10
31, 8 . . . II 598, 19; III	367, 14	4, 34	II 603, 1. 7
31, 9	368, 6	5, 2—4	374, 18
31, 10 . . . . . II 597,	21. 23	5, 5	376, 12
31, 15. 16	368, 21	5, 5. 6	II 603, 10
31, 17. 18	396, 29	5, 6	377, 9
31, 18	II 597, 25	5, 14	II 603, 15
31, 29	II 598, 1	5, 15	II 603, 18
31, 35	II 598, 3	5, 24	378, 3
31, 54	II 598, 8	5, 29	378, 18
32, 1 . . . . . II 598,	16. 19	6, 12	II 603, 26
32, 2	II 598, 25	6, 13. 32, 14; 294, 10;	379, 11
32, 5	II 599, 1	6, 16. 33, 20; 487, 10;	488, 10
32, 11. 12	II 599, 3	6, 20	II 604, 3
32, 13	II 599, 7	7, 1	II 604, 5
32, 16	II 599, 10	7, 1—3	438, 8
32, 24	II 599, 12	7, 2	II 604, 7
32, 26. 27	II 599, 15	7, 3. 4	II 604, 9
32, 28	II 599, 20	8, 2	379, 19
32, 30	II 600, 4	9, 1	II 604, 13

Deut. 9, 4	II 604, 15	Deut. 20, 5—7	393, 18
9, 6	380, 3	20, 10—17	437, 4
9, 7	380, 11	22, 5	394, 11
9, 8	380, 25	22, 6	II 609, 6
9, 28	II 604, 20	22, 8	II 609, 8
10, 1, 2	382, 12	22, 13—21	394, 14
10, 1—4	380, 28	22, 22	403, 21
10, 3, 4	382, 7	22, 28, 29	395, 17
10, 8, 9	385, 10	23, 3	396, 3
10, 20	32, 14	23, 4	397, 5
11, 4	II 604, 22	23, 15, 16	397, 11
11, 6	II 605, 3	23, 17	397, 24; 398, 16
11, 7	II 605, 14	23, 18	398, 4
11, 9	II 605, 20	24, 2, 3	II 609, 12
11, 13	II 605, 24	24, 3, 4	395, 27
11, 14	II 606, 1	24, 8	II 609, 17
11, 16	II 606, 9	24, 9	II 609, 23; III 398, 21
11, 20	385, 21	24, 10	399, 15
11, 24	II 606, 15	24, 12	II 610, 3
11, 25	II 606, 18	24, 12—15	399, 18
12, 11	385, 27	24, 16	424, 13
12, 13	469, 6	24, 18	400, 15
12, 17	II 606, 22	24, 19	401, 16
12, 29—31	482, 11	24, 21	402, 19
13, 1—3	386, 1	25, 1—3	403, 4
13, 3	30, 20; 379, 24	25, 5	292, 9
13, 16	II 606, 24	25, 5, 6	404, 1
14, 3 sqq.	501, 23	25, 7	II 610, 5
14, 24	II 607, 1	26, 14	407, 8
14, 27, 28	386, 23	27, 21	II 610, 11
15, 1	388, 1	28, 14	407, 11
15, 6	II 607, 3, 9	28, 48	II 610, 14
15, 7	II 607, 15	28, 49	II 610, 22
15, 7, 8	II 607, 17	28, 54, 55	II 610, 26
15, 9	388, 6	28, 63	II 611, 12
15, 12	388, 19	29, 1	409, 24
15, 17	II 608, 3	29, 2, 3	II 611, 17
15, 19	388, 26	29, 2—4	410, 7
15, 21	II 608, 7	29, 5	II 272, 20
16, 2	390, 10	29, 5, 6	411, 1
16, 4	II 608, 13	29, 18—20	411, 13
16, 9—11	390, 21	29, 21	413, 26
17, 1	II 608, 16	30, 4	II 611, 22
17, 5	II 608, 19	30, 6	413, 11
17, 14	497, 5	30, 11—14	413, 16
17, 14, 15	391, 8	30, 12, 13	II 612, 3
17, 15	II 608, 25	31, 8	II 612, 9
17, 16	II 608, 22	31, 16	II 612, 10
17, 17	391, 24	31, 27	II 612, 13
18, 6—8	392, 12	31, 29	II 612, 15, 18
18, 10, 11	392, 30	32, 5	414, 24
18, 16	II 609, 1	32, 6	II 612, 21
20, 4	II 609, 4; III 393, 11	32, 8	480, 20

Deut. 32, 14	II 612, 25	Deut. 10, 17	II 617, 16
32, 20	II 613, 5	10, 25	II 617, 19
32, 36	II 613, 7	11, 14, 15	432, 23
32, 37	II 613, 13	11, 19	433, 7
32, 40	II 613, 15	11, 19, 20	II 617, 22
32, 43	II 613, 17	11, 20	433, 17; 436, 2
32, 48—52	419, 13	13, 1—3	457, 1
33, 1—5	416, 28	14, 6	II 617, 26
33, 17	419, 5	15, 13, 14	454, 4
34, 4, 5	419, 13	15, 16	450, 27
Ios. 1, 5	419, 11	15, 18	452, 2
1, 11	419, 23	15, 63	454, 14
1, 14	II 613, 22	16, 10	434, 22
2, 3—6	420, 2	17, 12—14	456, 8
2, 4	296, 13	17, 13	448, 17; 455, 18
3, 3, 4	421, 5	17, 16	II 618, 1
3, 4	II 614, 1	18, 28	432, 9; 454, 14
3, 7	420, 21	19, 33, 34	II 618, 8
3, 15	421, 20	19, 47	455, 24
4, 7	421, 26	19, 48	435, 24; 442, 1
4, 9	II 614, 20	20, 9	II 618, 15
4, 15	422, 4	21, 2	II 618, 23
5, 2	422, 13	21, 20	436, 3
5, 2, 3	447, 17	21, 42	II 618, 27
5, 3—7	422, 21	21, 43	453, 8
5, 13	II 614, 3	21, 43—45	436, 12; 440, 20
5, 13, 14	423, 23	21, 44	441, 27
5, 15	423, 26	22, 7	II 619, 3
6, 1	II 614, 9	22, 7, 8	II 619, 8
6, 2	II 614, 13	22, 10	II 619, 15
6, 8, 9	114, 27	22, 11	II 619, 18
6, 25	II 614, 20; III 296, 13	22, 27	II 619, 20;
6, 26	435, 14		III 442, 19
7	424, 3	22, 30	II 619, 24
7, 11	II 615, 14	23, 1	II 620, 5
7, 12	448, 20	23, 14	443, 1
7, 15	427, 5	24, 3	443, 26
7, 15, 25	426, 1	24, 7	II 620, 10
8, 1, 2	II 615, 19	24, 11	444, 7
8, 2	428, 17	24, 12	444, 17
8, 4—8	429, 4	24, 15	17, 23
8, 12	II 616, 3	24, 17	II 620, 13
8, 18	II 616, 8	24, 19	444, 27
8, 22	II 616, 19	24, 23	445, 17
8, 27	II 616, 28	24, 25	410, 6; 447, 28
9, 9, 10	429, 19	24, 25—27	446, 21
9, 10	429, 24	24, 28	457, 20
9, 13	II 617, 5	24, 31	447, 18
9, 15	431, 23	24, 33	449, 18
9, 19	430, 6	Iud. 1, 1	II 620, 17
9, 25, 15	430, 8	1, 1, 2	449, 25
10, 5, 6	432, 1	1, 3	II 620, 20; III 450, 16
10, 7, 8	431, 16	1, 8	454, 11

Iud. 1. 9—12	451, 11	Iud. 6, 11.	467, 13
1, 12	450, 25	6, 12	467, 25
1, 14	452, 6	6, 13	II 624, 18, 21
1, 15	452, 21	6, 14	467, 29
1, 18, 19	453, 1	6, 15	468, 6
1, 20	454, 1	6, 17, 18	33, 23
1, 21	454, 7	6, 18	468, 12
1, 27	455, 1, 13	6, 20	469, 3
1, 28	455, 16	6, 20, 21	468, 16
1, 34	455, 22	6, 22	468, 36
2, 1	456, 26	6, 25	II 625, 1
2, 3	457, 8	6, 34	II 625, 7; III 486, 25
2, 6	457, 17	6, 37—39	393, 4
2, 8	II 620, 22; III 457, 21	6, 39	487, 8; 488, 7; 489, 13
2, 10	II 621, 5; III 457, 26	7, 5	470, 22
2, 13	458, 1	7, 6	470, 18
2, 14	II 621, 8; III 458, 25	7, 11	472, 8
2, 18	II 621, 10	7, 12	II 625, 9
2, 19	II 621, 16	7, 13	472, 18
2, 20	II 621, 24; 622, 1; III 460, 5	7, 16	II 625, 17
2, 21—23	459, 18	7, 16—22	489, 20
3, 1, 2, 3	460, 25	7, 20	472, 25
3, 4	461, 16	8, 1	II 625, 19, 21
3, 9	462, 15	8, 22	496, 30
3, 10	II 622, 3	8, 23	497, 1
3, 11	463, 4	8, 26, 27	473, 6
3, 17	II 622, 12	8, 27	486, 27; 493, 5
3, 17, 22	463, 19	8, 28	475, 22
3, 19	463, 10	8, 33	476, 12
3, 20	463, 12	9, 4	II 625, 24, 27; 626, 3
3, 21	II 622, 9	9, 5	II 626, 6; III 475, 20
3, 23	464, 1	9, 14	477, 1
3, 25	464, 6	9, 15	477, 3
3, 30	464, 13	9, 23	II 626, 15; III 477, 21
3, 31	II 622, 17; 625, 5; III 464, 16	9, 32, 33	478, 8
4, 6	II 622, 20; III 468, 3	9, 34	II 626, 17
4, 8	II 623, 1; III 465, 8	9, 43	II 626, 20
4, 13	II 623, 4	9, 55	II 626, 23
4, 15	II 623, 9, 17; III 465, 18	10, 1	479, 5
4, 18	II 623, 19	10, 6—8	493, 7
4, 20	II 623, 21	11, 2	493, 19, 26
4, 22	465, 25	11, 2, 3	492, 19
4, 24	II 624, 1, 3	11, 3	494, 2, 15
5, 7, 8	466, 3	11, 4	495, 15
5, 8	466, 19	11, 5 sqq.	495, 19
5, 26	II 624, 6	11, 6	495, 25
5, 31	II 624, 8	11, 7	496, 7
6, 3	II 624, 11, 13	11, 8	II 626, 25; III 497, 11
6, 8	467, 7	11, 8, 9	496, 25
6, 9	II 624, 16	11, 9	497, 11
		11, 11 sqq.	497, 22
		11, 24	480, 9

Iud. 11, 29. 487, 23; 498, 4. 7	II Reg. 5, 13 . . . . . 391, 27
11, 29. 30 . . . . . 486, 13	12, 13. . . . . 416, 18
11, 30. 31 . . . 481, 11; 484, 10;	21, 1—8 . . . . . 431, 1
498, 25	24 . . . . . 177, 23
11, 33. 34 . . . . . 488, 1	III Reg. 2, 29. . . . . 506, 11
11, 34 . . . . . II 627, 3	3, 4—15 . . . . . 469, 22
11, 35 . . . . . 485, 17; 499, 4	3, 5—15 . . . . . II 401, 7
11, 36—39 . . . . . 485, 18	3, 38 . . . . . 256, 19
11, 39 . . . . . 481, 10	4, 34 . . . . . 435, 9
11, 39. 40 . . . . . 500, 23	10, 22 . . . . . 439, 6
12, 4—6 . . . . . 501, 7	10, 26 . . . . . 439, 17
12, 7 . . . . . 497, 17; 501, 16	11, 1—6 . . . . . 392, 7
13, 1 . . . . . 503, 23	11, 4 . . . . . II 377, 22
13, 2 . . . . . II 627, 9	12, 28—30 . . . . . 286, 20
13, 4 . . . . . 501, 20	16, 34 . . . . . 435, 19
13, 5 . . . . . 502, 21	17, 6 . . . . . 128, 12
13, 6 . . . . . 501, 28	17, 16 . . . . . II 239, 9
13, 7 . . . . . 502, 19	18, 24 . . . . . 73, 13
13, 8 . . . . . II 627, 11	18, 30—38 . . . . . 469, 17
13, 16 . . . . . 503, 12; 505, 5	18, 36—39 . . . . . 286, 25
13, 16. 15 . . . . . 503, 5	18, 43. 44 . . . . . II 492, 27
13, 19—22 . . . . . 504, 5	19, 8 . . . . . II 239, 3; III 88, 21
13, 20. 21 . . . . . 503, 26	19, 14. 18 . . . . . 514, 19
13, 22 . . . . . 503, 27	20 (21), 10. 13 . . . . . 463, 24
13, 23 . . . . . 504, 28	IV Reg. 2, 11 . . . . . II 274, 12
14, 10 . . . . . 46, 12	2, 15 . . . . . 328, 20
15, 8 . . . . . II 627, 15; III 505, 11	6, 18 . . . . . 24, 25
15, 10 . . . . . II 627, 19	20, 6 . . . . . II 191, 20
15, 12 . . . . . II 627, 22; III 506, 5	25, 8. 9 . . . . . 66, 27
15, 13. 14 . . . . . II 627, 24	I Paralip. 1, 2 . . . . . 396, 13
15, 14 . . . . . II 628, 3	4, 1 . . . . . 13, 19
15, 15 . . . . . II 628, 9	II Paralip. 14, 9—14 . . . 331, 6
16, 2 . . . . . II 628, 12	22, 11 . . . . . 480, 1
16, 7 . . . . . II 628, 14. 17	Iob 1, 3 . . . . . 509, 4
16, 9 . . . . . II 628, 20	1, 4 . . . . . 509, 5
16, 10 . . . . . II 629, 1	1, 5 . . . . . 509, 7. 11
16, 11 . . . . . II 629, 3. 5	1, 6 . . . . . 509, 13. 16
16, 15 . . . . . II 629, 8	1, 7 . . . . . 509, 18
16, 26 . . . . . II 629, 11	1, 11 . . . . . 510, 1
19, 10 . . . . . 454, 15	1, 12 . . . . . 510, 5
Ruth. 1, 22 . . . . . 396, 6	1, 15 . . . . . 510, 6
4, 13—17 . . . . . 405, 5	1, 20 . . . . . 301, 27
I Reg. 2, 18 . . . . . 473, 15	1, 21 . . . . . 510, 10
2, 25 . . . . . 415, 9	2, 6 . . . . . 510, 13; II 527, 21
6, 4 sqq. 461, 9	2, 8 . . . . . 510, 14
8, 7 . . . . . 391, 16	3, 3 . . . . . 510, 17
10, 1 . . . . . 497, 4	3, 4 . . . . . 510, 18. 20. 22
18, 27 . . . . . 479, 25	3, 5 . . . . . 510, 23
19, 20—23 . . . . . 488, 19	3, 6 . . . . . 511, 3. 6
20, 19 . . . . . 281, 25	3, 7 . . . . . 511, 5
21, 10 . . . . . 397, 20	3, 8 . . . . . 511, 10
24, 15 . . . . . 472, 7	3, 9 . . . . . 511, 11
25, 22. 3 ^p 431, 9	3, 10 . . . . . 511, 14

Iob 3, 11	511, 17	Iob 6, 8	519, 6. 8
3, 12	511, 21	6, 10	519, 11. 15
3, 13	511, 23	6, 11	519, 19. 20
3, 14	511, 24	6, 12	519, 24
3, 15	511, 27	6, 13	519, 26. 27
3, 16	512, 2	6, 14	520, 2
3, 17	512, 5	6, 15	520, 4. 5. 7
3, 18	512, 8	6, 16	520, 8
3, 19	512, 11	6, 18	520, 9
3, 20	512, 16	6, 19	520, 11
3, 21	512, 19	6, 21	520, 14. 17
3, 23	512, 21. 24	6, 22	520, 19
3, 24	512, 25. 27	6, 24	520, 21
3, 25	513, 1. 12	6, 25	520, 23. 26
3, 26	513, 3. 4	6, 26	521, 3
4, 2	513, 7	6, 27	521, 5
4, 6	513, 9. 12	6, 28	521, 9
4, 10	513, 14. 16	6, 29	521, 10
4, 11	513, 17. 26	6, 30	521, 11
4, 12	514, 3. 6	7, 1	521, 17. 20
4, 15	514, 8	7, 2	521, 23. 26
4, 17	514, 11	7, 3	522, 3. 5
4, 18	514, 17. 22	7, 4	522, 7. 9
4, 19	514, 25. 26	7, 5	522, 16. 18
4, 20	515, 5. 7	7, 6	522, 22
4, 21	515, 9	7, 7	522, 23. 24
5, 1	515, 11	7, 8	522, 25; 523, 2
5, 2	515, 12. 19	7, 9	523, 3. 11
5, 3	515, 20	7, 10	523, 13
5, 4	515, 23	7, 11	523, 14
5, 5	515, 25; 516, 3. 4	7, 12	523, 16. 17
5, 6	516, 6	7, 13	523, 19. 20
5, 7	516, 7. 10	7, 14	523, 22
5, 10	516, 22	7, 15	523, 25; 524, 1
5, 12	516, 23	7, 16	524, 3. 7
5, 14	516, 25. 27	7, 17	524, 8. 23
5, 15	517, 3	7, 18	524, 11
5, 16	517, 3	7, 19	524, 12. 13
5, 17	517, 6	7, 20	524, 16; 584, 22
5, 19	517, 9	7, 21	525, 3. 6. 8
5, 20	517, 10. 11	8, 4	525, 10
5, 21	517, 13	8, 6	525, 12
5, 22	517, 14. 16	8, 7	525, 14
5, 23	517, 20. 22	8, 10	525, 15
5, 24	517, 23	8, 11	525, 18
5, 25	518, 1	8, 12	525, 20. 21
5, 26	518, 2	8, 14	525, 23
5, 27	518, 3	8, 15	526, 2. 4
6, 3	518, 7	8, 16	526, 6. 9
6, 4	518, 10. 12. 13	8, 17	526, 11. 13
6, 5	518, 14. 16	8, 18	526, 14
6, 6	518, 21. 23	8, 19	526, 17
6, 7	518, 25; 519, 2	8, 20	526, 19. 21

Iob 8, 21 . . . . . 526, 22
 8, 22 . . . . . 526, 23
 9, 2 . . . . . 526, 25
 9, 3 . . . . . 527, 2
 9, 5 . . . . . 527, 3. 5
 9, 6 . . . . . 527, 7. 9
 9, 7 . . . . . 527, 10
 9, 8 . . . . . 527, 12. 15
 9, 11 . . . . . 527, 19
 9, 12 . . . . . 527, 22
 9, 13 . . . . . 527, 25; 528, 1
 9, 15 . . . . . 528, 5. 9
 9, 16 . . . . . 528, 12
 9, 17 . . . . . 528, 21. 22
 9, 18 . . . . . 528, 26
 9, 19 . . . . . 528, 27
 9, 20 . . . . . 528, 28
 9, 21 . . . . . 529, 2
 9, 22 . . . . . 529, 4
 9, 23 . . . . . 529, 7
 9, 24 . . . . . 529, 9. 13. 20
 9, 25 . . . . . 529, 26
 9, 26 . . . . . 530, 2
 9, 27 . . . . . 530, 5. 9
 9, 28 . . . . . 530, 10
 9, 29 . . . . . 530, 12
 9, 30 . . . . . 530, 14
 9, 31 . . . . . 530, 16. 17
 9, 32 . . . . . 530, 20
 9, 33 . . . . . 530, 22; 531, 1;
 . . . . . 586, 21
 9, 35 . . . . . 531, 4
 10, 1 . . . . . 531, 6
 10, 2 . . . . . 531, 7
 10, 2. 3 . . . . . 584, 18
 10, 3 . . . . . 531, 9. 11. 13
 10, 4 . . . . . 531, 16
 10, 5 . . . . . 531, 20
 10, 6 . . . . . 531, 21
 10, 7 . . . . . 531, 22. 24
 10, 8 . . . . . 531, 26
 10, 9 . . . . . 532, 2. 3
 10, 10 . . . . . 532, 4
 10, 13 . . . . . 532, 7
 10, 14 . . . . . 532, 9
 10, 15 . . . . . 532, 11. 13
 10, 16 . . . . . 532, 13. 16
 10, 17 . . . . . 532, 22
 10, 18 . . . . . 532, 24
 10, 19 . . . . . 532, 27
 10, 20 . . . . . 533, 2. 5
 10, 21 . . . . . 533, 9. 14
 11, 2 . . . . . 533, 18

Iob 11, 3 . . . . . 533, 20. 22
 11, 5 . . . . . 533, 23
 11, 6 . . . . . 533, 25. 26
 11, 7 . . . . . 534, 2
 11, 8 . . . . . 534, 3
 11, 10 . . . . . 534, 6
 11, 11 . . . . . 534, 8
 11, 12 . . . . . 534, 11. 13
 11, 13 . . . . . 534, 15
 11, 14 . . . . . 534, 16. 17
 11, 15 . . . . . 534, 18
 11, 16 . . . . . 534, 20
 11, 17 . . . . . 534, 21
 11, 19 . . . . . 535, 1
 12, 4 . . . . . 535, 3
 12, 6 . . . . . 535, 5. 7. 9
 12, 7 . . . . . 535, 10
 12, 10 . . . . . 535, 14. 17
 12, 11 . . . . . 535, 18
 12, 12 . . . . . 535, 21
 12, 14 . . . . . 535, 23
 12, 15 . . . . . 535, 25. 26
 12, 17 . . . . . 536, 2. 4
 12, 18 . . . . . 536, 5. 6
 12, 19 . . . . . 536, 7
 12, 20 . . . . . 536, 9. 11
 12, 22 . . . . . 536, 14. 15
 12, 23 . . . . . 536, 17. 19
 12, 24 . . . . . 536, 21. 23
 12, 25 . . . . . 536, 25
 13, 3 . . . . . 537, 1
 13, 4 . . . . . 537, 2
 13, 6 . . . . . 537, 4
 13, 7 . . . . . 537, 4
 13, 8 . . . . . 537, 6
 13, 9 . . . . . 537, 8
 13, 10 . . . . . 537, 11
 13, 12 . . . . . 537, 13
 13, 14 . . . . . 537, 14. 16; 538, 1
 13, 15 . . . . . 537, 17. 19
 13, 18 . . . . . 537, 20
 13, 20 . . . . . 537, 22
 13, 21 . . . . . 537, 24. 25
 13, 23 . . . . . 537, 26
 13, 24 . . . . . 538, 2
 13, 26 . . . . . 538, 5
 13, 27 . . . . . 538, 7. 9
 13, 28 . . . . . 538, 10. 11
 14, 1 . . . . . 538, 13
 14, 3 . . . . . 538, 14
 14, 5 . . . . . 538, 17; II 181, 15
 14, 6 . . . . . 538, 20
 14, 7 . . . . . 538, 22

Iob 14, 10	538, 24	Iob 17, 1	544, 21. 22
14, 11	538, 25	17, 2	544, 27
14, 12	539, 5	17, 3	545, 1. 3. 5
14, 13	539, 6. 8	17, 4	545, 7. 8
14, 14	539, 11. 13	17, 5	545, 10. 15
14, 15	539, 13	17, 6	545, 18. 20
14, 17	539, 15. 16	17, 7	545, 22. 24
14, 18	539, 18. 19	17, 8	545, 26; 546, 2
14, 19	539, 20. 23	17, 9	546, 4
14, 20	539, 26; 540, 1	17, 10	546, 6
14, 21	540, 3	17, 11	546, 7
14, 22	540, 4	17, 12	546, 9
15, 2	540, 9	17, 13	546, 12
15, 4	540, 12	17, 14	546, 13. 14
15, 7	540, 14. 16	17, 15	546, 16. 17
15, 10	540, 18	18, 5	546, 19
15, 12	540, 19	18, 6	546, 21. 23
15, 14	540, 21	18, 7	546, 24
15, 15	540, 22. 24	18, 8	547, 1
15, 18	540, 27	18, 9	547, 3
15, 19	541, 1. 1	18, 10	547, 4
15, 21	541, 3	18, 10. 11	547, 6
15, 22	541, 5	18, 11	547, 7
15, 23	541, 6	18, 13	547, 9
15, 24	541, 8	18, 14	547, 10. 11
15, 25	541, 9	18, 15	547, 15. 18
15, 26	541, 10. 11	18, 16	547, 19
15, 27	541, 12. 14	18, 17	547, 20
15, 28	541, 16	18, 19	547, 21. 23. 24
15, 29	541, 19. 20	19, 2	548, 1
15, 30	541, 21	19, 3	548, 2
15, 32	541, 22	19, 6	548, 4
15, 33	541, 23	19, 7	548, 6
15, 34	541, 25; 542, 1	19, 8	548, 8
15, 35	542, 3	19, 9	548, 10
16, 2	542, 5. 6	19, 10	548, 12
16, 3	542, 8. 10	19, 11	548, 14
16, 4	542, 11. 12	19, 12	548, 16
16, 6	542, 14	19, 13	548, 17. 20
16, 7	542, 19	19, 14	548, 22
16, 7. 8	542, 21	19, 15	548, 24
16, 8	542, 23. 24	19, 16	549, 1
16, 9	542, 26; 543, 2. 3	19, 16. 17	549, 2
16, 10	543, 6. 11	19, 17	549, 5
16, 12	543, 13. 15. 17	19, 19	549, 6
16, 13	543, 19. 21	19, 20	549, 7. 10
16, 14	543, 23	19, 21	549, 12. 14
16, 15	543, 24	19, 22	549, 17. 19
16, 16	544, 1	19, 24	549, 20. 22
16, 18	544, 2. 8	19, 25	549, 24
16, 19	544, 9. 11	19, 27	549, 25. 26; 550, 1
16, 21	544, 12. 15	19, 28	550, 3. 5
16, 22	544, 17. 19	19, 29	550, 6

Iob 20, 2 . . . . . 550, 10
 20, 3 . . . . . 550, 12
 20, 4 . . . . . 550, 16
 20, 9 . . . . . 550, 18
 20, 10 . . . . . 550, 19. 21
 20, 11 . . . . . 550, 22
 20, 12 . . . . . 550, 23
 20, 13 . . . . . 551, 1. 3
 20, 14 . . . . . 551, 4. 5
 20, 15 . . . . . 551, 7. 8
 20, 16 . . . . . 551, 10. 12
 20, 17 . . . . . 551, 13. 15
 20, 18 . . . . . 551, 17. 21
 20, 20 . . . . . 551, 23
 20, 21 . . . . . 552, 1
 20, 22 . . . . . 552, 2
 20, 23 . . . . . 552, 4. 8
 20, 24 . . . . . 552, 9
 20, 25 . . . . . 552, 10. 13
 20, 26 . . . . . 552, 14
 20, 27 . . . . . 552, 16
 20, 29 . . . . . 552, 17
 21, 2 . . . . . 552, 19
 21, 4 . . . . . 552, 24. 26
 21, 5 . . . . . 553, 1
 21, 6 . . . . . 553, 2. 4
 21, 7 . . . . . 553, 5
 21, 11 . . . . . 553, 7
 21, 16 . . . . . 553, 9
 21, 17 . . . . . 553, 10
 21, 19 . . . . . 553, 12
 21, 20 . . . . . 553, 14
 21, 21 . . . . . 553, 16. 18
 21, 22 . . . . . 553, 21
 21, 23 . . . . . 553, 24
 21, 24 . . . . . 554, 4. 4
 21, 27 . . . . . 554, 7
 21, 28 . . . . . 554, 8. 11
 21, 29 . . . . . 554, 12. 13
 21, 31 . . . . . 554, 16
 21, 32 . . . . . 554, 18. 20
 21, 33 . . . . . 554, 21. 23
 21, 34 . . . . . 555, 1
 22, 2 . . . . . 555, 4
 22, 4 . . . . . 555, 8
 22, 11 . . . . . 555, 9. 10
 22, 13 . . . . . 555, 11
 22, 14 . . . . . 555, 12. 13
 22, 15 . . . . . 555, 14
 22, 16 . . . . . 555, 16; 556, 5
 22, 18 . . . . . 555, 19
 22, 19 . . . . . 555, 23. 24
 22, 21 . . . . . 556, 1

Iob 22, 23 . . . . . 556, 2
 22, 24 . . . . . 556, 4
 22, 29 . . . . . 556, 6. 7
 22, 30 . . . . . 556, 8
 23, 2 . . . . . 556, 11. 12
 23, 3 . . . . . 556, 14
 23, 5 . . . . . 556, 17. 19
 23, 6 . . . . . 556, 20. 21. 23
 23, 7 . . . . . 557, 1. 2
 23, 8 . . . . . 557, 3
 23, 9 . . . . . 557, 7. 10
 23, 10 . . . . . 557, 12. 13
 23, 11 . . . . . 557, 14
 23, 13 . . . . . 557, 15
 23, 14 . . . . . 557, 17. 18
 23, 15 . . . . . 557, 20; 560, 22
 23, 16 . . . . . 557, 22
 24, 1 . . . . . 558, 1
 24, 2 . . . . . 558, 2
 24, 4 . . . . . 558, 3. 6
 24, 5 . . . . . 558, 10. 12. 14
 24, 6 . . . . . 558, 22
 24, 8 . . . . . 559, 1
 24, 9 . . . . . 559, 2. 4
 24, 11 . . . . . 559, 6
 24, 12 . . . . . 559, 7. 8
 24, 13 . . . . . 559, 9
 24, 14 . . . . . 559, 12. 13
 24, 15 . . . . . 559, 14
 24, 16 . . . . . 559, 18
 24, 16. 17 . . . . . 559, 19. 20
 24, 18 . . . . . 559, 22. 26; 560, 1
 24, 19 . . . . . 560, 3
 24, 20 . . . . . 560, 4. 5
 24, 21 . . . . . 560, 7
 24, 22 . . . . . 560, 8
 24, 23 . . . . . 560, 10. 12
 24, 24 . . . . . 560, 13. 15
 24, 25 . . . . . 560, 18
 25, 1 . . . . . 560, 20
 25, 3 . . . . . 560, 23. 24
 25, 4 . . . . . 560, 26; 561, 2
 25, 5 . . . . . 561, 3. 18
 26, 2 . . . . . 561, 20
 26, 5 . . . . . 562, 2. 9
 26, 6 . . . . . 562, 11
 26, 7 . . . . . 562, 12. 15
 26, 8 . . . . . 562, 16. 17
 26, 9 . . . . . 562, 20. 21
 26, 10 . . . . . 562, 22. 23
 26, 11 . . . . . 563, 2
 26, 12 . . . . . 563, 4. 11
 26, 13 . . . . . 563, 12. 14

Iob 26, 14	563, 17. 18	Iob 29, 14	571, 2
27, 3	563, 24	29, 16	571, 7
27, 5	563, 26; 564, 1	29, 17	571, 10
27, 6	564, 2	29, 18	571, 12
27, 8	564, 5. 11	29, 19	571, 14
27, 9	564, 12. 19	29, 20	571, 16. 17
27, 10	564, 20. 22	29, 22	571, 18. 20
27, 11	564, 24	29, 24	571, 21
27, 12	564, 25	29, 25	571, 26; 572, 3. 4
27, 13	565, 1	30, 1	572, 10. 14
27, 14	565, 6. 9	30, 2	572, 17. 19
27, 15	565, 11. 12	30, 3	572, 21. 22
27, 16	565, 15	30, 4	573, 2. 4. 8. 11
27, 18	565, 19	30, 5	573, 19
27, 19	566, 1. 3	30, 6	573, 21
27, 21	566, 4. 6	30, 7	573, 23; 574, 1
27, 22	566, 9	30, 8	574, 7. 15
27, 23	566, 10	30, 9	574, 16. 18
28, 1	566, 14. 15	30, 10	574, 20. 22
28, 2	566, 16. 21	30, 11	574, 26. 27
28, 3	567, 1. 3	30, 12	575, 2. 5
28, 4	567, 8. 12	30, 13	575, 6. 8
28, 5	567, 14. 16	30, 14	575, 11. 12. 14
28, 6	567, 17. 19	30, 15	575, 17. 19
28, 7	567, 20. 21	30, 16	575, 21
28, 8	567, 21	30, 17	575, 22. 23
28, 9	567, 22	30, 18	575, 24. 26
28, 10	567, 24; 568, 1	30, 19	576, 1
28, 11	568, 3. 5	30, 20	576, 2
28, 12. 13. 22—25	II 158, 16	30, 22	576, 4. 5
28, 14	568, 8	30, 24	576, 8. 9
28, 15	568, 9	30, 26	576, 11; 582, 15
28, 16	568, 10	30, 27	576, 12
28, 17	568, 12. 15	30, 28	576, 14
28, 18	568, 16	30, 30	576, 16
28, 20	568, 19	30, 31	576, 17
28, 21	568, 22	31, 1	576, 20. 23
28, 22	568, 23	31, 2	576, 26
28, 23	568, 24. 25	31, 5	577, 1. 3
28, 24	569, 2	31, 8	577, 4. 6
28, 25	569, 3	31, 9	577, 8. 10
28, 26	569, 6. 8	31, 10	577, 12. 14
28, 27	569, 11. 13	31, 11	577, 15
29, 2	569, 15	31, 13	577, 17
29, 3	570, 7	31, 14	577, 20
29, 4	570, 9	31, 15	577, 22. 24
29, 5	570, 11	31, 18	577, 26
29, 6	570, 12. 14	31, 19	578, 2
29, 7	570, 15. 18	31, 20	578, 6. 10
29, 8	570, 19. 20	31, 21	578, 13. 15
29, 9	570, 21	31, 22	578, 16; 579, 2
29, 11	570, 22. 24	31, 23	578, 20. 21
29, 13	570, 25	31, 24	578, 22. 24

Iob 31, 25 . . . 578, 25; 579, 1
 31, 27 . . . . . 579, 4. 7
 31, 29 . . . . . 579, 9
 31, 30 . . . . . 579, 10. 12
 31, 31 . . . . . 579, 13. 14
 31, 32 . . . . . 579, 18
 31, 33 . . . . . 579, 19
 31, 34 . . . . . 579, 21
 31, 35 . . . . . 579, 23. 24. 26
 31, 37. 36 . . . . . 580, 1
 31, 38 . . . . . 580, 7. 9
 31, 39 . . . . . 580, 11. 14
 31, 40 . . . . . 580, 17. 20
 32, 1 . . . . . 580, 21
 32, 10 . . . . . 583, 13
 32, 14 . . . . . 580, 23
 32, 15 . . . . . 580, 24
 32, 16 . . . . . 581, 1
 32, 19 . . . . . 581, 2. 4
 32, 22 . . . . . 581, 7
 33, 3 . . . . . 581, 9
 33, 4 . . . . . 581, 10
 33, 12 . . . . . 581, 11
 33, 14 . . . . . 581, 13
 33, 15 . . . . . 581, 15. 17
 33, 17 . . . . . 581, 18
 33, 18 . . . . . 581, 19
 33, 18. 19 . . . . . 581, 20
 33, 19 . . . . . 581, 23
 33, 20 . . . . . 581, 24
 33, 24 . . . . . 581, 25
 33, 25 . . . . . 582, 1
 33, 26 . . . . . 582, 3
 33, 28 . . . . . 582, 4
 33, 29 . . . . . 582, 6
 33, 30 . . . . . 582, 6. 8
 34, 1 . . . . . 582, 10
 34, 2 . . . . . 582, 11
 34, 3 . . . . . 582, 12
 34, 4. 5 . . . . . 582, 13
 34, 6 . . . . . 582, 14
 34, 7 . . . . . 582, 16
 34, 9 . . . . . 582, 17
 34, 10 . . . . . 582, 20
 34, 15 . . . . . 583, 15
 34, 18 . . . . . 582, 23; 583, 1
 34, 20 . . . . . 583, 4
 34, 22 . . . . . 583, 11
 34, 26 . . . . . 583, 17
 34, 27 . . . . . 583, 18
 34, 28 . . . . . 583, 19
 34, 29 . . . . . 583, 20. 23
 34, 30 . . . . . 583, 24

Iob 34, 32 . . . . . 584, 1. 3
 34, 33 . . . . . 584, 4
 34, 34 . . . . . 584, 5
 34, 35 . . . . . 584, 6
 35, 2 . . . . . 584, 8. 9
 35, 3 . . . . . 584, 15
 35, 4 . . . . . 584, 24
 35, 5 . . . . . 584, 25
 35, 6 . . . . . 585, 1. 3
 35, 7 . . . . . 585, 6. 8
 35, 8 . . . . . 585, 10
 35, 9 . . . . . 585, 19
 35, 10 . . . . . 585, 20. 24
 35, 11 . . . . . 585, 27
 35, 12 . . . . . 586, 2. 6
 35, 13 . . . . . 586, 7. 12
 35, 14 . . . . . 586, 19
 35, 15 . . . . . 586, 22
 35, 16 . . . . . 587, 1
 36, 2 . . . . . 587, 3
 36, 3 . . . . . 587, 6
 36, 3. 4 . . . . . 587, 14
 36, 5 . . . . . 587, 20. 22
 36, 6 . . . . . 587, 27
 36, 7 . . . . . 588, 3. 8. 11
 36, 8 . . . . . 588, 14. 18
 36, 9 . . . . . 588, 21. 26
 36, 10 . . . . . 589, 3. 10
 36, 11 . . . . . 589, 11
 36, 12 . . . . . 589, 16. 18
 36, 13 . . . . . 589, 21. 22
 36, 14 . . . . . 589, 23. 25
 36, 15 . . . . . 589, 28; 590, 2
 36, 16 . . . . . 590, 4. 8. 10
 36, 17 . . . . . 590, 12
 36, 18 . . . . . 590, 15
 36, 19 . . . . . 590, 18. 22
 36, 20 . . . . . 590, 25. 27; 591, 2
 36, 21 . . . . . 591, 5. 8
 36, 22 . . . . . 591, 11. 13
 36, 23 . . . . . 591, 14. 16
 36, 24 . . . . . 591, 17
 36, 25 . . . . . 591, 19. 20
 36, 26 . . . . . 591, 22. 26
 36, 27 . . . . . 592, 1. 5
 36, 28 . . . . . 592, 6. 9. 11. 13
 36, 29 . . . . . 592, 14. 16
 36, 30 . . . . . 592, 19. 21
 36, 31 . . . . . 593, 1
 36, 32 . . . . . 593, 3. 9
 36, 33 . . . . . 593, 14. 19
 36, 34 . . . . . 593, 26. 27
 37, 1 . . . . . 593, 28; 594, 5

Iob 37, 2	594, 7	Iob 38, 31. 32	610, 19
37, 3	594, 9. 11. 13	38, 33	612, 16. 27
37, 4	594 18. 22	38, 34	613, 4. 6
37, 5	594, 26; 595, 2	38, 35	613, 11. 14
37, 6	595, 6	38, 36	613, 19
37, 7	595, 10	38, 37	614, 4. 6
37, 8	595, 13. 14	38, 38	614, 10
37, 9	595, 18. 27	38, 39	615, 1
37, 10	596, 4. 5	38, 40	615, 9. 17
37, 11	596, 6. 7. 11	38, 41	615, 22
37, 12	596, 12. 20	39, 1	616, 7. 21
37, 13	596, 24. 25	39, 2	616, 25; 617, 1
37, 14	596. 27; 597, 1	39, 3	617, 6. 9
37, 15	597, 4. 5	39, 4	617, 10. 11. 12
37, 16	597, 10. 12	39, 5	617, 17. 19
37, 18	598, 8	39, 6	617, 21
37, 19	598, 11	39, 7	617, 23. 25
37, 20	598, 14. 23	39, 8	617, 26. 27
37, 21	599, 4. 11	39, 9	618, 1. 4
37, 22	599, 13. 17	39, 10	618, 8. 11
37, 23	599, 25. 27	39, 11	618, 13. 16
38, 1	600, 9	39, 12	618, 18. 20
38, 2	600, 16	39, 13	619, 3
38, 3	601, 2	39, 14	619, 9. 13
38, 3. 4	601, 5	39, 15	619, 16
38, 4	601, 22. 26	39, 16	619, 21. 24
38, 5	602, 1. 9	39, 17	619, 27
38, 6	602, 12. 15	39, 18	620, 9
38, 7	602, 17. 19	39, 19	620, 18. 20
38, 8	602, 20. 23	39, 20	620, 22
38, 9	603, 2. 5	39, 21	620, 26; 621, 2
38, 10	603, 12	39, 22	621, 3. 6
38, 11	603, 15. 18	39, 23	621, 9. 15
38, 12	603, 20. 22	39, 24	621, 28; 622, 8
38, 13	603, 29; 604, 3	39, 25	622, 11. 17. 26; 623, 2
38, 14	604, 9. 15	39, 26	623, 28; 624, 3
38, 15	604, 19. 21	39, 27	624, 12. 22
38, 16	604, 24. 30	39, 28	625, 13
38, 17	605, 10. 14	39, 29	625, 16
38, 18	605, 18. 20	39, 29. 30	625, 18
38, 19	605, 21. 24	39, 30	626, 2
38, 20	606, 10. 14	39, 31	626, 4
38, 22	607, 8. 19	39, 32	626, 8. 10
38, 23	607, 22	39, 33. 34	627, 13
38, 24	608, 2. 5	39, 34	627, 18. 20
38, 25	608, 12	39, 35	627, 21
38, 25	609, 1	40, 14	II 352, 22; 550, 18
38, 26	609, 15. 18	Ps. 1, 6	407, 22
38, 27	609, 20	2, 4	611. 20
38, 28	609, 24. 25	2, 7	31, 24; 573, 2
38, 29	609, 28	2, 11	621, 27; II 351, 15
38, 29. 30	610, 10	2, 11. 12	600, 5
38, 30	610, 17	3, 5	II 358, 12

Ps. 4, 5	622, 2	Ps. 43, 3	II 185, 16
5, 4	522, 13	43, 13	458, 28
5, 7	140, 6; II 591, 16	43, 24	II 567, 13
6, 8	527, 4	43, 27	II 565, 3
8, 5	520, 3	44, 4	590, 21
8, 6	II 193, 7	44, 8	601, 13
9, 10	359, 12	48, 13 . II 78, 11; 186, 16; 208, 10	
9, 24	511, 16	49, 16. 17	587, 8
9, 25	529, 16	49, 21	542, 25; 580, 4
11, 7	74, 13; 168, 3	50, 5	586, 24
15, 2	II 249, 3	50, 6	415, 5. 23
15, 4	II 574, 16; 591, 15	50, 7	274, 11; II 181, 16
15, 5	385, 18	50, 11	186, 15; 586, 25
17, 6	598, 24	50, 12	II 303, 4
17, 29	623, 16	50, 15	494, 27; 599, 8
17, 37	163, 11	50, 16	II 574, 16
17, 45	570, 24	50, 19	334, 14
17, 46	53, 3	54, 18	II 128, 26
18, 2	597, 19	55, 5. 12	II 556, 25
18, 5	597, 20	55, 7	82, 1
18, 13	249, 12	56, 11	II 490, 28
21, 17	325, 2	58, 10	624, 8; II 250, 11
21, 17. 18. 19. 2	II 319, 10	58, 11. 12	109, 18
21, 27	603, 9	61, 2. 3	624, 9
21, 30	603, 11	62, 2	617, 22
23, 1	II 470, 2	64, 6	267, 6
23, 2	69, 5	64, 10	74, 21
24, 10	35, 6; 83, 14; 105, 9	65, 4	II 548, 2
25, 2. 3	105, 3	65, 13. 14	236, 6
26, 14	607, 17	67, 3	186, 16
29, 7. 8	II 338, 9	68, 5	601, 18
29, 8	II 366, 17	68, 6	249, 13
29, 11	359, 11	71, 18	618, 27
30, 3	II 627, 1	71, 19	190, 10
30, 23	28, 24	72, 2 sqq.	155, 15
31, 1	84, 7; 164, 12; 578, 6	72, 2. 3	627, 4
31, 4. 5	192, 24	72, 11—14	627, 6
32, 9	II 132, 13	72, 16. 17	155, 23
32, 15	II 302, 17	72, 17	II 294, 4
33, 6	605, 25	72, 26	385, 18
33, 9	II 30, 17	72, 27. 28	194, 22
34, 18	II 626, 5	72, 28	II 249, 9
35, 6	II 490, 28	73, 19	II 208, 13
35, 9. 10	II 574, 24	77, 1	II 554, 16
35, 13	586, 5	77, 39. 416, 24; 443, 13; 628, 3; II 306, 25	
36, 27	248, 6	77, 49	444, 23
36, 37	345, 5	80, 11	95, 22
38, 13	81, 22	80, 16	447, 23
39, 15	II 545, 4	81, 6	601, 10
40, 5	II 370, 11; III 415, 7	81, 8	II 565, 3
41, 6	622, 4	83, 3	II 309, 21
41, 12	549, 3	84, 9	II 270, 6
42, 3	477, 26		

- Ps. 86, 1. 2 . 97, 24; II 553, 14
 88, 53 . . . . . 190, 10
 90, 13 . . . . . 615, 2; II 209, 6
 93, 15 . . . . . II 355, 7
 93, 19 . . . . . II 430, 20
 94, 5 . . . . . II 186, 6
 94, 8 . . . . . 572, 26
 95, 2 . . . . . 158, 9
 95, 5 . . . . . 53, 12
 98, 6 . . . . . 255, 2
 101, 26 . . . . . II 186, 4
 102, 3 . . . . . 283, 17
 102, 5 . . . . . 624, 17
 102, 14 . . . . . II 305, 14
 102, 18 . . . . . II 363, 7
 103, 2 . . . . . II 46, 13
 103, 24 . II 79, 24; 157, 7; 163, 4
 103, 26 . . II 352, 25; 550, 17
 103, 29 . . . . . II 305, 19
 103, 29. 30 . . . . . II 304, 20
 104, 15 . . . . . 442, 26
 104, 18 . . . . . II 602, 10
 104, 25 . . . . . 370, 19
 104, 34 . . . . . II 154, 21
 109, 1 . . . . . 31, 29
 109, 3 . . . . . 611, 3
 109, 4 . . . . . 171, 25
 110, 2 . . . . . II 344, 8
 110, 10 . . . . . 592, 12
 111, 5 . . . . . II 607, 5
 113, 4 . . . . . II 528, 9
 113, 12 (115, 4) . 142, 7; 447, 9
 113, 14 . . . . . 447, 8
 115, 1 . . . . . 599, 16
 115, 2 . . . . . 446, 14
 115, 4 (13) . . . 158, 5; 267, 19
 115, 7. 8 . . . . . 343, 5
 117, 22. 447, 13; 602, 16; II 236, 24
 117, 24 . . . . . II 125, 2
 118, 55. 56 . . . . . II 537, 24
 118, 130 . . . . . 605, 22
 118, 175 . . . . . 104, 26
 120, 2 . . . . . 372, 28
 127, 3 . . . . . 175, 25
 128, 4 . . . . . II 370, 13
 129, 8 . . . . . 143, 22
 134, 15 . . . . . 142, 7; 447, 9
 135, 5 . . . . . II 34, 16
 135, 6 . . . . . II 34, 6
 135, 8 . . . . . II 16, 24
 135, 8. 9 . . . . . II 58, 2
 135, 9 . . . . . II 57, 22
 135, 11. 12 . . . . . II 185, 17
- Ps. 137, 6 . . . . . 614, 29
 138, 7 . . . . . 598, 25
 138, 8 . . . . . 557, 6
 138, 9 . . . . . 603, 29
 141, 5 . . . . . II 545, 5
 142, 2 . . . . . 445, 6
 143, 8. 15 . . . . . 409, 8
 145, 2 . . . . . 622, 17
 145, 3 . . . . . 601, 12
 145, 6 . . . 124, 28; II 140, 11
 146, 2 . . . . . 98, 7
 146, 9 . . . . . 615, 25
 148, 1 . . . . . II 69, 10
 148, 4 . . . . . II 63, 17
 148, 4. 5 . . . . . II 63, 14
 148, 5 . . . . . II 185, 23; 462, 16
 148, 7 . II 69, 11; 73, 12; 269, 14
 148, 7. 8 . . . 125, 2; II 165, 16
 148, 8 . II 68, 12; 74, 1; 339, 11
 Prou. 1, 26 . . . 517, 15; 566, 11
 2, 19 . . . . . II 292, 24
 3, 18 . . . . . II 235, 16
 4, 27 . . . . . 407, 19
 8, 23 . . . . . II 163, 3
 11, 31 . . . . . 263, 25
 18, 3 . . . . . 334, 6; 605, 3
 18, 12 . . . . . II 338, 8
 23, 6 . . . . . II 611, 10
 24, 7 (31, 2) . . . 390, 1
 24, 12 . . . . . 21, 19; 330, 18
 26, 11 . . . . . II 357, 23
 31, 10—24 . . . . . 613, 20
 Eccle. 1, 5 . . . . . II 15, 19
 1, 6 . . . . . II 15, 21
 3, 21 . . . . . II 389, 13
 12, 7 . . . . . 443, 8; II 305, 24
 Cant. 4, 2 . . . . . 578, 13
 4, 12. 15. 13 . . . II 357, 19
 4, 13 . . . . . II 423, 8
 Sap. 1, 7 . . . . . II 302, 5
 1, 9 . . . . . 509, 21
 1 (?) 612, 25
 3, 2 . . . . . 182, 3
 3, 6 . . . . . 153, 9; 483, 5
 4, 11 . . . . . 428, 6; II 316, 14
 6, 7 . . . . . 264, 3
 6, 17 . . . . . II 165, 7
 7, 2 . . . . . II 319, 6
 7, 24 . II 109, 5; 135, 27; 431, 22
 7, 24. 25 . . . . . II 221, 11
 7, 27 . . . . . II 24, 3; 266, 23
 8, 1. II 77, 8; 79, 25; 109, 3. 18; 132,
 5; 221, 13; 495, 7; III 606, 12

Sap. 8, 19	II 321, 4	Es. 7, 11. 12	33, 25
8, 19. 20	II 303, 16;	7, 15	551, 19
317, 14; 318, 5		7, 16	II 253, 26
9, 15	588, 17; II 102, 18;	9, 2	417, 27
130, 8; 318, 1; 433, 3		9, 6	31, 13; 94, 7; 505, 8
11, 18 . II 21, 1; 160, 20; 464, 22		10, 22	76, 18
11, 21 . II 33, 9; 99, 1; 101, 11;		11, 2 sqq.	II 147, 17
287, 16; III 569, 5		14, 12—15	II 356, 6
11, 27	II 470, 3	26, 20	539, 9
12, 8	156, 5; 444, 18	38, 5	II 191, 20
12, 18	II 478, 15	40, 22	II 46, 20
13, 9	II 160, 6	52, 3	459, 1
Eccli. 1, 4	II 23, 23	53, 7	325, 3
1, 14	524, 6	53, 12	494, 19
1, 26	II 309, 22	54, 1	609, 21
6, 36	335, 4	55, 6	594, 14
7, 14	140, 7	57, 16	311, 20; II 302, 12
10, 9	II 305, 15; 464, 16	57, 16. 17	II 203, 16
10, 12 . . II 247, 17; III 605, 27		58, 10	623, 15
10, 13	II 347, 2	65, 1	620, 24
11, 10	133, 5	Hierem. 1, 5 . II 179, 8, 180, 20;	
11, 14	182, 4	187, 21; 312, 22	
11, 28	88, 17	3, 20	144, 11
18, 1 . . II 133, 13. 18; 141, 14;		4, 22	II 336, 22
160, 27; 173, 2; 178, 8;		5, 1	23, 19
227, 7; 297, 12; 479, 1		14, 7. 8	415, 6
22, 12	91, 10	23, 24	311, 4
27, 5	153, 1	38 (31), 31. 32—34	378, 26
27, 6	588, 5	Ezech. 1, 3	359, 14
31 (34), 27	289, 24	3, 18	236, 7
31 (34), 30. 31	84, 3	3, 22	359, 14
40, 27	II 430, 17	11, 19	378, 23
43, 30	II 469, 18	18, 6	293, 20
Amos 1, 3	347, 1; 401, 13	18, 18—20	400, 17
4, 7	596, 1	22, 10	293, 20
5, 8	II 493, 4	28, 12. 13	II 357, 14
9, 6	II 493, 4	28, 14. 15	II 358, 9
Joel 2, 28	II 412, 4	31, 11	416, 15
Jon. 2, 1	II 286, 1	36, 26	378, 23
3, 4	88, 24	37, 1—10	II 381, 25
4, 7. 6	II 286, 2	37, 9. 10	II 301, 9
Hab. 2, 4	589, 3	Dan. 2, 27—45	II 391, 23
Zach. 2, 3	II 270, 11	4, 16—24	II 391, 23
12, 1	II 303, 6	5, 5—28	II 394, 3
Mal. 1, 2. 3	13, 18	6, 22	II 81, 13
3, 1	5, 7	9, 4—19	II 81, 14
4, 5	II 274, 24	12, 4	527, 12
Es. 1, 3	592, 10	Sus. 35	461, 18
2, 5	II 605, 10	37	145, 6
3, 1	368, 16	56. 57	145, 11
5, 3	415, 26	58	145, 9
5, 20	546, 9	II Maccab. 7, 23	II 305, 1
6, 1—7	II 382, 1	Matth. 1, 1—17	62, 25

Matth. 1, 5	396, 7	Matth. 10, 11	5, 7
1, 16	404, 16; 405, 13	10, 28	307, 29;
1, 17	123, 27		II 527, 23; 618, 20
1, 20	58, 21; II 412, 7	10, 29	II 166, 1
1, 23	II 253, 23	10, 40	II 540, 4
2, 13	II 412, 7	11, 9. 10	467, 20
2, 13—15	152, 27	11, 12	613, 13
3, 2	594, 4	11, 28	516, 16
3, 4	618, 10	12, 1	II 30, 19
3, 8. 9	614, 24	12, 27	545, 16
3, 9	567, 24	12, 28	105, 21
3, 11	153, 13	12, 43—45	II 358, 5
3, 11. 14	305, 20	13, 28	II 356, 17
3, 13. 11	275, 13	13, 29. 30	559, 1
3, 17	II 6, 1; 270, 13	13, 30. 40—43	336, 19
4, 2	88, 22	13, 52	II 3, 5
4, 4	518, 25	14, 25	316, 4
4, 7	33, 20; 488, 10	15, 14	574, 12
4, 11	614, 10	15, 26	472, 5
5, 5	572, 6	16, 3	II 37, 7
5, 6	160, 7	16, 18	191, 7
5, 8	413, 6; II 422, 17	17, 1—5	600, 12
5, 14	568, 6	18, 7	607, 13
5, 17	198, 24	19, 4. 5	II 294, 14
5, 19	572, 8	19, 7	395, 27
5, 31	395, 27	19, 8	292, 16
5, 32	139, 5	19, 27	571, 8; 613, 17
5, 34	379, 14; 612, 24	19, 28	II 355, 8
5, 38 sqq.	9, 15	20, 10	II 274, 9
5, 48	376, 7	20, 28	593, 18
6, 1	561, 16	21, 30	157, 21
6, 3	571, 4	21, 31	II 609, 14
6, 4	586, 19	22, 30	II 123, 19; 162, 19;
6, 9	II 580, 16; 592, 12		193, 5; 196, 21;
6, 11	II 528, 25		274, 2; 277, 21
6, 12	147, 23; 500, 18	22, 39	II 386, 26; 393, 2
6, 15	579, 25	22, 40	181, 13; 187, 10
6, 25	365, 25; II 609, 21	23, 13	572, 16
6, 26	152, 4; II 37, 5	23, 35	482, 30
6, 30	II 166, 2	23, 37	II 27, 9
7, 7	II 233, 12	24, 12. 13	576, 23; 595, 15;
7, 7. 11	II 326, 24		607, 16
7, 11	II 590, 16	24, 13	607, 18
7, 13	617, 24	24, 28	624, 15
7, 15	II 209, 3	24, 31	374, 6
7, 23	602, 11	24, 35	421, 28
7, 24—27	608, 16	25, 10	515, 24
8, 6	II 539, 26	25, 12	187, 21; 536, 13
8, 11	160, 11	25, 30	495, 30
8, 32	II 345, 16	25, 33	II 475, 20
9, 11. 12	494, 17	25, 41	594, 17; II 353, 24
9, 15	499, 27	26, 28	250, 1
9, 20—22	499, 24	26, 38	312, 7

Matth. 26, 48	146, 24
27, 44	II 565, 18
28, 20	II 179, 6
28, 22	164, 6
Marc. 1, 24	615, 11
3, 16	625, 11
5, 11—13	615, 12
10, 4	395, 27
13, 8	514, 3
16, 2	478, 29
16, 9 sqq.	128, 16
Luc. 1, 17	131, 15
1, 18. 19. 20	329, 28
1, 33	496, 23
1, 34. 35	329, 20
1, 36	480, 2
2, 7	618, 6
2, 14	414, 22
2, 24	275, 22
2, 27	275, 8
2, 29	II 593, 4
2, 30	158, 8; 267, 20; 442, 23
2, 34	350, 1
2, 40	II 319, 18
2, 42. 47	II 319, 23
3, 6	II 310, 16
3, 16	153, 13
3, 23	404, 16; 405, 13
3, 23—38	62, 26; 164, 9
4, 12	488, 10
7, 3	II 540, 1
7, 12	571, 1
7, 41 sqq.	605, 9
7, 42. 43	608, 20
7, 43	599, 12
10, 2	618, 21
10, 30 . II 241, 13; III 544, 16	
10, 39—42	II 111, 15
11, 20	105, 19
11, 21	565, 5
12, 7	II 83, 6
12, 20	354, 27
12, 37	160, 13
12, 48. 47	263, 26
12, 49	470, 17
12, 49. 50	153, 11
12, 58	512, 9
13, 11—13	471, 26
14, 11	512, 12; 527, 7; 591, 4
14, 31	588, 10
15, 13	530, 2

Luc. 15, 22	II 199, 6
15, 23	II 236, 12
15, 32. 22	II 194, 5
16, 8	II 337, 1
16, 10. 11	41, 18
16, 21	522, 21
16, 22	288, 1
16, 22—26	II 429, 8
16, 23	288, 3
16, 24	II 237, 14
17, 22	569, 19
17, 29	32, 2
19, 27	501, 9
22, 19. 20	594, 27
23, 31	153, 18
23, 33. 43	494, 21
23, 39	II 565, 19
23, 43	288, 2; 305, 25; II 237, 4; 431, 18
24, 13—31	II 364, 26
24, 16	24, 26
24, 27	492, 17
24, 31	II 508, 19
24, 45	492, 18
Ioh. 1, 1	563, 21; 612, 25; II 6, 14
1, 1. 3	II 156, 12; 186, 1; 266, 9; 471, 9
1, 1. 4	II 158, 1
1, 1. 14	614, 20; II 253, 24
1, 3	II 6, 16; 41, 1; 160, 17; 186, 21; 497, 17; III 604, 15
1, 3. 4	II 41, 8; 156, 24
1, 3. 6	II 326, 1
1, 9	533, 16; 561, 9
1, 10	II 160, 18
1, 14	II 321, 8; III 601, 15
1, 29	153, 21
1, 30	359, 8; II 622, 6
1, 33	153, 13
2, 9. 10	II 188, 17
3, 6	II 326, 1
3, 21	521, 2; 593, 11
4, 21—24	376, 22
4, 24	II 389, 28; III 159, 7
5, 17	II 107, 14; 108, 8; 163, 25; 227, 13
5, 19. 24. 25	190, 10
5, 20. 21	II 163, 27
5, 22	531, 1
5, 26	II 109, 16; 157, 22
5, 46	418, 21

- Ioh. 6, 38 . . . . . II 254, 11
 6, 50 . . . . . 518, 25; 590, 11
 6, 53 . . . . . 289, 28
 6, 70 . II 356, 19; III 60, 5
 7, 12 . . . . . 545, 13
 7, 37—39 . . . . . 470, 9
 7, 38 . . . . . 613, 11
 7, 40. 12 . . . . . 517, 1
 8, 12 . . . . . II 127, 10
 8, 25 . . . . . II 9, 11; 461, 24
 8, 39 . . . . . 574, 14
 8, 41 . . . . . 492, 23; 494, 1
 8, 44 . II 349, 5; III 610, 9
 9, 16 . . . . . 493, 28
 9, 39 . 95, 11; 592, 15 604, 20
 10, 18 . . . . . 343, 7
 10, 30 . . . . . II 8, 8
 10, 38 . . . . . 569, 1
 11, 49—51 . . . . . 488, 25
 11, 51 . . . . . II 412, 19
 12, 31 . . . . . 298, 10
 12, 32 . . . . . 624, 13
 13, 1 . . . . . 188, 20
 13, 2 . . . . . II 360, 12
 13, 18 . . . . . 60, 12
 13, 34 . . . . . 612, 3
 14, 21 . . . . . 612, 4
 14, 23 . . . . . II 374, 12
 14, 30 . . . . . 298, 11; 601, 17
 14, 30. 31 . . . . . 416, 1
 15, 22 . . . . . 413, 1
 17, 15 . . . . . 602, 27
 17, 19 . . . . . II 592, 11
 18, 8. 9 . . . . . 154, 6
 19, 20 . . . . . 522, 15
 19, 19—22 . . . . . 497, 9
 19, 30 . . . . . II 108, 3
 20, 1 . . . . . 478, 28
 20, 17 . . . . . 31, 28
 20, 22 . II 301, 21; III 89, 17
 21, 19 . . . . . 613, 5
 Act. 1, 3 sq. 89, 1
 2 . . . . . 192, 6
 2, 2—4 . . . . . 89, 18; 135, 20
 2, 3 . . . . . 470, 15
 2, 22—37 . . . . . 495, 6
 2, 24 . . . . . II 428, 26
 2, 37. 38 . . . . . 192, 21
 2, 38 . . . . . 495, 11
 4, 11 . . . . . II 127, 11
 5, 3. 4 . . . . . 127, 20
 7, 2. 3 . . . . . 13, 23
 7, 4 . . . . . 14, 3
 Act. 7, 5 . . . . . 30, 7
 7, 22 . . . . . 5, 27; 351, 24
 7, 25 . . . . . 94, 2
 8, 9 sqq. 305, 14
 9, 4 . . . . . 613, 6
 9, 6 . . . . . 613, 16
 10, 10—12 . . . . . II 432, 4
 10, 10—28 . . . . . II 394, 11
 10, 11 . . . . . II 381, 24
 10, 11. 12 . II 330, 5; 427, 4
 10, 11—14 . . . . . II 399, 20
 10, 13. 15 . . . . . II 394, 22
 10, 44—48 . . . . . 306, 11; 346, 3
 11, 7 . . . . . 625, 17
 12, 7—9 . II 399, 17; 427, 6
 12, 9. 10 . . . . . 357, 11
 14, 14 . . . . . 124, 28
 15, 9 . . . . . 348, 20
 17, 28 . 352, 4; II 109, 10. 20;
 115, 23; 159, 21
 20, 24 . . . . . 288, 5
 28, 3. 5 . . . . . II 81, 16
 Iac. 1, 13 . . . . . 30, 15
 1, 14. 15 . . . . . II 339, 5
 1, 17 . . . . . 312, 3; II 161, 15
 2, 13 . . . . . 162, 11; 175, 7
 3, 9 . . . . . II 503, 4
 4, 6 . . . . . 334, 17; II 337, 21
 4, 12 . . . . . 425, 17
 4, 17 . . . . . 249, 20
 I Petr. 1, 10 . . . . . II 106, 7
 1, 16 . . . . . 294, 17
 1, 18. 19 . . . . . 459, 9
 2, 7. 8 . . . . . 447, 13
 2, 22 . . . . . 599, 15
 4, 17 . . . . . 535, 8; 587, 19
 4, 18 . . . . . 263, 25; 513, 5
 5, 5 . . . . . 614, 14
 II Petr. 1, 19 . . . . . II 123, 15;
 III 608, 25
 2, 4 . . . . . 337, 22; II 359, 10
 2, 15 . . . . . 356, 20
 2, 22. 21 . . . . . II 357, 23
 3, 5—7 . . . . . II 64, 7
 3, 6 . . . . . II 63, 22
 I Ioh. 3, 2 . 181, 3; 390, 5;
 587, 13
 4, 18 . . . . . 202, 9; 512, 15
 Rom. 1, 17 . . . . . II 355, 6
 1, 20 . . . . . II 44, 15; 130, 6
 1, 21 . . . . . 593, 8; 606, 2;
 612, 17. 20
 1, 21. 22 . . . . . II 368, 23

Rom. 1, 22	598, 22; 600, 1	Rom. 9, 7. 8	27, 9; 37, 20
1, 28	610, 5	9, 8	444, 6
2, 4—6	104, 13	9, 11	II 181, 12; 182, 6; 223, 20; 315, 10
2, 9	471, 13	9, 12. 10	II 304, 9
2, 21	583, 26	9, 14	370, 24; 428, 9. 29
2, 29	180, 18	9, 20	626, 25
3, 8	591, 7; 608, 21	9, 22	609, 3
3, 21	422, 9	9, 22. 23	109, 12; II 341, 19
3, 23	598, 27	9, 30	157, 22
3, 23. 24	345, 25	10, 3	131, 18; 197, 26; 384, 18; 418, 14; 445, 10; 590, 26; II 305, 16
3, 25	343, 20	10, 4	445, 14
4, 5	564, 16	10, 7	414, 4
4, 17	533, 1	10, 8	413, 25; 414, 10
4, 19	20, 16	10, 10	414, 11; 622, 6
4, 25	89, 13; 128, 14	10, 14	519, 2
5, 3. 4	622, 13	10, 20	620, 24
5, 5	163, 13; 199, 4; 202, 10; II 104, 19	11, 1	52, 30
5, 6	189, 28	11, 1. 25	76, 23
5, 12	428, 4; 606, 23; II 181, 17; 198, 11	11, 5	53, 5; 76, 17
5, 12. 18. 19	II 307, 21	11, 6	123, 9
5, 14	II 229, 14; 377, 16	11, 16—24	346, 12
5, 16	250, 5	11, 20	II 341, 13
5, 16. 12	274, 7	11, 25	192, 12; 545, 11; 591, 25; 592, 20
5, 19	II 254, 13	11, 25. 26	419, 1
5, 19. 12	II 317, 1	11, 30—32	190, 14
5, 20	198, 17; 591, 23; 608, 23	11, 31	418, 1
5, 20. 21	445, 12	11, 33	184, 6; 370, 24; II 362, 18
6, 2	302, 15	11, 34—36	II 44, 23; 156, 19
6, 4	II 110, 22	11, 36	II 99, 9; 145, 19; 263, 20; 416, 11; 466, 25
6, 9	389, 22	12, 3	II 343, 1
6, 12	616, 19	12, 11	607, 18
6, 12. 13	II 311, 8	12, 12	II 351, 6
7, 12	384, 15	12, 18	497, 25
7, 12. 13	199, 9	13, 3	512, 14
7, 18	588, 23	13, 10	163, 9; 198, 25; 382, 1; 414, 20
7, 22. 23	616, 11	13, 12. 13	II 123, 10
7, 22—25	II 278, 13	15, 8	596, 19
7, 23	II 335, 8; 364, 8	15, 8. 9	189, 18
7, 24	590, 23; 595, 9	15, 9	596, 23
7, 25	II 389, 22	15, 10	419, 1
8, 3	342, 20	I Cor. 1, 24	471, 14; 607, 5
8, 6	II 471, 6	1, 25	590, 1; 594, 21
8, 10	II 278, 21	1, 27	359, 2; 591, 3; 604, 23; 614, 18; 619, 6
8, 10. 11	II 195, 19	1, 27. 28	472, 24
8, 15	125, 24; 617, 7	1, 28	472, 3
8, 24. 25	II 423, 18		
8, 29. 30	159, 18		
8, 30	610, 18		
8, 32	146, 22		
8, 34	583, 22		
9, 5	526, 11		

1 Cor. 1, 31	561, 17	I Cor. 15, 36—38	II 164, 4
2, 8	192, 26; 494, 5	15, 41	II 58, 14
2, 9	586, 16	15, 44	II 389, 3
2, 11	549, 27	15, 44—49	II 193, 15
2, 11, 12	328, 7	15, 45	II 194, 13
2, 15	600, 4; II 417, 9	15, 46	39, 6
2, 16	524, 10	15, 50, 54	523, 9
3, 1	511, 8	15, 51, 52	612, 23
3, 2	26, 23; 154, 3	15, 52	II 135, 21; III 594, 10
3, 7	II 149, 2; 243, 20; 287, 9; 293, 26	15, 53	II 194, 10; 434, 12
3, 14	612, 15	15, 53, 54	494, 12
3, 15	427, 21	15, 54, 24	500, 4
4, 3, 4	528, 11	15, 55	589, 16
4, 5	612, 9	II Cor. 1, 12	620, 24
4, 7	131, 20	2, 7	II 429, 18
5, 12, 13	398, 24	2, 11	623, 26
6, 3	II 355, 8	2, 15	104, 18
6, 4	577, 19	2, 16	589, 27; 595, 22
6, 18	242, 1	3, 3	199, 3
7, 3, 4	366, 7	3, 3, 6	379, 8
7, 37, 38	363, 9	3, 6	126, 8
8, 5	53, 23; 150, 2	3, 16	612, 7
8, 6	442, 24	4, 7	489, 28
9, 9	152, 2	4, 16	540, 7
10, 4	180, 22; 289, 2; 349, 14; 447, 15; 625, 3; II 235, 23; 529, 16	5, 4	530, 18; 544, 24
10, 6, 9	380, 21	5, 6	81, 20; 446, 9; 587, 5
10, 7	II 564, 26	5, 6, 7	II 422, 24
10, 11	II 8, 15	5, 10	II 223, 23
10, 18	180, 16	5, 13, 14	624, 19
11, 3	II 462, 8; III 497, 12	5, 14	625, 2
11, 7	II 89, 5; 377, 6; 502, 1	5, 17	389, 20
11, 22	289, 19	5, 20	618, 18
12, 6	490, 3	5, 21	321, 7
12, 10	II 398, 18	6, 10	572, 6
12, 12	II 356, 25	6, 14	II 473, 9
12, 12, 25	424, 22	6, 16	158, 1
12, 17	602, 6	7, 5	575, 15
12, 31	II 11, 7	10, 5	619, 1
13, 5, 4	II 347, 25	10, 17	189, 24; 579, 1; II 341, 23
13, 8	612, 1	11, 2	500, 2
13, 12	375, 26; 446, 17; 587, 11; 592, 4; II 422, 19	11, 14	II 398, 14
14, 14, 2, 16, 6	II 390, 6	11, 15	610, 15
14, 15	II 392, 3; 417, 11	11, 29	563, 9; 575, 16
14, 20	II 27, 10	12, 2	II 383, 8
14, 35	II 257, 16	12, 2—4	II 379, 14; 432, 10
15, 5	59, 27	12, 3	II 422, 10
15, 6	569, 23	12, 7	453, 27; 498, 19
15, 20	603, 27	12, 7, 8	II 81, 8
15, 22	II 198, 11; 254, 15; 316, 27	12, 9	II 81, 11; III 601, 1
		13, 4	591, 12
		Gal. 1, 9	350, 21
		2, 11	563, 4

Gal. 2, 20 . . . . . II 305, 20	Ephes. 5, 27 . . . 276, 21; 289, 17
3 . . . . . 123, 6	5, 31 . . . . . II 238, 13
3, 17 . . . . . 120, 10	5, 31. 32 . . . . . 499, 15
3, 19 . . . . . 164, 3; II 162, 5;	5, 32 . . . . . II 4, 1; 238, 15;
290, 10	294, 7
3, 22—26 . . . . . 126, 2	5, 32. 31 . . . . . 43, 2
3, 27. 28 . . . . . II 377, 9	6, 5 . . . . . 142, 10
3, 29. 16 . . . . . II 356, 21	6, 11 . . . . . 620, 21
4, 4 . . . . . 544, 19; 620, 11;	6, 12 . . . . . 622, 20; 623, 5
II 596, 25	6, 16 . . . . . 621, 4
4, 9 . . . . . 536, 12; II 106, 5	6, 17 . . . . . 511, 26
4, 15 . . . . . 335, 20	Phil. 1, 23 . . . . . 588, 16
4, 19 . . . . . 617, 2	1, 23. 24 . . . . . 625, 5
4, 21 sqq. 26, 29	2, 3 . . . . . 600, 6
4, 22—24 . . . . . 37, 11	2, 6 . . . . . 601, 11
4, 26. 24 . . . . . II 235, 17	2, 7 . . . . . II 193, 9
4, 26. 27 . . . . . II 423, 19	2, 9. 10 . . . . . 65, 29
4, 28 . . . . . 181, 2	2, 10 . . . . . II 429, 2
5, 6 . . . 198, 26; 202, 8; 414, 17	2, 12 . . . . . 385, 6
5, 13 . . . . . II 372, 21	2, 12. 13 . . . . . 199, 25; 613, 8;
5, 17. II 309, 8; 320, 18; 389, 24	II 250, 21
5, 17. 18 . . . . . 616, 16	2, 13 . . . . . 384, 29
5, 22. 23 . . . . . II 416, 9	2, 21 . . . . . 575, 8
6, 1. 248, 13; 550, 4; II 200, 1;	3, 9 . . . . . 378, 21
339, 21; 351, 2	3, 11 . . . . . II 510, 20
6, 4 . . . . . 620, 25	3, 12 . . . . . II 81, 4
6, 6 . . . . . 580, 13	3, 20. 93, 14; 514, 25; 516, 14;
Ephes. 1, 4 . . . . . II 181, 2	576, 6; 611, 27; 624, 2
1, 7 . . . . . 343, 20	4, 17 . . . . . II 590, 13
2, 2 . . . 298, 9; 337, 25; 510, 7;	Col. 1, 14 . . . . . 84, 10
622, 26	1, 15 . . . . . 389, 18
2, 3 . . . . . II 279, 20; 310, 29	1, 16 . . . . . II 157, 8
2, 8 . . . . . 361, 7	1, 18 . . . . . 188, 26; 389, 13
2, 8—10 . . . . . II 250, 15; 302, 25	2, 3 . . . . . II 31, 10
2, 9 . . . . . II 292, 26	2, 9. 17 . . . . . II 388, 16
2, 10 . . . . . II 250, 12	3, 2 . . . . . II 187, 16
2, 17 . . . . . 597, 17	3, 3 . . . . . 344, 19; 625, 15
2, 20 . . . . . 601, 25	3, 4 . . . . . 612, 12
3, 8—11 . . . . . II 162, 7	3, 9. 10 . . . . . II 198, 25
3, 9. 10 . . . . . II 293, 18	3, 10 . . . . . II 86, 13; 389, 20
3, 10 . . . . . II 423, 21	3, 18. 20 . . . . . 80, 14
3, 19 . . . . . II 11, 8	I Thess. 3, 5 . . . . . 30, 19
4, 2. 3 . . . . . 614, 2	4, 16 . . . . . 593, 25; 594, 10
4, 7. 8 . . . . . 602, 2	5, 19 . . . . . 347, 20
4, 16 . . . . . 602, 7	II Thess. 3, 2 . . . . . 159, 16
4, 21—24 . . . . . II 198, 12	Hebr. 1, 2 . . . . . II 163, 2
4, 22—28 . . . . . 399, 12	5, 14 . . . . . 166, 21
4, 23. II 196, 23; 199, 19; 417, 13	7, 4—10 . . . . . II 321, 14
4, 23. 24 . . . . . II 86, 12; 389, 18	7, 9. 10 . . . . . II 179, 10
4, 30 . . . . . 580, 16; II 105, 12	7, 10. 9 . . . . . II 293, 4
5, 8 . . . 563, 1; 597, 2; 606, 9;	9, 1—12 . . . . . 165, 11
623, 10; II 123, 8	9, 7—11 . . . . . 174, 16
5, 23 . . . . . 442, 28; 497, 13	10, 4 . . . . . 288, 20

Hebr. 10, 26	579, 20	I Tim. 6, 17	620, 12
11	123, 6	II Tim. 2, 2	169, 14
11, 17—19	484, 6	2, 19	498, 3; 602, 11; 614, 5
11, 25	373, 17	2, 19. 20	159, 17
11, 32. 33	486, 7	2, 21	419, 18
11, 40	II 274, 15	3, 2	II 347, 20
12, 6	587, 21	4, 6	483, 7
12, 22	88, 11	4, 14	II 540, 12
12, 24—28	141, 24	4, 14. 16	449, 11
13, 2	24, 4	Tit. 1, 12	352, 1
13, 4	II 271, 23	2, 7	169, 12
I Tim. 1, 7	II 29, 9	3, 10	583, 14
2, 5	312, 5; 530, 23; 614, 16;	Apoc. 1, 10 sqq.	II 419, 4
	II 253, 24	1, 12—20	II 381, 24
2, 12	II 372, 24	1, 14. 15	II 270, 20
2, 13. 14	II 377, 13	11, 3 sqq.	II 274, 24
3, 16	II 163, 8	13, 1	II 384, 7
5, 4—6	401, 28	14, 5	93, 9
6, 1	142, 10	14, 7	124, 28
6, 5	580, 17	16, 7	410, 27
6, 10	II 347, 4	17, 18. 15	II 384, 7
6, 16. II 228, 15; 258, 16; 267, 12		19, 10	32, 22

B) LOCI ALIORVM SCRIPTORVM.

Ambrosi de Gen. quaest.	II 434, 17
Apulei de deo Socratis	II 72, 1
Basili Hom. in Hexaameron III 8; VIII 7	II 36, 26
Cic. pro Milone §. 9	149, 16
Cic. pro Tullio §. 50	149, 16
Cic. Tuscul. disput. I 17, 41	II 217, 13
Didymi de spir. sancto	106, 9
Eusebi Chron. ad m. annum 3260	120, 3
Gelli Noct. Attic. XVIII 1	18, 5
Hieronymi quaest. in Gen.	16, 1; II 434, 17
Hieronymi t. XXVIII p. 205	50, 17
225. 226	78, 18
228	85, 17
433	387, 6
454	414, 13
474	424, 2
481	432, 7
491	435, 11
476	435, 18
501	443, 3
502	444, 1
510. 524	458, 20

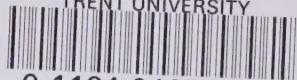

Date Due

TRENT UNIVERSITY

0 1164 0195597 0

LR

BR60 .C6 v.28, pt. 1-2

Corpus scriptorum ecclesiastio-
corum latinorum.

DATE

ISSUED TO

48315

